

THE MAHĀBHĀRATA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

VISHNU S. SUKTHANKAR†

(Aug. 1925—Jan. 1943)

S. K. BELVALKAR

(since April 1943)

WITH THE CO-OPERATION OF

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI†; R. N. DANDEKAR; S. K. DE; F. EDGERTON;

A. B. GAJENDRAGADKAR †; P. V. KANE; R. D. KARMARKAR; V. G. PARANJPE;

V. K. RAJAVADE†; N. B. UTGIKAR†; P. L. VAIDYA; V. P. VAIDYA†; RAGHU VIRA;

H. D. VELANKAR; M. WINTERNITZ†; R. ZIMMERMANN†;

AND OTHER SCHOLARS

AND ILLUSTRATED FROM ANCIENT MODELS BY

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI

RAJA OF AUNDH

Under the Patronage of the Raja of Aundh; the British Academy, London; the Union Government of the Republic of India; Governments of the States of Bombay, West Bengal, Madras, Bihar, Uttara Pradesh, Hyderabad and Mysore; the Universities of Bombay, Calcutta, Travancore and Poona; the Governments of Burma and Nepal; Several Commercial Firms and Charitable Trusts; and other Distinguished Donors

S294.1982

B.O.R.I.

V.12;Pt.6

POONA

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

1953

Reviews and Opinions

His Excellency Sir LESLIE WILSON, Late Governor of Bombay: "I heartily congratulate you and all those who have been working with you on this production. The first critical examination of the Mahābhārata is undoubtedly a national work, and I sincerely trust that you will receive whole-hearted support in this publication."

The late Professor HERMANN JACOBI: "Your edition furnishes us with just what we want. I consider your text as reliable as can be expected under the circumstances. . . . Your plan of editing the Great Epic is the best that could be devised."

The late Professor HEINRICH LÜDBERS: "I was greatly impressed by the arrangements that have been made at the Institute for the collation of the Mahābhārata MSS. The arrangements are such as will ensure great accuracy and perfect clearness in the registration of the various readings. . . . Your work seems to me to merit the highest possible praise both as regards the constituting of the text, and the clarity and succinctness with which the MSS. evidence has been recorded."

The late Professor E. WASHBURN HOPKINS: "Every library or individual possessed of Sanskrit texts will find this new edition of the great Sanskrit epic indispensable."

Indian Culture, Calcutta: "It is appropriate that it should have fallen to Indian scholarship to produce the first critical edition of the *Mahābhārata*. . . . Indians, who have assimilated Western scholarship and adapted it to the special conditions of the task, are fully capable of carrying even so formidable an undertaking to its destined close. . . . In the present edition, one cardinal merit is the richness of the apparatus criticus. . . . The new edition would be invaluable for this merit alone. . . . The methods of constituting the text adopted by the editor are unquestionably sound."

— The late Professor A. BERGIEDALE KEITH.

Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute: "The *Adi-parvan*, in Dr. Sukthankar's Critical Edition of the Mahābhārata, is now complete, and I have no hesitation in saying that this is the most important event in the history of Sanskrit philology since the publication of Max Müller's edition of the *Rgveda*. . . . His collaborators will be greatly helped not only by the example set by the first editor in the edition itself, but also by the scholarly way in which he has treated, in the *Prolegomena*, the complicated manuscript tradition, and mastered the whole

problem of Mahābhārata text criticism."—The late Professor M. WINTERNITZ.

CARL G. LOHMANN, Secretary, Yale University, New Haven: "The University wishes to take this opportunity of tendering its cordial felicitations to your Institute on its remarkably useful career of scholarship. The great critical edition of the Mahābhārata alone, though only one of your worthy undertakings, is enough to establish your permanent reputation in the world of learning."

The Times of India, Bombay: "The publication of this volume is a literary event of the first magnitude; for it marks the successful accomplishment of the first and most difficult stage of what is probably the greatest undertaking in the field of Oriental Research. . . . There is no doubt that, when completed, this first critical edition of the great epic will be an achievement of international importance reflecting no little credit on the Sanskrit scholarship of India. We have no hesitation in appealing to the Indian public and all lovers of learning to extend their generous help to a work of such monumental importance."

Journal Asiatique, Paris: "Quoi qu'il en soit de cette controverse et quelle que doive être la solution du problème posé, il reste que nous possédons désormais, grâce au zèle, à la science, à la conscience de M. Sukthankar, une édition modèle de l'*Adi-parvan*, que les recherches ultérieures ne pourront ni modifier, ni enrichir sensiblement, une édition telle que des générations d'indianistes l'avaient souhaitée sans oser l'espérer."—The late Professor SYLVAIN LÉVI.

Acta Orientalia: "It would therefore seem to be proper that the first critical edition [of the Mahābhārata] should be made in India, where so much important material is to be found. And the new edition shows that Indian scholars, who have always been our teachers in Indian traditional lore, now have become our equals in critical acumen and methods. The critical edition of the Mahābhārata may be said to inaugurate a new epoch in the history of Indian lore and Indian philology. . . . The beautiful illustrations are highly interesting as specimens of modern Indian art, and are a very welcome feature of this great national undertaking."—Professor Dr. STEN KONOW (Oslo).

Journal of the American Oriental Society, New Haven (Conn.): "Dr. Sukthankar deserves to be heartily congratulated on the brilliant success of his work. More than that, he deserves the active

ऋते न पुरुषेणेह स्त्री गर्भं धारयत्युत ।
 ऋते स्त्रियं न पुरुषो रूपं निर्वर्तयेत्तथा ॥ १३
 अन्योन्यस्याभिसंबन्धादन्योन्यगुणसंश्रयात् ।
 रूपं निर्वर्तयत्येतदेवं सर्वासु योनिषु ॥ १४
 रत्यर्थमभिसंरोधादन्योन्यगुणसंश्रयात् ।
 ऋतौ निर्वर्तते रूपं तद्वक्ष्यामि निदर्शनम् ॥ १५
 ये गुणाः पुरुषस्येह ये च मातृगुणास्तथा ।
 अस्थि स्नायु च मज्जा च जानीमः पितृतो द्विज १६

त्वद्भासं शोणितं चैव मातृजान्यपि शुश्रुम ।
 एवमेतद्विजश्रेष्ठ वेदशास्त्रेषु पठ्यते ॥ १७
 प्रमाणं यच्च वेदोक्तं शास्त्रोक्तं यच्च पठ्यते ।
 वेदशास्त्रप्रमाणं च प्रमाणं तत्सनातनम् ॥ १८
 एवमेवाभिसंबद्धौ नित्यं प्रकृतिपूरणौ ।
 पश्यामि भगवंस्तस्मान्मोक्षधर्मो न विद्यते ॥ १९
 अथ वानन्तरकृतं किञ्चिदेव निदर्शनम् ।
 तन्ममाचक्ष्व तत्त्वेन प्रत्यक्षो ह्यसि सर्वथा ॥ २०

13 ^a) M1. 5-1 याते (for ऋते). B3 तु; D5 द्वि (for न). K5 V1 Bo 5. 1. 9 Das. 44 Dn1. 14 Ds D2 3. 3 ऋते तु पुरुषं नेह. — ^b) K1 धारयत्युत; G2 धार-
 ह्यते (sic). — ^c) K2 पुरुषे; B3 (marg) पुरुषाद्
 (for पुरुषो). — ^d) K2 निर्वर्तयेत्; K5 G1 निर्वर्तते
 (for निर्वर्तयेत्). K5 तदा; B5 D4 यदा (for तथा).

14 K5 Bo. 6-9 Dn1. 14 Ds D2. 3. 3 repeat 14^{ab}
 after 18. V1 om. 14^a. D1 repeats 14^a. — ^a)
 K7 Das D5. 1 (both times) T G1. 3. 6 [अ]पि; G2
 M1. 5-1 [ए]व (for [अ]भि). K5 Bo. 6-9 Dn1. 14 Ds
 D2. 3. 3 (all second time) अन्योन्यगुणसंरो (K5 'बो-
 धाद्. — V1 repeats 14^b after 18. — ^b) B3 (second
 time [marg. as in text]) -सेवनात् (for -संश्रयात्).
 K1. 2. 4 अन्योन्यस्य गुणाश्रयात्. — K1. 2. 4 Ds1 M5 om.
 (hapl.) 14^a-15^a. — ^c) K5 B9 निर्वर्तयेति; K7 D9
 M1. 1 निर्वर्तयेत्; T2 निर्वर्तयति (for निर्वर्त). T2 एव
 (for एतद्). ☞ Cp: रूपं, आत्मनो रूपान्तरं पुत्रा-
 क्यम् । ☞

15 K1. 2. 4 Ds1 M5 om. 15^{ab} (cf. v. l. 14).
 — ^a) T1 G5. 6 स्त्रीपुंसोर; T2 स्त्रीपुंसाव् (for रत्यर्थम्).
 K5 V1 Bo. 9 गत्यर्थगुणसंबोधाद्; Bo गत्यर्थमभिसंबोधाद्;
 Das. 44 गत्यर्थं गुणसंरोधाद्; D1 स्त्रीपुंसोरभिसंबंधाद्.
 — ^c) D5 G2 ऋते (for ऋतौ). D5 G3 निर्वर्तते;
 T M1. 1 निर्वर्तते (for निर्व). K1. 2. 4 D2. 9 G1 ऋतेन
 वर्तते रूपं. — ^d) K1. 3 वक्ष्या (K1 'क्षा)मि (for
 वक्ष्यामि). D2 निदर्शने; D1 T1 G1. 6 निदर्शनाद्; M5
 निरंतरं (for निदर्शनम्).

16 ^a) D5 पुरुषस्यैव. — ^b) D5 मातुर् (for मातृ-).
 — ^c) V1 Bo. 6. 1. 9 Das Dn1. 14 Ds D2. 5. 1. 8 स्नायुश्च
 (for स्नायु च). K1 D4. 9 G3 मज्जानं; T1 मज्जादीन्;
 T2 G1 मज्जानां (for मज्जा च). — ^d) K1. 2. 6 जानीम;
 D5. 1 जानीयात्; G1 जानीत (for जानीमः). T1 G3. 6

पैतृकान्; T2 G1 पैतृका (for पितृवो). K1. 2. 4 नृप;
 B1 Das द्विजा; D2. 3 गुणा; G3 द्विजः (for द्विज).

17 ^a) K5 V1 Bo. 6. 1. 9 Das. 44 Dn1. 14 Ds D2.
 3. 3 M1. 5-1 G2 चेति (for चैव). — ^b) T1 मातृजान्
 (for 'जानि). K1. 4. 1 D2. 5. 9 G2 अनु- (for अपि).
 Das Ds1 D4. 9 G1. 2 M1. 6 शुश्रुमः (for 'म). — ^c)
 K1. 2 Ds2 G1 वेदशास्त्रे च; Das D3 वेदे शास्त्रेषु. K4
 Dn1 Ds1 D6. 1 T G3. 6 वेदे शास्त्रे च पठ्यते.

18 B1 Ds1 read 18^{ab} after the second occur-
 rence of 14^{ab}. — ^a) K1 यश्च; K4 Dn1. 14 Ds यस्त्वं;
 Das. 44 यत्र (for यच्च). — ^b) K1. 2 यश्च; D1 G1
 ये च (for यच्च). — ^c) Bo Dn1. 14 Ds D2. 3. 3 -द्वयं
 चैव; B3 -प्रमाणं यत्; D1 T G1. 3. 6 -प्रमाणानां (for
 -प्रमाणं च). Cp वेदशास्त्रं प्रमाणं च. — ^d) B3 यत्
 (for तत्). — After 18, K5 Bo. 6-9 Dn1. 14 Ds
 D2. 3. 3 repeat 14^{ab}, while V1 repeats 14^b.

19 ^a) V1 is damaged from संबद्धौ up to पूरणौ.
 K2 Das. 44 -संबंधो; K5 T2 -संबंधौ; D5 -संबद्धा.
 — ^b) K5 -पुरुषै; Das -पौरुषौ; D5 -पौरुषं (for
 -पूरुषौ). — ^c) K7 T2 भगवांस (for भगवत्). — ^d)
 K1 V1 बुध्यते; K2 वध्यते (for विद्यते). ☞ Cp:
 मोक्षधर्मः, मोक्षाय उपायानुष्ठानम् । ☞

20 ^a) D5. 1 -कृति (for -कृतं). K5 Bo. 7. 9 अथ
 वानन्तरं कृत्यं. ☞ Cn: अनन्तरकृतं, साक्षात्कृतम् । ☞
 — ^b) K7 D4. 9 किञ्चिदेतत् (for 'देव). ☞ C5: निदर्श-
 नम्, निश्चयज्ञानम् । ☞ — ^c) B1 मया (for मम).
 — ^d) K2 प्रत्यक्षे (for प्रत्यक्षो). K1 Bo. 8 Das. 44
 Dn1. 14 Ds D2. 5. 1. 8 T G2 (sup. in.) 3. 6 सर्वदा
 (for सर्वथा). ☞ Cp: प्रत्यक्षः, साक्षात्कारवान् । ☞

C. 12. 11337
B. 12. 306(5). 10
K. 12. 310. 21

मोक्षकामो वयं चापि काङ्क्षामो यदनामयम् ।

अदेहमजरं दिव्यमतीन्द्रियमनीश्वरम् ॥ २१

वसिष्ठ उवाच ।

यदेतदुक्तं भवता वेदशास्त्रनिदर्शनम् ।

एवमेतद्यथा चैतन्न गृह्णाति तथा भवान् ॥ २२

धार्यते हि त्वया ग्रन्थ उभयोर्वेदशास्त्रयोः ।

न तु ग्रन्थस्य तत्त्वज्ञो यथावच्चं नरेश्वर ॥ २३

यो हि वेदे च शास्त्रे च ग्रन्थधारणतत्परः ।

न च ग्रन्थार्थतत्त्वज्ञस्तस्य तद्धारणं वृथा ॥ २४

भारं स वहते तस्य ग्रन्थस्यार्थं न वेत्ति यः ।

यस्तु ग्रन्थार्थतत्त्वज्ञो नास्य ग्रन्थागमो वृथा ॥ २५

ग्रन्थस्यार्थं च पृष्टः संस्तादृशो वक्तुमर्हति ।

यथा तत्त्वाभिगमनादर्थं तस्य स विन्दति ॥ २६

यस्तु संसत्सु कथयेद्ग्रन्थार्थं स्थूलबुद्धिमान् ।

स कथं मन्दविज्ञानो ग्रन्थं वक्ष्यति निर्णयात् ॥ २७

निर्णयं चापि छिद्रात्मा न तं वक्ष्यति तत्त्वतः ।

21 " Da^a वापि (for चापि). — ^b G^a M¹. 5-7 काङ्क्षाम (for काङ्क्षामो). K¹. 4 यमसाधनं; K² यमसाधनं; K³ यमसाधनं. — K⁴. 4 om. 21^{ad}. — ^c D⁵ अमरं (for अजरं). V¹ damaged from दिव्य up to end of 21^d. K⁶ Bo. 6-9 Dn¹. n⁴ D⁸ D². 8. 8 G² नित्यम्; D⁵ चैवम् (for दिव्यम्). — ^d K¹ अनिन्द्रियम्; G¹ अवतीर्यम् (for अतीन्द्रियम्). ☞ C⁷: अनीश्वरम्, ईश्वराज्ञिर्न सुकजीवम् । ☞

22 K¹. 7 V¹ B⁹ D⁴ वशिष्ठ; D⁵ वासिष्ठ (for वशिष्ठ). — ^a K² भवतां (for भवता). D⁷ G¹ एतदुक्तं भगवता. — ^c K¹ यथा (for यथा). K⁶ V¹ D⁵ चैव; D⁴ वैतन् (for चैतन्). — ^d K¹. 2. 4 Bo. 6. 8 Dn¹. n⁴ D⁸; D². 8. 7. 8 T² G² निगृह्णाति; K⁶ B⁷ Da⁸ गृह्णाति न (by transp.); K⁷ D⁵ निगृह्णामि. K⁸ B⁷ Da⁸ यथा (for तथा). D⁵ भवान् (for भवान्). D⁵ तथा चैव न तत्सल्लु.

23 " K² ह (for हि). M¹. 5-7 यथा (for त्वया). — ^b B⁹ (marg.) शास्त्रवेद्योः. — ^c K⁴. 6. 1 V¹ Bo. 6-9 Da⁸. a¹ Dn¹. n⁴ D⁸ D¹. 8. 8 न च; D⁴ मनुः; D⁵ नव (for न तु). — ^d K² Da⁸ G² यथातत्त्वं; V¹ यथा च त्वं; Dn⁴ यथा त्वं च; G¹ यथा वक्तुं (for यथावत्त्वं). K¹ नरेश्वरः; Da⁴ नरेश्वरं (for नरेश्वर). K⁶ यथावत्प्रपद्यते.

24 K⁶ om. 24. — ^a K¹ Da⁴ वेद् (for वेदे). Dn¹ शास्त्रे ते (for शास्त्रे च). — ^b M⁷ तत्परं (for तत्परः). — B⁹ om. 24^{ad}. 24^a is damaged in V¹. — ^c D⁵; D⁴ नव (for न च). M¹. 5-7 ग्रन्थस्य (for ग्रन्थार्थः). — V¹ reads 24^d-27^d on marg.

25 V¹ reads 25 on marg. — ^a K⁶ भावं (for भारं). K¹. 2. 4 आवहते (for स वहते). G² यस्तु (for तस्य). — ^b K⁶ च (for न). — G² om. (hapl.)

25^c-26^d. — ^c B⁹ (marg. as in text) यस्तु (for यस्तु). — ^d M¹ न चास्य (hypermetrio) (for नास्य). K¹. 2. 4 V¹ B⁹ (marg. as in text) D⁷ T G¹. 8. 8 ग्रन्थगुणो; M¹. 5-7 तद्धारणं (for ग्रन्थागमो).

26 G² om. 26 (cf. v. l. 25). V¹ reads 26 on marg. — ^a Da⁸ Dn¹. n⁴ D⁵ D². 8. 8 G¹ [अर्थस्य (for [अर्थं च). K⁷ B⁹ (marg. as in text). 7. 9 Da⁸. a¹ Dn⁴ D⁵. 9 पृष्टः स; G¹ पृच्छतस् (for पृष्टः संस्). D⁷ ग्रन्थस्यास्य पृच्छतस् (sic). — ^b B⁹ स्वाहो; D⁵ तादृशं (for तादृशो). — ^c K⁷ तत्त्वाभि- (for तत्त्वाभि-). Da⁸ -गमनाम् (for -गमनाद्). — ^d T² M¹. 5-7 न (for स).

27 V¹ reads 27 on marg. — ^a K⁴. 6. 1 Bo. 6-9 Da⁸. a¹ Dn¹. n⁴ D⁵ D². 8. 5. 8 न यः (for यस्तु). Da⁸ संयस्तु; Cn (gloss: विद्वत्सभासु) संसत्सु (as in text). — ^b K⁷ Bo. 8 D². 8 T¹ ग्रन्थार्थ- (for ग्रन्थार्थ). D⁵. 9 -बुद्धिपु (for -बुद्धिमान्). — ^c K⁶ कथं स (by transp.). T¹ मद्- (for मन्द-). K¹ -विज्ञातो (for -विज्ञानो). — ^d D⁷ G¹ वक्ष्यामि (for वक्ष्यति). D⁴ om. (hapl.) from निर्णयात् up to वक्ष्यति (in 28^b).

28 D⁴ om. up to वक्ष्यति (cf. v. l. 27). D⁵ om. 28^{ab}. — ^a K² नित्यं; D⁷ T G¹-8. 8 M¹. 5-7 निर्णयात् (for निर्णयं). G² वा (for च). D⁷ G¹ गच्छति; T¹ G². 8 बुद्ध्यासा (for छिद्रात्मा). K⁷ D⁵ छिद्रात्मा निर्णयं चा (D⁵ वा) पि. ☞ C⁸: छिद्रात्मा, विकल्पबुद्धिः । ☞ — ^b K⁷ D⁵ कथं; M¹. 5-7 न चेद् (for न तं). K¹. 2. 4 M¹. 7 (inf. lin. as in text) वक्ष्यामि; D⁸ पश्यति (for वक्ष्यति). — ^c K⁷ सोवा-हसात्मतामेति; K² सोहं वासा; K⁶. 1 D⁵. 9 सोवहासा; Da⁸. a¹ सोपहासार्थतामेति; D⁷ T G⁶ M¹. 5-7 सोपहास्यात्मतामेति; G¹ सोपहासा; G² सोवभासा; G³

सोपहासात्मतामेति यस्माच्चैवात्मवानपि ॥ २८
तस्माच्चं शृणु राजेन्द्र यथैतदनुद्श्यते ।
याथातथ्येन सांख्येषु योगेषु च महात्मसु ॥ २९
यदेव योगाः पश्यन्ति सांख्यैस्तदनुगम्यते ।
एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स बुद्धिमान् ॥ ३०
त्वञ्चांसं रुधिरं मेदः पित्तं मज्जास्थि स्नायु च ।
एतदैन्द्रियकं तात यज्ज्वानिदमाह वै ॥ ३१

सोपि हास्या. — ^d) K₁ यः साक्षात्वाप्तवानिति (sic); K₂ तस्मात्वाप्तवानिति; K₁ V₁ Ds₂ यस्माच्चैवात्मवानपि (K₁ 'सि); D₄, 9 T G₂, 8, 9 M₁, 5-7 यस्मात्वाप्तवानपि (T₁ G₈, 9 'यं; M₁, 5-7 'सि); D₁ G₁ यस्मात्वाप्तास्त्व (G₁ 'त्त)वानपि.

29 ^b) Ds₁ T₁ [अ]नुपश्यते (Ds₁ 'ति) (for 'द्श्यते). — ^c) K₁ यथातथ्येषु; V₁ B₀ T₁ G₁, 8 यथा-तथ्येन; D₄ D₁ T₂ M₁, 6 7 यथातथ्येषु; D₄, 5, 9 M₅ याथातथ्येषु. — ^d) D₀ यागेषु (for योगेषु). K₁ महात्मना; D₅ T₂ महत्सु च (for महात्मसु).

30 K₂, 4 om. 30^{ab}. — ^a) T₂ योगां (for योगाः). — ^b) T G₀ अव- (for अनु-). K₁ सांख्ये तदातुद्श्यते; K₀ B₀ (marg. as in text), 7, 9 D₄ सांख्यस्तदनुपश्यति; D₄ सांख्ये तदनुगम्यते; D₁ G₁ सांख्ये तद्व (G₁ 'प)-गम्यते; G₂ सांख्यस्तदनुचक्षते. — 30^{cd} = (var.), 6, 27, 5^{cd}. — ^e) K₁, 2 B₀ D₄, 7 G₁ एवं (for एकं). K₁ D₀ एकं योगं च सांख्यं च. — ^d) T G₁-8, 9 M₁, 5-7 पश्यति (for बुद्धिमान्).

31 31^{ab} = 35^{ab}. — ^a) V₁ B₀ Dn₄ Ds₂ D₃ T G₈ त्वञ्चांस- (for त्वञ्चांसं). K₂, 4 मेधाः; K₀ G₈ मेदः; D₄ मेदः; D₁ G₂ मेदं (for मेदः). — ^b) K₁ corrupt. B₀, 7 D₄ Dn₁, n₄ Ds₂, D₂, 8, 8 G₀ मजा च (for मज्जास्थि). K₀ स्नायवः (for स्नायु च). K₂ पित्ते मज्जास्थि नायु च (sic); D₁ T₁ G₁ मज्जास्थिस्नायुमे (T₁ 'रे)व च. — ^c) K₂ [ऐ]न्द्रियके; D₄, 9 'यिकं (for 'यकं). T₂ G₁ प्राह; G₈, 6 प्राहुर (for तात). ☞ Cn: ऐन्द्रियकम्, इन्द्रियसमुदायः ॥ C₈: इन्द्रियग्रहणयोग्यं, प्रत्यक्षम् ॥ C₇: ऐन्द्रियकं इन्द्रियसंबन्धि प्रमेयम् । ☞ — ^d) K₁, 4 B₁, 8 D₂, 6, 8 तद् (for यद्). V₁ B₁, 9 D₄ Dn₁, n₄ Ds₂ D₂, 8, 8 G₁ आह मां; B₀, 8 आत्थ मां; D₄ आह हि; D₅ आत्थ मे (for आह वै). K₂ तज्ज-वादिदमावहै (sic); G₂ M₁, 5-7 यच्च त्वमिदमात्थ वै.

32 ^a) K₄ V₁ B₀, 6, 7, 9 D₄, 8, 8 Dn₁, n₄ Ds₂ D₂, 8, 8

द्रव्याद्रव्यस्य निष्पत्तिरिन्द्रियादिन्द्रियं तथा ।
देहादेहमवामोति बीजाद्रीजं तथैव च ॥ ३२
निरिन्द्रियस्याबीजस्य निर्द्रव्यस्यास्य देहिनः ।
कथं गुणा भविष्यन्ति निर्गुणत्वान्महात्मनः ॥ ३३
गुणा गुणेषु जायन्ते तत्रैव निविशन्ति च ।
एवं गुणाः प्रकृतितो जायन्ते च न सन्ति च ॥ ३४
त्वञ्चांसं रुधिरं मेदः पित्तं मज्जास्थि स्नायु च ।

G₁ निर्दृष्टिर्; D₄ विष्पत्तिर्; T G₁, 8 9 निष्पत्तिम् (for 'त्तिर्). — ^e) Ds₁ D₄ देहादेहम् (for देहादेहम्). — After 32, M₁, 5-7 ins.:

760* सूक्ष्मदेहगता मात्रा बीजाप्यायितवृद्धिकाः ।

33 ^a) K₁, 2, 6 B₀-9 D₄, 8, 8 Ds₁ D₂ T₂ G₁ C₇ बीजस्य; K₄ V₁ जीवस्य (for [अ]बीजस्य). ☞ C₇: निरिन्द्रियस्य, प्राकृतेन्द्रियरहितस्य । बीजस्य, सर्वजगन्निमित्त-कारणस्य । ☞ — ^b) K₁, 6 B₀, 6, 7 D₄, 8, 8 Dn₄ D₅ D₂, 8, 8 [अ]प्यदेहिनः; K₂, 4 B₃ (marg.) Dn₁ अपि देहिनः; V₁ [आ]त्मदे (for [अ]स्य दे). ☞ C₇: निर्द्रव्यस्य, प्रकृ-त्याख्यद्रव्यसंबन्धरहितस्य । देहिनः, ज्ञानानन्दमयदेहिनः । ☞ — ^d) G₁ महात्मना (for 'त्मनः). ☞ C₇: महात्मनः, अक्षरपदवाच्यस्य परमात्मनः । ☞

34 ^a) B₀ D₅ वर्तते (for जायन्ते). — ^b) K₁, 2, 6 V₁ तथैव (for तत्रैव). K₂ विनिशंति; K₁ D₄ D₄, 9 विलयंति; B₀, 7, 9 G₂ M₁, 5-7 विनशंति; B₈ (marg. as in text) च विनशंति; D₄, 8, 8 विलसंति (for निवि-शन्ति). — B₁ D₄ om. (hapl.) 34^{cd}. — ^e) G₁ प्रतिकृतो (for प्रकृतितो). — ^d) K₀, 7 B₀, 8, 9 D₄ G₂ जायंति (for जायन्ते). M₁ न च (by transp.); M₅ (inf. lin.) अस्मिन्. K₄ Dn₁, n₄ D₂, 8, 8, 7, 8 T G₁, 8, 8 निविशंति; K₁ D₄ निवसंति; D₄ G₂ च वि (G₂ न)-शंति (for च न सन्ति).

35 35^{ab} = 31^{ab}. — ^a) V₁ damaged. K₁ D₄ D₁ T₂ G₁, 8 त्वञ्चांस- (for त्वञ्चांसं). K₁, 2 मेधाः; D₄ मंदः; G₁ मेद- (for मेदः). — ^b) K₂ पित्ते; D₅ G₁ M₁ पित्त- (for पित्तं). K₀ D₄ स्नाय (D₄ 'यु)वः; D₅ मजा च; D₅ सुषु च (for स्नायु च). — ^{cd}) D₁ T G₁-8, 8 M₁ अष्टैतानि (for अष्टौ तानि). D₄, 8, 8 जानीहि शुक्लेण (by transp.). G₂ शुक्लेण; M₁ कृच्छ्रेण (for शुक्लेण). K₁, 2 जायंते; G₀ जानीयाद् (for जानीहि). D₄, 8, 7 G₁-8 M₁ प्रकृतानि (for प्राकृतानि).

L. 11352
L. 306 (9). 24
L. 310. 35

अथौ तान्यथ शुक्रेण जानीहि प्राकृतानि वै ॥ ३५

पुमांश्चैवापुमांश्चैव त्रैलिङ्ग्यं प्राकृतं स्मृतम् ।

नैव पुमान्पुमांश्चैव स लिङ्गीत्यभिधीयते ॥ ३६

अलिङ्गा प्रकृतिर्लिङ्गैरुपलभ्यति सात्मजैः ।

यथा पुष्पफलैर्नित्यमृतवो मूर्तयस्तथा ॥ ३७

एवमप्यनुमानेन ह्यलिङ्गमुपलभ्यते ।

पञ्चविंशतिमस्तात् लिङ्गेष्वनियतात्मकः ॥ ३८

36 ^a) Ks om. (hapl.) from वापु up to श्रैव (in 36^a). M1.7 पुमांश्च (for [अ]पु). ☞ Cv: पुमान् जीवः, अपुमान् देहादिः । ☞ — K2.4 Ms om. (hapl.) 36^a; V1 reads the same on marg. — ^b) K1 Ds T2 G2.8.6 M1.6.7 त्रैलिङ्गं; K1 D4.5.7.8 T1 G1 स्त्रीलिङ्गं; V1 त्रिविधं; B0 त्रैलोक्यं; B1 त्रिलिङ्ग्यं; Ds सलिङ्ग्यं (for त्रै). ☞ Cn: त्रैलिङ्ग्यम्, त्रीणि लिङ्गानि, स्वार्थे ण्यन् ॥ Cv: त्रैलिङ्ग्यं, त्रिगुणसंबन्धि । ☞ — ^c) B0.8 Ds4 Dn1.4 Ds D2.8.8 Cv न वापुमान् (for नैव पुमान्). ☞ Cv: अपुमान्, जीवव्यतिरेको नारायणः । ☞ — ^d) Ks स लिङ्गं; K1 D4.9 स्त्रीलिङ्गो; Ds स्त्रीलिङ्गी (for स लिङ्गी). K1.2.6.7 D4.9 हि (for [ह]ति).

37 ^a) K4.1 Ds3.44 Dn1.4 Ds1 D2.5.7.8 Cn (gloss: ल्यब्लोपे पञ्चमी, अलिङ्गं पुरुषं प्राप्य; Cnp as in text) अलिङ्गान्; B8 (marg.) अलिङ्गी; G1 'गा'; G8 M1.6.7 'ग' (for 'गा'). K2 प्रकृतिः; M1.7 प्रकृति (for प्रकृतिर्). — ^b) K1.3 उपलभ्यते; K4 B0 Ds Dn1 Ds D2.8.8 M1 उपलभ्य (Ds 'भ्ये'ति); B8 Ds Ds उपलभ्येति (for 'लभ्यति'). K1 मांभजैः (sic); K2 Ds4 G2 सात्मजैः; K1 Ds.9 शास्त्रजैः; M1.5-7 ना (Ms चा)रमजैः (for सा'). C8 उपलभ्यतिरसा यथा (hyper-metric). ☞ Cs: अतिरसा, आत्यन्तिको रसो रागो यस्यां फलितायाम् । ☞ — ^d) K2.4.6 मूर्तयस् (for मूर्तं). C8 कृतावामूर्तयस्तथा. ☞ Cs: आमूर्तयः, समन्तादुपचित-मूर्तयः ॥ Cv: मूर्तयः, अन्योन्यविलक्षणस्तत्समूर्तयः । ☞

38 38^a is damaged in V1. — ^b) Ds3.44 नालिङ्ग्यम्; D1 G1 अलिङ्ग; T G8.6 ह्यलिङ्ग (for 'गम्'). Ds1 ह्यलिङ्गोप्युपलभ्यते. ☞ Cn: अलिङ्गम्, शुद्धचिन्मात्रम् । ☞ — ^c) Ds4 M1.5-7 विंशतिकस् (for 'तिमस्'). Ds पञ्चविंशतिमात्रस्तु. — ^d) K1.2.4 V1 B0 Ds4 Dn1.4 Ds.8.8 नियतात्मकः; K8 B8.7 Ds [अ]पि यता (K8 Ds 'था'रमकः; D1 [अ]नियतात्मकः (for 'रमकः)). ☞ Cs: अनियतात्मकः, अनियतस्वभावः । ☞

अनादिनिधनोऽनन्तः सर्वदर्शी निरामयः ।

केवलं त्वभिमानित्वाद्गुणेष्वगुण उच्यते ॥ ३९

गुणा गुणवतः सन्ति निर्गुणस्य कुतो गुणाः ।

तस्मादेवं विजानन्ति ये जना गुणदर्शिनः ॥ ४०

यदा त्वेष गुणान्सर्वान्प्राकृतानभिमन्यते ।

तदा स गुणवानेव परमेणानुपश्यति ॥ ४१

यत्तद्बुद्धेः परं प्राहुः सांख्या योगाश्च सर्वशः ।

39 ^b) Ks सर्वदर्शः; Ds1 'दर्शः'; M1.5-7 'दर्शो' (for 'दर्शी'). ☞ Cs: निरामयः, अपक्षयादिरहितः । ☞ — ^c) K1.2 G2 M1.7 सा (G2 M1.7 त्व)भिमानित्वाद्; G1 त्वभिमानित्वं (for 'मानित्वाद्'). Ds1 स्वगुणा त्वभिमानित्वाद् (sic). ☞ Cv: केवलं, मायाद्युपाधिं विना । ☞ — ^d) K2.4.6.7 V1 B0.6.7 (marg. as in text).9 Ds3.44 Dn1.4 Ds D2.8.8.7.8 M1 गुणः; G2 गुणम् (for [अ]गुण). Ks तन्मते; D4 उच्यते (for उच्यते). G1 निर्गुणेष्वगुणोच्यते.

40 G1 om. (hapl.) 40-41. — ^a) D1 प्राहुर् (for सन्ति). — ^b) K1 Ds.9 तु के (for कुतो). ☞ Cv: निर्गुणस्य, सर्वथा गुणरहितस्य, ज्ञानानन्दगुणा अपि कुतः । ☞ — ^c) Ks M1 देवं; B8 (marg.) देहं; G2 तेन (for एवं). — ^d) K1.2.4 नरा; T1 गुणा (for जना).

41 G1 om. 41 (cf. v. 1. 40). 41^a is partly damaged in V1. — ^a) K1.2.4.6 Ds3.44 Cnp (gloss: श्रवणमननाभ्यामालोच्य) [अ]निवध्य; G8 त्वेव; M1.6.7 तेषां; Ms त्वेषां (for त्वेष). K8 B0.6.7.8 (orig.).9 Ds3.44 Dn1.4 Ds D2.8.8 G2 M1.5-7 एतान्; T G8.6 एव (for सर्वान्). — ^b) T G8 M1.5-7 प्रकृतान्; G2 निर्गुणस्य (for प्राकृतान्). K1.2.4 Ds T G8.6 अनुः; G2 त्वभि- (for अभि-). — K1 om. 41^a. — ^c) Ks गुणहान्येन; K4 'हान्येन'; K8 B0.8 Ds 'हान्येन'; V1 'हान्येन'; B8.8 (marg.).9 'हान्येन'; B1 Dn1 Ds Ms 'हान्येन'; Dn4 Ds 'हान्येन'; Ds.7 'हीनं तु (for 'वानेव). — ^d) K8 B0.7 Dn1.4 Ds.8.5.7.8 Ms परमेव; K1 Ds.9 गुणहाने; V1 B8.8 परमेन (for 'मेण). T1 G8.6 दृश्यते; T2 पश्यते (for 'ति). Ds परमं नातुर्विदति; Cv परमेन च पश्यति. ☞ Cv: एनं परमात्मानं, गुणहान्या, प्राकृतगुणहान्या, परं भिन्नं उत्तमं च पश्यति । बन्धत्वाबन्धत्वाभ्यां जीवेश्वरयोर्भेदं पश्यति । ☞

42 Ds reads 42 twice. — ^a) B8 Ds4 यत्तु बुद्ध्या

बुध्यमानं महाप्राज्ञमबुद्धपरिवर्जनात् ॥ ४२

अप्रबुद्धमथाव्यक्तं सगुणं प्राहुरीश्वरम् ।

निर्गुणं चेश्वरं नित्यमधिष्ठातारमेव च ॥ ४३

प्रकृतेश्च गुणानां च पञ्चविंशतिकं बुधाः ।

सांख्ययोगे च कुशला बुध्यन्ते परमैषिणः ॥ ४४

यदा प्रबुद्धास्त्वव्यक्तमवस्थाजन्मभीरवः ।

बुध्यमानं प्रबुध्यन्ति गमयन्ति समं तदा ॥ ४५

एतन्निदर्शनं सम्यगसम्यगनुदर्शनम् ।

बुध्यमानाप्रबुद्धाभ्यां पृथक्पृथगरिदम् ॥ ४६

परस्परैणैतदुक्तं क्षराक्षरनिदर्शनम् ।

एकत्वमक्षरं प्राहुर्नानात्वं क्षरमुच्यते ॥ ४७

पञ्चविंशतिनिष्ठोऽयं यदासम्यक्प्रवर्तते ।

एकत्वं दर्शनं चास्य नानात्वं चाप्यदर्शनम् ॥ ४८

तत्त्वनिस्तत्त्वयोरेतत्पृथगेव निदर्शनम् ।

C. 12
B. 12
K. 12

(Da¹ 'द्वे'); D₅ (first time) तस्मादुद्धाः; D₅ (second time) अप्रबुद्धाः; D₁ यस्मादुद्धेः; T₁ G₅ यत्तं बुद्धेः; T₂ G₈ यं तं बुद्धेः; G₁ युक्तं बुद्धिः; M₁ यत्तं बुद्धेः (for यत्तदुद्धेः). M₁ परः (for परं). —^b) K₁ सांख्यं; K₂ V₁ Bo 6 (marg. as in text) 7.8 (marg. as in text).⁹ Da₃.a₄ Dn₁.n₄ D₅ D₂.s.5.8 T₂ G₁ सांख्यः; G₃ संख्या (for सांख्या). K₁.2.4 M₁ योनं च; B₅.8 (both marg.) योगेन (for योगाश्च). K₁.4 सर्वतः; Cn (gloss: सर्वेऽपि तार्किकाः) सर्वतः (as in text). —^c) G₁.2 बुध्यमानः (for 'मानं'). K₅ बुद्धमानं महाप्राज्ञः; D₅ (first time).⁷ बुद्धिमानस महाप्राज्ञो. —^d) K₅ सवुद्धः; V₁ lacuna; D₅ D₅.7 T₁ G₅ अबुद्धेः; M₁.7 अबुद्धः (for 'द्व'). ☞ Cs: अबुद्धपरिवर्जनात्, प्राकृतविषयत्वागात् । ☞

43 ^a) G₂ अप्रबुध्यम् (for 'बुद्धम्'). K₅ B₅ [अ]-व्यक्तः (for [अ]व्यक्तं). ☞ Ca: अप्रबुद्धम्, अनुत्पन्नविवेकख्यातिम् ॥ Cn: अज्ञातम् ॥ ☞ —^b) V₁ Bo.7.9 Da₃.a₄ Dn₁.n₄ D₅ D₂.s.8 M₅ अगुणं (for सगुणं). V₁ अव्ययं (for ईश्वरम्). D₁ T₂ G₁.8 M₁.6.7 Csp (gloss: अनीश्वरं, ईश्वरादन्यम्) गुणं प्राहुर्नानी (M₁.6.7 'निरी' श्वरं; T₁ G₅ गुणं प्राहुर्मुनीश्वराः).

44 ^a) D₅ प्रकृतेश्च (for 'तेश्च'). D₅ गुणांश्चैव (for गुणानां च). —^b) K₂.4 बुधः (for बुधाः). K₁ D₄.5.9 पञ्चविंशतिमं बुधाः. —^c) D₂ om. 44^a-45^d. —^d) V₁ G₂ M₁.5.7 सांख्ये (for सांख्य-). K₂ सांख्ययोगाश्च कुशला; K₁ D₄.9 T₂ G₂.6 सांख्या योगा (G₂ 'ग')श्च कुशला; D₁ G₁ सांख्या (G₁ 'ख्य-') योगेश्च कुशला. —^d) K₁.2.7 D₄ परमैषिणः.

45 D₂ om. 45 (cf. v. 1. 44). —^a) G₁.2 M₁.7 यथा (for यदा). G₂ प्रबुध्यम् (for 'द्विष्यम्'). K₅ V₁ Bo.6-9 Da₃.a₄ Dn₁.n₄ D₅ D₂ ह्यव्यक्तम्; D₁ T₁ G₁.6 तदव्यक्तम् (for त्वव्यक्तम्). —^b) G₁ अवस्थां (for अवस्था). —^c) K₁ बुद्धिमानं (for बुध्य-). K₁.2.4

V₁ D₄.9 प्रबुध्यते; Bo.6.8.9 Da₃.a₄ न बुध्यति; D₅ न बुध्यते; T₁ G₂.6 M₁.5-7 प्रबुद्धेन; G₁ प्रबुध्येन (for प्रबुध्यन्ति). —^d) B₅ (marg. as in text) शमयति (for गमयन्ति). K₁ V₁ B₅.s.9 Da₃ D₄.9 Csp (gloss: शमप्राप्यं ब्रह्म) शमं; Dn₁ समे; C₅ (gloss: अद्वितीयं ब्रह्म) समं (as in text). Dn₁ सदा; D₅ ततः (for तदा).

46 ^a) M₁.5-7 अंतनिदर्शनं. ☞ Cs: निदर्शनं, अति-निश्चितदर्शनम् । ☞ —^b) K₂.4 अथ; V₁ अर्थः; B₁.9 Dn₁.n₄ D₄.3.8 अति (for अनु-). K₁ D₄ corrupt. D₄.7 आगमस्य प्रदर्शनं; D₅ सम्यक्त्व-निदर्शनं; T₁ G₅ बुद्धा तत्त्वार्थदर्शनं (T₁ 'शितं'); T₂ असम्यक्त्वार्थदर्शनं; G₁.2 असम्यक्त्वार्थदर्शनात्; M₁.5-7 असम्यक्त्वार्थदर्शनात्. —^c) K₁.7 V₁ G₂ बुध्यमानप्रबुद्धाभ्यां; K₂ B₁ Da₃ Dn₁ D₂.1.8 बुध्यमानाप्रबुद्धानां; Dn₁ बुध्यमानप्रबुद्धानां; D₁ बुद्धमानः प्रबुद्ध्यासात्; T₁ G₁.8.6 M₁.5-7 बुध्यमानः (G₁ 'मानं') प्रबुद्धः स्यात्. —^d) Da₄ [अ]रिदमं (for 'दम').

47 ^a) G₁ एवम् (for एतद्). ☞ Cs: परस्परैणोक्तं, एकत्वे कल्पितं नानात्वं भाति, नानात्वनिषेधेनैकत्वं भाति । ☞ —^b) G₁ क्षराक्षर- . —^c) K₂.4 M₁.7 om. (hapl.) 47^a-49^b. —^d) K₅.7 V₁ B₅ Da₃.a₄ D₅-5.9 क्षर (for क्षरम्).

48 K₂.4 M₁.7 om. 48 (cf. v. 1. 47). D₅ om. (hapl.) 48^a-49^b. —^a) G₁ -निष्ठः; G₂ -निष्ठो (for -निष्ठो). T₁ [5]वि (for 5यं). —^b) K₁.6.7 V₁ B₅.9 Da₄ D₄.5.7.9 T₂ G₁-8.6 यदा (for यदा). K₁ प्रवक्ष्यते; K₅ B₅.7.8 (marg.) Da₃.a₄ D₁ T₂ G₁-8.6 M₅.6 प्रचक्ष (B₁ 'क्ष्य')ते; V₁ प्रदर्शनं (for प्रवर्तते). —^c) K₁ D₄.9 G₁ एकत्व- (for 'त्वं'). K₁ दर्शिनं. T₂ G₁ चाहुर (for चास्य). —^d) K₁.6.7 Bo.6.8.9 Da₃.a₄ D₅.7.9 G₂.6 चास्य दर्शनं; D₄ चास्य द' (for चाप्यद').

इतिसर्गं तु तत्त्वमाहुर्मनीषिणः ॥ ४९
पञ्चविंशस्य परमाहुर्निदर्शनम् ।

वर्गस्य वर्गमाचारं तत्त्वं तत्त्वात्सनातनम् ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रिनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९३ ॥

२९४

करालजनक उवाच ।

वैकत्वमित्युक्तं त्वयैतद्विषयसत्तम ।

मे चामिसंदिग्धमेतयोर्वै निदर्शनम् ॥ १

तथाप्रबुद्धबुद्धाभ्यां बुध्यमानस्य चानघ ।

स्थूलबुद्ध्या न पश्यामि तत्त्वमेतन्न संशयः ॥ २

अक्षरक्षरयोरुक्तं त्वया यदपि कारणम् ।

K2.4 D8 M1.7 om. 49^{ab} (cf. v. l. 47, 48).
G2 ततो (for तत्त्व-). K7 D9 एव (for एतत्).
8.8 न तत्त्वमेतयोरेतत्. — ^b) K6 एतन् (for एव).
ter 49^{ab}, Bo (om. [hapl.] 49^c-50^b) reads
24. 2^{ab} followed by 5^c-7^d for the first time,
ting the same in the proper place. — ^c)
24.8 -मार्गः; D7 T1 G1.2 M1.5-7 -तत्त्वं (for
. K1.2 च (for तु). T2 G8.8 पंचविंशतिकत्वं तु.

Bo om. 50^{ab} (cf. v. l. 49). — ^a) V1 G8
11; B8 (marg. as in text) -विंशं तु (for
7). — ^b) D6 निदर्शिनः. — ^c) K1.2.4.8 B9
14 D2.8.8 G1 सर्गस्य; Ca (gloss: महदादिसमुदा-
Cnp (also वर्गस्य) वर्गस्य (as in text). K1
मू; K2 D4.9 G2 M1.5-7 Cp (gloss: वर्गनियम्यं)
मू; Cnp (gloss: वर्गमईतीति) Cpp (gloss:
द्वित्वं) वर्ग्यम्; Cpp (also) वर्गम् (as in text).
पात्मानं; K6 (also).7 D4.5.9 T आधा (K6 'वा')रं
आचारं). — ^d) M1.6 7 तस्मात् (for तत्त्वात्).
8 तत्त्वं तत्त्वात्मनात् (K2 'तम')नं; K7 D4.9 तत्त्वं
तत्त्वं; D5 तत्त्वं तत्त्वनिदर्शिनः; D7 तत्त्वं तत्त्वस्य
G2 तस्मात्तत्त्वं सनातनं; M5 तस्मात्तत्त्वं निदर्शनं.

lophon: Ś1 D5 missing; K2.5 B1-8 D2.1.2
18 D1 G4.8 M2-4 absent. — Sub-parvan:
; V1 Bo.8.7.9 Das.24 Dn1.24 D8 D2.8.5.7.8
2.8 M1.5-7 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K1 V1
1.9 Das.24 Dn1 वसिष्ठकरालजनकसंवादे; K2.4
D2.8.5.7.8 करालजनकसंवादे; K6 G2 वसिष्ठ-
वादः; K7 करालजनकवसिष्ठसंवादे सत्त्वासाधनः;
वसिष्ठकरालजनकसंवादे पुरुषसत्त्वा (D6 'त्त्व')साधनः;

T1 क्षराक्षरविभागः; G6 वसिष्ठकरालजनकसंवादे क्षराक्षर-
विभागः; M6.8 वसिष्ठकरालजनकसंवादे मातृपितृगुणकथनं.
— Adhy. no. (figures, words or both): B7 T1
G1.8 128; B8 132; Da4 136; Dn1 131; Dn4
130; D5.2 G8 M5 129; D8 126; T2 141; G2
144; M1.5.7 127. — Śloka no.: Dn1 40; Dn4
39; D8 37.

294

☞ This adhy. is missing in Ś1 D6 (cf. v. l. 12,
274. 13; 283. 15).

1 Most MSS. जनक (for करालजनक). K1.2.4 om.
1^{ab}. — ^a) D6.7 अपि (for इति). G1 नानात्वे कथ-
मित्युक्तं. ☞ C8: नानात्वं वैकत्वं च नानात्वैकत्वमिति समा-
हारे एकवद्भावम् । ☞ — ^c) K1.2.4 न; K7 B8 D4.9
G2 [इ]व; D5.7 T2 G1.8 M1.5-7 वा (for च). K7
B8 D4.5.7.9 M1.5-7 [अ]ति- (for [अ]भि-). K6 V1
Bo.8-9 Dn1.24 D8 D2.8.8 Cp पश्याम्येतद्धि (Dn4
'द्वि-') संदिग्धम्; Das.24 पश्य मे तद्धि सं'. — ^d) V1
वि-; D5 वा (for वै). ☞ Cp: निदर्शनम्, निश्चयेन
दर्शनं यथा स्यात्तथा ब्रूहीति शेषः । ☞

2 Bo reads 2^{ab} followed by 5^c-7^d for the first
time after 12. 293. 49^{ab}. — ^a) M1 -बुद्धाभ्यां (for
-बुद्धाभ्यां). K6 B2.7.9 Das.24 यथाबुद्धा (K6 'द्व-')
प्रबुद्धाभ्यां; K7 तथा प्रबुद्धाबुद्धाभ्यां; V1 B8 Dn1.24
D8 D2-5.7-9 T G1-8.8 तथाबुद्धा (D4.5.7.9 T G1.8.8
तथा बुद्धा)प्र'. — ^b) D5 G1 बुद्धमानस्य. D6 मे; D9
वा (for च). ☞ Cp: बुध्यमानस्य, बोधविषयीभूतस्य । ☞
— ^c) G2 नु (for न). — ^d) Da4 संशयं.

तदप्यस्थिरबुद्धित्वात्प्रनष्टमिव मेऽनघ ॥ ३
 तदेतच्छ्रोतुमिच्छामि नानात्वैकत्वदर्शनम् ।
 बुद्धमप्रतिबुद्धं च बुध्यमानं च तत्त्वतः ॥ ४
 विद्याविद्ये च भगवन्नक्षरं क्षरमेव च ।
 सांख्यं योगं च कात्स्न्येन पृथक्चैवापृथक्च ह ॥ ५
 वसिष्ठ उवाच ।
 हन्त ते संप्रवक्ष्यामि यदेतदनुपृच्छसि ।
 योगकृत्यं महाराज पृथगेव शृणुष्व मे ॥ ६

3 ^a) G1 अक्षरक्षरयोगेन. — ^b) K5 B5 (marg. as in text) Das a4 [ए]तद् (for यद्). D5.1 यद्यपि (for यदपि). T2 धारणं (for कां). — ^c) K2 स्थिर- (for [अ]स्थिर-). — ^d) K5 Das. a4 D51 G2 प्रगष्टम् (for प्रनं). K5 च (for मे). Dn4 [S]जय (for सनघ).

4 ^a) M1. 5-7 ज्ञातुम् (for श्रोतुम्). — ^b) K1 D4 T G1. 8 नानात्वैकत्व- (G1 'थ' (for 'त्वैकत्व-'). K2 नानात्वैकनिर्दर्शनं. — ^c) B5 बुद्धि- (for बुद्धम्). K2 अग्रतः; Bo. 6. 8 (marg. as in text). Dn1. n4 D51 D2. 8. 8 चाप्रति-; D52 वाप्रति- (for अप्रति-). T G1. 8. 6 प्रबुद्धमप्रबुद्धं च. ☞ Cn: बुद्धं, जम् । अप्रतिबुद्धं प्रधानादि । ☞ — ^d) D4 बुद्धमानं. ☞ Cn: बुध्यमानं, चिदचिदात्मानं जीवम् । ☞

5 For the repetition in Bo, cf. v. l. 2. — ^a) Bo. 8 (marg. as in text) विद्याविद्येति; D52 D4. 5 'विद्येव' (for 'विद्ये च'). — ^b) K1 D44 D4 G1 अक्षर- (for 'रं'). — ^c) K1. 2. 6 D44 Dn4 सांख्य- (for सांख्यं). K1. 2 -यौगौ (for योगं). K2 कार्त्तेन (sic); K5 कृष्णेन (for कात्स्न्येन). — ^d) K5 Das a4 पृथक्त्वेन (for 'क्वैव'). G1 भव (for च ह).

6 For the repetition in Bo, cf. v. l. 2. K5. 1 V1 B5. 9 D4 वसिष्ठ; D5 वासिष्ठ. — ^a) G2 [S]हं (for सं-). — ^b) D5 त्वं यद्यद् (for यदेतद्). D1 G1 -पृच्छसे (for 'सि'). — ^c) K2 योगाकृत्यं; K1 M1. 5-1 योगे कृत्यं. — ^d) K5 शृणुस्व. D51 तत् (for मे).

7 For the repetition in Bo, cf. v. l. 2. — ^a) K1. 4 योगकृत्ये; K2 'कृते' (for 'कृत्यं'). — ^c) K1. 2 तत् (for तच्). K1. 2. 4 Bo (both times) Dn4 D5 D2. 8. 5. 1 G1 Cnp विविधं; Das. a4 त्रि; Cn (gloss: ध्यानं भावनाप्रणिधानभेदेन द्विप्रकारम्) Cp (gloss: सगुणं निर्गुणं चेति) द्विविधं (as in text). M1 ज्ञानम् (for

योगकृत्यं तु योगानां ध्यानमेव परं बलम् ।
 तच्चापि द्विविधं ध्यानमाहुर्वेदविदो जनाः ॥ ७
 एकाग्रता च मनसः प्राणायामस्तथैव च ।
 प्राणायामस्तु सगुणो निर्गुणो मनसस्तथा ॥ ८
 सूत्रोत्सर्गे पुरीषे च भोजने च नराधिप ।
 त्रिकालं नाभियुञ्जीत शेषं युञ्जीत तत्परः ॥ ९
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यो निवर्त्य मनसा मुनिः ।
 दशद्वादशभिर्वापि चतुर्विंशत्परं ततः ॥ १०

C. 12
D. 12
K. 12

ध्यानम्). — ^d) K5 Bo (both times). 5. 1. 9 Das. a4 Dn1. n4 D5 D2. 8. 5 G2 विद्याविद्यो (for वेद).

8 ^a) K1. 2. 4 एकाग्रतया (for 'ग्रता'). K2 मनसाः. — D5 reads 8^b twice. — ^c) K1. 2. 4 D1 G1 मनसो (for सगुणो). K1 B5 D5 4. 5 (both times) Cnp मानसम् (for मं). ☞ C4: सगुणः, नाभ्यादौ सूर्या-लम्बनः, निर्गुणः, स एष शून्यवायुधारणात् । तथा मनसोऽपि आयामः सगुणो ज्योतिराद्यालम्बनः, निर्गुणः केवलात्मनिष्ठः ॥ Cp: सगुणो जपध्यानसहितः, निर्गुणो जपध्यानरहितः ॥ C7: सगुणः प्राणायामः, वायोः रेचकपूरककुम्भकाख्यव्यापारगुण-सहितः । ☞

9 ^a) K4 Bo. 1. 8 Das Dn4 D5 D2. 8. 8 T2 G1 सूत्रोत्सर्गः; D4 'त्सर्ग' (for 'त्सर्व'). K2 पुरेवे; D2 पुरुषे (for पुरीषे). K1. 2 वा (for च). — K2. 4 om. 9^b. — ^b) Das om भोजने. K1 नराधिपः. — ^c) K1 त्रिकालं; Bo. 6-8 T2 G5 द्विकालं; D4 त्रिष्कालं; D1 G1 विकारं; T1 G5 विकारान्; G2 M1. 5-1 द्विष्कालं (for त्रिष्कालं). K5 V1 Bo. 1. 9 D44 नोपः; G2 न हि (for नाभि-). — ^d) K2 युञ्जेत; B5 युञ्जीत. D52 तत्परः; M1. 1 तत्परं.

10 ^b) K1 D2. 8. 9 निर्वर्त्य; G1 निवृत्य; G2 निवर्त (for 'त्यं'). Das Dn1. n4 D5 बुद्धिः (for मुनिः). — ^c) G1 दशम्या दशमीर्वापि. ☞ Cn: दशद्वादशभिः, दशयुक्ता-भिर्द्वादशतिसंख्याभिः संचोदनाभिः ॥ C5: बुद्धिकर्मेन्द्रियाणि दश द्वादशभिः शमदमतितिक्षानसूयासंतीक्षाकार्पण्य-मङ्गलानित्यदुःखोदकैस्वसुखात्पत्तैर्द्वादशेन्द्रियाणि निवर्त्य । ☞ — ^d) D5. 1 G1 चतुर्विंशत्. K2. 4 ततः परं (by transp.); K1 D4. 9 परस्ततः; B5 (marg. as in text) Das G1 परंतपः (G1 'प'). K1 दत्तं विंशतिं तु ततः परः (sic).

11) K5 V1 Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 D5 D2. 8;

C. 12. 11578
B. 12. 20763. 11
K. 12. 311. 11

तं चोदनाभिर्मतिमानात्मानं चोदयेदथ ।

तिष्ठन्तमजरं तं तु यत्तदुक्तं मनीषिभिः ॥ ११

तैश्चात्मा सततं ज्ञेय इत्येवमनुशुश्रुम् ।

द्रव्यं ह्यहीनमनसो नान्यथेति विनिश्चयः ॥ १२

विमुक्तः सर्वसङ्केभ्यो लब्धाहारो जितेन्द्रियः ।

पूर्वरात्रे परे चैव धारयेत् मनोऽऽत्मनि ॥ १३

स्थिरीकृत्येन्द्रियग्रामं मनसा मिथिलेश्वर ।

मनो बुद्ध्या स्थिरं कृत्वा पाषाण इव निश्चलः ॥ १४

स्थाणुवच्चाप्यकम्पः स्याद्विरिवच्चापि निश्चलः ।

बुधा विधिविधानज्ञास्तदा युक्तं प्रचक्षते ॥ १५

न शृणोति न चाघ्राति न रस्यति न पश्यति ।

न च स्पर्शं विजानाति न संकल्पयते मनः ॥ १६

न चाभिमन्यते किञ्चिन्न च बुध्यति काष्ठवत् ।

तदा प्रकृतिमापन्नं युक्तमाहुर्मनीषिणः ॥ १७

५. १ ८ Cn सं- (for तं). ॥ Cn (reading संचोदनाभिः):
विचाभस्य प्रतोदस्थानीयाभिः प्रेरणाभिः ॥ ॥ —^b) Ds2
G1 तथा; Ds यथा; T1 Gs ततः (for अथ). —^c)
M1 अजरं (for अजरं). Bs तनु; Ds तच्च (for तं तु).
॥ Cp: तिष्ठन्तं, सत्तामात्रेण वर्तमानम् ॥ ॥ —^d) K1
संतरुक्तं (sic); K2 मे तदुक्तं; K3 स तदुक्तं; K7
Da. १. १ यदुक्तं तु; Da4 जगदुक्तं; G2 युक्तदुक्तं (sic)
(for यत्तदुक्तं). ॥ Cn: यत्तदुक्तम्, यत् यस्मात्, तच्छ-
ब्देनोक्तं-तदिति वा महतो भूतस्य नाम भवति-इति श्रुतेः
ब्रह्मत्वेन निर्दिष्टम्, अतस्त्वद्वापत्तये आत्मानं चोदयेत् इति
पूर्वेण संबन्धः ॥ ॥

12 *) K1 D4.9 विश्वात्मा; T1 तैरात्मा (for तैश्चा-
त्मा). Da4 ज्ञेयम्; D1 T G1. १. ८ Cs योज्य (for
ज्ञेय). ॥ Cn: तैः, द्वाविंशत्या प्रेरणैः ॥ Cv: तैः, नियते-
न्द्रियैः ॥ ॥ —^b) M1. १-१ एतद् (for एवम्). Ks
शुश्रुम्; K1 Ds1 D4. १ T2 G1-१ M1. १. १ शुश्रुमः (for
'म'). —^c) K1. १ ब्राह्मं; K4. १ Bo. १. १ (marg.) Da4
Dn1. n4 D2. १. १. १ Cn व्रतं; Ds1 ततो; T1 दूतं;
T2 दत्तं; G1 स तं; G2 श्रुतं; G3 दूतं (for द्रव्यं).
Bs वाहीनः; Da4 ह्यहीनः; T1 Gs विहीनः; G1 व्यहीनः;
G2 गहीन- (sic) (for ह्यहीन-). K1. १ Da3. १. १ D4
मनसा (for 'सो'). —^d) K1 नान्यथेति (for 'थेति').

13 G2 om. (1 hapl.) 13^a-15^b. —^a) Da4 सर्गं
(for सर्वं). K1 संवेभ्यो; Ds1 (also as in text)
योगेभ्यो; D1 T G1. १. १ पापेभ्यो (for सङ्केभ्यो). —^b)
Bs Dn1 D8 लब्धाहारो; D4 लब्धाहारो (for 'हारे').
Da. १ यत्तेन्द्रियः. —^c) G1 पूर्णं (for पूर्वं). Ks Bo.
१-१ Da2. १. १ Dn4 Ds2 D2. १. १. १ Gs पररात्रे; V1 Ds1
T1 G1 [S] पररात्रे च; Bs (marg.) [S] परार्द्धं च; B8
(marg.) D1 T2 Gs M1. १-१ [S] परात्रे च; Dn1 परे रात्रे
(for परे चैव). K1 D4. १ पूर्वरात्राप (K1 'ब्राह्म'रात्रे च.
—^d) Ks Bo. १ (marg.). १ Da. १. १ Dn1 n4 Ds1 D2. १
धारयति (for 'यत्'). T1 Gs युतिः (for ऽऽत्मनि).
K1. १. १. १ V1 Ds2 D4. १. १-१ धारयेन्मन आत्मनि.

14 G2 om. 14 (cf. v. 1. 13). —^a) K1 स्थिर-
कृत्य; K2 स्थिरे कृत्य; Da4 स्थिरकृत्य; G1 शरीरं तु.
—^b) Ds मनसो (for 'सा'). K4 मिथिलीश्वर. —^c)
K1 स्थिरि कृत्वा; Ds स्थिरीकृत्य (for स्थिरं कृत्वा).
—^d) K2 पाषाण. T1 इति (for इव).

15 G2 om. 15^a (cf. v. 1. 13). K2. 4 om. (hapl.)
15^a. —^a) Ks अकम्पः; B1 Dn1 Ds G1 M1. १-१
अकम्पः (for अकम्पः). —^b) K1 उदधेरु; K1 D4. १
दीपवच्; V1 Bs. १. १ (marg.) Da3. १. १ D1 T G1. १. १
दाहः; Ds उदन्वान्; M1. १-१ उदावृच् (for गिरिवच्).
K1 D4 वापि; Ds इव; T1 चाप- (for चापि). Gs
अनिश्चलः. —^c) K1 १. १ यथा; K1 Bs Da3. १. १ Dn4
Ds. १ बुद्ध्या; D4. १ बुद्ध्या (for बुधा). K1. १-विधान-
ज्ञस्य; Da4 'नाज्ञांस्य; G1 'विज्ञानस्य (for -विधानज्ञास्य).
—^d) V1 Bs-१ Da3. १. १ ततो; T2 तथा (for तदा).
Bo प्रचक्षते. Ks ततो बुद्धिं विचक्षते.

16 *) K2 च घ्राति (for चाघ्राति). —^b) K1
चम्यति; Dn1 रस्यति; Ds. १ नश्यति (for रस्यति).
॥ Ca: रस्यति रसयतीत्यर्थे छान्दसम् ॥ ॥ —^c) K1
D4. १ स्पर्शान् (for स्पर्श). D4 विजानाते. —^d) D4
न संकल्पयेत् मनः; Ds. १ न च संकल्पयेत् मनः.

17 *) Ds1 चारिः; Ds चापि (for चामि-). —^b)
Ks corrupt. K1 D4. १. १ T G1. १. १ बुध्यति च (G1
न) (by transp.). —^c) Ds यदा (for तदा). G1
आपन्नो (for 'ज्ञ'). —^d) Ks युक्तम् (for युक्तम्).

18 *) K4 V1 Bo. १ (marg.). १-१ Dn1. n4 Ds
D2-१. १ निवर्ते (for निवर्ते). K4. १ V1 Bo. १-१ Da3.
१. १ Dn1. n4 Ds D2. १. १. १ T G1-१. १ हि (for च).
K1 दीप्यो; K4 दीपान्; K1 Ds1 D4. १. १ दीपतो;
Da4 M1 दीप्य; Ds1 दीप्यद्; D1 T G1. १. १ दीप्येव;
G2 दीपो (for दीप्यन्). —^b) G2 दीप्यमानः (for
दीप्यन्). Ks V1 Bo. १ Da4 Dn1. n4 Ds D2. १. १. १

निवाते च यथा दीप्यन्दीपस्तद्वत्स दृश्यते ।
 निरिङ्गश्चाचलश्चोर्ध्वं न तिर्यग्गतिमाप्नुयात् ॥ १८
 तदा तमनुपश्येत यस्मिन्ष्टे तु कथ्यते ।
 हृदयस्थोऽन्तरात्मेति ज्ञेयो ज्ञाता मद्विधैः ॥ १९
 विधूम इव सप्ताचिरादित्य इव रश्मिमान् ।
 वैद्युतोऽग्निरिवाकाशे दृश्यतेऽऽत्मा तथात्मनि ॥ २०
 यं पश्यन्ति महात्मानो धृतिमन्तो मनीषिणः ।

ब्राह्मणा ब्रह्मयोनिस्था ह्ययोनिममृतात्मकम् ॥ २१
 तदेवाहुरणुभ्योऽणु तन्महद्भ्यो महत्तरम् ।
 तदन्तः सर्वभूतेषु ध्रुवं तिष्ठन्न दृश्यते ॥ २२
 बुद्धिद्रव्येण दृश्येत मनोदीपेन लोककृत् ।
 महत्तमसस्तात पारे तिष्ठन्नतामसः ॥ २३
 स तमोनूद इत्युक्तस्तत्त्वज्ञैर्वेदपारगैः ।
 विमलो वितमस्कश्च निर्लिङ्गोऽलिङ्गसंज्ञितः ॥ २४

C. 12. 11301
B. 12. 30763. 24
K. 12. 311. 24

प्रकाश (Da १ चक्षुः) ते; K 1 Bo. 7. 9 Da 8 D 4 9 G 2 प्रहं-
 द्यते (K 1 'ति' (for स ह'). — ') K 1. 7 निर्लिङ्गः;
 K 2. 4 V 1 Bo. 8 (marg. as in text) Dn 1. n 4 Ds D 2-5.
 7-9 T G 1. 8 6 Cn (gloss : बुद्ध्यादिदीनः) निर्लिङ्गः; B 6
 (orig) Da 8. a 4 निरिं (Da १ 'इ' गाश्; B 6 (marg.)
 विलिङ्गाश्; C 3 निरंशाश् (for निरिङ्गाश्). K 1 अविचलं;
 V 1 Dn 1. n 4 D 2 3. 8 [s] विचलश्; B 6 चाचलश्; B 6
 (marg.) Da 8. a 4 चाचलश्; Ds ह्यचलश्; G 1 स्वाच-
 लश्; M 1. 5-7 चाचलश् (for चाचलश्). — ' d) V 1
 om n. K 1 Bo तिर्यक्च; B 6. 9 तिर्यङ्क (by transp.);
 G 2 तिर्यग्वा. B 6-8 M 6. 7 आपुवन्; Da 1 M 1. 5 'वत्
 (for 'चात्). K 1. 2. 9 Ds तिर्यग्गतिमाप्नुयात्; Ds. 9
 अतिर्यग् (Ds 'यंङ्क) तिरात्मवान्; D 1 G 1 न गच्छति तदा-
 मुयात्.

19 ") Ds कदा; G 2 M 1. 5-7 तथा (for तदा).
 K 6 तद् (for तम्). M 1. 5-7 पश्येयम् (for पश्येत).
 — ' b) T 1 G 6 यसाद्; T 2 यन्न; G 1 या स; G 3 यं
 स; M 1. 5-7 अस्मिन् (for य'). D 4. 9 दृष्टे; G 1. 8
 दृष्टा (for दृष्टे). K 1. 2. 4 Ds. 7. 9 T G 1. 8. 5 [s] ति;
 K 1 Dn 1. n 4 Ds Cnp (gloss : सर्ववृत्तिनिरोधात्) न;
 B 6 (marg.) D 4 वि; Ds तु (for तु). B 6 (marg.)
 बुध्यते (for कथ्यते). C 7 : कथ्यते, ज्ञानीति कथ्यते । C
 — ' c) D 7 T G 1. 8 6 हि (for [ह] ति). — ' d) K 1
 ज्ञेयो ज्ञैस्; K 4. 6. 7 Ds. 5. 9 विज्ञेयस्; Da 8 ज्ञेयो ज्ञास्;
 G 2 ज्ञेये ज्ञैस् (for ज्ञेयो ज्ञास्). Ds स च (for तात).
 D 7 ज्ञेयो ज्ञात्मतो द्विजैः; G 1 M 7 (orig.) 'मतद्विजैः;
 M 7 (inf. lin.) 'मतद्विजैः.

20 ") K 1. 2 निर्धूमः; K 4 विधूम (for विधूम).
 C 6 : विधूमः, उपाधि विधुमेऽमलः ॥ C 3 : सप्ताचिः, सर्व-
 कर्मदाहक इत्यत्र दहान्तः । C — ' b) K 2. 4. 7 V 1 Bo. 7
 Ds. 4. 9 M 7 रश्मिमान् (for 'मान्). C 3 : आदित्यः,
 कृत्स्नजगत्प्रकाशकत्वे दहान्तः । C — ' c) K 6 Da १ वैद्युताग्निः;
 K 1 Bo विद्युतो; T 1 वैद्युतो (for वै'). C 3 : वैद्युतः,

सङ्गुह्यौ स्फुरितोऽपि न स्थिरीभवति । C — ' d) Ds नमा-
 त्मनि (sic) (for तथात्मनि). K 1. 2. 4 दृश्येतात्मा यमा
 (K 4 तथा) रमनि; B 6 (marg. as in text) D 7 T G 1. 8 6
 दृश्यते ह्यंत (B 6 सोंत; G 1 ह्यप) रात्मनि. C 3 : आत्मनि,
 अन्तःकरणे । C

21 ") K 1 यं; K 2. 4 Da 3 Dn 1. n 4 Ds ये; D 1
 G 1. 8 सं (for यं). Ds 3 T 2 पश्यति. — ') C 3 :
 ब्रह्मयोनिस्थाः, ब्रह्मावगमहेतुशास्त्रनिष्ठाः ॥ C 3 : ब्रह्मदेवस्य
 योनिरुपादानकारणं परमात्मा, तन्निष्ठाः । C — ' d) K 1. 2
 अयोनिस्; K 6 स्व; Da lacuna; G 1 ह्ययोनिर् (for
 'निम्). C 3 : अयोनिस्, उपादानान्तरहीनम् । अमृतारम-
 कम्, उपादानान्तरहीने, अनुत्पन्नस्वरूपम् । C

22 ") M 1. 6. 7 [अ] गुर (for [अ] हुर). B 6. 8 (marg.)
 Ds T G 1. 8 6 [अ] गुभ्योऽणु; D 1 G 1 [अ] गुतरं; G 1 'भ्यो-
 गुस् (for 'भ्योऽणु). — ' b) Gs महद्भ्यो तु (for तन्महद्भ्यो).
 — ' c) K 1. 2 G 2 तत्तत्र; K 4 Dn 1. n 4 Ds D 2. 8. 8 तत्तत्रं;
 K 6 B 6. 7 Da 8. a 4 Ds Gs सर्वत्र; V 1 सततं; B 6. 9
 D 7 T G 1. 8 स तत्र; M 1. 5-7 तदत्र (for तदन्तः). K 2
 पंच (for सर्व). — ' d) B 6 Gs ध्रुवस् (for ध्रुवं).
 K 1 तिष्ठत (for तिष्ठन्न).

23 ") Da १ द्रश्येत (for ह'). C 6 : बुद्धिद्रव्येण,
 बुद्धिरेव द्रव्यमुपकरणम् ॥ Cn : बुद्धिद्रव्येण, धीधनेन
 पुंसा । C — ' b) K 2 लोकदहः; K 7 Da. 9 'धृक्; Gs
 'वत् (for 'कृत्). — ' c) K 1 तमसा; Gs तपसस् (for
 तम'). — ' d) K 6 परे (for पारे). V 1 नराधिप;
 G 1 न तामसं.

24 ") Ds. 7 T G 1. 8 6 M 1. 5-7 C 6 (gloss : प्रमाण-
 पथातीतः । मानं पालयति, स्वगोचरीकुरुते इति वा ।) Cap
 (gloss : मनोगम्यः) च (Ds वै) मानस (for तमोनूद).
 Ds उक्तं. K 1. 2. 4 न चेद्वावि (K 1 'व' द इत्युक्त (K 1
 'का' स; K 6. 7 Ds. 9 स आत्मेवेति च प्रोक्तः; G 2 स
 आत्मेति च वै प्रोक्तः. — ' b) K 4 तत्त्वज्ञः; K 6 V 1 Bo.
 6. 7. 9 Da 8. a 4 Dn 1. n 4 Ds D 2. 8. 8 G 2 सर्वज्ञ (Da १ 'नै' र्

C. 12. 11392
B. 12. 207[5].25
K. 12. 311. 25

योगमेतद्धि योगानां मन्ये योगस्य लक्षणम् ।

एवं पश्यं प्रपश्यन्ति आत्मानमजरं परम् ॥ २५

योगदर्शनमेतावदुक्तं ते तत्ततो मया ।

सांख्यज्ञानं प्रवक्ष्यामि परिसंख्यानिर्दर्शनम् ॥ २६

अव्यक्तमाहुः प्रकृतिं परां प्रकृतिवादिनः ।

तस्मान्महत्समुत्पन्नं द्वितीयं राजसत्तम ॥ २७

अहंकारस्तु महत्तत्तृतीयमिति नः श्रुतम् ।

(for तत्त्वज्ञैः). — ^a) G1 विमलापि तमस्कश्च. — ^d) K2 निर्मलो; K7 D4.9 विलिंगो (D4 'गा'); D5 नलिंगो (for निर्लिङ्गो). K6 B8 (marg.) T2 -संज्ञिकः; K7 B8 (orig.) D4. 5. 7. 9 T1 G1-2. 6 M1. 5-7 -संज्ञिकः; Cpp (gloss: मनननिश्चयः) -संज्ञितः (as in text). ^e) Ca: निर्लिङ्गः, लिङ्गशरीरान्मुक्तः (in Cs also) । लिङ्ग-संज्ञकः, लिङ्गदत्तमानासंज्ञा, सम्यग्ज्ञानमस्य ॥ Cn: निर्लिङ्गः, सूत्रात्मनोऽप्यन्यः । अलिङ्गैति छेदः । नास्ति लिङ्गं गमकमस्य, वाङ्मनसातीतत्वात् (in Cs also) । ^f)

25 ^a) K6 V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 Ca. n. p योग एव (V1 Bo Ca. n. p 'व'); K7 D4. 5. 9 योगमेतद्; D7 G1. 8 योगमेतं (for 'मेतद्'). D7 T G1. 8. 9 तु (for 'हि'). — ^b) K4 मनो; M1. 5-7 एवं (for मन्ये). K6 V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 किमन्ययोगलक्षणं. — ^c) K1 तप्ये; K2. 4 तप्ये; K6. 7 Bo. 8 D81 D4. 9 G2. 3. 6 M1. 5. 7 पश्यन्; B9 इदं; T2 सत्यं (for पश्यं). ^d) Ca: पश्यतीति पश्यः, द्रष्टा । इदमिति सार्वत्रिकपाठो ज्यायान् प्रकृतानुगतश्च । दर्शनयोग्याथस्य प्रकृतत्वात् । ^e) K7 D4. 9 तत्र-स्थम्; D7 T G1-2. 6 M1. 5-7 आ (T2 ह्य) तस्थम् (for आत्मानम्). D44 पर. K1. 2. 4 सूपस्थानमजं (K1 'जम') परं.

26 ^b) D44 ने (for ते). — ^c) V1 Bo. 8 Das. 24 सांख्यं (for सांख्य-). D44 प्रपश्यामि; G1 प्रवक्ष्यामि (sic) (for प्रवक्ष्यामि). — ^d) K6. 7 Bo. 7. 9 Das. 24 Dn1 Ds D2. 3. 5. 8. 9 Ms Ca परिसंख्यान (K6. 7 Ds 'त'; Ms 'तु'; Ca 'दि' दर्शनं (Ms 'क्षिणः'); Cp as in text. ^e) Ca: आदिदर्शनं, जगत्कारणस्य ज्ञानं परिसंख्ये-त्यर्थः ॥ Cn: परिसंख्यानं परिवर्जनं रज्जुर्गवदुत्तरोत्तरकार्यस्य पूर्वस्तिन्पूर्वस्तिन्प्रविलापनम्, तेन दर्शनं, साक्षात्कारो यस्मिन्-त्तथा ॥ Cp: परिसंख्यानिर्दर्शनं, तत्त्वसंख्यानिर्दर्शनम् । ^f) — After 26, B8. 8 (marg.) ins. an addl. colophon [Sub-parvan: मोक्षधर्म].

27 Before 27, B8 ins. वक्षिष्ट उवाच. — ^a) B8

पञ्च भूतान्यहंकारादाहुः सांख्यानुदर्शिनः ॥ २८

एताः प्रकृतयस्त्वष्टौ विकाराश्चापि षोडश ।

पञ्च चैव विशेषा वै तथा पञ्चेन्द्रियाणि च ॥ २९

एतावदेव तत्त्वानां सांख्यमाहुर्मनीषिणः ।

सांख्ये विधिविधानज्ञा नित्यं सांख्यपथे रताः ॥ ३०

यस्माद्यदभिजायेत तत्तत्रैव प्रलीयते ।

लीयन्ते प्रतिलोमानि सृज्यन्ते चान्तरात्मना ॥ ३१

अव्यक्तम्; D5 (marg.) सर्वत्र (for अव्यक्तम्). ^e) Cp: विकारस्य प्रागवस्थारूपत्वात् अव्यक्तम् । ^f) — ^b) K4 G2. 8 M1. 5-7 परं; D21 परा; G1 वरां (for परा). K6 Das. 24 D7 -चोदिनः (for -वादिनः). — ^c) K1. 2. 4 देहा- (K1 'ह्य')त् (for महत्). — ^d) D44 -सत्तमं; D4 'मः'.

28 ^a) K2 मनसस् (for महत्स). — ^b) K1 2 D7 T G1. 8. 9 तृतीय (for 'यम्'). G1. 2 M7 न (for नः). — ^c) ^e) Ca: भूतपदं तन्मात्राख्यसूक्ष्मपरम् ॥ Cn: पञ्च भूतानि, सूक्ष्माणि पञ्चतन्मात्राख्यानि । ^f) — 28^d is partly damaged in Br. — ^d) K4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 सांख्यात्म-; K6 V1 सांख्यार्थ- (for 'तु'). T1 -दर्शनः; G2 -दर्शनाः (for -दर्शिनः). K1 2 G1 आहुः सां (K1 सं) ख्यानि दर्शनाः (K1 'ना'); K7 D4. 5. 7. 9 'ख्यानि-दर्शनं (D5. 7 'ना').

29 ^a) K1 त्वष्टा; K2 त्वाष्टौ; K4 V1 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 चाष्टौ; D44 D4 त्वष्टो (for त्वष्टौ). — ^b) Das चैव (for चापि). K1 षोडश; M1 षोडशः. — ^c) D44 ते च (for चैव). D5 [अ] विशेषा; G1 विशेषो (for 'षा'). ^e) Cn: विशेषाः वियदादयः । ^f) — ^d) G2 तु (for च). D7 T G1. 8. 9 दशैकं चेन्द्रियाणि च; M1. 5-7 मनः पंचेन्द्रियद्वयं. ^e) Cp: चकारात्मनेन्द्रियाणि मन-श्रेति । ^f)

30 ^a) G2 M1. 5-7 एतत् (for एव). — ^b) D44 M7 सांख्याम् (for सांख्यम्). — ^c) K6 B9 सांख्य-; Das. 24 सांख्यं (for सांख्ये). V1 B8 (marg. as in text) सांख्येन (B8 'ण') विधिना तज्ज्ञा. — ^d) K1. 2. 4 सांख्यपदे (for 'पथे'). D6 M1. 5-7 स्थिताः (for रताः).

31 ^a) K1 corrupt. D7 G2 तस्माद्; G1 कस्माद् (for यं). K2. 4 यद्यपि; D7 G1 यमभि- (for यदभि-). M1 -जायेत (for -जायेत). — ^b) K1. 2. 4 विलीयते (for प्रलीं). D7 G1. 8 तत्रैव प्रविलीयते. — ^c) Br D43 Dn4 D8 G8 लीयते; D21 लीलया (for लीयन्ते).

अनुलोमेन जायन्ते लीयन्ते प्रतिलोमतः ।
गुणा गुणेषु सततं सागरस्योर्मयो यथा ॥ ३२
सर्गप्रलय एतावान्प्रकृतेर्नृपसत्तम ।
एकत्वं प्रलये चास्य बहुत्वं च यदासृजत् ।
एवमेव च राजेन्द्र विज्ञेयं ज्ञेयचिन्तकैः ॥ ३३
अधिष्ठातारमव्यक्तमस्याप्येतन्निदर्शनम् ।
एकत्वं च बहुत्वं च प्रकृतेरनु तत्त्ववान् ।

एकत्वं प्रलये चास्य बहुत्वं च प्रवर्तनात् ॥ ३४
बहुधात्मा प्रकृर्वीत प्रकृतिं प्रसवात्मिकाम् ।
तच्च क्षेत्रं महानात्मा पञ्चविंशोऽधितिष्ठति ॥ ३५
अधिष्ठातेति राजेन्द्र प्रोच्यते यतिसत्तमैः ।
अधिष्ठानादधिष्ठाता क्षेत्राणामिति नः श्रुतम् ॥ ३६
क्षेत्रं जानाति चाव्यक्तं क्षेत्रज्ञ इति चोच्यते ।
अव्यक्तिके पुरे शेते पुरुषश्चेति कथ्यते ॥ ३७

C. 12. 11405
B. 12. 307(a) 38
K. 12. 311. 28

Bo. 8 (both marg.) -लोमेन; Dr T G1. 8. 8 -लोम्येन
(for -लोमानि). ☞ Cp: प्रतिलोमानि, करणोन्मुखानि । ☞
—^a) K1. 2. 4 Da4 सृजते; D5. 7 G8 सृज्यते; G1
सृजते (for सृज्यन्ते). K7 Da. 5. 8 चोत्तरोत्तरं; Dr T
G1. 8. 8 चेत (Dr G1 चतु) रात्मना; M1. 5-7 चांतरांतरा
(for 'रात्मना'). ☞ Cn: अन्तरात्मना सृज्यन्ते, न तु
निरीश्वरसांख्याभिमतया प्रकृत्या । ☞

32 ^a) K2 अनुलोमो नः; K7 V1 B8 (marg. as
in text) D4. 5. 7. 8 T G1. 8. 8 आ (T2 G1 अ) नुलोम्येन;
D8 अनुलोमेषु (for 'लोमेन'). —^b) K8 D8 नीयते;
G2 lacuna (for ली'). —^c) K1. 2. 4 जायन्ते (for
सततं). —^d) K2. 4 सागरेषु; D8 'रे च (for 'रस्य).

33 ^a) D8 सर्गः (for सर्ग-). T G2. 8. 8 M7 -प्रलय
(G2 'ये) (for -प्रलय). K1 सर्गजो लय एतावत्. —^b)
K1. 2 D8 प्रकृते (for 'तेर). ☞ Cn: प्रकृतेति कर्मणि
षष्ठी । ☞ — D8 om. (hapl.) 33'-34'. —^c) T G2.
8. 8 प्रलये. D4 वास्य; Dr T2 चास्या. ☞ Cn: प्रति-
लोमक्रमेण प्रकृतेरपि पुरुषे प्रलये सति, मोक्षे असंप्रज्ञाते च,
एकत्वस्य पुरुषस्य भवति । ☞ —^d) K1. 2 Da4 G2
यथा; B8 (marg.) T2 तथा; Dr T1 G1-3. 8 तदा
(for यदा). K8 सृजेत् (for [अ]सृजत्). D8 बहुत्वं
चास्य वर्तनात्. — K1 om. (hapl.) 33'-34'. D8 om.
(hapl.) 33'-34'. —^e) M1. 5-7 एकम् (for एवम्).
V1 तु (for च). —^f) K2. 4 ज्ञान- (for ज्ञेय-). K8
V1 Bo. 8-9 Da3. 84 Dn1. 84 D8 D7. 8 विज्ञेयं (Da3. 84
'ज्ञानं' ज्ञानकोविदः.

34 K1 D8 om. 34^{ab}; D8 om. 34 (for all, cf. v. 1.
33). —^a) K2 Dr T G1. 8. 8 अधिष्ठाता य (K2 यम्)
(for 'तारम्). K2 V1 Dr T G1. 8. 8 Cs इत्युक्त (K2
'क्ता'सु; K7 Da. 8 G2 M1. 5-7 इत्युक्तम् (for अत्य-
क्तम्). ☞ Cp: अधिष्ठातारं, यं वदन्तीति शेषः । ☞ —^b)
K2 तथा; V1 Dr T G1. 8. 8 तस्य (for अस्य). M1. 5-7
एव (for एतन्). — Dr T G1. 8. 8 M1. 5-7 C7 Kumbh.

ed. repeat 34^{ad} after 12. 295. 2. —^d) D8 om. from
प्रकृते up to पञ्च (in 35^d). Dr G1 (both first time)
प्रकृतेर (for 'तेर). K8 Dn1. 84 D8 D8. 8 Cn. 8 अर्थ-;
Bo. 8 अर्थ (for अनु). K7 Da. 8 om. from तत्र up to
च प्र (in 34'). K8 Cp -तद्भावात्; D8 -तत्त्ववत्; T G8
(all second time) -रूपवान्; M1. 5-7 (all first time)
-दर्शनात्; M1. 5-7 (all second time) -तत्त्ववत् (for
तत्त्ववान्). ☞ Cn: अर्थतत्त्ववान्, अर्थतत्त्वं सम्यग्भित-
वान्यः स जानीयादित्यर्थः ॥ Cp: प्रकृतेरनु, प्रकृतिं लक्ष्यी-
कृत्य, तद्भावात् प्रकृत्यविवेकप्रदात् । ☞ —^e) K1. 2 एकत्वं
(for 'त्वं). T G1-3. 8 M7 प्रलये. —^f) K1. 2 बहु-
त्वस्य (for 'त्वं च).

35 D8 om. up to पञ्च (cf. v. 1. 34). M1. 5-7
read 35^{ab} twice. —^a) Dr T G1. 8. 8 M1. 5-7 (last
four first time) बहुधात्मानमकरोत्. —^b) D8 प्र-
वात्मिकं. Dr T G8. 8 M1. 5-7 (last four first time)
प्रकृतिः (M1. 7 'ति-') प्रसवात्मि (Dr 'स्म'का; G1 प्रकृति-
प्रलयात्मका. —^c) D8 तद्वत्; T1 G8. 8 यच्च (for
तच्च). G2 क्षेत्र- (for क्षेत्रं). K2 महात्मानं; M1. 6. 7
'स्मायं (for 'नात्मा). —^d) K1. 2. 4 lacuna for धिति-
ष्ठति.

36 ^a) K1 राजेन्द्र. —^b) K1 Da3. 84 D8 D8 G8
M8. 7 यदि; K2. 4 मति-; G8 यत्र; M1 यत्- (for
यति-). —^c) K7 अधिष्ठायाद् (sic) (for 'ष्ठानाद्').
K8 अधिष्ठाता; Da. 8 'यधि' (for अधि'). K1 अदि-
ष्टान्निविधिष्ठाता; K2 अधिष्ठाता 'यधि'; G2 M1. 5-7
'ष्ठानान्यधिष्ठाता. —^d) K7 अपि (for इति). K7
G1. 2 न (for नः). K1. 2. 4 Dr T2 G1. 8 M1. 5-7
श्रुतिः (for श्रुतम्).

37 K8 om. (hapl.) 37. —^a) D8 क्षेत्रं (for क्षेत्रं).
G2 जानाति (for जानाति). M1. 5-7 चाप्युक्तं (for
चाव्यक्तं). —^b) B7 क्षेत्रज्ञ; B8 D8 क्षेत्रज्ञ. — Dr
G1 om. (hapl.) 37'-38'. —^c) K1. 2. 4 T1 G8 अव्य-
क्तके; D4. 8 M1. 5-7 आव्यक्तिके; T2 अव्यक्ते च (for

C. 12. 11406
B. 12. 307(s). 39
K. 12. 311. 39

अन्यदेव च क्षेत्रं सादन्यः क्षेत्रज्ञ उच्यते ।
क्षेत्रमव्यक्तमित्युक्तं ज्ञाता वै पञ्चविंशकः ॥ ३८
अन्यदेव च ज्ञानं सादन्यज्ज्ञेयं तदुच्यते ।
ज्ञानमव्यक्तमित्युक्तं ज्ञेयो वै पञ्चविंशकः ॥ ३९
अव्यक्तं क्षेत्रमित्युक्तं तथा सत्त्वं तथेश्वरम् ।
अनीश्वरमतत्त्वं च तत्त्वं तत्पञ्चविंशकम् ॥ ४०

*क्षिके). Ks परे शेते; Kr Bs Ds प्रवेशे (Bs 'ज्ञा'ते; Dn1. n4 Ds प्रविशते; Ds प्रवेशे (for पुरे शेते). —^a) D4. 5. 9 चापि (for चेति).

38 Dr G1 om. 38^{ab} (cf. v. l. 37). —^a) Ks. 7 D4. 9 क्षेत्रमव्यक्तमित्युक्तं. —^b) K1. 2 अन्यत् (for अन्यः). —^c) Ks. 7 Ds अव्यक्त (for 'क्तम्'). ☞ Cp: क्षीयमाणत्वात्कर्मबीजनिर्वाणभूमिस्वादा क्षेत्रम् । ☞ —^d) Ks ज्ञाता वै. K4. 8 V1 Bo. 5-8 Das. a1 Dn1. n4 Ds D1. 2. 5. 8 G2 ज्ञातारं पंचविंशकं.

39 Ds om. (hapl.) 39-40. V1 reads 39 on marg. —^a) Ds एवं (for एव). Kr D4. 9 तथा ज्ञानम्; Dr G1 तथो ज्ञानं (for च ज्ञानं स्यात्). —^b) Ks M1. 5. 8 अन्यः; G2 अन्यं (for अन्यज्). Ms तम् (for तद्). Dr G1 सादन्यज्ज्ञेय उच्यते.

40 Ds om. 40 (cf. v. l. 39). —^b) Kr D4. 9 यथा (for तथा). Dr T G1. 8. 8 M1. 5-7 तत्त्वं; Cpp सत्त्वं (for सत्त्वं). M1. 5-7 अय (for तथा). Kr Bs Das Dn1 D4. 9 Cap (Ca as in text; gloss: छान्दसो विभक्तिव्यत्ययः) तथेश्वरः; G2 मधेश्वरं (for तथे). —^c) Ks अनीश्वरसमत्त्वं च. ☞ Cn: अनीश्वरम्, ईश्वरादिपदोपात्ताद्बुद्ध्यादन्वत् । तच्छब्दः परोक्षवाची । नास्ति तत्त्वं परोक्षत्वं यस्य तदतत्त्वं, नित्यापरोक्षं द्रष्टुः स्वरूपम् । तदेव पञ्चविंशतः पूर्णं तत्त्वमनारोपितरूपम् । अन्यत्सर्वमीश्वरादिकं दृश्यमनारोपितमित्यर्थः ॥ ☞ —^d) Kr D4. 9 यदेतत्; G2 M1. 5-7 तत्त्वे (G2 न त्वे) तत् (for तत्त्वं तत्). Dn1 विंशको.

41 K1. 2. 4 om. (hapl.) 41^{ab}. —^a) Das साक्षः; Ms सांख्यं (for सांख्य). —^b) Ds दर्शनात्; Ds नाचरं (for दर्शनम्). Kr V1 Bs Dn1. n4 Ds. 4. 8. 8 T G2. 8 M1. 5-7 Cs परिसंख्यानि (Kr D4. 9 'त'; Bs Dn1. n4 Ds. 8 'तु' दर्शनं (Cs 'नात्'). —^c) Ks om. 41^a-42^d. —^e) Ks सांख्याः; Bo. 8 (marg.). 9 Cp संख्याः; Br Das Dn1. n4 Ds Ds. 3. 8 G2 Cs सांख्याः; Bs संख्याः; Ca (gloss: सांख्यदर्शने कथितं प्रधानम्)

सांख्यदर्शनमेतावत्परिसंख्यानदर्शनम् ।
सांख्यं प्रकुरुते चैव प्रकृतिं च प्रचक्षते ॥ ४१
तत्त्वानि च चतुर्विंशत्परिसंख्याय तत्त्वतः ।
सांख्याः सह प्रकृत्या तु निस्तत्त्वः पञ्चविंशकः ॥ ४२
पञ्चविंशोऽप्रबुद्धात्मा बुध्यमान इति स्मृतः ।
यदा तु बुध्यतेऽऽत्मानं तदा भवति केवलः ॥ ४३

सांख्यं (as in text). K4. 7 V1 Bo (marg.). 7. 9 Dn1. n4 Ds D1-4. 8. 9 Cs प्रकुरुते (for 'रुते'). M1. 5-7 चेति (for चैव). ☞ Ca: प्रकुरुते, परिणम्य विश्वं सृजन्ति ॥ Cs: सांख्याः प्रकृतिं तत्त्वमध्ये प्रकुरुते, प्रचक्षते । ☞ —^d) K1 G1 प्रकृतं च; Ds 'तित्वं' (for 'ति' च). Kr Das प्रचक्षते; Bo. 8 प्रतीक्षते (for प्रच').

42 Ks om. 42 (cf. v. l. 41). —^a) G2 तत्त्वानां च चतुर्विंशः. —^b) Das. a1 परिसंख्याय; Ds परिसंख्यान- (for 'संख्याय'). ☞ Cn: परिसंख्या, स्थूलसूक्ष्म-क्रमेण चिदात्मनि प्रपञ्चप्रविलापनम्, तामनु, दर्शनं साक्षात्कारं संपादयन्तीत्यर्थः । ☞ — V1 reads 42^a-43^b on marg. —^c) Kr Ds सांख्यं; D4. 9 सांख्यः (for सांख्याः). G2 सांख्याः सदृक्कृत्वा तु. ☞ —^d) Das निस्तत्त्वः; G2 नित्यः (for निस्तत्त्वः). Dr T G1. 8. 8 निस्तत्त्वं पंचविंशकं. ☞ Cv: निस्तत्त्वः, चतुर्विंशतितत्त्वेऽव-भिमानरहितः । ☞

43 V1 reads 43^{ab} on marg. —^a) Ks पंच-विंशे (for 'विंशो'). K1 [s]ष्टबुद्धात्मा; Kr [s]तु; Dn1. n4 Ds D2 3. 8 G2 Cn [s]प्रकृत्या (G2 'बुद्धा'त्मा; M1. 5-7 [s]प्रबुद्धत्वाद् (for 'द्धात्मा'). ☞ Ca: बुद्धात्मा बुध्यमान इति रूपद्वयं पञ्चविंशस्य । चतुर्विंशतितत्त्वे भेदाग्रहे सति, पञ्चविंशतिसंख्यापूरकावस्थायां बुध्यमानत्वं, बुद्धत्वं तु विवेकख्यातिरनन्तरं ईश्वरस्तु नित्यं बुद्धेरूप इत्याशयः ॥ Cn: अपकृत्यात्मा, प्रकृतितो निष्कृष्टः बुध्यमानः (दिवादिः, कर्तारि ज्ञानच् [Pāṇini 3. 2. 126]) जीव एव प्रकृतित्यागात्केवलो भवति । ☞ —^b) T2 स्मृतिः (for स्मृतः). —^c) Kr reads 43^{ad} twice. —^d) M1. 7 तु (for तु). K1. 2 बुध्यत; Ds अबुध्यते. —^e) K1. 2 चरति (for भवति). G2 M1. 5. 7 केवलं (for 'लः'). ☞ Cv: केवलः, कैवल्य-वान् । ☞

44 K1. 2. 4 om. 44^{ab}. —^a) G1 सम्यग्दर्शनं. —^b) Das G1 विज्ञानंत; M1 'नंतं. —^d) Bs Ds2 साम्यतां; M1. 5-7 साम्यतां (for साम्यतां). Dr G1. 8 प्रतियाति (for 'यान्ति'). K1. 2. 4 V1 च; Ks उतः.

सम्यग्दर्शनमेतावद्भाषितं तव तत्त्वतः ।
एवमेतद्विज्ञानन्तः साम्यतां प्रतियान्यतु ॥ ४४
सम्यङ्निर्देशनं नाम प्रत्यक्षं प्रकृतेस्तथा ।
गुणतत्त्वान्यथैतानि निर्गुणोऽन्यस्तथा भवेत् ॥ ४५
न त्वेवं वर्तमानानामावृत्तिर्विद्यते पुनः ।
विद्यतेऽक्षरभावत्वादपरस्परमन्ययम् ॥ ४६

पश्येरन्नेकमतयो न सम्यक्तेषु दर्शनम् ।
तेऽव्यक्तं प्रतिपद्यन्ते पुनः पुनरिदम् ॥ ४७
सर्वमेतद्विज्ञानन्तो न सर्वस्य प्रबोधनात् ।
व्यक्तीभूता भविष्यन्ति व्यक्तस्य वशवर्तिनः ॥ ४८
सर्वमव्यक्तमित्युक्तमसर्वः पञ्चविंशकः ।
य एनमभिजानन्ति न भयं तेषु विद्यते ॥ ४९

C. 12. 11417
B. 12. 307(5) 50
K. 12. 311. 50

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुर्नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९४

ॐ Cv : साम्यतां प्रतियान्ति । समं यथावस्तु ज्ञानं, तत्संबन्धिनः साम्याः, तेषां भावः साम्यता, ताम् । ॐ

45 " V1 B8 (marg as in text) तात (for नाम). — " G2 प्रकृतिस् (for 'तेस्'). K1 तदा (for तथा). K6.1 D4.9 प्रत्यक्षं (K6 'क्ष') प्रत्ययस्तथा; D5 प्रत्ययः प्रकृतस्तथा. ॐ Cn : प्रत्यक्षं प्रकृतेः, प्रकृतेर्ब्रह्मणो, ब्रह्मदर्शनमेव सम्यग्दर्शनम् । ॐ — " Da4 गुरुः; D1 T G1.8.8 गुणास् (for गुणः). K1.2.4 V1 B1 Da3 Dn1.n4 D5 Da3.5.8 गुणत (K1.2 V1 'व' स्वाद्यथैतानि. ॐ Cv : गुणतत्त्वानि, त्रिगुणात्मकतत्त्वानि । ॐ — " K5 Bo.6-9 Das.44 Dn1.n4 D2.8 G2 निर्गुणेभ्यस् (for 'णोऽन्यस्य'). T1 G1.9 ततो (for तथा). Da4 तथाभवत्.

46 " K1 तत्त्वेवं; D1 G1 न त्वेव. B5 वर्तमाना च (for 'नानाम्'). — " K4 आवृत्य; B5 यावृत्तिर (for आ'). K1 भिद्यते; D5 वर्तते (for विद्यते). — " K6.1 D4.9 Ca भिद्यते; D5 भिद्यते (for विद्यते). G1 [s] रक्षः (for सक्षरः). K1 -भावित्वाद्; B5 Da4.44 D1 T G1.8.8 M1.5-1 -भावत्वं; Cv -भावत्वे (for 'त्वाद्'). K4 विद्यते क्षरवद्भावाद्; D5 Cs विद्यतेक्षरभावत्वम्. ॐ Cs : क्षरः संसारः, तद्भावत्वं, संसारित्वमविदुषां वर्तते ॥ Cv : [s] क्षरभावत्वे, अक्षरे भावः, भावना, यस्य सः अक्षरभावः, तस्य भावः अक्षरभावत्वम्, तस्मिन्सति । ॐ — " K1 V1 B5.1 Dn1.n4 D2-5.8.9 G2 अप (K1 D4.9 'क्ष') परमव्ययं; D1 T G1.8.8 M1.5-1 यो नैवं वेत्ति पार्थिवः; Cv स परास्परमन्ययं.

47 " K5 पश्येरन् (for पश्ये'). K6.1 Dn1.n4 D4.9 T G2.8.8 नैक (for एक). Da4 -पतयो (for -भ'). K1 पश्येरन्नेकमतयोर्; D51 Cs वश्यैकरक्तम्; D5

पुरा ये नेकमतयं (sic). ॐ Cs (reading वश्यैकरक्तमतयः) : वशः पुरुषः संसारनिष्पादने यस्य व्यक्तप्रपञ्चस्य स वश्यः, तस्मिन्नेव एका असाधारणा मतिर्येषां ते ॥ Cv : पश्येरन्नेकमतयः, क्षराक्षरयोर्भावपरयोरेकमतयः, ऐक्यमतयः, सन्तो ये पश्येरन् तेषु सम्यग्दर्शनं नास्ति । ॐ — " D5 : ते तु (for तेषु). D5 तेषां व्यक्तं च दर्शनं. — " D5 [s] व्यक्तः; Cap (gloss : देहादि) व्यक्तः; Ca (gloss : महदादि) व्यक्तं (as in text). K1 प्रतिपत्स्यते (for 'पद्यन्ते'). T1 G6 अव्यक्तं ते प्रपद्यते. — " K1.2.4 व्यक्तं व्यक्तम् (for 'पुनः पुनर').

48 " K1.2 विजानंते; K1 D4.9 'नन्ति (for 'नन्तो). ॐ Cv : विज्ञानन्तः विपरीततया जानन्तः । ॐ — " K1 D4.9 तत्सर्वस्य; D1 T G1.8.8 M1.5-1 Ca नासर्वस्य (for न स'). K1.2.4.1 D5.9 प्रबोधनं (for 'धनात्'). K5 ह्यसर्वस्याप्रबोधनात्. ॐ Ca : असर्वस्य, प्रधानप्राधानिकवर्गाद्भिन्नस्यात्मनः प्रतिबोधनात् ॥ Cs : सर्वस्य प्रबोधनात्, अव्यक्तकार्यस्य ज्ञानात् । ॐ — " Dn4 D5 व्यक्तीभूताद्; D5 व्यक्ते भूताः; G1 व्यक्तीभूताः; G2 Cv व्यक्त (for व्यक्ती'). ॐ Cn : व्यक्तीभूताः, सर्वाः परोक्षव्यक्त्या ॥ Cs : व्यक्तीभूता न भविष्यन्ति, स्वयं प्रबुद्धब्रह्मभूता न भविष्यन्ति ॥ Cv : व्यक्तभूताः, व्यक्ते प्राकृतदेहे, भूताः जाताः । ॐ — " D5 व्यक्त (for वश). ॐ Cn : व्यक्तस्य, देहस्य ॥ Cs : व्यक्तस्य वशवर्तिनः, व्यक्तं, स्वयंप्रकाशं ब्रह्म, तस्य शक्तिभूतमायायां वर्तमानाः । ॐ

49 " K1.2 सर्वदा (K1 'शो' व्यक्तमित्युक्तम्. — " D5 स सर्वः (for असर्वः). K1.2 असर्व (K2 'र्वे') पञ्चविंशकं. — " K1 V1 D4.1.9 T G1.8.8 M1.1 एवम्; D5 एतम् (for एनम्). — " K1 भये (for अयं). Bo.8.9 Dn4 D5 D2.8.8 वर्तते (for विद्यते).

२९५

C. 12. 11418
B. 12. 206[7]. 1
K. 12. 312. 1

वसिष्ठ उवाच ।

सांख्यदर्शनमेतावदुक्तं ते नृपसत्तम ।

विद्याविद्ये त्विदानीं मे त्वं निबोधानुपूर्वशः ॥ १

अविद्यामाहुरव्यक्तं सर्गप्रलयधर्मि वै ।

सर्गप्रलयनिर्मुक्तं विद्यां वै पञ्चविंशकम् ॥ २

परस्परमविद्यां वै तन्निबोधानुपूर्वशः ।

यथोक्तमृषिमिस्तात सांख्यस्यास्य निदर्शनम् ॥ ३

कर्मैन्द्रियाणां सर्वेषां विद्या बुद्धीन्द्रियं स्मृतम् ।

बुद्धीन्द्रियाणां च तथा विशेषा इति नः श्रुतम् ॥ ४

विशेषाणां मनस्तेषां विद्यामाहुरमनीषिणः ।

मनसः पञ्चभूतानि विद्या इत्यभिचक्षते ॥ ५

अहंकारस्तु भूतानां पञ्चानां नात्र संशयः ।

Colophon. Ś1 Ds missing; Ks. 5 B1-5 Da1. 22
Dn1. n3 D1 G1. 5 M1-4 absent. — *Sub-parvan* :
K1. 1. 6. 1 V1 Bo. 5. 1. 9 Da3. 24 Dn1. n4 Ds D2-5. 1-9
T G1-2. 6 M1. 5-1 मोक्षधर्मः; K2 दानधर्मः. — *Adhy.*
name : K1 V1 Bo. 1-9 Da3. 24 Dn1 Ds. 5 Gs वसि-
(V1 B1 'शि')ष्टकराल (G6 'ल'जनकसंवादः; K2 G2
वसिष्ठकरालसंवादः; K4 B5 Ds D2. 4. 8. 9 करालजनक-
संवादः; K7 करालजनकवसिष्ठसंवादः; T1 G6 (also)
योगसांख्यनिर्णये क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागः. — *Adhy. no.* (figures,
words or both) : Ks 30; Bo. 8 133; Br T1 G1. 6
129; Dn1 132; Dn4 131; Ds2 Gs Ms 130; Ds
127; T2 142; G2 145; M1. 6. 1 128. — *Sloka*
no. : Da1 50; Dn1. n4 49; Ds1 35; Ds 48.

295

☞ This adhy. is missing in Ś1 Ds (cf. v. 1.
12. 274. 13; 283. 15).

1 K1 V1 B5 D3 वसिष्ठ (for वसिष्ठ). — ^a K2. 4
पंचसत्तम (K4 'मः') (for नृप). — ^b K2. 4 om. 1^d.
— ^c B5 ते (for मे). — ^d Da3 Dn4 G2 M1. 5-1
तन् (for त्वं). K1 तन्निबोध *** मः; Da4 तन्निबोध
तु पूर्वशः.

2 ^a K1. 2. 4 V1 B5. 3. 9 Da4 G2 अभेद्यम्; G1
अविद्यम् (for 'द्याम्'). D1 अविद्यां प्राहुरव्यक्तां. — ^b
D4 G1 सर्व- (for सर्ग). T G1-2. 6 M1-प्रलय- (for
प्रलय-). Ks Bo. 1. 9 Da3. 24 Dn4 D1 T1 G1. 5. 6
धर्मिणं (Da4 'या'); Dn1 धर्मिणीं (for धर्मि वै).
— ^c T G1-2. 6 M1-प्रलय- (for प्रलय-). Ks. 1 Dn1.
n4 Ds. 2. 3 G2 निर्मुक्तां; D1 T G1. 2. 6 M1. 5-1 निर्मुक्तो
(for 'क्त'). Bo. 5. 1. 8 (marg.). 9 Da4 सर्गप्रलयमि-
त्युक्तं. — ^d K1 विद्याद्; D4. 5. 1 T G1. 2. 6 M1. 5. 6
विद्या (for विद्यां). Dn1. n4 Ds. 3. 5. 7. 8 T G1. 2. 6

M1. 5-1 विंशकः (for विंशकम्). K1. 2. 4 V1 विद्या-
विद्ये तथैव च; Ks विद्यं चैव विपश्चितः; Bo. 6-9 Da3.
24 विद्याविद्ये च (Da4 'द्येक') विंशकः. — After 2, D1
T G1. 2. 6 M1. 5-1 Cv Kumbh. ed. repeat 12. 294.
34^{ed}.

3 ^a G2 M1. 5-1 अविद्या; Cs (gloss: परमार्थभेद-
रहितो) अभेद्यां (for अविद्यां). Ks V1 Bo. 6-9 Da3.
24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 परस्परस्य विद्यां वै; K1 D4.
5. 9 'रेण विद्या (Ds 'द्यां') वै; D1 T G1. 2. 6 परं परं
च विद्यां वै. — ^b K1 तान्; Ks तां; V1 Bo.
6-9 Da3. 24 Dn1. n4 Ds Ds. 5. 8 Gs त्वं (for तन्).
— ^c K1. 2. 4 यदुक्तम् (for यथोक्तम्). — ^d Ks Bo. 1
Dn4 Ds D2. 3. 8 [अ]भि-; K1 lacuna; B5 [अ]पि;
Da3. 24 [ह]ति (for [अ]स्य). B5 [अ]निदर्शनं (for नि').
K1. 2. 4 यदुक्तं सांख्यदर्शनं; Dn1 सांख्यस्यामिनिदर्शनं.
☞ Cs: निदर्शनं, निश्चितं ज्ञानम् । ☞

4 ^a K1. 2. 4 कर्मैन्द्रियाणि; Ds ज्ञानैन्द्रियाणां (for
कर्मैन्द्रि-). — Ds om. (hapl.) 4^b-5^a. — ^b Cs (gloss:
ज्ञानेन) बुद्ध्या (for विद्या). K2 बुद्धीन्द्रिये (for 'द्यं').
☞ Ca: कर्मैन्द्रियापेक्षया बुद्धीन्द्रियाणां प्रकाशकत्वात्तदपेक्षया
तेषां विद्यात्वम् ॥ Cv: विद्यासाधनत्वात् विद्या । ☞ — ^c
T2 सर्वेषां (for च तथा). — ^d K1. 2 Ds2 Ds T
Cs (gloss: श्रोत्रं शब्दज्ञानाय, चक्षू रूपज्ञानाय, इति
विवेकः) विशेषः; Cv (gloss: स्थूलभूतानि देहारम्भकाणि)
विशेषा (as in text).

5 Ds om. 5^a (cf. v. 1. 4). — ^a G2 विशेषणं (for
'षाणां). K4 नमस् (for मनस्). — ^b G1 तमसः
(for मनसः). — ^c K1 D4. 9 अभिधीयते (for 'चक्षते').
☞ Cv: विद्या, विद्याविषयवाङ्मिया । ☞

6 ^a K1. 2. 4 transp. भूतानां and पञ्चानां. B5
(marg. as in text) तत्त्वानां (for भूतानां). D4 मात्र

अहंकारस्य च तथा बुद्धिर्विद्या नरेश्वर ॥ ६
 बुद्धेः प्रकृतिरव्यक्तं तत्त्वानां परमेश्वरम् ।
 विद्या ज्ञेया नरश्रेष्ठ विविश्व परमः स्मृतः ॥ ७
 अव्यक्तस्य परं प्राहुर्विद्यां वै पञ्चविंशकम् ।
 सर्वस्य सर्वमित्युक्तं ज्ञेयं ज्ञानस्य पार्थिव ॥ ८
 ज्ञानमव्यक्तमित्युक्तं ज्ञेयं वै पञ्चविंशकम् ।
 तथैव ज्ञानमव्यक्तं विज्ञाता पञ्चविंशकः ॥ ९

(for नात्र). Da4 संशय. — °) K1. 2 V1 तु (for च). K7 D4. 5. 9 अहंकारस्तथा विद्या. ☞ Cs: अहंकारः, तामसाविद्या । ☞ — °) Da4 तथेश्वरः; D5 जने (for नरे). ☞ Ca: बुद्धिः, महत्तत्त्वम् । ☞

7 °) K1. 2. 4. 6 B7-9 Da4 D5 बुद्ध्या; V1 Bo 6 Da8 बुद्ध्याः; Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 विद्या (for बुद्धेः). K6 प्रकृतिम् (for 'तिर'). — °) G1 पक्वानां (for तत्त्वानां). K6 V1 B6-9 Da3 Dn4 Ds2 Ds. 8 परमेश्वरौ; Da4 Dn1 Ds1 D2. 8 'शरी' (for 'श्वरम्'). — °) K1 ज्ञेयो; K3 ज्ञेयं (for ज्ञेया).

8 °) Da1 अव्यक्तस्य (for अश्वय). K7 D4. 9 परां (for परं). — °) K7 विंशकां (for 'कम्'). — Ds om. (hapl.) 8^a-9^b. — °) D4 ज्ञानस्य (for सर्वस्य). D7 T G1. 6 सर्वं (for सर्वम्). K7 इत्युक्तो. K6 सर्वस्य सर्वज्ञेयं स्याद्. ☞ Cs: सर्वमिति, इदं सर्वं यद्यमात्मेति (Br. Up. 4. 5. 7) श्रुत्या । ☞ — Da4 reads 8^a-9^a twice. — °) D5 ज्ञेयस्य (for ज्ञानस्य). ☞ Cs: ज्ञानस्य सर्वप्रमाणजन्यस्य, ज्ञेयं ज्ञातव्यम् । ☞

9 For the repetition in Da1, cf. v. 1. 8. Ds om. 9^{ab} (cf. v. 1. 8). D4 reads 9 twice. — °) K3 ज्ञेयो वै; K6 ज्ञेयो*; K7 विज्ञाता; V1 Bo. 6-9 Da8 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 7 T G1. 8. 6 ज्ञेयो वै (for ज्ञेयं वै). K6. 7 V1 Bo. 6-9 Da8. a4 Dn1 Ds D2. 3. 5. 7 T G1. 8. 6 विंशकः (for विंशकम्). — K7 B6 Da4 D7 T1 G1. 6 om. (hapl.) 9^{ab}. — °) T2 [अ]ज्ञानम् (for ज्ञानम्). K7 D4 (both times). 9 G8 इत्युक्तं (for अव्यक्तं). — °) Bo ज्ञेयो वै; D5 विज्ञानः; T2 ज्ञानं वै; G2 विज्ञानं (for 'ता'). G2 पंचविंशकं.

10 °) K4 तथाविद्यार्थः; K6 Bo. 6. 9 Da1 विद्या-विद्याथ; V1 B8 (marg. as in text) 'विद्ये तु; D7 G1 'विद्योर्थि'; T G6 'विद्येर्थ' (for 'विद्यार्थ'). ☞ Ca: विद्याविद्या, विद्यासहिता अविद्या । अर्थतत्त्वेन, साधारण्येन H Cs: विद्याविद्यार्थतत्त्वेन, सारासारयोः स्वरूपवाधात्तत्त्वेन । ☞

विद्याविद्यार्थतत्त्वेन मयोक्तं ते विशेषतः ।
 अक्षरं च क्षरं चैव यदुक्तं तन्निबोध मे ॥ १०
 उभावेतौ क्षरावुक्तावुभावेतौ च नक्षरौ ।
 कारणं तु प्रवक्ष्यामि यथा ख्यातौ तु तत्त्वतः ॥ ११
 अनादिनिधनावेतावुभावेवेश्वरौ मतौ ।
 तत्त्वसंज्ञावुभावेतौ प्रोच्येते ज्ञानचिन्तकैः ॥ १२
 सर्गप्रलयधर्मित्वादव्यक्तं प्राहुरक्षरम् ।

— °) K6 Bo 6. 7. 9 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 7. 8 मयोक्ता; V1 B3 T1 G1-3 'क्ते (for 'क्तं). V1 तु (for ते). — °) G1 अक्षरं (for अक्षरं). Da1 lacuna; G1 त्वरं (for क्षरं).

11 °) K4 एताक्षराव्; Bo 8 Dn1 Ds D2. 3. 8 एता-क्षराव् (for एतौ क्षराव्). K6 Bo. 7 Da3. a4 प्रोक्ताव् (for उक्ताव्). — °) K7 D4. 9 तथाक्षरौ; V1 Bo. 8 Dn1 Ds D2. 3. 8 अनक्षरौ; B3. 7. 9 Da8. a4 Dn4 D7 T1 G1-2. 6 M1. 5-7 न च क्षरौ; D5 T2 न चाक्षरौ (for च नक्षरौ). ☞ Cp: लोकदृष्ट्या उभयोरपि अक्षरत्वं, शास्त्र-दृष्ट्या तुभयोरपि क्षरत्वम् । ☞ — °) K6 च; D7 T G1. 8. 6 M1 5-7 तत् (for तु). K3 प्रवक्ष्यामि. — °) K1 येन ख्यातौ; K2. 4 सेनाख्यातौ; K6 V1 Bo. 6-8 Da8 a4 यथा ख्यातं (B3 [marg.] ज्ञानं); B2 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 या (Dn4 D2 8 य) यातव्यं; D7 G1 यथा ज्ञातौ; T2 यदा ख्यातौ; G2 यथा ज्ञानं; G3 तथा ख्यातौ (for यथा ख्यातौ). K1. 2. 4 च (for तु). K6 V1 Bo. 6-9 Da8. a4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 तु ज्ञानतः; D7 T G1. 8. 6 न जानतः (T1 'ता'); M1 5-7 तु जानतां (for तु तत्त्वतः). D6 यथा ज्ञेवौ क्षराक्षरौ.

12 °) K1 2. 4 नरेश्वरः; M1. 5-7 Cs (gloss: ब्रह्मा-दीनामपि नियन्तारौ) [ई]श्वरेश्वरौ (for 'शौ मतौ). ☞ Cs: परमात्मा निरवधिकेश्वरः, जीवस्तु तद्वत्सामर्थ्यादीषदीश्वरः । ईशो वरो यस्यादिति वा ईश्वरः । ☞ — °) K6 तत्त्व- (for तत्त्व-). K6 V1 B8 एव (for एतौ). K1. 2. 4 B9 Da4 Cp तत्त्वम् (K3 B9 Cp 'त्त्व-'; Da4 'त्वं सं)-ज्ञानु (K2. 4 'न)भावेन; Bo Da8 तत्त्वसंज्ञावुभावेन; B6 'संख्यावुभावेन; G3 'संज्ञाविभावेनौ. ☞ Cp: एकस्य पुरुषस्य स्वरूपसत्तयैव तत्त्वसंज्ञत्वम्, अन्यस्य प्रधानस्य तद्वत्-व्यस्तया तत्त्वम् । ☞ — °) K1. 2. 6. 7 V1 Bo. 6 Da8. a4 Dn4 T2 M1. 7 प्रोच्येते (for प्रोच्येते). K1. 4 तत्त्व-चित्तकैः; K6 ज्ञाति (for ज्ञान).

13 °) T G1-3. 6 M7 प्रलय- (for प्रलय-). K6 Bo. 7. 9 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 धर्मत्वाद् (for धर्मि).

C. 12. 11/490
B. 12. 308 [7] 13
K. 12. 312, 13

C. 12. 11430
B. 12. 308(7). 13
K. 12. 312. 13

तदेतद्गुणसर्गाय विकुर्वाणं पुनः पुनः ॥ १३

गुणानां महदादीनामुत्पद्यति परस्परम् ।

अधिष्ठानात्क्षेत्रमाहुरेतत्तत्पञ्चविंशकम् ॥ १४

यदा तु गुणजालं तदव्यक्तात्मनि संक्षिपेत् ।

तदा सह गुणैस्तैस्तु पञ्चविंशो विलीयते ॥ १५

गुणा गुणेषु लीयन्ते तदैका प्रकृतिर्भवेत् ।

क्षेत्रज्ञोऽपि यदा तात तत्क्षेत्रे संप्रलीयते ॥ १६

— ^b) K1. 2. 4 ईश्वरं; G1 अक्षयं (for 'रम्'). ⌘ Cp: परिणामितित्वाद्भारत्वमव्यक्तस्थैर्यः । ⌘ — ^c) B8 तदेव; B8 यदेतद् (for 'तदे'). K1. 2. -सर्गाय (for 'सर्गाय').

14 ^b) K1. 2. 4 उत्पद्येत; K8 'त्तिपु; K1 D4. 5. 9 'त्तिस्तु; V1 Dn1. n4 Ds D1. 2. 3 'त्तिश्च; G2 'द्यति; M1. 5-7 'द्यते (for 'द्यति'). K8 V1 Bo. 1-3 G2 M1. 5-7 परस्परं; B8 D1 T G8. 6 परंपरा (B8 'रं') (for परस्परम्). K8 अधिष्ठानात्; V1 D1 T G1. 6 M1. 5-7 'ष्ठानं; G8 'ष्ठानां (for 'ष्ठानात्'). B8 क्षत्रम्; D1 क्षेत्रम् (for क्षेत्रम्). ⌘ Cn: परस्परमधिष्ठानात्, चिच्छायामनवाप्य न केवला प्रकृतिर्वा, प्रकृतिरूपमुपाधिभन-वाप्य केवळः पुरुषो वा महदादीन्सृष्ट्युत्पत्तये, किं तु परस्परा-नुग्रहेणैवेत्यर्थः । ⌘ — ^d) D1 T G1. 3. 6 M1. 5-7 एवं (for एतत्). G1 तौ (for तत्). D1 G1 -विंशतिः (G1 'ति') (for 'कम्').

15 ^a) K1 D4. 9 सदा (for यदा). G2 om. तु गुण. Ds G1 Cs -जालं (for 'जालं'). Ds2 तम् (for तद्). — ^b) K2 M1. 6. 1 अव्यक्तो (K2 'के')त्मनि; G2 आव्यक्ता (for अव्यक्ता). G2 ता (for सं). ⌘ Ca: संक्षिपेत्, प्राकृतमिदं न ममेति निश्चिनुयात् ॥ Cs संहरेत् । ⌘ — ^c) D8 च स; G2 ह स (for सह). K1 G2 ते तु (for तैस्तु). Ds1 तदा सहस्रगुणैः. — ^d) K1 पंचविंशे (for 'विंशे'). K2 G1 [S]प; K4 V1 Ds. 1 T2 Gs M1 Cv [S]पि (for वि). ⌘ Cv: लीयते, स्वमूलरूपे संवध्यते । लीङ्गलेप्ते इति धातुः । ⌘

16 V1 reads 16 on marg. — ^a) V1 गुणा गुणे प्रलीयते. ⌘ Cp: उपाधिलये पुरुषोऽपि लीन इव भवतीति कृत्वा पुरुषस्य क्षरत्वम् । प्रकृतेश्च स्वाभिन्नकार्याक्षर-णात् । ⌘ — ^b) K1. 2. 4 Ds8 Ds. 1 T G1. 3. 6 तदैका (for तदैका). M1 प्राकृतिर् (for प्र). — D1 G1 om. 16^a-17^a. — ^c) D8 क्षेत्रज्ञौ (for 'ज्ञौ'). V1 G2 M1. 5-7 तदा (for यदा). — ^d) K2 Dn1 D4. 9 G2 क्षेत्रं (for क्षेत्रे). Ds8 Ds प्रविः; M1. 5-7 स प्र- (for

तदाक्षरत्वं प्रकृतिर्गच्छते गुणसंज्ञिता ।

निर्गुणत्वं च वैदेह गुणेषु प्रतिवर्तनात् ॥ १७

एवमेव च क्षेत्रज्ञः क्षेत्रज्ञानपरिक्षये ।

प्रकृत्या निर्गुणस्त्वेष इत्येवमनुशुश्रुम् ॥ १८

क्षरो भवत्येष यदा तदा गुणवतीमथ ।

प्रकृतिं त्वभिजानाति निर्गुणत्वं तथात्मनः ॥ १९

तदा विशुद्धो भवति प्रकृतेः परिवर्जनात् ।

संप्र-). ⌘ Cs: क्षेत्रे, क्षेत्रोपलक्षितचैतन्यमात्रे ॥ Cv: क्षेत्रे संप्रलीयते, उपाधायकरूपेण प्रकृतेर्बहिर्गयाति । ⌘

17 D1 G1 om. 17 (cf. v. 1. 16). — ^a) M1 क्षर्यः; Ca (gloss: स्वस्यापारहानं) Cn (gloss: विनाशित्वं) Cv (gloss: कार्यापचायकशक्तिहासात्) क्षरत्वं (for [क्ष]क्षरत्वं). — ^b) K4 गच्छते; K1 D4. 5. 9 प्रयाति (for गच्छते). Bo. 6. 1. 8 (marg. as in text). 9 Ds4 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 -संज्ञिता; D1 G6 -संज्ञिता; M1. 6 -संज्ञिता; M1 -संज्ञिका (for -संज्ञिता). — ^c) K2. 1 M1. 5-7 वै देहे (for वैदेह). — ^d) V1 Bo. 6-8 Ds3. a4 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 G2. 8 M1. 5-7 Cn [क्ष]प्रति; T1 G6 परि- (for प्रति-). K8 -वर्तनं; T1 G6 -वर्जनात् (for -वर्तं). ⌘ Cn: देहगुणेषु देहाश्रितेषु श्रोत्रादिषु प्रतिविषयं वर्तनं तदभावात् ॥ Cp: प्रतिवर्तनात् गुणेषु महदादिषु प्रातिकूल्येन वर्तनात् ॥ Cs: अप्रतिवर्तनात्, असंस्पृहात् । ⌘

18 ^b) Bo -परिक्षयेत्; Ds1 'क्षणे; Ds2 -परीक्षणे; D1 T G1. 2. 6 -परि (G1 'री')क्षयात् (for 'क्षये'). K1 D1. 9 क्षेत्रज्ञानं प्रचक्ष (K1 'क्षय')ते. — G1 om. 18^a-20^a. — ^c) K1 त्वेषा. K2 प्रकृत्या गुणवर्तये; D1 'स्या निर्गुणद्वेषी. ⌘ Cv: प्रकृत्या निर्गुणं, न तु स्वतो गुणरहितः । ⌘ — ^d) K1 Ds1 Ds. 9 T2 G2 M1. 6. 1 -शुश्रुमः (for 'म').

19 G1 om. 19 (cf. v. 1. 18). Ds1 om. 19^a. — ^a) K2 भवतु (for 'ति'). D1 T G2. 6 transp. यदा and तदा. D1 गुणवताम् (for 'वतीम्'). D1 Gs तदा गुणवतीमिथः. — ^b) K8 Bo. 1. 8 (marg. as in text). 9 Ds4 त्वयः; D1 र्वं तु; T1 G6 च न; T2 G2. 8 M1. 5-7 त्वत्तु (for त्वमि-). G2 -जानामि (for 'ति'). D8 प्रकृतिस्वामिजानाति (hypermetrio). — ^d) Ds1 Ds. 8 निर्गुणस्वात् (for 'त्वं'). K1. 2. 4 अथ; T2 तदा (for तथा).

20 G1 om. 20^a (cf. v. 1. 18). — ^a) B8

अन्योऽहमन्येयमिति यदा बुध्यति बुद्धिमान् ॥ २०
तदैषोऽन्यत्वतामेति न च मिश्रत्वमात्रजेत् ।
प्रकृत्या चैव राजेन्द्र नमिश्रोऽन्यश्च दृश्यते ॥ २१
यदा तु गुणजालं तत्प्राकृतं विजुगुप्सते ।

पश्यते चापरं पश्यं तदा पश्यन्न संज्वरेत् ॥ २२
किं मया कृतमेतावद्योऽहं कालमिमं जनम् ।
मत्स्यो जालं ह्यविज्ञानादनुवर्तितवांस्तथा ॥ २३
अहमेव हि संमोहादन्यमन्यं जनाजनम् ।

C. 12. 11441
B. 12. 308/71. 24
K. 12. 312. 24

(marg.) T₁ G₈. ० तथा (for तदा). K₁. २. ४ विजुद्धा;
D₄ [अ]पि जुद्धो (for विजुद्धो). B₀ om. भवति.
—^b) K₁. २ प्रकृतिः; K₄ 'त्यः (for 'ते:). D₄ प्रति-
(for परि). K₁. २ -म (K₂ -मा) जैनात् (for -वजै).
ॐ Cp: प्रकृते: परिवर्जनात्, प्रकृते: सकाशात्क्षणात्, क्षरो
भवतीत्यर्थः ॥ ॐ —^c) K₂ अहो (for अन्यो). K₂. ४
अन्योहम्; K₆. १ B₈ D₄ D₁ D₄. ५. ० T₁ G₈. २ अन्यो-
यम्; D₈ अन्येषाम्; D₇ ह्येवम्; G₁ इ * * * (for
अन्येयम्). —^d) K₁. २ D₁ तदा; D₅ यथा (for
यदा). D₁ बध्यति (for बु'). ॐ Cp: बुद्धिमान्,
शास्त्राहितविवेकज्ञानः । ॐ

21 ^a) D₃. २. ४ D₇ T₂ G₁ तदैषो (for तदैषो). K₆
V₁ B₀. ० [स]न्यताराम्; B₈ अन्यताम्; D₈ [स]न्यारामताम्;
D₇ G₁ [स]न्यतराम् (for 'त्वताम्). K₁. २. ४ तदैषोन्यत्व-
मायाति; K₇ 'षोतस्त्वमेवेति; D₁. १. ४ D₂-४. ३. ० तदै-
(D₁ यदै; D₈. ४ तदै) तत्त्वतामेति; D₈ तदैषोऽप्यज्ञता-
मेति; T₁ G₈. ० तदा ह्येपोन्यतामेति; G₂ तदैषोन्यस्त्वमेति;
Cap (C₄ as in text) तदैषोन्यत्वमायेति; C₈ (gloss:
अन्यारामतां, संसारिताम्) तदैषोन्यारामतामेति. ॐ C₂: तत्त्वतां,
आरोपयन्त्यताम् । ॐ —^b) K₂. ४ मिश्रत्वम् (for मिश्र').
K₆ T₂ G₁. २ M₁. ५-१ C₄ न च मिश्रत्वा (G₂ 'क') तां
व्रजेत्; K₇ B₀. ५. १ D₃. २. ४ D₁. १. ४ D₈ D₂-५. ३. ०
न चापि (K₇ D₄. ० न च तां; B₀. १ D₄ न च सं;
D₈ न चार्त्तं) मिश्रतां व्रजेत्; B₀ न च मिश्रत्वतां व्रजेत्;
Cap as in text. ॐ C₈: मिश्रतां, मिश्रात्मकतां, ब्रह्म-
रूपताम् । ॐ —^c) B₈. ० M₁. ५-१ चैव (for चैव).
—^d) K₂. ४ न मे श्रेयश्च; K₆ B₀ D₃ D₈ मिश्रो
नान्यश्च; B₀. १. २ D₁. १. ४ D₈ D₂. ३. ३ मिश्रो ह्यन्यश्च;
Cap नमिश्रोऽन्यश्च (as in text). B₀ न मिश्रोऽन्येन
दृश्यते; D₄ मिश्रो नान्यश्च ह'; D₇ G₁ तमिश्रोऽन्यं च
ह'; M₁. ५-१ C₈ न मिश्रो (M₆ C₈ 'श्रो') न्यश्च ह'.

22 22^a is partly damaged in V₁. —^a) K₁.
२. ४ तदा (for यदा). K₇ D₄. ० च; D₈ [अ]व (for
वु). D₈ गुणजातं; Cp 'ज्ञानं (for 'जालं). D₈ च;
M₁. ५. १ तं (for तत्). —^b) B₀ D₇ G₁ प्र (B₀ प्रा)-
कृतिं (for प्राकृतं). V₁ B₀. २ D₃. २. ४ D₁. १. ४ D₈ D₂.
३. ३ वै (for वि). B₈ (marg. as in text) जुगुप्सितं
(for 'जुगुप्सते). K₁ प्रकृत्या तं विजिगीषते (hyper-

metric); K₂. ४ D₈ प्राकृतं विजिगीष (D₈ 'गुप्स') ते.
ॐ C₈: प्राकृतं मनुष्योऽहमित्यभिमानिनं जुगुप्सते, विजुगुप्सते
निन्दति । ॐ —^c) K₁. २ दृश्यते (for पश्यते). D₈ च
(for च). K₄ V₁ B₀. ५-० D₄ D₁. १. ४ D₈ D₂. ३. ३
परं; D₃ lacuna; C₄ (gloss: अपरं, न परम्, केवल-
मात्मानं) [अ]परं (as in text). K₁. २ दृश्यं; K₁ D₄. ०
G₂ Cap पश्यंस; C₂ (gloss: दृष्टारं) पश्यं (as in text).
D₇ G₁ पश्यते चापरा वश्यं. ॐ C₇: पश्यते चापरं
पश्यम्, अपरं जीवाद्भिन्नं, पश्यतीति पश्यः, सर्वज्ञो नारा-
यणः, तं पश्यति । ॐ —^d) K₁. २ यदा (for तदा).
M₁. ५-१ पश्ये (for पश्यन्). D₈ स (for न). B₀. ५.
१. ० D₈ D₂. ३. ३ T₂ C₈ (gloss: संसर्गं गच्छेत्) C₇ (gloss:
न विसृजेत्) संसृजेत्; D₁ D₈ संसृजेत्; D₄ संसृजेत्;
D₇ T₁ G₁. ० M₁. ५-१ सं (G₁ स) सृजेत्; G₈ संसृजेत्
(for संज्वरेत्).

23 ^a) K₁. २ हृदं; G₂ M₁. ५-१ अहं (for मया).
D₇ T₂ G₁. ३. ० किमहं कृतवानेवं. —^b) M₁. ५. ० (inf.
lin.). १ [स]हंकारम् (for सहं कालम्). T₁ G₁. ३. ० हृदं
(for ह्रमं). ॐ C₂: ह्रमं प्राकृतं जनं, देहम् ॥ Cp:
जनं, जायमानं क्षीरम् । ॐ — Kumbh. ed. reads
23rd twice. —^c) D₂ C₈ जलं; D₈ ज्ञानं (for
जालं). K₇ D₄. ५. ० यथा (for ह्यवि). V₁ reads
from ह्यवि up to मन्वते (in 23^b) on marg. K₁. २. ४
V₁ D₇ T₂ G₁-३. ० M₁. ५-१ Kumbh. ed. (first time)
C₇ यथा (G₁ Kumbh. ed. 'दा) मत्स्योदकज्ञानाद् (V₁
D₇ T₁ G₈. ० 'कं जानन्; T₂ Kumbh. ed. 'कं ज्ञानं;
G₁ 'कज्ञानं; M₆ 'कजालाद्; C₇ 'के जालम्; K₆
B₀. ५-० D₃. २. ४ D₄ यथा मत्स्यो ह्यविज्ञानाद्. ॐ C₂:
जालं हि, जालमिव । ॐ — D₈ om. (hapl.) 23^d-25^e.
—^d) K₆ B₀-० D₃. २. ४ जलं; B₀ D₁. १. ४ D₈ D₂.
३. ३ Kumbh. ed. (second time) हृद्; Kumbh. ed.
(first time) तदा (for तथा). K₄ अनुवातेरेवांस्तथा
(sic); D₇ T₁ G₁. ० अनुपश्यतवांस्तथा. ॐ C₂: अनु-
वर्तितवान्, हृदाद् ह्रदं मत्स्य इव देहादेहम् । ॐ

24 D₈ om. 24 (of. v. 1. 23). V₁ reads 24 on
marg. —^a) K₁. २. ४. १ V₁ D₄. ० [अ]भिः; B₀ च; D₇
T₂ G₁. ३. ० [ह]ति; C₈ हि (as in text). D₇ T₂ G₁. ३. ०
संमोहम् (for संमोहाद्). —^b) K₆ B₀. १ अन्यश्च; K₁

C. 12. 11441
B. 12. 203[7]. 24
K. 12. 312. 24

मत्स्यो यथोदकज्ञानादनुवर्तितवानिह ॥ २४

मत्स्योऽन्यत्वं यथाज्ञानादुदकान्नाभिमन्यते ।

आत्मानं तद्वदज्ञानादन्यत्वं चैव वेद्यहम् ॥ २५

ममास्तु धिगबुद्धस्य योऽहं मममिमं पुनः ।

अनुवर्तितवान्मोहादन्यमन्यं जनाजनम् ॥ २६

अयमत्र भवेद्वन्धुरनेन सह मोक्षणम् ।

Ds. 4. 9 अन्य-; D7 T G1. 4. 6 अन्यो (for अन्यं). Das Ds. 4. 9 (before corr.) जनाजनं (for जनाजनम्).
ॐ Ca: जनात्, जन्यमानाद्देहाद्, जनम् ॥ Cs: जनाजनं, जीवाजीवम् ॥ C7 (reading अन्यं मन्ये जनाजनं): जनं बन्धुजनं, अजनं धनकनकादिकम् । जनाश्वेतनाः, अजनाः जडाश्च यस्मात्तं परमात्मानं वा । ॐ — Ks D7 G1 om. (hapl.) 24^a-26^a. — °) M7 यथोदकं (for 'दक-'). B7 मत्स्यो यथोदको यथोद्गानाद् (hypermetric); Ds. 9 मत्स्यो जालं यथाज्ञानाद्; T Gs. 6 मत्स्यो यदो (T2 Gs 'यो'दकं जानन्. ॐ Ca: उदकज्ञानात्, अपृथक्त्वेन ज्ञानात् ॥ Cn: इदं मम जीवनमिति ज्ञानात् । ॐ — Ks om. (hapl.) 24^a-25^a. — °) K1 V1 Das Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 T Gs. 6 अहं (for इह).

25 Ks D7 G1 om. 25; Ks om. 25^a (for both, cf. v. l. 24). Ds om. 25^a (cf. v. l. 23). V1 reads 25^a on marg. — °) Bs G2 निः (for स्य-त्वं). K1 V1 T2 G2 अयाज्ञा (V1 अथ ज्ञा)नाद्; T1 M1. 5-7 अयोज्ञानाद् (for यथा). — Gs om. (hapl.) 25^a. — °) Ds नाति- (for नाभि-). K1 V1 T Gs. 6 M1. 5-7 उदकादभिमन्यते; K7 Ds. 9 ब्रावबुध्यते. — °) K1 आत्मता; T Gs. 6 आत्मनस् (for आत्मानं). Bs तत्तद्- (for तद्वद्). Ks आत्मानं तदनुज्ञानाद्. — °) Ks. 7 Ds. 9 Cp नैव (for चैव). K1. 4 M7 वेत्स्यथ; B7 विद्महं; T1 Gs. 6 वेत्स्यथ; T2 M1. 5. 6 वेद्यथ; G2 lacuna (for वेद्यहम्). ॐ Cn: न वेद्यति नशब्दानु-कर्षणं योज्यम् । ॐ

26 Ks D7 G1 om. 26 (cf. v. l. 24). — °) G2 om. स्तु. K7 Ds. 5. 9 अनुद्विषं (for 'द्वस्). Ds Cs (gloss: समत्वेनात्यन्तं बद्धस्य) समत्वाधिकबंधस्य. — °) Ks येहम्; M6 योगम्; Cs (gloss: अष्टाङ्गयोगमग्नम्) योग- (for योऽहं). K1. 4 G2 अज्ञम्; K7 अन्यम्; V1 Bs Das. 24 मग्न; Ds. 9 अन्य; Ds T Gs M1. 5-7 अज्ञ; Gs अज्ञ (for मग्नम्). Das इदं; T Gs. 6 पुनः (for इमं). — °) Ks Bo. 8 (marg. as in text) Das Dn1. n4 Ds. 6 अन्यज्; K7 Das Ds1 अन्य; T

साम्यमेकत्वमायातो यादृशस्तादृशस्त्वहम् ॥ २७

तुल्यतामिह पश्यामि सदृशोऽहमनेन वै ।

अयं हि विमलो व्यक्तमहमीदृशस्तथा ॥ २८

योऽहमज्ञानसंमोहादज्ञया संप्रवृत्तवान् ।

ससङ्गयाहं निःसङ्गः स्थितः कालमिमं त्वहम् ॥ २९

अनयाहं वशीभूतः कालमेतं न बुद्वान् ।

Gs. 6 अन्यो (for अन्यं). Das Ds T2 जनाजनं.

27 °) Das. 24 [अ]भवद् (for भवेद्). Ds बंधो (for बन्धुर). ॐ Cp: अयं, जगदीश्वरः । ॐ — °) Ds न तेन (for अनेन). D7 G1 स हि (for सह). Ks मे क्षयः; K7 Bo Dn4 Ds2 Ds. 4. 7. 9 T G1-2. 6 M1. 5-7 Cs (gloss: गोत्रतो विद्यादिना च संबन्धकरणसाम्यं क्षमं, योग्यम्) मे (G1 ते) क्षमं; Bs मे क्षणं; Dn1 मे क्षयं; Ds1 मोक्षयं; Ds मोक्षये (for 'णम्). — °) Das आपन्नो (for आयातो). Ks V1 Bs. 8 Das D7 T G1-2. 6 M1. 5-7 साम्य (D7 G1 'ह्य) मेकत्वात् यातो (D7 T G1. 3. 6 M1. 5-7 'स्ते); Bs 'कृतां यातो; Ds साम्यमेव-धत्तां यातो (sic). — °) Das om. (hapl.) तादृशम्. K7 Ds. 9 हि (for तु).

28 °) K1. 6 Das G2 अहं (for अयं). K7 Ds. 9 विपुलो (for विमलो). Bs (marg.) Ds1 T1 Gs. 6 व्यक्तो (for व्यक्तम्). — °) Bs (marg.) T1 Gs. 6 ह्यहम् (for अहम्).

29 °) D7 T G1-2. 6 M1. 5-7 सो (for यो). Gs संमोहाद् (for 'हाद्). — °) Ks आज्ञया; Ks अन्या यथा (hypermetric); K7 Ds. 9 अन्यया (Ds 'या); Ca. n. p (gloss: जडया प्रकृत्या) अज्ञया (as in text). — K1. 2. 4. 6 संप्रवर्तवान्; D7 G1 सह वृत्तवत्; T1 Gs. 6 सह वर्तनात्; T2 M1. 5-7 सह वृत्तवान्; Gs संप्रवृत्तिवान् (for संप्रवृत्तं). — °) Das. 24 ससङ्गया; D7. 9 ससंगत्या; T2 ससंज्ञया (for ससङ्गया). K7 Ds. 9 हि निः; Ds2 हि नः; D7 [अ]थ निः; T1 Gs. 6 हीनः; T2 [अ]भिनिः; G1 च निः (for [अ]हं निः). Ds1 निःसंगं. Dn4 Ds ससंगयातं निःसंगः. — °) Ds1 इव; D7 G1 इदं (for इमं). B7 Dn4 स्विह (for त्वहम्).

30 °) Ks Bs. 3. 9 Das. 24 सोहमेव (Das. 24 'व) (for अनयाहं). K1 वशीभूत्वा; Ks D7 वसी (D7 'शी)भूतः; Das वशीभूतं (for 'भूतः). K7 Ds. 3. 9

उच्चमध्यमनीचानां तामहं कथमावसे ॥ ३०
समानयानया चेह सहवासमहं कथम् ।
गच्छाम्यबुद्धभावत्वादेवेदानीं स्थिरो भवे ॥ ३१
सहवासं न यास्यामि कालमेतद्वि वञ्चनात् ।
वञ्चितोऽस्म्यनया यद्वि निर्विकारो विकारया ॥ ३२
न चायमपराधोऽस्या अपराधो ह्ययं मम ।
योऽहमत्राभवं सक्तः पराङ्मुखमुपस्थितः ॥ ३३

ततोऽसि बहुरूपासु स्थितो मूर्तिष्वमूर्तिमान् ।
अमूर्तिश्चापि मूर्तात्मा ममत्वेन प्रधर्षितः ॥ ३४
प्रकृतेरनयत्वेन तासु तास्त्रिह योनिषु ।
निर्ममस्य ममत्वेन किं कृतं तासु तासु च ।
योनिषु वर्तमानेन नष्टसंज्ञेन चेतसा ॥ ३५
न समात्रानया कार्यमहंकारकृतात्मया ।
आत्मानं बहुधा कृत्वा येयं भूयो युनक्ति माम् ।

C. 12. 11454
B. 12. 308[7]. 37
K. 12. 312. 37

वशीकृतोहमनया. — ^b) G₁ एतौ; M₁. 5-1 एवं (for एतं). D₅ कालमेतद्बुद्धवान्. — K₂. 4 om. 30'-31'. — ^c) T₁ G₆ नीचां ताम् (for नीचानां). — ^d) D₄ त्वामहं; D₇ G₁ अहं वै (G₁ om. वै); T₁ G₆ अत्ताहं; T₂ तानहं (for तामहं). K₆ आविसे; B₀. 9 आवशे (for आवसे).

31 K₂. 4 Bo om. 31^{ab} (for K₂. 3, cf. v. 1. 30). D₂ om. (? hapl.) 31. — ^a) T₂ G₈ सहानया; C₈ (gloss: यया बुद्ध्या युक्तोऽहं याचितवान्, कृपणभावं गतवान्) समानया (as in text). K₁ D₇ T G₆ यया; G₁ यथा; G₈ lacuna (for [अ]नया). K₁ च ह; B₈ चाहं; D₅ चेहात्; G₈ चोमे (for चेह). K₇ D₄. 9 ममासमानया चै (D₄ वै) व; B₀ (marg. as in text). 9 D₄ समानपापया चेह; M₁. 5-1 समानमेवेह (M₅ 'येवेह) तथा. ☞ Cp: समानया, मानेन अहंकारेण सह वर्तमानया । ☞ — ^b) K₁. 6. 7 V₁ B₈ D₄. 5. 7. 9 T G₁-9. 6 हमं (for अहं). — ^c) D₄ corrupt; D₅ गच्छसि (for गच्छामि). K₆ B₀. 6 D₄. 7 T₁ G₆. 6 M₁. 5-7 अबुध; V₁ B₈ बुद्धि; G₂ बुद्ध्या (for [अ]बुद्ध). — ^d) K₁ एष; K₂. 4 एत; K₆ एक; K₇ D₄. 9 इह; B₀. 6 (marg.). 8 अथ; D₅ आर्य (for एष). K₂ स्थिरे; B₀. 6-9 D₅ D₇ T₁ G₂ स्थिरी; D₅ D₄ G₆ स्थिरा (for स्थिरो). K₁. 2. 4 V₁ D₅ भव; K₆. 7 D₄. 9 [S]भवं; B₇ D₅ T₂ G₂. 8 C₈ भवेत्; M₆ भवे: (for भवे).

32 ^a) K₁. 2. 4 सहवासान्; D₇ T G₁. 8. 6 C₈ (gloss: सतो निवासमाश्रयम्) संनि (T₂ तं नि) वासं (for सह). B₀ (marg. as in text) च; C₈ तु (for न). V₁ lacuna; D₄ यानया (for यास्यामि). — ^b) K₂. 7 D₄. 7. 9 T G₁. 8. 6 एतं; D₅ M₁. 5-1 एवं (for एतद्). M₁. 5-1 वि (for हि). — ^c) K₁ D₄ [S]सि; K₆ तु; K₇ D₇ [S]स्ति (for स्मि). K₆ एतया (for अनया). K₇ lacuna; V₁ यद्द; B₈ M₁. 7 बुद्धि; G₁ विद्धि; G₂ बुद्धिर्; M₁ बुद्धि; M₅ बुद्धो (for यद्धि). — ^d) K₇ D₄. 9 विकारवान् (for 'रया). ☞ Cp:

विकारया, विकारस्वरूपा । ☞

33 ^a) D₄. 9 वा (for च). K₁ अपराधी (for 'राधो). D₇ G₁-8. 6 स्याद् (for स्या). — ^b) K₄. 6. 7 V₁ B₀. 6-9 D₄. 2. 4 D₁. 2. 4 D₅ D₂-5. 8. 6 ह्यपराधो (for अप'). — ^c) K₇ D₄ अत्राभयं (for 'भवं). — ^d) K₆ परासुखम् (for 'सुखम्). K₁. 2. 4 V₁ D₅ अवस्थितः (for उप'). D₅. 7 T₁ G₁. 8. 6 M₁. 5-1 पराङ्मुखमुखे (T₁ G₆ 'ख' स्थितः. ☞ Ca: पराङ्मुखं, विपर्ययज्ञानम् ॥ Cn: बहिर्मुखं विषयम् । ☞

34 ^a) D₄. 2. 4 रूपोसि (for 'रूपासु). D₁ ततोऽस्यरूपो रूपासु. ☞ C₈: बहुरूपासु, सुरनरतिर्यगादिदेहेषु । ☞ — ^b) G₁ स्थिता (for स्थितो). D₅ om. (hapl.) मूर्तिष्व. K₆ V₁ B₀. 8 (marg. as in text). 9 D₅ C₈ (gloss: परिच्छिन्नदेहाभिमानवान्) मूर्तिमान् (for [अ]मूर्ति'). K₇ स्थितो मूर्तिः स्वमूर्तिमान्. — ^c) K₂. 4 B₀ D₄ D₅ D₇ T G₁-8. 6 C₈ (gloss: स्वभावतो निरवयवः) अमूर्तिश्; K₇ D₄. 9 मूर्तिस्थश्; D₇ अमूर्ता (for 'तैश्). K₁. 2. 4 D₅ G₂ [अ]मूर्तिवान्; K₂. 7 V₁ B₀-9 D₄. 2. 4 D₅. 9 T₁ [अ]मूर्तात्मा; T₂ M₁. 5-1 मूर्त्यास्मा (for मूर्तात्मा). — ^d) B₀ न यत्नेन (for ममत्वेन). K₁. 2. 4 प्रदर्शितः; C₈ (gloss: धार्ष्ट्यं गमितः) प्रधर्षितः (as in text).

35 ^a) K₁ अयनत्वेन; G₁ जघन'; G₂ अनयात्वेना (for 'यत्वेन). K₆ B₀. 7-9 D₁. 2. 4 D₅ D₂. 8. 6 C₈ प्रा (B₇ प्र) कृतेन मम (D₄ 'ह'त्वेन. ☞ Cp: नयो ज्ञानम्, तच्छुच्यत्वेन । ☞ — ^b) G₂ सुकृतास्त्रिह (for तासु तास्त्रिह). V₁ B₈ (marg.) च (for [ह]ह). — ^c) K₁ D₄ कृतां (for कृतं). B₈ (marg.) [ह]ह (for च). — ^d) K₁. 2. 4 T₁ योनिष्ववर्तमानेन. — ^e) K₄ चेतना (for 'सा).

36 ^a) D₅ lacuna; D₇ G₁ तन् (for न). K₂. 4 मम मंडनले कार्ये (sic); K₇ मनसात्रानया कार्यम्; D₅ C₈ (gloss: मिश्रयाधीविषयया साक्षा: संसारबुद्ध्या) न मे

C. 12. 1148A
B. 12. 306/7. 37
K. 12. 312. 37

इदानीमेव बुद्धोऽसि निर्ममो निरहंकृतः ॥ ३६

ममत्वमनया नित्यमहंकारकृतात्मकम् ।

अपेत्याहमिमां हित्वा संश्रयिष्ये निरामयम् ॥ ३७

अनेन साम्यं यास्यामि नानयाहमचेतसा ।

क्षमं मम सहानेन नैकत्वमनया सह ।

एवं परमसंबोधात्पञ्चविंशोऽनुबुद्धवान् ॥ ३८

अक्षरत्वं नियच्छेत त्यक्त्वा क्षरमनामयम् ।

मात्रानया कार्यम्. —^b) K1. 2 अहंकार्य- (for 'कार-'). Bo 'कृतार्थया'; Br 'कृता त्वया'; D1 Gs 'कृतात्मना'; T1 Gs 'कृतं मया'; G2 'कृता मया'; C2 'कृतान्वया' (for 'कृतात्मया'). —^c) K1. 2. 4 पंचचा (for बहुधा). C2: बहुधा, महादिकल्पेण ॥ Cs: बहुधा कृत्वा; बहुविषयान् ज्ञात्वा । C2: —^d) K1. 2. 4 V1 B2-3 Da2. 24 T G2. 8 क्षेत्रं; K1 Da. 9 क्षेत्रं; D2 क्षेत्रं; D1 G1. 8 क्षेत्रं (for क्षेत्रं). M1. 5-7 युनक्ति मा (M2 मां) (for युनक्ति माम्). C2: युनक्ति, संसारोपभोगाय प्रेरयति । C2: —^e) K2 Bo Da4 अवः; B2 मम; G2 मम (for एष). D2 om. from व up to निर्म (in 36'). K2 बुद्धे; D2 बुद्धे (for बुद्धो). M1. 5-7 इदानीमसि संबुद्धो.

37 *) D2 समत्वम् (for ममत्वम्). K1. 2. 4 मनसो (for ज्ञया). K1 Da. 9 ममत्वं मम चा (Da वा) ल्यंतम्. —^b) D1 T G1. 2. 8 कृतात्मना (for 'रमकम्'). —^c) V1 अचेतः; D4. 9 अचेतः (for अचेतः). K1. 2 D2 ह्रमं (for ह्रमं). K1 ह्रवा; K2 कृत्वा; M2 ह्रित्वा (for ह्रित्वा). —^d) K2 संश्रयिष्ये; G2 सा श्रयिष्ये. D1 निरंतरं (for निरामयम्). C2: निरामयं, निर्द्वंद्वं परमात्मानम् ॥ C2: परमानन्दस्वरूपम् । C2

38 *) K1 अन्येन (for अनेन). —^b) Da4 D21 D21 Da. 2. 8 अचेतया; D2 'तनः' (for 'तसा'). K1. 2 नानया हृतचेतसा; D2 'या सह चेतसा'; C2 'या हृतचेतनः'. —^c) K1. 2 V1 Bo. 1-3 D21 D21 Da. 2. 8 क्षेत्रं; K2. 4 क्षरं; Da4 क्षरं; D1 G1 क्षणं (for क्षमं). T2 महा- (for मम). K2 Bo D2 G1 सहायेन (for 'नेन'). K1 Da. 9 क्षेत्रं सहानेन मम. —^d) M1. 5-7 नैकत्वान् (for नैकत्वम्). —^e) D1 T1 G1. 2. 8 पुरा न (for परम्). K1. 2 संवाधः; K1 संवेधः; D2 संरोधात्; D4. 9 संबोधः; G2 संवाधात् (for 'संबोधात्'). —^f) K1. 2. 1 पंचविंशं (for 'विंशो'). K1. 2 [S]वः; K1 Da. 1. 8 T1 G2. 8 Cs न; B2 (marg.) 3 (marg. as in text) [S]त्र (for 'नु'). K2 बुद्धवान्; G1 बुद्धिमा

अव्यक्तं व्यक्तधर्माणं सगुणं निर्गुणं तथा ।

निर्गुणं प्रथमं दृष्ट्वा तादृग्भवति मैथिल ॥ ३९

अक्षरक्षरयोरेतदुक्तं तव निदर्शनम् ।

मयेह ज्ञानसंपन्नं यथाश्रुतिनिदर्शनात् ॥ ४०

निःसंदिग्धं च सूक्ष्मं च विबुद्धं विमलं तथा ।

प्रवक्ष्यामि तु ते भूयस्तन्निबोध यथाश्रुतम् ॥ ४१

सांख्ययोगौ मया प्रोक्तौ शास्त्रद्वयनिदर्शनात् ।

(for 'बुद्धवान्'). C2: सुपां सुलुगं (Pāṇini 7. 1. 39) इति वचनात् पञ्चविंशः, पञ्चविंशत्य । परमसंबोधादिति संबन्धः । C2

39 *) K1. 2 नियच्छेति; V1 D1 T2 G1. 8 M1. 5-7 निगच्छेत; D4. 9 निगच्छेत्; D2 T1 G2 न गच्छेत; C2 च गच्छेत् (for नियच्छेत). M1. 5. 6 अनामयः. C2 सत्यत्वाक्षर-मनामयं. C2: अनामयं जननमरणायामयराहितं परमाक्षरं नारायणं त्यक्त्वा तत्प्रसादात् अक्षरत्वमश्नुतत्वं नियच्छेत । C2: —^b) K1 सत्यत्वा- (for 'क्त'). K2 G2 धर्माणां; K1 Da. 9 T G2. 8 Cs (gloss: स्फुटस्यापारं)-कर्मणः; C2 धर्माणां (as in text). D1 G1 व्यक्तमव्यक्तकर्मणः. —^c) G2 om. (hapl.) 39-41. —^d) D2. 7 T G1. 8 M1. 5-7 C2 परमं (for प्रथमं). C2: प्रथमम्, प्रथमपदं प्राधान्यपरम् ॥ C2: प्रथमम्, अव्यक्तल आदिमम् ॥ C2: दृष्ट्वा, आत्मतत्त्वेनानुभूय ॥ C2: जीवत्य तु कदाचिन्निर्गुणत्वमिति सूचयितुं परमं निर्गुणमित्युक्तम् । C2: —^e) K1. 2. 4 बुद्धि-मान्; K2 मैथिलः; D2 मैथिलं. C2: तादृग्भवति, न तु तदेव भवति । C2

40 G2 om. 40 (of. v. l. 39). —^a) T1 अक्षरा-क्षरयोर्. —^b) D1 G1 युक्तं (for उक्तं). K1. 2 भवति (for तव नि-). —^c) K1 महेह; D1 G1 तवेह; T2 G2 मयेहं (for मयेह). V1 संयुक्तं (for 'संपन्नं'). —^d) K1. 2. 4 तथा श्रुति- (for यथाश्रुति-). K1 D2 Da. 5. 9 -निदर्शनं (for 'दर्शनात्').

41 G2 om. 41^{ab} (of. v. l. 39). K2. 4 om. (hapl.) 41-42. —^a) B2 सूक्ष्मं (for सूक्ष्मं). K1 D1 T G1. 8 संदिग्धं (T2 'सिद्धं') च सूक्ष्मं च; M1. 5-7 सिद्ध-गच्छत् (M1. 8 सु)सूक्ष्मत्वाद्. —^b) K2. 7 Da. 9 विबुद्धं (D4 'द्ध'); G1 विबुद्धि- (for 'द्ध'). D1 G2 विपुलं (for विमलं). Bo. 5. 7. 8 D21. 24 D21 Da. 2. 8 यथा (for तथा). —^c) K1 Da. 9 च (for तु). D2 भूय (for भूयस्).

42 K2. 4 om. 42^{ab} (of. v. l. 41). —^a) G2

यदेव शास्त्रं सांख्योक्तं योगदर्शनमेव तत् ॥ ४२

प्रबोधनकरं ज्ञानं सांख्यानामवनीपते ।

विस्पष्टं प्रोच्यते तत्र शिष्याणां हितकाम्यया ॥ ४३

बृहच्चैव हि तज्ज्ञास्त्रमित्याहुः कुशला जनाः ।

अस्मिंश्च शास्त्रे योगानां पुनर्दधि पुनः शरः ॥ ४४

पञ्चविंशत्परं तत्त्वं न पश्यति नराधिप ।

सांख्यानां तु परं तत्र यथावदनुवर्णितम् ॥ ४५

बुद्धमप्रतिबुद्धं च बुध्यमानं च तत्त्वतः ।

बुध्यमानं च बुद्धं च प्राहुर्योगनिदर्शनम् ॥ ४६

C. 12. 11468
B. 12. 300(7). 48
K. 12. 312. 48

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९५ ॥

सांख्ययोगं (for 'योगौ'). V1 प्रोक्तः. —^b) Ks Bs (marg. as in text) शास्त्रतरव- (for 'द्वय-'). —^c) M1. 5-7 शास्त्रे (for शास्त्रं). Ks. 7 Bs. 8. 9 Ds2 G2 यदेव सांख्यशा (Ds1 'ख्ये शा' स्त्रोक्तं; D1 T G1. 8. 9 यदेव सांख्याः पश्यति. —^d) Ds सांख्य- (for योग-).

43 ^a) Ks ज्ञेयं (for ज्ञानं). K2 Ds4 प्रबोधनरक- (Ds4 'कं' ज्ञानं. —^b) Ks अवनीपतिः. —^c) K1. 2. 4 विस्पष्टं; K1 Ds. 9 विशिष्टं; Ds4 T3 विस्पष्टं (for विस्पष्टं). Ks Ca (gloss: पष्टितज्ञे) तज्ञे; G2 संज्ञे (for तत्र). —^d) M1. 5-7 शिष्याणां हितकाम्यया.

44 ^a) D1 T G1. 8. 9 पृथक् (for बृहच्च). K1. 2. 4 ज्ञस्येव तत्; Ks V1 Bo. 6-9 Ds3. 24 Dn1. 24 Ds D2. 2. 8 चैवमिदं; Ds G1 त्वे (G1 त्वै) व हि तत् (for चैव हि तत्). G2 वि*खेदपि तच्छास्त्रम्. —^b) Ds3. 24 ऊचुर (for आहुः). Ks V1 Bo. 6. 7. 8 (marg.). 9 Ds3. 24 Dn1. 24 Ds D2. 2. 8 विदुषो (for कुशला). K1. 2. 4 नराः (for जनाः). —^c) Bs यस्मिंश्च (for अं). K1 lacuna; T3 G1 शास्त्र- (for शास्त्रे). —^d) K1 परः शरः; Bo. 9 पुरःसरः; Bs पुनः सरः (for पुनः शरः). Ks. 7 Bs. 7 Ds3. 24 Dn1. 24 Ds D2-4. 8. 9 Cn पुनर्वेदे (K1 Ds. 9 'द्वैवे') पुरःसरः (Ds 'रा'). ☞ Ca (reading स[श]राह्वि पुनः स[श]रः) : यथा शरात् दधि, मण्डो-दञ्जनादिना दधि, ततः शरः, इति अथो धारयन्ती अनवस्था जनादितया परिक्रियते ॥ Cn (reading पुनर्वेदे पुरःसरः) : सांख्यशास्त्रे वेदे च अत्यन्तमादरोऽस्ति ॥ Cp (reading यथा वेदे पुरःसरः) : पुरःसरः प्रवेशः । स वा दधि पुनः सरः इति पाठे, दधि सरःक्षेपाद्यथा दुग्धानन्तरं दधि भवति, दधिभावा-न्तरं च पुनः सरो भवति, तथा योगानामस्मिन् शास्त्रे संक्षेप-विस्तारभ्यामपेक्षितप्राप्तिरित्यर्थः ॥ Cs (reading अस्मिन्शा-स्त्रेषु योगानां न दधीचिपुरःसराः) : दधीचिप्रभृतयः पञ्च विंशत्परं संसारम्यतिरिक्तं परमात्मानं पश्यन्तीत्यर्थः । ☞

45 ^a) Bs. 7 Ds3. 24 G2 M1. 5-7 तत्र (for तत्त्वं).

— Ds1 om. (hapl.) 45¹⁰; D4 reads the same twice. —^b) Ks V1 Bo. 6-9 Ds3 Dn1. 24 D2. 2. 8 पञ्च (Bs. 7 Ds 'पञ्चे'; Ds 'च्य') ते न; Ds4 यः पठेत्; Ds2 पश्यति च; T3 न पश्यति; G2 M1. 5-7 न पश्यति (for न पश्यति). K1 नराधिपः. —^c) K1 V1 D4 (both times). 8. 9 च (for तु). K1 [अ]परं (for परं). K1 V1 Bo. 6 (marg.). 7. 8 Ds3. 24 Dn1. 24 Ds7 D2. 2. 4 (both times). 8. 9 Cp तत्त्वं; T3 G2 तत्रं (for तत्र).

46 ^a) Bo. 7 Ds3 Dn1. 24 Ds D2. 2. 8 'बुद्धत्वाद्' (for 'बुद्धं च'). D1 T G1. 8. 9 प्रबुद्धमप्रबुद्धं च. — V1 reads 46¹⁰ on marg. —^b) Ks om. च. —^c) K4 वध्यमानं; Ds4 बुद्धः; Ds बुध्यमाने (for 'मानं'). Bs (marg.) बुद्धत्वं; Ds4 बुध्यं च. D1 T G1. 8. 9 प्रबुद्धं (T3 'ध्यं') बुध्यमानं च. —^d) Ds1 प्राप्नुयुर (hyper- metric); D1 G1 प्राह (for प्राहुर). K1 Ds. 8. 9 -निद- शानात् (for 'ज्ञानम्'). ☞ Ca: बुद्धादित्रये द्वयमात्मज्ञान- प्रकाशकम् ।

Colophon. Śi De missing; Ks. 8 Bi-8 Ds1. 24 Dn2. 24 D1 G4. 8 M2-4 absent. — Sub-parvan: K1. 4. 6. 7 V1 Bo. 6. 7. 8 Ds3. 24 Dn1. 24 Ds D2-8. 7-9 T G1-8. 9 M1. 5-7 मोक्षधर्मः; Ks दानधर्मः. — Adhy. name: K1. 2. 4 V1 Bs Ds करालजनकसंवादः; Ks Bo. 7-9 Ds3. 24 Dn1. 24 D2. 8. 7. 8 वसि (Bs 'स्त्रि') ष्टकराल- (D1 'ळ') जनकसंवादः; K1 Ds. 9 करालजनकसंवादे विद्या- विद्या; Ds वसिष्ठकरालजनकसंवादे विद्याध्यायः; T1 कराल- जनकसंवादे क्षराक्षरविभागः; Gs वसिष्ठकरालजनकसंवादे क्षरा- क्षरविभागः; Ms. 6 वसिष्ठकरालजनकसंवादे विद्याविद्याकथनं. — Adhy. no. (figures, words or both): Ks 31; Bs Ds1 T1 G1. 6 130; Bs 134; Dn1 133; Dn2 132; Ds3 Gs Ms 131; Ds 128; T2 143; G2 146; M1. 6. 7 129. — Śloka no.: Ds4 Dn1 48; Dn2 Ds 47; Dn1 42.

२९६

वसिष्ठ उवाच ।

अप्रबुद्धमथाव्यक्तमिमं गुणविधिं शृणु ।

गुणान्वारयते ह्येषा सृजत्याक्षिपते तथा ॥ १

अजस्रं त्विह क्रीडार्थं विकुर्वन्ती नराधिप ।

आत्मानं बहुधा कृत्वा तान्येव च विचक्षते ॥ २

296

This adhy. is missing in Ś1 Ds (cf. v. l. 12. 274. 13; 283. 15).

1. K1 B0 D4 वसिष्ठ. — °) D44 अथ बुद्धम्; Ds अवबुद्धम्; Ca (gloss: निसर्गतोऽचेतनम्) Cs (gloss: चैतन्यहीनं) अयं (as in text). G2 इह (for अथ). Dn1. n4. Ds Ds. s. s अथ बुद्धमावबुद्धम्. ☞ Cn: बुद्धं, बोधः परमात्मा, अबुद्धं, तदन्यो जीवः । ☞ — °) B0 इदं (for इमं). K4 गुणविधिं; Ks. 1 B0. 1. 0 Ds. 44 Ds. 1. 1. 0 T G1. 1. 0 Cp. 1 'निधिं (for 'विधिं). ☞ Cn: गुणविधिं, गुणानां सत्त्वादीनामेवं विधिं विधानं प्रभावम् ॥ Cp (reading 'निधिं): गुणानां साम्यरूपम् । यद्वा गुणानां सर्वज्ञतावृत्तिप्रभृतीनां विधानम् । Cs: गुणविधिं, गुणानामाधारम् । ☞ — K1. 1. 4 read and K0 D44 Gs repeat 1st after 3rd. V1 B0 Dn1. n4 Ds Ds. s Cn. s read 1st-2nd after 3rd. — °) K0 (second time) कारयते; K1 Ds. 0 कारयति (for 'यते). K1. 1. 4 ह्येषां; K0 (first time) V1 B0. 0-0 Ds. 44 (both times) Dn1. n4 Ds. s G0 ह्येष (for ह्येषा). — °) K1 आक्षिपते; G1 आक्षिपते (for आक्षिपते). B0 Dn1. n4 Ds Ds. s. s तदा; T1 G0 यथा (for तथा). ☞ Cp: सृजति, सृष्टि-काले । आक्षिपते, संहारकाले । ☞

2 For the sequence in V1 B0 Dn1. n4 Ds Ds. s Cn. s, cf. v. l. 1. — °) K1. 1. 4 Dr T G1. 1. 0 इह (for इति). K1 Ds. 1. 0 अजस्रं (K1 'स्य) क्रीडनार्थं हि. — °) K1. 0 V1 B0. 0 Ds Ds. 1 T G1. 1. 0 विकुर्वन्ति (Ds 'तं'); K2 corrupt; K1 D44 Dn1. n4 Ds Ds. 4. s. 0 विकरोति; B0. s G1 Cp (gloss: आत्मानं विविधरूपं करोति) विकुर्वन्ति (for 'वर्न्ती). Ks. 1 V1 B0. 0-0 Ds. 44 Dn1. n4 Ds Ds. s. s. 0 G2 जनाधिप (for 'नरा'). — °) ☞ Cn: बहुधा, विश्वतैजसप्राज्ञविराट्सूत्रा-न्तर्यामिरूपेण । ☞ — °) K1 तथैव; K1 Ds. 1. 0 तानेव; D1 तन्नेव (for तान्येव). K0. 1 D4. 1. 0 ग्रंसेते पुनः;

एतदेवं विकुर्वाणां बुध्यमानो न बुध्यते ।

अव्यक्तबोधनाच्चैव बुध्यमानं वदन्त्यपि ॥ ३

न त्वेव बुध्यतेऽव्यक्तं सगुणं वाथ निर्गुणम् ।

कदाचित्त्वेव खल्वेतदाहुरप्रतिबुद्धकम् ॥ ४

बुध्यते यदि वाव्यक्तमेतद्वै पञ्चविंशकम् ।

V1 B0. 0 (marg.). 1. 8 Dn1. n4 Ds1 Ds. s. s Cn (gloss: तात्त्विकत्वेन पश्यति) प्रविच (V1 Dn4- प्रविच; Ds प्रविचक्षते; B0. 0 Ds. 44 Ds2 प्रति (D44 'वि) वक्ष्यति (Ds 'ते); M1. 1-1 C4 (gloss: बोधुमिच्छति) च विचक्षति; Cp (gloss: आत्मसारप्रतिकर्तुमिच्छति) प्रवि- वक्ष्यति; Cs (gloss: प्रवेष्टुमिच्छति) प्रविचक्षति (for च विचक्षते).

3 For the sequence in V1 B0 Dn1. n4 Ds Ds. s Cn. s, cf. v. l. 1. — °) K1 Ds. 1. 0 एताम् (for एतद्); G2 एव (for एवं). K1. 1. 4 V1 B0. 0-0 Ds. 44 Dn1. n4 Ds. s विकुर्वाणो; Dr T1 G1. 1. 0 'र्वाणं; Ds 'र्वाणा (for 'र्वाणां). Ds एतामेव हि कुर्वाणां; T2 एत- देव हि कुर्वाणं. — °) B0 D44 बुध्यमानं; G2 'माने; Cn (gloss: जीवः) 'मानो (as in text). T3 जु (for न). — After 3rd, K1. 1. 4 read and K0 D44 Gs repeat 1st. 3rd=6th. — °) K1 बोधनम् (for बोध- नाच्). Ds चापि; T1 G0 चैवं; T2 G0 Cp (gloss: पञ्चविंशं) चैनं (for चैव). Ds अव्यक्तबोधनाच्चैव; Dr G1 अव्यक्तं बोधनं चैव (G1 'नं). ☞ Cv: अव्यक्तबो- धनाच्चैव, व्यक्तं स्पष्टं प्रत्यक्षं न भवतीति अव्यक्तं अनुमि- तिरूपं ज्ञानम् । ☞ — °) K0. 1 B0 Dn1 Ds. 1. 1. 0 T G1. 1. 0 उत (for अपि). ☞ Cp: बुध्यमानं, पञ्च- विंशम् । ☞

4 Ds. 1 G1 om. (hapl.) 4-6. — °) K0 नन्वेव; K1 Ds तत्त्वेव; Dn4 न ह्येव; T Gs. 0 न त्वेनं (for न त्वेव). K0 V1 B0. 0-0 Ds. 44 Dn1. n4 Ds Ds. s. s G2 तात; M1. 1-1 न तु (for वाथ). B1 D44 T1 G0 निर्गुणः (for 'गम्). ☞ Cn: अव्यक्तं कर्तुं, सगुणं रूपा- दिभ्यः निर्गुणं प्रधानपुरुषौ वा, न बुध्यते, अचेतनत्वाद्- व्यक्तस्य । अत एव तदप्रतिबुद्धकं, जडमित्याहुः । ☞ — °) K1. 1. 0 B0 एव; K1 Ds. 0 त्वथ (for त्वेव). K1. 1 कल्पेत (for खल्वेतद्). ☞ Cs: कदाचित्, कल्पे । ☞ — °) K1. 1 चाहुर (for आहुर). T1 G0 बंधकं; T2 बुध्यकं; G0 बद्धकं (for बुद्धकम्). Ds तदाहुः प्रति-

बुध्यमानो भवत्येष सङ्गात्मक इति श्रुतिः ॥ ५
अनेनाप्रतिबुद्धेति वदन्यव्यक्तमच्युतम् ।
अव्यक्तबोधनाच्चैव बुध्यमानं वदन्त्युत ॥ ६
पञ्चविंशं महात्मानं न चासावपि बुध्यते ।
षड्विंशं विमलं बुद्धमप्रमेयं सनातनम् ॥ ७
सततं पञ्चविंशं च चतुर्विंशं च बुध्यते ।

दृश्यादृश्ये ह्यनुगतगुभावेव महाबुती ॥ ८
अव्यक्तं न तु तद्ब्रह्म बुध्यते तात केवलम् ।
केवलं पञ्चविंशं च चतुर्विंशं न पश्यति ॥ ९
बुध्यमानो यदात्मानमन्योऽहमिति मन्यते ।
तदा प्रकृतिमानेष भवत्यव्यक्तलोचनः ॥ १०
बुध्यते च परां बुद्धिं विशुद्धाममलां यदा ।

C. 12. 11476
B. 12. 308 (s. 1)
K. 12. 312. 10

5 Ds. 1 G1 om. 5 (cf. v. 1. 4). — ^a) K2 बुध्येत (for बुध्यते). B1 Ds. 4 च (for चा). — ^b) B2 एतच्च; G2 एनं चै (for एतच्चै). K1 D1. 9 T1 Gs. 6 पंचविंशकः (for 'विंशकम्'). ☞ Cn: अव्यक्तं कर्तुं, यदि ज्ञानाति तर्हि पञ्चविंशकं चिदाभासमेव उपाधिनिशिष्टमयमहमस्मीति जानीयात् त्वं षड्विंशमसङ्गम् । ☞ — ^c) K4 वध्यमानो; K1 बुद्ध; Ds. 3. 4 बुध्यमानं; Dn. 4 माने; D4 मानो; Cn (gloss: पञ्चविंशः ससङ्गात्मकश्चिद्रूपोऽङ्कारः) मानो (as in text). K1. 2 भवतु (for 'ति'). B2 Dn. 1. 4 Ds D2. 3. 8 एव (for एष). — ^d) M1. 5-7 सांगात्मक (for सङ्गा). ☞ Cs: सङ्गात्मकः, शब्दादि-विषयकः, संसारी । ☞

6 Ds. 1 G1 om. 6 (cf. v. 1. 4). — ^a) K2 Dn. 1 Ds. 2 प्रतिबुद्धे (K1 'बुद्धे')ति; Ks. 1 B1 Ds. 1 Ds. 3 [अ]प्रतिबुद्धये (Ds 'बुद्धे')ति (for 'बुद्धेति'). ☞ Cn: अनेन, सङ्गात्मकेन हेतुना । अविकारिणमपि सन्तमेतं पुरुषं अप्रतिबुद्धः मूढ इति वदन्ति । संधार्याः । ☞ — ^b) B2. 6. 7. 9 Ds Gs अच्युत; T Gs अच्युत (for अच्युतम्). — 6^{ad} — 3^{ad}. — ^c) K1 बोधनश्च; K2. 4 T2 बोधनाश्च (for 'नाश्च'). Dn. 1. 4 Ds D2. 3. 8 चापि; D4 वैव (for चैव). — ^d) T Gs. 6 अपि (for उत). ☞ Cn: बुध्यमानं जीवं पञ्चविंशं चिदाभासं वदन्ति । चिदाभासोऽपि दृश्यत्वात्मानं द्रष्टुमीष्टे । ☞

7 ^a) K1 Ds. 2 पंचविंश- (for 'विंश'). Ds. 3 इहात्मानं; G1 अथा' (for महा'). M1. 5-7 पंचविंशकमात्मानं. — K2. 4 om. (hapl.) 7^a-8^b. — ^c) Ds. 1 Ds. 1 M1 षड्विंश; G2 षड्विंशो (for 'शं'). Ds. 1 reads from बुद्ध up to केवलम् (in 9^b) twice. D1 बद्धम् (for बुद्धम्). ☞ Cn: षड्विंशं, निरुपाधिचैतन्यम् । सर्वप्रकाशकमित्यर्थः । ☞ — ^d) T2 अप्रमेय- (for 'मेयं').

8 For the repetition in Ds, cf. v. 1. 7. K2. 4 om. 8^{ab} (cf. v. 1. 7). — ^a) K1 B2 Ds. 1. 9 T G1. 3. 6 Cp स तु तं; B2 संततः; Cpp (gloss: व्याप्यं) स ततं (for सततं). D1 G1 M1 पंचविंशश्च (for 'विंश'). — ^b) K1 Ds. 2 चतुर्विंशं; Ds lacuna; D1 G1 M1

पंचविंशश्च. G2 तु (for च). — ^c) D4 दृश्या*;*; D1 T1 G1-2. 8 Cs (gloss: चेतनाचेतनौ) दृश्यादृश्यौ; Cp (gloss: अव्यक्तपुरुषस्त्वावे) दृश्ये (as in text). Ks B2. 8 Dn. 1 Cp ह्यनुगते; K1 Ds. 5 (both times). 7. 9 T G1. 3. 6 Cs 'गते' (for 'गतम्'). — ^d) K2. 4 अभागेव; Ks V1 B2. 3-8 Dn. 1. 4 Ds D2. 3 स्वभावेन; (for उभावेव). K4 महाबुद्धिः; K7 'बुद्धिः; V1 B2. 6 (marg.). 8 Dn. 1. 4 Ds D2. 3 'बुद्धे; Ds महाद्यत; T1 G1. 6 महाबुद्धिः (for 'बुद्धि'). ☞ Cn: षड्विंशस्य सर्वं मानमाह—दृश्येति । कार्ये कारणे च स्वभावेन स्वसत्तयानुगतं सन्मात्रं केवलं वस्तु षड्विंशशब्दितमित्यर्थः । ☞

9 For the repetition in Ds, cf. v. 1. 7. — ^a) K1 अविकतं (for अव्यक्तं). Ks D1 T1 G1. 3. 6 तनु; V1 B2. 9 Dn. 1. 4 Ds D2. 3. 8 अत्र; Ds (both times) चात्र (for न तु). T2 अव्यक्तस्थस्तु तद्ब्रह्म. — ^c) D1 G1 M1. 5-7 पंचविंशश्च (for 'विंश'). K1. 2. 4 V1 Gs तु (for च). B2 1 Ds. 3. 4 Ds पंचविंशं चतुर्विंशं. — ^d) K2. 1 Ds. 9 चतुर्विंशो; B2 G2 'विंशो; D1 M1. 5-7 'विंशश्च (for 'विंश'). K1 तु; D1 T G1. 3. 6 M1. 5-7 च (for न). B2. 1 Ds. 3. 4 Ds आत्मानं च स (B2 Ds. 1 न स; Ds स च) पश्यति.

10 ^b) K1. 4 Ds. 1 Ds. 2 (before corr.) अन्ये (for अन्यो). M1 अन्योऽहं मन्यते तदा. — ^c) Ks Dn. 1 यदा; M1 lacuna (for तदा). Ds. 1 M1. 5. 7 एषु (for एष). ☞ Cn: प्रकृतिमान्, प्रकृतिजयो । ☞ — ^d) K4 G1 लोचन; T1 Gs. 6 लोचनः (for 'लोचन'). T2 भवेदव्यक्तलोचनः.

11 ^a) K2. 1 Ds. 1 Ds. 5. 9 च परं; Ks चापरां; D1 T G1. 3. 6 M1. 5-7 Cs (gloss: निरतिशयानन्दस्वरूपं) परमं (for च परां). Ks बुद्धिः; K1 Ds. 9 बोधयं; Ds T1 M1. 5-7 Cs (gloss: स्वप्रकाशं) बुद्धं; T1 Gs. 6 बुध्यं (for बुद्धि). — ^b) K1 Ds. 1 Ds. 5. 7. 9 T G1. 3. 6 M1. 5-7 Cs (gloss: सर्वदोषहीनं) विशुद्धम्; B2 Ds. 3 विमलम्; G2 विबुद्धम् (for विशुद्धम्). K1. 2. 4 अचलं (K1 'लो') यथा; K1 Ds. 5. 9 अचलं सदा; Ds D1 T

C. 12. 11476
B. 12. 209(a). 11
K. 12. 212. 11

षड्विंशो राजशार्दूल तदा बुद्धत्वमाव्रजेत् ॥ ११

ततस्त्यजति सोऽव्यक्तं सर्गप्रलयधर्मिणम् ।

निर्गुणः प्रकृतिं वेद गुणशुक्तामचेतनाम् ॥ १२

ततः केवलधर्मासौ भवत्यव्यक्तदर्शनात् ।

केवलेन समागम्य विमुक्तोऽऽत्मानमाप्नुयात् ॥ १३

एतच्चत्त्वमित्याहुर्नित्तत्त्वमजरामरम् ।

तत्त्वसंश्रयणादेतच्चत्त्ववन्न च मानद ।

G1. 2. 8 Cs (gloss: कूटस्थं) अचलोपमं; M1. 5-1 अमला-
मलं (for 'लां यदा). — °) K1 शार्दूलो; K2
षड्विंशो; Ds1 Dr T1 G1. 2. 8 M1. 5-1 'शं; Ds2 'शा
(for 'शो). K2 राजशार्दूल. — °) V1 Bo. 7. 8
Dn1. n2 Ds D2. 2. 8 तथा (for तदा). K1 D4. 9 तदासौ
बुद्धतां व्रजेत्; B2. 9 Das. 24 Dr T G1-2. 8 M1. 5-1
तदा (Das. 24 'था) बुद्धत्वात् व्रजेत्; D5 तदा तच्छुद्धतां
व्रजेत्. ☞ Ca: बुद्धत्वं, विमुक्तात्मानम् । ☞

12 °) Ds2 सर्वं; D4 सर्वो (for सर्गं). K1
-प्रलय-; T G1-2. 8 Mr -प्रलय- (for -प्रलय-). K2
Dn1 Ds D2. 2. 8 -धर्मिं वै; D4 -धर्मिणां; G1 'णि;
G2 'णीं (for 'णम्). — °) Br. 9 Das. 24 Cp (gloss:
परमानन्दापरकत्वेन दुःखप्रदत्वेन च गुणहीनो) निर्गुणः; M1.
5. 1 Cs (gloss: ब्रह्ममात्रं) निर्गुणं (for 'णः). — °) K1
अचेतनं.

13 °) ☞ Cs: केवलधर्मा, केवलस्य ब्रह्मणो धर्मोऽसंसा-
रित्वादिरूपो यस्य सः । ☞ — °) M1. 5-1 -मोचनात्; Cs
-लोचनात् (for -दर्शनात्). — °) ☞ Cp केवलेन, षड्विं-
शेन । ☞ — °) K1. 2. 4. 8 Das. 24 Ds1 T1 G2 Cs
विमुक्तात्मानम्; D5 विमुक्तात्मानम्; G2 विमुक्तो ज्ञानम्
(for विमुक्तोऽऽत्मानम्). ☞ Cp: [आ]त्मानं, स्वरूपम् । ☞

14 °) Dr T G1. 2. 8 एतं (for एतत्). K4. 6 V1
Bo. 6-9 Das Dn1. n2 Ds D2. 2. 8 Cs तु; K1 ते; Dr
T G1. 2. 8 M1. 5-1 C7 वै (for तत्). D5 एतच्चत्त्वमिति
प्राहुः. — °) V1 नित्यत्वम्; G1 निःसत्त्वम्; Cp (gloss:
विश्वकारकम्) Cs (gloss: महदादिसंबन्धशून्यम्) निस्तत्त्वम्
(as in text). Dr G1 अजरामरं (for 'मरम्'). ☞ Cn:
निस्तत्त्वः, कार्यकारणवर्जितः । ☞ — °) K2 तच्च; M1.
5-1 ततः (for तत्त्व-). K2. 4 -संश्रयणा (K4 'सा)द् (for
'यणाद्). K1. 2. 4. 1 V1 B2 (marg. as in text) D4. 9
एव; K1 (also) Dr T G1. 2. 8 एव (for एतत्). ☞ Cs:
तत्त्वसंश्रयणात्, अविद्याकार्यशरीरे जीवभावेन प्रवेशात् । ☞
— °) K1. 2 Dr T G1. 2. 8 तत्त्ववाद्; B2 (marg. as in

पञ्चविंशतितत्त्वानि प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ १४

न चैष तत्त्ववांस्तात निस्तत्त्वस्त्वेष बुद्धिमान् ।

एष मुञ्चति तत्त्वं हि क्षिप्रं बुद्धस्य लक्षणम् ॥ १५

षड्विंशोऽहमिति प्राज्ञो गृह्यमाणोऽजरामरः ।

केवलेन बलेनैव समतां यात्यसंशयम् ॥ १६

षड्विंशेन प्रबुद्धेन बुध्यमानोऽप्यबुद्धिमान् ।

एतन्नानात्वमित्युक्तं सांख्यश्रुतिनिदर्शनात् ॥ १७

text) तत्त्वं; Cs तत्त्ववन् (as in text). Cs तु (for
च). K1 (sup. 15n. as in text) मादन; D2: Cs
मानतः; G2 M1. 5-1 मैथिल (for मानद). — °) K1
V1 Bo. 6. 8. 9 Das. 24 -तत्त्वेति; K2 G1 -तत्त्वेन; Dr
-तत्त्वे च (for -तत्त्वानि). ☞ Cp: अत एव तत्त्वपदं पञ्च-
विंशावेव कपिलादयः प्रयुज्यते । ☞

15 G2 reads 15 twice. — °) D4 चैष; M1. 5-1
चैव (for चैष). Dr G1 तातस् (for तात). — °) K1
नित्यत्वात्. Das. 24 एष; D5 ह्येव; T2 त्वेषु (for त्वेष).
Dr G1 ते त्वस्तेन बुद्धिमान् (sic). — K1 om. (hapl.)
15-17°. — °) K2 एव; K1 D4. 9 एवं (for एष).
☞ Cn: तत्त्वं, अहं ब्रह्मास्मीति वृत्तिमपि एष मुञ्चति ॥ Cs:
तत्त्वं, अविद्या तत्कार्यं च । ☞ — °) D2 क्षिप्रं; Cs
(gloss: विद्योत्पत्तिसमकालं) क्षिप्रं (as in text). Das
D2. 8 बुद्धस्त्वः; Ds2 G2 (both times) बुद्धस्त्वः; D5
बुध्यश्च; Dr G1 बुद्धासु; T1 G2 बुद्धा सुः; T2 बुद्धा
स्वः; M1. 6 बुध्यस्य (for बुद्धस्य).

16 K1 om. 16 (cf. v. l. 15). — °) K2 षड्विंशो;
Br यद्विंशो. Bo अति (for इति). — °) K1 D4. 9
बुध्यमानो; Ds1 गृह्यमाणो (for 'माणो). D5 बुद्धिमान-
जरामरः. — °) D5 [अ]बलेन (for बलेन). — °) K1
G1 समता; Cs (gloss: एकरत्वं) समतां (as in text).
K1 G1 असंशयः. ☞ Cn: बलेन, स्वसामर्थ्येन । यथा
कृतकजो रजोन्तरं शमयःस्त्रयमपि शमयति, तथा चरम
ब्रह्माकारा वृत्तिः वृथन्तरं स्वात्मानं च शमयतीत्यर्थः ॥ Cp:
बलेन, ज्ञानबलेन । ☞

17 K1 om. 17^{ab} (cf. v. l. 15). — °) K2 G2
प्रबुद्धेन; D2 G2 प्रबुद्धेन (for प्रबुद्धेन). — °) K2
बुध्यमानो; Das बुद्धः; D5 G1 बुद्धि (for बुध्य-
मानः). K2. 4. 1 D4. 7. 9 T G1. 2. 8 हि (for सपि). K2 बुध्य-
मानः; D5 अबुध्यमानः; G2 M1. 5-1 बुद्धिमान् (for
अबुद्धः). — °) Das एतान्; Dr T G1. 2. 8 M1. 1 Cs
एवं (for एतन्). ☞ Cp: एतत्, षड्विंशोऽहमेत्यन्तो

चेतनेन समेतस्य पञ्चविंशतिकस्य च ।

एकत्वं वै भवत्यस्य यदा बुद्ध्या न बुध्यते ॥ १८

बुध्यमानोऽप्रबुद्धेन समतां याति मैथिल ।

सङ्गधर्मा भवत्येष निःसङ्गात्मा नराधिप ॥ १९

निःसङ्गात्मानमासाद्य षड्विंशकमजं विदुः ।

विभुस्त्यजति चाव्यक्तं यदा त्वेतद्विबुध्यते ।

चतुर्विंशमगाधं च षड्विंशस्य प्रबोधनात् ॥ २०

एष ह्यप्रतिबुद्धश्च बुध्यमानश्च तेऽनघ ।

प्रोक्तो बुद्धश्च तत्त्वेन यथाश्रुतिनिदर्शनात् ।

नानात्वैकत्वमेतावद्दृष्टव्यं शास्त्रदृष्टिभिः ॥ २१

मशकोदुम्बरे यद्वदन्यत्वं तद्वदेतयोः ।

मत्स्योऽम्भसि यथा तद्वदन्यत्वमुपलभ्यते ॥ २२

एवमेवावगन्तव्यं नानात्वैकत्वमेतयोः ।

एतद्विमोक्ष इत्युक्तमव्यक्तज्ञानसंहितम् ॥ २३

C. 12. 11490
B. 12. 306(a). 24
K. 12. 313. 24

ज्ञानम् । ॐ —^d) K₁ D_{1.9} सांख्यैः; D_{2.7} G₁ सांख्ये;
T₁ सतां; T₂ सांख्यं (for सांख्य-). D_{3.5} -तत्त्व- (for
-श्रुति-). K_{1.2.4} B₈ (marg. as in text) M_{1.7} -निद-
र्शनं (for 'ज्ञानात्').

18 ^a) D₁ T G_{1.8.6} [अ]समेतस्य (for समे').
ॐ C₃ समेतस्य, चैतन्याभासयुक्तान्तःकरणसंघट्टस्य । ॐ
—^b) V₁ B_{0.5.8.9} D_{1.1} n₄ D₈ D_{2.8.8} ह (for च).
K₁ D_{1.9} पंचविंशतिकेन च. —^c) K_{1.7} V₁ D_{1.9} तदा
तस्य; D₁ T G_{1.8.6} भवेत्तस्य (for भवत्यस्य). K₁
एकत्वं चैकदा तस्य; G₂ 'त्वं' चैव तत्त्वस्य. —^d) K_{1.2}
यदि; T₂ यथा (for यदा). M_{1.5-7} C₃ [अ]नु- (for
न). ॐ C₁ बुद्ध्या न बुध्यते, धीनिरोधे सति नादसुषुप्ति-
वत् षड्विंशानुभव इत्यर्थः । ॐ

19 ^a) D₁ corrupt. K₂ D₄ [s]प्रबुध्यते; D₁ G₁
'ध्येत; C₁ (gloss: वाङ्मनसातीततया अगोचरीकृतेन)
'द्वेच (as in text). —^b) K₁ समतां; K₁ समेतां
(for समतां). K_{1.2.4} [अ]संशयं (for मैथिल). —^c)
D_{1.4} G₂ संग्रहमो (for सङ्गधर्मा). G₃ एषां (for एष-).
K_{1.2.4.6} संग्रहमर्ग (K_{2.4} 'वि'दिलेष; D₁ G₁ सरसंग-
स्याभवलेष (sic). —^d) K₀ निःसङ्गात्मा; D₁ G₁ नि-
सङ्गात्मा (for निःसङ्गात्मा). G₁ रसाधिप (for नरा').

20 ^a) K₁ D₄ निःसङ्गा (K₁ 'घा'त्मानम्. D₁ G₁
निःसङ्गात्मा नराधस्य. —^b) D₁ G₁ षड्विंशजम् (for 'कम्').
K₁ D_{1.1.4} D₈ D_{2.8.5.7.8} T G_{8.6} विभुः; D_{1.9} G₁
विभुः (for विदुः). —^c) D₅ विभुं (for विभुस्).
K_{1.2.4} V₁ सोम्यक्तं; K₀ च व्यक्तं; K₁ D_{1.9} चाव्यक्तं
(for चा'). ॐ C₇ विभुः समर्थः सन्, अव्यक्तं अव्य-
क्तमूलं ब्रह्माहमिलहकारं, त्यजति । ॐ —^d) B₈ नु (for
तु). D₁ G₁ स्वेनद (for स्वेतद्). K₁ विमुच्यते; K₁
D_{1.5.9} प्रबुध्यते; G₂ हि बु (for विबु'). G₃ यदा
स्वेतस्य बुध्यते. —^e) K_{1.2.4} महागार्ध; K₀ B_{0.5-9}
D_{4.4} D_{1.1} n₄ D₈ D_{2.8.8} असारं च; D₁ T₁ G_{1.8.8}
महाभाग; G₂ अभावं च (for अगार्धं च). —^f) K₁

प्रबोधनात् (sic).

21 D₁ om. 21^{ab}. —^a) ॐ C₁ अप्रतिबुद्धः
अक्षरः, बुध्यमानः अक्षरः । ॐ —^b) D₁ G₁ तेन च (for
तेऽनघ). —^c) D₅ G₂ बुधश्च; D₁ T₁ G_{1.8} बुद्धिश्च;
C₁ (gloss: ईशः) बुद्धश्च (as in text). ॐ C₇ अप्रति-
बुद्धः मन्दमतिभिः, सुबुद्धिभिश्च प्रतिबुद्धो नारायणः ।
तत्त्वतः ते बुध्यमान इव यथा भवति तथा प्रोक्तः इति
योजना । ॐ —^d) K_{1.2.4} -नि (K₁ -वि) दर्शनं (for
'ज्ञानात्'). —^e) ॐ C₃ नानात्वं च एकत्वं च नानात्वैक-
त्वम् ॥ C₇ नानात्वं च एकत्वं चेति द्वंद्वसमासे कृते तस्यापि
पुनरेकीभावे नानात्वैकत्वमिति शब्दनिष्पत्तिरिति ज्ञेयम् । ॐ
—^f) K₀ V₁ B_{0.5-9} D_{4.4} D_{1.1} n₄ D₈ D_{2.8.8}
दर्शनात् (for 'दृष्टिभिः').

22 ^a) K_{1.2.4} मशकोदं (K₂ 'कोदुं' वरे; B₀ मसको-
दुंबरे; D_{4.4} D₈ M_{1.5-7} मशकोदुंबरो (D_{4.4} D₈ M₁
'रो' (for 'दुम्बरे'). —^b) K₀ तत्त्वम् (for तद्वद्).
—^c) K_{0.7} V₁ B_{0.5-9} D_{1.1} n₄ D₈ D_{2.5.8.9} मत्स्यो-
दके; D_{4.4} D₁ T₁ G_{1.8} मत्स्यांभसि (for मत्स्योऽ-
म्भसि). D₅ तथा; G₂ तदा (for यथा). G₃ यद्वद्
(for तद्वद्). —^d) K₁ -पद्यते; D_{4.4} -कभ्यते (for
-कभ्यते).

23 ^a) K₁ V₁ B₀₋₉ D_{4.4} च; D₉ हि (for
[अ]व-). V₁ B₈ -मंतर्ब्यं (for -गन्तव्यं). —^b) K₁
D₄ G₁ नानात्वैकत्वम्. —^c) D₅ एवं (for एतद्).
K_{0.7} D_{4.4} D_{1.1} n₄ D₈ D_{2.8} G₂ C₃ हि (for वि-).
D_{1.7} T G_{1.8.6} विमोक्षम्; M₁ विमोक्त (for 'अ').
K₀ D₅ इत्युक्तो (for 'कम्'). —^d) B₈ G₂ अव्यक्तं;
D₅ ह्यव्यक्त-; D₁ T₁ G_{1.8.6} अज्ञानं; T₂ अज्ञान- (for
अव्यक्त-). K_{1.2.4} B₈ D₁ T G_{1.8.6} -संज्ञितं; D₅ -संहितः;
G₁ -संज्ञिकं; G₂ -संपदं; C₁ (gloss: -विषयम्) -संहितम्
(as in text). C₃ ज्ञानमज्ञानसंहितं. ॐ C₃ ज्ञानं,
स्वप्रकाशब्रह्मस्वरूपम् । नानात्वमज्ञानम् । तेन संहितं संस्पृष्टं,
संसारावस्थाधाम् । ॐ

C. 12. 11460
B. 12. 20953, 25
K. 12. 213. 25

पञ्चविंशतिकस्यास्य योऽयं देहेषु वर्तते ।

एष मोक्षयित्वेति प्राहुरव्यक्तगोचरात् ॥ २४

सोऽयमेवं विमुच्येत नान्यथेति विनिश्चयः ।

परेण परधर्मा च भवत्येष समेत्य वै ॥ २५

विशुद्धधर्मा शुद्धेन बुद्धेन च स बुद्धिमान् ।

विमुक्तधर्मा मुक्तेन समेत्य पुरुषर्षभ ॥ २६

नियोगधर्मिणा चैव नियोगात्मा भवत्यपि ।

24 ^b) Bs सो (for सो). Ks चित्तेषु; Bs Ds Gs देहेषु (for देहेषु). ☞ Cp: देहेष्विति बहुवचनादेक एव सर्वदेहवर्ती । ☞ — ^d) K1.2 एष मोक्षवि (K2 'य') त्वेति; Cp एष मोक्षयित्वेति. — ^d) K1.2 गोचरा; Bs (marg. as in text) दृशनात्; Gs गोचरात्. ☞ Cs: अव्यक्तगोचरात्, अज्ञानकार्यसंसारत् । ☞

25 ^a) Ds Gs सोहम्; M1.5-7 योयम् (for सोऽयम्). Gs एव (for एवं). Ds विमुंचेत. — ^b) Ds नास्यो-
त्पत्ति (for नान्यथेति). ☞ Cp: नान्यथा, कर्मादिभिः । ☞ — ^c) K1.2.4 परे च; V1 Bo. 6-9 Das. 21 Dn1. 14 Ds D2. 2. 1. 8 Gs M1. 5-7 परश्च (for परेण). K1 पर-
धर्माश्च; Ks Ds 'धर्मैर्वा'; Ds T1 G1. 2. 8 'धर्मे च (Ds वा); Cs (gloss: संसारिभिर्मित्रताख्यधर्मवान्) 'धर्मा च (as in text). ☞ Cv परेण संसारिभ्यो भिन्नेन नारायणेन । ☞ — ^d) Ds एव (for एवं).

26 Ks om. 26^{ab}. — ^a) K1.2.4 Ds. 9 विमुक्त-
धर्मा; Ds निमुक्त; Cv (gloss: संसारमलराहित्याख्य-
धर्मवान्) विशुद्ध (as in text). Ds. 9 बुद्धेन बुद्धेन (by
transp.); Gs बुद्धेन बुद्धेन. Bs (marg. as in text)
तत्त्वेन (for बुद्धेन). Bs M5-7 स च (by transp.);
Ds. 9 सह. — ^c) Ks Bo Das Ds Ds M1. 7 युक्तेन;
Bs तत्त्वेन; Gs सत्त्वेन (for युक्तेन). K1.2.4 Ds. 9
विशुद्ध (Ks 'बुद्ध'; Ds. 9 'मुक्त') धर्मयुक्तेन. — ^d) Ds
T1 G1. 2. 8 समे (Gs भवे) भ भवतर्षभ; Gs 'स मिथिलाधिप

27 K1.4 Ds. 5. 9 Gs read 27^{ab} twice. — ^a)
K1.4 Ds. 9 (all four second time) विमुक्त; Ks. 7
V1 Bo. 6-9 Das. 21 Dn1. 14 Ds D2. 2. 4 (first
time). 5 (second time). 7. 2. 9 (first time) T G1. 2
(second time). 2. 8 M1. 5-7 Cs वियोग; Ds (first
time) विमुक्त; Gs (first time) विमुक्त (for वियोग).
K1 (both times). 7 Ds (both times). 7. 9 (both
times) T G1. 6 धर्मणा; Ds (first time) धर्मणा;

विमोक्षिणा विमोक्षश्च समेत्येह तथा भवेत् ॥ २७

शुचिकर्मा शुचिश्चैव भवत्यमितदीप्तिमान् ।

विमलात्मा च भवति समेत्य विमलात्मना ॥ २८

केवलात्मा तथा चैव केवलेन समेत्य वै ।

स्वतन्त्रश्च स्वतन्त्रेण स्वतन्त्रत्वमवाप्नुते ॥ २९

एतावदेतत्कथितं मया ते

तथ्यं महाराज यथार्थतत्त्वम् ।

Ds (second time) धर्मणश्च (for धर्मिणा). Ds (first
time) चैव (for चैव). ☞ Cs: वियोगधर्मिणा, अग्निहो-
त्रादौ कर्मणि । ☞ — ^b) K1.4 (both second time).
6. 7 Bo. 7-9 Das. 21 Dn1. 14 Ds D2. 2. 4 (second
time). 5 (both times). 2. 9 (second time) विमुक्तात्मा;
V1 Ds T G1. 2 (second time). 2. 8 M1. 5-7 वियो-
गात्मा; Bs Gs (first time) विमुक्तात्मा (for नियो-
गात्मा). Ks. 7 Bo. 6. 7. 8 (marg. as in text). 9 Das.
21 Dn1. 14 Ds D2. 2. 4 (second time). 5 (first time).
2. 9 (second time) Gs (first time) अथ (for अपि).
— ^c) K1.2.4 विमोक्ष (Ks 'क्षि') णाद्; Ks Ds. 9 'क्षेण';
Das 'क्षिण्य' (for 'क्षिणा'). Ds T G1. 2. 8 विमोक्षी
(for 'क्षर'). — ^d) K1.2.4. 7 वै; Ds G1 [आ]ह (for
[ह]ह). V1 भवत्यपि; Ds. 9 तदा भवेत्.

28 ^a) Das शुद्धिकर्मा; Ds T1 G1 शुद्धिकर्मणा;
Gs M5. 9 शुद्धिधर्म (Ms 'मे') णा; M1. 7 शुद्धिधर्मा (for
शुद्धिकर्मा). Ks शुद्धिश्च शुद्धिकर्मणः; Ds. 9 शुद्धिकर्मणा
शुद्धिश्च. — ^b) Ds1 दोषिकान् (for 'मान्'). — ^c)
M1. 5-7 भवत्येष (for च भवति).

29 ^a) Ds T G1. 2. 8 तथा चैव; M1. 5-7 भवत्येष.
— ^b) ☞ Cs: केवलेन, जीवन्मुक्तेनाचार्येण । ☞ — ^c)
K1.2.4 स्वतन्त्रं वा (for 'त्रश्च'). Bo स्वतन्त्रेण स्वतन्त्रश्च;
Ds G1 स्वधर्मेण स्वतन्त्रश्च. — ^d) K1.2.4. 7 V1 Bs. 9
Ds अवाप्नुयात्; T1 Gs तथाप्नुते; T2 Gs उपाप्नुते (for
अवाप्नुते). Ds G1 स्वतन्त्रं तं (Ds om. तं) तवाप्नुते; Gs
'त्रं ससुपाप्नुते.

30 ^a) Ks om. मया ते. — ^b) Ks पथ्यं; Ds T1
G1. 2. 8 तथ्यं (for तथ्यं). Gs यथार्थः (for यथार्थः).
— ^c) Ks Ds. 5. 9 अमत्सरीत्वं (for 'रत्वं'). Ks. 7 V1
Bo. 6-9 Das. 21 Dn1. 14 Ds D2. 2. 5. 8 Gs परिगृह्य (for
प्रति). Ds वार्थ (for चार्थ). ☞ Cs: अमत्सरीत्वं प्रति-
गृह्य, शमदमादिसाधनं स्वीकृत्य । ☞ — ^d) Ds ब्रह्मणि
(for ब्रह्म वि-). K1 विशुद्धात्मनः; Ks 'भाव'; M1. 7

अमत्सरत्वं प्रां

सनातनं ब्रह्म विशुद्धमाद्यम् ॥ ३०

न वेदनिष्ठस्य जनस्य राज-

प्रदेयमेतत्परमं त्वया भवेत् ।

विवित्समानाय विबोधकारकं

प्रबोधहेतोः प्रणतस्य शासनम् ॥ ३१

न देयमेतच्च तथानृतात्मने

शठाय क्लीबाय न जिह्वबुद्धये ।

न पण्डितज्ञानपरोपतापिने

देयं त्वयेदं विनिबोध यादृशे ॥ ३२

श्रद्धान्वितायाथ गुणान्विताय

परापवादादिरताय नित्यम् ।

विशुद्धयोगाय बुधाय चैव

क्रियावतेऽथ क्षमिणे हिताय ॥ ३३

विविक्तशीलाय विधिप्रियाय

विवादहीनाय बहुश्रुताय ।

विजानते चैव न चाहितक्षमे

दमे च शक्ताय शमे च देहिनाम् ॥ ३४

एतैर्गुणैर्हीनतमे न देय-

मेतत्परं ब्रह्म विशुद्धमाहुः ।

C. 12. 11502
B. 12. 309(a). 35
K. 12. 313. 36

'मान्यं' (for 'माद्यम्'). K₁ सनातनं ब्रह्मणिमाद्यशुद्धं (sic).

31 " K₁. 2. 4 न चाप्यनि (K₂ 'न' इत्य); Bo. 5. 9 Ds₂ D₁ T Gs. 6 M₁. 5-7 Cnp Cp Kumbh. ed. नावेदनि (M₁ 'ति' इत्य); G₁ न देव'; G₂ न चेदनिष्ठस्य (for न वेदनिष्ठस्य). K₁. 2. 4 नरस्य (for जनस्य). ☞ Cn: वेदनिष्ठस्य निदाघवत्कर्मश्रद्धाजडस्य नावेदनिष्ठस्येति पाठः स्वच्छः ॥ Cs: वेदनिष्ठस्य, कर्मभागाथपरस्य स्वर्गादिकामिनः । ☞ —^b) D₁ परेयम्; G₁ चरेयम् (for प्रदेयम्). —^c) K₂ Ds₁ M₁ विवत्समानाय; K₅ V₁ B₁. 8 (marg.). 9 Ds₂ Dn₁. n₄ Ds D₂. 8. 8 विविस्त्; D₁ G₁ विबुद्धमानस्य; T Gs. 8 विवित्समानस्य; G₂ विबुध्यमानाय; Cn (gloss: विशेषेण तृष्णावते । भेदपाने ह्यस्य रूपम्) विविस्त् (as in text). K₅ V₁ B₂ Ds₂ Dn₁. n₄ Ds D₂. 8. 8 वि (K₅ V₁ B₂ Ds₂ नि)बोधकारणं; Bo निबोधकारकं; Ds₁ विरोध'; D₁ G₁ विबुद्धि' (G₁ 'द्ध') (for विबोध'). —^d) B₅ (marg. as in text) साधनं; Ds₁ शाश्वतं; G₁ नाशं (for शासनम्).

32 " K₅. 1 यथा; Ds₂. a₁ त्वया (for तथा). K₁. 2. 4 Ds. 5. 9 [अ]कृतात्मने; Ds₂. a₁ [अ]ष्टता' (for [अ]नृता'). —^b) K₁ शठाय; M₅ तथा च (for शठाय). K₁ Ds. 9 क्लीबाय. D₁ द्वि-; G₂ नि- (for न). —^c) K₂ पण्डिताज्ञान- (for पण्डित'). D₁ G₁ परावतापिने (for -परोप'). —^d) D₁ laenna; G₂ ज्ञेयं (for देयं). K₂ D₂ त्वदेयं; K₄ V₁ Bo. 6. 7. 9 Dn₁. n₄ Ds Ds. 8 तु देयं; K₅ च देयं (for त्वयेदं). K₄. 6 Dn₁. n₄ Ds Ds. 8. 8 च; T₂ च वि- (for वि-). D₅ यादृशि (for 'शे'). D₅ विनिबोधमीदृशे. D₄ देयं त्वदेयं विनिबोधस्य देवः.

33 " Ds₁ श्रद्धान्वितायाथ-; Ds₂ 'तार्थाय; Ds

श्रद्धान्वितायाथ; G₁ श्रद्धान्वितायाथ (for श्रद्धान्वि'). —^b) Ds₂ Dn₄ हि (for वि). D₅ परापवादापरताय नित्यं. —^c) K₁. 2. 7 V₁ D₅ विशुद्धचित्ता (K₂ 'चित्ता') य; D₄ 'विचाय; G₂ M₅. 6 'योनय; Cs (gloss: यमनियमादिगुणवते) 'योगाय (as in text). K₂ बुधाय; D₄ laenna (for बुधाय). K₄ Bo Ds₂ Dn₁. n₄ Ds Ds. 8. 8 नित्यं; D₄ चैव (for चैव). —^d) D₅ om. क्रियाव. K₄ Bo Ds₂. a₁ Ds Ds. 8. 8 च (for स्य). K₁ क्षमिनो; B₁ क्षमणे (for क्षमिणे). G₁ क्रियावते तक्षमिणे यथाथ (sic). ☞ Cs: क्रियावते, ईधरापण्णुक्त्वा स्वकर्मनिरताय । ☞

34 " G₂ विमुक्त- (for विविक्त-). —^b) Ds₂ विषाद- (for विवाद-). K₁. 2. 4 -त्रताय (for -श्रुताय). —^c) G₂ M₁. 5-7 द्विजातये (for विजानते). K₅ वा (for च). K₁. 2 न चाहिताय; K₁ Ds. 5. 9 G₅ M₅ तथा हितक्षमे; D₁ (also as in text) न तत्क्षमा दमा; T G₁. 8 त (T₁ य)या हितक्षमा; G₂ दमक्षमान्विते (for न चाहितक्षमे). —^d) K₁ Ds. 9 सत्येत्तमसमे; Bo. 7 श- (B₁ स)कै त्वसमे; B₅. 9 Ds₂. a₁ M₁. 5-7 सक्तेत्तमसमे; B₅ सक्ते समे; D₅ शकै तु शमे; D₅ सत्ये च शमे (for शक्ताय शमे). K₄ V₁ समाय; K₅ समेव (for शमे च). K₅ Bo. 6-9 Ds₂. a₁ Dn₁. n₄ Ds Ds. 8 देयं (for देहिनाम्). K₁ शमे च प्रसक्ताय समाय देहिनां; K₂ समे च सक्ताय समाय देहिनां; D₁ T G₁. 8. 8 दमाय नित्यात्मसमाय देहिनां; G₂ शक्ताय चैकात्मसमता न देहिनां.

35 " Bo एतद्; G₂ एकैद् (for एतैद्). D₁ G₁ रोहृत्तमे (for हीन'). —^c) B₅ श्रेयसे (for 'सा'). K₁ Ds₄ योक्षति. B₅ Ds तादृशं कृतं; D₁ T₁ G₁. 8. 8 तादृशे (for तादृशे कृतं). K₁. 2 न श्रेयसे (K₁ 'से')

C. 12. 11502
B. 12. 3066a. 36
K. 12. 313. 36

न श्रेयसा योक्ष्यति तादृशे कृतं
धर्मप्रवक्तारमपात्रदानात् ॥ ३५
पृथ्वीमिमां यद्यपि रत्नपूर्णं
दद्यान्नेदेयं त्विदमव्रताय ।
जितेन्द्रियायैतदसंशयं ते
भवेत्प्रदेयं परमं नरेन्द्र ॥ ३६
कराल मा ते भयमस्तु किंचि-
देतच्छ्रुतं ब्रह्म परं त्वयाद्य ।
यथावदुक्तं परमं पवित्रं
निःशोकमत्यन्तमनादिमध्यम् ॥ ३७
अगाधजन्मामरणं च राज-

भिरामयं वीतभयं शिवं च ।
समीक्ष्य मोहं त्यज चाद्य सर्वं
ज्ञानस्य तत्त्वार्थमिदं विदित्वा ॥ ३८
अवाप्तमेतद्धि पुरा सनातना-
द्विरण्यगर्भाद्भवतो नराधिप ।
प्रसाद्य यत्नेन तमुग्रतेजसं
सनातनं ब्रह्म यथाद्य वै त्वया ॥ ३९
पृष्टस्त्वया चास्मि यथा नरेन्द्र
तथा मयेदं त्वयि चोक्तमद्य ।
तथावाप्तं ब्रह्मणो मे नरेन्द्र
महज्ज्ञानं मोक्षविदां पुराणम् ॥ ४०

मोक्ष (K₁ योक्ष) ति तद्वशे कृतं. — ^a) D_{as} धर्म; D_s धर्म (for धर्म-). G₁ प्रवक्तारम् (for 'क्तारम्'). K₁ धर्मप्रवक्तारमपात्रदानात्.

36 V₁ reads 36 on marg. — ^a) G₁ पृथिवीम्. D₁ G₁ अपि (for यद्यपि). K₁ रत्नपूर्णा; D_{as} 'पूर्ण' (for 'पूर्णा'). — ^b) K₂ तद्यान्; G₂ यद्यान् (for दद्यान्). D_{as} om. न. K₆ B₁ अदेयं (for नदेयं). K₁ s इदम्; D_{as} प्रियम् (for विदम्). — D_{as} om. 36^a-37^a. — ^c) D₁ s चर्तेन्द्रियाय (for जितेन्द्रि). K₆ [अ]संसर्ग; B₂ 'अयं च. — ^d) D_{as} न चेत् (for भवेत्). D₁ G₁ भगवन् (for परमं). D_{as} नरेन्द्र.

37 D_{as} om. 37^{ab} (cf. v. l. 36). — ^a) D₄ कराल; T G₂ s. 6 कराल. D_{as} D₁ मास्ते (for मा ते). K₂ भयसंस्तु; D₁ T G₂ M₁ s-1 'मस्ति (for 'मस्तु). B₂ om. from मस्तु up to तेजसं (in 39^a). — ^b) K₁ 2. 2 D₁ T G₁ s. 6 transp. श्रुतं and परं. K₁ D₂ त्वयानद्य (for त्वयाद्य). — ^c) D₁ T₁ G₁ त (T₁ य) था यदुक्तं; G₂ एतावदुक्तं (for यथा). — ^d) K₆ Bo. 6-8 D_{as} 24 D_{as} 1. 14 D_s D₁ 2. 2 T G₁-2. 6 M₁ s-1 विशोकम् (for निःशोकं). K₂ अनाद्यमर्त्य; K₁ D_{as} 24 D_s 9 'दिमध्ययं (for 'दिमध्यम्).

38 B₂ om. 38 (cf. v. l. 37). — ^a) T₂ G₁ अगाध; G₂ अभाय- (for अगाध-). ☞ C₂ : अगाधजन्म, अगाधं अप्रतिष्ठितं जन्म येन, जन्मनिवर्तकम् ॥ C₂ : नेदं गाधमतिगम्भीरं, अजन्म, मरणनिवर्तकम् । ☞ — ^b) K₄ निराभवे (for 'मयं). — ^c) D_{as} समीक्ष. D_s सर्वं (for मोहं). K₁ 2. 2 सर्वथाद्य (for चाद्य सर्वं). K₆ 7 B₁

D_{as} D_{as} 1. 14 D₂ 2. 2. 7. 8 T₁ G₁ s. 6 चाद्य (for चाद्य). K₆ D_{as} D_{as} 1. 14 D₂ 2. 2 M₁ s. 6 सर्व- (for सर्व). — ^d) M₁ मत्वायम् (for तत्त्वा). K₁ 2. 2. 4. 1 Bo. 7 D₄ s. 9 T₂ G₂ इमं (for इदं).

39 B₂ om. up to तेजसं (cf. v. l. 37). — ^a) K₄ 6 V₁ Bo. 7. 8 D_{as} 24 D_{as} 1. 14 D_s D₂ s. 3 मया (for पुरा). — ^b) K₁ 2. 2 द्विरण्यगर्भाग्रजतो; D₁ T G₁ s. 6 M₁ s-1 'भ्राजतो; G₂ 'भ्राजुवतो (for 'भ्राजदतो). D_{as} जनाधिप (for नरा). — ^c) K₆ आसाद्य (for प्र). B₂ (marg. as in text) धर्मेण; T₁ G₁ s. 6 यत्नेन (for यत्नेन). D₁ तमद्य; G₁ समुद्य- (for तमुग्र-). Bo D_{as} D_{as} 1. 14 D_s D₂ s. 8 चेतसं (for तेजसं). — ^d) B₂ (marg.) यथा हि; D₁ G₁ स नाद्य (for यथाद्य). D_{as} 24 पुरा (for त्वया).

40 D_{as} repeats 40^a after 40^b. — ^a) K₁ 2. 2 इष्टम् (for पृष्टम्). K₁ 2. 2 V₁ ह्यस्मि; K₆ चाद्य; K₁ D₂ 9 [अ]द्यास्मि (for चास्मि). D₁ T G₁-2. 6 M₁ s-1 पृष्टो (D₁ G₁ इष्टो) यथा ह्यस्मि (G₂ 'थास्मय) त्वया नरेन्द्र. — ^b) K₆ V₁ Bo. 6-9 D_{as} 24 D_{as} 1. 14 D_s D₂ s. 3 यथा (for तथा). K₁ 2. 2 मयोक्तं (for मयेदं). T G₁ s. 6 M₁ s-1 तव (for त्वयि). K₁ 2. 2 चेदमद्य; D₁ चोक्तमाद्य (for चोक्तं). K₁ अद्य वै (for अद्य). — D_{as} om. 40^a. — ^c) K₆ तथावामं; K₁ D_{as} 7. 9 T G₁ s. 6 यथावासं; Bo तथा चासं; B₂ तथा ह्यवासं; D_{as} D_s तथा वासं; D_{as} 1 तथावासे; M₁ s-1 यथा त्ववासं (for तथावासं). K₆ G₆ ब्राह्मणो (for प्र). — ^d) K₁ 2. 2. 6 Bo D_{as} 24 D_{as} 1. 14 D_s D₂-4. 8. 9 T₂-G₂

भीष्म उवाच ।

एतदुक्तं परं ब्रह्म यस्मान्नावर्तते पुनः ।

पञ्चविंशो महाराज परमर्षिनिदर्शनात् ॥ ४१

पुनरावृत्तिमाप्नोति परं ज्ञानमवाप्य च ।

नावबुध्यति तत्त्वेन बुध्यमानोऽजरामरः ॥ ४२

एतन्निःश्रेयसकरं ज्ञानानां ते परं मया ।

कथितं तत्त्वतस्तात श्रुत्वा देवर्षितो नृप ॥ ४३

रण्यगर्भादपिणा वसिष्ठेन महात्मना ।

वसिष्ठादपिशार्दूलान्नारदोऽवाप्तवानिदम् ॥ ४४

नारदाद्विदितं महामेतद्ब्रह्म सनातनम् ।

मा शुचः कौरवेन्द्र त्वं श्रुत्वैतत्परमं पदम् ॥ ४५

येन क्षराक्षरे विद्यते न भयं तस्य विद्यते ।

विद्यते तु भयं तस्य यो नैतद्वेत्ति पार्थिव ॥ ४६

अविज्ञानाच्च मूढात्मा पुनः पुनरुपद्रवन् ।

प्रेत्य जातिसहस्राणि मरणान्तान्मुपाश्रुते ॥ ४७

देवलोकं तथा तिर्यङ्मानुष्यमपि चाश्रुते ।

यदि शुध्यति कालेन तस्मादज्ञानसागरात् ॥ ४८

अज्ञानसागरो घोरो ह्यन्यक्तोऽगाध उच्यते ।

C. 12. 11516
B. 12. 309(a). 50
K. 12. 313. 50

महा-; D₁ G₁ महं (for महत्). D₅ गीतं (for ज्ञानं). K₁ मोक्षविदं; K₇ D₄. 9 तत्त्वविदो; B₉ ब्रह्म; D₅ मोक्षमिदं; G₂ मोक्षचित्तां (for 'विदां'). K₆. 1 V₁ Bo. 6-9 Das. 24 Dn₁. 24 D₃-5. 8. 9 परायणम्; G₂ तथैव (for पुराणम्).

41 " K₂ यदुक्तं परमं ब्रह्म. — " K₁. 2 V₁ Das पञ्चविंशं; D₄ 'विंशो; G₁ 'विंशे (for 'विंशो'). — " B₉ परमात्म-; D₄. 9 परमर्षेत् (for 'मर्षि-'). G₂ निवेशनात् (for 'निदर्शनात्').

42 " K₆. 1 B₉ Das. 24 D₄. 5. 8. 9 नावृत्तिम् (for जा'). — " K₆ V₁ B₉-9 Das. 5. 7 T G₁-8. 6 तु (for च). — " D₅ (before corr.) T₁ न वा; T₂ न यो; M₁. 5-7 न चेद् (for नाव-). — " K₆ V₁ Bo. 6-9 Das. 24 Dn₁. 24 D₅ D₂. 8. 5. 7 T₁ G₁. 2. 6 [5]जरामरं (for 'मर-').

43 " Some MSS. निःश्रेयसकरं. — " K₆ V₁ Bo. 6-9 Das. 24 Dn₁. 24 D₅ D₂. 8. 5. 7. 8 T G₁. 2. 6 ज्ञानं ते परमं मया (G₁ पदं). — K₂ om. 43^{ad}. G₁ om. (hapl.) 43^{ad}-45^{ad}. — " D₅ तत्ते (for तात). — " K₆ श्रुता (for श्रुत्वा).

44 G₁ om. 44 (cf. v. l. 43). — " K₆. 1 V₁ B₉ D₄ T₂ वसिष्ठेन. K₆ महर्षिणा (for महात्मना). — " K₆. 1 V₁ B₉ D₄ T₂ वसिष्ठाद्. K₆. 1 B₉ Das. 24 D₄. 5. 9 -शार्दूलो (for 'शार्दूलान्'). — " K₂ नारदे (for 'दो'). K₇ व्याप्तवान् (for 'आप्त-').

45 " G₁ om. 45 (cf. v. l. 43). — " K₂ विधितं (for विदितं). M₁. 5-7 होतन् (M₁ 'तं') (for मद्यम्). — " M₁. 5-7 मया (for एतद्). Das. 24 निदर्शनं (for सनातनम्). — " K₂ श्रुत्वा (for श्रुतः). — " K₂

K₇ D₄. 5. 9 श्रुत्वा तत्; B₉ (marg. as in text). 1 Das. 24 तदेतत्; D₇ G₆. 9 श्रुत्वेदं; T₁ श्रुत्वैतं (for 'तत्').

46 " Das. 24 तेन (for येन). K₂. 8 D₅ D₁ D₁ [अ]क्षराक्षरे (D₅ 'रा'); D₄ क्षराक्षरं (for 'क्षरे'). K₁. 2. 4. 7 V₁ D₄. 9 भिन्ने; B₉-9 विन्ने; D₄ विदे; D₅ वेत्ति; D₅ भिन्नो; T₁ विदेत्; G₁ वृत्ते; G₂ ज्ञाते; G₆ विदेन्; Cn (gloss: विज्ञाते) वित्ते (as in text). — " B₉ Dn₁. 24 D₅ D₂. 8. 5. 8 अयं तस्य न विद्यते. — " K₁. 2. 4 न वि (K₂ मि)द्यते; D₄ विद्यते तु. — " K₇ D₄. 5. 7. 9 G₂ तद् (for [ए]तद्). K₁. 2. 4 यो नो (K₂ ये नो; K₄ ये न) विद्येत पार्थिव.

47 " T₁ G₁. 6 अनु (G₁ न)ज्ञानाद् (for अविज्ञानात्). D₅. 7 स; T G₁. 8. 6 वि- (for च). K₂ विमूढात्मा (hypermetrio); K₇ मोहाच्च; D₄. 9 मोहात्मा (for मूढात्मा). — " K₁. 4 उपद्रुवं; K₆ V₁ Bo Das. 24 Dn₁. 24 D₅ D₂. 8. 5. 7 T₂ G₁-8 Cn (gloss: क्लेशवानभूत्) उपाद्रव (D₄ 'वा')त्; B₉-9 T₁ G₆ M₁. 5-7 उपद्रवान्; D₅ उपाद्रवेत् (for उपद्रवन्). — " B₇ lacuna; D₅ प्रेत- (for प्रेत्य). — " K₇ मरणानि; G₁. 6 'णाद्यानि; G₂ 'त्यानि (for 'न्तानि).

48 Das. 24 D₅ om. (hapl.) 48^{ad}. — " D₅. 7 देवलोकं (for 'लोकं'). K₇ तीर्थं; D₅. 7 राजंस. — " K₂. 4 B₉ Dn₁. 24 D₂. 8 G₁. 2 M₆ मनुष्यम् (for मां). G₂ सोश्रुते (for च'). D₅. 7 तिर्यङ्मानुष्यमश्रुते. — " T G₁. 8. 6 बुध्यते यदि कालेन. — After 48, T G₂. 8 Kumbh. ed. ins.:

761* उत्तीर्णोऽस्मादगाधास परमाप्नोति शोभनम् ।

49 " D₄ घोरा (for घोरो). — " D₄ उद्यते (for उच्यते).

C. 12. 11517
B. 12. 308(a). 50
K. 12. 313. 50

अहन्यहनि मज्जन्ति यत्र भूतानि भारत ॥ ४९

यस्मादगाधादव्यक्तादुचीर्णस्त्वं सनातनात् ।

तस्माच्च विरजाश्चैव वितमस्कश्च पार्थिव ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि षण्णवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९६ ॥

२९७

भीष्म उवाच ।

मृगयां विचरन्कश्चिद्विजने जनकात्मजः ।

वने ददर्श विप्रेन्द्रमृषिं वंशधरं भृगोः ॥ १

तमासीनमुपासीनः प्रणम्य शिरसा मुनिम् ।

पश्चादनुमतस्तेन पप्रच्छ वसुमानिदम् ॥ २

भगवन्किमिदं श्रेयः प्रेत्य वापीह वा भवेत् ।

पुरुषस्याध्रुवे देहे कामस्य वशवर्तिनः ॥ ३

सत्कृत्य परिपृष्टः सन्सुमहात्मा महातपाः ।

निजगाद ततस्तस्यै श्रेयस्करमिदं वचः ॥ ४

मनसोऽप्रतिकूलानि प्रेत्य चेह च वाञ्छसि ।

50 ^a) K1.2 Bo D4.9 G2 M1 तस्माद् (for 'च').
— ^b) D1 G1 उत्तरीणात् (for 'र्णस्'). K1.1 D4.9 सना-
तनं (for 'तनात्'). — ^c) K1.2.4 विरजस्कश्च; K1
'अश्चैव (for 'विरजा'). — ^d) B6.1 D4.8.4 G2 भारत;
D2 पार्थिवः. V1 G1 वीतमन्यु (G1 वीतमस्क)श्च पार्थिव;
D2 वितमा भव पार्थिव.

Colophon. Ś1 D6 missing: K2.5 B1-5 D4.1.2
Dn2.28 D1 G4.8 M2-4 absent. — *Sub-parvan*:
K1.4.6.1 V1 Bo.6-9 D4.8.4 Dn1.24 D5 D2-5.1-3 T
G2-2.8 M1.5-1 मोक्षधर्म. — *Adhy. name*: K1.2.4
V1 B6-8 D4.8.4 Dn1 D4.8 M1.5-7 वसि (V1 B6
'सि')ष्टकराल (M1.5-1 'ल')जनकसंवादः (K2 'दा') समाप्तः;
K6 D5 D2.8 वसिष्टकरालजनकसंवादः; K7 D4.9 अन्य-
कविर्णयः वसि (D5 'सि')ष्टकरालजनकसंवादः समाप्तः; Bo
करालजनकसंवादः; D7 T1 G6 वसिष्टकराल (D7 'ल')ज-
नकसंवादे मोक्षस्वरूपः; G1 करालजनकवसिष्टसंवादे मोक्षस्व-
रूपः; G2 वसिष्टकरालसंवादे समाप्तः; M6.6 (also) वसिष्ट-
करालजनकसंवादे गुणविविक्तयनं. — *Adhy. no.* (figures,
words or both): K6 33; Bo.8 135; B7 T1 G1.6
131; Dn1 134; Dn4 133; D2.8 G2 M5 132;
D5 129; T2 144; G2 147; M1.6.1 130. — *Śloka*
no.: D4.8 Dn4 51; Dn1 50; D5 52.

297

✱ This adhy. is missing in Ś1 D6 (cf. v. 1.
12. 274. 13; 283. 15).

1 M6 om. the ref. G1 वसिष्ट (for भीष्म). — ^a)

D4 corrupt. K2.4.7 D4.8 G2 मृगया. K7 B6 विहरन्
(for 'विच'). D7 राजन् (for 'कश्चिद्'). — ^d) K1 Dn4
G1 कश्चि. B6 वंशधर (marg. 'क')रं (for 'धरं'). C5
(gloss: शमविज्ञानादिभिः) गुणैः (for 'भृगोः'). K4
कश्चिवंशधरं भृगोः.

2 ^a) K1.2.4 Bo Dn1.24 D5 D2.8.8 उपासीनम्
(for 'तमा'). D5 T2 उपासीनं (for 'सीनः'). — ^b)
K2.4 Bo मुनिः. — ^c) D7 G1 अनुगते (for 'मतस्').
— ^d) K7 पप्रच्छ; D5 पप्रश्च; G1 अप्रच्छद् (for
पप्रच्छ). V1 G6 सुमहान् (for 'वसुमान्').

3 D7 G1 om. 3-4. Before 3, B6.9 ins. वसुमान्-
वाच. — ^a) K1.2.1 D4.8.9 G2 इह; D5 D5 T1
G2.6 M1.5-7 C5 इह; T2 अहं (for 'इह'). D2.8 श्रेष्ठः;
G2 श्रेयं (for 'श्रेयः'). — ^b) K6.7 Bo.7 Dn1 Dn1 D5.
5.8.9 T M1.5-7 च (for 'वा'). K4 भजेत्; Dn1 भवे
(for 'भवेत्').

4 D7 G1 om. 4 (cf. v. 1. 3). Before 4, B6.9
ins. भीष्म उवाच. — ^a) Bo सत्कृत्यः; T2 तत्कृत्य
(for 'सत्कृत्य'). K1 स; K2.4 स्म; K6 V1 B6-8
D4.8.4 G2 तु; K7 D4.8.9 च; B6 lacuna (for
सन्). — ^b) V1 B6-8 D4.8 D5 T1 G2.6 स महात्मा
(for 'सुम'). K1.7 महातपः; D5 'स्मने (for 'तपाः').
— ^c) K7 D4.9 निजैगाद् (for 'निज'). — After 4,
K1.2.4 ins. an addl. colophon [*Sub-parvan*: K1
मोक्षधर्म].

5 Before 5, MSS. ins. कश्चिस्वाच. — ^b) G1
; G2 नेह (for 'चेह'). D4 corrupt; D5 चेहेह

भूतानां प्रतिकूलेभ्यो निवर्तस्व यतेन्द्रियः ॥ ५
 धर्मः सतां हितः पुंसां धर्मश्चैवाश्रयः सताम् ।
 धर्माहोकास्त्रयस्तात प्रवृत्ताः सचराचराः ॥ ६
 स्वादुकासुक कामानां वैवृण्यं किं न गच्छसि ।
 मधु पश्यसि दुर्बुद्धे प्रपातं नानुपश्यसि ॥ ७
 यथा ज्ञाने परिचयः कर्तव्यस्तत्फलार्थिना ।
 तथा धर्मे परिचयः कर्तव्यस्तत्फलार्थिना ॥ ८
 असता धर्मकामेन विशुद्धं कर्म दुष्करम् ।
 सता तु धर्मकामेन सुकरं कर्म दुष्करम् ॥ ९

(for चेह च). T G1. 3. 6 M1. 5-7 न (for the second च). Ds1 वांछति; T1 G1. 3. 6 Cs गच्छसि (for वा-
 च्छसि). ☞ Cs: भूतानां प्रतिकूलानि वाञ्छन्स्वयमपि
 मनसः प्रतिकूलानि गच्छसि । ☞ — °) Ds प्रतिभूतेभ्यो
 (for 'कूलेभ्यो'). — °) Ks. 7 D4. 5. 9 जितेन्द्रियः (for
 यतेन्द्रियः).

6 °) Dr T G1. 3. 6 M1. 5-7 सदा (for सतां). Ds
 हितं (for हितः). — °) Ds धर्म (for धर्मात्). Bs
 लोकः; T2 लोकात् (for लोकास्). K4 त्रयात् (for
 त्रयस्). — °) T2 प्रशस्ताः (for प्रवृत्ताः). K1 Ds
 सचराचरः; B1 सचराचराः.

7 °) G1 corrupt. Gs स्वादुं कारक (for स्वादु-
 कासुक). — °) Ds वैवृण्यं. K1 Dr नु (for न).
 Ds. 44 यच्छसि; T2 M1. 7 गच्छति; G1 पृच्छसि (for
 गच्छसि). — V1 reads 7^{ed} on marg. — °) K2
 मनु; Ks तनु; M1. 7 मधु (for मधु). — °) K1
 Bs (marg. as in text) D4. 5. 1. 9 नैव पश्यसि; T2
 वानुप (for नानुप).

8 °) G1 परिचयं. Ds. 7 यथा संभोगसंस्थाने. — °)
 Bs (marg. as in text) ते फलार्थिना; T2 तत्फला क्रिया
 (for 'र्थिना'). — Ds1 Ds G2 om. (hapl.) 8^{ed}. — °)
 G1 सदा (for तथा). G1 om. from धर्मे up to फल-
 र्थिना. Ds धर्मे (for धर्मे). — °) K1. 2. 4 कर्तव्यो
 भूतिमिच्छता; V1 'व्यभूतिमिच्छसि (sic).

9 °) Ds. 44 Ds. 1 असतां; T1 G1. 3. 6 न सदा;
 T2 नासता (for असता). K1 D4. 9 [अ]नर्थकामेन (for
 धर्मे). — °) Bo दुष्करं; Ds. 7 G2 सुकरं (for विशुद्धं).
 Ds. 7 धर्मे (for कर्मे). G1 शुद्धं कर्म सुदुष्करं. — K1
 V1 Bo. 8 Ds. 4. 5. 1. 9 T G1-3. 6 om. (hapl.) 9^{ed}.

वने ग्राम्यसुखाचारो यथा ग्राम्यस्तथैव सः ।
 ग्रामे वनसुखाचारो यथा वनचरस्तथा ॥ १०
 मनोवाकर्मके धर्मे कुरु श्रद्धां समाहितः ।
 निवृत्तौ वा प्रवृत्तौ वा संप्रथार्य गुणागुणान् ॥ ११
 नित्यं च बहु दातव्यं साधुभ्यश्चानस्रयता ।
 प्रार्थितं व्रतशौचाभ्यां सत्कृतं देशकालयोः ॥ १२
 शुभेन विधिना लब्धमर्हाय प्रतिपादयेत् ।
 क्रोधमुत्सृज्य दत्त्वा च नानुतपेन्न कीर्तयेत् ॥ १३
 अनृशंसः शुचिर्दान्तः सत्यवागार्जवे स्थितः ।

— °) K1. 2. 4 न सता; Ds. 44 सतां तु (for सता
 तु). — °) K1. 2. 4 Ds1 विशुद्धं (for सुकरं).

10 °) G2 विना (for वने). K1 Ds. 44 D4. 9 G1
 Cs ग्राम्यसमाचारो; Dr 'भुवारोधो (for 'सुखाचारो).
 — G1 om. (hapl.) 10^{ed}. — °) Ds4 च (for सः).
 — °) K1 D4. 9 T2 वन (T2 'न्य') समाचारो; T1 Gs. 9
 वन्यसुखा; G2 सुखवना (for वनसुखा).

11 °) K1. 2. 4 मनोवाकर्मके; Ks. 7 V1 Bo. 6
 (marg.). 8 Ds. 44 Dn1. 14 Ds D2. 2. 5. 1. 8 'कायिके; Ds
 'कायिके; T1 G1. 3. 6 'कर्मगे; T2 'जे (for 'के). K1. 2
 धर्मे (for धर्मे). — °) Ds4 कुरु (for कुरु). K1. 2. 4
 श्रेष्ठं; Ds1 Ms श्रद्धा; M1. 7 श्रद्धं; Ms शुद्धं (for
 श्रद्धा). — °) M1. 5-7 निवृत्तौ (for 'त्तौ). Ds4 ह
 वृत्तौ; D1 M1. 5-7 प्रवृत्तौ (for 'त्तौ). Ds4 प्रवृत्तौ वा
 निवृत्तौ वा (by transp.). — °) Ds2 गुणान्गुणान्; T
 G1. 3. 6 गुणागुणं.

12 °) K2. 4 बहु च (by transp.). — °) K1. 2. 4
 साधूनां (for साधुभ्यश्च). K2 [अ]नसूयतां; K1 B1 D4. 9
 'यथा; Ds1 Ds. 7 G1 [अ]नसूयता. — °) K4 Dr पार्थिवं;
 D4 प्रार्थितं; G1 प्रार्थ्यं तं (for प्रार्थितं). Ds. 7 यम-
 शौचाभ्यां; T G1. 3. 6 M1. 5-7 ब्राह्मणेभ्यश्च (for व्रत-
 शौचाभ्यां). — °) K2 मत्कृते (for सत्कृतं).

13 °) K1 G1 सुखेन (for शुभेन). K1. 2. 4 कर्मणा
 (for विधिना). — °) Bs (marg. as in text). 8
 अर्हाय (for अर्हाय). Dr प्रतिसादयेत् (for 'पादयेत्).
 G1 अर्हायास्तिसाधते (sic). — K2. 4 om. (hapl.) 13^{ed}.
 — °) V1 Bs Ds. 4. 5. 2 Ds. 4. 5. 2 संछिद्य; Ds. 7 संछिद्य
 (for उत्सृज्य). Ks V1 Bo. 6-9 Ds. 44 Dn1. 14 Ds
 D2. 2. 8 दत्त्वा (for दत्त्वा). G1 [अ]य; Gs [अ]यं

C. 12. 11531
 B. 12. 310 (cop.) 14
 K. 12. 314. 14

12. 11831
12. 310(09).14
12. 314. 14

योनिर्कर्मविशुद्धश्च पात्रं स्याद्वेदविद्विजः ॥ १४

सत्कृता चैकपत्नी च जात्या योनिरिहेष्यते ।

ऋण्यजुःसामगो विद्वान्धर्मा पात्रमुच्यते ॥ १५

स एव धर्मः सोऽधर्मस्तं तं प्रतिनरं भवेत् ।

पात्रकर्मविशेषेण देशकालाववेक्ष्य च ॥ १६

लीलायारूपं यथा गात्रात्प्रमृज्याद्रजसः पुमान् ।

(for च). —^d) K₁ न तु तप्येन्; D_{as} नानुतप्यन्; D_{4.9} ननु तप्येन् (for नानुत). D_{5.1} नानुतप्योनुकी-
सेवेत्.

14 ^a) K₈ अनुत्तमः; D₈ 'शुद्धः' (for 'शंसः').
K_{1.2.4} शुभो (for शुवि). —^b) K₁ आजैव- (for
आजैवे). T G_{1.2.6} M_{1.5-1} रतः (for स्थितः). —^c)
K_{1.2} जाति- (for योनि-). K₂ विशुद्धाद्यः; T₁ G₈
विशुद्धं (for विशुद्धश्च).

15 ^a) K_{1.2.4} सत्कृताश्च; B₁ D_{4.1} सकृता; T
G_{1-4.6} संस्कृता (for सत्कृता). D_{5.1} वा (for च).
K_{1.2.4} V₁ Ca चैक (K₂ 'च' पत्नीकः; K₈ Bo. 6.8
(marg.) एव (B₈ तात) पत्नी च. Cp (Cp as in text)
सत्यस्य चैकपत्नीको. —^b) K_{1.2.4} सत्य-; V₁ सत्या;
D_{5.1} न्याय्या; M_{1.5-1} जात्यां (for जात्या). K₁ D₄
5.1.9 उच्यते (for हृष्यते). —^d) D_{5.1} तद्धर्मात्; G₈
(gloss: अथयनादियुक्तः) षड्धर्मा (as in text).

16 Bo om. 16^a-17^b. B₈ reads 16^{ab} twice.
—^a) K₂ धर्मा; B₈ (second time). D_{5.1} ब्रह्मा
(for धर्मः). B₈ (second time). [अ]लौ धर्मैश्च;
D_{5.1} [अ]धर्मस्तं (for सोऽधर्मश्च). —^b) D_{5.1} corrupt.
K₁ तं च (hypermetric); G₂ न (for the second
तं). K_{1.2.4} प्रतिदिनं; V₁ नरो (for 'नरं'). K₂
भजेत्; K₈ ब्रजेत् (for भवेत्). B₈ (first time) तत्त्वं
प्रतिपदं च वै; B₈ (second time) तं मातश्च नरं भजेत्;
B_{7.9} D_{4a} तन्मतिश्च नरं त्व (B₈ म-; D_{4a} ब्र)जेत्. —^c)
K_{1.2.4} बाह्य- (for पात्र-). —^d) K₁ D_{4.9} देशं कालम्;
D_{5.1} देशकालम् (for 'कालात्'). T₁ G_{8.6} अपेक्ष्य (for

17 Bo om. 17^{ab} (cf. v. l. 16). —^a) D₁ लीला-
यार्यां (for 'यार्यं'). D₈₁ गोत्रात्; M_{1.5-1} गात्रं (for
गात्रात्). —^b) T₁ G_{8.6} संमृज्याद्; G₁ सारां (sic);
G₂ प्रमृज्य (for प्रमृज्याद्). B₈ वै रजः; D_{4a} D_{1.2.4} D₈
D_{2.2.8} तु रजः; G₁ रजसं; M_{1.5.1} राजसः (for रजसः).
K₁ D_{4.5.1.9} प्रमृज्यादात्मनो रजः. —^c) D_{4a} D_{1.2.4}

बहुयत्नेन महता पापनिर्हरणं तथा ॥ १७

विरिक्तस्य यथा सम्यग्धृतं भवति मेषजम् ।

तथा निर्हतदोषस्य प्रेत्यधर्मः सुखावहः ॥ १८

मानसं सर्वभूतेषु वर्तते वै शुभाशुभे ।

अशुभेभ्यः समाक्षिप्य शुभेभ्येवावतारयेत् ॥ १९

सर्वं सर्वेण सर्वत्र क्रियमाणं च पूजय ।

D₈ च महत् (for महता). —^a) K₁ D_{4.9} पापनिर्ह-
रणं; G₂ पतिनिर्हरणं (for पापनि). D₈₁ यथा (for
तथा)

18 ^a) K₂ विसरस्य; K₈ B_{8.1.9} D_{4a.1} Cal. ed.
विरिक्तस्य; K₁ D_{4a} D_{2.4.1.9} T G_{1.2.6} M_{1.5-1} C₇
(gloss: अस्त्रे रागरहितस्य) विरं; G₈ विपुं (for विरि).
K₂ तथा; B₈ घृतं (for यथा). G₂ C₇ विरेचनान्तर-
मेव घृतपात्रं मेषजम्. G₂ —^b) K_{1.1} Bo. 6. D_{4.9} T₁
G_{1-2.6} M_{1.5-1} हितं; B₈ यथा; D_{4a} D₈ D_{2.8} घृतिर्;
D₈ घृतिर्; T₂ चित्तं (for घृतं). —^c) K₁ D_{5.1} G_{1.8}
निहतः; B₈ निहृत (for निर्हृत). K_{1.2} -पापस्य (for
-दोषस्य). —^d) D_{4a} D₈₁ प्रेत्यधर्मः; D₁ धर्माः. D_{5.1}
सुखावहाः; G₂ 'वहं (for 'वहः).

19 ^a) B₈ D_{5.1} मानसः; B₈₋₉ D_{4a.1} G₂ मनसः
(for मानसं). K_{1.2} सर्वभूतानां (for 'तेषु). —^b)
B₇₋₉ D_{4a} वर्तते वै; G₁ वर्ततेषु (for 'ते वै'). K₁
D_{4.5.1.9} च (for वै). K₈ D_{4a} D_{1.2.4} D_{5.1} T₂ G₁
शुभाशुभं. — D₁ om. 19^a-20^b. —^c) K_{4.6} V₁
Bo. 6.1.9 D_{4a.1} D_{1.2.4} D₈ D_{2.8.8} सदाक्षिप्य (for
समा). —^d) K_{1.2} M_{1.5} (before corr. as in text).
6.1 [अ]वतारय; K₁ D_{4.9} 'धारयेत्; T G_{1-2.6} 'धा-
रय (for 'वारयेत्). — After 19, K₁ D_{4.9} ins. :

762* मानसं वृद्धसेवाभिर्दुःखं शारीरमौषधैः ।

वाचिकं मन्त्रजप्येन विद्वान्यत्नाद्विनाशयेत् ।

20 K₁ D₁ om. 20^{ab} (for D₁, cf. v. l. 19).
—^a) G₁ om. (hapl.) सर्वं. T G_{8.6} सर्वेण सर्वं (by
transp.). M_{1.5-1} सर्वत्र सर्वेण (by transp.). D_{4a} धर्मेण
(for सर्वत्र). —^b) K₈ हियमाणं च; D_{4a.1} क्रियमाणश्च
(D_{4a} 'स्य); D_{4.5.9} 'णं तु (D₅ तु) (for 'णं च).
T G_{1.2.6} प्रपूजय (G₁ 'यं) (for च पूजय). K₈ V₁
Bo. 6-9 D_{4a.1} D_{1.2.4} D₈ D_{2-3.8.9} पूजयेत् (for
पूजय). —^c) D_{4a} अधर्मे (for स्वधर्मे). B₈₋₉ D_{4a}
यश्च; D_{5.1} यश्च (for यश्च). —^d) D_{4a} D₈₁ काम-;
D_{5.1} कालं (for कामं). K_{2.6} V₁ Bo. 6-2 D_{1.2.4} D₈

स्वधर्मे यत्र रागस्ते कामं धर्मो विधीयताम् ॥ २०
अधृतात्मन्धृतौ तिष्ठ दुर्बुद्धे बुद्धिमान्भव ।
अप्रशान्त प्रशम्य त्वमप्राज्ञ प्राज्ञवच्चर ॥ २१
तेजसा शक्यते प्राप्तुमुपायसहचारिणा ।
इह च प्रेत्य च श्रेयस्तस्य मूलं धृतिः परा ॥ २२
राजर्षिरधृतिः स्वर्गात्पतितो हि महाभिषः ।

ययातिः क्षीणपुण्यश्च धृत्या लोकानवासवान् ॥ २३
तपस्विनां धर्मवतां विदुषां चोपसेवानात् ।
प्राप्यसे विपुलां बुद्धिं तथा श्रेयोऽभिपत्स्यसे ॥ २४
स तु स्वभावसंपन्नस्तच्छ्रुत्वा मुनिभाषितम् ।
विनिवर्त्य मनः कामाद्धर्मे बुद्धिं चकार ह ॥ २५

C. 12 11542
B. 1. 2. 310C. 93. 23
K. 1. 2. 314. 15

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तनवत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २९७ ॥

D₂. 8. 5 7. 8 G₆ धर्मे; D₂. 24 D₄ धर्म (for धर्मो).
K₆ V₁ Bo (marg. as in text). 7. 8 D₈ स धीयतां;
D₂ अधी; D₂ अधी; D₂ D₄ विधीय तं (sic);
G₂ M₁. 5-7 स धीयतां (for विधीयताम्).

21 ^a) K₁ अदृतात्मा; K₂ आदृतात्मा; K₄ आधृ-
तात्मा; K₇ D₉ अकृतात्मन्; D₁ आकृतात्मन्; D₄. 7
अधर्मात्मन्; G₂ अधृतात्मा (for 'त्मन्'). K₂ हतौ;
K₇ D₁ कृतस्; D₉ कृतौ (for धृतौ). D₂ तिष्ठन्;
G₂ तिष्ठेद् (for तिष्ठ). — ^c) K₄. 6. 7 V₁ Bo. 6 D₂
D₂. 1. 4 D₃ D₇-5. 3. 9 T G₁-2. 6 अप्रशान्तः. B₆ M₁.
5-7 प्रशम्यस्व; B₇ 'म्यत; B₈ 'म्ये त्वम्; D₇ प्रशान्त-
स्वम् (for प्रशम्य स्वम्). — ^d) K₄ V₁ Bo. 7. 9 D₂.
24 D₂. 1. 4 D₃ D₂-5. 7-9 T G₁-3. 6 M₁. 5-7 अप्राज्ञः
(for 'ज्ञ'). D₆ प्राज्ञवान् (for 'वच्'). K₆ वरः;
K₇ D₄. 9 भव (for चर).

22 ^a) T G₁. 6 M₁. 5-7 ओजसा (for तेजसा). D₅. 7
वायम् (for प्राप्नुम्). — ^b) K₂ 4. 6 V₁ Bo. 6-9 D₂.
24 D₂. 1. 4 D₃ D₂. 3. 5. 7. 8 T₁ G₂. 3. 6 उपायः (for
उपाय-). V₁ D₂ D₈ सहचारिणः (V₁ 'णां'); D₅. 7
सहचारिणा (for 'सहचारिणा'). — ^c) M₁. 5-7 वै (for the
second च). — ^d) K₂ G₂. 3 पुरा (for परा).

23 For Mahābhīṣa, cf. l. 91; for Yayāti, l.
87. V₁ reads 23^{ab} on marg. — ^a) K₂ D₂ D₄. 9
T₂ G₁ अधृतिः (D₄ 'तः'; D₉ 'तेः') (for अधृतिः).
— ^b) K₂. 4 पतिते; M₁. 5-7 पतितो (for पतितो).
G₂ [s]पि (for हि). T G₁-3 M₁. 5-7 महाभिषक् (for
'भिषः'). — ^c) M₆. 7 क्षीणपुण्यं. K₄. 6 V₁ Bo. 6-9
D₂. 24 D₂. 1. 4 D₃ D₂. 3. 8 G₂ [s]पि (for च). G₁
यथाधृतिः क्षीणपुण्यो. — ^d) D₅. 7 G₈ लोकम् (for
लोकान्). D₈ अवाप्नुयात् (for 'सवात्').

24 Bo om. 24^a-25^b. V₁ reads 24^{ab} on marg.

— ^a) B₆ T G₁. 3. 6 M₁. 5-7 धर्मभृतां; G₂ 'विधां (for
'वतां'). — ^b) D₂ विदुषी; G₁ परेषां (for विदुषां).
— ^c) K₆ G₈ प्राप्यसे; T₁ प्राप्यसे. K₁. 2. 7 D₄. 5.
7. 9 सिद्धिं (for बुद्धिं). — ^d) M₁. 5-7 तथा (for तथा).
K₄ [s]भिपद्यते; B₇ (before corr.) [s]भिपद्यते; D₄
[s]तिपत्स्यसे; D₈ G₁ [s]भिवत्स्यसे; D₉ [s]पि पत्स्यसे
(for सभिप'). — After 24, K₇ D₂ D₄. 6 ins.:

763* स तु विप्रस्तथा पृष्टो राज्ञा जानकिना वने ।
प्रोक्तवानखिलं धर्मं मोक्षाश्रममुत्तमम् ।

[(L. 2) D₂ धर्मं (for धर्मं).]

25 Bo om. 25^{ab} (cf. v. l. 24). Before 25,
B₆-9 D₂. 1. 4 D₃ D₂. 3. 8 G₁ ins. भीष्म उवाच.
— ^a) K₂. 4 चतुः; K₆ B₇ स्रवः; D₂. 24 स स्व-
(for स तु). K₆ स्वभावसंपन्नं. — ^c) K₆ V₁ B₆-3
D₂. 24 विनियम्य; T₂ 'वृत्त्य (for 'वर्त्य'). T₁ मुनिः;
M₁. 5-7 ततः (for मनः). K₂ reads मनः कामाद्
twice. B₇ कामान्; T₁ कामं (for कामाद्). — ^d)
K₆ बुद्धिश्च. D₂ सः (for ह).

Colophon. Ś₁ D₆ missing; K₈. 5 B₁-5 D₂. 24
D₂. 24 D₁ G₂. 5 M₂-4 absent. — Sub-parvan:
K₁. 2. 4. 6. 7 V₁ B₆-9 D₂. 24 D₂. 1. 4 D₃ D₂-5. 7-9 T
G₁. 2. 6 M₁. 5-7 मोक्षधर्मः. — Adhy. name: K₁. 2. 4
जातु (K₄ 'न' क्वातुशासनं; K₅. 7 V₁ Bo. 6-9 D₂. 24
D₂. 1. 4 D₃ D₂-5. 7-9 M₅. 6 जनकानुशासनं; G₆ जनक-
कुमारपिंसवादो मनःप्रतिकूलवर्जनं. — Adhy. no. (figures,
words or both): K₆ 34; B₆. 3 136; B₇ T₁ G₁.
2. 6 132; D₂ 135; D₂. 134; D₂ M₅ 133;
D₂ 130; T₂ 145; G₂ 148; M₁. 5. 7 131.
— Śloka no.: D₂ D₂. 1. 4 D₃ 25.

२९८

Ā. 12. 11843
B. 12. 21110. 1
K. 12. 215. 1

युधिष्ठिर उवाच ।

धर्माधर्मविमुक्तं यद्विमुक्तं सर्वसंश्रयात् ।
जन्ममृत्युविमुक्तं च विमुक्तं पुण्यपापयोः ॥ १
यच्छिवं नित्यमभयं नित्यं चाक्षरमव्ययम् ।
शुचि नित्यमनायासं तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ २

भीष्म उवाच ।

अत्र ते वर्तयिष्येऽहमितिहासं पुरातनम् ।
याज्ञवल्क्यस्य संवादं जनकस्य च भारत ॥ ३
याज्ञवल्क्यमृषिश्रेष्ठं देवरातिर्महायशाः ।

पप्रच्छ जनको राजा प्रश्नं प्रश्वविदां वरः ॥ ४
कतीन्द्रियाणि विप्रर्षे कति प्रकृतयः स्मृताः ।
किमव्यक्तं परं ब्रह्म तस्माच्च परतस्तु किम् ॥ ५
प्रभवं चाप्ययं चैव कालसंख्यां तथैव च ।
वक्तुमर्हसि विप्रेन्द्र त्वदनुग्रहकाङ्क्षिणः ॥ ६
अज्ञानात्परिपृच्छामि त्वं हि ज्ञानमयो निधिः ।
तदहं श्रोतुमिच्छामि सर्वमेतदसंशयम् ॥ ७

याज्ञवल्क्य उवाच ।

श्रूयतामवनीपाल यदेतदनुपृच्छसि ।

298

☞ This adhy. is missing in Ś1 D6 (cf. v. 1. 12. 274. 13; 283. 15).

1 Ds reads the ref. on marg. — ^a) K1. 2 B6. 9 G1. 6 M6 विमुक्तं (for विमुक्तं). — ^b) B6. 9 वियुक्तं (for विमुक्तं). T1 G1-2. 6 तत्त्वं (for सर्वं). K1. 4. 6 7 B6. 8 Ds. a4 Dn1. n4 Ds D2-5. 7-9 Cn. 8 (gloss: अज्ञानात्-संशयात् (for संश्रं)). — ^c) K2 Bo. 6. 3 (marg.). 9 M1. 5-7 विमुक्तं (for विमुक्तं). K1. 2. 4 यद् (for च). — ^d) Bo. 6. 3 (marg.). 9 वियुक्तं (for विमुक्तं). K1 D4. 9 विमुक्तं सुखदुःखयोः.

2 ^a) K2 उभयं; M1. 6. 7 अभवं (for यं). — ^b) K6 V1 Bo. 6-9 Ds4 Dn1. n4 Ds D2. 2. 5. 7. 8 अक्षरम्; Ds3 अक्षयम्; D4 वाक्षरम् (for चां). — ^c) ☞ Ca: अनायासं, निर्द्वन्द्वम् ॥ Cn: उपाधिसंपर्केऽप्यप्रच्युतकौटस्थ-भावम् । ☞ — ^d) K1 भावान् (for सं). K1 Ds4 Dn4 अर्हसि (for ति).

3 ^a) K1. 4 वर्णयिष्ये (for वर्तं). K2. 6 Bo Ds Dn1. n4 Ds Ds. 4. 8 T1 G1. 2. 6 अत्र ते वर्तं (K2 'र्णं'). यिष्यामि. — ^c) K1 M1. 5-7 यज्ञवल्क्य (K1 'ल्व्य')स्य. G1 याज्ञवल्क्यस्य च संवादं (hypermetrie).

4 ^a) M1. 5-7 यज्ञवल्क्यम्. K1. 2. 4 मुनि- (for ऋषि-). — ^b) K7 V1 Bo. 9 Ds. 4. 8. 9 T2 G1-8 देवरातिर् (for दैव'). ☞ Ca: दैवरातिः, देवरातजनकपुत्रः । ☞ — ^c) K1 पपृच्छ; Ds4 प्रपृच्छ. — ^d) D4 प्राश्वविदां; Ds

**वर्ता; D1 प्रश्ववर्ता (for 'विदां'). K1. 2. 4 B6. 8 Dn4 Ds3 Ds वर; Dn1 Ds1 Ds T1 G8. 6 वरं (for वरः). B1 प्रश्नं प्रश्वविशारदः.

5 Before 5, B6. 2. 9 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 T G8. 6 ins. जनक उवाच. — ^a) K2 कतीन्द्रियाणि; T G1. 2. 6 कतीन्द्रियाणि (for कतीन्द्र). K1. 2 विप्रेन्द्र; B6 राजर्षे (for विप्रर्षे). — ^b) K1. 2. 4. 6 तथा (for स्मृताः). — ^c) Ds4 [अ]व्यक्त- (for 'क्तं). K2 परे (for परं). K1 D4. 9 ब्रह्मन् (for ब्रह्म). — ^d) B6 तस्मात्तु (for 'त्तु). K1. 2. 4 V1 परमसि; M6 'मस्तु (for 'तस्तु).

6 ^a) D7 अभवं (for प्र'). K6 D4 चाप्ययं; Bo. 6 Ds4 G1 चाप्ययं; Ds4 वाप्ययं (for चाप्ययं). — ^b) Ds4 कालं (for काल-). K1 -संख्यं; K6. 7 B6 Ds -संख्या (for -संख्यां). — ^c) K1. 2 विप्रर्षे (for विप्रेन्द्र). — ^d) Ds. a4 मदनुग्रहः; D4 त्वदनुग्रहं (for 'ग्रह-). B6 (marg. as in text) T G1. 2. 6 -कङ्क्षिणे (for 'णः).

7 ^a) G1 पर्यपृच्छामि; M6 परिपृच्छामि (for 'पृच्छामि). — ^b) V1 च (for हि). T1 G6 ब्रह्ममयो (for ज्ञान'). K2 विधिः; B1 निधिः (for निधिः). — ^d) K4 असंशयः.

8 K4 om. the ref. M1. 5-7 याज्ञवल्क्य (for 'वल्क्य). — ^a) K1. 2. 4 गुणानाम् (for श्रूयताम्). K2 अवनेपाल. — ^b) K1. 4 परि; K2 lacuna (for अनु-). — ^c) K1. 2. 4 च परं; T2 परमः; M1. 7 परमा (for 'मं). — ^d) K2 सांख्यानं (for 'नो'). B1 ततः परं (for विशेषतः).

योगानां परमं ज्ञानं सांख्यानां च विशेषतः ॥ ८
न तवाविदितं किञ्चिन्मां तु जिज्ञासते भवान् ।
पृष्टेन चापि वक्तव्यमेष धर्मः सनातनः ॥ ९
अष्टौ प्रकृतयः प्रोक्ता विकाराश्चापि षोडश ।
अथ सप्त तु व्यक्तानि प्राहुरध्यात्मचिन्तकाः ॥ १०
अव्यक्तं च महांश्चैव तथाहंकार एव च ।
पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ॥ ११
एताः प्रकृतयस्त्रष्टौ विकारानपि मे शृणु ।
श्रोत्रं त्वक्चैव चक्षुश्च जिह्वा घ्राणं च पञ्चमम् ॥ १२
शब्दस्पर्शौ च रूपं च रसो गन्धस्तथैव च ।

वाक्च हस्तौ च पादौ च पायुर्मेदं तथैव च ॥ १३
एते विशेषा राजेन्द्र महाभूतेषु पञ्चसु ।
बुद्धीन्द्रियाण्यथैतानि सविशेषाणि मैथिल ॥ १४
मनः षोडशकं प्राहुरध्यात्मगतिचिन्तकाः ।
त्वं चैवान्ये च विद्वांसस्तत्त्वबुद्धिविशारदाः ॥ १५
अव्यक्ताच्च महानात्मा समुत्पद्यति पार्थिव ।
प्रथमं सर्गमित्येतदाहुः प्राधानिकं बुधाः ॥ १६
महत्तत्त्वाप्यहंकार उत्पद्यति नराधिप ।
द्वितीयं सर्गमित्याहुरेतद्बुद्ध्यात्मकं स्मृतम् ॥ १७
अहंकाराच्च संभूतं मनो भूतगुणात्मकम् ।

C. 12. 11860
B. 12. 31107. 16
K. 12. 315. 18

9 ^a) G₁ [अ]विदितः (for 'दितं'). — ^b) K₁. 2. 4 मात्र; D₄ मां च; D₁ मा तु (for मां तु). G₂ जिज्ञासते (for 'सते'). — ^c) T₂ इष्टेन (for 'पृ'). K₆ वा (for 'च'). D₅. 7 वक्तव्य (for 'व्यम्').

10 ^a) K₄ अष्टः (for 'अष्टौ'). G₁ सर्वा (for 'प्रोक्ता'). — ^b) K₁ विकारीश; K₂ 'रश्' (for 'काराश्'). K₁ षोडश; K₆. 7 षोडशः. — ^c) M₁. 5-7 आसां (for 'अथ'). K₇ D₁ D₂ D₃. 8. 7-9 तत्र तु प्रकृती (D₂ 'ति')-रष्टौ; T G₂. 6 तासां तु सप्त व्यक्ता वै. — ^d) B₆ अव्यक्तः (for 'अव्याप्तः'). K₂. 4 'चित्तकः' (for 'काः').

11 ^a) G₂ अव्यक्तश्च (for 'क्तं'). K₆ V₁ B₀. 6-9 D₂. 84 D₁. 14 D₂ D₃. 8 महांतं च; D₂ महत्वं च (for 'महांश्चैव'). — ^b) K₆ V₁ B₀-8 D₂. 84 D₁ अहंकारम् (for 'कार'). D₂ om. च. — ^d) D₄ पंचम (sic); D₅. 7 पंचमः. ☞ C₁ नः पृथिव्यादिपदैस्तन्मात्राण्युच्यन्ते, प्रकृतिशब्दितत्वात् । ☞

12 K₇ D₄ om. (hapl.) 12; D₉ reads the same on. marg. — ^a) K₂. 4 त्वाष्टौ; K₆ G₁ चाष्टौ (for 'त्वाष्टौ'). — ^c) G₁ श्रोत्रं (for 'श्रोत्रं'). — ^d) D₂. 84 D₁ G₁ प्राणश्च (for 'प्राणं').

13 ^a) K₄ शब्दौ स्पर्शौ; K₆ B₀-8 D₂. 8 G₁. 8. 6 M₁. 5-7 शब्दस्पर्शश्च; V₁ B₀. 9 D₂. 84 D₁. 14 D₂ D₃. 8 शब्दः स्पर्शश्च; D₇ T G₂ शब्दस्पर्शः; D₉ शब्दः स्पर्श (for 'शब्दस्पर्शौ'). — K₂. 4 om. (hapl.) 13^{ad}. — ^d) K₁ वायुर; D₄ मायुर; D₂ G₁ पायु- (for 'पायुर'). K₁ मेदस्; D₄ मेदः; D₁ मेदः; D₅ मेदः (for 'मेदः').

14 K₂. 4 om. 14 (cf. v. l. 13). — ^a) K₁ एतां

(for एते). — ^c) K₇ D₄. 9 विद्वं (D₂ 'द्वं') द्वियाणि; D₄ बुद्धिः. D₅ 7 चैतानि (for [अ]थैतानि). — ^d) K₁. 8 मैथिलः. B₈ विशेषानि च मैथिल; D₂. 84 सविशेषानि मे शृणु.

15 K₂. 4 om. 15 (cf. v. l. 13). — ^a) T₁ G₁-8. 6 M₁. 6. 7 षोडशमं (for 'शकं'). K₁ मनः षोडश संप्राह; T₂ मनस्तु षोडशं प्राहुर. — ^b) G₂ (sup. lin.) 'ज्ञान' (for 'गति'). — ^d) D₂. 84 शुद्धः; D₅. 7 स्वस्व- (for 'स्वस्व'). D₁ बुद्धिर (for 'बुद्धि').

16 K₂. 4 om. 16 (cf. v. l. 13). — ^a) K₁ T₂ अव्यक्ताश्च; T₁ G₁. 8 'क्तश्च' (for 'क्ताश्च'). D₂ महात्मा स; D₄ महारमाक्ष (sic) (for 'नात्मा'). — ^b) K₁ समुत्पद्यति पार्थिव; K₇ D₄. 5. 7. 9 जायते नृपसत्तम. — ^c) D₂. 84 शब्दम् (for 'सर्गम्'). K₁. 7 D₄. 5. 7. 9 एतम्; D₂. 84 एते; D₉ G₂ एवं (for 'एतद्'). — ^d) D₂. 84 G₂ M₁. 5-7 प्राहुः (for 'आहुः'). G₁ प्राधान्यकं; G₂ 'निकां; C₂ (gloss: प्रकृतेरादौ जातम्) C₃ (gloss: प्रधानकार्यं) 'निकं' (as in text).

17 K₂. 4 D₇ om. 17 (for K₂. 4, cf. v. l. 13). — ^a) G₂ अहंकारम्; M₁. 6. 7 'काराद्' (for 'कार'). K₆ V₁ B₀-9 D₂. 84 धुरपद्यति; K₇ D₄. 5. 9 जायते वै; D₁. 14 D₂ D₃ उत्पद्यते हि; G₂ 'स्थिति' (for 'द्यति'). — ^c) B₉ द्वितीय- (for 'वं'). D₁ स्वर्गम् (for 'सर्गम्'). — ^d) K₇ D₉ G₂ एतं (for 'एतद्'). K₁. 6 V₁ D₄. 8. 9 बुधाः; G₂ नृप (for 'स्युतम्').

18 K₂. 4 om. 18 (cf. v. l. 13). — ^a) K₁ अहंकारः; T G₂. 8 'कारश्च' (for 'काराश्च'). — ^c) K₁. 7

C 12. 11560
S. 12. 3 1104. 18
K. 12. 3. 5. 18

तृतीयः सर्ग इत्येष आहंकारिक उच्यते ॥ १८

मनसस्तु समुद्भूता महाभूता नराधिप ।

चतुर्थं सर्गमित्येतन्मानसं परिचक्षते ॥ १९

शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धस्तथैव च ।

पञ्चमं सर्गमित्याहुर्मौक्तिकं भूतचिन्तकाः ॥ २०

श्रोत्रं त्वक्चैव चक्षुश्च जिह्वा घ्राणं च पञ्चमम् ।

D^o महा. (for मनो). K¹ -गपात्मकं (for -गुणा'). —^a) K⁷ Da¹ तृतीयः; G¹ 'यं' (for 'य'). K⁶ एव (for एष). —^d) Da¹ Ds¹ D² G¹ अहंकारिक (for आहं). D⁴ उच्यते (for उच्यते).

19 K². 4 om. 19 (cf. v. 1. 13). —^a) G¹ समुद्भूतं (for 'द्भूता'). —^b) C^p: महाभूता, पुंस्त्व-मापंम् । C¹ — For 19^{ab}, K⁷ D¹. 5. 7. 9 subst.:

764* समुद्भवानि मनसो महाभूतानि पार्थिव ।

[D^o पार्थिवः.]

—^a) M¹ चतुर्थः; M⁷ 'यं' (for 'र्थ'). K⁶ सर्गं (for सर्गम्). K⁷ हत्वाहुरः; T² इत्येव; G² इत्युक्तं (for इत्येतत्). —^b) K⁷ -चक्षते (for -चक्षते). K⁶ V¹ Bo. 6-8 Da¹. 8. 8 मानसं विद्धि नाम (Da¹ मान)तः; Dn¹. n⁴ Ds¹ D². 8. 8 'सं विद्धि मे मतं; T G¹. 8. 8 'सं चिंतनात्मकं.

20 K². 4 om. 20^{ab} (cf. v. 1. 13). —^a) K⁶ Ds¹ G² शब्दस्पर्शः; K⁷ D¹. 6 G¹ शब्दः स्पर्शः; Bo. 6-8 Da¹ Ds. 5. 7 T G². 6 शब्दस्पर्शश्च (for शब्दः स्पर्शश्च). K⁷ om. the second च. —^b) M⁶ गंधं (for गन्धस्). —^c) G² पंच* (for पञ्चमं). G¹ सर्गं (for सर्गम्). —^d) Ds¹ D² भौतिकं. K⁶ भूतिः; K⁷ D¹. 5. 7. 9 तत्त्व- (for भूत-).

21 K². 4 om. 21. —^a) Br G¹ श्रोत्र- (for श्रोत्रं). G² चापि (for चैव). —^b) Da⁴ घ्राणश्च; M⁵. 6 घ्राणश्च (for घ्राणं). G² M⁵. 6 पंचमः. —^c) K¹ T² च (for तु). D⁵ षष्ठं च सर्गमित्येतद्; D⁷ G¹ षष्ठं च (G¹ तु) सर्गमित्याहुरः. — D⁵ om. (hapl.) 21^d-24^e. —^d) K⁶ -चित्तात्मकं (sic); K⁷ D¹. 9 -चित्तात्मकैः; Br -चित्तात्मकं (for -चिन्ता'). G² नृप (for स्मृतम्).

22 D⁵ om. 22 (cf. v. 1. 21). D⁷ om. (hapl.) 22-23. G¹. 9 om. (hapl.) 22. —^a) V¹ D⁵ श्रोतं-द्रिय- (for श्रोत्रेन्द्रिय-). K¹ corrupt; K². 4 अषः श्रुतैन्द्रियग्रामा (K¹ 'म'); K⁷ D¹. 9 तिर्यक्श्रोतस्त्वधः-

सर्गं तु षष्ठमित्याहुर्वहुचिन्तात्मकं स्मृतम् ॥ २१

अथः श्रोत्रेन्द्रियग्राम उत्पद्यति नराधिप ।

सप्तमं सर्गमित्याहुरेतदैन्द्रियकं स्मृतम् ॥ २२

ऊर्ध्वस्रोतस्तथा तिर्यगुत्पद्यति नराधिप ।

अष्टमं सर्गमित्याहुरेतदार्जवकं बुधाः ॥ २३

तिर्यक्स्रोतस्त्वधःस्रोत उत्पद्यति नराधिप ।

श्रोतो; T G². 6 C^v अथ स्रोतं (T² श्रोत्रे)न्द्रियग्रामम् (G² 'माद्'); M¹. 6-7 अर्धस्रोतं (M¹ 'वश्रोत्रे')न्द्रिय-ग्रामाद् (M⁵ 'मम्'; M⁶ 'म'). C¹ C^v: अथः स्रोतः, स्त्रवणं येषां तानि इन्द्रियाणि उपस्थपायुपादयानि । मूत्रस्य पुरीषस्य पादसंचरणस्य च अथ एव व्यापारदर्शनात् । C¹ —^b) K¹ 2. 4 उत्पद्यते; K⁷ D¹. 9 जायते वै (for उत्पद्यति). — K¹. 2. 4 om. (hapl.) 22^c-23^b; Da³ a⁴ read the same twice. —^d) T² इन्द्रियकं. K⁷ D¹. 9 M⁵ बुधाः; M¹. 6. 7 नृप (for स्मृतम्).

23 For the repetition in Da³. a⁴, cf. v. 1. 22. K¹. 2. 4 om 23^{ab} (cf. v. 1. 22). D⁵ 7 om 23 (cf. v. 1. 21, 22). —^a) K⁶ Bo. 6-9 Da³. a⁴ (both both times) Dn¹ Ds¹ D². 8. 8 G² ऊर्ध्वं (for ऊर्ध्व-). Bo Da³ a⁴ (last two both times) Dn¹ D⁴. 9 -श्रोतस् (for -स्रोतस्). K⁷ D¹. 9 [ए]नेभ्यो (for तिर्यग्). C¹ C⁸: ऊर्ध्वस्रोतः सर्गो देवमर्गः, तिर्यक्स्रोतो मनुष्यादि-सर्गः ॥ C^v: ऊर्ध्वं चाधःसिर्यगिभ्यनेन पाणीन्द्रियमुच्यते । हस्ताभ्यां शिरःकण्ठद्वयस्य पादकण्ठद्वयस्य पार्श्वकण्ठद्वयस्य च दर्शनात् । C¹ —^b) K⁷ D¹. 9 जायते वै (for उत्पद्यति). —^d) B⁹ नवमं (for अष्टमं). K². 4 T¹ G¹. 8. 6 एत-दाहुर (by transp.); K⁷ D¹. 9 एतमाहुरः. T² आजी-वक (for आर्जं). K⁶ Bo. 6-9 Dn¹. n⁴ Ds¹ D². 8. 8 G² स्मृतं (for बुधाः). Da³. a⁴ एतदार्जवसंज्ञकं. C¹ Cn¹: आर्जवकं, ऋजुवृत्तिः, विशेषानाकान्तसामान्यवृत्तिरिति यावत् ॥ C⁸: आर्जवकं, ऋजुभावेन जातम् । C¹

24 D⁵ om. 24^{ab} (cf. v. 1. 21). K¹. 2. 4 B⁹ T² G¹ om. (hapl.) 24. —^a) V¹ Bo D¹. 9 श्रोतस्; Dn¹ श्रोतस्; D⁷ G². 8. 6 M¹. 6-7 श्रोतम् (for श्रोतस्). Bo तथा श्रोतः; B⁹ स्वधःश्रोत्रम्; Dn¹ D⁴. 9 स्वधःश्रोतो; D⁷ T¹ G². 8. 6 M⁵ अधःस्रोतम्; M¹. 6. 7 अधःस्रोताद् (for स्वधःस्रोत). —^b) K⁷ D¹. 9 जायते वै (for उत्पद्यति). G¹ महीपते (for नराधिप). C¹ C^v: तिर्यक्स्रोतमधःस्रोतमिभ्यनेन वदनेन्द्रियमुच्यते । वदनस्य उभ-यपार्श्वे अधरोष्ठद्वारा च वदनकालाजलस्य स्त्रवणदर्शनात् । शिशौ वागिन्द्रियव्यापारस्य शब्दोच्चारणस्य पादव्यातिचतुरि-न्द्रियव्यापारादप्यनन्तरमातिवात् व्युत्क्रमेण कर्मेन्द्रियसृष्टि-

नवमं सर्गमित्याहुरेतदार्जवकं बुधाः ॥ २४

एतानि नव सर्गाणि तत्त्वानि च नराधिप ।

चतुर्विंशतिरुक्तानि यथाश्रुति निदर्शनात् ॥ २५

अत ऊर्ध्वं महाराज गुणस्यैतस्य तत्त्वतः ।

महात्मभिरनुप्रीक्षां कालसंख्यां निबोध मे ॥ २६

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९८

२९९

याज्ञवल्क्य उवाच ।

अव्यक्तस्य नरश्रेष्ठ कालसंख्यां निबोध मे ।

पञ्च कल्पसहस्राणि द्विगुणान्यहरुच्यते ॥ १

रात्रिरेतावती चास्य प्रतिबुद्धो नराधिप ।

सृजत्योषधिमेवाग्रे जीवनं सर्वदेहिनाम् ॥ २

ततो ब्रह्माणमसृजद्वैरण्याण्डमसृजद्वम् ।

सा मूर्तिः सर्वभूतानामित्येवमनुशुश्रुम् ॥ ३

संवत्सरमुषित्वाण्डे निष्क्रम्य च महामुनिः ।

C. 12. 11572
B. 12. 317[1]. 4
K. 12. 315. 4

कथनात् । ॐ — Da3. a1 om (hapl.) 24¹-25^b. — ^a) K1 D4. 9 एतद्; G2 एतद् (for आहुर). — ^d) K1 D4. 5. 9 G2 आहुर (for एतद्). K1 D5 D4. 9 आजीवकं; M5 (inf lin.) द्वैयक (for आर्ज).
25 Da3. a1 om. 25^{ab} (cf. v. l. 24). — ^a) M1. 6. 7 भूतानि (for एतानि). K5 D51 सर्गाणि (for 'णि). K1 D4. 9 एते वै नववर्गा (K1 'गं'स्ते; T G5. 6 एते वै नववर्गा हि (T1 'गणि); G1 एतेन नवसर्गं हि. ॐ Cu: सर्गाणि, क्लीबस्वमार्षम् । ॐ — ^b) G2 चरारि (for तत्त्वानि). G2 M1 5. 6 जनश्वर; M1 नरेश्वर (for नराधिप). — ^c) D5 चतुर्विंशतिरुक्तानि; T G1. 8. 6 M1. 5-7 'विंशच्च (T2 'श्च) प्रोक्तानि (G1 'क्ता हि). — ^d) T G1. 8. 6 निदर्शनं (for निदर्शनात्).

25 Da3. a1 om. 25^{ab} (cf. v. l. 24). — ^a) M1. 6. 7 भूतानि (for एतानि). K5 D51 सर्गाणि (for 'णि). K1 D4. 9 एते वै नववर्गा (K1 'गं'स्ते; T G5. 6 एते वै नववर्गा हि (T1 'गणि); G1 एतेन नवसर्गं हि. ॐ Cu: सर्गाणि, क्लीबस्वमार्षम् । ॐ — ^b) G2 चरारि (for तत्त्वानि). G2 M1 5. 6 जनश्वर; M1 नरेश्वर (for नराधिप). — ^c) D5 चतुर्विंशतिरुक्तानि; T G1. 8. 6 M1. 5-7 'विंशच्च (T2 'श्च) प्रोक्तानि (G1 'क्ता हि). — ^d) T G1. 8. 6 निदर्शनं (for निदर्शनात्).

26 ^b) T G1-3. 6 एकस्य (for एतस्य). D5 तत्र ह (for तत्रतः). — ^c) D5 यथा सद्भिर् (for महात्मभिर्). K1 D5 अनुप्रीक्षां; K1 Da1 Dn1 D5 'प्रोक्ता; M5 'प्रोक्ता: (for 'प्रोक्ता). — ^d) K1. 7 B1 D5 कालसंख्या (for 'संख्यां).

Colophon om. in K2. 1. 9; Ś1 D5 missing: K5. 5 B1-5 Da1. a2 Dn2. n3 D1 G4. 5 M2-4 absent. — Subparvan: K1. 4. 6 V1 B8-9 Da3. a1 Dn1. n4 D5 D2-5. 7. 8 T G1-3. 6 M1. 5-7 भोक्षधर्म. — Adhy. name: K1. 4. 6 V1 Bo. 8-9 Da3. a1 Dn1. n4 D5 D2-5. 7. 8 G2. 6 याज्ञवल्क्यजनकसंवादः; D51 G1 याज्ञवल्क्यसंवादः; T1 सृष्टिक्रमः; M5. 6 याज्ञवल्क्यजनकसंवादे सर्गतत्त्वकथनं. — Adhy. no. (figures, words or both): K5 35; B1

T1 G1 8 6 133; B3 137; Dn1 136; D52 M5 134; D5 131; T2 146; G2 149; M1 7 132. — Sloka no.: Da1 Dn1. n4 D5 26.

299

This adhy. is missing in Ś1 D5 (cf. v. l. 12. 274. 13; 283. 15).

1 M1. 5-7 याज्ञवल्क्य (for याज्ञवल्क्य). K1 D5 om. 1^{ab}. — ^a) ॐ C5: अव्यक्तशब्देन अविद्योपहितं जगत्कारणं ब्रह्मोच्यते । ॐ — ^b) Da1 कालं (for कालः). V1 B5 (marg.) शृणुष्व (for निबोध). — ^d) K1. 2. 4. 7 D5 अह उच्यते.

2 ^a) Da1 रात्रीर. K1 वास्य; M1. 5-7 तस्य (for चास्य). — ^b) K1. 2 प्रतिबुध्येन्; T G1. 2. 6 M1. 5-7 'बुध्य (for 'बुद्धो). K1 D4. 9 प्रतिबुध्येत्ततो नृप (K1 'पः); G2 प्राहुरध्यात्मचित्काः. — ^c) Dn1 सृजति. K5. 7 V1 Bo D51. a2 (before corr.) D5 T1 G2. 6 M1. 7 औषधिम; B5. 7 Da2. a1 D4 T2 G1. 2 औषधिम; Cp (gloss: प्राणं, सूत्रात्मानं) औषधम् (for औषधिम). K2 एवाग्रे; Da1 एवात्र (for एवाग्रे).

3 ^a) Da1 अतो (for ततो). K2 ब्रह्माणम्; Da1 ब्रह्माणम्; D52 D5 ब्रह्माणम्; D5. 7 ब्रह्माणम् (for ब्रह्माणम्). — ^b) Bo Da3. a1 Dn1. n4 D5 D2. 2. 8 हिरण्याङ्कः (for 'हैर'). K1. M5 हैरण्याङ्क (M5 'द) समुद्भवं. — ^c) K1. 2 अमूर्तिः; K1 D4. 9 स मूर्तिः; Da1 सा

C. 12. 11572
B. 12. 212[1]. 4
K. 12. 216. 4

संदधेऽर्धं महीं कृत्स्नां दिवमर्धं प्रजापतिः ॥ ४

धावापृथिव्योरित्येष राजन्वेदेषु पठ्यते ।

तयोः शकलयोर्मध्यमाकाशमकरोत्प्रभुः ॥ ५

एतस्यापि च संख्यानं वेदवेदाङ्गपारगैः ।

दश कल्पसहस्राणि पादोनान्यहरुच्यते ।

रात्रिमेतावतीं चास्य प्राहुरध्यात्मचिन्तकाः ॥ ६

सृजत्यहंकारमृषिर्भूतं दिव्यात्मकं तथा ।

चतुरश्रपरानुपुत्रान्देहात्पूर्वं महानृषिः ।

मूर्ति- (for 'तिः'). — ^d K4. 7 D81 D4. 7. 9 T2 G1-3 M1. 6. 7 शुभ्रमः (for 'म').

4 ^a) K1. 2 [अं]ङ्; K4 तं; K6 [अं]णि (for [अ]ण्डे). — ^b) Cn: महामुनिः, महान् । C — ^c) K6 Bo. 6. 7. 9 (marg.). 9 Das Dn1. n4 D2. 8. 8 T1 G1. 8. 8 स; K7 D8 M1. 7 [5]र्धः; Da4 च; G1 [5]र्धः; G2 तु (for स्र्धं). B3 (orig.) D5. 7 महतीं (for स्र्धं महीं). Da4 (sup. line as in text) कृत्वा; D3 कृच्छ्रां (for कृत्स्नां). K2 संदधेर्धमही कृत्स्नाः. — ^d) K6 Bo. 6-9 Das. a4 Dn1 D8 D2. 8. 8 Ca ऊर्ध्वः; G2 मर्धं (for अर्धं). C — ^e) Ca: दिवमूर्ध्वमिति वचनादण्डं भित्त्वा ऊर्ध्वार्धेन पृथिवीं ससर्जति मन्वादिमतं (Manu. 1. 9-13) सूचितम् । C

5 ^a) D5. 7 एषा (for एष). G2 धावापृथिव्याविले-
तद्. — ^b) K6. 7 V1 B6 D81 सकलयोर् (for शक).
K1. 2. 4 B6. 8 (both marg. as in text) Dn1 मध्ये (for
मध्यम्). — ^d) K1. 2. 4 निवास (K2 'स्त')म्; Dn4
ह्याकाशम्; G1 lacuna (for आ').

6 ^a) G2 अख्य (for एतस्य). K1 M1 संख्यानां;
K7 संख्यानां; D8 D2. 8 T G1. 8. 8 संख्यातं; M1. 6
'नाद् (for 'नं'). — ^d) K1. 2. 4 अह उच्यते; D4 G1
अहह्य (G1 'ध्य')ते (for 'रुच्यते'). D81 सपादान्यहरु-
च्यते. — ^e) Da4 रात्रीम्. D81 D4 एतावती (for
'वती'). M1. 5-7 रात्रिं च तावतीमस्य.

7 ^a) T1 G1. 8. 8 अमुं (for ऋषिर्). G2 सृजत्यहंकार
ऋषिर्. C — ^b) Ca: सृजत्यहंकारमिति, स ब्रह्माख्यो महान् अहं-
कारं परमेष्ठ्याख्यं सृजति । C — ^c) K7 G2 भूत- (for
भूतं). K1. 2 V1 पंचात्मकं; D81 दिव्यात्मकस्य (for
'त्मकं'). D5. 7 दिव्यं भूतात्मकं तथा. — ^e) K1 चतु-
राश्रः; K7 D4. 9 सप्त चै (D4 वै)व. G2 एजाद् (sio)
(for पुत्रान्). C — ^f) Cs: चतुरः, चतुःसंख्याकान्, सर्वकिं-
बासु दक्षान् । C — ^d) D5 देहान्; T1 G1. 6 देवान्;

ते वै पितृभ्यः पितरः श्रूयन्ते राजसत्तम ॥ ७

देवाः पितृणां च सुता देवैर्लोकाः समावृताः ।

चराचरा नरश्रेष्ठ इत्येवमनुशुश्रुम् ॥ ८

परमेष्ठी त्वहंकारोऽसृजद्भूतानि पञ्चधा ।

पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ॥ ९

एतस्यापि निशमाहुस्तृतीयमिह कुर्वतः ।

पञ्च कल्पसहस्राणि तावदेवाहरुच्यते ॥ १०

शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पञ्चमः ।

G8 देवात् (for देहात्). K1. 2. 4 B6 सर्वः; M1. 5-7
सर्वान् (for पूर्व). C — ^b) Cn: देहाद्भौतिकदेहोत्पत्तेः पूर्वं चतुरो
भौतिकान्, व्यष्टिमनोबुद्ध्याहंकारचित्ताख्यान् पुत्रान्महानृषिरसृ-
जत् । C — After 7^{ed}, K7 ins.:

765* महर्षयः सप्त पूर्वं चत्वारो मनवस्तथा ।

[= 6. 32. 6^{ab}.]

— ^a) K2 तथैव (for ते वै). Bo. 6 (both marg.). 8
Dn1. n4 D8 D2. 8. 8 पितृणां (for पितृभ्यः). K4 तथैव
तृभिः पितरः (sio). — ^c) K7 Dn4 G1-3. 8 श्रूयते. B7
सत्तमः (for 'म').

8 ^a) K6. 7 पितृणां. D5. 7 पितृणां च सुता देवैर्.
C — ^b) Cn: देवाः इन्द्रियाणि, अन्तःकरणचतुष्टयसहिताः, पितृणां,
महाभूतानां सुताः । C — ^c) M1 देवाल् (for देवैर्).
T G1. 8. 8 समाहिताः (for 'वृताः'). D5. 7 लोका यैश्च समा-
वृताः. C — ^d) Cn: देवैर्भूतैः, लोकाश्चतुर्दशभुवनानि । C —
^e) Da4 G2 M1. 7 चराचर- (for 'चरा'). K1 नरश्रेष्ठाः;
D5. 7 ततः श्रेष्ठा. — ^d) D81 D4. 9 T2 G1-3 M1. 6. 7
शुश्रुमः (for 'म').

9 V1 reads 9^a-10^b on marg. — ^b) K6 Bo. 6-9
Das. a4 Dn1. n4 D8 D2. 8. 8 G2 सृजन् (for सृजद्).
— ^c) K1. 2 पृथिवीं. K1 वायुम्. — ^d) K6 Da4
पंचमः.

10 G8 om. (hapl.) 10^a-11^b. V1 reads 10^{ab} on
marg. — ^a) D5. 7 प्राहुस् (for आहुस्). — ^b) K1.
2. 4. 7 D5. 5. 7. 9 T G1. 6 अथ (for ह्य). — ^d) K1. 2. 4
अह उच्यते.

11 G8 om. 11^{ab} (of. v. 1. 10). — ^a) K6 Bo-9
Da4 D8 T2 G1. 2. 6 M1. 5-7 शब्दस्पर्शश्च; K7 Da4 D8
शब्दः स्पर्शः (for 'शंश्च'). — ^b) K6 V1 Bo. 6-9 Da8.
a4 Dn1. n4 D8 D2. 8. 8 G2 तथैव च (for च पञ्चमः).

एते विशेषा राजेन्द्र महाभूतेषु पञ्चसु ।
 यैराविष्टानि भूतानि अहन्यहनि पार्थिव ॥ ११
 अन्योन्यं स्पृहयन्त्येते अन्योन्यस्य हिते रताः ।
 अन्योन्यमभिमन्यन्ते अन्योन्यस्पर्धिनस्तथा ॥ १२
 ते वध्यमाना अन्योन्यं गुणैर्हारिभिरव्ययाः ।
 इहैव परिवर्तन्ते तिर्यग्योनिप्रवेशिनः ॥ १३
 त्रीणि कल्पसहस्राणि एतेषामहरुच्यते ।
 रात्रिरेतावती चैव मनसश्च नराधिप ॥ १४
 मनश्चरति राजेन्द्र चरितं सर्वमिन्द्रियैः ।

न चेन्द्रियाणि पश्यन्ति मन एवात्र पश्यति ॥ १५
 चक्षुः पश्यति रूपाणि मनसा तु न चक्षुषा ।
 मनसि व्याकुले चक्षुः पश्यन्नपि न पश्यति ।
 तथेन्द्रियाणि सर्वाणि पश्यन्तीत्यभिचक्षते ॥ १६
 मनस्युपरते राजन्निन्द्रियोपरमो भवेत् ।
 न चेन्द्रियव्युपरमे मनस्युपरमो भवेत् ।
 एवं मनःप्रधानानि इन्द्रियाणि विभावयेत् ॥ १७
 इन्द्रियाणां हि सर्वेषामीश्वरं मन उच्यते ।
 एतद्विशन्ति भूतानि सर्वाणीह महायशाः ॥ १८

. 12. 115a
 . 12. 312/11.21
 . 12. 316. 21

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि नवमवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९९ ॥

— Das. 34 om. 11st. — ^a) K1 आबुष्टानि (for आवि-
 ष्टानि). — ^r) Ds1 ब्रह्मनि (for the first अहनि).

12 ^b) K1.4 ह्यन्योन्यस्य (for अन्यो). — K1 हितं
 रताः; T^s G1 [अ]हिते रताः. — ^o) Dn1. n4 D2. 2. 8
 अति- (for अभि-). K1. 2. 4 जानंते; Ks Bs Das. 34
 -वर्धते; Bo. 7. 8 (orig.). 9 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 -वर्तते;
 Bs (marg.) G2 -पद्यते (for -मन्यन्ते). — ^a) K1. 2
 ह्यन्योन्य-; Ds lacuna; M1. 5-7 तेन्योन्य- (for अन्योन्य-).
 K4 -स्पर्धिनस् (for 'नस्'). K7 Ds. 5. 7. 9 T G1. 2. 6
 Ms सदा; Ms. 7 lacuna (for तथा).

13 ^a) K7 D4. 9 वर्धमाना; T G2. 6 M1. 5-7 वध्य-;
 Gs वुध्य- (for वध्य-). K4. 6 V1 Bo. 6-9 Das. 34
 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 ह्यन्योन्यं (for अ-). — ^b) K4. 6
 Dn1. n4 Ds. 8. 8 अस्ययैः; Ds इंद्रियैः (for अस्ययाः).
 ☞ Cn : हारिभिः, हरणशीलैः रूपादिभिः । ☞ — ^c) K7
 Ds -तप्यते; Ds -वर्धते; Ds -यास्येते (for -वर्तन्ते).
 — ^d) D7 T G1. 8. 6 -प्रदर्शिन (for -प्रवेशिनः).

14 ^b) K7 D4. 9 गुणानाम् (for एतेषाम्). K1. 2. 4
 G1 अह उच्यते. ☞ Cn : एतेषां, विशेषोपासकानाम् । ☞
 — ^c) Ks रात्रीर. D4 वा (for च). — ^d) Bs मान-
 सश्च; G1 मनश्च स.

15 ^a) G2 M7 चेतति (for चरति). — ^b) K1
 चरितां; K4 Ds2 Ds चरितं; Dn1. n4 Ds1 Ds. 8
 चारितं; D4 चरितं; Ms चरितुं (for चरितं). — Ks. 7
 Bo. 6-9 Das. 34 Dn1. n4 Ds D2-5. 9 G2 editions
 repeat 15^{ed} after 16. — ^c) K7 (first time) D4
 (second time) वा (for च). K2 पश्यति. — ^d)

V1 Bo. 6-8 Dn1. n4 (last six first time) Ds1 (both
 times). s2 D2. 8 (all first time). s (both times). 7. 8
 अतु- (for अत्र).

16 M1. 5-7 om. 16; V1 reads the same on
 marg. — ^a) V1 कायाणि (for रूपाणि). — K7
 reads 16^{ed} on marg. — ^b) K1. 2. 4 transp. तु and
 न. K7 D4. 5 9 मनसा युज्यते च (K7 त-; Ds स) दा.
 — ^c) Ds1 मनसे (for 'सि'). D4 व्याकुलैश्च. — ^d)
 K1. 2 पश्येदेव; D7 पश्यन्नापि. — ^e) D7 T G1. 8. 6
 अथ (for तथा). — ^f) K7 B7 -चक्षते; D4 -वक्षते
 (for -चक्षते). — After 16, Ks. 7 Bo. 6-9 Das. 34
 Dn1. n4 Ds D2-5. 9 G2 editions repeat 15^{ed}.

17 Das om. 17. K2 om. (hapl.) 17^{ed}. K7
 D4 om. (hapl.) 17^{ed}. Ds reads the same on
 marg. — ^a) Ms. 7 तु (for च). K1. 4. 6 Bo. 6-9
 Das Dn1. n4 Ds D2. 8. 5. 8 तर्हिन्द्रियेषू (Bs. 8 Ds2 'येषु';
 Das 'येभ्यु-; Ds 'यसो') परमं (K1 Ds 'मे; K4 Ds. 8
 'मो); V1 तथेन्द्रियेषु परमं; D7 न चेन्द्रियस्पोपरमे; G2
 M1. 5 नस्वि (G2 'भी') द्विषेषूपरमे. — Ds om. 17^{ed}.
 — ^d) Ks Bo. 6. 9 Das Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 G2 Ms
 [उ]परमं; M1. 6. 7 'रतं (for 'रमो). Ds मनो व्युप-
 रमं भवेत्. — ^e) Ds -प्रभावाणि (for -प्रधानानि). — ^f)
 K1. 2. 4 चेन्द्रियाणि (for इन्द्रि-). Ks Bo. 6. 7. 9 Das
 Dn1. n4 Ds D2. 8. 7. 8 प्रभा (Dn4 'आ') वयेत्; Ms
 विहा (for विभा).

18 ^a) Ks V1 Bo. 6-9 Das. 34 च; Dn1. n4 Ds
 D2. 8. 8 तु (for हि). — ^b) Das ईश्वरे. — ^c) Ks
 Dn1 विशति; D7 वहे हि; T G1. 8. 6 वक्षे हि (for

C. 12. 11890
B. 12. 3 321.1
K. 12. 317.1

याज्ञवल्क्य उवाच ।

तत्त्वानां सर्पसंख्या च कालसंख्या तथैव च ।

मया प्रोक्तानुपूर्व्येण संहारमपि मे शृणु ॥ १

यथा संहारते जन्तुसंसर्ज च पुनः पुनः ।

अनादिनिधनो ब्रह्मा नित्यश्चाक्षर एव च ॥ २

अहःक्षयमथो बुद्ध्या निशि स्वप्नमनास्तथा ।

विशन्ति). — ^a) Da₁ ह; D₈ [ह]ति; D₈ [ह]दं (for [ह]ह). K₈ B₈ (orig.) 1. 9 D₈ 9 M₁ 5-7 editions महायशः; P₈ (marg.) महाशय (for 'यशः').

Colophon. Śi D₈ missing: K₈ 5 B₁-5 Da₁ 22 Dn₁ n₈ D₁ G₁ 5 M₁-4 absent. — *Sub-parvan*: K₁ 4. 6 V₁ B₁ 6. 7. 9 Da₈ 22 Dn₁ n₈ D₈ D₂-4. 7. 8 T G₁-8. 6 M₁ 5-7 मोक्षधर्म. — *Adhy. name*: K₁ 2. 4 B₈ 2. 8 Dn₁ D₈ D₈ 5. 7. 8 याज्ञवल्क्यजनकसंवादः; K₇ D₁ 9 याज्ञवल्क्यजनकसंवादे कालसंख्या; V₁ Dn₁ याज्ञवल्क्यसंवादः; B₁ 7 Da₈ 22 D₂ जनकयाज्ञवल्क्यसंवादः; T₁ महाभूततत्त्वकालनिवेदनं; G₈ याज्ञवल्क्यजनकसंवादे महाभूततत्त्वकालनिवेदनं; M₆ 6 याज्ञवल्क्यजनकसंवादे कालसंख्याकथनं. — *Śloka no.*: Da₁ Dn₁ 21; Dn₁ 20.

300

 This adhy. is missing in Śi D₈ (cf. v. 1. 12. 274. 13; 283. 15).

1 M₁ 5-7 याज्ञवल्क्य (for याज्ञवल्क्य). — ^a) Da₁ सत्त्वानां (for तत्त्वानां). D₈ सर्व- (for सर्व-). K₁ 2. 4 D₁ 9 -संज्ञा च; K₈ Da₁ -संख्यानं (for -संख्या च). — ^b) D₁ 9 कालसंज्ञा (for 'संख्या). — ^c) Da₁ मम (for मया). K₁ 2. 4 D₇ T G₁ 8. 6 -रूपेण; K₈ Da₁ Dn₁ D₈ D₈ M₆ -पूर्व्येण (for -पूर्व्येण).

2 ^a) K₁ राजन्; Da₁ यंतुन् (for जन्तुन्). — ^b) B₈ (marg.) तु (for च). — ^c) Da₁ ब्रह्म; Dn₁ ब्राह्मा (for ब्रह्मा). — ^d) M₇ नित्यं (for नित्यम्). B₈ [अ]क्षय (for [अ]क्षर). G₂ नित्य ईश्वर एव च.

3 ^a) K₁ 2 अहः; K₈ 1 Da₁ T₂ अहः; G₁ अहं (for अह-). D₈ अतो (for अथो). K₁ 4. 6 बुद्ध्या

चोदयामास भगवानव्यक्तोऽहंकृतं नरम् ॥ ३

ततः शतसहस्रांशुरव्यक्तेनाभिचोदितः ।

कृत्वा द्वादशधात्मानमादित्यो ज्वलदग्निवत् ॥ ४

चतुर्विधं प्रजाजालं निर्दहत्याशु तेजसा ।

जराय्वण्डस्वेदजातमुद्भिज्जं च नराधिप ॥ ५

एतदुन्मेषमात्रेण विनष्टं स्याणुजङ्गमम् ।

(for बुद्ध्या). — ^b) K₄ सुप्रमनासु; K₇ D₁ 9 T₁ G₁ 2. 6 M₁ 5-7 स्वन्तु° (for स्वम्). K₂ -मनस् (for -मनास्). V₁ तदा; M₁ 5-7 यदा (for तथा). — ^d) Da₈ अव्यक्ता; M₁ 5. 6 अव्यक्ते; Ca (gloss: महत्तत्त्वरूपः) अव्यक्तो (as in text). K₁ 2. 4 -कृतं परं; K₇ D₂ G₁ -कृतं नरः (D₂ 'र'); V₁ B₈ (marg. as in text) -कृतं मनः; T₁ G₈ 6 -कृतो नरः (for -कृतं परम्). K₁ अव्यक्तैर्हंकृतं (K₂ 'के ह कृतं' परं; Da₁ अव्यक्ताहंकृतं परं; D₈ व्यक्तो जनमहंकृतं. ☞ Ca: अहंकृतं नरं, अहंस्वरूपं परमेष्ठिस्वमादित्यस्य व्यञ्जयति ॥ Cn: अहंकृतं नरं, अहंकाराभिमानिनं महासूक्ष्मम् ॥ Cp: अहंकृतं अहंकारात्मकं नरं पुमांश्च रुद्रमित्यर्थः ॥ Cs: अव्यक्तोऽहंकृतं नरमिति अविद्योपाधिरश्वरोऽन्तर्धामिणमहंकारप्रधानं नरम् । ☞

4 ^a) V₁ (sup. lin. as in text) स च (for शत). — ^b) G₁ अव्यक्तान् (for अव्यक्तेन). D₈ अभि- (for अभि-). K₇ D₁ -चोदितः; D₈ -चोदितः (for -चोदितः). — ^c) G₂ द्वादशमात्मानम्. — ^d) K₂ आदित्योज्ज्वलम्. K₈ अग्निवत्; M₁ अग्निवाद् (for अग्निवत्). D₇ T G₁ 8. 6 आदित्यो ज्वल (G₁ 'लि' तेजिवत्).

5 ^a) Dn₁ D₈ चतुर्विध- (for 'च'). K₁ 2. 4 V₁ B₁ 6. 7. 9 Da₈ 22 Dn₁ n₈ D₈ D₂ 8. 8 महीपाल (Bo 'लो'); K₇ महीजालं; T G₁ 8. 6 प्रजाजालं (for 'जालं'). — ^b) D₇ निर्दहति (for निर्दं). K₁ 2 आरम-; B₈ एव; Da₈ 22 अग्नि- (for आशु). B₉ चेतसा (for तेजसा). — ^c) K₁ 2 जरायुङ्क- (sic); K₄ जरायुज- (for जराय्वण्ड-). V₁ B₁ 6. 9 Dn₁ n₈ D₈ D₂ 8. 6. 7. 8 जरायुजाङ्गस्वेदजोद्भिज्जं (B₈ 9 D₈ 2 'दे' च (D₈ 1 वा) नराधिप; Da₈ 22 जरायुजाङ्गस्वेदजातुद्भिदं च नराधिप; M₁ 5-7 जरायुजाङ्गस्वेदजातमुद्भिदमेव च.

6 ^a) K₁ 2. 4 एवम् (for एतद्). ☞ Cs: उन्मेषमात्रेण, युगपदुदयमात्रेण । ☞ — ^b) D₇ T₁ G₁ 8. 6 नष्टं

कूर्मपृष्ठसमा भूमिर्भवत्यथ समन्ततः ॥ ६
जगद्गृह्णामितबलः केवलं जगतीं ततः ।
अम्भसा बलिना क्षिप्रमापूर्यत समन्ततः ॥ ७
ततः कालाग्निमासाद्य तदम्भो याति संक्षयम् ।
विनष्टेऽम्भसि राजेन्द्र जाज्वलीत्यनलो महान् ॥ ८
तमप्रमेयोऽतिबलं ज्वलमानं विभावसुम् ।
ऊष्माणं सर्वभूतानां सप्ताचिषमथाञ्जसा ॥ ९

भक्षयामास बलवान्वायुरष्टात्मको बली ।
विचरन्ममितप्राणस्तिर्यग्ध्वमधस्तथा ॥ १०
तमप्रतिबलं भीममाकाशं ग्रसतेऽऽत्मना ।
आकाशमप्यतिनदन्मनो ग्रसति चारिकम् ॥ ११
मनो ग्रसति सर्वात्मा सोऽहंकारः प्रजापतिः ।
अहंकारं महानात्मा भूतभव्यमविष्यवित् ॥ १२
तमप्यनुपमात्मानं विश्वं शंभुः प्रजापतिः ।

C. 12. 11602
B. 12. 313(2). 19
K. 12. 317. 13

स्थावरजंगमं. — °) G₂ भूमि (for भूमिर्). — °) V₁ एव; Das M₆ अर्थ (for अथ). G₂ (also as in text) न संशयः (for समन्ततः). K₁. 2. 4 भवत्यविषमा-
स्ततः.

7 K₁. 2. 4 om. (hapl.) 7. V₁ reads 7^{ab} on marg.
— °) K₆ D₄. 9 दग्धा (for दग्धना). G₂ बलं (for
-बलः). — °) K₆ V₁ Bo. 6-9 Das. 44 Dn₁. n₄ D₈
D₂. 8. 8 T₁ G₆ केवलं; D₅ केवलो (for केवलं). K₇
D₄ जगती (for जगतीं). — D₈ 1 om. (hapl.) 7^{ad}.
— °) M₁ अंभसा; M₆ हंसत्वा (sic) (for अम्भसा).
M₁. 6. 7 बहुना (for बलिना). G₁ (also as in text)
[आ]क्षिप्य (for क्षिप्रम्). — °) D₇ T G₈. 6 आपूर्य च;
M₆-7 आपूर्यतीं (for आपूर्यत). K₆ Bo. 6. 8 (marg. as
in text). 9 Dn₁. n₄ D₈ D₂-5. 8. 9 आपूरय (Dn₄ 'ये')ति
सर्वेशः (K₆ B₆ D₄. 5. 9 'तः').

8 °) D₈ 1 कालाग्निमासाद्य ततः (by transp.). — °)
K₆ B₆ D₈ तदग्नौ; D₄ प्रदग्नी; D₄ तदमा (for
for तदम्भो). — °) Dn₁ विनष्टांभसि. — °) K₁. 2
जाज्वलेद्; K₄. 8 Bo. 6-9 Das. 44 Dn₁. n₄ D₈ D₂. 8. 8
T G₁. 2 M₅ जाज्वलति; D₈ प्रज्वलति (for जाज्वलीति).
K₂ अमलो; G₁ आनते (for अनलो). D₅ महानलः;
D₇ महाबलः (for [अ]नलो महान्).

9 °) K₁. 2. 4 [स]तिबलो (for 'बलं'). D₅. 7 T
G₁. 8. 6 M₁. 5-7 तमप्रमेयातिबलं. — °) M₆ चलमानं
(for ज्वलमानं). D₇ (marg. as in text) महाबलं (for
विभावसुम्). — °) D₇ औष्माणं (for ऊष्माणं). — °)
Dn₄ समासविम् (corrupt); D₈ प्रासाविषम् (sic)
(for सप्ताचिषम्). K₇ D₄. 9 [अं]भसा; G₁ [अं]जसः
(for [अ]ञ्जसा).

10 °) K₁. 2. 6 Dn₁. n₄ D₂. 8. 8 भगवान् (for बल-
वान्). — °) D₄ 4 वयुर् (for वायुर्). K₆ D₄. 9 रु-
(K₆ रु)क्षारमको; T₂ चेष्टा (for अष्टा). ॐ Ca:
209

वायोरेष्टात्मकत्वं, तिर्यक्पात-पवित्रस्व-भेदन-नोदन-बल-वीर्यो-
च्छ्रायता-वैप्रगुणतया प्राग्दर्शितम् ॥ Cp: अष्टात्मकः, अष्टसु
दिक्षु आत्मा शरीरं यस्य । यद्वा, तिर्यक्पातः पवित्रस्व नोदनं
बलमेव च । वीर्यमुच्छ्रायता स्थैर्यं वेगश्चाष्टगुणो मरुत् ॥ ॐ
— °) K₁. 2. 4 असृत्; K₇ अमितः; D₇ T G₁. 8. 6
अतुल (for अमित). K₆ B₆. 8 (marg.). 9 Das. 44
प्रज्ञ (K₆ 'ज्ञस्') (for -प्राणस्). M₁. 5-7 विचरत्यमित-
प्राणस्. — °) T₁ G₁. 3. 6 तदा (for तथा).

11 °) T G₁. 8. 6 M₁. 5-7 तमप्यति- (for 'प्रति').
— °) G₂ आकाशो (for आकाशं). K₁. 2. 4 V₁ सयं;
K₇ D₄. 9 [स]तिलं; B₆ (marg. as in text) [ss]म-
वान्; D₅ तथा; D₇ T G₁. 8. 6 पुनः; M₁. 5-7 [ss]मति
(for ssमना). G₂ आकाशं समतेजसा. — °) K₁ अनु-
नदं; K₄ Bo. 7. 8 Dn₁. n₄ D₈ D₂. 8. 8 अभिनदन्; V₁
B₆. 9 Das. 44 D₅ अनि; D₇ G₁. 8 अतिमहन्; T₁ G₆
अतिबलं (for अतिनदन्). K₂ आकाशमध्यनुनादन्; G₂
आकाशं प्रतिनदंतं. — °) K₂ चाधिकं; K₄. 6. 1 B₆-8
Dn₁ D₈ D₂. 8. 8. 9 चाधिकं; V₁ चारिकः; Dn₄ D₄
वाधिकं; D₅. 7 वातिकं; Cp (gloss: चरणशीलं) चारि-
कम् (as in text).

12 °) K₆. 7 Bo. 8 (marg. as in text). 9 Dn₁. n₄
D₈ D₂. 8. 8 भूतात्मा (for सर्वात्मा). — °) D₇ सोहं-
कारं (for 'कारः'). D₅. 7 प्रजापति (for 'पति'). — Das.
44 om. 12^{ad}; G₁. 8 om. (hapl.) 12^a-13^b. — °)
K₁. 2. 4. 6 V₁ Bo. 6-9 Dn₁. n₄ D₈ D₂. 8. 8. 7. 8 अहंकारो
(for 'कारः'). — °) K₄ B₆ भविष्यवत्; V₁ -भवत्यथा
(for -भविष्यवित्).

13 G₁. 8 om. 13^{ab} (cf. v. 1. 12). — °) K₁ तम-
प्यनु परात्मानं; B₆. 8 तमप्यभयमात्मानं; T₁ G₆ तमप्यनु
महात्मानं. — °) K₁. 2. 7 D₄ D₄. 9 T₁ G₆ विश्व-; B₆-9
D₅. 7 G₂ M₁. 5-7 विश्वः (for विश्वं). D₄ 4 प्रजापते
(for 'पतिः'). ॐ Cv: "सहजशीर्षं देवं विश्वार्धं

C. 12. 11602
B. 12. 313. 13
K. 12. 317. 13

अणिमा लघिमा प्राप्तिरीशानो ज्योतिरव्ययः ॥ १३

सर्वतःपाणिपादान्तः सर्वतोक्षिशिरोमुखः ।

सर्वतःश्रुतिमाल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १४

हृदयं सर्वभूतानां पूर्वणोऽङ्गुष्ठमात्रकः ।

अनुग्रसत्यनन्तं हि महात्मा विश्वमीश्वरः ॥ १५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०० ॥

३०९

याज्ञवल्क्य उवाच ।

पादावध्यात्ममित्याहुर्ब्राह्मणास्तत्त्वदर्शिनः ।

गन्तव्यमधिभूतं च विष्णुस्तत्राधिदैवतम् ॥ १

पायुरध्यात्ममित्याहुर्ध्यातत्त्वार्थदर्शिनः ।

विश्वशंसुवम्" इति श्रुतेः विश्वशंसुर्नारायणः । ॐ — °) K1.2 महिमा (for लघिमा). — °) T1 G6 [ई]शानं (for [ई]शानो).

14 = (var.) 6. 35. 13 : (var.) 12. 231. 29 ; 291. 16 ; B. 12. 285[4]. 75^{ed}-76^{ab} : B. 13. 14. 418^{ed}-419^{ab}. — °) D1 T G1-3.6 -पादं तत् (for पादान्तः). — K2 om. (hapl.) 14^b. — °) D1 T G1-3.6 -मुखं (for -मुखः). — °) B2 Das. 24 D1 T G1-3.6 -श्रुतिमल्ल (for -श्रुतिमाल्ल). M1. 6. 7 सर्वतःश्रुतिमल्लोकः ; M5 "तःश्रुतिमल्लोकः".

15 °) K1 D4 M1. 5-7 हृदयः ; D1. 9 T G1. 3. 6 हृदये (for हृदयं). — °) B2 (marg.) पूर्वतोऽङ्गुष्ठः ; D1 T1 G1. 3. 6 भावितो ; T2 भावनो ; M1 चर्मणो ; M5. 6 चर्मणो ; M1 चर्मणो (for पूर्वतोऽङ्गुष्ठः). K1 Bo Dn4 D2 -मात्रकं ; G2 -मात्रिकः (for -मात्रकः). — °) K4 V1 Bo. 7-9 Dn1. n4 D2 D2. 3. 8 अथ ; K5 Das. 24 D1 T G2. 6 अणुर ; B2 (orig.) D4. 6 G1. 3 M1. 5-7 अणु ; B2 (marg.) अणुं (for अणुः). K4. 6 V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 D2 D2. 3. 8 अनन्तो ; M5 अनन्ता (for अनन्तं). K1 अनुग्रसमनन्तं हि ; D2 अणुरसत्यनन्तं हि (sic). — °) G2 महानात्मा (hypermetric) (for महात्मा). D21 विशुर (for विश्वम्). D2 G2. 6 [ई]श्वरं (for [ई]श्वरः).

16 °) T G1. 3. 6 यतः (for ततः). M1. 5-7 सर्वम् (for सर्वम्). — °) K1.4 अक्षयोव्ययम् ; K2 अक्षयौ (for अक्षया). V1 transp. अव्ययम् and अव्रणम्. K1 अव्रजं ; K1 D2 अव्ययं (for अव्रणम्). M1. 5. 7 अक्षयव्रणमव्ययं (sic). — °) M1 -अव्ये (for -अव्य-). — °) K6. 7 सृष्टारम् (for सृष्टारम्). Bo D2 अनवस

ततः समभवत्सर्वमक्षयाव्ययमव्रणम् ।

भूतभव्यमनुष्याणां सृष्टारमनघं तथा ॥ १६

एषोऽप्ययस्ते राजेन्द्र यथावत्परिभाषितः ।

अध्यात्ममधिभूतं च अधिदैवं च श्रूयताम् ॥ १७

(for अनघं). K1.2 नृप ; K1 सदा (for तथा).

17 °) G2 एषो (for एषो). K1 V1 Bo. 6 (marg. as in text). 2. 9 Das Dn1 D2. 7 T G1. 2. 6 M1 [5] व्ययम् (for स्वयम्). — °) K6 V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 D2 D2. 3. 8 समुदाहृतः ; K1 D4. 5. 9 परिकीर्तितः (for "भाषितः"). — °) T2 transp. अधिभूतं and अधिदैवं. G2 बुद्ध्यात्ममतिभूतं च. K1.2 [अ]प्यधिदैवं ; V1 T1 G2 अधिदैवं (for "दैवं"). K1. 2. 4. 7 D1. 9 मे श्रुयु ; B1 तिष्ठतां (for श्रूयताम्). D2 अधिभूतं च मे श्रुयु ; D1 G1. 8 श्रूयतामधिदैवतं.

Colophon. Śi D2 missing ; K2. 5 B1-5 D21. 24 Dn2. n3 D1 G4. 5 M2-4 absent. D2 reads the colophon in marg. — Sub-parvan : K1. 2. 6. 7 V1 B2. 7. 9 Dn1. n4 D2 D2-5. 7-9 T G1. 2. 6 M1. 5-7 मोक्षधर्म. — Adhy. name : K1. 2. 4 V1 Bo. 7-9 Das. 24 Dn1 D2 D2. 3. 8 G2 याज्ञवल्क्यजनकसंवादः ; K1 D4. 9 संहारवर्णनं ; D2 याज्ञवल्क्यसंवादे संहारवर्णनं ; T1 तत्त्वसंहारकथनं ; G2 याज्ञवल्क्यजनकसंवादे तत्त्वसंहारकथनं ; M5. 6 संहारकथनं. — Adhy. no. (figures, words or both) : K6 37 ; B2 D2 136 ; Dn2 137 ; T1 G1. 6 135 ; T2 148 ; G2 150 ; M1. 6. 7 134. — Śloka no. : Dn1. n4 D2 17.

301

☞ This adhy. is missing in Śi D2 (cf. v. 1. 12. 274. 13 ; 283. 15).

1 K1 D2 याज्ञवल्क्यः ; G2 जाज्ञवल्क्यः ; M1. 5-7 यज्ञवल्क्य (for याज्ञवल्क्य). — °) K1.2 अध्यात्म (for

विसर्गमधिभूतं च मित्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ २
उपस्थोऽध्यात्ममित्याहुर्पथायोगनिदर्शनम् ।
अधिभूतं तथानन्दो दैवतं च प्रजापतिः ॥ ३
हस्ताध्यात्ममित्याहुर्पथासांख्यनिदर्शनम् ।
कर्तव्यमधिभूतं तु इन्द्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ ४
वागध्यात्ममिति प्राहुर्पथाश्रुतिनिदर्शनम् ।

वक्तव्यमधिभूतं तु वह्निस्तत्राधिदैवतम् ॥ ५
चक्षुरध्यात्ममित्याहुर्पथाश्रुतिनिदर्शनम् ।
रूपमत्राधिभूतं तु सूर्यस्तत्राधिदैवतम् ॥ ६
श्रोत्रमध्यात्ममित्याहुर्पथाश्रुतिनिदर्शनम् ।
शब्दस्तत्राधिभूतं तु दिशस्तत्राधिदैवतम् ॥ ७
जिह्वामध्यात्ममित्याहुर्पथातत्त्वनिदर्शनम् ।

C. 12. 11614
B. 12. 81-153. 8
K. 12. 318. 8

'रम्' . — ^b) K1 ब्रह्मणास्; G1 ब्राह्मणस्. G1 -दर्शनां;
M1. 5-7 -दर्शनाः (for -दर्शिनः). — K2. 4 om. (hapl.)
1^a-3^b. — ^c) T2 G1 अभिभूतं (for अभि). Dr T
G1-3. 6 M1. 5-7 तु (for च). — D5 om. (hapl.)
1^a-2^a.

2 K2. 4 om. 2; D5 om. 2^{ab} (for both, cf. v. l. 1.
1). — ^a) K1 अयमध्यात्म इत्याहुर्. — ^b) Dr T1
G1. 8. 6 -तत्त्वात्म- (for -तत्त्वार्थ-). Da4 -दर्शिनि; M1.
5-7 -दर्शनाः (for -दर्शिनः). — K1 om. (hapl.) 2^a-3^b.
— ^c) Bo. 6. 7. 9 Da2. 44 Dr T G1-3. 6 M1. 5-7 तु (for
च). — ^d) G2 स्युस् (for मित्रस्). Ds2 तत्त्वाधि-;
Da. 9 तत्रापि; T1 G1. 8. 6 चात्राधि- (for तत्राधि-).

3 K1. 2. 4 om. 3^{ab} (cf. v. l. 2, 1). Dr om.
(hapl.) 3^a-4^b. — ^b) T2 G1 यथातत्त्व- (for 'योग-').
K6 Bo. 6. 7. 9 Da2. 44 T1 G1-3. 6 -निदर्शि (Bo T1 G2. 6
'शै'नः; B8 Dn1. 44 Ds D2. 8. 8 -त्र (B8 [marg.]
'नि'दर्शिनः (D2 'तः') (for -निदर्शनम्). V1 ब्राह्मण-
स्त्वदर्शिनः. — ^c) K1. 2. 4. 1 Da. 9 T G1. 3. 6 अथ;
B8 यथा (for तथा). — ^d) K1. 2. 4 Da. 9 तु (for
च).

4 Dr om. 4^{ab} (cf. v. l. 3). — ^a) K1 हस्ता
बुध्यात्मम् (sic). — ^b) Ds2 G2 यथाश्रुति-; Ds G1. 8. 6
'संख्या- (for 'सांख्य-'). K6 Bo. 6. 7. 8 (marg.). 9 Das
Dn4 Ds2 T1 G2. 6 -निदर्शिनः (Br 'नः'); Da1 G8 -निद-
र्शनः (G8 'नाः'); Dn1 Ds1 Da. 8. 8 यथा संख्याननिदर्शिनः.
— Dr reads 4^{ab} after 8^{ab}. — ^c) G2 आदानम् (for
कर्तव्यम्). B8 T2 च; Da. 9 तु (for तु). Kr कर्म-
तत्राधिभूतं च. — ^d) K1. 2. 4 चन्द्रस्; K1 इन्द्रस् (sic);
Ds3 वह्निस्; G2 विष्णुस् (for इन्द्रस्). T1 G6 चात्रा-
धि- (for त'). Da4 इन्द्रहस्ताधिदैवतं.

5 K4 Ds2 om. (hapl.) 5. Kr G1 om. (hapl.)
5-6. — ^a) K1. 2 वागध्यात्ममित्याहुर्. — K1 om.
(hapl.) 5^b-6^a. — ^b) B8. 8 (marg.). 9 Das. 44 यथा-
योग-; Da. 9 'शास्त्र- (for 'श्रुति-'). K6 Bo. 6. 7. 9 Das.
44 Dn1. 44 Ds1 Da. 8. 8. 8 -निदर्शि (Da4 'शै'नः; - Dr

T G8 -निदर्शि (T2 'शै'नात् (for -निदर्शनम्). G2 योग-
तत्त्वार्थनिर्दिनः. — ^c) B8 (marg. as in text) अव्यक्तम्
(for वक्तव्यम्). K2. 6 Bo. 6-8 Da2. 44 Ds च (for
तु). G2 वचनं स्वधिभूतं तु. — ^d) V1 B8 (marg. as
in text) T G2. 8. 8 M1. 5-7 अक्षिस्; Bo आपस्; B6. 9
Da2. 44 बुद्धिस्; Dn4 इन्द्रस् (for वह्निस्). Dr T1
G8. 6 चात्र (for तत्र). — After 5, G2 reads 10.

6 Kr G1 om. 6; K1 om. 6^a (cf. v. l. 5). Dr
om. (hapl.) 6-7. — ^a) Dn4 चतुर (for चक्षुर).
— K2 om. (hapl.) 6^b-8^a. D5 om. (hapl.) 6^b-13^a.
— ^b) B8 यदा श्रुति-; T G2. 8. 6 यथायोग-; M1. 5-7
'शास्त्र- (for 'श्रुति-'). K6 B6. 9 Das Dn1. 44 Ds
Da. 8. 8 T1 G2. 6 -निदर्शिनः; Bo. 1 Da2 -निदर्शनः; G8
'शै'नां (for 'शै'नम्). — ^c) G2 अध्यात्म- (for अत्राधि-).
T1 G8 च (for तु). — ^d) V1 Bo. 6 (marg. as in
text). 8. 9 Dn1. 44 Ds D2. 8. 8 T G2. 6 चापि (for
तत्र).

7 K2 Ds. 1 om. 7 (cf. v. l. 6). M1 om. (hapl.)
7-9. — ^a) K4 जिह्वा चाध्यात्मम्; D2 जिह्वामध्यात्मम्
(for श्रोत्रम्). — K4 om. (hapl.) 7^b-8^a. — ^b)
Da. 9 T1 G1. 8. 6 M6-7 यथाशास्त्र- (for 'श्रुति-'). K6
Bo. 6. 7. 9 Da2. 44 Dn1. 44 Ds D2. 8. 8 -निदर्शि (Da2.
44 'शै'नः (for 'शै'नम्). G2 योगिनस्त्वदर्शिनः. — For
7^{ab}, Kr subst.:

766* कर्णावध्यात्मकं ज्ञेयं प्राहुः सांख्यनिदर्शनाः ।

— V1 reads 7^a-8^b on marg. — ^c) K1 शब्द एव;
K6 Bo. 6. 8. 9 Da2 Ds T G1-3. 6 M1 शब्दमत्र (for
शब्दस्तत्र). — ^d) K6 V1 Bo. 6-8 Da2. 44 Dn1. 44 Ds
Da. 8. 8 T G1. 8. 6 चात्र (for तत्र).

8 Ds M1 om. 8 (cf. v. l. 6, 7). K2. 4 om. 8^a
(cf. v. l. 6, 7). V1 reads 8^{ab} on marg. — ^a) K1
जिह्वा चाध्यात्मम्; Kr Da. 9 जिह्वेय (for जिह्वाम').
— ^b) K6 V1 Bo. 6-8 Da2. 44 Dn1. 44 Ds D2. 8. 8
यथाश्रुति-; Kr 'शास्त्र- (for 'तत्त्व-'). K6 Bo. 6. 7. 9
Das Dn1. 44 Ds D2. 8 G2 -निदर्शिनः; Da4 -निदर्शनः;

c. 12. 11614
B. 12. 214(3). 8
K. 12. 318 8

रस एवाधिभूतं तु आपस्तत्राधिदैवतम् ॥ ८
प्राणमध्यात्ममित्याहुर्थाश्रुतिनिदर्शनम् ।
गन्ध एवाधिभूतं तु पृथिवी चाधिदैवतम् ॥ ९
त्वग्गध्यात्ममिति प्राहुस्तत्त्वबुद्धिविशारदाः ।
स्पर्श एवाधिभूतं तु पवनश्चाधिदैवतम् ॥ १०
मनोऽध्यात्ममिति प्राहुर्थाश्रुतिनिदर्शनम् ।
मन्तव्यमधिभूतं तु चन्द्रमाश्चाधिदैवतम् ॥ ११

Ds 'ज्ञानात्' (for 'ज्ञानम्'). — After 8^{ab}, D₇ reads 4^{cd}. K₇ om. (hapl.) 8^c-9^b. G₁ om. (hapl.) 8^c-11^b. — ^a) K₁. 2. 4 चापस् (for आपस्). K₁ तत्रादि-; K₂ तत्रापि (for तत्राधि-). ☞ C₇: आपः, अबभिमानी वरुणः । ☞

9 Ds G₁ M₁ om. 9 (cf. v. l. 6, 7, 8). K₇ om. 9^{ab} (cf. v. l. 8). K₂ om. (hapl.) 9-10. — ^a) M₇ प्राणम् (for प्राणम्). — ^b) D₄. 9 यथाशास्त्र- (for 'श्रुति-'). K₅ B₅. 7. 9 D₃ D₁. n₄ निदर्शिनः; D₄ निदर्शनः; D₅ D₃. 3 निदर्शनात्; D₂ निदर्शनात् (for 'ज्ञानम्'). — ^c) B₇ अभिभूतं (for 'अधि'). V₁ च (for तु). G₂ प्रातव्यमधिभूतं तु. — ^d) K₅ वा (for च). G₂ अधिनावधिदैवतं.

10 K₂ Ds G₁ om. 10 (cf. v. l. 9, 6, 8). G₂ reads 10 after 5. — ^a) D₂ अध्यात्म (for 'त्मम्'). K₁. 4 स्वाप्यध्यात्ममित्याहुः; T₁ G₅ त्वचमध्यात्ममित्याहुः. — ^b) K₁ प्राहुस्तत्त्व-; D₂ तथा शास्त्र- (for तत्त्वबुद्धि-). B₅ यथाश्रुतिनिदर्शनं; G₂ ऋषयस्तत्त्वदर्शिनः. — ^c) K₄. 7 V₁ Bo. 6. 7. 9 D₃. 4 D₁. n₄ Ds D₂. 3 M₇ स्पर्शम्; M₁. 5. 6 स्पृश्यम् (for स्पर्श). K₁ च (for तु). — ^d) K₇ D₄. 9 G₂ वायुस्तत्र (for पवनश्च).

11 Ds om. 11 (cf. v. l. 6). G₁ om. 11^{ab} (cf. v. l. 8). — ^a) K₅ T₁ G₅ मन अध्यात्ममित्याहुः; G₂ मनस्त्वध्यात्ममित्याहुः. — ^b) G₂ यथावेद- (for 'श्रुति-'). K₅ V₁ Bo. 6-9 D₃. 4 D₁. n₄ Ds D₂. 3 यथा (K₅ योग)शास्त्रविशारदाः; K₇ D₄. 9 यथाशास्त्रनिदर्शनात्; G₂ योगिनस्तत्त्वचितकाः. — ^c) K₁. 2. 6 B₅ च (for तु). — ^d) K₅ चंद्रमा (for 'मास्').

12 Ds om. 12 (cf. v. l. 6). G₂ transp. 12 and 13. — ^a) K₁ अहंकारात्मि; K₂. 4 'कारितम्; V₁ B₇-9 D₃. 4 D₂ अहंकारिकम्; D₇ T₁ G₁. 2. 6 M₁. 5-7 अहंकारम् (for 'कारिकम्'). K₇ D₄. 9 अहंकारमथाध्यात्मम्. — ^b) D₄ तत्र; M₁. 5-7 तत्र (for तत्त्व).

अहंकारिकमध्यात्ममाहुस्तत्त्वनिदर्शनम् ।
अभिमनोऽधिभूतं तु भवस्तत्राधिदैवतम् ॥ १२
बुद्धिरध्यात्ममित्याहुर्थावेदनिदर्शनम् ।
बोद्धव्यमधिभूतं तु क्षेत्रज्ञोऽत्राधिदैवतम् ॥ १३
एषा ते व्यक्ततो राजन्विभूतिरनुवर्णिता ।
आदौ मध्ये तथा चान्ते यथातत्त्वेन तत्त्ववित् ॥ १४
प्रकृतिर्गुणान्विकुरुते स्वच्छन्देनात्मकाम्यया ।

K₅ Bo. 6-9 D₁. n₄ D₂ D₂. 3. 7. 8 T₁ G₂. 6 निदर्शिनः; V₁ G₁ 'ज्ञानः; D₅ 'ज्ञानं (for 'ज्ञानम्'). — K₄ om. (hapl.) 12^c-13^b. K₁. 2 transp. 12^{cd} and 13^{cd}. — ^a) D₃. 4 अभिमनो (for अभि-). K₁. 2 [s]धिदैवत्; G₁ [s]भिभूतं (for सधि-). K₁. 2 V₁ च (for तु). — D₅ om. 12^d. — ^d) K₁. 2 V₁ विधित्तत्र; K₅ Bo. 6-9 D₃ D₁. n₄ D₂ D₂. 3 बुद्धिश्चा (D₄ 'र')त्र; D₇ G₁ रुद्रस्तत्त्व; T₁ G₂. 6 रुद्रस्तत्र; G₂ M₁. 5-7 विरिंचोत्र (for भवस्तत्र). D₄ बुद्धिरनाधिदैवतं.

13 K₄ om. 13^{ab} (cf. v. l. 12). Ds om. 13^a (cf. v. l. 6). K₅ om. (hapl.) 13. G₂ transp. 12 and 13. — ^a) K₅ D₄ बुद्धिम् (for बुद्धिः). — ^b) D₇ यथादेव- (for 'वेद-'). K₁ निदर्शनात् (for 'ज्ञानम्'). K₅ V₁ Bo. 6. 7. 8 (marg.). 9 D₁. n₄ Ds D₂. 3 5. 8 यथावदभिदर्शिनः (Ds 'ज्ञानं'); B₅ (orig.) यथाश्रुतिनिदर्शनं; D₃. 4 यथातत्त्वनिदर्शिनः (D₄ 'ज्ञानः'); G₂ यथावेदार्थवेदिनः. — K₁. 2 transp. 12^{cd} and 13^{cd}. — ^c) K₁ अतिभूतं (for अधि-). K₁. 2. 4 B₅ च (for तु). K₇ D₄. 9 अभिभूतं तु बोद्धव्यं. — ^d) K₂ क्षेत्रज्ञे (for 'ज्ञे'). K₂. 4 न; K₅. 7 B₅ D₁. n₄ D₂. 4. 5. 8. 9 G₁ च; V₁ [s]य (for सत्र). — After 13, G₂ ins.:

767* चित्तमध्यात्ममित्याहुर्योगिनः सूक्ष्मदृष्टयः ।

अधिभूतं चैत्यमाहु रुद्रस्तत्राधिदैवतम् ।

14 ^a) K₄ D₄ एष (for एषा). K₇ V₁ Bo. 9 D₁. n₄ Ds D₂-4. 8. 9 C₁. 8 व्यक्ततो; G₂ व्यक्तज्ञा (for व्यक्ततो). — ^b) K₅ V₁ Bo. 6-9 D₃. 4 D₁. n₄ Ds D₂. 3 दर्शिता; Ds T₁ वर्णिता; (for 'ता'). — ^c) K₇ V₁ Bo. 6. 7. 8 (marg. as in text). 9 D₁. n₄ Ds D₂-5. 8. 9 T₁ G₂. 6 M₁. 5-7 तथात्वे च (for तथा चान्ते). — ^d) K₁. 6 तथा (for यथा). G₂ M₁. 5-7 यथावत्त्वहेतुभिः.

15 ^a) Hypermetric. D₃ प्रकृति- (for 'तिर'). K₁. 2 गुणं (for गुणान्). K₅ B₅. 9 प्र- (for 'वि-').

क्रीडार्थं तु महाराज शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १५
यथा दीपसहस्राणि दीपान्मर्त्याः प्रकुर्वते ।
प्रकृतिस्तथा विकुरुते पुरुषस्य गुणान्वहन् ॥ १६
सत्त्वमानन्द उद्रेकः प्रीतिः प्राकाश्यमेव च ।
सुखं शुद्धित्वमारोग्यं संतोषः श्रद्धानता ॥ १७
अकार्पण्यमसंरम्भः क्षमा धृतिरहिंसता ।
समता सत्यमानुष्यं मार्दवं हीरचापलम् ॥ १८
शौचमार्जवमाचारमलौल्यं हृद्यसंभ्रमः ।

इष्टानिष्टवियोगानां कृतानामविकथनम् ॥ १९
दानेन चानुग्रहणमस्पृहार्थं परार्थता ।
सर्वभूतदया चैव सत्त्वस्यैते गुणाः स्मृताः ॥ २०
रजोगुणानां संघातो रूपमैश्वर्यविग्रहे ।
अत्याशित्वमकारुण्यं सुखदुःखोपसेवनम् ॥ २१
परापवादेषु रतिर्विवादानां च सेवनम् ।
अहंकारस्त्वसत्कारश्चिन्ता वैरोपसेवनम् ॥ २२
परितापोऽपहरणं हीनाशोऽनार्जवं तथा ।

C. 12. 11629
B. 12. 314(3). 23
K. 12. 310. 23

—^b) K₆ अनु-; D₁ आत्मा (for आत्म-); D₅ स्वच्छंदे
चात्मकाभ्यया. —^c) K₁. 2. 4 क्रीडाकृते; D₁ D₂. 8
क्रीडार्थं तु; Dr T G₁. 3. 6 M₁. 5-7 क्रीडनार्थं (for क्री-
डार्थं तु). —^d) K₆ शतसो (for 'शो').

16 ^a) D₁ D₈ यदा (for यथा). —^b) K₁ मर्त्यैः
(for मर्त्याः). —^c) Hypermetric. Dr T₁ G₁. 3. 6
प्रकुर्वते (for 'तिस्'). G₂ M₁. 5. 7 प्रकृतिस्था (G₂ 'तिः
सा) विकुरुते. —^d) Dr G₁. 3. 6 पुरुषः स्व-; T₁ G₆
'वस्तान्' (for 'वस्य'). — After 15, G₂ ins. अथ सत्त्व-
गुणा वर्णयन्ते ।

17 ^a) K₆ तत्त्वम् (for 'सत्त्वम्'). D₄. 9 M₁. 6. 7
आनन्दम्. K₇ उद्रेक-; T₂ उद्वेगः (for उद्रेकः). G₂
सर्वं दानमनुद्वेगः. —^b) K₁. 2. 4 G₁ प्रा (K₁ प्र) काभ्यम्;
D₄ काश्यपम् (for प्राकाश्यम्). —^c) K₁ बद्धत्वम्;
V₁ बुद्ध-; Dr T G₁. 3. 6 M₁. 5-7 शुद्ध- (for शुद्धि-).
K₆ Br-9 D₂. 44 सुखसंगित्वमारोग्यं; K₇ D₃. 5. 9 सुखं
वृद्धिस्यारोग्यं. —^d) D₄ G₁ संतोष-; T₂ 'वं' (for
'व').

18 ^a) K₄. 7 असंरम्भ- (for 'रम्भः'). —^b) K₁. 6
B₆ G₆ अहिंसता (for 'सता'). —^c) D₄ D₈ आनुष्य-
(for 'ण्य'). D₁ समता सत्यमानुष्यं. —^d) K₇ Br-9
D₂ D₄. 5. 7. 9 T G₁. 3. 6 मार्जवं; M₁. 6 lacuna (for
मार्दवं).

19 K₂. 4. 7 om. 19^{ab}. —^a) D₄. 7. 9 T₁ G₁. 3. 6
मार्दवम् (for मार्जवम्). K₁ Dr T G₁. 3. 6 आचारस्य
(for 'रस्य'). —^b) K₆ B₆ अलौल्यं. V₁ हृद्य- (for
हृद्य-). D₄. 5. 9 चापलं (for 'संभ्रमः'). K₁ त्वलौल्यं
हृद्यचापलं; Dr T G₁. 3. 6 स्वपारुष्यमपैशुन्यं. —^c) Dr
T G₁. 3. 6 M₁. 5-7 इष्टापूर्तयि (Dr G₁ 'तं वि-; T₁ G₆. 6
'तम') शेषाणां. — G₂ reads 19^a twice. —^d) M₁
कृतानाम् (for कृतानाम्). K₆ अविकल्पना; V₁ B₆. 8

D₁. n₄ D₈ 'कथना (Bo 'ना-); D₈ D₂. 8 'कथनात्
(for 'कथनम्). D₅ कृतानामधिकानं; Dr T G₁. 8
(both times).^e 'मध्यकीर्तनं.

20 ^a) B₆ (marg. as in text) चापि; D₁. n₄
D₁ D₂. 3. 8 चात्म-; D₂ वात्म-; D₄ वानु- (for चानु-).
—^b) K₆ V₁ B₆. 5-9 D₂. 44 D₁. n₄ D₈ D₂. 3. 6. 8
अस्पृहत्वं (B₆ [marg.] 'हार्थ-); K₇ Dr T G₁. 3. 6 M₁.
5-7 'हा च; D₄. 9 'हार्थ- (for 'हार्थ-). K₇ D₄. 5. 7 T
G₁. 3. 6 परार्थतः; B₆ 'तमता; D₄ 'थिता; D₁ यथा-
र्थता (for परा-). G₂ अस्पृहा परमार्थता. —^c) K₇
सर्वभूते (for 'भूत-). D₄ चैव (for चैव). —^d) Dr
सत्त्वस्यैते (for सत्त्वस्यैते).

21 ^a) K₇ D₄. 9 T₁ G₂ गुणस्य; T₂ G₆ M₁. 5-7
गुणा (G₆ 'ण) स्तु (for 'गुणानां). V₁ संघातं; G₂
संघातो; G₈ संघाते (for 'तो). K₁. 2. 4 रजोगुणस्त्व-
संघा (K₂ 'गा) त- —^b) K₁. 2. 4 रूपान् (for रूपम्).
K₁. 2. 4 V₁ विग्रहाः; K₇ D₄. 5. 9 G₁ विग्रहः; D₁ D₄
D₁ विग्रहैः; Dr T G₂. 6 विग्रहो (for 'हे). —^c)
K₁. 2. 4. 6 B₆ D₂. 44 D₁. n₄ D₈ D₂. 3. 8 अत्यागि-
त्वम्; B₆ अद्याशित्वम्; B₇ अत्यशित्वम्; D₄ अत्यासी-
त्वम् (for 'शित्वम्). K₁ अकारिण्यं; G₁ 'पण्यं (for
'रुण्यं).

22 ^a) D₂ [अ]रतिर् (for रतिर्). D₄ परापवादे-
ष्टारतिर्; D₄ 'पदेशेषु रतिर्. —^b) B₆. 9 विषादानां
(for विवा-). —^c) T₁ सत्कारश्च (for [अ]त्).
K₆. 7 B₆. 6. 7. 9 D₂. 44 D₁. n₄ D₈ D₂. 5. 9 G₂ M₁.
5-7 अहंकारमसत्कारश्च (K₇ D₄. 9 Mr 'कारं; D₅ 'कर्म').
—^d) D₅ चिन्ता (for चिन्ता). G₆ सेवने (for 'नम्).
K₂. 4 D₄. 9 चित्तवैराग्यसेवनं; G₁ 'वैरसेवनं (sic).

23 ^a) K₁ V₁ परदास (V₁ 'रो) प्रहरणं; K₂. 4 पर-
वादापहरणं; K₆ परमापोपि ह-; B₆. 6. 7. 9 D₂. 44 D₁.

C. 12. 11629
B. 12. 314(2). 23
K. 12. 316. 23

मेदः परुषता चैव कामक्रोधौ मदस्तथा ।

दूषो द्वेषोऽतिवाद्दश्च एते प्रोक्ता रजोगुणाः ॥ २३

तामसानां तु संघातं प्रवक्ष्याम्युपधार्यताम् ।

मोहोऽप्रकाशस्तामिस्रमन्वतामिस्रसंज्ञितम् ॥ २४

मरणं चान्धतामिस्रं तामिस्रं क्रोध उच्यते ।

तमसो लक्ष्णानीह भक्षणाभिमिरोचनम् ॥ २५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०१ ॥

na Ds D2. 2. 2 परे (Ds2 D2 'री' तापोनिह'; D1 T G1. 2. 2 'भावोपह'; G2 'हालोप'; M1. 5-7 'भापाप'. —^b) K1. 4 श्रीनाथो (for ही'). B2 मार्जवं (for स्ना'). —^c) K1 मेदाः. K4 B7-9 Ds2 D2 पुरुषता (for प'). D2 चैवं. M1. 5-7 दया पारुष्यता चैव. —^d) Ks V1 Bo. 6-8 Das. a4 Dn1. n4 Ds2 D2. 7. 8 G1 कामक्रोधो (B2 'चा'); K1 Ds1. D4. 5. 9 'क्रोध'; D2 T G2. 6 कामः क्रोधो (for कामक्रोधो). Das दमसः; D4. 5. 9 मदासः; M1. 6. 7 तमसः (for मदसः). —^e) V1 वि- (for जति). K1 वादाश्च; T G1. 3. 6 M1. 5-7 मानश्च (for वादश्च). —^f) K1. 2 त्वेते; K1 D4. 9 [ह]लेते (for एते). M1 चोक्ता (for प्रोक्ता).

24^a) K1 तमसानां (for तां?). K1 D4. 5. 9 च (for तु). K2 संगतं; Das संघातः; T G1. 3. 6 'तान् (for 'तं). —^b) Ks प्रवक्ष्यामि. K1. 2. 7 D4. 5. 9 अद- (Ds 'प)धार्यतां (for उप'). —^c) K4 मोहो; B1 मोहाद् (for मोहो). K4 तामसम्; Ks. 1 Ds1 D4. 9 तामिस्रम् (for 'मिस्रम्). —^d) K1. 4. 6. 7 D1. 9 'तामिश्र- (for 'स्र'). M1 संज्ञकं (for संज्ञितम्).

25^a) Ds1 बाधः; Ds चात्र; D1 T G1-3. 6 M1 त्वं- (for चान्ध-). K4. 6. 7 Dn4 Ds1 D4. 9 'तामिश्रं; Das lacuna; T2 तामिस्र (for 'स्र). —^b) Ks. 1 Dn4 D4. 9 तामिश्रं; Das. a4 M1. 5-7 तामिस्रः; Ds1 'श्रे (for 'स्रं). —^c) K1. 4 तमसे (for 'सो). Das नमसो लक्षणा हीना (sic). —^d) K1. 2 [अ]भक्ष्या (K2 'क्षी'णामभिरोचनं; K1 B6-9 D1. 9 G1. 2. 6 भक्ष्या (K1 B1 Ds T G1. 2 'क्षी'णामति (B2 'मिति; G1 'मपि)-रोचनं; Dn1. n4 D2. 2. 7. 8 भक्षणाद्यभि (Dn1. n4 D2 'त्यति; D2 'द्यति'रोचनं; Ds तक्षणाद्यभिरो; Ds तक्षणाद्यतिरो).

26 Das. a4 om. 26^{ab}. —^b) Bo. 6. 8 Dn4 Ds1 पापेषु (for पेयेषु). K1 अतृप्ततां. Ks. 1 B1. 9 तथा

भोजनानामपर्याप्तिस्तथा पेयेष्वतृप्तता ।

गन्धवासो विहारेषु शयनेष्वासनेषु च ॥ २६

दिवास्त्रमे विवादे च प्रमादेषु च वै रतिः ।

नृत्यवादित्रगीतानामज्ञानाच्छूद्धानता ।

द्वेषो धर्मविशेषाणामेते वै तामसा गुणाः ॥ २७

पापेषु तृप्ता. —^d) Ks वा (for च). Das. a4 शय-
नेषु सनेषु च.

27^a) Ks V1 Bo. 6 (marg. as in text). 7-9 Das.
a4 Dn1. n4 Ds2 D7. 3. 5 G2 [5]ति- (for वि-). D1
विवादे (for विवादे). G1 दिवास्त्रमे विवादे च; M1.
5-7 दिवास्त्रमातिवा. —^b) K1. 2 (sup. lin. as in text)
प्रमादेषु (for प्रमा'). —^c) K1. 2 T G1-3. 6 नृत्य-;
K4 नृत्य- (for नृत्य-). D4 'वारित्र-; G1 'वादीत्र- (for
'वादित्र-). —^d) Gs ज्ञानान्यशूद्धानता. —^e) K1.
2. 4 द्वेषश्च धर्मविदुः (K2 'द्व)षाम्. —^f) Dn4 तामसा
(for 'सा). — After 27. 9 Ds. 1 ins.:

768* इत्येवं सप्तदशको राशिरव्यक्तसंज्ञकः ।

सर्वैरिहेन्द्रियायैश्च व्यक्ताव्यक्तैश्च संहृताः ।

पञ्चविंशक इत्येव व्यक्ताव्यक्तमयो गणः ।

एतैः सर्वैः समायुक्ताः पुमानित्यभिधीयते ।

[(L. 1) D1 एव. — (L. 2) D1 व्यक्तान्यक्ताश्च संहृताः
(for the post. half). — (L. 3) Ds om. व्यक्त.]

Colophon. S1 Ds missing; Ks. 5 B1-5 Das. a2
Dn2. n8 D1 G4. 5 M2-4 absent. — Sub-parvan:
K1. 6. 7 V1 Bo. 7. 9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 4. 5. 7-9 T
G1. 2. 6 M1. 5-7 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K1. 2. 4
V1 Bo. 12-9 Das. a4 Dn1. n4 D1. 8. 8 याज्ञवल्क्यजनक-
संवादः; K1 D4. 9 आध्यात्माधिभू (K1 'भौ'तिकं; Ds
याज्ञवल्क्यसंवादः; Ds याज्ञवल्क्यजनकसंवादे विभौतिकः;
T1 अध्यात्मादिगुणत्रयगुणकथनं; Gs याज्ञवल्क्यजनकसंवादे
अध्यात्मादिगुणत्रयगुणकथनं; M1. 5-7 याज्ञवल्क्यजनकसंवादे
भूतवर्णनं. — Adhy. no. (figures, words or both):
Ks 38; B1 T1 G1. 7 136; B2 140; Dn1 139;
Dn4 138; Das Gs Ms 137; T2 149; G2 152;
M1. 6. 7 135. — Śloka no.: Das Dn1. n4 Ds. 28.

३०२

याज्ञवल्क्य उवाच ।

एते प्रधानस्य गुणास्त्रयः पुरुषसत्तम ।

कृत्स्नस्य चैव जगतस्तिष्ठन्त्यनपगाः सदा ॥ १

शतधा सहस्रधा चैव तथा शतसहस्रधा ।

कोटिशश्च करोत्येष प्रत्यगात्मानमात्मना ॥ २

सात्त्विकस्योत्तमं स्थानं राजसस्येह मध्यमम् ।

तामसस्याधमं स्थानं प्राहुरध्यात्मचिन्तकाः ॥ ३

केवलेनेह पुण्येन गतिमूर्ध्वासवामुयात् ।

पुण्यपापेन मानुष्यमधर्मेणाप्यधोगतिम् ॥ ४

द्वंद्वमेषां त्रयाणां तु संनिपातं च तत्त्वतः ।

सत्त्वस्य रजसश्चैव तमसश्च शृणुष्व मे ॥ ५

सत्त्वस्य तु रजो दृष्टं रजसश्च तमस्तथा ।

तमसश्च तथा सत्त्वं सत्त्वस्याव्यक्तमेव च ॥ ६

अव्यक्तसत्त्वसंयुक्तो देवलोकमवाप्नुयात् ।

रजःसत्त्वसमायुक्तो मनुष्येषूपपद्यते ॥ ७

रजस्तमोभ्यां संयुक्तस्तिर्यग्योनिषु जायते ।

रजस्तामससत्त्वैश्च युक्तो मानुष्यमाप्नुयात् ॥ ८

पुण्यपापविद्युक्तानां स्थानमाहुर्मनीषिणाम् ।

C. 12. 11643
B. 12. 319(A). 9
K. 12. 319. 9

302

This adhy. is missing in Śi Ds (cf. v. l. 12. 274. 13; 283. 15).

1 M₁ याज्ञवल्क्य (for 'वल्क्य'. —^a) D₁ अनुपगाः. K₁ तदा; G₁ तथा (for सदा). — After 1, K₆ V₁ Bo. 6. 7. 8 (marg.).⁹ D_{as}, a₄ D_{n1}, n₄ D_s D₂, s. 5. 7. 8 Cv editions ins.:

769* अव्यक्तरूपो भगवान्शतधा च सहस्रशः ।

2 K₆ V₁ Bo. 8 D_{as}, a₄ D_{s2} D₂, 7 om. (hapl.) 7^{ab}. —^a) Hypermetric. Cv दशधा (for शतधा). K₁ शतधा च सहस्रधा च. ☞ Cv : दशधा सहस्रधा, दशसहस्रधा चेत्यावृत्त्या योजना । ☞ —^a) K₂ करोत्येष; B_s (before corr.) D_s, 7 'त्येव; T G₁, s M₁, 5-7 'त्येषा. —^a) D_{as} प्रत्यगात्मनम्; T₂ G₁, s M₁, 5-7 प्रकृत्या (G₁ 'ता'स्मानम्.3 K₂ om. 3-4. G₂ om. (hapl.) 3^{be}. —^a) B₆ स राजस्य; D_{n4} नरासस्य (for राज'). D_s, 7 [इ]व; M₁, 5-7 तु (for [इ]ह). —^a) Bo तामसश्चाधमं. —^a) D₄ आहुर (for प्राहुर).4 K₂ om. 4 (cf. v. l. 3). —^a) D_s erroneously repeats लेनेह पुण्येन गति after रज (in 5^a). —^b) K₆, 7 D_{as} D_{s1} गतिमूर्धा (K₆ 'ई'म्; G₁ 'मूर्ध्वा'म्. K₁ गतिमूर्धासवामुयात् (sic). —^a) T₁ G_s पुण्यापुण्येन मानुष्यम्. —^a) M₁ अधोगतिः. K₆ B_s (marg. as in text), 7. 9 D_{as} अधर्मेणाप्य (B₄ 'व'; D_{as} 'व'मां गति; D_{as} 'धर्मेगति).5 For the repetition in D_s, cf. v. l. 4. —^a)K₁, 2. 4 उत्तरेषां; G₁ द्वंद्वमोक्षां (for 'मेषां). K₁ च (for तु). —^b) D_s (before corr.) संनिपाते; M₁, 7 'पातश्च. B_s, 8 तु (for च). K₄ V₁ D_{n1}, n₄ D_s D₂, 7. 8 तद्वतः (for तत्त्वतः). —^a) K₂ रजसा. — K₄ repeats 5^a-6^b after 8^a.6 For the repetition in K₄, cf. v. l. 5. —^a)K₆ V₁ D_s, 7 T G₁-s. 6 M₁, 5-7 च (for तु). K₁ रजसो (for तु रजो). K₁, 2. 4 (both times) दोषो; K₆ D₂, 9 G₂ द्वंद्वं; K₁ G₁ द्वष्टं; B_s द्वष्टि (for द्वष्टं). —^b) K₁ D₄, 9 तु (for च). —^a) K₁ D₄, 9 नित्यं (for सत्त्वं). —^a) K₁, 2. 7 D₄, 5. 7. 9 सत्त्वाद् (for सत्त्वस्य). — After 6, K₁ ins.:

770* सत्त्वं प्रपद्यते सत्त्वादव्यक्ताव्यक्तमेव च ।

7 D_{as} reads 7^{ab} twice. —^a) K₂ अव्यक्ताद्; K₄, 6 V₁ Bo. 6-9 D_{n1}, n₄ D₂, s. 5. 7. 8 T G₁, 2. 6 Ca अव्यक्तः; D_{as} (second time) रजसः (for अव्यक्तः). ☞ Ca : सत्त्वसंयुक्तः, सत्त्वोद्देकादुत्पन्नात्मज्ञानः । ☞ — K₂, 4 om. (hapl.) 7^{be}. D_{s1} D_s om. (hapl.) 7^a-8^a. K₁ reads 7^{ab} twice. —^a) G₁ रजस्तत्त्व- (for रजःसत्त्व-). K₁ (both times) अव्यक्तात्मत्वसंयुक्तो; D_{as}, a₄ रजसः सत्त्वसंयुक्तो. —^a) K₁ (both times),² B_s D_{n1}, n₄ D₂ मानुषेषु; Bo D_s T₁ G₆ M₁, 5. 6 मानुष्येषु. K₁ (both times),² 4 B_s G₂ उपजायते; K₆ B_s, 3 (marg.) D_{n1}, n₄ D₂, 8 प्रपद्यते (for [उ]पपद्यते).8 D_{s1} D_s om. 8 (cf. v. l. 7). —^a) K₁ रजस्तमोभ्यां. K₆ संयुक्तः; K₁ संयुक्तं; T₁ G₆ संसंस्कृ. —^a) K₄ om. च. K₆ Bo. 6-9 D_{as}, a₄ D_{n1}, n₄ D₂, 8,

G. 12. 11644
B. 12. 319(4). 10
K. 12. 319. 10

शाश्वतं चाच्ययं चैव अक्षरं चाभयं च यत् ॥ ९

ज्ञानिनां संभवं श्रेष्ठं स्थानमव्रणमच्युतम् ।

अतीन्द्रियमबीजं च जन्ममृत्पुतमोनुदम् ॥ १०

अव्यक्तस्य परं यत्तत्पृष्टस्तेऽहं नराधिप ।

स एष प्रकृतिस्थो हि तत्स्थुरित्यभिधीयते ॥ ११

अचेतनश्चैव मतः प्रकृतिस्थश्च पार्थिव ।

एतेनाधिष्ठितश्चैव सृजते संहर्त्यपि ॥ १२

जनक उवाच ।

अनादिनिधनावेताबुभावेव महामुने ।

अमूर्तिमन्तावचलावप्रकल्प्यौ च निर्व्रणौ ॥ १३

अग्राह्यावृषिशार्दूल कथमेको ह्यचेतनः ।

चेतनावांस्तथा चैकः क्षेत्रज्ञ इति भाषितः ॥ १४

त्वं हि विप्रेन्द्र कात्स्न्येन मोक्षधर्ममुपाससे ।

साकल्यं मोक्षधर्मस्य श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १५

5.7 राजसैख्यमसैः सत्त्वैर (Dn4 सत्त्वं; Ds.7 युक्तो); K1 Ds1 Ds.9 M1.5-7 रजःसत्त्वतमोभिश्च. — After 8^a, K4 repeats 5^a-6^b. — ^a) Ds.7 जीवो; M1.7 लुप्तो (for युक्तो). Ds मातुषम्.

9 ^a) Ks V1 Bo.6.7.8 (marg.) 9 Das Ds.7 G2 विमुक्तानां; B8 -प्रसु^a; Ds4 विमुक्तां (submetric) (for विमुक्तानां). — ^b) K1 प्रादुर (for आ^a). Ks V1 Bo.6-9 Das.44 Dn1.4 Ds Ds.2.8 महात्मनां; K1 Ds.5.7.9 मनीषिणः. — ^c) K1.2.4 चाक्षर्यं; K1 Ds चाच्ययं; G1 चाच्यं (sic) (for चाच्ययं). Ks Bo.7 Dn1.4 Ds Ds.2.8 चैवम्. — ^d) K1.2.4 चाक्षरं; Ks Bo.6-8 Das.44 Dn1.4 Ds Ds.2.8 अक्षरं (for चाक्षरं). Ks वामृतं; V1 Bo.6-9 Das.44 Dn1.4 Ds Ds.2.8 T G2.8 चाचलं; G1 M1.6.7 चाच्ययं; G2 च चलं (for चाच्ययं). K1.2 तथा; K4 *तत्; Bo Das Dn1.4 Ds Ds.2.8 च तत्; T G1-8.6 M1.6.7 च ह (for च यत्). K1 Ds.5.7.9 ध्रुवं क्षेत्रम् (Ds.7 'म'मनामयं; Ms अक्षरं च नराधिप.

10 ^a) G2 ज्ञातीनां. G2 संभवा (for 'वं'). M1 श्रेष्ठ. K1 Ds.9 ज्ञानिनां शांभवं स्थानं. — ^b) K1 अव्यक्तम् (for अव्रणम्). M1.6.7 अच्युत. K2 स्थानमव्यक्तमच्युतं; K1 Ds.9 श्रेष्ठमव्रणमव्ययं; Ds स्थानमच्युतमव्ययं. — ^c) V1 B8 (marg.) Ds.9 अनिन्द्रियम् (for अतीन्द्रि^a). K1.2.4 संसिद्धिमव्यबीजं च. — ^d) K1 Ds.9 जन्ममृत्पुत्रपहं.

11 ^a) K1 अव्यक्तं च; Ds2 Cv (gloss: प्रकृतिस्थः) अव्यक्तस्थः. Cv (gloss: अप्राकृतः परमात्मा) परः (for परं). K1 यत्तु; K1 Ds.9 तच्च; Ds4 यत्र; Ds यच्च; T2 ये तत् (for यत्तत्). ☞ Cn: अव्यक्तस्थं, अव्यक्तेऽमूर्ते ब्रह्मणि विद्यतीति तथा । अव्यक्तद्वारा प्राप्यमित्यर्थः । ☞ — ^b) Ds4 नराधिपं. — ^c) K2 एव; Ds एकः (for एष). Ds4 Ms [s]पि (for हि). — ^d) Ks.1 Bo.6-9 Dn1.4 Ds Ds.2-5.7-9 Cn (gloss: प्रकृ-

तिस्थः) तस्य (for तत्स्थुर).

12 ^a) Ds 7 अचेतना; T G1.8.6 M1.5-7 सचेतनम्; Ca (gloss: स्वपरविवेकशून्यः । एतेनात्मन औदासीन्यं दर्शितम्) अचेतनः (as in text). K1 Ds.9 त्वेष (for चैष). K1.2 lacuna; K4 तत्; T2 G1 तमः; G2 M1.5-7 मनः (for मतः). Ks Bo.6-9 Das.44 Dn1.4 Ds Ds.2.8 अचेतना चैव (Bs.8 [marg.] सती; B9 चापि) मता; Ms (inf. lin.) अतेजसश्चैषमाणः. — ^b) K2 तत्प्रकृत्यश्च (sic); K4 प्रकृतिसत्त्वश्च; Ks Bo.6-9 Das.44 Dn1.4 Ds Ds.2.8 'आपि; Ds 'स्याश्च. B1 lacuna; G2 भारत (for पार्थिव). — ^c) Ks V1 Bo.6-9 Dn1.4 Ds Ds.2.8 T1 Gs [अ]धिष्ठिताम्; Ds.44 M1.6.7 'ष्ठितं. T1 Gs चैषा; T2 Gs चैष; Ms चायं (for चैव).

13 ^a) Dn4 एता; G2 एव (for एताव्). — ^b) Ks एता; G2 एतौ; M1 अपि (for एव). Ks V1 Bo.6-9 Das.44 Dn1.4 Ds Ds.2.8 महामते (for 'मुने). — Gs om. 13^a-15^b. — ^c) Ks.1 Bo Ds2 अमूर्तिवंताव्. Ks अचला; Ds1 अचलाम्. — ^d) K1 अप्रकंपौ (for 'कल्प्यौ). Ds.9 गुणागुणौ; D1 T G2.6 M1.5-7 व्रणाव्रणौ; G1 वृषावृषौ; Ca (gloss: अव्ययहीनौ) च निर्व्रणौ (as in text). Ks प्रकंपौ गुणगुणानुभौ (hypermetric); K1 अप्रकंप्यौ गुणगुणौ; V1 Bo.6-9 अप्रकंप्य (V1 B1 'कल्प्य) गुणागुणौ; Ds.44 Dn1.4 Ds Ds.2.8 अ (Ds2 न) प्रकल्पगुणागुणौ; Ds अप्रकल्पगुणागुणौ.

14 Gs om. 14 (cf. v. 1. 13). — ^a) G2 अग्राह्य; M1.5-7 अग्राह्यम्. Ks ऋषिसार्दूल. — ^b) K2 एकौ. G2 [s]पि (for हि). M1 अचेतना. — ^c) K1 क्षेत्रकः; K2 त्वेकः (for चैकः). — ^d) Ds.44 विश्रुतः; G2 Ms भाषितं.

15 Gs om. 15^{ab} (cf. v. 1. 13). — ^b) Ds मोक्षधर्मान्. K1.2.4 उ (K2 अ)पाशितः; V1 उपासितः;

अस्तित्वं केवलत्वं च विनाभावं तथैव च ।
तथैवोत्क्रमणस्थानं देहिनोऽपि विद्युज्यतः ॥ १६
कालेन यद्धि प्राप्नोति स्थानं तद्ब्रूहि मे द्विज ।

सांख्यज्ञानं च तत्त्वेन पृथग्योगं तथैव च ॥ १७
अरिष्टानि च तत्त्वेन वक्तुमर्हसि सत्तम ।
विदितं सर्वमेतत्ते पाणावामलकं यथा ॥ १८

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्वाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०२ ॥

३०३

याज्ञवल्क्य उवाच ।

न शक्यो निर्गुणस्तात गुणीकर्तुं विशां पते

गुणवांश्चाप्यगुणवान्थातत्त्वं निबोध मे ॥ १

गुणवानेव निर्गुणश्चागुणस्तथा ।

C. 12. 11656
B. 12. 316[5]. 2
K. 12. 320. 2

Dn1 M1 'सते. — °) K1. 2 G2 M1 5-7 साफल्यं; D3 साफल्यं.

16 °) K1. 2. 4. 7 D4. 9 नास्तिक्यं; D7 T G1-3. 6 M1. 5-7 निस्तत्त्वं (for अस्तित्वं). K2. 4 केवलोगं; Cv (gloss: मोक्षः) 'ल्वं (as in text). — °) T2 G1 विनाभावस्; Cv (gloss: देहोत्क्रमणरूपविनाशं) 'वं (as in text). D4 वा (for च). — After 16^{ab}, K6 Bo. 6-9 D2. 24 Dn1. n4 D3 D2. 2. 8 ins. :

771* दैवतानि च मे ब्रूहि देहं यान्याश्रितानि वै ।

[D5 देवतानि.]

— D5 om. (hapl.) 16^c-17^d. — °) K1. 2 V1 B7-9 D2. 24 [उ]त्क्रमिणः; K4. 6 Bo Dn1. n4 D2 D2. 2. 8 'मिणः; B5 D21 'मिणः; M7 [आ]क्रमणः (for [उ]-त्क्रम). — °) K4 देहिने; V1 B8 'नां. K6 V1 Bo. 6-9 Dn1. n4 D3 D2. 2. 8 वै; K7 D4. 9 हि (for सपि). K1. 2. 4 च (K5 om. च) युंजतः; K9 विमुह्यते; V1 B6-9 नियुज्यते; Bo Dn1. n4 D3 D2. 2. 8 विपद्यतः; D4. 9 विद्युज्यते (for 'तः). D2. 24 देहिनो विनियुज्यते.

17 D5 om. 17 (cf. v. l. 16). — °) K1 यदि; K7 D4. 7 यद्य; T2 विद्धि (for यद्धि). K6 G1 प्राप्नोति (sic); K7 Bo D4. 9 प्राप्नोति. — °) G1 यद् (for तद्). K4. 6 V1 Bo. 6-9 D2. 24 Dn1. n4 D3 D2. 2. 8 स्थानं तत्प-ब्रवीहि मे; G2 तत्स्थानं ब्रूहि मेनच. — °) D4 corrupt. K7 V1 B8 सांख्यं (for सांख्य). K1. 2. 4 योगेन (for तत्त्वेन). — °) K1 (before corr.) योग्यं.

18 °) K1. 2 V1 B8 (marg. as in text) अनिष्टानि; Cn (gloss: सुखसूचकानि) अरि' (as in text). D2. 24 Dn1. n4 D3 D2. 2. 8 तत्त्वानि (for तत्त्वेन). — °) K4 D5. 7 G1. 8 तत्त्वतः (for सत्तम). — °) D2. 24 हि' (for

ते). — °) K2 G1 तथा (for यथा).

Colophon om. in D2 G2; Ś1 D6 missing: K2. 5 B1-5 D2. 24 Dn2. n3 D1 G4 5 M2-5 absent. — Sub-*parvan*: K1. 2. 4. 6. 7 V1 B6-9 D2. 24 Dn1. n4 D3 D2-5. 7-9 T G1. 2. 6 M1. 5-7 मोक्षधर्म. — *Adhy. name*: K1. 2. 6 V1 Bo 6-9 D2. 24 Dn1 D3 D2. 2 याज्ञवल्क्य-जनकसंवादः; K2 जनकसंवादः; K7 D4. 9 गुणतत्त्वा-ख्यानं; D2. 7 याज्ञवल्क्यजनकसंवादे गुणतत्त्वाख्यानं; T1 गुणत्रयगतियोगः; G6 M2. 6 याज्ञवल्क्यजनकसंवादे गुणत्रै-विध्यकथनं (G6 'त्रयगतियोगः). — *Adhy. no* (figures, words or both): K6 39; B7 T1 G1 137; B8 141; B9 110; Dn1 140; Dn2 139; D3 G6 138; D5 135; T2 150; M1. 5-7 136. — *Sloka no.*: Dn1 19; Dn2 D3 18.

303

☞ This adhy. is missing in Ś1 D6 (cf. v. l. 12. 274. 13; 283. 15).

1 D2 om. from the ref. up to यथा (in 1^d). K7 याज्ञवल्क्य; M1. 5-7 यज्ञवल्क्य. — °) K1. 2 G2 M1. 5-7 शक्यं (for शक्यो). M1. 5-7 निर्गुणं (for 'णस्). — °) K1 गुणे; D21 गुणां (for गुणी-). ☞ C5: गुणीकर्तुम्, गुणवदापादयितुम् ॥ Cv: गुणबन्धजीवेक्यं प्रापयितुम् । ☞ — °) ☞ Cv: अगुणवान्, नारायणः । ☞

2 °) D5 गुणस्य; D7 T1 G1. 2. 6 गुणी ह; T2 G2 M1. 5-7 गुणी हि (for गुणैर्हि). K7 V1 B9 D4. 9 एव; D7 एह (for एव). — °) K1. 2 B7 निर्गुणैश्च; T1 G6 त्रिगुणश्च (for निर्गु-). K7 B8. 7 D2. 24 D4. 9 चागु-णैश्च; G2 अगुणस्य (for 'चा'). K7 सह (for तथा). V1 B8 (marg.) अगुणैर्निर्गुणैस्तथा; D5 निर्गुणाश्चागुणा-

C. 12. 11656
B. 12. 31615]. 2
K. 12. 310. 2

प्राहुरेवं महात्मानो मुनयस्तच्चदर्शिनः ॥ २

गुणस्वभावस्तव्यक्तो गुणानेवाभिवर्तते ।

उपयुक्ते च तानेव स चैवाज्ञः स्वभावतः ॥ ३

अव्यक्तस्तु न जानीते पुरुषो ज्ञः स्वभावतः ।

न मत्तः परमस्तीति नित्यमेवाभिमन्यते ॥ ४

स्थाय. — °) K₁ D₁. ९ आहुर (for प्राहुर). D₂ G₁
एव (for एवं). — °) G₂ गुणिनस् (for मुनयस्).

३ K₁ om. 3. — °) K₂ व्यक्तो (for [अ]व्यक्तो).
— °) B₂ D₂. 24 गुणैर् (for गुणान्). K₆ V₁ B₂.
6-9 D₂. 24 D₁. 24 D₂. 2. 8 G₂ नैव (for एवं).
K₁. 2. 4. 6 V₁ B₂. 6-8 D₂. 24 D₂. 2. 3. 5.
3. 9 क्षति (for क्षति). ॥ G₂ अभिवर्तते, गुणानुसार्येव
भवति ॥ ॥ — °) K₁ D₂ D₁ D₂. 1 G₁. 2 M₁. 7
उपयुक्ते (for 'युक्ते'). D₂ न (for च). K₂ तान्येव
(for तानेव). — °) K₁. 2 चैवाज्ञः; D₂ D₁ D₂
T₁ G₁. 2 चैवाज्ञः; D₂ न्यः; T₁ G₂. 6 एवाज्ञः; M₁.
5-7 चैवान्यः (for 'ज्ञः'). D₂ मन्वे बाह्यस्वभावतः;
D₂. 1 सर्ववैराग्यभावतः; D₂ सा त्वबाह्यस्वभावतः.

— °) K₂. 4 D₂ D₁. 8 G₁. 2 om. (hapl.) 4^{ab}. — °)
K₁ अय व्यक्तस्तु; K₁ D₂. 9 अव्यक्तस्य; B₂ 'क्त्य;
T₁ M₁. 5-7 'क्तं तु; G₂ अत्र वस्तु (for अव्यक्तस्तु). K₆
जानामि; D₂. 24 जानाति (for जानीते). — °) K₆
पुरुषः स स्वभावतः; B₂ (marg.) पुरुषश्च स्वः; T₁
G₂. 6 पुरुषोज्ञस्व. — °) K₂ corrupt; D₂ नमंतः (for
न मत्तः). K₁. 2. 6 V₁ B₂. 6-9 D₁. 24 D₂. 2. 3. 5.
7. 8 T₁ G₁. 2. 5 परमोक्षि (for 'मोक्षि'). — °) K₆ B₂-8
D₂. 24 D₂ Cp (gloss: जानाति) [अ]भिपद्यते; D₁ G₁
'धीयते (for 'मन्यते).

5 B₂ om. 5^{ab}. — °) K₁ D₂. 9 एतेन (for अनेन).
G₂ इदम् (for एतद्). — °) M₁. 7 अव्यक्ता (for 'क्तं').
V₁ अचेतनः. — °) K₄ B₂. 7. 9 D₂ D₁. 24 D₂.
3. 8 G₁ चाक्षरत्वाच्च; T₁ G₂ अक्षय (for अक्षर). — °)
K₆ V₁ B₂. 6-9 D₂. 24 D₁. 24 D₂. 2. 3. 5. 8 क्षरत्वाच्च
(K₆ B₂ D₂. 24 D₂ 'स्वं न' तदव्यया; D₁ G₁ अक्षर-
त्वाद (G₁ 'दि'तो); T₁ G₂ अक्षरत्वं ततोऽन्य.

6 °) K₁. 2. 4 D₂. 24 G₂ यदि ज्ञानेन; K₆ B₂. 7. 8
(marg.). 9 D₂ यथाज्ञानेन; K₁ D₂. 9 यद्यज्ञा; D₂
(before corr.). 7 T₁ G₁. 2. 6 Cnp यदाज्ञा (for यदाज्ञा).
D₁ T₁ G₁-8. 6 कुस्ते (for कुर्वीत). G₂ यदा ज्ञानं न कुर्वीत.
॥ Cn: आद्यो यदाज्ञानो यस्मादर्थे । यदिति पाठः स्वच्छः ॥

अनेन कारणेनैतदव्यक्तं स्यादचेतनम् ।

नित्यत्वादक्षरत्वाच्च क्षराणां तत्त्वतोऽन्यथा ॥ ५

यदाज्ञानेन कुर्वीत गुणसर्गं पुनः पुनः ।

यदात्मानं न जानीते तदाव्यक्तमिहोच्यते ॥ ६

कर्तृत्वाच्चापि तत्त्वानां तत्त्वधर्मी तथोच्यते ।

— °) K₁ गुणसर्गैः; K₂. 6. 7 D₂. 24 D₂. 9 Cs 'मार्गं';
B₂ 'संज्ञां (for 'सर्गं'). D₁ G₁ निर्गुणः सगुणं पुनः. — °)
V₁ B₂ (marg. as in text) तदात्मानं; G₁ यदाज्ञानं;
G₂ तदज्ञानं (for यदात्मानं). D₂. 1 जानाति; G₁ जानीषे
(for 'ते'). — °) G₂ अव्ययम् (for 'क्तम्'). K₁. 2.
4. 6 V₁ B₂-9 D₂. 24 D₂ तदाव्यक्तो (K₆ 'दव्यक्तो'; B₁
'दाव्यक्ते'; B₂ [marg.] 'दाद्यायो') न मुच्यते; B₂ D₂
तदाव्यापी न मुच्यते; D₁. 24 D₂. 2. 3. 8 त (D₂ य) दारमापि
न मुच्यते; D₁ T₁ G₁. 2. 6 तदित्यव्यक्तमुच्यते.

7 K₄ D₂ om. (hapl.) 7^{ab}. K₆ V₁ B₂. 3. 9 D₂
D₂ T₂ G₂. 8 read 7^{ab} twice. D₂ repeats, while G₂
(third time) reads 7^{ab} after 8. — °) K₁. 2 V₁
(second time) D₁ T₂ (both times) G₁. 2. 8 (last
two first time). 6 M₁. 5-7 चैव (for चापि). K₁. 6
B₂. 3. 9 (last four second time) D₂ D₁. 24 D₂
(first time) D₂. 3 (second time) T₁. 2 (second
time) G₂ सर्गाणां; V₁ (second time) सत्त्वानां; G₁
धर्माणां; Cp (gloss: महदादीनां) तत्त्वानां (as in
text). D₂ (second time) कर्तृस्वार्सर्गधर्माणां; G₂
(second and third time) ते कर्तृत्वाद्भिः सर्गाणां. — °)
K₆ (first time). 7 B₂. 6 (first time). 7. 8 D₂ (last
three first time) D₂ (second time) D₂ (first time).
5. 7. 8 तत्त्वधर्मा; K₆ B₂. 3. 9 (all second time) D₂.
24 D₂ (last two first time) D₂. 3 (second time) सर्ग-
धर्मा (for तत्त्वधर्मा). K₁ सर्गधर्माति चोच्यते; K₂ V₁
(both times) त (V₁ second time स) तत्त्वधर्माति चोच्यते;
T₁. 2 (second time) G₁. 2 (second and third
time). 6 सर्गधर्मात् (G₂ [second time] 'मित्य'; G₂
[third time] 'मीं त') चोच्यते; T₂ G₂ (both first
time) M₁. 7 तत्त्वधर्मात्योच्यते; G₂ (first time) तत्त्व-
धर्मा विहोच्यते; M₁. 6 तत्त्वधर्मा स्वयो. — D₂ om.
(hapl.) 7^{ad}. K₄ T₁ read 7^{ad} after 8. D₂ repeats
7^{ad} after 9^{ab}. — °) K₆ B₂. 6-9 D₂. 24 (both
times) D₁. 24 D₂. 2. 3. 8 चापि (for चैव). K₁
योगीनां; K₂. 6 B₂-9 D₂. 24 (first time) D₁. 24 D₂
D₂. 2. 3. 8 M₁. 5-7 Cpp (gloss: संबद्धानां) योगानां; K₄
B₂. 6 सर्गाणां; K₁ (orig.) धर्माणां; D₂ (second time)

कर्तृत्वाच्चैव योनीनां योनिधर्मा तथोच्यते ॥ ७
कर्तृत्वात्प्रकृतीनां तु तथा प्रकृतिधर्मिता ।
कर्तृत्वाच्चापि बीजानां बीजधर्मी तथोच्यते ॥ ८
गुणानां प्रसवत्वाच्च तथा प्रसवधर्मवान् ।
कर्तृत्वात्प्रलयानां च तथा प्रलयधर्मिता ॥ ९
बीजत्वात्प्रकृतित्वाच्च प्रलयत्वात्तथैव च ।

उपेक्षकत्वादन्यत्वादभिमानाच्च केवलम् ॥ १०
मन्यन्ते यतयः शुद्धा अध्यात्मविगतज्वराः ।
अनित्यं नित्यमव्यक्तमेवमेतद्धि शुश्रुम् ॥ ११
अव्यक्तैकत्वमित्याहुर्नानात्वं पुरुषस्तथा ।
सर्वभूतदयावन्तः केवलं ज्ञानमास्थिताः ॥ १२
अन्यः स पुरुषोऽव्यक्तस्त्वध्रुवो ध्रुवसंज्ञकः ।

C. 12. 11688
B. 12. 21651.12
K. 12. 220. 14

योनिनां; Ds₁ तत्त्वानां; Ca (gloss: योनि: देवमाद्युष-
तिर्यगादि:) Cpp Cs योनीनां (as in text). — ^a) Ks
Bo. 6. 7 सर्गधर्मा; Bs. 9 Das. 24 (first time) Dn₁. n₄ Ds
D₂. 8. 8 योग; Dr तत्त्व (for योनि). T G₂. 8. 6 -धर्म-
(G₂. 8 'मी'त्यथ (for -धर्मा तथा). K₁ V₁ योनिध-
र्मोति चोच्यते; K₂ योगधर्मोति चो; K₃ सर्ग धर्मोति-
कथ्यते; G₁ योनिधर्मोत्यचक्षते.

8 K₄ G₂ om. (hapl.) 8^{ab}. — ^a) Ks V₁ Bs-9
Das. 21 Dn₁. n₄ Ds D₂. 8. 5. 8 M₁. 5-1 च (for तु).
Bo कर्तृत्वाच्च प्रकृतीनां. — ^b) M₁. 7 यथा (for तथा).
K₁. 2 -धर्मवान्; V₁ D₄. 1 -धर्मता; D₄. 9 -धर्मवित्;
D₅. 7 -धर्मिवान्; T G₁. 8. 6 M₁. 5-1 -धर्मि वै (for
-धर्मिता). K₇ तथा प्रकृतिरुच्यते. — ^c) K₁. 2 Dr
T G₁-8. 6 चैव; D₄ वापि (for चापि). Bo. 7. 9
D₄ जीवानां; Das योनीनां (for बीजानां). Ks
बीजत्वात्प्रकृतित्वाच्च; Dn₄ कर्तृत्वात्प्रसवबीजानां. — ^d)
Ks Bo. 7. 9 D₄ जीवधर्मा; K₇ V₁ Bo. 8. 9 Dn₁. n₄ Ds
D₂. 5. 8 बीजधर्मा; Das योनिधर्मा; D₁ योगधर्मा (for
बीजधर्मी). Dr T G₁-2. 6 M₁. 5-1 -धर्मोत्यथ (for -धर्मो
तथा). K₁. 2. 4 बीजधर्मोति (K₂ 'मी'ति) चोच्यते.
— After 8, K₄ T₁ read 7^{cd}; while Ds₂ repeats
and G₂ (third time) reads 7^{ab}.

9 G₂ om. 9. Das om. 9^{ab}. — ^a) K₇ D₄. 7. 9
G₁ प्रभवत्वाच्च (for प्रसव). — ^b) K₇ D₄. 9 प्रभव-;
M₁. 7 प्रसव- (for प्रसव-). Ks V₁ Bo. 6-9 D₄ Ds
-धर्मिता; K₇ D₄. 9 -धर्मिणां (D₄ 'ण'); Dr T G₁.
8. 6 -धर्मि च; M₁. 5-1 -धर्मक- (for -धर्मवान्). Dn₁.
n₄ Ds D₂. 8. 8 प्रलयत्वात्तथैव च. — After 9^{ab},
D₄ repeats 7^{cd}. K₃ om. 9^c-11^b. K₇ om. 9^{cd}.
Dn₁. n₄ Ds D₂. 8. 8 Cal. Bom. ed. om. (hapl.)
9^c-10^b. — ^c) T G₁. 8. 6 M₁. 5-1 प्रलयानां (for प्रल).
Das. 24 T G₁. 8. 6 M₁. 5-1 तु (for च). — ^d) T
G₁. 8. 6 M₁. 5-1 प्रलय- (for प्रलय-). K₁. 4 -धर्मवान्;
Bo -धर्मिणी; D₄. 9 -धर्मिणां; Dr T G₁. 8. 6 -धर्मि च;
M₁. 5-1 -धर्मक- (for -धर्मिता). — After 9, K₄ V₁
Bo. 7-9 D₅. 7 T G₁. 8. 8 Kumbh. ed. ins.:

772* कर्तृत्वात्प्रसवानां च तथा प्रभवधर्मिता ।

[K₄ V₁ Dr T₁ G₁. 8. 6 प्रसवानां; T₂ भावनानां (for
प्रसवानां). T₂ तु (for च). Bo. 7-9 प्रसव- (for प्रभव-).
K₄ V₁ -धर्मवान्; Bo -धर्मिणी; Dr T G₁. 8. 6 -धर्मि च
(for -धर्मिता). D₅ प्रलयत्वात्तथैव च (for the post.
half).]

10 K₂ om. 10; Dn₁. n₄ Ds D₂. 8. 8 om. 10^{ab}
(for both, cf. v. 1. 9). — ^a) K₇ D₄. 5. 9 जीवत्वात्;
G₂ कर्तृत्वात् (for बीज). Bo. 7. 8 D₅. 7 T₁ G₁. 8. 6 M₁.
5-1 प्रकृतत्वाच्च (for 'तित्वाच्च). — ^b) T G₁-8. 6 M₁.
5-1 प्रलयत्वात् (for प्रलय). — ^c) T G₁-8. 6 उपेक्षित-
त्वाद्; Ca (gloss: उपेक्षकत्वं, उदासीनता) 'क्षकत्वाद्
(as in text). Bs अनन्यत्वाद्. Ks Bo. 8. 9 Dn₁. n₄
Ds D₂. 8. 8 उपेक्ष (Ds 'क्षि'त्वादनन्यत्वाद्. — ^d) T
G₁. 8. 6 अतिमानाच्च; Ca (gloss: अहमास्पदत्वेन) अभि
(as in text). V₁ Bs (marg. as in text) केवलात्;
Bo 'ला (for 'लम्).

11 ^a) D₄ मन्यन्ते. K₂. 4. 7 V₁ Bs. 9 Dn₁. n₄ Ds
D₂-4. 8. 9 सिद्धा (for शुद्धा). — ^b) K₁ G₁ -ज्वरः
(for -ज्वराः). Ks Bo. 6. 7. 8 (marg. as in text). 9
Ds D₂. 8. 8 G₂ M₁. 6 Ca अ (Ds₁ D₂. 8 आ) आत्मज्ञा
गतज्वराः; Ds 'त्मज्ञानविज्वराः; M₁. 7 ज्ञानतत्पराः;
Ca अध्यात्मगतविज्वराः. — ^c) K₂. 4 अनित्या; K₇
'त्य- (for 'त्यं). — ^d) V₁ Bo. 6 (also as in text). 8. 9
Das Dn₁. n₄ Ds D₂. 8. 8 व्यक्तम् (for एवम्). G₁
एव (for एतद्). Dr T G₁. 8. 6 च (for द्वि). K₇
Ds₁ D₄. 7. 9 T₂ G₁-8 M₁. 5-1 शुश्रुम्; (for 'म).

12 ^a) Ks अव्यक्तकृत्यम्. — ^b) Ks Dn₄ Dr. 9 T
G₁. 8. 6 Cv पुरुषे; V₁ Bo. 6-9 Das. 24 Dn₁ Ds₂ D₂.
8. 8 Ca (gloss: षष्ठ्यर्थे प्रथमा । पुरुषाणां नानात्वमाहुः
निरीश्वरत्वाद्याः) 'वास; Ds 'यं (for 'वस्). ☞ Cv:
पुरुषे, तत्त्वबन्धे जीवे नानात्वमाहुः । ☞ — ^c) Das
-दयामेत (for -दयावन्तः). — ^d) G₂ M₁. 5-1 केवल-
(for 'लं). Ks. 7 G₂ आस्थितः; Bs (marg.) आश्रिताः
(for आस्थिताः).

G. 12. 11646
B. 12. 316(5). 12
K. 12. 320. 14

यथा मुञ्ज इषीकायास्तथैवैतद्वि जायते ॥ १३

अन्यं च मशकं विद्यादन्यच्चोदुम्बरं तथा ।

न चोदुम्बरसंयोगैर्मशकस्तत्र लिप्यते ॥ १४

अन्य एव तथा मत्स्यस्तथान्यदुदकं स्मृतम् ।

न चोदकस्य स्पर्शेन मत्स्यो लिप्यति सर्वशः ॥ १५

अन्यो ह्यग्निरुष्णाप्यन्या नित्यमेवमवैहि भोः ।

न चोपलिप्यते सोऽग्निरुष्नासंस्पर्शनेन वै ॥ १६

पुष्करं त्वन्यदेवात्र तथान्यदुदकं स्मृतम् ।

न चोदकस्य स्पर्शेन लिप्यते तत्र पुष्करम् ॥ १७

एतेषां सह संवासं विवासं चैव नित्यशः ।

यथा तथैवं पश्यन्ति न नित्यं प्राकृता जनाः ॥ १८

ये त्वन्यथैव पश्यन्ति न सम्यक्तेषु दर्शनम् ।

ते व्यक्तं निरयं घोरं प्रविशन्ति पुनः पुनः ॥ १९

सांख्यदर्शनमेतत्ते परिसंख्यातमुत्तमम् ।

13 *) Bo D2 अनन्यः; G2 अन्यस्य (for अन्यः स). K1 D4.7.9 T G1-8.6 M1.5-7 [s] व्यक्ताद्; D44 'क्तं (for 'क्तस्). —^b) K1 D4.7.9 T G1.8.6 अशु-वाद्; G2 अशुर्वः; M1.5-7 अशुवो (for त्वशुवो). Ds संज्ञितः; T1 संज्ञिकाः; T2 G2 संज्ञिका (for :). K4 त्वर्थवोर्थवसंज्ञकः. —^c) K6 जुञ्ज; D4 जुञ्ज; T2 जुञ्जि; Cp जुञ्ज; Ca (gloss: दूवाविकारः) मुञ्ज (as in text). K6 V1 Bo.6-9 D4.8.4 D4.7 M1.5-7 इषी (K6 इषिः; D4 इषीकायां; K1 D4.9 इवे-षीका; Dn1.24 Ds D2.8.8 इषीकाणां (Dn4 Ds 'नी'); G1 इषीकाय (for इषीकायास्). —^d) K4.7 V1 Bo D41 T G1.6 विजायते; K6 B1 D44 विजायते (B1 'यः); Ds विजानतः (for हि जायते). — After 13, T2 (marg.) Kumbh. ed. ins.:

773* न चैव मुञ्जसंयोगादिषीका कर्तुं बुध्यते ।

14 *) K1 V1 Bo.7.9 D4.8.4 Dn1.24 Ds D2-6.8 Cp अन्यच् (for अन्यं). D1 T G1-2.6 तु (for च). K1.2 मषकं; K6 Bo मषकं. D41 विद्याद्. —^b) K1.2 V1 M1.5-7 अन्यः; Ds अन्याद् (for अन्यच्). K4 Bo चोदं (Bo 'हुं'वरः; K6 Ds औदुं; D4.8.4 D1 D1 G1-8 चोदुंवरं (D44 'रस्); T2 चोदुंवरस् (for चोदुम्बरं). M1.5-7 यथा (for तथा). —^c) K1.4 B9 चोदं (Bo 'हुं'वरः; D1 G1 चोदुं (for चोदुम्बर-). K1 D4.7 T G1.2.6 संयोगे; Ds संयोगो (for 'गैर्). —^d) K1.2.4 मषकस्; Bo मषकस्. D6 लिप्यते. M1 मशकसूत्र लिप्यते (sic).

15 *) K1.2.7 D4.9 यथा (for तथा). K1 मत्स्य (for मत्स्यस्). —^b) K4.6 V1 Bo.6-9 D4.8.4 Dn1.24 Ds D2.8.8.7.8 तदन्यद्; M1.7 तथान्यस् (for तथान्यद्). K1 यस्तथाव्युदकं स्मृतं (sic). —^c) K1 चोद-केस्य; K2 चोदकेन; D44 चोदकस्य; D4 चोदकस्य (for चो). K6 स्पर्शं च (for स्पर्शेन). —^d) K1.2.4 लिप्येत; D2 लिप्यते (for 'ति). G2 M1.6 कर्हिचित् (for सर्वज्ञः). K1 D4.8.9 मत्स्यः समनुलिप्यते; B8

(marg. as in text) लिप्यते तच्च पुष्करं; M1.7 लिप्यती कुत्र कर्हिचित्.

16 *) K1.2 V1 Dn1 T G1.8.6 [s] पि (for हि). K6 Ds उषा; K1 D4.9 दिश्या; Bo तथा; Ds2 उचा; Ca (gloss: स्थाली) Cn (gloss: सृष्टान्नविशेषः) उखा (as in text). B8 (marg. as in text) चान्या; D41 हान्या; D1 [अ]प्यन्यच् (for [अ]प्यन्या). Dn4 अन्यो ह्यग्नि-हस्ताप्यन्य (sic). ☞ Cv: उखा नाम अग्नेरपरि स्थात्यादि-स्थापनाकृतमृण्मयवेदिकाविशेषः । ☞ —^b) T1 G1.8.6 एनम् (for एवम्). B6-8 D4.8.4 Ds2 D2-4.8 अवेहि (for अवेहि). K6.7 B1.9 Ds D4 T2 G2 भोः; Ds ते (for भोः). —^c) D6 चाव- (for चोप-). —^d) D4 corrupt. K6 Ds उषा; K1 D9 स्थाली; Ds रुचा- (for उखा-). K1.2.4 इ (for वै).

17 B8 om. 17. —^b) Dn4 तथान्ये; Ds 'न्यः; G2 तदन्यद् (for तथा). —^c) K1 चोदकेस्य; D4 चोदकस्य (for चोद). —^d) V1 तच्च; D1 T G1.8.6 न तु (for तत्र).

18 *) K4.6.7 V1 Bo.6-9 D4.8.4 Dn1.24 Ds D2-6.8.9 एतेषां सहवासं च. —^b) Ds om. from वासं up to सम्यक्तेषु (in 19^b). K4 D44 Dn1.24 D2.7.8 निवासं; G1 विवादं (for विवासं). G2 चापि (for चैव). —^c) K4 V1 यथातथ्येन; K6 Bo.6-9 D48 Dn1.24 Ds D2.8.8 यथातथ्येन (for यथा तथैवं). —^d) K1.2.4 V1 Bo.8 (marg. as in text) नित्याः (for निर्यं). K1 प्रकृता; K1 D4.9 च बुधा; D1 प्राकृतान् (for 'ता). V1 गणाः (for 'जनाः). T1 G4.9 नित्यमप्राकृता जनाः.

19 Ds om. up to सम्यक्तेषु (cf. v. l. 18). K1.2.4 transp. 19 and 20. —^a) K1.2.6 D1 T G1.8.6 [ए]नं; V1 Bo.6.8.9 Dn1.24 Ds D2.8.8 [ए]नं (for [ए]व). —^b) Bo निदर्शनं; M1.7 कर्शनं (for इ'). —^c) K1 D4.9 नरकं (for निर्यं).

एवं हि परिसंख्याय सांख्याः केवलतां गताः ॥ २० | अतः परं प्रवक्ष्यामि योगानामपि दर्शनम् ॥ २१
ये त्वन्ये तत्त्वकुशलास्तेषामेतन्निदर्शनम् ।

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्र्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

३०४

याज्ञवल्क्य उवाच ।

सांख्यज्ञानं मया प्रोक्तं योगज्ञानं निबोध मे ।
यथाश्रुतं यथादृष्टं तत्त्वेन नृपसत्तम ॥ १
नास्ति सांख्यसमं ज्ञानं नास्ति योगसमं बलम् ।

तावुभावेकचर्यौ तु उभावनिधनौ स्मृतौ ॥ २
पृथक्पृथक् पश्यन्ति येऽल्पबुद्धिरता नराः ।
वर्यं तु राजन्पश्याम एकमेव तु निश्चयात् ॥ ३
यदेव योगाः पश्यन्ति तत्सांख्यैरपि दृश्यते ।

C. 12. 1167b
B. 12. 317c. 4
K. 12. 221. 4

20 K1. 2. 4 transp. 19 and 20. — ^b) K1 -सांख्या-
तम्; K4 Dn1. n4 Ds1 D2. 4. 5. 7. 8 T Gs -संख्यानम्;
K6 Da3. a4 -संख्यातुम् (for 'तम्'). — ^d) K7 सांख्यः;
M7 सांख्यं. K7 गतः. G1 सांख्याः केवलसंगताः.

21 ^a) K4 त्वन्यस् (for त्वन्ये). Ds1 तत्त्वं (for
तत्त्व-). D6. 7 ये तत्त्वा (Dr 'स्वे') तत्त्वकुशलास्. — ^c)
K6 G1 ततः (for अतः). Dn4 प्रविक्ष्यामि (for प्रव-
क्ष्यामि). Da4 corrupt; Dr अतः प्रवक्ष्यामि परं.
— ^d) Da3. a4 योगिनाम् (for योगा'). Dn1 अनु-
G2 इति (for अपि).

Colophon. Ś1 D6 missing: Ks. 5 B1-5 Da1. a2
Dn2. n8 D1 G4. 5 M2-4 absent. — *Sub-parvan*: K1.
4. 6. 7 V1 B6. 7. 9 Da3 Dn1. n4 Ds D2-5. 7-9 T G1. 2. 6
M1. 5-7 मोक्षधर्म. — *Adhy. name*: K1. 2. 4. 6 V1 B6.
6-9 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 G2 याज्ञवल्क्यजनक-
संवादः; K7 D4. 9 T1 सांख्यदर्शनं; D5. 7 Gs याज्ञवल्क्य-
जनकसंवादे सांख्यदर्शनं; M5. 6 याज्ञवल्क्यजनकसंवादे सांख्य-
परिसंख्यानः. — *Adhy. no.* (figures, words or both):
K6 40; Br T1 G6 138; B8 142; Dn1 141; Dn4
140; Ds2 G6 M5 139; Ds G1 136; T2 151;
G2 153; M1. 6. 7 137. — *Sloka no.*: Da4 22;
Dn1. n4 Ds 20.

304

☞ This adhy. is missing in Ś1 D6 (cf. v. l. 12.
274. 13; 283. 15).

1 K1. 7 D6 याज्ञवल्क्य; M1. 5-7 याज्ञवल्क्य. — ^a)

B8 सांख्यं (for सांख्य-). K6 परं; T1 G6 यथा (for
मया). — ^c) G1 यथाशास्त्रं (for 'श्रुतं'). T1 G6 यथा-
पृष्टं (for 'दृष्टं'). — ^d) Da4 om. नृप. T G1. 8. 6 M1.
5-7 तत्त्वेन मनुजर्षभ.

2 ^a) K1. 4 सांख्यमयः; K2 'मवि' (for 'सम').
— ^b) K1 सं*मयं; K2. 4 सांख्यमयं; B6 सांख्यसमं
(for योगसमं). Dn4 om. समं. — ^c) K1. 6 Da3. a4
Cp (gloss: एकेन पुंसाचरणीयौ, एकमोक्षफलौ वा) एक-
कार्यौ; K2. 4 एव कार्यौ; K7 एकचर्यौ; Ds Gs (gloss:
एकः पक्षः सिद्धान्तः परमात्मजीवात्मनोरेकरूपो यथोक्तौ)
'पक्षौ; G6 'चर्यात्' (for 'चर्यौ'). K2 D2. 8 तावु;
V1 B8 (marg. as in text) च (for तु). Dr G1
तावुभावेकतत्त्वेन; G4 उभावप्येककार्यौ तावु. — ^d) K1.
2. 4 चोभावु; T1 G6 शुभावु (for उभावु). B8 (marg.)
उभावनिधनं गतं; G1 उभाविति धनौ स्मृतौ. Cn:
अनिधनौ, मृत्युनाशकौ ॥ Cp: निधनस्य, मृत्युरूपसंसारस्य,
निवर्तकौ । ☞

3 ^a) K4. 7 V1 B6 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8. 9 प्रपश्यति;
K6 व्ययस्ति; D4 प्रपश्यति; D5. 7 प्रविश्यति (for
तु प'). — ^b) T2 स्वल्प- (for येऽल्प-). K1. 2. 4 Dr
'बुद्धिप' (K1 'पु') रा; K6 V1 B6 D4. 5. 9 G2 'बुद्धितरा
(for 'रता'). T G1. 8. 6 -परायणाः (for -रता नराः).
Bo. 7-9 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 येऽल्पबुद्धिरता (Bo. 7-9 'तरा'
नराः. — ^c) Bo पश्यामि (for 'म'). — ^d) Bo G1
एवम्; B6 एक (for एकम्). K2 एतत् (for एव).
K1 ते; G2 M1. 5-7 [इ]ति (for तु). K1 निश्चयेद;
V1 निश्चयं; M7 'यान्' (for 'यात्').

4 With 4, cf. 6. 27. 5. — ^a) G1 को वेद (for

[1677]

C. 12. 11678
B. 12. 317(6). 4
K. 12. 321. 4

एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स तत्त्ववित् ॥ ४

रुद्रप्रधानानपरान्विद्धि योगान्परंतप ।

तेनैव चाथ देहेन विचरन्ति दिशो दश ॥ ५

यावद्धि प्रलयस्तात सूक्ष्मेणाष्टगुणेन वै ।

योगेन लोकान्विचरन्सुखं संन्यस्य चानव ॥ ६

वेदेषु चाष्टगुणितं योगमाहुर्मनीषिणः ।

यदेव). K₄ योग्यः; G₁ योगं (for योगाः). — ^b) Das. a₄ मृग्यते (for दृश्यते). K₆ तत्संख्यैरवमृग्यते. — ^c) K₁ एकः (for एकं). K₆ Bo. 6-9 Das. a₄ एकं योगं च सांख्यं च. — ^d) K_{1.2} योगवित्; K_{4.7} (marg. as in text) D_{5.7} पश्यति (for तत्त्ववित्).

5 ^a) Dn₄ प्रधानान्; Ds₂ प्रधानम्; D₅ प्रधानाद् (for 'नान्'). Ds₃ G₁ अपरान्; G₁ अपरं; Cs (gloss: अनुत्तमान्, मध्यमान्) अपरान् (as in text). ☞ Cn: उत्क्रमणकाले देहिने रोदयन्तीति रुद्राः प्राणा इन्द्रियाणि च । तान्येव प्रधानभूतान्यालम्बनानि येषु तान् ॥ Cs: रुद्रा एकादशेन्द्रियाणि तत्प्रधानान्, प्रत्याहारपरान् ॥ Cv: रुद्रः प्रधानः प्रथमोपदेशा येषाम् । ☞ — ^b) K₇ D_{4.5.7} योगात्; Dn₃ योगम्; G₁ योगान् (for यो). K₆ V₁ Bo. 6-9 Das. a₄ Dn_{1.4} Ds D_{2.3.8} अरिंदम; T G_{1-2.6} M_{1.5-7} नराधिप (for परंतप). — ^c) D_{4.9} वाय; T₁ G₆ चायं; G₁ lacuna (for चाथ). K₇ Ds₂ तेनैव चाप्यदेहेन. — ^d) K₂ दिशो (for दिशो).

6 ^a) K₁ B₉ या बुद्धिः (for यावद्धि). K_{1.2.7} D₉ M_{1.6.7} प्रलयं; K₄ 'ये; T₂ G_{1.2} प्रलयस् (for प्रल). T G_{1-3.6} M_{1.5-7} तावत् (for तात). — ^b) K_{2.4} Ds₁ सूक्ष्मेन; K₇ D_{4.9} सूक्ष्मेण. K₆ Bo. 6-9 Das. a₄ Dn_{1.4} Ds D_{2.3.8} ह; V₁ च (for चै). ☞ Cn: अष्टगुणेन, पुर्यष्टकमयेन सूक्ष्मशरीरेण ॥ Cs: अष्टगुणेन, भूमिसलिलदहनपवनगगनमनोबुध्यहंकरैः सूक्ष्माष्टकनियुक्तेत्यर्थः । ☞ — ^c) T₁ G_{1.6} योगान् (for लोकान्). — Dr reads 6^d on marg. — ^d) D_{5.7} (before corr.) दुःखं; G₂ सुखः (for सुखं). Dr T G_{1.8.6} वसति; G₂ *सख; M_{1.5-7} संन्यस्य (for संन्यस्य).

7 ^a) K₇ D_{4.9} देवेभ्यः; T G_{1.8.6} तावदेव; M_{1.5-7} देवेषु च (for वेदेषु च). G₂ वा (for च). Br Das. a₄ Dn_{1.4} Ds₁ D_{2.3.8} T₂ G_{1.8} गुणिनं; Ca (gloss: अयं च कर्मज्ञानप्रवणत्वाद्योगभेद एव, लोके तु न तथा प्रसिद्धिः) गुणिकं; Cp (gloss: यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारध्यानधारणासमाधि रूपम्) 'त' (as in text). — ^b) Dr वेदम् (for योगम्). — ^c) K₇ D_{4.9} सूक्ष्मम्

सूक्ष्ममष्टगुणं प्राहुर्नेतरं नृपसत्तम ॥ ७

द्विगुणं योगकृत्यं तु योगानां प्राहुरुत्तमम् ।

सगुणं निर्गुणं चैव यथाशास्त्रनिदर्शनम् ॥ ८

धारणा चैव मनसः प्राणायामश्च पार्थिव ।

प्राणायामो हि सगुणो निर्गुणं धारणं मनः ॥ ९

यत्र दृश्येत शुश्रूष्यै प्राणान्मैथिलसत्तम ।

(for सू). K₁ om. गुणं. Das सूक्ष्मपृष्ठगुणं प्राहुर. ☞ Cs: अष्टगुणं अणिमाष्टगुणैश्चर्ययुक्तम् । ☞ — ^a) K₁ नेतारं; K₂ नेपरां (sic); K₄ न पारं; D₆ नेतरे; M_{1.5-7} नेतरा (for 'रं').

8 ^a) K₁ T₁ G₆ विगुणं (for द्वि). V₁ हि (for तु). — ^b) M_{1.5-7} योगिनां (for योगानां). G₁ आहुर (for प्राहुर). D_{5.7} अन्यथ (for उत्तमम्). — ^c) D₄ वा (for च). — ^d) G₂ om. from यथा up to प्राणायाम (in 9^b). M₇ योगशास्त्र (for यथा). — D_{5.7} T G_{1.8.6} M_{1.5-7} निदर्शनात्; M_{1.7} 'ज्ञानं (for 'ज्ञानम्). — After 8, B_{8.9} ins.:

774* अतः परं प्रवक्ष्यामि प्राणायामं च पार्थिव ।

9 G₂ om. up to प्राणायाम (cf. v. 1. 8). — ^a) V₁ Bo. 7.9 Das धारणाच्च; Bo. 8 Das Dn_{1.4} Ds D_{2.3.5.7.8} T₁ G_{1.8.6} M_{1.5.6} 'णं; T₂ 'णां; M₇ 'णश्च (for 'णा). D₄ वा (for च). K_{1.2.4} परमा; D₆ मरुतः (for मनसः). — After 9^a, K₆ V₁ Bo. 6-9 Das. a₄ Dn_{1.4} Ds D_{2.3.5.8} G₂ Cs ins.:

775* एकाग्रता च मनसः प्राणायामसस्यैव च ।

[= {var.} 9^a. G₂ om. एकाग्रता च. B₈ एकाग्रत्वेन मनसः (for the prior half).]

— ^c) Dr T G_{1.8.6} तु (for हि). Das सगुणो (for सगुणो). ☞ Ca: प्रकटतरवायुनिरोधत्वात्सगुणः । ☞ — ^d) Dn₁ Ds Dr G₁ निर्गुणो (for 'णं). Dr T G_{1-3.6} मत्तं; M_{1.5-7} रसुतं (for मनः). K₆ V₁ Bo. 6-9 Das. a₄ Dn_{1.4} Ds D_{2.3.8} धारयेन् (B₉ Das 'यन्' (for धारणं). K₇ D_{4.5.9} निर्गुणा (K₇ 'णो) धारणा मता.

10 ^a) G₂ दृश्यन्ति; M_{1.5-7} दृश्यति; Ca दृश्येत (as in text). K_{2.4} पंचत्वं (for सुश्रूष्यै). K₁ यच्च दृश्येत सुंचकै; K₇ D_{4.9} यत्र पश्यति सुंचति; Bo. 6-9 Das. a₄ Dn_{1.4} Ds D_{2.3.5.8} यद्यदृश्य (B₈ 'स्पश्य; D₆ 'दिच्छ) ति सुंच्यै; Dr T G_{1.8.6} दृश्यते यत्र सुं. ☞ Cn (reading यद्यदृश्यति): अदृश्यति, अदृश्यमाने मो.

वाताधिक्यं भवत्येव तस्माद्धि न समाचरेत् ॥ १०
निशायाः प्रथमे यामे चोदना द्वादश स्मृताः ।
मध्ये सुप्ता परे यामे द्वादशैव तु चोदनाः ॥ ११
तदेवमुपशान्तेन दान्तेनैकान्तशीलिना ।
आत्मारामेण बुद्धेन योक्तव्योऽऽत्मा न संशयः १२
पञ्चानामिन्द्रियाणां तु दोषानाश्लिष्य पञ्चधा ।
शब्दं स्पर्शं तथा रूपं रसं गन्धं तथैव च ॥ १३
प्रतिभामपवर्गं च प्रतिसंहृत्य मैथिल ।

इन्द्रियग्राममखिलं मनस्यभिनिवेश्य ह ॥ १४
मनस्तथैवाहंकारे प्रतिष्ठाप्य नराधिप ।
अहंकारं तथा बुद्धौ बुद्धिं च प्रकृतावपि ॥ १५
एवं हि परिसंख्याय ततो ध्यायेत केवलम् ।
विरजस्कमलं नित्यमनन्तं शुद्धमव्रणम् ॥ १६
तस्थुषं पुरुषं सत्त्वमभेद्यमजरामरम् ।
शाश्वतं चाव्ययं चैव ईशानं ब्रह्म चाव्ययम् ॥ १७
युक्तस्य तु महाराज लक्षणान्युपधारयेत् ।

.12. 11692
.12. 317(3).18
.12. 321. 18

चनस्थाने यदि वायुं मुञ्चन्भवति । ॐ —^b) K1. 2. 4 V1
Bo D1 T G1-3. 6 मिथिल- (for मै'). K1 Das -सत्त्वमः.
—^c) K1. 4 V1 B8 (marg. as in text) तत्राधिक्यं;
K2 यत्राधिक्यं; G1 पात्राधिक्यं (for वाता'). K1. 2. 4
भवत्येकम् (for भवत्येव). D4 एवं. —^d) G2 वाताद्
(for तस्माद्). K1 B1. 8 Dn1 Ds D2-5. 7-9 तं (for
हि). M1. 6. 7 om. न. G1 तमसाद्धि समाचरेत् (sio).

11 ^a) K1. 4 Da4 निशाया; K6 'यां (for 'या:).
—^b) M1 चोदनाद् (for चोदना). K6 G2 स्मृतः;
Ds1 Ds स्मृता. ॐ Ca: चोदनाः वायोर्मनसो वा
अनियते देशे प्रेरणाः ॥ Cv: चोदनाः योगाभ्यासाः; द्वादश-
द्वादशवटिकापर्यन्ताः । ॐ —^c) K2 D1 G1 सुप्ता;
K4 स्वप्ता; K6 Bo. 8 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 स्वप्ताद्;
V1 Bo. 9 Da3 a4 Ds तु हि (for सुप्ता). V1 Ds
[अ]परे; Bc. 9 Da3. a4 [अ]परे (for परे). B1 मध्ये तु
सुप्ता ह्यधरे. —^d) D1 T G1. 3. 6 M1. 6-7 च (for
तु). K6 Da4 Ds Ds चोदना; B1 'नात्.

12 ^a) Ds2 G1 तदैवम् (for तदेवम्). —^b) B8
(marg.) G8 शालिना (for शीलिना). —^c) K1. 2
आत्मारामेन. K2 कुद्धेन; M1. 6. 7 बुद्धेन (for बु').
—^d) K1. 2. 4. 7 Ds. 9 यो (K4 या)ज्य आत्मा; Ds. 7
योऽयश्चात्मा (for योक्तव्योऽऽत्मा). M1. 6. 7 योक्तव्यो
नात्मसंशयः.

13 ^a) G1 पंचाणाम्. K1. 2. 4 B8 Ds च; K1
D4. 9 हि (for तु). —^b) T1 G6 दोषं (for दोषान्).
Ds1 आश्लिष्य; D1 (before corr.) T G1. 3. 6 निक्षिप्य;
Cs (gloss: निर्जित्य) आ' (as in text). G2 M1. 5-7
पंच ह (for पञ्चधा). —^c) K1. 2 T2 G2 M1. 6. 7
शब्दः; Ds1 शब्दो (for शब्दं). K6 V1 Bo. 6-9 Da2.
a4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 transp. स्पर्शं and रूपं. —^d)
Da4 रसो गन्धश्चैव च.

14 ^a) G1 प्रतिगाम् (for 'भाम्). K1 D4 5. 7. 9 T
G1. 3. 6 M1. 5-7 उपसर्गं (for अपवर्गं). ॐ Ca: प्रतिभां,
विक्षेपम् । अपवर्गं, लयम् । ॐ —^b) K1 2. 4. 7 Ds
D4. 9 T1 G6 -संगृह्य; K6 -संकृत्य; D6 -संस्मृत्य (for
-संहृत्य). K6 मैथिलः; G2 'ली. —^c) K6 अविलं
(for अखिलं). —^d) K1. 2 T G2. 6 M1. 5-7 च (for
ह). G1 मनस्यगिरिषे च (sio).

15 ^a) Da3. a4 [अ]हंकारः. K1 अहंकारे चैव मनः.
—^c) T2 तदा (for तथा).

16 ^a) Ds1 एव (for एवं). K1. 2 च; K1 Ds तु
(for हि). ॐ Ca: परिसंख्याय, प्रविलाप्य ॥ Cs: चिन्त-
यित्वा । ॐ —^b) K6 Bo. 6-9 Da3. a4 Dn1. n4 Ds
D2. 3. 5. 8 G2 ध्यायन्ति; M1. 5-7 ध्यायति (for ध्यायेत).
—^c) K1 Ds विरजः सक (Ds 'म)लं नित्यम्; Ds2 D4. 9
विर (Ds2 'रा)जस्का (Ds2 'स्क)मलं नि'; D1 T1 G6
विरजस्व (D1 'जः स)मलं नि'. ॐ Ca: अलम्, सम-
र्थम् । ॐ —^d) K1 बुद्धम् (for शुद्धम्). D1 अप्रजं;
G1 अव्रजं (for अव्रणम्).

17 ^a) K2. 4 तस्थुषां; K1 D1. 9 कृतस्थं; Ds
कृतस्थं; M1 तस्थुषं (for तस्थुषं). K1. 2. 4. 7 V1 D4. 9
परमं; Da1 lacuna (for पुरुषं). K6 Bo. 6-9 Da3. a4
Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 नित्यम्; G2 सत्यम् (for सत्त्वम्).

Ca: तस्थुषमिति ह्यनन्दसम्, स्थितिमात्रधर्मम् ॥ Ca:
धुषं, स्थायुं कृतस्थमित्यर्थः । ॐ ॐ Cs: पुरुषं, पूर्णम् ।
सर्वं, ज्ञानानन्दरूपम् । ॐ —^b) D1 अजरामरं; M6 'जरं.
—^c) K6 G1 चाप्ययं; B8 (marg.) च प्रभुं; Dn4
D4 वाप्ययं (for चा'). D4 चैव; D1 T G1-3. 6 M1.
5-7 देवम् (for चैव). —^d) Ds1 हृषानं. K1. 2 चाक्षरं;
B8 (marg. as in text) चाक्षरं; Ds चाप्ययं; D4
वाप्ययं (for चा'). Bo ब्रह्ममन्ययं; B8 (marg.) ध्रुव-
मन्ययं.

18 ^a) K1 Ds Ds. 7. 9 च (for तु). V1 पुरुषस्य

C. 12. 116 83
B. 12. 317 (6). 18
K. 12. 321. 18

लक्षणं तु प्रसादस्य यथा वृत्तः सुखं स्वपेत् ॥ १८
निवाते तु यथा दीपो ज्वलेत्स्नेहसमन्वितः ।
निश्चलोर्ध्वशिखस्तद्वद्युक्तमाहुर्मनीषिणः ॥ १९
पाषाण इव मेघोत्थैर्यथा बिन्दुभिराहतः ।
नालं चालयितुं शक्यस्तथा युक्तस्य लक्षणम् ॥ २०
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैर्विविधैर्गीतवादिदैः ।
क्रियमाणैर्न कम्पेत् युक्तस्यैतन्निदर्शनम् ॥ २१
तैलपात्रं यथा पूर्णं कराभ्यां गृह्य पुरुषः ।

महाराज. — ^b) Ks V1 Bo. 6. 1. 8 (orig.). ⁹ Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 उपधारय; K1 D2. 5. 8 'लक्षयेत्'; B8 (marg.) उपधारय (for 'धारयेत्'). — ^c) K1. 2 प्रसादश्च (for 'दस्य'). — ^d) B8 (marg. as in text) दृष्टः (for वृत्तः). K4 सुखी; M1. 5. 7 स्वयं (for सुखं). K4 भवेत् (for स्वपेत्).

19 ^a) K4 Bo. 1. 8 (marg. as in text) Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 निवाते (for निवाते). G2 च; M1. 5-7 वा (for तु). — ^b) Das. 24 G2 M5. 7 ज्वलन्; D5. 9 M6 ज्वलत् (for ज्वलेत्). — ^c) K6. 7 निश्चलोर्ध्वशिख (K1 'खा'स्; D5 निश्चलोर्ध्व). K6 तत्त्वम् (for तद्वद्). — ^d) K6 उक्तम् (for युक्तम्).

20 ^a) G2 पाषाणम् (for 'ण'). K1 मेघोत्थैर्; K4 'धैर्'; K6 'त्यं'; D81 'धैर्'; D4. 9 'च्छैर्' (for 'थैर्'). — ^b) G2 यथा दुन्दुभिराहतः. — ^c) B8 नान्यं (for नालं). T G6 शक्यं (for शक्यस्). — ^d) K6 D1 मुक्तस्य (for युं).

21 ^a) Das. 24 शक्यं (for शङ्ख-). — ^b) V1 विविधैर् (for विविधैर्). D44 -वादिनैः; T2 -वादिनैः (for 'तैः'). — ^c) K6 G1 हि (G1 ही) यमाणैर्; K1 क्रियमाणैर्; B8 'माणं न; G2 'माणो न (for 'माणैर्'). K1. 2 कंपेश्च; K4 कंपेश्च; K6 कलपेश्च; V1 Bo. 6. 8 (marg. as in text). ⁹ Das. 24 T G6 कंपेश्च; G1. 8 कंपेयुर् (for कम्पेत्). — ^d) K6 B1 Dn1. n4 Ds1 D2. 2. 8 मुक्तस्य; Ds1 यत्तस्य (for युक्तस्य). D4 निदर्शनां (for 'शनम्').

22 With 22, cf. 12. 289. 32. — ^a) D4 तैलं (for तैल-). K1. 2. 4 तैलपूर्णं यथा पात्रं. — ^b) K1 B1 D44 पुरुषः; M1 पुरुषं. K1. 2. 4 कराभ्यां धारय (K2 'ये'धरः. — ^c) D4 T G6 आसहद्; D1 G1. 8 'हद्' (for 'हेद्'). K2 भेतस् (sic); K1 भीतास्; Ds1

सोपानमारुह्यद्भीतस्तर्ज्यमानोऽसिपाणिभिः ॥ २२
संयतात्मा भयाचेपां न पात्राद्विन्दुमुत्सृजेत् ।
तथैवोत्तरमाणस्य एकाग्रमनसस्तथा ॥ २३
स्थिरत्वादिन्द्रियाणां तु निश्चलत्वाच्चतैव च ।
एवं युक्तस्य तु मुनेर्लक्षणान्युपधारयेत् ॥ २४
स युक्तः पश्यति ब्रह्म यत्तत्परममव्ययम् ।
महतस्तमसो मध्ये स्थितं ज्वलनसंनिभम् ॥ २५
एतेन केवलं याति त्यक्त्वा देहमसाक्षिकम् ।

भातस्; D1 G1. 8 धीरस् (for भीतस्). — ^d) K6 ताड्यमानो; K1 T2 तर्जै; D44 सूर्यमाणो; Ds1 तर्ज्यमाणो; G1 त्यजमानो (for तर्ज्य). K2 [5] भिमानिभिः; K1 [5] पि पाणिभिः; G2 [5] भिपाणिभिः (for 5 ति').

23 ^a) K6 संयतात्मा; D1. 8 स यतात्मा (for संय'). K2 भवेत्; D44 भूयास्; M6 हयात्; M1 भयास् (for भयात्). D1 G2 केषां (for तेषां). — ^b) K6 [अ]पात्राद् (for पात्राद्). B8 G1 अत्सृजेत् (for उत्सृ'). — ^c) K1. 4. 7 D6 उत्तरमानस्य; K6 Bo Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 'मागम्य' (for 'माणस्य'). — ^d) M1. 5-7 त्विह (for तथा).

24 ^a) K1. 2. 1 D1. 5. 1. 9 च (for तु). — ^b) K4 निश्चलत्वं (for 'त्वात्'). D1 तु (for च). — ^c) K6 मुक्तस्य; G1 उक्तस्य (for युक्तस्य). — ^d) K6 V1 Bo. 1. 8 (marg. as in text). ⁹ Das. 24 Dn1. n4 Ds Ds. 8 लक्षयेत् (for 'धारयेत्'). Bo D2 लक्षणानुपलक्षयेत्.

25 With 25, cf. 12. 47. 25. — ^a) K6 स मुक्तः; K1 B8 D2. 4. 5. 8. 9 संयुक्तः; Bo Dn1. n4 Ds स्वयुक्तः; D1 T G1. 2. 6 संयुक्तः; M1. 6 स युक्तः; M1 संयुक्तं (for स युक्तः). K6 Bo. 6-8 Das Dn1. n4 D2. 2. 8 पश्यते; G2 पश्यते (for पश्यति). G1 ब्रह्मा. — ^c) Bo तपसो (for तमसो). D44 Dn4 पारे (for मध्ये). K2 महत्तामसयोर्मध्ये.

26 ^a) G2 येतेन (for एतेन). D44 Ds1 D4. 9 याति (for याति). — ^b) B8 (marg.) मुक्त्वा (for त्यक्त्वा). B8 असाक्षिकं (for 'क्षिकम्'). ☞ Cs: असाक्षिकं, साक्षयन्तराभावाद् । ☞ — ^d) K1 सनातने; K4 'तनं'; B8 पुरातनी.

27 ^a) T2 येतद् (for एतद्). K1 D44 ब्रियोनं (D44 'गा'); M1. 5-7 हि यत्नं (for हि योनं). — ^c)

कालेन महता राजञ्छुतिरेषा सनातनी ॥ २६
एतद्वि योगं योगानां किमन्यद्योगलक्षणम् ।

विज्ञाय तद्वि मन्यन्ते कुतकृत्या मनीषिणः ॥ २७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुरधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०४ ॥

३०५

याज्ञवल्क्य उवाच ।

तथैवोत्क्रममाणं तु शृणुष्वान्वहितो नृप ।
पञ्चामुत्क्रममाणस्य वैष्णवं स्थानमुच्यते ॥ १
जङ्घाम्यां तु वस्त्रन्देवानामुयादिति नः श्रुतम् ।
जानुभ्यां च महाभागान्देवान्साध्यानवाप्नुयात् ॥ २

पाथुनोत्क्रममाणस्तु मैत्रं स्थानमवाप्नुयात् ।
पृथिवीं जघनेनाथ ऊरुभ्यां तु प्रजापतिम् ॥ ३
पार्श्वाभ्यां मरुतो देवाभ्यासाभ्यामिन्दुमेव च ।
बाहुभ्यामिन्द्रमित्याहु ररसा रुद्रमेव च ॥ ४
ग्रीवायास्तमृषिभ्रेष्ठं नरमाप्नोत्यनुत्तमम् ।

C. 12. 11707
B. 12. 3147. 5
K. 12. 322. 5

K₁ विज्ञातं; K₂ 'नां (for 'य). Dr T G₁. १. ६ [ए]-
तद् (for तद्). D₄ मन्यते.

Colophon. Śi Ds missing; Ks. १ B₁-s D₁. २
D₂. २ D₁ G₁. १ M₁-s absent. — Sub-parvan :
K₁. १. १. ६. १ V₁ B₁. १. १ D₁. २. १ D₁. २. १-१
T G₁. १. १ M₁. १-१ मोक्षवर्त. — Adhy. name : K₁ V₁
B₁. १-१ D₁. २. १ D₁. २. १ G₁ याज्ञवल्क्यजनक-
संवादः; K₂. १ याज्ञवल्क्यसंवादः; K₁ D₁. १ योगविधिः;
D₁. १ T₁ G₁. १ याज्ञवल्क्यजनकसंवादे योगकथनं (D₁. १
योगविधिः); M₁. १ यज्ञवल्क्यजनकसंवादे योगज्ञानप्रतिपादनं.
— Adhy. no. (figures, words or both) : K₁ ४१; B₁
D₁. १ G₁. १ १३९; B₁ १४३; D₁. १ १४२; D₁. १ T₁ १४१;
D₁. १ G₁. १ १४०; D₁ १३७; T₁ १५२; G₁ १५४;
M₁. १ १३८; M₁ १३६. — Śloka no. : D₁. १ D₁. १ २७;
D₁. १ D₁. १ २८.

305

This adhy. is missing in Śi Ds (cf. v. 1.
12. 274. 13; 283. 15).

1 Ds om. the ref. K₁ याज्ञवल्क्य; M₁. १-१ यज्ञ-
वल्क्य. — " Ds Cv जयैव; M₁. १-१ ययैव. K₁
D₁. १ [उ]त्क्रममाण (K₁ 'न) स; B₁ D₁. २. १ 'माणस्तु;
Dr T₁ G₁. १. १ 'तां स्थानं; T₁ M₁. १-१ 'णस्थानं; G₁
'माणं तच्च (for 'माणं तु). — " T₁ G₁. १ शृणुष्व.
— " K₁ उत्क्रममाणस्य; K₂. १ उत्क्रममाण (K₁ 'न) स;
G₁ उत्क्रम (for उत्क्रम). ☞ Cv : पञ्चामुत्क्रममाणस्य,

पादतलाभ्यां जीवकलामूर्ध्वं नयतः । जीवस्य देहामूर्ध्वं गमनं
तु ब्रह्मनाडीमुखेनैवेति ज्ञातव्यम् । ☞ — " K₁ उत्तमं
(for उत्तमते). ☞ Cs : वैष्णवं, पादयोरभिमानि विष्णुरा-
दित्यविशेषस्तस्य लोकमित्यर्थः । ☞

2 V₁ reads 2 on marg. — " V₁ च (for तु).
D₁. १ वसन् (for वसन्). K₁ D₁. १ वसन्देवास्तु (K₁
'ज' जंघाभ्याम्. — " K₁ नामुयाद्; D₁. १ प्राप्नु (for
आप्नु). K₁ T₁ G₁. १ M₁ न (for नः). M₁. १-१ श्रुतिः.
B₁ आमुया वसु न श्रुतं (sic). — " K₁ जंघाभ्यां; M₁
ऊरुभ्यां (for जानुभ्यां). V₁ M₁. १ तु (for च). K₁
महान्योगान्; D₁ T₁ 'भाग (for 'भागान्). — " K₁
Cs om. देवान्. K₁ B₁ D₁. १ D₁. १ D₁. १. १
साध्यान्देवान् (by transp.).

3 K₁. १. १. १ V₁ T₁ om. (hapl.) ३^{ab}. — " B₁
D₁. १. १ D₁. १. १ [उ]त्क्रममाणस्य; B₁ G₁ 'माणं तु
(for 'माणस्तु). — " K₁ मैत्रं (for मैत्रं). B₁
स्थलम् (for स्थानम्). ☞ Cs : मैत्रं स्थानं, प्राणवृत्तेर-
ह्मभ्यामिमानि देवतासामित्रस्तदीयं स्थानमित्यर्थः । ☞ — " K₁. १ M₁
पृथिवी (for पृथिवी). K₁. १ जघनेनाथ (for
'नाथ). — " K₁. १ उरुभ्यां. K₁. १ V₁ B₁. १-१ D₁. १
D₁. १. १ D₁. १. १ G₁ च; D₁ तु (for तु). M₁.
१-१ उदरेण (for ऊरुभ्यां तु). D₁. १ प्रजापतिं; G₁ 'पति
(for 'पतिम्). ☞ Cs : प्रजापतयश्च दत्तप्रभृदयः । ☞

4 D₁. १. १. १ om. 4-5. — " D₁ महतो (for
महरो). D₁. १ देवो. — " K₁ D₁. १ इत्याम्नाम् (for
वासांस्वात्). G₁ इन्द्रम् (for इन्द्रम्). T G₁. १. १

C. 12. 11707
B. 12. 312(7). 5
K. 12. 322. 5

विश्वेदेवान्युखेनाथ दिशः श्रोत्रेण चाभुयात् ॥ ५
प्राणेन गन्धवहनं नेत्राभ्यां सूर्यमेव च ।
भ्रूभ्यां चैवाश्विनौ देवौ ललाटेन पितृनथ ॥ ६
ब्रह्माणमामोति विश्वं मूर्ध्ना देवाग्रजं तथा ।
एतान्युत्क्रमणस्थानान्युक्तानि मिथिलेश्वर ॥ ७
अरिष्टानि तु वक्ष्यामि विहितानि मनीषिभिः ।
संवत्सरविद्योगस्य संभवेयुः शरीरिणः ॥ ८
योऽरुन्धतीं न पश्येत दृष्टपूर्वां कदाचन ।

आभुयात् (for एव च). Ks Bt Dn1. n4 Ds D2. s. s
नाभ्यामिद्वत्त्वमेव च (Ks वा); Ds. 1 नाभ्यामिदुं समेति
च; M1. 5-7 इदमेवेदुमुच्यते. — Ds1 Ds om. (hapl.)
4th. — °) Ks. 6 V1 Bo. 6-9 Dn1. n4 Ds1 D2. s. s
एव (for इति).

5 Das. as om. 5 (of. v. l. 4). — °) Kt Bo.
s. 1. 9 Dn1. n4 Ds Ds. 1 M1. 5-7 ग्रीवायां; V1 Bs
D2. s. s. 9 T G1. s. 6 ग्रीवया (for ग्रीवायात्). Ks. 1
V1 Bo. 6-9 Dn1. n4 Ds D2. s. s. 9 तु; Ds. 1 T1
G2. s. 6 च (for तम्). K1. 2. 4 T1 Gs कृषि; Ks V1
Bo. 6-9 Dn1. n4 Ds D2. s. s. 9 सुनि. (for कृषि-).
K1. 2 देवं; Ks चैव; Ks Ds1 Ds श्रेष्ठ (for श्रेष्ठ-).
— °) Ds om. from श्रेष्ठयुत्तमं up to नेत्राभ्यां (in
6th). Ds. 5. 9 प्राप्नोति (for आप्नोति). Ds उत्तमं (for
[अ]नुत्तमम्). — °) K1. 2. 1 Ds. 1. 9 T G1. s. 6 विश्वा-
देवान्. K1. 3 सु (K1 सु) खेनैव (for 'नाथ').

6 Ds om. up to नेत्राभ्यां (of. v. l. 5). — °) Bt
Bs (marg. as in text). 9 -वाहं तु (Bs च); Das. as
-बहुलं; G1 -बाहेन (for -वहनं). — °) Bo. 6 Dn1. n4
Ds D2. s. s अक्षिम् (for सूर्यम्). — °) Das corrupt;
Ds1 भ्रूयां; Ds भ्रूयां; G1 भ्रू (for भ्रूयां). Gs
अथ (for चैव). — °) Gs तथा (for अथ). Das
ललाटेन पितृनथति (sic).

7 °) Das Ds ब्राह्मा (Das 'ह्य')णम् (for ब्रह्मा).
Ks वित्तं; Das विश्वं; D1 Tr G1. s. 6 विधि; T2
तथा (for विश्वं). Ds ब्राह्मणामर्थमाप्नोति. — °) T1
सृष्टि (for सृष्टां). — °) Ks V1 Bo. 6-9 Das. as Ds
एतान्युत्क्रमणस्थानानि. — °) Ks V1 Bo. 6-9 Das. as Ds
स्थानानि; Bs (marg.) स्थितानि (for उक्तानि). Ds1
नियुक्ता मिथिलेश्वरे (sic).

8 °) Kt Bo. 6 Dn1. n4 Ds-5. s. 9 प्र- (for तु).

तथैव ध्रुवमित्याहुः पूर्णेन्दुं दीपमेव च ।
खण्डाभासं दक्षिणतस्तेऽपि संवत्सरायुषः ॥ ९
परचक्षुषि चात्मानं ये न पश्यन्ति पार्थिव ।
आत्मच्छायाकृतीभूतं तेऽपि संवत्सरायुषः ॥ १०
अतिद्युतिरतिप्रज्ञा अप्रज्ञा चाद्युतिस्तथा ।
प्रकृतेर्विक्रियापत्तिः षण्मासान्मृत्युलक्षणम् ॥ ११
दैवतान्यवजानाति ब्राह्मणैश्च विरुध्यते ।
कृष्णश्यावच्छविच्छायः षण्मासान्मृत्युलक्षणम् ॥ १२

— °) Bs मनीषिणः. — °) K1. 2 G2 संवत्सरं (for
'सर-'). D1 T G1. s. 6 M1. 5-7 संवत्सराद्धि (D1 'द्धि';
G1 'न्वि')मोक्ष (M1. 5-7 'योग')स्तु. — °) Ks संभ-
वीयुः; Bo. 6. 9 Dn1. n4 Ds D2. s. s 'वति'; T G1-3. 6
M1. 5-7 'वेत (Gs 'य') (for 'वेयुः). Ks शरीरिभिः;
Kt मनीषिणः (for शरीरिणः).

9 °) K1. 2. 4. 7 Ds. 9 अर्धचर्त्ता; G1 शोर्धर्त्ता.
as प्रपश्येत (Das 'इयेह' (for न प''). — °) K1. 2. 4
पूर्वदृष्टां; Das दृष्टां पूर्वा (for दृष्टपूर्वा). K1. 2. 4. 1 Ds. 9
Gs कथंचन (for कदा'). — °) G1 द्रवम् (for ध्रुवम्).
— °) M1. 5-7 दिवम् (for दीपम्). Ds G1 वा (for
च). — °) K1. 2. 4 G1. 2 खंडभागं; Kt Ds खंडा-
भासं; Ds2 खंडभावं; Ds खंडाभावं; D1 T Gs. 6
M1. 7 खंडभासं (for खण्ड'). ☞ Cv: दक्षिणतः दक्षिणा-
क्षिकोणे । ☞ — °) Gs संवत्सरायुषाः.

10 Kt Gs om. (hapl.) 10. — °) Dn1 परिचक्षुषि
(for पर'). — °) Ks पार्थिवाः. M1. 5-7 यो न पश्यति
पार्थिव. — °) K1. 2 Cpp (gloss: चिरं कृत्वा नभोविलोकने
शुक्लवर्णपुरुषाकृतिभूतदर्शनं भवतीत्यागमप्रसिद्धिः ।) आत्म-
च्छायाकृतिं भूतं; Ds. 9 'कृतीभूतां; Gs (gloss: प्रति-
बिम्बभूतं) 'कृतीभूतं (as in text).

11 °) Bs अभिद्युतिर् (for अति'). Kt Ds. 5. 9
अतिप्रज्ञश्च; Das T1 'प्राज्ञा; Gs M1. 5-7 'प्रज्ञ (for
'प्राज्ञा). — °) Kt Ds. 5. 9 स्वप्रज्ञश्च; T1 अप्राज्ञा;
M1. 5-7 अप्रज्ञश्च (for अप्रज्ञा). Das T1 Gs वा (for
च). — °) K1 प्राकृतिः; Ks प्रकृतिर्; Ks प्रकृतिः;
Ks M1 प्रकृते; Ds2 Ds. 6 G1 प्राकृतेर् (for प्रकृतेर्).
Bs (marg.) विक्रियोपत्तिः; Gs विक्रियापत्तिः (for 'पत्तिः).
— °) Gs षण्मासान् (for षण्मा').

12 K1. 2. 4 Ds om. (hapl.) 12; V1 reads it on
marg. — °) Ds देवतानि. V1 [अ]भिजानाति; Das

शीर्णनाभि यथा चक्रं छिद्रं सोमं प्रपश्यति ।
 तथैव च सहस्रांशुं सप्तरात्रेण मृत्युभाक् ॥ १३
 श्वगन्धमुपाग्राति सुरभिं प्राप्य यो नरः ।
 देवतायतनस्थस्तु षड्रात्रेण स मृत्युभाक् ॥ १४
 कर्णनासावनमनं दन्तद्वष्टिविरागिता ।
 संज्ञालोपो निरूप्यत्वं सद्योमृत्युनिदर्शनम् ॥ १५
 अकस्माच्च सवेद्यस्य वाममक्षि नराधिप ।

मूर्धतश्चोत्पतेद्भूमः सद्योमृत्युनिदर्शनम् ॥ १६
 एतावन्ति त्वरिष्ठानि विदित्वा मानवोऽऽत्मवान् ।
 निशि चाहनि चात्मानं योजयेत्परमात्मनि ॥ १७
 प्रतीक्षमाणस्तत्कालं यत्कालं प्रति तद्भवेत् ।
 अथास्य नेष्टं मरणं स्यात्तुमिच्छेदिमां क्रियाम् ॥ १८
 सर्वगन्धान् रसांश्चैव धारयेत् समाहितः ।
 तथा हि मृत्युं जयति तत्परेणान्तरात्मना ॥ १९

12. om.
 12. 31671. om.
 12. 322. 20

[न]वि' (for [न]व'). —^a) Ks Gs कृष्णः (for कृष्णः). Ks Bs (marg. as in text).^a T Gs -इयाम् (for -इयाव'). Ks च्छविः; M1. 8.7 च्छवी (for च्छवि-). Das च्छायाः; Ds च्छायः; T G1. 8.6 च्छाया (for च्छायः). K1 D4.9 कृष्णइयामनुविच्छाया (D4 'याः); Ds कृष्णस्यो वक्त्रविच्छायाः. —^d) Dn1 -लक्षणः (for -लक्षणम्).

13 ^a) Ks.7 V1 Bo. 8.7.9 Das Dn1 Ds2 D4. 2. 2. 3 ऊ (K1 उ)र्णनाभेर्; Bs ऊर्णनाभिः; Das शीर्णनाभेर्; Dn4 Ds1 कर्णनाभिः; Gs शीर्ष नाभि (for शीर्णनाभि). Bs छिद्रं; Ds वक्त्रं (for चक्रं). —^b) K1. 2 सोमे; D1 स्योमे (for सोमं). ☞ Cn: छिद्रं, छिद्रवन्तम् । ☞ —^c) K1 Ds4 M1 सहस्रांशुः. —^d) K1. 2. 4 सप्तरात्रेण (for 'रात्रेण).

14 Das D1 om. (hapl.) 14. —^a) K1 छवीः; Ks युवीः; K4 हवीः; V1 पूतिः; Bo छिबीः; Bs.9 छिबीः; Br Das छिबीः; Bs छिबीः; D4.9 शवः; Cpp चितः (for शवः). Ks उपप्राति. —^b) Ks D4 सुरभिः; Ks सुरभिः; T1 सुरभिः. —^d) Ks Bo. 8.7.8 (marg.).^a Das Dn1. n4 Ds D2. 2. 2. 8 सप्तरात्रेण; T1 M1. 5-7 स षड्रात्रेण (by transp.).

15 ^a) T1 कंठः (for कर्णः). K1. 2. 4 कर्णनासाव-गमनं; D4.9 'नासावनमनं; M1. 5-7 Cs 'नासावनत- (Cs 'म)ता. —^b) M1. 5-7 मन्दः (for दन्तः). K1 -दृष्टिर्; D1 G2 -दृष्टः (for -दृष्टिः). Ks -विराजिता; Das D1 T G1-8.6 -विरागता (Gs 'ताः) (for 'गिता). —^c) D1 -लोपो (for -लोपो). Das T1 G2 निरूप्य- (Das 'य्य)त्वं; M1. 8 [S]तिरूप्यत्वं; Cs (gloss: क्षीरे स्नेहराहित्यं) [S]तिरूप्यत्वं (for निरूप्यत्वं). M1.7 संज्ञा लोके पाति रूपत्वं वं (M1 प)द्यो मृत्युदर्शनं (sic). —After 15, D1 reads 17^{ab}.

16 ^a) Ks.7 Bo अवेद्; T G1-8.6 अवेद् (for अवेद्). —^b) Dn1 -अक्षि. Ks नराधिपं; Ds1 नरो-

धिप. —^c) Dn1 T G1. 8 मूर्धतश्च (for मूर्धं'). Bo Dn4 Ds1 Ds वा (for च). T1 Gs [उ]त्पतेद्; Gs पतेद्; M1 [उ]त्पते; M1 [उ]त्पतेः (for [उ]त्पतेद्). M1.7 om. धूमः. K1 D4.9 मूर्धश्चाथो भवेद्भूमः; Ds9 मूर्धश्चोत्पते धूमः.

17 D1 reads 17^{ab} after 15. —^a) Ks एतावन्-तुष्टिष्ठानि (sic). —^b) T G1-8.6 [ऽऽ]त्मनः (for ऽऽत्मवान्). K1. 2. 4. 7 D4. 2. 7. 9 विदित्वा नर आत्मवान्. (K1. 2. 4 'त्मनः). ☞ Cs: आत्मवान्, मनस्वी । ☞ —^c) Gs M1. 5-7 निशि चाहनि चात्मानं. —^d) Das योगयेत् (for योज'). Gs M1. 5.7 परमात्मना.

18 ^a) Ks प्रतीक्षमाणसः; K1 Bo Ds1 D4.9 प्रती-क्षमाण (K1 'न)सः. —^b) D1 T1 G2. 6 कालं यः; T1 तं कालं (for यत्कालं). K1. 2 प्रततं; K4 प्रततो; Ks प्रेतता; V1 प्रयतान्; Bo. 8.7.8 (marg.).^a Das. 8 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 प्रेतता; Bs (orig.) प्रयतो; Gs प्रततं; M1. 5-7 प्रकृतं; Cs मरणं (for प्रति तद् as in K1 D4.9). Ds प्राक्कालं प्रापणं भवेत्. D1 T G1. 2. 6 यः कालः प्र (G1 प्रा)कृतो भवेत्. —Ds reads 18^a-19^d twice. —^c) K1. 2. 4 Ds (second time) तथास्य; Gs M1. 5-7 यदास्य; C7 यद्यस्य (for यथास्य). —^d) Ks G1 इच्छद् (for इच्छेद्). K1. 2 अविकिर्यं; Gs **क्रियाः (for ह्मां क्रियाम्).

19 For the repetition in Ds, cf. v. 1. 19. —^{ab}) D1 Gs समाश्रितः (for 'हितः). K1 V1 Bs D4. 8 (both times).^a धारयेत्सुस (Bs [marg.] 'शीत सः; Ds 'येस स)माहितः; Bo Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 धारयीत नराधिप. —Dn1. n4 Ds. 8 Cal. Bom. ed. om. 19^{ad}. ☞ Cp: गन्धतन्मात्ररसतन्मात्रधारणार्थां क्षीरं न नीरसतामा-पद्यते ॥ Cs: धारयेत्, इन्द्रियद्वारा मनस्युपसंहरेत् । ☞ —^c) Gs M1. 5-7 यथा (for तथा). M1. 5-7 ह (for हि). K1. 2. 4 D1 T G1. 2. 6 तथा मृत्युमुपाधावः; K1 D4. 9 तथा हि मृत्युयो (Ds 'युं यो)नेव.

C. 12. 11722
9. 12. 21a/71. 20
K. 12. 222. 20

ससांख्यधारणं चैव विदित्वा मनुजर्षभ ।

जयेच्च मृत्युं योगेन तत्परिणान्तरात्मना ॥ २०

गच्छेत्प्राप्याक्षयं कृत्स्नमजन्म शिवमव्ययम् ।

शाश्वतं स्थानमचलं दुष्प्रापमकृतात्मभिः ॥ २१

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०५ ॥

३०६

याज्ञवल्क्य उवाच ।

खं परं यत्तत्पृष्टसेऽहं नराधिप ।

परं गुह्यमिमं प्रश्नं शृणुष्वविहितो नृप ॥ १

यथावैद्यो विधिना चरतावमतेन ह ।

मयादित्यादवाप्तानि यजुंषि मिथिलाधिप ॥ २

महता तपसा देवस्तपिष्ठः सेवितो मया ।

प्रीतेन चाहं विश्वना सूर्येणोक्तस्तदानध ॥ ३

वरं वृणीष्व विप्रर्षे यदिष्टं ते सुदुर्लभम् ।

20 K1. 2. 4 Ds. 7 G2 om. (hapl.) 20. — ') D1
ससांख्ये; Ds1 ससांख्या; Ds. 9 ससांख्यां (for ससांख्य-).
K1 Ds1 Ds. 9 T1 G1 -धारणां; B2 -धारणे; M1. 5-7
-धारणात् (for -धारणं). ☞ Ca: ससांख्यधारणं, जीव-
प्रक्षणेरेकत्वज्ञानं ससांख्यं, तेन सहितं धारणं परमात्मचिन्त-
नम् । ☞ — ') K2 Bo. 6-8 Ds. 24 Dn1. 24 Ds Ds.
2. 8 विवितात्मा नरर्षभं (K2 'राधिप'). — ') K1 Ds. 9
T G1. 2. 8 जयेत्; M1. 5-7 जयेत्स (for जयेच्च). K1
Ds M1 मृत्यु- (for मृत्युं).

21 *) Ds आत्मना; D1 T G1. 8 M1. 5-7 क्षयं (for
[क्ष]क्षयं). V1 स्थानम् (for कृत्स्नम्). — ') D1
आजन्म (for अजन्म). T2 अत्युत्तं (for अव्ययम्).
— ') T1 शाश्वत- (for शाश्वतं).

Colophon. Ś1 Ds missing; K2. 5 B1-8 Ds1. 22
Dn2. 22 D1 G4. 8 M1-4 absent. — Sub-parvan:
K1. 4. 6. 7 V1 B2. 7. 8 Ds1 Dn1. 24 Ds Ds. 2. 5. 7. 8 T
G1. 2. 8 M1. 5-7 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K1. 2. 4
V1 Bo. 6-8 Ds. 24 Dn1 Ds M1. 6 या (M1. 6 य-
याज्ञवल्क्य) M1. 6 'हृद'जनकसंवादः; K1 Ds. 9 याज्ञवल्क्य-
जनकसंवादेरिष्टाध्यायः; B2 'संवादेरिष्टनिवेदनं; Ds 'इतिष्ट-
— Adhy. no. (figures, words or both): K2
42; B1 Ds1 T1 G2 140; B2 144; Dn1 143;
Dn2 142; Ds2 G2 M1 141; Ds 138; T2 153;
G1 M1. 5. 7 139; G2 155. — Śloka no.: Dn1.
24 21.

306

This adhy. is missing in Ś1 Ds (cf. v. l. 12. 274.
13; 263. 15).

1 G2 M1. 5-7 य (G2 या 'याज्ञवल्क्य' (M1 'हृदय'). — ')
K1 अव्ययत्वं (for 'कृत्स्नं'). K2 B1 यनु; Ds. 24
प्राहुः (for यत्तत्). K1 Ds. 5. 7. 8 T1 G2. 8 अव्ययत्वं परमं
यत्तत् (K1 [orig.] ब्रह्म; [marg.] यत्तत्). — ') K1
Ds. 5. 8 पृष्टोऽहं वै स्वया नृप. — ') T1 G2 8 गुह्यतमं
(for 'मिमं'). Ds कृत्स्नं (for प्रश्नं).

2 *) K1 G2 [प]व; D1 lacuna (for [इ]ह).
K1 Ds. 9 यथावैद्यो विधिना. — ') T1 चरिता; M1.
5-7 चरतो (for 'ता'). K2 Bo. 6. 7 Dn1. 24 Ds Ds. 2.
5. 8 G2. 8 [अ]वनतेन; K2 च मतेन; K1 Ds. 9 च
क्रमेण; D1 परमेण; T1 G2 [अ]नियतेन (for [अ]व-
मतेन). B2 च (for ह). B2 (marg.) चरता ब्रह्मधा-
मिमां. ☞ Ca: अवमतेन, अवमर्षवात् गुरुतोऽधीतानि यजुंषि
च त्यक्त्वा ॥ Cp: अवमतेन, गुर्ववज्ञातेन । ☞ — ') M1.
5-7 यथा (for मया). B2 [जा]दित्यान्.

3 *) K1 Ds. 5. 8 चैव; Dn1 देव (for देवत्).
— ') K2 तपिषु; K1 Ds. 5. 8 सविता; V1 Bo. 6. 7. 8
(marg.) 9 Ds. 24 Dn1 Ds. 2. 8 तपिषु; B2 (marg.)
तपनः; Dn2 तपिषु; Ds D1 T G1-2. 8 M1. 5-7 G2
(gloss: कतिक्षयेन महान्, पूज्यतम इति वाच्य) स्वविष्टः
(for तपिष्टः). — ') K1 T1 G2 विधिना (for विश्वना),
— ') Ds2 D1 G2 तथा (for तद्).

4 *) K2 वरे (for वरं). — Ds1 M1. 5-7 om.
(hapl.) 4^{ad}. — ') K1 Ds. 5. 8 [ऽ]वि- (for हि).
G1. 8 दुर्लभं.

5 *) Dn2 तद्योक्तः; G1 मद्योक्तः. Dn1 M1. 7 तपसां
(for 'त'). K2 G1 M1. 5. 7 वर (for वरः). — ')
K2 Ds को (D2 वो) पयुक्तावि; D2 त्वत्तो युक्तावि (for

तचे दास्यामि प्रीतात्मा मत्प्रसादो हि दुर्लभः ॥ ४
ततः प्रणम्य शिरसा मयोक्तस्तपतां वरः ।
यजुषि नोपयुक्तानि क्षिप्रमिच्छामि वेदितुम् ॥ ५
ततो मां भगवानाह वितरिष्यामि ते द्विज ।
सरस्वतीह वाग्भूता शरीरं ते प्रवेक्ष्यति ॥ ६
ततो मामाह भगवानाख्यं खं विवृतं कुरु ।
विवृतं च ततो मेऽऽख्यं प्रविष्टा च सरस्वती ॥ ७
ततो विदद्यमानोऽहं प्रविष्टोऽम्भस्तदानघ ।

अविज्ञानादमर्षाच्च भास्करस्य महात्मनः ॥ ८
ततो विदद्यमानं माधुवाच भगवानाब्रवीः ।
मुहूर्तं सहातां दाहस्ततः शीतीभविष्यसि ॥ ९
शीतीभूतं च मां दृष्ट्वा भगवानाह भास्करः ।
प्रतिष्ठास्यति ते वेदः सोत्तरः सखिलो द्विज ॥ १०
कृत्स्नं शतपथं चैव प्रणेप्यसि द्विजर्षभ ।
तस्यान्ते चापुनर्भावे बुद्धिस्तव भविष्यति ॥ ११
प्राप्स्यसे च यदिष्टं तत्सांख्ययोगेप्सितं पदम् ।

C. 12. 11798
B. 12. 316(a). 12
K. 12. 302. 12

नोपयु'). ☞ Ca : नोपयुक्तानि, मत्पूर्वोपाध्यायस्यागोचरभू-
तानि ॥ Cr : अयातयामासीत्यर्थः । ☞ — ^d) K1 corrupt.

6 Dss Dr om. (hapl.) 6. — ^a) K1. 4 स; K2
हव-; G2 lacuna (for मां). T G1. 2. 6 आह भगवान्
(by transp.). — ^b) K1. 2 वितरिष्यामि (for वित').
K1 तं द्विजः; V1 B8 तेनच (for ते द्विज). — ^c)
K1. 2. 1 V1 B8 D4. 5. 8 T G1. 6 हि (for [ह]ह). K1
वाग्भूत्वा; D4s हरभूता; Dn4 वाग्भूता; Ds1 वाग्भू-
ताम्; M1. 5-1 वाग्भूतं (for 'ता'). — ^d) D4s Dn4
प्रवेक्षति; Ds G8 'क्ष्यते.

7 ^a) K1 D4. 6 पुनर् (for ततो). G2 M1. 5-1
भगवानाह (by transp.). — ^b) Ks Dn1 आख्यं त्वं;
K1 आख्यंस्त्वं (sic); Dn4 अख्यं त्वं च; G2 स्वमाख्यं
(by transp.); M1. 5-1 स्वमाख्यं. K1 निवृतं (for
वि'). — ^c) K1. 2. 4 मयाच; Ds मया च (for ततो
मे). K2 [अ]यात्ये; Dr वक्त्रं (for मेऽऽख्यं). K1
D4. 6 ततो मयाख्यं विवृतं; M1. 5-1 विवृतं ततो मयाख्यं
(hypermetric). — ^d) D4s प्रतिष्ठा (for प्रविष्टा).
M1. 5-1 सा (for च).

8 Ks om. (hapl.) 8. — ^a) K1 Ds नृप (for
[अ]नच). — ^b) T G1. 2. 6 अविज्ञानाद् (for अवि').
K1 D4. 6 च क्षमाच; G2 क्षमार्षां च (for 'क्षमा'). ☞ Ca:
अमर्षाद्, न मृष्यत इत्यमर्षः, तेज एव रवेः । ☞ — ^d)
T G1. 2. 6 M1. 5-1 मातुलस्य (for भास्करस्य). — After
8, Ms ins. :

776* वैष्णवायननामासौ मातुलो मे महामुनिः ।
मुप्यतां यदधीतं ते मत्त इत्येव सोऽप्रीवत् ।
तेनामर्षेण ततोऽहं मातुलस्य महात्मनः ।

9 ^a) Ds तत् (for मात्). — ^b) D4s विभुः; D4s
Dr Ts G2. 8. 6 Ms ऋतिः (for रतिः). — ^c) Ks
लेखिलः; Ks Ds M1. 5-1 इक्षतां (for स'). Ds दाहं.

— ^d) K2. 6 B8 D2 क्षीतो; D4s. 24 G1 क्षीति-; Dn4
क्षीता (for क्षीती-). K4 B8 D4s Dn4 Ds2 D4. 8 T
G1. 2. 6 M1. 5-1 भविष्यति (for 'व्यसि).

10 ^a) K1 क्षीतभूतं; D4s क्षीति'; Dn1 क्षीता';
M1 रीति' (for क्षीती'). T G1. 2. 6 तु (for च). Ts
मा (for मां). — ^b) K1 प्रविष्टास्यति; Dr T G1. 2. 8
M1. 5-1 प्रतिभास्यति (for 'हास्यति). Ts [ह]ति (for
ते). K2. 1 वेदाः. — ^d) K1. 2. 4 सात्तरः (for सोत्तरः).
K2 साखिलो; Ds निखिलो; Dr T1 G2. 8 सकलो
(for सखिलो). K1. 6 D4s D4. 8 M1. 1 द्विजः (for
द्विज). B8 Dn1. 24 Ds D2. 8. 8 Cs सखिलः सोत्तरः (D4s
सोत्तरः) द्विजः. ☞ Ca : सखिलः । खिलम्, अकृतपदक्रमो
वेदभागः ॥ Cn : परब्राह्मीयं स्वशास्त्रायामपेक्षावकाप्युपे-
ताखिलम् । Cs : सोत्तरः सोत्तरं, सोपनिषत्कम् ॥ ☞

11 ^a) B8 Ds च सत्यर्थः; Ds (before corr.) च
क्षतपथं (for क्षतपथं). D4 चैव (for चैव). ☞ Ca
क्षतपथः, क्षतमार्गप्रदर्शो बहुयुक्तिको ग्रन्थः । ☞ — ^b)
K1. 2. 4 प्राणेप्यपि (K2 'व्यपि; K4 'व्यसि); Dn1
प्रणेप्यामि; T1 'व्यति (for 'व्यसि). D4s द्विजर्षभः;
G2 M1. 5-1 न संक्षयः (for द्विजर्षभ). K1 D4. 6 त्वं
प्रणेप्य (D4. 6 'स्य)सि चै द्विज; D4. 1 त्वं प्रणेप्यसि सत्तम.
☞ Cs : प्रणेप्यसि, अप्येप्यसे । ☞ — ^c) Ms वा
(for [अ]न्ते). K1. 2 G2 Ca (gloss : संसारे) Cs (gloss :
तस्य वेदान्तस्यान्ते यो भावः परमात्मा प्रतिपाद्यतया स्थितस्तत्र)
च पुनर्भावे; D4 वा पुनर्भावे; Cn (gloss : मोक्षे) Cp
(gloss : मोक्षे, निमित्तसप्तमीयम् । विषयसप्तमीपक्षे, अपुन-
र्भवहेतौ) चापुनर्भावे (as in text), M1. 1 तस्यावाचे पुन-
र्भावे (sic). — ^d) Ds1 बुद्धिस्तत्र; G1 M1. 5-1 त्वं
बुद्धिर् (by transp.).

12 ^a) K1. 2 प्राप्से (Ks 'प्से) (submetric); D4s
G2 प्राप्स्यसे (for 'से). K1 D4. 6 व्यपदिष्टं (for च
यदिष्टं). Ds om. from. हं तत्. pp. to वेदे (in 13^a).

C. 12. 11728
B. 12. 306, 12
K. 12. 303. 12

एतावदुक्त्वा भगवानस्तमवाम्यवर्तत ॥ १२

ततोऽनुव्याहृतं श्रुत्वा गते देवे विभावसौ ।

गृहमागत्य संहृष्टोऽचिन्तयं वै सरस्वतीम् ॥ १३

ततः प्रवृत्तातिशुभा स्वरव्यञ्जनभूषिता ।

ॐकारमादितः कृत्वा मम देवी सरस्वती ॥ १४

ततोऽहमर्घ्यं विधिवत्सरस्वत्यै न्यवेदयम् ।

तपतां च वरिष्ठाय निषण्णस्तत्परायणः ॥ १५

ततः शतपथं कृत्स्नं सरहस्यं ससंग्रहम् ।

चक्रे सपरिशेषं च हर्षेण परमेण ह ॥ १६

K1. 2 ते; K1 तं (for तत्). —^a) K1 संख्यो (for संख्य). — Before 12^{ed}, B1 ins. याज्ञवल्क्य उवाच. —^a) D4 D1 उक्ता (for उक्त्वा). G1 भगवन्. —^a) G1 अंतम् (for अन्तम्). K1 न्यवर्तत; K2 [अ] निव; D4 D3 D5 [अ]भ्यवर्तते; D1 G3 'पद्यत (for 'वर्तत).

13 D5 om. up to देवे (cf. v. l. 12). —^a) D1 (marg. as in text) अतो (for ततो). K1 D4 D3 G1 [s] (for स). —^b) K1. 2 V1 [s] सं च; D4 देव; D1 दिवि; M1 देवा (for देवे). —^a) K1 D4 1. 8 T G1. 2. 6 M1. 5-7 आगम्य (for 'त्य). K1 संहृष्टो. —^a) V1 Bo D3 [s] चित्तवद्; D1 T G1. 2. 6 M1. 5. 7 चित्तवद् (for सचित्तवद्). D1 G3 च (for चै). D4 सरस्वती; G1 'सति.

14^a) D1 T G1. 2. 6 सु- (for [अ]ति-). —^b) K1 सुर- (for स्वर-). —^a) G3 M1. 5-7 अग्रतः. —^a) K1 D4 सरस्वती.

15^a) K5 Br. 9 D4 G3 Cs अर्घं (for अर्घ्य). —^b) K1 D1 T G1. 2. 6 निवेद्य च (K1 ह); K5 निवेदि ह; D5 न्यवेदयत् (for 'दयम्). —^a) D4 D1 M5 तपतां (for 'त). M1. 5-7 वरिष्ठो च (for 'हाय). K1 D1 T G1. 2. 6 प (K1 व) रं यतमनाश्चैव; K2 वरं यत्पनाश्चैव; V1 B3 ततस्तांस्तुतवांश्चैव. — 15^a is damaged in Br.

16^a) D4 शतपथे (for 'थं). —^b) K2 असंग्रहं (for ससं). D4 सरहस्यससंग्रहः. ☞ Cs: सरहस्यं, सोपनिषत्कम्. ☞ —^a) K1 च (for स-). ☞ Cn: चक्रे, कर्मकर्तृप्रयोगः, स्वयमेवाविरभूदित्यर्थः ॥ Cs: सरस्वती-प्रसादादधीतवानित्यर्थः. ☞ —^a) K1 हर्षं च (for हर्षेण). K1 परमेव; K4 'मे च; D4 'मे स (for 'मेण). D5 च; T1 G3 हि (for ह).

कृत्वा चाध्ययनं तेषां शिष्याणां शतमुत्तमम् ।

विधियार्थं सशिष्यस्य मातुलस्य महात्मनः ॥ १७

ततः सशिष्येण मया सूयैषेव गमस्तिमिः ।

व्याप्तो यज्ञो महाराज पितुस्तव महात्मनः ॥ १८

मिषतो देवलस्यापि ततोऽर्थं हृतवानहम् ।

स्वेददक्षिणायाथ विमर्दे मातुलेन ह ॥ १९

सुमन्तुनाथ पैलेन तथा जैमिनिना च वै ।

पित्रा ते मुनिभिश्चैव ततोऽहमनुमानितः ॥ २०

दश पञ्च च प्राप्तानि यज्ञ्व्यर्कान्मन्यानाथ ।

17 Bo om. (hapl.) 17-19. —^a) K1 D4. 5. 9 कृत्वा चाध्यापयामास; G3 M1. 5-7 ततोऽध्यापितवानस्मि. —^{ed}) V1 transp. सशिष्यस्य and मातुलस्य. D4 वि- (for स-). ☞ C1: विप्रियार्थं, विशेषेण प्रियार्थम्. ☞ ☞ Ca: मातुलस्य, शाकल्यस्य ॥ Cn. p. 8: वैशंपायनस्य. ☞

18 K1. 2. 4 Bo om. (hapl.) 18 (for Bo, cf. v. l. 17). —^a) B5 om. स. —^b) D4 [ए]व (for [ह]व). —^a) K5 V1 B5-8 D4. 5. 4 D1. 4. 4 D3. 2. 5. 8 Ca (gloss: वित्तारः) व्यस्तो; M1. 7 व्यासे (for व्यासो).

19 Bo om. 19 (cf. v. l. 17). —^a) B1 [आ]सीत्; T G1. 2. 6 [अ]थ (for [अ]पि). ☞ Ca: मातुलेन विमर्दे कलहे देवलस्य मातुलपक्षग्राहिणः मिषतः, स्वयैमानस्य, शाकल्यद्वारा जिह्वा तौ हत्यर्थः. ☞ —^b) K1 ततोव; K5. 7 D4. 9 तदर्थः; V1 D1 T G1. 2. 6 ततोऽर्थं (for ततोऽर्थं). V1 B5-8 D4 D1. 4. 4 D3 D4. 5. 1. 8 G3 कृतवान्; D5 हृत (for हृत). G3 M1. 5-7 वसु (for अहम्). —^a) K1 निवेदं; K2 सर्वेदं (sic); K5 वेदस्य; V1 B5. 7. 9 D4 स्वेदं; D5 स्वं वेदं; G3 सुवेद- (for स्वं). K5. 7 D4 दक्षिणार्थं वै (K5 हि); V1 B5-8 D4. 5. 4 D1. 4. 4 D2. 2. 8 G3 Cn -दक्षिणार्थार्थं; D5 D5 'यार्थं; D1 T G1. 2. 6 Cs (gloss: अर्थनिमित्तं) 'थं वै; M1. 5-7 'यार्थ (for 'यार्थ). B5 (marg.) सत्येन दक्षिणी पार्थं; B5 (marg.) सत्ये दक्षिणपार्थं तु. —^a) K1 विसर्दे; K2. 4 निर्ममे; K5 T3 विमर्दो (for 'र्दे). K5 वै (for ह).

20^a) K1. 2 V1 च; B5 तु (for [अ]थ). K1 पौलेन. —^b) G3 [अ]थ (for च). —^a) M1. 5-7 चापि (for चैव). —^a) D1 T G1. 2. 6 ततोहं मयिचोऽनय. ☞ Ca: अनुमानितः. सत्यसभापतिसंमत्ता मया जितः

तथैव लोमहर्षाच्च पुराणमवधारितम् ॥ २१
 बीजमेतत्पुरस्कृत्य देवीं चैव सरस्वतीम् ।
 सूर्यस्य चानुभावेन प्रवृत्तोऽहं नराधिप ॥ २२
 कर्तुं शतपथं वेदमपूर्वं कारितं च मे ।
 यथाभिलषितं मार्गं तथा तच्चोपपादितम् ॥ २३
 शिष्याणामखिलं कृत्स्नमनुज्ञातं ससंग्रहम् ।
 सर्वे च शिष्याः शुचयो गताः परमहर्षिताः ॥ २४

मित्यर्थः । ❀

21 *) K₁ D₄. 5. 7. 9 च लब्धानि; T G₁. 3. 6 तथा-
 सानि (for च प्राप्तानि). ❀ Ca: दशपञ्चयज्ञं वि, पञ्चदश-
 शाखाभिज्ञानि यज्ञं वि ॥ Cp: काण्वमध्यंदिनादीनि । ❀
 — *) K₁. 2. 4 V₁ Bo. 6-9 Das. 24 D₁. n₄ D₂ D₃. 5.
 7. 8 T G₁. 3. 6 तथैव रो (K₁. 2 D₂ लो) महर्षेण. — *)
 Das. 24 om. पुराण. K₁ D₄. 9 अवधारितं (for अव-
 धा). — For 21st; G₂ M₁. 5-7 subst.:

777* उपधारितं तथा वापि पुराणं रोमहर्षणात् ।

[G₂ M₁ च (for वा).]

22 *) ❀ Cp: बीजं, प्रणवं पुरस्कृत्य, अग्रे उच्चार्य । ❀
 — *) D₂ D₄ वा (for च). — *) K₁. 2. 4 जनाधिप
 (for नरा).

23 *) K₁. 2. 4 देवम्; K₁ Das D₁. n₄ D₂ D₃.
 4. 8 वेदम् (for वेदम्). ❀ Cn: कर्तुं, प्रकटीकर्तुम् ॥
 Cp: अध्येतुम् ॥ Cs: शतपथप्रकाशमकतया अङ्गशाकं धर्म-
 शाकं च कर्तुमुद्यतोऽहम् । ❀ — *) T₂ G₁ कांक्षितं (for
 कारितं). K₂ V₁ Bo. 6-9 Das. 24 D₁. n₄ D₂ D₃. 5.
 7. 8 अपूर्वं च कृतं मया; D₁ T₁ G₂. 6 पूर्वमाकांक्षितं च मे.
 — *) K₂ यथाभिलषितं; K₄ D₁ यथाभिलाषितं; K₂. 7
 तथाभिलषितं; D₂ यथाभिलषितं; D₄ 'लखितं (for
 'लषितं). D₁ मानात् (for मार्गं). — *) K₁. 2. 4 D₁
 T G₂. 6 transp. तथा and तच्. D₄. 9 चैव (for तच्च).

24 *) K₁ शिष्याणाम्. T₂ G₁. 3 M₁. 5-7 सखिलं
 (for न). K₁. 2. 4 सर्वम्; V₁ B₂ (marg. as in
 text) वेदम् (for कृत्स्नम्). — D₂ reads 24th-25th
 twice. — *) K₁ D₄. 6 (second time) अनुज्ञान् (D₄. 9
 'नं) (for 'ज्ञातं). K₂ समग्रं (for ससं). ❀ Ca:
 ससंग्रहम्, अनुक्रमणिकावत् । ❀ — *) D₂ [s]पि (for
 'च). — *) B₂ गताः परमहर्षिभिः; D₂ [s]स्वगताः
 परमर्षिताः (sic).

शाखाः पञ्चदशेमास्तु विद्या भास्करदर्शिताः ।
 प्रतिष्ठाप्य यथाकामं वेद्यं तदनुचिन्तयम् ॥ २५
 किमत्र ब्रह्मण्यमृतं किं च वेद्यमनुत्तमम् ।
 चिन्तये तत्र चागत्य गन्धर्वो मामपृच्छत ॥ २६
 विश्वावसुस्ततो राजन्वेदान्तज्ञानकोविदः ।
 चतुर्विंशतिकान्प्रश्नान्पृष्ट्वा वेदस्य पार्थिव ।
 पञ्चविंशतिमं प्रश्नं पप्रच्छान्वीक्षिकीं तथा ॥ २७

C. 12. 11781
 B. 12. 319 (A). 20
 K. 12. 323. 28

25 For the repetition in D₂, cf. v. 1. 24. — *)
 K₁ शाखाः; D₂ D₁. n₄ शाखा. K₁ D₄. 5. 7. 8 (both
 times) एतास् (for इमास्). — *) B₂ (marg. as in
 text) दिव्या (for विद्या). K₂ Bo. 6. 7 Das. 24 D₁.
 n₄ D₂ D₃. 5. 8 'देहिताः; B₂ 'चोदिताः (for 'दक्षि-
 ताः). — *) K₂ यथाकामं (for 'कामं). ❀ Ca: प्रति-
 ष्ठाप्य, शिष्येषु । ❀ — *) K₁ अन्वचितयं; K₄ V₁
 Bo. 6. 8 D₁. n₄ D₂ अनुचितयन्; D₂ D₃ 'चितयन्
 (for 'चिन्तयन्). D₁ T G₁. 3. 6 वेद्यं यदनुचितये; G₂
 वेद्यं तमनुचितयन्; M₁. 5-7 वेद्यं तन्नान्वचितयं. ❀ Cp:
 वेद्यं, ब्रह्मतत्त्वम् । ❀

26 *) M₁. 7 तत्र (for अत्र). K₁. 2. 4 किमत्र ब्रह्म
 त्वमृतं; K₁ D₄. 5. 9 'त्र ब्रह्म सुकृतं; G₂ किमत्र ब्रह्मण्य-
 मितं. ❀ Cn: ब्रह्मण्यम्, ब्राह्मणजोर्विदम् ॥ Cp. 8:
 ब्रह्मणि, वेदे । (Cs: अमृतं, परमपुरुषार्थम्). ❀ — *)
 G₂ किंचिद् (for किं च). Cs (gloss: हेयं, बन्धकारणं)
 [अ]वेद्यं. — *) K₄ D₁. n₄ D₂ D₃. 5. 8 चितयं (K₄
 D₂. 8 'यन्); K₂. 7 V₁ Bo. 6. 9 Das. 24 D₄. 5. 7. 9 G₂
 'येत् (for 'ये). K₁ D₄. 5. 7. 9 T G₁. 3. 6 M₁. 5-7 चा-
 (D₄ वा) गम्य (for 'त्य). — *) D₂ गंधर्वा.

27 *) G₂ M₁. 5-7 तदा (for ततो). — *) K₂
 'कोविदाः. — *) K₂ Bo. 6-9 Das. 24 D₁. n₄ D₂ D₃.
 5. 8 चतुर्विंशति (Bo 'शस्त्र'; B₂ D₁. n₄ D₂ D₃.
 5. 8 'शस्त्रः; D₂ 'शास्त्रः; D₁ D₂ 'शं त) तोपृच्छत्; K₁
 D₄. 9 स चतुर्विंशति (D₂ 'ति) प्रश्नान्; V₁ D₂ चतुर्विंश-
 तिप्रश्नं च; D₁ T G₂. 3. 6 M₁. 5-7 चतुर्विंशततः (D₁
 T G₂. 6 'शास्त्रतः) प्रश्नान्. ❀ Ca: चतुर्विंशतिकांश्च,
 प्रकृत्या देहादिभूतान्तांश्च तत्त्वचतुर्विंशतिसंनन्तान् । ❀ — *)
 K₁. 2. 4 दृष्ट्वा; K₂ Bo. 6-9 Das. 24 D₁. n₄ D₂ D₃. 5.
 8 प्रश्नान् (for पृष्ट्वा). K₁. 2. 4 देवस्य (for वेदस्य). K₂
 पार्थिवः. D₂ पश्चत्वेदस्य पार्थिव (sic). — *) K₁. 2. 4
 V₁ T₁ G₂. 6 'विंशतिकं; K₂ 'ति सं; T₂ 'विंशदिभ्यः
 M₁ 'तमं (for 'तिभ्यः). ❀ Cg: पञ्चविंशतिमं, पञ्चविंश-

G. 12. 11791
B. 12. 316(a). 28
K. 12. 322. 28

विश्वविश्वं तथाश्वाश्वं मित्रं वरुणमेव च ।

ज्ञानं ज्ञेयं तथाज्ञोऽज्ञः कस्तथा अतपास्तथा ।

सूर्यादः सूर्य इति च विद्याविद्ये तथैव च ॥ २८

वेद्यावेद्यं तथा राजन्नचलं चलमेव च ।

अपूर्वमक्षयं क्षयमेतत्प्रश्नमनुत्तमम् ॥ २९

187

विश्वविश्वम् — K₁ पृच्छोश्च; K₂ पृच्छेश्च;
D₄ १ पृच्छो च; D₅ पृच्छुः; G₂ प्रच्छो च; M₁ १.१
पृच्छश्च; M₂ पृच्छस्व (for प्रच्छ); K₁ D₄ D₅ D₆
[आ]निश्चिन्तः; D₁ [आ]न्विशिका. K₂ B₁ १.१ D₄.
D₅ D₆ D₇ १.१ G₂ M₁ १-१ तदा; K₁ क्रियां
(for तथा). C₁ C₂: श्रवणमनु ईक्षा, युक्त्यालोचनम्
अन्वीक्षा, मननम् तत्प्रधानामान्वीक्षिकीम् । चतुर्विधप्रश्नाः
क्षयवद्व्ययम्, पञ्चविधो युक्त्यवष्टमेत्यर्थः ॥ C₁

28 *) K₂ 4 D₄ D₅ विश्वावसुं (for 'विश्वं'). K₁ १
ततो; D₁ तदा (for तथा). K₁ १.१ D₁ T G₁ १.१
राजन्; K₂ १ V₁ B₁ १ D₄ १ G₂ M₁ १-१ स्वाति;
B₁ १ D₅ शार्ति; D₄ १ [अ]श्वत्थं; D₅ D₆ १ स्वाति;
D₆ [अ]श्वं च; C₁ [अ]श्वत्थं (as in text). C₁ C₂:
विश्वविश्वं, विश्वविश्वकः । तथा अस्वकः स्वशब्दार्थवा-
चकः ॥ — After 28*, D₁ T G₁ १.१ Kumbh. ed.
ins.:

778*

पुरुषं प्रकृतिं तथा ।

तथैव पुरुषस्याप्र.

— *) D₅ मित्रावरुणमेव च. C₁ C₂: वरुणशब्देनापः,
मित्रशब्देन सूर्यः । ताभ्यां सगुणनिर्गुणे उच्येते ॥ C₁ C₂: मित्र-
शब्दार्थं वरुणशब्दार्थं पृच्छेत्तयर्थः । C₁ — *) G₁ ज्ञानं
(for ज्ञानं). K₂ B₁ (marg.) १ D₅ T G₁ १-१ M₁
१-१ तथाज्ञानं; V₁ तथा ज्ञेयं; B₁ तथाज्ञो ज्ञा; D₁
तथाज्ञानं; G₂ तथाज्ञं ज्ञः (for तथाज्ञोऽज्ञः). K₁ १.१.१
D₄ १ तथा ज्ञानं (K₂ १ 'ने' तथा ज्ञेयं). C₁ C₂: अज्ञस्व-
ज्ञत्वे तयोः स्वाभाविके एव, न त्वौपाधिके, प्रमाणाभावात् ॥ C₁
— *) K₂ तथा; C₁ (gloss: आलोचनकर्ता) तथा (as
in text). K₁ D₄ आतपास; K₂ D₅ चात (for
आत). G₂ कस्तथातपास्तथा. C₁ C₂: कस्तथा; कश्च
शब्दार्थस्तथाशब्दार्थवाच्यः । C₁ — *) K₁ १.१ सूर्या असूर्या
इति च; K₂ V₁ B₁ १.१ D₅ D₆ सूर्यादिसूर्य इति च;
D₁ T G₁ १-१ M₁ १-१ सूर्यादिसूर्यमि (G₂ M₁ १-१ 'यै
इ' ति च. C₁ C₂: सृते विश्वमिति सूर्यो मायावी, तमत्तीति
सूर्यादः ॥ C₁ C₂: सूर्या प्रकृतिरित्युक्तं सम्भनीयत्वात् । असूर्यः
प्रकाशनीयः, न तु सम्भनीयः । C₁ — *) K₁ १.१ विद्याविद्या
(K₂ 'द्यास्'); K₂ 'विद्येत्'; C₁ विद्याविद्ये (as in text).
C₁ C₂: उपास्यैव विद्या, तद्भावोऽविद्या ॥

अथोक्तश्च मया राजन्ना राजगन्धर्वसत्तमः ।

पृष्टवाननुपूर्वेण प्रश्नमुत्तममर्थवत् ॥ ३०

मुहूर्तं मृष्यतां तावद्यावदेनं विचिन्तये ।

बाढमित्येव कृत्वा स तूष्णीं गन्धर्व आस्थितः ॥ ३१

ततोऽन्नचिन्तयमहं भूयो देवीं सरस्वतीम् ।

29 *) K₁ G₂ M₁ १-१ वेद्यावेद्ये; K₂ V₁ D₁ विद्या-
विद्यं; C₁ (gloss: वेद्यं च ब्रह्म, अवेद्यमब्रह्म) वेद्यावेद्यं
(as in text). C₁ C₂: वेद्यमस्वर्गं जडत्वात् । अवेद्यः
स्वप्रकाशात् ॥ C₁ — *) K₁ चलं चाचलमेव च; D₄ १
चलं चाचलमेव च. C₁ C₂: द्विविधं हि ब्रह्मणि धर्मजातं
श्रूयते, अचलं चलं च । तत्र अपहृतपाप्मत्वादिसत्यसंकल्पान्त-
मचलम्, अणुत्वस्थूलत्वादिकमनित्यम् ॥ C₁ — *) K₂ अक्षर्यं;
B₁ 'रं. K₁ क्षेय्यम्; K₂ १ V₁ D₄ D₅ १.१ G₂
M₁ १-१ क्षेय्यम्; C₁ (gloss: क्षययोग्यम्) क्षय्यम् (as
in text). T G₁ १ अक्षय्यं चाक्षयं क्षेय्यं (G₂ 'म')यु;
G₁ अक्षय्याजाक्षयं क्षेय्यम्. C₁ C₂: अपूर्वम्, उपास्यैः
पूर्वमविज्ञातम् ॥

30 *) B₁ G₂ अथोक्तं. D₄ १ स (for च). B₁
१-१ D₄ १ D₅ १ D₆ १ D₇ १.१ महाराज (for मया
राजन्). K₁ १.१ अथोक्तः समयो (K₁ स मया) राजन्; K₂
अथोक्तः सहस्रा रं. — *) K₂ B₁ १-१ D₄ १ मया
(for राजा). K₁ १.१ D₄ D₅ १-१ सत्तम. G₂ राजा
गंधर्वहस्तमः (sic). — *) K₁ १ D₁ T₁ G₁ अनुपूर्वेण;
D₁ T₁ G₁ M₁ १.१ आनुपूर्वेण; G₂ *पूर्वेण; M₂
आनुपूर्वेण (for अनु). — *) K₁ अर्थवित् (for 'वत्').
K₂ B₁ १-१ D₄ D₅ १ D₆ १ D₇ १ प्रश्नमर्थवदुत्तमं;
D₄ यथा प्रश्नवदुत्तमं; D₅ प्रश्नमेतदुत्तमं; T₁ G₁ प्रश्न-
मुत्तमार्थवत्; G₁ प्रश्नमुत्तममर्थवत् (sic).

31 *) K₂ मृष्टतां; K₁ पृष्टतां; B₁ इष्टतां; B₂
(marg. as in text) D₁ १ D₂ १ D₃ १ T₁ G₁ १-१
उच्यतां; D₅ पृष्टतां (for मृष्टतां). V₁ B₁ (marg. as
in text) तात (for तावत्). — *) K₁ D₄ D₅ १ एव;
V₁ B₁ १.१ D₄ D₅ १ D₆ १ D₇ १ एव (for एव).
K₁ १.१ प्रथितये (K₁ 'येत्'); K₂ D₄ D₅ विधितयेत्;
B₁ (marg. as in text) 'यत्' (for 'तये'). — *) K₁
एवमुक्तः; K₂ एवमुक्त्वा (for एव कृत्वा). K₂ B₁
D₁ १ D₂ १ D₃ १ च; D₄ lacuna (for स). — *)
D₅ गंधर्वम्. K₂ १-१ सत्तम; D₄ आश्रितः.

32 *) V₁ B₁ १ D₁ १ D₂ १ D₃ १ [३]बुद्धि-
यम्; B₁ [३]य चिं; D₁ विचिं (for सन्व). — *)
D₄ भूयो देवी सरस्वती. — *) K₁ १.१.१ D₄ १.१

मनसा स च मे प्रश्नो दध्नो घृतमिवोद्धृतम् ॥ ३२
तत्रोपनिषदं चैव परिशेषं च पार्थिव ।
मशामि मनसा तात दृष्ट्वा चान्वीक्षिकीं पराम् ॥ ३३
चतुर्थी राजशार्दूल विद्यैषा सांपरायिकी ।
उदीरिता मया तुभ्यं पञ्चविंशेऽधि धिष्ठिता ॥ ३४
अथोक्तस्तु मया राजत्राजा विश्वावसुस्तदा ।

श्रूयतां यद्भवानस्मान्प्रश्नं संपृष्टवानिह ॥ ३५
विश्वाविश्वेति यदिदं गन्धर्वेन्द्रानुपृच्छसि ।
विश्वाव्यक्तं परं विद्याद्भूतभग्नभयंकरम् ॥ ३६
त्रिगुणं गुणकर्तृत्वादविश्वो निष्कलस्तथा ।
अश्वस्तथैव मिथुनमेवमेवानुद्दश्यते ॥ ३७
अव्यक्तं प्रकृतिं प्राहुः पुरुषेति च निर्गुणम् ।

C. 12. 11762
B. 12. 316(a). 39
K. 12. 323. 29

स (by transp.); B₂ Da₃. a₄ स तु. K₆ मनसा सत्तमे प्रश्नो. — ^a) K₇ दध्नौ (for दध्नो). K₁ उद्धृतं; K₇ D₁. 9 उद्धृतः; V₁ B₁ Da₃. a₄ G₁ M₁. 5-7 उद्धृतः; B₈ (marg. as in text) G₂ उत्थितः; D₈ उत्थितं; D_n उद्धृतं (for उद्धृतम्).

33 ^a) K₇ D₁. 9 T₁ G₆ तथा; Da₃. a₄ D₅ G₂ ततः; D₇ T₂ G₁. 8 अथ (for तत्र). T₂ [उ]पनिषदश्च. K₁. 2. 4 आदौ परिषदं चैव. — ^b) C_n परिशेषं, श्रुतेर्वाक्यशेषभूतं तर्कम् । C_n — ^c) K₁ मशामि; B₀ G₂ 'ति; M₁. 7 नमामि; M₅. 6 मनामि (for मशामि). K₆ मशामिमनसा तात; K₇ D₁. 9 श्रद्धातेन मनसा. — ^d) K₇ D₁. 9 दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा). K₇ D₈ चान्वीक्षिकी; Da₄ चान्वीक्षिकं; D₅ 'क्षिकी; D₇ T₁ G₈ 'क्षकी (for 'क्षिकी). D₈ D₈ परं; D₅ पराः; D₇ T₂ G₁ तथा; G₂ M₁. 5-7 पुनः (for पराम्). C_n परामान्वीक्षिकीम्, श्रुतिर्दिशितां युक्तिम् । C_n

34 ^a) Da₄ D₅ चतुर्थी. C_a चतुर्थी, त्रयीवार्ता-दण्डनीतीनां व्यवस्थापिका ॥ C_n त्रयीं वार्तां दण्डनीतिं चापेक्ष्य ॥ C₈ श्रवणमननयानाश्रयाणामनन्तरभावित्वाच्चतुर्थी । C_n — ^b) Da₄ सांपरायिकं. C_n सांपरायिकी, मोक्षाय हिता । C_n — ^c) K₂ तदीरिता (for उदीरिता). — ^d) K₁ पंचविंशेभिः; V₁ T₂ G₁ 'ज्ञाधि; D₅ 'शेति (for 'शेऽधि). G₂ धिष्ठिता (for 'ता). K₂. 4 पंचविंश-विधिष्ठिता; K₆ B₀. 6-9 Da₈. a₄ D_n. n₄ D₈ D₂. 8. 8 Bom. Cal. ed. पंचविंशद् (K₆ 'शेदः; B₀ D_n D₈ D₂. 8 'शेद) धिष्ठिता; K₇ D₁. 9 पंचवत्त्वं विधिष्ठिता; D₇ T₁ G₈. 8 पंचविंश (G₈ 'ज्ञे) य निष्ठिता; Kumbh. ed. पंच-विंशधितिष्ठिता. C_a पञ्चविंशे आत्मनि ॥ C_n पञ्च-विंशः शारीरः, तमधिकृत्य स्थिता । C_n

35 ^a) D₅ M₁. 5-7 तथोक्तस् (for अथो). B₈ च (for तु). T₂ महा- (for मया). — ^b) K₁. 6 B₀-9 D₈ D₂. 7. 8 T₁ G₁. 8 तथा (for तदा). — ^c) K₆ तद्भवान्; B₈ भग्नः; D₇ T₁ G₁. 8 यं भवान् (for यद्). — ^d) K₆ B₀ पृष्टं (for प्रश्नं). V₁ अवि; D₈ अहं (for इह). K₁. 2. 4 प्रश्नमस्पृष्टवानिह.

36 ^a) K₇. 2. 4 विश्वावस्विति यदिदं. — ^b) D₇ T₁ G₁. 8. 6 गंधर्वात्रानुपृच्छ (G₁ 'पश्य) सि. — ^c) D₅. 7 विश्वं व्यक्तं; C_n (gloss: अव्यक्तमिति छेदः) विश्वाव्यक्तं (as in text). K₂ परि- (for परं). B₈ (marg. as in text) तस्माद् (for विद्याद्). T₁ G₁. 8. 6 विश्वमव्यक्त-मित्युक्तम्. — T₁ G₁. 8. 6 om. 36^d-37^a. — ^d) K₁. 4 भूतभाष्यः; K₆ 'भव्यः. K₇ B₁ D₁. 9 -भवं करं; G₂ M₁. 5-7 -भवत्तथा (for -भयंकरम्). C_n भूतभव्य-रूपं यद्भयं, संसारस्तत्करोतीति भूतभव्यभयंकरम् । C_n

37 T₁ G₁. 8. 6 om. 37^a (cf. v. 1. 36). — ^a) K₄ त्रिगुणो (for 'णं). — ^b) K₁. 2. 4 V₁ मित्रेभ्यो; K₇ D₁. 9 अविश्वः; B₀ D_n. n₄ विश्वोन्मो; B₈. 9 Da₈ विश्व-भ्यो; B₇. 8 Da₈ Da₂ D₁. 8 T₁ G₈. 8 विश्वान्यो; D₈ D₈ विश्वेभ्यो; G₂ मित्रोन्मो (for अविश्वो). K₁. 2. 4. 7 V₁ D₁. 9 निष्कलं; K₆ D_n निष्कलस्; T₁ G₁ M₁. 5-7 निष्कलस् (for 'लस्). D₅ अविद्योन्मस्तु निष्कलः; D₇ अविश्वं निष्कलं मतं. C_a cites विश्वोन्मो निष्कलः as an अपपाठः; C_n cites text as गौडपाठः प्रामाणिकः. C_n दुःखदा विश्वा । तद्व्योऽविश्वो निष्कल आत्मेति सिद्धम् । C_n — ^c) G₂ विश्वस्; M₁. 5-7 विश्वं (for अव्यक्तम्). K₁. 2. 4 V₁ अव्यक्तमे (V₁ 'क्तं चैव) मिथुनम्; K₆ D₈ अश्व-त (D₈ 'ति) श्रैव मिं; B₈. 7. 9 Da₈. a₄ अश्वस्तनेति (B₀ 'ने च; B₈ 'नेव) मिं; B₈ विश्वस्तवैव मिं; D₄. 9 अस्त्वा (D₀ 'श्वा) ति श्रैव मिं; D₅ अश्वस्तनं च मिं; D₇ T₁ G₈. 8 Kumbh. ed. C_v विश्वाविश्वेति मिं; G₁ विश्वा-विश्वादि मिं; Bom. ed. अश्वश्चाश्वा च मिं. — ^d) K₆ [अ]त्र (for [अ]नु). B₈ (marg.) श्रूयतां; D₈ -पश्यते (for -दृश्यते).

38 ^a) K₇ D₁. 8. 9 अव्यक्तां; Da₄ 'क्त (for 'क्तं). K₄ आहुः (for प्राहुः). — ^b) G₂ चतुर्गुणं (for च निर्गु-णम्). K₇ D₁. 7. 9 पुरुषं चापि (D₇ 'ति) निर्गुणं; D₅ 'वश्चातिनि'; G₈ 'वश्चेति नि'. — ^c) K₆ B₀. 9. D_n D₈ D₂. 8 G₂ वारुणं (for व'). D₅ प्रकृतिं वरुणं तथा. C_p मित्रं मिद्रेः स्नेहायत्वेन आनन्दरूपस्य च तस्य स्नेह-विषयत्वान्मित्रत्वम् । वरुणमावरकत्वात्प्रकृतिं प्राहुःतिरर्थः । C_n

C. 12. 11762
B. 12. 310/61. 39
K. 12. 523. 39

तथैव मित्रं पुरुषं वरुणं प्रकृतिं तथा ॥ ३८

ज्ञानं तु प्रकृतिं प्राहुर्ज्ञेयं निष्कलमेव च ।

अज्ञश्च ज्ञश्च पुरुषस्तस्मान्निष्कल उच्यते ॥ ३९

कस्तपा अतपाः प्रोक्तः कोऽसौ पुरुष उच्यते ।

तपाः प्रकृतिरित्याहुरतपा निष्कलः स्मृतः ॥ ४०

39 " K1. 2. 4 च (for तु). K1. 2 स्वाहुर (for प्राहुर). ☞ Cn: जगज्जन्माद्युपयोगि ज्ञानं तन्मायावृत्तिरु-
पत्वात्मकतिरेव । यत्तु तेन ज्ञानेन प्रमाणवृत्तिरूपेण जन्यते
तत्प्रमाणफलभूतं प्रमारूपं ज्ञानं वेदान्तेषु ज्ञेयमित्युच्यते ॥
Cp: ज्ञानं बुद्धिरूपेण वृत्तिज्ञानहेतुत्वात् । ज्ञेयमविद्याति-
रोधानदूरीकरणेन । ☞ —^b) Ks Dn: निष्कलम्; D1 T2
G1 M1. 5-7 पुरुषम्; G2 निष्कलम् (for 'लम्'). —^c)
Ds: Cs [अज्ञश्च (for 'ज्ञश्च'). D1 T G1. 3. 6 अज्ञमस्यक-
मित्युक्तं; G2 M1. 5-7 अज्ञत्वात्पु (G2 'श्च पु) रुषस्तस्माद्.
—^d) D1 T G1. 3. 6 ज्ञस्तु; G2 M1. 5-7 ज्ञश्च (for
तस्मात्). Ks Bo. 7. 9 Dn: निष्कल; D1 T G1. 3. 6
M1. 5-7 निष्कल (for 'ल'). ☞ Cn: ब्रह्मण्यौपाधिकौ
जीवेश्वभावौ श्रूयते, तेन उपाध्यपगमे तादुभावपि निष्कल-
मेव ब्रह्मेति भावः ॥ Cs: यस्मात्पुरुषः अज्ञानस्याश्रयो जन्मा-
दिरहितश्च तस्मान्निष्कलो निरवयव इत्यर्थः । ☞

40 G2 om. (hapl.) 40^{ab}. —^a) K1 कस्तथा; Ks
कस्तथा (for कस्तपा). K1 अतपाः; Ks अतपाः; Da:
Ds1 अतपा. Kr Da: प्रोक्तः. ☞ Cn: कः आनन्दः,
तपाः अस्यक्तं, तौ च क्रमेण पुंप्रकृती इत्यर्थः । ☞ —^b)
Dn: कासौ (for कोऽसौ). — K2. 1 Ds1 T1 om 40^{cd}.
—^c) Bo ततः; Ca (gloss: संतापधर्मत्वाद्) तपाः (as
in text). K4 अत्याहुर (for ह). Dn1. n4 Ds तपास्तु
प्रकृतिं प्राहुर; G2 ततः प्रकृतिरित्याहुर (sic). ☞ Ca:
प्रकृतिः स्तम्भनीयत्वात् । ☞ —^d) Ks Bo. 7 Dn:
निष्कल; Ds. 1 निष्कलं; T2 G1 M1. 5-7 निष्कलः (for
'लः'). Ds स्मृतं; D1 T2 G1. 3. 6 तथा (for स्मृतः).
— After 40, Ms reads 43 for the first time, repeat-
ing it in its proper place. K1 ins. after 41: K4
V1 D4. 7. 9 T2 G1. 3. 6 Ca after 40: Ds: after the
repetition of 41^{ab}:

779* सूर्यमस्यकमित्युक्तमित्यस्यस्तु निष्कलम् ।

अविद्या प्रकृतिर्ज्ञेया विद्या पुरुष उच्यते ।

[K1 Ds2 om. line 1. — (L. 1) D1 निष्कलः (for
'लम्'). K4 प्रकृतिं सूर्य इत्याहुः सूर्यादः पुरुषः स्मृतः; V1
प्रकृतिः सूर्य इत्युक्तः सूर्यादः पुरुषः स्मृतः; D4. 9 प्रकृतिं सूर्य-
मिताहुः सूर्यादः स परः स्मृताः (Dn 'तः'). — K4 ins.
line 2 after 41; T2 G1 ins. it after 42. — (L.

तथैवावेद्यमन्यक्तं वेद्यः पुरुष उच्यते ।

चलाचलमिति प्रोक्तं त्वया तदपि मे शृणु ॥ ४१

चलां तु प्रकृतिं प्राहुः कारणं क्षेपसर्गयोः ।

अक्षेपसर्गयोःकर्ता निश्चलः पुरुषः स्मृतः ॥ ४२

अजातुभावप्रजौ च अक्षयौ चाप्युभावपि ।

2) D1 T2 G1. 3. 6 अविद्या प्रोक्तमन्यक्तं (for the prior
half).]

On the other hand, B1 ins. after 40:

780* सूर्या च प्रकृतिं विद्यादसूर्या निष्कलः स्मृतः ।

विद्येति पुरुषं विद्यादविद्या प्रकृतिः परा ।

41 K1. 2 transp. 41^{ab} and 41^{cd}. Ks Br-9 Das
Dn1. n4 Ds2 D2. 3. 5. 8 repeat 41^{ab} after 42. Ds1
reads 41^{ab} after 42; Ds. 1 read 41^{ab} twice. —^a)
Ks (second time) तथैव (for तथैव). K1. 2. 4. 7 Br
(second time). 8 (both times). 9 Das Dn1. n4 (all
second time) Ds1. s2 D2. 3 (last three second
time). 8 (second and third time). 1 (both times). 8
(second time) वेद्यम् (for अवेद्यम्). —^b) D1 (both
times) T G1. 3. 6 अवेद्यं (for वेद्यः). K1. 2. 4. 6 (second
time). 1 V1 B8 (both times). 9 Das Dn1. n4 (all
second time) Ds1. s2 D2. 3 (last three second
time). 4. 5. 8 (last two second time). 9 अवेद्यः (K1
'द्याः V1 B8 [first time] 'द्यं) पुरुषस्तथा (K1 'षः
स्मृताः; K2. 4 Ds. 5 'षः स्मृतः; K1 D4. 9 'षः परः);
Br (second time) damaged; Ds (first time) स
वेद्यः पुरुषः स्मृतः; Ds (third time) वेद्यः स पुरुषस्तदा.
— K2 om. 41^{cd}. —^d) M1. 5-7 तावपि (for तदपि).
— After 41, K1 ins. 779*; while K4 ins. line 2
of 779*.

42 Da4 om. 42-43. —^a) K1. 2. 4 चलं (for
चलां). B8 च (for तु). — Bo om. (hapl.) 42^b-44^a.
—^b) K2. 4 D4 क्षेमः; Ks V1 B8. 9 क्षेत्रः; K1 Br. 8
Dn1. n4 Ds Ds. 3. 5. 8 क्षेपः (for क्षेपः). ☞ Ca: क्षेपः
नाशः ॥ Cs संहारः । ☞ — V1 om. 42^{cd}. —^c) D1 T1
G1. 3. 6 M1 आक्षेपः (for अ). ☞ Ca अक्षेपसर्गयोःकर्ता
इत्युक्तमस्यः । तेन क्षेपसर्गयोरुक्तत्वर्थः । ☞ —^d)
Ks Bo निष्कलः; Das निश्चलः; Dn1 ह्यचलः; G2
निष्कलः (for निश्चलः). K1 स्मृता. K2 निश्चलः पुरुषाः
स्मृताः. ☞ Cn: प्रकृतिर्विक्रियमाणा जगल्लयोदयकर्त्री, पुरुष-
स्त्वविक्रियमाणा एव तत्कर्तेति श्लोकार्थः । ☞ — Ks Br-9
Das Dn1. n4 Ds2 D2. 3. 5. 8 repeat 41^{ab} after 42,

अजौ नित्याबुधौ प्राहुरध्यात्मगतिनिश्चयाः ॥ ४३

अक्षयत्वात्प्रजनने अजमत्राहुरव्ययम् ।

अक्षयं पुरुषं प्राहुः क्षयो ह्यस्य न विद्यते ॥ ४४

गुणक्षयत्वात्प्रकृतिः कर्तृत्वादक्षयं बुधाः ।

एषा तेऽऽन्वीक्षिकी विद्या चतुर्थी सांपरायिकी ॥ ४५

विद्योपेतं धनं कृत्वा कर्मणा नित्यकर्मणि ।

एकान्तदर्शना वेदाः सर्वे विश्वावसो स्मृताः ॥ ४६

जायन्ते च म्रियन्ते च यस्मिन्नेते यतश्च्युताः ।

वेदार्थं ये न जानन्ति वेद्यं गन्धर्वसत्तम ॥ ४७

साङ्गोपाङ्गानपि यदि पञ्च वेदानधीयते ।

वेदवेद्यं न जानीते वेदभारवहो हि सः ॥ ४८

यो घृतार्थी खरीक्षीरं मथेद्गन्धर्वसत्तम ।

C. 12. 11773
B. 12. 319[30]. 51
K. 12. 323. 51

Ds1 reads 41^{ab} after 42. T2 G1 ins. line 2 of 779* after 42.

43 Bo Da1 om. 43 (cf. v. l. 42). T G1. s. 6 read 43 after 45^{ab}. Ms reads 43 for the first time after 40. — ^a) Br damaged; Dn1. n4 Ds D2. s. 5. 8 अज्ञाव् (for अजाव्). K1. 2. 4 तथा देव; K6 V1 B6-9 Das Dn1. n4 Ds D2. s. 5. 8 भुवौ चैव; D7 T G1. s. 6 अव्ययौ च; G2 M1. 5-7 अनादि च (for अप्रजौ च). ☞ Ca: अजौ, अजननेहत् । पुरुषसंनिधानस्य, अनया भूतसर्गं करोमीतीच्छायाश्च अभावात् । प्रकृतेरपि सर्गा-सामर्थ्यात् ॥ Cn (reading अज्ञौ): यथा प्रकृतिजं देवा-त्स्वात्मानं न जानात्येवं निष्कलात्मापि स्वात्मानं वृत्तिविरोधा-त्स्वात्मानं न जानातीत्यत उभावप्यज्ञौ । ☞ — ^b) M1. 7 अव्ययौ (for अक्षयौ). D5 ज्ञेयावप्यक्षयौ तथा. — ^c) Dn3 अक्षयौ नित्याव् (hypermetrio); D7 T G1. s. 6 अर्वाद्रियाव् (for अजौ नित्याव्). G2 अमूर्तवप्युभौ प्राहुर; M1. 5 (both times). 5. 7 अमूर्तौ चाप्युभौ प्राहुर. ☞ Cn: अजौ नित्यौ । द्वित्वमविवक्षितम् । तेन यदकर्मफलं तदजं तदेव च नित्यमित्यर्थः । ☞ — ^d) K1. 2. 4 V1 चितकाः; K6 B6. 7. 9 Das Dn1. n4 Ds D2. s. 1. 9 T G1. s. 6 -निश्चयाव् (for 'या:').

44 Bo om. 44^{ab} (cf. v. l. 42). — ^a) Dr T G1. 6 अव्ययत्वाव् (for अक्ष). B6 (marg.) प्रजानां च (for प्रजनने). ☞ Ca: अक्षयत्वाव्, प्रकृतेरपचयोपचया-भ्यामत्यन्तनाशाभावात् । ☞ — ^b) K7 Dr. 9 T G1. s. 6 ह्यजम् (for अजम्). K2 अज्ञाहुर; D5 इत्याहुर (for अत्रा). K2 G2 अजमत्राहुरभ्यर्थः । ☞ Cn: यदजमाका-शादि तदेवाभ्ययमित्याहुरक्षपादादय आचार्याः । ☞ — ^c) K2 अक्षरं; Das अभयं (for अक्षयं). Dn4 पुरुषे (for 'व').

45 ^a) K1 T1 G1. 6 गुणाक्षयत्वाव्. Dr T G1. s. 6 प्रकृतेः (for 'ति:'). — ^b) D5 अक्षयो (for 'यं'). Dr T G1. s. 6 क्षेयं च पुरुषं बुधाः । ☞ Cn: कर्तृत्वात् । काकाक्षिवद्यं हेतुभयत्रापि संबध्यते । ☞ — After 45^{ab}, T G1. s. 6 read 43. — ^c) K7 B6 Ds D6 [ss]न्वि-क्षिकी; G1 [ss]न्वीक्षिकी. K6 एषा ह्यान्विक्षिकी विद्या.

46 V1 reads 46^{ab} on marg. — ^a) K1. 6 विद्या-मेतां; K2 T2 G1 विद्यापेतं; M1. 7 विद्येपे (Mr 'वे')तं; Cp विद्यामेतां (for विद्योपेतं). K7. D4. 5. 9 परं; D7 T G1. s. 6 मनः; Cn (gloss: ऋचः सामानि यजुषि-सा हि श्रीरमृता सताम्-इति श्रुतेः श्रीसाविदता वेदविद्या धनम्) धनं (as in text). — ^b) Da4 -कर्मणा; D8 -तर्किणा; M1 -कर्मणो (for 'णि'). ☞ Cn: कर्मणा गुरुप-सदनादिना । ☞ — ^c) K1 -दर्शना (for -दर्शना). ☞ Ca: एकान्तदर्शना, एकस्य एकसंसारान्तस्यात्मनो दर्शका ज्ञातारो, वेदाः ॥ Cp: एकः अद्वितीयः अन्तः संसारसागर-पारे वर्तमानो यः परमात्मा तमेव दर्शयन्तीत्यर्थः ॥ Cs: एक-स्मिन्नद्वितीयात्मनि अन्तर्निर्णयं द्रक्ष्यन्तीत्येकान्तदर्शनाः सर्वे वेदाः, आत्मैकत्वप्रतिपादकाः । वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यः (6. 37. 15^c) इति स्मृतेः । ☞

47 ^a) K1 जायंति. K2 म्रियंते. — ^b) K1. 2 V1 D4. 7 9 T G1-3. 6 एव; M1. 5-7 एति (for एते). K6 B6 Das. 2 स्मृताः; Dn3 श्रुताः (for कृत्यताः). ☞ Cn: एते वियदाद्याः यस्मिन्निष्ठाने जायन्ते लीयन्ते च तं वेदार्थं, वेदप्रतिपाद्यं वेद्यमात्मानं, ये न जानन्ति ते यतश्च्युता भवन्ति तस्मिन्मिति पूर्वानुषङ्गः । ☞ — ^c) K2 जायंति (for जानन्ति). G2 वेदा ये न न जानन्ति. — ^d) K6 वेद्यं; Da4 वेद्य- (for वेद्यं).

48 K4 G1 om. (hapl.) 48^a-49^b. — ^a) K1. 2 B6 यदा; K7 V1 B6 (marg. as in text) D4. 6 सदा; D6 हि वा (for यदि). Br सांगोपांगो यदि न पि (sic); G2 सांगोपांगान्पंच वेदान्. ☞ Ca: अङ्गं, व्याक-रणादि । उपाङ्गं, प्रातिशाख्यादि । ☞ — ^b) K1. 2 नैव; K7 D4. 6 सर्वः; V1 B6 (marg.). 8 (marg. as in text) Dn1. n4 Ds D2. s. 8 यश्च (for पञ्च). K7 D4. 5. 9 अधीत्य यः (for 'यते'). G2 योधीते द्विजसत्तमः. ☞ Cs: पञ्चमो वेदः, इतिहासः । ☞ — ^c) Ds1 वेद वेदं; Cp (gloss: ब्रह्मतत्त्वं) वेदवेद्यं (as in text). K1. 2 जानंति; D6 जानाति (for जानीते). — ^d) Ds. 1 -भारधरो (for 'वहो'). K1. 2 वेदभारहरा हि ते.

49 K4 G1 om. 49^{ab} (cf. v. l. 48). — ^a) D6

C. 12. 1177A
B. 12. 319[6]. 81
K. 12. 323. 81

विष्ठां तत्रानुपश्येत न मण्डं नापि वा घृतम् ॥ ४९

तथा वेद्यमवेद्यं च वेदविद्यो न विन्दति ।

स केवलं मूढमतिर्ज्ञानभारवहः स्मृतः ॥ ५०

द्रष्टव्यौ नित्यमेवैतौ तत्परेणान्तरात्मना ।

यथास्य जन्मनिधने न भवेतां पुनः पुनः ॥ ५१

अजस्रं जन्मनिधनं चिन्तयित्वा त्रयीमिमाम् ।

[s]मृतार्थी (for घृ). K० चरोः क्षीरं; T१ G० खर-
क्षीरं; Kumbh. ed. खरा' —^b) K१ D१.१.९ T G०
मयेद् (for मं). —^c) K० विद्यां; K१ D१.९ निष्ठां;
D१ विद्यास्य; T G१ २.९ विद्वांस (for विष्ठां). G२ तेत्र
(for तत्र). K१.२.४ न (for [अ]नु). —^d) D१
T G०.९ संथं (for मण्डं). K० V१ Bo.६-९ Da३.४४
Dn१.१४ D२ D१.२.९ न च वै (V१ वा); T२ G१ अपि
वा (for नापि वा). ☞ Ca: खरीक्षीरमन्थने विष्ठावद्भूतो
भवति । ☞

50 ^a) K० यथा (for तथा). D४ om. from यम
up to वैतौ (in 51^a). ☞ Cn: अवेद्यं प्रकृतिः, वेद्यं
ब्रह्म । ☞ —^b) K० वेदविद्यो; D२ यो न विद्यो; D१
वेदविद्या; M० 'विद्यौ (for 'विद्यो). Dn१ विदंति;
T२ विदते. —^c) K२ मोहमतिर्दुः V१ B२ मूढसंज्ञो (for
'मतिर्दुः. —^d) K१ D२.१.९ T G१.२.९ M१.६-१ वेद-;
Da३.४४ ज्ञाने (for ज्ञान-). K१.२.४ -भारहरः; K१
D२ 'धरः; G२ 'भरः (for 'वहः).

51 D४ om. 51^a (cf. v. 1. 50). —^a) K१.२.४.९
पृष्टव्यौ; K१ दृ; G२ M१.६-१ प्र' (for प्र'). ☞ Ca:
एतौ, प्रकृतिपुरुषौ । ☞ —^b) K१.२ अथास्य; T१ Ga.९
यथा हि (for यथास्य). K२ विदने; K१ D४.६.९ G२
M. - - - - - Ga.९ निधनौ (for 'ने). —^d)
K१ D४.९ भवेच्च; D२ लभेत; G२ M१.६-१ भवेत्
(for 'तां).

52 ^a) G२ अजस्रजन्मनिधनां. —^b) Da४ महीम्
(for त्रयीम्). ☞ Cs: इमां, कर्मनिष्ठास् । ☞ —^d)
K१ माचक्षे; K२ चाक्षयं. Dn१ आस्थिताः.

53 ^a) K४ Da३.४४ Dn१.१४ D२ D२-५.९ T१ G१.९ नु
(for तु). Da३ om. from तेऽत्यन्त up to तस्य (in
54^a). K१ [s]त्यन्तस्य; K१ D४.९ [s]त्यन्तम् (for
त्यन्तस्य). ☞ Cn: पश्यते, दृश्यते, कर्मणि तद्ध । आस्तेति
शेषः । ☞ —^b) K२ कश्यपः; D१ T G१.२.९ केवलं
(for काश्यप). K१ D४.९ अयमन्योऽहमप्युत; D२ अय-
मात्माहमित्युत. ☞ Ca: काश्यपेति काश्यपापत्यत्वाद्विधा-

परित्यज्य क्षयमिह अक्षयं धर्ममास्थितः ॥ ५२

यदा तु पश्यतेऽत्यन्तमहन्त्यहनि काश्यप ।

तदा स केवलीभूतः षड्विंशमनुपश्यति ॥ ५३

अन्यश्च शश्वदव्यक्तस्तथान्यः पञ्चविंशकः ।

तस्य द्वावनुपश्येत तमेकमिति साधवः ॥ ५४

तेनैतन्नाभिजानन्ति पञ्चविंशकमच्युतम् ।

वसोः संबोधनम् । ☞ —^a) Dn१.१४ Dn१ तथा (for
तदा). D१ केवलं (for 'ली-). K२.६.१ -भूत (for
-भूतः). ☞ Ca: षड्विंशं, क्षेत्रज्ञम् ॥ Cn: तत्पदार्थम् ॥
Cp: षड्विंशं, परमात्मानम् । ☞

54 Da३ om. up to तस्य (cf. v. 1. 53). —^a) G२
M१ अन्यच् (for अन्यश्च). D४ अव्यक्तं (for 'क्तम्).
K० V१ Bo.६-९ Da३ Dn१.१४ D२ D२.२.९ Ca (gloss:
नित्ययु[मु]क्तः, शाश्वतः) Cn (gloss: शाश्वतः ईश्वरः) Cv
अन्यश्च शाश्वतोऽव्यक्तस्य; K१ D२.९ T G१.२.९ 'च शाश्वद-
व्यक्तं; D१ 'च शाश्वतं व्यक्तं. —^b) K० अन्यत्; Da३
Ca (gloss: प्रकृतेः पृथग्भूतम्) अन्यं (for अन्यः). M१.१
-विंशकं. ☞ Cp.९: पञ्चविंशकोऽपि सोपाधिकः संसारी घटा-
काशस्थानीयः प्रतिबिम्बकल्पः (Cs: पञ्चविंशको जीवात्मा
केवलभूतः शुद्धाद्वितीयस्वभावः) । ☞ —^c) Dn४ यस्य;
Csp यश्च (for तस्य). K० B२ Da३.४४ इति (for अनु-).
K४ V१ Bo.६-९ Da३.४४ Dn१.१४ D२ D२.२.९ -पश्यतां
(for -पश्येत). D२ तस्माद्वावनुपश्यति; D१ T G१-२.९
तस्यं समनुपश्यति. ☞ Cn (reading अनुपश्येताम्):
अनुदृश्येताम् । अत्रापि कर्मणि तद्ध, संभावनायां लोट् । पृथ-
गिव संभाव्यते इत्यर्थः । ☞ —^d) K० V१ Bo.३ Da३.४४
किम् (for तम्). D१ T G१.२.९ एकः; Cs त्वेकम् (for
एकम्). K१ D४.९ साधकः (for 'वः).

55 = (var.) 76^a 54. —^a) B२ ते च (for तेन).
K१.२.४ D४.९ G२ [ए]व; D२ M१ Cs [ए]नं (for
[ए]त्वन). K०.१ Bo.६.१.९ Da३.४४ Dn१.१४ D२ D२-५.
२.९ -नंदंति (for -जानन्ति). D१ तेनैतन्नाभिजानन्ति; G२
ते नैनं न हि जानन्ति. —^b) T२ -विंशतिम् (for -विंश-
कम्). K० B१ Da३.४४ T१ G२ अच्युतः; T२ अच्युत
(for अच्युतम्). ☞ Cs: ते साधवः एनं पञ्चविंशमच्युतं
नाभिजानन्तीति न, किं तु जीवं परमात्मानमेव जानन्ती-
त्यर्थः । ☞ —^c) K१.२ -अयोद्विंशः; V१ Bo.३ Dn१ D२
D२ M१.६-१ Cnp (gloss: सयादुद्वेगो येषां ते) -अयोद्वेगाः;
B२ G२ -अयो (B२ 'या) द्वेगात्; D१ T२ -अयोद्वेगाः (for
-अयोद्वेगाः). —^d) K२.९ Da४ सांख्यश्च. Da३ परम-
र्षिणः; D१ T G१.२.९ M१.६-१ 'मर्षयः (for 'मैर्षिणः).

जन्ममृत्युभयाद्योगाः सांख्याश्च परमैषिणः ॥ ५५

विश्वावसुरुवाच ।

पञ्चविंशं यदेतत्ते प्रोक्तं ब्राह्मणसत्तम ।

तथा तन्न तथा वेति तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ५६

जैगीषव्यस्यासितस्य देवलस्य च मे श्रुतम् ।

पराशरस्य विप्रर्षेर्वार्षगण्यस्य धीमतः ॥ ५७

मिक्षोः पञ्चशिखस्याथ कपिलस्य शुक्रस्य च ।

गौतमस्यार्षिषेणस्य गर्गस्य च महात्मनः ॥ ५८

नारदस्यासुरेश्वैव पुलस्त्यस्य च धीमतः ।

सनत्कुमारस्य ततः शुक्रस्य च महात्मनः ॥ ५९

कश्यपस्य पितृश्वैव पूर्वमेव मया श्रुतम् ।

तदनन्तरं च रुद्रस्य विश्वरूपस्य धीमतः ॥ ६०

दैवतेभ्यः पितृभ्यश्च दैत्येभ्यश्च ततस्ततः ।

प्राप्तमेतन्मया कृत्स्नं वेद्यं नित्यं वदन्त्युत ॥ ६१

तस्मात्तद्वै भवद्बुद्ध्या श्रोतुमिच्छामि ब्राह्मण ।

भवान्प्रवर्हः शास्त्राणां प्रगल्भश्चातिबुद्धिमान् ॥ ६२

C. 12. 11787
B. 12. 319(a). 64
K. 12. 323. 64

56 K₇ om. the ref. — ^a) Dn₄ G₂ पंचविंशो. K₆ तदेतत्ते; D_{as}. a₄ यदा तत्ते; D₇ यथैतत्ते (for यदे^a). — ^a) K₇ D_{as} तथा तन्न; B₈ (marg. as in text) तदा तन्न; D₇ T G₁. s. 6 तदहं न (for तथा तन्न). D_{as} यथा (for तथा). K₄. 5. 7 B₆. 7 D_{as}. a₄ D₂. 5. 8 चेति; T₂ G₁ M₁. 5-7 वेति (for वेति). — ^a) K₁ (sup. lin. as in text). 7 G₂ (sup. lin.) अहंसि (for 'ति).

57 ^a) K₂. 4 जैगीषव्यस्य; K₆ जैगिषव्यस्य. K₂ अस्य तस्य; B₀ अशितस्य (for अस्ति). D₅ जैगीषव्यासितस्यार्थे. — ^b) K₆ B₀. 8 (marg.) Dn₁. n₄ D₅ D₂. 3. 8 मया (for च मे). D₄ om. from श्रुतम् up to कपिलस्य (in 58^b). D_{as}. a₄ देवलस्यासितस्य च. — G₂ reads 57^a-59^b twice. — ^c) D_{as} पराशरस्य. K₆ D_{as} विप्रर्षे. — ^a) K₂. 6 वर्ष (K₂ वार्ष) गण्यस्य. K₇ देवर्षैर्गणधीमतः; D₇ G₈ विमो (G₈ 'मं) इत्य च धीमतः. — After 57, K₇ reads 61^{ab} for the first time, repeating it in its proper place.

58 For the repetition in G₂, cf. v. 1. 57. D₄ om. up to कपिलस्य (cf. v. 1. 57). — ^a) K₆ V₁ B₀. 6-9 D_{as}. a₄ Dn₁. n₄ D₅ D₂. 3. 5. 8 G₂ (both times) Cn. 8 मृत्योः (for मिक्षोः). D_{as} पंचशिखस्य. K₇ B₀ Dn₁. n₄ D₅ D₂. 3. 8 अस्य; D₅ अर्थ; D₇ G₈ अपि (for अथ). — ^b) K₆ G₂ (first time) सुखस्य (for शुक्रस्य). — ^c) K₇ B₈ D₅ [आ]र्षिषेणस्य; D_{as} D₄ [आ]र्षिषेणस्य; D₅ 'सेणस्य (for 'षेणस्य). — ^d) K₆ [ह]ह; K₇ D₄. 9 तु (for च).

59 For the repetition in G₂, cf. v. 1. 57. — ^a) K₂ B₈ D₅ सुनेश्वैव; D_{as}. a₄ [आ]सुरेश्वैव; Dn₄ G₂ (second time) 'रेश्वैव; D₇ T G₁. s. 6 M₁. 5-7 सुरर्षेश्व (for [आ]सुरेश्वैव). — V₁ reads 60^a on marg. — ^b) G₂ (first time) मे श्रुतं (for धीमतः). — D₄

om. (hapl.) 59^a-60^d. — ^a) K₁. 2 D₅ G₂ M₁. 5-7 सतः; D₇ G₁ सतः; T G₂. 6 सतं (for ततः). — ^d) B₈ शुक्रस्य.

60 V₁ D₄ om. 60 (for D₄, cf. v. 1. 59). — ^a) B₈ कश्यपस्य; D₇ T G₁. s. 6 M₁. 5-7 काश्यप. — ^b) B₈ यथाश्रुतं (for मया श्रुतम्). — ^c) Hypermetric. K₆ तदंतरश्च रुद्रस्य; K₇ D₇. 9 T G₁. 3 6 अनंतरं च ह^c; D_{as}. a₄ Dn₄ G₂ तदंतरं च ह (Dn₄ हं) द्रस्य; D_{as} D₅ तदंतररुद्रस्य; D₅ तदनंतस्य रुद्रस्य.

61 K₇ reads 61^{ab} for the first time after 57. 61^{ab} is damaged in B₈. — ^a) V₁ om. दैवतेभ्यः. D₇ T₁ G₂. 6 देवेभ्यश्च (for दैवतेभ्यः). — ^b) K₄ दैतेभ्यश्च; K₆ B₀. 7-9 D_{as}. a₄ Dn₁. n₄ D₅ D₂. 3. 5. 8 दैतेभ्यस्य; V₁ दैवतेभ्यस्य; D₇ T G₁. s. 6 दैत्येभ्यस्तु (for 'भ्यश्च). D₅ यतस्ततः (for ततस्ततः). — ^c) B₀ एवं (for एतन्). — ^d) K₂ देवं; K₄ वेद; G₁ वेद्य (for वेद्यं). D₇ कुरन्तं (for नित्यं). K₂ वदति; Dn₁ वहति; D₇ T G₁. s. 6 M₁. 5-7 भवंति (for वदन्ति). G₂ ते (for [उ]त).

62 ^a) K₁. 6 B₈ D_{as}. a₄ तु वै; B₈ ह वै; B₈ (marg. as in text) च वै; T₁ G₈ चैतद्; G₂ तदि (for तद्वै). K₁ भयं; K₂ भवं; K₆ Dn₄ भवेद् (for भवद्). — ^b) K₁ हृच्छामि. K₁. 2 वै द्विज; K₆ ब्राह्मणः; D₅ तत्ततः; G₂. 8 ब्राह्मणा (G₈ 'र्ण). — D₄ reads 62^a-63^b twice. — ^c) B₈ प्रवक्तुः; D₅ प्रगल्भः; D₅. 7 प्रवक्ता; T₂ प्रकर्षः; G₁ प्रवर्षः; G₂ M₁. 7 प्रवर्हः; M₁. 6 प्रवहः; Cn (gloss: श्रेष्ठो वक्ता) G₈ (gloss: अहंदिग्यः) प्रवहः (as in text). — ^d) M₁ प्रगल्भश्च. B₇ D_{as}. a₄ M₁. 5. 7 चापि; G₂ चापि (for चाति). K₆. 7 D₄ (both times). 5. 9 सर्वेषां चापि (D₄ वाति; D₅ वापि) बुद्धिमान्; V₁ सर्वेषां चातिदर्शनः.

C. 12. 11788
B. 12. 319[3]. 65
K. 12. 322. 65

न तवाविदितं किञ्चिद्वाङ्मृतिनिधिः स्मृतः ।

कथ्यते देवलोके च पितृलोके च ब्राह्मण ॥ ६३

ब्रह्मलोकगततथैव कथयन्ति महर्षयः ।

पतिश्च तपतां शश्वदादित्यस्तव भाषते ॥ ६४

सांख्यज्ञानं त्वया ब्रह्मन्नाप्तं कृत्स्नमेव च ।

तथैव योगज्ञानं च याज्ञवल्क्य विशेषतः ॥ ६५

निःसंदिग्धं प्रबुद्धस्त्वं बुध्यमानश्चाचरम् ।

श्रोतुमिच्छामि तज्ज्ञानं घृतं मण्डमयं यथा ॥ ६६

याज्ञवल्क्य उवाच ।

कृत्स्नधारिणमेव त्वां मन्ये गन्धर्वसत्तम ।

जिज्ञाससि च मां राजस्तन्निबोध यथाश्रुतम् ॥ ६७

अबुध्यमानां प्रकृतिं बुध्यते पञ्चविंशकः ।

न तु बुध्यति गन्धर्व प्रकृतिः पञ्चविंशकम् ॥ ६८

अनेनाप्रतिबोधेन प्रधानं प्रवदन्ति तम् ।

63 For the repetition in Ds, cf. v. 1. 62. — ^a) K2 तया (for तव). — ^b) K4 Das, a4 D4 (both times) G1 श्रुतनिधिः (for 'तिनिधिः'). G2 परः (for स्मृतः). — ^c) K1.4 कथमे (sic); K2 V1 B8. 1.8 (orig.).⁹ Das, a4 D5 T G1-3.8 कथ्यते; M1 तथ्यते (for कथ्यते). — ^d) D9 पित्रः (for पितृ). K2 ब्राह्मणः; K6.7 D1.5.9 वै द्विज (D5 'जः'); G6 ब्राह्मणः.

64 ^b) Ds1 मनीषिणः (for महर्षयः). — ^c) V1 B8 Da4 T2 पततां; D4 महतां; D9 महसां; G8 तपसां (for 'तां'). T2 पश्यन् (for शश्वद्). G2 स्यविष्ट-श्रापि भगवान्. — ^d) K4 Dn4 भाषिते; K7 भषिते; B6 भासते; Das, a4 भारत; Dn1 D8 D2.3.5.8.9 भाषिता (for भाषते).

65 ^a) K8 सांख्यं (for सांख्य-). D5 सया (for त्वया). — ^b) M1.6 अवाप्तुं (for 'सं'). K7 D4.5.7.9 T1 G1.2.6 M1.5-7 ह; B8 हि; T2 वा (for च). — ^c) K6 V1 B8.6-9 Das a4 Dn1. n4 D5 D2.4.8 योग-शास्त्रं; D5 योगं ज्ञानं (for योगज्ञानं). D7 तथैव योग-ज्ञानानां; G8 'व योगविज्ञानं. — ^d) K7 M1.5-7 य- (K7 या)ज्ञवल्क.

66 ^a) K1.2 D7 निःसंदिग्धः (for 'दिग्ध'). K6 प्रबुद्धं; Das, a4 प्रबुद्धसु; Dn4 प्रबुद्धे (for 'द्धसु'). ☞ Cs: प्रबुद्धः, अपरोक्षत्वेन ज्ञातवान् । ☞ — ^b) D5 बुध्यमानं (for 'मानश्'). K6 B8.7.9 Das, a4 चराचरान्; G2 M1.5-7 [s]ज्वरामरं. — ^c) K6 M1.6.7 तं (for तज्). D7 सर्वं (for ज्ञानं). — ^d) Da4 Ds1 घृत- (for घृतं). T1 G8.6 मंथमयं; G1 सलमयं (for मण्ड-). K2 Da4 T2 तथा (for यथा). K7 D4.5.7.9 घृतं (D4.9 'त-') मंडं यथा मत्तं. ☞ Cs: घृतं मण्ड-मयं यथा, दुग्धितं नवनीतं स्फुटं दुग्धस्य क्षरे निःसार्यमाणे शरास्केवास्त्रवनीतं सारं लभ्यते तद्वत् । ☞

67 K2 यज्ञवल्क्य; K7 M1.5-7 य(K7 या)ज्ञवल्क.

— ^a) V1 Ds2 कृत्स्नं; D2 कृष्ण- (for कृत्स्न-). K7 D4.9 -वेदिन (K7 'त')म्; B8 (marg. as in text) Dn4 -चारिणम्; T G1.2.6 -हारिणम्; M1.5-7 Ca (gloss: कृतसर्वकृत्यं) -कारिणम्; Cs (gloss: सकलपुमर्थसाधन-करं) -धारिणम् (as in text). B7 Da4 D5 G2 एवं (for एव). K7 M1.5-7 त्वा (for त्वां). K1.2 कृत्स्नं कारणमेव त्वा (K2 'मेतत्त्वा). — ^b) K2 मन्ये (for मन्ये). — ^c) K7 V1 B8.6.8.9 Dn1. n4 D8 D2-5. 1-9 T G1.5.6 जिज्ञाससे (for 'ससि'). Ds2 स (for च). K1.2.4 मे; T G3.6 मा (for मां).

68 ^a) K1.2.4 T G1.6 बुध्य (K2 'दि')मानो हि (K2 om. हि); K9 V1 B8.6-9 Da4 D5.7 अ (V1 B8 स-). बुध्यमानः; K7 'मानं (for 'मानां). — ^b) K1.4 मन्यते; K2 मन्यते (for बुध्यते). — B8.7.9 Das, a4 G3 om. (hapl.) 68^{ad}. — ^c) M1.7 तद् (for तु). K6 गंधर्वः. K7 D4.5.9 बुध्यते न तु गंधर्वं (D5 'वै:'). — ^d) K1.2 G2 प्रकृतिः; K6 D7 M7 'ति (for 'ति:'). B8 D6 T2 G2 -विंशकः; Cv (gloss: जीवम्) 'कम् (as in text).

69 ^a) K1.2.4.7 V1 B8.6-9 Dn1. n4 D5 D2.3.5.8 G2 Ca. n प्रतिबोधेन; D7 T1 G1.8.6 [अ]प्रतिबुद्धे (T1 'ध्ये')ति (for 'बोधेन). Das, a4 आत्मनः प्रतिबोधेन; T2 अनेकाप्रतिबुद्धेति. ☞ Ca: अनेन, प्रकृतिविवेकदर्शनाभाव-वता प्रतिबोधेन ॥ Cn: अनेन पञ्चविंशेन बोधप्रतिबिम्बा-त्मना प्रतिबोधेन । ☞ — ^b) B6 प्राधान्यं (for प्रधानं). K7 B8.6.7.9 Das, a4 Dn1. n4 D5 D2-4.7-9 T G1.8.6 तत् (for तम्). ☞ Cs: प्रधीयतेऽस्मिञ्चित्च्छायेति योगाप्रधानम् । एतेन चित्च्छायापन्ना बुद्धिरेवाहप्रत्ययविषय इत्युक्तम् । ☞ — ^c) K1.7 D4.9 सांख्यं; K6 सांख्या (for सांख्य-). K1.2.7 D4.9 योगं च; D7 T G1.8.6 M1.5-7 -योगार्थ- (for -योगाश्च). G2 सांख्याश्च योगास्त्वज्ञा. — ^d) K1.2.4 -निदर्शनं; K6 'ज्ञानं (for 'ज्ञानाद्). ☞ Cs: यथाश्रुतिनिदर्शनाद्, वेदान्तश्रुतिमनसि-

सांख्ययोगाश्च तत्त्वज्ञा यथाश्रुतिनिदर्शनात् ॥ ६९

पश्यन्स्तथैवापश्यंश्च पश्यत्यन्यस्तथानघ ।

षड्विंशः पञ्चविंशं च चतुर्विंशं च पश्यति ।

न तु पश्यति पश्यंस्तु यश्चैनमनुपश्यति ॥ ७०

*पञ्चविंशोऽभिमन्येत नान्योऽस्ति परमो मम ।

न चतुर्विंशकोऽग्राह्यो मनुजैर्ज्ञानदर्शिभिः ॥ ७१

कस्य तज्जन्यनिश्चयादित्यर्थः । ❀

70 *) Ks. १ Ds. १ T₂ G₁ Cs (gloss : पश्यतीति पश्यः, पञ्चविंशको जीवः) पश्यं (for पश्यन्स्). K₁ [अ] पश्येश्च; K₆ Cs (gloss : न पश्यतीत्यपश्यं, अत्यक्तं) चापश्यं; V₁ Bo. ६-९ Das. ३१ Dn₁. १४ Ds. २. ३ M₁. ६. १ चापश्यन् (for [अ]पश्यंश्च). D₅ पश्यतश्चैव वा पश्यन्. — D₄ om. (hapl.) 70^b-70^c. — ^b) K₂ Ds₂ पश्यतु; K₄. १ D₉ पश्यंति (for पश्यति). D₅. ७ [अ]न्ये; C₆ (gloss : विवेकेन प्रकृतितोऽवभासमानः) [अ]न्यस् (as in text). K₆. १ V₁ Bo. ६-९ Das. ३१ Dn₁. १४ Ds. २. ३. ९. ९. ९ G₂ सदा; T₂ तदा (for तथा). ❀ C₇ अन्यः जीवाख्यः पञ्चविंशकः, पश्यन् देहगेहादिकं, परमात्मानमपश्यंश्च पश्यति । ❀ — ^c) K₄. ६ V₁ Bo. ६-९ Das. ३१ Dn₁. १४ Ds₁ Ds. २. ३. ९. ९. ९ G₂ C₆ षड्विंशं (for 'शः'). Ds₁ पंचविंशश्च. D₄ om. च. ❀ C₈ : षड्विंशं, षड्विंशमयमात्मानं, ईश्वरं वा, पञ्चविंशं संसारिचेतनवत्, चतुर्विंशं प्रकृतिप्राकृतविकाररूपं ज्ञात्वा तत्त्वतो निश्चिनोति ॥ C₇ : षड्विंशस्तु पञ्चविंशं जीवं, चतुर्विंशं जडं च पश्यति । ❀ — K₆ om. (hapl.) 70^c. — ^d) K₁. २. ४. १ Ds. ९ G₂ च (for तु). — ^e) B₆-९ यश्चैवम्; D₄ यथैवम् (for यश्चैनम्). ❀ C₉ : चिदाभासादन्यः साक्षी पश्यन्, जाग्रदादौ पुं प्रकृत्योर्विवेकस्थानाकाले वा पश्यन्, सविकारं चतुर्विंशं पञ्चविंशं च पश्यति । अपश्यन्, सुषुप्त्यादौ निर्विकल्पकसमाधौ च, षड्विंशं पश्यति । एतेन यः साक्षी स एव साक्ष्येण संबद्धश्चेत्पञ्चविंशो भवति, साक्ष्येण वियुक्तः षड्विंश इत्युक्तम् ॥ C₈ : पश्यद्गृह्ये कूटस्थविरोध इत्याशङ्क्याह—न तु पश्यतीति । न षड्विंशोऽस्मदादि-वत् कार्यभूतेन ज्ञानेन पश्यत्येव, किं तु पश्यंस्तु सवितृवत् स्वरूपभूतज्ञानप्रकाशेन, जतो न कौटस्थविरोधः । अनुपश्यति आचार्योपदेशानन्तरं जानाति ॥ C₇ : यः परमात्मा पुनं जीवं पश्यति तं पश्यन्तं अयं पश्यति । ❀

71 *) K₁. २ न; K₇ Ds. १. ९ T₁ G₂. ६ हि; D₅ ह; M₁. १ [स]ति- (for सभिः). K₁. २ पश्येत (for -मन्येत). ❀ C₈ : पञ्चविंशः अभिमन्यन्तयात्मानं मनुते । ❀ — ^b) V₁ च (for सति). K₆ Bo. ६. १. ९ (marg.). ९ Das. ३१ Dn₁. १४ Ds. २. ३. ९ G₂ परतो (for 'मो'). K₇ मतः;

मत्स्येवोदकमन्वेति प्रवर्तते प्रवर्तनात् ।

यथैव बुध्यते मत्स्यस्तथैवोऽन्यनुबुध्यते ।

सस्नेहः सहवासाच्च सामिमानश्च नित्यशः ॥ ७२

स निमज्जति कालस्य यदैकत्वं न बुध्यते ।

उन्मज्जति हि कालस्य ममत्वेनाभिः संवृतः ॥ ७३

यदा तु मन्यतेऽन्योऽहमन्य एष इति द्विजः ।

C₈ (gloss : मत्स्यः, पञ्चम्यर्थे षष्ठी) मम (as in text). — ^a) K₁. २. ४ चतुर्विंशतिको ग्राह्यो; K₆ न चतुर्विंशतिको ग्राह्यो (sic). — ^d) D₄ M₆ मनुजे; G₂ 'ज्ञो (for 'ज्ञै'). K₁. २ तत्त्व- (for ज्ञान-). K₂ दर्शिनः (for 'भिः'). ❀ C₉ (reading चतुर्विंशको ग्राह्यः) अत्यक्तस्वभावश्चतुर्विंशको मनुजैर्विंशतिप्राधिकारिभिः न आरमत्वेन ग्राह्यः, तस्य चाचेतनस्य चेतनस्वभावविरोधात् । ❀

72 *) K₁ T G₁-३. ९ M₁. ६-१ मत्स्यो वोदकमन्वेति (M₆ 'मेयेति); K₇ Ds. ५. १. ९ मत्स्यो जलमिवाभ्येत्य (Ds. १ 'ति); V₁ Bo. ६-९ Das. ३१ Dn₁. १४ Ds. २. ३. ९. ९. ९ G₂ मत्स्य (Das 'त्स्या')श्रोदकमन्वेति; G₂ मत्स्यस्तदेकम्. — ^b) K₄ V₁ Bo. १. ९ Dn₁ Ds. २. ३. ९ M₁. ६-१ प्रवर्तते; Dn₄ प्रवर्तते (for 'तैति'). G₆ नि- (for प्र-). K₁. २ प्रवर्तयति वर्तनात्; K₆. १ Ds. ५. १. ९ प्रवृत्तौ (Ds. १ 'त्तो) हि प्रवर्तते. — ^c) K₆ यथैकः; B₇. ९ Das. ३१ G₂ यथैव; Dn₁ तथैव (for यं). G₂ मत्स्यं (for मत्स्यस्). — ^d) K₁. २ Dn₄ तथैव (Dn₄ 'वो) (for 'वो). D₅ तथैव शेष्य बुध्यते (sic). — ^e) K₇ Ds₁ Ds. ९ सस्नेहः (Ds 'हं'); B₇ Dn₁. १४ Ds. २. १. ९ T₁ G₂. ३. ९ M₁. ६-१ सस्नेहात्; T₂ G₁ यस्नेहात् (for सस्नेहः). K₁. २. ४ सहवासश्च (for 'वासाश्च'). — ^f) K₆ V₁ Bo. ६. १. ९ Das. ३१ Dn₁. १४ Ds. २. ३. ९. ९ T G₁-३. ९ M₁. ६-१ सामि (K₆ Das. ३१ स्वाभिः; T₂ साधि)मानाच् (for 'मानश्च'). D₅ हि (for च). D₇ T G₁. ३. ९ सर्वशः (for नित्यशः). B₈ स्वा (marg. सा)भिलासा[षा]च्च नित्यशः.

73 Ds om. 73. — ^a) K₆ B₆. १. ९ (marg. as in text). ९ Das M₁. ६. १ सं- (for स). D₇ T G₁-३. ९ M₁. ६-१ कालाख्ये (for कालस्य). ❀ C₈ : कालस्य, कालेनेत्यर्थे शेषिकी षष्ठी । ❀ — T₁ om. (hapl.) 73^b. — ^b) K₇ D₉ यावदैक्यं; D₅ यदैकत्वं; T₂ यथै; G₂ यदै (for यदै). D₉ नु (for न). — ^c) G₂ M₁. ६-१ नोन्मज्जति (for उन्म). Dn₁ ह; T₂ G₁. ३. ९ च (for हि). T₂ G₁-३. ९ M₁. ६-१ कालाख्ये (for कालस्य). ❀ C₉ : मज्जनोन्मज्जे संसारमोक्षौ । ❀ — ^d) K₁ मम-भ्येन; K₄ B₆. १ Das Dn₁. १४ Ds. २. ३. ९. ९ समत्वेन

C. 12. 11600
B. 12. 319(a). 77
K. 12. 323. 77

C. 12. 11800
B. 12. 3196. 77
K. 12. 323. 77

तदा स केवलीभूतः षड्विंशमनुपश्यति ॥ ७४

अन्यश्च राजन्नवरस्तथान्यः पञ्चविंशकः ।

तत्स्थत्वादनूपश्यन्ति एक एवेति साधवः ॥ ७५

तेनैतन्नाभिनन्दन्ति पञ्चविंशकमच्युतम् ।

जन्ममृत्युमयाङ्गीता योगाः सांख्याश्च काश्यप ।

षड्विंशमनुपश्यन्ति शुचयस्तत्परायणाः ॥ ७६

(for मम'). G₂ संवृतं (for 'तः').

74 ^a) D₄ तु (for तु). K_{1.2} V₁ Bo. 6-9 Da₄ [s]न्योन्यम्; D₅ मोहम् (for स्मोऽहम्). — ^b) K₁ D_{4.9} एषा; D₅ G₈ एव (for एष). K_{1.2.7} V₁ Bo. 6.9 Da₄ D₅₁ D_{2.4.8.9} T₂ G_{2.8} द्विज (for द्विजः). ^c) Ca: एषः, प्राकृतो वर्गः ॥ Cn: अर्थादिः । ^d) K₅ केवली- (for के'). K₅ Da₄ D₄ -भूतः; M_{1.7} -भूतं (for -भूतः). ^e) G₂: केवलीभूतः, प्रकृतितत्कार्य-संसर्गरहितः । ^f)

75 ^a) K_{1.2.4} V₁ Bo. 6-9 Da_{3.44} D_{51.44} D₅₁ D_{2.4.8} Ca अन्य (K₂ 'न्या)श्च राजन्त्य (Bo. 8.9 'जन्प्र)वरस् (Ca [gloss: क्षत्रियश्रेष्ठ] 'वर'); D₅₁ 'श्च राजन्परमस्; D₇ 'श्च राजन्पुरुषस्; T G_{1-8.6} M_{1.5-7} अन्यश्च राजन्स (T₁ G_{2.8.6} 'ज्ञ' परस्). ^b) Cn (reading राजन्त्य वरः): वरः षड्विंशः । ^c) — ^d) K₁ विंशतिः. — T₁ G₃ om. 75^d. — ^e) K₁ तत्स्थत्वात् (for 'त्वाद्). K₂ -पश्यति. K₅ Bo Da₃ D_{51.44} D₅₁ D_{2.4.8} Cn (gloss: तत्स्थानादिति भावप्रधानो निर्देशः। वरस्यावराधिष्ठानत्वादि-त्यर्थः) तत्स्थानाच्चानुपश्यति; V₁ Bo-9 Da₄ D₅₁ तत्स्थ-त्वाच्चानु; D_{5.7} तत्र स्थित्वानु'. ^f) G₂: तत्स्थत्वात्, तस्यां प्रकृतावविद्यायां स्थितत्वात् । ^g) — K₄ om. (hapl.) 75^d-76^a. — ^h) T₂ G₁ झेक (for एक). K₁ D_{4.9} एतदेव साधवः; D_{5.7} एकोयमिति सा'. ⁱ) Ca: एक एव, प्रकृत्या अभिज्ञ इव । ^j)

76 76^{a+b} = (var.) 55. K₄ om. 76^a (cf. v. 1. 75). — ^a) K₁ D₅ T₂ एतं; K₂ D₅ D₄ एतं; B₃ (marg.) M_{1.5-7} एवं; G₂ एकं (for एतन्). K₂ नश्चति; D_{5.7} जानाति; T G_{1.8.6} M_{1.5-7} जानति (for 'नन्दन्ति'). — ^b) D₄ D_{5.7} विंशतिम् (for 'नन्दन्ति'). B₃ Da_{3.44} D₅₁ अच्युतः; D₂ 'ते; G₂ अच्युत (for अच्युतम्). K₁ पञ्चविंशमविच्युतं. ^c) G₂ (reading ते नैनं नाभिः) सांख्ययोगाश्च तत्र मन्यन्ते, एवं पञ्चविंशकम्, एवमच्युतं, ईश्वरं नाभिजानन्ति इति न, किं तु एकत्वमेव तेऽपि जानन्ति । ^d) — ^e) K_{1.2} D_{5.7} -जराभीता (for -भयाङ्गीता). — ^f) K₄ योगः सांख्याश्च; K₅ योगाः

यदा स केवलीभूतः षड्विंशमनुपश्यति ।

तदा स सर्वविद्विद्वान् पुनर्जन्म विन्दति ॥ ७७

एवमप्रतिबुद्धश्च बुध्यमानश्च तेऽनघ ।

बुद्धश्चोक्तो यथातत्त्वं मया श्रुतिनिदर्शनात् ॥ ७८

पश्यापश्यं योऽनुपश्येत्क्षेमं तत्त्वं च काश्यप ।

केवलाकेवलं चाद्यं पञ्चविंशत्परं च यत् ॥ ७९

सांख्याश्च; Da₄ योगाः सांख्यश्च; T₁ G₈ सांख्ययोगाश्च; T₂ G_{1.6} सांख्या योगा (by transp.). — ^a) K₁ -पश्यति; K_{4.6.7} V₁ Bo. 6-9 D₅₁ D₅ D_{2-5.8.9} G₂ -पश्यतः; Da_{3.44} -पश्यन्त्यः (for -पश्यन्ति). — ^b) Bo -परायणः. — After 76, M_{1.6.7} read 79 for the first time, repeating it in its proper place.

77 ^a) D₁ सदा (for यदा). K_{1.2.4} च (for स). K₄ केवला (for 'ली-). D₅₁ D₄ -भूतः; M_{1.5.7} -भूतं (for -भूतः). — G₂ M_{1.5-7} om. 77^a. — ^b) K_{1.2} च; D₄ lacuna (for स). D₇ T₂ G_{1.8.6} -सिद्धत्वात् (for -विद्विद्वान्). K₁ D_{5.9} तदा स सर्वविद्वान्श्च; Da_{3.44} तदा स सर्वं विदित्वा; D₅ तदा सर्वं विचिन्वत्वात्; — ^c) K₁ विंदति. K₅ D₅ पुनर्जन्म न विंदति; D₅₁ पुनर्जन्मनि विंदति.

78 ^a) ^c) Cn: अप्रतिबुद्धः, प्रधानम् ॥ G₂: अस्यक्त-स्वभावः । ^b) K₅ Bo Da₄ बोध्यमानश्च; Cn (gloss: जीवः) G₂ (gloss: पञ्चविंशकः) बुध्य (as in text). — ^c) D₅₁ चोक्ते (for चोक्तो). K₁ यथातत्त्वं (for 'तत्त्वं'). ^d) Cn: बुद्धो, ब्रह्म ॥ G₂: बुद्धः, षड्विंशः परमास्मत्स्थः । ^e) — ^f) K₂ T G_{1.8.6} यथा (for मया).

79 M_{1.6.7} read 79 for the first time after 76. — ^a) K₂ पश्य पश्यं; K₁ पश्यंश्चापश्यं; Ca (gloss: द्रष्टव्यमद्रष्टव्यं, छान्दसत्वात् कर्मण्यपि भूताविति दृशेः पश्या-देशः) Cn (gloss: पश्यं द्रष्टारम्, अपश्यं दृश्यम्) पश्या-पश्यं (as in text). K₅ V₁ Bo. 6-9 Da₃ D_{51.44} D₅₁ D_{2.4.8} D_{2-5.7.8} T G_{1.8.6} यो न; Da₄ योग (sio) (for योऽनु-). — ^b) V₁ Bo. 7.9 Da_{3.44} D_{51.44} D₅₁ D_{2.4.8} क्षेम्यं; B₃ (marg.) क्षेम्यः; D₁ क्षेमस्; T₂ क्षेम- (for क्षेमं). D₅₁ तत्त्वं; D₅ तत्त्वं; M_{1.5-7} (all both times) बद्धं (for तत्त्वं). Bo. 8 क्षेम्यतां चैव काश्यप. ^c) Cn: क्षेम्यं, क्षेमाय साधु । तत्त्वं, दृढदृश्ययो-रन्यत्वं च । ^d) — ^e) K₁ D_{4.9} वाच्यं; G₂ चान्ये; Ca (gloss: वेदवाच्यं) वाद्यं (for चाद्यं). B₃ केवला-केवलां चाद्यं; D₁ T G_{1.8.6} ततश्च केवलं चान्यत्.

विश्वावसुरुवाच ।
 तथ्यं शुभं चैतदुक्तं त्वया भोः
 सम्यक्क्षेम्यं देवताद्यं यथावत् ।
 स्वस्वक्ष्यं भवतश्चास्तु नित्यं
 बुद्ध्या सदा बुद्धियुक्तं नमस्ते ॥ ८०
 याज्ञवल्क्य उवाच ।
 एवमुक्त्वा संप्रयातो दिवं स
 विभ्राजन्वै श्रीमता दर्शनेन ।
 तुष्टश्च तुष्ट्या पर्यामिनन्द्य
 प्रदक्षिणं मम कृत्वा महात्मा ॥ ८१

ब्रह्मादीनां खेचराणां क्षितौ च
 ये चाधस्तात्संवसन्ते नरेन्द्र ।
 तत्रैव तद्दर्शनं दर्शयन्वै
 सम्यक्क्षेम्यं ये पथं संश्रिता वै ॥ ८२
 सांख्याः सर्वे सांख्यधर्मे रताश्च
 तद्व्योगा योगधर्मे रताश्च ।
 ये चाप्यन्ये मोक्षकामा मनुष्या-
 स्तेषामेतद्दर्शनं ज्ञानदृष्टम् ॥ ८३
 ज्ञानान्मोक्षो जायते पूरुषाणां
 नास्त्यज्ञानादेवमाहुर्नरेन्द्र ।

12. 31811
 12. 319(8). 87
 12. 323. 87

ॐ Cn: केवलं सादयेणापि निर्मुक्तं, अकेवलं साक्षिरूपम्, आद्यं जगत्कारणम् । ॐ —^a) Ks. 7 V1 Bo. 6-9 Das. 44 Dn1. n4 Ds D2-5. 3. 9 पंचविंशं (for 'विंशत्'). ॐ Cn: परं, महादिकार्यम् । ॐ

80 K1. 2. 4 om. the ref. Ds om. 80. —^a) B7 Da4 कथ्यं (for तथ्यं). G1 उक्तम् (for उक्तं). K4. 6 V1 B7 Da4 T1 G1. 3. 6 भोः Bo Dn1. n4 Ds2 D2. 3. 5 विभोः Ds2 Cs (gloss: अहो इति चकृश्रोत्रोदौलभ्यं गमयति) अहोः Ds नः; T2 हि (for भोः). —^b) Gs reads 80^b-82^e twice. —^c) Dn4 ह्यस्यक्; G2 समं (for सम्यक्). Da4 क्षयं; Cn (gloss: मोक्षाय हितम्) क्षेम्यं (as in text). K1. 2. 4 वेद्यमाद्यं; Ks वेद-वाक्यं; V1 वेदवेद्यं; Bo. 1-9 Dn1 Ds D2. 3. 8 Cn (gloss: ब्रह्मा देवताद्यं; Da3. 44 वेदवाद्यं; G1 देवताद्या; G2 'तानां'; M1. 7 'ताभ्यां' (for 'ताद्यं'). —^d) K2 स्वस्वक्षं; Dn4 स्वस्वक्षयं; T1 G2. 6 M1. 5-7 Cs (gloss: क्षयानर्हं स्वस्वक्षयं (for 'क्षयं'). M5-7 चोतु (sic) (for चास्तु). —^e) K4 बुधाः; K7 बुद्धे; D4. 9 बुद्धे (for बुद्ध्या). G2 सतां (for सदा). K1. 2 बुद्धि-युक्तो; B9 बुद्धियुतं; M1. 5-7 युक्तमहं (for बुद्धियुक्तं). K4. 6 V1 Bo. 6-9 Das Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 G2 मनस्ते; D7 T G1. 2 (both times). 6 M1. 5-7 नमस्ते (for 'स्ते').

81 For the repetition in Gs, cf. v. l. 80. Ds om. the ref. K7 M1. 5-7 य (K7 या) ज्ञवल्क्य; G2 यज्ञवल्क्य (for याज्ञ). —^a) Ds1 स एवम् (for एवम्). Ks उक्ता; Da3. 44 मुक्त्वा (for उक्त्वा). —^b) K7 D4. 9 विभ्राजमानः (for 'जन्वै'). —^c) K1 तुष्टाश्च; K4. 6 V1 Bo. 6. 7. 8 (marg.). 6 Da3. 44 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 8 दृष्टश्च (for तुष्टश्च). K1. 2

[अ]तुमंश्य; Bo Da3. 44 [अ]भिवंद्य; Dn4 'नष्टं; D7 T1 Gs (both times). 6 हि गुप्त्वा; T2 G1 [अ]भि-गुप्त्वा; G2 चाभिनंद्य (for [अ]भि'). —^d) B9 Da4 प्रदक्षिण्यं; Da3 D7 T G1. 2. 3 (both times). 6 M7 प्रादक्षिण्यं (for प्रदक्षिणं). Ks मम स; B9 (marg.) मया (for मम). K1. 2. 4 महांश्च (for महात्मा).

82 For the repetition in Gs, cf. v. l. 80. —^a) D4 ब्राह्म्यादीनां. Cs क्षितीनां (for क्षितौ च). —^b) Da4 Ds वा (for च). K1 सर्वसंते; K2 सैवसंते; Ds संचरंते; D7 T1 G2. 3 (both times). 6 संवदंते (D7 'तो') (for 'सन्ते'). K7 D4. 9 क्षितीन्द्र; Ds क्षितीश (for नरेन्द्र). —^c) Bo. 8 (marg. as in text) तथा (for तत्र). G2 [ए]तद् (for [ए]व तद्). K1 तद्दर्शः; Ds संदर्शनं (for तद्). Ds om. (hapl.) from दर्शयन्वै up to शनं (in 83^d). K7 D4. 9 तत्रैतद्वै दर्शनं दर्शयंति. —^d) G2 सम्यं (for सम्यक्). K1 Ds क्षेम्ये (for क्षेम्यं). B9 Da3. 44 ये यथा; Ds पथि ते (for ये पथं). M1. 5-7 आश्रिता (for सं). K7 D4. 9 सम्य-क्क्षेम्ये पथि ते संयुता वै. ॐ Cn: पथं, पन्थानम् ॥ Cs: क्षेम्यं पथं, मोक्षसाधनं ज्ञानमार्गम् । ॐ

83 Ds om. up to दर्शनं (cf. v. l. 82). —^a) K1. 2. 4 वै (for च). —^b) K4 तद्वद् (for तद्वद्). K6 Ds योगाद्; Dn4 G1 योगे; D7 lacuna (for योगा). —^c) K1. 2. 4 चैव (for चापि). —^d) K1. 2. 4 ज्ञानसृष्टं; G2 'युक्तं; Cn (gloss: प्रत्यक्षफलम्) 'दृष्टम् (as in text).

84 ^a) Dn4 नान्यन् (for ज्ञानान्). B9 मोक्षं. K4 T1 Gs पूरुषाणां; Ks V1 Bo. 6-9 Das. 44 Dn1. n4 Ds Ds,

C. 12. 11811.
B. 12. 319(a). 87
K. 12. 323. 87

तस्माज्ज्ञानं तत्त्वतोऽन्वेषितव्यं

येनात्मानं मोक्षयेज्जन्ममृत्योः ॥ ८४

प्राप्य ज्ञानं ब्राह्मणात्क्षत्रियाद्वा

वैश्याच्छूद्रादपि नीचादभीक्ष्णम् ।

श्रद्धातव्यं श्रद्धधानेन नित्यं

न श्रद्धिनं जन्ममृत्युं विशेषताम् ॥ ८५

सर्वे वर्णा ब्राह्मणा ब्रह्मजाश्च

सर्वे नित्यं व्याहरन्ते च ब्रह्म ।

तत्त्वं श्राद्धं ब्रह्मबुद्ध्या ब्रवीमि

सर्वं विश्वं ब्रह्म चैतत्समस्तम् ॥ ८६

ब्रह्मास्यतो ब्राह्मणाः संप्रसूता

बाहुभ्यां वै क्षत्रियाः संप्रसूताः ।

नाभ्यां वैश्याः पादतश्चापि शूद्राः

सर्वे वर्णा नान्यथा वेदितव्याः ॥ ८७

अज्ञानतः कर्मयोनिं भजन्ते

तां तां राजंस्ते यथा यान्त्यभावम् ।

तथा वर्णा ज्ञानहीनाः पतन्ते

घोरादज्ञानात्प्राकृतं योनिजालम् ॥ ८८

तस्माज्ज्ञानं सर्वतो मार्गितव्यं

सर्वत्रस्थं चैतदुक्तं मया ते ।

तस्यौ ब्रह्मा तस्थिवांश्चापरो य-

स्तस्मै नित्यं मोक्षमाहुर्द्विजेन्द्राः ॥ ८९

२. ३ राजसिद्धि; Ms मानुषाणां (for 'पुरु'). — 84^{ba} is partly damaged in Bc. — ^b) K1. 2. 4 नान्यज्ज्ञानाद्; Cs (gloss: अन्यस्य, ब्रह्मातिरिक्तस्य) नान्यज्ञानाद् (for नास्त्यज्ञानाद्). K1. 2. 4. 1 D4. 9 द्विजेन्द्राः; D5. 1 नरेन्द्राः (for नरेन्द्र). — ^a) G2 M1. 5-1 तस्य (for तस्माद्). K1 D4. 9 एषितव्ये; D5 वेदितव्यं (for सन्वेषितव्यं). — T2 G1 Kumbh. ed. repeat 84^d after 86^{ab}. — ^d) K1 D4. 9 तेनारमानं; D5. 1 ज्ञानां (for येनां).

85 ^a) D4s G4. 9 प्राप्यं; G2 प्राप्त- (for प्राप्य). G2 ज्ञान- (for ज्ञानं). K1. 2 ब्रह्मणाक्षत्रियाद्; K1 D4. 5. 9 T1 क्षत्रियाद्ब्राह्मणाद् (by transp.); D4s Dn4 ब्राह्मणाक्षत्रियाद्. — ^a) Ds श्रोष्यं तत्त्वं (for श्रद्धातव्यं). K2 श्रद्धानेन; D1 'धातेति' (for 'धानेन'). — ^d) K1 D4. 5. 8. 9 न (K1 नः) श्रद्धालुं; G1 न श्रद्धीनं; M1. 5-1 अश्रद्धीनं (for न श्रद्धिनं). D2s मृत्युं (for मृत्यु). B1 G1 विशेषां; D5 M1. 5-1 विशेषे (for 'ताम्'). G2 न श्रद्धिनं विशतो जन्ममृत्यु. ☞ Cn: श्रद्धिनं, धादन्तादपि मत्वर्थीय इति: । ☞

86 ^a) K2 D4s ब्रह्मणा; G2 ब्राह्मण (for 'णा'). K6 ब्रह्मजाश्च; D5 ब्रह्मणश्च. — ^b) K2. 4 ब्राह्मी (for ब्रह्म). K1 D4. 5. 9 सर्वे नित्यं ब्रह्म च व्याहरन्ति. — After 86^{ab}, T1 G1 Kumbh. ed. repeat 84^d; while Kumbh. ed. thereafter repeats 86^a. — ^a) M1. 7 वाचं (for शास्त्रं). Gs ब्रह्मज्ञानं (for 'बुद्ध्या'). — ^d) K1 om. विश्वं. K6 Bo. 6. 8 (marg.). 9 प्राप्य (for ब्रह्म). Ks Bs वा (for च).

87 ^a) D2s (before corr.) ब्रह्मास्याद् (for ब्रह्मा-

स्यतो). K2 ब्रह्मणा; D2s संप्रवृत्ता (for 'सूता'). — K1 om. (hapl.) 87^b. — ^b) K2. 1 om. वै. K4 क्षत्रियाः. K1 lacuna; D1 T G4. 9 च (for सं-). Bc. 9 Ds संप्रभूताः; G1 'सूता'. — ^a) K1. 2. 4 नाभ्या; K1 उरुभ्यां (for नाभ्यां). K2 पश्यतश्च; K4 पाशतश्च (for पाद'). B1 चाभिभूताः (for चापि शूद्राः). — ^d) K1 om. from सर्वे up to वर्णा (in 88^a). D4. 5 om. (hapl.) from नान्यथा up to वर्णा (in 88^a). K1 Ds नान्यतो (for 'था').

88 K1 D4. 5 om. up to वर्णा (cf. v. 1. 87). — ^a) T2 भजन्ति. — ^b) K2 तान्*; K1 Ds ततो; D1 तस्मान् (for तां तां). D2s ये (for ते). K2. 1 D1 T G1. 8. 6 तथा (for यथा). K2 भावं; D2s [अ]पारं (for [अ]भावम्). K6 तां राजंस्ते ये यथा यांति भावं. — ^a) K6 यथा (for तथा). K2 शूद्रा; Bc वर्णा (for वर्णा). K1. 2. 1 V1 B8 D4. 5. 9 पतन्ति (for पतन्ते). — ^d) D1 T1 G6 घोरादज्ञानात्; G2 घोराज्ञानात् (for घोरादज्ञानात्). K1. 2. 4 D4. 9 योनिजातं; M5 बुद्धिजालं (for योनि').

89 ^a) K1 D4 तस्माज्ज्ञानं; Dn4 तस्याज्ञानं. D2s om. ज्ञानं. K1 मार्ग्यतव्यं; T1 G2. 9 मानितव्यं (for मार्गि'). — ^b) D5 सर्वं तव्यं; G2 सर्वस्व्यं; Cn (gloss: सर्ववर्णगतम्) सर्वत्रस्थं (as in text). K6 तत्तदुक्तं; D4s यत्तदुक्तं (for चैतदुक्तं). — ^a) Bo. 7. 8 Dn1 Ds D2. 8. 8 T1 G2. 9 M1. 5-1 Cn (gloss: ज्ञाननिष्ठः) तत्स्थो; T2 G1 तत्स्थुर; Ca. p (gloss: स्थितौ) तस्थौ (as in text). T G1. 8. 6 स्थितवांश्च (for तस्थि'). K2 च परो यस्य; K1 D4. 9 चेश्वरो यस्य; T G1. 8. 6 चेतनो यस्य; M1. 5-1

यत्ते पृष्ठं तन्मया चोपदिष्टं

याथातथ्यं तद्विशोको भवस्व ।

राजन्मच्छ तदर्थस्य पारं

सम्यक्प्रोक्तं स्वस्ति तेऽस्तव नित्यम् ९०

भीष्म उवाच ।

स एवमनुशास्तस्तु याज्ञवल्क्येन धीमता ।

प्रीतिमानभवद्राजा मिथिलाधिपतिस्तदा ॥ ९१

गते मुनिवरे तस्मिन्कृते चापि प्रदक्षिणे ।

दैवरातिर्नरपतिरासीनस्तत्र मोक्षवित् ॥ ९२

चैव योयं (for चापरो यस्य). Ds. १ तस्यौ ब्रह्मावस्थिति-
आपि यो वै. ☞ Cn: अपरः, क्षत्रियादिः । ☞ —^d)
K1. २ B8 (marg.) तस्मिन्; K1 D4. १ M1. १-१ तस्मान्
(for तस्यै). Ds मोक्षयम् (for मोक्षम्). B8 Das Ds1
D2. २. ३ T1 Gs. १ नरैर्द्राः; Dn1 Ds3 नरैर्द्राः; Dn4 नरैर्द्राः
(for द्विजेन्द्राः). G2 तस्यै नित्यं मोक्षमाविर्दिजेन्द्र.

90 ^a) K1 D4. १. १ यद्वै; V1 ये ते (for यत्ते). T2
कृष्टं (for पृष्ठं). K1. २ [अ]त्र; G2 तु (for च). —^b)
K1 V1 B8 T Gs. १ M1 य (K1 त) यातथ्यं; K1 B8
(marg. as in text) याथातथ्यात्; Ds. १ येनावाप्यं (for
याथातथ्यं). K1. २ V1 D4. १ T2 G1 भजस्व; Ds. १ भव
त्वं (for भवस्व). —^c) D4 आगच्छस्व (for गच्छस्व).
G2 om. दर्शय. Bo परं (for पारं). —^d) Ks om.
स्वस्ति. Ks Bo. १. १. १ Das Dn1. n4 Ds D2. ३. ३ त्वस्तु;
G2 यत्र (for स्तवत्र). M1. १ नित्यः (for नित्यम्).
— After 90, K1. २. ४ ins. an addl. colophon [sub-
parvan: K1. २. ४ मोक्षधर्म. — Adhy. name: K1. २. ४
याज्ञवल्क्यजनकसंवादः].

91 ^a) B8 अव- (for अनु). K1 -तिष्ठस्तु; K2. ४. १
D4. १. १ T1 G2. ३. १ M1. १-१ -तिष्ठस्तु; Das -शांतस्तु;
T2 G1 -तिष्ठेन (for -शास्तु). —^b) K2. १ याज्ञवल्केन;
M1. १-१ याज्ञवल्केन. —^d) K1. २. ४. १ B8 Dn4 D4. १
T2 तथा (for तदा).

92 ^b) G2 कृत्वा (for कृते). D4 वा (for च).
K4. १ Bo. १. १ Dn1. n4 Ds D2. ३ G2 M1. १-१ प्रदक्षिणं
(for 'क्षिणे). Ds प्रकेचाभिप्रदक्षिणे (sic). —^c)
Das Dn4 D4. १. १ G2 देवरातिर्; M1 देवरातिः. K1. २. ४
नैवार (K4 'वरा) तिनापरतिर्.

93 Ds om. 93. —^a) K1 Ds गोकोटीः; V1 D4
'टीः (for 'टि'). ☞ Ca: स्पर्शायामास दत्तवान् । यद्वा,

गोकोटिं स्पर्शायामास हिरण्यस्य तथैव च ।

रत्नाञ्जलिमथैकं च ब्राह्मणेभ्यो ददौ तदा ॥ ९३

विदेहराज्यं च तथा प्रतिष्ठाप्य सुतस्य वै ।

यतिधर्ममुपासंश्चाप्यवसन्मिथिलाधिपः ॥ ९४

सांख्यज्ञानमधीयानो योगशास्त्रं च कृत्स्नशः ।

धर्माधर्मौ च राजेन्द्र प्राकृतं परिगर्हयन् ॥ ९५

अनन्तमिति कृत्वा स नित्यं केवलमेव च ।

धर्माधर्मौ पुण्यपापे सत्यासत्ये तथैव च ॥ ९६

जन्ममृत्यु च राजेन्द्र प्राकृतं तदचिन्तयत् ।

एकमेव विभज्य सर्वेभ्यो ददौ । ☞ —^b) Ks. १ V1 Bo.
१-१ Das. २. ४ Dn1. n4 Ds D2. ३. ३ हिरण्यं तु (V1 B8 Ds
च) (for 'ण्यस्य). —^c) K1. २. ४ तथा (for अथ).
K1 [ए]वैकं; V1 D4. १. १ T G1-१. १ M1. १. १ [ए]कैकं
(for [ए]कं च). M1 रत्नाञ्जलिरथैव (inf. lin. 'मै'कं).

94 ^a) K1 विदेहि- (for विदेह-). Ks -राजं (for
-राज्यं). K1 om. च. Ks. १ V1 Bo. १-१ Das. २. ४ Dn1.
n4 Ds D2. ३. १. ३ T1 G2. ३. १ तदा (for तथा). —^b)
B8 (marg.). १ प्रतिष्ठाप्य (for 'ष्टाप्य). M1. १-१ सुते
परे (for सुतस्य वै). —^c) K2 यातिधर्मम्; B8 Das
D5 यतिधर्मान् (for 'धर्मम्). K1. २ उपासीनो (for
उपासंश्च). —^d) K1 [अ]प्यासन्; D4. १ [अ]प्यावसन्;
T2 G1 इयवस्य (for [अ]प्यवसन्). Ks मिथिलाधिप.

95 ^a) K1 सांख्यं (for सांख्य-). —^b) D1 T G1.
१. १ M1. १-१ नित्यशः (for कृत्स्नशः). —^c) Ks V1
Bo. १-१ Das. २. ४ Dn1. n4 Ds. ३. १. ३ M1. १-१ धर्माधर्मं
(for 'धर्मौ). ☞ Ca: अधर्मवद्धर्मस्यापि बन्धनहेतुत्वात् । ☞
—^d) K1. २. ४ प्राकृतौ पर्यगाहतः; D1 प्राकृतीरिह गर्ह-
यन्. ☞ Cn: प्राकृतम्, आविद्यकम् । ☞

96 G2 om. 96^a-97^b. —^a) Bo M1. १-१ अनित्यम्;
Das Dn1. n4 Ds D2. ३. १. ३ Cn (gloss: त्रिविधपरिच्छेद-
शून्यः) अनन्तः; D1 अस्तं तम् (for अनन्तम्). K1 D4. १
तं कृत्वा (for कृत्वा स). —^b) Dn1 आस्थितः (for
एव च). Dn4 नित्यं च बलमास्थितः. —^c) Bo. १. १
Das. २. ४ D2 धर्माधर्मैः; Dn4 'धर्मात् (for 'धर्मौ). Ks
धर्माधर्मौ पापपुण्ये. —^d) T2 G1 सत्यासत्यौ (for 'सत्ये).

97 G2 om. 97^a (cf. v. 1. 96). —^a) K4 जन्म-
मृत्योश्च; K1 D4. १ M1. १-१ जन्म मृत्युं (for जन्ममृत्युः).
—^b) T2 प्रकृतं (for प्रा'). Bo Das Dn1 Ds. १

C. 12. 11824
B. 12. 318 (al. 108)
K. 12. 322. 100

C. 12. 11624
B. 12. 219/21.100
K. 12. 223. 100

ब्रह्माव्यक्तस्य कर्मदमिति नित्यं नराधिप ॥ ९७

पश्यन्ति योगाः सांख्याश्च स्वशास्त्रकुतलक्षणाः ।

इष्टानिष्टवियुक्तं हि तस्यौ ब्रह्म परात्परम् ।

नित्यं तमाहुर्विद्वांसः शुचित्सामाच्छुचिर्भव ॥ ९८

दीयते यच्च लभते दत्तं यच्चानुमन्यते ।

ददाति च नरश्रेष्ठ प्रतिगृह्णाति यच्च ह ।

ददात्यव्यक्तमेवैतत्प्रतिगृह्णाति तच्च वै ॥ ९९

आत्मा ह्येवात्मनो ह्येकः कोऽन्यस्तत्तोऽधिको भवेत् ।

तदचितयन्; D₁ T G₁. 8. 6 परिचितयन् (D₁ G₁ 'य'); M₁. 5-7 परिगृह्यन् (for तदचितयन्). — °) D_{as} om. ब्रह्मा. K₁. 2. 4 D₄ ब्रह्म व्यक्तस्य; K₇ V₁ Bo. 6-8 D_{as} D_{n1}. n₄ D_{s1} D₂. 8. 8 Ca (gloss: समभिव्याहारात् ब्रह्मणः अन्यक्तस्य च) व्यक्तस्य (for ब्रह्मा). D₄. 9 धर्मदम् (for कं).

98 °) T₂ योगः; G₂ योगः (for योगः). D_{as} सांख्याश्च. — °) K₂ सु- (for स्व-). D_{as} G₁ लक्षणाः. — °) K₆ Bo. 6-8 D_{as}. 44 D_{n1}. n₄ D_s D₂. 8. 8. 8 विमुक्तं; G₂ विमुक्तां (for विमुक्तं). K₁. 2 इष्टानिष्टादियुक्तं हि. ☞ Cs: इष्टानिष्टवियुक्तं, विषयसंपर्ककृतसुखदुःखविहीनम् । ☞ — °) K₁ परात्मकं; D_s त्परः; M₁. 6. 7 परापरं (for त्परम्). ☞ Cn: तस्यौ, स्थाणुवदचलमस्तीत्यर्थः । ☞ — °) D_{n1}. n₄ D₁ T G₁. 8. 6 तदाहुरः; G₂ समाहुरः (for तमा). K₁. 2. 4 नित्यतमाहुर्विद्वांसः. — °) K₄. 6. 7 B_s D_{n1}. n₄ D_{s1} D₂. 8 G₁. 2 शुचिः; V₁ Bo. 6. 9 D_{as}. 44 D₃. 5 M₁. 5-7 शुचिं (for शुचिस्).

99 °) K₁. 2 यश्च (for यच्च). — °) K₁. 2 यश्च (for यच्च). K₇ D₄. 9 यद्दत्तं चानुवर्तते. — After 99^{ab}, D₁ T G₁. 8. 6 Kumbh. ed. ins.:

781* अन्यकेनेति तच्चिन्त्यमन्यथा मा विचिन्तय ।

[T₂ अन्यथा च विचिन्तयन् (for the post. half) .]

— °) K₂ परश्रेष्ठः; D₄ नरः श्रेष्ठः; D_s नरश्रेष्ठः (for 'श्रेष्ठ'). — °) K₆. 7 प्रतिगृह्णाति; D₄. 9 प्रतिगृह्णाति (for प्रति). D_{as} om. (hapl.) from यच्च up to गृह्णाति (in 99^a). K₁. 2. 4 यश्च वै (for यच्च ह). — B_s D₂ G₂ om. (hapl.) 99^a. — °) D_s व्यक्तम् (for [अ]-व्यक्तम्). K₆ Bo. 6. 7. 9 D_{n1}. n₄ D_s D₂. 8 ददात्यव्यक्त इत्येत्; D_{as} 'त्यव्यक्त इत्येते. — °) K₆. 7 D₄ गृह्णाति. V₁ Bo. 6. 7 D_{n1}. n₄ D_s D₂. 8. 8 यच्च (for तच्च). V₁ ह (for वै).

एवं मन्यस्व सततमन्यथा मा विचिन्तय ॥ १००

यस्याव्यक्तं न विदितं सगुणं निर्गुणं पुनः ।

तेन तीर्थानि यज्ञाश्च सेवितव्याविपश्चिता ॥ १०१

न स्वाध्यायैस्तपोभिर्वा यज्ञैर्वा कुरुनन्दन ।

लभतेऽव्यक्तसंस्थानं ज्ञात्वाव्यक्तं महीपते ॥ १०२

तथैव महतः स्थानमाहंकारिकमेव च ।

अहंकारात्परं चापि स्थानानि समवाप्नुयात् ॥ १०३

ये त्वव्यक्तात्परं नित्यं जानते शास्त्रतत्पराः ।

100 °) K₁. 2. 4 आत्मेव हि; B_s आत्मा चैव; D_s. 7 आत्मन्येव (for आत्मा ह्येव). G₂ [आ]त्मको (for 'नो'). G₁ ह्येकं (for ह्येकः). — °) K₆ V₁ Bo. 6-8 D_{as}. 44 D_{n1}. n₄ D_s D₂. 8. 8 तस्मात्परो (D_{as}. 44 'रा'); K₇ तत्राधिको; D_s तत्त्वाधिको; D_s ततोधिको; G₂ M₁. 5-7 तत्त्वाधिको (for त्वतोधिको). D₁ T G₁. 8. 6 त्व (for भवेत्). — °) K₆. 7 एव (for एवं). — °) D_s अन्यथात्मा (for अन्यथा मा). D_s om. from विचिन्तय up to the end of this adhy. K₆ om. (hapl.) from चिन्तय up to तस्यावि (in 101^a). K₁. 2 [अ]विचिन्तय (for विचिन्तय).

101 D_s om. 101; K₆ om. up to तस्यावि (for both, cf. v. l. 100). — °) K₁. 4 यस्याव्यक्तं; D_{n4} यस्याव्यक्तं; D_{s1} यदव्यक्तं (for यस्या). B_s मा (for न). — °) T₂ सगुणाः (for 'जं'). — °) K₇ सेवितव्योः विपश्चिता.

102 D_s om. 102 (cf. v. l. 100). — °) M₁. 5-7 लभ्यते (for लभते). K₆ V₁ Bo. 7-8 D_{as} D_{n4} D_s D₂. 8. 8 T₂ G₁. 2 M₁. 5-7 Ca (gloss: अव्यक्तिकं, अव्यक्तरूपं, मोक्षसंस्थानम्) [5]व्यक्तिकं (D_{n4} 'क-'); K₇ B_s D_{n1} D₂. 7. 9 T₂ G₁. 6 'क्तकं; D_{as} 'क्तिक- (for 'क्तस-'). K₂ 'संज्ञानं (for 'संस्थानं'). — °) K₆ ज्ञात्वाव्यक्तिः; G₂ व्यक्तं सम (for ज्ञात्वाव्यक्तं). K₄. 6 B_s. 8 (marg. as in text) D_{as} D_s D₂. 8 महीपते (for 'पते'). ☞ Ca: ज्ञात्वा अव्यक्तं, शरीरादि आत्मतया ज्ञात्वा । ☞

103 D_s om. 103 (cf. v. l. 100). — °) K₁. 2 D_{n4} D_{s2} T₂ G₆ अहंकारिकम् (for आहं). D_{as}. 44 उच्यते; D_{n4} एव तु. — °) K₆ B_s. 7. 9 परं वापि; K₇ D_s पराणीह. — °) T₂ G₁ स्थानानि स तमाप्नुयात् (sio). ☞ Cs: स्थानानि, इन्द्रादिपदानि । ☞

104 D_s om. 104 (cf. v. l. 100). — °) D_{s2} D₁

जन्ममृत्युवियुक्तं च वियुक्तं सदसच्च यत् ॥ १०४

एतन्मयाप्तं जनकात्पुरस्ता-

त्तेनापि चाप्तं नृप याज्ञवल्क्यात् ।

ज्ञानं विशिष्टं न तथा हि यज्ञा

ज्ञानेन दुर्गं तरते न यज्ञैः ॥ १०५

दुर्गं जन्म निधनं चापि राज-

न्न भूतिकं ज्ञानविदो वदन्ति ।

यज्ञैस्तपोभिर्नियमैर्व्रतैश्च

दिवं समासाद्य पतन्ति भूमौ ॥ १०६

तस्मादुपासस्व परं महच्छुचि

शिवं विमोक्षं विमलं पवित्रम् ।

क्षेत्रज्ञवित्पार्थिवं ज्ञानयज्ञ-

मुपास्य वै तत्त्वमृषिर्भविष्यसि ॥ १०७

उपनिषदमुपाकरोत्तदा वै

जनकनृपस्य पुरा हि याज्ञवल्क्यः ।

यदुपगणितशास्त्रताव्ययं त-

च्छुभममृतत्वमशोकमृच्छतीति ॥ १०८

C. 12. 11896
B. 12. 3196a. 112
K. 12. 323. 112

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि षडधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०६ ॥

T G1. 3. 8 यस्य (for ये). K1 ब्रह्म; V1 स्थानं (for नित्यं). — ^b) K5 Da4 जानते. K1 B9 तत्परः. D1 T G1-3. 8 M1. 5-7 जानीते (G2 ज्ञानते; M1. 5-7 जानते) ज्ञास्वतः परं (T2 'रः'). — ^c) K4. 6 V1 Bo. 6-8 Da3. 44 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 वियुक्तं च; K1 D4. 9 वियुक्तास्ते; T2 'क्तश्च' (for 'क्तं च'). — ^d) K4. 6 V1 Bo. 6. 7. 8 (marg.). 9 Da3. 44 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 वियुक्तं (for वियुक्तं). K1. 2 मनसश्च; G2 सदसतश्च (for सदसच्). K1 D4. 9 गच्छं (D4 'च्छ)ति परमां गतिं.

105 Ds om. 105 cf. v. 1. 100). Da3. 44 om. 105^{ab}. — ^a) T2 M1. 7 मयोक्तं (for मयाक्तं). K2 जनकं (for 'कात्'. G2 पुनस्तान् (for पुर'). — ^b) D4 वा (for च). — T1 repeats नृप याज्ञवल्क्यात् after न (in 105^c). T2 याज्ञवल्क्यः; M1. 5-7 या (M5 य) याज्ञवल्कात्. — ^c) Ca ज्ञात्वा (for ज्ञानं). Ds1 विशिष्टं हि (for 'ष्टं). D1 च (for न). Da4 M1. 5-7 यज्ञाच्च (for यज्ञा). ☞ Ca: ज्ञानमेव विशिष्टं, न कर्म । ☞ — ^d) K2 सर्गं (for दुर्गं).

106 Ds om. 106 (cf. v. 1. 100). — ^a) B5 दिनं; T2 निधनौ (for 'नं). — ^b) K5 V1 Bo. 6-8 Da3. 44 Dn1. n4 Ds D2. 3. 7-8 T2 G1 भौतिकं; K1 D4 भौतिक- (for भूतिकं). Ds om. from विदो up to विमोक्षं (in 107^b). — ^d) D1 T1 G1. 3. 6 M1. 5-7 भूयः (for भूमौ).

107 Ds om. 107 (cf. v. 1. 100). Ds om. up to विमोक्षं (cf. v. 1. 106). — ^a) G1 महः (for महत्).

K5 V1 B1. 8. 9 Da3. 44 Dn1. n4 Ds. 7 T1 G1. 3 M5. 9 शुचिः (for शुचि). T2 तस्मादुपासस्व महच्छुचिः शिवं. — ^b) K2 हि मोक्षं; K1 D4. 9 विशोकं; Dn4 विमोक्ष- (for 'क्षं). K1 Ds परमं (for विमलं). T2 विमोक्ष- मेकं विमलं पवित्रं. — ^c) K5 Bo. 6-8 Da3. 44 Dn1. n4 Ds2 D2. 3. 8 क्षेत्रं ज्ञात्वा (for क्षेत्रज्ञवित्). K5 D1 पार्थिवं (for 'व). D4 om. from ज्ञानयज्ञ up to याज्ञ (in 108^b). Ds ज्ञानयज्ञ. — ^d) T2 उपास्य (for 'स्य).

108 Ds om. 108 (cf. v. 1. 100). D4 om. up to याज्ञ (cf. v. 1. 107). — ^a) Da3. 44 Dn1 Ds D2. 3. 8 Cp (gloss: यस्मिन्ब्रह्मणि उपनिषद् रहस्यज्ञानमस्य) यदुपनि- षदम् (for उपनिषदम्). V1 Bo. 6. 8. 9 अथाकरोत् (for उपा'). V1 Bo तदासौ; Br. 9 Da3. 44 T2 तथा वै; B5 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 तथासौ (for तदा वै). K1. 2. 4 उपनिषदमुपाकरोतु दातां (K1 दाता). — ^b) K1. 2 जनकमुत्तं. K1. 4. 7 पुरा ह; K2 परा ह; Dn4 G1 पुरो हि; D1 T1 G2. 6 पुरापि (for पुरा हि). K1 याज्ञवल्क्यः; G2 M1. 5-7 यज्ञवल्कः. Ds जनयज्ञमुपास्य वै नृपस्य पुरा ह याज्ञवल्क्यः (corrupt). — ^c) B1 तद् (for यद्). Ds गणितं (for गणित-). K2 शाश्वताध्ययं; Dn4 'न्ययः; D1 T G1. 3. 6 'न्ययस्य; M1 'न्ययं (for 'न्ययं). M1 तु (for तत्). — ^d) V1 M1. 6 अमृतम् (for अमृतत्वम्). K1. 2. 4 उं (K4 अं) चतीति; K5 B5 (marg.) T2 G1. 2 ऋच्छ (K5 'च्छ)ति; V1 Bo. 7. 8 (orig.). 9 Da3. 44 Dn1. n4 Ds1 D2. 3. 8 अर्च्छति; B5 (orig.). 8 (marg.) अर्हति; D1 ऋच्छतेति; M1. 5-7 आर्च्छतीति (for ऋच्छतीति).

३०७

C. 12. 11657
B. 12. 220[19].1
K. 12. 324.1

र उवाच ।

ऐश्वर्यं वा महत्प्राप्य धनं वा भरतर्षभ ।
दीर्घमायुरवाप्याथ कथं मृत्युमतिक्रमेत् ॥ १
तपसा वा सुमहता कर्मणा वा श्रुतेन वा ।
रसायनप्रयोगैर्वा कैर्नोपैति जरान्तकौ ॥ २

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

१ः पञ्चशिखस्येह संवादं जनकस्य च ॥ ३

Colophon om. in D₅; Ś1 D₅ missing: K₂. 5
B₁-3 D₂1. 2 D₂1. 3 D₁ G₂. 5 M₂-4 absent. — *Sub-*
*paran: K₁. 2. 4. 6. 7 V₁ B₂-3 D₂2. 24 D₂1. 24 D₅
D₅. 4. 7-8 T G₁. 2. 6 M₁. 5-7 मोक्षधर्म. — *Adhy. name*:
K₁. 2. 4 V₁ B₂. 7 D₂4 D₂1 D₂. 3. 8 T₁ G₂. 6 M₁. 5-7
याज्ञवल्क्य (M₁. 5-7 याज्ञवल्क्य) जनकसंवादः समाप्तः; K₅
B₂. 3. 9 D₂3 D₅ T₁ (also) G₂. 8 (also) याज्ञवल्क्यजन-
कसंवादः; K₇ D₂. 9 याज्ञवल्क्यजनकसंवादे ज्ञानोपदेशः
समाप्तः; M₁. 5-7 (all also) ज्ञानप्रशंसनं. — *Adhy. no.*
(figures, words or both): K₅ 47; B₃ 145; D₂1
144; D₂4 D₂3 M₂ 142; D₅ 139; T₁ G₂ 141;
G₁. 8 M₁. 6. 7 140. — *Sloka no.*: D₂4 108; D₂1. 24
112; D₅ 110.*

307

☞ This adhy. is missing in Ś1 D₅ (cf. v. l. 12.
274. 13; 283. 15).

1 ^a) K₂. 4 D₇ T G₁. 2. 6 M₁. 5-7 सु (for वा).
— ^b) K₁. 2 पुरुषर्षभ (for भरत). — ^c) G₂ वायुर्
(for आयुर्). D₄ om. (hapl.) from वाप्याथ up to
प्रयोगैर् in (3^a). — ^d) D₂1 मृत्युर्; D₅ मृत्योर्. K₇
D₇ कथं मृत्योरप (D₇ 'रप') क्रमेत्.

2 D₄ om. up to प्रयोगैर् (cf. v. l. 1). — ^a) V₁
B₂ M₁. 5. 7 वै (for वा). — ^b) D₅ om. from कर्मणा
up to अत्रा in (3^a). — ^c) K₁. 2 रसानोपयोगैर्वा.
— ^d) K₄. 6 V₁ B₂. 6-9 D₂2. 24 D₂1. 24 D₅ D₂. 3. 8
कैर्नोपैति; K₇ D₅ को नापैति; D₄ को नापैति; D₇
T G₁. 2. 6 केनापै (T₂ 'पै') ति (for कैर्नोपैति). K₁ जरा-
नुकौ (sic); K₂ 'तिकौ; K₅ जनतिकौ (for जरान्तकौ).

वैदेहो जनको राजा महर्षिं वेदवित्तमम् ।

पर्यपृच्छत्पञ्चशिखं छिन्नधर्मार्थसंशयम् ॥ ४

केन वृत्तेन भगवन्नतिक्रामेज्जरान्तकौ ।

तपसा वाथ बुद्ध्या वा कर्मणा वा श्रुतेन वा ॥

एवमुक्तः स वैदेहं प्रत्युवाच परोक्षवित् ।

निवृत्तिर्नैतयोरस्ति नानिवृत्तिः कथंचन ॥ ६

न ह्यहानि निवर्तन्ते न मासा न पुनः क्षपाः ।

सोऽयं प्रपद्यतेऽध्वानं चिराय ध्रुवमध्रुवः ॥ ७

3 D₅ om. up to अत्रा (cf. v. l. 2). — ^a) D₇
T G₁. 2. 6 [अ]पि (for [ह]ह). — ^d) K₁. 2 M₅ ह;
D₇ T₁ G₂. 6 वै (for च).

4 ^a) K₁. 2. 4. 7 V₁ B₂ विदेहो (for वेदेहो). — ^b)
K₄ D₂4 D₂1 D₂. 3 महर्षिर्; D₂3 D₂4 D₄ महर्षि-
(for महर्षि). D₂2. 24 वेदपारंगं; D₅ 'वित्तम' (for
'वित्तमम्'). — ^d) G₂ भिन्न- (for छिन्न). K₇
'संशयः'.

5 ^a) G₁ को*युक्तेन (for केन वृत्तेन). K₁ D₂4
भगवान्. — ^b) D₂4 अतिक्रान्ति; D₅ निष्क्रामेत (for
अतिक्रामेत्). — ^c) B₂. 7. 9 D₂3 D₂1 D₅ D₂. 3. 8 T₁
G₂. 6 वा बुद्ध्या (by transp.).

6 ^b) K₄ D₂1. 24 D₂. 4. 7-9 G₁ M₅. 6 [अ]परोक्ष-
वित्; D₅ स मोक्षवित्; C₅ परोक्ष* (as in text). ☞ C₅:
परोक्षवित्, कालङ्कः । ☞ — ^c) K₁ निवृत्ति; D₅ निवृत्ति;
M₅ विवृत्तिर् (for निवृ*). K₄ B₇. 8 D₂1. 24 D₅1
D₂. 3. 8 न तयोर् (for नैतयोर्). — ^d) T₁ G₂ का न
(G₂ नि) वृत्ति; G₁ नानिवृत्तः; M₁. 5 नातिवृत्ति; C₂
(gloss: स्वभावानुभावानुपरमो) नानि* (as in text). K₁
अथात्मनि; K₂. 4 कदाचन (for कथं*).

7 ^a) D₇ T₁ G₂ स (D₇ न) सामानि (for न ह्यहानि).
— ^b) T₁ G₂ न सामा (by metathesis); G₂ मनसा
(for न मासा). K₁ (sup. lin. as in text) पुनः;
D₄. 9 क्षपाः; M₁. 5-7 समाः (for क्षपाः). — ^c) B₂
स्वयं; D₂4 मोर्षः; D₇ सो यः; G₂ योयं (for सोऽयं).
☞ Cp: अध्वानं, संसारपथम् ॥ C₅: जन्ममरणादिप्रब-
न्धम् । ☞ — ^d) D₂2. 24 नचिराद् (for चिराय). K₅. 7
V₁ D₅. 7. 9 T G₁-2. 6 M₁. 7 अध्रुवं; B₂. 9 D₂2. 24

सर्वभूतसमुच्छेदः स्रोतसेवोद्धते सदा ।
 उद्धमानं निमज्जन्तमपुत्रे कालसागरे ।
 जरामृत्युमहाप्राहे न कश्चिदभिपद्यते ॥ ८
 नैवास्य भविता कश्चिन्नासौ भवति कस्यचित् ।
 पथि संगतमेवेदं दारैरन्यैश्च बन्धुभिः ।
 नायमत्यन्तसंवासो लब्धपूर्वो हि केनचित् ॥ ९
 क्षिप्यन्ते तेन तेनैव निष्टनन्तः पुनः पुनः ।

अव्ययं (for अधुवः).

8 ^a) K₄. 1 D₄ D₃ D₂ T₂ G₁. 2 M₁ -समुच्छेद-
 (D₃ 2 'द'); D₁ -समुत्सेदः (for -समुच्छेदः). — ^b)
 K₁. 2 श्रो (K₂ श्रो) तस्येव; K₄ स्रोतस्येव; K₆. 1 Bo
 D₂. 9 श्रोतसे (K₁ D₃ 'सै') व; B₉ स्रोतसश्च; D₄
 'सो वा; D₁ T G₁-3. 6 M₁. 6. 7 'सैव (for 'सेव').
 K₆ [उ]द्यसे; G₂ [उ]च्यते (for [उ]ह्यते). K₃ सदै
 (sic); K₄ पदै; D₁ तदा; D₁ T₁ G₃. 6 जवाद्;
 G₂ तथा (for सदा). D₅ स्रोतसापोद्धते सदा; D₄
 श्रोतसेवाद्धते सदा. — ^c) B₆. 8. 2 D₃ D₄ D₂ D₂. 8.
 5. 7 T G₁. 3. 6 M₁. 6 ऊ (G₆ दौ) ह्यमानं (T₁ G₁. 3. 6
 'नश्च); B₁ Cp (gloss: तापत्रयेणाभिभूयमानं) तुद्यमानं
 (for उद्ध). K₁. 2. 4 B₁. 9 G₁. 2 M₁. 6. 1 च मज्जन्तम्
 (G₁ 'सौ'); T₁ G₃. 6 तु मज्जन्त्याद् (sic) (for निमज्ज-
 न्तम्). — ^e) K₁ जरामृत्युर; T₂ G₁ जरामृत्यु. T
 G₁. 3. 6 -महाप्राहौ (for 'प्राहे). — ^f) K₁. 2. 4 कथंचिद्
 (for न कश्चिद्). D₅ अपि मुच्यते; D₁ T₂ G₁ C₅
 (gloss: अतिवर्तयति, तारयतीत्यर्थः) अतिवर्तते; T₁ G₃. 6
 अतिपद्यते; M₁. 5-7 अवबुध्यते (for अभिपद्यते).

9 ^a ^b ^c ^d = (var.) 12. 28. 39. 50. — ^a) G₂ किंचिन्
 (for कश्चिन्). K₆ V₁ Bo. 6-9 D₃. 44 D₄ D₅ D₂.
 8. 8 M₁. 5-7 कश्चिद्भवति. — ^b) D₅ किंचिच् (for
 कल्). — ^c ^d = 12. 37*. — ^e) D₃. 44 सर्गत्वम्;
 D₁ T₁ G₃. 6 संगमम् (for 'तम्). — ^d) M₅ बुद्धिभिः
 (for बन्धुभिः). — ^e ^f = 12. 28. 51^{ab}. — ^g) M₁
 -संवादो (for 'वासो) . ✽ C₅ : अत्यन्तसंवासः, अविनाशी
 सहवासः । ✽ — ^f) K₆ B₁ कस्यचित्; D₅ कर्हि' (for
 केन').

10 ^a) D₄ क्षिप्यन्तः; D₅ क्षिप्रं ते; D₁. 3 T₂ G₁
 क्षिप्यते (for क्षिप्यन्ते). D₅ न च (for the first तेन).
 D₄ [ह]व (for [ए]व). — ^b) K₂ निष्टव्यन्तः; K₄. 1 D₃
 निष्टावन्तः; D₅ T₁ G₃. 6 तिष्ठन्तः; D₅ निःसृतं नः; D₁
 ; D₅ तिष्ठन्तः (sic); T₂ G₁ तिष्ठन्तः; C₅

कालेन जाता जाता हि वापुनेवाभ्रसंचयाः ॥ १०
 जरामृत्यु हि भूतानां खादितारौ वृकाविव ।
 बलिनां दुर्बलानां च हस्त्रानां महतामपि ॥ ११
 एवंभूतेषु भूतेषु नित्यभूताशुषेष् च ।
 कथं हृष्येत जातेषु मृतेषु च कथं ज्वरेत् ॥ १२
 कुतोऽहमागतः कोऽसि क्व गमिष्यामि कस्य वा ।
 कसिन्स्थितः क्व भविता कस्मात्किमनुशोचसि ॥ १३

C. 12. 11880
 E. 12. 320(19). 4
 K. 12. 324. 14

(gloss: कूर्दन्तः) Cp (gloss: अव्यक्तध्वनिं कुर्वन्तः)
 निष्टनन्तः (as in text). — ^a) Bo. 1 याता (for the
 first जाता). K₄. 6 Bo. 1 D₁. 14 D₅ D₂-5. 8 याता
 हि; D₅ हि चरा (for जाता हि). B₉ D₁. 14 [ए]व
 (for [ह]व). — ^d) K₁. 1 G₂ अभ्रसंचयः; K₂. 4
 अभ्र संचयाः (for अभ्रसं').

11 ^a) V₁ जरामृत्युर; D₄ 'मृत्यु. — ^a) D₄
 बलीनां.

12 ^a) K₆ नित्येषु; Bo. 1. 8 (marg.) D₁. 14 D₅
 D₂. 8. 8 C₅ (gloss: कार्यकारणसंवाताध्यक्षः) भूतात्मा; B₉
 D₅ lacuna (by hapl.) (for मृतेषु). — ^b) K₁. 2. 4. 6
 Bo. 6. 7. 8 (marg.) D₁. 14 D₅ D₂. 8. 5. 8 M₁. 7 नित्य-
 (K₁. 2. 4 'त्यं) भूतोद्यु (K₁. 2. 4 'ताद्यु; K₆ 'तेद्यु) वेष्टु
 च. — ^c) B₁ D₁. 14 D₅ D₂. 8. 8 हि हृष्येज्; C₅
 (gloss: द्रोहिं नाचरेत्) न दुह्येद् (for हृष्येत). K₁
 (marg. as in text) यातेषु (for जातेषु). — ^d) D₃
 lacuna (by hapl.); G₂ M₁. 5-7 वृतेषु (for मृतेषु).
 K₆ Bo. 6-9 D₃. 44 D₁. 14 D₅ D₂. 8. 7. 8 T G₁-3. 6
 M₁. 5. 6 न संज्वरेत्; D₅ M₁ न संचरेत् (for कथं
 ज्वरेत्).

13 With 13, cf. 12. 28. 40^{ab}. — ^a) T G₁. 3. 6
 कुतस्त्वम् (for कुतोऽहम्). B₆ कोसि; T₁ G₃. 6
 कासी; T₂ G₁ कासु (for कोऽसि). — ^b) K₁. 2 न
 (for क्व). K₁. 2 D₁ [आ]गमिष्यामि; T G₁. 3. 6 गमि-
 ष्यसि (for 'स्यामि). D₅. 1 किंचिच् (for कस्य वा).
 — D₅ om. 13^{ed}. — ^c) D₁ T₁ G₃. 6 पतितः (for
 भविता). — ^d) K₁. 2. 4. 1 D₄. 9 कसिन्; T G₁-3. 6
 कः सन् (for कस्यात्). K₁ अनुशोचति; Bo M₁. 5-7
 'शोचिमि; B₉ अपि शोचसि (for अनुशो'). — After
 13, D₅. 1 ins. :

782* संस्यश्च ते यथात्मा च त्यक्तः स्वात्मिनेन च ।

14 ^a) K₁ G₂. 8 इष्टा; D₄ प्रष्टा; D₁ नष्टा; D₅

C. 12. 11851
B. 12. 320(19). 15
K. 12. 323. 15

द्रष्टा स्वर्गस्य न हस्ति तथैव नरकस्य च ।

आगमांस्त्वनतिक्रम्य दद्याच्चैव यजेत च ॥ १४

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्ताधिकत्रिंशत्ततमोऽध्यायः ॥ ३०७ ॥

३०८

उवाच ।

अपरित्यज्य गार्हस्थ्यं कुरुराजर्विसत्तम ।

कः प्राप्नो विनयं बुद्ध्या मोक्षतत्त्वं वदस्व मे ॥ १

संन्यस्यते यथात्मायं संन्यस्तात्मा यथा च यः ।

परं मोक्षस्य यच्चापि तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ २

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

जनकस्य च संवादं सुलभायाश्च भारत ॥ ३

द्रष्टा; T₁ द्रष्टा (for द्रष्टा). K₆ B₈ Da₈. 24 कोत्सीह;
K₇ Bo. 7-9 Dn₁. n₄ D₈ D₂-4. 8 कोन्योस्ति; V₁ M₁. 5-7
को हस्ति (for न हस्ति). —^b) D₇ T G₁. 8. 6 नरकस्य
तथैव च —^d) T₁ G₃. 6 वा (for the second च).

Colophon. Ś₁ D₈ missing: K₈. 5 B₁-5 Da₁. 22
Dn₂. n₈ D₁ G₄. 5 M₂-4 absent. — Sub-parvan: K₁.
2. 5. 7 V₁ B₈. 7. 9 Da₈. 24 Dn₁. n₄ D₈ D₂-5. 7-9 T₁
G₁-3. 6 M₁. 5-7 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K₁. 2. 4. 6. 7
V₁ Bo. 6-9 Da₈. 24 Dn₁. n₄ D₈ D₂-5. 8. 9 G₃ M₁. 5-7
पंचशिखजनकसंवादः. — Adhy. no.: (figures, words
or both): K₆ 48; B₇ T₁ G₆ 142; B₈ 146; Dn₁
145; Dn₂ D₈ G₈ M₈ 143; D₈ 140; T₂ 155;
G₁ M₁. 6. 7 141; G₂ 157. — Śloka no.: Da₄ Dn₁.
n₄ D₈ 15.

308

☞ This adhy. is missing in D₈ (cf. v. l. 12.
283. 15). Ś₁ is missing up to नरेन्द्रे (in 76) (cf.
v. l. 12. 274. 13).

1 ^a) K₁. 2 Da₄ गार्हस्थ्यं. D₇ परित्यज्य च गार्हस्थ्यं.
—^b) K₆ सत्तमं; Da₄ सत्तमः. —^c) K₆ विलयं;
B₈ (orig.) [s]तिलयं; B₈ (marg.) निलयं; D₈ [s]ति
स्वयं (for विनयं). D₇ T G₁. 8. 6 M₁. 5-7 कः प्राप्नो
नृपतिः सिद्धिः; G₂ कः प्राप्नोति पतिः सिद्धिः. ☞ Cn:
विनीयते, विलीयतेऽस्मिन्निति विनयो लयस्थानं, मोक्षतत्त्वम् ॥
Cp: विनयं, विशिष्टज्ञानम् । बुद्ध्या, ममतायागकौशलेन । ☞

—^d) K₁. 2. 4 T₂ G₁ मोक्षे (for मोक्ष-). K₁. 2 तथ्यं
(for -तरवं).

2 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₁. 2 Da₈. 24
Ca संन्यस्यति; V₁ Bo. 6-8 Dn₁. n₄ D₈ D₂. 5. 7 T
G₃. 6 M₁ स न्यस्यते; G₂ यद्यस्य ते; C₈ अन्यक्तस्य (for
संन्यस्यते). K₁. 2. 4. 6 B₈ (marg.) Dn₂ यथात्मानं; K₇
D₁. 5. 7. 9 यथात्मा च; Bo यदात्मायं; Cp. 8 यथात्मायं
(as in text). —^b) K₆ B₈-9 Dn₁ D₈ D₂. 8. 8
G₂ Cn (gloss: व्यक्तस्य, स्थूलदेहस्य आत्मा, लिङ्गदेहः)
C₈ व्यक्तस्यात्मा; K₇ V₁ Bo Da₈ Dn₄ D₄. 5. 7. 9
त्यक्तस्यात्मा; T₁ G₁. 8. 6 व्यक्तस्यात्मा; T₂ त्यक्तस्यात्मा
(for संन्यस्तात्मा). D₆. 7 तथा; M₁. 5-7 भवेच्च (for
यथा). K₄ Bo. 8 Dn₁. n₄ D₈ D₂. 8. 8 च यत्; K₆
द्वयं; K₇ Da₈ D₄. 9 भवेत्; V₁ च यं; B₈. 7. 9
त्वयं; B₈ (marg.) D₆. 7 च तत्; T G₁. 3. 6 C₈ च तं
(for च यः). Da₄ Ca व्यक्तस्यात्मा (Ca व्यक्तः स्याद्वा)
यथा द्वयं. ☞ Cn (reading व्यक्तस्यात्मा): व्यक्तस्य स्थूल-
देहस्य आत्मा स्वरूपं यथा संन्यस्यते, त्यज्यते । ☞ —^c)
K₄ Dn₄ परः; T₁ G₁. 8. 6 पारं (for परं). K₂ यश्च
(for यच्च).

3 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). Da₁ om. the ref.
—^a) ☞ C₈: अत्र, संन्यासपथि । ☞ —^{ad}) D₄. 5. 9
transp. जनकस्य च and सुलभायाश्च. Da₄ संवादं (for
'दं). K₂ सुलभायाश्च (for सु').

4 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₁ स न्यासः; K₆
संन्यासः (sic); V₁ Bo. 6-8 Da₈ Dn₁. n₄ D₈ D₂. 5. 7 T₂
G₈ M₁. 5-7 स न्यासः; T₁ G₈. 6 स न्यासी (for संन्यास).

संन्यासफलिकः कश्चिद्भव नृपतिः पुरा ।
मैथिलो जनको नाम धर्मध्वज इति श्रुतः ॥ ४
स वेदे मोक्षशास्त्रे च स्वे च शास्त्रे कृतागमः ।
इन्द्रियाणि समाधाय शशास वसुधाभिमाम् ॥ ५
तस्य वेदविदः प्राज्ञाः श्रुत्वा तां साधुवृत्तताम् ।
लोकेषु स्पृहयन्त्यन्ये पुरुषाः पुरुषेश्वर ॥ ६
अथ धर्मयुगे तस्मिन्योगधर्ममनुष्ठिता ।
महीमनुचचारैका सुलभा नाम भिक्षुकी ॥ ७

तथा जगदिदं सर्वमटन्त्या मिथिलेश्वरः ।
तत्र तत्र श्रुतो मोक्षे कथ्यमानस्त्रिदण्डिभिः ॥ ८
सा सुहृदमां कथां श्रुत्वा तथ्यं नेति ससंशया ।
दर्शने जातसंकल्पा जनकस्य बभूव ह ॥ ९
ततः सा विप्रहायाथ पूर्वरूपं हि योगतः ।
अविभ्रदनवद्याङ्गी रूपमन्यदनुत्तमम् ॥ १०
चक्षुर्निमेषमात्रेण लघ्वस्त्रगतिगामिनी ।
विदेहानां पुरीं सुभूर्जगाम कमलेशणा ॥ ११

12. 11852
12. 371(20).11
12 355.11

Ds₂ D₂ T₂ G₁ -फलिकः; T₁ G₆ फलितः; G₂ M₁. 5-7
-पथिकः (M₁ 'तः') (for -फलिकः). K₂. 4 संन्यस्य हि
किलः कश्चिद्. ☞ Ca: संन्यासफलिकः, संन्यासं विना
संन्यासफलवान् ॥ Cn: संन्यासफलं सम्यग्दर्शनं, तदस्या-
स्तीति । ☞ -^a) G₂ मैथिले (for 'लो'). Dr T G₁-8. 6
M₁. 5-7 राजा (for नाम). -^d) D₂ श्रुतेः; D₂
T₂ श्रुतिः; D₂. 5. 9 स्पृह्यः (for श्रुतः).

5 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). -^a) D₂. 7 T G₁-2. 6
M₁. 5-7 वेद (for वेदे). V₁ B₃ (marg. as in text)
-धर्मः; G₂ M₁. 5-7 -शास्त्रं (for -शास्त्रे). B₃ (marg.
as in text) चै (for च). K₁ D₂. 9 स वेद (D₂ 'दे')-
शास्त्रे मोक्षे च. -^b) K₂ स्तवशास्त्रे; B₂. 9 D₂ D₂
(by corr.) स्वशास्त्रे च; B₃ (marg.) स्वे शास्त्रे च;
D₂ तत्त्वशास्त्रे; D₁ T₁ G₂. 6 वेदशास्त्रे (for स्वे च शास्त्रे).
K₁ Bo. 6. 7. 9 D₂. 44 D₂ n₁ D₂ D₂. 3. 5 1-2 T₁ G₂. 6
कृतधर्मः; G₂ कृतागमे (for 'गमः'). V₁ B₃ स्व (B₃
स्वे)शास्त्रे कृतनिश्चयः. ☞ Cn: स्वे शास्त्रे, दण्डनीतौ ॥
Cs: अर्थशास्त्रे । चशब्दाद् धर्मशास्त्रे च । ☞ -^d) K₁
शसास; D₂ शशाम; Dr T₁ G₂. 6 यशसा (for श-
शास). K₁ पृथिवीम् (for वसुधाम्).

6 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). -^b) V₁ -वृत्तितां
(for -वृत्तताम्). -^c) K₁ D₂ स्पृहयति. B₃ D₂. 7
पृते (for अन्ये). T₁ G₂. 6 लोकेषु चास्पृह्यस्तस्यै; T₂ G₁
'स्वस्पृह्यस्तस्यै'; G₂ 'षु प्रापयति स्म'; Ca सर्वलोके प्रगा-
यति. -^d) K₁. 2. 4 पुरुषधर्मः; K₁ B₁ D₂ G₂ M₁.
5-7 पुरुषेश्वर (B₁ 'रः').

7 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). -^a) D₂ कर्मयुगे;
Dr T₁ G₂. 6 त्रेता; Cs (gloss: कृतयुगे) धर्म (as in
text). B₁ अथ तस्मिन्युगे धर्मो. -^b) K₁. 6 D₂
अनुष्ठिता (for 'तः'). ☞ Cn: अनुष्ठिता, कर्त्तरि कः
(Pāṇini 3. 4. 72) । ☞ -^c) K₁. 9 अवचचार; T₂
अनुपचार (for 'वचार'), G₂ M₁. 5-7 वचार वसुधाभेका.

-^d) K₁ स्वलभा (for सु'). K₁. 6 भिक्षुकी; D₂
भिक्षुका.

8 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). -^a) K₁ तथा;
D₂ तथा (for तथा). K₂ V₁ B₂-9 D₂. 44 D₂ n₁
D₂ D₂. 3. 8 कृत्स्नम् (for सर्वम्). -^b) K₁ अट्या.
K₂ D₂ D₂ मिथिलेश्वर; K₁ मैथिलेश्वरः. -^c) T₂
श्रुते (for श्रुतो). K₂ D₂. 9 मोक्षी (for मोक्षे).
K₁. 2 तत्र श्रुतो (K₂ 'तौ') मोक्षपरः. -^d) ☞ Ca:
त्रिदण्डिभिः, यतित्रिभिः । ☞

9 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). -^a) K₂ Bo D₂ n₁.
n₁ D₂ D₂. 3. 8 सातिसुहृदः; B₂. 7 D₂. 44 सा सुहृदः
च; B₃ साव (marg. सापि) सुहृदः; D₂ T₂ सा च (T₂
तु) सुहृदः; G₂ साधुकरमां; M₁. 5-7 सा सुहृदः (for
'हमां'). M₁. 5-7 कथाः (for कथां). K₁ D₂. 9 सा सु-
हृद् (D₂ 'सू') हमकथं श्रुत्वा. -^b) K₁ D₂ तथा नेति;
K₂ तथ्यं नीतिः; D₂ तथ्यतेति; Dr कथ्यतेति; T₁
G₂ कथां ते तु; G₂ तथ्यं नैति; M₁. 6. 7 कथ्यं नेति
(for तथ्यं नेति). K₁. 2 सुसंशया; K₁ D₂ सशं;
B₁ शशंस या; D₂ न संशया; D₂ सशंकया (for
ससंशया). D₂ तथ्यं ते चेति संशया. -^c) G₂ दर्शिते
(for दर्शने). -^d) V₁ B₃ (marg. as in text)
सा (for ह).

10 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). -^a) K₁. 2. 4. 6
V₁ Bo. 7-9 D₂. 44 D₂ n₁ D₂ D₂. 3. 7. 8 T₁ G₂. 6
तत्र (for ततः). Dr T₁ G₁. 8. 6 विप्रभायथ; G₂ [अ]-
पि प्रहायाथ (for विप्रहा). K₁. 2. 4 [अ]त्र; K₂ D₂
[अ]र्थः (for [अ]थ). -^b) D₂ corrupt; G₂ पूर्वरूपवि-
योगतः. ☞ Cp: पूर्वरूपं, भिक्षुकत्वानुरूपम् । ☞ -^c)
D₂ अविभ्रद्. T₁ G₂ अभिभूयानवद्याङ्गी. -^d) G₁
अन्यम् (for अन्यद्).

11 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). -^a) K₂ चक्षुः;
D₂ चक्षुर (for चक्षुः). -^b) K₁. 9 कम्बजः; K₂

C. 12. 11663
B. 12. 321[10].12
K. 12. 235. 12

सा प्राप्य मिथिलां रम्यां समृद्धजनसंकुलाम् ।
भैक्षचर्यापदेशेन ददर्श मिथिलेश्वरम् ॥ १२
राजा तस्याः परं दृष्ट्वा सौकुमार्यं वपुस्तथा ।
केयं कस्य कुतो वेति बभूवागतविस्मयः ॥ १३
ततोऽस्याः स्वागतं कृत्वा व्यादिश्यं च वरासनम् ।
पूजितां पादशौचेन वराभेनाप्यतर्पयत् ॥ १४

गजेंद्रः; G₂ लक्ष्वस्तु (for लक्ष्वस्तु). —^a) K₁. 2. 4 वे-
(K₁ वै) दाहानां (for विदे°). K₁ D₄ पुरं; K₂. 4 परं;
K₃ Dn₄ M₁. 6. 1 पुरी; K₇ पुरा; D₅ गति; D₇ पदं;
T₁ G₂. 6 पति (for पुरी). K₄. 1 V₁ Bo. 6-6 Das. 22
Dn₄ Ds₁ D₂. 5. 8 सुष्ठुर; K₈ सुष्ठु (for सुष्ठुर). —^d)
K₁. 2. 4 जलजेक्षणा (K₁ 'णाः' (for कमले°).

12 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) D₅ स; T₁
G₂. 6 सं (for सा). —^b) K₃ V₁ Bo. 6-6 Das. 22
Dn₁. n₄ D₅ D₂. 2. 8 प्रभूतः; D₅ अत्यर्थः (for समृद्ध-).
K₁ Ds₁ -संकुलं. —^c) K₂. 1 V₁ B₇. 3 Ds₄ D₂. 4. 9
G₁ M₁. 5. 6 भैक्ष्यः; Dn₄ मोक्ष- (for भैक्ष). B₈ -चर्या-
पदेशेन (for -चर्या°). —^d) T G₁. 2. 6 ददर्श मिथिला-
धिपं.

13 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₂ सौकु-
मार्या; K₇ D₄. 9 श्लक्ष्णं चारु. K₇ गुरुस् (for वपुस्).
K₃ V₁ Bo. 6-6 Das. 22 Dn₁. n₄ D₅ D₂. 2. 8 तदा (for
तथा). —^c) G₂ सुता (for कुतो). —^d) D₇ गत-
(for [आ]गत-).

14 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₁ इष्ट्वा;
K₂. 4 पृष्ट्वा (for कृत्वा). —^b) Das. 22 व्यादिश्य (for
'इय'). D₅ व्यादिश्य वरमासनं. —^c) D₅ पूजितो (for
'तां'). T₁ G₂. 6 पूजितां पादयोश्चैनाम्. —^d) Ds₁ D₅
पराभेन; T₁ G₂. 6 अथा (for वरा°). K₁. 2. 4 [अ]नु-
(K₁ 'न्व'तर्पयत्; K₇ [अ]नित°; D₂. 5. 6 M₁. 5. 6
[अ]स्य°; G₂ च त° (for [अ]प्यत°). M₇ वराभेनाभ्य-
तर्पयत्.

15 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). D₇ transp. 15^a
and 15^b. —^a) K₇ युक्तवती; Dn₁ सुक्त°; D₅ भूक्त°
(for भुक्त°). K₁ Das. 22 Ca (gloss: पीतवती)
पीता; D₅ प्रीत्या; T₂ प्रीतां (for प्रीता). T₁ G₁.
2. 6 अथ भुक्तवती प्रीता; Cp अपीतापीतरती (sub-
metric). —^b) T G₁. 2. 6 राजा तां संनिभिवृत्तः. —^c)
K₁. 2. 4 T₁ G₂. 6 समाभाष्यविदां मध्ये. ☞ Cn: सर्वभाष्य-
विदां, सूत्रार्थज्ञानाम् ॥ G₂: सांख्ययोगतर्कशास्त्रादिविदां ॥

अथ भुक्तवती प्रीता राजानं मन्त्रिमिर्वृतम् ।
सर्वभाष्यविदां मध्ये चोदयामास भिक्षुकी ॥ १५
सुलभा त्वस्य धर्मेण मुक्तो नेति ससंशया ।
सत्त्वं सत्त्वेन योगज्ञा प्रविवेश महीपते ॥ १६
नेत्राभ्यां नेत्रयोरस्य रश्मीन्संयोज्य रश्मिमिः ।
सा स्र संचोदयिष्यन्तं योगबन्धैर्बन्ध ह ॥ १७

—^d) T G₁. 2. 6 भिक्षुकीं (for 'की'). ☞ Ca: चोदया-
मास, साभिक्षेपमिव पप्रच्छ ॥ Cp: परीक्षयामास ॥ ☞

16 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). Before 16, D₇
G₂. 6 ins. सुलभोवाच. —^a) K₁ स्वलभा. K₂. 6 तस्य;
K₇ D₄. 9 स्वस्य; Ca अस्य (for त्वस्य). D₇ T₁ G₂
सुलभा त्वहमार्येषु. ☞ Ca: अस्य धर्मेण, नित्यनैमित्ति-
केषु, क्रियमाणतया इत्यमानेषु सत्सु, मुक्तोऽभ्यमफलाकाङ्क्षी
विहितत्वाकर्मं कुरुते, यद्वा कामुक इति ॥ G₂: धर्मेण छत्र-
चामरादिषु राजचिह्नेषु ॥ ☞ —^b) K₃ युक्ते; Bo. 3
(marg. as in text) युक्तो; Das युक्ते; Dn₄ युक्तो;
D₅. 1 मुक्ता (for मुक्तो). K₃ ससंशया; B₇ शशंस या;
Dn₄ सुसंशया; T₂ न संशयं. —^c) D₅ सद्यः; D₅
(also) सत्यं; D₇ स त्वां; T₁ G₂. 6 सा त्वां; Cn
(gloss: बुद्धि) Cp (gloss: चित्तं) Cs (gloss: मानसं
भावं) सत्त्वं (as in text). D₅ सद्येन; D₇ सत्येन;
Ca (gloss: मनोजन्मना, भावविशेषेण) सत्त्वेन (as in
text). K₇ M₁. 6. 1 योगज्ञाः; D₅ (marg. as in text)
सत्यज्ञा (for योगज्ञा). —^d) om. 16^a-17^a. —^e)
K₁ प्रविवेश; D₇ T₁ G₂. 2. 6 प्रविष्टाहं; T₂ G₁ 'ष्टाभून्
(for 'वेश). V₁ Bo. 6-6 Das. 22 Dn₁. n₄ D₅ T₂
M₁. 6-1 महीपते: (for 'पते).

17 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). D₄ om. 17^a (cf.
v. l. 16). —^a) K₂ laouna; D₄ यस्य (for अस्य).
—^b) K₂ रश्मीं; G₁ M₇ रश्मिं (for रश्मीन्). K₄. 1
V₁ Bo. 6 (marg. as in text). 7. 8 (marg.). 9 Das.
22 Dn₁. n₄ D₅ D₂. 2. 8 G₁ संयम्य; K₃ संपश्य
(for संयोज्य). ☞ Cp: स्वाधीनैः सर्वैः स्वेन्द्रियैः, जन-
कस्य सर्वाणीन्द्रियाणि स्ववशे कृत्वा ॥ ☞ —^c) K₂. 4 om.
17^a. —^d) K₁ सा स; G₂ साधु (for सा स्र). K₃
सम्पन्नं योज*स्यंतं (sic); K₇ Dn₁. n₄ Ds₂ D₂. 2. 5. 7. 8
सा स्र तं चोदयिष्यंती (Dn₄ 'स्यंति; D₇ 'स्यंतु); V₁
Ds₁ सा स्र सं (Ds₁ यस्मात्सं'चोदयिष्यंती; D₅ सा स्र
संयोजयिष्यंतं; T₁ G₂. 6 साधु (G₂ सा स्र) तं चोदयिष्यंतं.
☞ Cn (reading) चोदयिष्यन्ती: प्रष्टुमिच्छन्ती ॥ Cp
(reading) संनोदयिष्यन्तं; प्रष्टुकामं ॥ ☞ —^e) D₇ T G₂

जनकोऽप्युत्सयन्नाजा भावमस्या विशेषयन् ।
 प्रतिजग्राह भावेन भावमस्या नृपोत्तमः ॥ १८
 तदेकस्मिन्धिष्ठाने संवादः श्रूयतामयम् ।
 छत्रादिषु विमुक्तस्य मुक्तायाश्च त्रिदण्डके ॥ १९
 भगवत्याः क्व चर्येयं कृता क्व च गमिष्यसि ।

च बंधितं (Dr 'तः') (for बन्धन ह). Ks Ds. १ तं (for ह). K1 योगबंधेनबंधनं. ☞ Ca: योगबन्धैः, योगबन्धेन वाङ्मनःस्तम्भनफलैः । ☞

18 Before 18, T1 Gs. १ ins. जनकः. —^a) K1. 4 ह्युत्सयन्; K2 ह्युत्सयन्; Ks [s]प्युत्सहन्; Bs 'सयन्; B3 [s]प्यस्ययद्; Das. 44 [s]प्यस्ययन्; Dn4 [s]स्यस्ययन्; Ds [s]प्याययौ; Ds [s]यस्ययन्; Dr विस्ययन्; T2 [s]प्यस्सयन् (for ऽप्युत्सययन्). ☞ Cn: उत्सययन्, स्वस्याजेयत्वाभिमाने गर्वं कुर्वन् ॥ Cp: स्वकीयमस्वातन्त्र्यं बुद्ध्या, तत्कृतस्वज्ञानेन उत्सययन् ईष्यन् । ☞ —^b) T1 अत्य (for अस्या). K1 विशेषतः; Ds1 'षयत्. ☞ Cn: विशेषयन्, अभिसवन् ॥ Cp: तत्कौशलदापि स्वयोगकौशलस्य विशेषं कथापयितुम् ॥ Gs: संभावयन् । ☞ —^c) T1 Gs परि. (for प्रति-). G2 भवने (for भावेन). —^d) T1 Gs न्यस्य (for अस्या). K1. 2. 4. 6 Bo. १. १ Das. 44 Dn1. n4 Ds1 Ds. 8. 8. 8 नृपोत्तम (for 'त्तमः'). ☞ Cp: अस्या भावमभिप्रायं, भावेन स्वचित्तेन प्रतिजग्राह, मनसानुमेने । ☞

19 S1 missing (cf. v. l. 1). —^a) ☞ Ca: अधिष्ठाने, शरीरे । ☞ —^b) Ds. १ संवादे (for 'दः'). —Dr T1 Gs. १ om. 19^{ad}. —^c) K1. 2. १ Ds. 5. १ T2 G1. 2 च (for वि-). Bs (marg. as in text) G2 Cpp (gloss: विशेषेण युक्तस्य, राजोपकरणशालिनः) -युक्तस्य; Ds तं मुक्त्वा (for -मुक्तस्य). ☞ Ca: विमुक्तस्य, निर्ममस्य ॥ Cp: अनासक्तस्य । ☞ —^d) V1 विमुक्तायास्; B3 (marg. as in text) Ds1 युक्तायाश्च (for मुक्ता). Ds त्रिदंडिकैः; T2 G1. 2 'डकैः. ☞ Ca: द्वयोरपि विहितस्वमात्रेण स्वचिह्नं धारयतोरित्यर्थः ॥ Cn: उभावपि स्थूलदेहोपरस्कारं त्यक्त्वन्तावित्यर्थः । ☞

20 S1 missing (cf. v. l. 1). Before 20, K1. 2. 4. १ V1 Bo. १-१ Das. 44 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 5. 8 G2 Ms ins. जनक उवाच. —^a) K1. 2. १ V1 Br. १ Das. 44 Ds. १ T1 G1. 2. १ भगवत्या; Dr 'वत्यास्; M1. 5-१ भवत्याश्च (for भगवत्याः). K1 क्व चर्येयं; K2 क्व धर्मोयं; Br. १ Das. 44 T Gs. १ क्व वा स्थे (Br स्ते)यं; Dr अवस्थेयं; G1 क्व वार्येयं; Ca. p क्व वर्धेयं (for क्व चर्येयं).

कस्य च त्वं कुतो वेति पप्रच्छैनां महीपतिः ॥ २०
 श्रुते वयसि जातौ च सद्भावो नाधिगम्यते ।
 एष्वर्थेषूत्तरं तस्मात्प्रवेद्यं सत्समागमे ॥ २१
 छत्रादिषु विशेषेषु मुक्तं मां विद्धि सर्वशः ।
 स त्वां संमन्तुमिच्छामि मानार्हासि मता हि मे ॥ २२

G2 भवत्याः क्व च वर्धेयः. ☞ Ca (reading क्व वर्धेयः): वर्षा, वर्षाकालः । क्व चर्येयमिति पाठोऽर्वाचीनः ॥ Cp: क्व वर्धेयं, इयं वर्षा, चार्तास्यलक्षणा, क्व कृता; कुत्र देशे क्षपिता (Cp [gloss: अवस्थानं क्व कृतम्] क्व वास्थेयम्) । ☞ —^b) K2. 4 कृतः; Das वृता; Dn4 क्व ता; Ds कृतः; Dr T G1. 2. १ M1. 5-१ कुतः (for कृता). —^c) Ks Dr कस्य त्वं च; T G1. 2. १ कासि कस्य (for कस्य च त्वं). —^d) K1 पप्रच्छ. K1. 2 [ए]तां (for [ए]नां). K1 Ds. १ महामतिः (for महीपतिः).

21 S1 missing (cf. v. l. 1). —^a) K1 जितैव; T1 Gs. १ जाते च (for जातौ च). —^b) K1. 2. 4 संभवो; V1 T Gs. १ सद्भावे; Ca (gloss: तत्त्वदर्शनम्) 'वो (as in text). G2 [अ]भि; Gs [अ]थ (for [अ]धि-). Ds -मन्यते (for -गम्यते). —^c) K2 एष्वन्तेषु; Das. 44 ऐक्ष्येतेषु; Ds1 एष्वर्थे तु (for 'र्थेषु). K1. 2. 4 अन्तरं (for उत्तरं). —^d) G1 योरस्थहं (for प्रवेद्यं). K1. 2 गद्यमागमे; Ks Das Dn1. n4 Ds Ds. 8. 8 Gs Ca स- (G2 त) रसमागमे (for सरस'). ☞ Ca: तस्मादागमे आतोपदेशे-सत्येवान्तरं वेद्यम् । ☞

22 S1 missing (cf. v. l. 1). Before 22, T Gs. १ ins. सुलभा. —^a) Dr छत्रादिषु; T1 Gs. १ छत्रा' (for छत्रा'). K1. 2. 4 विशेषेण (for 'षेषु). —^b) K1. १ Bo. १ युक्तं; Das युक्तं; T1 Gs. १ मुक्तां (for मुक्तं). Ks V1 Bo. १-१ Das. 44 Dn1. n4 Ds Ds. 8. 8 तत्त्वतः; T G1. 2. १ सर्वतः (for 'शतः). —^c) K1. 2. 4 Das Dn4 स्वा (for त्वां). K1. 2. 4 संसितुम्; Das. 44 संमातुम्; Ds1 शंसितुम्; Ds2 Cs संवेतुम्; Ca संमातुं; Cn (gloss: सम्यग्ज्ञातुम्) Cp (gloss: संमानयितुं) संमन्तुम् (as in text). K1 Ds. १ स त्वां (Ds त्वा) संमन्त्रयिष्यामि; Ds. १ सर्वं संश्रोतुमिच्छामि; T1 Gs. १ सा त्वां संवेतुमि'; T2 G1 स सर्वं वेतुमि'; G2 सत्वरं वेतुमि'. —^d) Dn1 मानार्हास्; Dn4 'हस् (for 'हं). Ks V1 Bo. १-१ Dn1. n4 Ds. 2. १. १ हि (for [अ]सि). Bo मतो (for मता). Ks V1 Bo. १-१ Das. 44 Dn1. n4 Ds2 Ds. 2. 4 [अ]सि (for हि). Ds1 Gs ते (for मे). Ds. १ सम (for हि मे). —After 22, T2 G1 read 25.

C. 12. 11874
B. 12. 321[40].23
K. 12. 325. 23

यस्माच्चैतन्मया प्राप्तं ज्ञानं पुरा ।
यस्य नान्यः प्रवक्तास्ति मोक्षे तमपि मे शृणु ॥ २३
पाराशर्यसमोत्रस्य वृद्धस्य सुमहात्मनः ।
मिक्षोः पञ्चशिखस्याहं शिष्यः परमसंमतः ॥ २४
सांख्यज्ञाने तथा योगे महीपालविधौ तथा ।
त्रिविधे मोक्षधर्मेऽस्मिन्गताध्वा छिन्नसंशयः ॥ २५
स यथाशास्त्रदृष्टेन मार्गेणेह परिब्रजन् ।

23 Ś1 missing (cf. v. l. 1). Before 23, T2 ins. राजा. —^a) G6 तस्माच् (for य'). —^b) B8 वैद्यिकः; D44 वैशेषिकं (for 'षिकं). ☞ C2: वैशेषिकं, पदार्थस्वरूपनिरूपणद्वारा हेयोपादेयफलं, हेयोपादानाभ्यामात्मतत्त्वविवेकफलं काणादप्रणीतं शास्त्रम् । यद्वा विशेषाय प्रवृत्तं सांख्यपदेन प्रसिद्धमेव शास्त्रं वैशेषिकम् ॥ Cp: आत्मनो यो विशेषस्तत्त्वकाशकम् ॥ C9 सर्वसाद्विलक्षणं, मोक्षयोग्यम् । ☞ —^c) D1 यसां; M1.1 यसा (for यस्य). K6 B8.8 (marg. as in text) D22.22 नास्ति (for नान्यः). G2 प्रवर्तः (for 'क्ता). K6 B8-8 D22.22 [अ]पि (for [अ]स्ति). —^d) K6 V1 Bo. 6-9 D22.22 Dn1.24 D8 D2.2.5.7.8 मोक्षं (for मोक्षे). D4.9 तदपि (for तमपि).

24 Ś1 missing (cf. v. l. 1). D1 T1 G2.6 transp. 24 and 25. —^a) K2.6 V1 Bo. 6-9 D22.22 Dn1 D8 D2.2.5.8.9 पराशर- (K2 D9 'यं') (for 'पाराशर्यं'). K4.7 पराशर्यस्य मोक्षस्य; Dn4 पराशरसमोत्तस्य (sic). —^b) Dn4 M1.7 तु (for सु-). —^c) K1 भिक्षोः; Dn4 भिक्षौ (for भिक्षोः). D22 पंचशिखस्य. B8 [अ]पि (for [अ]हं). —^d) B6 -वार्मिकः; D1 T1 G2.6 -संमतः (for -संमतः).

25 Ś1 missing (cf. v. l. 1). D1 T1 G2.6 transp. 24 and 25. T2 G1 read 25 after 22. Before 25, D1 T1 G2.6 ins. राजा. D1 om. 25^{ab}. —^a) K1 सांख्या ज्ञाने. G2 om. (hapl.) from ज्ञाने up to सांख्य (in 27^a). K4 तथा योगी; K6.7 Bo. 6-9 D22.22 Dn1.24 D8 D2.2.8 च (D22 न) योगे च; D5 T1 G2.6 तथा ज्ञाने (for तथा योगे). V1 सांख्ययोगे तथा ज्ञाने. —^b) ☞ C2: महीपालविधौ, नीतिशास्त्रे । ☞ —^c) K1 om. 25^{ab}. —^d) D21 त्रिविध- (for त्रिविधे). D4.9 मोक्षमार्गे (for 'धर्मे'). ☞ C2: त्रिविधे, कर्ममात्रसाध्ये, ज्ञानमात्रसाध्ये, समुच्चयसाध्ये च वक्ष्यमाणे ॥ Cn: सांख्ययोगविशिष्टाद्वैः क्रमेण ज्ञानोपास्तिकर्मकाण्डार्थं ज्ञेयाः । अयमेव त्रिविधो मोक्षमार्गः ॥ C3: त्रिविधे मोक्षधर्मे, केवलज्ञाने केवलसमु-

वार्षिकांश्चतुरो मासान्पुरा मयि सुखोषितः ॥ २६
तेनाहं सांख्यमुख्येन सुदृष्टार्थेन तत्त्वतः ।
आवितस्त्रिविधं मोक्षं न च राज्याद्विचालितः ॥ २७
सोऽहं तामखिलां वृत्तिं त्रिविधां मोक्षसंहिताम् ।
मुक्तरागश्चराम्येकः पदे परमके स्थितः ॥ २८
वैराग्यं पुनरेतस्य मोक्षस्य परमो विधिः ।
ज्ञानादेव च वैराग्यं जायते येन मुच्यते ॥ २९

चित्तज्ञाने ब्रह्मार्पणतयापुष्टीयमाने केवलकर्मणि चेत्यर्थः । ☞ —^a) K1.2 D4.9 गताध्वः; K6 गताध्वा (sic); D5.7 शतधा (for गताध्वा).

26 Ś1 missing (cf. v. l. 1). G2 om. 26 (cf. v. l. 25). —^a) ☞ C3: यथाशास्त्रदृष्टेन, प्रामाण्यं नगरे पञ्चरात्रमिति शास्त्रोक्तमार्गेण । ☞ —^b) D2 मार्गेण. K6 D4 ह (for [ह]ह). K6 V1 Bo. 6-9 D22.22 Dn1.24 D8 D2.2.8 M1.5-1 भ्रमन्; D5 भ्रमः (for -ब्रजन्). —^c) D21 वार्षिकीशः; D1 'काश'. D4 च पुरो- (for चतुरो). —^d) K1.2.4 om. 26^a-27^a. —^e) D22 सुयो- स्थितः (for सुखोषितः).

27 Ś1 missing (cf. v. l. 1). K1.2.4 om. 27^{ab} (cf. v. l. 26). G2 om. up to सांख्य (cf. v. l. 25). —^a) K1 D4.9 ततो (for तेन). K6 -योगेन; D1 -मुक्तेन (for -मुख्येन). —^b) K1 तत्त्ववित् (for 'तः'). D1 T1 G2.6 सुखं (T1 G6 'हृ') दृष्टार्थेन तत्त्वतः; G2 M1.5-1 दृष्टार्थेन च तत्त्वतः. —^c) M1.5-1 ज्ञापितस् (for आवितस्). D4 मोक्षे (for मोक्षं). ☞ C3: मोक्षं, मुच्यतेऽनेनेति मोक्षसाधनमित्यर्थः । ☞ —^d) K6 D22.22 D4 हि चालितः; Dn4 विचालि च; T2 विचारितः (for 'लितः'). — After 27, D1 T G1.2.6 read 38-40.

28 Ś1 missing (cf. v. l. 1). —^a) D22 D1 T G1.2.6 विधां (for वृत्तिं). —^b) K2 त्रिविधां; D4 त्रिविधा; M1.5-1 त्रिविधां (for त्रि). G2 -संहितं (for 'ताम्'). Dn4 त्रिविधा मोक्षं तं हि सां (sic). ☞ C3: अत्र पदविवरणरूपाभ्यारम्भग्रन्थो वृत्तिः । तां त्रिविधां सांख्ययोगरूपां मोक्षसंहितां; मोक्षसंबन्धिनां चरामि, कथं तोऽवगच्छामि । ☞ —^c) K6 युक्त- (for मुक्त). —^d) G2 पदे (for पदे). D8 च परमे; D1 T1 G2.6 परमिके (for 'मके'). ☞ C2: परमके मोक्षपदे, वैराग्ये । ☞

29 29^{ab} quoted in Śaṅkara's Bhāṣya on Br. Up. iv. 5. 15. Ś1 missing (cf. v. l. 1). —^a) K1

ज्ञानेन कुरुते यत्नं यत्नेन प्राप्यते महत् ।
महद्वंद्वप्रमोक्षाय सा सिद्धिर्या वयोतिगा ॥ ३०
सेयं परमिका बुद्धिः प्राप्ता निर्द्विता मया ।
इहैव गतमोहेन चरता मुक्तसंज्ञिना ॥ ३१
यथा क्षेत्रं मृदभूतमद्भिराप्तावितं तथा ।
जनयत्यङ्कुरं कर्म नृणां तद्वत्पुनर्भवम् ॥ ३२

यथा चोत्तापितं बीजं कपाले यत्र तत्र वा ।
प्राप्याप्यङ्कुरहेतुत्वमबीजत्वाच्च जायते ॥ ३३
तद्वद्भगवता तेन शिखाप्रोक्तेन मिश्रणा ।
ज्ञानं कृतमबीजं मे विषयेषु न जायते ॥ ३४
नाभिषज्जति कस्मिंश्चिन्नानर्थे न परिग्रहे ।
नाभिरज्यति चैतेषु व्यर्थत्वाद्भागदोषयोः ॥ ३५

C. 12. 11686
B. 12. 32(120). 38
K. 12. 325. 35

Ds. 9 विराज्यं (for वैराग्यं). T₂ G₁ M₁. 5-7 परम् (for पुनर). Ds. 1 एकस्य (for एतस्य). Dn₁ वैराग्यं परमं तस्य. —^b) Br. Up. Bh. [s] वधिः; Cn (gloss: उपायः) विधिः (as in text). ☞ Cs: परमो विधिः, उत्कृष्टं साधनम् । ☞ —^c) G₂ वैरागं (for 'ग्यं'). ☞ Cs: ज्ञानात्, नित्यानित्यवस्तुविवेकात् । ☞ —^d) D₂ जायते.

30 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) ☞ Ca: कुरुते यत्नं, श्रवणादीन्यनुतिष्ठति । ☞ —^b) K₁ यत्नं न; B₀ (marg.) यत्फलं; B₈ (marg.) यं फलं; T₂ यत्नेन (for यत्नेन). K₁. 2 लभते (for प्राप्यते). K₀ B₀ (marg. as in text). 7. 8 Das. a₄ महत् (for महत्). ☞ Cn: महत्, आत्मज्ञानम् ॥ Cs: अहं ब्रह्मास्मीति ज्ञानम् ॥ Cv: ब्रह्म । ☞ — Das. a₄ repeat 30^{ad} after 33. —^c) K₁ महाद्वंद्वः; Das. a₄ (both first time) महत्त्वं तु; Das. a₄ (both second time) Ds. 1 G₂ महद्वंश- (for महद्वंद्व-). B₀ -विमोक्षाय (for -प्रमो). Dn₁ corrupt. ☞ Cs: द्वंद्वप्रमोक्षाय, सुखदुःखादिरूपमसारहणनाय । ☞ —^d) K₁ सा सिद्धिर् (sic) (for सा सिद्धिः). K₁. 2, 4 यथोचिता; K₀. 1 च योनि (K₁ 'ति') गा; D₁ (first time) Ds₁ च योतिगा; Ds. 1 च योगिनां; T G₁-2. 6 द्वायतिगा (for वयोतिगा). Das. a₄ (both second time) सिद्धिर्या का च योगिनां. ☞ Ca: वयोतिगा, चिर-कालोपासनया प्राप्ता, सुस्थितेत्यर्थः ॥ Cn: मृत्युजयाय भवति ॥ Cs: कालापरिच्छेदा, अनन्ता । ☞

31 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) Ds. 1 श्रेयः (for सेयं). Ds. 2 बुद्धेः; Ds. 1 T₂ G₁ M₁. 5-7 सिद्धिः (for बुद्धिः). —^b) K₁ Ds. 2, 7. 9 निर्द्विती; Das. a₄ निर्द्विता; M₁. 5-7 निर्द्विका (for 'द्विता'). G₂ प्राप्या निर्द्विकाभ्यया. —^c) K₁. 2 [जा]गत- (for गत-). —^d) D₂ वरजा (for चरता). K₀ D₀ मुक्ति- (for मुक्त-). K₀ G₂ -संज्ञिना.

32 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₁. 2. 6 Das. a₄ बीजं क्षेत्रे (Das. a₄ 'त्र-'); V₁ यथा बीजं (for यथा क्षेत्रं). T₂ मृदुस्फुटनम्; G₁ मृदुतमम्; G₂ Ms. 1 मृदु-तम् (for 'भूतम्'). ☞ Cs: मृदुभूतम्, परिकर्मितम् । ☞

—^b) K₂ आप्लावितं; Dn₁ आप्लावितं (for आप्ला'). K₁. 2 V₁ B₀. 1. 9 Das. Dn₁. n₄ Ds. Ds. यथा; T₂ पुनः (for तथा). —^c) ☞ Cs: कर्म, फलमिसंधिना कृतम् । ☞ —^d) K₁ Ds. 9 नृणां; Dn₁ नृणा. V₁ B₀. 1 Das. a₄ Ds. 1 T₁ G₂. 6 पुनर्भवः (for 'वम्').

33 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₁ चोतोपितं; K₂ चोत्था'; Ds. 1 चोत्पादितं (for चोत्तापितं). —^b) M₁ कलापो (for कपाले). —^c) T₁ G₂. 6 अप्राप्य; G₂ प्राप्य च (for प्राप्यापि). T₂ M₁ [भं]ङ्कुर- (for अङ्कुर-). D₂ कर्तृत्वम्; T₂ हेतुत्वम् (for 'हेतु'). — After 33*, K₇ (marg.) ins.:

783* क्षीणवासनया बुद्ध्या कर्म यत्क्रियतेऽनघ ।

तद्वत्तदबीजवद्भूयो नाङ्कुरं प्रविमुञ्चति ।

—^d) Das. लीयते (for जा'). G₁ बीजत्वाच्च तु जायते. — After 33, Das. a₄ repeat 30^{ad}.

34 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). K₁ om. (hapl.) 34. —^a) K₀ V₁ B₀. 8 Das. a₄ एतद् (for तद्वद्). Dn₁ भगवतो; Ds₂ भागवता (for भग'). K₀ B₀ Dn₁. n₄ Ds₂ Ds. 2. 8 T₁ G₂. 6 [ज]नेन (for तेन). —^b) T₁ G₂. 6 शिख- (for शिखा). D₁ मुक्तेन (for 'प्रोक्तेन'). ☞ Ca: शिखाप्रोक्तेन, शिखापदोपदर्शितनाम्ना, पञ्चशिखेन ॥ Cn: शिखापदयुक्तं प्रोक्तं, नाम, यस्य तेन । ☞ —^c) Ds. 1 वै (for मे). —^d) G₁ राजते (for जायते).

35 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₀ B₀ (orig.). 6. 7. 9 Das. a₄ Dn₁. n₄ Ds. 2. 8. 8 नाभिरज्यति; K₁ Ds. 9 न च सज्जति; V₁ B₀ (marg.). 8 नाभिसज्जति; D₁ T G₁. 8. 6 नापि सज्जति; G₂ M₁. 6. 1 Cs नाभिषज्यति (for नाभिषज्जति). K₂ om. (hapl.) from कस्मिं up to रज्यति (in 35°). K₁ D₁ T₁ G₀ च (for 'चिन्'). —^b) K₁ नानर्थो; G₂ न त्वर्थे; G₀ Ms. नानर्थे (for नानर्थे). T₂ G₁ [ज]परिग्रहे (for न प'). —^c) K₁. 2. 1 V₁ B₀ Ds. 9 T₂ M₁ नाभिषज्ज (V₁ 'सज्ज'; B₀ 'सज्ज') ति; G₁ 2 M₁. 6. 1 'रज्यति' (for 'रज्यति'). K₁ Ds. 9 वै (D₂ वै) तज्जि; B₀ Ds₂ M₁. 5-7 वै तेषु;

C. 12. 11687
12. 321[30]. 36
K. 12. 325. 36

यश्च मे दक्षिणं बाहुं चन्दनेन समुक्षयेत् ।

सर्वं वास्या च यस्तक्षेत्समावेतावुभौ मम ॥ ३६

सुखी सोऽहमवाप्तार्थः समलोष्टात्रमाश्रयः ।

मुक्तसङ्गः स्थितो राज्ये विशिष्टोऽन्यैस्त्रिदण्डिभिः ३७

मोक्षे हि त्रिविधा निष्ठा दृष्टा पूर्वैर्महर्षिभिः ।

ज्ञानं लोकोत्तरं यच्च सर्वस्याग्रश्च कर्मणाम् ॥ ३८

ज्ञाननिष्ठां वदन्त्येके मोक्षशास्त्रविदो जनाः ।

Das. 24 Ca दोषेषु; T₁ G₁ कस्मिंश्चिद् (for चैतेषु).
D₅ न सज्जति न चैतेषु; T₁ G_{2.6} न हि सज्जति कस्मि-
श्चिद्. ☞ Cs: एतेषु, वैदेहदेशेषु । ☞ —^a) K_{1.2.4} न
ह्यर्थाद्; K₆ B₅ व्यक्तत्वाद् (for व्यर्थ). Bo. 1 Dn₁.
n₄ D_{2.2.5.8} Cn राग(D₅ 'ज'रोषयो; D₅₂ 'द्वेषयो;
D₁ T G_{1.2.6} द्वेषरागयो; D₆ प्रियदोषयो (for राग').

36 = (var.) 1. 110. 14; 12. 9. 25; Śaṅkha
Smṛti 7. 8; Ahirbudhnyā Saṃhitā 15. 65^a-66^a.
Śi missing (cf. v. l. 1). —^a) K₁ दक्षिणे (for 'ज').
—^b) K₆ समुक्षयेत्; T₂ 'क्षियेत्; G₁ समुक्षयेत् (for
'क्षयेत्). — Das reads 36^a-37^a twice. —^c) D₁
सामं; T₁ G₁ वामं (for सर्वं). Das D₅₁ चास्या;
G₂ बाहुं (for वास्या). K_{4.1} Br-9 Dn₁. n₄ D₅ D_{2.2.8}
[ज]पि (for च). K₁ सर्वं वास्या वयंक्षयेत्; D₄ समं
वास्याश्रमं साक्षे; D₅ सर्वं वा छेदयंस्तिष्ठेत्; D₆ सर्वं
वास्यायसा तक्षेत्; T₁ G_{2.6} वामं वास्याद् यस्तक्षेत्.
☞ Cn: अल्पं वास्वं वासी ॥ Cv: बाधी नाम कारुणां काष्ठ-
समीकरणवन्नविशेषः । बाधीत्यपभ्रंशभाषा । ☞ —^d) G₁
समावेताद् (for समा').

37 For the repetition in Das, cf. v. l. 36. Śi
missing (cf. v. l. 1). —^a) D_{5.1} T G_{1.2.6} सुखं
(for सुखी). G₂ सोयम्. —^c) D₆ (sup. lin. as
in text) युक्त (for मुक्त). —^d) ☞ Cv: विशेषेण
शिक्षितः विशिष्टः । ☞ ☞ Ca: अन्यैरिति पञ्चम्यर्थे
दृतीया । ☞

38 Śi missing (cf. v. l. 1). D₁ T G_{1.2.6} read
38-40 after 27. —^a) D₅₁ मोक्षो (for मोक्षे). K₁
शिष्टा (for निष्ठा). K_{1.2.4} मोक्षे (K₁ 'क्षो' हि त्रिविधां
निष्ठां; G₂ मोक्षे हि त्रिविधो दृष्टो. —^b) K_{1.2.4} D₁
दृष्टा; G₂ दृष्ट- (for दृष्टा). D₁ T G_{1.2.6} महात्मभिः
(for महर्षिभिः). K₆ V₁ Bo. 6-9 Das. 24 Dn₁. n₄ D₅
D_{2.2.8} दृष्टान्यैर्मोक्षवित्तमैः; K₁ D_{4.2.9} पूर्वैर्ह (K₁ 'वै'
दृष्टा महात्मभिः. —^c) D₄ लोकोत्तरं (for लोकोत्तरं).

कर्मनिष्ठां तथैवान्ये यतयः सूक्ष्मदर्शिनः ॥ ३९

प्रहायोभयमप्येतज्ज्ञानं कर्म च केवलम् ।

तृतीयं समाख्याता निष्ठा तेन महात्मना ॥ ४०

यमे च नियमे चैव द्वेषे कामे परिग्रहे ।

माने दम्भे तथा स्नेहे सदृशास्ते कुटुम्बिभिः ॥ ४१

त्रिदण्डादिषु यद्यस्ति मोक्षो ज्ञानेन केनचित् ।

छात्रादिषु कथं न स्यात्तुल्यहेतौ परिग्रहे ॥ ४२

D₅ ज्ञातं लोकेश्वरं यच्च. —^a) K_{1.2.4} संग-; D₅ सर्ग-
(for सर्व-).

39 For the sequence in D₁ T G_{1.2.6}, cf. v. l. 1.
38. Śi missing (cf. v. l. 1). —^a) K_{1.4} ज्ञाने
(for ज्ञान-). —^c) B₆ D₁ T₁ G_{2.2.6} धर्म- (for
कर्म-). K₁ निष्ठा; D₅₁ G₁ निष्ठास्; D₅₂ निष्ठस्
(for निष्ठां). D_{5.9} वदन्ति (for तथैव). —^d) D₁
T₁ G_{2.6} मुनयः (for यतयः). K_{2.4} Das. 24 सम-;
K₁ D_{4.9} सूक्ष्म- (for सूक्ष्म-). D₅ दक्षिभिः (for 'न:').
D₅ G₂ C₅ यतयः (G₂ नियताः) संशि (D₅₂ संसि) तत्रताः.
☞ Ca: सूक्ष्मदर्शिनः, कर्मणस्त्यागे ज्ञानस्य च अंशशङ्कायां
बहुतरापायदर्शिनः ॥ C₅: सम्यक् शितं तीक्ष्णीकृतं व्रतं यैस्ते
संशतत्रताः । ते बुद्धिशुद्ध्यर्थं कर्मनिष्ठां वदन्ति । ☞

40 For the sequence in D₁ T G_{1.2.6}, cf. v. l. 1.
38. Śi missing (cf. v. l. 1). —^a) K₁ एतावज्;
K₆ जप्येत्; Dn₁ n₄ D₅ D_{2.2.8} 'व (for 'तज्').
K_{1.4} प्रायो धुभयमेतावज्; D₁ T₁ G_{1.2.6} प्रभावो (G₁
'यो'भयमेतावज्; G₂ प्रहलायोभयप्येतज् (sic). —^c)
Dn₄ D₄ M₁. 5-7 समाख्याता (for समा').

41 Śi missing (cf. v. l. 1). —^a) Br lacuna;
Das मये च; D₁ धर्मे च (for यमे च). ☞ Cs: प्रह्ला-
चर्यसत्याखेयापरिग्रह रूपो यमः । स्वाध्यायदेवताचर्चनादिभि-
र्यमः । ☞ —^b) K₄ V₁ Bo. 8-9 Dn₁. n₄ D₅ D₂.
2.8 कामे (D₅₂ D₅ 'म') द्वेषे (by transp.); K₆ B₆
(marg.). 1 Das. 24 ज्ञाने द्वेषे; K₁ D_{4.9} G₂ द्वेषकामे;
B₆ (orig.) ज्ञाने द्वेषे; D_{5.1} T G_{1.2.6} M₁ द्वेषे काम-.
— V₁ reads 41^a-42^a on marg. —^c) D₄ मान-
(for माने). D₁ G₆ दंभे; T G_{1.2.6} दंभे; M₁. 5.1
स्नेहे (for दम्भे). K₁ D_{4.9} मोहे (for स्नेहे). D₅
मानं दंभं तथा स्नेहं. —^d) D₅ G_{2.6} कुटुम्बिभिः; M₁.
5-7 त्रिदक्षिभिः.

42 Śi missing (cf. v. l. 1). V₁ reads 42 on
marg. —^a) D₅ त्रिदण्डादिषु. —^b) Dn₁. n₄ D₅₁

येन येन हि यस्यार्थः कारणेनेह कस्यचित् ।
तत्तदालम्बते द्रव्यं सर्वं स्वे स्वे परिग्रहे ॥ ४३
दोषदर्शी तु गार्हस्थ्ये यो ब्रजत्याश्रमान्तरम् ।
उत्सृजन्परिगृह्णन् सोऽपि सङ्गान्मुच्यते ॥ ४४
आधिपत्ये तथा तुल्ये निग्रहानुग्रहात्मनि ।

राजर्षिमिक्षुकाचार्या मुच्यन्ते केन हेतुना ॥ ४५
अथ सत्याधिपत्येऽपि ज्ञानेनैवेह केवलम् ।
मुच्यन्ते किं न मुच्यन्ते पदे परमके स्थिताः ॥ ४६
काषायधारणं मौढ्यं त्रिविष्टम्भः कमण्डलुः ।
लिङ्गान्यत्यर्थमेतानि न मोक्षायेति मे मतिः ॥ ४७

C. 12. 1169 B
B. 12. 321 [A0]. 47
K. 12. 325. 47

D2. 8. 8 कस्यचित् (for केन). — ^a) Dn4 यत्रादिषु;
D1 शूद्रा; G8 छात्रा (for छात्रा). — ^d) K1 D4. 9
तुल्यवेतौ; V1 Bo तुल्यहेतौ; M1. 5-7 तुल्ये हेतौ (for
तुल्यहेतौ). ☞ Cu: त्रिदण्डपरिग्रहवच्छत्रपरिग्रहोऽपि न
बाधकः । ☞

43 Śi missing (cf. v. l. 1). K1. 2. 4 om. (hapl.)
43. G8 reads 43^a-51^b twice. — ^a) D5 तस्यार्थः;
D1 T1 G8 (both times). 6 संगः स्यात् (for यस्यार्थः).
— ^b) K8 V1 Bo. 6-9 D2. 8. 4 Dn1. n4 D5 D2. 8. 5. 8
[ह]ह कर्मणि (B9 'जा'); T1 G8 (both times). 6 विक-
र्मणि (for [ह]ह कस्यचित्). D1 कारणादिविकर्मणा; T2
G1. 2 करणेनेह कर्मणः (T1 'जा'). — ^c) D2. 8. 4 D1
आलम्ब्य (D2. 8. 4 'म')ते; D5 आलम्ब्यते (for आलम्बते). Bo
Dn1. n4 D5 D2. 8. 8 Cal. ed. सर्वे; B9 सर्वो; Bom.
Kumbh. ed. सर्व- (for द्रव्यं). — ^d) Bo. 9 द्रव्ये स्वे
स्वे; B9 D5 T1 G8 (both times). 6 सर्व स्वे स्वे;
Dn1. n4 Cal. ed. द्रव्यं स्वार्थः; D5 द्रव्यं स्वे स्वे; D2.
8. 8 द्रव्यं स्वे स्वे; T2 सर्वस्वेन; G1 सर्वस्वेति; G2 M1.
5-7 सर्वस्वे स्वे; Bom. Kumbh. ed. द्रव्ये स्वार्थः (for
सर्वः स्वे स्वे).

44 For the repetition in G8, cf. v. l. 43. Śi
missing (cf. v. l. 1). — ^a) K1. 2 दर्शो च; Dn4
दर्शि तु; D9 दर्शन- (for दर्शो तु). K2. 6 V1 Dn4
गार्हस्थ्ये; K1 D2. 5. 7 स्थ्यं (for स्थ्ये). — ^b) K1
B1 D2. 8. 4 Dn1. n4 D7. 8 G1 आश्रमांतरे (for 'मान्तरम्').
— ^c) B9 तत्सृजन्. K8. 7 Dn4 परिगृह्णन्; B1 'गृह्णन्'.
T1 G8 (both times). 6 सृजन्परिगृह्णन् चात्र; T2 G1 उत्सृ-
जन्परिगृह्णन्. ☞ C7: भाषांगेहादिकुत्सृजन् कमण्डलु-
काषायार्थकं परिगृह्णन् । ☞ — ^d) K2. 4 संगेन (for
सङ्गान्). D2. 8 G8 (both times) सोपि संगाम् (G8
'हि')मुच्यते.

45 For the repetition in G8, cf. v. l. 43. Śi
missing (cf. v. l. 1). B9 om. (hapl.) 45-50. G8
(both times) om. 45^a-46^b. — ^a) K1 आधिपत्ये (for
आधि). D2. 7 T1 G8 तथा (for तथा). D2. 8. 4 G2
M1. 5-7 तुल्या; Dn4 तुले (for तुल्ये). — ^b) K8 Bo.

6-8 D2. 8. 4 G2 M1. 5-7 निग्रहानुग्रहात्मना (G2 'ता');
K1 Dn1. n4 D5 D2. 5. 7-9 'ग्रहात्म' (Dn4 'वि')के.
☞ C9: यथा राज्ञः स्वविषयवासिनं प्रति निग्रहानुग्रहायौ
तथा भिक्षायामपि स्वान्तेवासिनं प्रति निग्रहानुग्रहौ । ☞
— ^c) K4 Bo. 7 D2. 8. 4 D5 T2 G1. 2 राजभिर्; T1 G8
राजा च; C2 राजर्षि- (as in text). K8. 7 Dn1. n4 D5
D2. 4. 8. 9 राजर्षिभिक्षुकास्तुल्या; D1 राजर्षिभिक्षुका-
र्षा; M1. 5-7 राजर्षिभिक्षुचर्या च. ☞ C2: राजर्षिभिक्षुका-
चार्या, राजा भूपतिः ऋषिर्वनस्थः, भिक्षुर्यतिः, आचार्यत्याग-
मिति स्युस्त्वया आचार्यो ब्रह्मचारीति चत्वारोऽप्यश्रमाः । ☞
— ^d) Dn4 G2 M5 मुच्यते; M1 मुच्यते (for मुच्यन्ते).

46 For the repetition in G2, cf. v. l. 43. Śi
missing (cf. v. l. 1). B9 om. 46; G8 (both times)
om. 46^a (for both, cf. v. l. 45). — ^a) K2 अथ श्रव्या-
धिपत्येति. ☞ C2: आधिपत्ये, कचन समिदुन्नफलमूल-
त्रिदण्डिकाषायदौ प्रभुत्वे यथेष्टविनियोगफले । ☞ — ^b) K1
D2. 8. 4. 7 T1 G1. 6 हि (for [ह]ह). — ^c) D4 मुच्यते;
G2 मुच्यते. D4. 9 के (for किं). M1. 5. 6 नु (for न).
T2 मुच्येत (for मुच्यन्ते). K8. 7 V1 Bo. 6-8 D2. 8. 4
Dn1. n4 D5 D2. 8. 5. 8 मुच्यं (K8. 7 'व्य')ते सर्वपापेभ्यो.
— ^d) K1. 2. 4. 6. 7 V1 Bo. 6-8 D2. 8. 4 Dn1. n4 D5 D2.
8. 5. 8 G2 C8 (gloss: राजयैश्वर्यविशिष्टे) देहे (for पदे).
Dn1 स्थितः.

47 For the repetition in G8, cf. v. l. 43. Śi
missing (cf. v. l. 1). B9 om. 47 (cf. v. l. 45).
— ^a) B1 D5 कषाय- (for काषाय-). Bo -धारिणं.
K1. 2 पौडं; K8 मैडं; B1 D2. 8. 4. 7 T1 G2. 8 (both
times). 6 मौडं; D2. 8. 4 मौडं; D4. 9 मैडं (for
मौडं). — ^b) K2 त्रिविष्टम्भः (sic); K4 V1 B8 D2.
8. 4 M1. 5-7 त्रिविष्टम्भः; D1 T1 G8 (both times). 6
त्रिदण्डश्च (for त्रिविष्टम्भः). K8. 7 Bo. 6. 7 Dn1. n4 D5
D2. 4. 8. 9 T2 G1 त्रिविष्टम्भं (K1 'श्च'; Dn4 'च') कर्म-
ण्डलुः; D5 त्रिदण्डं कर्मण्डलुः; G2 त्रिविष्टं कर्मण्डलुः.
— ^c) G2 अंगानि (for लिङ्गानि). K1 अर्थार्थम्; D2. 9
T1 G8 (both times). 6 अर्थार्थम्; D1 T2 G1. 2 M1. 5-7
C8 (gloss: आश्रमचिह्नार्थम्) अर्थार्थम् (for अर्थ). K1
Bo Dn1. n4 D5 D2. 8. 8 लिङ्गान्युत्पन्नभूतानि; D5 'ज्ये-

c. 12. 31699
B. 12. 321(20). 48
K. 12. 225 48

यदि सत्यपि लिङ्गेऽस्मिन्ज्ञानमेवात्र कारणम् ।
निर्मोक्षयेह दुःखस्य लिङ्गमात्रं निरर्थकम् ॥ ४८
अथ वा दुःखशैथिल्यं वीक्ष्य लिङ्गे कृता मतिः ।
किं तदेवार्थसामान्यं छत्रादिषु न लक्ष्यते ॥ ४९
आकिंचन्ये न मोक्षोऽस्ति कैचन्ये नास्ति बन्धनम् ।
कैचन्ये चेतरे चैव जन्तुजानेन मुच्यते ॥ ५०
तस्माद्वर्माधिक्येषु तथा राज्यपरिग्रहे ।

तानि मोक्षाय. —^d) K० शृणु (for मतिः).

48 For the repetition in Gs, cf. v. l. 43. Ś1 missing (cf. v. l. 1). B० om. 48 (cf. v. l. 45). —^a) K१ [अ]सति (for सति). K१.२ D१ [स]स्ति (for सस्ति). —^b) G१ तु (for [अ]त्र). —^c) D१ [ए]व (for [ह]ह). K० तस्य (for दुःखस्य). —^d) G१ (also as in text) निदर्शनं (for निरर्थकम्).

49 For the repetition in Gs, cf. v. l. 43. Ś1 missing (cf. v. l. 1). B० om. 49 (cf. v. l. 45). —^a) ☞ Ca: दुःखशैथिल्यात्, पुत्रादिवस्त्रमण्डलप्रभृति-
भ्रंशेऽपि न दुःखम् । ☞ —^b) Dn१ वीक्ष्य; D१ Gs
(both times) बलात् (for वीक्ष्य). K१ लिङ्ग- (for
लिङ्गे). K१ D१.१ वीक्ष्य लिङ्गं कृ (D१ क्ष) तं स्विति.
—^c) K१ तम् (for तद्). D१ T१ Gs.२ (both times).
[अ]त्र (for [अ]र्थे). K१.२ सामान्या; K० सामर्थ्या;
Dn१.२१ सामर्थ्य; G१ सामान्या; Gs (both times)
सामान्यश्च; M१.२-१ सामान्याच् (for 'न्यं'). —^d)
K१ B० Dn१ लक्ष्यते; B१ (marg. as in text) T१ G१
लक्ष्यते; D१ जक्ष्यते (for लं).

50 For the repetition in Gs, cf. v. l. 43. Ś1 missing (cf. v. l. 1). B० om. 50 (cf. v. l. 45). —^a) K० D१ आकिंचन्ये; G१ आकिंचन्ये. Dn१ आकिंचन्येव मोक्षोऽस्ति. —^b) K१ कैचन्ये; K१ V१ B०.२-३ Dn१.२१ D१ D१.२-३.१ Ca (gloss: घनवस्त्रे) किंचन्ये; Dn१ किंचन्ये; T१ कैचन्यान्; G१ किंचन्ये (for कैचन्ये). K० B० नापि (for नास्ति). K० वचनं (for बन्धनम्). —^c) K१ om. 50'-51'. —^d) V१ B०.२-३ Dn१.२१ D१ D१.२.३ किंचन्ये; G१ किंचन्ये (for कैचन्ये). K१ Gs (both times) चेतने (for 'रे'). Dn१.२१ चैवं (for चैव). K१ कैचन्ये चेतरे चैव (sic); D१.२.१ आकिंचन्ये चेतरे च. —^d) K१.१ Dn१ G१ जन्तु (for जन्तुर्).

बन्धनायतनेष्वेव विद्वद्यबन्धे पदे स्थितम् ॥ ५१
राज्यैश्वर्यमयः पाशः स्नेहायतनबन्धनः ।
मोक्षाऽस्मिन्निशितेनेह छिन्नस्यागासिना मया ॥ ५२
सोऽहमेवंगतो मुक्तो जातास्यस्त्वयि भिक्षुकि ।
अयथार्थो हि ते वर्णो वक्ष्यामि शृणु तन्मम ॥ ५३
सौकुमार्यं तथा रूपं वपुरग्र्यं तथा वयः ।
तवैतानि समस्तानि नियमश्चेति संशयः ॥ ५४

51 For the repetition in Gs, cf. v. l. 43. Ś1 missing (cf. v. l. 1). K१ om. 51^{ab} (cf. v. l. 50). —^a) K० B०.१.१ Dn१.२१ G१ तन्मां; T१ G१ तथा (for तस्माद्). K० धर्मेषु (for धर्मार्थे). D१ T१ Gs (both times).^c M१.२-१ धर्माधर्मार्थकामेषु. —^b) Dn१.२१ राज्ये (for राज्य). —^c) K१.२.१ एव (for एषु). Dn१.२१ बन्धनायतनेष्वेव; D१ बन्धनायतने तेषु. —^d) K१.२ विद्वि बन्धे; K१ विद्वि बन्धे; Dn१ विद्वि बन्धे; Dn१ विद्वि बन्धे; D१ T१ Gs.१ M१.२.१ विद्वि बन्धे; G१ M१ 'बद्धं; G१ विद्वि बन्धे (for विद्वि बन्धे). ☞ Ca: अबन्धे, बन्धशून्ये मोक्षे । ☞

52 Ś1 missing (cf. v. l. 1). —^a) Dn१ G१ राज्यै-
(G१ 'ज्ये)श्वर्यमयं (Dn१ 'यमः) पाशः. —^b) K१ बन्ध-
नात्; K१ बन्धनं (for बन्धनः). —^c) Dn१ (marg.
as in text) T१ Gs.१ मोक्षारमः; G१ मोक्षारमः (for
'इमः). —^d) Dn१ छिन्नस्यामपि नामयं (corrupt).

53 Ś1 missing (cf. v. l. 1). —^a) G१ एवंगते.
K० B०.२ (marg. as in text).^c D१ युक्तो; D१ युक्तो
(for मुक्तो). —^b) K१.२ ज्ञानार्थस्; K० जातास्यस्;
B० या***; B० यातास्यस्; Dn१ जातास्यस्; Dn१
राजास्यस्; Dn१ ज्ञानस्थस्; T१ जातोऽपि (for जाता-
स्थस्). K१.२ तव; D१ त्वयि (for त्वयि). K० T१
M१ भिक्षुकी; G१ 'कि. T१ Gs.१ जाता त्वं त्वयि भिक्षुकी.
☞ Ca: जातास्यः, स्वस्वज्ञानपुनः संसारं प्रवेशितवानस्मि । ☞
—^c) G१ अयथार्थो (for 'थार्थो'). Dn१ D१ यो (for
ते). K१.१ B०.१.१ Dn१.२१ Dn१.२१ Dn१.२.३
अयथार्थं हि ते वर्णं (K० रतुं; K१ वर्णे). —^d) Dn१
सांप्रतं (for तन्मम).

54 Ś1 missing (cf. v. l. 1). —^a) K१ D१ सौक-
(K१ 'क)मार्यं. T१ तयो (for तथा). —^b) G१ अन्यत्
(for अग्र्यं). D१ नवं (for तथा). K१ वयं. Dn१
वपुरग्र्यं तथा च यः (corrupt). —^c) B१ तवैतानि;
D१ T१ Gs.१ M१.२-१ तवैतानि; C१ न चैतानि (for
तवैतानि). —^d) K१ Dn१.२१ नियमाश्च. K१ तेति (for

यच्चाप्यननुरूपं ते लिङ्गस्यास्य विचेष्टितम् ।
मुक्तोऽयं स्यान्न वेत्यस्माद्वर्धितो मत्परिग्रहः ॥ ५५
न च कामसमायुक्ते मुक्तेऽप्यस्ति त्रिदण्डकम् ।
न रक्ष्यते त्वया चेदं न मुक्तस्यास्ति गोपना ॥ ५६
मत्पक्षसंश्रयाच्चायं शृणु यस्ते व्यतिक्रमः ।
आश्रयन्त्याः स्वभावेन मम पूर्वपरिग्रहम् ॥ ५७

चेति). K₂ संचयः; K₄ संशयः; K₁ D₁ १ निश्चयः;
G₁ संशयं (for 'यः').

55 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K_{1.2} यश्चापि;
K₆ यच्चैव (for यच्चापि). K_{1.2.7} V₁ B₆₋₉ D_{28.24}
D_{4.9} M_{1.5-7} अत्रात्रुः; K₆ अत्रयुः (for अननु-). —^b)
B₀ [अ]धि (for वि-). D₄₁ निवेदितं (for विचेष्टि-
तम्). —^c) K₂ G₈ मुक्ते; K₆ B_{6.8} (marg. as in
text). १ युक्ते (for मुक्ते). K₇ D₂₁ D_{4.5.7.9} वा
(for स्यान्). K_{1.2} B₆ वेद्यस्माद्; K_{4.6} D_{28.24} D₂₁.
n₄ D₈₁ D_{2.8.8} वेति स्याद् (for वेद्यस्माद्). —^d)
D₂₁ परिग्रहे. ☞ Ca: मत्परिग्रहः, मया स्वीकृतो मोक्षैक-
रसतालक्षणोऽयं । धर्षितं, अपसारयितुमिष्टः । ☞

56 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) B₈ (marg.
as in text) समायुक्ते; B₀ D₈₁ 'युक्ते; G₂ 'युक्तं
(for 'युक्ते'). D₂₁ D_{6.7} बाधते न च कर्माणि. —^b)
B₀ 8 (marg. as in text). १ D_{28.24} D_{21.24} D₈₁ D₂.
8.8.9 Cal. ed. युक्ते; G₂ रक्ते (for मुक्ते). V₁ हि
(for उपि). T₁ G_{1.8.6} [ह]ति (for त्रि-). Cn (gloss:
योगिति) Bom. Kumbh. ed. त्रिदंडके. M_{1.5-7} [स]प्यस्ति
लिङ्गं त्रिदंडिकं. ☞ Ca: नास्ति त्रिदण्डकम्, मनोदण्डविर-
हात् ॥ C₉: भावे कामसमायुक्ते सति ते त्रिदण्डकं व्यर्थं
नास्ति । ☞ —^c) K_{2.4.6} Ca न ल (K₆ व) द्यते; K₇
D_{4.9} निरीक्ष्यते; V₁ न रक्ष्यति; B₆ 'ज्यते; D₂₈
'क्षति; T₁ G_{1.8.6} न रक्षे (T₂ G₁ 'क्ष्ये)त (for 'क्ष्यते').
B₀ lacuna; D₄₁ देवं; D₄ वेयं; M_{1.5-7} नेदं (for
वेदं). D_{5.7} न रक्ष (D₇ रंघ)ति न यातीदं. ☞ C₉:
लिङ्गस्यानुरूपमनेकं राजमन्दिरागमनत्यागादिकं त्वया न रक्ष्यते ।
☞ —^d) G₂ तन् (for न). B_{0.8.8} (marg. as in
text) D₄₁ न युक्तस्य; Cal. ed. Cnp विमुक्तस्य (for न
मुक्तस्य). T₁ G_{2.6} [अ]पि (for [अ]स्ति). D₂₁ D_{6.7}
Ca (gloss: चलितेन्द्रियनिरोधरूपम्) गोपनं; D₄ योजना
(for गोपना). K_{1.2.4.6} T₂ G₁ वि (K₄ T₂ G₁ न)-
मुक्तस्यापि जीवनं; V₁ न युक्तस्य जीवनः (submetric).
☞ Cn: गोपना, अभिचाराद्यकृत्यादात्मरक्षा । ☞

57 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K_{1.2} -संश्र-

प्रवेशस्ते कृतः केन मम राष्ट्रे पुरे तथा ।
कस्य वा संनिसर्गाच्चं प्रविष्टा हृदयं मम ॥ ५८
वर्णप्रवरमुख्यासि ब्राह्मणी क्षत्रियो ह्यहम् ।
नावयोरेकयोगोऽस्ति मा कृथा वर्णसंकरम् ॥ ५९
वर्तसे मोक्षधर्मेषु गार्हस्थ्ये त्वहमाश्रमे ।
अयं चापि सुकष्टस्ते द्वितीयोऽऽश्रमसंकरः ॥ ६०

(K₂ 'श')यश्; M_{1.7} -संशयाच् (for -संश्र'). K₆
चापं; G₂ वायं (for चायं). B₇ मत्पक्षसंश्रयाच्चहं;
D₂₁ D_{6.7} मतिक्षयाश्रयश्चायं (D₂₁ 'यं'). ☞ Ca:
मदीयदेशपुराद्याश्रितायास्ते । ☞ —^b) K₆ व्यतिक्रमं.
—^c) K_{2.7} V₁ B_{0.7-9} D₄₁ D₂₈ D₂ T₁ G_{1-2.6}
M_{1.5.6} आश्रयन्त्या (for 'यन्त्या:'). D_{5.7} च (for स्व-).
☞ Cn: स्वभावेन, स्वेन चित्तेन ॥ C₉: सहजरागेण ॥ C₇:
स्वस्य हृद्भवेन । ☞ —^d) K₇ D₂₁ D₄ १ पूर्व (for पूर्व-).
☞ Cn: परिग्रहं, शरीरम् ॥ C₇: पूर्वपरिग्रहं देहम्, इदानीं
विरक्तत्वात् । ☞

58 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). K₄ G₁ om. (hapl.)
58^a-59^b. —^a) B₈ तु (for ते). D₄₁ D₈₁ G₂ M₁.
6.7 तेन (for केन). —^b) V₁ D₅ राष्ट्रे (for राष्ट्रे).
K₆ कृते; B₈ पुरौ (for पुरे). K₆ V₁ B_{0.6-9} D_{28.24}
D_{21.24} D₈₁ D_{2.8.8} [स]पि वा (for तथा). —^c) K₇
D_{4.9} [अ]स्ति निसर्गात्; V₁ संनिदश्चात्; B₀ D_{21.24}
D₈₁ D_{2.8.8} Cn (gloss: संकेतात्) संनिकर्षात्; T₁ G₂ १
स्वतिसर्गात् (for संनि-). D₂₁ D_{6.7} कस्य चैव निसर्गात्.
☞ C₉: निसर्गात्, मातृपितृनियोगात् । ☞ —^d) G₂
प्रविष्टः; M₁ 'ष्टां (for 'ष्टा'). D₂₈ G₂ हृदये.

59 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). K₄ G₁ om. 59^a
(cf. v. l. 58). —^a) D₄ प्रवरं (for प्रवर-). K₇
'मोक्षासि; G₂ मुख्यास्य (for मुख्यासि). —^b) D₂₈
ब्राह्मणा; T₂ ब्राह्मणे (for ब्राह्मणी). D₄₁ क्षत्रियास्य
(for 'यो). K₆ V₁ B_{0.6-9} D_{28.24} D_{21.24} D₈₁ D_{2.8.8}
G₂ M_{1.5-7} तु (for हि). —^c) D₇ मा (for न).
M_{1.5-7} ना (M_{6.7} भा)वयोरेतयोर्थोग्नात्. —^d) K₄ १
वर्णसंकरं; V₁ 'संकरः.

60 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). V₁ reads 60-62
on marg. —^a) D₂₁ वर्तसे (for 'से). M_{1.5-7} यदि
(for मोक्ष-). K₆ B_{0.6-9} D_{28.24} D_{21.24} D₈₁ D_{2.8.8}
'धर्मेण; D₇ T₁ G_{2.8.6} M_{1.5-7} 'धर्मे त्वं; T₂ G₁ 'धर्मे
तु (for 'धर्मेण). —^b) K₄ गार्हस्थ्यः; K₇ D₅ 'स्थस्य;
D₆ 'स्थे; G₂ 'स्ते (for 'स्थे). T₂ स्वयम् (for स्वहम्).
K₄ आश्रये (for 'मे). K₆ B_{0.6-9} D_{28.24} D_{21.24}

C. 12. 11911
B. 12. 321201.40
K. 12. 323. 60

C. 12. 11912
B. 12. 321[20].61
K. 12. 325. 61

सगोत्रां वासगोत्रां वा न वेद त्वां न वेत्थ माम् ।
सगोत्रमाविशन्त्यास्ते तृतीयो गोत्रसंकरः ॥ ६१
अथ जीवति ते भर्ता प्रोषितोऽप्यथ वा क्वचित् ।
अगम्या परभार्येति चतुर्थो धर्मसंकरः ॥ ६२
सा त्वमेतान्यकार्याणि कार्यापेक्षा व्यवस्यसि ।
अविज्ञानेन वा युक्ता मिथ्याज्ञानेन वा पुनः ॥ ६३
अथ वापि स्वतन्त्रासि स्वदोषेणेह केनचित् ।

Ds Ds. 2. 5. 8 त्वं गार्हस्थ्ये (Ks Da4 Ds1 'स्व्ये'हमाश्रमे.
—^a) Dn4 येन (for अयं). K1 D4 वा (for च).
Ks B1 स्वकष्टस्; Ds1 G1 सुकष्टस् (for सुक). —^d)
K1. 2. 4 Da4 Ds1 Ds T Gs. 6 द्वितीयाश्रमः; Dr 'यो
वर्णः' (for 'योऽऽश्रमः'). Ks Da4 -शंकरः; G1 -संकशः
(for 'रः'). Gs Cn: आश्रमसंकरः, संन्यासाद्गार्हस्थ्यं प्रति
पुनरागमनम् । Gs

61 Ś1 missing (cf. v. l. 1). K1. 2. 4 Gs om.
(hapl.) 61. Gs om. (hapl.) 61-62; V1 reads 61 on
marg. —^a) B0 सगोत्रा; B8 अगोत्रां (for स'). K1
Ds. 9 असगोत्रां; Dn4 Ds वासगोत्रं (for 'गोत्रां'). Ds2
Ds सगोत्रं वासगोत्रं वा; Dr T G1. 6 सगोत्रा वासगोत्रा
वा. —^b) Da4 Ts G1 स्वा (for त्वां). Ts G1 M1.
6. 1 सा (for माम्). Ds2 न वेत्थास्मैव वेत्थ मां; Ds
भवत्या त्वनवेक्ष्य मां. —^c) Da4 Dn1 सगोत्राम् (for
'त्रम्'). M1. 1 अविशक्यास्; Ms आविशक्यास् (for
'शान्त्यास्'). —^d) K1 Ds. 9 वर्णः (for गोत्रः). Ks Da4
-शंकरः (for -संकरः).

62 Ś1 missing (cf. v. l. 1). Gs om. 62 (cf.
v. l. 61). V1 reads 62 on marg. —^a) Ds मे
(for ते). —^b) B0 Ds2 Ds वाप्यथ (hypermetric)
(for स्यथ). K1. 2. 4. 1 V1 Da. 6 त्रे (K1 V1 प्रो-
षिता तेन (V1 'वापि न' गच्छसि. —^d) V1 तृतीयो;
M1 चतुर्थे (for 'यो'). K1. 2. 4. 1 V1 B0 Ts G1. 3 वर्ण-
(for धर्मः). Ds2 Ds1 -शंकरः (for -संकरः).

63 Ś1 missing (cf. v. l. 1). —^a) Ks Ds1 Ds. 4
स (for सा). Ks. 6 कार्याणि (for [अ]का'). —^b) K1. 2
कार्यावीक्ष्या (Ks 'क्षा); K1 कार्यापेक्ष्या; Gs कार्ययार्थि;
M1. 5-1 कार्याविक्ष्या (Ms. 6 'क्षा) (for 'पेक्षा). Ks
Bs Da4 Dr Gs व्यवस्यसि (for 'स्यसि). —^c) Da4
जीवः; Ds Ts G1 M1 अपि (for अविः). Ds2 युक्तां
(for युक्ता).

64 Ś1 missing (cf. v. l. 1). —^b) Da4 हि (for

यदि किञ्चिच्छ्रुतं तेऽस्ति सर्वं कृतमनर्थकम् ॥ ६४
इदमन्यत्तृतीयं ते भावस्पर्शविघातकम् ।
दुष्टाया लक्ष्यते लिङ्गं प्रवक्तव्यं प्रकाशितम् ॥ ६५
न मय्येवामिसंश्लिष्टे जयैषिण्या जये कृतः ।
येयं मत्परिपत्कृत्स्ना जेतुमिच्छसि तामपि ॥ ६६
तथा ह्येवं पुनश्च त्वं दृष्टिं स्वां प्रतिमुञ्चसि ।
मत्पक्षप्रतिघाताय स्वपक्षोद्भावनाय च ॥ ६७

[ह]इ). Ks. 6 B0. 6. 1. 9 Ds3. 44 Dn1. n4 Ds Ds. 3. 8
Gs M1. 5-1 कर्हिचित् (for केन'). Gs Ca: स्वदोषेण,
कामादन्येन जिगीषादिना । Gs —^a) Dr Ts G1. 3. 6 अथ
(for यदि). Ds1 [s]सि (for ऽस्ति). K1. 2 अथ
तेति श्रुतं किञ्चित्. —^d) Da4 सर्वे (for सर्व). B8
भूतम् (for कृतम्). Ks अनार्थकं.

65 Ś1 missing (cf. v. l. 1). —^a) K1. 2. 4 चात्र;
Dn4 Ds1 Ds अन्यः (for अन्यत्). K1 Ds. 9 द्वितीयः;
M1. 5-1 चतुर्थं (for तृतीयं). Dr T G1. 3. 6 इदमद्य
तुरीयस्ते (Ts G1 'यं ते); Gs इदमन्यद्वितीयात्र. —^b)
Bs (marg. as in text) -विभावकं; B0 Ds3. 44 Ca
-विघातजं (for 'तकम्'). K1. 2. 4 भावः (K1 'वं'संपरि-
घातकं; Dr Ts Gs. 6 भावः सर्वविघातकः; D0 भावस्पर्शा-
तिघातकं. Gs Cn: भावयोश्चित्तयोः स्पर्शः ऐक्यं, प्रीतिरिति
यावत् । Gs —^c) Ks दुष्टाया; Dn4 दुष्टाया; Ts G1
दुष्टाया; Gs अनुष्टुप् (for दुष्टाया). B1 Dn4 लक्ष्यते (for
लक्ष्यते). —^d) Ks V1 B0-9 Ds3. 44 Ds विवृण्वत्या
(Ks 'र्या:); B0 Dn1. n4 Ds Ds. 5 विवृण्वत्या (Dn1
Ds3 'र्या:); Dr T G1. 3. 6 तद्वक्तव्यं; Gs M1. 5-1
संवर्तयं (for प्रवक्तव्यं). Ks प्रकाशिकं; Ds [अ]त्र
काशितं.

66 Ś1 missing (cf. v. l. 1). K1 reads 66 twice.
—^a) Ks न मयेव; Ks न मद्येव; Ds3. 44 नयेव;
Ds 'द्येव; Dr Ts Gs. 6 मनयेव; Ts न मयेव; M1. 1
'येव (for 'येव). K1 (first time) -संश्लिष्टे; Dn4
-संश्लिष्टं (for -संश्लिष्टे). —^b) Ks Gs स्थिता; K1
स्थितः; Da4 कृते; M1 स्थितं (for कृतः). Ds. 9 जयै-
षिण्याजये स्थिताः (D0 'तः). —^c) B0 येन (for येयं).
K1 (first time) सत् (for मत्). Da4 येयं मत्पौरुषं
कृत्स्नं; M1 'रिषं कृत्स्ना. —^d) K1 Ds तापसि (for
तामपि).

67 Ś1 missing (cf. v. l. 1). —^a) V1 Ds यथा
(for तथा). K1. 2. 4. 1 ह्येव; B0 Ds [अ]र्हवः (for

सा स्वेनामर्षजेन त्वमृद्धिमोहेन मोहिता ।
भूयः सृजसि योगाक्षं विषामृतमिवैकधा ॥ ६८
इच्छतोर्हि द्वयोर्लाभः स्त्रीपुंसोरमृतोपमः ।
अलाभश्चाप्यरक्तस्य सोऽत्र दोषो विषोपमः ॥ ६९
मा स्माक्षीः साधु जानीष्व स्वशास्त्रमनुपालय ।
कृतेयं हि विजिज्ञासा मुक्तो नेति त्वया मम ।

एतत्सर्वं प्रतिच्छन्नं मयि नार्हसि गूढितुम् ॥ ७०
सा यदि त्वं स्वकार्येण यद्यन्यस्य महीपतेः ।
तत्त्वं सत्रप्रतिच्छन्ना मयि नार्हसि गूढितुम् ॥ ७१
न राजानं मृषा गच्छेन्न द्विजातिं कथंचन ।
न स्त्रियं स्त्रीगुणोपेतां हन्युर्हेते मृषागताः ॥ ७२
राज्ञां हि बलमैश्वर्यं ब्रह्म ब्रह्मविदां बलम् ।

C. 12. 11924
B. 12. 321[20].73
K. 12. 325. 72

होवं). K₁ D₄. १ ततश्च (for पुनश्च). K₆ Bo. ६. १. १ Das.
a₁ Dn₁. n₄ Ds D₂. २. २ तथाहृतस्तत्र त्वं; D₁ T G₁. २. ६
M₁. २-१ तथा हृ (T₁ G₁. २ 'थाहि'; T₂ 'थाभि'; M₁. २
'थाहि-'; M₆. १ 'था ही'तस्तत्र त्वं; G₂ अथो होव पुन-
श्चैव. —^b) K₁. २ D₁ T G₈. ६ दृष्टि सं; K₁ D₄. १
दृष्टि मां; Ds₁ वृष्टि स्वां; D₈ दृष्टिस्वां; G₂ त्वं दृष्टि;
M₁. १ दृष्टिस्त्वां (for दृष्टि स्वां). K₁ परि- (for प्रति-).
B₁ Dn₄ M₁. १ 'मुंचति (for 'मुञ्जसि). —^c) K₁
सपक्ष- (for मपक्ष-). Da₄ परि-; M₁ प्रती- (for
प्रति-). —^d) K₁ D₄. ६. १ चै (for च). G₂ स्व-
पक्षोद्धासनाय च.

68 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) B₆ साधेन
(for सा स्वेन). K₁ [अ]मर्षणेन (for 'जेन). —^b)
K₂ दृष्टि; K₁ D₄. १ G₂ बुद्धि; Da₄ वृष्टि; D₈
यदि (for ऋद्धि-). G₁ मोहितः. ☞ Ca: ऋद्धिमोहेन,
विद्यामदेन । ☞ —^c) M₁. १ भयः; M₆ भयं (for
भूयः). K₆ M₁ सृजति; G₂ क्षिजसि (for सृ'), K₁
योगाक्षं; K₂. ६ V₁ Bo. ६. १. १ Dn₁. n₄ Ds D₂. २. १. २
T₁ G₈. ६ 'स्त्वं (for 'स्वं). —^d) K₄ विषामितम्;
Da₄ विषमृतम्. K₁ [ए]कधा; K₆ Bo Dn₁. n₄ Ds
D₂. २. २ 'कतां; V₁ B₈ 'तः; T₁ G₈ ६ 'दा (for
'धा). ☞ Ca: विषामृतं, विषसंयुक्तममृतम् । ☞

69 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₆ इष्टोर्;
Ds₁ इच्छतौ (for 'तोर). K₁. २ तु हि यो (K₂ ये);
K₄. १ B₆-३ Das. a₁ Dn₁. n₄ Ds D₂-२. २ G₂ अत्र यो;
K₆ V₁ Bo [s]त्र हि यो; B₆ ननु यो; D₈ अरजो
(for हि द्वयोर्). D₁ T₁ योगः; G₁ M₁. २-१ लोभः
(for कामः). G₂ इच्छतोर्त्र लाभं*. —^b) G₂ पुंसयो-
रमृतोपमं. — G₈ om. (hapl.) 69¹². —^c) K₆ B₆. ३
(marg.) Das. a₁ त्वति; D₆. १ चाति (for चापि).
K₁. २. २ Bo. १-२ Dn₁. n₄ Ds D₂. २. २. १ रक्तस्य; K₆
Das. a₁ रक्तस्य (for [अ]रक्तस्य). V₁ अलाभश्चा-
विरक्तस्य; T G₁. ६ लाभश्चापि विरक्तस्य; G₂ लाभं चैवा-
विरक्तस्य. —^d) K₄ Bo. ६. १. २ (marg.). १ Dn₁. n₄ Ds
D₂. २. २ सोपि; D₄ सान्न; T कोत्र (for सोऽत्र). K₁. २
विशो (K₂ 'क्षे)पमः. K₆ सोत्र दोषोपमः रमृतः.

70 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₂. ४. ६ V₁
B₁ D₈ मा (V₁ B₁ D₃ मां) प्राक्षीः; K₁ D₂ मा त्याक्षीः;
Dn₁ मा स्माक्षीः; Dn₂ मा सासीः (sic); Ds₁ मा
क्षीक्षीः (sic); D₅. १ मां प्रेक्ष्य; T₂ मा वृषाः; T₂
(inf. lin.) मा वृक्षीः; G₁ मा प्रधाक्षीः (for मा स्वाक्षीः).
Bo. १ जानीषु; D₅. १ जानीहि (for 'हव). T₁ G₂. ६ मा
प्रधाक्षीः (G₆ 'क्षि) सुवृत्तानि. —^b) G₂ स्वशास्त्रम्
(for स्वशास्त्रम्). V₁ अनुपालयत्. —^c) K₁ D₄. २. २
कृता चेयं (for कृतेयं हि). K₁ विजिज्ञासं; Dn₂ विजि-
ज्ञासा. —^d) K₁ युक्ता; K₂. ६ B₈ (marg. as in text)
युक्तो; Ds₁ मुक्ते; G₂ रक्तो (for मुक्तो). B₈ (marg.)
मेति (for नेति). —^e) Dn₄ स तत् (for एतत्). K₆
छन्नं; T₂ सर्व- (for सर्वं). K₁ प्रतिच्छन्ना. —^f)
K₆ नार्हति. K₁. ४ V₁ B₁. १ Da₄ Dn₁ Ds₁ D₂. २ G₁
गूढितं (for 'तुम्).

71 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). K₆ om. (hapl.) 71.
—^b) Das यद्यन्यस्य; D₅. १ यद्यन्यस्य; T₂ यद्यन्यस्य
(for यद्यं). D₄. २ G₁. २ M₁. १ महीपते. — K₂ om.
71^c-72^d. —^c) V₁ B₈ (marg.) G₂ तत्त्वं (for तत्त्वं).
K₁ B₆ D₄. १ सत्त्वं; D₅. १ T G₁. २. २ अत्र (for सत्र-).
D₁ प्रतिच्छन्नं. K₁. ४ तत्त्वं सा तु परिच्छन्नां (K₄ 'ज्ञा').
☞ Ca: सत्रप्रतिच्छन्ना, छन्नाना गूढा ॥ Cu: वेषान्तरेण
गुहा । ☞ —^d) B₆ Da₄ Dn₁ Ds₁ गूढितं (for 'तुम्).

72 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). K₂ om. 72 (cf. v. l.
71). —^a) Dn₂ मया (for मृषा). D₄ न गता न
मृषा गच्छेत्. —^b) K₆ [अ]धि जाति; D₅. १ द्विजाते;
G₂ [अ]विजातुं (for द्विजाति). K₁ द्विजातिं न कथंचन.
—^c) Da₄ न (for स्त्री). —^d) K₁ एते; T₁ G₂. ६
होता; G₂ वा ते (for होते). K₁ मृषागतं; K₆. १
D₄. १ गतात्; G₂ 'कृतां; M₁. २-१ 'कृताः (for 'गताः).

73 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) G₂ तु (for
हि). K₂ पदम् (for बलम्). K₁ ऐश्वर्यं (for 'यं).
—^b) T₂ G₁ ब्रह्मविदो (for 'विदां). Dn₄ वरं (for
बलम्). —^c) K₁ D₄. १ 'माधुर्यं (for 'सौभाग्यं).
—^d) B₆ अनुत्तमां. D₈ क्षीणां च बलमुत्तमं; D₁ G₈

C. 12. 11925
B. 12. 221(20). 73
K. 12. 228. 73

रूपयौवनसौभाग्यं स्त्रीणां बलमुत्तमम् ॥ ७३

अत एतैर्बलैरेते बलिनः स्वार्थमिच्छता ।

आर्जवेनाभिगन्तव्या विनाशाय ह्यनार्जवम् ॥ ७४

सा त्वं जातिं श्रुतं वृत्तं भावं प्रकृतिमात्मनः ।

कृत्यमागमने चैव वक्तुमर्हसि तत्त्वतः ॥ ७५

इत्येतैरमुखैर्वाक्यैरयुक्तैरसमञ्जसैः ।

प्रत्यादिष्टा नरेन्द्रेण सुलभा न व्यक्रम्यत ॥ ७६

उक्तवाक्ये तु नृपतौ सुलभा चारुदर्शना ।

स्त्रीगुणं बलमुत्तमं (G₃ 'वत्तर').

74 Ś1 missing (cf. v. 1. 1). —^a) T₁ एत (for अत). K₄ Bo Dn₁. n₄ Ds D₂. 8. 8 एव; D₅ एतैर् (for एते). Da₄ G₂ अत एते बलैरेतैर्. —^b) Dr T₁ G₃ 8 बलिना (for 'न:'). K₁ D₄. 9 स्वार्थचित्ता; G₂ स्वार्थमुच्यते. —^c) D₅ आर्जवं च (for 'वेन'). G₂ अति; M₁. 5-7 हि (for अभि). B₉ संतत्यं; Dr T G₁. 8. 6 संतत्यं (for 'व्या'). —^d) K₅ विनाशाय मनार्जवं; D₅ 'शं जल्लनार्जवं'.

75 Ś1 missing (cf. v. 1. 1). —^a) K₂ T₃ G₁ जातं; Da₄ जाति (for जाति). K₂ स्वतः; D₄. 7 T₃ श्रुति (for श्रुतं). K₁ वृत्ति (for वृत्तं). —^b) G₂ वेपं; M₁. 5-7 कार्यं (for भावं). —^c) D₅ सत्यम् (for कृत्यम्). D₅ आगमनं. D₄ वैव (for चैव).

76 Ś1 missing up to नरेन्द्रे (cf. v. 1. 1). Before 76, MSS. ins. भीष्म उवाच. —^a) K₁. 2. 4 B₉. 9 Da₄ D₄. 7 उक्तैर् (for एतैर्). B₉ (marg.) असुप्तैर्; D₄ असुप्तैर् (for असुप्तैर्). K₁ वाक्यम् (for वाक्यैर्). — B₉ om. 76^a-77^a. —^d) K₂ स्वलभा. K₁ व्यकंपता; K₅ 'पतः'; K₅ व्यकल्पत (for 'स्पत').

77 B₉ om. 77^a (cf. v. 1. 76). Before 77, B₉ ins. भीष्म उवाच. Ś1 K₁. 2. 4 om. 77^{ab}. —^b) D₅ 1-दक्षिणं; D₅ -दक्षिणी. — After 77, Ś1 K₁. 2. 4 ins. an addl. colophon [Sub-parvan: Ś1 K₁. 2 मोक्षचर्म].

78 Before 78, MSS. ins. सुलभोवाच. —^a) M₁ om. (hapl.) नैवमि. —^b) G₂ वाक्यबुद्धि (for वाग्बुद्धि). Da₄ -भूषणैः (for -दूषणैः). ☞ Ca: नवभिर्नवभिरिति नवद्वयेन मिलित्वा अष्टादश वाग्बुद्ध्योर्दोषाः । ☞

79 ^a) K₅ Dn₄ सौख्यं; D₄ सूक्ष्मं; D₅ सूक्ष्म्यः; Dr सूक्ष्मौ; D₅ शौक्ष्म्यं; T₃ G₃ सौक्ष्म्य (for

ततश्चारुतरं वाक्यं प्रचक्रामाथ भाषितुम् ॥ ७७

नवभिर्नवभिश्चैव दोषैर्वाग्बुद्धिदूषणैः ।

अपेतमुपपन्नामष्टादशगुणान्वितम् ॥ ७८

सौक्ष्म्यं संख्याक्रमौ चोभौ निर्णयः सप्रयोजनः ।

पञ्चैतान्यर्थज्ञातानि वाक्यमित्युच्यते नृप ॥ ७९

एषामेकैकशोऽर्थानां सौक्ष्म्यादीनां सुलक्षणम् ।

शृणु संसार्यमाणानां पदार्थैः पदवाक्यतः ॥ ८०

ज्ञानं ज्ञेयेषु मित्रेषु यथाभेदेन वर्तते ।

सौक्ष्म्यं). Ś1 K₁. 2 संख्या (Ś1 K₂ 'ख्य') क्रमं; K₅ सांख्यं क्रमश्च; Bo. 6-9 Da₃. a₁ Dn₁. n₄ Ds D₂. 8. 5. 8 T G₂. 8. 6 सांख्यक्रमौ (Ds 'मं' (for संख्या')). D₄ वोभौ (for चोभौ). —^b) Dn₁ सु-; T₃ G₁ सं- (for स-). Da₃. a₄ -प्रयोजनं; G₂ M₁. 5-7 निर्णयं सं (G₂ स) प्रयोजनं. —^d) D₅ om. from त्युच्यते up to ह्यमि (in 81^d). V₁ नृणां (for नृप).

80 D₅ om. 80 (cf. v. 1. 79). —^a) Dr T₁ G₂. 6 तेषाम् (for एषाम्). K₂. 4 एकैकतो (for एकैकशो). — K₁ om. (hapl.) 80⁹. —^b) K₅ सौक्षादीनां; Dn₄ सौक्ष्म्यां; D₄. 9 शौक्ष्म्या (for सौक्ष्म्या). K₁ B₉. 7 Da₃. a₄ Dn₁. n₄ Ds D₂. 4. 7-9 T G₁. 8. 6 M₁. 6. 7 स्व (Dr T₁ G₂. 6 M₁ स) लक्षणं (Br 'ण:'); B₉ (marg. as in text) स्वलंक्रुतं; G₂ च लक्षणं (for सु-लक्षणम्). —^c) K₁ D₄. 9 संघार्यमाणा (K₁ 'ना') नां; Dr T G₁. 8. 6 संघार्यं (for संसार्य'). —^d) K₄. 6 V₁ Bo. 7. 8 (marg. as in text). 9 Da₃. a₄ Dn₁. n₄ Ds पदार्थः; B₉ D₅ D₄. 7. 8 T G₁-8. 6 M₁. 5-7 Cs प (M₁ पा) दार्थं (for 'र्थ:'). ☞ Cs: पदवाक्याभ्यां पदार्थं संसार्यमाणानां, पदार्थप्रतिपादनार्थं प्रथमानाम् । ☞

81 D₅ om. up to ह्यमि (cf. v. 1. 79). —^a) Ds D₄. 9 ज्ञानं (for ज्ञानं). K₅ ज्ञेयं स्व- (for ज्ञेयेषु). —^b) K₅. 7 V₁ Bo. 6-9 Da₃. a₄ Dn₁. n₄ Ds D₂. 8. 3 G₁. 9 यदा (for यथा). K₂ भेदेषु; Cn भेदेन (for [अ]भेदेन). Dr T G₂. 6 M₁. 5. 7 यदभेदेन वर्तते; Cs (gloss: विशिष्टैकप्रतिपादकता भवति) यथा भेदो न वर्तते. —^c) Dr T₁ G₂. 6 यत्र. K₂ -ज्ञायने; K₄ V₁ -ज्ञायिनी; Dr -ज्ञायति (for -ज्ञायिनी). M₁. 1 om. बुद्धि. K₅. 7 Bo. 6-9 Da₃. a₄ Dn₁. n₄ Ds D₂. 8. 8 Cs य (B₉. 7 तः; B₉ अ) ज्ञाधिवासिनी (B₉ 'तिवासिनी; B₉ 'विशायिनी; Cs [gloss: तत्प्रतिपादनसमर्था] 'विशायिनी) बुद्धिस्. ☞ Cn (reading अधिवासिनी): निर्णयमप्रासुवती, अनेकः

तत्रातिशयिनी बुद्धिस्तसौक्ष्म्यमिति वर्तते ॥ ८१
 दोषाणां च गुणानां च प्रमाणं प्रविभागशः ।
 कंचिदर्थमभिप्रेत्य सा संख्येत्युपधायताम् ॥ ८२
 इदं पूर्वमिदं पश्चाद्वक्तव्यं यद्विवक्षितम् ।
 क्रमयोगं तमप्याहुर्वाक्यं वाक्यविदो जनाः ॥ ८३
 धर्मार्थकाममोक्षेषु प्रतिज्ञाय विशेषतः ।
 इदं तदिति वाक्यान्ते प्रोच्यते स विनिर्ययः ॥ ८४

कोटिरुपशिनी बुद्धिः । ॐ —^d) K₆ सौक्ष्म्यम्; D₁₄ सौक्ष्म्यम्; D₄ सौक्ष्म्यम् (for सौ^o). Śī K_{1.2} V₁ B₁ Das D₅ अति (for इति). K₆ कथ्यते; K₇ D_{4.9} निर्दिशेत् (for वर्तते).

82 ^a) D₄ दोषाणां. —^b) M_{1.5-7} प्रमाणः; C₈ (gloss: परिमाणम्) णं (as in text). Śī K_{1.2} D₂ प्रति- (for प्रवि-). K₆ V₁ B₁ Das D_{1.14} D₈ D_{2.8} T₂ G₁ M_{1.5-7} C₈ -भगत् (for 'भः'). —^c) K₂ B₁ G₁ किंचिद्; G₂ कश्चिद् (for कंचिद्). K_{1.2.7} B₈ D_{4.5.9} अभिप्रेक्ष्य (for 'प्रेत्य'). —^d) K_{2.6} B_{10.6} Das D₁₄ D_{8.2} सा संख्येति; V₁ B₉ G₁ स संख्येति; B_{7.8} सा संख्ये हि; D₁₁ सा संख्येषु (for 'ति'). G₂ सा संख्येवयोग्यतां (sic).

83 ^b) K₂ विवेक्षितं. —^c) K₆ तदपि; D₇ T G_{1.8.6} तमिति; D₉ तथापि (for तमपि). —^d) K₇ D_{7.9} T G_{1.8.6} M_{1.5-7} वाक्ये; D₄ G₂ वाक्य- (for वाक्यं). Das वाक्यविदा. K₁ जनः.

84 ^a) K₆ B_{10.6-9} Das. ^{a4} D_{11.14} D₈ D_{2.8} T₁ G_{2.8.6} M_{1.5-7} धर्मकामार्थमोक्षेषु. —^b) G₂ प्रविज्ञाय (for प्रति^o). —^c) K₁ तदिति- (for तदिति). K₆ B_{10.6.9} Das वाक्यं ते; B₈ D₁₄ वाक्यं तु (for वाक्यान्ते). —^d) K₆ B_{10.9} Das. ^{a4} विनिर्ययः.

85 ^a) K₆ V₁ B_{8.9} Das. ^{a4} इच्छाद्वेषभवैर्दुःखैः; D₄ corrupt; M₁ इच्छाद्येषु भवैर्दुःखैः. —^b) D₄ प्रवर्षो (for प्रकर्षो). D₄ जायते (for जा^o). ॐ C₈: प्रकर्षः, इष्टानिष्टप्रसिद्धिद्वाराथमुत्साहः । ॐ —^c) K_{1.2} तव (for तत्र). D₇ G₈ नृपतेर्. —^d) K₆ मत् (for तत्). Śī K_{1.2.4} इच्छति (for इच्छते).

86 M_{1.6.7} om. 86^b. —^b) K_{6.7} सौक्ष्मादीनि; D_{4.9} सौक्ष्म्या^o (for सौक्ष्म्या^o). K₇ B₁₀ D_{4.9} G₂ M₈ नराधिप (for जना^o). —^c) ॐ C₈: एकार्थसमवेतानि, विशेष्यविशेषणभावापन्नानि ॥ C₁₁: एकस्मिन्नर्थे पर्यवसितानि । ॐ —^d) K₇ वाक्य-; V₁ B₁₀ T G_{1.8.6} M_{1.}

इच्छाद्वेषभवैर्दुःखैः प्रकर्षो यत्र जायते ।
 तत्र या नृपते वृत्तितत्प्रयोजनमिष्यते ॥ ८५
 तान्येतानि यथोक्तानि सौक्ष्म्यादीनि जनाधिप ।
 एकार्थसमवेतानि वाक्यं मम निशामय ॥ ८६
 उपेतार्थमभिन्नार्थं नापवृत्तं न चाधिकम् ।
 नाश्लक्ष्णं न च संदिग्धं वक्ष्यामि परमं तव ॥ ८७
 न गुर्वक्षरसंबद्धं पराङ्मुखमुखं न च ।

5-7 वाक्ये (for वाक्यं). Das lacuna for मम. D₇ T₁ G_{8.6} निवेशय (for निशामय).

87 ^a) K₂ D₇ T G_{1.8.6} नामेदा (T₂ G₁ 'पेता') र्थं न भिन्नार्थः. ॐ C₈: उपेतार्थं, उपेताः प्रार्थिताः प्राधान्येन अर्थाः पदानां यत्र तदुपेतार्थं, सान्त्वयं, न गौरवः पुरुषो हस्तीतिवत्संबद्धार्थम् । अभिन्नार्थं, एकार्थमिच्छाद्यत्वेन प्रधानम् । अनेकप्रधानकत्वेन वाक्यभेदः ॥ C₇: उपेतार्थं, संबद्धार्थम् । अभिन्नार्थम्, वाक्यैकवाक्यतया विशिष्टैकार्थप्रतिपादकम् । ॐ —^b) K₁ नानवृत्तं; B_{10.6} (marg. as in text). ^{7.9} D_{11.14} D₈ D_{2.8.8} C₁₁ (gloss: श्लाघ्यैर्विशेषणैर्योगः) न्यायवृत्तं (B₈ 'ति'); C₈ (gloss: छन्दोमङ्गहीनम्) C₉ (gloss: अपरिनिष्ठितार्थहीनम्) नाप' (as in text). K₆ तव; D₁₁ च न (by transp.); D₄ न वा; D₇ च च. Śī K_{2.4} नामवृत्तानुवाचिकं. ॐ C₈: न चाधिकम्, अधिकपदरहितमित्यर्थः ॥ C₇: यावन्मात्रैः पदैः प्रतिपाद्यं बोध्यते ततोऽधिकपदहीनम् । ॐ —^c) K₂ D₇ G₈ न श्लक्ष्णं; B₈ (marg. as in text) नाश्लक्ष्णं; G₂ नाश्लक्ष्णं; C₈ (gloss: न श्रुतिकटु, असम्भारकपदरहितं वा) C₁₁ (gloss: श्लेषाद्यष्टगुणयुक्तं) C₈ (gloss: श्रोतृणां हर्षजननं) नाश्लक्ष्णं (as in text). — M_{1.5-7} om. 87^a-88^a. —^d) K₆ D₁₄ वक्ष्यामि. K₆ V₁ B_{10.6-9} Das. ^{a4} D₁₄ D_{2.8.5.8} ततः; D₁₁ मतः (for तव). D₇ T G_{1.8.6} प्रवक्ष्यामि परंतपः; G₂ प्रवक्ष्यामि पदं ततः.

88 M_{1.5-7} om. 88^a (cf. v. 1. 87). —^a) K₆ V₁ B_{10.6} (marg. as in text). ⁸ Das. ^{a4} D_{11.14} D₈ D_{2.8.7.8} T₁ G_{2.6} C₈ (gloss: निरन्तरगुर्वक्षररहितम्) संयुक्तं; D₅ संबंधं; G₂ संदिग्धं (for 'संबद्धं'). C₈ न बह्वक्षरसंयुक्तं. —^b) K₁ B₁₀ Das D₁₁ D_{2.8.8} C₁₁ मुखं; K₇ मुखं; T G_{1.8.6} M_{1.5-7} पदं; G₂ मुखं (for मुखं). G₂ नृप (for न च). ॐ C₈: पराङ्मुखमुखं, प्रकृतसंबद्धम् ॥ C₁₁: पराङ्मुखमुखं, ग्रन्थम् ॥ C₇: शृङ्खलणाच्छ्रोतृमुखं पराङ्मुखं न भवति । रसजनकम् । ॐ — K₆ om. (hapl.) 88^a-89^b. —^c) G₂ न नावृत्तं (for नानृतं

C. 12. 11940
B. 12. 321(20).88
K. 12. 325. 89

- 12. 11840
1. 12. 321(20). 88
1. 12. 325. 88

नानृतं न त्रिवर्गेण विरुद्धं नाप्यसंस्कृतम् ॥ ८८

न न्यूनं कष्टशब्दं वा व्युत्क्रमाभिहितं न च ।

न शेषं नानुकल्पेन निष्कारणमहेतुकम् ॥ ८९

कामात्क्रोधाद्भयाद्धोभादैर्न्यादानार्थकात्तथा ।

हीतोऽनुक्रोशतो मानान्न वक्ष्यामि कथंचन ॥ ९०

वक्ता श्रोता च वाक्यं च यदा त्वविकलं नृप ।

न). ☞ Cn : अनृतं, पुराणाद्यमूलकं, भेषसंदेशादिवत् । ☞ —^a) Ks निबद्धं (for विरुद्धं). Bs वा (for न). Ks नापि संस्कृतं; Bs (marg.) नाप्यसंस्कृतं; Gs Ml. 5-7 नाप्यसंस्कृतं; Cs (gloss : लक्षणहीनपदकदम्बकयुक्तम्) Cn (gloss : देयं) Cp (gloss : न्याकरणविरुद्धम्) नाप्य' (as in text).

89 Ks om 89^{ab} (cf. v. l. 88). —^a) Gs न्यूनः; Cn (gloss : असमर्थं) Cs (gloss : क्रियापदहीनम्) न्यूनं (as in text). Das. 44 Gs च (for वा). ☞ Ca. p : कष्टशब्दं, दुर्बोधपदम् । ☞ —^b) Ks. 7 Ds -हृतं (for -हितं). Ds वा (for च). Bs Das. 44 Dn1. n4 Ds2 Ds. 3. 3 Cn Cp (gloss : क्रमरहितं) विक्र (Bs व्युत्क्रा-) मामिहितं; Ds [अ]व्युत्क्रमाभिहितं न च; D1 [अ]व्युत्क्रमाभिहितं न च; T1 Gs. 6 विक्रमामिहितं न च; G1 व्युत्क्रमाभिहितं न च; G2 व्युत्क्रमाभिहितं न च. ☞ Cn : विक्रमामिहितं, नृत्वाक्षरिव पदैर्वाक्यरचनम् ॥ Cs : व्युत्क्रमाभिहितं, प्रतिज्ञाहेतुदृष्टान्तवचनानां विपरीतक्रमोपेतम् । ☞ — Gs repeats 89^a after 90. —^a) Ks सर्वेषाम्; K1 V1 Bs Ds सक्षेपम्; B1 विशेषम्; D1 T1 Gs. 6 साक्षे-षम्; T2 G1 संक्षेपम्; M6 नाक्षेपम्; Ca. p (gloss : अध्याहारेण पूर्णायम्) Cs (gloss : असमस्तार्थं न भवति) न शेषं (as in text). Ks. 4. 6. 7 V1 Bo. 6-9 Dn1. n4 Ds1-5. 7-9 T G1. 2 (both times). 3. 6 अनुकल्पेन (Ks 'त'); Das. 44 अनुकल्पेन; Ca (gloss : गौणवृत्त्या) Cs (gloss : अक्षिमाणवक्तृ इत्यादिवदुपचरितार्थं न भवति) नानुकल्पेन (as in text). —^a) D1 T1 Gs. 6 न निष्ठा-नमहेतुकं; T2 G1 Cap Cpp (gloss : नासाधकहेतुकं) न निष्कारणहेतुकं. ☞ Cs : निष्कारणं, प्रयोजनशून्यम् । ☞ ☞ Ca. p : अहेतुकं, युक्तिहीनम् ॥ Cs : न्यायरहितम् ।

90 ^a) K1 Ds. 9 कामक्रोधाद् (for कामात्क्रोधाद्). Ks *कामात्क्रोधाद्भयाद्धोभादैः; G2 कामक्रोधभयाद्धोभाद्. —^b) Ks अनार्थकात्; Ks Bs. 7. 9 Ds. 1 Cp (gloss : पाण्डि-त्यगर्वाद्) आचार्यः; K1 Ds. 9 वानार्थः; V1 Bo. 8 Das Dn1. n4 Ds Ds. 3. 3 Ml. 5-7 ज्ञानार्थं (Das 'र्थ'); T1 Gs. 6 अन्यायं (for जानार्थं). ☞ Cn : जानार्थकात्,

सममेति विवक्षायां तदा सोऽर्थः प्रकाशते ॥ ९१

वक्तव्ये तु यदा वक्ता श्रोतारमवमन्यते ।

स्वार्थमाह परार्थं वा तदा वाक्यं न रोहति ॥ ९२

अथ यः स्वार्थमुत्सृज्य परार्थं प्राह मानवः ।

विशङ्का जायते तस्मिन्वाक्यं तदपि दोषवत् ॥ ९३

यस्तु वक्ता द्वयोरर्थमविरुद्धं प्रभाषते ।

दर्पात् । ☞ — Ds om. 90^a-91^b. —^a) Ks V1 Bo. 6. 7 क्रोतो; K1 भीतो; Gs भीता (for हीतो). Ś1 K1. 2 नाक्रोशतो; Ks Bs. 9 Das. 44 Ds2 Ds. 3. 3 G1. 3. 6 न क्रो' (for अनुक्रो'). —^a) Dn4 वक्ष्यामि. — After 90, Gs repeats 89^a.

91 Ds om. 91^{ab} (cf. v. l. 90). —^a) M6. 7 वक्त्रा (for वक्ता). Bs श्रोता; M6 श्रोत्रा (for श्रोता). Dn4 Ds1 D2 वाक्यस्य; D1 T1 Gs. 6 वाक्यं च (for वाक्यं च). —^b) T2 यथा (for यदा). Ś1 K1. 2. 4 अविक्र (Ks 'म')लान् (for 'लं'). ☞ Cn : अविकलम्, अव्यग्रम् । ☞ —^a) Ks D1 T1 Gs. 6 समवेति (D1 'ते') Bs. 9 साम्यमेति; T2 G1 समवेति (for सममेति). G2 विवक्षास्ति. ☞ Cp : सममेति, येन रूपेण वक्ता अर्थं विवक्षति, तेनैव रूपेण यदि वाक्यं प्रतिपादयति, श्रोता च तेनैव रूपेणाकलयति ॥ Cv (gloss : स समेति) : सः परेण उच्यमानोऽर्थः समेतिविवक्षायाम् । ☞ —^a) V1 प्रवर्तते (for प्रकाशते).

92 ^a) V1 हि (for तु). —^b) Ks. 6 V1 Bo. 6-9 Das. 44 Dn1. n4 Ds Ds. 3. 3. 3 Ml. 5-7 अवमन्य (Ds Ml. 5-7 'त्य') वै (for 'मन्यते'). —^a) D1 परार्थे (for 'र्थ'). Ks. 6 Bo. 6. 7 9 Das. 44 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 3 G2 Ml. 5-7 तत्; Ds. 7 यत् (for वा). —^a) Cp तद्वाक्यं (for तदा वाक्यं). B1 नरोहति; Bs न रोचते; Ds. 9 निरोहति; Cp (gloss : नावबोधं जनयति) नावरो-हति (for न रोहति). ☞ Cs : न रोहति, न प्रमाणतां याति ॥ Cn : न हृष्टारुढं भवति । ☞

93 ^a) Ds. 9 अन्वयः (for अथ यः). K1 V1 D1 T1 G1. 3. 6 यत्; G2 वा (for यः). —^a) Ś1 K1. 2 विशङ्क (for 'शङ्का'). ☞ Ca : विशङ्का, असमप्रिलम्भकत्वा-दिरूपा ॥ Cp : उत्सर्गसिद्धस्य स्वार्थस्य त्यागः केनाभिप्रायेण कृतः... इत्यादिका । ☞ —^a) B6 Das. 44 तच्चापि (for तदपि). Ks शोषवत् (for दोष'). ☞ Cs : स्वार्थमु-त्सृज्य परार्थं वचनं नाम विरक्तस्य वाणिज्योपदेशः । ☞

94 ^a) D1 यस्तु वक्ता च योनर्थम्. —^b) Bo प्रका-

श्रोतुश्चैवात्मनश्चैव स वक्ता नेतरो नृप ॥ ९४
तदर्थवदिदं वाक्यमुपेतं वाक्यसंपदा ।
अविस्मिपना राजन्नेकाग्रः श्रोतुमर्हसि ॥ ९५
कासि कस्य कुतो वेति त्वयाहमभिचोदिता ।
तत्रोत्तरमिदं वाक्यं राजन्नेकमनाः शृणु ॥ ९६
यथा जतु च काष्ठं च पांसवश्चोदबिन्दुभिः ।
सुस्लिष्टानि तथा राजन्प्राणिनामिह संभवः ॥ ९७

शते (for प्रभाषते).

95 ") Ś1 K1.2 G2 तदर्थं तदिदं वाक्यम्. — After 95^a, Das. a4 G2 read 96^d for the first time, repeating it in its proper place. Das. a4 om. 95^b. Dn1 Cal. Bom. ed. om. (hapl.) 95^b-96^a. — ^b) K1 om. वाक्य. — ^c) Dr अनिस्त्रिप्त (for अवि). Ds2 आक्षिप्तमनसा राजन्. — ^d) K2 एताग्रः; Ds2 Ds ऐकाग्रः; Ds.1 एकाग्रं (for 'ग्रः'). Ś1 Das. a4 अर्हति (for 'सि').

96 Dn1 Cal. Bom. ed. om. 96^a (cf. v. l. 95). — ^a) K1 कास्य; G2 कासि (for कस्य). Ds. 5.7.8 T G1-3.6 चेति (for वेति). — ^b) V1 B8 (margin as in text) Dr T G1.2.6 अपि; Das. a4 अति. (for अभि). Dn4 Ds1 त्वया समभिचो (Dn4 'नो')दिता. — Das. a4 G2 read 96^d for the first time after 95^a.

97 ") K1.2 Ds1 जंतु; K4 जंतुश्च; K7 Ds.9 Mr तृणं (for जतु). ☞ Cn: जतु च काष्ठं च, जतुकाष्ठं बालक्रीडनकम् । ☞ — ^b) K4 पांचवश्च; K7 V1 Bo. 6.8.9 Ds1 पांसव (K7 'वा')श्च (for पांस'). Bo Dn1. n4 Ds Ds. 2.7.8 T G1-3.6 M1.5-1 Cv -बिन्दवः (for -बिन्दुभिः). — ^c) K7 V1 Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds Ds. 2.8.5 M6 संस्लिष्टानि; Dr T G1.2.6 आक्षि'; G2 संस्लिष्टानि (for सुस्लिष्टानि). K6 संस्लिष्टा वितथा राजन्. ☞ Cv: जतुकाष्ठयोः पांसुजलबिन्दूनां च यथा यादृच्छिकः संबन्धः तथा प्राणिनां संबन्धोऽपि यादृच्छिकः । ☞

98 ") Ds1 Ds. 5.7 T G1-3.6 Mr शब्द. (for शब्दः). G2 रसा (for रसो). K2 गंवां (for रूपं). — ^b) K6 Br Das. a1 Ds. 7 T G1-3.6 M1.5-1 तु (for च). — ^c) Bo. 6-9 Das. a4 Ds. 7 आत्मानं (for 'नः'). K6.1 Ds. 9 पृथगर्थो दशात्मानः (K6 'नं'); Bo. 6-9 Das. a4 Ds. 7 Cp (gloss: असङ्गत्वभावं संस्लिष्टाः) Cv पृथगात्मानमात्मानः (Cv 'नं'); Dn1. n4 Ds Ds. 2.8 'गात्मान आत्मानं; G2 प्रथुरारमा दशात्मानं. — ^d) K1 Ds संस्लिष्टा; Ca सु (also प्र) स्लिष्टा (for संस्लिष्टा).

शब्दः स्पर्शो रसो रूपं गन्धः पञ्चेन्द्रियाणि च ।
पृथगात्मा दशात्मानः संस्लिष्टा जतुकाष्ठवत् ॥ ९८
न चैषां चोदना काचिदस्तीत्येष विनिश्चयः ।
एकैकस्येह विज्ञानं नास्त्यात्मनि तथा परे ॥ ९९
न वेद चक्षुश्चक्षुर्द्रं श्रोत्रं नात्मनि वर्तते ।
तथैव व्यभिचारेण न वर्तन्ते परस्परम् ।
संस्लिष्टा नाभिजायन्ते यथाप इह पांसवः ॥ १००

K1.4 Ds1 जंतु. (for जतु.).

99 ") Ds वैषां; G2 M1.5-1 चैषा (for चैषां). K7 चोदनां; Cp देशना (for चोदना). K1.4 G2 कश्चिद् (for काचिद्). ☞ Ca: चोदना, कोऽसीति वदेत्येवंरूपा प्रेरणा ॥ Cs: चोदना, चोषं न कार्यं, किं त्वस्यैवास्मेति निश्चयः कार्यः । ☞ — ^b) Das Dr एव (for एष). Dr T2 om. वि. Ś1 K1.2.4 त्वेन (K4 'त')त्येष निश्चयः. — ^c) Ds. 7 T G1.2.6 M1.5-1 हि (for [ह]ह). Dn4 वितानं; Dr T1 Gs. 6 विज्ञाता (for 'नं'). ☞ Cp: एकैकस्य, चक्षुरादेः, अचेतनत्वात् । ☞ — ^d) T G1.2.6 M1.5.7 आत्मेति (for आत्मनि). M6 नास्त्यास्त्यास्मेति*परे.

100 ") K1 चक्षुर्द्रं; K4 Das G1 चक्षुर्द्रं; K6 चक्षुर्द्रं; K7 V1 Bo. 7 Ds Ds. 9 M1.5.7 चक्षुस्त्वं; Dn4 चक्षुर्द्रं (for चक्षुर्द्रं). Ds *वेदं*चक्षुर्द्रं; Dr T1 Gs. 6 नृदेवचक्षुस्त्वकश्रोत्रं; G2 न वेद चक्षुषश्चक्षुः. — ^b) T1 Gs. 6 प्राणं; M1.5-1 श्रोतुं (for श्रोत्रं). Dr न चात्मनि च वर्तते. — ^c) T G1.2.6 M6 व्यतिचारेण (for व्यभि). ☞ Cv: व्यभिचारेण, श्रोत्रे सति चक्षुर्नास्ति, चक्षुषि सति श्रोत्रं नास्तीत्यर्थः । ☞ — ^d) G1 नि- (for न). Br. 9 Das परस्परे. ☞ Cs: श्रोत्रादयो नात्मान इत्यर्थः । ☞ — ^e) K6 Das. a4 Ca (also) प्रस्लिष्टा न च (K6 च न) जायंते; K7 Ds. 9 Ca (also as in text) सुस्लिष्टा न च जायंते; V1 संस्लिष्टं च न जायंते; Bo. 6-9 Dn1. n4 Ds Ds. 2.8.5.7.8 Cn प्र (Dr प्रा) स्लिष्टं च न (Ds. 7 Cn न च) जानंति; T1 G1.2.6 प्रस्लिष्टानपि जायंते (G1 'नंति'); T2 M1.5-1 प्रस्लिष्टा (T2 'ष्टे') न विजानंति; G2 प्रकृताः मवजानंति. — ^f) Ś1 K1.2.4.7 Ds. 9 यथावद्; T1 Gs. 6 M1.5.7 यथाक्षिरः; T2 G1 यथाक्षिरः (for यथाप). K6 Bo. 7-9 Dn1. n4 Ds Dr. 2.5.7.8 T Gs. 6 M1.5-1 हव (for हह). Ks. 7 V1 Bo. 6-9 Ds1 Ds. 8 पांसवः; Dr पांसुभिः (for पांसवः). G2 यथातप उपपांसवः. ☞ Ca (reading सुस्लिष्टा न च जायंते): न च विषयेभ्यो निरपेक्षा एते चक्षुरादयः सुस्लिष्टा विषयप्रकाशनत्वभावा एव

C. 12. 11951
B. 12. 321(20).99
K. 12. 325. 100

C. 12. 11952
B. 12. 321 (20). 100
K. 12. 325. 101

बाह्यानन्यान्पेक्षन्ते गुणांस्तानपि मे शृणु ।

रूपं चक्षुः प्रकाशश्च दर्शने हेतवस्त्वयः ।

यथैवात्र तथान्येषु ज्ञानज्ञेयेषु हेतवः ॥ १०१

ज्ञानज्ञेयान्तरे तस्मिन्मनो नामापरो गुणः ।

विचारयति येनायं निश्चये साध्वसाधुनी ॥ १०२

द्वादशस्त्वपरस्तत्र बुद्धिर्नाम गुणः स्मृतः ।

येन संशयपूर्वेषु बोद्धव्येषु व्यवस्यति ॥ १०३

जायन्ते, पांसव इव राशोभूताः, किं तु बाह्यमर्थान्तरमपेक्षन्ते ॥ Cn (reading प्रक्षिष्टं च न जानन्ति) : प्रक्षिष्टं यथा स्वात्तया, संक्षेपं प्राप्यापीत्यर्थः ॥ Cp (reading संक्षेपं नापि जानन्ति) : आपः पांसवश्चान्योन्यं संक्षिप्तं न जानन्ति, तथैतान्यपि परस्परं प्रक्षिप्यापि न जानन्ति ॥ Cs (reading प्रक्षिष्टमवजानन्ति) : प्रक्षिष्टं दुर्दर्शमात्मानमवजानन्ति, उपेक्षन्ते, न विषयीकुर्वन्ते । ❧

101 *) Dn4 वाद्यान्; Ds1 Cs बहुन् (for बाह्यान्). ❧ K1.2 अवेक्षते; K6 अपेक्षतं; D4 'इयते (for 'क्षन्ते). —^b) K6 Ds4 Ds.7 T2 G1.2 गुणास् (for गुणांस). —^c) G2 M1.6.7 प्रकाशं (for 'शश्). —^d) K2 corrupt; K6 दर्शने नैव तेजस्यः (sic). —^e) D8 तथैव (for 'य'). D8 तेषु (for [अ]न्येषु). ❧ Cs: श्रोत्रादिजन्यज्ञाने विषयसन्निकर्षः इति हेतवो द्रष्टव्याः । —^f) Ds2 ज्ञाने (for ज्ञान). G2 ज्ञानं ज्ञानेषु हेतवः ❧ Cn: चक्षुः सहकार्येव, न तु प्रकाशकम्, इति भावः । ❧

102 *) ❧ K1.2 Ds1 ज्ञानं (for ज्ञान). K7 G1 ज्ञेयंतरे (for ज्ञेयान्तरे). D7 कस्मिन्; Cs तस्मान् (for तस्मिन्). G2 ज्ञानं विज्ञानयोरन्ते. —^b) Ds4 सते (for मनो). Ds8 मनो नामायसे गुणः; G2 तस्मादन्यो परो गुणः. —^c) K4 विवादयति; D4 विचारयति (for विचा'). K6 B6.8 (marg.) Ds D2 तेन (for येन). —^d) D2 साध्वसाधुना; T2 G1.2 M7 'साधुनि (M7 'नी').

103 *) K1 Ds3.4 Dn4 तु परस्; D6 च परस् (for स्वपरस्). K6 स्वत्र; D6 तस्माद् (for तत्र). —^b) Bs.7 Ds.4 बुद्धिर्नाम; Dn4 बुद्धिज्ञान- (for बुद्धिर्नाम). —103^{ad} is damaged in B6. —^c) K2 ये च (for येन). K6 -पूर्वेषु (for -पूर्वेषु). —^d) K6 [अ]व्यवस्यति; K7 D4.9 [अ]ध्व'; Dn4 च व्यवस्यति (hypermetric); G2 व्यवस्यति.

104 *) T1 तथा (for अथ). M1.6.7 वा द्वादशे (for द्वाद'). —^b) Ds.7 T1 Gs.6 परो (for [अ]परो).

अथ द्वादशके तस्मिन्सत्त्वं नामापरो गुणः ।

महासत्त्वोऽप्यसत्त्वो वा जन्तुर्येनानुमीयते ॥ १०४

क्षेत्रज्ञ इति चाप्यन्यो गुणस्तत्र चतुर्दशः ।

ममायमिति येनायं मन्यते न च मन्यते ॥ १०५

अथ पञ्चदशो राजगुणस्तत्रापरः स्मृतः ।

पृथक्कालसमूहस्य सामर्थ्यं तदिहोच्यते ॥ १०६

गुणस्त्वेवापरस्तत्र संघात इति षोडशः ।

❧ Cs: सत्त्वं, ओजः । ❧ —^c) M1.7 महोसत्त्वो; Cs (gloss: बृहद्बलः) महासत्त्वो (as in text). Dn4 om. (hapl.) स्वसत्त्वो.

105 *) K1 अन्ये (for अन्यो). K6 V1 B6.6-9 Ds3.4 Dn1.4 Ds D2.8.5.7.8 T1 Gs.6 अहंकर्तेपि चा (Dn4 वा)प्यन्यो (D6 'जो). ❧ Cs: क्षेत्रज्ञः, अज्ञानोपाधिः चैतन्याभासो जीवः । ❧ — B6 om. (hapl.) 105^b-106^a. —^b) K6 Ds1 Ds.7 T2 G1.2.6 M1.6.7 चतुर्दश. —^c) K2.4 येनाहं; D7 ये न्यायं; Cs (gloss: स्वरूपभूतचैतन्येन) येनायं (as in text). —^d) K6 B6.6-8 Ds3.4 Dn4 Ds D2.8.5.8 समेति च (D6 यः); K7 Ds.6 च मुच्यते; Dn1 समेति च (for च मन्यते). ❧ Cs: न च मन्यते, स्वरूपं ब्रह्म न मन्यते इत्यर्थः । ❧

106 B6 om. 106^a (of. v. l. 105). —^a) G2 corrupt. V1 नाम; T2 राजा (for राजन्). —^b) D6 गुणास्. K1.2 परा; D6 परे (for [अ]परः). —^c) K2 Dn4 Ds1 T1 Gs.6 Ms (inf. lin.) C7 पृथक्कालः; D7 'कालः (for 'कला). G2 बृहद्बलः समो ह्यस्य. —^d) K6 Ds3.4 समग्रं; V1 सामग्रं; B6.9 समग्रं; B6 (orig.) समूहं; B6 (marg.) सामर्थ्यं (for 'इयं). K6 B6.8.9 Ds3.4 D7 T1 G1-3.6 M1.5-7 यद्; Dn4 यम् (for तद्). ❧ Cn: तासां समूहस्य सामर्थ्यं वासनात्मकम् ॥ C7 (reading: 'काल') ब्रह्मादीनामनुकूलप्रतिकूलालस्य सामर्थ्यम् । ❧

107 *) Ds1 गुणास्; Ds पुनस् (for गुणस्). Dn1 G2 तेव; D7 T1 Gs.8 स्वेको (for स्वेव). Ds2 स्वत्र (for तत्र). V1 गुणत्वे चापरस्तत्र. —^b) K2 संख्यात; B6.8 संघात; Ds2 संघाता; T2 संभूत (for संघात). B7-9 Dn1.4 Ds D2.8.7.8 T1 Gs.6 Cn (gloss: संघातेऽपि लौकिकानुभवापेक्षासंहतत्वविवक्षया ह्यवशब्दः) इव (for इति). B6.8 Ds1 Ds.5.7.8 T1 G1-3.6 षोडश. —^c) K6 B6.8.7.8 (marg.) Dn1.4 Ds2 Ds.5.8 Cn प्रकृतिर; T2 G1 Ms.6 आकृति (for 'तिर). K2

आकृतिर्व्यक्तिरित्येतौ गुणौ यस्मिन्समाश्रितौ ॥ १०७
सुखदुःखे जरा मृत्यु लाभालाभौ प्रियाप्रिये ।
इति चैकोनविंशोऽयं द्वंद्वयोग इति स्मृतः ॥ १०८
ऊर्ध्वमेकोनविंशत्याः कालो नामापरो गुणः ।
इतीमं विद्धि विंशत्या भूतानां प्रभवाप्ययम् ॥ १०९
विंशकृषैष संवातो महाभूतानि पञ्च च ।
सदसद्भावयोगौ च गुणावन्वौ प्रकाशकौ ॥ ११०

इत्येवं विंशतिश्चैव गुणाः सप्त च ये स्मृताः ।
विधिः शुक्रं बलं चेति त्रय एते गुणाः परे ॥ १११
एकविंशश्च दश च कलाः संख्यानतः स्मृताः ।
समग्रा यत्र वर्तन्ते तच्छरीरमिति स्मृतम् ॥ ११२
अव्यक्तं प्रकृतिं त्वासां कलानां कश्चिदिच्छति ।
व्यक्तं चासां तथैवान्यः स्थूलदर्शी प्रपश्यति ॥ ११३
अव्यक्तं यदि वा व्यक्तं द्वयीमथ चतुष्टयीम् ।

C. 12.119a5
B. 12.32[20].113
K 12.32a. 114

वृत्तिर (for व्यक्तिर). Da१ आकृतिर्व्यक्तिरित्येतौ (sic).
ॐ Cn: प्रकृतिः माया, व्यक्तिस्तत्प्रकाश इत्येतौ द्वौ गुणौ ।
... एतयोश्च प्रकृतिव्यक्त्योर्गुणत्वं दृश्यत्वादेव ॥ Cs:
आकृतिः सामान्यम्, सामान्यवद्भुगत ईश्वरः । व्यक्तिः, वस्तु-
व्यक्तिरिव परिच्छिन्नो जीवः । ॐ — K१ om. (hapl.)
107^d. — ^a S१ K१.४ V१ यत्र (for यस्मिन्). S१ K१
समाश्रितौ (for 'श्रितौ).

108 ^a) K१.१ V१ Bo.६-७ Da१.४ Dn१.४ Ds
D१-५.१-२ T G१.३-४ सुखसुखे (for सुखदुःखे). V१ B१
Dr T G१-३.४ M१.५-१ जन्म (for जरा). — ^b) Dr
T G१.४ प्रियाप्रियौ (for 'प्रिये). — ^c) K१ चैकोन;
T G१.४ चैकात्र (for चैकोन). Dr यो (for ३यं).

109 ^a) Da१.४ चैकोन; T G१.४ एकात्र (for
एकोन). K१ D१.१.७ T१ G१ M१.१ विंशत्या (for 'त्या).
K१.१ Bo.६.१.७ Dn१.४ Ds D१.३.४ Cn ऊर्ध्वं चैकोनविं-
शत्या. — ^b) K१ परो (for [अ]परो). Dn१ D१ G१ गुणाः
(for गुणः). Da१ कालो नामापरो गुणाः (sic). — ^c) K१
सं; B१ (marg. as in text) [ह]दि; Dr T१ G१.४ मां
(for [ह]मं). — ^d) K१ गुणानां (for भूतानां). Bo.७
Da१.४ T१ M१ प्रभवाप्ययं.

110 ^a) K१ किंशकश्च; G१ विंशतिश्च (for 'कश्च).
K१.४.१ D१.७ चैक; K१ B१ Da१ Dn१ Ds१ G१ चैव
(for चैव). Bo.८ संहातो (for संवातो). — ^a) K१
V१ Bo.६-७ Da१.४ Dn१.४ Ds D१.३.४ तु (for च).
M१.५-१ अन्य (for अन्यौ). K१ D१.५.७ प्रकाशितौ
(for 'शकौ). S१ K१.२.४ गुणवाङ्मिः प्रकाशकः. ॐ Cn:
सद्भावयोगः, इह घटोऽस्तीति व्यपदेशः, असद्भावयोगः, इह
घटो नास्तीत्यादिव्यपदेशः । यद्वा, प्रमाभ्रमाविषयो सदसद्भाव-
योगौ ज्ञेयौ ॥ Cs: सद्भावयोगोऽङ्कारः, असद्भावयोगो
महान् । गुणौ, कार्यत्वात्परतन्त्रौ । ॐ

111 ^a) Bo.१.३ (marg. as in text) Dn१.४ Ds
D१.३.१.३ T१ G१.३.४ विंशकश्च (for 'तिश्च). — ^b) Da१
om. (hapl.) from गुणाः up to एते (in 111^d). — Ds

om. (hapl.) 111^c-112^b. — ^a) Dr विद्धि (for विधिः).
Dr T१ G१.४ M१ शुक्रं (for शुक्रं). Dn१ च नं (for
बलं). K१ D१ चैव; B१ D१ वैव (for चेति). ॐ Ca:
विधिविहितं कर्म धर्मलक्षणं, शुक्रं प्रधानधातुः, बलं तु ऊर्जो
नाम शुक्रविशेष एव पारदसुखयो भिषजां प्रविद्धतरः आगमेषु
व्यक्तः ॥ Cn: विधिविधानावीजभूतौ धर्माधर्मौ, शुक्रं वासनो-
द्बोधकः संस्कारः, बलं वासनाविषयप्राप्त्यनुकूलो यत्नः । संवात
धर्मेण एतेषां पृथग्रहणम् ॥ Cs: विधिरनिष्टम् । शुक्रं भावना-
ज्ञानम् । बलं शरीरम् । ॐ — ^d) Dn१ पदे; D१.७ परे
(for परे).

112 Ds om. 112^{ab} (cf. १.१. 111). — ^a) K१ V१
Bo.६-७ Da१.४ Dn१ T१ G१-३.४ M१.५-१ एकविंशच्च.
(Dn१ 'विंशो न); Kumbh. ed. एवं विंशच्च. K१
Dn१ Ds D१-३.४.७ विंशतिर्दश चैवं हि; Dr एकविंश
दशश्चापि. — ^b) Dn१ Ds D१-३.१-२ गुणाः; Dn१ कृत्वा:
G१.४ कालः (for कलाः). K१ सांख्यानतः; Dn१ संत-
नतः; G१ संख्याततः (for 'नतः). ॐ Ca: कलाः शरीरा-
रम्भस्थितिहेतवोऽवयवस्थानीया अण्व्यो मात्राः । ॐ — ^c)
G१ समग्रं (for 'ग्रा). — ^d) V१ श्रुतिः (for स्मृतम्).

113 ^a) K१ अन्यक्तः; Bo.६.३ (marg. as in text).
Da१ Ds Ds 'क्तौ; Dn१ अयोक्तं (for अन्यक्तं). S१
K१.२.४ प्रकृतिस् (for 'ति). K१ त्वां मां; Ds.१ T१
G१.४ M१.५-१ तासां; T१ G१ चासां (for त्वासां).
— ^b) Ds Ds कालानां (for कं). Dr किंचिद् (for
कश्चिद्). T१ G१.४ कालानां किंचिदिच्छति. ॐ Cn:
कश्चिद्, निरीश्वरसांख्यः । ॐ — ^c) K१.१ B१ Ds.४ M१.
५-१ तासां; T१ G१.४ च तां (for चासां). K१ V१ Bo.
६-७ Da१.४ Dn१.४ Ds D१.३.४ च (for [ए]व). K१
[अ]न्या; Da१.४ [अ]न्यत्; G१ [अ]न्यं (for [अ]न्यः).
ॐ Cn: व्यक्तं, परमाणवः । चकारात् अव्यक्तं, कालादृष्टे-
श्वरादि ॥ Cs: व्यक्तं, भूतपञ्चकं, प्रकृतिम् । ॐ — ^d) K१.४
प्रणय (K१ 'स्य'ति; K१ B१ Da१.४ च पश्यति (for
प्रप'). ॐ Cn: स्थूलदर्शी, कणादादिः ॥ Cs: प्राकृतो
जनः । ॐ

12. 1186
12. 321(20). 113
12. 325. 114

प्रकृतिं सर्वभूतानां पश्यन्त्यध्यात्मचिन्तकाः ॥ ११४

सेयं प्रकृतिरन्यक्ता कलाभिर्व्यक्ततां गता ।

अहं च त्वं च राजेन्द्र ये चाप्यन्ये शरीरिणः ॥ ११५

बिन्दुन्यासादयोऽवस्थाः शुक्रशोणितसंभवाः ।

यासामेव निपातेन कललं नाम जायते ॥ ११६

कललादुर्बुदोत्पत्तिः पेशी चाप्यर्बुदोद्भवा

पेश्यास्त्वङ्गामिनिर्बुत्तिर्नखरोमाणि चाङ्गतः ॥ ११७

संपूर्णे नवमे मासे जन्तोर्जातस्य मैथिल ।

जायते नामरूपत्वं स्त्री पुमान्वेति लिङ्गतः ॥ ११८

जातमात्रं तु तद्रूपं दृष्ट्वा तान्नखाङ्गुलि ।

कौमाररूपमापन्नं रूपतो नोपलभ्यते ॥ ११९

कौमाराद्यौवनं चापि स्याविर्यं चापि यौवनात् ।

114 *) D₁ T G₁-7. 8 M₁. 5-7 अन्यक्तां यदि वाव्य-
(G₂ M₁. 5. 6 च न्य) क्तः । ☞ Cn : व्यक्तं, चतुर्विधाः पर-
माणव एवेति चार्वाकाः । ☞ — ^b) V₁ B₃ क्रियाम् (for
द्वयीम्). B₃ D₁ चतुष्टयं ; D₃. 44 D₁. 8 M₁ चतु-
ष्टयी. Śi K₁. 2. 4. 7 D₄. 9 क्रियापथचतुष्टयं ; K₆ द्वयी
व्यक्तं चतुष्टयी ; Cv (gloss : जरायुजादि) द्वयं वाय चतुष्टयं.
☞ C₃ : प्रधानाद्वा कलानामुत्पत्तिरस्तु, भूतपञ्चकादा । तद्भूयं,
व्यक्ताव्यक्तद्वयं स्वभावेष्टरद्वयं वा । चतुष्टयी, सत्त्वरजस्तमः-
पुरुषलक्षणां प्रकृतिं पश्यन्तीत्यर्थः । ☞ — ^d) K₂ आध्यात्म-
D₃. 44 पश्यन्त्यात्मचितकाः.

115 *) Bo. 6-9 D₃. 44 D₁. 14 D₃ D₂. 8. 8 G₂
येयं (for सेयं). — ^b) V₁ B₃ D₁ गताः. K₁. 2 G₂
M₁. 5 कलाभिर्व्य (G₂ 'त्य' कर्ता गता. ☞ Cn : कलाभिः,
उक्ताभिरेव त्रिशसंख्याभिः । ☞ — ^c) D₁ T G₁. 2. 6
ततोद्भू (for अहं च). D₄. 4 कलं ; D₁. 4 च तं (for च
त्वं). — ^d) D₃ D₄ वा (for च). ☞ Cn : या च
निष्कला बाह्यान्पेक्षप्रकाशतया त्रिशकादन्या सर्ववत् स्वयं-
ज्योतिः सैव त्वं चाहं चान्ये सः । ☞

116 *) K₆ D₄ [s] वस्था. K₂ विन्दुन्यासाचयो-
वस्थाः (sic) ; V₁ B₃ (marg. as in text). 7. 9 विं-
त्यासां वयोवस्थाः ; G₂ बिन्दुन्यासवयोवस्थाः. ☞ Cn :
विन्दुन्यासः, रक्तसेकः । ☞ — ^b) D₁ T G₁-8. 6 M₁. 5-7
शुक्र- (for शुक्र). Śi K₁ संभनः ; K₆ संभवा. — ^c)
B₃ एवं (for एव). D₁ निवाते च ; M₁ निवातेन ; Cn
(gloss : मिश्रणेन) C₃ (gloss : निश्चित्य गर्भाशयं प्राप्य)
निपा (as in text). — ^d) D₁ T₁ G₂. 6 कलिलं ;
M₆ केवलं ; C₃ (gloss : पिच्छिलता) कललं (as in
text).

117 ^{ab}) D₁ G₂. 6 कलिलाद् ; T₂ कलनाद् (for 'लाद्')
K₆. 7 V₁ Bo. 6. 7. 8 (marg. as in text). 9 D₁. 14
D₃ D₂-5. 7-9 T G₁-8. 6 M₁. 5 Cn बुद्बुदोत्पत्तिः (for
अर्बुदोत्पत्तिः). K₆. 7 Bo. 7 D₁. 14 D₃ D₂-5. 8 9 T G₁-8. 6
Cn पेशी च (K₆. 7 D₄. 9 वै ; T₁ G₂. 6 सा ; T₂ G₁
वा) बुद्बुदास्त्वृता (K₆ 'तः ; K₁ 'ताः' ; V₁ B₃. 8
(marg.) ; D₃ 44 M₆ पेशी चाप्यर्बुदास्त्वृता (D₄ M₆

'ताः' ; B₃ (orig) पेशी बुद्बुदतः स्मृता ; D₁ पेश्याबुद्बुदाः
स्मृताः ; M₁. 7 पेशी च, बुद्बुदास्त्वृताः (sic) ; M₆ पेशी
चाप्यर्बुदोत्पत्तिः. ☞ C₃ : कललावस्था, विन्नरूपता । अर्बुदं,
बुद्बुदावस्थानम् । पेशी, मांसलण्डः । ☞ — ^c) K₂ स्वयामि ;
K₆. 7 स्वंगानि ; B₃ (marg. as in text) स्वंगानि ; D₃
स्वंगानि- (for स्वङ्गानि). — ^d) K₂ नखः ; K₆ मुख-
(for नख-). K₁ D₄. 9 'लोमानि (for 'रोमाणि). D₁. 4
D₃ वांगतः ; M₁ पांगतः (for चाङ्गतः).

118 *) K₄ V₁ Bo. 8 D₁. 14 D₃ D₂. 8. 8 M₆
मासि (for मासे). — For 118^{ab}, K₁ D₄. 9 subst. :

784* एवं हि जन्तुः संपूर्णे नवमे मासि मैथिल ।

— ^c) M₁. 7 जायते. K₁ D₄. 9 जायतेथास्य नामापि (K₁
'नि') ; G₂ जायते रूपनामत्वं. — ^d) K₁ वेति ; D₄. 4
त्वेति ; B₃ (marg.) G₂ M₁. 5-7 हृति (for वेति).

119 K₂ जातमात्रे. K₆ च (for तु). — ^b) K₆
V₁ Bo. 6. 9 D₃. 44 G₂ M₁. 5-7 'लिंगाङ्गुलि (V₁ 'लिः ;
Bo D₃ G₂ M₁. 5-7 'लिः ; D₄. 4 'लं) ; K₁ Br. 8
D₃ D₂ 'नखाङ्गुलि ; D₄ 'नखाङ्गुलि ; D₁ T G₂. 6 'नखाङ्गु-
गुली (T₂ 'लि (for 'नखाङ्गुलि). — ^c) Śi K₁. 9
M₁. 5-7 कौमारं (for 'र-). D₁. 4 कौमारं रूपत्वं रूप
(sic). — ^d) K₁ रूपतो नोपलभ्यते ; D₁ T G₁-8. 6
M₁. 5-7 रूपवानुपलभ्यते.

120 *) T₁ चाति- (for चापि). — ^b) K₄ स्याविर्यं ;
B₁ स्याविर्यं ; D₄ T₂ G₁ स्थावीर्यं ; T₁ G₂. 6 स्थाविर्यं ;
G₂ स्याविर्यं (for 'र्यं). K₁ D₄. 9 अपि (for चापि).
M₁ दर्शनात् (for यौवनात्). D₁ रूपतो नोपलभ्यते.
— After 120^{ab}, D₁ T G₂. 6 read 122^{ab} for the
first time, repeating it in its proper place. D₂
om. 120^a-123^b. G₁ om. 120^a-121^d. — ^c) T₁ अनेक-
(for अनेन). — ^d) D₃ पूर्वः ; G₂ ततः (for the
first पूर्व). K₆ पूर्व. K₆ D₁ T G₂. 8. 6 M₁. 5-7 न
(D₁ स) लक्ष्यते ; K₁ D₄. 9 प्रलु (K₁ 'ल') पश्यते ; B₁
न लक्षते (for न लभ्यते),

अनेन क्रमयोगेन पूर्वं पूर्वं न लभ्यते ॥ १२०
 कलानां पृथगर्थानां प्रतिभेदः क्षणे क्षणे ।
 वर्तते सर्वभूतेषु सौक्ष्म्यात् न विभाव्यते ॥ १२१
 न चैषामप्ययो राजलक्ष्यते प्रभवो न च ।
 अवस्थायामवस्थायां दीपस्येवार्चिषो गतिः ॥ १२२
 तस्याप्येवंप्रभावस्य सदृशस्येव धावतः ।
 अजस्रं सर्वलोकस्य कः कुतो वा न वा कुतः ॥ १२३

कस्येदं कस्य वा नेदं कुतो वेदं न वा कुतः ।
 संबन्धः कोऽस्ति भूतानां स्वरूप्यवयवैरिह ॥ १२४
 यथादित्यान्मणेश्चैव वीरुह्यश्चैव पावकः ।
 भवत्येवं समुद्रयात्कलानामपि जन्तवः ॥ १२५
 आत्मन्वेवात्मनात्मानं यथा त्वमनुपश्यसि ।
 एवमेवात्मनात्मानमन्यस्मिन्किं न पश्यसि ।
 यद्यात्मनि परस्मिन् समतामध्यवस्यसि ॥ १२६

C.12.11979
 B.12.311[20].126
 K.12.325.127

121 D₂ G₁ om. 121 (cf. v. l. 120). Bo om. 121^a-124^b. — ^a) D₁ कामानां; T₁ G_{3.6} कालानां (for क'). Das om. पृथगर्थानां. K₄ प्रतिभेदः; C_a (gloss: भेदासङ्गः) C_n (gloss: रूपभेदः) प्रतिभेदः (as in text). Das. a₁ om. the first क्षणे. — ^c) K₂ सर्वभूतेषु वर्तते. — ^d) K₆ सौख्यात्; K₇ सौक्ष्म्यं; D_{4.9} सौक्ष्म्यात् (for सौ'). D₆ G₂ तन् (for तु). K₃ सौक्ष्म्या तु न विभावितु (sic). ☞ C₈: पृथगर्थानां, नानाप्रयोजनानाम् । पृथिव्या उपपृष्ठमः प्रयोजनं, अपां स्नेहः, तेजसः पक्तिः, वायोश्चेष्टा, आकाशस्य सुषिरदानमित्यादिप्रकारेण क्षणे क्षणे प्रतिभेदः, प्रातिस्निकभेदो न विभाव्यते । ☞

122 Bo D₂ om. 122 (cf. v. l. 121, 120). D₁ T G_{8.6} read 122^{ab} for the first time after 120^b. — ^a) D₇ T G_{8.6} (all second time) चाक्षान् (for चैषाम्). K₄ B_{1.8} (both marg.) D_{3.8} a₁ D_{1.1} n₄ D₈ D_{2.8} अत्ययो; V₁ B₆₋₉ पर्ययो; D₇ (first time) अन्वयो; T₂ (first time) M₇ अन्वयो (for अन्वयो). — ^b) D_{1.1} G₂ लक्षते; T₁ G_{3.6} (all first time) लभ्यते. T₁ G_{8.6} (all first time) प्रतिभा (for प्रभवो). — ^c) K₁ अवस्थायां; D_{1.1} 'स्थाया (for the second अवस्थायां). — ^d) B₇ दीपन्येव; D_{1.1} n₄ D_{8.2} D₈ दीप (D_{1.1} 'व'स्यैव; D₈ 'स्थेव (for 'स्येव). K₁ अर्चिशो; D_{1.1} अर्चिषा. ☞ C_a: यथा दीपार्चिः प्रतिक्षणं निःसरन्ती न लक्ष्यते तथा । ☞

123 Bo om. 123 (cf. v. l. 121). D₂ om. 123^{ab} (cf. v. l. 120). — ^a) K_{1.2.4} G₂ [अ]स्यैव; K₇ [अ]स्यैव; V₁ B₆ D_{3.8} a₁ D₅ T₁ G_{1.8.6} M_{5.6} [अ]स्यैवं; M_{1.7} [अ]स्यैवं (for [अ]स्यैवं). K₇ D_{4.9} G₂ प्रधानस्य; T₁ G_{1.8.6} M_{1.5-7} प्रधानस्य (for प्रभावस्य). B₆ तस्याप्येवंभावस्य. — ^b) T₂ सदृशस्यैव. D₈ धावतः (for धावतः). — ^d) D₆ [आ]त्मनः (for कुतः).

124 Bo om. 124^{ab} (cf. v. l. 121). — ^a) D_{4.1} कस्येवं; D₈ वाच्येदं. K₁ कस्य (for कस्य). K₇ भेदं

(for नेदं). — ^b) K₇ D_{4.9} कुतो वेति; D_{1.1} कुतोदे च; D₈ कुतो वेदे. — ^c) K₁ संबन्धः; D_{4.1} 'धं; D₇ 'धि (for संबन्धः). — ^d) K₄ corrupt. B₆ (marg.)₉ G₂ सह (for इह).

125 ^a) T₂ G₁ सूर्यान् (for [आ]दित्यान्). Das. a₁ मणिश्च (for मणेश्च). V₁ Bo. 6-9 Das. a₁ D_{1.1} n₄ D₈ D_{2.8} चापि (for चैव). K₆ यथादित्यान्मणेश्चापि; D₇ यथा सूर्यान्मणेश्च चैव (sic); T₁ G_{3.6} यथा सूर्याश्च किरणः. ☞ C₃: मणेः सूर्यकान्तात्, सूर्यकान्तप्रतिफलितादित्यकिरणात् । ☞ — ^b) K₆ वीरुह्यः; V₁ मरुह्यश्च; D_{4.1} विरुह्यश्च; D_{1.1} वीरुह्यश्च; D₇ T₁ G_{1.8.6} काष्ठेभ्यश्च; G₂ वीरुह्यश्च (for 'ह्यश्च). V₁ B₆ चापि (for चैव). T₂ पादकः (for पावकः). ☞ C_n: वीरुह्यः, मन्थनादिना । ☞ — ^c) K₆ V₁ Bo. 6-9 D_{1.1} n₄ D_{8.2} D_{2.8.5.8} जायति; K₇ D₆ जायति; B₆ (marg.) D_{3.8} a₁ D_{1.1} T₁ G_{1.8.6} M_{1.5-7} जायति (for भवति). D_{1.1} D_{4.1} एव (for एवं). K_{1.2.4.7} D_{4.9} G₂ समुद्रयात् (for 'दयात्). — ^d) D₇ T₁ G_{3.6} कालानाम्; M_{1.7} केवला (for कलानाम्). Ś₁ K_{1.2.4} G₂ इव; Das D_{1.1} n₄ D₈ D_{2.8.8} C_n (gloss: इवशब्दोऽनर्थकः पादपूरणार्थः) इव; D₇ T₁ G_{1.8.6} इह (for अपि).

126 ^a) K₇ अपि (for अनु). — D₆ (marg.) editions read 126^{ad} twice. — ^c) ☞ C_n: केचिदिह मध्यममर्धं न पठन्ति । ☞ — ^d) K₆ तपस्यसि (for न पश्यसि). D₈ editions (all first time) यथा त्वमनुपश्यसि. — K₁ om. (hapl.) 126^{ef}. — ^e) K₂ D_{4.9} यथात्मनि; G₂ न ह्यात्मनि (for यथा'). — ^f) V₁ B₇ D_{1.1} M₇ अध्यवस्यति; D_{4.1} 'मस्यसि; D_{1.1} 'वस्य हि (for 'वस्यसि). K₆ समतामध्यवस्यति. ☞ C₃: सर्वभूतेष्वेवात्मन एकत्वादयं प्रश्नः अनुपपन्न इत्यर्थः । ☞

127 ^a) Ś₁ K_{1.9} G₂ अथ वा; K₇ D_{4.9} अथ त्वं; D_{1.1} प्रथमां; M_{1.5-7} अथ मा (for अथ मां). D₇ T₁ G_{1.8.6} transp. कासि and कस्य, D_{4.1} कस्येति; D₆

C. 12.11979
B. 12.321(120).126
K. 12.325.127

अथ मां कासि कस्येति किमर्थमनुपृच्छसि ।

इदं मे स्यादिदं नेति द्वंद्वमुक्तस्य मैथिल ।

कासि कस्य कुतो वेति वचने किं प्रयोजनम् ॥ १२७

रिपौ मित्रेऽथ मध्यस्थे विजये संधिविग्रहे ।

कृतवान्यो महीपालः किं तस्मिन्मुक्तलक्षणम् ॥ १२८

त्रिवर्गे सप्तधा व्यक्तं यो न वेदेह कर्मसु

कस्यासि; M₁.१ तस्येति (for क'). —^a) D₄ सादिनं (for स्यादिदं). K₁ वेति; K₂ नीति; D₂ मेति; D₇ चेति (for नेति). —^d) M₁.५-१ द्वंद्वे (for द्वंद्वै). B₈ (marg. as in text) युक्तस्य (for सु). K₆ मैथिलः; D₇ T G₁.२.६ देहिनाः (for मैथिल). — K₇ om. 127^a-129^a. —^e) D₄ कापि (for कासि). D₅ कासि (for कस्य). —^f) K₄.६ V₁ Bo.६-९ D₂.२४ D₁.१४ D₂.२.३ वचनैः (for 'ने').

128 K₇ om. 128 (cf. v. l. 127). —^a) K₆ V₁ D₂ T₁ M₅ मित्रे च; D₂.२४ D₄ मित्रेव (for मित्रेऽथ). —^b) D₂ -विग्रहं. —^c) Bo.३ D₄.१.९ T G₁.२.६ M₁.५-१ कृतवान् (for कृत). S₁ K₁.४ यन् (for यो). V₁ Bo.६.१.९ D₂ D₁.१४ D₂.२.५.१-९ T G₁.२.६ M₁.५-१ महीपालः; D₄ महीपाल (for मही). ☞ Cs: इत्यादिपदार्थेषु यस्त्वं विशेषं कृतवान् । ☞ —^d) G₂ किं तु स्यां; M₁.५.६ किं त्वस्मिन् (for किं त'). S₁ K₁.२.४ किं तन्मुक्तस्य लक्षणं.

129 K₇ om. 129 (cf. v. l. 127). D₆ om. (hapl.) 129. G₁ om. (hapl.) 129-130. —^a) K₆ D₂ त्रिवर्गः; B₉.९ D₁ D₂ D₂.५.१.९ T G₁.२.६ M₁.५-१ Cs 'र्ग' (for 'र्ग'). S₁ K₁.२.४ सप्त वा (for सप्तधा). K₆ B₉ (marg. as in text). १.९ D₂.२४ G₂ Cv न्यस्तः; D₄.१ T G₂.६ M₇ व्यस्तं (for व्यक्तं). ☞ Cn: धर्मः अर्थः काम इत्यसंकीर्णः, धर्मार्थयोः धर्मकामयोः कामार्थ-योश्च संकीर्णं द्विकाश्च; धर्मार्थकामानां त्रिसंकीर्णश्च एक इति सप्तधा ॥ Cs: त्रिवर्गं वातपितृश्वेत्यवर्गं, सप्तधा त्वज्जा-समेदोऽस्थिमज्जाशुक्ररूपेण, व्यक्तं न्यस्तम् । यद्वा सप्तधा कर्मसु, सप्तप्रकारेषु कर्मसु, दानाध्ययनयागानि त्रीणि कर्माणि त्रैवर्णिक-साधारणानि, चत्वारि चतुर्णां वर्णानामसाधारण्येन विहितानि ॥ Cv: त्रिवर्गे सप्तधा न्यस्तम् । सप्तधा कर्मसु, अग्निष्टोमादि-सप्तकतुरूपकर्मसु । ☞ —^b) K₂ यो नो; D₄ D₄.१ ये न (for यो न). K₁ देवेह; B₉ वेदेहु; D₂ D₄.१ वेदेह (for वे'). —^c) D₇ संभवोन्यस्य; T₁ G₂.६ संभवान्यस्य; T₂ संगमान्यस्य (for 'वान्यस्य'). V₁ B₈ D₁.१४ D₂.३ त्रिवर्गेण; G₂ 'र्गेषु' (for 'र्गं च'). ☞ Cs:

सङ्गवान्यस्त्रिवर्गे च किं तस्मिन्मुक्तलक्षणम् ॥ १२९

प्रिये चैवाप्रिये चैव दुर्बले बलवत्यपि ।

यस्य नास्ति समं चक्षुः किं तस्मिन्मुक्तलक्षणम् ॥ १३०

तदमुक्तस्य ते मोक्षे योऽभिमानो भवेन्नृप ।

सुहृद्भिः स निवार्यस्ते विचित्तस्येव भेषजैः ॥ १३१

तानि तान्यनुसंदश्य सङ्गस्थानान्यरिंदम ।

त्रिवर्गे, धर्मार्थकामे । ☞ —^a) S₁ K₁.२.४ किं तन्मुक्तस्य लक्षणं.

130 G₁ om. 130 (cf. v. l. 129). S₁ K₁.२.४ D₅.१ om. (hapl.) 130. —^a) T₁ G₂.६ वापि (for चैव). D₄ वै च (for चैव). V₁ Bo.१ D₁.१४ D₂.१.३ प्रिये वाप्यप्रिये वा (D₁ चा) पि.

131 D₆ om. (hapl.) 131-132. D₇ T G₁.२.६ transp. 131 and 132. —^a) K₆ V₁ Bo.६.३ (marg.) D₂.२४ D₁.१४ D₂.२.३ अयुक्तस्य (for अयु). D₂.२४ D₄ मोक्षो (for मोक्षे). G₂ ददन्मुक्तस्य ते मोक्षे. —^b) K₆.१ V₁ Bo.६.१.३ (marg. as in text). D₄ D₁.१४ D₂.२.३ G₁.२ M₁.५-१ सं; D₇ T₁ G₂.६ सु (for स). B₉ G₂ निवार्य (for 'यस्य'). —^c) K₁ विवित्तस्य; K₄ विचित्तस्य; K₆ Bo.१.३ (marg.) D₂.२४ विवित्तस्य; V₁ B₉.९ D₁.१४ D₂.२.३.३ T₁ G₂.६ Cu (gloss: अपृथक्कीलस्य) [s] विरक्तस्य; B₈ (orig.) [s] विवित्तस्य; D₇ T₁ G₁ [s] विमुक्तस्य; G₂ [s] विरक्तस्य; M₁.५-१ [s] रागस्यास्य; Cap विरक्तस्य (for विचित्तस्य). D₂ [ह]ह; G₂ M₁.५-१ [ए]व (for [ह]व). K₄.६ V₁ Bo.६.१.९ D₂.२४ D₁.१४ D₂.२.३.३.३ T G₁.२.६ भेषजं (for 'जै'). K₇ D₄ विचित्तमथ भेषजं; ☞ Ca: कामादिसङ्गमनसः यथा भेषजं सुहृद्भिर्निवार्यते, विपरीतफलत्वात् ॥ Cs: विरक्तस्य, देहस्थितिमनिच्छतो यथा भेषजम् । ☞

132 D₆ om. 132 (cf. v. l. 131). D₇ T G₁.२.६ transp. 131 and 132. —^a) D₂ om. तानि. K₆ V₁ Bo.६-९ D₂.२४ D₁.१४ D₂.२.३ तु संचित्य; D₂ lacuna; D₅ [उ]पसंस्पृश्य (for [अ]नुसंदश्य). —^b) K₇ D₄.६ मैथिल (for [अ]रिंदम). —^c) K₆ B₉.१.३ (marg. as in text) D₂ G₁ संपश्यन्; K₇ D₄.१ T₁ G₂.२.६ M₁.५-१ Cs (gloss: विचार्य) संपश्यन्; B₉ संस्पृश्यन्; T₂ संपर्कात् (for संपश्येत्). —^d) K₆ Bo.३ D₁.१४ D₂.२.३ Cs. n अन्यन्; B₉.१ D₂.२४ D₇ जस्मिन्; T₂ G₁ स्वस्मिन्; M₁.५-१ त्वस्मिन् (for त'). K₁.२ सुकुलक्षणं (sic) (for सुक्त'). ☞ Ca (reading किम-

आत्मनात्मनि संपश्येत्किं तस्मिन्मुक्तलक्षणम् ॥ १३२
इमान्यन्यानि सूक्ष्माणि मोक्षमाश्रित्य कानिचित् ।
चतुरङ्गप्रवृत्तानि सङ्गस्थानानि मे शृणु ॥ १३३
य इमां पृथिवीं कृत्स्नामेकच्छत्रां प्रशस्ति ह ।
एकमेव स वै राजा पुरमध्यावसत्युत ॥ १३४
तत्पुरे चैकमेवास्व गृहं यदधितिष्ठति ।
गृहे शयनमप्येकं निशायां यत्र लीयते ॥ १३५
शय्यार्थं तस्य चाप्यत्र स्त्रीपूर्वमधितिष्ठति ।

तदनेन प्रसङ्गेन फलेनैवेह युज्यते ॥ १३६
एवमेवोपभोगेषु भोजनाच्छादनेषु च ।
गुणेषु परिमेषु निग्रहानुग्रहौ प्रति ॥ १३७
परतत्रः सदा राजा स्वल्पे सोऽपि प्रसज्यते ।
संधिविग्रहयोगे च कुतो राज्ञः स्वतन्त्रता ॥ १३८
स्त्रीषु क्रीडाविहारेषु नित्यमस्यास्वतन्त्रता ।
मन्त्रे चामात्यसमितौ कुत एव स्वतन्त्रता ॥ १३९
यदा त्वाज्ञापयत्यन्यांस्तदास्योक्ता स्वतन्त्रता ।

C. 12.11992
B. 12.321[20].140
K. 12.325.141

न्यन्) : आत्मन्येव संपश्येत् तु बहिः । आत्मक्रीड आत्मरतिश्च
यः स एव मुक्त इत्यर्थः ॥ ❀

133 °) K₂ ६ इमान्येता (K₆ 'नन्या) नि. K₇ D₄ ९
सूक्ष्माणि; D₈₁ सूक्ष्मानि. — °) D₈₁ G₁ केनचित्;
D₇ G₈ कानि च (for कानिचित्). — °) G₁ सांग-
(for सङ्ग). ❀ Ca: हस्यादिचतुरङ्गं बलमुद्दिश्य समता-
तिरेकाभिमानफलानि शृणु ॥ Cn: चतुर्वङ्गेषु शयनोपभोग-
भोजनाच्छादनेषु प्रवृत्तानि सङ्गस्थानानि पृथिव्यादीनि ॥ ❀

134 °) G₂ M₁ 5-7 इमां यः (M₇ यां) (by transp.).
— °) K₄ एकच्छत्रा; K₆ 'चक्रां; M₇ 'च्छत्रां. K₆ 7
Bo. 7. ९ Das. 44 D₄ 7. ९ T G₁ 3. ९ हि (for ह). — °) K₄ 6. 7 Bo. 6-९ Das. 44 D₈₁ n₄ D₈ D₂-5. 7-९ एक
(for एकम्). G₂ राजन् (for राजा). — °) K₁
अभ्यावसति; K₂ B₉ अस्या (for अष्ट्या). D₄₄ पुर-
मध्यावसत्युत; D₇ पुरमध्यावसत्कृती; G₈ पुरीमध्यवस-
त्युत.

135 °) K₁ तत्पुरे (for तत्पुरे). B₉ चैक (for
चैकम्). G₂ एकाग्रे (for एवास्व). D₄₄ तत्पुरे चैकवा-
सस्य. — °) G₂ ग्राहयेद् (for गृहं यद्). D₈ अपि
(for अवि). — K₁ repeats 135^{ed} after 136^{ed}.
D₈ reads 135^{ed}-136^{ed} on marg. — °) D₈ एकं
(for एकं). Śi K₁ (both times). 2. 4 गृहे शय्या तद-
प्येका. — °) D₄₄ निशाया. K₂ B₈ (marg.) तत्र
(for यत्र). K₆ निशायौ नीयते सदा.

136 D₈ reads 136^{ed} on marg. — °) B₈ (marg.)
सजायं; D₇ शय्यार्थं (for 'र्थं). G₂ M₁ 5-7 चैव (for
चापि). B₉ [अ]स्य (for [अ]त्र). K₆ Das 44 शय्यार्थं
तत्र चाप्यस्य. — °) M₁ 5-7 इयर्थम् (for स्त्रीपूर्वम्).
D₈₄ तिष्ठती. — After 136^{ed}, K₁ repeats 135^{ed}.
— °) D₄₄ तदनेन; G₂ M₁ 5-7 स तेनैव. — °) Śi
K₁ 2. 4 V₁ B₈ बलेनैव; K₆ Bo. ९ Das. 44

(for 'नैव). D₇ T₁ G₈ ६ बलेन (for कं). D₇ T
G₁-2. ६ M₁ 5-7 [अ]प्येन (for [ए]वेह).

137 K₆ om. 137. K₇ reads 137^{ed} twice. — °)
D₄ एकम् (for एवम्). — °) D₈ भोजनाच्छादनादिषु.
— °) B₉ गुणैः स्वः; D₈₄ गुणेषु (for गुं). K₂ परमो
ये च; K₇ V₁ B₉ Das. 44 D₄ 5. 7. ९ T G₁-2. ६ M₁
5-7 [अ]परिमेषु (for परि). — °) K₄ 7 V₁ Bo. 6-९
Das. 44 D₈₁ n₄ D₈ D₂-5. 8. ९ G₂ M₁ 5-7 निग्रहानुग्रहं
प्र (B₈ 7. ९ Das. 44 G₂ M₁ 5-7 'हान्प्र')ति.

138 °) K₁ परतन्त्राः (for 'त्रः). — °) K₇ D₄ ९
स्वल्पेशोपि; V₁ B₈ D₄₄ 'वपि; G₂ सांत्वेनापि (for
स्वल्पे सोऽपि). K₇ B₈ D₄ ९ T₂ G₁ 2 प्रयुज्यते; V₁
प्रसज्यति; M₁ 5-7 प्रसज्यते (for 'जते). — °) D₈
याने (for -योगे). — °) K₁ स्वतन्त्रता; K₂ 'तां.

139 K₁ D₈ om. (hapl.) 139. Das. 44 om. (hapl.)
139^{ed}. Śi K₂ 4 transp. 139^{ed} and 139^{ed}. V₁ reads
139^{ed} on marg. — °) D₇ अस्या; G₂ M₁ 5-7
अपि (for अस्य). D₈₂ स्वतन्त्रता (for [अ]स्व').
— K₇ om. (hapl.) 139^{ed}-140^{ed}. D₈₄ om. (hapl.)
139^{ed}. — °) D₈₁ वा (for च). D₇ T G₁-2. ६ M₁
5-7 सहिते (for -समितौ). K₂ मन्त्रे चामात्यसमितौ (by
metathesis). — °) B₉ 8 Das D₈₁ D₈ 2. 8 तस्य
(for एव).

140 K₇ om. 140^{ed} (cf. v. 1. 139). — °) M₁ ९
यदि (for यदा). K₆ सा; V₁ च; B₉ 5-९ Das. 44
D₈₁ n₄ D₈ D₂ 2. 5. 8 हि; D₄ 7. ९ T G₁ 2. ६ M₁ ९
[अ]पि (for तु). G₂ स यदाज्ञापयत्यन्यांसः; M₁ 7
यद्यप्याज्ञाप (M₇ 'व')यत्यन्यांसः. — °) K₆ V₁ Bo. 6-९
Das. 44 D₈₁ n₄ D₈ D₂-4. 8 T G₁ 2. ६ तत्र (for
तदा). K₆ [अ]स्ति (for [अ]स्य). G₈ निर्वन्त्रिता
(for स्वतन्त्रता). D₈ ९ तथाप्यस्यास्वतन्त्रता; G₂ तत्त-

C. 12.1.1992
B. 12.3.1.140
K. 12.325. 141

अवशः कार्यते तत्र तस्मिन्तस्मिन्गुणे स्थितः ॥ १४०

स्वप्तुकामो न लभते स्वप्तुं कार्याभिर्भिर्जनैः ।

शयने चाप्यनुज्ञातः सुप्त उत्थाप्यतेऽवशः ॥ १४१

स्नाह्यालभ पिब प्राश जुहुष्यशीन्यजेति च ।

वदस्व शृणु चापीति विवशः कार्यते परैः ॥ १४२

अभिगम्याभिगम्यैर्न याचन्ते सततं नराः ।

न चाप्युत्सहते दातुं विचरक्षी महाजनात् ॥ १४३

सोक्ता स्व'. — ') Dr (marg. as in text) अलवः ;
G1 अवशं (for 'शः'). Ds कारयेत् (for कार्यते). Das
त्रलस्व (for तत्र). — ') G2 om. the second तस्मिन्.
Ks Bo. 6. 7. 9 Das a4 Dn1. n4 Ds D2. 7. 5 8 क्षणे (for
गुणे).

141 ") K1 स्वस्तकामो ; Ks V1 Bo. 6. 7. 8 (marg.
as in text) Dn1. n4 Ds D7. 8. 7. 1. 8 T1 Gs. 6 स्वप्न-
कामो (for स्वप्नु'). — ') Ks सुप्तुं ; V1 Bs. 8 (marg.)
स्वप्नं ; M1. 5 (sup. lin. as in text). 6. 7 नित्यं (for
स्वप्तुं). — ') K1 Ds T G1. 8 6 चाभिः ; K2 Ds
(also) चापि ; Ks D4 वापि (for चापि). K1
अनुज्ञातः ; Ks उपज्ञातः (for अनु'). — ') K1 स्वप्ता ;
K2 स्वप्न ; Ks स्वप्न ; Ds1 स्वप्नम् (for सुप्त). Dr
T G1. 8 6 सदा (for अवशः).

142 ") Ks व्रीहिः ; K1 स्त्री हिः ; Br स्नाभिः ; Bo
स्नाहिः ; Das स्नाजिः ; Dn4 प्राहिः ; G2 स्नायि (for
स्नाहिः). Ś1 K1. 2 पच (for पिब). T3 G1 [अ]ज्ञान
(for प्राश). Dr T1 Gs. 6 स्नाह्याल (Gs 'ल' प तथा
ज्ञान. — ') Ks जुहाव ; T3 जुह्वाधि (for जुहुषि).
G1 अग्निः . K2. 4 यजेत (for 'ति'). Ks. 1 V1 Bo. 6-9
Das. a4 Dn1. n4 Ds D2-5. 8. 9 [अ]पि ; M1. 5-7 [अ]य
(for च). Dr T1 Gs. 6 जुहुष्यभि यजेरिति. — ')
Ks V1 Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D1. 8. 8 ब्रवीहि
(for वदस्व). K1 वा (for च). — ') Dr T1 Gs. 6
विविधं ; M1 विशवः (for विवशः).

143 ") Ś1 K1. 2 अभिगमनं ; Bo. 8 Dn1. n4 Ds
D2. 3. 5. 8 'गम्यैवं (for 'गम्यैतं). Dr T1 Gs. 6 अगम्य-
मभिगम्यैवं. — ') Ks V1 Bo. 6-9 Das a4 याचन्ति ; K1
याचते (for याचन्ते). Das नरः. — ') D4 वा (for
च). — ') K2. 4 विचरक्षी ; V1 Bs (marg. as in
text) वित्तं रक्षन् (for विचरक्षी). Ś1 (sup. lin. as in
text) K2. 4 म (K2 स) हाजवान् ; Bs Das. a4 Dn1. n4
Ds D2-5. 7. 8 G1. 2 'जनात् ; T1 Gs. 6 M1 5-7 'जने

दाने कोशक्षयो ह्यस्य वैरं चाप्यप्रयच्छतः ।

क्षणेनासोपवर्तन्ते दोषा वैराग्यकारकाः ॥ १४४

प्राज्ञाश्शूरास्तथैवाद्यानेकस्थानेऽपि शङ्कते ।

भयमप्यभये राज्ञो यैश्च नित्यमुपास्यते ॥ १४५

यदा चैते प्रद्रुष्यन्ति राजन्ये कीर्तिता मया ।

तदैवास्य भयं तेभ्यो जायते पश्य यादृशम् ॥ १४६

सर्वः स्वे स्वे गृहे राजा सर्वः स्वे स्वे गृहे गृही ।

(for 'जनात्)

144 ") K1 कोशक्षयो ; Ks कोषे क्षयो ; V1 Bo.
6-9 Das D2. 3. 5. 8 कोषक्षयो ; Das दोषक्षयो ; T3 कोश-
क्षये (for कोशक्षयो). Ks Bs (marg.) यस्य ; V1 Bo.
6. 7. 8 (orig.). 9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 [स]प्यस्य
(for ह्यस्य). — ') Ks. 1 V1 Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4
Ds D2-5. 7-9 T G1. 2. 6 चास्य (for चापि). Dn4 [अ]-
प्रयच्छतः ; Ds T3 G1 प्रयच्छतः (for [अ]प्र'). — ')
Ds. 5 प्र (for [उ]प्र'). Bs (marg. as in text) वर्धते
(for -वर्तन्ते). Dr क्षणेनान्योपवर्तते. — ') Bs (marg.
as in text) कोषे (for दोषा). K1 Ds -कारकः (for
'का'). K1 Ds. 9 दोषा वैरादिकारिताः.

145 ") Dr T G1-3. 6 अन्यान् (for आद्यान्). — ')
K1 Bs-8 Das. a4 Ds. 4. 6 T G1 -स्थानपि ; G2 -स्थानान्वि-
; M1. 6-7 स्थाने वि- (for -स्थानेऽपि). Ks संकते (for
शङ्कते). Dr Gs. 6 एकस्थानविशङ्कते. — ') Ks Das
अभयो (for 'ये'). Ks V1 Bs (marg. as in text) राज्ञो
(for राज्ञो). Dr T G1-3. 6 M1. 6-7 अभयेपि (Dr T1
Gs. 6 'ये च' भयं राज्ञो. — ') Ś1 K1. 2. 4 नायम्
(for नित्यम्). Ks उपासते.

146 ") Bo Ds1 Ds यथा ; Das. a4 Dn1. n4 Ds2
D2. 8 तथा (for यदा). Ś1 K1. 2. 4 यदा (K1 यश्च)
चैतेषु बुध्यन्ति (Ks 'ते'). — ') K1 Ds. 9 transp. राजन्
and ये. Das कीर्तितं ; Dn4 'तो (for 'ता'). — ')
Ks Bs (marg.). 8 Dn1. n4 Ds D2. 8 T3 तथैव ; Br
Ds. 1 T1 Gs. 6 तदेव (for तदैव). K2 [अ]पि (for [अ]-
स्य). K1 भये (for भयं). — ') Ks Bo. 6. 9 Das. a4
यस्य (for पश्य). K1 Ds तादृशं ; Dn1 यादृशे ; T1
Gs तादृशे (for या').

147 ") K1 Das T3 G1. 2 M1 सर्वस्वे (for सर्वः
स्वे). K4 स्वमे ; K1 स्वेः स्वेः ; G1 (sup. lin. as in
text) स्वे च (for स्वे स्वे). G2 गुणो राजन् ; M1 गृहे
राज्ञा. — ') K1 सर्वाः (for 'वै'). G1 सर्वस्वे (for

निग्रहानुग्रहौ कुर्वन्तुल्यो जनक राजभिः ॥ १४७
पुत्रा दारास्तथैवात्मा कोशो मित्राणि संचयः ।
परैः साधारणा ह्येते तैस्तैरेवास्व हेतुभिः ॥ १४८
हतो देशः पुरं दग्धं प्रधानः कुञ्जरो मृतः ।
लोकसाधारणेष्वेव मिथ्याज्ञानेन तप्यते ॥ १४९
अमुक्तो मानसैर्दुःखैरिच्छाद्वेषप्रियोद्भवैः ।
शिरोरोगादिभी रोगैस्तथैव विनिपातिभिः ॥ १५०
द्वंद्वैस्तैस्तेरुपहतः सर्वतः परिशङ्कितः ।

बहुप्रत्यर्थिकं राज्यमुपास्ते गणयन्निशाः ॥ १५१
तदल्पसुखमत्यर्थं बहुदुःखमसारवत् ।
को राज्यमभिपद्येत प्राप्य चोपशमं लभेत् ॥ १५२
ममेदमिति यच्चेदं पुरं राष्ट्रं च मन्यसे ।
बलं कोशममात्यांश्च कस्यैतानि न वा नृप ॥ १५३
मित्रामात्यं पुरं राष्ट्रं दण्डः कोशो महीपतिः ।
सप्ताङ्गश्चक्रसंघातो राज्यमित्युच्यते नृप ॥ १५४
सप्ताङ्गस्यास्य राज्यस्य त्रिदण्डस्येव तिष्ठतः ।

C.12.12C07
B.12.221[20].155
K.12.325.156

सर्वः स्वे). Gs. ६ गृही (for गृहे). K7 दंडान्कुर्वन्गृहे
गृही. — °) K4. ६ V1 Bo ६-९ Das. 44 Dn1. n4 Ds
D2. 3. 5. 8 M1. 5-7 निग्रहानुग्रहान् (V1 Ds 'ग्रहं; M1.
६-७ 'ग्रहे) (for 'नुग्रहौ). B6 (marg. as in text)
पूर्वस्व (for कुर्वस्व). — °) Ś1 K1. 2 G2 तुल्यौ (for
तुल्यो).

148 Da4 om. (hapl.) 148. — °) K6. 7 V1 Bo
Dn1. n4 Ds T2 G6 M1. 5-7 पुत्र- (for पुत्रा). — °)
K6 V1 Bo. 6-9 Das Dn2 D2. 3. 8 कोषो; M1 कोशो
(for कोशो). — °) Ś1 K1. 2 एते (for ह्येते).

149 B6 om. 149^{ab}. — °) Ś1 K2 4 हतो (for
हतो). K1 परं; Ds बलं (for पुरं). K6 दिग्धं (for
दग्धं). — °) K7 कुञ्जरा. K7 मृता; D1 T G1-3. 6
M1. 5-7 हतः (for मृतः). — °) Das. 44 Dn4 लोक-
साधारणेष्वेव.

150 °) K7 आमुक्तौ; V1 सुमुक्तौ; B7. 9 Dn4
अमुक्तौ; Ds अमुक्तैर् (for 'क्तौ). — °) K6. 7 V1
Bo. 6-9 Das. 44 Dn1 Ds D2-3. 8. 9 अयोद्भवैः; Dn4 Ds
अवो; M1. ६ ७ 'द्वियो' (for 'प्रियो'). — °) G2 लिंग-
(for शिरो). Bo. 6. 7 Das 44 'रोगार्तिभी' (for 'दिभी').
— °) Da4 तथैव (for तथैव). K4. 7 D4. 5. 9 [अ]भि-
(Ds 'ति' निपातिभिः; K6 V1 Das. 44 [अ]भिनियन्तुभिः
(V1 'तः'); Bo Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 [अ]भिमन्त्रिभिः
(Dn1 'तः'); B6-9 [अ]भिनिहन्तुभिः (for विनिपातिभिः).

151 °) Da4 Ds1 om. (hapl.) the second लै. Ds
अभिहतः; D1 नृप हतः; M1. 7 उपमृतः (for 'हतः').
— °) K6 पूर्वतः (for 'स्व'). — °) Da4 M6 प्रत्या-
(M6 'त्यर्थकं (for 'प्रत्यर्थिकं). D1 T G1-3. 6 बहुभिः
प्रार्थितं राज्यम्. — °) K4 गजयन् (for गण'). K6
Ds उपास्ते गणयन्ति सा (Ds च).

152 G1 om 152^{ab}. — °) Dn4 अक्षसुखम्; Ds

अल्पं सुखम् (for अल्पसु'). Ś1 (orig.) K1. 2. 4 अन्यार्थं
(for अत्यर्थं). — °) G2. 6 असारकं (for 'रवत्). D1
T G6 बहुदुःखं भ (T2 'खम)यंकरं. — After 152^{ab},
K6. 7 Dn1. n4 Ds D2-5. 8. 9 ins.:

785* तृणाग्निज्वलनप्रख्यं फेनबहुदुदसंनिभम् ।

— °) K6 को वा राज्यमभिपद्येत; Ds को राज्यमाभि-
पत्येन. — °) Ś1 K1. 2. 4 G1 वोपशमं; K7 D4. 9 नोपं;
Da4 नोशमलं; T1 वोपभयं (for चोपशमं). B6
(marg.) नयेत्; G2 भवेत् (for लभेत्).

153 °) K7 Ds. 5. 9 अपि (for इति). — °) D1
T2 G1. 8 पर- (for पुरं). V1 Ds राज्यं (for राष्ट्रं).
— °) K6 V1 Bo. 6-9 Das. 44 Dn4 Ds1 D2. 3. 5. 8
कोषम् (for कोशम्). Ś1 K1. 2. 4 च राज्यं (K1 'ज्ये');
Dn1. n4 अमात्याश्च (for 'रयांश्च). D1 बलकोशममात्याश्च.
— °) Da4 नराधिप (for न वा नृप).

154 K7 om. (hapl.) 154. — °) K1. 2 मित्रामाभ्यां
(sic); K4 'प्रत्यं; Dn1. n4 Ds2 Ds T1 G2 'मात्य-
D1 G2. 5 'मित्रं (for 'मात्यं). — °) Ś1 K1. 2 Da4
Ds Ds. 7 T G1-3. 6 दंड-; M1. 5. 6 दंडं (for दण्डः).
K1 D1 T G1. 3. 6 'कोशौ; V1 Bo. 6-9 Das. 44 Ds1
D2. 8 कोषो (for कोशो). K6 महीपतिः; T2 'ते.
— Bo. 9 Das. 44 Dn1. n4 D2. 3. 8 Cu Cal. Bom.
ed. om. (hapl.) 154^{ed}; V1 reads the same on
marg. — °) V1 B7. 8 D1 T G1. 3. 6 Kumbh. ed.
चैव; M1. 5-7 चात्र (for चक्र-). V1 T1 G2. 6 संख्यातो;
G2 संवादे (for 'संघातो). K6 सप्ताङ्गस्यास्य संघातो.
— °) K2 D4 उच्यते (for उच्यते). V1 बुधैः (for
नृप). B6-8 राज्यमित्यभिधीयते.

155 G2 reads 155-156 twice. K6 om. (hapl.)
155^{ab}. — °) Ś1 K1. 2. 4 [ए]व (for [अ]स्व). K7 Dn4
राजस्य. B1 सप्ताङ्गश्चैव राज्यस्य. — °) K1 [स]धिकाः;

C.12.12007
B.12.22(120).1
K.12.325.156

गुणतोऽधिकः

तेषु तेषु हि कालेषु तत्तदङ्गं विशिष्यते
येन यत्सिध्यते कार्यं तत्प्राधान्याय कल्पते ॥ १५६
सप्ताङ्गश्चापि संघातस्त्रयश्चान्ये नृपोत्तम ।
संभूय दशवर्गोऽयं भुङ्क्ते राज्यं हि राजवत् ॥ १५७
यश्च राजा महोत्साहः क्षत्रधर्मरतो भवेत् ।
स तुष्येद्दशभागेन ततस्त्वन्यो दशवैरैः ॥ १५८
नास्त्यसाधारणो राजा नास्ति राज्यमराजकम् ।
राज्येऽसति कुतो धर्मो धर्मेऽसति कुतः परम् ॥ १५९

K१ नृपः D० नृपः.

156 For the repetition in G₂, cf. v. l. 155. — ^a) G₂ (both times) तेन (for the first तेषु). K₆ त्रिः; D_{as}. 44 [ह]हि (for हि). — ^b) M₁ सत् (for तत्). D_{n1} सद्गते. D₅ विशां पते; G₁ विशोष्यते; M₁ 5-7 विधी-
यते. — ^c) D₈₁ साध्यते (for सिध्यते). — ^d) K₁ D₄ 9 प्राधान्येन; D₄ 7 T G₁ 8 8 प्रधानाय (for प्राधा-
न्याय). G₂ (both times) तथाथान्याय कल्पते (sic);
M₁ 1-7 प्राधान्याय प्रक'.

157 ^a) K₆ V₁ Bo. 6-9 D_{as}. 44 D_{n1}. 44 D₈ D₂ 8 8
T₁ चैव; M₁ 5-7 चात्र (for चापि). K₁ 2 संगतस्
(for संघा'). G₂ सप्तानां चात्र संघातस्. — ^b) G₁
स्त्रियश्च (for त्रयश्च). K₁ चान्य- (for चान्ये). D_{as}
नृपोत्तमः; T₁ G₁ 'त्तमाः. ☞ Ca: त्रयः, दूतयुवराजपुरो-
हिताः ॥ Cn: उदयवृद्धिक्षयस्थानाख्या नीतिशास्त्रोक्ताः ॥ Cv:
त्रिवर्गाः ॥ ☞ — ^c) Śi K₁ 2. 4 यस्त्वयोदशवर्गोऽयं. — ^d)
K₁ भुङ्क्ते; G₂ कुह (for भुङ्क्ते). D_{as} राजवान्; D₂
G₂ राज्यवत्.

158 ^a) B₆ स; T₂ G₁ तु (for च). G₂ महो-
त्साहं. — ^b) K₂ क्षत्रधर्मो. K₆ V₁ Bo. 8 9 D_{n1}. 44
D₈ D₂ 8 8 G₂ 8 M₁ 'धर्मे' (for 'धर्म'). K₄ रता
(for रतो). — ^c) K₁ सातुष्येद्; D₈₁ संतुष्येद्;
D₈₂ स तुष्येद्; G₂ lacuna (for स तुष्ये'). — ^d)
Śi K₁ 2. 4 7 D₄ 9 अन्वैरै; Bo M₁ 5-7 त्वन्ये (for
त्वन्यो). K₂ व्यशावरैः (sic); V₁ दशवैरैः; D₁
'वरैः; T G₁ 8 8 'परैः; G₂ 'मैरैः (for 'वरैः).

159 ^a) K₁ 6 D_{as} असाधारणे. T₂ G₁ राजन् (for
राजा). M₁ नात्य साधारणो राजा. ☞ Ca: असाधारणः,
सर्वप्रजासु विषमवृत्तिः ॥ ☞ — ^b) K₁ D₄ 9 राट्टम् (for
राज्यम्). D_{as} अकारकं (for अराजकम्)

योऽप्यत्र परमो धर्मः पवित्रं राजराज्ययोः ।
पृथिवी दक्षिणा यस्य सोऽश्वमेधो न विद्यते ॥ १६०
साहमेतानि कर्माणि राज्यदुःखानि मैथिल ।
समर्था शतशो वक्तुमथ वापि सहस्रशः ॥ १६१
स्वदेहे नाभिषङ्गो मे कुतः परपरिग्रहे ।
न मामेवंविधां मुक्तामीदृशं वक्तुमर्हसि ॥ १६२
ननु नाम त्वया मोक्षः कृत्स्नः पञ्चशिखाच्छ्रुतः ।
सोपायः सोपनिषदः सोपासङ्गः सनिश्चयः ॥ १६३
तस्य ते मुक्तसङ्गस्य पाशानाक्रम्य तिष्ठतः ।

160 ^a) D_{as} योगात्रः; D₁ यो ह्यत्र; T₂ (sup.
lin.) G₁ योमुत्र (for योऽप्यत्र). — ^b) Śi K₁ 2
पवित्रो (for 'त्र'). K₄ D₈ राज्यराज्ययोः; K₆ 7 Bo
D_{n1}. 44 D₈ D₂ 4 7-9 T₁ G₂ 6 राज्यराजयोः (for
राजराज्ययोः). — ^c) V₁ B₆ D_{n1}. 44 G₂ [5] श्वमेधे (for
'मेधो'). K₆ V₁ Bo. 6-9 D_{as}. 44 D_{n1}. 44 D₈ D₂ 8 8 9
युज्यते; D₁ मोदते; G₂ विदति (for विद्यते). ☞ Ca:
न विद्यते, स्वादशेष्येकदेशाधिपतिषु ॥ ☞

161 ^a) D₁ सोहम्; G₂ अहम् (for साहम्).
— ^b) K₄ 6 7 V₁ B₁ D_{n1}. 44 D₈ D₂ 5 8 9 T G₁ 3 6
राजः; Bo. 6 8 9 D_{as}. 44 राजन्; M₁ 5-7 राज्ये (for
राज्य). — ^c) K₆ समर्थाः; D_{n1} 'र्थैः. K₁ समर्था
शतशस्यम् (sic). — ^d) K₁ D₈ सहस्रशः (for 'स्रशः).

162 ^a) K₁ स्वे देहे; Bo सदेहे. V₁ Bo D_{n1}. 44
D₈ D₂ G₂ नाभिसंगो (for 'वङ्गो). D₈ स्वधर्मणाभिषंगो
मे. — ^b) D_{as}. 44 कुतः परमविग्रहे. — ^c) D_{as} D₁
G₂ पूर्वविधा (for 'विधां). K₁ B₆ D_{as}. 44 D_{n1}. 44
D₈ D₂ 8 8 युक्ताम् (for मुक्ताम्). — ^d) M₁ ईदृशो.

163 ^a) B₆ अनु; D₈ न तु; G₂ न हि (for
ननु). — ^b) D_{as} कृष्ण- (for कृत्स्नः). K₁ 2 4 G
पञ्चशिखः (for 'शिखात्). G₂ श्रृणु (for श्रुतः). — ^c)
K₂ सापायः (sic); D_{as} lacuna; D_{as} D₄ G₂ सापाय
(for सो'). ☞ Cn: उपायो निदिच्यासनम् ॥ ☞ — ^d)
K₁ 7 D₄ 9 सांगोपांगः; K₂ D_{as} G₂ M₁ 6 7 सोपसंगः
G₂ सोपः संगः (for सोपासङ्गः). ☞ Ca: सोपास
योगोपाङ्गानि ॥ Cn: उपासङ्गो ध्यानाङ्गानि यमादीनि
निश्चयः, ब्रह्मात्मैकत्वानुभवः ॥ ☞

164 ^a) D_{as} तु (for ते). — ^b) M₆ आक्राम
— ^c) D₁ क्वाभविषु (for क्वाभ'), Śi K₁ 2 4 विशोरे

छत्रादिषु विशेषेषु कथं सङ्गः पुनर्नृप ॥ १६४
श्रुतं ते न श्रुतं मन्ये मिथ्या वापि श्रुतं श्रुतम् ।
अथ वा श्रुतसंकाशं श्रुतमन्यच्छ्रुतं त्वया ॥ १६५
अथापीमासु संज्ञासु लौकिकीषु प्रतिष्ठसि ।
अभिषङ्गावरोधाम्नां बद्धस्त्वं प्राकृतो यथा ॥ १६६
सत्त्वेनानुपवेशो हि योऽयं त्वयि कृतो मया ।
किं तवापकृतं तत्र यदि मुक्तोऽसि सर्वतः ॥ १६७
नियमो ह्येष धर्मेषु यतीनां शून्यवासिता ।

(for 'षेषु). —^d) K₆ Bo Dn₁ n₄ D₈ D₂. s. 8
transp. कथं and पुनः.

165 ^a) Dn₄ च (for न). —^b) K₁. 6 Bo. 8 (orig.;
marg. as in text) Dn₁. n₄ D₈ D₂. s. 8 सृष्टा (for
मिथ्या). K₇ V₁ Br-9 Da₃. a₁ D₁ D₁. 9 T₁ चापि;
G₂ [ए]वापि (for वापि). —^c) K₆ -संकाशं. D₇
श्रुतं चाश्रुतसंकाशं. ☞ Cn: श्रुतसंकाशं, शास्त्राभासरू-
पम् । ☞ —^d) K₁ अन्यः (for अन्यत्). Da₄ मया
(for त्वया).

166 ^a) Ś₁ K₁. 3 तथा (for अथ). K₇ D₁. 9 अर्वा-
चीनासु संज्ञासु; G₂ अयापीमान्यः सं. —^b) Da₃. a₁
लौकिकीषु (for 'कीषु). K₄ Dn₁. n₄ D₈ D₂. s. 7. 8 T
G₁ 8. 6 प्रतिष्ठसे; K₆ 'ष्ठिषु; Da₄ 'ष्ठि (for 'ष्ठसि).
G₂ लौकिकीषु प्रतिविष्ठसि. —^c) K₁ Bo. 6 Dn₄ D₈ D₂.
s. 8 G₂ अभिसंज्ञा (K₁ 'ज्ञां; D₈ 'संज्ञा; D₂ 'विज्ञा)-
व (D₈ 'घ) रोधाभ्यां; K₂ D₇ 'संज्ञाय (D₇ 'प-') रो'.
—^d) K₄ वधस्; K₇ विद्धस्; D₇ T₁ G₂. 6 शुद्धस्
(for बद्धस्). K₁ M₇ प्रकृतो; Dn₄ प्रावृत्तो.

167 ^a) K₁ [अ]तः; Dn₄ हि (for [अ]नु).
—^b) M₁. 5-7 मम (for मया). —^c) K₄ D₇ T₁
G₂. 6 अपि (for अप-). Dn₄ किं तवापकृतं तत्र; G₁
'वाप्रकृतिं तत्र. —^d) M₁. 7 हि (for स्ति). K₆ V₁
Bo. 6-9 Da₃. a₁ Dn₁. n₄ D₈ D₂. 8 सर्वज्ञः (for 'तः).

168 ^a) K₁ Br. 8 (marg. as in text). 9 Dn₁. n₄
D₈ M₅ ह्येषु; Da₃ ह्यस्य; Da₄ ह्यसि (for ह्येष). Br
सर्वेषु; Bo Dn₁. n₄ D₈ D₂. 5 T₁ G₂ धर्मेषु (for धर्मेषु).
—^b) Dn₁ पतीनां (for य). K₇ सत्य-; Dn₁ D₂. s. 8
वन्ध-; D₈ वन- (for शून्य-). K₇ -वासितां; G₂
-वासिनां; M₁. 5. 6 -सेविता (for -वासिता). M₇ यती-
न्यन्याशून्यसेविता (sio). —^c) K₆ शून्यामविशयं यथा
च; Bo. 8 (marg). 9 Dn₁. n₄ D₈ D₂. s. 8. 8 G₂ शून्य-

शून्यमावासयन्त्या च मया किं कस्य दूषितम् ॥ १६८
न पाणिभ्यां न बाहुभ्यां पादोरुभ्यां न चानघ ।
न गात्रावयवैरन्यैः स्पृशामि त्वा नराधिप ॥ १६९
कुले महति जातेन हीमता दीर्घदर्शिना ।
नैतत्सदसि वक्तव्यं सद्वासद्वा मिथः कृतम् ॥ १७०
ब्राह्मणा गुरवश्चेमे तथामात्या गुरुत्तमाः ।
त्वं चाथ गुरुरप्येषामेवमन्योन्यगौरवम् ॥ १७१
तदेवमनुसंहस्य वाच्यावाच्यं परीक्षता ।

माविश (Bo D₈ G₂ 'वन्) यंत्या च. ☞ Cn: शून्यं, बोध-
शून्यं तव बुद्धिसत्त्वम् । ☞ —^d) K₆ तस्य; G₂ क-
(for कस्य). Dn₁ दूषणे (for दूषितम्).

169 ^b) T₂ पदोरुभ्यां (for पादो'). Ś₁ K₁. 2. 4
चोभयोः; K₇ D₁. 9 चानघ; T₁ G₁. 3 8 चाप्यहं (for
चानघ). G₂ न चोरुभ्यां कदाचन. —^c) Ś₁ K₁. 2. 4
चात्रावयवैर (for गात्रा'). —^d) K₄. 6. 7 V₁ Bo. 6-9
Da₃. a₁ Dn₁. n₄ D₈ D₂-5. 7-9 T₁ G₁. 8. 6 त्वां (for
त्वा).

170 ^a) M₁. 6. 7 काले (for कुले). T₂ जातीनां
(for जातेन). —^b) B₈ (marg. as in text) क्रीडता;
D₈ G₂ श्रीमता; D₇ T₁ G₂. 6 त्वया मां; T₂ धीमता
(for ह्ये'). K₁ -दर्शिना (for 'नार). —^d) Ś₁ K₁. 2
G₈ सदसद्वा (for सद्वासद्वा). K₆ सत्त्वावस्थानियः कृतं.

171 ^a) K₇ D₁. 5. 9 चैव; V₁ चेते (sio) (for
चेमे). —^b) K₆ यथा (for तथा). Ś₁ K₁. 2. 4 Da₃.
a₁ Dn₁. n₄ D₂. 2. 8 मान्या (for [अ]मात्या). Ś₁ K₁.
2. 4 भृगूत्तमाः (K₂ 'म); K₆ D₈ गुरुत्तमः; B₇ गुरु-
स्तथा; D₇ T₁ G₂. 8. 6 गुरुपमाः; M₁. 6. 7 'त्तमे (for
'त्तमाः. —^c) Ś₁ K₁ चासि; K₂ चास्य; K₆ वासु-;
K₇ V₁ D₈ चापि; Bo चासु-; B₇ M₅-7 चाय-; Da₃
वाथ; G₂ चाय-; M₁ चास्य (for चाय). —^d) V₁
Bo 6-9 Da₃. a₁ D₈ -हेतुकं (for -गौरवम्).

172 ^a) B₈ तदैवम्; D₈ lacuna. Ś₁ K₁. 2 -संसृज्य
(for -संहस्य). —^b) K₄ Dn₄ वाचावाच्यं; D₂ वाच्य-
वाच्यं; D₈ G₂ वाच्यावाच्यं; D₇ T₁ G₁. 3. 6 वाच्यावाच्ये
(for 'वाच्यं). K₄ परोक्षिता; K₆ Bo Da₄ T₂ G₁
परी (Da₄ 'रि) क्षिता; K₇ Dn₄ Da. 9 'क्षतां; B₇ प्रवी-
क्षवा (for परी'). Da₃ वाच्यं परीक्ष वाच्यं कृता (sio).
—^c) K₇ Da₄ D₁. 9 समवासे (for 'वायो). Dn₄ स्त्री-
पुंसौः समवायत्वं. —^d) D₆ चान्योन्य- (for वाच्यो न).

C. 12. 12024
B. 12. 321 [20]. 172
K. 12. 325. 173

C. 12. 1202A
B. 12. 221[20] 171
K. 12. 225. 174

क्षीपुंसोः समवाप्नोऽयं त्वया वाच्यो न संसदि ॥ १७२
यथा पुष्करपर्णस्थं जलं तत्पर्णसंस्थितम् ।
तिष्ठत्यस्पृशती तद्वच्चयि वत्स्यामि मैथिल ॥ १७३
यदि वाप्यस्पृशन्त्या मे स्पर्शं जानासि कंचन ।
ज्ञानं कृतमवीजं ते कथं तेनेह मिक्षुणा ॥ १७४
स गार्हस्थ्याच्युतश्च त्वं मोक्षं नावाप्य दुर्विदम् ।
उभयोरन्तराले च वर्तसे मोक्षवातिकः ॥ १७५

173 ^a) B₀ तथा; B₀ यदा (for यथा). Ś1 K1.
2. 5. 1 D₂. 9 मध्यस्थं; K₀ V1 B₀ (orig.) -पर्ण वै (for
-पर्णस्थं). — ^b) B₀ -संश्रिते (for -संस्थितम्). K1
Dn1. n4 D₀ D₂-2. 8 9 जलं तत्पर्णमस्पृशत् (D₀1 'शन्').
— ^c) D₀4 अस्पृशति; T1 G₂. 6 असंस्पृशं. D1 स्त्रीषु
स्वसंस्पृशं चद्वत्. — ^d) K1 मैथिलः; G₂ मैथिला.

174 ^a) Ś1 K1. 2. 4 च (for वा). D₀ [अ]सि
[अ]पि. K₀ [अ]स्पृशत्या. V1 B₀. 6-9 D₀3. 24
Dn1. n4 D₀ D₂. 2. 8 G₂ यदि वाद्य (B1 D₀4 Dn1. n4
D₂. 8 चाद्य; G₂ वापि) स्पृशं (D₀1 'न') त्या मे. ☞ Ca:
अस्पृशन्त्या; जिज्ञासायै प्रवृत्तायाः, न कामप्रवृत्तायाः । ☞
— ^b) K₂. 4 जानामि; K₀ नानासि (sic) (for जानासि).
D₀4 D₂. 7 T G1-2. 5 M1. 5-1 किंचन (D₀4 'न') (for
कंचन). — ^d) G₂ वैकेन (for तेनेह).

175 ^a) D1 T1 G1. 2. 6 त्वं (G1 सा) गार्हस्थ्याच्च वि-
(G1 च) रतो. — ^b) K1 नावापि; K₀ वानार्यः; V1 G₂
प्रानाप्य; B₀. 6. 7 D₀3 D₂. 2. 8 चानाप्य; B₀. 8
(both marg.). 9 Dn4 D₀1 चानार्यः; B₀ वा प्राप्य;
D₀4 वानाप्य; Dn1 चानार्य; D1 वासाद्य (for नावाप्य).
D1 T G1. 2. 6 दुर्विदं (for दुर्विदम्). M1. 5-1 मोक्षं
चापि दुर्विदं. — ^c) K₂. 4 न तयोर् (for उभयोर). D1
T G1-2. 6 M1. 5-1 अन्तराले. K₀ B₀. 6-9 D₀3. 24 Dn4 D₀
D₂. 2. 8 M1. 5-1 वै; Dn1 वा (for च). — ^d) K₀. 7
D₀3 Dn1. n4 D₀ D₂-4. 8. 9 Cn (gloss: वार्त्तमात्राभिज्ञो,
न तु युक्तः) -वातिकः; B₀ -वातिका; D₀ G₂ M1. 5-1
-वादिकः; D1 T1 G1. 2. 6 -वादिकं; Ca (gloss: मोक्षप्रा-
प्तिः) -वातिकः; Cap (gloss: अज्ञानान्मोक्षमतिक्रान्तः)
-वातिकः (as in text).

176 ^a) D1 सभा; M1. 5-1 नेह (for न हि). K1
D₂. 9 [अ]युक्त्य (for युक्त्य). K₀ D₀3. 24 न हि
युक्त्य युक्तेन. — ^b) Ś1 K1. 2 B₀ T₁ ज्ञास्यैकत्वं; K1
D₂. 9 ज्ञानैकत्वं; Dn1 ज्ञस्यैकत्वं; D₀3 यज्ञस्यैकत्वं; D₀
ज्ञस्यैकत्वं; D₀ यज्ञस्यैकत्वं; G1 न्यस्यैकत्वं (for ज्ञस्यै-

न हि युक्तस्य युक्तेन ज्ञस्यैकत्वपृथक्त्वयोः ।
भावाभावसमायोगे जायते वर्णसंकरः ॥ १७६
वर्णाश्रमपृथक्त्वे च दृष्टार्थस्यापृथक्त्विनः ।
नान्यदन्यदिति ज्ञात्वा नान्यदन्यत्प्रवर्तते ॥ १७७
पाणौ कुण्डं तथा कुण्डे पयः पयसि मक्षिकाः ।
आश्रिताश्रययोगेन पृथक्त्वेनाश्रया वयम् ॥ १७८
न तु कुण्डे पयोभावः पयश्चापि न मक्षिकाः ।

कत्व'). M1 ज्ञस्यैकत्वापृथक्त्वयोः. — ^a) B₀ M1. 5-1
भावामवः; T₂ G1 भावान्मा (T₂ 'वामा') वान् (for भावा-
भावः). — ^d) D1 T1 G₀. 6 राज्ञे (for जायते). K₀
-संकरः (for -संकरः). ☞ Ca: भावाभावसमायोगे, भावस्य
कामस्य, अकामस्य निष्कामनायाः समायोगे, समागमे वर्णसंकर-
दोषो न, किं तु सकामस्य सकामेन योगो दोषः । ☞

177 ^a) D1 T1 G₂. 6 वर्णाश्रमाः (for 'श्रम-'). K₀. 6
D₀3 पृथक्त्वेन (for 'क्त्वे च'). V1 B₀. 6-9 D₀3. 24
Dn1. n4 D₀ D₂. 2. 8 वर्णाश्रमाः पृथक्त्वेन. — ^b) Ś1 K1.
2. 6 V1 D₀3 पृथक्त्विनः; K1 पृथक्त्विनः; D1 [अ]पृथ-
कृतः; T G₂. 6 [अ]पृथकृतः; G₂ पृथकृतः (for [अ]पृ-
थक्त्विनः). G1 दृष्टार्थस्यापृथकृतः. ☞ Cn: अपृथक्त्विनः,
पृथक्त्वं पुं प्रकृत्योर्विवेकः, तद्वत्सास्तीति पृथक्त्वौ, तदन्यत् । ☞
— ^c) M1. 7 नान्याद् (for नान्यद्). K₀ अन्याद् (for
अन्यद्). M1. 5-1 इह (for इति). Ś1 K1. 2 नान्यद्-
न्यत्तिशिक्षात्वात्. — ^d) K₀ D₀3 Dn1. n4 D₀ D₂. 2. 8
G₂ अन्यत्र; B₀. 7-9 D₀3 अत्र प्र- (for अन्यत्र). B₀
नान्यदत्र प्रतीयते.

178 ^a) T1 सांढौ (for पाणौ). B₀ (marg.) मुंडे;
D₀4 D₂. 7 G₀ कुण्डे; T1 G₀ कुण्डम् (for कुण्डं). — ^b)
K₀ B₀. 6-8 D₀3. 24 Dn1. n4 D₀ D₂-5. 8. 9 G₂ मक्षिका
(for 'का'). — K1 B₀ D₀1 om. (hapl.) 178^a-179^b;
V1 reads the same on marg. B₀ reads 178^a-179^b
after 179. — ^c) Ś1 K₀ B₀ D1 T G1-2. 6 M1. 6. 7
आश्रिताश्रित- (for आश्रिताश्रय-). D1 T G1-2. 6 M1.
5-1 -योगेषु (for -योगेन). — ^d) Ś1 K₀ V1 D₀3 पृथ-
क्त्वं न; K1 D₂. 9 क्त्वं च (for 'क्त्वेन'). B1-8 D₀3.
24 D₀3 D₂. 2. 8 श्रिताः; Dn1. n4 पुनः (for वयम्).
D1 T G1. 2. 6 पृथक्त्वाद्वाश्रिताश्रयः (T1 G₂. 6 'या');
G₂ प्रथक्प्रानाश्रिता वयं; M1. 5-1 पृथक्त्वाद्वा (M₀ 'क्त्वं
ना') श्रिताश्रयं.

179 For the sequence in B₀, cf. v. l. 178. K1
B₀ D₀1 om. 179^a (cf. v. l. 178). V1 reads 179^a

स्वयमेवाश्रयन्त्येते भावा न तु पराश्रयम् ॥ १७९

पृथक्त्वादाश्रमाणां च वर्णान्यत्वे तथैव च ।

परस्परपृथक्त्वाच्च कथं ते वर्णसंकरः ॥ १८०

नास्मि वर्णोत्तमा ज्ञात्या न वैश्या नावरा तथा ।

तव राजन्सवर्णास्मि शुद्धयोनिरविप्लुता ॥ १८१

प्रधानो नाम राजर्षिर्व्यक्तं ते श्रोत्रमागतः ।

कुले तस्य समुत्पन्नां सुलभां नाम विद्धि माम् ॥ १८२

on marg. —^a) K₁ कुंडे तु (by transp.); B₈ M₁. ६-१ तु कुंडं; B₈ कुंडस्य; D₇ T G₁ ३ ६ हि कुंडे. K₈ पयोभारः (for 'भावः'). —^b) Ś₁ K₂ ३.१ D₁. ९ G₂ पयस्वपि (for 'आपि'). K₈. १ V₁ B₈-३ D₂. ३. ३ D₁. १. ३ D₂-३. ३. ९ T₂ G₁. ३ मक्षिका. —^c) K₈ V₁ B₈. ६-९ D₂. ३. ३ D₁. १. ३ D₂. ३. ३ G₂ M₁. ६-१ आमु-
वंति (for आश्रयन्ति). —^d) Ś₁ K₁. ३ भावे (for भावा). K₁ D₂ D₁ D₂ D₃ (sup. lin. as in text) D₄. ३ न तु (for न तु). Ś₁ K₁. ३. ३ G₂ परा (G₂ 'रि')-
श्रयात्; K₁ D₄. ३. ९ पराश्रिताः; V₁ 'श्रयाः; D₂. ३. ३ 'यर्णं (for 'श्रयम्'). B₈ (marg.) भावानपि पराश्रयं.

180 ^a) D₁ पृथक्त्वम् (for 'क्त्वाद्'). —^b) D₁ वर्णान्यत्वं; T G₁. ३. ६ 'न्यत्वात् (for 'न्यत्वे'). —^c) D₈ परस्परं (for 'स्पर'). Ś₁ K₁. ३ 'पृथक्त्वे च; K₁ D₄. ९ G₂ M₁. ६-१ 'क्त्वं च; D₈ 'पृथक्त्वेन (for 'पृथक्त्वाच्च'). —^d) K₄ 'शंकरः. K₁ कथांतर्वर्णसंकरः.

181 V₁ reads 181^a-182^b on marg. —^a) K₁ नास्मि; D₂ M₁. ६. १ नास्मि (for नास्मि). —^b) K₁ वैश्या; D₄ T₁ G₈ वैश्या (for वैश्या). K₄ D₇ T₁ G₈ नापरा; G₈ न परा (for नावरा). G₂ न वैश्यानां परा पथा; M₁. ६-१ न वैश्या नापि चाव (M₈ 'प'रा. —^c) Ś₁ K₁. ३ त्वं च राजा; D₈ न च राजन्. G₂ नरराजन्सर्व-
वर्णास्तु (sic). —^d) K₈ शुद्धिः (for शुद्ध). K₃ अविप्लुतः; K₁ D₄. ९ अपि व्लुता; D₈ अविप्लुता (for 'व्लुता').

182 V₁ reads 182^a on marg. —^a) K₁ D₄ प्राधानो; D₁ प्रयानो (for प्रयानो). G₂ मम (for नाम). —^b) K₁ श्रोतुम्; K₃ श्रुतम् (for श्रोत्रम्). —^c) K₂. ३ समुत्पन्ना (for 'त्यन्ना'). —^d) Ś₁ reads 182^d on marg. —^e) T₂ कुलभां; G₂ सुलभा. K₁. ३ सुलभो नाम बुद्धिमाम्.

183 ^a) K₁ श्रोणश्च (for द्रोणश्च). D₂ श्रांतदृ-
गश्च (for श्रत'). —^b) K₂. ३. १ V₁ B₈. ६-९ D₂. ३. ३

द्रोणश्च श्रतश्च वक्रद्वारश्च पर्वतः ।

मम सत्रेषु पूर्वेषां चिता मघवता सह ॥ १८३

साहं तस्मिन्कुले जाता भर्तर्यसति मद्विधे ।

विनीता मोक्षधर्मेषु चराम्येका मुनिव्रतम् ॥ १८४

नास्मि सत्रप्रतिच्छन्ना न परस्वामिमानिनी ।

न धर्मसंकरकरी स्वधर्मसि धृतव्रता ॥ १८५

नास्थिरा सप्रतिज्ञायां नासमीक्ष्यप्रवादिनी ।

D₁. १. ३ D₂-३. ३. ९ चक्र (for वक्र). B₈ (marg. as in text) -धारश्च; D₂ -धारस्य; M₁ -द्वारे च (for -धारश्च). K₁ D₄. ९ पर्वताः. D₈ चक्राधारश्च पर्वतः. —^c) B₈ शत्रेषु; G₂ सर्वेषु (for सत्रेषु). D₈ पूर्वेषु (for 'षां'). —^d) K₈ चितो; D₈ वृता; D₁ स्थिता; T₁ G₈. ९ स्थिता; T₂ G₁ चित्या; G₂ चिता (for चिता). K₁ D₄. ९ स्वयं (for सह). ☞ Cn. p: चिता; चयने इष्टकास्थाने (Cp: अग्निचयस्थाने) निवेक्षिता इत्यर्थः ॥ C₁: मघवता, मघवन्नामकपर्वतेन सह चिता; यज्ञयूपस्तन्मेन संचिताः । ☞

184 ^a) T₂ तस्य (for तस्मिन्). G₂ तस्मिन्सह कुले जाता. —^b) K₈ सद्विधे (for म'). G₂ हर्तुर्गोस्वति मद्विधे. —^c) K₁. ३ विनीतः; D₂ विनीता; D₁ विदिता (for विनीता). —^d) D₂ मनुव्रतं; D₈ मुनिव्रता; D₁ G₈ [आ]स्मिनिव्रतं (G₈ 'ति'); D₈ मुनिव्रते; T₁ G₈ [आ]स्मिनि व्रतं (for मुनिव्रतम्).

185 ^a) K₁ नास्मि; D₂ नास्मिन् (for नास्मि). Ś₁ सत्रे; K₁ मंत्रे; K₁ D₈ T₂ सत्त्वं; D₂ तत्र; D₈ सान्न; D₈ अस्त्र; D₁ T₁ G₈. ९ सत्यः; G₁ यन्त्रा; Cp छत्र; G₈ छत्र (for सत्र). Ś₁ K₁. ३. ३ -परिच्छन्ना; G₂ -परच्छन्ना (for -प्रति). ☞ Cn: सत्रप्रतिच्छन्ना, कप-
टसंन्यासिनो । ☞ —^b) T₂ G₁ परं सामि; G₂ पर-
स्वासि (for परस्वामि). K₈ V₁ B₈. ६-९ D₂. ३. ३ D₁. १. ३ D₂. ३. ३ न परस्वापहारिणी. —^c) K₂ -शंकर (for 'संकर'). D₂ -करी; M₁. ६. १ वती (for 'करी'). —^d) Ś₁ K₁. ३. ३ स्वपक्षेक्षि; K₁ D₄. ९ स्वधर्मैक; V₁ B₈. ३ 'मेषु (for 'मैसि). D₂ [३]ति (for ३क्षि). D₂ धृतव्रता; D₁ T G₁-३. ९ इद्व्रता (for धृत').

186 ^a) K₁ नास्थिरा; D₁ सुस्थिरा; T₁ G₈ नास्थिता (for नास्थिरा). K₄. ९ G₂ सु (for स्व). K₁ स्व-
प्रतिज्ञायं; B₈ 'द्यायां. —^b) V₁ नापरीक्ष्य; D₂ नाममोक्ष (for नासमीक्ष्य). D₂ [अ]प्रवादिनी (for 'प्रवा'). G₂ समीक्ष्य प्रियवादिनी. —^c) D₂ मा

C. 12. 12038
B. 12. 321[20]. 1195
K. 12. 325. 187

G. 12. 12098
B. 12. 321(20), 185
K. 12. 326. 187

नासमीक्ष्यागता चाहं त्वत्सकाशं जनाधिप ॥ १८६

मोक्षे ते भावितां बुद्धिं श्रुत्वाहं कुशलैषिणी ।

तव मोक्षस्य चाप्यस्य जिज्ञासार्थमिहागता ॥ १८७

न वर्गस्था ब्रवीम्येतत्स्वपक्षपरपक्षयोः ।

मुक्तो न मुच्यते यश्च शान्तो यश्च न शाम्यति ॥ १८८

यथा शून्ये पुरागारे भिक्षुरेकां निशां वसेत् ।

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०८ ॥

समीक्ष्य; G₂ न समीक्ष्य; M₁. १. १ सास* (for नास*).
D₅ गता (for [अ]गता). K₆ B₀ ६-३ D₃ ३३ D₁. १. ३
D₃ D₂ ३. ३ M₁. १-१ चेद् (for चाहं). —^d) K₇ D₃
D₄. २ सकाशे; G₂ समीपं (for सकाशं*).

187 *) D₅ तं (for ते). D₇ T G₁-३. ३ एतां
(for बुद्धिं). B₀ D₃. ३३ मोक्षे त्वां भावितं मत्वा; B₀
(marg.). ३ मोक्षे त्वां भावितात्मानं. —^b) Ś₁ K₁. ३. ३
ते; K₇ V₁ B₀ (marg. as in text) D₇. ३. १ T
G₁. ३. ३ [ए]व; G₂ M₁. १-१ वै (for [अ]हं). K₁
कुशलैषिणी; D₃ कृषलैषिणी; D₁ D₅ G₂ कुशलै-
षिणी; M₁. १-१ कौशलैषिणी. —^c) G₂ M₁. १-१ न च
(for तव). D₄ वा (for च). —^d) B₀ उपागता
(for इहा*).

188 D₅ om. 188. T₃ repeats 188^{ab} after 188.
—^{ab}) K₇ D₄. ३ न गर्वस्था; D₇ T₁ G₂. ३ नावमंस्था
(for न वर्गस्था). D₃ परपक्षपरयोधरा: (sic). ☞ Cn:
स्वपक्षपरपक्षयोर्मध्ये वर्गस्था, स्वपक्षे पक्षपातेन स्थिता । ☞
—^c) K₆ युक्तो न; D₇ T G₁. ३. ३ न मुक्तो (by
transp.); G₂ M₁ मुक्तो वि; M₁. ३. ३ मुक्तोपि. B₀.
६-३ D₁. १. ३ D₅ D₂. ३. ३ Cn सु (D₅ यु)क्तो व्यायच्छते
यश्च. Ś₁ K₁. ३. ३ यश्च शान्तो (K₄ 'ते') (by transp.);
B₀. ३ D₁. १. ३ D₅ D₂. ३. ३ G₁ यश्च शान्तौ. D₃ पश्यति
(for शाम्यति). ☞ Cn (reading व्यायच्छते [for न
मुच्यते]): यो न व्यायच्छते (नकारो भिन्नकर्म); मल्लवत्
स्वजयार्थं व्यायामं, वादधर्मं न करोति, यश्च शान्तो ब्रह्मणि
शाम्यति स मुक्तः । ☞

189 *) V₁ D₁ तथा (for यथा). Ś₁ K₁ वसागारे;
K₃ मघां; K₄ मठा; D₇ परोगारे; T₁ G₁-३. ३ परा-
गारे; M₁. १ बुसोगारे; M₅. ३ बुसागारे (for पुरा*).
K₇ D₄. ३. ३ यथा (D₅ 'दा') शून्येवगारेषु. —^b) B₇

तथा हि त्वच्छरीरेऽस्मिन्निमां वत्स्यामि शर्वरीम् ॥ १८९

साहमासनदानेन वागातिथ्येन चार्चिता ।

सुप्ता सुशरणा प्रीता श्रो गमिष्यामि मैथिल ॥ १९०

इत्येतानि स वाक्यानि हेतुमन्त्यर्थवन्ति च ।

श्रुत्वा नाधिजगौ राजा किंचिदन्यदतः परम् ॥ १९१

निमां (for निशां). D₃ वसेत्; G₂ नयेत् (for वसेत्).
—^c) K₆ B₀. ३-३ D₃. ३३ D₁. १. ३ D₅ D₂. ३. ३ M₁. १-१
[अ]हं (for हि). —^d) K₆ सर्वरीं.

190 *) K₇ D₄. ३ -पाद्येन (for दानेन). K₄. ३
B₀. ३. १. ३ (marg.). ३ D₃. ३३ D₁. १. ३ D₅ D₂. ३. ३ साहं
मानप्रदानेन. —^b) K₇ D₂ चर्चिता; D₇ चार्चिता.
—^c) Ś₁ *ज्ञा; K₂. ३ M₁. १-१ स्वज्ञा (for सुप्ता).
K₂. ३ D₃ स्वशरणा (K₆ D₃ 'ण-'); V₁ B₀. ३ D₃
D₁. १. ३ D₅ D₂. ३. ३ G₃ सुशरणां (G₃ 'ण-'); T₂ G₁
'णात् (for 'णा). K₁ नासुत्वा शरणापीता (sic); K₇
D₄. ३ स्वमातु शरणं प्रीता; D₅ संप्राप्तशरणा प्रीता; G₂
सुवर्णा सुसरप्रीता.

191 Before 191, MSS. ins. भीष्म उवाच. —^a)
D₅ तु; D₇ T₁ G₂. ३ स्व-; M₁. १-१ सु- (for स).
—^b) D₃ D₁ T₂ M₁. ३. १ हेतुमति. T₂ अर्थमेव; G₂
'वन्ति (for 'वन्ति). —^c) K₁. ३. ३ V₁ B₀. ३-३ D₃
D₄. ३ नाधिजगे; D₃ M₁. १ गते; D₇ नातिजगौ; T₂
नामि* (for नाधि*). ☞ Cn: नाधिजगौ, नाधिगतवान्,
उत्तरं वक्तुं न समर्थो बभूवेत्यर्थः । ☞ —^d) V₁ B₀. ३ ततः
(for अतः). D₃ किंचिदन्यदृतः परं.

Colophon. D₅ missing; K₂. ३ B₁-३ D₃. ३ D₂.
१. ३ D₄. ३ M₂-३ absent. — Sub-parvan: Ś₁ K₁.
३. ३. ३ V₁ B₀. ३-३ D₃. ३३ D₁. १. ३ D₅ D₂. ३. ३ T
G₁-३. ३ M₁. १-१ मोक्षधर्म. — Adhy. name: Ś₁ K₁.
३. ३ V₁ B₀. ३. ३ D₃. ३३ D₁. १. ३ D₅ D₂. ३. ३. ३. ३
T₁ G₂. ३ M₅. ३ सुलभाजनकसंवादः; K₇ B₀ D₄. ३ M₅
(also) सुलभाजनकसंवादः समाप्तः. — Adhy. no.
(figures, words or both): K₆ 45; B₇ T₁ G₆ 143;
B₀ 147; D₁ 146; D₃ D₂ G₂ 144; D₅ 141;
T₂ 156; G₁ M₁. ३. १ 142; G₂ 158; M₅ 145.

३०९

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं निर्वेदमापन्नः शुको वैयासकिः पुरा ।

एतदिच्छामि कौरव्य श्रोतुं कौतूहलं हि मे ॥ १

भीष्म उवाच ।

प्राकृतेन सुवृत्तेन चरन्तमकुतोभयम् ।

अध्याप्य कृत्स्नं स्वाध्यायमन्वशाद्वै पिता सुतम् ॥ २

धर्मं पुत्र निषेवस्व सुतीक्ष्णौ हि हिमातपौ ।

क्षुत्पिपासे च वायुं च जयं नित्यं जितेन्द्रियः ॥ ३

सत्यमार्जवमक्रोधमनसूयां दमं तपः ।

अहिंसां चानृशंस्यं च विधिवत्परिपालय ॥ ४

सत्ये तिष्ठ रतो धर्मे हित्वा सर्वमनार्जवम् ।

देवतातिथिशेषेण यात्रां प्राणस्य संश्रय ॥ ५

C. 12. 12049
B. 12. 322[1]. 5
K. 12. 329. 5

— *Śloka no.*: Da4 183; Dn1 190; Dn4 191; Ds 94.
— After 12. 308, Ms Kumbh ed ins a passage
(also present in the Madras ed of P. P. Sastri),
given in App. I, (No. 29).

309

☞ This adhy. is missing in Ds (cf. v. l. 12.
283. 15).

1 ^a) D4.9 आयातः (for आपन्नः). — ^b) K1 वैया-
सकिः; K7 वैयासिकः; D1 T1 G1-3.6 सिकिः; T2
वय्यासिकिः; M1 वर्यासिकिः; M5 वैय्यासिकिः; M6.7
वै (M1 वय्यासिकिः (for वैयासिकिः). — ^c) Ks Ds
Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 [अ]हं श्रोतुं (for कौरव्य). — Bo
om. 1^d. — ^d) Ks Ds Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 परं (for
श्रोतुं). — After 1, Ks V1 Bo. 6-9 Ds. 44 Dn1. n4
Ds D2. 8. 8. 8 Cn. p ins.:

786* अव्यक्तव्यक्ततरानां निश्चयं बुद्धिनिश्चयम् ।

वक्तुमर्हसि कौरव्य देवस्याजस्य या कृतिः ।

[Bo om. line 1 and the prior half of line 2.
— (L. 1) B1 तत्त्वं (for बुद्धिः). ☞ Cn: अव्यक्तं कारणं,
व्यक्तं कार्यं, तत्त्वं तयोरेकारोपितरूपं ब्रह्म, तेषां निश्चयम् ॥ Cp:
अव्यक्तस्य प्रधानस्य, व्यक्तस्य जगतः, तत्त्वस्य पुरुषस्य च निश्च-
यम् । ☞ — Da4 om. line 2. — (L. 2) Ds धृतिः
(for कृतिः).]

2 Bs Da4 om. the ref. Da4 om. 2^{ab}. — ^a) K1
Bs. 3. Ds. 7. 9 T2 G1-3. 6 Cp स्ववृत्तेन; Ds स्वभावेन;
M1. 5-7 सा वृत्तेन (for सुवृत्तेन). ☞ Cp: प्राकृतेन सर्व-
लोकसाधारणेन । ☞ — ^b) K4 अकुतोभयात्. — ^c) K1
अध्याप्य; K2. 4 अध्याप्य; K7 अध्याप्य; Bo अध्यात्म
(for अध्याप्य). Da4 कृत्स्नं (for कृत्स्नं). — ^d) Ś1

शुकं (for सुतम्). K1 Dn4 corrupt; K2. 4 अन्वशा-
सत्पिता शुकं; D1 T G1-3. 6 M1 5-7 शिक्षयत स्वयं.
☞ Cn: स्वाध्यायं पितृपितामहपरंपरया परिगृहीतं वेदभाग-
मध्याप्य, शब्दतोऽर्थतश्च ग्राहयित्वा, तन्नामधिगतान् शास्त्रा-
न्तरीयान् अर्थान् अन्वशात्, अनुशासितवान् । ☞

3 Before 3, Ś1 K1. 2. 4. 6. 7 V1 Bo. 6-9 Ds. 44
Dn1. n4 Ds D2-5. 7-9 T G1. 3. 6 ins. व्यास उवाच.
— ^a) K1 B1 Dn1 M1 धर्मं (for धर्मं). — ^b) K1
वित्तीक्ष्णौ; K7 सुतीक्ष्णौ (for 'क्ष्णौ). Ks Bo. 1-9
Ds Dn1 n4 Ds D2. 8. 5. 7. 8 M1. 5-7 च (for हि).
K2 हिमातपौ; B1 हिमातपौ (for 'तपौ). Da4 सुती-
क्ष्णैव हिमौ तपौ. — ^c) K1 B1 Dn1 क्षुत्पिपासं; Ds. 7
'सां (for 'से). T1 ह वायुं; G2 वयवायं (for च
वायुं). — ^d) K7 D1 M1. 6. 7 जयं (for जय). K7
जितेन्द्रियं; Ds 'द्विय.

4 ^b) K1 अनसूया; Ds1 अनुसूया. Ds. 44 दम-
स्तथा (for दमं तपः). — ^c) Da4 अहिंसा. Ś1 K1.
2. 7 Bs (orig.) Ds. 9 चानृशंस्यं; M1. 6 चानृशंस्यं (for
'शंस्यं).

5 ^a) K1 Ds. 9 तिष्ठा (for तिष्ठ). Ms यतो (for
रतो). Ks सलेति भरतो धर्मे. — ^b) G2 हित्वा (for
हित्वा). D1 T G1. 3 (also as in text). 3 धर्मम् (for
सर्वम्). Dn4 अनादिदेवं (for 'जैवम्). — ^c) B1. 9
यात्रा; Ca (gloss: जीविकां) यात्रां (as in text). Ś1
K1. 2. 4 Bs. 9 Ds. 44 G2 प्राणान्श्च (for प्राणस्य). K7
संश्रयः; Bo. 6-9 Ds. 44 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 M1. 6. 7
Cn. p (gloss: स्पृष्ट, स्वाद्वस्वादुविवेकं मा कार्षीरित्यर्थः ।)
संलिह; Ds याप *; D7 दापय; T1 चापय; T2 G1.
3. 6 Ms यापय (G1 'यः); G2 पाळय (for संश्रय).
☞ Cs: प्राणयात्रार्थं किंचिदज्ञानेलेख्यः । ☞

6 ^a) K1 हेन; Ks Ds1 केन; Ds. 44 Dn4 Ds

C. 12. 1261 G
B. 12. 322 [1]. 7
K. 12. 329. 6

फेनपात्रोपमे देहे जीवे शङ्कुनिवस्थिते ।

अनित्ये प्रियसंवासे कथं स्तपिषि पुत्रक ॥ ६

अप्रमत्तेषु जाग्रन्सु नित्ययुक्तेषु शत्रुषु ।

अन्तरं लिप्समानेषु बालस्त्वं नावबुध्यसे ॥ ७

गण्यमानेषु वर्षेषु क्षीयमाणे तथायुषि ।

जीविते शिष्यमाणे च किमुत्थाय न धावसि ॥

ऐहलौकिकमीहन्ते मांसोषणितवर्धनम् ।

पारलौकिककार्येषु प्रसुप्ता भृशनास्तिकाः ॥ ९

केन (for फेन-). Ks. 1 V1 Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2-3. 1-9 T G1. 3 8 -मात्रोपमे (for -पात्रो). —^b) Ks वीवशङ्कुनिवस्थिते (sic); Dr देहे शङ्कुनिवस्थिते; Gs देशेद्द शङ्काविस्थिते (hypermetric). —^c) M1 अनित्यः (for 'ले'). Ks -संवासे; Mr -संवासे (for संवासे).
7^b) Ds1 -युक्तेषु (for -युक्तेषु). —^c) Dr T1 Gs प्रेसमानेषु; Gs प्रेक्ष (for लिप्स). Ds अन्तराभिद्यमानेषु. —^d) Da4 [अ]य; T1 वि (for [अ]व-). Da4 बुध्यते; Dn1 -बुद्धसे; Gs -बुध्यसे.

8^a) T2 वर्षेषु (for वर्षेषु). Ks V1 Bo. 6. 8. 9 Das. a4 Dn1. n4 Ds2 D2. 2. 5. 8 अहःसु (Das. a4 'हः प्र-') गण्य (Das 'ण')मानेषु (Ks 'सु'); Br अहस्यागम्यमानेषु; Ds1 अहं संक्षीयमाणेषु. —^b) K1. 1 क्षीयमाने; Da4 'माणं; T2 क्षीयमाणे (for क्षीय). —^c) Ks शिष्यमाने; Ks. 1 V1 B8 Dn1. n4 Ds D2-4. 8. 9 T2 G1. 3 M1. 5-1 लिख्यमाने; Bo Ds लिप्समाने; Be. 1 Das. a4 लिप्समाने; T1 Gs सिल्यमाने; Gs लुप्यमाने (for शिष्यमाणे). B8 Dr जीविते लिप्स (Dr 'ख्य')मानेषु. —^d) B8. 1 Das. a4 किमर्थं नानुधावसि; Ds. 1 किमर्थं च प्रधावसि; T1 Gs किमर्थं तु धावसि; Gs किमर्थं धावसि.

9^a) K4. 1 ऐहलौकिकम्; B1 Ds. 1 Gs इह; Ds ये ह लौ (for ऐहलौ). Ks Dr Ds. 2 T2 G1. 3 ईहन्ते (for 'ते'). Das. a4 ऐहलौके समीहन्ते. —^c) Ks सार- (for पार-). S1 K1. 2. 4 -कृत्येषु (for -कार्येषु). —^d) M1. 5-7 प्रसुप्ता (for प्रसुप्ता).

10^a) K1 V1 Ds. 5. 1. 9 T2 [स]स्यस्यते (for 'स्य-न्ति'). —^b) Bo नित्य- (for बुद्धि-). S1 K1. 2. 4 -मोहान्विता (for -मोहान्विता). Dr T G1. 3. 6 बुद्धिमोह-परायणाः. —^c) Bo अयथा; Ms अथ वा (for अपथा). — K4 om. (hapl.) 10^d-12^d. —^d) Ks अनुयातासि;

धर्माय येऽभ्यस्यन्ति बुद्धिमोहान्विता नराः ।

अपथा गच्छतां तेषामनुयातापि पीड्यते ॥ १०

ये तु तुष्टाः सुनियताः सत्यागमपरायणाः ।

धर्म्यं पन्थानमारूढास्तानुपास्व च पृच्छ च ॥ ११

उपधार्य मतं तेषां वृद्धानां धर्मदर्शनाम् ।

नियच्छ परया बुद्ध्या चित्तमुत्पथगामि वै ॥ १२

अद्यकालिकया बुद्ध्या दूरे श्व इति निर्भयाः ।

सर्वभक्षा न पश्यन्ति कर्मभूमिं विचेतसः ॥ १३

K1 Dr T1 Gs. 6 'यातापि; V1 'पातापि; Br Da1 Ds 'जातापि (for 'यातापि). Ds अनुयाता प्रपीड्यते.

11 K4 om. 11 (cf. v. 1 10). —^a) K1 निष्टा; Das. a4 इष्टा; Ds. 9 इष्टा; (for तुष्टा); K1 T2 Gs सुनियता; Ks V1 Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 1. 8 श्रुतिपरा; Gs सनियता; (for सु). —^b) K1 V1 Ds. 1. 9 T G1. 2. 5 सत्यागम- (for सत्यागम-). Ks Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 8 महामानो महा-बलाः. —^c) K1. 6 धर्म; K1 B8 Das. a4 Ds धर्म; M1. 1 धर्म- (for धर्म). —^d) Ks उपाइय च; Br Das 'सस्व; T2 'श्व च (for उपास्व च). V1 केवलं; Bo. 1 T2 पृच्छत (for पृच्छ च).

12 K4 om. 12^a (cf. v. 1 10). —^a) S1 K1 अव-धार्य; K2 अवपार्य- (for उपधार्य). —^b) K4. 6 V1 Bo. 1. 8 Das Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 बुधानां; B8 Da4 बुद्धानां (for वृद्धानां). Dr T G1. 3. 6 दीर्घ- (for धर्म-). —^d) Br damaged. Gs वित्तम् (for चित्तम्). Ks Bo. 8 (marg. as in text) -गामिनां; V1 B8 (marg. as in text). 9 Das a4 Dn1 Ds -गामिन् (for -गामि वै).

13^a) Ks D4 अथ; Dn1. n4 Cn आद्य- (for अद्य-). Ks -कालिकया (for -कालिकया). K1 Ds अप्य-कालिकया बुद्ध्या. ☞ Cn: आद्यकालिकया, वर्तमानमात्र-दर्शिन्या । ☞ —^b) Ks दूरेश्च; Dn1 D4 दूरेश्च; Dr दूरे स्व; Gs च दूरे (for दूरे श्व). Bo इव (for इति). S1 K1 Ds. 9 निर्भया; B8 (marg.) निश्चयः; Dr T1 Gs. 5 निर्भयात्; T2 G1. 2 Mr निश्चयात् (for निर्भयाः). K1 दूरेश्चरति निर्भयाः. ☞ Ca: श्व इति पदेन परलोकं लक्षयति, तेन परलोको भवति वा न वेति संदिग्धः । ☞ — After 13^a, Ds. 5. 9 read 15^a for the first time, repeating it in its proper place. K1 reads 13^a after 15. —^c) Ks. 1 B8. 1. 9 Das. a4 Dn1 Ds D2. 3. 5. 8 सर्व-

धर्मनिःश्रेणिमास्थाय किंचित्किंचित्समारुह ।
कोशकारवदात्मानं वेष्टयन्नावबुध्यसे ॥ १४
नास्तिकं भिन्नमर्यादं कूलपातमिवास्थिरम् ।
वामतः कुरु विस्रब्धो नरं वेणुमिवोद्धतम् ॥ १५
कामं क्रोधं च मृत्युं च पञ्चेन्द्रियजलां नदीम् ।
नावं धृतिमयीं कृत्वा जन्मदुर्गाणि संतर ॥ १६

मृत्युनाभ्याहते लोके जरया परिपीडिते ।
अमोघासु पतन्तीषु धर्मयानेन संतर ॥ १७
तिष्ठन्तं च शयानं च मृत्युरन्वेषते यदा ।
निर्वृतिं लभते कस्मादकस्मान्मृत्युनाशितः ॥ १८
संचिन्वानक्रमेवैनं कामानामवितृप्तकम् ।
वृक्षीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥ १९

C. 12. 12063
B. 12. 322(1), 20
K. 12. 329. 19

भक्ष्या; Gs सर्वभक्षा; Gs सर्वपक्षा (for 'भक्षा').
ॐ Cs: सर्वभक्षा: पुरार्जितपुण्यफलस्य निरवशेषेण भक्षा: । ॐ
— Kr om. 13^d-15^b. —^d) Ks Bo. 6-9 Das. 24 Dn1.
n4 Ds D2. 2. 5. 8 अचेतसः; V1 Dr T G1-2. 6 M1. 5-7
अचेतना: (for विचेतसः). ॐ Cp: कर्मभूमिं, नरकम् । ॐ

14 Kr om. 14 (cf. v. l. 13). —^a) Ks Das
Dn1. n4 D2. 8 धर्म; Dr धर्मे (for धर्म). Bs -नि-
श्रेणिम्; Da4 -निःश्रेयम्; D4. 7 -निःश्रेय (for 'निःश्रे-
णिम्'). —^b) G2 om. (hapl.) किंचि. G2 कंचिद् (for
the second किंचिद्). —^c) Ks Bo. 6. 9 Dn4 Ds
D2. 2. 8 Cs कोषकारवद्; V1 Bs Mr कोष (Mr 'श')-
कार इव (for कोषकार'). ॐ Cs: कोषकारवत्, यथा
पेशस्कारी जन्तुरात्मानं मध्ये निधाय परितो मृदाल्प्य ततो
निर्गन्तुमशक्तत्रैव म्रियते इत्यर्थः । ॐ —^d) Ks Das. 24
Dr M1. 7 वेष्टयन्; G1 वेष्टि (for वेष्ट'). Bs Da4
Dn1. n4 Ds1 D2. 8 नानु (for नाव-). M1. 7 बुध्यते
(for 'से').

15 Kr om. 15^{ab} (cf. v. l. 13). —^a) M1. 7
नास्ति किं (for नास्तिकं). —^b) K1 B1-9 Da4 Dr कुल-
पातम्; Ds G2 कु (G2 कू)लपातम् (for कूलपातम्).
Da4 Ds अव (for इव). Ks स्थिरं; Ks Bo. 6. 7. 9
Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 G2 स्थितं; Ds Mr [अ]-
स्थितं (for 'रम्'). ॐ Cn: कूलपातम्, महानदीप्रम् ॥
Cp: अनर्यावहम् । ॐ —^d) Ds. 5. 9 read 15^d for the first
time after 13^{ab}. —^e) Kr Ds (first time) दूरतः (for
वामतः). Ks V1 Bo 6 Das. 24 Dn1 Ds1 विश्रब्धो; Kr
D4. 9 (last two both times) विश्रब्धं; Bs विस्रब्धा; Ds
(both times) 7 T2 G1-3 M1. 5-7 विस्रब्धं (for 'वर्धो').
ॐ Cs: वामतः कुरु, त्यज इति लोकोक्तिः ॥ Cs वामतः
प्रतिकूलपक्षे । ॐ —^d) Ks. 7 D4. 9 (last two both
times) नरं रेणुम्; Ds1 G2 रथरेणुम्; Ds (both
times) नररेणुम्; Dr Gs खुररेणुम्; T1 कररेणुम्; T2
G1. 6 खररेणुम् (for नरं वेणुम्). Dn1 Ds1 इवोद्धतं;
Dr T2 'स्थितं (for इवोद्धतम्). — After 15, Kr
reads 13^a.

16 Kr om. 16-34. —^a) Dr T G1. 2. 6 M1. 5-7
कामक्रोधम्रा (T2 'म्र')हवर्ती. —^b) Dn4 D2. 4 नदी.
—^c) ॐ Cn: धृतिः, प्राणादिवेगघारणम्, योग इत्यर्थः । ॐ
—^d) G2 M1. 5-7 सर्व- (for जन्म-).

17 With 17, cf. 12. 169. 9. Kr om. 17 (cf. v. l.
16). —^a) Dr अभ्यागते (for 'हते'). Ś1 K1. 2. 4
काले (for लोके). —^b) Ś1 K1. 2. 4 -पीडितं; Ds T
G1-2. 6 M1. 5-7 -चारिते; Dr -चारिते (for -पीडिते).
— Ś1 K1. 2. 4 om. 17^a-18^a. —^c) Das. 24 Dn4 पतं-
तीषु; Dn1 यतंतीषु (for पतन्तीषु). T2 M1. 6. 7 अमो-
घासु (T2 'घासु')पतंतीषु. ॐ Cn: अमोघासु, आयुर्हरण-
सफलासु रात्रिषु ॥ Cs: पतन्तीषु, मृत्युसेनास्त्वित्यर्थः । ॐ
—^d) V1 Dn1. n4 Ds Ds Cn (gloss: नौकया)-पोतेन
(for -यानेन). D4. 5. 7. 9 T G1-2. 6 M1. 5-7 संचर (for
संतर).

18 Ś1 K1. 2. 4. 7 om. 18 (cf. v. l. 17, 16). —^a)
Da4 नियतं (for तिष्ठन्तं). Ks lacuna; G1 तं (for
च). —^b) B1 अन्वेषते; D4. 9 M1. 5-7 अन्वेति वै; Ds
अन्वेति ते; Dr T G1-2. 6 अन्वेति ते (for 'पते'). V1
Bs (marg. as in text) Ds1 Dr T G1. 3 6 सदा; Dn1
M1. 7 तदा (for यदा). —^c) Ks V1 Bo. 7. 9 Ds G2
निर्वृति (for निर्वृति). Ks V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4
Ds D2. 2. 5. 8 G1 लभते (for 'से'). Ds G2 तस्माद्;
Dr T G1. 2. 6 M1. 5-7 यस्मात् (for कस्माद्). —^d)
Das. 24 एकस्मान्; Ds तदा त्वं (for अकस्मान्). Ks
B1. 8 (marg.) Das. 24 Ds Ca (gloss: बद्धः) सितः (for
[अ]शितः). Dr T G1-3. 6 M1. 5-7 त (G2 य)स्मात्वं
मृत्युना सितः (M1 'नासि कः').

19 Kr om. 19 (cf. v. l. 16). —^a) Ś1 K1.
2. 4 संचिन्वानेकम् (for 'न्वानेकम्'). Ks [ए]कं (for
[ए]नं). ॐ Cn: संचिन्वानेकम्, घनादिसंचयपरम् । ॐ
— 19^d = 12. 169. 12^{od}. —^c) V1 reads from रण
up to अन्धकारे (in 20^a) on marg. Ks वृक्षीघोरणम्;
Dn4 'वारणम् (for 'घोरणम्').

20 Kr om. 20 (cf. v. l. 16). V1 reads up to

C. 12. 12064
B. 12. 372(1). 21
K. 12. 329. 20

क्रमशः संचितशिक्षो धर्मशुद्धिमयो महान् ।

अन्धकारे प्रवेष्टव्ये दीपो यत्नेन धार्यताम् ॥ २०

संपतन्देहजालानि कदाचिदिह मानुषे ।

ब्राह्मण्यं लभते जन्तुस्तत्पुत्र परिपालय ॥ २१

ब्राह्मणस्य हि देहोऽयं न कामार्थाय जायते ।

इह क्लेशाय तपसे त्रेत्य त्वनुपमं सुखम् ॥ २२

ब्राह्मण्यं बहुभिरवाप्यते तपोभि-

स्तल्लब्ध्वा न परिपणेन हेडितव्यम् ।

स्वाध्याये तपसि दमे च नित्ययुक्तः

अन्धकारे on marg. — ^a Ks Ml. १-१ क्रमतः (for 'शः'). — ^b K1 om. धर्म. Bs (marg. as in text). १ भव; Das. २४ भवः (for 'महान्'). — ^c Ks Bo. १-१ Das. २४ Dn1 Ds. १ Cp अंधकारे (for 'कारे'). Ks प्रविष्टव्ये; Ks. १ V1 Bo. १-१ Das. २४ Dn1. २४ Ds Ds. १. १. १ प्रवेष्टव्यं (for 'ष्टव्ये'). Ks Cn: अन्धकारे, संसारे ॥ Cp: अन्धकारं, नरकलक्षणम् । Ks

21 K1 om. 21 (cf. v. 1. 16). — ^a Dn4 संपतं; D1 संपतम् (for संपतम्). Ks Bo. १. १. १ Das. २४ मोहः (for 'देह-'). Ds संपते मोहजालैश्च. — ^b Ds4 ब्राह्मण्यं (for 'श्र'). — ^c Dn1 तदत्र (for तत्पुत्र) V1 त

22 K1 om. 22 (cf. v. 1. 16). — ^a Ks इ; Ks V1 Bo. १-१ Das. २४ Dn1. २४ Ds Ds. १. १ तु (for हि). — ^b S1 K1. १. १ महते (for तपसे). — ^c S1 K1. १. १ चानुत्तमं (for त्वनुपमं). Ds. १. १ Gs प्रेत्यान्त-सुखाय च; D1 T1 Gs. १ प्रेत्येत्यनुपमं सुखं.

23 K1 om. 23 (cf. v. 1. 16). — ^a Bs अवाप्येते; Ds 'प त्' (for 'प्यते'). — ^b Ks देहितव्यं; Ca (gloss: क्रोडितव्यं) हेडितव्यं (for 'हेडि'). Ks V1 Bo. १-१ Das. २४ Dn1. २४ Ds Ds. १. १. १ T Gs. १. १ Ml. १-१ तल्लब्ध्वा (Gs Ml. १ 'श्वा' न र (Gs प) विपरेण हेडि (T Gs. १. १ 'लि') तन्मयं; Ds. १ तल्लब्ध्वा न र विपरेण तेन भाव्यं. — ^c K1 स्वाध्यायस् (for 'ये'). D1 Gs दमेन तेन (Gs संभ) युक्तः (for दमे च नित्ययुक्तः). — ^d Ks क्षेमार्थे; Gs मोक्षार्थी (for क्षेमार्थी). Ds यतस्तु; Gs यजस्व (for 'यतस्व').

24 K1 om. 24 (cf. v. 1. 16). — ^a Ml. १. १ अन्धकः (for 'क'). Gs इयं (for अयं). — ^b Ds. १

क्षेमार्थी कुशलपरः सदा यतस्व ॥ २३

अव्यक्तप्रकृतिरयं कलाशरीरः

सूक्ष्मात्मा क्षणश्रुतिशो निमेषरोमा ।

क्रत्वास्यः समबलशुक्लकृष्णनेत्रो

मांसाङ्गो द्रवति वयोहयो नराणाम् ॥ २४

तं दृष्ट्वा प्रसृतमजस्रसुप्रवेगं

गच्छन्तं सततमिहाव्यपेक्षमाणम् ।

चक्षुस्ते यदि न परप्रणेतृनेयं

धर्मे ते भवतु मनः परं निश्चयम् ॥ २५

शुद्धमात्मा (for 'सू'). S1 K1. १ -तुटिगो; Ks -तुरिगो (sio); Ds. १ -तुटिगो (sio); T1 Gs. १ -तुटिका; T2 Cs -तुटिका; Gs. १ Ml. १-१ -तुटिका (for 'तुटिगो'). Ks Ds. १ lacuna; Ds. १ नामा (for 'रोमा'). Ks Cp: तुटिगः, इति शः प्रत्ययः स्त्रायं ॥ Ks — ^a S1 (orig.) कृत्वास्यः; S1 (sup. lin.) K1 कृत्वास्यः; Ks कृत्वास्यः; Ks Br Das. २४ संख्याशः; V1 Dn1 Ds. १ Cn (gloss: छेतुं योग्यः) संख्यास्यः; Bo. १ Dn1 Ds1 संख्यास्यः; Bs Cnp (gloss: संख्याद्वयं, असंख्यावीचं यस्य) संख्यास्यः; Bs Ds1 Ds संख्यास्यः; Ds कृष्णोऽयः; Ds. १ सत्वास्यः; Ds कृष्णास्यः; T1 रक्षास्यः (for कृत्वास्यः). S1 K1 -जनः; Ks -रतः; Bo Ml. १ lacuna; Ds -बुद्धि- (for -बल-). Ds om. कृष्ण. D1 -नेत्रे (for -नेत्रो). Ks कृत्वास्यस्य समरंता शुक्लकृष्णनेत्रो (sio). — ^d Ds. १ प्रवति; Ds अवति (for द्रवति). Bo om. (hapl.) वयो. K1 Das lacuna; V1 T1 Gs -हरो; Dn1 -हयं (for -हयो).

25 K1 om. 25 (cf. v. 1. 16). — ^a Ks प्रस्-तिम् (for 'तम्'). D1 T1 Gs. १ उपवेष्टं (for 'वेष्टं'). — ^b Ks V1 Bo Dn1. २४ Ds Ds. १ [अ]नवेष्टं (Dn1 Ds Ds 'इय'माणं; Ds [अ]नवेष्टं; D1 T1 Gs. १ [अ]नवेष्टं; T2 Ml. १-१ [अ]नवेष्टं (M1 'प'माणं (M1 'ण:'); Gs [अ]नवेष्टमाणं (for [अ]नवेष्टमाणम्). — ^c Das. २४ न यदि (by transp.); Gs यदि तु. Br om. न. Gs परं (for पर-). S1 K1. १. १ -प्रणीतमेतद्; Ks -प्रमेयमेयं; Das -प्रणेत्रणयं; Ds1 Ds. १ -प्रणेहमेयं (for 'नेयं'). Ks Ca. १: चक्षुः, ज्ञानम् । परप्रणेतृनेयं, (Ca: इन्द्रियाद्यनधीनम्) (Cn: अन्धवद्वदि न भवसीत्यर्थः) । Ks — ^d Das. २४ अवति (for 'तु'). Bs (marg. as in text) पुनः; D1 T1 Gs. १ Ml. १-१ मतिः (for 'मनः'). V1 Bs. १ Dn1. २४ Ds Ds. १. १. १ T Gs.

येऽमी तु प्रचलितधर्मकामवृत्ताः

क्रोशन्तः सततमनिष्टसंप्रयोगाः ।

क्लिश्यन्ते परिगतवेदनाशरीरा

बह्वीभिः सुभृशमधर्मवासनाभिः ॥ २६

राजा धर्मपरः सदा शुभगोप्ता

समीक्ष्य सुकृतिनां दधाति लोकान् ।

बहुविधमपि चरतः प्रदिशति

सुखमनुपगतं निरवद्यम् ॥ २७

श्वानो भीषणायोमुखानि वयांसि

वडगृध्रकुलपक्षिणां च संघाः ।

नरां कदने रुधिरपा गुरुवचन-

नुदमुपरतं विशसन्ति ॥ २८

C. 12. 12072
B. 12. 322[1]. 29
K. 12. 329. 28

s. 6 Ml. 5-7 निशाम्य; Ds प्रशाम्य (for निशाम्य).
॥ Cn: परं, परलोकम् आत्मानं वा । ॥

26 Kr om. 26 (cf. v. 1. 16). —^a) Ks V1 Bo. 8 Dn1. n4 Ds D2. s. 5. 8 ये चात्र; B1. 7. 9 Das. a4 येनात्र (for येऽमी तु). G2 प्रचलित- (for प्रच'). K1 -वृत्तान्; Dn4 -वृत्त्याः (for -वृत्ताः). —^b) K2 G2 क्रोशन्तः (for 'न्तः'). Ś1 K1. 2. 4 Ds हृद्वेष्ट- (for अनिष्ट-). Dr T G1-3. 6 Ml. 5-7 -संप्रयोगात् (for 'योगाः'). —^c) Ks Bo. 6-9 Das a4 Dn1. n4 Ds D2. s. 8 G2 क्लिश्यन्तः; Ds 'इयन्ते' (for 'इयन्ते'). K2 वेदनाः (for 'ना'). ॥ Cn: परिगतं, प्राप्तं, यमलोके । ॥ —^d) K2 सुदृश्यम् (sic) (for सुभृशम्). Ks V1 Bo. 6-9 Das a4 Dn1. n4 Ds D2. s. 5. 8 Cn (gloss: अधर्मक्रियाभिः) -कारणाभिः; D4. 9 -कामिनीभिः; Dr T G1-3. 6 Ml. 5-7 -वागुराभिः (for -वासनाभिः).

27 Kr om. 27 (cf. v. 1. 16). —^a) V1 सदा धर्मपरः (by transp.); Ds धर्मचरः सदा. K1 पदा (for सदा). Ks Br. 8 (orig.) Das Dn1. n4 Ds D2. s. 8 राजा सदा धर्मपरः शुभाशुभस्य गोप्ता; Bo राजशया धर्मपरः शुभाशुभगोप्ता; Bs राजा धर्मपरः सदा शुभाशुभ-गोप्ता; B3 (marg.) राजा धर्मपरः सदा शुभाशुभस्य; Bo Da4 राजा धर्मपरः सदा शुभाशुभस्य गोप्ता; D4 राजा धर्मचरः सदा सुभगो गोप्ता; D5. 7 राजा धर्मपरः शुभस्य गोप्ता; T2 G1 राजा धर्मपरः सदा शुभाशुभानि गोप्ता. —^b) Ś1 K1 2 Bs. 7. 8 (marg.) Da4 G1 दधाति (for दधाति). Da4 लोको (for लोकान्). Ds. 7 प्रसमीक्ष्य कृतिनां दधाति लोकान्; T1 Gs. 6 समीक्ष्य च सुकृतिने दधाति लोकान्; T2 दधाति सुकृतिनां समीक्ष्य लोकान्; G2 समीक्ष्य शुभसुकृतिनां दधाति लोकान्; Ml. 5-7 'इय सु-कृतिनां दधाति * * *. —^c) Ś1 Ks अमितरतः (sic); K1 अपि ततः (for अपि चरतः). V1 चरति (for 'तः'). K4. 6 Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. s. 8 चरति प्रवि-शति (for 'तः प्रविशति'). T1 Gs. 6 बहुविधमपि विच-रतः प्रविदिशति; T2 G1 'मपि चरति (G1 'र) तः प्रविदि-शति; G2 बहुधर्ममपि चरतः प्रविदिशति; Ml. 5-7 बहु-

लोकमपि चरतः प्रविदिशति. —^d) Ks अनयगतं; Bo. 8 (marg.). 9 Das अनयगतं; D4. 9 अनयगतं; D5. 1 अनय-गतं; T1 Gs. 6 उपगतं; T2 G1 अपगतं; Ml. 5. 1 अनयगतं; Ms अनयगच्छतं (for अनुपगतं). Br निर-पगतं (for निरवद्यम्). ॥ Cn: अनुपगतं, नानायोगिन-हस्तेष्वपातम् । ॥

28 Kr om. 28 (cf. v. 1. 16). —^a) Ks V1 Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. s. 5. 7. 8 T1 भीषणकाया; D4. 9 भीषणकाया; T2 भीषणको यो; G1. 3. 6 भीषण-कायो; Ml. 5-7 भीषणिकायो; Cs भीषिकाया (for भीष-णायो-). Dn4 अघो- (for अयो-). Br -मुखानि (for -मुखानि). Ś1 K1. 2. 4 च वयांसि (for वयांसि). —^b) V1 Bs-9 Das. a4 Dn1 Ds Ds. 5 बल- (for वड-). Bo. 8. 9 -गृध्रकुलं (for 'कुल-). Ś1 K1 गृध्रकुलप-क्षिणां संघातः; K2. 4 गृध्रकुलपक्षिणां च संघातः (K4 'ख्याताः); Ks गृध्रकुलं पक्षिणां च संघातः; Bo बल-गृध्रानि कुलपक्षिणां च संघाः; Dn4 D2. 8 बलगृध्रपक्षिणां च संघाः; D4. 9 वडगृध्रकुलपक्षिणां च संघाः; Dr गृध्रकुलं पक्षिणां च संघाः; T G1-3. 6 वडगृध्रकुररपक्षिणां च संघातः; Ml. 5-7 वडगृध्रकुररकसंघातः. —^c) G2 om. 28-30. —^d) V1 Bo. 6-9 Das. a4 D5. 7 नरकदने; Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 नरकदने; D4. 9 नरके (for नरां कदने). Ś1 K1 कदा न; K2 कुरु* (for कदने). Bo. 6-9 Das. a4 Ds1 -रुधिरवाग्; Dr -रुधिरपान; Cn: (gloss: कीटाः) रुधिरपा (as in text). Das. a4 सव-; Ds1 अनु- (for गुरु-). Bs (marg.) -बंधन-; Ds -वचनं; Dr -वचन- (for -वचन-). K2 नरां क* रुधिरपा गुरुव-चनुधर्मः; Ks नरकदनरुधिरवागुधरं कदा न; T G1. 3. 8 नरके नरं (G1 'रा तदंगरुधिरपा गुरुवचन-; Ml. 5-7 नर-कदने (M1 'न' रुधिरपरिमाणं) (Ms 'णामाद्'; Ms 'माणाम्'); Cs नरकदनरुधिरवागुरुवचनं. —^e) Dn1 Ds -मुदम्; Ds2 -मुदा. Ś1 K1 अपरं; K2 परं; D5. 1 उपगतं; T2 उचरतं (for उपरतं). V1 विशन्ति; Bo. 6-9 Das. a4 D5. 7 विशन्ति (Bo 'त' संतः; Dn1. n4 Ds D2-4. 9 विशंस्यसंतः (for विशसन्ति). Ks गुरुवचनं तदनुपरतं विशन्ति; T1 Gs. 6 -नुदमुपरिता विशसन्ति

C. 12. 17073
B. 12. 32 2(1) 30
K. 12. 319. 29

मर्यादा नियताः स्वयंभुवा य इहेमाः
प्रभिनन्ति दशगुणा मनोनुगत्वात् ।
निवसति भृशमसुखं पितृविषय-
विपिनमवगाह्य स पापः ॥ २९
यो लुब्धः सुभृशं प्रियानृत्तश्च मनुष्यः
सततनिकृतिवञ्चनारतिः स्यात् ।
उपनिधिभिरसुखकृत्स परमनिरयगो

भृशमसुखमनुभवति दुष्कृतकर्मा ॥ ३०
उष्णां वैतरणीं महानदी-
भवगाढोऽसिपत्रवनभिन्नगात्रः ।
परशुवनशयो निपतितो
वसति च महानिरये भृशार्तः ॥ ३१
महापदानि कथ्यसे न चाप्यवेष्यसे परम् ।
चिरस्य मृत्युकारिकामनागतं न बुध्यसे ॥ ३२

(Gs विशन्ति); M1. 5-7 गुरुवचनमुदो विगतमर्यादाः.

29 K7 G2 om. 29 (cf. v. l. 16, 28). M1. 5-7 om. 29^a. — ^a) K2. 4 Ba. 3. 2 Da: Dn1. n4 Ds2 D2. 3. 5. 1 T G1. 3. 6 निवसति; K6 विहताः; D4 ० विहता; D8 निवसति (for निवसति); Ds om. from यंभुवा up to सुखं (in 29^a). T1 Gs. 6 स्वयंभुवः; T2 स्वायंभुवा. D7 या (for य). V1 T2 G1 इमाः; D4 ० इमाम्; T1 Gs. 6 इमं (for इहेमाः). — ^b) Ś1 K1 2. 4 Dn1 Ds1 प्रभिनन्ति; V1 Bo. 6. 8. 9 Das. a1 M1. 5-7 प्रभु(Bo 'भ'नक्ति; Dn4 प्रभुनन्ति; D4. 9 अत्र भिनन्ति; D7 प्रभुनन्ति; G1 ० भिनन्ति (for प्रभिनन्ति). Bo. 6-8 Da4 D7 दशगुणो; B2 Ds1 T1 G1. 6 'गुणः; M1. 5-7 दशदशगुणं (for दशगुणा). M1. 5-7 om. from मनो up to सुखं (in 29^a). 'K6 [अ]त्मनोगुणतस्वात् (sic); B2 Gs मनोनुगत्वात्; D4. 9 [अ]त्मनोगत्वात् (for मनो). T1 Gs भिनन्ति दशगुणमनोनुगत्वात्. ॐ Ca: दश गुणाः, अहिंसादयः एव ॥ Cn: दशगुणाः, दशविधाः । शौचसंतोषतयःस्वाध्यायैश्चप्रणिधानानि पञ्च विधिरूपाः । अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहाख्या निषेधरूपाश्च पञ्च । ॐ — Ds1 om. 29^a-30^a. — ^c) B3 (marg. as in text) निविशति; T G1. 3. 6 निविशति (for निवसति). Ś1 K1. 3 तद्वामसुखं (for भृशमसुखं). K6 Bo. 6. 8. 9 Da4 Ds T1 पितृविषयं; D4. 9 पितृपतिविषय- (for पितृविषय). — ^d) K1. 3 अवगाह्य (for 'गाह्य). Ś1 K1. 2. 4 स पापबुद्धिः; D4. 9 सदा पापः (for स पापः).

30 K7 om 30 (cf. v. l. 16); Ds1 G2 om. 30^a (cf. v. l. 29, 28). — ^a) B7 Ds सभृशः; Ds. 1 च भृशः; Ds सततं (for सभृशं). K6 प्रियानृत्तं च; T1 Gs अप्रियानृत्त- (for प्रियानृत्तश्च). Ds. 1 om. मनुष्यः. M1. 5-7 अतिवेळमपि च लुब्धोऽप्रियानृत्तो. — ^b) K6 D4. 5. 1. 9 सततं (for 'त-'). K6 निवृत्तिः; D7 निकृत्त- (for 'निकृति-'). K6 V1 Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds2 D2. 3. 5. 1. 8 वचनाभिरतिः (Ds. 1 'तः) (for वञ्चनारतिः). M1. 5-7 धर्मत(M7 om. त)निकृतिरतिः स्यात्. — ^c)

M1. 5-7 om. उपनिधिभिरसुखकृत्. Da: lacuna; G2. 8 उपाधिभिर्; Cn (gloss: छलेन) उपनिधिभिर् (as in text). Das a4 G2 असुखकृत्; T2 'कृत- (for 'कृत-). Ś1 K1 lacuna; K3 तात (for परम-). T1 Gs. 6 परं निरयगो (Gs om. गो); G2 परमनिरयो (for 'निरयगो). Ds. 1 उपनिधिसुखकृत्समुपरमनिरयं स; Cs (gloss: उप- निधिभिः, उपाधिभिः) असुखकृत्तं दुःखेनोपाजितं यत् स्वं द्रव्यं तत्र परमः, तात्पर्यवान् उपनिधिभिरसुखकृत्तस्वपरमो. — ^d) K6 दुष्टतः; Ds. 1 दुःख- (for दुष्कृत-). K3 -कर्म; D4. 9 -कर्मै (for -कर्मै).

31 K7 om. 31 (cf. v. l. 16). — ^a) Ś1 K1. 2. 4 चोष्णां; Ds2 उष्णां; T1 Gs. 6 कुच्छां (for उष्णां). Das वैतरणी; Da4 'रणी; D4 ० 'रिणी. V1 उष्णां महानदीं वैतरणीम्. — ^b) Ś1 K1. 2. 4 Da. 9 अव(K2. 4 'वा)गाह्य (for 'गाढो). Ds. 1 ह्यायसीपत्र- (for अ- सिपत्र-). G2 अवगाढोसि तत्र पत्रवनविपन्नगात्रः. — ^c) Ś1 K1. 2. 4 परशुव(K2. 4 'शुवै)नमयः; Ds परशुवनशयो; D7 T1 Gs ० परशु(D7 'सु'च्छिद्रतया (for 'वनशयो); K3 Das. a1 निपातितो; T2 G1 [s]तिपतितो (for निप-). — ^d) K6 रसति; G1 वपति (for वसति). T2 G1 om. च. K1. 2. 4 भृशार्तः (for भृशार्तः). D4. 9 T1 G2. 3. 6 M1. 5-7 वसति (D4. 9 निवसति च; M1. 5-7 वसति) महानिरयेभु भृशार्तः.

32 K7 om. 32 (cf. v. l. 16). — ^a) M7 -पादानि (for -पदानि). K4 कायसे (for कथ्यसे). Ds महा- पदा विकथ्यसे; T1 Gs. 6 'पदो (T1 'यो) न कथ्यसे; T2 G1 'पदोनुकथ्यसे. ॐ Ca: महापदानि, महानि स्वर्गादीनि पदानि, स्थानानि ॥ Cn: ब्रह्मादीनां स्थानानि । ॐ — ^b) Ds वा (for च). K3 पदं (for परम्). — ^c) Ś1 K6 शिरसि; K1 Ds1 शिरस्य; Cs शिरस्य- (for चिरस्य). Ds om. (hapl.) कारि. T1 Gs. 6 -कारिताम्; M1. 5-7 वेदनाम् (for -कारिकाम्). ॐ Ca: कारिकां, क्रियां, यात- नाम् ॥ Cn: मृत्युकारिकां, जराम् । ॐ — ^d) K1. 3 अनागतं; B7 'गतां; G2 अयागतं (for अनारातां).

प्रयासतां किमास्यते समुत्थितं महद्भयम् ।
अतिप्रमाथि दारुणं सुखस्य संविधीयताम् ॥ ३३
पुरा मृतः प्रणीयसे यमस्य मृत्युशान्तात् ।
तदन्तिकाय दारुणैः प्रयत्नमार्जवे कुरु ॥ ३४
पुरा समूलबान्धवं प्रभृर्हरत्यदुःखवित् ।
तवेह जीवितं यमो न चास्ति तस्य वारकः ॥ ३५
पुरा विवाति मारुतो यमस्य यः पुरःसरः ।

एव नीयसे कुरुष्व सांपरायिकम् ॥ ३६
पुरा सहिक एव ते प्रवाति मारुतोऽन्तकः ।
पुरा च विभ्रमन्ति ते दिशो महाभयागमे ॥ ३७
स्मृतिश्च संनिरुध्यते पुरा तवेह पुत्रक ।
समाकुलस्य गच्छतः समाधिमुत्तमं कुरु ॥ ३८
कृताकृते शुभाशुभे प्रमादकर्मविभुते ।
स्मरन्पुरा न तप्यसे निधत्स्व केवलं निधिम् ॥ ३९

C 12. 12063
B 12. 222(1). 40
K 12. 219. 39

❧ Ca: अनागतताम्, प्रत्यक्षमुपरिस्थिताम् । ❧

33 K7 om. 33 (cf. v. 1. 16). D4. 9 om. 33^a.
—^a) K2 प्रियास्यतां; K6 V1 Bo. 6. 7. 8 (marg.). 9
Da2. 44 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 Cn (gloss: प्रचक्ष्यताम्)
प्रयासतां; D7 'स्यता; G1 प्रयास्यतां (for प्रया^०). M6
आस्यते. —^b) Bo समुत्थितं (for 'स्थितं'). Ś1 K2. 6
महा; K1 lacuna (for महद्). —^c) B8 अमि-
(for अति-). K1 प्रमाथि; Da4 प्रमाथ- (for प्रमाथि).
—^d) G1 यं (for सं-). ❧ Ca: सुखस्य संविधीयताम्,
मोक्षार्थं प्रयत्यताम् । ❧

34 K7 om. 34 (cf. v. 1. 16). —^a) Dn1 परा
(for पुरा). K4 (also as in text) युतः; M1. 7 मृतं
(for मृतः). Dn1. n4 Ds प्रणीयते; D4. 9 प्रमीयसे
(for प्रणी^०). —^b) K6 B3. 7. 8 (marg.). 9 Das Dn1.
n4 Ds D7. 8. 8 G1. 2 M1. 5-7 राज-; D4. 9 पुत्र- (for
मृत्यु-). B7 सासनात् (for 'शास^०). Da4 यस्य राजस्य
शासनात्. —^c) K4 B7 Das Dn1. n4 Ds D2-5. 7-9
Cn (gloss: अयत्तिसुखाय स्वमंतकाय; K6 V1 Bo. 6. 8. 9
Da4 G2 तवाति (K6 Bo 'त' काय; T G1. 8. 6 स्वमंतिकं
हि; G2 (also) दत्त्वा वांतिकाय (for तदन्तिकाय).
D6. 7 दीयते (for दारुणैः). —^d) Ds1 प्रपन्नम् (for
प्रयत्नम्). Dn1 आर्जवे; Cs (gloss: तपसि) 'वे (as
in text). K2 प्रियप्रमार्जवे कुरु (sic).

35 ^a) G2 M1. 8. 7 बंधनं (for बान्धवं). Dn4
पुरा समूलकं ध्रुवं. —^b) K1 [अ]दुःखवित्; K2 दुःख-
वित्; K6 B7. 9 Das. 44 D6. 7 [अ]दुःखितं; T G2. 8. 6
M1. 5-7 'खवत् (for 'खवित्). —^c) K4 तमेव; Dn1
न चैव; Ds तदेव; D6 तथा हि (for तवेह). T1
G2. 6 तवेह जीवसंशयो; T2 तदेव जीवितस्य दो; G1
कियत्तवेह जीवितं; G2 तवेह जीवितः समो. —^d) V1
transp. चास्ति and तस्य. K6 वारकः; K7 D4. 9
धारकः; Bo चापरः; Da4 वीरकः; D6. 7 चारकः; G2
वाचकः (for वारकः). G1 यमे न चास्ति वारकः.

36 Das. 44 om. (hapl.) 36^{ab}. —^a) Dn1. n4 [अ]-
भिवाति; Ds1 D2. 5. 7. 8 [अ]धि^०; G2 [अ]पिवाति (for
विवाति). Ś1 K1. 2 मारुते (for 'तो'). —^c) Da4 D4
पुरेक; T7 पुरैव. D6 एक; D7 एष (for एव). —^d)
K1 कुरुषु (for 'त्वं'). D8 सांपराधिकं.

37 ^a) D2 पुरात् (for पुरा). Ś1 K1. 2. 4 6. 7 V1
Bo. 6-9 Das Dn1. n4 Ds1 D2-4. 7-9 T2 G8 स हि क;
Da4 सहिष्व; D5 सहिष्क; T1 G8 सहैक; G1 स एक;
G2 स एव; M1. 5. 7 सहित; M6 स हि क (for
सहिक as in Dss only). K1 एवं; G2 एक (for एव).
—^b) K1 G2 प्रयाति; M1. 7 प्रयाति (for प्रवाति).
—^c) D6. 7 पुरा ह विभ्रमं नु ते. —^d) K6 Das. 44
दिशो दश; B8 महादिशो; D6. 7 दिशो दशाद् (for
दिशो महा^०). K1 (sup. lin. as in text) यभागवे; Dn4
'भयागमे (for 'भयागमे'). B8 भयागमे दिशो दश.

38 ^a) K1 Da4 स्मृति; K7 D4. 9 स्मृतश्च; Bo
Dn1. n4 Ds D2. 8 श्रुतिश्च (for स्मृतिश्च). K7 संनि-
रुध्यसे; T2 'मध्यते. —^b) D6. 7 च ते ह; T2 तदेह;
G2 तवैव (for तवेह). —^c) T1 G2. 6 अथाकुलस्य
गच्छतः. —^d) G8 M1. 5-7 उत्तमां.

39 ^a) D7 कृते कृते (for कृताकृते). Bo Dn1. n4
Ds D2. 8. 8 G2 शुभाशुभे पुरा (Bo कृता^०) कृते. —^b)
Ś1 K1. 2. 4 प्रसाद् (for प्रमाद्). D7 विप्लवे (for
विभुते). —^c) Ś1 K1. 2 transp. स्मरन् and पुरा.
K6 पुनर् (for पुरा). K7 B3 (marg. as in text)
D4. 9 T G1-8. 6 नु (for न). K2 तस्य मे; D4
तप्यसे; G2 मय्यसे (for तप्यसे). —^d) B3 (marg.). 9
Das. 44 D6. 7 T G1-8. 6 M1. 5-7 स्मरस्व (for निधत्स्व).
D6. 7 विधि (for निधिम्).

40 K1 Dn1 om. (hapl.) 40. —^a) Da4 कलेवरं;
T G1-8 M1 कलेब (T1 G8 'व' रं. —^b) Ś1 K2. 4 विव-
र्जनी; Das विजर्जरं; Da4 विसर्जरं; D7 T G2. 6

C. 12. 12084
B. 12. 3221. 1. 41
K. 12. 329. 40

पुरा जरा कलेवरं विजर्जरीकरोति ते ।

बलाङ्गरूपहारिणी निधत्स्व केवलं निधिम् ॥ ४०

पुरा शरीरमन्तको भिनत्ति रोगसायकैः ।

प्रसह्य जीवितक्षये तपो महत्समाचर ॥ ४१

पुरा वृका भयंकरा मनुष्यदेहगोचराः ।

अभिद्रवन्ति सर्वतो यतस्व पुण्यशीलने ॥ ४२

पुरान्वकारमेककोऽनुपश्यसि त्वरस्व वै ।

पुरा हिरण्मयान्नगान्निरीक्षसेऽद्रिपूर्धनि ॥ ४३

विजर्जरीः (for विजर्जरी-). Dn३ करोति (for 'ति'). K१ lacuna; G२ भो (for ते). —^a) K१ B२ Da१ दरांग- (for बलाङ्ग-). Dn३ हारिणी; M१ -धारिणी (for -हारिणी). —^a) D५.१ G३ विधत्स्व; T१ G३.६ निधत्स्व (for निधत्स्व). M१.३.६ सौकृतं (for केवलं). M१ निधत्स्व यौकृतं विधिं (sic).

41 ^a) D३ om. from मन्तको up to न्वकार (in 43^a). —^b) G३ लोके- (for रोग-). K३ Bo.६-७ Da३.३४ Dn१.३४ D५ D५.५.१.३ G२ M१.५-१ साराधिः (for सायकैः). —^c) K१ Da.९ प्रसह्य इति जीवितं (K१ 'वकं'). —^d) K३ Br.९ Da३.३४ T१ G१.२ M१.५-१ समारभः; B१ G३.६ हर (for 'चर'). K१ तपो महोत्सवमाचर.

42 D३ om. 42 (cf. v. l. 41). —^a) Cn वृका, कामादयः। Cn —^b) K१ मानुष्य- (for मनुष्य-). — Br om. (hapl.) 42^a-45^a. —^a) Da३.३४ Dn३ D५ यतश्च; Dn१ यतस्तु (for यतस्व). Śī K१.४ धर्म- (for पुण्य-). T१ शीलने (for -शीलने).

43 Br om. 43 (cf. v. l. 42). D३ om. up to न्वकार (cf. v. l. 41). —^a) Śī K१.२ [भं]धकार. T G१-३.६ M१.५-१ एकतो (for 'को'). —^b) Śī K१.२.१ T G१.२.६ न (for स्नु-). T१ G३ पश्यति (for -पश्यति). —^c) Śī K१.२ हिरण्मयान् (for हिरण्मयान्). K३ Da३.३४ पुरा हिरण्मयानुगान्. Cn: हिरण्मयवृक्ष- दर्शनमुपस्थितमरणस्यारिष्टं तत्स्वम्। Cn —^d) K३ B२ D१ T१ G३.६ निरीक्षसे; G३ न पश्यसे. B३ त्रि- (for अद्रि-). G३ -पूर्धना (for 'नि').

44 Br om. 44 (cf. v. l. 42). —^a) K१ पुरक्तः; K३ B२ पुरांग-; T१ G३.३.६ पुरात्र (for पुरा कु-). —^b) D५.९ विवालयति; G३ विचारयति (for 'लयन्ति'). —^c) K३ दधत्स्व; M१.५-१ लभस्व (for दधत्स्व). G३

पुरा कुसंगतानि ते सुहृन्मुखाश्च शत्रवः ।

विचालयन्ति दर्शनाद्दृष्टस्व पुत्र यत्परम् ॥ ४४

धनस्य यस्य राजतो भयं न चास्ति चौरतः ।

मृतं च यन्न मुञ्चति समर्जयस्व तद्धनम् ॥ ४५

न तत्र संविभज्यते स्वकर्मभिः परस्परम् ।

यदेव यस्य यौतकं तदेव तत्र सोऽश्नुते ॥ ४६

परत्र येन जीव्यते तदेव पुत्र दीयताम् ।

धनं यदक्षयं ध्रुवं समर्जयस्व तत्स्वयम् ॥ ४७

वदस्व पुत्रवत्पुत्रं.

45 Br om. 45^a (cf. v. l. 42). —^a) M१ (hapl.) om. यस्य. K१ राजते. G३ धनस्य राजतो भयं. —^b) Bo Dr T G१.३.६ M१.५-१ चौरतः (for चौ-). G३ न चास्ति चोरतो भयं. —^c) G३ corrupt. Dn१ T१ G१.२ मृतश्च; T१ G३ मृतस्य (for मृतं च). K१ V१ B३ (marg. as in text).⁹ D५.१.९ T G१.६ M१.५-१ मुंचते; D५ मुच्यते; G३ मुंचते (for मुञ्चति). Śī K१.२ मृतं न यद्विमुंचति. — V१ reads 45^a-46^a on marg. —^d) Śī K१.२ स्वम् (for सम्). K३.१ V१ Br.९ Da३ D५.५.१.९ T G१-३.६ M१ समाजयस्व (for सम्). D५ तत्स्वयं; M३ कं धनं (for तद्धनम्).

46 G३ om. (hapl.) 46-47. V१ reads 46^a on marg. —^a) Dn१ D५ D५.५.१ T१ G३.६ संविभज्यते; Dn३ संविभज्यते (for संवि-). —^b) D५ द्यकर्मभिः (for स्व-). —^c) Dn१ यदेव (for यदेव). B३.९ D५.१ यौतकं. Dn३ पौत्रकं; Dn१ पौत्रिकं; T१ यौवतं; M१.५-१ यावकं (for यौतकं). Cn: यौतकम्, विवाहासं धनं, दायादासाधारणम् (Cn: दायादाग्राह्यम्)। —^d) D५ तस्य (for तत्र). B३ (marg. as in text) तदेव तत्समश्नुते.

47 G३ om. 47 (cf. v. l. 46). K१ om. 47^a-48^b. —^a) G१ यन्न (for येन). Da३ जीव्यते. Dr T G३.६ परत्र यन्न जीव्यते. —^b) Da३.३४ तत्र (for पुत्र). D५.९ T१ G१.३.६ M१.५-१ दीयतां (for दीयताम्). T१ तदेव दीयतां धनं. —^c) B३-३ Dn१.३४ D५ D५.३.३ अक्षरं; G१ 'य' (for 'यं'). D५ धनं ध्रुवं यदक्षयं. —^d) Śī K१.२ स्वमर्जयस्व; K३ Da३ D५.५.१ T G३.६ M१ स- (D५.१ स)मा (for सम्).

48 K१ om. 48^a (cf. v. l. 47). —^a) T१ एत (for एव). Śī K१.२ पश्यते; Da३ पच्यते (for

न यावदेव पच्यते महाजनस्य यावक्कम् ।
अपक्व एव यावके पुरा प्रणीयसे त्वर ॥ ४८
न मातृपितृबान्धवा न संस्तुतः प्रियो जनः ।
अनुव्रजन्ति संकटे व्रजन्तमेकपातिनम् ॥ ४९
यदेव कर्म केवलं स्वयं कृतं शुभाशुभम् ।
तदेव तस्य यौतकं भवत्यमुत्र गच्छतः ॥ ५०
हिरण्यरत्नसंचयाः शुभाशुभेन संचिताः ।
न तस्य देहसंक्षये भवन्ति कार्यसाधकाः ॥ ५१

परत्रगामिकस्य ते कृताकृतस्य कर्मणः ।
न साक्षिरात्मना समो नृणामिहास्ति कश्चन ॥ ५२
मनुष्यदेहशून्यकं भवत्यमुत्र गच्छतः ।
प्रपश्य बुद्धिचक्षुषा प्रदृश्यते हि सर्वतः ॥ ५३
इहामिद्वैतवायवः शरीरमाश्रितास्त्रयः ।
त एव तस्य साक्षिणो भवन्ति धर्मदर्शिनः ॥ ५४
यथानिशेषु सर्वतःस्पृशत्सु सर्वदारिषु ।
प्रकाशगूढवृत्तिषु स्वधर्ममेव पालय ॥ ५५

C. 12. 12C89
12. 322[1] 1
12 329. 55

पच्यते). Dn३ उपाचदेव पच्यते. — १) K२ Das T G२. २. ६ M१. ५-१ यावकः; K६ D२ याचकः (D२ 'कं'); V१ B०-९ Da३ Dn३ पावकः; B० पाचकः; C२ (gloss: यवविकारः) यावकम् (as in text). ॥ C३: यावकं गोधूमचूर्णं खण्डमिश्रं घृताक्तम् । ॥ — २) V१ अपक्वम्; G२ अपक्वः. Śi K१. २ यावकं; V१ B०-९ Da३ G२ पावकः; B० पाचके; T२ याचके (for यावके). ॥ Cn: यावके घृतखण्डमिश्रे यवपिष्टविकारे । ॥ — ३) K४. ६ V१ B०. ६-९ Das Dn१. n३ Ds D२. २. ३ प्रलीयसे; T२ G१ प्रमी (for प्रणी). Śi K१. २. ४ तु न; K१ Das D२. ३. ९ त्वरन्; Da३ त्वरः; G२ पुरा; M१ पुरः; M१ पुनः (for त्वर). D२. १ पुरा प्रणीयतेतरः; G२ मनो नियच्छ पुत्रक.

49 ॥ K१ V१ B०. ६-९ Da३ Dn१ Ds D२-५. १. ९ T G२. २. ६ मातृपुत्रः; M१. ५-१ पुत्रमातृ- (for मातृपितृ-). — १) D२. १ संस्तुतिः; T G१-२. ६ संस्कृतः (for संस्तुतः). — २) K२ B० व्रजन्तिम् (for व्रजन्तम्). Br 'पातनं; T२ 'पातितं. ॥ C३: एकपातिनं, असहायगामिनम् ॥ Cp: एकाकिनं गच्छन्तम् । ॥

50 १) K६ V१ B० (marg. as in text). १. ९ Das. २. ४ कृतं पुरा; B०. ९ Dn१. n३ Ds D२. २. ३ पुरा कृतं (for स्वयं कृतं). — २) K६ V१ B०. ६-९ Das. २. ४ Dn१. n३ Ds D२. २. ३ पुत्र (for तस्य). K६. १ Das. २. ४ Dn१. n३ Ds D२-५. १. ९ Cn (gloss: देहेन्द्रियादिसार्थवाहकम्) सार्थिकं; V१ B०-९ सार्विकं; D१ सार्थिकं; T१ G२. ६ साहकं; G१ M१. ६-१ सार्थिकं; G२ साक्षिकं; Cp (gloss: सहायः) सार्थकः (for यौतकं). — ३) K१ (sup. lin. as in text) साधकाः (for गच्छतः).

51 ॥ D१ हिरण्यमत्र (for 'रत्न-'). K१ -संचयः. — १) T२ शुभाशुभैर्न; G२ स्पृहावशेन. — 51^{१४} is damaged in B०. — २) K१ भवति. B० कर्म- (for कार्य-). Dn३ -साधकः.

52 १) B० परस्य; M१. १ चरन्- (for परत्र-). — १) M१ ५-१ शुभाशुभस्य कर्मणः. ॥ C३: कृताकृतस्य, भोगार्थं कृतस्य, करिष्यमाणस्य च । ॥ — २) Śi K१. ४ न साक्षिरात्मना; K२ B० (marg) Ds Cnp (gloss: साक्षिरात्मनेति पाठः प्रामादिकः) Csp (gloss: सर्वबुद्धिसाक्षिणा परमात्मना) 'तात्मना; K६ Dn१ Ds Cn न साक्षि भा'; Br. २ (orig.) न साक्षि वात्मना; D२. ९ न साक्षरा'; T G१. २. ६ न सारमात्मना; C२ (gloss: पर्याप्तिर्नास्ति) न शांतिरात्मना (for न साक्षिरा'). ॥ Cn: साक्षि आत्मनेति, इकोऽतवर्णे शाकल्यस्य हस्वश्च इति प्रकृतिभावे हस्वः ॥ Cp: साक्षिरिति छान्दसं रूपम् ॥ C३: सर्वबुद्धिसाक्षिणा परमात्मना समो निधिर्नास्ति । तस्मात्सोऽन्वेष्टव्यः । ॥ — ३) G२ [अ]सि (for [अ]स्ति). K२ केचन.

53 १) Śi K१. २ -संज्ञकं; K६ शून्यकं (for 'शून्यकं'). — १) K१ अमुत्र (for अमुत्र). T१ G१. २. ६ चारिषु (for गच्छतः). ॥ Cn: अमुत्र साक्षिणि गच्छतो लीयमानस्य कर्तुर्मनुष्यदेहस्य शून्यमिव शून्यकमभावो भवति । परदृष्ट्या सन्नपि योगिदृष्ट्या मनुष्यदेहो नष्टो भवतीत्यर्थः ॥ C३: मनुष्यदेहशून्यकं, गमनं भवतीति शेषः । ॥ — २) K६ V१ B०. ६-९ Das. २. ४ Dn१. n३ Ds D२. २. ३ Cn (gloss: हार्दाकाशमिति शेषः) Cp प्रविश्य (for प्रपश्य). K१ Da३ -चक्षुषां. — ३) K१ प्रसृश्यते; Br. ९ Da३ प्रविश्य (Da३ 'इयं'ते (for प्रदृश्यते). G१ [५]सि- (for हि). K४. ६ B०. ६-९ Das. २. ४ Dn१. n३ Ds D२. २. ३ सर्वज्ञः (for 'तः').

54 १) D१ T१ G२. ६ यथा (for इह). — १) G२ सदा (for त्रयः). Ds नृणां शरीरमास्थिताः. — २) K६ त एव सर्वसाक्षिणो. — ३) V१ सर्व- (for धर्म-). Ds om. from दर्शिनः up to पन्थि (in 56^१). G२ दर्शनाः (for -दर्शिनः).

55 Ds om. 55 (cf. v. l. 54). — १) K६ V१ B०. ६-९ Das. २. ४ Dn१. n३ Ds. २. ३. ३ C३ अहर्निशेषु; Ds C३ तथानिशासु; D१ T१ G२. २. ६ त (G२ य) धातुशेषु;

C. 12. 12100
B. 12. 322[1]. 57
K. 12. 329. 56

अनेकपारिपन्थिके विरूपरौद्ररक्षिते ।

स्वमेव कर्म रक्षयतां स्वकर्म तत्र गच्छति ॥ ५६

न तत्र संविभज्यते स्वकर्मणा परस्परम् ।

यथाकृतं स्वकर्मजं तदेव भुज्यते फलम् ॥ ५७

यथाप्सरोगणाः फलं सुखं महर्षिभिः सह ।

तथाभुवन्ति कर्मतो विमानकामगामिनः ॥ ५८

T₂ G₁ M₁. 5-7 तथानिशेषु (for यथा). K₇ D₄ अह-
निशः (D₄ 'अ' प्रपश्यतः. ☞ Cs: तथानिशास्त्रिति ।
निशा न विद्यते येषां तान्यनिशानि, इन्द्रियाणि । ☞
—^b) B₈ lacuna; D₇ T₁ G₂. 6 स्फोटोः; T₂ G₁. 2
M₁. 5-7 स्फोटोः (for स्फुटस्तु). K₈ B₈ सर्ववारिषु;
K₇ D₄. 5 'कारिषु; B₈ lacuna; B₇. 8 D₁. n₄ D₅
D₂. 3. 7. 8 T G₁-3. 6 M₁. 5-7 Cp (gloss: चरणशालेषु)
Cs (gloss: सर्वविषयग्राहिषु) 'चारिषु (for 'दारिषु).
D₃. a₄ स्फुटोत्सवकारिषु. —^c) V₁ B₈ D₃ -मृद-;
M₁ 6. 7 -गृह- (for -गृह-). D₇ T₂ G₃ -गृहवर्तिषु; T₁
G₆ -गृहवर्तृषु; M₅ 'बुद्धिषु (for 'वृत्तिषु). —^d) D₁
स्वधर्मकं परस्परं; G₂ 'मेकमाचर.

56 D₈ om. up to पन्थि (cf. v. 1. 54). —^a)
K₂ अनेन (for अनेक). K₈ -पारिपन्थिके; G₁ 'पार्थिके;
M₁. 6 -पारिपन्थिके (for -पारि). D₁ अमोकमारिपन्थिके;
G₂ अनेकवारपन्थिके; M₇ 'पारिपन्थिके. ☞ Cn: अनेके
परिपन्थिनः शत्रवो लोहटण्डाः पक्षिवृकादयो यस्मिन् ॥ Cs:
अनेकप[ारिपन्थिके, आध्यात्मिकाद्यनेकोपद्रवयुक्ते । ☞ —^b)
G₂ M₁. 5-7 Cv विरुद्ध- (for विरूप-). K₂ -रक्षणे; K₈
V₁ B₈. 6-9 D₃. a₄ D₁. n₄ D₅ D₂. 3. 5. 8 M₅ Cn
(gloss: विरुपा रौद्राश्च मा[?म]क्षिका दंशा यस्मिन्)
'माक्षिके; D₇ G₁. 8 6 -मक्षिके; G₂ रक्षके; M₁. 6. 7
-रक्षिके (for 'ते). ☞ Cs: विरुडरौद्ररक्षिते, विरुडाः ये
दृढभूमयः ये रौद्राः कामक्रोधादयः, तैः पालिते असिन्वेहे
इत्यर्थः । ☞ —^c) D₄ om. (hapl.) from मेव up to
स्व (in 57^c). K₈. 1 B₈ D₃ रक्षतां; D₁ रक्षयतां;
D₇ G₂ रक्षता; T₁ G₆ रक्षतात्; T₂ रक्षितान् (for
रक्षयतां). —^d) Ś₁ K₁. 2. 4 स्वयं हि (for स्वकर्म).
D₅. 7 रक्षति (for गच्छति).

57 D₄ om. up to स्व (in 57^c) (cf. v. 1. 56).
—^b) M₁. 6. 7 स्व- (for स्व-). —D₅ om. (? hapl.)
57^c-58^b. —^c) K₂ B₇. 8 D₃ D₁. n₄ D₅ D₂. 3. 8
तथाकृतं; B₈ यदा; D₇ T₁ G₂. 6 अयो (for यथा).
V₁ स्वकर्मजं यथाकृतं (by transp.).

58 D₅ om. 58^{ab} (cf. v. 1. 57). —^a) K₈ Bo

यथेह यत्कृतं शुभं विपाप्मभिः कृतात्मभिः ।

तदाभुवन्ति मानवास्तथा विशुद्धयोनयः ॥ ५९

प्रजापतेः सलोकतां बृहस्पतेः शतक्रतोः ।

व्रजन्ति ते परां गतिं गृहस्थधर्मसेतुभिः ॥ ६०

सहस्रशोऽप्यनेकशः प्रवक्तुमुत्सहामहे ।

अबुद्धिमोहनं पुनः प्रभुर्विना न यावकम् ॥ ६१

D₁ अप्सरोगणः; T₂ G₁ 'गणैः (for 'गणाः). B₈ परं
(for फलं). T₁ G₂. 6 यथा सुरा गणैः फलं. —^b) K₈
सहर्षिभिः; T₂ G₁ महर्षयः. —D₂ om. (hapl.) 58^c-59^b;
B₈ reads the same twice. —^c) B₈ तदा (for तथा).
Ś₁ K₁. 2 समाभुवन्ति; B₈ (first time) तथाभुवन्ति;
D₁ तथा सुवन्ति; T₂ तथा भूवन्ति; M₁. 5-7 अवाभुवन्ति
(for तथाभुवन्ति). K₈ B₈. 7. 8 (both times) D₃ D₁
D₂. 3. 8 कर्मजं; V₁ B₈. 9 D₃ D₁ D₅ कर्म ते
(for कर्मतो). —^d) D₅ om. काम. V₁ -गामिकाः.
D₇ T G₁-3. 6 विबुद्धिमोहनं पुनः.

59 For the repetition in B₈, cf. v. 1. 58. D₂
om. 59^{ab} (cf. v. 1. 58). —^b) D₇ T G₁-3. 6 तथैव
तैर्विपाप्मभिः. —^c) V₁ B₈ D₅ T₁ G₂. 6 तथा (for
तदा). —^d) T₂ G₁. 8 तदा; M₁. 5-7 सदा (for तथा).
K₁. 4 विशुद्धयो नरा (K₄ 'रः).

60^b) M₁. 5-7 शतक्रतो (for 'क्रतोः). —^c) G₂
चारां (for ते परां). K₇ मतिं (for गतिं). —D₄
reads 60^d twice. —^d) D₇ T G₁-3. 6 -कर्म- (for
-धर्म-). G₂ -हेतुभिः (for -हेतुभिः). D₄ (second
time) सहस्रधर्मसेतुभिः.

61^a) M₁. 5. 6 हि (for 57ि). —^b) B₇ D₁. n₄
D₅ उत्सहाम ते (for 'महे). —^c) Ś₁ (by corr.)
K₁. 6 D₇ T G₁. 3. 6 Cv -मोहनात्; M₁. 5-7 -मोहतां
(for -मोहनं). D₂ तमः (for पुनः). K₂. 4 अबुद्धि-
मोहनात्मा (K₄ 'मात्म'नः. B₈. 7. 9 प्रभुं. K₂. 4 विनाश-;
K₇ D₄. 9 वितानः; B₈. 8 (marg.) D₃ D₁. n₄ D₅
D₂. 3. 8 विनाय (for विना न). K₈. 1 B₈-9 D₃ D₄. 5. 9
Cnp (gloss: सत्कर्म) पावकं; V₁ B₈ (marg.) D₁. n₄
D₅ D₂. 3. 8 Cn (gloss: पावकः पुनाति पवित्रीकरोतीति
व्युत्पत्त्या धर्मः) पावकः; B₈ पावकः; B₈ (marg.)
नायकं; D₇ T₁ G₂. 6 साधकः; T₂ G₁ याजकः; M₁. 5-7
यावकः; Ca (gloss: स्वाहु भक्ष्यम्) Cnp (gloss: यावक-
मिव पाथेयरूपो धर्म एव) कम् (as in text). G₂ भृगु-
र्विना न यावकः. ☞ Ca (reading -मोहनात्) बुद्धिमोह-

गता द्विरष्टवर्षता ध्रुवोऽसि पञ्चविंशकः ।
 कुरुष्व धर्मसंचयं वयो हि तेऽतिवर्तते ॥ ६२
 पुरा करोति सोऽन्तकः प्रसादगोमुखं दमम् ।
 यथागृहीतमुत्थितं त्वरस्व धर्मपालने ॥ ६३
 यदा त्वमेव पृष्ठतस्त्वमग्रतो गमिष्यसि ।

तथा गतिं गमिष्यतः किमात्मना परेण वा ॥ ६४
 यदेकपातिनां सतां भवत्यमुत्र गच्छताम् ।
 भयेषु सांपरायिकं निवृत्तस्व तं महानिधिम् ॥ ६५
 सकूलमूलबान्धवं प्रभुर्हरत्यसङ्गवान् ।
 न सन्ति यस्य वारकाः कुरुष्व धर्मसंनिधिम् ॥ ६६

C. 12. 12110
B. 12. 37211.
K. 12. 328. 66

विगमादिना न यावकं, स्वादुभक्ष्यं, इव स्वर्गं प्रति प्रभुः, न खेष्टलाभे प्रभुरित्यर्थः ॥ Cp: अबुद्धिमोहनं, बुद्धिमोहनं रसनं विना यावकं सुरसभक्ष्यमिव प्रेषितं प्रति प्रभुर्नास्ति। असंमूढ-बुद्धिरेवेष्टलाभे प्रभुरित्यर्थः ॥ Cp: प्रभुस्तु ते न पावक इत्यत्र अबुद्धिमोहनात् कारणात् पावकः नारकाग्निः ते प्रभुर्न इति योजना । ❀

62 °) B₃ Dn₁.n₄ D₅ D₂.s.8 त्रिरष्टः; G₂ द्विरष्टः (for द्विरष्टः). Da₄ -वर्षतो (for -वर्षता). ❀ Ca: द्विरष्टवर्षता, तारुण्यम् । ❀ — °) ❀ Ca: ध्रुवः, परिनिष्ठितरूपः । ❀ — K₅ B₅ v.9 Da₃.a₁ transp. 62° and 62°. — °) K₁ कुरुषु (for कुरुष्व). — °) T₂ विवर्तते (for अति). Da₄ (also as in text) वयो हि तेष्वनेकशः.

63 °) K₂ परा; T₁ पुरो (for पुरा). B₄ (marg. as in text).v Da₃ सौतिके; Da₄ सांतिके (for सोऽन्तकः). M₁.s-1 पुराभ्युपैति तैत्तकं. — °) B₅ (marg.) प्रसादः (for प्रसादः). Da₄ D₅ चमूं (for दमम्). Ś₁ (sup. lla.; before corr. as in text) K₁.6 V₁ Bo.6-9 Da₃ Dn₁.n₄ D₅ D₂.s.5.7.8 T G₁.s.6 Ca. p प्रमा (Dr T₂ G₁.s 'मो'दगोमुखां (K₁ B₅ 'खा; B₅.s [both marg.] D₅ 'खीं) चमूं; K₁ D₄.9 'दतो सुखा-वहं; G₂ M₁.s-1 'दगोमुखा च (G₂ 'खाश्च)मूं. ❀ Cn (reading प्रमादगोमुखां चमूं): प्रमादगः, प्रमादगृहवासी अन्तकः । चमूं, चमति भक्षयतीति चमूरिन्द्रियसेना, तां अमुखां, अन्तकत्वादितोषेण स्वस्वविषयभोगहीनां यावत्करोति ततः पुरैव ॥ Cp (reading प्रमादगोमुखां चमूं): प्रमादगोमुखां, प्रमादगोचरां प्रमादस्थानेषु सोधमां, चमूं रोगादिरूपम् । ❀ — °) Cp यथागृहीत (for यथागृहीतम्). K₁ उक्तितं; K₄ Bo.1-9 Dn₁ D₅ D₂.s.7.8 T G₁.s.6 Cp (gloss: उद्युक्तः) उत्थितस्व (for 'तं). ❀ Cp गृहीतः, केशोष्णाकृष्टः, स्वधर्मपालने उत्थितः, उद्युक्तः । ❀ — °) K₁ त्वरस्व; G₂ स्वरश्च; Cp यतस्व (for त्वरस्व).

64 °) K₄.6.1 B₅-9 Da₃.a₁ Dn₁.n₄ D₅ D₂-1.8.9 G₂ यथा (for यदा). G₂ [अ]थेम् (for त्वम्). K₂ (sup. lin. as in text) पृच्छतस्व (for पृष्ठ). — °) K₁ त्वाम्; Da₁ तम्; Dr त्वम् (for त्वम्). Da

गमिष्यति. — °) Ś₁ K₁.2 यथागतं, K₁ D₄.9 तथा गतं (for तथा गतिं). Da₄ गमिष्यंतः; G₂ 'द्यता (for 'प्यतः). ❀ Cn: गतिं, आत्मज्ञानरूपम् । ❀ — °) D₅ वै; G₂ वा (for वा). ❀ Cn: आत्मना, देहेन । परेण, तत्संबन्धिपुत्रादिना ॥ Cp: आत्मना, आत्मीयेन । परेण, उदासीनेन । ❀

65 °) K₄ Dn₁ D₂.8 Cn (gloss: एकाकिना) -पातिना; Dn₄ -पातिनं (for 'तां). K₅.1 D₄.9 जुभं (for सतां). Da₄ corrupt; G₂ यदेकमात्स्यतासनं; M₁.s-1 यदेव पाकिनां सतां. — °) Mr अमुम् (for 'त्र'). Da₄ गच्छतः (for 'ताम्). — °) Ś₁ K₁.6 B₅ (marg. as in text) D₅.7 T₁ G₁.s भयेषु; K₂ भावेषु; G₂ परेषु (for भयेषु). Dn₄ Mr सांपरायिकां; Cn (gloss: परलोके हितम्) 'कं (as in text). — °) V₁ B₅ M₁.s-1 निषस्व; Dr T G₁.s.8 दधस्व; G₂ निषस्व (for 'स्व). K₂ मर्महा; K₄ Bo.8 Da₃.a₁ Dn₁.n₄ D₅ D₂.s.8 केवलं (for तं महा). Dr T₁ G₂.6 -मुनि (for -निधिम्).

66 °) V₁ M₁.s-1 समूलः; B₅ (marg. as in text) सकालः; T₁ G₂.6 स तत्र; T₂ समालः; Ca (gloss: तूलं, तुच्छं) सतूलः; Cn (gloss: कूळं, अग्रं) सकूलः (as in text). M₁.6.1 -तूलः; M₅ कूलः; Ca (gloss: मददा सारवत्) -मूलः (as in text). G₂ बंधनं (for -बान्धवं). ❀ Cn: सकूलमूलबान्धवम्, बालवृद्धवयसैः सहितं यथा स्यात्तथा ॥ Cp: सतूलमूलबान्धवम् । तूलमूलम्, अल्पेतरम् । ❀ — °) Dr भवति (for हरति). K₂ संगवान्; K₅ D₅ [अ]संगवान्; Da₄ T G₁ [अ]संबवान्; G₂ M₁.s-1 [अ]संवायं (for [अ]सङ्गवान्). — °) D₅ वसंति; M₁ नयंति (for न सन्ति). G₂ M₁.s-1 यत्र (for यस्य). K₁ D₄.9 धारकाः; B₅ बांधवाः; Da₄ वारकाः; D₅ चारकाः; Dr T₂ G₁ भां; T₁ G₂.s.6 हां (for वा). — °) Ś₁ K₁.3.4 तन्महा; Da₁ कर्मसं (for धर्मसं), D₄.9 कुरुष्व धर्मसंचयं; G₂ 'व धर्मसंविधि.

67 °) B₅ (marg.) निदशितं (for 'ज्ञं). — °) T₂ तदेह (for तदेह). Dn₄ सूत्र- (for पुत्र). K₅.1 Bo.6.1.9 Da₃.a₁ Dn₁.n₄ D₅ D₂.s.8 सांप्रतं; V₁

C. 12. 12111
B. 12. 312[1].68
K. 12. 329. 67

इदं निदर्शनं मया तवेह पुत्र संमतम् ।
स्वदर्शनानुमानतः प्रवर्णितं कुरुष्व तत् ॥ ६७
दधाति यः स्वकर्मणा धनानि यस्य कस्यचित् ।
अबुद्धिमोहजैर्गुणैः शतैक एव युज्यते ॥ ६८
श्रुतं समर्थमस्तु ते प्रकुर्वतः शुभाः क्रियाः ।
तदेव तत्र दर्शनं कृतज्ञमर्थसंहितम् ॥ ६९
निबन्धनी रज्जुरेषा या ग्रामे वसतो रतिः ।

Ds. १ संमतः; T₁ G₈ सत्तमं; G₈ सत्तम (for संमतम्).
—^a) K₆ Bo सु- (for स्व-). —^d) K₆ प्रवर्णितं;
G₂ 'गितः'; M₅ 'तितं' (for 'गितं'). Dr T₁ G₈. 8
कुरुष्व तत्र (T₁ G₈ 'स्व-' वर्णितं; T₂ G₁ कुरुष्व तत्प्र-
वर्णितं (by transp.)).

68 ^a) Bo. 8 (marg. as in text) Dr T G₁. 2. 8
दधाति; Cn (gloss: आत्मानं; देहं पुष्पाति) दधाति (as
in text). Śi K₁. 2 V₁ यश्च; K₆ Bo. 8 Ds Ds यस्य;
Bo वा स्वः; Da₃. 24 वा सु- (for यः स्व-). Dn₄
धर्मणा (for 'कर्मणा'). —^b) K₆ Bo. 8-9 Da₃. 24 Dn₁.
n₄ Ds D₂. 2. 8 Cn दधाति (for धनानि). K₂ 4 धनानि
यश्च दर्शनात्. —^c) Da₃. 24 अबुद्धिः; G₂ प्रबुद्ध-
(for अबुद्धिः). —^d) K₄. 6 Bo. 7. 9 Da₃. 24 Dn₁ n₄
Ds D₂. 2. 5. 8 Cn. p स एकः; K₇ B₈ D₄. 9 स चैकः;
Bo शतैव; T₂ श्रुतैः स; G₁ शतैः क; G₈ कृतैः क;
M₁. 5. 8 गतैकः; M₇ गतौ क (for शतैक). Bo एक
(for एव). K₆ V₁ Bo. 7. 8 (marg. as in text). 9 Da₃.
24 Cnप सुच्यते (for युज्यते).

69 ^a) K₇ समस्तम् (for समर्थम्). Ds. १ Cn अश्रुते
(for अस्तु ते). K₆ V₁ Bo. 8-9 Da₃. 24 Dn₁. n₄ Ds
D₂. 2. 8 श्रुतं समस्तमश्रुते (Da₁ 'श्रुते'; Dn₄ 'श्रुतं'); T₁
G₈ श्रुतं समश्रुते सदा; T₂ G₈ श्रुतं स्वधर्ममश्रुते; G₁
श्रुतं स्वधर्ममश्रुते. ❀ Cn: श्रुतं तत्परमस्यादिवाक्यज्ञं ज्ञानं
कर्तुं, समस्तं ब्रह्माण्डमश्रुते, व्याप्नोति । ❀ —^b) V₁
शुभाः; B₈ (marg.) स्वकाः; Da₄ शुभा (for शुभाः).
K₂ प्रियाः; V₁ क्रियां (for क्रियाः). —^c) K₂ partly
damaged. V₁ तस्य (for तत्र). Śi K₁ तदेव दर्शनं
तव; K₄. 6 Bo. 8-9 Da₃. 24 Dn₁. n₄ Ds D₂. 2. 8 C₈
तदेतदर्थदर्शनं; M₁. १ 'तदत्र दर्शनं'; M₅. 8 'वदत्र द'
(sio). —^d) Da₃. 24 अज्ञ- (for अर्थ-). Ds -संज्ञकं
(for 'संहितम्'). T₂ कृतज्ञधर्मसंहितं. ❀ Cn: कृतज्ञं,
कृतज्ञे उपदिष्टं, अर्थसंहितं पुरुषार्थसंगतं भवति । ❀

70 12. 169. 24; 316. 37; quoted in

छिचैनां सुकृतो यान्ति नैनां छिन्दन्ति दुष्कृतः ॥ ७०

किं ते धनेन किं बन्धुभिस्ते

किं ते पुत्रैः पुत्रक यो मरिष्यसि ।

आत्मानमन्विच्छ गुहां प्रविष्टं

पितामहास्ते क्व गताश्च सर्वे ॥ ७१

अःकार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्ने चापराह्निकम् ।

को हि तद्वेद कस्याद्य मृत्युसेना निवेक्ष्यते ॥ ७२

Śaṅkara's Br Up. Bhāṣya on iv. 5. 15. —^a) Śi
K₁. 2. 4 V₁ निबन्धनी; Br निबन्धनी; Dn₄ निबन्धना;
G₂ न बध्नी. —^b) K₄. 6 V₁ Bo. 8-9 Da₃. 24 Dn₁.
n₄ Ds₂ D₂. 2. 5. 8 छिन्नैतां; K₇ 'न'; Dr जित्वैनां;
G₂ हित्वैतां (for छिन्नैनां). —^d) Śi K₁ T₂ दुष्कृताः.

71 G₁ om. 71^a-72^b. —^a) Śi K₁. 2 किं वा; K₆
B₈ Da₃ T₂ G₂ M₁. 5-१ किमु (T₂ 'सुत') (for the
second किं). B₈ पुत्रकस् (for बन्धुभिस्). Ds. १
किं बन्धुभिः पुत्र धनैश्च किं ते; T₁ G₈. 6 किं ते धनेन किमुत
बलिभिस्ते. —^b) Śi K₁. 2. 4 किं वा पुत्रैर्ब्राह्मण (K₁
'णो) मरिष्यसि; Ds. १ दारैश्च किं पुत्रक यन्मरिष्यसि.
—^c) K₆ D₂ प्रविष्टां (for 'ष्ट'). —^d) D₂ om. from
पितामहा up to गम्य इम (in 73^a). Ds तात (for
सर्वे). Dr T G₈. 6 M₁. 5-१ पितामहा (T₁ G₈. 6 'ह') स्ते
क्व गतः पिता च. —After 71, Ds ins. 787*.

72 D₂ om. 72; G₁ om. 72^a (for both, cf. v. 1.
71). 72^a = 12. 169. 14^a. —^a) K₆ स्वकार्यम्; Da₄
अकार्यम्; Ds₁ स्वकार्यम्. Ds₁ अत्र (for अद्य). B₈
वर्तव्यं (for कुर्वीत). —^b) B₈ मध्याह्ने (for पूर्वाह्ने).
Some MSS. पूर्वाह्ने चापराह्निकं. —K₇ B₈-9 Da₃. 24
ins. after 72^a: K₆ after 72; V₁ Bo Dn₁. n₄
Ds D₂. 8 Cn subst. for 72^a: Ds ins. after 71:

787* न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं वास्य न वा कृतम् ।

[= 12. 169. 14^a. K₇ वापि; B₈ वास्य (for वास्य).]

—72^a = 12. 169. 14^a. —^a) B₈. 7. 9 Da₃. 24 तं; B₈
Ds. १ सं- (for तद्). K₇ कस्याद्य; T₁ G₈. 6 यत्राद्य;
T₂ G₁ M₁. 5-१ यत्राद्य (for कस्याद्य). G₂ को हि
कस्याद्य मर्यस्य. —^d) K₆ प्रवेक्ष्यति; K₇ B₈ D₄. 5. १. 9
पतिष्यति (Dr 'सि'); Br Da₃. 24 निवेक्षते; B₈ निवे-
क्ष्यते; T G₁-2. 8 M₁. 5-१ [अ]निवेक्ष (T₁ G₈. 2. 8
'ह्य') स्ते (for निवेक्ष्यते).

73 Ds om. up to गम्य इम (cf. v. 1. 71). —^a)

अनुगम्य भ्रशानान्तं निवर्तन्तीह बान्धवाः ।
अग्नौ प्रक्षिप्य पुरुषं ज्ञातयः सुहृदस्तथा ॥ ७३
नास्तिकाभिरनुश्रोत्रान्नान्नापामतौ स्थितान् ।
वामतः कुरु विश्रब्धं परं प्रेप्सुरतन्द्रितः ॥ ७४
एवमभ्याहते लोके कालेनोपनिपीडिते ।
सुमहद्वैर्यमालम्ब्य धर्मं सर्वात्मना कुरु ॥ ७५
अथेमं दर्शनोपायं सम्यग्यो वेत्ति मानवः ।
सम्यक्स धर्मं कृत्वेह परत्र सुखमेधते ॥ ७६
न देहभेदे मरणं विजानतां

न च प्रणाशः स्वनुपालिते पथि ।
धर्मं हि यो वर्धयते स पण्डितो
य एव धर्माच्यवते स मुह्यति ॥ ७७
प्रयुक्तयोः कर्मपथि स्वकर्मणोः
फलं प्रयोक्ता लभते यथाविधि ।
निहीनकर्मा निरयं प्रपद्यते
त्रिविष्टपं गच्छति धर्मपारमः ॥ ७८
सोपानभूतं स्वर्गस्य मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् ।
तथात्मानं समादध्याद्भ्येत न पुनर्यथा ॥ ७९

C. 12. 121/3
B. 12. 322(1). 93
K. 12. 329. 79

Ks. 1 V1 Bo. 6-9 Das. 34 Dn1. n4 Ds D2-5. 8. 9 G2
M1. 5-7 Cn वि(D2 om. वि) नाशंते (K7 D4. 9 'तं');
D7 T G1. 8. 6 इमशानांतं (for 'नान्तं'). —^b Ś1 K1
निवर्तयेह; K2. 4. 1 D2. 5. 1. 8 T G1. 8. 6 'तंते हि; B7. 8
Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 'तंते ह (for 'तन्तीह'. K4
बांधवः. —^c G2 पुरुषा (for 'वं').

74^b T2 नगान् (for नरान्). K4 पापमितौ; Ks
V1 Bo. 6-9 Das. 34 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 Cn 'मंत
(for 'मतौ). K4 स्थिता; T1 Gs. 6 रतान् (for स्थितान्).
—^c K7 वि**; V1 B6-9 Dn1. n4 Ds2 D2. 8. 8. 8
T2 G1 M1. 5-7 विस्त्रब्धं; G2 विस्त्रं (for विश्रब्धं).
Ś1 K1. 2. 4 वामे कुरुष्व विस्त्रब्धं; T1 Gs. 6 समानकुल-
विस्त्रब्धं. —^d K1 G2 M1. 5-7 पर; K2 पुर (for
परं). K7 अतद्विज्ञाता; T1 Gs. 6 अतामितः; G4 अत-
त्रितं.

75 75^{ab} = 12. 169. 7^{ab}; cf. Uttarādhyāyanaśūtra
14. 22^{ab}. —^a K1 अद्याहते; V1 G2 अभ्यागते (for
'हते). —^b Ś1 K1. 2. 4 निपीड्यते (for 'डिते). G2
कालेनोपनीवीडयते. —^c K4 स्वमहद् (for सु). K1
आलस्य (for आलम्ब्य). —^d M1. 5-7 चर (for कुरु).

76^a Ś1 K1. 2. 4 प्रथमं; Bo Ds1 अथैनं; D4
अशेषं; Ds. 7 अशेषः; G1 अथैमं (for अथेमं). —^c
K4 Bo. 8. 9 Dn1 Ds D2. 8. 5. 1. 8 T1 G1-8. 6 M7 Cn
स्व; Ks lacuna; B6. 7 Das. 34 Dn4 च (for स).
Ds1 कुवेह; D7 कुत्वा वै; Cn कुवेह (as in text).
—^d K4. 6. 7 V1 Bo. 6-9 Das. 34 Dn1. n4 Ds D2-5.
8. 9 G2 M1. 5-7 अश्रुते (for एधते).

77 Ds1 reads 77^a twice. —^a G1 नृ. (for न).
K7 D4. 9 G4 देहभेदे; Ds1 (first time) 'भेद' (for
'भेदे). B6 D7 Gs विजानता (for 'नता'). T1 Gs न

तेन भूदमभूविजानता. —^b T G1. 8. 6 न तु; G2 नयः;
M1. 6. 7 तनु (for न च). Ś1 K1. 4 प्रणाशं (for 'शः').
D2. 1 T2 G1. 2 स्वनु- (for स्वनु-). G2 -पात्यते (for
-पालिते). K2 न चेष्टनाशं सुनुपालिते पथि (sic). ☞
Cn: अनुपालिते, शिष्टैराहते ॥ Gs: पूर्वैराचरिते ॥ ☞ —^c
B6 (marg. as in text). 1 धर्मं हि यो; Das धर्मो हि
यो; Ds धर्मैरिष्यं. T G1. 2 M1. 5-7 वर्तयते (for वर्ध').
T2 न (for स). Das पिंडितो (for पण्डितो). —^d
K7 मोह्यति; D7 T1 Gs मुच्यते; T2 G1. 8 मुह्यते;
G2 M7 हीयते (for मुह्यति).

78^a Das प्रयुक्तयोः; T1 G1. 8. 6 प्रवृत्तयोः; T2
प्रवर्तयोः (for प्रयुक्तयोः). V1 Bo. 1. 9 Ds1 Ds G2
कर्मपथे (for 'पथि). Ś1 K1. 2. 4 स्वकर्मणा (for 'जोः).
Ks B6 प्रयु (Ks 'सु) कयोः कर्मपथेषु (B6 'स्व-') कर्मणोः.
—^b K7 फलं; Ds1 फले (for फले). M1. 6. 1 प्रयोक्तो
(for 'क्ता). G1 om. यथा. K7 V1 Bo. 8 (marg.)
Dn1. n4 Ds D2-5. 8. 9 G2 M1. 5-7 -कृतं; B6 lacuna
(for -विधि). —^c Ś1 K1. 6 B7-9 Das D4 T2 G1. 2
विहीनः; K2. 4 विहाय (for निहीन-). Ds1 निवयं;
D7 T G1-8. 6 नरकं (for निरयं). —^d K1 त्रिविष्टं;
V1 Bo त्रिपिष्टपं. Das repeats from धर्म up to
दध्याद् (in 79^a) after 80^a. K4 धर्मपारमः.

79 For the repetition in Das, cf. v. l. 78.
—^a G2 अथ (for तथा). K2 समारुह्याद् (for
'दध्याद्'. —^d K4. 6. 7 B7. 8 (marg. as in text)
Dn1. n4 Ds D2. 5. 8 G2 M1. 5. 6 अश्रयते; Bo. 6 अश्रयत;
Ds. 9 अश्रयते; D7 T G1. 2. 6 त्रियते; M7 आश्रयते
(for अश्रयत).

80 For the repetition in Das, cf. v. l. 78. Ds
om. 80. —^a ☞ Cn: नोत्कामति, धर्ममिति शेषः ॥ ☞

C. 12. 12124
B. 12. 322[1]. 81
K. 12. 329. 80

यस्य नोत्क्रामति मतिः स्वर्गमार्गानुसारिणी ।

तमाहुः पुण्यकर्माणमशौच्यं मित्रबान्धवैः ॥ ८०

यस्य नोपहता बुद्धिर्निश्चयेष्ववलम्बते ।

स्वर्गे कृतावकाशस्य तस्य नास्ति महद्भयम् ॥ ८१

तपोवनेषु ये जातास्तत्रैव निधनं गताः ।

तेषामल्पतरो धर्मः कामभोगमजानताम् ॥ ८२

यस्तु भोगान्परित्यज्य शरीरेण तपश्चरेत् ।

न तेन किञ्चिन्नप्राप्तं तन्मे बहुमतं फलम् ॥ ८३

मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च ।

— Das om. 80⁸². — ^b Śī K1. 2. 4. 1 B8 (marg.)
D8. 5. 9 धर्म- (for स्वर्ग-). G8 स्वर्गमन्वानुसारिणी.
— ^d K8 नशौच्यं; Das. 84 अशौचं (for 'च्य'). Bo.
6. 8 (last two marg. as in text) Dn1. n4 D8 D2. 8. 8
पुत्र- (for मित्र-).

81 ^a B1 Das. 84 नोपरता; T1 G8. 6 नो भविता
(for नोपहता). — ^b K4 Bo. 8 (marg. as in text).
Das. 84 Dn1. n4 D8 D2. 8. 8 निश्चये हि; T2 G1 'ये तु
(for 'येषु). K8 अवलम्बते; B1 'लंबिते (for 'लम्बते).
— ^c Śī K1. 2. 4 स्वर्गे कृतावकाशस्य; Das. 84 'शेषस्य;
D4 स्वर्गे क्षतावकाशस्य. — ^d K8 V1 Bo. 6-9 Das. 84
Dn1. n4 D8 D2. 8. 5. 1. 8 T G1-8. 6 M1. 5-1 transp.
तस्य and नास्ति.

82 ^a D1 T G1-8. 6 तपोवने च (for 'वनेषु). D8
यातास् (for जातास्). — ^b Dn1 तथा (for तत्र).
— ^c K1 धर्माः. — ^d Dn1. n4 D8 D2. 8. 8 काम-
भोगान् (for 'भोगम्).

83 D4 reads 83 twice. — ^b G8 चरन् (for
चरेत्). — ^c D8 T1 G2. 8. 6 M1. 5-1 किञ्चिदप्राप्यं;
D1 T2 'ब्र' प्राप्यं. — ^d K8 V1 Bc. 7. 8 (marg.).
Das. 84 D8. 1 G2 M1. 5-1 तन्मे बहुफलं मतं; T G1. 8. 6
तदे (T2 G1 'मे' व बहुलं मतं.

84 = (var.) 11. 2. 12: 12. 28. 38: B. 18.
5. 63. — ^a K1 मद्वा- (for माता-). — After 84,
Śī K1. 2. 4. 6. 1 V1 Bo. 6-9 Das. 84 Dn1. n4 D8 D2-5,
1-9 T G1. 8. 6 Cn editions ins. :

788* अहमेको न मे कश्चिदहं वापि न कस्यचित् ।

तं न पश्यामि यस्याहं तं न पश्यामि यो मम ।

अनागतान्यतीतानि कस्य ते कस्य वा वयम् ॥ ८४

न तेषां भवता कार्यं न कार्यं तव तैरपि ।

स्वकृतैस्तानि यातानि भवांश्चैव गमिष्यति ॥ ८५

इह लोके हि धनिनः परोऽपि स्वजनायते ।

स्वजनस्तु दरिद्राणां जीवतामेव नश्यति ॥ ८६

संचिनोत्यशुभं कर्म कलत्रापेक्षया नरः ।

ततः क्लेशमवाप्नोति परत्रेह तथैव च ॥ ८७

पश्य त्वं छिद्रभूतं हि जीवलोकं स्वकर्मणा ।

तत्कुरुष्व तथा पुत्र कृत्स्नं यत्समुदाहृतम् ॥ ८८

[(L 1) K8 V1 Da4 D8 च (for वा). Bo. 8 Dn1,
n4 D8 D2. 8. 1. 8 T G1. 8. 6 editions नाहमन्यस्य कस्यचित्
(for the post. half). — (L 2) K1 तेन; K4. 6. 7
Bo. 6-9 Das. 84 Dn1. n4 D8 D2. 8. 8 न तं (by transp.).
Da4 यस्याहं; Dn4 पश्याहं (for यस्याहं). Śī K1. 2. 4
V1 D8 D4. 1 न तं (by transp.); T1 G8. 6 स न; T2
न स. T G1. 8. 6 पश्यति (for पश्यामि).]

85 ^a T1 तत् (for न). — ^c K8 Das. 84 सुकृ-
तैस् (for स्व'). K8. 1 Bo-9 Das. 84 Dn1 D81 D4. 8
Bom. Kumbh. ed. जातानि (for या'). Śī K1. 2. 4
स्वकृतैरथ यातास्ते; V1 स्वकृतैरवजातास्ते. — ^d K8 om.
भवांश्चैव. Bo. 7. 9 च स्वैर्; B8 च स्वर्; Das. 84 स्वर्गं
(for चैव). K8 D1 T2 G8 गमिष्यति (for 'स्यति).

86 ^a D1 T1 G8. 6 भुवि (for इह). Śī K1. 2. 4
[5] पि; T G1. 8. 6 M1. 5-1 तु (for हि). K8. 1 V1
Bo. 6-9 Das. 84 Dn1. n4 D8 D2-5. 8. 9 M5 धनिनां
(for 'नः). G8 इह लोकेषु धनिनः. — ^b K8. 1 Bo.
6-9 Das. 84 Dn1. n4 D8 D2-5. 8. 9 T2 G2 M1. 5-1 Cal.
Bom. ed. स्वजनः (for परोऽपि). G8 परोपि सन्न जायते.
— ^c B8 स्वजनं. — ^d Bo जीवताम्. K8 V1 Bo.
6-9 Das. 84 Dn1. n4 D8 D2. 8. 8 T G1-8. 6 M1. 5-1
editions अपि (for एव). T3 नश्यति; G8 पश्यति
(for न').

87 ^a K1 संश्रितोनिशुभं कर्म (sic). — ^b K1
नराः. Bo कलत्रापेक्षमानवः; T G2. 8. 6 M1 कलत्रापे-
(M1 'वे' क्षया नरः. — G8 om. 87'-90'. — ^c Śī
K1. 2. 4 T1 G1. 8. 8 तत्र; D1 तत्तत् (for ततः). — ^d
D1 च मानवः (for तथैव च). G8 परत्र सुखमेवते.

88 G2 om. 88 (cf. v. 1. 87). — ^a Śī K1. 2. 4

तदेतत्संप्रदृश्यैव कर्मभूमिं प्रविश्य ताम् ।

शुभान्याचरितव्यानि परलोकमभीप्सता ॥ ८९

मासर्तुसंज्ञापरिवर्तकेन

सूर्याग्निना रात्रिदिवेन्धनेन ।

स्वकर्मनिष्ठाफलसाक्षिकेण

भूतानि कालः पचति प्रसह्य ॥ ९०

धनेन किं यन्न ददाति नाश्रुते

बलेन किं येन रिपून् बाधते ।

श्रुतेन किं येन न धर्ममाचरे-

त्किमात्मना यो न जितेन्द्रियो वशी ९१

इदं द्वैपायनवचो हितमुक्तं निश्चयम् तु ।

शुको गतः परित्यज्य पितरं मोक्षदेशिकम् ॥ ९२

C. 12. 12157
B. 12. 322[1] 94
K. 12. 329. 93

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि नवाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०९ ॥

तस्य यच्; Ks V1 Bo. 6 (marg.). १. 9 Dn1. n4 Ds D2. 8 editions पश्यति; Bs (orig.) Da3. a4 Ds 'तद्य'; Ds पश्य वा; M1. 5-7 पश्येत् (for पश्य त्वं). Dn1 D2. 8 editions छिन्न-; Ds T2 चित्र-; Ds स्थिर-; Gs शत्रु- (for छिद्र-). Ś1 K1. 2. 4 रूपं (for भूतं). M1. 5-7 तु (for हि). D7 अपश्यास्थिरभूतं हि; T1 अपश्यतो हर्तास्त्र- —^b) T1 जीवलोकान् (for 'लोकं'). —^c) M1 तं (for तत्). B9 D7 T G1. 8. 6 यथा (for तथा).

89 G2 om. 89 (cf. v. 1. 87). —^a) Ś1 K1. 2. 7 तदेव; K4 D4. 5. 1. 7 तदेवं; M1. 7 तदैतत् (for तदे-
तत्). Ś1 (marg. as in text) K2. 4 संप्रविश्य (K4 'इये); Da4 'देइय; D4. 5 'दइय (for 'दइय). K4 च; D7 M1. 5-7 [ए]वं (for [ए]व). T1 Gs तवैत-
त्प्राप्य पश्येत्; T2 G1. 8 तथैव तत्प्रपश्येत्. —^b) Ds. 1 -भूतं (for -भूमिं). Ks V1 Bo. 6-8 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2. 8 T1 G1. 8. 6 प्रपश्यता; K7 D4. 9 प्रपद्यतां; B9 Ds. 7 T2 M1. 5-7 प्रप (D7 'इ)इयतां; Bom. ed. प्रपश्यतः (for प्रविश्य ताम्). —^d) Ś1 K2 अभीप्सुना; K1 'त्सता; M5-7 'त्सतां.

90 With 90, cf. 3. App. I, (32), lines 69-72. G2 om. 90^{ab} (cf. v. 1. 87). —^a) K1. 2. 4 मासं तु (for मासर्तु-). Ś1 K2 Bom. ed. परिवर्तकेण (for 'केन). —^b) Dn4 रात्र- (for रात्रि-). K1. 2. 4 M1. 5-7 -दिने-
धनेन (for -दिवे-). —^c) Bo D7 G2. 8. 6 स्वधर्मे (for स्वकर्म-). M1. 5 (inf. lin.). 6. 7 -पर- (for -फल-). K4. 6. 7 V1 Bo. 6. 8. 9 Dn1. n4 Ds D2-5. 1-9 T1 G2. 8. 6 -साक्षिकेन; B7 -रात्रिकेन (for -साक्षिकेण). —^d) M1. 7 कालं (for कालः).

91 = (var.) Hitopadeśa 2. 9. —^a) Dn4 धनेन

(for धनेन). Gs किंचिन् (for किं यन्). K7 D4 यन्न ददाति; T1 G1 न ददाति (for यन्न ददाति). —^b) D7 ये न; Gs यन्तु (for येन). Ks V1 B6-9 Da3. a4 Ds1 D2. 8. 8 editions रिपुं; Bo Dn1. n4 Ds2 G2 रिपुर् (for रिपून्). Dn1 Ds2 G2 बाधते. K7 D4. 9 यन्न रिपून्बाधते. —^c) Ds यन्न च (for येन न). —^d) Ks G2 यो नि; B6 (marg. as in text) यन्न; Da3. a4 यन्नि; Dn1 Ds1 येन (for यो न). Ks. 1 D4. 9 यतन्द्रियो (for जितेन्द्रियो). Ds भवेत् (for वशी).

92 Before 92, Ś1 K1. 2. 4. 6. 7 V1 Bo. 6-9 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2-5. 1-9 ins. भीष्म उवाच. —^a) M1. 5-7 इति (for इदं). —^b) B6 (marg.) G2 हितयुक्तं; Da4 दिनमुक्तं; Ds ज्ञेयं (for हितं). K2 निपश्य; Da4 निशाम्य (for निश्चयम्). K7 D4. 9 च; Ds. 1 T2 G1 तत् (for तु). —^c) B8 परिव्रज्य (for 'त्यज्य). G2 शुकोगात्संपरित्यज्य. —^d) Ś1 K1. 4 Bo. 6. 7 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 Cn (gloss: मोक्षोपदेशम्) -देशिकं; K2 -दैविकं; Ks Gs -देशिकः; Ds. 1 -दर्शकं; T1 Gs -देशतः; G2 -दर्शिकः (for -देशिकम्).

Colophon. Ds missing: Ks. 5 B1-5 Da1. a4 Dn2. n8 D1 G4. 5 M2-4 absent. — Sub-parvan: Ś1 K1. 2. 4. 6. 7 V1 Bo. 6-9 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2-5. 1-9 T G1-8. 6 M1. 5-7 मोक्षधर्म. — Adhy. name: Ś1 K2 B9 Ca यावकाध्यायः; K1 यावकाध्यायः; K4. 6 V1 Da3. a4 Ds पावकाध्यायः; K7 ध्याताध्यायः; Bo. 6. 7 पावकाध्यायः; B8 पावकाध्यायोत्क्रमः; Dn1 पावकाध्यापनं; Dn4 D2. 8 Cn (gloss: पावकस्य धर्मस्य अध्ययनम्। यद्वा, चित्तशोधकाध्ययनम्) पावकाध्ययनं; Ds शुकानुध्यापनं; D4. 9 ध्यातव्याध्यायः; D7 T1 G1. 6

३१०

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं व्यासस्य धर्मात्मा शुक्रो जज्ञे महातपाः ।
 सिद्धिं च परमां प्राप्तस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १
 कस्यां चोत्पादयामास शुक्रं व्यासस्तपोधनः ।
 न ह्यस्य जननीं विद्म जन्म चाग्र्यं महात्मनः ॥ २
 कथं च बालस्य सतः स्रक्षमज्ञाने गता मतिः ।
 यथा नान्यस्य लोकेऽसिन्द्वातीयस्येह कस्यचित् ॥ ३
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण महाद्युते ।
 न हि मे वृत्तिरस्तीह शृण्वतोऽमृतमुत्तमम् ॥ ४
 माहात्म्यमात्मयोगं च विज्ञानं च शुक्रस्य ह ।

M1. 5-7 शुक्राज्जासनं; G2 वेदव्यासशुक्रप्रसंगः; Cnp यावकाध्ययनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Bs 148; Dn1 147; Dn4 Ds2 G2 145; Ds1 G1 M1. 6. 7 143; Ds 142; T1 G2 144; T2 157; G2 159; Ms 180. — *Sloka no.*: Ds1 95; Dn1 n4 92; Ds 94.

After this adhy., all N MSS. (D2 [second time] missing: K7. 5 B1-6 Ds1. 27 Dn2. n3 D1 absent) and of S MSS, G2 alone (G4. 5 M2-3 absent) repeat 12. 174, in the Crit. App. of which are included the v. l. from the repeating MSS.

310

This adhy. is missing in D6 (cf. v. l. 12, 283. 15).

1 ^a) K7 Ds सुतो (for शुक्रो). K4 Bo. 7 यज्ञे; K7 Ds2 D4. 5. 7. 9 जातो; Ds1 जातौ (for जज्ञे). D5. 7 महात्मनः (for 'तपाः').

2 ^b) G2 तपोनिधिः (for 'धनः'). — ^c) Ś1 K1. 2 च (for हि). V1 B8 D6 (marg.) T G1-3. 6 M1. 6-7 विद्मो; B7 (also as in text) Ds4 Dn4 D5. 7 विप्र; D4 विप्र (sic) (for विद्म). — ^d) D4 वाग्र्यं; G2 M1. 6-7 चास्य (for चाग्र्यं).

3 ^a) D7 नु (for च). K6 M1. 7 ततः (for सतः). — ^b) K2. 4 B8 D4 सूक्ष्मज्ञानं. K6 कृता; T G2. 2. 6 M1. 6-7 रता; G1 नत्वा (for गता).

यथावदानुपूर्व्येण तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ ५

भीष्म उवाच ।

न हायनैर्न पलितैर्न विचेन न बन्धुभिः ।
 ऋषयश्चक्रिरे धर्मं योऽनूचानः स नो महान् ॥ ६
 तपोमूलमिदं सर्वं यन्मां पृच्छसि पाण्डव ।
 तदिन्द्रियाणि संयम्य तपो भवति नान्यथा ॥ ७
 इन्द्रियाणां प्रसङ्गेन दोषमृच्छत्यसंशयम् ।
 संनियम्य तु तान्येव सिद्धिं प्राप्नोति मानवः ॥ ८
 अश्वमेधसहस्रस्य वाजपेयशतस्य च ।
 योगस्य कलया तात न तुल्यं विद्यते फलम् ॥ ९

4 ^a) Ś1 K1. 2. 4 संश्रोतुं (for [अ]हं श्रोतुं). — ^b) K4 महात्मने; V1 Bo. 8 Ds4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 'मते (for 'द्युते). — ^c) Ś1 K1. 2 च (for हि). D7 मृतम् (for वृत्ति).

5 ^a) K1. 2 Ds4 माहात्म्यम्; K6 माहात्म्यम्. K7 आत्मयोगश्च (for 'योगं'). — ^b) G2 तथा जन्म (for विज्ञानं च). K6 B1. 6 Ds3. 24 Ds G1. 2 च; K7 D4. 9 यत् (for ह). — ^c) Ś1 K1. 2 यथार्थम्; Ds1 यदावद् (sic) (for यथा). K1 T1 आनुपूर्व्येण; K2. 4. 6. 7 V1 Bo. 6. 7. 8 (orig.) Ds4 Dn4 Ds D2-5. 7-9 G6 अनुपूर्व्येण; Dn1 G1 अनुपूर्व्येण (for आनुपूर्व्येण).

6 = 3. 133. 12; Manu. 2. 154. — ^b) K4. 6 V1 Bo. 6-9 Ds3. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 T G1-3. 6 न वित्तैर्न च बन्धुभिः. — ^c) T2 च क्रियते (hypermetrio) (for चक्रिरे). — ^d) K7 D4. 9 नै (for नो). ☞ Ca: अनूचानः, गुरुमुखादधीतसाङ्गवेदः ॥ Cs: षडङ्गवेदाध्यायी परेषामध्यापकश्च । ☞

7 ^a) K2 पूर्व (for सर्व). — ^b) M1. 5-7 मा (for मां). D5. 7 यन्मां स्वं परिपृच्छसि.

8 ^b) K7 V1 Bo. 6 (marg. as in text). 7. 8 (marg. as in text). 9 Dn1. n4 Ds D2-4. 3. 9 अच्छति; Ds3. 24 अहति; D5. 7 आच्छति; M7 ऋच्छतु (for 'ति). T2 [अ]संशयः. K2 G8 दोषपृच्छति (G8 'त्य-) संशयं (sic). — ^c) M6 तानेव (for तान्येव). — ^d) K1. 4 Dn1. n4 D2. 8 आप्नोति (for प्रां).

अत्र ते वर्तयिष्यामि जन्मयोगफलं यथा ।
शुक्लाभ्यां गतिं चैव दुर्विदामकृतात्मभिः ॥ १०
मेरुशृङ्गे किल पुरा कर्णिकारवनायुते ।
विजहार महादेवो भीमैर्भूतगणैर्बृहत् ॥ ११
शैलराजसुता चैव देवी तत्राभवत्पुरा ।
तत्र दिव्यं तपस्तेपे कृष्णद्वैपायनः प्रभुः ॥ १२
योगेनात्मानमाविश्य योगधर्मपरायणः ।
धारयन्स तपस्तेपे पुत्रार्थं कुरुसत्तम ॥ १३
अग्नेर्भूमेरपां वायोरन्तरिक्षस्य चाग्निभो ।

वीर्येण संमितः पुत्रो मम भूयादिति स्म ह ॥ १४
संकल्पेनाथ सोऽनेन दुष्प्रापेणाकृतात्मभिः ।
वरयामास देवेशमास्थितस्तप उच्चमम् ॥ १५
अतिष्ठन्मारुताहारः शतं किल समाः प्रभुः ।
आराधयन्महादेवं बहुरूपमुपापतिम् ॥ १६
तत्र ब्रह्मर्षयश्चैव सर्वे देवर्षयस्तथा ।
लोकपालाश्च लोकेशं साध्याश्च वसुभिः सह ॥ १७
आदित्याश्चैव रुद्राश्च दिवाकरनिशाकरौ ।
मरुतो मारुतश्चैव सागराः सरितस्तथा ॥ १८

C. 12. 12175
B. 12. 324(3).18
K. 12. 331. 18

9 ^b) M1 वाजिपेय- Da3. a4 शतानि (for शतस्य).
T1 G6 वा (for च). — ^d) D1. 7 परं (for फलम्).

10 ^a) Ś1 K1. 2. 4. 6 वर्णयिष्यामि (for वर्तं). — ^b)
Ś1 K1. 2. 4 जंतोर; M1. 5-7 यन्मा (sic) (for जन्म).
T1 जन्मयोगे. K1 B6 (marg. as in text). 7-9 Da3 a4
D4. 5. 8 T G1. 8. 6 -बलं (for -फलं). K4. 7 V1 B8
(marg.). 9 Dn1. n4 D4. 5. 7-9 T G1-3. 6 M1. 6-7 तथा
(for यथा). — ^d) Da4 देवी तत्र भवत्पुरा (cf. 12^b).

Adhy. 12. 310. 10—12. 320 are repeated
(adhy. 310-13 verbally and 314-20 in substance)
in the Bṛhan-Nāradya P., I 58. 2^a-62^d. The
v. l. to the text accepted in the Crit. Ed. for the
entire episode will be found in Appendix II No. 7.

11 ^b) B8 (marg. as in text) कर्णिकारवने प्रति;
Da4 वनायुते; G2 वनेषु वै. — ^d) K2. 4 भीमैर्;
G2 भूमौ; M1. 5-7 भीमो (for भीमैर्). B6 (marg.
as in text) भूतशतैर् (for 'गणैर्'). G2 नृप; M1
वृत्तं (for वृत्तः).

12 ^b) B8 (marg.) देवो (for देवी). M1. 5-7 तदा
(for पुरा). — ^d) K6 Bo. 8 Dn1. n4 D8 D2. 8. 8
तदा; B6. 7. 9 Da3 पुरा (for प्रभुः). Da4 पुत्रार्थं कुरु-
सत्तम (= 13^d).

13 ^a) D4 आदिश्य (for आविश्य). ✽ Cn: योगे-
नात्मानमाविश्य, अन्तर्हृदये हृदिन्द्रियाणि निरुधेयार्थः । ✽
— ^b) K1 योगधर्मः; G1 (sup. lin.) योगधर्म (for
योगधर्मः). — ^d) K1 D4. 5. 7. 9 राजसत्तम; V1 B6
(marg.). 8 सुनिसत्तमः (B6 'म').

14 ^a) Ś1 K1. 2 तथा (for अपां). — ^b) K1 V1

Bo. 6. 7. 9 अंतरीक्षस्य. Ś1 K1. 2 चाग्निभोः; K2 4 चा-
मितः; K7 D4. 9 चाप्ययं; V1 Bo 6-9 Da2. a1 Dn1 D8
D2. 8. 8 वा विभो (Da2 'भोः'); Dn4 चाग्निभो; D5
चाग्निभां; D7 चाग्निभ्यः; G1 चाग्निभो (for चाग्निभो).
— ^c) K4. 6 Bo. 6-9 Da3. a4 Dn1. n4 D8 D2. 8. 8
वीर्येण (for वीर्येण). Ś1 K1 G1 M6 संमतः (K1 'ताः');
K2 संपतः (for संमितः). — ^d) K2 V1 Da4 इति
सह; Dn4 D81 इति स्म हे; T2 इति स्म हा (for इति
स्म ह).

15 ^a) K2 सोमेण; K6 Da4 Dn1. n4 D8 D2. 8. 8
योगेन; K7 V1 Bo. 8 T G1-2. 6 सोमेन; M1. 6. 7 सोमेन
(for सोऽनेन). B7 संकल्पे मानसोनेन. — ^b) K1 Da. 8
दुःप्रापेन. M1. 8 कृतात्मभिः. K6 V1 Bo. 6-9 Da3. a4
Dn1. n4 D8 D2. 3. 5. 7. 8 दुष्प्रापमकृतात्मभिः. — ^c) K1
D4. 5. 7. 9 पूजयामास; G8 वारं; Ca (gloss: वरं प्रार्थ-
यामास) वरं (as in text). — ^d) Dn4 तपस् (for
तपः).

16 ^a) Da4 आतिष्ठन्. K2 मारुतः हार (sic); Da4
G1 मारुताहारा (G1 'र'). — ^b) K4. 6. 7 Da4 समाः (for
समाः). — ^c) T1 G8. 6 समाराधय (for आराधयन्).
— ^d) D5. 7 उमाधवं (for 'पतिम्').

17 ^a) K2 अत्र (for तत्र). — ^b) K6 V1 Bo. 6-9
Da3. a4 Dn1. n4 D8 D2. 8. 8 राजर्षयश्च (for 'देव').
G2 च ये (for तथा). — D7 om. (hapl.) 17^c-18^d.
— ^c) K1. 4 लोकपालश्च. Ś1 K1. 9 लोकेशश्च; G2
लोकेश (for 'शं'). — K2 om. 17^d-20^a. — ^d) B6
वसुभिः (for वसुभिः).

18 K2 D7 om. 18 (cf. v. l. 17). K4 om. 18^c-19^b.
— ^c) K6 V1 Bo. 6-9 Da3. a4 Dn1. n4 D8 D2. 8. 8

C. 12. 12176
B 12. 224(3). 19
K. 12. 331. 19

अश्विनौ देवगन्धर्वास्तथा नारदपर्वतौ ।

विश्वावसुश्च गन्धर्वः सिद्धाश्चाप्सरसां गणाः ॥ १९

तत्र रुद्रो महादेवः कर्णिकारमयीं शुभाम् ।

धारयाणः स्रजं माति ज्योत्स्नामिव निशाकरः ॥ २०

तस्मिन्दिव्ये वने रम्ये देवदेवर्षिसंकुले ।

आस्थितः परमं योगमृषिः पुत्रार्थमुद्यतः ॥ २१

न चास्य हीयते वर्णो न ग्लानिरुपजायते ।

त्रयाणामपि लोकानां तदद्भुतमिवामवत् ॥ २२

जटाश्च तेजसा तस्य वैश्वानरशिखोपमाः ।

प्रज्वलन्त्यः स्म दृश्यन्ते युक्तस्यामिततेजसः ॥ २३

वसवो; Ds मरुतौ (for मरुतो). Ks V1 Bo. 6-9 Das Dn1. n4 Ds D2. 2. 3 मरुतश्च; K1 D4. 9 मारुताश्च; Da4 भरतश्च; Ds वसवश्च (for मारुतश्च). T G1-3. 6 M1. 6. 7 मारुतो मरुतश्च (by transp.). —^d M1. 5-7 सरितः सागराश्च (by transp.). K1 सागरः. G2 सुरमिश्च (for सरितश्च).

19 Ks om. 19 (cf. v. 1. 17). K4 om. 19^{ab} (cf. v. 1. 18). K1 Ds transp. 19^a and 19^d. —^a Da4 Ds M1. 7 गंधर्वोः. —^d Bo. 1. 3 (marg.) Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 2. 3 अप्सरस्. Bo Dn1. n4 Ds D2. 3 तथा (for गणाः).

20 Ks om. 20^a (cf. v. 1. 17). —^a B9 ततो; D4 तव (for तत्र). Ds देवो (for रुद्रो). —^b Gs स्रजः (for शुभाम्). —^c Ś1 K1. 2. 4. 7 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 4. 8. 9 T G1-3. 6 धारयानः (K4 यानाः; T1 Gs 'यं च; Gs 'यद्भः') (for 'याणः). K1 स्रजं (for स्रजं). —^d Ś1 K1. 2. 4 शरदि; K1 ज्योत्स्नाम् (sic) (for ज्योत्स्नाम्).

21 ^a Ds दिव्यः (for दिव्ये). Das Dn4 वरे रम्ये; G2 मनोरम्ये (for वने रम्ये). —^b K1 देवे; K4 Das lacuna (for देव). —^d K2 उदितः; Ks V1 Bo. 6-9 Das. a4 Dn4 Ds D2. 2. 5. 8 M1. 5-7 अच्युतः; Dn1 T1 G2. 3. 6 अच्युतः; D4 उद्यतः (sic); Ds उद्यतः; T2 G1 अच्युत (for उद्यतः).

22 ^a Ks V1 Bo 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 2. 3 प्राणो; D1 वर्णो; G2 वक्त्रं (for वर्णो). —^b T1 Gs. 6 न विरूपं हि जायते. —^c G1 सद्गुष्टाम् (for त्रयाणाम्).

मार्कण्डेयो हि भगवानेतदाख्यातवान्मम ।

स देवचरितानीह कथयामास मे सदा ॥ २४

ता एताद्यापि कृष्णस्य तपसा तेन दीपिताः ।

अग्निवर्णा जटास्तात प्रकाशन्ते महात्मनः ॥ २५

एवंविधेन तपसा तस्य भक्त्या च भारत ।

महेश्वरः प्रसन्नात्मा चकार मनसा मतिम् ॥ २६

उवाच चैनं भगवांरूपम्बकः प्रहसन्निव ।

एवंविधस्ते तनयो द्वैपायन भविष्यति ॥ २७

यथा ह्यग्निर्यथा वायुर्यथा भूमिर्यथा जलम् ।

यथा च खं तथा शुद्धो भविष्यति सुतो महान् ॥ २८

23 ^a Ds. 1 Gs प्रजाश्च; M1 जटां (for जटाश्च). —^b Ds. 1 शिखोपमं. —^c Bo T1 G1. 3. 6 प्रज्वलन्तः. —^d Ds. 1 मुक्तस्य (for बु). Bo 3 (marg.) Dn1. n4 Ds D2 तेजसा (for तेजसः).

24 ^a K1 मार्काण्डेयो (sic); K2 मार्काण्डेयो. Ds. 1 [s]पि (for हि). —^c B1 तदेव (for स देव). —^d Ds सर्वदा; T1 Gs. 6 मे तथा; T2 G1. 2 M1. 5-7 मे तदा (for मे सदा).

25 ^a Ś1 K1. 2. 4 तावताद्यापि; Ks V1 Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 T2 G1 एता अद्या (B8 'स्यापि; Ds. 1 त'एवाद्यापि; T1 Gs. 6 अतोद्यापि च (for ता एताद्यापि). Ds. 1 कृष्णस्य (for कृष्णस्य). —^b T2 G1. 2 M1. 5-7 तेजसा (for तपसा). V1 B8 (marg.) तत्र (for तेन). K1 दीपिता; G2 पीडिताः (for दीपिताः). —^c K1. 1 अग्निवर्णः. Ds. 1 द्विपाश्च (for जटाश्च). —^d Bo प्रकाशन्ति.

26 ^a Das एवंविधेन (for एवंविधेन). —^c Da4 महेश्वरः. —^d D1 T G1. 3. 6 मतिमान् (for मनसा). Da4 मतिः; Ds2 (by corr.) Ds मतिं (for मतिम्). — After 26, G2 M1. 5-7 Kumbh. ed. ins.:

789* ततस्तस्य महादेवो दर्शयामास साम्बिकः ।

27 Before 27, B8. 9 ins. महेश्वर उवाच. —^a K4 Da4 Dn4 Ds1 D2. 2. 8 चेदं; Ds [ए]नं च (by transp.). —^c Cv: एवंविधः, यथा अहमेवंविधः ।

28 ^a B1 यदा; Das. a4 यः स (for यथा). Da4 तु; G2 [आपि (for हि). —^b Ks वायुर (for भूमिर). Ks Das. a4 जलं यथा (by transp.). —^c

तद्भावभावी तद्वृद्धिस्तदात्मा तदपाश्रयः ।

तेजसावृत्य लोकांस्त्रीन्यज्ञः प्राप्स्यति केवलम् ॥ २९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि दशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१०

३११

भीष्म उवाच ।

स लब्ध्वा परमं देवादरं सत्यवतीसुतः ।

अरणीं त्वथ संगृह्य ममन्थाग्निचिकीर्षया ॥ १

अथ रूपं परं राजन्विभ्रतीं स्वेन तेजसा ।

घृताचीं नामाप्सरसमपश्यद्भगवानृषिः ॥ २

ऋषिरप्सरसं दृष्ट्वा सहसा काममोहितः ।

अभवद्भगवान्यासो वने तस्मिन्पुषिष्ठिर ॥ ३

सा च कृत्वा तदा व्यासं कामसंविद्यमानसम् ।

शुकी भूत्वा महाराज घृताची समुपागमत् ॥ ४

स तामप्सरसं दृष्ट्वा रूपेणान्येन संवृताम् ।

शरीरजेनानुगतः सर्वगात्रातिगेन ह ॥ ५

स तु धैर्येण महता निगृह्णन्हृच्छयं मुनिः ।

C. 12. 12192
B. 12. 325 (4). 6
K. 12. 332. 6

K₁ D₄. 5. 9 खं च (by transp.); D₁ T G₁-3. 6 M₁. 6-7 [आ]काशस् (G₁ 'शं'). D₅ यथा (for तथा). T₁ G₈. 6 ऊर्ध्वं (for शुद्धो). —^d) K₅ V₁ B₀. 6-9 D₂. 24 D₁. 14 D₅ D₂. 8. 8 भविता ते (for भविष्यति). K₁ D₄. 5. 9 तव (for महान्).

29 ^a) D₅ D₅. 1 G₂ भाविता (for भावी तद्-). K₁ तच्छुद्धिस् (for तद्). ☞ Cn: तद्भावभावी, तद्भावं, ब्रह्म अहमिति भावं, आशयं भावयतीति तद्भावभावी । ☞ —^b) Ś₁ K₁. 2. 4 तथात्मा (for तदा). K₅ V₁ B₈ (marg.) 9 D₂. 24 D₅ तद् (V₁ 'द्वा') पाश्रयः (for तदपा). —^c) Ś₁ K₁. 2. 4 तस्य (for [आ]वृत्य). K₅ om. कृन्. —^d) Ś₁ K₁. 2. 4 D₅. 1 T₁ G₈. 6 प्राप्स्यति. K₅ V₁ B₀. 6-9 D₂. 24 D₁. 14 D₅ D₂. 8. 8 ते सुतः (for केवलम्).

Colophon. D₅ missing: K₅. 5 B₁-5 D₅. 24 D₂. 24 D₁ G₈. 6 M₂-4 absent. — Sub-parvan: Ś₁ K₁. 2. 4. 6. 7 V₁ B₀. 6-9 D₂. 24 D₁. 14 D₅ D₂. 5. 7-9 T G₁-3. 6 M₁. 5-7 मोक्षधर्म. — Adhy. name: Ś₁ K₁. 2. 4. 6 V₁ B₀. 6. 7. 9 D₂. 24 D₁ D₅ D₂. 3. 7. 8 T₁ G₈ M₁. 5-7 शुकोत्पत्तिः; K₁ B₈ D₄. 5. 9 शुकोत्पत्तौ श्यास-वरप्रसिः (B₈ 'लक्ष्मः'). — Adhy. no. (figures, words or both): K₅ 48; B₅ 140; B₇ G₈ 146; B₈ 250; D₁ 149; D₂ D₅ 147; D₅ D₈ G₁ M₁. 6. 7 144; T₁ G₈ 145; T₂ 158; G₂ 161; M₅ 181.

311

☞ This adhy. is missing in D₅ (cf. v. l. 12. 283. 15).

1 ^a) D₂ स लब्ध्वा; D₁ T₁ G₈. 6 लब्धवान्. M₅ वरदाद् (for परमं). —^b) D₅ स्वरं (for वरं). —^c) V₁ B₈ (orig.) स ततो; B₅ (orig.) 7 8 (marg.) D₂. 24 D₅ रहिते; B₅ D₁ T G₁. 2. 6 तु ततो (for त्वय सं-). K₄. 7 B₀ D₁. 14 D₅ D₁-4 5. 9 G₂ M₁. 5-7 अरणी सहिते (K₁ सहिता; D₄. 9 G₂ M₁. 5-7 सहितं) गृह्य; K₅ 'णीव हि ते गृह्य. ☞ Cn: अरणी द्वे अशरोचरे सहिते मिथुनरूपे । ☞

2 ^a) K₁ रूप- (for रूपं). —^b) K₁ D₄. 5. 7. 9 T₁ G₈. 6 M₁. 6. 7 विभ्रती; D₂ विभ्रंति (for विभ्रती). —^c) K₁ D₂ D₄. 5. 9 G₈ घृताची- (D₂ 'चि-). —^d) Ś₁ K₁. 2. 4 ददौ; G₁ अपश्यन् (for 'श्यद्). V₁ अपश्यन्स महानृषिः; D₁ पश्यन्स भगवानृषिः.

3 D₂ reads 3^{ab} twice. —^a) K₁ अपसरसां. D₂ (both times) ऋषिमप्सरसं दृष्ट्वा (sic).

4 ^a) K₅ V₁ B₀. 6-9 D₂. 24 D₁. 14 D₅ D₂. 3. 5. 8 G₂ दृष्ट्वा (for कृत्वा). —^b) D₂ lacuna; D₄ कामं (for काम-). Ś₁ K₁ संविद्- (for संविद्-). D₁ तेजसं (for मानसम्). —^c) B₈ (marg.) स्तुकी (sic); D₂ पुकाद् (sic) (for शुकी). D₅ G₁ 8 भूत्वा (for भूत्वा). —^d) D₁ T₁ G₈. 6 घृताची सत्त्वागमत्; T₂ G₁ 'यस्य सुपागमत्; M₅ 'ची समवागमत्.

5 ^a) M₁ तम् (for ताम्). K₅ अपसरसां. —^b) K₅ D₂. 24 रूपेण (for 'ण). G₁ [आ]येन (for [आ]श्वेन). —^c) B₀ शरीरयेन (for 'लेन). V₁ D₁ [अ]नुगतां; M₁. 6. 7 'गतं (for 'गतः). K₁ शरीरजीता-जुरतः (sic). —^d) G₂ M₁. 7 गात्रादि- (for गात्राति).

C. 12. 18192
B. 12. 325[4] 6
K. 12. 332. 6

न शशाक नियन्तुं तद्वासः प्रविशन्तं मनः ।
भाविताच्चैव भावस्य घृताच्या वपुषा हतः ॥
यत्नान्नियच्छतस्तस्य मुनेरग्निचिकीर्षया ।
अरण्यामेव सहसा तस्य शुक्रमवापतत् ॥ ७
सोऽविशङ्केन मनसा तथैव द्विजसत्तमः ।
अरणीं ममन्थ ब्रह्मर्षिस्तस्यां जज्ञे शुको नृप ॥ ८
शुके निर्मथ्यमाने तु शुको जज्ञे महातपाः ।
परमर्षिर्माहायोगी अरणीगर्भसंभवः ॥ ९

D4. 5. 7. 9 च (for ह) .

6 °) Bo. 5. 7 वीर्येण; Da4 धुर्येण (for शैर्येण).
— °) K6. 7 निगृह्णा (K1 'हृ' नृ; Da2. 44 न्यगृह्णाद्;
G2 अगृह्णाद् (for निगृह्ण). Bo हृदयं (for हृच्छयं).
Ds1 निगृह्य मनसा मुनिः. — °) Ś1 K1. 2. 4 Ds T
G1. 8. 6 तं; D1 तं (for तद्). — °) K4 प्रविशन्तं;
K6 Bo परितस्तं; G2 संप्रसृतं (for प्रति). B8 (marg.
as in text) व्यासः प्रसृतमानसः. — °) K1 भवित्वाच्;
T G1-3 भाविताच् (for 'त्वाच्). Ś1 K1 B8 (marg.
as in text) D1. 5. 9 भावस्य (for भावस्य). — °) D2
वपुषा. V1 Bo कृतः; Ds1 D2 हतः; D1 मृतः; D2
G1 M8 हतः; M1. 7 वृतं (for हतः). T1 G6 घृताच्या
पुरुषो मृतः.

7 °) Ś1 K1. 2 यत्नान्नियच्छता तनु. — °) K6 Da4
G2 पुनरग्निः; Ds2 मुनिरग्निः; D1. 7 मुनिस्तस्य; M1.
5-7 मन्त्रतोषि (for मुनेरग्निः). — °) K1 अरण्यम्;
Da4 आरण्यान् (for अरं). — K1 repeats 7² after
8^a. — °) D1 T1 G1 तत्र (for तस्य). D1 T G2.
3. 6 शुक्रम् (for शुक्रम्).

8 °) M1. 7 महा (for मनसा). — After 8^a,
K1 repeats 7². — °) T2 तस्यैव (for तथैव). Dn4
-सत्तमः; D8 -सत्तमं. — °) Da3. 44 Dn4 D2. 8 T2 M1
अरणी (for 'णी'). K6 V1 B2. 7 Da3. 44 विप्रर्षिस्;
G8 महर्षिस् (for ब्रह्म). K1 D1. 5. 7. 9 ममन्थारणिमेवाथ.
— °) K1 तस्या; G2 तस्याज्; M1 तस्य (for तस्यां).
D1 G8 गुरोर् (for शुको). Bo नृपः.

9 °) D1 T G1. 8. 6 M1. 5-7 शुके (for शुके).
K2 निमथ्यमाने. K1 Bo. 8 Da4 Dn4 Ds1 D2-4. 8. 9
T G1. 8. 6 M8 स; Ds3 न; D1 हि; M1. 5. 7 च
(for तु). G2 निर्मथ्यमाने च स. — Ds om.
9^b-10^a. — °) Da4 शुको (for शुको). K4 यज्ञे (for

यथाध्वरे समिद्धोऽग्निर्भाति हव्यमुपात्तवान् ।
तथारूपः शुको जज्ञे प्रज्वलन्निव तेजसा ॥ १०
विभ्रत्पितुश्च कौरव्य रूपवर्णमनुत्तमम् ।
बभौ तदा भावितात्मा विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ ११
तं गङ्गा सरितां श्रेष्ठा मेरुपृष्ठे जनेश्वर ।
स्वरूपिणी तदाभ्येत्य स्नापयामास वारिणा ॥ १२
अन्तरिक्षाच्च कौरव्य दण्डः कृष्णाजिनं च ह ।
पपात भुवि राजेन्द्र शुकस्यार्थे महात्मनः ॥ १३

जज्ञे). G1 महातपः.

10 Ds om. 10^{ab} (cf. v. l. 9). — °) Ś1 K1. 2. 4
यथैव हि; M1. 7 यथाध्वरेत्. K6 B1 समिद्धो; Da3
समीद्धो; Ds समिद्धे. — °) D1 हुता; G8 हुतं (for
भाति). K6 V1 B1 Ds D2 उदा (V1 B1 'पा'हरन्;
K1 D1. 9 उपाहदत्; Bo. 6. 8 (marg.), 9 Da3. 44 Dn1.
n4 Ds उदा (B8 [orig.] 'पा'वहन्; Ds उपेयिवान्;
T2 अवाप्तवान् (for उपात्त'). G2 भाति हव्यमुपात्तदा.
— °) K2 D1 यथाऋतः (for तथा'). Bo यज्ञे; B8
(marg) भाति (for जज्ञे). — °) K1 प्रज्वलन्.

11 °) Ś1 K1. 2. 4 चित्रं (for पितुश्च). — °) K2
रूपवर्णम्; V1 D1 T1 G2. 6 रूपं वर्णम्. — °) Ds
om (hapl.) from भाविता up to तदा (in 12^a). — °) Ds
G2 M1. 5-7 [उ]त्थितः (for ज्वलन्). K6 V1 Bo. 6-9
Da3. 44 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 विधूम इव पावकः.

12 Ds om. up to तदा (cf. v. l. 11). — °) K1
गंगां. D1 सरितः (for 'तां). — °) Ds मेरुपृष्ठे (for
'पृष्ठे). Bo Da3 जनेश्वरः; Dn4 नरेश्वरः; G1 मुने
(for जने). — °) K6 सुरुपिणी. D1 श्रेष्ठः; T1
Gs. 6 श्रेष्ठं (for [अ]भ्येत्य). — °) K2. 4 B2. 1 Da3. 44
Ds1 D2. 5. 8 स्नापयामास; B2 Dn1 Ds2 Ds तर्पं; Dn4
स्नपसा (for स्नापया). Da4 वारिणी.

13 °) K1 अन्तरिक्षं; K1 V1 Bo. 7-9 'रीक्षाच्.
Ds गगनाच्च महाराज. — °) K1. 2 Da4 दंडः; M1
दंडं (for दण्डः). Ś1 K1. 2 महत्; K1 B8 (marg.
as in text) तदा; Da4 स ह; D4. 5. 9 तथा; T2 च
सा (for च ह). — °) K6. 1 Bo. 6. 7. 8 (marg.), 9
Da3. 44 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 भूमिः; B3 (orig.) भूमौ
(for भुवि).

14 °) K2 जैगीर्षवी; K1 M1. 7 जैगीर्षवे; Da4
योगी; D1 G8 गौरी; G1 जे गी; G2 जगी (for

जेगीयन्ते स्म गन्धर्वा ननुतुश्चाप्सरोगणाः ।
 देवदुन्दुभयश्चैव प्रावाद्यन्त महास्वनाः ॥ १४
 विश्वावसुश्च गन्धर्वस्तथा तुम्बुरुनारदौ ।
 हाहाहू च गन्धर्वौ तुष्टुवुः शुक्रसंभवम् ॥ १५
 तत्र शक्रपुरोगाश्च लोकपालाः समागताः ।
 देवा देवर्षयश्चैव तथा ब्रह्मर्षयोऽपि च ॥ १६
 दिव्यानि सर्वपुष्पाणि प्रववर्षात्र मारुतः ।
 जङ्गमं स्थावरं चैव प्रहृष्टमभवज्जगत् ॥ १७
 तं महात्मा स्वयं प्रीत्या देव्या सह महाद्युतिः ।
 जातमात्रं मुनेः पुत्रं विधिनोपानयत्तदा ॥ १८

तस्य देवेश्वरः शक्रो दिव्यमद्भुतदर्शनम् ।
 ददौ कमण्डलुं प्रीत्या देववासांसि चाभिभो ॥ १९
 हंसाश्च शतपत्राश्च सारसाश्च सहस्रशः ।
 प्रदक्षिणमवर्तन्त शुकाश्चापाश्च भारत ॥ २०
 आरण्यस्तथा दिव्यं प्राप्य जन्म महाद्युतिः ।
 तत्रैवोवास मेधावी व्रतचारी समाहितः ॥ २१
 उत्पन्नमात्रं तं वेदाः सरहस्याः ससंग्रहाः ।
 उपतस्थुर्महाराज यथास्य पितरं तथा ॥ २२
 बृहस्पतिं तु वत्रे स वेदवेदाङ्गमाप्यवित् ।
 उपाध्यायं महाराज धर्ममेवानुचिन्तयन् ॥ २३

12. 12310
 12. 322(4). 24
 17. 332. 23

जेगी'). K1 स; K2 V1 B2 Das. a4 Ds च (for स्म).
 — °) Ś1 K1.2 देवैर (for देव). K2 -द्वन्द्वमयश्च (for
 -दुन्दु'). — °) K1.2 V1 T2 G1 प्रवर्षन्त; K1 Ds1
 प्रावाद्यन्ते. K1 महास्वना; Ds1 'स्वना; D1 T G1-2.6
 M1 5-1 सहस्रशः (for महास्वनाः).

15 °) Ds1 गंधर्वास्. — °) K2 Dn1 तुंष्टुवुः; K2
 Dn1 D2 तुंष्टुवुः; Ds1 D4 तुंष्टुवुः (for तुम्बुरुः). D1
 T2 G1.8 तथा नारदपर्वतौ. — °) K2 V1 Bo. 6-9 Das.
 a4 Dn1. n4 Ds D2. 2. 5. 7. 8 T G1-2.6 हाहाहू (Ds1 Ds1
 'हू'हूश्च; K1 D2 'हूहू' (for 'हूहू'). D1 गंधर्वस्य;
 T1 G2.6 'वास् (for 'वौ'). — °) B2 तुंष्टुवुः (for
 :).

16 °) D1 T1 G1-2.6 ततः (for तत्र). K2 D4
 T2 G2 M1 शुक्रः (for शक्रः). — °) K2 Ds1 [S]पि
 वा; D2 (marg) विदुः (for सपि च).

17 °) K1 D2 दिव्यानि पुष्पवर्षाणि. — °) K2 V1
 Bo 6-9 Das. a4 Dn1 Ds D2. 2. 8 च (for [ज]त्र). Dn4
 प्रवर्षय च मारुतः; T1 G2.6 ववर्षात्र च मां. — °) T1
 जंगमः. K2 V1 Bo 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8
 जंगमाजंगमं चैव; D1 जंगमः स्थावरश्चैव; G2.8 'मस्थावरं
 चैव.

18 °) ✽ Cn: महात्मा, महादेवः । ✽ — °) Ds4
 lacuna; Dn1 जातमात्र (for 'मात्रं'). K2 om. पुत्रं.
 — °) G1 M1 विधिनोपनयत्तथा. ✽ Cn: उपानयत्,
 स्वशिष्यं कृतवान् । ✽

19 °) K1 कमण्डलुं; K2 'डुलं; Ds4 'डलौ; Dn6
 'डलु (for कमण्डलुं). — °) Ś1 K1.2 T1 G1.2.6 देवा;

D2 दिव्यं (for देव-). Ś1 K1.2 4 चाभितः; Bo. 6-9
 Das Dn1. n4 Ds D2. 2. 5 वा विभो; Ds1 D4 वा विभो;
 D1 चाबुभौ; D2 चा विभौ; D2 चाविभोः (for 'भो').

20 °) D2 शित- (for शत-). — D2 om. 20°-21°.
 — °) D1 T G1.2.6 अकुर्वन्त; G2 प्रकुर्वन्त (for अव-
 तन्त). — °) Bo. 2 चासाश्च; Ds1 चाश्वश्च; M1.1
 चाश्वश्च (for चापाश्च). G2 आश्वते (for भारत). G2
 शकाश्चक्राश्च भारत.

21 D2 om. 21°^{ab} (cf. v. l. 20). — °) K1 D2
 D2. 2. 9 आरण्यं; Ds1 'ण्येयस् (for 'ण्येयस्'. Ś1
 K1.2 D2. 1 तदा; K2.6 V1 Bo 6-9 Das. a4 Dn1 Ds
 D2. 8 ततो (for तथा). G1 दिव्या (for दिव्यं). Dn4
 आरण्योपलब्धो दिव्यं. — °) Ś1 K1.2.1 Ds 5.9 महामुनिः
 (for 'द्युतिः). — °) Ds1 अत्र (for तत्र). — °) K2
 B2 D2 D1 T1 G2.6 ब्रह्मचारी; G2 विवृतश्च; M1.
 5-1 व्रतचारी (for 'चारी).

22 °) Ds4 -मात्रे (for 'मात्रं'). K1 G1 तं वेदा;
 B2 Ds1 वेदास्तं (by transp.); Dn1 च वेदाः; Ds2
 देवास्तं. — °) Ds4 महाराजः; G1 'राजा. — °) D1
 यथा स्वे; T2 G1.8 यथा स्व- (for यथास्व). B2 G2
 पितरस्व.

23 °) T1 G2.8 बृहस्पतिस् (for 'स्पति'). Ś1 K1.2
 स; K2.6 V1 Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8
 च (for तु). ✽ Cn: स्वयं भातवेदोऽपि शिष्टाचारपाल-
 नार्थं बृहस्पतिं गुरुं चकार । ✽ — °) K1 D2.9 -आप्य-
 कृतः; V1 -आप्यवान् (for 'वित्'. — °) Ds2. a4 जङ्ग-
 म- (for अनु-). Ś1 K1.2 धर्ममेवानुचिन्तयत्; D4 धर्मं
 वानुविचिन्तयन्.

C. 12. 12210
B. 12. 325/4. 24
K. 12. 332. 24

सोऽधीत्य वेदानखिलान्सरहस्यान्ससंग्रहान् ।

इतिहासं च कात्स्न्येन राजशास्त्राणि चाभिभो ॥ २४

गुरवे दक्षिणां दत्त्वा समावृत्तो महामुनिः ।

उग्रं तपः समारम्भे ब्रह्मचारी समाहितः ॥ २५

देवतानामृषीणां च बाल्येऽपि स महातपाः ।

संमन्त्रणीयो मान्यश्च ज्ञानेन तपसा तथा ॥ २६

न त्वस्य रमते बुद्धिराश्रमेषु नराधिप ।

त्रिषु गार्हस्थ्यमूलेषु मोक्षधर्मानुदर्शिनः ॥ २७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकादशाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३११ ॥

३१२

भीष्म उवाच ।

स मोक्षमनुचिन्तयैव शुकः पितरमभ्यगात् ।

प्राहाभिवाद्य च गुरुं श्रेयोर्थी विनयान्वितः ॥ १

मोक्षधर्मेषु कुशलो भगवान्प्रब्रवीतु मे ।

यथा मे मनसः शान्तिः परमा संभवेत्प्रभो

श्रुत्वा पुत्रस्य वचनं परमर्षिरुवाच तम् ।

24 ^a) Ks. 7 V1 Bo. 6-9 Da3. a4 Dn1 Ds D2-5. 7-9 T G1-2. 6 सोधीत्य निखि(K1 D4. 9 सखि; D5 7 T G1. 2. 6 चाखि; G2 सक)लान्वेदान्. — ^b) Ds ससंत्र-
कान् (for ससंग्रहान्). — ^c) Da4 Dn4 Ds1 D4
कात्स्न्येन (for कात्स्न्येन). G2 इतिहासांश्च शास्त्राणि.
— ^d) Ś1 K1. 2. 4 V1 Ds वेद; K1 D4. 5. 7. 9 T G1.
2. 6 धर्मे- (for राज). Ds शास्त्रं च (for शास्त्राणि).
Ś1 K1. 2. 4 चाभितः; V1 Bo. 6-9 Da3. a4 Dn1. n4 Ds
D2. 2. 5. 7. 8 वा विभो; Ds चाभिभोः (for चाभिभो).

25 ^b) K1 समावृत्तौ. Bs (marg.) महामतिः; G2
"द्युतिः (for 'मुनिः). — ^c) Dn4 दुर्गं (for उग्रं). Da3.
a4 स आरम्भे (for समारम्भे).

26 ^a) G2 देवानां च (for देवतानाम्). — ^b) D1
T G1. 2. 6 च; G2 स (for सपि). Ś1 K1. 2. 4. 7 D4. 9
G2 सु- (for स). — ^c) K1. 2. 6 Ds. 7 T1 Gs ससंत्र-
णीयो; K1 D4 9 संपूजनीयो; Dn1. n4 Ds1 ससंत्र-
णीयो; Ca (gloss: गौरवेण संभावनीयः) संमन्त्र (as in
text). K2 4 जन्यश्च; T G1. 2. 6 मृत्यश्च (for मा-
न्यश्च). G2 सोद्वितीयो हि मान्यश्च. — ^d) G2 तदा
(for तथा).

27 ^b) Da4 नराधिपः. — ^c) Bs (marg. as in
text) [अ]गार्हस्थ्यः; Ds1 गार्हस्थ्य- (for गार्हस्थ्य-).
— ^d) K1 -धर्मेषु; Bs Ds2 -धर्माथै- (for -धर्मानु-).

Colophon. Ds missing: Ks. 6 B1-5 Da1. a1 Dn2.
n2 D1 G4. 6 M1-4 absent. — Sub-parvan: Ś1 K1.

2. 4. 6. 7 V1 Bo. 6-9 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2. 4 5. 7-9 T
G1-2. 6 M1. 5-7 मोक्षधर्म. — Adhy. name: Ś1 K1 2.
4. 6 V1 Bo. 6-9 Da3. a4 Dn1 Ds D2. 2. 8 M1. 5-7 शुको-
रपत्तिः; K1 D4. 9 शुकजनम; Ds शुकजनकसंवादः; T1
Gs शुकजनक(Gs 'न'कथनं. — Adhy. no. (figures,
words or both): Ks 49; Br Gs 147; Bs 151;
Dn1 150; Dn4 Ds2 148; Ds1 G1 145; Ds T1
Gs 146; T2 159; G2 162; M1. 6. 7 140; Ms
182. — Śloka no.: Da3 25; Dn1 27; Dn4 28;
Ds1 24; Ds 26.

312

 This adhy. is missing in Ds (cf. v. l. 12.
283. 15).

1 T1 om. the ref. — ^a) K1 D4 अनुचिन्तयेव.
— ^b) Ds अन्वगात् (for अभ्य). — ^c) M1. 5-7 आह
(for प्राह). Bs Ds1 [अ]भिवंद्य (for 'वाद्य). Ś1
K1. 2 च शुकः; Bs पितरं (for च गुरुं). — ^d) K1
V1 Bs (marg.) Ds. 9 विनयानतः (for 'न्वितः).

2 Before 2, Br 9 ins. शुक उवाच. — ^a) K1
Bs. 7. 9 Da3. a4 येन; G2 यया (for यथा). K1 मनसा.
— ^d) Ś1 K1. 2. 4 मुने; Da3 प्रभोः.

3 ^a) Ks. 7 Bo. 6-9 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2-5. 8. 9
M1. 5-7 तु (Ks च) वचः (for वचनं). — ^b) V1 Br. 8
(marg.). 9 Da3. a4 Ds ह (for तम्). — Before

अधीष्व पुत्र मोक्षं वै धर्माश्च विविधानपि ॥ ३
 पितुर्नियोगाजग्राह शुको ब्रह्मविदां वरः ।
 योगशास्त्रं च निखिलं कापिलं चैव भारत ॥ ४
 स तं ब्राह्मया श्रिया युक्तं ब्रह्मतुल्यपराक्रमम् ।
 मेने पुत्रं यदा व्यासो मोक्षविद्याविशारदम् ॥ ५
 उवाच गच्छेति तदा जनकं मिथिलेश्वरम् ।
 स ते वक्ष्यति मोक्षार्थं निखिलेन विशेषतः ॥ ६
 पितुर्नियोगादगमन्मैथिलं जनकं नृपम् ।
 प्रष्टुं धर्मस्य निष्ठां वै मोक्षस्य च परायणम् ॥ ७

3^a, २० ins. व्यास उवाच. — °) D₁ T₁ G₁. ३. ६ M₁.
 ५-१ अधीहि; T₂ लथ हे (for अधीष्व). D₂ पुत्रं;
 D₅ पुत्रो (for पुत्र). — °) K₂ धर्माश्च; D₄ धर्मो.

4 Before 4, B₂. ९ ins. भीष्म उवाच. — °)
 Ś₁ K₁ २ निदेशाज् (for नियोगाज्). — °) K₆ B₂
 (marg.).^९ D₄ M₁. ५-१ धर्मविदां; V₁ B₂. ६. १. ३
 (orig.) D₃ D₁. १. ४ D₅ D₂. ३. ३ धर्मश्रुतां; D₁ T
 G₁-३. ६ वेदविदां (for ब्रह्म). — °) D₁ G₂. ६ शास्त्रेण;
 T₁ शास्त्रे च (for शास्त्रं च). D₄ निखिले (for 'लं').
 — °) D₅ कपिलं.

5 °) K₁ सुतं (for स तं). K₆ B₂. ३ (marg.).^९
 D₃. ४. ४ ब्रह्म; V₁ ब्रह्मया (for ब्राह्मया). B₁ स तं ब्रह्मा-
 श्रिया युक्तं. — °) D₅ पुत्रो (for पुत्रं). K₂ यथा (for
 यदा). — °) Ś₁ K₁. २ शास्त्रं; K₄. १ B₂. ६. ३ (marg.
 as in text) D₃ D₁. १. ४ D₅ D₂. ३. ३ धर्म- (for
 विद्या). M₁. ५. १ विशारदः (for 'रदम्').

6 °) K₁ मैथिलेश्वरं; D₄ मिथिलेश्वरः. — Ś₁ K₁. २
 om. (? hapl.) ६^a-७^b. — °) K₁ वक्षति. K₆ मोक्षार्थं
 (for 'र्थ'). — °) K₁ D₄. ५. ९ अखिलेन (for निखिलं).
 B₂. ३ D₁. १. ४ D₅ D₂. ३. ३ निखिलं मिथिलेश्वरः.

7 Ś₁ K₁. २ om. 7^{ab} (cf. v. l. 6). Before 7,
 B₂. ९ ins. भीष्म उवाच. — °) K₆ B₁. ९ D₃. ४. ४
 पितुर्नियोगं ज (B₁ D₅ गाज् ग्राह; B₂. ६ (marg. as
 in text).^९ D₁. १. ४ D₅ D₂. ३. ३ पितुर्नियोगमादाय (B₂
 'स्थाय; D₁ साद्य. — °) D₁ G₂ जगतां; G₂
 जगतां (for जनकं). K₄. १ V₁ D₄. ९ जनकं मि (K₄ V₁
 मै) थिलं नृपं (K₄ D₄ °प); K₆ B₂. ९ D₅ शुको धर्म-
 विदां वरः (K₆ 'र); B₂. ३ D₁. १. ४ D₅ D₂. ३. ३ जगाम
 मिथिलां नृप (D₅ D₂ 'प'); B₁ D₃. ४. ४ शुको धर्मश्रुतां
 वरः. — °) D₄. १ प्रष्टुं धर्मवरिष्ठं वै.

उक्तश्च मानुषेण त्वं पथा गच्छेत्यविसितः ।
 न प्रभावेण गन्तव्यमन्तरिक्षचरेण वै ॥ ८
 आर्जवेणैव गन्तव्यं न सुखान्वेषिणा पथा ।
 नान्वेष्टव्या विशेषास्तु विशेषा हि प्रसङ्गिनः ॥ ९
 अहंकारो न कर्तव्यो याज्ये तस्मिन्नराधिपे ।
 स्थातव्यं च वशे तस्य स ते छेत्स्यति संशयम् ॥ १०
 स धर्मकुशलो राजा मोक्षशास्त्रविशारदः ।
 याज्यो मम स यद्रूपात्तत्कार्यमविशङ्कया ॥ ११
 एवमुक्तः स धर्मात्मा जगाम मिथिलां मुनिः ।

8 °) D₅. १ T₁ उक्तं च; D₉ स उक्तो (for उक्तश्च).
 — °) Ś₁ K₁. २ तथा; V₁ B₂ D₄ D₁ D₅ D₂. ५. १
 यथा (for पथा). V₁ B₁. ३ गच्छति (for गच्छेति). T₁
 G₂. ६ अविस्मयन्; T₂ G₁ 'स्यः (for 'सितः). G₂
 पथा गच्छेन्न विस्मयं. — °) K₄. ६. १ V₁ B₂. ६. १. ९ D₃.
 ४. ४ D₁ D₅ D₂ ४. ५. ३. ९ T₁ G₁-३. ६ M₁. ५-१ प्रभावे (D₂
 'मे)न; D₁ 'वो न (for 'वेण). D₁ om. (hapl.)
 from गन्तव्य up to जैव (in 9^a). — °) V₁ B₂. ६-९
 अंतरिक्ष- (for 'रिक्ष'). K₆ अंतरीक्ष्यवरेण वै.

9 D₁ om. up to जैव (cf. v. l. 8). — °) K₂.
 ४. ६. १ B₂. ६. १ D₃. ४. ४ D₁ D₅ D₂ ४. ५. ३ T₁ G₁-३. ६
 M₁. ६-१ आर्जवेन (for 'वेण). K₆ D₄. ६ हव (for एव).
 — °) K₁ T₂ G₁ सुखान्वे (K₁ 'न्वि) षिणः; D₁ 'क्षिणः
 (for 'षिणः). K₂ ४. ६. १ V₁ B₂. ६-९ D₃. ४. ४ D₁. १. ४
 D₅ D₂. ३. ३ तथा; D₄. ५. ९ यथा (for पथा). — °)
 Ś₁ K₁. २. ४ न द्रष्टव्या; K₁ G₂ नान्वेष्टव्या; D₂ मान्वे
 (for नान्वे). Ś₁ K₁. २. ४ हि; T₁ G₁-३. ६ ते (for तु).
 — °) T₂ विशेषो (for 'षा). D₁ G₂ [ज]मि; M₁. ६-१
 वि- (for हि). ☞ C₈ प्रसङ्गिनः, विप्रसङ्गकरा इत्यर्थः । ☞

10 °) K₆ प्राज्ये; D₁ G₂ याज्ये; G₂ याज्ञे (sic)
 (for याज्ये). K₄ B₁ D₅. १ G₂ नराधिप (B₁ 'पै).
 — °) Ś₁ (sup. lin. as in text) K₁. २ वस्ये; D₄
 च वशे (for च वशे). — °) D₅. १ T₁ G₁-३. ६ M₁.
 ५-१ संशयान् (for 'यम्).

11 °) T₁ G₂. ३. ६ स्त्र- (for स). — °) D₅ D₂ T
 G₁. २ M₁. ६-१ मोक्षधर्मः; D₁ 'धर्मै; G₂. ६ 'धर्मो (for
 शास्त्र). K₁. ४ विशारदाः. — °) Ś₁ K₁. २. ४ यथा
 यथा च ते द्रूयात् (K₁ dittography for यथा च ते).

12 Before 12, B₂ ins. भीष्म उवाच. — °) K₁

C. 12. 12228
B. 12. 326[5], 12
K. 12. 323. 12

पद्म्यां शक्तोऽन्तरिक्षेण क्रान्तुं भूमिं ससागराम् ॥ १२
स गिरिंश्चाप्यतिक्रम्य नदीस्तीर्त्वा सरांसि च ।
बहुव्यालमृगाकीर्णा विविधाश्चादीव्रीतथा ॥ १३
मेरोर्हरेश्च द्वे वर्षे वर्षे हैमवतं तथा ।
क्रमेणैव व्यतिक्रम्य भारतं वर्षमासदत् ॥ १४
स देशान्विविधान्पश्यन्शीनहूनिषेवितान् ।
आर्यावर्तमिमं देशमाजगाम महामुनिः ॥ १५
पितुर्वचनमाज्ञाय तमेवार्थं विचिन्तयन् ।
अध्वानं सोऽतिचक्राम खेऽचरः खे चरन्निव ॥ १६

Ds. 9 प्रति (for मुनिः). —^a) Ks V1 Bo. 6-9 Ds. 14
Ds1 शक्तोऽन्तरिक्षेण. —^a) Ks. 4 B7 Ds क्रांतं (for
क्रान्तुं). Ks V1 Bo. 6-9 Ds. 24 Dn1. n4 Ds Ds. 3. 8
पृथ्वीं (for भूमिं). Ds ससागरं.

13 ^a) Ds4 स गिरिश्च; Dn4 सगरं (for स गिरिश्च).
K7 Ds. 5. 1. 9 व्यतिक्रम्य (for [अ]प्य). —^b) Ks V1
Bs. 1. 8 (marg.). 9 Ds. 24 Dn1. n4 Ds2 Ds. 3. 8 नदी-
तीर् (Ks Bs [marg.] 'दीं ती'र्थ-; Bo नदीस्तीर्थान्; Ds1
नदीस्तीर्थ-; Ds G1 M1 नदीं तीर्त्वा (for नदीस्तीर्त्वा).
—^a) T1 Gs. 8 M7 बहुव्याल-; T2 'व्याल- (for
'व्याल-). S1 K1. 2. 4 बहुव्यालवृकाकीर्णा. —^a) D7 T1
Gs चोपधीस्; T2 G1-3 चौपधी(T2 G1 'धि)स्; M1. 1
चार्णवीस् (for चाटवीस्). Ks Bo. 6-9 Ds. 24 Dn1. n4
Ds Ds. 3. 8 ह्यटवीश्च (Ks पटवीश्च; Bo ह्यटवी च; Ds1
Ds ह्यटवी च) वनानि च.

14 ^a) Ds. 7 Gs अधश्च; T2 G1. 3 Ms. 6 गिरिश्च
(for हरेश्च). Dn1 देवर्षेर् (for द्वे वर्षे). Ds4 रोमे
हरेश्च द्वे वर्षे; M1. 1 मेरेभिरेश्चले वर्षे (sic). —^b) K1
Ds हैमवतं; D7 Gs हैमवतस्. V1 Bo. 6. 3 (orig.) Ds
Dn1. n4 Ds Ds. 3. 5. 1. 8 T G1. 3. 6 ततः (for तथा).
Gs वर्षे हैमवतस् तं. ☞ Cv: हैमवतं, हिमवत उत्तरभागे
स्थितं किंपुरुषम् । ☞ —^a) K7 Bs Ds. 24 Dn4 Ds
Ds. 8 Gs. 8 [ए]वं (for [ए]व). Gs अतिक्रम्य (for
ज्यतिं). Gs क्रौंचस्यैवमतिक्रम्य. —^a) Ks आसदं;
Ds1 'दीव' (for 'द्व').

15 ^b) K7 Ds4 चीन-; Bs (marg.) च न; T2
चिन्- (for चीन-). S1 K1. 2. 4 -हून्- (for -हून्-). K1
-निषेवितान्; Ks -विशेषितान्; Gs -निषेवणात् (for
'वितान्). Bs श्रीमज्जननिषेवितान्; Ds. 1 तपस्वीभिर्निषे-
वितान् (D7 'वणात्); Gs चित्रवर्णेनि. —^a) Ks आर्या-

पत्तनानि च रम्याणि स्फीतानि नगराणि च ।
रत्नानि च विचित्राणि शुक्रः पश्यन्न पश्यति ॥ १७
उद्यानानि च रम्याणि तथैवायतनानि च ।
पुण्यानि चैव तीर्थानि सोऽतिक्रम्य तथाध्वनः ॥ १८
सोऽचिरेणैव कालेन विदेहानाससाद ह ।
रक्षितान्धर्मराजेन जनकेन महात्मना ॥ १९
तत्र ग्रामान्बहून्पश्यन्बहून्नरसभोजनान् ।
पल्लीघोषान्समृद्धांश्च बहुगोकुलसंकुलान् ॥ २०
स्फीतांश्च शालियवसैर्हंससारससेवितान् ।

वंतम्. D7 T1 इदं (for इमं)) G2 जगाम स
(for आजगाम).

16 ^b) Ds4 विचित्रयेत्. —^a) Ks V1 Bo. 6-9 Ds.
24 Dn1. n4 Ds1 Ds. 5. 1-9 T G1. 3. 6 M1. 5-7 Cv
(gloss: सूर्यः) खचरः; G2 स चरन् (for खेऽचरः). K7
खचरन् (for खे चरन्).

17 ^a) T Gs. 8 पट्टणा(T2 'ना)नि (for पत्तनानि).
Gs om. च. Ds1 रम्यानि. —^a) S1 K1. 2. 4 transp.
17^b and 18^b. —^b) Ds. 9 तथैव; G2 स्थिराणि (for
स्फीतानि). Ds om. from नगराणि up to तीर्थानि (in
18^a). —^a) K7 Ds. 9 om. (hapl.) 17^a-18^b. Bs reads
17^a twice. —^a) S1 (sup. lin.) पुरानि (for रत्नानि).
Bs (second time) विचित्राणि शुक्रः पश्यन्. —^a) K4
Bo Dn1. n4 Ds Ds. 8 पश्यन्नपि (for शुक्रः पश्यन्).
Ds तु (for न).

18 K7 Ds. 9 om. 18^{ab}; Ds om. 18^{ac} (for both,
cf. v. l. 17). S1 K1. 2. 4 transp. 17^b and 18^b. —^a)
Ks Bs Dn1. n4 Ds Ds. 8 रत्नानि (for तीर्थानि).
—^a) K4. 6. 7 V1 Bo. 6-9 Ds. 24 Dn1. n4 Ds Ds. 5.
1-9 M1. 5-7 सोत्य (Ks सोद्य; Bs सोति-; Ds4 सोद्य)-
क्रामद (Ks Bs M1. 5-7 'द्य)थाध्वगा; T G1-3. 6 ततो-
त्यक्रामदध्वगा.

19 ^a) S1 K1. 2. 4 अचिरेण (for सोऽचि'). Gs हि
(for [ए]व). —^b) Ks च (for ह). —^a) V1 reads
19^a-24^a on marg. —^a) V1 विश्वितान्; Gs रक्षिता
(for रक्षितान्). —^a) Ds1 विदेहेन (for जनकेन).

20 V1 reads 20 on marg. —^a) T1 ग्राम्यान्
(for ग्रामान्). —^b) K1. 4 Ds1 बहुन्न (sic); Ks
बहुत्र (for बहुन्न). Ks -भोजनं; Ds2 -भाजनान् (for

पद्मिनीमिश्र शतशः श्रीमतीभिरलंकृतान् ॥ २१

स विदेहानतिक्रम्य समृद्धजनसेवितान् ।

मिथिलोपवनं रम्यमाससाद महर्द्धिमत् ॥ २२

हस्त्यश्वरथसंकीर्णं नरनारीसमाकुलम् ।

पश्यन्नपश्यन्निव तत्समतिक्रामदच्युतः ॥ २३

मनसा तं बहन्भारं तमेवार्थं विचिन्तयन् ।

आत्मारामः प्रसन्नात्मा मिथिलामाससाद ह ॥ २४

तस्या द्वारं समासाद्य द्वारपालैर्निवारितः ।

स्थितो ध्यानपरो मुक्तो विदितः प्रविवेश ह ॥ २५

स राजमार्गमासाद्य समृद्धजनसंकुलम् ।

पार्थिवक्षयमासाद्य निःशङ्कः प्रविवेश ह ॥ २६

तत्रापि द्वारपालास्तमुग्रवाचो न्यपेधयन् ।

तथैव च शुक्रस्तत्र निर्मन्युः समतिष्ठत ॥ २७

न चातपाध्वसंतप्तः क्षुत्पिपासाश्रमान्वितः ।

प्रताम्यति ग्लायति वा नापैति च तथातपात् ॥ २८

तेषां तु द्वारपालानामेकः शोकसमन्वितः ।

C. 12. 122A1
B. 12. 326[5], 27
K. 12. 333. 29

-भोज'). M1. 6. 7 बहुजनरगोकुलान्. — °) Ś1 K1 वाली; K2. 4 वल्ली; B3 9 Das D7 पल्लीर; M1 5-7 वणिग् (for पल्ली). ☞ Ca: पल्ली: स्लेच्छालयान्, घोषान् आभीरपल्ली: ॥ Cs: पल्लीघोषान्, आभीरनिवासान् गोनिवासांश्च । ☞ — °) K1 संमतान् (for संकुलान्).

21 V1 reads 21 on marg. — °) D7 T G1-3 6 वृतांश्च (for स्फीतांश्च). Ś1 K1. 2 ञ * * वसेर; V1 शालिमिश्रैव; B6. 7. 9 Das. 24 D7 T G1-3. 6 M1. 5-7 शालि (G1 'ली'; M1. 7 'ल')यवकैर; Dn4 शीतियवसैर (for शालि). — °) M1. 6. 7 सेवितैः (for सेवितान्). — D5 om. (hapl.) 21^{ed}. K1 repeats 21^{ed} after 22^{ab}. — °) K1 (both times) अलंकृतं.

22 V1 reads 22 on marg. — °) D7 T G1-3. 6 सर्वदेशान्; M5 सर्वदेशान् (for स विदेहान्). — °) G2 -जल- (for -जन-). — After 22^{ab}, K1 repeats 21^{ed}. — °) K4 V1 Bo. 6. 8 Dn1. n4 D5 D2. 3 7. 3 T1 G5 समृद्धिमत् (for महर्द्धिं).

23 V1 reads 23 on marg. — °) B5 D5 (before corr.) -संपूर्ण (for -संकीर्ण). — °) T2 -समन्वितं (for -समाकुलम्). — G2 om. (hapl.) 23^{ed}-26°. — °) D5 हति (for ह्व). Ś1 K1. 2 स (for तत्). — °) Ś1 K1. 2 समत्यक्रामद् (for समति'). K4 अच्युत.

24 G2 om. 24 (cf. v. l. 23). V1 reads 24 on marg. D7 T G1. 3. 6 om. 24^{ab}. — °) Ś1 K1. 2. 4 तु (for तं). B5 D5 महद् (for वहन्). B5 भावं (for भारं). — °) D5 भवितार्थं (for तमेवार्थं). — °) K2 आत्मना स (for आत्मारामः). K1 D5. 9 प्रज्ञातात्मा (for प्रसन्नात्मा).

25 G2 om. 25 (cf. v. l. 23). — °) K2 V1 Das T1 G2. 6 M1. 5-7 तस्य; B5 तस्यां (for तस्या).

— K1 om. (hapl.) 25^b-26^a. Dn1. n4 Cal. Bom. ed. om. (hapl.) 25^b-26^a. — °) D4 द्वारपाल- (for 'पालैर'). K6 B5-8 Das निवेदितः; V1 निवेधितः (for निवारितः). — °) Ś1 K1. 2. 4 Das D2. 3. 9 स्थितो (for स्थितो). K6 दानपरो (for दान'). K6 V1 Bo. 6-9 Das D2. 3 D2. 5 7 T1 G2. 6 मुक्तो (for मुक्तो). — °) T2 विदितं (for 'तः'). V1 विदितः परिविवेश ह (hyper-metric).

26 G2 cm 26^{ab} (cf. v. l. 23). K1 om. 26^a; Dn1. n4 Cal. Bcm. ed. om. 26^{ab} (for both, cf. v. l. 25). — °) Ds1 स्त्र- (for स). Ś1 K1. 2. 4 Das D2. 3. 9 राजसानम् (sic); Das 'राजम् (for 'मार्गम्). — °) ☞ Cs: पार्थिवक्षयं, राजमन्दिरम् । ☞ — °) D5 निःशंकं. K6 Bo. 7 Das. 24 निराशं (Das. 24 'तं')को विवेश ह.

27 °) K1 Ds1 द्वारपालस् (for 'पालास्). — °) Ś1 K1. 2 कूर-. Bo Das -वासा; B6. 3 Das Dn1. n4 D5 D2. 3. 3 G2 -वाचा; M5 -वाभिर् (for -वाचो). D5 तं तु वाचा. K1 न्यपेधयं; D5 'यत्. — °) T1 G2. 6 तत्रैव (for तथैव). M1. 5-7 तु (for च). Ds1 D2 तस्य (for तत्र).

28 °) Ś1 K1. 2. 4 तापाध्व- (for [आ]तपाध्व-). B5 (marg. as in text) न चातप्यत संतप्तः; D5 न वा तथाध्वा संतप्तः. — °) D7 क्षुत्पिपासाश्रमान्वितः. — K1 D4. 9 om. (hapl.) 28^a-29^b; V1 reads the same on marg. — °) K1. 4 प्रताम्यत; V1 Dn1 D2 प्रताम्यति; M1. 5-7 प्रतप्यति (for प्रताम्यति). V1 D5. 1 ग्लाय (D5 'य')यति; G2 ग्लायति वा (for ग्लायति वा). — °) K1. 2 न पैति च; V1 न चापैति; T1 G2. 3 नैवेति च; T2 G1 नोपैति च; M1. 5-7 नापयति (for नापैति च). K1 M1 तथातपात्; B5 (marg.) तथाभयात्; T G1-3. 6 तथारुचं (for तथातपात्).

C. 12. 122A2
B. 12. 326/5. 28
K. 12. 333. 29

मय्यगतमिवादित्यं दृष्ट्वा शुक्रमवस्थितम् ॥ २९
पूजयित्वा यथान्यायमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
प्रावेश्यततः कक्ष्यां द्वितीयां राजवेश्मनः ॥ ३०
तत्रासीनः शुक्रस्तात मोक्षमेवानुचिन्तयन् ।
छायायामातपे चैव समदर्शी महाद्युतिः ॥ ३१
तं मुहूर्तादिवागम्य राज्ञो मन्त्री कृताञ्जलिः ।
प्रावेश्यततः कक्ष्यां तृतीयां राजवेश्मनः ॥ ३२
तत्रान्तःपुरसंबद्धं महचैत्ररथोपमम् ।

29 K₁ D₄. 9 om. 29^{ab} (cf. v. 1 28). V₁ reads 29^{ab} on marg. — ^a) T₁ G₂. 3. 6 तद् (for तु). K₂ द्वारपालेन (for 'पालानाम्'). D₆. 1 तत्रापि (D₁ तेषां तु) द्वारपालस्तम्. — ^b) Ś₁ K₁. 2. 4 एकस्तत्र व्यवस्थितः; G₂ दुःखशोकसमन्वितः. — ^d) M₁. 6. 7 उपस्थितं (for अव). D₄ दृष्ट्वा शुक्रमवस्थितः; G₂ 'क्रं समास्थितं.

30 ^a) Ś₁ K₁. 2 यथान्यायम्; D₄ यदान्यायम्. — ^b) K₄ D₄ कृताञ्जलिः; D₄ 'जलि. — ^c) K₂ D₃ G₂ प्रावेशयत्. K₁ वृक्ष्यां (sic); K₆. 1 V₁ Bo. 7. 9 D₃ D₁ D₅ D₂. 4. 5. 8. 9 कक्षां; D₁ T₂ कक्ष्यं (for कक्ष्यां). D₄ प्रावेश्य कृतध्रुवां (sic). — ^d) K₆. 1 B₆ D₄. 2 D₁. 7. 9 T G₁-3. 6 म्र. 6 प्रथमं (K₁ T₂ 'मं') (for द्वितीयां).

31 Ś₁ K₁. 2. 4 M₁. 1 om. (hapl.) 31-32. — ^a) D₅ तत्रासीनः; T₂ तत्रासीनः. G₂ भृशं (for शुक्रम्). D₅ स्थाने; D₅ तत्र (for तात). — ^b) K₆. 1 Bo. 8 D₁ D₅ D₂-4. 3. 9 अन्व (K₆ 'नु') चितयत्; B₁ D₂. 2 D₄ D₅ अन्वचितयन् (for अनु). — ^d) D₁ G₂ समं दिशि (for समदर्शी). K₆ B₆ (marg. as in text). 1 D₄. 2 D₁. 7. 9 D₅ D₂. 2. 3 सम- (for महा). V₁ तपाः; B₆ (marg. as in text) मतिः (for द्युतिः).

32 Ś₁ K₁. 2. 4 M₁. 1 om. 32 (cf. v. 1 31). — ^a) Bo D₁ G₂ मुहूर्तम् (for 'तद्'). — ^b) T₂ राजो (for राज्ञो). G₂ मन्त्रिः. — ^c) K₆. 1 V₁ Bo. 6. 9 D₄. 2 D₁. 7. 9 D₅ D₂. 4. 5. 8. 9 कक्षां (for कक्ष्यां). — ^d) K₆. 1 Bo. 6-9 D₄. 2 D₁. 7. 9 D₅ D₂. 4. 5. 8. 9 T G₁-3. 6 म्र. 6 द्वितीयां (K₁ 'यं') (for तृ).

33 G₂. 3 om. (hapl.) 33-34. — ^a) K₁ T₁ संबद्धं; K₁ T₂ संबधं (for संबद्धं). — ^b) K₁. 2 D₄ महश्च; D₅ T₂ महा- (for महच्). T₁ महचैत्ररथं यथा. — ^c) D₄ M₁. 6-7 सुवि (M₁ 'मि') भक्तं (for

सुविभक्तजलाक्रीडं रम्यं पुष्पितपादपम् ॥ ३३
तदर्शयित्वा स शुक्रं मन्त्री काननमुत्तमम् ।
अर्हमासनमादिश्य निश्चक्राम ततः पुनः ॥ ३४
तं चारुवेष्टाः सुश्रोण्यस्तरुण्यः प्रियदर्शनाः ।
सूक्ष्मरक्ताम्बरधरास्तप्तकाञ्चनभूषणाः ॥ ३५
संलापोल्लापकुशला नृत्तगीतविशारदाः ।
स्मितपूर्वाभिभाषिण्यो रूपेणाप्सरसां समाः ॥ ३६
कामोपचारकुशला भावज्ञाः सर्वकोविदाः ।

'भक्त-). K₂ D₁ -जलक्रीडं; K₆ -जनाक्रीडं; K₁ -जला-
क्रीडां (for 'क्रीडं'). — ^d) Ś₁ K₁. 2 रम्य- (for रम्यं).
B₆ (marg.) -काननं (for -पादपम्).

34 G₂. 3 om 34 (cf. v. 1 33). V₁ reads 34^{ab} on marg. — ^a) K₁ V₁ D₄. 9 T G₁. 6 तं (for तद्). K₁ lacuna; D₄. 9 तु (for स). — ^b) K₁ D₄. 9 कांच-
नम् (for कानं). — For 34^{ab}, K₆ Bo. 6-9 D₄. 2 D₁. 7. 9 D₅ D₂. 3. 5. 7. 8 Cal. Bom. ed. subst. :

790* शुक्रं प्रावेश्यमन्त्रो प्रमदावनमुत्तमम् ।

[D₄ शुक्रं. D₆. 1 दर्शयित्वा शुक्रं मन्त्री (for the prior half).]

— ^c) K₆ Bo. 6-9 D₄. 2 D₁. 7. 9 D₅ D₂. 3. 8 Cal. Bom. ed. स तस्यासन (K₆ 'स वन')म्; D₅. 1 अर्होपास-
नम् (for अर्हमा). Ś₁ आवेष्टा; K₁ आवेष्टय; D₄. 2 उद्दिश्य (for आदिश्य). K₂ अर्पमानसमावेश्य; K₄
अर्हमानसवेश्य. — ^d) B₆ (marg. as in text) पुनः;
T₂ मतः (for ततः). D₄ पुरं (for पुनः).

35 ^a) Ś₁ K₁. 2. 4 V₁ Bo. 6-9 D₄. 2 D₅ D₂ चारु-
वेष्टाः (for 'वेष्टाः'). K₂ सुश्रोण्यस्; D₄ G₁ 'ण्यास्
(for 'ण्यस्). — ^b) K₁ तरुण्याः; K₆ Bo. 7 D₄. 2
कुलीनाः; G₂. 3 तरुणं (for 'ण्यः'). K₄ -दर्शिनः; G₂. 3
-दर्शनं. — ^c) K₁ D₄. 9 सूक्ष्म- (for सूक्ष्म-). — ^d)
K₂ -भूषिणाः (for -भूषणाः). — After 35, K₁ reads
36^{ad}.

36 ^a) Ś₁ K₁. 2 D₅ T₂ G₁. 2 संलापालापकुशला;
D₁ T₁ G₂. 3 सल्लापालाप. — Ś₁ K₂. 4 om. (hapl.)
36^b-37^a. K₁ om. 36^b. — ^b) K₆. 1 V₁ Bo. 6-9 D₄. 2
D₁. 7. 9 D₅ D₂. 3. 5. 7. 8 T₁ G₂. 6 नृत्य- (for नृत्त-).
D₅ om. (hapl.) 36^b-37^b. — K₁ reads 36^{ad} after
35. — ^c) K₆ -भाषिण्यो (for -भाषिण्यो). — ^d)
M₁. 5-7 रूपेणाप्सरसोपमाः.

परं पञ्चाशतो नार्यो वारमुख्याः समाद्रवन् ॥ ३७

पाद्यादीनि प्रतिग्राह्य पूजया पर्यार्य्य च ।

देशकालोपपन्नेन साध्वन्नेनाप्यतर्पयन् ॥ ३८

तस्य भुक्तवत्तत्ता तदन्तःपुरकाननम् ।

सुरभ्यं दर्शयामासुरेकैकश्येन भारत ॥ ३९

क्रीडन्त्यश्च हसन्त्यश्च गायन्त्यश्चैव ताः शुक्म् ।

उदारसत्त्वं सत्त्वज्ञाः सर्वाः पर्यचरन्स्तदा ॥ ४०

आरण्यस्तु शुद्धात्मा त्रिसंदेहत्रिकर्मकृत् ।

वश्येन्द्रियो जितक्रोधो न हृष्यति न कुप्यति ॥ ४१

तस्मै शय्यासनं दिव्यं वरार्हं रत्नभूषितम् ।

स्पृह्यास्तरणसंस्तीर्णं ददुस्ताः परमस्त्रियः ॥ ४२

पादशौचं तु कृत्वैव शुक्लः संध्यामुपास्य च ।

निषसादासने पुण्ये तमेवार्थं विचिन्तयन् ॥ ४३

पूर्वरात्रे तु तत्रासौ भूत्वा ध्यानपरायणः ।

C. 12. 1225 6
B. 12. 321. 42
K. 12. 333. 44

37 Ś1 K1.4 om. 37^a; Ds om. 37^{ab} (for both, cf. v. 1. 36). K1 om. 37^a. — ^a) V1 Bo. 8 (marg.). 8 (marg. as in text) Da3. a4 Dr T G1-3 6 कालोपचारः; M1. 5-7 कला (M6 'लो')पचारः (for कामोप). — ^b) K1 भावज्ञः; T2 कालज्ञाः; Cs (gloss: भावो विलासो भेदलज्ज्ञाः) भावज्ञाः (as in text). Ds T G1 M1. 5-7 Cs (gloss: सत्त्वं, परचित्तं, तद्रजनसमर्थाः) सत्त्वकोविदाः; Ds स्मितः; Dr G2. 8 सत्यः; G6 तत्त्वं (for सर्वं). — ^c) K2 परं पंचशतो; K3. 1 V1 Bo 1-9 Da3 Dn1 n4 Ds D2. 3. 8 G1 M1. 5-7 परं पंचाशतं; B6 D4. 9 परं पंचशताः; B8 (marg.) D6. 7 T G3. 6 परं पंचशतं; Da4 परं पंचाशताः; D8 परे पंचाशतो; G2 परं परःशतं; Ca (gloss: पञ्चाशदधिकाः) परं पञ्चाशतो (as in text). — ^d) Ś1 समद्रवन्; K1 समुद्रवन्; K2 समाक्रमन् (for 'द्रवन्').

38 ^a) K1.4 पाद्यादीनि (for पाद्यादीनि). Dn1 G2 प्रतिगृह्य (for 'ग्राह्य'). Dr पाद्यादि प्रतिगृह्याथ. — ^b) K6 V1 Bo. 6-9 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 परया (K6 Bo 'मा')चयन्; T G1-3 6 परयास्य च (for परयाच्य च). D2. 7 पूजया चैनमचयत् (D6 'न्'). — ^c) K6. 7 Bo. 6 (marg. as in text). 7-9 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 M1. 5-7 कालोपपन्नेन तदा (B6 'था'). — ^d) K6 V1 Bo. 6-9 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 T1 G1. 3. 6 स्वाद्वन्नेन; Ds lacuna; G2 स्वाद्वन्नैर् (for साध्वन्नेन). K4. 6. 7 V1 Bo. 6-9 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2-4. 3. 9 अभ्य- (V1 'भि')तर्पयन्; Dr अभ्यतर्पयत्.

39 ^a) Da4 तस्य भुक्तवत्तत्ता वचसा. — ^d) Ś1 K1. 2. 4 एकैकश्ये (K2 'द्ये')न; B6 Dn4 D2. 4 T2 'कश्येन'; Ds2 'कस्यानु'; Ds. 1 'कश्येन'; T1 G6 'कस्य च'; G2. 8 'कस्याश्च (for 'कश्येन').

40 ^a) K1.4 क्रीडन्तिश्च. — ^b) G2 नृत्यंलक्ष् (for गायन्त्यश्च). K6 V1 Bo. 8 Dn1. n4 Ds2 D2. 3. 8 चापि; Ds1 चाप (for चैव). K1 ताः; T1 G2. 3. 6 तं (for

ताः). Bo. 8 (marg. as in text) Dn1 n4 Ds D2. 3. 8 शुभं (for शुक्लं). B8. 1. 8 (marg.) जेगोयंयश्च तं शुक्लं; B9 गायंरत्यश्च तं शुक्लं; Da3. a4 जिगीषंत्यश्च तं शुक्लं. — ^c) D5 तत्त्वज्ञाः; G2 सर्वज्ञाः (for सत्त्वज्ञाः). — ^d) K4. 6 V1 Bo. 6-9 Da3. a4 Dn1. n4 Ds1 D2. 3. 5. 8 स्त्रियः (for सर्वाः). K6 Bo. 6. 7. 8 (marg. as in text) Da3. a4 Dn1 n4 Ds D2. 3. 8 T1 G3. 6 तथा (for तदा).

41 ^a) K1 आरणीयस्; K6 Dn4 'ण्येयस् (for 'ण्येयस्). Ds M1. 5-7 Ca वि- (for तु). V1 Ds धर्मात्मा (for शुद्धात्मा). — ^b) K4. 7 Br-9 Da3 Dn1. n4 D2-4. 3. 9 नि (D4. 9 नृ)संदेहस् (K4. 7 'हं'); T1 G6 विसं (for त्रिसं). K1 Dn1. n4 D2. 3. 8 स्वकर्मकृत् (for त्रिं). ☞ Ca: संदेहशुदासार्थमेव त्रीणि कर्माणि श्रवणमननानिदि-ध्यासनानि कृतवान् । यद्वा । त्रिकर्मकृत्, यज्ञाध्ययनदानपरः । यद्वा देहिकमाहारविहारादिकर्म प्राणायामादिकमिति ॥ Cs: त्रिसंदेहः, त्रिषु गार्हस्थ्यवाध्रमेषु संदेहो यस्य । किमुत्पन्न-ज्ञानेन शरीरोत्पत्त्यनन्तरं ब्रह्मचर्यावस्थायां विदिते परमा-रमतत्त्वे किं गार्हस्थ्यदिषु स्थातव्यमुत नेति संदेहो यस्य । त्रिकर्मकृत्, भिक्षाध्ययनगुरुश्रूषाकृत् ॥ Cv: त्रिषु, मोक्षेतर-पुरुषार्थेषु संदेहः अनिषिद्धश्चेदस्तु, निषिद्धं च सास्त्वितं । ☞ — ^c) K1 कश्येन्द्रियो; D2 चर्षो. — ^d) Da4 हृष्यति; Ds1 हुष्यति; Ds तप्यति (for कुं).

42 ^b) K2 M1 परार्हः; K6 V1 Bo. 6-9 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 8 देवार्हं (for वरार्हं). — ^c) K1 सप्यास्तरणः; K2 सप्याः; K1 Ds1 Ds रपयोः; Da4 सप्याः; Dr स्वाध्याः; T1 G1. 6 स्वप्याः; G2. 8 साधवां (for स्पृह्यां). K2 B8. 9 Dn1. n4 Ds D2. 8 G2-संस्तीर्णः; M1-संस्तीर्णा (for 'णं'). — ^d) Ds1 परमाः (for परम-).

43 ^a) K6 Ds च (for तु). K1 om. (hapl.). from कृत्वैव up to रात्रे तु (in 44^a). Ś1 K2 कृत्वा चै; K6 D4 कृत्वैव. — ^d) Da4 तमेकार्थः; T2 तदेवार्थं (for तमे').

C. 12. 12257
B. 12. 324 (S). 43
K. 12. 333. 44

मध्यरात्रे यथान्यायं निद्रामाहारयत्प्रभुः ॥ ४४

ततो मुहूर्तादुत्थाय कृत्वा शौचमनन्तरम् ।

स्त्रीभिः परिवृतो धीमान्ध्यानमेवान्वपद्यत ॥ ४५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्वादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१२ ॥

३१३

भीष्म उवाच ।

ततः स राजा जनको मन्त्रिभिः सह भारत ।

पुरः पुरोहितं कृत्वा सर्वाण्यन्तःपुराणि च ॥ १

आसनं च पुरस्कृत्य रत्नानि विविधानि च ।

शिरसा चार्घ्यमादाय गुरुपुत्रं समभ्यगात् ॥ २

स तदासनमादाय बहुरत्नविभूषितम् ।

अनेन विधिना कार्ष्णिस्तदहःशेषमच्युतः ।

तां च रात्रिं नृपकुले वर्तयामास भारत ॥ ४६

स्पर्ध्यास्तरणसंस्तीर्णं सर्वतोभद्रमृद्धिमत् ॥ ३

पुरोधसा संगृहीतं हस्तेनालभ्य पार्थिवः ।

प्रददौ गुरुपुत्राय शुकाय परमार्चितम् ॥ ४

तत्रोपविष्टं तं कार्ष्णिं शास्त्रतः प्रत्यपूजयत् ।

पाद्यं निवेद्य प्रथममर्घ्यं गां च न्यवेदयत् ।

स च तां मन्त्रवत्पूजां प्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ॥ ५

44 K1 om. up to रात्रे तु (cf. v. l. 43). — °) Ds तस्य; M1 कृत्वा (for तत्र). — °) V1 मध्ये (for मध्य-). Ś1 K1 T2 यथान्यायं. — °) Ś1 K1, 2 आह-
रयत्; M1, 7 आहारयन् (for 'यत्').

45 °) Ds1 मनो (for ततो). D1 T1 G2. 3. 6 मुहूर्-
तम् (for 'तद्'). — °) K1 कृत (for कृत्वा). Ds4
अनन्तरः (for अनन्तरम्). — °) Bs (marg.) शुको (for
परि-).

46 °) G2 [अ] मोक्षधर्म (for कार्ष्णिस्). — °) G2
तदहः (for तदहः-). Bs (marg.) अच्युतः; Bs T1 G2.
3. 6 अच्युतः. — °) M1 तं (for तां). D1 T1 G2. 3
नृपः काले (for नृपकुले). — °) B1 Ds1 भारतः.

Colophon. Ds missing: Ks 5 B1-5 Ds1. 2. 4 Dn2.
n3 D1 G2. 5 M2-4 absent. — Sub-parvan: Ś1 K1.
2. 4. 6. 7 V1 Bs. 6-9 Ds3. 4. 5. 8 T
G1-3. 6 M1. 5-7 मोक्षधर्म. — Adhy. name: Ś1 K1. 2.
4. 6 V1 B1. 6-9 Ds3. 4. 5. 8 Dn1. n4 Ds D3 शुकोत्पत्तिः;
K1 Ds. 5. 9 शुकोत्पत्तौ मिथिलाप्रसिः (K1 'लाप्रवेशः');
Ds. 8 शुकोत्पत्तनं; Ms शुकोत्पत्तौ मिथिलाभिगमनं; Ms
मिथिलाभिगमनं. — Adhy. no. (figures, words or
both): Ks 50; B1 145; B2 251; Dn1 151; Dn4
Ds1 149; Ds G1 M1. 6. 7 146; T1 Gs 147; T2
160; G2 163; G3 148; Ms 183. — Śloka no.:
Ds4 47; Dn1. n4 45; Ds 46.

313

This adhy. is missing in Ds (cf. v. l. 12. 283.
15).

1 V1 reads 1 on marg. — °) Ś1 K1. 2. 4 सहितो
(for जनको). — °) Ds1 भारतः. Ś1 K1. 2. 4 मन्त्रिभिः
कुरुसत्तमः. — °) K1 पुरा; Ds1 पुनः (for पुरः). D1
T G1-3. 6 M1. 5-7 पुरोहितं पुरस्कृत्य.

2 K2. 4 Gs om. (hapl) 2^{ab}; Ś1 reads it on marg.
— °) Ks Dn1. n4 Ds. 7 G2 चार्घ्यम् (for चार्घ्यम्).
— °) G2 उग्रपुत्रं (for गुरुं). Ks. 7 Bs. 7. 9 Ds. 4. 5.
7. 9 T G1-3. 6 समभ्यगात् (for 'भ्यगात्').

3 °) Bs आसाद्य (for आदाय). Ś1 K1. 2. 4 महद्वा-
सनमादाय. — °) Ś1 K1. 2. 4 सर्वं (for बहु-). — °)
Ks Ds1 Ds स्पर्ध्यास्तरणः; D1 T G1-3. 6 स्वाध्या (D1
स्वाध्या; T G1. 6 स्वध्यास्तरणः (for स्पर्ध्या)). Bs
(marg.) Ds G2 'संकीर्णं (for 'संस्तीर्णं'). — °) Ds1
ऋद्धिमान् (for 'मत्').

4 °) G2. 3 पुरोहितं (for 'वसा). Bs संगृहीतुं;
Ds. 7 संगृहीतं (for संगृ). Ks पुरोधसा गृहीतं तं; T1
Gs पुरोहितगृहीतं वै. — °) K1 G2 पार्थिवः. — °)
Ś1 K1. 3 परमोचितं; T1 Gs 'मासनं (for 'मार्चितम्').

5 °) K1 ततोपविष्टं (for तत्रो). — °) Bs शास्त्रे

प्रतिपृष्ठ च तां पूजां जनकाद्विजसत्तमः ।
 गां चैव समनुज्ञाय राजानमनुमान्य च ॥ ६
 पर्यपृच्छन्महातेजा राज्ञः कुशलमव्ययम् ।
 अनामयं च राजेन्द्र शुक्रः सानुचरस्य ह ॥ ७
 अनुज्ञातः स तेनाथ निषसाद सहानुगः ।
 उदारसत्त्वाभिजनो भूमौ राजा कृताञ्जलिः ॥ ८
 कुशलं चाव्ययं चैव पृष्ट्वा वैयासकिं नृपः ।
 किमागमनमित्येव पर्यपृच्छत पार्थिवः ॥ ९
 शुक्र उवाच ।
 पित्राहमुक्तो भद्रं ते मोक्षधर्मार्थकोविदः ।
 विदेहराजो याज्यो मे जनको नाम विश्रुतः ॥ १०

तत्र गच्छस्व वै तूर्णं यदि ते हृदि संशयः ।
 प्रवृत्तौ वा निवृत्तौ वा स ते छेत्स्यति संशयम् ॥ ११
 सोऽहं पितुर्नियोगाच्चाप्युपप्रष्टुमिहागतः ।
 तन्मे धर्मभृतां श्रेष्ठं यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ १२
 किं कार्यं ब्राह्मणेनेह मोक्षार्थं किमात्मकः ।
 कथं च मोक्षः कर्तव्यो ज्ञानेन तपसापि वा ॥ १३
 जनक उवाच ।
 यत्कार्यं ब्राह्मणेनेह जन्मप्रभृति तच्छृणु ।
 कृतोपनयनस्तात भवेद्देवपरायणः ॥ १४
 तपसा गुरुवृत्त्या च ब्रह्मचर्येण चाभिभो ।
 देवतानां पिदृणां चाप्यनृणश्चानसूयकः ॥ १५

12. 12275
12. 327(s). 15
12. 334. 15

च (for शास्त्रः). Ś1 K1. 2. 4 शास्त्रद्वयेन कर्मणा; K1 D4. 5. 7. 9 T G1-8. 6 M1. 5-7 शास्त्रतः प्रतिपृष्ठ्य च. —^d) K1 अर्थः; Ds1 अर्थः. Ś1 K1. 2 B3 Da3 अन्ववेदयत् (for च न्य). —^e) T1 स च तं; G3 स नाम; M6 सततां (for स च तं). Ś1 K1. 2. 4 मंत्रतः; G1 मंत्र-विद् (for 'वत्'). — Da4 om. (hapl.) 5'-6'. —^f) K6. 7 प्रत्यगुहाद्.

6 Da4 om. 6* (cf. v. 1. 5). —^a) K4. 7 V1 Bo. 6-9 Da3 Dn1. n4 Ds D2-5. 7-9 T G1-8 6 तु (for च). —^b) M1. 5-7 मुनि- (for द्विज-). —^c) D1 गात्र. Ś1 K1. 7 D4 समनुज्ञाय (for 'ज्ञाय'). —^d) D3 om. (hapl.) from य राजा up to अनुज्ञा (in 8*). K1 Dn1 Ds1 D5 अनुमन्य (for 'मान्य').

7 Ds om. 7 (cf. v. 1. 6). Ds repeats 7^{ab} after सातु च (in 7^d). —^e) Ś1 K1. 2. 4 महं (K2. 4 'हं'). द्रस्य; K6 Da4 महाराज; T1 G6 च राजेन्द्रं (for 'जेन्द्र'). —^d) K6 B3 Ds च (for ह). Bo D5. 7 T G1. 6 शुक्रस्यानुचरस्य ह (T1 च).

8 Ds om. अनुज्ञा (cf. v. 1. 6). —^a) K7 [अ]सौ (for [अ]थ). K4. 6 Bo. 6-9 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 अनुशिष्टस्तु तेनासौ. —^b) K3 निषसाध; D2 निष-साद. D7 स सानुगः; G3 सदानुगः (for सहा'). —^d) Ds1 भूयो राजा; D5 राजा भूमौ (by transp.).

9 ^b) K2 T G1. 8. 6 वैयासकिं; K4 D1 G1 M1. 6. 7 वैयासि (K4 'स'कं (for 'स'किं). Ś1 K1. 2. 4. 7 Da4 D4. 9 नृप (for नृपः). —^e) B3 (marg.) अपि (for इति). V1 Bo. 8 Da3 Dn4 D2-5. 7. 8 T G1-8. 6 M1.

5-7 एवं (for एव). —^d) Ds Gs पार्थिव.

10 ^b) K1 -कोविदाः. —^a) Ś1 K1. 2 विदेहराजा (for 'राजो'). Da4 (marg.) राजा नो (for याज्यो मे).

11 ^a) K2 [अ]गच्छस्व; K7 D4. 9 गच्छाद्य; D7 T G2. 8. 6 M1. 5-7 त्वं गच्छ (for गच्छस्व). Ś1 K1. 2. 4 transp. वै and तूर्ण. —^b) Ds. 7 Gs संशयं (for 'यः'). Ś1 K1. 2. 4 स ते हृदयसंशयः. — Da4 om. (hapl.) 11^{ad}. —^c) Ds om. (hapl.) निवृत्तौ वा. Ś1 K1. 2. 4 प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च; K7 प्रवृत्तौ वा निवृत्तौ वा. —^d) Ś1 K1. 2 सर्वं (for स ते). Ś1 K1. 2. 4 T2 G2 [अ]संशयं (T2 'यः') (for संशयम्).

12 ^a) G1 सोयं. D7 T1 G3. 6 पितुः (for पितुर). —^b) K7 उपपृष्टुम्; Da3. a4 'स्पृष्टुम्; Ds प्रष्टुं द्रष्टुम्; D7 द्रष्टुं प्रष्टुम् (for उपपृष्टुम्). K7 B3 (marg.) Ds D4. 9 उपागतः; Bo इवागतः (for इहा').

13 ^b) Ds. 7 मोक्षार्थं (for 'र्थम्'). Ds. 7 T1 G2. 3. 6 M1. 6. 7 आत्मनः (for 'कः'). —^a) K7 Da4 Ds1 मोक्ष- (for मोक्षः). K6 V1 Bo. 6-9 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 प्राप्तव्यो (for कर्तव्यो). —^d) K6 Bo. 6-9 Da3 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 [अ]थ वा; Da4 स वा; G2 विना (for [अ]पि वा). — After 13, Ś1 K1. 2. 4 ins. an addl. colophon [Sub-parvan: Ś1 K1. 2. 4 मोक्षधर्म. — Adhy. name: Ś1 K1. 2. 4 मुक्तोपतिः].

14 ^a) Ds om. (hapl.) from जेनेह up to ब्रह्म (in 15^b). M1. 6. 7 [अ]थ (for [ह]ह). —^e) G2 पित्रा (for तात). —^d) D7 तपोवेदः; G2. 8 जपवेदः (for

C. 12. 12276
B. 12. 3276. 15
K. 12. 334. 16

वेदानधीत्य नियतो दक्षिणामपवर्ज्य च ।

अभ्यनुज्ञामथ प्राप्य समावर्तेत वै द्विजः ॥ १६

समावृत्तस्तु गार्हस्थ्ये सदारो नियतो वसेत् ।

अनस्रयुर्यथान्यायमाहिताग्निस्तथैव च ॥ १७

उत्पाद्य पुत्रपौत्रं तु वन्याश्रमपदे वसेत् ।

तान्येवाग्नीन्यथाशास्त्रमर्चयन्नतिथिप्रियः ॥ १८

स वनेऽग्नीन्यथान्यायमात्मन्यारोप्य धर्मवित् ।

निर्द्वन्द्वो वीतरागात्मा ब्रह्माश्रमपदे वसेत् ॥ १९

भवेद्देव'.

15 Ds om. up to ब्रह्म (cf. v. l. 14). — ^b Ś1 K1.2 चाग्निः (K1 'दः'); K4.6 V1 Bo 6-9 Das 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 7. 8 वा विमो (for चाग्निमो). — ^c D1 T G1-3. 6 M1. 5-7 ऋषीणां (for पितृणां). Bo. 9 D4 वा (for च). K1 पितृणां देवतानां च. — ^d Ś1 K1. 2. 4 Ds हि (for [अ]ग्नि). K6 Da4 D1 T1 G2. 2. 6 [s]प्यनस्रयः; K1 V1 Bo. 6. 3 Das Dn1 Da1 D2-5. 3. 9 T2 G1 ह्यनस्रः; Br. 9 वा (Br ना)प्यः; Dn4 Ds ह्यनु' (for चान').

16 ^a K6 नियमो (for 'तो'). — ^b K3 अपि-वर्ज्यः; K6. 1 अपवर्ज्यः; G3 उपवर्ज्यः; Ca (gloss: दत्त्वा) अप' (as in text). — ^c Ś1 K2 Ds2 G2 अनु- (for अथ). M1 ज्ञाप्य (for प्राप्य). — ^d K2. 4 T2 द्विज.

17 ^a K6 समावृत्य; D6 'वर्ते'; D1 'वर्ते'; T1 'वर्ते'; G1 'वृत्त्यः'; G2 'वृत्ते (for 'वृत्त्यः'). K6 स; V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 3 च (for तु). Dn4 Ds2 गार्हस्थ्ये; D3 'स्थः (for 'स्थ्ये'. G2 समादार-त्तस्तु गार्हस्थ्ये (sic). — ^b G2 सदार- (for 'रो'). K6. 1 V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 8 M1. 5-7 स्व (Da4 त्व)दारनिरतो वसेत् (Ds2 वरोत्; D6 [marg.] भवेत्). — K1 D4. 9 om. (hapl.) 17^a-18^b. — ^c Dn4 अनुस्रयुः; M1. 1 अनस्रयः. Ś1 K1. 2 यथान्यायम्. — Ś1 reads 17^a-18^a on marg. — ^d K1. 2. 4 D1 T1 Gs. 6 अनादृतः; D6 T2 G1. 2 M1. 5-7 अनावृतः (for तथैव च).

18 K1 D4. 9 om. 18^{ab} (cf. v. l. 17). Ś1 reads 18 on marg. — ^a Ś1 K1. 2 पुत्रपौत्रासु; B6 D6. 1 पुत्रं पौत्रं. V1 च (for तु). — ^b G2. 8 यथाश्रम- (for वन्या'). K6 वरोत्; Da1 न्यसेत् (for व'). — G2 om. (hapl.) 18^a-19^d. — ^c Ś1 K1. 2 Ms

शुक उवाच ।

उत्पन्ने ज्ञानविज्ञाने प्रत्यक्षे हृदि शाश्वते ।

किमवश्यं निवस्तव्यमाश्रमेषु वनेषु च ॥ २०

एतद्भवन्तं पृच्छामि तद्भवान्वक्तुमर्हति ।

यथावेदार्थतत्त्वेन ब्रूहि मे त्वं जनाधिप ॥ २१

जनक उवाच ।

न विना ज्ञानविज्ञानं मोक्षस्याधिगमो भवेत् ।

न विना गुरुसंबन्धं ज्ञानस्याधिगमः स्मृतः ॥ २२

(inf. lin.) यथान्यायम् (K1 Ms 'यम्') (for 'शास्त्रम्'). — Ms om. (hapl.) 18^a-19^a.

19 G2 om. 19; Ms om. 19^a (for both, cf. v. l. 18). — ^a K1. 4 Das. 24 सर्वानग्नीन्; K6 स च तेग्नीन् (for स वनेऽग्नीन्). Da4 यथाशास्त्रम्; T2 'न्या-यम्'. — ^b K2 आत्मना; K1 आत्मानि. M1. 6. 1 आधाय (for आरोप्य). — ^c M1. 1 निर्द्वन्द्वे. — ^d D6 ब्रह्माश्रमपदे. ☞ Cu: ब्रह्माश्रमः, संन्यासाश्रमः ॥ Cs: ब्रह्माश्रमपदे, पारिव्रज्यस्थाने । ☞ — After 19, B6 ins. an addl. colophon [Sub-parvan: मोक्षधर्म. — Adhy. name: शुकजनकसंवादः].

20 ^a B6 D1 G2 8 Ca उत्पन्नः; Da4 'ज्ञो (for 'ज्ञे'). ☞ Ca: ज्ञाने, तत्त्वज्ञाने । विज्ञाने, अविद्याविज्ञाने । ☞ — ^b K1 प्रत्यक्षे; K6 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 3 निर्द्वन्द्वे (for प्रत्यक्षे). K4 शाश्वते. — After 20^{ab}, Ś1 K1. 2. 4 read 22^{ad} for the first time, repeating it in its proper place. — ^c G2 निवर्तत; M1. 5-7 हि वस्तव्यम् (for निव'). — ^d Ś1 K1. 2. 4 न वा नृप; K6 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 3 भवेन्निपु (for वनेषु च). D6 M1. 5-7 वा (for च).

21 ^b K1 (sup. lin. as in text). 1 Da3. 24 Dn1 Ds (by corr.) T2 जर्हसि (for 'ति'). — ^c Ś1 K1. 2 वेदः; Ds2 यदा (for यथा). — ^d Ś1 K1. 2 त्वं मे (by transp.); D1 T G1-3. 6 तत्त्वं. Da1 जनाधिपः; D5. 1 T1 G2. 3. 6 नराधिप.

22 ^a D5. 1 निर्विद्य (for न विना). K6. 1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 3 T G1. 6 M1 5-7 विज्ञानान्; Cs विज्ञाने (for 'न'). G2. 8 नापि ज्ञानाच्च विज्ञानान्. ☞ Cu: ज्ञानं, शास्त्रज्ञा धीः । विज्ञानमनुभवः । ☞ — Ś1 K1. 2. 4 read 22^{ad} for the first time after 20^{ab}. — ^c Ś1 K1. 2. 4 (all both times) -संबन्धाद्; Da1 'चे

आचार्यः प्लाविता तस्य ज्ञानं पुन इहोच्यते ।
विज्ञाय कृतकृत्यस्तु तीर्णस्तदुभयं त्यजेत् ॥ २३
अनुच्छेदाय लोकानामनुच्छेदाय कर्मणाम् ।
पूर्वैराचरितो धर्मश्चातुराश्रम्यसंकथः ॥ २४
अनेन क्रमयोगेन बहुजातिषु कर्मणा ।
कृत्वा शुभाशुभं कर्म मोक्षो नामेह लभ्यते ॥ २५
भावितैः कारणैश्चायं बहुसंसारयोनिषु ।
आसादयति शुद्धात्मा मोक्षं वै प्रथमाश्रमे ॥ २६

तमासाद्य तु मुक्तस्य दृष्टार्थस्य विपश्चितः ।
त्रिष्वाश्रमेषु को न्वर्थो भवेत्परमभीप्सतः ॥ २७
राजसांस्तामसांश्चैव नित्यं दोषान्विवर्जयेत् ।
सात्त्विकं मार्गमास्थाय पश्येदात्मानमात्मना ॥ २८
सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
संपश्यन्नोपलिप्येत जले वारिचरो यथा ॥ २९
पक्षीव पुननाद्धर्ममग्नानन्यमश्रुते ।
विहाय देहं निर्मुक्तो निर्द्वन्द्वः प्रशमं गतः ॥ ३०

C. 12. 12290
B. 12. 327[5].30
K. 12. 334. 30

(for 'संबन्ध'). — ^d M1. 6.7 अविगतः (for 'गमः').
Ś1 K1.2 (all second time) T2 भवेत्; Ds कृतः (for
स्मृतः). ☞ Ca: अत्र मध्ये 'न विना गुरुसंबन्धम्' इति
श्लोकार्थं (22^d) केचित्परमिति तदसंगतम् । ☞

23 ^a K2. 6.7 B2. 1 D2.8 आचार्यः; K4 D2.4 'यः'
(for 'यः'). T G2 Cs (gloss: पारे वारयिता) प्रापिता;
G1 प्रपिता (for प्लाविता). D2.8.2 तस्या; D2. 1 यस्य.
V1 B2.8 (marg. as in text) Dn1. n4 Ds D2.8.3 Cn
(gloss: प्लाविता, कर्णधारः) गुरुः प्लाविता तस्य. — ^b
K7 ज्ञान (for ज्ञानं). B2 पूर्व; G2 पशु (for पुन).
— ^c Dr T1 G2. 8. 6 विज्ञाने; T2 G1 विज्ञान (for
'य'). Ds om. (hapl.) कृत. G2 कृतकृत्यं; M1. 1
[अ]कृतकृत्यस्य. — ^d K2 तीर्थस्य; D2 तीर्णं. Ś1 K1.2
तत्र भयं (for तदुभयं).

24 ^a Ds अनुगच्छेदार्थलोकान्. — ^b Ds T2 G1.2
M1. 6.7 अविच्छेदाय (for अनु). D2.4 कर्मणा. Dr T1
G2. 6 विच्छेदाय न (T1 G2 च) कर्मणा. — K2.4 read
24^a-25^b after 34^{ab}. Ś1 reads 24^{ab} on marg. — ^d
Ś1 K1 Ds Dr चातुराश्रमः; K2.4 चतुराश्रमः; G2
चतुराश्रम्यः (for चातु). K7.4.6 V1 B2. 6-9 D2.8
Dn1. n4 D2. 3. 5. 8 संकटः; K7 D2. 9 संकुलः; D2.4
कंटकः; Ds संग्रहः (for संकथः).

25 For the sequence in K2.4, cf. v. 1. 24.
— ^a Ds कर्म (for क्रम). — ^b K7 D2. 9 बहु
जातिषु; M1. 6-7 बहुजातिषु; Ca (gloss: नानाजन्मसु)
बहु (as in text). K2.4 V1 B2. 6-9 D2.8 Dn1. n4
Ds D2. 5. 7. 8 T G1-3. 6 कर्मणां (for 'णा'). K2 D2.4
बहुजातिषु (K2 'स्थ') कर्मणा (D2.4 'णा'). — ^c
K2. 1 V1 B2. 6-9 D2.8.2 Dn1. n4 D2-5. 7-9 M2. 6
हित्वा; Ds जह्यात्; M1. 1 छित्वा (for कृत्वा). — ^d
K1 मोक्षः; M1. 6.7 मोक्षं (for मोक्षो). D2.4 मोहेन
(for नामेह).

26 ^a K4 D2 भवितैः (for भा). K2. 1 Dn1. n4
D2. 9 T G1. 6 M1. 5-7 Ca. n करणैश्च; G2 करणैश्च (for
करणैश्च). Dr G2 भाविते करणाश्चायं. ☞ Ca: भावितैः,
जन्मान्तराभ्यासवासितैः ॥ Cn: शोधितैः । ☞ — ^c V1
धर्मात्मा (for शुद्धात्मा). — ^d Ś1 K2 मोक्षं हि; K1
मोक्षति (for मोक्षं वै). B2. 6. 1. 9 Dn1. n4 Ds प्रथमेश्रमे.

27 ^a Ds तमासाद्य; D2.4 तमासाद्य (for तमा-
साद्य). Ds प्र (for तु). D2 मोक्षः स्वाद् (for मुक्तस्य).
— ^b K1. 7 दृष्टार्थस्य (for दृष्टार्थस्य). B2 विपश्चितं.
☞ Cs: दृष्टार्थस्य, विद्वदनुभवसिद्धब्रह्मभावफलम् । ☞ — ^c
K1 त्वर्थो (for न्वर्थो). K2 त्रिष्टार्थेषु कोन्वर्थो (sic).
— ^d M7 पुरम् (for परम्). B2 T1 G1 अभीप्सितः.

28 ^a B2 D2 om. तामसां. K1 om. चैव. V1
B2 राजसं तामसं चैव. — ^b V1 B2 दोषं (for दोषान्).
— ^d G2 आत्मनः (for 'ना').

29 29^{ab} = (var.) 6. 28. 27^{ab}; Manu. 12. 91^{ab}.
— ^a The portion from स्मानं up to मुनिः in 12.
314. 30^a is lost in V1 on missing fol. D2 वा (for
च). — ^c M1. 5-7 संपश्येत् (for 'इयत्'). K2 Dr
G2. 8 संपश्यतोपलिप्येत. — ^d B2 (marg. as in text)
जलचरो (for वारि). ☞ Cn: वारिचरो, हंसादिः । ☞

30 V1 missing (cf. v. 1. 29). — ^a K2 B2. 6-9
D2.8.2 Dn1. n4 Ds D2. 8. 5. 8 पक्षीवत्; K7 पक्षीवत्;
G2 पक्षीय (for 'व'). K2 प्रणमाद्; K7 Br-9 Dn1 Ds
D2-4. 8. 9 Cn (gloss: निज्ञात्) Cs: (gloss: मरणादुत्तर-
कालम्) प्रवणाद्; B2 प्रणवाद्; B2 प्रवणाद्; D2.8.2
प्रवणाद्; D2.4 अवणाद्; T G1-3. 6 M2. 6 प्रायणाद्;
M1. 1 प्रायणाद् (for पुननाद्). K1. 6. 1 D2. 9 ऊर्ध्वम्
(for ऊर्ध्वम्). — ^b K2 [अ]न्यं तम् (for [अ]नन्यम्).
— G2 repeats from 12. 313. 30^a to 12. 314. 2^a after
12. 316. 22. — ^c K2 देवं; K2. 1 B2. 6. 7. 8 (marg.) 9

C. 12, 1229f
B. 12, 327(a), 31
K. 12, 324, 31

अत्र गाथाः पुरा गीताः शृणु राज्ञा ययातिना ।
धार्यन्ते या द्विजैस्तात मोक्षशान्तिविशारदैः ॥ ३१
ज्योतिरात्मनि नान्यत्र रतं तत्रैव चैव तत् ।
स्वयं च शक्यं तद्वृष्टं सुसमाहितचेतसा ॥ ३२
न विभेति परो यस्मान्न विभेति पराच्च यः ।
यश्च नेच्छति न द्वेष्टि ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ३३
यदा भावं न कुरुते सर्वभूतेषु पापकम् ।

Das. a4 Dn1. n4 Ds D2-4. 8. 9 देहान्; Ds देही (for देह). Bs (marg. as in text) निर्द्वन्द्वः (for निर्मुक्तो). —^a K1 निर्मुक्तः (for निर्द्वन्द्वः). Das. a4 प्रथमं (for प्रथमं). D4 गतः; D9 ततः. Ś1 K1 2 निर्द्वन्द्वः शुभ-संगतः; Bs (marg. as in text) प्रथमं सर्वतो गतः; Dr T G1. 2 (both times). 2. 6 M1. 5-7 निर्द्वन्द्वः शमसंयुतः.

31 For the repetition in G2, cf. v. l. 30. V1 missing (cf. v. l. 29). —^a Ks. 7 Bs Da4 Dn1 Ds1 Dr T1 Gs गाथा; G2 (first time) गाथा; G2 (second time) गाथा (for गाथा); K1 Dr T1 G1. 2 (second time) 2. 6 गीता; Ds [अ]तीतः; G2 (first time) गीतां (for गीता); K1 अत्राराधाः पुरी गीतः (corrupt). —^b Ds1 शृणु राजन्यजातिना. —^c G2 (second time) धार्यन्ते. Dr T1 G2 (both times) 2. 6 यद्; M1. 6. 7 यैर (for या). —^d Das. a4 विशारदः (for 'रदै').

32 For the repetition in G2, cf. v. l. 30. V1 missing (cf. v. l. 29). —^a K1. 4 चात्मनि (for आत्मनि). K1 D4. 9 सर्वत्र; Bs Dr चान्यत्र (for ना). G2 (both times) ज्योतिरात्मा निरन्यत्र. ☞ Ca: ज्योतिः, चिद्रूपं प्रकाशनम् । ☞ —^b T1 G2 (both times). 6 यत्तदत्र; T2 G1 रमतेत्र (for रतं तत्र). K1 D4. 9 संस्थितं (for चैव तत्). Ks Bs-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 7. 8 सर्वजंतुषु तत्समं; Bo यदा चान्यत्र तत्समं. —^c M5 स्वेनैव (for स्वयं च). Ks. 7 Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2-5. 8. 9 शक्यते (Da4 'से'); Dr T G1. 2 (both times) 2. 6 शक्यं यद् (for शक्यं तद्). —^d Ds स्वयमाहितः; G2 (first time) 6 ससमाहित (for सुस). Dr चेतसा (for चेतसा).

33 With 33, cf. 12. App. I, (No. 4), lines 27-28; 12. 168, 42; Harivamśa I 30, 41. 33^{ab} = (var.) 12. 21. 4^{ab}. For the repetition in G2, cf. v. l. 30. V1 missing (cf. v. l. 29). —^a K1

कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ३४
संयोज्य तपसात्मानमीर्ष्यामुत्सृज्य मोहिनीम् ।
त्यक्त्वा कामं च लोभं च ततो ब्रह्मत्वमश्नुते ॥ ३५
यदा श्रव्ये च दृश्ये च सर्वभूतेषु चाप्ययम् ।
समो भवति निर्द्वन्द्वो ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ३६
यदा स्तुतिं च निन्दां च समत्वेनैव पश्यति ।
काञ्चनं चायसं चैव सुखदुःखे तथैव च ॥ ३७

परश्च; K2. 4 पराश्च (for पराश्च). —^a G2 (second time) यच्च (for यश्च). — Ds om. 33^a-35^a. —^d K1 D4. 9 हि सः; Dr T G1. 2 (both times). 2. 6 M1. 5-7 तु सः (for तदा).

34 = (var.) 12. 168, 44; 12. App. I, (No. 4), lines 29-30; Harivamśa I 30, 40. For the repetition in G2, cf. v. l. 30. V1 missing (cf. v. l. 29). Ds om. 34 (cf. v. l. 33). —^b Dr T1 M5. 7 पावकं; Cs (gloss: हिसारमकम्) पापकम् (as in text). — After 34^{ab}, K2. 4 read 24^a-25^b.

35 For the repetition in G2, cf. v. l. 30. V1 missing (cf. v. l. 29). Ds om. 35^a (cf. v. l. 33). G2 (both times) om. (hapl.) 35-38, M1. 6. 7 om. (hapl.) 35-36. —^a Ks Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 सनसा (for तपसा). —^b Ks ईर्ष्याम्. K1 Bo. 8 Das Dn4 Ds1 D2. 9 Ms मोहनी; Da4 मोहनी; D4 मोहिनी. —^c Bo. 8 (marg. as in text) Das Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 मोहं (for लोभं). —^d Ks Bo. 6. 7. 9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 Ms तदा (for ततो). Bs (marg. as in text) तदा ब्रह्म समश्नुते. ☞ Cv: ब्रह्मत्वमश्नुते । ब्रह्मत्वं, सुखदुःखितत्वम् । बृह-बृह बृह्माविति भावः । ☞

36 For the repetition in G2, cf. v. l. 30. V1 missing (cf. v. l. 29). G2 M1. 6. 7 om. 36 (cf. v. l. 35). —^a Bo Dn1 Ds2 Ds T2 G1 Ms श्रव्ये; Ds1 श्रोतव्ये (hypermetric); Dr T1 G2. 6 श्रव्ये (for श्रव्ये). Ks यदा श्रव्येत दृश्येत. —^b K2 B1. 8 (marg. as in text) Ds. 7 T1 G2. 6 चायस्यं; K1 D4. 9 चाद्विषन्; Dn1. n4 चाप्यहं (for 'यम्').

37 For the repetition in G2, cf. v. l. 30. V1 missing (cf. v. l. 29). G2 om. 37 (cf. v. l. 35). Ś1 reads 37-38 on marg. —^b K2. 4 स (for [ए]व). —^c K1 Da4 वायसं. Dr पर्णं (for चैव). —^d

तथैवार्थमनर्थं प्रियमप्रियम् ।
जीवितं मरणं चैव ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ३८
प्रसार्येह यथाङ्गानि कूर्मः संहरते पुनः ।
तथेन्द्रियाणि मनसा संयन्तव्यानि भिक्षुणा ॥ ३९
तमःपरिगतं वेदम् यथा दीपेन दृश्यते ।
तथा बुद्धिप्रदीपेन शक्य आत्मा निरीक्षितुम् ॥ ४०
एतत्सर्वं प्रपश्यामि त्वयि बुद्धिमतां वर ।
यच्चान्यदपि वेत्तव्यं तत्त्वतो वेद तद्भवान् ॥ ४१

ब्रह्मर्षे विदितश्चासि विषयान्तमुपागतः ।
गुरोस्त्व व प्रसादेन तव चैवोपशिक्षया ॥ ४२
तस्यैव च प्रसादेन प्रादुर्भूतं महासुने ।
ज्ञानं दिव्यं ममापीदं तेनासि विदितो मम ॥ ४३
अधिकं तव विज्ञानमधिका च गतिस्त्व ।
अधिकं च तवैश्वर्यं तच्च त्वं नावबुध्यसे ॥ ४४
बाल्याद्वा संशयाद्वापि भयाद्वाप्यविमोक्षजात् ।
उत्पन्ने चापि विज्ञाने नाधिगच्छति तां गतिम् ॥ ४५

C. 12. 12305
B. 12. 327[5]. 45
K. 12. 334. 45

Ks Bo. 6. 8 (marg. as in text). 9 Das. a4 T3 G3 M1
सुखं दुःखं; Br T1 G1. 6 M1. 5 6 सुखदुःखं (for 'दुःखे').

38 For the repetition in G2, cf. v. l. 30. V1
missing (cf. v. l. 29). G2 om. 38 (cf. v. l. 35).
Ś1 reads 38 on marg. —^a) Ks Ba. 7. 8 (marg.) 9
Da4 शीतोष्णं च (for शीतमुष्णं). —^b) K1 Da4
अनर्थं (for 'र्थ').

39 39^{ab} = 12. 187. 6^{ab}; 239. 4^{ab}. With 39^{ab},
cf. 6. 24. 58^{ab}. For the repetition in G2, cf. v. l.
30. V1 missing (cf. v. l. 29). —^a) B8 तथा
(for यथा). Dr. 7 [जा] त्मानि (for [ज] ज्ञानि). —^b)
K1 संहतते; G2 (first time) संवितते; G2 (second
time) संविशते (for संहरते). —^c) G3 अथ (for
इथा). Ks G2 (second time) सर्वाणि (for मनसा).
—^d) K1 Da4 संयतव्यानि; Ds. 7 संजेत; G2 (second
time) नियतं (for संयन्त*).

40 For the repetition in G2, cf. v. l. 30. V1
missing (cf. v. l. 29). —^a) K1 तपः (for तमः*).
Da4 -पतिगतं (for -परि*). —^b) Br दृश्यते; Ds
दीप्यते; G2 (first time) 8 पश्यते; G2 (second time)
पश्यति (for दृश्यते). —^c) K2 तदा; Das. a4 अथ
(for तथा). —^d) Ś1 K1. 2. 6 Dn1 Ds. 7 शक्यम् (for
शक्य*). K1 निरीक्षितं; Ds. 7 परीक्षितुं (for निरी*).

41 For the repetition in G2, cf. v. l. 30. V1
missing (cf. v. l. 29). —^a) Ks. 6. 7 Bo. 6-9 Das.
a4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 7-9 च; D2 lacuna; T G1. 2
(both times). 8. 6 M1. 5-7 हि (for प्र-). Dn4 पश्यति
(for -पश्यामि). —^b) Ks B8 (marg. as in text)
Da4 तव; G2 (both times) तथा (for त्वयि). K2
बुद्धिमतां; K7 Da. 9 धर्मभृतां; D8 बुद्धिभृतां (for
'मतां'). Bo वरं; Da4 G2 (second time) वरः. —^c)

Da4 यथा (for यच्च). Ds. 7 चेतस्यं; T G1. 2 (both
times). 8. 6 नोक्तं ते; M1. 5-7 बोद्धव्यं; Ca (gloss :
वेदितव्यम्) वेत्तव्यं (as in text). —^d) K1 Da. 9 वेत्ति
(for वेद*). D1 तत्त्वतो वै तदद्भुतान्.

42 For the repetition in G2, cf. v. l. 30. V1
missing (cf. v. l. 29). —^a) K7 Da3. a4 ब्रह्मर्षि-
(for 'र्षे'). K2 विनितश्च (for विदि*). K2 चासि;
K7 B8 (marg. as in text) चापि (for चासि). —^b)
* G2: विषयान्तम्, विषयवैमुख्यम् । * —^c) Ś1 K1. 2
चैव (for तव). —^d) K1 देवोप- (for चैवोप*). K2
-चिक्रिया (sic) (for -शिक्षया). Br तव चैवोपलक्षया.
* Ca: तव चैवोपशिक्षया इति शुक्रगौरवप्रकाशनाथम् ।
यद्वा, तवोपशिक्षार्थमिति विभक्तिव्यत्ययेन चतुर्थ्यर्थे तृतीया । *

43 For the repetition in G2, cf. v. l. 30. V1
missing (cf. v. l. 29). —^a) Ś1 K1. 2. 4 B8 (marg.
as in text) transp. [ए] व and च. T3 प्रभावेन (for
प्रसादेन). —^b) K2. 4 महासुने. —^c) D1 ज्ञानदीपं (for
ज्ञानं दिव्यं). Ś1 K1. 2. 4 समादीप्तं; G2 (second time)
त्वयि तदा (for ममापीदं). —^d) T3 मुने (for मम).

44 For the repetition in G2, cf. v. l. 30. V1
missing (cf. v. l. 29). The portion from 44^a
up to 12. 316. 1^b is lost in Ś1 on missing. fol.
—^a) Ks तद्वि; B8 च तव; D1 T G1. 1 (both
times). 8. 6 भवति (for तव वि*). —^c) G1 अधिका.
K1 च तथा; Ks. 7 Bo. 6. 7. 8 (marg.) 9 Das. a4 Dn1.
n4 Ds1 D2. 4. 3. 9 तव च (by transp.). —^d) K7
B8 Da. 7. 9 T3 G2 M1. 5-7 त्वं च (M6 तु) तन्; T1 G2
(first time). 8. 6 तत्त्वं तन्; G2 (second time) किं
तत्त्वं (for तच्च त्वं*).

45 For the repetition in G2, cf. v. l. 30. Ś1 V1
missing (cf. v. l. 44, 29). —^a) Ks. 7 Ds1 बालाद्

C. 12. 12306
B. 12. 327[5]. 46
K. 12. 324. 46

व्यवसायेन शुद्धेन मद्विधैश्चिन्तयति ।

विमुच्य हृदयग्रन्थीनासादयति तां गतिम् ॥ ४६

भवांश्चोत्पन्नविज्ञानः स्थिरबुद्धिरलोलुपः ।

व्यवसायादते ब्रह्मन्नासादयति तत्परम् ॥ ४७

नास्ति ते सुखदुःखेषु विशेषो नास्ति लोलुपा ।

नौत्सुक्यं नृत्तगीतेषु न राग उपजायते ॥ ४८

न बन्धुषु निबन्धस्ते न भयेष्वस्ति ते भयम् ।

पश्यामि त्वां महाभाग तुल्यलोष्टाश्मकाञ्चनम् ॥ ४९

अहं च त्वानुपश्यामि ये चाप्यन्ये मनीषिणः ।

आस्थितं परमं मार्गमक्षयं तमनामयम् ॥ ५०

यत्फलं ब्राह्मणस्येह मोक्षार्थं यदात्मकः ।

तस्मिन्वै वर्तसे विप्र किमन्यत्परिपृच्छसि ॥ ५१

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रयोदशाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१३ ॥

(for बाल्याद्). G₂ (first time) corrupt; G₂ (second time) बालाङ्गद्वययाद्वापि. — D₄ G₂ (both times) om. 45^b. — ^b) K₁. 2. 1 D₉ भयाद्वापि विमोक्षजात्; B₈ (marg. as in text) 'प्यविमोक्षनात्; D₅. 1 'प्यविमोक्षजात्; T₁ G₂ ० मुखासे त्वं विमोक्षजात्; T₂ विमोक्षाद्वाविमोक्षजात्; G₁ विधाद्याप्यविमोक्षयन्. — ^c) K₅. 1 वा (for च). — ^d) K₂ गच्छति; B₈. 1. ० Da₄ D₅ D₂. 3. 5 M₅ गच्छसि; G₂ (second time) गच्छत (for 'ति). D₅ मति (for गतिम्). M₁. ६. 1 विज्ञाने नाधिगच्छसि.

46 For the repetition in G₂, cf. v. l. 30. S₁ V₁ missing (cf. v. l. 44, 29). — ^a) D₁. ० बुद्धेन (for शुद्धेन). G₂ (second time) व्यवसायविशुद्धेन. — ^b) D₁. ० बुद्धिमाय; D₁ G₂ (second time) त्वयि यश्च; T₁ G₂. ० त्वद्विषय (for मद्विषय). K₂ संशयः; B₁ संशयं. G₂ (first time) त्वयि यश्चसंशयं. — ^c) K₂ ग्रंथीर्; Da₄ D₅. 1 T₁ G₂. 2 (first time). ० ग्रंथिस् (for ग्रन्थीन्). — ^d) K₇ D₅ ० उत्पादयति; M₁. ६. 1 आसादयति (for 'यति). K₁. 2. ० गतिमासादयति तां.

47 For the repetition in G₂, cf. v. l. 30. S₁ V₁ missing (cf. v. l. 44, 29). — ^a) T₁ भावांश्च; G₂ (first time) भावाश्च (for भवांश्च). Da₄ G₁. 2 (second time) M₇ विज्ञान (for 'नः). — ^c) D₁ G₂ (both times) पृच्छन् (for ब्रह्मन्). G₈ व्यवसायेन तत्पृच्छन्. — ^d) B₈. ० Da₄. 4 D₅ यत् (for तत्). D₅ पदं (for परम्).

48 For the repetition in G₂, cf. v. l. 30. S₁ V₁ missing (cf. v. l. 44, 29). D₄. ० read 48^a twice followed by 48^b. — ^b) B₇. ० Da₃. 4 D₁. 4 D₅ D₂. 5. 1-० M₁. ६. 1 नास्ति (for नास्ति). K₁. 2. 4 वस्तुषु; K₇ G₂ (second time) लोलुप; B₈. 1. ० Da₅.

a₄ D₅ D₂. 5 1-० T₁ G₂ (first time). ० M₁. ६. 1 लोलुपः (for 'पि). — ^c) K₁ D₅. 4. 1 T₁ नौत्सुक्यं; M₇ नौत्सुक्य (for 'क्यं). K₄. ६. 1 Bo. ६. ० D₁. 4 D₅ D₂. 5. 1-० T₁ G₂. ० नृत्यः; Da₄ वृत्त (sic) (for नृत्त). — ^d) D₅ न रागस्योपसेवने.

49 For the repetition in G₂, cf. v. l. 30. S₁ V₁ missing (cf. v. l. 44, 29). G₂ (both times) om. (hapl.) 49-50. — ^a) K₄ नि (for न). M₁. ६ (inf. lin.). ०. 1 बंधेषु (for बन्धुषु). K₈ Bo. ६. ० Da₃. 4 D₁. 4 D₅ D₂. 3. 8 [अ]नुबंधस्; M₁. ६. 7 निबद्धस् (for निबन्धस्). D₅ न बंधुश्च नबंधुस्ते. — ^b) K₇ D₅. ० भयेषि (for भयेषु). — ^c) M₁. ६. 7 पश्याम (for 'मि). K₁. 2. M₁. ६. 1 त्वा; Bo मां (for त्वां). Da₄ महाभागस्. — ^d) G₁ कांचना. K₁. 2. 4 तुल्यनिंदात्म संस्तुति = (var.) 6. 36. 24^d.

50 For the repetition in G₂, cf. v. l. 30. S₁ V₁ missing (cf. v. l. 44, 29). G₂ om. 50 (cf. v. l. 49). D₅ om. 50^a-51^b. — ^a) Bo D₁. 4 D₅ D₂. 2. 8 त्वामनु; B₈. 1. ० Da₃ 4 च त्वां न; D₁ G₈ च त्वनु; G₁ त्वमनु (for च त्वानु). M₁. ६. 1 यास्यामि (for पश्यामि). — ^b) K₁. 2 चान्येपि; D₅ [s]प्यन्येन (for चाप्यन्ये). — ^c) K₁ आस्थितं; D₅ आश्रितं; D₁ T₁ G₂. ० आस्थितः (for 'तं). D₁. 4 भागम् (for मार्गम्). — ^d) M₅ अक्षयं. K₁. 2 अक्षयं चाप्यथाव्ययं.

51 For the repetition in G₂, cf. v. l. 30. S₁ V₁ missing (cf. v. l. 44, 29). D₅ om. 51^a (cf. v. l. 50). — ^a) K₂ ब्राह्मणस् (for ब्रा'). G₂ (first time) [हृ]व (for [हृ]हृ). — ^b) Da₄ मोक्षार्थस्; D₁ मोक्षार्थं च; G₂ (first time) मोक्षश्चापि; G₂ (second time) मोक्षो यश्च (for मोक्षार्थश्च). D₁ M₁. 7

३१४

भीष्म उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तु वचनं कृतात्मा कृतनिश्चयः ।

आत्मनात्मानमास्थाय दृष्ट्वा चात्मानमात्मना ॥ १

कृतकार्यः सुखी शान्तस्तूर्ण्णीं प्रायादुदञ्चुलः ।

शैशिरं गिरिमुद्दिश्य सधर्मा मातरिश्चनः ॥ २

एतस्मिन्नेव काले तु देवर्षिनारदस्तदा ।

हिमवन्तमियाद्रष्टुं सिद्धचारणसेवितम् ॥ ३

तमप्सरोगणाकीर्णं गीतस्वननिनादितम् ।

किंनराणां समूहैश्च भृङ्गराजैस्तथैव च ॥ ४

मद्गुभिः खञ्जरीटैश्च विचित्रैर्जीवजीवकैः ।

चित्रवर्णैर्मयूरैश्च केकाशतविराजितैः ।

राजहंससमूहैश्च हृष्टैः परभृतैस्तथा ॥ ५

C. 12. 1231/7
B. 12. 326/1. 6
K. 12. 325. 6

यदात्मनः (for 'त्मकः'). —^a) T₁ अस्मिन् (for 'त').
G₂ (second time) वपयसे (for 'वर्तसे'). K₈ Bo. 6-9
Das. 44 Dn₁. n₄ Ds D₂. 3. 8 M₁. 5-7 ब्रह्मन् (for विप्र).
—^d) M₁. 5-7 अनु- (for परि).

Colophon. Śi V₁ D₈ missing; K₂. 5 B₁-5 Da₁. a₂
Dn₁. n₈ D₁ G₄ 5 M₁-4 absent. — *Sub-parvan*: K₁.
2. 4. 6. 7 Bo. 6-9 Da₂. a₄ Dn₁. n₄ Ds D₁-5. 7-9 T
G₁. 2 (both times). 3. 6 M₁. 5-7 मोक्षधर्म. — *Adhy.*
name: K₁. 2. 4. 6 Bo. 6-9 Das. 44 Dn₁. n₄ Ds D₂. 3. 8
शुक्रोत्पत्तिः; K₁ D₈ जनकशुक्रसंवादः; D₂. 9 G₆ शुक्र-
जनकसंवादवाक्यं (G₆ om. वाक्यं); M₅. 6 जनकवचनं.
— *Adhy. no.* (figures, words or both): K₈ 51;
B₁ G₈ 149; B₈ 153; Dn₁ 153; Dn₄ Ds₂ 150;
Ds₁ D₈ T₁ G₁ M₁. 6. 7 147; T₂ 161; G₂ (first
time) 164; G₂ (second time) 168; G₆ 148;
M₅ 184. — *Śloka no.*: Da₁ Dn₁ 151; Dn₁ 52;
Ds₁ 16; D₈ 53.

314

☞ This adhy. is missing in Śi D₈ (cf. v. l. 12. 313. 44; 283. 15).

1 For the repetition in G₂, cf. v. l. 12. 313. 30. V₁ missing up to मुनिः (in 30^d) (cf. v. l. 12. 313. 29). Bo om. the ref. —^b) ☞ Cs: कृतात्मा, जितेन्द्रियः । ☞ —^c) K₆. 7 D₄. 9 आत्मन्यात्मानमाभा (K₆ 'स्था') य. ☞ Cs: आत्मानं परमेश्वरं, आत्मना स्वरूपेण, आस्थाय आत्मा । ☞

2 For the repetition in G₂, cf. v. l. 1. V₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) B₈ सुखं (for सुखी). M₁. 5-7 दांतस् (for शान्तस्). —^b) T₂ उदङ्मुखं. K₁ D₄. 9 आसंन्याथ नृपं ततः. — After 2^{ab}, K₁ D₄. 9 ins. :

791* प्रययौ योगमास्थाय तुष्टो दिशमथोत्तराम् ।

—^a) K₁ D₄. 9 शिशिरं (for 'शै'). ☞ C₈: शैशिरं गिरिं, हिमालयम् । ☞ —^d) D₁ सधर्मान् (for 'मा'). K₁ मातरिश्चनः. G₂ (second time) सधर्मश्च संगिराः. ☞ C₈: मातरिश्चनो वायोः सधर्मा, नित्यमेकत्र नवसन् ॥ C₈: वायोस्तुल्यगतिः । ☞

3 V₁ missing (cf. v. l. 1); D₁ T₂ G₁ repeat, while T₁ G₂. 3. 6 read, 3 after 12 315. 10. —^b) K₁. 2 देवर्षि- (for 'र्षिर्'). K₁ 1 Bo. 6-8 9 (marg. as in text) Dn₁. n₄ Ds D₂. 4. 7 (second time). 3. 9 T₂ (both times) G₁ (first time) M₁ तथा; D₈ ततः (for तदा). —^c) K₁. 2 Da₁ Ds₂ (before corr. as in text) G₂. 8 अयाद्; K₁ D₄. 5. 7 (first time) 9 T₂ G₁ (last two second time) अयाद्; D₁ (second time) T₁ G₆ अयो; T₂ G₁ (both first time) इव (for इयाद्).

4 V₁ missing (cf. v. l. 1). K₄ cm. (hapl.) 4^{ab}. —^a) K₁ तपःसरोगणाकीर्णं; Da₂. a₄ अप्सरोगणसंकीर्णं; M₅ गंधर्वैस्तु समाकीर्णं. —^b) Dn₁ शतः; G₁ शीतः; Bom. ed. शान्त- (for गीत-). D₁ T G₁. 8. 6 -स्वर; M₁ -स्थान-; M₆. 7 -स्थन- (sic) (for -स्वन-). B₈ (marg.) M₁. 5-7 विनादितं (for 'विना'). —^c) K₆ Bo. 6-9 Da₂. a₄ Dn₁. n₄ Ds D₂. 3. 8 सहजैश्च; G₈ निनादैश्च (for समूहैश्च). — D₄ om. (hapl.) 4^d-5^e. —^d) D₁ राजहंसैश्च (for भृङ्गराजैश्च).

5 V₁ missing (cf. v. l. 1). D₄ om. 5^{ab} 1⁶ (cf. v. l. 4). —^a) K₆ महज्जिः; K₁ Da₁ D₈ (before corr. as in text). 3. 9 मंगुभिः; D₅. 7 M₁. 6 7 बहुभिः (for मद्गुभिः). —^b) Dn₁ जीवनैः (for 'जीवकैः'). ☞ Cs: खञ्जरीटः खंजनु इति वैजयन्ती । ☞ — D₁ T G₁-8. 6 om. 5^d. —^c) K₁ C₈ (gloss: चित्रपक्षैः) चित्रपक्षैर् (for 'वर्णैर्'). K₁ D₈ मुकेश्वरैश्च (for मयूरैश्च).

C. 12. 12317
B. 12. 328[7]. 7
K. 12. 325. 7

पक्षिराजो गुरुत्मांश्च यं नित्यमधिगच्छति ।
चत्वारो लोकपालाश्च देवाः सर्विगणास्तथा ।
यत्र नित्यं समायान्ति लोकस्य हितकाम्यया
विष्णुना यत्र पुत्रार्थे तपस्तप्तं महात्मना ।
यत्रैव च कुमारेण बाल्ये क्षिता दिवौकसः ॥ ७
शक्तिर्यस्ता क्षितितले त्रैलोक्यमवमन्य वै ।
यत्रोवाच जगत्स्कन्दः क्षिपन्वाक्यमिदं तदा ॥ ८
योज्योऽस्ति मत्तोऽभ्यधिको विप्रा यस्याधिकं प्रियाः

— ^d B₈ (marg. as. in text) 'निनादितैः; M₁. 5-7
-विराविनिः (for 'जितैः). K₁ D₉ कुरैश्च शिखंडिभिः.
— D₈₁ reads 5th twice. — ^e D₈₁ (second time)
शुकैश्च राजराजैश्च. — ^f B₀ D₈₃ D₈₁. n₄ D₂. 3. 8
कृष्णैः; D₈₁ (first time) G₈ (gloss: वर्णंतरासंसृष्टैः ।
इतरपक्षिभ्यो वैलक्षण्यं सूचितमिति बोद्धव्यम्) श्वेतैः (for
हृष्टैः). D₈. 7 परसिकैस् (for 'भूतैस्). T₁ G₂. 2. 6
अपि (for तथा). D₈₁ (second time). s₂ अन्यैः पक्षि-
गणैरपि.

6 V₁ missing (cf. v. l. 1). G₂ om. 6^a-7^b.
— ^b K₁. 2. 4. 7 D₄. 5. 9 अनु; D₁ T₁ G₁. 2. 6 अग्नि-
(for अधि-). B₀. 8 (marg.) D₈₁. n₄ D₈ D₂. 2. 8 यं
नित्यमधिगच्छति. — ^d B₈ (marg. as. in text) स
देवर्षिः (for देवाः सर्वि-). — D₈₁ reads 6th twice.
— ^e K₄. 6 B₀. 7. 8 (marg. as. in text) D₈. a₁ D₈₁.
n₄ D₈₁. s₂ (second time) D₂. 2. 8 तत्र (for यत्र).
K₁ D₈₂ (first time) D₄. 9 महादेवो; D₈₁ (second
time) समायाति. — ^f K₁ D₈₂ (first time) D₄. 9
गौर्या (D₄ 'यां) रुद्रगणैस्तथा.

7 V₁ missing (cf. v. l. 1). G₂ om. 7^a (cf. v. l.
6). — ^a K₈ B₈ पुत्रार्थं; D₈₄ पुत्रास्ते (for 'र्थे').
* Ca: पुत्रार्थे, सार्वार्थम् । * — ^e K₄. 6 B₀. 6. 7. 9
D₈₃. a₁ D₈₁. n₄ D₈ D₂. 2. 8 तत्र (for यत्र). K₁. 2. 7
D₄. 5. 9 transp. एव and च. — ^d K₁. 2. 6 B₀ D₈₄
M₁ क्षिप्त्वा; D₈ दीप्ता (for क्षिता). K₁ D₄. 9 सद्गौ-
जसा; D₈₄ दिवक्षसः (for दिवौकसः).

8 V₁ missing (cf. v. l. 1). — ^a K₁ 2 D₁ G₈
शक्तिं; K₈ क्षितिर् (for शक्तिर्). K₁ D₄. 9 गिरिवटे
(for क्षितितले). — ^b T₁ G₁. 2 M₁. 5-7 अवसत्य (for
'मन्य). — ^c B₀ D₈₃ D₈₁. n₄ D₈₂ D₂. 2. 8 G₁ तत्र;
G₂ यत्ने (for यत्र). K₁. 2. 4 सुरान्; B₀ गजत् (for
जगत्). G₂ स्कंधं (for स्कन्दः). — ^d K₁ D₄. 9

यो ब्रह्मण्यो द्वितीयोऽस्ति त्रिषु लोकेषु वीर्यवान् ॥ ९
सोऽभ्युद्धरत्विमां शक्तिमथ वा कम्पयत्विति ।
तच्छ्रुत्वा व्यथिता लोकाः क इमामुद्धरेदिति ॥ १०
अथ देवगणं सर्वं संभ्रान्तेन्द्रियमानसम् ।
अपश्यद्भगवान्विष्णुः क्षिप्तं सासुरराक्षसम् ।
किं न्वत्र सुकृतं कार्यं भवेदिति विचिन्तयन् ॥ ११
स नामृष्यत तं क्षेपमवैक्षत च पावकिम् ।
स प्रहस्य विशुद्धात्मा शक्तिं प्रज्वलितां तदा ।

क्षिप्तं (for क्षिपन्). B₀. 6. 7 तथा (for तदा).

9 V₁ missing (cf. v. l. 1). — ^a K₆. 7 D₈. 9
कोन्यो; G₂ यो नो; M₁. 6. 7 येन्यो (for योज्यो). G₂
तेन (for मत्तो). K₁ D₄. 9 ह्यधिको (for अभ्य-). — ^b
M₁. 7 विप्र (for विप्रा). K₁. 2 अधिक-; D₈₂ अधिकाः
(for 'कं). D₈₁ प्रियाः. — ^c D₈₁ सो (for यो).
K₁. 2. 4 ब्रह्मण्ये; K₁ 'णो; D₈₄ ब्राह्मण्यो; M₁. 5-7
ब्रह्मण्या (for 'प्यो).

10 V₁ missing (cf. v. l. 1). — ^a D₈₄ [s]भ्युद्ध-
रत्विमां; D₁ [s]भ्युद्धरत्विमां (for 'रत्विमां). — ^b B₀
कल्पयति (for कम्पयतु). — Before 10th, B₀. 6. ins.
भीष्म उवाच. — ^d T₁ G₈. 6 कंपयेद् (for उद्धरेद्).
K₁. 2. 4 क इमामुद्धरिष्यति; G₂ कुमारपरिनिक्षिप्तौ.

11 V₁ missing (cf. v. l. 1). — ^a D₄. 9 कथं दै-
(D₉ अथ दे)वगणान्सर्वान्. — ^b K₁ D₄. 9 मानसान्;
D₁ T₂ मानसः (for 'सम्). — ^c D₁ अपश्यन्. D₈₄
विष्णुं. — ^d D₈. 7 सामर- (for सासुर-). K₂ क्षिप्त-
सासुरराक्षसं; K₁ D₄. 9 क्षिप्तान्सासुरराक्षसान्. — ^e K₆
B₀. 6-8 D₈₃. a₁ D₈₁. n₄ D₈₂ D₂. 2. 5. 7. 8 स्वत्र; K₁
D₈₁ D₄. 9 तत्र (for न्वत्र). — ^f K₁. 7 विचिन्तयं (for
'तयन्).

12 V₁ missing (cf. v. l. 1). — ^a K₁ मनामृष्यत
तं क्षेपम्; K₄ B₀. 6-9 D₈₃. a₁ D₈₄ D₈ D₂. 2. 5. 8 G₈
अ (K₄ G₈ स)नामृष्यत ततः क्षेप (D₈₁ सेय)म्; K₆ नामृ-
ष्यत ततः क्षेपम्; D₈₁ अनामृष्यततः क्षेपम्; D₁ अना-
मृष्य ततः क्षेपं; T₂ अनामृष्यत तं क्षेपम्; G₂ समासृष्य
ततः क्षेपम्. — ^b K₁. 2 अवैक्षत (for 'क्षत). K₁. 4
D₈₄ D₈ (before corr.) पावकं (for 'किम्). D₈. 7
मानवैक्षत पावकिं; G₂ अवैक्षत हरिस्तु किं. — ^c K₁
सहस्रस्य; K₄. 6 B₀. 6-9 D₈₃ D₈₁. n₄ D₈ D₂. 2. 5. 7. 8
T₂ संप्रगृह्य; D₈₄ संप्रविश्य; T₁ G₁. 8 संप्र (G₁ स प्र)-

कम्पयामास सव्येन पाणिना पुरुषोत्तमः ॥ १२
शक्त्यां तु कम्पमानायां विष्णुना बलिना तदा ।
मेदिनी कम्पिता सर्वा सशैलवनकानना ॥ १३
शक्तेनापि समुद्रतु कम्पिता सा न तूद्धृता ।
रक्षता स्कन्दराजस्य धर्षणां प्रभविष्णुना ॥ १४
तां कम्पयित्वा भगवान्प्रह्लादमिदमब्रवीत् ।
पश्य वीर्यं कुमारस्य नैतदन्यः करिष्यति ॥ १५
सोऽमृष्यमाणस्तद्वाक्यं समुद्ररानिश्चितः ।
जग्राह तां तस्य शक्तिं न चैनामप्यकम्पयत् ॥ १६

नादं महान्तं मुक्त्वा स मूर्छितो गिरिर्मूर्धनि ।
विह्वलः प्रापतद्भूमौ हिरण्यकशिपोः सुतः ॥ १७
यत्रोत्तरां दिशं गत्वा शैलराजस्य पार्श्वतः ।
तपोऽतप्यत दुर्धर्षस्तात नित्यं वृषध्वजः ॥ १८
पावकेन परिक्षिप्तो दीप्यता तस्य चाश्रमः ।
आदित्यबन्धनं नाम दुर्धर्षमकृतात्मभिः ॥ १९
न तत्र शक्यते गन्तुं यक्षराक्षसदानवैः ।
दशयोजनविस्तारमग्निज्वालासमावृतम् ॥ २०
भगवान्पावकस्तत्र स्वयं तिष्ठति वीर्यवान् ।

C. 12. 12334
B. 12. 3286/1. 23
K. 12. 335. 23

सद्वः; G₂ अप्रसद्वः; G₃ संप्रहस्य (for स प्रहस्य). —^d)
Da₄ D₄ शक्तिः (for शक्ति). K₁ प्रज्वालितः; K₃
B₈ (marg.) ० Da₃ a₁ तां ज्वलितः; B₈ (orig.) तां
महतीं (for प्रज्वालितः). K₁ 2. 4. 7 M₁ 5-7 तथा (for
तदा). —^e) B₉ कल्पयामास (for कम्प).

13 V₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₂ शक्त्या;
Da₁ शक्त्यां (for शक्त्यां). K₁ 4 Bo. 6-9 Da₃ Dn¹. n₄
D₈ G₂ 6 M₁ 5-7 कम्पमानायां. —^b) D₇ तथा (for
तदा). M₁ विष्णुना प्रभविष्णुना.

14 V₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₂ D₈ D₅. 7
शक्तेन; K₁ शक्तो न; Da₃ a₄ शक्तिना (for शक्तेन).
—^b) K₁ 2. 4 न भूद्धृता (sic); K₆. 7 Bo. 6-9 Da₃ a₄
Dn₁. n₄ D₈ D₂ 3. 8 [अ]भवत्तदा; D₄ ननुद्धृता; D₉ न
भूद्धृता; T₁ G₂ 3. 8 ह्यनुद्धृता (for न तूद्धृता). —^c)
K₁ B₉ Dn₁. n₄ Da₃ 4. 9 M₁ 5. 6 Cv (gloss: प्रतिज्ञा र-
क्षिता) रक्षिता; D₅. 7 रक्षितां (for रक्षता). D₃ -रायस्य;
D₅. 7 -देवस्य (for -राजस्य). —^d) K₁ 2. 4 विष्णुना;
Da₃ a₄ D₈ T G₁-3. 6 Ca (gloss: तेजोवधरूपं) धर्षणं;
Dn₁ D₂ 3. 9 धर्षणा; Dn₂ धर्षणां; D₅. 7 हर्षेण (for
धर्षणां). K₁ 2 प्रभविष्णुतां. ☞ Cv: कम्पनाद्धर्षिता,
अनुद्धरणाद्रक्षिता चेति भावः । ☞

15 V₁ missing (cf. v. l. 1). —^b) K₁ 2. 4 D₈
D₇ T₁ G₂ 3. 8 प्रह्लादम्. M₁ 5-7 विष्णुः प्रह्लादमब्रवीत्.
—^d) K₁ 2. 4 तरिष्यति (for करि').

16 V₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) D₅. 7 T₁
G₂ 3. 8 तं चार्यं (for तद्वाक्यं). —^b) K₂ -निश्चिताः;
B₈ (marg. as in text) D₂ G₂ -निश्चयः (for -निश्चितः).
G₂ 3 समूर्द्धं रणनिश्चितं (G₃ 'कः'). —^d) K₁ 2. 4
चैताम् (for चैनाम्). K₁ Da₃ 5. 7. 9 T G₁-3. 6 अम्य-

कंपयत् (for अम्य'). Da₃ Dn₁. n₄ D₈ D₂ 3. 8 न चैनं
स व्यकंपयत्.

17 V₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) B₈ (marg.) ०
T₂ कृत्वा स (B₈ तु); Da₄ मुक्तस्य; D₁ D₉ मुक्ता
स; D₇ T G₁-3. 6 मुक्त्वा तु (for मुक्त्वा स). —^b)
Bo om. गिरि. —^c) D₈ विह्वलः. K₁ G₂ प्रपतद्.

18 V₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₁ 4 Bo
Da₄ Dn₁. n₄ D₈ D₂ 3. 8 तत्र (for यत्र). G₂ दिक्षां
(for दिशं). —^b) G₂ 3 पार्श्वतः (for 'तः'). —^c)
K₄ 6 Bo. 6-9 Da₃ a₄ Dn₁. n₄ D₂ D₂ 3. 5. 8 G₂ 3
दुर्धर्षं (for 'र्षस्य'). —^d) K₁ तपो; K₂ ततो; Dn₁
तं तु; T₁ G₂ 6 स्नातो (for तात). G₂ अस्नातो नित्य-
वृद्धर्जं (sic).

19 V₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) Bo. 7. 8
(orig.) Da₃ Dn₁. n₄ D₈ D₂ 2. 8 T G₁-3. 6 परिक्षिप्तं;
B₈ (marg.) समाक्षिप्तो (for परि'). —^b) K₁ 2. 4
D₅. 7 दीप्यते; M₁ 6. 7 दीप्यमान् (for दीप्यता). B₈
(orig.) वा समं; D₇ चाश्रमं. K₁ Bo Dn₁. n₄ D₈
D₂-4. 8. 9 T G₁-3. 6 दीप्यता (T₁ G₂ दीप्यता; G₂ 3
दिप्यका) यस्य चाश्रमं (K₁ D₄ ० 'मे; D₂ ० 'यं'); B₈
(marg.) दीप्यते यस्य चाश्रमे. —^c) K₁ 2. 4. 6 Bo. 6. 8
Dn₁. n₄ D₈ D₂ 3. 8 -पर्वतं; K₁ D₄ 5. 7. 9 -वर्धनं (for
-बन्धनं). —^d) K₁ 2. 4 दुर्धर्षं (K₁ 'वै') वैमपराजितः (K₁
'तं'); Da₄ 'मकृतात्मनि.

20 V₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) G₂ -विस्तीर्णम्
(for -विस्तारम्). —^d) G₂ -समावृतः (for 'वृतम्').

21 V₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₁. 7 Da₃
पावक्सि (for 'कस्य'). —^c) om. (hapl.) 21^b-22^a.
—^b) K₁ 2. 4 नित्यदा (for वीर्यवान्). —^c) K₄ 6

G. 12. 12334
B. 12. 328(7). 24
K. 12. 335. 24

सर्वविघ्नान्प्रशमयन्महादेवस्य धीमतः । २१
दिव्यं वर्षसहस्रं हि पादेनैकेन तिष्ठतः ।
देवान्संतापयंस्तत्र महादेवो धृतव्रतः । २२
ऐन्द्रीं तु दिशमास्त्राय शैलराजस्य धीमतः ।
विविक्ते पर्वततटे पाराशर्यो महातपाः ।
वेदानध्यापयामास व्यासः शिष्यान्महातपाः ॥ २३
सुमन्तुं च महाभागं वैशंपायनमेव च ।
जैमिनिं च महाप्राज्ञं पैलं चापि तपस्विनम् ॥ २४
एभिः शिष्यैः परिवृतो व्यास आस्ते महातपाः ।
तत्राश्रमपदं पुण्यं ददर्श पितुरुत्तमम् ।

Bo. ६-७ Das. ३४ Dn1. १४ Ds Ds. ३. ५. ७. ८ T1 Gs सर्वाङ्गं
(for सर्व). T1 Gs प्रमथयन् (for प्रशम).

22 V1 missing (cf. v. l. 1). Gs om. 22^{ab} (cf. v. l. 21). —^a) K1 D4. ७ T1 Gs दिव्य- (for दिव्य). K1. २ सहस्रं तु; K1 D4. ५. ७ सहस्राणि; Bs (marg.) सहस्रं स; D4. ४ 'सं वै (for 'सं हि). —^b) T1 M1. ५-१ विष्टि (T1 'ष्टि) तः (for तिष्ठतः). Ds पादेन प्रति- तिष्ठतः. — K1 transp. 22^{ad} and 23^{ef}. K2. ४ transp. 22^{ad} and 23^{ab}. —^c) Ks संतपयन्स; Bs संतापयेत् (for 'यन्स). K7 B1 D4. ७ देवान्संतापयामास. —^d) K1 D4. ७ T1 Gs दृढव्रतः; Bo Dn1. १४ Ds Ds. ३. ८ महा; Gs वृत्ताव्रतः (for धृतव्रतः).

23 V1 missing (cf. v. l. 1). K2. ४ transp. 22^{ad} and 23^{ab}. —^a) G1 ऐन्द्रीं तु; Gs ऐन्द्रीणां; Gs ऐन्द्रियं (for ऐन्द्रीं तु). —^b) K1 तत्र तु; Ds पार्श्वतः; M1. ५-१ मूर्धनि (for धीमतः). —^c) K1 विविके; Dn4 विविकः (for 'के). Ds मते (for 'तटे). Bs (marg.) विविके पर्वते तत्र. —^d) Ds महाययाः (for 'तपाः). K1 पराशर्यो महातपः; Dn1 पराशर्यमहानयाः. — K1 transp. 22^{ad} and 23^{ef}. K2 om. (hapl.) 23^{ef}. —^f) D4. ४ om. व्यासः. K1 Ds महातपाः; K4 'यया; K7 Ds2 D4. ७ 'जनाः; D1 T G1-३. ७ 'मुनिः; M1. ५-१ 'मतिः (for 'तपाः).

24 V1 missing (cf. v. l. 1). —^a) K1 समन्तुं; K2. ४ सुमन्तुः; K7 Ds D4. ७. ७ सुमन्ते (for सुमन्तुं). K1 महाभागः; K2. ४ 'भागो (for 'भाग). —^b) Ks वैशंपायन. —^c) D1 T1 Gs. ७ महारामं (for 'प्राज्ञं). K2. २. ४ जैमिनिश्च (K1 'मिनि च) महाप्रज्ञः. —^d) T2

आरण्यो विशुद्धात्मा नभसीव दिवाकरः ॥ २५
अथ व्यासः परिश्रितं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
ददर्श सुतमायान्तं दिवाकरसमप्रभम् ॥ २६
असज्जमानं वृक्षेषु शैलेषु विषमेषु च ।
योगयुक्तं महात्मानं यथा बाणं गुणच्युतम् ॥ २७
सोऽभिगम्य पितुः पादानगृह्णादरणीसुतः ।
यथोपजोषं तैश्चापि समागच्छन्महासुनिः ॥ २८
ततो निवेदयामास पित्रे सर्वमशेषतः ।
शुको जनकराजेन संवादं प्रीतमानसः ॥ २९
एवमध्यापयन्शिष्यान्व्यासः पुत्रं च वीर्यवान् ।

G1 M1. ५-१ चाति (for चापि). K2. ४ पैलश्चापि महा-
तपाः; D1 T1 G2. ३. ७ पैलं चामिततेजसं.

25 V1 missing (cf. v. l. 1). —^a) K4. ७ Bo. ६-७ Das. ३४ Dn1. १४ Ds Ds. ३. ८ यत्र; Gs यो हि (for एभिः). —^b) K1. २. ४ आसीन् (for आस्ते). —^c) K1. ७ D4. ७ तदाश्रमः; Bo. ६. ७. ७ Dn1. १४ Ds1 तमा; Ds2 तस्या (for तत्रा). Bo. ३ (marg. as in text) Dn1. १४ Ds. ३ रम्ये; Ds रम्ये (for पुण्यं). —^d) Das आरण्ययो. —^f) M1. ७ दिवाकर.

26 V1 missing (cf. v. l. 1). —^a) D1 अथ (for अथ). K7 D4. ७ [अ]तिरि (K7 'री) क्षयः; M1. ७. ७ परि-
क्षितो (for 'क्षित). —^b) Ks. ७ Bo. ६. ७. ८ (marg. as in text). ७ Das. ३४ Dn1. १४ Ds Ds. ३. ८ ददर्शो (for ददर्श). —^d) D4. ४ प्रभा (for प्रभम्).

27 V1 missing (cf. v. l. 1). —^{ab}) T1 G1. ३. ७ M1. ५. १ असज्जमानं; G2 आसज्य. K1. २. ४ transp. वृक्षेषु and शैलेषु. Ds. ७ असज्जमानं सर्वत्र. K2. १ Dn1. १४ Ds D4. ७. ७ G1-३ विषयेषु; B1 विशमेषु; Das. ३४ विविधेषु. —^c) G2. ३ योगयुक्तं (for 'युक्त). —^d) D4. ४ बाणं (for बाणं). K1 गुणच्युतं; K2 T3 G1 M1 गुणच्युतं; K7 D1 T1 Gs. ७ M1-१ गुणाच्युतं.

28 V1 missing (cf. v. l. 1). —^a) Ds गुरोः (for पितुः). —^b) Ks. ७ Ds1 अवगृह्णाद्. K1. २. ४ जग्राहाया रणीसुतः. —^c) K7 Ds. ७ यथोपयोगं; Bs 'युज्ये; Ca (gloss: यथासुखं) 'जोषं (as in text). K1. २. ४ च ततः; D1 T G1-३. ७ तं चापि (for तैश्चापि). —^d) K2. २. ४. ७ Ds. ७ महामतिः (for 'मुनिः).

29 V1 missing (cf. v. l. 1). Gs Ms om. (hapl.) 29-30. —^b) K1. २. ४ पितुः; Ds पित्रे. —^c) Ds

उवास हिमवत्पृष्ठे पाराशर्यो महासुनिः ॥ ३०
ततः कदाचिच्छिष्यास्तं परिवार्यावतस्थिरे ।
वेदाध्ययनसंपन्नाः शान्तात्मानो जितेन्द्रियाः ॥ ३१
वेदेषु निष्ठां संप्राप्य साङ्गेष्वतितपस्विनः ।
अथोचुस्ते तदा व्यासं शिष्याः प्राञ्जलयो गुरुम् ॥ ३२
महता श्रेयसा युक्ता यशसा च स वर्धिताः ।
एकं त्विदानीमिच्छामो गुरुणानुग्रहं कृतम् ॥ ३३
इति तेषां वचः श्रुत्वा ब्रह्मर्षिस्तानुवाच ह ।
उच्यतामिति तद्वत्सा यद्वः कार्यं प्रियं मया ॥ ३४
एतद्वाक्यं गुरोः श्रुत्वा शिष्यास्ते हृष्टमानसाः ।

पुनः प्राञ्जलयो भूत्वा प्रणम्य शिरसा गुरुम् ॥ ३५
उचुस्ते सहिता राजन्निदं वचनमुत्तमम् ।
यदि प्रीत उपाध्यायो धन्याः सो मुनिसत्तम ॥ ३६
काङ्क्षामस्तु वयं सर्वे वरं दत्तं महर्षिणा ।
षष्ठः शिष्यो न ते ख्यातिं गच्छेदत्र प्रसीद नः ॥ ३७
चत्वारस्ते वयं शिष्या गुरुपुत्रश्च पञ्चमः ।
इह वेदाः प्रतिष्ठेन्नेष नः काङ्क्षितो वरः ॥ ३८
शिष्याणां वचनं श्रुत्वा व्यासो वेदार्थतत्त्ववित् ।
पराशरात्मजो धीमान्परलोकार्थचिन्तकः ।
उवाच शिष्यान्धर्मात्मा धर्म्यं नैःश्रेयसं वचः ॥ ३९

G. 12. 12354
B. 12. 318[7]. 43
K. 12. 335. 43

-राजसं; G₂ -राजेंद्र (for -राजेन).

30 V₁ missing (cf. v. l. 1). G₈ M₆ om. 30 (cf. v. l. 29). —^a) K₂. 4 एवमद्यापि शिष्यास्तं. — K₁. 2. 4 om. (hapl.) 30^b-31^a. —^d) D₄ महातपाः (for 'सुनिः').

31 K₁. 2. 4 om. 31^a (cf. v. l. 30). —^b) K₁. 2. 4 पर्यवार्यं (for परि'). D₄. 7. 9 T G₁-3. 6 M₁. 5-7 [उ]पः (for [अ]वः).

32 ^a) D₆ निश्चयं (for निष्ठां सं). —^b) K₁ Bo. 6-8 Dn₁. n₄ D₈ D₂-5. 1-9 T G₁-3. 6 अपि (for अति). T₁ G₁ तपस्विनां. —^c) K₂ Da₄ अथोच्युस्. D₆ तं (for ते). K₁ D₇ तथा (for तदा). —^d) Bo गुरुः (for गुरुम्).

33 Before 33, K₆. 7 V₁ Bo. 6-9 Da₈. a₁ Dn₁. n₄ D₈ D₂-5. 7-9 ins. शिष्या ऊचुः. —^a) K₁. 2. 4 V₁ भवता (for महता). K₆ V₁ B₆-9 Da₈. a₁ Dn₁. n₄ D₈ D₂-4. 8 तेजसा; B₈ (marg.) तपसा; M₁ श्रेयसो (for 'सा'). —^b) K₆ च स्वः; K₇ D₄. 9 चाबु; B₆ स च (by transp.); Dn₁ चापि; D₈ तव. D₇ T G₁-3. 6 यशसा च समन्विताः. — 33^{ad} is partly damaged in V₁. —^c) D₄. 9 एवं (for एकं). K₂. 4 पृच्छामो (for ह').

34 Before 34, D₈ ins. भीष्म उवाच. —^a) K₁. 2. 4 transp. तेषां and श्रुत्वा. —^b) M₁. 6-7 महर्षिस् (for ब्रह्मर्षिस्). —^c) K₆ Bo यद् (for तद्). G₂ व्यासो (for वत्सा). K₂ उद्यत्तामिति तद्वत्स (sic). —^d) M₁. 7 यच्च (for यद्वः). D₇ T G₁-3. 6 कृतं (for

प्रियं). B₆ मम (for मया).

35 ^a) K₁. 2. 4 इति (for एतद्). —^b) Da₄ मानसः. —^c) B₈ (marg.) सर्वे (for भूत्वा).

36 ^a) K₇ D₄. 9 सहसा (for सहिता). — Before 36^{ad}, B₈. 9 ins. शिष्या ऊचुः. V₁ partly damaged in 36^{ad}. Da₈. a₁ om. (hapl.) 36^{ad}. —^c) G₁ इति (for यदि). K₂ प्रीता (for प्रीत). G₂ उपायोन्यो (for 'ध्यायो'). K₁ यदि प्रीतितपाध्यातो. —^d) K₆ B₆. 7 D₆ M₁. 7 सः; D₇ ते (for सो). K₁ D₈ सत्तमा; D₄ सत्तमः. — After 36, D₈ reads 38^{ad} for the first time, repeating it in its proper place.

37 ^a) V₁ काङ्क्षामहे वरं दत्तं; M₁. 6. 7 काङ्क्षायम- (M₆ 'मय'स्तु सर्वेषां). —^b) K₁ वर- (for वरं). Da₈ Dn₁. n₄ D₂. 3. 8 दातुं (for दत्तं). Da₈ महर्षिणः. V₁ वयं सर्वे महर्षिणा. —^c) D₇ गतः; G₈ न मे (for न ते). —^d) V₁ B₈ (marg. as in text) इति (for अत्र). K₇ D₄. 9 प्रसीदत (D₄ 'तः') (for 'द नः').

38 ^b) K₁. 2 B₆. 9 Da₈ D₆ तु (for च). G₂ पंचमं. — D₈ reads 38^{ad} for the first time after 36. —^c) D₆ प्रतिष्ठेत. —^d) K₁. 2 इति (for एष). K₆ वः (for नः).

39 K₁ D₆ om. 39^{ab}. —^b) K₆ सर्वैः; B₆ Da₈. a₁ स वै (for व्यासो). K₂. 4. 7 D₄. 9 व्यासो वचन-मन्त्रवीद्; D₇ T G₁-3. 6 M₁. 6-7 महर्षिम् (G₁ 'र्षिः प्र')-वरस्तदा. — 39^{ad} is partly damaged in V₁. —^c) D₄. 9 शुको ममारमनो धीमान्; M₁ पराशरात्मनो धी'. —^d) K₂ परलोकाक्ष- (for 'कार्य-'). Da₄ चितकाः.

C. 12. 12354
B. 12. 328(7) 43
K. 12. 335. 43

ब्राह्मणाय सदा देयं ब्रह्म शुश्रूषवे भवेत् ।
ब्रह्मलोके निवासं यो ध्रुवं समभिकाङ्क्षति ॥ ४०
भवन्तो बहुलाः सन्तु वेदो विस्तार्यतामयम् ।
नाशिष्ये संप्रदातव्यो नात्रते नाकृतात्मनि ॥ ४१
एते शिष्यगुणाः सर्वे विज्ञातव्या यथार्थतः ।
नापरीक्षितचारित्र्ये विद्या देया कथंचन ॥ ४२
यथा हि कनकं शुद्धं तापच्छेदनिर्घर्षणैः ।
परीक्षेत तथा शिष्यानीक्षेत्कुलगुणादिभिः ॥ ४३

— ') Ds शिष्यानुवाच धर्मात्मा. — ') Ks Dr धर्म;
K1 Da4 धर्मः; G2 धर्म्यान् (for धर्म्यं). K1 Da1
T1 G1-2. 6 निश्चयसं; B8 D9 नि.श्चे'; B1 Da4 Ds
Da. 5 M1 नैश्चे' (for नै.श्चे').

40 ") K1 ब्राह्मणाय; Ks B8. 9 ब्राह्मणार्थे. — ^b)
G2 ब्राह्म (for ब्रह्म). Ks सुश्रूषवे; Da4 शुश्रूषवे;
G1 शुश्रूषणे. Ks V1 Bo. 6-9 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 तथा;
K1 Da. 9 च तत्; Da4. 24 सदा (for भवेत्). — ')
K2. 4 परलोकः; V1 B8 ब्रह्मलोकः (for 'लोकं). G1
निवासाय (for 'सं यो). T Gs ब्रह्मलोकनिवासाय; G2. 8
'लौकिकवासार्थं. — ^d) B1 समति- (for 'भि-). V1 Bo
Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 T G1. 6 M1. 5-1 कांक्षते (for
'काङ्क्षति). K2 ध्रुवं सम हि कांक्षति.

41 ") G1 भवते (for भवन्तो). T2 बहुलाः; G1
'घाः (for 'लाः). — ^b) K2 विदो (for वेदो). K1
Da. 9 T G2. 3. 6 M1. 5-1 विस्तीर्यताम् (for विस्तार्य). G1
वेदो वीर्यवतामयं. — ') K1 Da. 2. 1. 9 नाशिष्याय; T1
'ष्यः सं; M1. 6. 1 नि M6 न)शिष्ये (M1 'व्यो) सं-
(for नाशिष्ये सं). Ks B8. 9 Da4 Ds. 1 M1. 5-1
'दातव्यं; G1 'दातव्ये (for 'व्यो). — ^d) K2 Da1
नावृते (for नात्रते).

42 ") V1 damaged. T1 G2. 6 शिष्यगुणाः (for
'गुणाः). — ^b) K1 शिष्यातव्या; K2 विद्यार्थव्या;
D4 विज्ञातव्या. Bo कृतार्थतः; B8 (marg. as in text)
प्रयत्नतः (for यथार्थतः). — ') K2 G1 नापरे (G1 'ति-
क्षितः; Ds2 नापरीक्षत (for 'क्षित-). — ^d) T2 देयं
(for देया). Da4 कथं च नः.

43 With 43, cf. Garuda P. 112. 3; Cānakya-
Rajanfti, 5. 2. — ") Ks om. हि. Da4 कथनं; Ds
कनके; D1 कमलं (for कनकं). Ds यथा न हिनिर्कं
शुद्धं (sic); G1 यथा हि कनका शुद्धा. — ^b) K1. 2. 4

न नियोज्याश्च वः शिष्या अनियोगे महाभये ।
यथामति यथापाठं तथा विद्या फलिष्यति ॥ ४४
सर्वस्तरतु दुर्गाणि सर्वो भद्राणि पश्यतु ।
श्रावयेच्चतुरो वर्णान्कृत्वा ब्राह्मणमग्रतः ॥ ४५
वेदस्याध्ययनं हीदं तच्च कार्य महत्स्मृतम् ।
स्तुत्यर्थमिह देवानां वेदाः सृष्टाः स्वयंभुवा ॥ ४६
यो निर्वदेत संमोहाद्ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
सोऽपध्यानाद्ब्राह्मणस्य पराभूयादसंशयम् ॥ ४७

तापच्छेदनः; Ds. 1 'च्छेदादिः; T2 'भेदनिः; M1 ताव-
च्छेदनि- (for ताप'). Ks Bo. 6-9 Da4. 24 Dn1. n4
D2. 8 M1. 5. 6 -कषणैः (for -घर्षणैः). — ') K1. 2 परे-
क्ष्यते; Ks T G1 परीक्ष्यते; V1 G2. 3. 6 परीक्षते; Ds
परिक्षते (for परिक्षेत). — ^d) K1 Da. 9 कुलशीलसम-
न्विताः; Ds. 1 निरीक्षेत गुणादिभिः.

44 ") D1 वै (for वः). G1 शिष्यस्य (for शिष्या).
— ^b) K1 अतियोगे; T2 G1 M1. 5-1 न (T2 अ-; G1
त्व)नियोज्ये (for अनियोगे). — ') K1 यथापठ्यं; K2
B8 'पाठ्यं; K1 Da. 9 'वाच्यं; V1 Ds 'वाचं; D1 T
G1-2. 6 'तत्त्वं; M1. 5-1 'तत्त्वं (for 'पाठं). — ^d) K2
हलिष्यति; G1 चलि' (for फलि').

45 M1. 5-1 om. 45. K2 reads 45^{ab} twice. — ")
Ds. 1 T2 G1. 8 तरति (for 'तु). Ds1 दुर्गानि. K2
(second time) महर्षिबुद्धिना कार्या; G2 सर्वशस्तर
दुर्गाणि. — ^b) K4 सर्वे; V1 lacuna; T1 G2. 3. 6
ततो (for सर्वो). G1 पश्यति. D1 ततो विद्या फलि-
ष्यति. — ') K2 B8 (marg.) वेदान् (for वर्णान्).
— ^d) D1 T G1-2. 6 कृत्वा ब्रह्म यथार्हं (G2 'ग)तः.

46 ") K2 Da4 Ds हीनं; V1 Bo चैव; G2
भिदन् (for हीदं). B8 (marg. as in text) वेदस्या-
ध्यापनं चैव. — ^b) K1. 2. 4 तात; Bo तत्र; D1 T
G1-2. 6 M1. 5-1 देव- (for तच्च). Ks B8 कृतं; Ds1
स्थितं (for स्मृतम्). K1 Da. 9 तत्त्वार्थसहितं स्मृतं.
— ') G1 स्मृत्यर्थम् (for स्तु). K1. 2. 4 D1 T G1-2. 6
M1. 5-1 इति (for इह). K1. 2. 4 G2 वेदानां (for
देवानां). — ^d) Ds1 सृष्टाः; Gs सृष्ट्या; M1. 5-1
इष्टाः (for सृष्टाः).

47 K1 om. 47^{ab}. — ") K1. 2. 4 निर्वदेत; Ks
Da. 9 वै निदति (Ks 'देव); Dn4 निर्वदे तु; Ds. 1
Gs निर्वदति; T1 Gs निदते तु; G2 निर्वदिदं न; M1.

यश्चाधर्मेण विभ्रूयाद्यश्चाधर्मेण पृच्छति ।

तयोरन्यतरः प्रैति विद्वेषं वाधिगच्छति ॥ ४८

एतद्वः सर्वमाख्यातं स्वाध्यायस्य विधिं प्रति ।

उपकुर्याच्च शिष्याणामेतच्च हृदि वो भवेत् ॥ ४९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुर्दशाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१४ ॥

३१५

भीष्म उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा गुरोर्वाक्यं व्यासशिष्या महौजसः

अन्योन्यं हृष्टमनसः परिष्वजिरे तदा ॥ १

उक्ताः स्मो यद्भगवता तदात्वायतिसंहितम् ।

तन्नो मनसि संरूढं करिष्यामस्तथा च तत् ॥ २

अन्योन्यं च सभाज्यैवं सुप्रीतमनसः पुनः ।

विज्ञापयन्ति स्म गुरुं पुनर्वाक्यविशारदाः ॥ ३

शैलादस्मान्महीं गन्तुं काङ्क्षितं नो महामुने ।

C. 12. 1236a
B. 12. 329a. 4
K. 12. 336. 4

५-७ विनिदेत (for निर्वदेत). — ^a) K1. 2. 4 सोपाध्या-
नाद्; V1 Bo. ६-९ Das. २४ Dn1. n4 Ds D2. ३. ५. ७. ८
सोभि; T G1-३. ६ सोवध्या (G2 'ज्ञा')नाद् (for सोऽप).
K2 ब्रह्मणस्य. — ^d) K1. 2 V1 B8 (marg. as in text)
परिभूयाद् (for परा°).

48 ^a) K6 G2 धर्मेण (for [अ]धर्मेण). — ^b) K6
धर्मेण; B8 [अ]न्यायेन (for [अ]धर्मेण). — ^c) T2
अन्यतरं. K1 न्येति; K2. 4 [स]न्येति; V1 B8 (marg.
as in text). ७ Ds [स]न्येति; D1 G3 प्रीति; Cv
(gloss: मृतो भवति) प्रैति (as in text). — ^d) K4
विद्वेषां; Das वेदेषं (for विद्वेषं). K2. 4 न; Dn1. n4
Ds D2. ३. ५. ७. ८ च (for वा). K6 V1 Bo. ७. ८ (marg.
as in text). ९ Das. २४ T1 G2. ६ M1. ५-७ वा नि; T2
G1 वातु; G8 वा न (for वाधि). V1 Bo १-९ Das.
२३ -यच्छति (for गच्छति).

49 ^a) D9 उपकुर्यां; G3 'कार्याच्' (for 'कुर्याच्').
— ^d) G2 वै (for वो). D7 बोधयेत् (for वो भवेत्).
D5 एतत्सर्वं हितं भवेत्.

Colophon. Ś1 D6 missing; K2. 5 B1-6 Da1. २३
Dn4. n8 D1 G4. 5 M1-4 absent. — Sub-parvan: K1. 2.
४. ६. ७ V1 Bo. ६. ७. ९ Das. २४ Dn1 Ds D2-5. ७-९ T G1-३. ६
M1. ५-७ मौक्षधर्म. — Adhy. name: K1. 2. ४. ६ V1
Bo. ६-९ Das. २४ Dn1. n4 Ds D2. ३. ८ शुकोत्पत्ति; K1
Da. ९ व्यासाश्रमप्राप्ति; Ds शुकोत्पत्तौ व्यासाश्रमप्राप्ति;
M1. ५-७ स्वाध्यायक्रमः. — Adhy. no. (figures, words
or both): K6 52; B1 140; B8 254; Dn1 153;
Dn4 Ds 151; D1 G8 150; D8 G1 M1. ६. ७ 148;

T1 G8 149; T2 162; G2 165; M8 184. — Śloka
no.: Da1 Dn4 52; Dn1 53.

315

☞ This adhy. is missing in Ś1 D6 (cf. v. l. 12.
313. 44; 283. 15).

1 ^b) K1 महौजसः. — D8 om. (hapl.) 1^a-2^d.
D7 reads 1^{cd} twice. — ^c) Dn4 अन्योन्य (for 'न्य').
— G2 om. 1^d-3^e. — ^d) D4. 9 M1 परिष्वज (M1 'स्व')-
जिरे तदा.

2 D8 G2 om. 2 (cf. v. l. 1). — ^a) T2 G1 उक्ता
(for उक्ताः). K1. ६ स्मो; K1 Das Da. ९ स्म (for
स्मो). Das [अ]द्य (for यद्). — ^b) K1 -संहतं;
Das -संहति; D7 -संहति (for -संहितम्). K2 T1
तदाद्वा (T1 'त्वाया')तिसंहितं. ☞ Cn: तदात्वे तत्काले,
आयतौ उत्तरकाले च, संहितं, सम्यग्वितम् । ☞ — ^c) Das.
२४ तन्मे (for तन्नो). K4 संगृह; Das Ds संगृहं (for
संरूढं). — ^d) M6 तथो (for तथा). T2 हि तत्;
M1. ५-७ वयं (for च तत्).

3 G2 om. 3^{ab} (cf. v. l. 1). — ^a) T1 अन्योन्यश्च.
K1. 2 सभाज्यैवं; B8 सभाज्यैवं (sic); Ds T G1. ६
M1. ६. ७ समाभाष्य (M6 'व्यम्') (for सभाज्यैवं). V1
Bo. ७. ८ Dn1. n4 Ds D2. ३. ८ अन्योन्यं संविभाष्यैवं; D1
'न्यं' चैवमाभाष्य; G8 'न्यं' स्वयमाभाष्य. — ^b) K1. 2. ४
ततः (for पुनः). D7 T G1. ६. ७ M1. ६. ७ एवं सुप्रीत-
मानसाः (D1 'सः'). — ^c) D7 T G1. २. ६ M1. ६. ७ पुन-

C. 12 1286
B. 12. 259/6] 4
K. 12 253. 4

वेदाननेकधा कर्तुं यदि ते रुचितं विभो ॥ ४

शिष्याणां वचनं श्रुत्वा पराशरसुतः प्रभुः ।

प्रत्युवाच ततो वाक्यं धर्मार्थसहितं हितम् ॥ ५

क्षितिं वा देवलोको वा गम्यतां यदि रोचते ।

अप्रमादश्च वः कार्यो ब्रह्म हि प्रचुरच्छलम् ॥ ६

तेऽनुज्ञातास्ततः सर्वे गुरुणा सत्यवादिना ।

जग्मुः प्रदक्षिणं कृत्वा व्यासं भूर्भाभिवाद्य च ॥ ७

अवतीर्य महीं तेऽथ चातुर्होत्रमकल्पयन् ।

संयाजयन्तो विप्रांश्च राजन्यांश्च विशस्तथा ॥ ८

पूज्यमाना द्विजैर्नित्यं मोदमाना गृहे रताः ।

विज्ञापयन्ति स्म. — ^d) D₁ T G₁-3. 6 M₁. 6. 7 गुहं (for पुनर). Bo -विशारदः.

4 ^b) K₆ महाद्युते (for 'मुने'). — ^c) K₂ अनेकदा; B₉ अनैकधा; G₁ अनेकधा (for 'कथा'). T₁ G₆ चोदते नो कथं कर्तुं; G₂ चोदनेन कथं कर्तुं. — ^d) K₁. 2. 4. 7 D₁. 5. 9 रोचते (for रुचितं). K₆ V₁ Bo. 6. 7. 8 (marg.). 9 Das. 24 Dn₁. n₄ D₈ D₂. 3. 8 प्रभो; B₈ (orig.) हि भो (for विभो).

5 ^a) D₈ शिष्यानां. — ^b) K₆ D₄ पराशरः; D₇ पराशरः (for परा). — ^d) B₉ Das -सहितं (for -सहितं). K₇ D₄ विभुः; Das om. (hapl.); D₆ प्रभुः; D₉ विदुः (for हितम्).

6 ^a) T₁ G₁-3. 6 M₁. 5-7 क्षितिर्वा देवलोको (M₁. 6. 7 'के' वा. — ^b) K₁. 2 गच्छच्च (for गम्यतां). K₁. 2. 7 D₄. 5. 7. 9 यत्र (for यदि). — ^c) K₆ B₉ Das. 24 तु वः; D₈ च वै; D₆ हि यः; T₂ हि वः (for च वः). — ^d) V₁ damaged. T₂ ब्रह्मा हि; M₁. 6. 7 ब्रह्मभिः (for ब्रह्म हि). D₆ G₈ (gloss: अनवस्थितचित्तेषु चलमस्थिरं, फलपर्यन्तं न स्यादित्यर्थः) प्रचलच्छलं; T₁ G₂. 8 प्रचुरं जलं (for 'रच्छलम्').

7 ^a) K₆ तेनुज्ञात्वा; T₂ तेन ज्ञात्वा. — ^b) G₂ गुणिनं (for गुरुणा). K₁. 2 ब्रह्म- (for सत्य-). Das -वादिनाः; G₂ -वादिनं. — ^c) Dn₄ प्रदक्षिणां.

8 ^a) K₁. 2. 4. 7 D₄ तु; D₈ च (for स्य). — ^b) K₇ D₉ अकल्पयत्. ☞ Cn: चातुर्होत्रमकल्पयन्, चातुर्होत्र-संज्ञका मन्त्राः, चित्ति. लुक् चित्तमाज्यमित्यादयो, अध्यात्मा-धियज्ञयोरभेददर्शनायाः, तत्पूर्वकं प्रवृत्तं कर्म, चातुर्होत्रमग्नि-होत्रादिकं सोमान्तं अकल्पयन्, प्रवर्तितवन्तः ॥ C₈: एकं

याजनाध्यापनरताः श्रीमन्तो लोकविश्रुताः ॥ ९

अवतीर्णेषु शिष्येषु व्यासः पुत्रसहायवान् ।

तूष्णीं ध्यानपरो धीमानेकान्ते समुपाविशत् ॥ १०

तं ददर्शाश्रमपदे नारदः सुमहातपाः ।

अथैनमब्रवीत्काले मधुराक्षरया गिरा ॥ ११

भो भो महर्षे वासिष्ठ ब्रह्मघोषो न वर्तते ।

एको ध्यानपरस्तूष्णीं किमास्से चिन्तयन्निव ॥ १२

ब्रह्मघोषैर्विरहितः पर्वतोऽयं न शोभते ।

रजसा तमसा चैव सोमः सोपप्लवो यथा ॥ १३

न भ्राजते यथापूर्वं निषादानामिवालयः ।

सन्तं वेदं चतुर्धा विभज्य चतुर्वेदसाध्यं कृतवन्तः । ☞ — ^c) K₁. 2 D₆ संयोजयन्तो; K₇ D₄. 9 संयाजयन्ति (K₇ 'यति') (for 'यन्तो'). K₆ विप्राश्. — ^d) K₆ om. (hapl.); D₄ राजन्याश्च. K₆ विशां; K₇ D₆ विशास् (for विशस्).

9 ^b) D₄. 9 मोदमाना (for मोद'). — ^d) V₁ damaged. B₉ (marg. as in text) M₁. 5-7 -पूजिताः (for -विश्रुताः).

10 ^a) K₁. 2 विषेषु (for शिष्येषु). — ^b) Das व्यासः (for व्यासः). — ^c) K₁ भीमो (for धीमान्). — ^d) K₁ ऐकांते. — After 10, D₇ T₂ G₁ Kumbh. ed. repeat and T₁ G₂. 8. 6 read 12. 314. 3.

11 ^b) K₁. 2. 4 -यशाः (for -तपाः). — ^c) T₂ अथैकम् (for 'नम्').

12 Before 12, B₉ D₇ T₁ ins. नारद उवाच. — ^a) Bo. 7 Dn₁. n₄ D₈ D₂. 3. 8 ब्रह्मर्षिः (for महर्षे). K₆. 7 B₆. 8. 9 Das D₈ D₄ वासिष्ठ; G₁ वसिष्ठ. — ^b) K₁ ब्रह्मघोषे. T₂ G₁-3. 6 नि- (for न). T₁ ब्रह्मघोष-निवर्तिते. — ^d) T₁ G₁-3 M₁. 6. 7 किमासे (sic); T₂ किमास्ते (for किमास्से). G₂. 8 च यतन् (for चिन्तयन्).

13 ^a) D₇ G₂. 8 जरया (for रजसा). Das राजसा तामसा चैव. — ^d) K₇ B₉ (marg.). 8 D₇ सोमप्लवो; Ca. n (gloss [both]: राहुप्रसः) सोप' (as in text). K₁ सोमः सोपस्तुवद्यथा.

14 ^a) K₁. 2. 4 न शोभते; K₇ D₄. 5. 9 न भ्राजति; D₇ G₈ न भ्राजते; M₁. 6. 7 lacuna. K₁ om. from थापूर्वं up to श्र हि (in 15^a). D₈ निशापूर्वं (for यथा-

देवर्षिगणजुष्टोऽपि वेदध्वनिनिराकृतः ॥ १४

ऋषयश्च हि देवाश्च गन्धर्वाश्च महौजसः ।

विमुक्ता ब्रह्मघोषेण न भ्राजन्ते यथा पुरा ॥ १५

नारदस्य वचः श्रुत्वा कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ।

महर्षे यत्त्वया प्रोक्तं वेदवादविचक्षण ॥ १६

एतन्मनोनुकूलं मे भवानर्हति भाषितुम् ।

सर्वज्ञः सर्वदर्शी च सर्वत्र च कुतूहली ॥ १७

त्रिषु लोकेषु यद्वृत्तं सर्वं तव मते स्थितम् ।

तदाज्ञापय विप्रर्षे ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ १८

यन्मया समनुष्ठेयं ब्रह्मर्षे तदुदाहर ।

वियुक्तस्येह शिष्यैर्मै नातिहृष्टमिदं मनः ॥ १९

नारद उवाच ।

अनाम्नायमला वेदा ब्राह्मणस्यात्रतं मलम् ।

मलं पृथिव्या वाहीकाः स्त्रीणां कौतूहलं मलम् ॥ २०

अधीयतां भवान्वेदान्सार्धं पुत्रेण धीमता ।

विधुन्वन्ब्रह्मघोषेण रक्षोभयकृतं तमः ॥ २१

भीष्म उवाच ।

नारदस्य वचः श्रुत्वा व्यासः परमधर्मवित् ।

तथेत्युवाच संहृष्टो वेदाभ्यासे दृढव्रतः ॥ २२

शुकेन सह पुत्रेण वेदाभ्यासमथाकरोत् ।

. 12. 815. 23
. 12. 329(a). 23
. 12. 336. 45

पूर्व). — ^b) Da3. a4 D1 T G1-3. 6 M1 आलयं. — ^c) V1 Ds युक्तो; D1 जुष्टा (for जुष्टो). K2 हि; Ds [5] र्षि (for ऽपि). — ^d) K6 V1 B3 (marg.). 9 Da3. a4 D4. 1 T G1. 6 M1. 5-7 -विनाकृतः; K7 D6 -विवर्जितः (for -निराकृतः).

15 K1 om. up to च हि (cf. v. l. 14). — ^a) K1. 4 D4. 9 चैव (for च हि). Ds ते देवा (for देवाश्च). — ^c) K4. 1 Da3 Dn1. n4 Ds D2-4. 8. 9 M6 वियुक्ता; B6 वियुक्तो; G1 विमुक्तो (for 'क्ता). — ^d) D1 T G1-3. 6 M1. 1 -पुरं (for पुरा).

16 ^d) T1 देवदेव- (for वेदवाद-). K1. 2. 4 -विशा-
रद; K6 V1 Da4 Ds -विचक्षणः.

17 ^a) Ds. 1 G3 मनो व्याकुलं (for मनोनुकूलं). Ds lacuna; M1. 5-7 नो (for मे). — ^b) Ds. 1 इति च (for अर्हति). K1 भाषितं. — ^d) Ds om. (hapl.) सर्वत्र च. K1. 2 कृतश्रमः (for कुतूहली). K6 B6 (marg. as in text). 1. 9 Da3. a4 M1. 5-7 सर्वत्र (M1 स तत्र) सकुतूहलः.

18 ^b) D1 T G1-3. 6 मतौ (for मते). M1. 5-7 तत्सर्वं त्वन्मयि (M6 'तौ' स्थितं. — ^c) K6 यद् (for तद्). K1. 2. 4 D1 देवर्षे (for विप्रर्षे).

19 ^b) K1 उदारह; K2 उराहर; Da4 उपारह (for उदाहर). — ^c) K6. 1 V1 Bo. 1. 8 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 7. 8 G2. 3. 6 विमुक्तस्य (for वियु*). K1. 2. 4 B6 हि; Ds1 G2. 3 [ए]व; G1 lacuna (for [ह]ह). K2 शिष्यं (for शिष्यैर्). — ^d) Da1 हृष्टम् (for -हृष्टम्). Ds. 1 वचः (for मनः).

20 20^{ab} = 5. 39. 64^{ab}. — ^a) K6 देवा (for वेदा). D1 अनाम्नायमला वेदा. K6 Cu: अनाम्नायः अनावृत्तिः, स एव मलो दूषणं येपु। K6 — ^b) K1 ब्रह्मणस्य. Da4 [अ]वृत्तं; G2 तमो (for [अ]वृत्तं). — 20^{cd} = (var.) 5. 239^a: (var.) 8. 30. 68^{cd}. — ^c) G2 om. मलं. K1. 2. 1 V1 Bo. 5-9 Da4 Ds D3. 5. 1. 9 T1 G2. 6 पृथिव्या (for 'व्या). Da1 वाहिका; Ds. 1 T G2. 6 M1 बाह्योकाः; G1 M1. 5. 6 बाह्योकाः; G2 बाह्यिका; C3 (gloss: बली-वर्दान्धे वाहयन्ति ते) वाहीकाः (as in text).

21 ^a) K1. 2. 4 अध्येता तु; Da3 Dn4 Ds2 D3. 5. 1 T1 G2. 6 अधीयताम् (for 'तौ). K6 B6 Da3 a4 वेदं; Ds उच्चैः (for वेदान्). — ^b) T2 सौर्धं (for सार्धं). — ^c) K2 विधुन्वन्; Da4 T G1 M1. 5-7 विधुन्वन्; G2 विस्तरन् (for विधुन्वन्). — ^d) K1 2 महत्; B1 (marg. as in text) मतः; Da4 ततः; Dn4 मम (for तमः). T1 रक्षोभयकृतं तमः.

22 K1. 2. 5. 1 Ds2 D4 1. 9 T G1-3. 6 M1. 5-7 om. the ref. — ^b) B3 -धार्मिकः (for -धर्मवित्). — ^c) K1. 2 B3 M1. 5-7 उक्त्वा च; T G2. 3. 6 उक्त्वाथ (for उवाच). Da4 तं हृष्टो (for संहृष्टो). — ^d) K4 वेदो-भ्यासे; K6 Bo. 6. 1. 9 Da3. a4 Dn1 Ds D2. 3. 5. 8 T G1-3. 6 वेदाभ्यासः; Dn3 वेदभ्यास- (for वेदाभ्यासे). M1. 5-7 घृतवृत्तः (for दृढं). — After 22, Kumbh. ed. C7 ins. a passage given in App. I, (No. 30).

23 ^b) Ds अतः परं (for अथाकरोत्). — ^c) K2 चैक्षेण; K1 शैक्षेता; B6. 1 Da3. a4 Dn1 Ca (gloss: शिक्षाक्याङ्गनिरुपिताक्षरकुक्षिमता) C3 (gloss: शिक्षाध्याय-सिद्धेन) शैक्षेण; Ds. 1 शैक्षेण (for शैक्षेण).

C. 12. 12387
B. 12. 329(a). 23
K. 12. 336. 46

स्वरेणोच्चैः स शैश्वेण लोकानांपूरयन्निव ॥ २३
तयोरभ्यसतोरेवं नानाधर्मप्रवादिनोः ।
वातोऽतिमात्रं प्रवचौ समुद्रानिलवेजितः ॥ २४
ततोऽनध्याय इति तं व्यासः पुत्रमवारयत् ।
शुक्रो वारितमात्रस्तु कौतूहलसमन्वितः ॥ २५
अपृच्छत्पितरं ब्रह्मन्कुतो वायुरभूदयम् ।
आख्यातुमर्हति भवान्वायोः सर्वं विचेष्टितम् ॥ २६
शुक्रस्यैतद्वचः श्रुत्वा व्यासः परमविस्मितः ।
अनध्यायनिमित्तेऽस्मिन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ २७

24 ^a) M₆ ततो (for तयोर्). K₂ G₁ M_{1.7} अभ्या-
सतोर्; V₁ B₉ D₄ T₁ G_{1.6} अभ्यस्यतोर् (for 'सतोर्').
K₄ B₉ D_{1.1} n₄ D₈ D_{2.3} r. 8 T₁ G_{1.3} s. 6 M₆ एव (for
एवं). — ^b) K₄ -प्रवादिनः (for 'दिनोः'). — ^c) T₂
वाचो (for वातो). — ^d) K_{1.4} -वीजितः; K₆ D_{4.9}
T₂ G_{1.3} -वेगितः; G₂ -वेगिनः; M_{1.5-7} -वेगतः (for
-वेजितः). B₈ (marg. as in text) समुद्रांबुतरैवणः; D_{8.7}
समुद्रानलवेजिताः; T₁ G₈ 'नलवेगितः.

25 ^a) K₆ [s]नाध्याय. M_{1.5-7} स (for तं). T
G_{1-3.6} ततो ह्यनध्याय इति. — ^b) D_{5.7} T₁ अवारयन्.

26 ^a) D₈ आपृच्छत्. K_{1.2.4} तत्र; K₇ D_{4.9} T
G_{1-3.6} प्रह्वः; M_{1.5-7} पुत्रः (for ब्रह्मन्). — 26^b is
partly damaged in V₁. — ^b) K₁ अभूदयत्; K₇
अनृदयं. — ^c) K_{6.7} D₈ D₁ D₈ अर्हसि (for 'ति'). D₈
भगवन् (for भवान्). — ^d) K_{1.2.4} सर्वं वायोर् (by
transp.); K₇ वायोः सर्वं; B₇ D_{8.4} वायोः पूर्व
(B₇ 'वै'). K₁ विचेष्टिता. — After 26, D₇ T
G_{1-3.6} ins. an addl. colophon [Sub-parvan: D₇
T G_{1-3.6} मोक्षधर्म. — Adhy. no.: T₁ G_{8.6} 150;
T₂ 163; G₁ 149; G₂ 166].

27 Before 27, D₇ T G₁ ins. सीष्म उवाच;
G_{8.6} व्यासः. — ^b) K₇ D_{4.5.7.9} T G_{1-3.6} -धर्मविल्वः;
M_{1.5-7} -बुद्धिमान् (for -विस्मितः). — ^c) D₈ अना-
ध्याय.

28 ^b) K_{2.4} V₁ B₉ D_{1.1} n₄ D₈ D_{2.3} s. 8 स्वयं; B₉
D₈ सुखं (for स्वस्थं). K_{1.2.7} D_{4.5.7.9} T G_{1-3.6}
निश्चलं; K₆ B_{9.7.9} निश्चितं; B₈ (marg.) निर्ममं (for
'लं'). — ^c) B₉ मनसा (for तमसा). K_{6.7} D₈
D_{4.9} वापि; V₁ चैव; T G_{1-3.6} चासि (for चापि).

दिव्यं ते चक्षुरूपन्नं स्वस्थं ते निर्मलं मनः ।
तमसा रजसा चापि त्यक्तः सत्त्वे व्यवस्थितः ॥ २८
आदर्शे स्वामिव छायां पश्यत्यात्मानमात्मना ।
न्यस्यात्मनि स्वयं वेदान्बुद्ध्या समनुचिन्तय ॥ २९
देवयानचरो विष्णोः पितृयानश्च तामसः ।
द्रावेतौ प्रेत्य पन्थानौ दिवं चाधश्च गच्छतः ॥ ३०
पृथिव्यामन्तरिक्षे च यत्र संवान्ति वायवः ।
सप्तैते वायुमार्गा वै तान्निबोधानुपूर्वशः ॥ ३१
तत्र देवगणाः साध्याः समभूवन्महाबलाः ।

D_{1.4} तमसा चापि रजसा. — ^d) B₉ D₇ T G_{1-3.6} M_{1.5-7} मुक्तः (for त्यक्तः). D_{4.4} M_{1.5-7} सत्त्वः; D₈ सत्त्वे (for सत्त्वे).

29 ^b) B_{9.3.9} D_{4.4} D_{1.4} पश्यस्व; G₈ M_{1.7} 'ति
(for 'सि). K₇ D_{4.5.7.9} T G_{1-3.6} Cn (gloss:
बुद्धौ) आत्मनि; D_{4.4} 'नः (for 'ना). K₂ पश्यन्नात्मा-
नमात्मना. — ^c) K_{4.6.7} B_{9.3-8} D_{8.4} D_{1.1} n₄ D₈
D_{2.3} s. 8 Cn (gloss: ऊहापोहाभ्यां परिभाष्य) व्यस्य; B₉
व्यवस्य; D₈ पश्य (for न्यस्य). D₇ T G_{1.3.6} M_{1.5-7}
चेतो (for वेदान्). G₂ न्यस्यामित्रस्तु यं चेतो. — ^d)
K_{1.2.4} -चितयन्; D_{4.4} -चितयः.

30 ^a) K₆ B_{9.7.9} देवयानो (for 'यान'). K₆
रजो; K₇ -स्थितो; V₁ M_{1.5-7} -परो; B_{9.3.7.9} -चरो;
B₈ (marg.) D_{8.4} s. 8 D₈ D₅ -पथो; Cn (gloss: मार्गोः)
-चरो (as in text). K₁ D₇ T G_{1-3.6} M₇ विष्णुः (for
विष्णोः). — ^b) K₇ D_{4.9} तथापरः (K₇ 'रे' (for च
तामसः). T₁ G_{1.6} पितृयान (G₁ 'ण' पथो रविः; T₂
G₈ M_{1.5-7} 'याण' (G₈ M₆ 'न' परो रविः; G₂ 'यान-
परो विधिः. — ^c) M_{1.5-7} ह्रमौ (for एतौ). K₇
पश्य; T₁ G_{8.6} वृत्त्यः; G₂ प्रति (for प्रेत्य). — ^d)
D₈ T₂ दिव्यं (for दिवं). K₁ B₈ D_{4.9} G₂ वाधश्च;
G₁ चापश्च (for चाधश्च).

31 D₇ T₁ G_{2.3.6} read 31 after 35. — ^a) V₁
B_{9.3-9} अंतरिक्षे. — ^b) K_{1.2} यतः; K₇ D_{4.9} उग्रः
(for यत्र). K₂ G₂ संवाति; V₁ B₉ T G_{1.3.6} सं-
वाति; D₈ संवाति (for संवान्ति). K₂ वायसा; D₇
साधवः (for वायवः). — ^c) K_{1.2.7} D_{4.5.9} T G_{1-3.6}
ते; M_{1.5-7} [ह्रिमे] (for [ए]ते). K₇ -मार्गेण; D₉
-मार्गा हि (for -मार्गा वै). — After 31, D₇ T₁ G_{2.3.6}
read 34^{ad}.

तेषामप्यभवत्पुत्रः समानो नाम दुर्जयः ॥ ३२
उदानस्तस्य पुत्रोऽभूद्भानस्तस्याभवत्सुतः ।
अथानश्च ततो ज्ञेयः प्राणश्चापि ततः परम् ॥ ३३
अनपत्योऽभवत्प्राणो दुर्धर्षः शत्रुतापनः ।
पृथक्कर्माणि तेषां तु प्रवक्ष्यामि यथातथम् ॥ ३४
प्राणिनां सर्वतो वायुश्चेष्टा वर्तयते पृथक् ।
प्राणनाच्चैव भूतानां प्राण इत्यभिधीयते ॥ ३५

प्रेरयत्यभ्रसंघातान्धूमजांश्चोष्मजांश्च यः ।
प्रथमः प्रथमे मार्गे प्रवहो नाम सोऽनिलः ॥ ३६
अम्बरे स्नेहमभ्रेभ्यस्तडिञ्चश्चोत्तमद्युतिः ।
आवहो नाम संवाति द्वितीयः श्वसनो नदन् ॥ ३७
उदयं ज्योतिषां शश्वत्सोमादीनां करोति यः ।
अन्तर्देहेषु चोदानं यं वदन्ति महर्षयः ॥ ३८
यश्चतुर्भ्यः समुद्रेभ्यो वायुर्धारयते जलम् ।

C. 12. 12403
B. 12. 329[7]. 39
K. 12. 336. 62

32 ^a) Dr सिद्धाः (for साध्यः). — ^b) K₄ सम-
भूता; K₅ Bo. 6. 7. 8 (marg.) Da₃. a₁ Dn₁. n₄ Ds
D₂. 8. 8 महाभूता; K₇ B₅ Da. 5. 7. 9 T G₁-8. 6 M₁. 5-7
संबभूवुर (for समभूवन्). — ^c) K₁. 2 अपि भवत्;
Ds₂ अभ्यभवत् (for अप्य). K₁. 1 पुत्र. — ^d) K₇. 4
दुर्जनः; K₇ D₄. 9 वीर्यवान् (for दुर्जयः).

33 ^a) K₄ उदारस् (for 'नस्'). — ^b) M₁. 5-7 तत्र
(for तस्य). K₅ Bo Das [अप्यभूत् (for [अ]भवत्).
— ^c) Dr T₁ G₂. 6 अपानस्य; M₁. 5-7 'नस्तु (for
'नश्च). G₂ सुतो (for ततो). K₁. 2. 1 Ds. 7. 9 G₂
जज्ञे; K₂ यज्ञे; Da₄ ज्ञेयाः (for ज्ञेयः). — ^d) Da₃.
a₄ तथा (for ततः). K₅ V₁ Bo. 6-9 Da₃. a₄ Dn₁.
n₄ Ds D₂. 8. 8 G₂ M₅. 6 [5]परः (for परम्).

34 ^a) ☞ Cu: अनपत्यः इति प्राणस्य कार्यान्तरं नास्ति,
सर्वापेक्षया स्थूलत्वं च दर्शितम् । ☞ — ^b) K₁ 4. 7 Ds
-मर्दनः; K₂ -मंदनः; D₃ -सूदनः (for -तापनः). — Dr
T₁ G₂. 8. 6 read 31^{ed} after 31; T₂ G₁ read the
same after 35. — ^c) T G₁. 6 च (for तु). Da₄
अपकर्माणि तेषां तु; Dr G₂. 8 प्रवीरकर्माणि तेषां (Dr
तथा). — ^d) K₁. 2. 4. 6 B₅ 7. 9 Da₃. a₄ Ds यथा तथा
(for यथातथम्).

35 ^a) K₅. 7 Da₃. a₄ D₄. 9 M₁. 5-7 सर्वज्ञो (for
'तो). — ^b) K₄. 6 V₁ Bo. 6-9 Da₃. a₄ Dn₁. n₄ Ds
D₂. 8. 5. 7. 8 T₁ G₅ चेष्टां (for चेष्टा). G₂ चेष्टया वर्तते
सदा. — ^c) K₁. 2. 4 T₂ प्राणानाच्च; Bo Ds₁. s₂ (before
corr. as in text) प्राणानाच्च; B₅. 7. 9 Da₃. a₄ प्राणतश्च
(for प्राणानाच्च). K₁. 2. 4. 7 सर्वेषां (for भूतानां).
— ^d) Dr प्राणा. — After 35, Dr T₁ G₂. 8. 6 read
31; T₂ G₁ read 34^{ed}.

36 ^a) K₂ partly damaged. K₁. 2 प्रेत्ययति; K₄.
6. 7 D₂. 5. 7. 9 प्रेषयति (for प्रेर). K₅ अत्र; K₇ D₁. 9
एष; G₂ अग्र (for अज). K₁ -संवातान्; D₅. 7
-संकाशान् (for -संवातान्). — ^b) K₅ तद्; K₇ D₄. 7. 9

T G₂. 8. 6 यात्; B₅ 7 Da₃. a₄ यत् (for यः). G₂
धामजांश्चोष्मजान्मयान्; M₁. 5-7 धूमजान्धूमयांश्च यः (M₅
'जांश्च यः; M₅ 'जाह्वयः). — ^c) Dr G₁ प्रथमं (for
'मः). B₅ 9 Da₃. a₄ प्रथमः प्रथमो मार्गः. — ^d) Bo
प्रवाहो; T₁ G₅ [5]प्यावहो; G₁ व्यावहो; G₂. 8 व्यावहो
(for प्रवहो). V₁ reads from सोऽनिलः up to नाम
(in 37^a) on marg. K₅ V₁ Bo. 6-9 Da₃. a₄ Dn₁.
n₄ Ds D₂. 8. 8 योनिलः (for सोऽनिलः).

37 V₁ reads up to नाम (in 37^a) on marg. — ^a)
B₅ T₂ अंर; M₁. 5-7 आहरे (for अम्बरे). K₅. 7 V₁
Bo. 6-9 Da₃. a₄ Dn₁. n₄ Ds D₂-5. 7-9 अम्बरेत् (for अम्ब्रे-
भ्यस्). K₂. 4 अंबरे स्नेहमात्रेभ्यस् (sic); T₁ G₅ 'रे तोय-
देभ्यश्च; G₁. 8 'रे ते महेभ्यश्च (sic). — ^b) B₅ उडिञ्चश्च
(sic); Dr M₁. 5-7 Kumbh ed तडिञ्चश्च; Bom. ed.
विद्युच्चश्च (for तडिञ्चश्च). Dn₁ च महा (for चोत्तमः).
K₁ -द्युति (for -द्युतिः). K₅ Bo. 7. 9 Da₃. a₄ Cp तडिञ्च-
श्चोत्तमां गतिं; T G₁-3. 6 तडिञ्चश्चोत्तमद्युति (T₂ G₁ 'यं द्यु-
ति. ☞ Cu: तडिञ्चः, विद्युः च प्राप्य, ह्यङ्गलोपे पञ्चमी । ☞
— ^c) K₁ अवहो; T₁ G₁-3. 6 प्रवहो (G₁ 'हा) (for
आ). K₁ 2. 4 सोभ्येति; D₂ lacuna; G₁ संवाति;
G₂. 8 संवादि (G₅ 'दी) (for संवाति). M₁. 6. 7 आवहो
मानसं वाति. — ^d) Ds₂ श्वसतो (for 'नो). K₇ D₄. 9
महान्; Bo. 6. 7. 8 (marg.). 9 Da₃. a₄ Cpp (gloss :
प्रेरयन्) उरन्; Ds [5]भवत् (for नदन्). Dr T G₁-3. 6
M₁. 5-7 द्वितीयश्च स तोयदः.

38 D₃ om. 38-39. — ^a) B₅ Da₄ तदयं; B₅ उभयं
(for उदयं). Dr ज्योतिषा. Dr T G₁-2. 6 यश्च (for
शश्वत्). — ^b) Dr T₁ G₂. 8. 6 च (for यः). — Da₄
om. 38^{ed}. — ^c) K₂ आनन्दहेतु (sic); Ds₂ अंतर्देहिषु;
G₂ अन्यदेहेषु (for अन्तर्देह). Br Das Dn₁. n₄ Ds Ds
T₂ M₅ चादानं; D₁ नो (for चो). — ^d) Bo Das
D₄. 7 क्षं; Dn₁ ये (for यं). K₅ चहति (for चहति).
K₁. 2. 4 Bo Dn₁. n₄ Ds D₄. 8 मनीषिणः (for महर्षयः).

C. 12. 124/38
B. 12. 329/21. 29
K. 12. 325. 62

उद्धृत्याददते चापो जीमूतेभ्योऽम्बरेऽनिलः ॥ ३९
योऽङ्घ्रिः संयोज्य जीमूतान्पर्यन्याय प्रयच्छति ।
उद्रहो नाम वर्षिष्ठस्तृतीयः स सदागतिः ॥ ४०
समुद्ब्रजमाना बहुधा येन नीलाः पृथग्धनाः ।
वर्षमोक्षकृतारम्भास्ते भवन्ति घनाधनाः ॥ ४१
संहता येन चाविद्धा भवन्ति नदां नदाः ।
रक्षणार्थाय संभूता मेघत्वमुपयान्ति च ॥ ४२

39 Ds om. 39 (cf. v. l. 38). — ^a) Ks transp
च: and चतुर्भ्यः. — ^b) Bs. 1. 2 T Gs. 6 धारयेते (for
'यते). — ^c) M1. 5-7 उद्धृष्ट (for उद्धृत्य). T2 G1
M1. 5-7 ददते (for [आ]ददते). Ds. 1 वायोर (for
चापो). — ^d) K2 जीमूतेभ्यो (for जीम्). K4 वने
(for अम्बरे). Das. 24 जीमूतेभ्यो वदोनिलः.

40 ^a) T G1. 2. 6 योग्यः (for योऽङ्घ्रिः). K1 स
योज्यः; D1 संयोज्यः; G2 'य (for 'ज्य). — ^c) K1.
2. 4. 6 बहिष्ठस्य; V1 Bo. 8 Dn1 Ds Ds बहिष्ठस्य; B6
वर्षिष्णुस्य; B6 वर्षिष्णुस्य; Ds. 8 बहिष्ठस्य; Ds. 1 विप्र-
र्षिस्; G2 lacuna (for वर्षिष्ठस्य). — ^d) G2 सुतीय
सततं गतिः (sic).

41 ^a) K1. 2 स नीयमानो; V1 T G1-3. 6 समुद्ब्र-
जमाना (for समुद्ब्र). Das. 24 M1. 5-7 बहुला (for
'घा). — ^b) K1 लीलाः; K6 V1 Bo. 6-9 Das
Dn1 Ds Ds. 2. 7. 8 T1 नीताः; Da4 Dn1 नीताः; Ds
[आ]वीताः; G2. 8 रुद्धाः (for नीलाः). V1 Dr पृथ-
ग्विधाः; Da4 'रघनाः; G2. 8 'वपराः (for 'रघनाः).
— ^c) K1 वक्षः (for वर्ष). G2. 8 ऋतुमिमं (for -कृत-
रम्भास्). — ^d) G1. 2 भावेन च (for ते भवन्ति). T1
Gs. 6 ते च वै निर्वना घनाः. ✽ Cn: रिच्यमानो मेघः पूर्णा-
पूर्णाः रघनाधन उच्यते

42 ^a) B6 संघवा; B6 संहतो; Cn (gloss: संघी-
भूताः) 'ता (as in text). K1 चोविष्टा; K2. 4
चाविष्टा; K1 Da1 D6 चाविद्धा (for चा). — ^b) K2
न धनान्; K6 तदनां; K1 नदती (for 'ता). K4
Da4 नदा; Ds. 9 तदा (for नदा). Dr भवति न तदा
तदा; T1 G6 'ति गगनांतरं; T2 'ति न वनांतराः; G1
M1. 5-7 'ति नदनांतराः; G2 'ति रक्षांतरं; G3 'ति
नदनांतरं. — ^c) K2 रक्षणार्थाय; K6 B6 Das. 24 क्षर-
णार्थाय (for रक्षणार्थाय). Ds. 1 T G1-3. 6 M1. 5-7 भूतानां
(for संभूता). — ^d) G2 अमल्यम् (for मेघत्वम्).
K1. 2 अनुः (for उप). M1. 5-7 वै (for च).

योऽसौ वहति देवानां विमानानि विहायसा ।
चतुर्थः संवहो नाम वायुः स गिरिमर्दनः ॥ ४३
येन वेगवता रुग्णा रुक्षेणारुजता रसान् ।
वायुना विहता मेघा न भवन्ति बलाहकाः ॥ ४४
दारुणोत्पातसंचारो नभसः स्तनयितुमान् ।
पञ्चमः स महावेगो विवहो नाम मारुतः ॥ ४५
यस्मिन्पारिप्लवे दिव्या वहन्त्यापो विहायसा ।

43 ^a) Da1 भवति (for वहति). K6 Bo. 6 (marg.
as in text). 7. 8 (marg.). 9 Das. 24 Dn1 n4 Ds Ds. 8
भूतानां (for देवानां). — ^b) K2 विमानानि (for विमां).
M6 विहायसः. — ^c) G2 वायुः (for नाम). — ^d) K2
'मर्दनः; B6. 7. 9 Das. 24 Cnp (gloss: वर्धन इति पाठे
स एवार्थः, वृषु हिंसायाम् इति धातो रूपम्) -वर्धनः (for
'मर्दनः). G2 ततः समभिमर्दनः.

44 ^a) K2 वेगवता; K1 'वताद्; Da1 वेदवता
(for वेग). K1 (sup. lin. as in text) Ds. 8. 9 रुग्णा;
K2 रुग्णान्; K1 भक्ता; Dr Gs भग्ना; T G1. 6 तूर्ण
(for रुग्णा). — ^b) K4 कुक्षेण (for रु). K1. 2. 4
रुजता; Ds1 [अ]नुजता; Cs (gloss: सलिलानि विशि-
पता) [आ]रुजता (as in text). K1 गणान्; Bo 6.
7. 8 (marg.). 9 Das. 24 Ds2 Gs न (B6 [अ]नुगान्; G2
वसन् (for रसान्). K6 Dn1. n4 Ds2. 8 रुक्षेण रुजता
नगान्; Ds. 7 'णारुजतो नगात्. — K2. 4 om. (hapl.)
44^a-45^b. — ^c) K1 V1 T विहिता; K6 Bo Das. 24
संहता; B6-9 Dn1. n4 Ds Ds. 8 संहिता; Ds. 7 G6
[अ]पिहिता (for विहता). K1 Ds. 9 वेगान् (for मेघा).
— ^d) V1 B1. 8 (orig.) Dn1 n4 Ds Ds. 2. 3 ते (for न).
K6 भवति. K1 बलाहकाः; Ds1 G2 M1. 5-7 बला'.
✽ Cn: बलेन परोपमर्दनं, अहन्ति गच्छन्ति, ते बलाहकाः ।
पृषोदरस्वाक्षकारलोपः । अहि गतो इति धातुः । ✽

45 K2. 4 om. 45^a (cf. v. l. 44). — ^a) K6 B6
Das. 24 Dr G2 दारुणो (G2 'णा)त्पातसंचारो. — ^b)
K6. 7 Bo Dn1 स्तनयितुवान्; Dr 'यितुना (for 'यितु-
मान्). — ^c) Ds om. पञ्चमः. G2 सहसा (for स
महा). M1. 7 -वेदो (for -वेगो). — ^d) K1 Da4 Ds1
विवहो; G2 विवहो (for विवहो).

46 ^a) B6 तस्मिन्; Dr यस्मै (for तस्मिन्). K6
V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 5. 7. 8 T G1. 8. 9
M6 Cn (gloss: परितः उपर्येव यस्य वेगात्पतन्ति, न त्वद्यः
पतन्तीति परिप्लवाः । स्वार्थे तद्धितः) पारिप्लवा; G2 M1.

पुण्यं चाकाशगङ्गायास्तोयं विष्टम्य तिष्ठति ॥ ४६
 दूरात्प्रतिहतो यस्मिन्नेकरश्मिर्दिवाकरः ।
 योनिरंशुसहस्रस्य येन भाति वसुंधरा ॥ ४७
 यस्मादाप्यायते सोमो निधिर्दिव्योऽमृतस्य च ।
 षष्ठः परिवहो नाम स वायुर्जवतां वरः ॥ ४८
 सर्वप्राणभृतां प्राणान्योऽन्तकाले निरस्यति ।
 यस्य वर्तमानुवर्तते मृत्युवैवस्वतावुभौ ॥ ४९

सम्यगन्वीक्षतां बुद्ध्या शान्तयाध्यात्मनित्यया ।
 ध्यानाभ्यासाभिरामाणां योऽमृतत्वाय कल्पते ॥ ५०
 यं समासाद्य वेगेन दिशामन्तं प्रपेदिरे ।
 दक्षस्य दश पुत्राणां सहस्राणि प्रजापतेः ॥ ५१
 येन सृष्टः पराभूतो यात्येव न निवर्तते ।
 परावहो नाम परो वायुः स दुरतिक्रमः ॥ ५२
 एवमेतेऽदितेः पुत्रा मारुताः परमाद्भुताः ।

C. 12. 12417
 B. 12. 319[6]. 53
 K. 12. 336. 75

6. 7 परिप्लवा (for पारिप्लवे). Ds. 7 देवा (for दिव्या).
 — ^b) T G1-2. 6 M1 सर्वति (for वहन्ति). M1. 5-7
 विहायगाः (for 'यसा'). — ^c) T2 G1. 2 पुण्याद्य (for
 पुण्यं). Da1 -गंगायां. — ^d) K2 तोयं विष्टतित्यष्टति
 (sic). — After 46, K1. 2. 4. 6 V1 Bo 6-9 Da3. a4
 ins. an addl. colophon [Sub-parvan: K1. 2. 4. 6 V1
 Bo. 6-9 Da2. a4 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K1. 2. 4. 6
 V1 Bo. 6-9 Da3. a4 शुकोत्पत्तिः. — Adhy. no.: Br
 151; B3 155].

47 Before 47, K1. 2. 4. 6 V1 Bo. 6-9 Da3. a4 ins.
 व्याप्त उवाच. G3 om. 47^a-48^b. — ^a) T1 G2. 6 प्रति-
 वहो (for 'हतो'). G2 येन (for यस्मिन्). — ^b) G2
 नैकरामा; Cp (gloss: अंशुसहस्रयोनिः) नैकरश्मिर् (for
 एकरश्मिर्). ☞ Cn: प्रतिहतः सूर्यः सहस्ररश्मिरप्येकरश्मि-
 रिव भाति ॥ G3: एकः मुख्यः शुभ्रसंज्ञो रश्मीनां पूरको
 रश्मिरयस्य । ☞ — ^c) G3 योनिरस्तु (for 'रंशु'). — ^d)
 M1. 7 यो न (for येन). K1. 2 V1 T G1. 2. 6 येन या-
 (V1 भाति) वसुंधरां.

48 G3 om. 48^a (cf. v. l. 47). — ^b) K1. 7 Ds
 निधिः; T G1. 6 M1. 5-7 योनिर् (for निधिर्). T G1. 6
 M1. 5-7 यः (for च). K6 Bo. 6-9 Da3. a4 Dn1. n4
 Ds D2. 2. 5. 7. 8 क्षीणः (Da4 तीक्ष्णः) संपूर्णमंडलः (Ds. 7
 'लाः); G2 योनिर्द्रव्यमृतस्य यः. — ^c) T1 G2. 3. 6
 प्रतिवहो (for परि). — ^d) Ds वासो (for वायुर्).
 K2 जवता; K4. 6. 7 V1 Bo. 6. 9 Da3 Dn1. n4 Ds D2.
 8. 5. 8 जयतां; Bo D4. 9 जपतां; B1 जगतां; D1 T1
 G1. 8. 6 जविनां; T2 बलिनां (for जवतां). K6 Dn1
 Ds3 Ds. 4. 9 वर (for वरः). M1. 5-7 वायुर्जवतां वरः.

49 ^b) Dn1. n4 Ds. 8. 8 Cn (gloss: कल्पान्ते) योनु;
 Ds योतः (for योस्त-). B9 D1 T G1-2. 6 नियच्छति
 (for निरस्यति). — ^c) Dn1 तस्य (for यस्य). K1. 4
 धर्मोनु; K2 धर्मौ न (for वर्मानु). K1. 2 Da4 Ds1
 D1. 8 T2 -वर्तते; D4 lacuna (for -वर्तते). — ^d)

Da1 G2 मृत्युर् (for मृत्यु-). K6 मृत्युश्चैकत्र तावुभौ;
 D1 मृत्युर्द्वैवस्वकावुभौ.

50 Bo om. 50-52. K6 om. 50^a. — ^a) D1
 सत्यम् (for सम्यग्). K4 M1. 7 अन्वीक्षितां; K7 D4. 9
 'क्ष्य तं; Da2 D1 G2. 6 'क्ष्यतां (for 'क्षतां). — ^b)
 K1 G2 शान्तायाध्यात्मः; M1. 5-7 सूक्ष्मया (for शान्तया).
 Br. 7 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 Cn (gloss: अद्यात्म-
 चिन्तका इति पूजायां बहुत्वेन पुत्रसंशोधनम्) -चितकाः (Br
 Da3. a4 D2 'कः; Ds2 'क); Ds -चितया (for -नि-
 त्यया). M1. 5-7 सूक्ष्मया ध्याननित्यया. — ^c) Da3. a4 G2
 ध्यानाभ्यासाति (G2 'नि)रामाणां; M1. 5-7 'भ्यासाभिरा-
 मानां. — V1 reads 50^a-51^a on marg. — ^d) K1 Ds
 [s]नंतत्वाय (for 'समृत').

51 K2 Bo om. 51 (for Bo, cf. v. l. 50). V1
 reads 51^a on marg. — ^a) K1 सं समासुस्य वेगेन (sic);
 D1 G2 स्व (D1 सं) यमासाद्य वे. — ^b) D1 G2 अंतः (for
 अन्तं). Br. 7 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 Cn (gloss:
 ब्रह्मणो निर्भिद्य गताः) दिशोतं प्रतिपेदिरे. — ^c) K1 च
 स- (for दक्ष). — ^d) K6 प्रलीयते (for प्रजापतेः).

52 Bo om. 52 (cf. v. l. 50). — ^a) K1. 6. 7
 स्पृष्टः; K4 वृष्ट्याः; B3 (marg. as in text) सृष्टिः;
 Da3. a4 स्पृष्टाः; D4. 9 स्पष्टः; D5. 7 पृष्टाः; G2 पृष्टः (for
 स्पृष्टः). B3 (marg. as in text) पराभूता; D6 'भूतौ;
 T1 G6 प्रजाभूतो; G2. 3 पुरा भूतो (for पराभूतो).
 M1. 5-7 येन सृष्टः पराभू (M1 पुरा भू)त्वा. — ^b) K6 D4. 9
 यावत्येव; Da4 तान्येव च; G1 यालेवा न; G2 यान्येव
 न. M1. 5-7 यालेव न निवर्तितः. — ^c) D1 परंवहो
 (for परावहो). G2. 8 खे (G2 om. खे) परावहोनुमतो.
 — ^d) M1 दुरित- (for दुरति-). K6. 1 D4. 9 वायुः संच-
 रते ध्रुवः.

53 ^a) G2 om. दितेः. Da3. a4 एवमेव दितेः पुत्रा.
 ☞ Cn: अदितेः खण्डनशून्याया अदीनायाः परमचितेः पुत्रा
 इव पुत्ररूपाः पुत्राः । ☞ — ^b) K1. 2 D1 T G1-2. 6

C. 12. 12417
B. 12. 328(9). 53
K. 12. 226. 76

अनारमन्तः संवान्ति सर्वगाः सर्वधारिणः ॥ ५३

एतत्तु महदाश्चर्यं यदयं पर्वतोत्तमः ।

कम्पितः सहसा तेन वायुनाभिप्रवायता ॥ ५४

विष्णोर्निःश्वासवातोऽयं यदा वेगसमीरितः ।

सहसोदीर्यते तात जगत्प्रव्यथते तदा ॥ ५५

तस्माद्ब्रह्मविदो ब्रह्म नाधीयन्तेऽतिवायति ।

वायोर्वायुभयं ह्युक्तं ब्रह्म तत्पीडितं भवेत् ॥ ५६

एतावदुक्त्वा वचनं पराशरसुतः प्रभुः ।

उक्त्वा पुत्रमधीष्वेति व्योमगङ्गामयात्तदा ॥ ५७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चदशाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१५ ॥

मरुतः; K₄ मरुताः; K₆ मारुवा. K₁. 2. 7 D₄. 9 पर-
मद्भुताः (K₁ 'ते'); K₆ 'मद्भुताः; D₅ 'माहताः (for
'मद्भुताः). — °) K₆ अनारमन्तः; K₇ 'रमन्तः; B₀. 6.
1. 3 (marg.). 9 D₃. 3. 3 'रुवंतः (B₀ 'तः; D₃. 3. 3 'ति);
D₁. 1. 4 D₅ D₇. 3. 3 'रतं ते (D₁. 3. 3 'च); D₅. 1 'कर्मन्तः
(for 'रमन्तः). D₁ संवाति; T₁ G₆ संयाति. G₁
अनन्ताः सर्वधारिणः (sic); G₂ अतारतमता याति; G₃
अनारतमसंयाति. — °) B₃ (marg. as in text) सह- (for
सर्व-). K₁. 2 B₃ T G₁ 3. 3 -चारिणः; G₂ -वारिणः
(for -चारिणः).

54 °) D₅. 1 एवं (for एतत्). V₁ मे; B₃ (marg.)
T G₁-3. 6 सु- (for तु). — °) K₁ कम्पिताः; K₆
कम्पितः. K₇ D₄. 9 [अ]नेन (for तेन). — °) V₁ B₀.
6-9 D₃. 3. 3 D₁. 1. 4 D₅ D₇. 3. 3 [अ]ति; T₂ G₆ हि
(for [अ]भि). K₁. 2 वायुना दिवि वाय (K₂ 'यु)ता;
K₄ D₅. 1 पवमानेन वायुना; K₇ D₄. 9 वायुना संप्रधा-
वता.

55 K₁ om. 55. — °) D₃ विष्णुः (for विष्णोर्).
K₇ B₀ D₃ D₄ D₅ D₇. 3. 3 निश्वातः; G₂ निवार्यं (for
निश्वातः). — °) D₃ T G₁-3. 6 सदा (for यदा). T₂
M₁. 1 वेद्- (for वेग-). — °) T G₁-3. 6 M₁. 5-7 स
यदा (for सहसा). ☞ Cn: उदीर्यते, उच्चैः पश्यते । ☞
— °) D₃. 3. 3 G₂ प्रच्यवते; D₁ व्यथयते; D₅. 1 प्रव्य-
थिते (for 'थिते). B₃ T₂ तथा (for तदा).

56 °) B₀ 8 (marg.) D₃ D₁. 1. 4 D₅ D₇. 3. 3
वेदान् (for ब्रह्म). — °) K₆ नाधीयते. D₃ T₁ G₆. 6
वि (G₃. 6 नि) वायति (for सति). K₁. 2. 4 न पडंत्यति-

वायुतः; K₇ D₄. 5. 7. 9 नातिवाते ह्यधीयते. — D₃ om.
56°-57°. — °) K₆. 1 D₄. 5. 1. 9 T G₁. 6 वायौ वायु-
भयं युक्तं (K₇ 'यं युक्तं; D₅ 'वं प्रोक्तं; D₇ 'यं प्रोक्तं;
T₁ G₆ 'यं व्यक्तौ; T₂ 'यं व्यक्तं); G₂ वायौ यति
वायौ वायुभयं व्यसतं (sic); M₁. 5-7 अधीयते यदि तदा.
☞ C₇ (reading वायुभवे [for 'भयं]); वायुभवे,
वाय्वन्तरस्थोत्पत्तौ, पौनःपुन्येन वायोर्महाधोपे सतीति यावत् ।
प्रबलतरवायूद्घोषे सति गुरुणोच्चार्यमाणवेदस्य शिष्यैः श्रोतुम-
शक्यत्वात्तदा अनध्यायः कर्तव्य इति भावः । ☞ — °) K₆
transp. ब्रह्म and तत्.

57 D₃ om. 57 (cf. v. 1. 56). — °) B₀ एवं च
(for एतावद्). T₁ G₂. 3. 6 एतदुक्त्वा तु वचनं. — °) K₆
D₄ पराशरः; D₃. 3. 3 पराशर्यः. B₃ सुतं (for
प्रभुः). — °) D₃ अधीष्व; D₁ अधीस्व. — °) D₄
T G₁-3. 6 M₁. 5. 7 व्योम्नि; M₆ व्योनी- (for
व्योम-). D₃ अभूत् (for अयात्).

Colophon. Ś1 D₃ missing; K₂. 5 B₁-5 D₁. 3. 3
D₂. 1. 4 D₄. 5 M₂-4 absent. — Sub-parvan:
K₁. 2. 4. 6. 7 V₁ B₀. 6-9 D₃. 3. 3 D₁. 1. 4 D₅ D₇. 3. 3
1-9 T G₁. 3. 6 M₁. 5-7 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K₁.
2. 4. 6. 7 B₀. 7-9 D₃. 3. 3 D₁. 1. 4 D₅ D₇. 3. 3 शुको-
त्पत्तिः समाप्ता; B₃ शुकोत्पत्तिः; D₃ शुकोत्पत्तनं समाप्तं;
M₆. 6 अनध्यायनिमित्तकथनं. — Adhy. no. (figures,
words or both): K₆ 55; B₇ 155; B₃ 256; D₁
154; D₄ D₅ G₆ 152; D₃ M₁. 6. 7 149; T₁ G₆
151; T₂ 164; G₁ 150; G₂ 167; M₆ 185.
— Śloka no.: D₁ 57.

भीष्म उवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे शून्ये नारदः समुपागमत् ।
 शुक्रं स्वाध्यायनिरतं वेदार्थान्वक्तुमीप्सितान् ॥ १
 देवर्षिं तु शुक्रो दृष्ट्वा नारदं समुपस्थितम् ।
 अर्घ्यपूर्वेण विधिना वेदोक्तेनाभ्यपूजयत् ॥ २
 नारदोऽथाब्रवीत्प्रीतो ब्रूहि ब्रह्मविदां वर ।
 केन त्वां श्रेयसा तात योजयामीति हृष्टवत् ॥ ३
 नारदस्व वचः श्रुत्वा शुक्रः प्रोवाच भारत ।

नारद उवाच ।

तत्त्वं जिज्ञासतां पूर्वमृषीणां भावितात्मनाम् ।
 सनत्कुमारो भगवानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५
 नास्ति विद्यासमं चक्षुर्नास्ति विद्यासमं तपः ।
 नास्ति रागसमं दुःखं नास्ति त्यागसमं सुखम् ।
 निवृत्तिः कर्मणः पापात्सततं पुण्यशीलता ।
 सद्वृत्तिः समुदाचारः श्रेय एतदनुत्तमम् ॥ ७
 मानुष्यमसुखं प्राप्य यः सज्जति स मुह्यति ।
 नालं स दुःखमोक्षाय सङ्गो वै दुःखलक्षणम् ॥

C. 12. 12429
 ... 120129
 7. 8

310

This adhy. is missing in D₆ (cf. v. l. 283. 15).

1 Ś1 missing up to 1^b (cf. v. l. 12. 213. 44 —^a) T G1-8. 6 भूते; M1. 5-7 तत्र (for शून्ये). — K1. 2 समुपागतं; V1 Da3. a4 'गतः' (for 'गसत' —^c) Ś1 K1. 4 'संपन्नं' (for 'निरतं'). K2 शुक्रस्वायसंमंत्रं. —^d) Ś1 K1. 2. 4 द्रष्टुम् (for वक्तुम्). D4. 9 ईप्सितं (for 'तान्'). K6 Bo. 6-9 Da3. a4 T n4 Ds D2. 3. 3 वेदार्थान्वक्तुमीप्सया; V1 D5. 1 'थं' (V1 प्रष्टुमीप्सितं. — For 1^{ad}, M1. 5-7 subst. :

792* मोक्षोपायान्बहुविधान्शुक्रस्यादेष्टुमीप्सितान् ।

2 ^a) K7 D4. 9 स देवर्षिं (for देवर्षिं तु). Ś1 K तं (for तु). —^b) D5 समुपास्थितं. —^c) Ś1 damag K7 D4. 9 अर्थः; Bo. 8 Da4 Dn1. n4 Ds1 D2. 3. 5. 8 (for अर्थः). —^d) K7 विविक्षेन (for वेदो'). अभ्यपूजयेत्; K7 Da4 D5 अभ्य (Da4 'पूजयन्; 1 अप्यपूजयत्.

3 ^a) D5. 1 नारदोपि; M1. 5-7 तस्मान्नारदो (for दोऽथ). K2 [अ]सवेत् (for [अ]ब्रवीत्). G2. 8 (for प्रीतो). —^b) K6 Bo. 6-9 Da3. a4 Dn1. n4 D2. 3. 8 धर्मैष्टु (Bo 'व') तां (for ब्रह्मविदां). B9 D5 G2 वरः. —^c) K1. 2 T G1-8. 6 M1. 5-7 स्वा (स्वां). G2 श्रेयसे (for 'सा'). K6 V1 Bo. 6-9 Da3 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 7. 8 T G1-8. 6 M1. 5-7 वरस (तात). —^d) G8 पृष्टवान् (for हृष्टवत्).

4 ^b) Da4 भारतः. —^c) K6 यस्मात्; G2 द (for यस्यात्). —^d) D7 वा; G2 M1. 5-7 सा (f मां). Da3. a4 अर्हति.

5 ^b) D3 भावितात्मना (for 'नाम्').

6 = (var.) 12. 169. 33. —^a) G3 विद्याम् (for 'ममं'). —^b) K7 V1 Bo. 1-9 Dn1. n4 Ds D2. 1-9 T G1-8. 6 सत्य- (for विद्या). M1. 5-7 बलं (f तपः). —^c) K6 राजः; Dn4 रोगः; Ds2 राग (for राग-).

7 ^a) Ds1 D2 कर्मणां (for 'णः'). Da4 निवृत्तिकर्म पापाः (sic). —^b) Da4 शीतला (for शीलता). — K7 सद्वृत्तिः; Ds T1 G1. 3. 8 सद्वृत्तः; D4 M1. 6. 7 'ति T2 'त्त' (for 'त्ति'). K7 G1 समुदाचार- (for 'चारः —^d) G2 श्रेय एवेदमुत्तमं.

8 K1 om. (haph.) 8. —^a) K6 दुर्लभं; D5. 1 सुखं (for असुखं). —^b) D5. 1 सज्जति; G1 सज्जति M1. 5. 6 सज्जति (for सज्जति). K3. 1 B3. 7. 9 Da1 Ds D4. 9 T G1. 6 M1. 5-7 Gs (gloss: न सुच्यते, स दिव्यर्थः) न (K6 Da4 Ds1 D2. 9 स) सुच्यते (B7 'ति G2 न सुच्यति; G3 स सङ्गते (for स मुह्यति). B8 (for स). —^c) Da4 T1 G6 सु- (for स). D4 7. 9 दुःखवि- (for स दुःखः). —^d) Bo. 6-9 Da3 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 संयोगो (for सङ्गो वै). V1 1 7. 9 Da3. a4 D5. 1 G8 लक्षणः (for लक्षणम्).

9 ^a) Bo. 1 शक्त्यः; Da4 सक्त्यः; G8 संगस्य सक्त्यः). Ś1 K1. 2 भवति (for चकति). G2 सं-

C. 12. 12430
B. 12. 330(29).10
K. 12. 337. 9

सक्तस्य बुद्धिश्चलति मोहजालविवर्धिनी ।

मोहजालावृतो दुःखमिह चापुत्र चाश्रुते ॥ ९

सर्वोपायेन कामस्य क्रोधस्य च विनिग्रहः ।

कार्यः श्रेयोर्थिना तौ हि श्रेयोघातार्थमुद्यतौ ॥ १०

नित्यं क्रोधात्तपो रक्षेच्छ्रियं रक्षेत मत्सरात् ।

विद्यां मानावमानाभ्यामात्मानं तु प्रमादतः ॥ ११

आनृशंसं परो धर्मः क्षमा च परमं बलम् ।

आत्मज्ञानं परं ज्ञानं न सत्याद्विद्यते परम् ॥ १२

सद्युद्धिश्च. —^b) K1 निवि * नी; K7 Bo. 5. 1 Da3. a4 Dn1. n4 Ds1 D2-5. 1-9 T1 G1. 2 M1. 5. 1 विवर्धनी (for 'धिनी'). G3 मोहजा मारवर्धनी. —^c) D8 om. from वृतो up to क्रोधा (in 11^a). Dn4 जालावृतो; D4. 9 T1 G2. 6 M1. 5-7 जालावृतो (D4 'ता'). —^d) K1 चापुत्र; K7 D4. 9 त्वापुत्र (for चापुत्र). Bo Dn1. n4 Ds D2. 8 सोश्रुते (for चा').

10 With 10^{ab}, cf. 3. 103. 39^{ab}; 12. 182. 9^{ab}. Ds om. 10 (cf. v. 1. 9). —^a) K4 V1 Bo. 5-9 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2. 8 सर्वोपायानु; K6. 1 D2. 5. 1. 9 'यं तु; T G1-8. 5 'यैस्तु (for 'येन'). T1 G2. 2. 6 रागस्य (for कामस्य). —^c) D7 T1 कार्य (for कार्यः). D5. 1 श्रेयोर्थिना. —^d) D5 उच्यते (for उद्यतौ). T1 G2. 6 यो (G2 यौ) विविकार्थमुद्यतौ (sic).

11 = (var.) 3. 203. 40; 12. 182. 10. Ds om. up to क्रोधा (cf. v. 1. 9). —^a) Da4 नयो (for तपो). —^b) D7 क्रोधं (for श्रियं). K5. 1 Dn1. n4 Ds D2-5. 1-9 रक्षेच्च (for 'त'). G2 तत्परात् (for मत्सरात्). S1 K1. 2. 4 श्रेयं रक्षेदमत्सरात्. —^c) Ds D5. 1 विद्यां मानाप (D5. 1 'मि)मानाभ्याम्. —^d) K6 प्रमादतः (for प्रमा). Ds आत्मानमप्रमादतः.

12 = (var.) 3. 203. 41. —^a) G8 अनृशंसं. —^b) M1. 5-7 मोक्षश्च (for क्षमा). K4 परमो (for 'मं'). D5. 1 पदं (for बलम्). G2 कर्म चापि परं बलं. —^c) S1 K1 ज्ञानात् (for 'ज्ञानं'). Da4 पर (for परं). —^d) K2. 4 बलं (for परम्). Ds सत्याच्च विहितं कृतं.

13 = (var.) 3. 203. 42. With 13^{ab}, cf. 8. 49. 27^{ab}. —^a) G2 श्रेयं (for श्रेयः). —^b) D7 T G1-8. 6 सत्यं चापि (for सत्यादपि). K5. 1 V1 Bo. 5-9 Da2. a4 Dn1. n4 Ds D2-4. 8. 9 वदेत् (for भवेत्). —^c) Da4

सत्यस्य वचनं श्रेयः सत्यादपि हितं भवेत् ।

यद्भूतहितमत्यन्तमेतत्सत्यं मतं मम ॥ १३

सर्वारम्भफलत्यागी निराशीर्निष्परिग्रहः ।

येन सर्वं परित्यक्तं स विद्वान्स च पण्डितः ॥ १४

इन्द्रियैरिन्द्रियार्थेभ्यश्चरत्यात्मवशैरिह ।

असज्जमानः शान्तात्मा निर्विकारः समाहितः ॥ १५

आत्मभूतैरतद्भूतः सह चैव विनैव च ।

स विमुक्तः परं श्रेयो नचिरेणाधिगच्छति ॥ १६

यद्भूतमिह मन्यं तस् (sic). —^d) T1 G2. 8. 6 हितं (for मतं). S1 K1. 2 एतत्सत्यं (K1 'भ्यं') परं मतं.

14 With 14, cf. 3. 203. 43; 6. 26. 19; 12. 182. 11. —^a) K6 V1 Bo. 5-9 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 T2 G1-8 M1 5-7 C8 परि (for फल-). —^c) Ds इदं (for परि-). —^d) T1 G3. 6 पुमान् (for विद्वान्). K1 पण्डिताः.

15 With 15, cf. 6. 24. 64. —^a) K6. 1 V1 Bo. 5-9 Da3. a4 Dn1. n4 D2-4. 8. 9 इन्द्रियार्थान्यश; Ds1 'र्थो यश; D5. 1 'यश्च (for 'र्थेभ्यश्च. —^b) Ds reads from वशे up to चैव (in 16^b) twice. G3 चरत (for 'ति). K6 अर्थ- (for आत्म-). —^c) B8 असज्जमानः; Ds (both times). 7 असज्य (for असज्ज). —^d) G2 निर्विकारः सुममाहितं.

16 For the repetition in Ds, cf. v. 1. 15. —^a) B3 D4. 9 अतद्भूतैः; Ds (both times). 7 अनुभूतः (for अत). G2 आत्मभूतेन तद्भूतः. Cn: अतद्भूतः, देहादितादात्म्यं बाधित्वा केवलीभूतः ॥ Cs: आत्मभूतैः स्वव्यतिरेकेणाधिगमानैरिन्द्रियैः, मद्यतिरेकेण न सन्तीन्द्रियाणीति चिन्तयद्भिः, स्वयमतद्भूतः इन्द्रियेभ्यो व्यतिरिक्तः ॥ Cv: आत्मभूतैः, आत्मनः भूतैः ज्ञातैः, पुत्रमित्रकलत्रादिभिः, आत्माधीनैरिति यावत् । अतद्भूतः, तेषां भूतो न भवतीत्यतद्भूतः, तद[न]धीन इत्यर्थः । C —^b) Ds सहैव च; Ds (both times). 7 सहसैव (for सह चैव). C: सहैव जाग्रदवस्थायामिन्द्रियैः सहैव चरति । स्वाभावस्थायां विनैवेन्द्रियैश्चरति स विमुक्तः । C —^c) B8 अविमुक्तः; T2 G1 स ह मुक्तः (for स विमुक्तः). —^d) T1 G6 अति (for अधि). K4 Dn1. n4 Ds D2. 8. 5. 7. 8 T1 तिष्ठति (for गच्छति).

17 ^a) D5. 1 T2 असंस्पर्श (for 'स्पर्शस'). G1 अदर्शनसमं स्पर्श. —^b) Bo तदासंभाषणं. Ds तथा ;

अदर्शनमसंस्पर्शस्तथासंभाषणं सदा ।
 यस्य भूतैः सह मुने स श्रेयो विन्दते परम् ॥ १७
 न हिंसास्तत्सर्वभूतानि भैत्रायणगतश्चरेत् ।
 नेदं जन्म समासाद्य वैरं कुर्वीत केनचित् ॥ १८
 आर्किंचन्यं सुसंतोषो निराशीष्टमचापलम् ।
 एतदाहुः परं श्रेय आत्मज्ञस्य जितात्मनः ॥ १९
 परिग्रहं परित्यज्य भव तात जितेन्द्रियः ।
 अशोकं स्थानमातिष्ठ इह चामुत्र चामयम् ॥ २०
 निरामिषा न शोचन्ति त्यजेहामिषमात्मनः ।
 परित्यज्यामिषं सौम्य दुःखतापादिमोक्षयसे ॥ २१

तपोनित्येन दान्तेन मुनिना संयतात्मना ।
 अजितं जेतुकामेन भाव्यं सङ्गेष्वसङ्गिना ॥ २२
 गुणसङ्गेष्वनासक्त एकचर्यारतः सदा ।
 ब्राह्मणे नचिरादेव सुखमायात्यनुचमम् ॥ २३
 द्वंद्वारामेषु भूतेषु य एको रमते मुनिः ।
 विद्वि प्रज्ञानवृत्तं तं ज्ञानवृत्तो न शोचति ॥ २४
 शुभैर्लभति देवत्वं व्यामिश्रैर्जन्म मानुषम् ।
 अशुभैश्चाप्यधोजन्म कर्मभिलभतेऽवशः ॥ २५
 तत्र मृत्युजरादुःखैः सततं समभिद्रुतः ।
 संसारे पच्यते जन्तुस्तत्कथं नावबुध्यसे ॥ २६

C. 12. 12447
 B. 12. 330(29). 2
 K. 12. 237. 28

G₂ तदा (for सदा). S₁ K₁. 2. 4 7 तथैवाभाषणं सदा.
 —^a) S₁ K₁. 2. 4 महत् (for परम्).

18 = (var.) 3. 203. 45. With 18^{ab}, cf. 12. 154.
 27^{ad}; 182. 12^{ab}. —^a) D₂ नि- (for न). K₄
 Da₄ हिंसा (for हिंसात्). —^b) S₁ K₁. 2. 6. 7 V₁ B₈
 D₄. 5. 9 T₁ G₂. 6 गतिश्; D₁ G₂ गति (for गतश्).
 K₁ चरत्; K₇ B₀. 6 (marg. as in text). 9 D₃. 9 चरन्
 (for चरेत्).

19 With 19, cf. 3. 203. 46. —^a) K₆ Dn₄
 D₂ T₂ G₁ अर्किंचन्यं (K₆ न्यः). B₀. 9 Da₃. 41 स्त्रः;
 M₁. 7 च (for सु). —^b) K₇ D₄. 9 निरीप्तिस्त्वम्;
 B₉ निराशिस्त्वम्; T₁ G₂ मिषम्; G₃ क्षेपम् (for
 'शीष्टम्'). —^c) G₂ एव (for आहुः). Da₁ श्रेयम्
 (for श्रेय). —^d) V₁ महात्मनः; Dn₄ D₅. 1 [अ-
 जिता'; M₁ हिता' (for जिता').

20 = (var.) 3. 203. 47 : 12. 182. 13. D₃ reads
 20-21 on marg. —^a) K₁ परं (for परि). —^c)
 B₈ G₂. 8 अशोक- (for 'कं'). —^d) D₂ वा (for
 the first च). D₅. 7 इह वामुत्र वाभयं.

21 D₃ reads 21 on marg. —^a) S₁ K₁. 2. 4
 D₅. 7 G₂ निराशि (K₁ 'श)पो; Da₈ G₈ 'शिषा (for
 'मिषा). —^b) S₁ K₁ त्यजेहोशिव (K₁ 'ष)म्; K₂. 4
 त्यजेहोशिवम्; K₇ Da₈ Dn₁. na D₅ D₂-5. 7-9 त्यजेहो-
 मि (D₅. 1 'शि)षम् (for 'हामिषम्). ☞ G₈ आमिषं,
 विषयकूपम् । ☞ —^c) D₂ परित्यज. K₁. 2. 4 D₅. 7
 [आ]मिषं (for [आ]मिषं). K₁. 2 G₂ सौम्य. —^d)
 K₁ दुःखं (for दुःख). K₆. 1 V₁ Da₁ विमोक्षसे.

22 = 3. 203. 48 : 12. 182. 14. —^a) K₁ चांतेन;

D₅. 7 दानेन (for दान्तेन). —^b) K₁ संयतात्मना;
 K₇ D₄. 9 संजिता'; Da₁ D₆ संयतात्मनाः (D₅ 'नः).
 —^c) Da₄ om. (hapl.) 22^{ad}. —^e) D₃ अजितां (sic)
 (for 'तं). —^f) K₁ भाव्यं; D₅. 7 भाव्यं (for भाव्यं).
 K₁ D₂ संगिना (for [अ]सङ्गिना). G₂ भाव्यं सोत्यं
 तमश्रुते. — After 22, G₂ repeats from 12. 313.
 30^e to 12. 314. 2^d.

23 ^a) D₇ -संगिषु (for -सङ्गेषु). —^b) S₁ K₁. 2
 एकचर्यः; B₈ (marg.) 'कार्य- (for 'चर्य-). D₃ D₂
 व्रतः (for -रतः). —^c) G₁ [s]नुचराद् (for नचि').
 —^d) B₀ (marg. as in text) सुखमत्यंतमश्रुते.

24 ^a) G₂ चराचरेषु भूतेषु. —^b) G₂ यावको (for
 य एको). V₁ नमते (for र'). Dn₄ य एको रमतेषु
 च (sic). —^c) B₀-9 Da₄ G₂. 8 बुद्धि- (for विद्धि).
 K₆. 7 D₉ विज्ञान- (for प्रज्ञान-). D₅. 7 वृत्तं त्वं; G₂
 वृत्तात्मा (for वृत्तं तं). S₁ K₁. 2 V₁ किंचित्प्रज्ञान-
 वृत्तौ (V₁ 'सं तं).

25 ^a) S₁ K₁. 2. 4 V₁ लभेत; Da₁ भलति; D₄.
 5. 1. 9 भवति (for लभति). —^b) K₁ माहत् (sic)
 (for मानुषम्). —^c) K₁ -धर्म (for -जन्म).

26 ^a) D₂ अत्र (for तत्र). M₁. 2-1 जन्म- (for
 मृत्यु-). T G₁. 2. 6 -वशो दुःखैः (for -जरादुःखैः). —^b)
 M₁. 1 समभिद्रुतं. —^c) K₁. 2. 4 पच्यते (for पच्यते).

27 D₄ om. (hapl.) 27. D₂ reads 27^{ab} twice.
 —^a) M₁. 7 अहिते (for अहिते). V₁ हितबुद्धिस् (for
 'संज्ञस्). — G₂ reads 27^{ab} twice. —^b) K₄ अशु-
 वैरः; Da₈ 'व (for 'वे). T G₁. 2. 8 -संज्ञितः; G₂
 (both times) -संज्ञिकः (for -संज्ञकः). — G₃ reads

C. 12. 1244 B
B. 12. 330 [29]. 27
K. 12. 337. 27

अहिते हितसंज्ञस्त्वमधुवे ध्रुवसंज्ञकः ।

अनर्थे चार्थसंज्ञस्त्वं किमर्थं नावबुध्यसे ॥ २७

संवेष्ट्यमानं बहुभिर्मोहतन्तुभिरात्मजैः ।

कोशकारवदात्मानं वेष्ट्यन्नावबुध्यसे ॥ २८

अलं परिग्रहेणेह दोषवान्हि परिग्रहः ।

कृमिर्हि कोशकारस्तु बध्यते स्वपरिग्रहात् ॥ २९

पुत्रदारकुटुम्बेषु सक्ताः सीदन्ति जन्तवः ।

सरःपङ्कान्वे मग्ना जीर्णा वनगजा इव ॥ ३०

27^{ca} twice. — ^a) Ks. 7 Ds वा (for च). K1 Ds -संज्ञवं; G2 (second time) -बुद्धिस्त्वं (for -संज्ञस्त्वं). G3 (second time) अनर्थे सदसंज्ञस्त्वं. — ^d) Gs (second time) तत्कथं (for किमर्थं). G2 किमर्थोत्र न बुध्यसे; Gs (first time) अधुवे ध्रुवसंज्ञितः (± 27^b).

28 ^a) Ks Da4 Ds संवेष्ट्यमानं; K1 संवेष्ट्य; D1 संवेष्ट; T1 संवेष्ट्यमाणं (for 'मानं'). Gs बहुलं (for 'मिर'). G2 स्ववेष्ट्यमाणं बहुलं. — ^b) Bs देहः; B3 स्नेहः; Das Dn1 D2. 2. 8 मोहात् (for मोहः). Br om. भिरात्म. Ds. 7 आत्मभिः (for 'जैः'). G2 मोहं तं बहिरात्मजैः. ☞ Cs: मोहतन्तुभिरात्मजैः, अन्तःकरणविकारैरात्मधर्मत्वेनारोपितैः । ☞ — ^c) K4 शोकः (for कोशः). Ks V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 T2 G1 कोष (Ks Da4 Dn1 Ds2 T2 G1 'श'कार इवात्मानं; T1 G2. 6 कोशकार इवाकारं (G2 'श'); Gs शोकरूप इवाकारं (sic). — ^d) Ds. 1 चैष्टयन् (for वे').

29 ^a) M1. 5-7 [इति (for [इह)]. — ^b) K1 Ds. 9 दोषता (for 'वान्'). Ms परग्रहः (for परि'). — ^c) Ś1 K1. 2. 4. 6 Da4 G2 किमिहि; Da3 किमीहि; T1 Gs. 6 कृमिभिः (for 'हिं'). K2. 4 शोकारास्; V1 Bo. 6. 8. 9 Das Dn1 Ds1 D2. 2. 8 Gs कोषकारस्; Da4 कोशकारं (for 'कारस्'). Ks स; Bs. 1. 9 Das. 24 स (for तु). — ^d) G1. 6 बुध्यते; M1 वं (for व'). D2. 8 स- (for स्व-).

30 = (var.) 12. 461*, lines 14-15. Ś1 partly damaged. — ^a) K2 -कुटुम्बेषु; Ks वेति; Ds T1 G2. 3. 6 M1. 5-7; T2 -कुटुम्बीषु (for -कुटुम्बेषु). — ^b) K2 सीमिति (for सीदन्ति). — ^c) K1 -संकर्णवे; K4 -पङ्काशने (for -पङ्कान्वे). D1 मग्ने (for मग्ना). — ^d) K4 चीर्णा (for जीर्णा). K4 वनगा इव हस्तिनः.

31 K1 om. (hapl.) 31^{ab}. — ^a) Ś1 K2. 4 Ds. 9

महाजालसमाकृष्टान्स्थले मत्स्थानिवोद्धतान् ।

स्नेहजालसमाकृष्टान्पश्य जन्तून्सुदुःखितान् ॥ ३१

कुटुम्बं पुत्रदारं च शरीरं द्रव्यसंचयाः ।

पारक्यमधुवं सर्वं किं स्वं सुकृतदुष्कृतम् ॥ ३२

यदा सर्वं परित्यज्य गन्तव्यमवशेन ते ।

अनर्थे किं प्रसक्तस्त्वं स्वमर्थं नानुतिष्ठसि ॥ ३३

अविश्रान्तमनालम्बमपाथेयमदैशिकम् ।

तमःकान्तारमध्वानं कथमेको गमिष्यसि ॥ ३४

मोहः; G2 मम; G3 यथा (for महा-). K1 Ds. 9 -परिभ्रष्टान्; B1 -समाकीर्णान्; Ds. 1 'कृष्यन्; T2 इवा-कृष्टान् (for -समा-). — Ś1 K2. 4 B3 om. (hapl.) 31^{ab}. — ^b) Ks Dn1 जले (for स्थले). D1 स्थले मत्स्थानि चोद्धतान्. — After 31^{ab}, T G1-3. 6 read 46^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. — ^c) M1. 5-7 खेदपाशः (for 'जाल-'). K1 Ds. 9 'समाकीर्णान्; Ds. 1 'विष्टान् (for 'कृष्टान्). — ^d) Das. 24 Ds. 1 T1 Gs पश्यन् (for पश्य). K2 जंतुः (for जन्तून्). K4 स- (for सु-).

32 ^a) Ś1 damaged. K2 कुटुम्बं; Bo Ds. 1 T2 G1. 2 कुटुम्बः; Da4 Ds कुटुम्बं; T1 G2. 6 M1. 5-7 कुटुम्बं. B3 Das Dn1 पुत्रदारांश्च; G2 'दाराश्च (for 'दारं'). Ds2 स्वं (for च). — ^b) K1 -संचयं (for 'याः'). Ks V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D1. 2. 8 T G1-3. 6 M1. 5-7 शरीरं संचयाश्च ये (Ds1 याः); Ds. 1 'इ च सुसंभ्रयाः. — ^c) Ds. 1 सावद्यम्; Cs (gloss: परकीयं) Cv (gloss: परीक्षेयं) पारक्यम् (as in text). K1 सर्वं. Da4 पारक्यामधुवं सर्वं. — ^d) Ds M1. 5-7 किं स्वि; D1 किं वा (for किं स्वं). Ś1 K1. 4 -दुष्कृते; K2 -दुःखिते (for -दुष्कृतम्). T1 Gs किं स्वि किं तत्र दुष्कृतं; G2 किं स्वं तत्र दुः; Gs किं स्वि तत्र सुदुः.

33 ^a) Ks V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 सर्वान् (for सर्वं). — ^b) D4 मंतव्यम् (for गन्तव्यं). Da4 गंतव्यमिव शेरते; G1 'मविशेरते. — ^c) K1 स-सक्तस्त्वं; K2 प्रसक्तस्त्वं; Ds1 'कं स्वम्. — ^d) K4. 6 B1 Das. 24 Dn1 Ds समर्थं; K1 Ds. 9 T2 स्वधर्मं; Ds. 1 सधर्मं; G2 अनर्थं; Gs स्वमर्थं (for स्व'). K1 Ds -तिष्ठति (for 'सि). Ds अर्थं नैवानुतिष्ठसि.

34 ^a) K1 Ds. 9 M1. 5-7 अविश्रामम्; Cs (gloss: मारिश्रान्तस्य श्रमनिवृत्तिस्थानं प्रपादि न विद्यते यत्र) 'श्रान्तम्

न हि त्वा प्रस्थितं कश्चित्पृष्ठतोऽनुगमिष्यति ।
 सुकृतं दुष्कृतं च त्वा यास्यन्तमनुयास्यति ॥ ३५
 विद्या कर्म च शौर्यं च ज्ञानं च बहुवित्तरम् ।
 अर्थार्थमनुसार्यन्ते सिद्धार्थस्तु विमुच्यन्ते ॥ ३६
 निबन्धनी रज्जुरेषा या ग्रामे वसतो रतिः ।
 छिन्नैर्नां सुकृतो यान्ति नैनां छिन्दन्ति दुष्कृतः ॥ ३७

रूपकूलां मनःस्रोतां स्पर्शद्वीपां रसावहाम् ।
 गन्धपङ्कां शब्दजलां स्पर्शमार्गदुरावहाम् ॥ ३८
 क्षमारित्रां सत्यमर्यां धर्मस्थैर्यवटाकराम् ।
 त्यागवाताध्वगां शीघ्रां बुद्धिनावा नदीं तरेत् ॥ ३९
 त्यज धर्ममधर्मं च उभे सत्यानृते त्यज ।
 उभे सत्यानृते त्यक्त्वा येन त्यजसि तं त्यज ॥ ४०

C. 12.12461
 B. 12.339 (29) 40
 K. 12.337. 40

(as in text). —^b) D₅ अपयेयम्; D₇ अप्रकंपम्;
 G₁ अबाधेयम् (for अपाथे). K₆. 7 V₁ D₈₁ D₄. 9 T
 G₁-8. 6 M₁. 5-1 C₈ (gloss: मार्गोपदेष्टृपुरुषहीनम्) अदे-
 शिकं; D₂₄ अदशितं (for अदेशिकम्). —^c) D₇
 जन- (for तमः). Ś₁ क***; K₂. 4 D₅. 7 कर्तारम्
 (for कान्तारम्). —^d) K₂. 6 गमिष्यति (for 'व्यसि).

35 K₈ om. (hapl.) 35^{ab}; V₁ reads the same
 on marg. K₁ reads 35^{ab} twice. —^a) K₄. 1 V₁ Bo.
 6-9 D₂₈. 24 D₂₁. 24 D₈ D₂-5. 1-9 M₇ त्वां (for त्वा).
 Bo प्रस्थितः (for 'तं'). T G₁-3. 6 किंचित् (for कश्चित्).
 —^b) K₄ न (for स्तु). K₇ गमिष्यसि (for 'व्यसि').
 D₅. 7 पृष्ठतो ह्यधिगच्छति. — K₇ D₈ om. (hapl.) 35^{cd}.
 —^c) K₁ स्वकृतं (for सु). K₄. 6 V₁ Bo. 6-9 D₂₈. 24
 D₂₁. 24 D₈₁ D₂-4. 8 G₂. 8 त्वां (for त्वा). —^d) Ś₁
 K₁. 2. 4 गच्छन्तम् (for यास्यन्तम्). K₁. 2. 4 V₁ B₈ T
 G₁-8. 6 M₁. 5-1 यास्यतः (for यास्यति).

36 ^a) K₆. 7 Bo. 7. 8 D₂₁. 24 D₂-4. 8. 9 T₂ शौचं
 (for शौर्यं). —^c) D₅. 7 आत्माथम्; C₈ (gloss:
 अर्थो ब्रह्मज्ञानं बुद्धिबुद्धिर्वा, तदर्थम् अर्थो) (as in text).
 B₃ धार्यते; D₅. 7 सार्यते; T₁ G₁. 2. 6 सार्यते; T₂
 संयते (for सार्यन्ते). K₆. 7 D₄. 9 सर्वार्थान्संपरित्यज्य.
 —^d) G₂. 8 विद्यर्थे (for सिद्धार्थम्). V₁ Bo. 6-9 D₂₈
 D₂₁. 24 D₂. 8. 8 च (for तु). D₄. 9 विमुच्यसे (for
 'च्यते). K₆ सिद्धार्थश्च निमुच्यते; D₅ सिद्ध्यर्थं तु विर-
 च्यते; D₇ सिद्ध्यर्थमनुच्यते.

37 = 12. 169. 24: 309. 70. —^a) Ś₁ K₂ निर्ध-
 धिनी; K₁ निर्विदिनी; K₄ V₁ D₂₁ D₂₈ T₁ G₈. 6
 धिनी; D₈₁ धना. —^b) K₆ वशतो; D₂₈ वसते
 (for 'तो). G₂ ग्रामे एषा सतो रतिः. —^c) K₁ पुनं;
 K₂. 4. 6 V₁ Bo. 6-9 D₂₈. 24 D₂₁. 24 D₈ D₂. 8. 5. 7. 8
 पुतां (for पुनां). G₂ छिन्द्येनां हि सुकृतो. —^d) G₈
 नैतां (for नैनां). K₁ नैनं छिंदति दुष्कृतं; G₂ याति
 तैराच्छिंदति. — After 37, Ś₁ K₁. 2. 4. 1 D₄. 9 ins.:

793* तुल्यजातिवयोरुपाह्वुतात्पश्यसि मृत्युना ।

न च नामास्ति निर्वेदो लोहं हि हृदयं तव ।

[(L. 1) K₁. 7 D₄. 9 हुतात् (for हुतात्). — (L. 2)
 K₇ मानास्ति (for नामास्ति). K₄. 7 लोहं (for लौहं).]

38 ^a) K₆. 7 V₁ Bo D₂₁ D₄. 9 -स्रोतां (for -स्रोतां).
 K₂ रूपस्थूलां मनःस्रोतां; D₂₈ रूपकूलमनस्रोतां. —^b)
 Ś₁ (inf. lin.) रजोद्वीपां; K₁. 7 स्पर्शद्वीपं (K₁ 'पा'.
 K₁ रसवहां; D₂. 8 रसावहं; M₇ 'पगां (for 'वहाम्).
 —^c) D₂₈ गंधपंका; D₂₄ 'धूप; D₅. 7 पक्वां (for
 'पङ्कां). D₄ स्पर्शजलं. —^d) D₅ om. मार्गं. Ś₁
 K₁. 2 -दुरारुहां; D₈ 'वहं.

39 D₅. 7 om. 39. —^a) K₆. 7 V₁ Bo. 6-8 D₂₈.
 24 D₂₁ D₈ D₂. 4. 9 M₁. 5. 6 C₈ (gloss: तरित्रं,
 सलिलनोदनसाधनम्) क्षमात (K₆ 'च रित्रां (B₇ 'द्रां)
 (hypermetric); G₂ क्षामारितत्र (sic) (for क्षमारित्रां).
 ❧ C₂: क्षमा एव अरित्राणि, नौचालनदण्डाः यस्याम् । ❧
 —^b) D₂ धनीस्थैर्यै; G₁ धर्मस्थैर्यै (for 'स्थैर्यै). K₂
 कटकरां; K₄ Bo. 6 (marg. as in text). 7. 8 (marg.). 9
 D₂₈ D₂₁ D₂. 8. 8 Ca. n. p (gloss: वटारका नौकषण-
 रज्जुः) वटारकां; K₆ वटारकां; D₂₈ वटारकां; D₂₁
 वटारकां; D₈ T₁ G₂. 8 C₈ पदांकरां; T₂ G₁. 6 वटांकरां
 (for -वटाकराम्). —^c) D₈ योग (for त्याग). K₂
 वाताध्वमां; K₇ श्वितां (sic); B₈ (marg.) G₂ वातो-
 द्धतां; D₄. 9 वातान्वितां (for 'ध्वगां). Ś₁ K₁ T₂ M₁
 शीघ्रां; G₂ lacuna (for शीघ्रां). —^d) V₁ damaged.
 K₂ बुद्धिनावं; K₄. 6. 7 Bo. 6-9 D₂₈. 24 D₂₁. 24 D₈
 D₂-4. 8. 9 T G₁-8. 6 नौतार्या तां; M₁. 5. 6 नावं कृत्वा;
 M₇ असंतार्या (for बुद्धिनावा). K₁ D₂₁ नदी. B₈
 (marg. as in text) तर (for तरेत्).

40 = 12. 318. 44. 40^{ab} is partly damaged
 in V₁. —^b) K₄. 6. 7 V₁ Bo. 6-9 D₂₁. 24 D₈ D₂-4.
 8. 9 T₁ M₁. 5. 6 तथा; G₂ महे (for उभे). V₁ त्यजेत्;
 T₁ G₈. 6 द्विजः; G₂ द्विजः (for त्यज). — D₂₈.
 24 D₂₁ om. (hapl.) 40^{cd}. —^c) Ś₁ K₁. 2. 4 बुद्धिं
 (for उभे). —^d) K₆. 7 V₁ Bo. 6. 7. 8 (orig.)
 D₂₈. 4. 7. 9 T G₁. 3. 6 तत्त्यजः; G₂ तत्त्वतः (for तं त्यज).
 ❧ C₂: तमुपायमपि सिद्धप्रयोजनत्वात्यज ॥ C₇: येन संसा-

C. 12. 12462
B. 12. 230(29).41
K. 12. 237. 41

त्यज धर्ममसंकल्पाद्धर्मं चाप्यहिंसया

उभे सत्यानृते बुद्ध्या बुद्धिं परमनिश्चयात् ॥ ४१

अस्थिस्थूणं स्नायुयुतं मांसशोणितलेपनम् ।

चर्मावनद्धं दुर्गन्धि पूर्णं सूत्रपुरीषयोः ॥ ४२

जराशोकसमाविष्टं रोगायतनमातुरम् ।

रजस्वलमनित्यं च भूतावासं समुत्सृज ॥ ४३

रेण त्यजसि परलोकं, तं संसारं त्यज । ॐ

41 * M1. 5-7 [अ]धर्मम्; Ca (gloss: धर्मफलं) धर्मम् (as in text). G2 च संकल्पाद्; M1. 7 असंकल्पात्. ॐ Ca: असंकल्पाद्, अकामनया । ॐ —^b) V1 Ds2 वा (for च). Ks Bo. 5. 7. 9 Ds2. 44 Dn1. 14 D2. 3. 3 [अ]लिप्सया (for [अ]हिंसया). M1. 5-7 धर्मं चा (Ms 'मैश्रा')प्यविहिंसया. —^d) ॐ Cs: परमनिश्चयाद्, परमात्मैवाहमिति निश्चयात् । ॐ

42 * K1. 5 अस्थिस्थूणं; Ds2 Dn1 अस्थिस्थूणं; Ds. 7 अस्थिस्थूणं (for 'स्थूणं'). K1 स्नायुयुतं (sic); K2 स्नायुयुतं; Ds. 7 स्नायुनद्धं; T G1-3. 6 'बंधं' (for 'युतं'). —^b) Ds. 7 क्षतज- (for 'शोणित-'). K1 'पेलनं' (for 'लेपनम्'). —^c) K1 चंद्रावनद्धं; K4 धर्मा; Ds2 वर्मा; Ds चर्मावनद्धं; Ds. 7 कर्मावनद्धं; M1 चर्मावनद्धं (for 'वनद्धं'). V1 Bo. 6-9 Ds2 Dn1. 14 Ds2 दुर्गन्धि; Ds. 7 दुर्गन्धं (for दुर्गन्धि). —^d) Ds पूर्णं (for पूर्णं).

43 * G2 जराशोकः; G3 'क्रोशः; M1. 5-7 'रोग- (for 'शोक-'). K1 'समाविष्टः; Ds2 'विष्टा (for 'विष्टं'). —^b) S1 K1. 3 अस्थिरं; G2 आरुतं (for आतुरम्). Bs Ds M1. 5-7 पंचानिलसमन्वितं. —^c) D4 अनित्यज्य (for 'त्यं च'). Ds रजस्व (Ds2 'श्र'लमिमं नित्यं. —^d) Bo पुत्रावासम् (for भूतावासं). Ks V1 Bo. 9 Ds2. 44 Dn1. 14 Ds D2. 3. 3 इमं त्यज; K1 D4. 5. 7. 9 परित्यजेत्; Bs-3 इमं त्यजेत्; T G1-3. 6 समुत्सृजेत् (for 'त्सृज'). M1. 5-7 भूतात्मा वा समुत्सृजेत्.

44 * M1. 6. 7 इदम् (for सर्वम्). —^b) T1 G2. 8. 6 जगच्चापि च यद्वा (G2 शुभम्)वेत्. —^d) * S1 K1 अस्माद्यत्; K2 अस्माभ्य (sic); Ks अहयन्; Ds Cs अत्यान्यत्; T1 G2. 6 महद्यत् (for महद्यत्). S1 K1. 2. 4 परमायुमत्; K1 D4. 9 T G1. 6 'णुवत्; B1 'त्रयत् (sic); Ds2. 44 'णु तत्; Ds Cs (gloss: परिच्छिन्नं) परिमाणवत्; D2. 3. 3 परमाश्रयात्; Ds. 7 'थंवत्; Gs 'श्रमः (for परमाणु यत्). G2 महद्विद्यात्पराश्रमः — After 44, T

इदं विश्वं जगत्सर्वमजगच्चापि यद्भवेत् ।

महाभूतात्मकं सर्वं महद्यत्परमाणु यत् ॥ ४४

इन्द्रियाणि च पञ्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ।

इत्येष सप्तदशको राशिरव्यक्तसंज्ञकः ॥ ४५

सर्वैरिहेन्द्रियाथैथ व्यक्ताव्यक्तैर्हि संहितः ।

पञ्चविंशक इत्येष व्यक्ताव्यक्तमयो गुणः ॥ ४६

G1-3. 6 Kumbh. ed. ins.:

794* महाभूतानि खं वायुरग्निरापस्तथा मही ।

षष्ठस्तु चेतना या तु आत्मा सप्तम उच्यते ।

अष्टमं तु मनो ज्ञेयं बुद्धिस्तु नवमी स्मृता ।

[(L. 1) G1 यं (for खं). — (L. 2) G2. 3 Kumbh. ed. षष्ठं (for षष्ठ). T2 धातुर् (for या तु).]

45 Ds. 7 om. 45. —^a) Bo T1 (before corr.) तु (for च). Ks द्वयं चैव; K1 D4. 9 दशैकं च (for च पञ्चैव). —^c) Ds1 एव (for एष). ॐ Cn: पञ्च-भूतानि (1-5), महद्बुद्धिः (6), इन्द्रियाणि पञ्च (7-11), चकारात् पञ्च प्राणाः (12-16), तमभादित्रयमेकम् (17), इति सप्तदशकः । ॐ —^d) Ds2 om. राशि. Bs D4 T2 'संज्ञिकः; T1 G1-3. 6 'संहितः (for 'संज्ञकः).

46 Ds. 7 read and M1. 5-7 repeat 46^a-47^b after 48. —^b) Ds2 om. व्यक्ता. K1 V1 D4. 5. 7. 9 G2 M1. 5-7 (last four both times) च (for हि). Ks Bs-9 Ds2 संहतः; Ds संज्ञितः; Ds. 7 संततः; G2 संगतः (for संहितः). T G1. 2. 6 व्यक्ताव्यक्तश्च संगतः. —^c) K4. 7 Bo (sup. lin. as in text). 7. 8 Ds2 Dn1. 14 D2-5. 7-9 Cn (gloss: इन्द्रियाथैरष्टभिः, शब्दादिभिः पञ्चभिः मन्तव्यं बोद्धव्यं अहंकारव्यं च तैः सहाष्टभिः एवं चतुर्विंशकः) चतुर्विंशकः; T1 Gs सर्वे विंशकः; T2 G1-3 सप्तविंशकः; Cs (gloss: पञ्चविंशेन चैतन्येन विशिष्टः, पञ्चविंशसमायुक्तः) पञ्च (as in text). —^d) K1 Ds T1 Gs. 6 व्यक्ताव्यक्तमयो (T1 'नो' (for 'मयो'). K4. 7 V1 Bo. 6 Dn1 Ds2 Ds. 7. 9 M1. 5. 6 (last three first time) गणः; D4 गणाः; T1 गुणाः (for गुणः).

47 For the sequence in Ds. 7 and the repetition in M1. 5-7, cf. v. l. 46. —^a) Ds2 श्रुतिः; Gs मात्रैः (for एतैः). S1 K1. 2. 4 समायुक्तम्; Ks समयुक्तः; Ds1 समायुक्ताः (for 'युक्तः). —^b) Ks अव- (for अभि-). S1 K1. 2. 4 अनित्यमभिधीयते. —^c) Dn1. 14 Ds D2. 3. 3 त्रिवर्गः; M1. 6. 7 'नै' (for 'नौ'). Ks Ds2. 44 Bs. 7 च; V1 Bo. 3. 9 Dn1. 14 Ds D2. 3. 3

एतैः सर्वैः समायुक्तः पुमानित्यभिधीयते ।
 त्रिवर्गोऽत्र सुखं दुःखं जीवितं मरणं तथा ॥ ४७
 य इदं वेद तत्त्वेन स वेद प्रभवाप्ययौ ।
 पाराशर्येह बोद्धव्यं ज्ञानानां यच्च किञ्चन ॥ ४८
 इन्द्रियैर्गृह्यते यद्यत्तत्तद्व्यक्तमिति स्थितिः ।
 अव्यक्तमिति विज्ञेयं लिङ्गग्राह्यमतीन्द्रियम् ॥ ४९
 इन्द्रियैर्नियतैर्देही धाराभिरिव तर्प्यते ।
 लोके विततमात्मानं लोकं चात्मनि पश्यति ॥ ५०

M1. ६. १ तु (for सत्र). M० त्रिवर्गेण सुखं दुःखं.

48 For the sequence in D०.१ and the repetition in M1. ५-१, cf. v. l. 46. — ^a) V1 इदं ये; D० D1 M1. ५-१ य इदं (for य इदं). — ^b) K1 प्रभवाप्ययौ; Bo. १. ९ Da०. २१ Dn1 D० D० प्रभ (Dn1 'ह') वाच्ययौ (for 'प्ययौ'). — ^c) K1. २. ४ D० पाराशर्येह; K० V1 Bo. ६-९ Da०. २१ Dn1. १४ D० D०. २. ९. १. ९ G० पाराशर्येण; M1. ५-१ पाराशर्येण (for 'शर्येह'). Da० बोधव्यं; D० बोधव्यं; G० बोधस्य. — ^d) B० जनानां; T G०. ३. ९ जानता; G० ज्ञानता (for ज्ञानानां). K1. २ यश्च.

49 ^a) T1 G० ग्राह्यते (for गृ). B० यत्तत्; Da० यद्वत् (for यद्यत्). — ^b) D०. १ व्यक्त (for व्यक्तम्). K० स्थितः (for स्थितिः). S1 K1. २ B० तद्व्यक्तमिति संस्थितिः (B० 'तं'); V1 तत्तद्व्यक्तमिदं स्थितं. — ^c) D० बोद्धव्यं (for विज्ञेयं). — ^d) K० B० लिङ्गं ग्राह्यम्; T1 लिङ्गाग्राह्यम्. Da० अतीन्द्रियौ. C० Cs: लिङ्गग्राह्यं, अनुमेयम् ।

50 ^a) M1. १ निहतैर्; C० (gloss: विषयेभ्यः प्रत्याहृत्य आत्मनि स्थापितैः) नियतैर् (as in text). K० इन्द्रियैर्नियतैर् देहो. — ^b) D० इह; T1 अच; G० अक्षि (for इह). K० D० D०. १ T G1. २. ६ M० तर्प्यते (for तर्प्यते). — T० G०. ३ repeat 50^{ad} after 52. — ^c) S1 K1. २ विदितम् (for विततम्). — ^d) K० V1 Bo. ६-९ Da०. २१ Dn1. १४ D० D०. २. ९ लोकांश्च (for लोकं). K० आत्मनि (for चा').

51 T1 G1. ६ om. 51-52. Da० om. (hapl.) 51^{ab}. — ^a) K० परावरदक्षा; G० पुरावरप्रजः; G० परावरवृत्ते; M1. ५-१ 'विदः' (for 'दक्षः'). C० Cs: परावरदक्षः, परादिरप्यगर्भः, अवरः निकृष्टः, यस्मिन्नलो परावरः, परमात्मा । C० — ^b) K० B० D० मूला (for 'वेला'). K०. १ V1 Bo. ६-९ Da० Dn1. १४ D०. २. ९ T० G०. ३ M1. ५-१ ज्ञानम् T०

परावरदक्षः शक्तिर्ज्ञानवेलां न पश्यति ।
 पश्यतः सर्वभूतानि सर्वावस्थासु सर्वदा ॥ ५१
 ब्रह्मभूतस्य संयोगो नाशुभेनोपपद्यते ।
 ज्ञानेन विविधान्केशानतितृप्तस्य मोहजान् ।
 लोके बुद्धिप्रकाशेन लोकमार्गो न रिष्यते ॥ ५२
 अनादिनिधनं जन्तुमात्मनि स्थितमव्ययम् ।
 अकर्तारममूर्तं च भगवानाह तीर्थवित् ॥ ५३
 यो जन्तुः स्वकृतैस्तैस्तैः कर्मभिर्नित्यदुःखितः ।

लूनम्; G० ज्ञाने सू)ला न पश्यति. — ^c) Da० पश्यते (for 'तः'). — ^d) G०. ३ सर्वावस्थानि सर्वदा.

52 T1 G1. ६ om. 52 (cf. v. l. 51). — ^a) Dn1. १४ D० D०. ३. ९ सर्व- (for ब्रह्म-). K० -भूतश्च (for 'स्य'). — ^b) Da०. २१ -लभ्यते (for -पद्यते). — ^c) D०. १ अनेन (for ज्ञानेन). S1 K1 विविधाः; D० D०. १ विविधा (for विविधान्). — ^d) V1 Bo D०. १ अनिवृत्तस्य; Bo. १. ९ Da०. २१ अनु; D० (marg.) अनिवृत्तस्य च (for अनिवृत्तस्य). K० देहजान्; G० मोक्ष' (for मोह'). S1 K1. २. १ D०. ९ अनिवृत्तस्य देहजान्. — ^e) S1 K1. २ लोक- (for लोके). B० प्रसादेन (for -प्रकाशेन). — ^f) B० Da०. २१ D० T० G० M1. ५-१ C० (gloss: ज्ञातव्यब्रह्ममार्गः) ज्ञेयमार्गो; G० ज्ञेयमास्तो (for लोकमार्गो). S1 K1 रिष्यति; K० B०. ९ रिष्यति; K० रिष्यति; Da० रिष्यते; D० विद्यते (for रिष्यते). K० ज्ञेयमार्गो तरिष्यति; K० D०. ९ लोकमार्गास्तरिष्यते (K० 'ति'); B० (marg.) 'मार्गमतिरिष्यते (hypermetric); D०. १ 'मार्गास्तरिष्यति; D० 'मार्गो तरिष्यते (sic). — After 52, T० G०. ३ repeat 50^{ad}.

53 ^a) K1 reads from अनादि up to इति (in 54^d) twice. Da० G1-९ जंतुर्. — ^b) D० स्थितिम् (for स्थितम्). — ^c) S1 K1 (both times) अमृदं तं; K०. २ अमृदं च; K० Da०. २१ D०. ९ अमूर्तिं च; Dn1 अमूर्तं च; G० सुहृत्तं च (for अमूर्तं च). C० C०: अकर्तारं, स्वातन्त्र्येण कर्तृत्वशक्तिरहितम् । C० — ^d) G० अपि (for आह). B० Da० तीर्थवत्; Cn (gloss: मोक्षोपायवित्) C० (gloss: सकलशास्त्रार्थवित्) C० (gloss: शास्त्रवित्) 'वित् (as in text).

54 For the repetition in K1, cf. v. l. 53. — ^a) K1 (both times). V1 Bo D० G० सुकृतैस्; G० दुष्कृतैस् (for स्वकृतैस्). G० एवं; G० तैस्तु (for तैस्तैः). — ^b) G० दुःखितैः (for 'तः'). — Da० om.

C. 12 12475
S. 12 330(291).54
K. 12 337. 55

C. 12.12476
B. 12.330[29].55
K. 12.337. 56

स दुःखप्रतिघातार्थं हन्ति जन्तूननेकधा ॥ ५४

ततः कर्म समादत्ते पुनरन्यन्नवं बहु ।

तप्यतेऽथ पुनस्तेन भुक्त्वापथ्यमिवातुरः ॥ ५५

अजसमेव मोहातो दुःखेषु सुखसंज्ञितः ।

बध्यते मथ्यते चैव कर्मभिर्मन्यवत्सदा ॥ ५६

ततो निवृत्तो बन्धात्स्वात्कर्मणामुदयादिह ।

परिभ्रमति संसारं चक्रवद्बुधेदनः ॥ ५७

स त्वं निवृत्तबन्धस्तु निवृत्तश्चापि कर्मतः ।

सर्ववित्सर्वजित्सिद्धो भव भावविवर्जितः ॥ ५८

संयमेन नवं बन्धं निवर्त्य तपसो बलात् ।

संप्राप्ता बहवः सिद्धिमप्यबाधां सुखोदयाम् ॥ ५९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि षोडशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१६

(hapl.) 54^a-55^d. — ^a) Ś1 K1.1 V1 D4.5.1.9 T G1.6 M5.6 स्त्रः; K1 (both times) M1.7 सु- (for स). K1 प्रतिघातार्थं (sic); D4.5.1.9 G2.2.6 कारार्थः; G1 द्वारार्थं (for घातार्थं). — ^d) D7 G1 अनेकधा.

55 Das om. 55 (cf. v. l. 54). — ^a) K6 B6.1.9 Das सर्वं (for कर्म). D4.1 T2 समाधत्ते. — ^c) K1 D4.1 तस्य ते (for तप्यते). D4.1 M1.1 न (for स्य). — ^d) B6 त्यक्त्वा (for भुक्त्वा). K1 आतुरा.

56 ^a) K7 D4.9 G2 M1.1 एवं (for एव). Ś1 K1.2.4 B6 मोहातो; K6 V1 B6.1.8 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2.3.8 मोहातो; G2 एवातो; M1.5-7 दुःखातो (for मोहातो). D5.1 अतः (D7 'ज')स्ममेवं मोहातो. — ^b) K7 दुःखे च; D4.9 दुःखेषु (for 'षु'). G8 सह (for सुख-). K7 D4.9 संज्ञिते (for 'तः'). — ^c) K2 बुध्यते; K4.6.1 V1 B6.6-9 Das Dn1. n4 Ds D2-5.1.9 M1.5.6 बध्यते; Das lacuna (for ब', as in Ś1 K1 M7). Das बध्यते; D6 नश्यते (for मथ्यते). T G1-2.6 मथ्य- (G8 'थ्यं')ते मथनेनैव. — ^d) K6 मयवित्; G2 धर्मवत्; C8 (gloss: अनिवृत्तबन्धनत्वाद्) मन्य- (as in text). D4.1 कर्मभिर्वत्सवत्सदा.

57 ^a) V1 स्वद्वन्द्वे (for बन्धात्स्वाद्). K4.6 B6.6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2.3.8 ततो निवृत्तः (K6 Das 'बन्धः' स्वां धोनि; D4.1 ततो निवृत्तं बन्धं (D7 'धः') सन्; T G1-3.6 M1.5-7 त (T1 G8.6 कु)तो निवृत्तबन्धत्वाद्. — ^b) G8.6 कर्मणा सुदयादिह. — ^c) K2 पवित्रमति- (for परिभ्रमति). The portion from संसारं up to सुदराद् (in 12. 318. 26^a) is lost in Ś1 on missing fol. K1.2.4.1 B6 Ds (before corr.). 4.9 संसारांश्च; T G1.3.6 M1.5 'रात्; M6.1 'राश्च (for 'इ'). — ^d) K1.4 बाहुः; G8 परि- (for बहु-). K1.2.4 om. from वेदनः up to भाववि (in 58^d). K7 D4.9 वेदनात्; Dn1

-वेदना; D6.1 वेदनं; T G1-3.6 वेदनात् (for 'नः').

58 Ś1 missing (cf. v. l. 57). K1.2.4 om. up to भाववि (cf. v. l. 57). — ^a) K7 D4.9 T G1-3.6 M1.5-7 स चेत्; D4.1 सर्वे (for स त्वं). K6 निवर्त्य; K7 निवृत्ति- (for 'त-'). B6 बन्धुस् (for 'बन्धस्'). — ^b) Dn1 कर्मणः; D4 'ताः. V1 निवृत्तापि हि कर्मतः. — ^c) Dn1 सर्वज्ञित् (for 'वित्'). K7 D4.9 सर्वदृक्; Das 'वित् (for 'ज्ञित्). B6 Das Dn1. n4 Ds2 D2.8.5.1.8 सिद्धौ (for सिद्धो). — ^d) K7 D4.9 भवेद्भाव-; D6.1 G8 भवेद्भव-; T G1.3.6 M1.5-7 भवेद्भाव- (for भव भाव-). M1.6.1 वि-संज्ञितः (M1 'तं') (for विव-जितः). Ds भवेद् द्विजसंज्ञितः.

59 Ś1 missing (cf. v. l. 57). — ^a) K6 संतमेन (for संयं). K1.2 संयमेन च (K1 'मे नव-') संबधान्; G2.8 संयमे (G2 सस्वमे) नवमं साध्वं. ☞ Cn: संयमेन, भारणाध्यानसमाध्यात्मकेन । नवं, दृष्टिमात्रेण उत्पन्नम् । ☞ — ^b) K1 निवृत्त्या¹; K2 B6.1 Das. a4 निवृत्त्या; B6 निवृत्ता; D4.9 निवर्त्य; D5.1 निवृत्य (for निवर्त्य). G2.8 तमसो (for तपसो). B6.7.9 बलं (for बलात्). — ^c) G1 M6 संप्राप्तो (for 'स्त'). M1.5-7 बहुलां (M1.1 'ला') (for बहवः). — ^d) K1.2.1 D4.9 G1 अज्या-बाधां; M1.5.6 अवि¹; M7 अपि बाधां (for अप्यबाधां). K1 Ds G1 सुखोदयं.

Colophon. Ś1 D6 missing; K8.5 B1-5 Dal. a2 Dn2. n2 D1 G4.5 M2-4 absent. — Sub-parvan: K1.2.4.6.1 V1 B6.6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2-5.1.9 T G1-3.6 M1.5-7 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K1.2.4 शुक्रानुपतनं; K7 D4.5.1.9 नारदप्रश्नः; B1.9 Dn1 शुक्रा-मिपतनं; Das. a4 शुक्रातिपतनं; M6.6 शुक्रानुभासनं. — Adhy. no. (figures, words or both): B7 Dn4 Ds2 153; B3 257; Dn1 G8 155; Dn1 D8 M1

३१७

नारद उवाच ।

अशोकं शोकनाशार्थं शास्त्रं शान्तिकरं शिवम् ।
निशम्य लभते बुद्धिं तां लब्ध्वा सुखमेधते ॥ १
शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च ।
दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥ २
तस्मान्निष्ठनाशार्थमितिहासं निबोध मे ।
तिष्ठते चेद्वशे बुद्धिर्लभते शोकनाशनम् ॥ ३
अनिष्टसंप्रयोगाच्च विप्रयोगात्प्रियस्य च ।

मनुष्या मानसैर्दुःखैर्युज्यन्ते *अल्पबुद्धयः ॥ ४
द्रव्येषु समतीतेषु ये गुणास्तान् चिन्तयेत् ।
ताननाद्रियमाणस्य स्नेहबन्धः प्रमुच्यते ॥ ५
दोषदर्शी भवेत्तत्र यत्र रागः प्रवर्तते ।
अनिष्टवृद्धितं पश्येत्तथा क्षिप्रं विरज्यते ॥ ६
नार्थो न धर्मो न यशो योऽतीतमनुशोचति ।
अप्यभावेन युज्येत तच्चास्य न निवर्तते ॥ ७
गुणैर्भूतानि युज्यन्ते विद्युज्यन्ते तथैव च ।

C. 12. 12489
B. 12. 33. [30]. 1
K. 12. 339. 8

a. 7 150; T₁ G₈ 152; T₂ 165; G₁ 151; G₂ 169;
M₈ 186. — *Śloka no.*: D₄ 70; D₁ n₁ 60; D₈
58.

317

 This adhy. is missing in S₁ D₈ (cf. v. l. 12. 316. 57; 283. 15).

1 *) ❀ C₈: अशोकं, शोकनिवर्तकज्ञानजनकम् । ❀
— ^b) B₈ (marg. as in text) शांतं (for शास्त्रं). D₁ n₁
शांतिपरं; G₂ शोककरं (for शान्तिकरं). V₁ B₈ (marg.
as in text) परं (for शिवम्). — ^c) D₈. 7 संसृज्य; G₂
निप्यंद (sic); G₈ अन्विष्य (for निशम्य). — ^d) K₁.
2. 4 V₁ लब्ध्वा तां (by transp.). B₈ (marg.) अश्नुते;
D₄ एधते (for एधते).

2 = 3. 2. 15: 11. 2. 13: (var.) 12. 26. 20;
168. 31: B. 18. 5. 61; Hitopadeśa 1. 2. — ^b)
B₈ (marg.) G₂ हर्षस्थान (for भय). — ^d) D₄
पंडिता: (for तम्).

3 *) K₁ अनिष्टं. — ^b) K₁ निबोधसे (for 'ध मे).
— G₂ om. 3rd. — ^c) K₁ D₄. 5. 7. 9 येन ते वर्धं (K₁
ते वर्तं; D₈. 7 वै वर्धं) ते बुद्धिर्. — ^d) K₁ D₄. 9 लभसे
(for 'ते).

4 = (var.) 3. 206. 16. — ^a) G₂ अनिष्टस्य प्रयो-
गाच्च. — ^b) G₈ बुधस्य (for प्रियस्य). — ^c) K₁. 2
मानुषा (for मनुष्या). K₁ B₈ D₈ T₁ G₈ मानुषैर् (for
मानसैर्). — ^d) B₈ G₂ युजते; B₈ युजते (for युज्यन्ते).
To avoid hiatus, K₁. 2. 4. 6 B₈-8 D₄ T G₁ M₁. 5-7
खेत्तुबुद्धयः; K₁ V₁ B₈ D₄ D₁ n₁ D₈ D₂-5. 8. 9 G₈

स्वल्पबुद्धयः; B₈ तेलप^०; D₁ नात्र संशयः; G₂. 8 ह्यल्प-
बुद्धयः (for *अल्पबुद्धयः).

5 *) K₈. 7 D₄. 9 प्राप्येषु; M₁ दिव्येषु (for द्रव्येषु).
D₄ lacuna; G₂ धर्मनीतेषु (for समती^०). — ^b) K₁
न चिन्तयन्; D₈. 7 T₁ G₈ M₁ विचिन्तयेत् (D₈. 7 'यन्'
(for न चिन्तयेत्). — ^c) K₁. 2. 4. 7 ताननाद्रियमाणश्च
(K₁ 'नस्य'); K₈ V₁ B₈. 5-9 D₄ D₁ n₁ D₈ D₂. 8. 8
G₁ न ताननाद्रियमाण (D₁ D₈ 'न' स्य); D₄ ततो ताद्रिय-
माणस्य (sic); D₈. 7 जनानां प्रियमाणस्य. — ^d) K₁
D₄. 5. 7. 9 प्रणश्यति (for प्रमुच्यते). K₁. 2. 4 स्नेहबंधा-
द्विमुच्यते.

6 D₄ om. (hapl.) 6th. — ^a) B₁ तस्य (for
तत्र). — ^b) G₂ नागः (for रागः). — ^c) K₁. 4
अनिष्टबुद्धिं तां; K₂ 'बुद्धितां; V₁ B₈. 7. 9 D₄ D₁.
n₁ D₈ D₂ D₂. 8. 8 T₁ G₈ M₁. 5-7 'वर्धितं; B₈ (orig.)
'बुद्धिं तं; B₈ (marg.) 'वृद्धितं; D₈ 'बुद्धिं तं; D₁
'बुद्धितः; T₂ 'वस्थितः; G₁ 'विद्धि तत्; G₂ 'वसितत्;
G₈ 'मर्षितं; C₈ 'मन्वितं (for 'वद्धितं). — ^d) D₈
तदा (for तथा). K₁. 2. 4 विराज्य (K₂ 'ज) ते (for
विरज्यते).

7 G₂ om. (hapl.) 7-8. K₂ om. (hapl.) 7th-9th.
— ^a) K₁ अस्याभावेन; K₈ अप्या^०; D₁ n₁ अर्थ^०; T₁
नाभ्य^०; G₈ नाप्य^० (for अप्य^०). — ^d) D₈. 7 तत्त्वस्य;
T₁ सच्चास्य; G₈ सद्वास्य (for तच्चास्य).

8 = 3. 206. 17. K₂ G₂ om. 8 (cf. v. l. 7).
— ^a) D₈ om. (hapl.) नि युज्यन्ते. — ^b) K₁ विद्यु-
ज्यते; D₈ संयु^०; D₈. 7 ते यु^० (for विद्यु^०). — ^c)
M₈ सर्वेषां (for सर्वाणि).

C. 12. 12469
B. 12. 331[30].8
K. 12. 328. 8

सर्वाणि नैतदेकस्य शोकस्थानं हि विद्यते ॥ ८

मृतं वा यदि वा नष्टं योऽस्तीतमनुशोचति ।

दुःखेन लभते दुःखं द्वावनर्थौ प्रपद्यते ॥ ९

नाशु कुर्वन्ति ये बुद्ध्या दृष्ट्वा लोकेषु संततिम् ।

सम्यक्प्रपश्यतः सर्वे नाशुकर्मोपपद्यते ॥ १०

दुःखोपघाते शरीरे मानसे वाप्युपस्थिते ।

यस्मिन्न शक्यते कर्तुं यत्नस्तन्नानुचिन्तयेत् ॥ ११

भैषज्यमेतदुःखस्य यदेतन्नानुचिन्तयेत् ।

चिन्त्यमानं हि न व्येति भूयश्चापि प्रवर्धते ॥ १२

9 = 11. 26. 4 : cf. 12. 16. 10. K₂ om. 9^{ab} (cf. v. 1. 7). Dr om. (hapl.) 9-10. — ^a) D₄ मृते (for मृतं). — ^d) T₂ प्रसज्यते (for प्रपद्यते). ☞ Cn : द्वावनर्थौ, इष्टक्यादिदेहविनाशः स्वशरीरतापश्च । ☞

10 Dr om. 10 (cf. v. 1. 9). D₈₁ D₈ om. (hapl.) 10. — ^a) K₁. 2. 4 नाशु; D₈₂ D₈ नाशु (for नाशु). K₁. 2. 4 संतु (K₁ 'ब' द्वा; K₆ T₂ G₂ ये बुद्ध्या; B₆ (marg. as in text). 9 ये बुद्ध्या (for ये बुद्ध्या). — ^b) K₁ दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा). K₁ संतति (sic); K₆ D₂ संगति; K₁ D₄. 9 संगतं; G₂. 3 सत्तमं (G₈ 'म'); C₈ (gloss: सुखदुःखप्रवाहम्) संततिम् (as in text). — ^c) K₁ प्रपद्य तत्; K₂ प्रपद्यत; K₄ D₄. 9 G₂. 3 प्रपश्य तत्; D₅ च पश्यतः (for प्रपश्यतः). V₁ शर्ति; B₆ सर्वान् (for सर्वं). — ^d) K₁. 2 नाशुकर्म; D₈₁. n₄ D₈₁ D₄. 5 नाशु; M₅ नाश (for नाशु). D₈₄ [उ]पचक्षते (for 'पद्यते').

11 11-18 = (var.) 12. 540*, lines 1-16. — ^a) K₆ संवाते (for शरीरे). — ^b) B₁ मानुषे (for मानसे). K₄ V₁ B₆. 6-9 D₈₂. a₁ D₈₁. n₄ D₂. 4. 3. 9 T G₁-2. 6 च (for वा). D₈₄ [अ]प्युपस्थिते; G₂ [अ]पि वा स्थिते (for [अ]प्युपस्थिते). — ^c) T₂ G₁-8 मृतं (for कर्तुं). — ^d) K₁ D₄. 9 T₁ यत्नसु; T₂ यत्नसु; G₁. 2 corrupt; G₈ तज्जसु; G₈ तत्तसु; M₅ यत्नात् (for यत्नसु). D₅ अनुविदयेत् (for 'चिन्तयेत्').

12 = 11. 2. 17^{ed}. K₂. 1 D₄. 7. 9 G₂. 8 om. (hapl.) 12^{ab}. — ^a) D₅. 1 च; G₂ तु; G₈ न (for हि). K₁ D₄. 9 नात्येति; B₆ नप्येत (sic); D₈ नापैति; D₁ नोपैति; G₈ नाद्येति; M₁. 5-1 न न्यैति (for न व्येति). — ^d) K₂. 4 [अ]भि (for [अ]पि). K₆ G₂. 6 विवर्धते; D₅. 1 T₂ G₁ प्रवर्धते; G₂ प्रपद्यते

प्रज्ञया मानसं दुःखं हन्याच्छारीरमौषधैः ।

एतद्विज्ञानसामर्थ्यं न बालैः समतामियात् ॥ १३

अनित्यं यौवनं रूपं जीवितं द्रव्यसंचयः ।

आरोग्यं प्रियसंवासो गृध्येत्तत्र न पण्डितः ॥ १४

न जानपदिकं दुःखमेकः शोचितुमर्हति ।

अशोचन्प्रतिकुर्वीत यदि पश्येदुपक्रमम् ॥ १५

सुखाद्बहुतरं दुःखं जीविते नात्र संशयः ।

स्निग्धत्वं चेन्द्रियार्थेषु मोहान्मरणमप्रियम् ॥ १६

परित्यजति यो दुःखं सुखं वाप्युभयं नरः ।

(for प्रवर्धते).

13 = (var.) 3. 206. 15 : 11. 2. 21. — ^a) K₆ प्रज्ञया; D₈₄ D₈₂ (before corr.) प्रज्ञाय (for प्रज्ञया). — ^b) D₄ G₁ ओषधैः. — ^c) K₂ T₂ G₁ विज्ञाय (for विज्ञानं). T₂ G₁ सामर्थ्यान्; M₁ सामान्यं (for सामर्थ्यं). M₇ एतद्विज्ञानसामान्यं. — ^d) K₂ बालैः; V₁ बालं (for बालैः). D₈ ह्यन् (for ह्यात्).

14 = (var.) 3. 2. 45 : 11. 2. 15. — ^a) K₁. 2. 4 1 V₁ D₄. 9 T₂ transp. यौवनं and जीवितं. K₁. 2. 4. 6 D₁ T₂ G₁. 8 M₁. 5-1 द्रव्यसंचयाः; D₈₄ T₁ 'संचयं. — ^c) T G₁. 2. 6 -संसर्गो; M₇ -संवादो (for -संवासो). — ^d) K₂ M₁. 5-1 तेषु; D₅ T G₁. 6 एषु (for तत्र). K₁ om. from पण्डितः up to संशयः (in 16^b). Dr G₂ न मध्येषु न पण्डितः (G₂ 'ता'); G₈ न गृध्येदेषु पण्डितः. — After 14, K₁ reads 12. 318. 3-20.

15 15^{ab} = 11. 2. 16^{ab}. K₁ om. 15 (cf. v. 1. 14). — ^a) G₈ M₁. 5-1 शोकम् (for दुःखम्). T₁ नाज्ञानं दीपकं दुःखम्. ☞ C₈ : जानपदिकं, सर्वसाधारणं संसारः दुःखम् । ☞ — 15^{ed} = (var.) 11. 2. 17^{ab}.

16 K₁ om. 16^{ab} (cf. v. 1. 14). — ^a) D₈₂ दुःखाद् (for सुखाद्). K₂. 4 प्रियतरं; D₅. 1 ज्ञनं (for बहु). — ^b) D₄. 5. 1 जीव (D₄ 'वि')तो (for जीविते). V₁ damaged; D₈₂ D₈ T₁ G₆ संचयः (for संशयः). — After 16^{ab}, K₂. 4 read 12. 318. 2^a-20^d. — ^c) K₂. 4 स्निग्धत्वाद्; D₈ T G₁-3. 6 'त्वाच्च (for 'त्वं च). D₈₄ स्निग्धत्वं चन्द्रिकार्थेषु (sic); D₅ स्निग्धेष्वर्थेषु; D₁ स्निग्धेष्वर्थेन्द्रियार्थेषु; M₁. 6. 1 स्निग्धः पंचेन्द्रि. — ^d) T G₁-3. 6 M₁. 5-1 संमोहान्मरणं प्रियं (G₈ वरं). ☞ C₈ : मोहान्मरणमप्रियम्, पुनर्जातिशक्तेन तत्साधनार्थं यत्नं कुर्वन्तीति भावः । ☞

अभ्येति ब्रह्म सोऽप्यन्तं न तं शोचन्ति पण्डिताः ॥ १७
 दुःखमर्था हि त्यज्यन्ते पालने न च ते सुखाः ।
 दुःखेन चाधिगम्यन्ते नाशमेषां न चिन्तयेत् ॥ १८
 अन्यामन्यां धनावस्थां प्राप्य वैशेषिकीं नराः ।
 अदृष्टा यान्ति विध्वंसं संतोषं यान्ति पण्डिताः ॥ १९
 सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।
 संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितम् ॥ २०
 अन्तो नास्ति पिपासायास्तुष्टिस्तु परमं सुखम् ।

तस्मात्संतोषमेवेह धनं पश्यन्ति पण्डिताः ॥ २१
 निमेषमात्रमपि हि वयो गच्छन्न तिष्ठति ।
 स्वशरीरेष्वनित्येषु नित्यं किमनुचिन्तयेत् ॥ २२
 भूतेष्वभावं संचिन्त्य ये बुद्ध्या तमसः परम् ।
 न शोचन्ति गताध्वानः पश्यन्तः परमां गतिम् ॥ २३
 संचिन्वानकमेवैनं कामानामविदृप्तकम् ।
 व्याघ्रः पशुमिवासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥ २४
 अथाप्युपायं संपश्येद्दुःखस्य परिमोक्षणे ।

C. 12. 12506
B. 12. 331[30]. 25
K. 12. 338. 25

17 17^{ab} = (var.) 3. 206. 19^{ab}. — ^b) K₆ शुभं
 (for सुखं). K_{1,2} Bo अपि; K_{5,7} B_{5,7} D₄₄ D_{2,4,9}
 चापि (for वापि). D₅ [अ]भयं (for [उ]भयं). D₅
 नर. — ^c) K₁ भवत्येति (hypermetrio); K₂ D₄
 M_{1,5-7} अत्येति; D₅ अभ्येत्य (for अभ्येति). — ^d)
 K₁ नरं; T G_{1,2} न तत्; G_{8,9} एतत् (for न तं).
 D_{n1} T₁ G_{1,5} शोचति; G₈ चोचति (for शोचन्ति).
 D_{n1} T₁ G_{2,5} पंडितः; G₈ [अ]पंडितः (for पण्डिताः).
 D_{2,5,44} तं शोचति न पंडिताः.

18 = (var.) 3. 2. 43. — ^a) K₁ D_{4,9} M_{1,5}
 युज्यते; T₁ त्यजते; G₁ त्यजते (for त्यज्यन्ते). K₆
 V₁ B_{5,6-9} D_{2,5,44} D_{n1,4} D₅ D_{2,3,8} त्यजं (D_{2,5} D₃
 त्यजं; D_{2,5} भजं) ते दुःखमर्था (B₅ 'मात्मा' हि; D_{5,7}
 अन्यते सुखमर्था हि; T₂ दुःखमर्थाभित्यजते; G₁ 'थाभि-
 षज्यते; G₈ दुःखेनार्थाभित्युज्यते. — ^b) K_{1,2} च न
 (by transp.). G₈ तत् (for ते). T G_{1-3,5} सुखं
 (for सुखाः). — ^c) D_{2,5} [अ]भिगम्यते (for [अ]धि').
 K₁ श्रुतैव नाधिगच्छते; K₂ श्रुतैव नाधि*मंते. — ^d)
 G₂ आशाम् (for नाशम्). K₆ एवानु; D_{5,7} तेषां न
 (for एषां न). D_{2,5} निश्चितयेत् (for न चिन्त').

19 = (var.) 11. 2. 20. — ^a) G₂ अन्यमन्यावना-
 वस्थां. — ^b) V₁ D_{2,5} वैशेषिकीं; C₈ (gloss: विशेषतो
 धनवत्तारूपाम् 'षिकीं (as in text). K₆ T₁ नरः (for
 नराः). — ^c) G₂ संसिद्धि (for विध्वंसं). K_{5,7} D₄.
 5. 7. 9 अतुष्टि (D_{5,7} 'ता' यात्यधिद्वांसः.

20 = 11. 2. 3; 12. 27. 29; B. 14. 44. 19; Rām.
 2. 105. 16; 7. 52. 11; Gobhila Smṛti 3. 43;
 Kathāsaritsāgara 51. 26^{cd}-27^{ab}; Divyāvadāna
 (Cowell) p. 27. — ^a) D_{2,5} सर्वे क्षता यांति निचयाः
 (sic); T G_{1-8,9} क्षयांता निचयाः सर्वे (T₁ सर्वा).
 — ^b) D_{4,9} समुच्छ्रियाः. — ^c) K₂ विप्रयोगार्ता (for
 'गान्ता'). — ^d) D₂ मरणं तं (for 'गान्तं'). V₁ T₁

G_{1,2,6} M_{1,5,6} च (for हि).

21 = (var.) 3. 2. 44. — ^a) G_{1,2} अतो (sic)
 (for अन्तो). M_{1,5-7} विवितायाः (for पिपासायास्).
 — ^b) K₆ B₇ D_{2,5,44} तुष्टिश्च; V₁ तृष्टिश्च; M_{1,5-7}
 संतोषः (for तुष्टिस्तु). — ^c) D_{2,5} नामात् (for तस्मात्).
 — ^d) T₂ G₁₋₃ सुखं (for धनं). K_{1,2,4} शंसति; T₁
 G_{8,9} पश्यति (for पश्यन्ति). T₁ G_{1,8,9} M₁ पंडितः.

22 ^a) K₁ निमेषमात्राम्; D_{2,5} 'माषम् (for 'मात्रम्).
 G₈ चापीह (for अपि हि). — ^b) K_{1,2,4} योधि; D₅
 यौगं; D₇ G₈ योगं (for वयो). D_{5,7} तिष्ठेन्न; G₈
 पृच्छति न (hypermetrio) (for गच्छन्न). G₂ प्रयोगं
 न तु तिष्ठति. — ^c) K_{1,2} D_{2,5} स (D_{2,5} अ)शरीरेपु;
 K₆ स्वशरीरेपि (for 'रेपु). V₁ नित्येषु (for [अ]नित्येषु).
 K₁ शरीरेष्वपि नित्येषु. — ^d) G₂ नित्यत्वम् (for
 नित्यं किम्).

23 = (var.) 3. 206. 25. — ^a) V₁ B_{5,6,9} D_{n1}.
 n₄ D₅ D_{2,3,5,7} मावं (for [अ]मावं). — ^b) K_{1,2,4}
 B₅ D_{n1} बुद्ध्या; K₆ B_{5,7,9} D_{2,5} D₄ बुधा; D_{5,7}
 बुद्धास्; M_{1,5,9} बुद्धा (for बुद्धा). K₆ V₁ B_{5,6-9}
 D_{2,5,44} D_{n1,4} D_{2,3,8} मनसः; G₂ तपसः (for
 तमसः). G₈ पुरं (for परम्). — G₈ om. 23^{cd}. — ^c)
 D_{2,5} D₉ गताधानः; T₁ G₈ महात्मानः (for गताध्वानः).
 — ^d) K_{1,2} D_{2,5} D_{5,7} T G_{1,2,6} पश्यति; D₄ lacuna
 (for पश्यन्तः). G₂ च परां (for परमां). D_{2,5} गतिः
 (for गतिम्).

24 = (var.) 12. 169. 18; 309. 19. — ^a) K_{1,2}
 संचिन्वजेकम्; D_{2,5} 'त्वानगम्; D₄ संविपानकम्; D_{5,7}
 संचित'; G₂ संचित्यानेकम् (for 'नवानकम्). D_{2,5,44}
 [ह]द् (for [ए]नं). — ^c) T G_{1,8,9} [अ]रण्ये; G₂ [अ]-
 रथ्ये (for [आ]साद्य).

25 ^a) K₁ D_{n1,4} D₅ D_{2,3,8} तथा; V₁ D_{5,7}

C. 12. 12506
S. 12. 331[30].25
K. 12. 338. 25

अशोचन्नारमेतैव युक्तश्चाव्यसनी भवेत् ॥ २५
शब्दे स्पर्शे च रूपे च गन्धेषु च रसेषु च ।
नोपभोगात्परं किंचिद्वनिनो वाधनस्य वा ॥ २६
प्राक्संप्रयोगाद्भूतानां नास्ति दुःखमनामयम् ।
विप्रयोगात् सर्वस्य न शोचेत्प्रकृतिस्थितः ॥ २७
धृत्या शिशोदरं रक्षेत्पाणिपादं च चक्षुषा ।

चक्षुःश्रोत्रे च मनसा मनो वाचं च विद्यया ॥ २८
प्रणयं प्रतिसंहृत्य संस्तुतेष्वितरेषु च ।
विचरेदसमुन्नद्धः स सुखी स च पण्डितः ॥ २९
अध्यात्मरतिरासीनो निरपेक्षो निरामिषः ।
आत्मनैव सहायेन यश्चरेत्स सुखी भवेद्वा ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१७ ॥

अत्र; G₂. 8 यया (for अय). D₅ G₂ हि (for [अ]पि).
G₈ [उ]पायः (for [उ]पायं). D₅. 1 संपश्ये. —^b)
D₅. 1 [S]द्य दुःखः (for दुःखस्य). K₈ B₀. 6-9 Das.
a₁ Dn₁. n₄ D₈ D₂. 8. 8 परिमोक्षणं. K₁. 2 दुःखस्यास्य
विमोक्षणे. —^c) K₄. 8 V₁ B₀. 6-9 Das. a₄ Dn₁. n₄
D₂. 3. 5. 7. 8 G₈ आरमेच्च; G₂ आहवे न (for आरमेत).
—^d) K₄. 1 V₁ B₀. 1. 8 Das. a₄ Dn₁. n₄ D₈ D₂. 3. 5.
1. 8 T₁ G₈ मुक्तश्च (for युक्तश्च). K₃ न्यसनी; K₄
[अ]व्यसनी; D₄ सनं (for सनी). G₂ युक्ताश्चाप्य-
सती भवेत् (sic).

26 ^a) Das. a₄ M₁. 7 शब्दः (for शब्दे). K₁. 2. 4
रसे रूपे (K₁ 'पं') (for च रूपे च). —^b) K₁. 2. 4
गंधे च परमे तथा; D₅. 1 रसे गंधे तथैव च. —^d) K₇
D₄ Dn₁ D₈ D₄. 9 T₁ G₈ च; D₅. 1 वै (for वा).

27 ^a) K₁. 2. 6 V₁ B₀. 6-9 D₅. 1 M₁. 5-7 वाक्संप्रयो-
गाद्; D₄ वाक्यं प्रं; D₈ C₈ (gloss: शब्दादिविषये-
न्द्रियसंबन्धात्) तत्संप्रं (for प्राक्संप्रं). —^b) K₈ B₀.
6-9 Das. a₄ Dn₁. n₄ D₈ D₂. 3. 8 परायणं; K₇ D₄. 9
अनोतुगं; D₅. 1 सतां (D₈ 'तो') मतं (for अनामयम्).
—^c) V₁ M₁. 5-7 विप्रयोगे; D₈ 'नं' (for 'गात्').
K₁. 2. 4. 6 च (for तु). —K₁. 2. 4 om. 27^d-28^c.
—^d) B₈ प्रकृते स्थितः; D₈ प्रकृतिस्थितिः; C₈ (gloss:
स्वरूपे ब्रह्मणि स्थितः) प्रकृतिस्थितः (as in text).

28 K₁. 2. 4 om. 28^a (cf. v. l. 27). —^a) G₁
धृत्यो (sic). D₄ रक्ष्ये. —^b) G₁ पादपाणिं (for पाणि-
पादं). D₄ तु; D₅. 1. 9 तु (for च). —^c) D₈ G₁
चक्षुःश्रोत्रे (G₁ 'त्रं'); T G₂. 3. 6 चक्षुः श्रोत्रं. K₇ D₄. 9 तु

(for च). —^d) Dn₁ विपद्यया; D₈ च कर्मणा (for
च विद्यया). K₁. 2. 4 न वाचा न च विद्यया.

29 ^a) D₈ प्रणयं (by metathesis); D₇ प्रयाणं
(for प्रणयं). K₁. 2. 4 परिसंहृत्य; B₈ प्रतिसंहृत्य; D₈ T
G₁-3. 6 'गुह्य'; D₅. 1 'क्षिष्टः' (for 'ह्यस्य'). —^b) K₇
D₄. 9 संश्रितेषु; D₅. 1 संतुष्टेषु; G₂ प्रस्तुतेषु (for संस्तु).
—^c) K₅. 1 B₈ D₄. 5. 7. 9 विचरेषो (B₈ 'त') समुन्नद्धः;
G₂ 'त समं धन्याः'. —^d) G₈ कृती (for सुखी). K₂
पंडिताः.

30 ^a) K₁. 2. 4 B₇ M₁. 5-7 अध्यात्मगतिरासी (K₁. 2. 4
'मासी'; B₇ 'रीडी')नो. ❧ C₈: आसीनः, ब्रह्मसमी-
पस्यः, ब्रह्मभूत इत्यर्थः. ❧ —^b) K₇ D₈ निरापेक्षो (for
निरं). B₈. 7 Dn₁ D₈ (marg. as in text). 5. 7 G₈
निराशिषः; G₁ 'मिषं' (for 'मिषः').

Colophon. Ś₁ D₈ missing: K₈. 5 B₁-5 Da₁. a₂
Dn₂. n₃ D₁ G₄. 5 M₂-4 absent. — Sub-parvan:
K₁. 2. 4. 6. 7 B₀. 6-9 Da₃. a₄ Dn₁. n₄ D₈ D₂. 4. 5. 7-9 T
G₁-3 M₁. 5-7 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K₁. 2. 4 V₁
B₀. 6-9 Das. a₄ Dn₁ D₈ D₂. 3. 8 शुकाभिः (K₁ 'तु').
पतनं; K₇ D₄. 5. 9 शुकातिपतनं; Dn₄ शुकाभिगमनं;
D₈ शुकाभिपतनं; M₈ अनिष्टनाशप्रतिपादनं. — Adhy. no. (figures,
words or both): K₈ 56; V₁ 331; B₈ 148; B₇
Dn₄ D₈ G₈ 154; B₈ 158; Dn₁ 156; D₈ D₈
M₁. 7 151; T₁ G₈ 153; T₁ 166; G₁ 152; G₈
170; M₈ 187; M₈ 150. — Śloka no.: D₄
Dn₁ 30; Dn₄ 31; D₈ 29.

३१८

नारद उवाच ।

सुखदुःखविपर्यासो यदा समुपपद्यते ।

नैनं प्रज्ञा सुनीतं वा त्रायते नापि पौरुषम् ॥ १

स्वभावाद्यत्नमातिष्ठेद्यत्नवान्नावसीदति ।

जरामरणरोगेभ्यः प्रियमात्मानमुद्धरेत् ॥ २

रुजन्ति हि शरीराणि रोगाः शरीरमानसाः ।

सायका इव तीक्ष्णाग्राः प्रयुक्ता दृढधन्विभिः ॥ ३

व्याधितस्य विवित्साभिस्त्रस्यतो जीवितैषिणः ।

अवशस्य विनाशाय शरीरमपकृष्यते ॥ ४

स्रवन्ति न निवर्तन्ते स्रोतांसि सरितामिव ।

आयुरादाय मर्त्यानां राज्यहानि पुनः पुनः ॥ ५

व्यत्ययो ह्ययमत्यन्तं पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ।

C. 12. 12517
B. 12. 332(1). 6
K. 12. 339. 6

318

This adhy. is missing in Ds (cf. v. l. 12. 283. 15).

1 = (var.) 3. 200. 7. Ś1 is missing up to सुखदुःख in (26^a) (cf. v. l. 12. 316. 57). The portion (with the ref.) from सुखदुःख up to भविष्यति (in B. 12. 343[2]. 56) is lost in V1 on missing folios. —^a) Da4 सुखदुःखे; T2 G1 सुखं दुःखं (for सुखदुःखं). M1.1 सुखदुःखसुपर्यासो. ☞ Cn: विपर्यासः, सुखे दुःखधीः, दुःखे सुखधीः ॥ Cs: सुखे, मोक्षे दुःखत्व-भ्रान्तिः, दुःखे, संसारे सुखत्वभ्रान्तिः । ☞ —^b) K1 समुपपद्यते; K7 Ds स उपप; Dn1 D2 समनुप; Dn4 समुपजायते; D4 समुपपद्यते (sic) (for समुपपद्यते). —^c) K7 B8 नैवं; D4. 2. 1. 9 नैव (for नैनं). K1 प्राज्ञा; Cs (gloss: बहुग्रन्थग्रहणसामर्थ्यम्) प्रज्ञा (as in text). K1.2 सुनियतं; Dn4 corrupt (for सुनीतं वा). —^d) Ds. 1 त्रयं ते (sic) (for त्रायते).

2 Ś1 missing (cf. v. l. 1). —^a) G1 युक्तम्; G2 यमम् (for यत्नम्). K1 स्वभावाद्यत्नमातिष्ठे (sic). ☞ Cs: स्वभावात्, परम्रेणमन्तरेण । ☞ —^b) G2 यमवान् (for यत्नं). Ks न विधीदति; B7 नावतिष्ठति; Dn4 ननु छंदति (sic); Gs नैव सीदति (for नावसी). —K1 om. 2^d. K2. 4 read 2^c-20^d after 12. 317. 16^{ab}. —^c) K2 दुःखेभ्यः (for -रोगेभ्यः).

3 Ś1 missing (cf. v. l. 1). For the sequence in K1. 4, cf. v. l. 2. K1 reads 3-20 after 12. 317. 14. —^a) K1. 1 D4. 9 भजति; M1. 1 रुदति (for रुजन्ति). —^b) Da4 गौराः (sic); D4 रागाः (for रोगाः). Da4 शरीर- (for शरीर-). K1 G1 -मानसः (for 'साः'). —^c) Bo. 8 सायका (for सा). K4 तीक्ष्णाग्राः; Ds 'इयाः (for 'प्राः'). —^d) K7 Bo. 8 D4. 9 प्रयुक्ता (for प्रयुक्ता).

Bs -संधिभिः; Ds. 1 -धन्विनः (for -धन्विभिः).

4 Ś1 missing (cf. v. l. 1). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. l. 3, 2. —^a) Ks Bo. 8-9 Da8. 24 Dn1. 24 Ds D2. 3. 8 T' G1-3. 8 M1. 1-1 editions व्यधितस्य (Da8. 24 'अ' (for व्याधितस्य). Ks Bo. 8. 8-9 Da4 Dn1. 24 Ds D2. 3. 8. 1. 8 G1. 2 editions Cn (gloss: पिपासाभिस्तृष्णाभिः) विधित्साभिस् (G1 'त्सानि); K7 D4. 9 चिकित्सासु; T1 Gs विवित्साभिस्; Gs विधित्साभिस् (for विवित्साभिस्). —^b) K4 Bo. 8. 1. 9 Da8. 24 Dn1. 24 Ds D2. 3. 8. 8 ताम्यतो (Ds 'ते'); Ks स्थायसो; D7 तस्यतो; M1. 1-1 त्रास्यतो (for त्र'). Da8 जी*ते-षिणः; D4 जीवितैषिणः. —^c) K1. 2. 4 अविशस्य; K7 T1 अवश्यस्य (for 'शस्य'). —^d) K1. 2. 4 अनुकृष्यते; K7 D4. 9 अवकृ; Ds. 1 अवमन्यते; G1 अपि कृष्यते; M1. 1-1 उपपद्य (Ms 'कृष्य')ते (for अपकृष्यते).

5 Ś1 missing (cf. v. l. 1). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. l. 3, 2. —^a) K1. 2. 4 संस्रंति; K7 Bo Ds अवंति; B8 संस्रंति; Da4 स्तुवंति; D4 अमंति; Ds. 1 अवंति (for स्रवन्ति). D4 निवर्तत. —^b) K7 Bo D4. 2. 9 स्रोतांसि (for स्रो). Da4 असि (for हव). —^c) Ks स्रत्यानां; K7 D4. 9 भूत्यानां (for मर्त्यानां). —^d) Ds om. one पुनः.

6 Ś1 missing (cf. v. l. 1). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. l. 3, 2. —^a) Da4 corrupt; Gs सुखम् (for हयम्). T2 G1. 8 M1. 8. 1 अत्यंतः; G2 अत्यर्थ (for अत्यन्तं). ☞ Cn: व्यत्ययः, पौर्वापर्यम् । ☞ —^b) K1 जाते; G2 जनं (for जातं). Ks Bo. 8-9 Da8. 24 Dn1. 24 Ds D2. 3. 8. 1. 8 editions जातान्मर्त्याभिरयति. —^d) Bo. 8. 1 Dn1. 24 Ds D2. 3 T1 G1. 8 Mr निमेषान् (for 'वं'). K7 Ds (before corr.). 4. 9 G2 नावतिष्ठति (for 'ते').

C. 12. 12517
B. 12. 332[1.6
K. 12. 339. 6

जातं मर्त्यं जरयति निमेषं नावतिष्ठते ॥ ६

सुखदुःखानि भूतानामजरो जरयन्नसौ ।

आदित्यो ह्यस्तमभ्येति पुनः पुनरुदेति च ॥ ७

अदृष्टपूर्वानादाय भावानपरिशङ्कितान् ।

इष्टानिष्टान्मुष्याणामस्तं गच्छन्ति रात्रयः ॥ ८

यो यमिच्छेद्यथाकामं कामानां तत्तदाप्नुयात् ।

यदि स्वाभपराधीनं पुरुषस्य क्रियाफलम् ॥ ९

7 Śi missing (cf. v. 1. 1). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. 1. 3, 2. —^a) M1. 5-7 मर्त्यानाम् (for भूता). K1. 2. 5 Ds सुखदुःखानिभूतानाम्. —^b) Das. 3. 4 अजरः; Ds1 अजरौ (for अजरो). K1. 2. 4 जरयन्नसुः; Bo Das. 3. 4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 'त्यसौ' (for 'न्नसौ'). —^c) Ks आदित्योरस्तम् (for 'स्तो ह्यस्तम्'). Bs (marg. as in text) अन्वेति (for अन्वेति). —^d) Ds reads from पुनः up to गच्छन्ति (in 8^d) twice. Ks उदेति (for उदेति).

8 Śi missing (cf. v. 1. 1). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. 1. 3, 2. For the repetition in Ds, cf. v. 1. 7. —^a) T G1. 2 आधाय (for आदाय). ☞ Cs: अदृष्टं, कर्म । तत्पूर्वान्कर्मजन्यान् । ☞ —^b) Ks Gs भवान् (for भावान्). Gs शक्तिः. T1 भावनापरि. —^c) K1. 2. 5 Ds. 1. 3 Das. 3. 4 Ds. 1. 3 Gs. 2 इष्टानिष्टं (K1. 2. 'ष्टा'). —^d) K1. 2. 4 अतः; Bo. 3. 9 नाशु; Das. 3. 4 आशु (for अस्तं). Bo. 3. 9 Das व्युं (Das व्युच्छति; Das वांछति; T G1. 2. 5 गच्छति (for गच्छन्ति). T G1. 2. 6 रात्रिषु (for रात्रयः).

9 = (var.) 3. 200. 8. Śi missing (cf. v. 1. 1). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. 1. 3, 2. —^a) K1. 2. 4 Ds Ds. 1 यद् (for यम्). K1 Ds. 9 यथा कर्तुं (for यथाकामं). —^b) K1 Ds. 9 तं तद्; T1 Gs अतम्; T2 G1 तं तम्; M1. 5-7 स तम् (for तत्तद्). Bo. 3-9 Das. 3. 4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 7. 8 Gs कामानां तदवा- (Ds. 1 स तवा)प्नुयात्; Gs अपत्नात्तद्वा. —^c) Gs यस्य (for यदि). K1 नपराधीनां; Ds. 1 नपरादाह; M1. 5-7 अपराधीनं (for नप).

10 = (var.) 3. 200. 9. Śi missing (cf. v. 1. 1). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. 1. 3, 2. —^a) Dn4 संयुताश्च; T G1. 6 सहि; G2 संहि (for संय). K1. 3 चैव; Ks Bo-9 Das. 3. 4 चाति; Gs चापि (for च हि). Das. 3 राक्षश्च; Ds यत्नाश्च; Ds. 1 ते दक्षा (for दक्षाश्च). —^b) Bs पार्थिवा; Gs मानुषाः

संयताश्च हि दक्षाश्च मतिमन्तश्च मानवाः ।

दृश्यन्ते निष्फलाः सन्तः प्रहीणाश्च स्वकर्मभिः ॥ १०

अपरे बालिशाः सन्तो निर्गुणाः पुरुषाधमाः ।

आशीर्भिरप्यसंयुक्ता दृश्यन्ते सर्वकामिनः ॥ ११

भूतानामपरः कश्चिद्विंसायां सततोत्थितः ।

वञ्चनायां च लोकस्य स सुखेष्वेव जीर्यते ॥ १२

अचेष्टमानमासीनं श्रीः कंचिदुपतिष्ठति ।

(for मानवाः). —^a) K1 दृश्यते; T2 दृशते; Gs दृष्टेपि (for दृश्यन्ते). Das निष्फलाः. K1 संताः; Das lacuna; Gs यत्नाः; M1. 5-7 यत्ताः (for सन्तः). —^d) K1. 2. 4 Ds Ds. 1 प्रहीणाश्च; Gs प्रकीर्णाश्च; Gs प्रवीणाश्च (for प्रही). Ks च सुकर्मभिः; Ks Bo. 3. 1. 9 Das Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 सर्वक; Das स्वश्च क; T1 Gs च स्वकर्मसु (for 'भिः').

11 Śi missing (cf. v. 1. 1). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. 1. 3, 2. —^a) Ks निष्फलाः; D1 बलिनः (for बालिशाः). K1 lacuna for सन्तो. —^b) Das reads 11^{ed} twice. —^c) Ds. 1 आशीर्भिर; T G1-3. 6 अनुमैर् (for आशीर्भिर). Ks अपि संयुक्ताः; K1 Ds. 9 अन्वे सं; Ds. 1 अथ सं; M1. 5. 7 अर्च्य सं (for अर्च्य सं). —^d) Das (first time) सर्वकामिभिः; Ds1 Ms स (Ms सा) सर्वकामिनः; T1 Gs सर्वकामिनः (for 'कामिनः').

12 = (var.) 3. 200. 10. Śi missing (cf. v. 1. 1). For the sequence in K1. 2. 4 cf. v. 1. 3, 2. —^a) Das Ds. 1 अपरं (for 'र'). Gs पुरुषाणां परः कश्चिद्. —^b) Ks स तथान्वितः; Bs स ततोर्थतः; Ds1 सततोत्थिताः; Ds सततोत्थितोत्थितः (dittography of तोत्थि); Ds सततोत्थिताः (sic); G1 'स्थितं; M1 'स्थितः (for 'स्थितः). —^c) K1 Ds. 9 तु (for च). K1. 2 लोकेषु; Ds. 1 जीवस्य (for लोकेषु). —^d) K1 स्वसुखेषु; Das. 3. 4 संयुः; Ds. 1 समु (for स सु). K1 Ds. 9 अवधीय (K1 'यै'ते; Bo. 1. 3 (marg.). 9 एव दीर्यते; Bs एव दीर्यते (sic); Das एव जायते; T1 Gs Ms एव जीर्यते; T2 G1 M1. 5. 7 अवजीर्यते (T2 'ते').

13 = (var.) 3. 200. 11. Śi missing (cf. v. 1. 1). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. 1. 3, 2. —^a) Das. 3. 4 आचष्टमानम् (for अचे). Gs श्रीः कंचिद् (for आसीनं). —^b) G1. 3 श्रीः (G2 यः) कश्चिद् (for श्रीः कंचिद्). Ks Bo. 3. 9 Das. 3. 4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 7. 8 उपतिष्ठते; Ds (marg.) अनुतिष्ठति (for उप').

कश्चित्कर्मानुसृत्यान्यो न प्राप्यमधिगच्छति ॥ १३
अपराधं समाचक्ष्व पुरुषस्य स्वभावतः ।
शुक्रमन्यत्र संभूतं पुनरन्यत्र गच्छति ॥ १४
तस्य योनौ प्रसक्तस्य गर्भो भवति वा न वा ।
आम्रपुष्पोपमा यस्य निवृत्तिरुपलभ्यते ॥ १५
केवाचित्पुत्रकामानामनुसंतानमिच्छताम् ।
सिद्धौ प्रयतमानानां नैवाण्डमुपजायते ॥ १६
गर्भाच्चोद्विजमानानां कुट्टादाशीविषादिव ।

आयुष्माज्जायते पुत्रः कथं प्रेतः *पितैव सः ॥ १७
देवानिष्ट्वा तपस्तप्त्वा कृपणैः पुत्रगृद्धिभिः ।
दश मासान्परिवृता जायन्ते कुलपांसनाः ॥ १८
अपरे धनधान्यानि भोगांश्च पितृसंचितान् ।
विपुलानभिजायन्ते लब्धास्तैरेव मङ्गलैः ॥ १९
अन्योन्यं समभिप्रेत्य मैथुनस्य समागमे ।
उपद्रव इवाविष्टो योनिं गर्भः प्रपद्यते ॥ २०
शीर्णं परशरीरेण निच्छवीकं शरीरिणम् ।

C. 12. 12582
B. 12. 332[1]. 21
K. 12. 339. 21

Gs उपतिष्ठति कर्मसु. — ^a) Br. 3 (marg.), 9 Das, 44 सर्व-; T1 Gs 3 M1. 5-7 कर्म-; T2 G1 कर्मो-; Gs कर्मि- (for कश्चित्). K1. 2. 4. 7 D1. 5. 7. 9 कर्मो- (D1 'मं)णि कुर्वन्ति (K1. 4 'वंति); Ks कर्मनुसृत्यापि; Bs (marg. as in text) 'कुर्वानो (for 'सृत्यान्यो). Gs कर्म *दृश्य चाप्यन्यो. — ^d) K4 Bo. 7. 9 Das Dn1. 14 Ds D2. 8. 8 नाप्राप्यम्; T2 G2 M1. 5-7 न प्राप्यम् (for न प्राप्यम्). G2 अधितिष्ठति (for 'गच्छति).

14 Ś1 missing (cf. v. l. 1). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. l. 3, 2. Dr om. (hapl.) 14. — ^a) K1. 2 अपराधान्; K1 Ds 'रं च (for 'राधं). K1. 2 समाचक्ष्व; Das, 44 'क्षे; Ds समाचक्ष्व; Ds समाचारं; Cv (gloss: सम्यक्पश्य) 'चक्ष्व (as in text). — ^b) Bs (marg. as in text) विशेषतः; Ds स्वभावांतः; Gs समासतः (for स्वभावतः). — ^c) K1. 4 T1 G2 M1. 5-7 शुक्रम्; Gs सत्त्वम् (for शुक्रम्). T2 G2 अन्यस्य (for अन्यत्र). T1 Gs शुक्रमस्य समुद्भूतं.

15 Ś1 missing (cf. v. l. 1). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. l. 3, 2. — ^a) Gs अस्य योने (for तस्य योनौ). Dn1. 14 D2. 5. 7. 8 प्रयुक्तस्य; Ds (before corr.) प्रवृत्तस्य (for प्रसक्तस्य). — ^b) K1. 2. 4 मानवः; Ds Gs वा न वः (for वा न वा). — ^c) Ds2 अन्न-; G1. 2 अन्न (for आम्र-). K1 'पुष्पोपमो; Ds1 'पमं (for 'पमा). — ^d) K1. 4 Bo. 8 Das, 44 Dn4 Ds1 D2. 8. 8 निवृत्तिरः; M1. 7 निवृत्त्य (for निवृत्तिर).

16 Ś1 missing (cf. v. l. 1). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. l. 3, 2. — ^b) K1 D4. 9 अन्य- (for अनु). Das इच्छति; Ds आर्छतां (for इच्छताम्). — ^c) Gs सिद्धे (for सिद्धौ). K1 प्रायतमानानां (for प्रयतन्). — ^d) Bo Dn1 D2. 8. 8 न चाण्डम्; Dn4 नैवांस्तुम् (sic); T1 नैर्गुण्यम्; T2 G1 नैर्विण्यम्; G2 वैजय्यम्; Gs नैर्घण्डम् (sic) (for नैवाण्डम्). Bs (marg.) उपपद्यते (for 'जायते). Ds अंतर्गर्भो न जायते.

17 Ś1 missing (cf. v. l. 1). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. l. 3, 2. — ^a) G2 गर्भं (for गर्भाच्च). Das चोदितमानानां; G2 चेद्विज (for चोद्विज). — ^b) G2 कुट्टान्. Bs T2 आशीविषाद्; G2 आशीविषान् (for 'षाद्). — ^d) Ks B1 Dn1 Ds D2. 5. 8 प्रेत्य; Bo. 5. 9 Das, 44 Ds. 1 Gs प्रेत (for प्रेतः). K2. 4 पितैव सः; Ks Bo. 7. 8 Dn1. 14 Ds D2. 8. 7. 8 इवामवत्; K1 पितामवत्; Bs. 9 Das, 44 Ds Gs इवामवेत्; D4. 9 पिता यथा; T G1. 2. 6 M1. 5-7 पिता इव (for *पितैव सः). K1 कथं प्रीते पिते[स]व सः (sic).

18 = (var.) 3. 200. 12. Ś1 missing (cf. v. l. 1). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. l. 3, 2. — ^b) K2 कृपणैः (sic); Das कृपणै (for 'कै). K1. 2. 4. 6. 7 Bs. 9 D4. 5. 7. 9 'हेतुभिः; Das T G1. 6 'गद्धिभिः; Das 'गृद्धिभिः; Ds 'गृद्धिभिः; G2 'गद्धिभिः; Gs 'गृद्धिभिः (for 'गृद्धिभिः). — ^c) Ds. 1 G2 परिवृता; Gs 'वृतां; Gs 'मृता (for 'वृता). — ^d) G2 जायते. Bs. 8 'पांसनाः; Ds. 1 G2 'पांसनः.

19 = (var.) 3. 200. 13. Ś1 missing (cf. v. l. 1). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. l. 3, 2. — ^c) K1. 2 विमलान् (for विपु). — ^d) K1 लब्ध्या; K2 लब्ध्या; T1 G1. 6 लब्धैस्; G2 लुब्धास् (for लब्धास्). Das मंगलाः.

20 Ś1 missing (cf. v. l. 1). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. l. 3, 2. — ^a) Das M1 अन्योन्य- (for 'न्यं). K1 समुनिप्रेत्य (sic); G1 M1. 5-7 समभि- प्रीत्या (for 'प्रेत्य). — ^b) T G1-8. 6 मिथुनस्य. — ^c) K1 (sup. lin. as in text) उपस्रव (for 'द्रव). K1. 2. 4 इवाट्टो; D4. 9 M1. 5-7 'निष्टो; T G1 'विष्टे; G2 'वर्षे (for 'विष्टो). — ^d) K1. 2. 4 Bs Das, 44 Dn1. 14 Ds. 1. 8 T1 योनिगर्भः (Ds. 1 T1 'मं).

21 Ś1 missing (cf. v. l. 1). — ^a) K1. 2. 4 Ds

C. 12. 1253.2
B. 12. 335.11.21
K. 12. 139. 21

प्राणिनां प्राणसंरोधे मांसश्लेष्मविचेष्टितम् ॥ २१

निर्दग्धं परदेहेन परदेहं चलाचलम् ।

विनश्यन्तं विनाशान्ते नावि नावमिवाहितम् ॥ २२

संगत्या जठरे न्यस्तं रेतोविन्दुमचेतनम् ।

केन यत्नेन जीवन्तं गर्भं त्वमिह पश्यसि ॥ २३

अन्नपानानि जीर्यन्ते यत्र भक्षश्च भक्षिताः ।

शीर्णं; K₁ D₄. 9 गीर्णं; B₁ D₁. 1. 14 D₅ D₂. 3. 8 शीर्णं;
B₃ T₁ G₁ जीर्णं (for शीर्णं). K₁. 2. 4 पूर्व- (for पर-).
K₁. 2. 4 B₀ D₁. 1. 14 D₅ D₂. 3. 8 G₆ C₁ शरीराणि (for
'रेण'). ❀ C₁: परशरीराणि, शरीरान्तराणि, प्रामुवन्तीति
शेषः । ❀ —^b) K₆ B₀. 6-9 D₄ D₁. 1. 14 D₅ D₂. 3. 8
C₁ (gloss: छिन्नं बीजं, स्वर्गनरकाङ्कुरबीजं, स्थूलशरीरं यस्य
तं) छिन्नबीजं; K₁ निस्सवीकं; D₄ D₅. 1 छिन्नजीवं
(for निच्छवीकं). K₁ D₄ D₅. 9 शरीराणि (D₄ 'णः').
— D₄ om. 21^a-22^a. —^c) D₄ D₁. 1. 14 D₅ 8 प्राणिनं.
K₁ संयोगौ; D₄ M₁. 6. 7 संरोधो (D₄ 'घ-') (for
'संरोधे'). —^d) K₂ मांसश्लेष्मः; D₄ corrupt (for
मांसश्लेष्मः). T₁ विचेष्टितं; G₂ M₁ विवेष्टितं (for
'विचे'). B₃ D₁ मांसश्लेष्मविचेष्टितं.

22 S₁ missing (cf. v. 1. 1). D₄ om. 22 (cf. v. 1.
21). —^a) K₁ D₅. 1. 9 विदग्धं; B₃ निर्दग्धः; B₃
T₁ G₁ निर्दग्धं; B₃ (inf. 17n.) G₂ निर्दग्धं; T₁ G₆
निदग्धं; G₃ निर्दग्धं (for निर्दग्धं). K₄ परदेहं न;
K₆ B₀. 9 D₄. 14 G₁ परमं (G₁ 'मे' देहे; B₀. 8 परदेहे
हि; B₁ D₅. 1 परमं देहं; D₁ D₅ 'देहेपि; D₁ D₅
D₂. 8 'देहेति; T₁ G₂. 3. 6 'देहे च; M₁. 5-7 'संदेहे
(for 'देहेन). —^b) K₁ B₃ परदेहे; D₅. 1. 9 'देह-;
G₂ M₁. 1 परं देहं. B₃ D₅. 1. 9 बलाबलं; C₁ (gloss:
परिणामितया अतिचपलम्) चलाचलम् (as in text).
—^c) K₁. 2. 4 M₁. 6. 7 विनश्यति; K₆ विनाशांतं; K₁
D₅. 1. 9 M₅ विनश्यति (for विनश्यन्तं). D₄ D₁ T₂
G₁-3 विनाशते (D₄ 'शांतं; T₂ G₁ 'शातो) (for
'शान्ते'). B₃. 1. 9 D₄ विनाशमिव नाशांतं (B₃ 'ते').
—^d) T₁ G₂. 6 नाशम् (for नावम्). K₁. 2. 4 B₁. 9
T₂ इवाहितं; T₁ इहाहितं; G₁ इवाभितां (for
'हितम्'). K₁ D₅. 1. 9 G₃ नावि नौरिव संय (D₅. 1 'यु-;
G₃ 'ग)ता. ❀ C₅: नावि नावं; नौकार्या नद्धा नौ: । ❀

23 S₁ missing (cf. v. 1. 1). —^a) D₁ संगत्या;
T₁ G₂. 6 संगत्या (for संगत्या). K₁ जठरे (for जठरे).
K₁ न्यस्ते; G₂ न्यस्य; G₃ न्यस्तं (for न्यस्तं). —^b)
K₁. 2. 4 अचेतनं (for 'तनम्). —^c) B₃ यातुं न (for

तस्मिन्नेवोदरे गर्भः किं नाममिव जीर्यते ॥ २४

गर्भमृत्रपुरीषाणां स्वभावनियता गतिः ।

धारणे वा विसर्गे वा न कर्तुर्विद्यते वशः ॥ २५

स्रवन्ति ह्युदराद्गर्भा जायमानास्तथापरे ।

आगमेन सहान्येषां विनाश उपपद्यते ॥ २६

एतस्माद्योनिसंबन्धाद्यो जीवन्परिमुच्यते ।

यत्नेन). D₅. 1 जीवन्वै (for जीवन्तं). —^d) K₁ B₀. 6
D₅ D₃. 5. 1 T₁ G₆ गर्भत्वम्; G₂ गर्भं त्वाम्; M₁. 6
गर्ह त्वम् (for गर्भं त्वम्). K₁ D₄. 14 D₅. 9 अभि-;
D₅. 1 अपि; M₁. 6. 1 अनु- (for इह). D₃ D₅. 1
पश्यति (for 'सि).

24 S₁ missing (cf. v. 1. 1). —^a) B₃ अनु-;
D₄ अन्न (for अन्न-). K₁ जीर्यते; G₁ *र्यते (for
जीर्यन्ते). —^b) K₁. 2. 4. 6 B₀. 1 D₄. 14 D₅ 8 भक्ष्याश्च
(for भक्ष्याश्च). D₄ भक्षितः; D₁ शिक्षिताः (for
'भ'). —^c) K₁ G₂ अस्मिन् (for 'त'). G₃ गर्भ-.
—^d) K₁ D₄. 9 जीर्यति. D₅. 1 T₁ G₁-3 किं नाम न
विजि (D₅. 1 'ज्ञी)र्यते.

25 S₁ missing (cf. v. 1. 1). —^a) K₁. 2. 4. 7
B₀. 8 D₁ D₅ D₂. 3. 8 गर्भे (for गर्भ-). —^b) D₅
'नियतां; D₁ निरता (for 'नियता). —^c) K₆ निसर्गे;
D₅ विसर्गे (for विसर्गे). D₅ [s]पि (for वा).
—^d) K₆ कर्तुर; K₁ D₅ G₂. 8 कर्तुं; B₀. 6-9 D₄.
14 D₁. 14 D₅ D₂. 3. 5. 7. 8 कर्ता (for कर्तुर). B₃
(orig.) वचः; B₃ (marg.) वशः; B₃ (marg. also)
दश; D₄. 9 यशः (for वशः).

26 S₁ missing up to ह्युदराद् (cf. v. 1. 1). —^a)
D₄ स्रवन्ति; D₄ स्रवति; D₁ अवन्ति; G₃ स्रवन्;
M₁. 5-7 स्रवन्ते (for स्रवन्ति). K₂ ह्युदरे; D₅. 1 ह्युद-
राद्; G₃ 'याद्; M₁. 1 [s]भ्युदरा (for ह्युदराद्).
K₁ D₅. 1 G₁ गर्भाज् (D₁ 'ज्). —^c) B₁ आगमेन;
G₃ आगमेन; C₅ (gloss: आगमेन) आग (as in
text). B₀. 6. 8. 9 D₁. 14 D₅ D₂. 3. 5. 7. 8 T₁ G₁-3. 6
C₁ तथा (for सह). ❀ C₁: अन्येषां, पिशाचादीनां
मस्तरिणां वा । ❀ —^d) T₁ G₂. 3. 6 M₁. 6. 7 विनाशम्
(for 'श).

27^b) K₂ यो जवन्; K₆ B₀. 6. 7. 8 (marg.). 9
D₄. 14 D₁. 14 D₅ D₂. 3. 8 यो बीजं; K₁ D₄. 9
योगीव; D₃ यद्बीजं; D₅. 1 यो जीवं; G₂ योनिवत्
(for यो जीवन्). — K₁ D₄. 9 om. 27^a. —^c) S₁
K₂ पूर्जां न; K₁ पूर्णं न; D₅. 1 G₂ प्रजांश्च; T₁ G₁.

प्रजां च लभते कांचित्पुनर्द्वेषु मज्जति ॥ २७
 शतस्य सहजातस्य सप्तमीं दशमीं दशम् ।
 प्राप्नुवन्ति ततः पञ्च न भवन्ति शतायुषः ॥ २८
 नाभ्युत्थाने मनुष्याणां योगाः स्युर्नात्र संशयः ।
 व्याधिभिश्च विमथ्यन्ते व्यालैः क्षुद्रमृगा इव ॥ २९
 व्याधिभिर्मक्ष्यमाणानां त्यजतां विपुलं धनम् ।
 वेदनां नापकर्षन्ति यतमानाश्चिकित्सकाः ॥ ३०

ते चापि निपुणा वैद्याः कुशलाः संभृतौषधाः ।
 व्याधिभिः परिकृष्यन्ते मृगा व्याधैरिवादिताः ॥ ३१
 ते पिबन्तः कषयांश्च सर्पापि विविधानि च ।
 दृश्यन्ते जरया भग्ना नागा नागैरिवोत्तमैः ॥ ३२
 के वा भुवि चिकित्सन्ते रोगार्तान्मृगपक्षिणः ।
 श्वापदानि दरिद्रांश्च प्रायो नार्ता भवन्ति ते ॥ ३३
 घोरापि दुराधर्षाश्रुपतीनुग्रतेजसः ।

C. 12. 12545
 B. 12. 322(1). 34
 K. 12. 339. 34

३. ६ M१ प्रजाश्च (for प्रजां च). K१ D५ कांचित्; D१ कामान्; T G१-३ कश्चित्; M१ काश्चित् (for कांचित्).
) K१ पुनर्द्वेषु (sic); T१ पुनर्द्वेषु; T१ G१. २. ६ 'द्वेषे च (for 'द्वेषे). K१ Bo. ६-९ Dn१. n१ Ds D१. २. ३ सज्जति; Dn१ सज्जिताः; G१ युज्यति (for मज्जति).

28 ") Ś१ K१. २. ४ गर्भस्य; Ś१ (sup. lin.) K१ D५. १ न तस्य; K१ Bo. ६-९ Dn१. n१ Ds D१. २. ३ Ca स तस्य; D१ सा तस्य (for शतस्य). M१. ६. १ शतस्य तस्य सहजां (M१ 'जा; M१ 'सा). C१: सहजातस्य शतस्य आयुषः । C१ —^b) Bo. ६ Dn१. n१ Ds D१. २. ३ नवमीं; Dn१ नवमी (for दशमीं). K१ Bo. १. ९ Dn१. n१ Ds D१. २. ३ लभते सप्तमीं दशां; D५. १ सप्तमी दशमी तथा. —^d) K१ गतायुषाः; K१ Bo. ३ Dn१. n१ Ds D१. २. ३ M१ गतायुषः; D५. १ दशायुषः (for शतां).

29 With 29, cf. 3. 200. 14. —^a) K१ नाभ्युत्थानेन (hypermetric); K१ नाभ्युत्थाने; K१ D५. ९ कर्मणा हि; Dn१ corrupt; T G१-३. ६ M१. ६-१ अभ्युत्थाने (for नाभ्युत्थाने). —^b) K१ योगाः; Bo. ६-९ Dn१. n१ Ds D१. २. ९ T G१-३. ६ M१. ६-१ रोगाः; Cn (gloss: सामर्थ्यानि) योगाः (as in text). —^c) T G१-३. ६ आधिभिश्च (for व्याधिभिः). Ś१ K१. २ विव (K१ 'बु')ष्यन्ते; K१ D५. ९ विमथ्यन्ते (for विमथ्यन्ते). —^d) Ś१ K१. २ व्याधैः; K१ Bo. ६-९ Dn१. n१ Ds D१. २. ९ व्याधैः (for व्यालैः). Dn१ मृगानि च; T१ G१-३. ६ मृगा (G१ 'नो') यथा (for मृगा इव).

30 ") K१ Bo. ६-९ Dn१. n१ Ds D१. २. ३ Cal. ed. म (K१ सं) मथ्यमाणानां (for मथ्यमाणानां). —^b) Dn१ Ds (before corr.) विपुलं (for 'लं'). B१ (marg. as in text) वलं (for धनम्). —^c) Ś१ K१. २ D५ वेदना (for 'नो'). —^d) Dn१ यतमानांश्च; G१ यतनां च (for यतमानांश्च).

31 With 31, cf. 3. 200. 15. —^a) Dn१. n१ Dn१

G१ चाति- (for चापि). Ś१ K१. २. ४ विविधा; K१ Dn१ निपुणा (for निपुणा). —^b) Ś१ K१. २ D१ सं (K१ स) सतौषधाः; M१. ६. १ संघं (for संघं). —^c) K१ परिदृश्यन्ते; Dn१ 'कृष्यन्ते'; D५ 'क्षिप्यन्ते'; G१ 'कीर्यन्ते'; G१ 'क्षीर्यन्ते (for 'कृष्यन्ते). —^d) D१ (before corr.) G१. ६ मृग- (for मृगा). K१ व्याधैः; B१ व्याधैः; T G१-३. ६ व्याधैः (for व्याधैः). K१ आधिताः; G१. ३ आस्थिताः (for आदिताः). B१ मृगव्याधिविविधाः.

32 ") K१ पिबन्ताः; Dn१ पिबन्ति; Dn१ D५ पिबन्तः. —^a) K१. १ दृश्यन्ते. Dn१ M१. १ भग्ना (for भग्ना). —^b) Ś१ K१. २ transp. नागा and नागैः. K१ Bo. ६-९ Dn१. n१ Ds D१. २ (before corr. as in text). ३ M१. ६-१ नगा (for नागा). Ś१ K१. २ Dn१. n१ T१ (before corr.) उत्तमाः (K१ 'म'); K१ D५. ९ उत्तमैः; B१ आदिता (for उत्तमैः). G१ नगा नागैर्महत्तमैः.

33 K१ om. 33. —^a) K१ D५. ९ कैर्वा; Dn१ केवला (hypermetric) (for के वा). K१. १ Dn१ Ds (by corr.) D५. ९ चिकित्सन्ते (K१ 'ति). T१ G१ कैर्वाहं (G१ कैर्वाहं) विचिकित्सन्ते; G१ किं ते बहु चि. —^b) K१. १ Dn१ Ds D५. ९. ९ T१ G१. ९ रोगार्ता. Dn१ रोगा पशुमृगा इव. —^c) Ś१ K१ श्वापदांश्च (for 'दानि). K१. १ D५. ९. ९ T G१. ९ दरिद्राश्च (for 'द्राश्च). G१ दरिद्राश्च म्रियो ह्यात्मा. — After 33, K१ reads for the first time 35^b, repeating it in its proper place. —^d) Dn१ प्रायेणार्ताः; G१ विमुक्ताश्च (for प्रायो नार्ताः). Ś१ वान्ते; K१ वार्ताः; K१ D५ नार्ति; B१ वर्ति; Dn१. n१ M१. ६. १ Cap (gloss: नीरोगा) वार्ता; D५. १ वार्ता; D१ नार्ति; T१ G१ ह्यार्ता; T१ G१ ह्यार्ता; G१ नार्तान्; Ca (gloss: रोगहीनाः) नार्ता (as in text). K१ D५. ९ हरन्ति; G१ वर्हन्ति (for भवन्ति).

34 ") K१ घोषान् (sic); T G१. ६ धीरान्; G१. ६ धीमताः; M१. ६. १ पौरान् (for धीरान्). B१ सुदुर्षा; Dn१ Dn५. १ दुराधर्षा (for 'धर्षा). —^c) K१. ६. १ Bo. ६-९

C. 12. 12345
B. 12. 332(1).34
K. 12. 339. 34

आक्रम्य रोग आदत्ते पञ्चपशुपत्नो यथा ॥ ३४

इति लोकमनाक्रन्दं मोहशोकपरिप्लुतम् ।

स्रोतसा सहसा क्षिप्तं ह्रियमाणं बलीयसा ॥ ३५

न धनेन न राज्येन नोग्रेण तपसा तथा ।

स्वभावा व्यतिवर्तन्ते ये नियुक्ताः शरीरिषु ॥ ३६

न म्रियेरन्न जीर्येरन्सर्वे स्युः सर्वकामिकाः ।

नाप्रियं प्रतिपश्येयुरुत्थानस्य फलं प्रति ॥ ३७

Das. 34 Dn1. n4 Ds D2-5. 7-9 आक्रम्य (B9 'कुड्या')-
ददते (K6 'दतो'; D4 'हते') रोगाः; T G1-3. 6 आक्रम्य
रो (G1 रा)गाः खादते. —^d) K7 D4 पशु; D9 पशुं
(for पशून्). K4 (inf. lin.). 7 D9 T G1-3. 6 M1. 5-7
पशुपत्ता; K6 Bo. 8. 9 Das. 34 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8
'गणा' (K6 'गान्'); B9 'चरा'; B7 'परा'; D4 'पदाद्'
(sic) (for 'पत्तो'). K6. 7 Bo. 5-9 Das. 34 Dn1. n4
Ds D2. 3. 8 T G1-3. 6 M1. 5-7 इव (for यथा).
D4. 7 पशू (D7 'शु')रूपपरा इव.

35 = (var.) 3. 200. 18. —^a) D9 कृताकन्दं;
G3 अनाकृतं; Cn (gloss: वेदनया मूढं) Gs (gloss:
संसारे निन्दाप्रलापहीनं) 'क्रन्दं' (as in text). —^b) K7
reads 35^a for the first time, after 33^a. —^b) K7
(first time) Gs M1. 5-7 शोकमोहपरिप्लुतं. —^c) K7
Bo D4. 9 स्रोतसा; Cs (gloss: कालात्मकेन) स्रोतसा
(as in text). K1 सहसा; K2 महता; D4 T2 महसा
(for सहसा). K7 Das D2 D4. 9 क्षिप्तं (for क्षिप्तं).
—^d) D4 कियमाणं; D5. 7 दह्यमानं; T1 G1 M1 ह्रिय-
माणं; G3 म्रियं; G3 म्रियं (for ह्रियं).

36 ^a) Das निधनेन; G3 न नयेन (for न धनेन).
Dn4 Ds2 Ds (inf. lin.) च (for the second न). —^b)
K1 यथा; Das तपाः; D5. 7 श्रिया (for तथा). —^c)
K1. 6 Bo. 6-9 Das. 34 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 7. 8 T1 G6
स्वभावम्; D9 T2 G1-3 'वान्' (for 'वा'). K6 अभि-
वर्तते; K7 D4. 9 M1. 5-7 विनिवर्तते (D4 'त'); Bo. 6-9
Das. 34 Dn1 D2. 3. 8 G3 अतिवर्तते; Dn4 अपि वं;
Ds D5. 7 अनुव; T G1. 6 नातिव; G3 अनिव (for
अतिव). —^d) K6. 7 D4. 9 ये नियुक्ताः; Bo नियुक्ता
ये (by transp.); Bz. 7. 9 Das युक्तियुक्ताः; B3 अभि-
युक्ताः; Dn4 येपि युक्ताः; D5. 7 ये ये युक्ताः; Cal.
ed. योनियुक्ताः. K6 Bo. 6-9 Das. 34 Dn1. n4 Ds D2.
3. 8 शरीरिणः (for 'यु').

37 = (var.) 3. 200. 19. Ś1 K1. 2. 4 transp. 37

उपर्युपरि लोकस्य सर्वो भवितुमिच्छति ।

यतते च यथाशक्ति न च तद्वर्तते तथा ॥ ३८

ऐश्वर्यमदमत्तांश्च मत्तान्मद्यमदेन च ।

अप्रमत्ताः शठाः क्रूरा विक्रान्ताः पर्युपासते ॥ ३९

क्लेशाः प्रतिनिवर्तन्ते केषांचिदसमीक्षिताः ।

स्वं स्वं च पुनरन्येषां न किंचिदभिगम्यते ॥ ४०

महच्च फलवैषम्यं दृश्यते कर्मसंघिषु ।

and 38. —^a) K1 B9 Ds1 नात्रियेरन्; G3 न म्रिये-
युर (for 'रन्'). M1 जीयेरन् (for जीर्ये). —^b) B7
सर्वे न स्युः (hypermetric); G3 सर्वेभ्यः (for सर्वे
स्युः). K4. 6. 7 Bo. 6-9 Das. 34 Dn1. n4 Ds D2. 3
(sup. lin.). 4. 8. 9 T G1-3. 6 स (D4 सा)र्वकामिनः;
M1. 5-7 सार्वकामिकाः. —^c) K1. 2 T1 G6 प्रतिपद्येयुर
(for 'इयेयुर'). —^d) G2 अनर्थस्य (for उत्थानस्य).
K4. 6 Bo. 6-9 Das. 34 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 फले (for
फलं). ☞ Cs: उत्थानस्य, पुरुषकारस्य ॥ Cv: उत्थानस्य,
दुष्कर्मणामुत्थानस्य । ☞

38 = (var.) 3. 200. 20. Ś1 K1. 2. 4 transp. 37
and 38. —^b) K4. 6 Bo. 6 (marg. as in text). 7-9
Das. 34 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 सर्वो गतुं समीहते. —^c)
Ds2 यतते. K1 [ए]वं; Das [ए]व (for च). D4. 9
यथा शक्तिर. —^d) K2 यथा; Bo D5. 7 तदा (for
तथा).

39 ^a) Das ऐश्वर्यं. K1 D5. 7 T G1-3. 6 'मदमत्तांश्च'
(for 'मदमत्तांश्च'). —^b) D5. 7 T G1-3. 6 M1. 5-7 मत्ता
(for मत्तान्). G3 धन- (for मद्य-). K7 D4. 5. 7. 9
वा (for च). —^c) Das. 34 अप्रमत्ताञ्च. Das. 34
M1. 6. 7 शठान्; D5. 7 सदा; T1 G6 जलाः (for शठाः).
K4. 6. 7 Bo. 6. 7. 9 Dn1. n4 Ds D2-4. 8. 9 G1 M5 शूरा;
Das. 34 M1. 6. 7 शूरान् (for क्रूरा).

40 ^a) Ś1 K1. 2. 4. 7 D4. 9 शोकाः; G2 क्लेशां (for
क्लेशाः). K6 Bo. 6-9 Das. 34 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8
परिनि (Dn4 'वि')वर्तते; K7 D4. 5. 7. 9 प्रतिविचर्तते (for
'निवर्तते'). —^b) Ś1 K1. 4 असमीक्षितां; K2. 7 D4. 5.
7. 9 'क्षतां'; B3 (marg. as in text) 'क्षया'; G3
'क्षिता'; G6 असमीक्षिताः (for 'मीक्षिताः'). —^c) D5. 7
T G1-3. 6 M1. 5-7 न (for च). —^d) K1 किंचिद्
(for किं). K4 अपि; K7 D4. 9 अय- Bo. 8 Dn1.
n4 Ds1 D2. 3. 5. 7. 8 T2 अभि (for अभि-). Ś1 K1. 2. 4
B3 'गच्छति'; G2 'मन्यते' (for 'गम्यते').

वहन्ति शिविकामन्ये यान्त्यन्ये शिविकागताः ॥ ४१

सर्वेषामृद्धिकामानामन्ये रथपुरःसराः ।

मनुजाश्च शतस्त्रीकाः शतशो विधवाः स्त्रियः ॥ ४२

द्वंद्वारामेषु भूतेषु गच्छन्त्येकैकशो नराः ।

इदमन्यत्परं पश्य मात्र मोहं करिष्यसि ॥ ४३

त्यज धर्ममधर्मं च उभे सत्यानृते त्यज ।

उभे सत्यानृते त्यक्त्वा येन त्यजसि तं त्यज ॥ ४४

एतत्ते परमं गुह्यमाख्यातमृषिसत्तम ।

येन देवाः परित्यज्य मर्त्यलोकं दिवं गताः ॥ ४५

भीष्म उवाच ।

नारदस्य वचः श्रुत्वा शुक्रः परमबुद्धिमान् ।

संचिन्त्य मनसा धीरो निश्चयं नाध्यगच्छत् ॥ ४६

पुत्रदारैर्महान्केशो विद्याभ्यासे महाञ्ज्रमः ।

किं नु स्याच्छाश्वतं स्थानमल्पक्लेशं महोदयम् ॥ ४७

ततो मुहूर्तं संचिन्त्य निश्चितां गतिमात्मनः ।

परावरज्जो धर्मस्य परां नैःश्रेयसीं गतिम् ॥ ४८

कथं त्वहमसंक्लिष्टो गच्छेयं परमां गतिम् ।

नावर्तेयं यथा भूयो योनिंसंसारसागरे ॥ ४९

C. 12. 12560
B. 12. 332(1). 49
K. 12. 339. 49

41 With 41^{ab}, cf. 3. 200. 21^{ab}. — ^a) K₅ Da₃. a₄ महनु; D₅. 7 महत्त्व (for महत्त्व). M₁. 7 लप- (sic); M₅ पल- (for फल-). — ^b) D₄ दृश्यत; M₁ दृश्यते. K₇ B₅. 7. 9 कर्मसाधुषु; D_{na} 'भिः सह; T G₁-8. 6 M₁. 5-7 'सिद्धिषु (for 'संविषु). — With 41^c, cf. 3. 1025*. — ^c) D₅₁ वहति. K₁ शिविकाम्; D₄. 9 शविकाम् (for 'शि'). — ^d) G₂ [5] यान्ये नु (for यान्त्यन्ये). Ś₁ K₁. 2 शिविकारुहाः; D₄. 9 शविकागताः; T G₁. 2. 6 शिविकां गताः.

42 ^a) T₁ G₅ सर्वे स- (for सर्वेषाम्). Da₄ वृद्धि- कामानाम्; D₄. 9 ऋषि- (for ऋद्धि-). — ^b) G₂. 8 घन- (for रथ-). — ^c) K₄. 6 Bo. 6-8 Da₃. a₄ D_{na}. n₄ D₅ D₂. 3. 5. 7. 8 T G₁-8. 6 मनुष्याश्च (for 'जाश्च'). Ś₁ K₁. 2. 4 Br D₅ T G₁-8. 6 गतस्त्री (K₂. 4 'श्री') काः (for शतस्त्रीकाः). — ^d) K₂. 4 D_{na}. n₄ D₅ D₂. 3. 5. 7. 8 विविधाः (for विधवाः).

43 With 43^{ab}, cf. 12. 316. 24. — ^b) Da₄ D₅. 7 गच्छति. K₇ D₄. 9 M₁. 5-7 जनाः; D₅. 7 जनः; T G₁-8. 6 गुणाः (for नराः). — ^c) Bo. 6-8 Da₃. a₄ D_{na}. n₄ D₅ D₂. 3. 5. 7. 8 पदं (for परं). — ^d) K₅ नात्र; D₅. 7 G₅ मा त्वं (for मात्र). K₇ B₅ करिष्यति.

44 = (var.) 12. 316. 40. — ^b) T₁ G₂. 3. 6 द्विज (for त्यज). — Br om. (hapl.) 44^{ad}. — ^d) Ś₁ K₁. 2. 4 D₅. 7 त्यजति (for 'सि). K₇ B₅. 8 (marg.). 9 Da₃. a₄ D_{na} D₂-5. 9 T G₁. 6 M₁. 5-7 तत्त्यज (Da₄ 'जः); G₅ संत्यज (for तं त्यज). G₂ योगान्मुक्तो भविष्यति.

45 ^a) D₇ मुख्यम् (for गुह्यम्). — ^b) D₇ आख्या- नम् (for 'तम्). D₅₁ नृपसत्तम (for ऋषि-). — ^c) K₇ D₅ दिव्याः; D₅ लोकान्; D₅. 7 लोकाः (for देवाः).

— ^d) Ś₁ K₁. 2. 4. 7 T₁ G₅. 6 मर्त्यलोकाद् (G₅ 'क-'); Br D₄. 9 मर्त्यं लोकं (for मर्त्यलोके). — After 45, Dr T G₁-8. 6 ins. an addl. colophon [Sub-parvan : Dr T G₁-8. 6 मोक्षधर्म. — Adhy. no. (figures, words or both) : T₁ G₅ 154; T₂ 167; G₁ 153; G₂ 171; G₃ 155].

46 Ś₁ K₁. 2. 4. 6. 7 Bo. 6-8 Da₃. a₄ D_{na}. n₄ D₅ D₂-5. 8. 9 M₁. 5-7 om. the ref.; G₂ नारदः. — ^a) G₂ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा. — ^c) D₅₁ D₅ धीरो (for धीरो). — ^d) K₂. 4. 7 D₄. 5. 9 T G₁-8. 6 G₅ (gloss : लकारव्यत्ययः) नाधिगच्छति (K₂ 'त; K₇ 'ते); D₅ D₇. 8 नाध्यगच्छति (D₅ 'ता) (for 'त).

47 D₅. 7 om. 47-51. — ^a) K₇ D₄. 9 T G₁-8. 6 M₁. 5-7 पुत्रदारे (T₂ 'रो) (for 'दारैर). K₄ कुंशाः; G₅ कुंशं. — ^b) K₂ विद्यां नाये (sic); Bo विद्यां वा ये; B₅. 9 विद्याभ्यासे; D₂ विद्याभ्यायो; G₂ 'ज्ञाने (for 'ज्ञाये). K₁ भ्रमाः (for भ्रमः). — ^c) K₇ तस्यात्; D₄. 9 तस्यात् (for नु स्यात्). — ^d) Ś₁ K₁. 2 स्वल्प- K₅. 7 अल्पकुंशः; G₅ अपकुंशं. D₄ महोदयां.

48 D₅. 7 om. 48 (cf. v. l. 47). — ^a) G₂ [5] मुत्र च (for मुहूर्त). D₅₁ (also as in text) निश्चित्य (for संचिन्त्य). — ^b) Da₄ निश्चिते; T G₁. 2. 6 निश्चितां (for निश्चितां). Ś₁ K₂. 4 निश्चितं गतमात्मनः. — ^c) G₅ परावरस्य (for 'ज्ञे). T₁ G₅ M₁. 5-7 धर्मज्ञः (for 'स्य). ☞ G₅ परः परमात्मा अवरो जीवः, तयो- स्तत्त्ववित्। ☞ — ^d) Da₄ परा (for परां). K₁ B₅ G₂ नैश्रेयसां (K₁ 'सी); D₄. 9 निःश्रेयसीं. D₅₁ गतः (for गतिम्). B₅ (marg. as in text) परां गतिम- चिंतयत्.

49 D₅. 7 om. 49 (cf. v. l. 47). G₂ om. (hapl.)

.12. 12591
.12. 33. 11.50
.12. 339. 50

परं भावं हि काङ्क्षामि यत्र नावर्तते पुनः ।
सर्वसङ्गान्परित्यज्य निश्चितां मनसो गतिम् ॥ ५०
तत्र यास्यामि यत्रात्मा शमं मेऽधिगमिष्यति ।
अक्षयश्चाव्ययश्चैव यत्र स्यास्यामि शाश्वतः ॥ ५१
न तु योगमृते शक्या प्राप्तुं सा परमा गतिः ।
अवबन्धो हि मुक्तस्य कर्ममिनोपपद्यते ॥ ५२
तस्माद्योगं समास्थाय त्यक्त्वा गृहकलेवरम् ।

वायुभूतः प्रवेक्ष्यामि तेजोराशिं दिवाकरम् ॥ ५३
न ह्येष क्षयमाप्नोति सोमः सुरगणैर्यथा ।
कम्पितः पतते भूमिं पुनश्चैवाधिरोहति ।
क्षीयते हि सदा सोमः पुनश्चैवामिपूर्यते ॥ ५४
रविस्तु संतापयति लोकात्रदिमभिरुत्बणैः ।
सर्वतस्तेज आदत्ते नित्यमक्षयमण्डलः ॥ ५५
अतो मे रोचते गन्तुमादित्यं दीप्ततेजसम् ।

49^a. — ^a) K₁ त्वहम्; T₁ न्वहम् (for त्वहम्).
K₄ Dn₁. n₄ Ds D₂. 2. 3 G₃ Cn (gloss: सर्वोपाधि-
निर्मुक्तः) असंश्लिष्टो; K₇ D₄. 9 परिश्लिष्टो (for असं).
Da₄ कथं स्वमहसंश्लिष्टो (sic). — ^b) K₅. 7 Bo. 6-9
Da₃. 44 Dn₁. n₄ Ds D₂-4. 8. 9 गच्छेय गतिमुत्तमां (Da₄
"मं"). — ^c) Ś₁ K₁. 2 नावर्तये; K₇ "तयं (for "तयं").
Ś₁ यया; K₇ D₄. 9 यतो (for यया). — ^d) K₅ Bo.
6. 7. 9 Da₃. 44 Dn₁. n₄ Ds D₂. 3 (marg.). 8 -संकर- (for
-संसार-).

50 D₅. 7 om. 50 (cf. v. 1. 47). — ^a) K₁ B₇
Da₁ D₂ कांक्ष्यामि; K₂ कांक्षस्य; T G₁. 6 कांक्षति;
M₁. 7 कांक्षाम (for काङ्क्षामि). — ^b) Ś₁ K₁. 2 यतो;
K₇ D₄. 9 यस्मान् (for यत्र). Ś₁ K₁ नावर्त्यते; K₂
"तये; D₄ "तैत (for "तैते). — ^c) T G₁-3. 6 सर्वान्
(for सर्वं). Dn₁ -संगाम्. — ^d) K₂ G₅ निश्चितं;
K₃. 6 Bo. 6. 7. 9 Da₃. 44 Dn₁. n₄ Ds D₂. 3. 8 निश्चितो;
B₃ G₃ निश्चित्य; G₁ निश्चितां (for निश्चितां). B₇ M₇
मनसां (for मनसो). K₇ D₄. 9 निश्चितामा (D₄. 9 "त्मा")-
त्मनो गतिं.

51 D₅. 7 om. 51 (cf. v. 1. 47). — ^a) Ś₁ K₁. 2
B₃ Dn₁ G₁. 3. 6 M₅ यत्र (for तत्र). — ^b) Bo समं;
T₁ G₁. 2 C₃ (gloss: सर्वविक्षेपाभावम्) शमं (for शमं).
M₁. 7 [5] विगमिष्यति (for ऽधि). — ^c) M₁. 6. 7
अव्ययाश्च. K₅ T G₁-3. 6 अक्षयं (T₁ "रं") चाव्ययं चैव.
— ^d) K₄ शाश्वती; D₄ "ता; M₅. 6 "तं.

52 ^a) K₇ Da₄ D₄ न तु; G₂. 8 अनु- (for न तु).
Ś₁ K₁. 2. 4 शक्यं; D₅. 7 सत्यं; G₁ शक्या (sic); G₂
शक्या (for शक्या). — ^b) D₇ आहुं (for प्राहुं).
Ś₁ K₁. 2. 4 प्राहुं (K₁ "सं") तां परमां गतिं. — ^c) Ś₁
K₁. 2 अथ बन्धो; K₅ B₅-9 Da₄ Dn₄ Ds D₅. 7 C₃
(gloss: फलम्) अनुबन्धो (Da₄ "धा"); M₁. 7 अधं;
Cn (gloss: नीचो देहबन्धः) अव (as in text). K₅
भूतस्य; K₇ Bo. 6-9 Da₃. 44 Dn₁ D₂. 4. 5. 7-9 उद्धस्य;

Dn₄ बद्धश्च; D₅ बद्धस्य; T G₁-3. 6 युक्तस्य (for
मुक्तस्य).

53 ^a) M₁. 5. 6 त्यागं (for योगं). — ^b) Da₄ Dn₁
D₄ त्यक्ता; M₁. 5-7 त्यक्तुं (for त्यक्त्वा). K₁ D₄. 9
त्वह (for गृह). — ^c) D₄ प्रवेक्ष्यामि (for प्रवे).
— ^d) G₁ (before corr.) दिवाकरः.

54 ^a) K₅ Bo. 6. 7. 9 Da₃. 44 Dn₁. n₄ Ds₂ D₂. 3. 8
क्षय (K₅ B₅. 7 "यि") तां याति; K₇ क्षयया याति; B₃
D₄. 5. 7. 9 T G₁-3. 6 क्षयमायाति; Dn₁ क्षेत्रतां याति
(for क्षयमाप्नोति). — ^b) K₇ D₄. 9 पीतः सुरैर्;
D₅. 7 सुरगणो (for "गणैर्"). — ^c) K₅ कल्पितः; D₄.
5. 7 कंपितं (for "तः"). D₅. 7 पतितो; G₂ पतत्ते;
M₁. 6. 7 सहसा (for पतते). Ś₁ K₁. 2 D₄. 9 भूमौ;
D₅. 7 भूयः; G₂ भूमिः (for भूमिं). — ^d) D₅. 7
अधिरोहितं; G₃ "गोबिति (sic); M₁. 5. 7 अतिरोहति
(for अधि). G₂ पातश्चैवाधिको विधिः. — ^e) M₁. 5-7
च (for हि). K₅ M₅ यदा (for सदा). K₂ मोहः
(for सोमः). — After 54, K₅ Bo. 6-9 Da₃. 44 Dn₁.
n₄ Ds D₂. 3. 5. 7. 8 editions ins.:

795* नेच्छाम्येवं विदित्वैते हासवृद्धी पुनः पुनः ।

[B₃ [ए]नं (for [ए]वं). K₅ B₇ एवंविधे त्वे (B₇ त्वै) ते;
Bo एवं विधित्वैते (sic); D₅. 7 एवंविधे तत्त्वे; Dn₁ एवं
विदित्वैतद्. Dn₄ ज्ञानवृद्धी (for हात).]

55 ^a) G₂ च (for तु). K₅ Bo. 6-9 Da₃. 44 Dn₁.
n₄ Ds D₂. 3. 5. 7. 8 संतापयते; T G₁-3. 6 संतपन्याति
(for संतापयति). K₇ रविस्तु संतापयेल्लोकान् (hyper-
metric); D₄. 9 रविः संतापयेल्लोकान्. — ^b) K₁ (before
corr. as in text) K₇ D₄. 9 रश्मिभिः सुमहोत्बणैः. — ^c)
Bo -मंडलं. K₇ D₄. 9 नित्यं नक्षत्रमण्डलात्; B₅ (marg.
as in text) सर्वतस्तेजमण्डलः.

56 ^a) Ś₁ K₁. 2. 7 D₄. 9 तत्र (for अत्र). K₇ D₄. 9
यास्यामि (for कस्यामि). K₂ दुर्वर्षो; D₄. 9 corrupt;

अत्र वत्स्यामि दुर्धर्षो निःसङ्गेनान्तरात्मना ॥ ५६
 सूर्यस्य सद्ने चाहं निक्षिप्येदं कलेवरम् ।
 ऋषिभिः सह यास्यामि सौरं तेजोऽतिदुःसहम् ॥ ५७
 आपृच्छामि नगान्नागाङ्गिरीनुर्वीं दिशो दिवम् ।
 देवदानवगन्धर्वाङ्घ्रिशाचोरगराक्षसान् ॥ ५८
 लोकेषु सर्वभूतानि प्रवेक्ष्यामि नसंशयः ।
 पश्यन्तु योगवीर्यं मे सर्वे देवाः सहर्षिभिः ॥ ५९
 अथानुज्ञाप्य तमृषिं नारदं लोकविश्रुतम् ।
 तस्मादनुज्ञां संप्राप्य जगाम पितरं प्रति ॥ ६०

सोऽभिवाद्य महात्मानमृषिं द्वैपायनं मुनिम् ।
 शुक्रः प्रदक्षिणीकृत्य कृष्णमापृष्टवानमुनिः ॥ ६१
 श्रुत्वा ऋषिस्तद्वचनं शुक्रस्य
 प्रीतो महात्मा पुनराह चैनम् ।
 भो भोः पुत्र स्त्रीयतां तावदद्य
 यावच्चक्षुः प्रीणयामि त्वदर्थम् ॥ ६२
 निरपेक्षः शुक्रो भूत्वा निःस्नेहो मुक्तबन्धनः ।
 मोक्षमेवानुसन्तिन्य गमनाय मनो दधे ।
 पितरं संपरित्यज्य जगाम द्विजसत्तमः ॥ ६३

C. 12. 1257g
 B. 12. 332[1]. 65
 K. 12. 339. 65

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टादशाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१८ ॥

Gs दुर्धर्षे (for 'धर्षो'). — ^a Ks Bo Dn1. n4 Ds D2.
 s. 8 निःसङ्गेन; Ks B7 निषंगेन (for निःसङ्गेन).
 — After 56, Ms ins.:

796* सूर्यस्य तपतश्चाहं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।

57 ^a Bs (marg.) मंडले (for सद्ने). Ks Bs-8
 Das. a4 सोहं; Bs (marg.) ह्यस्मिन् (for चाहं). — ^b
 Ks निक्षिपेहं (for 'प्येदं'). Ds क्षिप्येदं हि कलेवरं. — ^c
 T G1-3. 8 M1. 5-7 वत्स्यामि (for यास्यामि). — ^d Ks
 Bs Das. a4 Ds. 7 सौर्य (for सौरं). Ks [s] तिदुःखितः;
 Ds. 1 न दुःसहं; M1. 5-7 सुदुःपहं (for अतिदुःसहम्).

58 ^a Ś1 K1. 2. 4 Bs (marg.) आपृच्छये (Ks Bs
 'च्छेदं'); T2 आगच्छामि (for आपृष्टं). Ds गिरीन् (for
 नगान्). K1 lacuna; D4. 9 नागा (for नगान्).
 G2 आब्रह्मनिरगाज्ञागा. — ^b K4 Bo. 8 Das Dn1. n4
 Ds D2. 2. 8 G1 गिरिम्; Ds गिरीर् (for गिरीन्).
 Das दिशा (for दिशो). T G1-3. 8 दश (for दिवम्).
 — ^d K1 -राक्षसं.

59 ^b K1 Bo T2 प्रव (K1 'वि'क्ष्यामि. — ^a) M1.
 8. 1 पश्यन्तु (for पश्यन्तु). Ks योगं संसिद्धाः; Das.
 a4 योगं (Das 'ग' सिद्धा मे; Ms मे योगवीर्यं (by
 transp.). K1 पश्यन्तुयोगवीर्यं मे. — ^d) M1. 8. 1 स्वर्गे
 (for सर्वे). Das Ds. 7 सहर्षिभिः (for सहं).

60 ^a Gs अयो (for अथ). K7 Bs (marg.) D4.
 5. 1. 9 T G1. 3. 8 M1. 5-7 [अ]नुज्ञाय (for 'ज्ञाप्य'). G1
 अथानुज्ञायतामृषिर्.

61 ^b K4 D4 G1 ऋषिः; Ks Bo. 8-9 Das. a4

Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 कृष्णः (for ऋषिः). Ś1 K1. 2. 4
 Das D4. 5. 1 Ms मुनिः; Bs प्रति (for मुनिम्). Ms
 द्वैपायनमृषिं तदा. — ^a Ś1 K1. 2. 4 ततः (for शुक्रः).
 Ks प्रदक्षिणीं कृत्य; Ks Bo. 8-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds
 D2. 2. 8 G2 'णं कृत्वा; Ds. 1 'णीकृत्वा (for 'णीकृत्य').
 — ^d Ks हृष्टम्; Das कृष्णाम्; T1 क्षमाम्; Gs क्षणम्
 (for कृष्णम्). K7 D4. 9 आपृच्छवान्; T1 वा पृष्टं (for
 आपृष्टं). K4. 8. 1 Bo. 8-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2-4.
 3. 9 T1 मुनिं (for मुनिः). — After 61, T G1-3. 8
 ins. an addl. colophon [Sub-parvan: T G1-3. 8
 मोक्षधर्म. — Adhy. no.: (figures, words or both):
 T1 Gs 155; T2 168; G1 153; G2 172; G3
 156].

62 Before 62, T G1-3. 8 ins. भीष्मः. — ^a Ks
 Bs. 1 [अ]थर्षिस्; K7 Bs (marg.) D4. 5. 1. 9 T G1-3. 8
 Ms मुनिस्; Bo. 9 Das. a4 Dn1 Ds1 D2. 2. 8 चर्षिस्
 (for ऋषिस्). Ks Das. a4 T1 G2. 2. 8 M1. 5-7 सुतस्य
 (for शुक्रस्य). — ^b T1 G2. 2. 8 M1. 5-7 शुक्रस्य हृष्टः
 (M1. 8. 1 पृष्टः; Ms प्रीतः); T2 परं प्रहृष्टः; G1
 पुत्रस्य हृष्टः (for प्रीतो महात्मा). — ^c Some MSS.
 भो भो; some MSS. भोः भोः Gs श्रूयतां (for स्त्री').
 Gs अत्र (for अद्य). — ^d Ds चक्षुषी (for चक्षुः).
 Dn4 त्वदर्थः; D7 T G1-3. 8 'र्थं (for 'र्थम्). — After
 62, K7 Ds2 D4. 9 Cs ins.:

797* एवमुक्तः पितृस्तेन ज्ञेययुक्तेन चेतसा ।

नैवेच्छामकरोत्तस्य निःसङ्गेनान्तरात्मना ।

63 Before 63, Bs ins. भीष्म उवाच. — ^a K1
 *पक्षः; Das निरपेक्षः. — ^b K1 निःस्नेहे. Ks Bo.

३१९

भीष्म उवाच ।

गिरिपृष्ठं समारुह्य सुतो व्यासस्य भारत ।
समे देशे विविके च निःशलाक उपाविशत् ॥ १
धारयामास चात्मानं यथाशास्त्रं महामुनिः ।
पादात्प्रभृतिगात्रेषु क्रमेण क्रमयोगवित् ॥ २
ततः स प्राञ्चखो विद्वानादित्ये नचिरोदिते ।

पाणिपादं समाधाय विनीतवदुपाविशत् ॥ ३
न तत्र पक्षिसंघातो न शब्दो नापि दर्शनम् ।
यत्र वैयासकिर्धामान्योक्तुं समुपचक्रमे ॥ ४
स ददर्श तदात्मानं सर्वसङ्गविनिःसृतम् ।
प्रजहास ततो हासं शुक्रः संप्रेक्ष्य भास्करम् ॥ ५
स पुनर्योगमास्थाय मोक्षमार्गोपलब्धये ।

६-९ Das. a4 Dn1. n4 D2. 3. 5. 7. 8 T G1-3. 6 M1. 5-7
मुक्तसंशयः (for 'बन्धनः'). — ^d) G1 महो दधे (for
मनो दधे). — ^e) K1 Bo D2. 4. 9 G2 M1. 5-7 स परि-
त्यज्य (M1. 7 'कस्य') (for संपरित्यज्य). — ^f) K6 Bo.
६-९ Das. a4 Dn1. n4 D2 D2. 3. 8 मुनिसत्तमः (K6 'म');
D4. 9 द्विजसत्तम (for 'म'). — After 63, Ś1 K1. 2. 4.
६. 7 V1 Bo. ६-९ Das. a4 Dn1. n4 D2 D2-5. 7-9 T
G1-2. 6 C3 ins. :

798* कैलासपृष्ठं विपुलं सिद्धसंघैर्निषेवितम् ।

[K1 D4. 9 कैलाश (K1 'स') शृंगं; D44 'सपृष्ठ' (for
'सपृष्ठ'). K6 T1 G6 विमलं (for विपुलं). K2 सिद्धसंघैर्;
Bo Dn4 D2 D2. 3. 8 'संघः; Dn1 मुनिसंघः; G2 मह-
योग (for सिद्धसंघैर्). G2 निषेवितुं.]

Colophon om. in Dn1 T G1-2. 6 M1. 5-7; V1 D2
missing: K2. 5 B1-5 Dn1. a2 Dn2. n2 D1 G4. 5 M2-4
absent. — *Sub-parvan*: Ś1 K1. 2. 4. 5. 7 Bo. ६-९ Das.
a4 Dn1. n4 D2 D2-5. 7-9 मोक्षधर्म. — *Adhy. name*:
Ś1 B1 Dn2 D2. 8 शुक्राभिः (Ś1 'तु') गमनं; K1. 2. 4. 6. 7
B2. 3. 9 Das. a4 D2-5. 9 शुक्राभिः (K1 'तु'; K1 D4. 5. 9
'ति') पतनं; Bo Dn1 शुक्रोत्पतनं. — *Adhy. no.*: K6
57; B1 Dn4 D2 155; B2 256; Dn1 157; D2
162. — *Śloka no.*: D44 Dn1 D2 65; Dn4 64.

319

☞ This adhy. is missing in V1 D2 (cf. v. 1. 12.
318. 1; 283. 15).

1 T G1-3 M1. 5-7 om. the ref. — ^a) K6 Bo. ६-९
Das. a4 Dn1. n4 D2 D2. 3. 8 गिरिपृष्ठं (for 'पृष्ठ').
— ^e) K1 Dn4 D2 समदेशे. B2 विमुक्तः (for विविके).
K4 Bo. ६. 8. 9 Dn1. n4 Dn1 D2. 3. 8 T G1-3. 6 M1. 5-7
स (for च). K6 B1 Das. a4 C2 (gloss: निःशल्ये)
Cn (gloss: निःशुल्के) निःशलाके समे देशे. — ^d) K6 B1

Das. a4 विविके स; G2 मुनिस्थूल (for निःशलाक).
T1 G6 निश्चलः (G6 'लं') समुपाविशत्.

2 ^a) D4 वा (for च). — ^b) K6 Bo. ६-९ Das.
a4 Dn1. n4 D2 D2. 3. 8 यथाविधि (for महामुनिः).
— ^c) K6. 7 Bo. ६-९ Das. a4 Dn1. n4 D2 D2-5. 7-9 T1
G2. 6 पादः (for पादात्). K2 -प्रवृत्ति (for -प्रभृति).
☞ C2: पादाङ्गुष्ठमारभ्य सर्वपर्वसंधिषु क्रमेण वायुं संस्थाप्य,
शुचोर्मध्यस्थापितप्राणः । ☞

3 ^a) K6 Das. a4 D2. 7 भूत्वा (for विद्वान्). — ^b)
Bo Dn1. n4 D2 D2. 3. 8 नाचिरोदिते (Dn1 'तं'); D44
नाचिरोदिते (sic); D2. 7 चाचि'; G2 न विराजते (for
नचिरोदिते). — ^c) K2 पाणिपादे. Ś1 K2. 4 Dn1. n4
D2 D2. 3. 8 समादाय (for 'धाय'). — ^d) G1 उपा-
विशत् (for 'विशत्'). D2. 7 विनीतं यदुपाविशत्.

4 ^a) K1 D4. 5. 7. 9 T G1-3. 6 M1. 5-7 यत्र (for तत्र).
Bo पक्षिसंघातो; T G6 C2 (gloss: गमनं) संपातो;
M1 'संघातो' (for 'संघातो'). — ^b) Ś1 K1. 2 न च; K2
Das. a4 Dn1. n4 D2 D2. 3 (sup. lin. as in text). 8
नाति; K1 चापि (for नापि). ☞ C2: अतिदर्शनम्,
विशेषदर्शनम् । ☞ — ^c) D44 यत्स; D4. 9 T2 G1. 2. 6
M1 तत्र (for यत्र). D1 T1 G2. 6 वैयासकिर्; G1
वैयासिकी; G2 M1 'सकिर्; M1. 5. 6 'सकीर् (for
'सकिर्'). K1 D4. 9 योक्तुम्; B2 श्रीमान् (for धीमान्).
— ^d) T1 G6 योग (for योक्तुं). K1 D4. 9 आत्मान-
मुपचक्रमे.

5 ^a) D2. 7 G2. 8 महा; T2 तथा; G1 सदा (for
तदा). — ^b) Ś1 T1 G6 -विनिःसृतः; K1. 2. 4 -विनि-
स्सृतः; K1 D4. 9 -विद (K1 'वा') जितं; D2. 7 -विनि-
श्रलं (for -विनिःसृतम्). — ^c) M1 तदा (for ततो).
T1 G6 व्यासं; T2 G1 हास (sic); G2 वासं (for
हासं). — ^d) G2. 8 शुक्रं. K6. 7 Bo. ६-९ Das. a4 Dn1.

महायोगीश्वरो भूत्वा सोऽत्यक्रामद्विहायसम् ॥ ६
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा देवर्षिं नारदं तदा ।
निवेदयामास तदा स्वं योगं परमर्षये ॥ ७
दृष्टो मार्गः प्रवृत्तोऽस्मि स्वस्ति तेऽस्तु तपोधन ।
त्वत्प्रसादाद्गमिष्यामि गतिमिष्टां महाद्युते ॥ ८
नारदेनाभ्यनुज्ञातस्ततो द्वैपायनात्मजः ।
अभिवाद्य पुनर्योगमास्थायकाशमाविशत् ॥ ९
कैलासपृष्ठादुत्पत्य स पपात दिवं तदा ।
अन्तरिक्षचरः श्रीमान्व्यासपुत्रः सुनिश्चितः ॥ १०

तमुद्यन्तं द्विजश्रेष्ठं चैनतेयसमद्युतिम् ।
ददृशुः सर्वभूतानि मनोमारुतरंहसम् ॥ ११
व्यवसायेन लोकांस्त्रीन्सर्वान्तोऽथ विचिन्तयन् ।
आस्थितो दिव्यमध्वानं पावकार्कसमप्रभः ॥ १२
तमेकमनसं यान्तमव्यग्रमकुतोभयम् ।
ददृशुः सर्वभूतानि जङ्गमानीतराणि च ॥ १३
यथाशक्ति यथान्यायं पूजयांचक्रिरे तदा ।
पुष्पवर्षैश्च दिव्यैस्तमवचकुर्दिवौकसः ॥ १४
तं दृष्ट्वा विस्मिताः सर्वे गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।

C. 12. 12591
B. 12. 338(2). 15
K. 12. 340. 15

n4 Ds D2-5. 7-9 T G1-2. 6 M1. 5-7 तत्परं (for भास्करम्).

6 °) M1. 5-7 पुनर्योगं स (by transp.). — °) Bo -मार्गोपलब्धयेत्. — °) Ks. 7 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2-5. 7-9 G1-8 -योगेश्वरो; T1 Gs -योगपरो (for -योगीश्वरो). — °) Bs [s]स्यक्रामद् (for स्थ). K7 D4. 5. 7. 9 M1. 6. 7 विहायसा; D44 'यने (for 'यसम्).

7 °) D44 Ds3 D4. 5. 7 देवर्षिर्; T G1. 6 M1. 5-7 ब्रह्मर्षि (G1. 6 Ms 'र्विर्); G2 ब्रह्माणं; G3 ब्राह्मणं (for देवर्षि). Ks Br. 8 (also as in text). 9 Das. 24 शुक्रः; Bo. 6 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 ततः; Ds. 7 T G1-2. 6 तथा (for तदा). — °) Ks Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2-5. 7-9 M1. 5-7 च तं; K7 तं च; G2 तथा (for तदा). — °) K7 Br. 9 D44 Ds T M1. 5-7 स्वः; Ds (sup. lin.) स (for स्व). Ds. 7 योगं परमहर्षजं.

8 Before 8, Ks. 7 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 D2-5. 7-9 G2 M1. 5-7 ins. शुक्र उवाच. — °) Ds. 7 दृष्ट- (for दृष्टो). K1 प्रवृत्तोऽस्मि; T Gs प्रवर्त्तोऽस्मि (Gs 'स्ति) (for प्रवृत्तोऽस्मि). — °) Ś1 K1. 2. 4 महामुने (for तपोधन). — K2. 4 om. 8^{ad}; Ś1 reads it on marg.

9 Before 9, Bs ins. श्रीम उवाच. — °) Bo. 8 Das Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 शुक्रो (for ततो). — °) Ds. 7 अवसाद्य (for अभिवाद्य). M1. 5-7 महायोगम् (for पुनर्योगम्). — °) Ks आस्थितः (for आविशत्).

10 °) Bo. 8. 9 D4. 5. 8. 9 कैलासपृष्ठाद्. Ś1 K1. 2. 4 Bs आप्लुत्य; T1 Gs उत्प्लुत्य (for उत्पत्य). — °) T1 Gs उत्पपात; G1. 8 स चचार; G2 स जगाम (for स पपात). K4 यदि; Ks Bo T2 Gs (before corr.)

तथा; D44 गतः (for तदा). '— °) Ks. 7 Bo. 6-9 D44 Ds1 अन्तरीक्षचरः; G1 M7 'रिक्षचर. — °) Ks Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 वायुभूतः (for व्यासपुत्रः). Ds सुनिश्चितं; G1 स निश्चितः.

11 °) Ds. 7. 9 तमुद्यन्तं; T G1-2. 6 व्यासपुत्रं (for तमुद्यन्तं). — T2 transp. 11^b and 11^d. — °) K7 -महाद्युति (for -सम). — °) D44 -रंहसः; Ds. 7 -रंहसा (for -रंहसम्).

12 °) K2 वृष्टणोत्स्येन (sic) (for व्यवसायेन). ☞ Cn: व्यवसायेन, सार्वभ्यनिश्चयेन । ☞ — °) K2 सर्वान्योष (sic); K7 D4. 9 'नेष; Br Ds. 7 सर्वशोथ (Dr 'शोथ) (for 'न्तोऽथ). Ds G1 विचिन्तयन्; G2 व्यवि-तयन्; Gs [अ]प्यवि; M1. 5-7 [अ]विर्वि (for विचिन्तयन्). — °) Ś1 K1. 2 Gs प्रस्थितो (for आस्थितो). Ks Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 7. 8 दीर्घम् (for दिव्यम्). — °) Bs Dn4 Ds. 5. 7 G2 -समप्रभं.

13 °) K7 यातम्; G2 दातम् (for यान्तम्). — °) G2 समग्रम् (for अस्थ). Dn1 अकुतोभये. — °) Dn4 स्थावराणि (for जङ्गमानि). Bo Dn1. n4 Ds1 D2. 3. 8 च (Ds sup. lin. [अ]च)राणि (for [ह]तराणि). Ks Bs. 7. 8 (marg. as in text). 9 Das. 24 जंगमस्थावराणि च.

14 °) D4 om. (hapl.) शक्ति यथा. Ś1 K1. 2 यथा न्याय्यं; Ds. 7 यथाज्ञानं (for 'न्यायं). — °) G1 (marg.) तथा (for तदा). Ks Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 पूजां वै चक्रिरे तदा. — °) Bs तं दिव्यैर् (by transp.). — °) Ks Dn4 अनु; Dr T G1-2. 6 एवं; M1. 5-7 अलं (for अव). Ks दिवानिर्ग (for दिवौकसः).

15 M1. 5-7 transp. 15^{ab} and 15^{ad}. — °) M1.

C. 12, 12591
B. 12, 33321, 15
K. 12, 340, 15

ऋषयश्चैव संसिद्धाः परं विस्मयमागताः ॥ १५
अन्तरिक्षचरः कोऽयं तपसा सिद्धिमागतः ।
अधःकायोर्ध्ववक्त्रश्च नेत्रैः समभिवाह्यते ॥ १६
ततः परमधीरात्मा त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।
भास्करं समुदीक्षन्त प्राञ्चुखो वाग्यतोऽगमत् ।
शब्देनाकाशमखिलं पूरयन्निव सर्वतः ॥ १७
तमापतन्त सहसा दृष्ट्वा सर्वाप्सरोगणाः ।
संभ्रान्तमनसो राजन्नासन्परमविस्मिताः ।
पञ्चचूडाप्रभृतयो भृशमुत्फुल्ललोचनाः ॥ १८

१-१ गृहाः सप्तर्षयः सर्वे. —^b) Bo M1. 5. 5 गंधर्वाः सा-
(Bo 'वीश्वा'प्सरोगणाः. —^c) G2 M1. 5-१ सिद्धाश्च
(for संसिद्धाः).

16 ^a) K2 Bo. 5. 7. 5 Das अन्तरिक्षचरः (Bo 'ताः');
B2 Das Dn1. n4 D2 D2. 8. 8 अन्तरिक्ष (B2 Dn1 'री')क्षगतः.
—^b) K1 तपसः. —^c) K2 T2 'ऊर्ध्ववक्त्रैश्च'. ☞ Ca :
स्वर्गाद्भ्योऽचित्तस्याधोवक्त्रता यतस्ततः सिद्धोऽयमिति व्यञ्जि-
तम् । Cn : अधः कायात् ऊर्ध्वं वक्त्रं यस्य, सूर्ये दत्तदृष्टिरतः
स्वदेहस्याधोभागं न पश्यतीत्यर्थः । ☞ —^d) K2. 1 Das. a2
D22 D2. 5 (before corr.) नेत्रैः समभिधीयते; Bo
Dn1. n4 Dn1 D2. 8. 8 'मिरप्यते'; B2. 7. 5 Dn. 5 (by
corr.) 'मिधीक्षते'; B2 'वक्रप्यते'; D2 'तिवीक्षते'; T
G1-2. 5 M2 'तिवाह्यते'; M1. 5. 1 'तिवाभ्यते'.

17 ^a) K2 Bo. 5-5 Das. a2 Dn1. n4 D2 D2. 8. 8
'वर्मात्मा (for 'वीरात्मा). —^b) S1 K1. 2. 4 तथा (for
त्रिषु). D2. 5 विश्रुताः. —^c) S1 (before corr.) K2
समुदीरन् (for 'दीक्षन्'). Das. a2 स्तः (for स). —^d)
K1 वाच्यतोः; Das वागतोः; D2 वाच्यतोः; D2. 1 नामतो
(for वाच्यतोः). K1 [s]गमन्. —^e) Das [आ]कारम्
(for [आ]काशम्). B2 अणुलं (for अखिलं). —^f)
Das. a2 पूरयन्नेव; D2. 1 'यामास (for 'यन्निव). K1
Bo. 5. 5 Dn1. n4 D2 D2-5. 5. 5 M2 सर्वतः; M1. 5. 1
चादिना; M2 (inf. lin.) नादिना (for सर्वतः).

18 ^a) D2. 1 तमागतं समासाद्य. —^b) K1 D2 सर्वा-
प्सरोगणाः; Bo देवाप्सरोगणाः. Das दृष्ट्वा सर्वेश्वरो गणाः.
—^d) Das. a2 D22 'विस्मितः. —^e) S1 K1. 2. 4 पंच-
चूळप्रभृतयोः; K2 शंखचूडाः; T2 G2 M1. 5-१ पंचचूडा.
—^f) K2 दृशम् (for भृशम्). K2. 4 Das 'लोचनं
(Das 'ना).

19 ^a) Das D2 G2 देवतं. S1 K1. 2 कतमो. K1

दैवतं कतमं ह्येतदुत्तमां गतिमास्थितम् ।
सुनिश्चितमिहायाति विमुक्तमिव निःस्पृहम् ॥ १९
ततः समतिचक्राम मलयं नाम पर्वतम् ।
उर्वशी पूर्वचिच्छिन्नं यं नित्यमुपसेवते ।
ते स्म ब्रह्मर्षिपुत्रस्य विस्मयं ययतुः परम् ॥ २०
अहो बुद्धिसमाधानं वेदाभ्यासरते द्विजे ।
अचिरेणैव कालेन नभश्चरति चन्द्रवत् ।
पितृश्रूषया सिद्धिं संप्राप्तोऽयमनुत्तमाम् ॥ २१
पितृभक्तो दृढतपाः पितुः सुदयितः सुतः ।

D2. 5. 7. 9 T2 G1. 8 M1. 5-१ त्वे (T2 न्वे; G1 चै)तद्
(for ह्येतद्). T1 G2 दैवतं कतमत्वेन. —^b) D2 G2. 8
आस्थितां (G2 'ताः; G2 'तः). —^c) D2. 1 स्वनिश्चितम्
(for सु'). Dn1 D2. 5. 7. 9 इव (for इह). D2. 1
[आ]यातं (for [आ]याति). —^d) K1 D2. 5 T G2. 5
M1. 5-१ निरुं (D2 'यु')क्तम् (for विमुक्तम्). S1 K1. 2. 4
G2. 8 इह (for इव). G1 (before corr.). 2 निःस्पृहः.

20 ^a) K1 Bo-8 Das Dn1. n4 D2 D2-5. 7-9 ततः
समासचक्राम ^b) K1 D2-5. 7. 9 M1. 5-१ मंदरं (for
मलयं). —^c) T2 पूर्वचिच्छिन्नं (for 'चित्तिच्छिन्नं). —^d)
K1 योः; G2 तं (for यं). Bo. 5 Dn1. n4 D22 D2.
8. 8 M1. 5-१ उपसेवतः. —^e) Bo. 1 Dn1. n4 D2 D2. 8.
5. 1 तस्य; D2 तेस्य; T2 तन्मे (for ते स्म). D22
विमर्षि (for ब्रह्मर्षि). —^f) D2. 1 T G1-2. 5 जगमतुः
(for ययतुः).

21 ^a) M1. 5 विद्धि (for बुद्धि). T1 G2 'समाचारं
(for 'धानं). —^b) K1 D2. 5 यदाभ्यासः; Bo सदा
(for वेदा). K1 D2. 5 T G2. 5 'रतो (for 'रते).
K1 D2. 5 T G2. 5 द्विजः; G1 द्विजं (for द्विजे). G2
देवाभ्यां सुलभे द्विजः. —^c) T G1-2. 5 हि (for [ए]-
व). —^d) G2. 8 न अयं याति (G2 रवि) चन्द्रवत्;
M2 (sup. lin.) जगद्भ्याप्स्यत्यसंशयः. —^e) K1 सिद्धिः;
K2 Das. a2 बुद्धिः; K2 Bo. 5 (marg. a2 in text). 7-9
Dn1. n4 D2 D2. 8. 8 T2 बुद्धि (for सिद्धि). —^f) K1
समाप्तो (for संप्राप्तो). G2 [s]सौ (for सयम्). K1. 2
Dn1 अनुत्तमं (for 'त्तमाम्).

22 ^a) D22 दृढतया (for 'तपाः). G2 पितृभक्तौ
दृढा सिद्धिः. —^b) K2 G2 च (G2 स) दयितः; D1
T1 G2 समधिकः (for सुदयितः). G2 तथा समुदितः
सुतः. — After 22^a, G2 ins.:

अनन्यमनसा तेन कथं पित्रा विवर्जितः ॥ २२
 उर्वश्या वचनं श्रुत्वा शुक्रः परमधर्मवित् ।
 उदैक्षत दिशः सर्वा वचने गतमानसः ॥ २३
 सोऽन्तरिक्षं महीं चैव सशैलवनकाननाम् ।
 आलोकयामास तदा सरांसि सरितस्तथा ॥ २४
 ततो द्वैपायनसुतं बहुमानपुरःसरम् ।
 कृताञ्जलिपुटाः सर्वा निरीक्षन्ते स्म देवताः ॥ २५
 अब्रवीत्तास्तदा वाक्यं शुक्रः परमधर्मवित् ।

पिता यद्यनुगच्छेन्मां क्रोशमानः शुकेति वै ॥ २६
 ततः प्रतिवचो देयं सर्वैरेव समाहितैः ।
 एतन्मे स्नेहतः सर्वे वचनं कर्तुमर्हथ ॥ २७
 शुक्रस्य वचनं श्रुत्वा दिशः सवनकाननाः ।
 समुद्राः सरितः शैलाः प्रत्यूचुस्तं समन्ततः ॥ २८
 यथाज्ञापयसे विप्र बाढमेवं भविष्यति ।
 ऋषेर्व्याहरतो वाक्यं प्रतिवक्ष्यामहे वयम् ॥ २९

C. 12. 12607
B. 12. 333[2] 31
K. 12. 340. 30

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकोनविंशत्यधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३१९ ॥

799* कृताञ्जलिपुटाः सर्वे तुष्टुर्दृष्टमानसाः ।

— °) K₁ -मानसा; M₆ -तपसा (for -मनसा). G₂ पितुरत्यंतमिश्रोयः. — °) K₆ Dn₁, n₄ Ds₁ D₂, s. 5. 7. 3 M₁, 5-7 विसर्जितः (D₁ 'ताः') (for विवर्जितः).

23 °) D₈ -विस्रितः (for -धर्मवित्). — °) Ś₁ अवैक्षत; K₁, 2 अवैक्षत; D₄ उदैक्षत; Dn₄ उदैक्षित (for उदैक्षत). — °) D₅, 7 अवचने (for वचने). G₂ वचनं गमनस्य च.

24 °) K₆, 7 Bo. 6-9 D₄ Ds₁ सौतरीक्षं (D₄ 'क्ष-'); Dn₄ D₄ 'रिक्ष-'; D₅, 7 अंतरिक्षं (for सोऽन्त). — °) D₄ corrupt. K₁ B₉ Ds₁ D₈ -काननं (for 'नाम्'). — °) K₆ Bo. 6-9 D₄, a₄ Dn₁, n₄ Ds D₂, s. 3 विलोकयामास (for आलो). — °) B₉ T₁ G₁, 6 तदा (for तथा).

25 °) K₆, 7 Bo. 6-9 D₄, a₄ Dn₁, n₄ Ds D₂-5, 7-9 T G₁, s. 6 M₁, 5-7 बहुमानसमन्ततः; G₂ बहुमान्य समन्ततः. — °) Ś₁ K₁, 2, 4 D₄, s. 7, 9 बहुाञ्जलि- (for कृताञ्जलि-). K₁ भूत्वा (for सर्वा). — °) K₂ निरीक्षते; K₁ D₄ निरीक्ष्यते; M₁ 'क्ष्यति'.

26 °) Ds₁ तां; D₄, 9 Ms तांस (for तास्). B₉ D₄ T₂ तथा (for तदा). — Before 26°d, B₁-9 G₂ ins. शुक्र उवाच. — °) Ds₁ D₄, 9 G₁, 6 मां (for मां).

27 °) T G₁-s. 6 M₁, 5-7 तस्य (for ततः). D₄ reads प्रति twice. D₄ देहं; D₄ देवं; D₅, 7 देहं (for देवं). — °) K₁ स्नेहतः (for स्नेहतः). K₆ सर्वैर; D₄, a₄ सर्व; G₁ सद्ये (for सर्वे). — °) D₄ अर्हथः.

28 Before 28, B₉, 9 ins. शीघ्र उवाच. — °) K₆ Bo. 6-9 D₄, a₄ Dn₁, n₄ Ds D₂, s. 3 सर्वाः सकाननाः; M₁, 5-7 सजलका. — °) Ds₁ सरिताः. — °) K₁ D₅, 7 ते (for तं).

29 °) G₁ अविष्यसि (for 'ति'). — °) K₁ ऋषी; D₄ ऋषिर् (for ऋषेर्). G₁ व्याहरते. — °) K₂ corrupt. K₁ D₄, 9 प्रतिदास्यामहे वयं; T G₁-s. 6 'वक्ष्याम (T₁ G₆ 'मि') ते वयं. ☞ Ca: प्रतिवक्ष्यामहे; शुकोऽनेन पथा गत इति । ☞

Colophon om. in D₂; V₁ D₈ missing: K₃, s B₁-5 D₄, a₄ Dn₂, n₈ D₁ G₄, s M₂-4 absent. — Sub-parvan: Ś₁ K₁, 2, 4, 6, 7 Bo. 6-9 D₄, a₄ Dn₁, n₄ Ds D₂-5, 7-9 T G₁-9, 6 M₁, 5-7 मोक्षधर्म. — Adhy. name: Ś₁ K₁, 2, 4, 6, 7 Bo. 6-9 D₄, a₄ Dn₁ Ds D₂-5, s. 9 G₆ M₅, 6 शुक्रामि (K₁ D₄, s. 9 'ति') पतनं; D₄ शुकोत्पत्तं. — Adhy. no. (figures, words or both): K₆ 58; B₁ Dn₄ Ds₁ T₁ 156; B₉ 260; Dn₁ 158; D₈ 153; T₂ 169; G₁ 155; G₂ 173; G₃ 157; M₁, 6, 7 152; M₅ 188. — Śloka no.: D₄ Dn₁, n₄ Ds 31.

३२

भीष्म उवाच ।

इत्येवमुक्त्वा वचनं ब्रह्मर्षिः सुमहातपाः ।

प्रातिष्ठत शुक्रः सिद्धिं हित्वा लोकांश्चतुर्विधान् ॥ १

तमो ह्यष्टविधं हित्वा जहौ पञ्चविधं रजः ।

ततः सत्त्वं जहौ धीमांसदद्भुतमिवाभवत् ॥ २

ततस्तस्मिन्पदे नित्ये निर्गुणे लिङ्गवर्जिते ।

320

☞ This adhy. is missing in V1 Ds (cf. v. 1. 12. 318. 1; 283. 15).

1 ^a) Ds om. from इत्येव up to प्राति (in 1^a). Da4 Ds1 उक्ता. T G1. 2. 6 इत्येवमुक्ते वचने. — ^b) Ś1 K1. 6 Dn4 Ds. 7 महर्षिः (for ब्रह्मर्षिः). K1 D4. 5. 1. 9 T G1-2. 6 M1. 5-7 स (for सु-). K1 सुमहातपः. — T G1-2. 6 repeat 1st after 26: for the sequence of stanzas 1^a-27^b in T G1-2. 6, see the Tabular Statement below. — ^c) Ś1 K1. 3 प्रतिष्ठितः; K4. 7 प्रतिष्ठतः;

Tabular Statement

giving sequence of st. 1-27^{ab} in T G1-2. 6

[r = repeated]

T Gs	G1	G2. 3	T Gs	G1	G2. 3
1 ^{ab}	1 ^{ab}	1 ^{ab}	16-17	16-17	16-17
1 ^{cd}	1 ^{cd}	1 ^{cd}	19	19	19
8-9	8-9	8-9	22 ^{ab}	22 ^{ab}	...
10 ^{ab,cd}	10 ^{ab,cd}	10 ^{ab,cd}	18	18	18
21 ^{cd}	21 ^{cd}	21 ^{cd}	20	20	20
10 ^{ef}	10 ^{ef}	10 ^{ef}	21 ^{ab}	21 ^{ab}	21 ^{ab}
4-6	4-6	4-6	21 ^{cd(r)}	21 ^{cd(r)}	21 ^{cd(r)}
11 ^{ab}	11 ^{ab}	11 ^{ab}	22 ^{ab(r)}	22 ^{ab(r)}	22 ^{ab}
11 ^{cd}	11 ^{cd}	11 ^{cd}	22 ^{cd-26}	22 ^{cd-26}	22 ^{cd-26}
	11 ^{cd(r)}				
12-13	12-13	12-13	1 ^{cd(r)}	1 ^{cd(r)}	1 ^{cd(r)}
7	7	7	2-3	2-3	2-3
15	15	15	27 ^{ab}	27 ^{ab}	27 ^{ab}
14	14	14			

Ks प्रातिष्ठतः (for 'ष्ठत'). Da3. 44 तपः (for शुक्रः). Ds2 सिध्यं; G2 (both times) सिद्धौ (for सिद्धिं). — ^d) Ks. 1 Bo. e-9 Da3. 44 Dn1. n4 Ds D2-5. 1-9 T G1-2. 6

(last six second time) M1. 5-7 Cn (gloss: सात्त्विकान्मोक्षप्रतिबन्धकान् किल्बिषसंसर्गानैश्वर्याख्यान्) Cp (gloss: अधर्माज्ञानवैराग्यानैश्वर्यरूपान्) Cs (gloss: क्षयान्ताः [12. 317. 20] इति चतुरो) दोषांश्च; Cnp (gloss: वितर्क-विचारानन्दास्मिताख्यान् संप्रज्ञातभेदान्, तत्फलानीत्यर्थः) Csp (gloss: मनो जित्वाहंकारे धारयेत्तमपि जित्वा बुद्धौ धारयेत्तमपि जित्वा महत्तत्त्वे धारयेत्तदपि जित्वा परमात्मनि धारयेदित्येवं चतुर्विधान्) योगांश्च (for लोकांश्च). T G1-2. 6 (all first time) गत्वा देशां (T2 'वां'श्च पर्वतान् । ☞ Ca: लोकांश्चतुर्विधान्, जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जान् । ☞

2 For the sequence in T G1-2. 6, see Tabular Statement on this page. T G1-2. 6 read 2-3 after the repetition of 1st following 26. — ^a) K2 T1 तमो (for तमो). K1 D4. 5. 1. 9 T1 G1-2. 6 [s]पि (for हि). Da3. 44 अष्टविधिः; Ds. 1 'गुणं'; Cnp नवगुणं (for अष्टविधिं). Ś1 K1. 2. 4 त्यक्त्वा; Da4 जित्वा (for हित्वा). ☞ Ca: अष्टविधम्, प्रकृतिर्महान-हंकारः पञ्चभूतानीत्यष्टौ । तेषु अहंकारस्तमोविकारः ॥ Cn: अष्टविधिं, पुर्यष्टकप्रकारं रजः ॥ Cp: अष्टसु, अन्यकमहद-हंकारपञ्चतन्मात्रेणैवनामस्वात्मबुद्धिरूपमष्टैश्वर्यरूपं वा ॥ Cs: अणिमाद्यष्टसिद्धीनां विपर्ययाः । ☞ — ^b) ☞ Ca: पञ्चविधं रजः, शब्दादिविषयपञ्चकारागो रजसः पाञ्चवित्यम् ॥ Cn: पञ्चविधं, विषयपञ्चके प्रवर्तकं वासनामयं रजः । नवगुणं रज इति पाठे-अत्यागित्वमकार्पणं सुखदुःखोपसेवनम् । भेदः परुषता चैव कामः क्रोधस्तथैव च । दर्पो द्वेषोऽतिवाद्श्च एते प्रोक्ता रजोगुणाः ॥ Cs: पञ्चगुणम्, दुःखचेष्टाकामक्रोधदर्प-गुणम् । ☞ — ^c) G2 सितं; Ca (gloss: प्रकाशप्रकाशतया स्फुरणम्) सत्त्वं (as in text). ☞ Cn: सत्त्वम्, बुद्धिसत्त्वेन सर्वं संत्यज्य सत्त्वमपि त्यक्तम् येन त्यजसि तस्य जेति नारदोपदिष्टत्वात् । ☞ — ^d) Da4 Dn4 अद्भुतम्. ☞ Cs: तद्धि दुःखात्यज्यते, सनकादिभिरपि योगेश्वरैः । शुक्र-स्तदपि जहौ । तदद्भुतमिवाभवदित्यर्थः । ☞

3 For the sequence in T G1-2. 6, see Tabular Statement on this page. — ^a) T1 Gs गते (for पदे). Ks नित्यं; K1 D4. 9 तिष्ठन्; T G1-2. 6 क्षीते (for नित्ये). — ^b) K1 D4. 5. 1. 9 संगः; Cs (gloss: सुद्धमदेह-) लिङ्ग- (as in text). Ś1 (before corr.) K2. 4

ब्रह्मणि प्रत्यतिष्ठत्स विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ ३
उल्कापाता दिशां दाहा भूमिकम्पास्तथैव च ।
प्रादुर्भूताः क्षणे तस्मिंस्तद्भुतमिवाभवत् ॥ ४
द्रुमाः शाखाश्च मुमुचुः शिखराणि च पर्वताः ।
निर्घातशब्दैश्च गिरिर्हिमवान्दीर्यतीव ह ॥ ५
न बभासे सहस्रांशुर्न जज्वाल च पावकः ।
हृदाश्च सरितश्चैव चुक्षुभुः सागरास्तथा ॥ ६
ववर्ष वासवस्तोयं रसवच्च सुगन्धि च ।

ववौ समीरणश्चापि दिव्यगन्धवहः शुचिः ॥ ७
स शृङ्गेऽप्रतिमे दिव्ये हिमवन्मेरुसंभवे ।
संश्लिष्टे श्वेतपीते द्वे रुक्मरूप्यमये शुभे ॥ ८
शतयोजनविस्तारे तिर्यग्मूर्ध्वं च भारत ।
उदीचीं दिशमाश्रित्य रुचिरे संदर्श ह ॥ ९
सोऽविशङ्केन मनसा तथैवाभ्यपतच्छुक्रः ।
ततः पर्वतशृङ्गे द्वे सहस्रैव द्विधाकृते ।
अदृश्येतां महाराज तद्भुतमिवाभवत् ॥ १०

C. 12. 126/8
B. 12. 334/3, 11
K. 12. 341, 11

-पूजिते (for -वर्जिते). —^a) D_{as} ब्रह्मणी; M₁. 5. 7
ब्रह्मर्षि- (M₁ 'षिः') (for 'णि'). K₁ G₂ प्रतितिष्ठत्; B₃
G₁ M₁. 6. 7 प्रत्यतिष्ठन्. —^d) K₁ हवोज्ज्वलन्.

4 For the sequence in T G₁-3. 6, see the Tabular Statement on p. 1806. T G₁-3. 6 read 4-6 after 10th. —^a) K₁ उल्कापातां; B₃-8 D_s 'पातो (for उल्कापाता). D_s. 7. 9 T G₁-3. 6 M₁. 5-7 दिशो (for दिशां). B₃. 6-9 D_{as} D_{n1}. n₄ D_s D₂. 3. 8 T₂ दाहो (for दाहा). —^b) K₄. 7 B₃. 6-9 D_{as}. a₄ D_{n1}. n₄ D_s D₂. 3. 8 T G₁-3. 6 भूमिकम्पः; D_s. 7 'कंपं (for 'कम्पास्). T₂ (also as in text) च भारत (for तथैव च). —^c) Ś₁ K₁. 4 D_{n1}. n₄ D_s D₂. 3. 8 T₂ G₁. 3 प्रादुर्भूतः; K₁. 6 D_{as} 'भूता (sic) (for 'भूताः). —^d) D_{as} D_{n4} तद्भुतम्.

5 For the sequence in T G₁-3. 6, see the Tabular Statement on p. 1806. —^a) K₂ द्रुमैः; B₃ द्रुमः. —^b) D_{s2} D_s च पर्वतः; D_s व्यक्षर्यित. —^c) D_r निर्घातः; M₁ निर्घात- (for निर्घात-). K₁ D_s. 9 हिमवान्; D_s. 7 हि महान्; T G₁. 6 गुरुभिर्; G₂ बहुभिर्; G₃ शिखरैर्; M₁. 5-7 हि गिरिर् (for च गि'). —^d) Ś₁ K₁. 2. 4 दीर्यते स्म; D_{s1} 'तेव (for 'तीव'). K₃ B₃. 6-8 D_s D₂. 3. 8 G₃ हि; T₂ हा; M₁. 5-7 च (for ह). K₁ D_s. 5. 7. 9 वि (D_s. 7 उ) दीर्यत इवाच (D_r 'न) छः; B₃ D_{as}. a₄ हिमवान्दीर्यतां बहिः.

6 For the sequence in T G₁-3. 6, see the Tabular Statement on p. 1806. —^a) B₃ D_s. 7 नाबभासे; D_{as} न बभाषे; M₁. 5 (inf. lin.). 6. 7 न बभास (for 'से). G₃ सशैला मूर (for सहस्रांशुर).

7 For the sequence in T G₁-3. 6, see the Tabular Statement on p. 1806. T G₁-3. 6 read 7 after 13. —^a) K₁ वासवाश्च. —^b) Ś₁ रसगंधि; K₂ न

सगंधं (for रसवच्च). K₄ सुगंधिना (for 'धि च). —K₁ om. 7^a-8^b. —^d) D_{as}. a₄ दिव्यं (for दिव्य-). K₂ शुचि.

8 For the sequence in T G₁-3. 6, see the Tabular Statement on p. 1806. K₁ om. 8^b (cf. v. 1. 7). —^a) K₂ सद्यो (sic); G₂ सदशो; G₃ सद्यो (for स शृङ्गे). K₄. 6. 7 B₃. 6. 7. 8 (orig.). 9 D_{as}. a₄ D_{n1}. n₄ D_s D₂. 3. 8 प्रथमे; B₃ (marg.) परमे (for सप्रतिमे). D_s. 5. 7 सद्योगप्रतिमे दिव्ये. ☞ C₃: स शुक्रः शृङ्गे संदर्शो-स्युपरि संबन्धः । ☞ —^b) D_s. 7 हिमवान् (for 'वन्'). K₂ 'मेदः; T G₁-3. 6 -गिरि- (for 'मेरु'). Ś₁ K₂. 4. 7 D_s. 9 -संनिभे (for -संभवे). —K₁ om. 8^{ad}. —^c) T₁ G₃ येन (for श्वेत). D_s. 5. 7. 9 च; G₂ lacuna (for द्वे). —^d) K₁. 2 D_s रुक्मरूप्य- (sic); D_s. 7 रंकारूप्य; T G₁. 3. 6 रूप्यरुक्म-; G₁ रूप्यमम (sic); M₁. 5-7 रुक्मरूप्य- (for रुक्म'). G₂. 8 गुणे (for शुभे).

9 For the sequence in T G₁-3. 6, see the Tabular Statement on p. 1806. —^a) M₁. 5-7 दक्ष- (for शत-). K₁ D_s. 9 -विस्तीर्णे (for -विस्तारे). —^b) D_{as} भारतः. —^c) K₁. 7 D_s उदीची-; D_{as} 'धि; D_s 'चि-; D_r 'चं (for 'ची). K₁ दिशिम् (sic). K₃ D_{as} D_{n1}. n₄ D_s D₂. 3. 8 आश्रित्य (for आश्रित्य). —^d) D_s. 7 स (for सं). K₂ स; K₁ D_s. 9 च (for ह).

10 For the sequence in T G₁-3. 6, see the Tabular Statement on p. 1806. —^a) B₃ [s] रिशृङ्गेन (sic); D_{as} D_{s2} [s] विशोक्तेन (for 'शङ्केन). D_{as} तमसा (for मनसा). —^b) K₁ न्यपतत्; K₃ [अ]प्य- (for [अ]प्य-). D_s यतः; D_r च सः (for शुक्रः). —^c) Ś₁ K₁. 2 पूर्वे स (for पर्वत-). D_{as} T G₁. 3. 6 M₁. 5-7 ते (for द्वे). B₃ ततः स पर्वते शृङ्गे; G₂ तस्मिन्पर्वते शृङ्गे ते. —^d) K₁ शहस्रैव (sic); B₃ सर्वशैव (for सहस्रैव). —After 10^{ad}, T G₁-3. 6 read 21^{ad} for the

E. 12. 12618

B. 12. 334[3]. 11

K. 12. 341. 12

ततः पर्वतशृङ्गाभ्यां सहसैव विनिःसृतः ।

न च प्रतिजघानास्य स गतिं पर्वतोत्तमः ॥ ११

ततो महानभूच्छब्दो दिवि सर्वदिवौकसाम् ।

गन्धर्वाणामृषीणां च ये च शैलनिवासिनः ॥ १२

दृष्ट्वा शुक्रमतिक्रान्तं पर्वतं च द्विधाकृतम् ।

साधु साध्विति तत्रासीन्नादः सर्वत्र भारत ॥ १३

स पूज्यमानो देवैश्च गन्धर्वैर्ऋषिभिस्तथा ।

यक्षराक्षससंघैश्च विद्याधरगणैस्तथा ॥ १४

दिव्यैः पुण्यैः समाकीर्णमन्तरिक्षं समन्ततः ।

first time, repeating it in its proper place. —^e) T₁ G₁. 2. 5 अदृश्येते; G₂ 'इयत' (for 'इयेतां'). —^f) D₄₄ अदृष्टम्.

11 For the sequence in T G₁-2. 5, see the Tabular Statement on p. 1806. —^a) Ś₁ K₁. 2 पूर्व स (for पर्वत). D₄₄ संग्राम्यां; D₅. 1 शृंगस्य (for 'शृङ्गाभ्यां'). —^b) K₁. 2. 4 विनिःसृतः (for विनिःसृतः). — G₁ reads 11^{ea} twice. —^d) K₁ (sup. lin. as in text) प्रतिजगान. D₄₄ गतिं च; G₁ (second time). 2. 3 संगतिं (for स गतिं). G₁ (first time) स्वनः प्रत्याज्जोषस्य संगतं पर्वतोत्तमे (corrupt).

12 For the sequence in T G₁-2. 5, see the Tabular Statement on p. 1806. K₁ om. 12. —^d) K₂ शैले; D₄₄ शैल्य- (for शैल). D₅. 1 ये न (D₅ च) कैलासवासिनः.

13 For the sequence in T G₁-2. 5, see the Tabular Statement on p. 1806. —^a) D₄₄ शुको; D₅ (before corr.) शैलम् (for शुक्रम्). K₁ अतिकांतं; K₁ D₄ 'क्रांतः; D₄₄ अतीकांतं. —^b) K₁ द्विधाकृतं. —^c) K₂ अभूत् (for आसीत्). G₂ साधु साधु तवासीको. —^d) K₂ G₂ नार (G₂ रस) दः सर्वभारत (sic). — After 13, T G₁-2. 5 read 7.

14 For the sequence in T G₁-2. 5, see the Tabular Statement on p. 1806. T G₁-2. 5 transp. 14 and 15. —^a) K₁ D₅ G₂. 3 सं- (for स). —^b) K₂ सदा (for तथा). — Ś₁ K₁. 2. 4 om. (hapl.) 14^{ea}.

15 For the sequence in T G₁-2. 5, see the Tabular Statement on p. 1806. T G₁-2. 5 transp. 14 and 15. —^b) K₂. 7 Bo. 5-9 अंतरीक्षं; D₄₄ 'रिक्षः;

आसीत्किल महाराज शुक्राभिपतने तदा ॥ १५

ततो मन्दाकिनीं रम्यामुपरिष्टादभिव्रजन् ।

शुको ददर्श धर्मात्मा पुष्पितहुमकाननाम् ॥ १६

तस्यां क्रीडन्त्यभिरताः खान्ति चैवाप्सरोगणाः ।

शून्याकारं निराकाराः शुक्रं दृष्ट्वा विवाससः ॥ १७

तं प्रक्रमन्तमाज्ञाय पिता स्नेहसमन्वितः ।

उत्तमां गतिमास्थाय पृष्ठतोऽनुससार ह ॥ १८

शुक्रस्तु मारुतादूर्ध्वं गतिं कृत्वान्तरिक्षगाम् ।

दर्शयित्वा प्रभावं स्वं सर्वभूतोऽभवत्तदा ॥ १९

G₂ 'रिक्षे (for 'रिक्षं). —^d) K₁ D₄. 5. 7. 9 शुक्राति- (for शुक्राभि-). K₁ D₅ T₁ G₂ तथा (for तदा).

16 For the sequence in T G₁-2. 5, see the Tabular Statement on p. 1806. —^a) K₁. 4 D₅ M₁. 5 मन्दाकिनी (for 'किनी). Ś₁ K₁. 2. 4 दिव्याम् (for रम्याम्). —^b) T₂ उपदिष्टाद् (for 'रिष्टाद्). K₂ अपि; Bo T G₁. 5 अति- (for अभि-). G₂ उपविष्टां रतिप्रदां. —^d) K₁ D₄₄ T₂ G₂ काननं. K₁ D₄. 9 दिव्यपुष्पितकाननां.

17 For the sequence in T G₁-2. 5, see the Tabular Statement on p. 1806. —^a) K₁ क्रीडति. D₄₄ अभिरतः. Ś₁ K₁. 2. 4 तस्यां क्रीडासु निरताः; G₂ कस्यां किं संत्यभिरतासु (sic). —^b) K₄ खान्ति; K₂. 7 D₄. 9 G₂ ततश्च; Bo. 7 D₄₄. 24 तीरे; B₅ नित्यं; G₂ चानि (sic) (for खान्ति). Bo D₄₁. 24 D₅ D₂. 2. 3 ते चै (Bo D₄₁ D₅ D₅ ताश्चैवाप्सरसां गणाः. —^c) D₄₄ D₅. 7 G₁. 2. 5 शून्याकारं (D₄₄ 'र-); C₅ (gloss: मानसविकाररहितम्) 'कारं (as in text). T G₁. 2. 5 निराकारं (G₂ 'रां) (for 'काराः). K₁ D₄. 9 शून्यागारसमाकारं. —^d) K₁ दृष्टा (for दृष्ट्वा). G₁ अपि वाससः; G₂ विवाससं. — After 17, T G₁-2. 5 read 19, T G₁. 5 reading 22^{ab} thereafter, followed by 18.

18 For the sequence in T G₁-2. 5, see the Tabular Statement on p. 1806. —^a) K₂. 7 Bo. 5-9 D₄₄. 24 D₄₁. 24 D₅ D₂-5. 7-9 G₂ प्रक्रा (Dr 'का) मंतम् (for प्रक्रं). T₁ G₂. 5 तं प्रयांतमथाज्ञाय; T₂ G₁ तं प्रक्रांतमभि (G₁ 'था) ज्ञाय. —^b) G₂ समन्वितं.

19 For the sequence in T G₁-2. 5, see the Tabular Statement on p. 1806. Bo om. 19^a-22^b. —^a) D₅ (before corr.) G₂ उर्ध्वा. T₁ G₁. 9 शुक्रस्तु मारुताम्

महायोगमर्ति त्वय्यां व्यासोत्थाय महातपाः ।
 निषेधान्तरमात्रेण शुकाभिपतनं ययौ ॥ २०
 स ददर्श द्विधा कृत्वा पर्वताग्रं शुक्रं गतम् ।
 शशंसुर्ऋषयस्तस्मै कर्म पुत्रस्य तत्तदा ॥ २१
 ततः शुकेति दीर्घेण शैक्षेणाक्रन्दितस्तदा ।
 स्वयं पित्रा खरेणोच्चैस्त्रील्लोकाननुनाद्य वै ॥ २२

(G₁ 'दृ'ध्वा. — ^b) G₂. 8 गत्वा (for कृत्वा). Br-9 [अं]तरीक्षगां; Dr 'रिक्षिणां. B₈ गतिं तामंतरीक्षगां; T₁ G₁. 8 गतिं गत्वांतरीक्षगः. — ^c) D₅. 7 प्रभावत्वं (for 'वं स्वं). — ^d) B₈. 8. 9 Das Dn₁. n₄ D₈ D₂. 8. 8 ब्रह्म (for सर्व-). K₈. 7 D₄. 9 सर्वभूतगतोभवत्; G₈ 'भूताभयं तदा. — After 19, T G₁. 8 read 22^{ab} for the first time, repeating it in its proper place.

20 For the sequence in T G₁-8. 9, see the Tabular Statement on p. 1806. Bo om. 20 (cf. v. l. 19). — ^a) Śī K₁. 2. 4 अथ (for सहा). G₂ योग-गतिश्. Śī K₁. 2. 4 व्यासः; Dn₁. n₄ D₈ D₂. 8. 8 C_v स्वन्याः; D₅. 7 स्वरयाः; T G₁. 8 चाश्याः; G₂. 8 चाह (for स्वश्याः). — ^b) Śī K₂. 4 समास्थाय; K₁ समा-ख्याय; B₈. 9 C_v (gloss: व्यासः आस्थायैत्यर्थः) व्यासो-स्थाय; D₄. 5. 7 व्यासः स्थित्वा; G₈ व्यासोक्त्याय; Cn (gloss: संक्षिप्यः) व्यासोत्थाय (as in text). K₁ D₉ M₁. 5-7 व्यासोत्थाय तत्र तु (K₁ D₉ शीघ्रतः). — ^c) Dn₁ निमित्तांतरमात्रेण. — ^d) K₂. 4. 7 D₄. 5. 7. 8 शुकाति- (for 'सि-). G₂. 8 यया (for ययौ).

21 For the sequence in T G₁-8. 9, see the Tabular Statement on p. 1806. Bo om. 21 (cf. v. l. 19). — ^b) G₂ शुकाहत्वं (for शुक्रं गतम्). — T G₁-8. 9 read 21^{ab} for the first time after 10^{ab}. — ^c) B₈ शशंसुर्; B₉ शशंसुर्; T₁ G₁. 8 (all second time) शशंसु. K₈. 7 B₈-9 Das. a₄ Dn₁. n₄ D₈ D₂-8. 7. 9 तस्य; D₈ तत्र (for तस्मै). T G₁. 8. 8 (all first time) शुक्रं गतं शशंसुः स (T₂ शशंसंतः; G₁ शशंसुतः); G₂ (first time) शुक्रं गताशंसं*सुद्धमे (sic). — ^d) M₁. 5-7 तथा (for तदा). T G₁-8. 8 (all first time) ऋषि-पुत्रस्य यत्तदा.

22 For the sequence in T G₁-8. 8, see the Tabular Statement on p. 1806. Bo om. 22^{ab} (cf. v. l. 19). T G₁. 8 read 22^{ab} for the first time after 19. — ^a) D₈ शुकाति; M₁. 5. 8 शुकोति (for शुकेति).

शुक्रः सर्वगतो भूत्वा सर्वात्मा सर्वतोमुखः ।
 प्रत्यभाषत धर्मात्मा भोःशब्देनानुनादयन् ॥ २३
 तत एकाक्षरं नादं भो इत्येव समीरयन् ।
 प्रत्याहरजगत्सर्वमुच्चैः स्वावरजङ्गमम् ॥ २४
 ततः प्रभृति चाद्यापि शब्दानुचारितान्पृथक् ।
 व्याजहार शुक्रं प्रति ॥ २५

Śī K₁. 2. 4 C₈ (gloss: शिक्षाव्यायस्वरेण) शैक्षेण; D₈ दैव्येण; D₅ दीर्घेन (for 'ण). ✽ Cn: शुका ३ इति दूरा-दूते दुतिः । अनुतवदुपस्थिते (Pāp. 6. 1. 29) इति अनुत-वद्भावात् प्रकृतिभावः । ✽ — ^b) Śī K₁. 2. 4 दीर्घेण (K₂. 4 'न); K₁ शैक्षेण; D₈ D₅. 7 शैक्षेण; Dn₁. n₄ D₂. 8. 8 शब्देन; D₈ शैक्षेण; C_v (gloss: वेद-शिक्षासंबन्धिना) 'ण (as in text). Śī K₁. 2. 4 B₈ G₈ [आ]क्रन्दितः; C₈ (gloss: सङ्क्षेपमाहृतः) आक्रन्दितस् (as in text). Br तथा (for तदा). — ^c) K₈ खरं; D₈ स वै (for स्वयं). — ^d) K₁ D₈ अनुवाय (for 'नाद्य). K₁ D₉ त्रैलोक्यांतरनादिना (D₉ 'नीं).

23 For the sequence in T G₁-8. 8, see the Tabular Statement on p. 1806. — ^b) Das om. (hapl.) सर्वात्मा. K₁ सर्वतोमुखैः; Dn₁ 'मुखैः. — ^c) K₈ Das D₄ T₁ G₁. 2 भो (for भो-). D₅. 7 अनुनादयत्. T₁ G₈ शब्देनानुविनादयत्. ✽ C₈: स नमःशब्देनानुनादयन् प्रत्याह । ✽

24 For the sequence in T G₁-8. 8, see the Tabular Statement on p. 1806. — ^a) Dr एकाक्षरं; T₁ G₁ एकाक्षरां (for 'क्षरं). D₄ lacuna; T G₁. 8 वाचं (for नादं). G₂ तथेवकक्षरावोचं (sic). — ^b) B₈. 9 Dn₁. n₄ D₈ D₂. 8. 8 G₈ भोर् (for भो). K₈ B₈. 7 Das as समीरयत् (K₈ 'यन्); D₈ G₁ समीरयत्. Śī K₁. 2. 4 भोरित्येवमुदीरयन्; Dr भोःशब्देन समी-रयन्. — ^c) B₈ Das T G₂. 3. 8 M₁. 5-7 प्र (M₈ प्रा-) व्याहरज् (for प्रत्या). — ^d) D₈ जंगमः.

25 For the sequence in T G₁-8. 8, see the Tabular Statement on p. 1806. — ^a) D₈ वा (for च). K₂ ततः प्रभृत्यथाद्यापि. — ^c) K₂ गिरिर् (for गिरि-). B₈ T G₂. 8. 8 पृष्ठे तु (for -पृष्ठे तु). M₁ 5. 7 गिरिशङ्खार-पृष्ठे तु. — ^d) K₁ Dn₁. n₄ D₉ D₂-5. 7-9 व्याहरंति (for व्याजहार).

26 For the sequence in T G₁-8. 8, see the Tabular Statement on p. 1806. — ^a) K₄. 5. 7 Das. a₄

C. 12. 12633

B. 12. 334[3], 26

K. 12. 341. 27

अन्तर्हितः प्रभावं तु दर्शयित्वा शुक्रस्तदा ।

गुणान्संत्यज्य शब्दादीन्पदमध्यगमत्परम् ॥ २६

महिमानं तु तं दृष्ट्वा पुत्रस्यामिततेजसः ।

निषसाद गिरिप्रस्थे पुत्रमेवानुचिन्तयन् ॥ २७

ततो मन्दाकिनीतीरे क्रीडन्तोऽप्सरसां गणाः ।

आसाद्य तमृषिं सर्वाः संभ्रान्ता गतचेतसः ॥ २८

जले निलिख्यिरे काश्चित्काश्चिद्गुल्मान्प्रपेदिरे ।

वसनान्याददुः काश्चिद्दृष्ट्वा तं मुनिसत्तमम् ॥ २९

तां मुक्तां तु विज्ञाय मुनिः पुत्रस्य वै तदा ।

सक्ततामात्मनश्चैव प्रीतोऽभूद्वीडितश्च ह ॥ ३०

तं देवगन्धर्ववृतो महर्षिगणपूजितः ।

पिनाकहस्तो भगवानभ्यागच्छत शंकरः ॥ ३१

तमुवाच महादेवः सान्त्वपूर्वमिदं वचः ।

पुत्रशोभाभिसंतप्तं कृष्णद्वैपायनं तदा ॥ ३२

अग्नेर्भूमेरपां वायोरन्तरिक्षस्य चैव ह ।

वीर्येण सदृशः पुत्रस्त्वया मत्तः पुरा वृतः ॥ ३३

स तथालक्षणो जातस्तपसा तव संभृतः ।

मम चैव प्रभावेन ब्रह्मतेजोमयः शुचिः ॥ ३४

Ds D₁ T G₁. 8 अंतर्हितः (for 'हितः'). B₃ तं (for तु). —^b) D₅. 1 G₃ तथा (for तदा). —^c) Ś₁ K₁. 2. 4 सत्त्वादीन्; D₅. 1 चर्मादीन् (for शब्दा^a). —^d) K₆ Bo. 8-9 Da₃. 34 Dn₁. n₄ D₈ D₂. 3. 8 T G₁-3. 8 M₅. 6 अभ्य (G₁ 'भ्या') गमत्; M₁. 1 अभ्यगमं (for अभ्यगमत्). D₅. 1 परमभ्यगमत्पदं. — After 26, T G₁-2. 6 repeat 1st, followed by 2-3.

27 For the sequence in T G₁-3. 6, see the Tabular Statement on p. 1806. Ś₁ om. 27-37. K₁ om. 27^a-28^b. —^a) D₅ दृष्ट्वा स; G₃ तं श्रुत्वा (for तं दृष्ट्वा). —^b) K₁ चेतसा; Da₄ तेजसा. — K₂ om. 27^c-28^d. K₄ om. 27^e-37^f. K₇ om. (hapl.) 27^g-28^h. —^c) Dn₁ प्रस्थै (for प्रस्थे). Da₉ विषसाद गिरिः (Da 'रेः' पृष्ठे. —^d) K₆ Dn₁ D₈ D₃ अन्वचितयन्; Da₄ अनुचितयेत्.

28 Ś₁ K₄. 7 om. 28; K₁. 2 om. 28^{ab} (for all, cf. v. l. 27). 28^{ab} is partly damaged in B₂. —^b) Da₃. 34 D₈ M₅. 6 क्रीडन्तो; D₁ क्रीडन्ते; M₁ 'ति (for क्रीडन्तो). —^c) K₂ T₂ तमृषी. T G₁-3. 6 सर्वे (for सर्वाः). —^d) K₁. 2 संभ्रान्ता; M₁ सर्वात्रा (sic); M₅ सर्वा भ्रान्ता (for संभ्रान्ता).

29 Ś₁ K₄ om. 29 (cf. v. l. 27). K₁. 2 om. 29-37. —^a) Bo काचित्. —^b) B₃ (marg. as in text) D₅. 1 गुल्मं (for गुल्मात्). G₃ काचित्कमलाप्रतिपेदिरे. —^c) K₆ वसनान्याददुः काश्चिद्; T G₁-3. 6 वामांस्याददिरे का (G₁ कां) शिद्; M₁. 5-7 वामांस (M₁ 'स्या'भ्याददुः का'. —^d) Dn₁. n₄ D₈ D₂. 3. 8 transp. दृष्ट्वा and तं.

30 Ś₁ K₁. 2. 4 om. 30 (cf. v. l. 27, 29). —^a) D₅. 1 च (for तु). —^b) K₆. 1 G₂. 8 मुनिः (for मुनिः).

G₂ वे (for वै). —^c) Bo शक्तताम् (for स^d). —^d) G₂ हि (for ऽभूद्). T G₁-3. 6 M₁. 5-7 व्रीडितश्. D₅. 1 तदा (for च ह).

31 Ś₁ K₁. 2. 4 om. 31 (cf. v. l. 27, 29). —^a) Da₄ ते; G₂ स (for तं). M₁. 6. 7 दैवः (for देवः). D₅. 1 -वृतो (for -वृतो). —^b) B₃ D₃ -सेवितः (for -पूजितः). —^c) K₆. 1 Da₄ D₄. 9 M₁. 6. 7 अभ्यग (M₁. 7 'भ्युग'; M₅ 'भ्युद्'च्छत; T G₁-3. 6 अभ्या (T₂ G₂ 'भ्य') गच्छत; M₅ 'गच्छत्' (for 'गच्छत).

32 Ś₁ K₁. 2. 4 om. 32 (cf. v. l. 27, 29). —^b) Bo. 6 शान्तः; D₅. 1 सामः (for सान्त्व). D₃ अहं (for हृदं). —^c) D₁ -शोकादिः; D₉ -शोकातिः (for -शोकाभिः).

33 Ś₁ K₁. 2. 4 om. 33 (cf. v. l. 27, 29). Before 33, B₃ ins. महेश्वर उवाच. —^a) K₆ अग्निं (for अग्नेरः). —^b) K₆ Bo. 1-9 Da₄ D₈ अंतरीक्षस्य. K₁ D₄. 5. 7. 9 T₂ G₂. 2 हि (for ह). —^c) Da₄ सदृशं (for 'शः'). —^d) Bo. 8 Da₃ Dn₁. n₄ D₈ D₂. 3. 8 transp. त्वया and पुरा. Da₄ त्वया पुत्र पुरा वृतः; D₅. 1 भूयान्मत्तः पुरा वृतः; T₁ स्वयमुक्तः पुरा वृतः; G₁ त्वयदत्त पुरा वृतः (sic).

34 Ś₁ K₁. 2. 4 om. 34 (cf. v. l. 27, 29). —^b) G₁ तपः (for तव). B₃ संभृतः; Da₄ संभृताः; D₅. 1 संमतः; G₂ संभृतं (for 'तः'). —^c) G₂ तवैव च (for मम चैव). Bo. 8 (marg.) Dn₁. n₄ D₈ D₂. 3. 8 प्रसादेन (for प्रभावेन). —^d) G₃ ब्रह्मतेजोमयः शुक्रः.

35 Ś₁ K₁. 2. 4 om. 35 (cf. v. l. 29). —^a) G₂ संगमे परमं प्राप्नो. —^b) K₁ Da₄ Dn₁ G₂ दुष्प्रापम् (for 'पाय'). Da₄ अजितेन्द्रियः; T G₁-3. 6 M₁. 5-7 अङ्क-

३२१

C. 12. 1263)
B. 12. 335(4). 1
K. 12. 342. 1

युधिष्ठिर उवाच ।

गृहस्थो ब्रह्मचारी वा वानप्रस्थोऽथ मिश्रुकः ।
य इच्छेत्सिद्धिमास्थातुं देवतां कां यजेत सः ।
कुतो ह्यस्य ध्रुवः स्वर्गः कुतो निःश्रेयसं परम् ।
विधिना केन जुहुयादैवं पित्र्यं तथैव च ॥ २
मुक्तश्च कां गतिं गच्छेन्मोक्षश्चैव किमात्मकः ।
स्वर्गतथैव किं कुर्याद्येन न च्यवते दिवः ॥ ३
देवतानां च को देवः पितृणां च तथा पिता ।
तस्मात्परतरं यच्च तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ ४

321

✽ This adhy. is missing in V1 Ds. 1 (cf. v. l. 12. 318. 1; 283. 15; 320. 40).

1 Gs om. the ref. 1st is partly damaged in Ds. — ^a) Ks Bt Ds Tz G1 M1. 5-1 च (for वा). K1 ब्रह्मचारी गृहस्थश्च. — ^b) K1 नावप्रस्थो (for वानप्रस्थो). Tz च (for ऽथ). — ^c) K1 आस्थाय (for 'तु'). ✽ Cs: सिद्धि, मोक्षम् । ✽ — ^d) Ds1 M1 का (for कां).

2 ^a) G2 हि स्याद् (for ह्यस्य). Tz G1 ध्रुव- (for ध्रुवः). Tz स्वर्ग. — ^b) Ds1 Dn1. n4 Ds T1 Gs. 6 नैःश्रेयसं; Ds1 Ds. 5 G2 निश्रे; Tz G1 M1. 5-1 नैश्रे (for निश्रे). ✽ Cs: निःश्रेयसोपदेशपरं शास्त्रं कुतो जातम्, केन प्रणीतम् । ✽ — ^c) K1 को नु (for केन). — ^d) K1 Ds. n4 Ds Ds Tz G2 M1. 7 देवं (for दैवं). K1 Ds पित्रं; Ds1 पितॄन् (for पित्र्यं). Ks Bt-9 Ds. n4 T G1-2. 6 M1. 5-1 अथापि वा (Bt-9 Ds. n4 G1. 8 च) (for तथैव च).

3 ^a) Ś1 K1. 2. 2 तु (for च). Ds. n4 सं- (for कां). — ^d) M1. 5. 6 कथं (for येन). Tz दिवं (for दिवः). K1. 2. 4 येन न इय (K2 स्य) वते नरः.

4 ^a) G2 के देवाः. — ^b) K1. 4 Ds1 Ds. 9 G1 पितृणां. Ks Bt. 6-9 Ds. n4 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 T G1-8. 6 M1. 5-1 transp. तथा and पिता. — ^c) T1 G1-9. 6 सृष्टेः; Tz सृष्टिः (for तस्मात्). K1. 2 Ds यश्च.

भीष्म उवाच ।

गृहं मां प्रश्रवित्प्रश्रं पृच्छसे त्वमिहानघ ।
न ह्येष तर्कया शक्यो वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ ५
ऋते देवप्रसादाद्वा राजज्ज्ञानागमेन वा ।
गहनं ह्येतदाख्यातं व्याख्यातव्यं तवारिहन् ॥ ६
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
नारदस्य च संवादमृषेर्नारायणस्य च ॥ ७
नारायणो हि विश्वात्मा चतुर्भुविः सनातनः ।
धर्मात्मजः संबभूव पितैर्व मेऽभ्यभाषत ॥ ८

5 Ds om. 5^a-6^b. — ^a) K1 गृह्य; Ds गृहं (for गृहं). M1. 7 मत्-; Ms. 6 मा (for मां). — ^b) Ks. 7 Bt. 7. 9 Ds. n4 Ds. 9 T Gs. 6 पृच्छसि (for 'से'). B1 इहागतः (for 'नव'). G2 अपृच्छत्वमहो नव. — ^c) G2 तस्य (for न हि). Ks. 6 Bt. 6. 8. 9 Ds. n4 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 पतत् (for एष). Ks. 1 Ds तर्कतः; Bt तु मया; T1 Gs. 6 चै मया; G1 तत्कथा; G2 विषयः; Cs (gloss: अनुमानद्वया) Cn (gloss: आर्षो लिङ्गव्यत्ययः) Cp (gloss: स्वबुद्धिसौष्टवेन) Cs (gloss: स्वोत्प्रेक्षामात्रया) तर्कया (as in text). Ks Bt. 9 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 शक्यं; Bt शक्या (for शक्यो). — ^d) Ds1 तत्तुं (for वक्तुं).

6 Ds om. 6^{ab} (cf. v. l. 5). — ^a) G2 देव- (for ऋते). Ś1 K1. 2 Ds. 9 चै (for वा). — ^b) M1. 7 ज्ञानगमेन (for ज्ञानां). Ds च (for वा). — ^c) Ś1 K1. 2 च (for हि). Ś1 K1 Dn1 M1. 5. 6 आख्यातं (for 'न'). — ^d) Ds. n4 त्वया (for तव). Ś1 K1. 2. 4 यन्मां त्वं परिपृच्छसि.

8 Before 8, G1 ins. नारदः. — ^a) Bt lacuna; T1 Gs. 8. 6 [s]य; M1 [s]पि (for हि). K1 नारायणो विश्वात्मा च. — ^b) Bt damaged; Dn1 स्वयंभुवः (for सनातनः). ✽ Cn: चतस्रो भुवः, नारायः । ✽ — 8^{ad} damaged in Bt. — ^c) Ds1 धर्मात्मजः; G1 'स्मासौ; G2 'स्मनः; M1 'स्मज (for 'स्मजः). — ^d) K1 Ds1 पितैव. Ds1 [s]त्यभाषत; G1 Ms ह्यभाषत (for ऽभ्य). K2 पितैव प्रत्यभाषत; Ds पितैवमभ्यभाषत; G2 पितैव मामभाषत; Cs पिता मामभ्यभाषत.

कृते युगे महाराज पुरा स्वायंभुवेऽन्तरे ।
नरो नारायणश्चैव हरिः कृष्णस्तथैव च ॥ ९
तेभ्यो नारायणनरौ तपस्तेपतुरव्ययौ ।
वदर्याश्रममासाद्य शकटे कनकामये ॥ १०
अष्टचक्रं हि तद्यानं भूतयुक्तं मनोरमम् ।
तत्राद्यौ लोकनाथौ तौ कुशौ धमनिसंततौ ॥ ११
तपसा तेजसा चैव दुर्निरीक्षौ सुरैरपि ।
यस्य प्रसादं कुर्वते स देवौ द्रष्टुमर्हति ॥ १२
नूनं तयोरनुमते हृदि हृच्छयचोदितः ।

महामेरोर्गिरेः शृङ्गात्प्रच्युतो गन्धमादनम् ॥ १३
नारदः सुमहद्भूतं लोकान्सर्वानचीचरत् ।
तं देशमगमद्राजन्वदर्याश्रममाद्युगः ॥ १४
तयोराह्निकवेलायां तस्य कौतूहलं त्वभूत् ।
इदं तदास्पदं कृत्स्नं यस्मिँल्लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ १५
सदेवासुरगन्धर्वाः सर्षिकिनरलेलिहाः ।
एका मूर्तिरियं पूर्वं जाता भूयश्चतुर्विधा ॥ १६
धर्मस्य कुलसंतानो महानेभिर्विवर्धितः ।
अहो ह्यनुग्रहीतोऽद्य धर्म एभिः सुरैरिह ।

C. 12. 12666
B. 12. 335(A). 17
K. 12. 342. 17

9 " Dn1 om. from महाराज up to बदर्याश्र (in 10'). — ⁶ K2 परा (for पुरा). K2. 7 D2. 5. 9 M1. 7 स्वा (K2. 1 स्वा) यंभुवांतरे. — ⁷ M1. 7 नमो (for नरो). — ⁸ D4 हर्षि. K2 Bo. 6-9 Das. 44 Dn1 D2 D3. 8. 8 Cn स्वयंभुवः (for तथैव च). ✽ Cn: स्वयंभुव इत्येतेन वासु-
देवस्यैते चत्वारो व्यूहाः अजन्मानः । तेन तु पाञ्चरात्राणामिव
वासुदेवात्परमकारणात्संकर्षणाख्यो जीव उत्पद्यते, ततः प्रद्यु-
म्नाख्यं मनः जायते, ततोऽनिरुद्धाख्योऽङ्कार उत्पद्यते इति
मतं निरुद्धम् (cf. Sāṃkhya on Br. S. II. ii. 34) । ✽

10 Dn1 om. up to बदर्याश्र (cf. v. l. 9). — ^a K2 Bo. 6-9 Das. 44 Dn1 D2 D3. 8. 8 M1. 6. 7 तेषां;
T G1. 8. 5 तत्र (for तेभ्यो). G2 नरनारायणौ रौद्रं.
— ^b M1. 6. 7 अद्ययं (for 'यौ'). — ^c B2 सकटे;
Cn (gloss: शकटवत्परमेश्वरं शरीरे) शकटे (as in text).
D2 कनकालये (for 'मये'). ✽ C2: कनकमये शकटे रये
स्थितौ तपस्तेपतुः, निवृत्तिधर्मं चक्रतुरित्यर्थः । ✽

11 11 is partly damaged in B2. — ^a B2 अंत-
(for अष्ट-). S1 K1. 2 महद्भूतं; K2 हि तद्यातं; B2
हितस्वान (sic) (for हि तद्यानं). D4 अष्टचक्रे हि तद्यंतं.
✽ C2: अष्टचक्रमहदङ्कारमहाभूतरूपैरष्टभिश्चक्रेयुक्तम् । ✽
— ^b S1 K1. 2. 4 सनातनं; K2 B2 (orig.) T2 मनो-
मयं; B2 (marg.) 'हरं (for 'रमम्). — ^c K1 यथा-
द्यौ; K2 Bo. 8. 9 Das. 44 Dn1 यत्राद्यौ; Dn1 यत्र द्वै;
G2 तत्र यौ (for तत्राद्यौ). D2 द्वौ (for तौ). — ^d
K2 कृष्णौ (for कुशौ). B2 कुशोधमनिसंततौ (sic);
Dn1 कष्टौ शोधनिसंततौ.

12 ^b B2-9 Das Dn1 D2. 9 T G1. 8. 6 M1. 7 दुर्नि-
रीक्ष्यौ (for 'रीक्षौ). — ^c S1 K1. 2 कुर्वतः; K1
कुरुतः; Dn1 कुर्वति; Dn2 कुर्वति; D2 कुरुतः; D2
कुतश्चिद्; G2 कुरुते (for कुर्वति). — ^d S1 K2 च

तं; K1 च तौ; B2 (orig.) चैतौ; B2 (marg.) तौ वै;
D1. 9 चैतौ; D2 चेतौ; G2 देवान् (for देवौ).

13 " S1 K1. 2 एव ** (for अनुमते). — ^b K1
-शोचितः; K2 -शोदितः; D1. 5 -नोदितः (for -चोदितः).
✽ C2: हृच्छयोऽन्तान्तरात्मा ॥ Cn: अन्तर्धामी । ✽ — ^c
S1 K1. 2 महामेरु (for 'मेरोरु). — ^d K1 D2. 9
आश्रितौ (for प्रच्युतौ). B1 M1 गंधमादनः; D2 'माद-
नान्.

14 " D2 नारदः स; D2 'दस्य (for 'दः सु-).
C2 सत्त्वं (for भूतं). — ^b K2 Bo. 6-9 Das. 44 Dn1.
n4 D2 D3. 8. 8 T G1-3. 6 M1. 1 सर्वलोकान्; M1. 6
सर्वल्लोकान् (by transp.). The portion from
नचीचरत् up to स (in B. 12. 343[2]. 54^a) is lost in
S1 on missing fol. K1 D2. 9 चचार ह; D2 अचीचरन्;
T G1-3. 6 वशीचरन् (T1 G2. 6 'त्' (for अचीचरत्).
— ^c K2 B1. 9 D2 M1. 5-7 स (for तं). — ^d K2
corrupt. K1 D2. 9 आगतः (for आद्युगः).

15 S1 missing (cf. v. l. 14). — ^a K1 अह्निक-
G2 वेलायां. Dn1 तपोहीकेवलायां च. — ^b T1 G2. 6
तद्धि; G2 तर्हि (for तस्य). K1. 2 तु भूत्; B2 T2
ह्यभूत् (for त्व). — ^c Das. 44 इमं (for इदं). K1. 2
कृत्स्ना (for कृत्स्नं). ✽ Cn: आस्पदम्, अभिष्टानम् । ✽
— ^d B2 यदि (for यस्मिँल्लं).

16 S1 missing (cf. v. l. 14). — ^b K2 Bo. 6-9
Das. 44 Dn1. n4 D2 D3. 8. 8 T G1-3. 6 सर्षिकि-
महोरगाः (B2 D2 'गः). — ^c K1 एक- (for एका).
B2 G2 पूर्वा (for पूर्व). — ^d K2 G2 मूर्तिश्च (for
भूयश्च). K1 D2. 9 M1. 5. 7 चतुर्विधाः; D2 'विंशं.

17 S1 missing (cf. v. l. 14). — ^a K2 कुशलं;

C. 12. 12667
B. 12. 331 [A]. 18
K 12. 342. 18

नरनारायणाभ्यां च कृष्णेन हरिणा तथा ॥ १७

तत्र कृष्णो हरिश्चैव कस्मिंश्चित्कारणान्तरे ।

स्थितौ धर्मोत्तरौ ह्येतौ तथा तपसि धिष्ठितौ ॥ १८

एतौ हि परमं धाम कानयोराह्निकक्रिया ।

पितरौ सर्वभूतानां दैवतं च यशस्विनौ ।

कां देवतां नु यजतः पितृन्वा कान्महामती ॥ १९

इति संचिन्त्य मनसा भक्त्या नारायणस्य ह ।

सहसा प्रादुरभवत्समीपे देवयोस्तदा ॥ २०

T G1-2. 6 किल (for कुल). Dn1 Ds D2. 2. 8 M1. 6-7 संताने (for 'नो). —^b) Ks Bs (marg.). 7. 9 Das. 24 Dn4 Ds1 D2. 8 धर्मादेभिर्; K1 Bo Dn1 Ds1 D2. 8 धर्मादिभिर्; Bs (orig.) धर्मादति; T2 G2 धर्म एव; G1 M1. 6-7 धर्म एभिर् (for महानेभिर्). K2. 4 Dn1 Ds G1 विवर्धिता; K1 D4. 9 'र्धते; Ds1 'र्धतः; G2 'र्धितः; Ms 'र्धिते (for 'र्धितः). T1 G2. 6 धर्म एवा-मिवर्धितः. —^c) K1. 2 Gs अहो नु; Ds 'प्यनु- (for अहो ह्यनु). Bs अहो ह्यत्र गृहीतोत्र. —^d) Ds सुतैर् (for सुरैर्). Ds अपि (for इह). —^e) K1. 2. 4 हि (for च). —^f) Ks तदा (for तथा).

18 Ś1 missing (cf. v. l. 14). —^a) Ks Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds2 D2. 2. 8 T G1-2. 6 Ms अत्र (for तत्र). Ks Bo Das नरस् (for हरिस्). —^b) K2 धर्मोत्तरे; K1 D4. 5. 9 'त्तमे; Bs 1 'त्तमौ (for 'त्तरौ). K1. 2 स्थितौ धर्मोत्तमे ह्येतौ (K1 'ते); T G1-2. 6 Ms (sup. lin.) स्थितौ धर्मसुतावेव; M1. 6 (orig.). 6. 7 स्थितौ (M1. 7 'तौ) धर्मस्य तौ (Ms om. तौ) गेहे. ☞ Cs: धर्मस्त्वभावेन स्थितौ, प्रवृत्तिधर्मकरावेव स्थितौ । ☞ —^d) M1. 5-7 इमौ (for तथा). K1 2. 4 निष्ठितौ; Ks [अ]धि; Bo. 6-9 Das. 24 M1. 5-7 वि' (for 'वि'). T G1-2. 6 Ms (sup. lin.) तथैतौ परनिष्ठितौ.

19 Ś1 missing (cf. v. l. 14). —^a) G2 गतौ; Ms एते (for एतौ). Das. 24 परमौ (for 'सं). —^b) Ks. 7 D4. 9 T G1-2. 6 का तयोर्; Ds D2. 8 कालयोर् (for कानयोर्). K1 Ds आह्निका; Das. 24 आह्निकी (for 'क). —^d) Bs सनातनौ; M1. 7 यशस्विने (for 'स्विनौ). K1. 2. 4 देवतानां (K2 'तस्य) सनातनौ; K1 D4. 5. 9 देवतानां च दैवतं. —^e) K4. 5. 1 Bo. 7-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 T1 G2. 2. 8 तु; Bs च (for नु). T2 G1-2. 6 यजतां; M1. 7 'तं (for 'तः). —^f) K2 विद्वन्कामान्; Bs Das Ds विद्वन्कान्वा; M1. 6. 7

कृते दैवे च पित्र्ये च ततस्ताभ्यां निरीक्षितः ।

पूजितश्चैव विधिना यथाप्रोक्तेन शास्त्रतः ॥ २१

तं दृष्ट्वा महादार्ढ्यमपूर्वं विधिविस्तरम् ।

उपोपविष्टः सुप्रीतो नारदो भगवानृषिः ॥ २२

नारायणं संनिरीक्ष्य प्रसन्नेनान्तरात्मना ।

नमस्कृत्वा महादेवमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २३

वेदेषु सपुराणेषु साङ्गोपाङ्गेषु गीयसे ।

त्वमजः शाश्वतो धाता मतोऽमृतमनुत्तमम् ।

वितृपाकान् (for पितृन्वा कान्). K1 महामतीः; Bs. 8 (marg.) T1 Gs 'द्युती; Bs (orig.) Ds1 'मतीन् (for 'मती).

20 Ś1 missing (cf. v. l. 14). —^b) K1 (also as in text). 7 Das. 24 D4. 5. 9 च; Ks Bo. 6-9 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 तु; T G1-2. 6 हि (for ह). —^d) K2 दैवयोस् (for 'दे'). K1. 2. 4. 7 Bs D4. 5. 9 तयोः (for तदा).

21 Ś1 missing (cf. v. l. 14). —^a) Das कृतौ (for कृते). G1. 2 देवे (for दैवे). K1. 7 पित्रे. —^b) Dn4 ताभ्यो (for ताभ्यां). K2. 4 निरीक्षतः; K1 D4 निरीक्ष्य (D4 'क्ष) तः; T2 'क्षतं (for 'क्षितः). —^c) M1 पूजितं. —^d) K1. 2. 4. 7 D4. 5. 9 यथादृष्टेन शास्त्रतः.

22 Ś1 missing (cf. v. l. 14). —^a) Ks. 7 Bs-9 Das Dn1 Ds D2. 2. 8 G1. 2 तद् (for तं). Ds (marg. as in text) विविधाश्रयम् (for महदा'). —^b) K2. 4 स पूर्व; Ks Bo. 7. 9 Ds1 Ds M1. 5-7 Cs अपूर्वं (for 'वं'). Ds 'विधिपूर्वकं; G2 विधिवत्तरं (for 'विस्तरम्'). ☞ Cs: अपूर्वविधिविस्तरम्, प्रवृत्तिबहुलेशु लोकेषु अदृष्टपूर्वं विधि-विस्तरम् । ☞ —^e) Das उपोपविष्टः; G2 'विष्टं. —^d) T2 ऋषिः. D4. 6 नारदः सुमहानृषिः.

23 Ś1 missing (cf. v. l. 14). —^b) K1 [अं]त-रात्मनः. —^c) K1. 2 D4. 6. 9 T2 G1. 2 M1. 5-7 नमस्कृत्य (for 'स्कृत्वा).

24 Ś1 missing (cf. v. l. 14). Before 24, K1. 2. 4. 5. 7 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2-5. 3. 9 Gs M1. 5-7 ins. नारद उवाच. —^a) K1 G2 च (for स). —^b) B1 (marg. as in text) Das Ds गीयते; M1. 7 गीयसे (for गी). —^c) Ds1 ज्ञाता (for धाता). —^d) K1 Bs (marg.) Das. 24 D4. 9 माता (for सती). K1.

प्रतिष्ठितं भूतभवं त्वयि सर्वमिदं जगत् ॥ २४
चत्वारो ह्याश्रमा देव सर्वे गार्हस्थ्यमूलकाः ।
यजन्ते त्वामहरहर्नानामूर्तिसमास्थितम् ॥ २५
पिता माता च सर्वस्य जगतः शाश्वतो गुरुः ।
कं त्वद्य यजसे देवं पितरं कं न विद्महे ॥ २६
श्रीभगवानुवाच ।

अवाच्यमेतद्वक्तव्यमात्मगुणं सनातनम् ।
तव भक्तिमतो ब्रह्मन्वक्ष्यामि तु यथातथम् ॥ २७

यत्तत्सूक्ष्ममविज्ञेयमव्यक्तमचलं ध्रुवम् ।
इन्द्रियैरिन्द्रियाथैश्च सर्वभूतैश्च वर्जितम् ॥ २८
स ह्यन्तरात्मा भूतानां क्षेत्रज्ञश्चेति कथ्यते ।
त्रिगुणव्यतिरिक्तोऽसौ पुरुषश्चेति कल्पितः ।
तस्मादव्यक्तमुत्पन्नं त्रिगुणं द्विजसत्तम ॥ २९
अव्यक्ता व्यक्तभावस्था या सा प्रकृतिरव्यया ।
तां योनिमावयोर्विद्धि योऽसौ सदसदात्मकः ।
आवाभ्यां पूज्यतेऽसौ हि देवे पित्र्ये च कल्पिते ३०

C. 12. 12682
B. 12. 335[4]. 32
K. 12. 342. 33

२.४ मृ (K1 म) तो मेमृतमुत्तमं; Ds महतोमृतमुत्तमं; T
G1-३.६ विधाता मृत्युरुत्तमः; M1. ५-१ विधातामृतमुत्तमं.
— *) K1. २.४ Ds स्वं विधाता च सततं.

25 Ś1 missing (cf. v. l. 14). — *) G2 [s]पि
(for हि). B1 दैव; D4 D2 देवाः (for देव). — *)
K4. ६.१ D4 D4 गार्हस्थ्य- (for 'स्थ-'). D4 -मूलक; T2
'को'; G2 'गाः' (for 'काः'). — *) K1 -समास्थितां;
B9 -समस्थितं (for -समा'). G1 नानामूर्तिः समास्थितः;
G2 'मूर्तिमवस्थितं'.

26 Ś1 missing (cf. v. l. 14). — *) D3. 4.4
सततं; G2 सर्वेषां (for सर्वस्य). — *) K1 D4. 9 T
G1. ३.६ M1. ५-१ देवतानां (T G1. ३.६ M1. ५-१ दैवतत्वं)
च शाश्वतं; G2 देवानां चापि शाश्वतं. — D3. 4.4 om.
26^d. — *) Ds किं; M1 तं (for कं). T2 च (for
तु). M1. ६.१ यजते (for 'से'). B1 स्वं यद्यद्यजसे नित्यं;
T1 G2. ३.६ कं देवं यजसे नित्यं. — *) Dn1 ते; Ds किं
(for कं). B9 (marg.) न वेद्महे; T1 G2. ३.६ तु (G8
तु) मन्यसे; G1 M1. ५-१ तु (M1 न) विद्म ते (for न
विद्महे). T2 पितरः के तु वाद्य ते. — After 26, T
G1-३.६ M1. ५-१ ins. :

800* कमर्चसि महाभाग तन्मे ब्रूहीह पृच्छतः ।

[G2 कंदर्पं सुमहाभाग (for the prior half). T2 G1
M1. ५-१ प्रब्रूहि (for ब्रूहीह).]

27 Ś1 missing (cf. v. l. 14). K6 नारायण (for
श्रीभगवान्). — *) K1 D4. 9 रहस्यम्; D4 आवा-
च्यम्; D1 C6 आवाभ्याम्. — *) B9 पुरातनं (for
सना'). — *) M6 भव (for तव). — *) K1. २.४
यथा तथा. K1 D4. ५.९ प्रवक्ष्यामि तु (K1 Ds om. तु)
यथातथं.

28 Ś1 missing (cf. v. l. 14). 28^{ab} is quoted

in Ved. Sū. Śān. Bhāṣya, II. i. 1. — *) K4 एतत्;
Ds तत्तत् (for यत्तत्). Ds यतस्तु सूक्ष्मविज्ञेयम्; G2
प्रयत्नं सूक्ष्मवि'. — *) Cp: अव्यक्तं, मायापटेनावृत्तम् ॥
Cs: विकाररहितम् । Cp: अव्यक्तं, कूटस्थम् ॥ Cp:
विक्षेपरहितम् । Cp: — *) T2 G1. ३.६ M1. ५-१ विवर्जितं; G2
विस' (for च व'). — After 28, K1. २.४ read 30.

29 Ś1 missing (cf. v. l. 14). 29^{ab} quoted in
Ved. Sū. Śān. Bhāṣya, II. i. 1. — *) M1. ५-१ सोम्य-
तरात्मा (for स ह्यन्तः). — *) K1. २.४.१ D4. ९ क्षेत्रज्ञः
परिकीर्त्यते. — *) D3 Dn1. n4 Ds D2. ३.९ T1 G6 वै;
T2 वा (for सौ). K2.४ त्रिगुणव्यतिरिक्तोऽसौ. — *)
K1. २.१ B9 (marg. as in text) Ds (before corr.) 4.९
कथ्यते (for कल्पितः). Cp: पुरि शरीरे वसतीति
योगात्पुरुष इति कल्पितः । न तु तस्य देहसङ्गित्वं वास्तवम् । Cp:
— *) M6 मुनि- (for द्विज-).

30 Ś1 missing (cf. v. l. 14). B9 om. 30. K1.
२.४ read 30 after 28. — *) Dn1 अव्यक्तः; D4 T2
G1.२ M1.६.१ 'काद् (for 'का). Ds D2.३ व्यक्तः
(for व्यक्त-). — *) B9 चाकृतिर् (for प्र'). Cp: C6:
या सा प्रकृतिरव्यया, वायुदेवाख्या, सर्वगता, ईश्वरपरप-
र्याया ॥ Cn: या सत्ता, स्वयमव्यक्ता, व्यक्तेषु भावेषु षटः
सन्, षटः सन्, इति सद्भावे निष्ठति, सैव सत्ता अव्यया । Cp:
— *) Cp: आवाभ्याः, जीवेश्वरयोः ॥ Cs: आवाभ्यामिन्द्र-
शाविलयः । Cp: — *) T G1-३.६ या सा सदसदात्मिका.
Cp: सदसदात्मकः, कार्यकारणत्वात् । Cp: — *) G2 त्वया
सं- (for आवाभ्यां). K2.१ D2 (before corr.) D4. ६.९
पूजितो (for पूज्यते). K1 D4. ९ G1 यो; B9 Dn1
Ds D2. ३.६.९ M1. ५-१ सो; T2 [s]य (for सौ). M1.
५-१ [s]य (for हि). — *) D4 D4 G2 देवे (for
दैवे). K1 पित्रे; Dn1 वैश्वे. K2 कल्पिते; K6 B8
(marg.) 9 Dn1 Ds D2.३ कल्प्यते; K1 कल्पिता;
B9.१ D3 Dn1 Ds.३ कल्पते (for कल्पिते).

C. 12. 12685
B. 12. 325(4). 33
K. 12. 342, 34

नास्ति तस्मात्परोऽन्यो हि पिता देवोऽथ वा द्विजः
आत्मा हि नौ स विज्ञेयस्तत्तं पूजयावहे ॥ ३१
तेनैषा प्रथिता ब्रह्मन्मर्यादा लोकभाविनी ।
दैवं पित्र्यं च कर्तव्यमिति तस्यानुशासनम् ॥ ३२
ब्रह्मा स्थाणुर्मनुर्दक्षो भृगुधर्मस्तपो दमः ।
मरीचिराङ्गिरात्रिश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ ३३
वसिष्ठः परमेष्ठी च विवस्वान्सोम एव च

एकविंशतिरूपन्नास्ते प्रजापतयः स्मृताः ।
तस्य देवस्य मर्यादां पूजयन्ति सनातनीम् ॥ ३५
दैवं पित्र्यं च सततं तस्य विज्ञाय तत्त्वतः ।
आत्मप्राप्तानि च ततो जानन्ति द्विजसत्तमाः ॥ ३६
स्वर्गस्था अपि ये केचिच्च नमस्यन्ति देहितः ।
ते तत्प्रसादाद्दृच्छन्ति तेनादिष्टफलां गतिम् ॥ ३७
ये हीनाः सप्तदशभिर्गुणैः कर्मभिरेव च

31 Śi missing (cf. v. l. 14). —^a) K₁ D₄ ९ परतरः (for परोऽन्यो हि). —^b) T₁ G₁ ३.६ यथा (for अथ वा). K₄ B₀ ६-९ D₁ १.५ D₂ D₃ ५.९ T G₁ ३.६ M₁ ५-७ द्विज (for द्विजः). —^c) K₁ ३.६ B₀ ३.९ D₁ D₂ D₃ ३.६ हि नः स; K₆ हि स नो; G₂ स हि नौ (for हि नौ स). D₄ विज्ञेयुः. —^d) B₀ D₄ D₅ T₁ G₂ M₁ पूजयामहे (for 'वहे').

32 Śi missing (cf. v. l. 14). —^a) D₄ नैतेषां; M₁ ५-७ तेनैव (for तेनैषा). K₁ ३.६ [ए]षा विहिता; D₅ [ए]षा प्रस्थिता; T G₁ ३.६ [ए]व स्थापिता (for [ए]षा प्रथिता). ☞ C₂ नैतेषां मायोपाधिना । ☞ —^b) K₁ साविनी; B₁ भावनां; D₄ D₅ T₂ G₁ M₁ ५-७ भावनी; D₁ D₂ भाविना (D₁ नां); D₅ ता (for 'नी'). — B₀ om. 32¹². —^c) K₁ D₄ देवं (for दैवं). K₁ पित्रं; D₁ पैत्रं (for पित्र्यं).

33 Śi missing (cf. v. l. 14) —^a) D₅ ब्रह्म (for ब्रह्मा). —^b) K₁ ३ D₄ भृगुः (for भृगुर). K₆ B₀ ६.९ D₄ ३.५ D₁ १.५ D₂ ३.६ तथा यमः; K₁ D₄ ९ तथैव च; B₁ तथा मयः; B₂ (marg.) तथा दमः; M₁ ५-७ दमस्तपः (by transp.). —^c) K₁ ३.७ D₂ ५.९ T G₁ ३.६ transp. अग्निः and च. —^d) D₄ D₁ D₂ पुलहः (for 'हः').

34 Śi missing (cf. v. l. 14). 34¹⁰ is damaged in B₀. —^a) K₆ ७ वसिष्ठः. K₁ परमेष्ठि. —^b) K₁ कर्मदक्षः; K₁ D₄ ९ कश्यपश्च (for कर्मदक्ष). —^d) M₁ ५-७ क्रीतो (for क्रोषो). B₂ (marg. as in text) विकृत (for विक्रीत). T G₁ ३.६ कृतो (G₂ क्रोषो) विकृतिरेव च.

35 Śi missing (cf. v. l. 14). —^a) K₆ एवं (for एक). —^b) T G₂ ३.६ यस्य (for तस्य). —^d) K₆ B₀ ६-९ D₄ D₁ १.५ D₂ D₃ ३.६ पूजयंतः (for

'यन्ति). D₄ पूजयंत सनातनी

36 Śi missing (cf. v. l. 14). —^a) D₅ पैत्र्यं. G₂ सहसा (for सततं). —^b) K₁ D₄ ९ ते सुः; D₅ स च (for तस्य). —^c) T₂ क्रमः; G₂ आत्मा (for आत्म-). B₀ D₁ प्राप्तानिव (for प्राप्तानि च). K₁ D₄ ९ आत्म (K₁ 'त्मा') प्राप्ते विचर (D₅ 'रं') तो. ☞ C₂ ततः, भगवत्प्राप्तानीति । ☞ —^d) K₁ D₄ सत्तम (for 'मा'). B₀ D₁ १.५ D₂ D₃ ३.६ ९ प्राप्सुवं (D₅ पूजयं) ति द्विजोत्तमाः.

37 Śi missing (cf. v. l. 14). —^a) G₂ सर्वस्था (for स्वर्गस्था). M₁ ५-७ [अ]पि हि (for अपि). K₁ D₄ ९ स्वर्गस्थानादपि च ये; D₅ 'स्थापि हि केचित्तं. —^b) K₄ B₀ ७.९ D₁ D₂ ३.६ तान् (for तं). K₁ D₄ ९ तं न्यस्यन्ति देहितः; D₅ G₂ नमस्यन्ति हि दे'. —^d) D₅ T G₂ ३.६ M₁ ५-७ तदादिष्टः (for तेना').

38 Śi missing (cf. v. l. 14). —^a) K₁ हीनः; D₂ G₂ हि नः (for हीनाः). ☞ C₂ सप्तदशभिः, पञ्च प्राणमनोबुद्धिदशेन्द्रियैः, गुणैः सत्त्वादिभिः, कर्मभिः शुक्ल कृष्णः ॥ C₂ महाभूतैकादशेन्द्रियाहंकारलक्षणैः । ☞ —^c) K₄ ५.७ B₂ ८ D₄ D₁ १.५ D₂ D₃ ४.८.९ ल्यक्तास्; B₀ प्रोक्तास् (for ल्यक्त्वा). ☞ C₂ कलाः पञ्चदश, भूतानां पञ्चचतुस्त्रिंशेकगुणत्वोपाधिभेदाच्छ्रद्धादय एव गुणाः कलाः, तास्यत्वात्, भूतानि जित्वेत्यर्थः ॥ C₂ पञ्चदश कलाः, प्राणादिपञ्चकनारगकर्मकृकरदेवदत्तधनंजयभूतपञ्चकल्पाः ॥ C₂ त्रयो गुणाः, पञ्च विषयाः, इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना दृतिः । ☞

39 Śi missing (cf. v. l. 14). —^a) D₄ G₂ तु (for तु). D₅ गतिं (for गतिर्). D₁ D₄ ९ ब्रह्म (for ब्रह्मर्). —^b) K₁ ३.६ D₅ दृश्यते; K₆ निश्चयः; B₀ ३ कल्पिताः; D₄ D₁ १.५ D₂ D₃ ३.६ ताः; G₂ तं (for 'तः'). ☞ C₂ क्षेत्रज्ञः, सर्वभूतात्मा परमेश्वरः । ☞

मुक्तानां तु गतिर्व्रह्मक्षेत्रज्ञ इति कल्पितः ।
 स हि सर्वगतश्चैव निर्गुणश्चैव कथ्यते ॥ ३९
 दृश्यते ज्ञानयोगेन आवां च प्रसृतौ ततः ।
 एवं ज्ञात्वा तमात्मानं पूजयावः सनातनम् ॥ ४०
 तं वेदाश्चाश्रमाश्चैव नानातनुसमास्थिताः ।

भक्त्या संपूजयन्त्याद्यं गतिं चैषां ददाति सः ॥ ४१
 ये तु तद्भाविता लोके एकान्तित्वं समास्थिताः ।
 एतदभ्यधिकं तेषां यत्ते तं प्रविशन्त्युत ॥ ४२
 इति गुह्यसमुद्देशस्तव नारद कीर्तितः ।
 भक्त्या प्रेम्णा च विप्रैर्ष असद्भक्त्या च ते श्रुतः ॥ ४३

C. 12. 1265
 B. 12. 331(4) 45
 K. 12. 342. 46

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकविंशत्यधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३२१ ॥

— ^a) G₂ भग्न- (for सर्व-). K₁. 7 B₁. 8 D₂. 9 T G₁-8. 6 -गतिश्च; D₂ D₁. n₄ D₃ D₂. 8. 8 -गुणश्च (for -गतश्च). — K₁ om. (hapl.) 39^a-41^a. — ^d) D₅ (before corr.) निर्गुणाश्च; G₂ त्रिगुणश्च (for निर्गुणश्च). K₂. 7 D₂. 5. 9 M₁. 6. 7 चापि (for चैव). D₂ कल्पते; D₅ दृश्यते (for कथ्यते).

40 Ś₁ missing (cf. v. l. 14). K₁ om. 40 (cf. v. l. 39). — ^a) D₅ om. (hapl.) दृश्यते. ☞ C₂: ज्ञानमेव योगः ज्ञानयोगः । ☞ — ^b) K₂ वाचां च प्रसृतौ तथा. ☞ C₂: प्रसृतौ, निर्गतौ । ☞ — ^c) T₂ विज्ञातुम् (for ज्ञात्वा तम्). D₅ तथात्मानं; M₁. 6. 7 महा (for तमा). — ^d) K₂ D₂ D₃ M₁. 6. 7 पूजयाव; K₅ 'यामः; D₅ 'यानं (for 'यावः).

41 Ś₁ missing (cf. v. l. 14). K₁ om. 41^a (cf. v. l. 39). — ^a) K₇ D₂. 9 ये (for तं). K₂. 6. 7 B₈ (marg.) D₂. 9 M₁. 5-7 देवाश्च (for वेदाश्च). B₈ (marg.) आश्रमाश्च; G₂ च द्विजाश्च (for चाश्रमाश्च). — ^b) K₁ -तंत्र-; K₅ B₅. 6-9 D₂. 22 D₁. n₄ D₂. 8. 8 -मतः; K₇ D₂. 9 -गुण-; D₅ -स्थान- (for -तनु-). K₁. 4 -समास्थितं; K₇ D₅ M₅ 'श्रिताः; B₅ 'हिताः; D₂ D₃ 'स्थितः; T G₁-8. 6 M₁. 6. 7 'श्रितं (for 'स्थिताः). K₂ नाना तदनुवां स्थितं (sic). — ^c) K₂ D₂ संपूजयति. K₂ G₁. 2 आद्यां; D₁. n₄ D₃ D₂. 8 आद्यु (for आद्यं). T₂ भक्त्या संपूजयत ध्यां. — ^d) K₁. 2 गतिश्च; D₂ इति (for गतिं). K₂ B₇ चैषा. K₇ D₂. 9 G₂ M₁. 5-7 दधाति (for ददाति).

42 Ś₁ missing (cf. v. l. 14). — ^a) ☞ C₂:

तद्भाविताः, भगवद्ज्ञानसंस्कृताः । ☞ — ^b) K₂. 6. 7 B₅. 8 D₂ D₁. n₄ D₃ D₂-5. 8. 9 ह्ये (D₂ ह्ये) कान्तित्वं; G₂ श्रुतं नित्यं; M₅ एकाकित्वं (for 'नित्यं'). K₇ T G₁-8. 6 M₅ समाश्रिताः (for 'स्थिताः). — ^c) D₂. 9 एकम् (for एतद्). D₂ येषां; G₂ ते हि (for तेषां). — ^d) K₁. 2 ये तु तं; D₂. 22 यत्रैतं; D₅ यत्तेजः; T G₁-8. 6 M₁. 5-7 तत्तेजः (for यत्ते तं). B₅ च (for [उ]च).

43 Ś₁ missing (cf. v. l. 14). K₁ om. 43. — ^a) T₂ G₁ M₁. 6. 7 गुह्यः (for गुह्य-). D₂ समुद्देश्यस्; D₅ 'ह्येषं (for 'द्देश्यस्). T₁ G₂. 8. 5 इति गुह्यः सुदुर्द- शस्. — ^b) K₂. 4 देवर्षेः; D₅ ब्रह्मर्षेः; T₁ G₂. 8. 5 तर्षेण; T₂ G₁ तस्यर्षेद्; M₁. 5-7 तस्यर्षे (for विप्रर्षे). — ^d) K₇ D₂. 9 ह्यसद्; G₂ सम्यग् (for असद्). K₂ भक्ता (for भक्त्या). M₅ तत् (for ते). K₂ D₅ T₂ M₁. 5. 7 श्रुतं; D₂ श्रुते (for श्रुतः).

Colophon. Ś₁ V₁ D₂. 1 missing; K₂. 5 B₁-5 D₂. 22 D₁. n₄ D₃ G₂. 5 M₂-4 absent. — Sub-parvan: K₁. 2. 4. 6. 7 B₅. 6-9 D₂. 22 D₁. n₄ D₃ D₂-5. 8. 9 T G₁-8. 6 M₁. 5-7 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K₁. 2. 4. 6 B₅. 6-9 D₂. 22 D₁. n₄ D₃ D₂. 8. 8 T₂ G₁-8 M₅ नारा- यणीयं; K₇ D₂ D₂. 9 नरनारायणीयं; D₅ नारदनारायण- संवादः; T₁ G₅ नारायणनारदसंवादः; M₁. 6. 7 नारा- यणीये गुह्योपाख्यानाः. — Adhy. no. (figures, words or both): K₅ 60; B₇ D₈ 155; B₈ 261; D₂ 160; D₂ D₃ T₁ G₅ 158; D₂ 156; T₂ 171; G₁ 157; G₂ 175; G₃ 159; M₁. 6. 7 154; M₅ 190. — Śloka no.: D₂ D₁ D₃ 45; D₂ 44.

३२२

C. 12. 12698
B. 12. 336[5]1
K. 12. 343. 1

भीष्म उवाच ।

स एवमुक्तो द्विपदां वरिष्ठो
नारायणेनोत्तमपूरुषेण ।

जगाद वाक्यं द्विपदां वरिष्ठं
नारायणं लोकहिताधिवासम् ॥ १

यदर्थमात्मप्रभवेह जन्म
तवोत्तमं धर्मगृहे चतुर्धा ।

तत्साध्यतां लोकहितार्थमद्य
गच्छामि द्रष्टुं प्रकृतिं तवाद्याम् ॥ २
वेदाः स्वधीता मम लोकनाथ

322

✽ This adhy. is missing in Śi V1 Ds. 1 (cf. v. 1. 12. 321. 14; 318. 1; 283. 15; 320. 40).

1 Das om. 1. —^a) K1 एवं च मुक्तो (for स एव-मुक्तो). K1 द्विपदां (for द्विपदां). —^b) K1 पुरुषेण च; Da4 पुरुषेण. —^c) T G1-3. 6 वदतां (for द्विपदां). K7 Da. 9 T G1-3. 6 वरिष्ठो (for 'ष्ट'). —^d) ✽ Cs: लोकेषु हितमधिवासयतीति लोकहिताधिवासम् । ✽

2 Before 2, K1. 2. 4. 6. 7 Bo. 6-9 Da3 Dn1. n4 Ds D2-3. 3. 9 ins. नारद उवाच. —^a) K6. 7 Da. 9 एतत् (for आत्म). K6 प्रभवं च; K7 Da. 9 प्रबभूव; Bo. 3. 9 Dn1 D2. 3. 8 G1 प्रभवेण; Bo. 7 Da2. 44 Dn4 Ds Ds Cp (gloss: आत्मनः प्रभुत्वस्वातन्त्र्येण) Cs (gloss: आत्मनां प्राणिनां प्रभवो वृद्धिस्तदर्थम्; Csp as in text) 'वेन; G2 'वे हि (for 'वेह). Ds जन्मना (for जन्म). —^b) K1. 2. 4 B8 त्वया कृतं; Bo Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 कृतं त्वया; G1 तथोत्तमं; G2 ग्रहोत्तमं (for तवोत्तमं). K1. 2. 4 धर्ममूर्ते; G2 जन्मगृहे (for धर्म). Da4 चतुर्था; G2 'ष्ट'. —^c) K2 साख्यातां; Da3. 44 Ca (gloss: साध्याख्यायां दक्षपुत्र्याम्) साध्यायां (for साध्यतां). B8 (marg. as in text) अस्य (for अद्य). —^d) K6 Da. 9 व्रजामि; K7 व्रजाम (for गच्छामि). K7 द्रष्टुं; Da4 Dn4 द्रष्टुं (for द्रष्टुं). K1. 2 Dn4 Ds1 D4 तवाद्यां (for 'द्याम्). ✽ Ca: आद्यां प्रकृतिं, नारायणाख्याम् ॥ Cn: श्वेतद्वीपस्याम् ॥ Cv: अनिरुद्धाख्याम् । ✽

तप्तं तपो नानृतमुक्तपूर्वम् ।

पूजां गुरुणां सततं करोमि

परस्य गुह्यं न च भिन्नपूर्वम् ॥ ३

गुप्तानि चत्वारि यथागमं मे

शत्रौ च मित्रे च समोऽस्मि नित्यम् ।

तं चादिदेवं सततं प्रपन्न

एकान्तभावेन वृणोम्यजस्रम् ।

एभिर्विशेषैः परिशुद्धसत्त्वः

कस्मान्न पश्येयमनन्तमीशम् ॥ ४

तत्पारमेष्ठ्यस्य वचो निश्चय

3 K6 Bo. 6-9 Da3 a1 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 transp. 3^{ab} and 3^{cd}. K4 om. 3^{ab}. —^a) K2 वेदाः (sic) (for वेदाः). K1 Da. 9 T2 स्वधीता; Bo सु (for स्व). Dn1 [अ]मल (for मम). —^b) K6. 7 नानृत-पूर्वमुक्तं; Ds भिन्नपूर्व (for 'मुक्तपूर्वम्). —^c) Dn4 पूजा. Dn4 करोति. M1. 6. 7 द्विजातिपूजां सततं करोमि च. —^d) K6 तव; Dn1. n4 Ds2 D2. 3. 8 न तु; Ds1 तनु (for न च). K6 भिन्नरूपं (for 'पूर्वम्).

4 ^a) Dn4 गुरुनि (for गुप्तानि). G2. 8 तत्त्वानि (for चत्वारि). M1. 6. 7 यथागतं (for 'गमं). Da3 Ds ते; T2 मम (for मे). ✽ Ca: उपस्यम्, उदरं, पाणिपादं, वाक्चेति चत्वारि ॥ Cn. p: पाणिपादोदरोपस्थानि ॥ Cs: वाक्पापपुदरोपस्थानि । ✽ —^b) Da4 शत्रौ (for शत्रौ). Ds समा (for समो). K6 [5]स्ति; Ds lacuna (for सस्ति). —^c) D4 om. from तं चादि up to मन (in 4'). K1. 2. 4 तमादिदेवं; K6 तं चाधि; K7 Da3. 44 Ds तं चापि दे (Da3 द्वै)वं; T2 G2 तं चाति-वेदं (for तं चादिदेवं). Ds1 प्रपन्नम्. —^b) K1. 2. 4 Ds एकाम् (for एकान्तं). K1 वृणोमि; T2 प्रणोमि (for वृणोमि). —^c) B9 शस्त्रैः; G2 सत्त्वं (for सत्त्वः). —^d) T2 G1 अहं तम् (for अनन्तम्). T G1-3. 6 एकं (for ईशम्).

5 Before 5, Bo. 3. 9 Ds ins. भीष्म उवाच. —^a) K2 Ds Ds G1. 2 पारमेष्ठ्यस्य; Ca (gloss: नारदस्य) Cs (gloss: परमेष्ठी ब्रह्मा, तस्य पुत्रस्य) 'मेष्ठ्यस्य (as in text). —^b) K1. 7 Bo. 6-9 Dn1. n4 Ds2 D2-3. 8. 9 M1. 6. 7

नारायणः सात्वतधर्मगोप्ता ।
 गच्छेति तं नारदमुक्तवान्स
 संपूजयित्वात्मविधिक्रियाभिः ॥ ५
 ततो विसृष्टः परमेष्ठिपुत्रः
 सोऽभ्यर्चयित्वा तमृषिं पुराणम् ।
 खमुत्पपातोत्तमवेगयुक्त-
 त्ततोऽधिमेरौ सहसा निलिल्ये ॥ ६
 तत्रावतस्थे च मुनिर्मुहूर्त-
 मेकान्तमासाद्य गिरेः स शृङ्गे ।
 आलोकयन्नुत्तरपश्चिमेन

ददर्श चात्यद्भुतरूपयुक्तम् ॥ ७
 क्षीरोदधेरुत्तरतो हि द्वीपः
 श्वेतः स नाम्ना प्रथितो विशालः ।
 मेरोः सहस्रैः स हि योजनानां
 द्वात्रिंशतोर्ध्वं कविभिर्निरुक्तः ॥ ८
 अतीन्द्रियाश्चानशनाश्च तत्र
 निष्पन्दहीनाः सुसुगन्धिनश्च ।
 श्वेताः पुमांसो गतसर्वपापा-
 श्चक्षुर्मुषः पापकृतां नराणाम् ॥ ९
 वज्रास्थिकायाः सममानोन्मना

C. 12. 12705
 B. 12. 336[5], 10
 K. 12. 343. 10

शाश्वतः; Ca (gloss: सत्त्वप्रधानाः) सात्वत- (as in text).
 — After 5^{ab}, Ms ins.:

801* तस्मादनुज्ञां मम देहि देव

तं वै दृष्ट्वा कृतकृत्यो भवामि ।

— ^a) Da4 सं-; T G1-3.6 M1.5-7 वै (for स).
 — ^d) K6 Ms विविधः; K7 D4.9 T G1-3.6 विविधत्;
 B7 [आ]त्मविधेः (for 'विधि-'). M1.6.1 क्रियाः सः (for
 क्रियाभिः).

6 ^b) K2 सोलर्चयित्वा; K5.7 B5.7 Da3.24 D4.5.9
 सोप्य* (for सोऽभ्यर्च). — ^c) K7 Da4 Dn4 D4.5.9
 समुत्पपातोत्तम- (for खमु*). K4.6 Bo.6-9 Da3.24
 Dn1.24 D5 D2.2.5.8 T1 G6 योग- (for वेग-). G2
 युक्तं (for युक्तम्). — ^d) D5 [s]ति- (for सधि-). K7
 D4.5.9 मेरोः सह सं- (D5 सहसा) (for मेरौ सहसा).
 Da4 निलील्ये; Dn4 विलिल्ये.

7 ^a) K1.2 स; K7 G1 lacuna (for च). K1.2
 ऋषिर्; Da4 lacuna (for मुनिर्). — ^b) K1.2 एका-
 ग्रम्; B5 lacuna (for एकान्तम्). T G1-3.6 आश्रित्य
 (for आसाद्य). K6 च (for स). B5 शृंगं (for
 शृङ्गे). — ^c) K7 पुरः; G2 उत्तम- (for उत्तर-).
 — ^d) K4 Bo.7 Dn1.24 D5 D2.2.8 चाप्यद्भुतः; D5
 चैवा; G2 जात्य* (for चात्य*). K6 B5 Da3 युक्त-
 रूपं; Bo.6.7.9 Da4 Dn1.24 D5 D7.2.8 T G6 युक्त-
 रूपं; G2 रूपयुक्तः; M1.6.7 चित्ररूपं (for रूपयु-
 क्तम्). K1.2 तदर्शनात्यद्भुतरूपयुक्तं; M5 ततो ददर्श-
 न्तचित्ररूपं.

8 ^a) B5 क्षीरोदधिर्. K6 Bo.6-8 Da3.24 Dn1.24
 D5 D2.2.5.8 योच (B7 योत) रतो (K6 गो); B5 यांत-

रतो; Ca योत्तरगो (for उत्तरतो). K1.2.4 क्षीरोदवे-
 प्यंतरगः स द्वीपः. — ^b) D5 ततः (for श्वेतः). K1.2
 हि नामा (K2 ना); B5 सुनाम्ना (for स नाम्ना). D4
 विशाला; D5 विवेच (for विशालः). — ^c) K1.2.4.7
 मेरु (for मेरोः). K6.7 D4.9 सहस्रेषु तु (K6 हि; K7
 om. तु); T2 G1 M1.5-7 स्त्रे स हि; G2 स्त्रः स हि
 (for स्त्रैः स हि). Da3 Dn4 स ह (for स हि). — ^d)
 K1.2 द्वात्रिंशता वै; K6.7 Da3 Dn4 Dn1 D4.9 तोर्वे;
 T G1-3.6 दम्प्रे; M1.6.7 दर्वे; M5 शतत्रयाधे (for
 द्वात्रिंशतोर्ध्व). Dn4 नियुक्तः (for निरुक्तः).

9 B5 partly damaged. — ^a) K6 Bo.6.7.8
 (marg. as in text). Da3 Dn1.24 Ds2 D2.2.8 T1
 G1.5.6 Ms (inf. lin.) Cp (gloss: वशीभूतत्वात्) अनि-
 द्रियाश्च; Cs (gloss: पापकृतां द्रष्टृमशक्याः) अतीन्द्रियाश्च
 (as in text). D5 अनिन्द्रियार्थानशनाश्च तद्वन्. — ^b)
 K1 T G2.2.8 M7 निष्यंद-; K4 Dn4 D4.9 निस्पंद-;
 K7 D5 निस्पंद-; B7 विस्पंद-; B9 विस्पंद- (for
 निष्पन्द-). K7 Da3.24 D4.5.9 G2 च; G1 स (for
 सु-). K1.2 M1 सगंधिन्; K6 सुगंधयश्च (for धिनश्च).
 K6 Bo.9 Dn1.24 D5 D2.2.8 ते (for च). ☞ Cs:
 निष्प[?]व्य]न्दहीनाः, सूत्रपुरीषवर्जिताः । ☞ — Da3.24
 om. 9^a-10^b. — ^c) K1 पापाच्च; M7 पापाश्च (for
 पापाश्च). — ^d) K1 चक्षुर्दुषः; K4.7 Dn4 मुंखः; D4
 मुंषाः; T2 मुंहः; Cs (gloss: तेजोमयाः) मुंषः (as
 in text). T1 G1-3.6 जनानां (for नराणाम्).

10 Da3.24 om. 10^{ab} (cf. v. l. 9). — ^a) K1.4
 B5 T1 G1.2.5 M1.5-7 वज्रस्थिरकायाः; K2 वज्रकषायाः;
 D4.9 ते वज्रस्थिरकायाः; T2 वज्रस्थिराकाराः; G2 वज्र-
 स्थिरकायः (for वज्रास्थिकायाः); K3 सहमानोन्मना;

C. 12.12705
B. 12.336[5].10
K. 12.243.10

दिव्यान्वयरूपाः शुभसारोपेताः ।

छत्राकृतिशीर्षा मेघौघनिनादाः

सत्पुष्करचतुष्का राजीवशतपादाः ॥ १०

षष्ठ्या दन्तैर्युक्ताः शुक्लैरष्टाभिर्दंष्ट्राभिर्ये ।

जिह्वाभिर्ये *विष्वक्कं लेलिहन्ते सूर्यप्रख्यम् ॥ ११

K० सममानाङ्माना; K१ D१, १ मानावमाना; Dn१ T१ G१.० 'मानोन्मान'; T१ समानोन्माना; G१ समानोन्मान-
नामानो; G१ समाममानोन्माना; M१.०.१ सममानोन्मा(M०
'न्मा'ना (for सममानोन्माना). ❀ C१: सममानोन्माना;
सद्व्यायामविस्तारोन्मानयुक्ताः। ❀ —^१) K१ दिव्यायरूपा;
K१ Br.१ Dn१, n१ D१ D१.१ T G१-१.० दिव्यावयरूपा;
K१ D१ दिव्यातुरूपा; Bo.०.० दिव्यान्वरूपा (for दि-
व्यान्वरूपा:). K१.१.१ शुभसारोदया K० 'साराम्बु-
पेता; T G१.१.० शुभस्वरोपेता; G१ शुभस्वरोपेता (for
'सारोपेता:). —^२) K१ कत्रावहिशीर्षा (sic); Daa
छत्राकृतिशीर्षः (for 'शीर्षा'). K१.१.१ मेवनादा: (for
मेवौचनिनादा:). G१ छत्राकृति: शीर्षमाणो विनिद्रा:.
❀ Cn: छत्राकृतिशीर्षा; निर्मासप्रवित्वात्। ❀ —^३) K१
सपुष्कर; K० सशुष्का; K१ Bo D१ Cnp संशुष्क; Be.
१.० Daa Dn१ D१ D१.१.१.० T१ G१ M१.१-१ सममुष्क;
Br Dn१ Csp (gloss: शुष्को बीजम्, चरमघातुविसर्गशून्या
इत्यर्थः) समशुष्क; Daa संमुष्क; T१ G१.० संमुष्क;
G१ सुमुष्क (for सपुष्कर-). K१ T G१.१.० om.
चतुष्का. Cyp (gloss: मनोहरवृषणा:) चतुरमुष्का: K१
Daa (also as in text). aa D१ D१.० C१ राजीवसि (Daa
'सी'; D१ C१ 'सि)तपादा; D१.१ 'च्छदापादा; T१
G१.० 'समपदा; T१ राजानितपादा; G१ राजानितपादा;
G१ राजीवतपादा; M१.१-१ राजीवततपादा:ततपादा; Cnp
नादीशतपादा: (for राजीवशतपादा:). D१ सन्मुष्कचतु-
शुष्पा राजीवशतपादा: ❀ C१: समुष्कचतुष्का; चतुर्वृषण-
युता: ॥ Cn: समं (पीनत्वरहितम्) शुष्कौ (वृषणौ) चतुष्कं
(अंसयो: कव्योश्चान्तरालं, बाहुचतुष्कं वा) च येषाम्। मुष्कौ
बाहु (चतुष्कं) शुष्कं काष्ठतुल्यं येषाम्। राजीवशतपादा:
राजीववत्यः, पङ्क्त्युक्ता: शिरोरेखा; तासां शतैशुष्का: ॥ C१:
राजीवस्तिवतपादा; राजीरेखाभि: सिता बद्धा: पादा येषाम्। ❀

11 ^a) K₂ षष्ठा (for षष्ठा). K₁ Da₄ युक्ता; D₈₁ युक्तः (for युक्ता). ☿ C_n : षष्ठा, षष्ठिसंख्येर्दन्तैर्विव जगज्जगत्कर्तृवर्णनमैः संवत्सरैर्युक्ता; ॥ C₇ : षष्ठा दन्तैर्, दन्तानामतिस्मृमत्वात् षष्ठित्वम् । तस्मादूर्ध्वमवश्रत्वाश्चत्वारो दंष्ट्राः । ☿ — 11^b is partly damaged in B_o. — ^b) B_o शुङ्गैर् (for शुङ्गैर्). K₁, D₆ T G₁ ३, ६ ये दंष्ट्र मिश्रः; K₈ ये दंष्ट्राभिर्यैः; K₇ M₆ दंष्ट्रामिश्रः; B_o

भक्त्या देवं विश्वोत्पन्नं यस्मात्सर्वे लोकाः सूताः ।

वेदा धर्मा मुनयः शान्ता देवाः सर्वे तस्य विसर्गाः ॥१२

युधिष्ठिर उवाच ।

अतीन्द्रिया निराहारा अनिष्पन्दाः सुगन्धिनः ।

कथं ते पुरुषा जाताः का तेषां गतिरुत्तमा ॥ १३

१. ६ Das. ३४ M1. ६. १ ये दक्षामिः (by transp.). Ds. ९
च (for ये). G₂ श्वसैरष्टाभिश्चामिजिह्वाद्वा (sic). ❀ Cn:
अष्टौ दिशः सर्वेषामाश्रयभूतास्त्वामिश्च युक्ताः । देशकालौ च
येषां मुखमथे प्रविष्टावित्यर्थः । ❀ —^६) G₂ om. जिह्वा.
K₂ जिह्वामिनयः (for 'भिर्ये'). K₃ om. from विष्णु
up to मुनयः (in 12°). K1. ५. ६ Bo. ३ Das. ३४ Dn1.
n4 Ds1 D2. ३. ५. ३ T1 G8. ६ विश्ववक्त्रं; K7 सर्ववक्त्रं;
B7. ९ Ds2 विश्वं वक्त्रं; Ds. ९ सर्वं वक्त्रं; T2 विश्वं वक्त्रं;
G1 विश्वधीवक्त्रं; G2 विश्वदग्धवक्त्रं; M1. ६-१ वक्त्रं शुभ्रं
(M5 om. शुभ्रं) (for *विश्ववक्त्रं). ❀ Cn: जिह्वामिभिरिव
स्वाङ्गभूताभिः रसनाशक्तिभिः । ❀ —^८) Dn4 लेलिहते;
M1. ६. १ 'हते (for 'हान्ते). K1 सूर्यप्रभं; K4 'सुर्यं;
Das सूर्यं **; G2 खियप्राख्यं (for सूर्यप्राख्यम्). ❀ Cs:
जिह्वैर्द्व्यान्मुखमण्डलं परिलेदुं समर्था इत्यर्थः । ❀

12 K₂ om. up to मुनयः (cf. v. l. 11). - -^a)
Be lacuna; Ds. 8 देवं भक्ष्या (by transp.); Ds
T₁ G₁₋₃, 6 M₁, 5-7 भक्ता देवं. K_{1,4} Ca (gloss): महा-
प्रलयावधिसिन्धुदेहाः) निलोत्पन्ना; K₇ चिलोत्पन्नं; B₈
(marg.) D_{4,9} निलोत्पन्नं; B₈ (also) Cap (gloss):
कृत्वाय, कार्याय देवादीनां, आपदग्रमाय उत्पन्नाः) कृत्यो-
त्पन्ना; T₂ विश्वोत्परं; M₁, 5-7 विश्वोत्पत्ति (for 'त्पन्न').
§ C₅: विश्वोत्पन्नं, आहिताश्यादिवत्परनिपातः (Pāp. 2. 2.
37) । पञ्चमर्थे बहुव्रीहिः ॥ C₇ (reading विश्वविश्वोत्पत्त्य-
व्ययम्) : विश्वविश्वानां मुक्तामुक्तानाम्, उत्पत्त्यवधि अव्ययम्,
व्ययरहितम् । देवमारुध्यन्तीति योग्यक्रियाध्याहारः । (§ -^b)
K_{4,7} B₈ Dn₁, n₄ D₈ D₂₋₄, 8, 9 संप्रसृता; B₉ श्रुता;
B₈ Das, a₄ T₁ G₈ स्मृता; B₉ स्मृता; D₈ M_{1,7}
प्रसृता (for सूता). - B₈ om. 12^c. - -^c) K₁ वेद;
T G₁, 8, 6 देवा (for वेदा). K₁ B₉ D_{4,9} धर्मो; D_{8a}
Dn₄ धर्मः (for धर्मा). G₂ नानारुपा देवादयन्धर्ममूनयः
ज्ञाता (sic). - -^d) T G₈ वेदाः (for देवाः). K₇
lacuna; T G₁, 8, 6 वयः (for तयः). K₄ B_{9,7} Dn₁
Ds₂ D₂, 8, 8 निसर्गः; K_{5,7} D_{4,9} विशेषा; B_{9,8} Das,
a₄ Dn₄ Ds₁ निसर्गा; D₈ M₁, 5-7 विसर्गः (for 'र्गा').
K_{1,2} देवाः सर्वे तज्जसर्गः; G₂ देवाः सर्वे नानासर्गाः.
- After 12, D₈ T G₁₋₈, 6 M₁, 5-7 ins. an addl.
colophon [*Sub-parvan* : D₈ T G₁₋₈, 6 M₁, 5-7 मोक्ष-

ये विमुक्ता भवन्तीह नरा भरतसत्तम ।
तेषां लक्षणमेतद्धि यच्छ्वेतद्वीपवासिनाम् ॥ १४
तस्मान्मे संशयं छिन्धि परं कौतूहलं हि मे ।
त्वं हि सर्वकथारामस्त्वां चैवोपाश्रिता वयम् ॥ १५
भीष्म उवाच ।
विस्तीर्णेषा कथा राजञ्श्रुता मे पितृसंनिधौ ।

सैषा तव हि वक्तव्या कथासरो हि स स्मृतः ॥ १६
राजोपरिचरो नाम बभूवाधिपतिर्भुवः ।
आखण्डलसखः ख्यातो भक्तो नारायणं हरिम् ॥ १७
धार्मिको नित्यभक्तश्च पितृभित्त्यमतन्द्रितः ।
साम्राज्यं तेन संप्राप्तं नारायणवरापुरा ॥ १८
सात्वतं विधिमास्थाय प्राक्स्वर्गमुखनिःसृतम् ।

C. 12. 1271/4
B. 12. 336(51).19
K. 12. 343. 20

धर्म. — *Adhy. name* : Ds T₁ नारायणीयं; T₁ G₂ नारायणीयोपाख्यानं; M₁ 5-1 नारायणीये श्वेतद्वीपद न. — *Adhy. no.* : Ds₁ 157; Ds₂ T₁ G₁ M₁ 159; T₂ 172; G₁ 158; G₂ 178; G₃ 160; M₂ 191; M₇ 155].

13 *) Ks Bo. 5-9 Das. a₄ Dn₁. n₄ Ds₁ D₂. 3. 8 T₁ G₁. 3. 6 Ms (*inf. lin.*) अनिं (Da₄ 'तिं'; Dn₁ 'तें') द्विया (for अतीन्द्रिया). Ks Bo. 8 T₂ G₁. 2 M₁ 5-1 अनाहारा; B₉ त्वना' (for निरा'). — ^b) K₇ D₃ अनिस्त्वंदाः; B₉. 1 अविस्त्वंदाः; B₉ Ds₁ D₂. 4. 3. 9 अनिस्त्वंदाः; Das. a₄ अविस्त्वंदाः; Dn₄ अनिस्त्वंदाः; D₃ अविस्त्वंदाः; M₁. 5. 6 अनिस्त्वंदाः (for 'स्पन्दाः'). — ^c) K₇ कथंते (for कथं ते). — ^d) T G₁-3. 6 Ms (*inf. lin.* as in text) उच्यते (for उत्तमा).

14 *) K₇ B₉-8 D₄. 5. 9 T₁ G₂. 6 M₁ 5-1 ये हि सु (D₄. 9 M₁ 5-1 अ) क्ता; B₉ यदि मुक्ता; Dn₁ Ds D₂. 3. 8 ये च मुक्ता; Dn₄ एवमुक्त्वा; T₂ ये ह मुक्ता (for ये विमुक्ता). — ^b) T₁ G₂. 6 भारत- (for भरत-). B₉ lacuna; Da₄ Dn₄ -सत्तमः. — ^c) K₁ लक्ष्मणम् (for लक्षणम्). B₉ G₂ वै (for हि). — ^d) K₄ Bo. 1-9 Ds D₂. 3. 8 तत् (for यत्). B₉ छत्र- (for श्वेत-). K₁ D₂ -वासिनं (for 'नाम्'). K₅. 1 Das. a₄ Dn₁. n₄ D₄. 5. 9 G₂ श्वेतद्वीपनिवासिनः.

15 *) K₁. 2. 4 एवं; D₄. 5. 9 एतन् (for तस्मान्). K₇ एतन्मे संशयांस छिदि (sic). — Ms om. 15^{ed}. — ^c) T₂ कथाकामस् (for 'रामस्'). — ^d) K₁ त्वा; Da₄ त्वं (for त्वा). D₄ वा (for च). K₁. 2. 4 Bo. 6-8 Das Dn₁ Ds₁ D₂. 3. 8 M₁. 7 [अ]पाश्रिता (for [उ]-पाश्रिता). G₂ तां चैव वयमाश्रिताः.

16 *) Dn₄ Ds₁ D₄ विस्तीर्णेषा. — ^b) K₁ M₂ श्रुत्वा; G₁ पिता (for श्रुता). — ^c) Ks Bo. 6-9 Das. a₄ Dn₁. n₄ Ds D₂. 3. 5. 8 या (for सा). K₁. 2. 1 D₄. 9 [अ]य तव; K₄ तव च; T G₁. 3. 6 नृप हि; G₂ नृपति (for तव हि). Ds om. (hapl. from व्या up to अक्त (in 18^a). — ^d) Br damaged. Ks Bo. 9

Das. a₄ -सारं; Dn₄ Ds₁ M₁. 5-1 -सारा (for -सरो). Ks Bo. 6. 8 (*marg.*). 9 Dn₁. n₄ Ds D₂. 3 (*before corr.*). 8 सा मता; B₉ (*orig.*) M₁. 5-1 सा स्मृता; Das. a₄ मे मता; T₂ न स्मृतः; G₁ संस्मृतः (for स स्मृतः). — After 16, T G₁-3. 6 M₂ Kumbh. ed. ins.:

802* शंतनोः कथयामास नारदो मुनिसत्तमः ।

राज्ञा पृष्टः पुरा प्राह तत्राहं श्रुतवान्पुरा ।

[(L. 2) T₁ G₂. 3. 6 तदा (for पुरा).]

17 Before 17, T G₁-3. 6 ins. नारद उवाच. Ds om. 17 (cf. v. l. 16). 17^{ab} is partly damaged in Br. — ^a) G₁ नामा (for नाम). Bo राजपरिचरो नाम. — ^c) K₇ D₉ G₁ M₁. 6 -सम; D₄ -समा; T₁ G₂. 6 Ms -समः; G₂ M₇ -समा (for -सक्त). — ^d) Das नारायणे (for 'यणं'). Da₄ हारौ (for हरिम्). K₇ D₄. 9 T₁ G₂. 3. 6 Ms (*sup. lin.*) अ (K₇ सु) क्तो नारायणे हरौ; D₂ 'यणस्य हि.

18 For the repetition in K₂, cf. v. l. 20. Ds om. up to अक्त (cf. v. l. 16). — ^a) D₄ धार्मिका (for 'को). K₁ [s]र्यंत; K₂. 4 [s]र्यंत (for नित्य-). K₇ D₄. 9 T G₁-3. 6 Ms (*sup. lin.*) -युक्तश्च (for -भक्तश्च). — ^b) K₄. 6 Bo. 6-9 Das. a₄ Dn₁. n₄ Ds D₂. 3. 5. 8 Ms पितुर; M₁. 6. 1 शुचिर् (for पितृर्). K₇ D₄. 9 अनुव्रतः (for अतन्द्रितः). — ^c) M₁. 5-1 प्राप्तं हि (for संप्राप्तं). — ^d) Dn₄ सुरा (for पुरा). K₂ (both times) नारायणपरात्परा.

19 For the repetition in K₂, cf. v. l. 20. — ^a) Bo. 9 शाश्वतं; Dn₄ साश्वितं; D₂ साश्वतं (for साश्वतं). — ^b) K₂ (both times) प्राक्स्वर्ग; K₄ प्राक्स्वर्गे; Ds₁ T G₁. 3. 6 प्राक्स्वर्ग- (for प्राक्स्वर्ग-). K₁. 2 (both times) -निस्सृतं; D₄ -निस्सृतः; T₂ -निस्सृतं; Ca (*gloss* : आविर्भूतं) -निस्सृतम् (as in text). G₂ प्राक्स्वर्गनिनिभिः स्मृतः. — ^d) K₂ तच्छेषेण; D₄. 9 M₁. 7 तच्छेषांश्च; Ms. 6 'षाच्च (for 'षेण).

C. 12. 127/4
B. 12. 336[5].19
K. 12. 343. 20

पूजयामास देवेशं तच्छेषेण पितामहान् ॥ १९

पितृशेषेण विप्रांश्च संविभज्याश्रितांश्च सः ।

शेषान्नभुक् सत्यपरः सर्वभूतेष्वर्हिसकः ।

सर्वभावेन भक्तः स देवदेवं जनार्दनम् ॥ २०

तस्य नारायणे भक्तिं बहूतोऽमित्रकर्शन ।

एकशय्यासनं शक्रो दत्तवान्देवराट्स्यम् ॥ २१

आत्मा राज्यं धनं चैव कलत्रं वाहनानि च ।

20 ^a) K₁. 2 (first time) विप्राश्च. K₂ (second and third time) पितृशेषेण विप्राश्च; T G₁-3. 6 M₁. 5-7 पितृशेषेण विप्रांश्च. — ^b) K₁ G₁ आश्रिताश्च (for 'तांश्च'). B₁ याः (for 'सः'). — ^c) K₂ (second time) सत्यपरः (for 'सत्य'). — ^d) D₄ D₅ D₁ अर्हिसक (D₅ 'काः'); M₁ 'सकः' (for 'सकः'). K₁. 2. 4 सर्वभूतहिते रतः. — ^e) D₅ -भावेण (for 'भावेन'). K₂ सः; B₂. 9 च (for 'स'). — ^f) D₅ देवदेवे (for 'देव'). B₂ (marg. as in text) सनातनः; D₄ जनार्दनः; D₅ 'द्वे'. — After 20, K₂ Bo. 8-9 D₄. 24 D₁. 14 D₅ D₂. 3. 5. 3 T G₁-3. 6 M₁. 5-7 editions ins.:

803* अनादिमध्यनिधनं लोककर्तारमव्ययम् ।

[G₂ लोकात्परममव्ययं (for the post. half).]

— After 20, the sequence in K₂ is: 20^{ab} (r), 18^{cd} (r), 19^{ab} (r), 20^{ab} (r).

21 ^a) K₁. 2. 4 विज्ञाय; B₂ विदित्वा; G₂ दृष्ट्वा च (for बहूतो). D₄ [s] भिन्न (for 'समिन्न'). K₁. 2. 4 Bo. 1. 9 D₄ D₁. 14 D₅ D₂. 3. 8 कर्षणः; K₂ -कर्षिणः; B₂ -दर्शनः; B₂ (orig.) -कर्षणः; B₂ (marg.) -कर्षिणः; D₄ D₅ M₁. 6. 7 -कर्षिणः (for 'न'). — ^b) B₂ एकः; D₅ शेषः (for 'एक'). Bo. 8 D₁. 14 D₅ D₂. 3. 8 देवो (for शक्रो). — ^d) K₂ चतुर्वा (for दत्तवान्). Bo दत्तराट् (for 'देव').

22 ^a) K₁. 4. 6. 7 Bo D₄ D₄. 3. 9 आत्मारज्यं; D₄ आत्मा राज्यः; D₅ आत्मारार्यः; G₂ आत्मारार्यं (for आत्मा राज्यं). — ^b) D₄ कलत्रं; T₂ G₂ M₁ कलत्रं. K₂ Bo. 8-9 D₄. 24 D₁. 14 D₅ D₂. 3. 5 M₁. 5-7 वाहनं तथा (for 'नानि च'). — ^c) K₂ B₂. 1. 3 (marg.). 9 D₄ G₂ M₁. 5-7 भगवते (B₂. 3 [marg.] 9 D₄ M₁. 5-7 'तं') (for 'म'). Bo D₄ D₁. 14 D₅ D₂. 3. 8 यत्तद्भगवत् सर्वम्. — ^d) K₁. 2. 6. 7 Bo. 8 (marg.). 3 D₄. 24 D₁. 14 D₅ (before corr.) D₂. 4. 3. 9 Ca

एतद्भगवते सर्वमिति तत्प्रेक्षितं सदा ॥ २२

काम्यनैमित्तिकाजस्रं यज्ञियाः परमक्रियाः ।

सर्वाः सात्वतमास्थाय विधिं चक्रे समाहितः ॥ २३

पञ्चरात्रविदो मुख्यस्तस्य गेहे महात्मनः ।

प्रायणं भगवत्प्रोक्तं भुञ्जते चाग्रभोजनम् ॥ २४

तस्य प्रशासतो राज्यं धर्मेणाभिन्नघातिनः ।

नानृता वाक्समभवन्मनो दुष्टं न चाभवत् ।

(gloss: उदकपूर्वं दत्तं) प्रोक्षितं; B₂ (orig.) प्रेक्षितं; B₁ प्रेक्ष्यते; B₂ प्रोक्षिते; G₂ प्रोक्षितं (for प्रेक्षितं). K₁. 2 D₄ तदा (for सदा). — After 22, T G₁-3. 6 read 25.

23 T G₁-3. 6 transp. 23 and 24. — ^a) K₂ D₄ नैमित्तिके (for 'त्तिका'). K₁. 2 [अ]जस्रः; K₄. 6 Bo. 8-9 D₄. 24 D₁. 14 D₅ D₂. 3. 5. 8 राजन्; T G₁-3. 6 M₁. 5-7 [अ]जस्रा (for 'स्रं'). — ^b) K₁. 2 D₄ T G₁. 3. 6 यज्ञियाः; D₄ वेति याः; G₂ यज्ञिकाः; M₁. 3. 6 यज्ञियाः; M₁ यज्ञियाः (for यज्ञियाः). K₁ D₄. 5. 9 M₁. 6. 7 परमाः (for 'म-'). — ^c) D₅ T₁ G₁-3. 6 M₁. 5-7 सर्वः; T₂ सर्वं (for सर्वाः). K₂ स्मात्त्वस्य (sic); B₂ सतत्त्वस्य; D₄ corrupt (for सात्वतम्). — ^d) B₂ D₄. 24 वज्रे (for चक्रे). D₅ T₂ समाहितं.

24 T G₁-3. 6 transp. 23 and 24. — ^a) K₁ पंचरात्रिः; G₂ पंचरात्रः. — ^b) D₄ (also as in text) तस्य गेहसमाहितः. — ^c) K₁. 2. 7 Bo D₄ D₂. 4. 9 M₁ प्रायणः; K₂ B₂. 7. 9 D₅ पायसं; D₄ प्रयाणाः; D₁ प्राणयः; T₁ G₂. 6 प्रवणाः; T₂ G₁ पावनं; G₂ प्रवणाः; M₁. 7 प्रावणं; Ca. n (gloss: [both] उपहारम्) प्रायणं (as in text). K₁ भगवान् (for 'वत्-'). D₅ -प्रोक्षां; T₁ G₂. 3. 8 -भक्ताः; T₂ -भक्तः; G₁ -भुक्तं (for -प्रोक्तं). — ^d) K₁ भुञ्जते; D₄ भुञ्जते (for भुञ्जते). K₂. 7 B₂ (marg.). 7. 9 D₄ D₁. 14 D₅ T G₁-3. 6 चाग्र्यः; B₂ (orig.) [s]मृतः; D₄ चाग्रः (for चाग्र-).

25 T G₁-3. 6 read 25 after 22. — ^a) K₁ प्रशासतो; Bo. 1 प्रसाश (B₁ 'स'तो). — ^b) D₅ घातिनः (for -घातिनः). — ^c) D₅ मानृताः; G₂ नाश्रिता (for नानृता). — ^d) K₁. 2. 6 मनोदुःखं (for मनो दुष्टं). K₁ D₅ T G₁-3. 6 M₁. 5-7 transp. न and च. — ^e) K₁ कलेन; K₂ कालेन (for कायेन). K₂ हुतवान् (for कृत-). — ^f) K₁ B₂ पापं स (by transp.); K₂ प्रापं स. K₂ परमन्वपि; K₁ D₄. 5. 9 'माण्वपि;

न च कायेन कृतवान्स पापं परमण्वपि ॥ २५
 ये हि ते मुनयः ख्याताः सप्त चित्रशिखण्डिनः ।
 तैरेकमतिभिर्भूत्वा यत्प्रोक्तं शास्त्रमुत्तमम् ॥ २६
 मरीचिरव्यङ्गिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
 वसिष्ठश्च महातेजा एते चित्रशिखण्डिनः ॥ २७
 सप्त प्रकृतयो ह्येतास्तथा स्वायंभुवोऽष्टमः ।
 एताभिर्धार्यते लोकस्ताभ्यः शास्त्रं विनिःसृतम् ॥ २८

G₂ 'मापदि'.

26 ^a) G₂ एते हि; M_{1.1} ये हि ये (for ये हि ते).
 K₅ Bo. 6-9 Das. a₄ Dn_{1.1} n₄ D₅ D_{2.1} s. 8 ऋषयः; D₅
 मनुजाः; M_{1.6} १ यतयः (for मुनयः). — ^b) D₄
 सप्तपत्राः (for सप्त चित्र-). — G₂ om. (hapl.) 26^a-27^d.
 — ^c) D₄ reads from भूत्वा up to सप्तभिर् (in 804*,
 line 2) twice. D₄ D₅ तैरेकमतिभूत्वा; G₁ तैरेक-
 मितिभिर्भूत्वा (sic). — After 26, K_{5.1} Bo. 6-9 Das.
 a₄ Dn_{1.1} n₄ D₅ D_{2.1} s. 4 (twice up to सप्तभि in line
 2, prior half) 5. 3. 9 M_{1.1} 5-1 Ca editions ins.:

804* वेदैश्चतुर्भिः समितं कृतं मेरौ महागिरौ ।
 आस्यैः सप्तभिरुद्गीर्णं लोकधर्ममनुत्तमम् ।

[(L. 1) K₅ समितं; M_{1.6} १ सहितं (for समितं).
 — (L. 2) B₅ (marg. as above) चतुर्भिर्; Dn₄ सम-
 भिर्; D₅ सामभिर्; Ca (gloss: एकालयेन) सप्तभिर् (as
 above). K₁ Das. a₄ D_{4.1} १. 9 M_{1.1} 5-1 उद्गीतं (for 'गै').
 K₁ D_{4.1} 9 M₅ लोकधाम ह्यनुत्तमं; M_{1.6} १ 'धर्मं' (M₅ 'न्यै')
 ह्यनु' (for the post. half).]

27 G₂ om. 27 (cf. v. l. 26). — ^a) D₅ reads
 from मरीचि up to व्यङ्गाः (in 805*) twice. B₁
 damaged. D₅ (both times) अंगिरसः. — ^b) K₁
 पुलहाः (for 'हः'). — ^c) K_{5.1} Bo. 6. 9 D₄ वशिष्ठः.
 — ^d) Bo Dn_{1.1} n₄ D₅ D_{2.1} s. 8 ते हि (for एते).

28 For the repetition in D₅, cf. v. l. 27. — ^a)
 B₅ (marg.) D₅ (both times) ह्येते; B₅ चैतासु;
 D₅ त्वेतासु; D₅ (marg. as in text) स्वेतासु (for
 ह्येते). D₄ D₅ [5]ष्टमं. K₅ तथा स्वायंभुवोत्तमः.
 * Cn: सप्त प्रकृतयो महदहंकारादिमूर्त्यः, स्वायंभुवस्तु
 मूलप्रकृतिरेव । * — ^a) K₁ एताभिर्; Bo. 8 D₅ (both
 times) एतैर्हि (for एताभिर्). K₅ वार्यते; B₅ ह्यैर्यते
 (for 'धा'). K₅ लोके (for लोकसु). — ^d) K_{1.1}
 K_{5.1} Ca आभ्यः; B₅ D₅ (both times) तेभ्यः

एकाग्रमनसो दान्ता मुनयः संयमे रताः ।
 इदं श्रेय इदं ब्रह्म इदं हितमनुत्तमम् ।
 लोकान्संचिन्त्य मनसा ततः शास्त्रं प्रचक्रिरे ॥ २९
 तत्र धर्मार्थकामा हि मोक्षः पश्चाच्च कीर्तिताः ।
 मर्यादा विविधाश्चैव दिवि भूमौ च संस्थिताः ॥ ३०
 आराध्य तपसा देवं हरिं नारायणं प्रभुम् ।
 दिव्यं वर्षसहस्रं वै सर्वे ते ऋषिभिः सह ॥ ३१

C. 12. 12730
 B. 12. 336[5]. 34
 K. 12. 343. 35

(for ताभ्यः). Dn₄ शास्त्रे. K_{1.1} 4 विनिःसृतं; B₁
 विनिःसृतः; D₅ विनिःसृतं (for विनिःसृतम्).

29 For the repetition in D₅, cf. v. l. 27. G₂
 repeats 29^{ab} after 29. — ^a) B₅ (marg. as in text)
 एकांत- (for एकाग्र-). T₃ एकाग्रमरता दान्ता. — ^b)
 K_{1.1} 1 D_{4.1} 9 ऋषयः (for मुनयः). K_{1.2} 4 D₅ (both
 times) संक्षि (K₅ 'श्रि-')तत्रताः; K₁ D₅ 9 संक्षितव्रताः;
 Dn₁ समये रताः (for संयमे रताः). — After 29^{ab}, K₅
 Bo. 6-9 Das. a₄ Dn_{1.1} n₄ D₅ D_{2.1} s. 8 editions ins.:

805* भूतभयभविष्यज्ञाः सत्यधर्मपरायणाः ।

[D₅ reads prior half twice. D₅ सर्वे (for सत्य-).
 D₄ सत्यधर्मोः परायणाः (for the post. half).]

— 29^{ade} is damaged in B₁. — ^a) Bo श्रेयस्. T₂
 श्रेय (for ब्रह्म). — ^d) M₁ नीतम् (for हितम्). — ^e)
 K₁ संचित- (for संचिन्त्य). T₃ G₁ M_{1.1} 5-1 लोकानां
 चिन्त्य मनसा; G₂ 'नां शक्य मनसा (sic).

30 ^a) B₅ damaged. K₁ कामो; B₅ कामौ (for
 कामा). — ^b) K₁ मोक्षाः (for मोक्षः). T G₁-3. 6
 पश्चाद्धि (for 'क्ष'). D₅ प्र- (for च). D₄ D₅
 कीर्तिताः; D₅ वर्णितः. — ^c) K₅ Das. a₄ विविधा. D₅
 भूमौ (for चैव). — ^d) K₅ संस्थिता; D₄ 'तिः.

31 ^b) K₁ हरिर्. Dn₄ मनुं; D₅ विमुं (for प्र-
 भुम्). — ^c) K₅ G₂ दिव्यं (for दिव्यं). Dn₄ वर्षं
 (for वर्ष-). K₁ D_{4.1} 9 M_{1.1} 5-1 ते; D₄ a₄ हि; Dn₄
 तु (for वै). D₅ दिव्यं वर्षसहस्राते. — ^d) K_{1.2} 4
 सर्वे ते मुनयः समं; K₁ D_{4.1} 9 T G₁-3. 6 सर्वे वै सु (T
 G₁-3. 6 समस्यैर्मु)निभिः समं (D₅ 'भिः स्तुताः); M_{1.1} 5-1
 तस्थुः पवनपा द्विजाः.

32 ^a) K_{1.1} 4 -शास्त्रा (sic); K₁ D₅ D_{4.1} 9 T₃ G₁-3. 6
 -शिष्टा; M_{1.1} 5. 6 -शास्त्रा (for -शास्त्रा). M₁ ह (for
 हि). D₄ नारायणवक्त्रा तात. — ^b) K₅ तथा; K₁ D₄.

B. 12. 326[5]. 35
K. 12. 343. 36

नारायणानुशास्ता हि तदा देवी सरस्वती ।
विवेश तानृषीन्सर्वलोकानां हितकाम्यया ॥ ३२
ततः प्रवर्तिता सम्यक्तपोविद्धिर्द्विजातिभिः ।
शब्दे चार्थे च हेतौ च एषा प्रथमसर्गजा ॥ ३३
आदावेव हि तच्छास्त्रमोकारस्वरभूषितम् ।
ऋषिभिर्भावितं तत्र यत्र कारुणिको ह्यसौ ॥ ३४
ततः प्रसन्नो भगवाननिर्दिष्टशरीरगः ।
ऋषीनुवाच तान्सर्वानदृश्यः पुरुषोत्तमः ॥ ३५
कृतं शतसहस्रं हि श्लोकानामिदमुत्तमम् ।

६. १ ततोः G₂ हिता (for तदा). D_{as} भावि (sic)
(for देवी). K₁ सरस्वती; D_{as} 'स्वती'.

33 * Br damaged. K₁ D₁. १ T G₁-३. ६ M₁. ६-१
प्रवर्ति (G₁ 'वृत्ति')ते; Br 'र्विता' (for 'र्विता'). — ^b)
K₁. २ T G₁-३. ६ M₁. ६-१ तपोविद्धिर्; K₁ D₁. १ तपोयु-
क्तैर्; B₂ योगविद्धिर्; D_{as} (before corr. as in text)
तपोविद्धिर्; D₅ क्रियाविद्धिर् (for तपोविद्धिर्). — ^c) B₂
सत्त्वे (for शब्दे). D_{as} चार्थौ (for चार्थे). — ^d) K₁
एषा; K₁ D₁. १ शास्त्रं; D₅ एषा; T₂ G₁ यैषा; G₂
नैषा (for एषा). D₄ om. from सर्गजा up to ह्यसौ
(in 34^a). K₁ D₅ -सर्गजं; D_{as} -शर्गजा; D_{as}
-सर्गता (for 'जा').

34 D₄ om. 34 (cf. v. l. 33). — ^a) D_{as} चैव
(for एव). — ^b) K₁ ओङ्कारस्वर (sic); D_{as} M₁
ओ (M₁ ओङ्कारस्वर (for ओङ्कार'). K₁ D₅. १ -मू-
षणं; B₂. ३ D₁. १ D₅ D₂. ३. ३ -पूजितं (D_{as} 'ते')
(for -भूषितम्). — ^c) K₁. २ स्थापितं; K₁ D₅ भावि-
तम्; D₅ ज्ञावितं (for आ'). — ^d) K₁. २ यथा; K₁
D₅ महा-; T₂ चित्र- (for यत्र). K₁ कारुणिका. T₁
G₂. ६ गुरुः; T₂ G₁ गुणः; G₂ [S]रुणः; M₁. ६. १ ह्ययं
(for ह्यसौ). D₅ यथापूर्वं यथाक्रमं.

35 ^b) K₁ D₁. १ तन्निर्दिष्टः (D₁ 'ष्ट'); B₂ अनिर्दि-
ष्टश्च; D_{as} निनिर्दिष्ट (sic); M₁ अनिर्दिष्टः (for 'दिष्ट').
D₄ -समीरणः (for -शरीरगः). — ^c) D_{as} ऋषिम् (for
ऋषीन्). — ^d) K₂ अदृशः; D_{as} तदृश्यं; G₁ अदृश्य-
(for 'इयः'). D₄ अदृश्यापूर्वं यथाक्रमं (sic).

36 Before 36, B₂. ३ ins. भगवानुवाच. — ^a) K₁
-सहस्रौ. — ^b) D_{as} लोकानाम् (for श्लो'). T₁ G₂. ६
शास्त्रम्; T₂ G₁. २ शतम्; M₅ हितम् (for हृदम्).

लोकतन्त्रस्य कृत्स्नस्य यस्माद्धर्मः प्रवर्तते ॥ ३६
प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च योनिरेतद्भविष्यति ।
ऋग्यजुःसामभिर्जुष्टमथर्वाङ्गिरसैस्तथा ॥ ३७
तथा प्रमाणं हि मया कृतो ब्रह्मा प्रसादजः ।
रुद्रश्च क्रोधजो विप्रा यूयं प्रकृतयस्तथा ॥ ३८
सूर्याचन्द्रमसौ वायुर्भूमिरापोऽथिरेव च ।
सर्वे च नक्षत्रगणा यच्च भूताभिश्चन्दितम् ॥ ३९
अधिकारेषु वर्तन्ते यथास्वं ब्रह्मादिनः ।
सर्वे प्रमाणं हि यथा तथैतच्छास्त्रमुत्तमम् ॥ ४०

Br अजुतं (for उत्तमम्). — ^a) K₁ यस्माद्धर्माः; K₂
D₁ तस्माद्धर्मः; G₁ यन्मां धर्मः.

37 K₁. २. ४ om. 37^b-38^a. — ^b) K₂ D₁ तस्माद्;
B₂. ६-१ D_{as}. २ D₁ D₂. ३. ३ यस्माद् (for योनिर्).
— ^c) K₂ Bo. ६. १ D_{as}. २ D₁. १ D₅ D₂. ३. ३ यजुर्कृ-
(for ऋग्यजुः). D₅ कृत्वा स्वस्त्ययनैर्जुष्टम्. — ^d) D_{as}
D₅ अथर्वाङ्गिरसौ त (D₅ 'सस्त')या.

38 K₁. २. ४ om. 38^a (cf. v. l. 37). — ^a) D₁.
१ D₅ D₂ T G₁-३. ६ यथा (for तथा). T G₁-३. ६ M₁.
६-१ च (for हि). M₁. ६. १ transp. मया and कृतो.
D_{as} तथा (for मया). Br. १ D_{as} D₅ कृतं (for कृतो).
K₁ (sup. lin. as in text) धर्मा; K₂ Bo. ६-१ D_{as}. २
D₅ ब्रह्म; G₂ lacuna (for ब्रह्मा). B₂. १. १ D_{as}. २
प्रसादजं; D₁. १ D₅ D₂ 'दतः' (for 'दजः'). — ^c)
B₂. ३. ३. १ रुद्रस्य; D_{as} रुद्रश्च (for रुद्रश्च). K₁
क्रोधजाद्; K₂ Bo. २. २ D_{as}. २ D₁ 'जा; G₂ 'नो' (for
'जो'). Br. १ रुद्रस्य क्रोधजां रुद्रा. — ^d) D_{as} विकृतयस्
(for प्रकृ').

39 ^a) K₁ सूर्यचन्द्रमसौ. T G₁-३. ६ M₁. ६-१ चात्र
(for वायुर). — ^b) K₁. २. ४ -गुणा (for -गणा). — ^c)
K₁ भूतानि; D₅ भूतानु (for 'भि'). Br. १ शब्दितः
(for 'तम्'). K₁. २. ४ T₁ G₁. ३. ६ यश्च भूतानि (K₁. २. ४
'दि' शब्दितः (K₁. २. ४ 'तं'); T₂ ये च भूताभिश्चन्दिताः.

40 ^a) K₁ अधिकारेषु (sic); K₁ D₁. १ अधी'. — ^b)
K₂ यथासुं; G₂ यथाहं (for 'स्वं'). — ^c) T₂ G₁. २
M₁. ६. १ सर्वे (for सर्वे). G₂ च (for हि). K₁. २. ४
M₁. ६. १ तथा (for यथा). — ^d) K₂. ४ D₅ M₁. ६. १ यथै-
तत्; D₁. १ D₅ D₂. ३. ३ तथा तत् (for तथैतत्).

41 ^a) D₅ भविष्यते. K₂ B₂. १ D_{as} हि; D₅ च;

भविष्यति प्रमाणं वै एतन्मदनुशासनम् ।
 अस्मात्प्रवक्ष्यते धर्मान्मनुः स्वायंभुवः स्वयम् ॥ ४१
 उशना बृहस्पतिश्चैव यदोत्पन्नौ भविष्यतः ।
 तदा प्रवक्ष्यतः शास्त्रं युष्मन्मतिभिरुद्धृतम् ॥ ४२
 स्वायंभुवेषु धर्मेषु शास्त्रे चोशनसा कृते ।
 बृहस्पतिमते चैव लोकेषु प्रविचारिते ॥ ४३
 युष्मत्कृतमिदं शास्त्रं प्रजापालो वसुस्ततः ।
 बृहस्पतिसकाशाद्वै प्राप्स्यते द्विजसत्तमाः ॥ ४४

स हि मद्भाविता राजा मद्भक्तश्च भविष्यति ।
 तेन शास्त्रेण लोकेषु क्रियाः सर्वाः करिष्यति ॥ ४५
 एतद्वि सर्वशास्त्राणां शास्त्रमुत्तमसंज्ञितम् ।
 एतदर्थं च धर्म्यं च यशस्यं चैतदुत्तमम् ॥ ४६
 अस्य प्रवर्तनाच्चैव प्रजावन्तो भविष्यथ ।
 स च राजा श्रिया युक्ता भविष्यति महान्वसुः ॥ ४७
 संस्थिते तु नृपे तस्मिन्शास्त्रमेतत्सनातनम् ।
 अन्तर्धास्यति तत्सत्यमेतदः कथितं मया ॥ ४८

C. 12. 12747
 B. 12. 336(5) 51
 C. 12. 343. 52

Mi. 6. 1 वस् (for वै). —^b G1 मदानु- (for मदनु-).
 Da4 -शात्रकं; Dn4 -शासितं (for -शासनम्). Mi. 6. 1
 तथा शास्त्रमनुत्तमं; Ms एतावदनुशासनं. —^c K1. 2. 4. 6
 Bo. 6-8 Das. a4 Dn1. n4 Ds2 D2. 3. 5. 8 हस्मात् (for
 अ). K1. 2 प्रतीक्षते; Da4 Dn4 प्रच (Da4 'चे'क्षते;
 Ds प्रवक्षते; T1 'तैते; Ms 'तिताम् (for प्रवक्ष्यते).
 T2 धर्मो. —^d K1 स्वायंभुवः; G1 'भुवै (for 'भुवः).
 T2 मनुः स्वायंभुवोदितः.

42 ^a) Hypermetric. K1 उशना. K7 उशना च
 गुरुश्चैव. —^b K1 G1 [उ]त्पन्नो; K7 Dn4 D4. 6 [उ]-
 त्यत्तौ (for 'न्नौ). Da4 G2 भविष्यति (for 'व्यति).
 —^c K1. 2 ततः; K7 D4. 9 T2 तथा (for तदा).
 K1. 7 Da4 प्रवक्ष्यत (K1 'तं; Da4 'ते:); K2 प्रती-
 क्षतः; Dn4 प्रचक्षतः (for प्रवक्ष्यतः). —^d T2
 corrupt. K2 युष्मान्भवति उद्धृतं; K7 D4. 5. 9 युष्मन्म-
 तिविवर्धनं; T1 G1-2. 6 ति (G1 'त')समुद्धृतं.

43 K2. 4 om (hapl.) 43^{ab}. —^a) B5. 1 Das Mi.
 5-1 शास्त्रेषु; Da4 lacuna (for धर्मेषु). —^b) Das
 शास्त्रं (for शास्त्रे). K6 Bo. 1-2 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2.
 3. 8 चौश (Dn1 'शा')नसे; K7 चोशनशे; B5 चौशनसा;
 T2 चोशनसा (for 'चोश'). —^c) K1 om. (hapl.)
 from मते up to बृहस्पति (in 44^a). K2 -पते चैव;
 G2 -मतायैव (for -मते चैव). —^d) K4 Bo. 6. 2 Das
 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 8 प्रतिचा (Bo. 6 [marg.] 'धा')रिते;
 B7 प्रवितारिते; B3 परिचारिते; G2 प्रविचार्यते (for
 'चारिते).

44 K1 om. up to बृहस्पति (cf. v. 1. 43). —^a)
 B7 9 Das सर्वं (for शास्त्रं). —^b) K2 प्रजापाले; G2
 'पाला (for 'पालो). Das वसूस्; Da4 वस्तूस्. K2 4
 G2 तथा; D2. 5. 9 T G3. 6 तदा (for ततः). —^c)
 K6 B5-9 Da4 बृहस्पते: (for 'स्पति-). K2 सदाकाशाद्
 (hypermetric); G2 -समाशा (for -सकाशाद्). K1.

2. 7 D4. 5. 9 हि (for वै). —^d) K7 प्राप्स्यथ; B5
 'से; Da4 प्राप्स्यते; D4. 9 प्राप्स्यति; G2 Ms प्राप्स्यते
 (for प्राप्स्यते). K1 -सत्तमः; B6. 8 -सत्तमान्; Ds1
 G2 -सत्तम (for 'सा:).

45 ^a) K7 B5 (marg. as in text) D4. 9 मंभाविता;
 B5 Dn1. n4 सद्भा (for मद्भा). K1. 2 स हि मद्भा-
 वितो. —^b) Da4 मद्भक्तश्च; Dn4 सद्भक्तश्च. K4
 भविष्यतः (for 'व्यति). —^c) K7 शास्त्रेन; B5 Da4
 Mi. 7 शास्त्रेषु. B5 (marg.) लोकेसिन् (for लोकेषु).
 —^d) G2 lacuna for सर्वाः. Ds1 क्रिया सर्वा भविष्यति.

46 ^a) K6 Bo Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 युष्मन् (for
 सर्वं). Da4 -शास्त्रेण (for -शास्त्राणां). —^b) 46^{ab} is dam-
 aged in B7. —^c) G2 शास्त्रं मारमनुत्तमं. —^d) K1
 एतदर्थं; B5 Das. a4 Dn4 'दर्थं (for 'दर्थम्). Da4
 धर्म. —^e) K1 हरस्य; K2. 4. 6 B6-8 Das. a4 Dn1.
 n4 Ds D2. 3. 5. 8 रहस्यं (for यशस्यं). Ds2 चैव (for
 चैतद्). B5 अद्धृतं (for उत्तमम्). G2 यशस्यं च
 ह्यनुत्तमं.

47 ^a) B5 तस्य (for अस्य). —^b) K1. 4 Da4
 Ds1 D4. 3. 9 प्रजान्तो; K6 प्रभावतो (for प्रजावन्तो).
 —^c) Bo. 6-8 Ds2 Da. 5 T1 G3. 6 राज- (for राजा).
 Dn4 श्रियो (for श्रिया). B5 युक्ता (for युक्ता). —^d)
 Bo महा- (for महान्).

48 ^a) K2. 4. 6 B5. 1 Das. a4 T G1-3. 9 नृपतौ;
 B5. 9 भूपतौ (for तु नृपे). —^b) 48^b is damaged in
 K1. 2. —^c) T2 अनध्यास्यति (for अन्तर्धा). K7
 D4. 5. 9 T1 G1-3. 6 Ms यत् (for तत्). K2. 4. 6 Bo. 1
 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 G2 सर्वम् (for सत्यम्). —^d)
 K1 2 कीर्तितं (for कथितं).

49 Before 49, B5 ins. भीष्म उवाच. —^b) K2
 अहशः; Da4 'इयः; T G1-3. 9 ईश्वरः. —^d) K1. 2

.C. 12. 12747
B. 12. 33651, 52
K. 12. 343, 53

एतावदुक्त्वा वचनमदृश्यः पुरुषोत्तमः ।

विमुञ्ज्य तानृषीन्सर्वान्कामपि प्रस्थितो दिशम् ॥ ४९

ततस्ते लोकपितरः सर्वलोकार्थचिन्तकाः ।

प्रावर्तयन्त तच्छास्त्रं धर्मयोनिं सनातनम् ॥ ५०

उत्पन्नेऽङ्गिरसे चैव युगे प्रथमकल्पिते ।

साङ्गोपनिषदं शास्त्रं स्थापयित्वा बृहस्पतौ ॥ ५१

जगमुर्यथेप्सितं देशं तपसे कृतनिश्चयाः ।

धारणात्सर्वलोकानां सर्वधर्मप्रवर्तकाः ॥ ५२

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्वाविंशत्यधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३२२ ॥

३२३

भीष्म उवाच ।

ततोऽप्रीते महाकल्पे उत्पन्नेऽङ्गिरसः सुते ।

बभूवुर्निर्वृता देवा जाते देवपुरोहिते ॥ १

बृहद्ब्रह्म महच्चेति शब्दाः पर्यायवाचकाः ।

एभिः समन्वितो राजन्गुणैर्विद्वान्बृहस्पतिः ॥ २

तस्य शिष्यो बभूवाभ्यो राजोपरिचरो वसुः ।

damaged. Bo. 6. 8 (marg. as in text) Dn1, n4 Ds D2, s. 8 T1 G1-2. 6 M1 प्रसृतो (for प्रस्थितो). K4 कामपि प्रसृता निजं; Ds धाम विप्रसृतो निजं.

50 ^b K1. 2 कामार्थः; D44 लोकात्म (for 'र्थ-'). Kr -चितकः; D44 -चितका. — B5 om. 50^{ad}. K1 om. (hapl.) 50^d-51^e. — ^d) D44 D4. 9 धर्मयोनि (for 'योनि').

51 K1 om. 51^{ad} (cf. v. l. 50). — ^a) K2. 4 जाते तु (for उत्पन्ने). Ds उत्पन्ने मोक्षधर्मे च; T2 'हं हि रसे चैव (sic). ☞ Ca: उत्पन्नेऽङ्गिरसे, बृहस्पतौ जाते । आङ्गिरसे इति आकारलोपश्छान्दसः । ☞ — ^b) Bo. 9 D44. 4 योगे (for युगे). K2 -कल्पके (for -कल्पिते). — ^c) G2 सांख्योप (for साङ्गोप-). D44 सांख्योपनिषदे आच्छे.

52 ^a) Dn जगुर (for जगमुर). — ^a) K1 D4. 9 M1. 5. 6 धारकाः; B1 Dn1, n4 Ds D2. 2. 8 T G1. 2. 6 धारणाः (T2 'णत्') (for 'णत्'). K1. 2 -भूतानां (for -लोकानां). — ^d) K1. 2 -भूतः; G1 -धर्मात्; G2 -धर्मः (for -धर्म-). K1 -प्रवर्तकः; G2 'र्तते (for 'र्तकाः).

Colophon. Ś1 V1 Ds. 1 missing; Ks. 5 B1-5 D41. 22 Dn2. n8 D1 G4. 5 M1-4 absent. — *Sub-parvan*: K1. 2. 4 6. 1 Bo. 6-9 D44. 24 Dn1, n4 Ds D2-5. 8. 9 T G1-2. 6 M1. 5-7 मोक्षधर्म. — *Adhy. name*: K1. 2. 4. 6 Bo. 6-9 D44. 24 Dn1, n4 Ds D2. 2. 5. 8 T G2. 6 M2. 6

नारायणीयं; Kr D4. 9 नरनारायणीयं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Ks 61; B1 Dn4 G1 159; B5 261; Dn1 G2 161; Dn1 158; D44 T1 G2 160; Ds M1. 6. 1 156; T2 173; G2 177; M5 192. — *Sloka no.*: D44 55; Dn1 57; Dn4 52; Ds 56.

323

☞ This adhy. is missing in Ś1 V1 Ds. 1 (cf. v. l. 12. 321. 14; 318. 1; 283. 15; 320. 40).

1 G2 repeats 1 and 2 (with ref.) after the first occurrence of 43^{ab}. — ^a) Kr [s]नीने; Ds [s]वीते (for स्तीते). ☞ Cs: महाकल्पे, पूर्वस्यां हिरण्य-गर्भरात्र्याम् । ☞ — ^b) K2 अंगिरसाः; Ca (gloss: बृहस्पतौ) [आ]ंगिरसे (for सङ्गिरसे). ☞ Ca: उत्पन्नेऽङ्गिरसः सुते, बृहस्पतावुत्पन्ने देवानां पौरोहित्यं प्राप्ते । ☞ — ^c) D44 Ds G1 निवृत्ता; G2 (both times) मुदिता (for निवृत्ता). — ^d) G2 (first time) तदा; G2 (second time) ततो (for जाते).

2 For the repetition in G2, cf. v. l. 1. — ^a) K2. 4 ब्रह्म (K1 'ब्र') ब्रह्म; M1. 5-7 महद्ब्रह्म (for बृह). M1. 5-7 बृहच् (for महच्). K1. 2. 4 Ds. 9 चैव (for चेति). Ds बृहद्ब्रह्मयं चैव. — ^b) K2 शब्दः. — ^c) Ds1 राजा. — ^d) Kr D4. 8 बृहदो; D44 विद्वान्; Ds corrupt (for विद्वान्).

अधीतवांस्तदा शास्त्रं सम्यक्चित्रशिखण्डिजम् ॥
 स राजा भावितः पूर्वं दैवेन विधिना वसुः ।
 पालयामास पृथिवीं दिवमाखण्डलो यथा ॥ ४
 तस्य यज्ञो महानासीदश्वमेधो महात्मनः ।
 बृहस्पतिरुपाध्यायस्तत्र होता बभूव ह ॥ ५
 प्रजापतिसुताश्चात्र सदस्यास्त्वभवंस्त्रयः ।
 एकतश्च द्वितश्चैव त्रितश्चैव महर्षयः ॥ ६
 धनुषाक्षोऽथ रैम्यश्च अर्वावसुपरावसू ।

ऋषिर्मेधातिथिश्चैव ताण्ड्यश्चैव महानृषिः ॥ ७
 ऋषिः शक्तिर्मेहाभागस्तथा वेदशिखाश्च यः ।
 कपिलश्च ऋषिश्रेष्ठः शालिहोत्रपितामहः ॥ ८
 आद्यः कठस्तैत्तिरिश्च वैशंपायनपूर्वजः ।
 कण्वोऽथ देवहोत्रश्च एते षोडश कीर्तिताः ।
 संभृताः सर्वसंभारास्तस्मिन्नाजन्महाक्रतौ ॥ ९
 न तत्र पशुघातोऽभूत्स राजैवं स्थितोऽभवत् ।
 अहिंसः शुचिरक्षुद्रो निराशीः कर्मसंस्तुतः ।

C. 12. 12762
 B. 12. 337(6).11
 K. 12. 344. 11

3 *) Da⁴ ततः (for तस्य). K₂ बभूवासौ; K₄ 'अः; Da⁴ 'स्यो (for 'उयो). — ^b) K_{1.1} राज्ञो (K₇ 'जा)परिचरो; K₄ D₄ राजोपरिचरे (D₄ 'चरा). K₄ वसु. — K₁ om. (hapl.) 3^c-4^b. — ^c) B₈ यथा (for तदा). — ^d) B₈ अत्र; D₄ चित्रं (for चित्र). K₂. 4. 6. 7 D₂. 4. 5. 9 'शिखण्डिनं (K₂. 7 'नां; D₂ 'तं) (for 'जम्).

4 K₁ om. 4^{ab} (cf. v. l. 3). — ^a) D₅ भाविते (for 'तः). — ^b) K₂. 7 D₄. 5. 9 दिव्येन; T₂ G₁. 2 M₁. 5. 7 देवेन (for 'दै'). T₁ G₃. 6 द्विणा (for विधिना). K₆. 7 B₇. 8 Da₃. 4 D₄. 5. 9 T G₁-3 M₁. 5-7 नृप; G₆ तदा (for वसु). — ^c) K₆ B₇ Da₃. 4 transp. पालयामास and पृथिवीं. K₁. 2. 7 D₅ पृथिवी. — ^d) K₂ दिवसाखण्डलो यथा.

5 *) K₁ यज्ञी; D₅ राज्ञो (for यज्ञो). — ^b) Da₄ D₄ अश्वमेधा (D₄ 'स्ये) (for 'मेधो). — ^c) K₂ तत्रो (for तत्र).

6 T G₁-3. 6 read 6 after 9^{ad}. — ^a) K₁ G₂ -सुतश्च (for -सुताश्च). K₁. 2. 4 D₄. 9 चैव; M₅ चास्य (for चात्र). — ^b) Bo. 8 (marg. as in text) D₅. 1. 4 D₈ D₂. 8. 8 G₂ M₅ चा (M₅ अ)भवंस् (for हवन्). — ^c) K₂ एवंतश्च (sic) (for एकं). G₁ चेति (for चैव). — ^d) K₁. 2 त्रितश्चेति; K₇ त्रितयश्च (for 'श्रैव). G₂ महानृषिः (for महर्षयः).

7 *) B₈ lacuna from धनुषा up to ताण्ड्यश्चै (in 7^d). K₆ Bo Da₃. 4 D₅. 1. 4 D₈ D₂. 8. 8 धनुषाख्यो (for 'क्षो). B₈ च (for स्य). K₄ रथेभ्यश्च (for स्य रैम्यश्च). — ^b) K₁ अर्वावसु; D₅ पूर्वा (for अर्वा). Da₄ D₈ -परावसु (for -परावसू). — ^c) K₁ corrupt. G₂ मायातिथिश्च (for मेधा). — ^d) D₅ तोंडवैश्च; G₂ व्यासश्चैव; M₁ कण्व (for ताण्ड्य).

8 *) K₁ सकिर; K₂ शक्ति; K₆ Bo. 6. 1. 8 Da₃.

a₂ D₅. 1. 4 D₈ D₂. 8. 8 M₁. 5-7 शक्तिर; K₇ D₄. 9 दास्यो; B₈ सकथिर (sic); D₆ दांसो (for शक्तिर). K₁. 2. 4. 7 D₄. 5. 9 महातेजास् (for 'भागस्). — ^b) B₈ देव- (for वेद). K₁ -शिरश्च यः; Da₃ -शिरास्त्रियः; M₁. 7 -शिरोचयः (for -शिराश्च यः). — ^c) K₇ ऋषिश्रेष्ठः; T G₁-3. 6 M₁. 5-7 मुनिश्रेष्ठः (for ऋषि). K₆ B₈ Da₃ D₅ D₈ D₂. 8 M₅ ऋषिश्रेष्ठश्च कपिलः; Bo. 6. 8 Da₃ D₅ D₈ ऋषिः श्रेष्ठश्च कपिलः; B₇ ऋषिश्च श्रेष्ठकपिलः. ☞ Ca: कपिलः; शालिहोत्रस्य पिता । ☞ — ^d) K₇ Bo. 8 D₄. 9 T₂ शालिहो (D₄. 9 'हा)त्रः (for 'होत्र). K₁. 2. 4 Bo D₅. 1. 4 D₈ D₂. 8. 8 -पिता स्मृतः (K₂ 'ता); D₅ G₂ -पितामहाः (G₂ 'हौ).

9 *) K₂ अद्यः (for आद्यः). K₄ D₅. 1. 4 कटस्; K₇ कवस्; Da₃. 4 कचस्; G₁ कथस् (for कठस्). K₁. 2. 7 D₄. 9 तैत्तिरिश्च (for 'रिश्च). G₂ आद्यकारस्त्रि-श्चैव; M₁. 5-7 आद्यकस्त्रैत्तिरीयश्च. ☞ Ca: आद्यः कठशाखादक्षः । ☞ — ^b) B₈ एव च; D₅ पूर्वजाः (for 'जः). K₇ D₄. 9 वितंडश्च महानृषिः. — ^c) K₁ कंठोथ; K₇ कण्वश्च; B₇ कथोथ; D₆ कण्वोथ (for कण्वोऽथ). G₁. 2 गोत्रश्च (for -होत्रश्च). T₂ कण्वोधिरेव गोत्रश्च. — ^d) K₂ कीर्तितः; K₇ ऋत्विजः; D₄. 9 चर्त्विजः (for कीर्तिताः). G₂ एते चैव प्रकीर्तिताः. — After 9^{ad}, T G₁-3. 6 read 6. — ^e) Bo. 6-8 D₅ D₈ D₂. 8. 8. 8 T₁ G₃. 6 संभृताः (for संभृताः). D₄ -समरास् (sic) (for -संभा). — ^f) T₁ G₂. 8. 6 राज्ञो (for राजन्).

10 *) G₂ ततस्तु (for न तत्र). D₄ -घाता (for -घातो). — ^b) K₁. 2 T₁ G₈. 6 राजैवं स्थिरो; D₅ D₈ राजैवास्थितो; D₅ 'वाञ्छितो; D₆ राजा नैष्ठिको; G₂ राजा विस्मितो (for राजैवं स्थितो). T G₁-3. 6 M₅ ह्यभूत् (for अभवत्). Bo सर्वराजैव स्थितोभवत् (hypermetrio). — ^c) K₁ D₅ अहिंसा (D₅ 'सा) शुचिर; K₂. 4 D₈ 'सः (D₅ 'सः) शुचिर; D₄. 9 T

C. 12. 11762
B. 12. 337(43). 11
K. 12. 344. 11

आरण्यकपदोद्गीता भागास्तत्रोपकल्पिताः ॥ १०

प्रीतस्ततोऽस्य भगवान्देवदेवः पुरातनः ।

साक्षात् दर्शयामास सोऽदृश्योऽन्येन केनचित् ॥ ११

स्वयं भागमुपाप्राय पुरोडाशं गृहीतवान् ।

अदृश्येन हृतो भागो देवेन हरिमेधसा ॥ १२

बृहस्पतिस्ततः कुद्धः सुवमुद्यम्य वेगितः

G1-8. ० 'सारतिर'; Ds 'साबुद्धिर'; M1. 5-7 'सारचिर' (for 'सः शुचिर'). Dn1 अशुद्धौ; Ds 'द्वैर' (for 'द्वो'). —^d) K1 B8 D4. 2. 9 G2 'संस्थितः'; Ds1 T G1. 2. 6 M1. 5. 7 'संस्कृतः' (for 'संस्तुतः'). —^e) M1. 7 अरण्यक- K4. 6 Bo 6-9 Das. 44 Dn1. n4 D1. 2. 2 'पदोद्गीता'; D4 'पदा गीता' (for 'पदोद्गीता'). ☞ Cs: आरण्यकपदोद्गीताः, उपनिषद्वाक्यप्रोक्ता भागाः पिष्टपुरोडाशादयः । ☞ —^f) K1. 2 यत्र (for तत्र). K1. 2. 7 D4. 9 T2 G1. 2 प्रक- ल्पिताः; K6 [उ]रन्नोभिताः; M1. 5-7 [अ]नुकल्पिताः (for [उ]पक').

11 ^a) K1 प्रीतस् (for प्री'). B8 तत्र; G1 स्तुतो (for ततो). —^b) Ds देवदत्तः (for 'देवः'). K1. 2. 4 सनातनः (for पुरातनः). —^c) K1. 2. 4. 7 D4. 2. 9 स सा (K1 समा; D4 असा)क्षाद्; Bo-9 Das. 44 G1 साक्षात् (for 'सं'). —^d) K1. 2. 4 चादृश्यो; K1 Ds ना; Das सोदृश्ये; Ds स दृष्टो (for सोऽदृश्यो). K2. 4 येन; Das [स]न्येव; Dn1 [स]न्ये मे (for अन्येन). Bo. 7. 9 Das 44 वै दिवि (for केनचित्).

12 ^a) Ds1 स्वायं- (for स्वयं). K1 उपाप्राय; K2 'घाय'; K1 D4. 9 'गम्य' (for 'प्राय'). —^b) K2 पुरो- डाशे गृहीतवान् (sic). —^c) K1. 2 हितो; K6 B9 कृतो; Das ततो; T1 G4. 6 हृते; T2 [ऊ]हिते; G1. 2 M1. 5-7 [आ]हृते (M5 'तो') (for हृतो). T G1-2. 6 M1. 6. 7 भागे (for भागो). —^d) Das हरि- मेधसः; G2 हिवमेधसा (for हरि'). ☞ Cs: हरिमादि- त्यमेधयतीति हरिमेधाः, छान्दसो सुगममः (e. g. जनमेजय- तीति जनमेजयः, Pāṇini 6. 3. 67) । ☞

13 ^a) K4 Das Ds D1-4. 3. 9 M1. 5. 6 सुचम्; K1 Das Dn1 सवम्; Bo शुचम्; Bo-9 शुचम् (for सुवम्). Das अद्यन्य (sic); Ds उद्दिश्य (for उद्यम्य). K1. 2 D4. 5 वेगतः (for वेगितः). —^b) K1 दुवोत्पत्तौ; K4 सुवः पातैः; K1 Das. 44 D2. 2. 3. 9 सुचः पातैः (K1 'तौ'; Das 'त-'); Bo-9 शुचः पातैः; Dn1 सुचः पातैः; Ds सुचो घातैः; D4 सुवः पातैः; M1. 5-7 सुवोत्पातैः (for

आकाशं भ्रन्सुवः पातै रोषादश्रूयवर्तयत् ॥ १३

उवाच चोपरिचरं मया भागोऽयमुद्यतः ।

ग्राह्यः स्वयं हि देवेन मत्प्रत्यक्षं न संशयः ॥ १४

उद्यता यज्ञभागा हि साक्षात्प्राप्ताः सुरैरिह ।

किमर्थमिह न प्राप्तो दर्शनं स हरिर्विभुः ॥ १५

ततः स तं समुद्धृतं भूमिपालो महान्वसुः ।

सुवः पातैः). T1 G2 8 ० आकाशे सु (G2 'शास्त्र' सुवा क्षिप्त्वा; T2 आकाशस्थसुवोत्पातैः; G1 'शस्य सुवोत्पाते. —^d) Das रोषाद् (for रो'). K1. 2. 6 अश्रूणि; Das Ds1 अश्रुणि; G2 अस्य; M1 अश्रु; M1 अश्रु (sic) (for अश्रूणि). K6 Dn1 M5 [अ]वर्तयन्; Das. 44 [अ]पातयत् (Das 'न्'); Dn1 M1. 7 न्यवर्तयत् (Dn1 'न्'); G2 [अ]न्यवर्तयत् (for [अ]वर्तयत्).

14 ^a) K1 [उ]परिचरं; Das 'चरे' (for 'चरं'). —^b) M1. 7 महा- (for मया). —^c) K2 ग्राह्याः (for ग्राह्यः). K1 om. हि. —^d) K1 सश्रयः (sic); Das T1 G4. 6 संशयं.

15 Before 15, K1. 2. 4. 6 Bo. 6-9 Das. 44 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 ins. युधिष्ठिर उवाच; Ds वसुस्वाच. —^a) G1 यज्ञभागा (for यज्ञ'). K6 च (for हि). —^b) K2. 7 Das D4 G1 M1. 7 प्राप्तासुरैरिह. —^c) G2 नः (for न). K1. 2. 4 किमर्थं वै न (K4 वैर-) संप्राप्ते (K1 'सो'). —^d) K2 सं; K1 B8 D4. 5. 9 T2 G1. 2 M1. 5-7 मे (for स). Dn1 हरे (for हरिर्). K1 D4. 5. 9 T2 G1-2. 6 M1. 5-7 नृप (D5 'पः') (for विशुः).

16 Before 16, K1. 2. 4. 6 Bo. 6-9 Das. 44 Dn1. n4 Ds D2-5. 3. 9 ins. भीष्म उवाच. —^a) K1. 2 सर्वं (for स तं). K1. 2. 4 Das Dn1 D2. 4. 3. 9 T2 समुद्धृतं; K1 अ*द्धृतं (for समुद्धृतं). —^b) K4 भूमिपाले. Ds महावसुः. —^c) K1. 2. 4 सदस्यांस्तान् सर्वान्. — After 16, T G1-2. 6 Kumbh. ed. ins.:

806*

उपरिचरवसुस्वाच ।

हुतं त्वयावदानीह पुरोडाशस्य यावती ।

गृहीता देवदेवेन मत्प्रत्यक्षं न संशयः ।

इत्येवमुक्त्वा वसुना सरोषश्चात्रवीदुरः ।

न यजेयमहं चात्र परिभूतस्त्वयानघ ।

त्वया पशुवोरितश्च कृतः पिष्टमयः पशुः । [5]

त्वं देवं पश्यसे नित्यं न पश्येयमहं कथम् ।

प्रसादयामास मुनिं सदस्यास्ते च सर्वशः ॥ १६

ऊचुश्चैनमसंभ्रान्ता न रोषं कर्तुमर्हसि ।

नैष धर्मः कृतयुगे यस्त्वं रोषमचीकृथाः ॥ १७

अरोषणो ह्यसौ देवो यस्य भागोऽयमुद्यतः ।

न स शक्यस्त्वया द्रष्टुमस्माभिर्वा बृहस्पते ।

यस्य प्रसादं कुरुते स वै तं द्रष्टुमर्हति ॥ १८

एकतद्वितत्रिता ऊचुः ।

वयं हि ब्रह्मणः पुत्रा मानसाः परिकीर्तिताः ।

वसुरुवाच ।

पशुर्हिंसा वारिता च यजुर्वेदादिमन्त्रतः ।

अहं न वारये हिंसां द्रक्ष्याम्येकान्तिको हरिम् ।

तस्मात्कोपो न कर्तव्यो भवता गुरुणा मयि ।

भीष्म उवाच ।

वसुमेवं ब्रुवाणं तु क्रुद्ध एव बृहस्पतिः । [10]

उवाच ऋत्विजश्चैव किं नः कर्मेति वारयन् ।

अथैकयो द्वितश्चैव त्रितश्चैव महर्षयः ।

[T G1. 3. 6 om. the ref. — (L. 1) T1 G2. 6 धावति (for यावती). — (L. 2) G2 गृहीतो. T1 G2. 6 तव (for मत्). — (L. 3) T2 Kumbh. ed. उक्ते (for उक्ते). — (L. 4) G1 त्वया*च (for त्वयान्व). — (L. 5) G2 [5]यं (for च). — (L. 7) T1 G2. 6 यजुर्वेदादियं ततः; G2 'दोदितं ततः (for the post. half). — (L. 8) G1 तु वारये; G2 अवारये (for न वारये). — (L. 9) G2 तस्मात् न च कर्तव्या (for the prior half). G2 करुणा (for गु). — Kumbh. ed. om. the ref. — (L. 10) G2 क्रतुध्वंसं (for क्रुद्ध एव). — (L. 11) G2 न (for नः). T2 चारयन् (for वा).]

17 * Das असंभ्रांतं. Das (before corr. as in text) ऊचुश्चैव नसंभ्रांता. — * K1 रोषे (for रोषं). — After 17^{ab}, T G1. 3. 6 Kumbh. ed. ins. :

807* शृणु त्वं वचनं पुत्र अस्माभिः समुदाहृतम् ।

— * Dn4 कृतपुरो (sic) (for 'युगे). — * K1. 2. 4. 6 B2 Das. 22 D4. 9 T2 G1. 2 M2 यत्वं; K1 यत्वा; B1 य त्वं; T1 G2. 6 M2 यं त्वं; M1. 7 यत्तं (for यत्त्वं). K1. 2. 4. 7 D4. 9 अचीकरः; B1 'कृताः; Das 'कृथा; T G2. 2. 6 इहाकृथाः (G2 'ताः); G1 इहाहृथाः (for अचीकृथाः).

18 * K2. 4 भागे. Dn4 उद्धतः; D8 उद्धतः (for

गता निःश्रेयसार्थं हि कदाचिदिशमुत्तराम् ॥ १९

तप्त्वा वर्षसहस्राणि चत्वारि तप उत्तमम् ।

एकपादस्थिताः सम्यक्काष्ठभूताः समाहिताः ॥ २०

मेरोरुत्तरभागे तु क्षीरोदस्यानुकूलतः ।

स देशो यत्र नस्तप्तं तपः परमदारुणम् ।

कथं पश्येमहि वयं देवं नारायणं त्विति ॥ २१

ततो व्रतस्यावभृथे वागुवाचाशरीरिणी ।

सुतप्तं वत्सपो विप्राः प्रसन्नेनान्तरात्मना ॥ २२

उद्यतः). — * K2. 4 न स शक्तस्; B2 Dn1. n4 D8 D2. 2. 8 न शक्यः स; B2 स न शक्या; D8 न च शक्यस् (for न स शक्यस्). — * Dn4 प्रसादे. — * K1. 2 सर्वे; M1. 7 न वै (for स वै). K2 तु तं; K1 Dn1 D5. 9 M1. 6. 7 चैनं; Das. 22 च तं; Dn4 चैतं; D4 चैनं; T G1. 2. 6 M2 एनं; G2 हि तं (for वै तं).

19 Kumbh. ed. om. the ref. — For the ref., Bo. 3 Dn1. n4 D8 D2. 2. 8 Cal. Bom ed. subst. the line :

808* एकतद्वितत्रिताश्चोस्ततश्चित्रशिखण्डिनः ।

[Hypermetric. Bo तत्र (for ततश्).]

while T G1-2. 6 read instead 806*, line 12. — * K1 corrupt. K2. 7 Das ब्राह्मणः (Das 'ण-). — * K1 परिकीर्तितः. — * K2 उत्तमां; Dn1 उत्तरं (for 'राम्).

20 * K2 तात्वा (sic); K1 D4. 9 तथा; G2 नात्वा (for तप्त्वा). — * K2 Bo. 6-9 Das. 22 Dn1. n4 Dn2 D5 T1 G2. 6 चरित्वा; D8 चचार (for चत्वारि). — * K1 एकपादः; K2. 4 Bo Das. 22 Dn1 D5 D2. 2. 8 'पादाः; Dn4 'पादा (for 'पाद-). K1 स्थितः (for -स्थिताः). K1. 2. 4. 7 D4. 9 सर्वे (for सम्यक्).

21 * K2 B2 (marg.). 1-9 D4. 9 भागेन (for भागे तु). — * K2 ततः (for तपः). — Dn1. n4 D2. 2. 8 repeat 21st after 809*. — * Dn1 (first time) D8 D2. 2. 8 (last three first time) देवं नारायणात्मकं. — K2 Bo-9 Das. 22 D5 D5 ins. after 21: Dn1. n4 D2. 2. 8 after the first occurrence of 21st :

809* चरेण्यं वरदं तं वै देवदेवं सनातनम् ।

[Das वरेण (for 'व्यं). Das. 22 D5 देवं; Dn1 तं वै (for तं वै). D5 lacuna for देव.]

22 * Bo. 3 Dn1. n4 D5 D2. 2. 8 T G1-2. 6 M1. 6-7

G. 12. 12777
B. 12. 337(6). 28
K. 12. 344. 21

C. 12. 12778
B. 12. 237(6), 27
K 12. 324, 31

यूयं जिज्ञासवो भक्ताः कथं द्रक्ष्यथ तं प्रभुम् ।

क्षीरोदधेरुत्तरतः श्वेतद्वीपो महाप्रभः ॥ २३

तत्र नारायणपरा मानवाश्चन्द्रवर्चसः ।

एकान्तभावोपगतास्ते भक्ताः पुरुषोत्तमम् ॥ २४

ते सहस्रांश्चिपं देवं प्रविशन्ति सनातनम् ।

अतीन्द्रिया निराहारा अनिष्पन्दाः सुगन्धिनः ॥ २५

एकान्तिनस्ते पुरुषाः श्वेतद्वीपनिवासिनः ।

गच्छध्वं तत्र मुनयस्तत्रात्मा मे प्रकाशितः ॥ २६

अथ (for ततो). K₇ D₈₁ [अ]वभृते; C₂ (gloss: समाप्तौ) 'ये (as in text). B₈ ततस्तस्यावभृते (submetric). — After 22^a, K₈ B₈. 6-9 D₈₃. a₄ D₈₁. n₄ D₈ D₂. s. s. s. editions ins.:

810* खिग्वगम्भीरया वाचा प्रहरणकरी विभो ।

[B₈ D₈₃. a₄ 'गम्भीरनिर्घोषा (for 'या वाचा). D₈₄ प्रह-
षेण करा विभो: (for the post. half).]

— *) K₇ D₄. 9 च (for चस्).

23 *) D₈₄ corrupt. D₈ भक्त्या; G₂ सूत्रा (for भक्ताः). — *) K₁ द्रव्य (sic); D₈₃. a₄ द्रव्यतस्; D₈ द्रव्याम (for द्रव्यथ). D₈₄ ते (for तं). K₁. 2. 4 पति; D₈₁. n₄ D₈ D₂. 8 विभुः; D₈ (before corr.) विभो (for प्रभुम्). — *) K₂ उत्तयुः; M₁. 7 उत्तरस्य (for 'रतः). — *) K₁ B₈ D₈₄ T₂ M₁ महाप्रभुः (D₈₄ 'भाः; T₂ 'भुः; D₈ 'व्रता: (for 'प्रभः).

24 *) T G₁. 2. 6 M₁. 6. 7 अत्र (for तत्र). — *) D₈₄ मानवाश्च; T G₁-2. 6 पुरुषाश्च (for मानवाश्च). T₂ चंद्रवर्चसं. — *) K₈ D₈₄ D₈ भक्ता. K₂ D₈₁ G₂ पुरुषोत्तमे.

25 *) K₄. 6 B₈. 6-9 D₈₃. a₄ D₈₁. n₄ D₈ D₂. 3. 8 T₁ G₁. 2. 6 अतीन्द्रिया (for अतीन्द्रिया). B₈. 6-9 D₈₃. a₄ D₈ T G₁-2. 6 M₁. 5-7 अ (B₈ ह्य) नाहारा (for निरा). — *) K₂ अनिष्टनाः; K₄ 'पुन्याः; K₈ B₈. 7. 9 D₈₃. a₄ अविस्पन्दाः (D₈₄ 'दाः); K₁ D₈ अनिस्पन्दाः; D₈₄ D₈₁ 'स्पन्दाः; D₈ T₂ G₁ M₁. 5-7 'व्यन्दाः; G₂ अदि-
ष्टयादाः (for अनिष्पन्दाः). D₄ सुगन्धिनाः.

26 *) D₄ एकावितस् (for 'नस्). G₂ एकं दिवं ते पुरुषाः. — K₄ om. 26^b-28^a. K₇ om. 26^a. — *) G₂ गच्छध्वं (for गच्छध्वं). — *) D₈ यत्र (for तत्र). B₈ वै; D₈₃ तु (for मे). T₂ प्रकाशितं. D₄. 9 यत्र

अथ श्रुत्वा वयं सर्वे वाचं तामशरीरिणीम् ।

यथाख्यातेन मार्गेण तं देशं प्रतिपेदिरे ॥ २७

प्राप्य श्वेतं महाद्वीपं तच्चित्तास्तद्विद्वधः ।

ततो नो दृष्टिविषयस्तदा प्रतिहतोऽभवत् ॥ २८

न च पद्याम पुरुषं तत्तेजोहृतदर्शनाः ।

ततो नः प्रादुरभवद्विज्ञानं देवयोगजम् ॥ २९

न क्लिातप्ततपसा शक्यते द्रष्टुमञ्जसा ।

ततः पुनर्वर्षशतं तस्या तात्कालिकं महत् ॥ ३०

तेत्मप्रकाशिनः.

27 K₄ om. 27 (cf. v. l. 26). — *) G₂ वचः (for वयं). — G₂ om. 27^b-28^a. — *) D₈₄ M₁. 6 वाचां. B₈ शरीरिणी. T₁ G₁. 6 वाचं नामाशरीरिणी. — *) K₂ D₈₄ यथाख्यानेन (for 'तेन). — *) K₈ B₈. 6. 7. 9 D₈₃. a₄ T₁ G₁. 6 M₁ देशं तं (by transp.); D₈₄ तं देशे; M₁. 6. 7 देवं तं. K₁ T G₁. 2. 6 प्रतिपेदिमः; K₇ D₄. 9 'पद्य ह; D₈ प्रत्यपस्यहि (for प्रतिपेदिरे).

28 K₄ om. 28^a (cf. v. l. 26). G₂ om. 28^a (cf. v. l. 27). — *) K₁. 2. 7 D₄. 5. 9 महद्वीपं (for महा-
द्वीपं). — *) M₁ तच्चित्तास् (for तच्चित्तास्). K₁. 2. 7 D₈ तं दिदृक्षवः (K₁ 'यः; B₈ (marg.) M₁. 5-7 तद्-
(M₁ तं दि) दृक्षया (for तद्विद्वधः). — T G₁. 2. 6 M₁. 5-7 Kumbh. ed. ins. after 28^a; G₂ after 27^a:

811* सहस्राभिहताः सर्वे तेजसा तस्य मोहिताः ।

[G₂ om. the prior half. M₁. 5-7 [अ]भिगताः (for 'हताः).]

— D₈ reads 28^a-29^b twice. — *) K₄. 6 B₈. 6. 7. 9 D₈₃ D₈₁. n₄ D₈ D₂. 3. 8 सः; D₈₄ [s]स्मै; T₂ lacuna; M₁. 5. 7 तु; M₁ तद्- (for नो). — *) D₈₄ D₈₁ ततः (for तदा). D₈₄ [s]भवन्; D₈₄ भवेत् (for अभवत्).

29 For the repetition in D₈, cf. v. l. 28. — *) K₁. 2 [अ]पद्याम. K₁ D₄. 9 पुरुषान्. — *) K₁. 2 अथ (for ततो). D₈₄ M₁. 6. 7 न (for नः). — *) K₈ वेद- (for देव). B₈. 9 'योगिजं; D₈₄ 'योगतं (for 'योगजम्).

30 K₁ reads 30 twice. — *) B₈ तक्लि; B₈ न केन (for न किल). — *) K₇ D₄. 9 शक्यास्ते (for शक्यते). D₈₄ द्रष्टुमञ्जसाः. — *) T₁ G₁. 2 तपः (for

व्रतावसाने सुशुभान्नरान्ददृशिरे वयम् ।
 श्वेतांश्चन्द्रप्रतीकाशान्सर्वलक्षणलक्षितान् ॥ ३१
 नित्याञ्जलिपुटाः कृतान्त्रह्य जपतः प्रागुदञ्चुखान् ।
 मानसो नाम स जपो जप्यते तैर्महात्मभिः ।
 तेनैकाग्रमनस्त्वेन प्रीतो भवति वै हरिः ॥ ३२
 या भवेन्मुनिशार्दूल भाः सूर्यस्य युगक्षये ।
 एकैकस्य प्रभा तादृक्साभवन्मानवस्य ह ॥ ३३
 तेजोनिवासः स द्वीप इति वै मेनिरे वयम् ।

न तत्राभ्यधिकः कथित्सर्वे ते समतेजसः ॥ ३४
 अथ सूर्यसहस्रस्य प्रभां युगपदुत्थिताम् ।
 सहसा दृष्टवन्तः स पुनरेव बृहस्पते ॥ ३५
 सहिताश्चाभ्यधावन्त ततस्ते मानवा द्रुतम् ।
 कृताञ्जलिपुटाः हृष्टा नम ह्त्वेव वादिनः ॥ ३६
 ततोऽभिवदतां तेषामश्रौष्म विपुलं ध्वनिम् ।
 बलिः किलोपहियते तस्य देवस्य तैर्नरैः ॥ ३७
 वयं तु तेजसा तस्य सहसा हृतचेतसः ।

C. 12. 12793
 B. 12. 337(61. 42
 K. 12. 344. 47

ततः). G₂ परं (for पुनर्). —^a) G₁ कृत्वा (for तप्त्वा). K₂ Bo. 9 D₅ M₁. 5-7 तरकाङ्कितं. K₆ Br D₄ M₁. 5-7 तपः (for महत्).

31 *) K₁ व्रतावसाने (sic); K₂ 'सानं'; K₃ 'मानं'; M₅. 6 व्रतावसाने (for व्रतावसाने). K₁ B₃ D₃. 24 D₁ D₅ D₂-5. 8. 9 च शुभान्; B₃ तु शु' (for सुशु'). —^b) D₁ वरान् (for न'). K₁ T G₁. 8. 6 ददृशिमो (K₁ 'म'); K₂ ददृशो*; K₇ नद्राक्ष तान्; D₄. 9 [अ]द्राक्ष्म तान्; G₂ पदयामहे (for ददृशिरे). K₁. 2 स्वयं (for वयम्). D₅ नराणां द्राक्षमतास्वयं. ☞ Ca: ददृशिरे, पुरुषस्यलथः छान्दसः । मेनिरे (34^b) ह्यपि तथा । ☞ —^c) K₁ D₄. 9 -शुभान्नौ (D₁ 'न्तो')भ्यान्; D₃ -प्रती-कालन्; D₅ -प्रभा सौम्य; T G₁-3. 6 M₁. 6. 7 -प्रभा-न्त्यान् (M₁. 6. 7 'न्त्या'न्; M₅ -प्रभांगान्त्यान् (for -प्रतीकाशान्). —^d) D₅ -लक्षिता (for 'तान्').

32 *) B₃ damaged. D₄. 5. 9 M₁. 6. 7 -कृतो; G₂ -पुटान् (for -कृतान्). B₃ प्राज्ञान्; D₅ ब्रह्मन् (for ब्रह्म). —^b) K₁ यजतः; D₅ जगतः (for जपतः). K₁ D₅ उर्दमुखं (D₁ 'खान्'); D₅ उदञ्चुखाः. —^c) B₃ partly damaged. K₁. 2 G₂ मानस- (K₂ 'सं'); D₁ मानसा (for 'सो'). K₂ जप्यो; D₄ D₅ जयो (for जपो). —^d) K₂ ते (for तैर्). —^e) K₁ G₁ -मनस्केन; B₃ -मनःस्थेन; T₂ -मनस्काणां; M₁. 5. 6 'स्तेन (for 'स्त्वेन). G₂ तेनैकाग्रमानसेन; M₁ तेनैकाग्रमनस्तेन (sic).

33 *) K₁ D₄. 5. 9 भवेद्या; Bo. 1 D₃. 24 D₁. 24 D₅ D₂. 8. 9 याभवन्; T₁ G₂. 6 यावन्ति; T₂ G₁ M₁. 6. 7 यावती; G₂ यावन्तो; M₅ यावत्यो (for या भवेन्). K₁ या भवेदुनिशार्दूल. —^b) K₁ D₁ D₄. 9 भा; G₂ ताः (for भाः). D₁ युगक्षयं. —^c) D₄ D₅ एकैकशः (for 'स्य). —^d) K₁. 2 D₅

भवेन् (for [अ]भवन्). D₃. 24 G₂ मानसस्य (for 'वस्य). K₁ D₄. 5. 9 T₁ G₁-3. 6 M₁ हि; T₂ वै (for ह).

34 *) K₁ तेजो निवासः. —^b) T₁ G₂. 6 [ह]मे विग्रहे; T₂ G₁ मेनिमहे; G₂ मेनामहे (for वै मेनिरे). K₂. 4 स्वयं; K₁ D₄. 5. 9 जनाः (for वयम्). —^c) K₂ [अ]भिधिकः (for [अ]भ्य'). —^d) K₁ om. (hapl.) समते.

35 *) K₁. 2. 7 D₄. 9 ततः (for अथ). K₁. 2. 4 -सहस्राणि (for 'सस्य). —^b) D₄ युगपदुत्थिताः. K₁. 2. 4 लक्षयामः समततः. —^c) Bo. 9 दृष्टवन्तस्ते (for 'वन्तः स्य). —^d) D₄ D₅ बृहस्पतेः (for 'ते). ☞ Ca ब्रह्मणां, बृहतां महतां च पतिं, वासुदेवम् । बृहस्पतिरेवान्न संबोध्यः, तेन बृहस्पते इति वा पाठः । ☞

36 *) Bo. 8 [अ]भ्यधावन्तः; G₁. 2 [अ]भ्यधावन्तस् (G₂ 'ति). —^b) M₁. 7 तपस् (for ततस्). D₁ D₅ D₅ [अ]द्रुतं; G₂ ध्रुवं (for द्रुतम्). —^c) K₁. 2. 4. 7 D₄. 5. 9 सर्वैः; D₁ ह्यस्य; M₁. 6. 7 दृष्टा (for हृष्टा). —^d) D₄ वासिनः (for वादिनः).

37 *) K₄. 6 Bo. 6. 7. 9 D₃. 24 D₁. 24 D₅ D₂. 8. 9 T₁ G₂. 6 हि (K₅ D₃ वि-) वदतां (for ऽभिवदतां). —^b) K₂ D₃ अश्रोष्म; Bo. 8 D₁ D₅ D₂. 3. 5. 8 T G₁. 8. 6 M₁. 7-7 अश्रौर्ष; B₃ अश्रौस्य (for अश्रोष्म). B₃-8 D₁ T G₁-3. 6 M₁. 5-7 विपुलः; D₁ [अ]वपुलं (sic) (for विपुलं). K₁ D₁ धनि (for धनिम्). —^c) K₁ lacuna for बलिः. D₁ क्रियोप- (for क्रि-लोप-). K₄ -हियेत; Bo. 7. 9 D₁. 24 D₅ D₈ -क्रियते (for -हियते).

38 *) D₃ D₅ च (for तु). D₁ तेजसस्य (for 'सा). D₅ यस्य (for तस्य). —^b) K₂ D₁ कृत; B₃ (marg. as in text) [आ]कृष्टः; T₂ G₁. 9 नष्ट- (for

G. 12. 12794
B. 12. 33761. 43
K. 12. 344. 47

न किंचिदपि पश्यामो हतदृष्टिबलेन्द्रियाः ॥ ३८

एकस्तु शब्दोऽविरतः श्रुतोऽस्माभिरुदीरितः ।

जितं ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते विश्वभावन ॥ ३९

नमस्तेऽस्तु हृषीकेश महापुरुषपूर्वज ।

इति शब्दः श्रुतोऽस्माभिः शिक्षाक्षरसमीरितः ॥ ४०

एतस्मिन्नन्तरे वायुः सर्वगन्धवहः शुचिः ।

दिव्यान्युवाह पुष्पाणि कर्मण्याश्चौषधीस्तथा ॥ ४१

तैरिष्टः पञ्चकालज्ञैर्हरिरेकान्तिमिनैः ।

हृत्-). K1. 2.4 मानसाः; K1 B6 D4 9 तेजसः (for चेतसः). D6 सहस्रादित्यतेजसः. —^a) T G1-8.6 इह (for अपि). —^a) K6 M1.7 हृतदृष्टिः; B6 8 (marg. as in text) Dn1. n4 D8 D2. 8.8 हतचक्षुर- (for 'दृष्टि-'). Dn3 बलेन्द्रियां.

39 ^a) K1 D1. 5.9 च (for तु). K4. 5.7 B6. 6-9 Dn1. n4 D8 D2-5. 8 T G2. 8.6 विततः (K1 'त-') (for अविरतः). —After 39^a), K1 D1. 9 T G1-8.6 Kumbh. ed. ins.:

812* आकाशं पूरयन्सर्वं शिक्षाक्षरसमन्वितः ।

[T G1. 8.6 समन्वितं.]

—^a) Dn1 (also as in text) जितस् (for जितं). —^a) K4 D44 Dn4 D4 विश्वभावनः (Dn4 'नं').

40 ^a) M1. 6.7 ॐ नमस्ते (for नमस्तेऽस्तु). G2 सुब्रह्मण्य नमस्तेऽस्तु. —^b) K1. 7 D8 M1. 7-पूर्वजः (D8 'ज'). —^a) B6 शिक्षावक्ष- (sic); M1. 1-1 शीक्षाक्षर- (for शिक्षाक्षर-). K1. 2.4 B6. 6.9 Dn1. n4 D8 D2. 2. 5.8 T G1-8.6 समन्वितः; D44 समीरितं (for 'तः').

41 ^b) M1. 6.7 दिव्यगन्ध- (for सर्वं). K1 वहा (for वहः). —^a) D44 D2 दिव्याण्यु (D2 'नु')वाह पुष्पाणि; G2 द्रव्याण्यावाह पु'. —^a) K2 कर्मण्याश्च (for कर्म). K2 G2 औषधयस्. T1 G3.6 तदा (for तथा). K1 D1.9 काम्याश्चौषधयस्तथा.

42 ^a) T G1-8.6 तैर (for तैर्). K4 हृष्टः; D44 D6 T1 G1. 8.6 हृष्टः; D2 दिष्टः (for हृष्टः). K1. 2.4 कालज्ञैः; B6 (marg.) रात्रिज्ञैर (for कालज्ञैर). ॐ G2 पञ्चकालज्ञैः, पञ्चगव्यज्ञैः । तत्रापि रात्रिपदेन दीक्षाकाल-नित्यपूजाकाल - वैभित्तिकपूजाकाल - काम्यपूजाकाल - प्रतिष्ठा-कालाः लक्ष्यन्ते । ॐ —^a) K1 एकांतिकैरः; D2 तमिर (for एकांतमिरः). —After 42^a), K6 B6. 6-9 D44. 44 Dn1. n4 D8 D2. 8. 5.8 editions ins.:

नूनं तत्रागतो देवो यथा तैर्वागुदीरिता ।

वयं त्वेनं न पश्यामो मोहितास्तस्य मायया ॥ ४२

मारुते संनिवृत्ते च बलौ च प्रतिपादिते ।

चिन्ताव्याकुलितात्मानो जाताः सोऽङ्गिरसां वर ४३

मानवानां सहस्रेषु तेषु वै शुद्धयोनिषु ।

अस्मान्न कश्चिन्मनसा चक्षुषा वाप्यपूजयत् ॥ ४४

तेऽपि स्वस्था मुनिगणा एकभावमनुव्रताः ।

नास्मासु दधिरे भावं ब्रह्मभावमनुष्ठिताः ॥ ४५

813* भक्त्या परमया युक्तैर्मनोवाक्कर्मभिस्तदा ।

[K6 B1-9 D44 D6 तथा; D8 सदा (for तदा). B6 मनोवाक्कायकर्मभिः (for the post. half).]

—^a) D6 अत्र (for तत्र). K1. 2.4 गतोः; Dn1. 82 (before corr.) [आ]गमो (for [आ]गतो). —^a) D4 तैरः; D6 वै (for तैर्). K1. 2.4 उदाहृताः; K1 D44 उदीरिताः. —G2 repeats 42^a-43^a after the repetition of 1 and 2. —^a) D44 D4 त्वनं; D5 तं न; T2 G2 (both times) त्वेतन्; G1 चैनं (for त्वेनं). —^a) G2 (first time) सूर्य- (for तस्य).

43 For the repetition in G2, cf. v. l. 42. —^a) K1 D6 तु (for च). G2 (first time) मारुतैः संनिवृत्तौ च. —^b) G2 (second time) बले च प्रतिपादिते. —^a) K1 G2 जातः; D6 याताः; M1. 7 जातान् (for जातः). K1 सौगिरसां; T2 G2 त्वंगिरसां; G1 स्थागि (for सोऽङ्गि). D44 वराः; G1. 8 वरः (for वर).

44 ^a) K1. 2.4 म (K2 मा) लुप्त्याणी (for मानवानां). —^b) D6 corrupt. K1 Dn4 om. (hapl.) तेषु. —^a) K1 तस्मान्न; K6 B6. 7 D44. 44 न चास्मान् (D44 'त्') (for अस्मान्न). —^a) B6 G2 M1. 7 च (for वा). K2 वापि पूजयत्; D44 वाप्यपूजयन्.

45 ^a) K1. 2 T2 G1. 8 हि (for ऽपि). B6 (marg.) सर्वे (for स्वस्था). —^b) K2 एव भावम्; B6 एकी-भावम्; T2 G1. 8 M1. 6-7 एकं भावम्. —^a) Dn4 तस्मासु (for न). K2 दधिरे; G2 दधिरे (for दधिरे). —^a) D44 ब्रह्मा; D6 एक- (for ब्रह्म). G2 वाचम् (for भावम्). K1 अनुव्रताः; B6 'ष्ठिता; Dn4 'ष्ठितः (for 'ष्ठिताः).

46 ^a) K2 G2 सुपरिश्रान्तं (G2 'तान्'). K1 ततोऽस्मा-दुपरिश्रान्तास्. —^b) K4. 6. 7 B6. 6-9 D44. 44 Dn1. n4

ततोऽस्मान्मुपरिश्रान्तांस्तपसा चापि कश्चितान् ।
उवाच खल्वं किमपि भूतं तत्राशरीरकम् ॥ ४६
दृष्टा वः पुरुषाः श्वेताः सर्वेन्द्रियविचर्जिताः ।
दृष्टो भवति देवेश एमिदृष्टेर्द्विजोत्तमाः ॥ ४७
गच्छञ्चं मुनयः सर्वे यथागतमितोऽचिरात् ।
न स शक्यो अभक्तेन द्रष्टुं देवः कथंचन ॥ ४८
कामं कालेन महता एकान्तित्वं समाप्त्यैः ।
शक्यो द्रष्टुं स भगवान्प्रभामण्डलदुर्दृशः ॥ ४९

महत्कार्यं तु कर्तव्यं युष्माभिर्द्विजसत्तमाः ।
इतः कृतयुगेऽतीते विपर्यासं गतेऽपि च ॥ ५०
वैवस्वतेऽन्तरे विप्राः प्राप्ते त्रेतायुगे ततः ।
सुराणां कार्यसिद्ध्यर्थं सहाया वै भविष्यथ ॥ ५१
ततस्तदद्भुतं वाक्यं निशम्यैवं स सोमप ।
तस्य प्रसादात्प्राप्ताः स्मो देशमीप्सितमञ्जता ॥ ५२
एवं सुतपसा चैव हव्यकव्यैस्तथैव च ।
देवोऽस्माभिर्न दृष्टः स कथं त्वं द्रष्टुमर्हसि ।

C. 12. 12310
B. 12. 327(6). 59
K. 12. 346. 63

Ds Ds. 3. 8 चाति- (for चापि). K1. 2. 4. 6 Bo. 6. 8
Dn1. n4 Ds1. 52 (before corr.) Ds. 3. 8 कर्षि- (Bs 'धि')-
तान् (for कश्चितान्). — °) Ds स्वस्थं; G2 कथं (for
खल्वं). — °) G2 भूतात् (for भूतं). Bs [अ]शरीरिकं;
Das a4 'रजं'; G2 शरीरकं; M1. 5-1 [अ]शरीरं.

47 Before 47, K1. 2. 4 D4. 5 ins. देवदेव उवाच;
Ks Bo. 6-8 Das. a4 Dn1. n4 Ds Ds. 3. 8 Ms देव
उवाच; K1 Ds देवदूत उवाच; B2 भूत उवाच. — °)
K1 Ds1 दृष्टा वः; Das. a4 दृष्टारः; Dn4 दृष्टा च (for
दृष्टा वः). K1. 2. 4 श्रेष्ठाः; T2 चैताश्च (for श्वेताः).
— °) Ds1 G1 M1. 5-1 Cs (gloss: अन्तर्निर्मुखाः पञ्चे-
न्द्रियाः चैः) पंचेन्द्रिय- (for सर्वेन्द्रिय-). T2 चंद्रांगुलदश-
प्रभः; G1 अनिर्णयः सुगंधिनः. — °) Ds4 दृष्टो (for
दृष्टो). — °) K1 दृष्टो; Ds1 Ds दृष्टैः; Ds दृष्टैः;
M1. 6. 1 दृष्टे (for दृष्टैः). Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds
Ds. 3. 8. 8 G1 द्विजोत्तमैः. Cs : भगवति दृष्टे यस्फलं
तद्भगवतेषु दृष्टेष्वपि भवति । Cs

48 °) K1 यथागतम्. K1. 2. 4 M1. 7 [s]विराट्;
Ds [s]चिरं (for sचिरात्). — °) K1 D4. 9 स न
(by transp.); T2 न न. K1. 2. 4 शक्यम्; Dn4
शक्यता (for शक्यो). Ks Das. a4 Ds. 9 T Gs. 6 ह्यभ-
क्तेन; K1 Bo. 6-9 Dn1 Ds Ds. 3. 8 त्वं; Dn4 त्वद्भ-
क्तेन; Ds [s]ह्यभं; G1 [s]न्यभं; G2 हि वित्तेन
(for अभक्तेन). — °) Ds4 damaged. Ks दृष्टुं (for
द्रष्टुं). K1 (before corr.) 2 देवाः; K1 (by corr.)
G1 देव (for देवः). Ks. 1 Bs (marg.) 7 Das Ds. 9
कदाचन (K1 'नः') (for कथंचन).

49 °) Dn1 Ds Ds (before corr.) G2 कालं; Dn4
Ds (by corr.) काले (for कामं). — °) K1 चैका-
वित्तं; K2 चैकावित्तं; K1 Ds. 5. 9 T2 M1. 5-1 एकावि-
त्त्वात्; G2 एकं नीत्वा (for एकावित्तं). K1. 2. 4 T1 Gs. 8
समाप्तिर्यैः; K1 Das Ds. 5. 9 T2 G1 M1. 5-1 'हितैः';

Dn1 Ds उपागतैः; G2 समःशितैः (sic) (for समागतैः).
— °) K1. 2. 4 शक्यं; Ds1 सक्त्यो (for शक्यो). — °)
Dn4 'दुर्दृशः'.

50 °) G2 महत्कार्यं (for 'कार्यं'). Ks Bo. 6-9
Das. a4 Dn1. n4 Ds Ds. 3. 5. 8 T1 Gs. 8 च; Ds सु;
G2 हि (for तु). — °) K4 Ds 'सत्तमः' (Ds 'म').
— °) Ks 4. 6. 7 Bs-9 Das Ds. 4. 5. 9 ततः (for इतः).
D4 [s]तीता. — °) T2 G1 विपर्यास-; Ds4 गता
(for गते). Bs. 1. 9 Das. a4 वा (for च). Cs :
विपर्यासं गते, विपरीतस्वभावे, राक्षसादिभिरधर्मैर्बहुलमिति
यावत् । Cs

51 °) K1 corrupt; Dn4 Ds1 वैवस्वतं (Ds1 'ते')-
तरे; T2 G1 Ms 'तांतरे'. G2 transp विप्राः and प्राप्ते.
Ks तत्रायुगे (for त्रेता°). K1. 2. 4 तथा; Ks Bo.
6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds Ds. 3. 8 T1 Gs. 8 पुनः (for
ततः). — °) K1 सदयो (for सहाया).

52 Before 52, Bs. 8 (marg.) ins. एकतद्वित्तत्रिता
ऊचुः. — °) Ks Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds Ds. 3.
5. 8 T1 Gs. 8 निशम्यैव; G2 निशाम्यैव. K1 स सोमप;
Ks Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds Ds. 3. 5. 8 [अ]मृतोपमं;
K1 Ds. 5 स्म (Ds स) वै तदा; T1 Gs. 6 सुरोत्तम; T2
M1. 5-1 स्म सोमपाः (T2 'वः'); G2 पुराधिपाः (for स्म
सोमप). — °) K1 प्रासादात्. K1 Ds. 5 M1. 5-1 स्म (for
स्मो). — °) K2. 4 देवम्; Ds4 दशम् (for देशम्).
D4 इक्षितम् (for ईक्षितं). K1. 2. 4 ओजसा (K1 'सः')
(for अजसा).

53 °) K1. 2. 1 Ds. 9 हि (for सु). — °) Ds
अदृष्टः (for न दृष्टः). — °) Bs partly damaged. Gs
त्वं कथं (by transp.). Bs (orig.) कथं द्रष्टुमिच्छसि;
Bs (marg.) कथं त्वं द्रष्टुमिच्छसि. — °) K1. 2. 4 विश्व-
शुक्लः; G2 'दृष्ट' (for 'सृष्ट'). — After 53, Ks. 8 Bo.
6-9 Das a4 Dn1. n4 Ds Ds. 3. 5. 8 editions ins. :

C. 12. 12811
B. 12. 33761. 59
K. 12. 344. 64

नारायणो महद्भूतं विश्वसृग्धव्यकव्यभृक् ॥ ५३

भीष्म उवाच ।

एवमेकतवाक्येन द्वित्वितमतेन च ।

अनुनीतः सदस्यैश्च बृहस्पतिरुदारधीः ।

समानीय ततो यज्ञं दैवतं समपूजयत् ॥ ५४

समाप्तयज्ञो राजापि प्रजाः पालितवान्वसुः ।

ब्रह्मशापादिवो अष्टः प्रविवेश महीं ततः ॥ ५५

अन्तर्भूमिगतश्चैव सततं धर्मवत्सलः ।

नारायणपरो भूत्वा नारायणपदं जगौ ॥ ५६

तस्यैव च प्रसादेन पुनरेवोत्थितस्तु सः ।

महीतलाद्गतः स्थानं ब्रह्मणः समनन्तरम् ।

परां गतिमनुप्राप्त इति नैष्ठिकमञ्जसा ॥ ५७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रयोविंशत्यधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३२३ ॥

814* अनादिनिधनोऽभ्यको देवदानवपूजितः ।

[Ds repeats this after the first occurrence of 54^{ab}.]

54 Most MSS. om. the ref. Ds reads 54^{ab} twice. — ^a) D₁ एकम् (for एवम्). B₃ (marg. as in text) एतेन; D₄ D₅ एव च; T₂ G₂ एवोक्त- (for एकत-). — ^b) D₄ हित-; D₅ द्वितस्; G₂ वीत- (for द्वित-). G₂ -त्रिततमेन (for 'मतेन'). — K₂ om. 54^a-55^a. — ^c) K₆ D₆ अनुनीतं; D₄ 'सीत- (for 'नीत-). D₄ सदस्यैव (for 'स्यैश्च'). — ^d) K₄ D₁ D₂ D₃ 2. 8 समापय; D₄ D₅ 'नय; T₁ G₂ 2. 6 'प्य च; M₁ 'नीयस् (for 'नीय). — ^e) K₁ D₅ तं देवै; K₁ D₁ 9 नृदेवै; G₂ देवं तं (for दैवतं).

55 K₂ om. 55 (cf. v. l. 54). — ^a) B₃ lacuna for राजा. D₄ lacuna; G₂ राजर्षिः (for राजापि). D₄ समीयज्ञो स राजापि (sic). — ^b) K₆ Bo 6. 9 D₃ 2. 4 D₁ 2. 4 D₅ 2. 8 प्रजां; K₁ प्रजा; D₄ lacuna; T₂ प्राज्ञः (for प्रजा). B₃ वसु; T₁ G₂ 2. 6 प्रभुः (for वसु). — ^c) D₄ ब्रह्मशापो; D₅ 'शापा (for 'शापाद्). D₄ दिवं (for द्विवो). — ^d) B₃ damaged. D₅ म पपात (for प्रविवेश). K₁ म * तलं; K₂ महीं तलं; K₁ D₄ 9 रसातलं; B₃ D₅ महीतलं; D₅ ततो महीं by transp.); G₂ महीं तदा. — After 55, K₆ Bo. 6-9 D₃ 2. 4 D₁ 2. 4 D₅ 2. 8 editions ins :

815* स राजा राजशार्दूल सत्यधर्मपरायणः ।

[D₂ om. (hapl.) जारा. Bo D₃ 2. 4 'शार्दूलः.]

56 D₅ om. 56^{ab}. — ^a) B₃ (marg.) पुनर्भूमि-; D₁ D₄ अन्तर्भूमि. — ^b) G₂ तत्रासौ (for सततं). — ^c) K₂ -पदे जगौ; K₆ Bo. 6-9 D₃ 2. 4 D₁ D₅ D₆ 8 -जपं जपन्; K₁ D₄ 5. 9 -परायणः; B₃ (marg.) -परं जपन्; D₄ -जपं जपेत्; D₂ **जपन्; T₁ G₂ 6 M₆ -जपं जगौ; G₂ -पदे जगत्; M₁ 6. 7 -परं जगौ (for -पदं जगौ).

57 ^a) K₁ प्रभुः (hypermetric); K₂ 7 D₄ 5. 9 तु (for च). — ^b) D₁ पुनर्देवोत्थितस्. K₁ तदा; K₂ 4 G₂ ततः; K₆ D₃ 2. 4 च सः (for तु सः). — ^c) B₃ (marg.) महीतलं. K₁ B₃ G₁ 2 गत-; D₄ D₅ गतं (for गतः). — ^d) T₁ G₁ 2. 6 तदन्तरं (for सम). — K₂ om. 57^{ef}. — ^e) K₁ परस्परम् (for परां गतिम्). — ^f) K₁ हृष्ट- (for हृति).

Colophon. Śi V₁ D₅ 1 missing; K₂ 5 B₁-5 D₁ 2. 4 D₂ 2. 4 D₃ 2. 4 D₄ 2. 4 D₅ 2. 4 D₆ 2. 4 D₇ 2. 4 D₈ 2. 4 D₉ 2. 4 D₁₀ 2. 4 D₁₁ 2. 4 D₁₂ 2. 4 D₁₃ 2. 4 D₁₄ 2. 4 D₁₅ 2. 4 D₁₆ 2. 4 D₁₇ 2. 4 D₁₈ 2. 4 D₁₉ 2. 4 D₂₀ 2. 4 D₂₁ 2. 4 D₂₂ 2. 4 D₂₃ 2. 4 D₂₄ 2. 4 D₂₅ 2. 4 D₂₆ 2. 4 D₂₇ 2. 4 D₂₈ 2. 4 D₂₉ 2. 4 D₃₀ 2. 4 D₃₁ 2. 4 D₃₂ 2. 4 D₃₃ 2. 4 D₃₄ 2. 4 D₃₅ 2. 4 D₃₆ 2. 4 D₃₇ 2. 4 D₃₈ 2. 4 D₃₉ 2. 4 D₄₀ 2. 4 D₄₁ 2. 4 D₄₂ 2. 4 D₄₃ 2. 4 D₄₄ 2. 4 D₄₅ 2. 4 D₄₆ 2. 4 D₄₇ 2. 4 D₄₈ 2. 4 D₄₉ 2. 4 D₅₀ 2. 4 D₅₁ 2. 4 D₅₂ 2. 4 D₅₃ 2. 4 D₅₄ 2. 4 D₅₅ 2. 4 D₅₆ 2. 4 D₅₇ 2. 4 D₅₈ 2. 4 D₅₉ 2. 4 D₆₀ 2. 4 D₆₁ 2. 4 D₆₂ 2. 4 D₆₃ 2. 4 D₆₄ 2. 4 D₆₅ 2. 4 D₆₆ 2. 4 D₆₇ 2. 4 D₆₈ 2. 4 D₆₉ 2. 4 D₇₀ 2. 4 D₇₁ 2. 4 D₇₂ 2. 4 D₇₃ 2. 4 D₇₄ 2. 4 D₇₅ 2. 4 D₇₆ 2. 4 D₇₇ 2. 4 D₇₈ 2. 4 D₇₉ 2. 4 D₈₀ 2. 4 D₈₁ 2. 4 D₈₂ 2. 4 D₈₃ 2. 4 D₈₄ 2. 4 D₈₅ 2. 4 D₈₆ 2. 4 D₈₇ 2. 4 D₈₈ 2. 4 D₈₉ 2. 4 D₉₀ 2. 4 D₉₁ 2. 4 D₉₂ 2. 4 D₉₃ 2. 4 D₉₄ 2. 4 D₉₅ 2. 4 D₉₆ 2. 4 D₉₇ 2. 4 D₉₈ 2. 4 D₉₉ 2. 4 D₁₀₀ 2. 4 D₁₀₁ 2. 4 D₁₀₂ 2. 4 D₁₀₃ 2. 4 D₁₀₄ 2. 4 D₁₀₅ 2. 4 D₁₀₆ 2. 4 D₁₀₇ 2. 4 D₁₀₈ 2. 4 D₁₀₉ 2. 4 D₁₁₀ 2. 4 D₁₁₁ 2. 4 D₁₁₂ 2. 4 D₁₁₃ 2. 4 D₁₁₄ 2. 4 D₁₁₅ 2. 4 D₁₁₆ 2. 4 D₁₁₇ 2. 4 D₁₁₈ 2. 4 D₁₁₉ 2. 4 D₁₂₀ 2. 4 D₁₂₁ 2. 4 D₁₂₂ 2. 4 D₁₂₃ 2. 4 D₁₂₄ 2. 4 D₁₂₅ 2. 4 D₁₂₆ 2. 4 D₁₂₇ 2. 4 D₁₂₈ 2. 4 D₁₂₉ 2. 4 D₁₃₀ 2. 4 D₁₃₁ 2. 4 D₁₃₂ 2. 4 D₁₃₃ 2. 4 D₁₃₄ 2. 4 D₁₃₅ 2. 4 D₁₃₆ 2. 4 D₁₃₇ 2. 4 D₁₃₈ 2. 4 D₁₃₉ 2. 4 D₁₄₀ 2. 4 D₁₄₁ 2. 4 D₁₄₂ 2. 4 D₁₄₃ 2. 4 D₁₄₄ 2. 4 D₁₄₅ 2. 4 D₁₄₆ 2. 4 D₁₄₇ 2. 4 D₁₄₈ 2. 4 D₁₄₉ 2. 4 D₁₅₀ 2. 4 D₁₅₁ 2. 4 D₁₅₂ 2. 4 D₁₅₃ 2. 4 D₁₅₄ 2. 4 D₁₅₅ 2. 4 D₁₅₆ 2. 4 D₁₅₇ 2. 4 D₁₅₈ 2. 4 D₁₅₉ 2. 4 D₁₆₀ 2. 4 D₁₆₁ 2. 4 D₁₆₂ 2. 4 D₁₆₃ 2. 4 D₁₆₄ 2. 4 D₁₆₅ 2. 4 D₁₆₆ 2. 4 D₁₆₇ 2. 4 D₁₆₈ 2. 4 D₁₆₉ 2. 4 D₁₇₀ 2. 4 D₁₇₁ 2. 4 D₁₇₂ 2. 4 D₁₇₃ 2. 4 D₁₇₄ 2. 4 D₁₇₅ 2. 4 D₁₇₆ 2. 4 D₁₇₇ 2. 4 D₁₇₈ 2. 4 D₁₇₉ 2. 4 D₁₈₀ 2. 4 D₁₈₁ 2. 4 D₁₈₂ 2. 4 D₁₈₃ 2. 4 D₁₈₄ 2. 4 D₁₈₅ 2. 4 D₁₈₆ 2. 4 D₁₈₇ 2. 4 D₁₈₈ 2. 4 D₁₈₉ 2. 4 D₁₉₀ 2. 4 D₁₉₁ 2. 4 D₁₉₂ 2. 4 D₁₉₃ 2. 4 D₁₉₄ 2. 4 D₁₉₅ 2. 4 D₁₉₆ 2. 4 D₁₉₇ 2. 4 D₁₉₈ 2. 4 D₁₉₉ 2. 4 D₂₀₀ 2. 4 D₂₀₁ 2. 4 D₂₀₂ 2. 4 D₂₀₃ 2. 4 D₂₀₄ 2. 4 D₂₀₅ 2. 4 D₂₀₆ 2. 4 D₂₀₇ 2. 4 D₂₀₈ 2. 4 D₂₀₉ 2. 4 D₂₁₀ 2. 4 D₂₁₁ 2. 4 D₂₁₂ 2. 4 D₂₁₃ 2. 4 D₂₁₄ 2. 4 D₂₁₅ 2. 4 D₂₁₆ 2. 4 D₂₁₇ 2. 4 D₂₁₈ 2. 4 D₂₁₉ 2. 4 D₂₂₀ 2. 4 D₂₂₁ 2. 4 D₂₂₂ 2. 4 D₂₂₃ 2. 4 D₂₂₄ 2. 4 D₂₂₅ 2. 4 D₂₂₆ 2. 4 D₂₂₇ 2. 4 D₂₂₈ 2. 4 D₂₂₉ 2. 4 D₂₃₀ 2. 4 D₂₃₁ 2. 4 D₂₃₂ 2. 4 D₂₃₃ 2. 4 D₂₃₄ 2. 4 D₂₃₅ 2. 4 D₂₃₆ 2. 4 D₂₃₇ 2. 4 D₂₃₈ 2. 4 D₂₃₉ 2. 4 D₂₄₀ 2. 4 D₂₄₁ 2. 4 D₂₄₂ 2. 4 D₂₄₃ 2. 4 D₂₄₄ 2. 4 D₂₄₅ 2. 4 D₂₄₆ 2. 4 D₂₄₇ 2. 4 D₂₄₈ 2. 4 D₂₄₉ 2. 4 D₂₅₀ 2. 4 D₂₅₁ 2. 4 D₂₅₂ 2. 4 D₂₅₃ 2. 4 D₂₅₄ 2. 4 D₂₅₅ 2. 4 D₂₅₆ 2. 4 D₂₅₇ 2. 4 D₂₅₈ 2. 4 D₂₅₉ 2. 4 D₂₆₀ 2. 4 D₂₆₁ 2. 4 D₂₆₂ 2. 4 D₂₆₃ 2. 4 D₂₆₄ 2. 4 D₂₆₅ 2. 4 D₂₆₆ 2. 4 D₂₆₇ 2. 4 D₂₆₈ 2. 4 D₂₆₉ 2. 4 D₂₇₀ 2. 4 D₂₇₁ 2. 4 D₂₇₂ 2. 4 D₂₇₃ 2. 4 D₂₇₄ 2. 4 D₂₇₅ 2. 4 D₂₇₆ 2. 4 D₂₇₇ 2. 4 D₂₇₈ 2. 4 D₂₇₉ 2. 4 D₂₈₀ 2. 4 D₂₈₁ 2. 4 D₂₈₂ 2. 4 D₂₈₃ 2. 4 D₂₈₄ 2. 4 D₂₈₅ 2. 4 D₂₈₆ 2. 4 D₂₈₇ 2. 4 D₂₈₈ 2. 4 D₂₈₉ 2. 4 D₂₉₀ 2. 4 D₂₉₁ 2. 4 D₂₉₂ 2. 4 D₂₉₃ 2. 4 D₂₉₄ 2. 4 D₂₉₅ 2. 4 D₂₉₆ 2. 4 D₂₉₇ 2. 4 D₂₉₈ 2. 4 D₂₉₉ 2. 4 D₃₀₀ 2. 4 D₃₀₁ 2. 4 D₃₀₂ 2. 4 D₃₀₃ 2. 4 D₃₀₄ 2. 4 D₃₀₅ 2. 4 D₃₀₆ 2. 4 D₃₀₇ 2. 4 D₃₀₈ 2. 4 D₃₀₉ 2. 4 D₃₁₀ 2. 4 D₃₁₁ 2. 4 D₃₁₂ 2. 4 D₃₁₃ 2. 4 D₃₁₄ 2. 4 D₃₁₅ 2. 4 D₃₁₆ 2. 4 D₃₁₇ 2. 4 D₃₁₈ 2. 4 D₃₁₉ 2. 4 D₃₂₀ 2. 4 D₃₂₁ 2. 4 D₃₂₂ 2. 4 D₃₂₃ 2. 4 D₃₂₄ 2. 4 D₃₂₅ 2. 4 D₃₂₆ 2. 4 D₃₂₇ 2. 4 D₃₂₈ 2. 4 D₃₂₉ 2. 4 D₃₃₀ 2. 4 D₃₃₁ 2. 4 D₃₃₂ 2. 4 D₃₃₃ 2. 4 D₃₃₄ 2. 4 D₃₃₅ 2. 4 D₃₃₆ 2. 4 D₃₃₇ 2. 4 D₃₃₈ 2. 4 D₃₃₉ 2. 4 D₃₄₀ 2. 4 D₃₄₁ 2. 4 D₃₄₂ 2. 4 D₃₄₃ 2. 4 D₃₄₄ 2. 4 D₃₄₅ 2. 4 D₃₄₆ 2. 4 D₃₄₇ 2. 4 D₃₄₈ 2. 4 D₃₄₉ 2. 4 D₃₅₀ 2. 4 D₃₅₁ 2. 4 D₃₅₂ 2. 4 D₃₅₃ 2. 4 D₃₅₄ 2. 4 D₃₅₅ 2. 4 D₃₅₆ 2. 4 D₃₅₇ 2. 4 D₃₅₈ 2. 4 D₃₅₉ 2. 4 D₃₆₀ 2. 4 D₃₆₁ 2. 4 D₃₆₂ 2. 4 D₃₆₃ 2. 4 D₃₆₄ 2. 4 D₃₆₅ 2. 4 D₃₆₆ 2. 4 D₃₆₇ 2. 4 D₃₆₈ 2. 4 D₃₆₉ 2. 4 D₃₇₀ 2. 4 D₃₇₁ 2. 4 D₃₇₂ 2. 4 D₃₇₃ 2. 4 D₃₇₄ 2. 4 D₃₇₅ 2. 4 D₃₇₆ 2. 4 D₃₇₇ 2. 4 D₃₇₈ 2. 4 D₃₇₉ 2. 4 D₃₈₀ 2. 4 D₃₈₁ 2. 4 D₃₈₂ 2. 4 D₃₈₃ 2. 4 D₃₈₄ 2. 4 D₃₈₅ 2. 4 D₃₈₆ 2. 4 D₃₈₇ 2. 4 D₃₈₈ 2. 4 D₃₈₉ 2. 4 D₃₉₀ 2. 4 D₃₉₁ 2. 4 D₃₉₂ 2. 4 D₃₉₃ 2. 4 D₃₉₄ 2. 4 D₃₉₅ 2. 4 D₃₉₆ 2. 4 D₃₉₇ 2. 4 D₃₉₈ 2. 4 D₃₉₉ 2. 4 D₄₀₀ 2. 4 D₄₀₁ 2. 4 D₄₀₂ 2. 4 D₄₀₃ 2. 4 D₄₀₄ 2. 4 D₄₀₅ 2. 4 D₄₀₆ 2. 4 D₄₀₇ 2. 4 D₄₀₈ 2. 4 D₄₀₉ 2. 4 D₄₁₀ 2. 4 D₄₁₁ 2. 4 D₄₁₂ 2. 4 D₄₁₃ 2. 4 D₄₁₄ 2. 4 D₄₁₅ 2. 4 D₄₁₆ 2. 4 D₄₁₇ 2. 4 D₄₁₈ 2. 4 D₄₁₉ 2. 4 D₄₂₀ 2. 4 D₄₂₁ 2. 4 D₄₂₂ 2. 4 D₄₂₃ 2. 4 D₄₂₄ 2. 4 D₄₂₅ 2. 4 D₄₂₆ 2. 4 D₄₂₇ 2. 4 D₄₂₈ 2. 4 D₄₂₉ 2. 4 D₄₃₀ 2. 4 D₄₃₁ 2. 4 D₄₃₂ 2. 4 D₄₃₃ 2. 4 D₄₃₄ 2. 4 D₄₃₅ 2. 4 D₄₃₆ 2. 4 D₄₃₇ 2. 4 D₄₃₈ 2. 4 D₄₃₉ 2. 4 D₄₄₀ 2. 4 D₄₄₁ 2. 4 D₄₄₂ 2. 4 D₄₄₃ 2. 4 D₄₄₄ 2. 4 D₄₄₅ 2. 4 D₄₄₆ 2. 4 D₄₄₇ 2. 4 D₄₄₈ 2. 4 D₄₄₉ 2. 4 D₄₅₀ 2. 4 D₄₅₁ 2. 4 D₄₅₂ 2. 4 D₄₅₃ 2. 4 D₄₅₄ 2. 4 D₄₅₅ 2. 4 D₄₅₆ 2. 4 D₄₅₇ 2. 4 D₄₅₈ 2. 4 D₄₅₉ 2. 4 D₄₆₀ 2. 4 D₄₆₁ 2. 4 D₄₆₂ 2. 4 D₄₆₃ 2. 4 D₄₆₄ 2. 4 D₄₆₅ 2. 4 D₄₆₆ 2. 4 D₄₆₇ 2. 4 D₄₆₈ 2. 4 D₄₆₉ 2. 4 D₄₇₀ 2. 4 D₄₇₁ 2. 4 D₄₇₂ 2. 4 D₄₇₃ 2. 4 D₄₇₄ 2. 4 D₄₇₅ 2. 4 D₄₇₆ 2. 4 D₄₇₇ 2. 4 D₄₇₈ 2. 4 D₄₇₉ 2. 4 D₄₈₀ 2. 4 D₄₈₁ 2. 4 D₄₈₂ 2. 4 D₄₈₃ 2. 4 D₄₈₄ 2. 4 D₄₈₅ 2. 4 D₄₈₆ 2. 4 D₄₈₇ 2. 4 D₄₈₈ 2. 4 D₄₈₉ 2. 4 D₄₉₀ 2. 4 D₄₉₁ 2. 4 D₄₉₂ 2. 4 D₄₉₃ 2. 4 D₄₉₄ 2. 4 D₄₉₅ 2. 4 D₄₉₆ 2. 4 D₄₉₇ 2. 4 D₄₉₈ 2. 4 D₄₉₉ 2. 4 D₅₀₀ 2. 4 D₅₀₁ 2. 4 D₅₀₂ 2. 4 D₅₀₃ 2. 4 D₅₀₄ 2. 4 D₅₀₅ 2. 4 D₅₀₆ 2. 4 D₅₀₇ 2. 4 D₅₀₈ 2. 4 D₅₀₉ 2. 4 D₅₁₀ 2. 4 D₅₁₁ 2. 4 D₅₁₂ 2. 4 D₅₁₃ 2. 4 D₅₁₄ 2. 4 D₅₁₅ 2. 4 D₅₁₆ 2. 4 D₅₁₇ 2. 4 D₅₁₈ 2. 4 D₅₁₉ 2. 4 D₅₂₀ 2. 4 D₅₂₁ 2. 4 D₅₂₂ 2. 4 D₅₂₃ 2. 4 D₅₂₄ 2. 4 D₅₂₅ 2. 4 D₅₂₆ 2. 4 D₅₂₇ 2. 4 D₅₂₈ 2. 4 D₅₂₉ 2. 4 D₅₃₀ 2. 4 D₅₃₁ 2. 4 D₅₃₂ 2. 4 D₅₃₃ 2. 4 D₅₃₄ 2. 4 D₅₃₅ 2. 4 D₅₃₆ 2. 4 D₅₃₇ 2. 4 D₅₃₈ 2. 4 D₅₃₉ 2. 4 D₅₄₀ 2. 4 D₅₄₁ 2. 4 D₅₄₂ 2. 4 D₅₄₃ 2. 4 D₅₄₄ 2. 4 D₅₄₅ 2. 4 D₅₄₆ 2. 4 D₅₄₇ 2. 4 D₅₄₈ 2. 4 D₅₄₉ 2. 4 D₅₅₀ 2. 4 D₅₅₁ 2. 4 D₅₅₂ 2. 4 D₅₅₃ 2. 4 D₅₅₄ 2. 4 D₅₅₅ 2. 4 D₅₅₆ 2. 4 D₅₅₇ 2. 4 D₅₅₈ 2. 4 D₅₅₉ 2. 4 D₅₆₀ 2. 4 D₅₆₁ 2. 4 D₅₆₂ 2. 4 D₅₆₃ 2. 4 D₅₆₄ 2. 4 D₅₆₅ 2. 4 D₅₆₆ 2. 4 D₅₆₇ 2. 4 D₅₆₈ 2. 4 D₅₆₉ 2. 4 D₅₇₀ 2. 4 D₅₇₁ 2. 4 D₅₇₂ 2. 4 D₅₇₃ 2. 4 D₅₇₄ 2. 4 D₅₇₅ 2. 4 D₅₇₆ 2. 4 D₅₇₇ 2. 4 D₅₇₈ 2. 4 D₅₇₉ 2. 4 D₅₈₀ 2. 4 D₅₈₁ 2. 4 D₅₈₂ 2. 4 D₅₈₃ 2. 4 D₅₈₄ 2. 4 D₅₈₅ 2. 4 D₅₈₆ 2. 4 D₅₈₇ 2. 4 D₅₈₈ 2. 4 D₅₈₉ 2. 4 D₅₉₀ 2. 4 D₅₉₁ 2. 4 D₅₉₂ 2. 4 D₅₉₃ 2. 4 D₅₉₄ 2. 4 D₅₉₅ 2. 4 D₅₉₆ 2. 4 D₅₉₇ 2. 4 D₅₉₈ 2. 4 D₅₉₉ 2. 4 D₆₀₀ 2. 4 D₆₀₁ 2. 4 D₆₀₂ 2. 4 D₆₀₃ 2. 4 D₆₀₄ 2. 4 D₆₀₅ 2. 4 D₆₀₆ 2. 4 D₆₀₇ 2. 4 D₆₀₈ 2. 4 D₆₀₉ 2. 4 D₆₁₀ 2. 4 D₆₁₁ 2. 4 D₆₁₂ 2. 4 D₆₁₃ 2. 4 D₆₁₄ 2. 4 D₆₁₅ 2. 4 D₆₁₆ 2. 4 D₆₁₇ 2. 4 D₆₁₈ 2. 4 D₆₁₉ 2. 4 D₆₂₀ 2. 4 D₆₂₁ 2. 4 D₆₂₂ 2. 4 D₆₂₃ 2. 4 D

३२४

युधिष्ठिर उवाच ।

यदा भक्तो भगवत आसीद्राजा महावसुः ।

किमर्थं स परिभ्रष्टो विवेश विवरं भ्रुवः ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

ऋषीणां चैव संवादं त्रिदशानां च भारत ॥ २

अजेन यष्टव्यमिति देवाः प्राहुर्द्विजोत्तमान् ।

स च छागो ह्यजो ज्ञेयो नान्यः पशुरिति स्थितिः ॥ ३

ऋषय ऊचुः ।

वीजैर्यज्ञेषु यष्टव्यमिति वै वैदिकी श्रुतिः ।

अजसंज्ञानि बीजानि छागं न घ्नन्तुमर्हथ ॥ ४

नैष धर्मः सतां देवा यत्र बध्येत वै पशुः ।

इदं कृतयुगं श्रेष्ठं कथं बध्येत वै पशुः ॥ ५

भीष्म उवाच ।

तेषां संवदतामेवमृषीणां विबुधैः सह ।

मार्गागतो नृपश्रेष्ठस्तं देशं प्राप्तवान्वसुः ।

C. 12. 12823
B. 12. 338(7).6
K. 12. 345.9

324

☞ This adhy. is missing in Ś1 V1 De.1 (of. v. l. 321. 14; 318. 1; 283. 15; 320. 40).

1 °) K1 D4. 2. 9 यदि (for यदा). K1. 2. 4. 6 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 यदा भा (Ds2 अ) गव-
तोत्तर्यम्; G2 यदा भगवतो भक्त. — °) K1 अक्तो
(for राजा). K4. 7 M7 महावसु; Ds महावसु.
— °) D3 परिभ्रष्टो (for 'भ्रष्टो'). K2. 4 किमर्थमपरि-
भ्रष्टो.

2 °) K1 om. संवादं. — °) Ds देवतानां (for
त्रिदशानां). G2 तथैव च. — After 2, T G1-3. 6
Kumbh. ed. ins. :

816* हयं वै कर्मभूमिर्हि स्वर्गो भोगाय कल्पितः ।
उत्सादिन्द्रो मर्हो प्राप्य यजमानस्तु दीक्षितः ।
सवनीयपशोः काल आगते तु बृहस्पतिः ।
पिष्टमानीयतामत्र पदवर्थ इति भाषत ।
तच्छ्रुत्वा देवताः सर्वा इदमुचुर्द्विजोत्तमम् । [5]
बृहस्पतिं मांसगृह्णाः पृथक्पृथगर्दिम ।

[(L. 1) T2 कल्पितं (for 'तः'). G1 स्वर्गो भोगप्रक-
ल्पितः; G2 स्वर्गभोगाय कल्पिते (for the post. half).
— (L. 2) T2 G1 यजनार्थे (for यजमानम्). T2 दीक्षितं
(for 'तः'). — (L. 4) T2 G1. 2 पक्ष्यम्. — (L. 6)
T2 मांसगृहाः; G1 'गृहाः; G2 मांसं गृहाः (for मांस-
गृहाः). G1 प्रथक्प्रथगर्दिमं (for the post. half).]

3 °) G2 अजो न (for अजेन). — °) Bo. 8 Dn1.
n4 Ds D2. 3. 8 transp. देवाः and प्राहुः. Ds T1 G2.

3 ° द्विजोत्तमं (for 'समान्'). — °) Ds om. च. K1.
छापो; K6 Bo. 6. 7 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8
[s]प्यजो; B9 lacuna; M1 अजो (for छाजो). K6
lacuna; D44 ज्ञेया. — °) K1 D44 नान्य- (for
नान्यः). K1. 2. 4 D4. 9 T1 G2. 3. 6 स्मृतः; B9 स्मृतिः;
D44 श्रुतिः; Ds स्थितः (for स्थितिः).

4 °) G2 अजैर (for बीजैर). — °) D44 अजः
(for अजः). Dn1-संज्ञानं; Dn1-संज्ञानी (for 'नि').
— °) Bo. 6. 7 Dn1 Ds2 छागं नो; T G1. 3. 6 भागं
तं; M1. 6-7 न छागं (M1 'गा' (by transp.). K6
Bo 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 M1. 5-7 हंतुम्;
T G1. 3. 6 हंतुम् (for घ्नन्तुम्). D44 अर्हथः (for 'थ').
G2 भागस्तस्य महात्मनः.

5 °) K2 धर्माः. — °) K1. 2. 4. 7 D4. 5. 9 वै व-
(K2. 4 व) व्यते (for वध्येत वै). — °) T2 इदं कृतं
युगश्रेष्ठं. — °) K1. 2. 4. 7 Ds. 5. 9 पशुयै (K1. 2 'र') न
व (K2 D4. 9 व-; K4 वु) व्यते. — After 5, T G2.
3. 6 ins. :

817* युष्माकमजडुद्धिर्हि अजो बीजं तदुच्यते ।

[T2 कथं यूपे ह्यजो बद्धो; G2 युष्माकमजरं बुद्धा (for the
prior half). T2 ह्यजो; G2 वासो (for अजो).]

6 T G1-3. 6 Ms om. the ref. — °) D44 संवेदि-
ताम् (for संवदं). Ds तेषां प्रवदतां श्रेष्ठम्. — °) B8
त्रिदशैः (for विबुधैः). — °) Ds मार्गा गतो (for मार्गा-
गतो). — °) D44 वयुः (for वसुः). — °) K6. 7
Bo. 7-9 Das. 24 अंतरीक्ष- (D44 'क्षं') (for 'रिक्ष-'). T2
G1 M1. 7-चर- (for -चरः). — °) T G1-3. 6 सहस्र-
(for समग्र-).

[1885]

C. 12. 1281A
B. 12. 336(7). 7
K. 12. 345. 10

अन्तरिक्षचरः श्रीमान्समग्रबलवाहनः ॥ ६
तं दृष्ट्वा सहसायान्तं वसुं ते त्वन्तरिक्षगम् ।
ऊर्जुर्द्विजातयो देवानेष छेत्स्यति संशयम् ॥ ७
यज्वा दानपतिः श्रेष्ठः सर्वभूतहितप्रियः ।
कथं सिदन्यथा ब्रूयाद्वाक्यमेष महान्वसुः ॥ ८
एवं ते संविदं कृत्वा विबुधा ऋषयस्तथा ।
अपृच्छन्सहसाम्भ्येत्य वसुं राजानमन्तिक्तात् ॥ ९
भो राजन्केन यष्टव्यमेजेनाहो सिदैषधैः ।
एतन्नः संशयं लिङ्घि प्रमाणं नो भवान्मतः ॥ १०
स तान्कृताञ्जलिर्भूत्वा परिप्रच्छ वै वसुः ।

7 *) K1 सहसा यंतं; K2 'सायांते; D4s 'सायांतुं (sic) (for 'सायान्ते'. — ^b) K1 वसु (for वसुं). Ds1 तं (for ते). K1 D4s द्वं (D4s त्वां) तरिक्षगं; K6 Bo. 3. 9 Ds1 त्वन्तरिक्षगं; D6 चांतरि'. — ^c) D4s द्विजातये. — ^d) K1 संशयं (for संशयम्).

8 *) Br G1 -पतिः; G2 -वृत्तः (for -पतिः). — ^b) Bo. 6. 8 Dn1 D2. 4. 3. 9 G1 -हितः; B2 -हिताः; D4s G2 Ms -हिते (for -हित-). Br -प्रियः; B2 प्रभुः; G2 रतः; Ms मयः (for -प्रियः). — ^c) K1 D4 9 कथंविद्वा-न्यथा ब्रूयाद्. — ^d) K6 Bo. 6-9 D4s, a1 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 8 transp. वाक्यं and एष. K6, 7 D4. 9 महावसुः (D6 'सुं'); B2 महात्मसु; D4s 'सुरः (for 'न्वसुः).

9 Before 9, B2 ins. भीष्म उवाच. — ^a) D4s om. (hapl.) दं कृत्वा. — ^b) K1. 2 मुनयस् (for ऋषयस्). Ms तदा (for तथा). T2 G1. 2 ऋषयो विबुधास्तथा. — ^c) K1 Ms. 7 अपृच्छत् (for 'च्छत्). K1 D4s. 31 सहसा प्रेत्य; Bo. 6. 8. 9 Dn1. n4 D1 3. 3 Ms-7 सहि-ताम्भ्येत्य (for सहसा'). — ^d) K6 D4s वसु-. K7 D4. 9 अंतिके; Ds 'कं (for 'कात्).

10 Before 10, B2 ins. ऋषय ऊर्जुः. — ^b) K7 D4. 9 आहो भिद्. K6 D4 औषधैः; Ds1 औषधीः. T1 G2. 2. 6 अजेन स्विद (G2 किम) औषधैः; M1. 5-7 अजेराहो सिदैषधैः. — ^c) K7. 2. 4 एतं (for एतन्). G1 न (for नः). — ^d) K1 प्रमाणं न; G1 'णज्ञो (for 'णं नो).

11 Before 11, K1. 2. 4. 7 B2. 8. 9 D4. 9 ins. भीष्म उवाच. — ^a) K2 सस्यां; Ds1 सतां (for स तान्). K1 कृताञ्जलि. — ^b) K2. 7 -पृच्छ (for -प्रच्छ). K7

कस्य वः को मतः पक्षो ब्रूत सत्यं समागताः ॥ ११

ऋषय ऊर्जुः ।

धान्यैर्यष्टव्यमित्येष पक्षोऽस्माकं नराधिप ।

देवानां तु पशुः पक्षो मतो राजन्वदस्व नः ॥ १२

भीष्म उवाच ।

देवानां तु मतं ज्ञात्वा वसुना पक्षसंश्रयात् ।

छागेनाजेन यष्टव्यमेवमुक्तं वचस्तदा ॥ १३

कुपितास्ते ततः सर्वे मुनयः सूर्यवर्चसः ।

ऊर्जुर्वसुं विमानस्थं देवपक्षार्थवादिनम् ॥ १४

सुरपक्षो गृहीतस्ते यस्मात्तस्मादिवः पत ।

वसु. T G1-2. 6 पर्यपृच्छ च वै वसुः. — Before 11^a, B2 ins. वसुरुवाच. — ^c) B2 D4s a1 Dn1. n4 Ds D2. 3. 3 वै; Ds को; T G1-7. 6 M1. 5. 7 वा (for वः). Ds वै (for को). Ms परः (for मतः). K6 Bo. 6-9 D4s. a1 Dn1. n4 Ds D2-4. 3 Ms Cs (gloss: सिद्धान्तः) कामो (for पक्षो). Csप कस्य वा कामतः पक्षः. — ^d) K6 Bo. 6-9 D4s. a1 Dn1. n4 Ds D2. 3. 3 द्विजोत्तमाः (for समागताः).

12 G2 om. the ref. — ^a) K7 B2. 7. 8 (marg.) D4s बीजैर् (for धान्यैर्). K1 इष्टव्यम् (for यं). K7 Ds2 D4. 9 एवं; Dn1 n4 Ds1 D2. 3. 3 एव (for एष). — ^b) K6 यज्ञो (for पक्षो). B2 (marg. as in text) नरेश्वर; D4s नराधिपः. — ^c) Ds देवतानां (for देवानां तु). M1. 5. 7 पशुभिः (for तु पशुः). K2 पक्षे; K6 यक्षो (for पक्षो). T G1-2. 6 दे (T2 G1. 2 दै) व-तानां तु (T2 G1 हि; G2 च) पशुभिः. — ^d) K7 D4. 9 मर्तं; D4s मनो; T G1-2. 6 पक्षो (for मतो). Ds [S]स्माकं (for राजन्). K1. 2. 4. 7 D4. 5. 9 ब्रवीहि (for वदस्व).

13 K1. 2. 4 T G1-2. 6 om. the ref. — ^a) Br Ds च; D4 जु (for तु). T G1-2. 6 M1. 5-7 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा). — ^c) K2 छागो न; T2 M1. 5. 7 भागेन (for छा'). K7 D4. 9 चैव; Ds [ए]व च; M1. 5. 7 [अ]जेन (for [अ]जेन). D4s छागप्राजेन यष्टव्यम् (sic). — ^d) Ds उक्त्वा (for उक्तं). G2 तथा (for तदा). K1. 2. 4. 7 D4. 5. 9 इत्युक्तं वचनं तव.

14 *) K1. 2 तदा; G2 वचः (for ततः). — ^b) K1. 2. 4. 7 D4. 9 ऋषयः (for मुनयः). — ^d) Br M1 -वादिनः; Ds1 -वादिनां (for 'नम्). G2 देवानां पक्षवादिनां.

अद्य प्रमृति ते राजन्माकाशे विहता गतिः ।
अस्मच्छापामिधातेन महीं भिक्षा प्रवेक्ष्यसि ॥ १५
तत्तस्मिन्मुहूर्तेऽथ राजोपरिचरस्तदा ।
अधो वै संबभूवाशु भूमेर्विवरगो नृपः ।
स्मृतिस्त्वेनं न प्रजहौ तदा नारायणाज्ञया ॥ १६
देवास्तु सहिताः सर्वे वसोः श्रापविमोक्षणम् ।
चिन्तयामासुरव्यग्राः सुकृतं हि नृपस्य तत् ॥ १७
अनेनास्त्कृते राज्ञा शापः प्राप्तो महात्मना ।

अस्य प्रतिप्रियं कार्यं सहितैर्नो दिवौकसः ॥ १८
इति बुद्ध्या व्यवसाशु गत्वा निश्चयमीश्वराः ।
ऊचुस्तं हृष्टमनसो राजोपरिचरं तदा ॥ १९
ब्रह्मण्यदेवं त्वं भक्तः सुरासुरगुरुं हरिम् ।
कामं स तव तुष्टात्मा कुर्याच्छापविमोक्षणम् ॥ २०
मानना तु द्विजातीनां कर्तव्या वै महात्मनाम् ।
अवश्यं तपसा तेषां फलितव्यं नृपोत्तम ॥ २१
यतस्त्वं सहसा अष्ट आकाशान्मेदिनीतलम् ।

C. 12. 12841
B. 12. 328(7). 23
K. 12. 345. 27

15 Before 15, B₂ ins. कृष्य ऊचुः. —^a) B₂ पर-
(for सुर). —^b) K₁ दिवा पतः; T₁ इहाच्युत. — K₁.
2. 1 D₄. 9 transp. 15^{ad} and 15^{af}. —^c) K₁ तं (for
ते). —^d) D₄ D₁ D₄ G₂ विहिता (for विहता).
D₂ मतिः (for गतिः). — K₄ D₅ om. 15^{af}. —^e) K₂
B₁. 9 D₂ (before corr.) G₁ M₁. 1 अस्मात् (for
अस्मत्). G₂ -यातेन (for -वातेन). —^f) D₁ प्रवेक्षसि.
— After 15, T G₁-s. 6 Kumbh. ed. ins.:

818* विरुद्धं वेदसूत्राणामुक्तं यदि भवेन्नृप ।
वयं विरुद्धवचना यदि तत्र पतामहे

[(L. 1) G₂ विरुद्धदेवसूत्राणाम् (for the prior half).
— (L. 2) G₂ -वचनाद् (for -वचना). G₂ पितामहे (for
पता).]

16 Before 16, B₂ ins. भीष्म उवाच. —^a) K₁.
2. 4. 7 D₄. 5. 9 तु; T G₁-s. 6 स (for स्य). —^b) G₁
राजोपरिचरस्तदा; G₂ राजोपरचरो मुहुः. — Before 16^{ad},
G₂ ins. वसुः. —^c) G₁ अथा; G₂ अतो (for अतो).
K₁. 2. 4. 5. 7 D₄ D₄. 5. 9 [अ]थ (for [अ]थु). —^d)
D₁ D₄ विवरणे (for 'रगो). K₁. 4. 7 B₁. 7 D₁. 14 D₅
D₂-4. 8. 9 M₁ नृप (for नृपः). —^e) K₁. 2. 4 पुनः; D₄
D₁ D₅ त्वेवं; D₄ त्वं न (for त्वेवं). K₂ D₁. 14
D₅ D₂. 3. 8 विजहौ (for प्र). G₂ स्मृतिं तु नैव प्रजहौ.
—^f) K₂ तदा नारायणाभया; G₂ ततो नारायणाश्रयात्.

17 ^a) G₂ च (for तु). K₁ सहितः (for 'तः').
—^b) K₂ पाशः (for श्राप-). D₅ विमोक्षणात् (for
'क्षणम्). — D₁ om. (hapl.) 17^a-20^a. —^c) K₁
D₁ चित्तयामाश्रुः. —^d) M₁ स्वकृतं. B₂ तं; T
G₁-s. 6 नः (for तत्). K₁. 2. 4 सु (K₁ स्वकृतं नृप-

—^b) G₂ महात्मनः (for 'त्प्रना). —^c) K₁ D₅. 9 तस्य
(for अस्य). D₁ प्रतिप्रिये (for 'प्रियं). —^d) B₂
lasuna; B₂ तं; D₄ ना; G₂ यद् (for नो). K₁
संनिवेशो दिवौकसैः (sic); T₁ G₁. s. 6 सहितो (G₂ 'ते')
नो दिवौकसः.

19 D₁ om 19 (cf. v. l. 17). D₂ om 19^{ab}
(cf. v. l. 18). —^a) K₂ बुद्ध्या (for बुद्ध्या). D₅
विमृश्यः; D₂ [अ]ध्यवस्य (for व्यवस्य). —^b) K₂. 4
D₁ D₅ ईश्वरः; T₁ 'रं. —^c) K₁. 2. 4 B₂ (marg.
as in text) D₄. 3. 4 D₅ ते; K₁ D₁. 14 D₅. 9 M₁.
s. 6 सं- (for तं). D₄ repeats from मनसो up to
गुरुं (in 20^b) after 20. D₄ (second time) -मानसो;
D₁ मनसं (for 'सो). —^d) D₁ सदा (for तदा).

20 For the repetition in D₄, cf. v. l. 19. D₄
om. 20 (cf. v. l. 17). Before 20, B₂. 9 ins. देवा
ऊचुः. 20^{ab} is partly damaged in B₂. —^a) T₁
G₂. 6 ब्रह्मण्यदेव (for 'देव'). T₂ तं (for त्वं). K₂
त्वं भज; K₁ D₂ भज त्वं; B₂ भक्तस्त्वं (by transp.).
K₄ B₂ D₁. 14 D₅ D₂. 5. 8 ब्रह्मण्यदेवभक्तस्त्वं; G₂ 'णा
देवतं गच्छ. —^b) K₁ D₂ चराचर- (for सुरासुर-).
D₁ D₅ D₂ -गुरुर्हरिः (for -गुरुं हरिम्). —^c) T₁
G₂. 6 स्तुतिं स; G₁ स्तुवन्ति (for स तव).

21 ^a) D₄ om. from मानना up to फलितव्यं (in
21^d). K₂ मानता; D₄ मानना; M₁. 5-7 नं (for
'ना). K₁. 2. 4 ते; K₂ च; D₄ न (for तु). D₂
T₂ मानना महिजातीनां; G₂ मनानात्त्वद्भिः. —^b) D₄
M₁. 5-7 कर्तव्यं (for 'व्या). K₂ ते; K₄ तैर; T₂
G₁. 2. 6 तु; T₂ सु; G₂ तु (for वै). B₂ G₂ महा-
त्मना. — The portion from 21^a up to 36^a is lost in
D₁ on missing fol. —^c) K₄ तपसां. —^d) G₁
भवितव्यं; M₁. 5-7 पति- (for फलि). B₂ नृपोत्तमः;

18 D₄ om. 18 (cf. v. l. 17). D₂ om. 18^a-19^a.

C. 12. 12841
B. 12. 338(7).24
K. 12. 345. 28

एकं त्वनुग्रहं तुभ्यं दद्यो वै नृपसत्तम ॥ २२

यावत्त्वं शापदोषेण कालमासिष्यसेऽनघ ।

भूमेर्विवरगो भूत्वा तावन्तं कालमाप्स्यसि ।

यज्ञेषु सुहुतां विप्रैर्वसोधारां महात्मभिः ॥ २३

प्राप्स्यसेऽस्मदनुध्यानान्मा च त्वां ग्लानिरास्पृशेत् ।

G₂ नृपोत्तमं. — After 21, T G₁-3. 6 Kumbh. ed. ins.:

819* विरुद्धं वेदशास्त्राणां न वक्तव्यं हितार्थिना ।

[T₁ G₁ वेदसूत्राणां; G₂ देवसूत्राणां (for वेदशास्त्राणां).]

22 D₈₁ missing (cf. v. l. 21). K₁. 2. 4 D₅ om. (hapl.) 22. — ^a) G₂ यतस्व; M₁. 7 ततस्व (for य). G₂ दद्यात् (for अष्ट). — 22^a-23^b is damaged in B₈. — ^c) D₈ मेदिनं (for 'नी'). — After 22^a, T G₁-3. 6 ins.: Kumbh. ed. cont. after 819*:

820* अस्मत्पक्षनिमित्तं ते ज्यसन् प्राप्समीदृशम् ।

— ^a) T₂ एतत् (for एकं). M₅ दद्य (for तुभ्यं). — ^d) K₅ B₈ (marg.). ^e) D₁. 9 ददाम; K₇ दद्यो वै; B₇ D₈. 24 G₁ M₁. 5. 7 दद्य वै; B₈ वदामो; D₈₁ दंढो वै; D₈ दमो वै; T₁ G₂. 8. 6 कुर्मो वै; M₅ तुभ्यं वै (for दद्यो वै).

23 D₈₁ missing (cf. v. l. 21). B₈ damaged. — ^a) K₂. 4. 6 B₈ D₈. 24 यावत्तं; D₈ यतस्व; D₅ यथा त्वं (for यावत्तं). — ^b) K₇ आक्षिप्यसे; B₈ आक्षिप्यसे; D₈₁ आक्षिप्यसे; D₉ आक्षिप्यसे (for आक्षिप्यसे). G₂ कालमीक्ष्यावलिष्टसे. — B₈ om. 23^a. — ^c) D₈ भूमिर्. D₈ विवरगो; T₂ विवरगो (for 'रगो'). — ^d) K₄ B₈. 6. 7. 9 D₈₁. 24 D₂. 8. 5. 8 T₁ G₂. 8. 6 M₁. 5-7 तावत्त्वं (for 'न्तं'). K₁. 2. 4 आगम् (for कालम्). D₈ आप्ससि; D₉ आप्ससि. — ^e) K₁. 2. 4 च हुतं (K₄ 'तां'); K₅ D₈ D₈ सुहुतं; K₇ सु*तां; D₄. 9 G₁ सुहुतां; D₈ सुहुतं (for सुहुतां). B₈ यज्ञेण यजतां विप्रैर्. — ^f) K₁. 2. 4 वसुधारा (K₁ 'रां'); K₇ वसो धारं (for वसोधारां). K₅ B₈. 6-9 D₈. 24 D₈₁. 24 D₈ D₂. 8. 8 समाहितैः (for महात्मभिः). ☞ C₁: वसो-धारेत्यलुब्धमासः । ☞

24 D₈₁ missing (cf. v. l. 21). — ^a) K₁ पाप्ससे; K₂ पाप्स मे; D₈ प्राप्ससे; G₂ प्राप्ससे (for प्राप्ससे). T₂ मद्. (for स्मद्). — ^b) K₁. 2. 4 च ते; D₈ T₁ G₁-3. 6 च त्वा; M₁. 5-7 हि त्वा (for च त्वां). K₁. 2. 4 अस्पृशेत्; B₈. 6-9 D₈₁. 24 D₈ D₂. 8. 5. 8 अस्पृशत् (B₈ 'क्षं'); D₈. 24 T G₁-3. 6 आविशो (D₈. 24 'क्ष' द्

न क्षुत्पिपासे राजेन्द्र भूमेऽश्लिष्टे भविष्यतः ॥ २४

वसोधाराणुपीतत्वात्तेजसाप्यायितेन च ।

स देवोऽस्मद्वरात्प्रीतो ब्रह्मलोकं हि नेष्यति ॥ २५

एवं दत्त्वा वरं राज्ञे सर्वे तत्र दिवौकसः ।

गताः स्वभवनं देवा ऋषयश्च तपोधनाः ॥ २६

(for आस्पृशेत्). K₇ D₄. 9 नैवं त्वं ग्लानिमाप्स्यसि. — ^d) K₅. 7 D₄. 9 T G₁-3. 6 भूमि- (for भूमेः).

25 D₈₁ missing (cf. v. l. 21). — ^a) K₁. 2. 4 वसु- (for वसोर्). K₅ B₈. 7 D₈. 24 धारासु-; B₈. 8 D₈₁. 24 D₂. 8. 8 धाराभि- (for 'नु'). D₈. 24 -पीत्वा ते (for -पीतत्वात्). — ^b) K₂ [अ]प्यायितेन; K₅ जितेन; D₈ [अ]प्यायितेन; T G₁. 8. 6 [अ]प्यायितेन; G₂ [अ]प्यायितेन (for [अ]प्यायितेन). D₅ सा (for च). — After 25^a, K₇ D₄. 9 ins.:

821* तं भक्तोऽसि महात्मानं देवदेवं सनातनम् ।

[D₄ देवदेव- (for 'देवं').]

— ^a) D₄ G₂ देवा. G₂ प्रीते. K₂ स देवोः सत्वराम्प्रीतो (sic); B₈ स देवो भगवान्प्रीतो. — ^d) D₉ ब्रह्मलोके. K₁. 2. 4 नषिष्यति; G₂ गमि- (for हि ने').

26 D₈₁ missing (cf. v. l. 21). Before 26, B₈ ins. भोऽयम् उवाच. — ^a) K₇ D₄. 9 M₁. 6. 7 राज्ञः; T G₁-3. 6 M₅ ङसुः (for राज्ञे). — ^b) K₁. 2. 7 D₅. 9 ते त्रि-; K₄ B₈. 6. 7. 8 (orig.) D₈ D₈₁. 24 D₈ D₂. 8. 8 ते च; G₂ तं त्रि- (for तत्र). — After 26^a, T G₁-3. 6 Kumbh. ed. ins.:

822* ऋतुं समाप्य पिष्टेन सुनीनां वचनात्तदा ।

[T₂ क्रमं (for ऋतुं).]

— ^a) G₂ गत्वा (for गताः). — ^d) T₁ G₁-3. 6 सुनयश्च (for ऋष'). — After 26, T G₁-3. 6 Kumbh. ed. ins.:

823* गृहीत्वा दक्षिणां सर्वे गताः स्वानाश्रमान्पुनः ।

वसुं विचिन्त्य शक्रश्च प्रविशेशामरावतीम् ।

वसुर्विवरगस्तत्र व्यलीकस्य फलाद्गुरोः ।

[(L. 1) G₂ दक्षिणं. G₂ प्रति (for पुनः). — (L. 2) G₁ वसु (for वसुं). G₂ विचिन्त्य (for विचिन्त्य). — (L. 3) T₂ हि विवरे (for विवरगत्). T₁ G₈. 6 व्यलीकस्य; T₂ G₁ व्यलीकस्य.]

27 D₈₁ missing (cf. v. l. 21). — ^a) K₅ B₈. 9 D₈. 24 D₈₁. 24 D₈ D₂. 8. 8 वसुस्ततः (for च

चक्रे च सततं पूजां विष्णुक्सेनाय भारत ।
 जप्यं जगौ च सततं नारायणमुखोद्गतम् ॥ २७
 तत्रापि पञ्चभिर्यज्ञैः पञ्चकालानरिंदम ।
 अयजद्धरिं सुरपतिं भूमेर्विवरगोऽपि सन् ॥ २८
 ततोऽस्य तुष्टो भगवानभक्त्या नारायणो हरिः ।
 अनन्यभक्तस्य सतस्तत्परस्य जितात्मनः ॥ २९
 वरदो भगवान्विष्णुः समीपस्थं द्विजोत्तमम् ।
 गरुत्मान्तं महावेगमाबभाषे सयन्निव ॥ ३०
 द्विजोत्तम महाभाग गम्यतां वचनान्मम ।

सम्राट् राजा वसुर्नाम धर्मात्मा मां समाश्रितः ॥ ३१
 ब्राह्मणानां प्रकोपेन प्रविष्टो वसुधातलम् ।
 मानितास्ते तु विप्रेन्द्रास्त्वं तु गच्छ द्विजोत्तम ॥ ३२
 भूमेर्विवरसंगुप्तं गरुडेह ममाज्ञया ।
 अधश्चरं नृपश्रेष्ठं खेचरं कुरु माचिरम् ॥ ३३
 गरुत्मानथ विक्षिप्य पक्षौ मारुतवेगवान् ।
 विवेश विचरं भूमेर्यन्त्रास्ते वाग्यतो वसुः ॥ ३४
 तत एनं समुत्क्षिप्य सहसा विनतासुतः ।
 उत्पपात नभस्तूर्णं तत्र चैनममुञ्चत ॥ ३५

C. 12. 1255
B. 12. 324[7]37
K. 12. 345. 43

सततं). K₁ om. पूजां. — ^b) D₄₁ भारतः. — ^c)
 K₅ जप्यं; G₂ जपन् (for जप्यं). D₁₁ जप्यं नगौ वसु
 ततं (sic). — ^d) K₂. 4 G₁ मुखोद्गतं; B₃ (marg.
 as in text) मुखोदितं.

28 D₁ missing (cf. v. l. 21). — ^b) K₁. 2 पंच-
 यज्ञान्; K₁ D₄. 9 'काळम् (for 'कालान्). D₄₁ D₁₁
 अरिंदमः. — ^c) Hypermetric. M₁. 6. 1 यजेद्; M₅
 यजद् (for अयजद्). D₄₁ D₄ हरिः (for हरिं). T₁
 G₁ सुरगुरुं (for 'पतिं). G₂ अयाजयद्धरिं तं तु. — ^d)
 K₁. 2 भूमे; D₁₁ भूमैर (for भूमेर). K₁ D₄. 5. 9
 नृपः; T₁ G₁ [ऽ]सन्; G₂ वसुः (for अपि सन्).

29 D₁ missing (cf. v. l. 21). — ^a) G₁ स
 (for स्य). M₁. 6. 1 तस्य तुष्टोय भगवान्. — K₁ om.
 29^a-30^b. B₃ om. 29^a. — ^c) K₄ मतस् (for
 सतस्). D₅ अनन्यभक्तः सततस्.

30 D₁ missing (cf. v. l. 21). K₁ om. 30^{ab}
 (cf. v. l. 29). — ^a) G₁ तुष्टोय (for वरदो). D₄
 om. (hapl.) from वान्विष्णुः up to महाभा (in 31^a).
 D₈ विष्णोः. — ^c) T₂ G₂ M₁. 5. 6 महाभागम् (for
 'वेगम्). — ^d) K₁. 2. 4 T₂ सयंस्तदा; K₁ D₉ स्वयं
 तदा; G₁. 9 स (G₂ स) तं तदा (for सयन्निव). K₅
 Bo. 6-9 D₄₁. 4 D₁₁. 4 D₈. D₂. 3. 8 आबभाषे (B₁ 'से)-
 प्सितं तदा; D₅ T₂ G₂. 6 बभाषे स स तं (D₅ ससितं)
 तदा.

31 D₁ missing (cf. v. l. 21). D₄ om. up to
 महाभा (cf. v. l. 30). Before 31, B₃ ins. भगवा-
 नुवाच. — ^a) M₁. 6. 1 महावेग (for 'भाग). — ^b)
 D₁₁. 4 D₈. D₂. 3. 8 पश्यतां (for गम्यतां). D₁₁
 वचनात्मने (for 'वान्मम). — ^c) K₂ सम्राट्; D₄

महाद् (for सम्राट्). G₂ राजन् (for राजा). — ^d)
 B₁ समाश्रितः (for 'श्रितः). Bo. 6 (marg. as in
 text). 8 D₁₁. 4 D₈. D₂. 3. 8 T₁ G₁-3. 6 M₁. 5-1 धर्मा-
 त्मा संशि (Bo 'सि) तत्रतः.

32 D₁ missing (cf. v. l. 21). — ^b) D₁₁ तले
 (for -तलम्). B₃ प्रविष्टोय रसातलं. — ^c) D₄₁ नानिता
 (for मानितास्). K₁. 2. 4 T₁ G₁-3. 6 न; K₁ D₄. 5. 9
 हि (for तु). B₃ मानिताले द्विजश्रेष्ठम्. — ^d) D₅ तं
 (for त्वं). T₁ G₂. 3. 6 तं (for तु). D₁₁ गच्छे (for
 गच्छ). D₄₁ द्विजोत्तमः.

33 D₁ missing (cf. v. l. 21). — ^a) D₄₁ -संगुप्तं
 (for -संगुप्तं). K₁. 2. 4 T₁ G₁-3. 6 भूमेर्विवरं गुप्तं.
 — ^b) K₂ गरुडो ह; G₁ 'डेनं. D₅ सनायया (for
 ममाज्ञया).

34 D₁ missing (cf. v. l. 21). Before 34, B₃. 9
 ins. सीष्म उवाच. — ^a) D₄₁ गुरुवान्. — G₁ om.
 (hapl.) 34^b-35^a. — ^b) D₁₁ यज्ञौ (for पक्षौ). K₅
 -वेगवान् (for 'वान्). — ^c) D₄ भूम्या (for भूमेर).
 — ^d) K₁. 2. 4 यत्रासौ (for 'स्ते). K₄ वाग्यते; K₅
 Bo. 6-9 D₄₁. 4 D₁₁. 4 D₈. D₂. 3. 8 पार्थिवो; T₂
 वाग्यतो (for वाग्यते).

35 D₁ missing (cf. v. l. 21). G₁ om. 35^a (cf.
 v. l. 34). — ^a) K₁ D₄. 9 तमघसात् (for तत एनं).
 D₈ विनिक्षिप्य; G₂ समुक्षिप्य. — After 35^b, G₁
 ins.:

824* गृहीत्वा तं वसुं भक्तं सहसा वसुधातलात् ।

^a) D₁₁ तूर्णः. — ^d) K₁ चैनाम्; D₁₁ चैतम्.
 D₄₁ अमुञ्चतः.

C. 12. 12855
B. 12. 336(7) 78
K. 12. 345. 44

तस्मिन्मुहूर्ते संजज्ञे राजोपरिचरः पुनः ।
सशरीरो गतश्चैव ब्रह्मलोकं नृपोत्तमः ॥ ३६
एवं तेनापि कौन्तेय वाग्दोषादेवताज्ञया ।
प्राप्ता गतिरयज्वार्हा द्विजशापान्महोत्तमा ॥ ३७
केवलं पुरुषस्तेन सेवितो हरिरीश्वरः ।

ततः शीघ्रं जहौ शापं ब्रह्मलोकमवाप च ॥ ३८
एतत्ते सर्वमाख्यातं ते भूता मानवा यथा ।
नारदोऽपि यथा श्वेतं द्वीपं स गतवानृषिः ।
तत्ते सर्वं प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुर्विंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२४ ॥

३२५

भीष्म उवाच ।

प्राप्य श्वेतं महाद्वीपं नारदो भगवानृषिः ।

ददर्श तानेव नराञ्चैतांश्चन्द्रप्रभाञ्शुभान् ॥ १

पूजयामास शिरसा मनसा तैश्च पूजितः ।

36 Ds1 is missing up to 36^a (cf. v. l. 21). —^a) Bo. 1 Dn1. n4 Ds2 Ds. 3. 5. 8 T1 Gs. 6 अस्मिन् (for 'त'). K1. 4. 6. 1 संयज्ञे (for संजज्ञे). —^b) Da1 राजोपरिचरः; Dn4 राजोपरिवराः (for 'चरः'). K1. 2 तदा; Ds महान् (for पुनः). —^c) Dn4 शपरीरो; Ds सशरीरा. —^d) Dn4 ब्रह्मलोके (for 'लोक'). K1 Ds. 9 सनातनं; Ds नरोत्तम (for नृपोत्तमः).

37 K2 om. 37^a-38^b. —^b) K4 Ds दैवताज्ञया. —^c) K4 अयज्वार्हो; Ks Bo 6-9 Das. 44 Dn1. n4 Ds Ds. 3. 5. 8 अयज्वार्हो (Ds 'च'); G2 Cs अयज्वार्हा (for 'ज्वार्हा').

38 K2 om. 38^a (cf. v. l. 37). Ds om. 38. —^b) K1 उत्तमः (for ईश्वरः). —^c) Dn4 शीघ्रे (for शीघ्रं). T2 G1. 2 पापं (for शापं).

39 Before 39, Ks. 1 Bo 6-9 Das. 44 Dn1. n4 Ds Ds. 4. 8. 9 T G1-8. 6 M1. 5-1 ins. भीष्म उवाच. —^a) Ks Bs (marg. as in text). 1 Da4 एवं (for एतत्). —^b) K7 Bo. 1 Das. 44 Dn1. n4 Ds Ds. 5. 8. 9 सं (for ते). ☞ Cs: ते मानवाः, सप्तद्वीपवासिनः । ☞ —^c) B1 मानवो (for नारदो). Dn1 T G2. 8 श्वेत- (for श्वेतं). —^d) Dn4 द्वीपे (for द्वीपं). Dn4 G2 सं (for च). B4 Das. 44 भगवान् (for गतं). —^e) Da G2 शृणुष्वैकमना. K2 भय; Da4 नृपः. K1 शृणुष्वैकमना मम.

Colophon. Ś1 V1 Ds. 1 missing: Ks. 5 B1-5 Da1. 22 Dn2. n8 D1 G4. 5 M2-4 absent. — Sub-parvan: K1. 2. 4. 6. 1 Bo. 6. 8. 9 Das. 44 Dn1. n4 Ds Ds. 5. 8. 9 T G1-8. 6 M1. 5-1 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K1. 2. 4. 6 Bo. 6-9 Das. 44 Dn1 Ds Ds. 2. 5. 8 T2 G1. 6 नारायणीयं; K7 Ds. 9 नरनारायणीयं; M6. 6 नारायणीये तनुशापकथनं. — Adhy. no. (figures, words or both): Ks 63; B7 Dn4 G1 161; Dn1 Gs 163; Ds2 T1 Gs 162; Ds M1. 6. 1 158; T2 175; G2 193; M5 194. — Śloka no.: Da4 Dn1. n4 Ds 41.

325

☞ This adhy. is missing in Ś1 V1 Ds (cf. v. l. 12. 321. 14; 318. 1; 283. 15).

1 D1 is missing up to 4¹⁰² (cf. v. l. 12. 320. 40). Ds1 om. the ref. —^a) Da1 Dn4 Ds श्वेत- (for श्वेतं). K1 महद्द्वीपं. Ds प्राप्य द्वीपं महाश्वेतं. —^b) K1. 2. 4. 1 Ds. 5. 9 नारदो हृष्टमानसः. —^c) K1 नरा (for नरान्). —^d) Ks Bo. 8 Dn1. n4 Ds2 Ds. 2. 8 समप्रभान्; Das. 44 प्रभानान् (Da4 'ना'); Ds शुभाः शुभाः; Gs प्रभाञ्शुभान् (for प्रभाञ्शुभान्). Ds1 श्वेतो- अद्वैतप्रभान्. — After 1, T1 Gs. 6 ins.:

825* अनिन्ध्यायानाहाराननियन्द्वांसुगान्धिनः ।
बद्धाअलिपुटान्दृष्टाजितं त इति वादिनः ।

. 12. 12854
1. 12. 329[6]. 4
C. 12. 346. 4

२३ । मनस्पते । २४ । जगत्पते । २५ । दिवस्पते । २६ ।
मरुत्पते । २७ । सलिलपते । २८ । पृथिवीपते । २९ ।
दिक्पते । ३० ॥

पूर्वनिवास । ३१ । ब्रह्मपुरोहित । ३२ । ब्रह्म-
कायिक । ३३ । महाकायिक । ३४ । महाराजिक । ३५ ।
चतुर्महाराजिक । ३६ । आभासुर । ३७ । महाभासुर ।

३८ । सप्तमहाभासुर । ३९ । याम्य । ४० ॥

महायाम्य । ४१ । संज्ञासंज्ञ । ४२ । तुषित । ४३ ।
महातुषित । ४४ । प्रतर्दन । ४५ । परिनिर्मित । ४६ ।
वशवर्तिन् । ४७ । अपरिनिर्मित । ४८ । यज्ञ । ४९ ।
महायज्ञ । ५० ॥

यज्ञसंभव । ५१ । यज्ञयोने । ५२ । यज्ञगर्भे । ५३

— 27) K: Ds. 9 G2 M1. 6. 1 om. 427 (for G2, cf. v. l. 424). — After 427, K: ins वयस्पते. — 28) D4 G2 M1 om. 428 (for G2, cf. v. l. 424). — 29) M6 om. 429. D44 पृथिवीपदे (for 'पते'). — 30) K: D44 D1. 9 T2 om. 430. K1 दिक्पदे (for दिक्पते).

Dr missing (cf. v. l. 1). — 31) D44 दिक्पूर्व-
निवास; M6 पूर्वाभिवास (for पूर्वनि). — After 431,
Ks Bo. 3. 9 D44 Dn4 Ds D2. 3. 8 ins. गुह्य, while
Bs ins. पुरोहित. — 32) K: D4. 9 om. 432-438; G2
om. 432-434; Gs om. 432-438. Ds ब्राह्मणपुरोहित (for
ब्रह्मण). — 33) T1 Gs om. 433-438. K: D4. 9 G2. 8
om. 433 (for K: D4. 9 G2. 8, cf. v. l. 432). Ks
ब्रह्मकायिक; Bs (marg. as in text) 'कायिक; T2
'कोधिक (for 'कायिक'). — After 438, Ds ins.
राजिक. — 34) Ks 1 Bo. 6-9 D43 Dn1. n4 D2-6. 8. 9
T G2. 8 om. 434 (for K: D4. 9 T1 G2. 8. 6, cf. v. l. 432, 433); Ms reads it for 435. — After 434, Ds
G1 ins. राजिक. — 35) K: D44 Ds D4. 6 T1 Gs 6
M1. 6. 7 om. 435 (for K: D4. 9 T1 G2. 6, cf. v. l. 432, 433).
G2 महाराजिक; Ms (inf. lin. as in text) महा-
कायिक [= 434] (for 'राजिक'). — 36) K: D44. 24
D2. 4. 9 T G1-3. 6 M1. 6. 7 om. 436 (for K: D4. 9 T1
Gs 6, cf. v. l. 432, 433). Ks. 6 Bo. 6-9 Dn1 n4 Ds2
D2. 5 चतुर्महाराजिक (for चतुर्मे). — 37) Gs om. 437
(cf. v. l. 432). K: D4. 9 अभासुर; Bo. 9 D2 M1 5-1
आभासुर; B: Ds Ds T G1. 2. 6 भासुर; Bs आभासुर;
Dn4 भासुर; Ds अभा' (for आभा). — 38) Bs
D2. 5 Gs om. 438 (for Gs, cf. v. l. 432). K: Bo. 1-9
Dn4 Ds D4. 9 T G1. 2. 6 M1. 5-1 महाभासुर (for
'भासुर'). — 39) G2. 8 om. 439 (for Gs, cf. v. l. 432).
Ks Bo. 6-9 D44. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 सप्तमहाभाग;
K: D4. 6. 9 T2 G1. 6 Ms सप्तमहाभासुर; T1 तप्तमहासुर;
M1 6. 7 सप्तासुर (for सप्तमहाभासुर). — 40) Gs om.
440 (cf. v. l. 432). K1 यम्य; G2 धाम (for याम्य).

Dr missing (cf. v. l. 1). — 41) Gs om. 441 (cf.
v. l. 432). Gs महाधाम (for 'याम्य'). — 42) G2. 8

om. 442 (for Gs, cf. v. l. 432). K1 2 संज्ञा असंज्ञ;
Ks संज्ञा असंज्ञ; K: असंज्ञासंज्ञ (for संज्ञासंज्ञ). — 43)
Gs om. 443 (cf. v. l. 432). Ds रुषित; T1 तुषित;
M1 तुषित (for तु). — 44) D44 Ds2 Gs om. 444
(for Gs, cf. v. l. 432). Ds महारुषित; T1 'तुषित
(for 'तुषित). — After 444, K1 ins ह्यनंदन. — 45)
K1. 7 G2. 8 om. 445 (for Gs, cf. v. l. 432). Ks Bo. 6
1. 9 Dn1. n4 D2. 3. 8 प्रमर्दन; D44 प्रमर्दिन् (for 'तर्दन').
— 46) K1 Bs T1 Gs. 6 om. 446 (for Gs, cf. v. l. 432).
Ks परिनिर्दित; K4 परिनिर्दित; D41 G1 M1. 5 (inf.
lin.) Gs (gloss: सर्वत्र स्तुत) 'कीर्तित, D4 'मित;
G2 'वृत्त (for 'निर्मित). — 47) Gs om. 447 (cf. v. l.
432). K1. 2. 4 Ds T2 G1. 2. 6 read 447 twice
— After 447, Dn1 Ds D2. 3. 8 ins अपरिनिर्मित । अप-
रिमित. — 48) Ks. 7 Bs. 7 D44. 24 Ds 9 T1 Gs M1.
5-1 om. 448 (for Gs, cf. v. l. 432). K1. 4 अपरिनि-
र्दित; Ks 'निर्दित (for 'निर्मित). — After 448,
Ks ins. वश; Ks Dn4 ins अपरिमित; Ks Bo. 8
Dn1 n4 D2. 8 ins अवशवर्तिन्; Cn ins. वशवर्तिन्
[= 447]. — 49) Ds reads 449 twice. — 50) D44
Ds2 T2 G1 M1 5. 6 om. 450; Gs om. 450-452.

Dr missing (cf. v. l. 1). — 51) Gs om. 451
(cf. v. l. 450). D44 यज्ञसंभव; G1 M1. 5. 6 महायज्ञसंभव
(for यज्ञसंभव). — 52) Bs om. 452-453. Ds Gs om.
452 (for Gs, cf. v. l. 450). Ds यज्ञयाने (for 'योने').
— 53) Bs om. 453 (cf. v. l. 452). — After 453,
G2 ins यज्ञयुन । यज्ञसाधन । यज्ञसंलक्ष्ययोग. — 54)
Gs om. 454-455. — 55) Gs om. 55 (cf. v. l. 454).
Ms. 7 om. 455-456. K: Ds यज्ञस्तुत; Bs (marg.
as in text) 'स्तुत; M1 'संस्तुत (for 'स्तुत). — 56)
Gs M1. 6. 7 om. 456 (for Gs Ms 7, cf. v. l. 454,
455). Dn1 यज्ञभाग (for यज्ञभागहर). — 57) Bs
Gs om. 457 (for Gs, cf. v. l. 454). K: D4. 5. 9
पंचयज्ञवर; D44 पंचधर; Dn1 D2. 8 पंचयज्ञ; T2 पंच-
यज्ञहर; Cs पंचयज्ञसंस्तुत (for पञ्चयज्ञधर). — 58)
G2 om. 458 (cf. v. l. 454). Bs पंचकर्तृते; B: 8 D44.

यज्ञहृदय । ५३ । यज्ञस्तुत । ५५ । यज्ञभागहर । ५६ ।
पञ्चयज्ञधर । ५७ । पञ्चकालकर्तृगते । ५८ । पञ्च-
रात्रिक । ५९ । वैकुण्ठ । ६० ॥

अपराजित । ६१ । मानसिक । ६२ । परमस्वामिन् ।
६३ । सुस्नात । ६४ । हंस । ६५ । परमहंस । ६६ ।
परमयाज्ञिक । ६७ । सांख्ययोग । ६८ । अमृतेशय ।
६९ । हिरण्येशय । ७० ॥

a4 Dn1 Ds D2. 8. 8 पंचकालकर्तृपते; D4 सर्वकालकर्तृगते;
G1 पंचकालकर्तृगत; M1. 6. 1 पंचयज्ञकालकर्तृगते (for पञ्च-
कालकर्तृगते). — 59) G2 om. 459 (cf. v. l. 454). K4
पंचरात्रिके; B1 Ds D2-4. 8. 8 पांचरात्रिक (for पञ्च).
— 60) G2 om. 460 (cf. v. l. 454).

Dr missing (cf. v. l. 1). — 61) G2 M1. 6. 1 om
461 (for G2, cf. v. l. 454). K6 अपराजितनाम; T1
Gs 'जिता' (for 'जित'). — After 461, K4. 1 Ds ins.
तपो K4 'प्रा'मय. — 62) K1 D4. 9 T2 G2 om. 462
(for G2, cf. v. l. 454). K1. 2. 4 नावसिक; B8 (marg.
as in text). 9 नाम; D3a4 नावसिक; Ds नाम-
नामिक; Ds T1 Gs. 6 Ms नावसिक; G1 अनावसिक
(for मानसिक). — After 462, Bo Dn1. n4 Ds. 8. 8
Cn (gloss: नास्ति नास्ति विदित) Cs (gloss: आगमोक्त)
ins. नामनामिक. — 63) T2 G2 om. 463 (for G2, cf.
v. l. 454). K2 परमस्वामिन्; Bo. 6. 1 (orig). 8. 8 D3a.
a4 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 M1 परस्वामिन्; B1 (marg.).
परस्वामिक (for परमस्वामिन्). — 64) T1 G2. 2. 6 om.
464 (for G2, cf. v. l. 454). B2 T2 सु (T2 स्व) स्वात;
D3a हुच्छा; M1. 5-1 सुस्नान (for 'स्नात'). — 65) G2
om. 465 (cf. v. l. 454). — After 465, K4. 1 B3 D3a.
a4 Dn1. n4 Ds D2. 4. 8. 8 Cn (gloss: दण्डादिहीन) Cs
(gloss: सारासारविवेकचतुर । महाहंसशब्देन जीवात्मा
लक्ष्यते) ins. महाहंस. — 66) K1. 2. 4 B9 Ds G2 महा-
हंस (for परम). — 67) T1 G1-3. 6 M1. 6. 1 om. 467.
K4 परमयाज्ञिक; M5 'याज्ञिय' (for 'याज्ञिक'). — 68)
Bs om. 468; Bs reads it twice. K1 सांख्ययोगेशय;
G2 यज्ञसांख्ययोग; M1. 5-1 सांख्ययोगग (M5 'न') त (for
सांख्ययोग). — After 468, K4 ins. अमृते; K6 Bo
Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 ins. सांख्यमृते. — 69) B1 om.
469-470. G1 अमृतेशय (for अमृते). — After 469,
Ds reads 472. — 70) K1 B1 Ds. 9 om. 470 (for B1,
cf. v. l. 469). D4 M5 हिरण्येशय (for 'ण्येशय').
— After 470, K6 reads कुशे (K2 'वे') शय [= 472].

Dr missing (cf. v. l. 1). — 71) K1. 2. 4 Ds. 8

। ७१ । कुशेशय । ७२ । ब्रह्मेशय । ७३ ।
पद्मेशय । ७४ । विश्वेश्वर । ७५ । त्वं जगदन्वयः । ७६ ।
त्वं जगत्प्रकृतिः । ७७ । तवाग्निरास्यम् । ७८ । बडवा-
मुखोऽग्निः । ७९ । त्वमाहुतिः । ८० ॥

त्वं सारथिः । ८१ । त्वं वषट्कारः । ८२ । त्वमो-
कारः । ८३ । त्वं मनः । ८४ । त्वं चन्द्रमाः । ८५ ।
त्वं चक्षुराद्यम् । ८६ । त्वं सूर्यः । ८७ । त्वं दिशं

C. 12. 12864
B. 12. 339[81]. 4
K. 12. 346. 4

om. 471. K6. 1 Bo. 6. 1 D4 Dn1 n4 Ds Ds. 4. 9 T1
G2 8 Cn (gloss: देवाः इन्द्रियाणि) देवेशय (for वेदे).
— After 471, T1 Gs. 6 ins. तृणेशय. — 72) G2 om.
472-473. Ds M1. 6. 1 om. 472. K6 reads 472 after
470; Ds, after 469. B8 transp. 472 and 473. — 73)
K1 om. 473-475. Ds1 D4. 9 T1 G2. 8. 8 om. 473 (for
G2, cf. v. l. 472). B8 transp. 472 and 473. K1 Cs
(gloss: प्रकृतौ विद्यमान) ब्रह्मेशय (for ब्रह्म). — 74)
K1 Dn4 om. 474 (for K1, cf. v. l. 473). K1 पद्मेशय;
Bo पद्मेश (for पद्मेशय). — 75) K1 Bs. 1 D3a. a4 Ds.
5. 9 M1. 5-1 om. 475 (for K1, cf. v. l. 473). K4 विश्व-
भर (for विश्वेश्वर). — After 475, K6 Bo Dn1. n4 Ds
D2. 8. 8 Cn (gloss: सर्वतो गमनशीला सेना यस्य) ins.
विष्वक्सेन. — 76) G2 om. 476. K1. 2. 4. 1 B8 (marg.)
Ds. 5 9 G1. 7. 6 त्वं जगन्मयः; B9 त्वं च जगदन्वयः;
D3a. a4 त्वं जगदन्वयश्च; M5 त्वं जगदजगदन्वयः (for त्वं
जगदन्वयः). — After 476, B9. 6 ins. तस्य रूपस्य; D3a.
a4 Ds ins. तत्वास्य रूपस्य. — 77) B9 om. 477-478; Ds
om. 477. B9 त्वं च जगत्प्रकृतिः; G2 त्वं जगत्पतिः (for
त्वं जगत्प्रकृतिः). — 78) B9. 9 D3a. a4 G2 om. 478 (for
B9, cf. v. l. 477). K1. 2 स्वमग्निरास्यं (K2 'प्य'); T2
तवाग्निरास्यः (for 'रास्यम्'). — 79) D3a. a4 G1 बडवा-
मुखोऽग्निः (D4 'ख्येऽग्निः'); Ds T Gs. 8. 6 M1. 5-1 त्वं (G2
च; Ds M1. 5-1 om.) बडवा (T2 Gs. 8. 6 बडवा) मुख-
(D5 'खो')ग्निः (for बडवामुखोऽग्निः). — 80) T2 om.
त्वम्; G2 सम् (for त्वम्). K4. 6 T2 आहुति (for 'ति').

Dr missing (cf. v. l. 1). — 81) Ds2 om. 481.
K1. 2 सारथिस्त्वं (by transp.). K4. 6 Bo. 6-8 D3a. a4
Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 T G1. 8. 6 om. त्वं. K6 सारथिः; G2
रथी. — 83) K1 Dn1 Ds1 Ds G1. 8 om. 483. — 84) B9
om. 484. K1. 2. 4. 6 Bo. 6-8 D3a. a4 Dn1. n4 Ds D2-5 T
ins. after 484, त्वं तपः; B9 ins. it after 483. — 86) D4
वे (for त्वं). K1. 2 T G1-3. 6 M1 आद्यः; K4 B9. 8 D3a
Dn1. n4 Ds Ds. 8 Cs आद्यं; B1 आद्यं; B9 आदित्यं
(for आद्यम्). — 87) T2 om. 487. K6 तं (for त्वं). Ds

C. 12. 1286A
S. 12. 325[14]
K. 12. 346. 4

गजः । ८८ । दिग्भानो । ८९ । हयशिरः । ९० ॥

प्रथमत्रिसौपर्ण । ९१ । पञ्चाशे । ९२ । त्रिणा-
चिकेत । ९३ । षडङ्गविधान । ९४ । प्राग्ज्योतिष । ९५ ।
ज्येष्ठसामग । ९६ । सामिकव्रतधर । ९७ । अथर्व-
शिरः । ९८ । पञ्चमहाकल्प । ९९ । फेनपाचार्य । १०० ॥

बालखिल्य । १०१ । वैखानस । १०२ । अमग्न-
योग । १०३ । अमग्नपरिसंख्यान । १०४ । युगादे । १०५ ।

युगमध्य । १०६ । युगनिधन । १०७ । आखण्डल । १०८ ।
प्राचीनगर्भ । १०९ । कौशिक । ११० ॥

पुरुष्टुत । १११ । पुरुहूत । ११२ । विश्वरूप । ११३ ।
अनन्तगते । ११४ । अनन्तभोग । ११५ । अनन्त । ११६
[= ६] । अनादे । ११७ । अमध्य । ११८ । अव्यक्त-
मध्य । ११९ । अव्यक्तनिधन । १२० ॥

व्रतावास । १२१ । समुद्राधिवास । १२२ । यशो-

Gs सूर्य; Ms सूर्या (for सूर्य). — 88) K1 Das. 24
Mr om. त्वं. Ks Das. 24 दिशो; T1 Gs. 5 Ms-7 दिशा
(for दिशां). K1 जगः (by metathesis); Ks गज;
Bo जगत्; B1 Das जगती; Da4 जगति (for गजः)
K7 दिग्मतगजः; B5 त्वं दिशां पतिः; Ds दिग्गजः; Ds
त्वं मतंगजः. — 89) Ds. 5 om. 489. K1. 2. 7 Bo. 6. 7
Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8. 9 त्वं दिग्भारः (Ks. 7 Bo. 6. 7 Dn4
Ds Ds. 2. 8. 9 'नो; Dn1 'जुः); Ds त्वं विदिग्; Mr
दिग्भानो (sic) (for दिग्भानो). — After 489, Ks. 6
Bo. 7-9 Dn1 Ds. 2. 8. 5. 3 T G1-2. 6 ins. विदिग्भानो (Dn1
'जुः). — 90) K1 हयशिरः (sic); Dn4 हयशिराः; Ds
नानाहयशिरः; G2 अहरशिरः (sic); M1. 7 अयशिरः;
Ms हयशिर (for हयशिरः).

Dr missing (cf. v. l. 1). — 91) Ks Bo Ds प्रथम-
त्रिसौपर्ण; K7 'त्रिसुपर्णः; B1 Dn1. n4 Ds1 'सौ (Dn1
'सु) पर्णो; Ds. 3 'त्रिसुपर्णो (for 'त्रिसौपर्ण). K1. 4 Bo. 9
Das. 24 Ds T1 G1 M1. 5-7 'त्रिसौपर्ण (G1 'व) णं च (Da4
'चा) र (B1 'र); K2 'त्रिसौपर्णधर; Da. 9 T1 Gs 'त्रिसु-
पर्णं च (T1 Gs 'चा) र. Gs परमत्रिसुपर्णधर. — After
491, Ks. 7 Bo Da4 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8. 3 ins. वर्णधर
(K7 Bo Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 'र); T Gs. 6 ऋकधर (sic).
— 92) K7 Ds om. 492. Gs पंचशे (for पञ्चाशे).
— 93) K1 T1 G1 M1. 5-7 त्रिणाचिकेत; Ks. 4 'वाचिकेत;
Da तृणाचिकेत; Ds तृणाचिकेत (for त्रिणा). — 94)
Ks. 6 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8. 3 Gs (gloss):
वेदाङ्गानां रक्षक) षडङ्गविधान (for 'षडङ्गवि'). — 95)
K7 B1. 7 Das. 24 Ds. 9 om. 495. K1. 2. 4 प्राग्ज्योतिषिक
(for 'तिष). — 96) T1 om. 496-497. Ks ज्येष्ठसा-
मिक; K7 Das Ds. 9 प्राग्ज्येष्ठसाम (Das 'मास) ग; B1. 7
M1. 5-7 प्रा (M1. 5-7 वा 'ज्येष्ठ; Da4 प्राग्ज्येष्ठसामिक
(for ज्येष्ठसामग). — 97) Ds om. 497-4103. Ds. 9 T
Gs. 6 om. 497 (for T1, cf. v. l. 498). K1. 2. 4. 6. 7 Bo. 8
Das. 24 om. सामिक. B5 Cp सामिक; B5 सामासि (for
सामिक). Ds1 G1 व्रतधर (for 'धर). Gs सामजंगम-
धर; Ms. 6 सामगव्रतधर; M1 सामगप्रखर. — 98) Ds

om. 498 (cf. v. l. 497). Ks. 6. 7 B1. 8 Dn1. n4 Ds
Ds. 8. 8 अथर्वशिराः; M1. 5-7 अथर्वशिरस (for अथर्व-
शिरः). — 99) Ds om. 499 (cf. v. l. 497). Ks Das.
24 पंचकल्प (for पञ्चमहाकल्प). — 100) Ds om. 4100
(cf. v. l. 497). K2 फेनपाचार्य; Ds1 फेनापाचार्य; G2
फेनपपा; M1. 6. 7 वेनपा (for फेनपा).

Dr resumes with 4102. — 101) Ds om. 4101 (cf.
v. l. 497). K1 बालखिल्य; Ks M1. 5-7 बाल; Ks
Das. 24 Ds1 Ds. 3 बालि (for बाल). — 102) Ds
om. 4102 (cf. v. l. 497). Da4 वैखानस; Ds वैखानर
(for वैखानस). — 103) Ds om. 4103 (cf. v. l. 497).
B5 भग्नयोग (for अभग्न). — 104) Ks भग्नपरिसंख्यान;
K7 अमग्नपरिसंख्यान; Ds संख्यानक; Ms परिसंख्यान
(for अभग्नपरि). — 105) B5 om. 4105-4107. K2
युगादे; Ds4 युगादि- (for 'दे). — 106) B5 Da4 om.
4106 (for B5, cf. v. l. 4105). — 107) B5 Da4 om. 4107
(for B5, cf. v. l. 4105). Ks. 4 Das Dn1 Ds2 Ds
M1. 6 युगनिधान (for 'निधन). — 108) Gs अखण्डल;
M1 आखल; M1 आखन (for आखण्डल).

111) B1 Gs om. 4111; Ds reads it twice. Dr
विश्वस्तुत (for पुरुष्टुत). — 112) K7 Ds. 4. 9 om. 4112.
— After 4112, Ks ins. विश्वमुहूर्त; Bo. 8 Dn1. n4 Ds
Ds. 2. 8 ins. विश्वहृत; Dr परिष्कृत; Ds (cont.) T
G1. 2. 6 विश्वहृत । विश्वस्तुत; Gs विश्वस्तुत. — After 4113,
Dr G1. 2. 6 ins. विश्वस (G1 'स्मृ) त; T विश्वहृत; G2
विश्वभ्रात. — After 4114, M1. 6. 7 ins. अनन्त [= 4⁹];
M1 अनन्तादे. — 115) M1 om. 4115. — After 4115,
Ms ins. अनन्तनामे. — 116) [= 4⁹] Ks B1 Das. 24
Ds. 7 T G1. 2. 6 Ms om. 4116; K1. 2. 4. 7 Bo. 6. 8. 9
Dn1. n4 Ds Ds. 2. 4. 7 (first time missing). 8. 9 Gs
M1 6. 7 read it here second time. Ms om. 4116-4117.
After 4116, Ms. 7 ins. अनन्तादे. — 117) M1. 5-7 om.
4117 (for Ms, cf. v. l. 4116). K1 B5 Da. 5. 7. 9
T G1-2. 6 अनादिमध्य; Ks. 7 B5 अनादि; Ds1 आनादे

वास । १२३ । तपोवास । १२४ । लक्ष्म्यावास । १२५ ।
विद्यावास । १२६ । कीर्त्यावास । १२७ । श्रीवास । १२८ ।
सर्वावास । १२९ । वासुदेव । १३० ॥

सर्वच्छन्दक । १३१ । हरिहय । १३२ । हरिमेष ।
१३३ । महायज्ञभागहर । १३४ । वरप्रद । १३५ [= १५७] ।

(for अनादे). — ¹¹⁹ K1.१ Bo.१ Da.१ Da.१ Dr G2
Ms. ६ cm. ⁴¹¹⁹. — ¹²⁰ Ds1 om. ⁴¹²⁰. Ds G1 अव्यक्त-
निधा (G1 'दा' न (for 'निधन').

¹²¹ K1.६ Be.९ Da.२.५ Dn1.५ Ds M1.६.१ व्रत-
वास; K1 Da.९ व्रताधि (for व्रता°). — ¹²² K1 om.
⁴¹²². M1 समुद्राविवास (for 'विवास'). — After ⁴¹²²,
K1.२.४ ins. योगवास. — ¹²³ K1.२.४ om. ⁴¹²³⁻⁴¹²⁴;
Ks om. ⁴¹²³. Bs यज्ञावास; M1.६.१ यशोधिवस (for
यशोवास). — ¹²⁴ K1.२.४ Gs om. ⁴¹²⁴ (for K1 २.४,
cf. v. l. ⁴¹²³). K1 om. ⁴¹²⁴⁻⁴¹²⁵. Ds तपोनिवास;
M1.६ 'निवास'; M1.१ 'विवास (for तपोवास). — After
⁴¹²⁴, Ks Bo.६-९ Da.२.५ Dn1.५ Ds Ds.५.९.९ T2
G1 M1 ins. दमा (Da 'मो')वास; Ms ins. दमाविवास ।
दिवोधिवास. — ¹²⁵ K1 Da.९ om. ⁴¹²⁵ (for K1, cf.
v. l. ⁴¹²⁴). Ks Bs Dn1 T2 लक्ष्मीवास (for लक्ष्म्या-
वास). — After ⁴¹²⁵, Ds ins. कान्त्यावास; D1 गीता-
वास । कान्त्यावास. — ¹²⁶ Be om. ⁴¹²⁶; K1 reads it
twice. Dr om. ⁴¹²⁶⁻⁴¹²⁹. Ms विद्याधिलक्ष्म्यावास (for
विद्यावास). — After ⁴¹²⁶, K1 Da.९ ins. शर्मवास ।
कान्त्यावास. — ¹²⁷ K1 Da.१.९ om. ⁴¹²⁷ (for Dr, cf.
v. l. ⁴¹²⁶). M1.६.१ om. ⁴¹²⁷⁻⁴¹²⁸. T2 G1 कीर्तिवास
(for कीर्त्यावास). — After ⁴¹²⁷, Bs.९.९ Da.५.५ T
G1.२ ins. कान्त्यावास. ¹²⁸ Bo Dr M1.६.१ om.
⁴¹²⁸ (for Dr M1.६.१, cf. v. l. ⁴¹²⁶, ⁴¹²⁷). Bs स्त्रीवास;
T1 Gs.९ श्रियावास; G1 श्रीनिवास (for श्रीवास).
— After ⁴¹²⁸, T2 G1.९.९ ins. श्री (G1 श्रीही)निवास.
— ¹²⁹ Ks Dr om. ⁴¹²⁹ (for Dr, cf. v. l. ⁴¹²⁶). Bs
हुर्वावास (for सर्वा°). — ¹³⁰ K1 वसुदेव (for वासु°).
— After ⁴¹³⁰, Dr ins. सर्वदेवगत; T2 सर्ववाङ्मागत.

¹³¹ Dr om. ⁴¹³¹. K1.२.४ सर्वच्छंदोग; K1 Da.९
'च्छंदग; Dn1 'च्छंदक; Ds1 'च्छंदक; T1 G1-२.९
'च्छंदोगते; T2 'वाङ्छंदगत; M1.६-१ 'च्छंदगते (for
'च्छन्दक). — After ⁴¹³¹, G2 ins. हरि हरि जीव । हरि
मे यज्ञ । महाभाग । भव रतिप्रद. — ¹³² G2 om. ⁴¹³²⁻⁴¹³⁴.
Ds1 Dr om. ⁴¹³². T1 Gs.९ हरिहर; G1 हरिभय (for
'हय'). — After ⁴¹³², T2 G1.९.९ ins. हरि जीव. — ¹³³
Gs om. ⁴¹³³ (cf. v. l. ⁴¹³²). -Ks Bs Dn1.५ Ds1 Ds.
२.५.९ read ⁴¹³³ twice. K1 हयमेघ; Ks मेघहंघ; Dr

यमनियममहानियमकृच्छ्रातिकृच्छ्रमहाकृच्छ्रसर्वकृ-
च्छ्रनियमधर । १३६ । निवृत्तधर्मप्रवचनगते । १३७ ।
प्रवृत्तवेदक्रिय । १३८ । अज । १३९ । सर्वगते । १४० ॥

सर्वदर्शिन । १४१ । अग्राह्य । १४२ । अचल । १४३ ।
महाविभूते । १४४ । माहात्म्यशरीर । १४५ । पवित्र ।

C. 12. 1: 364
B. 12. 335 [1: 4
K. 12. 346. 4

हरिमेष (for 'मेष'). — After ⁴¹³³, K1 Da.५ ins. सुख-
प्रद । धनप्रद; T1 Gs यज्ञमहाभागहर । वरप्रद. — ¹³⁴
Dr T1 Gs.९ om. ⁴¹³⁴ (for G2, cf. v. l. ⁴¹³³). K1
यज्ञाभागहर; K2.४ Ds.९ Ms.१ यज्ञभागहर; K1 यज्ञनाग-
हर; Ds यज्ञभागहर; T2 G1.९ यज्ञमहाभागहर; M1.६
यज्ञयज्ञभागहर (for महायज्ञभागहर). — After ⁴¹³⁴,
Ks Bo Da.२ Dn1.५ Ds.९ ins. सुखप्रद । धनप्रद; Br
हरिमेष । धनप्रद; Bs मेघाहर; Ds1 सुखप्रद. — ¹³⁵
[= ⁴¹³⁷]. K1.६.१ Bo.६-९ Da.५.५ Dn1.५ Ds.५.१.९
T2 G1 M1.६.१ read ⁴¹³⁵ second time as ⁴¹³⁷. Ds
सुखप्रद; T1 हरवरप्रद (for वरप्रद). — After ⁴¹³⁵,
Bs ins. सुखप्रद; Ds धनप्रद. — ¹³⁶ Ks T1 Gs.९
om. यम. K1.२ om. महानियम. Ds om. महाकृच्छ्र.
Da.५ om. सर्वकृच्छ्र. G2 om. धर. Ds.९ ins. महाव्रत
before महानियम. Ds1 -महाव्रत (for -महानियम).
Dr -कृच्छ्रातिकृच्छ्र; G2 -कृच्छ्राकृच्छ्र (for -कृच्छ्रातिकृच्छ्र).
D2 -सर्वकृच्छ्र (for -महाकृच्छ्र). Bs reads सर्वकृच्छ्र
twice. M1.६.१ -महासर्वकृच्छ्रकृच्छ्र (sic) (for -महाकृच्छ्र-
सर्वकृच्छ्र). K1 Da.९ -सर्वनियमप्र; Bs -सर्वनियमधर,
— After ⁴¹³⁶, Bs ins. निवृत्तधर. — ¹³⁷ Bo.१ Da.३
Dn1.५ Ds Ds.९.९ निवृ (Da.३ Dn1 'वृ'त्तधर्म (Da.३ Dn1
Ds 'अम')प्रवचनगत (Da.३ Dn1 'ते'); Bs निवृत्तधर्मनगते
(sic); Da.५ M1.६.१ निवृ (M1.६.१ 'वृ'त्तधर्मप्रवचनगते;
Ds प्रवृत्तधर्मप्रवचनगते; Dr T1 G1.९.९ निवृत्तिधर्मप्रव-
चनभागे (T1 G1.९.९ 'गते'); Gs निवृत्तधर्मप्रवचनगौर
(for 'गते). — After ⁴¹³⁷, Ks Dn1.५ Ds ins. पृश्नि-
गर्भ. — ¹³⁸ Da.५ om. प्रवृत्त. Dn1.५ वृत्त; G1
प्रवृत्ति (for प्रवृत्त). K1 Da.९ प्रवृत्तपदकमक्रिय (for
प्रवृत्तवेदक्रिय). T2 -त्रय (for -क्रिय). G2 ववृते देवं
क्रिय. — ¹³⁹ Dr T1 om. ⁴¹³⁹. — ¹⁴⁰ K1.१ Da.९ T
G1-२.९ सर्वगत; Ks गर्वगत.

¹⁴¹ Da.५.५ om. ⁴¹⁴¹. K1 Da.९ सर्वदर्शिन (sic).
— ¹⁴² Ks आग्राह्य; Bs अग्रग्राह्य (for अग्राह्य).
— ¹⁴³ Da.५ अचल; Da.१ चल (for अचल). — ¹⁴⁴
Ds महाभूत (for 'विभूते). — ¹⁴⁵ Ks Dn1 Ds-९
माहात्म्यशरीर; Ks Da.५ मा (Da.५ म)हात्म; K1 Bs
महात्मा; Gs मोहात्म (for माहात्म्य). — ¹⁴⁶ Bs.९
पवित्रपवित्र (for पवित्र). — ¹⁴⁷ K1 Da.५ Gs om.

C. 12. 126. 4
B. 12. 339[3]. 4
K. 12. 346. 4

१४६ । महापवित्र । १४७ । हिरण्यमय । १४८ । बृहत् ।

१४९ । अग्रतर्क्य । १५० ॥

अविज्ञेय । १५१ । ब्रह्माध्य । १५२ । प्रजासर्गकर ।
१५३ । प्रजानिधनकर । १५४ । महामायाधर । १५५ ।
चित्रशिखण्डिन् । १५६ । वरप्रद । १५७ [= १३५] ।
पुरोडाशभागहर । १५८ । गताध्वन् । १५९ । छिन्न-

तृष्ण । १६० ॥

छिन्नसंशय । १६१ । सर्वतोनिवृत्त । १६२ । ब्राह्मण-
रूप । १६३ । ब्राह्मणप्रिय । १६४ । विश्वमूर्ते । १६५ ।
महामूर्ते । १६६ । बान्धव । १६७ । भक्तवत्सल । १६८ ।
ब्रह्मण्यदेव । १६९ । भक्तोऽहं त्वां दिदक्षुः । १७० ।
एकान्तदर्शनाय नमो नमः । १७१ ॥ ४

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चविंशत्यधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३२५ ॥

4147. Ds om. 4147-4154. — 148) Ds om. 4148 (cf. v. l. 4147). Ks. 7 Bs-9 Das Dn1 Ds. 8 हिरण्यमय (for हिरण्यमय). — After 4148, Gs ins. ब्रह्मव्रतकृत्य. — 149) Das. 24 Ds T1 Gs. 8 om. 4149 (for Ds, cf. v. l. 4147). D1 ब्रह्म; T2 बृहन्; G1 Ms ब्रह्मन् (for बृहत्). — 150) Ds Gs om. 4150 (for Ds, cf. v. l. 4147). K1 अग्र-
तर्क्य; K2 Ds. 8 अतर्क्य (for अग्रतर्क्य). — After 4150, M1. 7 ins. प्रसगर्म.

151) Ds M1 om. 4151 (for Ds, cf. v. l. 4147). — After 4151, Bs. 7 D1 T Gs. 2. 8 Ms. 6 ins. पृश्निगर्म. — 152) Ds. 1 om. 4152 (for Ds, cf. v. l. 4147). Ks स्वस्यय; K2 ब्रह्मस्यय; Ds ब्रह्मस्यय; Gs ब्रह्माद्य (for 'इय'). — 153) Ds om. 4153 (cf. v. l. 4147). K1 reads 4153 twice. D1 ब्रह्मादिप्रजामर्गकर; Gs प्रजामर्ग (for प्रजा-
सर्गकर). — 154) K1 om. 4154-4158, Bs Ds om. 4154 (for Ds, cf. v. l. 4147). — 155) K1 om. 4155 (cf. v. l. 4154). Bs. 7 T1 महामायाधर; T2 महामायाधर; Gs महामायाधर; G2 मायाधर (for महामायाधर). — 156) K1 Ms om. 4156 (for Ks, cf. v. l. 4154). Ks M1. 7 चित्रशिखंडा (M1. 7 'ड'); K2 Ds. 7 T Gs. 2 Ms 'शिखंडि; Dns विप्रशिखंडिन् (for चित्रशिखण्डिन्). — After 4156, Das ins. वरचित्रशिखण्डिन्. — 157) K1. 2 Ds Ds om. 4157 (for Ks, cf. v. l. 4154). For the first occur-
rence of 4157 in Ks. 6. 7 Bs 6-9 Das. 24 Dn1. 24 Ds. 5. 7. 8 T2 G1 M1. 5. 7, cf. v. l. 4155. Ms धरप्रद (for वर). — 158) K1 om. 4158 (cf. v. l. 4154). Das सुभागहर; D1 Gs पुरोडाशभाग (for 'भागहर'). — 159) Ks. 4 Bs. 8 (marg.). Das Dn1. 24 Ds. 3. 8 गताध्वन्; Ks M1. 6. 7 गताध्व (Ks 'स्वन्'); Ds गताध्व; D1 चिरगताध्वान; Gs गताध्वन् (for गताध्वन्). — After 4159, D1 T1 Gs. 6 ins. अ (D1 वि)तृष्ण; Gs सर्वे । सर्वे । सर्वेभग । ब्रह्मभूतप्रिय. — 160) Gs om. 4160-4165. D1 T1 Gs. 6 om. 4160. Ks छिन्नदृष्ट (for 'तृष्ण').

161) Gs om. 4161 (cf. v. l. 4160). Das om. छिन्न. Ks छिन्नदृष्ट; D1 T2 छिन्नसर्वसंशय (for छिन्नसंशय). — 162) Gs om. 4162 (cf. v. l. 4160). Dn1. 24 Ds1 Ds. 8 सर्व-
तोवृत्त; Ds2 सर्वतोवृत्तरूप (for सर्वतोनिवृत्त). — After 4162, Ks ins. निवृत्त; Bs निवृत्तरूप. — 163) Ds Gs om. 4163 (for Gs, cf. v. l. 4160). Ms ब्राह्मण-
रूपधर (for ब्राह्मणरूप). — After 4163, Bs ins. ब्रह्म-
रूप । ब्राह्मणव्रत; Dn1. 24 Ds1 Ds. 8. 8 निवृत्तरूप. — 164) Gs ब्रह्मभूतप्रिय (for ब्राह्मणप्रिय). — After 4164, Bs ins. पवित्र. — 165) Bs T om. 4165. M1. 6. 7 सर्वभूते (for महा). — After 4165, Bs ins. पवित्र. — 166) K1 Ds. 9 ब्राह्मणो देव; T Gs. 8. 6 ब्रह्मण्यदेवेश (for ब्रह्मण्यदेव). — After 4166, T2 Gs ins. देव; Gs देवर्षे. — 170) T1 Gs. 6 देवभक्तो (for भक्तो). K1 हो ती (sic); K2 ज्ञेता; Dns [s]हं त्वा; Ds. 9 [s]हं हि; M1 [s]हं त्वं (for [s]हं त्वां). K2 विरभक्षर (sic) (for दिदक्षुः). Gs भक्तं अहं त्वं (sic). — 171) Ks Das om. 4171. M1. 6. 7 एकान्तदर्शनाय (for एकान्त). K1 Ds. 6. 9 M1. 6-7 इति नमो नमः; Das शक्तित; T Gs. 8. 6 ह्यथो नमः; Gs एकोनं (for नमो नमः). K1. 2 दर्शनायेभ्यो नमः (for एकान्तदर्शनाय नमो नमः).

Colophon. Ś1 V1 Ds missing; Ks. 5 Bs-5 Das. 24 Dn2. 24 D1 Gs. 5 Ms-4 absent. — Sub-parvan: K1. 6. 7 Bs. 6-9 Das. 24 Dn1. 24 Ds Ds-5. 1-9 T Gs-8. 6 M1. 5. 7 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K1. 2. 6 Bs. 7. 9 Das. 24 Dn1 Ds Ms नारायणीये महापुरुषस्तव; Ks नारायणाय महापुरुषस्तव; K1 Ds. 9 नरनारायणीयं; Bs. 8 Dn1 Ds1 Ds. 8 M1. 6. 7 महापुरुषस्तव; Ds T2 नारा-
यणीयं; T1 Gs नारायणीये श्वेद्वीपगतनारदस्तोत्र. — Adhy. no. (figures, words or both): Br Dns Gs 162; Bs 265; Dn1 Gs 164; Ds1 160; Ds2 T1 Gs 163; T2 176; Gs 194; M1. 6. 7 159; Ms 195. — Name no.: Dn1 200; Dns 196; Ds 192.

३२६

भीष्म उवाच ।

एवं स्तुतः स भगवान्गुह्यैस्तथैश्च नामभिः ।
तं मुनिं दर्शयामास नारदं विश्वरूपधृक् ॥ १
किंचिच्चन्द्रविशुद्धात्मा किंचिच्चन्द्राद्विशेषवान् ।
कृशानुवर्णः किंचिच्च किंचिद्विष्ण्याकृतिः प्रभुः
शुकपत्रवर्णः किंचिच्च किंचित्स्फटिकसप्रभः ।
नीलाञ्जनचयप्रख्यो जातरूपप्रभः कचित् ॥ ३

प्रवालाङ्कुरवर्णश्च श्वेतवर्णः कचिद्वभौ ।
कचित्सुवर्णवर्णाभो वैदूर्यसदृशः कचित् ॥ ४
नीलवैदूर्यसदृश इन्द्रनीलनिभः कचित् ।
मयूरग्रीववर्णाभो मुक्ताहारनिभः कचित् ॥ ५
एतान्वर्णान्वहुविधानूपे विभ्रत्सनातनः ।
सहस्रनयनः श्रीमाञ्जतशीर्षः सहस्रपात् ॥ ६
सहस्रोदरबाहुश्च अन्यक्त इति च कचित् ।

C. 12. 12670
S. 12. 24. [38]. 7
K. 12. 347. 7

326

This adhy. is missing in Ś₁ V₁ D₈ (cf. v. l. 12. 321. 14; 318. 1; 283. 15).

1 D₈ om the ref. — ^a K₂. 4 D₈ च (for स). — ^b D₁ D₈ D₁ T G₁. 3. 6 M₁. 5-7 C₈ स्तथैश्च (for तथैश्च). — After 1st, D₁ T G₁-3. 6 read 16th for the first time, repeating it in its proper place. — ^c K₁. 2. 4 दर्शयामास मुनये रूपं तत्परमं हरिः.

2 G₂ reads 2-5 after 9th. — ^a K₈ Bo. 6-9 D₃. 2. 4 D₁ n₄ D₈ D₂. 3. 8 M₁. 5-7 चंद्राद् (for चन्द्र-). — ^b K₈ चंद्राद्; D₁ T₁ G₁-3. 6 चंद्र- (for चन्द्राद्). — ^c D₁ कृशानुवर्णा; M₁. 5. 1 कशानुवर्ण (for कृशानुवर्ण). G₂ किंचिद्विशुद्धात्मा. — ^d K₂ om. (hapl.) किंचि. K₁. 2. 4 कृष्णाकृतिः; K₈ दृष्टा; D₁ विष्ण्यागतिः; D₈ कृति (for कृति). K₁ D₁. 5. 1. 9 किंचिद्विष्ण्यासप्रभः (D₁ पः; D₈ भुः); T G₁. 3. 6 किंचिद्विष्ण्याकृतिप्रभः; G₂ अज्याकृतिप्रभः; M₁. 5. 1 विष्ण्यावदीक्ष्यते; M₈ एवेव लक्ष्यते. ☞ C₈ : विष्ण्या, नक्षत्रम् । ☞

3 For the sequence in G₂, cf. v. l. 2. — ^a) Hypermetric. K₂ शुकपुत्र- (for पत्र-). M₁ पणः (for वर्णः). K₁. 2. 4 Bo. 6-9 D₁. n₄ D₈ D₂. 3. 8 T₁ G₂. 6 निभः किंचिद् (for वर्णः किंचिच्च). D₈ शुकवर्णप्रभः किंचिद्; D₁ G₂ शुक (G₂ कृ) वर्णविश्वेश्वर. — ^b) Bo D₁ M₁. 6 स्फटिक (for स्फ). K₁. 2. 4 Bo. 8 D₁. n₄ D₈ D₂. 3. 5. 8 T G₁-3. 6 सनिभः (for सप्रभः). K₈ Bo. 1 D₃. 2. 4 किंचिच्च स्फटिकप्रभः (B₁ D₃ भुः); D₁ विष्ण्यासप्रभः. — T₂ G₁ om. (hapl.) 3^c-5^b. — ^c) Bo D₁ चयः (for चय-). — ^d) D₈

जातरूप्य (for रूप-). D₁ T₁ G₂. 3. 6 M₁. 5. 7 निभः; D₈ प्रभा (for प्रभः). ☞ C₈ : जातरूप्यं, संसर्गरहितम् । ☞

4 For the sequence in G₂, cf. v. l. 2. T₂ G₁ om. 4 (cf. v. l. 3). — ^a) K₁ प्रवालाङ्कुरः; D₁ प्रवालाङ्कुरः; D₈ प्रवाङ्कुरः; G₂ M₁. 5-7 प्रवाला (for प्रवालाङ्कुर-). D₁ वर्णाश्च; D₁. 5. 9 वर्णाभः (for वर्णश्च). — ^b) Bo. 8 (marg. as in text). 9 D₁. n₄ D₂. 3. 8 तथा कचिद्; D₈ तथैव च (for कचिद्वभौ). K₁. 2. 4 श्वेतवर्णनिभः कचिद्. — K₂. 4 om. (hapl.) 4^c-5^b. — ^c) K₁ D₁. 9 किंचिद् (for कचिद्). D₁ सुवर्णः; G₂ सौवर्णः; M₁ स्वर्णः; M₁ स्ववर्ण (for सु). — ^d) K₈ D₁. 9 Ca (gloss: मसारो, मरकतमणिः) म (K₁ सुसारसदृशः; K₁ lacuna; Bo. 6-9 D₁ वैदूर्य (for र्य). D₁ T₁ G₂. 6 सदृशकचिः (for शः कचिद्).

5 For the sequence in G₂, cf. v. l. 2. K₂. 4 T₂ G₁ om. 5^{ab} (cf. v. l. 4, 3). — ^a) Bo. 6-9 D₁ वैदूर्य- (for वैदूर्य-). K₁ संकाशः; K₁ D₁. 5. 9 वर्णाभः; D₁ सदृशम् (for श). — ^b) B₈ प्रभः (for निभः). — M₁ om (hapl.) 5^{cd}. — ^c) K₁ कंठः (for शीवः). K₂. 4 मयूरवर्णकंठाभो; T₂ G₁ कचिन्मयूरग्रीवभो. — ^d) D₁ मुक्ताहार- (for मुक्ताहार-). K₂ निभप्रभः (for निभः कचिद्). — After 5, K₁ reads 7th for the first time, repeating it in its proper place.

6 ^a) K₁ एतद् (for एतान्). K₂ बडान् (for वर्णान्). K₄ बहुविधा (for विधान्). K₈ Bo. 6-9 D₃. 2. 4 D₁. n₄ D₈ D₂. 3. 8 एतान्वहुविधान्वर्णान् (D₁ ब्रूयात्. — ^b) K₁ B₈ D₃ D₈ (before corr.). 5 T₂ रूपैः; K₂. 4 पूर्वैः; K₈ Bo. 6-9 D₃ रूपान्; K₁ D₁ D₂. 4. 9 रूपः; D₁ वर्णान् (for रूपे). D₁ विभ्रन्.

C. 12. 12271

B. 12. 340[39]. 7

K. 12. 347. 7

ॐ कारमुद्रिरन्वक्रात्सावित्रीं च तदन्वयाम् ॥ ७

शेषेभ्यश्चैव वक्रेभ्यश्चतुर्वेदोदत्तं वसु ।

आरण्यकं जगौ देवो हरिर्नारायणो वशी ॥ ८

वेदीं कमण्डलुं दर्मान्मणिरूपानथोपलान् ।

अजिनं दण्डकाष्ठं च ज्वलितं च हुताशनम् ।

धारयामास देवेशो हस्तैर्यज्ञपतिस्तदा ॥ ९

तं प्रसन्नं प्रसन्नात्मा नारदो द्विजसत्तमः ।

Kr Ds. 5. 8 सनातनं; Das. a1 'तनान् (for 'तनः).
— Dr repeats 6^a-7^b after 16^{ab}. —^a) T2 G1 Mr
-नयन- (for -नयनः). —^d) K1. 2. 4 शतशीर्षा; Ks
Das 'शीर्ष- (for 'शीर्षः).

7 For the repetition in Dr, cf. v. l. 6. —^a)
G2 सहस्रादप्रबाहुश्च. —^b) G1 अण्यक्तम् (for अण्यक्त).
Ds. 5. 9 T G2. 3. 8 M1 5-7 इव (for इति). K1. 2. 4
तथाण्यक्त इति क्वचित्; Dr (second time) अण्यक्तो वै
सहस्रह्. — Kr reads 7^{ab} for the first time after 5.
7^a is damaged in Br. —^d) Ds1 सावित्री; G2 वापितं.
K1. 2. 4. 1 Br Ds 5. 1. 9 T2 G2 तदन्वयाम्; Das 'न्वया;
Das 'न्वयी; Ds 'न्वयं; Cp (gloss: ॐ कारसंबद्धाम्)
'न्वयाम् (as in text).

8 ^b) M1 वसुः (for वसु). K1. 2. 4 वेदान्स चतुरो
जगौ; Ks Bo. 6. 7. 8 (marg.) Das. a1 Dn1. n4 Ds D2.
3. 8 चतुर्वेदान्गिरन्वहून् (Ks 'न्वसु; Bs [orig.]. 1 'न्वसु;
Bs [marg.]. 'न्वहु; Das. a4 'न्वसु); Bs (orig.)
चतुर्वेदान्समुद्रिरन्; Ds. 1 चतुर्वेदगतं वसुः; G2 'दोगतं
वसुः; M1 'दोदृत वसुः. ॐ Gs: चतुर्वेदोदत्तं वसु, चतु-
र्वेदोदितरत्नभूतम्, आरण्यकमुरनिषदम् । ॐ — For 8^{ab}, Bs
subst.

826* उद्गिरश्चतुरो वेदाङ्गो? 'न्सरो]षान्वसुचाधिप ।

—^a) Br आरण्यकौ; Dn4 'ण्यके (for 'ण्यकं). Ds. 1
जगुर (for जगौ). —^d) Das हरि नारायणो बली.

9 ^a) K1. 2. 4 वेदं; Das Ds1 Ds वेदी; Dr T G1.
3. 6 Ms. 1 वेदिं; G2 वेदिर् (for वेदीं). K1. 4 कमण्डलुं;
Das 'डलु (for कमण्डलुं). Ks Bo. 6-9 Das. a4 Dn1.
n4 Ds D2. 3. 8 मुञ्चान् (for दर्मान्). —^b) M1 सुनि-
(for मणि). Kr अथो कुञ्जान्; T1 अथा सुचः; T2
G1. 2 अथो सु (G2 ध्रु)वं; Gs अथो सुचं; Gs अथास्य
च; M1. 5-7 अथो नवान् (for अथोपलान्). K1. 2. 4
मणिरूपाण्यथो कु/ K2 'योक्त; K4 'वोक्तु'जान्; Ks

वाग्यतः प्रयतो भूत्वा ववन्दे परमेश्वरम् ।

तद्युवाच नतं मूर्ध्ना देवानामादिरव्ययः ॥ १०

एकतथ द्वितथैव त्रितथैव महर्षयः ।

इमं देशमनुप्राप्ता मम दर्शनलालसाः ॥ ११

न च मां ते ददृशिरं न च द्रक्ष्यति कश्चन ।

ऋते ह्येकान्तिकश्रेष्ठाच्चं चैवैकान्तिको मतः ॥ १२

ममैतास्तनवः श्रेष्ठा जाता धर्मगृहे द्विज ।

Bo. 6-8 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 मणीनुपानहौ कुञ्जान्;
Ds. 1 मणिरूप्यस्तथा कुञ्जान्. —^a) Kr Dr. 9 G2 M1. 6
दत्त- (for दण्ड-). — After 9^{ab}, G2 reads 2-5. —^c)
K1 Ds 9 स्वयं; Das सदा; Ds तथा (for तदा).

10 ^a) Ds om. (hapl.) प्रसन्नं. —^b) Bs lacuna;
Bs Ds Ms द्विजसत्तम. — Bs om. 10^a-12^d. —^c)
Dr T1 G2. 3. 8 आहूतः; T2 जुहुतः (for वाग्यतः). K4
Bo. 1-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 M1. 6. 7 प्रणतो
(for प्रयतो). —^c) K1 [जा]नतं; Ks ततो; Dn4
नते (for नतं).

11 Bs om. 11 (cf. v. l. 10). Before 11, Bo. 7-9
Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 ins. भगवानुवाच. Kr Ds. 5. 9
transp. 11^{ab} and 11^{cd}. —^a) Bo Dn4 द्विजम् (for
द्वितम्). —^c) K1. 2 Ds इदं (for इमं). K1 शेषम्
(for देशम्). —^d) K2 -लालसः; Ks -मानसाः.

12 Bs om. 12 (cf. v. l. 10). —^b) K1 lacuna;
Ds तद् (for च). Kr द्रक्षति. Dn4 नरेन्द्रशक्ति कश्चन
(sic). ॐ Cn: ददृशिरं, ददृशुः । पदव्यत्ययः छान्दसः । ॐ
—^a) K1 ह्येकान्तिकः; K2 Ds. 5. 1-9 T1 Gs. 6 ह्येकान्तिकः
(K2 'तः); K4 Br. 9 Ds2 D2. 3 ह्येकान्तिकः; T2 G1. 3
M1. 5-7 ह्ये (Ms स्वे)कान्तिन- (for 'तिक-). Das D4. 9
Gs. 6 श्रेष्ठास्; Das Ds. 1 T श्रेष्ठास् (for -श्रेष्ठाव्).
—^d) Ds त्वां च; T2 त्वं च; M1 त्वं तु (for त्वं च).
K1. 2 त्वं च ह्येकान्तिको (K2 'के) मतः; K4. 6 Bo. 6-9
Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 3 त्वं (Das. a4 त्वां) चैवैका-
न्तिकोत्तम (Ks Bo. 1. 9 Das. a4 Dn4 Ds1 'मः); Ds 'के
मतः.

13 13^{ab} partly damaged in Bs. —^a) K4 समे-
तास्; G1 समैकास्; G2 समैते (for 'तास्). Das
श्रेष्ठ. —^b) K1 जात- (for जाता). T2 दातधर्मग्रहा
द्विजा (sic); G2 जाता धर्मभूतो द्विजाः. —^c) K2 6
Das T2 G2. 8 तांस्त्वं; D1 ताश्च; D1 तांस्त्वां (for

तास्त्वं भजस्व सततं साधयस्व यथागतम् ॥ १३

वृणीष्व च वरं विप्र मत्तस्त्वं यमिहेच्छसि ।

प्रसन्नोऽहं तवाद्येह विश्वमूर्तिरिहाव्ययः ॥ १४

नारद उवाच ।

अद्य मे तपसो देव यमस्य नियमस्य च ।

सद्यः फलमवाप्तं वै दृष्टो यद्भगवान्मया ॥ १५

वर एष ममात्यन्तं दृष्टस्त्वं यत्सनातनः ।

भगवान्विश्वदुर्लभः सर्वमूर्तिर्महाप्रभुः ॥ १६

तास्त्वं). K1.१ यजस्व (for भ). —^d) After साधय, Ds reads 15^{ad} for the first time, repeating it in its proper place. K1 यथागतं; T1 यदागतं.

14 ^a) K1 वृणीषे (sic) (for वृणीष्व). Ks B1 Das. 44 मत्तो (for विप्र). T G1-3.६ वरं वृणीष्व विप्रेन्द्र. —^b) Ds वद (for मत्तस्). G1 त्वा (for त्वं). Bo. 5.३.९ Dn1. n4 Ds D2. 2. 5. 7. 8 G1.१ M1. 5-7 यद् (for यम्). Ds इच्छति. Ks B1 Das. 44 विप्रेह त्वं यदी (B1 Das 'दि')च्छसि. —^c) K1 संप्रसन्नोऽहं तवाद्येह (hyper-metric); T G1-3.६ Ms प्रसन्नो हि तवाद्याहं (G2 'स्मान्'). —^d) G2 अव्ययं. K1. 2.१ विश्वमूर्तिश्च (K1 'तौ घ')रोव्ययः.

15 Ds reads 15^{ad} for the first time after सद्यय (in 13^d). —^a) B0 तु (for वै). —^d) T2 यद्दृष्टो (by transp.). Ks D1 भगवन्. T1 G1.३.६ दृष्टोसि भगवन्मया.

16 ^b) Ks यः (for यत्). Ms सनातन. — After 16^{ab}, D1 repeats 6^a-7^b. D1 T G1-3.६ read 16^{ad} for the first time after 1^{ab}. —^c) B1.३ Das Dn1. n4 Ds D2. 2. 5. 7. 8 भगवन् (for 'वान्'). B0 सर्वदृक्; D4.९ M1. 5-7 विश्वकृत्; G1 (first time).१ (both times) 'सृक्' (for 'दृक्'). D1 (first time) श्रीशः (for सिंहः). —^d) K2.६ Das 'मूर्ति' (for 'मूर्तिर्'). Ks Bo. 1-9 Das. 44 Dn1. n4 Ds. 3.१ (second time) महान्; B1 lacuna; Ds भवान् (for महा-). K1. 2.१ Ds M1.६ प्रसः (for -प्रभुः). D1 T G1-3.६ (all first time) सर्वमूर्तिर्मयः प्रभुः.

17 K1. 2.१ Ds T G1-3.६ M1. 5-7 om. the ref. —^a) D1 स (for सं). Ds एवं संदर्शयन्नेव. —^b) K2. 4.१ Das. 44 Dn4 Ds D2-5. 1-9 नारदं प (K1 Ds. 9 पा)स्मेष्टिनं (K2 'तं'; Ds 'ना'). —^c) Das Ds देवो (for भूयो).

भीष्म उवाच ।

एवं संदर्शयित्वा तु नारदं परमेष्ठिजम् ।

उवाच वचनं भूयो गच्छ नारद माचिरम् ॥ १७

इमे ह्यनिन्द्रियाहारा मद्भक्ताश्चन्द्रवर्चसः ।

एकाग्रान्धितयेयुर्मा नैषां विप्रो भवेदिति ॥ १८

सिद्धाश्चैते महाभागाः पुरा ह्येकान्तिनोऽभवन् ।

तमोरजोविनिर्मुक्ता मां प्रवेक्ष्यन्त्यसंशयम् ॥ १९

न दृश्यश्चक्षुषा योऽसौ न स्पृश्यः स्पर्शनेन च ।

18 ^a) Das Ds. 7 M1. 5-7 ह्यनिन्द्रियाहारा; Dn4 ह्यनिन्द्रियाहारा. ☞ Cs : अनिन्द्रियाहाराः, बह्येन्द्रियत्वाद्विषयं न भुञ्जते इत्यर्थः । ☞ —^b) K1 मद्भक्तः. K1. 2.१ सूर्यः (for चन्द्र-). —^c) G2 एकाम्बु. —^d) K1. 7 Ds. 9 नैषां; K2 नैष (for नैषां). K1 विप्रो; Ca (gloss : एकान्तध्यानभङ्गः) विप्रो (as in text).

19 ^a) K1.१ एते; K1 Bo. 1.३ Dn1. n4 Ds D2-5. 1-9 T G1.३.६ ह्येते (for चैते). T1 G1.३.६ महाभाग (for 'भागाः'). —^b) D1 G2 नराश्रः; T G2.६ नरा हि; G1 नराणि (for पुरा हि). K4 मतः (for अभवन्). K1.१ नरा एकोतिनो मताः; K1 पुरा ह्येकोतिकोभवत्. —^c) K1 तमोरजोविनिर्मुक्तो; Bo. 2.१.३ (marg. as in text). 9 Das. 44 Dn1. n4 Ds. 3.३ 'मिनिर्मुक्ता'; T G1-3.६ 'भ्यां निर्मुक्ता. —^d) T1 M1.१ प्रवेक्ष्यति.

20 K1. 2.१.१ Ds. 5.९ M1. 5-7 repeat 20-21 after 45^{ab}; D1 T G1-3.६ repeat the same after the second occurrence of 40^{ab}. —^a) Ds (first time) दृश्यं (for इदं). Das चक्षुषी; Ds (second time) चक्षुषां (for 'पा'). K2 Ds. 7 M1. 5-7 (all second time) जीवो; K1 (second time) चैव (for योऽसौ). —^b) Ks स्पृशन्; K1 (first time) स्पृशः; D4 स्पृश्यः; T2 G2 M1. 5-7 (all second time) स्पृश्य (for स्पृश्यः). K1 (both times). १ (first time). १ (both times) वा; Ms (first time) वै (for च). —^c) D1 (second time) प्रेयश्च (for प्रे). K2 (second time) Ds (both times). १ (second time) चापि (for चैव). K2 (both times) गंधे च (for गन्धेन). —^d) K2 (both times) न रसेन च ([second time] वि) वर्जितः.

21 For the repetition in K1. 2.१.१ Ds. 5.१.९ T G1-3.६ M1. 5-7, cf. v. 1. 20. —^b) K1 Ds (both first time) गुणः. Dn4 ते (for तं). K1 (both times). १ (first time). १ (both times) संभवति; K2

C. 12. 12825
B. 12. 340(39).21
K. 12. 347. 21

C. 12. 12885
B. 12. 340(39).11
K. 12. 347. 21

न त्रेयश्चैव गन्धेन रसेन च विवर्जितः ॥ २०

सत्त्वं रजस्तमश्चैव न गुणास्तं भजन्ति वै ।

यश्च सर्वगतः साक्षी लोकस्यात्मेति कथ्यते ॥ २१

भूतग्रामशरीरेषु नश्यत्सु न विनश्यति ।

अजो नित्यः शाश्वतश्च निर्गुणो निष्कलस्तथा ॥ २२

द्विर्द्वादशेभ्यस्तत्त्वेभ्यः ख्यातो यः पञ्चविंशकः ।

पुरुषो निष्क्रियश्चैव ज्ञानद्वयश्च कथ्यते ॥ २३

(second time) तं भवन्ति (for तं भजन्ति). K₂ (second time). १ (both times) D₅ D₃. ५. १. ९ (last four both times) हि; M₁. ५-१ (all second time) मां (for वै). — *) K₂ D₃. १ T G₁-३. ६ M₁. ५-१ (all second time) स हि (for यश्च). G₂ (second time) साक्षात् (for साक्षी). — ^d) D₅ (second time) कथ्यते (for कथ्यते). T₃ (second time) लोकस्वामीति कथ्यते.

22 G₁ om. (hapl.) 22-23. — *) D₄ भूय (for भूत). — *) D₄ नित्यः (for नित्यः). K₆ वा (for च). — ^d) K₂ निष्कलो (for निर्गुणो). T₂ G₂ M₁. ५-१ निष्कलः. ☞ Ca: निष्कलः, शब्दादिपञ्चगुणासीतः । ☞

23 G₁ om. 23 (cf. v. 1. 22). — ^a) K₁ D₅ D₃. १ G₂ M₁. ५. ९ द्विः; K₄ द्विर् (for द्विः). K₇ D₃. ९ transp. तत्त्वेभ्यः and ख्यातो यः. D₃. ५. १. ९; T₂ G₂ [५] दं (for यः). — *) D₅ निश्चयश्च (for निष्क्रियश्च). — After 23^{ab}, D₇ G₂ read 26^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. — ^d) K₇ D₃. ५. ९ ज्ञाननिष्ठश्च; G₂ 'द्विष्टश्च (for 'द्वयश्च). K₃. ५ दृश्यते (for कथ्यते).

24 *) K₁ भवन्तेह; G₂ वदन्तीह. — ^b) D₄ युक्ता; M₁. ९ सत्ता (for युक्ता). K₆. १ Bo. ६-९ D₃. ५. १. ९ D₁. ५. १. ९ D₂-५. ९ G₂ सत्तमाः; D₅ सत्तमः (for 'न). — *) D₅ transp. स and वासुदेवो.

25 *) K₆ B₃. १. ९ यत् (for पश्य). D₅ दैवस्य (for दे). D₄ माहात्मो (for 'त्स्यं). — ^b) K₁ रानरः (sio); D₄ नारदः; G₁ (sup. lin.) आरत (for नारद). — After 25^{ab}, K₆ B₃ D₃. ५. १. ९ D₁. ५. १. ९ ins. :

827* न विदुर्मुनयश्चैव याथार्थ्यं मुनिर्गुणव ।

[D₄ om. न. D₃. ५. १. ९ यथार्थ्यं; D₄ यथात्म्य (for याथार्थ्यं). D₃. ५. १. ९ गुणवः.]

— For the sequence of repetitions in K₁. २. ५. १

यं प्रविश्य भवन्तीह मुक्ता वै द्विजसत्तम ।

स वासुदेवो विज्ञेयः परमात्मा सनातनः ॥ २४

पश्य देवस्य माहात्म्यं महिमानं च नारद ।

शुभाशुभैः कर्मभिर्यो न लिप्यति कदाचन ॥ २५

सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणानेतान्प्रचक्षते ।

एते सर्वशरीरेषु तिष्ठन्ति विचरन्ति च ॥ २६

एतान्गुणांस्तु क्षेत्रज्ञो भुङ्क्ते नैमिः स भुज्यते ।

D₃. ५. १. ९ T G₁-३. ६ M₁. ५-१, see the Tabular Conspectus on p. 1851. D₅ (second time) om. 25^{ab}. — *) D₄ कर्मभिर्यो (for 'भिर्यो). K₁. २. ५. १ D₃. ५. ९ T G₁-३. ६ M₁. ५-१ (all second time) च (for यो). — ^d) K₁ (first time) lacuna; K₂ (first time) न लिप्यते; D₅ (first time) लिप्यते न; G₂ (first time) न लिप्येत (for 'प्यति). D₄ (first time) कदा च नः. K₁. २. ५ G₁ (all second time) न लिप्ये (K₄ 'प्यै) त न व (K₁ तु) ध्यते; D₃. ५. १. ९ D₁ (all second time) न लिप्यति न व (D₄ तु) ध्यते; T G₂. ३. ६ M₁. ५-१ (all second time) न स लिप्यति नारदः.

26 *) K₁. ५. ९. १ Bo. ६-९ D₁. ५. १. ९ D₅ D₂. ५. ९ M₁. ५-१ चेति; K₂ चैति (for चैव). — D₇ G₂ read 26^{ab} for the first time after 23^{ab}. — ^b) K₁. २. ५. १ B₇ D₄ D₁ प्रचक्षते. — *) Bom. ed. यत्ते (for एते). D₁ सर्वे (for सर्व). B₃. १ D₃ एतैरेव (for एते सर्व). M₁. ६. १ शरीरे च (for 'रेषु). — ^d) K₆ D₃. ५. १ D₅ च च (D₄ क) रन्ति; M₁. ५-१ विरमन्ति (for विचरन्ति).

27 For the sequence of repetitions in K₁. २. ५. १ D₃. ५. १. ९ T G₁-३. ६ M₁. ५-१, see the Tabular Conspectus on p. 1851. K₂. ५ (both second time) om. 27^{ab}. — *) K₁ (first time). २. ५ स (for तु). K₁. १ D₃. ५. १ D₄. ५. १. ९ T G₁-३. ६ M₁. ५-१ (all second time) एतान्गुणैः (D₃. १ स तान्गुणैः; T₂ पुमिर्ज्ञो) वो गु (G₂ 'वगु) णान्मुक्ते. — ^b) D₁ नैमिः; D₇ T G₁-३. ६ (all first time) तैर्न (for नैमिः). K₄ स भुज्यते; D₅ (first time) समुद्यते (for स भुज्यते). K₁ G₁ (both second time) न त्वेभिस्तुज्यते हि सः; K₇ D₃. ५. १. ९ T G₂. ३. ६ M₁. ५-१ (all second time) न त्वेभिस्तुज्य (D₄ 'भिर्युज्यः; D₇ 'भिः सज्जः; M₁. ५-१ न त्वेति सुज्यते तु (D₅ च) सः. — After the second occurrence of 27^{ab}, K₁. १ D₃. ५. १ D₄. ५. १. ९ T G₁-३. ६ M₁. ५-१ (all second time) ins. :

Tabular Conspectus

of Repeated Stanzas† in K1. 2. 4. 7 Das. a4 D4. 5. 7. 9 T G1-3. 6 M1. 5-7

(†25^c-46^{ab} - except 26, 27^{cd}, 31^{ef}, 35-42, 43^{ef}, 44-45)

K1 G1	K2 4	K7 D4. 9	Das	Da4	D5	D7	T1 G3. 6	T2	G2	M1 5-7
46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46
32 ^{ab}	32 ^{ab}	32 ^{ab}	32 ^{ab}	32 ^{ab}	32 ^{ab}	32 ^{ab}	32 ^{ab}		32 ^{ab}	32 ^{ab}
32 ^{cd}	32 ^{cd}	32 ^{cd}	32 ^{cd}		32 ^{cd}	32 ^{cd}	32 ^{cd}		32 ^{cd}	32 ^{cd}
33 ^{ab}	33 ^{ab}	33 ^{ab}	33 ^{ab}		33 ^{ab}	33 ^{ab}	33 ^{ab}		33 ^{ab}	33 ^{ab}
33 ^{cd}	33 ^{cd}	33 ^{cd}	33 ^{cd}	33 ^{cd}		33 ^{cd}	33 ^{cd}		33 ^{cd}	33 ^{cd}
25 ^{cd}	25 ^{cd}	25 ^{cd}	25 ^{cd}	25 ^{cd}		25 ^{cd}	25 ^{cd}	25 ^{cd}	25 ^{cd}	25 ^{cd}
34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}		34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}	34 ^{ab}
34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}	34 ^{cd}
832*	832*	832*	832*	832*	832*	832*	832*	832*	832*	832*
27 ^{ab}		27 ^{ab}	27 ^{ab}	27 ^{ab}	27 ^{ab}	27 ^{ab}	27 ^{ab}	27 ^{ab}	27 ^{ab}	27 ^{ab}
828*		828*	828*	828*	828*	828*	828*	828*	828*	828*
		829*								
28 ^{ab}	28 ^{ab}	28 ^{ab}	28 ^{ab}	28 ^{ab}	28 ^{ab}	28 ^{ab}	28 ^{ab}	28 ^{ab}	28 ^{ab}	28 ^{ab}
		28 ^{cd}			28 ^{cd}	28 ^{cd}	28 ^{cd}	28 ^{cd}	28 ^{cd}	28 ^{cd}
29 ^{ab}	29 ^{ab}	29 ^{ab}		29 ^{ab}	29 ^{ab}	29 ^{ab}	29 ^{ab}	29 ^{ab}	29 ^{ab}	29 ^{ab}
		830*					830*	830*	830*	
29 ^{cd}	29 ^{cd}	29 ^{cd}		29 ^{cd}	29 ^{cd}	29 ^{cd}	29 ^{cd}	29 ^{cd}	29 ^{cd}	29 ^{cd}
30 ^{ab}	30 ^{ab}	30 ^{ab}	30 ^{ab}	30 ^{ab}			30 ^{ab}	30 ^{ab}	30 ^{ab}	
30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}	30 ^{cd}
831*	831*	831*	831*	831*	831*	831*	831*	831*	831*	831*
43 ^{ab cd}	43 ^{ab cd}	43 ^{ab cd}	43 ^{ab cd}	43 ^{ab cd}	43 ^{ab cd}	43 ^{ab cd}	43 ^{ab cd}	43 ^{ab cd}		43 ^{ab cd}
31 ^{ab cd}	31 ^{ab cd}	31 ^{ab cd}	31 ^{ab cd}	31 ^{ab cd}	31 ^{ab cd}	31 ^{ab cd}	31 ^{ab cd}	31 ^{ab cd}	31 ^{ab cd}	31 ^{ab cd}

[N. B. — For a third repetition of 29^c-30^b, 31^{ab} and 31^{ab cd}, cf. v. l. 95]

G. 12. 1292
B. 12. 34529.1; 2
K. 12. 347 28

निर्गुणो गुणभूक्चैव गुणस्रष्टा गुणाधिकः ॥ २७

जगत्प्रतिष्ठा देवर्षे पृथिव्यप्सु प्रलीयते ।

ज्योतिष्यापः प्रलीयन्ते ज्योतिर्वायौ प्रलीयते ॥ २८

स्वे वायुः प्रलयं याति मनसाकाशमेव च ।

828* पश्य जीवस्य माहात्म्यं च एवं गुणभोजकः ।

ईषल्लुपतिरक्रान्तो न गुणास्तस्य भोजकाः ।

[(L. 1) Ds Gs -भोजकाः. — Das. 24 Ds om. line 2. — (L. 2) K1 G1 M1. 1-1 एष (for ईषल्लु). Dr ईषल्लुपतिरः सैव; T2 'व्यपक्रान्तो; Gs 'धुरिवास्तो (for the prior half).]

— Kr Ds. 2 (all second time) cont. :

829* सर्वस्यः सर्वगो विश्वं गुणभुङ्क्तिर्गुणोऽपि च ।

भोज्योऽहं भोजको भोक्ता पक्ताहं जडरेऽनलः ।

भूतग्राममिमं कृत्स्नं पृथक्कर्म पृथक्भुजम् ।

प्रकृतिस्थोऽवविष्टमि न च विष्टमि भूतिमान् ।

प्राणापानप्रवारेण शरीरं प्राप्य विष्टितः । [5]

बहमेव हि जंतूनां निमेषोन्मेषकृद्भिज्ज ।

मां तु जानीहि विप्रर्षे पुरुषं सर्वगं प्रभुम् ।

[(L. 1) Kr सुखगो (for सर्वगो). — (L. 5) Kr -प्रवारेण (for -त्रवा). — L. 7 = (var.) 831*.]

— *) Kr Ds. 9 गुणभोजकैव; Dr 'माक्चैव; Gs 'मृच्चैव (for 'युक्चैव). — *) Ks. 1 Ds. 1 -स्रष्टा; Das. 24 Ds -स्रष्टो (for -स्रष्टा). Ks. 1 Ds. 5 गुणातिगः; Ds. 1 'भिकाः; Ds 'विपः; Ds 'नितः; T2 'चिकं (for 'विकः). ☞ Gn: गुणाधिकः, गुणभ्योऽतिरिक्तः । ☞

28 For the sequence of repetitions in K1. 2. 4. 7 Das. 24 Ds. 5. 1. 9 T G1-2. 6 M1. 5-7, see the Tabular Conspectus on p. 1851. — *) Bs Das. 24 (last two first time) प्रतिष्ठो (for 'ष्टा). — *) Ks (second time) पृथिव्यप्सु. Kr (second time) Ds (both times). 5. 1. 9 (last three second time) निलीयते (for प्र'). — T2 (first time) om. (hapl.) 28^{ad}-30^b. K1. 2. 4 Das G1 (all second time) om. (hapl.) 28^{ad}. Das (second time) om. (hapl.) 28^{ad}-30^b. Bs Das transp. 28^{ad} and 29^{ab}. — *) Kr Ds. 9 (all second time) ज्योतिष्यापः; Das ज्योतिष्यापः; Ds (first time) 'व्यापः (for 'व्यापः). Ds प्रलीयन्त. — *) K1. 2 वायु (sic); Das M1 (both times). 5 (second time). 6. 1 (last two both times) वायोः (for वायौ). Ds (second time) प्रलीयते (for 'ते).

29 For the sequence of repetitions in K1. 2. 4. 7

मनो हि परमं भूतं तदव्यक्ते प्रलीयते ॥ २९

अव्यक्तं पुरुषे ब्रह्मभिक्षये संप्रलीयते ।

नास्ति तस्मात्परतरं पुरुषाद्वै सनातनात् ॥ ३०

नित्यं हि नास्ति जगति भूतं स्थावरजङ्गमम् ।

Das. 24 Ds. 5. 1. 9 T G1-2. 6 M1. 5-7, see the Tabular Conspectus on p. 1851. Das T2 om. 29 (cf. v. 1. 28). Bs Das transp. 28^{ad} and 29^{ab}. — *) Gs (both times) स्वं (for स्वे). T2 G1 (second time). 5 (both times) प्रलयं. Ks (second time) याति. — *) Das मनसाकाशम्; Das (first time) मानसा (for मनसा). Ds (second time). 1 (both times) G1 M1. 6. 1 (last four first time) आकाश (for 'शम्). T G2. 2. 6 (all [except T2] second time) कालेभ्या (T2 'ले ह्या) काशमेव तु. — Kr Ds. 9 T G2. 2. 6 ins. after the second occurrence of 29^{ab} :

830* कालो हि परमं भूतं मनस्येष प्रलीयते ।

[Kr Ds. 9 लोको हि परमो ब्रह्मन् (for the prior half). T2 Gs एव (for एष). Kr Ds. 9 मानसे च प्रलीयते (for the post. half).]

— For the third repetition of 29^{ad}, cf. v. 1. 31. — *) Das Ds (both first time) मना (for मनो). Ds (first time) [s]मि (for हि). Ks (first time) परमां. — *) Ks (first time) तदव्यक्ती (for 'क्ते). Gs (third time) प्रलीयते.

30 30^{ab} is quoted in Ved. Sū. Śāh. Bhāṣya II. 1. 1. For the sequence of repetitions in K1. 2. 4. 7 Das. 24 Ds. 5. 1. 9 T G1-2. 6 M1. 5-7, see the Tabular Conspectus on p. 1851. T2 om. 30^{ab} (cf. v. 1. 28). Bs Ds (first time). 5. 1 (both second time) Gs (first and third time) M1. 5-7 (last four second time) om. (hapl.) 30^{ab}. For the third repetition of 30^{ab}, cf. v. 1. 31. — *) Kr (both times) अव्यक्तः; Bs Ds 'क्ते (for 'क्तं). Ds व्यक्तं (for ब्रह्मन्). — *) K1 (first time) निद्रये (sic); K1. 2. 4 Das. 24 Ds. 9 G1 (all second time) निर्गुणे (K2. 4 Das. 24 'णं); Gs (second time) निष्कले (for निष्किषे). Ds यं (for सं). — Ds reads 30^{ad}-31^d on marg. — *) K1 G1 (both second time) परतनं; Ks (first time) Bs. 6-9 Das. 24 (last two first time) Dn1. 1 Ds Ds. 2. 4. 5 (last two first time). 5 परतरः; Dr T G1-3. 6 (all first time) परं भूतं (for परतरं). — *) Ks (first time) सनातनं. — K1. 2. 4. 7 Das.

ऋते तमेकं पुरुषं वासुदेवं सनातनम् ।

सर्वभूतात्मभूतो हि वासुदेवो महाबलः ॥ ३१

पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।

ते समेता महात्मानः शरीरमिति संज्ञितम् ॥ ३२

तदाविंशति यो ब्रह्मन्द्श्यो लघुविक्रमः ।

उत्पन्न एव भवति शरीरं चेष्टयन्प्रभुः ॥ ३३

न विना धातुसंघातं शरीरं भवति क्वचित् ।

न च जीवं विना ब्रह्मन्धातवश्चेष्टयन्त्युत ॥ ३४

C. 12. 12900
B. 12. 240' 39). 36
K. 12. 347. 35

a4 D4. 5. 7. 9 T G1. 3. 5 M1. 5-7 (all second time) ins. after the second occurrence of 30² (= (var.) 829*, line 7) :

831* मां तु जानीहि ब्रह्मर्षे पुरुषं सर्वगं प्रभुम् ।

[D5. 7 अनु- (for मां तु). K7 D4. 3. 5 D4. 5. 7. 9 विप्रर्षे (for ब्रह्मर्षे). D4. 3. 5 सर्वतः (for 'गं'). D5. 7 पुरुषः सर्वतः प्रभुः (for the post. half).]

31 For the sequence of repetitions in K1. 2. 4. 7 D4. 3. 5 D4. 5. 7. 9 T G1-3. 5 M1. 5-7, see the Tabular Conspectus on p. 1851. K1. 2. 4. 7 D4. 9 M1. 5-7 (all third time) repeat 31^{ab}; and D5. 7 T G1-3. 5 (all third time) repeat 31^{ab}, both repetitions being followed by 29^a-30^b (also repeated third time). K1. 2. 4 (all first time) om. (hapl.) 31^{ab}. D4. 3 reads 31^{ab} on marg. — ^a) K7 (first time) om. हि. T2 (second time) नास्तीह; M1. 5-7 (all second time) हि नास्ति (for हि नास्ति). — ^b) D7 (first time) ध्रुवं; M1. 6. 7 (all first time) जगत् (for भूतं). — ^c) T1 (first time) सत्तैकं; T2 (first time) समैकं; G2 (first time) सदेकं (for तमेकं). K1 G1 (both second time) ऋते मासीकमेशानं; K2. 4. 7 D4. 3. 5 (all second time). 7 (second and third time). 9 (second time) T (second and third time) G1 (third time). 2. 3. 5 (all second and third time) M1. 5-7 (all second time) ऋते मा (D4. 3. 5 T G2. 3. 5 (last six third time) त) नकसीशानं. — ^d) K1. 2. 4. 7 D4. 3. 5 D4. 5. 7. 9 T G1-3. 5 M1. 5-7 (all second time) पुरुषं लो (T2 शो) कजी (K7 D4. 3. 5 D4. 5. 7. 9 'भा' वनं. — ^e) B7 सर्वभूतो हि भूतात्मा. — ^f) D4. 9 सनातनः (for महाबलः).

32 For the sequence of repetitions in K1. 2. 4. 7 D4. 3. 5 D4. 5. 7. 9 T G1-3. 5 M1. 5-7, see the Tabular Conspectus on p. 1851. T2 (second time) om. 32-33. — ^b) K1 (first time) om. श्र. — D4. 3 (second time) 32^a-33^b. — ^c) D7 (first time) T1 (both times). 2 G1 (first time). 3 (second time). 3. 5 (both both times) M1. 5-7 (last four second time) समेत्य; G2 (first time) समेत्य (for समेता). K7 D4. 9 (all second time) सहात्मानः (for महा). — ^d) G2 (first time) reads शरीरं twice. G2 (first time)

अति- (for इति). D7 (first time) T1 (both times). 2 G1 (first time). 3 (second time). 3. 5 (both both times) संज्ञिताः; G2 (first time) संज्ञितः.

33 For the sequence of repetitions in K1. 2. 4. 7 D4. 3. 5 D4. 5. 7. 9 T G1-3. 5 M1. 5-7, see the Tabular Conspectus on p. 1851. T2 om. 33; D4. 3 om. 33^{ab} (for both, cf. v. 1. 32). — ^a) K4 (second time) G2 (first time) तदाविंशति; K5 B7 M1. 5. 6 (last three second time). 7 (both times) तमाविंशति. K1. 2. 4. 7 D4. 5 (all second time). 7 (both times). 9 (second time) T1 (both times). 2 G1-3. 5 (last four both times) M1. 5-7 (all first time) संतरात्मा; D6 (first time) यो ब्रह्म (for यो ब्रह्मन्). ☞ Cn: आविंशतीति प्रवेशोक्त्या पाञ्चरात्राभिमतो जीवोत्पत्तिपक्षोऽपास्तः । ☞ — ^b) K1. 2 (both first time) अच्यक्तो; K1 G1 (both second time) स चालक्ष्यो; K2. 4 (both second time) चालक्ष्यो; K7 D4. 7. 9 (all second time) अचिंत्यो; B4. 7. 9 अदृश्यं; D5 (first time) न दृश्यो; D7 T1 (both both times). 2 G2 (first time). 2 (second time). 3. 5 (both both times) ह्य (G1 स) दृश्यो; G2 (first time) ह्यदृश्ये (for अदृश्यो). B7 G2 (second time) विक्रमं. D5 (second time) *** भवति क्वचित्. ☞ Cs: लघुविक्रमः, क्षिप्रकारी । ☞ — D5 (second time) om. 33^a-34^b. — ^c) K2 (first time) उत्पन्नम्. D4. 5. 6 (all first time) ह्य (for एव). K7 (first time) भवत्युत्पन्न इव च; D7 (second time) उत्पत्तये स भवति. ☞ Cv: शरीरे उत्पन्ने सत्येव प्रभुरिति वचनात् जीवोऽत्र प्राह्यः । उत्पत्तिसमये एव शरीरचेष्टकत्वस्य दुर्बले शिशावसंबन्धः । ☞ — ^d) D7 (first time) नष्टयन्; M5. 6 (both first time) चेष्टये (M5 'य'त् (for 'यन्'). K7 D4. 9 M1. 6. 7 (all first time) पुनः (for प्रभुः). M1. 5-7 (all second time) शरीरं चेष्टयत्युत.

34 For the sequence of repetitions in K1. 2. 4. 7 D4. 3. 5 D4. 5. 7. 9 T G1-3. 5 M1. 5-7, see the Tabular Conspectus on p. 1851. D5 om. 34^{ab} (cf. v. 1. 33). T G1-3. 5 (all first time) om. 34. — ^a) K2 (first time) -संघातः; K3 (first time) -संघाते; B6 -संघातं (for -संघातं). K2 (second time) न विधाता तु

C. 12. 12900
B. 12. 340[39].36
K. 12. 347.36

स जीवः परिसंख्यातः शेषः संकर्षणः प्रभुः ।

तस्मात्सन्तकुमारत्वं यो लभेत स्वकर्मणा ॥ ३५

यस्मिंश्च सर्वभूतानि प्रलयं यान्ति संक्षये ।

स मनः सर्वभूतानां प्रद्युम्नः परिपश्यते ॥ ३६

तस्मात्प्रसूतो यः कर्ता कार्यं कारणमेव च ।

यस्मात्सर्वं प्रभवति जगत्स्थारजङ्गमम् ।

—^b) Ms. 1 (both first time) शरीरं चेष्टये-
त्प्र (Mr 'यन्त्र') सु. —^c) K1. 2. 4. 1 D1. 2. 3 (all
second time) हि; K2. 4 (both first time) वि (for
च). Dn1 [अ] व्रजत् (sic) (for ब्रह्मन्). Dn1 D1
(both first time) न च जीवन्ति नाब्रह्मन्. —^d) K4 (first
time) Bo. 6-9 Das (both times) Dn1. n1 Ds D2. 2. 3
चायवश्; K1 (first time) शरीरं; Ds (first time)
घाययच् (for घातवश्). B9 इ (for [उ] त). Dn1
(both times) वायवश्चेष्टयत्पुनः; D1 (first time) घा-
यचेष्टयत्पुनः. — K1. 2. 4. 1 Das. 44 D1. 5. 7. 9 T G1-3. 6
M1. 5-7 (all second time) ins. after the second
occurrence of 34:

832* पृथग्भूताश्च ते नित्यं क्षेत्रज्ञः पृथगेव च ।

सत्त्वं रजस्तमश्चैव न गुणास्तस्य भोजकाः ।

एते पञ्चसु भूतेषु शरीरस्थेषु कल्पिताः ।

[(L. 1) Ds ये (for ते). Dn1 क्षेत्रज्ञः. — (L. 2)
K1 G1 सत्त्वे (for सत्त्वं). M1. 5-7 चेति (for चैव).
K1 G1 om. न. D1. 1 भोजकः; G2 भोजकाः (for भोजकाः).
T2 स गुणानस्य भोजकाः; M1. 5-7 गुणनेतान्प्रचक्षते (for the
post. half). — After line 2, K1 reads the prior
half of line 1 of 829*. — (L. 3) M1. 5-7 हि ते (for
एते). Dn1 एतेषु पंचभूतेषु (for the prior half).]

35 *) K2 Dn1 पर. (for परि). ☞ C7: जीवय-
तीति जीवो नारायणः । ☞ —^b) Ms क्षेत्रज्ञः (for क्षेत्रः).
Bo. 9 संकर्षणः; Dn1 M1 संकर्षणः; D1 'पूणात्'. ☞ C7:
शिष्यते प्रलयेऽतीति क्षेत्रज्ञः । ☞ ☞ C8: संकर्षण एव पाताल-
नन्तो भूत्वा पृथिवीं धारयति । ☞ —^c) K1. 2 Dn1 सन्-
कुमारं तं (Dn1 'रं त्वां'). ☞ Cn: सन्तकुमारत्वं, जीव-
न्मुक्तत्वम् । ☞ —^d) K6 Bo. 1 Dn1 Dn4 लभेत्स्वेन;
Bo. 2. 3 Das Dn1 Ds D2. 2. 3 M1. 5-7 [स] लभेत्स्वेन (for
लभेत स्व-). T G1-3. 6 लभते यः स्वकर्मणा.

36 *) K1. 2 M1. 1 पंच. (for सर्व-). —^b) T2 G2
प्रलयं. Dn1 याति. Dn1 संक्षयं (for 'ये'). —^c) K1
स मनाः; K2. 4 D4 समानः; K7 D9 मनोसौ; Bo. 9

सोऽनिरुद्धः स ईशानो व्यक्तिः सा सर्वकर्मसु ॥ ३७

यो वासुदेवो भगवान्क्षेत्रज्ञो निर्गुणात्मकः ।

ज्ञेयः स एव भगवाञ्जीवः संकर्षणः प्रभुः ॥ ३८

संकर्षणाच्च प्रद्युम्नो मनोभूतः स उच्यते ।

प्रद्युम्नाद्योऽनिरुद्धस्तु सोऽहंकारो महेश्वरः ॥ ३९

मत्तः सर्वं संभवति जगत्स्थारजङ्गमम् ।

Dn1 मनसः; D5. 1 स समः; M1. 5-7 मानसः (for स
मनः). —^d) Das -पश्यते; Dn1 D2 -पच्यते (for
-पच्यते).

37 *) D1 यस्मात् (for तं). K6 Bo (marg.) Das.
a4 प्रभूतो (for प्रसूतो). Dn1 M1. 1 यत् (for यः).
K1 कर्ता (for कर्ता). —^b) K6 Bo. 6-9 Das. 44
Dn1. n1 Ds D2. 2. 3 M1. 5-7 transp. कार्यं and कारणं.
— Ds om. 37^{ed}. K1. 4. 1 D1. 7. 9 T G1-3. 6 transp.
37^{ed} and 37^{ed}. —^c) K6 Bo. 6-9 Das Dn1. n1 Ds
D2. 2. 3 तस्मात्; G1 यस्यां (for यस्मात्). K1. 2. 4. 1
D1. 7. 9 च सर्वं; Bo. 6-9 Das. 44 Dn1. n1 Ds D2. 2. 3
T G1-3. 6 M1. 5-7 सर्वं सं. (for सर्वं प्र-). Dn1 -भवति.
—^d) Ms सर्वं (for जगत्). —^e) Dn1 D1. 5. 7. 9 यो
(for सो). K1 [s] निरुद्धा. G1 य (for स). —^f)
K6 Bo. 6-8 Dn1. n1 D2. 2. 3 व्यक्तिः स; Bo Das. 44
व्यक्तिः स; M1. 6. 7 व्यक्तिः (for व्यक्तिः सा). Ds
व्यक्तिः सर्वेषु कर्मसु; T G2. 2. 3 व्यक्तिः (T2 G2 'क्तिः)
सात्वतकर्मसु. ☞ C8: व्यक्तिः सर्वेषु कर्मसु, साधुपरित्रा-
णधर्मसंस्थापनभक्तानुग्रहादिसर्वकार्येषु सा व्यक्तिः, सोऽनिरुद्धो
मत्स्यकूर्मादिरूपेण प्रादुर्भवतीत्यर्थः । ☞

38 K1 om. 38^a-40^b. Ds G1 om. 38-39. —^a)
K2. 4. 1 D1. 7. 9 स (for यो). — Ms om. 38^b-40^a.
—^b) Das निर्गुणात्मके. —^c) Bo (marg. as in text)
स चैव; B1 स्म स च; Das स स च (for स एव).
K4 Bo-8 Das Dn1. n1 Ds D2. 2. 3 राजेंद्रः; K6 Bo
विर्नेन्द्र (for भगवाञ्जीवः). Bo ज्ञेयः स भगवाञ्जीवसः; Das
विज्ञेयसर्वराजेंद्र (sic). —^d) B9 तथा; Dn1 G2 जीवः (for
जीवः). K1 D1. 9 विभुः; D1 [s] च्युतः (for प्रभुः).

39 K1 Ds G1 Ms om. 39 (cf. v. 1. 38). —^a)
K2. 4 संकर्षणश्च. M1. 1 तु (for च). —^b) M1. 6. 7
सो (for यो). K2. 1 D1. 9 च (for तु). Dn1 स
प्रद्युम्नोऽनिरुद्धस्तु. —^c) K6 Bo. 6-9 Das. 44 Dn1. n1 Ds
D2. 2. 3 स ईश्वरः; M1. 6. 1 [s] हामीश्वरः (for महेश्वरः).

40 K1 om. 40^{ab}; Ms om. 40^{ab} (for both, cf.

अक्षरं च क्षरं चैव सचासचैव नारद ॥ ४०
 मां प्रविश्य भवन्तीह मुक्ता भक्तास्तु ये मम ।
 अहं हि पुरुषो ज्ञेयो निष्क्रियः पञ्चविंशकः ॥ ४१
 निर्गुणो निष्कलश्चैव निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ।
 एतत्त्वया न विज्ञेयं रूपवानिति दृश्यते ।
 इच्छन्मुहूर्तान्नश्येयमीशोऽहं जगतो गुरुः ॥ ४२
 माया ह्येषा मया सृष्टा यन्मां पश्यसि नारद ।
 सर्वभूतगुणैर्युक्तं नैवं त्वं ज्ञातुमर्हसि ।

मयैतत्कथितं सम्यक्त्व मूर्तिचतुष्टयम् ॥ ४३
 सिद्धा ह्येते महाभागा नरा ह्येकान्तिनोऽभवन् ।
 तमोरजोभ्यां निर्मुक्ताः प्रवेक्ष्यन्ति च मां मुने ॥ ४४
 अहं कर्ता च कार्यं च कारणं चापि नारद ।
 अहं हि जीवसंज्ञो वै मयि जीवः समाहितः ।
 मैवं ते बुद्धिरत्राभूदृष्टो जीवो मयेति च ॥ ४५
 अहं सर्वत्रगो ब्रह्मभूतग्रामान्तरात्मकः ।
 भूतग्रामशरीरेषु नश्यत्सु न नशाम्यहम् ॥ ४६

C. 12. 12918
B. 12. 340(39)48
K. 12. 347, 47

v. l. 38). D₁ T G₁-s. 6 repeat 40^{ab} after 45^{ab}. —^a) K₁. 1 D₁. 1 (first time). 9 प्र- (for सं-). D₅ यस्माच्च सर्वं भवति. —^b) D₁. 2 सर्वं (for जगत्). —^c) G₁. 2 अक्षरश्च क्षरश्चैव. —^d) K₅ भारत; D₁ नारदः. D₅. 1 सत्त्वासत्त्वे च नारदः.

41 ^a) D₁. 9 यं (for मां). D₁ ह (for [हृ]दि). —^b) K₅ युक्ता; K₇ मुक्त; G₁ न च (for मुक्ता). K₅ B₁. 1 D₅. 1 च (for तु). M₇ के (for ये). K₁. 2. 4 नरास्तु ये (for तु ये मम). —^c) K₁ पुरुषे. K₁ ज्ञो यो; D₅ यज्ञो (for ज्ञेयो). —^d) K₁. 2. 4 T₁ निष्कलः; K₇ निर्गुणः (for निष्क्रियः).

42 K₁. 2. 4 om. 42^{ab}. —^a) G₁ निर्गुणो (for 'णो'). D₁ निष्कलः; D₁ ले; T₁ निष्क्रियश्च; G₁. 2 M₁. 5-7 निष्कलश्च (for 'लश्च'). —^b) G₂ निष्पंदो (for निर्द्वन्द्वो). —^c) D₁ एतत्त्वज्ञानविज्ञेयं. —^d) T G₁. 6 M₁. 6-7 इव (for इति). G₁ रूपं वा नैव दृश्यते. —^e) D₅ इच्छेन्. D₁ इच्छन्मुहूर्तान्नश्येयम्; T₁ तं नाध्येयम्; G₁ तत्रिभ्यो-यम् (sic). —^f) K₇ D₁. 9 हि; G₂ [s]यं (for सङ्गं).

43 Quoted in Ved. Sū. Śaṅkara Bhāṣya, I. i. 20; III. ii. 17. For the sequence of repetitions in K₁. 2. 4. 7 D₁. 2. 4. 7. 9 T G₁-s. 6 M₁. 5-7, see the Tabular Conspectus on p. 1851. G₁ (second time) om. 43^{ab}. —^a) K₁. 2 (both first time). 4 (both times) D₅. 1 (both first time) मया; K₂ (second time) महा (for माया). D₁ (second time) खेषा (for ह्येषा). K₂ (second time) महा; K₅ B₁. 9 D₁. 2. 4. 7 (last three first time) पुरा; B₁ परा (for मया). K₁ (first time) ह्येषा; K₇ (first time) स्पृष्टा; M₁. 1 (both first time) दृष्टा (for सृष्टा). —^b) M₁. 5-7 (all second time) मा (for मां). D₅ (first time) वृच्छसि; D₇ M₁. 1 (all first time) पश्यसि (for 'सि'). D₁

(both times) नारदः. —^c) B₇ मुक्तं (for युक्तं). —^d) K₁ (both times). 2 (first time). 6 D₅. 1 T₁ G₁ (last four second time) 2. 6 M₇ (last three first time) नैव; D₅. 1 (both first time) ज्ञेयं (for नैवं). T G₁-s. 6 (all first time) मां; T₁ G₂. 6 (all second time) तं (for त्वं). B₅ वक्तुम् (for ज्ञातुम्). —^e) M₁. 6. 7 कथिता (for 'तं').

44 Bo D₁. 1. 4 D₅ D₂. 2. 8 read 44 after 46. —^a) K₁. 2. 4 एते; K₅ Bo. 6-9 D₁. 2. 4 D₅ D₂. 2. 8 M₁. 6. 1 हिते (for ह्येते). D₅. 1 महाभाग (for 'भागा'). —^b) D₁ नरो; D₅. 1 निः (for नरा). K₁ ह्येकान्तिनो; K₂ M₁. 6. 1 एकान्तिनो (for ह्येका). Bo. 6 भवान्; D₁ [s]भवत्. —^c) D₁ निर्मुक्त. K₁. 2. 4. 6. 7 D₁. 5. 7. 9 तमोरजोविनिर्मुक्ताः.

45 K₅ Bo D₁. 1. 4 D₅ D₂. 2. 8 om. 45^{ab}. —^a) K₁. 4 कामं; D₁ कर्ता (for कार्यं). —^b) T₂ G₁. 2 करणं (for का). — After 45^{ab}, K₁. 2. 4. 7 D₁. 5. 9 M₁. 5-7 repeat 20-21 and D₇ T G₁-s. 6 repeat 40^{ab}, followed by 20-21. —^c) K₇ D₁. 9 जीवः (for जीव-). K₅ Bo. 6-9 D₁. 2. 4 D₅ D₂. 2. 8 संज्ञातो; K₇ D₁. 9 प्रख्यातो; D₅. 5. 7 Cnp (gloss: जीवस्य उपकरण-भूतः जडवर्गः) संज्ञातो; G₁ संज्ञे वै (for संज्ञो वै). —^d) K₇ D₁ जीवः; T₁ G₂. 6 जीवाः (for जीवः). K₁. 2. 4 प्रतिष्ठितः; D₁ समाहितः; D₇ M₁. 5 (inf. lin). 6. 7 सनातनः; T₁ G₂. 6 समाहिताः; G₂ हितं (for 'हितः'). —^e) K₅. 1 Bo. 6. 2. 9 D₁. 1. 4 D₅. 5. 7-9 G₁ Cn नैवं; G₂ नैव (for नैवं). K₁. 2. 4 [ए]वाभूद्; T G₁-s. 6 भवतु; M₁. 5-7 [अ]भवद् (for [अ]त्राभूद्). —^d) K₂ इष्टे जीवे. K₅ Bo. 6-9 D₁. 2. 4 D₅ D₂. 2. 8 वै; T₂ G₁ M₁. 5-7 ह (for च).

46 For the sequence of repetitions in K₁. 2. 4. 7 D₁. 2. 4. 7. 9 T G₁-s. 6 M₁. 5-7, see the Tabular

C. 12. 12914

B. 12. 340(39).50

K. 12. 347. 51

हिरण्यगर्भो लोकादिश्वतुर्वक्त्रो निरुक्तगः ।

ब्रह्मा सनातनो देवो मम बह्वर्थचिन्तकः ॥ ४७

पश्यैकादश मे रुद्रान्दक्षिणं पार्श्वमास्थितान् ।

द्वादशैव तथादित्यान्वामं पार्श्वं समास्थितान् ॥ ४८

अग्रतश्चैव मे पश्य वसून्तष्टौ सुरोत्तमान् ।

नासत्यं चैव दत्तं च मिषजौ पश्य पृथुतः ॥ ४९

सर्वान्प्रजापतीन्पश्य पश्य सप्त ऋषीनपि ।

Conspectus on p. 1851. — ^a) K1. 2. 4 ब्रह्मा; M6. 7 ब्रह्म (for ब्रह्मन्). B8 अहं हि सर्वगो ब्रह्मन्. — ^b) K8 B6. 7 Das. 24 भूतग्रामांतरा (K8 'दा') युगाः; Bo. 3. 9 'रात्मगाः'; D4. 7 'रात्मकं'; G2 'मात्मनामकः'. — ^c) D82 नश्यामि. K2 नश्यसु च न चाप्यहं. — After 46, Bo Dn1. 24 D8 D2. 2. 8 read 44.

47 ^a) Dn4 हिरण्यगर्भो. D9 लोके हि (for लोकादिश्व). — ^b) M1. 6. 7 चतुर्वक्त्रे. Ds1 निरुक्तगः; D1 'क्तिगः'; T2 G1. 2 'क्तकः'. ☞ C8 : निरुक्तानि नामानि गमयन्तीति निरुक्तगः । ☞ — ^c) K1 सनातने; Ds1 'तना. B9 तनो ब्रह्मासनो देवो; T1 G1-2. 6 ब्रह्मासनाग (G2 'ने ग') तनो देवो. — ^d) K1 om. from बह्वर्थ up to वामं पा (in 48¹). D1 सर्वार्थ- (for बह्वर्थ). K2. 4 मम वक्षस्ववस्थितः. ☞ C8 : बह्वर्थचिन्तकः, बहुतां रूपाणां न्याकर्ता । ☞ — After 47, K8 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. 24 D8 D2. 2. 5, 7, 8 ins. :

833* ललाटाच्चैव मे रुद्रो देवः क्रोधाद्विनिःसृतः ।

[Das. 24 रुद्रो (for रुद्रो). Da4 देव. D6. 7 विनिर्गतः (for विनिःसृतः).]

48 K1 om. up to वामं पा (cf. v. 1. 47). — ^a) K2 transp. मे and रुद्रान्. — ^b) T G1-2. 6 पक्षम् (for पार्श्वम्). Da4 आस्थिताः; D8 T G1-2. 6 M6. 7 आश्रितान् (for आस्थि). — Da4 om. (hapl.) 48^{cd}. — ^c) G2 एवम् (for एव). G2 अथ; M1. 6. 7 यथा (for तथा). — ^d) K8 B6. 7. 9 D8 वामपार्श्वः; Bo Das Dn1. 24 D6. 7 वामपार्श्वः; D2. 8 वामपार्श्वः; T G1. 2. 6 वामं पक्षं (T2 'क्ष') (for वामं पार्श्वं). K1 श्ववस्थितान्; K8 Bo. 7 T G1. 2. 6 M1. 6. 7 समाश्रितान्; D82 तथास्थितान्; G2 अथाश्रितान् (for समास्थितान्).

49 ^a) G1 नो (for मे). — ^b) K2 वहून् (for वसून्). T G1. 2. 6 समास्थितान्; G2 समुत्थितान् (for सुरोत्तमान्). — ^c) K2. 4 D4 मिषजौ; B8 मेषजौ.

वेदान्यज्ञांश्च शतशः पश्यामृतमथौषधीः ॥ ५०

तपांसि नियमांश्चैव यमानपि पृथग्विधान् ।

तथाष्टगुणमैश्वर्यमेकस्थं पश्य मूर्तिमत् ॥ ५१

श्रियं लक्ष्मीं च कीर्तिं च पृथिवीं च ककुब्जिनीम् ।

वेदानां मातरं पश्य मत्स्यां देवीं सरस्वतीम् ॥ ५२

ध्रुवं च ज्योतिषां श्रेष्ठं पश्य नारद खेचरम् ।

अम्भोधरान्समुद्रांश्च सरांसि सरितस्तथा ॥ ५३

D1 G2 चैव (for पश्य).

50 ^a) Da4 om. पश्य. — ^b) Da4 न स; Dn4 सम (for पश्य). D4 transp. पश्य and सप्त. K7 D4. 5. 7. 9 मुनीन् (for ऋषीन्). K8 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. 24 D8 D2. 2. 8 तथा (for अपि). K1. 2. 4 सप्तर्षी (K1 'र्षी')श्च तथामलान्. — ^c) B8 G2 देवान् (for वेदान्). T1 G1. 2. 6 पश्यैव; G2 पश्यन्पश्य (for च शतशः). — ^d) B1 तस्य (for पश्य). K8 Bo-9 Das. 24 D6. 7 M8 महौषधीः; Ds1 अथौषधैः (for अथौषधीः). K7 D4. 9 पश्य त्वेता महौषधीः (D4 'धी'; D9 'धी'); T G2. 2. 6 पश्य सु (T2 G2 सु) क्व महौषधीः; M1. 6. 7 पश्यामूश्च महौषधीः.

51 ^a) Da4 तपसा. K2 नियमश्रुः; K8 'माश्रु. — ^b) M8 चैव (for अपि). — ^c) G2 विषम् (for गुणम्). — ^d) G2 एकः सं- (for एकस्थं). D1 M1. 6. 7 मूर्तिमान् (for 'मत्').

52 ^a) K7 D4 बलं; D9 जलं (for श्रियं). K1. 2. 4 कीर्तिः; Da4 लक्ष्मीः. K1 Da4 कीर्ति. G2 श्रियं लक्ष्मीः प्रकीर्ति च. — ^b) K1 D4 ककुब्जिनी (D4 'सि') नीः; K8 Bo. 6-9 Da4 D8 D2. 2. 8 Ca (gloss: ककुब्ज्यानी-यतुङ्गमेरुयुक्ताम्) Cv (gloss: दिगभिमानिनीम्) ककुब्जिनी; K7 ककुब्जिनी; Das G2 'द्वर्णी' (for 'द्विनीम्'). — ^c) K1. 2. 4 D4. 5. 7. 9 चैव (for पश्य). — ^d) K1. 7 मत्स्याः; D6. 7 पश्य; G2 आस्थां (for मत्स्यां). K1. 4. 7 D4. 9 पश्य; Das चैव; D1 देवान् (for देवीं). K2 Da4 सतां पश्य (Da4 'त्स्यां चैव') सरस्वतीं.

53 ^a) D6. 7 चैव (for श्रेष्ठं). — ^b) Dn4 अम्भो-परान्; G2 'धर' (for 'धरान्'). — ^c) M1 सरांसि (for सरांसि).

54 ^a) K1. 2. 4. 7 D4. 5. 7. 9 M1. 5-7 मूर्तिथुक्ताः; Bo. 9 Ds1 'मतः' (for 'मन्तः'). D8 G2 पितृगणाश्च. — ^b) T2 नारद (for सत्तम). M1. 6. 7 पश्य मत्स्यां

मूर्तिमन्तः पितृगणांश्चतुरः पश्य सत्तम ।
 त्रींश्चैवान्गुणान्पश्य मत्स्थान्मूर्तिविवर्जितान् ॥ ५४
 देवकार्यादपि मुने पितृकार्यं विशिष्यते ।
 देवानां च पितृणां च पिता ह्येकोऽहमादितः ॥ ५५
 अहं ह्यशिशो भूत्वा समुद्रे पश्चिमोचरे ।
 पिबामि सुहुतं हव्यं कव्यं च श्रद्धयान्वितम् ॥ ५६
 मया सृष्टः पुरा ब्रह्मा मद्यज्ञमयजत्स्वयम् ।
 ततस्तस्मै वरान्प्रीतो ददावहमनुत्तमान् ॥ ५७
 मत्पुत्रत्वं च कल्पादौ लोकाध्यक्षत्वमेव च ।

अहंकारकृतं चैव नाम पर्यायवाचकम् ॥ ५८
 त्वया कृतां च मर्यादां नातिक्राम्यति कश्चन ।
 त्वं चैव वरदो ब्रह्मन्वरेष्मनां भविष्यसि ॥ ५९
 सुरासुरगणानां च ऋषीणां च तपोधन ।
 पितृणां च महाभाग सततं संशितव्रत ।
 विविधानां च भूतानां त्वमुपास्यो भविष्यसि ॥ ६०
 प्रादुर्भावगतश्चाहं सुरकार्येषु नित्यदा ।
 अनुशास्यस्त्वया ब्रह्मनियोज्यश्च सुतो यथा ॥ ६१
 एतांश्चान्यांश्च रुचिरान्ब्रह्मणोऽमिततेजसे ।

C. 12. 12390
 B. 12. 340291.66
 K. 12. 347. 67

चतुर्विधान्. — °) K₁ D₄ त्रींश्च. K₁ २ चैवेमा; K₁ D₄ ९ चैवेमान्; B₁ चैवेतान्; G₂ चेमांस्तु (for चैवेमान्). B₁ G₂ M₁. ६. १ गणान् (for गुणान्). B₈ D₈ १ चैव (for पश्य). — °) K₂ मत्स्थान्; B₈ स्थान् (for मत्स्थान्). G₂ जति- (for मूर्ति-). D₈ १ स्थानवृत्ति-विवर्जितान्.

55 T₁ om. 55^a-57^b. — °) D₄ D₉ पितृणां.

56 T₁ om. 56 (of. v. l. 55). — °) K₁ २. ४. ६ Bo. ६-९ D₄ ३. ४ D₁ १. ४ D₈ D₂ ३. ९ T₂ ह्यशिशो (for 'शिशो). G₂ अहं हि स शिशो भूत्वा. — °) K₂ समुद्रः (for 'द्रे). D₄ समुद्रे पश्चिमोत्तमान्. — °) M₅ अश्नामि (for पिबामि). B₂ (marg.) संगतं; D₄ सुहुतं; D₄ सुहुतं; T₂ सुहुतं (for सुहुतं). K₁ कव्यं (for हव्यं). K₈ (also as in text). १ D₉ पिबान्यपः समुद्रस्था (K₁ 'स्था). — °) K₁ कन्ये चैव इतान्वितं; K₂ ४ कव्यं चैव श्रु (K₄ सु)वान्वितान् (K₄ 'तं); K₁ D₉ हव्यं कव्यं स्वाहां स्व (D₉ स्वधां सु)धां.

57 T₁ om. 57^{ab} (of. v. l. 55). — °) G₂ पृष्टः (for सृष्टः). K₂ परा (for पुरा). G₁ ब्रह्मा (for ब्रह्मा). — °) K₄ ६ Bo. ६-९ D₄ ३. ४ D₁ १. ४ D₈ D₂ ३. ९ मां; K₁ स (for मद्). K₈ B₈ (marg.). १ D₄ ३. ४ यज्ञैर् (for यज्ञम्). D₅ १ मां यज्ञैर्बोध्यस्त्वयं; D₉ मम पक्षमयं स्वयं. — °) Bo D₄ D₁ १. ४ D₈ D₂ ३. ९ तस्मिन् (for तस्मै). — °) K₈ Bo. ६-९ D₄ ३. ४ D₁ १ T₂ दद्यामहम्; G₂ ददावेहम् (for 'वहम्). K₁ २ प्रादामहमनुत्तमान् (K₁ 'मं); K₄ १ D₁ D₈ D₂-४. ९ दत्तवानस्म्यनुत्तमान् (D₂ 'मं).

58 °) K₁ पुत्रास्व (sic); T₂ पुत्रं * (for पुत्रत्वं). K₂ कंषादौ (for कल्पादौ). — °) D₄ लोकापक्षस्वमेव च; G₂ लोकसुधारमेव च. — °) K₂ हुतं चैव; D₄ क्षतं

चैव; G₂ हुतानां च (for -कृतं चैव). ☞ Ca: अहंकार-कृतम्, साभिमानमहमिति पर्यायकृतं, मत्पर्यायरूपं ब्रह्म । ☞

59 °) K₁ कृतं; K₂ हुतं; D₄ कृता. — °) K₈ Bo. ६. ९ D₄ ३. ४ D₁ १ D₈ ३ -क्राम्यति; K₁ B₈ (orig.) D₁ ९ T₂ G₁-३. ६ M₁ ५-१ -क्रामति; B₁ ३ (marg.) D₁ D₈ D₂ ३ -क्राम्यति (for -क्राम्यति). D₄ कश्च नः. — °) T₂ वरदा (for 'दो). — °) D₄ वरंशनां; D₄ वदेष्मनां; G₂ वरेष्मनां (for 'व्मनां). D₄ D₈ G₂ भविष्यति.

60 K₁ om. (hapl.) 60. — °) D₈ तपोधनः. D₄ ९ सुमीनां च महारमनां; T₂ G₁-३. ६ M₁ ५-१ महर्षीणां तथैव च. — D₄ २ reads 60^{ab} on marg. — °) D₄ D₉ पितृणां. — °) K₁ २. ४ संशितः; K₈ संशितः; D₁ D₈ D₉ संशितः (for संशित-). K₁ B₈ D₄ ३. ४ G₁ २ M₁ १ -व्रतः; D₄ lacuna; T₂ -व्रतं (for -व्रत). — °) G₂ भविष्यति.

61 °) K₁ D₄ ९ T₂ प्रादुर्भावं (for 'र्भावं). G₁ -गताश्च. M₁ १ प्रादुर्भावगतश्चाहं. — °) M₅ (sup. lin. as in text) त्वया शास्यस्त्वया ब्रह्मन्. — °) G₂ सुरो (for सुरो).

62 °) K₁ चान्याम्. G₂ सु- (for च). — °) K₁ ब्राह्मणे; K₁ D₄ D₁ ९ M₁ ६ ब्रह्मणो; D₄ 'णा (for 'णे). K₁ D₄ १. ९ M₁ ६. १ -तेजसः (for 'से). — After 62^{ab}, G₁ Kumbh. ed. ins.:

834* एवं रुद्राय मनवे इन्द्रायामिततेजसे ।

— °) B₈ lacuna; D₄ ३. ४ ब्रह्मा (for दत्त्वा). — °) G₂ निवृत्तः (for 'सि-). K₈ भव; D₄ [५]भवन्; M₁ ६ [५]भवन् (for सभवन्). D₁ निवृत्तोपरमोर्ध्वं. ☞ Cs: निवृत्तिपरमः, सर्गव्यापारादुपरतः । ☞

C. 12. 12930

B. 12. 347. 62

K. 12. 347. 67

अहं दत्त्वा वरान्प्रीतो निवृत्तिपरमोऽभवम् ॥ ६२
निर्वाणं सर्वधर्माणाम् निवृत्तिः परमा स्मृता ।
तस्मान्निवृत्तिमापन्नश्चरेत्सर्वार्हनिर्वृतः ॥ ६३
विद्यासहायवन्तं मामादित्यस्थं सनातनम् ।
कपिलं प्राहुराचार्याः सांख्यनिश्चितनिश्चयाः ॥ ६४
हिरण्यगर्भो भगवानेष छन्दसि सुष्ठुतः ।
सोऽहं योगगतिर्व्रह्मन्योगशास्त्रेषु शब्दितः ॥ ६५
एषोऽहं व्यक्तिमगम्य तिष्ठामि दिवि शाश्वतः ।
ततो युगसहस्रान्ते संहरिष्ये जगत्पुनः ।

कृत्वात्मस्थानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ ६६
एकाकी विद्यया सार्धं विहरिष्ये द्विजोत्तम ।
ततो भूयो जगत्सर्वं करिष्यामीह विद्यया ॥ ६७
अस्मन्मातः या सासृजच्छेषमव्ययम् ।
स हि संकर्षणः प्रोक्तः प्रद्युम्नं सोऽप्यजीजनत् ॥ ६८
प्रद्युम्नादनिरुद्धोऽहं सर्गो मम पुनः पुनः ।
अनिरुद्धात्तथा ब्रह्मा तत्रादिकमलोद्भवः ॥ ६९
ब्रह्मणः सर्वभूतानि चराणि स्थावराणि च ।
एतां सृष्टिं विजानीहि कल्पादिषु पुनः पुनः ॥ ७०

63 ^b) D₁ निवृत्तिः (for निवृत्तिः). K₁ D_{4.9} सता;
D₄₄ M_{1.6} सता; G₂ सुता (for स्मृता). — ^c) M_{1.6}
5-1 तस्मान्निवृत्तिपरमम्. — ^d) D_{5.1} शये (for चरेत्).
T G_{1-3.6} M_{1.6} 5-1 सर्वत्र (for सर्वार्हः). K₂ निवृत्तः;
K₄ निवृतः; K₇ D_{4.5.7.9} विजवरः (for निर्वृतः).

64 ^a) K₅ Bo. 6.7.9 सहायवंतश्च (for 'वन्तं'). K₅
Bo. 6-9 D_{1.1.4} D₅ D_{2.3.8} च (for मास्). — ^b)
K₂ आदित्यः; K₇ त्वस्थं; G₂ स्थं च (for 'त्वस्थं').
K₅ Bo. 6-9 D_{3.44} D_{1.1.4} D₅ D_{2.3.8} समाहितं (for
सनातनम्). — ^c) K₇ D_{4.7.9} आचार्यं (for 'यः').
— ^d) K₇ Bo. 9 D_{3.44} D_{4.5.7.9} T G_{1.3.6} M_{1.6.7}
सांख्या; M₅ संख्या (for सांख्य). K₄ निश्चिताः (for
निश्चयाः). K_{1.2} सांख्यनिश्चयनिश्चिताः; G₂ सांख्या-
निश्चैव निश्चयः (sic).

65 Bo partly damaged. — ^a) K_{1.2.4.7} D_{4.9}
द्युतिमान् (for भगवान्). — ^b) K₇ D_{4.7.9} संस्तुतः;
D₅ सुन्नतः (for सुष्ठुतः). K_{1.2.4} T G_{1.3.6} M_{1.6-7}
एष यच्छं (T G_{3.6} यच्छं) दसि स्तु (M_{1.6-7} दृ)तः; G₂
श्रावयन्सदासि स्थितः. — K₅ om. (hapl.) 65^a-66^b.
— ^c) K_{1.4} सोयं. K₇ Bo. 6-9 D_{3.44} D_{1.1.4} D₅
D_{2.3.8} M_{1.6} योगरतिर (for 'गतिर'). K₇ D₇ T₁
ब्रह्म (for ब्रह्मन्). D₅ सोहं योजयतिर्व्रह्म (sic). — ^d)
K_{1.2} ब्राह्मणः; T G_{1.3.6} ब्राह्मे च; G₂ शास्त्रैश्च
(for शास्त्रेषु). M₅ निश्चितः (for शब्दितः).

66 K₅ om. 66^{ab} (cf. v. 1. 65). — ^a) Bo lacuna;
D_{5.7} M_{1.6.7} एको (for एषो). Bo M_{1.7} व्यक्तम् (for
व्यक्तिम्). K_{1.2.4} आपन्नश्च; Bo. 7.8 D_{3.44} D_{1.1.4}
D₅ D_{2.3.8} आगत्य; D_{5.7} आस्थाय (for आगम्य).
— ^b) T G_{1-3.6} सुवि (for दिवि). B₇ शाश्वतः (for
शाश्वतः). — ^d) G₂ संहरिष्यामि वै जगत्. — ^e) T G_{1.3.6}

मत्स्थानि (for [आ]त्म). — ^f) T₂ G₁ जंगमानि (for
स्थावराणि). D_{3.44} om. चराणि. K_{1.2.4.7} Bo चराणि
स्थावराणि च; T₁ जंगमानोत्तरश्च (sic); G₂ जंगमानि
स्थिराणि च; G_{3.6} जंगमानोत्तराणि च.

67 ^a) T₂ वयसा; G₇ (gloss: वेदविद्यया, तदभि-
मानिन्या लक्ष्म्या च) विद्यया (as in text). — ^b) K₁.
2.4.7 D_{4.7.9} M_{1.6-7} विचरिष्ये (for विहं). Bo. 6-9
D_{3.44} D_{1.1.4} D₅ D_{2.3.8} जगत्पुनः (for द्विजोत्तम).
— ^d) B₅ damaged; D₄₄ D₅₁ ह; T G_{1-3.6} [ह]ति
(for [ह]ह). ☞ G₂: विद्यया, असाधारणेन तत्त्वज्ञानेन । ☞

68 ^a) K_{1.2.4.6} Bo D₅ अस्मिन्; K₇ अस्मान्;
T G_{1-3.6} आत्म- (for अस्मन्). T₂ याः (for या).
— ^b) K₁ मासृजेत्; K₄ G₂ M₅ सासृजेत् (for 'जत्').
— ^c) D₄₄ प्रोक्ताः. K₂ स हि संकर्षणः प्रोक्ताः. — ^d)
D_{3.44} सा (for सो). M_{1.6} व्यजो जगं (M₅ 'नत्');
M₇ [s]व्यजो जगं. K₂ सोपिजोवत्.

69 ^a) D₄₁ अविहृदा (for अनिरुद्धो). K_{5.7} D_{4.9}
हि; Bo [s]यं; B₇ D_{3.44} [s]भूत् (for सृष्टं). — ^b)
D₅ सर्गो; T₂ स्वर्गो; G₁ सर्गो (for सर्गो). D₄₄
om. one पुनः. — ^c) D₄₁ अनिरुद्धासु; G₂ 'रुद्धं'.
D_{1.1} D_{5.7} M_{1.6.7} ततो (for तथा). G₂ ब्रह्मन् (for
ब्रह्मा). — ^d) K_{1.2.4} तत्रापि; K₅ D_{1.1.4} D₅ D_{2.3}.
5.8 तत्राभिः; D_{3.44} तत्रादिः; G₂ तत्राधिः; G₃ तथादि-
(for तत्रादि). D₄₄ कमलोद्भवः; D_{4.9} 'लेभवत्'.

70 ^a) D₅₁ ब्राह्मणः (for ब्रं). — ^b) B₅ (marg.
as in text). D₄₁ D_{4.9} (before corr.) M_{5.6} ब्रह्मानि
(D₄₄ 'नी'); D_{5.7} भूतानि (for चराणि). K_{5.7} M_{1.7}
स्थावराणि चराणि च. — T G_{1-3.6} om. 70^{ad}. — ^c)
K_{1.2.4} प्रजानीहि; D₄₁ विजानीहि (for 'नीहि'). — ^d)
K₅ B_{5.6} D_{3.44} D₅₁ M_{1.6-7} कल्पतेषु (for 'दिषु').

यथा सूर्यस्य गगनादुदयास्तमयाविह ।
नष्टौ पुनर्बलात्काल आनयत्यमितद्युतिः ।
तथा बलादहं पृथ्वीं सर्वभूतहिताय वै ॥ ७१
सत्त्वैराक्रान्तसर्वाङ्गां नष्टां सागरमेखलाम् ।
आनयिष्यामि स्वं स्थानं वाराहं रूपमास्थितः ॥ ७२
हिरण्याक्षं हनिष्यामि दैतेयं बलगवितम् ।

Ms om. one पुनः.

71 ") Ds om. from सूर्यस्य up to तथा (in 71').
Ks T2 G2 M1. 5-7 गमनाद्; K1 D1. 9 गगने (for
गगनाद्). T1 G1. 3. 6 यथा सूर्यः स्वगमनाद्. —^b) Ks
Bo. 6. 7. 9 D2. 3. 8 Ds D2. 3. 8 M1. 5-7 उदयास्तमने (M1.
6. 7 'ये' इह; D1 'मयानि च; G2 'यामुमयापि वा
(sic). —^c) Ks. 7 Bo. 6-9 D2. 3. 8 Dn1. n2 Ds D2. 3. 8
M1. 5-7 नष्टे; D1 नष्टां (for नष्टौ). K2 पुनर्भावाद् (for
'बलाद्'). T2 कारि; G2 कालाद् (for काल). —^d)
G2 आनयति. K1. 2. 4 अमितद्युते; G2 'द्युती; M1
अमिताद्युतिः. — After 71^{cd}, Ds D1 T G1-3. 6 Kumbh.
ed. ins. an addl. colophon [Sub-parvan: Ds D1 T
G1. 2. 6 मोक्षधर्म. — *Adhy. name:* Ds T2 G1 नारा-
यणीयं; T1 G6 नारायणीये भगवत्संनिध्यं. — *Adhy.*
no.: Ds2 T1 G6 164; T2 197; G1 163; G2 195;
G3 165].

— After the addl. colophon, Ds2 D1 T G1-2. 6
Kumbh. ed. ins.:

835*

भीष्मः ।

नारदस्वथ पप्रच्छ भगवन्तं जनार्दनम् ।
केषु केषु च भावेषु द्रष्टव्योऽसि मया प्रभो ।
श्रीभगवानुवाच ।
शृणु नारद तत्त्वेन प्रादुर्भावान्महामुने ।
मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नारसिंहोऽथ वामनः ।
रामो रामश्च रामश्च कृष्णः कल्की च ते दश [5]
पूर्वं भीमो भविष्यामि स्थापयिष्यामहं प्रजाः ।
लोकान्वेदान्धरिष्यामि मज्जमानान्महाणवे ।
द्वितीयं कूर्मरूपं मे हेमकूटनिभं स्मृतम् ।
मन्दरं धारयिष्यामि अमृतार्थं द्विजोत्तम ।
मग्नां महाणवे घोरे भाराक्रान्तामिमां पुनः । [10]

[(L. 2) D1 G2 त्वं द्रष्टव्यो (for द्रष्टव्योऽसि). G2 सदा
(for मया). — (L. 4) T1 G2 कूर्म- (for कूर्मो). G2
च (for ऽथ). — (L. 5) G2 कल्कीति; G2. 6 कर्त्तुं च
(for कल्की च). — (L. 7) G1 वेदाद् (for 'त्').

नारसिंहं वपुः कृत्वा हिरण्यकशिपुं पुनः ।
सुरकार्ये हनिष्यामि यज्ञं दितिनन्दनम् ॥ ७३
विरोचनस्य बलवान्बलिः पुत्रो महासुरः ।
भविष्यति स शक्रं च स्वराज्याच्यावयिष्यति ॥ ७४
त्रैलोक्येऽपहृते तेन विमुखे च शचीपतौ ।
अदित्यां द्वादशः पुत्रः संभविष्यामि कश्यपात् ॥ ७५

— (L. 8) G2 सत (for स्तुत). — (L. 9) D1 G1
अमृतार्थे (for 'तार्थ'). — (L. 10) D1 T2 G1 मग्नं; G2
मग्नान् (for मग्नां).]

—^c) Kumbh. ed. ततो (for तथा). D4 Dn4 D4
G1 पृथ्वी; Kumbh. ed. विद्वन् (for पृथ्वीं).

72 Before 72, Ds ins. भगवानुवाच. —^a)
K1. 2 B2 -सर्वाङ्गां; D4 -सर्वाङ्गा; D1 -सर्वाङ्गी (for
'सर्वाङ्गां'). —^c) Ks Bo. 7 D2. 3. 8 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8
M1. 6. 7 स्व-; D2. 3. 8 सं- (for स्वं). D1 G2 धारयि-
ष्यामि वसुधां. —^d) K1. 2 G6 M1. 7 वराहं (for वा').
Ms वाराहं वपुरास्थितः.

73 G2 om. 73^{abed}. —^a) K1. 2 D1 हरिष्यामि;
Bo. 3 D4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 वधि' (for 'हनि').
—^b) K2 D4 दैत्येव. — After 73^{ab}, D1 T G1. 3. 6
read 73^{cd}, also repeating it in its proper place.
—^c) D1 T1 G2. 6 नारसिंहं (for 'सिंहं'). Dn4 वयः
(for वपुः). —^d) K2. 4 हिरण्यकश्यपं. —^e) D1 T
G1 (all first time). 2. 3. 6 (last two first time)
सुरकार्येण वै तेन (T2 G2 चैतेन; G1 चैकेन). —^f)
D4 -वन्दनं (for -नन्दनम्).

74 ") M1. 7 om. from स्य बल up to राज्यं (in
76^a). —^b) K1 बलिं; K1 D4 बलि- (for बलिः). T2
पुत्र- (for पुत्रो). K1. 2. 4. 7 B2 (marg. as in text). 9
D4. 5. 9 T2 महाबलः (for 'सुरः'). — After 74^{ab},
Ks Bo 6-9 D2. 3. 8 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 ins.:

836* अवध्यः सर्वलोकानां सदेवासुररक्षसाम् ।

[D2. 3. 8 Ds1 D6 सर्वभूतानां (for 'लोकानां'). Dn4
राक्षसां.]

—^c) B2 स्व- (for स). —^d) K2 सुराज्याच्च; Dn4
स्वराज्याच्च; D1 स्वराज्ये (for 'ज्याच्च'). K2. 4 व्यव-
यिष्यति; Dn4 व्यावयिष्यति; D1 T G1-2. 6 चाल-
यिष्यति (for 'व्याव').

75 M1. 7 om. 75 (cf. v. l. 74). —^a) K2 त्रैलोक्ये.
Ks च कृते; B2 [S]पकृते (for 'कृते'). —^b) D1 T

C. 12. 129/5
B. 12. 344/39) 81
K. 12. 348. 9

C. 12. 12945
B. 12. 340(26). 42
K. 12. 340. 13

ततो राज्यं प्रदास्यामि शक्रायामिततेजसे ।

देवताः स्थापयिष्यामि स्वेषु स्थानेषु नारद ।

बलिं चैव करिष्यामि पातालतलवासिनम् ॥ ७६

त्रेतायुगे भविष्यामि रामो भृगुकुलोद्भवः ।

क्षत्रं चोत्सादयिष्यामि समृद्धबलवाहनम् ॥ ७७

तु समनुप्राप्ते त्रेतायां द्वापरस्य च ।

G1-3. 6 तु (for च). Ms शतक्रतो (for शचीपतौ).
—^a) D4. 9 Ms. 6 अदित्या; G1 आदित्यां (for अ).
T1 G2. 3. 6 वामनः (for द्वादशः). K6. 1 Bo. 6. 1. 3
(marg.). 9 Da. 2. 4 Dn1. n4 Ds D2. 2. 3 अ (K7 Da4
Ds आ दित्यां द्वादशादित्यः; D1 आदित्या-द्वादशानुपुत्रः.
—^d) D1 T G1-3. 6 Ms. 6 काश्यपात्. — After 75,
D1 T G1-3. 6 Kumbh. ed. C7 ins.:

837* जटो गत्वा यज्ञसदः स्तूयमानो द्विजोत्तमैः ।

यज्ञसूत्रं करिष्यामि श्रुत्वा प्रीतो भवेद्बलिः ।

किमिच्छसि बटो ब्रह्मैश्वर्यो याचे महद्वरम् ।

दीयतां त्रिपदीमात्रमिति याचे महासुरम् ।

स दद्यान्मयि संप्रीतः प्रतिषिद्धश्च मन्त्रिभिः । [5]

यावज्जलं हस्तगतं त्रिभिर्विक्रमणैर्वृतम् ।

[(L. 1) Kumbh. ed. बटुर् (for जटो). D1 दंडी
(for गत्वा). D1 स्तूयमानैर् (for 'मानो). G2 द्विजोत्तम
(for 'त्तमैः). — (L. 2) G1 [5] महद् (for भवेद्). D1
G2 बली (for बलिः). — (L. 3) D1 वचो (for वटो).
G2 वरं वरं (for महद्वरम्). — (L. 4) G2 महावरं (for
'सुरम्). — (L. 5) T2 G1 सदस्या मयि संप्रीताः (for the
prior half). — (L. 6) T1 G2. 6 हतं (for वृतम्).]

76 M1. 7 om. up to राज्यं (cf. v. l. 74). K1
reads 76* twice. —^b) K4 तेजसा (for 'से). Da4
दास्यामि मिततेजसे. —^c) K1 Da4 T2 G1. 2 M1. 6. 1
देवता (for 'ताः). —^d) K4 स्वस्वः; Bo. 1 Da. 2. 4
Dn1. n4 Ds D2. 2. 3 स्वे स्वे (for स्वेपु). B1 सुस्थाने
(for स्थानेषु). K1. 4 भारतः; Da4 नारदः. —^e)
Da4 पातालातलः; D1 T G1-3. 6 M1. 5-7 'लतलः (for
'लतलः). K1 -वासिनां. — After 76, K6 Bo. 6-9
Da. 2. 4 Dn1. n4 Ds D2. 2. 3 Kumbh. ed. ins.:

838* दानवं बलिनां श्रेष्ठमवधं सर्वदैवतैः ।

[K6 Da8 Dn4 Ds. 8 च बलिः; Dn1 च बलिं (for
बलिनां).]

77 * K1 करिष्यामि (for भवि'). D1 T G1. 2. 6
ततस्त्रे (T2 'त्र त्रे) त्रायुगे प्राप्ते. — After 77*, D1 T

रामो दाशरथिर्भूत्वा भविष्यामि जगत्पतिः ॥ ७८

त्रितोपघाताद्वैरूप्यमेकतोऽथ द्वितस्तथा ।

प्राप्स्यतो वानरत्वं हि प्रजापतिसुतावृषी ॥ ७९

तयोर्ये त्वन्वये जाता भविष्यन्ति वनौकसः ।

ते सहाया भविष्यन्ति सुरकार्ये मम द्विज ॥ ८०

ततो रक्षःपतिं घोरं पुलस्त्यकुलपांसनम् ।

G1-3. 6 ins.:

839*

द्वाविंशद्युगपर्यं ये ।

भविष्यामि ऋषिस्तत्र जमदग्निमुतो बली ।

बाहुवीर्ययुतो रामो.

—^b) D1 T G1. 3. 6 नाम्ना; G2 बली (for रामो).
K6 भृगुकुलोद्भवः; K7 Bo Da4 'द्वह. —^c) Bo Da4
क्षेत्रं (for क्षत्रं). K2 क्षत्रं चोत्साधयिष्यामि; Ds छात्रं
च सादयिष्यामि. —^d) K1. 2 D1 T G1-3. 6 M1. 6-7
प्रवृद्ध- (for समृद्ध-). Dn1 -वाहनः.

78 * K6 Bo. 6-9 Da. 2. 4 Dn1. n4 Ds D2. 2. 3
M1. 1-7 संघातो (for संघौ तु). —^b) K1. 2. 4. 6 Bo. 6-9
Da8 Dn1. n4 D2-2. 2. 9 T2 G6 त्रेताया (for 'यां).
M1. 1-7 द्वापरादितः (for 'रस्य च). Ds Gs (gloss: चैव-
स्वतमन्वन्तरस्य द्वादशे चतुर्गुणपर्यं, त्रेतायुगे) C7 द्वाविंश-
द्युगपर्यं. —^c) K4 अहं (for रामो). G2 पूर्व (for
सूत्रा). K6 Bo. 6-9 Da. 2. 4 Dn1. n4 Ds D2. 2. 3 अहं
दाशरथी रामो. —^d) T2 जगत्पतिं.

79 * K1 तत्रोपघाताद्; K7 त्रितोभिघाताद्; D4. 9
त्रितोभिपघाद्; D1 ततोपघातो (for त्रितोपघाताद्). K6
T2 त्रितोपघातविरूप्य (T2 'तवैरूप्याद्). ❀ Ca: आरण्य-
कोक्तविधया गोलोभात् त्रितं कृपे निक्षिप्य एकतद्वितौ, त्रित-
आतरौ, तेन पापेन वानरौ वालिसुग्रीवौ भविष्यतः ॥ Ca:
वानराख्यं वैरूप्यम् । ❀ —^c) K1 Da8 प्राप्स्यते; K4. 6
Bo. 6-9 Dn1. n4 Ds D2. 2. 3 प्राप्स्यते; Da1 प्राप्स्यते
(for प्राप्स्यतो).

80 * B6 त्वन्वये; B8 चान्वये; T1 G1. 2. 6 तु
वने; T2 स्ववरे; G2 अनौ (for त्वन्वये). Ds. 1
तयोर्ये द्वयोर्जाता. —^b) M1 भविष्यति. K6 Bo. 9 Da.
2. 4 Ds. 1 दिवौकसः (for वनौ). — After 80*,
K1. 2. 4. 6. 7 Bo. 6-9 Da. 2. 4 Dn1. n4 Ds D2-2. 2. 9 T
G1-3. 6 Kumbh. ed. ins.:

840* महाबला महावीर्याः शक्रतुल्यपराक्रमाः ।

[Dn4 महाबला (for 'बला). B8 (marg. as above)
महाकायाः (for 'वीर्याः).]

हनिष्ये रावणं संख्ये सगणं लोककण्टकम् ॥ ८१
 द्वापरस्य कलेश्चैव संघौ पर्यवसानिके ।
 प्रादुर्भावः कंसहेतोर्मथुरायां भविष्यति ॥ ८२
 तत्राहं दानवान् हत्वा सुबहून् देवकण्टकान् ।
 कुशस्थलीं करिष्यामि निवासं द्वारकां पुरीम् ॥ ८३

—^a) B₃ सुरकार्येषु भे द्विज.

81. ^a) K₁ Da₄ D₄ रक्षःपति- (for रक्षःपतिं). —^b) K₂. 4. 7 D₄. 9 पौलस्त्यं; G₃ पौलस्त्य- (for पु). K₆. 7 B₃ -पांशनं; G₂ -नंदनं (for -पांसनम्). —^c) Bo. 6-9 Dn₄ M₁. 5-7 हरिष्ये (for हनिष्ये). K₁ वारणं (for रावणं). K₆ Bo. 6-9 Da₂. a₄ Dn₁. n₄ D₃ D₂. 2. 8 रौद्रे; D₇ G₁-8 संवे; T₁ संखे; M₁. 5-7 दसं (for संख्ये). —^d) B₃ देव- (for लोक-). — After 81, Da₄ D₃ D₇ T₁ G₂. 6 Kumbh. ed. ins. :

841* तद्वाज्ये स्थापयिष्यामि विभीषणमकल्मषम् ।

अयोध्यावासिनः सर्वोक्षेभ्येऽहं लोकमन्ययम् ।

विभीषणाया दास्यामि राज्यं तस्य यथाक्रमम् ।

[(L. 1) om. in Kumbh. ed. — Some MSS. विभी for विभी in lines 1 and 3. — Kumbh. ed. transp. line 2 and 3. Da₄ D₃ om. line 3.]

82. ^a) Da₃ द्वापरश्च; Da₃ द्वापरस्य. K₇ D₃ संघौ (for चैव). —^b) K₇. 2. 4 Da₃. a₄ Dn₄ D₂. 2. 8 Kumbh. ed. संघौ पर्यावसानिके (K₁ 'के:'); K₇ D₃ भारवदरणे भुवः; Da₃ संघौ पर्यवसानिके. —^d) M₁. 5-7 मथुरायां. D₃ करिष्यति (for भवि'). — For 82, D₇ T₁ G₁-2. 6 subst. :

842* कलिद्वापरयोः संघावष्टादिशे चतुर्थे ।

प्रादुर्भावं करिष्यामि भूयो वृष्णिकुलोद्भवः ।

मथुरायां कंसहेतोर्वासुदेवेति नामतः ।

तृतीयो राम इत्येव वसुदेवसुतो बली ।

[(L. 1) G₂ अष्टाविंशच्च (for 'विंशे). — G₃ om. line 2.]

83. ^a) Dn₄ ज्ञानवान् (for दा'). —^b) K₁ स्वः; K₂ स (for सु). K₇ Da₃ लोकः (for देव-). K₁ कंटकं (for कण्टकान्). D₇ T₁ G₁. 2. 6 बहून् देवत (T₂ 'न्दानव- कण्टकान्; G₂ बहून् वै दीप्ततेजसः). — G₃ om. 83*-85*. —^c) K₆ Da₄ कुशस्थली; Dn₄ 'स्थालीं; T₂ 'स्थलं; M₁ कुलस्थलीं (for कुश'). —^d) K₆ Bo. 7-9 Da₂. a₄ Dn₁. n₄ D₃ D₂. 2. 8 निवसं; B₃ lacuna; T₁ निवसं (for निवासं). K₁. 2 द्वारिकां.

वसानस्तत्र वै पुर्यामदितेर्विप्रियंकरम् ।

हनिष्ये नरकं भौमं मुरं पीठं च दानवम् ॥ ८४

प्राग्ज्योतिषपुरं रम्यं नानाधनसमन्वितम् ।

कुशस्थलीं नयिष्यामि हत्वा वै दानवोत्तमान् ॥ ८५

शंकरं च महासेनं बाणप्रियहितैषिणम् ।

84. G₂ om. 84 (cf. v. 1. 83). —^a) B₃ Da₄ वसा- मसु; D₇ T₁ G₁. 6 निवसंसु; G₃ निवासंसु (for वसा- नसु). Da₃ D₂ कुर्याम् (for पुर्याम्). —^b) K₁. 2 अदिते; Dn₄ 'हैद्. D₇ T₁ G₁. 2. 6 कृतं (for करम्). Da₄ आदितेर्विप्रियंकरं. —^c) K₂. 4 घोरं; D₇ नाम (for भौमं). K₁ नहिष्ये नकरं घोरं (sic). —^d) K₁. 2. 4 पुरं; K₆ Bo. 6-9 Da₂. a₄ Dn₁ D₃ D₂. 2. 8. 5 T₁ G₂. 6 मुरं; Dn₄ मरु; D₇ मारु (for मुरं). G₁ वीरं (for पीठं). K₁. 2 ना (K₂ वा) रद (for दानवम्).

85. G₂ om. 85^{ab} (cf. v. 1. 83). —^a) K₁. 2. 4 Bo. 7-9 Da₃. a₄ Dn₁. n₄ D₃ D₂. 2. 8 प्राग्ज्यो (K₂ प्राग्ज्यो)- तिवं (for 'च). Dn₄ रमो (for रम्यं). —^b) Da₄ समन्वितां; M₆ समाचितं. — D₃ om. 85*-86^d. —^c) K₄. 7 Da₄ D₄ कुशस्थली; Dn₄ 'स्थालीं; T₁ G₂. 6 'स्थलं (for 'स्थलीं). K₁ चरेष्यामि; K₂. 4 च नेष्यामि; D₇. 7 T₁ G₁. 6 हरि; G₂ करि; G₃ हनि (for नयि). —^d) Dn₄ दत्त्वा (for हत्वा). K₁. 2 Da₂. 2 [ज]रीन् (for वै). K₂ दानवोरमात् (sic); K₆ Bo. 6-9 Da₃. a₄ Dn₁. n₄ D₃ D₂. 2. 8 'त्तमं (for 'त्तमान्). — After 85, D₇ T₁ G₁-2. 6 Kumbh. ed. ins. :

843* कृकलासभूतं च नृगं मोचयिष्ये च वै पुनः ।

ततः पौत्रनिमित्तेन गत्वा वै शोणितं पुरम् ।

बाणस्य च पुरं गत्वा करिष्ये कदंनं महत् ।

[(L. 1) Hypermetric. G₂ हि (for च). D₇ कृक- लासं च भूतं च (for the prior half). G₂ ह (for च). D₇ नृगं मोचयिष्य वै पुनः (for the post. half).]

86. D₃ om. 86 (cf. v. 1. 85). —^a) K₇ Da₄. 7. 9 T₁ G₁-2. 6 M₁. 5-7 Kumbh. ed. स- (for च). K₁. 2. 4 महादेवं; D₄ G₁ 'सेनौ (for 'सेनं). K₆ Bo. 6-9 Da₃. a₄ Dn₁. n₄ D₃ D₂. 2. 8 Cal. Bom. ed. महेश्वरमहासेनौ. —^b) K₁ बालः (for बाण-). K₆ Bo. 6-9 Dn₁. n₄ D₃ D₂. 2. 8. 8 हितैषिणौ; Da₂. a₄ T₁ G₁-2. 6 M₆ हिते रतं (for हितैषिणम्). —^c) K₂. 4 चोद्युको; B₃ T₂ [ज]यो युको; T₁ G₂. 6 [ज]योद्युको; G₁ [ज]यो युको; G₂ 'योद्युगौ (for [ज]योद्युको). K₁ पुरा ज्येष्यामि चोद्युको; K₇ D₄. 9 पराजेष्ये तथोद्युको; Da₄ 'जयामोद्युको;

12. 12958
12. 349/20.84
12. 348. 27

पराजेष्याम्यथोद्युक्तौ देवलोकनमस्कृतौ ॥ ८६

ततः सुतं बलेजित्वा बाणं बाहुसहस्रिणम् ।

विनाशयिष्यामि ततः सर्वान्सौमनिवासिनः ॥ ८७

यः कालयवनः ख्यातो गर्गतेजोभिःसंवृतः ।

भविष्यति वधस्तस्य मत्त एव द्विजोत्तम ॥ ८८

जरासंधश्च बलवान्सर्वराजविरोधकः

Dn४ राज्येष्याम्यथ युक्तौ हिः D५ पराजेष्ये भयोन्मुक्तौ;
D१ 'ज्येष्ये' मृधेत्युत्प्रे. — ^a) K१.४ D१ देवः; K६ Bo.
६-९ Das. a१ Dn१ Dn१ D१.५.८ T G१-२.६ M५ देवौ (for
देव-). K१.२.४ Da१ D१ -नमस्कृतं (Da४ 'तां').

87 B६ damaged. — ^a) D१ तु तं (for सुतं).
Da१. a१ बलं (for बलेर). D५ ततस्तु संगरे जित्वा.
— ^b) K१ बाण- (for बाणं). Dn१ G१ -सहस्रिकं; D१
T१ G१.६ -सहस्रिकं (for 'सिणम्'). Dn४ बाणं वै बाहु-
शालिनः. — ^c) K१.१ सोमः; D१ पौर- (for सोम-).
— D१ T G१-२.६ ins. after 87; Kumbh. ed. after 88^६.

844* कंसं केशिं तथा क्रूरमरिष्टं च महासुरम् ।

चाणूरं च महावीर्यं सुष्टिकं च महाबलम् ।

प्रहस्वं धेनुकं चैव अरिष्टं वृषरुणिणम् ।

काकीयं च वशे कृत्वा यमुनाया महाद्वेदे ।

गोकुलेषु ततः पश्चाद्वायें तु महागिरिम् । [5]

सप्तरात्रं धरिष्यामि वर्षमाणे तु बासवे ।

अपक्रान्ते ततो वर्षे गिरिर्मूर्धन्यवास्थितः ।

हन्त्रेण सह संवादं करिष्यामि तदा द्विज ।

[(L. 1) G१ कालम् (for क्रूरम्). — (L. 2) G१ वारणं
(for चाणूरं). G१ महासुरं (for 'बलम्'). — (L. 3)
D१ अरिष्टं (for अरिष्टं). — (L. 4) T G१-३.६ काकीयं.
D१ T१ यमुनायां. — (L. 5) D१ T१ G१ गोकुले तु (for
'लेषु). — (L. 6) T१ सप्तरात्रं. G१ वर्षमाणे (for 'माणे').
— (L. 7) G१ अपक्रान्ते. Kumbh. ed. गिरिर्मूर्ध्नि व्यव-
स्थितः (for the post. half). — (L. 8) D१ तथा; G१
सह (for तदा).]

88 ^a) T१ यं (for यः). K१ G१.१ -यवन- (for
-यवनः). M१.१ यः कालयवनाख्यातो. — ^b) K१.१.४.६
Br.९ Das. a१ गार्ग्यः; G१ गार्ग- (for गार्ग-). K१.१
Br.९ Das. a१ M१.६.१ -संवृतः; K१ D१.९ -संश्रितः;
D५ -संश्रितः (for 'संवृतः'). G१ तेजाभिःसंवृतो वधः.
— ^c) K१ वधस्; G१ पयस् (for वधस्). — ^d) K१
स तु (for मत्त).
— After 88, Kumbh. ed. ins. 844* and cont.:

भविष्यत्यसुरः स्फीतो भूमिपालो गिरिव्रजे ।

मम बुद्धिपरिस्पन्दाद्वधस्तस्य भविष्यति ॥ ८९

समागतेषु बलिषु पृथिव्यां सर्वराजसु ।

वासविः सुसहायो वै मम ह्येको भविष्यति ॥ ९०

एवं लोका वदिष्यन्ति नरनारायणावृषी ।

उद्युक्तौ दहतः क्षत्रं लोककार्यार्थमीश्वरौ ॥ ९१

845* लब्ध्वाच्छिद्य धनं सर्वं वासुदेवं च पौण्ड्रकम् ।

89 K१.२.४ om. 89. Da४ om. 89^b. — ^a) K६
Bo.१.१ Das Dn१. n१ D१ D१.८ -विरोधनः (Dn४ 'तः');
D१ -विरोधिनः (for 'धकः'). K१ D१.९ सर्वराजाविरोधकः.
— ^c) Dn४ ख्यातो; D४ स्फीतो; M१ स्फीतो (for
स्फीतो). — ^d) M१ भूमिपालौ. D१ गिरिव्रजेत् (for
'व्रजे'). — ^e) Dn१ D१.५.१ -परिस्पन्दाद्; M१.१ 'स्यंदाद्';
M५.६ 'स्पन्दाद्'; Cs (gloss: बुद्धिपरावृत्तौ शस्यविरोधात्)
'स्पन्दाद्' (as in text). — ^f) Da४ करिष्यति (for
मवि'). — After 89, K६ Bo.१-९ Das. a१ Dn१. n१
D१ D१.२.५.८ Kumbh. ed. ins.:

846* शिशुपालं वधिष्यामि यज्ञे धर्मसुतस्य वै ।

Kumbh. ed. cont.: D१ T G१-२.६ ins. after 89:

847* दुर्योधनापराधेन युधिष्ठिरगुणेन च ।

[D१ G१ दुर्योधनानुरागेण (for the prior half). D१ T१
G१.६ -गणेन (for -गुणेन).]

90 90^{ab} is partly damaged in Bo. — ^a) K६
om. बलिषु. — ^b) K४ Da४ वासवि- (for 'वि:').
K१.१ सः; K४ सः; D५ तु (for सु). — ^c) K१.
२.४ मत्त (for मम). K१.२.४ एव; Bo Dn१ D१ D१.
२.८ त्वेको; D१ एको; G१ येतो (for ह्येको). Dn४
समस्वे को भविष्यति. — After 90, K६ Bo.६-९ Das.
a१ Dn१. n१ D१ D१.२.५.८ Kumbh. ed. ins.:

848* युधिष्ठिरं स्थापयिष्ये स्वराज्ये आरुभिः सह ।

91 ^a) K१.२.४ एके (for एवं). Da४ वधिष्यन्ति
(for वदि'). — ^b) K४ तद्युक्तौ; D१ T G१-२.६ M१.
५-१ उद्युक्तौ (for उद्युक्तौ). K१ क्षत्र-; B१ Da१ क्षेत्रं
(for क्षत्रं). — After 91, D१ T G१-२.६ Kumbh.
ed. ins.:

849* शस्त्रैर्निपतितः सर्वे नृपा यास्यन्ति वै दिवस् ।

[G१ निपतितः. D१ गतिं च (for वास्यन्ति). G१ नृपा
याति यमक्षयं (for the post. half).]

92 ^a) K४ भावावतरणं; Da४ भरावतरणं. — ^b)
K६ Bo Das. a१ D१.५.१ G१.६ M१.५.१ वसुधायां (for
'धाया'). — After 92^{ab}, D१ T G१-२.६ ins.:

कृत्वा भारवतरणं वसुधाया यः
 सर्वसात्वतमुख्यानां द्वारकायाश्च सत्तम ।
 करिष्ये प्रलयं घोरमात्मज्ञातिविनाशनम् ॥ ९२
 कर्माण्यपरिमेषानि चतुर्मूर्तिधरो ह्यहम् ।
 कृत्वा लोकान्गमिष्यामि स्नानहं ब्रह्मसत्कृतान् ॥ ९३
 हंसो ह्यशिराश्चैव प्रादुर्भावा द्विजोत्तम ।
 यदा वेदश्रुतिर्नष्टा मया प्रत्याहता तदा ।

850* राज्यं प्रशासति पुनः कुन्तीपुत्रे युधिष्ठिरे ।

[G₂ कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः (for the post. half).]

— D₅ reads 92⁴⁴ twice. — °) G₂ सर्वस्वमतख्यानाद्.
 — °) K₁. 2. 4. 7 D₄. 9 द्वारकायां (for 'राष्ट्र'). K₄ D₄
 D₄. 1. 9 सत्तमः. D₅ (both times) द्वारकायां वसन्त्यथ.
 — °) K₄ करिष्ये. K₁ D₄. 9 M₁. 5-7 कदनं; T₂ G₂
 प्रलयं (for प्रलयं). — °) K₁. 2. 4 आरामनाशाभिसंवृतं;
 K₆ Bo. 6 (marg.). 8. 9 D₁. n₄ D₅ D₂. 8. 8 (both
 times) G₁ G₈ (gloss: मम संकल्पानुरूपं) आरामज्ञानाभि-
 संज्ञितं (K₆ B₆ D₁ 'हितं'; B₈ 'वृत्तं'; D₅ 'स्मृतं'; G₁
 'क्षयं'; B₆. 7 D₄. 8. 4 D₈ 'ज्ञानाभिसंहितः'; D₁ 'ज्ञाति-
 समाश्रयं'; T₁ G₂. 8. 6. 'ज्ञातिवशाश्रयं'; T₂ 'ज्ञाति हि
 संश्रयं'; Kumbh. ed. आरामज्ञानाभिसंश्रयः. — After 92,
 Kumbh. ed. ins. a passage given in App. I, (no. 31).

93 °) K₁. 4. 6 B₆. 8. 9 D₁. 4. 8 G₁ अपरिमेषाणि.
 G₂ कर्माण्यनेकरूपाणि. — °) M₆. 7 ह्ययं (for ह्यहम्).
 M₁ चतुर्मूर्तिरयो ह्यहं. ☞ G₈: चतुर्मूर्तिधरः, बलभद्रकृष्ण-
 प्रद्युम्नानिरुद्धमूर्तिधरः । ☞ — °) K₂ गरिष्यामि; M₁
 भविं; M₆. 7 भजिं (for गमिं). — °) D₁. 4. 8 तानहं;
 T G₁-3. 6 M₆ स्नानेव (for स्नानहं). K₆ D₄. 8. 4
 लोक- (for ब्रह्म-). K₄ -संस्कृतान्; D₅ -संमतं; D₁
 -संस्कृतं; M₁. 6. 7 -संस्तुतं (for -संस्कृतान्). D₅ चतुर्मूर्ति-
 धरस्त्वहं. — D₁ T G₁-3. 6 ins. a passage given in
 App. I, (no. 31) after 93: Kumbh. ed. after 92.

94 K₁. 2. 4 read 94^{ab} after 94^c. — °) K₁. 2. 4
 हंसाः कूर्मैः (K₂ 'र्मा') मत्स्याश्च; K₆. 7 Bo. 6-9 D₄. 8. 4
 D₁. n₄ D₅ D₂-5. 8. 9 M₁. 5-7 हंसः (D₄ हंसः; M₁. 5-7
 सिंहः) कूर्मश्च मत्स्यः (D₁ 'रस')श्च. ☞ G₈: हंसः सांख्या-
 चार्यः कपिलः । ☞ — °) B₆. 9 D₁ T G₁-3. 6 प्रादुर्भावा;
 D₁ D₅ 'र्भावाद् (for 'र्भावा'). D₄ द्विजोत्तमः; D₁
 'सत्तम'. K₁. 2. 4 प्रादुर्भावा (K₁ 'बो') युगे युगे. — After
 94^{ab}, K₆ Bo. 6-9 D₄. 8. 4 D₁. n₄ D₅ D₂. 8. 8. 8 G₈
 ins. :

सवेदाः सश्रुतीकाश्च कृताः पूर्वं कृते युगे ॥ ९४
 अतिक्रान्ताः पुराणेषु श्रुतास्ते यदि वा कश्चित् ।
 अतिक्रान्ताश्च बहवः प्रादुर्भावा ममोत्तमाः ।
 लोककार्याणि कृत्वा च पुनः स्वां प्रकृतिं गताः ॥ ९५
 न ह्येतद्ब्रह्मणा प्राप्तमीदृशं मम दर्शनम् ।
 यत्त्वया प्राप्तमद्येह एकान्तगतबुद्धिना ॥ ९६
 एतत्ते सर्वमाख्यातं ब्रह्मन्मक्तिमतो मया ।

851* वाराहो नारसिंहश्च वामनो राम एव च ।

रामो दाशराथिश्चैव सात्वतः कश्चिरेव च ।

[(L 1) D₈ वाराहो नरसिंहश्च (for the prior half).
 — (L 2) K₆ दाशराथिश्च. D₅ सौगतिः (for सात्वतः).]

— °) K₁ D₅ यथा (for यदा). D₁ G₂ चैव (for
 वेद-). K₁. 4 -श्रुतिं (for -श्रुतिर्). — °) D₁ तथा; T
 G₁-3. 6 M₁. 5-7 तदा (for मया). K₆ D₄ D₅ प्रत्या-
 हता; K₁ 'हृतं'; D₁ 'हृताः (for 'हृता'). K₄. 6 Bo.
 6-9 D₄. 8. 4 D₁. n₄ D₅ D₂. 8. 8 पुनः; D₁ T G₁-3. 6
 M₁. 5-7 मया (for तदा). — °) D₄ वेदा. D₄ D₅
 सश्रुतिकाश्च. K₁ T₂ स वेदः स श्रुती (T₂ 'ति') कश्च;
 K₆. 7 D₄. 9 सर्वे वेदा समानीताः; G₂ वेदाः सश्रुतिकश्चैव.
 — °) K₆. 7 D₄ हृताः; T₂ कृतः; M₆ कृत्वा (for कृताः).
 D₄ पूर्वे; D₅ सर्वं (for पूर्व). K₁. 2 B₁ कृता लोका
 (B₁ पूर्व) युगे युगे.

95 °) D₄ अतिक्रान्ता. — °) M₁. 7 श्रुतां (for श्रु-
 तास्). D₅ च (for ते). K₁. 2. 4. 7 D₄. 9 M₆ वै (for
 वा). — °) G₂ अतिक्रान्ताश्च. D₁ T G₁-3. 6 समव (G₂
 'वान् (for बहवः). — °) K₁. 2 ममोत्तमः; D₅ सतो
 त्तमाः (for ममो'). — °) K₁. 2 D₅ [अ]हं; D₄
 lacuna (for च). — °) K₁ स्वा; D₁ स्वः; D₅ च
 (for स्वां). K₁. 2. 4 D₅. 7 T₁ G₁. 8. 6 गतः (for गताः).
 — After 95, K₁. 2. 4. 7 D₄. 9 M₁. 5-7 (all third time)
 repeat 31^{ab}; and D₅. 7 T G₁-3. 6 (all third time)
 repeat 31^{ab}, both repetitions being followed by
 29^c-30^b (also repeated third time). — After the
 third occurrence of 29^c-30^b, K₁. 2. 4. 7 D₄. 5. 7. 9 T
 G₁-3. 6 M₁. 5-7 ins. :

852* पुरुषः सर्वमेवेदमक्षयश्चाश्रयश्च ह ।

[K₁. 2. 4. 7 M₁. 5-7 सः (for ह).]

96 G₂ om. 96^a-97^b. — °) D₄ ब्राह्मणा (for ब्र').
 — D₁ om. 96^a-97^d. — °) B₆ (marg. as in text). 7
 D₄. 8. 4 [ह]द्वय (for [ह]ह). K₁ D₄. 5. 9 यत्त्वयाचोह

C.12 1.972
 B.12.34C(9).1c6
 K 12.34e.59

C 12.12973
B.12.34 (C.36).106
K.12.340.59

पुराणं च भविष्यं च सरहस्यं च सत्तम ॥ ९७

एवं स भगवान्देवो विश्वमूर्तिधरोऽव्ययः ।

एतावदुक्त्वा वचनं तत्रैवान्तरधीयत ॥ ९८

नारदोऽपि महातेजाः प्राप्यानुग्रहमीप्सितम् ।

नरनारायणौ द्रष्टुं प्राद्वद्ब्रह्मराश्रमम् ॥ ९९

इदं महोपनिषदं चतुर्वेदसमन्वितम् ।

सांख्ययोगकृतं तेन पञ्चरात्रानुश्रितम् ॥ १००

नारायणमुखोद्गीतं नारदोऽश्रावयत्पुनः ।

ब्रह्मणः सदने तात यथा दृष्टं यथा श्रुतम् ॥ १०१

संप्राप्तम्. —^d) K1. 2. 4 Das Ds चै (Das Ds ए) कांत-
कृतबुद्धिना.

97 Dn1 om. 97; G2 om. 97^{ab} (for both, cf. v. l. 96). —^a) Das तत् (for ते). Ds तत्ते सर्वं समा-
ख्यातं. —^b) Ds. 1 भक्तिमता (for 'मते'). Dn4 Das
यथा (for मया). —^c) Ds पुराणे (for 'र्ण'). K1. 2. 4
भविष्यद्; Ds 'व्ये; T G1. 2. 5 M1. 5-1 'व्यच्' (for 'व्यं').
—^d) Dn4 साहस्यं य (for सरहस्यं). K1. 2. 4 द्विजोत्तम;
Das च सप्त च; M1 च सत्तमः.

98 Before 98, MSS. ins. भीष्म उवाच. —^a)
Ds च (for स). —^b) K1 Ds. 9 सर्व- (for विश्व-).
K1 Ds -मूर्तिधरा. —^d) Ks. 1 Bo 6-9 Das. 24 Ds. 2. 5
M1. 5. 1 तत्रैवान्तरधे प्रमुः (Bs [marg.] हरि); Dn1. n4
D2. 2. 8 'दधे पुनः.

99 ^b) Gs [ई]दं (for [ई]प्सितम्). —^c) T2
-नारायणा (for 'यणौ'). G2 दृष्टौ (for द्रष्टुं). K1 अश-
राश्रमं. Ks. 1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2-5. 2. 9
वदर्याश्रममाद्रवत् (K1 Ds 'मात्रजन्; Das. 24 'मद्रवत्;
D4. 9 'मात्रजत्).

100 K2. 4 om. 100. —^a) Ds om. from इदं up
to चतुर्वे (in 100^b). ☞ Gs: महोपनिषदं, महारहस्यम् । ☞
—^c) Ks. 1 Ds -योगमितं जे (Ks ते) न; Ds1 Ds. 1
T G1. 2. 5 M1. 5-1 Gs (gloss: सांख्ययोगसिद्धान्तेन
समन्वितम्) 'कृतांतेन (for 'कृतं तेन). —^d) D1 om. 100^d.
—^d) T3 पांच- (for पञ्च-). K1 पंचरात्रौ नुसंज्ञितं.

101 ^a) Ds1 -मुखोद्गीते; Ds T2 Gs -मुखाद्गीतं (T2
'ता); Ms -मुखोद्गारं (for 'हीतं). —^b) Das [s]-
श्रावयेत्. K1. 2. 4. 1 D4. 9 मुनीन्; Ks मुनिः (for पुनः).
—^c) M1. 1 ब्राह्मणः (for ब्र'). —^d) Ks Dn4 द्रष्टं;

र उवाच ।

एतदाश्चर्यभूतं हि माहात्म्यं तस्य धीमतः ।

किं ब्रह्मा न विजानीते यतः शुश्राव नारदात् ॥ १०२

पितामहो हि भगवांस्तस्मादेवादनन्तरः ।

कथं स न विजानीयात्प्रभावममितौजसः ॥ १०३

भीष्म उवाच ।

महाकल्पसहस्राणि महाकल्पशतानि च ।

समतीतानि राजेन्द्र सर्गाश्च प्रलयाश्च ह ॥ १०४

सर्गस्यादौ स्मृतो ब्रह्मा प्रजासर्गकरः प्रभुः ।

Das दृष्टुं (for दृष्टं). — After 101, K1 Bs. 8 D4. 9
ins. an addl. colophon [Sub-parvan: K1 Bs D4. 9
मोक्षधर्म. — Adhy. name: K1 D4. 9 भविष्यकथनं;
Bs. 8 नारायणीयं].

— On the other hand, D1 T G1-2. 5 ins. after 101:

853^{*} श्रुत्वा ब्रह्मसुखाद्बुद्धः स देव्यै कथयत्पुनः ।

[G2 -मुखास्ते तु (for 'दुः). G2 देवेभ्योकथयत्पुनः (for
the post. half).]

102 ^b) K2. 6 G2 माहात्म्यं. —^c) K1 को (for
किं). Ks Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 किं वै
(B1 वा) ब्रह्मा न जानीते. — K1. 2. 4 om. (hapl.)
102^d-103^d. —^d) K1 D4. 9 ततः (for यतः).

103 K1. 2. 4 om. 103^{ab} (cf. v. l. 102). —^a)
Ks. 1 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 [s]पि; G2 तु (for हि).
Dn4 भगवन्. —^b) K1 D4. 9 साक्षाद् (for तस्माद्).
K1 Bo T2 G1. 2 अनन्तरं. Ds साक्षादेवः सनातनः. —^c)
K1 Bs न स (by transp.); Das सप्त न. —^d) K1
असितौजसाः; Ds तिरमतेजसः.

104 ^a) Ds कालेन (for राजेन्द्र). —^d) T2 G1. 2
M1. 5-1 प्रलयाश्च. Ds G2 तथा; Ds च ये (for च
ह). K1 सर्गाश्च प्रलयश्च ह.

105 ^a) K1 Bs (marg. as in text) D4. 1. 9 T
G1-2. 5 M1. 5 (also as in text). 5. 1 सर्वस्य (for
सर्गस्य). Ks Ds1 स्मृतौ; Bs (marg. as in text)
स्थिते; Ms स्मृताद् (for स्मृतौ). —^b) Das प्रजा-
सर्गकरप्रभुः. —^c) Bs damaged, Ks om. from वरं
up to सकाशा (in 106^a). Ds2 -प्रचुरं (for -प्रवरं).
M1. 5. 1 जानीते देवप्रवरो (Ms 'रं). —^d) K4 चांति-
बिर्क; Ds चांतोबिको; D1 G2 सर्वादि (G2 'चि) कं

जानाति देवप्रवरं भूयश्चातोऽधिकं नृप ।

परमात्मानमीशानमात्मनः प्रभवं तथा ॥ १०५

ये त्वन्ये ब्रह्ममदने सिद्धसंधाः समागताः ।

तेभ्यस्तच्छ्रावयामास पुराणं वेदसंमितम् ॥ १०६

तेषां सकाशात्सूर्यश्च श्रुत्वा वै भावितात्मनाम् ।

आत्मानुगामिनां ब्रह्म श्रावयामास भारत ॥ १०७

षट्षष्टिर्हि सहस्राणि ऋषीणां भावितात्मनाम् ।

सूर्यस्य तपतो लोकाभिर्मिता ये पुरःसराः ।

तेषामकथयत्सूर्यः सर्वेषां भावितात्मनाम् ॥ १०८

सूर्यानुगामिभिस्तात ऋषिभिस्तैर्महात्मभिः ।

मेरौ समागता देवाः श्राविताश्चेद्भुत्तमम् ॥ १०९

देवानां तु सकाशाद्देवैः श्रुत्वासितो द्विजः ।

श्रावयामास राजेन्द्र पितृणां मुनिसत्तमः ॥ ११०

मम चापि पिता तात कथयामास शंतनुः ।

ततो मयैतच्छ्रुत्वा च कीर्तितं तव भारत ॥ १११

सुरैर्वा मुनिभिर्वापि पुराणं यैरिदं श्रुतम् ।

. 12. 12969
. 12. 340(39). 124
. 12. 348. 74

(for चातोऽधिकं). Ds तपः. K1 D4.9 भूयश्चाप्य(D1 'भूय')धिकं ततः. — D1 T G1-8.8 om. 105st. — 7) K1.4 पुरुषः; B9 प्रवरं (for प्रभवं). K1 D4.9 सदा; M1.5-7 तदा (for तथा).

106 K2 om. 106 (cf. v. l. 105). — 6) K1.4 ये तु ते; K1 ये त्वस्य; D4 यक्षान्यद्; M1.6.7 येष्वन्ये (for ये त्वन्ये). D5 -सदसि (for -सदने). — 6) D1 T G1 8.8 समाहिताः; G2 'हताः (for 'गताः). — 6) K1 प्रः; D1 G2 सं- (for तत्). — 6) D5 ब्रह्म- (for वेद-). K1.4 -संमितं (for -संमितम्).

107 K2 om. up to सकाशा (cf. v. l. 105). — 6) K2 श्रुत्वा (for सूर्यश्च). K2 वै; K6 Bo. 6-9 Ds. 84 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8. 8 तु (for च). K1.4 ततः सूर्यश्च श्रुत्वा वै. — 6) K1.2.4 ऋषीणां (for श्रुत्वा वै). Ds भावितात्मनां; D5 भावितान्वयं. — G2 om. (hapl.) 107st-108th. K4 repeats 107st after 108. Ds reads 107st twice. — 6) Ds. 84 आत्मनु- (for आत्मानु-). Ds -जीविनां (for -गामिनां). K6 चेद्; K6 (also) Bo. 6-9 Ds. 84 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5 (first time). 8 Ms राजन् (for ब्रह्म). Ds (second time) वेदानुगामिना ब्रह्म; D1 T G1. 8. 8 आत्मानुगान्स्थिता राजन्; M1. 6. 7 'नुनिराणाञ्. — 6) K6 वै भारत (hypermetrie); Bo. 6-9 Ds. 84 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 वै ततः (B9 'दा'); D1 T G1. 8. 8 M1. 5-7 तत्पतः (for भारत).

108 G2 om. 108 (cf. v. l. 107). — 6) K1.2.4 षष्टिमुषि-; K6 M1. 5-7 षट्षष्टिं हि; K1 षट्च षष्टि-; Dn4 षट्षष्टी हि; Ds1 षट्षष्टि हि; D5 ततः षष्टि-; D1 T G1. 8. 8 अष्टासीति (for षट्षष्टिर्हि). ✽ Gs; षष्टि-सहस्राणि वालखिल्यानाम् । ✽ — 6) K1 D4. 5. 1. 9 T G1. 8 M1. 5-7 मुनीनां (for ऋषीणां). K1.2.4 षष्टिमुषि-ज्ञातानि च. — B9 om. (hapl.) 108st 108^{cd} 108de is

damaged in B6. — 6) Ms तपसो (for 'तो). Dn4 Ds1 D5 T1 लोका (for लोकान्). — 6) K1 निर्मितं. Ms वै (for ये). — 7) K6 Ds श्रुत्वा वै (for सर्वेषां). — After 108, K2 repeats 107st.

109 6) K1 2 B1 सूर्याभि- (for 'नु-). D1 -गामिन्स् (for 'मिस्). — 6) K6 तन् (for तैर्). K1.2.4.7 D4. 5. 9 ऋषिभिर्भावितात्मभिः. — 6) D1 T1 Gs. 8 श्रुण्वते (D1 'तो) चैत (D1 वै त)दुत्तमं; T2 G3 श्रुण्वतश्चैतदुत्तमं; G3 आदिवा वै तदुत्तमं.

110 Ds om. 110^a-115^b. — 6) K1 D4.9 देवतानां (for देवानां तु). — 6) K2 श्रुत्वामितौ; K4 Ds श्रुत्वामितो (for 'सितो). Ms मुनिः (for द्विजः). — 6) K6 B6 Ds. 84 वै तनु (for राजेन्द्र). — Ds1 om. 110^d. — 6) The portion from पितृणां up to लोकः (in 12. 327. 5^a) is lost in Ds on missing fol. K1.2.4 D1 T G1-8. 8 Ms पितृन्वै; K1 D4. 9 पितृन्स्; M1. 6 1 पितरं (for पितृणां). K1.2.4 द्विजः; Dn4 मति- (for मुनि-). K1.2.4 Bo. 8 Dn4 Ds Ds G2 -सत्तमः; T2 'मं (for 'मः). — After 110, D1 T G1-8. 8 ins.

854* एवं परंपराख्यातमिदं शंतनुना श्रुतम् ।

111 Ds missing (cf. v. l. 110). Ds. 1 om. 111 (for Ds, cf. v. l. 110). K1 D4.9 read 111^{ab} twice. — 6) K6. 1 (first time) Bo. 6-9 Ds1 Dn4 Ds1 D2. 8. 8 शान्तनुः (for शं). K1 D4.9 (all second time) पितरः श्रावयामासुः पितरं मम शं (K1 शं)तनुं. — 6) K4. 6 Bo. 6-9 Ds1 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 [अपि (for [ए]तत्). K6 तत्; K1 D4.9 M1. 6. 7 तु (for च). — 6) Ds1 कीर्तितस्त्व भारतः. — After 111, K1 D4.9 ins. :

855* नारदाच्चैव देवर्षेः पुराणमहमासवान् ।

C. 12. 12969
B. 12. 340(30). 125
K. 12. 346. 74

सर्वे ते परमात्मानं पूजयन्ति पुनः पुनः ॥ ११२

इदमाख्यानमार्षेयं पारंपर्यागतं नृप ।

नावासुदेवभक्ताय त्वया देयं कथंचन ॥ ११३

मत्तोऽन्यानि च ते राजन्नुपाख्यानशतानि वै ।

यानि श्रुतानि धर्म्याणि तेषां सारोऽयमुद्धृतः ॥ ११४

सुरासुरैर्यथा राजन्निर्मथ्यामृतमुद्धृतम् ।

एवमेतत्पुरा विप्रैः कथामृतमिहोद्धृतम् ॥ ११५

यश्चेदं पठते नित्यं यश्चेदं शृणुयान्नरः ।

112 Das missing (cf. v. l. 110). Ds om. 112 (cf. v. l. 110). Dr reads 112^{ab} and repeats 112^{ad} after 118. T G1-2.6 repeat 112 after 118. —^a) G2 (first time) असुरैर् (for सुरैर्वा). K1.2 ऋषिभिर् (for मुनि). Dr G2 (second time) चैव; T G1-2.6 (all first time) चापि (for वारि). —^b) Kr यदिदं; T1 (first time) वै यदि (for यैरिदं). T2 (first time) श्रुता (for श्रुतम्). —^c) Kr D4.9 श्रुत्वा ते; Dr T G1-2.6 (all second time) ते सर्वे (by transp.). —^d) Kr D4.9 भावयन्ति; Dn1. n4 Ds D1.2.3 पूजयन्ते (for 'यन्ति'). K1 यथा विधिः; K2.4 यथाविधिः; Dn1. n4 Ds D1.2.3 समंततः (for पुनः पुनः).

113 Das missing (cf. v. l. 110). Ds om. 113 (cf. v. l. 110). K4 repeats 113^{ab} after 118. —^a) Dr T G1-2.6 transp. इदं and आख्यानं. K6 आर्षेयं; Dn4 आर्षेयं; D4 आख्यातं (for आर्षेयं). —^b) Da4 नृपः; Dr T G1-2.6 M1.5-7 नृपु (for नृप). —^c) K4 -भक्ता च (for -भक्ताय). —^d) G2 [आ]र्षेयं (for देयं). K4 कथं च नः. — After 113, K1.2.4 read 120. Dr T G1-2.6 ins. after 113: K1.2.4 after 120:

856* आख्यानमुत्तमं चेदं श्रावयेद्यः सदा नृप ।

सदैव मनुजो भक्तः शुचिर्भूत्वा समाहितः ।

प्रासुयादचिराद्वाज्जिन्विष्णुलोकं सनातनम् ।

[(L. 2) K2.4 तं देवः; Dr तथैव; G2 तदैव (for सदैव).]

114 Das missing (cf. v. l. 110). Ds om. 114 (cf. v. l. 110). —^a) Dn4 मतौ (for मत्तो). K1.2.4.7 D4.9 [s]न्यतश्च (for सन्यति च). —^b) K6 Dr T2 G1.2 च (for वै). —^c) K3 श्रुत्वानि (for श्रु-

एकान्तभावोपगत एकान्ते सुसमाहितः ॥ ११६

प्राप्य श्वेतं महाद्वीपं भूत्वा चन्द्रप्रभो नरः ।

स सहस्राचिषं देवं प्रविशेन्नात्र संशयः ॥ ११७

मुच्येदार्तस्तथा रोगाच्छ्रुत्वेमामादितः कथाम् ।

जिज्ञासुर्लभते कामान्भक्तो भक्तगतिं व्रजेत् ॥ ११८

त्वयापि सततं राजन्नभ्यर्च्यः पुरुषोत्तमः ।

स हि माता पिता चैव कृत्स्नस्य जगतो गुरुः ॥ ११९

ब्रह्मण्यदेवो भगवान्प्रीयतां ते सनातनः ।

तानि). K6 Bo. 6.7.9 Da4 Dn1. n4 Ds D2.2.8 स-
वाणि; Kr B3 G1.2 M1.7 धर्माणि (for धर्म्याणि).

115 Das missing (cf. v. l. 110). Ds om. 115^{ab} (cf. v. l. 110). —^b) Kr Bo D4.9 T1 G2.2.6 उत्तमं (for उद्धृतम्). — Ds2 reads 115^{ad} on marg. —^c) Ds वृत्तेः (for विप्रैः). —^d) G2 कथामयम् (for 'सृतम्'). K1.2.4 अथ; Br-9 Da4 Ds Ds T1 इव (for इह).

116 Das missing (cf. v. l. 110). —^a) Kr Da4 चैव; D4.9 चैतत् (for चेदं). K1.2.4 D4.5 श्रावयेन्; Kr D9 शृणुयान् (for पठते). —^b) Kr चैव; D9 चैतत् (for चेदं). K2.1 D9 श्रावयेन् (for शृणुयान्). Da4 पुनः (for नरः). —^c) T2 एकभावोपगतः; M1.6 एकांतभावोपगतम्. —^d) B5.1 Dn1. n4 Ds D2.2.8 एकांतेषु; B9 एकांतसु; Dr 'तिः सुः; G8 'तः सुः (for 'न्ते सुः).

117 Das missing (cf. v. l. 110). —^a) K1.2 महद् (for महा). —^b) K1 भूता (for भूत्वा). Dn1 चांद्रप्रभो.

118 Das missing (cf. v. l. 110). —^a) K1.2 मुच्येतांतसः; T G1.2.6 मुच्येतांतसः; G2 'तासौ (for 'दार्तस). Kr रोगान्; D4 रागात् (for रोगात्). —^b) K1.2 कथं (for कथाम्). —^c) B3 (marg.) ज्ञानं; Ds कामं; Dr T G1-2.6 भक्तिं (for कामान्). —^d) K1.2 भक्तिः; Da4 Dr सुक्तः; G2 सुक्तिः (for भक्त-). Dr T G1-2.6 M1.6.7 लभेत् (for व्रजेत्). — K4 repeats 113^{ab} after 118. Dr reads 112^{ad} and repeats 112^{ad} after 118. T G1-2.6 repeat 112 after 118.

119 Das missing (cf. v. l. 110). —^a) Dn4 स्वयासि; M1.1 ययापि (for स्वयापि). —^b) K1.2

युधिष्ठिर महाबाहो महाबाहुर्जनार्दनः ॥ १२०

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वैतदाख्यानवरं धर्मराट्जनमेजय ।

भ्रातरश्चास्य ते सर्वे नारायणपराभवन् ॥ १२१

जितं भगवता तेन पुरुषेणेति भारत ।

नित्यं जप्यपरा भूत्वा सरस्वतीमुदीरयन् ॥ १२२

यो ह्यसाकं गुरुः श्रेष्ठः कृष्णद्वैपायनो मुनिः ।

स जगौ परमं जप्यं नारायणमुदीरयन् ॥ १२३

गत्वान्तरिक्षात्सततं क्षीरोदममृताश्रयम् ।

पूजयित्वा च देवेशं पुनरायात्स्वमाश्रमम् ॥ १२४

C. 12. 13002
B. 12. 34 (C. 139). 127
K. 12. 348. 87

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि षड्विंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२६ ॥

Ds1 M1 अभ्यर्च्य (for 'र्च्यः'). K1. 2. 4 M1 पुरुषोत्तमं;
K1 'त्तम'. — After 119^{ab}, K1. 2. 4 ins.:

857* वासुदेवं महात्मानं श्रोतव्यं विधिपूर्वकम् ।

— ^d) D1 T G1-8. 6 भवेत् (for गुरुः).

120 Das missing (cf. v. l. 110). K1. 2. 4 read
120 after 113. — ^a) K1 'देहो'; Ds1 'देवा' (for
'देवो'). — ^b) Dn4 प्रापतां (for प्रीयतां). Gs जनार्दनः
(for सनातनः). Ms (sup. lin. as in text) चतुर्मूर्तिः
सनातनः. — ^c) K1. 2. 4 महासत्त्वो; T1 Gs. 6 'भागो'
(for 'बाहो'). — ^d) Ks. 7 Bo. 6-9 Ds1 Dn1. n4 Ds1
D2-5. 1-9 महाबुद्धिर् (for 'बाहुर्'). — After 120,
Bs. 7 ins.:

858* पूजनीयो सदाश्वश्रो मुनिभिर्वेदपारगैः ।

On the other hand, K1. 2. 4 ins. 856* and Bs D1
T G1-8. 6 ins. 859* after 120.

121 Das missing (cf. v. l. 110). — ^b) Ds1
जनमेजयः. — ^c) D1 चात्र (for चास्य). K1 सर्वैर्
(for सर्वे). Ds. 5. 9 श्रुतुभिः सहितः सर्वैर् (D4 'वै').
— ^d) K1. 2. 4 बसुः (for [अ]भवन्). K1 Bo Ds. 5. 9
नारायणपरोभवत् (Bo D4 'न्').

122 Das missing (cf. v. l. 110). — ^a) T1 देव;
Gs चैव (for तेन). — ^b) Ks पुरुषेन. Ds. 7 [ह]ह
(for [ह]ति). Ds1 भारतः. — ^c) Ks. 6 Bo Dn4
Ds Ds. 7 T1 Gs. 6 जप्यपरो; K1 Ds. 9 जप्यपरो (for
जप्यपरा). — ^d) K1. 2 Bs (marg.) Dn4 M1. 5. 6
सरस्वतीम्; K1 Ds1 Ds. 9 T1 G1. 3 Cs (gloss: सर-
स्वतीप्रोक्तम्) सरस्वतीम्; T1 Gs. 6 नारायणम् (for सरस्व-
तीम्). K1. 2 Bs (marg. as in text) T G1. 3. 6 उदै-
रयन्; K1 D4 उदीरयेत् (for 'रयन्').

123 Das missing (cf. v. l. 110). K1 om.
(hapl.). 123. — ^a) T1 [5]स्त्वस्माकं; M1. 5. 7 [5]-
भ्य' (for ह्य'). K1 कुरु; Ds1 Ds1 Ds. 9 G1 M1

गुरुः (for गुरुः). — ^b) D1 T1 G1-8. 6 प्रभुः; T2
प्रभुं (for मुनिः). — ^c) Ds2 transp. स and जगौ.
Bs Gs पारमे (for परमे). Ds1 प्राप्य (for जप्यं).
Dn1. n4 Ds. 8. 8 जगौ परमकं जप्यं.

124 Das missing (cf. v. l. 110). — ^a) K1. 2
अंतरिक्षं; Ks. 7 Bo. 6-9 Ds1 अंतरीक्षात्. K1. 2 Ds. 5. 9
स तदा (for सततं). — ^b) K2 असुताचर्यं; Ds1
'अयं'; D1 T G1-8. 6 M1. 5-7 'लयं' (for 'श्रयम्').
— ^c) Ds. 9 तु; D1 T2 G1. 3 [अ]य (for च). — ^d)
K1 स्वमाश्रयं; T1 Gs. 6 'लयं' (for 'श्रमम्'). — Ks
Bo. 6. 7. 9 Ds1 Dn1. n4 Ds2 Ds. 5. 5. 8 M1. 5-7 editions
ins. after 124: Bs D1 T G1-8. 6 after 120:

859* भीष्म उवाच ।

एतत्ते सर्वमाख्यातं नारदोक्तं मयेरितम् ।

पारंपर्यागतं ह्येतन्निष्ठा मे कथितं पुरा ।

[Bs om. the ref. — (L. 1) M1 आख्यातं (for
'तं'). Bs (marg. as above). 1 Ds1 समीरितं; T1
Gs. 6 मया श्रुतं; T2 मयाहितं; G1 मयैरितं (for मये').
— Bs om. line 2. Ks Bs. 7. 9 Ds1 Dn1. n4 Ds2 Ds.
5. 8 repeat line 2 after line 6 of 860*. — (L. 2)
Dn4 पारंपर्यागते. T1 Gs. 6 चैतत्; G2 ह्येतं (for ह्येतत्).
Ms भीष्मेण (for निष्ठा मे).]

— Ks Bo. 6-9 Ds1 Dn1. n4 Ds2 Ds. 5. 5. 7. 9 T G1-8. 6
cont.: K1. 2. 4. 7 Ds1 Ds. 9 editions ins. after 124:

860* सूत उवाच ।

एतत्ते सर्वमाख्यातं वैशंपायनकीर्तितम् ।

जनमेजयेन यच्छ्रुत्वा कृतं सम्यग्यथाविधि ।

यूयं हि तप्तपसः सर्वे च चरितव्रताः ।

सर्वे वेदविदो मुख्या नैमिषारण्यवासिनः ।

बौनकस्य महासत्रं प्राप्ताः सर्वे द्विजोत्तमाः । [5]

यजध्वं सुदुतैर्यज्ञैरात्मानं परमेष्ठरम् ।

[३२७]

८. 12. 13007
B. 12. 341(40). 1
K. 12. 349. 1

जनमेजय उवाच ।

कथं स भगवान्देवो यज्ञेष्वग्रहरः प्रभुः ।
यज्ञधारी च सततं वेदवेदाङ्गवित्था ॥ १
निवृत्तं चास्थितो धर्मक्षेत्री भागवत्प्रियः ।
प्रवृत्तिधर्मान्विदधे स एव भगवान्प्रभुः ॥ २

[Bom. Kumbh. ed. सौतिर् (for सूत). — (L. 1) B₂ D₁ T G₁-8. 5 वः (for ते). D₄ वैशेषायनभिरितं (sic) (for the post. half). — (L. 2) B₁ D₁. n₄ D₂ D₂. 8. 8 G₂ तत् (for यत्). D₂ बुद्धा; G₂ कृत्वा (for शुत्वा). K₁ D₂ श्रुतं (for कृतं). B₂ सर्वं (for सम्यग्). K₁ यथा विधिः. — (L. 3) D₂ T₁ G₂. 8 सु- (for हि). K₁ D₄. 5. 9 G₂ सु-; T G₂. 8 ते (for च). — (L. 4) D₂ वेदविदा. T₁ G₂. 6 विप्रा (for सुव्या). D₁ T G₁-8. 6 नैमिद्यारण्य-. — (L. 5) D₄ सौनकस्य. K₁ D₄ महासन्ने (for 'सन्ने'). D₄ दिवौकसः (for दिवोचनाः). — (L. 6) K₂ सुमतेर् (for सुदु). K₂ B₂. 7 D₄ D₁. n₄ D₂ D₂. 8. 8 शाश्वतं (for आत्मानं). — After line 6, K₂ B₂. 7. 9 D₄ D₁. n₄ D₂ D₂. 8. 8 repeat line 2 of 359*.]

Colophon. Śi V₁ D₄ D₂ missing: K₂. 5 B₁-5 D₄. 1. 2 D₁. n₄ D₁ G₄. 5 M₂-4 absent. — *Sub-parvan*: K₁. 2. 4. 6. 7 B₂. 6-9 D₄ D₁. n₄ D₂ D₂-5. 1-9 T G₁-8. 6 M₁. 5-7 मोक्षधर्म. — *Adhy. name*: K₁. 2. 4. 6. 7 B₂. 6-9 D₄ D₁ D₂ D₂. 8. 8 M₂ नारायणीयं; D₄. 5. 9 नरनारायणीयं; T₁ नारायणीयोपाख्याने जन्मरहस्यं; T₂ G₂. 6 नारायणीये जन्मरहस्यं (G₂ जन्म-जरारहस्यं); G₁ नारायणीये अवताररहस्यं; M₁. 6. 7 नारायणीये भगवद्दर्शनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K₂ 65; B₁ D₄ 163; B₂ D₁ D₂ T₁ G₂ 165; D₂ G₂ M₁. 6. 7 160; T₂ 178; G₁ 164; G₂ 190; M₂ 196. — *Sloka no.*: D₄ 121; D₁ 140; D₂ 139; D₂ 40.

327

This adhy. is missing in Śi V₁ D₂ (cf. v. l. 12. 321. 14; 318. 1; 283. 15).

1 Das is missing up to लोकाः (in 5^a) (cf. v. l.

कथं प्रवृत्तिधर्मेषु भागार्हा देवताः कृताः ।

कथं निवृत्तिधर्माश्च कृता व्यावृत्तबुद्धयः ॥ ३

एतं नः संशयं विप्र छिन्धि गुह्यं सनातनम् ।

त्वया नारायणकथा श्रुता वै धर्मसंहिता ॥ ४

इमे सब्रह्मका लोकाः ससुरासुरमानवाः ।

12. 326. 110). K₁. 2. 4. 6. 7 B₂. 6-9 D₄ D₁. n₄ D₂-5. 1-9 T G₁-8. 6 सौनक (for जनमेजय). — ^b) T₁ G₂ अग्रहरः. K₁. 4. 7 D₄. 5. 9 स्मृतः (for प्रभुः). K₂ यज्ञेनोत्तुप्रदः स्मृतः. — ^c) K₁ यज्ञधारे; K₁ D₁. 9 'हारी (for 'चारी'). D₄. 9 [ह]व (for च). G₂. 6 स कथं (for सततं). — ^d) D₂ M₂. 6 'वेदांगष्टकः; D₁ T G₁-8. 6 'कृत्; M₁. 7 'सृक् (for 'वित्). K₄ B₂ D₁ G₁. 2 तदा; M₂ कथं (for तथा). K₁ D₄. 9 देवभागा- (K₁ 'ग') प्रसुक्त्या.

2 D₄ missing (cf. v. l. 1). — ^a) K₁ निवृत्तां; K₂. 7 B₂. 8. 9 G₂ निवृत्तिः; D₄ 'त्तां; D₁ 'त्त (for 'त्तं). D₂ वास्थितो (for चा). D₁ धर्मे (for धर्म). — ^b) K₁ क्षेत्री (for क्षेत्री). K₁ प्रभुः (for प्रियः). K₂ B₂. 6-9 D₄ D₁. n₄ D₂ D₂-5. 8. 9 M₁. 6. 7 क्षेत्री (K₂ B₂. 5. 7. 9 D₄ D₂ क्षेत्री; B₂ M₁. 6 क्षेत्री; D₂ D₂ क्षेत्री; M₁ क्षेत्री) भागवतः (K₂ 'तां; M₂ 'तं) प्रभुः; D₁ T G₂. 6 क्षेत्री भागवतः (T₂ 'तं) कथं; G₁ क्षेत्री भावशतः कथं; G₂ मोक्षं भागवतः कथं. — ^c) K₁. 2. 4 प्रवृत्तः; K₂ B₂. 6-9 D₄ D₁. n₄ D₂ D₂. 8. 8 निवृत्तिः (for प्र). — ^d) G₂ विभुः (for प्रभुः).

3 D₄ missing (cf. v. l. 1). — ^a) K₁. 2 कथं प्रवृत्तधर्मं. — ^b) M₁ भागहा (for भागार्हा). — ^c) K₁ निवृत्तः; K₂. 4 D₂ निवृत्त (for 'त्ति). K₁ धर्मश्च; D₁ T G₁-8. 6 धर्मेषु (for धर्माश्च). — ^d) K₂ कृत (for कृता). D₂ D₄. 9 व्यावृत्तिः; G₂ [अ] व्यावृत्त (for व्यावृत्त). D₄ कृताख्यकृतबुद्धयः.

4 D₄ missing (cf. v. l. 1). — ^a) K₁. 2. 4. 7 D₂. 5. 7. 9 T G₁-8. 6 छिन्धि; K₂ B₂. 7. 8 (marg. as in text). 9 D₄ D₁. n₄ D₂ D₂ सूत; D₂. 8 सौते (for विप्र). — ^b) K₁. 2. 7 D₄. 5. 7. 9 T G₁-8. 6 सौते (for छिन्धि). D₂ सनातने. — ^c) D₂ (by corr.) D₂. 4. 5. 7. 9 M₁. 5-7 कथा; D₂ lacuna (for कथा). G₂ त्वया नारायणाच्छ्रुता. — ^d) K₂ श्रुता (for श्रुता). K₄

क्रियास्त्र्युदयोक्तासु सक्ता दृश्यन्ति सर्वेशः ।
मोक्षश्चोक्तस्त्वया ब्रह्मनिर्वाणं परमं सुखम् ॥ ५
ये च मुक्ता भवन्तीह पुण्यपापविजिताः ।
ते सहस्रार्चिषं देवं प्रविशन्तीति शुश्रुमः ॥ ६
अहो हि दुरनुष्ठेयो मोक्षधर्मः सनातनः ।
यं हित्वा देवताः सर्वा हव्यकव्यभुजोऽभवन् ॥ ७

किं नु ब्रह्मा च रुद्रश्च शक्रश्च बलमित्प्रभुः ।
द्वयस्ताराधिपो वायुरग्निर्यरुण एव च ।
आकाशं जगती चैव ये च शेषा दिवौकसः ॥ ८
प्रलयं न विजानन्ति आत्मनः परिनिर्मितम् ।
ततस्तेनास्थिता मार्गे ध्रुवमक्षयमव्ययम् ॥ ९
स्मृत्वा कालपरीमाणं प्रवृत्तिं ये समास्थिताः ।

C. 12. 13019
B. 12. 341[40]. 13
K. 12. 349. 12

Bs. 8 Da4 Dn1. n4 Ds. 4. 5. 7-9 T2 G1. 2 M1. 5-7 -संहिताः;
Ds -संहिताः; Ds -संहिता (for -संहिता). — After
4, K1. 2. 4. 6. 7 Bo. 6-9 Da4 Dn1. n4 Ds D2-5. 7-9 T
G1-3. 6 Cn editions ins.:

861*

सूत उवाच ।

जनमेजयेन यत्पुष्टः शिष्यो व्यासस्य धीमतः ।
तत्तेऽहं कीर्तयिष्यामि पौराणं बौनकोत्तम ।
श्रुत्वा माहात्म्यमेतस्य देहिनां परमात्मनः ।
जनमेजयो महाप्राज्ञो वैशंपायनमब्रवीत् ।

[G1 om. the ref. Ks Bo. 8 (marg. as above)
Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 सौतिर् (for सूत). — (L. 1) Dr
तत् (for यत्). — (L. 2) K1 Ds. 5. 9 T1 Gs. 6 तदहं;
Dn4 नन्वेहं (for तत्तेऽहं). K1. 2. 4 G1 (sup. lin. as
above) संप्रवक्ष्यामि; Ks Bo. 8. 9 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8
कथयिष्यामि (for कीर्त). K1. 2. 4 पुराणं; Da4 पौराणं
(for 'ण'). K1 शौनकोत्तमः; Ks. 7 Bs-9 Dn1 D4. 5
शौनकोत्तमः; Da4 'पमं'; Dr T2 G1. 2 'त्तरं' (for 'त्तम').
— (L. 3) K2 माहात्म्यम्; Da4 माहात्म्यम्. Bo. 8 देहिनाः;
Cn (gloss: परमात्मनः) 'नां' (as above). Bo om.
(hapl.); T2 परमात्मकं (for 'त्मनः'). — (L. 4) B9
जनमेजय- (for 'जयो').]

5 Da3 is missing up to लोकाः (cf. v. l. 1).
Before 5, K1. 2. 4. 6. 7 Bo. 6-9 Da4 Dn1. n4 Ds D2-5.
7-9 T G1. 3. 6 ins. जनमेजय उवाच. — ^a) Da4 G2 सं-
(for स-). — ^b) B9 -मानुषाः (for -मानवाः). — ^c)
K2 क्रियास्त्र्युदयोक्तासु; Ks 'सु विधिभोक्तासु; T1
Gs. 6 'स्त्र्युदयोक्तासु; T2 क्रियाः साम्युदयोक्तासु. — ^d)
K1 मुक्ता; K1 Bo. 8 शक्ता; B9 शक्त्या (for सक्ता).
K1. 2. 4 B9 Ds (marg.) पश्यन्ति (for दृश्यन्ति). K1.
2. 4 सर्वतः (for 'शः'). — ^e) Da4 चोक्तासु; Ds चोक्तं.
— ^f) M1 निर्वाणः (for 'णं').

6 ^a) G2 एव (for ये च). K2. 4. 6 Bo. 6-9 Da3.
n4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 8 तु (for च). D4. 9 M1. 6. 7
भक्ता (for मुक्ता). Bs (marg.) वहति; Dn4 भरति

(for सवन्ति). K1 ये सक्ता च सवन्तीह. — ^g) Cn:
सहस्रार्चिषं, सूर्यान्वर्गमिणमनन्तचिद्रूपं वा । Cn — ^d) K4. 6
Bo. 6-9 Da3. n4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 [ह]ह (for [ह]ति).
K1 2. 4. 6 Bo. 6-9 Da3. n4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 8 T2
M5 शुश्रुम (for 'मः').

7 ^a) K4 Bo. 8 (marg. as in text) Dn1. n4 Ds
D2. 3. 8 अयं (for अहो). Bs (marg.) [स]ति- (for हि).
K2 T2 दुरनिष्ठेयो (for 'नुष्ठेयो'). — ^b) K1 D9 मोक्षो
(for मोक्ष-). K1. 2. 4 मार्गः; Br 'धर्मः' (for 'धर्मः').
M1 सनातनं (for 'तनः'). — B9 om. 7^{ed}. — ^c)
K4 कव्यकव्य- (for हव्य). K1 [स]भवत्; Ds 'जन्';
G1 [स]वहन्; G2 सवान् (for सभवन्).

8 ^a) K2 न; K4 Dn1 Ds D2. 8 T1 G2. 3. 6 च;
Ks Bo. 6-8 Da3. n4 Dn4 Ds तद्; B9 lacuna; Dr
T2 G1 तु (for नु). K1. 2. 7 Da. 9 [अ]थ रुद्रो वा;
Dn1 M1 च रुद्राश्च. Ds किं ब्रह्मा चाथ रुद्रो वा. — ^b)
K1 lacuna; K2. 7 Ds. 5. 9 वा (for च). Br. 8 बल-
(B8 'लि')भिः; T2 G1 M1 बलमित्. Ds विभुः (for
प्रभुः). — ^c) Da4 अमीरः; Ds अतिर. K1 चारुण.
— ^d) T1 Gs. 6 आकाशो (for 'शं'). Dr जगतिश्च;
G1 पृथिवी.

9 ^a) T G1-3. 6 प्रलयं. — ^b) K1. 2. 4. 7 चात्म (K2
'त्मा')नः; Ds. 5. 9 T1 G2. 3. 6 ह्या (for आ). T1
पर- (for परि-). Br 'निर्मितः; Ds 'कीर्तितं' (for 'निर्मि-
तम्'). — ^c) Ds1 यतस् (for ततस्). Br तेनास्थितो;
B8 तेनाश्रिता; Ds. 9 तं नास्थिता; Ds तमा (for
तेना). Dr T G1-3. 6 M1. 5-7 य (M1. 5-7 अ) तस्त्वं वा-
स्थि (Gs 'स्ति')ता धर्मं (M5 मार्गं). — ^d) Da3 Dn1. n4
Ds Ds. 3. 8 T2 G2 अक्षरम् (for 'यम्').

10 ^a) Ks स्मृता; K1 Da. 9 M5 स्मृतं; Bo. 6-9
Da3 Dn4 Ds D2. 3. 8 स्मृतिः; Da4 Dn1 Ds स्मृतिः;
M1. 6. 7 स्मृत- (for स्मृत्वा). Ks -परीमाणे; Da4 -परि-
माणं. — ^b) Ds वृत्तिर्येन; M1. 6. 7 प्रवृत्ता (M6 'त्तं')
ये (for 'स्ति' ये). Dr T G1-3. 6 ते (for ये). K2
समावृता; Ks Br. 9 Da3. n4 Ds. 9 M5 'श्रिता; Ds

C. 12. 12019
B. 12. 341(40).13
K. 12. 349. 12

दोषः कालपरीमाणे महानेष क्रियावेताम् ॥ १०

एतन्मे संशयं विप्र हृदि शल्यमिवापितम् ।

छिन्धीतिहासकथनात्परं कौतूहलं हि मे ॥ ११

कथं भागहराः प्रोक्ता देवताः क्रतुषु द्विज ।

किमर्थं चाध्वरे ब्रह्मन्निज्यन्ते त्रिदिवौकसः ॥ १२

ये च भागं प्रगृह्णन्ति यज्ञेषु द्विजसत्तम ।

ते यजन्तो महायज्ञैः कस्य भागं ददन्ति वै ॥ १३

वैशंपायन उवाच ।

अहो गूढतमः प्रश्नस्त्वया पृष्टो जनेश्वर ।

नातस्तपसा ह्येष नावेदविदुषा तथा ।

नापुराणविदा चापि शक्यो व्याहर्तुमञ्जसा ॥ १४

हन्त ते कथयिष्यामि यन्मे पृष्टः पुरा गुरुः ।

कृष्णद्वैपायनो व्यासो वेदव्यासो महानृषिः ॥ १५

सुमन्तुर्जैमिनिश्चैव पैलश्च सुदृढव्रतः ।

अहं चतुर्थः शिष्यो वै पञ्चमश्च शुक्रः स्मृतः ॥ १६

एतान्समागतान्सर्वान्पञ्च शिष्यान्दमान्वितान् ।

शौचाचारसमायुक्ताञ्जितक्रोधाञ्जितेन्द्रियान् ॥ १७

वेदानध्यापयामास महाभारतपञ्चमान् ।

'स्थिता; M1.1 समन्विताः (for समास्थिताः). — *)
Daa T2 दोषः; Ds येयुः; D1 T1 G1-3.8 एष (for
दोषः). Ds reads from काल up to हास (in 11*)
twice. Ka.1 D4 (both times). 9 -परीमाणं; Bo. 6-9
Das Dn2 Ds2 (before corr.). Da.1 T1 G1-3.8 Ms. 8
'माणो; Ds T2 'णामो (for 'माणे). M1.1 दोषकाल-
परीमाणो. — d) D1 T1 G2.8 महादोषः; T2 G1.8 Ms
महान्दोषः (for महानेष).

11 For the repetition in D4, cf. v. l. 10. — *)
K1. 2. 4. 1 Ds1 Ds एवं (for एतन्). K1. 2. 4. 1 D4 (both
times). 8. 6 ब्रह्मन्; G2 विप्रा (for विप्र). — b) Dn2
ह्यवार्थि (for 'पितम्). — c) G2 -कतना (for -कथ).

12 Ds repeats 12 after भागं (in 13*). — b) Ks
क्रतुषु (sic). — c) Ks om. (hapl.) from किमर्थं
up to द्विज (in 13*). K1 Ds चाध्वरो; D4 (both
times) वावरा; D1 G1-2.6 M1 चाध्वरैर् (for 'रे).
— d) K1 D4 (both times). 9 M1.1 यजते; Bs Ds T
G1-2.6 Ms. 8 यजते; Daa Dn1 ह्यज्यते; Ds1 ह्यज्यते;
D1 सज्यति (for ह्यज्यन्ते). G2 [s]पि (for त्रि-). Daa
-दिवौकसं.

13 For the repetition in Ds, cf. v. l. 12. Ks
om. up to द्विज (cf. v. l. 12). — *) K1. 2. 4 Bo. 8
Daa न; K1 हि; D1. 9 तु (for प्र-). K1 Das Dn2
Ds -गृह्णन्ति. D1 T G1-3.8 ये भागं प्रतिगृह्णन्ति. — b)
Daa -सत्तमः. K1. 2. 4 यज्ञे ब्रूहि द्विजोत्तम. — c) Bs
Ds ये यजतो (for ते यजन्तो). — d) G2 कस्यै (for
कस्य). K1 Ds. 1 T2 G1.1 ददाति; Bs हरति (for
ददन्ति). K1 Ds. 1. 9 च (for वै).

14 *) K1 अहा (for अहो). K1. 2. 4. 1 गूढो महा;

Bs अहो मूढः; Ms गूढतरः (for 'तमः). Ds om. from
मः up to कथ (in 15*). — b) Bo. 1. 9 जनेश्वरः; T
G1. 2. 8 जनाधिप; G2 नराधिप (for जनेश्वर). — c)
D1 न तप्त- (for नातप्त-). Ms -सहसा (for -तपसा).
G2 Ms ह्येषा (for ह्येष). — d) K1 नावेदे (for
नावेद-). — e) K1 न पुराणविदा; Daa नापुराणविद्-
K1. 2. 4. 1 Ds. 9 Ms चापि; Ks Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. 24
Ds Ds. 2. 8 चैव (for चापि). — f) M1. 6-7 शक्यं
(for शक्यो). K2 व्याहर्तुम् (for व्याहर्तुम्). G2 Ca:
अञ्जसा, तस्वेन । G2

15 Ds om. up to कथ (cf. v. l. 14). — b) K1
च सः (for गुरुः). — c) K1 यक्ष (for कृष्ण-). K1
-द्वैपायनः; G1 'यनं. — d) M1 देव (for वेद-). K1.
2. 4. 1 Ds. 1. 9 G2 महामुनिः (for महानृषिः).

16 *) K1 Dn2 Ds1 सुमन्तुः; Ms सुमन्तुः. K1 G2
जैमिनिश्च; Dn2 जैमिनीश्च. — b) Ds पुलस्त्यः सु; T2
G1. 8 पैलश्चैव (for पैलश्च सु-). K1 व्रताः (for -व्रतः).
G2 पैलश्च व्रतव्रतः. — c) K1. 2. 4. 1 Ds. 5. 1. 9 T2 G1-8
तु; Ds1 [s]त्य (for वै). — d) G2 om. शुक्रः. Ks
B1 Das. 24 M1. 6. 7 तथा (for स्मृतः).

17 *) Ms शिष्यान् (for सर्वान्). — b) Ms सर्वान्
(for शिष्यान्). Bs दयान्वितान्. K1. 2 शिष्यान्द्महा-
मान्वितान्. — c) M1. 6. 1 पंचाचार- (for शौचा-). — d)
D4 सर्वेन्द्रियान्; T1 G2. 6 जितव्रतान्.

18 b) K1. 4 -पंचमं (for -पञ्चमान्). — c) K1 Ds.
5. 9 पुण्ये (for रम्ये). — d) G2 -गंधर्व- (for -चारण-).
K2 -सेवते.

19 *) K1. 2 Dn1 Ds. 9 T2 G1 Ms अश्वसतां; M1.
6. 1 'सतो (for 'सतां). Daa देवान् (for वेदान्),

मेरौ गिरिवरे रम्ये सिद्धचारणसेविते ॥ १८
तेषामभ्यस्यतां वेदान्कदाचित्संशयोऽभवत् ।
एष वै यस्त्वया पृष्टस्तेन तेषां प्रकीर्तितः ।
ततः श्रुतो मया चापि तवाख्येयोऽद्य भारत ॥ १९
शिष्याणां वचनं श्रुत्वा सर्वाज्ञानतमोनुदः ।
पराशरमुतः श्रीमान्व्यासो वाक्यमुवाच ह ॥ २०
मया हि सुमहत्तमं तपः परमदारुणम् ।
भूतं भव्यं भविष्यच्च जानीयामिति सत्तमाः ॥ २१
तस्य मे तप्ततपसो निगृहीतेन्द्रियस्य च ।
नारायणप्रसादेन क्षीरोदस्यानुकूलतः ॥ २२

त्रैकालिकमिदं ज्ञानं प्रादुर्भूतं यथेप्सितम् ।
तच्छृणुध्वं यथाज्ञानं वक्ष्ये संशयमुत्तमम् ।
यथा वृत्तं हि कल्पादौ दृष्टं मे ज्ञानचक्षुषा ॥ २३
परमात्मेति यं प्राहुः सांख्ययोगविदो जनाः ।
महापुरुषसंज्ञां स लभते स्वेन कर्मणा ॥ २४
तस्मात्प्रसूतमव्यक्तं प्रधानं तद्विदुर्बुधाः ।
अव्यक्ताद्व्यक्तमुत्पन्नं लोकसृष्ट्यर्थमीश्वरात् ॥ २५
अनिरुद्धो हि लोकेषु महानात्मेति कथ्यते ।
योऽसौ व्यक्तत्वमापन्नो निर्ममे च पितामहम् ।
सोऽहंकार इति प्रोक्तः सर्वतेजोमयो हि सः ॥ २६

C. 12. 13037
B. 12. 34[40]. 31
K. 12. 349. 30

—^b) K₁ B₀ D_{as} भवेत्; D_{n4} महान्; D₃ [s]भवन्.
— After 19^a, K₆ ins.:

862* किं तु ब्रह्माय रुद्रो वा देवता ऋषयस्तथा ।
प्रायः प्रवृत्तिमार्गस्थाः कस्य देवस्य शासनात् ।
के वै निवृत्तिमार्गस्थाः कस्य देवस्य शासनात् ।
के वै यजन्ते सर्वेऽपि क एषामीश्वरः परः ।

—^a) K₄ एव (for एष). M₁. 6. 1 वर्षस्य (for वै
यस्य). —^a) K₁ तस्य (for ततः). K₆ वापि (for
चापि). —^c) T₁ G₈. 6 तद्वाक्येयो (for तवाक्येयो).
K₆ [s]यं; D₁ हि; G₂ [s]पि (for सद्य). K₇ D₄. 9
M₁. 5-7 यो (D₀ M₅. 6 यौ) गपद्येन भारत; D_{as} तनाख्ये-
योऽहंभारतः (sic); D₅ तव्या*** भारत.

20 ^b) K₁ -तपोनदः (for -तमोनुदः). —^d) D_{n4}
प्राप्तो (for व्यासो). K₁. 2. 4 अभाषत; B₀. 8 (marg. as
in text) D_{n1}. n₄ D₃ D₂. 8 अथाब्रवीत् (for उवाच ह).

21 Before 21, B₀. 9 ins. व्यास उवाच. B₀ om.
21^{ab}. —^a) D_{n4} प्रयाहि; D₄. 5. 9 मयापि; G₁ महा-
हि; M₆ lacuna (for मया हि). G₂ सुतपस; M₆
lacuna; M₇ समहत् (for सुमं). — D_{as}. 44 om.
21^{ab}. —^a) K₇ B₀ D_{n4} भूत (for भूतं). G₂ भवद्
(for भव्यं). K₄ B₀. 6-9 D_{n1}. n₄ D₃ D₂-5. 8 भविष्यं
(for 'व्यच्'). K₆ भूतमभ्यभविष्यं च. —^d) K₁. 2. 4. 1
D_{n1} D₄. 9 सत्तम; G₂ सत्तमः (for सत्तमाः).

22 ^a) D_{n4} तस्या; D₅ सत्यं (for तस्य). D_{as}. 44
-तपसा (for -तपसो). —^d) D_{n4} क्षारोदस्य; M₁. 6. 1
नारं (for क्षीरं). ☞ C₆: अनुकूलतः, कूलसमीपे । ☞

23 ^a) D₀ वैकालिकम् (for त्रै). —^c) D₅ तं

(for तत्). K₁. 2. 4 यथाकामं; K₆ B₀. 6-9 D_{as}. 44
D_{n1}. n₄ D₃ D₂. 5. 8 'न्यायं (for 'ज्ञानं). —^d) D_{as}
D_{n4} वक्षे (for वक्ष्ये). —^c) K₂ पृष्टं; D_{n1} इष्टं
(for इष्टं). D_{n4} दातं (for ज्ञानं).

24 D_{n1} om. 24. 24^{ab} is partly damaged in B₀.
—^a) D₄ reads from यं प्राहुः up to त्मेति (in 26^b)
twice. —^b) K₂ सांख्ये वेदः; K₄ संख्यवेदः; D_{n1}. n₄
D₁ सांख्या योग- (for सांख्ययोग). —^c) K₂ G₁. 9
-संज्ञं (for -संज्ञां). D_{as} सं; T₂ च (for स).

25 For the repetition in D₄, cf. v. l. 24. —^a)
K₁. 3 D_{as} D₅ यस्मात् (for तं). D_{n1} D₅ C₃ (gloss:
कार्योन्मुखं प्रवृत्तम्) प्रसूतम् (for प्रवृत्तं). — M₆ om.
25^b. —^b) K₁. 2. 4. 6 B₀. 6-8 D_{as}. 44 D_{n4} D₃ D₂. 8. 8
T₂ M₁. 5 तं; B₀ D_{n1} ते; D₅ यद् (for तद्). —^c)
T G₂. 8. 6 अव्यक्ते (for 'क्ताद्). D_{as} आपन्नं; G₂
(also as in text) आत्मानं (for उत्पन्नं). ☞ C₇: अव्य-
क्तात्, अव्यक्ताख्यप्रधानसृष्टेरनन्तरम् । ☞ —^d) D_{as}
-सृष्ट्यर्थम्. M₁. 6. 1 ईश्वराः.

26 For the repetition in D₁, cf. v. l. 24. —^a)
B₀ (marg.) D_{as}. 44 लोकेन (for 'तु). —^b) G₁
महाराज (for 'नामा). K₁ corrupt; K₂ कीर्तिते;
K₄ कीर्त्यते (for कथ्यते). G₂ महानात्मेति कथ्यते.
—^c) G₂ वा (for सौ). K₇ B₀ D_{n1}. n₄ D₄. 5. 9
व्यक्तित्वम् (for 'व्यक्तं'). B₇ आपन्नं. —^d) K₁. 2. 4
निर्मिसीते (K₂ 'ति); D_{n4} निर्ममेव; D₁ 'मेति; T₁
'मेपि (for 'मे च). — K₁ om. 26^a-27^b. —^c) K₂. 4. 1
D₄. 9 अहंकार; D_{as}. 44 योहंकार (for सोऽहं). —^c)
B₀. 8. 9 D₅ M₁. 6. 1 तेजोगतो; D_{as}. 44 तेजगतो (for

C. 12. 13038
B. 12. 341[40]. 32
K. 12. 349. 31]

पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम्
अहंकारप्रसृतानि महाभूतानि भारत ॥ २७
महाभूतानि सृष्ट्या तदुणाभिर्ममे पुनः ।
भूतेभ्यश्चैव निष्पन्ना मूर्तिमन्तोऽष्ट ताञ्शृणु ॥ २८
मरीचिरङ्गिराश्चात्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः
वसिष्ठश्च महात्मा वै मनुः स्वायंभुवस्तथा ।
ज्ञेयाः प्रकृतयोऽष्टौ ता यासु लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ २९
वेदान्वेदाङ्गसंयुक्तान्यज्ञान्यज्ञाङ्गसंयुतान् ।
निर्ममे लोकसिद्ध्यर्थं ब्रह्मा लोकपितामहः

-तेजोमयो). Bs हितः (for हि सः). Ks Dn1 सर्वतो
जगतो हितः.

27 K1 om. 27^{ab} (cf. v. l. 26). Dr T G1-2.6
transp. 27^{ab} and 27^{cd}. — ^a) K1. 2.4 Ds Ds. 1 T
G1-2.6 अहंकारात् (for 'कार-'). K1 Ds. 9 प्रयुक्तानि
(for 'प्रसृतानि'). — ^d) T2 G1.2 M1. 5-7 पंच (for
महा-). Ks Bo. 5-9 Das. 24 Dn1 Ds. 2. 5. 7. 8 पंचधा;
Ds T2 G1.2 भागतः; T1 Gs. 6 भागहाः (for भारत).
Dn4 मही तानि च पंचधा.

28 Dn4 om. 28. — ^a) K2 दृष्टा; T1 सृष्टाश्च
(for सृष्टि). Ks Dn1 Ds Ds. 2. 8 [ए]व; Bs (marg.
as in text) वै; Dr T G1.2 च (for [अ]थ). — ^b)
Bo. 5-9 Das. 24 Dn1 Ds Ds. 2. 8 तान् (for तद्-). T1
गुणं (for 'गुणान्'). — ^c) T G1-2.6 M1. 5-7 निष्प-
न्नान्. K2 भूतेभ्यश्चैव निष्पन्ना (sic); Ds तेभ्यश्चैव विनि-
ष्पन्ना. — ^d) Ks Ds. 1 [स]थ; Bo s (marg.) Dn1
Ds Ds. 2. 8 च (for सृष्ट). K1 Ds. 9 शृणुष्व तान्; Bs
(orig.) च भागव (for सृष्ट ताञ्शृणु). T G1-2.6 M1.
5-7 अष्टौ (G1 'ष्टा') मूर्तिमन्तः शृणु.

29 ^a) Ks Bs Das Ds1 Ms अत्रिः; Br यत्रिः;
Ds [अ]यात्रिः (for चात्रिः). — ^b) Dn4 Ds1 पुलह-
(for 'हः'). — ^c) Ks. 1 Bo. 9 Ds. 9 वसिष्ठः. K1
Ds. 9 स (for च). — ^d) K1 Ds1 G1 मनु- (for
मनुः). Ds1 स्वायंभुवासु. — ^e) Das. 24 [स]ष्टौ च;
T1 Gs. 2. 8 ह्यष्टौ (for सष्टौ ता). — ^f) T1 Gs. 2. 8 तासु
(for यासु).

30 ^a) K1 Bo Das. 24 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 5. 8 वेद-
(for वेदान्). K2 संयुक्ता; Br संभूतान्; Das
संयुक्तो (for 'कान्'). — ^b) K2 Bo. 5. 9 Das Dn1. n4
Ds Ds. 2. 8 यज्ञः; Ds lacuna (for यज्ञान्). K1

अष्टाभ्यः प्रकृतिभ्यश्च जातं विश्वमिदं जगत् ॥ ३०
रुद्रो रोषात्मको जातो दशान्यान्सोऽसृजत्स्वयम् ।
एकादशैते रुद्रास्तु विकाराः पुरुषाः स्मृताः ॥ ३१
ते रुद्राः प्रकृतिश्चैव सर्वे चैव सुरर्षयः ।
उत्पन्ना लोकसिद्ध्यर्थं ब्रह्माणं समुपस्थिताः ॥ ३२
वयं हि सृष्टा भगवंस्त्वया वै प्रभविष्णुना ।
येन यस्मिन्नधीकारे वर्तितव्यं पितामह ॥ ३३
योऽसौ त्वया विनिर्दिष्टो अधिकारोऽर्थचिन्तकः ।
परिपाल्यः कथं तेन सोऽधिकारोऽधिकारिणा ॥ ३४

-संभूतान् (for 'संयुतान्'). — After 30^{ab}, K1 Ds. 9
ins. :

863^a एतान्वै सुमहाभागानृषील्लोकपितामहान् ।

[K1 सुमहाभागो (for 'भागान्').]

— ^a) Dn1 निर्ममे (for निर्ममे). Ks 'सिद्ध्यर्थः'; Ds1
Dr T G1-2.6 Ms Cs (gloss: प्राणिसृष्टिजगत्प्रवाहसिद्ध्य-
र्थम्) -सृष्ट्यर्थं (for 'सिद्ध्यर्थं'). — ^d) Cs (gloss: हिरण्य-
गर्भं) -पितामहं (for 'महः'). — ^e) K2 अष्टाभ्यः. K1
Br Das. 24 तु (for च). — ^f) G1 जितं (for जातं).

31 ^a) T1 रोषात्मको; M1 दोषात्मको (for रोषा').
— ^b) Ds. 9 योऽसृजत्; Dr T G1-2.6 M1. 5-7 असृ-
(for सोऽसृ). M1 स्वयं (for स्वयम्). — ^c) Bs ते
(for तु). K1 Ds. 9 एकादशैते ते रुद्रा. — ^d) K1 Ds. 9
विकारिः; Bo Das Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 'र' (for 'रा').
Ks Bs. 1. 9 Das. 24 पौरुषाः (for पुरुषाः). K1. 2. 4 वि-
कारः पुरुषः स्मृतः. ☞ Cs एते रुद्राः पुरुषाः, पुरुषरूप-
धारीण्येकादशेन्द्रियाणीत्यर्थः । ☞

32 ^a) Dn1 Ds. 9 M1. 6 प्रकृतीश्च; Dr T G1. 2. 6
प्राकृताश्च; G2 प्रकृताश्च (for 'तिश्च'). K1. 2. 4 रुद्राः
प्रकृतयश्चैव; Bs ते च रुद्राः प्रकृतयः. — ^b) K1 देव-
(for चैव). — ^d) Ds1 ब्रह्माणं. K1 Dn1 समुपस्थिताः;
K4 समुपस्थितः.

33 Before 33, Ks Das ins. रुद्रा ऊचुः; Das रुद्रो-
वाच. — ^a) K1 Bo. 8 Dn1. n4 Ds Ds. 5. 7-9 सृष्टा
(Bo Ds2 'ष्ट्या') हि (by transp.); Br हि सृष्टा; T
G1-2. 6 M1. 5-7 सृष्टास्तु. — ^b) K1. 2. 4 [ए]व; Bo.
5-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 च (for वै). — ^c)
Das अधिकारे. — ^d) Dr G1. 2 वेदितव्यं (for वर्ति').

34 ^a) K1. 2. 4, 6 Bo. 5-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds Ds.

प्रदिशस्व बलं तस्य योऽधिकारार्थचिन्तकः ।
 एवमुक्तो महादेवो देवांस्तानिदमब्रवीत् ॥ ३५
 साध्वहं ज्ञापितो देवा युष्माभिर्भद्रमस्तु वः ।
 ममाप्येषा समुत्पन्ना चिन्ता या भवतां मता ॥ ३६
 लोकतत्रस्य कृत्स्नस्य कथं कार्यः परिग्रहः ।
 कथं बलक्षयो न स्याद्युष्माकं ह्यात्मनश्च मे ॥ ३७
 इतः सर्वेऽपि गच्छामः शरणं लोकसाक्षिणम् ।

महापुरुषमव्यक्तं स नो वक्ष्यति यद्वितम् ॥ ३८
 ततस्ते ब्रह्मणा सार्धमृषयो विबुधास्तथा ।
 क्षीरोदस्योत्तरं कूलं जग्मुर्लोकहितार्थिनः ॥ ३९
 ते तपः समुपातिष्ठन्ब्रह्मोक्तं वेदकल्पितम् ।
 स महानियमो नाम तपश्चर्या सुदारुणा ॥ ४०
 ऊर्ध्वं दृष्टिर्बाहवश्च एकाग्रं च मनोऽभवत् ।
 एकपादस्थिताः सम्यक्काष्ठभूताः समाहिताः ॥ ४१

G. 12. 136.53
 B. 12. 341.40.47
 K. 12. 349. 46

३.३ G₂ [अ]भि-; D₁ G₁.६ हि (for वि-). — ^b) K₁. 2.४ त्वधीकारो; B₀ D₂ D₁ D₃ D₂.३.३ ह्यधि-; G₁ M₁.५-१ अधि (M₅ ह्यधि) कारे (for 'कारे'). K₆.१ B₀.३.३ D₂ D₁ D₄.९ अ (K₁ स्व-; B₈ D₂ D₁ D₄.९ त्व) धिकारार्थचिन्तकः (D₂ 'का:'). — D₁ D₁ om. (hapl.) 34^a-35^b; D₂ reads the same twice. — ^c) D₂ (both times) परिपाल्य; G₂ 'पार्य' (for 'पाल्य:'). — ^d) D₁.५.९ हि कर्मणा; G₃ (gloss: ताच्छीलिकतृण-स्थयान्तः [Pāṇini 3. 2. 134-5] [स] धिकर्तृणा (for सधि-कारिणा). K₆ B₀.६-९ D₂.३.४ (both times) D₁ D₃ D₂.३.३ T G₁-३.६ M₁.५-१ साहकारेण कर्तृणा; K₁ ह्यधि-कारो*कर्तृणा.

35 For the repetition in D₂, cf. v. 1. 34. D₁ om. 35^{ab} (cf. v. 1. 34). — ^a) D₂ (by corr. as in text) M₁.१ प्रदिशस्व (for 'शस्व'). G₂ तत्र (for तस्य). — ^b) D₃ सो (for यो). K₁.२ योधी-कारार्थ-; M₁.६.१ योधिकारार्थ- (for 'कारार्थ-'). K₁ T₂ चितकाः. — ^c) K₁ उक्ते (for उक्तो). ☞ G₂: महा-देवः, देवेभ्यो महस्वेनोत्कर्षणयोगात् ब्रह्मैव । ☞ — ^d) K₁ देवास्; K₂ G₂ देवस्; T₂ G₁ देवैस् (for देवास्). — After 35, K₁. 2.४ ins. an addl. colophon [Sub-*parvan*: K₁. 2.४ मोक्षधर्म. — *Adhy. name*: K₁. 2.४ नारायणीयं].

36 Before 36, K₁. 2.४.६.१ B₀.६-९ D₂.३.४ D₁. न₂ D₃ D₂-५.१-९ ins. ब्रह्मोवाच. — ^a) G₂ देवो (for देवा). — ^b) K₂ ममाप्येषा (for ममाप्येषा). — G₂ om. 36^a-37^a. — ^c) K₁ D₁.५.९ या चिन्ता (by transp.); D₂ M₁.६ चिन्तया. B₀ T₁ भवता (for 'तां'). D₂ मताः; D₁ गताः; D₃ T₁ मम; D₁ T₂ G₁.३.६ M₁.५-१ इह (for मता).

37 G₂ om. 37^{ab} (cf. v. 1. 36). — ^a) D₂ लोकं (for लोक-). K₁ D₁ D₃.४.९ त्रयस्य (for तत्रस्य). D₁ कृत्स्नस्य (for कृत्स्नस्य). — ^b) D₁ कार्यः; G₁ कार्यं. T₂ परिग्रहं. — ^d) K₁. 2.४ चात्मनश्च; G₂ स्वात्म-

निश्च (for ह्यात्मनश्च). K₁ D₄.९ M₁.५-१ तथा; D₂ D₁ च ये; T G₁.३.६ च वै (for च मे). — After 37, K₁ reads 39^a for the first time, repeating it in its proper place.

38 ^a) K₁. 2.४ वयं; K₁ D₄.९ ततः; G₁ हुतः (for हुतः). K₁. 2.४ T G₂.३.६ [स]भि-; K₁ D₂.९ [स]बु-; D₃ च; D₁ G₁ हि (for सपि). K₁ G₂ M₁.६ गच्छामः; M₁ गच्छेम (for गच्छामः). — ^b) D₁.१ T G₂.३.६ शरण्यं (for 'णं'). K₆ B₀ (marg. as in text) T₁ G₂.६ -साक्षिकं (for 'णम्'). — ^d) D₁ मनो (for स नो). K₁ D₂ वक्षति. G₂ तद् (for यद्).

39 Before 39, B₀.९ ins. व्यास उवाच. — ^a) D₂ ब्राह्मणा (for ब्र-). — ^b) B₀ स्थिताः (for तथा). — K₁ reads 39^a for the first time after 37. — ^c) T₁ G₂.६ तीरं (for कूलं). — ^d) M₁.६.१ -हितैषिणः (for -हितार्थिनः).

40 ^a) B₁ तपाः; D₂ जयः. G₂ तम् (for सम्-). — ^b) M₁.१ ब्रह्मात्तं (for ब्रह्मोक्तं). K₁. 2.४ देव- (for वेद-). — ^c) D₁.९ T₂ सु-; M₁.६.१ सा (for स). G₂ तमहं नियमो नाम. — ^d) D₂ तपश्चर्या. K₁. 2.४ B₀.३ D₁. न₂ D₃ D₂.३.६.३ T₁ G₂.६ सुदारुणः (for 'णा').

41 ^a) K₆.१ D₁ D₁ D₂-५.३.९ G₁.२ ऊर्ध्व-; B₀. ६-९ D₂.३.४ T₁ G₂.६ M₁.५-१ ऊर्ध्वा; D₂ ऊर्ध्व-; D₁ ऊर्ध्व- (for ऊर्ध्व-). K₆.१ D₁ D₁ D₂.९ -दृष्टि- (for दृष्टि-). K₆ बाहुधिश्च (for बाहुवश्च). T₂ ऊर्ध्वदग्बाहुवश्चैव. — ^b) B₀ (marg. as in text).९ एकाग्रश्च (for 'ग्रं'). D₂.३ [स]भवन्. K₁. 2.४ तथैकाग्रं मनो भवे (K₁ 'व')त्; K₆.१ D₁.५.१.९ T G₁-३.६ M₅ एकाग्रमनोभवन्. — ^c) K₁. 2.४ D₂.३.४ D₁ एकपादा; K₄.६ B₀.६-९ D₁ D₃ D₃.५.३ 'पादाः; G₁ 'पादः (for 'पाद-'). G₁ सदा; G₂ -स्थिताः (for स्थिताः). B₀.३.९ D₁. न₂ D₃ D₂.३.३ सर्वे (for सम्यक्). — ^d) G₂ प्रादुर्भूताः (for काष्ठभूताः).

C. 12. 1305A

B. 12. 341[40]. 48

K. 12. 349. 47

दिव्यं वर्षसहस्रं ते तपस्तप्त्वा तदुत्तमम् ।

शुश्रुर्मुधुरां वाणीं वेदवेदाङ्गभूषिताम् ॥ ४२

भो भोः सन्नद्धका देवा ऋषयश्च तपोधनाः ।

स्वागतेनार्च्यं वः सर्वाञ्छ्रावये वाक्यमुत्तमम् ॥ ४३

विज्ञातं वो मया कार्यं तच्च लोकहितं महत् ।

प्रवृत्तियुक्तं कर्तव्यं युष्मत्प्राणोपबृंहणम् ॥ ४४

सुतप्तं वस्तपो-देवा ममाराधनकाम्यया ।

भोक्ष्यथास्य महासत्त्वास्तपसः फलमुत्तमम् ॥ ४५

एष ब्रह्मा लोकगुरुः सर्वलोकपितामहः ।

42 ") Das. 24 G1. 2 दिव्यव (G2 'स्य व') वर्षसहस्रते.
—^b) K1 Dn4 तप्ता (for तप्त्वा). K1. 4 सुदुश्चरः; K2
सुदुश्चरन्; K1 Bo Dn1. n4 Ds D2-4. 8. 9 G2 सुदारुणं;
Ds. 7 T G1. 2. 6 सुदुश्चरं (for तदुत्तमम्). —^c) D1
T G1-2. 6 वाचं (for वाणीं). —^d) D1 'भूषितं'.

43 Before 43, K1. 2. 4. 1 D4. 5. 7. 9 T1 G1-2. 6
M1. 5-7 ins. वागुवाच; Ks Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4
Ds D2. 2. 8 भगवानुवाच. —^a) K1 Bs. 9 Da4 Ds
Ds. 1 T G1-2. 6 Ms भो (for भोः). Bs लोका (for
देवा). —^e) Ds [ज]य; D1 T G1-2. 6 [ज]य (for
[ज]यं). —^d) K2 वान्यम्; Bs (marg.) कार्यम्
(for वाक्यम्).

44 ") Das. 24 विज्ञातभ्यो; D1 'नं वो' (for 'तं वो').
K1 यो (for वो). K1 Das. 24 D4. 9 महा (for मया).
—^b) D4. 9 तव; G2 तपो (for तच्च). Ds च यत्;
Gs च या (for महत्). Da4 तच्च लोकपितामह. —^c)
Bs (marg. as in text). 7. 9 Das. 24 प्रसूतिः; Ds2
प्रयुक्ति (for प्रवृत्ति). Ds 'युद्धं' (for 'युक्तं'). Ks
Ds1 वर्तयं; D1 भूतानां; G2 वक्तव्यं (for कर्तव्यं).
—^d) Bs 'बृंहितं' (for 'बृंहणम्'). ☞ Gs: युष्मत्प्राणोप-
बृंहणम्, युष्मत्बृंहणसाधनमतिमहत्त्वकरमित्यर्थः । ☞

45 ") K1 Bs D4. 5. 9 यत्; Bo Das Dn1. n4 Ds
Ds. 2. 8 च (for वस्). Bo ततो (for तपो). G2
देवो. —^b) G2 समाराधन (for ममा'). —^c) K1
भोक्ष्ययासि; K2 भोक्ष्यस्याय; K1 'थास्य; Ds भोक्ष-
यध्वं; D1 भोक्ष्यथाः स; G2 'तास्य (for 'थास्य).
—^d) Ks तपस्य (for 'सः).

46 ") Dn4 ब्रह्म. K1 Bs (marg. as in text)
D4. 5. 9 सुर (for लोक). —^b) Ks Bo. 6-9 Dn1. n4
Ds D2. 2. 8 महालोकः; Das. 24 महात्मा स (for सर्व-

यूयं च विबुधश्रेष्ठा मां यजध्वं समाहिताः ॥ ४६

सर्वे भागान्कल्पयध्वं यज्ञेषु मम नित्यशः ।

तथा श्रेयो विधास्यामि यथावीकारमीश्वराः ॥ ४७

श्रुत्वैतदेवदेवस्य वाक्यं हृष्टतनूरुहाः ।

ततस्ते विबुधाः सर्वे ब्रह्मा ते च महर्षयः ॥ ४८

वेददृष्टेन विधिना वैष्णवं क्रतुमाहरन् ।

तस्मिन्सत्रे तदा ब्रह्मा स्वयं भागमकल्पयत् ।

देवा देवर्षयश्चैव सर्वे भागानकल्पयन् ॥ ४९

ते कार्तियुगधर्माणो भागाः परमसत्कृताः ।

लोकः). K1 Ds-नमस्कृतः (for 'पितामहः'). —^e) Da4
विबुधः; D1 T2 'धाः' (for 'च'). M1 'श्रेष्ठ. —^d)
K1 D4. 9 transp. मां and यजध्वं.

47 ") Bs lacuna; Da4 सर्वो. Gs भोगान्; M1
भगवान् (for भागान्). —^b) M1. 6. 7 मम यज्ञेषु नि-
त्यशः. —^c) K1. 2. 4. 7 Bs. 7 Das. 24 D4. 5. 9 ततः;
D1 T G1-2. 6 तत्र (for तथा). K1. 2. 4 B1-9 Dn1.
n4 Ds D2. 2. 5. 8 [s]मिः (for वि-). —^d) Da4 Ds2
D1 [अ]धिकारम्. Da4 T2 G2 ईश्वरः.

48 Before 48, K1. 2. 4. 1 Bs (marg.). 7-9 Dn1. n4
Ds2 D2-5. 8. 9 M1. 5-7 ins. वैष्णवायन उवाच; Ks Bo. 6
(orig.) Das. 24 Ds1 व्यास उः; T2 सूत उः. Ds
om. 48^{ed}. —^d) Da4 तेजः; G1 च स (for ते च).
M1. 6. 7 ब्रह्मा ते परमर्षयः.

49 ") K2 M1. 6. 7 देव (for वेद). Ms 'सृष्टेन
(for 'दृष्टेन). —^b) K1 Ds आहवत्; M1. 5-7 आवहन्.
Dn4 वैष्णवं तु क्रतुं महान्. —^c) G2 यज्ञे (for सत्रे).
K1. 2. 4 स्वयं; Da4 महा; Dn1. n4 Ds2 Ds. 8 T1 Gs
सदा; D2 तथा (for तदा). Das. 24 देवाः (for ब्रह्मा).
—^d) K1. 2. 4 हरेर्; K1 D4. 9 विष्णोर्; M1. 7 स्वं
(for स्वयं). G1 अकल्पयन्. —^e) Bo M1. 6. 7 om.
(hapl.) 49^{ed}. 49^{ed} is damaged in Bs. —^f) K1. 2
महर्षयश्च (for देव'). —^g) Ks D4. 9 सर्वे भागम्;
Bs-8 Dn1. n4 Ds D2. 2. 5. 7. 8 स्वयं (Dn1. n4 Ds स्वं
स्वं भागम् (for स्वयं भागान्). K1 Da4 अकल्पयत्.

50 T1 om. 50^{ed}-51^{ed}. —^a) K1. 2 ते कार्तः; K1
ते सर्वे; Bs (marg.) एकांत (for ते कार्त). K1 D4. 9
'कर्माणो; Bo. 7 D2. 2. 5 'धर्माणो' (for 'णो'). ☞ Gs:
कार्तियुगधर्माणः, आर्हिसादिलक्षणकृतस्वभावाः, सन्नलोपतत्र-
लोपक्रियालोपोर्हिसादिरहिताः, परमसत्कृताः । ☞ —^b) K2. 4

प्रापुरादित्यवर्णं तं पुरुषं तमसः परम् ।
बृहन्तं सर्वगं देवमीशानं वरदं प्रभुम् ॥ ५०
ततोऽथ वरदो देवस्तान्सर्वानमरान्स्थितान् ।
अशरीरो बभाषेदं वाक्यं खस्थो महेश्वरः ॥ ५१
येन यः कल्पितो भागः स तथा समुपागतः ।
प्रीतोऽहं प्रदिशाम्यद्य फलमावृत्तिलक्षणम् ॥ ५२
एतद्रो लक्षणं देवा मत्प्रसादसमुद्भवम् ।
यूयं यज्ञैरिज्यमानाः समाप्तवरदक्षिणैः ।
युगे युगे भविष्यध्वं प्रवृत्तिफलभोगिनः ॥ ५३

यज्ञैर्ये चापि यक्ष्यन्ति सर्वलोकेषु वै सुराः ।
कल्पयिष्यन्ति वो भागांस्ते नरा वेदकल्पितान् ॥ ५४
यो मे यथा कल्पितवान्भागमस्मिन्हाकृतौ ।
स तथा यज्ञभागार्हो वेदसूत्रे मया कृतः ॥ ५५
यूयं लोकान्धारयध्वं यज्ञभागफलोदिताः ।
सर्वार्थचिन्तका लोके यथाधीकारनिर्मिताः ॥ ५६
याः क्रियाः प्रचरिष्यन्ति प्रवृत्तिफलसत्कृताः ।
ताभिराप्यायितवला लोकान्वै धारयिष्यथ ॥ ५७
यूयं हि भाविता लोके सर्वयज्ञेषु मानवैः ।

C. 12. 13070
B. 12. 341[40].65
K. 12. 349. 64

Dn1 भागः; D6 भागान् (for भागाः). K1. 2. 4
-कल्पिताः; Dn1 -सत्कृताः; Ds Ds. 1 T1 Gs. 6 -संस्कृताः
(Ds 'तान्'); G2 -संस्कृताः (for -सत्कृताः). —^a)
K1 Bo. 6. 8. 9 Dn1. n4 Ds Ds. 1. 1-2 Gs. 6 प्राहुर (for
प्रापुर). K6 Bo. 1. 9 Ds. 34 Ds -वर्णार्थं (for -वर्णं तं).
—^a) K2 तपसः (for तमसः). Dn4 परः. K1 Ds. 5. 9
तमसः पुरुषं परं. —^a) Dn4 बृहन्तं; G6 बृहन्ता तं (for
बृहन्तं). G2 बृहन्तं सर्वदेवेशम्. —^a) Bo. 1. 9 Ds सर्वदं
(Dn4 'द-'); Ds सर्वदेवं (hypermetric) (for वरदं).

51 T1 om. 51^{ab} (cf. v. 1. 50). —^a) K1. 2. 4
स (for स्य). Ds दैवस्य. K1 Ds. 9 उवाच भगवान्दे-
वस्य. —^b) T1 transp. तान् and सर्वान्. M6 विबु-
धान् (for अमरान्). —^c) B8 (marg. as in text)
[s]य (for [ह]द्). K1 Ds. 9 अशरीरो जगदेवं. —^d)
K1. 2. 4 राजन्; K6 Bo. 8 Dn1. Ds स्वस्थो (for खस्थो).
K4 महेश्वरं; T1 [s]हमीश्वरः.

52 Before 52, B8 ins. भगवानुवाच. —^a) K1
यतयः; M1. 5-7 योनेन (for येन यः). K1 कल्पिता.
G2 lacuna; M1. 6. 1 भागं (for भागः). —^b) G2
यथा (for तथा). K1. 2 समुपा (K2 'प')स्थितः; K6
Bo. 6-9 Ds. 34 Dn1. n4 Ds Ds. 3. 5. 8 मासुपागतः;
M1. 5-7 स्वमु (for समु). —^c) D6 प्राप्तो (for
प्रीतो). K1. 4 वै दिशामि; K2 वैद्यशामि (sic); D1
प्रविशामि; T2 प्रदं (for प्रदि').

53 ^a) B8 (marg.) Ds M1. 5-7 एवं (for एतद्).
D1 T G1-3. 6 वै (for वो). K1 देवः; D1 G2 देवात्
(for द्वा). —^b) G2 स (for मत्). K6 Bo. 9
-प्रभावः; K1 Ds. 9 -प्रसादात् (for -प्रसाद-). B1. 9
-समुद्भवः (for -ज्जवम्). —^c) Dn1. n4 Ds Ds. 8
स्वयं (for यूयं). K1 Bo. 6. 8 (last two marg.) Dn1 Ds

D1-2. 8. 9 M1. 5-7 यजमानाः; B1 विद्यं; Ds T1 Gs. 6
ईजमानाः; Ds ईज्यमानाः; Dn4 यज्यमानाः; Ds
इज्यतमाः; G2 इज्यमानः (for 'मानाः'). —^d) G1
समाप्ते (for 'प्त-'). —^e) K2. 4. 6. 7 Bo. 6-8 Dn1. n4
Ds Ds. 8. 5. 8 Gs -भागिनः (for -भोगिनः).

54 ^a) Ds यक्षन्ति (for यक्ष्यन्ति). —^a) Ds वै
(for वो). Dn4 Ds. 4 भागास्य. —^d) K1 lacuna;
B6 1 तांस्तान्वै; Ds. 34 तान्वै (for ते नरा). G2 M1. 5-7
देव- (for वेद-). Ds M1. 6. 1 -कल्पिताः (for 'तान्').
K6 तांस्तान्वेदप्रकल्पितान्; Ds तांस्तान्वेदेन कं.

55 ^a) K6 Bo. 1. 9 Ds. 34 वै; T2 यो (for मे).
—^b) T1 भागस्त्वस्मिन्हाकृतौ. —^c) K1 Ds फल- (for
यज्ञ-). G2 शतधा यज्ञभागो वै. —^d) G2 वेदसूत्रो.

56 ^a) D1 लोकं (for लोकान्). K6 Bo. 6-9 Ds.
34 Dn1. n4 Ds Ds. 3. 5. 8 भावयध्वं (for धार'). —^b)
K1. 2 -फलाक्षिताः; K4. 1 Bo. 8 (marg. as in text)
Dn1. n4 Ds Ds. 3. 8 -फलोचि (K1 'लो हि)ताः; Ds
'दितः; Ds -बलोदिताः (for -फलो'). D1 T G1-3. 6
यज्ञभागैश्च (G2 'स्तु') योजि (T1 Gs. 6 कल्पि)ताः. —^c) K1
om. (hapl.) 56^a-57^b. —^c) Ds1 सर्वार्थं (for 'र्थ-').
M1. 1 -चित्तकं (for -चिन्तका). —^d) Ds Ds2 यथा-
धिकारः; T G1-3. 6 मयाधि'. M1. 6. 1 -निर्मितान्. Bo
यथाधीकारमीश्वराः.

57 K1 om. 57^{ab} (cf. v. 1. 56). —^b) K6 -गुणका-
लिताः; K1 Ds. 5. 9 -फ (D6 -व)लमाश्रिताः; Bs. 1. 9
Ds. 34 -गुणकल्पिताः; D1 -फलसंस्कृताः; M1. 6. 1
'सत्क्रियाः (for 'सत्कृताः). —^c) Dn1. n4 Ds Ds. 8. 5.
1. 8 T1 Gs. 6 आभिर् (for ताभिर्). —^d) B1 धार-
यिष्यति; Ds1 'यिष्यतः.

C. 12. 13072
B. 12. 3411408
K. 12. 329. 64

मां ततो भावयिष्यध्वमेषा वो भावना मम ॥ ५८

इत्यर्थं निर्मिता वेदा यज्ञाश्चौषधिभिः सह ।

एभिः सम्यक्प्रयुक्तैर्हि प्रीयन्ते देवताः क्षितौ ॥ ५९

निर्माणमेतद्युष्माकं प्रवृत्तिगुणकल्पितम् ।

मया कृतं सुरश्रेष्ठा यावत्कल्पक्षयादिति ।

चिन्तयध्वं लोकहितं यथाधीकारमीश्वराः ॥ ६०

मरीचिरङ्गिराश्चात्रिः पुलस्त्यः पुलहः ऋतुः ।

वसिष्ठ इति सप्तैते मानसा निर्मिता हि वै ॥ ६१

एते वेदविदो मुख्या वेदाचार्याश्च कल्पिताः ।

58 ") Dn4 भावितं (for 'ता). Ks Bo. 6-9 Das. a1 Dn1. n4 Ds D2-4. 3 यज्ञैः (for लोके). —^b) Ks Bo Das. a4 स्वलो (Ks 'लो) के सुरमानवे. —^c) K1. 2. 4 योजयिष्यध्वम् (for भावयि). —^d) G1 एषां (for एषा). K7 D4. 9 वै; G8 मे (for वो).

59 ") K1. 2 इत्यर्थः; Ks Das. a4 इत्येवं; Dn4 इत्यर्थः; G1 इत्यर्थः (for इत्यर्थ). Ds. 1 T G1. 2. 6 भाविता; G2 भावना (for निर्मिता). Ks देवा; G1 वेद्या; G2 देव (for वेदा). —^b) K2 यज्ञश्च. G2 यज्ञाश्च विधिभिः सह. —^c) Ks एवं; T1 ये हि (for एभिः). Ds प्रयत्नैश्च (for प्रयुक्तैश्च). K1. 2. 4. 7 D4. 5. 9 तु (for हि). D7 एवं सम्यक्प्रयुक्तेति. —^d) K1 प्रीयन्तु; D4 'तः; T2 G1 प्रियन्ते. Ks. 7 G2 M1. 6. 7 देवता (for 'ताः).

60 ") K2 निर्माणम्; Das T1 G3. 6 निर्वाणम्; D7 निर्माणाद् (for 'णम्). Dn4 एनद्; D7 G2 अथ (for एवद्). —^b) Dn4 प्रवृत्तिः; Ds 'त्त. (for 'त्ति). M1. 6-7 प्रवृत्तिरूपकल्पिता. —^c) B9 गुण. (for सुर). Dn4 G1. 2 श्रेष्ठ (for श्रेष्ठा). K7 D4. 9 भविष्यति सुरश्रेष्ठ. —^d) Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 8. 5. 8 इह (for इति).

61 ") Ks Bo. 7. 9 Das. a4 Ds [अ]यात्रिः; K7 Bs D4. 9 G2 Ms अत्रिः; M1. 6. 7 [अ]त्रिश्च (for यात्रिः). —^b) K1 पुलस्त्याः; Das 'स्तः; Ds 'स्वः; Ds 'स्त्य. (for 'स्त्यः). Das om. (hapl.) पुलहः. Das पुलस्त्यपुलहः. —^c) K7 Ds वसिष्ठ. K1 सप्तैति (for सप्तैते). —^d) K1 Bs-9 Ds. 5 T2 G2 मनसा (for मा). K1. 2. 4. 7 Bs (orig.) D4. 5. 9 पुरा; Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 द्वि ते (for द्वि वै).

62 ") Das. a4 मुख्या (for मुख्या). —^b) K1

प्रवृत्तिधर्मिणश्चैव प्राजापत्येन कल्पिताः ॥ ६२

अयं क्रियावतां पन्था व्यक्तीभूतः सनातनः ।

अनिरुद्ध इति प्रोक्तो लोकसर्गकरः प्रभुः ॥ ६३

सनः सनत्सुजातश्च सनकः ससनन्दनः ।

सनत्कुमारः कपिलः सप्तमश्च सनातनः ॥ ६४

सप्तैते मानसाः प्रोक्ता ऋषयो ब्रह्मणः सुताः ।

स्वयमागतविज्ञाना निवृत्तं धर्ममास्थिताः ॥ ६५

एते योगविदो मुख्याः सांख्यधर्मविदस्तथा ।

आचार्या मोक्षशास्त्रे च मोक्षधर्मप्रवर्तकाः ॥ ६६

वेदाचार्यश्च; K2 वेदचार्याश्च; D7 वेदाचाराश्च (for 'चार्याश्च). K7 D4. 2. 9 प्रकीर्तिताः (for च कल्पिताः). —Bs om. (hapl.) 62^{ed}. —^c) K2 प्रवृत्तिर् (for 'त्ति). —^d) Ks Bo Dn1. n4 Ds D2. 8. 7. 8 T2 G1. 2 Ms प्राजापत्ये च; Ks 'त्ये विः; K7 D4. 5. 9 'त्ये प्र. (for 'त्येन). T2 कल्पितं (for 'ताः). Bs. 7. 9 Das. a4 प्राजापत्यकल्पिताः.

63 ") Das a4 असौ; D4 इयं; Ds. 7 T G1-8. 6 अहं; M1. 5-7 एष (for अयं). Ds क्रियावती (for 'वतां). K1 मुक्ता; G2 बंधुर (for पन्था). Ds2 क्रियाक्रियावतां पन्था. —^b) K2 व्यक्तीभूतः; Ds1 व्यक्तीभूता; Dn4 व्यक्तीभूतः; T2 व्यक्तीभूतः (for व्यक्ती). —^c) Ks Br. 9 Das खयातो (for प्रोक्तो). —^d) G1 लोके (for लोक). Bs सृष्टिः; Ds 'शर्म. (for 'सर्ग). K1. 2 विभुः (for प्रभुः).

64 ") Ms सनात् (for सनः). Ks Bo. 6. 9 Das. a4 Ds सनः सनी (Ks Das 'ना) कः सनकश्च; B7 सनः सनकिः सनकश्च; B8 सनः सनन्दन (marg. 'नीकः स) नकश्च; Dn4 सनत्सुजातसुजातश्च; D7 T G1-8. 6 सनातनः श. (T2 G2 'नः शिः; Gs. 6 'लः श) लाकश्च. —^b) K1. 2. 4 D7 T2 G1. 2 Ms. 6. 7 सनकश्च; B7 सनकर्मः; Bs-9 Das. a1 Dn4 Ds चतुर्थश्च (D7 'स्तु) (for सनकः स). Ks B7 सनन्दकः; T1 Gs. 6 सनतनः (for सनन्दनः). —^c) G2 सनः (for सनत्).

65 ") K4 मानसः (for 'साः). —^b) K1. 2. 4. 7 Ds. 5. 9 मुनयो (for ऋषयो). Ks Ds स्मृताः; K4 सुतः. —T1 om. (hapl.) 65^{ed}. —^d) K2. 6. 7 Bo. 8. 9 Dn1. n4 Ds2 D2. 8 T2 G2. 6 निवृत्तिः; Ds1 'त्ति. (for 'त्त). Bs. 9 G2 आश्रिताः; Ds4 आश्रितः.

66 ") Ds योगविदां; M1 वेदविदो (for योग).

यतोऽहं प्रसृतः पूर्वमव्यक्तात्रिगुणो महान् ।
तस्मात्परतरो योऽसौ क्षेत्रज्ञ इति कल्पितः ।
सोऽहं क्रियावतां पन्थाः पुनरावृत्तिदुर्लभः ॥ ६७
यो यथा निर्मितो जन्तुर्यस्मिन्यस्मिन् कर्मणि ।
प्रवृत्तौ वा निवृत्तौ वा तत्फलं सोऽश्रुतेऽवशः ॥ ६८
एष लोकगुरुर्ब्रह्मा जगदादिकरः प्रभुः ।
एष माता पिता चैव गुप्ताकं च पितामहः ।
मयानुशिष्टो भविता सर्वभूतवरप्रदः ॥ ६९
अस्य चैवानुजो रुद्रो ललाटाद्यः समुत्थितः ।

ब्रह्मानुशिष्टो भविता सर्वत्रसवरप्रदः ॥ ७०
गच्छध्वं खानधीकारांश्चिन्तयध्वं यथाविधि ।
प्रवर्तन्तां क्रियाः सर्वाः सर्वलोकेषु माचिरम् ॥ ७१
प्रदश्यन्तां च कर्माणि प्राणिनां गतयस्तथा ।
परिनिर्मितकालानि आरूपाणि च सुरोत्तमाः ॥ ७२
इदं कृतयुगं नाम कालः श्रेष्ठः प्रवर्तते ।
अहिंसा यज्ञपशवो युगेऽस्मिन्नैतदन्यथा ।
चतुष्पात्सकलो धर्मो भविष्यत्यत्र वै सुराः ॥ ७३
तत्स्वेतायुगं नाम त्रयी यत्र भविष्यति ।

C. 12. 13089
B. 12. 341(40). 83
K. 12. 348. 81

K1. 2. 4 प्रोक्ताः; G2 सुक्ताः (for सुख्याः). — ^b) K6 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. 14 Ds D2. 2. 8 सांख्यज्ञानविशारदाः; D1 वेदाचार्याश्च कल्पिताः. — ^c) Das आचार्यः; G2 'ये' (for 'या'). M6 (inf. lin.) वेद- (for मोक्ष-). K6 Br. 9 Das. 24 आश्लेषु; K1 Bo D4. 5. 9 'धर्मेषु' (for 'आश्लेषे च'). Bo. 8 Dn1. 14 Ds D2. 2. 8 आचार्या धर्मशास्त्रेषु; M1. 6. 1 'या' वै मोक्षशास्त्रे. — ^d) K6 D4. 9 मोक्षशास्त्र- (for 'धर्म-'). T2 प्रवर्तनाः; G1 प्रवृत्तकाः.

67 ^a) K1. 2. 4 ततो (for यतो). K1 प्रसृतः; B6 प्रसमः; B1 प्रसृतः; C1 प्रभूतः; C1 प्रसृतः (as in text). — ^b) K1. 2. 4 अव्यक्तं त्रिगुणं (K4 निर्गुणं म (K1 'जैर्म') हव; T G1-2. 6 M1. 6-1 अव्यक्तात्रिगुणात्मकात्. — ^c) K6 अस्मात् (for त-). K2 परतरं; D4 'तरा' (for 'तरो'). Ds मोक्षः; G2 यस्तु (for योऽसौ). * Gs: परतरः इत्यत्र परशब्देन जीवः समष्टिरूपेऽनिरुद्धमहापुरुषादिशब्दाच्चः पञ्चविंशक उच्यते । * — G2 om. 67^b-68^c. — ^d) Das कल्पिताः. K1. 2. 4 क्षेत्रज्ञः परिकीर्तितः. * Gs: षड्विंशो वासुदेवः परमात्मेशब्दवाच्यः क्षेत्रज्ञः परिकीर्तितः । * — ^e) K1. 2. 4 असौ; K6 सोयं; K1 D4. 9 G1 स हि (for सोऽहं). Ds1 D1 T Gs. 6 M1. 6-1 स ह्यक्रियावतां पन्थाः. — K6 om. 67^c. — ^f) K1. 2. 4 B6 लक्षणः; Das दुर्लभाः.

68 G2 om. 68^a (cf. v. 1. 67). — ^b) K6 स्- (for च). — ^c) Dn4 स वृत्तो चानिवृत्तौ वा (sic). — ^d) Ds यत्फलं; G2 प्रकृतिः. T2 अश्रुते (for सोऽश्रुते). K6 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. 14 Ds D2. 2. 8 महत् (for अवशः).

69 ^a) K2 Ds गुरुः; G1 मुनिर् (for गुरुर). — 69^b is damaged in Bo. — ^d) Ds पितामहाः. — ^e) Bo -सुष्टो (for -शिष्टो). K1 D4. 1. 8 भवतां; Dn4

भविति (for 'ता'). — ^f) K1 D4. 9 सर्वत्र स; B6 सर्वलोक- (for 'भूत-'). Das -वरप्रदाः; G1 'प्रद'.

70 K1 om. (hapl.) 70. — ^a) Ds अयं (for अस्य). K4 B6 (marg.). 2. 9 Dn1. 14 Ds D2. 2. 8 चैवामजो (Ds 'नो'); B6. 7 Das. 24 चैवानन्दयो (Br 'ये'; Das 'जो') (for 'नुजो'). D1 T1 Gs. 6 अस्यैव चानुजो रुद्रो. — ^b) K2 ललाटादि- (for 'द्यः'). — ^c) M1. 1 ब्रह्मानुशिष्टा. D1 भवता. — ^d) K2. 4 सोपि सर्वः; Ds सर्वभूतः; D1 T G1-2. 6 M1. 6-1 'सत्त्वं' (for 'त्रस-'). G2 M1 -वरप्रदं. K6 Bo. 6. 1. 9 Das. 24 Dn1. 14 Ds D2. 2. 8 सर्वभूतवरः (Bo Dn1. 14 Ds D2. 2. 8 'धरा'; B6. 1 'वर-'; Das 'करः') प्रभुः; B6 सर्वलोकाहरः प्रभुः.

71 ^a) G2 छंदयध्वं (for चिन्त-). B1 यथा विधिः. — B6 om. (hapl.) 71^a. — ^c) K2 प्रवृत्ततां; K1 D4. 9 प्रवर्त्य (K2 'र्य') तां; Dn4 G2 'ततां'. — ^d) Ds om. (hapl.) सर्वं. K2 मारिचं (for माचिरम्).

72 ^a) K1. 2. 4 प्रवर्त्य (K2 'वृत्त्यं'; K4 'वर्त्य') तां; K6 यदिश्यतां; K1 Dn4 D4. 9 प्रदिश्यतां; Bo. 8. 9 Dn1 Ds1 D2. 2. 8 प्रदिश्यतां (Ds1 'ती'); Das. 24 अद-; T2 अदश्यतां; M1. 6-1 प्रवि (M6 'प') र्यतां (for प्रदश्यन्तां). — ^b) G2 तदा (for तथा). — ^c) K1 पारं (for परि-). K6. 1 Bo. 6-8 Das Dn1. 14 Ds D2. 2. 8 -निष्ठितः; Das -तिष्ठतः; G1 -कर्मित- (for -निर्मित-). — ^d) K1. 2. 4 त्वारूपाणि; Das आरूपाणि; Dn4 मारूपाणि; T1 Gs. 6 ह्यारूपाणि; M1 चारूपाणि (for आरूपाणि). K6 हि; Bo. 6-9 Das Dn1. 14 Ds D2. 2. 8 M1. 6-1 [ह] ह; Das ह (for च).

73 ^b) K6 Bo-9 Das Ds2 Ds T G2. 2. 6 M1. 1 काल- (for कालः). K2 श्रेष्ठाः; K6 श्रेष्ठः; G2 श्रेष्ठे (for श्रेष्ठः). K6 प्रवर्तितं; Bo. 6-9 Das Dn1. 14 Ds D2. 2.

C. 12. 130. 90
B. 12. 341[40]. 84
K. 12. 349. 82

प्रोक्षिता यत्र पशवो वधं प्राप्स्यन्ति वै मखे ।

तत्र पादचतुर्थो वै धर्मस्य न भविष्यति ॥ ७४

ततो वै द्वापरं नाम मिश्रः कालो भविष्यति ।

द्विपादहीनो धर्मश्च युगे तस्मिन्भविष्यति ॥ ७५

तत्तत्स्थेऽथ संप्राप्ते युगे कलिपुरस्कृते ।

एकपादस्थितो धर्मो यत्र तत्र भविष्यति ॥ ७६

देवा ऊचुः ।

एकपादस्थिते धर्मे यत्र कचनगामिनि ।

५. 7. ३ T₁ G₃. ६ 'तितः; D₄ 'तंकः (for 'तंते). — After 73^{ab}, D₅ ins. :

864* त्रिपादहीनो धर्मश्च युगे तस्मिन्भविष्यति ।

— °) B₅ D₄ D₁ G₂. ३ अहिंसा (for 'सा). K₁. २ D₁ T G₁-३. ६ यत्र (for यज्ञः). G₂ परमो (for 'पशवो). — °) K₂. ४ D₄ T₂ G₁. २ एतद्; B₅. ६ वैतद्; D₄ D₁ D₅ D₂. ३. ३ T₁ G₃. ६ न तद्; D₁ ये तद् (for नैतद्). K₁. २. ४ उच्यते (for अन्यथा).

74 B₅ om. 74^{ab}. — °) C₅: त्रयी यत्र भविष्यति, प्रवृत्तिधर्मपरा वेदा यत्र भविष्यन्ति । C₅ — After 74^{ab}, D₁ (first time) ins. 865*. D₅ om. (hapl.) 74^c-75^d. — °) M₁. ६. 7 यज्ञः (for यत्र). — T₂ om. 74^d-75^d. — °) B₅ वरं; B₅ (marg. as in text) धर्मं (for वधं). D₄ G₂ प्राप्स्यन्ति; M₁ प्राप्स्यति. K₁. २. ४ D₄. ९ क्रतौ; K₁ कृतौ; D₄ M₁ मुखे (for मखे). G₁ यान्प्राप्स्यन्ति हि वै मखे. — °) K₁. २. ४ B₅ D₁. ५ D₅ D₂. ३. ३ यत्र; G₁ ततः (for तत्र). — °) D₁ धर्मः स; G₁ धर्मश्च (for धर्मस्य).

75 D₅ T₂ om. 75 (cf. v. l. 74). K₁ om. (hapl.) 75. M₁. १ om. (hapl.) 75-76. — °) K₂ द्वापरो (for 'रं). G₁ ततोपरं द्वापरं नाम. — °) D₄ G₂ मिश्रः; G₁ युक्तः (for मिश्रः). — D₁ om. (hapl.) 75^{ad}. — °) D₄ धर्मस्य (for धर्मश्च). — D₁ (first time) ins. after 74^{ab}; D₁ (second time) T₁ G₁-३. ६ after 75; T₂ after 74^{ab} :

865* तत्र वध्यन्ति पशवो यूपेऽथ निवध्यते ।

[T₂ om. the prior half. D₁ (first time) वध्यन्ति (for वध्यन्ति). G₂ अपि (for अत्र).]

76 M₁. १ om. 76 (cf. v. l. 75). — °) K₁ तुयें तु; K₂. ४ तुयेंथ; K₅ चतुर्थे; B₅ तिष्ठेथ; T₂ सिष्येथ; G₂ तिष्ये तु (for तिष्येऽथ). C₇: तिष्ये,

कथं कर्तव्यमस्माभिर्भगवंस्तद्वदस्व नः ॥ ७७

श्रीभगवानुवाच ।

यत्र वेदाश्च यज्ञाश्च तपः सत्यं दमस्तथा ।

अहिंसाधर्मसंयुक्ताः प्रचरेयुः सुरोत्तमाः । /

स वै देशः सेवितव्यो मा वोऽधर्मः पदा स्पृशेत् ॥ ७८

व्यास उवाच ।

तेऽनुशिष्टा भगवता देवाः सर्षिगणास्तथा ।

नमस्कृत्वा भगवते जग्मुर्देशान्यथेप्सितान् ॥ ७९

पुष्यनक्षत्रे । C₅ — T₂ M₅ om. (hapl.) 76^{ad}. — °) K₁ B₅. ३ एकपादः (for 'पादः). — °) K₁ G₁ यत्र; D₁ T₁ G₂. ३. ६ कुत्र (for तत्र). — After 76, K₅ B₅. ६-९ D₄. ५ D₁. ५ D₅ D₂. ३. ३. ३ ins. :

866* देवा देवर्षयश्चोत्तमैर्ववादिनं गुरुम् ।

[B₅ lacuna; D₄ तमैर्ववादिनत्रये (for the post. half).]

77 K₅ B₅. ६-९ D₄. ५ D₁. ५ D₅ D₂. ३. ३. ३ T₂ M₅ om. the ref. M₁. ६. १ देवर्षयश्चोत्तमैः (for देवा ऊचुः). T₂ ins. the ref. after 77^{ab}. — °) K₁. २ एकपादे (for 'पादः). M₁. १ धर्मो (for धर्मे). T₂ G₂ एकपादस्थितो धर्मो. — °) G₁. २ गामिनी; G₅ संस्थिते. — °) M₁. ६-१ किं तु (for कथं). K₁. २. ४ वर्तव्यम्; D₁ T G₁-३. ६ वस्तव्यम् (for कर्तव्यम्). — °) D₄. ९ वदेह (for वदस्व).

78 After the ref., D₁ T G₁-३. ३ ins. :

867* गुरवो यत्र पूज्यन्ते साधुवृत्ताः क्षमान्विताः ।

वस्तव्यं तत्र युष्माभिर्व्यत्र धर्मो न हीयते ।

[(L. 1) D₁ G₂ समन्विताः (for क्षमा).]

— °) D₄ अत्र (for यत्र). K₅ D₂ देवाश्च (for वेदाश्च). D₅ अत्र देवाश्च यज्ञाश्च; M₁. १ यत्र वेदाश्च यज्ञाश्च. — °) D₅ T₁ G₂. ६ transp. तपः and दमस्य. G₂ च ह (for तथा). — °) T₁ G₂. ६ M₁. ६-१ हिंसाश्च; T₂ अहिंसां (for 'सा'). — °) K₁ D₄. ६. ९ प्रवर्तयुः; T₂ प्रवरेयुः (for प्रचं). — °) K₂. ४. ६ B₅. ६. १. ९ D₄. ५ D₁. ५ D₅ D₂. ३. ३ वो (for वै). B₁ देवः; B₅ (marg. as in text) धर्मः (for देशः). D₁ T G₁-३. ६ हि (G₁ [s]भिः) वस्तव्यो; M₁. ६. १ हि वः सेव्यो (for सेवितव्यो). — °) K₅ सदा; D₅ पदं; M₁. ६ परा (for पदा). D₁ [अ]स्पृशत्; G₂ स्पृशेति. K₁ D₄. ९ मा वो धर्मः परास्पृशेत्; B₅. १ D₄. ५ यो वै धर्मं सदा स्पृशेत्.

गतेषु त्रिदिवौकसु ब्रह्मैकः पर्यवस्थितः ।
दिदृक्षुर्भगवन्तं तमनिरुद्धतनौ स्थितम् ॥ ८०
तं देवो दर्शयामास कृत्वा हयशिरो महत् ।
साङ्गानावर्तयन् देवान्कमण्डलुगणित्रधृक् ॥ ८१
ततोऽश्वशिरसं दृष्ट्वा तं देवममितौजसम् ।
लोककर्ता प्रभुर्ब्रह्मा लोकानां हितकाम्यया ॥ ८२
मूर्ध्ना प्रणम्य वरदं तस्यौ प्राञ्जलिरग्रतः ।
स परिष्वज्य देवेन वचनं श्रावितस्तदा ॥ ८३
लोककार्यगतीः सर्वास्त्वं चिन्तय यथाविधि ।

धाता त्वं सर्वभूतानां त्वं प्रभुर्जगतो गुरुः ।
त्वय्यावेशितभारोऽहं धृतिं प्राप्स्याम्यथाञ्जसा ॥ ८४
यदा च सुरकार्यं ते अविषह्यं भविष्यति ।
प्रादुर्भावं गमिष्यामि तदात्मज्ञानदेशिकः ॥ ८५
एवमुक्त्वा हयशिरास्तत्रैवान्तरधीयत ।
तेनानुशिष्टो ब्रह्मापि स्वं लोकमचिराद्गतः ॥ ८६
एवमेष महाभागः पद्मनाभः सनातनः ।
यज्ञेष्वग्रहरः प्रोक्तो यज्ञधारी च नित्यदा ॥ ८७
निवृत्तिं चास्थितो धर्मं गतिमक्षयधर्मिणाम् ।

E. 12. 13106
B. 12. 341(401).99
K. 12. 349. 97

79 °) Ds1 G1 तु (for सु-). — °) Ms तदा (for तथा). — °) Da4 नमस्कृत्य (for 'स्कृत्वा'). — °) M1. 6. 1 देवान् (for देवान्). — After 79, Bs. 8 ins. an addl. colophon [*Sub-parvan* : Bs मोक्षधर्म. — *Adhy. name* : Bs. 8 नारायणीयं].

80 Before 80, Bs. 8 ins. व्यास उवाच. — °) Ks परिवस्थितः (for पर्यव). — °) Ks अनिरुद्धसः; Ks T2 'रुद्धं (for 'रुद्ध'). Ks Ds. 9 अनिरुद्धं ततोस्थितः (Ks 'तं') (sic); Bs 'द्वसवस्थितं'.

81 Ds1 om. 81°-82°. — °) K1 ते (for तं). Bo वेदो (for देवो). — °) Ds महान् (for महत्). — °) Gs सांगानवयवान्वेदान्. — °) K1. 2. 4 -गणित्रधृत्; Ks. 1 Bo. 6 (marg. as in text). 8 (marg.) Dn1. n4 Ds. 8. 8 Csp -त्रिदंष्ट्रक; T2 'खनित्र'; G1 -कणित्र'; Gs गुणीकृतं; Ca. 8 (gloss [both] : अक्ष-मालाधरः) -गणित्रधृत् (as in text). M1. 5-1 कर्मण्डलुकदंष्ट्रक (Ms 'भृत्').

82 Ds1 om. 82° (cf. v. l. 81). Before 82, Ks Bo. 6. 8 Da3. a4 Dn4 Ds. 2. 5. 8 ins. व्यास उवाच. — °) Dn1 तं देवममितौजसं. — °) Ks लोककांता (for 'कर्ता'). Ks Ds. 9 स्रष्टा; Ds धर्मं (for ब्रह्मा).

83 Ds1 om. 83; Ds2 reads it on marg. — °) M1. 1 पादंतस् (for वरदं). — °) Dn4 तस्यै (for तस्यौ). — °) Dn4 Gs M1. 6. 1 सं- (for स). Dn4 देवेशं (for देवेन). — °) Dn4 यं वेशं (for वचनं). K1 श्राविताः. K1. 2. 4 पुरा; Ks Ds. 5. 8 तथा (for तदा).

84 Before 84, Ks Bo. 6 Da4 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 5. 8 ins. भगवानुवाच. — °) Dn4 कार्यगताः (for

'गतीः). Ds सर्वं (for सर्वास). T G1. 8. 8 लोककार्याग- (T1 'यां ग') ति सर्वा. — °) Dn4 त्वां (for त्वं). Ds T G1-8. 8 चरेह त्वं (Gs 'हं तु'); M1. 6. 1 चरेयास्त्वं; Ms चरस्व त्वं (for त्वं चिन्तय). — °) Ks आता; Ds T G1-8. 8 पिता; Ms तात (for धाता). — °) K1. 2. 4 जगतीः; Ds. 1. 9 'तां (for 'तो). Ds वरः (for गुरु). — °) K1. 2. 4 [आ]रोपि (Ks 'प्य') त- (for [आ]वेशित'). Ks -भावो (for -भारो). Ds [s]यं (for संह). — °) K1. 2 प्राप्स्यसि (for प्राप्स्यामि).

85 °) Ks Ds. 9 [अ]थ; T1 Gs. 8 तु; M1. 5-1 यत् (for च). Ds. 9 देवकार्यं; Ds देव सर्वं (for सुरकार्यं). Da4 lacuna; T2 तु (for ते). — °) K1. 2. 4 G1 त्वविष (Ks त्वं विष; Ks त्वविष ष) हं; Ks Da4 Dn4 Ds. 8 अविष (Dn4 'ख') हं (for अविषहं). Ks Da4 भविष्यति. Gs त्वद्विषः संभविष्यति (sic). — °) Ks Ds. 1. 9 T G1-8. 8 कश्चिष्यामि (for गमि'). — °) Ks तदानु- (for तदात्म-). K1. 2. 4 -देशितः; Ks Da3. a4 Ds -देशिकः; Bo M1. 5-1 -देशिकं; Bs (orig.) Dn1. n4 Ds. 8. 8 -देशिकं; Bs (marg.) -योगतः; Ds -दर्शिनं (for -देशिकः).

86 Before 86, Bs ins. व्यास उवाच. — °) Ks अंतरधीयतः; Ds1 'धीयते. — Before 86°d, M1. 6. 1 ins. व्यास उवाच. — °) K1. 2 तथा; Ds यथा (for तेन). Ds1 [अ]नुशिष्टं. — °) Ks. 1 Bs (marg.) Ds. 5. 8 स्वलोकम्; Dn4 Ds. 1. 8 Gs स्वलोकम्; Ms स्वस्थानम् (for त्वं लोकम्). Da3. a4 ततः; Ds गताः; M1 गतं.

87 °) T Gs. 8. 8 एव (for एष). Ks Ds. 9 महा-राज; Bo. 9 Dn1. n4 Ds2 Ds. 8. 8 Gs 'भाग (for 'भागः). — °) Ks पद्मनाभः (for 'नाभः). Ks Bs. 9 Da3 सुरोत्तमः (for सनातनः). — °) Ks जज्ञेषु. K1

C. 12. 13107

B. 12. 341[40]. 99
K. 12. 349. 97

प्रवृत्तिधर्मान्विदधे कृत्वा लोकस्य चित्रताम् ॥ ८८

स आदिः स मध्यः स चान्तः प्रजानां

स धाता स धेयः स कर्ता स कार्यम् ।

युगान्ते स सुप्तः सुसंक्षिप्य लोका-

न्युगादौ प्रबुद्धो जगद्भुत्ससर्ज ॥ ८९

तस्मै नमध्वं देवाय निर्गुणाय गुणात्मने ।

अज्ञाय विश्वरूपाय धाम्ने सर्वदिवौकसाम् ॥ ९०

महाभूताधिपतये रुद्राणां पतये तथा ।

आदित्यपतये चैव वसूनां पतये तथा ॥ ९१

अश्विन्यां पतये चैव मरुतां पतये तथा ।

वेदयज्ञाधिपतये वेदाङ्गपतयेऽपि च ॥ ९२

समुद्रवासिने नित्यं हरये मुञ्जकेशिने ।

शान्तये सर्वभूतानां मोक्षधर्मानुभाषिणे ॥ ९३

तपसां तेजसां चैव पतये यशसोऽपि च ।

वाचश्च पतये नित्यं सरितां पतये तथा ॥ ९४

कपर्दिने वराहाय एकशृङ्गाय धीमते ।

अग्रहाराः. — ^d) B₃ (marg.) यज्ञहारी; D₂₄ 'कारी (for 'घारी). K₂ निस्वघा; B₈ (marg.) सर्वदा; T₁ G₂, 6 नित्यः (for 'दा).88 ^a) B₁ D₂₄ D₂, 5, 7-9 T₂ G₁ M₁ निवृत्तं (for 'त्ति). K₁ D₂, 5, 9 आस्थितो; D₂₄ वास्थितो (for 'चा'). K₁ नित्यं; D₂₄ धर्मे (for 'धर्म'). K₁, 1: निवृत्ते चास्थितो धर्मे. — ^b) D₂₄ मरिम्; T G₁-3, 6 गतिम् (for गतिम्). K₁ B₈ (orig.) D₂, 9 M₁, 5, 6 अक्षर- (for 'य-). B₈ (marg. as in text) -धर्मिणी; D₂₁ -धर्मिणं; T₁ -धर्मणां. — ^c) D₂₄ प्रवृत्ति (for 'त्ति'). D₂₄, 24 धर्मे (for 'धर्मान्'). — ^d) K₁ D₂, 9 M₁, 5, 6 ज्ञात्वा (for कृत्वा). D₂ चित्तं (for चित्रताम्).89 ^a) K₁ D₂ G₁ चादिः; D₂₄ आधिः; D₂ वादिः; G₂ आदि- (for आदिः). D₂₄ G₂ om. स. K₁ D₂, 9 G₂ M₂ मध्यं (for मध्यः). D₂ वांतः (for चान्तः). — ^b) B₂, 3 D₂ G₁, 2 M₁, 5-7 धेयं; D₂ धेया; D₂ धेयः (for धेयः). K₂, 1 स कार्या; G₂ (also as in text) प्रजानां (for स कार्यम्). D₁ स धाता स कर्ता स धेयः स कार्यं; T₁ G₂, 6 स कर्ता च कार्यं करणं तथैव च. — ^c) K₂, 1 B₂, 6-9 D₂₄ D₁, 9 T G₁, 3, 6 M₁, 6 स; G₂ lacuna (for सु-). — ^d) D₂₄ 'उत्पादौ; D₂₁ गुणादौ (for युगादौ). D₁ प्रबुद्धो (for प्रबुद्धो). K₂, 1 D₂, 9 जगति (for जगद्भिः). K₂, 1 D₂, 9 [उ]त्ससर्ज; D₂₄ भुत्ससर्ज; D₁ यः ससर्ज; T G₁-3, 6 चोत्ससर्ज (G₂ 'जि' (for 'भुत्स'). — For 89, K₁, 2, 4 subst.:

868* स आदिः स च मध्यं वै बुद्धः सृजति वै जगत् ।

[K₁ मध्ये (for मध्यं). K₁ बुद्धेः (for बुद्धः).]90 ^b) K₂, 1 B₂, 6-9 D₂₄, 24 D₂₁, 24 D₂ D₂-4, 3, 9 महात्मने (for गुणा). — ^d) D₂ धात्रे (for धाम्ने).91 ^a) D₂₄ महीभूताधिः; M₁, 7 महाभूतानि (for'भूताधि-). — ^b) B₂ om. (hapl.) from रुद्राणां up to पतये (in 94^d). K₁ (marg.) नमः (for तथा). — D₂, 1 om. (hapl.) 91^a-92^b. — ^c) G₂ चापि (for चैव). — ^d) K₁ (orig.) रुद्राणां; K₁ (marg.) D₂, 9 मरुतां (for वसूनां). D₂₄ जयये (sic) (for पतये). K₁, 2, 4 D₂, 9 T₁ G₂, 6 नमः (for तथा).92 B₂ om. 92; D₂, 1 om. 92^{ab} (for both, cf. v. l. 91). D₂₄ om. (hapl.) 92^{ab}. — ^a) D₂₁ M₁, 5-7 अश्विनोः (for 'भ्यां). K₁ D₂, 9 T G₁-3, 6 अश्विनोः पतये नित्यं (G₂ तुभ्यं). — ^b) K₁ D₂, 9 वसूनां पतये नमः. — K₁ D₂, 9 om. 92^a-93^b. — ^c) D₂, 1 G₂ देवः; M₂ दैव- (for वेद-). — ^d) D₂, 1 M₁, 6, 7 देवानां (for वेदाङ्ग-). K₁, 2, 4 D₂, 1 नमः; T G₁-3, 6 M₂ तथा (for अपि च).93 B₂ om. 93 (cf. v. l. 91). K₁ D₂, 9 om. 93^{ab} (cf. v. l. 92). T₂ om. 93-94. — ^a) D₂ वसते; G₁ -शशिने (for -वासिने). D₂₄ समुद्रवासिने नित्यं; G₂ समुद्रासनाय नित्यं हि. — ^b) K₂ युञ्ज- (for मुञ्ज-). ☞ Cs: मुञ्जकेशिने, कपिलरूपाय । मुञ्जवहीर्षा वा, सुवर्णवर्णा वा । ☞ — ^c) K₁ B₂-3 D₂₄, 24 D₂₁, 24 D₂ D₂-5, 7-9 T₁ G₁, 3, 6 ज्ञाताय (for ज्ञान्तये). D₂₄ -धर्माणां (for -भूतानां). — ^d) K₁, 2, 4, 7 D₂, 5, 9 क्षेम- (for मोक्ष-). B₂, 3 (marg. as in text) D₂₄, 24 -धर्मार्थ- (for -धर्मानु-). B₁ -भाषिते; D₂, 1 -सारिणे (for -भाषिणे).94 B₂ om. up to पतये (cf. v. l. 91). T₂ om. 94 (cf. v. l. 93). — ^a) G₂ तपसा (for 'सां). — ^b) K₂, 1 B₂-9 D₂₄, 24 D₂₁, 24 D₂ D₂-5, 7-9 पतये यश-सामपि. — G₂ om. 94^{ad}. 94^{ad} is partly damaged in B₂. — ^c) K₂ B₂-9 D₂₄, 24 D₂₁, 24 D₂ D₂, 3, 8 वचसां; K₁ T₁ G₂, 6 वाचां च; D₁ वचश्च; G₂ पापस्य (for वाचश्च). B₂ चैव (for नित्यं). D₂ बीजस्वा-

विष्वक्तेऽश्वशिरसे चतुर्मूर्तिधृते सदा ॥ ९५
 गुह्याय ज्ञानदृश्याय अक्षराय क्षराय च ।
 एष देवः संचरति सर्वव्रगतिरव्ययः ॥ ९६
 एवमेतत्पुरा दृष्टं मया वै ज्ञानचक्षुषा ।
 कथितं तच्च वः सर्वं मया पृष्टेन तत्त्वतः ॥ ९७
 क्रियतां मद्रवः शिष्याः सेव्यतां हरिरीश्वरः ।
 गीयतां वेदशब्दैश्च पूज्यतां च यथाविधि ॥ ९८
 चैशंपायन उवाच
 इत्युक्तास्तु वयं तेन वेदव्यासेन धीमता ।
 सर्वे शिष्याः सुतश्चास्य शुक्रः परमधर्मवित् ॥ ९९

पत्रये नित्यं. — ^a) K₇ D₄. 5. 7. 9 नमः (for तथा).

95 ^a) D₈₁ च कालाय (for वराहाय). — ^b) K₁. 2. 4 चैक (for एक). ^c) G₅ : एकशृङ्गाय, मत्स्य-
 रूपाय । ^d) D₅ चंद्रमूर्ति (for चतुर्मूर्ति). K₁. 2
 च (K₂ च) ते तथा; K₅ चते नमः; K₇ D₄. 5. 7. 9
 धराय च (for चते सदा).

96 ^a) T G₁-8. 6 सूक्ष्माय (for गुह्याय). D₄ यज्ञ-
 (for ज्ञान). D₇ सुद्राय (for दृश्याय). — ^b) K₁. 2. 4
 चाक्षराय; K₇ D₅ दृक्ष (for अक्ष). D₄ अव्यग्राया-
 ययाय च; D₅ अक्षयायाक्षयाय च; M₅ अव्यक्तायाक्षयाय
 च. — ^c) K₁. 2. 4 स (for सं). D₄ सर्वगतिः (for
 संचरति).

97 D₁. n₄ D₅ D₂ (also third time). 3. 8 M₁. 5. 6
 read 97^{ab} twice. — ^a) K₅ Bo. 6-9 Das. a₄ D₁. n₄
 D₅ (last four first time) D₂ (first and third time).
 8. 8 M₁. 5. 6 (last five first time) एष चै (B₅. 7 D₄ वै)-
 तत्परं (D₄ र) ब्रह्म. — ^b) K₅ Bo. 6-9 Das. a₄ D₁.
 n₄ D₅ (last four first time) D₂ (first and third
 time). 8. 8 M₁. 5. 6 (last five first time) ज्ञेयो वि;
 D₅. 7 G₂ यथा वै (for मया वै). — ^c) D₂ reads from
 कथितं (in 97^a) up to तद्वचो (in 98^a) twice. B₈
 तु (for च). K₅ Bo. 6-9 Das. a₄ D₁. n₄ D₅ D₂
 (both times). 8. 5. 7. 8 वै (for वः). K₁. 2. 4 सत्यं (for
 सर्वं).

98 For the repetition in D₂, cf. v. l. 97. — ^a)
 B₈ D₅. 7 T G₁-8. 6 तद् (for मद्). K₇ तद्वचो मेध
 क्रियतां; D₄. 9 M₁. 5-7 क्रियतां तद्वचो मेध. — ^b)
 K₁ हरिम्. T₂ ईश्वरं. — ^c) K₁. 2. 4 गीयसे (for तां).

स चास्माकमुपाध्यायः सहास्मामिर्विशां पते
 चतुर्वेदोद्गताभिश्च ऋग्भिस्तमभितुष्टुवे ॥ १००
 एतच्चे सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
 एवं मेऽकथयद्राजन्पुरा द्वैपायनो गुरुः ॥ १०१
 यश्चेदं शृणुयान्नित्यं यश्चेदं परिकीर्तयेत् ।
 नमो भगवते कृत्वा समाहितमना नरः ॥ १०२
 भवत्यरोगो द्युतिमान्बलरूपसमन्वितः ।
 आतुरो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बन्धनात् ॥ १०३
 कामकामी लभेत्कामं दीर्घमायुरवासुयात् ।
 ब्राह्मणः सर्ववेदी स्यात्क्षत्रियो विजयी भवेत् ।

G. 12. 13124
 B. 12. 341 (401) 113
 K. 12. 349. 113

T₂ G₁. 2 देव (for वेद). — ^a) K₂ पूजितां.

99 G₂ om. the ref. — ^a) K₂ इत्युक्त्वा; B₈
 (marg.) एवमुक्त्वा (for इत्युक्तात्). K₅ Bo. 7. 8
 (also marg.). 9 Das. a₄ T G₁-8. 6 M₁. 5-7 वेदव्यासेन
 व्यासेन ए (G₂ गुरुणा चै) वसुकास्तो वयं. — ^a) T₁ G₂. 8
 transp सुतः and शुक्रः. K₁ D₄ सुताश्च (for सुतश्च).

100 ^a) D₄ वा (for च). D₂ चास्माभिर (for
 'कम्). — ^b) T₂ G₈ चतुर्वेदोदिता (G₈ 'द्वीता'भिम्.
 K₅ Bo. 6-9 Das. a₄ D₁. n₄ D₅ D₂. 8. 5. 8 T G₁-8. 6
 M₁. 5-7 तम् (for च). — ^a) K₅ Bo. 6-9 Das. a₄ D₁.
 n₄ D₅ D₂. 8. 8 G₁-8. 6 M₁. 5-7 समभिः (for तमभिः).
 T₂ M₁. 5-7 तुष्टुः (for 'वे). D₅. 7 ऋग्भिः साम-
 भिरस्तुवत्.

101 ^b) D₄ M₁. 5-7 यन्मा; D₅. 7 येन (for यन्मां).
 — ^c) K₇ D₁. 5. 7. 9 एतन्मे; M₁. 5-7 एतद्वै (for एवं
 मे).

102 ^a) K₅ Bo. 7. 9 Das T G₁-8. 6 यश्चैनं; D₄
 यश्चैनं (for यश्चेदं). — ^b) Bo. 7-9 D₁. n₄ D₅ D₂.
 8. 8 T G₁-8. 6 यश्चैनं (for यश्चेदं). — ^a) K₁ सहाहित-
 (for समा). D₁ D₅ सतिर् (for मना).

103 ^a) D₁ भगवति (for भवति). Bo बलवान्;
 Br D₁. n₄ D₅ D₂. 8. 8 मतिमान् (for द्युति). — ^b)
 K₁. 2. 4 वर्णः (for बल). Br गुणान्वितः (for सम).
 T G₁-8. 6 M₁. 5-7 रूपवर्णबलान्वितः.

104 ^a) K₁ कामकामे; K₂. 4 कर्मकामी; K₅ Bo.
 6. 9 Das. a₄ D₁. n₄ D₅ D₂. 8 कामान्कामी; Br. 8 D₅
 D₂ कामात्कामी; G₂ M₁ कामं कामी (for कामकामी).

C. 12.13125
B. 12.341(40).116
K. 12.349.114

वैश्यो विपुललामः स्वाच्छूद्रः सुखमवाप्नुयात् ॥ १०४
अपुत्रो लभते पुत्रं कन्या चैवेप्सितं पतिम् ।
लग्नगर्भा विमुच्येत गर्भिणी जनयेत्सुतम् ।
वन्ध्या प्रसवमाप्नोति पुत्रपौत्रसमृद्धिमत् ॥ १०५
गच्छेद्ध्वानमिदं यः पठते पथि ।

यो यं कामं कामयते स तमाप्नोति च ध्रुवम् ॥ १०६
इदं महर्षेर्वचनं विनिश्चितं
महात्मनः पुरुषवरस्य कीर्तनम् ।
समागमं चर्षिर्दिवौकसामिदं
निश्चय्य भक्ताः सुमुखं लभन्ते ॥ १०७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तविंशत्यधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३२७ ॥]

[३२८

जनमेजय उवाच ।
अस्तौषीधैरिमं व्यासः सशिष्यो मधुसूदनम् ।

नाममिर्विविधैरेषां निरुक्तं भगवन्मम
चकुर्महसि शुश्रूषोः प्रजापतिपतेर्हरेः ।

K1. 2. 4 T2 Ms-1 कामान्; M1 कामाद् (for कामं).
K1 D4. 5. 7. 9 कामार्थो लभते कामान्. —^b) K6. 1 Bo.
6. 7. 9 Daa. 24 Dn1 Ds D2-4. 8. 9 T2 G1. 2 चायुर्;
Dn4 चायुम् (for आयुर्). —^c) K1. 2. 1 D4. 9 सर्व-
वेदः; G1 वेदि (for वेदी). —^d) K1. 2 Ds रणे (for
मवेत्). —^e) Some MSS. वैश्यो. Ms भागः (for
लामः). —^f) K1. 2 शूद्रश्च सुखमवाप्नुयात्; K1 शूद्रश्च

कीर्तितं (for कीर्तनम्). —^g) Daa. 24 D4. 1 T1 G2. 6
समागतं (for 'गमं'). K6 देवर्षिः; K1 D4. 5. 9 सर्षिः;
Daa वर्षिः; T2 G1 च त्रि- (for चर्षिः). T2 हृदं (for
हृमं). G2 अभागागमं च ऋषिर्दिवौकसामिदं (sic). —^d)
M1. 1 निश्चय्य. D1 T G1-3. 6 Ms निश्चय्य भक्ता लभते
सुखं महत्.

105 ^a) D4 पुत्रान् (for पुत्रं). —^b) K1 कन्याश्च.
G1 वै च (for चैव). K1 D4. 9 वरं (for पतिम्).
B1 कन्या विदति सखपतिः; T1 G2. 6 कन्या वै पतिमीप्सितं.
—^c) K1 लग्नगर्भा; D1 'मार्गा' (for 'गर्भा'). D4. 5.
7. 9 प्रमुच्ये (D4 'ह्ये') त (for विमु'). —^f) K1 D4. 9
समुद्धिमन्; Ds2 समन्वितं (for समृद्धिमत्).

106 ^a) Dn4 क्षेत्रेण (for क्षेत्रेण). —^b) B6 हम्
यः; G1 हृद् यः; M1. 6. 7 य हम् (for हृदं यः). Ds
यदि; T G1-3. 6 [5] ध्वनि (for पथि). —^c) K2
कामयेत (for 'यते'). K6 B6-8 Daa T G1-3. 6 Ms
यो (K6 यं) यं कामयते कामं. —^d) K1 lacuna;
D4. 5. 7. 9 हि (for च). G2 निश्चयं (for च ध्रुवम्).
— After 106, B6 ins. :

869* इत्याह भगवान्व्यासः पराशरसुतः प्रभुः ।

107 ^a) Daa. 24 महर्षि- (for 'र्वे'). K1. 2. 4. 7
D4. 5. 7. 9 transp. विनिश्चितं and महात्मनः; T1 G2. 6
विनिश्चितो; T2 G1. 2 M1. 5-7 विपश्चितो (for विनि-
श्चितं), K6 Bo. 6-9 Daa. 24 Dn1, n4 Ds D3. 2. 5. 7. 8

Colophon. Ś1 V1 Ds missing; K6. 5 B1-8 Daa. 24
Dn2. n3 D1 G4. 6 M2-4 absent. — Sub-parvan : K1.
2. 4. 6. 7 Bo. 6. 7. 9 Daa. 24 Dn1, n4 Ds D2-5. 7-9 T
G1-3. 6 M1. 5-7 मोक्षधर्म. — Adhy. name : K1. 2. 4. 6
Bo. 7-9 Daa. 24 Dn1, n4 Ds D4. 3. 5. 8 T2 नारायणीये;
K1 D4. 9 नरनारायणीयसमाप्तः; B6 नारायणोपाख्यानं; T1
G6 नारायणीये ऋषिदेवसेवादः; M1. 6. 7 नारायणीये ज्ञान-
ग्रहणनिमित्तकथनं; Ms नारायणीये यज्ञाग्रहरणनिमित्तकथनं.
— Adhy. no. (figures, words or both) : B1 Dn4
164; B6 266; Dn1 Ds2 T1 G2 166; Ds M1. 6. 7
161; T2 181; G1 165; G2 Ms 197; G3 167.
— Śloka no. : Daa 62; Dn1 121; Dn4 120; Ds
20.

328

This adhy. is missing in V1 Ds (cf. v. l. 12,
318. 1; 283. 15).

I Ś1 is missing up to 47^d (cf. v. l. 12. 321.
14). —^a) D1 अश्रौषीद् (for अस्तौ). K1. 2. 4
यैरिमेद्; K1 D4. 5. 9 यैर्विमुद्; D1 T G1-3. 6

[

श्रुत्वा भवेयं यत्पूतः शरच्चन्द्र इवामलः ॥ २
वैशांपायन उवाच ।

शृणु राजन्यथाचष्ट फल्गुनस्य हरिविंशुः ।
प्रसन्नात्मात्मनो नाम्नां निरुक्तं गुणकर्मजम् ॥ ३
नामभिः कीर्तितैस्तस्य केशवस्य महात्मनः ।
पृष्ठवान्केशवं राजन्यफल्गुनः परवीरहा ॥ ४
अर्जुन उवाच ।

भगवन्भूतभव्येश सर्वभूतसृगव्यय ।
लोकधाम जगन्नाथ लोकानामभयप्रद ॥ ५
यानि नामानि ते देव कीर्तितानि महर्षिभिः ।

वेदेषु सपुराणेषु यानि गुह्यानि कर्मभिः ॥ ६
तेषां निरुक्तं त्वचोऽहं श्रोतुमिच्छामि केशव ।
न ह्यन्यो वर्तयेन्नाम्नां निरुक्तं त्वामृते प्रभो ॥ ७
श्रीभगवानुवाच ।
ऋग्वेदे सयजुर्वेदे तथैवाथर्वसामसु ।
पुराणे सोपनिषदे तथैव ज्योतिषेऽर्जुन ॥ ८
सांख्ये च योगशास्त्रे च आयुर्वेदे तथैव च ।
बहूनि मम नामानि कीर्तितानि महर्षिभिः ॥ ९
गौणानि तत्र नामानि कर्मज्ञानि च कानिचित् ।
निरुक्तं कर्मज्ञानां च शृणुष्व प्रयतोऽनघ ।

C. 12 13138
S. 12. 342(1). 10
K. 12 350. 10

कैरः M1. 5-7 वैदिको (for वैरिसं). G2 मंत्रैर् (for
स्यासः). —^b G2 अभ्यर्च्यं (for सन्निध्यो). K1 मधु-
सूदनः. —^c G2 एषः; M1 एषा (for एषां). —^d
M1. 5. 7 निरुक्तो (for 'क्तं'). K1 B1 भगवान्.

2 Ś1 missing (cf. v. l. 1). —^a K1 अहंति.
T2 विश्रूषोः (for शु*). —^b G2 -पते (for -पतेर्).
Da4 हरैः (for हरेः). —^c D4 तवेयं (for भवेयं).
Dn4 तत्पूतः; G2 यः पूतः (for यत्पूतः).

3 Ś1 missing (cf. v. l. 1). —^a T1 G2. 6 यदा-
चष्ट (for यथा*). —^b K2. 7 Bo. 5-9 Da3. a4 Dn1. n4
Ds D2-5. 1-9 फाल्गुनः (K1 Ds1 'ण'स्य. Bo. 6. 8 Dn1.
n4 Ds D2. 8. 8 Ms प्रभुः; M1. 5. 7 स्वयं (for विभुः).
—^c K1. 2 [आ]त्मना; Ds. 7 परं (for [आ]त्मनो).
M1. 5-7 प्रहसन्नात्मनो नाम्नां. —^d G1 निरुक्तो (for
'क्तं'). K1 गुरु- (for गुण-). T2 -कर्मणां (for 'जम्').

4 Ś1 missing (cf. v. l. 1). Before 4, T2 ins.
जनमेजयः. —^a K1. 2. 6 B1 Da3. a4 Ds. 7 तत्र; K1
D4. 9 T2 G1. 3 M1. 5-7 अस्य; T1 G2. 6 यस्य (for
तस्य). —^d K2. 7 Bo. 5-9 Da3. a4 Dn1. n4 Ds D2-5.
1-9 फाल्गुनः (K1 'णः'; T G1-3. 6 अर्जुनः (for फल्गुनः).

5 Ś1 missing (cf. v. l. 1). T2 om. the ref.
—^a D9 सर्व- (for भूत-). Ds om. from भव्येश
up to महर्षिभिः (in 6^b). K1 D4 भगवन्सर्वदेवेश.
—^b K6 B1. 9 M1. 7 अस्ययः. K1 D4. 5. 7 सर्वभूतज-
(Ds 'ते ज'गत्पते; T1 G2. 6 'भवाव्य' (T1 'प्य')यः;
G1 'द्युगव्यय'. — K6 om. 5^{ed}. —^c K1. 2 -धाम;
B2. 7 Da3. a4 T G2. 6 -धामम्; G2 M1. 5-7 -नाथ (for
धाम). —^d K1. 2. 4. 7 D4. 5 देवानाम् (for लोका').

Bo. 7. 8 (marg.). 9 Da3 a4 लोकानां प्रभवाव्यय (B2
'व्यय'; Da4 'व्ययः').

6 Ś1 missing (cf. v. l. 1). Ds. 7. 9 om. 6^{ab}
(for D9, cf. v. l. 5). —^b K1 D4 महात्मभिः (for
महर्षिभिः). — K1 om. (hapl.) 6^{ed}. —^c G2 च (for
स-). —^d K1 गुह्याणि; B2 Da3 ज्ञेयानि; D4. 8
मुख्यानि (for गुह्यानि).

7 Ś1 missing (cf. v. l. 1). —^b K6 B1 तत्पूतः;
Da4 केदाचः. —^c K1. 2. 4. 6 Bo. 5-9 Dn1. n4 Ds D2.
8. 8 G2. 6 वर्णये (Ds2 'य'न्; G2 वर्तते (for 'येन्').
G2 नाम्ना (for नाम्नां). —^d K2 निरुक्तैस् (for 'क्तं').
K1. 2. 4 G2. 8. 6 M1. 5. 7 त्वरते; T1 त्वत्र ते; T2 G1
तत्र ते (for त्वामृते).

8 Ś1 missing (cf. v. l. 1). —^a K1. 2 T G2. 6
[s]थ; D9 तु; G2 च (for स-). Da4 ऋग्वेदस्य
यजुर्वेदे. —^b Ds om. (hapl.) from वाथवै up to तथै
(in 8^d). T2 तथैवाथर्वणेपि च; G2 'वैसमनि (sic).
—^c D4. 9 T G2-3. 6 M1. 5. 7 सोपनिषदि (for 'दे').
—^d G2 एष. Ds2 ज्योतिषे. K2 [s]जुने; K1 D4.
7. 9 पुनः; Da4 [s]जुनः.

9 Ś1 missing (cf. v. l. 1). Ds om. up to तथै
(cf. v. l. 8). B2 damaged. —^a K6 -शास्त्रेषु (for
-शास्त्रे च). —^b G2 आयुर्वेदे (for आयुर्वेदे). K1. 2. 4
तथायुर्वेद एव च. —^c G2 अन्यानीमानि नामानि.

10 Ś1 missing (cf. v. l. 1). —^a K4. 5 Bo. 5-9
Da3. a4 Dn1 Ds D2. 8. 8 M1. 5-7 त्वं; Ds तु (for च).
Dn4 निरुक्तं कर्मज्ञानां त्वं (hypermetric). —^d G2

C. 12. 131.99
B. 12. 341(1). 11
K. 12. 250. 11

कथ्यमानं मया तात त्वं हि मेऽर्धं स्मृतः पुरा ॥ १०

[नमोऽतियशसे तस्मै देहिनां परमात्मने

नारायणाय विश्वाय निर्गुणाय गुणात्मने ॥ ११

यस्य प्रसादजो ब्रह्मा रुद्रश्च क्रोधसंभवः ।

योऽसौ योनिर्हि सर्वस्य स्थावरस्य चरस्य च ॥ १२]

अष्टादशगुणं यत्तत्सत्त्वं सत्त्ववतां वर ।

प्रकृतिः सा परा मह्यं रोदसी योगधारिणी ।

ऋता सत्याभराजय्या लोकानामात्मसंज्ञिता ॥ १३

तस्मात्सर्वाः प्रवर्तन्ते सर्गप्रलयविक्रियाः ।

ततो यज्ञश्च यथा च पुराणः पुरुषो विराट् ।

अनिरुद्ध इति प्रोक्तो लोकानां प्रभवाप्ययः ॥ १४

ब्राह्मे रात्रिक्षये प्राप्ते तस्य ह्यमिततेजसः ।

प्रसादात्प्रादुरभवत्पद्मं पद्मनिमेषेण ।

तत्र ब्रह्मा समभवत्स तस्यैव प्रसादजः ॥ १५

अह्नः क्षये ललाटाच्च सुतो देवस्य वै तथा ।

क्रोधाविष्टस्य संज्ञे रुद्रः संहारकारकः ॥ १६

एतौ द्वौ विबुधश्रेष्ठौ प्रसादक्रोधजौ स्मृतौ ।

तदादेशितपन्थानौ सृष्टिसंहारकारकौ ।

नियतो (for प्र'). Da^a शृणुष्व प्रयतेनधः. — G₂ repeats 10⁴ after 12^{ab}. — ^a) K₂ कथमानं (for कथ्य'). M₁. 6. 7 तत्त्वं (for तात). — ^b) K₁ 2. 4 हि वै; D₁ मेऽर्धं; T G₂. 6 मे सं; G₁ मे स (for मेऽर्धं). K₁ D₂. 5. 7. 8 त्वं हि मे परमः (D₂. 7 'मं') सुहृत्; G₂ (first time) त्वं हि मे सर्वसंभृतं.

11 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). — ^a) K₁. 2. 4 श्वा- (K₄ 'यि')ने; G₂ -शंसते (for -यशसे). — ^b) K₁. 2 देहिने; K₁ D₂. 5. 7. 9 T₂ G₁-8. 6 M₂-7 देवानां; T₁ M₁ वेदानां (for देहिनां). — G₂ om. (hapl.) 11^{cd}. — ^c) M₁. 6. 7 देवाय (for विश्वाय). ☞ C₂: वैशंपायनः श्री-कृष्णमेव निर्गुणं परमात्मानमनेन श्लोकेन स्तुतवान् । ☞

12 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). — ^a) T₂ प्रसादतो (for 'दजो). — ^b) Da^a -संभव. — After 12^{ab}, G₂ repeats 10⁴. G₂ om. 12^c. — ^c) D₂. 7 ज्योतिर् (for योनिर्). — ^d) Da^a वरस्य (for च'). G₂ सर्वस्य स्थावरस्य च. ☞ C₂: तस्मै नमः इति पूर्वेण संबन्धः । ☞

13 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). — ^a) G₂ om. दश. G₂ दत्तं (for यत्तत्). — ^b) K₆ Br. 9 D₂. 7 सर्वं (for सत्त्वं). D₂. 7 -तत्त्ववतां. K₁ Br. D₂. 9 वरः. — ^c) K₁. 3 पुरा (for परा). B₂ गुह्यं (for मह्यं). T₁ G₂ प्रकृतिस्था परा मह्यं (G₂ लोक'). — ^d) K₂ रोषसी; G₂ -प्रकृतिर् (for रोदसी). T G₁-8. 6 लोक (for योग). ☞ C₁: योगेन लोकान्धारयतीति योगधारिणी । ☞ — ^e) K₂ कृतः; C₁ (gloss: कर्मफलभूता ब्रह्मलोकान्ता) C₂ (gloss: श्रुतिविहितानि यज्ञोपकारानि सत्त्ववचनानि, तद्रूपा) ऋता (as in text). K₁. 3 पुरा; K₆. 7 Dr. T₂ परा; D₂ जरा (for [अ]मरा). B₂ D₂ [अ]जण्या; C₂ [अ]-यज्या (for [अ]जण्या). T₁ G₁. 8. 6 ऋता सत्यपराजय्या (G₁ 'य्य'); G₂ ऋतसत्यपरा चर्या. — ^f) T₂ G₂ -संज्ञिता; G₂ -संश्रुता (for -संज्ञिता).

14 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). — ^a) K₆ Br. 9 Da^a. 24 यस्याः; Bo. 3 T G₁. 8. 6 यस्मात्; C₁ (gloss: ऋताद्यात्मकात्परमात्मन्यध्यस्तात्सत्त्वात्) त' (as in text). D₂ सत्त्वात्; D₂ सत्त्वाः (for सर्वाः). G₂ यस्मात्सर्व-प्रयत्नं ते. — ^b) Da^a. 24 सर्गाः (for सर्ग'). T G₁-8. 6 M₁. 5-7 -प्रलय- (for -प्रलय'). — ^c) K₄. 6 D₁. 24 D₂ D₂-4. 8 तपो (for ततो). M₁. 5. 6 यज्ञाश्च. — ^d) K₁ Da^a D₂. 7 पुराण- (for 'णः). D₂ ब्राह्मते (for पुरुषो). — ^e) G₂ अनिरुद्ध (for 'रुद्ध'). — ^f) Bo. 3-9 Da^a. 24 D₂ D₂. 8. 5. 7. 8 T₁ G₂. 6 प्रभवा (B₂ 'वो')श्यः. G₂ लोकानां प्रभुरन्ययः.

15 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). — ^a) Br. ब्रह्मे; Da^a ब्राह्म; D₂. 7 C₂ ब्रह्म; C₂ ब्राह्मे (as in text). G₂ ब्राह्मेनाक्षित्रिये प्राप्ते (sic). ☞ C₂: ब्रह्मेनामधेयस्य परमात्मनो महाप्रलयावसाने। — ^b) K₁ [अ]पि (for हि). K₂ तस्यापि मिततेजसः. — ^c) ☞ C₂: प्रसादात्, आत्मध्यानात् । ☞ — ^d) K₁ D₂. 9 पद्मं पद्मायतेक्षेण (D₂ 'णः'); Bo. 7 D₂ T₁ G₁. 8. 6 पद्मं (T₁ G₂. 5 'द्वा-') पद्मनिमेषेणः (G₁ 'णं'). — ^e) K₄. 6 Bo. 3-9 Da^a. 24 D₁. 24 D₂ D₂. 8. 5. 7. 8 ततो (for तत्र). — ^f) K₂ सत्यस्यैव; K₆ B₂. 9 Da^a तस्यैव स (by transp.); T₁ G₁. 8. 6 स तस्यैवं; T₂ स तस्यैव; G₂ M₁. 5-7 तस्यैवं सं- (G₂ तु). D₁ G₂ प्रसादतः (for 'दजः).

16 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). — ^a) T₂ अह्ना क्षये; G₂ अग्निक्षये; M₁. 6. 7 अहःक्षये (for अह्नः क्षये). Bo ललाटाश्च. — ^b) T₁ सुते; G₂ घस्ते (for सुतो). K₂. 4. 5. 7 Bo D₂ तदा; D₂. 9 सदा (for तथा). D₂. 7 वायु-देवस्य वै तदा. — ^c) K₁ संयज्ञे; T₂ वै जज्ञे.

17 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). — ^a) K₁. 2. 4. 7 D₂. 9 transp. एतौ and द्वौ. K₁ D₂ पुरुषः; Da^a विबुधौ;

निमित्तमात्रं तावत्र सर्वप्राणिवरप्रदौ ॥ १७
कपर्दी जटिलो मुण्डः श्मशानगृहसेवकः ।
उग्रवतधरो रुद्रो योगी त्रिपुरदारुणः ॥ १८
दक्षक्रतुहरश्चैव भगनेत्रहरस्तथा ।
नारायणात्मको ज्ञेयः पाण्डवेय युगे युगे ॥ १९
तस्मिन्हि पूज्यमाने वै देवदेवे महेश्वरे ।
संपूजितो भवेत्पार्थ देवो नारायणः प्रभुः ॥ २०

M₁ विबुधाः (for 'ध-'). G₂ एतौ*विद्विधश्रेष्ठौ. —^b)
G₂ प्रसादात् (for 'द-'). K₅ Bo. 6-9 Das. 24 Dn₁. n₄
Ds D₂. 2. 8 उभौ (for स्मृतौ). —^c) K₁ तदा चेदित्;
Ds. 1 T G₁. 3. 6 M₅ तदादेशित-; M₁ 7 तदादेशित- (for
'शित-'). G₂ तथा अधीतवेदौ च. —^d) K₁. 2. 4. 7 D₄.
5. 7. 9 सर्व-; Dn₃ सृष्ट- (for सृष्टि-). G₂ कालकौ
(for -कारकौ). —^e) K₁. 2 -मात्रौ; K₁ D₄. 5. 7. 9 -भूतौ
(for -मात्रं). —^f) G₁. 2 -भूत- (for -प्राणि-). M₅
सर्वप्राण्यभयप्रदौ.

18 S₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) G₁ कपर्दि-
K₁. 2 जटिलो; D₄ जटिला (for 'लो'). G₂ मुंडी (for
मुण्डः). —^b) K₁ इमा*न-; K₅ श्मशान-; B₁ श्म-
सान-; D₄ श्मशानं (for 'न-'). T₂ G₁ -ग्रह- (for
-गुह-). Das. 24 G₂ -वासकः (for -सेवकः). —^d)
Bo Das Dn₁. n₄ Ds D₂. 2. 5. 1. 3 T G₁. 3. 6 -चरो;
D₄ D₄ -धरा (for -धरो). K₁. 2. 4. 7 D₄. 5. 7. 9
transp. रुद्रो and योगी. G₂ उग्रं तपोनीलयोगी. G₂
रुद्रस् (for योगी). K₅ Bo. 6-9 Das. 24 Dn₁. n₄ Ds
D₂. 2. 8 परम- (for त्रिपुर-). K₁. 7 Ds. 1 T₁ G₁. 3. 6
-दारुणः (for -दारुणः).

19 S₁ missing (cf. v. l. 1). —^b) G₁ तदा (for
तथा). —^c) K₅ (also as in text) देवः (for ज्ञेयः).
—^d) G₂ पाण्डवेशो (for 'वेय'). — After 19, Ds Ds
Cs ins.:

870* योऽसौ रुद्रः सोऽहमस्मि योऽहमस्मि शिवः परः ।

यथा रुद्रस्तथाहं च नावयोरन्तरं तथा ।

[(L. 2) Ds नोभयोर् (for नावयोर्).]

20 S₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₁. 2. 7 D₄.
5. 7. 9 सं- (for हि). —^b) K₂ देवदेवे; Dn₁ D₄
देवदेव-; T G₁. 3. 6 भूतेशे च (T₂ G₁ वै) (for देव-
देवे). —^c) K₁. 2. 4 D₄. 1 पूजितो वै (K₄ यैर्); K₁
D₄. 9 सुसंतुष्टो (for संपूजितो).

अहमात्मा हि लोकानां विश्वानां पाण्डुनन्दन ।
तस्मादात्मानमेवाग्रे रुद्रं संपूजयाम्यहम् ॥ २१
यद्यहं नार्चयेयं वै ईशानं वरदं शिवम् ।
आत्मानं नार्चयेत्कश्चिदिति मे भावितं मनः ।
मया प्रमाणं हि कृतं लोकः समनुवर्तते ॥ २२
प्रमाणानि हि पूज्यानि ततस्तं पूजयाम्यहम् ।
यस्तं वेत्ति स मां वेत्ति योऽनु तं स हि मामनु ॥ २३

21 S₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) M₁ [अ]भि-
(for हि). K₁. 2. 7 D₄. 5. 7. 9 भूतानां (for लोकानां).
—^b) K₁. 2. 4 B₈ Das T₁ G₁. 3. 6 विश्वेषां; K₁ D₄. 5.
7. 9 विश्वात्मा; G₂ विशोप्यः (for विश्वानां). B₁ पंडु-
(for पाण्डु-). K₂ -नन्दनः; D₄ T₂ -नन्दन- —^c)
K₂ संपूजयामि.

22 S₁ missing (cf. v. l. 1). T₁ om. (hapl.)
22^a-23^b. —^a) K₁ यद्यहं (for यद्यहं). K₁ नार्चयेय
तम्; K₂ 'येयं तम्; K₄ 'ये यूयम्; K₁ 'येदेवम्;
D₄. 5. 9 'ये देवम्; D₁ 'ये दैवम्; M₁ 'येयं वै (for
'येयं वै). D₄ तैर् (for 'वै). —^b) K₁. 9 B₈ (marg.)
परमं (for वरदं). B₁ भुम् (for शिवम्). K₁ तमी-
शानं परं शिवं. —^c) Cv (Cvp as in text) चार्चयेत्
(for नार्चं). G₁ किंचिद् (for कश्चिद्). G₂ आत्मानं
चार्चयेन्नित्यं. ☞ Cv: आत्मानं परमात्मानं मामेवार्चयेत् । अत-
स्तान्मोहयितुं रुद्रार्चा मया कृता । अहं तु रुद्रनामकं रुद्रान्त-
र्यामिणं आत्मानं परमात्मानं मामेव पूजयामि, न तु रुद्रम् । ☞
—^d) K₄ सावितुं; T₂ G₁. 8 हार्षितं (for सावितं).
B₈ Dn₁. n₄ Ds D₂. 2. 8 इति मे भावितात्मना; G₂
कश्चिज्ज्ञानार्पितं मनः. — K₂. 4 repeat 22^a after 23.
—^f) Ds. 1 [s]यमनु- (for समनु-). K₁ (also as in
text). 2 (first time). 4 (both times) -वस्त्यति; M₁. 5-7
-वस्त्यते (for -वर्तते).

23 S₁ missing (cf. v. l. 1). T₁ om. 23^a (cf.
v. l. 22). K₂. 4 transp. 23^a and 23^{ad}. —^a)
D₁ G₁. 2 [ह]ह; T₂ M₁ ह; G₈. 6 च (for हि).
—^b) G₂ सं- (for तं). — K₁ om. 23^a-24^b. —^c)
M₅ यत् (for यत्). —^d) B₈ (marg.) स च; T₂
G₁ हि स (by transp.). K₂. 4. 7 B₈ D₄. 9 यस्तं ह्य (K₂
B₈ 'स्तं चा; K₄ 'स्तं चा) तु स मामनु. ☞ Cs: योऽनु
तं, तमनुवर्तते, तस्य भक्त इत्यर्थः । ☞ — After 23,
K₂. 4 repeat 22^a.

24 S₁ missing (cf. v. l. 1) K₁. 2. 4 G₁ om.

C. 12. 131/44
B. 12. 342(1). 26
K. 12. 350. 25

C. 12. 13743
B. 12. 2421, 27
K. 12. 250, 27

रुद्रो नारायणश्चैव सत्त्वमेकं द्विधाकृतम् ।

लोके चरति कौन्तेय व्यक्तित्वं सर्वकर्मसु ॥ २४

न हि मे केनचिद्देवो वरः पाण्डवनन्दन ।

इति संचिन्त्य मनसा पुराणं विश्वमीश्वरम् ।

पुत्रार्थमारोधितवानात्मानमहमात्मना ॥ २५

न हि विष्णुः प्रणमति कस्मैचिद्विबुधाय तु ।

ऋत आत्मानमेवेति ततो रुद्रं भजाम्यहम् ॥ २६

सब्रह्मकाः सरुद्राश्च सेन्द्रा देवाः सहर्षिभिः ।

अर्चयन्ति सुरश्रेष्ठं देवं नारायणं हरिम् ॥ २७

24^{ab} (for K₁, cf. v. l. 23). — ^a) T G₂. 6 M₁. 6. 1 चेति; G₂ भूत्वा (for चैव). D₅. 1 रुद्रं नारायणे चैव. — ^b) D₅. 1 T₁ G₂. 6 तत्त्वम्; G₂ सत्यम् (for सत्त्वम्). G₂ एतद् (for एकं). ☞ C₇: एकं, सचो भिन्नम् — एके मुख्यान्त्यकेवला इत्यमरः (3. 3. 16) । तत्र स्वरूपमूर्तं सत्त्वं नारायणेत्याख्यया तिष्ठति, सत्त्वगुणाख्यं सत्त्वं तु रुद्रेत्याख्यया । यद्वा, एकं समैव सत्त्वं सामर्थ्यम् । ☞ — ^c) D₄ लोके (for लोके). G₂ चरति (for चरति). — ^d) K₄ व्यक्तित्वं (for व्यक्तित्वं).

25 S₁ missing (cf. v. l. 1). — ^a) D₅ न हि मे केन यद्देवो. — ^b) G₂ वरः (for वरः). D₄ नन्दनः. — ^d) K₄ T₁ G₁. 3. 6 M₁. 5. 6 पुराणं; G₂ वाराहं (for पुराणं). K₁. 2. 4. 6 B₀. 6. 1. 8 (marg. as in text). 9 D₄. 44 D₁. 14 D₅ D₂. 3. 8 रुद्रम् (for विश्वम्). — ^e) K₇ B₀. 6. 8 D₁ D₅ D₂. 5. 1-9 T₁ G₁. 6 transp. आत्मानम् and अहम्. D₄ अहसामधिमात्मना (sic); T₂ G₂. 8 M₁. 6. 1 आत्म (M₁ त्मा) नात्मानमात्मनः (G₂. 8 ना).

26 S₁ missing (cf. v. l. 1). — ^a) D₄ प्राणमिति. — ^b) D₁. 14 D₅ D₂. 3. 8 च (for तु). D₇ कस्मैचिद्विबुधाधिपः. — ^c) M₁ ऋतम्. D₅ एवं तु (for एवेति). K₁. 2. 4 उभे ह्यात्मानमेवेति. — ^d) T G₁. 3. 6 M₁. 6. 1 नमामि (for भजामि).

27 S₁ missing (cf. v. l. 1). — ^a) G₂ सहैन्द्राश्च (for सरुद्राश्च). — ^b) T₂ सवैः; G₂ देवः. K₁. 2 महर्षिभिः; D₅. 1 महर्षयः; M₁. 6. 1 सहर्षयः (for षिभिः). — ^c) D₅ नरः (for सुरः). — ^d) D₄. 44 G₂ प्रसुं (for हरिम्). K₁. 2. 4 D₅. 1 नारायणमर्हदं.

28 S₁ missing (cf. v. l. 1). — ^a) M₁ भविष्यां * (for 'व्यतां'). K₇ D₄. 9 भविष्यद्वर्तमानानां. — ^c) K₂. 6 D₄ अग्रणीः; K₇ D₄. 5. 1. 9 'जो (for 'जीर्'.

भविष्यतां वर्ततां च भूतानां चैव भारत ।

सर्वेषामग्रणीर्विष्णुः सेव्यः पूज्यश्च नित्यशः ॥ २८

नमस्व हव्यदं विष्णुं तथा शरणदं नम ।

वरदं नमस्व कौन्तेय हव्यकव्यभुजं नम ॥ २९

चतुर्विधा मम जना भक्ता एवं हि ते श्रुतम् ।

तेषामेकान्तिनः श्रेष्ठास्ते चैवानन्यदेवताः ।

अहमेव गतिस्तेषां निराशीः कर्मकारिणाम् ॥ ३०

ये च शिष्टास्त्रयो भक्ताः फलकामा हि ते मताः ।

सर्वे च्यवनधर्माणः प्रतिबुद्धस्तु श्रेष्ठभाक् ॥ ३१

— ^d) K₂ सेव्याः. B₀ (marg. as in text) नित्यशः (for 'शः').

29 S₁ missing (cf. v. l. 1). — ^a) K₇ B₀ D₅. 1 नमस्यः; B₇-9 D₄. 9 'स्व (for 'स्व). K₂ हविर्दं; B₀ द्रव्यदं; D₅ T G₂. 6 G₂ (gloss: मोक्षदं) भव्यदं; M₁. 1 हव्यगं (for 'दं). — ^b) D₄ च शरणं; G₂ चरणदं (for शं). K₆ B₀. 6. 8 D₄ D₇ नमः; K₇ D₅ सदा; D₄ D₅ D₂. 4 मम; D₄ मनः; D₅ नुमः; T₂ नरं (for नम). — G₁ om. (hapl.) 29^{ed}. — ^c) Hypermetric. K₁ वरदे; M₅ lacuna. K₁. 2. 7 B₀ D₅ T₂ G₂ M₇ नमः; B₇-9 नमस्यः; D₄ नाम; M₅ lacuna (for नमस्व). — ^d) K₇ कव्यं; D₅ om. (hapl.) (for -कव्य-). K₆ B₀. 9 D₄ D₅ D₂. 1. 8 नमः; D₅ नुमः (for नम). D₄ हव्यकव्यभुजंगमः.

30 With 30, cf. 6. 29. 16. S₁ missing (cf. v. l. 1). — ^a) K₂. 4 चतुस्त्रिधा; D₅ चतुर्विधा. — ^b) K₇ B₀ D₁. 14 D₂. 4. 8. 9 T₁ G₁. 3. 6 M₇ एव (for एवं). K₆ B₀. 6. 9 D₄. 44 D₁. 14 D₅ D₂. 3. 8 G₂ M₇ हि मे; K₇ D₄. 9 [ह] मे; D₅. 1 मम (for हि ते). D₁ D₅. 1 T G₁. 3. 6 श्रुताः (for श्रुतम्). — ^c) T₂ G₁. 3 M₇ एकान्तिनः. K₂. 4 ते मामका नरश्रेष्ठास्. ☞ C₅: एकस्मिन्मयि वासुदेवे एकस्व धारणे निर्णयो येषाम-हमेव वासुदेव इति एकान्तिनः । ☞ — ^d) K₆ B₀. 6. 9 D₄. 44 D₁. 14 D₅ D₂. 3. 8 ये (for ते). K₁. 2. 4 D₅. 1 ते भक्ता नान्यदेवताः; G₂ ते वै ह्यानंत्यदेविनः. — ^e) M₁. 1 एवं. T₁ G₂. 6 गुरुस्व (for गतिस्व). — ^f) K₇ D₄. 9 -संगिनां; B₀ (marg.) -कर्मिणां; D₅. 1 -चारिणां (for -कारिणाम्). ☞ C₅: निराशीः, काम्यकर्मकारिषु नातीव प्रीतिमानित्यर्थः । ☞

31 S₁ missing (cf. v. l. 1). — ^a) K₁. 2. 4 विः; K₆. 1 B₀. 8 (marg.). 9 D₄ D₅. 9 [S]वः; T₁ G₂. 6

ब्रह्माणं शितिकण्ठं च याश्चान्या देवताः स्मृताः ।
प्रबुद्धवर्याः सेवन्ते मामेवैष्यन्ति यत्परम् ।
भक्तं प्रति विशेषस्ते एष पार्थानुकीर्तितः ॥ ३२
त्वं चैवाहं च कौन्तेय नरनारायणौ स्मृतौ ।
भारावतरणार्थं हि प्रविष्टौ मानुषीं तनुम् ॥ ३३
जानाम्यध्यात्मयोगांश्च योऽहं यस्माच्च भारत ।
निवृत्तिलक्षणेन धर्मस्तथाभ्युदयिकोऽपि च ॥ ३४

नराणामयनं ख्यातमहमेकः सनातनः ।
आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसन्तवः ।
अयनं मम तत्पूर्वमतो नारायणो ह्यहम् ॥ ३५
छादयामि जगद्विश्वं भूत्वा सूर्य इवांशुभिः ।
सर्वभूताधिवासश्च वासुदेवस्ततो ह्यहम् ॥ ३६
गतिश्च सर्वभूतानां प्रजानां चापि भारत ।
व्याप्ता मे रोदसी पार्थ कान्तिश्चाभ्यधिका मम ॥ ३७

C. 12. 13170
B. 12. 342 [1] 42
K. 12. 342 [1] 42

तु (for च). Ks 'सुष्टास' (for शिष्टास). K2. 4 तयोर्
(for त्रयो). —^b) G2 [अ]भि (for हि). T1 G1. 2 मे
(for ते). K1. 2. 4 नराः (for मताः). —^c) K6. 1
Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2-5. 7-9 T1 G2 -धर्मास्ते
(for -धर्माणः). —Dn4 om. 31^d-32^e. —^d) G2
प्रतिबुद्धः; Mr 'बुद्ध' (for 'बुद्धस्'). Ds श्रैष्ठ्यमाह;
T1 G1. 8. 9 मोक्ष' (for श्रेष्ठ').

32 Ś1 missing (cf. v. l. 1). Dn4 om. 32^{abde}
(cf. v. l. 31). —^a) K1 ब्रह्माणं. K1 D4. 9 शितिकण्ठं;
T1 नीळ' (for शिति'). Ds1 वा (for च). —^b)
K2 यश्. D4 T2 G1. 2 Mr देवता. —^c) Ds1 D4. 9
सेवंतो (for सेवन्ते). K1. 2. 4 प्रबुद्धवर्याः (Ks 'ज्य')स्ते
सर्वे; Ks प्रतिबुद्धवर्याः सेवंते (hypermetric); K1
Das Dn1 D4. 8 प्रबुद्धवर्याः सेवंतो; Bo. 7. 9 प्रतिबुद्ध-
वर्याः सेवंतो (hypermetric); B8 प्रबुद्ध *****; B8
प्रबुद्धवर्जं सेवंतो; D4 D2 D3. 5 प्रबुद्धवर्याः सेवंतो; Dr
T G1-3. 6 प्रतिबुद्धा न सेवंते (G2 सेवेयुर); M1. 5-7
प्रतिबुद्धवर्याः (Ms 'जोः) सेवंते (hypermetric). —^d)
Ds [ह]स्यन्ति (for [ए]ष्यन्ति). Ds2 Ds तत्; Ms मत्
(for यत्). M1. 6. 7 फलं; Ms पराः (for परम्).
K1. 2. 4 पुनरावृत्तिलक्षणाः; Ks ते मामेवैष्यन्ति यत्परं
(hypermetric); Dr T G1-3. 6 य (G2 अ)स्मात्परिमितं
फलं. —^e) K1 D4. 7. 9 M1. 6. 7 भक्तिः; T2 भक्तः (for
भक्तं). Ds. 7 विशिष्टस् (for विशेषस्). D4 T G1-3. 6
तु (for ते). —^f) D4 Mr एव; Ds M1. 6 एवं; G1
एकः; G2 एषा (for एष). T2 पंचानुः; Ms पंचानु-
(for पार्थानु). D4 -कीर्तिना; G2 -कीर्तिता; M1

33 Ś1 missing (cf. v. l. 1). —^a) K1. 2 चाहं
चैव (for चैवाहं च). —^b) Bo. 8 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8
तु; Ds च (for हि). K1. 2 D4. 9 भारावतरणार्थं हि.
—^d) D4 G1 मानुषी.

34 Ś1 missing (cf. v. l. 1). —^a) Ks आध्यात्म.

K1 D9 -योगाच्च; T2 G1 M1. 5-7 -योगं (for -योगांश्च).
—^b) B9 Das योगं; M1. 7 योगं (for योगांश्च). K1. 4
यस्त्वं; K2 यस्तं (for यस्माच्च). Dr पार्थिव (for
भारत). —^d) K2 T G1. 8. 6 [आ]भ्युदयको; G2
'दयिके (for 'दयिको). K1. 2. 4. 7 D4. 5. 7. 9 [S]ररः;
G2 [S]पि वा (for [S]पि च).

35 Ś1 missing (cf. v. l. 1). —^a) M1 नाराणाम्
(for न'). B9 Das T G1-3. 6 ख्यातो (for ख्यातम्).
Ks नरनारायणख्यातस्; K1 Bo D4 नारायणमयं ख्यातम्
(D4 'तस्); Dn4 नारायणतं ख्यातम्. —^b) K6 B9
Das. 24 स्वहम्; T G1-3. 6 ह्यहम् (for अहम्). —^c)
K1 नारा यति; Dn4 नारायणः (for नारा इति). —^d)
K2 अनयं; Cn (gloss: प्रवेशस्थानं) अयनं (as in text).
Das. 24 तस्य (for मम). Das. 24 T G1-3. 6 M1. 5-7
ताः (for तत्). —^f) K1 Das. 24 D4. 9 तेन; G2
Ms ततो (for अतो). Das. 24 स्मृतः; Dr T G1. 8. 6
[s]स्मृदं (for ह्यहम्).

36 Ś1 missing (cf. v. l. 1). Ds. 7 om. (hapl.)
36. —^a) T1 G2. 6 वादयामि; T2 G1. 2 वास' (for
छाद'). K1 D4. 9 कृत्स्नं (for विश्वं). —^b) K6 भूत्वा
(for भूत्वा). —^c) K1 सर्वभूताधिवासश्च; K1 D4. 9
'भूतनिवासश्च. —^d) K1 तपो (for ततो). K1. 2. 4
T G1-3. 6 [s]सि (for हि).

37 Ś1 missing (cf. v. l. 1). —^a) K1 D4. 9 स
(for च). —^b) K6 Bo. 8 (marg.) Das. 24 Dn1. n4
Ds D2. 8. 8 प्रजनश्च; T2 ब्रह्मणा (for प्रजानां). K1. 2. 4
Dn1 चासि; Ds. 7 असि; T1 Ms चैव (for चापि).
K1 D4 भारतः; Dr नारद. G1 ब्रह्मादीनां च भारत.
— G1 transp. 37^{ed} and 38^{ab}. —^c) Ds1 G1 व्यासो;
Dr व्यासिर; T2 M1. 6. 7 Kumbh. ed. व्यासे; G2 ब्राह्मो
(for व्यासा). D4 पार्थः. K1 क्रमणाचार्यहं पार्थ
(= 38^e). —^d) B9 (marg. as in text) चात्यधिका
(for चाभ्य'),

C. 12. 13171
B. 12. 34211. 43
K. 12. 350. 43

अधिभूतानि चान्तेऽहं तदिच्छंश्चास्मि भारत ।

क्रमणाच्चाप्यहं पार्थ विष्णुरित्यभिसंज्ञितः ॥ ३८

दमात्सिद्धिं परीप्सन्तो मां जनाः कामयन्ति हि ।

दिवं चोर्वीं च मध्यं च तस्मादामोदरो ह्यहम् ॥ ३९

पृश्निरित्युच्यते चान्नं वेदा आपोऽस्मृतं तथा ।

ममैतानि सदा गर्भे पृश्निगर्भस्ततो ह्यहम् ॥ ४०

ऋषयः प्राहुरेवं मां त्रितकूपाभिपातितम् ।

38 Ś1 missing (cf. v. l. 1). G1 transp. 37^{ed} 38^{ab}. — ^a) K2 अपि; B8 अभि-; Dn4 अति- (for अवि-). Bo. 8 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 चातेषु; Dr चातेषु (for चान्तेऽहं). T G1-3. 6 M1. 5-7 अधिमृत (T1 Gs. 6 'विभूता'; G2 'तिभूत-'; M1 'वीभूत-') निविष्टश्च. — ^b) K1. 2. 4 M1 तदिच्छा; B2. 9 Das. a4 M5. 6 तदिच्छय; D5 तदिच्छाश्च; T G1. 3. 6 तद्विशं; M1 तद्विशश्च (for तदिच्छश्च). K6. 7 D4. 9 अ (K6 स्व) क्षितिग्रामि भारत; Dr तदिच्छाम्नास्मि भारत; G2 तद्विरिंचोस्मि भारत. — ^c) K1 क्रमणाश्च; B5. 7. 9 Das. a4 क्रमेण; D5. 7 क्रमणाश्च (for 'णाच्'). T Gs. 6 हि (for [अ]पि). M1 om. पार्थ. K2 क्रमागाश्चाप्यहं पार्थ (sic); G2 विक्रमाश्च ह्यहं पार्थ. — ^d) Dn4 विष्णुर (for विष्णुर). K4 शब्दिताः; K1 D4. 5. 7. 9 निश्चितः; Dn4 संज्ञकः; T2 संज्ञितं (for 'तः'). K1. 2 विष्णुरित्यभ्यस्यद्वितः.

39 Ś1 missing (cf. v. l. 1). — ^a) D5. 7 इमां (for दमात्). Bo Ds3 सिद्धं (for सिद्धिं). T1 Gs. 6 अभीप्सन्तो (for परी). — ^b) T2 G1 मा (for मां). D5. 7 कीर्तयन्ति; T1 Gs. 6 कथयन्ति (for काम). K6 Bo. 8 (marg.) 9 Das Dn1 Ds1 D2. 3. 8 M1. 5-7 ह; B8 (orig.) D4 च (for हि). Cpp. उदरे (gloss: हृदये) कामयन्ति हि. — ^c) K1 D4. 9 M5 जगच् (for दिवं). K1 D4. 9 चोर्द्वं; D5. 7 चोर्द्वं; T2 G1 चोर्वीं; G2 चासु (for चोर्वीं). T G1-3. 6 M1. 5-7 मे (for the second च). — ^d) T2 तेन (for तस्माद्). K1. 2. 4 T G1. 3. 6 [स]स्मि (for हि). ☞ Ca: दास्मि उदरे मनसि कुर्वन्ति, ध्यायन्तीति दामोदरः । ☞

40 Ś1 missing (cf. v. l. 1). K2 om. 40-41. — ^a) Dr वृष्णिर् (for पृश्निर्). K1. 4. 7 D4. 5. 9 हि; G2 वा (for च). Dn4 चास्त्रे. — ^b) K1. 4. 7 D4. 5. 9 आपो वेदो; B7. 8 Dn1. n4 Ds1 D2. 3. 8 वेद आपो; Ds2 देव आपो (for वेदा आपो). K1. 4 [स]मृते; K6 B6. 8. 9 Das D5 घृतं; D4 घनं; Dn4 स्मृतं; Dr [स]-मृतम् (for इमृतं). G2 यथा (for तथा). — ^c) K1. 2

पृश्निगर्भे त्रितं पाहीत्येकतद्वितपातितम् ॥ ४१

ततः स ब्रह्मणः पुत्र आद्यो ऋषिवरस्त्रितः ।

उत्तारोदपानाद्वै पृश्निगर्भानुकीर्तनात् ॥ ४२

सूर्यस्य तपतो लोकानग्रेः सोमस्य चाप्युत ।

अंशवो ये प्रकाशन्ते मम ते केशसंज्ञिताः ।

सर्वज्ञाः केशवं तस्मान्मामाहुर्द्विजसत्तमाः ॥ ४३

स्वपत्न्यामाहितो गर्भे उत्तथ्येन महात्मना ।

Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2-5. 8. 9 गर्भः; Dr T G1. 3. 6 गर्भाः (for गर्भे). — ^a) K6 reads 40^{ed}-42^{ed} on marg. — ^d) K1 D4. 9 तथा; M1 तयो (for ततो). K1. 4 Dr T G1-3. 6 [स]स्मि (for हि).

41 Ś1 missing (cf. v. l. 1). K2 om. 41 (cf. v. l. 40). K6 reads 41 on marg. — ^a) B1 चाहुर; G1 प्रभुम् (for प्राहुर). G2 मा (for मां). — ^b) K4. 6. 7 Bo. 6-9 Das. a4 Ds1 D2. 3. 9 T1 Gs. 6 त्रितं (for त्रितः). K1 T2 M1. 6 -पातिनः; K4 Bo. 6 (marg. as in text). 7. 8 (marg. as in text). 9 Das M5 -पातिनं (for 'तम्'). Dn1. n4 Ds2 Ds. 5 त्रितं कूपनिपातितं (D6 'नं'); Dr G1 M1 त्रितरूपाभिपा (G1 'पा हि पा)-तिनः; G2 त्रि*रूपाभिपार्थिनः. — ^c) K1 पृश्निगर्भस्; D5 'गर्भ' (for 'गर्भ'). G2 ततः (for त्रितं). — ^d) T1 Gs. 6 -वादिनः (G6 'नं'); G1 -पातिनं (for -पाति-तम्). K1. 4 [इ]त्येवं कूपनिपातितं; G2 [इ]त्येकतद्वित-वानिदं.

42 Ś1 missing (cf. v. l. 1). K6 reads 42^{ab} on marg. — ^a) G2 ब्रह्मणा. — ^b) K1. 2. 4. 6 Bo. 6-9 Das Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 8 M1. 5-7 ऋषिवरस्; D4 ह्युसि; T1 G1. 3. 6 [स]पृषि (for ऋषि). D4 Dr त्रियः; T1 Gs. 6 स्मृतः; G1 ततः (for त्रितः). T2 आद्योपृषिस्त्रितस्ततः; G2 आद्यावृषिवरस्तथा. — ^c) K6 B6 (marg. as in text). 7. 9 Das. a4 संततार (for उत्त). D5 उदपमाद्; M1. 5. 7 उदुपानाद् (for उद). G2 उत्तारोपदानाद्यैः. — ^d) D8 पृश्निगर्भेति कीर्तनात्; G2 'गर्भः स कीर्तितः'.

43 Ś1 missing (cf. v. l. 1). — ^b) K2 अग्ने; Das. a4 अग्निः (for अग्नेः). G2 चंद्रस्य (for सोमस्य). D4 Dr वा (for च). — ^c) M1. 7 अंश द्वे (for अंशवो). Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 8 यत् (for ये). — ^d) Das om. मम. B8 वै; Das lacuna; Dn4 Ds D4. 8 [ए]ते (for ते). D4 संज्ञिकाः (for 'संज्ञिताः'). — ^e) K1. 2 सर्वज्ञः; K6 'ज्ञ'; D4

उत्थ्येऽन्तिहिते चैव कदाचिदेवमायया ।
 वृहस्पतिरथाविन्दत्तां पर्त्नीं तस्य भारत ॥ ४४
 ततो वै तमृषिश्रेष्ठं मैथुनोपगतं तथा ।
 उवाच गर्भः कौन्तेय पञ्चभूतसमन्वितः ॥ ४५
 पूर्वागतोऽहं वरद नार्हसम्बां प्रवाधितुम् ।
 एतद्वृहस्पतिः श्रुत्वा चुक्रोध च शशाप च ॥ ४६
 मैथुनोपगतो यस्माच्चयाहं विनिवारितः ।
 तस्मादन्धो जायसि त्वं मच्छापान्नात्र संशयः ॥ ४७
 स शापाद्यपिमुख्यस्य दीर्घं तम उपेयिवान् ।

स हि दीर्घतमा नाम नाम्ना ह्यासीदपिः पुरा ॥ ४८
 वेदानवाप्य चतुरः साङ्गोपाङ्गान्सनातनान् ।
 प्रयोजयामास तदा नाम गुह्यमिदं मम ॥ ४९
 आनुपूर्व्येण विधिना केशवेति पुनः पुनः ।
 स चक्षुष्मान्समभवद्गौतमश्चाभवत्पुनः ॥ ५०
 एवं हि वरदं नाम केशवेति ममाजुन ।
 देवानामथ सर्वेषामृषीणां च महात्मनाम् ॥ ५१
 अग्निः सोमेन संयुक्त एकयोनि मुखं कृतम् ।
 अग्नीषोमात्मकं तस्माज्जगत्कृत्स्नं चराचरम् ॥ ५२

(12. 131.66
 12.342[1].58
 12.350.58

D₉ G₁ 'ज्ञा'; D₂ lacuna (for सर्वज्ञाः). — ' D₄₄ ताम् (for माम्). D₄₄ 'सत्तमः'.

44 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). — ' K₁ D₄ 9 ममत्याम्; B₃ D₅ स्वपत्या; T₁ स्वपत्याम् (for स्वपत्याम्). B₃-9 D₄₃ a₁ D₅ 7 साधितो (for आहितो). K₁ गर्भा. D₄₄ स्वयमात्माहितो गर्भः. — ' K₁ उत्तयेन; K₂ उत्तयेन; D₄ 7 T₁ G₂ 8. 6 M₁ 5-7 उत्तयेन; G₁ उत्तयेन (for उत्तयेन). T₂ उत्तयेन स्त्रियां तथा. — ' K₁ उत्तयेन; K₂ उत्तयेन; D₄ 7 T₁ G₂ 8. 6 M₁ 5-7 उत्तयेन; G₁ उत्तयेन (for उत्तयेन). T₁ G₂ 8 उत्तयेन रहिते चैव; T₂ तमस्यंतर्गते चैव; G₂ रहिते तामृषीणां (sic). — ' T₁ G₂ 8. 6 M₁ 5-7 कदाचिदेवताज्ञया. — ' D₄ 9 अथो (for अथ). — ' D₁ T₁ G₂ 8. 6 M₁ 5-7 धीमतः (for भारत). K₁ तां पर्त्नीं सत्यभारतः; K₆ Bo. 6-9 D₄₃ a₁ D₄₁ n₄ D₅ D₂ 8. 5. 8 पर्त्नीं तस्य महात्मनः.

45 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). — ' K₁ 2. 4 Bo. 7. 9 D₄ 9 तदा (for तथा). — ' T₂ गर्भं (for गर्भः). K₁ कौन्तेयः. — ' D₅ T₁ G₂ 8. 6 M₁ 5-7 गुणात्मकः (for 'समन्वितः).

46 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). — ' G₂ वरदा. — ' K₁ 2 अस्यां; K₆ 7 D₄ 9 एवं; B₇ अंबा; D₄₃ a₁ अस्यां; M₁ 6. 7 इमां (for अम्बां). K₁ प्रवाधितं; D₄₁ प्रवाधितुं. B₆ 8 (both marg. as in text) T₁ G₂ 8. 6 नार्हसे मां प्रवाधितुं. — ' G₁ चैव (for श्रुत्वा). — ' D₄ 7 चुकोप; G₂ चुकोच (for चुक्रोध). D₅ om. from शशाप up to संशयः (in 47^d).

47 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). D₅ om. 47 (cf. v. l. 46). — ' K₆ Bo. 7-9 D₄₁ n₄ D₅ D₂ 8. 7. 8 T₁ G₂ 8. 6 M₁ 5 मैथुनायागतो यस्मात्. — ' D₄₁ 'वारितः

(for 'वारितः). — ' M₁ दंबो (for अन्धो). K₁ जायसि (sic); K₄ 6 Bo. 6-9 D₄₃ D₄₁ n₄ D₅ D₂ 8. 7. 8 या (D₄₁ वा) खसि; G₁ जायसि (for जायसि). K₇ D₄ 9 तस्मात्त्वमंभो भविता; T₁ G₂ 8 तस्मादंधोसि म त्वं हि; G₂ 'दंबो भव त्वं हि. — ' T₂ मम शापाच्च संशयः.

48 Ś₁ resumes. — ' K₁ 2. 4 चाराद् (for शापाद्). D₄₄ स शापादपि मुख्यस्य. — ' D₄₃ अंधं; D₄₂ दीर्घं (for दीर्घं). Ś₁ K₁ 2. 7 तप; D₄₂ कालम् (for तम). — 48^{ad} is damaged in Ś₁. — ' K₁ 2 D₄₁ दीर्घतपा (for 'तमा).

49 49^{ad} is damaged in Ś₁. — ' K₁ अथ्यः; K₂ अथाथ; B₇ अधीप्य; D₄ 7 उवाच (for अवाप्य). — ' K₁ D₄₄ D₄ 9 सनातनात्. — ' Ś₁ K₁ 2 पूजयामास तदा.

50 Ś₁ is partly damaged. — ' K₁ 2. 6. 7 D₄₄ D₅ D₂ 8. 7 'पूर्वेण (for 'पूर्व्येण). — D₄₄ om. (hapl.) 50^{ad}. — ' Ś₁ K₁ 2 (also as in text) न (for स). — ' K₄ B₃ D₄₃ D₄₁ D₂ 8 गौतमश्च (for गौ'). G₁ चाभवन्. Ś₁ K₁ 2 तदा (for पुनः).

51 51^{ab} is damaged in Ś₁. — ' T₁ G₂ 8 एवं हि वरदस्याथ. — ' M₁ 6. 7 [अ]च्युत; M₆ [अ]च्युत (for [अ]जुन). — ' G₂ वेदानाम् (for 'देवा'). K₁ D₄ 9 अपि (for अथ).

52 ' K₁ 7 D₄₄ D₄ अग्निः (for अग्निः). D₄ संयुक्तम्. — ' Ś₁ damaged. T₁ G₂ 8 एकयोनिं; G₁ 2 'योनिर् (for 'योनि). G₂ मुखः (for मुखं). D₂ स्मृतं (for कृतम्). K₁ 2. 4. 6 Bo. 8. 7. 8 (marg.) 9 D₄₃ a₁ D₄₁ n₄ D₅ D₂ 8. 5. 7. 8 एकयोनिस्त्वमागतः; B₃

G. 12. 13187
B. 12. 342[1]. 59
K. 12. 350. 59

अपि हि पुराणे भवति । १ । एकयोन्यात्मकावधी-
षोमौ । २ । देवाश्चाग्निमुखा इति । ३ । एकयोनित्वाच्च

परस्परं महयन्तो लोकान्धारयत इति । ४ ॥ ५३

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टाविंशत्यधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३२८ ॥]

[३२९]

अर्जुन उवाच ।

अग्नीषोमौ कथं पूर्वमेकयोनी प्रवर्तितौ ।

एष मे संशयो जातस्तं छिन्धि मधुघ्नदन् ॥ १

श्रीभगवानुवाच ।

हन्त ते वर्तयिष्यामि पुराणं पाण्डुनन्दन ।

आत्मतेजोद्भवं पार्थ शृणुष्वैकमना मम ॥ २

(orig.) 'योनिमुखः कृतः. —^a) K₇ B₉. ९ अग्नीषोमात्मकं.
K₄ B₉. ९ Das. ३१ Dn₁. ५४ Ds D₂. २. १. ९ T G₁-३. ९
M₁. १-१ अग्नीषो (Bo 'सो')ममयं तस्मात्. —^d) Ś₁ K₁. २
G₂ सर्व; D₇ कृच्छ्रं (for कृच्छ्रं). K₇ जगस्थावरजंगमं.

53 ¹) B₉ M₅ अपि च; T G₁. ३. ९ आह च (for
अपि हि). Dn₁ पुराणे (for 'जे'). After पुराणे, B₉
ins. श्लोको. T₁ G₂. ९ [s]भवद् (for भवति). G₂ आह
पुराणे भवत्वेन; M₁. ९. १ अपि च पुराणेपि भव (M₁ 'वं')ति.
—²) K₂ B₇ एको (for एक). Bo Das D₇ -योगात्म-
काद्; B₆. १. ९ Da₁ -योगात्मकम्; T₁ G₂. ९ -योन्याम्;
T₂ G₁ -योन्याद्; G₂ lacuna (for -योन्यात्मकाद्). Ś₁
lacuna; K₅ B₉-९ Das. ३१ अग्नीषोमं; K₇ D₄ अग्निषो-
(D₄ 'षो')मौ; Bo D₂ G₂ अग्नीषोमौ (for 'षोमौ').
M₁. १-१ एकयोग्य (M₁ 'यो ह्य'; M₅ 'योन्य')अग्नीषोमौ.
—³) K₂ देवश्च. —⁴) D₇ G₁ इत्येकं (for एक).
K₅ B₇ D₅ om. च. Ś₁ K₁. २. ४ om. (hapl.) पर. K₇
D₄. ९ एतौ परस्परं; M₅ ममायं परस्परं (for परस्परं).
K₂ महायंतौ; K₅ तौ महतौ; K₇ D₄. १. ९ T₂ G₁. २
M₅ हर्षयंतौ (D₉ T₂ G₂ 'तौ'); Bo. ९-९ Das. ३१ Dn₁.
५४ Ds D₂. २. ९ अहंतौ (Bo Das 'तौ'; Dn₄ 'तां');
D₅ अहयंतौ; T₁ G₂. ९ च हर्षयंतौ; M₁. १ हर्षयंतौ; M₅
हर्षयौ (for महयन्तो). K₇ D₄. ९ श्लोकं. K₄ B₆. १ Da₁
Dn₁. ५४ Ds D₂. २. ९ T₁ G₁-३. ९ M₅ आरयंतं. K₅ Bo.
९. १. ९ Das. ३१ G₂ om. इति.

Colophon. V₁ D₅ missing; K₅. ९ B₁-९ Da₁. ३१
Dn₄. ५४ D₁ G₄. ९ M₁-४ absent. — Sub-parvan: Ś₁
K₁. २. ४. ९. १ Bo. ९. ९. ९ Das. ३१ Dn₁. ५४ Ds D₂-२. १-९ T
G₁. २. ९ M₁. १-१ मोक्षधर्म. — Adhy. name: Ś₁ K₁. २.
४. ९ Bo. ९. ९. ९ Das. ३१ Dn₁ Ds D₂. २. १. ९ T₂ M₅ नारा-

यणीयं; K₇ D₄. २. ९ नरनारायणीयं; T₁ G₂ कृष्णाजुनसंवादे
भगवन्नामनिर्वचनं; M₁. ९. १ नारायणीये भगवन्नामनिर्वचनं.
— Adhy. no. (figures, words or both): K₅ 67;
B₇ Dn₄ 165; B₉ 267; Dn₁ Ds₁ T₁ G₂ 167;
Ds M₁. ९. १ 162; T₂ 180; G₁ 166; G₂ M₅ 198;
G₂ 168. — Sloka no.: Dn₁ 58; Dn₄ 56; Ds 60.

329

 This adhy. is missing in Ds (cf. v. l. 12.
233. 15).

1 V₁ is missing up to प्रत्याख्यान (in 44⁵). —^a)
K₇ Bo अग्नीषोमौ (for 'षोमौ'). T₁ G₂. ९ ब्रह्मन् (for
पूर्वम्). —^b) B₇ Da₁ Ds₁ -योनि; T₁ G₂. ९ -योनौ
(for -योनी). K₅ प्रवर्तकौ; D₇ T G₁-३. ९ प्रकीर्तितौ
(for प्रव). B₉ (marg. as in text) एकयोनिस्त्वमा-
स्थितौ. ❀ Cv: एक एव योनिः कारणं ययोस्तौ । अत एव
उभौ मिलित्वा एकस्य यज्ञकर्मणः योनी मुखभूतौ । ❀ —^c)
B₇ संशयं. T₁ G₁. ३. ९ धीर; T₂ [s]तीव (for जातस्य).
G₂ एतं मे संशयं छिन्धि. —^d) D₇ T₁ G₁-३. ९ हवं (for
तं). G₂ धीर (for छिन्धि).

2 V₁ missing (cf. v. l. 1). G₂ om. the ref.
—^a) G₂ अहं (for हन्त). Ś₁ K₁. २. ४ वर्णयिष्यामि;
T G₁-३. ९ M₁. १-१ कथं (for वर्तं). —^b) Ś₁ K₁. २. ४. १
B₇-९ Ds ९. १. ९ T G₁-३. ९ Cs -तेजोभवः; Cn (gloss:
संधिरार्थः) -तेजोद्भवं (as in text). —^c) T₂ शृणु च
(for शृणुष्व). B₇ T₁ G₂. ९ नृप; T₂ भव (for मम).

3 V₁ missing (cf. v. l. 1). —¹) Bo तं; D₇
G₂ स च; T₁ स सं- (for सं-). D₇ G₂ प्रज्ञात (G₂

संप्रक्षालनकालेऽतिक्रान्ते चतुर्थे युगसहस्रान्ते । १ ।
अव्यक्ते सर्वभूतप्रलये स्थावरजङ्गमे । २ । ज्योति-
र्धरणिवायुरहितेऽन्ये तमसि जलैर्कार्णवे लोके । ३ ।
तम इत्येवाभिभूतेऽसंज्ञकेऽद्वितीये प्रतिष्ठिते । ४ । नैव
रात्र्यां न दिवसे न सति नासति न व्यक्ते नाव्यक्ते

व्यवस्थिते । ५ । एतस्यामवस्थायां नारायणगुणा-
श्रयादक्षयादजरादनिन्द्रियादग्राह्यादसंभवात्सत्याद-
हिंसाह्यलामाद्विविधप्रवृत्तिविशेषात् । ६ । अक्षयाद-
जरामरादमूर्तितः सर्वव्यापिनः सर्वकर्तुः शाश्वतात्त-
मसः पुरुषः प्रादुर्भूतो हरिरव्ययः । ७ ॥ ३

C 12. 13192
B. 12. 343[2]. 6
K. 12. 351. 6

'ल'ने; T₂ G₈. 6 प्रक्षालन (for 'लन-'). K₇ D₄. 9
निराकृते (for 'लिक्रान्ते'). K₄. 6. 7 Bo. 8. 9 Dn₄ D₈
D₂-4. 1-9 T G₁-3. 6 M₁. 1-7 चतुर् (for 'चतुर्थे'). D₇
युगे (for 'युग-'). K₆ युगसाहस्रान्ते; K₇ D₄. 5. 9 M₁.
5-1 युगान्ते; D₇ lacuna (for 'युगसहस्रान्ते'). ❀ C₈. p:
संप्रक्षालनकाले, एकार्णवकाले ॥ Cn: प्रलयकाले । ❀
—²) B₈ सुच्यते; M₁. 5-7 व्यक्ते (for 'अव्यक्ते'). B₈
Dn₁ सर्वभूते (for 'भूत-'). M₁. 5-7 प्रलये (for 'प्रलये').
After -प्रलये, K₆ Bo. 5. 7. 9 Das. a₄ Dn₁. n₄ D₈ D₂.
3. 8 ins. सर्वभूत; B₈ D₆ M₁. 5-7 ins. सर्व. D₇ सर्व-
भूतसहस्रान्ते प्रलये स्थावरजंगमे; T₁ G₁. 2. 6 व्यक्ते सर्व-
भूतसहस्रान्ते (T₁ G₈ 'संहृती' प्रल (G₂. 6 'ल'ने स्थावर';
T₃ व्यक्तं प्रविष्टे स्थावरजंगमे; G₈ व्यक्ते संभूतसहस्रान्ते प्रक्षा-
लये स्थावर'. ❀ C₈: अव्यक्ते दर्शनहीने स्थावरजङ्गमे,
स्थावरजङ्गमरहिते । ❀ —³) D₄. 9 ज्योति (for 'ज्यो-
तिर्-'). Ś₁ K₁ धरण-; K₆. 7 D₄. 9 T₂ G₂ M₁. 6. 7
'धरणी' (for 'णि-'). K₂ वायुहिते; Bo. 5. 9 Das. a₄
D₄. 5. 9 M₅ विरहिते (D₄ 'त' (for 'रहिते'). B₈
lacuna; D₄ [अ]र्धं (for 'अन्ये'). K₇ जलैर्कार्णव-;
G₂ कलौकाश्वे (for 'जलैर्कार्णवे'). T₁ G₈. 6 जाते (for
लोके). ❀ Cn: जलैर्कार्णवे लोके, सलिलवच्चिदेकसमुद्रे,
एकार्णववद्वितीये इत्यर्थः । ❀ —⁴) K₆ Bo. 6-9 Das. a₄
Dn₁. n₄ D₈ D₂ 2. 8 आप (Bo-9 Das. a₄ ममाप) इत्येवं
'(D₄ 'व' ब्रह्मभूतसंज्ञे (D₄ D₈ 'ज्ञि'के; K₇ D₄. 5.
7. 9 तम इत्येवाभिभूतसंज्ञे (D₄. 5 'संज्ञो; D₇ 'संज्ञके';
T G₂. 2. 6 M₅ ममायमित्यविदि (G₂ 'विद'ते भूतसंज्ञके (G₂
'ज्ञिके; M₅ 'ज्ञिते); G₁ मम ह्यविदितभूतसंज्ञके; M₁.
6. 7 ममायये (M₅ 'यतय'मित्यविदिते भू M₇ 'तैर्भू'तसंज्ञिते
(for 'तम इत्येवाभिभूतेऽसंज्ञके'). —⁵) K₆ Bo. 6-9 Das.
a₄ Dn₁. n₄ Dn₁ D₂. 2. 8 T₂ न वै; T₁ G₈. 6 न च (for
नैव). K₇ नो; D₇ G₁. 2 lacuna (for the second
न). K₆ Das G₂ lacuna; Dn₄ नासति (for 'ति').
K₇ नव्यक्ते; D₄. 9 न वक्तव्ये (for 'न व्यक्ते'). K₆ न
चाव्यक्ते; K₇ D₄. 9 नावक्तव्येन (sic); Bo. 6-9 Das.
a₄ Dn₁. n₄ D₈ D₂. 2. 7. 8 न चाव्यव्यक्ते (for 'नाव्यक्ते').
G₂ व्यवस्थिते; M₅ lacuna (for 'स्थिते'). After व्यव-
स्थिते; K₇ ins. नाव्यवस्थिते. —⁶) Ś₁ K₁. 2 चैत-
स्याम्; K₄ Bo Das Dn₁. n₄ D₈ D₂. 2. 8 एवमस्याम्

(for 'एतस्याम्'). Das Dn₄ D₂ व्यवस्थायां (for 'अव').
Ś₁ K₁. 2. 4 नारायणगुणाश्रयत्वाद्; K₇ D₄. 9 नारायणा-
श्रयाद् (for 'नारायणगुणाश्रयाद्'). K₆ Bo. 6-9 Dn₁. n₄
D₈ D₂. 2. 8 G₆ अजरामराद्; K₇ D₄. 9 अक्षरादजराद्;
Das. a₄ D₇ T G₁-3 M₁. 5-7 अजराद्; Dn₁ अजरादम-
राद्; D₇ lacuna (for 'अक्षयादजराद्'). K₇ om. (hapl.)
from निन्द्रिया up to दजरा (in 3'). K₆ T₂ G₁. 2 M₁.
5-7 अर्थाद्वियाद्; D₇ lacuna (for 'अनिन्द्रि'). K₂
अग्राह्य; T₁ G₈ अनिद्राह्याद् (for 'अग्राह्याद्'). Ś₁
K₁. 2 D₄. 9 असं (K₁ सं) भवनात्; B₇ Das असंसंभवात्;
T G₂. 2. 6 M₅ असंसंभवतः; M₁. 6. 7 lacuna (for 'असं-
भवात्'). K₆ B₇. 9 Das. a₄ om. सत्याद्. K₄ Das अहिं-
सात्; T₂ G₁ M₅ अहिंसात्; G₂ corrupt; M₁. 7
अहिंसा; M₅ अहिंसाद् (for 'अहिंसात्'). K₂ लाल-
साद्; D₄. 9 अलोलुपाद्; D₅. 7 अलाभाद्; G₁ लपा-
दिभिर्; M₅ लवदभिर्; Cn (gloss: चिन्तामणिरत्न-
वद्भावरूपत्वात्) ललामाद् (as in text). T₃ ललामा-
भिधे; M₁. 6. 7 ललामा (M₁ 'म') द्वितीय- (for 'द्विविध-').
T₂ G₁-2. 6 वृत्ति- (for 'प्रवृत्ति-'). D₄. 9 अनादिनिषणाद-
विशेषात्; D₅. 7 विविधप्रवृत्तिशेषात् (for 'विशेषात्').
❀ C₈: एतस्यामवस्थायां, प्रलयदशायां मर्त्योत्प्रायायाम् । ❀
K₇ om. up to दजरा (cf. v. 1, 3⁶). —⁷) Before
अक्षयाद्, K₆ Bo. 6-9 Das. a₄ Dn₁. n₄ D₈ D₂. 5.
7. 8 T G₁. 2. 6 ins. अवैराद्. Dn₁ om. अक्षया.
After अक्षयाद्, K₄ ins. अजरायाद्. K₄. 6 Bo. 6-9
Das. a₄ Dn₁ D₈ D₂. 2. 8 M₅ अमरादजराद्; Dn₄ अनिय-
जराद्; D₈ अमराद्; D₅. 7 अजरादमराद्; T₁ G₂. 6
अमरादचलाद्; T₂ G₁ अचलाद्; M₁. 7 अमरादवैराद्;
M₅ अमरादवैरादजराद् (for 'अजरामराद्'). Ś₁ K₁. 2. 6
B₈ Das. a₄ D₄. 5. 7. 9 अमूर्तिमतः; T₂ अमूर्तितः; M₁. 7
अमूर्तातितः (for 'अमूर्तितः'). G₂ अवैरादक्षयाच्चतुर्मूर्तिनः.
D₅ सर्वकर्तुः; T₂ सर्वतः; M₁. 6. 7 सर्वकर्तु (for 'कर्तुः').
K₆ Bo. 6. 8. 9 Das. Dn₁. n₄ D₈ D₂. 2. 5. 7. 8 M₁. 6. 7
शाश्वतस्; K₇ D₄. 9 तस्य; Das सर्वतस् (for 'शाश्व-
तात्'). K₄ तु समः; G₂ तस्मात् (for 'तमसः'). Ś₁
K₁. 2. 4 प्रादुर्भूतस् (K₁ 'त्वात्' मसो (for 'पुरुषः प्रादु-
र्भूतो). After हरिः, T₁ G₂. 2. 6 ins. हति. ❀ C₈. 4
हरिः, अविद्याकार्यसंहर्ता । ❀

C. 12. 18199
B. 12. 34821. 7
K. 12. 351. 7

निदर्शनमपि ह्यत्र भवति । १ । नासीदहो न रात्रि-
रासीत् । २ । न सदासीन्नासदासीत् । ३ । तम एव
पुरस्तादभवद्विश्वरूपम् । ४ । सा विश्वस्य जननीत्येव-
मस्यार्थोऽनुभाष्यते । ५ ॥ ४

तस्येदानीं तमासंभवस्य पुरुषस्य पद्मयोनेर्ब्रह्मणः
प्रादुर्भावः स पुरुषः प्रजाः सिसृक्षमाणो नेत्राभ्या-
मग्नीषोमौ ससर्ज । १ । ततो भूतसर्गे प्रवृत्ते प्रजाक्रम-

वशाद्ब्रह्मक्षत्रमुपातिष्ठत् । २ । यः सोमस्तद्ब्रह्म यद्ब्रह्म
ते ब्राह्मणाः । ३ । योऽग्निस्तत्क्षत्रं क्षत्राद्ब्रह्म बलव-
वत्तरम् । ४ । कस्मादिति लोकप्रत्यक्षगुणमेतत्तद्वथा
। ५ । ब्राह्मणेभ्यः परं भूतं नोत्पन्नपूर्वम् । ६ । दीप्य-
मानेऽग्नौ जुहोतीति कृत्वा ब्रवीमि । ७ । भूतसर्गः कृतो
ब्रह्मणा भूतानि च प्रतिष्ठाप्य त्रैलोक्यं धार्यत इति
। ८ ॥ ५

4 V₁ missing (cf. v. l. 1). —¹) T G₁-3. 6
ह्यपि (for अपि). K₁ D₁. 5. 7. 9 अत्र; T G₁-3. 6
lacuna (for ह्यत्र). ☞ Cn: निदर्शनम्, श्रुतिरूपप्रमा-
णम् ॥ Cs: सद्भाषितरां दर्शयतीति निदर्शनम् । ☞ —²)
D₁. 5. 7 T₁ G₂ om. the first न. Ś₁ K₁. 2. 4. 7 D₄. 7. 9
om. आसीत्. —³) K₄ D₄. 7. 9 तदासीत्; K₁ तदानीं
सत्; G₂ नासदासीन् (for न सदासीन्). K₂. 4. 7 D₅
D₈-5. 9 T lacuna; D₁ सदसदासीत्; G₂ नो सदासीत्
(for नासदा). —⁴) K₁ विश्वं (for विश्व-). T₁
G₂. 8. 6 विश्वरूपा (for 'रूपम्'). —⁵) G₂ repeats
from सा विश्वस्य up to सिसृक्षमाणो (in 5¹) after लोक
(in 5⁵). K₆ Bo. 7. 8 Dn₁. n₄ D₈ D₂. 8. 8 T G₂
(both times). 8. 6 M₁. 5-7 Cs (gloss: सर्वप्राणिवर्गस्य)
Cv (gloss: नारायणस्य) विश्वरूपस्य; K₁ D₄. 7 विश्व-;
D₈ विश्वरूप- (for विश्वस्य). Ś₁ K₂. 4 B₈ T₁ G₂
(first time). 8. 6 M₁. 5-7 Cs र (K₂ Cs [gloss: प्रका-
शिका] रा)जनीति; K₁ रजनी भवति; K₆ B₁ Dn₁. n₄
D₈ D₂. 8. 8 Cn. v र (D₈ रा)जनी हि; B₉ जननी हि (for
'नीति'). G₂ (first time) एवमर्थस्यो; G₂ (second
time) एवमर्थस्यो; M₁. 7 एवस्यार्थो (for एवमस्यार्थो).
Ś₁ K₁. 7 D₈. 9 भाष्यते; K₂ भविष्यते; K₆ Bo. 6-9
D₈. 8. 4 Dn₁. n₄ D₈ D₂. 8. 8 M₁. 5-7 [5]नुभाष्यः (D₈
M₁. 6. 7 'व्य'); D₁ भाष्ये; G₁ न भाष्यते; G₂ (both
times) [5]नुभाष्यते (for 'भाष्यते'). ☞ Cv: सा, तमो-
राशिः, पुरुषनामको हरिः । ☞

5 V₁ missing (cf. v. l. 1). For the repetition
in G₂, cf. v. l. 4. —¹) K₆ Bo. 8. 8. 9 Dn₁. n₄ D₈
D₂. 8. 5. 7. 8 तमसः (for तम-). G₈ om. from पुरुषस्य
up to वे स. D₈. 7 G₂ (both times) om. पुरुषस्य.
D₈. 7 om. पद्म. K₂ पद्मनाभयोनेरु; K₆ Bo. 6-9 D₈.
8. 4 Dn₁. n₄ D₈ D₂. 8. 8 T G₂ (both times). 8. 6 M₁. 5-7
ब्रह्मयोनेरु (G₂ 'नौ') (for पद्म). K₂ D₈ D₂ D₅ T₂
G₂ (both times) M₁. 6. 7 प्रजा; D₁ प्रजां (for प्रजाः).
K₁ सिसृक्षमाणो; K₁ D₈ सिसृक्षमाणो; D₈. 4 मात्रो;
D₉ सिसृक्षमाणो (for सिसृक्ष-). K₁ D₈ अग्निलो (D₈

'यो')नौ (for अग्नीषोमौ). ☞ Cn: प्रतापहेतुरेवाग्निरु-
त्सभावः, शान्तस्त्वभावश्चाप्यायक एव सोमः । ☞ —²)
K₆ Bo. 6-9 D₈ Dn₁. n₄ D₅ D₂. 8. 8 -सर्गेषु स्पष्टे;
D₈ 7 -सर्गप्रवृत्ते (for -सर्गे प्रवृत्ते). K₁ प्रवर्ते; D₈
lacuna; T G₁. 8. 6 M₁. 5-7 प्रवृत्ते (G₁ 'ष्टा'); G₂
प्रवृत्ते (for प्रवृत्ते). D₈ D₅ प्रजाः क्रमवशाद्; D₈ प्रजा-
कर्म; T G₁-8. 6 प्रजाः कर्म; M₁. 6. 7 क्रमवशात्प्रजाः;
M₆ प्रजाः क्रमशो (for प्रजाक्रमवशाद्). K₁ ब्रह्मक्षेत्रम्;
D₈ 'क्षत्रहम्' (for 'क्षत्रम्'). K₁ D₈ D₂ D₈. 6 T G₁.
8. 6 M₆. 6 उपा (M₆ अवा)तिष्ठन्; B₁-9 'तिष्ठत'; D₈
'तिष्ठ' (for 'तिष्ठत्'). —³) Ś₁ K₁. 2. 4. 7 B₈ D₈ G₁
om. (hapl.) यद्ब्रह्म. D₈. 8. 4 तद् (for ते). K₁ D₈
ब्राह्मणः. G₂ यः सोमस्तद्ब्रह्म ब्रह्म यद्ब्रह्म यद्ब्रह्म तद्ब्राह्मणः.
—⁴) G₁ योनिस्तत्; M₁. 7 यागिस्तं (for योऽग्नस्तत्).
K₁ क्षत्रे; K₄ क्षेत्रं (for क्षत्रं). After क्षत्रं, Ś₁
K₁. 2. 4 G₂ ins. ते क्षत्रियाः; K₆ T G₁. 8. 6 यत्क्षत्रं ते
क्षत्रियाः (T₂ 'यां'). D₁ तस्माद्; T₁ G₁ क्षत्रियाद्;
T₂ क्षेत्राद् (for क्षेत्राद्). T₂ ब्रह्मे (for ब्रह्म). —⁵)
Ś₁ K₁. 9 यस्मात्; K₁ D₈. 5. 9 तस्मात्; M₁. 5-7 तस्मा-
दिति (for कं). D₁ T G₁-8. 6 M₁. 6-7 लोके (for
लोक-). K₂ -प्रतिसर्जक्ष- (for -प्रत्यक्ष-). Ś₁ K₁. 2. 4. 7
D₂. 5. 7. 9 पद्मामहे यथा; Bo. 6-9 D₈ T G₁-8. 6 M₁
यथा (for तद्यथा). —⁶) K₄ ब्रह्मणेभ्यः (for ब्रा').
T₁ पुरं (for परं). Dn₄ मूलं (for भूतं). D₈. 8. 4
D₈ M₆ नोत्पन्नं (for 'क्षपूर्वम्'). —⁷) Ś₁ K₂ दीप्यमाने
ह्यग्नौ; K₆ 'मानाग्नौ; K₁ 'मानग्नौ; D₁ दीपमानेग्नौ
(for दीप्यमानेऽग्नौ). After ऽग्नौ, D₈ Dn₁ D₈
D₂. 8. 8 ins. जुहोति यो ब्राह्मणमुखे; D₄. 5. 7. 9 ins. स
जुहोति यो ब्राह्मणमुखेना (D₈ 'णा')हुति. Ś₁ K₂ जुह्वति;
K₁ स जुहोति (for जुहोति). T₁ प्रब्रवीमि (for ब्रवीमि).
After ब्रवीमि, Ś₁ K₁. 2. 4. 8 [हुति]. —⁸) K₁ D₈
भूतसर्गः; G₁ 'सर्ग' (for 'सर्गः'). K₆. 7 D₈. 9 ब्राह्मणा;
T G₁. 8. 6 ब्रह्मा; G₂ ब्रह्म (for ब्राह्मणा). B₈ चार्थताम्
(for 'त').

मन्त्रवादोऽपि हि भवति । १ । त्वमग्रे यज्ञानां
होता विश्वेषाम् । २ । हितो देवेभिर्मानुषे जने इति
। ३ । निदर्शनं चात्र भवति । ४ । विश्वेषामग्रे यज्ञानां
होतेति । ५ । हितो देवैर्मानुषैर्जगत इति । ६ । अग्निर्हि
यज्ञानां होता कर्ता । ७ । स चाग्निर्ब्रह्म । ८ ॥ ६

6 V1 missing (cf. v. l. 1). — ¹) Kc T2 om.
पि. G2 हितो; M1. 6. 7 lacuna (for हि). Ś1 K1. 2. 4
मन्त्रवाचो (K2 'चोपि' भवति हि; T1 G2. 6 मन्त्रपादोभि-
(T1 'दो वि' हितो भवति. — ²) Dn4 om. यज्ञानां.
T2 हिता; M1 हेता (for होता). — ³) Ś1 K1. 2
देवेति; K4 देवैति; G1 देवैर्; Ca (gloss: छान्दसम्)
देवेभिर् (as in text). K4 lacuna; G1 मन (for
जने). G2 om. इति; T1 G1. 3. 6 read इति twice.
Kc. 7 Bc. 9 Das. 44 Dn1. n4 Ds D2-5. 7-9 हितो (Kc
om.) देवानां मानुषाणां च (K1 D4. 7. 9 मनुष्याणां; Ds2
Ds मानुष्याणां च) जगत (Das. 44 यजत; D4 जग)
इति; Bo. 7 हितो देवानां मानुषाणां च इति; B8 हितो
देवानां मुखमिमं मनुष्याणां च जगत इति. — ⁴) Ds. 7
संभवति (for भवति). — ⁵) Kc अग्रेयस्वा (for अग्रे
यज्ञानां). After यज्ञानां, K4. 6. 7 Bo. 6-9 Das. 44
Dn1. n4 Ds D2-5. 7-9 T G1-3. 6 ins. त्वं.) Ś1
K1. 2 त्वं हि नो; Kc Br-9 Das. 44 Dn1 Ds. 7 [ख]
मिहितो (Ds. 7 'ते'); K1 Bo. 6 Dn1 Ds D2-4. 3. 9 T2
G2 त्वं हितो; G2 M6 हिते; Ca (gloss: नियुक्तः)
हितो (as in text). Ds2 lacuna; M1. 6. 7 देवानां
(for देवैर्). Kc Bo. 6-9 Das. 44 Dn1. n4 Ds D2. 3.
5. 7. 8 मनुष्यैर्; T2 G1 M1. 5-7 मानुषे (M6 'ये'); G2
मानुषे (for मानुषैर्). After मानुषैर्, Ds2 ins. देवैर्.
Kc जयत; B8 Das. 44 Dn1 Ds. 7 यजत; T G1-3. 6
M1. 5-7 जन (for जगत). T1 G2. 6 इतीति (for इति).
— G2. 6 read 67 twice. — ⁷) B8 [हृ]ह; G2 lacuna
(for हि). G2 होतोत (for होता). After होता,
Gs. 6 (both first time) ins. देवैर्मानुषे जन इति. Gs. 6
(both first time) om. कर्ता. — ⁸) D44 सं; D4. 9
च स (for स). K1. 2. 4 Ds. 7 तद्ब्रह्म; T1 G2. 6
lacuna; G1 ब्रह्मा; M1. 7 ब्राह्मणः (for ब्रह्म). G2
स च ब्रह्मण.

7 V1 missing (cf. v. l. 1). — ¹) K1 न हि वृत्ते;
Das. 44 Dr न गृह्यते; Dn1 न ह्यते; G1 न भ्युते (for
न ह्यते). K4 Br. 8 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 मन्त्राणां; Bo.
6. 9 Das. 44 Ds. 7 मन्त्रान् (for मन्त्राद्). K1 D4. 9 तदा-
हुतिमन्त्रेभ्यो हवनमस्ति; T1 G2. 6 ब्राह्मणकृ (Gs. 6 'णः

न ह्युते मन्त्राद्भवनमस्ति । १ । न विना पुरुषं तपः
संभवति । २ । हविर्मन्त्राणां संपूजा विद्यते देवमनु-
ष्याणामनेन त्वं होतेति नियुक्तः । ३ । ये च मानुषा
होत्राधिकारास्ते च । ४ । ब्राह्मणस्य हि याजनं विधी-
यते न क्षत्रवैश्ययोर्द्विजात्योः । ५ । तस्माद्ब्राह्मणा

कृते मन्त्रवद्धुतमस्ति (T1 'स्ति'); T2 अचभृते मन्त्रवद्धुत-
मस्ति (sic); G2 एते मन्त्रधनतामस्ति. — ²) Ds om.
न. After पुरुषं, Br ins. परम. K1 मन्त्रः संभवति;
K2 तमः संभवति; K1 D4. 9 M1. 6. 7 तमःसंभव; Das. 44
तपः संभवति; T G1-3. 6 तत्संभव इति; M6 मन्त्रसंभवः
(for तपः संभवति). After संभवति, G2 ins. इति.
— ³) Before हविर्, Bc ins. न वा. K1 D4. 9 हविः;
Das. 44 हरिर्; Dr हरिः; T1 G2. 3. 6 lacuna; T2 G1
हि (for हविर्). After हविर्, Kc Das ins. हि;
Ds. 7 विना. Das. 44 मनुष्याणां; Ds -मन्त्राणां; T2 G1
-मन्त्रिणां; Cs (gloss: मन्त्रवतां ब्राह्मणानाम्) -मन्त्राणां (as
in text). K1 D4. 9 T G1. 3. 6 M1. 6. 7 पूजा; Ds. 7
पूजा न; G2 पूज्या; M6 पूजया (for संपूजा). G1
विद्यते (for विद्यते). T1 G2. 3. 6 तवैव; T2 G1 तवैव
(for देव). K2 -मानुषाणाम्; Kc Bo. 6. 7. 8 (marg.) 9
Das. 44 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 -मानुषकृषी (Kc Bc Das
'षधी'णाम्; B8 (orig.) -पितृकृषीणाम्; T G1-3. 6
M1. 5-7 -मानुषाणाम् (for -मनुष्याणाम्). After मनुष्या-
णां, Kc ins. यो ब्राह्मणमुखे जुहोति स विश्वेषां देवानां
हित इति. Bo. 6. 9 lacuna; Das M6 न; D44 तत्;
Ds मतेन; Dr एतेन; T G1-3. 6 एकः; M1. 6. 7 अग्रे
(for अनेन). T G1-3. 6 स (for त्वं). G2 होच्यते
(for होता). Ś1 K1. 2. 4. 7 D4. 9 om. इति. Br. 9
Das. 44 युक्तः; Ds नियुक्तं; Dr युक्तं T G1-3. 6
नियुक्ता; M1. 6. 7 lacuna (for 'क्तः'). — ⁴) Ś1 is
damaged from ये च उप to भावयन्ति (in 77). Ds
ये; G2. 3 एव (for ये च). K2 मानुषे; Kc Bo. 6-8
Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 7. 8 मानुषः; K1 D4. 9 मनुष्या
(for मानुषा). K1. 2 Ds. 7 होत्रधी (Ds. 7 'धि'कारास्ते
(Ds. 7 'रो'); K1 [ख]होत्राधिकारा; T G1-3. 6 अहो-
रात्रादिविचारंते (T2 'विकारंते'; G1 'विकारे'; G2 'विका-
रंते) (for होत्राधिकारास्ते). K1. 2 ते चक्रे; K1 Ds.
5. 7. 9 lacuna; B8 ते ते; T G1. 3. 6 M1. 5-7 ते चक्रः;
G2 चात्र (for ते च). — ⁵) Ś1 damaged. Ds1
ब्राह्मणस्य; D4. 6 ब्रह्मणस्य (for ब्रा'). Kc Ds. 7 G2
M6 lacuna; T2 ह; G1 [हृ]ह; G2 भू (for हि). K1
याजनं (for या'). K1 विधीयति. K1 om. from न
क्षत्र up to ऐवन्ति (in 77). Br T G1-3. 6 क्षत्रिय- (for

c. 12. 13197
B. 12. 343(2). 13
K. 12. 351. 13

C. 12. 13197
B. 12. 3492. 13
K. 12. 351. 13

ह्यग्निभूता यज्ञानुद्वहन्ति । ६ । यज्ञा देवांस्तर्पयन्ति
देवाः पृथिवीं भावयन्ति । ७ ॥ ७

शतपथे हि ब्राह्मणं भवति । १ । अग्नौ समिद्धे स
जुहोति यो विद्वान्ब्राह्मणमुखे दानाहुतिं जुहोति । २ ।
एवमप्यग्निभूता ब्राह्मणा विद्वांसोऽग्निं भावयन्ति । ३ ।

अत्र. K₂. 4. 1 D₄. 5. 1. १ द्विजातीनां; T₁ G₂ ६ याजनें;
T₁ G₂ lacuna (for द्विजालोः). — ७^१ K₁ om. 7^६
(cf. v. l. 7^५). Śi damaged. G₂ अस्माद् (for तं).
K₂ T M₁. 5-7 अग्निभूता; K₂ G₁-8 ६ अग्निभूत्वा; K₇
D₂ ह्यग्निभूत्वा; D₂ ह्यग्निवत्ता; D₁ ह्यग्निर्वत्ता (sic) (for
ह्यग्निभूता). D₂ संज्ञायुद्वहति; D₁ सात्वं ज्ञानमुद्वहति;
T₁ G₂ lacuna; T₂ G₁. 8. ६ यज्ञान्वहति (for यज्ञानुद्व-
हन्ति). — 7^१ K₁ om. up to पर्यन्ति (cf. v. l. 7^५).
D₂. 1 om. from यज्ञा up to the second जुहोति (in 8^२).
Śi damaged. G₂ M₁. 6. 1 यज्ञाद् (for यज्ञा). After
यज्ञा, K₇ ins. देवा; B₂ ins. च; B₇. 9 D₁. 14 D₂
D₂. 3. 8 ins. ते. K₂ सूत्रांस; B₂ lacuna; G₂ M₁.
6. 1 देवास् (for देवांस). K₁ पृथिवी; B₂ पृथ्वी;
M₁. 1 (both) read पृथिवीं twice. K₇ D₂. ६ तर्पयन्ति
(for भावं). After भावयन्ति, T G₁-8. ६ ins. इति.

8 V₁ missing (cf. v. l. 1). D₂. 1 om. 8¹ (cf.
7^१). — 1^१ K₁. 2 शतपथे; B₂ (marg.) सतपथे; B₂
सत्पथे; D₂ शतपथो (for 'पथे). After शतपथे,
K₄. 7 Bo. ६-९ D₂ 44 D₁. 14 D₂. 2. 8 M₁. 7-7
ins. अपि. K₂. 1 om. हि. Śi T G₁-3. ६ ब्राह्मणे; K₂
Bo. 1 D₁. 14 D₂ D₂. 3. 8 ब्राह्मणमुखे; D₂. 44 ब्राह्मणो
(for 'जं). — 2^१ D₂. 1 om. 8^२ (cf. v. l. 7^१). K₂
Bo. ६-९ D₂. 44 M₁. 5-7 om. स. D₄ सु- (for स).
K₂ Bo. ६. 1 D₂. 44 M₂ जुहुते; B₂ जुहुति (for जुहो-
ति). T₁ G₂. ६ स जुहोतीति समिद्धे; T₂ G₁. २ स जुहोति
समिद्धे (G₂ 'द्धो) (by transp.). After जुहोति, T
G₁. 8. ६ ins. अग्नी; G₂ अग्ने. K₇ D₂ om. यो. Śi
K₁. 2 विश्वान् (for विद्वान्). After विद्वान्, D₂. 9
ins. स. K₂. 4 -सुखैर् (for -सुखे). Śi is damaged
from हुति up to चार (in 8^३). K₂ Bo. 1 D₂ D₂.
2. 8. 8 M₂ -सुखेनाहुतिं; K₇ D₂. 9 -सुखे य आहुतिं;
D₁ -सुखे हुतिं; T₂ G₁ -सुखे दानाहुतिं (T₂ 'ति'र;
G₂ -सुखे दानाहुतीर; M₁ -सुखैर्नाहुतिर; M₂. 1 सुखेना-
(M₁ 'खेर्ना' हुति (M₁ 'ही'र (for -सुखे दानाहुतिं).
After जुहोति, M₁. 6. 1 ins. इति. T₁ G₂. ६ ब्रह्मसुखे-
दानान्वाहुतीर्जुहोति (T₁ 'होतीति). — 3^१ Śi damaged.
Before एवम्, G₂ ins. स. K₂ एकम् (for एवम्).
D₂. 1 T₁ G₂. ६ om. अपि. K₂ अग्नि*; T₂ G₁

अग्निर्विष्णुः सर्वभूतान्यनुप्रविश्य प्राणान्धारयति । ४ ।
अपि चात्र सनत्कुमारगीताः श्लोका भवन्ति । ५ ॥ ८

विश्वं ब्रह्मासृजत्पूर्वं सर्वादिर्निरवस्करम् ।

ब्रह्मघोषैर्दिवं तिष्ठन्त्यमरा ब्रह्मयोनयः ॥ ९

ब्राह्मणानां मतिर्वाक्यं कर्म श्रद्धा तपोसि च ।

अतिभूता; G₂ अतिहोता; G₂ (gloss: आग्नेयाः) अग्नि-
भूता (as in text). D₂ om. from ब्राह्मण up to
प्राणा (in 8^४). G₂ ब्राह्मणो (for 'णा). K₁. 2. 4 D₂
lacuna; G₂ [s]मिर् (for अग्नि). K₇ D₂ संभावयति;
G₂ भावयती. — 4^१ D₂ om. up to प्राणा (cf. v. l. 8^३).
K₇ अग्नि- (for अग्निर्). G₂ M₂ -भूतान् (for -भूता-
नि). Br is partly damaged from प्राणान् up to संप्र-
दाने (12^६). D₂. 1 प्राणं (for प्राणान्). D₂. 44 D₂
D₂. 8 G₂ चारयति (for 'यति). — 5^१ Br damaged.
D₂. 1 च (for चात्र). K₇ T₂ G₁. 2 -गीता; D₂ lacuna
(for -गीताः). G₂ तदगघोषा (for श्लोका). K₁ भवति.

9 V₁ missing (cf. v. l. 1). Br damaged. — 9^१
K₂ Bo. ६. 8. 9 D₂. 44 D₁. 14 D₂. 2. 8 G₂ transp.
विश्वं and ब्रह्मा. T₂ G₂. p (gloss [both]: वेदः) ब्रह्म;
Cp (gloss: हिरण्यगर्भः) ब्रह्मा (as in text). D₂
सृजन्; G₂ सृजति (for [अ]सृजत्). ☞ G₂: ब्रह्मा,
ब्राह्मणः । जगत्स्रष्टापि हिरण्यगर्भः कश्चिद्ब्राह्मणः । ☞ — 9^२
K₁. 6 G₂ सर्वादि (G₂ 'दी'न्); T₁ G₂. ६ ब्रह्मादि (for
सर्वादिर्). K₂ Bo. ६. 8. 9 D₂. 44 D₁. 14 D₂. 2. 8. 5.
1. 8 निरवस्करं (D₂. 1 'तः'); G₁ निरवस्करं; G₂ निरप';
Cv (gloss: निर्मूलं) निरव' (as in text). — 9^३ D₂
ब्रह्मघोषैर् (for 'घोषैर्'). G₂ दिव्यं (for दिवं). K₂
Bo. ६. 9 D₂. 44 D₁. 14 D₂. 2. 8. 5. 1. 8 गच्छति; B₂
lacuna (for तिष्ठन्ति). K₂ B₂ [अ]परा; G₂ [अ]*रा
(for [अ]मरा). ☞ C₂: ब्रह्मघोषैः, ब्राह्मणोच्चारितैर्वेदैः । ☞

10 V₁ missing (cf. v. l. 1). Br damaged. — 10^१
Śi K₁. 2 पतिर्; K₇ D₂ अमीर् (for मतिर्). G₂
ब्राह्मणा नाम तिष्ठति. — 10^२ G₂ corrupt, K₂ कर्म (for
कर्म). M₂. 6-7 मनांसि (for तपोसि). — 10^३ D₂. 44
चारयती. K₂ D₂ T₂ मही (for मही). D₂. 44 वै (for
च). — 10^४ Śi K₁. 2. 4 शैत्याद्वायं (Śi 'यो' मृते गतं
(K₁ 'तेगमत्; K₂ 'तो गतं); K₂ Bo. ६. 8 D₂. 44
D₁. 14 D₂. 2. 8. 5. 1. 8 Cn शैत्यो वा (K₂ B₂ D₂ शिक्षा
वा; B₂ शैत्याद्वा; D₂. 44 शैत्या वा) गमृतं सदा (D₁.
14 D₂. 2. 8. 5. 1. 8 तथा); G₂ शैत्यं चासृतं यथा (sub-
metrio). ☞ Cn: शैत्यः, शिष्यसमुदायः । यथा शिष्यं
गव्यादीन्धारयति, एवं ब्राह्मणो मत्स्यादीनि हृत्यर्थः ॥ C₂

धारयन्ति महीं द्यां च शैत्याद्वार्यमृतं यथा ॥ १०
नास्ति सत्यात्परो धर्मो नास्ति मातृसमो गुरुः ।
ब्राह्मणेभ्यः परं नास्ति प्रेत्य चेह च भूतये ॥ ११
नैषामुक्षा वर्धते नोत वाहा
न गर्गरो मथ्यते संप्रदाने ।
अपध्वस्ता दस्युभूता भवन्ति
येषां राष्ट्रे ब्राह्मणा वृत्तिहीनाः ॥ १२

(reading शैत्याद्वार्यमृतं यथा) : यथा शैत्येनापोऽमृतं स्वादु,
स्वादुत्वं स्वभावतो धारयन्ति ॥ C^v : वाक् शैत्यात्, शीतल-
त्वात् सुखकरादिति यावत्, अमृतं यथा धारयति । ☞

11 V₁ missing (cf. v. l. 1). Br damaged.
—^b) K₂ सत्यसमो (for मातृ). T₂ गुरु. D₂ नास्ति
मातृसमाश्रयः; M₁ 5-7 'समोश्रमः'. —^c) K₂ D₂ D₃
ब्रह्मणेभ्यो. Śi K₁ 2.4 T₁ G₂ 6 परो (for परं). —^d)
T G₁-3.6 भूतले (for भूतये).

12 V₁ missing (cf. v. l. 1). 12^{ab} is partly dam-
aged in Br. —^a) K₁ तेषाम्; D₂ C₂ न तेषाम् (for
नैषाम्). K₂ उरुया; M₁ उक्ता (for उक्षा). K₄
वर्धते; Bo D₂ D₃ D₄ D₅ D₆ 3.8 वहति; B₂
(marg.). 7.8 (marg. as in text). 8 वहते; G₂ चक्षते;
C₂ वहनः; C₂ (gloss : न गावः प्रजायन्ते) C₂ वर्धते (as
in text). D₂ 7 नैव; T₁ नोक्त (for नोत). B₂
D₁ T G₁-3.6 वाहो; C₂ (gloss : वाहनानि, अथादीनि)
वाहा (as in text). —^b) K₂ नासारागो; K₁ D₂
न गौश्र (D₂ 'श्रा')रो; Bo श्यगरोम; D₄ नागगरो;
D₂ 7 न मर्गरो; T₂ न वर्षको; G₂ *गगरो; C₂
(gloss : दक्षिमन्थनभाण्डम्) न गर्गरी (for न मर्गरो).
K₄ 6 Bo. 6.7.9 D₂ 2.4 D₃ 1.4 D₄ 2.4 M₁ 5-7
मथ्यति; K₁ मंथ्यति; D₁ G₂ मथ्यते; D₂ मंथ्यते (for
मथ्यते). ☞ C₂ : गर्गरः कलशः । संप्रदाने, धनस्य पात्रे
प्रतिपादने ॥ C₂ : गर्गरः, दक्षीणैतैलादिनिषीडनयन्त्रम्, येषां
राज्ञां, कृष्यादिहीनत्वात् तादृशा राजानो नष्टाश्चोराश्च भवन्ती-
त्यर्थः । ☞ —^c) K₁ उपध्वस्ता; K₂ अपध्वस्ता; T₁ M₁
अवध्वस्ता; C₂ (gloss : दानधर्महीनाः) अप (as in
text). Śi K₁ 2 चरति (for भवन्ति). G₂ अवध्व-
ध्वस्ता भवन्ति (sic). —^d) K₂ राष्ट्रे येषां (by transp.);
D₂ तेषां राष्ट्रे. T₂ वृत्त (for वृत्ति-). K₁ 'हीनः'.

13 V₁ missing (cf. v. l. 1). —¹) K₄ वेदे; D₂
C₂ (gloss : ब्राह्मणा इत्यन्वयः) T G₁ 3.6 ते च; G₂ ते
(for वेद्-). Before प्रामाण्यान्, Śi K₁ 2.4 T G₂-3.6

वेदपुराणेतिहासप्रामाण्यान्नारायणमुखोद्भूताः सर्वा-
त्मानः सर्वकर्तारः सर्वभावनाश्च ब्राह्मणाः । १ ।
वाक्समकालं हि तस्य देवस्य वरप्रदस्य ब्राह्मणाः
प्रथमं प्रादुर्भूता ब्राह्मणेभ्यश्च शेषा वर्णाः प्रादुर्भूताः
। २ । इत्थं च सुरासुरविशिष्टा ब्राह्मणा यदा मया
ब्रह्मभूतेन पुरा स्वयमेवोत्पादिताः सुरासुरमहर्षयो
भूतविशेषाः स्थापिता निगृहीताश्च । ३ ॥ १३

C. 12. 13205
B. 12. 343(a). 22
K. 12. 351. 22

ins. श्रुति; K₁ D₂ 9 इति. K₄ D₂ 9 प्रामाण्यान्. G₂
नारायणं. K₁ 2.4 D₂ 7 -मुखोद्भूताः (for -मुखोद्भूताः).
Śi K₁ 2.4 सर्वात्मनः; G₂ lacuna; C₂ (gloss : सर्वेषा-
मात्मज्ञानवक्ताः) 'रमानः (as in text). K₄ सर्वे; D₂
कर्म (for सर्व-). Śi K₁ 2 सर्वे; K₄ lacuna (for
सर्व-). Śi K₁ 2.4 Br lacuna; K₂ Bo. 6.8.9 D₂ 2.4
D₃ 1.4 D₄ 2.4 G₁ -भावनाश्च; C₂ (gloss : सर्वैश्वर्यकाः)
-भावनाश्च (as in text). After ब्राह्मणाः, D₂ D₃ 1.4
D₄ D₅ 3.8 ins. च. —²) D₂ 7 om (hapl.) from वाक्सम up
to ब्राह्मणाः. K₂ Bo. 6.8.9 D₂ 2.4 D₃ 1.4 D₄ 2.4 8
T G₁-3.6 M₁ C₂ (gloss : मौनसंकल्पकाले, तपश्चरणकाले
इत्यर्थः) वाक्समकाले; K₁ D₂ 9 वाक्संजनकाले (for
वाक्समकालं). T₂ कालेगितस्य (for -कालं हि तस्य).
Bo D₂ D₃ वरप्रदस्य देवस्य (by transp.); B₂ D₂
वरप्रदस्य; D₂ D₃ D₄ D₅ वरप्रदस्य देवदेवस्य; T
G₁-3.6 M₁ 5-7 देवस्य वरप्रदस्य (G₂ om. वर). After
वरप्रदस्य; M₁ 5-7 ins. ब्रह्मणो. K₂ G₂ om. प्रथमं.
K₁ D₂ 9 प्रथमं प्रादुर्भूता ब्राह्मणा. K₁ D₂ 5.7.9 om. च.
After वर्णाः, B₂ ins. त्रयः. —³) Br damaged from
इत्थं up to मया. T₂ G₂ न (for च). M₁ -विशिष्ट-
(for -विशिष्टा). T₁ ब्रह्मा (for ब्राह्मणा). K₂ Bo. 6.
8.9 D₂ 2.4 D₃ 1.4 D₄ 2.4 M₁ 5-7 C₂ (gloss :
ब्राह्मणकुलं यत्र; D₂ य एव (for यदा). After यदा,
T₁ G₂ 6 ins. पुरा. D₂ lacuna; M₁ 6.7 वै (for
मया). G₂ ब्रह्मभूतो; C₂ (gloss : हिरण्यगर्भभूतेन)
ब्रह्मभूतेन. D₂ मया (for पुरा). K₁ D₂ 5.7.9 M₁ 5-7
transp. स्वयमेवोत्पादिताः and सुरासुरमहर्षयो. D₂ 2.4
उत्पादिताः; T G₁ 3.6 चोत्पादिताः (for उत्पा). T
G₁-3.6 सुरासुरादयो (for 'सुरमहर्षयो'). K₄ भूत-
विशेषश्च. After विशेषाः, Śi K₁ 2.4 ins. च. After
स्थापिता, K₁ D₂ 6 ins. च. D₂ न गृहीताश्च; D₂ 7
गृहीताश्च; G₂ अति (for निगृ). After च, T G₁-3.6
ins. तेषां प्रभावः श्रूयतां.

14 V₁ missing (cf. v. l. 1). —¹) Br dam-

स्पतेरुपस्पृशतो न प्रसादं गतवत्यः किलापः । १ ।
अथ बृहस्पतिरपि चुक्रोध । २ । यस्मान्ममोपस्पृशतः
कलुषीभूता न प्रसादमुपगतास्तस्मादद्यप्रभृति क्षय-
मकरमत्स्यकच्छपजन्तुसंकीर्णाः कलुषीभवतेति । ३ ।
तदाप्रभृत्यापो यादोभिः संकीर्णाः संवृत्ताः । ४ ॥ १६

विश्वरूपो वै त्वाष्ट्रः पुरोहितो देवानामासीत्स्व-
स्तीयोऽसुराणाम् । १ । स प्रत्यक्षं देवेभ्यो भागमदद-
त्परोक्षमसुरेभ्यः । २ ॥ १७

अथ हिरण्यकशिपुं पुरस्कृत्य विश्वरूपमातरं स्व-
सारमसुरा वरमयाचन्त । १ । हे स्वसरयं ते पुत्र-
स्त्वाष्ट्रो विश्वरूपस्त्रिशिरा देवानां पुरोहितः प्रत्यक्षं
देवेभ्यो भागमददत्परोक्षमस्माकम् । २ । ततो देवा
वर्धन्ते वयं क्षीयामः । ३ । तदेनं त्वं वारयितुमर्हसि
तथा यथास्मान्मजेदिति । ४ ॥ १८

अथ विश्वरूपं नन्दनवनमुपगतं मातोवाच । १ ।
पुत्र किं परपक्षवर्धनस्त्वं मातुलपक्षं नाशयसि । २ ।

C 12. 13209
B. 12. 343[2]. 30
K. 12. 351. 30

तोः; G₂ 'स्पृशिते'; M₁. 6. 7 'स्पृशतौ (for 'स्पृशतो').
K₂ प्रसादं (for प्रसादं). G₁ कलापः; G₂ किलापः (for
किलापः). — ²) T G₁-3. 8 om. अथ. D₁ T₂ अपापं;
G₂ आपः; Kumbh. ed. अञ्जल (for अपां). K₂ कक्रोध;
D₁ चक्रोध (for चु). — ³) D₁ यस्मान्ममोपस्पृशतः;
D₁ यस्यात्मनोप (for यस्मान्ममो). After 'स्पृशतः',
Ś₁ K₁. 2. 4 ins. आपः. Bo T₁ G₁. 8 कलुषभूता (for
कलुषी). Br. 9 Da₃. 44 om. न प्रसादमुपगताः. K₆
Bo. 6 D₁. 14 D₂ 3. 8 T G₁-3. 8 M₁. 5-7 Kumbh.
ed. न च; B₃ च सन् (for न). D₂ उपागताः; G₂
उपगतः (for उपगतास्). After उपगतास्, Ś₁ K₁. 2. 1
D₂-5. 9 G₂ ins. स्थ. D₅ यस्माद् (for तं). D₆
मकाक्षप (for क्षयमकर). K₁ चषः; Da₄ हषः; D₁
विष (for क्षप). K₆ Bo. 6-9 Da₃. 44 D₁. 14 D₂
D₁. 3. 8 om. मत्स्य. K₁ D₁. 5. 9 'कच्छपमत्स्यः; D₁ T₂
'मत्स्यकच्छपः (for 'कच्छप'). Ś₁ K₁. 2 'जंतुकीर्णाः; K₄
Bo D₁. 14 D₂ D₂. 3. 8 'जंतुभिः; B₃ Da₃. 44 'जंतु-
संकीर्णाः; D₁ T₂ G₂ 'शतमंडुकसंकीर्णाः; T₁ G₂. 6 'मंडुक-
संकीर्णाः; G₁ Kumbh. ed. 'जंतुमंडुकसंकीर्णाः (for 'जंतु-
संकीर्णाः). Ś₁ K₁. 2 'मयथ; K₁ D₁. 5. 9 'भविष्यथ;
Bom. ed. 'भविता (for 'भवत). After इति, D₆ ins.
उवाच च. — ⁴) D₁ T₂ तं; G₂ ततः (for तदा).
Bo. 8 Da₄ D₁. 14 D₂ D₂. 3. 8 G₁ सं (D₂ सु) प्रवृत्ताः;
B₁ संभूताः; D₅ संवृक्षाः (sic); D₁ संसृताः; M₁. 1
संप्रयुक्ताः; M₅ संपृक्ताः (for संवृत्ताः).

17 V₁ missing (cf. v. l. 1). — ¹) K₆ विश्वरूपो;
D₅ 'रूपा. After विश्वरूपो, Da₃ D₁. 14 D₂ D₂. 3. 8
Kumbh. ed. ins. हि. K₄ त्वाष्ट्रः; T₂ त्वाष्ट्र- (for
त्वाष्ट्रः). Da₂ स्वश्रीयो; D₅ सुश्रीयो (for स्वश्रीयो).
After सुसुराणां, T₁ G₂. 6 ins. तस्य त्रीणि शिर्षाण्यास-
न्लोमपानं सुरापानमश्वादनं. — ²) K₂ सं; B₃ lacuna
(for स). Da₄ दैवेभ्यो (for दे). K₆. 7 Bo. 6-9
Da₃. 44 D₁. 14 D₂ D₂. 3. 8 Kumbh. ed. अदात्;

D₁ अचतत्; G₁-3. 8 अवदत्; M₅ अददात् (for 'दत्').
D₅ T₁ om. (hapl) from परोक्ष up to भागम् (in
18²); D₁ reads the same twice. T₂ सुरेभ्यः (for
असुं).

18 V₁ missing (cf. v. l. 1). For the repetition
in D₁, cf. v. l. 17². D₅ T₁ om. 18¹ (cf. v. l. 17²).
— ¹) G₂ om. अथ. D₁ (both times) T₂ विश्वमातरं
(for विश्वरूपमा). D₄ lacuna; G₁ सुरा (for असुरा).
D₂ G₂ अयाचर. After अयाचन्त, M₁ ins. च. — ²)
D₅ T₁ om. up to भागम् (cf. v. l. 17²). K₆ अयं;
D₁ (both times) अपयंति; T₂ अयंते (for अयं ते).
B₃ lacuna for प्रत्यक्षं देवेभ्यो. Before प्रत्यक्षं, Ś₁ K₁.
2. 4. 7 D₁. 9 ins. स. K₂ प्रत्यक्षे. K₆ 1 Bo. 6-9 Da₄.
44 D₁. 14 D₂ (orig.) Kumbh. ed. अदात्; D₁
D₂. 8 (marg.) 8 अहरत् (D₅ 'रन्); D₂ आहरत्;
D₄. 9 G₁ M₅ अददात्; D₁ T₂ G₂ अवदत्; G₂. 6
अदत् (for अददत्). The portion from परोक्ष up to
धर्मे (in 12. 336. 16²) is lost in Ś₁ on missing
fol — ³) T₂ om. ततो. D₅ T₂ देवाश्च (for देवा).
K₁ जीयामः; D₅ क्षीयामः; T₁ G₂. 6 M₁. 6. 7 क्षयामः
(for क्षी). — ⁴) K₁. 2 D₁. 5. 9 तस्मादेनं (K₂ 'तं');
D₁ तदेवं (for 'नं). T₁ वरयितुस् (for वारं). D₂. 4
अर्हति (for 'सि). After अर्हसि, K₁. 2 ins. इति. K₂
यथा; B₃ lacuna (for तथा). D₂ M₁. 6. 7 यमस्मान्
(for यथास्मान्). D₁ तथास्माज्जयेति; G₂ तस्माद्वयं
जयेमेति.

19 Ś₁ V₁ missing (cf. v. l. 18, 1). — ¹) G₂
om. अथ. B₃ Da₄ D₅ om. वन. K₁ वनमागतं;
Da₃ D₅ D₄. 9 वनमुपागतं; T G₁-3. 6 M₁. 5-7 वन-
गतं (for वनमुपगतं). K₁. 2. 4. 7 D₄. 5. 9 [अ]ववीत्
(for [उ]वाच). — ²) K₄ lacuna; T₂ पुत्रं (for
पुत्र). K₆ om. किं. D₄. 5. 9 परपक्षं (for 'पक्ष'). K₁

2. 13209
2. 343(2).33
12. 351. 30

नार्हस्येवं कर्तुमिति । ३ । स विश्वरूपो मातृवाक्य-
मनतिक्रमणीयमिति मत्वा संपूज्य हिरण्यकशिपु-
मगात् । ४ ॥ १९

हैरण्यगर्भाच्च वसिष्ठाद्विरण्यकशिपुः शापं प्राप्त-
वान् । १ । यस्मात्त्वयान्यो वृतो होता तस्मादसमाप्त-
यज्ञस्त्वमपूर्वात्सत्त्वजाताद्व्यं प्राप्स्यसीति । २ । तच्छा-
पदानाद्विरण्यकशिपुः प्राप्तवान्वधम् । ३ ॥ २०

विश्वरूपो मातृपक्षवर्धनोऽस्यर्थं तपस्यभवत् । १ ।

Da. 9 -वर्धयत्; Br lacuna (for -वर्धनम्). Br lacuna
for त्वं मातृपक्षं. K1. 2. 4 नाशयिष्यसीति; Ds नाश-
यति (for 'यसि'). — 2) G2 कर्तुमुद्धर (for कर्तुमिति).
— 4) Dr T G1. 3. 6 स हि; G2 हि (for स). K1. 3. 4
lacuna; Dr वचन-; T G1. 3. 6 Mr वचनम् (for
वाक्यम्). Br अनप- (for अनति-). K1 om. मिति.
Dr -समतिक्रमण्यवीति (sic). K2 हिरण्यकशिपुः; Ds
lacuna. K1 आगातीरे; Ds1 आगत; D4. 9 आगात्;
Ds lacuna; M1. 6. 7 उपागात्; M5 उपागामत् (for
आगात्).

20 Ś1 V1 missing (cf. v. l. 18, 1). — 1) M1. 7
om. from हैरण्य up to भङ्गार्थम् (in 21²). Ds lacuna
for हैरण्यगर्भाच्च वसिष्ठा. Ks Be. r Das. 44 om. च.
Das. 44 वासिष्ठाद्; D4 वसिष्ठाद्; Dr वासिष्ठाद्. K2
हिरण्यकशिपुः. — 2) After त्वया, Kr D4. 9 ins. यज्ञे.
Dr T2 G2 इतोऽन्यो; T1 G1. 8 वृतोऽन्यो (by transp.).
K1. 2. 4 transp. वृतो and होता. Dn3 यस्माद् (for
तत्). Kr असमाप्ति (for असमाप्त-). T2 G1 पूर्वात् (for
तत्). Kr सत्त्वजातं; T1 G2. 6 सत्त्वाद् (for सत्त्व-
जाताद्). D4 Ds D3 T1 G2 प्राप्स्यति (for 'सि').
G2 om. [ह]ति. Ks होता हिरण्यकशिपोर्वसिष्ठः पूर्व-
मासीत् । स वसिष्ठो होतारमन्यं विश्वरूपं दृष्ट्वा क्रुद्धः । K1.
— 3) T2 तत्त्वस्मात्; G2 तस्मात् (for तत्-). K1. 2.
6. 7 G2 शापाद् (for शापदानाद्). K2 हिरण्यकशिपुः.

21 Ś1 V1 missing (cf. v. l. 18, 1). M1. 7 om. up
to भङ्गार्थम् (cf. v. l. 20¹). — 1) Before विश्वरूपो,
Ks Bo. 6-8 Das. 44 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 Kumbh. ed.
ins. अथ. Ds मातृपक्षे (for 'पक्ष-'). K1. 2. 4 -वर्धनो-
त्वं; Kr D4. 9 -वर्धनार्थं; Dr 'नो नात्यर्थं; T1 G2. 6
'नो ह्यत्यर्थं (for 'नोऽत्यर्थं'). K2. 7 D4 T1 G2. 6 Kumbh.
ed. तपस्यभवत्; Das. 44 तपस्यभिरतोभवत्; Dr T2
G1. 2 'सि (G2 'स्वी) ह्यभवत् (for तपस्यभवत्). — 2)

तस्य व्रतभङ्गार्थमिन्द्रो बह्वीः श्रीमत्योऽप्सरसो नियु-
योज । २ । ताश्च दृष्ट्वा मनः क्षुभितं तस्याभवत्तासु चा-
प्सरसु नचिरादेव सक्तोऽभवत् । ३ । सक्तं चैनं ज्ञा-
त्वाप्सरस ऊचुर्गच्छामहे वयं यथागतमिति । ४ ॥ २१

तास्त्वाष्ट्र उवाच । १ । क्व गमिष्यथ आस्यतां
तावन्मया सह श्रेयो भविष्यतीति । २ । तास्तम-
ब्रुवन् । ३ । वयं देवस्त्रियोऽप्सरस इन्द्रं वरदं पुरा
प्रभविष्णुं वृणीमह इति । ४ ॥ २२

After तस्य, Das. 44 ins. तु. K1 om. from श्रीमिन्द्रो
up to सक्तं (in 21⁴). Ds वज्री; Dr [s] न्वहदव्या
(sic); T1 G2. 8 बर्धयामममधि; T2 [s] पि दहव्या
(sic); G1 M1. 5-7 बह्वीः; G2 बत भव्या (for बह्वीः).
K2. 4. 7 Ds. 9 श्रीमतीद् (for 'त्यो'). K2 [s] प्सरो;
T2 [s] प्सरसौ (for अप्सरसो). Ks [s] भिनियोज;
D4. 9 [s] भिनियोज; Ds [s] भिसुतो न; T2 G2 युयोज;
G1 युयोजि; M1. 6. 7 नियोजत (for नियुयोज). Kr
[s] प्सरोभियुयोज. — 3) Kr D4. 9 om. च. K2. 4
transp. क्षुभितं and तस्य. K2. 4 om. (hapl.) from
वासु up to भवत्. Ks om. न. Kr B6-8 Das. Dr T
G1. 3. 6 M1. 5-7 इव (for एव). Ks Bo सक्तो; Kr
D4. 9 [अ]सक्तो; Dr T2 संते (for सक्तो). — 4) T1
सत्त्वं (for सक्तं). Ds चैते; Dr चेनं (for चैनं). Bo
कृत्वा (for ज्ञात्वा). After ज्ञात्वा, Kr B1 D4. 9 ins.
ता. Dr औचुर्. Dr गच्छेमहि; T2 गच्छेदु हे (sic);
G2 गच्छेमहे (for गच्छामहे). Ds om. वयं.

22 Ś1 V1 missing (cf. v. l. 18, 1). — 1) K4
त्वौष्ट्र; Ds1 D2. 8 त्वष्ट्र (for त्वाष्ट्र). — 2) M1. 5-7 मा
(for क्व). Ds गमिष्यत; Dr गमितम्; T2 नमिःथ (for
गमिष्यथ). Kr आस्यथास्यतां; G2 आद्यावतां (sic);
G2. 6 आस्यतां. K1. 2. 4 om. from श्रेयो up to वृणीमह
(in 22⁴). After सह, D4. 9 ins व; T G1-8. 8
वस्तुं. Kr om. श्रेयो. After श्रेयो, M1. 5-7 ins. वो.
Ds. 5 om. [ह]ति. — 4) Kr D2 इन्द्रं (for इन्द्रं).
After इन्द्रं, Ks Bo. 6-8 Das. 44 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8
r. 8 T1 G2. 8 Kumbh. ed. ins. देवं. Br lacuna;
T1 वरं (for वरदं). Das पुराण-; G1 lacuna (for
पुरा). T2 G2 प्रभविष्णुत्वं (for 'विष्णुं'). Kr D4. 7. 9
T1 G1-3. 6 वृणीमहि; Bo. 7 वृणीम; T2 वृणीमहि;
M1. 5-7 अवृणीमहि (for वृणीमह). Kr om. इति.

23 Ś1 V1 missing (cf. v. l. 18, 1). — 1) Dn4

अथ ता विश्वरूपोऽब्रवीदथैव सेन्द्रा देवा न
भविष्यन्तीति । १ । ततो मन्त्राञ्जजाप । २ । तैर्मन्त्रैः
प्रावर्धत त्रिशिराः । ३ । एकेनास्येन सर्वलोकेषु
द्विजैः क्रियावद्भिर्गन्धेषु सुहुतं सोमं पपावेकेनाप
एकेन सेन्द्रान्देवान् । ४ । अथेन्द्रस्तं विवर्धमानं सोम-
पानाप्यायितसर्वगात्रं दृष्ट्वा चिन्तामापेदे । ५ ॥ २३
देवाश्च ते सहेन्द्रेण ब्रह्माणमभिजग्मुरुक्षुश्च । १ ।
विश्वरूपेण सर्वयज्ञेषु सुहुतः सोमः पीयते । २ । वयम-

भागाः संवृत्ताः । ३ । असुरपक्षो वर्धते वयं क्षीयामः । ४ ।
तदर्हसि नो विधातुं श्रेयो यदनन्तरमिति । ५ ॥ २४
तान्ब्रह्मोवाच ऋषिर्भार्गवस्तपस्तप्यते दधीचः । १ ।
स याच्यतां वरं यथा कलेवरं जह्यात् । २ । तस्या-
स्थिर्बिर्वज्रं क्रियतामिति । ३ ॥ २५
देवास्तत्रागच्छन्त्यत्र दधीचो भगवानृषिस्तप-
स्तेपे । १ । सेन्द्रा देवास्तमभिगम्योचुर्भगवंस्तपसः
कुशलमविघ्नं चेति । २ । तान्दधीच उवाच स्वागतं

C. 12. 13213
B. 12. 343 (2).
V. 12. 343 (2).

ततः; Ds [अ]तो (for ता). G1 अत्रैव; G2 अथ वै
(for अथैव). K1 सेंद्रो. D1 T G1-2.6 om. देवा. K1.
2.4 भवति; Ds. 1 T2 भविष्यति. — 2) K1 Ds. 1.7 T2
G2 om. ततो. K1 T1 G2. 2.6 M1. 6.7 मंत्रं (for मन्त्राञ्ज).
Ds अथ विश्वरूपोऽब्रवीदथैव मन्त्राञ्जजाप. — 3) G2 ता (for
तैर्). K1. 2.4 प्रावर्धत; Dn1. n4 Ds2 D2. 2.8 Kumbh.
ed. अवर्धत; Ds1 अवर्धत; D4 *वर्धत (for प्राव-
र्धत). — 4) D1 एकेनास्येन; T1 Gs. 6 एकास्येन (for
एकेनास्येन). After लोकेषु, Ks Bo. 6. 7. 9 Das. a4
Dn1. n4 Ds D2. 2. 5. 8 Kumbh. ed. ins. यथावद्.
Da4 सुहुतं; Ds1 सुहुतं; D1 T2 सुहुं*; T1 Gs. 6 हुतं
(for सुहुतं). Ds2 यज्ञं सुहुतेषु (for यज्ञेषु सुहुतं). Ds
होमं (for सोमं). K1 [आ]पा; Dn1. n4 Ds D2. 2. 8
Kumbh. ed. [अ]ब्रम्; D1 lacuna (for [आ]प).
D1 lacuna; G1 एको (for एकेन). D1 T G1-2. 6
सुरां (for सेन्द्रान्देवान्). — 5) Ds2 T2 G2 यथेन्द्रस्;
D4 तथेन्द्रस् (for अथेन्द्रस्). Da4 एवं (for तं). K1
Dn1 Da. 1. 7 T G1-2. 6 वर्धमानं (for विवर्धं). After
विवर्धमानं, Ms ins. दृष्ट्वा. K1. 2.4 चिन्तामास (for
चिन्तामापेदे). After आपेदे, Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4
Ds D2. 2. 5. 7. 8 T G1-2. 6 M1. 5-7 Kumbh. ed. ins.
सह देवैः.

24 Ś1 V1 missing (cf. v. 1. 18, 1). — 1) K1. 2.4
महेन्द्रेण; K1 सेंद्रा (for सहेन्द्रेण). Ks Bo. 6-9 Das. a4
Dn1. n4 Ds D2. 2. 1. 7 T G1-2. 6 M1. 5-7 Kumbh. ed.
ते देवाः सेंद्रा (M1 सहेंद्रा) (for देवाश्च ते सहेन्द्रेण). K1. 2
Ds ब्रह्मणस्; Ds1 ब्राह्माणम्. K1 Da. 9 उपजग्मुर; Ds
अनु; G2 अपिजग्मुर (for अभिजग्मुर). K4. 6 Bo.
6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds2 D2. 2. 1. 8 Kumbh. ed. त
उचुर (for उचुश्च). — 2) K1 Ds हुतः (for सुहुतः).
T2 सोमं (for सोमः). Bs lacuna; G1 पीयते (for
पी). — 3) Bs lacuna; Bs असोमपाः; D1 आगेम्यः;
T2 आगार्भः; G1 अभागाहीः (for अभागाः). Ds प्रवृत्ताः;

T2 संवृत्ताः (for संवृत्ताः). — 4) K2 अपरपक्षो; K1
Ds. 9 ततोऽसुरपक्षो; G2 अरिपक्षो (for असुर*). After
वयं, K1 ins. च. T1 क्षयामः; Gs क्षिं (for क्षी*).
— 5) K1 न; Dn1 lacuna (for नो). G2 transp.
विधातुं and श्रेयो. K4. 6 Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds
D2. 2. 5. 8 T1 Gs. 6 Kumbh. ed. om. यद्.

25 Ś1 V1 missing (cf. v. 1. 18, 1). — 1) K1.
2.4 transp. ब्रह्मा and उवाच. K1. 2 Ds ऋषिरेव भार्ग-
वस्; K1 Ds ब्रह्मर्षिरेव भां; D1 T G1-2. 6 M1. 5-7
एष (D1 T2 G2 य एष) ऋषिस् (for ऋषिर्भार्गवस्). K1.
2.4 om. (hapl.) from तप up to स्तेपे (in 26¹). Ks
D1 T2 G2 M1. 6. 7 om. तप. — 2) Ds transp. याच्य-
तां and वरं. Ds1 याच्यत. K1 Dn1. n4 Ds D2-2. 6
वरो; G2 अयं (for वरं). After वरं, B1. 8 Das Dn1.
n4 Ds D2-4. 8 Kumbh. ed. ins. स्. Gs repeats
यथा. K1 कलेवरं; T G2. 2. 6 कलेवरं; M1 कलेवरं.
After जह्यात्, Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 ins. तथा विधीयतां.
— 3) T2 तस्याभिर; G2 तस्यास्थीनि (for तस्यास्थि-
भिर). T1 Gs. 6 M1. 5-7 वज्रः (for वज्रं).

26 Ś1 V1 missing (cf. v. 1. 18, 1). K1. 2.4
om. 26¹ (cf. v. 1. 25). — 1) Before देवा, Ks. 7 Bo.
6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2-5. 8 Kumbh. ed. ins.
ततो; M1. 5-7 ते. Ks तत (for तत्र). Ks Bs. 7. 9
Da4 T G1-2. 6 M1. 5-7 [अ]गच्छंत; K1 समागच्छन्;
Ds [अ]गच्छत्स (for *च्छन्). D1 तत्र (for यत्र).
G2 ऋचीको (for दधीचो). After दधीचो, K1 Da. 5. 9
ins. स्. — 2) Before सेन्द्रा, K1 Bs Ds ins. ते.
K1. 2.4 महीं (K4 *हें) द्रास्ते देवास्; D1 T2 G2 देवाः
सेन्द्रास् (by transp.). Bo. 9 Das Ds2 Ds. 5 तथा;
Bs-8 Da4 Dn1. n4 Ds1 D2. 2 तं तथा (for तम्). K1
2.4. 7 Ds. 5. 9 आगम्य (K1 Da. 5. 9 *त्य); G2 अभिगम्य
(for *गम्य). After भगवंस्, K1. 2.4 ins. कश्चित्.

C. 12. 13213
B. 12. 343(1). 38
K. 12. 351. 38

भवद्भ्यः किं क्रियताम् । ३ । यद्वक्ष्यथ तत्करिष्यामीति । ४ । ते तमब्रुवन्शरीरपरित्यागं लोकहितार्थं भगवान्कर्तुमर्हतीति । ५ । अथ दधीचस्तथैवाविमनाः सुखदुःखसमो महायोगी आत्मानं समाधाय शरीरपरित्यागं चकार । ६ ॥ २६

तस्य परमात्मन्यवसृते तान्यस्थीनि धाता संगृह्य

वज्रमकरोत् । १ । तेन वज्रेणाभेद्येनाप्रवृण्येण ब्रह्मास्थिसंभूतेन विष्णुप्रविष्टेनेन्द्रो विश्वरूपं जघान । २ । शिरसां चास्य छेदनमकरोत् । ३ । तस्मादनन्तरं विश्वरूपगात्रमथनसंभवं त्वष्ट्रोत्पादितमेवारिं वृत्रमिन्द्रो जघान । ४ ॥ २७

तस्यां द्वैधीभूतायां ब्रह्मवध्यायां भयादिन्द्रो देव-

Ks Das Ms तपः; Bo. 8 तपः सः; Bs. 7. 9 Dn1. n4 Ds D2. 2. 5. 8 तपः सुः; Da4 तपस्ते; G2 तपसं; M1. 6. 7 तव; Kumbh. ed. तपसा (for तपसः). Kr कुशलो (for 'लम्'). Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 G2 अभिन्नं (for अविन्नं). — 3) K1. 2. 4. 7 D4. 5. 9 transp. दधीच and उवाच. Ds1 भवद्भ्यः; Dr T G1-2. 9 'द्विर्'; Kumbh. ed. 'तां'. After भवद्भ्यः, Ks Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 2. 1. 8 T1 G1-2. 8 M1. 5-7 Kumbh. ed. ins. उच्यतां; T2 उद्यतां. G2 om. किं. After किं, Ks ins. च. After क्रियतां, K1. 2. 4. ins. उच्यतां; Ks Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 इति. — 4) K1 वक्ष्यथ; Ds1 वक्ष्या; Ds वक्ष्यति; G2 वः कक्ष्यतां (for वक्ष्यथ). K1 om. तत्. Kr भविष्यामि (for करि'). Bo. 8 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 om. [इति]. — 5) Ks B1 Das om. ते. Kr अब्रवीत् (for अब्रुवन्). Ds त्यागं (for परित्यागं). After हितार्थं, Dr T G1-2. 8 ins. अस्माकं च (G2 चेति). K1. 2. 4. 7 Bo D4. 5. 9 T G1-2. 8 अगवन्, Bs. 8 Das भवान् (for भगवान्). T2 G2 वक्तुम् (for कर्तुम्). K1. 2. 4. 7 Ds2 D4. 7. 9 T G1-2. 8 अर्हसि (for 'ति'). — After 26⁵, Dr T G1-2. 8 Kumbh. ed. ins.:

871* एवमुक्तो दधीचस्तानब्रवीत् । १ । सहस्रं वर्षाणामेन्द्र पदमवाप्यते मया यदि जह्याम् । २ । तथेयुक्त्वेन्द्रः स्वस्थानं दत्त्वा तपस्य्यभवत् । ३ । इन्द्रो दधीचोऽभवत् । ४ । तावत्पूर्णे सेन्द्रा देवा आगमन्कालोऽयं देहस्यासायेति । ५ ।

[(§ 1) G2 दधीचिस्तम् (for 'स्तान्'). — (§ 2) T2 G2 सहस्रं (for 'सं'). G2 व्याप्यते (for [अ]वाप्यते). T2 यद्विज्ञां; G8 यदि जह्यात् (for 'ह्याम्'). — (§ 3) T1 G2. 8 तथेत्युक्तैन्द्रः. G2 स्थानं (for स्वस्थानं). G1 तपस्यभवत्; G2 त*सि भवत् (for तपस्य्यभवत्). — (§ 4) ☞ Cv : दधीचः, दधीचाश्रमगतः । ☞ — (§ 5) Kumbh. ed. पूर्वेण (for पूर्णे). G2 transp. सेन्द्रा and देवा. T2 कालोर्हं (for कालोऽयं). G2 काले गते तव न्यासो ह इति.]

— 0) T2 त*व; G2 तथा (for तथैव). K1. 2 Ds2 [अ]विमानाः (K1 'नः'); T1 [अ]भिमानाः; G2 विमनाः

(for [अ]वि'). K2 सुखदुःखमहासमो; Kr D4 'दुःखमशो; Bs 'दुःखे समो; Ds 'दुःखसहो (for 'समो'). Dr T G1-2. 8 Kumbh. ed. आत्मनि (for आत्मानं). After आत्मानं, Dr T G1-2. 8 Kumbh. ed. ins. परमात्मानं. Kr D4. 9 G2 शरीरत्यागं (for 'परित्यागं'). — After 26, Kumbh. ed. ins.:

872* श्रुतिरप्यत्र भवति । इन्द्रो दधीचोऽस्थिभिः कृतम् (Rv. 1. 84. 13^a) इति ।

27 Ś1 V1 missing (cf. v. 1. 18, 1). — 1) Ks Ds Dr T G1-2. 8 M1. 5-7 तस्मिन् (for तस्य). Ds समात्मनि (for परमात्मनि). K2 अवस्थते; K4. 7 Dn1. n4 Ds D2-2. 8. 9 Kumbh. ed. अपसृते; Dr T G8. 8 M1. 7 अवसिते; G1. 2 अवस्थिते; Gs (gloss: परमात्मनि लीने सति) Cv (gloss: देहाभिमानं विहाय तस्य मनसि परमात्मन्यवहृते सति) 'सृते (as in text). Before तानि, Ds ins. ततस्; M1. 5-7 ins. तस्य. G2 तावति (for तानि). Ks Das 24 Ds2 transp. धाता and संगृह्य. T2 G2. 8 Kumbh. ed. विधाता (for धाता). M1. 6. 7 परिसंगृह्य (for संगृह्य). T2 यज्ञम् (for वज्रम्). — 2) K1 2 Ds वज्रेण. Ks [अ]स्थिणेन; Kr मेद्येन (for [अ]मे'). K1 [अ]वृष्टेन; K2 'वृष्टेण; Ds2 [अ]वृष्टेण; G1 अप्यवृष्टेण (for अग्र'). K1. 2. 4. 7 Ds2 D4. 5. 9 ब्राह्मणास्थि- (for ब्रह्मास्थि-). Dr T G1-2. 8 -भूतेन (for -संभूतेन). K1. 2. 4 विष्णुसंप्रविष्टेन; M1. 6. 7 विष्णुप्रभा- (M1 'अ')वाविष्टेन (for विष्णुप्रविष्टेन). Ds विश्वरूपो (for 'रूपं'). — 3) T2 रसस्यास्य (for शिरसां चास्य). Ds om. शिरसां. K1. 2. 4 भेदनं; Gs छेदं (for छेदनम्). K1. 2. 4. 7 D4. 5. 7. 9 T G1-2. 8 चकार (for अकरोत्). — After 27⁸, Dr T G1-2. 8 Kumbh. ed. Cv ins.:

873* तक्षणा यज्ञपक्षोः शिरस्ते ददामीत्युक्त्वा ।

[Dr तक्षणेन पाप; G1 तक्षणा यज्ञः; G6 तक्षन्यज्ञ- (for तक्षणा यज्ञ-). Kumbh. ed. ददानीत्युक्त्वा (for ददामीत्युक्त्वा).]

— 4) Dr T2 -गात्रेधेनयः; G1 -गात्रमथनयः (for 'मथन-).

राज्यं परित्यज्य अप्सु संभवां शीतलां मानससरो-
गतां नलिनीं प्रपेदे । १ । तत्र चैश्वर्ययोगादणुमात्रो
भूत्वा विसग्रन्थि प्रविवेश । २ ॥ २८

अथ ब्रह्मवध्याभयप्रनष्टे त्रैलोक्यनाथे शचीपतौ
जगदनीश्वरं बभूव । १ । देवान्नजस्तमश्चाविवेश । २ ।
मन्त्रा न प्रावर्तन्त । ३ । महर्षीणां रक्षांसि प्रादुर-
भवन् । ४ । ब्रह्म चोत्सादनं जगाम । ५ । अनिन्द्रा-

श्चाबला लोकाः सुप्रधृष्या बभूवुः । ६ । २९

अथ देवा ऋषयश्चायुषः पुत्रं नहुषं नाम देवराज-
त्वेऽभिषिषिचुः । १ । नहुषः पञ्चभिः शतैर्यो
ललाटे ज्वलद्भिः सर्वतेजोहरैस्त्रिविष्टपं पालयांबभूव
। २ । अथ लोकाः प्रकृतिमापेदिरे सख्याश्च बभूवुः
। ३ ॥ ३०

अथोवाच नहुषः । १ । सर्वं मां शक्रोपसृक्तमुप-

C. 12. 13214
B. 12. 343 [21. 46
K. 12. 381. 46

K1 २ -संभूतं; K1 Ds lacuna; D7 स्वभवत्; T3 G1
स्वं भव (for -संभवं). K1. 4. 7 Bo. 6-9 Das. 44 Dn1.
n4 Ds D1-5. 8. 9 T Gs. 6 M7 Kumbh. ed. स्वाङ्गोत्पा-
दितम् (for स्वङ्गो). G2 om. एव. D7 वृत्रभिन्नो (for
'मिन्द्रो'). K1 om. जयान.

28 Ś1 V1 missing (cf. v. l. 18, 1). — 1) K1
om. from तस्यां up to दिन्द्रो. G2. 8. 6 तस्य; M5
तस्मिन् (for तस्यां). K1 D4. 9 द्विषीकृतायां; D7 T
G1-2. 6 M1. 6. 7 द्विषाभूतायां; M5 द्विषाभूते तद् (for
द्विषीभूतायां). K4 lacuna; K4 ब्रह्महत्यायां; K6
'वध्याया; K7 D4. 9 M5 'वध्या- (for 'वध्यायां). T1
Gs. 6 om. भयाद्. I6 राज्यं (for देवराज्यं). K6
Bo. 6-9 Das. 44 Dn1. n4 Ds1 D2. 8. 8 G1 Kumbh. ed.
पर्यत्यजद् (G1 'ज्य' (for परित्यज्य). D7 M1. 5-7 अ-
(D7 ह्य) 'संभवां; T2 G1 ह्यसंभव (G2 'वा)त्; G1
ह्यप्सु संभवां (for 'अप्सु सं'). Das संभवं; D44
lacuna (for 'वां). After संभवां, K6. 1 Bo. 6-9 Dn1.
n4 Ds D2. 8. 8 T G2. 8. 6 M1. 5-7 Kumbh. ed. ins.
च. T1 Gs. 6 M5 शीतलां; T3 शितमो (sic); G2
lacuna; M1. 6. 7 मानशीतलां (for शीतलां). K1 मानव-
समरः शीतलां; K2 मानससारः शीतलां; K4 मानसं सर-
शीतलां (for शीतलां मानससरोगतां). G8 -सागरोगतां;
M1. 5-7 -सरोद्वतां (for -सरोगतां). K1 नलिनी; T
G2. 8. 6 M1. 5-7 नलिनीं. K1. 2 प्रपेदे; K4. 6. 1 Bo 6-9
Das Dn1. n4 Ds D2-5. 8. 9 M1. 5-7 प्रतिपेदे; D44 पदे
पदे (for प्रपेदे). — 2) K1 वैश्वर्यः; D5 ऐश्वर्यः (for
वै'). K1. 2. 6 अणुमात्रं भूत्वा; K7 D4. 8. 9 अणु (D4. 9
'णु)भूत्वा; B6. 1 अणुमानभूत्वा (for 'मात्रो भूत्वा).
K2 G1 विसग्रन्थि; K7 D44 D4. 9 विसग्रन्थि; Ds1 विष-
ग्रन्थि; D5 विशग्रन्थि; M1. 7 विसं ग्रन्थि (for विसग्रन्थि).
Ds1 प्राविवेश. T3 विसग्रन्थिमप्रविवेश (sic).

29 Ś1 V1 missing (cf. v. l. 18, 1). K2. 4. om.
(hapl.) 291-292. — 1) G2 अत (for अथ). After
अथ, D7 T G1. 8. 6 ins. तस्मिन्; G2 तर्हि अस्मिन्.

K6 Ds1 -भयप्रणष्टे; K7 D4. 9 -भयनष्टे; D7 T G1. 8. 6
Kumbh. ed. 'कृते प्रण (D7 'न)ष्टे; G1 -हृते प्रणष्टे (for
'भयप्रणष्टे). D5 अथ ब्रह्मन्या *भयप्रणष्टे. B8 (marg.)
M1 6-7 इंद्रे; D7 T G1-3. 6 जगदीश्वरे इंद्रे (for शची-
पतौ). K1 Das T3 जगदीश्वरं; G2 'दनिद्रं (for 'द-
नीश्वरं). D5 च (for बभूव). — 2) G2 देवराजस्
(for देवान्नजस्). D7 om. रज. Das. 44 चापि विवेश
(for चाविवेश). — 3) D5 मन्त्रो; D7 मात्रो; T G2.
8. 6 मात्रा; M1. 1 lacuna (for मन्त्रा). M1 7 om. न.
K4 प्रावर्तते; G2 प्रवर्तत; M1. 7 वर्तत. — 4) K6
ऋषीणां; M1. 6. 7 महर्षिगणानां (for महर्षीणां). K1. 2. 1
D4. 8. 9 प्रादुर्बभूवुः; D44 'रभूत्; Ds1 'रभवत्. — 5)
K1 D44 D4. 9 om. च. K1. 2 B8 Das M7 चोत्सादं;
T1 चोत्सादनं (for चोत्सा'). — 6) K2 अनिरुद्राश्च; T3
अनिद्रश्च; G2 अनिद्रेण (for अनिन्द्राश्च). T1 परा
लोकाः; G2 बललोकाः (for [ब]लला लोकाः). K1 सुप्र-
हृष्या; K7 D4. 7. 9 T1 G1. 8. 6 सुप्रधर्षा; T2 सुवेधर्षा;
G2 सुप्रधर्षणा; M1 सुष्टया; M6. 1 सुष्टया (for सुप्र-
ष्टया). B8 संबभूवुः; B9 बभूव.

30 Ś1 V1 missing (cf. v. l. 18, 1). — 1) K7
D4. 9 om. अथ देवा. B8 om. अथ. D5 देवता (for
देवा). After देवा, D7 T2 G2 ins. च. B8 lacuna;
Das. 44 D7 चायुषं (for 'यः). K2 पात्रं (for पुत्रं).
K1. 2. 4 Bo 6. 7. 8 (marg. as in text) Dn1. n4 Ds. 8
Gs Kumbh. ed. देवराज्ये; Ds राज्ये; D7 T G1. 2. 6
देवानां राज्ये (for देवराजत्वे). K1 [s]तिषिषिचुः; D7
[s]भिषेकं चक्रुः; T2 [s]त्यभिषिषिचुः; G1 [s]भिषिच्यत;
G2 न्यभिषिषिचुः; M1. 7 [s]भिषिचुः (for 'षिषिचुः).
— 2) Before नहुषः, K2. 4. 6. 7 B8. 9 D4. 5. 9 ins.
ततो; D7 T1 G2. 8. 6 M6. 6 स. G2 ज्योतिषा (for 'वां).
D5. 7 कलाटैर् (for 'टै). T2 G1 ब (T2 ज) कवद्भिः (for
ज्वलद्भिः). K1. 2. 1 D4. 9 सर्वं (K2 'वै) तेजोहरः; K6
Bo. 6. 7. 9 Das Dn1. n4 Ds D4. 7 T G1-2. 6 सर्वभूतते-
जोह (G2 'भ) रैर्; B7. 9 (both also) सर्वभूततेजो हर

C. 12. 13214
B. 12. 34321. 46
K. 12. 351. 46

स्थितमृते शचीमिति । २ । स एवमुक्त्वा शचीसमी-
पमगमदुवाच चैनाम् । ३ । सुभगेऽहमिन्द्रो देवानां
भजस्व मामिति । ४ । तं शची प्रत्युवाच । ५ । प्रकृत्या
त्वं धर्मवत्सलः सोमवंशोद्भवश्च । ६ । नार्हसि पर-
पत्नीवर्षणं कर्तुमिति । ७ ॥ ३१

तामथोवाच नहुषः । १ । ऐन्द्रं पदमध्यास्यते
मया । २ । अहमिन्द्रस्य राज्यरत्नहरो नात्राधर्मः
कश्चित्त्वमिन्द्रमुक्तेति । ३ । सा तमुवाच । ४ । अस्ति

मम किञ्चिद्व्रतमपर्यवसितम् । ५ । तस्यावभृथे त्वा-
मुपगमिष्यामि कैश्चिदेवाहोभिरिति । ६ । स शच्यैव-
मभिहितो नहुषो जगाम । ७ ॥ ३२

अथ शची दुःखशोकार्ता भर्तृदर्शनलालसा नहुष-
भयगृहीता बृहस्पतिमुपागच्छत् । १ । स च ताम-
भिगतां दृष्ट्वैव ध्यानं प्रविश्य भर्तृकार्यतत्परां ज्ञात्वा
बृहस्पतिरुवाच । २ । अनेनैव व्रतेन तपसा चान्विता
वरदामुपश्रुतिमाह्वय । ३ । सा तवेन्द्रं दर्शयिष्य-

द्विस् (for सर्वतेजोहरैस्). Bo. 6-9 Da4 त्रिपिष्टपं (for
त्रिवि). K1. 2. 7 Da. 5. 9 G2 पालयामास (for 'यांबभूव').
॥ Cs: ज्योतिषां, ज्योतिष्टोमानाम् । ललाटे ज्वलद्भिः, यथा
ललाटे सर्वोपरि । ज्वलद्भिः, अत एव सर्वतेजोहरैः । ॥ — ३)
K1. 2. 4. 7 Da. 5. 9 ततो (for अथ). M1. 7 प्रकृतम् (for
'विस्'). Dn1 आपदे (for 'दिरे'). Ks सुस्थाश्च (for
स्व'). After स्वस्थाश्च, Ks Bo. 6-9 Das. 44 Dn1. n4
Ds D2. 2. 2. 8 Kumbh. ed. ins. ह् (Ds रि) द्वाश्च.

31 Śi V1 missing (cf. v. 1. 18, 1). — 1) K1
नहुषः; Bs lacuna; Ds नाहुषः. — 2) Ds सर्वे (for
सर्व). Dr T G1-2. 6 M1. 5-7 शको (T2 शुको; G2 श-
मु) पभोज्यम्; Kumbh. ed. 'भोज्यम्' (for 'भुक्तम्').
Ks उपपन्नम् (for 'स्थितम्'). — 3) M1. 6. 7 om. समीप.
K1. 2. 7 Ds. 7. 8 T2 G1. 2 Ms अगच्छद्; T1 Gs. 6 आग-
च्छद् (for अगमद्). After अगमद्, Dr T G1-2. 6
Kumbh. ed. ins. बृहस्पतिगृहे चासीनाम् (G2 वासीनीम्).
— 4) Before सुभगे, K1. 2 ins. हे. Bs om. देवानां.
G2 transp. भजस्व and माम्. T2 भजः स मामिन् (sic)
(for भजस्व मामिति). — 5) M1. 6. 7 सा तं (for तं).
Bs शची; M1 (sup. lin.) सती (for शची). — 6)
K2 प्रकृता; K1 प्रकृत्या; G1 प्रीत्या (for प्रकृत्या). Da4
तं (for त्वं). K1 reads from सोम up to मिति (in
31') on marg. — 7) Before नार्हसि, Ds ins. त्वं.
K1 om. नार्हसि. K1 परपत्नी; M1. 6. 7 'दार' (for
'पत्नी'). K1. 2. 4 -दर्शनं; K1 वर्षणां; Gs. 6 -प्रवर्षणं
(for -वर्षणं).

32 Śi V1 missing (cf. v. 1. 18, 1). — 1) Dr T2
ततो (T2 'शो') वाच; G2 अथो (for तामथो). — 2)
Ks इंद्रं (for ऐन्द्रं). Ks. 7 अध्यासते; Dr T2 अध-
स्यते (for अध्या'). — 3) Dr T G1-2. 6 M1. 5-7 om.
अहम्. K2 राज्यरत्नधनहरो; K1 D4. 7 T G1-2. 6 M1.
5-7 'रत्नह' (Dr 'अ'; T2 'अ') रोहं (K1 D4 'रो'); Ds

राज्यहरो (for राज्यरत्नहरो). Dr G1 कश्चित्; T1 G2.
2. 6 कश्चित् (for कश्चित्). Bs Ds4 त्वाम्; T2 तम्
(for त्वम्). K1 G2 इंद्रे भुक्ते (G2 'कथ्ये') ति; K1
Bo. 7. 9 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 Kumbh. ed. इंद्रोपमुक्तेति;
T1 इंद्रमुक्तेति (for 'मुक्तेति'). — 4) Dr T G1-2. 6
M1. 5-7 चैनम् (for तम्). K1. 2. 4 प्रत्युवाच (for उवाच).
— 5) Ds lacuna; Dr T2 अस्मिन् (for अस्ति). K1. 2
व्रतं कश्चिद्; Ds किञ्चिन्मम (by transp.); G2 M1
मम कंचिद्. K1 उपर्यवसितं; K2 अपरि'; Bs अपर्य-
वस्थितं; T1 G2. 2. 6 पर्यवसितं (for अपर्य'). — 6)
Before तस्य, Dr ins. अस्ति. K1 अवभृते; Ds. 7
अवसाने; T2 अलिभृथे; Cs (gloss: समसौ) अवभृथे
(as in text). T G1-2. 6 उपगम्य वदामि (for उप-
गमिष्यामि). K1 D4. 9 अहोभिर (for एवाहो'). — 7)
Ds T G1-2. 6 om. स्. K1 B6. 9 Das. 44 एवम्; M1.
6. 7 चैवम् (for शच्यैवम्). Ds transp. शच्यया and
एवम्. Ks Bo. 6. 7. 9 Das. 44 Dn1. n4 Ds D2. 4. 8
Kumbh. ed. om. नहुषो.

33 Śi V1 missing (cf. v. 1. 18, 1). — 1) T1
om. शची. After शची, M1 6. 7 ins. पति. G2 om.
भर्तु. Da4 -भयगृहीता; Dr -भयपरिगृहीता; T G2. 6
M1. 5-7 -भयपरिगता; G1 -परिभवपरिगता; G2 -भय-
परीता (for 'गृहीता'). — 2) K1 अभिगतं; Ks Bo.
6-9 Das. 44 Dn1. n4 Ds1 D2. 2. 8 Kumbh. ed. अत्यु-
द्दिष्टा; Ds2 Ds उद्दिष्टा; Dr T G1-2. 6 आगतां;
M1. 5-7 lacuna (for अभिगतां). Dr T1 G1-2. 6 इह्वा
(for इष्ट्वैव). K1. 2. 4 प्रथा (K2 'दा') नं; Da4 ध्यायं
(for ध्यानं). K2 प्राविश्य; M1. 6. 7 प्राविश्यैव (for
प्रविश्य). K2 कर्तृकार्ये; Ks भर्तुः कार्ये; D4. 9 भर्तु-
कार्ये; G1 **कार्ये (for भर्तृकार्ये). K2 -तत्परं ज्ञात्वा;
T2 G1 -तत्परज्ञां. After उवाच, M1. 6. 7 ins. तां.
— 3) K1. 2 Bo. 7. 8 G2 अनेन (for अनेनैव). K1. 2. 6
Bo Ds तपसा चान्वितां; D4 'सा चान्विता; Ds. 7 T

तीति । ४ ॥ ३३

साथ महानियममास्थिता देवीं वरदामुपश्रुतिं
मन्त्रैराह्वयत् । १ । सोपश्रुतिः शचीसमीपमागत । २ ।
उवाच चैनमियममसि त्वयोपहृतोपस्थिता । ३ । किं
ते प्रियं करवाणीति । ४ । तां मूर्ध्ना प्रणम्योवाच
शची भगवत्यर्हसि मे भर्तारं दर्शयितुं त्वं सत्या
मता चेति । ५ । सैनानां मानसं सरोऽनयत् । ६ । तत्रे-

G1. 8. 6 'सान्विता (G1 'तां) (for 'सा चान्विता). G2
तपसान्वितेनान्विता. Da4 Da. 5 G3 देवी; Dr lacuna
(for देवी). M1. 5. 7 transp. वरदाम् and उपश्रुति.
Da3. 84 उपश्रुतिमन्त्रैर् (for उपश्रुतिम्). T1 G2 आवाहय;
M1 5. 7 उपाह्वय (for आह्वय). ☞ Cv: आरुचवाक्यानु-
कूलश्रुतिरुपश्रुतिरुच्यते । ☞ — 4) Before सा, Bo. 7. 8
Dn1. n4 Ds D2. 3. 3 Kumbh. ed. ins. तदा. B2 सा ते;
G3 सत्ता; M1. 1 स (for सा). K6 Bo. 6-9 Da3
Dn1. n4 Ds D2. 3. 3 M1. 5-1 Kumbh. ed. ते इदं; Dr
तव देवि इदं; T2 तदे* (for तवेन्द्रं). K7 Da. 5. 7
दर्शयिष्यति; M1. 5. 7 'व्यसीति (for 'व्यसीति).

34 Ś1 V1 missing (cf. v. l. 18, 1). — 1) K7
Da3. 84 Da. 5. 9 सा च; Da3 अथ; Dr सा तथा; T
G1-8. 6 सा (for साथ). K6 Bo. 7 Ds om. महा. K1
नियमसमागता; K2. 4 नियममागता; K6 Bo. 6-9 Da4
Dn1. n4 Ds D2. 3. 7. 8 T2 G2 Kumbh. ed. नियम-
स्थिता (for नियममास्थिता). After नियममास्थिता,
Da3. 84 Ds ins. तां; D4. 9 तां च. K7 M1 देवी- (for
देवी). Ds om. वरदां. K1. 2. 4 Da3. 84 D4. 7 T
G1-8. 6 transp. वरदाम् and उपश्रुति. Dn1 एव (for
मन्त्रैर्). After मन्त्रैर्, K6 ins. उपश्रुति. K3 आहुयत्
(sic); Dn1. n4 Ds D2. 3. 3 आह्वयति (for 'यत्').
— 2) K7 सापश्रुति; T1 सोपश्रुति. T G1-8. 6 M1. 5-1
om. शचीसमीपम्. K3 T2 G2 M1. 5-1 आगात्; B3
आगमत् (for आगात्). ☞ Cv: उपश्रुतिः दृष्ट्या सती
साहाय्यं चक्रे । अन्येषामहर्षयोपकरोतीति भावः । ☞ — 3)
K3 Ds. 7 एनाम्; Da4 चैताम् (for चैनाम्). Dr
lacuna; T2 इदम् (for इयम्). After इयम्, G2
ins. अहम्. K1. 2. 4. 7 Bo. 7. 9 Da3 Dn1. n4 Ds D2-3.
8. 9 G2 Kumbh. ed. अस्मीति (for अस्मि). K1. 2. 4.
5. 7 Bo. 6-9 Da3. 84 Dn1. n4 Dn1 D2-3. 8. 9 G1-8. 6
त्वयाहृतोपस्थिता (Da1 'ता; D4 'तत्); Dr तथामृते
तमसि स्थिता; T1 त्वयाहृतो***; T2 तथामृते तपस्थि-
तात्; M1. 5-1 त्वया भूतोपस्थिता (for त्वयोपहृतोपस्थिता).

न्द्रं विसग्रन्थिगतमदर्शयत् । ७ ॥ ३४

तामिन्द्रः पर्त्नीं कृशां ग्लानां च दृष्ट्वा चिन्तयां-
बभूव । १ । अहो मम महदुःखमिदमद्योपगतम् । २ ।
नष्टं हि मामियमन्विष्योपागमदुःखार्तेति । ३ । ता-
मिन्द्र उवाच कथं वर्तयसीति । ४ । सा तमुवाच । ५ ।
नहुवो मामाह्वयति । ६ । कालश्चास्य मया कृत इति
। ७ ॥ ३५

— 4) Dr T G1-8. 6 om. प्रियं. — 5) M7 ता (for
तां). After उवाच, T2 ins. च. K2 G2 om. शची.
B3 भवति (for भगवति). G2 transp. मे and भर्तारं.
K1. 2. 4 Ds lacuna; M1. 5. 7 इति त्वं (for त्वं).
K1. 2. 4 Bo. 6-9 Dn1 D2. 3. 3 सत्या क्रता; K6 सत्या
वृता; K7 Ds सत्योपपाचिना; Da3. 84 सत्यां धाता;
Dn4 सत्याक्षता; D4 सत्योपचिता; Ds शच्योरिता; T1
(also as in text) सत्यां मता; T2 सत्यामरा (for
सत्या मता). After मता, D1 T G1-8. 6 M1. 5-1 Kumbh.
ed. ins. सतां. Ds इति; T2 सेति; G2 M1 चेति.
Ds G3 (gloss: अप्रवृत्त्या, अप्रकम्पा । क्रता, अप्रिच्छ-
म्भका । सत्या, सत्यवादिनी) स्वमप्रवृत्त्या क्रता सत्या इष्टा
मता चेति. — 6) G1. 8. 6 M1. 5-1 मानसं (for 'सं').
— 7) K2 Da4 तथेदं (for तत्रेन्द्रं). K1. 2 M7 विस-;
K7 Ds विश-; Da4 विश-; Dn1 विष- (for विस-).
Da3. 84 -ग्रन्थिस्थितम्; Dn4 -ग्रन्थिगम् (for 'गतम्').

35 Ś1 V1 missing (cf. v. l. 18, 1). — 1) K6
Bo. 6-9 Da3. 84 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 8 T2 G1 M1. 5-1
Kumbh. ed. तामथ; T1 G2. 6 तां; G2 अनामयः (for
तामिन्द्रः). After पर्त्नीं, Kumbh. ed. ins. शचीं.
K7 Ds कृशां कृतां; B3 ग्लानां कृशां; Dr कृशां गतं;
T1 G2 कृशां; T2 कृतां गतं; G1. 8. 6 कृशांतां; M1.
5. 7 कृशां दीनां (for कृशां ग्लानां). K1. 2. 4 lacuna;
K6 Bo. 6-9 Da3. 84 Dn1. n4 Ds D2. 3. 7. 8 T G1-8. 6
Ms Kumbh. ed. चेदो; M1 इन्द्रो; Me. 7 चैवमिन्द्रो
(for च). K3 om. इष्ट्वा. K1. 2. 4. 7 Ds. 5. 9 चित्तया-
मास (for 'यावभूव'). — 2) Ds मे; T1 G2. 6 lacuna
(for मम). K4. 6 Bo. 6-9 Da3. 84 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8
Kumbh. ed. om. महद्. K6. 7 T1 G2. 6 om. इदं. K1
अत्योपगतं; K4 Bo. 6-9 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 Kumbh.
ed. उपगतं (for अद्योपगतम्). — 3) K1. 2. 4 lacuna;
G3 कष्टं (for नष्टं). K1. 2. 7 D4. 5. 9 यम् (for हि).
After इयम्; Dr T G1-8. 6 Ms ins. अथ. K6
अन्वेष्ट्य; T1 G2. 6 अन्वेष्टयति (for अन्विष्य). After

G. 12. 13216
B. 12. 3452j. 49
K. 12. 351. 49

C. 12. 13216
B. 12. 343 (2). 49
K. 12. 351. 49

तामिन्द्र उवाच । १ । गच्छ । २ । नहुषस्त्वया
वाच्योऽपूर्वेण मामृषियुक्तेन यानेन त्वमधिरूढ उद्ग-
हस्य । ३ । इन्द्रस्य हि महान्ति वाहनानि मनसः
प्रियाण्यधिरूढानि मया । ४ । त्वमन्येनोपयातुमर्ह-
सीति । ५ । सैवमुक्ता हृष्टा जगाम । ६ । इन्द्रोऽपि
विसप्रन्थिमेवाविवेश भूयः । ७ ॥ ३६

अथेन्द्राणीमभ्यागतां दृष्ट्वावाच नहुषः पूर्णः स

अन्विष्य, Ks Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8
Kumbh. ed. ins. यत्पत्नी; T1 Gs. 6 पत्न्याम्; T2
G1. 2 यत्पत्न्याम्. Ks Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2.
2. 8 Kumbh. ed. अभ्यगमद्; K1 D4. 2. 9 अभ्युप (Ds
'पा') गमद्; D1 T G1-2. 6 आगता (T2 'तां'); M1 5-1
अभ्यागमद् (for उपा). D4 2. 9 सुदुःखार्ता. — K2. 4
Ds om. (hapl.) 35⁴-35⁷. — ⁴) K1 Bs Das. 24 Dn1
M1. 6. 1 वर्तसि; D1 T2 वक्तुं स (sic); T1 G1-2. 6
वर्तसे (for वर्तयसि). — K2. 4 Ds om. 35⁵ (cf. v. l. 35⁴). — ⁵) Das. 24 transp सा and तमुवाच. Bo
सा च; G2 lacuna (for सा). G2 ताम् (for तम्).
— K2. 4 Ds om. 35⁶ (cf. v. l. 35⁴). — ⁶) After
मां, D1 T G1-2. 6 ins. दुष्टः. K1 बाधते; Ks आह-
यते; K1 Bs Das. 24 D4. 9 आरभते; B1 अभिभ्रमते
(sic); D1 G1. 2 Ms. 6 तर्जयति; T1 तर्जति; T2
कर्तयति; G2. 6 तर्जयति; M1. 7 तरयति (for आह-
यति). After आहयति, Ks. 1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1.
n4 Ds D2-4 2. 9 Kumbh. ed. ins. पर्यां कर्तुं. — K2. 4
Ds om. 35⁷ (cf. v. l. 35⁴). — ⁷) D4 कर्तुं (for
मया). K1 दत्त; Ks हत (for कृत).

36 Ś1 V1 missing (cf. v. l. 18, 1). — ²) M1 6. 1
om. गच्छ. G2 गच्छन्. — ³) Before नहुषस्य, D4 9
ins. इह. D1 T G1-2. 6 ऋषियुक्तेन; Ms महर्षि (for
मामृषि). Ds1 lacuna; D1 T G1-2. 6 M1. 5-1 वाह-
नेन (for यानेन). M1. 6. 1 om. त्वं. Ks अधिरूढ;
D4 अधिरूढो; D5 अधिरूढम्; D1 lacuna; T2
अधिरूढो (sic); G1 अधिरूढौ; G2 अधिगतो; M1.
6. 1 अतिरूढेन (for अधिरूढ). After अधिरूढ, K1
D4. 1. 9 T G1-2. 6 ins. माम्; Ds सम्. After
उद्गहस्य, K1. 2. 4 6. 1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds
D2-5. 1-9 Kumbh. ed. ins इति. — ⁴) Before
इन्द्रस्य, B1 ins. तं. K1. 2. 4 Bo. 6. 1. 9 Das. 24 Dn1.
n4 Ds D2. 2. 5. 1. 8 Kumbh. ed. om. हि. T2 अभि-
माहुतिवाहानि; G2 lacuna (for महान्ति वाहनानि).

काल इति । १ । तं शच्यब्रवीच्छक्रेण यथोक्तम् । २ ।
स महर्षियुक्तं वाहनमधिरूढः शचीसमीपमुपागच्छत्
। ३ ॥ ३७

अथ भैत्रावरुणिः कुम्भयोनिरगस्त्यो महर्षीन्वि-
क्रियमाणान्स्तान्बहुषेणापश्यत् । १ । पञ्चां च तेना-
स्पृश्यत् । २ । ततः स नहुषमब्रवीदकार्यप्रवृत्त पाप
पतस्य महीम् । ३ । सर्पो भव यावद्भूमिर्गिरयश्च

After वाहनानि, Kumbh. ed. ins. सन्ति. Bs. 9 Dn1
Ds1 Ds. 8 Kumbh. ed. मनः (for मनसः). K1. 2. 4
अधिरूढपूर्वनि; Ks 1 अधिरूढानि; T G1-2. 6 'रूढेन
(for 'रूढानि). K1 lacuna; D4 तथा (for मया).
— ⁵) K1. 2 त्वं मा (K1 त्वमा) न्येन (for त्वमन्येन).
Das. 24 उपेयातुम्; D5 उपायातुम् (for उप'). K1
D4. 9 om. [ह]ति. — ⁶) G2 उक्तः. D1 T G1-2. 6
प्रहृष्टा (for हृष्टा). — ⁷) K1 D4. 5. 9 T2 G2 M1. 6. 1
om. स्पृ. Ks. 1 D4. 9 विशः; Ds4 विशः; Ds1 विष-
(for बिस). Bs अविशद्; T2 अविशेष (for आवि-
वेश). Ks om. भूय.

37 Ś1 V1 missing (cf. v. l. 18, 1). — ¹) Ms
नाथ (for अथ). G2 इन्द्राणीन्; M1 एनं; Ms एनां;
M1 एनान् (for इन्द्राणीम्). D1 T2 G1. 2. 6 M1. 5-1
दृष्ट्वाभ्यागताम् (by transp.); T1 दृष्ट्वाभ्युपगताम्; G2
दृष्ट्वा आगताम्. After दृष्ट्वा, Ks Bo. 6-9 Das. 24 Dn1.
n4 Ds D2. 2. 8 Kumbh. ed. ins. तां. Ds om. उवाच.
After नहुषः, Kumbh. ed. ins. यन्मे स्वया कालः परि-
कल्पितः. K1 om. स. D1 T G1. 2. 6 यो (T2 ये) मे
स्वया; G2 मे स्वया; M1. 6. 1 यस्ते मया (for पूर्णः स).
After स, G2 ins. परिकल्पितः. G2 om. काल. After
काल, D1 T1 Gs M1. 6. 1 ins. परिकल्पितः सं (Ms स).
पूर्णः; T2 G1 परिकल्पितः स संपूर्णः; G2 सत्यं परिपूर्णम्;
Gs संपूर्ण. Ms यस्त्वया समयः परिकालः परिकल्पितः स
पूर्णकालः. — ²) G2 om. शक्रेण. D1 T1 Gs transp.
शक्रेण and यथोक्तं. K1 यथोक्ता. After यथोक्तं, D1
T G1. 2. 6 ins. दुष्करमिति; G2 तं दुष्करमिति. — ³)
Before स, K1 Ds ins. ततः. K1. 2. 4. 1 D4 lacuna;
D1 T G1-2. 6 अथ (for स). After स, K1 Ds ins.
नहुषः. D4 om. युक्तं. K1. 2. 4 यानम् (for वाहनम्).
K1 आधिरूढः. K1. 2 स शचीम्; K4 शचाम् (for
शचीसमीपम्). K1. 4 G2 आगच्छत्; K2 आगच्छेत्;
D44 उपागमत्; Dn1 उपगच्छत्; D1 G1. 2. 6 Ms अग-
च्छत्; T गच्छन्; M1. 7 अपगच्छत् (for उपा').

स्तावदिति । ४ स महर्षिवाक्यसमकालमेव तस्मा-
द्यानादवापतत् । ५ ॥ ३८

अथानिन्द्रं पुनस्त्रैलोक्यमभवत् । १ । ततो देवा
ऋषयश्च भगवन्तं विष्णुं शरणमिन्द्रार्थेऽभिजग्मुः । २ ।
ऊचुश्चैनं भगवन्निन्द्रं ब्रह्मवध्याभिभूतं त्रातुमर्हसीति

। ३ । ततः स वरदस्तानब्रवीदश्वमेधं यज्ञं वैष्णवं
शक्रोऽभियजतु । ४ । ततः स्वं स्थानं प्राप्स्यतीति । ५

॥ ३९

ततो देवा ऋषयश्चेन्द्रं नापश्यन् यदा तदा शची-
मूर्चुर्यञ्छ सुभगे इन्द्रमानयस्वेति । १ । सा पुन-

C. 12. 13217
B. 12. 341 (2). 52
K. 12. 351. 52

38 Ś1 V1 missing (cf. v. 1. 18, 1). —¹) K1.
2. 4. 1 B^o (marg. as in text) D4. 5. 9 अयैनं (for अथ).
K1 G1 मैत्रावरुणिः; D^s मित्रावरुणिः; T² मैत्रवरुणिः.
After मैत्रावरुणिः, D^s ins. भगवान्. After अगस्त्यो,
K1. 2. 4 ins. च; Bo. 7-9 Das Dn1. n4 D^s D2. 3. 8
M1. 5-7 Kumbh. ed. ins. ऋषिवरो (M^s 'यो'). K¹
महर्षी; G² महर्षि (for 'र्षीन्'). After महर्षीन्, G²
ins. शिविको वदन्. G² om. from विक्रिय up to ब्रवीद
(in 38³). K^o अमिक्रियमाणसु; K^r विक्रियमानसु;
Bo. 7. 9 Das. a4 Dn1. n4 D2. 3. 8 Kumbh. ed. विक्रिय-
माणसु; D^s अमिक्रिय; M¹ विक्रीय (for विक्रिय).
Before तान्, K1. 2. 4 ins. ऋषिवरः; K^r D4. 9 ऋषिः.
T1 G². 6 इष्टा (for तान्). Dr lacuna; T² अविशेषेण
(for नहुषेण). K^r पश्यन्; Dr. 9 T² पश्यत्. After
[अ]पश्यत्, Dr ins. स्वयं निगृहीतः; T G1. 3. 6 स्वय-
मपि गृहीतः; Kumbh. ed. तदुष्करमिति स्वयमपि गृहीतः.
—²) K^r D4. 9 om. च. K1. 2 तेनास्पृशत्; K4. 6 Bo
Dn1. n4 D^s D2. 3. 8 च तमस्पृशत्; Bo. 7. 9 Das. a4 D^s
च स्पृश्यमानान्; B^o चैनानस्पृशत्; Dr च स्पृश्य; T1
चास्पृशतः; T² च पस्पृश्य; G1 च स्पृशतः; G². 6 M1.
5-7 चास्पृश्यत (for च तेनास्पृश्यत). —³) D^s सतः
(for ततः). K¹ नाहुषम् (for नहुषम्). T² G² अकार्य-
वृत्त (for अकार्यप्रवृत्त). M1. 6. 1 पापक अकार्यप्रवृत्त;
M^s पाप अकार्यप्रवृत्त (by transp.). Dr T G1-3. 6 om.
पाप. K^r Bo D4. 5. 7. 9 भूमिः; T1 G1-3. 6 M1. 5-7
lacuna (for महीम्). —⁴) T1 G1-3. 6 अजगरो; T²
अजरो (for सर्पो). K^o. 7 Dr भूमिः; G² lacuna; G³
भूर (for भूमिर्). T1 G². 6 अद्रयश्च; T² G² lacuna
(for गिरयश्च). K^r D4. 9 चैव (for च). T² तिष्ठेयम्.
K1. 2. 4. 6 B^o om. तावद्. —⁵) D4. 7. 9 T² om. स.
K1. 2 महर्षिवाक्य- (K1 'क्य'); D^s महर्षिवचनः; Dr
ऋषिवाक्य; T² स्तुषिवाक्य; G² तु नहुषो वाक्य- (for
महर्षिवाक्य-). D^s एतदस्माद् (for एव तस्माद्). G²
स्वर्गाद् (for यानाद्). K1 D4. 9 अपतत्तथा; K². 4. 7
अपतत्; Dr T G1. 3. 6 अवा (G1 'व'तरत्).

39 Ś1 V1 missing (cf. v. 1. 18, 1). —¹) K1. 2. 4
एव; D4. 9 lacuna; Dr तथा (for अथ). T² अर्षिन्द्रं

(for अनिन्द्रं). K1. 2. 4 lacuna; G² पुरम् (for पुनम्).
Dr T1 G1-3. 6 अस्रवन्नैलोक्यं (by transp.); T² सर्वं
त्रैलोक्यं; M1. 5-7 अप्रस्रवन्नैलोक्यं. —²) K1 देवान्;
B^o lacuna (for देवा). After देवा, K^r Bo. 7 Das
D^s-5. 7. 9 ins. च. G² देवर्षयश्च (for देवा ऋषयश्च).
After च, K^o ins. तं. Bo om. शरणं. Bo Das
D^s1 G1 M1. 5-7 इन्द्रार्थम् (for 'र्थे'). T1 G². 6 इन्द्रार्थं
शरणम्; T² शरभूमौद्रियाद्; G² भोगौद्रिशयनं (for
शरणमिन्द्रार्थे). Bo. 8 जग्मतुः; T1 G². 6 [उ]वाजग्मुः
(for ऽभिजग्मुः). —³) D^s जगुश्च (for ऊचुश्च). K^r
भगवानेन्द्रं; G² चेतमिन्द्रो (for 'वन्निन्द्रं'). K1. 2. 4. 6
Bo. 6. 7. 8 (marg. as in text). 9 Das. a4 Dn1. n4
D^s D2. 3. 8 Kumbh. ed. हत्यामि (K1 'दि'भूतं; Dr
वध्यामभिभूतं; G² हत्यामिभूतो (for वध्यामभिभूतं).
Dr T² G1. 2 ज्ञातुम् (for त्रातुम्). — D^s om. (hapl.)
39⁴-39⁵. —⁴) B^o om. ततः. M1. 7 वरुणश्च (for वर-
दश्च). After अश्वमेधं, Dr T G1-3. 6 M1. 5-7 ins.
महा. D4. 9 om. वैष्णवं. K¹ [S]पि; T1 lacuna;
G² हि (for स्मि). Bo जयतां; Br. 8 Dn1. n4 D^s
D2. 3. 8 Kumbh. ed. यजतां; B^o यजतः; Das. a4
यजतं; Dr जनयत्वं; T² जनयतु; G² यजयत्
(for यजतु). —⁵) D^s om. 39⁵ (cf. v. 1. 39³). T²
अतः; G1 lacuna (for ततः). Bo. 7 Das. a4 Dn1
D^s D2-4. 8. 9 T1 G². 6 Kumbh. ed. स्वं (for स्वं).
After स्थानं, K^r D4. 9 ins. अभि. K1. 6 Das D^s
D² G1 प्राप्स्यसि; T1 प्राप्स्यति (for प्राप्स्यति). Dn1.
n4 om. इति. G² स्वस्थो भविष्यतीति (for स्वं स्थानं
प्राप्स्यतीति).

40 Ś1 V1 missing (cf. v. 1. 18, 1). —¹) Das
reads from ततो up to मूचुः twice. Dr T G1-3. 6
lacuna; M1. 5-7 ते (for ततो). K^r D4. 9 च यदेन्द्रं;
G² च; M1. 7 इन्द्रं (for चेन्द्रं). After चेन्द्रं, K¹ ins.
यदा. K1. 2 G² transp. नापश्यन् and यदा. D^s2 नाप-
श्यद्. K^r D4. 9 lacuna; Dn4 तदा (for यदा). K1. 2. 4
सुभद्रे; B^o स्वभगे (for सु). D^s2 आनय (for 'य'
स्वेति). —²) Before सा, K1. 2. 4. 7 D4. 5. 9 ins. ततः.
Dr T G1-3. 6 गत्वा; Kumbh. ed. lacuna (for पुनस्त्रै).

C. 12. 13217
B. 12. 342(2). 52
K. 12. 251. 12

स्तत्सरः समभ्यगच्छत् । २ । इन्द्रश्च तस्मात्सरसः
समुत्थाय बृहस्पतिमभिजगाम । ३ । बृहस्पतिश्चाश्व-
मेधं महाक्रुतं शक्रायारहत् । ४ । ततः कृष्णसारङ्गं
मेध्यमश्वमुत्सृज्य वाहनं तमेव कृत्वा इन्द्रं मरुत्यतिं
बृहस्पतिः स्वस्थानं प्रापयामास । ५ । ४०

Ks Mi. 5-7 तस्मात्सरसः; Ds सरः; Gs lacuna (for तस्सरः). Ks. 4 om. (hapl.) from समभ्य up to सरसः (in 40⁸). Dns समभ्यागच्छत्; Dr T G1. 3. 6 Kumbh. ed. इन्द्रमाह्वत्; Gs तमिन्द्रमर्चयत्; Mi. 5. 7 इन्द्रमानयत्; Ms समभिगच्छत् (for समभ्य). —³) Ks. 4 om. up to सरसः (cf. v. l. 40²). Mi. 5. 7 अस्मात् (for तं). Bs Das. as Dni. ns Ds Ds. 2. 8 Ms Kumbh. ed. प्रसुत्थाय; Dr T Gs सत्वरमुत्थाय (for समुत्थाय). G1 Kumbh. ed. सरस्वती (G1 'ति')म् (for बृहस्पतिम्). Ds1 अति- (for अभि-). —⁴) K1 चाश्वमेधं. Ks महा-क्रातं; Ds1 'व्रतं'; Ds lacuna; Mi. 7 'यज्ञं' (for 'क्रुतं'). Ks. 4 इरत्; Ks आहरन्; Ts आहरसि. —⁵) K1. 2. 4 तत्र स; Ks Bo. 5-8 Das Dni. ns Ds. 2. 7. 3 Ms Kumbh. ed. तत्र; T1 G1. 2. 6 Mi. 5. 7 तत्र च (for ततः). After ततः, Dr ins. चतुर्षु. K1 कृष्णशारः; Ks. 4. 7 Bo. 7. 9 Das. as Ds. 7. 9 कृष्णसारः; Bs 'सार' (for 'सारङ्ग'). Ts तत्र च कृषिसारंगमेम्यमयमुत्सृज्य (sic); Gs ततश्चाकृष्णसारंगमंमधुरमुत्सृज्य. Dr T G1-3. 6 Mi. 5-7 Kumbh. ed. पावनं (for वाहनं). Dr Ts तमेनं; Gs एवं (for तमेव). K1. 2. 4 क्रुतं विधा-येंद्रं; Gs कृत्वा इन्द्रोभूद् (for कृत्वा इन्द्रं मरुत्यतिं). K1 सं-; Ks. 4. 6. 7 Bo-8 Das. as Dni Ds Ds. 2. 8 G1 Kumbh. ed. स्वं; Ts Gs lacuna (for स्वं). Ks. 4 प्रवेदयामास; Das. as स्थापया (for प्रापया). ☞ Cn: कृष्णसारङ्गं; कृष्णसारमृगवच्छुभ्रोदरकण्ठाधोभागम् । ☞

41 S1 V1 missing (cf. v. l. 18, 1). —¹) Gs देवराजो (for 'राड्'). T1 Gs. 6 देवैश्च (for देवैर्). Gs महर्षिभिश्च (for ऋषिभिः). After ऋषिभिः; K1. 2 Ds. 5. 7. 9 T G1. 3. 6 Mi. 5-7 ins. च. K1 पयमानसः; K2 स्वयंमानः (for स्तूय). K1 त्रिविष्टपसमीपस्थो; Ks. 4 शचीसमीपस्थो (for त्रिविष्टपस्थो). Ks निष्कलंको; Gs निष्कलनिष्कलमपो (for निष्कलमपो). After बभूव, Das. as Dns Ds Kumbh. ed. ins. ह. —²) K1. 2. 4 Dr T G1-3. 6 ब्रह्महत्यां (T1 'त्या'); Ds2 'वध्या' (for 'वध्यां'). Ds2 च चतुर्षु; Dr T G2. 6 च त्रिषु (for चतुर्षु). K1 Ds. 9 स (K1 श) लिलाशि- (for वनिताशि-). Ks. 4 विभज्य; Ds व्यसृज्य; Mi. 7 व्यभजं; Ms

ततः स देवराड्देवैर्ऋषिभिः स्तूयमानस्त्रिविष्टप-
स्थो निष्कलमपो बभूव । १ । ब्रह्मवध्यां चतुर्षु
स्थानेषु वनिताशिवनस्पतिगोषु व्यभजत् । २ । एव-
मिन्द्रो ब्रह्मतेजःप्रभावोपवृंहितः शत्रुवधं कृत्वा स्व-
स्थानं प्रापितः । ३ । ४१

व्यभजतेति (for व्यभजत्). Dr T G1. 3. 6 Kumbh. ed. व्यभजद्वनितावनस्पति (Kumbh. ed. 'तावृक्ष') गिर्यवनिषु; Gs स भजद्वनितावनिलवनस्पतिगोषु चावनीषु (for वनिताशि-वनस्पतिगोषु व्यभजत्). — After 41², Dr T G1-3. 6 Cs. v ins. :

874* वनितासु रजः । वृक्षेषु नियांसः । गिरिषु शम्भः ।
पृथिव्यामूषराः । १ । तेऽस्पृश्याः । २ । तस्माद्विरलवर्णं
पच्यते । ३ ॥

[(§ 1) Cv (gloss : सुतः निर्वासः) वृक्षेषु सुतः. Dr Ts गिरिनपः; G1 Kumbh. ed. Cv (gloss : शिम्बनामकनीच-जातीनां भूमिः) गिरिषु शिवः; Gs रिरुणोः; Cs (gloss : शिलामदननामा रक्तवर्णो जलनावः) गिरिषु शिशिरः (for गिरिषु शन्वः). T1 G1. 3. 6 Kumbh. ed. Cs (gloss : रूरुगप्रदेशः) ऊपरः. ☞ Csp : पाठान्तरे वनितासु रजोरूपेण, अग्नौ प्रथम-ज्वालासु, वनस्पतिषु नियांसः, गौः पृथ्वी तस्यामुषराः । ☞ — (§ 2) Dr Ts Gs om. ते. — (§ 3) Dr Ts तस्माद्विरलवर्णः पच्यते; T1 Gs. 9 'द्वि लवर्णं पं'; Gs तस्माद्विरलवर्णा पं.]

— Gs om. 41³-44⁸. —³) Dr Ts [s] ब्रवीत् (for ब्रह्म). Ks Das -प्रभावोपवृंहितं (Das 'तः'); K1 Ds. 9 -प्रभाववृंहितः. Dr शतपथः; Ts शरवधं (for शत्रु). After शत्रुवधं, Dr T G1. 3. 6 ins. च. Mi. 5. 7 च; Ms lacuna (for कृत्वा). K1. 2. 4. 6. 7 Bo. 7-9 Das Dni. ns Ds Ds-2. 8. 9 G1 Kumbh. ed. स्वं (Bs. 9 Ds. 5. 9 स्वं च); Bs Das Dr Ts lacuna (for स्वं). After स्वस्थानं, Mi. 5-7 ins. च. — After 41, Bs. 8 ins. an addl. colophon [Sub-parvan : Bs. 8 मोक्ष-धर्म. — Adhy. name : Bs. 8 नारायणीयं. — Adhy. no : Bs. 8 168]. On the other hand, Dr T1 G1. 3. 6 Kumbh. ed. ins. after 41 :

875* नहुषस्य शपामोक्षनिमित्तं देवैर्ऋषिभिर्वाच्यमानोऽ-
गस्त्यः प्राह ।

यावत्स्वकुलजः श्रीमान्धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

कथयित्वा स्वकान्प्रश्नान्स्वं भीमं च विमोक्ष्यते ।

[(§. 1) Kumbh. ed. -मोक्षार्थं (for -मोक्षनिमित्तं). After ऋषिभिः, G1 Kumbh. ed. ins. च. Dr नहुष-शपामोक्षनिमित्तं देवैर्ऋषिभाष्यव्यमानोऽगस्त्यः प्राह (sic).]

आकाशगङ्गागतश्च पुरा भरद्वाजो महर्षिरुपास्पृशं-
स्त्रीन्क्रमान्क्रमता विष्णुनाभ्यासादितः । १ । स भर-
द्वाजेन ससलिलेन पाणिनोरसि ताडितः सलक्षणो-
रस्कः संवृतः । २ ॥ ४२

भृगुणा महर्षिणा शसोऽग्निः सर्वभक्षत्वमुपनीतः
। १ ॥ ४३

अदितिर्वै देवानामन्नमपचदेतद्ब्रह्मसुरान्हनि-

— (§ 2) Kumbh. ed. भरद्वाजमुनिर्भूतः (for भरद्वाजो
युधिष्ठिरः). — After § 2, Kumbh. ed. ins. भीमस्त-
स्यानुवृत्तं खं गृहीता तु युधिष्ठिरः । — (§ 3) Kumbh. ed.
त्वां च तं च विमोक्षयति (for खं भीमं च विमोक्षयते).]

42 Ś1 V1 missing (cf. v. l. 18, 1). G2 om. 42
(cf. v. l. 41). Before 42, B2, 3 ins. भगवातुवाच.
— 1) K1 D4 D5 D6, 9 आकाशगंगां (for 'गङ्गा-'). K1
D5, 9 च पुरा गतो; D5 'गतं पुरा; D1 T2 'भूतं च
(for 'गतश्च पुरा'). T1 G1, 3, 6 om. पुरा. D1 T भार-
द्वाजो. K1 M1, 6, 7 Kumbh. ed. उपस्पृशत्; K4, 6
B2-9 D4, 41 Dn1, n4 D5 D2-5, 8, 9 उपास्पृशत्; T
G2, 6 M5 उपस्पृशत् (for उपा'). K1, 2, 4 त्रिंश्र; T G1,
8, 6 lacuna; M1, 6, 7 त्रि- (for त्रीन्). K1 क्रमात्; K2
D2 क्रमा; K1 B8 D4, 41 D5, 8, 9 T1 G1, 3, 6 M1, 5-7
विक्रमात्; T2 lacuna (for क्रमान्). K2 M1, 7 क्रमंतः.
K1, 2, 4 त्रासितः; D1 T G2, 6 आसादितः; G1 आस्वा-
दितः; M1, 6, 7 अत्यासादितः (for अभ्या'). — 2) K1,
2, 4 D5 D5 om. स. K2 Dn4 D5 सलिलेन; K1 D4, 9
समतलेन; B2 G1 M1, 5-7 सतलेन; D4 ससलिलः;
D5, 7 सतिलेन; T1 G2, 6 सतलेन; T2 स्थलेन; Kumbh.
ed. सलक्षणेन (for ससलिलेन). K1, 2, 4 om. उरसि. D4
corrupt; T2 उरःस्थिता स्थितः. After ताडितः, M1,
5-7 ins. ब्रह्मण्यदेवः. D5, 7 सलक्षणं वक्षः (for 'गोरस्कः').
D4, 7 lacuna; T2 संवृतः (for संवृत्तः).

43 Ś1 V1 missing (cf. v. l. 18, 1). G2 om. 43
(cf. v. l. 41). — 1) After भृगुणा, K1, 2, 4 D4, 6
M1, 5-7 ins. च. K4, 6 B2, 3-8 Dn1, n4 D5 D2-5, 8, 9
T2 Kumbh. ed. उपानीतः (for उप').

44 Ś1 missing (cf. v. l. 18). V1 is missing up
to प्रत्याख्यान (in 44²) (cf. v. l. 1). G2 om. 44
(cf. v. l. 41). — 1) K1 अदितिः; D5 अतिरु; D1
T2 दितिरु (for अदितिरु). K1, 2, 4, 7 D4, 9 om वै. T1
G2, 6 ब्रह्मो (G2 'हो') दनम् (for अन्नम्). K2 अपचत.

व्यन्तीति । १ । तत्र बुधो व्रतचर्यासमाप्तावागच्छन्
। २ । अदितिं चावोचद्विज्ञां देहीति । ३ । तत्र देवैः
पूर्वमेतत्प्राश्यं नान्येनेत्यदितिर्भिक्षां नादात् । ४ ।
अथ भिक्षाप्रत्याख्यानरूपितेन बुधेन ब्रह्मभूतेन विव-
स्वतो द्वितीये जन्मन्यण्डसंज्ञितस्याण्डं मारितमदि-
त्याः । ५ । स मार्तण्डो विवस्वानभवच्छ्राद्धदेवः । ६
॥ ४४

After अपचत्, K1 D4, 9 ins. तम (D5 'द') परं. K2
lacuna; M1, 6, 7 ते तद् (for एतद्). D4 सुचा,
D4 Kumbh. ed. सुरा असुरान्; D1 T2 G1, 2, 6
M5 देवा असुरान्; T1 देवासुरादीन् (for [अ]सुरान्).
After असुरान्, T2 G1, 2, 6 ins. द्विवि. K2 D5 द्वि-
ष्यंतेति; K2, 7 D4, 9 'द्व्यध्व इ' (K1 'स्थध्वनिः'; D4
'स्थध्वनि') ति; D5 हनिष्यतीति; T1 विह्वनिष्यतीति (for
हनिष्य'). — 2) K1 D4, 9 ततः; D4, 41 एतत्; D1
तं (for तत्र). K1 T2 बुद्धो; K2, 7 D4, 9 शुक्रो; D4,
41 तद्बुद्धो; D2 बुधे (for बुधो). K1, 2 M5 -समाप्ता-
वागच्छत्; K1 D1 T G1 'सोवागच्छत्; D5 -समानावाग-
च्छत्; G5 -समाप्तोवागच्छत् (for -समाप्तावागच्छत्). — 3)
K1, 2 चावदद्; K2 B2 D4, 41 चायाचत; K1 D5 अ-
याचद्; B2, 7 G1 M1, 5-7 Kumbh. ed. चायाचद्; D4
lacuna; D5 स यावद्; D1 T G2 तां चायाचद्; G1
स तां चायाचद् (for चावोचद्). — 4) D4 lacuna;
D1 T G1, 2, 6 सा तत्र (for तत्र). D1 T G1, 2, 6 एव
तत् (for एतत्). K1, 2, 4 द्रव्यं; D4 D5, 7 T2 प्राश्च;
T1 G2 प्राक्षितं; G2 प्राश्यान् (for प्राश्यं). D1 T2
नादय (T2 'इये') नेत्यादितिरु (sic); T1 G2 नान्यस्याद्ये-
दितिरु; G2 नान्येनेत्यदितिरु (for नान्येनेत्यदितिरु).
After अदितिः, D4 ins. तस्यै. T1 G2 नादात् (for
नादात्). — 5) K2 भिक्षा; D4 M1 भिक्षां (for
भिक्षा). K1, 4 -प्रत्याख्यानरूपितेन; K2 -प्रविश्यातेन; D5
-प्रत्याख्यानरूपितेन; M1, 7 -प्रत्याख्यानरूपितेन (for -प्रत्या-
ख्यान'). K2, 7 D5 शुक्रेण; D4 बुद्धेन; M1, 6 lacuna
(for बुधेन). After बुधेन, K1, 4 ins. हृषितेन. D1
ब्रह्मभूतो मा; T2 'भूतो (for 'भूतेन). After ब्रह्म-
भूतेन, K2, 7 V1 Dn1, n4 D5 D2-5, 7-9 Cs Kumbh.
ed. ins.:

876* अदितिः शसा अदितेरुदरे भविष्यति न्यया ।

[V1 om. from अदितिः up to उदरे. K2 सादितिः.
K2 विशा (sic); D4 यथा; D4, 5, 7 Cs lacuna (for
व्यथा).]

C. 12. 13219
B. 12. 343[2].57
K. 12. 351. 58

दक्षस्य वै दुहितरः षष्टिरासन् । १ । ताम्यः
कश्यपाय त्रयोदश प्रादादश धर्माय दश मनवे सप्त-
विंशतिमिन्दवे । २ । तासु तुल्यासु नक्षत्राख्यां
गतासु सोमो रोहिण्यामभ्यधिकां प्रीतिमकरोत् । ३ ।
ततस्ताः शेषाः पत्न्य ईर्ष्यावत्यः पितुः समीपं
गत्वेममर्थं शशंसुः । ४ । भगवन्नस्मासु तुल्यप्रभावासु

Ks. १ Br-2 Das. a4 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 Kumbh. ed.
द्वितीयजन्मनि (for 'ये जन्मनि). Bo जन्मद्वितीयस्य तु
संज्ञितस्य. K1. 2. 4 V1 lacuna; T1 Gs. 6 अंडसंस्थि-
तस्य; T2 अप्यसंस्थितस्यां; G1 अस्य संस्थितस्य (for
अण्डसंज्ञितस्य). K1 Ds. 5. १ T2 lacuna; Ds. 9 सानि-
तस्य (for अण्डम्). After अण्डं, K1 Dn1. n4 Ds
Ds-5. १-2 ins. मातुर्. K1 om. मारितम्. Bs om.
अदित्या. V1 स्मारितमदित्यं; Dn1 n4 Ds अदित्याः स्मारि-
तः; Ds अदित्याः स्मारितमदित्याः; Ds. 4. 8. 9 G2 आदित्या
मारितम् (by transp.); Ds. १ अदित्याः स मारितः; T1
G1. 3. 5 तेन मारितं; T2 तेन सातरितं. — 6) K1 Ds. १
lacuna; T1 Gs. 6 तस्यान्; M1. 5-१ तेन (for स).
K1 T2 G1 M1. 5-१ Kumbh. ed. मार्ताण्डो; Ks. 4 स
चंडो (for मार्ताण्डो). T1 Gs. 6 अभूत् (for अभवत्).
ॐ Gs : आदृशन्देन आदृपूर्वककर्माण्युच्यन्ते । सर्वकर्मणां
देवः पतिः मन्वन्तरादौ आदृदेवः सवितैव ॥ C7 : आदृदेवः,
चसुरुद्रादित्येषु आदृभोजिष्वदित्योऽभूदित्यर्थः ॥ ॐ

45 Śi missing (cf. v. l. 18). — 1) After
दक्षस्य, Ks. १ Br Das Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 Kumbh.
ed. ins. या. K1. 2. 4 Ds lacuna; V1 चैव; Ds
एव (for चै). Ds2 reads from षष्टि up to मिन्दवे
(in 45²) on marg. — 2) Ds2 reads 45² on marg.
Before ताम्यः, Gs ins. स. V1 Bs T G1-3. 6 M1. 5-१
Kumbh. ed. तासां (for ताम्यः). T G1-3. 6 M1. 5-१
काश्यपाय. Dr त्रयोदश काश्यपाय. Ks G2 अदाद्; Dr
lacuna (for प्रा). Dr om. दश. After इन्दवे,
M1. 5-१ ins. च. — 3) Ks om. तुल्यासु. G2 om.
तासु तुल्यासु. After तुल्यासु, Ds4 ins. नक्षत्रासु.
K2 नक्षत्राख्या; Ds 'त्रतां; Ds 'त्राख्ये (for 'त्राख्यां).
Ks. 4 Ms हिरण्या (Ks 'ण्य)म्; G2 रोहिण्यम् (for
'ण्याम्). K1. 2. 4 Ds अधिकां; K1 Ds. 9 lacuna (for
अभ्यधिकां). Ks Br Dr G1 Ms अधिकं (Dr 'क.) प्रीति-
मानभूत्; V1 Bo. 5. 3. 9 Das. a4 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8
M1. 6. १ Kumbh. ed. अभ्य (V1 'स)धिकं प्रीतिमानभूत्;
T1 Gs. 6 एव प्रीतिमानधिकमभूत्; T2 सिकं प्रीतो न सा
भूत् (sic); G2 अधिकप्रीतिरभूत् (for अभ्यधिकां प्रीतिम-

सोमो रोहिणीमधिकं भजतीति । ५ । सोऽब्रवीच्च-
क्षमैन्मावेक्ष्यतीति । ६ ॥ ४५

दक्षशापात्सोमं राजानं यक्षमाविवेश । १ । स यक्ष-
णाविष्टो दक्षमगमत् । २ । दक्षश्चैनमब्रवीच्च समं वर्तस
इति । ३ । तत्रर्षयः सोममश्रुवन्क्षीयसे यक्षमणा । ४ ।
पश्चिमस्यां दिशि समुद्रे हिरण्यसरस्तीर्थम् । ५ । तत्र

करोत्). — 4) T2 सा; Gs ताम् (for ताः). Bo
Das Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 Kumbh. ed. शिष्टाः; T2
शेषाः; Gs [अ]शेषाः (for शेषाः). K1. 2 दुःखेभ्यावत्यः
(for ईर्ष्यावत्यः). Ks lacuna; T G1-2. 6 M1. 6. १
पितु (for पितुः). K2 गते (for गत्वा) Ks Br T
Gs. 6 इदमर्थः; Bs lacuna (for इमं). K2 शर्षसुः;
Bo lacuna; Ds4 शशंससुः. — 5) T2 G2 आसु (for
अस्मासु). After तुल्य, T2 G1. 9 ins. जन्म. Bs प्रभ-
वासु (for प्रभावासु). Ds1 सोमे; G2 lacuna (for
सोमो). Ks Bo. १. 9 Das M1 अभ्यधिकं; Bo Das
Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 Kumbh. ed. प्रत्यधिकं; Ds. १
lacuna (for अधिकं). K1. 2. 4 भजते; T1 G1. 3. 6
M1. 5-१ अभजत् (for भजति). T G1. 3. 6 M1. 5-१ om.
इति. — 6) Bs यक्षमैवेनं; Ds4 यक्षैनम्; Ds1 यक्षमानम्;
Ds यक्षगमम् (sic); T2 यक्षमैवम् (for 'नम्). K2 आवे-
क्ष्यामि; Ks V1 Bs आवेक्षत; K1 Das Ds 'क्षति;
Bo आविक्षत; Bs Dr T G1. 3. 6 Kumbh. ed. आवे-
क्ष्यत; Br Dn1. n4 Ds आविश्यत; Bs भज; Ds1
आविखत; Ds2 Ds. 8 आविध्यत (sic); M1 अवेक्ष्यति
(for आवे').

46 Śi missing (cf. v. l. 18). — 1) After
शापात्, K1. 2. 4. 6. १ V1 Bo. 3. 9 Das. a4 Ds. १. 9 T2 G1
Ms Kumbh. ed. ins. च. Ds1 सोमो. K1 राज्य-
यक्षमानम् (for राजानं यक्षमा). T2 आविविशेत्; Kumbh.
ed. विवेश (for आविवेश). After आविवेश, K1. 2. 4
ins. इति. — 2) Ks Br lacuna; Ms स च (for
स). After आविष्टो, Ks ins. स. Ks Bo. १. 9 Das
Ds उपागच्छत्; K1 Ds. 9 आगमत्; Das Dn1. n4
Kumbh. ed. अगात् (for अगमत्). — 3) After
चैनम्, K1. 2. १ Ds. 5. 9 ins. अथ. Ks Bo. १-9 Das Dn1.
n4 Ds Ds. 2. 8. १. १ वर्तयसीति (for वर्तस इति). — 4)
K1 Ds. 9 तत्र महर्षयः; T G1. 3. 6 Ms. १ तदा ऋषयः;
G2 तस्मिन्म*; M1. 6 तदात्रर्षयः (for तत्रर्षयः). After
तत्रर्षयः, G2 ins. देवर्षयः. Bs संक्षीयसे; Dr लक्षयसे;
T2 क्षयसि; M1. १ क्षीयते स (for क्षीयसे). — 5)
K1. 2. 4. १ Das Dn4 Ds. 9 G2 Kumbh. ed. पश्चिमायां

गत्वात्मानमभिषेचयस्वेति । ६ । अथागच्छसोमस्तत्र
हिरण्यसरस्तीर्थम् । ७ । गत्वा चात्मानः स्नपनमकरोत्
। ८ । स्नात्वा चात्मानं पाप्मनो मोक्षयामास । ९ ।
तत्र चावभासितस्तीर्थे यदा सोमस्तदाप्रभृति तीर्थे
तत्रभासमिति नाम्ना ख्यातं बभूव । १० । तच्छापा-
दद्यापि क्षीयते सोमोऽमावास्यान्तरस्थः । ११ । पौर्ण-

मासीमात्रेऽधिष्ठितो मेघलेखाप्रतिच्छन्नं वपुर्दर्शयति
। १२ । मेघसदृशं वर्णमगमत्तदस्य शशलक्षम् विमल-
मभवत् । १३ ॥ ४६

स्थूलशिरा महर्षिमेरोः प्रागुत्तरे दिग्भागे तपस्वेपे
। १ । तस्य तपस्तप्यमानस्य सर्वगन्धवहः शुचिर्वायु-
विंवायमानः शरीरमस्पृशत् । २ । स तपसा तापित-

C. 12. 13221
B. 12. 342[2]. 59
K. 12. 351. 60

(K1 'या') (for 'मया'). Ms om. समुद्रे. After
हिरण्य, K1 D4.9 ins. 'रेतसमस्ति'. K1.2 'सरसतीर्थे';
K4 'सरस्तीर्थे'; G2 'सरसं तीर्थं' (for 'सरस्तीर्थम्'). —⁶
K1.2.4 G2 om. तत्र. K2.4 om. (hapl.) from त्मान
up to गत्वा चा (in 46⁸). K1 अभिषेचयस्वात्मानम्
(by transp.). —⁷ K2.4 om. 46⁷ (cf. v. l. 46⁸).
K1.1 D4.9 lacuna; D1 अगमत् (for 'च्छत्'). After
हिरण्य, K1 D4.9 ins. 'रेतस'. K1 G2 'सरसतीर्थे' (G2
'र्थ'); D9 'सरस्तीर्थे' (for 'स्तीर्थम्'). —⁸ K2.4 om.
up to गत्वा चा (cf. v. l. 46⁸). K1.1 D4.9.2 T1 G2.6
[आ]त्मानः; K6 B9 D4.9.4 तत्रात्मानः; B9 T2 चात्मानः
(for चात्मानः). K1.4 श्रमनम्; K2 चमनम् (sic);
K6 श्रपनम्; V1 B9 Dn1.4 D5 D2.8.8 Kumbh.
ed. सेचनम्; B8 शीचनम्; D5 तपनम्; G2 स्नाप-
नम् (for स्नपनम्). —⁹ K1 D51 चात्मानः; D52
[आ]त्मानं; D4 वात्मानं; D5 चात्माना (for 'नं').
G2 पापान् (for पाप्मनो). T1 G2.6 मोक्षयामास (for
मोक्ष'). —¹⁰ K6 चावभासे तत्; B9.8 'भाषितस्य';
D5 वाचनासितत् (sic); D1 अवभासे तत्; G2 अवभा-
सितस्य; M1.6.1 चावभासितस्य (for चावभा'). K1 तत्र
चात्मानं वभास प्रभावभासितस्तीर्थे; D4.9 तत्र चा (D4
वा)वभासप्रभावभासितस्तीर्थे; T2 तत्रावभाजतदार्थे (sic)
(for तत्र चावभासितस्तीर्थे). After यदा, B8 ins.
सद्यः. D44 ततः प्रभृति (for तदाप्र'). After प्रभृति,
K1.2.4 B9.8.8 D4.9.4 Dn1.4 D5 D2.8.8 T1 G1.8.6
Kumbh. ed. ins. च. K1 तत्ते; K2.4.1 D4.9.9
तत्तीर्थं (by transp.); T2 श्रमयं तत् (sic). G2 om.
तत्. D1 प्रभासं तत्तीर्थम्. V1 transp. तीर्थं and प्रभासं.
V1 नामा (for नाम्ना). G2 ख्यातं; M5 विख्यातं
(for ख्यातं). —¹¹ K1 तस्यात् (for तत्). D44
अस्यापि; T1 G2.6 lacuna (for अद्यापि). Dn1 om.
क्षीयते. K2 [s]मावस्यांतरस्थः; Dn1 'वास्यांतरस्थः';
D1 सोमावास्यांतरस्थः; T2 [s]माव्यांतरस्थः. —¹² K6
lacuna; K1 D4.9 पूर्णं (D9 'णि')मासिमां (K1 'मं'ते);
D5 पूर्णमासीरान्वे; D1 T G1.8.6 पौर्णमास्यांतरे (for
'मासीमात्रे'). After मात्रे, D1 T G1.8.6 ins.

माणो; G2 [अ]क्षीयमाणो. K6 lacuna; B8 T1 G1-8.6
M1.6-1 विष्ठितो; D1 वीक्षितो; T2 विष्ठितो (for 'धि-
ष्ठितो'). Before मेघलेखा, K6.1 D4.9 ins. एकलो.
D9 मेघलेखा; T2 मेघलेखा (for 'मेघ'). D5 'प्रविष्टं';
T1 G2.6 M1.6.1 'प्रतिच्छन्न'; T2 'प्रतिच्छिन्नं' (for 'च्छन्न').
—¹³ D1 T1 G1.8.6 M1.5-1 स मेघः; T2 समेषु (for
मेघः). M5 'सदृश' (for 'सदृश'). K2 मेघावभासमिति.
K1 lacuna; K2.4 वपुर्; G2 वर्णवद् (for वर्णम्).
G2 अभजत् (for अगमत्). After अगमत्, T1 G2.6
ins. दक्षश्रैणमप्रवीत्. D1 T G1-8.6 तस्य (for तदस्य).
K1 D4.9 शशलक्षम् (K1 'क्ष')णो; D1 T G1-8.6 M1.6.1
'लक्षणं' (for 'लक्ष्म'). K1 महिलम्; M1.6.1 मलम्
(for विमलम्). T2 अभवन्. K6 तदस्य शशलेखाल-
क्षणो विमलकातिः पूर्णमामधिष्ठितः कथंचिच्छर्माणवत्.

47 Śi missing (cf. v. l. 18). —¹ T2 स्थूल-
शिरा; G2.6 'शीर्षा'; M1 'शिरा' (for 'शिरा'). T1 om.
from रोः प्रा up to कृशो (in 47⁸). After मेरोः, K1
D4 ins. प्रागुत्तरतः. K6 विभागे; V1 B9.1-9 D4.9.4
Dn1.4 D5 D2.8.8 T1 G1 M1 Kumbh. ed. दिग्विभागे
(for दिग्भागे). —² T1 om. 47² (cf. v. l. 47¹).
Before तस्य, K6 B9.1.8 D4.9.4 Dn1.4 D5 D2.8.8
Kumbh. ed. ins. ततः. D5 om. तस्य. B8 D5 om.
तप. D1 तप्यमाणस्य. B9 lacuna; D1 सर्वे (for सर्व).
D5 सुवि (for शुचिर्). B9 D5 विवायुर (for वायुर).
V1 D44 D2.8 Kumbh. ed. वायमानः; D51 विवाय-
मानः; D4 विवायमाणः; G2 वीयमानः (for विवाय-
मानः). K1 अस्पृशत्; B8 M1.6.1 'शत'. —³ T1
om. up to कृशो (cf. v. l. 47¹). D1 T2 G2 om. स.
K1.2 D1 T2 तापितः (for 'त-'). K1.2 lacuna; D2
'शरीराः'; G2 'चपुः' (for 'शरीरः'). K1.2 G2 वीज्यमानो;
K6 [उ]पजीव्यमानो; T2 G6 'युज्यमानो'; G1 'युज्य-
मानो'; G2 M1.1 lacuna (for 'वीज्यमानो'). K2.4.6
V1 B9.6-9 D4.9.4 Dn1.4 D5 D2.8.8 Kumbh. ed.
हृदये (for 'य-'). D1 T G1.8.6 M1.5.1 उपागमत्;
M5 अवागमत् (for अगमत्). —⁴ D5 तस्य (for
तत्र). After तत्र, K6 V1 B9.6-9 D4.9.4 Dn1.4

C. 12. 13221
B. 12. 342[2]. 18
K. 12. 391. 60

शरीरः कृशो वायुनोपवीज्यमानो हृदयपरितोषमगमत्
१३। तत्र तस्यानिलव्यजनकृतपरितोषस्य सद्यो वन-
स्पतयः पुष्पशोभां न दर्शितवन्त इति स एताञ्शशाप
न सर्वकालं पुष्पवन्तो भविष्यथेति । ३ ॥ ४७

नारायणो लोकहितार्थं वडवामुखो नाम महर्षिः
पुरामवत् । १। तस्य मेरौ तपस्तप्यतः समुद्र आहूतो

Ds Ds. 3. 5. 8 M1. 5-7 Kumbh. ed. ins. किल. Ks
तस्यानिदनव्यजन-; Dn1 तस्यानिलं व्यजन-; Ds. 1 T2
तत्रा (Dr T2 'स्या')निलस्य जन-; G2 तस्यानिलस्य विज-
नस्य जन (for तस्यानिलव्यजन-). G2 -परितोषितस्य (for
-परितोषस्य). Ks पुष्पशोभां; Ks. 1 Dn4 Ds. 9 'शोभा
(for 'शोभा'). After -शोभां, K1 Ds ins. सौरभं;
Ds सौरभं. Ks. 8 Bo. 6-8 Ds1 Dn4 Ds. 3. 8 G2 Kumbh.
ed. नि-; K1 Ds. 9 च; Ds Ds lacuna (for न).
Dr T2 दर्शितवत् (for दर्शितवन्त). G2 तदेव (for
इति). Ks तत (for स). K1 तत्त्वां; K2 पुनः;
T1 Gs. 8 lacuna (for एताञ्). Dr स एताञ्शशापे;
T2 G1 M1. 5. 7 स (T2 om. स) शशापैनान्; G2 तेन
ऋषिणा (for स एताञ्शशाप). K1 V1 G2 Ms om. न.
T1 Gs. 8 सार्वकालिकं; M1. 5. 7 स (Ms सा) र्वकालः; Ms
lacuna (for 'काल'). V1 T G1-3. 6 M1. 5. 7 Kumbh.
ed. पुष्पफ (T2 'ब') लवन्तो; Dn1 पुष्पवन्तो; Ms lacuna
(for पुष्पवन्तो). After पुष्पवन्तो, K1. 8 ins. न;
Dr ins. फलवन्तो. Ds भविष्यति. ☞ Cs: भो वृक्षाः,
यूयं पुष्पफलेः ब्रह्महर्षेणोः समकालमेव मम ध्रुचूदृश्रमं नोप-
हृतवन्तः, नोपस्थितवन्तश्च । अतो भवतां सर्वकालं फलपुष्प-
समृद्धिर्न भवतीत्यर्थः ॥ ☞ — After 47, Bs ins. an
addl. colophon [Adhy. name: Bs नारायणीयं.
— Adhy. no.: Bs 266].

48 Śi missing (cf. v. l. 18). Before 1, Bs. 8
ins. भगवानुवाच. —¹) Before नारायणो, Dr T G1-3. 6
ins. अथ. T2 -जातार्थः; Ms lacuna (for -हितार्थ).
Ks वडवासलो; Ds वडवामुखो; T2 वंशश्रामुखो; G1. 3
M1. 5. 7 वडवामुखो; Ms lacuna (for वडवा'). K1.
2. 4 महर्षिः परामवत्. V1 Bo. 3. 8 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8
Kumbh. ed. पुरा महर्षिर् (by transp.); Ds. 7 महर्षि-
पुत्रो; T G1-3. 6 M1. 5. 7 ऋषिः पुरा. Ks Bo. 7 Das.
a4 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 T G1-3. 6 M1. 5-7 Kumbh. ed.
बभूव (for [अ]भवत्). —²) Ks. 6 Ds मेरोस् (for
मेरौ). T1 Gs. 8 तप्यमानस्य (for तप्यतः). —³) Ks
तेनामहर्षिना; Ks तेन महर्षिणा; Ds तेन मर्षितेन; Ds
तेनाधर्षितेन; T1 तेनामृषितेन (for तेनामर्षितेन). Ks

नागतः । २। तेनामर्षितेनात्मगात्रोष्मणा समुद्रः स्ति-
मितजलः कृतः । ३। स्वेदप्रस्यन्दनसदृशश्चास्य लवण-
भावो जनितः । ४। उक्तश्चापेयो भविष्यति । ५। एतच्च
ते तोयं वडवामुखसंज्ञितेन पीयमानं मधुरं भवि-
ष्यति । ६। तदेतदद्यापि वडवामुखसंज्ञितेनानुवर्तिना
तोयं सामुद्रं पीयते । ७ ॥ ४८

om. समुद्रः. Bo. 7. 9 Das Ds om. कृतः. —⁴) G2 स्लेन
(for स्वेद). K1 Das Ds1 -प्रस्यन्द-; Ks Bo -प्रस्यन्द-;
Ds. 9 -प्रस्यन्दन-; M1. 5. 7 -प्रजस्यन्दन- (for -प्रस्यन्दन-).
D4 -सदृशवडवास्य; Dr T2 -सदृशस्यास्य (for -सदृश-
श्रास्य). K1 लवनभावो; T2 lacuna (for लवण°).
T2 भाजतीति (for जनितः). —⁵) After च, Ks
Bo. 7-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds Ds. 3. 5. 8 T G1 Mr ins.
अपि. Ks Ds अपेया (for 'यो'). Ks भविष्यति; Bs
'व्यति (for 'व्यसि). After भविष्यति, K1. 2. 4 V1 Bs
Das Ds. 7 T G1. 3. 6 M1. 5. 7 ins. इति. —⁶) Ks. 4
तदेतच्च; Ks lacuna; K1 यच्च; Bs Ds. 9 तच्च; Dr
एतत् (for एतच्च). Ks. 4 lacuna; Ks. 7 V1 Br Das.
a4 Ds. 9 त्वत्तोयं; Ds. 7 T G1-3 Ms तोयं (for ते तोयं).
After तोयं, T2 ins. बलाबन्ध-. K1 Ds1 वडवामुख-;
Das वडवामुखं; Ds वडवामुख-; T2 बाहुमुख-; G2
M1. 5. 7 Kumbh. ed. वडवामुख- (for वडवा'). Ks. 4
om. (hapl.) from संज्ञितेन up to मुख (in 48⁷).
Ks. 7 -संज्ञिकेन; Bo. 8 (marg. as in text) -संज्ञितेन
(for -संज्ञितेन). After संज्ञितेन, Ks. 7 Ds. 9 T G1-3. 6
ins. अग्निना. Gs om. from पीयमानं up to वर्तिना (in
48⁷). Br. 8 Ds T2 पेपीयमानं; V1 आपीयमानं (for
पीय'). Ks. 7 Ds. 2 संकुलं; T1 G1-3. 6 M1. 5-7 lacuna
(for मधुरं). T1 Gs भविष्यति. After भविष्यति,
K1 V1 Bo. 6. 7. 9 Das. a4 Dn1 Ds Ds. 7 T1 G1. 3. 6
M1. 5. 7 ins. इति. —⁷) Ks. 4 om. up to मुख;
Gs om. up to वर्तिना (for both, cf. v. l. 48⁶). K1
तदेतश्चापि (for 'दद्यापि). Gs M1. 5. 7 वडवामुखेन; Ms
वडवामुख- (for वडवा'). Ks. 4 -संज्ञितानि; Ks -संज्ञेन;
Gs M1. 5. 7 अग्निना (for -संज्ञितेन). After संज्ञितेन,
Dr ins. अग्निना; Ms ins. अग्निनाद्यश्च. K1. 2. 6. 7 V1
Bo Das. a4 Ds. 9 Gs M1. 5-7 [अ]निवर्तिना; Ks वर्तिना;
Dr lacuna (for [अ]नुवर्तिना). K1 Gs सामुद्रं तोयं
(by transp.). V1 Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds Ds.
3. 8 Kumbh. ed. तोयं समुद्रात्; Ds lacuna. T G1. 3. 6
अग्निना पीयते तोयं सामुद्रं (for अनुवर्तिना तोयं सामुद्रं
पीयते). — After 48, Dr T G1-3. 6 Kumbh. ed.
ins.:

हिमवतो गिरेर्दुहितरमुमां रुद्रश्चकमे । १ । भृगुरपि
च महर्षिर्हिमवन्तमागम्याब्रवीत्कन्यामुमां मे देहीति
। २ । तमब्रवीद्विमवानमिलषितो वरो रुद्र इति । ३ ।
तमब्रवीद्भृगुर्यस्मात्त्वयाहं कन्यावरणकृतभावः प्रत्या-
ख्यातस्तस्मान्न रत्नानां भवान्भाजनं भविष्यतीति

। ४ । अथ प्रभृत्येतदवस्थितमृषिवचनम् । ५ ॥ ४९

तदेवंविधं माहात्म्यं ब्राह्मणानाम् । १ । क्षत्रमपि
शाश्वतीमव्ययां पृथिवीं पत्नीमभिगम्य बुभुजे । २ ।
तदेतद्ब्रह्माग्नीषोमीयम् । ३ । तेन जगद्वार्यते । ४ ॥ ५०

C. 12. 13223
B. 12. 345[2]. 65
K. 12. 351. 65

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकोनत्रिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३२९ ॥]

877* पुनरुमा दक्षकोपाद्विमवतो गिरेर्दुहिता बभूव ।

[Gs पुरा (for पुनर्). G1 दक्षकोपादुमा (by transp.).]

49 Śi missing (cf. v. l. 18). — ¹) Dr T G1-3. 6 om. हिमवतो. Ms om. गिरेर्. Das. 44 cm. उमां. After उमां, Ks. 1 D4 ins. प्राक्सर्ती; V1 Bo. 6-9 Das. 44 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 7. 8 Kumbh. ed. कन्यां; Ds प्राक्षुमारीं; T G1-3. 6 M1. 5-7 प्राक्कन्यां. T2 चक्रने (for चकमे). — ²) K1. 2. 6 D4. 9 G2 om. च. V1 reads from आगम्य up to तमब्रवीद् (in 49³) on marg. Bo Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 G1 Kumbh. ed. आगम्य; T2 अगम्य; Ms उपगम्य (for आगम्य). After [अब्रवीत्, Dr ins. हिमवानमिलषितो. K4 V1 Bo. 6-9 Das. 44 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 Kumbh. ed. इमां (for उमां). Ks. 1 D4. 9 देहि मे (by transp.); Das. 44 मां देहि; G2 Ms दातुमर्हसि. Dn4 Ds Dr T G1. 3. 6 M1. 6. 7 om. मे. K1 om. [इति. — ³) K4 om. (hapl.) 49³-49⁴. Ds. 1 अनुविद् (for अब्रवीद्). After हिमवान्, Ks ins. अनया. K2 अभिलषतो; Ks 'लक्षितो; Bs Das Dn1. n4 D2 G1 'लक्षितो; D4 'मषितो; G2 'लषिते (for 'लषितो). Before वरो, K1. 2 V1 Bo. 9 Das. 44 D4. 5. 7. 2 T G2. 3. 6 M1. 5-7 ins. मे. Ks वरो भव; K7 वरो मे रुद्र; T1 G2. 6 रुद्रो वर (by transp.); Kumbh. ed. वरो दुहिदुहिं. — ⁴) K4 om. 49⁴ (cf. v. l. 49³). Ms transp. त्वया and अहं. G2 कन्या न दत्ता (for अहं कन्या). Ks कन्यावर्णकृत; T1 G2. 6 कन्यावरणे वृत; M1. 6. 7 कन्यां (Ms 'न्या') वरणकृतः (for कन्यावरणकृत). Ks 'कामः; M1. 6. 7 lacuna (for -भावः). K2 प्राख्यातस्; Ds प्रत्याख्यातं; Gs lacuna (for 'ख्यातस्). Ds T2 G1 त्वं (for न). K1 भवान्नत्नानां (by transp.); K2 भवरत्नानां; Ks. 1 D4. 9 भवाञ्च रत्नवान्; Ds भवाञ्च रत्न. Ds transp. भवान् and भाजने. G1. 2. om.

भवान्. Dr त्वं नरज्ञानां; T1 त्वं नरनामसंज्ञानां; T2 स्वमन्नरज्ञा नाम (sic); Gs. 6 न (Gs त्वं) नरसंज्ञा नाम; M1. 5-7 त्वं हिमानां (for न रत्नानां भवान्). Ks. 1 D4. 9 om. भाजनं. Ds Dr T G1-3. 6 M1. 5-7 भविष्यसि (for 'व्यति). ☞ Gs: भाजनं न भवसि, त्वदुत्पन्नानि रत्नान्यन्यैरपहृतानि भविष्यन्तीत्यर्थः ॥ ☞ — ⁵) K4 'प्रभृ-
त्येतद्; V1 'प्रभृति तथैव (for 'प्रभृत्येतद्). K1. 2. 6. 7 D4. 9 एतदास्थितं; Ds. 1 T G2-3. 6 एवं (G2 एव) तदवस्थितम् (for एतदवस्थितम्). K1. 2. 4. 6 महाषिवचनं; K7 D4. 9 महर्षेर्वं; Ds lacuna (for ऋषिवचनम्).

50 Śi missing (cf. v. l. 18). — ¹) K2 T1 तदेवं-
विधिं; K7 D4. 9 तथैवंविध- (Ds 'धं); Dn4 तदेवंविधे;
Ds तदेतदेवं; T2 तदेव विधिर; G1 M1. 6 तदेवंविध-;
Gs तदेवं (for 'विधं). K2 महात्म्यं ब्राह्मणान्. — After
50¹, Bs. 8 ins. an addl. colophon [Adhy. name: Bs
नारायणीये ब्राह्मणमाहात्म्यं; Bs नारायणीयं. — Adhy.
no. : Bs 270]. — ²) Before 50², Bs. 8 ins. भग-
वानुवाच. Before क्षत्रं, Dr T G2. 3. 5 ins. एवं. After
अपि, K1. 2. 4. 6. 7 Bs-8 Das. 44 Dn1. n4 Ds D2-4. 8. 9
M1. 5-7 ins. च. Before शाश्वतीम्, Dn1. n4 Ds Kumbh.
ed. ब्राह्मणप्रसादादेव. Ks शास्वतीम्. After अग्न्यां,
Bo. 6-9 Das. 44 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 7. 8 T2 G1. 2 M1.
5-7 Kumbh. ed. ins. च. Dr T2 पृथिवीपत्तिम् (for
पृथिवीं पत्नीम्). K1. 2. 4. 6. 7 D4. 5. 7. 9 अभिगम्य पत्नीं
(K7 Ds 'त्नी) (by transp.); Dn1 पत्नीं समभिगम्य.
V1 Bo. 7. 9 D4 अभिगम्य (for अभि). After अभि-
गम्य, Ds. 1 ins. इव. T2 भुजि (for बुभुजे). — ³)
K4 Das D2. 3 यद् (for तद्). K1. 2 ब्रह्माग्नीषोमीयं;
Ks 'ग्नीषोमीत्यं; K7 'ग्नीषोमीयं; Dr T G1-3. 6 M1.
5-7 Kumbh. ed. ब्रह्मक्षत्रमग्नीषोमीयं (for ब्रह्माग्नीषोमी-
यम्). — ⁴) G1 om. from जगद् up to मेवोत्त (in
12. 330. 36°). G2 चार्यते (for धार्यते).

[३३०

C. 12. 132* 4
B. 12. 343 [2]. 66
K. 12. 352. 1

श्रीभगवानुवाच ।

सूर्याचन्द्रमसौ शशत्केशैर्मे अंशुसंज्ञितैः ।

बोधयंस्तापयंश्चैव जगदुत्तिष्ठतः पृथक् ॥ १

बोधनात्तापनाच्चैव जगतो हर्षणं भवेत् ।

अशीषोमकृतैरेभिः कर्मभिः पाण्डुनन्दन ।

Colophon om. in K1. 2. 4. 6. 1 V1 Bo. 1. 9 Da2. 24 Dn1. n4 D2-5. 8. 9 G1 M1. 5-7. Ś1 Ds missing: K2. 5 B1-5 Da1. a1 Dn2. n8 D1 G2. 5 M2-4 absent. — *Subparvan*: Ds D1 T G2. 2. 5 मोक्षधर्म. — *Adhy. name*: Ds T2 नारायणीयः; T1 Gs नारायणीये कृष्णार्जुनसंवादे ब्राह्मणमाहात्म्यमशीषोमीयात्मकं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Ds2 T1 Gs 168; T2 181; G2 193; Gs 169. — *Śloka no.*: Dn1. n4 64.

330

☞ This adhy. is missing in Ś1 Ds (cf. v. 1. 12. 329. 18; 333. 15).

1 G1 om. up to मेवोत्त (in 36*) (cf. v. 1. 12. 329. 50). Bs Ds2 T1 M2. 2. 5 om. the ref. Before 1st. K1. 2. 4. 5. 7 Bo. 6. 8. 9 Das Dn1. n4 Ds1 D2-5. 8. 9 T2 G2 Cal. Bom. ed. ins. उच्यते; V1 Br Da4 उच्यते च; M1. 5-7 इत्युच्यते; while D1 T2 G2. 3. 6 Kumbh. ed. ins.:

878* नाम्नां निरुक्तं वक्ष्यामि शृणुष्वैकाग्रमानसः ।

[D1 T2 वाक्यानि (for वक्ष्यामि).]

—^a) Ks सूर्यचन्द्रमसौ; K1 सूर्याचन्द्रमसः; Ds सूर्याचन्द्रमसौ. V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 8 Cn (gloss: परमेश्वरनेत्राभ्यामुपप्लवात्) चक्षुः; M1 lacuna (for शशत्). —^b) Ks. 7 D4. 9 स्वकेवोर (for केशैर्मे). K1. 2. 4 केशौ मे हंशुसंज्ञितौ; V1 Bo. 6-9 Das. a1 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 7. 8 केशाश्चैवौशावः स्मृताः. — V1 om. (hapl.) 1st. —^c) Ks Bs T G2. 3. 6 M6. 7 स्वा (G2 वा; M6. 7 स्वा) पर्यञ्ज (for तापयंश्च). —^d) Ks Bo. 6-9 Das. a1 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 7. 8 G2 M1. 5-7 Kumbh. ed. उत्तिष्ठते (for 'तः'). ☞ Cv: पृथक्, अह्नि एकः, निशि एकः । ☞

2 G1 om. 2 (cf. v. 1. 1. 1). —^a) Ks Da4 तपनाच्; Bs D1 T G2. 6 स्वा; Gs स्व; M1. 5-7 स्वा (for

हृषीकेशोऽहमीशानो वरदो लोकभावनः ॥ २

इडोपहृतयोगेन हरे भागं क्रतुष्वहम् ।

वर्णश्च मे हरिश्रेष्ठस्तस्माद्हरिरहं स्मृतः ॥ ३

धाम सारो हि लोकानामृतं चैव विचारितम् ।

ऋतवामा ततो विप्रैः सत्यश्चाहं प्रकीर्तितः ॥ ४

ता'). —^b) M1. 1 जगते. D1 T2 हर्षणाद् (for 'णं'). —^c) K1 D4 अग्निषोमः; K1 V1 अग्नीषोमः; M1 अग्नीषोमः; M1 अग्नीषोमैः (for 'षोमः'). K1. 2. 4 D4. 5. 9 एतैः (for एभिः). —^d) Gs om. कर्मभिः. —^e) K1 [5] हमीशानो; Da4 [5] यमीशानो; D1 महेशानो; T2 मही (for 'हमी'). ☞ Cn: जगद्वर्षयतो यस्मात्तस्मात्तौ हृषी, अग्नीषोमौ केशौ, अंशु यत्न स हृषीकेशः ॥ Cv: हृषीरिति ईकारान्तं पदं वा । तदा हृष्यौ केशौ यत्नेति समा-
सः । ☞

3 G1 om. 3 (cf. v. 1. 1). Ks om. 3rd. —^a) K1. 2. 4 इडोपगी (K1 'डु') तं; K1 Bo. 1 D4. 5. 7. 9 Kumbh. ed. इडोपहृतं (B1 Ds 'तो'); V1 Bs. 9 Das Dn1. n4 D2. 8 इडो (V1 'तो') पहृतः; Ds2 दंडोपहृतः; Ds इडोपहृतः; T G2. 3. 6 इडोपहृतः; M1. 1 इडोप-भृतः; M6 इडोपहृतः; M6 ह्रस्वेवभृतं (for इडोपहृतः). K1. 2. 4. 7 D4. 9 Kumbh. ed. गेहेषु; D1 T2 G2. 3. 6 यागेषु; M1. 5-7 गेहेषु (for 'योगेन'). ☞ Cn: इडोप-हुता सह दिवा (Āśvalāyana Śrautasūtra 1. 7. 7) इत्यादिमन्त्रेणाहृतोऽहं तद्योगाद्यज्ञभागं हरे, हरणं कुर्वे, इति हरिः । ☞ —^b) Ds. 1 T2 G2 हरेर् (for हरे). Bo भाग्यं (for भागं). Br. 9 क्रतुस्वहं (Br 'स्वनः'); T1 Gs. 6 क्रतुष्वपि; T2 क्रतुष्वपि (for क्रतुष्वहम्). K1. 2. 4 हविर्भागं ब्रजाम्यहं. — Ds om. 3rd-4th. —^c) T2 वर्णाश्च. V1 Br Da4 Ds Cp मे हरिः; Bs Kumbh. ed. हरितः (for मे हरिः). Ds. 1 वर्णो मे हरितश्रेष्ठः; M1. 1 वर्णं मे हरितं श्रेष्ठं. ☞ Cn. p: हरिः, हरिन्मणि- (Cp: हिरण्यमणि) तुल्यः । ☞ —^d) V1 D1 T1 Gs. 6 हरिहरः; Bs 'हयः'; D4 T2 G2 'हरं (for 'रहं'). Ds G2 स्मृतं (for स्मृतः).

4 G1 om. 4 (cf. v. 1. 1. 1). Ds om. 4th (cf. v. 1. 3). —^a) T1 Gs. 6 धामाधारो; Cv (gloss: श्रेष्ठाधारः) धाम सारो (as in text). Ks Dn1. n4 Ds Ds. 4. 8 भूतानास् (for लोकानास्). T2 धाम-यारोजा लोकानास् (sic). ☞ Cn: धामशब्दो लोकसार-

[1912]

नष्टां च धरणीं पूर्वमविन्दं वै गुहागताम् ।
 गोविन्द इति मां देवा वाग्भिः समभितुष्टुः ॥ ५
 शिपिविष्टेति चाख्यायां हीनरोमा च यो भवेत् ।
 तेनाविष्टं हि यत्किञ्चिच्छिपिविष्टं हि तत्स्मृतम् ॥ ६
 यास्को मामृषिरव्यग्रो नैकयज्ञेषु गीतवान् ।

शिपिविष्ट इति ह्यस्मादुद्यमानमधरो ब्रह्म ॥ ७
 स्तुत्वा मां शिपिविष्टेति यास्को ऋषिरुदारधीः ।
 मत्प्रसादादयो नष्टं निरुक्तमभिजग्मिवान् ॥ ८
 न हि जातो न जायेहं न जनिष्ये कदाचन ।
 क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानां तस्मादहमजः स्मृतः ॥ ९

C. 12. 1323
B. 12. 343[2]. 74
K. 12. 352. 9

वाची । ॐ — ^१) Ks. 7 Ds. 9 ऋ(K1 कृ 'तं वाक्यं (for कृतं चैव). K1. 2 अभिचारिकः; V1 Bo. 6-9 Das अविचारितं; T Gs. 2. 8 M1. 5-7 अवधारितं (for विचारितम्). Ds (also) ऋनं वाक्यमभिचारिकं. — ^२) Ts कृतयाम; Gs Cn 'धाम (for 'धामा). ॐ Cn : ऋनमवाधितं, धाम सत्तास्मृतिरूपं, यस्य स ऋतधामेत्यर्थः ॥ Cp : धाम राष्ट्रे लोकसारवाची । ऋतं च परमार्थसत्यं चाहम् । पुंस्त्वं संज्ञाशब्दत्वात् । ॐ — ^३) Ks. 4 V1 Bs-8 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 Kumbh ed. सद्यश्च; Ks. 7 Ds 9 सत्यं (for सत्यश्च). Ts प्रकीर्तितं. ॐ Ca : सतश्चासतश्च धारणात्सत्यः ॥ Cv : सत्यः सतीमपेक्षितः । ॐ

5 G1 om. 5 (cf. v. l. 1). — ^४) K1 दृष्टां; Ks. 4 दृष्टां; Das. 24 नष्टाश्च; Ts नष्टं (for नष्टां). K1. 2. 4. 6. 7 Ds. 5. 9 हि (for च). Ks. 7 Das Ds1 धरणी. — ^५) Ks. 4. 6 Ds1 अविदं; Bs (orig.) अविदपन्; Bs (marg.) अविदं; Ts *विदं; Gs अविदन् (for अविन्दं). Das. 24 M1. 7 गुहा(M1 'णा'गतं; Ds2 Ms गुहां गतां (for गुहागताम्). Dr विदं वै ह गुहागतं. — ^६) K1 Das गोविन्दम्. V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 7. 8 T Gs. 2. 8 M1. 5-7 तेनाहं; Ds मां देवो (for मां देवा). — ^७) Ds ऋषिः (for वाग्भिः). K1 तुष्टवः (for 'तुष्टुः). V1 Bo 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 7. 8 T Gs. 2. 8 M1. 5-7 Kumbh. ed. देवैः(Gs विप्रैः)-वाग्भिर्भरभि(Das om. रभि)ष्टुतः.

6 G1 om. 6 (cf. v. l. 1). — ^८) Ks शिपिरित्वेव; Bo. 6 शिपिविष्टेति (for शिपिवि). K1. 2. 4 चारुथेयो; Ks. 7 Ds. 9 चारुथातं; V1 Bs यस्याख्या; Ds1 वाख्यायां; T1 Gs. 9 यज्ञाख्या; T2 Gs M1. 5-7 यज्ञाख्या (for चारुथायां). Ks Ds. 9 M1. 5-7 हीनरोम (for 'रोमा). Ks. 7 Ds. 9 M1. 5-7 च यद्; Dr च या; T Gs. 8 शिपिर् (for च यो). ॐ Ca : हीनरोमा, हीनेषु कश्चादिषु नोक्तरोमा शिपिविष्टोऽत्र ॥ Cn : हीनानि त्यक्तानि रोमाणीव रोमाणि, अंशवः, अवयवा येन स शिपिर्निष्कल इत्यर्थः । तेन शिपिना रूपेण यत्किञ्चिदाविष्टं येन, अतोऽयं शिपिविष्टः ॥ Cs : उत्तरोमा, केशश्मश्रुरोमा यः पुमान् तं शिपिविष्टशब्दोऽभिधत्ते । उत्तरोमा यजमानेनानुष्ठितं कर्म शिपिविष्टम् । ॐ — ^९) V1 येन (for तेन). K1. 2. 4 V1

च; Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 Kumbh. ed. तु; T2 स्म (for हि). T Gs. 2. 8 कर्म (for किञ्चित्). Dr तेनापीष्टं स्वयं कर्म. — ^४) Ks शिपिविष्टो हि; Bs 'विष्टेति (for 'विष्टं हि). V1 च (for हि). Bo विपिविष्टेति तत्स्मृतः; Bo. 9 Das. 24 Ds शिपिविष्टो हि स स्मृतः (Das Ds तत्स्मृतः); Br Dn1 n4 Ds Ds. 2. 8 Kumbh. ed. 'विष्टेति च स्मृतः; T2 Gs 'विष्ट इति स्मृतः; Mr शिविविष्टं हि तत्स्मृतं. ॐ Cv : यज्ञेषु दीयमानं यन्मांसरूपं हविः तत् शिपिनामकं भवेत् । तेन शिपिना आविष्टं यत्किञ्चिद्द्रव्यं तत् शिपिविष्टं स्मृतम् । ॐ

7 Gs om. 7 (cf. v. l. 1). — ^१) Ks V1 Bo Das. 24 Dn1 Ds. 5 यस्को (for यास्को). Ks. 7 Das Ds. 5. 7. 9 नामविर् (for मामृषिर्). Ks. 7 इत्युग्रो; Ds. 9 अत्युग्रो (for अन्यग्रो). — ^२) Dr T Gs. 6 तेन (for नैकः). Ks मेरुष्टेषु गीतवान्. — ^३) Ks 7 Ds. 2. 9 शिपिविष्टम्; Bo. 6 शिपिविष्ट (for शिपिविष्ट). K1. 2 ब्रह्म; Ks प्राहुरः; Ks Ds. 9 ब्राहुरः; Bo. 7 Das. 24 ब्राह्म (for ब्रह्माद्). — ^४) Ds1 नामचरा. T1 Gs. 6 [s]स्मि (for हि).

8 G1 om. 8 (cf. v. l. 1). — ^१) K1 स्तुत्वा मा; V1 Bo श्रुत्वा मां; Ds1 स्तुत्वमां. V1 Bo. 6 शिविविष्ट (for शिपिविष्ट). — ^२) K1. 2. 4. 7 Das. 24 Ds. 5. 7. 9 यस्को (for यास्को). K1. 2. 4 मुनिर्; Ks Dn1 Ds. 9 T1 Gs. 6 त्वृषिर्; Gs M1. 5-7 बृषिर् (for ऋषिर्). T2 यास्कस्त्वं द्विरुदारधीः. — ^३) Ks. 7 Ds अहो; Br. 9 Das Gs M1. 5-7 अथो (for अथो). Ds अहोविष्टं; Ds अथाविष्टं (for अथो नष्टं). K1 मत्प्रसादादवरादिष्टिः; Ks 'दवरादिष्टो. ॐ Cn : अथो नष्टं, वेदहरणवेलायां पातलेऽन्तर्हितम् ॥ Cs : विच्छिन्नसंप्रदायम् । ॐ — ^४) K1 उतुम् (sio); Ks मरुतम् (for निरुक्तम्). Das अभिः; Das M1. 6. 7 अपि; T1 Gs. 6 उप- (for अभिः). Dr T2 निरुक्त(Ts 'त्त'मधिकामि(Ts 'रविम)वान्.

9 G1 om. 9 (cf. v. l. 1). — ^१) T2 न वा जातो (for न हि जातो). Ks. 6 Bo. 7-9 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 T1 Gs. 8 Kumbh. ed. जायेयं (for जायेहं). — ^२) Ks क्षेत्रज्ञः (for क्षेत्र). — ^३) Das अतः (for अजः).

G. 12. 13233
B. 12. 343(2), 75
K. 12. 352, 10

नोक्तपूर्वं मया ध्रुदमश्लीलं वा कदाचन ।

ऋता ब्रह्मसुता सा मे सत्या देवी सरस्वती ॥ १०

सच्चासच्चैव कौन्तेय मयावेशितमात्मनि ।

पौष्करे ब्रह्मसदने सत्यं मामृषयो विदुः ॥ ११

सच्चान्न च्युतपूर्वोऽहं सत्त्वं वै विद्धि मत्कृतम् ।

जन्मनीहाभवत्सत्त्वं पौर्विकं मे धनंजय ॥ १२

10 G₁ om. 10 (cf. v. l. 1). —^a) K₁ नोक्तपूर्वं मयक्षत्रम्; D₅ पूर्वमयोद्ध्रुदम् (sic). —^b) K₅ नालीक; D₁ अश्लील्यो; T₂ अश्लील; G₅ (gloss: असत्यं) अश्लीलं (as in text); D₅ च (for वा). T G₂. 8 M₁. 6. 7 कथंचन (for कदाचन). —^c) K₁ तव; K₂ व्रत; V₁ ऋत; D₂ कृता; G₂ जाता (for ऋता). K₁ -युवा सा; K₂ -युगा सा; D₂ -सुता सा; D₁ T G₂. 8. 8 -स्वरूपा (T₂ 'पो'); M₁. 6. 7 -सरूपा; M₅ -सुता या (for -सुता सा). D₂ वै (for मे). —^d) K₁ Kumbh. ed. सत्य; G₂ जाता (for सत्या). K₁ सरस्वती. Cf. Cn. v: पृथिव्यसे-जोसि (Cv: मूर्ते) सत्, वाय्वाकाशौ (Cv: अमूर्ते) तत्, तदुभयात्मत्वाद्वा सत्यनामाहमित्यर्थः ॥ G₅: पृथिव्यसेजोरूपं भूतवयं मयक्षत्रम् । वाय्वाकाशमपरोक्षमसत् ॥

11 G₁ om. 11 (cf. v. l. 1). —^a) D₅ हि (for [एव]). K₅ सत्यां सत्येन कौन्तेय; K₁ D₂. 9 सत्यासत्यैव क्रौ. —^b) D₅ मय्यावेशितम्; D₅ G₂ M₁ माया (for मया). D₁ आत्मनः (for 'नि'). —^c) K₂ पुष्करे; D₂ पौष्करे (for पौष्करे). D₅. 7 नित्यं (for सत्यं). Cf. G₅: पौष्करे, हृदयगुणदरीकस्ये ब्रह्मसदने, हृदयप्रत्य-ग्रूपेण स्थिते मयि सच्च त्वच्च आवेशितमिति मां सत्यं विदु-मित्यर्थः ॥

12 G₁ om. 12 (cf. v. l. 1). —^a) K₁. 2 न सत्त्वात् (by transp.); D₁ T₂ सत्यान्न. K₄ न सत्त्वा-श्रुतपूर्वोऽहं. Cf. G₅: सत्त्वात्, सत्त्वादियुगात् ॥ —^b) D₅ G₂ सत्यं (for सत्त्वं). K₅ हि (for वै). K₁ विष्टि; G₂ वृद्धि (for विद्धि). Cf. G₅: सत्त्वं, प्राणिजातम् ॥ —^c) K₄ B₈. 9 D₂. 8 D₂ D₂. 8. 8 जन्मनीहा; K₅ जन्मनीह; T₂ G₂ जन्म हित्वा; M₅ जन्महीनो (for जन्मनीह). K₄ B₈. 9 D₂. 8 D₂ D₂. 8. 8 भवेत्; M₅ भवं; Kumbh. ed. [आ]भवेत् (for [अ]-भवत्). K₁. 2 Bo D₅. 7 सर्व; D₂ सत्यं; T₂ सत्त्वात् (for सत्त्वं). T₁ G₂. 6 जन्म हित्वा भवेत्सत्त्वात्. —^d) K₁. 2 पौर्विकं; M₁ पौर्विकं; Cv (gloss: पूर्व विद्यमानं, मूलरूपसंबन्धि) पौर्विकं (as in text). K₄ जनंजय; D₂ धनंजय; M₁. 6. 7 नृपोत्तम. D₁ T₂ G₂ पूर्वकं मे

निराशीः कर्मसंयुक्तं सात्वतं मां प्रकल्पय ।

सात्वतज्ञानदृष्टोऽहं सात्वतः सात्वतां पतिः ॥ १३

कृषामि मेदिनीं पार्थ भूत्वा कार्णायसो महान् ।

कृष्णो वर्णश्च मे यस्मात्सात्कृष्णोऽहमर्जुन ॥ १४

मया संश्लेषिता भूमिरद्विव्योमं च वायुना ।

वायुश्च तेजसा सार्धं वैकुण्ठत्वं ततो मम ॥ १५

नरोत्तमः T₁ G₂. 6 पूर्वकर्म नरोत्तम. Cf. Cp: इहजन्मनि, कृष्णावतारे, पौर्विकं नारायणभावसत्त्वज्ञानं, अतोऽहं सात्वत इत्यर्थः ॥ G₅: इह असिन्मायुरे आविर्भावे, यदुर्वशावतारे, मे पूर्वकः पितामहः सात्वतनामा । तस्य गोत्रे जातत्वात् सा-त्वतः ॥

13 G₁ om. 13 (cf. v. l. 1). —^a) K₅. 7 निराशीः; D₂ निराशिः (for निराशीः). K₁. 4 M₅ संयुक्तान्; K₂ संयुक्तात्; Bo. 6. 8. 9 D₂. 8 D₂. 8. 8 G₅ Kumbh. ed. संयुक्त; D₁ T₂ G₂ युक्तश्च; M₁. 6. 7 संयुक्ताः (for 'क्त'). —^b) D₅ अकल्पय (for प्रकल्पय). K₁ 2. 4 सात्वतांश्च (K₂ 'तां चा') प्रकल्पय; V₁ Bo. 6. 9 D₂. 8 D₂. 8. 8 G₅ Kumbh. ed. सत्वतश्चाप्यकल्पय; B₈. 1 D₂. 8 D₁ 'तं चाप्यकल्पय' (B₈ [marg. 'य:'); T G₂. 8. 6 M₁. 6. 7 'तं चा' नाप्यकल्पय (M₁. 6. 7 'यत्'). —^c) K₁ D₅. 7 तृप्तो; B₈ (marg. as in text) -कृष्टो; D₂. 8. 4 हृष्टो; M₁. 6. 7 -तृष्टो (for -हृष्टो). K₁. 2 4 सात्वतस्तेन दृष्टोऽहं. —^d) K₁. 2. 4 V₁ Bo. 6. 7 D₂. 8. 4 सात्वतैरिति (D₂ 'तैरिति') सात्वतः; B₈. 9 D₂. 8 D₂. 8. 8 G₅ Kumbh. ed. सत्वतामिति सात्वतः; T₂ G₂ M₅ Cv सात्वतः सात्वतीपते (G₂ 'ते पथे'); M₁. 6. 7 सात्वते पथि सात्वतः; Csp (gloss: सात्वती सुभद्रा, तस्याः पतेः तदुपायः) सात्वतः सात्वतीपतेः.

14 G₁ om. 14 (cf. v. l. 1). —^a) K₁ कृष्णा मे; K₂ कृष्टा मे; K₄ कृषा मे; K₅ कर्षामि; K₁ कृषामि; D₁ कृष्टाव; T₂ कृतामि (for कृषामि). K₁. 2 मेदिनी; V₁ पृथिवी. T₁ G₂. 6 कृष्णां (for पार्थ). —^b) B₈ D₂. 8 T G₂. 8. 6 M₁. 6. 7 कृष्णायसो; D₂ कार्णाय (for कार्णा). K₁. 2 V₁ T G₂. 8. 6 हृष्टः; M₁. 6. 7 महत् (for महान्). —^c) D₂ मे यश्च (for वर्णश्च). G₂ यो (for मे). —^d) K₄ अर्जुनः.

15 G₁ om. 15 (cf. v. l. 1). —^a) K₂. 7 संश्लि-षिता (for संश्ले). K₁. 2. 4 भूत्वा (for भूमिर्). Cf. G₅: संश्लेषिता, परस्परप्रापरेण स्थापिता ॥ —^b) K₁ lacuna; K₂. 4 पृथिवी (K₄ 'वी') चाप एव च; T G₂. 6 व्योम्ना सा तच्च वायुना; G₅ व्योम्ना तच्चापि वा. —^c)

निर्वाणं परमं सौख्यं धर्मोऽसौ पर उच्यते ।
तस्माच्च्युतपूर्वोऽहमच्युतस्तेन कर्मणा ॥ १६
पृथिवीनमसी चोमे विश्रुते विश्वलौकिके ।
तयोः संधारणार्थं हि मामधोक्षजमञ्जसा ॥ १७
निरुक्तं वेदविदुषो ये च शब्दार्थचिन्तकाः ।

ते मां गायन्ति प्राग्वंशे अधोक्षज इति स्थितिः ॥ १८
शब्द एकमतैरेष व्याहृतः परमर्षिभिः ।
नान्यो ह्यधोक्षजो लोके ऋते नारायणं प्रथम् ॥ १९
घृतं ममाचिषो लोके जन्तूनां प्राणधारणम् ।
घृताचिर्हमव्यग्रैर्वेदज्ञैः परिकीर्तितः ॥ २०

C. 12. 13244
B. 12. 3431/155
K. 12. 352. 20

Dn1 G2 अतो (for ततो). K1 D4.9 मयि; B. 1.9
Das a4 मतं; Ds नतं (for मम). T2 वैकुण्ठं तत्त्वतो
मम. ☞ Ca: संवद्वयति भूतजातसर्गं च शक्तियेति विकु-
ण्ठत्वे समर्थ इति वैकुण्ठः ॥ Cp: विगता कुण्डा, असामर्थ्यं
यत्नेति विकुण्ठः । विकुण्ठ एव वैकुण्ठः । स्वार्यं तद्वितः । ☞

16 G1 om. 16 (cf. v. 1. 1). —^a) D1 निर्माणं (for
निर्वाणं). Ks V1 Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds Ds. 2.8
Kumbh. ed. ब्रह्म; D1 T G2. 3.6 M1. 5-7 विद्धि (for
सौख्यं). —^b) V1 B8 (marg. as in text) वर (for
पर). —^c) K1 V1 B8 Dn1 M1. 1 यस्मान्; G2
सत्यान् (for तस्मान्). K2. 4 अच्युतः; D1 T2 च च्युत-
(for न च्युत-). Da4 -सर्वो (for -पूर्वो).

17 G1 om. 17 (cf. v. 1. 1). —^a) K1. 2.4 नमसे;
Cs (gloss: आवापृथिव्यौ) 'सी (as in text). T1 G2. 6
पृथ्वी नम इमे चोमे; M1. 5-7 नमश्च पृथिवी चोमे. —^b)
K1. 2.4. 1 D4. 5.9 कीर्तिते; Ds2 विश्रुतं; T2 विभृते
(for विश्रुते). K2 विश्वलौकिकी; Ks V1 Bo. 6-9 Das.
a4 Dn1. n4 Ds Ds. 2.8 Kumbh. ed. 'तोमुखे (for
'लौकिके). — Ds reads 17'-18' twice. —^c) V1
M1. 5-7 च (for हि). K1 D1. 5 (both times). 1.9
तयोः प्रसादं (D1 'घ)नार्थं च; T G2. 3.6 तयोः संधार-
णार्थाय. —^d) Dn1. n4 Ds2 Ds (both times). 1 मम
(for माम्). K1 Ds ममाविष्कृततेजसा; Ds प्रागधः
सुखमंजसा; T1 G2. 6 प्रायशः स्वे समासजं (T1 'जसं);
T2 प्रायशस्त्रिमासस्वजं; G2 प्रागधः खलु स्वमंजसा (hyper-
metric); M1. 5-7 प्रागधः स्वं समुजनाः (M5 'मंजसा).
☞ Ca: न शक्यते धारयितुमिति अधो, आवापृथिव्यौ । ते
अक्षिप्तं, घटयितुं, जात इत्यधोक्षजः । ☞

18 For the repetition in Ds, cf. v. 1. 17. G1
om. 18 (cf. v. 1. 1). —^a) D4. 1 T Gs M1. 5-7
निरुक्तं (for 'क्तं). K1. 2.4. 1 D4. 5.9 -विद्वांसो (for
-विदुषो). —^b) B8 Dn1. n4 Ds Ds. 2.8 Kumbh. ed.
वेदः; T2 G2 ज्ञेते (for ये च). K1. 2.4 B. 1. 1 सर्वार्थ-
(for शब्दार्थ-). —^c) Da4 तेषां (for ते मां). Da
गायति; D1 नयति. K2 प्राग्वंशो; T2 प्रायशो; Cs
(gloss: यज्ञे) Cv (gloss: देहे यज्ञे वा) प्राग्वंशे (as in

text). —^d) K1 B8 (marg. as in text) D4. 9 Ms
अधोक्षजम्; T1 अधोक्षज. K1. 2.4 B8 (marg. as in
text) T G2. 6 M1. 5-7 Kumbh. ed. स्मृतः; G2 स्मृतं
(for स्थितिः). ☞ Cv: अक्षजमक्षजनितं ज्ञानमधः यस्मा-
दिति व्युत्पत्त्या । यद्वा भूमिस्थितभूम्याख्यलक्ष्मीरूपवत्,
व्योम्नि स्थितश्रीदेव्याख्यलक्ष्मीरूपवत्, स्वप्रसादाद्दिना सर्वथा
अदृष्टत्वाद्वा अधोक्षजः । ☞ — After 18, Dr T G2. 3.6
ins.:

879* अधो न क्षीयते यस्माद्वदन्त्यन्येऽप्यधोक्षजम् ।

[T1 अधो (for अधो). T2 G2 हि (for अपि). T1
अधोक्षजं.]

19 G1 om. 19 (cf. v. 1. 1). —^a) Ks Bo. 2.9
Dn1. n4 Ds Ds. 2.8 T G2. 6 Ca Cp (gloss: एकपद-
स्यात्मनो दार्शिकिभिः) Cs (gloss: पृथिवीनमसीत्यारभ्योक्तैः
क्षीयत इत्यन्तेः पदप्रतीकैः व्याकृतो निरुक्तः) एकपदैर्; K1
एकमतिर्; B. 1. 1 Das. a4 'पदे (Da4 'धे); G2 एव
पदैर्; Cpp (gloss: एकलक्षणः) एकपदः (for एकमतैर्).
K1. 2.4 एव; B. 1. 1 Das. a4 चैव (for एव). Dr एव
एकपदैः शब्दो. ☞ Ca: एकपदैः, एकपदस्यात्मनः ॥ Cn:
एकपदैः, पृथक्पदैः ॥ Cv: एकमतैः, एकैकमतप्रवर्तकैः । ☞
—^b) K2 व्याहृतः; B8 Ds2 Cs (gloss: निरुक्तः) व्या-
कृतः (for व्याहृतः). —^c) T G2. 3.6 [s]पि (for हि).
Dn1 ह्यधोक्षजाल्.

20 G1 om. 20 (cf. v. 1. 1). —^a) K1 घृतं;
Ds. 1 G2 घृतं; M1. 6. 1 कृतं (for घृतं). K1. 2 म(K2
स)मार्चिषं; Ds. 1 मम अचिषो; T2 मामर्चिषो; M1. 6. 1
मदार्चिषा (for ममाचिषो). ☞ Cn: अर्चिषः घृतं, वर्ष-
कमिति शेषः ॥ Cv: यद्वा, गोघृतस्य सुवर्णवर्णत्वात् घृतं
मम अर्चिषः सन्ति । ☞ —^b) T G2. 3.6 जनानां (for
जन्तूनां). Ks V1 Br. 9 Das. a4 -धारणे (for -धारणम्).
☞ Cp: जन्तूनां जीवानां प्राणधारणार्थं या ममाचिषः, तां
घृतेन वर्षयते इत्यर्थः । ☞ —^c) K1 घृताचिर्; G2 घृता-
क्षीर् (for घृताचिर्). K1 आस्यग्रैर्. Dn1 घृताधीह
च मस्यग्रैर्; M1. 6. 1 घृतं मदर्चिष्यग्रैर्. —^d) M1. 6. 1
घृताचिर्वैदिकैः स्मृतः.

C. 12. 13144
B. 12. 342[2]-86
K. 12. 352. 21

त्रयो हि धातवः ख्याताः कर्मजा इति च स्मृताः ।
पिचं श्लेष्मा च वायुश्च एष संघात उच्यते ॥ २१
एतैश्च धार्यते जन्तुरेतैः क्षीणैश्च क्षीयते ।
आयुर्वेदविदस्तस्मात्त्रिधातुं मां प्रचक्षते ॥ २२
वृषो हि भगवान्धर्मः ख्यातो लोकेषु भारत ।
नैषण्डुकपदाख्यातं विद्धि मां वृषमुत्तमम् ॥ २३
कपिर्वराहः श्रेष्ठश्च धर्मश्च वृष उच्यते ।
तस्माद्रूपाकर्पिं प्राह कश्यपो मां प्रजापतिः ॥ २४

21 G₁ om. 21 (cf. v. l. 1). —^a) T₁ lacuna;
T₂ त्रयोभिः. B₈ (marg.) मानवाः (for धातवः). —^b)
K₆ B₈ D₈₂ T G₂. 8. 6 M₁. 5-7 मे; B₆ 6 7 9 D₈₂. 8.
Dn₁. n₄ D₈₁ D₂. 8. 8 Kumbh. ed. मे; Cn ते (for
च). ☞ C₈: कर्मजाः मरुत्कल्पजातः इति यावत् । ☞
—^c) K₄ वायुं. T G₂. 8. 6 M₁. 6. 7 पिचं वायु (G₈ 'त')श्च
च. —^d) K₁. 2. 4 स्वेष्टः; G₂ एतत् (for एष).

22 G₁ om. 21 (cf. v. l. 1). —^a) K₆ B₈. 1. 9
D₈₂. 8₄ D₄. 5 तु; G₂ सं- (for च). —^b) K₁. 2. 4 T₂
क्षीणश्च (for क्षीणैश्च). B₇. 9 D₈₂. 8₄ D₈. 9 तु (for च).
—^c) K₁ D₈₄ त्रिधातु. D₈₁ प्रचक्षते. T₂ त्रिधश्च
माणप्रचक्षते (sic). ☞ Cn: त्रयो धातव उपाधिभूताः
सन्ति अस्य इति त्रिधातुः । ☞

23 G₁ om. 23 (cf. v. l. 1). —^a) D₈₄ एषो
(for वृषो). —^b) K₁. 2 स्मृतो (for ख्यातो). —^c)
K₁ नैषटकः; K₄ नैःपुण्यकः; K₆ नैषटवः; K₇ D₄. 9
नैषटजः; V₁ Dn₁. n₄ D₈₂ D₈ निषटकः; B₆ निषटुकः;
B₈ नैषटकः; B₈ निषटकः; D₈₄ निषुटुकः; D₈₁ निषं-
टुकः; M₁. 5-7 नैषटव- (for नैषण्डुक-). K₁. 2. 4 V₁
B₈ पदाख्यानैरः; K₆ B₆. 6 (marg. as in text). 1. 9
D₈₂. 8₄ Dn₁. n₄ D₈ D₂. 8. 8 Kumbh. ed. पदाख्याने
(D₈ 'नैर') (for 'ख्यात'). T₁ एवंविदा पदख्यातः; T₂
G₂. 8. 6 एवं वेदविदा (G₂ 'प्रदा')ख्यातः. —^d) G₂ विदुर्
(for विद्धि). K₁. 2. 7 D₄. 9 वृष इ (K₂ य)स्युतः; G₂
वृषमं ततः (for वृषमुत्तमम्).

24 G₁ om. 24 (cf. v. l. 1). —^a) K₄ कपि- (for
कपिर्). K₇ D₈₄ T₂ G₂ M₁ वराह- (for 'हः'). —^b)
D₈₄ lacuna; D₇ कर्मश्च. D₈ वृषम्. —^c) K₂ D₄
वृषाकपिः (for 'कर्पि'). ☞ C₇: आ समन्तात्, कं जलं,
पाययति । अकं दुःखं पिनष्टीति वा वृषाकपिः । ☞ —^d)
D₇ T G₂. 8. 6 M₁. 7 काश्यपो (for क'). — After 24,
K₇ D₄. 9 ins.:

न चादिं न मय्यं तथा नैव चान्तं
कदाचिद्विदन्ते सुराश्चासुराश्च ।
अनाद्यो ह्यमध्यस्तथा चाप्यनन्तः
प्रगीतोऽहमीशो विशुलोकसाक्षी ॥ २५
शुचीनि श्रवणीयानि शृणोमीह धनंजय ।
न च पापानि गृह्णामि ततोऽहं वै शुचिश्रवाः ॥ २६
एकशृङ्गः पुरा भूत्वा वराहो दिव्यदर्शनः ।
इमामुद्धृतवान्भूमिमेकशृङ्गस्ततो ह्यहम् ॥ २७

880* नादिमन्तं न चान्तं च कदाचिद्विद्यते सुराः ।

25 G₁ cm. 25 (cf. v. l. 1). —^a) D₈. 1 T₂
M₁ चादिर् (for चादिं). K₁. 1 D₄. 1. 9 T G₂. 8. 6 M₁.
6. 7 न चांतं कदाचिद्; K₄ B₇-9 D₂. 8 M₈ Kumbh. ed.
तथा चैव नां (B₈ चां)तं (for तथा नैव चान्तं). K₇
न चादिर्न च मध्यस्थं न चांतं च कदाचिद्. —^b) K₁. 2
D₈. 9 M₁. 5-7 विदंते (K₁. 2 विदंति; M₈ वदंते) द्विजा
मे; K₇ विद्यते द्विजा मे; D₇ T₂ G₂. 8. 6 व्य (D₇ य-;
G₂ वि)जानन्द्विजा मे; T₂ वृजानं द्विजा मे (for कदाचि-
द्विदन्ते). V₁ द्विजा मे; D₈ विषन्ते; Kumbh. ed.
विमंते (for विदन्ते). D₈ सुरांश्चासुरांश्च; T₂ G₂ M₁.
6. 7 सुराः सासुराश्च; Kumbh. ed. द्विजा मे सुराश्च.
—^c) K₂ अद्याभ्यो (sic); B₈ अनाद्यो; D₇ T G₂. 8. 6
'दिर्' (for 'द्यो'). K₂ हि मध्यस् (for ह्यमध्यस्). T₂
G₂ वा (for च). —^d) D₈₂. 8₄ प्रगीतो (for प्रगीतो).
K₁. 2. 4 एको (for ईशो).

26 G₁ om. 26 (cf. v. l. 1). —^a) D₈₄ शुचिनि
श्र*णिषानि; D₈ शुचीनि श्रवणींहति. —^b) D₇ T₂ G₂
पापं न (G₂ तु) (for पापानि). K₆. 7 गृह्णामि; D₈₂.
8₄ दुष्टानि; M₁. 7 कर्माणि. —^d) B₈ (marg.) तेनाहं;
D₈ तथाहं (for ततोऽहं).

27 G₁ om. 27 (cf. v. l. 1). —^a) D₈₄ D₄ एक-
शृंगः. ☞ C₈: एकशृङ्गः, एकदंष्ट्रः । ☞ —^b) B₈ D₈₁.
8₂ (before corr.) वाराहो. B₆. 7-9 Dn₁. n₄ D₈ D₂.
8. 7. 8 T G₂. 8. 6 M₁. 5-7 Cn Kumbh. ed. नैदिवर्धनः
(for दिव्यदर्शनः). —^c) K₂ उद्धृतया; K₄. 6 V₁ B₆.
6-9 D₈₂. 8₄ Dn₁. n₄ D₈ D₂. 8. 8 Kumbh. ed. चोद्धृ-
तवान्; T₂ उपारिपहं; G₂ उपावहं (for उद्धृतवान्).
—^d) D₇ T G₂. 8. 6 [s]सि (for हि). D₈ एकशृंग-
गता ह्यहं.

28 G₁ om. 28 (cf. v. l. 1). —^a) K₁. 2 V₁ B₈

तथैवासं त्रिककुदो वाराहं रूपमास्थितः ।
त्रिककुत्तेन विख्यातः शरीरस्य तु मापनात् ॥ २८
विरिञ्च इति यः प्रोक्तः कपिलज्ञानचिन्तकैः ।
स प्रजापतिरेवाहं चेतनात्सर्वलोककृत् ॥ २९
विद्यासहायवन्तं मामादित्यस्यं सनातनम् ।
कपिलं प्राहुराचार्याः सांख्या निश्चितनिश्चयाः ॥ ३०
हिरण्यगर्भो द्युतिमानेष यश्छन्दसि स्तुतः ।

योगैः संपूज्यते नित्यं स एवाहं विभुः स्मृतः ॥ ३१
एकविंशतिशाखं च ऋग्वेदं मां प्रचक्षते ।
सहस्रशाखं यत्साम ये वै वेदविदो जनाः ।
गायन्त्यारण्यके विप्रा मङ्गलास्तेऽपि दुर्लभाः ॥ ३२
षट्पञ्चाशतमष्टौ च सप्तत्रिंशतमित्युत ।
यस्मिञ्चाखा यजुर्वेदे सोऽहमाध्वर्यवे स्मृतः ॥ ३३
पञ्चकल्पमथर्वाणं कृत्याभिः परिवृंहितम् ।

12. 13238
12. 345[2]. 99
12. 352, 34

(marg. as in text) M1. 5-7 तथैवाहं; D4s तत्रैवाहं
(for तथै'). V1 त्रिककुदं (for 'दो'). Cn: त्रिक
कुदः, त्रीणि ककुदानि, उच्चप्रदेशाः रक्त्वापोत्रदंष्ट्रा यस्य ॥
C8: त्रिककुदः शरीरस्य त्रिषु प्रदेशेषु, मुखस्कन्धकायेषु,
श्रेष्ठतरः ॥ C7: सुजद्वये शिरोमूले च त्रयः ककुदः, चर्मावृत-
पृष्ठस्थूलावयवाः यस्य स तथोक्तः । C1. 2 G8
वाराहं. D4s om. रूप. —^a) D1 T G2. 8. 8 M5 त्रिक-
कुत्ते (D1 M5 'से') न (for 'तेन'). M1. 7 त्रिकुत्तेन विवि-
ख्यातः. —^a) K6 Bo समापनात्; K7 Dn4 Ds D4.
7. 9 T G2. 6 M5 प्रमा'; D6 प्रमापनात्; G2 प्रमाप-
नात्; M1. 6. 7 प्रतापनात् (for तु मापनात्).

29 G1 om. 29 (cf. v. 1. 1). —^a) K1 Ds. 9
विरिचिद; V1 D4 विरिचि; Dn4 Ds1 विरिचि (for 'च').
K4 Bo. 6. 7. 9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 Cn Kumbh.
ed. यत्प्रोक्तं; K6 B8 यत्प्रोक्तः; D5 यत्प्रोक्तः (for यः
प्रोक्तः). T2 विरिचयति यः प्रोक्तः. Cn: विशेषेण
विणक्ति, तत्त्वानां परिख्ययानाख्यं प्रविलयं करोतीति वि-
रिञ्चः । C1. —^b) K4 V1 Bo. 7. 9 Das. 24 Dn1. n4 Ds
D2. 8. 8 Cn Kumbh. ed. कपिलं; K6 कपिलो; Bo. 8
D1 T G2. 6 कपिल- (for कपिल-). —^a) K1 रेतनात्;
K2 V1 Bo. 6. 7. 9 D1 T G2. 6 Cnp रेचनात्; K7 D4. 9
लोच'; B8 रेत'; D5 G8 रोच' (for चेत'). K1. 2. 4
सर्वथैव च (for 'लोककृत्').

30 G1 om. 30 (cf. v. 1. 1). —^a) Ds2 'सहाय-
विशं (for 'वन्तं'). —^b) K1. 2. 4. 7 D4. 9 धनंजय (for
सनातनम्). —^c) K1. 2. 4. 7 D4. 9 आचार्य (for 'या').
C7: कं मोक्षसुखं पिबन्त्यथेनेति कपिरव ज्ञानं, तेव लः
तेन लः] समानः कपिलः । C1. —^a) K1. 2. 6 Ds2 सांख्य-
(for सांख्या). K1. 2. 4 D5 'निश्चयः; D1 'मानसाः
(for 'निश्चयाः'). K7 D4. 9 सांख्यं सांख्यविक्षणाः.

31 G1 om. 31 (cf. v. 1. 1). —^a) T2 'गर्भो' (for
-गर्भो). D4s द्युतिते (for द्युतिमान्). —^b) Dn1. n4
D2. 8 Cn Kumbh. ed. य एष (by transp.); Ds यः

स एष. Bo. 7. 9 Das G2. 8. 8 M1. 5-7 यच् (for यश्).
K1 lacuna; T2 छजनि (sic) (for छन्दसि). K1
lacuna; Bo स्थितः; G2 M1. 5-7 द्युतः; G8 स्मृतः (for
स्तुतः). K1. 4 एष यः समुदाहृतः; K7 D4. 9 एष छंदसि
यः स्तुतः; D5. 7 एष छंदसि संस्तुतः. —^c) K2 संपूजिते;
K6 Bo. 6. 8 (marg.) Das. 24 संपूज्यते; D8 संपूजितो
(for 'ज्यते'). T1 G2. 6 योगस्थैः पूज्यते नित्यः. —^a)
K1 2 चैव (for एव). V1 B8 (marg. as in text)
द्युचिः; Bo. 6. 7. 9 Dn1. n4 Ds D4. 2. 8 Cn भुवि (for
विभुः). Cn: छन्दसि समष्टिङ्गाभिमानो सूत्रात्मा,
भुवि चतुर्मुखः । C1.

32 G1 om. 32 (cf. v. 1. 1). —^a) K4 'शाखायां;
Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 Kumbh. ed. साहसं (for 'शाखं
च). K1. 2 एकत्रिंशच्च शाखायाश्च. —^b) K7 मे (for
मां). Ds1 प्रचक्षते; D6 प्रव'. K1. 2. 4 तद्युर्वेदं वदंति
मां. — K1 om. 32^{ed}. —^c) Ds om. (hapl.) from
शाखं up to पञ्चा (in 33^a). K1 'शाखा (for 'शाखं').
K7 D4. 9 सामेति; M1. 5-7 सामं च (for यत्साम).
—^a) D1 T2 G2 साम- (for ये वै). — D1 T G2. 8. 8
om. 32^{ed}. —^c) K2 अरण्यके; M1 अरण्यका. M1. 6. 7
धीरा (for विप्रा). —^c) K2. 4 V1 Bo. 7. 8 Das Dn1.
n4 Ds D2. 8. 8 Cn Kumbh. ed. हि (for ऽपि).

33 G1 om. 33 (cf. v. 1. 1). Ds om. up to पञ्चा
(cf. v. 1. 32). —^a) B8 (marg. as in text) क्षात-
(for षट्). D1 T G2. 8. 8 षट्पञ्चाशत्तथाष्टौ च. —^b)
K1. 6 Das 'विंशतम्; Bo 'विंशतिम् (for 'त्रिंशतम्').
D4s अत्युत; M6 इत्यपि (for इत्युत). Ds सप्तत्रिंशत-
मुच्यते; D1 T G2. 8. 8 सप्तत्रिंशत्तथैव च; M1. 7 'त्रिद-
शमित्यपि. —^c) K1. 2 या वै; Ds2 तस्मिन् (for य').
K1 Ds M1. 6. 7 यजुर्वेदः. —^a) K6 Ds T1 G2. 8. 8
M1. 6. 7 साधवर्षवः. V1 Bo. 6 (marg. as in text) स्तुतः
(for स्मृतः). K1. 2 सोऽहमध्वर्युभिः स्मृतः (sic).

34 G1 om. 34 (cf. v. 1. 1). —^a) D1 T1 जष-

C. 12. 13258
B. 12. 343(2).100
K. 12. 352. 34

कल्पयन्ति हि मां विप्रा अथर्वाणविदस्तथा ॥ ३४

शाखाभेदाश्च ये केचिद्याश्च शाखासु गीतयः ।

स्वरवर्णसमुच्चाराः सर्वास्तान्विद्धि मत्कृतान् ॥ ३५

यत्तद्धयशिरः पार्थ समुदेति वरप्रदम् ।

सोऽहमेवोत्तरे भागे क्रमाक्षरविभागवित् ॥ ३६

रामादेशितमार्गेण मत्प्रसादान्महात्मना ।

पाञ्चालेन क्रमः प्राप्तस्तस्माद्भूतात्सनातनात् ।

वांणं. Ks Bo. 6. 1. 8 (marg.). 9 Das. 24 पंचकल्पं स्वय-
वांणं. ॐ Cp: पञ्चकल्पम् — नक्षत्रकल्पं, वैतानकल्पं, संदि-
ताकल्पं, आङ्गिरसकल्प, शान्तिकल्पम् । ॐ ^b) Ds
कल्पाभिः (for कृत्याभिः). K1. 4 Das Ds1 D2. 4. 9
‘वृद्धितं; Dr T1 Gs. 6 ‘जुभिर्तं; G2 ‘जुभिणं (for ‘वृद्धि-
तम्). — ^c) K1 कल्पयंत (for ‘यन्ति). K1 ६; K2.
4. 1 V1 B8 (marg.) D4. 9 [६]; M1. 6. 1 च (for
हि). M1. 1 विप्र. — G2 om. 34^d. — ^d) K1 2 B8
आथर्वाण-; Ks Et T आथ (T1 ‘व’वांण-; Ds. 1 Gs. 6
Ms अथर्वाण-; M1. 1 ‘वां- (for ‘वांण-). K1 Ds. 9
वेत्तारोऽथर्वाणस्तथा.

35 G1 om. 35 (cf. v. 1. 1). — ^a) K1 ‘भेदश्च.
— ^b) G2 विद्याः (for यात्र). K2 शाखाः सु-; K1
D4. 9 वेदेषु. Bo गीयते (for गीतयः). — ^c) K1. 2. 4
सुर-; G2 स्वर्ण- (for स्वर-). K1. 2. 4 ‘समुच्चारान् (for
‘चाराः).

36 G1 om. up to मेवोत्त (cf. v. 1. 1). — ^a)
M1. 1-7 यत् (for यत्). Ks यत्र द्वयः शिरः पार्थ (sic).
— ^b) Dr सख्येति; M1. 6. 1 समुदेति (for ‘देति).
Ks वरप्रद-; Dn4 ‘प्रदे; Ds ‘प्रद. — ^c) Das. 24
भाग- (for भागे). — ^d) Dr T G1-8 6 M1. 5-7 पद-
क्रम- (M1. 6 ‘कर्म- (for क्रमाक्षर-).

37 ^a) Bo. 6-9 Dn1. 24 D2. 3. 3 Cn (gloss: वाम-
देवादिष्टेन ध्यानमार्गेण) वामादेशित-; Das T2 राम- (for
रामा-). K1 ‘मार्गेण. K1. 2 रामादिगीतमात्रेण; K4
रामादि गीतमार्गेण. ॐ Cs: रामादेशितमार्गेण, जामदग्न्यो-
पदिष्टद्वयश्रीवाराधनप्रकारेण । ॐ — ^b) Ds T1 Gs. 6 महा-
त्मनः; M1 ‘त्मनां (for ‘त्मना). — ^c) K1. 1 D4. 9
M1. 6. 1 पंचालेन. — ^d) K2 Dr भूताः; G2 भूतः (for
भूतात्). Dn1 सनातनः; Ds ‘तनान्. — ^e) K2 धा-
त्र्य-; Ds वज्राव्य-; Dr T G1-8. 6 बाहुव्य- (G1
‘व्य-; M1. 1 बहुव्य-; Ms बाहुव्य- (for बाव्रव्य-).
D4 reads from स बभौ up to प्रणयित्वा (in 38^d)

वाभ्रव्यगोत्रः स बभौ प्रथमः क्रमपारगः ॥ ३७

नारायणाद्वरं लब्ध्वा प्राप्य योगमनुत्तमम् ।

क्रमं प्रणीय शिक्षां च प्रणयित्वा स गालवः ॥ ३८

कण्डरीकोऽथ राजा च ब्रह्मदत्तः प्रतापवान् ।

जातीमरणजं दुःखं स्मृत्वा स्मृत्वा पुनः पुनः ।

सप्तजातिषु मुख्यत्वाद्योगानां संपदं गतः ॥ ३९

पुराहमात्मजः पार्थ प्रथितः कारणान्तरे ।

twice. — ^f) K1 प्रथमाः; Ks V1 Bo. 6-9 Das. 24
Dn1. 24 Ds D2. 3. 3. 3 G2 Kumbh. ed. प्रथमः; T1
Gs. 6 M1. 6. 1 ‘म- (for ‘मः). M1. 1 ‘पारगं.

38 For the repetition in Ds, cf. v. 1. 37. — ^a)
K1. 4 प्राप्ताः; K2 प्राप्त्वा; Ms लब्धं (for लब्ध्वा).
T2 नारायणा वरा लब्ध्वा (sic); M1. 1 ‘वणाध्वरं लब्धं.
— ^b) Ds (both times) क्रमे (for क्रमं). K1. 2 प्रा-
णीयः; G1 प्रणय- (for प्रणीय-). K1 शिक्षाः; K2
शिक्षाः; K4 शिक्षा; T1 Gs शिक्षाः. — ^d) K1. 2 Ds. 1
क्रमयित्वा (for प्रणं). B8 (marg.) [आ]शु (for स).
K1. 2 स्व (K2 सु) बालकः; Ks B8 Das Ms तु (Ms
सु-) गालवः; B8 ह्यगा; T G1-8. 6 स बाहुलः (T2 G2
‘लं; G1 ‘व-); M1. 6. 1 सुखावहः (for स गालवः).

39 ^a) K1. 2. 4 B8 (marg. as in text) Das Dr T
G1. 8. 6 Ms Kumbh. ed. पुंडरीको; K1 Ds. 9 कांड-
(for कण्ड-). Ds महाराजा; G2 वृद्धज्ञानुर (for स्य
राजा च). — ^b) Das Ms जातिः; Ds योगी; Dr
T1 G2. 8. 6 जनी; T2 G1 जनि- (for जाती-). K2
स्मृत्वा (for दुःखं). — ^d) K2 योगं; Ds चैव; Dr
स वै (for the first स्मृत्वा). Dr मृत्वा (for स्मृत्वा).
— ^e) Das G1 सख-; Dn4 सम- (for सख-). G2
मुख्यत्वं (for ‘त्वाद्). — ^f) K1 Ds. 1. 9 T2 G1. 2 यो-
गिनां; T1 Gs. 6 योगिनः (for योगानां). V1 संविदं;
Dr T G1-8. 6 स्व (T1 Gs. 6 स्व) पदं (for संपदं). V1
B8 D2 T1 Gs M1. 5-7 गताः; B1 पुनः; Ds गतां
(for गतः).

40 ^a) K1 Ds. 9 पुराण (for पुराहन्). K2 Dr
आत्मजं; T2 ‘न- (for ‘ज-). T1 Gs. 6 पुरा धर्मात्मजः
पार्थ-; — ^b) K1. 2 कथितः; T2 पतितः; G2 प्रसूतः
(for प्रथितः). Ds1 Ds करणांतरे (for का-). — 40^{ad}
is partly damaged in B8. — ^c) Dn1 क्रम- (for
कुरु-). — ^d) Ks धर्मतः; T2 G1. 1 M1 धर्मज- (for
‘ज-).

धर्मस्य कुरुशार्दूल ततोऽहं धर्मजः स्मृतः ॥ ४०
 नरनारायणौ पूर्वं तपस्तेपतुरव्ययम् ।
 धर्मयानं समारूढौ पर्वते गन्धमादने ॥ ४१
 तत्कालसमयं चैव दक्षयज्ञो बभूव ह ।
 न चैवाकल्पयद्भागं दक्षो रुद्रस्य भारत ॥ ४२
 ततो दधीचिवचनादक्षयज्ञमपाहरत् ।
 ससर्ज शूलं क्रोधेन प्रज्वलन्तं मुहुर्मुहुः ॥ ४३
 तच्छूलं भस्मसात्कृत्वा दक्षयज्ञं सविस्तरम् ।
 आवयोः सहसागच्छद्दर्याश्रममन्तिकात् ।
 वेगेन महता पार्थ पतन्नारायणोरसि ॥ ४४

ततः स्वतेजसाविष्टाः केशा नारायणस्य ह ।
 बभूवुर्मुञ्जवर्णास्तु ततोऽहं मुञ्जकेशवान् ॥ ४५
 तच्च शूलं विनिर्धूतं हुंकारेण महात्मना ।
 जगाम शंकरकरं नारायणसमाहतम् ॥ ४६
 अथ रुद्र उपाधावत्तावृषी तपसान्वितौ ।
 तत एनं समुद्धूतं कण्ठे जग्राह पाणिना ।
 नारायणः स विश्वात्मा तेनास्य शितिकण्ठता ॥ ४७
 अथ रुद्रविधातार्थमिषीकां जगृहे नरः ।
 मच्चैश्च संयुयोजाशु सोऽभवत्परशुर्महान् ॥ ४८
 क्षिप्तश्च सहसा रुद्रे खण्डनं प्राप्तवांस्तदा ।

C. 12. 13275
 B. 12. 349(2). 116
 K. 12. 352. 50

41 ") Ds पूर्वे (for पूर्व). — ^b) K1 B1 अव्ययः; V1 B8 (marg. as in text) Ds T G1-3.6 M1.5-7 उत्तमं (for अव्ययम्). — ^c) K1.2.4 T1 G8.6 धर्मयानः; K1 D4.5.9 'याने'; B1.9 'पारं' (for 'यानं'). K2 'समा-
 नूढौ'; G2 M1 समारूढः (M1 'ढं').

42 ") G2 तत्कालं (for तत्काल). K1.2.4.7 V1 Bo.8 (marg. as in text) Ds Dn1.n4 Ds D2.8.8 Kumbh. ed. 'समये'; G1 'यज्ञ' (for 'यं'). K1.2 चापि (for चैव). — ^d) Ds4 भारतः. Ds दक्षा रुद्रश्च भारत (sic).

43 For the incident, cf. B. 12. 285[4]. 21. B8 damaged. — ^a) K1.2.7 V1 Bo.7.9 D4.9 दधीचः; D1 T2 G1-3 M1.5.7 स देवीः; T1 G5 स्वदेवी (for दधीचि). — ^b) K1.2 रुद्रो (for दक्ष). D1 T G1-3.6 M1.5-7 उपाद्रवत् (for अपाहरत्). — ^c) Ds4 बलं (for शूलं). Bo.7.8 Dn1.n4 Ds D2.8.8 Kumbh. ed. क्रोधेन (for क्रोधेन). — ^d) K1.2.4 प्राज्वलद्द्वै (K4 'न्वै'); K1 D4.9 प्रज्वलन्वै (for 'लन्तं').

44 ") K1 बहुलं (for तच्छूलं). — ^d) T2 G1 बद-
 राश्रमम् (for 'याश्रमम्'). Ds अंतिकं. K1.2 समीपं
 बदराश्रमं; D1 बदरातिकमंतिकात्. — ^e) M1.5.7 महता
 पार्थ वेगेन. — ^f) Dn1 [म]पतन्; Ds2 यदन्; Ds
 यतो (for पतन्).

45 T1 om. 45^{ab}. — ^a) K1 तु; K2 ते; K4 V1
 B8 Dn1 D1 T1 G1-3.6 तत्; Kumbh. ed. तस्य (for
 स्व). — ^b) K1.2.4.7 D4.5.9 G8.6 द्वि; K6 D1 T2
 G1 च; B8 damaged; G2 तु (for ह). — 45^{ad} is
 damaged in B8. — ^c) Ds मुजवर्णश्च; G2 मंजुवर्णश्च;

M1 मुञ्ज' (for मुञ्ज). K1.2.6 V1 B8 Ds. a4 D4.
 5.9 G8 च (for तु). — ^d) D1 मुञ्चः; G2 मंजुः; M1
 मुञ्ज' (for मुञ्ज).

46 46^{ab} is partly damaged in B8. — ^a) Dn4
 तं च; G2 तस्य (for तच्च). T1 G8.8 transp च and
 शूलं. K1 D4.9 विनि (K1 'नि') क्षिप्तं (for विनिर्धूतं).
 — Dn4 om. (hapl.) 46^b-47^a. — ^b) G2 महात्मनः.
 — ^c) K8 जगाम शंकरं वीरं; D1 T2 'म शंकराकारं; G1
 'म शंकरं कंठं. — ^d) D4 om. from समा up to यणः
 स (in 47^a). K1.2.4 B8.9 D5.7 'समाहितं' (for 'हत्व').

47 Dn4 om. 47^{ab}; D4 om. up to यणः स (for
 both, cf. v. l. 46). — ^a) V1 उपाधावत् (for उपा').
 — ^b) K1.2.4.6 Ds G2 तपसायुतो; Ds तमसायुतः (for
 तपसान्वितौ). — ^c) Ds T2 एतं (for एनं). K1 Ds4
 Ds समुद्धूतं (for 'द्धूतं'). ❧ Cn: समुद्धूतं, उडुडिपा-
 गतम् । ❧ — ^d) T2 रणे (for कण्ठे). — Ds4 om.
 47^{af}. — ^e) D1 T2 G2 ततो मे; T1 G1.8.6 M1.5-7
 ततोस्य (for तेनास्य). K1 Ds शितिकण्ठता.

48 ") K1.2 धर्मं (for रुद्रं). M1.7 'विनाशार्थम्'
 (for 'विधातार्थम्'). — V1 reads 48^b-50^a on marg.
 — ^b) K1.2.4 हृषीकं (for हृषीकां). D1 T G2.3.6 ततः
 (for नरः). K6 हृषीकानुदहन्नरः; Bo.6.8 (marg.).9
 Ds. a4 Dn1.n4 Ds D2.8.8 M1.5-7 Kumbh. ed.
 हृषीकां नर उदरन्. — ^c) T2 मंत्राश्च. K1.2 संनियुज्यैव;
 K1 V1 Ds2 D4.5.9 संनि (Ds2 D4 'यु') योज्याशु; Ds4
 G1 संयुजो (G1 'ये') जाशु. — ^d) D4 om. from सोऽभवत्
 up to परशु (in 49^a). K1 Ds.9 सा (for सो).

49 D4 om. up to परशु (cf. v. l. 48). K1 om.

C. 12. 13276
B. 12. 34321. 116
K. 12. 352. 31

ततोऽहं खण्डपरशुः स्मृतः परशुखण्डनात् ॥ ४९

अर्जुन उवाच ।

अस्मिन्पुद्गे तु बाष्णेय त्रैलोक्यमथने तदा ।

जयं कः प्राप्तवांस्तत्र शंसैतन्मे जनार्दन ॥ ५०

श्रीभगवानुवाच ।

तयोः संलग्नयोर्युद्धे रुद्रनारायणात्मनोः ।

उद्विग्नाः सहसा कृत्स्ना लोकाः सर्वेऽभवंस्तदा ॥ ५१

49. V₁ reads 49 on marg. — ^a) G₂ क्षपेश्च (for क्षिप्तश्च). K₅ V₁ Bo. 6-9 Das. 24 Dn₁. n₂ Ds D₂. 2. 3 Kumbh. ed. तेन; D₅ G₂ रुद्रः (for रुद्रे). — ^b) K₁. 4 खंडनां; K₂ खंडानां (for खण्डनं). B₅ तथा (for तदा). — ^c) G₁ ततोऽहं. — After 49, B₅ ins. an addl. colophon [*Adhy. name*: B₅ नारायणीयं. — *Adhy. no.*: B₅ 271].

On the other hand, Kumbh. ed. ins. after 49:

881* रुद्रस्य भागं प्रदुर्भागमुच्छेषणं पुनः ।

श्रुतिरप्यत्र भवति वेदैरुक्तस्तथा पुनः ।

उच्छेषणभागो वै रुद्रस्तस्योच्छेषणेन होतव्यमिति सर्वे
गम्यरूपेण तदा ॥

50 G₂ om. 50^a-67^b. V₁ reads 50 on marg. Dr T₂ पार्थ (for अर्जुन). After the ref., M₅ ins. an addl. colophon [*Sub-parvan*: M₅ मोक्षधर्म. — *Adhy. name*: M₅ नारायणीये नामगौणायामकथनं. — *Adhy. no.*: M₅ 199].

— ^a) V₁ B₂. 8. 9 Das. 24 D₂. 1. 9 T G₂. 6 M₁ तस्मिन् (for अं). Das. 24 मुहूर्ते (for युद्धे तु). — ^b) Dn₁. n₂ Ds Kumbh. ed. क्षमने; Dr सधने (for मयने). — ^c) K₁. 2. 4. 5 V₁ Bo. 6. 1. 9 Das. 24 Dn₁. n₂ Ds D₂. 2. 3 Kumbh. ed. को जयं (by transp.); B₅ कं जयं. K₁ D₄. 5 देवस्य; B₅ (marg. as in text) G₂ M₁. 6. 1 वीरस्य; D₅. 1 देव; T G₁. 6 वीर (for तत्र). — ^d) K₁ V₁ B₅ D₄. 1. 9 तन्मे शंस; D₅ तन्मे संश; T₂ शंस तन्मे (for शंसैतन्मे).

51 G₂ om. 51 (cf. v. 1. 50). M₅ om. the ref. — ^a) M₅ lacuna for तयोः संलग्नयोः. Dr T G₁. 8. 6 Kumbh. ed. संलग्नयोर् (for संलग्नयोर्). K₅ सधे; M₅ वीर (for युद्धे). — ^b) K₁. 2. 4. 1 V₁ D₄. 5. 9 विष्णुशंकरयोस्तदा (V₁ था). — ^c) K₁. 2. 4 पार्थ; D₅

नागृह्णात्पावकः शुभ्र तं हविः ।

वेदान प्रतिभान्ति स्म ऋषीणां भावितात्मनाम् ॥ ५२

देवात्रजस्तमश्चैव समाविशितुस्तदा ।

वसुधा संचक्रम्येऽथ नमश्च विषफाल ह ॥ ५३

निष्प्रभाणि च तेजांसि ब्रह्मा चैवासनाच्छ्रुतः ।

अगाच्छ्लोषं समुद्रश्च हिमवांश्च व्यशीर्यत ॥ ५४

तस्मिन्नेवं समुत्पन्ने निमित्ते पाण्डुनन्दन ।

कृच्छ्राः; M₅ कृत्स्ना (for कृत्स्ना). — ^a) K₅. 1 B₅ Das. 24 Dn₁ सर्वलोकास्; V₁ Bo. 6. 1. 9 Dn₁ Ds D₂-5. 8. 9 Kumbh. ed. सर्वे लोकास् (by transp.); M₅ कृत्स्नाः सर्वे. K₁ M₁ सर्वे भवांस्य; K₂ सर्वेभयंस्य (for सर्वेऽभवंस्य). K₅ V₁ Bo. 6-9 Das. 24 Dn₁. n₂ Ds D₂. 2. 3. 5. 8 Kumbh. ed. तदाभवत् (by transp.). T₁ G₂. 6 लोकाः समभवन्स्तदा.

52 G₂ om. 52 (cf. v. 1. 50). — ^a) K₅. 1 Ds₁ नागृह्णात्; Dr 'लृन्. G₂ पावकाः (for 'कः). V₁ तत्र (for शुभ्र). — ^b) Dn₁ Kumbh. ed. सुखेषु (for मं). K₁. 2. 4 [आ] श्रावितं; D₅ सुहुतो (for 'तं). — ^c) K₁ D₄. 5. 9 transp. वेदा and न. K₁ D₄. 9 भासंते; T₂ भांत स्म (for भान्ति स्म). — ^d) K₅ स्त्रावीणां (for ऋषीणां).

53 G₂ om. 53 (cf. v. 1. 50). B₅ om. 53^a. — ^a) T₂ आगस् (for रजस्). — ^b) D₅ स मां विवि-
शुस् (sic). G₂ तथा (for तदा). — ^c) K₁ वसुधा (sic) (for वसुधा). K₁. 2. 1 V₁ Bo. 8 (marg. as in text) Ds₂ (before corr.) D₄. 9 प्रचक्रम्ये; Ds₂ (by corr.) Dr T₂ G₁ सा च^a; D₅ च प्र^a (for संच^a). V₁ Bo. 6. 8. 9 Dn₁. n₂ Ds D₂. 2. 5. 1. 8 T G₁. 8. 6 M₁. 5-1 च (for स्य). — ^d) T₁ G₂. 6 M₁. 6. 1 चापि (for च वि). K₁. 2. 4 विचचाल; V₁ Bo विफला न; Ds₁ विफफाल (for विप^a). Ds₂ नमस्तत्र फफाल ह; T₂ विश्वविह्वलतां गतः.

54 G₂ om. 54 (cf. v. 1. 50). — ^a) K₁. 2. 4. 6. 1 V₁ Bo. 6-9 Dn₁ Ds D₄. 5. 9 निष्प्रभाणि. — ^b) Ds₁ Dn₁. n₂ Ds. 2. 3 Kumbh. ed. आसन (for नास्). — ^c) K₁ युक् शोषं; K₂. 4 T₁ G₂. 6 अगुः शोषं; K₁ D₄. 5. 9 गताः शो (D₅ शेषं; V₁ अगः शोषं; Dr T₂ व्यगाच्छ्लोषं (for अ^a). K₁. 2. 4. 1 D₄. 5. 9 T₁ G₁. 8. 6 समुद्राश्च. — ^d) K₁ व्यशीर्यते; K₂ विशीर्यत.

55 G₂ om. 55 (cf. v. 1. 50). — ^a) B₅ Ds₂

ब्रह्मा वृतो देवगणैर्ऋषिभिश्च महात्मभिः ।
 आजगामाशु तं देशं यत्र युद्धमवर्तत ॥ ५५
 साञ्जलिप्रग्रहो भूत्वा चतुर्वक्त्रो निरुक्तगः ।
 उवाच वचनं रुद्रं लोकानामस्तु वै शिवम् ।
 न्यस्यायुधानि विश्वेश जगतो हितकाम्यया ॥ ५६
 यदक्षरमथाव्यक्तमीशं लोकस्य भावनम् ।
 कूटस्थं कर्तुर्निर्द्वन्द्वमकर्तेति च यं विदुः ॥ ५७
 व्यक्तिभावगतस्यास्य एका मूर्तिरियं शिवा ।
 नरो नारायणश्चैव जातौ धर्मकुलोद्भवौ ॥ ५८
 तपसा महता युक्तौ देवश्चैष्टौ महाव्रतौ ।

अहं प्रसादजस्तस्य कस्मिंश्चित्कारणान्तरे ।
 त्वं चैव क्रोधजस्तात पूर्वसर्गे सनातनः ॥ ५९
 मया च सार्धं वरदं विबुधैश्च महर्षिभिः ।
 प्रसादयाशु लोकानां शान्तिर्भवतु माचिरम् ॥ ६०
 ब्रह्मणा त्वेवमुक्तस्तु रुद्रः क्रोधाशिमुत्सृजन् ।
 प्रसादयामास ततो देवं नारायणं प्रभुम् ।
 शरणं च जगामाद्यं वरेण्यं वरदं हरिम् ॥ ६१
 ततोऽथ वरदो देवो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
 प्रीतिमानभवच्चत्र रुद्रेण सह संगतः ॥ ६२
 ऋषिभिर्ब्रह्मणा चैव विबुधैश्च सुपूजितः ।

C. 12. 13292
 B. 12. 343 (2) 132
 K. 12. 352, 66

अस्मिन् (for त'). Ks Ds2 Ds एव (for एवं). K1 समुत्पन्नैर् (for 'ब्र'). —^b) K1 निमित्तैः. Ds पांडव-
 र्षभ. —^c) Ks ऋते; K1 वृतो (for वृतो). —^d)
 K1.2 [अ]थ तं; V1 Bo.1 Ds [अ]शुभं; D1 T G1.
 s.6 Ms च तं (for [अ]शु तं). —^e) Ds अवर्तते;
 M1.1 'धत्त (for 'तत).

56 G2 om. 56 (cf. v. 1. 50). —^a) Ks V1 Bo
 Dn1. n4 Ds D2. s. 5. s. 9 Ms Kumbh. ed. सौंजलि;
 K1 सौंजलि; Das D1 T1 Gs. 6 सौंजलि; M1. 6. 1
 प्रांजलि; (for साञ्जलि). Ds -प्रग्रहो (for -प्रग्रहो).
 —^b) Dn1 निरुक्ताः; G1 'त्तमः. —^c) Ds रुद्रे.
 —^d) K1. 2. 4 लोकानां शिवमस्तु वै. —^e) Ds. 1 T G1.
 s. 6 M1 5-7 Kumbh. ed. त्यज (for न्यस्य). Ds D4
 विश्वेशो; Ds 'शं (for 'श). —^f) D4. 9 लोकानां
 (for जगतो).

57 G2 om. 57 (cf. v. 1. 50). —^a) Ks सदक्ष-
 व्यम् (for यदक्षरम्). —^b) Ks Be-9 Das. a4 भारत
 (for भावनम्). —^c) Ds. 1 कूटस्थ (for 'स्थ). D1
 कल्पं (for कर्तुं).

58 G2 om. 58 (cf. v. 1. 50). —^a) K1 V1 Bs
 D1 T G2. 6 व्यक्तिभावं; Ks Ds व्यक्तिभागः; K4
 व्यक्तिभागः; G1 व्यक्तीभावं; M1. 5. 6 व्यक्तिभावं (for
 व्यक्तिभावः). K2. 4 Gs [अ]पि (for [अ]स्य). M1
 व्यक्तिभावगतस्यास्य. —^b) K1. 2. 4 चैका; Ds एकः (for
 एका). K1 D4. 9 अयं (for इयं). K1 शिवः; Ks
 Bo. 6. 7. 8 (marg. as in text). 9 Das. a4 Dn1. n4 Ds
 D2. s. 5. 7. 8 Kumbh. ed. शुभा; K1 D4. 9 शिवः; T2
 शिवं (for शिवा). —^d) Ks D4 M1 जातो.

59 G2 om. 59 (cf. v. 1. 50). —^a) K1. 2. 4. 1

D4 s. 9 तेजसा (for महता). K1. 4 Das युक्तो. —^b)
 K1. 2. 4 V1 Ds सनातनो; Ks महाबलौ; G1 (before
 corr.) 'तपो (for 'व्रतौ). —^c) K1. 2 ह्यस्य; K4
 यस्य (for तस्य). —^d) K1. 4 यस्मिंश्चित्; Dn1 Ds1
 Kumbh. ed. कुतश्चित् (for कस्मिं'). —^e) M1 [अ]-
 क्रोधजस्. Bs (marg.) तस्य (for तात). —^f) Ks
 Bo Das Ds. 1 T2 G1 पूर्वै (for पूर्व-). Ks -सर्गे (for
 -सर्गे). K1. 2. 4 सनातने; Bo Das. a4 Ds. 1 T G2. 6
 'तन (for 'तनः).

60 G2 om. 60 (cf. v. 1. 50). —^a) D1. 5 s
 transp. च and सार्धं. K1. 2. 4 विबुध (K1 'धैर); K1
 Das Dn1. n4 D2. s. 5. s. 9 M1. 6. 1 Kumbh. ed. वरद
 (for 'दं). —^b) K1. 2. 4 वरदै (K1 'द)श्च (for विबु-
 धैश्च). D4. 9 G1 सहर्षिभिः (for म'). —^c) K1 om.
 60-63. —^d) D4. 9 प्रसादवांस्तु (for 'याशु). —^e)
 K1 भवत; K4 भवितु (sic). M1. 5-7 शंकर (for
 माचिरम्).

61 K1 G2 om. 61 (cf. v. 1. 60, 50). Before 61,
 Bs. 8 ins. भगवानुवाच. —^a) Bs damaged. K1. 2. 4
 च (for तु). K1 उत्कल्य (for 'स्तु). —^b) K1 Ds. 1
 उत्सृजत्; D4. 9 अत्यजत् (for उत्सृजन्). —^c) K1. 2. 4
 Das Ds. 5. 9 तदा; T1 Gs. 6 भवो (for ततो). —^d)
 G1 प्रसुः. —^e) V1 reads 61-65^b on marg. —^f)
 D4. 5. 9 स (for च). —^g) K1 वरदे. Ks Bs Dn1. n4
 Ds D2. 5. 8 प्रसुं; Bo. 6. 7. 9 Das. a4 विभुं; M1. 5-7
 हरः (for हरिम्).

62 K1 G2 om. 62 (cf. v. 1. 60, 50). V1 reads
 62 on marg. —^b) Ds यत्तेन्द्रियः. —^c) K1. 2. 4
 तात (for तत्र).

G. 12. 13292
B. 12. 349(2). 132
K. 12. 352. 66

उवाच देवमीशानमीशः स जगतो हरिः ॥ ६३
यस्त्वां वेत्ति स मां वेत्ति यस्त्वामनु स मामनु ।
नावयोरन्तरं किंचिन्मा ते भृहुद्विरन्यथा ॥ ६४
अद्य प्रभृति श्रीवत्सः शूलाङ्कोऽयं भवत्वयम् ।
मम पाण्यङ्कितश्चापि श्रीकण्ठस्त्वं भविष्यसि ॥ ६५
एवं लक्षणमुत्पाद्य परस्परकृतं तदा ।
सख्यं चैवातुलं कृत्वा रुद्रेण सहितावृषी ।
तपस्तेपतुरव्यग्रौ विसृज्य त्रिदिवौकमः ॥ ६६
एष ते कथितः पार्थ नारायणजयो मृषे ।

63 G₂ om. 63 (cf. v. l. 50) K₁ om. 63^{ab} (cf. v. l. 60). 63^{ab} is partly damaged in B₂. V₁ reads 63 on marg. —^{ab}) K_{1.2.4} transp. ब्रह्मणा and विवु चैव. D₂₁ ब्रह्मणाश्च; D₂ ब्राह्मणैश्च. M₁ चैवं (for चैव) B₂ (marg. as in text) चापि; M₂ चाभि- (for च सु). D₁ T G_{1.2.4} M_{1.2.4} त्रिदशैश्चैव (M_{1.2.4} १ १ १ श्रामि- पूजितः. —^a) M_{1.2.4} ईशानान् (for 'नम्'). —^d) K₂ ईशस्य (for ईशः स). K_{1.2.4} D₁ T G_{1.2.4} सर्वगतो (for स जगतो). D₂₄ गुरुः (for हरिः). M_{1.2.4} १ १ देवः सर्वगतो हरिः.

64 64^{ab} = (var.) 12. 328. 23^{ad}. G₂ om. 64 (cf. v. l. 50). V₁ reads 64 on marg. Before 64, B₂ ins. हरिरुवाच. —^a) B₂ damaged. D₂ स्वा (for स्वां). —^b) D₂₄ मा गम (for मामनु). T₂ यस्त्वामनुगमामनु. — D₁ T G_{1.2.4} om. 64^d. —^e) D₂₂ कंचिन् (for किं). —^d) K_{1.2.4} D₂ ईदृशी; K₁ अन्यः (for अन्यथा). M₂ मा ते भृदन्यथा मतिः.

65 D₂₄ G₂ om. 65 (for G₂, cf. v. l. 50). V₁ reads 65^{ab} on marg. —^a) G₁ श्रीवत्सं (for श्रीवत्सः). —^b) B₂ damaged. G₁ ग्राहकस्ते (sic) (for शूलाङ्कोऽयं). K_{1.2.4} भवेदिति (for भवत्वयम्). —^c) M₁ वाण्यङ्कितश्च (for पाण्यङ्कितश्च). K₁ सप्तप्राण्यङ्कितत्वेपि. —^d) B₂ damaged. D₁ श्रीवत्सस् (for श्रीकण्ठस्). D₂₄ सविष्यति.

66 G₂ om. 66 (cf. v. l. 50). 66^{ab} is damaged in B₂. Before 66, K₂ Bo. 8 D_{21.24} D₂ D_{2.2.2} Kumbh. ed. ins. श्रीभगवानुवाच. —^a) K_{4.7} एव (for एवं). —^b) K_{1.2} परस्परं (for 'स्परः'). G₂ कृतस् (for कृतं). —^c) B₂ सख्यं; D₂ प्रीतिश्च (for सख्यं). K_{1.2.4} D₂ १ प्रीतिं चै (K₂ दे) वातुलं कृत्वा.

नामानि चैव गुह्यानि निरुक्तानि च भारत ।
ऋषिभिः कथितानीह यानि संकीर्तितानि ते ॥ ६७
एवं बहुविधै रूपैश्चरामीह वसुंधराम् ।
ब्रह्मलोकं च कौन्तेय गोलोकं च सनातनम् ।
मया त्वं रक्षितो युद्धे महान्तं प्राप्तवाञ्छयम् ॥ ६८
यस्तु ते सोऽग्रतो याति युद्धे संप्रत्युपस्थिते ।
तं विद्धि रुद्रं कौन्तेय देवदेवं कपर्दिनम् ॥ ६९
कालः स एव कथितः क्रोधजेति मया तव ।
निहतास्तेन वै पूर्वं हतवानसि वै रिपून् ॥ ७०

—^d) K_{1.2.4.6} G₁ सह तावृषी; D₂ सहितां वृषी
—^e) K₁ D₂ विसर्ज्य; D₂ विसर्ग्यस् (for विसृज्य)
K_{1.2} [अ]थ; D₁ T G_{1.2.4} M_{1.2.4} तु (for त्रिः).

67 G₂ om. 67^{ab} (cf. v. l. 50). —^a) D₂₄ य एतत् (for एष ते). D₂ कथितं (for 'तः'). —^b) M_{1.2} वृते (for मृषे). —^c) K₁ D₂ १ मुख्यानि (for गुह्यानि). —^d) D₂ कथितानि; M_{1.2.4} निमित्तानि (for निरुक्तानि). —^e) K₁ तानि (for यानि). K₂ संकथितानि; G₁ संकीर्तितानि (for 'र्तितानि'). G₂ वै (for ते). M_{1.2.4} ता (M_{2.4} या नि संकल्पितानि मे).

68 ^a) K₄ रूपं (for रूपैश्च). —^b) M_{1.2} चरिष्यामि (for चरामीह). —^c) K₂ ब्रह्म लोकं; D₂ ब्रह्मलोकश्च. D₁ T₂ G₂ स्वर्लोकं ब्रह्मलोकं च. —^d) D₂ गोलोकश्च; G₂ भूलोकं; M₁ नो लोकं. —^e) K₂ रक्षतो; D₂ रक्षिता. —^f) B₂ जयं; B₂ जयः.

69 ^a) T₁ G_{2.4} देवोऽग्रतो (for ते सोऽग्रतो). K_{1.2.4} D_{2.4} १ यातो; K₁ D₂ जातो (for याति). —^b) G₂ उपस्थितः. —^c) D₁ T₂ G₂ transp. विद्धि and रुद्रं. —^d) K₂ देवदत्तं (for 'देवं'). G₂ पिनाकिनं (for कपर्दिनम्).

70 ^a) D₁ T₂ G_{1.2.4} [अ]भिहितः (for कथितः). —^b) K_{1.2.4.7} V₁ B₂ D_{2.4} १ १ क्रोधजो वै; T G_{2.4} १ जेन (for क्रोधजेति). K₂ तथा (for तव). —^c) K_{4.6} V₁ Bo. 8. १ १ D₂₄ 24 D_{2.2.2} 24 T₂ निहतास् (for 'तास्'). K₁ B₂ D_{2.4} १ १ T₁ G_{1.2.4} M_{1.2.4} १ १ पूर्व स्वं (for वै पूर्व). —^d) K₂ Bo. 8. १ १ D₂₄ 24 D_{2.2.2} 24 Kumbh. ed. यान् (for वै).

71 ^a) D₂ T₁ च; G_{2.4} स्वं (for तं). D₁ T₂ G_{1.2} १ अमेयात्मप्रभावं स्वं (G₂ 'वस्त्वं'). —^b) D₂ om.

अप्रमेयप्रमावं तं देवदेवमुमापतिम् ।

नमस् देवं प्रयतो विश्वेशं हरंमव्ययम् ॥ ७१

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३० ॥]

[३३१

जनमेजय उवाच ।

ब्रह्मन्सुमहदाख्यानं भवता परिकीर्तितम् ।

यच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे विस्मयं परमं गताः १

इदं शतसहस्राद्धिं भारताख्यानविस्तरात् ।

आमध्य मतिमन्येन ज्ञानोदधिमनुत्तमम् ॥ २

नवनीतं यथा दध्नी मलयाच्चन्दनं यथा ।

आरण्यकं च वेदेभ्य ओषधिभ्योऽमृतं यथा ॥ ३

समुद्भूतमिदं ब्रह्मन्कथामृतमनुत्तमम् ।

C. 12. 13317
B. 12. 34431. 13
K. 12. 353. 12

देव. —^a) Ds नमस्ते; D7 G2 भजस्व; T2 lacuna (for नमस्व). V1 B9 D7 T G1-3.6 M1.5-7 नित्यं (for देवं). —^d) Ks Bo.9 Das G2 परस्; T1 Gs.6 प्रभुम् (for हरम्). Ks Bs (marg.).9 Dn1 Ds D2. 3.8 Kumbh. ed अक्षयं; K7 Dn1 D2.5.9 अक्षरं (for अव्ययम्). — After 71, K1.2.4.6 V1 Bo.6-9 Das. a4 Dn1 n4 Ds D2-5.3.8 Kumbh. ed. ins.:

882* यः स ते कथितः पूर्वं क्रोधजेति पुनः पुनः ।

तस्य प्रभावमेवाग्र्यं यच्छ्रुतं ते धनंजय ।

[(L. 1) V1 Bo.8 Dn1 Ds1 D2.8 वत्स; Das Dn1 Ds2 Ds Kumbh. ed. यश्च; Ds यः सा (for यः स). B9 Ds कथितं (for 'तः'). K4 Dn1 Ds D9 पूर्वः; Ds सर्वं (for पूर्व). K1.2.4 क्रोधजे वै (for क्रोधजेति). — (L. 2) K7 D4.9 तसै; Bo.6 (marg.) Dn1. n4 D2 तस्मिन् (for तस्य). Ks V1 B9 (orig.).7-9 Das. a4 Ds Kumbh. ed. प्रभाव (for 'वत्स'). Ks V1 B9 Das. a4 एवाग्र्यं; K7 D4.9 एकाग्र्यं; Bo.6-8 Dn1. n4 Ds D2.3.5.8 Kumbh. ed. एवाग्रे (for 'व्यं'). K1 यः (for यत्). B6 (marg.).8 Ds2 Ds मे; Ds lacuna (for ते). Ds om. धनंजय.]

Colophon om. in Ds1 Ds. Ś1 Ds missing; Ks.5 B1-6 Da1. a2 Dn2. n8 D1 G4.5 M2-4 absent — *Sub-parvan*: K1.2.4.6.7 V1 Bo.6 Das. a4 Dn1. n4 Ds2 D2-4.3.9 T1 G1.2.6 M1.5-7 मोक्षधर्म. — *Adhy. name*: K1.2.4.6 V1 Bo.6-8 Das. a4 Dn1 D2.3.8 नारायणीयं; K7 D4.9 नरनारायणीयं; D7 T2 नारायणीये नामनिर्वचनं; T1 G6 नारायणीये श्री (G6 om. श्री) कृष्णार्जुनसंवादे नाम-संकीर्तनं विष्णुरुद्रयुद्धं; G2 नामनिर्वचनं; M6 रुद्रनारायण-युद्धकथनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Ks 68; B7 Dn4 166; B8 268; Dn1 G1 168;

Ds2 T1 Gs 169; Ds 163; T2 182; G2 198; Gs 170; M1.6.7 165; M2 200. — *Śloka no.*: Dn1. n4 141; Ds 41.

331

☞ This adhy. is missing in Ś1 Ds (cf. v. l. 12. 329. 18; 283. 15).

1 Ds T2 om. the ref. K1.2.4.6 V1 Bo.6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2.3.7.8 T1 G1-3.6 editions शौनक उवाच (for जनमेजय उ^a). —^a) Ds om. (with ref.) from ब्रह्मन् up to यच्छ्रु in (1^a). Editions सौते (for ब्रह्मन्). K1 आख्यातं (for 'नं'). —^b) V1 D7 T G1-3.6 M1.5-7 यच्छ्रुत्वेने (T1 Gs.6 'स्वैते') मुनिगणाः (V1 M1.5-7 'वराः'). —^d) V1 D7 T G1-3.6 M1.5-7 परं विस्मयमागताः. — After 1, K1.2.4.6 V1 (after 6) Bo.6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2.3.5.7.8 T G1-3.6 editions ins. a passage given in App. I (No. 32).

2 ^a) Da4 D2 सहस्राणि; D4 सहस्रं हि; M5 सहस्राख्यं (for 'द्धि'). —^b) Gs भारताख्यान- (for 'ख्यान-'). Da4 D9 विस्तरान् (for 'रात्'). —^c) K7 V1 Bo.6-8 Dn1 Ds1 Ds-5.3.9 T1 G1 editions आम-ध्य; D7 आमंध्य; Gs आविध्य; M1.7 आमध्यम् (for आमध्य). K1 मतिमन्येन; D7 मतिमन्येन; M1.7 इति मंथेन (for मतिमन्येन).

3 D7 T1 om. (hapl.) 3^a-4^b. —^a) D9 तथा (for यथा). —^b) K1.3 चंदनं मलयादिव; Bo गिरीणां मलयं यथा; T2 G1-3.6 चंदनं मलयाद्याथा. — V1 reads 3^a on marg. —^c) Da4 देवेभ्य (for वेदेभ्य).

C. 12. 13317
B. 12. 344 [3]. 14
K. 12. 353. 13

तपोनिधे त्वयोक्तं हि नारायणकथाश्रयम् ॥ ४
सर्वभूतात्मभावन^१ ।
अहो नारायणं तेजो दुर्दर्शं द्विजसत्तम ॥ ५
यत्राविशन्ति कल्पान्ते सर्वे ब्रह्मादयः सुराः ।
ऋषयश्च सगन्धर्वा यच्च किञ्चिच्चराचरम् ।
न ततोऽस्ति परं मन्ये पावनं दिवि चेह च ॥ ६
सर्वाश्रमाभिगमनं सर्वतीर्थावगाहनम् ।

—^a) K1.2 ससुद्रेभ्यो; D44 D5 G1-2.5 ओषधीभ्यो (for ओषधिभ्यो). B5 damaged; G5 यथामृतं (by transp.). D5 ओषधिभ्यो मृतं यथा (sic).

4 D1 T1 om. 4^{ab} (cf. v. 1. 3). —^a) D41 समु-
द्धतम्. K1.2.4.7 B5 D4.9 तं K2 यथा भारतसंश्लिष्टं
(K4 'श्लिष्ट'); M1.5-7 तथा ससुद्धतमिदं. —^b) K2
यथा (for कथा). K5 V1 Bo. 5. 1. 9 D45. 44 Dn1. n4
D5 D2. 3. 3 Kumbh. ed. इदं तथा (for अनुत्तमम्).
—^c) D44 तपोनिधेस्. Bo महाभाग; D1 त्वया चोक्तं;
T G1. 2. 6 M1. 5-7 त्वय्येहोक्तं; G2 त्वयं भोक्ता (for त्व-
योक्तं हि). K1.2.4.7 V1 D4. 5. 9 त्वयोद्धतं (K1 'द्यतं';
K2 त्वयोद्धतं; D5 'दिवं' मतिमत्ता. —^d) D1 T G1-2. 6
समाश्रयं (for 'कथा').

5 K1 D4. 5. 9 om. 5^{ab}. K1.2.4 V1 (marg.) D1
T G1-2. 5 transp 5^{ab} and 5^{ad}. —^a) K1.2.4 सहेतोः;
K5 महीशो; Bo Dn1. n4 D5 D2. 3. 3 editions स ईशो;
D1 न हीशो; T3 समीशो (for स हीशो). —^b) K1.
2.4 सर्वभूतादिरन्यथा; D1 T G1-2. 6 M1. 5-7 तवरप्रदः
(G2 'द'). —^c) K1.2.4 विद्धि (for अहो). V1 G1
नारायणस्. V1 देवो (for तेजो). —^d) K5 D44
दुर्धर्षः; K1 T1 दुर्दर्शः; V1 G1 दुर्दर्शो; D45 Dn4
दुर्धर्षः; D5 दुर्दर्श्यं (for दुर्दर्शं). D5 नृपः (for द्विज).

6 —^a) K1.2 V1 तमाविशन्ति; K5.1 Bo. 6-9 D45. 44
D4. 5. 9 यदाविशं (D4 'श' ति; D1 T G1-2. 6 M1. 5-7
यमा' (for यत्रा). —^b) B5 damaged from सर्वं up to
ततोऽस्ति (in 6^c). —^c) D45. 44 तु (for च). —^d)
K1.2.4 यश्च (for यश्च). —^e) K5 B1 तदस्ति; D4
ततोऽस्ति (for ततोऽस्ति). Dn4 सतोऽस्ति पावनं मन्ये. —^f) D5
om. 6^c-7^c. —^g) D4 रोचनं (for पावनं). D5 वा
(for च). —^h) V1 ins. the passage in App. I (No.
32) after 6.

7 D5 om. 7^{abc} (cf. v. 1. 6). T1 G2. 6 repeat 7

न तथा फलदं चापि नारायणकथा यथा ॥ ७
सर्वथा पाविताः स्मेहं श्रुत्वेमामादितः कथाम् ।
हरेर्विश्वेश्वरस्येह सर्वपापप्रणाशनीम् ॥ ८
न चित्रं कृतवांस्तत्र यदार्यो मे धनंजयः ।
वासुदेवसहायो यः प्राप्तवाञ्छयमुत्तमम् ॥ ९
न चास्य किञ्चिदप्राप्यं मन्ये लोकेष्वपि त्रिषु ।
त्रैलोक्यनाथो विष्णुः स यस्यासीत्साहकृतसखा ॥ १०

after 19. —^a) G2 सर्वाश्रयाभिगमनं. —^b) G2 lacuna
from सर्वं up to नारायण (in 7^d). —^c) K1.2.4
ततः; K1 D4. 9 मन्ये; V1 D1 T1 (first time). 2
G1. 3. 6 (last two first time) M1. 5-7 प्रोक्तं; D5 तच्च;
T1 G2. 6 (all second time) सौम्य (for चापि).

8 —^a) K2 सर्वताः (sic); V1 B5 (marg. as in text)
सर्वे च; M1. 6. 7 सर्वथा (for 'था'). D41 स्मेह (for
स्नेह). K1 D4. 5. 9 सर्वथा पावितोऽस्म्य (D5 'तोऽस्म्य' घ.
—^b) D41 श्रुत्वेनाम् (for श्रुत्वेनाम्). B5 (marg.)
अचितां (for आदितः). —^c) V1 reads 8^c-13^b on marg.
—^d) K1.2 D45. 44 T3 हरिः (for हरेर्). K1 D3 [ह]र्
(for [ह]ह). —^e) K1 प्रमोचिनीं; K2.4 प्रमोचिनीं;
K1 D4. 9 G2 प्रणा (D5 'ना' नानं; Bo D41 D5 T G1.
2. 6 प्रणाशिनीं; D41 प्रणाशनी (for 'शनी' स्).

9 K1 om. (hapl.). 9. V1 reads 9 on marg. —^a)
D1 T G1-2. 6 ततः (for तत्र). —^b) K2 य एषो मे;
D41 यदाप्येभि (for यदार्यो मे). ☞ Ca: आर्यः, पिता-
महः । ☞ —^c) B5 partly damaged. K1 D4. 9 वै;
D5. 7 T G1-2. 6 [स]यं (for यः). K2.4 V1 B5
(marg.) M1. 5-7 केशवेनाभिसंगुप्तः (K2 'न ह वै गुप्तः;
K5 'न ह वै गुप्तः; V1 'नाह वै गुप्तः; B5 'नाभिगुप्तः स).
—^d) D5 जनम् (for जयम्). B5 (marg.) आहवे प्राप्त-
वाञ्छयः; D1 T G1-2. 6 M1. 5-7 प्राप्तवानाहवे जयं.

10 V1 reads 10 on marg. —^a) K1 चासि (for
चास्य). —^b) Bo मनो (for मन्ये). —^c) D5 त्रिलोक-
(for त्रैलोक्य). K1 2 स्म; G1 यो; G2 तु (for
स). —^d) K4. 6. 7 B1-9 D45 Dn1. n4 D2-4. 3 यथा (for
यस्य). K5 Bo. 6-9 D45. 44 Dn1. n4 D41. 52 (before
corr.) D2. 3. 3 Ca (gloss: साहाय्यकृत्) सहाकृत्; V1
मोक्ष' (for साह्य). K1.2.4.7 D4. 9 Ms (sup. lin.)
सदा; V1 तदा; D45 Dn1. n4 D5 D2. 3. 3 स वै (for
सखा). D5 स यस्यासीत्साहकृतसखा; G2 यस्य साहाय्यसखा-

भवन्.

धन्याश्च सर्व एवासन्नहंस्ते मम पूर्वकाः ।
 हिताय श्रेयसे चैव येषामासीज्जनार्दनः ॥ ११
 तपसापि न दृश्यो हि भगवाँल्लोकपूजितः ।
 यं दृष्टवन्तस्ते साक्षाच्छ्रीवत्साङ्गविभूषणम् ॥ १२
 तेभ्यो धन्यतरश्चैव नारदः परमेष्ठिनः ।
 न चाल्पतेजसमृषि वेद्मि नारदमव्ययम् ।
 श्वेतद्वीपं समासाद्य येन दृष्टः स्वयं हरिः ॥ १३
 देवप्रसादानुगतं व्यक्तं तत्तस्य दर्शनम् ।

यदृष्टवांस्तदा देवमनिरुद्धतनौ स्थितम् ॥ १४
 बदरीमाश्रमं यत्तु नारदः प्राद्रवत्पुनः ।
 नरनारायणौ द्रष्टुं किं नु तत्कारणं मृने ॥ १५
 श्वेतद्वीपाग्निवृत्तश्च नारदः परमेष्ठिनः ।
 बदरीमाश्रमं प्राप्य समागम्य च तावृषी ॥ १६
 कियन्तं कालमवसत्काः कथाः पृष्टवांश्च सः ।
 श्वेतद्वीपादुपावृत्ते तस्मिन्ना सुमहात्मनि ॥ १७
 किमब्रूतां महात्मानौ नरनारायणावृषी ।

C. 12. 133.32
 B. 12. 344 (3). 28
 K. 12. 353. 27

11 V₁ reads 11 on marg. —^a) D₅ अन्ये (for धन्याश्च). K₁ D₄. 9 [अ]त्र; D₅₁ [ए]तान्; M₁ [अ]-स्मान् (for [अ]सन्). T₁ G₅ धन्याश्च एव सर्वासन्. —^b) K₁ B₅ D₅₂. 24 D₅₁ n₄ D₅ D₂-3. 3. 9 पूर्वजाः (B₅ 'शः') (for 'काः'). —^c) D₁ T₂ G₂ हितकृच्च सखा चैव. —^d) D₁ T₂ एषाम्; G₂ एष (for येषाम्).

12 V₁ reads 12 on marg. —^a) K₅ B₁ D₅₁. n₄ D₅₁ D₂. 3. 3 तपसाय सुदृश्यो हि; K₁ D₄ M₅ 'प्यसुदर्शो' हि; V₁ B₅. 3. 3 D₅ 'प्यसुदृश्यो हि; B₅ 'प्यसुदृश्यो हि; D₅₂. 24 D₅₂ 'य (D₅₄ 'प्य') सदृश्यो हि; D₁ T G₁-3. 6 'प्युत (G₂ 'प्येष) दुर्दर्शो; D₅ 'प्यसुकर्शोहि; M₁. 6. 1 तपसा वाप्यसदृशो. —^b) D₅₄ D₄. 5 M₁. 6 यद् (for यं). K₁. 2 यदृष्टं विद्यते साक्षात्. —^d) K₅ श्रीवत्सांगः; K₁ 'त्सक' (for 'त्साङ्ग'). K₂ B₅ (marg. as in text) विभूषितं (for 'षण्म्').

13 V₁ reads 13^{ab} on marg. —^b) D₅₄ D₅ ए (D₅ पा)रमेष्ठिनः. — V₁ om. (hapl.) 13^a-16^a. —^c) D₅₁ न चान्यः; D₅ ना*ल्प- (for न चाल्प-). K₁ D₅ भे-घस (K₁ 'ष)म् (for -तेजसम्). —^d) K₂. 4 विद्धि; K₁ D₄ विद्मः; D₅ विना (for वेद्मि). T G₁. 3. 6 M₁. 1-1 तं चा (M₁. 1 तस्मा)वेत्यद्य नारदः; G₂ तच्च वैवेषि नारदं (sic). — After 13^{ad}, T₂ G₁. 2 ins.:

883* दृष्टवान्यो हरिं देवं नारायणमजं विभुम् ।

—^f) M₁ त्वयं (for स्वयं).

14 V₁ om. 14 (cf. v. l. 13). —^a) K₁. 2 देव-प्रसादानु मतं; K₁ D₄. 5. 1. 9 T G₁-3. 6 देव (D₅ वेद)-प्रसादानुमतं. —^b) K₁. 2. 4. 1 D₄. 5. 1 तस्य च (for तत्तस्य). B₅ (marg.) ब्रह्मतत्त्वस्य दर्शनं; G₂ तत्तस्य च निदर्शनं. —^c) K₁. 2 यो; D₅. 1 T₂ यं (for यद्). T₁ G₂. 2. 5 तथा (for तदा). —^d) K₁ D₄. 9 अनिरुद्धं

तनौ स्थितं; D₅ अनिरुद्धं तदोत्थितं.

15 V₁ om. 15 (cf. v. l. 13). —^a) K₁ तुष्टो; K₂ तं तु; K₁ D₄. 5 यस्तु; B₁ तत्तु; D₁ T G₁-3. 6 यत्र (for यत्तु). —^b) D₅₂ प्राप्तवान्; D₄ प्राद्रवन्; D₅ प्राद्रवत् (for प्रा). D₁ तदा; T G₁. 3. 6 ततः (for पुनः). —^c) K₁ G₂ नरनारायणो (G₂ 'णं'). K₁ D₅ प्रष्टुं; D₄ दृष्टुं (for द्रष्टुं). —^d) K₁ B₅ D₅₂ D₅₁ D₂. 5. 3. 9 G₂ किं तु; D₅₁ किमु; D₄ corrupt (for किं नु).

16 K₁ V₁ om. 16^{ab} (for V₁, cf. v. l. 13). —^a) G₂ om. from श्रिवृत् up to काः कथाः (in 17^b). D₄ श्वेतद्वीपाचिदत्तश्च (sic). —^b) D₅₄ D₅₁ D₅. 3 ए (D₅ पा)रमेष्ठिनः. — V₁ reads 16^{ad} on marg. —^d) T₁ समागम्यत तावृषी.

17 G₂ om. up to काः कथाः in (17^b) (cf. v. l. 16). K₄ V₁ om. (hapl.) 17^a-18^a. —^a) K₅ कियत् (submetric) (for कियन्तं). —^b) K₅ B₅. 6-8 D₅₂. 24 D₅₄ D₅ D₂. 3 G₁ कथाः काः (by transp.); D₅₁ प्रज्ञानकान्. K₅ B₅. 6-8 D₅₂. 24 D₅₁. n₄ D₅ D₂. 3 ह (for सः). —^c) D₅₁ अपावृत्ते (for उपा). —^d) G₂ partly damaged.

18 K₄ V₁ om. 18^{ab} (cf. v. l. 17). —^a) K₁. 2 T₂ महात्मानो. — V₁ reads 18^{ad} on marg. —^c) K₁. 2 यथावृत्तं; D₅₂ 'न्यायं; T₂ यदा तत्त्वं; M₁ तथा तत्त्वं (for यथातत्त्वं). —^d) D₅ स त्वम्; G₂ सर्व- (for सर्वम्). D₁ T G₁-3. 6 व्याख्यातुम् (for व्याख्या). T₂ बर्हि. — After 18, D₅₁ G₅ ins. an addl. colophon [— Adhy. name; D₅₁ नारायणीयं. — Adhy. no.; D₅₁ 165].

On the other hand, K₁. 2. 4 V₁ (marg.) ins. after 18:

C. 12. 12332
B. 12. 344(3). 23
K. 12. 333. 27

तदेतन्मे यथातत्त्वं सर्वमाख्यातुमर्हसि ॥ १८

वैशंपायन उवाच ।

नमो भगवते तस्मै व्यासायामिततेजसे ।

यस्य प्रसादाद्रक्ष्यामि नारायणकथामिमाम् ॥ १९

प्राप्य श्वेतं महाद्वीपं दृष्ट्वा च हरिमव्ययम् ।

निवृत्तो नारदो राजंस्तरसा मेरुमागमत् ।

हृदयेनोद्बहन्मार्गं यदुक्तं परमात्मना ॥ २०

पश्चादस्याभवद्राजन्नात्मनः साध्वसं महत् ।

884*

सुत उवाच ।

एवं दृष्टत्वा राज्ञा पराशर्यो महामुनिः ।

समीपस्थं ततः शिष्यं वैशंपायनमब्रवीत् ।

बृहत्सौ सर्वमखिलं यदुक्तं नारदस्य ह ।

तयोः सकाशं गत्वा च यथा स कृतवान्पुनः ।

[(L. 1) V1 om. पराशर्यो. — (L. 2) K2 दिष्टं (for शिष्यं). — (L. 3) V1 आख्यातं (for अखिलं). — V1 om. line 4.]

while Dr T G1-s. 6 ins. after 18:

885*

सुत उवाच ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णद्वैपायनस्तदा ।

अश्वास शिष्यमासीनं वैशंपायनमन्तिके ।

तदसौ सर्वमाचक्ष्व यन्मत्तः श्रुतवानसि ।

गुरोर्वचनमाशाय स तु विप्रर्षमस्तदा ।

आचक्ष्वे ततः सर्वमितिहासं पुरातनम् । [5]

[G2 om. the ref. — (L. 1) Dr तथा (for तदा). — (L. 3) G2 एतत् (for अस्मै). G2 मत्तं (for मत्तः). — (L. 4) G2 वच् (for स). Dr G2 विप्रर्षभूयः; T2 'र्षभूय' (for 'र्षमय').]

19 * D4. 5. 1. 9 नमस्तस्यै भगवते. — ^b K1. 2 व्यासाय परमात्मने. — After 19, T1 G2. 6 repeat 7; while T1 G2. 6 ins. after the repetition: T2 G1. 2 ins. after 19:

886* नास्ति नारायणसमं न भूतं न भविष्यति ।

एतेन सत्यवाक्येन सर्वार्थिन्साधयाम्यहम् ।

नारदेन पुरा या मे गुरवे विनिवेदिता ।

ऋषीणां पाण्डवानां च शृण्वतोः कृष्णभीष्मयोः ।

[T1 G1. 2 om. lines 1-2. — (L. 3) G1 तु निवे-

यद्गत्वा दूरमध्वानं क्षेमी पुनरिहागतः ॥ २१

तद्वै मेरोः प्रचक्राम पर्वतं गन्धमादनम् ।

निपपात च खात्तूर्णं विशालां बदरीमनु ॥ २२

ततः स ददृशे देवौ पुराणावृषिसत्तमौ ।

तपश्चरन्तौ सुमहदात्मनिष्ठौ महाव्रतौ ॥ २३

तेजसाभ्यधिकौ सूर्यात्सर्वलोकविरोचनात् ।

श्रीवत्सलक्ष्णौ पूज्यौ जटामण्डलधारिणौ ॥ २४

जालपादभुजौ तौ तु पादयोश्चक्रलक्ष्णौ ।

दिता (for विनि^a). — (L. 4) G2 शृण्वतोः (for शृण्वतोः). G1 भीमयोः (for भीमयोः).]

20 * K4 श्वेत- (for श्वेतं). K1. 2. 4 महद्वीपं. — ^b G2 (also as in text) ईश्वरं (for अन्वयम्). — ^c K2 निवृत्तौ. — ^d D4. 1 तस्मात्तं (for तरसा). K2 आगतं; G1 आविष्टात् (for आगमत्). — ^e K1 भागं; K2 भावं; D1 राजन्; T2 G2 द्वारं (for भारं). G2 यदुक्तं (for यदुक्तम्). ☞ Cs: भारं, प्रश्नभारम् । परमात्मना यदुक्तं गुरुतरार्थयुक्तवाङ्मयभूतं तद्वचनं हृदये नोद्बहन्, चिन्तयन् । ☞

21 * K1. 2. 1 D4. 1. 9 T G1-8. 6 तस्य (for अस्य). — ^b K1. 2. 4 सा(K2 स) हसं (for साध्वसं). — ^c T1 [अ]ज्ञानम् (for दूरम्). — ^d K1. 2 सुनिर् (for पुनर्). K1 [अ]गताः; G2 तं (for तः).

22 * K6 V1 Bo. 6-9 Da3. 44 Dn1. n4 D5 D2. 8. 8 M1. 5-7 मेरोः प्रचक्राम ततः (by transp.). — ^a K6. 1 D4. 9 च वै; V1 तथा; D6 स वै; Dr T G1. 8. 8 स खात्; G2 ततस् (for च खात्). K2 तूर्णौ (for तूर्ण). — ^d K2 बंधरीम् (for बद^a). ☞ Cs: विशालां, विशालाभिधाम् । ☞

23 ^d M1. 5-7 आत्मनिष्ठं.

24 T1 G1 om. 24^a-25^b. — ^a D4. 5 [अ]भ्यधिकः. — ^b K1 सूर्यलोक- (for सर्वलोकः). K1. 2 Dr T2 G2 विलोचनात् (for -विरो^a). — ^c K6. 1 Da4 लक्ष्मणौ (for -लक्ष्णौ).

25 T1 G1 om. 25^{ab} (cf. v. l. 24). Da4 om. (hapl.) 25^{ab}. — ^a K6 चारुपादभुजौ तौ तु; K1 Da. 9 बीजपद्म^a; Dr T2 G2. 8. 6 जानुपादभुजौ तौ तु. ☞ Cs: जालपादभुजौ, हंसपादौ, अक्षिजपाणितलौ । जालपादभुजः, तन्मांसलकृताहाराः । न चाभक्ष्यभक्षणौ अन्नान्तराभावे

व्यूढोरस्कौ दीर्घश्रुजौ तथा मुष्कचतुष्किणौ ॥ २५

षष्टिदन्तावष्टदंष्ट्रौ मेघौषसदृशस्त्रनौ ।

स्त्रास्यौ पृथुललाटौ च सुहृन् सुभुनासिकौ ॥ २६

आतपत्रेण सदृशे शिरसी देवयोस्तयोः ।

एवं लक्षणसंपन्नौ महापुरुषसंज्ञितौ ॥ २७

तौ दृष्ट्वा नारदो हृष्टस्तभ्यां च प्रतिपूजितः ।

स्वागतेनाभिभाष्याथ पृष्ठश्चानामयं तदा ॥ २८

बभूवान्तर्गतमतिनिरीक्ष्य पुरुषोत्तमौ ।

सदोगतास्तत्र ये वै सर्वभूतनमस्कृताः ॥ २९

श्वेतदीपे मया दृष्टास्तादृशावृषिसत्तमौ ।

इति संचिन्त्य मनसा कृत्वा चामिप्रदक्षिणम् ।

उपोपविशे तत्र पीठे कुशमेव शुभे ॥ ३०

ततस्तौ तपसां वासौ यज्ञसां तेजसामपि ।

ऋषी शमदमोपेतौ कृत्वा पूर्वाह्निकं विधिम् ॥ ३१

पश्चान्नारदमव्यग्रौ पाद्यार्घ्याभ्यां प्रपूज्य च ।

पीठयोश्चोपविष्टौ तौ कृतातिथ्याह्निकौ नृप ॥ ३२

C. 12. 13347
B. 12. 344(3).44
K. 12. 353. 43

दोष इति च भाति । न च निश्चितमर्थं दैवयोः कृते शक्नुम इति ॥ Cn: जालपादा हंसः, तदङ्घ्रितभुजौ, चक्रलक्षणौ, चक्राङ्घ्रितपादौ ॥ Cp: जालपादा हंसादयः, तत्तुल्यभुजाविव भुजौ । हंसभुजतुल्यौ पाणितलौ ॥ Cs: जालपादो हंसः, तं भुजानौ, रेखामयहंसयुक्तभुजाविति वा । ॐ —^d) K1. 4 V1 पुष्कः; K1 D1. 9 भुजः; Ds युष्कः; Dr T किष्कुः; Cs (gloss: युष्कः अण्डकोशः) युष्कः (as in text). Ds1 G2 -चतुष्किणौ (for 'णौ'). ॐ Cv: युष्कचतुष्किणौ, खण्डे चतुर्विजयन्तौ । ॐ

26 ^a) K1 Ds1 षष्टिदंष्ट्रावृ; B2 damaged (for 'दन्तावृ'). Ks Bo. 6-9 Das. 41 Ds -भुजौ (for 'दंष्ट्रौ'). Dr षष्टिदंष्ट्रावृष्टदंष्ट्रौ (sio); T2 शतैर्दिष्टादष्टदंष्ट्रौ. — After 26^{ab}, Ds reads 28^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. —^e) K1 स्वाभ्यो; D2 स्वासौ; Dr स्वास्यौ (for स्वास्यौ). K1 प्रथुः (for पृथुः). T2 G2 तु (for च). —^d) K1 D1. 9 M1. 5-1 सुबाहू (K1 'हृन्'); Ds स्वहृन्; Dr सुहृन् (for सुहृन्). K2 corrupt; K4 Dn1. n4 Ds. 8 सुभ्र सुहृन् नासिकौ.

27 ^a) K4 सदृशः; Ks B2 Da4 शिरसी; Ds. 1 ददृशे; T1 G1. 2. 6 सदृशी (for 'शे'). —^b) Ks B2 Da4 सदृशे; Ds. 1 शिरसा (for 'सी'). Ks तथा (for तयोः). —^c) K1. 2 -संयुक्तौ (for -संपन्नौ). —^d) G2 -लक्षणौ; M1. 1 -संज्ञितौ (for -संज्ञितौ).

28 Ds reads 28^{ab} for the first time after 26^{ab}. —^a) Ds बुद्धा (for दृष्ट्वा). —^b) Ds -पूज्यतः (for -पूजितः). —^c) Dr T G1-3. 6 तु भाष्यैव; M1. 5-1 [अ] मिभाष्यैव (for 'व्याय'). —^d) K1 Bo. 8 Dn1. n4 Ds Ds. 4. 8 T2 Gs तथा; B2 damaged (for तदा).

29 ^a) B2 partly damaged. K1. 2. 4 बभूवांतर्गति-मातरि; Ks Ds1 D4 'तमिति; M1 'तमती. —K1. 2. 4 om. (hapl.) 29^a-30^b. —^c) K1 समागतस; V1 D4. 9

समागतस; Dr T G1-3. 6 M1. 5-1 Cs समागतौ; Cs (also) सदोगतास (as in text). K1 तत्र ये च; Ds2 तत्र मे वै; Dr T G1-3. 6 Cs हि तत्रैतौ (Gs 'त्र तौ'); M1. 5-1 तत्र मया (for तत्र ये वै). —^d) Da4 Dr T G1-3. 6 M1. 5-1 -नमस्कृतौ (Da4 'तः') (for 'ताः').

30 K1. 2. 4 om. 30^{ab} (cf. v. l. 29). —^a) Ms यथा (for मया). Ds1 दृष्ट्वा; Dr T G1-3. 6 M1. 5. 1 दृष्टौ (for दृष्टास). —^b) Da4 damaged. K1 D4. 9 G1 M1. 5-1 हृद् (M1. 1 'व') सत्तमौ; Dn1 ऋषिसंमतौ (for 'सत्तमौ'). —^c) Da4 संचितः (for संचिन्त्य). K1 परमा (for मनसा). —^d) B2 Dr Ds3 T G2 M1. 5-1 [अ]पि (for [अ]भि). —^e) K2. 4 Dn1 तपो (Dn1 संचो)पविशे तत्र; Ds1 G2 उपोपविशेत्तत्र; Dr T 'विशिश्रुत्तत्र; G2 'विश्रुत्तत्र. —^f) Dr T2 पीठं (for पीठे). Dr T G1-3. 6 शिवे (for शुभे).

31 ^a) K1. 1 Bo तपसा; Da4 तपसां (for 'सां'). Ks रासी; Bo वाप्यौ (for वासौ). —^b) Bo दीपकस (for यज्ञसां). —V1 reads 31^{ad} on marg. —^c) B2 damaged. Bo -दमोपन्नौ (for 'पेतौ'). Da4 T2 ऋषिवंशे दमोपेतौ. —^d) K1 corrupt; K4 B2 (marg.) Da4 Ds Ds. 5. 8 पौर्वाह्निकं; Ks. 1 V1 Bo. 5. 1. 9 Ds. 4 1 9 T1 Gs 6 पूर्वाह्निकं; B2 पौर्वाह्निकीं; Da4 Dn1 G1 पौर्वाह्निकं; T2 पूर्वाह्निकं; M1 5-1 चैवाह्निकं (for पूर्वाह्निकं). B2 (marg. as in text) क्रियां (for विशिष्य).

32 ^a) K1 अय्यग्रः; T2 'ग्रं; G2 'ग्र- (for 'ग्रौ'). —^b) K2 पाद्यार्घ्याभ्यां; Ks Da4 Dn1 पाद्यार्घ्याभ्यां. Ks Bo. 6-9 M1. 5-1 अथाचर्तौ (Bo 'चर्तुः; Br 'चित्तौ'); V1 Das. 44 Dn1. n4 Ds Ds. 8. 8 अथाचर्तः (Das. 44 'चर्ततां; Ds1 'चर्ततः); Dr T G1-3. 6 समर्च्य तं (Gs 'चित्तं') (for प्रपूज्य च). —^c) K1 Ds. 5. 9 पीठयोः पविष्टौ तौ (K1 तु); V1 B2 (marg. as in text) Dr

C. 12. 12346
B. 12. 34453, 44
K. 12. 383. 44

तेषु तत्रोपविष्टेषु स देशोऽभिव्यराजत

आज्याहुतिमहाज्वालैर्यज्ञवाटोऽग्निमिर्यथा ॥ ३३

अथ नारायणस्तत्र नारदं वाक्यमब्रवीत् ।

सुखोपविष्टं विश्रान्तं कृतातिथ्यं सुखस्थितम् ॥ ३४

अपीदानीं स भगवान्परमात्मा सनातनः ।

श्वेतदीपे त्वया दृष्ट आवयोः प्रकृतिः परा ॥ ३५

नारद उवाच ।

दृष्टो मे पुरुषः श्रीमान्विश्वरूपधरोऽव्ययः ।

T G1-8 6 M1. 5-7 विविक्षाते पीठकयोः (D1 T1 G2, 6 पीठकयोः; T2 पितृकायोः [sic]; G2 पीठिकायां). —^d B1 नृपौ (for नृप). K2 T2 M1 कृता (M1 'त्वा') ति-
ध्याद्विकौ (K2 'को'; T2 'तौ') नृप; D4. 9 कृतनित्या-
द्विकौ नृप.

33 ^b K2 सदसो; D2 प्रदेसो; T2 न देशो (for स देशो). Das. a4 [s]ति; G1 हि (for स्मिन्). K1
-व्यराज्यत; K2 D4. 5. 9 -विराजते; M2 -व्यरोचत (for
-व्यराजत). —^c D4: आज्याहुति (for 'हुति'). D2:
आज्याहुतिमहाज्वालैर्यज्ञ- —^d D1 दृश्यवाह; M1. 6. 7
यज्ञ** (for यज्ञवाटो). K2 V1 B2. 8-9 Das. a4 Dn1.
n4 D2 D3. 8. 8 M2 Kumbh. ed. यथाग्निमिः (by
transp.); D1 T G1-8. 6 M1. 5. 7 इवाग्निमिः.

34 34^{ab} is damaged in V1. —^a K1. 2. 4
तथा (for अथ). —^b B2 lacuna; G2 सुखोपविष्ट-
(for 'विष्ट'). —^d M2 कृतातिथ्यं (for कृता). K1.
2. 4. 7 D4. 9 सुसंस्कृतं; V1 उपस्थितं; D2 सुसंस्कृतं
(for सुखस्थितम्). — After 34, Dn4 ins. wrongly
ततो नारायणीयेन.

35 Before 35, K4. 6. 7 V1 B2. 6-9 Das. a4 Dn1.
n4 D2 D3. 5. 3. 9 ins. नरनारायणावचूचुः; T1 G1. 8. 6
ins. श्रीभगवान्. —^a K2 सुभगवान्; D1 T G1-8. 6
भगवत्. —^b G2 सनातनं. —^c K1 श्वेतश्वीपे (sic);
K2 'द्वीपे'. K2 मया (for स्वया). K1 दृष्टा; D2
पृष्ट. —^d K2. 7 D2. 7. 9 T G1-8 6 पुरा; Dn1 D2
D2. 8. 8 परः (for परा). ☞ G2: प्रकृतिः, सूक्ष्मं कार-
णम् । ☞

36 D1 T2 om. the ref. —^a K1 पुरुषा; D2
प्रकृतिः. D1 T2 नारदो योष पुरुषः; G2 दृष्टो सद्यैव
पुरुषः. —^b D2. 5. 9 विश्वमूर्तिः (for 'रूप'). K1. 2. 7
D2. 4. 5. 9 प्रसुः (for अव्ययः). D1 T2 G2 श्रीमान्विश्व-

सर्वे हि लोकास्तत्रस्थास्तथा देवाः सहर्षिभिः ।

अद्यापि चैनं पश्यामि युवां पश्यन्सनातनौ ॥ ३६

यैर्लक्ष्णैरुपेतः स हरिरव्यक्तरूपधृक् ।

तैर्लक्ष्णैरुपेतौ हि व्यक्तरूपधरौ युवाम् ॥ ३७

दृष्टौ मया युवां तत्र तस्य देवस्य पार्श्वतः ।

इह चैवागतोऽस्म्यद्य विसृष्टः परमात्मना ॥ ३८

को हि नाम भवेत्तस्य तेजसा यशसा श्रिया ।

सदृशस्त्रिषु लोकेषु ऋते धर्मात्मजौ युवाम् ॥ ३९

धरोऽव्ययः. —^a K1. 2. 4 B2 Dn1. n4 D2 D2. 8. 8
Kumbh. ed. लोका हि (by transp.); M1. 6. 7 [s]
पि लोकास्. Das. a4 चित्रस्थास् (for तं). —^d K1
D2 लोका; Dn4 देव (for देवाः). K1. 2. 7 Dn4 मह-
र्षिभिः; B2 lacuna; D1 G2 सुरर्षिभिः (for सद्).
D2 देवास्तथर्षिभिः सह. —^c K1 चैतं; D2 चैतं; G2
चैव (for चैनं). —^e K1 युवां (for युवां). K1. 2
दृष्टा (for पश्यन्).

37 ^a D1 T2 यैर्लक्ष्णैरुपेतस्य. —^b T1 अव्यय-
(for अव्यक्त-). K1 रूपधृक्; K2 Kumbh. ed. -रूप-
धृक्; K2 -रूपधृक्; K1 D4. 9 -मूर्तिधृक् (for -रूप').
—^c K2. 7 उपेतो (for 'तौ'). —^d T1 दिव्य-
(for व्यक्त-). Dn1 -रूपधरौ (for 'धरौ'). Das. युवा;
T2 lacuna (for युवाम्).

38 V1 reads 38^a-39^a on marg. —^a K1. 2. 4
दृष्टा; D4 ददौ (for दृष्टौ). K2 V1 B2. 6-9 Das. a4
Dn1. n4 D2 D2-8. 8. 9 Kumbh. ed. युवां मया (by
transp.). Das. om. तत्र. K1 मया दृष्टौ युवां तत्र.
—^b T तत्र (for तस्य). T2 G1 पार्श्वतं (for 'तः').
—^c B2 इति (for इह). K2 B2. 6-9 Das. a4 Dn1.
n4 D2 D3. 8. 8 T1 Kumbh. ed. transp. च and एव.
G2 हि (for स्मिन्). —^d K1. 2 V1 विसृष्टः (K1 'ष्टः');
D1 विदृष्टः (for विसृष्टः). D2 विसृष्टः परमेष्ठिना.

39 V1 reads 39^{ab} on marg. —^a G2 को देवेषु
च यशसुः. —^b D1 T G1-8. 6 M1. 5-7 तपसा (for
यशसा). Das. प्रिया (for श्रिया). K2 यशसा तेजसा
श्रिया. — 39^a is damaged in B2. V1 om. 39^d.
—^d K1 सुक्त्वा; Das. lacuna; D4. 9 सुक्ता (for
ऋते).

40 ^a D2 तेनास (for तेन मे). K2 B2. 6-9 Das.
a4 Dn1. n4 D2 D2. 8. 8 M1. 5-7 Kumbh. ed. तेन मे

तेन मे कथितं पूर्वं नाम क्षेत्रज्ञसंज्ञितम् ।
प्रादुर्भावाश्च कथिता भविष्यन्ति हि ये यथा ॥ ४०
तत्र ये पुरुषाः श्वेताः पञ्चेन्द्रियविवर्जिताः ।
प्रतिबुद्धाश्च ते सर्वे भक्ताश्च पुरुषोत्तमम् ॥ ४१
तेऽर्चयन्ति सदा देवं तैः सार्धं रमते च सः ।
प्रियभक्तो हि भगवान्परमात्मा द्विजप्रियः ॥ ४२
रमते सोऽर्च्यमानो हि सदा भागवतप्रियः ।
विश्वभुक्सर्वगो देवो बान्धवो भक्तवत्सलः ।

स कर्ता कारणं चैव कार्यं चातिबलद्युतिः ॥ ४३
तपसा योज्य सोऽऽत्मानं श्वेतद्वीपात्परं हि यत् ।
तेज इत्यभिविख्यातं स्वयंभासावभासितम् ॥ ४४
शान्तिः सा त्रिषु लोकेषु सिद्धानां भावितात्मनाम्
एतया शुभया बुद्ध्या नैष्ठिकं व्रतमास्थितः ॥ ४५
न तत्र स्वयंस्तपति न सोमोऽभिविराजते ।
न वायुर्वाति देवेशे तपश्चरति दुश्चरम् ॥ ४६
वेदीमष्टतलोत्सेषां भूमावास्थाय विश्वभुक् ।

C. 12. 13363
B. 12. 344[3]-60
K. 12. 353. 60

कथितः कृत्स्नो. — ^b) D₁ T₂ याम; G₁ २.६ चाम;
G₁ यन्मे (for नाम). K₅ Bo. ६-७ Da₃. २१ Dn₁. २४
D₃ D₁. २.२ M₁. ५-१ Kumbh. ed. धर्मः क्षेत्रज्ञसंज्ञितः;
V₁ धाम क्षेत्रज्ञसंज्ञितं. — ^c) D₅ G₂ प्रादुर्भावाश्च; T₂
'भावाच्. D₃ विविधा; G₂ कथितम् (for 'ता). — ^d)
K₂ हि मे; K₅ च ये; D₁ T₂ भवे; T₁ G₂. ६ M₁. ५-१
[इ] इ ये; G₁ इ ये (for हि ये). T₁ G₂. ६ तथा (for
यथा). V₁ B₂. ६-७ Da₃. २१ Dn₁. २४ D₃ D₂. २.२
Kumbh. ed. भविष्या इह ये यथा; G₂ तेन पूर्वं भवे
यथा.

41 ^a) K₇ D₃ D₄. ७ ते (for ये). ☞ C₅: श्वेताः,
शुद्धाः । ☞ — ^b) ☞ C₃: पञ्चेन्द्रियविवर्जिताः, सदा योग-
रूढत्वात् अवर्तिनिकान्तेन्द्रियाः, निरन्तरं परमात्मानुसंधाने
स्थिताः ॥ C₇: पञ्चेन्द्रियविवर्जिताः, प्राकृतपञ्चेन्द्रियरहिताः । ☞
— ^c) K₁. १ D₄. २.७ हि (for च). G₂ ये (for ते). K₁
प्रतिबुद्धा हि मे सर्वे. — ^d) K₂ भक्त्याश्च; K₇ D₄. २.७
भक्तास्तु (for 'श्च). K₂ पुरुषोत्तम; K₇ D₃ D₄. ७ T₁
G₂. २.६ 'त्तमे (for 'त्तम्).

42 ^a) D₅ अर्चयन्ति (for तेऽर्चयन्ति). — ^b) K₁.
२.४ D₅ हरिः; G₂ च सत्; G₃ च यः (for च सः).
T₂ परमात्मैव स प्रियः.

43 K₁. १ D₅ G₂ om. (hapl.) 43^{ab}. — ^a) K₂
M₁. ५-१ शोच्यं (M₅ 'च')मानो; V₁ G₁ लेख्य; Da₃
D₅ सोऽर्थं (for सोऽर्थं). — ^b) V₁ सदा च भगवा-
नप्रियः; Bo Da₁ सदा भा (Bo अ)गवतः प्रियः; D₄. ७
'वतेः प्रियः; G₅ सदा भगवतप्रियः. — ^c) T₁ G₂. ६
विश्वभुक् (for 'भुक्). — ^d) K₁ बंधवो; K₇ Br. ३
Da₁ Dn₁. २४ D₃ D₂. ५-१-२ माधवो (for बान्धवो).
B₂ (marg.) भक्ति (for भक्त). — G₂ om 43^{cd}.
— ^e) V₁ करणं (for का'). — ^f) Dn₁ चातिबलं (for
'बल'). K₁. २.४ V₁ D₄. ७ कार्यं चैव महाद्युतिः; D₅
सकार्यं महाद्युतिः (submetric). — After 43, K₅ V₁

Bo. ६-७ Da₃. २१ Dn₁. २४ D₃ D₂. २.२ Kumbh. ed.
ins. :

887* हेतुश्चाज्ञाविधानं च तत्त्वं चैव महायशः ।

[Da₃. २१ महामनाः (for 'यशः).]

44 ^a) K₂ तपसा (for तपसा). V₁ B₂ D₃ D₃ १
T G₁. २.६ M₁. ५.१ चात्मानं (for सोऽऽत्मानं). K₁. २
तपसा योज्यमात्मानं; K₇ तपसा युज्यतेत्मानं. — ^b)
K₂ Da₃ द्वीपापरं (for द्वीपात्परं). K₁ तं; Dn₁ D₃
G₂ तत् (for यत्). — ^c) M₁. ५ (inf. line). ५.१ श्वेत;
M₅ तम (for तेज). K₅ न्याख्यातं (for 'विख्यातं).
— ^d) D₁ -भासितः (for 'तम्). K₁. ६ B₂ D₃ स्वयं-
भासावभासितं; V₁ 'भिमभासितं; D₅ स्वयंभासावभासितं;
T₂ M₁ स्वयंभासावभासितं (T₂ 'तः).

45 ^a) T₂ G₂ शान्तिस्था (for शान्तिः सा). K₅
साद्रिषु (for सा त्रिषु). ☞ C₂: शान्तिः, मुक्तिः । ☞
— ^b) D₁ विशुद्धा; T विद्वानां; G₂ शुद्धानां; M₁.
५-१ विहिता (for सिद्धानां). K₄ V₁ Bo. ६-७ Da₃. २४
Dn₁. २४ D₃ D₂. २.२ Kumbh. ed. विहिता भावितात्मना;
K₅ त्रिषु च विहितात्मना. — ^c) K₁. २.१ V₁ D₄. २.७
स तथा; D₁ T G₁. २.६ एकया (for एतया). — ^d)
Da₃. २४ जपम् (for व्रतम्). M₁. ६ आस्थितं (for 'तः).

46 ^a) K₇ transp. तत्र and सूर्यस्य. — ^b) K₇
lacuna; T G₁. २.६ हि (for स्मिन्). — ^c) D₁ T
G₁. २.६ M₁. ५-१ transp. वायुर and वाति. K₁ V₁
D₁ T₁ G₁. २.६ देवेशस्य; K₂ T₂ 'श; B₂ वै देवो (for
देवेशो). K₇ न वायुकोर्तिदेवेशो (sic). — D₅ om.
(hapl.) 46^d-47^e. — ^d) K₁. २.४ D₁ T G₁. २.६ यत्र ह;
V₁ B₂ यत्र सः (for दुश्चरम्).

47 D₅ om. 47^{ab} (cf. v. 1. 46). — ^a) D₅
वेदाम्; D₁ T G₁. २ वेदिम् (for वेदीम्). K₁ V₁ अष्ट-
दलोत्सेषां; K₄. ६.१ B₂ (marg.). ७ Dn₁. २४ D₃ D₂. २.२

C. 12. 13354
B. 12. 344[3]. 60
K. 12. 353. 60

एकपादस्थितो देव ऊर्ध्वबाहुर्दक्षुः ।
साङ्गानावर्तयन्वेदांस्तपस्तेषु सुदुश्चरम् ॥ ४७
यद्ब्रह्मा ऋषयश्चैव स्वयं पशुपतिश्च यत् ।
शेषाश्च विबुधश्रेष्ठा दैत्यदानवराक्षसाः ॥ ४८
नागाः सुपर्णा गन्धर्वाः सिद्धा राजर्षयश्च ये ।
हव्यं कव्यं च सततं विधिपूर्वं प्रयुज्यते ।

Kumbh. ed. Cn (gloss: नलवत्पर्वयुक्तत्वाच्चलशब्देनाकुलं
प्राहम्) 'नलोत्प्रेषां; Br 'तलोत्प्रेषां (for 'तलोत्प्रेषां).
ॐ Cs: अत्र तलशब्देन ताल उक्तः, तृणराज इत्येके । मध्य-
माकुलस्य विवृतमात्रमिति तु तत्त्वम् । तेन चतुर्दशोच्छ्रिता-
मित्यर्थः ॥ Cap: तलेति पाठेऽपि हस्तस्य तलमङ्गुलीच्छ्रायमेव
भवति ॥ Cs: अष्टतालपरिमितोच्छ्रायाः, प्रकृतिमहर्द्वकारपञ्च-
तन्मात्रात्मिकाः । ॐ —^b) K₂ भूमावस्थाय; V₁ भूमि-
मास्थाय; D₁ भूमावास्तां हि; T₁ G₁-२.६ 'वास्ते स;
T₂ 'दास्त*; M₁ ५-१ भौमामास्थाय (for 'भूमावा').
K₆ विश्वकृत्; V₁ Bo. ६-२ Das. २.४ Dn₁. n₄ Ds D₂. ३.३
Kumbh. ed. 'कृत् (for 'सुदृ). K₇ D₄.९ तामास्थाय
स विश्वकृत्. —^c) B₈ -पादः स्थितो; Dn₁ -पादास्थितो
(for -पादस्थितो). K₂ वेद (for देव). —^d) D₁
और्ध्वबाहुर (for ऊर्ध्व). D₄ उदक्षुखा; D₅ अघो-
मुखः. —^e) K₂ वेदास; T₂ वेदस् (for वेदांस्). —^f)
K₁. २.४ G₂ सु (G₂ om. तु) दारुणं; D₅ सुदुस्तरं; D₇ T
G₁. २.६ [s]तिदुष्क (G₁ 'स्क'रं; M₁ ६.१ [s]तिदुश्चरं
(for सुदृ).

48 ^a) D₁ T₂ M₁ ५-१ ब्रह्मा यत् (by transp.); T₁
G₂. ६ ब्रह्माय; G₁. २ ब्रह्मा च. —^b) K₂ चरत्; D₂.
२.४ यथा; T₁ G₂. ६ च यः; G₂ च सः (for च यत्).
—^c) K₂ T₁ विबुधाः (for 'ध').

49 ^a) K₂ नगाः (for नागाः). Bo. ६.३ Ds. ४.१ M₁
सुपर्णः; T₁ G₂. ६ यक्षाश्च (for सुपर्णा). —^b) B₈
सिद्धः; G₂ साध्या (for सिद्धा). B₈ M₁ ५-१ यत्;
T₁ G₂. ६ तै (for ये). — K₂ reads 49th twice. —^c)
K₂ (both times) V₁ D₄.१ हव्यः (for हव्यं). K₂
(both times).^d कव्यां (for कव्यं). G₂ तस्मिन् (for
सततं). —^e) K₆ V₁ Bo. ६.१.३ (marg.).^g Das. २.४
Dn₁. n₄ Ds D₂. ३.३ M₁ ५-१ Kumbh. ed. विधियुक्तं;
B₈ (orig.) युक्ताः (for 'पूर्व). —^f) K₄ V₁ Br-९
Dn₁. n₄ Ds D₄. ३.३ Kumbh. ed. कृत्स्नं तु; K₆ कृत्स्नं
च; Bo कृत्स्नस्य; G₁ कृत्स्नं तं (for कृत्स्नं तत्). —^g)
K₁. २.६ V₁ Bo. १.९ Das. २.४ Ds -तिष्ठते; K₄ Bo. ३
Dn₁. n₄ Ds D₂. ३.३ Kumbh. ed. -तिष्ठतः; D₄ lacuna
(for 'ति).

कृत्स्नं तत्तस्य देवस्य चरणायुपतिष्ठति ॥ ४९
याः क्रियाः संप्रयुक्तास्तु एकान्तगतबुद्धिभिः ।
ताः सर्वाः शिरसा देवः प्रतिगृह्णाति वै स्वयम् ॥ ५०
न तस्यान्यः प्रियतरः प्रतिबुद्धैर्महात्मभिः ।
विद्यते त्रिषु लोकेषु ततोऽस्म्यैकान्तिकं गतः ।
इह चैवागतस्तेन विमृष्टः परमात्मना ॥ ५१

50 ^a) D₁. T₂ याः प्रियाः; G₂ क्रिया याः (by transp.).
K₄. ६ Bo. १-२ Das. २.४ Dn₁. n₄ Ds D₂. ३.३ Kumbh.
ed. च; D₇ हि; D₉ ता; T₁ G₁. २.६ स्युर (for तु).
—^b) D₄ om. from एकान्त up to प्रति (in 51^b). K₇
Ds. ६ -कृतः; V₁ -गति- (for -गत). ॐ Cn: एकान्त-
गतबुद्धिभिः, अज्यभिचरितबुद्धिभिः । ॐ — D₄ om.
50^c-51^b. —^c) K₇ देव. —^d) K₆. १ D₂. ३ प्रतिगृह्णा-
ति. K₇ हरिः (for स्वयम्).

51 D₄ om. 51^b; D₄ om. up to प्रति (for both,
cf. v. 1. 50). —^a) K₆ न तस्यास्य; G₂ न चास्यस्य
(for न तस्यान्यः). D₅ न तस्यान्येषु पितरः; D₇ न तस्या-
न्याः प्रियतराः (sic). —^b) G₂ प्रतिबुद्धैः; Cs. ३ (gloss
[both]: ज्ञानिभिः) 'बुद्धैः (as in text). — 51^c is
damaged in Br. —^c) K₇ D₄. ९ तिष्ठते; D₇ T₂
विद्यते. —^d) K₁. ४ [s]त्यैकांतता; K₂ M₁ ५-१ [s]-
स्यै (K₂ 'स्मै)कांततां; K₆ D₃ [s]स्मैकांतिकं; K₇ D₄. ९
चैकांततां; V₁ [s]स्मैकांततां; Bo. ६.३ Dn₁. n₄ Ds D₂. ३
Kumbh. ed. [s]त्यैकांतिकं; D₅. १ [s]त्यैकांततां; T
G₁-२.६ [s]स्यै; T₂ 'त्यै; G₂ 'स्मै)कांतिकां (G₁. २.६
'तां) (for ऽस्म्यैकान्तिकं). ॐ Cs: एकान्तिकं, सर्वात्म-
भावम् । ॐ — 51^c is damaged in B₈. —^e) T₁
इतस् (for इह). D₇ चैव गतो. D₇ T G₁-२.६ M₁.
५-१ Kumbh. ed. [s]स्यय (for तेन). —^f) V₁
विमृष्टश्च महामना; D₅ T₂ 'ष्टः परमात्मनः. — After
51, G₁ ins. :

888* अनन्यदेवताभक्तिरनन्यमनुता हरेः ।

अनन्यसेव्यता विष्णोरनन्यार्च्यत्वमेव च ।

ब्रह्मरुद्रादिसाम्यत्वं बुद्धिरादित्यमेव च ।

अनन्यदेवालयगतिरनन्यभक्ताद्यविक्षणम् ।

तथा कर्मफलासङ्गे षोडशान्तिविमिदं मतम् । [5]

52 ^a) D₄ एव (for एवं). K₂ भगवन्. G₁ देव.
—^b) K₂ आशिष्टे; K₆. १ Bo-२ Das. २.४ Ds आशिष्ये;
D₅ आशिष्टां; T₁ आशिष्यस् (for 'त्ये). V₁ तं परो;
D₇ T₂ तत्परो (for तत्परो). —^c) G₂ इह (for सह).
ॐ Cs: नित्यज्ञः इत्यनेन दक्षशपापस्यानवसरः प्रार्थितः । ॐ

एवं मे भगवान्देवः स्वयमाख्यातवान्हरिः ।

आसिष्ये तत्परो भूत्वा युवाभ्यां सह नित्यशः ॥ ५२

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकत्रिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३३१ ॥]

[३३२]

नरनारायणावूचतुः ।

धन्योऽस्यनुगृहीतोऽसि यत्ते दृष्टः स्वयं प्रभुः ।

न हि तं दृष्टवान्कश्चित्पद्मयोनिरपि स्वयम् ॥ १

अव्यक्तयोनिर्भगवान्दुर्दृशः पुरुषोत्तमः ।

नारदैतद्धि ते सत्यं वचनं समुदाहृतम् ॥ २

नास्य भक्तैः प्रियतरो लोके कश्चन विद्यते ।

ततः स्वयं दर्शितवान्स्वमात्मानं द्विजोत्तम ॥ ३

तपो हि तप्यतस्तस्य यत्स्थानं परमात्मनः ।

न तत्संप्राप्नुते कश्चिद्वेत्त्यावां द्विजोत्तम ॥ ४

या हि सूर्यसहस्रस्य समस्तस्य भवेद्भुतिः ।

C. 12. 13375
B. 12. 345[A]. 5
K. 12. 354. 5

Colophon. Ś1 D6 missing; Ks. 5 B1-5 Da1. a2 Dn2. n8 D1 G4. 5 M2-4 absent. — *Sub-parvan*: K1. 2. 4. 6. 7 V1 Bo. 6-9 Da3. a1 Dn1. n4 Ds D2-5. 7-9 T1 G1. 2. 6 M1. 5-7 मोक्षचर्म. — *Adhy. name*: K1. 2. 4. 6 V1 Bo. 6-9 Da3. a1 Dn1 Ds D2. 8. 7. 8 T2 G2 M5 नारायणीयं; K1 D4. 5. 9 नरनारायणीयं; T1 G6 नारायणीये नारदनारायणसंवादः; M1. 6. 7 नारायणीये नारदागमनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K6 69; Br Dn4 167; B8 266; B8 (also) 273; Dn1 G1 169; Dn1 M1. 7 166; Ds2 T1 G6 170; D8 164; T2 183; G2 199; G8 171; M5 201; M6 160. — *Śloka no.*: Dn1. n4 67; D8 66.

332

☞ This adhy. is missing in Ś1 D6 (cf. v. 1. 12. 329. 18; 283. 15).

1 K1. 7 D4. 6 नारायण उवाच; D1 T2 M1 नारायणावूचतुः (for नरनारायणा). — ^a) K1 धन्यस्य; Da4 D1 T2 G2. 8 धन्योऽसि (for धन्योऽसि). K2. 4 Da4 D1 T2 G2 [स]सि (for ससि). — ^b) Da3. a1 यस्ते. Br lacuna; G2 त्वया (for स्वयं). D6 M1. 6. 7 भुवः; D1 भुवा (for प्रभुः). — ^d) K6 Br. 9 Da3. a1 Ds ऋते ह्यावां (K6 त्वां वा) द्विजोत्तम.

2 2^{ab} is damaged in B6. — ^a) D6 M1. 5-7 C6

(gloss: आकाशादिसमस्तजगद्धेतुः) आकाशयोनिर् (for अव्यक्त^a). — ^b) K1 (*sup. lin.* as in text). 2 सुदर्शः; K6 Da4 दुर्दृशः; Ds1 G2 दुर्दृशः (for 'शः'). T2 पुरुषोत्तम. D6 दृष्टो पुरुषोत्तम. — ^c) G1 transp. ते and सत्यं. K4. 6 Bo. 6-9 Da3. a1 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 Kumbh. ed. नौ (for ते).

3 ^a) D1 T G2. 8 नास्ति (for नास्य). K1 Bo भक्तः; K4. 6 V1 B6-9 Da3. a1 Dn1. n4 Ds D2. 8. 7. 8 T G1-8. 6 Kumbh. ed. भक्तात् (for भक्तैः). D6 नास्ति भक्त्या प्रियतमं. — ^b) D1 T2 लोकः (for लोकैः). K2 D6 कश्चिन्न (for कश्चन). — ^c) Ds1 यतः; M5 अतः (for ततः). — ^d) K1 V1 D4. 5. 9 M1. 5-7 तवात्मानं; D1 T G1-8. 6 तदा (for स्वमा^a). D6 T2 द्विजोत्तमः.

4 D1 repeats 4^{ab} after 4. — ^a) Da4 तपतस् (for तप्यतस्). D1 (both times) तपो हि तस्य तत्स्य; G2 तपोभिस्तद्वासव्यं. — ^b) G2 स्थानं तस्य परात्मनः. — ^c) K2 Ds स्वं; G1 सत् (for सं). G1 M1. 7 प्राप्नुयात् (for प्राप्नुते). D1 T2 G2 न (D1 स) तस्य प्राप्नुयात्किंचिद्; T1 G2. 6 न तत्समाप्नुयात्किंचिद्. — ^d) K6 त्वावां; B8 तत्त्वाद्; D4 यावां (sic) (for ह्यावां). Ds1 ऋते वां द्विजोत्तम.

5 ^a) D1 T2 याभिः (for या हि). — ^b) K2 समास्तस्य; D1 समं तस्य; T2 समुत्स्य (sic) (for समस्तस्य). — ^c) B8 दैवस्य (for स्थानस्य). Dn1 D1 T2

C. 12. 12375
B. 12. 245(4). 5
K. 12. 254. 5

स्थानस्य सा भवेत्तस्य स्वयं तेन विराजता ॥ ५

तस्मादुत्तिष्ठते विप्र देवाद्विश्वभुवः पतेः ।

क्षमा क्षमावतां श्रेष्ठ यया भूमिस्तु युज्यते ॥ ६

तस्माच्चोत्तिष्ठते देवात्सर्वभूतहितो रसः ।

आपो येन हि युज्यन्ते द्रवत्वं प्राप्नुवन्ति च ॥ ७

तस्मादेव समुद्भूतं तेजो रूपगुणात्मकम् ।

येन स युज्यते सूर्यस्ततो लोकान्निराजते ॥ ८

तस्माद्देवात्समुद्भूतः स्पर्शस्तु पुरुषोत्तमात् ।

G₂ [अ]भवत् (for भवेत्). G₂ तच्च (for तस्य). V₁ सा भवेत्तस्य तस्य देशस्य (hypermetric). —^d K₅ तस्य (for तेन). K₂ विराजतः; D₁ T G₁. 2. 5 M₁ C₅ (gloss : विवर्जिता) विराजिता (for 'जता').

6 ^b) K₁ विश्वभुवः; M₁. 5-7 विश्वं भुवः. Bo Da₂ D₁. 1 पते (for पतेः). K₅ वेदा द्विजमुवः प्रभोः; T₂ * * * * * भुवः पते; G₂ देवाश्च जगतः पते. —^c) B₁ M₁. 6. 1 क्षमाः; C₇ (gloss : सहनशक्तिः) क्षमा (as in text). —^d) K₅ मया; T₂ G₂ यं यं (for यया). K₁ स; K₂ स; K₁ D₁. 5. 1. 9 प्र- (for तु). G₂ उच्यते (for युज्यते).

7 ^a) V₁ Dn₁ D₁. 1 T G₁. 2. 5 उत्तिष्ठते (for चोत्ति'). K₁ om. from ते देवा up to तेजो (in 8^b). K₂ विप्र; K₅ देवा; K₁ देवान् (for देवात्). —^b) K₂ D₅ -नातो; Bo. 5-5 Das. 24 Dn₁. 14 D₅ D₂. 2. 8 Kumbh. ed. -हिताद् (for -हितो). K₅ सर्वभूता हितेद्रसः (sic); V₁ D₁ T₁ G₂. 2. 5 'भूतहिते रताः (D₁ 'तः; G₂ 'तात्). —^c) D₁ जहो (for आपो). B₅ D₅ हि येन (by transp.); Dn₁. 14 D₂. 8 Kumbh. ed. हि तेन; G₂ येन*. K₂. 4 समं युक्ता; K₁ D₁. 9 स संयुक्ता; G₂ lacuna (for हि युज्यन्ते). —^d) D₁ G₂ इतत्त्वं; T₂ वृत्त्वं (for द्रवत्वं). D₁ हि (for च).

8 K₁ om. up to तेजो (cf. v. l. 7). Da₂ om. 8. —^a) K₄. 1 V₁ D₅-2. 9 देवात्; B₁ एवं (for एव). — K₁ repeats 8^b after 9^a. —^b) D₁ T₂ तेज- (for तेजो). K₁ Dn₁ D₁. 9 G₁ रूपं; B₅. 1. 9 Das भूतः; M₁. 5-7 ज्योतिर- (for रूप-). G₁ -गुणा न्वितं (for -गुणात्मकम्). K₅ तेजो भूतगुणात्मिकं. —^c) K₁ (both times). 2 ये नः (for येन). K₁ (both times). 2 स; K₅ V₁ Bo. 5-9 Das Dn₁. 14 D₅ D₂. 2. 8 T₁ G₂. 5 सं- (for स). —^d) D₁ T₁ G₁-9 तेन (for ततो). K₄. 5 V₁ Bo. 5-9 Das. 24 Dn₁. 14 D₅

येन स युज्यते वायुस्ततो लोकान्विवात्यसौ ॥ ९

तस्माच्चोत्तिष्ठते शब्दः सर्वलोकेश्वरात्प्रभोः ।

आकाशं युज्यते येन ततस्तिष्ठत्यसंवृतम् ॥ १०

तस्माच्चोत्तिष्ठते देवात्सर्वभूतगतं मनः ।

चन्द्रमा येन संयुक्तः प्रकाशगुणधारणः ॥ ११

षड्भूतोत्पादकं नाम तत्स्थानं वेदसंज्ञितम् ।

विद्यासहायो यत्रास्ते भगवान्द्वयकव्यभुक् ॥ १२

ये हि निष्कल्मषा लोके पुण्यपापविवर्जिताः ।

D₂. 2. 8 G₂ लोके (for लोकान्). K₁ (both times) व्यराजयं; K₂ व्यराजत; K₁ V₁ D₁ 9 विराजयेत् (for 'जते). D₅ तपो लोका विराजयेत्; T₂ तेन लोकादि राजते.

9 For the repetition in K₁, cf. v. l. 8. —^a) D₁ T G₁-2. 5 M₁. 5-7 एव (for देवात्). K₂ स संभूतः; G₂ समुद्भूतात् (for 'द्भूतः). — K₁ om. 9^b. —^b) G₂ स्पर्शनात् (for स्पर्शस्तु). D₁ T G₁. 2. 5 M₁. 5-7 स्पर्शः पुरुषसत्तमात्. —^c) K₂ ते नः; K₄ तेन (for येन). K₂. 4 स; B₅ सं-; D₅ तं; G₂ lacuna (for स). D₅ om. (hapl.) from वायु up to युज्यते (in 10^c). —^d) D₁ T G₁-2. 5 तेन (for ततो). K₂. 4 अयं (for असौ).

10 D₅ om. up to युज्यते (cf. v. l. 9). —^a) V₁ D₁ T G₁-2. 5 M₁. 5-7 उत्तिष्ठते (for चोत्ति'). —^b) G₁ सत्य- (for सर्व-). K₁ D₁. 9 -भूतेश्वरात् (for -लोके'). K₁. 1 D₁ T₂ G₂. 8 प्रभो (for प्रभोः). — T₁ om. 10^c. —^c) D₁ T₂ आकाशे; G₂. 2. 5 'शो (for 'शं). —^d) K₂ संवृतं; K₅ असंज्ञयः; K₁ संभूतं; B₅. 1. 9 Das. 24 D₅ असंज्ञयः; G₂. 2. 5 'वृतः (for 'वृत्तम्).

11 ^a) K₅ B₅-9 Das. 24 D₅ M₁. 5-7 विश्वं; G₂. 2 देवः (for देवात्). —^b) D₄ सार्क- (for सर्व-). M₁. 5-7 -लोक- (for -भूत-). D₁ T₂ G₂. -नातात्मनः (for -नातं मनः). —^c) K₁ संयुक्ता; T₂ 'क्त- (for 'क्तः). —^d) K₁. 2. 5 V₁ Bo. 1. 9 Das D₅ M₁ आकाशः; D₅ त्वाकाश- (for प्र'). K₂. 4 -धारणः; B₅ (marg.) -कारणं; Dn₁ M₁. 5-7 -धारकः (for -धारणः).

12 ^a) K₅ Bo. 5 (orig.). 1. 9 Dn₁. 14 D₅. 8 Kumbh. ed. सद्-; K₁ V₁ B₅ (marg.). 8 D₄. 5. 9 यद्-; D₂ T₁ G₁. 2. 5 तद्- (for यद्-). K₂ -भूतोत्पादकं; B₅. 1 T₁ G₁. 2. 5 -भूतोत्पादने (for 'त्पादकं). K₁ D₄. 9 नाम (for नाम). ☞ G₂ षड्भूतानि, सनसा सह । ☞ —^b)

तेषां वै क्षेममध्वानं गच्छतां द्विजसत्तम ।
 सर्वलोकतमोहन्ता आदित्यो द्वारमुच्यते ॥ १३
 आदित्यदग्धसर्वाङ्गा अद्वय्याः केनचित्कचित् ।
 परमाणुभूता भूत्वा तु तं देवं प्रविशन्त्युत ॥ १४
 तस्मादपि विनिर्मुक्ता अनिरुद्धतनौ स्थिताः ।
 मनोभूतास्ततो भूयः प्रद्युम्नं प्रविशन्त्युत ॥ १५
 प्रद्युम्नाच्चापि निर्मुक्ता जीवं संकर्षणं तथा ।

K1. 2. 4. 7 D4. 9 T2 G1. 2 देव- (for वेद-). K1 D4
 सञ्ज्ञकं; D1 संज्ञितः (for 'तम्'). —^a) ☞ C8: विद्या-
 सहायः; प्रकृतिसहायः । प्रकृतिरपि विपरीतलक्षणया विद्ये-
 त्युच्यते । ☞ —^d) ☞ C8: अगवाद्, अनिरुद्धः । ☞

13 ^a) K1 D4. 5. 9 T1 G1-3. 6 तु; D1 T2 [s]ति-
 (for हि). K6 Bo. 6-9 Das. 44 Dn1. 14 D2. 3. 8 निष्क-
 लुषा (D44 'षो') (for 'लमषा'). —^b) D2 T2 विव-
 र्जितः. —^c) K1 ते; T2 lacuna; G2 च (for वै).
 D5. 1 मोक्षम् (for क्षेमम्). K2 तेषां तं क्षिप्यमानानां.
 —^d) D5. 1 गच्छतो (for 'तां'). G2 द्विजसत्तमात्.
 —^e) K1 Das Dn4 D2 D2. 3. 8 Kumbh. ed. सर्व-
 लोके (for 'लोक-'). K2. 4 तभोहतां (for 'हन्ता').
 —^f) K2 आद्विभ्यो (sic); D44 आदित्या (for 'त्यो').
 K6 Bo D21 D2. 3. 8 G2 द्वार (for द्वारम्). — After
 13, V1 B6. 8 D1 T G1-3. 6 M1. 5-7 Kumbh. ed.
 ins.

889* ज्वालामाली महातेजा येनेदं धार्यते जगत् ।

14 ^a) M1. 5-7 दृढ- (for 'दग्ध-'). K1. 2. 4 सर्वा-
 गान्; K6 सर्वांगो; T1 G8. 6 कायाश्च; T2 G1
 सांगाश्च; G2 गात्राश्च (for 'सर्वाङ्गा'). D44 आदित्या
 सर्वदग्धांगा. ☞ Ca: आदित्यदग्धसर्वाङ्गा; आदित्यतेजसा
 क्षपितसकलदेहारम्भकभूतचया; पावकशोषितकनकवदमलाः ।
 अत एव परमाणुभूताः । ☞ —^b) T2 अवयवाः; G2
 अपद्वयं (for अद्वयः). —^c) Hypermetric. K1
 D4. 5. 9 M1. 5-7 परमात्म- (for 'माणु-'). K1 भूतश्च
 (for भूता). K1. 1 V1 B6. 8. 9 Das. 44 D4. 5. 9 च परं
 (for भूत्वा तु). K2. 4 परमाणु (K4 'ण') देवाश्च;
 D1 T1 G1-3. 6 'ण्वात्मभूतास्ते; T2 'ण्वात्मतस्ते तं. —^d)
 K2. 4 देशं; K6 देव (for देवं). K1 तं देशं तं देशं
 स्युत (sic); T2 देवं प्रति विशंस्युत.

15 K4 om. (hapl.) 15. —^a) K1 एव; K2
 देवश्च; D5 देवाद् (for अपि). K6 Bo. 6-9 Das. 44
 Dn1. 14 D2. 3. 8 Kumbh. ed. च (for वि-). K1

विशन्ति विप्रप्रवराः सांख्या भागवतैः सह ॥ १६
 ततस्त्रैगुण्यहीनास्ते परमात्मानमञ्जसा ।
 प्रविशन्ति द्विजश्रेष्ठ क्षेत्रज्ञं निर्गुणात्मकम् ।
 सर्वावासं वासुदेवं क्षेत्रज्ञं विद्धि तत्त्वतः ॥ १७
 समाहितमनस्काश्च नियताः संयतेन्द्रियाः ।
 एकान्तभावोपगता वासुदेवं विशन्ति ते ॥ १८
 आवामपि च धर्मस्य गृहे जातौ द्विजोत्तम ।

च निर्वृत्तो; K2 च निर्वृत्ता (for विनिर्मुक्ता). —^b) G2
 अनिरुद्धतनौ. D44 G2 स्थितः (for स्थिताः). ☞ Ca. p:
 अनिरुद्धतनौ, अहंकारे (Cp: अहंकारोपाधौ) । ☞ —^c)
 D1 T2 मनोभूतस् (for 'भूतास्'). K6 Bo. 6-9 Das. 44
 Dn1. 14 D2. 3. 8. 8 M1. 5-7 Kumbh. ed. भूत्वा
 (for भूयः). —^d) K1 D4. 5. 9 ते (for [उ]त).
 ☞ Ca: प्रविशन्ति, अहमेवेति व्यवसन्ति । ☞

16 K1 repeats 16^{ab} after 18. —^a) K1. 2. 4 D5
 T1 G1. 3. 6 M1. 5-7 च वि; K1 (both times) D4. 9 तु
 वि-; T2 वापि (for चापि). —^b) K1 B6 जीव-; K1
 (both times) D4. 1. 9 T G8. 6 जीवाः; G2 जीवः (for
 जीवं). K2 संकर्षिणो; G2 'र्षणस्; G8 'र्षणास् (for
 'र्षणं). K6 Bo. 6-9 Das. 44 Dn1. 14 D2. 3. 8 M5. 6
 Kumbh. ed. ततः (for तथा). G1 जीवार्थं कर्षणं तथा;
 M1. 1 जीवं संकर्षणस्युत (sic). —^c) B6. 9 Das. 44 विशते
 (for 'ति). K4 प्रकराः (for 'वराः). —^d) D22
 G2 सांख्य- (for सांख्या). D1 T G1-3. 6 M1. 5-7 योगाश्च
 (G2 'गाच्च) तैः (for भागवतैः). K2 सांख्यता भवतैः सह.

17 ^a) K1. 2 Bo G8. 6 तत्र (for ततस्). K2 तैर्गुण्य-
 (for त्रैगुण्य-). —^b) Das. 44 आत्मना (for अज्ञसा).
 —^c) K1 प्रविशति; T2 शंत (for 'शान्ति). K6 V1
 Bo. 6-9 Das. 44 Dn1. 14 D2. 3. 5. 7. 8 T2 G1. 2
 Kumbh. ed. द्विजश्रेष्ठाः (for 'श्रेष्ठ). — Das. 44 om.
 (hapl.) 17^d. —^d) K6 क्षेत्रत्वं (for 'ज्ञं). —^e)
 M1. 5. 1 सर्वावासा (for 'वासं). —^f) T G1-3. 6 बुद्धि-
 (for विद्धि). D5 क्षेत्रज्ञं विविधवृत्तः (sic).

18 ^a) G2 मनस्काश्च. —^b) D4 om. from अताः
 up to जातौ (in 19^b). D44 संयतेन्द्रियः. —^d) G2
 च (for ते). — After 18, K1 repeats 16^{ab}.

19 D4 om. up to जातौ (cf. v. l. 18). —^a)
 K2 अपि (for अपि). — D5 om. 19^b-20^a. —^b)
 K1 जातो (for जातौ). G1 द्विजोत्तमौ. —^c) K1. 2

. 12. 13390
 . 12. 345(A). 20
 . 12. 354. 20

C. 12. 13390
B 12. 348(4).20
K. 12. 354. 20

रम्यां विशालामाश्रित्य तप उग्रं समास्थितौ ॥ १९

ये तु तस्यैव देवस्य प्रादुर्भावाः सुरप्रियाः ।

भविष्यन्ति त्रिलोकस्थास्तेषां स्वस्तीत्यतो द्विजः ॥ २०

विधिना स्वेन युक्ताभ्यां यथापूर्वं द्विजोत्तम ।

आस्थिताभ्यां सर्वकृच्छ्रं व्रतं सम्यक्तदुचमम् ॥ २१

आवाभ्यामपि दृष्टस्त्वं श्वेतद्वीपे तपोधन ।

समागतो भगवता संजल्पं कृतवान्यथा ॥ २२

सर्वं हि नौ संविदितं त्रैलोक्ये सचराचरे ।

यद्भवविष्यति वृत्तं वा वर्तते वा शुभाशुभम् ॥ २३

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तयोर्वाक्यं तपस्युग्रेऽभ्यवर्तत ।

नारदः प्राञ्जलिर्भूत्वा नारायणपरायणः ॥ २४

जज्ञाप विधिवन्मन्त्रान्नारायणगतान्वहन् ।

दिव्यं वर्षसहस्रं हि नरनारायणाश्रमे ॥ २५

अवसत्स महातेजा नारदो भगवानृषिः ।

तमेवाभ्यर्चयन्देवं नरनारायणौ च तौ ॥ २६

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्वात्रिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३३२ ॥]

रम्यं विलासमाश्रित्य. — ^a) K₁. 4 समाहितौ; B₈ 'अ-
तौ; G₂ 'हितं (for 'स्थितौ).

20 D₅ om. 20* (cf. v. l. 19). — ^a) K₂ यत्ते;
V₁ B₈ ये च (for ये तु). D₁ ते सैव; T₂ तेनैव (for
तस्यैव). K₂ वेदस्य (for देवस्य). — ^b) K₁. 3 प्रादु-
र्भावाः; D₂ G₂ 'र्भावाः. D₂ D₅ G₂ सुरप्रियाः. — ^c)
D₂ D₁ T₂ भविष्यति. K₁. 2. 1 V₁ D₁. 5. 9 त्रिलोक-
स्थाः. M₁. 1 त्रिषु लोकस्थासु (hypermetric) (for त्रिलोक-
स्थासु). — ^d) K₄. 6 Bo. 6 D₂. 24 D₂. 1. 4 D₂. 3.
1. 8 T G₁. 3. 6 Kumbh. ed. स्वस्तीत्यतो (D₂ 'धो; T₂
'धो) (for स्वस्तीत्यतो). G₂ नैषां स्वस्त्यनो द्विजः.
ॐ G₂ स्वस्तीतिशब्दो हेतुवचनः, स्वस्त्यर्थमित्यर्थः । ॐ
— After 20, M₁. 5-7 ins. 890*.

21 M₁. 5-7 om. 21. K₄ om. 21^a. — ^a) K₁.
2. 6 युक्तानां; D₂. 24 युक्ताभ्यां (for यु). — ^b) K₁.
2. 6. 1 B₈ D₂ D₁. 5. 1. 9 T₂ G₁. 3 तथा पूर्वं (for यथा-
पूर्वं). — K₁ D₄. 9 om. 21^a. — ^c) D₂ भर्षकालं;
D₂ सर्वकालं; D₂. 1 महाकृच्छ्रं (D₁ 'च्छ्र-; T G₁-3. 6
सर्वकृच्छ्र- (for 'कृच्छ्रं). — ^d) K₁. 2. 4 तदुत्तमम्; V₁
Bo. 3 D₂. 1. 4 D₂ D₂. 3. 8 अनुत्तमं (for तदुत्तमम्).
— D₁ T G₂. 3. 6 Kumbh. ed. ins. after 21: M₁. 5-7
after 20:

890* सायनेन विधिना युक्तः सर्वकृच्छ्रव्रते स्थितः ।

22 ^a) B₈ च (for स्वं). — ^b) K₄ द्वीपं (for
द्वीपे). K₁. 2. 4 D₂ द्विजोत्तम (for तपोधन). — ^c)
B₈ समागतौ; D₂ 'गते; M₅ 'गमे (for 'गतौ).

— ^a) K₁. 2. 4 D₂. 1. 4 D₂. 2. 4. 8 G₂ Kumbh. ed.
संकल्पं; D₂ संकल्पान्; G₁ स जल्पं (for संजल्पं)
D₂. 1. 4 D₂ D₂. 3. 8 Kumbh. ed. तथा (for यथा).

23 ^a) K₁ तौ (for नौ). D₂. 24 सर्वं हि नाप्य-
विदितं; D₂ सर्वं हितार्थं विदितं D₁ T G₁-3. 6 सर्वं हि
ते सुवि. — ^b) K₂ त्रैलोक्ये. D₁ त्रैलोक्यं सचराचरं
— ^c) G₂ च व्रतं (for वृत्तं वा) ^d) K₁ B₈ (marg.
as in text) D₄. 9 च (for वा). K₄ वर्तते नाशुभा-
शुभं; M₁. 6. 1 'ते चाशुभाशुभं. — After 23, K₆ V₁
Bo. 6-9 D₂. 24 D₂. 1. 4 D₂ D₂. 3. 5. 8 Kumbh. ed.
ins.:

891* सर्वं स ते कथितवान्देवदेवो महामुने ।

[B₈ om. सर्वं. V₁ महामते (for 'मुने).]

24 K₁. 2. 1 D₄. 1. 9 T G₁-3. 6 M₁. 6. 1 om. the ref.
— ^a) K₁ D₄. 5. 9 ततो (for तयोर्). — ^b) K₁ [S]भ्य-
वर्तते; Bo D₂. 1. 4 D₂ D₂. 3 च वर्तते; B₁ [S]भ्य-
वर्तते; B₈ D₂ D₂ Kumbh. ed. च वर्तते; D₂.
24 स वर्तत (D₂ 'ते); D₁ T G₂. 6 व्रते स्थितः; G₁
भ्रूते स्थितः; G₂ M₁. 5-7 व्यवस्थितः (for अभ्यवर्तत).
— ^d) G₁ परायणं.

25 ^a) V₁ विधिना; M₁. 6. 1 विविधान् (for विधि-
वन्). — ^b) K₁ D₄. 1. 9 T G₁-3. 6 M₁. 5-7 परान् (for
गतान्). — ^c) K₁. 2. 4. 1 D₄. 5. 9 च (for हि).

26 ^a) K₁. 2. 4 सु- (for स). — ^c) D₂ अभ्यर्च-
यद् (for 'चैयन्). K₁ D₄. 5. 1. 9 T G₁-3. 6 Kumbh.

[३३३]

चैशंपायन उवाच ।

कस्यचिन्वथ कालस्य नारदः परमेष्ठिनः ।
 दैवं कृत्वा यथान्यायं पित्र्यं चक्रे ततः परम् ॥ १
 ततस्तं वचनं ग्राह ज्येष्ठो धर्मात्मजः प्रभुः ।
 क इज्यते द्विजश्रेष्ठ दैवं पित्र्ये च कल्पिते ॥ २
 त्वया मतिमतां श्रेष्ठ तन्मे शंस यथागमम् ।
 किमेतत्क्रियते कर्म फलं चास्य किमिष्यते ॥ ३

नारद उवाच ।

त्वयैतत्कथितं पूर्वं दैवं कर्तव्यमित्यपि ।
 दैवतं च परो यज्ञः परमात्मा सनातनः ॥ ४
 ततस्तद्भावितो नित्यं यजे वैकुण्ठमव्ययम् ।
 तस्माच्च प्रसृतः पूर्वं ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ५
 मम वै पितरं प्रीतः परमेष्ठ्यप्यजीजनत् ।
 अहं संकल्पजस्तस्य पुत्रः प्रथमकल्पितः ॥ ६

C. 12, 1346 A
 B. 12, 346 (3). a
 K. 12, 355. 6

ed तावेवाभ्यर्चयन्देवौ. — ^a) K₁ D₄. 5. 9 G₂ ऋषी;
 D₁ T G₁. 2. 6 उमौ (for च तौ).

Colophon. Ś1 D₈ missing: K₈. 5 B₁-5 D₈. 1. 2
 D₁. 1. 2 D₁ G₁. 5 M₁-4 absent. — *Sub-parvan*:
 K₁. 2. 4. 6. 7 V₁ B₀. 6-9 D₈. 2. 4 D₁. 1. 4 D₈ D₁-5. 1-9
 T₁ G₁-3. 6 M₁. 5-7 मोक्षधर्म — *Adhy. name*: K₁. 2.
 4. 6 V₁ B₀. 6-9 D₈. 2. 4 D₁ D₈ D₁. 2. 8. 3 T G₂ नारा-
 यणीयं; K₁ D₄. 5. 9 नरनारायणीयं; M₁. 5-7 नारायणीये
 नारदतपश्चरणं. — *Adhy. no* (figures, words or
 both): K₈ 70; B₁ 169; B₂ 274; D₁ 170;
 D₈ 168; D₈ T₁ G₈ 171; D₈ 165; T₂ 184;
 G₂ 200; G₈ 172; M₁. 5. 1 167; M₅ 202.
 — *Śloka no.*: D₈ 26; D₁ 27; D₈ D₈ 28.

333

☞ This adhy. is missing in Ś1 D₈ (cf. v. 1.
 12. 329, 18; 283. 15).

1 M₁. 6. 1 om. the ref — ^a) K₁ कथांचित् (for
 कस्य). — ^b) T₂ नारदं (for 'दः'). D₈ D₈. 8 पा-
 (D₈ D₈ प)रमेष्ठिनः. — ^c) D₄ दिवं (for दैवं). D₈
 चक्रे (for कृत्वा). K₁ यथा न्याय्यं; T₁ G₈. 6 स्वयं
 कर्मो (for यथान्यायं). ☞ Ca: दैवं, देवतपणदि । ☞
 — ^d) D₈ पित्रे (for पित्र्यं). G₂ चैव; M₁ त्वमे
 (for चक्रे).

2 ^a) D₈ तातस् (for ततस्). — ^b) D₁ T₂ M₁
 धर्मात्मजं (for 'त्मजः'). D₈ om. प्रभुः. ☞ Cp: ज्येष्ठो
 धर्मात्मजः नारायण एव । ☞ — ^c) D₁ T₁ G₁-2. 6 M₁.
 5-7 वरः; T₂ वरं (for -श्रेष्ठ). — ^d) T₂ देवः; G₂
 देवे (for दैवे). D₈ पित्रे; D₄ पौत्र्ये (for पित्र्ये).

D₈ कल्पितः (for 'ते).

3 ^b) T₂ यन्मे; G₂ यत्ते (for तन्मे). B₀. 1 D₈
 संश (for शंस). D₁ T G₁-2. 6 M₁. 5-7 Kumbh. ed.
 यथातथं (for 'गमम्'). K₁. 2. 4. 1 V₁ D₄. 5. 9 तन्मे
 व्याख्यातुमर्हसि. — ³ is damaged in B₀. — ^c)
 K₈ धर्मे (for कर्म). G₂ क्रियते क्रियते चैव. — ^d)
 K₁. 4 D₁. 1. 4 D₈ D₈. 2. 8. 3 M₁. 5-7 Kumbh. ed. वास्य;
 K₁ वात्र; D₄. 5. 9 चात्र (for चास्य).

4 ^a) D₄. 1. 9 T G₂. 8. 6 एव; D₈ एवं (for एतत्).
 D₈ कल्पितं (for कथितं). D₈ सर्वं (for पूर्व). — ^b)
 D₈ G₁ देवं; D₈ दैवः; G₂ देव- (for दैवं). K₁
 D₄. 9 इष्यते (for इत्यपि). D₈ ब्रह्मा लोकपितामहः.
 — ^c) K₁ D₁ G₁ M₁. 5-7 Kumbh. ed. ज्येष्ठः (for
 यज्ञः). D₈ दैवं च परमो यज्ञः; T₁ G₈. 6 दे (T₁ दे-
 वश्च परमो ज्येष्ठः; T₂ G₂ दैवतश्च परो ज्येष्ठः. — ^d) D₈. 1
 परमो यः (for परमात्मा). D₈ परमेष्ठ्यप्यजीजनत् (= ⁶).

5 ^a) ☞ Cp: भावितः, प्रेम्णा वशीकृतः । ☞ — ^b)
 K₁ M₁. 6. 1 यजेद्; D₈. 2. 4 D₈ यजे (for यजे).
 — ^c) K₁ T₂ M₁. 1 प्रसृतं; G₂ प्रहृतः; C₇ (gloss:
 प्रकर्षेण उदरे धारितः) प्रहृतः (for प्रसृतः). B₈ तस्मा-
 त्प्रसृतः पूर्व वै. — ^d) D₈ T₂ -पितामह.

6 ^a) K₁. 2. 4 समैष; K₁ D₄. 9 मामेव; D₁ G₂
 तमेव; T₁ समैवं; T₂ G₁. 8. 6 समैव (for मम वै).
 D₈ पितरः; T₁ परमं; G₂. 8. 6 परमः (for पितरं).
 M₁. 6. 1 प्रीतं (for प्रीतः). — ^b) K₁ D₄. 9 स्वजी-
 जनत्; V₁ B₈ (marg. as in text) अजी; G₂. 6 स्वजी
 (for [अ]प्यजी). K₁. 2 T₂ परमेष्ठिमजीजनत्; D₈
 'मेष्ठ्यस्वजीजनत्; D₁ T₁ G₁. 9 प (D₁ पा)रमेष्ठिमजीजनत्;
 M₁. 5-7 पितामहमजीजनत्. — ^c) K₂ संकल्पजस्; B₀

[1935]

C. 12. 13405
B. 12. 344 [s].
K. 12. 333. 7

यजाम्यहं पितृन्साधो नारायणविधौ कृते ।
एवं स एव भगवान्पिता माता पितामहः ।
इज्यते पितृयज्ञेषु मया नित्यं जगत्पतिः ॥ ७
श्रुतिश्चाप्यपरा देव पुत्रान्हि पितरोऽयजन् ।
वेदश्रुतिः प्रणष्टा च पुनरध्यापिता सुतैः ।
ततस्ते मन्त्रदाः पुत्राः पितृत्वमुपपदिरे ॥ ८
नूनं पुरैर्द्विदितं युवयोर्भावितात्मनोः ।
पुत्राश्च पितरश्चैव परस्परमपूजयन् ॥ ९

संकल्पयस्; M1 'हिरजस्' (for 'हयजस्'). ॐ C7: तस्य, नारायणस् । ॐ —^d Bc damaged. K1.2.1 Ds
-कल्पिकः (K1 'काः') (for 'तः').

7 " Ks Bo. 2-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 3
M1. 5-1 Kumbh. ed. वै (for [अ] हं). G2 अतः (for
पितृन्). K1 साधौ; V1 कृत्स्नो. —^b G2 कृतौ (for
कृते). ॐ Cn: नारायणविधौ, तादृशिके पूजादौ ॥ Cp:
नारायणविधौ, नारायणज्ञाननिमित्तम् । नारायण इति संबो-
धनं वा ॥ Cs: नारायणविधौ कृते, नारायणाराधने विहिते
कृते सति । ॐ —^d Dn4 पिता मातामहश्च ये. —^e
Ks यज्यते; D1 G2 इत्येते (for इज्यते). —^f K4
Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 तथा; Ks यथा;
G2 याज्या (for मया). T2 जगत्पतिः.

8 " M1. 5. 1 अक्षरा (for अपरा). K4. 6 V1 Bo.
6-9 Das. 24 Dn1 Ds D2. 2. 8 देवी; Dn4 देवः; D4. 5. 1
T G1. 2. 6 Gs Kumbh. ed. देवाः (for देव). Cs
श्रुतयश्च परा देव. —^b Ds पुत्रं; D1 पुत्रो; T2 G2 पुत्रा
(for पुत्रान्). Ks om. हि. Ds: पितरौ; Ca (gloss:
मन्त्रं दत्त्वा पितृत्वमापन्नान्) पितरो (as in text). T2
[s] यजत्. Dn4 पुत्रादि पितरो यतः. —^c Ks. 1 D4. 9
वेदश्रुति (D9 'ति'); B1 वेदः श्रुतिः; T2 G2 देवश्रुतिः
(G2 'ति') (for वेद'). K1. 1 Bo. 1-9 Das. 24 Dn1. n4
Ds1 D2. 3. 5. 8 G1 M1. 5-1 प्रनष्टा; V1 प्रनष्टाश्च; D4. 9
प्रनष्टां; G2 प्रणाप्ते (for प्रणष्टा). —^d K4 अध्यापिता;
D4. 9 G1-8. 6 अध्यापिताः. Ds श्रुते (for सुतैः). —^e
B8 मन्त्राः (for मन्त्रदाः). T2 ततस्तेन तदा पुत्राः. —^f
K2. 4 पिता त्वम् (for पितृत्वम्). V1 B8 (marg. as
in text) प्रति; D8 अग्निः (for उप-). D1 T G1-2. 6
M1. 5-1 Kumbh. ed. पितृणामिति (G2 'मपि') वैदिकं.

9 K1 om. 9. —^a Ks परैस्वदु; Bo नरैस्वदु;
B8 (marg. as in text) पुत्रैस्वदु; B9 पुरे तदु; D4
[; Dn1. n4 Ds D2. 8 Kumbh. ed. सुरैस्वदु;

त्रीन्पिण्डान्यस्य वै पृथ्वायां पूर्वं दत्त्वा कुशानिति ।
कथं तु पिण्डसंज्ञां ते पितरो लेभिरे पुरा ॥ १०
नरनारायणावूचतुः ।
इमां हि धरणीं पूर्वं नथां सागरमेखलाम् ।
गोविन्द उज्जहाराशु वाराहं रूपमाश्रितः ॥ ११
स्थापयित्वा तु धरणीं स्वे स्थाने पुरुषोत्तमः ।
जलकर्मलिप्ताङ्गो लोककार्यार्थमुद्यतः ॥ १२
प्राप्ते चाह्निककाले स मध्यंदिनगते रवौ ।

D4. 9 पुरैव (for पुरैस्वदु). K2 विधितं; D4 विदित
(for 'तं'). —^a V1 प्रजाश्च (for पुत्राश्च). —^d
K2 परंपारम् (for परस्परम्).

10 " M1. 5. 1 पृथ्वायाः; Kumbh. ed. पिथ्यान् (for
पृथ्वायां). K1. 2 त्रीन्पिण्डान्यस्य पृथ्वायां. —^b Ks पूर्वा;
K1 D4. 24 पूर्वः; D4 पूर्वं (for पूर्व). K1 कुशाविह;
B8 कुशासनं; D4. 5. 1. 9 'निह'; G2 कुशाविके (for
कुशानिति). —^c K2 B8 Ds-8 M1. 5. 1 तु (for तु).
K1. 2 7 Ds1 -संज्ञाते; Ds -संज्ञेति; M1. 5. 1 -संज्ञां तु
(for -संज्ञां ते). —^d K1. 2. 4 V1 D4. 5. 9 तदा; D1
T G1. 2. 6 पुनः (for पुरा). K1 G2 लेभिरे पितरस्वदा
(G2 'तः').

11 K4 श्रीनरनारद उवाच (for नरनारायणावूचतुः).
—^a Dn4 इमं (for इमां). Das ह (for हि). K1
पूर्वा; B8 (marg.) पूर्वः (for पूर्व). —^b T1 -मेखलां
(for -मेखलाम्). Dn4 नथां सागरसंभक्षि. —^d K2
वाराहं; B1 D4 वाराहः (for 'हं'). K2 आश्रिताः; T2
'तां' (for 'तः').

12 " K1. 2. 4. 7 D4. 5. 9 च (for तु). K1. Dn4
धरणी. —^b D1 T G1-2. 6 M1. 5-1 स्वः (for स्वे).
D4. 2 पुरुषोत्तम. —^c Ds1 -लिप्ताङ्गो (for -लिप्ताङ्गो).
K2 जलकर्मलिप्ताङ्गो. —^d T2 लोककार्यविपद्यतः.

13 " K1. 4 च वह्निः (for चाह्निकः). K2 V1 B8
च; Ks Bo. 5. 1. 9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 Kumbh.
ed. तु; T2 न (for स). Ds. 1 संप्राप्ते चाह्निके काले.
—^b Ks Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 M1. 5-1
Kumbh. ed. मध्यदेशः (for मध्यंदिनः). —^c M1. 1
दंष्ट्रान्. Ks V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1 Ds D2. 2. 5. 7. 8
M1. 5. 1 Kumbh. ed. त्रीन् (for सूत्). K1. 2. 4 दंष्ट्रा
(K1 दंष्ट्रा निमग्नं (K2 विलग्नं) सूरिपदं. —^d M1
विधाय (for विधूय). V1 स मदा (for सहसा). K2

दंष्ट्राविलग्रान्मुत्पिण्डान्विधूय सहसा प्रभुः ।
 स्थापयामास वै पृथ्व्यां कुशानास्तीर्थ नारद ॥ १३
 स तेष्व्वात्मानमुद्दिश्य पित्र्यं चक्रे यथाविधि ।
 संकल्पयित्वा त्रीन्पिण्डान्स्वेनैव विधिना प्रभुः ॥ १४
 आत्मगात्रोष्मसंभूतैः स्नेहगर्भैस्तिरैरपि ।
 प्रोक्ष्यापवर्गं देवेशः प्राञ्जुखः कृतवान्स्वयम् ॥ १५
 मर्यादास्थापनार्थं च ततो वचनमुक्तवान् ।
 अहं हि पितरः सष्टमुद्यतो लोककृत्स्वयम् ॥ १६
 तस्य चिन्तयतः सद्यः पितृकार्यविधिं परम् ।

प्रभुः; Ks B3 G3 विभुः (for प्रभुः). —^a) Ks Das.
 a4 पृथ्व्यां स; K1 वै पृथ्वीं; T3 वै वृत्तां (for वै
 पृथ्व्यां). —^c) K1. 2. 4 दम्भान्; D1 कुशान्; T3
 शुकात् (for कुशान्). Dn4 T Gs. 6 नारदः.

14 ^a) K1. 2 D4. 9 तेष्व्वा (D4. 9 तथा) त्मानं समुद्दिश्य;
 K1 स तथात्मानं समुद्दिश्य (hypermetric). —^b) K1. 2
 पैत्र्यं; G2 पित्रं (for पित्र्यं). K1. 7 यथा विधिः.
 * Ca: सृष्टिपण्डं दंष्ट्राग्रलङ्घनं प्रवृत्त्यात्मानमेव पितृत्वेन प्रक-
 ल्प्य लोकत्रयवहारहेतोः । * —^c) K1. 2. 4 संकल्प्य तत्र;
 Dn1 Ds स कल्पयित्वा. K1 D4. 9 सृत् (for त्रीन्).
 —^d) K1. 2 तेन (for स्नेन). V1 विधिवत् (for वि-
 धिना).

15 ^a) K1. 2 -घातोष्मः; D1 G1. 2 -गात्रेषु; T1
 Gs. 6 -गात्रोष्णः (for -गात्रोष्मः). T3 संभूतैः. —^b)
 D4 lacuna; T1 G1 अपः (for अपि). — D4 om.
 15^a-16^b. —^c) K2 मोक्ष; Dn4 Ds प्रोक्ष (for प्रोक्ष्य).
 Ds [अ]हिर्वर्गः; D1 T1 G1. 3. 6 M1. 5-7 [अ]पसर्व्य; T2
 [अ]पसर्वं; G2 [अ]पः सर्वः; Cp (gloss: पिण्डत्यागम्)
 [अ]पवर्गं (as in text).

16 D4 om. 16^{ab} (cf. v. 1. 15). —^a) K1 B3 हि
 (for च). —^b) Das. a4 अन्नवीत् (for उक्तवान्).
 — Before 16^{ab}, Ks. 7 V1 Bo. 6-9 Das a4 Dn1. n4 Ds
 Ds. 2. 5. 7-9 Ms. 6 editions ins. वृषाकपिहवाच. —^c)
 Cn. p (gloss [both]: पितृन् पितरः (as in text).
 K1. 2. 4 अहं विश्वपितृन् द्रष्टुम् (K2 'नृदृष्टा'; K4 'नृदृष्टुम्');
 K1 V1 D4. 5. 9 अहं किं पितृन्सु (D4. 9 'नृदृष्टा'; Ds
 'नृदृष्टुम्'; D1 अहं हि वै पितृन् द्रष्टुम्).

17 ^a) Dn4 यस्य (for तस्य). Ks सत्यः; Ds
 सम्यक्; T1 Gs. 2. 6 त्वद्य (for सद्यः). —^b) Ks Bo.

दंष्ट्राभ्यां प्रविनिर्धृता ममैते दक्षिणां दिशम् ।
 आश्रिता धरणीं पिण्डास्तस्मात्पितर एव ते ॥ १७
 त्रयो मूर्तिविहीना वै पिण्डमूर्तिधरास्त्वमे ।
 भवन्तु पितरो लोके मया सृष्टाः सनातनाः ॥ १८
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 अहमेवात्र विज्ञेयस्त्रिषु पिण्डेषु संस्थितः ॥ १९
 नास्ति मत्तोऽधिकः कश्चित्को वाभ्यर्च्यो मया स्वयम् ।
 को वा मम पिता लोके अहमेव पितामहः ॥ २०
 पितामहपिता चैव अहमेवात्र कारणम् ।

6. 7 Das. a4 Dn1 Ds Ds. 2. 8 Kumbh. ed. -विधीन्य-
 (Bo 'नृदृष्टा'; B3 -विधीन्युरा; B4 Dn4 -विधान्युरान्;
 G2 -विधिं प्रति (for -विधिं परम्). —^a) B3 परि;
 Ds3 प्रति (for प्रवि). T1 Gs -निर्धृतां (for -निर्धृता).
 —^d) Ks T1 G1. 3. 6 सृष्टिपण्डान् (Ks 'दृष्टुम्'); K1 ममैतद्;
 Bs. 8 (marg.) Das Ds. 7 T2 M1. 5-7 सृष्टिपण्डा (for
 ममैते). G2 सृष्टिपण्डादि तृणांतकं. —^e) D1 आश्रिता
 (for आश्रिता). V1 प्राप्य; Bo. 6-9 Das Ds. 7 T1
 G1. 3. 6 M1. 5-7 Kumbh. ed. पीठ्य; T2 पीठ्या (for
 पिण्डात्). * Cn: विष्णोः शालग्राम इव पितृणां मूर्तयः
 पिण्डा एव । * —^c) * Cv: तस्मात्, दक्षिणादिदि-
 पतितत्वात् । *

18 ^a) K1 D4 मूर्ति (for मूर्ति-). G2 तु (for
 वै). Bo पिण्डान्; Ds Ds पिण्डा (for पिण्ड-). K1. 2.
 4. 6 V1 Bo 7. 9 Das. a4 Ds चत्वारस्तु समूर्तयः. * Cv:
 मानुषैः पूज्यमानाः पितरः मानुषदग्गोचरमूर्तिरहितत्वाद्मूर्ताः ।
 देवैः पूज्यमानास्तु समूर्ता इत्युच्यन्ते । * —^c) T Gs. 6
 भवन्ति (for भवन्तु). —^d) K2 दृष्टाः (for सृष्टाः).
 Dn4 सनातनः.

19 ^a) K1 पितामहाश् — D1 om. (hapl.) 19^b-21^a.
 K1 om. (hapl.) 19^a-20^a. —^d) T1 संस्थितः (for
 संस्थितः).

20 K1 D1 om. 20 (cf. v. 1. 19). —^a) G2 तास्तु
 (for नास्ति). —^b) K2 वार्त्ताः; K4. 6 V1 Bo. 6-9
 Das. a4 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 Kumbh. ed. वाभ्यर्च्यो;
 G2 वा लोके (for वाभ्यर्च्यो). G2 महान् (for मया).
 T G1-3. 6 M1. 5. 7 भवेत् (for स्वयम्). —^c) T G1-3. 6
 M1. 5-7 अहमेव (for को वा मम). G2 ह्येको (for
 लोके). —^d) K1. 2 को वा मम; K4 Ds G2 अहमेव
 (for अहं).

C. 12. 33421
 B. 12. 346[5]. 23
 K. 12. 353. 22

G. 12. 13421
B. 12. 346(5). 23
K. 12. 355. 23

इत्येवमुक्त्वा वचनं देवदेवो वृषाकपिः ॥ २१
वराहपर्वते विप्र दत्त्वा पिण्डान्सविस्तरान् ।
आत्मानं पूजयित्वैव तत्रैवाददर्शनं गतः ॥ २२
एतदर्थं शुभमते पितरः पिण्डसंज्ञिताः ।
लभन्ते सततं पूजां वृषाकपिवचो यथा ॥ २३
ये यजन्ति पितॄन्देवान्पुंश्चैवार्थिस्तथा ।

गाश्चैव द्विजमुख्यांश्च पृथिवीं मातरं तथा ।
कर्मणा मनसा वाचा विष्णुमेव यजन्ति ते ॥ २४
अन्तर्गतः स भगवान्सर्वसत्त्वशरीरगः ।
समः सर्वेषु भूतेषु ईश्वरः सुखदुःखयोः ।
महान्महात्मा सर्वात्मा नारायण इति श्रुतः ॥ २५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रयस्त्रिंशदधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ ३३३ ॥]

21 Dr om. 21^a (cf. v. l. 19). — ^a) K1. 2. 4
पिता पितामहश्चैव. — ^b) Ds1 om. ब्रह्मेवा. — Before
21^a, Bs ins. नरनारायणवृचतुः. — ^c) Ks V1 Bo. 6.
1. 9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 Kumbh. ed. एतद्
(for एवम्). K4 Das Ds उक्त्वा (for उक्त्वा).

22 ^a) V1 Bs. 5 Das. a4 Dn4 Ds1 Ds. 5. 1. 8 वराहः;
D4. 5 वराहः (for 'ह-'). K1 पर्वतो (for 'ते'). — ^b)
Dn4 हत्वा (for दत्त्वा). K1. 2. 4 सुविस्तरान्; Bs Das
सविस्तरान्; D4. 1 T G1. 2. 5 सविस्तरं (for 'रान्'). — ^c)
Bs damaged. K1. 2. 4 दर्शयित्वा (for पूजं). Ks. 1
V1 Bs Das D4. 5. 9 T1 G1. 2. 5 [ए]वं; Bs च (for
[ए]वं).

23 ^a) Dr शुभवते (for 'मते'). K1. 2. 4. 5 V1 Bo.
6-2 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 2. 5. 8 एषा त (Ks 'वाम-')
स्य स्थितिर्विप्र (Das. a4 'प्रा'). — ^b) K1. 2. 4 -दर्शितः (Ks
'दर्शितः'; Ds1 संज्ञितः. — ^c) Ks Das. a4 लभते; Dr
लभत. K1 Mr पूजा. — ^d) G2 प्रजापति (for वृषा-
कपि-). M1. 1 वयो (for 'वचो').

24 Ds om. (hapl.) 24^{ab}. — ^a) Dr T2 G1. 2
M1. 5-1 सक्त्या (for देवान्). T1 Gs. 5 ये यजन्ति गुरु-
न्मक्त्या. — ^b) T1 Gs. 5 पितॄन् (for गुरुन्). Dr T
G1-2. 5 M1. 5-1 देवार्थिस्तथा (for चैव). — ^c) Ks
Das. a4 गांश्च. Ks Mr मुख्याश्च; T2 मुख्याश्च (for
मुख्याश्च). — ^d) Ks पृथिवी; Dr T G1-2. 5 M1. 5-1

पितरं. Bs damaged; Br Dn4 Ds यथा (for तथा).
— 24^c is partly damaged in Bs. — ^e) K1 जयन्ति
(for यजन्ति).

25 ^a) Bs damaged. K1. 2 च (for स). — ^b)
K1 D4. 5 सर्वः सर्वं (for सर्वसत्त्व-). K2 शरीरिणः;
Ds शरीरतः (for 'रग-'). — ^c) Ds स्पष्टः; Ms तमः
(for समः). G2 om. भूतेषु. — ^d) K1. 2. 4 चेश्वरः
(for ई-). Dr सम- (for सुख-). — ^e) M1. 5-1 स
वै (for महान्). Ks Das भूतात्मा; Ds सर्वस्य (for
सर्वात्मा). K1 Ds. 9 महानात्मा स सर्वात्मा; Ms (inf.
lin.) माहात्म्यभावात्सर्वात्मा. — ^f) Ks V1 स्मृतः; K1
Bs Das Ds1 Ds. 1. 9 G1. 2. 5 M1. 5-1 श्रुतिः (for श्रुतः).

Colophon. Śi Ds missing; Ks. 5 B1-5 Das. a4
Dn2. n8 D1 Gs. 5 Ms-4 absent. — Sub-parvan :
K1. 2. 4. 5. 1 V1 Bo. 6. 2. 5 Das. a4 Dn1. n4 Ds1 D2-6.
1-2 T G1-2. 5 M1. 5-1 मोक्षधर्म. — Adhy. name :
K1. 2. 4. 5 V1 Bo. 6-2 Das. a4 Dn1 Ds D2. 2. 5. 8 T2
Ms. 5 नारायणीयं; K1 Ds. 9 नरनारायणीयं; T1 नारा-
यणीयोपाख्याने नारदनारायणसंवादः; Gs नारायणीये नारद-
नारायणसंवादः; M1. 1 नारायणीये पितृवर्गकथनं. — Adhy.
no. (figures, words or both): Ks 71; Br Dn4
169; Bs 275; Dn1 G1 171; Ds2 170; Ds 166;
T1 Gs 172; T2 175; G2 201; Gs 173; M1. 1
168; Ms. 5 203. — Śloka no.: Das 17; Dn1,
n4 Ds 28.

[३३४]

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वैतन्नारदो वाक्यं नरनारायणेरितम् ।

अत्यन्तभक्तिमान्देवे एकान्तित्वमुपेयिवान् ॥ १

श्रोष्य वर्षसहस्रं तु नरनारायणाश्रमे ।

श्रुत्वा भगवदाख्यानं दृष्ट्वा च हरिमव्ययम् ।

हिमवन्तं जगामाशु यत्रास्य स्वक आश्रमः ॥ २

तावपि ख्याततपसौ नरनारायणावृषी ।

तस्मिन्नेवाश्रमे रम्ये तेपतुस्तप उत्तमम् ॥ ३

334

This adhy. is missing in Ś1 D6 (cf. v. l. 12.329 18; 283.15).

1 G2 om. the ref. " D4 9 श्रुत्वा तु; T1 Gs. 6 श्रुत्वैवं (for 'तन्'). Bo नारदं (for 'दो'). —^b) Bo नरनारायणीरितं. — Ds2 reads 1'-2^b on marg. —^c) Bo Dn1 Ds2 Ds. 7 Kumbh. ed. अत्यंतं (for 'त-'). K2 -भगवान् (for -भक्तिमान्). K2 Bs. 8. 9 Das. a4 Dn4 Ds. 7 T G1. 8. 6 M1. 5 देव (for देवे). —^d) K2. 4 ऐकांतित्वम्; M7 एकांतत्वम्.

2 Ds2 reads 2^{ab} on marg. —^a) B8 तस्य (for श्रोष्य). Da4 वर्ग- (for वर्ष-). Ks. 7 V1 Bo. 6-9 Das. a4 D4. 5. 9 च (for तु). D1 T G1-8. 6 M1. 5-7 Kumbh. ed. उपित्वा वर्षसाहस्रं. —^c) K1. 2 सुमहद् (for भगवद्-). Dn4 -आख्यानं; D4 T2 -आख्यातं (for 'नं'). —^d) K1 D4. 5. 9 दृष्ट्वा तु; M1. 6. 7 आ (M1 अ) पृष्ट्वा (for दृष्ट्वा च). Dn4 दृष्ट्वा चरितमव्ययं. —^e) K1 D1. 9 T G1-8. 6 M1. 5-7 Kumbh. ed. जगाम हिमवत्कुक्षात् (K1 'रक्षे; D9 'कुक्षे); V1 जगाम हिमवतं च. —^f) V1 यत्रास्ते; Ds यत्तस्य (for यत्रास्य). Ks शुक; B1 स्वकम्. K1 Ds T G1-8. 6 M1. 5-7 Kumbh. ed. आश्रमं स्वं (T1 Gs. 6 स) सुरार्जितं; Bs (marg. as in text) आश्रमं स्वं पुरार्जितं; Ds1 यत्रास्य आश्रमस्तु क; D1 'स्य स्वकमव्ययं.

3 " K2 [आ]ख्यात- (for ख्यात-). T1 G1-8. 6 M1. 5-7 Kumbh. ed. -यज्ञसौ (for -तपसौ). K1 D4. 9 तावपि ध्यानपरमौ; D1 T2 तावद्विख्यातयज्ञसौ. —^f)

त्वमप्यमितविक्रान्तः पाण्डवानां कुलोद्बहः ।

पावितात्माद्य संवृत्तः श्रुत्वेमामादितः कथाम् ॥ ४

नैव तस्य परो लोको नायं पार्थिवसत्तम ।

कर्मणा मनसा वाचा यो द्विष्याद्विष्णुमव्ययम् ॥ ५

मज्जन्ति पितरस्तस्य नरके शाश्वतीः समाः ।

यो द्विष्याद्विबुधश्रेष्ठं देवं नारायणं हरिम् ॥ ६

कथं नाम भवेद्वैश्य आत्मा लोकस्य कस्यचित् ।

आत्मा हि पुरुषव्याघ्र ज्ञेयो विष्णुरिति स्थितिः ॥ ७

C. 12. 13434
B 12. 34761.9
K 12. 356.7

K1. 2 Ds शुभ्रे; T2 M1. 6. 7 पुण्ये (for रम्ये). —^d) K1. 2 तेपाते (for तेपतुस्). Da4 तपम् (for तप). V1 M1. 6. 7 तपस्तेपतुरुत्तमं.

4 " K6 त्वमसि (for 'पि'). K1 V1 T G1-8. 6 M1. 5-7 -विक्रान्त. —^b) B8 Ds. 7 T2 G1. 2 M1. 5-7 कुलोद्बह (for 'द्बह'). —^c) K1. 2 पावितांगो; Dn4 पावितात्मा (for पावि'). Ks [अ]थ; D1 हि (for [अ]द्य). B8 सद्वृत्तः; D1 [अ]संवृत्तः; G2 संयुक्तः (for संवृत्तः).

5 " Da3 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 3 Kumbh. ed. तस्या परो (for तस्य परो). —^b) K6 ह्ययं (for नायं). Da4 -सत्तमः; Ds -सत्तमं.

6 Ds2 om. 6^{ab}. —^a) M1. 7 मज्जंत (for 'ति'). —^c) K1. 2 द्वेष्टि (for द्विष्याद्). Ks -श्रेष्ठ (for -श्रेष्ठं). —^d) K1 देव- (for देवं). K1. 2. 4 विभुं; K1 हरं (for हरिम्). G2 नारायणमयं हरिं.

7 " K1. 2. 4. 7 D4. 5. 9 लोकेष्वात्मा च (K1. 2. 4 तु); D1 आत्मलोकेषु; T G1-8. 6 आत्मा लोकेषु (for आत्मा लोकस्य). —^c) K1. 2. 4 तु (for हि). —^d) Ks. 7 Bs (marg. as in text) D1 T G1. 2. 6 M1. 5-7 Kumbh. ed. श्रुतिः; G2 श्रुतः (for स्थितिः). B9 यो योत्रिरिति स्थितः (sio).

8 " Da4 Ds1 Ds स (for य). Bs एव (for एष). —^b) Dn4 ऋषी- (for ऋषिर्). —^c) K1 D4. 9 [ए]व (for [ए]तत्). K1. 2. 4 D4. 5. 9 सम्यक् (for तात). D1 तेनैतत्कथिताकारा. —^d) Ks अव्ययं (for माहात्म्यं). Ks Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 3

C. 12. 1343a
B. 12. 347(6).8
K. 12. 356. 8

य एष गुरुरसाकमृषिर्गन्धवतीसुतः ।

तेनैतत्कथितं तात माहात्म्यं परमात्मनः ।

तस्माच्छ्रुतं मया चेदं कथितं च तवानघ ॥ ८

कृष्णद्वैपायनं व्यासं विद्धि नारायणं प्रभुम् ।

को ह्यन्यः पुरुषव्याघ्र महाभारतकृद्भवेत् ।

धर्मानानाविधांश्चैव को ब्रूयात्तस्मृते प्रभुम् ॥ ९

वर्ततां ते महायज्ञो यथा संकल्पितस्त्वया ।

संकल्पिताश्वमेधस्त्वं श्रुतधर्मश्च तत्ततः ॥ १०

परमव्ययं (for 'मात्मनः'). — ' T₂ G₁ अस्मात् (for 'त'). K₈ श्रुत्वा (for 'श्रुतं'). K₁. 2. 4. 7 D₄. 5. 9 तेषां (for 'चेदं'). — ' T₂ G₈ मया (for 'तव'). T₂ (also as in text) तव (for [अ]नघ). K₁. 2. 4 व्याख्यातुं (K₂ 'नं') नृपसत्तमः; K₇ D₄. 5. 9 व्या (K₇ आ) व्यातं नृप तेनघ; G₂ कथितं तव चानघ. — After 8, K₈ V₁ B₀. 6-9 D₃. 34 D₁. 14 D₈ D₂. 8. 8 Kumbh. ed. read 12. 336. 50^a-51^a followed by 12. 336. 49^b^{ed}, for the first time, repeating the same in their proper places.

9 ^b) K₁. 2 D₈ सुनिं; K₄ B₀. 6. 7. 8 (marg.). 9 D₃. 34 D₁. 14 D₈ D₂. 8. 8 सुवि; V₁ D₈ विमुं; T₁ G₂. 6 परं (for 'प्रभुम्'). — K₇ om. (hapl.) 9^{ed}. 9^{ed} is partly damaged in G₁. — ' K₂ पुरुषः; K₄ पुरुषे (for 'पुरुष-'). D₈ व्यास (for 'व्याघ्र'). D₇ T G₁ 2. 6 M₁. 5-7 Kumbh. ed. को ह्यन्यः पुंस्त्रीकाक्षान्. — ' D₈ त्वामृते (for 'तस्मृते'). V₁ विमुं; D₇ प्रभुः (for 'प्रभुम्').

10 ^a) D₃ महाप्राज्ञो (for 'यज्ञो'). K₄ चरते तु महायज्ञैर्. — ^b) D₇ T₁ G₁. 2. 6 यतः; G₂ यस्तु (for 'यथा'). — ' B₀ damaged. — ^d) D₃ श्रुतं (for 'श्रुत-'). K₇ D₄. 6 M₁. 5-7 Kumbh. ed. धर्मां च; D₇ धर्मस्य; G₂ धर्मं च (for 'धर्मश्च').

11 Before 11, K₁. 2. 4. 7 D₄. 5. 7. 9 T G₁. 2. 6 ins. सूत उवाच; K₈ V₁ B₀. 6-9 D₃. 34 D₁. 14 D₈ D₂. 8. 8 Kumbh. ed. सौतिरुवाच. — ^a) K₁. 2. 7 D₄. 5. 9 आख्ययं (for 'आख्यानं'). — ^b) K₁. 2 परिक्षितो; K₄ पाराक्षि; K₇ पारिक्षी; D₄. 6 T₁ G₁. 2 पारिक्षि (for 'पारिक्षि'). K₁. 2. 4 नृप (for 'नृप-'). K₈ V₁ B₀. 6-9 D₃. 34 D₁. 14 D₈ D₂. 8. 8 श्रुत्वा पार्थिवसत्तमः; M₁. 5-7 श्रुत्वा भरतसत्तम. — ^d) G₂ ताश्च (for 'सर्वा:'). K₁. 2. 4 क्षमाचरत्; G₁ lacuna; M₁. 5-7 समारम (for 'भद्')

एतत्तु महदाख्यानं श्रुत्वा पारिक्षितो नृपः ।

ततो यज्ञसमाप्त्यर्थं क्रियाः सर्वाः समारभत् ॥ ११

नारायणीयमाख्यानमेतत्ते कथितं मया ।

नारदेन पुरा राजन्पुरवे मे निवेदितम् ।

ऋषीणां पाण्डवानां च शृण्वतोः कृष्णभीष्मयोः ॥ १२

स हि परमगुरुर्भुवनपति-

धरणिधरः शमनियमनिधिः ।

श्रुतिविनयनिधिर्द्विजपरमहित-

12 Before 12, D₃ ins. सूत उवाच. After 12^a, K₁. 2. 4. 6. 7 V₁ B₀. 6-9 D₃. 34 D₁. 14 D₈ D₂. 8. 8 T G₁. 2. 6 Kumbh. ed. ins. :

892* पृष्टेन शौनकाद्येह नैमिषारण्यवासिषु ।

[B₀ D₃ D₈ D₉ शौनकाद्येन; D₈. 6 'काद्येषु; D₇ 'काद्यैस्तु; T G₁. 2. 6 'काद्यैश्च (for 'काद्येह'). K₈ वासिने; V₁ वासिनः; B₃ (marg. as above) वासिना; T G₁. 2. 6 वासिभिः (for 'वासिषु').]

— ' K₁. 2. 4. 6. 7 V₁ B₀. 7-9 D₃. 34 D₁. 14 D₈ D₂. 8. 8 T G₁. 2. 6 Kumbh. ed. यद्वै; B₀ damaged (for 'राजन्'). — ^d) B₀ damaged. M₇ गुरवो; G₂ (gloss: सम पित्रे लोमहर्षणाया व्यासाय वा) C₂ (gloss: बृहस्पत्ये) वै (as in text). K₁. 2. 4. 6 V₁ B₀. 7. 8 (marg.). 9 D₃. 34 D₁. 14 D₈ D₂. 8. 5. 7. 8 T G₁. 2. 6 तु; K₇ D₄. 6 वि (for 'मे'). — ' K₁. 2. 4. 6 शृण्वतां. K₇ D₃ G₂ शृण्वतोः कृष्णयोरापि.

13 D₈ reads 13^a twice. — ^a) T₁ स हि; T₂ न हि (for 'स हि'). K₁. 2. 4 परमसुनिर; K₈. 7 V₁ B₀. 6-9 D₃. 34 D₁. 14 D₈ D₂. 8. 5 (both times). 7-9 T G₁. 2. 6 Cp editions परमर्षिर् (for 'परमगुरुर्'). K₁. 2 T G₁. 2. 6 भुवनजनपतिर्; K₄ भुवनपरिजनपतिर्; B₈ D₁. 14 D₈ D₃. 34 editions जनभुवनपतिर् (for 'भुवनपतिर्'). — ^b) K₁. 2. 4. 6 V₁ B₀. 8 D₁. 14 D₈ D₂. 8. 8 Kumbh. ed. पृथुधरणि (K₈ B₈ D₃ 'णी') धरः; D₈ (both times). 7 प्रभुधरणिधरं; T G₁. 2. 6 गिरिधरणिधरः; G₂ स्थरणीयविधिः (sic) (for 'धरणिधरः'). K₁. 2. 4 V₁ T G₁. 2. 6 Cpp शम (K₁ 'त') नियमनि (T₁ G₂. 6 'वि') विः श्रुतिनियमपरो; K₈ D₃ D₁ D₂. 8 C₂ (gloss: यमा नियमाश्च पञ्च पञ्च, अहिंसाद्यः सत्याद्यः) श्रुति (D₃ 'त') विनय (K₈ 'नियम') वि (D₃ 'नि') धिः शमनियमनिधिः; K₇ D₄. 6 यमनियमविधिः श्रुतविनयनि (K₇ 'वि') धिः; B₀ D₃ D₈ D₉ Cp श्रुतिविनयनिधिः क्ष (B₀ स) मनियमनिधिः

स्त्व भवतु गतिर्हरिरमरहितः ॥ १३

तपसां निधिः सुमहतां महतो

यशसश्च भाजनमरिष्टकहा ।

एकान्तिनां शरणदोऽभयदो गतिदोऽस्तु वः

स मखभागहरस्त्रिगुणातिगः ॥ १४

चतुष्पञ्चधरः पूर्वे-

ष्टयोश्च फलभागहरः ।

विदधाति नित्यमजितोऽतिबलो

गतिमात्मगां सुकृतिनामृषिणाम् ॥ १५

तं लोकसाक्षिणमजं पुरुषं

रविवर्णमीश्वरगतिं बहुशः ।

प्रणमध्वमेकमतयो यतयः

C. 12. 13447
B. 12. 347(61.21)
K. 12. 356. 19

(by transp.); B₈ 3.9 Das श्रुति (Das 'त') विनयविधिः (B₈ 'निधिः'; Das 'निधिः') श्रु (B₈ स्मृ)तिनियमपरो; D₈ (both times). १ श्रुतनियमविधिः श्रुतिनियमपरो; G₂ lacuna; Kumbh. ed. श्रुतिविनयपरः श्रमनियमनिधिः. Br om. श्रमनियमनिधिः. Br श्रुतनियमपरो (for श्रुतिविनयनिधिः). K₁. 2. 4 T G₁-3. 6 द्विजगणसहितस्; K₆. 1 V₁ Bo. 6-9 Das. 3. 1 D₁. 14 D₈ D₂-4. 5 (both times). १-9 Kumbh. ed. द्विजवरसहितस्; Cp (gloss: द्विजवर-गुरुत्वेन पूजितः) द्विजवरसहितस् (for 'वरसहितस्'). — ^a) Bo. 1. 3 D₁. 14 D₈ D₂ D₃. 3. 8 Kumbh. ed. तव च; D₄ तव तु; Dr lacuna (for तव). D₄ om भवतु. D₄ अमरहितां; G₂ अमरहिता; M₁. 1 अमरवर (for 'हितः').

14 ^a) D₁ om. from तपसां up to भाजन (in 14^b). Before तपसां, K₁. 2. 4. 6. 1 V₁ Bo. 6-9 Das. 3. 1 D₁. 14 D₈ D₂-5. 3. 9 ins. अ (D₁. 14 D₈ ह्य) सुरवचकरः. M₁. 6. 1 तपसां च (for तपसां). K₁. 2. 4 lacuna; D₄ निधि (for निधिः). K₁ सहसां; K₂. 4 महसां; K₁ D₄. 9 सुकृतां; Das सुमतां; D₈ सुमहतां (for 'तां'). K₁. 6. 1 V₁ Bo. 6-9 Das. 3. 1 D₁. 14 D₈ D₂. 3. 5. 8. 9 यशसां; K₂. 4 lacuna (for महतो). — ^b) T₂ G₂ जननम् (for भाजनम्). G₂ अरिकाः (for अरिष्टकहा). K₁. 2. 4 च निधिमेषुकैटभहा (K₁ 'या'); K₆. 1 V₁ Bo. 6-9 Das. 3. 1 D₁. 14 D₈ D₂-5. 3. 9 च भाजनं मधुकैटभहा. — ^c) G₂ om. गतिदो. K₁. 2. 4. 6. 1 V₁ Bo. 6-9 Das. 3. 1 D₁. 14 D₈ D₂-5. 1-9 Cn (gloss: कृतधर्मे, कृतयुगधर्मे) कृत (K₁. 2. 4 पर) धर्मेविदां गतिदोऽभयदो. — ^d) K₁. 2. 4. 6. 1 V₁ Bo. 6-9 Das. 3. 1 D₁. 14 D₈ D₂-5. 1-9 om. स. G₁ सुखभाग (for मख). G₂ om. हर. K₁. 2 [s]स्तु स ते शरणं त्रिगुणोषि (K₂ 'णाद्रि')-गुणः; K₄ Bo. 8 D₄ D₈ D₂. 3. 3 तु शरणं स ते त्रिगुणो-विगुणः (Bo D₄ त्रिगुणाधिगुणः); K₆ [s]स्तु ते शरणं त्रिगुणाधिकगुणः; K₁ D₄. 5. 1 [s]स्तु स ते शरणं (K₁ 'पर्व') त्रिगुणोविगुणः; V₁ [s]स्तु ते शरणं त्रिगुणाधि-गुणः; B₈. 9 Das. 3. 1 [s]स्तु ते शरणं त्रिगुणाधिगुणः; Br lacuna; D₁ [s]स्तु शरदां अतं त्रिगुणोविगुणः; T₁

G₈ त्रिगुणाधिकः (for 'तिगः').

15 ^a) K₁. 2. 4. 6. 1 V₁ Bo. 6-9 Das D₁ D₈ D₂-5 १-9 Cn (gloss: चत्वारो, वासुदेवसंक्षेपप्रयुक्तानिस्तुष्ट्याः आत्मानः, तान्धारयति) Csp (gloss: चतुर्णां चित्तबुद्धिमनो-हंकाराणां सर्वात्मकत्वे धारकः) चतुरात्मधरः; Das 'रात्मा-धरः'; D₄ च नरात्म्यः; T₁ चतुष्कं च यं*; G₁ चतु-ष्पंचसरः; Cs (gloss: चतुरो वेदान् पञ्च यज्ञांश्च धारयति) 'धरः (as in text). K₆ पूर्णष्टयोश्च; Das पूर्वे; D₈ पूर्वेष्टयोश्च; T₂ 'योग (for 'योश्च). G₂ फलभागहरिः (for 'भागहरः'). K₁. 2. 4. 1 V₁ D₄. 5. 1. 9 (K₂ प)-लभागभुगिष्ट (K₁ 'ग तु गिष्ट'; V₁ 'गभुगिष्ट') तमेतरयोः (for पूर्वेष्टयोश्च फलभागहरः). — After 15^a), K₁ D₄. 9 Cp ins. गतिरस्तु स ते मखभागहरः. — ^c) K₁ V₁ Bo. 6-9 Das. 3. 1 D₁. 14 D₈ D₂-5. 1-9 T₁ G₁-3. 6 विदधातु; T₂ 'धाम (for 'धाति). K₁. 2. 4 स नित्यमजो; B₈ D₄ G₂ नित्यमजिता (G₂ 'ते') (for 'जितो). K₆ D₁ D₂ [s]तिबलो (for 'बलो). — ^d) K₁. 2. 4 आत्मविदां; K₁ D₄. 9 'याजिनां; V₁ B₈ T₁ G₁. 3. 6 'वतां; B₈. 1. 9 Das. 3. 1 D₄. 5. 1 'नां; T₂ G₂ 'वान् (for 'गां). K₁. 2. 4 T₁ G₈. 6 सुकृतां; G₂ सुकृतम्; M₁ 'तीम् (for 'ति-नाम्). K₁. 2. 4 च मुने; K₁ D₄. 9 अखिलां; D₄ D₈ 1 ऋषिणां.

16 V₁ reads 16^a on marg. — ^a) D₄ om. तं. K₁. 2. 4 अशेषः (for लोकः). B₈. 1. 3 (marg.). 9 Das. 3. 1 साक्षिकम् (for 'णम्'). B₈ M₁. 6. 1 अजरं; D₄ अतं (for अजं). After पुरुषं, K₅. 1 Bo. 1 Das D₁. 14 D₈ D₂. 3. 3 ins. पुराणं; B₈ ins. it before पुरुषं. — ^b) K₆ V₁ Bo Das D₁. 14 D₈ D₂. 3. 5. 8 ईश्वरं (for 'र-'). V₁ lacuna; Das. 3. 1 मति (for 'गति'). K₁. 2 पुरुषः (for बहुशः). — ^c) K₁ प्राणमधुम्; M₁. 6. 1 प्रणवमध्वम् (for प्रणमध्वम्). K₁. 2. 4. 6. 1 Bo. 6. 1. 9 Das. 3. 1 D₁. 14 D₈ D₂-5. 1-9 एकमनसो; G₂ एकात्म-तयो; M₁. 6. 1 एकतयो (for एकमतयो). K₄. 6 Br D₄ D₁. 14 D₈ D₂. 3. 3 यतः (for यतयः). — ^d) K₁ अलिलोद्भवो. After १५, K₂ ins. गतिमात्मविदां

C. 12. 1347
B. 12. 347(6).24
K. 12. 356. 19

सलिलोद्भवोऽपि तमृषिं प्रणतः ॥ १६
स हि लोकयोनिर्मृतस्य पदं
सूक्ष्मं पुराणमचलं परमम् ।

तत्सांख्ययोगिमिरुदारधृतं
बुद्ध्या यतात्ममिविदितं सततम् ॥ १७

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुर्विंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३३४ ॥]

[३३५]

जनमेजय उवाच ।
श्रुतं भगवतस्तस्य माहात्म्यं परमात्मनः ।
जन्म धर्मगृहे चैव नरनारायणात्मकम् ।

महावराहसृष्टा च पिण्डोत्पत्तिः पुरातनी ॥ १
प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च यो यथा परिकल्पितः ।
स तथा नः श्रुतो ब्रह्मन्कथ्यमानस्त्वयानघ ॥ २

सुकृतां च मुने. Before प्रणतः, Ti ins. न मनुजे; Gs. ० ins. नमते. Be. r om. प्रणतः. Da: स सलिलोद्भवोपि तं प्रणतः; G: सलिलोद्भवोद्भवोपि तमृषीणां प्रणमतां. ॐ Cn: सलिलमुद्भवो यस्य स नारायणः श्रेष्ठशायी । तमृषिं, वासुदेवम् ॥ Cp: सलिलोद्भवो ब्रह्मा । ॐ

17 Ds om. 17. —^a) Br is damaged from स हि up to पुरा (in 17^b). Bs lacuna; T₂ न हि; G₂ स ह (for स हि). K₂ पदं (for पदं). —^b) K₁ D₄. 9 झुक्षं. K₅ Bo. 5. 9 Das. a₂ Dn₁. n₄ Ds D₂. 9 परायणम् (for पुराणम्). K₅ Bo. 7. 8 Dn₁. n₄ Ds D₂. 8 हि पदं; V₁ B₅. 9 Das. a₂ D₅ हि परं; T₁ G₁. 3. 6 परं (for परमम्). K₁. 2. 4 परमं (K₄ 'म') सुसूक्ष्म-मचलं स पदं; G₂ सूक्ष्मं पुराणमनुचरीबलं परम. —^c) K₁. 2. 4 सर्वं; V₁ स हि; T₁ G₁. 2. 6 मतं; T₂ तं; G₁ मतः (for तत्). K₁. 2. 4 lacuna; G₁ सांख्यं (for सांख्य-). K₁. 2. 4 उदारारष्ट्र (K₂ 'वृ')तिर; K₅ Bo Dn₁ उदारारष्ट्रं (Bo om. वृत्तं); K₁ D₄ 'वृत्ति-'; B₈ Ds₁ D₇ T₂ G₁. 2 उदाहृतं; D₄ उदारं धृतं; T₁ G₁. 6 उदा-हृतं पदं (for उदारारष्ट्रं). ☞ Cn : हे उदार । धृत्वमिति पाठान्तरे ध्यातम् ॥ Cp : उदारतया, महत्तया धृतं, चित्ते निवेशितम् । ☞ —^a) K₁. 2. 4 मनसा (for बुद्ध्या). D₄ आत्मनात्मभिर; M₁. 5-7 यताम (for यतामभिर). K₁. 2. 4 उपेत इह (K₁ 'व'); K₅ V₁ Bo. 5. 7. 9 Das. a₂ Dn₁. n₄ Ds D₂. 8. 5. 7 इदं सनातनं (D₄. a₂ 'न'); K₁ D₄. 9 इदं सततं; T G₁. 6 अजं नमत; G₁ अजन-मतः; G₂ अजन्मनः (for विदितं सततम्). B₈ अपेता-मभिरिदं सनातनं. After सततं, D₄ M₅ ins. इति.

Colophon. Śi Ds missing. Ks.5 B1-5 Dn1.22
Dn1.23 D1 G1.5 M1-4 absent. — *Sub-parvan* :
K1.2.4.5.7 V1 Bo.6-9 Dn1.22 Ds D1-5.7-9
T G1.2.6 M1.5-7 मोक्षधर्म. — *Adhy. name* : K1.2.
4.6 V1 Bo.6-9 Dn1.22 Ds D1.3.7.8 T Gs M1.5-7
नारायणीयं; K1 Dn1.22 D1.5.9 नरनारायणीयं. — *Adhy.*
no. (figures, words or both) : Ks 72; B1 Dn1
170; B8 276; Dn1 G1 172; Ds1 T1 Gs 173;
Ds 167; T2 186; G2 202; Gs 174; M1.6.7
169; Ms 204. — *Śloka no.* : Dn1 22; Dn1.22 21.

335

✎ This adhy. is missing in S₁ D₆ (cf. v. l. 12. 329. 18; 283. 15).

I K1. 2. 4. 7 Dn1. n4 Ds D2-4. 8. 9 T1 G1-8. 8
Kumbh. ed. शौनक; T2 कषय (for जनमेजय). —^b
K1. 2 महाशय. —^c G2 धर्मगुहेश; M1. 6. 7 धर्म
गुहे. —^d Bc -सष्टिश; Br lacuna; T2 -सष्टौ;
G1 -सष्टं (for -सष्टा). K1. 2 [अपि (for च). —^e
Br damaged. K1. 2. 4 Ds D6. 7 M6 सनातनी (M6
'ना); M1. 5. 7 पुरातना (for 'तनी).

2^a) Das om. (hapl.) निवृत्तौ च. Ks निवृत्तौ च प्रवृत्तौ च. —^b) T₂ -कल्पितं. —^c) Bo Dn₁.n₂ Ds D₂.s.s तथा च; Kumbh. ed. तथा स (by transp.). D₆.v G₂ श्रुतं (for श्रुतो). K₁.2.4.6 D₂s.2₂ D₆.v सौते; K₁ D₄.9 धर्मः; T G₁.s.6 सूत; G₂ तात (for ब्रह्मन्).

यच्च तत्कथितं पूर्वं त्वया हयशिरो महत् ।
हव्यकव्यभुजो विष्णोरुदकपूर्वं महोदधौ ।
तच्च दृष्टं भगवता ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ ३
किं तदुत्पादितं पूर्वं हरिणा लोकधरिणा ।
रूपं प्रभावमहतामपूर्वं धीमतां वर ॥ ४
दृष्ट्वा हि विबुधश्रेष्ठमपूर्वममितौजसम् ।
तदश्वशिरसं पुण्यं ब्रह्मा किमकरोन्मुने ॥ ५
एतन्नः संशयं ब्रह्मपुराणज्ञानसंभवम् ।
कथयस्वोत्तममते महापुरुषनिर्मितम् ।

पाविताः स्म त्वया ब्रह्मण्युपां कथयता कथाम् ॥ ६
वैशंपायन उवाच ।
कथयिष्यामि ते सर्वं पुराणं वेदसंमितम् ।
जगौ यद्भगवान्व्यासो राज्ञो धर्ममुत्तमस्य वै ॥ ७
श्रुत्वाश्वशिरसो मूर्तिं देवस्य हरिमेवसः ।
उत्पन्नसंशयो राजा तमेव समचोदयत् ॥ ८
युधिष्ठिर उवाच ।
यत्तदर्थितवान्ब्रह्मा देवं हयशिरोधरम् ।
किमर्थं तत्समभवद्रपुर्देवोपकल्पितम् ॥ ९

C. 12. 13459
B. 12. 2467/1.11
K. 12. 357. 10

3 Bom. Kumbh. ed. transp. 3^{ab} and 3^{cd}. — ^a) V1 B3 (marg. as in text) T G1-3.6 यत्तु (for यच्च). K1.6 lacuna; V1 B3 [ए]तत् (for तत्). — V1 reads 3^b on marg. — ^b) D5.1 महान् (for महत्). — ^c) M5 भुजं (for भुजो). B5.1 D5 Bom. Kumbh. ed. विष्णुर्; M5 विश्वम् (for विष्णोर्). ☞ Cn: हव्यक-व्यभुजः, मूलविभुजादित्वात्कः (vār. to Pāṇini 3.2.5) । अकारान्तः शब्दः । ☞ — ^d) K1 उदक्षणेर्वै (sic); K5 Dn4 उदकपूर्वं; D1 उदकपूर्वः; G2 'कपूर्वं; Cn (gloss: ऐशानकोणे) 'कपूर्वं (as in text). T2 G1.2 महोदधेः (for 'दधौ). — V1 reads 3^d-4^a on marg. — ^e) K1 D4.9 यच्च (for तच्च). K2 पृष्टं; K7 D2 दृष्ट- (for दृष्टं).

4 V1 reads 4^a on marg. — ^a) K5 पूर्वः; G2 सर्वं (for पूर्वं). — T G1-3.6 om. 4^{cd}. — ^b) K1.2.4 जपः; B3 (marg. as in text) सयं (for रूपं). K1.2.6 V1 Bo 6-9 Da3.24 Dn1.24 Da2 D2.3.8 Kumbh. ed. प्रभावः; D5.1 प्रधानं (for प्रभावः). B5 Da3 M5 महता. — M1.6.1 om. (hapl.) 4^d-5^a. — ^d) M5 ह्यपूर्वं (for अ').

5 M1.6.1 om. 5^a (cf. v. l. 4). — ^a) K1 D4.9 दृष्टवान्; D51 दृष्टं हि; D1 ब्रूहि मे; T G1.2.6 M5 दृष्ट्वा च (for दृष्ट्वा हि). T1 G1.3.6 श्रेष्ठश्च (for श्रेष्ठम्). K1.2.4 दृष्ट्वा वा पुरुषश्रेष्ठम्; G2 दृष्ट्वा द्विज**** — ^b) T1 G1.3.6 स्वपूर्वम्; T2 तं पूर्वम्; G2 lacuna; M1.6.1 ह्यपूर्वं (for अपूर्वम्). K1.2.4 अहवौजसं (K1 'सो'); D1 M1.6.1 अमितौजसा. — ^c) K1.2 T G1-3.6 तमश्च; K1 V1 B5.8 (marg.).9 Da3.24 D4.5.7.9 तदाश्च; B3 (marg. as in text) यदश्च- (for तदश्च). Da3.24 पूज्यः; D5.1 पूज्यं; T G1-3.6 पूर्वं (for पुण्यं). — ^d)

G1 कम् (for किम्). K1 D4.9 मुनिः (for मुने).

6 ^a) K1.2 एतं; D2 येतम् (for एतन्). Bo.1 नः संशयो; D1 T2 G1 निःसंशयं. K1.2.4.7 D4.5.7.9 सौते; B2 सर्वं; T G1-3.6 सूत (for ब्रह्मन्). — K1.2.4 om. 6^b-7^a. — ^b) K5.1 V1 Bo.6.8 Da4 Dn1.24 D5 Da2-4.8.9 T G1-3.6 Kumbh. ed. पुराणं (for 'ण'). D5 T G1-3.6 Cs (gloss: वेदोपनिस्त्यानं) ब्रह्म- (for -ज्ञान-). D5.1 पुराणं वेदसंमितं. — ^d) T G1.3.6 संज्ञितं; Kumbh. ed. संज्ञितं (for -निर्मितम्). G2 पुराणं ब्रह्मसंज्ञितं. — ^e) B3 तदा; Da4 महा- (for त्वया). K1 D4.5.9 सौते; D1 T G1-3.6 सूत (for ब्रह्मन्). — ^f) D2 M5 पुण्या (for पुण्यां). B3 कथयतः; Da4 D5.1 यतां (for 'यता). V1 M5 कथा; Dn3 कथा; D8 कथं (for कथाम्). K5 D51 T G1-3.6 M1.1 पुण्याः कथय ताः (G1 'यतः) कथाः.

7 K1.2.4 om. 7^a (cf. v. l. 6). K1 Dn4 D5 D2 4 5.7-9 T G1-3.6 सूत; Dn1 D5 Kumbh. ed. सौतेर् (for वैशंपायन). — ^a) K1 D4.5.7.9 चः (for ते). D51 पूर्व (for सर्वं). — ^b) D5.1 ब्रह्म- (for वेद-). K4 D1 -संक्षितं (for -संमितम्). — B3 om. 7^{cd}. — ^d) K1.2.4 राज्ञः पा (K2 प) रिक्षितस्तदा; K1 Dn1.24 D5 D2-5.7-9 Kumbh. ed. राज्ञः पारि (D5.1 'री) क्षितस्य वै (K1 D4.9 च); T G1-3.6 यज्ञे पारिक्षितस्य वै. — After 7, K1 D4.9 ins.:

893* तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि सर्वं तच्छृणु शौनक ।
while M5 ins. after 7:

894* कृष्णद्वैपायनं व्यासमुपि वेदनिधिं प्रभुम् ।

परिप्रच्छ राजेन्द्रः पारिक्षित युधिष्ठिरः ।

8 ^a) Da4 श्रुत्वाश्च (for श्रुत्वाश्च-). K1 शिरसां; D4.9 M1.5.6 'सीं; M1 'सी (for 'सो). Da4 Dn4 D4

C. 12. 13460
B. 12. 34871.11
K. 12. 357. 11

व्यास उवाच ।

यत्किंचिदिह लोके वै देहबद्धं विशां पते ।
सर्वं पञ्चमिराविष्टं भूतैरीश्वरबुद्धिजैः ॥ १०
ईश्वरो हि जगत्स्रष्टा प्रभुर्नारायणो विराट् ।
भूतान्तरात्मा वरदः सगुणो निर्गुणोऽपि च ।
भूतप्रलयमव्यक्तं शृणुष्व नृपसत्तम ॥ ११

मूर्तिः; D₁ मूर्तिर् (for मूर्ति). — ^b) T₂ -मेघसं-
— ^d) K₁, 2, 4, 7 D₄, 5, 9 T G₁-2, 6 पप्र (K₁ 'पृ'च्छ जन-
मेजयः (K₄ D₅ 'य'); K₆ V₁ Bo. 5-9 D₂, 24 D₃, 24
D₅ D₇, 2, 8 Kumbh. ed. एतदेवमचोदयत्.

9 K₁, 2, 4, 7 B₁ D₃, 24 D₅ D₇-3, 7-9 T G₈, 6 C₅
जनमेजय; G₁, 2 lacuna (for युधिष्ठिर). — ^a) K₆
यत्र; D₅ यत्तु; M₅ (inf. lin.) यं तं (for यत्तद्).
K₁ D₄, 9 संदष्टवान्; B₈-8 D₂, 24 T₂ G₁, 6 M₁, 5-7
ददशिवान् (for दर्शितं). K₁, 2, 4 V₁ यं तं द (V₁
यत्तद्) दशै वै ब्रह्मा. — ^b) D₂, 2 दैवं (for देवं). K₁
हयशिरोधंसं. — ^c) K₁ lacuna; K₂, 4 अथ सर्वं (for
किमर्थं तत्). K₇ om. तत्. — ^d) K₁, 2, 4 D₁ G₂
पुनर् (for वदुर्). M₁, 6, 7 -कल्पितः (for -कल्पितम्).
K₆ V₁ Bo. 6-9 D₂, 24 D₃, 24 D₅ D₇, 2, 5, 8 तन्ममा-
चक्ष्व सत्तम; T₁ G₈, 6 देवस्य हरिमेषसः.

10 K₁, 4 om. the ref. D₃, 24 D₅ D₇, 2, 5, 7, 8 T
G₁-2, 6 Kumbh. ed. वैशंपायन (for व्यास). — ^a)
K₁, 2, 4 D₅ लोकेस्मिन्; D₂, 4 लोकेषु (for लोके वै).
K₁ D₄, 9 यः कश्चिदपि लोकेस्मिन्. — ^b) K₁, 2, 4 देव-
बन्धो; K₆ Bo. 6, 7, 8 (marg.) 9 D₃, 24 D₅ D₇, 2, 5, 8
Cp (gloss: देहयुक्तं प्राणिजातं) देहसर्वं; K₁ इह बद्धो;
V₁ D₁ T G₂, 8, 9 देहबन्धं; B₈ (orig.) देवसर्वं; D₂, 24
देहसत्त्वे; D₄, 9 देहबद्धो; D₅ देहवहं (for 'बद्ध').
— ^c) D₄, 9 सर्वः (for सर्व). K₁, 2, 4 पञ्चभिर्; Cp
(gloss: पञ्चभूतैर्) पञ्चभिर् (as in text). K₁ D₆
आविष्टो; D₂, 4 आवृष्टं; D₄ आदिष्टो (for आविष्टं).
— ^d) D₃, 24 D₅ D₇, 2, 5, 8 Cn (gloss: ईश्वरसंकर-
मात्रैः) Cp (gloss: ईश्वरसंश्रयमात्रजातैः) बुद्धिभिः (for
-वैः).

11 ^a) K₁ D₂, 4 सुष्टा. — ^b) K₁, 2, 4 विष्णुर्; D₄, 9
T₂ G₁-8 विष्णुर् (for प्रभुर्). — ^c) V₁ सर्वावशरमा
(for भूतान्तरं). — ^d) K₁ D₄, 9 T G₁, 8 वा (for च).
G₂ सगुणो व्यक्तरूपधृक्. ☞ Ca: सगुणोऽसदादिभिः संकर-
णान्तः । निर्गुणो नित्यमुक्तो भगवद्वासुदेवाख्यः ॥ C₅: जीव-
रूपेण सगुणः परमात्मरूपेण निर्गुणः । ☞ — ^e) T₂ G₁, 2

धरण्यामथ लीनायामप्सु चैकार्णवे पुरा ।

ज्योतिर्भूते जले चापि लीने ज्योतिषि चानिले ॥ १२
वायौ चाकाशसंलीने आकाशे च मनोयुगे ।
व्यक्ते मनसि संलीने व्यक्ते चाव्यक्ततां गते ॥ १३
अव्यक्ते पुरुषं याते पुंसि सर्वगतेऽपि च ।
तम एवाभवत्सर्वं न प्राज्ञायत किंचन ॥ १४

M₁ 6, 7 -प्रलयम्. K₁, 2, 4 अव्ययं; K₆ V₁ Bo. 6, 7, 9
D₂, 24 D₃, 24 D₅ D₇, 2, 5, 8 अलंते (for अव्यक्तं). — ^c)
T G₁, 2, 6 शृण्विमं; C_v (gloss: नारायणस्य शुश्रूषुः,
सेवां कुर्वन्ती । लक्ष्म्याः स्त्रीरूपत्वात् स्त्रीलिङ्गं पदम्) शुश्रूषुर्
(for शृणुष्व). G₂ अशृण्वं नृपुत्तम.

12 B₈ om. 12^a-14^b. — ^a) K₂, 7 D₄, 5, 9 अव-
(for अथ). K₁ धरण्यां सर्वलीनायाम्. — ^b) K₆
अप्सवेचैकार्णवे पुरा. — ^c) K₂ ज्योतिर्भूते; D₅ ज्योति-
र्भूतः. K₁, 2 [s]र्णवे (for जले). D₄, 7 G₂ वापि;
M₁, 6, 7 चैव (for चापि). — ^d) D₄ लीनः; G₂ तेजो
(for लीने). K₁ D₄, 7 वानिले; G₂ चानिले.

13 B₈ om. 13 (cf. v. 1, 12). — ^b) K₂ मनोयुगे;
K₁ D₄, 5, 7, 9 T G₁-8, 9 मनोगते; Ca 'गते (for 'युगे).
— 13^{ex} is damaged in B₈. — ^c) D₄, 7 T G₁-8, 9
मनसि व्यक्तं (D₅, 7 'सि व्यक्तिः; G₂ 'स्यव्यक्त') संलीने.
— ^d) K₆ D₄ वा (for च). D₄, 7 चाव्यक्ततां; Cn
(gloss: गुणसाम्यावस्थां) Cp (gloss: पुरुषम्) 'क्ततां (as
in text). D₂, 4 गतं; Ca गतो (for गते). K₁
व्यक्ते चाव्यक्ततागते; T₂ व्यक्तमाव्यक्ततां गते.

14 B₈ om. 14^{ab} (cf. v. 1, 12). — ^a) B₈ dam-
aged. D₃, 24 D₅, 7 G₂ अव्यक्तं; T₂ 'क्त- (for 'क्ते).
K₁, 2 V₁ D₅, 7 पुरुषे (for पुरुषं). K₆, 7 Bo. 7 D₅
जाते; D₁ यांति; T₂ यातः (for याते). ☞ Cp: पुरुषं
याते, पुंस्कृतिविभागजोपाधिभेदाभावादित्यर्थः । ☞ — ^c)
☞ Ca: तम एवाभवत्, तम इवाभवत्, प्रकाश्यप्रकाशयोर-
सदादिगोचरयोरप्रकाशात् ॥ Cn: विशेषविज्ञानं सर्वं लुप्त-
मित्यर्थः । ☞ — ^d) K₁, 2 नाप्राज्ञायत (sic); K₆, 7
Bo D₃ T₂ G₁, 2 M₁, 6-7 न प्राज्ञायत.

15 ^a) K₁ D₄, 9 तपसो; G₁, 2 तमसा (for 'सो).
K₁ चद्धतं (for संसृतं). ☞ Cn: ब्रह्म, जगत्कारणं पर-
मस्योमाख्यम् । ☞ — ^b) K₆ V₁ Bo. 6, 7, 8 (marg.), 9
D₂, 24 D₅ D₇, 2, 5, 7, 8 तमोमूलम्; K₁ D₄, 9 तपोमूल-
(K₁ 'ला'म् (for तमो)). D₂, 2 कृत्वात्कं (for कृता').
G₂ Ca (gloss: अमरणधर्मकम्) C₅ (gloss: आकल्प.

तमसो ब्रह्म संभूतं तमोमूलमृतात्मकम् ।
तद्विश्वभावसंज्ञान्तं पौरुषीं तनुमास्थितम् ॥ १५
सोऽनिरुद्ध इति प्रोक्तस्तत्प्रधानं प्रचक्षते ।
तदन्यक्तमिति ज्ञेयं त्रिगुणं नृपसत्तम ॥ १६
विद्यासहायवान्देवो विष्वक्सेनो हरिः प्रभुः ।
अप्स्वेव ज्ञयनं चक्रे निद्रायोगमुपगततः ।
जगतश्चिन्तयन्सृष्टिं चित्रां बहुगुणोद्भवाम् ॥ १७
तस्य चिन्तयतः सृष्टिं महानात्मगुणः स्मृतः ।

अहंकारस्ततो जातो ब्रह्मा शुभचतुर्मुखः ।
हिरण्यगर्भो भगवान्सर्वलोकपितामहः ॥ १८
पद्मेऽनिरुद्धात्संभूतस्तदा पद्मनिर्भक्षणः ।
सहस्रपत्रे द्युतिमानुपविष्टः सनातनः ॥ १९
दृष्ट्येऽद्भुतसंकाशे लोकानापोमयान्प्रभुः ।
सत्त्वस्थः परमेष्ठी स ततो भूतगणान्सृजत् ॥ २०
पूर्वमेव च पद्मस्य पत्रे सूर्यांशुसप्रभे ।
नारायणकृतौ विन्दू अपामास्तां गुणोत्तरौ ॥ २१

C. 12. 13473
B. 12. 348 [7]. 2. 4
K. 12. 357. 24

स्थाधि) अमूलममृतात्मकं. ☞ Ca: मूलं, संहारस्य कार-
णम् ॥ Cn: तन्मूलासृतं स्वाध्यस्ततमसा उपेतं सत् ॥ Cs:
तमोमूलं, अज्ञानं मूलं यस्य । Cv: तमोमूलं, तमःपरोक्षित-
त्रिगुणमूलम् । कृतात्मकं, कृतं यथार्थविज्ञानं, तदात्मकम् । ☞
—^a) G1 विश्वभूत- (for 'भाव-'). K1.2 B3 -संज्ञं तं;
K1 D5.1 -संज्ञतं; B3.6.8 D5 M1.5-7 Cs -संज्ञतं; B1
lacuna (for -संज्ञान्तं). V1 तं तथा भावसंज्ञतं; D5
D4.9 T2 तद्विश्वभावं संज्ञा (D4.9 'जा')तं; T1 G2.8.6
तद्विश्वभूतसंज्ञतं (G2 'नं'). ☞ Cs: विश्वभावसंज्ञतं, विश्व-
स्वाहंकारं भावः उत्पत्तिः यस्मात्तद्विश्वभावम् । ☞ —^d)
K6.7 V1 B3.6 (orig.) 7.8 Das.24 Dn1.14 D5 D5-4.
8.9 आश्रितं (for आस्थितम्). ☞ Cn: पौरुषीम्, वैरा-
जीम् ॥ Cs: हिरण्यगर्भोपाधिस्त्वेन स्थितं । ☞

16 ^a) K1 D4.9 T G1-8.6 यो (for सो). G2
ख्यातं (for प्रोक्तम्). —^b) M1.5-7 तं (for तत्).
☞ Cv: प्रधानं, प्रकृतिनियामकम् । ☞ —^d) B3 dam-
aged. K1.2 4 राजः; K1 D4.9 M1.5-7 द्विजः (for
नृप-).

17 17^a is damaged in B3. —^a) ☞ Cv: विद्या-
सहायवान्, विद्यैव सहायो यस्य स तथोक्तः । अविद्योपादान-
कत्वं जगतो निराकर्तुमिदमुक्तम् । ☞ —^b) K1.2 Dn4
D51 विश्वक्सेनो. M1 प्रभुः. — After 17^a, Kumbh.
ed. ins.:

895* आदिकर्मा स भूतानामप्रमेयो हरिः प्रभुः ।

—^a) M1 एवं (for एव). K2 चयनं (for ज्ञयनं).
— K1 om. (hapl.) 17^c-18^b. —^c) M1.1 चित्तयत्.
K2 दृष्टिं (for सृष्टिं). ☞ Cn: चिन्तयन्, बहु स्थां प्रजा-
येय (Taith. Up. 2. 6. 1) इति ईक्षणं कुर्वन् । ☞ —^f)
D5.1 -गुणोत्तरां; T1 G2.8 M1.5-7 -गुणोदयां (M6 'यं')
(for -गुणोद्भवाम्).

18 K1 D1 om. 18^b (for K1, cf. v. 1. 17).

—^a) T1 G2.8 तस्मिन् (for तस्य). —^b) T2 G2
मोहान् (for महान्). T1 G1.6 M1.5-7 आत्मागुणः (for
आत्मगुणः). D5 मनसा ह गुणः स्मृतः. ☞ Cv: आत्म-
गुणः, परमात्मनो ज्ञानादिगुणभरितः । महान्, महत्तत्त्वा-
भिमानो ब्रह्मा । स्मृतः, पुत्र इति स्मृतः । ☞ —^d) D5
om (hapl.) जातो. K1 अहंकारमत्तं जातो; G2 अहंकारं
ततो जातं. ☞ Ca: अहंकारः, महानात्मा संक्षर्षणाख्यः । ☞
—^d) K1 D4.9 शंभुश्च; Dn1.14 D5 D2.3.8 स तु;
T G1-8.6 ह्यः (for शुभ-). —^e) T G1-8.6 द्युतिमान्
(for भगवान्). —^f) K1.2 देवः (for सर्व-).

19 ^a) K6 B3.6-8 Das.24 M6 [5] निरुद्धः (for
'द्धात्'). ☞ Cn: पद्मे ब्रह्मण्डे, अनिरुद्धात् अहंकारान्,
संभूतः आविर्भूतो ब्रह्मा । ☞ —^b) B3 damaged. K1
D6 पद्मनिर्भक्षणः; T1 G2.6 'क्षणात्'; T2 'क्षणाः'. —^c)
K1 सहस्रपत्रे; B3 T2 'पत्रः'; D2 'पद्मे'; G2 'चक्रो
(for 'पत्रे).

20 G2 om. 20. —^a) K1 om. from द्युत up to
पूर्वमे (in 21^a). K2 -संकाशः; K1 -संकारां; D4.9
-संकाशात् (for -संकाशे). —^b) D6 लोकनाथो मयात्प्रभु
(sic); D7 लोकनाथो महाप्रभुः; T G1.8.6 Kumbh.
ed. लोकानाप्याययन्प्रभुः. —^c) K2.6 D2.1 T1 G2.6
M1.5.1 च (for स). ☞ Cp: सत्त्वस्थाः, रजस्तमसोर्भु-
क्तेययोर्हृन्वनयोग्यतामाह । ☞ —^d) K6 D44 M1.6 भूत-
गुणान् (for 'गणान्'). Das Dn1.14 D2.3.8 T G2.6
M1.5-7 Kumbh. ed. सृजन् (for सृजत्). K2.4 V1
ततो भूवानि पृ (K4 V1 च) ष्वान्; K1 D4.5.1.9 भूत-
संवां (K1 'धा')स्ततोसृजत् (K1 'सृजन्').

21 K1 om. पूर्वमे (of. v. 1. 20). D5.1 om. 21^a.
—^a) B3 सर्वम् (for पूर्वम्). M1.5.1 एव (for एव).
K1.2 4.7 D4.9 तु; K6 न (for च). —^b) G1.2
पद्मे; Cn (gloss: अण्डैकदेशे) पत्रे (as in text).

C. 12. 13479
B. 12. 34877. 25
K. 12. 337. 25

तावपश्यत्स भगवाननादिनिधनोऽच्युतः ।

एकस्तत्राभवद्विन्दुर्मध्वाभो रुचिरप्रभः ॥ २२

स तामसो मधुर्जातस्तदा नारायणाज्ञया ।

कठिनस्त्वपरो बिन्दुः कैटभो राजसस्तु सः ॥ २३

तावभ्यधावतां श्रेष्ठौ तमोरजगुणान्वितौ ।

बलवन्तौ गदाहस्तौ पद्मनालानुसारिणौ ॥ २४

ददृशतेऽरविन्दस्थं ब्रह्माणममितप्रभम् ।

सृजन्तं प्रथमं वेदांश्चतुरश्रारुविग्रहान् ॥ २५

Das. 84 सूर्याग्निः; Dn4 सूर्यासु- (for सूर्याङ्गु-). B3 (marg. as in text) -मय्यमे (for -सप्रमे). —^a) K1 D4 -कृतौ (for -कृतौ). G2 नारायणात्मको बिन्दुर. —^d) B6 गुणोद्भवौ (for -चरौ).

22^a) B3 तावपश्यत्; Dn4 M1.1 तावपश्यन्; G2 तपोन्मथत्. —^b) V1 [s]न्मथः (for ऽच्युतः). —^c) G2 एतत् (for एकत्). K1 बिन्दु- —^d) Dn4 मद्याभे; D4 मध्वाभा; M1.1 मध्वापो (for 'भो'). K6 B6 Das. 84 रुचिर- (for रुचिर-). K1 Dn4 -प्रभुः (for -प्रभः). K2.4 मध्वा (K4 'द्धा')भासो चिरप्रभः.

23^a) Dn4 सु- (for स). K1 तामसौ; K2 तामसो (sic); D1 G1.2 नामसो; T2 नाम्ना तु (for तामसो). Dn4 मातस् (for जातस्). —^b) T2 तत्र; M1.1.1 ततो (for तदा). —^c) Das. 84 कंचनस्; D4.9 कथितस्; T2 कलिबस् (sic); G2 कीटाभस् (for कठिनस्). T2 अभवद् (for अपरो). —^d) K4.6 V1 B6 Das. 84 Dn4 राजसत्तम (V1 B6 Dn4 'म'); D5 राजसस्तु यः; G2 'सः' स्मृतः; M1 'संस्तुतः' (for 'सस्तु सः').

24^a) B6 तम् (for ताव्). D5.1 [अ]भ्यधावतां (for 'धावतां'). T1 G1-2.6 तावाद्यावसुरश्रेष्ठौ; T2 तावद्वसुरश्रेष्ठौ. — B6 om. (hapl.) 24^b-27^a. —^b) Das. 84 तमोरजोः; T2 'रक्त' (for 'रज'). K1.2.4 ता- (K1 त)मसा राजसान्वितौ; K1 रजस्तम*न्वितौ; D5.1 तमोगुणरजोन्वितौ; D4.5.1.9 तमोरज (D5.1 'जः)समन्वितौ. —^c) K1.2.4 पाश- (for गदा-). D5.1 गदाहस्तौ महासरवौ. —^d) K1 D4.9 -नाभातुः; T2 G1.2 M1.5-1 -नाकातु- (for -नाकातु-).

25 B6 om. 25 (of. v. l. 24). —^a) K1.2 [s]रविदं K2 'दु'स्थः. —^b) K2 ब्राह्मणम्. Das. 84 अमितं प्रभुः; V1 'तद्युतिः'; G2 'तोजसं' (for 'तप्रभम्'). —^c) K1 सृजन्तं. K1 वेदाय्. —^d) T2 श्रम*शः;

ततो विग्रहवन्तौ तौ वेदान्द्वयसुरोत्तमौ ।

सहसा जगृहतुर्वेदान्ब्रह्मणः पश्यतस्तदा ॥ २६

अथ तौ दानवश्रेष्ठौ वेदान्गृह्य सनातनान् ।

रसां विविशतुस्तूर्णमुदक्पूर्वं महोदधौ ॥ २७

ततो हृतेषु वेदेषु ब्रह्मा कश्मलमाविशत् ।

ततो वचनमीशानं प्राह वेदैर्विनाकृतः ॥ २८

वेदा मे परमं चक्षुर्वेदा मे परमं बलम् ।

वेदा मे परमं धाम वेदा मे ब्रह्म चोत्तमम् ॥ २९

G2 चत्वारश्च (for चतुरश्च). K1.2.4 -विक्रमौ; B3 T G1-2.6 M1.5-1 -विक्रमान् (for -विग्रहान्).

26 B6 om. 26 (of. v. l. 24). —^a) K1.2.4 D5.1 ततस्तौ विग्रहवतौ (D5.1 'तो'); K1 D4.9 ततस्तान्विग्रहवतौ; V1 B3 T G1.2.6 M1.5-1 Kumbh. ed. G7 (gloss: प्रथमा द्विवीथार्थे । विग्रहवत् इत्यर्थः ।) ततो विग्रहवन्तान्; Dn4 'वन्तं तौ'; D5 'वन्तस्तौ'. —^b) K1 D5.2 इष्ट्वा (for इष्ट्वा). K2 [अ]सुभोत्तमौ. K1 D4.9 इष्ट्वा तावसुरोत्तमौ; G2 इष्ट्वा तु ह्. —^c) Hypermetric. V1 राजन् (for वेदान्). K1.2 सहसा जगृहाते तान्; K1 B3 D4 5.1.9 T G1-2.6 M1.5-1 वेदाजगृ (T 'प्र')हत् राजन्. —^d) Dn4 ब्रह्मण्य (for 'णः').

27 B6 om. 27^a (of. v. l. 24). —^a) K1.2.4 V1 गृहीत्वा (for अथ तौ). G2 अथ तौ दानवौ वेदान्. —^b) K1.2.4 वेदानयः; G2 संगृह्याथ (for वेदान्गृह्य). K1 सनातनं. —^c) K1 अंभो विविशितुस्तूर्णम्; V1 सलिले विविशतुस्तूर्णम् (hypermetric); D1 रसातलं विविशतुर. —^d) K4.6 B5.1 Dn4 D5 D2.2.3 उदक्पूर्णे; D4 उदक्पूर्वे; G2 'क्पूर्वे' (for 'क्पूर्वे').

28^a) Dn1 हृतेषु (for हृतेषु). Das Dn4 Kumbh. ed. देवेषु (for वेदेषु). —^b) K1.2 कश्मलम्; K1 पातालम् (for कश्मलम्). T2 अनयत् (for आविशात्). —^c) K1.2.1 V1 B3 D4.9 T2 G1 M1.5.1 हृत्वाः (for 'न'). —^d) Dn1 देवैर् (for वेदैर्). K6 निराकृतः (for 'विना'). — After 28, K1.2.4 ins. an addl. colophon [Sub-parvan: K1.2.4 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K1.2.4 नारायणीयं].

29 D4 om. (hapl.) 29^a-30^a. Before 29, K1.2 4.5.1 V1 B6.6-9 Das. 84 Dn1.14 D5 D2.2.5.1-9 T1 G1-2.6 Kumbh. ed. ins. ब्रह्मोवाच. —^b) D1 वयुः

मम वेदा हताः सर्वे दानवाभ्यां बलादितः ।
अन्धकारा हि मे लोका जाता वेदैर्विनाकुताः ।
वेदानृते हि किं कुर्यां लोकान्वै सष्टमुद्यतः ॥ ३०
अहो बत महदुःखं वेदनाशनजं मम ।
प्राप्तं दुनोति हृदयं तीव्रशोकाय रन्धयन् ॥ ३१
को हि शोकार्णवे मयं मामितोऽद्य समुद्धरेत् ।
वेदांस्तानानयेन्नष्टान्कस्य चाहं प्रियो भवे ॥ ३२

(for बलम्). — ^a) Ds1. s2 (by corr.) ह्योम; T G1. s. ० कामं; G2 ज्ञानं (for धाम). Ds2 (before corr.) वेद देव परस्योम. — ^d) Ks Bo Dn1. n4 Ds2 D2. s. 8 M1. s-1 Kumbh. ed. चोत्तरं (for 'मम्).

30 D4 om. 30^{ab} (cf. v. l. 29). — ^a) T G1- s. ० हमे (for मम). — ^b) K1 इतो बलात् (by transp.); K7 G1 बलादितः; T2 'दितं'; G2 'दिति. — ^c) K7 अंधकारो (for 'कारा). D7 T G1. s. ० हमे (for हि मे). — ^d) K1. 2. 4 जात- (for जाता). — ^e) V1 Bo. 6. 7 M7 वेदाहते; Dn4 वेदाहते; Ds वेदाहते (for 'नृते). K7 D4. s. 9 लोकानां; Dn4 किं कुर्यां; G2 किं कार्यं (for किं कुर्यां). K1. 2 वेदैर्हतेः कथं कुर्यां. — ^f) K7 D4. 8 किं कुर्यां (for लोकान्वै). K7 सष्टम्. D7 G2 उद्यतं. K1. 2 V1 Bo. 6-9 Ds2. s4 लोकानां सष्टिमुद्यतां (K1. 2 V1 'तः); K4 Dn1. n4 Ds D2. s. 8 Kumbh. ed. लोकानां सष्टिमुत्तमां (D2 'मं'); Ds किं कुर्यांसृष्टि-मुद्यतां.

31 ^a) Ks बतो (for बत). — ^b) K7 D4. 9 -नाश-मवं (for 'नजं). T2 त्वभूत् (for मम). T1 Gs. ० वेदानां नाशनं मम. — D4 om. 31^a-32^d. — ^c) D7 मनोति (for दु'). — ^d) K1 तीव्रं शोकविवर्धनं; K2 तीव्रं शोकाय नन्वयं; K4 Dn1. n4 Ds D2. s. 8 Kumbh. ed. तीव्रं (Dn1 'त्र') शोकपरायणं; Ks Bo. 7. 8 (marg.). 9 Ds2. s4 तीव्रं (Ks Bs Ds4 'त्रं') शोकपथान्वयं; K7 Ds तीव्रं (Ds 'त्रं') शोककरं त्विदं; V1 तीव्रशोकं पथान्वयं; Bs (orig.) तीव्रशोकं पथावयः; Ds. 7 तीव्रं (D7 'त्रं') शोकावर्धनं; T1 Gs. ० तीव्रशोकाविवर्धनं; T2 तीव्र-शोकमयं हि तत्; G1 तीव्रशोकार्धप्रवृद्ध; G2 'शोका-विक्रियः.

32 D4 om. 32 (cf. v. l. 31). — ^a) Ks शोका-र्णव- (for 'र्णवे). Ds2 ममे (for ममं). Ks को हि शोकाख्ये मानं; T2 कोपि कोषार्णवे ममं. — ^b) K1. 2 Ds. 9 इतो वै; G2 आगस्य (for ह्योऽद्य). D7 मामित-

इत्येवं भाषमाणस्य ब्रह्मणो नृपसत्तम ।
हरेः स्तोत्रार्थमुद्धता बुद्धिर्बुद्धिमतां वर ।
ततो जगौ परं जप्यं साञ्जलिप्रग्रहः प्रभुः ॥ ३३
नमस्ते ब्रह्महृदय नमस्ते मम पूर्वज ।
लोकाद्य भुवनश्रेष्ठ सांख्ययोगनिधे विभो ॥ ३४
व्यक्ताव्यक्तकराचिन्त्य क्षेमं पन्थानमास्थित ।
विश्वभुक्तसर्वभूतानामन्तरात्मन्योनिज ॥ ३५

स्तारयिष्यति. — ^a) Dn4 G2 वेदास्य. K1 V1 G1. ० अनयेन्; K4. 6 Bo. 6-9 Ds2. s4 Dn1. n4 Ds. D2. s. 8 Kumbh. ed. चा (Dn4 स्वा) न'; G2 आहरेन् (for आनयेन्). K1. 2. 7 Ds. 9 सद्यः (for नष्टान्). — ^d) V1 B7 Ds2. s4 Dn4 Ds वाहं (for चाहं). K1 प्रियौ (for प्रियो). K1. 2 भुवि; K7 D4 भवेः; B7 Ds4 G1. 2 Ms भवेत् (for भवे).

33 Before 33, K7 Ds ins. वैशंपायन उवाच; Bs ins. व्यास उवाच. — ^a) T2 इह (for इति). K2. 7 भाषमानस्य. — ^b) D2 रूप- (for नृप). — ^c) T2 हरेस्तत्र समुद्धता; G2 हरिस्तोत्रासमुद्धता. — ^d) Bs मतिर्; Ds lacuna (for बुद्धिर्). T2 बुद्धिमता. G2 वरा; M1. 7 वरः. K1. 2. 4. 7 D2. 5. 9 बुद्धिरासीत्किलानघ (Ds 'लातया). — ^e) K2. 4 परे; K7 पर-; Bo Dn4 Ds Ds वरं (for परं). K2 जप्ये; Ds4 जाप्यं (for जप्यं). — ^f) K1. 2. 4 V1 Bo. 8 Dn1. n4 Ds1 Ds T1 G1- s. ० प्राञ्जलि- (V1 Bs Ds1 Ds T1 G1- s. ० 'लि); Ks. 7 Bs. 7 Ds Ds2 D7 T2 M1. 6. 7 सांजलिः (Bs 'लि) (for 'लि). Bo -प्रग्रहं; T2 पञ्चजः (for -प्रग्रहः). M1. 5-7 विसुः (for प्रभुः). ☞ Cs: साञ्जलिप्रग्रहः, उद्धृतकरसंपुटः । ☞

34 Before 34, Ks. 7 V1 Bo. 6-9 Ds2. s4 Dn1. n4 Ds D2- s. 8. 9 T2 G1- s M1. 5-7 Kumbh. ed. ins. ब्रह्मो-वाच. — ^a) Before नमस्ते, Ks Bo. 6-9 Ds2. s4 Dn1. n4 Ds D2. s. 8 T1 Kumbh. ed. ins. ॐ. D7 ब्रह्म-हृदयं. — ^b) Ks Ds M1. 6. 7 ब्रह्म- (for मम). Ds4 पूर्वजं; Dn4 पूर्वतः; Ds पूजित (for पूर्वज). — ^c) M1. 5-7 निधन- (for सुवन-). — ^d) Bs Ds4 योग-विधे (for 'निधे). K1 विभोः; K4 Bo. 8 (marg. as in text) Ds2 Dn1. n4 Ds D2. s. 8 T1 Gs. ० Kumbh. ed. प्रभोः; K7 विभौ (for विभो). ☞ Cs: सांख्ययो-गनिधे, आत्मानात्मप्रकाशक । ☞

35 ^a) G1 व्यक्तं व्यक्तकरः; M1. 5-7 व्यक्ता (M1 'क्त') व्यक्ततर (for 'कर). — ^b) K1. 6 V1 Bs क्षेम्यं; Bs. 9

C. 12. 13488
B. 12. 346(7). 39
K. 12. 257. 29

G. 12. 12489
B. 12. 346/7. 39
K. 12. 337. 36

अहं प्रसादजस्तुभ्यं लोकधाम्ने स्वयंभुवे ।

त्वचो मे मानसं जन्म प्रथमं द्विजपूजितम् ॥ ३६

चाक्षुषं वै द्वितीयं मे जन्म चासीत्पुरातनम् ।

न्वत्प्रसादाच्च मे जन्म तृतीयं वाचिकं महत् ॥ ३७

त्वत्तः श्रवणजं चापि चतुर्थं जन्म मे विभो ।

नासिक्यं चापि मे जन्म त्वत्तः पञ्चममुच्यते ॥ ३८

अण्डजं चापि मे जन्म त्वत्तः षष्ठं विनिर्मितम् ।

क्षेम्य- (for क्षेमं). K₁ Bo. 6-8 Da₃. a₄ Ds Ds. 4. 7. 9
T Gs. 6 Kumbh. ed. आस्थितः; Dn₄ आस्थिनः (for
आस्थित). — °) V₁ B₈ विश्वात्मन् (for विश्वभुक्).
B₈ भूतात्मन् (for 'नाम्'). T G₁-3 6 विश्वभूतस्थ (T₂
G₁ 'ज' भूतानाम्. — °) K₁. 1 अयोनिजः. K₂ अंतरा-
त्मा न योनिजः; Bo D₂. 1 'रात्मनि योनिजः; Dn₄
'रात्पद्मयोनिजः; Da₃ D₄ 'रात्मात्मयोनिजः.

36 °) B₈ damaged. Dn₄ प्रसादजं; G₂ 'दात्ते
(for 'दज्ज'). — °) M₁. 1 लोकधाम्ने (for 'धाम्ने').
K₁. 2. 4. 6 V₁ Bo. 6-9 Da₃. a₄ Dn₁. n₄ Ds Ds. 2. 5. 7. 8
Kumbh. ed. लोकधाम (K₁. 4 'नाम्नः; K₂ 'नांतः' स्वयं-
भुवः (B₇. 9 'व'); T G₁. 3. 6 लोकधामन्स्वयं वि (T₂
G₁. 8 प्र)भो; G₂ 'धाम स्वयं प्रभो. — °) K₂ प्रथम-
(for 'मं'). M₁. 1 वीजः (for द्विजः). K₁. 2 B₇. 9
Da₃ M₅ -पूजितः; K₆ Da₄ -पूजितः (for 'तम्').

37 °) K₁ चाक्षुषां. K₁. 2. 1 D₄. 9 च; M₁. 6. 1 मे
(for वै). M₁. 6. 1 वै (for मे). — °) K₂ Dn₄ D₆. 1
T₂ जन्म आसीद्; K₁ D₄. 9 आसीजन्म; T₁ G₁-3. 6
M₁. 6-1 जन्मेहासीद् (for जन्म चासीत्). — °) Dn₁.
n₄ Ds D₂. 3. 8 Kumbh. ed. तु (for च). — K₁ om.
(hapl.) 37²-39². — °) K₂. 4 वादिकं; K₆ चादिकं
(for वाचिकं). T₂ भवेत् (for महत्).

38 K₁ om. 38 (cf. v. l. 37). — °) Ds-5. 1 वापि
(for चापि). K₂ हतः श्रवणजाचापि; K₆ स्वत्तो वै
श्रवणं चापि; T₂ चतुर्थश्रवणजन्म. — T₂ om. (hapl.)
38². — °) K₄ M₁. 1 चतुर्थः; G₁ 'र्थी (for 'र्थ').
Da₃. a₄ वै (for मे). Da₄ प्रभो (for विभो). — °)
K₆ V₁ Bo. 6-9 Da₃. a₄ Dn₁. n₄ Ds D₂. 3. 8 Kumbh.
ed. Cn (gloss: अथिदैवत्वप्राणजम् नासत्सं; M₁. 6-1
नासित्वं (for नासिक्यं). D₄. 5. 1. 9 नासत्सं जन्म मे चा-
(D₄ वा पि. — °) K₂. 4 पंचमः; B₈ laeuna; Dn₁.
n₄ Ds D₂. 3. 8 M₅ परमम् (for पञ्चमम्).

39 K₁ om. 39² (cf. v. l. 37). — °) B₈ damaged.

इदं च सप्तमं जन्म पद्मजं मेऽमितप्रभ ॥ ३९

सर्गे सर्गे ह्यहं पुत्रस्तव त्रिगुणवर्जितः ।

प्रथितः पुण्डरीकाक्ष प्रधानगुणकल्पितः ॥ ४०

त्वमीश्वरस्वभावश्च स्वयंभूः पुरुषोत्तमः ।

त्वया विनिर्मितोऽहं वै वेदचक्षुर्वयोतिगः ॥ ४१

ते मे वेदा हताश्चक्षुरन्धो जातोऽसि जाग्रहि ।

ददस्व चक्षुषी मह्यं प्रियोऽहं ते प्रियोऽसि मे ॥ ४२

K₂ अणुजं (for अण्डजं). Ds om. जन्म. ☞ Cn :
अण्डं, ब्रह्माण्डं तद्दर्शनसंस्कारजं वासानामकं स्वामप्रपञ्चम-
यम् । ततोऽपि बाह्यं षष्ठम् । ☞ — °) K₂ षष्टिं (for
षष्ठं). — °) Da₁ य इदं (for इदं च). — °) K₁
[s] ति वै प्रभो; K₆ Bo. 7. 9 [s] सितप्रभ (Bo. 1 'भः')
(for 'सित'). K₂. 4 V₁ Bo Dn₁. n₄ Ds D₂. 3. 5. 7. 8
Kumbh. ed. पद्मजन्मेति वै प्र (K₄ Ds₂ D₈ वै वि;
D₂. 1 मे प्र)भो; K₁ D₄. 9 पद्मजातमिति प्रभो; G₂
'जन्मानितप्रभो.

40 °) K₁ सर्वं (for the second सर्गे). K₂ हतं;
B₈ Ds₂ ह्ययं (for ह्यहं). — °) Da₃ त्रिगुणः; Dn₁
त्रिगुणं (for त्रिगुणः). K₄ B₈ Da₃. a₄ Dn₁ Ds₁ Ds-5. 1
T₁ G₁. 2. 6 M₅ -वर्जितः; T₂ -रजित (for -वर्जितः). — °)
K₁ प्रथितः; K₆ प्रथमः; V₁ Bo. 6-9 Da₃ Dn₁. n₄
Ds₁ Ds₂ 8 M₁. 6-1 Kumbh. ed. प्रथमः; Da₄ Ds₂ D₈
प्रथमं; G₁ प्रथितं (for 'तः'). K₁ Bo Da₁ M₅ Kumbh.
ed. पुण्डरीकाक्षः. — The portion from 40¹ up to
the end of 12. 339 is lost in G₂ on missing fol.
— °) K₁ प्रदानं (for प्रधानः).

41 G₂ missing (cf. v. l. 40). — °) K₄ B₇
Da₃. a₄ Dn₁ D₂. 8 M₁. 7 Kumbh. ed. त्वमीश्वरः (for
त्वमीश्वरः). K₆ B₈ Da₃ T₁ Gs. 6 -प्रभावश्च (for -स्व').
— °) K₄ V₁ D₆. 1 पुरुषोत्तम (K₄ 'माः'). K₆ Bo. 6-9
Da₃. a₄ Dn₁. n₄ Ds D₂. 3. 8 कर्मबंधं (Bo-9 Da₃. a₄
Ds₁ D₂. 8 'चः' स्वयंभुवः; T G₁. 3. 6 M₁. 6-1 Kumbh.
ed. भूतानां त्वं (M₁. 6-1 च) प्रभावः (Kumbh. ed.
'त'). — °) K₁. 2 D₅. 1 तु; K₁ D₄. 9 च (for वि-).
— °) K₆ Da₃. a₄ वेदे (for वेदः). K₂. 4 Da₄ वयो-
तिगः; D₅. 1 अयोनिजः; T₂ वृथा रतिः; G₁ Kumbh.
ed. वयोतिग (for वयोतिगः). ☞ Cn : यतो वेदचक्षु-
रहमतो वयोतिगः, कालवित् । ☞

42 G₂ missing (cf. v. l. 40). — °) T₂ Gs. 6
तन्मे (for ते मे). K₂ Da₄ हता; B₈ damaged;

एवं स्तुतः स भगवान्पुरुषः सर्वतोमुखः ।
जहौ निद्रामथ तदा वेदकार्यार्थमुद्यतः ।
ऐश्वरेण प्रयोगेण द्वितीयां तनुमास्थितः ॥ ४३
सुनासिकेन कायेन भूत्वा चन्द्रप्रभस्तदा ।
कृत्वा हयशिरः शुभ्रं वेदानामालयं प्रभुः ॥ ४४
तस्य मूर्धा समभवत्क्षौः सनक्षत्रतारका ।
केशाश्चास्याभवन्दीर्घा रवेरंशुसमप्रभाः ॥ ४५
कर्णावाकाशपाताले ललाटं भूतधारिणी ।

गङ्गा सरस्वती पुण्या भुवावास्तां महानदी ॥ ४६
चक्षुषी सोमसूर्यौ ते नासा संघ्या पुनः स्मृता ।
ऌकारस्त्वथ संस्कारो विद्युज्जिह्वा च निर्मिता ॥ ४७
दन्ताश्च पितरो राजन्सोमपा इति विश्रुताः ।
गोलोको ब्रह्मलोकश्च ओष्ठावास्तां महात्मनः ।
ग्रीवा चास्याभवद्राजन्कालरात्रिर्गुणोत्तरा ॥ ४८
एतद्वयशिरः कृत्वा नानामूर्तिभिरावृतम् ।
अन्तर्दधे स विश्वेशो विवेश च रसां प्रभुः ॥ ४९

C. 12. 13503
B. 12. 34: [2]. 53
K. 12. 357. 52

Ds1 Ds हुताश. — ^b) Das अंघा. Ks जागृहे; Bo. 8
M1. 5-7 'मि; Da4 जाग्रहि; Dn4 जागृहि (for 'हि).
T2 अंघो जातो जगत्पते. — ^c) T2 G1. 2. 6 प्रदेहि (for
ददस्व). B3 D5 7 चक्षुषि (for चक्षुषी). Da4 Dn4
मम (for ममं). Ks Bo. 6 (marg. as in text). 1. 9
Das Dn1 Ds D2. 3. 8 M1. 5-7 Kumbh. ed. ददस्व
चक्षुषि मम; T1 प्रसीद् भगवन्विष्णो. — ^d) K2. 4 तं
(for ते). M1. 6. 7 प्रसीद् (for प्रियोऽसि). K1 ते;
K7 lacuna (for मे).

43 G2 missing (cf. v. l. 40). K1. 2. 4 om. 43-50.
Before 43, B3 Ms ins. स्यास उवाच. — ^d) Bo. 6. 8. 9
Das, a4 उल्लिखतः (for उद्यतः). — Da4 om. (hapl.)
43⁶. — ^e) Ks V1 Bo. 6-9 Das Dn1. n4 Ds D2. 3. 5.
7. 8 Cs ऐश्वर्येण (for ऐश्वरेण). Ks. 7 Dn4 G1 प्रयोगेन;
T2 च योगेन; M1. 5-7 प्रयत्नेन (for प्रयोगेण). ☞ Cs:
ऐश्वर्येण प्रयोगेण, योगैश्वर्येण । ☞ — ^f) M1. 7 द्वितीयं
(for 'यां).

44 G2 missing (cf. v. l. 40). K1. 2. 4 om. 44
(cf. v. l. 43). — ^a) Ks सुनासिकेन; K7 D4. 9 T
G1. 8. 6 स्वमानिकेन; B7 D5. 7 स्वनासिकेन; M1. 5-7
स्व (Ms स)नासिकेन (for सुनासि). T1 Gs 6 योगेन
(for कायेन). — ^b) T2 चाद्रिप्रभस् (for चन्द्र). K7
V1 D4. 5. 7. 9 ततः (for तदा). — ^d) B3 Das, a1 D5. 7
M1. 6. 7 आलयः (for 'यं). Ds3 प्रभुः.

45 G2 missing (cf. v. l. 40). K1. 2. 4 om. 45
(cf. v. l. 43). — ^a) M1. 7 तस्य (for तस्य). G1 शुद्धा
(for मूर्धा). T2 तस्य मूर्धानमभवद्. — Dr reads
45⁶ on marg. — ^b) K7 V1 D4. 9 M1. 5-7 देवताः
(K7 D4. 9 Ms 'ता); Bo. 7 Das तारका; Da4 'कं
(for 'का). — ^c) Ms चापि (for चास्य). T2 मेवा
(for दीर्घा). — ^d) Dr अंश. (for अंशु). Ks. 7
'समप्रभा (for 'समप्रभा). B3 रवेरंशुसतः प्रभाः.

46 G2 missing (cf. v. l. 40). K1. 2. 4 om. 46
(cf. v. l. 43). Br damaged. — ^a) K7 D4. 9 T2
कर्णावाकाशः पातालं (K7 'लः; T1 'लो). — ^b) Das,
a4 ललाटे; T2 'मो (for 'टं). ☞ Cv: ललाटं भूत-
धारिणी, भूतानां पिशाचादीनामाधारभूतमन्तरिक्षम् । ☞
— ^c) Ks Bo. 6. 8. 9 Das, a4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 8
श्रोण्यौ; V1 Dr T G1. 6 Ms. 6 Kumbh. ed. पुण्ये;
Gs पूर्णे (for पुण्या). M1. 7 गंगां सरस्वतीं पुण्ये. — ^d)
B3 भुजावास्तां (for भुवा). Ks Bo. 6. 8. 9 Das, a4
Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 8 महोदधी (D5 'धि); V1 Dr T
G1. 8. 6 महाद्युतेः (Dr 'ते); M1. 5-7 Kumbh. ed.
'द्युती (for 'नदी).

47 G2 missing (cf. v. l. 40). K1. 2. 4 om. 47
(cf. v. l. 43). — ^a) K7 V1 D4. 9 चंद्रः; Dr हेम-
(for सोम). Ks B3-8 Das, a4 D5. 7 G1 M1. 5-7 तु;
K7 D4. 9 T2 च (for ते). — ^b) Ks नासा (for
नासा). V1 D4. 9 पुरा स्मृता; Da4 Dn4 पुनः स्मृता;
Ds M1. 5-7 पुरस्कृता (for पुनः स्मृता). Bo सा नसं
चंद्र एव च; Dr T1 Gs. 6 नासा मध्या परा स्मृता; T2
नासा मे संपरा स्मृता; G1 नासा मध्यमा स्मृता: (sic).
— ^c) Ks V1 B3. 7 Das, a4 च (for तु). K7 D4.
5. 9 संस्कारश्चाप्यमोकारो (D4 'याकाश-); Dr T G1. 8. 6
अभवत्चास्यमोकारो. — ^d) K7 D4. 9 वि- (for च).

48 G2 missing (cf. v. l. 40). K1. 2. 4 om. 48
(cf. v. l. 43). — ^a) T2 दंता**हरो राजन्. — ^b)
Das सोमपा. Ms om. पा इति. Ks D4 विश्रुतः; K7
'ता. — ^c) K7 ब्रह्मलोकाश्च. — ^d) Dn1 D4 ग्री वा;
D5 ग्रीर्वा; G1 ग्रीवाश्च. — ^e) V1 कालरात्री; T2
G1 M7 कालरात्रिर् (for काल). M1. 6 गुणाकरा (for
गुणोत्तरा).

49 G2 missing (cf. v. l. 40). K1. 2. 4 om. 49
(cf. v. l. 43). — ^a) Ks Das स तद् (for एतद्).

C. 12. 13504
B. 12. 3487.71
K. 12. 357. 53

रसां पुनः प्रविष्टश्च योगं परममास्थितः ।

स्वरं समास्थाय ओमिति प्रासृजत्स्वरम् ॥ ५०

स स्वरः साधुनादी च सर्वगः स्तिष्ठ एव च ।

बभूवान्तर्महीभूतः सर्वभूतगुणोदितः ॥ ५१

ततस्तावसुरौ कृत्वा वेदान्समयबन्धनान् ।

रसातले विनिक्षिप्य यतः शब्दस्ततो द्रुतौ ॥ ५२

एतस्मिन्नन्तरे राजन्देवो ह्यशिशोर्धरः ।

जग्राह वेदानखिलात्रसातलगतानहरिः ।

प्रादाच्च ब्रह्मणे भूयस्ततः स्वां प्रकृतिं गतः ॥ ५३

—^b) B₁ damaged. D₄ आवृतः. —^c) K₅ B₀. 5. 7. 9 D₄ 8. 24 D₁ 1. 24 D₅ D₂ 2. 8 G₁ अंतर्द्वौ (for अन्तर्द्वे). D₄ विशेष्टा. —^d) T₂ G₅ विभुः (for प्रभुः).

50 G₂ missing (cf. v. l. 40). K₁ 2. 4 om. 50 (cf. v. l. 43). —^a) K₅ रसाः; M₁ 5. 7 रसान् (for रसां). D₄ पुनः (for पुनः). K₅ B₁ D₄ 8. 24 तु; T₂ स (for च). —^b) D₄ योगं परमपारिधूतं (sic); D₅ स योगं परमास्थितः. —^c) K₅ B₀-9 D₄ 8. 24 D₁ D₅ D₅ Kumbh. ed. शैक्ष्यं; B₀ सैक्षं; D₅ सौख्यं; D₅ शिष्यं (for शैक्षं). K₁ V₁ D₄ 5. 9 समाधाय (for 'स्थाय'). —^d) D₁ 1. 24 D₅ Kumbh. ed. उद्गीतं (D₁ 1. 24 D₅ 2. 'यं' (for ओमिति). D₄ प्रासृजन्. K₁ B₅ D₄ 7. 9 T₁ G₁ 8. 8 स्वयं (for स्वरम्).

51 G₂ missing (cf. v. l. 40). —^a) K₁ 2. 4. 7 D₄ 5. 7. 9 T₁ G₁ 8. 8 साधुनादश्च; D₄ 'दि; D₁ 'वादी; Cp (gloss: साधुनाद एव साधुनादी, स्वार्थे तद्धितः [cf. S. Kaumudī on 5. 4. 7]) साधुनादी (as in text). —^b) B₀. 6 D₁ 1. 24 D₅ D₂ 2. 8 Kumbh. ed. सर्वज्ञः; B₅ D₁ T₁ G₁ 2. 8 'तः; D₅ lacuna (for 'गः'). —^c) K₁ 2. 4 अंतर्हितग (K₁ 'म' ति); K₅ 'मही' गत्वा; K₁ 'बहिर्गता; D₄ 'मंतीभूतः; D₄ 9 'बहिर्गता; D₅ 7 'महाभूतः; T₁ G₅ 6 'महिगतः; T₂ 'महीगतः; G₁ अंतर्हितः सर्वः; M₁ 5-7 Kumbh. ed. अंतर्जलगतः; M₅ (sup. lin.) अंतर्गृहगतः (for अन्तर्महीभूतः). —^d) T₁ om. 51^d. —^e) K₁ 2. 4 D₅ गुणान्वितः; K₁ गुणोदितः; D₁ 1. 24 D₂ 2. 8 गुणो हितः (for गुणोदितः).

52 G₂ missing (cf. v. l. 40). —^a) D₁ असुरैः. D₄ हत्वा (for कृत्वा). —^b) D₄ damaged. K₂ 7 D₄ D₁ 'बधनात्. D₄ वेदानखिला ***. —^c) K₂

स्थापयित्वा ह्यशिर उदम्पूर्वे महोदधौ ।

वेदानामालयश्चापि बभूवाश्चशिरास्ततः ॥ ५४

अथ किंचिदपश्यन्तौ दानवौ मधुकैटभौ ।

पुनराजगमत्तुस्तत्र पश्यतां च तौ ।

यत्र वेदा विनिक्षिप्तास्तत्स्थानं शून्यमेव च ॥ ५५

तत उचममास्थाय वेगं बलवतां वरौ ।

पुनरुत्तस्थतुः शीघ्रं रसानामालयात्तदा ।

ददृशाते च पुरुषं तमेवादिकरं प्रभुम् ॥ ५६

श्वेतं चन्द्रविशुद्धाभमनिरुद्धतनौ स्थितम् ।

[5] पि निक्षिप्य; B₅ D₅ विनिक्षिप्य. —^d) K₅ ततः (for यतः). G₁ गतौ (for द्रुतौ).

53 G₂ missing (cf. v. l. 40). —^b) D₄ देवौ; D₅ 1 वेदो. D₄ ह्यः शिशोर्धरः; D₄ 8 हर्षशिशो'. B₅ (marg. as in text) वेदो ह्यशिरा हरिः. —^d) D₄ रसातलगतो (for 'गतान्'). —^e) K₁ om. 53^e. —^f) K₂ प्रादाश्च. T₂ तान् (for च). K₅ B₅ D₄ 8 ब्रह्मणो (for 'णे'). K₂ 4 राजस् (for भूयस्). —^g) T₂ त्वां (for स्वां).

54 G₂ missing (cf. v. l. 40). —^a) K₁ 2 V₁ D₅ Kumbh. ed. ह्यशिरा. —^b) D₄ उदम्पूर्वौ. —^c) D₄ 8 देवानाम् (for वेदा'). K₅ B₅ D₁ 1. 24 D₅ D₂ 2. 8 आलयं (for 'यश्च'). —^d) D₅ 2 D₄ 7 T₂ G₁ 8. 6 M₁ 7 अश्वशिरस् (for 'शिरास्'). V₁ नृप; G₁ तदा (for ततः). T₁ बभूवाश्चशिरस्थितः.

55 G₂ missing (cf. v. l. 40). —^a) T₂ M₅ किंचिद् (for किं). D₄ D₄ अपश्यतो. K₁ 2. 4 अथ कं (K₂ के) चिदपावृत्य. —^b) D₄ कैटभौ (for कैटभौ). —^c) B₅ damaged. D₁ वेदितौ; T₂ वेगिनौ; M₁ 5-7 'तं (for 'तौ'). D₅ तदा (for च तौ). K₁ 2. 4 V₁ वेगितौ तावपश्यतां; K₁ D₄ 5. 9 वेदोनापश्यतां च तौ. —^d) B₅ damaged. B₅ विनिक्षिप्तास्; D₅ विनिहितास्; D₅ 'क्षिप्ता. —^e) K₁ D₄ 9 ह (for च). D₅ तत्स्थानं शून्यतां गतौ.

56 G₂ missing (cf. v. l. 40). —^a) B₀ तत्र (for ततः). —^b) M₁ 5. 7 वेगवतां (for बल'). —^c) T₂ तत (for पुनर्). K₁ D₄ 5. 9 तृणं (for शीघ्रं). —^d) B₀ D₅ आलयं (for 'यात्'). K₁ 2. 4 रसाया आलयात्तदा. ☞ C₂: रसानामालयः, समुद्रः । ☞ —^e)

भूयोऽप्यमितविक्रान्तं निद्रायोगमुपागतम् ॥ ५७
आत्मप्रमाणरचिते अपामुपरि कल्पिते ।
शयने नागभोगाद्वे ज्वालामालासमावृते ॥ ५८
निष्कल्मषेण सत्त्वेन संपन्नं रुचिरप्रभम् ।
तं दृष्ट्वा दानवेन्द्रौ तौ महाहासममुञ्चताम् ॥ ५९
ऊचतुश्च समाविष्टौ रजसा तमसा च तौ ।
अयं स पुरुषः श्वेतः शेते निद्रामुपागतः ॥ ६०
अनेन नूनं वेदानां कृतमाहरणं रसात् ।
कस्यैष को नु खल्वेष किं च स्वपिति भोगवान् ॥ ६१

इत्युच्चारितवाक्यौ तौ बोधयामासतुर्हरिम् ।
युद्धार्थिनौ तु विज्ञाय विबुद्धः पुरुषोत्तमः ॥ ६२
निरीक्ष्य चासुरेन्द्रौ तौ ततो युद्धे मनो दधे ।
अथ युद्धं समभवत्तयोर्नारायणस्य च ॥ ६३
रजस्तमोविष्टतू तावुभौ मधुकैटभौ ।
ब्रह्मणोपचितिं कुर्वन्नघान मधुसूदनः ॥ ६४
ततस्तयोर्वधेनाशु वेदापहरणेन च ।
शोकापनयनं चक्रे ब्रह्मणः पुरुषोत्तमः ॥ ६५
ततः परिवृतो ब्रह्मा हतारिर्वेदसत्कृतः ।

C. 12. 13521
B. 12. 349[71. 72
K. 12. 357. 70

K1. 2 V1 [s]य (for च). — ' K1 आजिकरं; K2
अतिकरं (for आदिकरं). Da4 Dn4 प्रभुः (for प्रभुम्).

57 G2 missing (cf. v. l. 40). — " K7 D4. 9
सूर्यः; V1 B8 M8 श्वेतः; D1 श्वेतश्च (for श्वेतं). K2
विशुद्धाभाम्; B8 'द्वायाम्; Dn4 'द्वाभाम् (for 'द्वा-
भम्). K5 B7 तं श्वेतं चंद्रशुद्धाभम्; B8 तं श्वेतं शुद्ध-
चंद्राभम्; Da3. a4 तं श्वेतं चंद्रसंशुद्धाभम्. — " B8
स्थितौ (for स्थितम्). — " V1 D5. 7 तमपि; T
G1. 2. 6 द्वावपि (for भूयोऽपि). K1. 2 तमप्यमितविक्रान्तं
(K2 'तौ).

58 G2 missing (cf. v. l. 40). — " Da3. a4
रुचिते (for -रुचिते). — D3 repeats 58^b after 58^a.
— " Da4 आपम् (for अपाम्). — " K7 D4. 9 G1
भोगाद्वे; Dn1 भोगाद्ये (for 'द्वे). K1. 2. 4 शयने
नागतो ब्राह्मे. — " K7 D4. 9 T2 G1. 2. 6 M1. 5-7 समा-
कुले; Dn4 समाततं (for -समावृते). T1 ज्वालामाले
समाकुले.

59 G2 missing (cf. v. l. 40). — " K1. 2. 4. 7
D4. 7. 9 T2 G1 निष्कलेन सत्त्वेन. — " K2 प्रसन्नं;
T1 M1. 6 संपन्नं (for 'न्नं). Da4 Dn1 रुचिरं (for 'र-
र). T1 प्रभः (for -प्रभम्). — " T2 तं दृष्ट्वा तौ महात्मनौ.
— " Bo महासाहम् (for 'हासम्). Dn4 असुंचतौ.

60 G2 missing (cf. v. l. 40). — " V1 reads
from तमसा up to कृत (in 61^b) on marg. K2
तामसा (for तं). K5 T1 G2. 6 वृत्तौ; Dn4 च तु
(for च तौ). — " B8 श्वेतः (for श्वेतः). — " K1. 2
श्वेतं निद्रामुपागतः.

61 G2 missing (cf. v. l. 40). V1 reads up to
कृत on marg. — " K1 आरहणं; K2. 4 आरोहणं;

M1. 7 आहारणं (for आह'). — " K1. 7 कस्यैष्य (K7
'का) को न खल्वेष. — " B8 किं स्वित्; D7 T1 G1. 2. 6
किंचित् (for किं च). K7 D4. 5. 7. 9 गौरवात् (D5 'न्)
(for भोगवान्). ☞ Cs भोगवान्, नागभोगशयनः । ☞

62 G2 missing (cf. v. l. 40). Before 62, B8
ins. व्यास उवाच. — " T2 पोथयामासतुर्. Da3 हरिः.
— " K2 युद्धार्थिनौ (for युद्धार्थिनौ). K4. 6 (before
corr. as in text) Bo. 7-9 Da3. a4 Dn1. n4 D5 D2. 2.
7. 3 T2 G1 M5 Kumbh. ed. हि; V1 G6 तौ (for
तु). Da3. a4 विज्ञाने (for 'य). — " K2 Dn2 G1
M1. 7 विबुधः; Da4 विबुद्धः; D1 विविधः (for विबुद्धः).

63 G2 missing (cf. v. l. 40). — " Dn4 Dn1 वा
(for च). K7 D4. 9 निरीक्ष्य चासुरौ रौद्रौ. — After
63^{ab}, T1 G2. 6 ins.:

896* विबुद्धः सुमहातेजा बोधयामास तावुभौ ।

— " K5. 7 D4. 9 हि; V1 तु; Bo Da4 Dn1. n4 D5
D2. 2. 3 Kumbh. ed. वै; D5 ह (for च).

64 G2 missing (cf. v. l. 40). — " D5. 7 M1.
6. 7 रजस्तमाविष्टतू. — T2 om. 64st. — " K7 ब्रह्मणो-
पचिते; Da4 M7 पचितं; Cs (gloss: पूजां) पचितं (as
in text). Dn4 ब्रह्मणोपचितिं कुर्वन्. — " K1. 2. 7
D4. 5. 9 जघान पुरुषोत्तमः.

65 K1. 7 om. (hapl.) 65. G1 om. 65-66. — " Dr
अनु (for आशु). — " Dr T G2. 6 M1. 5. 6
वेदानां हरणेन च (Dr तु).

66 G2 missing (cf. v. l. 40). G1 om. 66 (cf.
v. l. 65). — " Dr T G2. 6 M1. 5-7 प्रवृत्ते; Cs
(gloss: देवैः परिवृतः) परिवृतो (as in text). — " B)

C. 12. 13522
B. 12. 346[7].72
K. 12. 357. 70

निर्ममे स तदा लोकान्कृत्स्नान्थावरजङ्गमान् ॥ ६६

दत्त्वा पितामहायाध्यां बुद्धिं लोकविसर्गिकीम् ।

तत्रैवान्तर्दधे देवो यत एवागतो हरिः ॥ ६७

तौ दानवौ हरिर्हत्वा कृत्वा हयशिरस्तनुम् ।

पुनः प्रवृत्तिधर्मार्थं तामेव विदधे तनुम् ॥ ६८

एवमेष महाभागो बभूवाश्चशिरा हरिः ।

पौराणमेतदाख्यातं रूपं वरदमैश्वरम् ॥ ६९

Ks Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 Kumbh. ed. हरिणा; Dr हत्वातिर् (sic) (for 'तिर्'). K1. 2. 4 V1 -पारगः; Ds -संस्कृतः; Ds -संस्कृतः. —^a) M1. 6. 7 च (for स). K1 तवो (for तदा). Ds सकलान् (for स तदा). K2 निर्ममेत तत् लोकान्; Dr निर्माणे स तथा लो'. —^d) Ds (before corr. as in text) ब्रह्मणा वेदसंकृतान्.

67 G2 missing (cf. v. l. 40). —^a) B9 Dr T G1. 8. 6 कृत्वा (for दत्त्वा). Da4 अग्रं (for अग्र्यां). —^b) Ks V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 Kumbh. ed. मतिं (for बुद्धिं). B8 -विसर्गिकीं; Dn4 'मिर्गः; T2 G1 'मिर्गः; Mr 'मिर्गः (for 'मिर्गिकीम्). Dr T1 Gs. 6 बुद्धिं लोकविसर्गिकीं (Dr 'कं). —^d) Das दैवो (for देवो). K1. 2. 4. 7 Ds. 5. 9 अंतर्दधे (K1 'दे) स विश्वेशो (Ks 'द्वेषो). B9 गतिः (for हरिः). ☞ Ca: मायाया एवागतो मायायामेवान्तर्दधे । माया चास्य विश्वेया, न स्वप्नदादीनामिव मोहिनीति भावः । यतोऽसौ वस्तुगत्या व्यापारहितस्त्वो न कुतोऽप्यायातो नापि यातः । ☞

68 G2 missing (cf. v. l. 40). K1. 2. 4 M1. 6. 7 om. (hapl.) 68^a-69^b. —^a) Da4 हत्वा; Dr भूत्वा (for हत्वा). K1 Ds. 5. 9 तौ दानववरौ हत्वा. —^b) Ks हयशिरा; Ds 'शरस् (for 'शिरस्). —^c) Ks Dn4 प्रवृत्तिः; Ds प्रवृत्तिः; Dr G1 प्रवृत्तः (for 'ति'). K1 Ds. 9 -धर्मार्थः; Dr T2 G1 -धर्मार्थः (for 'र्थ'). ☞ Ca: प्रवृत्तिधर्मार्थं, स्वर्गादिकामानां तल्लाभफलार्थम् । अन्यथा संसारसर्गस्यासंभव एव । ☞ —^d) Dr तम् (for ताम्). — After 68, Ms ins.:

897* वैशंपायन उवाच ।

एवं स भगवान्नालो गुरुर्मम विश्वां पते ।

कथयामास धर्मज्ञो धर्मज्ञाज्ञे द्विजोत्तमः ।

69 G2 missing (cf. v. l. 40). K1. 2. 4 M1. 6. 7 om. 69^a (cf. v. l. 68). —^a) Dn1. n4 Ds D2. 3. 8. 7. 8 T Gs. 6 एव (for एष). K1 Ds. 5. 9 महायोगी;

यो ह्येतद्ब्राह्मणो नित्यं शृणुयाद्धारयेत वा ।

न तस्याध्ययनं नाशृणुपगच्छेत्कदाचन ॥ ७०

आराध्य तपसोग्रेण देवं हयशिरोधरम् ।

पञ्चालेन क्रमः प्राप्तो रामेण पथि देशिते ॥ ७१

एतद्द्वयशिरो राजन्नाख्यातं तव कीर्तितम् ।

पुराणं वेदसमितं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ७२

यां यामिच्छेत्तनुं देवः कर्तुं कार्यविधौ कचिच् ।

Br lacuna; B9 महाभागः; T G1. 8. 6 'ब्राह्मो (for 'भागो). —^b) K1 Ds. 5. 7. 9 T1 G1. 8. 6 Ms अश्वशिरो (for 'शिरा). —^c) B9 Das. 24 पुराणम्; Mr पौराणम्. K1. 4 तत् (submetric) (for एतद्). K1. 2. 4. 6 Bo. 6. 7. 9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 Ms Kumbh. ed. प्रख्यातं; T G1. 8. 6 आख्यातं (for 'तं). —^d) K1. 2 ईश्वरं. Dr T Gs. 6 कृत्स्नं वरदमैश्वरं; G1 कृत्स्नं प्रवरमैश्वरं; M1 रूपं वै पदमैश्वरं.

70 G2 missing (cf. v. l. 40). —^a) Das ब्रह्मणो; Ds (before corr.; marg. as in text) धारयेन् (for ब्राह्मणो). K1. 2 ३ विद्यात्; Dn4 चित्तं (for नित्यं). —^b) K2 व्यापयेत्; Ks. 6 V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1 Ds D2. 3. 8 Kumbh. ed. धारयेत्; K1 'येति; Dr T G1. 8. 6 श्रावयेत् (for धार'). Dn4 शृणुयाज्ज्वरपीत वा (sic); Ds 'याद्धारयेत्सदा. —^d) B9 Da4 उपागच्छेत्; Dr अप' (for उप'). T1 Gs. 6 कथंचन (for कदाचन).

71 G2 missing (cf. v. l. 40). —^a) Das [उ]द्येण. —^b) Dn4 पंचोलेन; Ds (before corr.). 1 T G1. 8. 6 Ms Kumbh. ed. पांचालेन. K2. 4 क्रमाः प्राप्तौ; Ds. 6 कुतः प्राप्तौ. —^d) Ks V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds. 3. 8 देवेन (for रामेण). K2 Ds देवाते; Br देवते; B8 देशितः; Dr T G1. 8. 6 दक्षिते (for देशिते). Ds देवेन परिदे (Ds पथि दे) क्षितः.

72 G2 missing (cf. v. l. 40). —^b) Ks आख्यातं (for 'नं). Dn1 न च; Ds परि- (for तव). —^c) K1 Ds. 9 पुराण- (for 'र्ण). K1. 2. 7 Ds. 9 -विहितं; Dr T1 G1. 8. 6 -सहितं (for -समितं). —^d) M1 यथा; Ms. 6 यन्मा; Mr तं मा (for यन्मां).

73 G2 missing (cf. v. l. 40). K2 om. from यां up to हरि (in 74^d). —^a) Das यो; Dn4 T2 या (for यो). V1 Bo तनुं (for तनुं). K1 Ds. 9 या (K1 य) मिच्छेत् तनुं देवः (K1 'व). —^c) Ds ता

तां तां कुर्याद्विकुर्वाणः स्वयमात्मानमात्मना ॥ ७३
एष वेदनिधिः श्रीमानेष वै तपसो निधिः ।
एष योगश्च सांख्यं च ब्रह्म चाद्यं हरिर्विभुः ॥ ७४
नारायणपरा वेदा यज्ञा नारायणात्मकाः ।
तपो नारायणपरं नारायणपरा गतिः ॥ ७५
नारायणपरं सत्यमृतं नारायणात्मकम् ।
नारायणपरो धर्मः पुनरावृत्तिदुर्लभः ॥ ७६
प्रवृत्तिलक्षणैव धर्मो नारायणात्मकः ।

नारायणात्मको गन्धो भूमौ श्रेष्ठतमः स्मृतः ॥ ७७
अपां चैव गुणो राजन्नसो नारायणात्मकः ।
ज्योतिषां च गुणो रूपं स्मृतं नारायणात्मकम् ॥ ७८
नारायणात्मकश्चापि स्पर्शो वायुगुणः स्मृतः ।
नारायणात्मकश्चापि शब्द आकाशसंभवः ॥ ७९
मनश्चापि ततो भूतमव्यक्तगुणलक्षणम् ।
नारायणपरः कालो ज्योतिषामयनं च यत् ॥ ८०
नारायणपरा कीर्तिः श्रीश्च लक्ष्मीश्च देवताः ।

C. 12, 12536
B. 12, 248(71.87)
K. 12, 257. 85

(for the first तां). K₁ तं (for तां). K₁ हि (for वि). ॥ Cv: विकुर्वाणः, विविचं कार्यं कुर्वाणः । ॥ —^d) T₂ स्वयमेवात्मानमात्मना.

74 G₂ missing (cf. v. l. 40). K₂ om. up to हरि (cf. v. l. 73). —^a) D₁ वेदविधिः (for 'निधिः'). —^b) D₂ तपसौ; D₁ T G₁. 2. 6 M₂ तपसां (for 'सो'). M₁. 6. 7 एष चैव तपोनिधिः. —^c) K₁. 4. D₄. 5. 5 transp. योगश्च (K₄ D₄. 5 'तं') and सांख्यं. B₂ (marg. as in text). 7. 9 D₂ M₁. 6 योगं (for योगश्च). D₂ D₁ T सांख्यश्च (for सांख्यं). —^d) K₂ V₁ Bo. 6-9 D₂. n₄ D₂ D₂. 2. 7. 8 T₁ G₂. 6 Kumbh. ed. हविर्; D₂. 2. 4. 1 D₄. 5. 5 प्रभुः; T₂ प्रभुं (for विभुः).

75 G₂ missing (cf. v. l. 40). —^a) D₁ G₁ देवा (for वेदा). —^b) K₁ नारायणपरा मखाः. —^d) T₂ मतिः (for गतिः).

76 G₂ missing (cf. v. l. 40). K₂. 4 D₂ om. (hapl.) 76^{ab}. —^a) D₂ भूतं; D₁ T₂ G₁ वृत्तं (for कृतं). D₁ T G₂. 6 M₁. 5 (inf. lin. as in text). 6. 7 नारायणाश्रयं (M₁. 7 'यः') (for 'त्मकम्'). ॥ Ca: सत्यं वाचा सत्यवचनम्, कृतं वस्तुगत्या यत्सत्यमिति भेदः ॥ Cp: कृतं च सनुता वाणी सत्यं च समदर्शनमिति भेदः । ॥ —^d) T₂ दुर्लभं (for 'भः'). G₂: पुनरावृत्तदुर्लभः, निवृत्तिधर्मकारणम् । ॥

77 G₂ missing (cf. v. l. 40). —^a) G₁ प्रवृत्तिर् (for 'त्ति'). K₁. 4 D₂ लक्षणश्च (for 'णश्च'). —^b) B₁ नारायणात्मनः. — After 77^{ab}, D₂ reads 79^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. V₁ reads 77^a-78^b on marg. —^c) D₂ प्रयो (for गण्यो). —^d) K₁. 2 M₁. 6. 1 भूमौ (for भूमौ). K₂ श्रेष्ठतमः; D₂ श्रेष्ठतपः; D₂ श्रेष्ठततः; G₁ श्रेष्ठतमः.

(for 'तमः').

78 G₂ missing (cf. v. l. 40). V₁ reads 78^{ab} on marg. —^a) D₂. n₄ D₂ D₂. 2. 8 Kumbh. ed. चापि (for चैव). K₁. 2. 4 V₁ रसो; K₂ Bo. 6-9 D₂. 2. 8 D₂. n₄ D₂ D₂. 2. 5. 7. 8 Kumbh. ed. गुण (for गुणो). —^b) K₂. 4 सर्वो; K₂ ते; V₁ स्मृतो; Bo. 6-9 D₂. 2. 8 D₂. n₄ D₂ D₂. 2. 8 Kumbh. ed. रसा; D₂ तस्य; D₂ 1 त्रयो; G₂ रजो (for रसो). K₂ Bo. 6-9 D₂. 2. 8 D₂. n₄ D₂ D₂. 2. 5. 7. 8 M₁. 7 Kumbh. ed. नारायणात्मकाः (M₁ 'क'; M₁ 'कं'). —^c) D₁ T G₁. 2. 6 M₁. 5-7 ज्योतिषश्च (for 'षा'). K₂ Bo. 8 D₂. n₄ D₂ D₂. 2. 8 Kumbh. ed. परं; M₁ गुणं (for गुणो). —^d) K₁ D₄. 9 स्मृतो (for स्मृतं). D₄. 9 नारायणात्मकः.

79 G₂ missing (cf. v. l. 40). D₂ reads 79^{ab} for the first time after 77^{ab}. —^a) M₁ नारायणात्मकं. — K₁ D₄. 9 G₂ om. (hapl.) 79^{ab}. —^b) K₁. 2. 4 B₂ D₂ (first time) गुणात्मकं (for गुणः स्मृतः). T₂ G₁ स्पर्शो मासुतसंभवः. —^c) Bo. 8 (marg. as in text) D₂. n₄ D₂ D₂. 2. 5. 8 Kumbh. ed. चैव (for चापि).

80 G₂ missing (cf. v. l. 40). —^a) K₄ पुनश्च (for मनश्च). K₂. 4 तमो (for ततो). T₁ G₂. 6 मनश्चापि गुणो रूपम्. —^b) K₁. 4 स्मृतं (submetrico); D₁ G₁ अव्यक्तं (for 'क्त'). K₁ om. गुणलक्षणं. K₂ G₁ स्मृतं नारायणात्मकं (=78^d); T₁ G₂. 6 अव्यक्तं शुभलक्षणं. —^c) B₂ नारायणः (for 'ण'). K₁. 2. 4 नारायणात्मकः कालो; D₂ कालो यः प्रवर्त*#; T₂ कालो नारायणः कालो. —^d) B₁. 9 D₂. 2. 4 T G₁. 2. 8 तत् (for यत्).

81 G₂ missing (cf. v. l. 40). —^a) D₂ नारायणपरः. —^b) D₂ D₁ T G₁. 2. 8 होश्च (for श्रीश्च).

C. 12, 13537
B. 12, 346(7) 87
K. 12, 357, 85

नारायणपरं सांख्यं योगो नारायणात्मकः ॥ ८१

कारणं पुरुषो येषां प्रधानं चापि कारणम् ।

स्वभावश्चैव कर्माणि देवं येषां च कारणम् ॥ ८२

पञ्चकारणसंख्यातो निष्ठा सर्वत्र वै हरिः ।

तत्त्वं जिज्ञासमानानां हेतुभिः सर्वतोमुखैः ॥ ८३

तत्त्वमेको महायोगी हरिनारायणः प्रभुः ।

सब्रह्मकानां लोकानामृषीणां च महात्मनाम् ॥ ८४

सांख्यानां योगिनां चापि यतीनामात्मवेदिनाम् ।

Ds कीर्तिताः (for देवताः). — °) Das नारायणं (for 'ण-). — °) Ks योगा (for योगो). Ks V1 Br. 9 Das. 84 योगं (Ks 'ग' नारायणात्मकं.

82 Gs missing (cf. v. l. 40). — °) Ks Bo Dm. 84 Ds D2. 8. 8 Kumbh. ed. द्वेषां (for येषां). — °) Dn4 चाधिः; Ds वापि (for चापि). — Kt om. (hapl.) 82^{ed}. — °) K1 स्वभावाच्च; Ds 'व'. K2. 6 V1 Bs. 7 Das. 84 Ds D4. 5. 1. 9 T G1. 2. 6 चापि (for चैव). ☞ Cs: स्वस्मिन्सर्वं भावयतीति स्वभावः कालः, स येषां ज्योतिर्विदां मते कारणम् । सीमांसकानां मते कर्माणि कारणम् । ☞ — °) T2 देवमेषां च कारणं. — After 82, Kt Dn1. 84 Ds D2-5. 9 Cs Kumbh. ed. ins. (= [var.] 6. 40. 14):

898* अविष्टानं तथा कर्ता कर्णं च पृथग्विधम् ।

विविधा च तथा चेष्टा देवं चैवात्र पञ्चमम् ।

[(L. 1) Kt Ds. 9 कारणं (for क'). — Ds1 om. line 2. — (L. 2) Ds2 तदा (for तथा).]

83 Gs missing (cf. v. l. 40). Ds1 om. 83. — °) Ks M1. 7 संख्यातः; Kt Bs (marg.) Das. 84 Ds. 8. 9 Ms संख्याता (for 'तो). — °) Ds तत्त्वं हि (for सर्वत्र). V1 Bs. 9 Das. 84 हरिः (for हरिः). — °) ☞ Cs: सर्वतोमुखैः सर्वाङ्गकैः । ☞

84 Gs missing (cf. v. l. 40). — °) Das हरिं (for हरिः). T2 प्रभुः. K1. 2. 4 हरिनारायणात्मकः. — °) Ks V1 Bs. 9 Das. 84 Dn1. 84 Ds D2. 8. 8 M1. 5-7 Kumbh. ed. Cs ब्रह्मादीनां सलोकानाम्; D1 ब्रह्म चादि सलो'; T1 Gs. 6 ब्रह्मादिसर्वलो'; T2 G1 ब्रह्मवादी सलो'.

85 Gs missing (cf. v. l. 40). — °) G1 संघानां (for संख्यानां). Ks Dr T G1. 2. 6 M1. 5-7 चैव (for

मनीषितं विजानाति केशवो न तु तस्य ते ॥ ८५

ये केचित्सर्वलोकेषु दैवं पित्र्यं च कुर्वते ।

दानानि च प्रयच्छन्ति तप्यन्ति च तपो महत् ॥ ८६

सर्वेषामाश्रयो विष्णुरैश्वरं विधिमास्थितः ।

सर्वभूतकृतावासो वासुदेवेति चोच्यते ॥ ८७

अयं हि नित्यः परमो महर्षि-

र्महाविभूतिर्गुणवानिर्गुणाख्यः ।

गुणैश्च संयोगमुपैति शीघ्रं

चापि). — °) Das om. यतीना. Ks चास्म- (for आस्म-). K1. 2. 4 -वादिनां; D1 T G1. 2. 6 -भाविनां (for -वेदिनाम्). — °) Ks मनीषितां. T G1. 2. 6 मनीषितानि जानाति; M1. 5-7 मनीषितानि प्रददौ (Ms जातानि; Ms [sup. lin.] ज्ञातानि; Ms प्रज्ञादौ). — °) Ks केशवे; Ms 'वा (for 'वो). Ms केशवो ननु तस्य वै.

86 Gs missing (cf. v. l. 40). Ds om. 86-87. — °) Kt Dn4 Ds देवं (for दैवं). — °) Ks. 6 Bs. 7. 9 Das. 84 Dn1. 84 Ds1 D2. 8. 8 T2 Kumbh. ed. तप्यते (for तप्यन्ति). Das महाम् (for महत्).

87 Gs missing (cf. v. l. 40). Ds om. 87 (cf. v. l. 86). — °) Kt Ds. 9 आलभ्यो (for आश्रयो). Das Dn4 विष्णुम्. — °) Kt Ds. 9 T2 ऐश्वर्यं (for 'रं'). D1 T1 Gs. 2. 6 सर्गम्; T2 सर्वम् (for विधिम्). Bs Ds1 आश्रितः; Ds1 T2 आस्थितः. — °) K1. 2. 4 -क्रियावासो (for -कृता'). — °) D1 T1 Gs. 6 वासु देवोपि (for 'वेति). Ds वाप्यते; D1 चाप्यति; Ms घोच्यते (for 'चो'). K1. 2. 4 वासुदेव इति स्मृतः.

88 Gs missing (cf. v. l. 40). — °) K1. 4 ईशो हि; K2 ईश्वरो; Ds. 7 T G1. 2. 6 M1. 5. 6 एषो हि; M1 एषोमि- (for अयं हि). — °) K1. 2. 4. 6 V1 Bo. 6 (marg. as in text). 7. 9 Das. 84 Dn1. 84 Ds D2. 8. 8 गुणवर्जिताख्यः; Ds Kumbh. ed. 'वान्गुणाख्यः; T2 'वाङ्मिर्गुणश्च (for 'वाङ्मिर्गुणाख्यः). — Bs om. 88^{ed}. — °) Das संयोगम् (for 'गम्). — °) Kt V1 Das Ds यथातद्वृत्- (for यथातं). M1 -संप्रयुक्तं. K1. 2 काले (Ks 'लो) यथातद्वृत्तसंप्रयुक्ते (Ks 'का); Ks कालोपपन्नावृत्तसंप्रयुक्तः; Dn4 कालो यथातद्वृत्तसंप्रयुक्तः; D1 कामो यथातद्वृत्तसंप्रयुक्तः; T1 Gs. 6 कामो यथातं व्रत-संप्रयुक्तः; T2 कामात्मनो नैव पश्यति तं वै; G1 कामो यथार्थं व्रतसंप्रयुक्तः.

कालो यथार्तावृतुसंप्रयुक्तः ॥ ८८
नैवास्व विन्दन्ति गतिं महात्मनो
न चागतिं कश्चिदिहानुपश्यति ।

ज्ञानात्मकाः संयमिनो महर्षयः
पश्यन्ति नित्यं पुरुषं गुणाधिकम् ॥ ८९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चत्रिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३३५ ॥]

[३३६

जनमेजय उवाच ।

अहो ह्येकान्तिनः सर्वान्प्रीणाति भगवान्हरिः ।
विधिप्रयुक्तां पूजां च गृह्णाति भगवान्स्वयम् ॥ १
ये तु दग्धेन्धना लोके पुण्यपापविवर्जिताः ।

तेषां त्वयाभिनिर्दिष्टा पारंपर्यागता गतिः ॥ २
चतुर्थ्यां चैव ते गत्यां गच्छन्ति पुरुषोत्तमम् ।
एकान्तिनस्तु पुरुषा गच्छन्ति परमं पदम् ॥ ३
नूनमेकान्तधर्मोऽयं श्रेष्ठो नारायणप्रियः ।

C. 12. 12550
B. 12. 349(a). 4
K. 12. 358. 4

336

89 G₂ missing (cf. v. l. 40). —^a) Da₁ नैतास्व (for नैवास्व). K₅ V₁ B₄. 1. 9 Da₃. a₄ D₅ बुध्यंति (for विन्दन्ति). K₁ lacuna; M₁ गतिर्. T₂ न वै गतिं पश्यति वै महात्मनो. —^b) K₅. 1 V₁ B₅. 1 Da₃. a₄ D₅ नैवागतिं; Da₁ न चा गतिं (for न चा). K₂ कैश्चिद्; Dn₄ काश्चिद्; D₅ किंचिद्. D₅ पश्येत् (for पश्यति). —^c) K₂ ज्ञापकः; K₁ ज्ञानात्मकः; D₁ T₁ G₂. 6 'रिमकाः (for 'रमकाः). K₅ V₁ B₅. 9 Da₃. a₄ Dn₁. n₄ D₅ D₂. 8. 8 सति हि (V₁ B₅ च) ये; D₅ संश्रमिनो (for संय). —^d) K₂ नित्यं (for नित्यं). K₁ D₄. 9 गुणातिर्गै; D₅ M₁. 5-1 'त्मकं; D₁ T₁ G₁. 8. 6 पुराणं; M₅ (sup. lin.) गुणातिकं (for 'धिकम्).

Colophon, B₁ damaged; Ś₁ D₅ G₂ missing; K₂. 5 B₁-5 Da₁. a₂ Dn₁. n₈ D₁ G₄. 5 M₂-4 absent. — Sub-parvan: K₁. 2. 4. 6. 1 V₁ B₅. 6. 8. 9 Da₃. a₄ Dn₁. n₄ D₅ D₂-5. 1-9 T₁ G₁. 6 M₁. 5-1 मौखधर्म. — Adhy. name: K₁. 2. 4. 6 V₁ B₅. 6. 8. 9 Da₃. a₄ Dn₁ D₅ D₂. 8. 8 नारायणीयं; K₁ D₄. 1. 9 नरनारायणीयं; D₁ T₁ नारायणोपाख्यानं; T₁ नारायणीयोपाख्याने ह्यश्विरः प्रादुर्भावः; G₂ नारायणीये ह्यश्विरः प्रादुर्भावः; M₁. 5-1 नारायणीये ह्यश्विरोपाख्यानं. — Adhy. no. (figures, words or both): K₅ 73; B₅ 277; Dn₁ G₁ 173; Dn₄ 171; Da₂ T₁ G₂ 174; D₅ 169; T₂ 187; G₂ 175; M₁. 5-1 170. — Śloka no.: Dn₁ D₅ 97; Dn₄ 93.

This adhy. is missing in D₅ G₂ (cf. v. l. 12. 283, 15; 335, 40). The portion from 336 up to the end of adhy. 12. 339 is lost in T₂ on missing fol.

1 Ś₁ is missing up to धर्म (in 15^d). Dn₄ om. the ref. Da₁ वैशंपायन (for जनमेजय). —^a) K₁. 2 बहुनेकांतिनः सर्वान्. —^b) K₁. 2. 1 D₄. 5. 1 (by corr. as in text). 9 प्रभुः; D₅ स्वयं (for हरिः). —^c) K₁ om. पूजां. —^d) D₁ T₁ G₁. 8. 6 M₁. 5-1 शिरसा (for भगवान्).

2 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₁ D₄ यतु (for ये तु). B₅ Dn₄ D₅. 9 दग्धेन्धना; D₄. 9 दग्धेन्यता. B₅ लोकाः. —^b) Ca: दग्धेन्धनानलवत्प्रज्ञान्ताः ॥ Cn: नष्टवासनाः । Cp: सगवदपितृकर्मानुष्टातारः । —^c) D₅ तेषां (for तेषां). G₁ M₁ च या (for त्वया). K₂ [अ]पि; D₁ T₁ G₁. 8. 6 M₁. 5-1 हि (for [अ]भि-). —^d) K₁ D₄. 9 परिचर्यागता; V₁ T₁ G₂. 6 पारंपर्यात्परा (T₁ [before corr.] 'त्तया); D₄. 1 'पर्यक्रमः; Cp (gloss: अनिरुद्धप्रद्युम्नादिभावेन वासुदेवपर्यन्ता) पारंपर्यं गता.

3 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) D₄. 9 M₁. 5-1 चतुर्थ्या; D₁ चतुर्था; Cp (gloss: वासुदेवरूपायां) चतुर्थ्या (as in text). D₁. 9 T₁ G₂. 6 M₁. 5-1 चापि (for

C. 12. 13580
B. 12. 349[5].4
K. 12. 388. 4

अगत्वा गतयस्त्रिस्रो यद्गच्छन्त्यन्ययं हरिम् ॥ ४
सहोपनिषदान्वेदान्ये विप्राः सम्यगास्थिताः ।
पठन्ति विधिमास्थाय ये चापि यतिधर्मिणः ॥ ५
तेभ्यो विशिष्टां जानामि गतिमेकान्तिनां नृणाम् ।
केनैव धर्मः कथितो देवेन ऋषिणापि वा ॥ ६
एकान्तिनां च का चर्या कदा चोत्पादिता विभो ।
एतन्मे संशयं छिन्धि परं कौतूहलं हि मे ॥ ७
वैशंपायन उवाच
समुपोऽप्यनीकेषु कुरुपाण्डवयोर्मृधे ।

चैव). D₄ M₁. 6. 1 गत्या; D₉ गत्वा. ☞ Ca: चतु-
र्थ्याम्, अनिरुद्धप्रद्युम्नसंकर्षणगतीस्त्रिस्रोऽतिक्रम्य भगवद्वासुदेव-
रूपायां गत्याम् । ☞ —^b) ☞ Cp: पुरुषोत्तमम्, पुरु-
षोत्तमाख्यमक्षरातीतं ब्रह्म । ☞ —^d) K₁. 2. 4 6. 1 परमे
पदे.

4 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₁ D₄. 9 T₁
G₈. 6 M₁. 5-7 एकां (K₁ 'का' तिधर्मो. —^b) K₅ असौ
(for श्रेष्ठो). —^c) D₂: (by corr. as in text) अगत्या;
T₁ G₈. 6 अहर्षार्हा (for अगत्वा). K₁. 2. 4 अगत्वावग-
(K₄ 'त्वा वै ग-; K₄ 'त्वेव ग' वीक्षितो. —^d) Bo
D₂ D₃ नित्यच्छति; Br-2 D₄ D₁ D₃. 1 यद्गच्छति
(for 'च्छन्ति). D₅ द्यव्ययं (hypermetrie) (for [अ]-
व्ययं).

5 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₁ सनोपनिष-
दान्; D₈ सहोप'; T₁ G₈. 6 सांनोप'. —^c) B₃
(marg. as in text) पश्यन्ति. K₁ विविधाम् (hyper-
metrie) (for विधिम्).

6 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₁. 2 M₅
विशिष्टं. D₂ जानाति. —^b) K₁ एकांतिना; K₁ एकां-
तिकां. —^c) K₂. 4 येन (for केन). —^d) K₁. 2. 4. 1
D₄. 9 मुनिना (for ऋषिणा). K₅ B₃ D₂. 4 पुरा (for
[अ]पि वा).

7 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₁ या (for
का). D₂ चर्या (for चर्या). —^b) D₂ नोत्पादिता;
D₄ चोत्पा'. K₅. 1 D₂ D₄. 1 प्रभो (for विभो). —^c)
K₁. 2. 4 M₁ एतं (for एतन्). D₂ छिन्न (sic) (for
छिन्धि).

8 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₁ समुपोऽप्यु-
नीकेषु (sic); K₅ 'देष्वलीकेषु; D₈ 'देषु सैन्येषु; D₁

अर्जुने विमनस्के च गीता भगवता खयम् ॥ ८

आगतिश्च गतिश्चैव पूर्वं ते कथिता मया ।

गहनो ह्येष धर्मो वै दुर्विज्ञेयोऽकृतात्मभिः ॥ ९

संमितः सामवेदेन पुरैवादिद्युगे कृतः ।

धार्यते खयमीशेन राजन्नारायणेन ह ॥ १०

एतमर्थं महाराज पृष्टः पार्थेन नारदः ।

ऋषिमध्ये महाभागः शृण्वतोः कृष्णभीष्मयोः ॥ ११

गुरुणा च ममाप्येष कथितो नृपसत्तम ।

यथा तु कथितस्तत्र नारदेन तथा शृणु ॥ १२

समयोल्लेखनीकेषु; T₁ समवेदेऽव'. ☞ Cs: समुपोऽप्यु,
म्युद्गचनयैकीभूतेषु । ☞ —^a) Bo. 6-9 D₂. 4 D₃. 1 T₁
G₁. 8 6 M₁. 5-1 वै (for च). —^d) K₁. 2 V₁ B₃
(marg. as in text) D₄. 1 गीतं (for गीता).

9 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₄. 6 V₁ Bo.
6-9 D₂. 4 D₁. 4 D₃ D₄-5. 8 G₁ अगतिश्च (for
आग'). ☞ Cn: अगतिर्गतिश्चो ज्ञानधर्मः । गतिर्गति-
मानुपासनाधर्मः ॥ Cs: अ[?]गतिश्च गतिश्चैव, आविर्भाव-
स्त्रिोभावश्च । ☞ —^b) K₁ D₂. 4 D₄. 9 G₁ कथितं;
M₁. 5. 1 गदिता (for कथिता). —^c) D₅ सह नो (for
गहनो).

10 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₁. 2 संमतः;
K₅ संचितः (for संमितः). D₅ सामभेदेन. ☞ Cn:
सामवेदोक्तं तत्त्वमसीति वाच्यं यथाधिकारिणः सद्योज्ञानजनक-
मेवं वैष्णवधर्मोऽपि शमादिमतां सद्यःकैवल्यहेतुरित्यर्थः ॥ Cs:
पूर्वमेव भगवानिमं वैदिकं धर्मं स्वयमेवाध्यत्पयतीत्याह —संमि-
तमिति । ☞ —^b) K₂ पुरो वा; D₂ पुरेव (for पुरैव).
K₁. 2 T₁ G₁. 8 6 आदिकृते युगे; K₄ 'युगे कृते (for
'युगे कृतः). —^c) ☞ Cn: ईशेन, महादेवेन । ☞ —^d)
K₁. 2. 4 D₅ हि; K₅ V₁ Bo. 6-9 D₂. 4 D₁. 4 D₃.
8 8 च (for ह). G₁ राजन्नारायणो हि सः.

11 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₄. 6 V₁ Bo.
6-9 D₂. 4 D₁. 4 D₃. 8 5 एतदर्थः; D₁ T₁ G₈. 6
इममर्थः; D₈ एकदर्थं (sic) (for एतमर्थं). —^c) K₁.
2. 1 V₁ D₄. 9 महाभागः; D₂ 'राजः; D₁ T₁ G₈. 6
तमाचष्ट; M₁. 6. 1 महाराज (for 'भागः). —^d) G₁
कृष्णभीमयोः.

12 Ś₁ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₄. 1 Bo
D₂ D₁ D₃. 8 मयाप्येष (for मया'). —^c) K₄. 6 Br
D₁. 4 D₃ D₂. 8 8 तत्कथितं; K₁ D₄ नु कथितं (for

यदासीन्मानसं जन्म नारायणमुखोद्गतम् ।
ब्रह्मणः पृथिवीपाल तदा नारायणः स्वयम् ।
तेन धर्मेण कृतवान्दैवं पित्र्यं च भारत ॥ १३
फेनपा ऋषयश्चैव तं धर्मं प्रतिपेदिरे ।
वैखानसाः फेनपेभ्यो धर्ममेतं प्रपेदिरे ।
वैखानसेभ्यः सोमस्तु ततः सोऽन्तर्दधे पुनः ॥ १४
यदासीच्चाक्षुषं जन्म द्वितीयं ब्रह्मणो नृप ।
तदा पितामहात्सोमादेतं धर्ममजानत ।

नारायणात्मकं राजनृद्राय प्रददौ च सः ॥ १५
ततो योगस्थितो रुद्रः पुरा कृतयुगे नृप ।
वालखिल्यानृपीन्सर्वान्धर्ममेतमपाठयत् ।
अन्तर्दधे ततो भूयस्तस्य देवस्य मायया ॥ १६
तृतीयं ब्रह्मणो जन्म यदासीद्वाचिकं महत् ।
तत्रैव धर्मः संभूतः स्वयं नारायणानृप ॥ १७
सुपर्णो नाम तमृषिः प्राप्तवान्पुरुषोच्चात् ।
तपसा वै सुतप्तेन दमेन नियमेन च ॥ १८

C. 12. 1356
B. 12. 349(c). 20
K 12. 352. 20

तु कथितस्). Ds यथा तु कथितं सूत्रं. — ^d) Ks यथा (for तथा).

13 Ś1 missing (cf. v. 1. 1). — ^b) K1 Ds. 9 ससुद्धतं; Das 'मखो'; Dn1 सुखोद्धतं; T1 सुखाद्धतं. — ^d) G1 नारायणात्. — ^f) K2 D4 देवं; K1 देव (for देवं).

14 Ś1 missing (cf. v. 1. 1). — ^a) K1 हेनपा; Das. a4 फेनपा; Ds1 फेनापा; Ds फेनजा; Gs तथोपा (sic) (for फेनपा). K1. 2. 4. 1 D4. 9 सुनयश्च (for ऋषयश्च). — ^b) Ds. 1 T1 Gs. 6 Ms तद्धर्मं (for तं धर्मं). — V1 reads 14^{ed} on marg. — ^c) K2 Das वेखानसाः; D4 वखा. K1 हेनपेभ्यो; Ds1 फेण; D4 फन (for फेन). — ^d) K1 Ds. 9 एतं; G1 एतद् (for एतं). K1 अवायुयात्; K2. 4 V1 G1 अवायुव (K2 'वा' नृ; Ds अवायुयावात् (corrupt) (for प्रपेदिरे). Dr T1 Gs. 6 M1. 5-1 तं च (Dr M6 तद्धर्मं प्रतिपेदिरे (= 14^b); Bom. ed. धर्मं तं प्रतिपे. ☞ Cs: प्रपेदिरे, नारायणादिति शेषः । ☞ — ^e) K1 सामस् (for सोमस्). T1 Gs. 6 तं (for तु). — ^f) Ks Bs Das. a4 अंतर्दधे; T1 Gs. 6 M1. 6. 1 त्वत् (for सोऽन्तर्). ☞ Cs: ततः सोऽन्तर्दधे । ब्रह्मप्रलये भगवत्सेवायं धर्मः प्रलीयते इत्यर्थः । ☞

15 Ś1 missing up to धर्म (in 15^d) (cf. v. 1. 1). — ^a) V1 reads from क्षुषं up to द्वाचि (in 17^b) on marg. Dn4 चाक्षयं; Cn (gloss: चक्षुर्ग्राहं) चाक्षुषं (as in text). Bo धर्म (for जन्म). — ^d) K1. 2. 4 V1 Ds ततः (for तदा). K1 पितामहाः; V1 Ds G1 'महः (for 'महात्). Ds अयावत (sic); G1 अजानता (for 'नत). Ks. 1 Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 4. 1-9 T1 Gs. 6 M1. 5-1 तदा (Ks Ds. 8 यदा; Bs. 1. 8 [marg.] Das ततः; D4 यतः) पितामहेनैव (Ks Bo. 1. 8 [marg.]. 9 Das. a4 'नायं; K1 Bs [orig.] D4. 1. 9 T1 Gs. 6 M1. 5. 1 'नैष सोमाद् (Das सोमधर्मः

(Ks 'भ्यः) परिश्रुतः (K1 Ds. 9 स्वयं श्रुतः; Dr T1 Gs. 6 प्रतिष्ठितः). ☞ Cs: सोमाद्, अनिरुद्धात् । ☞ — ^e) Ś1 K1. 2. 4 नारायणाकृतौ; Ks Bo. 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 8. 5. 8 Ms 'णात्मको; V1 G1 'णकृतं (for 'णात्मकं). Dr T1 G1. 8. 6 धर्म (for राजन्). — ^f) K1 कुद्राय (for रुद्राय). Ks Bo. 6. 1. 9 Das. a4 Dn1. n4 Ds Ds. 8. 8 M1. 5-1 तं (for सः).

16 V1 reads 16 on marg. — ^a) Dr T1 Gs. 6 तदा; Mr तपो (for ततो). Mr योगे (for योग-). K2 स्थितं. — ^e) Ś1 K1. 2. 4 Mr बालखिल्यान्; K1 Bo. 8 Das Ds1 D2. 4. 8. 9 वालखिल्यान् (Ds1 'त्याद्; D4 'ल्य-). — ^d) Das Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 एतद्; Dr T1 Gs. 6 Ms एनम्; G1 एम् (for एतम्). Ks अपाश्रयत् (sic); Ks Bs-9 Das. a4 Ds1 अ (Bs उ) पादयत्; K1 Ds. 5. 9 उपानयत्; V1 Dn4 अपाश्रयत् (for अपाठयत्). — ^e) Ś1 K1. 2. 4 देवस् (for भूयस्). K1 D4. 9 ते वै धर्ममिमं प्राप्य. — ^f) K1 D4. 9 देवदेवस् (for तस्य दे). — After 16, K1 D4. 9 ins.:

899*. वालखिल्या महात्मानो धर्माय प्रददुश्च तम् ।

17 V1 reads up to द्वाचि on marg. K1 D4. 9 om. 17^{ab}. — ^a) G1 त्रितीयं. — ^b) ☞ Cn: वाचिकं, वाङ्मयलम्भार्थचिन्तनपूर्वकम् । ☞ — ^c) Ds तत्त्वैव; Dr T1 Gs. 6 तत्रैव (for तत्रैष). — ^d) D4. 9 M1 नारायणो; Dr 'जं (for 'णान्).

18 ^a) B1 Dr सुपर्णो. Ks सुपर्णो वामनमृषिः. — ^e) Ś1 K1. 2. 4. 1 V1 Ds1 D4. 5. 9 G1 च (for वै). Das तपसा चैव सुप्तेन; Dr T1 Gs. 6 तपसश्चैव त (Dr सु)प्तेन. — ^d) K1. 9 G1 यप्तेन (for दप्तेन). Ds नियप्तेन यप्तेन च.

19 ^a) K4 पुरि (for परि-). Ś1 T1 Gs. 6 एतं; K2. 1 D4. 9 T1 G1. 6 M1. 5-1 एतं; Ks राजन्; V1 एवं; Ds एव (for एतत्). K1 Dr त्रिः परिक्रान्तवाचेन

C. 12. 135. 7
B. 12. 349[8]. 21
K. 12. 268. 21

त्रिः परिक्रान्तवानेतत्सुपर्णो धर्ममुत्तमम् ।
यस्मात्तस्माद्भूतं ह्येतन्निर्षौर्णमिहोच्यते ॥ १९
ऋग्वेदपाठपठितं व्रतमेतद्धि दुश्चरम् ।
सुपर्णाच्चाप्यधिगतो धर्म एष सनातनः ॥ २०
वायुना द्विपदां श्रेष्ठ प्रथितो जगदायुषा ।
वायोः सकाशात्प्राप्तश्च ऋषिभिर्विधसाक्षिभिः ॥ २१
तेभ्यो महोदधिश्चैनं प्राप्तवान्धर्ममुत्तमम् ।
ततः सोऽन्तर्दधे भूयो नारायणसमाहितः ॥ २२
यदा भूयः श्रवणजा सृष्टिरासीन्महात्मनः ।
ब्रह्मणः पुरुषव्याघ्र तत्र कीर्तयतः शृणु ॥ २३

(D₁ 'दानेन'). ❧ C₂ : त्रिः परिक्रान्तवान्, त्रिरावर्तित-
वान् । प्रत्यहमिति शेषः ॥ C₃ : त्रिरधीतवान्, प्रत्यहं त्रिर-
जुष्टितवान् । ❧ —^a) B₁ सुवर्णो; D₅ सुपर्णः; T₁ सु-
पर्णे. —^a) Ś₁ K₁, 2 G₁ स्मृतं (for व्रतं). Ś₁ K₁.
2. 1 D₄, 9 चैतत् (for ह्ये). —^a) K₅ त्रिसौवर्णम्; T₁
G₂, 6 M₅ त्रिसुपर्णम्; C₂ (gloss: चतुष्कपदां युवाति: सु-
पेक्षा [Rv. 10. 114. 3] इत्यादि सुपर्णलिङ्गं मन्त्रव्रतम्)
त्रिसौपर्णम् (as in text). T₁ G₂, 6 इति स्मृतं (for
इहोच्यते).

20 ^a) K₅ B₆-9 Das. 24 D₅ -वादः; K₁ D₄, 9 G₂
-पादे; D₁ T₁ G₅ -पाठः; M₁, 5, 6 -पाद- (for -पाठ-).
—^a) G₂ सु- (for हि). B₁, 9 दुश्चरं (for दुश्चरम्).
—^a) K₂ सुपर्णश्च; D₁ सुवर्णाच्. K₂ चापि धिगतो;
G₁ चाभ्यधि.

21 ^a) K₄, 5, 7 B₆, 8 D₁, 14 D₅ D₂, 3 कथितो;
V₁ प्रार्थितो; Das. 24 [उ]प्रथितो; M₁ प्रथिते (for
प्रथितो). Ś₁ K₁, 4, 6 B₆, 1, 3 (marg. as in text), 9 D₅
जगदायु (K₅ 'सु'ना; K₂ जगतायुवा (sic); Das. 24
जगदात्मना (for 'युषा'). —^a) Ś₁ K₁, 2, 1 D₄, 9 G₁
सुनिमिर् (for ऋषिभिर्). K₁ विधसाक्षिभिः; K₂ विग-
साक्षिभिः.

22 V₁ reads 22^a-23^b on marg. —^a) D₁, 14
D₅ D₂, 3, 8 ततो (for तेभ्यो). K₅ B₆, 6-9 Das. 24
D₁, 14 D₅ D₂, 3, 5, 3 चैव (for चैनं). —^a) K₅
B₆, 6-9 Das. 24 D₁, 14 D₅ D₂, 3, 1, 3 T₁ G₂, 6 M₁, 5-7
अंतर्दधे ततो भूयो. —^a) K₁ B₆-9 D₄, 7, 9 T₁ G₁, 3, 6
M₁, 5-7 -समाहृतः; Das. 24 'हृतः (for 'हितः).

23 V₁ reads 23^a on marg. —^a) D₁ सदा

जगत्सृष्टुमना देवो हरिर्नारायणः स्वयम् ।
चिन्तयामास पुरुषं जगत्सर्गकरं प्रभुः ॥ २४
अथ चिन्तयतस्तस्य कर्णाभ्यां पुरुषः सुतः ।
प्रजासर्गकरो ब्रह्मा तमुवाच जगत्पतिः ॥ २५
सृज प्रजाः पुत्र सर्वा मुखतः पादतस्तथा ।
श्रेयस्तव विधास्यामि बलं तेजश्च सुव्रत ॥ २६
धर्मं च मत्तो गृहीष्व सात्वतं नाम नामतः ।
तेन सर्वं कृतयुगं स्थापयस्व यथाविधि ॥ २७
ततो ब्रह्मा नमश्चक्रे देवाय हरिमेवसे ।
धर्मं चायं स जग्राह सरहस्यं संप्रग्रहम् ।

(for यदा). D₁ श्रवणता; D₁ T₁ G₅ 'गजं'; C₂
(gloss: अनाहतध्वनिरूपा) 'गजा (as in text). G₅
यदा च भूयः श्रवणं. —^a) K₁ D₄, 9 वृद्धिर्; D₁ T₁
G₂, 6 जन्म; M₅ बुद्धिर् (for सृष्टिर्). —^a) D₅
कीर्तितः (for कीर्तयतः).

24 ^a) K₁ (sup. lin.) द्रष्टुमना; K₄ प्राप्नु' (for
सृष्टु'). —^a) K₁ B₆ भूयो (for हरिर्). —^a) Ś₁
(also as in text) K₂ 'धर्मकरं; K₅ B₆ Das. D₄, 7
'सर्वं'; G₁ 'सर्गकरः (for 'कर्तृ). K₄, 6 V₁ B₆-9 Das.
24 D₁, 14 D₅ D₂, 3, 8 M₁, 5-7 प्रभुं (for प्रभुः).

25 ^a) D₁ T₁ G₅ तथा; G₅ तस्य (for अथ).
—^a) Ś₁ K₁, 2, 4, 6, 7 V₁ B₆, 6-8 D₁, 14 D₅ D₂-5, 1-9
T₁ G₂, 6 स्मृतः; Das. 24 ततः (for सुतः). —^a) Ś₁
K₁, 2 D₅ G₁ सर्व- (for प्रजा).

26 ^a) Ś₁ K₁, 2, 4, 7 सृज सर्वाः प्रजाः पुत्र; D₁ 24
सृज प्रजाश्च पुत्र वा. —^a) K₂ पदतस्. —^a) D₅
विधास्यामि (for विधा'). —^a) K₁ सुव्रतः; Das.
D₁ 24 सुव्रतं.

27 ^a) K₂ सात्वतां. K₅ D₄ om. नाम. D₅ संज्ञितं
(for नामतः). —^a) K₄, 6 B₁, 9 Das. 24 D₁, 14 D₅.
3, 8 सृष्टं; B₆ सृष्टः (for सर्वं). D₅ M₁, 5-7 कृतयुगे.
—^a) D₁ स्थापयिष्य (for 'यस्व). D₅ यथा विधिः.

28 ^a) ❧ C₂ : हरिमेवसे, हरिमिन्द्रस् एषयतीति हरि-
मेवास्तस्यै । अमागमश्छान्दसः (of. Pāṇini 6. 3. 67-69) । ❧
— D₁ om. (hapl.) 28^a-29^b; G₅ reads it twice.
—^a) K₅ B₆ चरयं. Ś₁ K₁, 2, 4 अयं; Das. D₁ 24 चयं
(for चायं). —^a) K₂ समग्रहं (for सर्वं). ❧ C₂ :
संप्रहो नाम नित्यानुष्ठानक्रमोपदेशपरो ग्रन्थविशेषः । ❧

आरण्यकेन सहितं नारायणमुद्धतम् ॥ २८
 उपदिश्य ततो धर्मं ब्रह्मणेऽमिततेजसे ।
 तं कार्तियुगधर्माणं निराशीःकर्मसंज्ञितम् ।
 जगाम तमसः पारं यत्राव्यक्तं व्यवस्थितम् ॥ २९
 ततोऽथ वरदो देवो ब्रह्मलोकपितामहः ।
 असृजत्स तदा लोकान्कृत्स्नान्स्थावरजङ्गमान् ॥ ३०
 ततः प्रावर्तत तदा आदौ कृतयुगं शुभम् ।
 ततो हि सात्वतो धर्मो व्याप्य लोकानवस्थितः ॥ ३१
 तेनैवाद्येन धर्मेण ब्रह्मा लोकविसर्गकृत् ।

पूजयामास देवेशं हरिं नारायणं प्रभुम् ॥ ३२
 धर्मप्रतिष्ठाहेतोश्च मनुं स्वारोचिषं ततः ।
 अध्यापयामास तदा लोकानां हितकाम्यया ॥ ३३
 ततः स्वारोचिषः पुनं स्वयं शङ्खपदं नृप ।
 अध्यापयत्पुराव्यग्रः सर्वलोकपतिर्विजुः ॥ ३४
 ततः शङ्खपदश्चापि पुत्रमात्मजमौरसम् ।
 दिशापालं सुधर्माणमध्यापयत भारत ।
 ततः सोऽन्तर्दधे भूयः प्राप्ते त्रेतायुगे पुनः ॥ ३५
 नासिक्पयजन्मनि पुरा ब्रह्मणः पार्थिवोत्तम ।

C. 12. 13585
B. 12. 349[2]. 29
K. 12. 356. 29

—¹) Kr Ds. १ ससुद्धतं; Bo. 8 Das. 44 Dn1. 44 Ds
D1. 8. 8 Ms सुखोद्धतं (for 'द्वतम्').

29 For the repetition in Gs, cf. v. l. 28. Dr
om. 29^{ab} (cf. v. l. 28). —^a) T1 Gs (both times). १
धर्मान्. —^b) Ds ब्रह्मणो. —^c) Ś1 K1. 2. 4 स कार्तै;
Kr Ds तत्कार्तै; V1 lacuna; Bo Dn1. 44 Ds2 D2.
8. 8 त्वं (Dn4 तं; Ds2 [by corr.] स) कर्ता; Da4 तं
कीर्तै; Ds1 त्वं कार्तै; D4 तत्कार्यै; Ms तं कर्तै (for
तं कार्तै). K4. 1 Bo Da4 Dn1 Ds2 D2-4. 8. 8 Ms
धर्माणां (for 'धर्माणं'). ☞ Cs: कार्तियुगधर्माणं, कृतयुग-
संबन्धिसम्भावम् । ☞ — Br om. 29^a-34^b. —^d)
Das Dn4 निराशीः; M1 निराशीं. ☞ Cs: निराशीःकर्म-
संज्ञितम्, धुद्रस्वर्गपुत्रायासकरिदितम् । ☞ —^e) Da4
Ds. 1 T1 Gs. १ तपसः (for तमसः). Da4 सारं (for
पारं). Ds G1 व्यक्तं G1 'क' (for [ज] व्यक्तं). Bs
(marg. as in text) प्रतिष्ठितं (for व्यवस्थितम्). Ś1
K1. 2. 4 जगाम तपसा योज्य ब्रह्माणं लोकभावनं.

30 Br om. 30 (cf. v. l. 29). —^a) Kr Ds. १
गतेय वरदे (Kr 'दो' देवे (Kr D4 'वो'). —^c) K4. १
V1 Bo. 6. 8. 9 Das. 44 Dn1. 44 Ds D2-4. 8 ततो (for
तदा). Dr T1 Gs. १ देवान् (for लोकान्). —^d) Ds
कृत्वा (for कृत्स्नान्).

31 Br om. 31 (cf. v. l. 29). —^b) Ś1 K1. 2 V1
Ds पूर्व (for आदौ). Da. १ G1 आदौ कृतयुगे शुतं
(G1 शुभं). — M1. १. १ om. 31^d. —^c) Ś1 K1. 2
G1 ततोय; Ds स तस्य; Dr ततोश्च (sic); T1 Gs. १
ततोयं (for ततो हि). Ds. 1 द्वाश्चतो (for सात्वतो).
—^d) Bs अवस्थितान्.

32 Br om. 32 (cf. v. l. 29). —^a) Ś1 K1. 2
तेन चाद्येन धर्मेण; T1 Gs. १ तेनैव च स च. —^b) Dn

D4 -विसर्गवित्; Dr -निसर्गकृत्. —^d) Ś1
K1. 2 देवं (for हरिं). Ks हरिं (for प्रभुम्).

33 Br om. 33 (cf. v. l. 29). Ds1 reads 33 twice.
—^a) Kr Ds. १ हेतुश्च; Ms हेतुं (for 'हेतोश्च').
—^b) Ks Da4 Ds1 मनुः; Ds धनुं (for मनुं). K1
स्वारोचिषं (for स्वारोचिषं). Ś1 K1. 2 Da. १ तथा (for
ततः). —^c) Ś1 K1. 2. 4 G1 मुनिं (for तदा).

34 Br om. 34^{ab} (cf. v. l. 29). —^a) Das. 44
तस्य; G1 तत्र (for ततः). Ks स्वरोचिषः; K4 स्वारो-
चिषः; Dn4 स्वारोचिषं. —^b) Da4 शंखपदं; Dr
'धरं (for 'पदं'). Bs Da1 Da. 5. १ नृपं. — After
34^{ab}, V1 Bs-9 Das. 44 Ms. १ read 35^{ad} for the first
time, repeating it in its proper place. —^c) Kr
अध्यापय; Br Da1 Ds Da. १ (by corr. as in text) Ms
अध्यापयन्. Ś1 K1. 2 G1 विप्रः; Br विप्र (for [ज]-
व्यग्रः). —^d) Kr Ds. 1. १ T G1. 8. १ Ms. १-१ स च (for
सर्वं). Ks ववौ; Kr Ds. १ प्रभो; Bs. 1 Das Ds. 1
T1 Gs. १ Ms. १-१ बभौ; Da4 विभौ; G1 प्रभुः (for
विभुः).

35 ^a) K1 स्वारोचिषः (for शङ्खपदश्च). K1 om.
चापि. —^b) Kr V1 Bs (marg. as in text) Da. १
पुत्रमात्मसमुद्भवं; M1. १-१ 'स्मप्रजोद्भवं'. — V1 Bs-9
Das. 44 Ms. १ read 35^{ad} for the first time after 34^{ab}.
Br (first time) om. 35^a. —^c) Ks निशापालं; V1
Bo. 6. १ Das (all second time) Dn1. 44 Ds D2-4. 8
दिशां पालं (for दिशापालं). Ś1 K1. 2. 4 स्वधर्माणश्च;
Ks V1 Bs-9 (last five second time) Dn1. 44 Ds Ds.
8. 8. १ सु (Dn4 स) वर्णभम्; Bo सुवर्णभम्; T1 Gs. १
सुधन्वानम् (for 'मर्णम्'). —^d) V1 Bs-9 (all first
time) Das. 44 (both both times) Ms. १ (last two first

C. 12. 1596
B. 12. 349(6). 39
K. 12. 359. 39

धर्ममेतं स्वयं देवो हरिर्नारायणः प्रभुः ।

उज्जगारारविन्दाक्षो ब्रह्मणः पश्यतस्तदा ॥ ३६

सनत्कुमारो भगवांस्ततः प्राचीतवानृप ।

सनत्कुमारादपि च वीरणो वै प्रजापतिः ।

कृतादौ कुरुशार्दूल धर्ममेतमधीतवान् ॥ ३७

वीरणश्चाप्यधीत्यैनं रौच्याय मनवे ददौ ।

रौच्यः पुत्राय शुद्राय सुत्रताय सुमेधसे ॥ ३८

कुक्षिनाम्नेऽथ प्रददौ दिशं पालाय धर्मिणे ।

time) धर्ममेतद् (Ms. ६ 'मेतम्' उत्तमं. — ^a) Dr T1 Gs. ६ M1. ६. ६ च (for सो). Ś1 K1. २ धर्मः (for भूयः). K4 सौतर्दं धर्मः*; Ks Bs Das. 44 ततो अंतर्दं धर्मः भूयः; Bo Dn1. n4 Ds D2. 2. 5. 8 Mr सौतर्दं धर्मो ततो भूयः; Br *ततोर्दं***; Bs *ततोर्दं धर्मः. — ^r) Br damaged. Dn4 नाम्ने (for प्राप्ते). Ś1 K1. 2. 4 पुरा; Kr D4. 9 T1 Gs. ६ नृप (for पुनः).

36 ^a) K4 नासिकाः; Ks Bo. ६. ३. ९ Dn1. n4 Ds D2. 2. 5. 7. 8 Ms नासिक्ये; Kr Ds. 44 D4. 9 नासिक्य-; V1 नासिके; Br damaged; T1 G1. 3. ६ नासिक्ये; M1. 6. 7 नासिक्ये (for नासिक्य-). T1 Gs. ६ तदा (for पुरा). — ^b) D44 पुराणः (for ब्रह्मणः). Br Das. 44 Ds. 7. 8 पार्थिवोत्तमः. — ^c) V1 धर्ममेतत्; Bs (marg. as in text) 'सेतुं' (for 'मेतं'). — ^d) Ks Be. 7. 8 (marg.) Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 तज्जगाद; V1 Bo. 9 Das. 44 Ds. 7 M1. 5-7 उज्जगाद; Bs (orig.) तज्जहार; G1 उज्जहार (for 'गार'). D44 [अ]रविंदाख्यो. — ^r) D4 ब्राह्मणः. Ś1 K1. 2. 4 पुरा (K1. 4 'रः') (for तदा).

37 ^b) Dr प्रार्थितवान्; G1 प्रार्थित (for प्राचीत). Ś1 K1. 2 पुनः; Kr D4. 9 ऋषिः (for नृप). — ^d) G1 विरणो. — ^e) K1 कृतादौ (sic) (for कृतादौ). D44 कृतादः कुरुशार्दूल. — ^r) Ks V1 Bo. ६. 7. ९ Das. 44 Dn1. n4 Ds D2. 7. 8 T1 G1. 3. ६ एतद् (for एतस्).

38 Br damaged up to मनवे (in 38^b). — ^a) Bs वीरणं (for 'णश्'). — ^b) K2. 4 रौच्याय; Ks रभ्याय; Kr D4 रोच्याय; V1 Bo. ६. ३. ९ Das. 44 Dn1. n4 Ds D2. 2. 5. 7. 8 Ms रैभ्याय; T1 नौभ्याय (for रोच्याय). Ks Bs Das तनवे; Bo. ६. ३ D4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 8 मुनये (for मनवे). Ś1 K1. 2. 4 Dn4 दधौ; T1 Gs. ६ तदा (for ददौ). — ^c) K2. 4 रौच्यः; Ks V1 Bo. ६-९ Das. 44 Dn1. n4 Ds D2. 2. 5. 7. 8 M1. ६ रैभ्यः; Kr D4 रोच्यः (for रौच्यः). Kr D4. ९ कुत्राय

ततः सोऽन्तर्दं धर्मो नारायणमुखोद्गतः ॥ ३९

अण्डजे जन्मनि पुनर्ब्रह्मणे हरियोनये ।

एष धर्मः समुद्भूतो नारायणमुखात्पुनः ॥ ४०

गृहीतो ब्रह्मणा राजन्प्रयुक्तश्च यथाविधि ।

अध्यापिताश्च मुनयो नाम्ना बर्हिषदो नृप ॥ ४१

बर्हिषश्च संक्रान्तः सामवेदान्तं द्विजम् ।

ज्येष्ठं नाम्नाभिविख्यातं ज्येष्ठसामप्रतो हरिः ४२

ज्येष्ठाच्चाप्यनुसंक्रान्तो राजानमविकम्पनम् ।

(for शुद्राय). — ^d) Das सुकृताय; Ms सुप्रसाय (for सुवताय). K1 स्वमेधमै (sic); D44 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 सु (Dn1 स्व) वेधसे; M1. 5-7 सुधन्वने (for सुमेधसे).

39 ^a) Ks V1 Bs-९ Das. 44 Ds1 D2. 8 Mr कुक्षि-नाम्ने स; Kr Ds2 कुक्षि (Ds 'क्षु') नाम्ने च; Bo Dn1. n4 Ds कु (Dn4 क) क्षिनामा (Dn1 'मा') य; Ds. 7 दक्षि-णांते च; M1 कुक्षिनाम्नेष; Ms. ६ 'पाला' (Ms 'दा') य (for 'नाम्नेऽथ'). — ^b) Kr Ds3 D4. 9 G1 M1. ६. 7 दिशापालाय; T1 G2. ६ विमलाय च (for दिक्षां पालाय). Kr D4. ९ वर्मिणे (for धर्मिणे). Ds. 7 दिक्पालाय स्वध-र्मिणे. — ^c) Bs (marg. as in text) स ततो (by transp.). K2 सौतर्दं; Ks. ६ Bo Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 [s] 'अंतर्दं धर्मो'; T1 Gs. ६ M1. 5-7 'स्वत' (for सोऽन्त). Bo. 7. ९ Das. 44 ततो अंतर्दं धर्मो. — ^d) Ks. 7 V1 Bo. ६ (marg.; orig. as in text). 7-९ Das. 44 Dn1. n4 Ds D2-5. 7-९ मुखोद्भवः (for 'द्भवः').

40 ^a) Ks V1 Bs (marg. as in text). 8 Das. 44 अयाडः; Cn (gloss: सूत्रात्मनि) अण्डजे (as in text). Ds. 7 ब्रह्मणि (for जन्मनि). Kr D4. ९ तथा; T1 Gs. ६ ततो (for पुनर्). — ^b) Kr D4. ६. 7. ९ T1 Gs. ६ M1. 5-7 ब्रह्मणे (Kr Ms 'जे') हरिमेधसः (Ds 'भावया'; Dr 'मायया'). — ^d) Ks V1 Bo. 7. ९ Das. 44 मुखत्प्रभो; T1 Gs. ६ मुखोद्भवः; G1 मुखत्स्वतः (for 'पुनः').

41 ^a) Dr ब्रह्मणो. — ^b) Ds. 7 यथाश्रुतः (for प्रयु-क्तश्च). T1 Gs तथाविधि (for यथा').

42 ^a) Ks V1 Bo. ६-९ Das. 44 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 7. 8 संप्रातः (for संक्रान्तः). — ^b) Ś1 K1. 2. 4 -वेदा-त्मकं; D44 -वेदागतः; T1 'तगः' (for -वेदान्तरं). Ds नृपं; Ds द्विजः; Gs द्विज (for द्विजम्). — ^c) Kr D4. ९ Gs. ६ ज्येष्ठः (for ज्येष्ठं). Ś1 K1. २ नाम्ना च; K4 Bo. ६-९ Das. 44 Dn1. n4 Ds D2. 3. ९ नाम्नाभिः; Kr D4. ९

अन्तर्दधे ततो राजन्नेष धर्मः प्रभोर्हरिः ॥ ४३
यदिदं सप्तमं जन्म पद्मजं ब्रह्मणो नृप ।
तत्रैष धर्मः कथितः स्वयं नारायणेन हि ॥ ४४
पितामहाय शुद्धाय युगादौ लोकधारिणे ।
पितामहश्च दक्षाय धर्ममेतं पुरा ददौ ॥ ४५
ततो ज्येष्ठे तु दौहित्रे प्रादादक्षो नृपोत्तम ।
आदित्ये सवितुर्ज्येष्ठे विवस्वाञ्जगृहे ततः ॥ ४६
त्रेतायुगादौ च पुनर्विवस्वान्मनवे ददौ ।

मनुश्च लोकभूत्यर्थं सुतायेक्ष्वाकवे ददौ ॥ ४७
इक्ष्वाकुणा च कथितो व्याप्य लोकानवस्थितः ।
गमिष्यति क्षयान्ते च पुनर्नारायणं नृप ॥ ४८
व्रतिनां चापि यो धर्मः स ते पूर्वं नृपोत्तम ।
कथितो हरिगीतासु समासविधिकल्पितः ॥ ४९
नारदेन तु संप्राप्तः सरहस्यः ससंग्रहः ।
एष धर्मो जगन्नाथात्साक्षान्नारायणान्नृप ॥ ५०
एवमेष महान्धर्म आद्यो राजन्सनातनः ।

C. 12. 13601
B. 12. 349[a].55
K. 12. 358. 55

-सामेति; M1 नामोमि- (for नाम्नाभि-). Ś1 K1.2 तत्स्थायतं; K6 -विख्यातं; T1 G3.6 -विख्याते (for -विख्यातं). G1 नाम्ना ज्येष्ठामिविख्यातं. —^d) K6 Bo ज्येष्ठे. Das -सोम- (for -साम-). K1 D1.9 ज्येष्ठसामव्रतं हरेः; D5.1 'वतां वरः; T1 G3.6 द्विजे सामप्रदो हरिः; M1.5-7 ज्येष्ठसामव्रताहरं.

43 ^a) Ś1 K1.2 Dn4 D5.1 -संप्राप्तो; Ds1 -संक्रांतं (for -संक्रान्तो). —^b) K2 अविकल्पनं; K1 अपि कंपनं; T1 G3.6 अविकं पुनः (for अविकम्पनम्). —^d) K4.6 V1 Da4 Ds1 D2 G3.6 प्रभो हरेः (Da4 'रे; Ds1 'रिः); K1 D4.5.7.9 सनातनः; B6 (marg.; orig. as in text) M1.5-7 प्रभुं हरिः; G1 प्रभोर्वरः (for 'हरेः). B6 (marg. as in text) एष वः प्रसवो हरिः.

44 ^a) K6 ब्रह्म (for जन्म). ॐ Cn: सप्तमम्, अन्तर्यामिरूपं जन्म । इदमेव गीतायामुक्तं (6. 26. 1) प्रत्य-भिज्ञानार्थम् ॥ —^b) K4 ब्रह्मणा; Da4 ब्रह्मणे. —^c) K1 D4.9 यत्र (for तत्र). K2 जन्मः (for धर्मः). Ś1 K1.2.4 प्रथितः; Dn4 कथितं (for कथितः). —^d) K6 V1 B6-9 Das. 44 च; Bo Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 T1 G6 M1. 5-7 ह (for हि).

45 ^b) Bo. 8 (marg. as in text) Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 लोकधारिणे; B6 damaged. —^c) Ds. 1 स (for च). B6 (marg. as in text). 1. 9 Das पितामहस्य (Bo. 9 'श्र दक्षस्य. —^d) B1 एतौ; Dn4 एते; D5.1 एतत् (for एतं). K2.4 पुरा दधौ; Da4 पुरंदरौ (for पुरा ददौ).

46 T1 om. (hapl.) 46^a-47^b. —^a) K1 ज्येष्ठे*; Dn4 ज्येष्ठेन; D4.5.7.9 ज्येष्ठे च; G3.6 ज्येष्ठे स (for ज्येष्ठे तु). —^c) B6 आदित्ये (for आदित्ये). Das ज्येष्ठो. Ś1 K1.2.4 G3.6 M5 आदित्ये सवितुश्च (M5 'उये)-ष्टे; K1 D4.6 'सः सविता ज्येष्ठाद् (K1 'ष्टो).

47 T1 om. 47^{ab} (cf. v. 1. 46). —^a) K6 V1 Bo. 6-9 Das (by corr.) Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 G3.6 ततो (for पुनर्). —^b) Ds2 om. (hapl.) 47^{ed}; Ds1 reads it twice. —^c) Da4 M1.1 मनुष्ये (Da4 'स्य-) (for मनुश्च). K6 B6. 1. 9 Das. 44 -स्थित्यर्थः; V1 -वृत्त्यर्थः; D5.1 -पूज्यार्थं (for -भूत्यर्थं).

48 ^a) K6 V1 Bo. 1-9 Da4 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 T1 G3.6 इक्ष्वाकुना; B6 damaged. —^c) Ś1 K1 गमि-ष्यति. Das G1 क्षपांते (for क्षयान्ते).

49 V1 reads 49-50 on marg. —^a) K6 Bo Dn1. n4 Ds. 3. 8 यतीनां (for व्रतिनां). —^b) K6 V1 Bo. 6-9 Das. 44 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 Kumbh. ed., following upon 50^a-51^a, read 49^b for the first time after 12. 334. 8. —^b) Ds (first time) कृते; T1 G3.6 सर्वे (for स ते). T1 G1 सर्वो; G3.6 M1 सर्व- (for पूर्व). K1 D1.9 नरोत्तमः; G1 नृपोत्तमः. —^c) B6 (first time; marg.) पर; Das. 44 (both second time) हर (for हरि). Ds -नाम्ना (marg. 'मा)सु (for -गीतासु). —^d) B6 (marg. as in text). 9 Das. 44 (all second time) समाधिविधिः; M1.1 समासा' (for समास').

50 For the repetition of 50 in K6 V1 Bo. 6-9 Das. 44 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 Kumbh. ed., cf. v. 1. 49. V1 (second time) reads 50 on marg. —^a) Ś1 K1. 2. 4. 7 V1 (second time) D4. 5 (both times). 1. 9 G1 च; Bo Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 (all second time) सु (for तु). —^b) Da4 (first time) सरहस्य. —^c) K1.6 Das (last two first time) जग-न्नाथ; Bo (first time) Da4 (second time) Dn4 Ds D2. 5 (all first time). 1 'न्नाथः (for 'न्नाथात्). —^d) D5 (both times). 1 नारायणो (for 'वनाय). D5 (first time) नृप.

C. 12. 136 02
B. 12. 349 01, 55
K. 12. 336. 55

दुर्विज्ञेयो दुष्करश्च सात्वतैर्धार्यते सदा ॥ ५१

धर्मज्ञानेन चैतेन सुप्रयुक्तेन कर्मणा ।

अहिंसाधर्मयुक्तेन प्रीयते हरिरीश्वरः ॥ ५२

एकव्यूहविभागो वा कचिद्विव्यूहसंज्ञितः ।

त्रिव्यूहश्चापि संख्यातश्चतुर्व्यूहश्च दृश्यते ॥ ५३

हरिरेव हि क्षेत्रज्ञो निर्ममो निष्कलस्तथा ।

जीवश्च सर्वभूतेषु पञ्चभूतगुणातिगः ॥ ५४

मनश्च प्रथितं राजन्यश्चेन्द्रियसमीरणम् ।

51 For the repetition of 51^a in Ks V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 2. 5. 8 Kumbh. ed., cf. v. l. 49. 51^a is mostly damaged in Bs (both times). —^a) V1 (both times) Bo Ds2 (both first time) महाधर्म. —^b) T1 Gs. 6 अथ (for आद्यो).

52 ^a) Ds1 -ज्ञानेन न (for -ज्ञानेन). Ś1 K1. 2 दानेन; T1 G1. 2. 6 चानेन (for चैतेन). —^b) K1 स्वप्रयुक्तेन; K1 स्वयं यु'; Ds जुप्रयु'; Ds. 1 संप्रयु' (for सुप्रयु'). —^c) Ś1 K2. 4. 1 D4. 9 -कर्म- (for -धर्म-). —^d) Ś1 K1. 2. 4 प्रीयते पुरुषोत्तमः.

53 ^a) K2 -विभागो; M1. 8-1 -विमानो (sic) (for -विभागो). —^b) Das कचिद् (for कचिद्). Ks हि ब्यूह; Bs-8 Dn1. n4 Ds2 D2. 2. 8 G1 M1. 5. 6 द्विव्यूह- (for द्विव्यूह-). Das -संज्ञितं. —^c) K1 Bs. 8 Das. 24 Dn1. n4 Ds2 D2. 8 G1 त्रिव्यूहश्च (for त्रिव्यूह-). K1. 2 Bs (marg.) संज्ञातश्च; G1 संख्याश्च; M1. 1 संख्यातुश्च (for 'तश्च'). —^d) K1 (sup. lin. as in text) चतुर्भू- हश्च; Das. 24 चतुर्व्यूहैश्च (for 'व्यूहश्च'). ☞ Ca: कदा- चिदेकमेव ब्यूहं श्रीवासुदेवाख्यमाश्रित्य सर्गं कुरुते, कदा- चित्संकर्षणाख्याद्वितीयब्यूहसहितः कदाचित्पुत्राख्यतृतीयब्यूह- सहितः कदाचिद्विरुद्धाख्यचतुर्थब्यूहसहित इति नानाप्रकारसर्ग- दर्शनं पुराणादौ न विरुद्धमिति भावः ॥ Cn: अत्रानिरुद्धश्च- तुष्टयानुगतः, प्रसुम्नस्त्रितयानुगतः, संकर्षणो द्वितयानुगतो वासुदेव एक एव । एतदेव व्युत्क्रमेणात्रोक्तम् । ☞

54 ^a) G1 एको (for एव). Bs damaged; T1 Gs. 6 च (for हि). K1 D4. 5. 1. 9 क्षेत्रज्ञो हरिरेवह- —^b) Ś1 K1. 2 V1 Ds. 1 T1 G1. 2. 6 निर्गुणो; Bs M1. 5-1 निर्ममो (for निर्ममो). Ś1 K1. 2 निष्क्रियस्; Bs निष्कलस्; D4 निष्कल्पस्; T1 G1. 2. 6 M1. 5-1 निष्कलस् (for 'लस्'). — Das om. 54^a—55^a. —^c) Ś1 K1. 2. 4 हरिश्च; Ds. 1 वीतश्च; Cp (gloss: जीवनहेतुः) जीवश्च (as in text). —^d) Ś1 K1. 2. 4. 1 D4. 9 -गुणाधिकः;

एष लोकनिधिर्धामानेष लोकविसर्गकृत् ॥ ५५

अकर्ता चैव कर्ता च कार्य कारणमेव च ।

यथेच्छति तथा राजन्क्रीडते पुरुषोऽव्ययः ॥ ५६

एष एकान्तिधर्मस्ते कीर्तितो नृपसत्तम ।

मया गुरुप्रसादेन दुर्विज्ञेयोऽकृतात्मभिः ।

एकान्तिनो हि पुरुषा दुर्लभा बहवो नृप ॥ ५७

यद्येकान्तिमिराकीर्णं जगत्स्यात्कुरुनन्दन ।

अहिंसकैरात्मविद्धिः सर्वभूतहिते रतैः ।

Ks -गणातिगः; Ds -गुणातिगः.

55 Das om. 55^a (cf. v. l. 54). —^a) K1. 2 कथितं (for प्रथितं). T1 G1. 2. 6 M1. 6. 1 अतश्च प्रथितो राजन्. ☞ Cn: मनश्च, चादृङ्कारोऽपि हरिरेवेत्यन्वयः । ☞ —^b) Ds. 1 सर्वेन्द्रिय- (for पञ्चेन्द्रिय-). Ds. 1 T1 Gs. 6 M1. 5-1 -समीरणः; G1 'रितः; Ca (gloss: प्रेरकस्) 'रणम् (as in text). —^c) Das. 24 एक- (for एव). K1. 4. 6. 1 Bo. 1-2 Das Dn1. n4 Ds D2-5. 1-2 Ms. 6 -विधिर्; Cn (gloss: लोकप्रवर्तकः) Cp (gloss: सर्वेषां लोकानामा- श्रयः, लोकानां गुणसंचारं वा) -विधिर् (as in text). G1 श्रीमान्.

56 ^a) ☞ Cp: अकर्ता, संहर्ता । ☞ —^c) Das यथे- च्छति. — 56^d—57^a is damaged in Br. —^d) K1 D4. 9 क्रीडे (D4 'ड') एत् (for क्रीडते). Ś1 K1. 2. 4 पुरुषोत्तमः (K4 'म'); T1 G1. 2. 6 हरिरव्ययः. — After 56, T1 Gs. 6 read 61 followed by 898^a.

57 ^a) Br damaged. Ds. 1 एक (for एव), K4. 6 Bo. 6 (marg.; orig. as in text). 8. 9 Dn1. n4 Ds D2. 2 5. 1. 8 T1 Gs. 6 Cn (gloss: निष्कामानां भक्तानां धर्मः) एकांत- (for एकान्ति-). — Dr repeats 57^a—58^a after 64; T1 Gs. 6 repeat the same after the ref. at the beginning of 63. —^c) Dr (both times) दुर्लभा बहुभ्यो; T1 Gs. 6 (all both times) बहवो दुर्लभा (by transp.). G1 नृपाः.

58 For the repetition of 58 in Dr T1 Gs. 6, cf. v. l. 57. G1 om. 58-60. —^a) Dr (both times) एकांतिन (for 'न्तिमिर-). —^c) K1 आहिंसैर् (submetric). Ś1 K1. 2. 4 आत्मवद्भिः; Dr (both times) कार्यवद्भिः (for आत्म-). —^c) Br dam- aged. Dr (both times) न 'चित् (for भवेत्). K1 V1 कृतयुगे. —^c) K1 D4. 9 ईशो; Bo आसीत्;

भवेत्कृतयुगप्राप्तिराशीःकर्मविवर्जितैः ॥ ५८

एवं स भगवान्व्यासो गुरुर्मम विशां पते ।

कथयामास धर्मज्ञो धर्मराज्ञे द्विजोत्तमः ॥ ५९

ऋषीणां संनिधौ राजञ्जृण्वतोः कृष्णभीष्मयोः ।

तस्याप्यकथयत्पूर्वं नारदः सुमहातपाः ॥ ६०

देवं परमकं ब्रह्म श्वेतं चन्द्राभमच्युतम् ।

यत्र चैकान्तिनो यान्ति नारायणपरायणाः ॥ ६१

जनमेजय उवाच ।

एवं धर्मं प्र नि

न कुर्वन्ति कथं विप्रा अन्ये नानाव्रते स्थिताः ॥ ६२

वैशंपायन उवाच ।

तिस्रः प्रकृतयो राजन्देहबन्धेषु निर्मिताः ।

सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति भारत ॥ ६३

देहबन्धेषु पुरुषः श्रेष्ठः कुरुकुलोद्बह ।

सात्त्विकः पुरुषव्याघ्र भवेन्मोक्षार्थनिश्चितः ॥ ६४

अत्रापि स विजानाति पुरुषं ब्रह्मवर्तिनम् ।

नारायणपरो मोक्षस्ततो वै सात्त्विकः स्मृतः ॥ ६५

मनीषितं च प्राप्नोति चिन्तयन्पुरुषोत्तमम् ।

C. 12. 13618
B. 12. 346[3]71
K. 12. 356. 71

Cn. p (gloss: [both] काश्य-) आशीः (as in text).
Ks Dn1. n4 Ds Ds. 8 (before corr.). 8 विवर्जिता;
Das. a4 Ds (by corr.) 'जितैः'; Ds1 'जिते (for 'जितैः').
Śi K1. 2 रागदोषविवर्जितः; Ds. 1 T1 Gs. 8 (last four
both times) M1. 5-7 ईदृशैः काम (D1 कर्म) वर्जितैः.

59 G1 om. 59 (cf. v. l. 58). —^a) Ks भगवन्.
—^b) Ds. 7 धर्मज्ञः; Ms धर्मज्ञे. —^c) Śi K1. 2. 4
धर्मराजो (K1 'जो'); Gs Ms 'राजे (for 'राज्ञे). Śi
K1. 2. 4 Bs Ms द्विजोत्तम. K1 Ds. 5. 7. 9 धर्मराजाय
धीमते.

60 G1 om. 60 (cf. v. l. 58). Bo om. (hapl.)
60^b-63^a. —^b) Das शृण्वतो रामकृष्णयोः. —^c) K1
[अ] कथयन्; Ks कथयत् (for [अ] प्यकथ). Ds. 5.
7. 9 T1 Gs. 8 सर्व (for पूर्व). —^d) Bs T1 स (for
सु).

61 Bo om. 61 (cf. v. l. 60); T1 Gs. 8 read 61
after 56. —^a) Ms दैवं (for देवं). Dn1 च परमं
(for परमकं). Śi K1. 2. 4 T1 Gs. 8 एवं सु (T1 Gs. 8
स) परमं ब्रह्म. —^b) K1 श्वेतैः; Das Ds Ds. 9 G1
श्वेत (for श्वेतं). Bs अच्युतः. Ds. 7 श्वेतं चन्द्राभवद्युतं
(Ds 'भविष्युतं'); T1 Gs. 8 श्वेतश्चन्द्रमभियुतः. —^c)
Ks परायण- (for नारा'). K1 Ds. 9 Ms -परा जनाः (for
-परायणाः). — After 61, Ds Cs ins. an addl. colophon
[Sub-parvan: Ds मोक्षधर्म. — Adhy. name: Ds
नारायणीयं. — Adhy. no.: Ds1 171; Ds2 175]. On
the other hand, T1 Gs. 8 ins. after 61:

900* तदेव केवलं स्थानं मुक्तानां परमं भवेत् ।

62 K1 Bo om. 62 (for Bo, cf. v. l. 60). —^a)
Ds चाद्यं (for धर्म). —^b) Ks प्रतिबद्धैः; Ds 'बुद्धौ
(for 'बुद्धै'). Ds1 निसेवितं. —^c) K1 आद्यः; V1

G1 हान्ये; Ds Gs. 8 M1. 5-7 आद्यं; Ds. 7 ह्येनं; T1
अद्य (for अन्ये). Śi Ks -व्रतास्थिताः; Ds. 7 -विध-
स्थिताः; T1 -व्रतस्थिताः (for -व्रते स्थिताः).

63 Bo om. 63^a (cf. v. l. 60). After the ref.,
T1 Gs. 8 repeat 57^a-58^a. —^b) K1 देहबन्धेषु; K1
Ds. 9 वेदधर्मेणु; Ds2 देवबन्धेषु; M1 देहे बं (for देह-
बन्धेषु). Ks om. (hapl.) from निर्मिताः up to मोक्षार्थ
(in 64^d). Śi K1 निश्चिताः (for निर्मिताः). ☞ Cp:
देहबन्धेषु, देहबन्धाः जीवाः, तेषु । ☞ —^c) Ds. 7
transp. राजसी and तामसी. Ks. 1 V1 Bo. 8-9 Das.
a4 Dn1. n4 Ds Ds. 8. 8 M1. 6. 7 चैव (for चेति).

64 K2 om. up to मोक्षार्थ (cf. v. l. 63). G1 om.
64^{ab}. —^a) Ks Bs (marg. as in text) Das. a4 Cp
(gloss: यस्य वेदार्थ एव रोचते) वेदधर्मे (Bs 'बन्धे') पुः; K1
Ds. 9 देहबन्धेषु; Cn (gloss: देह एव बन्धो येषां तेषु
जीवेषु) 'बन्धेषु (as in text). Bs. 7 Das. a4 पुरतः (for
पुरुषः). —^b) K1 Ds -कुलोद्बहः. —^c) Śi K1. 4 Ds
मोक्षविः; Ks V1 Bo. 8-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds. 8. 8
मोक्षाय (for मोक्षार्थ). K1 V1 Ds. 7. 9 T1 Gs. 8
निश्चयः; G1 -चित्तकः; M1 -निश्चितं (for -निश्चितः).
— After 64, Dr repeats 57^a-58^a.

65 ^a) Śi K1. 2. 4 Ds T1 Gs. 8 तत्र (for अत्र).
T1 Gs. 8 यो (for स). —^b) Śi K1. 2. 4. 5 Bo. 8. 8
(orig.) Das. a4 Dn1. n4 Ds Ds. 8. 8 -वित्तमं; V1
आश्वतं; Br. 9 -वित्तगं; Ds -विवर्तिनं (hypermetrie);
M1 -वर्तिनं (for -वर्तिनम्). —^c) Śi breaks off from
णपरो to the end of the parvan. M1 नारायणं. T1
Gs M1 -परं (for -परो). K1. 2. 4 V1 G1 मृत्वा; T1
Gs M1. 5-7 मोक्षे (for मोक्षस्). —^d) Ks सात्त्विकः
(for सात्त्विकः).

C. 12. 136/8
B. 12. 349[61]. 71
K. 12. 358. 71

एकान्तमक्तिः सततं नारायणपरायणः ॥ ६६
मनीषिणो हि ये केचिद्यतयो मोक्षकाङ्क्षिणः ।
तेषां वै छिन्नतृष्णानां योगक्षेमवहो हरिः ॥ ६७
जायमानं हि पुरुषं यं पश्येन्मधुसूदनः ।
सात्त्विकस्तु स विज्ञेयो भवेन्मोक्षे च निश्चितः ॥ ६८
सांख्ययोगेन तुल्यो हि धर्म एकान्तसेवितः ।
नारायणात्मके मोक्षे ततो यान्ति परां गतिम् ॥ ६९

66 Śi missing (cf. v. l. 65). K1. 2. 4 om. 66^{ab}. —^a) Br मनीषितश्च; Dn4 'वित्तं'; T1 Gs. 8 'विणं'; Cp (gloss: नारायणादेव सर्वं भविष्यतीति निश्चयो तेषां) 'विणश्च' (for 'वित्तं'). —^b) Dn4 चित्तयेत्. — V1 om. 66^c-69^d. K1. 2. 4 read from 66^c up to 74^b followed by 899^a, after 12. 337. 2. —^c) K1. 2. 4 -भक्तः; Ks Bs Das. 24 T1 G1. 3. 8 M1. 5-7 -भक्तिः. After भक्तिः, Das reads 68 for the first time, repeating it in the proper place and omitting from सततं up to मोक्षकाङ्क्षिणः (in 67^b).

67 Śi missing (cf. v. l. 65). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. l. 66. V1 om. 67; Das om. 67^{ab} (for both, cf. v. l. 66). —^a) Ms [s]पि (for हि). K1. 2. 4 संति (for केचिद्). —^b) Das उभयोर् (for यतयो). Ks Bo. 6-8 Das Dn1. n4 Ds D2. 2. 5. 7. 8 -धर्मिणः (for -काङ्क्षिणः). — K1 reads 67^a twice. —^c) Ds. 7 एष (for तेषां). Bo. 6. 8 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 T1 G2. 6 विच्छिन्न- (for वै छिन्न-). K1 (both times). 2. 4 -तृष्णानां; M1. 7 -तृष्णयां (for -तृष्णानां). —^d) Das -क्षेमवरो; D4. 9 -क्षेमावहो (D4 'हो'); Ds. 7 -क्षेमकरो.

68 Śi missing (cf. v. l. 65). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. l. 66. V1 om. 68 (cf. v. l. 66). Das reads 68 for the first time after एकान्तमक्तिः (in 66^c). —^b) Ds योपश्यन्; D7 यो यजन्; M1. 7 यत्पश्ये (for यं पश्येन्). K1 मधुसूदन; M7 'सूदनं'. ☞ Cn: पश्येत्, कृपयेति शेषः । ☞ —^c) K1. 7 Ds. 5. 7. 9 T1 G1. 3. 8 स तु (by transp.); K2. 4 सत्त्व. —^d) K1. 2. 4 T1 G1. 3. 8 मोक्षार्थं; Ks Br. 9 Das (both times). 24 मोक्षेयुः; Dn4 मोक्षे वि- (for मोक्षे च). K1. 4 -निश्चयः; Ds. 7 संज्ञितः; T1 G2. 6 -चित्तकः (for निश्चितः).

69 Śi missing (cf. v. l. 65). For the sequence

नारायणेन दृष्टश्च प्रतिबुद्धो भवेत्पुमान् ।
एवमात्मेच्छया राजनप्रतिबुद्धो न जायते ॥ ७०
राजसी तामसी चैव व्यामिश्रे प्रकृती स्मृते ।
तदात्मकं हि पुरुषं जायमानं विशां पते ।
प्रवृत्तिलक्षणैर्युक्तं नावेक्षति हरिः स्वयम् ॥ ७१
पश्यत्येनं जायमानं ब्रह्मा लोकपितामहः ।
रजसा तमसा चैव मानुषं समभिष्टुतम् ॥ ७२

in K1. 2. 4, cf. v. l. 66. V1 om. 69 (cf. v. l. 66). T1 G1. 3. 8 transp. 69 and 70. —^a) Ds Ms. 7 -योगे च; D7 -योगे हि; G1 -योगैर्न (for -योगेन). T1 G2. 6 सांख्यतुल्ये च योगे च. —^b) Das. 24 M1. 5-7 एकांति- (for एकान्त-). K1. 2. 4 Bs -सेविनां; G1 -सेविनीं. ☞ Cp: एकान्तसेवितः, एकान्तभिर्भागवतैः सेवितः । ☞ —^c) K1. 2. 4. 7 Ds. 5. 7. 9 T1 G1. 3. 8 Cp नारायणात्मको (D7 'णपरो') मोक्षस्. ☞ Cp: सांख्ययोगयो-रपि मोक्ष एव फलं, स च नारायणात्मकः । ☞ —^d) Ds. 7 तेन (for ततो). K1 (by corr.). 6 Das Ds1 Ds (by corr.) T1 G2. 6 याति.

70 Śi missing (cf. v. l. 65). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. l. 66. T1 G1. 3. 8 transp. 69 and 70. —^a) Bs तु (for च). —^b) K2 प्रतिबुद्धो. Ks पुनः (for पुमान्). D4 प्रतिबुद्धाभवत्पुमान्. —^c) K2 प्रतिबोधो (for 'बुद्धो'). K1. 2. 4 हि (for न). T1 G1. 3. 8 एवमेव महाभाग प्रबुद्धेयु विजायते.

71 Śi missing (cf. v. l. 65). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. l. 66. —^b) K2. 7 Ds. 9 व्यामिश्री; Cn (gloss: सदोषे) Cp (gloss: विवेचनासमर्थे) व्यामिश्रे (as in text). K7 (marg.) Ds. 9 प्रकृतिः स्मृता (K7 [orig.] सदा); Ds. 7 प्रकृति (Ds 'ता') स्थिता. — 71^a is damaged in Bs. —^c) K2. 4 यदात्म (K2 'त्मा') कं; V1 धर्मां (for तदा). Ds. 7 च (for हि). —^d) Ds1 प्रवृत्तिर् (for 'त्ति-'). V1 Ds. 7 युक्ता (for युक्तं). —^e) K1. 2 नावेक्षेत; K4 न वीक्षेत; Das. 24 नावे-क्षति; Ds1 नावेक्षयति; Ds. 7 'क्षति' (for 'क्षति'). K1. 2. 4 Das स्वयं हरिः (by transp.); Ds. 7 हरिं स्वयं.

72 Śi missing (cf. v. l. 65). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. l. 66. —^a) D4 om. from पश्यत्येनं up to देवाश्च ऋ (in 73^a). K2 पश्यत्येनं; Ms पश्य-त्येनं. —^b) Das ब्रह्म- (for ब्रह्मा). K1. 2. 4 V1 Bs (marg.; orig. as in text) T1 G1. 3. 8 M1. 7 ब्रह्मा

कामं देवाश्च ऋषयः सत्त्वस्था नृपसत्तम ।

हीनाः सत्त्वेन सूक्ष्मेण ततो वैकारिकाः स्मृताः ॥ ७३

जनमेजय उवाच ।

कथं वैकारिको गच्छेत्पुरुषः पुरुषोत्तमम् ॥ ७४

वैशंपायन उवाच ।

सुसूक्ष्मसत्त्वसंयुक्तं संयुक्तं त्रिभिरक्षरैः ।

पुरुषः पुरुषं गच्छेन्निक्रियः पञ्चविंशकम् ॥ ७५

एवमेकं सांख्ययोगं वेदारण्यकमेव च ।

परस्पराङ्गान्येतानि पञ्चरात्रं च कथ्यते ।

एष एकान्तिनां धर्मो नारायणपरात्मकः ॥ ७६

यथा समुद्रात्प्रसृता जलौघा-

स्तमेव राजन्पुनराविशन्ति ।

इमे तथा ज्ञानमहाजलौघा

नारायणं वै पुनराविशन्ति ॥ ७७

C. 12. 13. 31
B. 12. 349(a). 53
K. 12. 356. 23

(K1. 2 G1 'ह्वा' रुद्रोय वा नरं (V1 Bc T1 G1. 2. 6 M1. 7 पुनः). — ^a) K1. 2. 7 Bc (marg. as in text) Ds. 7 Gc Ms मानवं; K4. 6 Bo Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 G1. 3 M1. 6. 7 मानसं; Cp मानुषं (as in text). K7 Ds. 9 सममिष्टं.

73 Ś1 missing (cf. v. l. 65). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. l. 66. D4 om. up to देवाश्च ऋ (cf. v. l. 72). — ^a) Das. 24 समं; Ds. 7 नरा (for कामं). Bo वेदा (for देवाश्च). K1 सुनयश्च; K2 पुरा यश्च; K4 Bo. 6. 8 Das Dn1. n4 Ds D2. 2. 5. 7. 8 M1. 6. 7 ऋषयश्च (by transp.); T1 G1. 2. 6 च सुनयः; Ms चर्षयश्च. K7 Ds कामं देवर्षयश्चैव. — ^b) K2 सत्त्वस्था (for सत्त्व). Ds. 7 तत्त्वा नृपसत्तम. — ^c) K1. 2 Gs सूक्ष्मेण सत्त्वेन (by transp.); Das. 24 सत्त्वेन शुद्धेन. — ^d) Ds1 (before corr. as in text) वैकारिकाः स्मृताः. ☞ Cn: वैकारिकाः, सात्त्विकाहंकारिकाः ॥ Cv: प्रायशः सत्त्वगुणे एव रताः । कदाचिदीषद्विकारसहितत्वाद्वैकारिका इत्युच्यन्ते । ☞

74 Ś1 missing (cf. v. l. 65). For the sequence in K1. 2. 4, cf. v. l. 66. Bc damaged. T1 G1. 2. 6 M1. 5-7 om. the ref. After the ref., Ds. 7 ins. 899*. K7 om. 74. V1 D7 T1 Gs. 6 Kumbh. ed. repeat 74 after 12. 337. 2^{ab}. — ^a) Ds. 7 (first time) गच्छत् (for गच्छेत्). — ^b) D4. 5. 7 (first time). 9 निक्रियं पंचविंशकं. — After 74 (Ds. 7 after ref.), K1. 2. 4. 6 V1 Bo. 6-8 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2-5. 7-8 editions ins.:

901* वद सर्वं यथादृष्टं प्रवृत्तिं च यथाक्रमम् ।

[K1. 2. 4 D4. 9 मया दृष्टः; Ds. 7 यथातत्त्वं (for 'दृष्टं'). D4. 4. 9 प्रवृत्तं; Ds. 7 यद्वृत्तिः (for प्रवृत्तिः).]

75 Ś1 missing (cf. v. l. 65). K7 T1 G1. 2. 6 M1. 5-7 om. the ref. — ^a) Kc Bo. 6-8 Das. 24 Dn1. n4

Ds2 D2. 2. 8 T1 Gs. 6 सु (T1 Gs. 6 स) सूक्ष्मं; K7 Ds सु (Dc सू) सूक्ष्म. Dn1. n4 D2. 8 तत्त्व- (for सत्त्व-). K1. 2. 7 Dn1 T1 G1. 2. 6 M1. 7 -संयुक्तः; Dc सद्दितैः; Ms lacuna (for -संयुक्तं). Ds सूक्ष्मं सत्त्वसमं युक्तं; D7 सूक्ष्मं तत्त्वसंयुक्तं. ☞ Cn: तत्त्वेन, अनारोपितेन रूपेण संयुक्तम्, अधिष्ठानमात्रम् । ☞ — ^b) K1. 2. 7 D4. 5. 7. 9 T1 G1. 2. 6 M1. 5-7 संयुक्तसु; Cn (gloss: सम्यक्समाहितम्, उपाधि-त्यागेन) 'क्तं' (as in text). D4 अजिह्वोः (hyper- metric); Gs अक्षयैः (for 'रैः'). ☞ Cn: त्रिभिरक्षरैः, अकारोकारमकारैः । ☞ — ^c) D4 M1 पुरुषं (for पुरुषः). Ds. 7 पुरुषान् (for 'ष'). K4 Dn1 D2. 8 गच्छन्. — ^d) K7 D4. 6 T1 G1. 2. 6 M1. 5-7 निक्रियं; Dn4 त्रिष्टुभ्यः (sic) (for निक्रियः). K1. 2. 4. 6 V1 Bo. 6-8 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 2. 8 पंचविंशकः.

76 Ś1 missing (cf. v. l. 65). — ^a) K1. 2 G1 एतौ; Kc Bc एवं; Ds. 7 एतं (for एकं). K1. 2 G1 सांख्ययोगौ; K7 D4. 9 च सांख्यं च (for सांख्ययोगं). — ^b) ☞ Cn: वेदारण्यकम्, जीवब्रह्माभेदपरं तत्त्वमस्यादि-वाक्यजं ज्ञानम् । ☞ — Ds repeats 76^{ed} after 77^a. — ^d) K1. 2. 4 पंचरात्रस्तु; Ds. 7 G1 'रात्रं तु; M1 'रा-त्रश्च; Bom. ed. पांचरात्रं च. Ms कृष्यते (for कथ्यते). — ^e) K7 G1 एवम्; D4 एकः; D4. 9 (both times) एव (for एष). K7 G1 एकांतिको; D4 'तिनो (for 'न्तिनां). — ^f) Ds. 7 -परायणः; Ds 'रमकं; M7 -रमात्मकः (for -परा').

77 Ś1 missing (cf. v. l. 65). — ^a) Kc समुद्रा-त्प्रसृते (for 'त्यसृता'). — After 77^a, Ds repeats 76^{ed}. — ^b) Bc (marg. as in text) पुरुषा विशन्ति (for पुनरा). — ^c) Kc T1 Gs. 6 -महा (Kc 'हो') बलौघा; D4 'जलोघा. — ^d) Ds. 7 नारायणं ते पुनरा-भ्रयन्ति.

78 Ś1 missing (cf. v. l. 65). — ^a) Kc एतत्; K7 D4. 9 एवं (for एष). — ^b) T1 Gs. 6 [s] षं तु

C. 12. 13632
B. 12. 349(a). 84
K. 12. 350. 84

एष ते कथितो धर्मः सात्वतो यदुबान्धव ।

कुरुष्वैनं यथान्यायं यदि शक्नोषि भारत ॥ ७८

एवं हि सुमहाभागो नारदो गुरवे मम ।

श्वेतानां यतिनामाह एकान्तगतिमव्ययाम् ॥ ७९

व्यासश्चाकथयत्प्रीत्या धर्मपुत्राय धीमते ।

स एवायं मया तुभ्यमाख्यातः प्रसृतो गुरोः ॥ ८०

इत्थं हि दुश्चरो धर्म एष पार्थिवसत्तम ।

यथैव त्वं तथैवान्ये न भजन्ति विमोहिताः ॥ ८१

कृष्ण एव हि लोकानां भावनो मोहनस्तथा ।

संहारकारकश्चैव कारणं च विशां पते ॥ ८२

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि षट्त्रिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३३६ ॥]

पांडव (for यदुबान्धव). Ks Bo. 6-9 Das. 84 Dn1. n4
Ds2 D2. 2. 5. 7. 8 सात्वतः कुरुनंदन; K1 D4. 9 'तां
यमुवाच ह; V1 'तः पुनरुत्थितः; Ds1 सात्वतः*****.
— 'G1 एवं (for एनं). K2 यथा न्याय्यं; K1 D4. 9
यथा तुभ्यम् (for यथान्यायं). — 'B8 Das. 84 M1.
5. 6 शक्नोषि; Dn1. n4 Ds D2. 8. 5. 7. 8 G1 शक्नोसि (for
शक्नोषि). K1. 2. 4 Ds. 7 पार्थिव (for भारत). K1 D4. 9
आख्यातः पार्थिवोत्तम.

79 Ś1 missing (cf. v. l. 65). — 'Bo Dn1 n4
Ds D2. 3. 8 G1 स (for सु). G1 महाभाग. — 'Ds
om. (hapl.) रदो गु. B8 Das. 84 गुरवो (for 'वे). K1
नमः (for मम). — 'K1. 2. 4 T1 G1. 8. 6 यमिनाम्;
K1 D4. 9 व्रति; B8 *तं; Br. 6 Das. 84 यत्तां;
Dn1 यतीनां; Ds1 प्रशिषा (for यतिनाम्). Ks Bo.
6. 7. 8 (marg. as in text). 9 Das. 84 Dn1. n4 Ds D2.
3. 8 चाह (for आह). ☞ Cn: श्वेतानां, गृहस्थादीनाम्,
यतिनां, काषायवस्त्रधारिणाम् । ☞ — 'T1 Gs M1. 6. 7
एकान्ति (for एकान्त-). Ds2 मतिम् (for गतिम्). Das
अन्यथा; Ds4 Dn4 Ds1 Ds अन्ययं.

80 Ś1 missing (cf. v. l. 65). — 'Dn1 धर्मं
(for धर्म-). — 'T1 Gs. 6 तु (for [अ]यं). Das
तेभ्य (for तुभ्यम्). — 'G1 आख्यातुं. K1. 2 G1
प्रथितो; K1 D4. 9 प्राशिषा (K1 'षो); Ds. 7 प्रसृतो;
T1 Gs. 6 M1. 5-7 प्राशिषा (for प्रसृतो). K1. 2. 7 G1
गुरु; Das गुरो.

81 Ś1 missing (cf. v. l. 65). — 'K1. 2. 4. 7
D4. 5. 7. 9 T1 G1. 8. 6 दुष्करो (for दुश्चरो). — 'B1 G1

पुण्यः (for एष). — 'Ds2 Ds. 7 यथा (for तथा).
K1. 2. 4 [अ]न्ये च; K1 D4. 5. 7. 9 चान्ये (for [ए]वान्ये).
— 'G1 Ks V1 Bo. 8 Dn1 n4 Ds D2. 8. 8 भवन्तीह; B8.
7. 9 भजन्तीह; Ms न भवन्ति (for न भजन्ति). Ks च;
K1 V1 Das. 84 D4. 5. 9 M1. 5-7 [ह]ह (for चि-). K1.
2. 4 न भजन्ते तमोहताः (K2 'तः).

82 Ś1 missing (cf. v. l. 65). — 'Das. 84 कुरुक्ष
(for कृष्ण). — 'B1 Das भावतो; T1 Gs. 6 भावानां
(for भावनो). K1. 2. 4. 7 D4. 5. 7. 9 मोहनो (K4 'ने;
D4 'ना) भावनस्तथा. — 'K1. 2. 4 कारणं (for -कार-
कम्). — 'K1 हि (for च).

Colophon. Ś1 Ds T2 G2 missing: Ks. 5 B1-5
Da1. 82 Dn2 n8 D1 G4. 6 M2-4 absent. — Sub-
parvan: K1. 2. 4. 6. 7 V1 Bo. 6-9 Das. 84 Dn1. n4 Ds
D2-5. 7-9 T1 G1. 8. 6 M1. 5-7 मोक्षधर्म. — Adhy.
name: K1. 2. 4. 6 Ds1 D4 G1. 8 नारा (D4 नरनारा) य-
णीयं; K1 Ds. 7. 9 नारा (K1 Ds नरनारा) यणीये विष्णु-
धर्मावतारः; V1 B8 Das. 84 Dn1 नारा (Das. 84 नर-
नारा) यणीये एकांतिकभावः; Bo. 6 एकांतिभावः; Br
नारायणीयेकांतिकाभावः; B8 M1. 5-7 'णीये एकांतिभावः;
Dn4 Ds2 Ds. 8 एकांतिक (Ds2 'का) भावः; Ds एकां-
तिकसंभवः. — Adhy. no. (figures, words or both):
Ks 74; K1 Ds 15 (sic); Br 272; B8 274;
Dn1 G1 174; Dn4 172; Ds2 Gs 176; Ds 170;
T1 Gs 175; M1. 6. 7 171; Ms 206. — Śloka no.:
Das Dn4 88; Da4 89; Ds 90.

[३३७]

जनमेजय उवाच ।

सांख्यं योगं पञ्चरात्रं वेदारण्यक्रमेव च ।

ज्ञानान्येतानि ब्रह्मर्षे लोकेषु प्रचरन्ति ह ॥ १

किमेतान्येकनिष्ठानि पृथङ्निष्ठानि वा मुने ।

प्रब्रूहि वै मया पृष्टः प्रवृत्तिं च यथाक्रमम् ॥ २

वैशंपायन उवाच ।

बहुज्ञं परमस्युदारं

यं द्वीपमध्ये सुतमात्मवन्तम् ।

पराशराद्वन्धवती महर्षिं

तस्मै नमोऽज्ञानतमोनुदाय ॥ ३

पितामहाद्यं प्रवदन्ति षष्ठं

महर्षिमार्षेयविभूतिधुक्तम् ।

नारायणस्यांशजमेकपुत्रं

द्वैपायनं वेदमहानिधानम् ॥ ४

तमादिकालेषु महाविभूति-

नारायणो ब्रह्ममहानिधानम् ।

C. 12. 13641
B. 12. 350(49).5
K. 12. 359. 5

337

This adhy. is missing in Ś1 Ds T2 G2 (cf. v. 1. 12. 336. 65; 283. 15; 336. 1; 335. 40).

1 G1 repeats 1^{ab} (with the ref.) after 1. K4 जनक; G1 (first time) वैशंपायन (for जनमेजय). — ^a) K2, 1 Bo. 1-9 Ds2 Ds. 5 Gs M1. 7 सांख्य. (for सांख्यं). K1. 2. 4. 1 B; D1. 4. 3. 9 T1 G1 (second time). s. 6 Ms Kumbh. ed. योगः (for योगं). K1 D4. 9 पंचरात्रो; B; Ds2 Ds. 3 Gs Kumbh. ed. पंचरात्रं (for पञ्च). — ^b) K1. 2. 4 V1 Ds. 1 T1 G1 (both times). s. 6 वेदाः पा(K4 प)श्रुपतं तथा. — ^c) Ds1 ब्रह्मर्षेः; D4. 5. 1. 9 विप्रैः (for ब्रह्मर्षे). G1 आत्मप्रमाणान्येतानि. — ^d) K1. 2. 4. 1 Bs Ds-5. 1-9 Gs. 6 हि; V1 [उ]त; B; ते; Ms च (for ह). G1 न हंतव्यानि हेतुभिः.

2 ^b) V1 बहु- (for पृथक्). — After 2^{ab}, V1 Dr T1 Gs. 6 Kumbh. ed. repeat 12. 336. 74. Dr T1 Gs. 6 read 2^{ad} twice. — ^c) V1 Dr T1 Gs. 6 (last four second time) वदस्व त्वं; Ds. 1 (first time) ब्रह्मैवेन; G1 वद सर्वं (for प्रब्रूहि वै). K1 मे (for वै). Gs. 6 (both second time) यथा (for मया). Ds4 पृष्टः; Dr (first time) पृष्टः (for पृष्टः). K1. 2. 4 एतन्मे सर्वमाचक्ष्व. — ^d) T1 Gs. 6 (all first time) प्रवक्तुं; G1 प्रवृत्तं (for 'त्ति'). K1. 2. 4 यथा- तथेन (K4 ध्येन) वै द्विज. — After 2, K1. 2. 4 read 12. 336. 66^a-74^b followed by 899^a.

3 ^a) K1. 4 Ds4 Dn4 यज्ञे (for जज्ञे). K1 Ds परमं पुराणं; Ds. 4. 1 'मस्युदारं'; Dn4 'मस्युदारं' (sic); Ds

पुरुषं पुराणं; Ds. 1 परमं ह्युदारं; T1 G1. 3. 6 M1. 5-7 पर- मा(M1 'म')स्युदारं (for 'मस्युदारं'). — ^b) K1 lacuna; Dn4 Ds. 1 यो (for चं). K1. 2. 4 Ds. 1 आत्ममाजं; Ks V1 Bo. 6-9 Ds. 4. 1 Dn1. 4 Ds Ds. 3. 8 Cs 'यो- गात्' (for 'वन्तम्'). ☞ Cs: द्वीपमध्ये, यमुनाद्वीपमध्ये। ☞ — ^c) Ks V1 Bo. 6-9 Ds. 4. 1 Dn1. 4 Ds Ds. 3. 8 T1 Gs. 6 Kumbh. ed. सत्यवती (for गन्व'). Ds. 1 महर्षेः.

4 ^a) K1. 2. 4. 1 D4. 9 पंचमं (for षष्ठं). ☞ Cs: पितामहो ब्रह्मा आद्यो यस्य वाचिकपुत्रस्य तम् । तथा न संग- च्छते । केचित्पितामहशब्देन नारायण उच्यते इत्याहुः ॥ Cn: पितामहस्य आद्यो नारायणस्तं, यं षष्ठं नारायणावतारं वदन्ति । पितामहाद्यमारभ्य यं षष्ठं वदन्तीति वा, यस्मात्पितामहाद्यं षष्ठं वदन्तीति वाच्याहस्य योज्यम् । सर्वथापि पितामहाद्यमित्येकं पदम् ॥ Cp: पितामहात्, नारायणात् । कृष्णद्वैपायनं षष्ठम् । तथा हि, प्रथमं नारायणस्ततो ब्रह्मा ततो वसिष्ठस्ततः शक्तिस्ततः पराशरस्ततो द्वैपायन इति ॥ Cs: भगवतो व्यासस्य ब्रह्मर्षि- वंशप्रभवत्वमेव सर्वे जानन्ति, न तु भगवद्भवत्वमित्याह । पितामहाद्यं, यं पुत्रं पितामहादारभ्य नारायणस्य षष्ठं-नारा- यणो-ब्रह्मा-वसिष्ठः-शक्तिः-पराशरो-व्यास इति नारायण- षष्ठम् । ☞ — ^b) V1 Ds. 4. 1 अक्षर्य- (for आर्षेय-). ☞ Cs: आर्षेयविभूतिभिः शमदमादिभिः । ☞ — ^c) K1. 2. 4 [अं]शमज्ञैकः; T1 Gs. 6 'क्रमेकः'; Cv (gloss: अवा- [पान्तरतमाख्यप्रथमावतारे वागुच्चारणसमये नारायणस्यासा- जातम्] [अं]शजमेकः (for [अं]शजमेकः). Dr -मंत्रं (for -पुत्रं). — ^d) B; (marg.) -निदानं.

5 Ds. 1 om. (hapl.) 5^{ab}. — ^a) K1. 2. 4 Bs D4. 9 T1 G1. 3. 6 -काले सु-; Ds1 -कालेपि; M1. 5-7 -काले स (for -कालेषु). — K1. 2. 4. 1 Bs Ds D4. 9 T1 G1. 3. 6

[1967]

C. 12. 12641
B. 12. 250(49).5
K. 12. 259. 6

ससर्ज पुत्रार्थमुदरतेजा

व्यासं महात्मानमजः पुराणः ॥ ५

जनमेजय उवाच ।

त्वयैव कथितः पूर्वं संभवो द्विजसत्तम ।

वसिष्ठस्य सुतः शक्तिः शक्तेः पुत्रः पराशरः ॥

पराशरस्य दायादः कृष्णद्वैपायनो मुनिः ।

भूयो नारायणसुतं त्वमेवैनं प्रभाषसे ॥ ७

किमतः पूर्वजं जन्म व्यासस्यामिततेजसः ।

कथयस्वोत्तममते जन्म नारायणोद्भवम् ॥ ८

वेशंपायन उवाच ।

वेदार्थान्वेतुकामस्य धर्मिष्ठस्य तपोनिधेः ।

-विमूर्तिः; B₂ -विभूतं (for 'तिर'). — ^b) D₂ वेद- (for ब्रह्म). B₂-D₂ as. a₁ -वि (D₂ -वि) धानमात्रं (B₂ r. 9 'द्यः); M₁ r -महानिधानः (for 'निधानम्'). ☞ C₂ : ब्रह्मणो वेदस्य महानिधानमाधारः । ☞ — ^d) K₁ 2. 4 व्यायन्; D₂ 4 व्यासं (for व्यासं). K₁ 2. 4. 6 B₂ D₂ 1. n₂ D₂ D₂ 2. 8 M₂ Kumbh. ed. अजं पुराणं; B₂ अजः पुराणं.

6 ^a) D₂ 4 स्वयैव (for स्वयैव). K₂ 1 B₂ 9 G₁ M₁ 5. 1 कथितं (for 'तः'). M₁ पूर्व- (for पूर्व). — ^b) K₁ 2. 4. 1 V₁ B₂ 9 D₂ 1. 3 (before corr. as in text). 4. 2. 8 T₁ G₂ 6 संभवे (for 'वो'). D₂ 4 द्विजसत्तमः. — ^c) K₂ 1 V₁ D₂ 4 वसिष्ठस्य. K₁ 2 [अ]स्मजः (for सुतः). D₂ om. शक्तिः. — ^d) D₂ 1 Kumbh. ed. शक्तिपुत्रः (for शक्तेः पुत्रः). K₁ पुराशरः (sic); K₂ पराशरः; D₂ 4 'अरं; D₂ lacuna (for पराशरः).

7 ^a) D₂ पराशरस्य. — ^b) D₂ 4 सुखं (for -सुतं). — ^d) G₁ [ए]कं (for [ए]नं).

8 ^a) G₂ किमेतत् (for किमतः). T₁ G₁ 2. 8 M₁ 5-1 Kumbh. ed. पूर्वकं (for 'जं'). K₁ om. जन्म. — ^b) K₂ कथं यस्य; D₂ 4 कथमस्य (for कथयस्य). T₁ G₂ 6 [ह]इ मम वै; G₁ महाबुद्धे (for [उ]त्तममते). — ^d) M₂ जन्म नारायणात्मकं.

9 ^a) K₁ 2 सेतुकामस्य; B₂ वेष्टु; D₂ 4 वक्तु; G₁ भोक्तु (for वेत्तु). D₂ 4 वेदान्वेतुकामस्य; D₂ 1 T₁ G₂ 6 M₂ Kumbh. ed. वेदार्थवेत्तुस्यास्य; C₂ sp | (gloss: वेदार्थान्वेतुस्येति पाठान्तरियोऽर्थः) वेदार्थान्वेतुका-

गुरोर्मे ज्ञाननिष्ठस्य हिमवत्पाद आसतः ॥ ९

कृत्वा भारतमाख्यानं तपःश्रान्तस्य धीमतः ।

शुश्रूषां तत्परा राजन्कृतवन्तो वयं तदा ॥ १०

सुमन्तुर्जैमिनिश्चैव पैलश्च सुदृढव्रतः ।

अहं चतुर्थः शिष्यो वै शुक्रो व्यासात्मजस्तथा ॥ ११

एभिः परिवृतो व्यासः शिष्यैः पञ्चमिरुत्तमैः ।

शुश्रुमे हिमवत्पादे भूतैर्भूतपतिर्यथा ॥ १२

वेदानावर्तयन्साङ्गान्भारतार्थाश्च सर्वशः ।

तमेकमनसं दान्तं युक्ता वयमुपासहे ॥ १३

कथान्तरेऽथ कस्मिंश्चित्पृष्टोऽस्माभिर्द्विजोत्तमः ।

वेदार्थान्भारतार्थाश्च जन्म नारायणात्तथा ॥ १४

मस्य (as in text). — ^c) K₂ D₂ 5. 9 -तृप्तस्य (for -निष्ठस्य). — ^d) D₂ -पादम् (for -पाद).

10 ^a) D₂ 4 आख्यानं; D₂ 4 'तं (for 'नं). K₂ कृत्वा भागवताख्यानं. — ^b) G₁ M₁ 5. 1 तप- (for तपः). K₁ B₂ (marg. as in text) शतस्य (for -श्रान्तस्य). — ^c) D₂ 4 शुश्रूषा. K₂ D₂ 4 तत्परा; K₂ D₂ 9 परमां.

11 = (var.) 12. 327. 16. — ^a) K₂ D₂ 4 सुमन्तु- K₂ जैमनिश्च; K₂ D₂ 4 जैमुनिश्च (for जैमिनिश्च). — ^b) K₁ पैलाश्च; M₂ वैन्यश्च. K₁ 2. 4 चैव; D₂ 4 च* (for च सु). D₂ 4 पैलश्च सुदृढव्रतः. — ^c) D₂ 4 शिष्ये (for शिष्यो). K₂ मे (for वै). — ^d) B₂ तदा (for तथा). K₁ 2. 4. 1 D₂ 5. 9 G₁ पंचमस्तु शुक्रः स्मृतः.

12 ^a) K₁ 2. 4 D₂ 1 T₁ G₂ 6 एतैः (for एभिः). — ^b) K₂ उत्तमः. — ^c) K₂ 2. 4 D₂ 5 -पार्श्वे (for -पादे). — ^d) D₂ 4 देवैर् (for भूतैर्).

13 13 is damaged in G₁. 13^{ad} is damaged in B₂. — ^b) K₂ 4 दातुं (for दान्तं). — ^d) K₂ 1 D₂ 9 व्यासम् (for वयम्). D₂ 4 मुक्ता वयमुपासते (sic).

14 14^{ad} is damaged in B₂ G₁. — ^a) K₁ 2. 4 D₂ कथांतरे तु; V₁ D₂ 4 D₂ 1. 9 T₁ G₂ 6 M₁ 5-1 'तरे च; B₂ 'तरेण (for 'तरेऽथ). — ^b) K₁ D₂ 4 द्विजोत्तमः; D₂ 4 'त्तमं. — ^c) K₂ D₂ 4 मा (K₂ म) -रत्तार्थाश्च. — ^d) D₂ om. (hapl.) from नारायणा up to जन्म (in 15^a)

स पूर्वमुक्त्वा वेदार्थान्भारतार्थाश्च तत्त्ववित् ।
नारायणादिदं जन्म व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ १५
शृणुष्वमाख्यानवरमेतदार्षेयमुत्तमम् ।
आदिकालोद्भवं विप्रारूपसाधितं मया ॥ १६
प्राप्ते प्रजाविसर्गे वै सप्तमे पद्मसंभवे ।
नारायणो महायोगी शुभाशुभविवर्जितः ॥ १७
ससृजे नामितः पुत्रं ब्रह्माणममितप्रभम् ।
ततः स प्रादुरभवदर्थेन वाक्यमब्रवीत् ॥ १८
मम त्वं नामितो जातः प्रजासर्गकरः प्रभुः ।
सृज प्रजास्त्वं विविधा ब्रह्मसज्जडपण्डिताः ॥ १९
स एवमुक्तो विमुक्खन्तिन्वाव्याकुलमानसः ।

प्रणम्य वरदं देवमुवाच हरिमीश्वरम् ॥ २०
का शक्तिर्मम देवेश प्रजाः स्रष्टुं नमोऽस्तु ते ।
अप्रज्ञावानहं देव विधत्स्व यदनन्तरम् ॥ २१
स एवमुक्तो भगवान्भूत्वाथान्तर्हितस्ततः ।
चिन्तयामास देवेशो बुद्धिं बुद्धिमतां वरः ॥ २२
स्वरूपिणी ततो बुद्धिरुपतस्थे हरिं प्रभुम् ।
योगेन चैनां नियोगः स्वयं नियुज्ये तदा ॥ २३
स तामैश्वर्ययोगस्थां बुद्धिं शक्तिमतीं सतीम् ।
उवाच वचनं देवो बुद्धिं वै प्रभुरव्ययः ॥ २४
ब्रह्माणं प्रविशस्वेति लोकसृष्ट्यर्थसिद्धये ।
ततस्तमीश्वरादिष्टा बुद्धिः क्षिप्रं विवेश सा ॥ २५

C. 12. 13661
B. 12. 350(49) 25
K. 12. 359. 25

15 D₄ om. 15^{ab} (cf. v. 1. 14). — ^a) K₁ सु-
(for स). Br. 8 Das. a₁ पूर्वमुक्त्वाश्च वेदार्थान्. — ^b)
K₂ भरतार्थान्. K₁. 4 सर्ववित् (for तत्त्व). — ^d)
K₁. 2 व्याहर्तुम् (for व्याहर्तुम्).

16 Before 16, K₁. 2. 4 D_{n1} Kumbh. ed. ins.
स्यास उवाच. — ^b) K₆ Bo. 6-9 Das. a₁ D_{n1}. n₁ D₈
D₂. 3. 5. 8 M₆ Kumbh. ed. इदम् (for एतद्). M₁. 6. 7
आर्षेयं पुरातनं (submetric). — ^c) G₁ damaged.
K₁. 2 -कालोद्भवं; D₈ D₈ -कालोद्भवे (for 'द्भवं'). — ^d)
K₇ D₄. 9 साधितं; M₁. 6. 7 विगतं (for [अ]धि). G₃
तापसाधितं.

17 ^a) D₅ च (for चै). — ^b) D_{n4} यम- (for
पद्म-). M₁. 7 सत्त्वमेवमसंभवे (sic).

18 ^a) K₁. 7 ससृजे; G₁ सहसृजे (hypermetric)
(for ससृजे). Dr T₁ G₈. 6 M₁. 6. 7 नामितं (for 'तः').
K₆ Bo. 6-9 Das. a₁ D_{n1}. n₁ D₈ D₂. 3. 5. 8 Kumbh.
ed. पूर्व (for पुत्रं). — ^b) D_{n1} Kumbh. ed. प्रमः
(for प्रमम्). G₁ ब्रह्माणममितौजसं. — ^c) K₁. 2 D₅ G₁
तस्याग्रे (for ततः स). — ^d) D_{n4} अथैतं; G₁ तथैतं.

19 ^a) K₂ T₁ नामिजो; G₁ lacuna (for 'तो').
— ^b) D_{n4} प्रजाः (for प्रजा). — ^c) D_{n4} सृज; M₇
सृजन् (for सृज). — ^d) G₈. 6 M₁. 5-7 सज्जड (for
सज्जड). D₅. 7 ब्रह्मसृज (D₅ 'सृज' उपस्थितः).

20 Dr om. (hapl. ?) 20^a-22^a. — ^a) V₁ D₆
विमनाश्च; D_{n4} विप्रर्षिश्च (for विमुक्खश्च). — ^b) K₄
माषते (for 'सः'). — ^c) K₆ वरदो (for 'दं'). D_{n4}
प्रणम्य देवदेवस्य.

21 Dr om. 21 (cf. v. 1. 20). — ^b) K₇ प्रजा
सृष्टुं; D_{n4} प्रजाः सृष्टे. D_{n4} तं (for ते). — ^c) D_{n4}
D₈1 अप्रज्ञावान्; G₁ अप्रज्ञानाद् (for 'वान्'). D_{n4}
देवं. K₂ M₇ अप्रजा('ज्ञा')वाहनं देव. — ^d) D_{n4} M₇
विधत्स्व (for 'त्स्व').

22 Dr om. 22^a (cf. v. 1. 20). — ^b) K₁. 2. 4
G₁ M₁. 5. 7 च (for [अ]य). D₈ [अ]वर्हिते. K₁. 2. 4
T₁ G₈. 6 तदा (for ततः). — ^c) G₈ M₁. 5-7 विवेशो
(for देवेशो). — ^d) K₁. 2. 7 V₁ D_{n4} D₈1 Dr T₁
वर (for वरः).

23 ^a) D₅. 7 स्वरूपि (Dr 'पा')जां; T₁ G₁. 6 स्वरू-
पाणी (for 'पिणी'). — ^c) K₂ चैनं; K₆ Bo. 6-9 Das.
a₁ D_{n4} चैव; K₇ D₄. 9 तां स (for चैनं). Bo. 9 Das
नियोगे; D_{n4} 'गं; T₁ G₈. 6 M₅-7 संयोज्य; M₁ संपूज्यं
(for नियोगः). ☞ G₈ दुर्बुध्दानपि पदार्थान्योजयति, घट-
यतीति योगः शक्तिविशेषः, तेन नियोगः, स्वयं योगरहितोऽ-
भवदित्यर्थः । ☞ — ^d) K₁. 2. 4 D₈1 स्वयं च; K₇ V₁
D₁. 5. 7. 9 T₁ G₁ M₁. 5-7 स्वयं सं- (K₇ स्व-; G₁ M₁
स); G₈. 6 स स्वयं (for स्वयं ति). K₁. 2. 4. 7 D₄.
5. 9 G₁ ततः (for तदा).

24 ^a) D₄ -योगस्था. — ^b) K₁. 4 शक्तिमती; K₆
V₁ Bo. 6-9 Das. a₁ D_{n1}. n₁ D₈ D₂. 3. 8 Kumbh. ed.
शक्तिमती (for शक्ति). D₄. 9 सतां; T₁ G₈. 6 गति (for
सतीम्). — ^d) K₂. 4 तदा (for बुद्धि). K₇ D₄. 9 च;
D_{n4} चैव (hypermetric) (for चै). B₃ ईश्वरः (for
अव्ययः).

25 ^a) K₇ D₄. 9 ब्रह्माणं प्रविशामेति. — ^b) K₇

C. 12. 12662
B. 12. 350/49. 26
K. 12. 389. 26

अथैनं बुद्धिसंयुक्तं पुनः स दद्वे हरीः ।

भूयश्चैनं वचः प्राह सृजेमा विविधाः प्रजाः ॥ २६

एवमुक्त्वा स भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत ।

प्राप चैव मुहूर्तेन स्वस्थानं देवसंज्ञितम् ॥ २७

तां चैव प्रकृतिं प्राप्य एकीभागतोऽभवत् ।

अथास्य बुद्धिर्भवत्पुनरन्या तदा किल ॥ २८

सृष्टा इमाः प्रजाः सर्वा ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।

दैत्यदानवगन्धर्वरक्षोगणसमाकुलाः ।

जाता हीयं वसुमती भाराक्रान्ता तपस्विनी ॥ २९

-सिद्धयर्थ- (for -सृष्टयर्थ-). —^a) M1. ६. १ ईश्वरोद्दिष्टा (for 'रादिष्टा'). —^d) M1 बुद्धि (for बुद्धिः). D1 T1 G2. ६ ह (for सा).

26 ^a) Ks B. १. ३ (marg. as in text) D4 तथैनं; D4 तथैतं (for तथैनं). M1. ६. १ -संपन्नं (for -संयुक्तं). —^b) D1 T1 G2. ६ तं; G1 M1 सं- (for स). —^c) B. D1. 14 D5 D2. ३. ३ Kumbh. ed. चैव; D5 चेह (for चैनं). K1. ३. ३ G1 हरिः (for वचः). —^d) K1 भजेह; D4 सृजेम; D4. ९ सृजेह (for सृजेमा). K2 D4 विविधा (for 'वा'). — After 26, K1. ३. ३. ६. १ V1 (marg.) B. ६. ९ D2. 44 D1. 14 D5 D2-३. १-९ T1 G1. ३. ६ Cs Kumbh. ed. ins.:

902* बाढमिलेव कृत्वा स यथाज्ञां शिरसा हरेः ।

[Ks B. ३. D1. 14 D5 D2. ३. ३ Kumbh. ed. [अ]लौ (for स). D2. 44 D5. १ यथाज्ञा. Ks B. (marg. as above). १-९ D2. 44 D5 हरेः; V1 तदा (for हरेः).]

— D1 T1 G2. ६ cont.:

903* तथाकरोष धर्मात्मा ब्रह्मा लोकपितामहः ।

27 ^a) K1 D4. ९ M1. ६-१ स एवमुक्त्वा भगवांस्र. —^b) T1 G2. ९ प्रायास्र; G1 प्रासस्र (for प्राप). K1. ३. ३ चैव; Ks B. १. ३ D1. 14 D5 D2. ३. ३ Ms Kumbh. ed. चैनं (for चैव). —^d) K1. ३ D5 Kumbh. ed. स्वं स्थानं; Ks. १ B. ९ D2. 44 D2. ३ संस्थानं (for स्व). K1. ३ D5 G1 वेद- (for देव-). K1 -संस्थितं; D5 G1 -संज्ञकं (for -संज्ञितम्).

28 ^a) K1. ३ D5 प्राप् (for प्राप्य). Ks B. ९ D2. 44 तां चैव भागवतीं (D2. 44 'ती; D4 'ति) प्राप्य. ☞ Cs: प्रकृतिं, षड्भूतोत्पादकशरीरम् । ☞ —^b) Ks एको; B. ९ मतिं (for एकी). D4 -भागवतो (for -भावगतो). K2. ३ एकीभागवते भवे (K2 'व)तु; B. D2. 44 मतिं

बहवो बलिनः पृथ्व्यां दैत्यदानवराक्षसाः ।

भविष्यन्ति तपोयुक्ता वरान्प्राप्स्यन्ति चोचमान् ॥ ३०

अवश्यमेव तैः सर्वैर्वैदानेन दर्पितैः ।

बाधितन्याः सुरगणा ऋषयश्च तपोधनाः ।

तत्र न्याय्यमिदं कर्तुं भारावतरणं मया ॥ ३१

अथ नानासमुद्भूतैर्वसुधायां यथाक्रमम् ।

निग्रहेण च पापानां साधूनां प्रग्रहेण च ॥ ३२

इमां तपस्विनीं सत्यां धारयिष्यामि मेदिनीम् ।

मया ह्येषा हि ध्रियते पातालस्थेन भोगिना ॥ ३३

(D2 'ति-) भागवतोभवत् (D2 'तो महान्); D5 एक- भागवतोभवत्. —^d) D1 तथा (for तदा).

29 ^a) Ks B. ६-९ D2. 44 D1. 14 D2. ३. ३ transp. इमाः and प्रजाः. —^b) D4 -गंधर्वैः; D4 D1 -गंधर्वा (for 'वै-). —^d) K1. ३. १ D4. ९ G1 -यक्षराक्ष- (K2 'क्ष-); K4 -यक्षराक्ष- (for -रक्षोगण-). K4. ९ V1 B. ३ D2. 44 D2-३. ३ Ms Kumbh. ed. समाकुला (for). —^c) K1 याता (for जाता). D5. १ T1 G2. ६ चैव; G1 ह्येवं (for हीर्यं). D4 वसुमती. —^e) D4 भयाक्रान्ता (for भारा). B1 तपस्विनी; D4 'स्विनी; M1. १ 'स्विना (for 'स्विनी).

30 ^a) K2 पृथ्व्यां; K1 D4. ९ श्रेष्ठा (for पृथ्व्यां). —^b) D4 -रक्षसां (for -राक्षसाः). —^d) D2 प्राप्स्यन्ति (for प्राप्स्यन्ति).

31 ^a) K1. ३. ३ V1 अवश्य (K4 'व्य)मेतैः सर्वैर्हि. —^b) B1 damaged. K1 दर्पिताः; Ks. १ D5 तर्पितैः (for दं). —^c) Ks. १ D4 D5 बाधितन्या; D2 M1 न्या (M1 वा) धितन्याः (for बाधि). K1 स्वरगणा (for सुर). —^d) K1. ३. ३ D5. १ सुनयस्र (for ऋषयश्च). —^e) D4 D5 T1 G2. ६ M6. १ तत्र न्यायस्र; D1 तत्रा- न्यायस्र (for तत्र न्यायस्र).

32 ^b) D1 T1 G2. ६ वसुधाया (for 'यां). D2 यथाक्रमैः (for 'क्रमस्र). —^c) K2 निग्रहेण. T1 G2. ६ [ए]व (for च). K1. ३. १ V1 D4. ९ G1 ह्यसाधूनां; K4 च साधूनां (for च पापानां). —^d) K3 om. साधूनां. K1 प्रग्रहेण; K2 प्रव्रहेण; D4 च ग्रहेण (for प्रग्र). V1 प्रग्रहेण च धर्मिणां.

33 ^a) V1 ह्यं; D1 हृदं (for इमां). K1 D4. ९ देवीं (for सत्यां); Ks B. ६-९ D2. 44 D1. 14 D5

मया धृता धारयति जगद्धि सचराचरम् ।
 तस्मात्पृथ्व्याः परित्राणं करिष्ये संभवं गतः ॥ ३४
 एवं स चिन्तयित्वा तु भगवान्मधुसूदनः ।
 रूपाण्यनेकान्यसृजत्प्रादुर्भावभावाय सः ॥ ३५
 वाराहं नारसिंहं च वामनं मानुषं तथा ।
 एमिर्मया निहन्तव्या दुर्विनीताः सुरारयः ॥ ३६
 अथ भूयो जगत्स्रष्टा भोःशब्देनानुनादयन् ।
 सरस्वतीमुच्चचार तत्र सारस्वतोऽभवत् ॥ ३७
 अपान्तरतमा नाम सुतो वाक्संभवो विभोः ।

भूतभव्यभविष्यज्ञः सत्यवादी दृढव्रतः ॥ ३८
 तमुवाच नतं मूर्धा देवानामादिरव्ययः ।
 वेदाख्याने श्रुतिः कार्या त्वया मतिमतां वर ।
 तस्मात्कुरु यथाज्ञप्तं मयैतद्वचनं मुने ॥ ३९
 तेन भिन्नास्तदा वेदा मनोः स्थायंभुवेऽन्तरे ।
 ततस्तुतोष भगवान्हरिस्तेनास्र कर्मणा ।
 तपसा च सुतप्तेन यमेन नियमेन च ॥ ४०
 श्रीभगवानुवाच ।
 मन्वन्तरेषु पुत्र त्वमेवं लोकप्रवर्तकः ।

C. 12.13679
 B. 12. 250(49).43
 K. 12. 139. 43

Ds. 2. 8 M1. 6. 7 Kumbh. ed. इयं तपस्विनी सत्या; Ds
 इदं तपस्विनी सत्या; T1 Gs. 6 इयं तपस्विनी सर्वा (T1
 धारा); Ms इयं सरस्वती सत्या. ☞ Cs: तपस्विनी,
 संतापवतीम् । ☞ —^b) Ks T1 M1. 6. 7 धारयिष्यति (for
 'विष्यामि'). Ks Bo. 6-9 Ds. 2. 8 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8
 Ms Kumbh. ed. धारयिष्यति मेदिनी. — G1 om. 33^{ad}.
 —^c) Ds1 ह्येषादि (for ह्येषा हि). K1. 2 विः; M1.
 5-7 [ज]पि (for हि). Ks -वियते (for वियते). —^d)
 T1 Gs. 6 पातालस्थेन. ☞ Cs: पातालस्थेन भोगिना, अनन्त-
 रूपेण । ☞

34 *) Ks भारयति; Ks धारयति; G1 'यती (for
 'यति). —^b) Ks V1 Bo. 6-9 Ds. 2. 8 Dn1. n4 Ds
 Ds. 2. 8. 8 Kumbh. ed. विश्वं (for हि स). —^c) Ks
 Ds. 9 तस्याः (for तस्मात्). —^d) Ms करिष्येहमिहा
 भितः. — After 34, D1 T1 G1. 8. 6 read 36^{ad}.

35 *) Ds एव (for एवं). K1. 2 Dn4 Ds सं-
 (for स). Ks एवं स चिन्तयानस्तु. —^c) Dn4 रूपा-
 ण्यनेकानसृजत्. —^d) Ks Dn1 Ds Ds. 2. 8 प्रादुर्भावे;
 Ms 'भावो (for 'भाव'). Ds. 9 वै (for सः).

36 *) K1. 2 Ds. 9 Gs वराहं. — D1 T1 G1. 8. 6
 read 36^{ad} after 34. —^c) Bs एतैर् (for एमिर्).
 K1. 2. 4 Ds निर्यतव्या; Dn1 [ज]मिहं (for निहन्तव्या).
 —^d) K1 Dn1 सुरादयः; Ds तदारयः; Gs सुरासुरा
 (for 'रयः').

37 *) K1. 1 Bs Ds1 Ds2 Ds. 5. 1 जगत्स्रष्टा; T1
 Gs. 6 'सृष्टुं (for 'स्रष्टा). —^b) Ks T1 Gs. 6 भो-
 (for भोः). Ks [ज]नुवादयन्; Ds 'नानयन्; Ds
 विनादयन् (for [ज]नु'). ☞ Cs: भोःशब्देन सरस्वती-
 साञ्जहावेत्यर्थः । ☞ —^d) Ds तीव्रः (for तत्र). Dn4
 भवेत् (for ऽभवत्).

38 *) K1. 2. 4 Ds. 9 अपांतरतमो (Ks 'पो' नाम;
 Dn4 अर्थांतरतमा नाम (sic); T1 Gs. 6 अवांतरतमा
 नाम. ☞ Cs: अपान्तरतमा इति जन्मान्तरे व्यासनाम ॥
 Cs: अपगतमान्तरं तमो यस्मात् ॥ Cv: अवा[प]ान्तरतम
 इत्यपि भगवत एव एकं रूपं, आदिनारायणाज्जातम् । पर-
 मात्मा ॥ ☞ —^b) Ks स्वतो; K1 Ds. 9 स्मृतो (for
 सुतो). Ks. 1 Ds. 1 विभो; Ks Bo. 6-9 Ds. 2. 8 Dn1.
 n4 Ds Ds. 2. 8 प्रभुः; V1 प्रभोः (for विभोः). — K1. 2. 1
 Ds. 9 G1 om. 38^{ad}. —^d) Ks Bc-8 Ds जितोद्विषः
 (for दृढव्रतः). Ds4 सत्यवादिजितोद्विषः.

39 *) K1 Ds. 9 T1 Gs. 6 [ज]नतं (for नतं). V1
 उवाच त्वचनं पूर्व. —^b) V1 देवानां हरिरव्ययः. — Before
 39^{ad}, Bc ins. श्रीभगवानुवाच. —^c) K1 वेदाख्याने;
 Ds. 2. 8 'ख्या मे; Dn4 'ख्याते; Ds1 Ds. 9 Ms Cs
 'ख्यानः; Ms 'ख्यानं (for 'ख्याने). K1 स्मृतिः (for
 श्रुतिः). ☞ Cs: वेदाख्यानश्रुतिः, वेदाध्ययननिमित्तं श्रुतिः,
 शाखा, कार्या प्राणिनामध्ययनसौकर्यार्थम् । संकीर्णानां क्रयञ्ज-
 साम्नां न्यासं कुर्वित्यर्थः । ☞ —^d) K1 Ds4 वरः. —^e)
 K1. 2. 4. 6 V1 Bo. 6-9 Ds. 2. 8 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8. 8
 T1 Gs Kumbh. ed. मम (for मया). K1. 2. 4 G1
 सुतः; Ds यथा (for सुने).

40 *) K1 Ds. 5. 9 स्वयं; Dn1 तथा; M1. 6. 1
 ततो (for तदा). K1. 2. 4 तेन वेदाः स्वयं भिन्ना. —^b)
 D1 T1 Gs. 6 मनु- (for मनोः). K1. 2. 4. 6 Ds स्थायं-
 भुवोन्तरे; D1 T1 Gs. 6 'भुवोन्तरे (for 'भुवेऽन्तरे). —^d)
 K1 तेनास्रिः; Ks तेनासि (for 'स्व). — D1 T1 Gs. 6
 om. 40^{ad}. —^e) Ds दमेन (for यमेन). V1 नियमेन
 दमेन च.

41 Most MSS. om. the ref. —^c) Ks [ज]पुत्र
 (for पुत्र). —^b) K1. 2 एकः; V1 Dn1 एकम् (for

C. 12. 12690
B. 12. 350(49). 44
K. 12. 352. 43

भविष्यस्यचलो ब्रह्मप्रवृत्त्यश्च नित्यज्ञः ॥ ४१

पुनस्तिष्ये च संप्राप्ते कुरवो नाम भारताः ।

भविष्यन्ति महात्मानो राजानः प्रथिता भुवि ॥ ४२

तेषां त्वत्तः प्रसूतानां कुलभेदो भविष्यति ।

परस्परविनाशार्थं त्वामृते द्विजसत्तम ॥ ४३

तत्राप्यनेकधा वेदान्मेत्स्यसे तपसान्वितः ।

कृष्णे युगे च संप्राप्ते कृष्णवर्णो भविष्यसि ॥ ४४

धर्माणां विविधानां च कर्ता ज्ञानकरस्तथा ।

भविष्यसि तपोयुक्तो न च रागाद्विमोक्ष्यसे ॥ ४५

एवं). K1. 2. 4 V1 Bc. 8. 9 Da4 Dn1 D2. 5. 8 Ms एव;
Ks Bo. 7 Dn4 Ds G1 एवं; Da3 lacuna; Ds लोके
(for लोकः). ❧ Cs: लोकप्रवर्तकः, कोक्यतेऽनेन धर्म
इति लोको वेदस्तस्य प्रवर्तकः । ❧ —^a) K4 भविष्य संवलो
ब्रह्मन् (sic); Ks 'व्य च नो ब्र' (sic). —^d) K4
अभविष्यश्च (for 'वृष्यश्च'). K1. 2. 4 D4. 5. 9 सर्वज्ञः (for
नित्यज्ञः).

42 ^a) G1 तत्स (for पुनस्). K1 G1 तिष्येय;
K2 तिष्ठेय; K4 तिष्येय; Ca. s (gloss [both]: कलौ)
तिष्ये च (as in text). —^b) V1 D1 T1 G1. 8. 8 M1.
5-7 नामतः; Da3 भारतः; Ds s 'त (for 'तः'). —^c)
M1. 7 महाबाहो (for 'त्मानो'). —^d) D1 इव (for
भुवि).

43 ^a) D1 एषां (for तेषां). —^b) K1. 2. 4 Dn4 D4. 9
M1. 6 कुले (for कुलः). Dn4 भेदा (for 'भेदो'). —^c)
M1. 6. 7 परस्परं (for 'स्पर-'). —^d) Bc damaged.
G1 Cs (Csp as in text) स्वहते (for त्वामृते). ❧ Cs:
त्वामृते, त्वद्वाक्यमनादत्येत्यर्थः । ❧

44 ^a) G1 अनेकधा (for 'चर'). K4 D1 भेदान्;
Ds विद्वान् (for वेदान्). —^b) K1 D4. 9 नेष्यसे;
Da4 भेष्यते; Ds1 भत्स्यते; Ds2 भेत्स्यते; D5. 7 तेष्यः
स (for भेत्स्यसे). K1 तपसान्वितः. —^c) K2 कृष्णः;
G1 कृते; Ms कारणो (for कृष्णे). —^d) K1 Da3. 44
Dn4 D4 भविष्यति (for 'सि').

45 V1 reads 45^{ab} on marg. —^a) K2 धर्मानां.
Da4 तु (for च). Ds भविष्यर्माणां विविधां (sic).
—^b) Dn4 कर्ता (for कर्ता). D4 ज्ञानकरस्. G1 तदा
(for तथा). — V1 om. 45^c-46^b. D1 om. (hapl.)
45^c-46^d. —^c) Ks भविष्यति. —^d) Ks तव (for
व च). K1 Bo. 7 Dn4 D2. 5. 8 विमोक्षसे. ❧ Cs:

वीतरागश्च पुत्रस्ते परमात्मा भविष्यति ।

महेश्वरप्रसादेन नैतद्वचनमन्यथा ॥ ४६

यं मानसं वै प्रवदन्ति पुत्रं

पितामहस्योत्तमबुद्धियुक्तम् ।

वसिष्ठमग्न्यं तपसो निधानं

यश्चापि सूर्यं व्यतिरिच्य भाति ॥ ४७

तस्यान्वये चापि ततो महर्षिः

पराशरो नाम महाप्रभावः ।

पिता स ते वेदनिधिर्वरिष्ठो

रागात्, संसारात् । ❧

46 V1 om. 46^{ab}; D1 om 46 (for both, cf. v. l.
45). —^a) K1 वीतरागस्; Gs वीरागतश्च (for वीत-
रागश्च). M1. 6. 7 transp. पुत्रः and ते. —^b) Ds1
D4. 8. 9 भविष्यति (for 'व्यति'). ❧ Cs. v: परमात्मा,
परे ब्रह्मणि (Cv: परमे नारायणे), आत्मा चित्तं, यस्य । ❧

47 G1 om (hapl.) 47-51; V1 reads the same
on marg. —^a) Ks Bo. 6-9 Da3. 44 Dn1. n4 Ds D2.
2. 5. 8 T1 G2. 6 Kumbh. ed. विप्राः (for पुत्रं). —^b)
Ds om. from मह up to ततो (in 48^a). K1 बुद्धि-
रुक्तं (for 'युक्तम्'). — Ds1 repeats 47^{ab} after पराशरो
(in 48^b). —^c) K1 वशिष्ठम्; Ds1 (both times)
वशिष्ठम् (for वसिष्ठम्). K1 T1 अग्रं. K2 Bo Dn1.
n4 Ds1 (both times). s2 D2-4. 3 च तपो; Da3. 44
तपसा; D1 'सां (for 'सो'). Da4 विधानं (for 'नि').
—^d) Ks Bo. 6-9 Dn1. n4 Ds1 (both times). s2 D2. 3. 8
Kumbh. ed. यस्याति; Da3. 44 यस्याभि; D1 यश्चाति;
T1 यस्यापि (for यश्चापि). K1. 4 व्यतिरिच्यते इति;
K2 'रिच्यते इति; Ks Bo. 6-9 Da3 Dn1. n4 Ds2 D2. 3. 8
Kumbh. ed. 'रिच्यते आ; Da4 'रिच्यतेना; Ds1
(both times) व्यतिच्यते आ; D1 T1 G2. 6 व्यतिरिच्य
भाति (for व्यतिरिच्य भाति).

48 For the repetition in Ds1, cf. v. l. 47. G1
om. 48; Ds om. up to ततो (for both, cf. v. l.
47). V1 reads 48 on marg. —^a) Bc तस्यार्थे
(for 'न्वये'). Ks चापि (for चापि). Da4 महर्षीः;
Dn4 'र्षिः. K1. 2. 4 V1 D1 T1 G2. 6 जातो हि तस्यान्व-
(K2 'न्वि) य एष विप्रः. —^b) K4 महाप्रभावः. —^c)
K1 वेदविधिर् (for 'निधिर्'). K1. 2. 4 Ds1 Ds2 वसिष्ठो;
Ks. 7 D4 वसिष्ठो (for वरिष्ठो). —^d) K1 महावपो;
D1 T1 G2. 6 M1. 5-7 'मना (for 'तपा'). D1 T1 G2. 6

महातपा वै तपसो निवासः ।

कानीनगर्भः पितृकन्यकायां

तस्माद्वेषेस्त्वं भविता च पुत्रः ॥ ४८

भूतभव्यभविष्याणां छिन्नसर्वार्थसंशयः ।

ये ह्यतिक्रान्तकाः पूर्वं सहस्रयुगपर्ययाः ॥ ४९

तांश्च सर्वान्मयोद्दिष्टान्द्रक्ष्यसे तपसान्वितः ।

पुनर्द्रक्ष्यसि चानेकसहस्रयुगपर्ययान् ॥ ५०

अनादिनिधनं लोके चक्रहस्तं च मां मुने ।

अनुष्ठयानान्मम नैतद्वचनमन्यथा ॥ ५१

शनैश्चरः सूर्यपुत्रो भविष्यति मनुर्महान् ।

तस्मिन्मन्वन्तरे चैव सप्तर्षिगणपूर्वकः ।

त्वमेव भविता वत्स मत्प्रसादाच्च संशयः ॥ ५२

व्यास उवाच ।

एवं सारस्वतमृषिमपान्तरतमं तदा ।

उक्त्वा वचनमीशानः साधयस्वेत्यथाब्रवीत् ॥ ५३

सोऽहं तस्य प्रसादेन देवस्य हरिमेधसः ।

C. 12. 13996
B. 12. 350(49). 58
K. 12. 359. 58

तपसां (for 'सो'). — ^a M₁ कानीनगर्भः. K₁ ५.१
Dr T₁ G₈.६ M₁.५.१ -कन्यकायात्; K₂ 'यायात् (for
-कन्यकायां). ☞ Ca: पितृकन्यकायां, पितृगणकन्यकायात् ॥
Cs: कानीनो गर्भः, अदत्तायामुत्पन्नः । पितृकन्यकायां, योज-
नगन्धायाम् । स हि पूर्वजन्मनि पितृणां मानसी कन्या । ☞
— ^f K₁.२.५ सं- (for त्वं). M₁.६.१ भवितारि (for
'ता च). Dr T₁ G₈.६ तस्माद्वेषे त्वं भविता स (Dr
'तारि) विप्रः. ☞ Ca: तस्मात्, पराशरात् । ☞

49 G₁ om. 49 (cf. v. l. 47); V₁ reads it on
marg. 49^{ab} is damaged in Br. — ^b Bo छिन्धि
(for छिन्न-). K₁ D₄.१.१ T₁ G₈.६ Kumbh. ed.
ज्ञानानां वेत्यस्ये गतिं. — ^c M₁ येभ्यति (for ये ह्यति-).
V₁ -क्रांतिका; Bo -क्रांतिना; D₅ -क्रांततः; Dr T₁
G₈.६ -क्रांतगाः (for -क्रांतकाः). D₄ M₅ पूर्व-; Kumbh.
ed. पूर्व (for पूर्व). — ^d K₆ Bo.६-९ D₃.५.५ D₈
Cs (gloss: सहस्रयुगपर्ययात्, भविष्यत्कल्पात्, चक्र-
वत्परिवर्तमानात्-पर्ययात्; K₁ D₄.१ -पर्येयात्; D₈ -पर्येयः;
T₁ -पर्यगाः (for -पर्येयाः).

50 G₁ om. 50 (cf. v. l. 47); V₁ reads the
same on marg. — ^a D₄ ताश्च. K₁ D₄ D₄ T₁
G₈ M₁.६.१ मया दिष्टान्; Dr M₅ मया दिष्टो (for मयो-
दिष्टान्). — ^b K₁ द्रक्ष्यसे; K₂.५ प्रेक्षसे; K₆ Bo
रक्षसे (for द्रक्ष्यसे). K₂.५ तपसान्विता; Dr T₁ G₈.६
M₁.६-१ नात्र संशयः. — ^c K₁ D₄ द्रक्षसि; D₄
द्रक्ष्यति. K₁.५ V₁ Dr T₁ G₈.६ चानेकान्; K₆ वानेक-
(for चा). K₆ Bo.६-९ D₃.५.५ D₄ D₁ -पर्येयात्;
K₁ D₄.१ -पर्येयं (for -पर्येयात्).

51 G₁ om. 51 (cf. v. l. 47). V₁ reads 51 on
marg. — ^a K₁ अनाधि- (for 'दि-). D₄.१.१ T₁
G₈.६ M₁.६-१ -निधनात् (for -निधनं). — ^b D₄ चक्रं
(for चक्र-). K₁.५ तथा (for मुने). K₆ Bo.६-९
चक्रवर्धं महासुने; K₁ D₄.१.१ T₁ G₈.६ M₁.६-१ चक्रवर्धं

(K₁ D₄.१ 'वच्च) महामुने. — ^c K₆ सुते (for मुने).
— After 51, K₆ V₁ Bo.६-९ D₃.५.५ D₄.५.५
D₄.५.५.५ Kumbh. ed. ins.:

904* भविष्यति महासत्त्वं ख्यातिश्चाप्यनुला तव ।

[V₁ भविष्यति. K₆ महासत्त्वं (for 'सत्त्वं). D₄ चाप्य-
बला (for 'तुला). D₅ तथा (for तव).]

52 ^{ab} K₁.५ भविष्यति. M₅ मुनिर् (for मनुर्).
☞ Ca: शनैश्चरः, शनैश्चरभ्राता । कल्पान्तरे वा शनैरेव
भविता मनुरिति ॥ Cr: शनैः, एकसप्ततिमहायुगपर्यन्तं चर-
तीति शनैश्चरः, चैवस्वतमनुः । — ^c K₁.५ अस्मिन् (for
तं). — ^d K₁.६ Bo.६ (marg. as in text). D₃.
५.५ D₄.५.५ D₅ D₂.५.५ M₅ Kumbh. ed. मन्वादि- (for
सप्तर्षि-). Dr T₁ G₈.६ M₁.६ -पूर्वगाः; M₅ -पूजितः
(for -पूर्वकः). K₂ सप्तवर्षे च पूर्वकः; K₆ सप्तै चण-
पूर्वकः (sic); V₁ स सप्तगणपूर्वकः. — ^e D₃ तात;
M₁ वरसा (for वरस). — ^f M₁.६.१ सं(M₁ स-
प्रसादात् (for मत्प्र). — After 52, K₆ V₁ Bo.६-९
D₃.५.५ D₄.५.५ D₅ D₂.५.५.५ Kumbh. ed. ins.:

905* यत्किंचिद्विद्यते लोके सर्वं तन्मद्विचेष्टितम् ।

अन्यो ह्यन्यं चिन्तयति स्वच्छन्दं विद्वद्वाग्यहम् ।

[(L. 1) D₅ सर्वं (for किंचिद्). K₆ वर्धते; V₁ D₅
वर्धते; D₃.५.५ दुर्लभे; D₄ D₅ विदिते (for विवर्ते).
— (L. 2) K₆ ह्यन्यं; V₁ ह्यन्यच्च; D₄ स्वन्वं (for
ह्यन्यं). K₆ चिन्तयति.]

53 MSS. om. the ref. — ^a D₅ वेवं (for पूर्व).
— ^b K₁ अपांतरतरं; Dr T₁ G₈.६ अपांतरतमं; M₁.
६.१ अपांतरतमम् (for अपान्तरतमं). K₁ Bo D₄.५.५
D₅ D₂.५.५.५ Kumbh. ed. तथा; D₅ यथा (for तदा).
G₁ अमप्सांतरतं तदा. — ^c D₃.५.५ T₁ G₈.६ ईशानं
(for 'नः). — ^d K₁ साधयस्वेदमब्रवीत्; D₅ यस्त
तथाब्रवीत्.

C. 12. 12996
B. 12. 253(48) 59
K. 12. 259. 50

अपान्तरतमा नाम ततो जातोऽऽज्ञया हरेः ।
पुनश्च जातो विख्यातो वसिष्ठकुलनन्दनः ॥ ५४
तदेतत्कथितं जन्म मया पूर्वकमात्मनः ।
नारायणप्रसादेन तथा नारायणांशजम् ॥ ५५
मया हि सुमहत्तमं तपः परमदारुणम् ।
पुरा मतिमतां श्रेष्ठाः परमेण समाधिना ॥ ५६
एतद्गः कथितं सर्वं यन्मां पृच्छथ पुत्रकाः ।
पूर्वजन्म भविष्यं च भक्तानां स्नेहतो मया ॥ ५७
वैशंपायन उवाच ।
एष ते कथितः पूर्वं संभवोऽऽद्गुरोर्नृप ।

54 *) K1. 2. 4 Ds1 D4. 9 G1 Kumbh. ed. अपांत-
रतमो; T1 Gs. 8 अवांतरतमा (for अपान्तर*). D1 G1
Kumbh. ed. नाम्ना (for नाम). —^d) K1 V1 D4 5. 9
T1 G1. 8. 8 तदा; D1 तथा (for ततो). K1 जाता
(for जातो). K1. 2. 4 हरे जातस्तदाज्ञया. —^e) Ks. 1
V1 B0. 9 Ds वसिष्ठ. G1 -नन्दन (for -नन्दन:).

55 *) Das तदैतत्. Ds कर्म (for जन्म). —^b)
Ds जन्म (for मया). —^d) K1. 2 Ds. 1. 9 T1 G1. 8. 8
M1. 6. 1 Kumbh. ed. तदा; Ms मया (for तथा).
Ds नारायणाश्रयं; G1 M1. 6. 1 'णांशजं (for 'णांशजम्).

56 K1 om. 56. —^a) G1 तप्त- (for तप्तं). —^b)
Ds जपः (for तपः). Ds दारुणः (for दारुणम्).
—^c) K1 B0 Ds श्रेष्ठ. —^d) K1 परमेण; Ks 'भेक्ष-
(for 'भेज).

57 *) G1 om. एतद्. B4. 9 तत्; Das वा (for
वः). B1 Gs M1. 6. 1 पूर्व (for सर्व). —^b) D4 M1.
8-1 मा (for मां). K1. 2 B0. 8 Das Dn1. n4 Ds D2-5.
8. 9 T1 G1 Kumbh. ed. पृच्छत; K4 'ति; K1 'श्च
(for 'य). K1 D4. 9 सुमताः; Das पुत्रकाः. —^c)
K1 पूर्व (for पूर्व-). K1. 2 भविष्यद्; D1 T1 G1. 8. 8
'स्यच् (for 'स्यं). —^d) K1. 2 यथा (for मया).
— After 57, Ks B1-8 Das. 44 Dn4 Cnp Cp ins. an
addl. colophon [sub-parvan: Ks B8. 9 Das. 44
Dn4 मोक्षधर्म. — Adhy. name: Ks B1-8 Das. 44
नारायणीयं. — Adhy. no. (figures, words or both):
Ks 75; B1 Dn4 173; B8 275].

58 *) K1. 2. 4 वः (for ते). K1. 2 B4-8 D1 Kumbh.
ed. पूर्वः; Das. 44 Dn4 M1 पूर्व- (for पूर्व). Ds

व्यासस्याक्लिष्टमनसो यथा पृष्टः पुनः शृणु ॥ ५८
सांख्यं योगं पञ्चरात्रं वेदाः पाशुपतं तथा ।
ज्ञानान्येतानि राजर्षे विद्धि नानामतानि वै ॥ ५९
सांख्यस्य वक्ता कपिलः परमर्षिः स उच्यते ।
हिरण्यगर्भो योगस्य वेत्ता नान्यः पुरातनः ॥ ६०
अपान्तरतमाश्चैव वेदाचार्यः स उच्यते ।
प्राचीनगर्भं तमृषिं प्रवदन्तीह केचन ॥ ६१
उमापतिर्भूतपतिः श्रीकण्ठो ब्रह्मणः सुतः ।
उक्तवानिदमव्यग्रो ज्ञानं पाशुपतं शिवः ॥ ६२
पञ्चरात्रस्य कृत्स्नस्य वेत्ता तु भगवान्स्वयम् ।

एतत्ते कथितं सर्वं. —^b) K1. 2 स (for ऽस्यद्-). D44
नृपः (for नृप). —^d) V1 B8. 9 D1 T1 G1. 8. 8 पृष्टं
(for पृष्टः). K1. 2. 4 तथा; Dn4 पुरा (for पुनः).
— After 58, B8 ins. an addl. colophon [sub-
parvan: B8 मोक्षधर्म. — Adhy. name: B8 नारा-
यणीयं].

59 Before 59, B8 ins. वैशंपायन उवाच. —^a)
K1. 2. 6 B8 D44 Dn4 D4. 7. 8 सांख्य- (for सांख्यं).
K1. 2. 4 D1 T1 G1. 8. 8 -योगः (for योगं). Ds Gs
Kumbh. ed. पांचरात्रं (for पञ्च*). —^b) K4 D1
वेदः; K1 Ms वेदान् (for वेदाः). K4 पशुपतं; B0
पाशुपतस् (for 'पतं). —^c) T1 ज्ञातानि (for ज्ञानानि).
K1. 2 Ms राजर्षे (for राजर्षे). —^d) Das M1. 1 विधि-
(for विद्धि). Ks तु (for वै). K4 विद्धि नामानि
तानि वै. ❀ Cn: नानामतानि, सिद्धप्रस्थानानि ॥ Cs:
नानाविधपुरुषमतानि । प्रणेतुर्भेदादर्थभेद इत्यर्थः । ❀

60 *) M1 कपिलं (for 'कः). G1 सांख्यवक्ता च
कपिलः. — K1 om. (hapl.) 60*-61*. —^d) K1. 2
D1 T1 G1. 8. 8 वक्ता (for वेत्ता). Das Dn4 M1. 1
नान्यः; Ms नैतौ (for नान्यः). Ms पुरातनौ (for 'तनः).

61 K1 om. 61^{ab} (cf. v. l. 60). —^a) K1. 2. 4. 6
D4. 9 अपांतरतमश्च; T1 Gs. 6 अवांतरतमाश्च (for अपा-
न्तर*). D1 T1 G1. 8. 8 M1. 5-1 नाम (for चैव). —^b)
M1. 6. 1 कीर्तितः (for उच्यते). —^c) B0 प्राचीनगर्भस्
(for 'गर्भ'). —^d) Das केशवः; Dn4 केवलं (for
केचन).

62 *) K2 उमापति- (for 'पतिर्). Das. 44 Dn4
भूतपतिः; G1 पशुपतिः (for 'भूत'). —^c) K1 D4. 9

सर्वेषु च नृपश्रेष्ठ ज्ञानेष्वेतेषु दृश्यते ॥ ६३
 यथागमं यथाज्ञानं निष्ठा नारायणः प्रभुः ।
 न चैनमेवं जानन्ति तमोभूता विशां पते ॥ ६४
 तमेव शास्त्रकर्तारं प्रवदन्ति मनीषिणः ।
 निष्ठां नारायणमूर्धि नान्योऽस्तीति च वादिनः ॥ ६५
 निःसंशयेषु सर्वेषु नित्यं वसति वै हरिः ।
 ससंशयान्हेतुबलाद्वाध्यावसति माधवः ॥ ६६
 पञ्चरात्रविदो ये तु यथाक्रमपरा नृप ।
 एकान्तभावोपगतास्ते हरिं प्रविशन्ति वै ॥ ६७

सांख्यं च योगं च सनातने द्वे
 वेदाश्च सर्वे निखिलेन राजन् ।
 : समस्तैर्ऋषिभिर्निरुक्तो
 नारायणो विश्वमिदं पुराणम् ॥ ६८
 शुभाशुभं कर्म समीरितं य-
 त्प्रवर्तते सर्वलोकेषु किञ्चित् ।
 तस्माद्वेषेस्तद्भवतीति विद्या-
 दिव्यन्तरिक्षे भुवि चाप्सु चापि ॥ ६९

C. 12. 13712
B. 12. 1301 (49) 74
K. 12. 359. 74

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तत्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३७ ॥]

अव्यक्तो (for 'गो'). — ^a) Dn⁴ शिवः; Ds Gs शिवं;
Gs (also) शुभं (for शिवः). M¹. 5. 1 ज्ञानपाशुपतिं शिवं.

63 ^a) K² Kumbh. ed. पांचरात्रस्य; D¹ पंचरात्रं
तु (for 'रात्रस्य'). K¹ D⁴. 9 कृष्णश्च; D². 24 कृष्ण*
(for कृष्णस्य). — ^b) K¹. 2. 4 Kumbh. ed. वक्ता
(for वेत्ता). K¹ D⁴. 9 स (for तु). D¹ T¹ G¹. 8
M¹. 5. 7 वक्ता नारायणः स्वयं. — ^d) K¹ D⁴. 5. 9 [अपि;
M⁶ तु (for च). D² नृप श्रेष्ठ. C⁷ ज्ञानेष्वेतेषु राजेन्द्र
सर्वेष्वेतेष्वेति शिष्येते.

64 ^a) K¹. 4 Dn⁴ यथागमः; B⁶-9 D². 24 D⁵
'गतं; M⁶ 'योगं; C⁸ (gloss: यथाश्रद्धम्) 'गमं (as
in text). K¹ D⁸ D¹ T¹ G¹. 8. 6 M¹. 5-7 C⁸ (gloss:
यथोपपत्ति) यथान्यायं; B⁶. 3 D². 24 तथा ज्ञानं (for
यथाज्ञानं). — ^b) B¹ Dn⁴ नारायणः (for 'णः'). D²
प्रभुः; D¹ पुरा; G⁸ परः (for प्रभुः). C⁸ निष्ठा,
परं प्रतिपाद्यम् । C⁸ — ^c) K¹. 2. 1 D⁴. 9 चैवम् (for
चैनम्). K¹ D². 24 M¹ एव; D¹ T¹ G¹. 8. 6
अभिः (for एवं).

65 ^a) K⁶ V¹ B⁶-9 D². 24 Dn¹. 24 D². 2. 3
'कर्तारः (for 'कर्तारं'). — ^b) K² प्रविशन्ति (for प्रव-
दन्ति). — ^c) V¹ D⁶ T¹ G⁸ M¹. 5. 1 निष्ठा (for निष्ठां).
M¹. 5. 1 नारायण (for 'यणम्'). M¹ ऋषिर् (for 'र्षि').
— ^d) K⁶ B⁶-9 D². 24 Dn¹. 24 D⁸ D². 3. 3 वचो
मम (for च वादिनः).

66 ^a) K² निःसंशयेषु (for 'शयेषु'). K¹. 2. 4 सत्त्वेषु;
K¹ D⁴. 5. 9 धर्मेषु; D¹ T¹ G¹. 8. 6 श्रुतेषु (for सर्वेषु).
— ^b) K⁶ V¹ B⁶-9 D² स वसते; K¹ D⁴. 9 M¹. 5-7

संवसते (for वसति वै). — ^c) K¹ D⁸ हेतुकल्पान्;
D⁴ corrupt; D⁵ 'जातान् (for 'बलान्'). C⁸ Gn:
हेतुबलात्, कुतर्कबलात् । C⁸ — ^d) K⁶ D⁴ [अ]ध्यावसति.
K¹. 2 मानवान्; K⁶ D² मानवः; Dn⁴ माधवं (for
'व').

67 ^a) Bom. Kumbh. ed. पांचरात्र- (for पञ्च').
K¹ विदं; K¹ विद्वा (for विदो). M¹. 5. 7 च (for
तु). — ^b) K⁶ यथाक्रमपरान्; D⁶ विदो; G¹ यथा
चोक्तपरान्. C⁸ Cp: यथाक्रमपरः, शास्त्रसमर्पितक्रमेणानु-
ष्ठातारः ॥ C⁸: यथोक्तपञ्चकालक्रमानुष्ठायिनः । C⁸ — ^c)
M⁶ एकांति- (for एकान्त-). — ^d) Dn⁴ सा (for ते).
G¹ द्वि (for वै).

68 ^a) K¹ om. च. T¹ G¹. 8 योगज्ञ (for योगं).
K⁶ सनातनत्वे; K¹ Dn⁴ D⁴. 5. 9 M¹ 'नं वै (Dn⁴ M¹
द्वे); Cn (gloss: श्रुतिप्रतिपादितत्वादायन्तशून्ये) 'तने द्वे
(as in text). — ^b) D² निखिलाश्च (for 'लेन').
— ^c) K¹. 2. 4. 1 D⁶. 9 G¹ शास्त्रैः; D¹ एतत्; T¹
Gs. 8 एते (for सर्वैः). D⁶ समग्रैः; D¹ समस्ते (for
'स्तेर'). K¹. 2 D² M⁶ नियुक्तो; D¹ T¹ G⁶ निरुक्तैः;
C⁸ (gloss: निश्चयेनोक्तः) 'को (as in text). — ^d) D¹
T¹ G⁸. 8 नारायणं; M⁶ 'यणाद् (for 'यणो). G¹
पुराणः (for 'णम्).

69 ^a) K⁶ Br. 8 (marg. as in text) समीरणं; Cn
(gloss: वेदे विहितम्) 'रितं (as in text). — ^b) Bo
om. सर्वै. G¹ जनेषु (for 'लोकेषु). T¹ G². 8 कश्चित्
(for किञ्चित्). — ^c) D² भवति (for भवति). K¹. 4
D² Dn⁴ D⁴. 9 G¹ M¹ विद्या; K⁶ दिव्या (for विद्याद्).

[३३८

C. 12. 13713
B. 12. 3511501
K. 12. 350. 1

जनमेजय उवाच ।

बहवः पुरुषा ब्रह्मक्षुताहो एक एव तु ।

को ह्यत्र पुरुषः श्रेष्ठः को वा योनिरिहोच्यते ॥ १

वैशंपायन उवाच ।

बहवः पुरुषा लोके सांख्ययोगविचारिणाम् ।

नैतदिच्छन्ति पुरुषमेकं कुरुकुलोद्बह ॥ २

बहूनां पुरुषाणां च यथैका योनिरुच्यते ।

ॐ Cn: तस्मादेषः, नारायणात् । ॐ — ^a) K1. 2. 4 D4. 9 दिश्वंतरीक्षे; K2. 1 V1 Bo. 6. 2. 2 दिश्वंतरीक्षे (K2 'व्यां' तरीक्षे (for 'रिषे'). K1 D4 वाच्यु; Dn1. n4 D8 चाद्यु (for चाच्यु). K2 Bo-6 D2. 2. 2 चैव; K1 D4 5. 9 वापि; V1 Bo Dn1. n4 D8 D2. 2. 3 Kumbh. ed. चेति (for चापि).

Colophon. Ś1 D2 T2 G2 missing; K2. 5 B1-5 D2. 1. 2 Dn1. n2 D1 G2. 5 M2-4 absent. — *Sub-parvan*: K1. 2. 4. 5 V1 Bo. 6. 2. 2 D2. 2. 2 Dn1. n4 D8 D2-1. 1. 1-9 T1 G1. 6 M1. 5-1 मोक्षधर्म. — *Adhy. name*: K1. 2. 4 B2 G1. 6 नारायणीयं; K2 B2 नारायणीये कृष्ण (B2 वेद् व्यासोत्पत्तिः; K1 D4 5. 9 नरनारायणीयं; V1 Bo. 7. 2 D2. 2. 2 नारायणीये कृष्णद्वैपायनोत्पत्तिः; Dn1 D8 D2. 2. 2 नारायणीये द्वैपायनोत्पत्तिः; M1. 5-1 नारायणीये कृष्णद्वैपायनजन्मकथनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K2 76; B1 Dn1 174; B2 276; Dn1 G1 175; D2. 2. 2 T1 G2 177; G2 176; M1. 5. 1 172; M2 207. — *Sloka no.*: D2. 2. 2 D3 12; Dn1 75.

338

☞ This adhy. is missing in Ś1 D2 T2 G2 (cf. v. 1. 12. 336. 65; 283. 15; 336. 1; 335. 40).

1 1st is quoted in Śāh. Bh. on Ved. Sū. II. i. 1. — ^a) D21 reads from ब्रह्मन् up to बहवः (in 2^a) on marg. K1. 1 D4. 9 राजन् (for ब्रह्मन्). — ^b) D4 तु (for तु). — ^c) M1 कोम्यत्र (for को ह्यत्र). K2 B2 D8 D4. 1. 2 T1 G1. 2. 6 M1 पुरुषः (for पुरुषः). D21 D4 M1. 5. 1 श्रेष्ठ (for श्रेष्ठः). — ^d) G1 M1. 5-1 का (for को).

2 D21 reads up to बहवः on marg. After the

तथा तं पुरुषं विश्वं व्याख्यास्यामि गुणाधिकम् ॥ ३

नमस्कृत्वा तु गुरवे व्यासायामिततेजसे ।

तपोयुक्ताय दान्ताय वन्द्याय परमर्षये ॥ ४

इदं पुरुषमुक्तं हि सर्ववेदेषु पार्थिव ।

ऋतं सत्यं च विख्यातमृषिसिंहेन चिन्तितम् ॥ ५

उत्सर्गेणापवादेन ऋषिभिः कपिलादिभिः ।

अध्यात्मचिन्तामाश्रित्य शास्त्राण्युक्तानि भारत ॥ ६

ref., D1 T1 G1. 2. 6 read 3-4 transposed. — ^a) D21 om. पुरुषा. B1 damaged; M1. 5. 1 राजन् (for लोके). — ^b) B1 damaged. K1. 2. 4 M2 -विचारिणः; K2 Bo. 6. 2. 2 D2. 2. 2 Dn1. n4 D8 D2. 2. 2. 3 'रणे; V1 'रणे; M1 'रणः (for 'रिणाम्). — ^c) K1. 2 नैतम्; K2 B2-3 नैवम्; K1 D4. 9 नैतम् (for नैतद्). D2. 2. 2 नैव गच्छति पुरुषम्.

3 = (var.) 25. Quoted in Śāh. Bh. on Ved. Sū. II. i. 1. For the sequence in D1 T1 G1. 2. 6, cf. v. 1. 2. — ^a) D1 T1 G2. 6 M2 हि; M1. 5. 1 तु (for च). ॐ Cn: पुरुषाणां, पुरुषं उपाधिषु वसताम् । ॐ — ^b) K1. 2. 1 D4. 9 तथैका (for व'). K4 D8 उच्यते (for उच्यते). — ^c) K2 यथा तं; K1 D4. 9 तमहं (for तथा तं). ॐ Ca: विश्वं, सर्वाधिष्ठाताम् । ॐ — ^d) K2 व्याख्यास्यामि; D2. 2. 2 व्याख्यामि च; D1 T1 G1. 2. 6 M1. 5-1 व्याख्यास्यामि (for व्याख्या). D1 T1 G2 M1. 5-1 गुणातिर्गः; G2 गति (for 'धिकम्).

4 For sequence in D1 T1 G1. 2. 6, cf. v. 1. 2. — ^a) K2 V1 Bo. 6-9 D2. 2. 2 Dn1. n4 D8 D2. 2. 2 च (for तु). — ^b) K2 V1 Bo. 6-9 D2. 2. 2 Dn1. n4 D8 D2. 2. 2 M1. 5. 1 व्यासाय विदितारम्भे. — ^c) D1 T1 G2. 6 M1. 5-1 तपोनित्याय. D2 तपोयुक्तावदाताय. — ^d) D2 वर्णाय (for वन्द्याय). D5 परमात्मने (for 'मर्षये).

5 ^a) G1 वै (for हि). D5 इदं सूक्तं हि पुरुषं. — ^b) D1 T1 G1. 2. 6 M1. 5. 1 पश्यते (for पार्थिव). — ^c) D2 corrupt. K1 नृत्तं; K2 कृतं (for ऋतं). D1 T1 G2 6 प्रख्यातम् (for वि'). — ^d) Dn4 ऋषि (for ऋषि). K1 -संवेन; K2. 4. 6 B2-8 M2 -संवेन; B1 -संवेन (for -सिंहेन). K1 V1 D2 आशितं; D4 भारत (for चिन्तितम्).

6 D4 om. (hapl.) 6. — ^a) K1 उत्सर्गेणापः; D5

समासतस्तु यद्भासः पुरुषैकत्वमुक्तवान् ।
तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि प्रसादादमितौजसः ॥ ७
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
ब्रह्मणा सह संवादं त्र्यम्बकस्य विशां पते ॥ ८
क्षीरोदस्य समुद्रस्य मध्ये हाटकसप्रभः ।
वैजयन्त इति ख्यातः पर्वतप्रवरो नृप ॥ ९
तत्राध्यात्मगतिं देव एकाकी प्रविचिन्तयन् ।
वैराजसदने नित्यं वैजयन्तं निषेवते ॥ १०
अथ तत्रासतस्तस्य चतुर्वक्त्रस्य धीमतः ।
ललाटप्रभवः पुत्रः शिव आगाद्यदृच्छया ।
आकाशेनैव योगीशः पुरा त्रिनयनः प्रभुः ॥ ११

ततः खाभिपपाताशु धरणीवरमूर्धनि ।
अग्रतश्चाभवत्प्रीतो ववन्दे चापि पादयोः ॥ १२
तं पादयोर्निपतितं दृष्ट्वा सव्येन पाणिना ।
उत्थापयामास तदा प्रभुरेकः प्रजापतिः ॥ १३
उवाच चैनं भगवांश्चिरस्यागतमात्मजम् ।
स्वागतं ते महाबाहो दिष्ट्वा प्राप्तोऽसि मेऽन्तिकम् ॥ १४
कञ्चित्ते कुशलं पुत्र स्वाध्यायतपसोः सदा ।
नित्यमुग्रतपास्त्वं हि ततः पृच्छामि ते पुनः ॥ १५
रुद्र उवाच ।

त्वत्प्रसादेन भगवन्स्वाध्यायतपसोर्मम ।
कुशलं चाव्ययं चैव सर्वस्य जगत्तथा ॥ १६

C. 12. 13729
B. 12. 35 [50]. 17
K. 12. 360. 15

*गैनापि (for 'गैनाप-'). G₁ वर्गेण (for 'वर्गेण'). ☞ Cp :
उत्सर्गेणेत्ये, उत्सर्गासिद्धस्य देहात्मभिभावस्य अपदार्थत्वं कपि-
लादिशास्त्रप्रवृत्तिरित्यर्थः ॥ G₈ : स्वभावसिद्धो भेदभ्रम उत्सर्गः,
तेन कपिलादिभिरात्मनो तानात्वप्रतिपादकानि शास्त्राणि कृतानि ।
नानात्वनिराकरणमपवादः । तेन पुरुषैक्यप्रतिपादकं शास्त्रं व्यासेन
कृतम् । ☞ — ^b) K₁. 2. 4 मुनिभिः (for 'ऋषिभिः').

7 ^a) T₁ G₈ समागतस् (for 'सतस्'). K₈ G₁ M₈
तद् (for 'यद्'). — ^b) K₁. 2. 4 M₈ पुरुषे कार्यम्; K₇
D₄. 5. 1. 9 'र्ष' स्वेकम्; T₁ 'षैः' कात्म्यम्; G₁ 'वैकार्यम्';
G₈. 6 M₁. 1 'वैकात्म्यम्'; M₈ 'षे शास्त्रम् (for 'वैकत्वम्').
— ^d) B₈ प्रसादम् (for 'दाद्'). K₁. 2. 4 तस्य तेजसः
अमितौ').

8 ^a) G₁ तत्रापि. — ^d) K₁ त्र्यम्बकस्य (sic).

9 ^b) G₁ -सप्रभं. — ^d) K₇ D₈ सर्वतः (for 'पर्वत-').
Dr T₁ G₈. 6 पर्वतः परमो नृप.

10 ^a) -K₁. 2 D₈ अत्र; M₈ यत्र (for 'तत्र'). K₁.
2. 4 -गतिर् (for 'गतिं'). D₈ T₁ G₈. 6 M₈ देवम्.
D₈. 4 तत्राध्यात्म (D₈. 4 'त्मा' गतिस्त्वेव. ☞ G₈ : अध्या-
त्मगत्यम्, आत्मतत्त्वनिर्णयम् । ☞ — ^b) Dr T₁ G₈. 6
एकांते (for 'एकाकी'). K₈ परिचितयन्; D₈ प्रति;
D₈. 5 प्रविचिन्तयत्. — ^c) V₁ lacuna; Bo D₈ -सदन्;
D₈ D₈ D₂. 1. 8 T₁ G₈. 6 M₁. 5-7 -सदनान्; D₈
-सदनी (for 'ने'). K₁. 2. 4 G₁ वैराज (G₁ 'य' नित्यः स
(G₁ स) तदा. ☞ G₈ : वैराजं, मेरो ब्रह्मणः सदनम् । ☞
— V₁ reads 10^d on marg. — ^d) K₁. 1 V₁ Dr वैज-
यन्तः; D₈ 'यन्ते (for 'यन्त'). D₄ निषेवत; Dr निषे-
विते (for 'वते').

11 ^a) K₁ G₁ योगी तु; K₂. 4 योगे तु; K₇ D₄. 9
योगेशः; D₈ योगी स (for 'योगीशः'). K₈ V₁ Bo. 6-9
D₈. 4 D₈. 1. 4 D₈ D₂. 3. 8 आकाशेन महा (D₈ [marg.;
sec. m.] पुरा) योगी. — ^c) K₁. 2. 4 G₁ पुत्रस् (for 'पुरा').
D₈ पुनः (for 'प्रभुः').

12 ^a) G₁ ततश्च (for 'ततः खान्'). D₈ निपपात.
D₈ [अ]प्सु (for [अ]शु). — ^b) D₈ D₈ -मूर्धनी.
— ^c) M₁. 5. 1 भवः (for [अ]भवत्). K₁ प्रीते; D₈
प्रीतो; Dr T₁ G₈. 6 भीतो (for 'प्रीतो').

13 ^b) Dr T₁ G₁. 8. 6 M₁. 5-7 इष्ट्वा (for 'दृष्ट्वा').
K₈ सव्येन (for 'सव्येन'). — ^d) K₇ D₄. 5. 9 भुवनेशः
(for 'प्रभुरेकः'). B₈ सनातनः (for 'प्रजापतिः').

14 ^b) K₇ D₄. 9 चिरस्यागातमात्मजं; D₈ निरस्यागाय-
मात्मजं (corrupt). — Before 14^a, K₁. 2. 4. 1 D₈
D₄. 5. 9 G₁ M₁. 5-7 ins. ब्रह्मोवाच; K₈ V₁ Bo. 6-9
D₈. 4 D₈. 1. 4 D₈ D₂. 3. 8 पितामह उवाच. — ^c) K₇
मया (for 'महा'). K₁. 2. 4. 1 D₄. 5. 9 G₁ M₁. 1 -योगिन्
(for 'बाहो'). — ^d) K₂ इष्ट्वा (for 'दिष्ट्वा'). V₁ D₈
G₁ मँतिके; M₈ चांतिकं (for 'मेऽन्तिकम्').

15 ^a) V₁ तस्य; Dr तत्र (for 'पुत्र'). — ^b) Dr
-तपसे; T₁ G₈. 6 -तपसः (for 'तोः'). V₁ स भोः;
D₈ यदा; D₈ तदा (for 'सदा'). — ^c) Dr T₁ G₈. 6
M₈ हि त्वं (by transp.). K₁. 2. 4. 1 D₄. 5. 9 G₁ त्वं
चैवोग्रतपा नित्यं. — ^d) M₈ तस्मात् (for 'ततः'). K₁.
2. 4. 1 D₄. 5. 9 [अ]हं (for 'ते'). K₇ D₄. 9 तव; Dr T₁
G₁. 8. 6 M₁. 5-7 तपः (for 'पुनः').

p. 12. 13730
l. 12. 338[360].16
f. 12. 360. 16

चिरदृष्टो हि भगवान्वैराजसदने मया ।

ततोऽहं पर्वतं प्राप्तस्त्विमं त्वत्पादसेवितम् ॥ १७

कौतूहलं चापि हि मे एकान्तगमनेन ते ।

नैतत्कारणमल्पं हि भविष्यति पितामह ॥ १८

किं तु तत्सदनं श्रेष्ठं क्षुत्पिपासाविवर्जितम् ।

सुरासुरैरभ्युपितमृषिमिश्रामितप्रभैः ॥ १९

गन्धर्वैरप्सरोगमिष्व सततं संनिषेवितम् ।

उत्सृज्येमं गिरिवरमेकाकी प्राप्तवानसि ॥ २०

ब्रह्मोवाच ।

वैजयन्तो गिरिवरः सततं सेव्यते मया ।

अत्रैकाग्र्येण मनसा पुरुषश्चिन्त्यते विराट् ॥ २१

रुद्र उवाच ।

बहवः पुरुषा ब्रह्मंस्त्वया सृष्टाः स्वयंभुवा ।

सृज्यन्ते चापरे ब्रह्मन्स चैकः पुरुषो विराट् ॥ २२

को ह्यसौ चिन्त्यते ब्रह्मंस्त्वया वै पुरुषोत्तमः ।

एतन्मे संशयं ब्रूहि महत्कौतूहलं हि मे ॥ २३

ब्रह्मोवाच ।

बहवः पुरुषाः पुत्र ये त्वया समुदाहृताः ।

एवमेतदतिक्रान्तं द्रष्टव्यं नैवमित्यपि ।

आधारं तु प्रवक्ष्यामि एकस्य पुरुषस्य ते ॥ २४

16 *) K1 D4 D4 (by corr. as in text) M5 भगवान्. — *) K1 V1 D1 T1 G1.2.3 M1.5.7 तपसो मम (for 'सोमं'). — D1 repeats 16^{ad} after 17. — *) B.9 Dn1 Ds D2.3.5 त्वयः; D4 D4 त्वया (for तथा).

17 *) K1 D4.9 T1 G2.6 चिराद् (for चिर-). K1.2.4.7 D4.5.7.9 T1 G2.6 [s]सि भगवन् (for हि भगवान्). G1 चिरं दृष्टासि भगवन्. — *) T1 (before corr. as in text) मम (for मया). D1 वैराजे ह मनो मया. — *) K1 D4.5.7.9 [s]सि (for संह). Ds पर्वते. K1 D4 प्राप्तम्. — *) K1.2.7 हम्; G1 स मे (for त्विमं). — After 17, D1 repeats 16^{ad}.

18 *) G1 याति वापि (for चापि हि मे). D4 om. मे. — *) K1.2 चैकांतगमनेन; D4 एकांतगं. K1 Ds मे; D1 T1 G2.6 दे (for ते). — K1.2.7 D4.9 G1 om. 18^{ad}. — *) M1.5.7 अप्यल्पं (for अल्पं हि).

19 *) Ds1 कं (for किं). K5.7 Dn4 Ds D4.5.7.9 T1 G1.2.3 तु (for तु). K1 तत्सदनः; Cv (gloss: सत्यलोकं) तत्सदनं (as in text). — *) K4 क्षुत्पिपासादि- (for 'सावि-'). — *) M5 पुरा सुरैः. K3 अभ्युपितम्; Dn4 अभ्यु; G1 अभ्युपितम् (for अभ्युपितम्). — *) G1 प्रभो (for 'प्रभैः').

20 *) K1.2 om. up to सततं. — *) K1.2.4 **सेवितं; K7 संनिवेष्टितं; Ds1 D2 तं निषे (Ds1 'से') वितं (for संनिवेष्टितं). — *) K3 उत्सृजेमं; D1 T1 G2.6 M5 ज्यैवं; G1 ज्यैवं; M1.5.7 ज्यैवं (for 'ज्यैमं'). — *) D1 T1 G2.6 M5 एकांतं; M7 एकाकिः (for 'की'). M1.7 अपि (for अलि). — After 20, K1.2.4 ins. an

addl. colophon [Sub-parvan: K1.2.4 मोक्षधर्म-
— Adhy. name: K1.2.4 नारायणीयं].

21 Ds om. (hapl.) 21-23. V1 reads the ref. on marg. — *) K1.2 विशिष्टोऽयं (for वैजयन्तो). — *) K3 सेविते (for सेव्यते). — *) K1.2.6 तत्र (for अत्र). D4 Ds1 [ए]काग्र्येण (for [ए]काग्र्येण). — *) K3.4 चितते.

22 Ds om. 22 (cf. v. l. 21). K2.4 om. (hapl.) 22. V1 reads the ref. on marg.; the ref. is damaged in G1. — *) D1 दृष्टः (for सृष्टः). — *) K1 Dn4 सृजते; D4 सृज्यते; D1 साक्ष्यते; T1 G2.6 सृज्यते (for सृज्यन्ते). K1.7 D4.9 सम्यक् (for ब्रह्मन्). — *) K1 G1 कस् (for स). K1 त्वेकः; K5 वैकः; D1 T1 G2.6 M1.5-7 च कः; G1 त्वेक (for चैकः). Dn4 om. (hapl.) from पुरुषो up to बहवः (in 24^a).

23 Dn4 Ds om. 23 (cf. v. l. 22, 21). — *) D1 T1 G2.6 यो (for को). K1.2.4 न्वसौ (for ह्यसौ). K3 चितते. — *) K1 Ds त्वयैषः; B.9 Dn1 Ds D1.4.7.8 T1 G2.6 M1.5-7 त्वयैकः (for त्वया वै). After वै, G1 is mostly damaged for the rest of the adhy. K1.2.4 B1.8 Ds.24 Ds1 D4 पुरुषोत्तम. — *) K1 एतं; K3 एतं (for एतन्). K1 D4.7.9 T1 G2.6 M1.5-7 छिदि (for ब्रूहि). — *) K1 D1 T1 G1.6 M1.5-7 परं (for महत्). K1.2.4 मम; Ds प्रभो (for हि मे).

24 Dn4 om. up to बहवः (cf. v. l. 22). G1 damaged. — *) D4 यत्र (for पुत्र). — *) K1,

बहूनां पुरुषाणां स यथैका योनिरुच्यते ।
तथा तं पुरुषं विश्वं परमं सुमहत्तमम् ।

णं निर्गुणा भूत्वा प्रविशन्ति सनातनम् ॥ २५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टात्रिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३३८ ॥

[३३९

ब्रह्मोवाच ।

शृणु पुत्र यथा ह्येष पुरुषः शाश्वतोऽव्ययः ।
अक्षयश्चाप्रमेयश्च सर्वगश्च निरुच्यते ॥ १

न स शक्यस्त्वया द्रष्टुं मयान्यैर्वापि सत्तम ।

सगुणो निर्गुणो विश्वो ज्ञानदृश्यो ह्यसौ स्मृतः ॥ २
अशरीरः शरीरेषु सर्वेषु निवसत्यसौ ।

C. 12. 137.42
B. 12. 352[1.3
K. 12. 361.3

२.४ यत्त्वया; Ds.३ त्वया ये (by transp.). K1.२.४ समुदाहृतं. — ^{ea}) Ca एनत् (for एतद्). Ds. ३ नैवम्; Dr T1 Gs.३ चैवम्; M1.१ नैतद् (for नैवम्). ☞ Ca: एवमेनदिति । सत्यमुक्तमिदं त्वया यद्वहवः पुरुषा इति । किं तु अतिक्रान्तम्, अतिक्रमरूपमिदम् । तत्रैवं न द्रष्टव्यम् ॥ Gs: अतिक्रान्तं, विचारमन्तरेणैव निश्चितम् ॥ Cv: एतत् त्वयोक्तं पुरुषबहुत्वं, एवं भवत्येव । एतेभ्यः अतिक्रान्तं, अतिशयितं दैवमपि द्रष्टव्यम् ॥ ☞ — ^a) K1.२ आत्मा (Ks. 'वा') नं तु; B1 आधारस्तु; Dr T1 Gs.३ आधारत्वं; Ca (gloss: आधारत्वं) Cn (gloss: अविष्टानं) 'रं तु (as in text). K1.२.१ Ds. ३.९ प्रवक्ष्येहं; Dn4 प्रवक्षामि. — ^r) K1 Ds.३ तत्; Dr T1 Gs.३ Ms. वै (for ते).

25 = (var.) 3; quoted in Sām Bh. on Ved. Sū II. i. 1. G1 damaged. — ^a) K1.२.१ Ds.३ च; M1.१ तु (for स). — ^b) K1.२ तथैका; Bs यथैको (for 'का'). ☞ Ca: योनिः कारणम्, आरम्भेच्छया नाना-लिङ्गशरीरनिर्माणद्वारा । ☞ — ^c) K1.२.४ ते (for तं). Ms परमं (for पुरुषं). Bs (marg.).३ (marg. as in text) दिव्यं; M1.१ सर्वं; Cn (gloss: विराजं) विश्वं (as in text). — ^d) K1 Ds. ३.९ M1.६-१ परमं (M1.१ पुरुषाः; Ms पुरुषं; Ms शृणुष्व) सुरसत्तम (K1 'म'; Ms 'मं'); Ds. ३.४ परमं सुखमुत्तमं; Dr T1 Gs.३ आख्यास्यामि गुणतिगं (Dr 'गतं'). ☞ Cn: परमं, सुत्रात्मानं सुमहत्तमं कारणम् । ☞ — Gs reads 25^c on marg. — ^e) Ds om. (hapl.) निर्गुणं. Ks V1 Bo. ६-९ Ds. ३.४ Ds निर्गुणीभूत्वा (B1 Ds. ३.४ 'ता'). — ^f) Dr परं पदं (for सनातनम्).

Colophon damaged in G1; Ś1 Ds T2 Gs missing; Ks. ३ B1-३ Ds. ३.४ Dn2. ३.४ Dr Gs. ३ Ms-4

absent. — Sub-parvan: K1.२.४.३.१ V1 Bo. ६-९ Ds. ३.४ Dn1. ३.४ Ds1 Ds. ३.१-२ T1 Gs M1. ६-१ मोक्षधर्म. — Adhy. name: K1.२.४.३ V1 Bo. ६-९ Ds. ३.४ Dn1 Ds Ds. ३.३ नारायणीयं; K1 Ds. ३.९ नरनारायणीयं; Dr T1 Gs M1. ६-१ नारायणीये (om. in Dr T1) ब्रह्मरुद्र-संवादः. — Adhy. no. (figures, words or both): Ks 77; K1 Ds. ३.१ 17; B1 Dn4 175; Bs 277; Dn1 176; Ds1 Dr Gs 178; T1 Gs 177; M1. ६.१ 173; Ms 208. — Śloka no.: Ds4 26; Dn1. ३.४ Ds 27.

339

☞ This adhy. is missing in Ś1 Ds T2 Gs (cf. v. l. 12. 336. 65; 283. 15; 336. 1; 335. 40).

1 G1 om. the ref. — ^a) G1 damaged from शृणु up to साक्षि (in 4^a). K1.२.४ Dr T1 Gs.३ M1. ६-१ लोकः (for ह्येष). — ^b) Ks प्रमेयश्च; B1 [अ]व्ययश्चैव (for [अ]प्रमेयश्च). — ^c) Ds4 सर्वगश्च; Ds 'योगे' (for 'गश्च'). K1.२.४.१ Ds. ३.९ निगद्यते (for निरुच्यते).

2 G1 damaged. — ^a) K1 Ds. ३.९ transp. न and स. K1 दृष्टं (for द्रष्टुं) — Dr om. 2^b-3^c. — ^b) K1 Ds सत्तमः; Ds4 सत्तमं. — ^c) Ks सगुणा; Bo Ds. ३.४ Ms 'जैर्' (for 'जो'). Ks Bs-३ Dn1 Ds. ३.३.३ Kumbh. ed. सगुणैर्निर्गुणैर्विश्वो (Ks 'जो'); M1. ६.१ 'जैर्' निर्गुणो दृश्यो. ☞ Cn: सगुणैः, बुद्धीन्द्रियादिसहितैः निर्गुणैः शमादिहीनैर्मूढैः । ☞ — ^d) Ds त्वसौ (for ह्यसौ).

3 Dr om. 3^{aa} (cf. v. l. 2). G1 damaged. — ^a) Ds1 Ds अशरीरः; Ds Gs lacuna (for 'रः'). ☞ Ca:

C. 12. 137A2
B. 12. 361(1).3
K. 12. 361. 3

वसन्नपि शरीरेषु न स लिप्यति कर्मभिः ॥ ३
ममान्तरात्मा तव च ये चान्ये देहसंज्ञिताः ।
सर्वेषां साक्षिभूतोऽसौ न ग्राह्यः केनचित्कचित् ॥ ४
विश्वमूर्धा विश्वमुजो विश्वपादाक्षिनासिकः ।
एकश्चरति क्षेत्रेषु स्वैरचारी यथासुखम् ॥ ५
क्षेत्राणि हि शरीराणि बीजानि च शुभाशुभे ।
तानि वेत्ति स योगात्मा ततः क्षेत्रज्ञ उच्यते ॥ ६
नागतर्नि गतिस्तस्य ज्ञेया भूतेन केनचित् ।
सांख्येन विधिना चैव योगेन च यथाक्रमम् ॥ ७

असदादयः पुनर्निजकर्माजितशरीरनियतशक्तयः । स पुनः सर्व-
शरीरेषु एक एवाव्याहृतशक्तिः । अशरीरं वाव सन्तं प्रियाप्रिये
न स्पृशतः (Ch. Up. 8. 12. 1) इति श्रुतेः । ॐ — K1
om. (hapl.) ३¹⁰. — ^b Ds सर्वासु (for सर्वेषु). Ks
विवसति (for निव). — ^d K1 Ds. २ च (for स).
K1. 2. 4 Gs लिप्येत (for लिप्यति). K1. 2. 4 Ds कर्मणा;
Ks 'सु (for 'मि).

4 Quoted in the Śām. Bh. on Ved. Sū. II. i. 1.
G1 damaged up to साक्षि. — ^b Ds चान्ये (for
चान्ये). Gs M1. 5-1 देहि. (for देह). Dr Śām. Bhāṣya
संस्थिताः (for संज्ञिताः). — ^c K1 Ds. २ सर्वेषु (for
सर्वेषां). Dn4 Dr साक्षिभूते (for 'भूते). Dr T1 Gs
Ms हि; M1. 6. 1 [s]यं (for सौ).

5 ^a K1 विश्वमुजौ. — ^b Ks नासिकः (for ना-
सिकः). — ^{5^{ad}} is damaged in G1. — ^c Dn4 सर्वेषु
(for क्षेत्रेषु). — ^d Ks स्वैरे चारी; Ks सैव चारी
(for स्वैरचारी). K1 तथा सुखं.

6 ^{6^{ab}} is partly damaged in G1. — ^a K1. 2
च; Dr T1 Gs. २ स (for हि). — ^b Ks Bo. 6-9
Das. 24 Dn1. n4 Ds1 Ds. 2. 8 M1. 5-1 Kumbh. ed. बीजं
(Ks जीवं) चापि; Ds2 बीजं वापि; Dr बीजा वापि
(for बीजानि च). Ks V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4
Ds. 2. 8 Kumbh. ed. शुभाशुभं (for 'शुभे).

7 ^a K1 नागतिं; G1. 8 न गतिर् (for नागतिर्).
Ks Gs नागतिसु; Das lacuna; G1 न मतिस् (for न
गतिस्). — ^b K1 Dr T1 Gs ज्ञेयो (for ज्ञेया). K4. 8
V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 M1. 5-1 Kumbh.
ed. भूतेषु (for भूतेन). G1 ज्ञायते च न केनचित्.
— ^d K1. 2. 4 Dr G1 परंतप (for यथाक्रमम्).

चिन्तयामि गतिं चास्य न गतिं वेद्मि चोत्तमाम्
यथाज्ञानं तु वक्ष्यामि पुरुषं तं सनातनम् ॥ ८
तस्यैकत्वं महत्त्वं हि स चैकः पुरुषः स्मृतः ।
महापुरुषशब्दं स बिभर्त्येकः सनातनः ॥ ९
एको हुताशो बहुधा समिध्यते
एकः सूर्यस्तपसां योनिरैका ।
एको वायुर्वहुधा वाति लोके
महोदधिश्राम्भसां योनिरैकः ।
पुरुषश्चैको निर्गुणो विश्वरूप-

8 ^a V1 चिन्तयामीति (hypermetric); Dr 'याम-
(for 'यामि). K1. 2. 1 V1 Ds G1. 8 Ms तस्य (for
चास्य). — ^b G1 damaged. K1 न गतिर्; Bs. 8
Ds1 Ds. 2 T1 Gs. 6 M1. 5-1 नागतिं; Das Dr नागतिर्
(for न गतिं). Ks वेत्ति (for वेद्मि). Ks चोत्तरं;
Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 Gs. 6 Cs (gloss:
मनोवाचातिक्रान्तां) Kumbh. ed. चोत्तरां; Ds. 1 चोत्तमं
(for 'माम्). — ^c Bs अथ ज्ञानं (for यथाज्ञानं). K1
Ds. 1 प्र. (for तु). — ^d Ks पुरुषः. Ks V1 Bo Dn1.
n4 Ds Ds. 2. 8. 1. 8 T1 Gs. 6 Kumbh. ed. तु (for तं).

9 T1 om. (hapl.) 9. — ^a K1 Gs M1. 6. 1 [ए]-
कस्य; Ks Gs 'स्व- (for 'स्वं). K2. 4 Ms ममस्वं (for
महत्त्वं). K1 Br. 9 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 1-9 Kumbh. ed.
च; Das. 24 वै (for हि). — ^b Das om. स. K1. 2
चैव (for चैकः). Das. 24 उच्यते (for स्मृतः). — ^c
K1. 2. 4 V1 Ds. 1 G1 M1. 6. 1 हि (for स). — ^d Das
Ds बिभर्त्येकः; Dn4 बिभर्त्येकः; Ds1 विवर्त्येकः; G1
वहल्येक (for बिभर्त्येकः).

10 ^a Dn4 om. हुताशो. Ks Bo-8 T1 Gs. 6 M1.
5-1 समिद्धः; Ds. 5 समिध्यतः; Dr 'ध्य (for 'ध्यते).
— ^b K1. 2 चैकः; Br एकः (for एकः). K1. 2. 4
तमसां; Ks Bo-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds. 2. 8 Kumbh.
ed. तपसो; K1 Ds Ds. 6 T1 Gs. 6 Ms. 6 Cs (gloss:
स्वरश्मिनां) तपतां; V1 तेजसो; Bo तपते (for 'सां).
K1. 2. 4 यो निर्हता; Das G1 योनिरैकः; Ds. 1 'रेव (for
'रेका). — ^c Ds1 बहुधा भाति; G1 बहुव्यापीह (for
बहुधा वाति). ॐ Cs: बहुधा वाति, आवहमवहनिवहसंव-
हादिरूपेण । ॐ — ^d Ds1 चांभसा (for चांभसां). K1
Ds T1 Gs. 6 Ms एका (for एकः). — ^e K1 एको; Ks
लोको (for चैको). K1 निर्गुणो (for 'णो). Ds G1

स्तं निर्गुणं पुरुषं चाविशन्ति ॥ १०
 हित्वा गुणमयं सर्वं कर्म हित्वा शुभाशुभम् ।
 उमे सत्यानुते त्यक्त्वा एवं भवति निर्गुणः ॥ ११
 अचिन्त्यं चापि तं ज्ञात्वा भावसूक्ष्मं चतुष्टयम् ।
 विचरेदो यतिर्यत्तः स गच्छेत्पुरुषं प्रभुम् ॥ १२
 एवं हि परमात्मानं केचिदिच्छन्ति पण्डिताः ।
 एकात्मानं तथात्मानमपरेऽध्यात्मचिन्तकाः ॥ १३
 तत्र यः परमात्मा हि स नित्यं निर्गुणः स्मृतः ।

स हि नारायणो ज्ञेयः सर्वात्मा पुरुषो हि सः ।
 न लिप्यते फलैश्चापि पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥ १४
 कर्मात्मा त्वपरो योऽसौ मोक्षबन्धैः स युज्यते ।
 सप्तदशकेनापि राशिना युज्यते हि सः ।
 एवं बहुविधः प्रोक्तः पुरुषस्ते यथाक्रमम् ॥ १५

यत्तत्कृत्स्नं लोकतत्रस्य धाम

वेधं परं बोधनीयं *सबोद्ध ।

मन्ता मन्तव्यं प्राशिता प्राशितव्यं

C. 12. 13757
 B. 12. 352[11.17
 K. 12. 361. 17

विश्वरूपं (for 'रूपम्'). ॥ Cn: निर्गुणोऽपि मायया विश्व-
 रूपो भवति । ॥ —') Das निर्गुणः; Mr निर्गुणाः (for
 'जं'). Br T1 Gs Ms. १ पुरुषाश्च; Gs पुरुषश्च (for
 'वं'). Dn. १ वा च (for च). K1. १ Ds तं वै पुरुषं
 निर्गुणास्त्वान्न (Ds 'जं चाश्रयंति; V1 Ds तं वै पुरुषं
 निर्गुणं चाविशन्ति (Ds 'जं चापयंति); G1 तं पूरुषा निर्गु-
 णाश्च श्रयंति.

11 11^{ab} is partly damaged in V1. —^a) K1
 गुणोमयं (for गुणमयं). Ds. १ सर्वं (for सर्वं). —^b)
 K1. १ हित्वा कर्म (by transp.); Ks कर्म हित्वा. —^c)
 K1. १. १. १ Ds. १ G1 हित्वा; Ds. १ त्यक्त्वा (for त्यक्त्वा).
 ॥ Cp: सत्यं, कारणम्, कार्यपिक्षया । अनृतं, कार्यम्, कार-
 णापेक्षया । ॥ —^d) K1. १ चैवं; Gs छेवं (for एवं).

12 ^a) K1. १ चामितं; Ks चाति तं; G1 अमितं
 (for चापि तं). Bs हित्वा (for ज्ञात्वा). —^b) K1. १
 V1 G1 भावं; M1. १ भावः (for भावः). Ks Ds सूक्ष्मं;
 V1 Ds1 T1 G1. १. १ सूक्ष्मः (for सूक्ष्मः). Ds. १ चतु-
 ष्ठितं (for 'ष्टयम्'). ॥ Cn: अनिरुद्धप्रबुद्धसंकर्षणवासु-
 देवापरपर्यायमभिदेवं, विराट्सुत्रान्तर्वाभिबुद्धब्रह्मरूपमध्यात्मं,
 विश्वतैजसप्राज्ञतुरीयसंज्ञमवस्थाचतुष्टयम् ॥ Cs: अत्यक्तं, महा-
 नहंकारो भूततन्मात्रपञ्चकं च सूक्ष्मचतुष्टयम् ॥ Cv: वासुदेव-
 संकर्षणमधुष्मानिकृद्वास्थं रूपचतुष्टयम् । ॥ —^c) Ks Ds
 विचरति; T1 Gs. १ विचरन्त्यो (for 'रेद्यो'). Ks याति
 यत्तः; Ks Bo Dn1. १ Ds Ds. १. १. १ Kumbh. ed.
 [s]समुद्भूतः (Ds 'द्भूतः'); Ds यतिर्भूतः; Ds यतिं दातः;
 T1 Gs. १ M1. १. १ यतिर्युक्तः; G1 Mr यतियुक्तः (for
 यतिर्यत्तः). —^d) Ks Dn. १ Ds Ds. १ Kumbh. ed.
 शुभं; Ks Dn1 Ds. १ G1 परं (for प्रभुम्). K1. १ Ds
 स गच्छेत्परमां गतिं (Ds 'मं शुभं').

13 ^a) K1. १ Bo. १. १ Ds. १. १ Dn1. १. १ Ds. १. १ G1
 Cp. १. १ एकं (for एवं). —^b) Ds पंडितः. —^c)
 Ks यथात्मानम्. T1 Gs. १ एकाध्यात्मं तथाध्यात्म. —^d)

Ks Ds. १ T1 Gs. १ परम् (for अपरे). K1. १ V1 Bo
 Ds. १ G1 ध्यानः; Ks. १ Bs. १ Ds. १. १ Dn1. १. १ Ds
 Ds. १. १ ज्ञानः (for 'ध्यात्म').

14 ^a) Ds. १ ये (for यः). —^b) Ds T1 G1. १. १
 M1. १. १ Kumbh. ed. नित्यो (for नित्यं). G1 Mr निर्गुण-
 (for 'जः'). Ds. १ प्रभुः (for स्मृतः). — After 14^{ed},
 Ks reads 15^{ed} for the first time, repeating it in
 its proper place. — K1. १. १ om. (hapl.) 14^{ed}-15^{ed}.
 14^{ed} is quoted in Śāmp. Bhā. on Ved. Sū. II. iii.
 47. —^c) Ks V1 Ds. १. १. १ Ms कर्मफलैः; T1 Gs. १
 मलैश्चापि (for फलैः). G1 स कर्मणा न लिप्येत. —^d)
 Ds पर्वपत्रम् (for पत्रं).

15 K1. १. १ om. 15^{ed} (cf. v. l. 14). —^a) Ms
 च परो (for त्वपरो). G1 परमात्मा परो योऽसौ. —^b)
 Br मोक्षबंधः (for 'बन्धैः'). Bs प्र- (for स). Bo
 उच्यते (for युज्यते). T1 Gs. १ मोक्षविद्यः स उच्यते.
 —^c) T1 Gs. १ शरीरी (for राशिना). V1 Bo. १. १. १
 (orig.). १ Dn1 Ds1 Ds. १. १ M1. १. १ Kumbh. ed. च
 सः; Gs. १ [s]ति सः (for हि सः). Ks Bs (marg.)
 Dn. १ राशिना युज्यतेवशाः. ॥ Cn: p: सप्तदशकेन राशिना,
 लिङ्गशरीरेण ॥ Cv: पञ्चभूतमनोबुद्ध्याख्यसप्तसहितेन दशकेन,
 इन्द्रियाणां दशकेन । ॥ — Ks reads 15^{ed} for the
 first time after 14^{ed}. —^c) G1 एवं बहुविधं प्रोक्तं.
 —^d) Ks (both times) Ds. १ पुराणज्ञैर् (for पुरुषे).

16 ^a) K1. १. १ स वै; Dn1 यत्तु; Ds यत्; T1
 Gs. १ यद्यत्; G1 एतत् (for यत्तत्). K1 कृत्स्नां (for
 कृत्स्नं). Mr साम; Cn (gloss: प्रकाशकं चिज्ज्योतिः)
 धाम (as in text). ॥ Cv: लोकतत्रस्य, लोकध्यापारस्य ।
 धाम, आधारभूतस्य । ॥ —^b) G1 पारं (for परं).
 Ds बोधनीयैश्च; Dn1. १ बोधनीयः (for 'नीय'). K1.
 १. १ M1. १. १ स बोधं; Ks. १ Ds. १ बुद्धेः; V1 Bo.
 १. १ Ds. १. १ Dn1. १. १ Ds Ds. १. १. १ स (Ds. १. १ च)

C. 12. 13758
C. 12. 3392(1.17)
K. 12. 331. 17

प्राताः प्रेयं स्पृशिता स्पृशनीयम् ॥ १६
द्रष्टा द्रष्टव्यं श्राविता श्रावणीयं
ज्ञाता ज्ञेयं सगुणं निर्गुणं च ।
यद्वै प्रोक्तं गुणसाम्यं प्रधानं
नित्यं चैतच्छाश्वतं चान्यथं च ॥ १७
यद्वै सूते धातुराद्यं निधानं
तद्वै विप्राः प्रवदन्तेऽनिरुद्धम् ।
यद्वै लोके वैदिकं कर्म साधु

आशीर्युक्तं तद्वि तस्योपभोज्यम् ॥ १८
देवाः सर्वे मुनयः साधु दान्ता-
स्तं प्राग्यज्ञैर्यज्ञभागं यजन्ते ।
अहं ब्रह्मा आद्य ईशः प्रजानां
तस्माज्जातस्त्वं च मत्तः प्रसूतः ।
मत्तो जगज्जङ्गमं स्थावरं च
सर्वे वेदाः सरहस्या हि पुत्र ॥ १९
चतुर्विभक्तः पुरुषः स क्रीडति यथेच्छति ।

बोद्धा; T1 Gs. ६ च बोध्यं; G1 सुबुध्यं; M६ च वेद्यं;
Kumbh. ed. च वेदैः (for *सबोद्ध). — ० K६ सतां
(for सन्ता). T1 M1. ६. १ मान्यं; Gs. ६ मन्यं (for
मन्तव्यं). K1 रमणीयं रसं च; K२ मरणीयं च रता (sic);
K३ रमणीयं चरतां; K६ V1 B६-७ D६ (both also as in
text) D६. १ रसिता रसनीयं (B६ om. रसनीयं); B०
प्रासिता प्रासनीयं; Ds. २४ श्राविता श्रावणीयं; G1 रसनीयं
रसं च (for प्राश्रिता प्राश्रितव्यं). — After 16°, Dn1
reads 17° for the first time, repeating it in its
proper place. — ४ B० damaged. M१ प्रातः (for
प्राताः). K३ स्पृशिता; M१ lacuna. K1 स्पृशनीयं;
M१ स्पृशनिं (sic). Dn३ (also as in text) D६ (before
corr. as in text) ज्ञेयं ज्ञाता रसिता रसनीयं.

17 V1 reads 17 on marg. Dn1 reads 17° for the
first time after 16°. — ० B० damaged. Ds द्रष्टा
द्रष्टव्यं; T1 द्रष्टा दृष्टं; Gs. ६ द्रष्टा दृश्यं (for द्रष्टा द्रष्टव्यं).
K३ श्राविता; G1 श्रावितं. Dn1 (first time) रसिता
रसनीयं (for श्राविता श्रावणीयं). — १ K३ ज्ञाता (for
ज्ञाता). K१ D४. ७ M६ गुणयुक् (for सगुणं). M1. ६. १
निर्गुणम्. — ० K६ B६-७ Ds. २४ गुणसंपत्; B० Dn1.
n३ D६ D२. ३. ३ Kumbh. ed. तात सम्यक् (for गुण-
साम्यं). K1 प्रधानं (for प्रधानं). — ४ K1. २ सत्यं
(for नित्यं). B० शाश्वतम्. K१ चैतच्छाश्वतं नित्यं
चान्यथं च.

18 ० B० (marg. as in text). १-७ Ds. २४ क्षति
(B६ Ds. २४ 'क्षे' चाद्यं (for धातुराद्यं). B६-७ Ds.
२४ Dn1. n३ D६ D२. ३. ३ Kumbh. ed. विधानं (for
नि). K1. २. ४ V1 G1 विभर्ति सूते यश्च तत्तत्प्र (K३ सूते
यत्तत्तत्प्र; V1 सूतं यद्वै तत्प्र; G1 सूते यश्च वै तत्प्र)-
धानं; K६. १ D४. ७ यद्वै शुद्धं तत आद्यं निधानं; B० यद्वै
क्षते सूते चाद्यं विधानं; T1 Gs. ६ क्षते सूते यत्तु चाद्यं
प्रधानं; M1. ६. १ यद्वै सूते क्षतिराद्यं (M१ 'ति' चान्यं)

प्रधानं; M६ विभर्ति सूते यश्च वै तत्तत्प्रधानं. — ० K1
विप्रः संतं; K२. ४ विप्राः संतं; V1 G1 विप्राः सर्वे; Ds
यद्वै विप्राः; T1 Gs. ६ M1. ६-१ तं वै विप्राः (M१ 'प्रा')
(for तद्वै विप्राः). G1 प्रवदतीति रुद्धं; M१ 'दंते' विरुद्धं.
॥ Cn: विप्राः, पूर्णज्ञाना ब्राह्मणाः । अनिरुद्धम्, अहंकारा-
ह्यम् । ॥ — ० M६ सूते (for लोके). Dn1 वैदिके
(for 'कं'). K६ साधु (for साधु). — ४ K३ आसी-
र्युक्तं; K६ आशीर्युक्तं; T1 Gs. ६ आशीर्युक्तं. K1. २. ४ G1
Kumbh. ed. तस्योपभोज्यं (K३ 'गं'); K६ V1 B०. ६-७
Ds. २४ Dn1. n३ D६ D२. ३. ३ तस्यैव भाव्यं; K१ D४. ६. १
तस्योपभोज्यं (K१ 'युक्तं') (for 'भोज्यम्').

19 ० Dn1. n३ D६ D२. ३. ३ T1 Gs. ६ ज्ञातास् (for
दान्तास्). — ० K१ D४. ६. १. ७ प्रत्यग्यज्ञैः (D६. १ 'ज्ञैः');
B१ Ds. २४ तं वाग्यज्ञैः; Dn1. n३ D६ D२. ३ T1 Gs. ६
M1. ६-१ Kumbh. ed. C१ (gloss: यज्ञशाखायां) तं प्राग्वक्षे;
G1 दत्तं प्राज्ञैः (for तं प्राग्यज्ञैः). K1. २. ४ B०. ३ (marg.)
D६ य (K३ या) ज्ञभाजं; D१ यजमानं; T1 Gs. ६ M1.
६-१ यज्ञभाजैः (for 'भानं'). K१ B६. १ Dn1. n३ D४. ४.
३. ७ G1 Kumbh. ed. अजंते; K१ यजंति; D६. १ अजंति
(for यजन्ते). — ० B१ ब्रह्मा. K१ D४. ७ आदिर्; T1
Gs. ६ चाद्य; G1 [अ]प्यहम् (for आद्य). — ४ Dn३
प्रसूतौ (for 'तः'). — ० B० स्वतो (for मत्तो). K१
V1 D४. ६. १. ७ G1 स्थावरं जङ्गमं (by transp.). — ०
K१ D४. ६. १. ७ T1 Gs. ६ M६ च; Dn1 [अ]पि (for हि).
K१ om पुत्र. M1. १ सर्वे वेदाः संरभस्याच्छ पुत्रः (sic).

20 ० K३ चतुर्विभक्तः; Ds. २४ चतुर्विभक्ताः; D४. ७
'विभक्तः'; T1 Gs. ६ सर्वैर्विभक्तः. ॥ Cn: चतुर्धा, वासु-
देवादिरूपेण विभक्तः, चतुर्विभक्तः । ॥ — ० K1. ४ G1
क्रीडते स; K३ क्रीडयंते; K१ D४. ७ प्रक्रीडति (for स
क्री). K1. २. ४ G1 यथेच्छकं (for 'च्छति'). — ० D४. ७
एकः (for एवं). K1. २. ४ एष (for एव). K६ V1 B०.
६-७ Ds. २४ Dn1. n३ D६ D२. ३. ३. ३ G1 M६ Kumbh.

एवं स एव भगवान्ज्ञानेन प्रतिबोधितः ॥ २०
एतत्ते कथितं पुत्र यथावदनुपृच्छतः ।

सांख्यज्ञाने तथा योगे यथावदनुवर्णितम् ॥ २१

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकोनचत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३९ ॥]

३४

युधिष्ठिर उवाच ।

धर्माः पितामहेनोक्ता मोक्षधर्माश्रिताः शुभाः ।

धर्ममाश्रमिणां श्रेष्ठं वक्तुमर्हसि मे भवान् ॥ १

भीष्म उवाच ।

सर्वत्र विहितो धर्मः स्वर्ग्यः सत्यफलोदयः ।

बहुद्वारस्य धर्मस्य नेहास्ति विफला क्रिया ॥ २

यस्मिन्यस्मिंस्तु विषये यो यो याति विनिश्चयम् ।

स तमेवामिजानाति नान्यं भरतसत्तम ॥ ३

अपि च त्वं नरव्याघ्र श्रोतुमर्हसि मे कथाम् ।

पुरा शक्रस्य कथितां नारदेन सुरर्षिणा ॥ ४

C. 12. 13767
B. 12. 333/21. 4
K. 12. 362. 4

ed. एवं स (V₁ स एव) भगवान्स्नेन (K₈ 'स्नेतः'; G₁ 'निति'; Kumbh. ed. 'न्देवः'). — ^a) D₈ भातेन (for ज्ञानेन). K₁. 2. 4 स्वेन ज्ञानेन बोधयन्; K₇ D₄. 9 T₁ G₈. 6 M₁. 6. 7 स्नेन ज्ञानेन बोधयन् (K₇ बोधयेत्; T₁ G₈. 6 बोधयत्); G₁ तेन * * * बोधयेत्; M₈ ज्ञानेनैवानुबोधयन्.

21 D₇ om 21^{ab}. — ^b) K₇ D₄. 9 -पृच्छते (for -पृच्छतः). — ^c) D₈ सांख्यज्ञानेन विस्तारं. — ^d) D₈. 7 तथैतद् (for यथावद्). K₇ D₄. 9 -वर्णितं; D₈ -वर्तिनः; D₇ T₁ G₈. 6 -वर्णितः (for -वर्णितम्).

Colophon. Śi D₈ T₂ G₂ missing; K₈. 5 B₁-5 D₈. 1. 2. 4. 6. 7 V₁ Bo. 6-9 D₈. 84 D₁. 14 D₈ D₂-4. 1-9 T₁ G₁. 8. 6 M₁. 5-7 मोक्षधर्म. — *Adhy. name*: K₁. 2. 4. 6 V₁ Bo. 6-9 D₈. 84 D₁. 14 D₈ D₂. 8. 8 G₈. 6 M₁. 5-7 नारायणीयं समाप्तं (K₁ D₈ संपूर्ण); K₇ D₄. 9 नरनारायणीयं समाप्तं; D₈ नरनारायणीयं; D₇ G₁ नारायणीयं; M₈ (also) महापुरुषकथनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K₈ 78; B₇ D₈ 176; B₈ 278; D₁ G₁ 177; D₈ G₈. 6 179; D₈ 172; T₁ G₈ 178; M₁. 5 (orig.). 6. 7 174; M₈ (sup. lin.) 209. — *Śloka no.*: D₈ D₁ 23; D₁ 25.

340

☞ This adhy. is missing in Śi D₈ (cf. v. l. 12. 336, 65; 283. 15). The portion from 1 up to

the end of the parvan is lost on missing fol. in G₁.

1 = (var.) 12. 168. 1. T₂ G₂ om. 1-3. M₈ om. the ref. — ^a) K₁. 2. 4 धर्मः पितामहेनोक्तो. — ^b) K₈ प्रजाः (for शुभाः). K₁. 2. 4 M₁. 6. 7 राजधर्माश्रिताः शुभाः; B₈ मोक्षधर्माः श्रिताः शुभाः; D₈. 84 मोक्षधर्माश्च शाश्वताः. — ^c) K₂ श्रेष्ठ (for श्रेष्ठ). — ^d) V₁ Bo. 6-9 D₁. 14 D₈ D₂. 8. 8 T₁ G₈. 6 बर्हति (for 'सि'). M₁. 6. 7 जेनव; M₈ भारत (for मे भवान्). K₁ corrupt.

2 = (var.) 12. 168. 2. T₂ G₂ om. 2 (cf. v. l. 1). — ^b) K₄. 6 V₁ Bo. 6-9 D₈. 84 D₁. 14 D₂. 8. 8 स्वर्गः; K₇ D₄. 5. 1. 9 सत्यः; D₈ G₈ (gloss: अवस्था-नुष्ठेयः) सत्यः; T₁ G₈. 6 सम्यक् (for स्वर्ग्यः). K₂. 4 सत्यफलं तपः; K₈ Bo. 6-9 D₈. 84 D₁. 14 D₂. 8. 8 M₈ 'फलं महत्; K₇ D₄. 9 -शौचफलोदयः; V₁ सत्यतपं फलं; D₄. 1 -शौचफलं तपः (for सत्यफलोदयः). K₁ स्वर्गा सत्यं फलं तपः (sic). — ^c) K₁ बहुत्पादस्य; K₂ बहुत्वादस्य; K₇ D₄. 9 'शास्त्रस्य; D₈ 'धारस्य (for 'द्वारस्य). Bo om. (hapl.) धर्मस्य. — ^d) D₄ विकला; M₁. 1 'फलाः (for 'फला). K₇ D₈ D₄ M₁. 1 क्रियाः (for क्रिया).

3 T₂ G₂ om. 3 (cf. v. l. 1). — ^a) V₁ B₄. 1. 9 D₁. 14 D₈ D₂. 8. 8 T₁ G₈. 6 M₁. 5-7 च (for तु). — ^b) K₇ D₄ om. one जो. K₁. 2 चावति (for याति वि). D₈ om. वि. D₇ जो जानाति विनिश्चयं.

4 G₈ reads 12. 340. 4 — 12. 353. 9 after 12.

[1983]

G. 12. 13788
B. 12. 353[2]. 5
K. 12. 362. 5

नारदो राजन्सिद्धसैलोक्यसमपत् ।
पर्येति क्रमशो लोकान्वायुरव्याहृतो यथा ॥ ५
स कदाचिन्महेष्वास देवराजालयं गतः ।
सत्कृतश्च महेन्द्रेण प्रत्यासन्नगतोऽभवत् ॥ ६
तं कृतक्षणमासीनं पर्यपृच्छच्छवीपतिः ।
ब्रह्मर्षे किंचिदाश्चर्यमस्ति दृष्टं त्वयानघ ॥ ७
यथा त्वमपि विप्रं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।

जातः त्रैलुलो नित्यं सिद्धश्चरति साक्षिवत् ॥ ८
न ह्यस्त्यविदितं लोके देवर्षे तव किंचन ।
श्रुतं वाप्यनुभूतं वा दृष्टं वा कथयस्व मे ॥ ९
तस्मै राजन्सुरेन्द्राय नारदो वदतां वरः ।
आसीनायोपपन्नाय प्रोक्तवान्विपुलां कथाम् ॥ १०
यथा येन च कल्पेन स तस्मै द्विजसत्तमः ।
कथां कथितवान्पृष्टस्तथा त्वमपि मे शृणु ॥ ११

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चत्वारिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३४० ॥

168. 3; T₂ reads the same after 12. 168. 5. — ^a) K₅ V₁ Bo. 6-2 Das. 24 Dn₁. n₄ D₅ D₂. 2. 8 हमां (for अपि). — ^b) K₁ स्रोतुम् (for श्रो). G₅ हृच्छामि (for अहंसि). T₂ चेत् (for मे). — ^d) K₄. 6 V₁ Bo. 6-2 Das. 24 Dn₁. n₄ D₅ D₂. 2. 8 T₂ महर्षिणा; G₂ महात्मना (for सुरर्षिणा).

5 For transposition in T₂ G₂, cf. v. l. 4. — ^a) K₄. 6 V₁ Bo. 6-2 Das. 24 Dn₁. n₄ D₅ D₂. 2. 8 G₂ महर्षिर् (for सुरर्षिर्). — ^b) D₂ reads from संमतः up to त्रैलोक्यं (in 8th) twice. D₅. 7 सेवितः (for संमतः). — ^c) Das D₅ D₅ (sup. lin.) क्रमतो (Das 'सो'); D₅ क्रमतां (for 'श्रो'). — T₂ om. 5^d. — ^d) M₁. 5-1 अन्त्यागतो (for अन्त्याहृतो). K₅ बाहुर्द्वयाहृतो यथा.

6 For transposition in T₂ G₂, cf. v. l. 4. For the repetition in D₂, cf. v. l. 5. — ^a) T₁ G₂. 6 महात्मासौ; T₂ महासुनिर् (for महेष्वास). — ^b) T₂ गत्वा (for गतः). — T₂ om. 6^c. — ^c) K₁ 2. 4. 1 D₄. 5. 1. 9 सुरेन्द्रेण (for महे). — ^d) K₂. 4 प्रत्यासन्नगतो; K₁ 'सन्नगता; T₁ 'सन्नगतो; T₂ G₂. 6 प्रीत्यासन्नगतो (G₂. 6 'रतो) (for प्रत्यासन्नगतो). K₁ प्रत्यसन्नरति साक्षिवत् (sic).

7 For transposition in T₂ G₂, cf. v. l. 4. For the repetition in D₂, cf. v. l. 5. — ^a) K₁ तं ततः क्षणम्; T₁ G₂. 6 कृतक्षणम् (for तं कृतक्षण). — ^b) K₁. 6 Bo. 6-2 Das Dn₁. n₄ D₅ D₂ (both times). 2-2, 1-2 महर्षे (for ब्रह्मर्षे). D₅ 1 किंचिद् (for किं). — ^d) D₅ अपि (for अस्ति). G₂ तव (for त्वया).

8 For transposition in T₂ G₂, cf. v. l. 4. For

the repetition in D₂, cf. v. l. 5. B₅ partly damaged. — ^a) K₁ D₄. 9 तथा; Bo. 1. 3 Dn₁. n₄ D₅ D₂ (both times). 2. 8 यदा; T₂ G₂. 6 वद (for यथा). K₁ 2. 4 V₁ G₂ त्वमसि; K₅ B₅. 6 Das. 24 त्वमिह; K₁ D₄. 1. 9 अमसि; D₄ नमसि (for त्वमपि). T₂ ब्रह्मर्षे (for विप्रं). — ^c) K₅ Bo. 6 T₁ G₂. 6 कौतुहलं (for 'हलो). — ^d) K₁ सिद्धिश्च (for सिद्धश्च). B₅ (marg. as in text) D₁ चरति (for 'सि). K₁ साक्षिवत्; T₂ चाक्षरत् (for साक्षिवत्).

9 For transposition in T₂ G₂, cf. v. l. 4. — ^a) K₁ D₄. 5. 1. 9 किंचिद् (for लोके). — ^b) K₅ Das महर्षे (for देव). — ^c) K₁ कृतं (for श्रुतं). K₁ V₁ D₄ चापि (for वा). K₁ नभूतं; K₂ [अ]नभूतं (for [अ]नु).

10 For transposition in T₂ G₂, cf. v. l. 4. Before 10, B₅ (marg.) ins. भीष्म उवाच. B₅ partly damaged. — ^a) K₁. 2. 4 च प्रह्लादय; G₂ [उ]पसन्नाय (for [उ]पप). — ^d) K₂ विमलां (for विपुलां).

11 For transposition in T₂ G₂, cf. v. l. 4. B₅ partly damaged. — ^a) K₁ D₅ च येन (by transp.). K₄ क्पेन; T₂ तत्त्वेन (for कल्पेन). — ^b) K₄ तस्यै (for तस्मै). — ^c) K₁. 2. 4 विप्रस; T₂ शृणु (for पृष्ट). — ^d) B₅. 9 तत् (for मे). K₁. 2. 4 तथा मे गदतः शृणु.

Colophon. Ś₁ D₅ G₁ missing; K₅. 5 B₁-5 Dn₁. 23 Dn₂. n₅ D₁ G₄. 5 M₁-4 absent. — Sub-parvan: K₁. 2. 4. 6. 1 V₁ Bo. 6-2 Das. 24 Dn₁. n₄ D₅ D₂-5. 1-2 T₂ G₂. 2. 6 M₁. 5. 1 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K₁. 2. 4. 6. 1 V₁ Bo. 6-2 Das. 24 Dn₁. D₅ D₂-5. 3. 9 G₂ M₅ उच्छ्वस्युः

३४१

भीष्म उवाच ।

आसीत्किल कुरुश्रेष्ठ महापद्मे पुरोत्तमे ।

गङ्गाया दक्षिणे तीरे कश्चिद्विप्रः समाहितः ॥ १

सौम्यः सोमान्वये वेदे गताध्वा छिन्नसंशयः ।

धर्मनित्यो जितक्रोधो नित्यदृष्टो जितेन्द्रियः ॥ २

अहिंसानिरतो नित्यं सत्यः सज्जनसंमतः ।

पाठ्यान्; M₁. ६. १ नारदाभिगमनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both); K₆ G₆ 79; B₈ 170; Br. 9 Dn₄ 177; B₈ 276; Dn₁ 178; D₈ G₈ 180; T₁ 79; T₂ G₂ 1; M₁. ६-१ 175; M₈ (*sup. lin.*) 210. — *Śloka no.*: D₄ Dn₁ D₂ 3 11.

341

☞ This adhy. is missing in Ś₁ D₆ G₁ (cf. v. l. 12. 336. 65; 283. 15; 340. 1). For the transposition in T₂ G₂, cf. v. l. 12. 340. 4.

1 ^a) D₅. १ कुरु (for किल). K₈. १ V₁ Bo. ६-९ Dn₁. n₄ D₈ D₂. २. ३ नरश्रेष्ठ; D₄. ९ कुरुश्रेष्ठे; D₅. १ कुरुश्रेष्ठ (for कुरु). — ^b) K₄ D₈ T₂ महापद्म (for 'पद्मे'). K₇ तपोवने; Bo पुरुषोत्तमे (hypermetric); Br D₄ सुरोत्तमे; Dn₄ पुरोत्तम; D₈ नरोत्तम (for पुरोत्तमे). — ^c) K₁. २. १ गंगायां (for गङ्गाया). D₄ नीरे; G₂ M₁. ६. १ कृच्छ्रे (for तीरे).

2 ^a) K₂ D₈ D₄ सौम्यः; D₈ सौम्य (for सौम्यः). K₁ सोमानये; K₂ D₅. ९ सो (D₈ सौ) स्यान्वयो; K₁ D₄ Dn₄ T₂ सौम्या (Dn₄ 'सा' न्वये; G₂ सोमान्वयो; G₈ (gloss: सोमप्रसादवंशे, अत्रिवंशे) न्वये (as in text). D₈ वेद; Dr चैव; T₂ M₁ जातो (for वेदे). — ^b) K₁. २. ४ गतार्थः; V₁ D₅. १ धैः; D₄ 'द्वैः; G₂. p (gloss [both]: ज्ञातमार्गः) गताध्वा (as in text). T G₈. ६ M₁. ६-१ जितात्मा गोत्रतो मृगुः. — ^c) K₁. २. ४ धर्मे नित्यं; D₈ धर्मनिष्ठो (for 'नित्यो'). — ^d) K₇ (marg. also as in text) धर्मचर्यासमापनः.

3 ^a) K₆ V₁ Bo. ६-९ D₈. a₄ Dn₁. n₄ D₈ D₁. २. ३ M₈ तपःस्वाध्यायनिरतः. — ^b) K₈. १ D₅. ९ G₂ सत्यः; V₁ M₁. ६. १ नित्यं; D₄ सत्यं; T₂ M₈ सेव्यः (for सत्यः). K₇ D₈. ९ ज्ञानेन; V₁ स्वाध्यायः (for सज्जनः).

न्यायप्राप्तेन विचेन स्वेन शीलेन चान्वितः ॥ ३

ज्ञातिसंबन्धविपुले मित्रापाश्रयसंमते ।

कुले महति विख्याते विशिष्टां वृत्तिमास्थितः ॥ ४

स पुत्रान्बहुलान्दृष्ट्वा विपुले कर्मणि स्थितः ।

कुलधर्माश्रितो राजन्धर्मचर्यापरोऽभवत् ॥ ५

ततः स धर्म वेदोक्तं यथाशास्त्रोक्तमेव च ।

D₄ T₁ G₂. ६ -संगतः; G₂ -वत्सलः (for -संमतः). — ^a) G₂ om. (hapl.) विचेन. V₁ न्यायप्राप्तेन विचेन. — ^d) G₂ transp. स्वेन and शीलेन. D₄ शीलेन; D₂ छलेन (for शीलेन). K₁. २. ४ चाश्रितः; Dn₄ वान्वितः (for चा').

4 ^a) K₁. २ D₅. १ T₂ G₂ २. ६ -संबन्ध- (for -संबन्धि-). — ^b) K₂ सितापाश्रयः; K₄ D₅. १ T₂ मित्रोपा'; K₆ पुत्रापाश्रितः; K₇ Dn₁. n₄ D₈ D₂. २. ३ सत्वाद्या (K₇ D₈ 'पा'; Dn₄ D₈ D₈ 'या') श्रयः; Bo. ६-९ D₈. a₄ पुत्रापा' (for मित्रापा'). K₈ Bo. ६-९ D₈. a₄ Dn₄ D₈ D₂. ३ -संमिते; Dr -संवृते (for -संमते). T₁ G₂. ९ पुत्रपौत्र-प्रतिष्ठिते; G₂ M₁. ६-१ पुत्रपात्रसमान्वते. — ^c) D₄ विख्यातो (for 'ते').

5 T₂ reads 5^{ab} twice. — ^a) Dn₄ सुपुत्रान्; T₂ (second time) स पुत्रं (for स पुत्रान्). D₈. a₄ D₅. १ विपुलान्; T₂ (second time) बहुलं; G₂ बहुलान् (for 'लान्'). D₈ राजन्; T₁ M₁. ६-१ लब्ध्वा (for दृष्ट्वा). — D₈ om. (hapl.) 5^{bc}. — ^b) K₁. २. ४ D₅. १ T₂ (both times) M₁. ६. १ विमले; T₁ विमाने; G₂. ६ विताने (for विपुले). K₇ D₄. ९ तपसि स्थितः (for कर्मणि स्थितः). — ^c) K₇ D₄. ९ कालः; T G₆ कुले (for कुलः). K₁. २. ४ -धर्माश्रयो; D₄ -धर्मश्रितो; Dn₄ -धर्माश्रिताः; T G₂. ६ -स्थिते (for 'श्रितो'). — ^d) K₆ V₁ Bo. ६ Dn₁. n₄ D₈ D₂. ३. ३ धर्मचर्यास्थितो; Br. ९ D₈. a₄ 'श्रितो; B₈ 'निवतो; T G₂. ६ M₁. ६-१ 'रतो; G₂ 'मना; M₈ 'मनो (for 'परो'). K₂ M₁. १ [s] भवन् (for अभवत्). K₇ D₄. ९ धर्मचर्यासमापनः.

6 ^a) K₁. २. ४ T₂ तं चैव; D₈ T₁ G₄. २. ६ ततः स्वं (for ततः स). K₄ धर्म-; Dn₄ धर्मे (for धर्म). — ^b) K₄ D₈. a₄ Dn₄ D₂. ६. १. ३ तथा; T G₂. २. ६ M₁. ६-१ धर्म- (for तथा). — ^c) Dn₄ धर्मे च; T G₂. २. ६ M₁. ६. १ धर्मात्मा; M₈ धर्मासंख्य (for धर्म च).

C. 12. 13790
B. 12. 254(3). 5
K. 12. 263. 6

C. 12. 13783
B. 12. 354(3). 6
K. 12. 363. 6

शिष्टाचीर्णं च धर्मं च त्रिविधं चिन्त्य चेतसा ॥ ६
किं नु मे स्याच्छुभं कृत्वा किं क्षमं किं परायणम् ।
इत्येवं सिध्यते नित्यं न च याति विनिश्चयम् ॥ ७
तस्यैवं सिध्यमानस्य धर्मं परमास्थितः ।

कदाचिदतिथिः प्राप्तो ब्राह्मणः सुसमाहितः ॥ ८
स तस्मै सत्क्रियां चक्रे क्रियायुक्तेन हेतुना ।
विश्रान्तं चैनमासीनमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकचत्वारिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३४१ ॥

३४२

ब्राह्मण उवाच ।
समुत्पन्नाभिधानोऽसि वाङ्माधुर्येण तेऽनघ ।

मित्रतामभिपन्नस्त्वं किंचिद्रक्ष्यामि तच्छृणु ॥ १
गृहस्थधर्मं विप्रेन्द्र कृत्वा पुत्रगतं त्वहम् ।

K1. 2. 4 दद्या (K4 'दा')ति विविधं धर्मः; K1 D4. 5. 7. 9
निष्ठैराचरितं चैव. — D2 om. 6^a-8^a. — ^a) K1 D4. 9
कर्म; T G2. 6 वेद; M1. 5-7 घत्त (for चिन्त्य). K1
D4. 9 चितयन्; D2: चेतसः (for 'सा'). K1. 2. 4
शिष्टाचीर्णं च चेतसा.

7 D2 om. 7 (cf. v. l. 6). — ^a) K1 D2. 8. 9 D2
D5. 8 किं नु; D4 किं न (for किं नु). D2 कृतं;
D4 ऋतं (for शुभं). — ^b) K1 laouna; K2. 4. 6
V1 Bo. 6-9 D2. 8. 9 D1. 14 D2 D2. 5. 7. 8 किं कृतं (for
किं क्षमं). K1. 2. 4 तत्; T2 यत् (for किं). — ^c)
D5 T2 इत्येव (for 'व'). K2. 6 D2. 8. 9 D4 G2 M1. 5
विद्यते; T2 विद्यते (for 'वि').

8 D2 om. 8^a (cf. v. l. 6). — ^a) K1 तस्यैव;
D2 इत्येवं (for तस्यैवं). K2. 6 D2. 8. 9 D5. 7 G2
M1. 5 विद्यमानस्य; T2 सिद्धं (for सिद्धि). — ^b) K2
धर्मं परममिच्छता; T1 G2. 6 M1. 5-7 धर्मं परमके स्थितः;
T2 धर्मं परममीप्सता. — ^c) T1 G2. 6 यः कश्चिद् (for
कदाचिद्). D4 प्रोक्तो (for प्राप्तो). — ^d) K2
ब्राह्मणः; T1 G2. 6 ब्राह्मणं (for 'ण:'). D4 सुसमा-
हिता; T1 G2. 6 सुसमास्थितः (G2 'तं') (for सुसमा-
हितः).

9 ^a) K1 तस्मै स (by transp.). D4 D2 स क्रिया
(D4 'श') (for सत्क्रिया). — ^b) D2 श्रिया; T1
G2. 6 भक्ति- (for क्रिया). D4 क्रियायुक्तेन चेतसा.
॥ G2: क्रियायुक्तेन हेतुना, कर्मिन्वेन कारणेन । ॥ — ^c)
K1. 2 एनमासीनम्; K2 V1 Bo D4 सुखमा; K1

D5. 7 T2 चैवमा; B2-9 D2. 8 D1. 14 D2 D2. 8. 9
सुसमा' (for चैनमासीनम्).

Colophon. Ś1 D2 G1 missing; K2. 5 B1-5 D2. 1. 2
D2. 8 D1 G2. 5 M2-4 absent. — Sub-parvān: K1.
2. 4. 6. 7 B1-9 D2. 8. 9 D1. 14 D2 D2-5. 7. 9 T G2. 8. 9
M1. 5-7 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K1. 2. 4. 6. 7 V1
Bo. 6-9 D2. 8. 9 D1 D2 D2-5. 7. 9 G2 M1. 5-7 उच्छृ-
त्युपाख्यानं. — Adhy. no. (figures, words or both):
K2 80; B1 178; B2 280; D1 179; D2
G2 181; D2 174; T1 G2 180; T2 G2 2;
M1. 6. 7 176; M2 211. — Śloka no.: D2 D1. 14
D2 9.

342

☞ This adhy. is missing in Ś1 D2 G1 (cf.
v. l. 12. 336. 65; 283. 15; 340. 1). For the
transposition in T2 G2, cf. v. l. 12. 340. 4.

1 ^a) K1. 2 समुत्पन्नाभिधानो; D4 'विधानो; D5. 7
G2 'भिधानो; Cn (gloss: अभिधानी, बन्धनरज्जुः। समु-
त्पन्नाभिधानो, जातबन्धनः) 'धानो (as in text). T G2. 6
M1. 5-7 समुत्पन्नवि (T2 M1. 5-7 'जे वि) धानेस्मिन्; Cn
(gloss: अतिथिपूजायां निष्पन्नायां सत्यां समुत्पन्नाभिधाने
त्वयि) समुत्पन्नाभिधानेस्मिन्. ॥ Ca: समुत्पन्नाभिधानः,
समुत्पन्नविवक्षः ॥ G2: स्वदादरेण सार्थकनामास्मि । ॥ — ^b)
K2 corrupt; T1 स्वात्मधुर्येण (for वाङ्माधुर्यं). T G2. 6
M2 चानघ; M1. 6. 7 चाचितं (M2 'तः') (for तेऽनघ).

धर्मं परमकं कुर्यां को हि मार्गो भवेद्विज ॥ २
अहमात्मानमात्मस्थमेक एवात्मनि स्थितः ।
कर्तुं काङ्क्षामि नेच्छामि बद्धः साधारणैर्गुणैः ॥ ३
यावदेवानतीतं मे वयः पुत्रफलाश्रितम् ।
तावदिच्छामि पाथेयमादातुं पारलौकिकम् ॥ ४
अस्मिन् हि लोकसंताने परं पारमभीप्सतः ।

उत्पन्ना मे मतिरियं कुतो धर्ममयः पुत्रः ॥ ५
समुद्भूतमानानि निशम्य लोके
निर्यात्यमानानि च सात्त्विकानि ।
दृष्ट्वा च धर्मध्वजकेतुमालां
प्रकीर्यमाणामुपरि प्रजानाम् ॥ ६
न मे मनो रज्यति भोगकाले

C 12. 13792
B. 12. 3584/7
K. 12. 364. 7

— *) K4. 6. 1 Dn1. n4 Ds D2-4. 8 मित्रत्वम् (for 'ताम्'). K1 G2 अभिपन्नस्त्वा; Bo. 6 (marg.). 1 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 'पन्नस्त्वं (Dn4 'स्वं'); Ds. 1 'संपन्नः; T1 G2. 6 'संप्राप्तः; T2 अतिपन्नस्त्वा; M1. 6. 1 अभि-पन्नत्वात्; M5 'संप्रेक्ष्य (for 'पन्नस्त्वां').

2 *) K1 गृहस्थं (for 'स्थ-'). D4 T1 G6 -धर्मैः; G8 -धर्मो (for 'धर्म-'). — ^b) K1. 2. 4 क्रतुः; Ds. 1 G8 विप्र- (for पुत्र-). K1. 2. 4 D6 -शतं; D1 -गृहं; T1 G8. 6 कृतं (for गतं). Ds. 1 G3 ततः (for स्वहम्). T2 कृत्वा धर्मं गतस्त्वहं. — ^c) K6 M1 कुर्यात् (for कुर्यां). K1. 2. 4 धर्मोपि (K4 धर्मोप-) परमः कार्यः; T2 धर्मं हि परमं कार्यं. — ^d) Da4 मार्गं (for मार्गो). K4 D4 द्विजः. T1 G3. 6 मोक्षमार्गो भवेद्विजः (T1 'ज').

3 *) G2 ह्यात्मानम् (for आं). K1. 2. 4 आत्मस्थः; Bo Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 आस्थाय (for आत्मस्थम्). ☞ Ca: आत्मस्थं, आत्मनि स्थितं, स्वतन्त्रम् ॥ Cs: आत्म-त्वेन स्थितम् । ☞ — ^b) B6-8 D1 नैकम्; B9 लोकम्; Ds1 एकम् (for एक). B6 (marg. as in text). 8. 9 Cs (gloss: बुद्धिगुहायां प्रविष्टं) स्थितं; Ds2 स्थितिं (for स्थितः). K6 D6 नैकमेवात्मनिर्मितं (D5 'श्रितः'); D2. 8 एक एवात्मनिष्ठितः; T1 G2. 6 एकात्मन्यप्रतिष्ठितं; G2 M1. 5-1 एकात्म्ये (G2 एकार्थे) पथि निष्ठितं. ☞ Cn: आत्मनि स्थितिम्, आत्मज्ञानार्थमेकाकितया स्यात्, संन्यासं कर्तुम्, इच्छामि । ☞ — ^c) K1. 2. 4 बांछामि; Ds1 कांक्षामि (for काङ्क्षामि). D1 T G3. 6 M1. 5-1 द्रष्टुमिच्छन्न पश्यामि. — ^d) K1. 2 परः; K1 D4. 9 परं; B8. 9 बद्धः; Ds4 वचः; Ds. 1 बद्धुः; G2 M1 वंचं (M1 'ध-') (for बद्धः). D2 साधारणे (for 'रौर्'). ☞ Cn: गुणैः, विष-यपक्षैः ॥ Cs: सर्वप्राणिसाधारणैरज्ञनापिपासादिभिः । ☞

4 *) K6 Bo. 6-8 Ds Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 7. 8 T1 G2. 6 एतद्; T2 एतात् (for एव). K6 Bo. 6-8 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 7. 8 T G2. 6 [अ]तीतं; Ds4. 4 [अ]धीतं (for [अ]नतीतं). — ^b) K1 D4. 9 -बलाश्रितं; D1 -कला (for -फला). — ^d) Da4 आदानं; G2 (inf. lin.)

आधातुं (for आदातुं). B9 -लौकिकं (for 'लौ').

5 *) T2 G8 तस्मिन् (for अ). T2 न (for हि). Ds4. 4 लोके (for लोक-). K1 V1 Bo. 8 (marg.) Ds D4. 7. 9 T1 G2. 6 Ms -संतारे; Br Dn1. n4 D2. 8. 8 -संतारे; T2 M1. 6. 1 -संतारे; G2 -सत्कारे; Cs (gloss: संसारसागरोत्तारसाधने) -संताने (as in text). — ^b) Bo Da4 पारं पारम्; B9 परस्परम् (for परं पारम्). Ds4. 4 D1 अभीप्सवः; Dn4 D8 अक्षी (D8 'ती') प्लवः (for अभी). — ^c) Ds1 अयं (for इयं). — ^d) Ds अतो (for कुतो). K1 D9 धर्ममयी; D2 'मयं (for 'मयः). K2 कुलधर्ममयः. K1 D4. 9 पुनः (for पुनः). ☞ Cn: धर्ममयः पुनः, संसाराग्निचरणाक्षानम् । ☞

6 *) K4. 6 B8 T1 G2. 6 M1. 5-1 संमुद्भूतमानानि; Bo Dn1. n4 D2. 3. 8 संयुज्यं; Ds संयुद्धं; Ds T2 Cs (gloss: शिविकादिना परैरुद्भूतमानानि) समुद्भूतं; Ds. 1 संयुज्यं; G2 समुक्त्यं (for समुद्भूतं). D4. 9 T G2. 6. 6 M1. 5-1 निशम्य (for निशम्य). — ^b) K2. 1 निर्याति- (K1 'त')मानानि; Ds T1 G2. 6 Cs (gloss: निपाता-न्तानि) निपात्यं; Ds. 1 निर्यात्यं; T2 निरुक्त्यं (for निर्यात्यं). K1. 4 समाक्षि (K4 'क्ष')कानि; K2 सत्ता-क्षकानि; K1 D4. 9 तथा निशम्य; Ds4. 4 G2 M1. 5-1 Ca (gloss: सार्थिकाः सहचारिण्यस्तत्समूहाः, सार्थि-कानि) च सार्थि (G2 Ms 'र्थ-'; M1 'र्थी')कानि; Ds. 1 तथा वनानि (sic); T2 च साधकानि; Cn (gloss: सात्त्विकानि, देवादीनि) च सात्त्विकानि (as in text). ☞ Cp: सात्त्विकान्यपि प्राणिजातानि लोके निर्यात्यमानानि, पीड्यमा-नानि, समुद्भूतमानानि, कर्मजोत्पत्त्या चाल्यमानानि ॥ Cs: सात्त्विकफलानि । ☞ — K1 om. (hapl.) 6^a-7^a. — ^c) K4. 1 V1 Br. 8 Dn1. n4 Ds D2. 3. 5. 7-9 T G2. 6 Ms तु (for च). V1 हेतुमालां; T1 G2. 6 केतुमालां (for 'मालां'). ☞ Ca: धर्मध्वजः, यमः, तस्य केतुमालां, प्रजासमूहम् ॥ Cn: केतवः, पताका रोगादयः ॥ Cs: धर्म एव ध्वजः, तस्य केतुः प्रकाशकः, तन्माला, धर्मफलानि । ☞ — ^d) K1 प्रयु-ज्यमानास्; Ds4 प्रकीर्यमाणस्; Ds1 T1 G2. 6 प्रकीर्य- (T1 G2. 6 'जै')मानास् (for प्रकीर्यमाणस्). T1 ध्वजानां

C. 12. 13780
B. 12. 285(A).7
K. 12. 364. 7

दृष्ट्वा यतीन्प्राथयतः परत्र ।

तेनातिथे बुद्धिबलाश्रयेण

धर्मार्थतत्त्वे विनियुङ्क्त मां त्वम् ॥ ७

भीष्म उवाच ।

सोऽतिथिर्वचनं तस्य श्रुत्वा धर्माभिलाषिणः ।

प्रोवाच वचनं श्रुण्वं प्राज्ञो मधुरया गिरा ॥ ८

अहमप्यत्र मुह्यामि ममाप्येष मनोरथः ।

(for प्र').

7 K1 om. 7^a (cf. v. l. 6). — ^a) D7 रज्जति (for रज्जति). K7 D4.9 लोभः; D8 भूमि- (for भोग-). K2.4 -राज्ञौ; K7 D4.9 T1 G2.2.6 M1.6.1 -रागैर्; D2.8.4 -दाने; T2 -कामान्; M5 -रूपैर् (for -काले). — ^b) D2.8.4 D8 C8 यतान्; D2.7 T2 G2.6 M5 गतिं; G2 M1.6.1 यतिं (for यतीन्). T1 अर्थयतं; G2 प्रार्थयते; G2.6 प्रार्थयतां (for 'यतः'). D9 [5] परत्र. — ^c) G2.6 तेनारतिर् (for तेनातिथे). K8 -बलाश्रितेन (for 'श्रयेण'). — ^d) K8 Bo.6-9 D2.8.4 D1.1.4 D8 D2.2.8 T G2.2.6 M5.1 धर्मेण; M1.6 धर्म* (for धर्मार्थ-). K8 Bo.6-9 D1.1.4 D8 D2.2.8 धर्मै; D2.8.4 G2 M1.6.1 धर्मै; T G2.6 M5 धर्मान् (for -तत्त्वे). T2 अभियुङ्क्त (for विनि'). D2.8.4 T G2.2.6 M1.6-1 मा (for मां). — After 7, M5 ins. an addl. colophon [Sub-parvan: M5 मोक्षधर्म. — Adhy. name: M5 उच्छृणुयास्थानं. — Adhy. no.: M5 211].

8 K8.1 Bo.1-9 D2.8.4 D1.1.4 D8 D2.2.8 T G2.6 om. the ref. Be partly damaged. — ^a) K1 सोतिथिः; D4 मातिथिर् (for सोऽति'). B8 transp. वचनं and तस्य. G2 वचनात् (for वचनं). K1.2.4 श्रुत्वा तस्य (by transp.). T1 G2.6 ततो निर्वेदनं तस्य. D4 युत्वा (for श्रुत्वा). Bo.6 D1.1.4 D8 D2.2.8 धर्माभिलाषिणः; B8.9 -लासिनः; M1.7 -काक्षिणः; M5 lacuna (for 'लाषिणः'). — ^c) K1 उवाच (for प्रो'). T1 G2.6 M1.6 मधुरं (for वचनं). — ^d) G2 प्राज्ञो (for प्राज्ञो).

9 Before 9, K8 V1 Bo.6-9 D2.8.4 D1.1.4 D8 D2.2.8 T G2.2.6 M1.6-1 ins. अतिथिरुवाच. — ^a) K1.2.4 न चाहं; T2 कथं वा (for न च सं). K7 D4.9 निश्चयं यदि जानामि. — ^d) K8 D2.7 बहुद्वारं; T1 बभूवाते; C8 (gloss: बहुपाथे) बहुद्वारे (as in text). K7 V1 Bo.1.9 D1.1 त्रिपिष्टे (D1.1 'दे'); D2.7 त्रिवि-

न च संनिश्चयं यामि बहुद्वारे त्रिविष्टे ॥ ९

केचिन्मोक्षं प्रशंसन्ति केचिद्यज्ञफलं द्विजाः ।

वानप्रस्थाश्रमं केचिद्गार्हस्थ्यं केचिदाश्रिताः ॥ १०

राजधर्माश्रयं केचित्केचिदात्मफलाश्रयम् ।

गुरुचर्याश्रयं केचित्केचिद्वाक्यं यमाश्रयम् ॥ ११

मातरं पितरं केचिच्छुश्रूषन्तो दिवं गताः ।

अहिंसया परे स्वर्गं सत्येन च तथा परे ॥ १२

ष्टपं; T2 प्रतिष्ठते (for त्रिविष्टे).

10 ^a) D4 धर्म- (for यज्ञ-). K1.4 D5.1 द्विज (K8 'ज:'). — ^c) K8 वानप्रस्थाश्रमाः; Bo.6-9 D2.8.4 D1.1.4 D8 D2.2.8 'प्रस्थाश्रमाः; D8 'प्रस्थाश्रयं (for 'श्रमं'). T2 बुद्धिमंतो गताः स्वर्गं. — ^d) D2.8.4 D1.1.4 गार्हस्थां; G2 'स्य' (for 'स्थ'). K8 B7.9 D1.1.4 D8 D2.2.8 आस्थिताः (for आश्रिताः).

11 ^a) K1 मन (sic) (for राज-). K2 -धर्मश्रमं; K7 D4.9 -धर्माश्रिताः; D1.1 T2 G2 M5 -धर्माश्रयाः; D2 'श्रये (for 'श्रयं'). — ^b) D2.8.4 om. (hapl.) केचिद्. B7 -फलाश्रयः; D2.8.4 D1.1.4 G2 C8 (gloss: आत्मा विष्णुः, स फलमाश्रयो येषां ते) -फलाश्रयाः (D2.8.4 'ये' (for 'श्रयम्'). — After 11^a), the sequence in K7 is: 12^a; 13^a; 14^a; 11^a; 12^a; 13^a; 14^a. Bo om. (hapl.) 11^a. — ^c) D2.8.4 -चर्याश्रमं; D1.1.4 D8 D2.2.8 -धर्माश्रयं; T2 G2 M1.6-1 -चर्याश्रयाः (M1 'यः' (for 'श्रयं'). D1.1 om. (hapl.) केचिद्. — ^d) K1.4 यथाश्रयं; K2 यथा श्रयं (for यमाश्रयम्). K8 केचिद्वाक्यायमानसं; K7 D4.9 -हानफलाश्रयं; V1 Bo-9 D2.8.4 D1.1.4 D8 D2.2.8 G2.6 M1.6-1 -हानसंयमाश्रयं (M5 'या:'); D7 -हान संयमाश्रयात्; T1 -हानसं समाश्रयं; T2 वाक्यं यज्ञ समाश्रिताः.

12 For the sequence in K7, cf. v. l. 11. — ^a) K7 किंचित् (for के'). — ^b) K7 शुश्रूषतो; D2.8.4 शुश्रूषतो; D4 शुश्रूषतो (for 'वन्तो'). D4 गतः (for गतः). — K1.2.4 D2.8.4 om. (hapl.) 12^a-13^a. — ^c) D2.8.4 D1.1.4 T1 G2.6 स्वर्गं (for स्वर्गं). — ^d) K1 D4.9 सत्यं चोक्त्वा तथा परे.

13 For the sequence in K7, cf. v. l. 11. K1.2.4 D2.8.4 om. 13^a (cf. v. l. 12). — ^a) Bo D4 विमुखाः (for अभिमुखाः). — T2 om. (hapl.) 13^a. — ^c) K1 D2.8.4 D4 उच्छृणुते (for उच्छृणुते). T1 उच्छृणुते स्थिताः केचिद्. — ^d) K1 -मार्गपरागताः; K2.4

आहवेऽभिमुखाः केचिन्निहताः खिदिवं गताः ।
 केचिदुच्छ्व्रतैः सिद्धाः स्वर्गमार्गसमाश्रिताः ॥ १३
 केचिदव्ययने युक्ता वेदव्रतपराः शुभाः ।
 बुद्धिमन्तो गताः स्वर्गं तुष्टात्मानो जितेन्द्रियाः ॥ १४

आर्जवेनापरे युक्ता निहतानार्जवैर्जनैः ।
 ऋजवो नाकपृष्ठे वै शुद्धात्मानः प्रतिष्ठिताः ॥ १५
 एवं बहुविधैर्लोके धर्मद्वारैरनावृतैः ।
 ममापि मतिराविष्ठा मेघलेखेव वायुना ॥ १६

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्विचत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४२ ॥

३४३

अतिथिरुवाच ।
 उपदेशं तु ते विप्र करिष्येऽहं यथागमम् ।

गुरुणा मे यथाख्यातमथतस्तच्च ॥ १
 यत्र पूर्वामिसर्गेण धर्मचक्रं प्रवर्तितम् ।

C. 12. 13801
B. 12. 356(B). 2
K. 12. 365. 2

T Gs. ६ -मार्गमुपागताः; K₇ Ds. ५. १. ९ Ms -मार्गमुपा-
 श्रिताः; G₂ M₁. ६. १ -मार्गं व्यपाश्रिताः (for -मार्गसमा-
 श्रिताः).

14 For the sequence in K₇, cf. v. l. 11. T₂
 transp. 14 and 15. — ^b T₁ Gs. ६ देव (for वेद).
 K₆ B₉ Das. 24 -वाद- (Das 'दः') (for -वत-). K₁. 2. 4
 -धराः (for -पराः). Ds Ds. १ वेदव्रतपरायणाः (Ds. १
 'श्रयाः'). — ^d K₁ दृष्टात्मानो; K₂ दृष्टात्मानो; V₁
 दुष्टिमन्तो (for तुष्टात्मानो).

15 T₂ transp. 14 and 15. — ^a K₂. 4 आर्जवेण
 (for 'वेन'). T₁ Gs. ६ समायुक्ता (for [अ]परे युक्ता).
 T₂ आर्जवौनपरा युक्ता (sic). — ^b B₉ निहितान्;
 Ds₁ निय- (for निह-). K₆. १ B₉-९ Ds. ५. १. ९ नरैः (for
 जनैः). ☞ Gs: निहतानार्जवैः, त्यक्त्वक्रभावैः । ☞ — ^c
 K₁. 2. 4. १ Ds T₂ सुनयो; Ds. १ शुचयो (for ऋजवो).
 T₁ Gs. ६ नाकपृष्ठेषु (for 'पृष्ठे वै'). — ^d Ds. ५. ९ शुभा-
 त्मानः; T₁ Gs. ६ धर्मयानं (for शुद्धात्मानः). K₁ प्रकी-
 र्तिचः; D₄ प्रतिष्ठितः; Ds. १ दिवं गताः (for प्रतिष्ठिताः).

16 Damaged in B₉. — ^a K₁ लोको; K₂ श्लोको;
 K₇ Das. 24 Dn₁ Ds. 4. ५. १. ९ T₁ Gs. ६ M₁. १ लोकेर
 (for लोके). — ^b K₁. 2. 4 असंबुद्धैः (K₂ 'ताः');
 K₇ Ds. ५. १. ९ असंबुद्धैः; M₁. १ जनाहूतैः; Ms 'वृत्ते' (for
 'वृत्तैः'). — ^c K₁. २ समापि; D₅ मयापि (for समापि).
 K₁. 2. 4 T Gs. २. ६ M₁. ५-१ आविद्धा; K₆. १ Ds. ९ उद्दिष्टा
 (for आविष्ठा). D₇ मयापि परमाविष्ठा. — ^d D₄
 मेघलेखेव; D₇ मेखलेखेव; T₂ धूमरे' (for मेघले').
 Dn₆ मेखलेखे च वा पुनः.

Colophon. Ś₁ D₆ G₁ missing; Ks. ५ B₁-५ Ds₁. 23;
 Dn₂. ns D₁ G₄. ५ M₁-4 absent. — Sub-parvan:
 K₁. 2. 4. ६. १ V₁ B₉-९ Das. 24 Dn₁. n4 Ds₂ Ds. 2. ५. १-९
 T Gs. 2. ६ M₁. ५-१ मोक्षधर्म. — Adhy. name: K₁. 2.
 4. ६. १ V₁ B₉. ६. २. ९ Das. 24 Dn₁ Ds Ds. 2. ५. २. ९ G₂
 उच्छ्व्रत्युपाख्यानं; M₁. ६. १ उच्छ्व्रत्युपाख्याने अतिथिबुद्धि-
 विकलः. — Adhy. no. (figures, words or both):
 K₆ G₆ 81; B₇. ९ 281; Dn₁ 180; Ds₂ 182; Ds
 175; T₁ 181; T₂ G₂ 3; G₈ 82; M₁. १ 177;
 Ms 213; Ms 170. — Adhy. no.: Das 15;
 Dn₁. n4 16.

343

☞ This adhy. is missing in Ś₁ D₆ G₁ (cf. v. l.
 12. 336. 65; 283. 15; 340. 1). For the trans-
 position in T₂ G₂, cf. v. l. 12. 340. 4.

1 ^a D₄ तु (for तु). T Gs. ६ M₁. ५-१ विप्रैषे
 (for ते विप्र). — ^b K₁. 2. 4 करिष्यामि; Das. 24
 'व्ये ह (for 'व्येऽहं). K₁. 2. 4 V₁ Ds. १ T₁ Gs. ६ यथा-
 तथं; K₇ तथागमं; Ds₄ यमा'; Dn₁. n4 Ds यथाक्रमं
 (for 'गमम्'). — ^c K₄ यथाख्यातुम्; Ds. १ यदाख्या-
 तम् (for यथा'). — ^d K₇ Ds. ९ धर्मतत्त्वं; Ds. १ सर्व-
 तत्त्वं (for अर्थतत्त्वं). V₁ B₉. ६-९ Das. 24 तनु (for
 तच्च). K₄. ६ Dn₁. n4 Ds Ds. 2. २. ९ Gs. ६ अर्थतत्त्वं तु
 (K₄ Gs. ६ 'त्वं च') मे शृणु. — For 1²⁴, T₁ subst.:

906* तथैवामेव गुरुणा यथाख्यातं गतार्थतः ।

C. 12. 12601
B. 12. 354 [3]. 2
K. 12. 365. 2

नैमिषे गोमतीतीरे तत्र नागाङ्ग्यं पुरम् ॥ २
समग्रैस्त्रिदशैस्तत्र इष्टमासीद्विजर्षभ ।
यत्रेन्द्रातिक्रमं चक्रे मान्धाता राजसत्तमः ॥ ३
कृताधिवासो धर्मात्मा तत्र चक्षुःश्रवा महान् ।
पद्मनाभो महाभागः पद्म इत्येव विश्रुतः ॥ ४
स वाचा कर्मणा चैव मनसा च द्विजर्षभ ।
प्रसादयति भूतानि त्रिविधे वर्त्मनि स्थितः ॥ ५

2 ^a) K₆ B₆ (marg. as in text). 7-9 D₂ a₂ यथा (for यत्र). K₆ 7 B₆ D₁ n₄ D₂-4. 8. 9 T₂ M₅ पूर्वो (D₂ 'वो')मिसर्गे (K₇ 'गो')वै; B₆ (marg.) पूर्व-विसर्गेण; D₅ C₅ (gloss: मुख्यकल्पेन) सर्वाभि; D₅ पूर्वाभिसर्गे च; T₁ M₁ 6. 7 'दिसर्गेण; C_p (gloss: सर्व-धामनुष्ठानेन) 'तिसर्गेण (for 'मिसर्गेण). — ^b) D₄ G₂ धर्मे (for धर्म-). K₇ D₄ 9 G₂ प्रतिष्ठितं; D₂ a₂ प्रव-र्तिनं; M₁ 6. 7 'र्वते (for 'र्वितम्). ☞ C₅: धर्मचक्रं, धर्मसमूहम् । ☞ — ^c) K₁ नैमिषी; T₂ G₂ M₁ 6-7 नैमिषे; G₂ 8 'श्रो (for 'वे). K₂ गोमते (for गोमती-). T₁ गोनैमिषो भोगतीरो (sic). — ^d) B₆ damaged. D₇ T G₂ 6 M₇ यत्र (for तत्र). T G₂ 6 M₁ 6-7 नाग (T₁ 'गा'हृदो; G₂ नागालयं (for 'ङ्ग्यं). D₂ a₂ परं; T G₂ 6 M₁ 6-7 महान्; G₂ महत् (for पुरम्).

3 Damaged in B₆. — ^a) K₆ 7 B₇ 8 D₂ a₂ D₄ 9 T₂ समसौख्यं; D₂ समसौख्यं (for 'ग्रैस्). G₂ M₁ 6-7 यत्र. — ^b) K₁ 2. 4 चेष्टम् (for इ'). D₄ 5. 7. 9 द्विजर्षभः (D₅ 7 'मा: (for 'र्वम्). — ^c) K₁ यत्रेन्द्रा-तिशयतं (hypermetric); K₂ 'तिचयं; T₂ 'कथं (for 'क्रमं). — ^d) B₇ D₄ 5. 7. 9 T₂ राजसत्तम (for 'स-त्तम:).

4 ^b) K₇ D₂ D₁ चक्षुःश्रवा; C_a (gloss: सर्व-राजः) चक्षुःश्रवा (as in text). D₂ महत् (for महान्). T₁ तत्र यत्राश्रमो महान्. — ^c) K₄ पद्मनाभो; G₂ M₁ 5-7 महापद्मे; C₅ (gloss: पद्मलाञ्छितनाभिः । अत्र नाभिश्चन्द्रः फणामण्डलवाचकः) पद्मनाभो (as in text). K₆ V₁ B₆ 6-9 D₂ a₂ D₁ n₄ D₂ 2. 3. 5 M₁ 5-7 महानागः; D₅ 7 'भाग (for 'भाग:). T₁ महागाघददे नागः. — ^d) T₁ G₂ 6 इत्यभि- (for इत्येव). D₂ a₂ वै श्रुतः; G₂ नः श्रुतिः (for विश्रुतः).

5 ^a) D₇ सा (for स). D₅ 7 T₂ M₁ 6. 7 transp. कर्मणा and मनसा. M₅ द्विजसत्तम (for च द्विजर्षभ). — ^c) K₂ प्रसाद इति; K₇ प्रसादयितु (for 'यति).

साम्रा दानेन मेदेन दण्डेनेति चतुर्विधम् ।
विषमस्थं जनं स्वं च चक्षुर्ध्यानेन रक्षति ॥ ६
तमभिक्रम्य विधिना प्रष्टुमर्हसि काङ्क्षितम् ।
स ते परमकं धर्मं नमिष्या दर्शयिष्यति ॥ ७
स हि सर्वातिथिर्नागो बुद्धिशास्त्रविशारदः ।
गुणैरनवमैर्षुक्तः समस्तैराभिकामिकैः ॥ ८
प्रकृत्या नित्यसलिलो नित्यमध्ययने रतः ।

K₇ D₄ 9 भूतात्मा (for भूतानि). — ^d) D₅ 7 कर्मणि (for वर्त्मनि). ☞ C_n: त्रिविधे, कर्मज्ञानोपास्यात्मके । C_p: कायिकवाचिकमानसे । C₅: त्रैवर्गिके त्रयोविहिते वा मार्गे । ☞

6 ^a) K₁ 2 D₅ साम्रा; D₇ साम- (for साम्रा). K₆ V₁ B₆ 6-9 D₂ a₂ D₁ n₄ D₅ D₂ 2. 3. 5 transp. दानेन and मेदेन. — ^b) K₇ D₄ 5. 7. 9 [ए]व (for [ह]ति). D₂ a₂ D₇ T₂ चतुर्विधां (D₅ 'जः; T₂ 'चे) (for 'र्विधम्). — ^c) T₁ G₂ 3. 6 M₁ 6-7 विषयस्थं (T₁ 'स्थ- (for 'मस्थं). K₆ V₁ B₆ 6-9 D₂ a₂ D₁ n₄ D₅ D₂ 2. 3. 5. 7. 8 समस्थं च; K₇ जनस्वस्थं; D₅ T₂ जनं स्वस्थं (for जनं स्वं च). — ^d) D₇ D₄ 5. 7. 9 चक्षुर्ध्यामेव; T₁ G₂ 3. 6 M₁ 6-7 यथान्नाथेन; C_n (gloss: चक्षुरादिध्यानेन वस्तुतत्त्वानुसंधानेन) चक्षुर्ध्यानेन (as in text). V₁ पश्यति; B₆ damaged; D₂ a₂ D₁ n₄ D₅ 1 D₂ रक्षयति (D₂ 1 'सि) (for रक्षति). ☞ C₅: चक्षुरादिरक्षितमिन्द्रियप्राप्तं ध्यानेन विषमदोषज्ञानेन रक्षति । ☞

7 ^a) B₇ is damaged up to काङ्क्षि (in 7^b). K₆ 7 V₁ B₆ 9 D₁ n₄ D₅ D₂-5. 7. 8 T₁ G₂ 3. 6 M₁ 6. 7 C_n p अतिक्रम्य; T₂ उपा' (for अभि'). — ^b) D₂ a₂ पृष्टुम्; M₁ 7 हृष्टुम् (for प्र'). D₂ a₂ D₅ 1 D₇ 1 अर्हति (for 'सि). — ^c) T₁ G₂ 6 परमिकां; T₂ 'मकान् (for 'मकं). T₁ G₂ 6 धर्म्यां; T₂ धर्मान् (for धर्मं). — ^d) K₂ नमिष्या; K₆ B₆-9 D₂ a₂ तत्तस्तं; T₁ G₂ 6 अर्थां वै (for नमिष्या).

8 ^a) D₄ 9 धर्मातिथिर्; T₂ सर्वातिथो (for 'तिथिर्). D₂ नामा (for नागो). — ^b) K₇ G₂ बुद्धः; D₄ 9 M₁ 5. 7 बुद्धः; T₁ G₂ बुद्धः; T₂ लब्ध- (for बुद्धि-). M₅ विचक्षणः (for -विशारदः). — T₁ om. 8^c. G₂ 6 transp. 8^c and 8^d. — ^c) K₆ 7 V₁ B₆ 6-9 D₂ a₂ D₁ n₄ D₅ D₂-5. 7-9 अनुपमैर् (for अनवमैर्). T₂ गुणै-रेव मयैर्षुक्तः (sic). — ^d) D₂ 1 समेतैर् (for समसौर्).

तपोदमाभ्यां संयुक्तो वृत्तेनानवरेण च ॥ ९

यज्वा दानरुचिः क्षान्तो वृत्ते च परमे स्थितः

सत्यवागनस्युश्च शीलवानभिसंश्रितः ॥ १०

शेषान्नभोक्ता वचनानुकूलो

हिताजितोत्कृष्टकृताकृतज्ञः

अवैरकृद्गृहिते नियुक्तो

गङ्गाहृदाम्भोऽभिजनोपपन्नः ॥ ११

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रिचत्वारिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३४३

३४४

ब्राह्मण उवाच ।

अतिभारोद्यतस्यैव भारापनयनं महत् ।

पराश्वासकरं वाक्यमिदं मे भवतः श्रुतम् ॥ १

अध्वकृन्तस्य शयनं स्थानकृन्तस्य चासनम् ।

C. 12. 13612
B. 12. 317[6].2
K. 12. 366. 2

K1.4 G2 M5 आभिगामिकैः; K2 नाभिगामिकैः; K7 D4.9 अभिकामितैः; Cn (gloss: अभीष्टितैः) Cs (gloss: शास्त्रोक्तनिरतिशयफलप्राप्तियोग्यैः) आभिकामिकैः (as in text).

9 " Ds1 Cs प्रवृत्त्या (for प्रकृत्या). K2 सवल्लो; K1.4 सरल्लो; D4.9 संलीनो; G2 सफलो (for सल्लो). K7 प्रकृत्या नित्यानिलसंलीनो (hypermetrio). * Ca: नित्यसल्लो, नित्यजलकार्यस्नानाचमनादिरतः ॥ Cn: नित्यं सल्लवन्निर्मलः नित्यसल्लो ॥ Cs: अतिस्वच्छहृदयः । * —^d K2 [अ]नसरेण; K7 D4.5.7.9 परमेण; Ds च वरेण; T G2.6 M5 [अ]नुपमेन; M1.6.7 [अ]नवमेन (for [अ]नवरेण).

10 " K1.4 यज्ञः; V1 Ds यद्वा; T1 G2.6 यष्टा; G2 यं स्वा (for यज्वा). K5 V1 Bo.6-9 Das.24 Dn1. n4 Ds D2.3.5.7.8 दानपतिः (for 'रुचिः'). K2 यज्ञदानरुचिरक्षा (sic). —^b K1.2 निले; K7 D4.5.7.9 शौचे (for वृत्ते). K7 च परमः; M1.6.7 परमके (for च परमे). T1 व्रतेन परमेष्ठिना. —^c B8 damaged; M5 सभ्यवाग् (for सत्य). K1 V1 Bo.9 Das Ds T2 G2.6 M1.6.7 अनसूयश्च; K2 अणसूयश्च; B7.8 Ds Ds.5.7 T1 अनुसूय (D7 T1 'य'श्च (for अनसूयश्च). —^d K5 Das.24 शीलवाग् (for 'वाग्'). K5 V1 Bo.9 Das.24 संयतेंद्रियः; K7 D4.5.7.9 अभिसंश्रु (D6.7 'स्तु')तः; Bo Dn1. n4 Ds D2.3.8 नियतेंद्रियः; T1 G2.6 M1.5-7 इति विश्रुतः; T2 अतिविश्रु (for अभिसंश्रि').

11 " G2 वचनेनुकूलो (for वचना'). —^b K1.2.4 हिताजैवे स्पष्ट- (K2.4 स्पष्ट-); K7 D4.5.7.9 सदाजैवो (D4 'वा-; D4.7 'वे' इष्ट-; D24 हितोजैवोत्कृष्ट-;

T2 हितार्जितोत्कृष्ट-; G2 हितो जवोत्कृष्ट-; M1.5-7 हिताजैवोत्कृष्ट- (for 'जैवोत्कृष्ट-'). K5 -कृताकृतं च; K7 D4 परावरश्च. T1 G2.6 हितार्जनानाशनपरः कृतज्ञः. —^c D4 अवैरिक्कृद् (for अवैर-). K7 D4.5.7.9 T G2.6 M5 निविष्टो; G2 हि युक्तो; M1.5-7 [S]मियुक्तो (for नियुक्तो). —^d T1 G2.6 हृदस्थो; M7 अदंभो (for हृदाम्भो). M1.6.7 [S]भिमनोपपन्नः (for अभिमनोपपन्नः). T2 गंगाहृदे भोगिजनोपपन्नः.

Colophon. Ś1 Ds G1 missing; K2.5 B1-5 Da1.22 Dn2.28 D1 G4.5 M2-4 absent. — *Sub-parvan*: K1.2.4.5.7 B2.8 Das.24 Dn1. n4 Ds2 D2-5.7-9 T G2.6 M1.5-7 मोक्षवर्म. — *Adhy. name*: K1.2.4.5.7 V1 Bo.6-9 Das.24 Dn1 Ds D2-5.3.9 उल्लङ्घयुपाख्यानं; M1.6.7 उल्लङ्घयुपाख्याने उपदेशकयनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K5 82; B7 Dn4 180; B8 282; Dn1 181; Ds2 G2 183; Ds 176; T1 G6 182; T2 G2 4; M1.6.7 178; M5 114. — *Śloka. no.*: Das Dn4 Ds 11.

344

~~12~~ This adhy. is missing in Ś1 Ds G1 (cf. v. l. 12. 336. 65; 283. 15; 340. 1). For the transposition in T2 G2, cf. v. l. 12. 340. 4.

1 K1.2.4 om. 1^a-8^b with ref. Dn4 ब्रह्म उवाच; Ds अतिप्रियावाच (for ब्राह्मण उवाच). —^a Das.24 D4 M1.5-7 [ए]व (for [ए]व). —^b K5 V1 Bo.6-9 Das.24 Dn1. n4 Ds D2.3.8 आरावतरणं महत्; K7

C. 12. 138¹ 2
B. 12. 357[6]. 2
K. 12. 366. 2

तृपितस्य च पानीयं क्षुधार्तस्य च भोजनम् ॥ २
ईप्सितस्येव संप्राप्तिरन्नस्य समयेऽतिथेः ।
एषितस्यात्मनः काले बृद्धस्येव सुतो यथा ॥ ३
मनसा चिन्तितस्येव प्रीतिस्त्रिगुणस्य दर्शनम् ।
प्रह्लादयति मां वाक्यं भवता यदुदीरितम् ॥ ४
दत्तचक्षुरिवाकाशे पश्यामि विमृशामि च ।
प्रज्ञानवचनाद्योऽप्ययुपदेशो हि मे कृतः ।
बाढमेवं करिष्यामि यथा मां आपते भवान् ॥ ५

D4. 5. 7. 9 सारा(K7 'र')पनवनं (D4 'ने')मम. — ')
K7 D4. 5. 7. 9 T G2. 3. 6 M1. 5-7 पर्यायासकरं वाक्यम्;
B8 damaged; D8 परिसंचारिकं वाक्यम्. ☞ C8:
काङ्क्षितार्थप्रकाशकम्. ☞ — 'd) D8 भवता (for भवतः).
D8 शुणु; D8 शुनं (for श्रुतम्).

2 K1. 2. 4 om. 2 (cf. v. l. 1). — ') B8 (marg.
as in text). 9 Das. 24 Dn4 D8 अध्वकांतस्य; G2 'या'
तस्य; M5 'श्रांतस्य (for 'कान्तस्य). D24 नयनं (for
शयनं). — 'b) K8 ऊर्ध्वकांतस्य; B8 Das D5. 7 स्थान-
कां; D24 स्थानं कां; D51 स्थानाङ्कां (for स्थान-
कान्तस्य). D4 वा (for च). — 'a) G8 तृपार्तस्य (for
तृपितस्य). K8 Das. 24 G2 M1. 5-7 [ह]व (for च).
— 'd) D4. 5. 7. 9 T2 G2 M7 छुपितस्य (for छुधार्तस्य).
K8 Das. 24 D5. 7 M1. 5-7 [ह]व; G2 [ए]व (for च).

3 K1. 2. 4 om. 3 (cf. v. l. 1). K7 D8 om. (hapl.)
3^a-4^b. — 'a) V1 D28 च; D8 T1 G2. 3. 6 [ए]व
(for [ह]व). T2 संप्राप्तेर; G2 संवृत्तिर. — 'b) V1
Bo. 6. 7. 8 (marg. as in text) Das. 24 D4. 5. 7 T G2.
3. 6 M1. 6. 7 अर्थस्य (for अन्नस्य). K8 [ऽ]तिथिः; V1
[ऽ]पि च; B8. 9 Das. 24 T G2. 3. 6 M1. 5. 6 [ऽ]तिथेः
D5. 7 तथा (for ऽतिथेः). — 'a) K8 एषितस्य; D4. 5. 7
इष्टस्य च; T1 G8. 6 आपितस्य; T2 शोकदग्धः; M7
एषितव्य- (for एषितस्य). T1 G8. 6 M7 [आ]त्मजैः
G2 M1. 5. 6 'जे (for 'नः). — 'd) K7 B8 Dn1 D8 T1
[ए]व (for [ह]व). G8. 6 सुतैर (for सुतो). G2 M1.
5-7 [ड]द्वयः (M5 'द्वे') (for यथा).

4 K1. 2. 4 om. 4 (cf. v. l. 1). K7 D8 om. 4^{ab}
(cf. v. l. 3). T1 om. 4^a-5^d. — 'a) D4 corrupt.
G2. 8 [ए]व (for [ह]व). — 'b) G8 प्रीतिस्त्रिगुणस्य. — 'a)
K7 प्रह्लादयति; G8. 6 आह्ला (for प्रह्ला). K8 V1
Bo. 9 T2 G2. 3. 6 M1. 5-7 मे (for मां). — 'd) K7
यदुदीरितं; G8. 6 समुदीरितं (for यदु').

इहेमां रजनीं साधो निवसस्य मया सह ।
प्रभाते यास्यति भवान्पर्याश्रितः सुखोषितः ।
असौ हि भगवान्मूर्ध्नो मन्दरमिरवाञ्छुलः ॥ ६

भीष्म उवाच ।

ततस्तेन कृतातिथ्यः सोऽतिथिः शत्रुषुदन ।
उवास किल तां रात्रिं सह तेन द्विजेन वै ॥ ७
तत्तच्च धर्मसंयुक्तं तयोः कथयतोस्तदा ।
व्यतीता सा निशा कृत्वा सुखेन दिवसोपमा ॥ ८

5 K1. 2. 4 om. 5 (cf. v. l. 1). T1 om. 5^{abed}
(cf. v. l. 4). — 'a) K8 न तु चक्षुरः; V1 B7 तस्व-
च'; Bo. 9 तस्वं च'; B8 लब्धच'; B8 D8 नद्धच';
B8 (marg.) Das. 24 नष्टच'; Dn4 यदत्तच' (hyper-
metric); D8 D7 C8 (Csp as in text) मनश्च' (for
दत्तच'). K7 D8 [आ]काशं. — 'b) K8 Bo 6. 8 Dn1.
n4 D2. 3. 6 विमृशामि च (Dn4 'मिति); B7. 9 विमृशामि
च; D24 D4 विमृशामिव; G2 विमृशतस्य च (for 'शामि
च). — 'a) K8 प्रज्ञानवचनार्थोयम्; D24 'नाद्योगम्; Dn4
'नायोयम्; D5. 7 'नाद्यैष; T2 'नं चैव; M5 'नाद्यैव.
— 'd) K8 [ऽ]पि (for हि). — 'a) B8 वाचम् (for
बाढम्). K7 एव. T1 वनमेवं गमिष्यामि. — 'a) B8
Das Dn1. n4 D8 D2. 3. 6 T1 G2. 6 मे; T2 [ए]तद्;
G2 M1. 6. 7 मा; M5 [ए]व (for मां).

6 K1. 2. 4 om. 6 (cf. v. l. 1). — 'a) K8 Bo. 8
Dn1. n4 D8 D2. 3. 6 इमां हि; T2 इहेतां (for इहेमां).
— 'b) K7 D4. 5. 7. 9 निवस त्वं (for 'सस्व). — 'd)
D5. 7 पर्यायुतः; T1 G8. 6 यथाश्रितः (for पर्या). — 'a)
K7 D4. 9 अल्ले (for असौ). — 'a) K7 D4 इवागतः
(for अवाञ्छुलः).

7 K1. 2. 4 om. 7 (cf. v. l. 1). — 'b) V1 स विप्रः;
M1 योतिथिः (for सोऽतिथिः). K7 B7 D24 D7 T1 G8
शत्रुसूदनः (D7 'नं); Dn1 'कश्चन (for 'सूदन). — 'a)
V1 रात्रिं तां (by transp.). — 'd) T2 स हि (for
सह).

8 K1. 2. 4 om. 8^{ab} (cf. v. l. 1). — 'a) K7 D4. 9
T2 तत्तश्च; V1 Bo T1 G2. 6 तस्वं च; B8. 3 Das. 24
D2. 3 चतुर्यै; B7. 8 (marg.) 9 Dn1. n4 D8 D5. 7
चतुर्यै; M1. 7 तत्तस्म (for तत्तच्च). — 'b) K7 D5. 7
कथयतस्. K7 D4. 9 T2 M5 तथा (for तदा). T1 G2. 6
तथाप्यकथयतदा (G8 'था). — Before 8^{ad}, K1. 2 ins.
भीष्म उवाच. — 'a) K1. 2 इ (K2 इ)तीता सा; D5. 7

ततः प्रभातसमये सोऽतिथिस्तेन पूजितः ।

ब्राह्मणेन यथाशक्त्या स्वकार्यमभिकाङ्क्षता ॥ ९

ततः स विप्रः कृतधर्मनिश्चयः

कृताभ्यनुज्ञः स्वजनेन ।

यथोपदिष्टं भुजगेन्द्रसंश्रयं

जगाम काले सुकृतैकनिश्चयः ॥ १०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि चतुश्चत्वारिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३४४ ॥

३४५

भीष्म उवाच ।

स वनानि विचित्राणि तीर्थानि च सरांसि च ।

अभिगच्छन्क्रमेण स कंचिन्मुनिमुपस्थितः ॥ १

तं स तेन यथोद्दिष्टं नागं विप्रेण ब्राह्मणः ।

पर्यपृच्छद्यथान्यायं श्रुत्वैव च जगाम सः ॥ २

सोऽभिगम्य यथाख्यातं नागायतनमर्थवित् ।

C. 12. 13824
B. 12. 356/7. 3
K. 12. 367. 3

T₂ व्यतीतासीन् (D₅ 'तासा') (for 'तासा'). —^d) K₅
Br. 9 Da₂. 24 दिवसो यथा; D₅ 'सोपमा'; D₁ 'सो मया'
(for 'सोपमा'). ☞ Ca: दिवसोपमेत्यनेन जागरवत्त्वमुभ-
योरपि व्यञ्जितम् । ☞ — After 8, K₁. 2. 4 ins.:

907* तस्य ब्राह्मणवर्यस्य अतिथेश्चापि भारत ।

9 ^a) T₁ G₂. 3. 6 M₁. 5-7 ततः प्रभाते प्रययौ. —^b)
G₂ M₁. 5-7 अतिथिस् (for 'सोऽति'). D₁ G₂. 6 सोति-
थिस्तेन पूजितः. —^c) K₁ 2 यथा शक्तिः. —^d) G₂ M₁.
5. 1 स्वधर्मम् (for 'स्वकार्यम्'). Br अभिकांक्षतां; Da₄
'कांक्षता'; D₅ 'कांक्षया'; G₅ 'कांक्षिता' (for 'काङ्क्षता').

10 ^a) Dn₄ जातः (for 'ततः'). V₁ स्म (for 'स').
Bo Dn₁. n₄ D₂. 5. 8 कृतकर्मनिश्चयः; Br कृत**निश्चयः;
D₅ Cs सुकृतैकनिश्चयः (for 'कृतधर्मनि'). —^b) K₂
कृताभिननुज्ञः; Da₄ कृताभ्यनुज्ञा. Bo प्रजनेन (for 'स्व').
K₅ Bo. 5-9 Da₃. 24 Dn₁. n₄ D₅ D₂. 3. 8 धर्मकृत् (for
'वित्'). —^c) D₅ T₁ यथोपदिष्टं (for 'दिष्टं'). Br
Dn₁. n₄ Da₂ D₅. 5. 1 संशयः; Da₃ damaged (for
'संश्रय'). —^d) K₁ स्वकृतैक.

Colophon om. in K₁. 2. 4; Ś₁ D₅ G₁ missing;
K₅. 5 Br-5 Da₁. 24 Dn₂. n₃ D₁ G₄. 5 M₂-4 absent.
— Sub-parvan: K₅. 1 Bo. 8 Da₃. 24 Dn₁. n₄ D₅ D₂-5.
1-9 T₂ G₂ M₁. 5-7 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K₅. 1
V₁ Bo. 5-9 Da₃. 24 Dn₁ D₅ D₂-5. 8. 9 M₅ उच्छ्वस्य-
पाकवानं; M₁. 5. 1 उच्छ्वस्यपाकवाने अतिथिप्रस्थाने.
— Adhy. no. (figures, words or both): K₅ 83;

Br Dn₄ 181; B₅ 283; Dn₁ G₅ 182; Da₂ D₁
G₅ 184; T₁ 183; T₂ G₂ 5; M₁. 5. 1 179; M₅
215. — Śloka no.: Da₄ Dn₁ D₅ 11; Dn₄ 12.

345

☞ This adhy. is missing in Ś₁ D₅ G₁ (cf. v. l.
12. 336. 65; 283. 15; 340. 1). For the trans-
position in T₂ G₂, cf. v. l. 12. 340. 4.

1 K₂. 6 om. the ref. —^a) K₅ Bo वसवानि (for
स व'). —^b) K₂ तीर्थाणि (for 'नि'). — G₅ reads
from 1' up to ना (in 3^b) on marg. —^c) V₁ अभि-
गच्छन्; B₅ (marg. also as in text) अभिगम्य; Dn₁
Da₅ T₁ G₂. 6 अभि (G₂. 6 'भ्या') गच्छत् (for 'अभिग-
च्छन्'). K₁ स (for 'स्व'). —^d) B₅-9 उपाश्रितः;
Da₃. 24 उपस्थितं (for 'उपस्थितः'). T₁ किञ्चिन्मौनिसु-
पास्थितः.

2 G₅ reads 2 on marg. —^a) K₁. 2. 4 स तं (by
transp.); K₅ ततस्; Da₁ स तु. K₂ कथोद्दिष्टः;
Da₃ यथोद्दिष्टः; Da₄ T₂ यथादिष्टं (for 'यथोद्दिष्ट').
—^b) K₂ ब्राह्मणः; K₁ Da₅. 5. 9 G₂ वै द्विजः. — V₁
reads 2' on marg. —^c) Da₄ om. (hapl.) from
न्यायं up to यथा (in 3^a). K₁. 2 यथा न्यायं (for
यथान्यायं). —^d) K₁ च; K₂ ह (for 'स').

3 Da₄ om. up to यथा (cf. v. l. 2). G₅ reads
up to ना on marg. —^a) K₅. 1 V₁ Bo. 5-9 Da₃

G. 12. 12924
B. 12. 256(7). 3
K. 12. 267. 3

श्रोक्तवानहमस्मीति भोःशब्दालंकृतं वचः ॥ ३

ततस्तस्य वचः श्रुत्वा रूपिणी धर्मवत्सला ।

दर्शयामास तं विप्रं नागपत्नी पतिव्रता ॥ ४

सा तस्मै विधिवत्पूजां चक्रे धर्मपरायणा ।

स्वागतेनागतं कृत्वा किं करोमीति चाब्रवीत् ॥ ५

ब्राह्मण उवाच ।

विश्रान्तोऽभ्यर्चितश्चास्मि भवत्या श्लक्ष्णया गिरा ।

द्रष्टुमिच्छामि भवति तं देवं नागमुत्तमम् ॥ ६

एतद्विपरमं कार्यमेतन्मे फलमीप्सितम् ।

Dn1. n4 Ds D2-5. 1-9 यथान्यायं (for 'ख्यातं'). —^b) Ds मायैवान्; G2 s M1. 6. 7 अर्थवत् (for 'वित्'). —^d) T G2. 6 भो- (for 'भो-').

4 ^a) G2 वचःश्रुत्वा (for वचः श्रुत्वा). K6 Bo Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 ततस्तस्य वचनं श्रुत्वा. —^a) V1 विप्रं तं (by transp.). —^d) Ds भोगिपत्नी दृढव्रता.

5 ^a) Ds विविधां (for विविधवत्). —^b) Dr T1 G2. 6 कृत्वा (for चक्रे). —^c) Bo 6. 8 (last two on marg.) T2 आसनं (for आगतं). B8 (marg.) T2 दत्त्वा (for कृत्वा). —^d) K6 वागब्रवीत् (for चाब्र').

6 M1. 6. 7 om. the ref. —^a) K1 स्वर्चित्तम्; Dr T1 G2. 6 ह्यर्चितं; T2 ह्यर्चितं (for स्वर्चितं). K6 चासि (for चासि). —^b) T1 G2. 6 सूक्त्या (for श्लक्ष्णया). —⁶⁻⁷) is damaged in B8. —^c) K6 सवती (for 'ति'). —^d) T2 G2 M1. 6-7 नागसत्तमं (for नागमु'). K6 Bo 1-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 देवं नागमुत्तमम्; V1 तं देवं नागमुत्तमं (hypermetrio).

7 7^{ab} is damaged in B8. —^a) K1. 2. 4 एतन्मे (for एतद्वि). T1 फलितं (for परमं). —^b) K6 Br. 8 Das a4 Dn1. n4 Ds D2. 8 परमेप्सितं; V1 Bo. 9 परमी' (for फलमी'). K1 तन्मे फलमीप्सितं. —^c) K6 Bo 6. 7. 9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 8. 7. 8 चार्थेन (for अर्थेन). K6 Bo 6-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 अस्म्यद्य; D5 अद्य स; Dr T1 चात्माद्य (T1 'स्य') (for चात्स्यद्य). —^d) Bo. 1 Dn1. n4 Ds D2 पञ्चगाश्रयं; D2. 8 'श्रमं' (for 'लयम्').

8 K1 2. 4 T1 Ms नामयुवाच; K1 D4 9 नागनायु-वाच (for नागमार्योवाच). —^a) K4. 8 Bo 6-9 Dn1. n4 Ds D2. 8. 8 G2 आर्यः; B8 (marg.) अर्यः; Ds

अनेनार्थेन चास्म्यद्य संप्राप्तः पन्नगालयम् ॥ ७

नाग-आर्योवाच ।

आर्यं स्वर्परथं वोढुं गतोऽसौ मासचारिकः ।

सप्ताष्टभिर्दिनैर्विप्रं दर्शयिष्यत्यसंशयम् ॥ ८

एतद्विदितमार्यस्य विवासकरणं मम ।

भर्तुर्भवतु किं चान्यत्क्रियतां तद्वदस्य मे ॥ ९

ब्राह्मण उवाच ।

अनेन निश्चयेनाहं साधिव संप्राप्तवानिह ।

प्रतीक्षन्नागमं देवि वत्स्याम्यस्मिन्महावने ॥ १०

अर्यः (for आर्य). Dr G2 सोढुं (for वोढुं). —^b) K1 D2. 9 स गतो; Dr T1 G2 6 गतो वै; T2 G2 Ms गतोयौ (for गतोऽसौ). T2 मे स; G2 वास- (for माम-). K1. 2. 4 -वारिकं; K6 -वाचिक; Dr T1 G2. 8 6 M1. 6. 7 -वारिक; T2 दारिक; M6 -वाचिक; (for -चारिक). Ds गतो सोमस्य चारिक. ☞ G2 एकैकं मास-मेकैकेन नागेन रथ उह्यत इति मासचारिकः । ☞ —^c) Dr सप्तर्षिभिर् (for सप्ताष्टभिर्). Dr T1 G2. 6 विद्वान् (for (for विप्र). —^d) T2 अर्यशयः (for 'शयम्'). K1. 2. 4 V1 तं द्रष्टासि न संशयः (K1 न संशयः; K4 न संशयं); K1 द्रक्षसि त्वमसंशयं; D2. 9 द्र (D2 om. द्र)-क्षसि त्वमसंशयं.

9 ^a) K2 त्रिषितम्; V1 विहितम् (for विदितम्). Ds अर्यस्य (for आ'). Dr एतद्वि ते ममार्यस्य. —^b) K1 Ds निवासः; T1 G2. 8. 6 M1. 6. 7 विवासे (for 'स'). Dr T1 G2 8. 6 M1. 6. 7 कारणं (for -कर'). Ds M1. 6. 7 तव; Dr T1 G2. 6 महत् (for मम). ☞ G2 विवासकरणं, प्रवासकारणम् । ☞ —^c) The portion from भर्तु up to साधिव (in 10^b) is damaged in B8. Dr T1 हर्तु (for भर्तु). K1. 2. 4 वदति; V1 Dr T G2. 6 भवति; Ds एव तु (for भवतु). V1 D4 चान्यत्; Das. a4 चास्य (for चान्यत्). —^d) T1 क्रियौ तौ (for क्रियतां).

10 10^{ab} is damaged in B8. K2 श्रीब्रह्म (for ब्राह्मण). —^b) K1. 2. 4 साधु; Das lacuna (for साधिव). B8 संप्राप्तवान् (for संप्राप्त'). Dr T1 G2. 6 अहं (for इह). —^c) Dn4 देवी (for देवि). K1 प्रतीक्ष्यमाणस्तं देवि. —^d) Dn1 वत्सामि; G2 वत्सामि (for वत्स्यामि).

11 ^a) D4 स प्राप्तस्यैव; T1 G2. 6 संप्राप्तस्य; T2 'प्राप्तस्यैव; M1. 6. 7 'प्राप्तस्यैव' (for 'प्राप्तस्यैव'). Ds

संप्राप्तस्यैव चाव्यग्रमावेद्योऽहमिहागतः ।

भीष्म उवाच ।

समाभिगमनं प्राप्तो वाच्यश्च वचनं त्वया ॥ ११

ततः स विप्रस्तां नागीं समाधाय पुनः पुनः ।

अहमप्यत्र वत्स्यामि गोमत्याः पुलिने शुभे ।

तदेव पुलिनं नद्याः प्रययौ ब्राह्मणर्षभः ॥ १२

कालं परिमिताहारो यथोक्तं परिपालयन् ॥ १२

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चचत्वारिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३४५ ॥

३४६

भीष्म उवाच ।

अथ तेन नरश्रेष्ठ ब्राह्मणेन तपस्विना ।

भ्रातरस्तनया भार्या ययुस्तं ब्राह्मणं प्रति ॥ २

निराहारेण वसता दुःखितास्ते भुजंगमाः ॥ १

तेऽपश्यन्पुलिने तं वै विविक्ते नियतव्रतम् ।

सर्वे संभूय सहितास्तस्य नागस्य बान्धवाः ।

समासीनं निराहारं द्विजं जप्यपरायणम् ॥ ३

ते सर्वे समभिक्रम्य विप्रमभ्यर्च्य चासकृत् ।

C. 12.1363B
B. 12.359a.14
K. 12.368.4

चाप्युग्रम्; Ds M1.6.1 अव्यग्रम् (for चां). — ^b) Ds लपोद्योहम् (for आवे). Ks इव (for इह). Tz [अ]ग्रतः (for [आ]गतः). — ^c) Ks.4 Ds प्राप्तो (for प्राप्तो). K1 समाभिगमनप्राप्तो. — ^d) K1 M1 वाच्यं च; Ds4 वाच्यस्य; Ds T1 वाच्यः स्वः (for वाच्यश्च). Ds T1 -गमनं (for वचनं). Gs.6 चर (for स्वया).

— Adhy. no. (figures, words or both): Ks T1 84; Br Dn4 182; Bs 284; Dn1 183; Ds2 D1 Gs 185; Ds 177; Tz Gs 6; Gs 184; M1.6.1 180; Ms 216. — Sloka no.: Ds4 Dn1.n4 Ds 13.

346

This adhy. is missing in Ś1 Ds G1 (cf. v. l. 12. 336, 65; 283. 15; 340. 1). The portion from this adhy. up to the end of the parvan is lost in Ms on missing fol. For transposition in Tz Gs, cf. v. l. 12. 340. 4.

12 ^a) Ds वत्स्यामि (for वत्स्यां). Dn4 आहमापन्नवत्स्यामि (sic). — ^b) M1.6 गोमत्या (Ms 'त्यां) (for 'त्याः). T Gs 8.6 M1.5-1 पुलिने (for पुलिने). K1.2.4 [s]ङ्गते (for शुभे). — ^c) Ds1 कालः (for कालं). Bs (marg.) परिगताहारो. — ^d) K1.4 परिपालये; Ks प्रतिपालये; V1 Ds2.44 प्रतिपालयन् (for परिपां).

1 ^b) Dn1 Ds तपस्विनी (Ds 'नः). — ^c) Ks.4 चरता; Tz च सता (for वसता).

13 M1.5-7 alone give the ref. Ds om. 13. — ^a) K1 Dn4 नागी (for नागीं). — ^b) Ks समासाद्य (for 'साय). — ^c) Ds T1 Gs.6 Ms वेदवित्; Gs M1.1 तमेव (for तदेव). M1.1 पुलिनं (for पुलिनं). — ^d) Ds4 Ds प्रलयौ (for प्रयं). Ks ब्राह्मणर्षभः.

2 ^a) Ds संभूतः (for संभूय). — ^b) Br *स्य; Dn1.n4 Ds.8.8 Tz ह्यस्य (for तस्य). — Mr om. (hapl.) 2^a-4^d. — ^c) Bo (marg.) प्रष्टुं तं; M1 यस्मिंस्तं (for ययुस्तं).

Colophon om. in Ds; Ś1 Ds G1 missing; Ks.5 Bs-5 Ds1.44 Dn1.n4 D1 Gs.5 Ms-4 absent. — Subparvan: K1.2.4.6.7 Bs Ds.44 Dn1.n4 Ds Ds-4.1-9 T Gs.2.6 M1.5-1 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K1.2.4.5.7 V1 Bo.1-9 Ds.44 Dn1 Ds Ds-4.8.9 उच्छृणुपाख्यानं; M1.5-1 उच्छृणुपाख्याने नागपत्नीदर्शनं.

3 Mr om. 3 (cf. v. l. 2). — ^a) T1 (for पुलिने). T1 चैनं; Tz तत्र (for तं वै). — K1.5 om. 3^{ad}. — ^c) Ds T Gs.2.6 Ms तमासीनं; Ds समासीनः (for 'सीनं). — ^d) Tz निलः (for द्विजं).

4 Mr om. 4 (cf. v. l. 2). — ^a) Ks क्रमभि-

C. 12. 1263B
B. 12. 359(a). 4
K. 12. 346. 4

ऊचुर्वाक्यमसंदिग्धमातिथेयस्य बान्धवाः ॥ ४
षष्ठो हि दिवसस्तेष्वह प्राप्तस्येह तपोधन ।
न चामिलषसे किञ्चिदाहारं धर्मवत्सल ॥ ५
अस्मानभिगतश्चासि त्वयं च त्वामुपस्थिताः ।
कार्यं चातिथ्यमस्माभिर्वयं सर्वे कुटुम्बिनः ॥ ६
मूलं फलं वा पर्णं वा पयो वा द्विजसत्तम ।
आहारहेतोरन्नं वा मोक्तुमर्हसि ब्राह्मण ॥ ७

क्रम्य; V1 Bo. 5.9 Dn1.n4 Ds D2.8.8 G2 समति*
(for समति). — ^b) T2 अस्यचै. K5 वा (for च).
— ^c) Das D4 वाक्च (for वाक्चम्). K6 D1 असंदि-
ग्धाम्. — ^d) K1.2 आतिथेयाय; D1 अतिथेयस्य; Ca
(gloss: पद्मनागस्य) आतिथेयस्य (as in text).

5 ^a) T2 तस्य (for तेष्य). — ^b) Dn4 प्राप्तस्य ह;
M5 'स्यैव (for 'स्येह). V1 तपोधनः; T2 'वनात् (for
'वन). — ^c) Br.8 Dn1 Ds.8 अभिभाषसे; B5 Gs.6
'लक्ष्यते; Dn4 'तुषसे; Ds1 'लप्यसि; Ds2 'लप्यसे;
D2 'भषसे (for 'लप्यसे). K1 Das कंचिद् (for किं).
D1 न च भीर्क्ष्यसे किंचिद्; T1 न च तल्लक्ष्यते किं.
— ^d) D1 आहाराद्. K1.2 आहारं द्विजसत्तम.

6 K2 om. (hapl.) 6^a-7^b. — ^a) Das M1 अभिगतं;
T2 अभ्यागतश्च (for अभि). Das D5 M1.1 चासि (for
चासि). — ^b) G2 ते वयं (for वयं च). T1 (before
corr.) उपस्थितः; M1 'स्थिता. Dn4 वयं त्वामुपच-
स्थिताः. — ^c) D4 वा (for च). D4 om. from तिथ्य
up to हेतो in (7^c). — ^d) T1 G2.8.6 M5 कुटुम्बिनः
(for कुटुम्बिनः).

7 K2 om. 7^{ab}; D4 om. up to हेतो in (7^c) (for
both, cf. v. 1. 6). — ^a) Br.9 Das.44 D5 फलं मूलं
(by transp.). K1 B5 च (for the first वा). — ^b)
D1 T Gs.6 यक्षान्यद् (for पयो वा). — After 7^{ab},
M5 ins. 908*. M5 om. 7^c-8^d. — ^c) K1.2 अन्यद्;
D4 कार्यं (for अन्नं). — ^d) K1 D4.5.9 वै द्विज (for
ब्राह्मण).

8 M5 om. 8 (cf. v. 1. 7). — ^a) K2 त्यक्त्वा-
हारेण; D1 त्यक्ताभारेण. — ^b) K6 Bo Dn1.n4 Ds
D2.8.8 त्वया; Gs.6 तदा (for सता). D1 T1 वर्णेन
वसता सदा (T1 तदा). — ^c) B5 हसं (for हृदं).
K1 om. सर्वं. — ^d) K6 V1 Bo.6-9 Das.44 Dn1.
n4 Ds D2.8.5.7.8 T Gs.8.6 M1.7 धर्मं (K6 सर्वं)-
संकरात् (D5 'न्); K1 धर्मसंकटाद्. — G2 M1.7 ins.

त्यक्ताहारेण भवता वने निवसता सता ।
बालवृद्धमिदं सर्वं पीड्यते धर्मसंकटात् ॥ ८
न हि नो भ्रूणहा कश्चिद्राजापथ्योऽनुतोऽपि वा ।
पूर्वाशी वा कुले ह्यस्मिन्देवतातिथिबन्धुषु ॥ ९
ब्राह्मण उवाच ।

उपदेशेन युष्माकमाहारोऽयं मया वृतः ।
दिरूनं दशरात्रं वै नागस्यागमनं प्रति ॥ १०

after 8: M5 after 7^{ab}:

908* अनुग्रहायैमस्माकमाहारं कर्तुमर्हसि ।

अनश्नति स्वयि ब्रह्मणाच्छेम नरकं वयम् ।

[G2 om. line 1. — (L. 1) M5 आहारहेतोरस्माकम्
(for the prior half). — (L. 2) M1 नगरं (for
नरकं).]

9 ^a) D5 हीनो (for हि नो). Bo Dn1.n4 Ds
D8 ब्र (Dn4 ब्रा) ह्यहा (for भ्रूणहा). — ^b) K1.2.4
जातोपथ्यो (K4 'यि); K6 V1 Bo.6-9 Das.44 Dn1.
n4 Ds D2.8.5.7.8 जातापथ्यो (Br.9 Dn1.Ds.8 'दि;
D5 damaged; T2 G2 M1.7.7 राज (M1.7 'जा) वध्यो
(for राजापथ्यो). K6 V1 Bo.6.7.8 (marg.) Das.44
Dn1 Ds.7.7 [s] मृतो; D5 मतो (for मृतो). T1
राजा परिमृतोपि वा; Gs.6 पन्नगेष्विह विद्यते. — ^c) Bo
पूर्वाशी; Dn4 पूर्वार्ध; G2 मृदाशी (for पूर्वाशी).
K1.2.4 न (for वा). K2.4 तस्मिन्; Das यस्मिन्
(for ह्यस्मिन्). D1 T1 पूर्वस्मिन्वृक्षमूलेस्मिन्. — After
9, K1.2.4 ins. an addl. colophon [Sub parvam:
K1.2.4 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K1.2.4 उच्छ्वस्यु-
पाख्यानं].

10 D1 M1.7 om. the ref. — ^a) T2 आरब्धो (for
आहारो). D1 Gs.6 M1.7 न (for अयं). K4.7 Ds.5.
7.9 मया कृतः (D1 कृता); K6 V1 Bo.6-9 Das.44
Dn1.n4 Ds D2.8.8 Cs कृतो मया; T2 G2 मया वृतः
(by transp.). T1 नाहारो न मया वृतः. — ^b) K1.
2.4 द्विरूने; Das T1 द्विरूपं; Ds1 द्विरूनं; D5 द्विरूनः;
D1 द्विरूनः; T2 द्विमासः; G2 यद्यूनं; Gs.6 Cs विरूढं
(for द्विरूनं). K1.2 दश (K2 'श) रात्रे (for दशरात्रं).
Das.44 M1.7 वा (for वै). K1 Ds.9 नागदर्शनकार्यार्थं.
ॐ Cs: विरूढं दशरात्रस्य । दशरात्रसंबन्धित्वेन यथा विरूढ-
मङ्कुरितं, तथायामाहारः कृतः भुक्त इत्यर्थः । ॐ — ^d) K1
Ds.9 कृतमागमनं म (D4 त्व) या.

यद्यष्टरात्रे निर्याते नागमिष्यति पन्नगः ।

भीष्म उवाच ।

तदाहारं करिष्यामि तन्निमित्तमिदं व्रतम् ॥ ११

तेन ते समनुज्ञाता ब्राह्मणेन भुजंगमाः ।

कर्तव्यो न च संतापो गम्यतां च यथागतम् ।

स्वमेव भवनं जगमुरकृतार्था नरर्षभ ॥ १३

तन्निमित्तं व्रतं मत्तं नैतच्छेत्तुमिहार्हम् ॥ १२

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि षट्चत्वारिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३४६ ॥

३४७

भीष्म उवाच ।

अथ काले बहुतिथे पूर्णे प्राप्नो भुजंगमः ।

तं भार्या समभिक्रामत्पादशौचादिभिर्गुणैः ।

दत्ताभ्यनुज्ञः स्वं वेश्म कृतकर्मा विवस्वतः ॥ १

उपपन्नां च तां साध्वीं पन्नगः पर्यपृच्छत ॥ २

अपि त्वमसि कल्याणि देवतातिथिपूजने ।

C. 12. 13550
B. 12. 360 [59]. 3
K. 12. 369. 3

11 ") Ds अष्टरात्र- Ks V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 [5] त्रिकांते (for निर्याते). — ") K1. 2 नागच्छति स पन्नगः. — ") K1 Ds. 5. 9 हि मे व्रतं; D1 T Gs. 6 Ms इहागतः (D1 'तं'); G2 इह व्रतं (for इदं व्रतम्).

12 ") Dn1 कर्तव्यं. D1 T1 Gs. 6 Ms भवन्निरनुशि-
ष्टोस्मि. — ") B1 यथागमं; Ms 'सुखं' (for 'गतम्').
— ") Ks Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 इदं; K1 यथा (for
व्रतं). K1. 2 6 V1 Bo. 1-9 Das. 24 T2 Gs M1. 5. 1
बद्धं; Ks Dn1. n4 Ds D2. 3. 8 सर्वं; Bs Ds इदं; D1
T1 Gs. 6 तस्मान् (for मत्तं). — ") Ds corrupt. K1
Ds. 9 तमानेतुम्; T2 नैतच्छेत्तुम्; Gs 'ज्ञोक्तुम्'; Ms
कस्मादोक्तुम् (for नैतच्छेत्तुम्). Das. 24 इहार्हसि (for
इहार्हम्).

13 Most MSS. om. the ref. — ") K1 Ds. 5. 9
एवं ते; V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1 Ds D2. 3. 8 ते तेन
(by transp.); Dn4 नैतेन. D1 T1 समनुज्ञाय (for
'ज्ञाता'). — ") Bo स्वयम् (hypermetric) (for स्वम्).
Ds. 9 Ms सुवनं (for भवनं). — ") Ks अक्षतार्था;
Bo अकृतात्मा (for 'था').

Colophon. Ś1 Ds G1 Ms missing; Ks. 5 B1-s Ds1.
2 Dn2. n8 D1 Gs. 5 Ms-4 absent. — Sub-parvan:
K1. 2. 4. 6. 1 V1 Bo. 6. 8. 9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2-5. 1-9 T
Gs. 6 M1. 5. 1 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K1. 2. 4. 6. 1
V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1 Ds D2-4. 8. 9 उच्छ्वस्युपाख्यानं;

M1. 1 उच्छ्वस्युपाख्याने नागबंध्वभिगमनं. — Adhy. no.
(figures, words or both): Ks 85; B1 Dn4 Ds1
183; Bs 285; Dn1 184; Ds2 D1 Gs 186; Ds
178; T1 Gs 185; T2 Gs 7; M1. 1 181; Ms 217.
— Śloka no.: Das Dn1. n4 Ds 13.

347

This adhy. is missing in Ś1 Ds G1 Ms (cf.
v. l. 12. 336. 65; 283. 15; 340. 1; 346. 1).
For transposition in T2 Gs, cf. v. l. 12. 340. 4.

1 ") K1. 2. 4 M1. 1 गते; T1 पूर्वे (for पूर्णे). K1
V1 Das. 24 Ds. 5. 1 Gs. 6 प्राप्ते (for प्राप्ते). T2 Ms
गतो (Ms 'ते') वै पन्नगोत्तमः. — ") Ks दत्ताभिननुज्ञः;
Bs 'भ्यनुज्ञां'; Gs 'भ्यनुज्ञं' (for 'भ्यनुज्ञः'). Ds स्व-
(for स्वं). — ") Ks. 1 Bo Dn1. n4 Ds D2-4. 8. 9 T1
विवस्वता (for 'स्वतः').

2 ") D1 T1 ज्ञाता; Gs. 6 कान्ता (for भार्या).
Ks. 1 V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1 Ds D2. 3. 8 Kumbh.
ed. [अ]प्यु (Ds 'भ्यु'पचक्राम; Dn1 [अ]प्युपवर्त्तम (sic);
D1 T1 Gs. 2. 8 M1. 5. 1 समतिक्रामत् (M1 'न्' (for
समसि')). — ") K1. 2 Ms उपालीनां; K1 उपपन्ना;
V1 समासीनां; Ds उपसर्गा; D1 T1 Gs. 6 उपालीनश्च
(for उपपन्ना). K1 Ds. 9 सर्वी; D1 Gs. 6 स तां
(for च तां). — ") K1. 2 स नागः (for पन्नगः). K1
पर्यपृच्छतः; Bo 'वस्थितः'.

C. 12. 13850
12. 360[19]3
12. 369. 3

पूर्वमुक्तेन विधिना युक्ता युक्तेन मत्समम् ॥ ३

न खल्वस्यकृतार्थेन स्त्रीबुद्ध्या मार्दवीकृता ।

मद्वियोगेन सुश्रोणि वियुक्ता धर्मसेतुना ॥ ४

नागभार्योवाच ।

शिष्याणां गुरुशुश्रूषा विप्राणां वेदपारणम् ।

भृत्यानां स्वामिवचनं राज्ञां लोकानुपालनम् ॥ ५

सर्वभूतपरित्राणं क्षत्रधर्म इहोच्यते ।

3 °) K₆ V₁ Bo. 6-8 Das. 24 Dn₁. n₄ Ds D₂. 2. 3 T₂ Kumbh. ed. अथ; K₇ अथि (for अपि). T₁ G₂. 6 त्वमपि (for त्वमसि). — °) G₂ M₅ -भोजने (for पूजने). — °) K₁ V₁ Bo T₁ G₂. 2. 6 M₁. 5. 7 पूर्वयुक्तेन (for 'मुक्तेन'). — °) Bo युक्तः; B₆. 7 Dn₁. n₄ Ds D₂-5. 3 युक्ति (for युक्ता). K₁ सःसमं; Bo Das. 24 Dn₁. n₄ Ds D₂. 2. 5. 8 तरसमं (for मत्समम्). T₂ M₁. 5. 7 युक्तयुक्तविषयक्षणा; G₂. 6 Kumbh. ed. युक्ता

4 °) V₁ B₆. 9 अकृतार्थेव (for 'र्थेन'). K₁. 2. 4 कश्चिन्नासकृतार्थेव; K₇ Das. 24 D₂. 5. 9 G₂ न (G₂ स) खल्वसि कृतार्थेव (K₇ D₂ 'न'); D₇ T₁ G₂. 6 न खल्वपि कृतार्थेव (D₇ 'र्थेन'); T₂ M₁. 5. 7 अथ त्वमसि सुश्रोणि. — °) K₁. 2 मार्दवं गता; D₂. 1 'वीकृताः'. — °) K₁. 2 बुद्धियोगेन; Dn₄ मद्वियोगेन (for 'योगेन'). Das. 24 सुश्रोणी. — °) K₆. 7 V₁ Bo. 7. 3 Dn₁. n₄ Ds D₂-4. 3. 9 Kumbh. ed. विमुक्ता (for वियुक्ता). T₁ हेतुना (for 'सेतुना').

5 T₁ om. the ref. K₁. 2. 4 T₂ G₂. 2. 6 M₅ नाग्युवाच; K₇ D₂. 9 नार्युवाच; B₆ सार्योवाच (for नागभार्योवाच). — °) D₂ -शुश्रूषां (for 'पा'). — °) K₂ -पारर्ग; K₆ V₁ Bo. 6-9 Das. 24 Dn₄ Ds D₂. 2. 5. 7. 8 T G₂. 6 Kumbh. ed. -धारणं (for -पारणम्). — °) K₆ Bo. 6. 7 Das. 24 Dn₁ Ds D₂. 2. 5. 7. 8 Kumbh. ed. राज्ञो; Dn₄ राजा (for राज्ञां).

6 °) Bo क्षेत्रधर्मः; D₂. 7 क्षात्र' (for क्षत्र'). K₁. 2. 4. 7 D₄. 9 सनातनः; M₁ उभोच्यते (sic) (for इहो'). T G₂. 6 M₅ क्षत्रियाणां प्रशस्यते. — T₁ G₂. 6 read 6th twice. — °) K₁ वैद्यानां (for वैश्यानां). G₂. 6 (both first time) उक्ष- (for यज्ञ-). K₆. 7 G₂. 6 (last two first time) -संपत्तिर्; T₁ (first time) -संपत्तिर् (for -संवृत्तिर्). T₁ (second time), 2 G₂. 6 (last two second time) सर्वेषामेव वर्णानाम्. — °) K₆ आकष्टेण; K₇

वैश्यानां यज्ञसंवृत्तिरातिथेयसमन्विता ॥ ६

विप्रक्षत्रियवैश्यानां शुश्रूषा शूद्रकर्म तत् ।

गृहस्थधर्मो नागेन्द्र सर्वभूतहितैषिता ॥ ७

नियताहारता नित्यं व्रतचर्या यथाक्रमम् ।

धर्मो हि धर्मसंबन्धादिन्द्रियाणां विशेषणम् ॥ ८

अहं कस्य कुतो वाहं कः को मे ह भवेदिति ।

प्रयोजनमतिर्नित्यमेवं मोक्षाश्रमी भवेत् ॥ ९

D₄. 9 कर्षणेन; D₂. 4 आतिथेयः; T₁ G₂. 6 (all first time) आतिथ्येन (for 'थेय-'). T₂ -समन्वितं (for 'न्विता').

7 °) K₇ ब्रह्म- (for विप्र-). — °) K₁. 2. 4 -कर्म वै; Bo Dn₁. n₄ D₂. 5. 7 G₂ -कर्मकृत्; T₂ -कर्मवत्; G₂ -कर्मतः (for -कर्म तत्). — °) K₇ गृहस्थधर्मो; D₂ 'धर्मः'; D₇ 'धर्म' (for 'धर्मो'). D₂ om. (hapl.) from नागेन्द्र up to अहं स्वनेन (in 15th). — °) K₇ D₄. 7. 9 -हितैषिणः (D₇ 'ण'); T₁ G₂. 6 -हितैषिता; T₂ (sup. lin.) -हितैषिका (for 'षिता').

8 D₂ om. 8 (cf. v. 1. 7). — °) Dn₄ D₇ G₂ नियताहारता; T₁ 'चारता; M₇ 'भारता (for 'हारता'). — D₂ om. 8th-9th. — °) K₆. 7 D₄ ब्रह्मचर्या (for व्रत'). — M₅ om. 8th. — °) K₁. 2 धर्मेण; D₂ धर्मो हि (for धर्मो हि). K₆ धर्मे; M₁. 7 वन्य- (for धर्म-). — °) D₂ इन्द्रियाणि. K₆. 7 V₁ Bo. 6-9 Das. 24 Dn₁. n₄ Ds D₂. 2. 5. 8 T₂ Kumbh. ed. विशेषतः; G₂ 'षणात्; M₁ विशेषणं (for विशेष').

9 D₂ om. 9 (cf. v. 1. 7). D₂ om. 9th (cf. v. 1. 8). — °) K₆ V₁ Bo. 6-9 Das. 24 Dn₁. n₄ Ds D₂. 2. 5. 8 Kumbh. ed. वापि (for वाहं). — °) K₁. 2. 4 कः को मेहः; K₇ D₄ कः कुतो मे; V₁ कोहं को मे; Das. 24 कः को मेहं; D₇ कः कामेन; T₁ G₂. 6 को वा- (G₆ वो) मित्रो; T₂ कः किं मम; G₂ M₁. 7 कः (M₇ कं) को मम (for कः को मेह). K₇ D₄ भवानिति (for भवेदिति). — 9th is damaged in B₆. — °) K₇ D₄. 9 प्रयोजनमभिप्रेक्ष्य; G₂ M₁. 7 प्रयोनित (G₂ 'जना-') मतिर्नित्यम् (sic). — °) K₆ V₁ Bo. 7-9 Das. 24 Dn₁ Ds D₂. 2. 3. 8 T G₂. 6 M₁. 5. 7 Kumbh. ed. मोक्षाश्रमे (V₁ B₇ T G₂. 6 M₁. 5. 7 'मो'); K₇ D₄. 9 मोक्षे समो; Dn₄ मोक्षश्च मे (for मोक्षाश्रमी). Das. 24 Ds D₂ Kumbh. ed. वसेत्; G₂ [s]भवत् (for भवेत्). D₇ मोक्षणेन समं वसेत्.

पतिव्रतात्वं भार्यायाः परमो धर्म उच्यते ।
तपोपदेशान्नागेन्द्र तच्च तत्त्वेन वेद्वि वै ॥ १०
साहं धर्मं विजानन्ती धर्मनित्ये त्वयि स्थिते ।
सत्यं कथमुत्सृज्य यास्यामि विषमे पथि ॥ ११
देवतानां महाभाग धर्मचर्या न हीयते ।
अतिथीनां च सत्कारे नित्ययुक्तास्म्यतन्द्रिता ॥ १२
सप्ताष्टदिवसास्त्वद्य विप्रस्येहागतस्य वै ।

स च कार्यं न मे ख्यातिर्दर्शनं तव काङ्क्षति ॥ १३
गोमत्यास्त्वेष पुलिने त्वदर्शनसमुत्सुकः ।
आसीनोऽऽवर्तयन्ब्रह्म ब्राह्मणः संशितव्रतः ॥ १४
अहं त्वेनेन नागेन्द्र सामपूर्वं समाहिता ।
प्रस्थाप्यो मत्सकाशं स संप्राप्तो भुजगोत्तमः ॥ १५
एतच्छ्रुत्वा महाप्राज्ञ तत्र गन्तुं त्वमर्हसि ।
दातुमर्हसि वा तस्य दर्शनं दर्शनश्रवः ॥ १६

C. 12. 1363
S. 12. 36 (159); 16
K. 12. 368. 16

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि सप्तचत्वारिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३४७

10 Ds om. 10 (cf. v. l. 7). 10^{ab} is damaged in Bs. — ^a) Kr Ds 9 पतिव्रतत्वं; Gs 'व्रतार्थ' (for 'व्रतात्वं'). — ^b) Bs 8 Das. 44 T1 उपदेशं (for 'देशान्'). — ^c) Ds1 इतस्य; D1 तत्त्वं (for 'तच्च'). K1. 2. 4 वेद्वि भोः; Gs वेद्वि वै (for 'वेद्वि वै').

11 Ds om. 11 (cf. v. l. 7). — ^a) T2 कर्म (for धर्म). Das Dns विजानन्ति; M1. 1 'नानां' (for 'नन्वी'). — ^b) Ds धर्मानित्ये; T1 मयि नित्यं (for 'धर्मनित्ये'). T2 स्थिता (for 'स्थिते'). — ^c) Dns सत्यर्थ; D1 सत्यदं; T1 सत्याहं (for 'सत्यं'). M1. 7 सत्फलं कर्म-मुत्सृज्य. — ^d) Ks Bo. 6-9 Das. 44 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 Kumbh. ed. यास्यामि विषयं पथि (Bo 'थं'); V1 Ms 'मि विषये पथि; T1 'मि नपथेन वै; T2 'मि वितथं पदं; Gs 2. 8 M1. 1 'मि विषयेन वै.

12 Ds om. 12 (cf. v. l. 7). — ^a) Gs M1. 1 देवा ननु (for 'देवतानां'). — ^b) T2 धर्मचर्या. Ks Bs-9 Das. 44 D1 यथा तथा; T2 महीरयते (for 'न हीयते'). — 12^{cd} is partly damaged in Bs. — ^d) Kr Ds 9 नित्ययुक्ता (for 'युक्ता'). M1. 1 [अ]स्म्यनित्दिता (for [अ]-स्म्यतन्द्रिता).

13 Ds om. 13 (cf. v. l. 7). 13 is partly damaged in Bs. — ^a) Ds ममाष्ट- (for 'सप्ताष्ट-'). Gs 'दिवसस्य'. V1 त्वत्र (for 'त्वद्य'). K1. 2 सप्ताष्टदिवसायद्य; T1 Gs. 6 अष्टाष्टदिवसा याता. — ^b) Ks [ह]व (for [ह]ह). Ks गतस्य (for [आ]गतस्य). — ^c) Kr Ds 9 न च; V1 Bo. 1-9 Das. 44 Dn1. n4 Ds Ds. 8. 8 Gs M1. 5. 1 Kumbh. ed. तच्च (for 'स च'). Kr Ds 9 समाख्याति; M1. 1 न चाख्याति (for 'न मे ख्याति'). — ^d) Ks तं च (for 'तच्च'). T Gs. 8. 8 M1. 5. 1 कांक्षते

(for 'ति).

14 Ds om. 14 (cf. v. l. 7). — ^a) Kr Ds 9 Gs त्वेव; V1 ह्येष (for 'त्वेष'). T Gs. 8. 8 Ms पुलिने. M1. 1 गोमत्यास्त्वेष पुलिने. — ^b) Gs त्वं (for 'त्वद्'). K1 'समुत्सुका; Ds 'स्वका. — ^c) Kr ब्रह्मा (for ब्रह्म). Cn: वर्तयन्, आवर्तयन् । ब्रह्म, वेदम् । ॐ — ^d) Ks संश्रित; Kr संशित; Ds1 संशित; Ds2 Da. 1. 9 संशित- (for 'संशित-'). Das ब्रह्मणः संशितव्रताः. — After 14, Kr Ds. 9 ins.:

909* तपोध्यानपरो नित्यं सत्यसंधो जितेन्द्रियः ।

15 Ds om. up to त्वेनेन (cf. v. l. 7). — ^a) Dn1 तत्त्वेन; T2 त्वेने च (for 'त्वेनेन'). Ds नागेन (for 'नागेन्द्र'). — ^b) K1. 2. 4 सामपूर्वं; Ks Br. 8 (marg. as in text). 9 Das. 44 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 5. 1. 8 सत्य'; Bs सत्यं पूर्व (for 'सामपूर्वं'). Br समाहित; T1 समा-हिताः. — ^c) Ks प्रस्थाप्यो T2 प्रस्थाप्या; Gs 'स्वे (for 'प्यो'). T1 Gs. 6 वै; T2 सा (for 'स'). Kr Ds 9 प्रस्थाप्यो वै मत्सकाशं. — ^d) M1. 1 भुजगोत्तम.

16 ^a) T2 मत्वा (for 'श्रुत्वा'). K1 समाप्राज्ञ; Bs Das महाप्राज्ञ; Gs 'राज (for 'प्राज्ञ'). — ^b) Ks. 1 V1 Bs Das Ds 9 त्वं गन्तुम् (by transp.); Gs वा गन्तुम्. — T2 om. 16^{cd}. 16^{cd} is damaged Bs. — ^{cd}) Dn4 सा (for 'वा'). K1. 2 4 Ca दर्शनश्रव; Das. 44 'स्वव; Dns दर्शनं श्रव; Gs Ms 'नार्थिन; M1 दर्शितार्थिन; Cn (gloss: हे सर्प) दर्शनश्रवः (as in text). T1 Gs 6 एतस्य दर्शनं श्रेय इति मे धीयते (T1 दर्शितं) मनः (Gs नमः). ॐ Ca: दर्शनश्रव इति तस्यैव नागत्य संबोधनम्, चक्षुःश्रव इत्यर्थः । ॐ

३४८

C. 12. 13864
B. 12. 361[60].1
K. 12. 370. 1

नाग उवाच ।

अथ ब्राह्मणरूपेण कं तं समनुपश्यसि ।
मानुषं केवलं विप्रं देवं वाथ शुचिस्मिते ॥ १
को हि मां मानुषः शक्तो द्रष्टुकामो यशस्विनि
संदर्शनरुचिर्वाक्यमाज्ञापूर्वं वदिष्यति ॥ २
सुरासुरगणानां च देवर्षीणां च भामिनि ।

Colophon. Ś1 Ds G1 Ms missing: Ks. 5 B1-5
Dai. a2 Dn2. n3 D1 G4. 5 M1-4 absent. — Sub-
parvan: K1. 2. 4. 6. 7 V1 Bo. 6. 9 Das. a4 Dn1. n4 Ds
D2-5. 7-9 T G2. 3. 6 M1. 5. 7 मोक्षधर्म. — Adhy. name:
K1. 2. 4. 6. 7 V1 Bo. 6-9 Das. a1 Dn1 Ds D2-5. 7-9
उच्छ्वस्युपाख्यानं; M1. 7 नागभार्यसंवादः. — Adhy. no.
(figures, words or both): Ks 86; B1 Dn4 184;
Bs 286; Dn1 185; Ds2 Gs 187; D1 80; Ds
179; T1 Gs 186; T2 Gs 8; M1. 7 182; Ms 218.
— Śloka no.: Dai 15; Dn1. n1 Ds 16.

348

✎ This adhy. is missing in Ś1 Ds G1 Ms
(cf. v. l. 12. 336. 65; 283. 15; 340. 1; 346. 1).
For transposition of T2 G2, cf. v. l. 12. 340. 4.

1 K2 om. the ref. — ^a) K2 ब्राह्मण (for ब्राह्मण-).
— ^b) Dn2 Ds कां; D1 G2 किं (for कं). K1 Ds. 9
T2 G2 M1. 5. 7 त्वं (for तं). Das Ds. 7 M1 समनुप-
श्यति. K1 कं त्वमनुपश्यसि (submetric); T1 Gs किं
तत्त्वमनु. — ^c) K1 om. विप्रं. T Gs. 6 मानुषं वाथ
विप्रं वा. — ^d) K1 Ds दैवतं वा; V1 T1 Gs. 6 देवं
वापि; Ds देवं तं वा; Ds. 7 देवतां वा (for देवं वाथ).
Ds सुचिस्मिते (for शुचि').

2 ^a) K1. 2. 4 मानुषः (for मां मानुषः). Ds. 7
भूत्वा (for शक्तो). — ^b) K1 Ds. 9 द्रष्टुं कामाद्; V1
द्रष्टुकामो; Dn4 दृष्ट' (for द्रष्टुं). K1. 4 Dn4 Gs यश-
स्विनी (Dn4 'नी') (for 'स्विनि'). — ^c) K1 Ds1 सद्-
दर्शनः; K2 मद्' (for संद्'). — ^d) Ks आज्ञां (for
आज्ञा). M1. 7 प्रमाथितुं (for वदिष्यति).

3 3^a is damaged in Bs. — ^b) Ds om. देव.
Ks Bo. 7-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds. 8. 8 भाविनि (Dn4

ननु नागा महावीर्याः सौरसेयास्तरस्विनः ॥ ३
वन्दनीयाश्च वरदा वयमप्यनुयायिनः ।
मनुष्याणां विशेषेण धनाध्यक्षा इति श्रुतिः ॥ ४
नागभार्योवाच ।
आर्जवेनाभिजानामि नासौ देवोऽनिलाशन ।
एकं त्वस्व विजानामि भक्तिमानतिरोषणः ॥ ५

'नी'); Bs damaged; T2 G2. 8 भामिनी (for 'नि').
V1 ऋषीणां च भाविनि (submetric). — ^a) K2. 4
Ds. 7 T2 अनुरागा (K2 'रामो; T2 'राम-); K1 Ds
T1 अनुनागा; V1 Bo. 6-9 Ds2 Ds ननु नाग-; M1. 7
नरनागा; Ms ननु नाम (for ननु नागा). — ^d) K1. 2.
4. 6. 7 Bo Das Dn1. n4 Ds Ds. 5. 7. 9 Cn (gloss: दिव्य-
गन्धवहाः) सौरसे (K1 'मे'यास् (for सौरसे'). K1. 2. 4.
6. 7 V1 Bs-9 Ds. 5. 7. 9 T2 तपस्विनः (for तर').

4 ^a) K1. 4 काद्रवेयाश्च; K2 काश्रवेयाश्च; T Gs. 6
सिन्तनीयाश्च (for वन्दनीयाश्च). — ^b) K1 Ds. 5. 7. 9
Gs. 2. 6 अनयायिनि (Ds 'ने; G2 'नः; Gs. 6 'नी');
Das अनुयायिनः; Dn4 'पाणिना; T1 'पायनी; Ms
'यायिनि (for 'यायिनः). T2 वयमस्वयनपा इति (sic).
— ^c) K1 V1 Ds. 5. 7. 9 T2 G2 Ms मानुषाणां (for
मनुष्याणां). Ds om. विशेषेण. — ^d) K1. 2. 4. 7 V1 T1
Gs. 6 Ms धनाध्यक्ष (for धनाध्यक्षा). Ks Bo. 6-9 Das.
a4 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 3. 5. 7. 8 नावेक्ष्या (Ds Ds नावेक्ष्य;
Ds. 7 नान्वेक्ष्या) इति मे श्रुतिः.

5 K1. 2. 4 V1 T2 G2 M1 7 नागी; K1 Ds. 9 पत्नी;
T1 Gs. 6 Ms भार्या. — ^a) Ks Bo. 6-9 Das. a4 Dn1.
n4 Ds Ds. 2. 3. 5. 7. 8 विजानामि (for [अ]भिजा'). — K1
om. (hapl.) 5^b. — ^b) Dn4 om. देवो. Das [s]निला-
शनः; T1 'ज्ञयः (for 'ज्ञान). — T2 ins. after 5^a
910*. — ^c) Das Ms एकः; T2 एतत् (for एकं).
K1. 2. 4 Bo. 6. 8. 9 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 3. 5. 7. 8 T2 तस्मिन्; Ks
V1 Bs Ds. 7 त्वस्मिन् (for त्वस्व). — ^d) K1 इत्यरो-
पणः; V1 Dn1 इति रोषणः; Ds अविरोषणः; T2
अविरोषणः; Gs M1. 5. 7 न च रोषणः. — T1 Gs. 6
subst. for 5^a d:

910* द्विजानामिह भक्तः स कालविकल्पोरोषणः ।

[T1 Gs. 6 मुक्तश्च (for भक्तः स). T1 Gs. 6 कविरोषणः
(for कलिरो') .]

स हि कार्यान्तराकाङ्क्षी जलेप्सुः स्तोकको यथा ।
 वर्षे वर्षप्रियः पक्षी दर्शनं तव काङ्क्षति ॥ ६
 न हि त्वा दैवतं किञ्चिद्विविधं प्रतिपालयेत् ।
 तुल्ये ह्यभिजने जातो न कश्चित्पुर्वापासते ॥ ७
 तद्रोषं सहजं त्यक्त्वा त्वमेनं द्रष्टुमर्हसि ।

आशाछेदेन तस्याद्य नात्मानं दग्धुमर्हसि ॥ ८
 आशया त्वमिपन्नानामकृत्वाश्रुप्रमार्जनम् ।
 राजा वा राजपुत्रो वा भ्रूणहृत्यैव युज्यते ॥ ९
 मौनान्ज्ञानफलावाप्तिदानेन च यशो महत् ।
 वाग्मित्वं सत्यवाक्येन परत्र च महीयते ॥ १०

C. 12. 13873
B. 12. 361[50].10
K. 12. 370. 10

6 *) Bo T₂ न हि; T₁ अभि- (for स हि). K₁.
 2.4 कार्यान्तराकाङ्क्षी; K₇ D₄.9 'पक्षी (for 'काङ्क्षी). K₆
 स हि कार्यं निराकाङ्क्षी. — ^b) K₂.6 Das. 24 Dn₁ Ds₁
 G₂ M₁.1 जलेप्सुः; B₃ damaged (for जलेप्सुः). K₂
 स्तोकके; B₃ damaged; Das स्तोकको; T G₂.6 चातको
 (for स्तोकको). K₄ D₄.9 जले सु (D₉ गु) सो झषो (K₄
 वको) यथा; K₇ जले गुलो यथा झषः. — ^c) K₁.2 वर्षा;
 Das T₂ वर्षे (for वर्ष). K₇ D₄.9 अप्रवर्षः (D₄ 'द्युष्य;
 D₉ 'वृष्य) क्रियापेक्षी. — ^d) T₂ G₂ M₁.1 काङ्क्षते (for
 काङ्क्षति).

7 *) Bo Dn₁.n₄ Ds D₂.8 हित्वा (for न हि).
 K₆ Das. 24 Ds तद्; K₇ V₁ B₃ (marg.) D₄.9 T₁
 G₂.6 M₁.1 त्वां; Bo.6 (marg. as in text). 1-2 Dn₁.
 n₄ Ds D₂.8.5.1.8 स्वद् (for स्वा). K₆ Bo.6 (marg.
 as in text). 1.8 (marg. as in text). 9 Das. 24 Dn₁.n₄ Ds
 D₂.8.5.1.8 Cnp दर्शनं; T₁ G₂ M₁.1 देवतं (for दै').
 ☞ Cn: स्वदर्शनं हित्वा, विना, कोऽपि विप्रो मा भूदित्यर्थः ॥
 Cp: स्वदर्शनं प्रति किञ्चिद्विघ्नं, किञ्चित्प्रतिबन्धकं, तं ब्राह्मणं
 [न] प्रतिपालयेत् ॥ ☞ — ^b) K₄ Bo Dn₁ Ds D₂.8.8
 विघ्नं न; K₆ V₁ B₃-9 Das. 24 विघ्नं तं; K₇ D₄.9
 निघ्नंतु; Ds G₂ विघ्नितं (G₂ 'तुं); D₇ विघ्नितं; T
 G₂.6 द्वितीयं; M₁.5.1 द्वितीयः (for विविघ्नं). Das.
 24 D₆.1 प्रतिपादयेत्. — ^c) K₄ 6 Dn₁.n₄ Ds D₂.
 8.8 तुल्यो; T₁ तुल्यः; G₂.6 कुले (for तुल्ये). K₄.6
 V₁ Bo.6-9 Das. 24 Dn₁ Ds D₂.8.5.1.8 G₂ M₁.1
 [s]प्यभिजने (for ह्यभि'). T₂ जाते (for जातो).
 — D₄ om. 7^d. — ^d) Ds lacuna; D₇ कः (for न).
 B₃-9 Das. 24 D₇ G₂ किञ्चित्; G₂ कंचित् (for कश्चित्).
 K₁ पुर्वापासते (for 'पासते). K₆ D₉ पुर्वापासे न किं-
 (D₉ कं)चन; K₇ पुर्वापास्त कथंचन. ☞ Cn: अन्यो
 नागोऽपि कश्चिन्न पुर्वापासते, परित्यज्य न आस्ते । अतिथिं
 त्यक्त्वा न कश्चित्स्वकुले आस्ते इत्यर्थः ॥ ☞

8 *) K₁.2.4 T₂ M₅ स क्रोषं; D₅.1 T₁ G₂.6 तं
 रोषं (for तद्रोषं). K₆ B₃ (marg. as in text). 1-9
 Das. 24 पद्मग; D₄ सहसा (for 'जं). D₄.9 कृत्वा
 (for त्यक्त्वा). ☞ Cn: सहजं, सर्पस्वजातिजम् ॥ ☞ — ^b)
 K₆ B₃ (orig.) Das तनेकं; V₁ D₄ Dn₁ M₅ तमेनं

(for त्वमेनं). — K₇ Ds₁ Ds.9 om. (hapl.) 8^d. — ^c)
 K₁ आगच्छेदेन; K₆ आशाछे' (for आशाछे'). K₁
 M₁.5.1 [आ]यं (for [अ]य). T₁ G₂.6 आशाछेदेनतत्स्वार्थं;
 G₂ आशाछेदेनतुस्वार्थं (sic).

9 *) V₁ Dn₁.n₄ Ds D₂.8.8 ह्यभि-; Bo ह्यभि-;
 G₂ M₁.1 [अ]स्यभि- (for त्वभि-). T₁ आशां न याति
 यशस्मान्. — ^b) K₁.2.6 अकृत्वात्-; Dn₁ अकृताश्रु-;
 T₁ अकृत्वा तु (for 'त्वाश्रु-). B₃ damaged; Dn₁
 प्रमार्जवै (sic); T₁ प्रमार्जवै; T₂ प्रयोजनं (for प्रमा-
 र्जनम्). — ^c) राजमात्रो (for 'पुत्रो). — ^d) K₅ V₁
 Bo. 1-9 भ्रूणहृत्येव; Das. 24 Ca (gloss: भ्रूणहृत्येन इति
 छान्दस्म्) हृत्येन; T₁ G₂.6 'हृत्या (G₂.6 'ह्य') च; G₂
 'हृत्या हि; M₁.1 'हृत्यभि- (for 'हृत्यैव). K₇ D₄.5.1.9
 युज्यते (D₇ पूज्यते) भ्रूणहृत्यया. ☞ Cn. p: भ्रूणहृत्यैव,
 भ्रूणहृत्यैव ॥ ☞ — After 9, K₇ Ds₂ D₄.5.1.9 G₂
 M₁.5.1 ins.:

911* संकल्पविहितं त्वर्थं पूरित्यवानिच्छान् ।

अर्थिनां परमं लोकं यशश्चाश्रयं समश्नुते ।

[(L. 2) G₂ चाश्रयमश्नुते (for चाश्रयं सम').]

G₂ M₁.5.1 cont.:

912* प्रार्थितार्थाभिहन्वा ते मा भूत्कश्चिदकुलेऽनघ ।

सामर्थ्ये सति नागेन्द्र नरके स हि मज्जति ।

10 *) K₁.6 V₁ Bo.6-9 Das. 24 Dn₁.n₄ Ds D₂.
 8.5.1.8 मौने; K₂ मानो; T₁ मैतं; T₂ मौन-; G₂.6
 मौने (for मौनाज्). Ds₂ ज्ञाने (for ज्ञान-). T₂
 फलावाप्त्या (for 'वाप्तिर). G₂ मौनेनाज्ञाफलावाप्तिर.
 — ^b) B₃ (orig.) Dn₁ Ds दक्षेनेन; V₁ Br.8 ज्ञानेन
 च (for दानेन च). V₁ यथा (for यशो). Das मंहात्
 (for महत्). K₆ Bo ज्ञानेन (K₆ ज्ञाने) यशसो महत्;
 T₁ G₂.6 ज्ञानेनाभ्युदयो महान्; T₂ दानेनाध्ययनेन च.
 — ^c) K₂ वाग्मित्वं (sic); Dn₁ वाग्मित्वं; G₂ वाग्मित्वं
 (for वाग्मित्वं). — ^d) D₇ T₁ महीयते (for 'यते).

11 *) Dn₁.n₄ Ds₁ D₂ भूषदानेन च; T₁ भूमि-
 प्रक्षमनेन (hypermetrio) (for भूमिप्रदानेन). G₂ M₁.5.1

.12. 13874
.12. 361[60].11
.12. 320. 11

भूमिप्रदानेन गतिं लभत्याश्रमसंमिताम् ।

नष्टस्यार्यस्य संप्राप्तिं कृत्वा फलमुपाश्रुते ॥ ११

अभिप्रेतामसंक्षिप्तं कृत्वाकामवर्ती क्रियाम् ।

न याति निरयं कश्चिदिति धर्मविदो विदुः ॥ १२

नाग उवाच ।

अभिमानेन मानो मे जातिदोषेण वै महान् ।

रोषः संकल्पजः साध्वि दग्धो वाचाग्निना त्वया ॥ १३

महीं (for गतिं). — °) K1 D8 लभेत (for लभति). G2 आश्रय- (for आश्रम-). K1.2 V1 B8.9 Das.24 D8.7 संमतां; B8 -संप; D8.8.9 -संमिता (D8 'तं'); T2 G2.5 M1.5.7 -संपदं (T2 'दा') (for -संमिताम्). T1 लभत्युग्रमसंपदं. — °) K4.5 B8.6-9 Das.24 Dn1.24 D8.2.8 न्यायस्य; K1 D8.9 न्यायेन; D84 D82 न्यायस्य; D8 न्यायोस्य (for नष्टस्य). Das.24 T1 G2.8 संप्राप्तिः (for संप्राप्तिं). D81 न्यायस्वार्यस्य संप्राप्तिं. — °) D7 षडम्; T1 G8.8 श्रेष्ठम्; G2 M1.5.7 लाभम् (for फलम्). K8 B3 (marg. as in text). 7-9 D82.24 D8.7 अवाप्नुते; K1 D8.9 अयाश्रुते (for उपा').

12 °) K1 अभिप्रीताम् (for अभिप्रे'). K1.2 Dn1.24 D81 D8.2.7.8 असंक्षिप्तं (K1 'ष्ट'; Dn4 'ष्ट्य'); B1 D84 असंक्षिप्ता (for 'क्षिप्ता'). K4 D8 अभिप्रेतार्यसंक्षिप्तं. — °) K1.2.4 कर्मवर्ता; K8 B8.6-9 D82.24 Dn1.24 D8 D8.2.5.7.8 चामहर्ता; T1 G2 M1.7 [अ]कामवतः (T1 'ता'; T2 'रता'; G8.8 'वतां' (for 'वर्ती'). K8 कृतां; T1 क्रियाः (for क्रियाम्). — °) K1.2.4 नायाति; D81 न पाति (for न याति). B8 M1.7 नरकं (for निरयं). T1 G8.8 किंचिद् (for कश्चिद्).

13 D8.9 नागराज (for नाग). — °) K4 B8 Dn1 D8 D8.2.8 अभिमानैर्न; Das D8.9 अतिमानेन (for अभि'). K8 B8-9 Das मानोर्य; D84 मानेर्य (for मानो मे). Dn4 अभिमानोवमानो मे. — °) K1.2 T1 G8.9 जातो; V1 याति; G2 ज्ञाति- (for जाति). K1.2 T1 G8.9 रोषे (K1 om. वेण; T2 -रूपेण; G2 M1.7 रोषो हि (for -दोषेण). G2 M1.7 मे (for वै). K2 कृतान्; B8-9 Das.24 मम (for महान्). — °) G8.8 दोषः (for रोषः). K1.2 T G8.8 M5.7 संकल्पितः; K1 D8.9 संकल्पजः; Dn4 संकल्पतः (for 'जः'). K8 तद्वि; T1 साध्वी (for साध्वि). — K2.5 om. (hapl.) 13^d-14^a. — °) K1.2 Dn1 D8.2 G2 वाचाग्निना; D8.9 T G8.8 M1.5.7 वाचवह्निना; D1 द्वावाग्निना (for वाचा'). D8 द्वायोदा चाग्निना त्वया (sic).

न च रोषादहं साध्वि पश्येयमधिकं तमः ।

यस्य वक्तव्यतां यान्ति विशेषेण भुजंगमाः ॥ १४

दोषस्य हि वशं गत्वा दशग्रीवः प्रतापवान् ।

तथा शक्रप्रतिस्पर्धी हतो रामेण संयुगे ॥ १५

अन्तःपुरगतं वत्सं श्रुत्वा रामेण निर्हृतम् ।

धर्षणाद्रोषसंविन्नाः कार्तवीर्यसुता हताः ॥ १६

जामदग्न्येन रामेण सहस्रनयनोपमः ।

14 K2.5 om. 14^a (cf. v. l. 13). — °) D8.1 रोषाधिकं (for 'दहं'). G2 साध्वी (for साध्वि). — °) K2 मध्येयम्; D1 पश्येहम्; T2 पश्यामि (for पश्येयम्). T2 [अ]भ्यधिकं (for अधिकं). K1 D81 D8 तपः; Dn4 नमः; G8 ततः; M5 दमं (for तमः). — D8.1 om. 14^a. — °) K6 V1 B8.6-9 D82.24 Dn1.24 D8 D8.2.8 M1 तस्य; K1 D8.9 येन (for यस्य). G2 सक्ततां तां (for वक्तव्यतां). K1.2.7 D8.9 याता; K2 D84 D81 D8.2.8 याति (for यान्ति). T G8.8 यस्य वक्तव्यतांशीति (sic). — °) D8 भुजंगमः; T1 G8.8 'गता (for 'गमाः).

15 °) Dn4 शेषस्य (for दोषस्य). — °) K8 यथा; B8 damaged (for तथा). B8 damaged; Das शक्रं (for शक्रः). B8 Das.24 D8.1 प्रतिस्पर्धी (sic) (for 'स्पर्धी').

16 °) Das.24 अतः पुरगतं; D81 अंतःपुरगतं. D8.1 transp. वत्सं and श्रुत्वा. T1 वस्तुं (for वत्सं). V1 रोषेण (for रामेण). K2 B8.8 (orig.) D81 निर्हृतं; Das निर्हतं; Dn4 निहुतं; T2 निर्गतं; G2 निर्मितं (for निर्हृतम्). — °) K2 B1 धर्षणाद्रोषः; K8.1 V1 B8.6.8.9 Das.24 Dn1.24 D8 D8.2.8.9 धर्षणारोषः; T2 दूषेण रोष- (for धर्षणाद्रोषः). K1.2.4 संयुक्तः; K1 D8.9 -संविन्नाः; G2 -दिग्धेन; M1.7 -नि (M1 'वि' ध्वेन (for -संविन्नाः). D8 धर्षणारोषमुद्दिष्टाः. — °) K1 कार्तवीर्य-जुनो; K2.4 कार्तवीर्योर्जुनो; K1 D8.9 कृतवीर्यसुतो; G2 M1.7 कार्तवीर्यसुतो (for 'सुता'). K1.2.4.7 D8.9 G2 हतः; M1.7 हरः (for हताः). B8 (marg.) T1 कार्तवीर्यसहोदरा (T1 'सुबाहवः).

17 K1.2.4 om. 17^a-18^a. — °) [s]निहतो (for नि'). — Alter 17, G2 M1.5.7 ins.:

913* तथा शक्रप्रतिस्पर्धी रोषस्य वशमागतः ।

मान्धाता निहतो युद्धे लवणेनेह रक्षसा ।

[(L. 2) G2 रसानाम्ना तु (for लवणेनेह).]

संयुगे निहतो रोषात्कार्तवीर्यो महाबलः ॥ १७
तदेष्ट तपसां शत्रुः श्रेयसश्च निपातनः ।
निगृहीतो मया रोषः श्रुत्वैव वचनं तव ॥ १८
आत्मानं च विशेषेण प्रशंसाम्यनपायिनि ।

यस्य मे त्वं विशालाक्षि भार्या सर्वगुणान्विता ॥ १९
एष तत्रैव गच्छामि यत्र तिष्ठत्यसौ द्विजः ।
सर्वथा चोक्तवान्वाक्यं नाकृतार्थः प्रयास्यति ॥ २०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि अष्टचत्वारिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ॥ ३४८ ॥

३४९

भीष्म उवाच ।

स पन्नगपतिस्तत्र प्रययौ ब्राह्मणं प्रति

तमेव मनसा ध्यायन्कार्यवत्तां विचारयन् ॥ १
तमभिक्रम्य नागेन्द्रो मतिमान्स नरेश्वर ।

C. 12. 13895
B. 12. 35217.2
K. 12. 371.2

18 K1. 2. 4 om. 18^{ab} (cf. v. l. 17). — ^a) V1
Bs (marg.) स एष (for तदेष्ट). K1 D4. 9 तपसः;
Bs (marg.) पततां; T1 तपसा; Gs 'तां (for तपसां).
D9 शक्रः (for शत्रुः). — ^b) Ks V1 Bo Dn1. n4
Ds D2. 3. 3 श्रेयसां (Bo 'तां); B6-9 Das. 24 D5. 1
श्रियश्च; T1 Gs 6 श्रेयसा; M1 5. 1 श्रियः स (for
श्रेयसश्च) Ks V1 B8. 9 Das. 24 D5. 1 G2 Ms विनि-
पातनः; Bo Dn1. n4 Ds D2. 3. 3 T2 विनिपातकः;
B6. 1 T1 G2. 6 विनिपातितः (Br 'ताः); D9 च न
पातितः; M1. 1 विनिपाततः (for च निपातनः). — ^c)
Ks स वा (for मया). T1 रोषात् (for रोषः). T2 Ms
करोमि भद्रे किं (Ms तं) रोषं. — ^d) K1 D4 श्रुत्वा च;
Bo. 1 Dn1. n4 Ds D2. 3. 3. 9 श्रुत्वैव; B6 damaged;
D5. 1 श्रुत्वैतद्; T1 Gs 6 तयैव (for श्रुत्वैव). B6
damaged; T1 Gs 6 वचनात् (for वचनं).

19 ^a) Ks V1 B6-9 Das. Ds Ms तु (for च).
K1 [अ]विशेषेण (for विशेषं). — ^b) K1 D4. 9 क्षाम-
यामि; Bo प्रशंसामि (for प्रशंसामि). Ds अनुपा-
यिनि; G2 M1 अनपायिनी (for 'पायिनि). — ^c) Ks
तस्य (for यस्य). Gs विशालाक्षी. — ^d) Ks Bo. 6-9
Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 3. 1. 3 G2 भार्या गुणसमन्विता.

20 ^a) Dn4 एवं (for एष). D5. 1 गच्छामि; T1
Gs 6 वांछामि (for गच्छामि). — ^b) Ds M1. 1 तिष्ठति
स; T2 [अ]सौ तिष्ठति (by transp.); G2 तिष्ठेति स.
— ^c) D1 सर्वथा; M1. 1 सर्वं न (for सर्वथा). D4
चोक्तवान् (for चोक्तवान्). G2 M1. 1 कार्यं (for वाक्यं).
— ^d) K1. 4. 6 V1 Bo. 6-9 Dn1. n4 Ds D2. 3. 3. 9 स
; Dn4 माकुं (for नाकुं). K1. 2 प्रक्षाम्यति;

B6 damaged (for प्रयास्यति). T1 Gs 6 Ms कृतार्थः
प्रतियास्यति.

Colophon. Ś1 Ds G1 Ms missing; Ks. 6 B1-5
Dn1. 22 Dn2. 23 D1 G2. 5 M2-4 absent. — *Sub-
parvan*: K1. 2. 4. 6. 1 V1 Dn2. 24 Dn1. n4 Ds D2-3.
1-9 T1 G2. 3. 6 M1. 5. 1 मोक्षधर्म. — *Adhy. name*:
K1. 2. 4. 6. 1 V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1 Dn2 D2-3. 1-9
M1. 5. 1 उच्छृष्ट्युपाख्याने; Ms (also) नागभार्यासंवादः.
— *Adhy. no.* (figures, words or both): Ks 87; Br
Dn1 186; B6 287; Dn4 185; Ds2 Dr Gs 188;
Ds 180; T1 Gs 187; T2 G2 9; M1. 1 183; Ms
219. — *Sloka no.*: Dn4 Dn1. n4 Ds 20.

349

 This adhy. is missing in Ś1 Ds G1 Ms (cf.
v. l. 12. 336. 65; 283. 15; 340. 1; 346. 1). For
transposition in T2 G2, cf. v. l. 12. 340. 4.

I 1^{ab} (with ref.) is damaged in B6. — ^a) Gs 6
पन्नगो (for पन्नग-). D4 -गतिस्र; T1 -गतस्; Gs 6
गतस् (for -पतिस्र). Ks ततः (for तत्र). — ^b) D4
ब्राह्मणं (for ब्रा). — I^c is damaged in Br. — ^d)
K1. 4 कालवत्तां; Ks कार्यवत्तां; M1 कार्यं गत्वा (for
कार्यवत्तां). G2 Ms विचिंतयन् (for विचारं).

2 ^a) Ks V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n4 Ds D2. 3. 3.
1. 3 T1 G2. 3. 6 Ms सतिक् (Ks 'क्रा'म्य (for क्षमिक').
K1. 2 राजेन्द्र; Ks राजेन्द्रं (for नागेन्द्रो). — ^b) K1. 2. 4
ब्राह्मणं; T2 सतिक् (for 'मान्). Dn4 D2. 1 T2 नरे-

C. 12. 12085
B. 12. 36411. 2
K. 12. 371. 2

प्रोवाच मधुरं वाक्यं प्रकृत्वा धर्मवत्सलः ॥ २
भो भो क्षाम्याभिभाषे त्वां न रोषं कर्तुमर्हसि ।
इह त्वमभिसंप्राप्तः कस्यार्थे किं प्रयोजनम् ॥ ३
आभिमुख्यादभिक्रम्य खेहात्पृच्छामि ते द्विज ।
विविक्ते गोमतीतीरे किं वा त्वं पर्युपाससे ॥ ४

ब्राह्मण उवाच ।

धर्मारण्यं हि मां विद्धि नागं द्रष्टुमिहागतम् ।

श्वरः (Dn⁴ 'रं') (for 'श्वर'). — ^d) K⁶ प्रकृत्वा; D⁵ प्रकल्प्य (for प्रकृत्वा). B⁵ Dn⁴ -वत्सलः; D⁵ -वत्सलः (for 'लः').

3 Before 3, B⁵ (marg.) ins. नाग उवाच. — ^a) K_{1.2} Bo. 6-9 Das D⁵ M_{1.7} भो भो: (for भो भो). K_{5.7} V₁ D_{4.7.9} T G_{2.6} सौम्य; B⁵ काम्य; G₂ Cp (gloss: क्षमां नयित्वा) क्षम्य; C⁵ (gloss: क्षमां कुरु) क्षाम्यो; Cn (gloss: क्षमापनं कृत्वा) क्षाम्य (as in text). — ^a) B⁵ damaged, Das om. इह. K₁ V₁ B₁₋₉ Das D_{5.7} G_{2.6} M_{1.5.7} त्वमसि; K₂ स्वामस्य; K₅ तु मयि; D₄₄ lacuna; T त्वमपि (for त्वमभि-). — ^d) The portion from किं प्रयो up to पर्युपा (in 4^d) is damaged in B⁵. Dn⁴ कार्यार्थे (for कस्यार्थे).

4 B⁵ damaged. — ^a) K₁ Dn⁴ T₁ अभिमुख्याद्; D₄₄ आभिमुखाद्; M₁ 'मुख्याम् (for 'मुख्याद्'). K_{5.7} V₁ Bo. 9 D₄₄ Dn⁴ D⁵ D_{2.4.5.7.9} T₁ G_{2.2.6} M₁ अतिक्रम्य; C⁵ (gloss: अलङ्घनीयः) [अ]नतिक्रम्यः (for अभिक्रम्य). — ^d) is partly damaged in B⁵. 4^{ad} is damaged in B⁵. — ^a) K₂ गोमतीतीरे; T₁ सोम-शिखरे (for गोमतीतीरे). — ^d) K_{4.6} Bo. 8.9 D₄₄ Dn_{1.24} D⁵ D_{2.2.8.8} G₂ M_{1.7} कं वा त्वं; D_{5.7} कस्मा-त्त्वं; T₁ वासौ वा; T₂ किं वासं (for किं वा त्वं). D₄₄ Dn⁴ D₅₁ D_{5.7} T₁ पर्युपाससे; T₂ 'पाससि (for 'पाससे).

5 ^a) K₁ D_{4.9} धर्मारण्ये ह; T₁ G_{2.6} 'रण्याद्धि (for 'रण्यं हि). Dn⁴ D₄ मा (for मां). — ^b) T₁ G_{2.6} ना-गेहं द्रष्टुमागतं. — M_{1.7} om. (hapl.) 5^a-6^a. — ^c) K₅ पद्मनागं (for 'नाभं'). K_{1.2.4} Dn₁ D_{4.8} T M₁ द्विजश्रेष्ठ (for 'श्रेष्ठ'). ☞ C⁵: द्विजश्रेष्ठं, नागमेवात्र । ☞ — ^d) Dn⁴ ईदितं (for आ').

6 K_{1.2.4} M_{1.7} om. 6^{ab} (for M_{1.7}, cf. v. 1. 5). D⁵ om. (hapl.) 6^a-7^b. — ^a) T₁ तं स्म (for तस्य). K₁ V₁ B⁵ (marg.) D_{4.9} T G_{2.2.6} चेह (for चाहम्).

पद्मनाभं द्विजश्रेष्ठं तत्र मे कार्यमाहितम् ॥ ५
तस्य चाहमसांनिध्यं श्रुतवानसि तं गतम् ।
स्वजनं तं प्रतीक्षामि पर्जन्यमिव कर्षकः ॥ ६
तस्य चाहेच्छकरणं स्वस्तिकारसमाहित
वर्तयाम्ययुतं ब्रह्म योगयुक्तो निरामयः ॥ ७

नाग उवाच ।

अहो कल्याणवृत्तस्त्वं साधु सज्जनवत्सलः ।

K₁ V₁ B⁵ (marg.) D_{4.9} T₁ G₂ न सांनिध्यं; T₂ M₅ च सां; G_{2.6} [अ]प्यसां; Bom. ed. असांनिध्ये (for 'निध्यं'). — ^b) K₁ B₁ D_{4.9} M₅ संगतः (B₁ M₅ 'तं') (for तं गतम्). — ^c) K_{2.4} Das. 24 D⁵ स्वजनात्; K_{5.7} D_{4.9} स्वयं नागं; D_{5.7} स्वयं वासं; T₁ स्वजनात्; G₂ M_{1.7} आयातं च; M₅ स्वजनादहं (hypermetrio) (for 'जनं तं'). K_{1.2.7} Bo. 8.9 D₄₄ D⁵ प्रतीक्ष्यामि; B⁵ प्रतिक्षामि; T₂ प्रतीच्छामि (for 'क्षामि). — ^d) K_{1.4} कर्षितः (K₄ 'क:'); K₂ कर्षिकः; K₁ D_{4.9} च-पुङ्कः; Das. 24 कर्षकाः.

7 D⁵ om. 7^{ab} (of. v. 1. 6). B⁵ partly damaged. — ^a) G₂ तस्या (for तस्य). K_{1.2.4} मा हेह-; D₄ T₂ वा हेह-; D₅ च ह्रिदय (for चाहेह-). T₂ -करणे (for -करणं). ☞ Cn: अहेहकरणम्, हेहानिवारकम् । ☞ — ^b) K₅ B_{1.9} Das. 24 Cp शांतिकारः; B⁵ शांतिकारः; D_{5.7} शांतिकारः; T₁ स्वस्तिजारः; T₂ G_{2.6} 'कार्यं (T₂ 'यं') (for 'कार'). K_{1.2.4} T₂ -समन्वितं; B_{5.9} Das. 24 D_{5.7} G₂ -समाहितः (for 'हितम्'). — ^c) K_{2.4} [अ]-कृतं; K₅ B₅ D₅ यतो; K₁ D_{4.9} [अ]युतं; B₅ Das. 24 ततो; T₁ युगं (for [अ]युतं). K_{1.2.4} M₅ ब्रह्मन् (for ब्रह्म). V₁ Bo. 7 Dn_{1.24} D⁵ D_{2.2.8.8} आवर्तयामि तद्ब्रह्म (B₁ ततो ब्रह्म). ☞ Cp. 8: ब्रह्म, वेदम् । ☞ — ^d) D₄ याग- (for योग-). K₂ -प्रोक्तो; Dn⁴ lacuna; D₄ -युक्तो (for -युक्तो). D⁵ निरामयः; T₁ G_{2.6} निरा-श्रयः (for 'मयः).

8 K₅ नारदः; B⁵ damaged; T₁ G_{2.6} नागेन्द्रः; G₂ नागौ (for नाग). — ^a) G₂ अहं (for अहो). K_{1.2} -तुल्यः; D_{5.7} -वृत्तिसः; M_{1.7} -वृत्तस् (for -वृत्तस्). — ^b) K_{1.2.4.7} D_{4.9} T₂ 4.8.9 साधुः (for साधु). Bo. 8.7.9 D_{5.7} T₂ G_{2.6} M_{5.7} -वत्सलः (M₁ 'कं') (for -वत्सलः). K₅ प्राप्तस्वजनवत्सल. — ^c) K₂ एवं यस्य; K₄ Dn_{1.24} D⁵ D_{2.2.5.8} अवाच्यस्; K₅ D₅ M_{1.5.7} अवाच्यस्; K₁ श्रमाच्यस्; V₁ Bo. 7.8 Das D₄ अवाच्यस्; B⁵ सवाच्यस्; D₄₄ पृथुअवाच्य (hypermetrio); T₂ अद्वा-

श्रवाह्यस्त्वं महाभाग परं स्नेहेन पश्यसि ॥ ८
अहं स नागो विप्रैर् यथा मां विन्दते भवान् ।
आज्ञापय यथा स्वैरं किं करोमि प्रियं तव ॥ ९
भवन्तं स्वजनादस्मि संप्राप्तं श्रुत्वानिह ।
अतस्त्वां स्वयमेवाहं द्रष्टुमभ्यागतो द्विज ॥ १०
संप्राप्तश्च भवानद्य कृतार्थः प्रतियास्यति ।
विसृज्यो मां द्विजश्रेष्ठ विषये योक्तुमर्हसि ॥ ११

वयं हि भवता सर्वे गुणक्रीता विशेषतः ।
यस्त्वमात्महितं त्यक्त्वा मामेवेहानुरुध्यसे ॥ १२
ब्राह्मण उवाच ।
आगतोऽहं महाभाग तव दर्शनलालसः ।
कंचिदर्थमनर्थज्ञः प्रष्टुकामो भुजंगम ॥ १३
अहमात्मानमात्मस्थो मार्गमाणोऽऽत्मनो हितम् ।
वासार्थिनं महाप्राज्ञं बलवन्तमुपासि ह ॥ १४

C. 12. 13697
B. 12. 3621(1)14
K. 12. 371. 14

ह्यसः G₂ तावद्यस (for श्रवाह्यस). Da₄ तं (for त्वं). K₁ यस्त्वं महाभाग परं; D₁ T₁ G₈. 6 श्रवणाद्य-
स्त्वा नागं. —^d) M₆ ज्ञानेन (for स्नेहेन). K₁ स्नेहेन
परिपश्यसि.

9 " K₁. 2. 4 T₂ M₆ विप्रैर् (for विप्रैर्). —^b)
K₁. 2. 4 G₂ मा (for मां). K₁. 2. 4 वर्तते (for विन्दते).
—^c) T₁ संज्ञापय (for आज्ञा). M₁ तथा (for यथा).
T₁ स्वं च (for स्वैरं).

10 B₆ partly damaged. —^a) T₁ स्वच्छदान् (sic)
(for स्वजनाद्). K₁. 2. 4 तस्माद्; G₈. 6 अस्मिन् (for
अस्मि). T₂ भवतः स्वजनो ह्यस्मि. —^b) K₄. 1 T
संप्राप्तः (for 'सं'). V₁ Bo. 8 (marg.) Dn₁. n₄ Ds Da.
8. 8 अहं (for इह). —^c) K₂ अतु; G₂ ततः (for
अतस्). K₁. 2 त्वा; G₂ स्वां (for त्वां). —^d) K₁
Da. 9 द्रष्टुम् (for द्रष्टुम्). Da₃. a₄ अद्यागतो (for अभ्या).
B₁ D₉ T₁ द्विजः (for द्विज).

11 " B₆ damaged. K₁ Da. 9 अत्र (for अद्य).
T₁ G₂. 6 प्राप्तश्च भगवानद्य. —^b) B₆ damaged. K₁. 2
T₂ M₆ संप्रयास्यति; K₆ परिचास्यति; K₁ V₁ G₈. 6
प्रतियास्यति (for 'स्यति'). —^c) K₁. 2. 4 विसृष्टो; K₁
V₁ Bo Da₁ D₄ विश्रब्धो; Da₄ विसृष्टो; D₉ विश्व*
(for विसृष्टो). K₁. 2 G₂ मा (for मां). T₁ विश्रु-
त्वेमां. —^d) Da₄ मोक्तुम् (for यो').

12 " K₂ Ds. 7 सर्व- (for सर्वे). —^b) K₁. 2. 4
विचेतसः (for विशेषतः). —^c) V₁ स त्वम्; T₁ स्व-
यम् (for यस्त्वम्). B₆ कृत्वा; Da₄ त्यक्त्वा (for
त्यक्त्वा). —^d) K₁ Da. 9 मामिहैव; T₁ G₈. 6 मामेवेह
(for मामेवेह). V₁ अवहृष्यते; Dn₄ अनुरुध्यते; T₁
अनिरुध्यते; G₂ अनुरंघसे (for 'रुध्यसे'). G₂ मामेव
अनुरुध्यते.

13 Da₄ om. the ref. —^a) K₁. 2. 4. 6. 1 V₁ B₆
Da₃. a₄ Da. 8. 7. 9 महाप्राज्ञः; B₁-9 'प्रज्ञ' (for 'भाग').

—^b) K₁. 2. 4 T G₂. 8. 5 M₁. 5 भवद्- (for तव). The
portion from सः up to तमनो (in 14^b) is damaged
in B₆. Dn₄ लालस (for लालसः). —^c) K₂. 6 V₁
B₂ T G₂. 6 M₆ किंचिद्; Ds. 7 किं सिद्; D₉ केचिद्
(for कं). T₁ अनर्थज्ञः; T₂ अभिन्नज्ञः; G₈. 6 हि
तस्वज्ञः; Cn (gloss: अर्थानभिज्ञः) अनर्थज्ञः (as in text).
—^d) Ds₁ प्राप्तुकामो; Ds. 1 द्रष्टु' (for द्रष्टु'). V₁
Bo Da₄ T₁ भुजंगमः (T₁ 'गमं') (for 'गम').

14 The portion up to तमनो is damaged in
B₆. —^a) G₂ अयम्; M₁. 1 एवम् (for अहम्). G₂
ह्यात्मानम्; Cn (gloss: ब्रह्म) जा' (as in text). K₁
B₆ Ds. 9 G₈. 6 आत्मस्थः; Cn (gloss: विषयेभ्यो व्यावृत्तः)
'स्थो' (as in text). —^b) K₁ सृगमाणो; K₂. 4 सृग-
माणो; K₁ मार्गमाणो; Dn₄ मार्गमाना; G₂ मार्गते
स्म (for 'माणो'). K₆ Ds D₂. 3 सुनेर; B₆ पुनर (for
ऽऽत्मनो). K₆. 1 Bo. 9 Dn₁. n₄ Ds D₂-4. 8. 9 T₁ Cn
(gloss: विश्रान्तिस्थानं) गतिः; T₂ G₈. 6 M₁. 5. 1 गतं (for
हितम्). D₁ मार्गमाणो गुणाहितः; G₂ 'माणः समागमः;
Ca 'माणश्चलं मनः. —^c) K₁. 2. 4 कामार्थिनो (K₄
'नं'); Ca (gloss: संसारवासरचितं); Cn (gloss: गृहा-
सक्तं) वासार्थिनं (as in text). K₆ B₆ Ds₂ D₂. 8. 5. 8
Cn (gloss: गृहदोषदक्षिणं) महाप्राज्ञः; K₁ Da. 9 अनुप्राप्तः;
V₁ महाप्राज्ञः; B₆ 'प्राज्ञः; B₁. 8 Da₃ Ds₁ 'प्राज्ञ' (for
'प्राज्ञ'). G₂ वासार्थिना कृतात्मानं. —^d) V₁ Bo Da₃
Dn₁ Ds₁ D₂. 3 चलचित्तम्; Da₄ Ds₂ Da. 5 T₂ G₈. 6
M₁. 5. 1 चलचित्तम्; D₁ बलवित्तम्; T₁ चलिचित्तम्;
G₂ चलचित्तम् (for बलवन्तम्). K₁. 2. 4 उपासि वै;
Da₄ Ds. 1 T₂ Ca 'सि ह; Ds 'सि ह; T₁ G₈. 5 'सक्तं';
G₂ 'सते (for 'सि ह). K₁ Da. 9 विद्धि मां संक्षित-
(D₄ संक्षितः; D₉ संक्षित) व्रतं.

15 " D₄ om. from प्रका up to तस्य मे (in 16^a).
K₂ प्रकाशतस्; Ds. 1 प्रकाशितैस्; D₉ 'क्षित' (for 'क्षि-
तस्). K₁ त्वं सुयुगैर; K₁ B₁. 9 Dn₁ G₆ त्वं सयु;

C. 12. 13098
B. 12. 3621.115
K. 12. 371. 18

प्रकाशितस्त्वं स्वगुणैर्यशोगर्मगमस्तिभिः ।

शशाङ्ककरसंस्पर्शैर्हृद्यैरात्मप्रकाशितैः ॥ १५

तस्य मे प्रश्नमुत्पन्नं छिन्धि त्वमनिलाशन ।

पश्चात्कार्यं वदिष्यामि श्रोतुमर्हति मे भवान् ॥ १६

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकोनपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३४९

३५०

ब्राह्मण उवाच ।

विवस्वतो गच्छति पर्ययेण

वोढुं भवांस्तं रथमेकचक्रम्

आश्चर्यभूतं यदि तत्र किञ्चि-

दृष्टं त्वया शंसितुमर्हसि त्वम् ॥ १

नाग उवाच ।

यस्य रश्मिसहस्रेषु शाखास्त्रिव विहंगमाः ।

वसन्त्याश्रित्य म्रुनयः संसिद्धा दैवतैः सह ॥ २

Ds. 1 तव गुं; Ds ते स्वगुं; T2 स्वस्व गुं (for त्वं स्वगुं). —^b) Ds (sec. m.) यशोभोग; T1 Gs ० यथा सूर्यो (for यशोगर्मे). — T2 om. 15th. —^c) K2 शशत्वाकर (for शशाङ्क). T1 स शंकरकरस्पर्शो; Gs. ० स शशाङ्ककैः स्वीयेर. ☞ Cs: शशाङ्ककरसंस्पर्शैः, शशाङ्क-किरणवस्तुस्पर्शैः । ☞ —^d) Ks मूत्यैर; Dn4 द्वयैर (for हृद्यैर). V1 Ds T1 Gs. 3. ० M1 प्रकाशभिः; Ds. 1 'शकैः (for 'शितैः). Ds (sec. m.) हृद्यैरात्मप्रभा-वितैः; Ms Cs (gloss): अतद्रूपप्रकाशिकैः, अनुपमैरित्यर्थः) आत्मन्यात्मप्रकाशभिः (Cs 'कैः).

16 Ds om. up to तस्य मे (cf. v. l. 15). —^a) Ds1 यस्य (for तस्य). T2 तस्य मेव समुत्पन्नं. —^b) K1. 2. 4 नाशयस्व भुजंगम (K4 'मः); K1 Ds. ० (sec. m.) Gs M1. 1 अद्य छिद्यनिलाशन; Ds. 24 किञ्चिद्वमनि; Dn4 विद्धि त्वमं; T1 अभिद्य निलयाशयः (sic); Gs. ० मम भिद्यनिलाशन. —^c) T1 त्वाधं; Gs. ० त्वर्थं (for कार्यं). K1. 2. 4 V1 B7-9 Ds4 करिष्यामि (for वदि). —^d) K1 Dn1 Ds Ds. 5. 7. 9 (sec. m.) T1 Gs. ० अर्हसि (for 'ति). K4. ० V1 Bo. 6-9 Ds. 24 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 5. 7. 8 तद्; K1 Ds. ० नो (for मे).

Colophon damaged in Bc; Ś1 Ds G1 Ms missing; Ks. 5 B1-5 Ds1. 24 Dn2. n4 D1 Gs. 5 Ms. 4 absent. — Sub-parvan: K1. 2. 4. ० V1 Ds. 24 Dn1. n4 Ds Ds. 5. 1-9 T Gs. 3. ० M1. 2. 1 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K1. 2. 4. ०. 1 V1 Bo. 1-9 Ds. 24 Dn1 Ds Ds. 5. 3. ० उच्छ्वस्त्युपाख्यानं; Ms नागब्राह्मणसंवादः. — Adhy. no. (figures, words or both): B1 Dn4 186; B2 288; Dn1 187; Ds2 Gs 189; Ds 181; T1 Gs 188;

T2 Gs 10; M1. 1 184; Ms 220. — Śloka no.: Ds1 Dn4 Ds 16.

350

✱ This adhy. is missing in Ś1 Ds G1 Ms (cf. v. l. 12. 336. 65; 288. 15; 340. 1; 346. 1). For transposition in T2 Gs, cf. v. l. 12. 340. 4.

1 Bc is damaged up to पर्यये. —^a) K1. 2. 4 वैवस्वतं (for विवस्वतो). T2 Gs. ० Ms गच्छतः (for गच्छति). —^b) G2 वोढुं (sic) (for वोढुं). K1 Ds Ds. 5. 7. 9 T1 भवांस्त्वं; Gs. ० गतस्त्वं (for भवांस्तं). K1. 2. 4 सदा भवांसद्रथमेकचक्रं. —^d) Dn4 दृष्टं; M1. 1 दिष्टं (for दृष्टं). T1 Gs. ० च यत् (for त्वया). Bo Dn4 संशितुम्; Ds. 1 दर्शितुम्; T1 संशयम् (for शंसि-तुम्). K1 Ds. 5. 7. 9 अर्हसि; G2 M1. 5. 1 'से त्वं (for 'सि त्वम्).

2 Ks नारद (for नाग). After the ref., K4. 1 Ds. 24 Dn1. n4 Ds Ds. 5. 1-9 T1 Gs. 3. ० M1. 5. 1 Cs editions ins.:

914* आश्रयणामनेकानां प्रतिष्ठा भगवाव्रविः ।

यतो भूताः प्रवर्तन्ते सर्वे त्रैलोक्यसंमताः ।

[(L. 1) K4. 1 Ds. ० अनेकेषां; Ds. 1 मुने तेषां (for अनेकानां). K4 प्रतिष्ठा; Gs. ० 'हो (for 'ह्य). Dn4 हरिः; T1 Gs. ० विमुः (for रविः). — (L. 2) Ds. 1 T1 Gs. ० ततो (for यतो). Gs. ० गताः (for भूताः). Ds प्रवर्तत; T1 Gs. 3. ० M1. 5. 1 प्रजायते (for प्रवर्तन्ते). Ds. 1

यतो वायुर्विनिःसृत्य सूर्यरश्म्याश्रितो महान् ।
विजृम्भत्यम्बरे विप्र किमाश्चर्यतरं ततः ॥ ३
शुक्रो नामासितः पादो यस्य वारिचरोऽम्बरे ।

तोयं सृजति वर्षासु किमाश्चर्यमतः परम् ॥ ४
योऽष्टमासांस्तु शुचिना किरणो नोज्झितं पयः ।
पर्यादत्ते पुनः काले किमाश्चर्यमतः परम् ॥ ५

C. 12. 1397
B. 12. 363/21. 8
K. 12. 372. 8

-संगताः; G₂ -धर्मतः (for संगताः).]

T₂ om. 2^{ab}. — ^a) D₅. 7 पश्य (for यस्य). K₂ सङ्ख्येण (for 'बु'). — ^b) K₁. 2 D₃ आखासिह; D₅. 7 शिखास्त्रिव; D₅ आखास्थत; G₃. 6 'स्त्रिवह' (for 'स्त्रिव'). K₁. 2 सुजंगमाः (for विहं). — ^d) T G₂. 6 M₁. 5. 7 सिद्धा वै (for संसिद्धा). K₁ D₄ M₁ देवतैः; T₁ G₂ देवताः (for दैवतैः).

3 ^a) K₁. 2 यातो; Br-9 Das a₄ D₄ ततो (for यतो). K₄ विनिःसृत्य; Dn₄ विनिःसृत्य; D₅ T₁ विनिःश्रित्य; G₂. 6 विनिर्गत्य (for विनिःसृत्य). V₁ स हीतो वा विनिःसृत्य. — ^b) B₈ is damaged from इस्याश्रितो up to वारि (in 4^b). Dn₄ G₂. 6 सूर्यरश्मिभिः (G₂. 6 'स्थि')तो महान्; D₄ सूर्यरश्म्याश्रिता मं; T₁ सूतो रश्मि-सितो मं. — ^c) K₁ विसृजते; K₆ विसृजति; D₅. 7 विभजंति; D₅ विभजति; M₁. 5. 7 विसृजति (for विजृ-म्भति). Das. a₄ D₅. 7 [अं]तरे (for [अ]म्बरे). Br-9 Dn₁. n₄ D₅ D₂. 3 8 तत्र; M₁. 5. 7 तोयं (for विप्र). — ^d) K₁. 2. 4. 6 V₁ Bo. 1-9 Das. a₄ Dn₁. n₄ D₅ D₂. 3. 8 9 T₂ किमाश्चर्यमतः परं; D₅. 7 'यं ततः परं; T₁ 'रैचरं ततः. — K₁ Dn₁. n₄ D₅ D₂-5. 3. 9 editions ins. after 3: Dr after 5:

915* विमज्ज्यतां तु विप्रैर्विप्रजानां हितकाम्यया ।
तोयं सृजति वर्षासु किमाश्चर्यमतः परम् ।
यस्य मण्डलमध्यस्थो महात्मा परमत्विषा ।
दीप्तः समीक्षते लोकान्किमाश्चर्यमतः परम् ।

[(L. 1) K₁ D₅. 7 विमज्ज्यतास्तु; Dn₁ D₅ editions 'तं तु; D₅ 'तां तु; D₄. 6 'तासु (for 'तां तु). — After line 1, D₅. 7 ins. 916*. — (L. 2) = 4^{ed}. D₄ 9 सर्वासु (for वर्षासु). — (L. 3) D₅. 7 यश्च (for यस्य). Dn₄ -मध्यस्थो. D₅ परमा त्विषा (for परमत्विषा). — (L. 4) D₄. 5. 7 दीपः (for दीप्तः). D₅ D₇ समीक्षते; D₄ 'क्षीते. Dn₄ लोका; D₅. 7 लोके.]

— On the other hand, Br-9 Das. a₄ ins. after 3: D₅. 7 after line 1 of 915*:

916* शक्रचापाङ्कितघटैः यः स वारिचरोदरैः ।

[B₉ च (for स). Br-9 वारिचरोद (Br 'ध'रैः).]

— After 3, Dr reads 5, followed by 915*; while T₂ reads 6^{ab}.

4 K₁ om. (hapl.) 4. K₂. 4 om. (hapl.) 4-5. Br-9 Das. a₄ om. 4^{ab}. — ^a) K₆ सुक्तो; D₅ T₂ G₂ M₁. 7 शुक्लो; D₂ T₁ शुक्ले (for शुक्लो). K₁ नाम हितः; B₉ नामाशितः; D₄. 9 नाम शतः; T G₂. 6 M₁. 5. 7 नाम सितः (for नामाशितः). D₄ पादौ; G₂ पदो (for पादो). D₅. 7 शुक्रमासि त (Dr 'सीद') पर्यन्ते. — ^b) K₆ यथा; Dn₁. n₄ D₅ D₂. 3. 8 यश्च (for यस्य). K₆ वारिचरोदरैः; V₁ 'धरादरैः; B₉ 8 'धरोदरैः; D₅ 'धरेदरैः; D₅. 7 'धरोदरैः; D₅ 'धरांदरैः; T₁ G₂ 8 'धरो-दये; T₂ 'दरोदधि (sic); G₂ 'धरोधरैः; M₁ 5. 7 'धरोदधेः (for 'धरोऽम्बरे). — ^c) K₁ D₄. 9 अपः; D₅. 7 आपः; T₁ G₂. 6 ततः; G₂ पयः (for तोयं). — ^d) T₂ ततः (for अतः). T₁ G₂. 6 M₁. 5-7 किमा-श्चर्यतरं ततः.

5 K₂. 4 om. 5 (cf. v. 1. 4). D₄ transp. 5 and 6. Dr reads 5 after 3. — ^a) Das om. योऽष्ट. B₈ (marg. as in text) सो (for यो). M₁. 7 -मासं (for -मासांस्तु). Br-9 Das. a₄ D₅ च (for तु). D₄ शुचिता (for 'ना). K₁ योष्टौ मासास्तु शुचिना; K₁ D₅ योष्टौ (D₅ 'ष्टो) मासास्तु कविना; D₄ योसौ मासास्तु कविना; D₅. 7 सो (Dr ये)ष्टौ मासास्तु शुचिना; T₁ सोष्टमासांस्तु शुः; T₂ M₅ अष्टौ मासा (M₅ 'सां)स्तु शुचिना. — ^b) K₁ चिरेणैव; K₆ D₄. 9 च (D₄ व)रणेन; K₁ V₁ Bo. 9 Das. a₄ Dr G₂ व (G₂ वा)रणेन; D₅ वरुणं न; T₁ G₂. 6 M₅ धारणेन; M₁. 7 धारणे (sub-
metric) (for किरणेन). K₁ Bo Dn₁. n₄ D₅ D₂. 3. 8 [उ]क्षितं; Das [उ]क्षितं; D₄ [आ]हतं; D₄ [उ]क्षितं; D₅. 7 [प]क्षितं; T₁ [अ]क्षितं; T₂ [उ]क्षितं; G₂. 6 [अ]क्षितं (for [उ]क्षितं). — ^c) K₆ V₁ Bo. 6-9 Das. a₄ Dn₁. n₄ D₅ D₂. 3. 8 प्रत्यादत्ते; D₄ पयं दत्ते (for पर्यादत्ते). K₁ पर्यादात्तु ततः काले. — ^d) K₁ T₂ ततः (for अतः). T₁ G₂. 6 M₁. 5. 7 किमाश्चर्यतरं ततः. — After 5, Dr ins. 915*.

6 T₂ reads 6^{ab} after 3 D₄ transp. 5 and 6. — ^a) K₁ यश्च (for यस्य) K₁. 2. 4 -विशुक्लेषु; T₁ [; T₂ G₂ M₁. 5. 7 (for -विशुक्लेषु). — ^b) K₄ Bo Dn₁. n₄ D₅ D₂. 3. 8 Cn editions स्वय-
मात्मा; Cp नित्य' (as in text). Das. a₄ D₄. 7 M₅ नित्यमात्मप्रतिष्ठितं. — ^c) K₂ तयोर्द; K₁ वातो; V₁ D₄. 9 ततो; T₁ यथा; G₂. 6 येन (for यतो). B₈ is

C. 12. 13608
B. 12. 353 [2]. 9
K. 12. 372. 9

यस्य तेजोविशेषेषु नित्यमात्मा प्रतिष्ठितः ।
यतो बीजं मही चेयं धार्यते सचराचरम् ॥ ६
यत्र देवो महाबाहुः शाश्वतः परमोऽक्षरः ।
अनादिनिधनो विप्र किमाश्चर्यमतः परम् ॥ ७
आश्चर्याणामिवाश्चर्यमिदमेकं तु मे शृणु ।
विमले यन्मया दृष्टमम्बरे सूर्यसंश्रयात् ॥ ८
पुरा मध्याह्नसमये लोकांस्तपति भास्करे ।

damaged from बीजं up to विप्र (in 7°). K₂ अह-
मेन; D₄ महच्छेदं; D_{5.1} सह खेदं; D₉ महत्तेजः;
T₂ महाज्येयं; M_{1.1} मही तेयं (sic) (for मही चेयं).
—^d) K₅ V₁ Bo. 1-9 D_{2.8.8} T₁ G₅ M_{1.1} सचराचरा;
D₉ 'चरे'; G₈ 'चर' (for 'चरम्').

7 °) B₅ partly damaged. K_{1.2.4} तत्र; M₅
यत्तद् (for यत्र). D₉ देवा (for देवो). —^b) K₅
V₁ Bo. 1-9 D_{3.8.4} D_{1.1.4} D₅ D_{2-5.1-9} पुरुषोत्तमः
(D₄ 'माः'; D₉ 'मे'); K₁ परमेश्वरः; M₁ परमोक्षरः
(for परमोऽक्षरः). —^c) K_{1.1} T₂ विप्रः. —^d) T₂
ततः (for अतः). T₁ किमाश्चर्यं ततः; G_{2.6} M_{1.5.1}
'तरं ततः'; G₈ 'तमं ततः'. — After 7, M₁ ins.:

917* देवो मन्त्रमयोऽनादिः कालात्मा तेजसां निधिः ।
जगन्मयस्य क्षेत्रज्ञः किमाश्चर्यं ततः ।

8 °) K_{1.2.4} महाः; K₅ B₅ D_{3.8} G₂ M_{1.1} इह
(for इव). T₁ G₅ आश्चर्यमि (G₂ 'योदि'दमाश्चर्यम्; G₅
'योदिपि'चाश्चर्यम्. —^b) K₁ पुनर् (for इवम्). M_{1.1}
के (for मे). K_{1.2.4} इदं मे कौतुकं शृणु. —^c)
K₅ चिनये; T₂ विमलो (for विमले). K₁ D_{3.8} T₂ G₂
[s]यं (for यन्). T₁ महादृष्टम्; T₂ महादृष्टि (sic)
(for मया दृष्टम्). —^d) V₁ असूर्ये (for अम्बरे).

9 °) K_{1.2.4} D_{3.8.4} D_{4.9} T₁ G₅ लोकं; D_{5.1}
तोकं; T₂ M_{1.5.1} मध्यं (for लोकांस). D_{5.1} पतति
(for तपति). —^c) D_{5.1} आदित्य (for प्रत्यादित्य).
K_{1.2.6} V₁ Bo. 1-9 D_{3.8.4} D_{1.1} D₅ Cp -प्रतीका (D₅
'कां'क्षं. B₅ damaged from काशः up to हुता in
(11°). ☞ Ca: प्रत्यादित्यप्रतीकाशः, आदित्यान्तरातुस्य-
तेजस्कः ॥ Cp: प्रत्यादित्यप्रतीकाशं, प्रत्यङ्मुखाः, आदित्या-
भिमुखाः ॥ G₅: द्वितीयभास्कर इव प्रकाशमानः । ☞ —^d)
K_{1.2.4} संप्रदृश्यते; K₅ V₁ Bo. 1-9 D_{3.8.4} D_{1.1} D₅
D_{2.8.8} समदृश्यतः; D_{5.1} प्रतिदृश्यते (for प्रत्य-
दृश्यत).

प्रत्यादित्यप्रतीकाशः सर्वतः प्रत्यदृश्यत ॥ ९
स लोकांस्तेजसा सर्वान्स्वभासा निर्विभासयन् ।
आदित्याभिमुखोऽभ्येति गगनं पाटयन्निव ॥ १०
हुताहुतिरिव ज्योतिर्व्याप्य तेजोमरीचिभिः ।
अनिर्देश्येन रूपेण द्वितीय इव भास्करः ॥ ११
तस्याभिगमनप्राप्तौ हस्तो दत्तो विवस्वता ।
तेनापि दक्षिणो हस्तो दत्तः प्रत्यर्चनार्थिना ॥ १२

10 B₅ damaged. —^a) K₁ D_{4.9} लोकांस (D₅
'न्स्व-') (by transp.); D_{1.1} स लोकांस. D_{5.1} तेन सा
(for तेजसा). —^b) K_{1.2.4} सुभासा; V₁ प्रभया;
D_{1.1} M₅ सभासा; D_{5.1} स्वभासौ (for स्वभासा). K₁
2.4 V₁ T₂ G_{5.6} [अ]तिविभासयन्; K₁ [अ]तीव भा'; D₄
स्वविभासयन्; D₅ इति भासयत्; D₁ अतिभासयत्;
D₅ त्विति भासयन्; G₂ M₅ भासयन्निव; M₁ भुवि
भासयन्; M₁ [अ]भिविभा' (for निर्वि'). K₅ Bo. 1-9
D_{3.8.4} D_{1.1} स्वभासाभिर्विभास (B₅ D_{1.1} 'व' यन्. — G₂
om. (hapl.) 10st. —^c) D₅ आदित्यादि- (for 'भि-').
D_{5.1} [s]पित्य; T₁ [s]चेति (for अभ्येति). —^d)
K_{2.4} पर्यटन्; K₁ D₉ पारयन्; D_{1.1} पाद'; G₈ पट'
(for पाट'). T₁ गगनं पशुनास्त्रि (sic).

11 °) K_{1.2} हुताहुतम् (for 'तिर्'). D₉ द्योतिर्
(for ज्यो'). —^c) K_{1.2.1} D_{3.8} D_{5.1.9} T₁ अनि-
र्दिश्येन (K₂ 'ण). —^d) K₂ इति (for इव). D₁
भास्करं.

12 K₂ reads 12°-13° twice. —^a) K₂ (second
time) क्षणे (for तस्य). Bo T G₅ M₅ [अ]भिगमनं;
D₉ 'गमनः' (for 'गमन-'). K₅ D_{4.9} T₂ G₅ -प्राप्तो;
G_{5.6} -प्राप्य (for -प्राप्तो). —^b) K_{1.2} (both times). 4
हस्ते (K₅ 'स्त' दत्ते; K₅ V₁ Bo. 1-9 D_{3.8.4} D_{1.1} D₅
D_{2.8.5.1.8} हस्तौ दत्तौ; B₅ lacuna (for हस्तो
दत्तो). D₁ विवस्वतः; T₁ 'ते. —^c) K₂ (first
time). 4 केन (for तेन). T₁ अभि- (for अपि). K₂
(first time) दक्षिणौ; D₉ 'जे. K₂ (first time) हस्तौ;
D₁ T₂ हस्ते (for हस्तो). K₂ (second time) केनापि
दक्षिणैर्हस्तैर्. —^d) D₁ दक्षः; G₂ दत्तं (for दत्तः).
K₁ प्रत्यर्चनार्थिना; V₁ B₅ प्रत्यर्थं; D_{1.1} प्रत्यर्चनार्-
थिना; D_{1.1} प्रत्यर्थं; D₄ प्रत्यर्थि; D₁ प्रत्यर्थना;
T₁ G_{5.6} प्रत्यर्थितो; T₂ 'र्थिना'र्चनार्थिना (for 'र्चनार्थिना').

13 For repetition in K₂, of. v. 1. 12. 13 is
partly damaged in B₅. —^a) V₁ B₅ T₁ G_{5.6} द्विस्वै-

ततो भित्तैव गगनं प्रविष्टो रविमण्डलम् ।

एकीभूतं च तत्तेजः क्षणेनादित्यतां गतम् ॥ १३

तत्र नः संशयो जातस्तयोस्तेजःसमागमे ।

अनयोः को भवेत्सूर्यो रथस्थो योऽयमागतः ॥ १४

ते वयं जातसंदेहाः पर्यपृच्छामहे रविम् ।

क एष दिवसाक्रम्य गतः सूर्य इवापरः ॥ १५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि पञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३५० ॥

३५१

सूर्य उवाच ।

नैष देवोऽनिलसखो नासुरो न च पन्नगः ।

उच्छवृत्तिव्रते सिद्धो मुनिरेष दिवं गतः ॥ १

एष मूलफलाहारः शीर्णपर्णाशनस्तथा ।

अन्मक्षो वायुभक्षश्च आसीद्विप्रः समाहितः ॥ २

ऋचश्चानेन विप्रेण संहितान्तरमिष्टुताः ।

C. 12. 13820
B. 12. 364(3). 3
K. 12. 373. 3

व; Das. a1 D4. 5. 1. 9 G2 M1. 1 भित्तैव (for भित्तैव). K2 (both times) D4. 1. 9 T1 गगनं (for गगनं). —^b) K5 Bo. 1-9 Das. a1 Dn1. n4 D5 D2. 8. 8 रविम् (for रवि). K1 -मण्डले (for -मण्डलम्). —^c) T1 एक-भूतं. K1. 2 (both times).⁴ D5 तु (for च). —^d) K2 Br गर्ति; D5. 1 M1. 5 गतः (for गतम्). D4 क्षणादादित्यतां गतं. ☞ Cp: क्षणेनादित्यतां गतम्, क्रम-मुक्तिं यातमित्यर्थः ॥ ☞

14 V1 reads 14—12. 351. 5 on marg. 14^{ab} is partly damaged in B5. —^a) K1. 6 अत्र; D5 ततो (for तत्र). V1 D5. 1 मे (for नः). —^b) K2 तेजः (for तेजः). K1 D4. 5. 1. 9 तेजसा संगमे तयोः. —^c) T2 आलये (for अनयोः). D4. 9 का (for को). —^d) K1 सरथस्थौ समागतौ; D5. 5. 1. 9 रथस्थौ यौ (D4 'स्थौ यो; D5 'स्थो यो) समास्थि (D5. 1 'हि)तौ; T1 रवि-स्थो यः समागतः; T2 G2. 6 रथस्थो यः समागतः.

15 V1 reads 15 on marg. —^a) Dn4 तं वयं; Dn1 ते च यं; T1 ते च ये (for ते वयं). —^b) G2 वयं (for रविम्). K1. 2 Dn4 T2 M1. 1 परिपु (Dn4 यं यं पु)च्छामहे रविं; K1 D4. 5. 1. 9 पर्य (D5 सर्व; D1 सम)पृच्छाम भास्करं; V1 परिपृच्छामस्ततो रविं. —^c) Br damaged. K2 Das Dn4 क एष दिवसाक्रम्य. —^d) V1 -प्रभावकः (for इवापरः).

Colophon om. in T1 G2. 6; S1 D5 G1 M5 missing; K5. 5 B1-5 Dn1. a1 Dn2. n3 D1 G1. 5 M2-4 absent. — Sub-parvā: K1. 2. 4. 6. 1 B5. 8 Das. a1 Dn1. n4 D5 D2-5. 1. 3 T2 G2 M1. 5. 1 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K1. 2. 6. 1. Bo. 6-9 Das. a1 Dn1. n4 D5 D2-5.

1-9 M1. 5 उच्छवृत्त्युपाख्यानं. — Adhy. no. (figures, words or both): K5 89; Br Dn4 187; B5 286; Dn1 188; Das 190; D5 182; T2 G2 11; M1. 1 185; M5 221. — Śloka no.: Dn4 16; Dn1. n4 D5 18.

351

☞ This adhy. is missing in S1 D5 G1 M5 (cf. v. l. 12. 336. 65; 283. 15; 340. 1; 346. 1). For transposition in T2 G2, cf. v. l. 12. 340. 4.

1 Damaged in B5 with ref. V1 reads 1^{ab} on marg. K1 Dn4 सूत (for सूर्य). —^a) M1. 1 नैव (for नैष). T1 G2. 8. 8 M1. 1 न गंधर्वो; Cn. 5 (gloss: वद्धिः) अनिलसखो (as in text). —^b) K5 न सुरो (for नासुरो). — V1 om. 1^{cd}. —^c) K2. 1 Das. a1 उच्छवृत्तिर् (for 'वृत्ति'). K1. 2 व्रतैः; K1 व्रती; Dn4 D4. 9 -वृते (for -व्रते). —^d) K5 B5 D5 एव (for एष).

2 V1 reads 2^{ab} on marg. —^a) K1 मूलो (for मूल). G2 lacuna for लफ. —^b) K5 शीर्णपर्णाशि-नस्; K1 'पत्राशनस् (for शीर्णपर्णा). V1 ब्राह्मणो नियतव्रतः. — V1 om. 2³⁻⁴. —^c) K1. 2. 4 D5. 1 G2 M1 अमक्षो; Dn4 अग्रमक्षो (hypermetrio) (for ममक्षो). D4 -मक्षोय (for -मक्षश्च). —^d) D4 द्विजः (for विप्रः). K1. 2. 4 सनातनः (for समाहितः).

3 V1 om. 3 (cf. v. l. 2). K5 Bo Das reads 3^{ab} twice. —^a) K5 Bo (both first time) Dn1. n4 D5 D2. 8. 8 अवयुः; K1 D4. 5. 1. 9 कृतं; Bo (second

G. 12. 159 20
B. 12. 364 [3]. 3
K. 12. 375. 3

सर्गद्वारकृतोद्योगो येनासौ त्रिदिवं गतः ॥ ३

असन्नधीरनाकाङ्क्षी नित्यमुञ्छशिलाशनः ।

सर्वभूतहिते युक्त एष विप्रो भुजंगम् ॥ ४

न हि देवा न गन्धर्वा नासुरा न च पन्नगाः ।

प्रभवन्तीह भूतानां प्राप्तानां परमां गतिम् ॥ ५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि एकपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३५१ ॥

नाग उवाच ।

एतदेवंविधं दृष्ट्वाश्चर्यं तत्र मे द्विज ।

संसिद्धो मानुषः कायो योऽसौ सिद्धगतिं गतः ।

दूर्येण सहितो ब्रह्मनृथिवीं परिवर्तते ॥ ६

time) देवाश्च; Bc-9 Das (first time). a4 जितश्च; Gs. 6 ध्रुवश्च; M1. 7 कृतश्च (for कृतश्च). Ds च तेन; T2 चान्येन (for चानेन). Ks (both times) T2 विप्रेन्द्र (for विप्रेण). — 3¹⁶ is partly damaged in Br. — ^b) Ks (first time) Bo (both times) Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 Gs. 6 Cs (gloss): वैदिकमन्त्रैः । सम्यक् हितं देवसाक्षात्कारात्मकं प्रतिपादयतीति) संहितामिर (for संहितान्तर). K4. 6 Bo (last two first time) Das (second time) Dn1 Ds Ds. 3 T1 Gs. 6 अमि (T1 'मी') श्रुतः; Bo (second time) अमिष्टताः; Dn4 अमिष्टताः; Ds 'वृतः; G2 'ष्टता (for 'ष्टताः). Ks (second time) स्वधातांतरविदुना (sic); K1 Ds. 1. 9 तपःसंप्राप्तमक्षिणा (D1 'दक्षिणा; Ds 'मि-क्षुणा); Bc. 3. 9 Das (first time). a4 संप्रातांतरजि-ष्णुना; Ds संप्रातं मिक्षुणा तपः. Cs: अन्तरमिष्टताः, मनसा जप्ताः । Cs — ^c) Ks Bo Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 स्वर्गद्वारे; Bc. 2. 8 'द्वारः (for 'द्वार-). K1. 6 Dn4 -कृतो योगो (Ks Dn4 'गो); K1 -कृतोद्योगैरु; Ds. 1 -गतोद्योगा (D1 'गी); M1. 1 -कृतोद्योगा (for 'द्योगो). — ^d) Ds. 1 तेन (for येन). Ms [अ]सीत् (for [अ]सौ). T1 येनास च दिवं गतः; Gs. 6 येन चास्मिर्दिवं गतः.

4 4^{ab} is partly damaged in Bc. V1 reads 4^{ab} on marg. — ^a) Ks Bo Das. a4 Dn1. n4 Ds. 2. 8 असंगतिरु; K1 न्युत्पन्नधीरु; V1 Ms आसन्नधीरु; Ds T1 Gs. 2. 6 M1. 1 असन्नधिर्; Ds. 1 आश्रितश्च; T2 असन्नधिर् (for असन्नधीरु). K1 अनाकांक्षो; K2 4 निराकांक्षो; K1 हवा-कांक्षो; Ds. 1 फलाकांक्षी (for अनाकाङ्क्षी). Br. 8 आस-न्नधीरताकांक्षी; D4. 9 आसीदफलाकांक्षी. — ^b) Ks नित्य- (for नित्यम्). Ks -युजं; Dn4 उञ्छ-; Ds उञ्छ-; M1 उञ्ज- (for उञ्छ-). K2 शिलाशनः; Ds T2 फला-शिनः; Ds Gs. 2. 6 M1. 5. 1 -सिलाशनः; T1 -सिलाशिनः (for -शिलाशनः). Cs: उञ्छशिलाशनः, क्षेत्राद्रीद्या-दिषु स्वामिभिरपकृतेषु लघ्वेषु ससु, देवास्पतितां मञ्जरीमा-दाय उत्पतन्ति पक्षिणः । ते यत्र बुध्नादौ मञ्जरीं निक्षिप्य

स्थापयित्वा तद्गतान्कणान्भक्षयन्ति तत्र पतितधान्येन यात्रामा-न्नशीलः स उञ्छशिलाशनः । Cs — V1 om. 4^{ad}. — ^c) Dn1 सर्व- (for सर्व-). Ds. 1 -भूता (D1 'त') हितैरु (for -भूतहिते). — ^d) Dn4 एव; G2 द्येष (for एष). Dn4 विप्रा (for विप्रो). Ks Br-9 Das. a4 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 Gs 2 भुजंगमाः; Bo 'गमान्; T1 M1 'गमः (for 'गम). — After 4, G2 M1. 5. 1 ins.:

918* एष स्वेन प्रभावेन संप्राप्तो निर्मलां गतिम् ।

सुकृतेनास्य यत्नेन स्पृहयन्ते भवद्विधाः ।

[(L. 1) M1. 5. 1 निर्मलां (for निर्मलां).]

5 5^{ab} is partly damaged in Br. V1 reads 5 on marg. — ^a) T Gs. 6 Ms न च (for न हि). — ^b) Das Dn1 नासुरान्; Ds न सुरा (for नासुरा). — ^c) K1 Ds. 1. 9 T1 Gs. 6 प्रभवति हि (Ds om. हि) (for 'वन्तीह). K1. 2. 4. 6 Bs बुद्धानां (for भूतानां). — ^d) K1. 2. 4 प्रासवान्; Ks प्रासा तं (for प्राप्तानां). Ds om. from. परमां up to संशयः (in 12. 352. 9^b). T1 om. from. परमां up to द्विज (in 6^b). K1 परमा; Ks Bo. 6-9 Das a4 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 उत्तमां (for परमां). Das गतिः (for गतिम्). V1 प्राप्तं मोक्षं प्रासा-दतः.

6 Ds om. 6; T1 om. 6^{ab} (for both, cf. v. 1. 5). MSS. om. the ref. — ^a) Das Dn4 D4 एतदेव (for एतदेवं). K1 एवं विधि- (for एवंविधं). — ^b) Gs ननु; Gs न तु (for तत्र). Ds. 1. 1 आश्चर्यं द्विजसत्तम (D4 'मः). — ^c) Ks संसिद्ध- (for 'द्धो). Ks कार्यो; Ks Bo. 6. 8. 9 Das. a4 Dn1. n4 Ds Ds. 2. 8 कामं; V1 काले; Br damaged; Ds. 1 कार्या; T Gs. 6 Ms कश्चिद्; Gs कांतो; M1 काम्यो; M1 काम्ये (for कार्यो). — ^d) Br partly damaged. T2 संसिद्धग-तिसंगतः. — ^e) Dn4 दृष्टिष्यति (for 'वीं). K1 अन्व-वर्तत; K2. 4. 6 V1 Bc-9 Das. a4 अनुवर्तत (Das. a4 'तां); Ds. 1 परिवर्तिता (for परिवर्तते).

३५२

ब्राह्मण उवाच ।

आश्चर्यं नात्र संदेहः सुप्रीतोऽस्मि भुजंगम ।

अन्वर्थोपगतैर्वाक्यैः पन्थानं चास्मि दर्शितः ॥ १

स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि साधो भुजगसत्तम ।

स्मरणीयोऽस्मि भवता संप्रेषणनियोजनैः ॥ २

नाग उवाच ।

अनुक्त्वा मद्रतं कार्यं केदानीं प्रस्थितो भवान् ।

उच्यतां द्विज यत्कार्यं यदर्थं त्वमिहागतः ॥ ३

उक्तानुक्ते कृते कार्ये मामामभ्य द्विजर्षभ ।

मया प्रत्यभ्यनुज्ञातस्ततो यास्यसि ब्राह्मण ॥ ४

न हि मां केवलं दृष्ट्वा त्यक्त्वा प्रणयवानिह ।

गन्तुमर्हसि विप्रं बृक्षमूलगतो यथा ॥ ५

त्वयि चाहं द्विजश्रेष्ठ भवानमपि न संशयः ।

लोकोऽयं भवतः सर्वः का चिन्ता मयि तेऽनघ ॥ ६

C. 12. 13930
B. 12. 352(4). 6
K. 12. 374. 6

Colophon om. in V₁ B₁-s Das. a₁ D₈; Ś₁ D₈ G₁ Me missing; K₂. s B₁-s D₁. a₁ D₂. ns D₁ G₄. s M₁-s absent. — *Sub-parvan*: K₁. 2. 4. 5. 7 D₁. n₁ D₈ D₁-s. 7. 8 T G₁. s. 6 M₁. 5. 7 मोक्षधर्म. — *Adhy. name*: K₁. 2. 4. 5. 7 B₀ D₁ D₈ D₂-s. 7. 8 उच्छृङ्खलपा-
ख्यानं; M₁. 7 उच्छृङ्खलप्रदोसनं. — *Adhy. no.* (figures,
words or both): K₈ 90; D₁ T₁ G₈ 189; D₂ 188;
D₂ 191; D₈ 183; T₂ G₂ 12; G₈ 190;
M₁. 7 186; M₅ 222. — *Śloka no.*: D₁ D₁. n₁
D₈ 7.

352

 This adhy. is missing in Ś₁ D₈ G₁ Me (cf.
v. l. 12. 336. 65; 283. 15; 340. 1; 346. 1). For
transposition in T₂ G₂, cf. v. l. 12. 340. 4.

1 D₈ om. up to संशयः (in 9^b) (cf. v. l. 12.
351. 5). T₁ om. the ref. 1 is partly damaged
in B₈. T₁ om. 1^{8d}. — ^b) K₇ D₄. s. 7 सं (for
सु). K₁ B₀ [s] सि (for स्मि). — ^c) K₇ अन्वर्थ-
पतितैर्वाक्यैः; D₄. s. 7 अन्वर्थोपगतैर्वाक्यैः; M₅ अन्वर्थो-
पहितैर्वाक्यैः. — ^d) K₇ D₈. 7 चापि; D₄ वापि (for
चास्मि).

2 D₈ om. 2 (cf. v. l. 1. 1). K₁ om. (hapl.) 2-3.
— ^a) M₁ अस्ति (for स्वस्ति). D₈ च (for ते). — ^b)
G₈. 6 साधो (for साधो). T₁ साधु पद्मगसत्तम. — ^c)
K₂ T₁ भवतः; D₄ तां (for तत्र). — ^d) K₈ V₁ B₈
(marg. as in text). 7-s Das. a₁ नियोजने (for नैः).
K₁ संप्रेषे समयोजने; D₄. s. 7 संक्षेपेण प्रयोजनं (D₄ ने).

3 K₁ D₈ om. 3 (cf. v. l. 1. 2, 1). T₁ om. the

ref. K₈ नारद (for नाग). — ^a) K₂. 4 मत्कृतं; K₈
B₀. 6-s Das. a₁ D₁. n₁ D₈ D₂. s. 8 Kumbh. ed. द्रुतं
(for म). — ^b) G₂ इदानीं (for हे). K₈ [s]-
भवत्; Das [s] भवत्; D₄ भवेत् (for भवान्).
— ^{3d} is damaged in B₈. — ^c) T₂ तव (for द्विज).
V₁ B₀ तत्कार्यं (for यं). K₇ D₄. s. 7 उच्यतां द्विज-
शार्दूल. — ^d) K₂ यदर्थमिह चागतः.

4 D₈ om. 4 (cf. v. l. 1. 1). B₈ is partly damaged.
— ^a) K₁. 2. 4 भक्तानुक्ते; K₇ उक्तानुक्ते; V₁ B₀ तस्मिन्
ते; D₁ T₁ G₈. 6 ततस्तु ते; T₂ उक्तेनुक्ते; M₁. 7
उक्त्वा रक्ते (for उक्तानुक्ते). — ^b) T₁ मामनल्य; T₂
मा संनेण; G₂ स मामभ्य (for मामामभ्य). — ^c) K₁
प्रत्यभ्यनुज्ञातस; T₁ प्रत्यभ्यनुज्ञातस् (for प्रत्यभ्य). D₈
मयागप्रत्यनुज्ञातस् (sic). — ^d) V₁ D₄ T यास्यसि
(for 'सि). V₁ B₀-s Das. a₁ D₁. n₁ D₈ D₂. s. 8
Kumbh. ed. सुवत (for ब्राह्मण). K₁. 2. 4 ततो ब्राह्मण
यास्यसि.

5 K₈ D₈ om. 5 (for D₈, cf. v. l. 1. 1). — ^a)
D₄ मे (for मां). Das. a₁ D₈. 7 transp. दृष्ट्वा and
त्यक्त्वा. K₁. 2. 4 V₁ प्रणयवादिनं; D₄ D₈. 7 यवा-
नसि; T₂ तामिह (for वानिह). — T₂ om. 5^a-7^b.
— ^d) T₁ G₈. 6 ह्यसि (for यथा). D₈. 7 तदमूलफला
यथा.

6 D₈ T₂ om. 6 (cf. v. l. 1. 1, 5). — ^a) T₁ विभु-
(for द्विज-). ☞ Cn: त्वयि चाहं, भक्तिमानिति शेषः। ☞
— ^c) K₇ लोका ये (for लोकोऽयं). D₈. 7 सर्वतः (for
भवतः). T₁ सर्व (for सर्वः). — ^d) B₈ damaged.
T₁ कं स्तितं (sic) (for का चिन्ता). K₁. 2. 4 तेन ते
(for तेऽनघ).

C. 12. 12931
B. 12. 3615(A). 7
K. 12. 374. 7

ब्राह्मण उवाच ।

एवमेतन्महाप्राज्ञ विज्ञातार्थं भुजंगम् ।

नातिरिक्तास्त्वया देवाः सर्वथैव यथातथम् ॥ ७

य एवाहं स एव त्वमेवमेतद्भुजंगम् ।

अहं भवांश्च भूतानि सर्वे सर्वत्रगाः सदा ॥ ८

आसीत्तु मे भोगपते संशयः पुण्यसंचये ।

सोऽहमुच्छ्रवतं साधो चरिष्याम्यर्थदर्शनम् ॥ ९

एष मे निश्चयः साधो कृतः कारणवत्तरः ।

आमन्त्रयामि भद्रं ते कृतार्थोऽस्मि भुजंगम् ॥ १०

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि द्विपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३५२ ॥

7 Ds om. 7; T2 om. 7^{ab} (cf. v. l. 1, 5). 7^{ab} is damaged in Bc. —^a) K1 G2 एतं; V1 एव (for एतत्). Br-9 Das महाप्राज्ञ. —^b) K1.2 T1 G2.3.6 M1.5.7 विज्ञातार्थं; K4 Dn1. n4 Ds D2.3.8 Kumbh. ed. विदितात्मन्; K7 D4 विज्ञातार्थं (D4 'र्थ'); V1 Bo.8 (marg.) Ds.7 विज्ञातार्थं (for विज्ञातार्थं). Ds भुजंगम्. —^c) K1.2 नातिरिक्ता (K2 'त'स्; T2 'रिक्तः' (for 'रिक्तास्'). T2 स्वया (for स्वया). Bo नातिविद्या स्वया देवाः; T1 नातिरिक्ततो देवाः (sic). —^d) K1.2 4 सर्वथैव; T2 सर्वदेव; G2 सर्वथेह; M1.1.1 सर्वे चैव (for सर्वथैव). K7 D4 कथंचन; Ds.5 यथायथं (for 'तथम्').

8 Ds om. 8 (cf. v. l. 1). Before 8, T2 ins. ब्राह्मणः. —^a) Dn1 Ds2 D2.3.8 Ms Kumbh. ed. s (for य). Ks Be-9 Das.24 Dn1. n4 Ds D2.3.8 Kumbh. ed. एव त्वं; Bo एवायं; Ds.7 एषाहं (for एवाहं). D7 एष (for एव). Ks Be-9 Das.24 Dn1. n4 Ds D2.3.8 Kumbh. ed. [अ]हं (for त्वम्). T1 य एवासं स एव त्वम्; G2 एष चाहं स एव त्वम्. —^b) T G2.6 एव (for एतद्). K1.2.4.6 V1 Bo.6-9 Das.24 Dn1. n4 Ds D2.3.8.7.8 Cn Kumbh. ed. यो (Ks अ)हं स तु (V1 त्वं) भवानपि (Bo 'निति'); Ms एवं सति भवानपि. ☉ Cn: तुल्यदोऽवधारणे । एतेन भेदाभेदपक्षो निरस्तः । ☉ —^c) T1 भुजाश्च (for भवांश्च). K7 G2 भूताश्च; Bo D4 भूताश्च (for भूतानि). —^d) Be-9 Das.24 Dn1 D2.3 Kumbh. ed. यत्र गताः; Dn4 यत्र मताः; Ds यत्रगताः; D4 सत्त्वगताः; T2 ते सर्वगाः (for सर्वत्रगाः). Ks सर्वे यत्र सदा गताः; T1 Gs.6 सर्वे सर्वत्र शाश्वताः.

9 Ds om. up to संशयः (cf. v. l. 1). —^a) D4 आसीत्तु; Ds.7 आसां न (for आसीत्तु). K4.6.7 V1

Bo.7.9 Ds.7 T2 G2.3.6 Kumbh. ed. Cnp भोगिपते; Cn (gloss: भोगः अङ्गिकुलम्) भोग' (as in text). T1 आसीत्तुभोगिपते (sic). —^b) T1 संशये (for 'यः'). K1.2.4 Bo.6.7.9 -संशये; V1 -संशरे; Ds.7 -संभवे (for -संचये). —^c) Ms उच्छ्रवते. T1 बाध्ये (for साधो). —^d) Bc damaged. K7 चरिष्यामि; Ds T1 चरिष्यामि (for चरिष्यामि). Ks अथ; Br.9 अनु; Dn1 D4 अथ (for अर्थ). K4 Dn1. n4 Ds D2.3.8 Kumbh. ed. साधनं; K7 D4.5.7.9 -साधकः; T2 -दर्शकः; Gs.6 -दर्शितं (for -दर्शनम्). G2 चरिष्ये धर्मदर्शिभिः.

10 Bc damaged. —^a) Ks V1 एव; Ds.7 एवं (for एष). T1 निश्चये. K1 साधुः; K2 साधुः; T1 Gs.6 साध्ये (for साधो). —^b) K2 कृतः (for कृतः). K4 D1.5.7.9 यथा कालो नि (K4 'लोति'; D4 'लानु'; Ds 'लोनु') वर्तते; Ks Br.9 कृतं कारणवत्तरं; V1 Bo.8 Das.24 Dn1. n4 Ds D2.3.8 Kumbh. ed. कृतं (Bo 'तः') कारणमुत्तमं; G2 कृतः कारणवत्तरः. —^c) K4 om. 10^{ad}. —^d) K7 कृतार्थाः; Ds.9 इत्यर्थो. T1 स्म (for स्मि).

Colophon om. in K4; Ś1 Ds G1 Ms missing; Ks.5 Br-5 Das.24 Dn2. n8 D1 G4.5 Ms-4 absent. — Sub-parvan: K1.2.6.7 Be.9 Das.24 Dn1. n4 Ds D2.3.5.7-9 T G2.3.6 M1.5.7 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K1.2.6.7 V1 Bo.6-9 Das.24 Dn1 Ds D2-5.7-9 M1.5.7 उच्छ्रवत्युपाख्यान — Adhy. no. (figures, words or both): Ks 91; Br 188; Bs 260; Dn1 T1 Gs 190; Dn4 189; Ds2 192; Ds 184; T2 G2 13; Gs 191; M1.7 187; Ms 223. — Śloka no.: Dn1. n4 Ds 10.

३५३

भीष्म उवाच ।

स चामन्योरगश्रेष्ठं ब्राह्मणः कृतनिश्चयः ।
 दीक्षाकाङ्क्षी तदा राजन्श्चयवनं भार्गवं श्रितः ॥ १
 स तेन कृतसंस्कारो धर्ममेवोपतस्थिवान् ।
 तथैव च कथामेतां राजन्कथितवांस्तदा ॥ २
 भार्गवेणापि राजेन्द्र जनकस्य निवेशने ।
 कथैषा कथिता पुण्या नारदाय महात्मने ॥ ३
 नारदेनापि राजेन्द्र देवेन्द्रस्य निवेशने ।

कथिता भरतश्रेष्ठ पृष्टेनाह्निष्टकर्मणा ॥ ४
 देवराजेन च पुरा कथैषा कथिता शुभा ।
 समस्तेभ्यः प्रशस्तेभ्यो वसुभ्यो वसुधाविप ॥ १
 यदा च मम रामेण युद्धमासीत्सुदारुणम् ।
 वसुभिश्च तदा राजन्कथेयं कथिता मम ॥ ६
 पृच्छमानाय तत्त्वेन मया तुभ्यं विशां पते ।
 कथेयं कथिता पुण्या धर्म्या धर्मभृतां वर ॥ ७
 तदेष परमो धर्मो यन्मां पृच्छसि भारत ।

12. 138/2
 12. 366[5]. 8
 12. 375. 8

353

This adhy. is missing in Ś1 Ds G1 M6 (cf. v. l. 12. 336, 65; 283, 15; 340, 1; 346, 1).
 For transposition in T2 G2, cf. v. l. 12 340, 4.

1 K4 om. 1^{ab} with ref. —^a) G2 M1. 5. 7 तमा-
 मंथ्य (for स चा). K1. 2 [उ]रगपति; K7 D4. 5. 7
 नरश्रेष्ठ (D5. 7 'हो'); D6 नृपश्रेष्ठ (for [उ]रगश्रेष्ठ).
 T1 शिवमन्त्रोरगश्रेष्ठ. —^a) D6 दीक्षाकाङ्क्षि (sic). T2
 तथा; G2 M1. 5. 7 ततो (for तदा). —^d) K4 चवनं.
 T1 च्यवनं गर्भसंश्रितं; G2 M1. 7 भार्गवं (G2 'व-' च्यवनं
 श्रितः).

2 The portion from 2 up to end of this adhy.
 is lost in B6 on missing fol. —^a) K4 हत- (for
 कृत-). D4. 9 -सत्कारा (D6 'रो'); T1 -ससारो; T2
 -संकाशो (for -संस्कारो). —^b) Dn1. n4 D2 [अ]भि;
 Ds1 [अ]घ-; Bom. Kumbh. ed. [अ]धि- (for [उ]प-).
 T2 -जग्मिवान् (for -तस्थिवान्). —^c) K4 तदेव; Bo
 G2 तत्रैव; D4 तवैव; D6 तदैव; T2 तस्यैव; M1. 7
 अत्रैव (for तत्रैव). B6 D44 ह्येष; T1 एतो; T2 एषां
 (for एतां). K6 तत्रैव च कथा ह्येषा; D43 तथैव च
 कृता ह्येषा. —^d) Bo G8 तथा (for तदा).

3 B6 missing (cf. v. l. 2). Br damaged. —^a)
 Ds1 भार्गवेन. T1 [अ]भि (for [अ]पि). — K1. 2. 4
 om. (hapl.) 3^b-4^a. —^b) K6 जनकस्य (for जन-).
 — Ds3 reads 3^a-4^b on marg. —^c) Bo तथैव; Dn4
 D5 तथैषा; T2 तेनैव (for कथैषा). K6 D43. 44 कथि-
 तेषा कथा पुण्या. —^d) D7 महासुने (for 'त्मने).

4 B6 missing (cf. v. l. 2). Br damaged. K1.

2. 4 om. 4^a (cf. v. l. 3). Ds2 reads 4^{ab} on marg.
 —^a) Das नारदो न (for 'देन'). —^b) K7 D4. 5. 7. 9
 देवेशस्य (for 'न्द्रस्य'). —^c) V1 T1 कथितं (for 'ता').
 K7 D5. 9 भारत; G2 M1. 7 वदतां (for भरत-). —^d)
 Dn4 दृष्टेनाह्निष्टकर्मणा.

5 B6 missing (cf. v. l. 2). —^a) K7 पुनः (for
 पुरा). —^b) K6 V1 Bo. 6-9 D43. 44 Dn1. n4 D2. 2. 3
 Kumbh. ed. transp. कथा and कथिता. K6. 7 D4. 5.
 7. 9 पुरा; T2 विभो; G2 पुनः (for शुभा). — D4
 om. 5^a-6^a. —^c) K1. 2. 4 प्रसिद्धेभ्यो (for प्रशस्तेभ्यो).
 —^d) K6. 7 Br-9 D43. 44 Dn1. n4 Ds D2. 2. 3 Kumbh.
 ed. विप्रेभ्यो; D6 lacuna; T2 मनुभ्यो (for वसुभ्यो).

6 B6 missing (cf. v. l. 2). D4 om. 6^{ab} (cf.
 v. l. 5). —^b) T1 G8. 6 तु (for सु-). K2 सुधारुणं.
 — 6^{ad} is damaged in Br. —^d) T G8. 6 कथैषा (for
 कथेयं). D5. 7 कथितेयं कथा मम.

7 B6 missing (cf. v. l. 2). —^a) Das om.
 पृच्छ. K1 पृच्छमानाय तत्त्वेन; G2. 6 'मानस्य तत्त्वेन'.
 — T1 om. 7^b. —^b) D5. 7 तुभ्यं (for तुभ्यं). K1. 2. 4
 मया ते शुभदोत्तमा; K6 मया वैषोत्तमानव; V1 Br-9
 D43. 44 Dn1. n4 Ds D2. 2. 3 Kumbh. ed. मया चैवो (V1
 Br. 8 D43. 44 'षो)त्तमा तव; T2 G8. 6 M5 मयाप्यद्य
 तवानव; M1. 7 मयाप्यद्य शुभा तव. —^d) Ds1 D6
 M1 धर्मा (for धर्म्या). D44 D4 वरः.

8 B6 missing (cf. v. l. 2). —^a) K1 यदेष;
 K2 तदेषा; K6 T2 Kumbh. ed. तदेव; Dn1. n4 Ds
 D2. 2. 3 यदयं; T1 G8. 6 स एष (for तदेष). Bo वै
 परो; G2 परमे (for परमो). —^b) T1 G8. 6 यस्मात्;
 M1. 6. 7 यन्मा (for यन्मा). K7 M5 (sup. lin. as in

C. 12. 13942
B. 12. 366(3). 8
K. 12. 375. 8

*असन्नधीरनाकाक्षी धर्मार्थकरणे नृप ॥ ८

स च किल कृतनिश्चयो द्विजाभ्यो
भुजगपतिप्रतिदेशितार्थकृत्यः ।

यमनियमसमाहितो वनान्तं

परिगणितोऽच्छशिलाशनः प्रविष्टः ॥ ९

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्वणि त्रिपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३५३ ॥ समाप्तं मोक्षधर्मपर्वं ॥

॥ समाप्तं शान्तिपर्वं ॥

text) पांडव; Ds lacuna (for भारत). — *) K1 आसीद्धीर्येनहंकारी; K2 4 आसीद्धीर्यो ह्यनाकाक्षी; Ks. 7 Ds. 9 प्रसन्न (Ds om. प्रसन्न) धीरनाकाक्षी; V1 Bo. 1-9 Das. 24 Dn1. 24 Ds D2. 2. 8. 5. 7. 8 Kumbh. ed. आसीद्धीरो ह्यनाकाक्षी; T1 G2. 2. 8 M1. 7 असंनिधिरनाकाक्षी; T2 आसन्नधीरनाकाक्षी; Ms असन्नधीरं नाकाक्षी. — ^d) Das. 24 यथार्थं (for धर्मार्थं). K4 Dn4 G2. 2. 8 M1. 5. 7 करणो; K7 D4. 9 कुशलो; T4 करणं (for 'णे). K4 मम; V1 D4. 9 नृपः.

9 Bc missing (cf. v. 1. 2). — *) K1. 2. 4 T1 G2. 8 द्विजोभूदु; Ks V1 Bo G2 M1. 7 द्विजातिर; Br-9 Dn1. 24 Ds D2. 2. 8 T2 Ms Kumbh. ed. द्विजो (for द्विजाभ्यो). — ^b) Ks V1 Bo. 1-9 Dn1. 24 Ds D2. 2. 8 Kumbh. ed. प्रतिदेशितार्थकृत्यः; K7 प्रतिदिशितार्थं; Ds. 7 T G2. 8 Ms प्रतिदिशितार्थकृत्यः (Ds 'तप्रकृत्यः; T2 'तार्थकृत्यं) (for 'प्रतिदेशितार्थकृत्यः). — ^g¹⁴ is damaged in Br. — *) Bo D7 T1 G2. 8 श्वम- (for -यम). K1 वनांतं; Bo वनांतरं; T1 मनांतं; G2 वनांत- (for वनान्तं). Ks Bs. 9 Das. 24 Dn1. 24 Ds D2. 2. 8 Kumbh. ed. सहो (Das. 24 -गतो; Dn1 -समो) वनांतरं; Ds. 7 सहितो वनांतं; T1 G2. 8 -समाधिनो वनांतं (for -समाहितो वनान्तं). — ^d) Das T1 G2. 2. 8 M1. 5. 7 -शिलाशनः; Ds1 -शिलावातः (for -शिलाशनः). K7 D4. 5. 7. 9 परिगणितोऽच्छशिलो (K7 'शिला) मुनिः प्रवि (Ds. 1 'दि)ष्टः; Bo परिगणितः सदा बभूव; T2 परिगणितोऽच्छशिलाजन-प्रदिष्टः.

Colophon. Ś1 Bc Ds G1 Ms missing; Ks. 5 B1-5 Das. 24 Dn2. 24 D1 G4. 5 M2-4 absent. — Subparvan: K1. 2. 4. 8. 7 V1 Br-9 Das. 24 Dn4 Ds D2-5. 1-9 T G2. 2. 8 M1. 5. 7 मोक्षधर्मः. — Adhy. name: K1. 2. 4. 8. 7 V1 Bo. 1. 8 Das Ds D2-5. 2. 8 M1 उच्छवृत्तु-पाख्यानं समाप्तं; B3 Das उच्छशि (Das 'सि)लोपाख्यानं

समाप्तं; Dn1 D7 T1 G2. 2. 8 M1 उच्छवृत्तुपाख्यानं; Ms उच्छवृतकरणं. — Adhy. no. (figures, words or both): Br 187; Bs 261; Dn1 T1 Gs 191; Dn4 190; Ds2 193; D7 Gs 192; Ds 185; T2 Gs 14; M1. 5. 7 188; Ms (inf. lin.) 224. — Śloka no.: Das Dn1. 24 Ds 9.

After the last colophon, K1 concludes with:

समाप्तं श्रीमाश्रामी मोक्षधर्माः ॥ एषामनु दानधर्माः ॥ एषा-
मयं प्रतिबंधिः । श्री धि रः

शमो बहुविधाकारः सूक्ष्म उक्तः पितामह ।

न च मे हृदये शान्तिरस्ति कृत्वेदमीदृशम् ॥ इति ।

मोक्षधर्मेषु संख्यानां *** तत्त्वबुद्धिना ।

अध्यायानां शतं प्रोक्तमेकसप्तति (१७९) संयुतम् ॥

शान्तिपर्वण्यपि तथा संख्यानां मुनिरब्रवीत् ।

पर्वण्यत्र परिज्ञेयमध्यायानां शतत्रयम् ।

त्रिंशश्चैव तथाध्याया नव चैव (३३९) तथापरे ॥

चतुर्दश सहस्राणि तथा नव शतानि च ।

षष्टिश्चैव तथा श्लोकाः (१९९०) पर्वतत्परिकीर्तितम् ॥

द्वादशं पर्वं निर्दिष्टमेतत्प्राज्ञा जनप्रियम् ।

यच्छ्रुत्वा पुरुषः सम्यक्सर्वज्ञत्वमवाप्नुयात् ॥

ततः सर्वगुणोपेतमश्वं दद्यात्सुसंस्कृतम् ।

शान्तिपर्वण्यधिगते हविष्यं भोजयेद्विजान् ॥

मोक्षधर्मेषु वृत्तान्ताः कथिताः पञ्चसप्ततिः ।

मोक्षधर्मेष्वमी वृत्तान्ताः । प्रसनेजिद्वीताः । पितापुत्रसंवादः ।
शाम्यकगीताः । मङ्गिगीताः । प्रह्लादजनकसंवादः । सुगालकश्यप-
संवादः । कर्मास्तिक्यम् । भृगुसप्तद्विजसंवादः । आचारविधिः ।
अध्यात्मम् । जापकोपाख्यानम् ॥ १० ॥ मनुबृहस्पतिसंवादः ।
सर्वभूतोत्पत्तिः । दिशास्तिक्यम् । अन्तर्भूमिविक्रीडनम् । वार्णो-
पाध्यायम् । पञ्चशिखवाक्यम् । दान्ताध्यायः । अमृतप्राशिकम् ।
शक्रप्रह्लादसंवादः । श्रीवासवसंवादः ॥ २० ॥ श्रीसंनिधानम् ।

शक्रनमुचिसंवादः । पुनर्वासवबलिसंवादः । श्रीवासवसंवादः । जैगीषव्यासितसंवादः । केशवोप्रसेनसंवादः । शुक्रानुप्रश्नम् । सृष्ट्युप्रजापतिसंवादः । धर्मलक्षणम् । तुलाधारजाजलिसंवादः । ॥ ३० ॥ विच्छेदुगीताः । चिरकारिकोपाख्यानम् । द्युमन्तेनसत्यवतीसंवादः । मण्डव्यजनकसंवादः । विदेहगीताः । वृत्रगीताः । अन्नगीताः । गोकपिलीयम् । भाण्डाधारोपाख्यानम् । यज्ञनिष्ठा । चातुष्पासिकम् । नारदासितसंवादः । मण्डव्यजनकसंवादः । विदेहगीताः । वृत्रगीताः । वृत्रवधः । उवरोत्पत्तिः । दक्षप्रोक्तः स्तवो महेश्वरस्य । पाञ्चभौतिकम् । समग्नारदसंवादः । भवभार्गवसंवादः । पराश्रेयो । शक्राचरितम् । नारदगालवसंवादः । सगरारिष्टनेमिसंवादः । भवभार्गवसंवादः । पराशरगीताः । हंसगीताः । योगविधिः । सांख्यप्रश्नोत्तराः । वसिष्ठकराजजनकसंवादः । जानक्यानुशासनम् । याज्ञवल्क्यजनकसंवादः । पञ्चशिखजनकसंवादः । सुलभाजनकसंवादः । जावकाध्यायः । कर्ममूलम् । शुक्रोत्पत्तिः । शुक्रपतनम् । नारायणीयम् । उच्छ्वसुत्पाख्यानम् ॥ समाप्ताश्रामी मोक्षधर्माः । शुभमस्तु सर्वेभ्योऽप्यनानां कल्याणतमस्तु ॥ ॐ नमो गुरवे सरस्वतीरूपाय नमः । शान्तिपर्व समाप्तं ।

K₂ concludes with :

समाप्ताश्रामी मोक्षधर्माः । एषामनु दानधर्माः । एषामयं प्रतिबंधः ।

श्रीयुधिष्ठिरः ।

शमो बहुविधाकारः सूक्ष्म उक्तः पितामह ।
न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुत्वेदमीदृशम् ॥ इति ॥
मोक्षधर्मेषु संख्यानं कथितं तत्त्वबुद्धिना ।
अध्यायानां शतं प्रोक्तमेकसप्तति (१७१) संयुतम् ॥
शान्तिपर्वण्यपि तथा संख्यानं मुनिरब्रवीत् ।
पर्वण्यत्र परिज्ञेयमध्यायानां शतत्रयम् ।
त्रिंशच्चैव तथाध्याया नव चैव (३३९) तथापरे ।
चतुर्दश सहस्राणि तथा नव शतानि च ।
षष्टिश्चैव तथा श्लोकाः (१४९६०) पर्वतपरिकीर्तितम् ॥
द्वादशं पर्वं निर्दिष्टमेतत्प्राज्ञजनप्रियम् ।
यः श्रुत्वा पुरुषः सम्यक्सर्वज्ञत्वमवाप्नुयात् ।
ततः सर्वगुणोपेतमन्नं दद्यात्सुसंस्कृतम् ।
शान्तिपर्वण्यधिगते हविषं भोजयेद्विज्ञान् ॥
मोक्षधर्मेषु वृत्तान्ताः कथिताः पञ्चसप्ततिः ।

श्रीमोक्षधर्मेष्वमी वृत्तान्ताः । भीजिहीताः । पितापुत्रसंवादः । शम्पाकगीताः । प्रह्लादजनकसंवादः । शृगालसंवादः । कर्मास्तिक्यं । भृगुभरद्वाजसंवादः । आचारविधिः । आध्यात्मकं । जापकोपाख्यानं । मनुबृहस्पतिसंवादः । सर्वभूतोत्पत्तिः । दिशास्वास्तिक्यं । अन्तर्भूमिविक्रीडनं । वाष्णीयाध्यात्मं । पञ्चशिखावाक्यं । दान्ताध्यायः । अमृतप्राशिकं । शक्रप्रह्लादसंवादः । बलिवासवसंवादः । श्रीमन्निदानं । द्विमस्तीनसतिवतीसंवादः । गोकविलेखः ।

काण्डादारोपाख्यानं । शक्रनमुचिसंवादः । पुनर्वासवबलिसंवादः । श्रीवासवसंवादः । शुक्रानुप्रश्नः । सृष्ट्युप्रजापतिसंवादः । धर्मलक्षणं । तुलाधारजाजलिसंवादः । निचानुगीताः । चिरकारिकोपाख्यानं । यज्ञनिष्ठा । चतुष्पासिकं । नारदासितसंवादः । विदेहगीताः । वृत्रगीताः । वृत्रवधः । उवरोत्पत्तिः । महाहृदस्तवराजः । पाञ्चभौतिकं । सङ्गमनारदसंवादः । शक्राचरितं । नारदगालवसंवादः । सागरारिष्टनेमिसंवादः । भवभार्गवसंवादः । पराशरगीताः । हंसगीताः । योगविधिः । शुक्राभिपतनं । जानक्यानुशासनं । याज्ञवल्क्यजनकसंवादः । पञ्चशिखजनकसंवादः । सुलभाजनकसंवादः । कर्ममूलं । शुक्रोत्पत्तिः । जैगीषव्यासितसंवादः । नारायणीये । उच्छ्वसुत्पाख्यानं । समाप्ताश्रामी मोक्षधर्माः । श्रीरामाय नमः ।

राम रामेति रामेति रमे रामे मनोरमे ।

सहस्रनाम तत्तुल्यं रामनाम वरानने ॥

मोक्षधर्म पत्राणि २७७, सहस्रं ७०००, शतं ५००.

K₄ concludes with :

समाप्ताश्रामी मोक्षधर्माः । एषामनु दानधर्मः । एषामयं प्रतिबंधः ।

श्रीयुधिष्ठिर उवाच ।

ॐ शमो बहुविधाकारः सूक्ष्म उक्तः पितामह ।
न च मे हृदये शान्तिरस्ति कृत्वेदमीदृशम् ॥ इति
मोक्षधर्मेषु संख्यानं कथितं तत्त्वबुद्धिना ।
अध्यायानां शतं प्रोक्तमेकसप्तति (१७१) संयुतम् ॥
शान्तिपर्वण्यपि तथा संख्यानं मुनिरब्रवीत् ।
पर्वण्यत्र परिज्ञेयमध्यायानां शतत्रयम् ॥
त्रिंशच्चैव तथाध्याया नव चैव (३३९) तथापरे ।
चतुर्दश सहस्राणि तथा नव शतानि च ॥
षष्टिश्चैव तथा श्लोकाः (१४९६०) पर्वतपरिकीर्तितम् ।
द्वादशं पर्वं निर्दिष्टमेतत्प्राज्ञजनप्रियम् ॥
यः श्रुत्वा पुरुषः सम्यक्सर्वज्ञत्वमवाप्नुयात् ।
ततः सर्वगुणोपेतमन्नं दद्यात्सुसंस्कृतम् ॥
शान्तिपर्वण्यधिगते हविषं भोजयेद्विज्ञान् ।
मोक्षधर्मेष्वमी वृत्तान्ताः कथिताः पञ्चसप्ततिः ।

प्रसेनजिहीताः । पितापुत्रसंवादः । शम्पाकगीता । मङ्किगीताः । प्रह्लादजनकसंवादः । शृगालसंवादः । कर्मास्तिक्यं । भृगुभरद्वाजसंवादः । आचारविधिः । आध्यात्मकं । जापकोपाख्यानं । मनुबृहस्पतिसंवादः । सर्वभूतोत्पत्तिः । दिशास्वास्तिक्यं । अन्तर्भूमिविक्रीडनं । वाष्णीयाध्यात्मं । पञ्चशिखावाक्यं । दान्ताध्यायः । अमृतप्राशिकं । शक्रप्रह्लादसंवादः । शक्रनमुचिसंवादः । पुनर्वासवबलिसंवादः । श्रीवासवसंवादः । जैगीषव्यासितसंवादः । केशवोप्रसेनसंवादः । शुक्रानुप्रश्नः । सृष्ट्युप्रजापतिसंवादः । धर्मलक्षणं । तुलाधारजाजलिसंवादः । निचस्तुगीता ।

चिरकारिकोपाख्यानं । बलिवाससंवादः । श्रीसंनिधानम् । द्विम-
त्सीनसत्यवतीसंवादः । गोकपिलेयं । भाण्डादारोपाख्यानं ।
यज्ञनिष्ठा । चातुष्पासिकं । नारदासितसंवादः । त्रिदेहगीता ।
वृत्रगीताः । वृत्रवधः । ज्वरोत्पत्तिना । महारुद्रस्तवराजः । पाञ्च-
भौतिकं । सङ्गमनारदसंवादः । शक्रचरित्रं । नारदगालवसंवादः ।
सगरारिष्टनेमिसंवादः । भवभार्गवसंवादः । पराशरगीता । हंस-
गीताः । योगविधिः । मङ्गप्रशंसा । वसिष्ठकरालजनकसंवादः ।
जानक्यानुशासनं । याज्ञवल्क्यजनकसंवादः । पञ्चशिखजनक-
संवादः । सुलभाजनकसंवादः । यावकाध्यायः । कर्ममूलं ।
शुकोत्पत्तिः । शुकाभिपतनं । नारायणीयं । उच्छ्वस्त्युपाख्यानं ।
समाप्ताश्रमी मोक्षधर्माः ।

शुभमस्तु सर्वजगतां परहितनिरता भवन्तु भूतगणाः ।

दोषाः प्रयान्तु शान्तिं सर्वत्र सुखी भवन्तु लोकाः ।

मोक्षधर्मेषु पत्राणि १८५ श्री नारायणाय नमः ॥

Ke concludes with :

समाप्तः मोक्षधर्मः । संवत् १८५२ ज्येष्ठवदि ६ रविवासरे लिखितं
मिश्राभाकृष्ण गोपालगढमध्ये श्रीरस्तु ॥ शुभं भूयात् ॥

Kr concludes with :

मोक्षधर्मेषु च समाप्तः ।

समाप्ते मोक्षधर्मे च वाचकं पूजयेत्सुधीः ।

द्विष्यं धेनुवासिं वाचकाय प्रदापयेत् ॥

न पूजयति यो मोहाच्छ्रुत्वा धर्मानशेषतः ।

सोऽन्धजन्मनि राजेन्द्र अन्धो मूकश्च जायते ॥

अतः परमधर्मो भविष्यति । यस्यायं प्रतिसंधिः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

शमो बहुविधाकारस्त्वया प्रोक्तः पितामह ।

न च मे हृदये शान्तिरस्ति किंचित्त्वमीदृशीम् ॥

वृत्तान्तश्चात्र । सेनजिह्वा । १ । पितापुत्रसंवादः । २ ।
शम्याकगीता । ३ । प्रह्लादजनकसंवादः । ४ । शुगालकाश्यप-
संवादः । ५ । आचारविधिः । ६ । अज्याभ्यं । ७ । जापकोपा-
ख्यानं । ८ । इन्द्रवृद्धस्पतिसंवादः । ९ । सर्वभूतोत्पत्तिः । १० ॥
दिशां स्वस्तिकं । ११ । अन्तर्भूतक्रीडितं । १२ । वाष्ण्याध्यात्मं ।
१३ । पञ्चशिखवाक्यं । १४ । दान्त्वोध्यायः । १५ । अमृतप्रा-
प्तिकं । १६ । शक्रप्रह्लादसंवादः । १७ । नारदोपसेनसंवादः । १८ ।
शुकानुप्रश्नः । १९ । मृत्युपूजा । २० ॥ मतिसंवादः । २१ । धर्म-
लक्षणं । २२ । धर्माचारः । २३ । तुलाधारजाजलिसंवादः । २४ ।
चिरकारिकोपाख्यानं । २५ । द्युमत्सेनसंवादः । २६ । गोकपि-
लेयं । २७ । कुण्डभारः । २८ । यज्ञनिन्दा । २९ । चातुःप्र-
क्षिकः । ३० ॥ भाण्डव्यजनकसंवादः । ३१ । पुनरपि हारीत-
गीता । ३२ । वृत्रवधः । ३३ । वृत्रगीता । ३४ । दक्षप्रोक्तस्तवो
महेश्वरस्य । ३५ । पाञ्चभौतिकं । ३६ । श्रेयोवाचीकं । ३७ ।

सुमंगगीता । ३८ । सुमंगनारदसंवादः । ३९ । भवभार्गवसंवादः ।
४० ॥ योगविधिः । ४१ । सांख्यप्रशंसा । ४२ । वसिष्ठकरालजनक-
संवादः । ४३ । पावकाध्यायः । ४४ । कर्मपुलिकाध्यायः । ४५ ।
शुकोत्पत्तिः । ४६ । शुकातिपतनं । ४७ । नरनारायणीयं । ४८ ।
उच्छ्वस्त्युपाख्यानं । ४९ । एते*****धर्मोक्ताः ।

गोब्राह्मणेभ्यो शिवमस्तु नित्यं

लोकाः समस्ताः सुखिनो भवन्तु ।

स्वस्ति प्रजाभ्यः परिपालयन्तां

***** शाः ॥

शिवमस्तु**जगताः परहितनिरता भवन्तु भूतगणाः ।

दोषाः प्रयान्तु नाशं सर्वत्र सुखी ***** ॥

संवत् १७१६ मार्गशीरसुदी ५ भौमे मदनने लिखितोयं ग्रंथः
जानी त्रिलोचनपठनार्थं परोपकारार्थम् ॥

V1 concludes with :

समाप्तोऽयं मोक्षधर्म इति । लसं ४१२ कार्तिकशुक्लषष्ठ्यां
गुरौ ए दिने कृष्णपल्लीग्रामे परमभागवतमर्यादासिधुचक्षवग्राम-
स्थायीमहाशयानामाज्ञया सहस्रं लक्ष्मीधरेण लिखितमिदं
मोक्षधर्मपुस्तकमिति ।

आदर्शदोषान्मतिविक्रमाद्वा

[स्व]राविशेषाल्लिखनस्य वेगात् ।

यदत्र शुद्धं तदशुद्धवर्तुं (sio)

क्षमन्तु सन्तः खलु लेखकस्य ॥

बर्हापीतनटवरवधुः**कार्तिकारं विप्रदासः

कनककपिशं वैजयन्तीं च दामात् ।

विघ्नाधेनोवधवश्यधया प्रेक्षणोपछन्दैः

छन्दबर्हस्वपदवमलं प्राविशद्धीतकीर्तिः ॥

शुभं ॥ संवत् १६१८ पौषशुक्लपञ्चम्यां तिथौ ए दिने महा-
राजाधिराज श्री श्रीजयप्रतापमल्लदेवेन राजधर्ममोक्षधर्मपारायणा-
यैतकृतः पञ्चदशदिनान्तरे संपूर्णकृतः ॥

Bo concludes with :

युधिष्ठिर उवाच ।

समो बहुविधाकारः *शु भक्तः पितामहः ।

न च मे हृदये शान्तिरस्ति कृतेदमीदृशीम् ॥ इति ।

ॐ नमो नारायणाय ॥ श्रीरामचन्द्राय नमः । श्री कृष्णाय
नमः ॥ श्री श्रीरामः शुभमस्तु शकाब्दाः १५९९ ॥ श्रीराधाकृ-
ष्णभ्यां नमः ॥ श्रीरस्तु मयि लेखके ॥

Br concludes with :

समाप्तश्चायं मोक्षधर्मः । शान्तिपर्वं च ।

अस्यानन्तरमनुशासनपर्वं भविष्यति । यस्यायमाद्यः श्लोकः ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

शमो बहुविधाकारः सूक्ष्म उक्तः पितामह ।

न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुत्वेदमीदृशम् ॥

तत्सत् । मोक्षधर्मेऽध्यायाः १८३ ॥ * * * * * शुभमस्तु ।
शकाब्दाः १६५३ ॥ तेरिखश्चेन्नः ॥ श्री शिवप्रसादशर्मणः श्री
कृष्णाय नमः ॥ श्री रामः ॥

Bs concludes with :

समाप्तश्चायं मोक्षधर्म इति । अस्यानन्तरं दानधर्मो
भविष्यति । तस्यायमाद्यः श्लोकः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

शमो बहुविधाकारः सूक्ष्म उक्तः पितामह ।

न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुत्वेदमीदृशम् ॥

शुभमस्तु । शकाब्दा १६६६ (1669) सौरवैशाखस्य ऊन-
विंशतिदिवसे श्रीरामनाथशर्मणा ग्रन्थोऽयमलेखि स्वार्थमिति ।
ॐ नमो गुरवे । तत्राध्यायाः 339 श्लोकाः 147251.

Bs concludes with :

समाप्तश्चायं मोक्षधर्मः । अस्यानन्तरमानुशासनिकं
पर्वं भविष्यति । यस्यायं प्रतिसंधिर्भवति ।

युधिष्ठिर उवाच ।

शमो बहुविधाकारः सूक्ष्म उक्तः पितामह ।

न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुत्वेदमीदृशम् ॥

शकाब्दाः १७०२ ॥ ० ॥

शके युगाकाशमणीन्दुयुक्ते

मीनस्थमित्रस्य मण्डित्वेन ।

श्रीरामकान्तेन रसामरेणा-

लेखि क्षितीशस्य तु मोक्षधर्मः ॥

Das concludes with :

समाप्तश्चायं मोक्षधर्म इति ॥

Das concludes with :

समाप्तश्चायं मोक्षधर्मः ॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

Dni concludes with :

समाप्तं चेदं शान्तिपर्व ।

अस्यामानुशासनिकं पर्वं भविष्यति । तस्यायमाद्यः श्लोकः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

शमो बहुविधाकारः सूक्ष्म उक्तः पितामह ।

न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुत्वेदमीदृशम् ।

श्रीमत्कुलदेवतापारविदारितमस्तिवदं पुस्तकं । शके १६९१
विरोधिवर्षेऽस्ये मासि बहुले पक्षके त्रिंशौ पञ्चम्यां भार्गवे वारे
लिखितं पुस्तकं त्विदं बाळकृष्णेनेति शेषः । ग्रंथसंख्या १६८०० ।

Dn4 concludes with :

श्रीरस्तु ॥ शुभं भवतु ॥

Ds2 concludes with :

अस्यानन्तरमानुशासनिकं पर्वं । तस्यायमाद्यः श्लोकः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

शमो बहुविधाकारः सूक्ष्म उक्तः पितामह ।

न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुत्वेदमीदृशम् ॥

Ds1 concludes with :

शुभमस्तु ॥

Ds concludes with :

शुभमस्तु । अस्यानु आनुशासनिकं पर्वं भविष्यति ।
तस्यायमाद्यः श्लोकः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

शमो बहुविधाकारः सूक्ष्म उक्तः पितामह ।

न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुत्वेदमीदृशम् ॥

संवत् १६६८ समये चैत्रशुद्धि पञ्चमी शनिवासरे ॥

Ds1 concludes with :

समाप्तोऽयं मोक्षधर्मः ।

श्रुतेषु मोक्षधर्मेषु बाचकं पूजयेत्सुधीः ।

द्विरप्यैश्वर्ये वासोभिरन्नैश्च विविधैस्तथा ॥

अतः परं दानधर्मा भविष्यति । यस्यायमाद्यः श्लोकः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

शमो बहुविधाकारः सूक्ष्म उक्तः पितामह ।

न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुत्वेदमीदृशम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

अस्मिन्धर्मेऽमी वृत्तान्ताः । पितापुत्रसंवादः । शम्पाकगीता ।
प्रह्लादजनकसंवादः । आचारविधिः । अध्यात्मं । जापकोपा-
ख्यानं । इन्द्रबृहस्पतिसंवादः । सर्वभूतोत्पत्तिः । निशास्त्रिकं ।
वार्ण्योपाध्यात्म्यं । पञ्चशिखवाक्यं । दान्ताध्यायः । अमृतप्राप्तिकं ।
शक्रप्रह्लादसंवादः । बलिवासवसंवादः । श्रीःसंनिधानं । श्रीवा-
सवसंवादः । बलिवासवसंवादः । जैगीषग्यासितसंवादः ।
नारदोग्रसेनसंवादः । शुक्रानुप्रशं । आचारनिर्देशः । धर्मलक्षणं ।
धर्माचारः । तुलाधारजाजलिसंवादः । गीताविकारिकोपाख्यानं ।
शुभरसेनसंवादः । गोकपिलीयं । कुण्डवारोपाख्यानं । यज्ञ-
निर्वा । वानुप्राप्तिकः । माण्डव्यजनकसंवादः । बागविधिः ।

सांख्यप्रशंसा । बशिष्ठकरीलजनकसंवादः । जानुशासनं । याज्ञ-
वल्क्यजनकसंवादः । सुन्धभाजनकसंवादः । पावकाव्यायः ।
कर्ममूतिकोऽध्यायः । शुक्रोत्पत्तिः । शुक्रानुवर्तनं । नरनारायणीयं ।
उन्मूलवृत्त्युपाख्यानामिति पुनर्दृष्टान्ताः ।

शिवमस्तु सर्वजगतः परहितनिरता भवन्तु भूतगणाः ।

दोषाः प्रयान्तु नाशं सर्वत्र जनः सुखी भवतु ॥

Ds concludes with :

समाप्तेऽयं मोक्षधर्मः ॥ श्री ॥

Dr concludes with :

श्री अपीतकुचनायकीयमेतश्रीब्रह्मणचलेश्वरार्पणमस्तु । श्री-
वेदव्यासार्पणमस्तु । श्रीः ॥ इति श्रीशान्तिपर्व समाप्तं ॥

सर्वममकृतवेराभ्रवर्णादिदोषो

यदिह भवति शास्त्रे पुस्तके हस्तदोषात् ।

सकलमपि कृतान्तं सद्गुणग्राहकानां

करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः ॥ भा ३२ ॥

Ds concludes with :

पर्वण्यत्र परिज्ञेयमध्यायानां शतत्रयम् ।

विंशच्चैव च अध्याया नव (३२९) चैव तपोधन ॥ १॥

चतुर्दश सहस्राणि तथा सप्त शतानि च ।

सप्त श्लोकास्तथैवान्ये (१४७७) पाराशर्येण सखयया ॥ २

श्रुत्वा पर्वमिदं पुण्यं वाचकं पूजयेत्ततः ।

गौरयान्त्रैश्च वस्त्रैश्च हेमालंकारभूषणैः ॥ ३ ॥

पूजितं वाचिकं येन विष्णुस्तेनाभिपूजितः ।

श्रुतं पूर्णफलं तस्य वाचिकं पूजिते सति ॥ ४ ॥

यस्त्विमां पृथिवीं दद्यान्मेरुपागरसंमिताम् ।

तत्पुण्यं जायते तेषां श्रुत्वा पर्वमिदं शुभम् ॥ ५ ॥

यो ददाति शुभं पर्वं शान्तिकं विधिपूर्वतः ।

यावदक्षरपङ्क्तिश्च स्वर्गलोके वसेच्चिरम् ॥ ६ ॥

सर्वशास्त्रस्य संदोहं श्रुतिस्मृतिमनुष्यम् ।

एतत्पुण्यं महापर्वं व्यासेन परिकीर्तितम् ॥ ७ ॥

यः श्रुणोति नरो भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

श्लोकं श्लोकार्धपादं वा श्रुणुयादनुदिने नरः ॥ ८ ॥

सर्वपापविमुक्तो हि विष्णुलोके महीयते ।

इत्येते शान्तिपर्वणि धर्मत्रयेन वर्णनम् ॥ ९ ॥

शाश्वतकालाशान्ताद्यमन्त्रे रम्यशरिदः ।

आलिवाहनं वर्तन्त शाकंऽऽन्यूनत्रयम् ॥ १॥

वेदमामन्त्रोदङ्गं शुद्धपञ्चोत्तरायणे ।

गुरुवारेऽनवत्पूर्णं लेखनं शान्तिपर्वणि ॥ २ ॥

वर्यं पुस्तकभारतः श्रमहरमत्यादरं लेखनं

शान्तिः पर्वं सुधारहस्यसुमतिं गृह्णामि स्वस्वाक्षरे ।

ग्रन्थं पूर्णकृतं तवापिंतविभोः संगृह्यतां संप्रहं

मामेवं सह रक्षणीयं कुरुतमित्येव विज्ञापना ॥ १ ॥

अस्यानन्तरमनुशासनपर्वं भविष्यति । तस्यायमाद्यः श्लोकः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

शमो बहुविधाकारः सूक्ष्म उक्तः पितामह ।

न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुत्वेदमीदृशम् ॥

Ds concludes with :

समाप्तश्च मोक्षधर्मः ।

समाप्ते मोक्षधर्मेषु लेखकं पूजयेत्सुधीः ।

हिरण्यं वापि वोसांसि याचकाय प्रदापयेत् ॥

न पूजयति यो मोहाच्छ्रुत्वा धर्मान्नोपेतः ।

सोऽन्यजन्मनि राजेन्द्र अन्धो मूकश्च जायते ॥

अतः परं दानधर्मो भविष्यति । यथार्थं प्रतिनिधिः ।

युधिष्ठिरोवाच ॥ (277. 12. 48) श्लोकाः ७८१२.

Gs concludes with :

शुभमस्तु ॥

Gs concludes with :

हरिः ॐ ॥ श्रीवेदव्यासाय नमः । मोक्षधर्मः समाप्तः ॥ श्री-
हस्मिणीसत्यभामासमेतश्रीराजगोपालकृष्णाय नमः ॥ अलमेल-
मंगासमेतश्रीवैकटेश्वराय नमः ॥ सीतालक्ष्मणभरतशत्रुघ्नहनुमत्स-
मेतश्रीरामचन्द्राय नमः ॥ श्रीमहागणाधिपतये नमः ॥ स्वस्ति-
श्रीनृपशालिवाहनराजे १९१६ वर्तमाने ईश्वरनामसंवत्सरे ग्रीष्म-
ऋतौ आषाढमासे कृष्णपक्षे २० गुरुवासे पुष्यनक्षत्रे वज्रनाम-
योगे नागवाकरणे एतस्मिन्शुभदिने दक्षिणद्वारकाक्षेत्रे राज-
गोपालस्वामिनिधौ राजश्रीदामोदरपण्डितप्रभुवर्याज्ञापनया
लिखितं ॥ इदं शान्तिपर्वं शिगरिणा लिखितं ॥

करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः ।

लेखकपाठकयोः शुभं भवतु ॥ श्रीभवानीशंकराय नमः ॥
श्रीपार्वतीपरमेश्वराय नमः ॥ श्रीकालभैरवाय नमः ॥ श्रीडमा-
महेश्वराय नमः ॥

सेनजिद्वीतं । पितापुत्रसंवादं । शम्यकगीतं । मङ्गिगीतं ।
प्रह्लादाजगरसंवादं । इन्द्रकाश्यपसंवादं । भृगुभरद्वाजसंवादं ।
आचारविधिः । अध्यात्मकथनं । ध्यानयोगः । जापकोपाख्यानं ।
मनुबृहस्पतिसंवादं । कृष्णमाहात्म्यं । दक्षप्रजापतिसंवादं । अ-
तारप्रयोजनं । अनुस्मृतिः । गुह्यशिरस्यसंवादं । पञ्चशिखजनक-
संवादं । इन्द्रप्रह्लादसंवादं । बलिकासवसंवादं । इन्द्रनमुचि-
संवादं । पुनर्बलिकासवसंवादं । श्रीवासवसंवादं । जैगिषव-

देवलसंवादं । उपसेनकेशवसंवादं । शुक्रानुप्रश्नं । स्यूतपत्तिः । धर्मप्रश्नं । तुलाधारजाजलिसंवादं । विचल्युगीतं । चिरकारिकोपाख्यानं । शुभसेनसत्यजिसंवादं । कपिलगोसंवादं । कुण्डभारोपाख्यानं । नारददेवलसंवादं । विदेहराजगीतं । हारीतगीतं । वृत्रासुरगीतं । वृत्रासुरवधं । ज्वरोत्पत्तिकथनं । नारदस्वगमसंवादं । नारदगालवसंवादं । अरिष्टनेमिसगरसंवादं । पराशरजनकसंवादं । हंससाध्यसंवादं । योगकथनं । सांख्यकथनं । वसिष्ठकराजसंवादं । जनककुमारकसिसंवादं । याज्ञवल्क्यजनकसंवादं । पुनः पञ्चशिखजनकसंवादं । सुलभाजनकसंवादं । शुक्रानुशासनं । शुक्रोत्पत्तिः । शुक्रजनकसंवादं । व्यासशुक्रसंवादं । नारदशुक्रसंवादं । शुक्राभिषतनं । नारायणीयं । नारायणनारदसंवादं । उपरिचरवसुपतनं । नारदस्तोत्रं । भगवद्दर्शनं । जन्मरहस्यं । व्यासशिष्यसंवादं । नामनिरुक्तिः । पुनर्नारायणनारदसंवादं । हयशिरोपाख्यानं । व्यासपूर्वजन्मकथनं । ब्रह्मरुद्रसंवादं । नारायणीयसमाप्तं । अतिथिब्राह्मणसंवादं । नागीब्राह्मणसंवादं । नागीनागसंवादं । नागब्राह्मणसंवादं । उच्छ्वृत्युपाख्यानं । इत्युपाख्यानपरंपरा ॥

Ge concludes with :

हरिः ॐ ॥ शुभमस्तु ॥

करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः ।

“विश्वावस्वदे कटकमासे २३ दिने मध्याह्नं शेषप्यार्याणां सरस्वतीकोशार्थं तेष्वेकस्मान्जुस्तुत्तानै (नाम्ना) लिखितं शान्तिपर्वं मोक्षधर्मं संपूर्ण” (in Grantha characters) ॥

श्रीसीतालक्ष्मणभरतशत्रुघ्नहनुमत्सेवितश्रीरामार्पणमस्तु ॥

अन्ते च पत्रे लेखनार्थं स्वीकृतस्य धनस्य क्रमो दर्शितः । स द्वाविध्यां लिखितः संस्कृते परिवर्तितः एवं भवति—

“क्रोधिवत्सरे तुलामासे २५ दिने श्रीशेषार्याणां सरस्वतीकोशार्थं ग्रन्थलेखनार्थं स्वीकृतस्य धनस्यायं क्रमः—

तुलामासे मुक्ताजाने (= मातामहाय) निवेद्य निबन्धनाधनत्वेन सनियममापणिकेन दापितं [धनं] वराहन् ४, पणं ३ । वृश्चिकमासे वराहन् ५ । धनुर्मासे वराहन् ३ । मकरमासे वराहन् २ । आहस्य षाष्टके (= धान्यकाले) वित्तीर्णं [धनं] वराहन् १४, पणं ३ । [१० पण = १ वराहन् or सुवर्ण.]

मीनमासे शालिधान्य[काले] वराहन् १५, पणं ० । — आहस्य वराहन् २९, पणं ३ । एतद्धनं विना अण्णाशास्त्रिणासृणार्थं आर्येण आश्रुतं वराहन् ६, पणं ५ । — आहस्य वराहन् ३५, ८ । इत्थं अष्टपणाधिके पञ्चत्रिंशत्सुवर्णे ॥

[काशिवशे वित्तीर्णं वराहन् १५, पणं ९ विहाय [शिष्टं] असङ्गात्तुमुत्तानै वशे वित्तीर्णं वराहन् १९, पणं ९.]

मकरमासे अथ्यनाज्ञया मुक्ताजानेन मुक्तानै वशे वित्तीर्णं

पणं २५ । आहस्य मुक्तानै वशे वित्तीर्णं वराहन् २२, पणं ४ ।

शालिधान्ये [धान्यकाले] अथ्यनाज्ञया नोद्वंस्तुना दत्तं वराहन् ६ ।

पराभववत्सरे वृषभमासे २५ दिने वैवाहिकचेलायै पणं १४ कन्याचेलायै पणं ६ । आहस्य मुक्तानै वशे वित्तीर्णं वराहन् ३०, पणं ४.”]

Ms concludes with :

शान्तिपर्व समाप्तं । “१०२१ कोष्ठवर्षे शनौ मकरराशिस्थे गुरौ मेघस्थे रवौ कन्याराशि गते कन्यामासे २२ तम दिने सोमवासरे ज्येष्ठानक्षत्रे शुक्लषष्ठ्यां वक्षिकरणयुतशुभसमये नेल्लवायवारियत्त (family name) कृष्णेन लिखितं मोक्षधर्म समाप्तम्” (in Malayalam characters) ॥

Ms concludes with :

कर्मणा मनसा वाचा या चेष्टा मम नित्यशः ।

केशवाराधने सा स्याज्जन्मजन्मान्तरेष्वपि ॥

कौसल्यासुत ताटकामत मल्लत्रातमुनिस्त्रीहित

छिन्नेष्वासन जानकीवृत वनावासिन्धराद्यन्तक ।

मारीचज्ञ हनूमदिष्ट रविजातिच्छेद बद्धाम्बुधे

सेनाभ्रातृसमेतरावणरिपो सीतेष्ट रामाव माम् ॥

कृष्णः पूतनिकानिरस्तशकटो वातान्तकः पादप-

च्छेषा वत्सबकामिजिह्वतगिरिगोपीद्वोऽरिष्टहृत् ।

केशिभ्रो हतमल्लकः स यवनश्माजातिरात्ताबला

साहस्रोऽर्जुनसारथिः कुरुबलं हत्वा ररक्ष क्षितिम् ॥

व्यासायाप्रतिमेतिहासरचनोऽस्माय दुर्वादिनां

त्रासायासकराय सत्सु कृतविश्वासाय दोषद्विषे ।

भासा यामुनरम्यतोयसदृशा या सायमास्तिने

दासायामयदायिमध्वगुरुद्वहासाय तुभ्यं नमः ॥

व्यासाय भवनाशाय श्रीशाय गुणराशये ।

द्वयाय शुद्धविद्याय मध्वाय च नमो नमः ॥

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वासुस्तत्त्वभावः ।

करोमि यद्यस्तकलं परस्मै नारायणायेति समर्पयामि ॥

मलञ्चेरियुटे (owner's name) ग्रन्थं । शुभमस्तु ।

श्रीमहाभारते शान्तिपर्वोऽथ लिखितं मया ।

पूर्णत्रय्यालयेऽस्मा ग्रीयतां मे रमापतिः ॥

Mr concludes with :

मोक्षधर्म समाप्तं । श्रीगुरुभ्यो नमः । शुभमस्तु ॥

APPENDIX I (cont.)

This Appendix comprises a series of additional passages found in different MSS. which were either too long to be included in the foregoing footnotes to the constituted text, or not sufficiently connected with the main thread of the narration, or were otherwise deemed not important enough for being included in the main critical apparatus.

The variants cited below these Appendix passages are of the same order as those cited below the additional (star) passages in the footnotes to the constituted text, so that, in both of them, corrupt readings, discrepant readings of single MSS., and minor variants are generally ignored, and obvious scribal errors silently corrected. Furthermore, the variants of the short prose formulaic references

(such as संज्ञय उवाच) have been uniformly ignored here.

As the sub-parvans of the Śāntiparvan are more or less self-contained units appealing to distinct classes of readers, the Appendix passages of the respective sub-parvans are given immediately after the conclusion of the text of that sub parvan, rather than assembling them all together at the end of the text of the major parvan. — At the end of the Rājadharmā, the first sub-parvan of the Śānti, were given Appendix passages 1-13 belonging to that sub-parvan, with the corresponding variants noted below. There being no Appendix passages to the second sub-parvan, the Āpaddharma, the present Mokṣadharmā Appendix begins with No 14.

14

After the initial ref. in 12. 199, Kumbh. ed. C_v ins. :

तदेव सततं मन्ये न शक्यमनुवर्णिषुम् ।
यथानिदर्शनं वस्तु न शक्यमनुबोधितुम् ।
यथा हि सारं जानाति न कथंचन संस्थितम् ।
परकायच्छक्तिद्वहेऽयं चेतनस्तथा ।
विना कार्यं न सा छाया तां विना कायमस्त्युत । [5]
तद्वदेव विना नास्ति प्रकृतेरिह वर्तनम् ।
इदं विना परं नास्ति नेदमस्ति परं विना ।
जीवात्मना त्वसौ छिन्नस्त्वेष चैव परात्मना ।
तत्तथेति विदुः केचिदतथ्यमिति चापरे ।
उभयं मे मतं विद्वन्मुक्तिहेतौ समाहितम् । [10]
विमुक्तैश्च मृगः सोऽपि दृश्यते संयतेन्द्रियः ।
सर्वेषां न हि दृश्यो हि तडिद्वस्त्फुरति ह्यसौ ।
ब्राह्मणस्य समादृश्यो वर्तते सोऽपि किं पुनः ।
विद्यते परमः शुद्धः साक्षिभूतो विभावसुः ।
श्रुतिरेषा ततो नित्या तस्मादेकः परो मतः । [15]
न प्रयोजनमुद्दिश्य चेष्टा तस्य महात्मनः ।
तादृशोऽस्त्विति मन्तव्यस्तथा सत्यं महात्मना ।
नानासंस्थेन भेदेन सदा गतिविसेदवत् ।
तस्य भेदः समाख्यातो भेदो ह्यस्ति तथाविधः ।
एवं विद्वन्विजानीहि परमात्मानमव्ययम् । [20]
तत्तद्गुणविशेषेण संज्ञानामनुसंयुतम् ।
सर्वेश्वरः सर्वमयः स च सर्वप्रवर्तकः ।
सर्वात्मकः सर्वशक्तिः सर्वकारणकारणम् ।
सर्वसाधारणः सर्वरूपायश्च महात्मभिः ।
वासुदेवेति विल्यातस्तं विदित्वाश्रुतेऽमृतम् । [25]

15

After 12. 199, Kumbh. ed. C_v ins. :

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ दुःखशोकसमाकुले ।
संसारचक्रे लोकानां निर्वेदो नास्ति किं न्विदम् ।

14

(L. 7) Kumbh. ed. वै*** नास्ति; C_v (gloss :
परं, परलोकस्थदेवताकृपां विना पुण्यं, नास्ति) विना परं नास्ति.

[2022]

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
निबन्धनस्य संवादं भोगवत्या नृपोत्तम ।
मुनिं निबन्धनं शुष्कं धमनीयाकृतिं तथा । [5]
निरारम्भं निरालम्बमसज्जन्तं च कर्मणि ।
पुत्रं दृष्ट्वाप्युवाचार्तं माता भोगवती तदा ।
उत्तिष्ठ मूढ किं शेषे निरपेक्षः सुहृज्जनैः ।
निरालम्बो धनोपाये पैतृकं तव किं धनम् ।

निबन्धन उवाच ।

पैतृकं मे महन्मातः सर्वदुःखालयं त्विह । [10]
अस्त्येतत्तद्विधाताय यतिष्ये तत्र मा शुचः ।
इदं शरीरमत्युग्रं पित्रा दत्तमसंशयम् ।
तमेव पितरं गत्वा धनं तिष्ठति शाश्वतम् ।
कश्चिन्महति संसारे वर्तमानो धनेच्छया ।
वनदुर्गमभिप्राप्तो महत्कल्यादसंकुलम् । [15]
सिंहन्याघ्रगजाकारैरतिघोरैर्महाशनैः ।
समन्तात्सुपरिक्षिप्तं स दृष्ट्वा व्यथते पुमान् ।
स तद्वनं ह्यनुचरन्विप्रधावन्नितस्ततः ।
वीक्षमाणो दिशः सर्वाः शरणार्थं प्रधावति ।
अथापश्यद्वनं रूढं समन्ताद्गुरावृतम् । [20]
वनमध्ये च तत्रासीदुदपानः समवृतः ।
वल्लिभिस्तृणसंछिन्नैर्गुहाभिरभिसंवृतः ।
स पपात द्विजस्तत्र विजने सलिलाशये ।
विलग्नश्चाभवत्तस्मिँल्लतासंतानसंकुले ।
बाहुभ्यां संपरिष्वक्तस्तथा परमसत्त्वया । [25]
स तथा लम्बते तत्र ऊर्ध्वपादो ह्यधःशिखाः ।
अधस्तत्रैव जातश्च जम्बूवृक्षः सुदुस्तरः ।
कूपस्य तस्य वेलाया अपश्यत्सुमहाफलम् ।
वृक्षं बहुविधं ग्योमवल्लीपुष्पसमाकुलम् ।
नानारूपा मधुकरास्तस्मिँल्लक्ष्मणवन्किल । [30]
तेषां मधूनां बहुधा धारा प्रववृते तदा ।
विलम्बमानः स पुमान्धारार्थं पिबति सर्वदा ।
न तस्य तृष्णा विरता पीयमानस्य संकटे ।
परीप्सति च तां नित्यमनुसः स पुनः पुनः ।
एवं स वसते तत्र दुःखिदुःखी पुनः पुनः । [35]

— (L. 8) C_v भिन्नस् (for छिन्नस्). C_v एष चैव परमा-
त्मना (hypermetric) (for the post. half).

मया तु तद्धनं देयं तव दास्यामि चेच्छसि ।
तस्य च प्रार्थितः सोऽथ दत्त्वा मुक्तिमवाप सः
सा च त्यक्त्वार्थसंकल्पं जगाम परमां गतिम् ।
एवं संसारचक्रस्य स्वरूपज्ञा नृपोत्तम ।
परं वैराग्यमागम्य गच्छन्ति परमं पदम् । [40]

उवाच ।

एवं संसारचक्रस्य स्वरूपं विदितं न मे ।
पैतृकं तु धनं प्रोक्तं किं तद्विद्वन्महात्मना ।
कान्तारमिति किं प्रोक्तं को हस्ती स तु कूपकः
किं संज्ञिको महावृक्षो मधु वापि पितामह ।
एतं मे संशयं विद्धि धनशब्दं किमुच्यते । [45]
कथं लब्धं धनं तेन तथा च किमिदं त्विह ।

भीष्म उवाच ।

उपाख्यानमिदं सर्वं मोक्षविद्धिरुदाहृतम् ।
सुमतिं विन्दते धेनु बन्धनाशश्च भारत ।
एतदुक्तं हि कान्तारं महान्संसार एव सः ।
ये ते प्रतिष्ठिता व्याला व्याधयस्ते प्रकीर्तिताः [50]
या सा नारी महाधोरा वर्णरूपविनाशिनी ।
तामाहुश्च जरां प्राज्ञाः परिवर्त्तय यया जगत् ।
यस्तत्र कूपे वसते महाहिः काल एव सः ।
यो वृक्षः स च मृत्युर्हि स्वकृतं तस्य तत्फलम्
ये तु कृष्णाः सिता राजन्मूषिका राज्यहानि वै । [55]
द्विषद्गपदसंयुक्तो यो हस्ती षण्मुखाकृतिः ।
स च संवत्सरः प्रोक्तः पादमासर्तवो मुखाः ।
एतत्संसारचक्रस्य स्वरूपं व्याहृतं मया ।
एवं लब्धधनं राजंस्तत्स्वरूपं विनाशय ।
एतज्ज्ञात्वा तु सा राजन्परं वैराग्यमास्थिता । [60]
यथोक्तविधिना भूयः परं पदमवाप सः ।
धत्ते धारयते चैव एतस्मात्कारणाद्धनम् ।
तद्वच्छ चामृतं शुद्धं हिरण्यममृतं तपः ।
तत्स्वरूपो महादेवः कृष्णो देवकिनन्दनः ।
तस्य प्रसादाहुःखस्य नाशं प्राप्स्यसि मानद । [65]
एकः कर्ता स कृष्णश्च ज्ञानिनां परमा गतिः ।
इदमाश्रित्य देवेन्द्रो देवा रुद्रास्तथाश्विनी ।
स्वे स्वे पदे विविशिरे मुक्तिमुक्तिविदो जनाः ।

भूतानामन्तरात्मासौ स नित्यपदसंवृतः ।
श्रूयतामस्य सद्भावः सम्यग्ज्ञानं यथा तव । [70]
भवेदेतन्निबोध त्वं नारदाय पुरा हरिः ।
दर्शयित्वात्मनो रूपं यद्वोचत्स्वयं विभुः ।
पुरा देव ऋषिः श्रीमान्नारदः परमार्थवान् ।
चचार पृथिवीं कृत्स्नां तीर्थान्यनुचरन्प्रभुः ।
हिमवत्पादमाश्रित्य विचार्य च पुनः पुनः । [75]
स ददर्श हृदं तत्र पद्मेत्पलसमाकुलम् ।
ददर्श कन्यां तत्तीरे सर्वाभरणभूषिताम् ।
शोभमानां श्रिया राजन्क्रीडन्तीमुत्पलैस्तथा ।
सा महात्मानमालोक्य नारदेत्याह भामिनी ।
तस्याः समीपमासाद्य तस्थौ विस्मितमानसः । [80]
वीक्षमाणं तमाज्ञाय सा कन्या चारुहासिनी ।
विजज्जुम्मे महाभागा स्मयमाना पुनः पुनः ।
तस्मात्समभवद्द्रक्कात्पुरुषाकृतिसंयुतः ।
रत्नविन्दुचितताङ्गस्तु सर्वाभरणभूषितः ।
आदित्यसदृशकारः शिरसा धारयन्मणिम् । [85]
पुनरेव तदाकारसदृशः समजायत ।
तृतीयस्तु महाराज विविधाभरणैर्युतः ।
प्रदक्षिणं तु तां कृत्वा विविधध्वनयस्तु ताम् ।
ततः सर्वेण विप्रर्षिः कन्यां पप्रच्छ तां शुभाम् ।
का त्वं परमकल्याणि पद्मेन्दुसदृशानने । [90]
न जाने त्वां महादेवि ब्रूहि सत्यमनिन्दिते ।

कन्योवाच ।

सावित्री नाम विप्रर्षे शृणु भद्रं तवास्तु वै ।
किं करिष्यामि तद्ब्रूहि तव यच्चेतसि स्थितम् ।

नारद उवाच ।

अभिवादाये त्वां सावित्रि कृतार्थोऽहमनिन्दिते ।
एतं मे संशयं देवि वक्तुमर्हसि शोभने । [95]
यस्तु वै प्रथमोत्पन्नः कोऽसौ स पुरुषाकृतिः ।
विन्दवस्तु महादेवि मूर्ध्नि ज्योतिर्मयाकृतिः ।

कन्योवाच ।

अग्रजः प्रथमोत्पन्नो यजुर्वेदस्तथापरः ।
तृतीयः सामवेदस्तु संशयो व्येतु ते मुने ।
वेदाश्च बिन्दुसंयुक्ता यज्ञस्य फलसंश्रिताः । [100]

यत्तदृष्टं महज्ज्योतिर्ज्योतिरित्युच्यते बुधैः ।
ऋषे ज्ञेयं मया चापीत्युक्त्वा चान्तरधीयत ।
ततः स विस्मयाविष्टो नारदः पुरुषर्षभ ।
ध्यानयुक्तः स तु चिरं न बुबोध महामतिः ।
ततः स्नात्वा महातेजा वाग्यतो नियतेन्द्रियः । [105]

तुष्टाव पुरुषव्याघ्रो जिज्ञासुश्च तदद्भुतम् ।
ततो वर्षशते पूर्णे भगवाँल्लोकभावनः ।
प्रादुश्चकार विश्वात्मा ऋषेः परमसौहृदात् ।
तमागतं जगन्नाथं सर्वकारणकारणम् ।
अखिलामरमौल्यङ्गरुक्मारुणपदद्वयम् । [110]

वैनतेयपदस्पर्शकणशोमितजानुकम् ।
पीताम्बरलसत्काञ्चीदामबद्धकटीतटम् ।
श्रीवत्सवक्षसं चारुमणिकौस्तुभकन्धरम् ।
मन्दस्मितमुखाम्भोजं चलदायतलोचनम् ।
नम्रचापानुकरणनम्रभूयुगशोमितम् । [115]

नानारत्नमणीवज्रस्फुरन्मकरकुण्डलम् ।
इन्द्रनीलनिभामं तं केयूरमकुटोज्ज्वलम् ।
देवैरिन्द्रपुरोगैश्च ऋषिसंघैरमिष्टुतम् ।
नारदो जयशब्देन ववन्दे शिरसा हरिम् ।
ततः स भगवाञ्श्रीमान्मेवगम्भीरया गिरा । [120]

प्रादेशः सर्वभूतानां नारदं पतितं क्षितौ ।
भद्रमस्तु ऋषे तुभ्यं वरं वरय सुव्रत ।
यत्ते मनसि सुव्यक्तमस्ति च प्रददामि तत् ।
स चेवं जयशब्देन प्रसीदेत्यातुरो मुनिः ।
प्रोवाच हृदि संरुढं शङ्खचक्रगदाधरम् । [125]

विवक्षितं जगन्नाथ मया ज्ञातं त्वयाप्युत ।
तत्त्वसीद् हृषीकेश श्रोतुमिच्छामि तद्दरे ।
ततः स्मयन्महाविष्णुरभ्यभाषत नारदम् ।
यदृष्टं मम रूपं तु वेदानां शिरसि त्वया ।
निर्द्वंद्वा निरहंकाराः शुचयः शुद्धलोचनाः । [130]

तं मां पश्यन्ति सततं तानृच्छ यदिहेच्छसि ।
ये योगिनो महाप्राज्ञा मदंशा ये व्यवस्थिताः ।
तेषां प्रसादं देवर्षे मत्प्रसादमवैहि तत् ।

श्रीष्म उवाच ।

इत्युक्त्वा स जगामाथ भगवान्भूतभावनः ।

तस्माद्भज हृषीकेशं कृष्णं देवकिनन्दनम् । [135]
एतमाराध्य गोविन्दं गता मुक्तिं महर्षयः ।
एष कर्ता विकर्ता च सर्वकारणकारणम् ।
मयाप्येतच्छ्रुतं राजश्वरदानु निबोध तत् ।
स्वयमेव समाचष्ट नारदो भगवान्मुनिः ।

समस्तसंसारविघातकारणं [140]

भजन्ति ये विष्णुमनन्यमानसाः ।

ते यान्ति सायुज्यमतीवदुर्लभ-
मितीव नित्यं हृदि वर्णयन्ति ।

Colophon.

16

After 12. 200. 43, Kumbh. ed Cv ins.:

ऐन्द्रं रूपं समास्थाय ह्यसुरेभ्यश्चरन्महीम् ।
स एव भगवान्देवो वेदित्वं च गता मही ।
एवंभूते भूतसृष्टिर्नारसिंहादयः क्रमात् ।
प्रादुर्भावाः स्मृता विष्णोर्जगतीरक्षणाय वै ।
एष कृष्णो महायोगी तत्तत्कार्यानुरूपणम् । [5]

हिरण्यकशिपुं दैत्यं हिरण्याक्षं तथैव च ।
रावणं च महादैत्यं हत्वासौ पुरुषोत्तमः ।
भूमेर्दुःखोपनाशार्थं ब्रह्मशक्रादिभिः स्तुतः ।
आत्मनोऽङ्गान्महातेजा उद्धर्तुं जनार्दनः ।
सितकृष्णौ महाराज केशौ हरिरुदारधीः । [10]

वसुदेवस्य देवक्यामेष जात इहोत्तमः ।
देहवानिह विश्वात्मा संबन्धी ते जनार्दनः ।
आविर्बभूव योगीन्द्रो मनोतीतो जगत्पतिः ।
अचिन्त्यः पुरुषव्याघ्र नैव केवलमानुषः ।
अव्यक्तादिविशेषान्तं परीमाणार्थसंयुतम् । [15]

क्रीडा हरेरिदं सर्वं क्षरमित्येव धार्यताम् ।
अक्षरं तत्परं नित्यं वैरूप्यं जगतो हरेः ।
तद्विद्धि रूपमतुलममृतत्वं भवजितम् ।
तदेव कृष्णो दाशाहः श्रीमान्श्रीवत्सलक्षणः ।
न भूतसृष्टिसंस्थानं देहोऽस्य परमात्मनः । [20]

देहवानिह यो विष्णुरसौ मायामयो हरिः ।
आत्मनो लोकरक्षार्थं ध्याहि नित्यं सनातनम् ।

— (L. 100) ❀ Cv: बिन्दुः, प्रणवः । ❀ — (L. 101)
Cv तत् (for यत्). — (L. 111) Kumbh. ed. -किण-;
Cv (gloss: वैनतेयेन पदस्पर्शे क्रियमाणे सति कृणाः ये पादार-
विम्बरजङ्गमा लक्ष्मिस्तैः शोभितजानुकम्) -कण- (as above).
— (L. 116) ❀ Cv: नानारत्नमणी, मणीनां, शुक्तामणीनाम्,

इं: लक्ष्मीः — ईंकारोऽञ्जदले लक्ष्म्यां वाण्यां कमलकेसरे — इति
रत्नमाला । ❀

16

(L. 17) ❀ Cv: वैरूप्यं, क्षराक्षराभ्यां वैलक्ष्ण्यम् । ❀
— (L. 22) ❀ Cv: आत्मनो लोकः, स्वभक्तलोकः । ❀

अङ्गानि चतुरो वेदा भीमांसा न्यायविस्तरः ।
इतिहासपुराणानि धर्माः स्वार्थभुवादयः ।
य एनं प्रतिवर्तन्ते वेदान्तानि च सर्वशः । [25]
भक्तिहीना न तैर्यान्ति नित्यमेतं कथंचन ।
सर्वभूतेषु भूतात्मा तत्तद्बुद्धिं समास्थितः ।
तस्माद्बुद्धस्त्वमेवैनं ध्याहि नित्यमतन्द्रितः ।

17 A

After 12. 202, Kumbh. ed. C^v ins. :

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ केशवस्य महात्मनः ।
वक्तुमूर्हसि तत्त्वेन माहात्म्यं पुनरेव तु ।
न तृप्याम्यहमप्येनं पश्यञ्चूषंश्च भारत ।
एवं कृष्णं महाबाहो तस्मादेतद्ब्रवीहि मे ।

भीष्म उवाच ।

शृणु राजन्कथामेतां वैष्णवीं पापनाशनीम् । [5]
नारदो मां पुरा प्राह यामहं ते वदामि ताम् ।
देवर्षिनारदः पूर्वं तत्त्वं वेत्स्यामि वै हरेः ।
इति संचिन्त्य मनसा दध्यौ ब्रह्म सनातनम् ।
हिमालये शुभे दिव्ये दिव्यं वर्षशतं किल ।
अनुच्छ्रंसन्निराहारः संयतात्मा जितेन्द्रियः । [10]
ततोऽन्तरिक्षे वागासीत्तं मुनिप्रवरं प्रति ।
मेघगम्भीरनिर्घोषा दिव्या बाह्याशरीरिणी ।
किमर्थं त्वं समापन्नो ध्यानं मुनिवरोत्तम ।
अहं ददामि ते ज्ञानं धर्माद्यं वा वृणीष्व माम् ।
तच्छ्रुत्वा मुनिरालोच्य संप्रभामिष्टमानसः । [15]
किं नु स्यादिति संचिन्त्य वाक्यमाहापरं प्रति ।
कस्माद्भवानद्य विभेदं यानं
समास्थितो वाक्यमुदीरयन्माम् ।
न रूपमन्यत्तव दृश्यते वै
ईदृग्विधस्त्वं समधिष्ठितोऽसि । [20]
पुनस्तमाह स मुनिमनन्तोऽहं बृहत्तरः ।
न मां मूढा विजानन्ति ज्ञानिनो मां विदन्त्युत ।
तं प्रत्याह मुनिः श्रीमान्प्रणतो विनयात्नितः ।
भवन्तं ज्ञातुमिच्छामि तव तत्त्वं ब्रवीहि मे ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नारदं प्राह लोकपः । [25]
ज्ञानेन मां विजानीहि नान्यथा शक्तिरस्ति ते ।

नारद उवाच ।

किदृग्विधं तु तज्ज्ञानं येन जानामि ते तनुम् ।
अनन्त तन्मे ब्रूहि त्वं यद्यनुग्रहवानहम् ।

लोकपाल उवाच ।

विकल्पहीनं विपुलं तस्य चू[१६]रं शिवं परम् ।
ज्ञानं तत्तेन जानामि साधनं प्रति ते मुने । [30]
अत्रावृत्त्य स्थितं ह्येतत्तच्छुद्धमितरन्मृषा ।
एतत्ते सर्वमाख्यातं संक्षेपान्मुनिसत्तम ।

नारद उवाच ।

त्वमेव तव तत्तत्त्वं ब्रूहि लोकगुरो मम ।
भवन्तं ज्ञातुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमन्यय ।
ततः प्रहस्य भगवान्मेघगम्भीरया गिरा । [35]
प्रादेशः सर्वभूतानां न मे चास्यं श्रुतिर्न च ।
न घ्राणजिह्वे दृक्चैव त्वचा नास्ति तथा मुने ।
कथं वक्ष्यामि चात्मानमशरीरस्तथाप्यहम् ।
तज्ज्ञात्वा विस्मयाविष्टो मुनिराह प्रणम्य तम् ।
येन त्वं पूर्वमात्मानमनन्तोऽहं बृहत्तरः । [40]
शक्तोऽहमिति मां प्रीतः प्रोक्तवानसि तत्कथम् ।
पुनस्तमाह भगवांस्तवाप्यक्षाणि सन्ति वै ।
त्वमेनं ब्रूहि चात्मानं यदि शक्नोषि नारद ।
आत्मा यथा तव मुने विदितस्तु भविष्यति ।
मां च जानामि तेन त्वमेकं साधनमावयोः । [45]
इत्युक्त्वा भगवान्देवस्ततो नोवाच किंचन ।
नारदोऽप्युत्सयान्विबुधः क गतोऽसाविति प्रभुः ।
स्थित्वा स दीर्घकालं च मुनिर्न्यामूढमानसः ।
आह मां भगवान्देवस्त्वनन्तोऽहं बृहत्तरः ।
तेनाहमिति सर्वस्य को वानन्तो बृहत्तरः । [50]
केयमुर्वी ह्यनन्ताख्या बृहती नूनमेव सा ।
यस्यां जानन्ति भूतानि बिलीनानि ततस्ततः ।
एनां पृच्छामि तरुणीं सैषा नूनमुवाच माम् ।
इत्येवं स मुनिः श्रीमान्कृत्वा निश्चयमात्मनः ।
स भूतलं समाविश्य प्रणिपत्येदमब्रवीत् । [55]
आश्चर्यासि च धन्यासि बृहती त्वं वसुंधरे ।
त्वामत्र वेत्तुमिच्छामि यादग्भूतासि शोभने ।
तच्छ्रुत्वा धरणी देवी स्मयमानाब्रवीदिदम् ।
नाहं हि बृहती विप्र न चानन्ता च सत्तम ।

कारणं मम यो गन्धो गन्धात्मानं ब्रवीहि तम् । [60]

ततो मुनिस्तद्धि तत्त्वं प्रणिपत्येदमब्रवीत् ।

आश्रय्योऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तोऽसि बृहत्तरः ।

भवन्तं वेत्तुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय ।

[ततो गन्धात्मकः सोऽनु प्रत्युवाच मुनिं प्रति ।]

कारणं मे जलं मत्तो बृहत्तरतमं हि तत् । [65]

स समुद्रं मुनिर्गत्वा प्रणिपत्येदमब्रवीत् ।

आश्रय्योऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तोऽसि बृहत्तरः ।

भवन्तं वेत्तुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय ।

तच्छ्रुत्वा सरितां नाथः समुद्रो मुनिमब्रवीत् ।

कारणं मेऽत्र संपृच्छ रसात्मानं बृहत्तरम् । [70]

ततो बृहत्तरं विद्वंस्त्वं पृच्छ मुनिसत्तम ।

ततो मुनिर्यथायोगं जलं तत्त्वमवेक्ष्य तत् ।

जलात्मानं प्रणम्याह जलतत्त्वस्थितो मुनिः ।

आश्रय्योऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तोऽसि बृहत्तरः ।

भवन्तं श्रोतुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय । [75]

ततो रसात्मकः सोऽनु मुनिमाह पुनः पुनः ।

ममापि कारणं पृच्छ तेजोरूपं विभावसुम् ।

नाहं बृहत्तरो ब्रह्मन्नाप्यनन्तश्च सत्तम ।

ततोऽग्निं प्रणिपत्याह मुनिर्विस्मितमानसः ।

यज्ञात्मानं महावासं सर्वभूतनमस्कृतम् । [80]

आश्रय्योऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तश्च बृहत्तरः ।

भवन्तं वेत्तुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय ।

ततः प्रहस्य भगवान्मुनिं स्निष्टकृदब्रवीत् ।

नाहं बृहत्तरो ब्रह्मन्नाप्यनन्तश्च सत्तम ।

कारणं मम रूपं यत् पृच्छ मुनिसत्तम । [85]

ततो योगक्रमेणैव प्रतीतं तं प्रविश्य सः ।

रूपात्मानं प्रणम्याह नारदो वदतां वरः ।

आश्रय्योऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तोऽसि बृहत्तरः ।

भवन्तं वेत्तुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय ।

उत्सयित्वा तु रूपात्मा तं मुनिं प्रत्युवाच ह । [90]

वायुर्मे कारणं ब्रह्मं पृच्छ मुनिसत्तम ।

मत्तो बहुतरः श्रीमाननन्तश्च महाबलिम् ।

स भारुतं प्रणम्याह भगवान्मुनिसत्तमः ।

योगसिद्धो महायोगी ज्ञानविज्ञानपारगः ।

आश्रय्योऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तोऽसि बृहत्तरः । [95]

भवन्तं वेत्तुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय ।

ततो वायुर्हि संप्राह नारदं मुनिसत्तमम् ।

कारणं पृच्छ भगवन्स्पर्शात्मानं ममाद्य वै ।

मत्तो बृहत्तरः श्रीमाननन्तश्च तथैव सः ।

ततोऽस्य वचनं श्रुत्वा स्पर्शात्मानमुवाच सः । [100]

आश्रय्योऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तोऽसि बृहत्तरः ।

भवन्तं वेत्तुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स्पर्शात्मा मुनिमब्रवीत् ।

नाहं बृहत्तरो ब्रह्मन्नाप्यनन्तश्च सत्तम ।

कारणं मम चैवेममाकाशं च बृहत्तरम् । [105]

तं पृच्छ मुनिशार्दूल सर्वव्यापिनमव्ययम् ।

तच्छ्रुत्वा नारदः श्रीमान्वाक्यं वाक्यविशारदः ।

आकाशं समुपागम्य प्रणम्याह कृताञ्जलिः ।

आश्रय्योऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तोऽसि बृहत्तरः ।

भवन्तं वेत्तुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय । [110]

आकाशस्तमुवाचेदं प्रहसन्मुनिसत्तमम् ।

नाहं बृहत्तरो ब्रह्मन्शब्दो वै कारणं मम ।

तं पृच्छ मुनिशार्दूल स वै मत्तो बृहत्तरः ।

ततो ह्याविश्य चाकाशं शब्दात्मानमुवाच ह ।

स्वरव्यञ्जनसंयुक्तं नानाहेतुविभूषितम् । [115]

वेदाख्यं परमं गुह्यं वेदकारणमच्युतम् ।

आश्रय्योऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तोऽसि बृहत्तरः ।

भवन्तं श्रोतुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय ।

वेदात्मा प्रत्युवाचेदं नारदं मुनिपुंगवम् ।

मया कारणभूतेन सर्वैवेता पितामहः । [120]

ब्रह्मणो बुद्धिसंस्थानमास्थितोऽहं महामुने ।

तस्माद्बृहत्तरो मत्तः पद्मयोनिर्महामतिः ।

तं पृच्छ मुनिशार्दूल सर्वकारणकारणम् ।

ब्रह्मलोकं ततो गत्वा नारदो मुनिपुंगवैः ।

सेव्यमानं महात्मानं लोकपालैर्मरुद्गणैः । [125]

समुद्रैश्च सरिद्भिश्च भूततत्त्वैः सम्भूधरैः ।

गन्धर्वैरप्सरामिश्च ज्योतिषां च गणैस्तथा ।

स्तुतिस्तोमग्रहस्तोमैस्तथा वेदैर्मुनीश्वरैः ।

उपास्यमानं ब्रह्माणं लोकनाथं परात्परम् ।

हिरण्यगर्भं विश्वेशं चतुर्वैक्लेण भूषितम् । [130]

प्रणम्य प्राञ्जलिः प्रह्वस्तमाह मुनिपुंगवः ।

आश्रय्योऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तोऽसि बृहत्तरः ।

भवन्तं वेत्तुमिच्छामि कीदृग्भूतस्त्वमव्यय ।

तच्छ्रुत्वा भगवान्ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ।

उत्सयन्मुनिमाहेदं कर्ममूलस्य लोपकम् । [135]

नाहं बृहत्तरो ब्रह्मज्ञाप्यनन्तश्च सत्तम ।
 लोकानां मम सर्वेषां नाथभूतो बृहत्तरः ।
 नन्दगोपकुले गोपकुमारैः परिवारितः ।
 समस्तजगतां गोप्ता गोपवेषेण संस्थितः ।
 मद्रूपं च समास्थाय जगत्सृष्टिं करोति सः । [140]
 ऐशानमास्थितः श्रीमान्हन्ति नित्यं हि पाति च ।
 विष्णुः स्वरूपरूपोऽसौ कारणं स हरिर्मम ।
 तं पृच्छ मुनिशार्दूल स चानन्तो बृहत्तरः ।
 ततोऽवतीर्य भगवान्ब्रह्मलोकान्महासुनिः ।
 नन्दगोपकुले विष्णुमेनं कृष्णं जगत्पतिम् । [145]
 बालक्रीडनकासक्तं वत्सजालविभूषितम् ।
 पाययित्वाथ बध्नन्तं धूलिधूम्राननं परम् ।
 गाहमानैर्हंसदिशश्च नृत्यदिशश्च समन्ततः ।
 पाणिवादनकैश्चैव संवृतं वेणुवादकैः ।
 प्रणिपत्याब्रवीदेनं नारदो भगवान्सुनिः । [150]
 आश्चर्योऽसि च धन्योऽसि ह्यनन्तश्च बृहत्तरः ।
 वेत्तासि चान्ययश्चासि वेतुमिच्छामि यादृशम् ।
 ततः प्रहस्य भगवाद्भारदं प्रत्युवाच ह ।
 मत्तः परतरं नास्ति मत्तः सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
 मत्तो बृहत्तरं नान्यदहमेव बृहत्तरः । [155]
 आकाशे च स्थितः पूर्वमुक्तवानहमेव ते ।
 न मां वेत्ति जनः कश्चिन्माया मम दुरत्यया ।
 भक्त्या त्वनन्यया युक्ता मां विजानन्ति योगिनः ।
 प्रियोऽसि मम भक्तोऽसि मम तत्त्वं विलोक्य ।
 ददामि तव तज्ज्ञानं येन तत्त्वं प्रपश्यसि । [160]
 अन्येषां चैव भक्तानां मम योगरतात्मनाम् ।
 ददामि दिव्यं ज्ञानं च तेन ते यान्ति मत्पदम् ।
 एवमुक्त्वा ययौ कृष्णो नन्दगोपगृहं हरिः ।

भीष्म उवाच ।

एतत्ते कथितं राजन्विष्णुतत्त्वमनुत्तमम् ।

भजस्वैनं विशालाक्षं जपन्कृष्णेति सत्तम । [165]
 मोहयन्मां तथा त्वां च शृणोत्येष मयेरितान् ।
 धर्मात्मा च महाबाहो भक्तात्रक्षति नान्यथा ।

Colophon.

17 B

Kumbh. ed. Cv cont.: Dr T G1-2, 6 Ms ins.
 after 12, 202 :

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
 प्रयाणकाले किं जप्यं मोक्षमिस्तत्त्वचिन्तकैः ।
 किमनुस्मरन्कुरुश्रेष्ठ मरणे पर्युपस्थिते ।
 प्रामुष्यात्परमां सिद्धिं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

भीष्म उवाच ।

त्वद्युक्तश्च हितः सूक्ष्म उक्तः प्रश्नस्त्वयानघ । [5]
 शृणुष्व्वावहितो राजन्भारदेन पुरा श्रुतम् ।
 श्रीवत्साङ्गं जगद्बीजमनन्तं लोकसाक्षिणम् ।
 पुरा नारायणं देवं नारदः परिपृष्टवान् ।
 त्वामक्षरं परं ब्रह्म निर्गुणं तमसः परम् ।
 आहुर्वेद्यं परं धाम ब्रह्मादिकमलोद्भवम् । [10]
 भगवन्भूतभग्येश श्रद्धानैर्जितेन्द्रियैः ।
 कथं भक्तैर्विचिन्त्योऽसि योगिभिर्मोक्षकाङ्क्षिभिः ।
 किं जप्यं किं जपेन्नित्यं काल्यमुत्थाय मानवः ।
 कथं युञ्जन्सदा ध्यायेद्ब्रूहि तत्त्वं सनातनम् ।
 श्रुत्वा च नारदोक्तं तु देवानामीश्वरः स्वयम् । [15]
 प्रोवाच भगवान्विष्णुर्नारदं वरदः प्रभुः ।
 हन्त ते कथयिष्यामि इमां दिव्यामनुस्मृतिम् ।
 यामचीत्य प्रयाणे तु मद्भावाद्योपपद्यते ।
 अकारमग्रतः कृत्वा मां नमस्कृत्य नारद ।

—Kumbh. ed. reads from 160 post. half to 162 post. half twice. — 56-57 ± 62-63 ± 67-68 ± 74-75 ± 81-82 ± 88-89 ± 95-96 ± 101-102 ± 109-110 ± 117-118 ± 132-133 ± 151-152.

17 B

(L. 3) G1.2 Kumbh. ed. तु (for अनु). G1 Kumbh. ed. समुपस्थिते (for पर्यु). — (L. 4) G1 परमं देवं (for परमां सिद्धिं). G1 om. from श्रोतु up to देवं (in line 8, prior half). — (L. 5) Dr T1 G2.6 तद्युक्तसहितः; T2 तद्युक्तश्च हितः; G1 Ms सद्यु-

क्तिसहितः (for तद्युक्तश्च हितः). — (L. 8) Kumbh. ed. नारदः पर्युपृच्छत (for the post. half). — (L. 9) Kumbh. ed. अक्षरं परमं ब्रह्म (for the prior half). — (L. 10) Kumbh. ed. वैद्यं (for वेद्यं). ⚙ Cv: चतुर्मुखब्रह्मणः आदिभूतस्य कमलस्य उद्भवो यस्मात्तत् । ⚙ — (L. 12) Kumbh. ed. योगिभिर्देहमोक्षिभिः (for the post. half). — (L. 13) Ms Kumbh. ed. किं तु (Ms च) जप्यं (for किं जप्यं किं). T2 कल्पम्; G1.2 कल्प (for काल्यम्). — After line 13, Kumbh. ed. ins.:

स्मरेच्च त्रियमाणो वै विशेषेण महाशुते ।

एकाग्रः प्रयतो भूत्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् । [20]

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय इति ।

इत्युक्तो नारदः प्राह प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ।

सर्वदेवेश्वरं विष्णुं सर्वात्मानं हरिं प्रभुम् ।

अव्यक्तं शाश्वतं देवं प्रभवं पुरुषोत्तमम् ।

प्रपद्ये प्राञ्जलिर्विष्णुमक्षरं परमं पदम् । [25]

पुराणं प्रभवं नित्यमक्षयं लोकसाक्षिणम् ।

प्रपद्ये पुण्डरीकाक्षमीशं भक्तानुकम्पिनम् ।

लोकनाथं सहस्राक्षमद्भुतं परमं पदम् ।

भगवन्तं प्रपन्नोऽसि भूतभव्यभवत्प्रभुम् ।

क्षष्टारं सर्वलोकानामनन्तं सर्वतोमुखम् । [30]

पद्मनाभं हृषीकेशं प्रपद्ये सत्यमच्युतम् ।

हिरण्यर्भममृतं भृगुर्भे परतः परम् ।

प्रभोः प्रभुमनाद्यन्तं प्रपद्ये तं रविप्रभम् ।

सहस्रशीर्षं पुरुषं महर्षिं तत्त्वभावनम् ।

प्रपद्ये सूक्ष्मचलं वरेण्यमभयप्रदम् । [35]

नारायणं पुराणर्षिं योगात्मानं सनातनम् ।

संस्थानं सर्वतत्त्वानां प्रपद्ये ध्रुवमीश्वरम् ।

यः प्रभुः सर्वभूतानां येन सर्वमिदं ततम् ।

चराचरगुरुर्विष्णुः स मे देवः प्रसीदतु ।

यस्मादुत्पद्यते ब्रह्मा पद्मयोनिः सनातनः । [40]

ब्रह्मयोनिर्हि विश्वात्मा स मे विष्णुः प्रसीदतु ।

यः पुरा प्रलये प्राप्ते नष्टे स्थावरजङ्गमे ।

ब्रह्मादिषु प्रलीनेषु नष्टे लोके परावरे ।

आभूतसंल्लवे चैव प्रलीनेऽप्राकृतो महान् ।

एकस्तिष्ठति विश्वात्मा स मे विष्णुः प्रसीदतु । [45]

चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च ।

हूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु ।

पर्जन्यः पृथिवी सस्यं कालो धर्मः क्रियाक्रिये ।

गुणाकरः स मे बभ्रुर्वासुदेवः प्रसीदतु ।

अग्नीषोमार्कताराणां ब्रह्मरुद्रेन्द्रयोगिनाम् । [50]

यस्तेजयति तेजोऽसि स मे विष्णुः प्रसीदतु ।

योगावास नमस्तुभ्यं सर्वावास वरप्रद ।

यज्ञगर्भं हिरण्याङ्गं पञ्चयज्ञं नमोऽस्तु ते ।

चतुर्भूतं परं धाम लक्ष्म्यावास परार्चित ।

सर्वावास नमस्तेऽस्तु वासुदेव प्रधानकृत् । [55]

अजस्त्वनामयः पन्था ह्यमूर्तिर्विश्वमूर्तिर्युक् ।

विकर्तः पञ्चकालज्ञ नमस्ते ज्ञानसागर ।

अव्यक्ताब्जस्तुत्पन्नमव्यक्ताद्यः परोऽक्षरः ।

यत्सात्परतरं नास्ति तमसि शरणं गतः ।

न प्रधानो न च महान्पुरुषश्चेतनो ह्यजः । [60]

अनयोर्थः परतरस्तमसि शरणं गतः ।

चिन्तयन्तो हि यं नित्यं ब्रह्मेशानादयः प्रभुम् ।

निश्चयं नाधिगच्छन्ति तमसि शरणं गतः ।

जितेन्द्रिया महात्मानो ज्ञानध्यानपरायणाः ।

यं प्राप्य न निवर्तन्ते तमसि शरणं गतः । [65]

— (L. 14) Kumbh. ed. समाध्यायेद् (for सदा ध्या°).
Dr T1 G1-a.6 सत्त्वं (for तत्त्वं). — (L. 19) Gs. 6
भारत (for नारद). — (L. 20) T2 एकाग्रः (for 'ग्रः').
Dr T1 इदं (for इमं). — (L. 21) G1 om. भगवते.
— (L. 22) G1 इत्युक्त्वा (for इत्युक्तो). — (L. 23)
G1 सर्वदेवेश्वरं (for 'देवेश्वरं'). — Before line 24, Gs. 6
ins. नारायण उवाच. — (L. 24) Kumbh. ed. अव्ययं (for
अव्यक्तं). Dr T1 देवं (for देवं). — (L. 25) T1 अक्षय्यं;
T2 अक्षयं (for अक्षरं). G1 प्रभुं (for पदम्). — Dr om.
(hapl) lines 26-28. — (L. 26) Kumbh. ed. विष्णुम्
(for नित्यम्). G1.2 अक्षरं (for अक्षयं). — (L. 33) T2
[s]हं (for तं).. — (L. 34) Gs. 6 महातं (for महर्षिं).
— (L. 37) T2 संघातं; Ms संघातं (for संस्थानं). T2 G1.2
सत्त्वानां (for तत्त्वानां). — (L. 38) Ms सर्वलोकानां (for
'भूतानां'). — (L. 39) Kumbh. ed. परावर- (for चरा-
चर-). — (L. 40) T2 देवः (for ब्रह्मा). — (L. 41)
G1 देवः (for विष्णुः). — G1 reads lines 42-45 after
line 51. — (L. 43) Kumbh. ed. लोक- (for लोके).
Gs परापरे. — (L. 44) T1 अभूते; G2 अभूत- (for

आभूत-). — (L. 45) G1 देवः (for विष्णुः). — (L.
46) ॐ Cv: 'आश्रावय' इति चतुरक्षरम् । 'अस्तु श्रावद्' इति
चतुरक्षरम् । 'यज' इति द्वयक्षरम् । 'ये यजामहे' इति पञ्चा-
क्षरम् । द्वयक्षरो वषट्कारः — इति श्रुतिवचनादेवाधोऽवगन्तव्यः । ॐ
— (L. 47) Dr T1 G1.6 नो (for मे). — (L.
48) Dr पृथिवीं (for 'वी'). Dr सर्वा; T1 Gs सत्यं;
G1.2 सर्व (for सस्यं). — (L. 49) T2 गुणात्परः; G1
गुराकरः (for गुणाकरः). G1 Ms नो (for मे). Dr T
G1-a.6 विष्णुर्; Cv (gloss: कनकवर्णः) वज्रुर् (as above).
— (L. 50) T2 G1 अग्निषोमार्क- (for अग्नीषो). G2
ब्रह्मसोमैन्द्र- (for 'रुद्रेन्द्र-'). — G1 reads line 51 twice.
— (L. 51) G1 (both times) यस्ते यजति. — After
line 51, G1 reads lines 42-45. — (L. 52) G1 Ms
योगवाप्त. — (L. 54) T1 परार्चित; Ms वरार्चित (for
परा). — (L. 55) T Gs. 6 वासुदेवः (for वासुदेव).
— (L. 56) Dr T G1-a.6 त्वम (Gs 'मा') गमः (for त्वना-
मयः). T2 -मूर्तिभाक्; Kumbh. ed. 'भूत् (for 'भूक्').
— (L. 57) Dr त्रिवर्गः; T1 Gs. 6 त्रिवर्त- (Gs 'तैः'); T2
विकर्तः; G1.2 Ms त्रिवर्तः (for विकर्तः). — (L. 58) T2

एकांशेन जगत्सर्वमवष्टभ्य विभुः स्थितः ।
 अग्राह्यो निर्गुणो नित्यं तमस्मि शरणं गतः ।
 सोमार्काभिमयं तेजो या च तारमयी बुद्धिः ।
 दिवि संजायते योऽयं स महात्मा प्रसीदतु ।
 गुणादिनिर्गुणश्चाद्यो लक्ष्मीवांश्रेतनो ह्यजः । [70]
 सूक्ष्मः सर्वगतो योगी स महात्मा प्रसीदतु ।
 अव्यक्तं समधिष्ठाता अचिन्त्यः सदसत्परः ।
 आस्थितः परमं भुङ्क्ते स महात्मा प्रसीदतु ।
 क्षेत्रज्ञः पञ्चधा भुङ्क्ते प्रकृतिं पञ्चभिर्मुखैः ।
 महान्गुणांश्च यो भुङ्क्ते स महात्मा प्रसीदतु । [75]
 सूर्यमध्ये स्थितः सोमस्तस्य मध्ये च या स्थिता ।
 भूतबाह्या च या दीप्तिः स महात्मा प्रसीदतु ।
 नमस्ते सर्वतः सर्वं सर्वतोऽक्षिशिरोमुख ।
 निर्विकार नमस्तेऽस्तु साक्षी क्षेत्रध्रुवस्थितिः ।
 अतीन्द्रिय नमस्तुभ्यं लिङ्गैर्व्यक्तैर्न मीयसे । [80]
 ये च त्वां नाभिजानन्ति संसारे संसरन्ति ते ।
 कामक्रोधविनिर्मुक्ता रागद्वेषविवर्जिताः ।

मान्यभक्ता विजानन्ति न पुनर्मारका द्विजाः ।
 एकाकिनो हि निर्द्वेष्टा निराशीः कर्मकारिणः ।
 ज्ञानाग्निदग्धकर्माणस्त्वां विद्वान्ति विनिश्चिताः । [85]
 अशरीरं शरीरस्यं समं सर्वेषु देहिषु ।
 पुण्यपापविनिर्मुक्ता भक्तास्त्वां प्रविशन्त्युत ।
 अव्यक्तं बुद्ध्यहंकारौ मनोभूतेन्द्रियाणि च ।
 त्वयि तानि च तेषु त्वं न तेषु त्वं न ते त्वयि ।
 एकत्वान्यत्वनानात्वं ये विदुर्यान्ति ते परम् । [90]
 समोऽसि सर्वभूतेषु न ते द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ।
 समत्वमभिकाङ्क्षेहं भक्त्या वै नान्यचेतसा ।
 चराचरमिदं सर्वं भूतग्रामं चतुर्विधम् ।
 त्वया त्वय्येव तत्प्रोक्तं सूत्रे मणिगणा इव ।
 स्रष्टा भोक्तारि कूटस्थो ह्यतत्त्वस्तत्त्वसंज्ञितः । [95]
 अकर्ता हेतुरचलः पृथगात्मन्यवस्थितः ।
 न मे भूतेषु संयोगो भूततत्त्वगुणाधिकः ।
 अहंकारेण बुद्ध्या वा न मे योगश्चिन्मिर्गुणैः ।
 न मे धर्मोऽस्त्यधर्मो वा नारम्भो जन्म वा पुनः ।

G1 अव्यक्ताव्यक्तम् (for 'क्ताव्यक्तम्'). Dr T1 Gs. s व्यक्ताद्यः स (for अव्यक्ताद्यः). — Dr om. (hapl.) lines 60-67. T2 Ms om. (hapl.) lines 60-63. — (L. 64) G1 -परायणः. — (L. 66) Gs बुद्धि (for विभुः). T1 त्रिपादूर्ध्व स्थितो योसा-वेकांशेन बुद्धि स्थितः. — (L. 67) Kumbh. ed. अग्राह्यो निर्गुणं. Ms नित्यम् (for नित्यं). — (L. 69) Gs यः (for स्य). Ms ममात्मा (for महात्मा). — (L. 70) G1 गुणादिनिर्गुणश्चान्यो (for the prior half). Dr T1 G1-s. s [s]यजः (for ह्यजः). — (L. 71) Ms ममात्मा (for महा'). — After line 71, Kumbh. ed. ins.:

सांख्ययोगाश्च ये चान्ये सिद्धाश्च परमर्षयः ।

यं विदित्वा विमुच्यन्ते स महात्मा प्रसीदतु ।

— (L. 72) Kumbh. ed. अव्यक्तः (for अव्यक्तं). G2 समधिष्ठाता (for 'धिष्ठाता'). T2 Ms ह्यचिन्त्यः (for अचिन्त्यः). — (L. 73) Dr T G1-s. s Ms अस्थितिः (for आस्थितः). Dr om. from परमं up to भुङ्क्ते (in line 75). T2 Ms प्रकृतिः; Gs परं; Kumbh. ed. प्रकृतिः (for परमं). G1 भुङ्क्ते; Kumbh. ed. -श्रेष्ठः (for भुङ्क्ते). Ms ममात्मा (for महा'). — G1 om. (hapl.) lines 74-75. — (L. 74) Gs क्षेत्रज्ञः (for 'ज्ञः'). T1 G2-s. s प्रकृतिः (for प्रकृतिं). — (L. 75) T G2-s. s Ms महागुणांश्च (for महान्गु'). Ms Cv ममात्मा (for महा'). — Dr om. (hapl.) lines 76-77. — (L. 76) Cv. : सूर्यमध्ये, हृत्पद्मस्थितसूर्यमण्डलमध्ये, सोमः, मण्डलरूपी

सोमः, तस्य मध्ये च या दीप्तिः, वह्निमण्डलरूपा दीप्तिः स्थिता । Cv. : भूतबाह्या, अप्राकृतज्ञानानन्दमयी । Ms ममात्मा (for महात्मा). — (L. 78) T2 जगतः (for सर्वतः). G1 सर्वोः; G2 सर्वे (for सर्व). — (L. 79) Dr G2 s. s Ms क्षेत्री; T1 क्षेत्रि- (for क्षेत्र). Dr T1 G1-s. s ध्रुवः (G1 'व' स्थितः. — (L. 80) Dr मीयते; T1 G1-s. दीयसे (for मीयसे). — (L. 81) Dr T1 G1-s. s त्वा (for त्वां). — (L. 83) T2 नारका; Kumbh. ed. भवका (for मारका). — (L. 84) T Kumbh. ed. एकां-तिनो (for 'काकिनो). Gs निराशः (for 'शीः). — (L. 85) Kumbh. ed. विधितकाः (for विनिश्चिताः). — (L. 87) G1 तां (for त्वां). — (L. 88) T2 बुद्ध्यहंकारं; Kumbh. ed. 'कार- (for 'कारौ). G1 मनोबुद्धीन्द्रियाणि च. — (L. 89) G1 ते सत्त्वं (for तेषु त्वं). — (L. 90) G1 यंति. G1 वरं (for परम्). — (L. 91) Ms मे (for ते). — (L. 92) G1 समस्तम् (for समत्वम्). G1 [अ]-नन्यचेतसा. — (L. 94) Dr त्वस्येव (for त्वय्येव). Cv. : त्वया, त्वया सृष्टा । Cv. : ह्यतत्त्वं तत्त्वसंज्ञिकः (for the post. half). Cv. : अतत्त्वः, चतुर्विधतत्त्वभिन्नः । — (L. 96) Dr T1 G1-s. s अकर्म (G1-s. 'र्मो) (for अकर्ता). — (L. 97) T2 Kumbh. ed. ते (for मे). T2 -गुणा-धिक. — (L. 98) Kumbh. ed. ते (for मे). — (L. 99) T2 Ms ह्यधर्मो; G1 [s] त्वधर्मो. Kumbh. ed. न मोक्षधर्मो ना न त्वं (for the prior half). — (L. 100) T2

जरामरणमोक्षार्थं त्वां प्रपन्नोऽस्मि सर्वग । [100]

विषयैरिन्द्रियैर्वापि न मे भूयः समागमः ।
पृथिवीं यातु मे घ्राणं यातु मे रसनं जलम् ।
रूपं हुताशनं यातु स्पर्शो यातु च माहृतम् ।
श्रोत्रमाकाशमप्येतु मनो वैकारिकं पुनः ।
इन्द्रियाण्यपि संयान्तु स्वासु स्वासु च योनिषु । [105]

पृथिवी यातु सलिलमापोऽग्निमनलोऽनिलम् ।
वायुराकाशमप्येतु मनश्चाकाश एव च ।
अहंकारं मनो यातु मोहनं सर्वदेहिनाम् ।
अहंकारस्ततो बुद्धिं बुद्धिरव्यक्तमच्युत ।
प्रधाने प्रकृतिं याते गुणसाम्ये व्यवस्थिते । [110]

वियोगः सर्वकरणैर्गुणैर्भूतैश्च मे भवेत् ।
निष्कैवलं पदं देव काङ्क्षेऽहं परमं तव ।
एकीभावस्त्वया मेऽस्तु न मे जन्म भवेत्पुनः ।
त्वद्बुद्धिस्त्वद्गतप्राणस्त्वद्भक्तिस्त्वत्परायणः ।
त्वामेवाहं स्मरिष्यामि मरणे पशुपस्थिते । [115]

पूर्वदेहकृता मे तु व्याधयः प्रविशन्तु माम् ।
अर्दयन्तु च दुःखानि कृणं मे प्रतिमुञ्चतु ।
अनुच्यातोऽसि देवेश न मे जन्म भवेत्पुनः ।
तस्माद्भवीमि कर्माणि कृणं मे न भवेदिति ।
नोपतिष्ठन्तु मां सर्वे व्याधयः पूर्वसंचिताः । [120]

अनृणो गन्तुमिच्छामि तद्विष्णोः परमं पदम् ।

श्रीभगवानुवाच ।

अहं भगवत्स्तस्य मम चासौ सनातनः ।
तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ।
कर्मेन्द्रियाणि संयम्य पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि च ।
दशेन्द्रियाणि मनसि अहंकारे तथा मनः । [125]

अहंकारं तथा बुद्धौ बुद्धिमात्मनि योजयेत् ।
यतबुद्धीन्द्रियः पश्येद्बुद्ध्या बुध्येत्परात्परम् ।
ममायमिति तस्याहं येन सर्वमिदं ततम् ।
आत्मनात्मनि संयोज्य परमात्मन्यनुसरेत् ।
ततो बुद्धेः परं बुद्ध्वा लभते न पुनर्भवम् । [130]

मरणे समनुप्राप्ते यश्चैवं मामनुसरेत् ।
अपि पापसमाचारः स याति परमां गतिम् ।
[ॐ] नमो भगवते तस्मै देहिनां परमात्मने ।
नारायणाय भक्तानामेकनिष्ठाय शाश्वते ।

इमामनुस्मृतिं दिव्यां वैष्णवीं सुसमाहितः । [135]
स्वपन्विबुध्यंश्च पठेद्यत्र तत्र समभ्यसेत् ।
पौर्णमास्याममावास्यां द्वादश्यां च विशेषतः ।
श्रावयेच्छ्रद्धधानांश्च मद्भक्तांश्च विशेषतः ।
यद्यहंकारमाश्रित्य यज्जदानतपःक्रियाः ।
कुर्वन्स्त्वनलमाप्नोति पुनरावर्तनं तु तत् । [140]

सर्वशः (for सर्वग). — After line 100, Kumbh. ed. ins. :

ईश्वरोऽसि जगन्नाथ ततः परम उच्यसे ।
भक्तानां यद्विदं देव तद्वयाहि त्रिदशेश्वर ।

— (L. 102) Kumbh. ed. गंधो वै (for मे घ्राणं). Kumbh. ed. रसं यातु जलं तथा (for the post. half). — (L. 103) Ms चक्षुर्; Kumbh. ed. तेजो (for रूपं). — (L. 104) Ms शब्द (for श्रोत्रम्). — (L. 105) G₁ संयातु (for संयान्तु). Ms इन्द्रियाणां गुणा यातु (for the prior half). — (L. 106) G₁ पृथिवीं. T₂ अन्नयोः; G₂ अनिलो (for अनलो). — (L. 107) G₁ C_v आकाशम् (for आकाश). — (L. 108) G₂ मोहिनं. — (L. 109) Ms तथा बुद्धिं. — (L. 111) T₁ गणैर्; G₁ गुण- (for गुणैर्). — (L. 112) Dr T₁ G₁-s. 6 निष्कैवल्यः; T₂ निष्कैवल्यं (for निष्कैवलं). T₂ पथं (for पदं). Kumbh. ed. तात (for देव). Dr T₁ G₁ तपः (for तव). — (L. 113) एकीभूतस् (for 'भावस्'). ॐ C_v : एकीभावः, गोपु गावः एकीभवन्तीतिवद् एकस्थानगतत्वम् । ॐ — Dr om (hapl.) lines 114-119 — (L. 114) T त्वद्भक्तस्; G₁ त्वद्भक्तिस्; G₂ त्वद्भावस्; Ms

त्वद्भक्तस् (for त्वद्भक्तिस्). — (L. 115) T₂ गमिष्यामि (for स्मरि). — (L. 116) G₁ पूर्वदेहे (for 'देह-'). Ms मे (for मे). — (L. 117) G₁ मरणे (for कृणं मे). Kumbh. ed. प्रवि- (for प्रति). — (L. 119) T₂ कृण- भाङ्; G₁ रणं मे (for कृणं मे). — (L. 120) Kumbh. ed. उप- (for नोप-). G₂ पूर्वसंचितः. T₂ G₂ Ms om. the ref. — (L. 122) G₂ आवां (for अहं). — (L. 123) G₁ प्रणिष्यामि (for प्रणश्यामि). T₂ नः प्रणश्यतु. — (L. 124) G₁ संगम्य (for संयम्य). — (L. 125) Dr G₁ देहेन्द्रियाणि. G₁ पुनः (for मनः). — (L. 126) G₂ अहंकारौ (for 'कारं'). — (L. 127) T₂ यतो बुद्धेर्द्विष्यं; G₁ यतबुद्धीर्द्विष्यं (for 'बुद्धीन्द्रियः'). G₁ पश्ये. G₁ बुद्धेत्; Ms बुद्धेः (for बुध्येत्). — Before line 128, Ms ins. श्रीभगवान्. — (L. 128) G₂ पदं यामि (for ममायम्). Kumbh. ed. यस्य (for तस्य). — (L. 129) T₂ परमात्मानम् (for 'त्वनि'). — (L. 131) T₁ G₂ समनुप्राप्तौ (G₂ 'प्तौ'). G₂ मानुषः (for मामनु-). — Before line 135, G₂ ins. भगवान्. — (L. 135) Ms पापनाशिनीं (for सुसमाहितः). — (L. 136) Kumbh. ed. विबुद्धश् (for विबुध्यंश्). Dr T G₁ यत्र यत्र (for यत्र तत्र). — (L. 137) G₁ पौर्णिमास्याम्. T₂ अमायां च (for 'वास्यां'). T₂ वा (for च). — (L.

अभ्यर्चयन्पितृन्देवान्पठन्नुद्धन्बलिं ददत् ।
ज्वलन्नग्निं स्मरेद्यो मां स याति परमां गतिम् ।
यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि शरीरिणाम् ।
यज्ञं दानं तपस्तस्यात्कुर्यादाशीर्विवर्जितः ।
नम इत्येव यो ब्रूयान्मद्भक्तः श्रद्धयान्वितः । [145]
तस्याक्षयो भवेल्लोकः श्रपाकस्यापि नारद ।
किं पुनर्ये यजन्ते मां साधका विधिपूर्वकम् ।
श्रद्धावन्तो यतात्मानस्ते मां यान्ति मदाश्रिताः ।
कर्माण्याद्यन्तवन्तीह मद्भक्तो नान्तमश्नुते ।
मामेव तस्माद्देवर्षे ध्याहि नित्यमतन्द्रितः । [150]
अवाप्स्यसि ततः सिद्धिं द्रक्ष्यस्येव पदं मम ।
अज्ञानाय च यो ज्ञानं दद्याद्धर्मोपदेशनम् ।
कृत्स्नां वा पृथिवीं दद्यात्तेन तुल्यं न तत्फलम् ।
तस्मात्प्रदेयं साधुभ्यो जन्मबन्धभयापहम् ।
एवं दत्त्वा नरश्रेष्ठ श्रेयो वीर्यं च विन्दति । [155]
अश्वमेधसहस्राणां सहस्रं यः समाचरेत् ।
नासौ पदमवाप्नोति मद्भक्तैर्यदवाप्यते ।

भीष्म उवाच ।

एवं पृष्टः पुरा तेन नारदेन सुरारिणा ।
यदुवाच तदा शंभुस्तदुक्तं तव सुव्रत ।
त्वमप्येकमना भूत्वा ध्याहि ज्ञेयं गुणातिगम् । [160]
भजस्व सर्वभावेन परमात्मानमन्ययम् ।
श्रुत्वैवं नारदो वाक्यं दिव्यं नारायणेरितम् ।
अत्यन्तभक्तिमान्देव एकान्तत्वमुपेयिवात् ।
नारायणमूर्ध्नि देवं दश वर्षाण्यनन्यभाक् ।

इदं जपन्वै प्राप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम् । [165]
किं तस्य बहुमिर्मत्रैर्भक्तिर्यस्य जनार्दने ।
नमो नारायणायेति मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ।
इमां रहस्यां परमानुस्मृति-
मयीत्य बुद्धिं लभते च नैष्ठिकीम् ।
विहाय दुःखान्यवमुच्य संकटा- [170]
त्स वीतरागो विचरन्महीमिमाम् ।

Colophon.

17 C

Kumbh. ed. C. r. cont :

युधिष्ठिर उवाच ।

देवासुरमनुष्येषु ऋषिमुख्येषु वा पुनः ।
विष्णोस्तत्त्वं यथाख्यातं को विद्वाननुवेत्ति तत् ।
एतन्मे सर्वमाचक्ष्व न मे तृप्तिर्हि तत्पतः ।
वर्तते भरतश्रेष्ठ सर्वज्ञोऽसीति मे मतिः ।

भीष्म उवाच ।

का[? स्या]रितोऽहं त्वया राजन्यदृत्तं च पुरा मम । [5]
गरुडेन पुरा मह्यं संवादो भूभृदुत्तम ।
पुराहं तप आस्थाय वायुदेवपरायणः ।
ध्यायन्स्तुवन्नमस्यंश्च यजमानस्तमेव च ।
गङ्गाद्वीपे समासीनो दश वर्षाणि भारत ।
माता च मम सा देवी जननी लोकपावनी । [10]
समासीना समीपे मे रक्षणार्थं ममाच्युत ।

138) Dr G₁ श्रद्धाधानां; G₂ श्रद्धाधानानां (for 'धानां').
G₂.s मद्भक्तानां (for 'क्तांश्च'). — (L 140) G₁ Kumbh.
ed. न तु (for तु तत्). — (L 141) G₁ जिहन्
(for जु). Dr T G₈ ददत् (for ददत्). — (L 142)
M₅ गच्छेत् (for याति). — (L 143) Dr G₁
om. haph. from तप up to तप (in line 144).
M₅ तपश्चेति (for 'श्चैव'). T G₁.s.6 M₅ मनीषिणां.
— (L 144) Dr आशीः; G₈ आशा (for आशीर्).
T₂ विवर्जितं; G₁ विशेषतः (for विवर्जितः). — (L 146)
G₂ शपचस्य (for शपाकस्य). — (L 147) Dr T₁ यजंतो
(for यजन्ते). M₅ साधकं (for साधका). — (L 148)
G₂ दमाश्रिताः (for मदां). — (L 149) मद्भक्ता (for
मद्भक्तो). Kumbh. ed. [s]मृतम् (for नान्तम्). — (L 150)
T₂ नित्यं (for तस्माद्). Dr ध्यायन् (for ध्याहि).
— (L 151) G₂ कामं (for सिद्धिं). T₂ G₂ M₅ द्रक्ष-

(M₅ 'क्ष'ते च; G₂ रक्षते च (for द्रक्षस्येव). G₃ परं (for
पदं). — (L 152) Kumbh. ed. अज्ञानिने (for 'नाय').
G₂ transp. ज्ञानं and दद्यात्. T₂ धर्मोपदेशतः (for 'नम्').
— (L 153) Dr T₁ G₁-s.6 ततः फलं (for न तत्फलम्).
— (L 158) Dr T₁ G₁.2.8 महर्षिणा. — (L 159) T₂ G₂
पुरा शंभुः. Kumbh. ed. तदासी भो (for नदा शंभुः).
— (L 160) Dr T₁ G₁.s.6 याहि (for ध्याहि). T₂
ध्येय; G₂.s ज्ञेय- (for ज्ञेयं). Dr गुणानर्तिः; T₁ G₂.s
'गतिः; T₂ 'नितं (for 'तिगम्). — (L 162) T₂ G₂
एतं; M₅ इदं; Kumbh. ed. एतन् (for एव). G₁ दिवं.
— (L 163) Dr T₁ G₂.s देवम्. Dr T G₂.s एकां-
तित्वम्. — (L 164) G₂ पुराणर्षि (for ऋषि देवं).
— (L 170) Dr T G₁-s.6 संकटात्. — (L 171)
Kumbh. ed. स वीतरागो विगतस्वरः सुखी. Colophon :
Dr T₁ G₂.s M₅ अनुस्मृतिः.

तस्मिन्कालेऽद्भुतः श्रीमान्सर्ववेदमयः प्रभुः ।
 सुपर्णः पततां श्रेष्ठो मेरुमन्दारसंनिभः ।
 आजगाम विशुद्धात्मा गङ्गां द्रष्टुं महायशः ।
 तमागतं महात्मानं प्रत्युद्गम्याहमर्थितः । [15]
 प्रणिपत्य यथान्यायं कृताञ्जलिरवस्थितः ।
 सोऽपि देवो महाभागामभिनन्द्य च जाह्नवीम् ।
 तथा च पूजितः श्रीमानुपोपाविशदासने ।
 ततः कथान्तरे तं वै वचनं चेदमब्रवम् ।
 वेदवेद महावीर्यं वैनतेय महाबल । [20]
 नारायणं हृषीकेशं सहमानोऽनिशं हरिम् ।
 जानासि तं यथा वक्तुं यादवभूतो जनार्दनः ।
 ममापि तस्य सद्भावं वक्तुमर्हसि सत्तम ।

गरुड उवाच ।

शृणु मीध्म यथान्यायं पुरा त्व[? त्वा]मिह सत्तमाः ।
 अनेके मुनयः सिद्धा मानसोत्तरवासिनः । [25]
 पप्रच्छुर्मा महाप्राज्ञा वासुदेवपरायणाः ।
 पक्षीन्द्र वासुदेवस्य तत्त्वं वेत्ति परं पदम् ।
 त्वया समो न तस्यास्ति संमिहृष्टप्रियोऽपि च ।
 तेषामहं वचः श्रुत्वा प्रणिपत्य महाहरिम् ।
 अब्रवं च यथावृत्तं मम नारायणस्य च । [30]
 शृणुष्वं मुनिशार्दूला हृत्वा सोममहं पुरा ।
 आकाशे पतमानस्तु वाक्यं तत्र शृणोमि वै ।
 साधु साधु महाबाहो प्रीतोऽसि तव दर्शनात् ।
 वृणीष्व वचनं मत्तः पक्षीन्द्र गरुडाधुना ।
 त्वामहं भक्तितत्त्वज्ञो ब्रवै वचनमुत्तमम् । [35]
 इत्याह स ध्रुवं तत्र मामाह भगवान्युनः ।
 ऋषिरसि महावीर्यं न मां जानाति वा मयि ।
 असूयति च मां मूढस्तच्छ्रुत्वा गर्भमास्थितः ।
 अहं देवनिकायानां मध्ये वचनमब्रवम् ।
 ऋषे पूर्वं वरं मत्तस्त्वं वृणीष्व ततो ह्यहम् । [40]
 वृणे त्वत्तो वरं पश्चादित्येवं मुनिसत्तमाः ।
 यस्मात्त्वां भगवान्देवः श्रीमाञ्जरीवत्सलक्षणः ।
 अद्य पश्यति पक्षीन्द्र वाहनं भव मे सदा ।
 वृणेऽहं वरमेतद्दि त्वत्तोऽद्य पतगेश्वर ।
 तथेति तं वीक्ष्य मातामनहंकारमास्थितम् (sic) । [45]
 जेतुकामो ह्यहं विष्णुं मायया मायिनं हरिम् ।
 त्वत्तो ह्यहं वृणे त्वद्य वरमृषिवरोत्तम ।
 तवोपरिष्ठात्स्थामि वरमेतत्प्रयच्छ मे ।

तथेति च हसन्प्राह हरिनारायणः प्रभुः ।
 ध्वजं च मे भव सदा त्वमेव विहगेश्वर । [50]
 उपरिष्ठास्थितस्तेऽस्तु मम पक्षीन्द्र सर्वदा ।
 इत्युक्त्वा भगवान्देवः शङ्खचक्रगदाधरः ।
 सहस्रचरणः श्रीमान्सहस्रादित्यसंनिभः ।
 सहस्रशीर्षां पुरुषः सहस्रनयनो महान् ।
 सहस्रमकुटोऽचिन्त्यः सहस्रवदनो विभुः । [55]
 विद्युन्मालानिभैर्दिव्यैर्नानाभरणराजिभिः ।
 कचित्संदश्यमानस्तु चतुर्बाहुः कचिद्भरिः ।
 कचिज्ज्योतिर्मयोऽचिन्त्यः कचित्कण्ठे समाहितः ।
 एवं मम जयन्देवस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 ततोऽहं विस्स्यापन्नः कृत्वा कार्यमनुत्तमम् । [60]
 अस्या विमुच्य जननीं मया सह मुनीश्वराः ।
 अचिन्त्योऽयमहं भूयो कोऽसौ मामब्रवीत्पुरा ।
 कीदृग्विधः स भगवानिति मत्वा तमास्थितः ।
 अनन्तरं देवदेवं स्कन्धे मम समाश्रितम् ।
 अद्राक्षं पुण्डरीकाक्षं वहमानोऽहमद्भुतम् । [65]
 अवशस्तस्य भावेन यत्र यत्र स चेच्छति ।
 विस्स्यापन्नहृदयो ह्यहं किमिति चिन्तयन् ।
 अन्तर्जलमहं सर्वं वहमानोऽगमं पुनः ।
 सेन्द्रैर्देवैर्महाभागैर्ब्रह्माद्यैः कल्पजीविभिः ।
 स्तूयमानो ह्यहमपि तैस्तैरभ्यर्षितः पृथक् । [70]
 क्षीरोदस्योत्तरे कूले दिव्ये मणिमये शुभे ।
 वैकर्णं नाम सदनं हरेस्तस्य महात्मनः ।
 दिव्यं तेजोमयं श्रीमदचिन्त्यममरैरपि ।
 तेजोनिलमयैः स्रम्भैर्नानासंस्थानसंस्थितैः ।
 विभूषितं हिरण्येन भास्वरेण समन्ततः । [75]
 दिव्यं ज्योतिःसमायुक्तं गीतवादित्रशोभितम् ।
 शृणोमि शब्दं तत्राहं न पश्यामि शरीरिणम् ।
 न च स्थलं न चान्यच्च पादयोस्तं समन्ततः ।
 वेपमानो ह्यहं तत्र विष्टितोऽहं कृताञ्जलिः ।
 ततो ब्रह्मादयो देवा लोकापालास्तथैव च । [80]
 सनन्दनाद्या मुनयस्तथान्ये परजीविनः ।
 प्रासास्त्र सभाद्वारि देवगन्धर्वसत्तमाः ।
 ब्रह्माणं पुरतः कृत्वा कृताञ्जलिपुटास्तदा ।
 ततस्तदन्तरे तस्मिन्क्षीरोदाणवशीकरैः ।
 बोध्यमानो महाविष्णुराविर्भूत इवावभौ । [85]
 फणासहस्रमालाढ्यं शेषमन्यक्तसंस्थितम् ।
 पश्याम्यहं मुदाकाशे यस्योपरि जनार्दनम् ।

दीर्घबुधैः समैः पीनैः केयूरवलयोज्ज्वलैः ।
 चतुर्भिर्बाहुभिर्युक्तं * * * * * ।
 पीताम्बरेण संवीतं क्रौस्तुभेन विराजितम् । [90]
 वक्षःस्थलेन संयुक्तं पद्मयाधिष्ठितेन च ।
 ईषदुन्मीलिताक्षं तं सर्वकारणकारणम् ।
 क्षीरोदस्योपरि बभौ नीलाश्रं परमं यथा ।
 न कश्चिद्वदते कश्चिन्न व्याहरति कश्चन ।
 ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं मा शब्दमिति रोषितम् । [95]
 भ्रुकुटीकुटिलाक्षास्ते नानाभूतगणाः स्थिताः ।
 ततोऽविचिन्यो हरिः श्रीमानालोक्य च पितामहम् ।
 कृत्वा च प्रस्थितं तत्र जगतां हितकाम्यया ।
 गच्छध्वमिति मामुक्त्वा गरुडेत्याह मां ततः ।
 ततोऽहं प्रणिपत्याग्ने कृताञ्जलिरवस्थितः । [100]
 आगच्छेति च मामुक्त्वा पूर्वोत्तरपथं गतः ।
 अतीव मृदुभावेन गच्छन्निव स दृश्यते ।
 अयुतं नियुतं चाहं प्रयुतं चार्बुदं तथा ।
 पतमानोऽहमनिशं योजनानि ततस्ततः ।
 ननु तत्त्वामहं भक्तो विष्टितोऽस्मि प्रशास्तु नः । [105]
 आगच्छ गरुडेत्येवं पुनराह स माधवः ।
 ततो भूयो ह्यहं पातं पतमानो विहायसम् ।
 आजगाम ततो धोरं शतकोटिसमावृतम् ।
 तामसानीव भूतानि पर्वताभानि तत्र ह ।
 समानानीव पद्मानि ततोऽहं भीत आस्थितः । [110]
 ततो मां किंकरो घोरः शतयोजनमायतम् ।
 निगृह्य पाणिना तस्माच्छिक्षेप च स लोष्टवत् ।
 तत्तमोऽहमतिक्रम्य ह्यायं चैव विहायसम् ।
 हुंकारघोषास्तत्राहमशनीपातसंनिभात् ।
 कर्णमूले ह्यशृण्वन् ततो भूतैः समास्थितः । [115]
 ततोऽहं देवदेवेश त्राहि मां पुष्करेक्ष्ण ।
 इत्यब्रवमहं तत्र ततो विष्णुरुवाच माम् ।
 सुषिरस्य मुखे कश्चिन्मां चिक्षेप भयंकरः ।
 अतीतोऽहं क्षणादग्निमपश्यं वायुमण्डलम् ।
 आकाशमिव संप्रेक्ष्य क्षेप्तुकाममुपगतः । [120]
 तत्राहं दुःखितो भूतः क्रोशमानो ह्यवस्थितः ।
 क्षणान्तरेण घोरेण क्रुद्धो हि परमात्मना ।

स्वपक्षराजिना दृष्ट्वा मां चिक्षेप भयंकरः ।
 * * * गरुडकुलं सहस्रादित्यसंनिभम् ।
 मां दृष्ट्वाप्यथ संस्थेऽथ ह्यल्पकालोऽतिदुर्बलः । [125]
 अहो विहंगमः प्राप्त इति विस्मयमानसाः ।
 मां दृष्ट्वाचुरहं तत्र पश्यामि गरुडध्वजम् ।
 सहस्रयोजनायामं सहस्रादित्यवर्चसम् ।
 सहस्रगरुडारूढं गरुडास्ते महाबलाः ।
 अत्याश्चर्यमिमं देव वपुषास्सकुलोद्भवः । [130]
 स्वल्पप्राणः स्वल्पकायः क्रोऽसौ पक्षी इहागतः ।
 तच्छ्रुत्वाहं नष्टगर्वो भीतो लज्जासमन्वितः ।
 स्वयं बुद्धश्च संविन्नस्ततो ह्यशृण्वन् पुनः ।
 आगच्छ गरुडेत्येव ततोऽहं यानमास्थितः ।
 परार्धं च ततो गत्वा योजनानां शतं पुनः । [135]
 तत्रापश्यमहं यो वै ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ।
 तत्रापि चापरं तत्र शतकोटिपितामहान् ।
 पुनरेहीत्युवाचोच्चैर्भगवान्मधुसूदनः ।
 महाकुलं ततोऽपश्यं प्रमाणानि तमव्ययम् ।
 कपित्थफलसंकाशैरण्डाकारैः समाश्रितम् । [140]
 तत्र स्थितो हरिः श्रीमानण्डमेकं बिभेद ह ।
 महद्भूतं हि मां गृह्य दत्त्वा वै प्राक्षिपत्युनः ।
 तन्मध्ये सागरान्सप्त ब्रह्माणं च तथा सुरान् ।
 पश्याम्यहं यथायोगं मातरं स्वकुलं तथा ।
 एवं मयानुभूतं हि तत्त्वान्वेषणकाङ्क्षिणम् । [145]
 शिबिकासदृशं मां वै पश्यध्वं मुनिसत्तमाः ।
 इत्येवमब्रुवं विप्रान्भीष्म यन्मे पुराभवत् ।
 तत्ते सर्वं यथान्यायमुक्तवानस्मि सत्तम ।
 योमिनस्तं प्रपश्यन्ति ज्ञानं दृष्ट्वा परं हरिम् ।
 नान्यथा शक्यरूपोऽसौ ज्ञानगम्यः परः पुमान् । [150]
 अनन्यथा च भक्त्या च प्राप्तुं शक्यो महाहरिः ।

भीष्म उवाच ।

इत्येवमुक्त्वा भगवान्सुपर्णः पक्षिराट्प्रभुः ।
 आमन्त्र्य जननीं मे वै तत्रैवान्तरधीयत ।
 तस्माद्राजेन्द्र सर्वात्मा वासुदेवः प्रधानकृत् ।
 ज्ञानेन भक्त्या सुलभो नान्यथेति मतिर्मम । [155]

Colophon.

(L. 140) Kuambh. ed. -संकाशम् (for 'शैर'). ❀ C v :
 कपित्थपदेन संसाराख्यो दृश्य उच्यते । फलसंकाशैः, अण्डानामा-
 कारैः । ❀ — (L. 146) ❀ C v : शिबिकासदृशमित्यनेन स्वस्य

भगवत्प्रेरणां विना गन्तुं शक्तिरेव नास्तीति सूचयति । ❀ — Colo-
 phon. Adhy. name : गरुडोक्तमगवन्महिमा,

18

After 12. 211, Kumbh ed. Cv. ins.:

भीष्म उवाच ।

जनको नरदेवस्तु ज्ञापितः परमर्षिणा ।
 पुनरेवानुपप्रच्छ सांपराये भवाभवौ ।
 भगवन्त्यदिदं प्रेत्य संज्ञा भवति कस्यचित् ।
 एवं सति किमज्ञानं ज्ञानं वा किं करिष्यति ।
 विवादादेव सिद्धोऽसौ कारणत्येव वेदना । [5]
 चेतनो विद्यते ह्यत्र हेतुकं च मनोगतम् ।
 आगमादेव सिद्धोऽसौ स्वतःसिद्ध इति श्रुतिः ।
 वर्तते पृथगन्योन्यं न ह्यप्राश्रित्य कर्मसु ।
 चेतनो ह्यंशवस्तत्र स्वमूर्तं धारयन्त्यतः ।
 स्वभावं पौरुषं कर्म ह्यात्मानं तमुपाश्रिताः । [10]
 तमाश्रित्य प्रवर्तन्ते देहिनो देहबन्धनाः ।
 गुणज्ञानमभिज्ञानं यस्य लिङ्गा न शब्दवत् ।
 पृथग्यादिषु भूतेषु तत्तदाहुर्निर्दर्शनम् ।
 आत्मासौ वर्तते मिश्रस्तत्र तत्र समन्वितः ।
 परमात्मा तथैवैको देहेऽसिद्धिर्निवै श्रुतिः । [15]
 आकाशं वायुरूष्मा च ज्ञेहो यच्चापि पार्थिवम् ।
 यथा त्रिधा प्रवर्तन्ते तथासौ पुरुषः स्मृतः ।
 पयस्यन्तर्हितं यद्वत्तद्ब्रह्मसं महात्मकम् ।
 पूर्वं नैश्वर्ययोगेन तस्मादेतन्न शेषवान् ।
 शब्दः कालः क्रिया देहो ममैकस्यैव कल्पना । [20]
 स्वभावं तन्मयं त्वेतन्मायारूपं तु मेदवत् ।
 नानाख्यं परमं शुद्धं निर्विकल्पं परात्मकम् ।
 लिङ्गादि देवमध्यास्ते ज्ञानं देवस्य तत्तथा ।

18

(L. 1-4) = 12. 212. 1-2. — (L. 6) ☞ Cv :
 हेतुकं, पुण्यपापादिसमूहः । ☞ — (L. 10) Kumbh. ed.
 उपाश्रितं; Cv (gloss: आत्मानं, परमात्मानम् आश्रिताः, तदधीना
 इत्यर्थः) श्रिनाः (as above). — (L. 12) Kumbh. ed.
 तस्य; Cv (gloss: परमात्मनः) यस्य (as above). Kumbh.
 ed. लिङ्गानुः; Cv : (gloss: लिङ्गा ज्ञापका न । शब्दवत्, श्रुति-
 वत्) लिङ्गा न (as above). — (L. 17) ☞ Cv : पार्थिव-
 देहे पृथग्यां बहुलम्, आप्ये अपां, तैजसे तेजस इति त्रिधा । ☞
 — (L. 18) Cv : पयसि अन्तर्हितम्, घृतमिति योग्यपदार्थो-
 ध्याहारः । ☞ — (L. 21) Kumbh. ed. त्वेदं; Cv (gloss :
 एतन्मायारूपं प्रकृतिरूपं जगत्, तन्मयं तेन नारायणेन व्याप्तं, मेदवत्
 मेदयुक्तम्) त्वेतन् (as above). — (L. 28) Kumbh. ed.
 अबोधनमविज्ञानाद् (for the prior half). ☞ Cv : अनुबन्धात्,

चिन्मयोऽयं हि नादाख्यः शब्दश्चासौ मनो महान् ।
 गतिमानुत संघत्ते वर्णवत्तत्पदान्वितम् । [25]
 कायो नास्ति च तेषां वै अवकाशस्तथा परम् ।
 एते नोदा इति चाख्याताः सर्वे ते धर्मदूषकाः ।
 अनुबन्धान्न विज्ञानं ज्ञानतो ध्रुवमव्ययम् ।
 नानाभेदविकल्पेन येषामात्मा स्मृतः सदा ।
 प्रकृतेरपरस्तेषां बहवो ह्यात्मवादिनः । [30]
 विरोधो ह्यात्मसन्मायां न तेषां सिद्ध एव हि ।
 अन्यदा च गृहीतैः* वेदबाह्यास्ततः स्मृताः ।
 एकानेकात्मकं तेषां प्रतिषेधो हि मेदनुत् ।
 तस्माद्वेदस्य हृदयमद्वैध्यमिति विद्धि तत् ।
 वेदाददृष्टेर्यं लोकः सर्वार्थेषु प्रवर्तते । [35]
 तस्माच्च स्मृतयो जाताः सेतिहासाः पृथग्विधाः ।
 न यत्र साध्यं तद्ब्रह्म नादिमध्यं न चान्तवत् ।
 इन्द्रियाणि सभूतानि परा च प्रकृतिर्मनः ।
 आत्मा च परमः शुद्धः प्रोक्तोऽसौ परमः पुमान् ।
 उत्पत्तिलक्षणं चेदं विपरीतमथोभयोः । [40]
 यो वेत्ति प्रकृतिं नित्यं तथा चैवात्मनस्तु ताम् ।
 प्रदहत्येष कर्माख्यं दावोज्ञात इवानलः ।
 चिन्मात्रपरमः शुद्धः सर्वाकृतियु वर्तते ।
 आकाशकल्पं विमलं नानाशक्तिसमन्वितम् ।
 तापनं सर्वभूतानां ज्योतिषां मध्यमस्थितिम् । [45]
 दुःखमास्ते स निर्दुःखस्तद्विद्वान्न च लिप्यति ।
 असावश्नाति यद्वत्तद्भ्रमरोऽश्नाति यन्मधु ।
 एवमेष महानात्मा नात्मा तदवबुध्यते ।
 एवंभूतस्त्वमित्यत्र स्वाधीतो बुध्यते परम् ।
 बुधस्य बोधनं तत्र क्रियते सन्निरित्युत । [50]

देहे एव लोहान्, विज्ञानं विशिष्टं ज्ञानम् । ☞ Kumbh. ed.
 ज्ञानं तद्भ्रुवमव्ययं (for the post. half). — (L. 30) Kumbh. ed. [s]पि (for हि). — (L. 33) ☞ Cv :
 मेदनुत्, मेदसाधकः । * 'मुद प्रेरणे' इति धातुः । ☞ — (L. 34) Cv (gloss : द्विप्रकारसंबन्धि, चार्वाकमतसंबन्धि, अन्यमतसंबन्धि च न) न द्वैध्यम् (for अद्वैध्यम्). — (L. 38) Kumbh. ed. इन्द्रियाणि च भूरीणि (for the prior half). — (L. 40) ☞ Cv : विपरीतं, उत्पत्तिलक्षणमनुत्पत्तिलक्षणं च । उभयोः, जडजीवयोः । ☞ — (L. 46) Kumbh. ed. अस्ति स (for आस्ते स). ☞ Cv : सः परमात्मा निर्दुःखः, दुःखं दुःखमरितं देहं, आस्ते साक्षितया आस्ते । ☞ — (L. 48) Kumbh. ed. नात्मानमवबुध्यते (for the post. half). ☞ Cv : आत्मा, जीवात्मा । ☞ — (L. 49) Kumbh. ed. स्वाधीतो. Cv (gloss : स्वकीयैर्गुरुमिरधीतः) स्वाधीतो (as above),

न बुधस्येति वै कश्चिन्न तथावच्छृणुष्व मे ।
 शोकमस्य न गत्वा ते शास्त्राणां शास्त्रदस्यवः ।
 लोकं निगन्ति संभिन्ना ज्ञातिनोऽत्र वदन्त्युत ।
 एवं तस्य विभोः कृत्यं धातुरस्य महात्मनः ।
 क्षमन्ति ते महात्मानः सर्वद्वन्द्वविवर्जिताः । [55]
 अतोऽन्यथा महात्मानमन्यथा प्रतिपद्यते ।
 किं तेन न कृतं पापं चोरेणात्मापहारीणा ।
 तस्य संयोगयोगेन शुचिरप्यशुचिर्भवेत् ।
 अशुचिश्च शुचिश्चापि ज्ञानादेहादयो यथा ।
 दृश्यं न चैव दृष्टं स्यादृष्टं दृश्यं तु नैव च । [60]
 अतीतत्रितयः सिद्धो ज्ञानरूपेण सर्वदा ।
 एवं न प्रतिपद्यन्ते रागमोहमदान्विताः ।
 वेदवाद्या दुरात्मानः संसारे दुःखभागिनः ।
 आगमानुगतज्ञाना बुद्धियुक्ता भवन्ति ते ।
 बुद्ध्या भवति बुद्ध्यात्तं यद्बुद्धं चात्मरूपवत् । [65]
 तमस्यन्धे न संदेहात्परं यान्ति न संशयः ।
 नित्यनैमित्तिकान्कृत्वा पापहानिमवाप्य च ।
 शुद्धसत्त्वा महात्मानो ज्ञाननिर्भूतकल्मषाः ।
 असक्ताः परिवर्तन्ते संसरन्त्यथ वायुवत् ।
 न युज्यन्तेऽथ वा क्लेशैरहंभावोद्भवैः सह । [70]
 इतस्ततः समाहृत्य ज्ञानं निर्बर्णयन्त्युत ।
 ज्ञानान्वितस्तमो हन्यादर्कवत्स महामतिः ।
 एवमात्मानमन्वीक्ष्य नानादुःखसमन्वितम् ।
 देहं पङ्कमले मग्नं निर्मलं परमार्थतः ।
 तमेव सर्वदुःखान्तु मोचयेत्परमात्मवान् । [75]
 ब्रह्मचर्यव्रतोपेतः सर्वसङ्गबहिष्कृतः ।
 लब्धाहारो विशुद्धात्मा परं निर्वाणमृच्छति ।
 इन्द्रियाणि मनो वायुः शोणितं मांसमस्थि च ।
 आनुपूर्व्याद्विनश्यन्ति स्वं धातुमुपयान्ति च ।
 कारणानुगतं कार्यं यदि तच्च विनश्यति । [80]
 अलिङ्गस्य कथं लिङ्गं युज्यते तन्मृषा दृढम् ।
 न त्वेव हेतवः सन्ति ये केचिन्मूर्तिसंस्थिताः ।
 अमर्त्यस्य च मर्त्येन सामान्यं नोपपद्यते ।

लोकदृष्टो यथा जातेः स्वेदजः पुरुषः स्त्रियाम् ।
 कृतानुस्मरणासिद्धो वेदगम्यः परः पुमान् । [85]
 प्रत्यक्षानुगतो वेदो नामहेतुस्तिरिष्यते ।
 यथा शाखा हि वै शाखा सरोः संबध्यते तदा ।
 श्रुत्या तथा परोऽप्यात्मा दृश्यते सोऽप्यलिङ्गवान् ।
 अलिङ्गसाध्यं तद्ब्रह्म बहवः सन्ति हेतवः ।
 लोकयात्राविधानं च दानधर्मफलागमः । [90]
 तदर्थं वेदशब्दाश्च व्यवहाराश्च लौकिकाः ।
 इति सम्यङ्मनस्येते बहवः सन्ति हेतवः ।
 एतदस्तीदमस्तीति न किञ्चित्पतितदृश्यते ।
 तेषां विमृशतामेवं तत्तत्सममिधावताम् ।
 कच्चिन्निविशते बुद्धिस्तत्र जीर्यति वृक्षवत् । [95]
 एवमर्थैरनर्थैश्च दुःखिताः सर्वजन्तवः ।
 आगमैरपकृष्यन्ति हस्तिनो हस्तिपैर्यथा ।
 न जातु कामः कामानामुपभोगेन शम्यति ।
 हविषा कृष्णवर्त्मैव भूय एवामिवर्धते ।
 अर्थास्तथाप्यन्तदुःखावहांश्च [100]
 लिप्सन्त एके बहवो विशुष्काः ।
 महत्तरं दुःखमभिप्रपन्ना
 हित्वा सुखं मृत्युवशं प्रयान्ति ।
 विनाशिनो ह्यश्रुवजीवितस्य
 किं बन्धुमित्रपरिग्रहैश्च । [105]
 विहाय यो गच्छति सर्वमेव
 क्षणेन गत्वा न स्मिन्नते च ।
 खं भूमितोयानलवायवो हि
 सदा शरीरं प्रतिपालयन्ति ।
 इतीदमालक्ष्य कुतो रतिर्भवे- [110]
 द्विनाशिनो ह्यस्य न कर्म विद्यते ।
 इदमनुपधिवक्त्रमच्छलं
 परमनिरामयमात्मसाक्षिकम् ।
 नरपतिरनुवीक्ष्य विस्मितः
 पुनरनुयुक्तमिदं प्रचक्रमे । [115]

Colophon.

— (L. 54) Cv (gloss : हे जनक) विभो (for विभो :).
 — (L. 57-58) ± 1. 68 26 ; Manu. 4 255. — (L. 61) Kumbh. ed. अतीतत्रितयाः सिद्धा (for the prior half). — (L. 65) Kumbh. ed बुद्ध्या त्वं (for बुद्ध्यात्तं). — (L. 75) Cv : परमात्मवान्, परमात्मज्ञानवान् । Cv : अलिङ्गस्य, स्वभावतो लिङ्गदेहवर्जितस्य । Cv : अलिङ्गस्य, स्वभावतो लिङ्गदेहवर्जितस्य । Cv : अलिङ्गस्य, स्वभावतो लिङ्गदेहवर्जितस्य ।

82-83) ± 12. 211. 30. — (L. 90-115) = 12. 211. 41*-48*. — (L. 89) Cv : बहवः, युगपदणुत्वमहत्वादयः । Cv : एतद्, पारलौकिकम् । इदं, ऐहिकम् । — (L. 98-99) = Ādiparvan, 693*, lines 6-7 ; 840*, lines 1-2 ; Śāntiparvan 616* ; Viṣṇu P. 4. 10. 9-10 ; Manu. 2. 94. — Colophon. Adhy. name : जनकपञ्चशिखसंवादः.

19

After 12. 212, Kumbh. ed, Cv. ins. :

युधिष्ठिर उवाच ।

किंकारणं महाप्राज्ञ दह्ममानश्च मैथिलः ।
मिथिलां नेह धर्मात्मा प्राह वीक्ष्य विदाहिताम् ।

भीष्म उवाच ।

श्रूयतां नृपशार्दूल यदर्थं दीपिता पुरा ।
वह्निना दीपिता सा तु तन्मे शृणु महामते ।
जनको जनदेवस्तु कर्माण्याधाय चात्मनि । [5]
सर्वभावमनुप्राप्य भावेन विचचार सः ।
यजन्दर्दस्तथा जुह्वन्पालयन्पृथिवीमिमाम् ।
अध्यात्मविन्महाप्राज्ञस्तन्मयत्वेन निष्ठितः ।
स तस्य हृदि संकल्पं ज्ञातुमैच्छत्स्वयं प्रभुः ।
सर्वलोकाधिपस्तत्र द्विजरूपेण संयुतः । [10]
मिथिलायां महाबुद्धिर्ध्वलीकं किञ्चिदाचरन् ।
स गृहीत्वा द्विजश्रेष्ठैर्नृपाय प्रतिवेदितः ।
अपराधं समुद्दिश्य तं राजा प्रत्यभाषत ।
न त्वां ब्राह्मण दण्डेन नियोक्ष्यामि कथंचन ।
मम राज्याद्विनिर्गच्छ थावत्सीमा भुवो मम । [15]
तच्छ्रुत्वा ब्राह्मणो गत्वा राजानं प्रत्युवाच ह ।
करिष्ये वचनं राजन्ब्रवीहि मम जानतः ।
का सीमा तव भूमेस्तु ब्रूहि धर्मं ममाद्य वै ।
तच्छ्रुत्वा मैथिलो राजा लज्जयावनताननः ।
नोवाच वचनं विप्रं तत्त्वबुद्ध्या समीक्ष्य तत् । [20]
पुनः पुनश्च तं विप्रश्चोदयामास सत्वरम् ।
ब्रूहि राजेन्द्र गच्छामि तव राज्याद्विवासितः ।
ततो नृपो विचार्यैवमाह ब्राह्मणपुंगवम् ।
आवासो वा न मेऽस्त्यत्र सर्वो वा पृथिवी मम ।
गच्छ वा निष्ठ वा ब्रह्मज्ञानि मे निश्चिता मतिः । [25]
इत्युक्तः स तथा तेन मैथिलेन द्विजोत्तमः ।
अब्रवीत्तं महात्मानं राजानं मन्त्रिमिश्रितम् ।
तमेवं पद्मानभस्य नित्यं पक्षपदाहितम् ।
अहो सिद्ध्यर्थरूपोऽसि गमिष्ये स्वस्ति तेऽस्तु वै ।
इत्युक्त्वा प्रययौ विप्रस्तज्जिज्ञासुर्द्विजोत्तमः । [30]

19

(L. 28) Kumbh. ed. पक्षपदाहितः; Cv (gloss : पक्ष-
पदं, स्थानं आहितं, कृतं येन सः) पद्मानभस्य पक्षपातीत्यर्थः) "द्वितम्
(as above). — (L. 34-35) ± 12. 17. 18; 171. 56;
212. 50; 268. 4; Jātaka 549, Gāthā 125; Dhamma-

अदह्वाग्निना तस्य मिथिलां भगवान्स्वयम् ।
प्रदीप्यमानां मिथिलां दृष्ट्वा राजा न कम्पितः ।
जनैः स परिपृष्टस्तु वाक्यमेतदुवाच ह ।
अनन्तं वत मे वित्तं भाव्यं मे नास्ति किञ्चन ।
मिथिलायां प्रदीप्तायां न मे किञ्चन दह्यते । [35]
तदस्य भाषमाणस्य श्रुत्वा श्रुत्वा हृदि स्थितम् ।
पुनः संजीवयामास मिथिलां तां द्विजोत्तमः ।
आत्मानं दर्शयामास वरं चास्मै ददौ पुनः ।
धर्मे तिष्ठतु सद्भावो बुद्धिस्तेऽर्थे नराधिप ।
सत्ये तिष्ठस्व निर्विण्णः स्वस्ति तेऽस्तु ब्रजाम्यहम् । [40]
इत्युक्त्वा भगवांश्चैनं तत्रैवान्तरधीयत ।
एतत्ते कथितं राजान्किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ।

Colophon.

युधिष्ठिर उवाच ।

अस्ति कश्चिद्विदो विभो सदारो नियतो गृहे ।
अतीतसर्वसंसारः सर्वद्वंद्वविवर्जितः ।
तं मे ब्रूहि महाप्राज्ञ दुर्लभः पुरुषो महान् । [45]

भीष्म उवाच ।

शृणु राजन्यथावृत्तं यन्मां त्वं पृष्ठवानसि ।
इतिहासमिमं शुद्धं संसारभयभेषजम् ।
देवलो नाम विप्रर्षिः सर्वशास्त्रार्थकोविदः ।
क्रियावान्धार्मिको नित्यं देवब्राह्मणपूजकः ।
सुता सुवर्चला नाम तस्य कल्याणलक्षणा । [50]
नातिहस्ता नातिकृशा नातिदीर्घा यशस्विनी ।
प्रदानसमयं प्राप्ता पिता तस्य ह्यचिन्तयत् ।
अस्याः पतिः कुतो वेति ब्राह्मणः श्रोत्रियः परः ।
विद्वान्विप्रो ह्यकुटुम्बः प्रियवादी महातपाः ।
इत्येवं चिन्तयानं तं रहस्याह सुवर्चला । [55]
अन्धाय मां महाप्राज्ञ देह्यनन्धाय वै पितः ।
एवं स्मर सदा विद्वन्ममेदं प्रार्थितं मुने ।

पितोवाच ।

न शक्यं प्रार्थितं वत्से त्वयाद्य प्रतिभाति मे ।
अन्धतानन्धता चेति विकारो मम जायते ।
उन्मत्तेवाशुभं वाक्यं भाषसे शुभलोचने । [60]

pada 200; Uttarādhyaṇa Sūtra 9. 14. ☞ Cv :
भाव्यं, भवितुं योग्यम् । ☞ — (L. 39) ☞ Cv : सद्भावः,
सतः परमात्मनो भवतीति सद्भावः । ☞ — Colophon. Adhy.
name : जनकोपाख्यानं.

सुवर्चलोवाच ।

नाहमुन्मत्तभूताद्य बुद्धिपूर्वं ब्रवीमि ते ।
विद्यते चेत्पतिस्तादृक्स मां भरति वेदवित् ।
येभ्यस्त्वं मन्यसे दातुं मामिहानय तान्द्विजान् ।
तादृशं तं पतिं तेषु वरयिष्ये यथातथम् ।

भीष्म उवाच ।

तथेति चोक्त्वा तां कन्यामृषिः शिष्यानुवाच ह । [65]

ब्राह्मणान्वेदसंपन्नान्योनिगोत्रविशोधितान् ।
मातृतः पितृतः शुद्धाब्जुद्धानाचारतः शुभान् ।
अरोगान्बुद्धिसंपन्नाशीलसत्त्वगुणान्वितान् ।
असंकीर्णान् गोत्रेषु वेदव्रतसमन्वितान् ।
ब्राह्मणान्ब्राह्मणान्मातृश्रीं मातापितृसमन्वितान् । [70]

निवेष्टुकामान्कन्यां मे दृष्ट्वानयत शिष्यकाः ।
तच्छ्रुत्वा त्वरिताः शिष्या ह्याश्रमेषु ततस्ततः ।
ग्रामेषु च ततो गत्वा ब्राह्मणेभ्यो न्यवेदयन् ।
ऋषेः प्रभावं मत्वा ते कन्यायाश्च द्विजोत्तमाः ।
अनेकमुनयो राजन्संप्राप्ता देवलाश्रमम् । [75]

अनुमान्य यथान्यायं मुनीन्मुनिकुमारकान् ।
अभ्यर्च्य विधिवत्तत्र कन्यां प्राह पिता महान् ।
एतेऽपि मुनयो वत्से स्वपुत्रैकमता इह ।
वेदवेदाङ्गसंपन्नाः कुलीनाः शीलसंमताः ।
येऽस्मी तेषु वरं भद्रे त्वमिच्छसि महाव्रतम् । [80]

तं कुमारं वृणीष्वद्य तस्मै दास्यामहं शुभे ।
तथेति चोक्त्वा कल्याणी तसहेमनिभा तदा ।
सर्वलक्षणसंपन्ना वाक्यमाह यशस्विनी ।
विप्राणां समितीर्दृष्ट्वा प्रणिपत्य तपोधनान् ।
यद्यस्ति समितौ विप्रो ह्यन्धोऽनन्धः स मे वरः । [85]

तच्छ्रुत्वा मुनयस्तत्र वीक्षमाणाः परस्परम् ।
नोचुर्विप्रा महाभागाः कन्यां मत्वा ह्यवेदिकाम् ।
कुत्सयित्वा मुनिं तत्र मनसा मुनिसत्तमाः ।
यथागतं ययुः क्रुद्धा नानादेशनिवासिनः ।
कन्या च संस्थिता तत्र पितृवेदमनि भासिनी । [90]

ततः कदाचिद्ब्रह्मण्यो विद्वाद्वायविशारदः ।

ऊहापोहविधानज्ञो ब्रह्मचर्यसमन्वितः ।
वेदविद्वेदतत्त्वज्ञः क्रियाकल्पविशारदः ।
आत्मतत्त्वविभागज्ञः पितृमानुणसागरः ।
श्वेतकेतुरिति ख्यातः श्रुत्वा वृत्तान्तमादरात् । [95]
कन्यार्थं देवलं चापि शीघ्रं तत्रागतोऽभवत् ।
उद्दालकसुतं दृष्ट्वा श्वेतकेतुं महाव्रतम् ।
यथान्यायं च संपूज्य देवलः प्रत्यभाषत ।
कन्ये एष महाभागे प्राप्ते ऋषिकुमारकः ।
वरयैनं महाप्राज्ञं वेदवेदाङ्गपारगम् । [100]

तच्छ्रुत्वा कुपिता कन्या ऋषिपुत्रमुदैक्षत ।
तां कन्यामाह विप्रर्षिः सोऽहं भद्रे समागतः ।
अन्धोऽहमत्र तत्त्वं हि तथा मन्ये च सर्वदा ।
विशालनयनं विद्धि तथा मां हीनसंशयम् ।
वृणीष्व मां वरारोहे भजे च त्वामनिन्दिते । [105]

येनेदं वीक्षते नित्यं शृणोति स्पृशतेऽथ वा ।
प्रायते वक्ति सततं येनेदं रसयते पुनः ।
येनेदं मन्यते तत्त्वं येन बुध्यति वा पुनः ।
न चक्षुर्विद्यते ह्येतत्स वै भूतान्ध उच्यते ।
यस्मिन्प्रवर्तते चेदं पश्यन्शृण्वन्स्पृशन्नपि । [110]

जिघ्रंश्च रसयंस्तद्भवते येन चक्षुषा ।
तन्मे नास्ति ततो ह्यन्धो वृणु भद्रेऽद्य मामतः ।
लोकदृष्ट्या करोमीह नित्यनैमित्तिकादिकम् ।
आत्मदृष्ट्या च तत्सर्वं विलिप्यामि च नित्यशः ।
स्थितोऽहं निर्भरः शान्तः कार्यकारणभावनः । [115]

अविद्यया तरन्मृत्युं विद्यया तं तथामृतम् ।
यथाप्राप्तं तु संदश्य वसामीह विमत्सरः ।
क्रीते व्यवसितं भद्रे भर्ताहं ते वृणीष्व माम् ।

भीष्म उवाच ।

ततः सुवर्चला दृष्ट्वा प्राह तं द्विजसत्तमम् ।
मनसासि वृतो विद्वद्दोषकर्ता पिता मम । [120]
वृणीष्व पितरं महाशेष वेदविधिक्रमः ।
तद्विज्ञाय पिता तस्या देवलो मुनिसत्तमः ।
श्वेतकेतुं च संपूज्य तथैवोद्दालकेन तम् ।

— (L 77) Kumbh. ed. आह (for प्राह). — (L. 87) ❧ Cṛ : अवेदिकाम्, अजानतीम् । ❧ — (L. 103) ❧ Cṛ : अत्र, संसारे । ❧ — (L. 108) ❧ Cṛ : येन परमात्मना, वीक्षते जीवः । ❧ — (L. 109) ❧ Cṛ : चक्षुः, चष्ट इति व्युत्पत्त्या चक्षुःपदवाच्यः परमात्मा, यस्य न विद्यते स भूतान्धः, भूतेष्वन्ध उच्यते । ❧ — (L. 110) ❧ Cṛ :

यस्मिंश्चक्षुषि, परमात्मनि सतीदं जगत्प्रवर्तते, तत्रेन चक्षुषा, मनसा वर्तते तच्छ्रुमं नास्ति । ❧ — (L. 114) ❧ Cṛ : विलिप्यामि, विलिप्यामि, अन्तर्णीतो णिच् । विनिषेधे । अलिप्यं, लेपायोग्यं यथा भवति तथा करोमि । ❧ — (L. 116) ❧ Cṛ : अविद्यया निन्दितया । अविद्यापदेनात्र दुःशास्त्रनिन्दनजनितमग-
वत्प्रसादेन मृत्युं तरन्नित्यर्थः (cf. Mait. Up. 7. 9) । ❧

मुनीनामप्रतः कन्यां प्रददौ जलपूर्वकम् ।
 उदाहरन्ति वै तत्र श्वेतकेतुं निरीक्ष्य तम् । [125]
 हृन्पुण्डरीकनिलयः सर्वभूतात्मको हरिः ।
 श्वेतकेतुस्वरूपेण स्थितोऽसौ मधुसूदनः ।
 प्रीयतां माधवो देवः पत्नी चैवं सुता मम ।
 प्रणिपादयामि ते कन्यां सहधर्मचर्यां शुभाम् ।
 इत्युक्त्वा प्रददौ तस्मै देवलो मुनिपुंगवः । [130]
 प्रतिगृह्य च तां कन्यां श्वेतकेतुर्महायशः ।
 उपयम्य यथान्यायमत्र कृत्वा यथाविधि ।
 समाप्य तत्र मुनिमिवैवाहिकमनुत्तमम् ।
 स गार्हस्थ्ये वसन्धीमान्भार्यां तामिदमब्रवीत् ।
 यानि चोक्तानि वेदेषु तत्सर्वं कुरु शोभने । [135]
 मया सह यथान्यायं सहधर्मचरी मम ।
 अहमित्येव भावेन स्थितोऽहं त्वं तथैव च ।
 तस्मात्कर्माणि कुर्वीथाः कुर्यां ते च ततः परम् ।
 न ममेति च भावेन ज्ञानाग्निनिलयेन च ।
 अनन्तरं तथा कुर्यात्तानि कर्माणि भस्मसात् । [140]
 एवं त्वया च कर्तव्यं सर्वदादुर्भगा मया ।
 यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।
 तस्माल्लोकस्य सिद्ध्यर्थं कर्तव्यं चात्मसिद्धये ।
 उक्त्वैवं स महाप्राज्ञः सर्वज्ञानैकभाजनः ।
 पुत्रानुत्पाद्य तस्यां च यज्ञैः संतर्प्य देवताः । [145]
 आत्मयोगपरो नित्यं निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ।
 भार्या तां सदृशीं प्राप्य बुद्धिं क्षेत्रज्ञयोरिव ।
 लोकमन्यमनुप्राप्तौ भार्या भर्ता तथैव च ।
 साभिभूतौ जगत्सिंश्वरमाणौ सुदान्वितौ ।
 ततः कदाचिन्नतारं श्वेतकेतुं सुवर्चला । [150]
 पप्रच्छ को भवानत्र ब्रूहि मे तद्विजोत्तम ।
 तामाह भगवान्वाग्मी त्वया ज्ञातो न संशयः ।
 द्विजोत्तमेति मामुक्त्वा पुनः कमनुपृच्छसि ।
 सा तमाह महात्मानं पृच्छामि हृदि शायिनम् ।
 तच्छ्रुत्वा प्रत्युवाचैनां स न वक्ष्यति भामिनि । [155]
 नामगोत्रसमायुक्तमात्मानं मन्यसे यदि ।
 तस्मिन्मयागोत्रसद्भावे वर्तते देहबन्धनम् ।

अहमित्येव भावोऽत्र त्वयि चापि समाहितः ।
 त्वमप्यहमहं सर्वमहमित्येव वर्तते ।
 नात्र तत्परमार्थं वै किमर्थमनुपृच्छसि । [160]
 ततः प्रहस्य सा हृष्टा भर्तारं धर्मचारिणी ।
 उवाच वचनं काले स्मयमाना तदा नृप ।
 किमनेकप्रकारेण विरोधेन प्रयोजनम् ।
 क्रियाकलापैर्ब्रह्मार्थं ज्ञाननष्टोऽसि सर्वदा ।
 तन्मे ब्रूहि महाप्राज्ञ यथाहं त्वामनुव्रता । [165]
 श्वेतकेतुरुवाच ।
 यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।
 वर्तते तेन लोकोऽयं संकीर्णश्च भविष्यति ।
 संकीर्णे च तथा धर्मे वर्णः संकरमेति च ।
 संकरे च प्रवृत्ते तु मात्स्यो न्यायः प्रवर्तते ।
 तदनिष्टं हरेर्भद्रे धातुरस्य महात्मनः । [170]
 परमेश्वरसंकीडा लोकसृष्टिरियं शुभे ।
 यावत्पांसव उद्दिष्टास्तावत्सोऽस्य विभूतयः ।
 तावत्पञ्चैव मायास्तु तावत्सोऽस्य शक्तयः ।
 एवं सुगह्वरे युक्तो यत्र मे तद्व्याभवम् ।
 छित्त्वा ज्ञानासिना गच्छेत्स विद्वान्स च मे प्रियः । [175]
 सोऽहमेव न संदेहः प्रतिज्ञा इति तस्य वै ।
 ये मृढास्ते दुरात्मानो धर्मसंस्कारकारकाः ।
 मर्यादाभेदका नीचा नरके यान्ति जन्तवः ।
 आसुरीं योनिमापन्ना दवानुशासनम् ।
 भगवत्या तथा लोके रक्षितव्यं न संशयः । [180]
 मर्यादालोकरक्षार्थमेवमस्मि तथा स्थितः ।
 सुवर्चलोवाच ।
 शब्दः कोऽत्र इति ख्यातस्तथार्थं च महासुने ।
 आकृतिं च तयोर्ब्रूहि लक्षणेन पृथक्पृथक् ।
 श्वेतकेतुरुवाच ।
 व्यत्ययेन च वर्णानां परिवादकृतो हि यः ।
 स शब्द इति विज्ञेयस्तन्निपातोऽर्थ उच्यते । [185]
 सुवर्चलोवाच ।
 शब्दार्थयोर्हि संबन्धस्त्वनयोरस्ति वा न वा ।

— (L. 139) ☞ Cv : ज्ञानाग्निनिलयेन, लीङ् लेप्ते इति धातोः ।
 ज्ञानाग्निसंवाधनेन । ☞ — (L. 141) ☞ Cv : सर्वदादुर्भगा मया,
 [अ]दुष्टो भगो भाग्यं यस्याश्चनति सादुर्भगा । मया सह भस्मसात्
 कुर्यां इति पूर्वगान्वयः । ☞ — (L. 147) ☞ Cv : बुद्धि
 क्षेत्रज्ञयोरिव, क्षेत्रज्ञयोर्वैवक्यापारयोः सदृशीं बुद्धिमिव, भेदबुद्धिमिवे-
 त्यर्थः । ☞ — (L. 157) ☞ Cv : मिथ्यागोत्रसद्भावे, गोत्रा-

दिकं मिथ्या अनित्यं व्यर्थं वा । ☞ — (L. 174) ☞ Cv :
 सुगह्वरे, संसारे । ☞ — (L. 176) ☞ Cv : सोऽहमेव, सः
 उक्तानन्तैश्वर्यसंपन्नः, अहमेव नान्य इति तस्य परमात्मनः प्रतिज्ञा ।
 यद्वा । तत्त्वपदयोः स तदितिपदवाच्यः अहमेव । जीवस्तु अतत्पद-
 वाच्य एव, न तु मदभेदेन तत्पदवाच्यः । ☞ — (L. 184)
 Kumbh. ed. परिवादकृतो ; Cv (gloss) : परितः परमार्थरूप-

तन्मे ब्रूहि यथातत्त्वं शब्दस्थानेऽयं एव

श्वेतकेतुरुवाच ।

शब्दार्थयोर्न चैवास्ति संबन्धोऽत्यन्त एव हि ।

पुष्करे च यथा तोयं तथास्तीति च वेत्थ तत् ।

सुवर्चलोवाच ।

अर्थे स्थितिर्हि शब्दस्य नान्यथा च स्थितिर्भवेत् । [190]

विद्यते चेन्महाप्राज्ञ विनार्थं ब्रूहि सत्तम ।

श्वेतकेतुरुवाच ।

संसर्गोऽतिमात्रस्तु वाचकत्वेन वर्तते ।

अस्ति चेद्वर्तते नित्यं विकारोच्चारणेन वै ।

सुवर्चलोवाच ।

शब्दस्थानोऽत्र इत्युक्तस्तथार्थ इति मे कृतम् ।

अर्थास्थितो न तिष्ठेच्च विरुद्धमिह भाषितम् । [195]

श्वेतकेतुरुवाच ।

न विकूलोऽत्र कथितो नाकाशं हि विना जगत् ।

संबन्धस्तत्र नास्त्येव तद्वदित्येष मन्यताम् ।

सुवर्चलोवाच ।

सदाहंकारशब्दोऽयं व्यक्तमात्मनि संश्रितः ।

न वाचस्तत्र वर्तन्ते इति मिथ्या भविष्यति ।

श्वेतकेतुरुवाच ।

अहंशब्दो ह्यहंभावे तात्मभावे शुभ्रवते । [200]

न वर्तते परेऽचिन्त्ये वाचः सगुणलक्षणाः ।

सुवर्चलोवाच ।

अहं गात्रैकतः श्यामा भवानपि तथैव च ।

तन्मे ब्रूहि यथान्यायमेवं चेन्मुनिसत्तम ।

श्वेतकेतुरुवाच ।

मृण्मये हि घटे भावस्तादृग्भाव इहेष्यते ।

अयं भावः परेऽचिन्त्ये ह्यात्मभावो यथा च मृत् । [205]

अहं त्वमेतदित्येव परे संकल्पनाम तत् ।

तस्माद्वाचो न वर्तन्ते इति नैव विरुध्यते ।

तस्माद्वामेन वर्तन्ते मनसा भीरु सर्वशः ।

यथाकाशगतं विश्वं संसक्तमिव लक्ष्यते ।

संसर्गे सति संबन्धात्तद्विकारं भविष्यति । [210]

अनाकाशगतं सर्वं विकारे च सदा गतम् ।

तद्ब्रह्म परमं शुद्धमनौपगम्यं न शक्यते ।

न दृश्यते तथा तच्च दृश्यते च मतिर्मम ।

सुवर्चलोवाच ।

निर्विकारं ह्यमूर्तिं च निरयं सर्वगं तथा ।

दृश्यते च विषयश्चित्तं दृगात्मा तेन दृश्यते । [215]

श्वेतकेतुरुवाच ।

त्वचा स्पृशति वै वायुमाकाशस्थं पुनः पुनः ।

तत्स्थं गन्धं तथाप्राप्तिं ज्योतिः पश्यति चक्षुषा ।

तमोरश्मिगुणश्चैव मेघजालं तथैव च ।

वर्षं तारागणं चैव नाकाशं दृश्यते पुनः ।

आकाशस्याप्यथाकाशं सद्रूपमिति निश्चितम् । [220]

तदर्थं कल्पिता ह्येते तत्सत्यो विष्णुरेव च ।

यानि नामानि गौणानि ह्युपचारात्परात्मनि ।

न चक्षुषा न मनसा न चान्येन परो विभुः ।

चिन्त्यते सूक्ष्मया बुद्ध्या वाचा वक्तुं न शक्यते ।

एतत्प्रपञ्चमखिलं तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितम् । [225]

महाघटोऽल्पकश्चैव यथा मह्यं प्रतिष्ठितौ ।

न च स्त्री न पुमाश्चैव यथैव न नपुंसकः ।

केवलज्ञानमात्रं तत्तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितम् ।

मेव वदतीति परिवादी । तेन कारणेन कृतः, ब्रह्ममीमांसायां साधितः) परिवादि' (as above). — (L. 188) ☞ Cv : शब्दार्थयोः, वेदरूपशब्दस्य अर्थरूपब्रह्मणश्च, अत्यन्तसंबन्धः, प्रतिपाद्यप्रतिपादकरूपसंबन्धः । ☞ — (L. 193) ☞ Cv : विकारोच्चारणेन, विविधाकारोच्चारणेन । ☞ — (L. 194) ☞ Cv : अत्र, वेदादिरक्षकनिरपेक्षः अर्थः, परब्रह्मरूपार्थः शब्दस्थानः, शब्दस्य वेदस्याधारभूतः । ☞ Kumbh. ed. कृतः; Cv (gloss : अङ्गीकृतम्) कृतम् (as above). — (L. 195) Kumbh. ed. अर्थः स्थितो; Cv (gloss : अर्थेन आस्थितः) अर्थास्थितो (as above). ☞ Cv : विरुद्धं, निश्चितम् । ☞ — (L. 196) ☞ Cv : विकूलः, दृष्टान्तानुकूलः परिहारो न कथितः । ☞ — (L. 200) Kumbh. ed. ह्यहंभावो; Cv (gloss : अहमिति भावनामात्रे) ह्यहंभावे (as

above). ☞ Cv : आत्मभावे, अनन्तकल्याणगुणसमुदाये । ☞ — (L. 201) Kumbh. ed. न वर्तते; Cv (gloss : सामस्येन भगवत्प्रतिपादको न भवति) न वर्तते (as above). ☞ Cv : वाचः सगुणलक्षणाः, यः शब्दः यदुपवाचकत्वयोग्यः स तमेव गुणं वक्ति । ☞ — (L. 202) ☞ Cv : गात्रैकतः एकसिन्गात्रे, न जन्मान्तरे । ☞ — (L. 205) Kumbh. ed. तत् (for मृत्). — (L. 206) Kumbh. ed. संकल्पनामया; Cv (gloss : ईषदोपद्रुणप्रतिपादकं नाम) संकल्पनामया (as above). — (L. 214-15) ☞ Cv : निरयं, निर्गतं तयं, अयं नाशो यस्य तत्तथोक्तम् । दृगात्मा, ज्ञानस्वरूपी । ☞ — (L. 225) Kumbh. ed. प्रपञ्चः; Cv (gloss : शरणागतम्) प्रपञ्चः (as above). — (L. 230) ☞ Cv : आत्मनः प्रकृत्यां, परमात्माधीनजडप्रकृ-

भूमिसंस्थानयोगेन वस्तुसंस्थानयोगतः ।
रसभेदा यथा तोये प्रकृत्यामात्मनस्तथा । [230]
तद्वाक्यस्मरणान्नित्यं तृप्तिं वारि पिबन्निव ।
प्राप्नोति ज्ञानमखिलं तेन तत्सुखमेधते ।

सुवर्चलोवाच ।

अनेन साध्यं किं स्याद्वै शब्देनेति मतिर्मम ।
वेदगम्यः परोऽचिन्त्य इति पौराणिका विदुः ।
निरर्थको यथा लोके तद्वत्त्वादिति मे मतिः । [235]
निरीक्ष्यैवं यथान्यायं वक्तुमर्हसि मेऽनघ ।

श्वेतकेतुरुवाच ।

वेदगम्यं परं शुद्धमिति सत्या परा श्रुतिः ।
व्यावृत्त्या नैतदित्याह उपलिङ्गे च वर्तते ।
निरर्थको न चैवास्ति शब्दो लौकिक उच्यते ।
अनन्वयाः स्मृताः शब्दा निरर्था इति लौकिकैः । [240]
गृह्यन्ते तद्वदित्येव न वर्तन्ते परात्मनि ।
अगोचरत्वं वचसां युक्तमेवं तथा शुभे ।
साधनस्योपदेशाच्च ध्रुवायस्य च सूचनात् ।
उपलक्षणयोगेन व्यावृत्त्या च प्रदर्शनात् ।
वेदगम्यः परः शुद्ध इति मे धीयते मतिः । [245]
अध्यात्मध्यानसंभूतमभूतं भूतवत्स्फुटम् ।
ज्ञानं विद्धि शुभाचारे तेन यान्ति परां गतिम् ।
यदि मे व्याहृतं गुह्यं श्रुतं न तु त्वया शुभे ।
तथ्यमित्येव वा शुद्धे ज्ञानं ज्ञानविलोचने ।
नानारूपवदस्यैवमैश्वर्यं दृश्यते शुभे । [250]
न वायुस्तत्र सूर्यस्तब्रह्मास्ति तु परं पदम् ।
अनेन पूर्णमेतद्धि हृदि भूतमिहेष्यते ।
एतावदात्मविज्ञानमेतावद्यदहं स्मृतम् ।
आवयोरनं च सत्त्वं वै तस्मादज्ञानबन्धनम् ।

भीष्म उवाच ।

एवं सुवर्चला हृष्टा प्रोक्ता भर्त्रा यथार्थवत् । [255]
परिचर्यमाणा ह्यनिशं तत्त्वबुद्धिसमन्विता ।

भर्ता च तामनुप्रेक्ष्य नित्यनैमित्तिकान्वितः ।
परमात्मनि गोविन्दे वासुदेवे महात्मनि ।
समाधाय च कर्माणि तन्मयत्वेन भावितः ।
कालेन महता राजन्प्राप्नोति परमां गतिम् । [260]
एतत्ते कथितं राजन्यस्मात्त्वं परिपृच्छसि ।
गार्हस्थ्यं च समास्थाय गतौ जायापती परम् ।

Co'ophon

20

After 12. 214, Kumbh ed. Cv. ins :

युधिष्ठिर उवाच ।

केचिदाहुर्द्विधा लोके त्रिधा राजजनेकधा ।
न प्रत्ययो न चान्यच्च दृश्यते ब्रह्म नैव तत् ।
नानाविधानि शास्त्राणि युक्ताश्चैव पृथग्विधाः ।
किमधिष्ठाय तिष्ठामि तन्मे ब्रूहि पितामह ।

भीष्म उवाच ।

स्वे स्वे युक्ता महात्मानः शास्त्रेषु प्रभविष्णवः । [5]
वर्तन्ते पण्डिता लोके को विद्वान्कश्च पण्डितः ।
सर्वेषां तत्त्वमज्ञाय यथारुचि तथा भवेत् ।
अस्मिन्नर्थे पुराभूतमितिहासं पुरातनम् ।
महाविवादसंयुक्तमृषीणां भावितात्मनाम् ।
हिमवत्पाश्र्वासीना ऋषयः संशितव्रताः । [10]
षण्णां तानि सहस्राणि ऋषीणां गणमाहितम् ।
तत्र केचिद्भुवं विश्वं सेश्वरं तु निरीश्वरम् ।
प्राकृतं कारणं नास्ति सर्वं नैवमिदं जगत् ।
अनेन चापरे विप्राः स्वभावं कर्म चापरे ।
पौरुषं कर्म दैवं च यत्स्वभावादिरेव तम् । [15]
नानाहेतुशतैर्युक्ता नानाशास्त्रप्रवर्तकाः ।
स्वभावाद्वाङ्मना राजजिगीषन्तः परस्परम् ।
ततस्तु मूलमुद्धृतं वादिप्रत्यर्थिसंयुतम् ।
पात्रदण्डविधार्तं च वत्कलाजिनवाससाम् ।

लान् । ☞ — (L. 238) Kumbh. ed. व्याहृत्या; Cv (gloss : अप्राप्य निवृत्त्या) व्यावृत्त्या (as above). Kumbh. ed व्युपलिङ्गे; Cv (gloss : उपपन्नगुणे) उपलिङ्गे (as above). — (L. 240) Kumbh. ed. तथा (for स्मृताः). — (L. 241) ☞ Cv : तद्वदित्येव, एकैकगुणलाभायेति यावत् । ☞ — (L. 244) ☞ Cv : व्यावृत्त्या नेति नेति ह्यतौ । ☞ — (L. 246) ☞ Cv : भूतवत्, ब्रह्मादिषु यद्भूतमपरोक्षज्ञानं तद्वत् । ☞ — (L. 251) Kumbh. ed. तत्तद् (for तत्तु).

— Colophon. Adhy. name : सुवर्चलाश्वेतकेतूपाख्यानं. With the above cf. App. no. 20 below.

20

(L. 1) ☞ Cv : द्विधा, जीवजडालमकतया । त्रिधा जीवे, देवासुरमनुष्यत्वेन । जडे, तेजोब्रह्मात्मकत्वेन । अनेकधा, पञ्चभूतात्मकतया । ☞ — (L. 2) ☞ Cv : न चान्यच्च, सर्वथा अवि-
श्वातोऽपि न दृश्यते । ☞ — (L. 13) ☞ Cv : प्राकृतं, प्रकृ-
तिसंबन्धि । ☞ — (L. 15) ☞ Cv : पौरुषं, पुद्गलप्रयत्नः । ☞

एके मनुसमापन्नास्ततः शान्ता द्विजोत्तमाः । [20]

वसिष्ठमब्रुवन्सर्वे त्वं नो ब्रूहि सनातनम् ।

नाहं जानामि विप्रेन्द्राः प्रत्युवाच स तान्प्रभुः ।

ते सर्वे सहिता विप्रा नारदमृषिमब्रुवन् ।

त्वं नो ब्रूहि महाभाग तत्त्वविच्च भवानसि ।

नाहं द्विजा विजानामि क हि गच्छाम संगताः । [25]

इति तानाह भगवांस्ततः प्राह च स द्विजान् ।

को विद्वानिह लोकेऽस्मिन्नमोहोऽमृतमद्भुतम् ।

तच्च ते शुश्रुवुर्वाक्यं ब्राह्मणा ह्यशरीरिणः ।

सनद्धाम द्विजा गत्वा पृच्छध्वं स च वक्ष्यति ।

तमाह कश्चिद्विजवर्यसत्तमो [30]

विभाण्डको मण्डितवेदराशिः ।

कस्त्वं भवानर्थविभेदमध्ये

न दृश्यसे वाक्यमुदीर्यश्च ।

अथाहेदं तं भगवान्सनन्तं

महासुने विद्धि मां पण्डितोऽसि । [35]

ऋषिं पुराणं सततैकरूपं

यमक्षयं वेदविदो वदन्ति ।

पुनस्तमाहेदमसौ महात्मा

स्वरूपसंस्थं वद आह पार्थ ।

त्वमेकोऽस्मदपिपुंगवाद्य [40]

न सत्स्वरूपमथ वा पुनः किम् ।

अथाह गम्भीरतरानुवादं

वाक्यं महात्मा ह्यशरीर आदिः ।

न ते मुने श्रोत्रमुखेऽपि चाख्यं

न पादहस्तौ प्रपदात्मके न । [45]

श्रुवन्मुनीन्सत्यमथो निरीक्ष्य

स्वमाह विद्वान्मनसा निगम्य ।

ऋषे कथं वाक्यमिदं ब्रवीषि

न चाख्य मन्ता न च विद्यते चेत् ।

न शुश्रुवुस्तस्तनु प्रतिवाक्यं द्विजोत्तमाः [50]

निरीक्षमाणा आकाशं ग्रहसन्तस्ततस्ततः ।

आश्चर्यमिति मत्वा ते ययुर्हेमं महानिर्मम् ।

सनत्कुमारसंकाशं सगणा मुनिसत्तमाः ।

तं पर्वतं समारुह्य ददृशुर्ध्यानमाश्रिताः ।

कुमारं देवमर्हन्तं वेदपाराविवर्जितम् । [55]

ततः संवत्सरे पूर्णे प्रकृतिस्थं महामुनिम् ।

सनत्कुमारं राजेन्द्र प्रणिपत्य द्विजाः स्थिताः ।

आगतान्भगवानाह ज्ञाननिधृतकल्मषः ।

ज्ञातं मया मुनिगणा वाक्यं तदशरीरिणः ।

कार्यमद्य यथाकामं पृच्छध्वं मुनिपुंगवाः । [60]

तमब्रुवन्प्राञ्जलयो महामुनिं

द्विजोत्तमं ज्ञाननिधिं मुनिर्मलम् ।

कथं वयं ज्ञाननिधिं वरेण्यं

यक्ष्यामहे विश्वरूपं कुमार ।

प्रसीद नो भगवञ्ज्ञानलेशं [65]

मधुप्रयाताय सुखाय सन्तः ।

यत्तत्पदं विश्वरूपं महामुने

तत्र ब्रूहि किं कुत्र महानुभाव ।

स तैर्विद्युक्तो भगवान्महात्मा

यः संगवान्सत्यवित्तच्छृणुष्व । [70]

अनेकसाहस्रकलेषु चैव

प्रसन्नधातुं च शुभाज्ञया सत् ।

यथाह पूर्वं शुष्मासु ह्यशरीरी द्विजोत्तमाः ।

तथैव वाक्यं तत्सत्यमजानन्तश्च कीर्तितम् ।

शृणुध्वं परमं कारणमस्ति । कथमवगम्यते । अहन्य- [75]

हनि पाकविशेषो दृश्यते । तेन मिश्रं सर्वं मिश्रयते । यथा

मण्डली इति सर्वेषामस्ति निदर्शनम् । अस्ति चक्षुष्मतामस्ति

ज्ञाने स्वरूपं पश्यति । यथा दर्पणान्तर्निदर्शनम् । स एव सर्वं

विद्वान्न विभेति न गच्छति । कुत्राहं कस्य नाहं केनेत्यवर्त-

मानो विजानाति । स युगतो व्यापी । स पृथक्स्थितः । [80]

तदपरमार्थम् । यथा वायुरेकः सन्बहुधेरितः । आश्चर्यविशेषो

वा यस्माश्चर्यो वा । यथावद्विज्ञे मृगो व्याघ्रे च । मनुजे वेणु-

संश्रयो मिद्यते वायुरथैकः । आत्मा तथासौ परमात्मासावन्य

— (L. 28) ❀ Cv : अशरीरिणः कस्यचित् । ❀ — (L.

29) ❀ Cv : सनद्धाम, सनत्कुमारस्य धाम । ❀ — (L.

32) ❀ Cv : अर्थविभेदमध्ये, शास्त्रार्थस्य निमित्तेन भेदः कलहः

तस्य मध्ये । ❀ — (L. 55) ❀ Cv : पारा, परायणं । ❀

— (L. 68) Kumbh. ed. तत्र (for कुत्र) . — (L.

76) ❀ Cv : पाकविशेषः, धनधान्यफलादौ देहे च । ❀ — (L.

77) ❀ Cv : मण्डली, समूहः, इति दर्शनविषये । ❀ — (L.

78) ❀ Cv : ज्ञाने ज्ञानविषयतया, यत्स्वरूपं, स्वतन्त्रपरमात्मनः

स्वरूपमस्ति । दर्पणान्तः अविवेकी प्रतिमुखमेव पश्यति, विवेकी तु

प्रतिमुखनियामकं बिम्बभूतं मुखं पश्यति । ❀ — (L. 79)

❀ Cv : केन, केन वा साधनेन, जगत्करोमि । ❀ — (L. 80)

❀ Cv : युगतो युगे युगे । पृथक्, जीवजडात्मकात्प्रपञ्चादत्यन्त-

भिन्नतया स्थितः । ❀ — (L. 81) Kumbh. ed. अपरमार्थः ;

Cv (gloss : तदपरम्, तस्मान्नारायणादपरं जगत् । अर्थ, स्वस्-

पुरार्थवशाज्जातं, न तु तद्वर्णनम्) अपरमार्थम् (as above) .

— (L. 82) Kumbh. ed. यस्माश्चर्यः ; Cv (gloss : आश्चर्य

इव भाति । एवमात्मा स एव गच्छति । सर्वमात्मा पश्य-
न्शृणोति न जिघ्रति न भाषते । [85]

चक्रेऽस्य तं महात्मानं परितो दश रश्मयः ।
विनिष्क्रम्य यथा सूर्यमनुगच्छति तं प्रभुम् ।
दिने दिनेऽस्तमभ्येति पुनरुद्गच्छते दिशः ।
तावुभौ न रवौ चास्तां तथा वित्त शरीरिणम् ।
पतिते वित्त विप्रेन्द्राः भक्षणे चरणे परः । [90]
ऊर्ध्वमेकस्तथाधस्तादेकस्तिष्ठति चापरः ।
हिरण्यसदनं ज्ञेयं समेत्य परमं पदम् ।
आत्मना ह्यात्मदीपं तमात्मनि ह्यात्मपूरुषम् ।
संचितं संचितं पूर्वं भ्रमरो वर्तते भ्रमन् ।
योऽस्मिन्मानीव जानाति न मुह्यति न हीयते । [95]

न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनं
हृदा मनीषा पश्यति रूपमस्य ।
न शुद्धं न कृष्णं परमार्थभावं
गुहाशयं ज्ञानदेवीकरस्थम् ।
ब्राह्मणस्य न सादृश्ये वर्तते सोऽपि किं पुनः । [100]
इज्यते यस्तु मन्त्रेण यजमानो द्विजोत्तमः ।
नैव धर्मी न चाधर्मी द्वंद्वतीतो विमत्सरः ।
ज्ञानवृत्तः सुखं शेते ह्यमृतात्मा न संशयः ।
एवमेष जगत्सृष्टिं कुरुते मायया प्रभुः ।
न जानाति विरूढात्मा कारणं चात्मनो ह्यसौ । [105]
ध्याता द्रष्टा तथा मन्ता बोद्धा दृष्टान्त एव सः ।
को विद्वान्परमात्मानमनन्तं लोकभावनम् ।
यत्तु शक्यं मया प्रोक्तं गच्छध्वं मुनिपुंगवाः ।

भीष्म उवाच ।

एवं प्रणम्य विप्रेन्द्रा ज्ञानसागरसंभवम् ।
सनत्कुमारं संदृष्ट्वा जग्मुस्ते रुचिरं पुनः । [110]
तस्मात्त्वमपि कौन्तेय ज्ञानयोगपरो भव ।
ज्ञानमेव महाराज सर्वदुःखविनाशनम् ।
इदं महादुःखसमाकराणां
नृणां परित्राणविनिर्मितं पुरा ।

पुराणपुंसा ऋषिणा महात्मना [115]
महामुनीनां प्रवरेण त

Colophon.

युधिष्ठिर उवाच ।

यदिदं तप इत्याहुः किं तपः संप्रकीर्तितम् ।
उपवासमथान्यत्तु वेदाचारमथो नु किम् ।
शाश्वं तपो महाप्राज्ञ तन्मे ब्रूहि पितामह ।

भीष्म उवाच ।

पक्षमासोपवासादीन्मन्यन्ते वै तपोधनाः । [120]
वेदव्रतादीनि तपः अपरे वेदपारगाः ।
वेदपारायणं चान्ये चाहुस्तत्त्वमथापरे ।
यथाविहितमाचारस्तपः सर्वं व्रतं गताः ।
आत्मविद्याविधानं यत्तत्तपः परिकीर्तितम् ।
त्यागस्तपस्तथा शान्तिस्तप इन्द्रियनिग्रहः । [125]
ब्रह्मचर्यं तपः प्रोक्तमाहुरेवं द्विजातयः ।
सदोपवासो यो विद्वान्ब्रह्मचारी सदा भवेत् ।
यो मुनिश्च सदा भीमान्विघसाशी विमत्सरः ।
ततस्त्वनन्तमप्याहुर्नैत्यमतिथिप्रियः ।
नान्तराशीस्ततो नित्यमुपवासी महाव्रतः । [130]
ऋतुगामी तथा प्रोक्तो विघसाशी स्मृतो बुधैः ।
भृत्यशेषं तु यो भुङ्क्ते यज्ञशेषं तथामृतम् ।
एवं नानार्थसंयोगं तपः शश्वदुदाहृतम् ।
केषां लोका ह्यपर्यन्ताः सर्वे सत्यव्रते स्थिताः ।
येऽपि कर्मयं प्राहुस्ते द्विजा ब्राह्मणाः स्मृताः । [135]
रमन्ते दिव्यभोगैश्च पूजिता ह्यप्सरोगणैः ।
ज्ञानात्मकं तपःशब्दं ये वदन्ति विनिश्चिताः ।
ते ह्यन्तरात्मसद्भावं प्रपन्ना नृपसत्तम ।
एतत्ते नृपशार्दूल प्रोक्तं यत्पृष्टवानसि ।
यथावस्तूनि संज्ञानि विविधानि भवन्त्युत । [140]
युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ राजाधीना नृपाः पुनः ।

इव । वा विकल्पोपमानयोरित्यमरः [3. 249] यस्याश्रयो वा
(as above). — (L. 85) Kumbh. ed. च भ्राति
(for जिघ्रति). — (L. 89) ☞ Cv : ता उभौ, उदया-
स्तमयौ, रवौ न चास्तां, मनुष्यदृष्ट्यैव उदयास्तमयौ । सूर्यस्त्वेक-
प्रकार एव । शरीरिणं, शरीरान्तर्गतं नारायणं वित्त । ☞ — (L.
90) ☞ Cv : पतनभक्षणसंचरणोर्ध्वगमनाधोगमनावस्थानाख्य-
षड्विधजीवव्यापारेषु षड्विधैर्निर्भिर्हि भगवान्प्रेरयतीति भावः । ☞
— (L. 92) ☞ Cv : हिरण्यसदनं, 'हिरण्यसुखं समुद्दिष्टम्'

इति वचनाद्विरण्यस्य, सुखस्य, मुकुटाचलंकारसुवर्णस्य वा सद-
नम् । ☞ — (L. 105) Kumbh. ed. विमूढात्मा ; Cv
(gloss : विशेषेण प्रादुर्भूतस्वरूपः) विरू (as above).
Colophon. — Adhy. name : मुनिसनत्कुमारसंवादः.
— (L. 120) ± 12. 214. 4^{ab}. — With lines
123-129, of. 12. 214. 4-7. — (L. 138) ☞ Cv :
अन्तरात्मसद्भावम्, अन्तरात्मनः, अन्तर्निधायकपरमात्मनः सद्भावं
विद्यमानत्वं, सद्भक्तिं वा । ☞ — (L. 146) Kumbh.

अन्यानि च सहस्राणि नामानि विविधानि च ।
प्रतियोगीनि वै तेषां छन्नान्यस्तमितानि च ।
दृढं सर्वं प्राकृतकमिदं सर्वत्र पश्य वै ।
तस्माद्यथागतं राजन्यथारुचि नृणां भवेत् । [145]

भीष्म उवाच ।

अस्मिन्नर्थे पुरावृत्तं शृणु राजन्युधिष्ठिर ।
ब्राह्मणानां समूहे तु यदुवाच सुवर्चला ।
देवलय सुता विद्वन्सर्वलक्षणशोभिता ।
कन्या सुवर्चला नाम योगभाविचेतना ।
हेतुना केन जाता सा निर्द्वन्द्वा नष्टसंशया । [150]
साब्रवीत्पितरं विप्रं वरान्वेषणतत्परा ।
अन्धाय मां महाप्राज्ञ देहि वीक्ष्य सुलोचनम् ।
एवं स्म च पितः शश्वन्मयेदं [प्रार्थितं] मुने ।

पितोवाच ।

न शक्यं प्रार्थितुं वत्से त्वयाद्य प्रतिभाति मे ।
अन्धतानन्धता चेति विचारो मम जायते । [155]
उन्मत्तेव सुते वाक्यं भाषसे पृथुलोचने ।

कन्योवाच ।

नाहमुन्मत्तभूताद्य बुद्धिपूर्वं ब्रवीमि ते ।
विद्धि वै तादृशं लोके स मां भजति वेदवित् ।
यान्यास्त्वं मन्यसे दातुं मां द्विजोत्तम तानिह ।
आनयान्यान्महाभाग ह्यहं द्रक्ष्यामि तेषु तम् । [160]
तथेति चोक्त्वा तां विप्रः प्रेक्षयामास शिष्यकान् ।
ऋषेः प्रभावं दृष्ट्वा ते कन्यायाश्च द्विजोत्तमाः ।
अनेकमुनयो राजन्संप्राप्ता देवलाश्रमम् ।
तानागतानथाभ्यर्च्य कन्यामाह पिता महान् ।
यदीच्छसि वरं भद्रे तं विप्रं वरय स्वयम् । [165]
तथेति चोक्त्वा कल्याणी तप्तहेमनिभानना ।
करसंमितमध्याङ्गी वाक्यमाह तपोधनाः ।
यद्यस्ति संमतो विप्रो ह्यन्धोऽजन्धः स मे वरः ।
नोचुर्विप्रा महाभागां प्रतिवाक्यं ययुश्च ते ।
कन्या च तिष्ठतामत्र पितुर्वैरुमनि भारत । [170]
श्वेतकेतुः कहालस्य इयालः परमधर्मवित् ।
श्रुत्वा ब्रह्मा तदागम्य कन्यामाह महीपते ।
सोऽहं भद्रे समावृत्तस्त्वयोक्तो यः पुरा द्विजः ।

विशालनयनं विद्धि मामन्धोऽहं वृणीष्व माम् ।

सुवर्चलोवाच ।

कथं विशालनेत्रोऽसि कथं वा त्वमलोचनः । [175]
बृद्धि पश्चादहं विद्वन्परीक्षे त्वां द्विजोत्तम ।

द्विज उवाच ।

प्रतियोगीनि नामानि छन्नान्यस्तमितानि च ।
शब्दे स्पर्शे तथा रूपे रसे गन्धे सहेतुकम् ।
न मे प्रवर्तते चेतो न प्रत्यक्षं हि तेषु मे ।
अलोचनोऽहं तस्माद्भि न गतिर्विद्यते यतः । [180]
येन पश्यति सुश्रोणि भाषते स्पृशते पुनः ।
भुज्यते प्रायते नित्यं शृणोति मनुते तथा ।
तच्छ्रुत्वाविद्यते मद्भवं येन पश्यति वै स्फुटम् ।
सुलोचनोऽहं भद्रे वै पृच्छ वा किं वदामि ते ।
सर्वमस्मिन्न मेऽविद्या विद्वान्नि परमार्थतः । [185]
सा विशुद्धा ततो भूत्वा श्वेतकेतुं महासुनिम् ।
प्रणम्य पूजयामास तां भार्या स च लब्धवान् ।
वैराग्यसंयुता कन्या तादृशं पतिमुत्तमम् ।
प्राप्ता राजन्महाप्राज्ञ तस्मादर्थः पृथक्पृथक् ।
एतत्ते कथितं राजर्षि भूयः श्रोतुमिच्छसि । [190]

Colophon.

21

After 12. 215, 35, Kumbh. ed. Cv. ins. :

नैवान्तरं विजानाति श्रुत्वा गुरुमुखात्ततः ।
वाक्यं वाक्यार्थविज्ञानमालोक्य मनसा यतिः ।
विवेकप्रत्ययापन्नमालानमनुपश्यति ।
विरज्यति ततो भीत्या परमेश्वरमृच्छति ।
त्रातारं सर्वदुःखानां तत्सुखान्वेषणं यथा । [5]
करोति सद्भिः संसर्गमलं सन्तः सुखाय वै ।
सतां सकाशादाशाय मार्गं लक्षणवत्तया ।
सर्वसङ्गविनिर्मुक्तः परमात्मानमृच्छति ।
विषयेच्छाकृतो धर्म[र्मः] सरजस्को भयावहः ।
धर्महानिमवाप्नोति क्रमात्तेन नरः पुनः । [10]
भक्तिहीनो भवत्येव परमात्मनि चाच्युत ।
वाचके वापि च स्थानं न हन्येव विमोचितः ।
साक्ष्यै[sic] चास्य रतिर्नित्यं संसारे च रतिर्भवेत् ।

ed. om. the ref. — Kumbh. ed. om. line 177.
— (L. 177) ☞ Cv : छन्नानि, निगूढार्थानि, गुह्यभाषाप्रोक्तानि ।
अस्तमितानि, बाल्यवयस्यविरादिनामानि, उत्तरोत्तरदशायां पूर्वपूर्व-
नाम्नः अस्तमितत्वात् । — (L. 185) ☞ Cv : अस्मिन्पर-

मात्मनि सर्वं जगदस्ति । मे अविद्या, अहंममत्वरूपा, नास्ति । ☞
— Colophon. Adhy. name : सुवर्चलोत्थान ; cf. Appen-
dix I, No. 19, lines 43-260.

तस्य नित्यमविज्ञानादात्मा चैव न सिध्यति ।
 उन्मत्तवृत्तिर्भवति क्रमादेवं प्रवर्तते । [15]
 आसौचं वर्धते नित्यं न शाम्यति कथंचन ।
 विषये चान्वितस्यास्य मोक्षवान्छा न जायते ।
 हेत्वाभासेषु संलीनः स्तौति वैषयिकान्गुणान् ।
 न शास्त्राणि शृणोत्येव मानदर्पसमन्वितः ।
 स्वतःसिद्धं न भोगस्तं स्वतःसिद्धं न वेत्ति च । [20]
 चिद्रूपधारणं चैव परं वस्तु अधाव्ययम् ।
 नानायोगनिगतस्तेन भ्राम्यमाणः स्वकर्मभिः ।
 तीर्णपारं न जानाति महामोहसमन्वितः ।
 आचार्यसंश्रयाद्विद्याद्विनयं समुपागतः ।
 अनुकूलेषु धर्मेषु चिनोत्येनं ततस्ततः । [25]
 आचार्य इति च ख्यातस्तेनासौ बलवृत्रहन् ।
 नियतेनैव सद्भावस्तेन जन्मान्तरादिषु ।
 कर्मसंचयतूलौघः क्षिप्यते ज्ञानवायुना ।
 एवं युक्तसमाचारः संसारविनिवर्तकः ।
 अनुकूलवृत्तिं सततं छिनत्येव भृगुर्यथा । [30]
 येन चार्यं समापन्नो वैतृष्यं नाधिगच्छति ।
 अभ्यन्तरः स्मृतः शक्र तत्साम्यं परिवर्जयेत् ।
 प्रथमं तत्कृतं नैव कर्मणा परिमृ[ग]च्छति ।
 द्वितीयं स्वप्रयोगं च कर्मणा परिगच्छति ।
 एतैरक्षैः समापन्नः प्रत्यक्षोऽसौ समास्थितः । [35]
 सुषुप्त्याख्यस्तुरीयोऽसौ न च ह्यावरणान्वितः ।
 लोकवृत्त्या तमीशानं यज्जुह्वन्मयी भवेत् ।
 आत्मन्यायासयोगेन निष्क्रियः स परात्परम् ।
 आयामे तां विजानाति मायैषा परमात्मनः ।
 प्रातिभासिकसामान्याहुर्देव्यां संविदात्मिका । [40]
 स्फुलिङ्गसत्त्वसदृशादभिभावो यथा भवेत् ।
 शिशूनामेवमज्ञानात्मात्मभावोऽन्यथा स्मृतः ।
 साध्येऽप्यवस्तुभूताख्ये मित्रामित्रादयः कुतः ।
 तदभावे तु शोकाद्या न वर्तन्ते सुरेश्वर ।

21

(L. 21) Kumbh. ed. परं सृष्टिम् (for परं वस्तु).
 — (L. 30) ☞ C^v : छिनत्येव भृगुर्यथा, भृगुर्यथा शपेनाभि
 नाशितवांस्तथा ज्ञानी भवाभिं छिनत्ति । ☞ — (L. 31) Kumbh.
 ed. समापन्नः; C^v (gloss: सम्यगापदं प्राप्तः, अयं जीवः) *पन्नो
 (as above). — (L. 32) ☞ C^v : अभ्यन्तरः, अन्तर्यामी
 नारायणः । — (L. 35-36) ☞ C^v : समापन्नः, सम्यग्ज्ञातः ।
 सुषुप्त्याख्यः, सुषुप्तिम् अ, सम्यक्स्थापयति ज्ञापयतीति सुषुप्त्याख्यः ।

एवं बुध्यस्व भगवन्समबुद्धिं समन्वितयात् । [45]
 उपायमेतदाख्यातं मा वक्रं गच्छ देवप ।
 ज्ञानेन पश्यते कर्म ज्ञानिनां न प्रवर्तकम् ।
 यावदारब्धमस्येह तावन्नैवोपशाम्यति ।
 तदन्ते तं प्रयात्येव न विद्वानिति मे मतिः ।
 यदस्य वाचकं वक्ष्ये तस्मादेतद्भवेत्सदा । [50]
 तेन तेन च भावेन अपायं तत्र पश्यति ।
 स्थानभेदेषु वागेषा तालुसंस्था यथा तथा ।
 तद्वहुद्विगता ह्यर्था बुद्धिमात्मगतं सदा ।
 समस्तसंकल्पविशेषमुक्तं
 परं पराणां परमं महात्मा । [55]
 त्रय्यन्तविद्धिः परिगीयतेऽसौ
 विष्णुर्विभुर्वास्ति गुणो न नित्यम् ।
 वर्णेषु लोकेषु विशेषेणेषु
 स वासुदेवो वसनात्महात्मा ।
 गुणानुरूपं स च कर्मरूपं [60]
 ददाति सर्वस्य समस्तरूपम् ।
 न संद्वेरो तिष्ठति रूपमस्य
 न चक्षुषा पश्यति कश्चिदेनम् ।
 भक्त्या च धृत्या स समाहितात्मा
 ज्ञानस्वरूपं परिपश्यतीह । [65]
 वदन्ति तन्मे भगवान्ददौ स
 स एव शेषं मेघवान्महात्मा ।
 एवं ममोपायमवेहि शक्र
 तस्माहोको नास्ति मह्यं सदैव ।

22

After 12. 221. 57, Kumbh. ed. C^v ins. :

बालानां प्रेक्षमाणानां भक्तान्यश्नन्ति मोहिताः ।
 एको दासो भवेत्तेषां तेषां दासीद्वयं तथा ।
 त्रिगवा दानवाः केचिच्चतुरोजास्तथापरे ।
 षडध्याः सप्तमातङ्गाः पञ्चमाहिषिकाः परे ।

आवरणावृतः, अज्ञानावृतः । ☞ — (L. 38) Kumbh. ed. निष्क्रियं.
 — (L. 40-41) ☞ C^v : प्रातिभासिकं प्रतिभासयोग्यं वस्तु, तत्सा-
 मान्यात् साम्यात्, बुद्धेर्यां संविदात्मका अवस्था भवेत् । स्फुलिङ्गसत्त्व-
 सदृशात्प्रादेरभिभावः यथा भवेत् । ☞ — (L. 42) ☞ C^v :
 अन्यथा, अनात्मया स्थितेषु देहादिषु आत्मभावो भवति । ☞ — (L.
 50) ☞ C^v : वाचकं, कृष्णरामादिनाम्नां वाचकं यदिन्द्रियम् । ☞
 Kumbh. ed. संसरे तद्भवेत्तदा (for the post. half).
 — (L. 62-63) ± Katha Up. II. 3. 9; Śvet. Up.
 4. 20.

रात्रौ दधि च सक्तूश्च नित्यमेवाविवर्जिता । [5]
 अन्तर्दशाहे चाश्वन्ति गवां क्षीरं विचेतनाः ।
 क्रमदोहं न कुर्वन्ति वत्सस्तन्यानि भुञ्जते ।
 अनाथां कृपणां भार्यां व्रन्ति नित्यं शपन्ति च ।
 शूद्रान्नपुष्टा विप्रास्तु निर्लज्जाश्च भवन्त्युत ।
 संकीर्णानि च धान्यानि नात्यवेक्षत्कुटुम्बिनी । [10]
 मार्जारकुक्कुटश्चानैः कीडां कुर्वन्ति मानवाः ।
 गृहे कण्टकिनो वृक्षास्तथा निष्पाव[? व्यर्ण]वल्लरी ।
 यज्ञियाश्च तथा वृश्चास्तेषामासन्दुरात्मनाम् ।
 कृपस्त्रानरता नित्यं पर्वमैथुनगामिनः ।
 तिलानश्वन्ति रात्रौ च तैलाम्यकाश्च शेरते । [15]
 विसीतककरज्जानां छायामूलनिवासिनः ।
 करवीरं च ते पुष्पं धारयन्ति च मोहिताः ।
 पद्मबीजानि खादन्ति पुष्पं जिघ्रन्ति मोहिताः ।
 न भोक्ष्यन्ति तथा नित्यं दैत्याः कालेन मोहिताः ।
 निन्दन्ति स्तवनं विष्णोस्तस्य नित्यद्विषो जनाः । [20]
 होमधूमो न तत्रासीद्वेदबोषस्तथैव च ।
 यज्ञाश्च न प्रवर्तन्ते यथापूर्वं गृहे गृहे ।
 शिष्याचार्यक्रमो नासीत्पुत्रैरात्मपितुः पिता ।
 विष्णुं ब्रह्मण्यदेवेशं हित्वा पाषण्डमाश्रिताः ।
 हव्यकन्यविहीनाश्च ज्ञानाध्ययनवर्जिताः । [25]
 देवस्वादानरुचयो ब्रह्मस्वरुचयस्तथा ।
 स्तुतिमङ्गलहीनानि देवस्थानानि सर्वशः ।

23

After 12. 221, 94, Kumbh. ed. ins. :

संस्मृत्य बुद्धीन्द्रियगोचरातिगं
 स्वगोचरे सर्वकृतालये तम् ।
 हरिं महापापहरं जनास्ते
 संस्मृत्य संपूज्य विधूतपापाः ।
 यमैश्च नित्यं नियमैश्च संयता- [5]
 स्तत्त्वं च विष्णोः परिपश्यमानाः ।
 देवानुसारेण विमुक्तियोगं
 ते गाहमानाः परमाप्नुवन्ति ।
 एवं राजेन्द्र सततं जपहोमपरायणः ।
 वासुदेवपरो नित्यं ज्ञानध्यानपरायणः । [10]

22

(L. 13) Kumbh. ed. दृक्षाच्च; Cv (gloss : छेक्षाच्च)
 दृक्षाच्च (as above).

दानधर्मरतिनित्यं प्रजास्त्वं परिपालय ।
 वासुदेवपरो नित्यं ज्ञानध्यानपरायणान् ।
 विशेषेणार्थयेथास्त्वं सततं पुर्युपास्व च ।

24

After 12. 222, 24, Kumbh. ed. Cv. ins. :

एतच्छ्रुत्वा मुनेस्तस्य वचनं देवलस्तथा ।
 तदधीनोऽभवच्छिष्यः सर्वद्वंद्वविनिष्ठितः ।
 अथान्यन्तु पुरा वृत्तं जैगीषव्यस्य धीमतः ।
 शृणु राजन्नवहितः सर्वज्ञानसमन्वितः ।
 यमाहुः सर्वलोकेषां सर्वलोकनमस्कृतम् । [5]
 अष्टमूर्तिं जगन्मूर्तिमिष्टसंधिविभूषितम् ।
 यं प्राप्ता न विषीदन्ति न शोचन्त्युद्विजन्ति च ।
 यस्य स्वाभाविकी शक्तिरिदं विश्वं चराचरम् ।
 याति सज्जति सर्वात्मा स देवः परमेश्वरः ।
 मेरोरुत्तरपूर्वं तु सर्वरत्नविभूषिते । [10]
 अचिन्त्ये विमले स्थाने सर्वतुङ्गसुमान्विते ।
 वृक्षैश्च शोभते नित्यं दिव्यवायुसमीरिते ।
 नानाभूतगणैर्युक्तः सर्वदेवनमस्कृतः ।
 तत्र दिवाधरगणा गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
 लोकपालाः समुद्राश्च नद्यः शैलाः सरांसि च । [15]
 ऋषयो बालखिल्याश्च यज्ञाः स्तोभाह्वयास्तथा ।
 उपासांचकिरे देवं प्रजानां पतयस्तथा ।
 तत्र रुद्रो महादेवो देव्या चैव सहोमया ।
 आस्ते वृषध्वजः श्रीमान्सोमसूर्याग्निलोचनः ।
 तत्रैवं देवमालोक्य देवी धात्री विभावरी । [20]
 उमा देवी परेशानमपृच्छद्विनयान्विता ।
 अर्थः कोऽथार्थशक्तिः का भगवन्बुद्धि मेऽर्पितः ।
 तथैवं परिपृष्टोऽसौ प्राह देवो महेश्वरः ।
 अर्थोऽहमर्थशक्तिस्त्वं भोक्ताहं भोज्यमेव च ।
 रूपं बिद्धि महाभागे प्रकृतिस्त्वं परो ब्रह्मम् । [25]
 अहं विष्णुरहं ब्रह्मा ब्रह्मं यस्तथैव च ।
 आवयोर्न च भेदोऽस्ति परमार्थस्ततोऽबले ।
 तथापि विद्यते भेदं किं मां त्वं परिपृच्छसि ।
 एवमुक्ता ततः प्राह ब्रह्मिकं होतयोर्वेद ।
 श्रेष्ठं वेद महादेव नम इत्येव भाभिनी । [30]

24

(L. 29) ❀ Cv : एतयोः, अर्थार्थशक्त्योर्मध्ये । ❀ — (L. 33) ❀ Cv : आपरा, परमात्मा नारायणो यावत्पर्यन्तं तिष्ठति

तदन्तरे स्थितो विद्वान्वसुरूपो महामुनिः ।
 जैगीषव्यः स्वयन्प्राह इत्थं इत्येव नादयन् ।
 श्रेष्ठोऽन्योऽस्मान्महीपिण्डा तद्धीना शक्तिरापरा ।
 मुद्रिकादिविशेषेण विस्तृता संभृतेति च ।
 तच्छ्रुत्वा वचनं देवी कोऽसावित्यब्रवीदुषा । [35]
 वाक्यमस्याद्य संभङ्गत्वा प्रोक्तवानिति शंकरम् ।
 तच्छ्रुत्वा निर्गतो धीमानाश्रमं स्वं महामुनिः ।
 स्थानात्स्वर्गगणे विद्वान्योगैश्वर्यसमन्वितः ।
 ततः प्रहस्य भगवान्सर्वपापहरो हरः ।
 प्राह देवीं प्रशान्तात्मा जैगीषव्यो महामुनिः । [40]
 भक्तो मम सखा चैव शिष्यश्चात्र महामुनिः ।
 जैगीषव्य इति ख्यातः प्रोक्त्वासौ निर्गतः शुभे ।
 तच्छ्रुत्वा साथ संकुद्धा न न्याय्यं तेन वै कृतम् ।
 विकृताहं त्वया देव मुनिना च तथा कृता ।
 अतज्जादय देवेश मध्ये प्राप्तं न तच्छ्रुतम् । [45]
 तच्छ्रुत्वा भगवानाह महादेवः पिनाकभृत् ।
 निरपेक्षो मुनिर्योगी मामुपाश्रित्य संस्थितः ।
 निर्द्वन्द्वः सततं धीमान्समरूपस्त्वभावधृत् ।
 तस्मात्क्षमस्व तं देवि रक्षितव्यस्त्वया च सः ।
 इत्युक्ता प्राह सा देवी मुनेस्तस्य महात्मनः । [50]
 निराशत्वमहं द्रष्टुमिच्छाम्यन्तकनाशन ।
 तथेति चोक्त्वा तां देवीं वृषमारुह्य सत्वरम् ।
 देवगन्धर्वसंघे च स्तूयमानो जगत्पतिः ।
 अजरामरशुद्धात्मा यत्रास्ते स महामुनिः ।
 इतस्ततः समाहृत्य वीरसंघैर्महायशः । [55]
 देहप्रावरणार्थं वै संसरन्स तदा मुनिः ।
 प्रत्युद्गम्य महादेवं यथार्हं प्रतिपूज्य च ।
 पुनः स पूर्ववत्कन्थां सूच्या सूत्रेण सूचयत् ।
 तमाह भगवान्वांशुः किं प्रदास्यामि ते मुने ।
 वृणीष्व मत्तः सर्वं त्वं जैगीषव्य यदीच्छसि । [60]
 नावलोक्यमानस्तु देवदेवं महामुनिम् ।
 अनवाप्तं न पश्यामि त्वत्तो गोवृषभध्वज ।
 कृतार्थः परिपूर्णोऽहं यत्ते कार्यं तु गम्यताम् ।

प्रहसंस्तु पुनः शर्वो वृणीष्वेति तमब्रवीत् ।
 अवश्यं हि वरो मत्तः श्राव्यं वरमनुत्तमम् । [65]
 जैगीषव्यस्तमाहेदं श्रोतव्यं च त्वया मम ।
 सूचीमनु महादेव सूत्रं समनुगच्छतः [तु] ।
 ततः प्रहस्य भगवान्गौरीमालोक्य शंकरः ।
 स्वस्थानं प्रययौ हृष्टः सर्वदेवनमस्कृतः ।
 एतत्ते कथितं राजन्यस्मात्त्वं परिपृच्छसि । [70]
 निर्द्वन्द्वो योगिनो नित्याः सर्वशस्ते स्वयंभुवः ।

Colophon.

25

After 12. 223. 23, Kumbh. ed. C v ins. :

इत्युक्तः संप्रशस्त्यैनमुग्रसेनो गतो गृहात् ।
 आस्ते कृष्णस्तथैकान्ते पर्यङ्के रत्नभूषिते ।
 कदाचित्तत्र भगवान्प्रविवेश महामुनिः ।
 तमभ्यर्च्य यथान्यायं तूष्णीमास्ते जनार्दनः ।
 तं खिन्नमिव संलक्ष्य केशवं वाक्यमब्रवीत् । [5]
 किमिदं केशव तव वैमनस्यं जनार्दन ।
 अभूतपूर्वं गोविन्द तन्मे न्याख्यातुमर्हसि ।

श्रीवासुदेव उवाच ।

नासुहृत्परमं मेऽद्य नापदोऽहंति वेदितुम् ।
 अपण्डितो वापि सुहृत्पण्डितो वाप्यनास्त्वान् ।
 स त्वं सुहृच्च विद्वान्श्च जितात्मा श्रोतुमर्हसि । [10]
 अप्येतद्भूदि यद्दुःखं तद्भवाञ्श्रोतुमर्हति ।
 दास्यमैश्वर्यवादेन ज्ञातीनां च करोम्यहम् ।
 द्विषन्ति सततं क्रुद्धा ज्ञातिसंबन्धिवान्धवाः ।
 दिव्या अपि तथा भोगा दत्तास्तेषां मया पृथक् ।
 तथापि च द्विषन्तो मां वर्तन्ते च परस्परम् । [15]

नारद उवाच ।

अनायसेन शस्त्रेण परिमृज्यानुमृज्य च ।
 जिह्वामुद्धर चैतेषां न वक्ष्यन्ति ततः परम् ।

तावत्पर्यन्तं विद्यमाना । तद्धीना, प्रलयेऽपि पला सह स्थिता लक्ष्मीः ।
 प्रलयेऽपि विद्यमानस्य वेदस्वार्थो नारायण एव, अर्थशक्तिस्तु श्रीदेव ।
 युवयोस्तु प्रलये निद्रितत्वात् नार्थत्वं नाप्यर्थशक्तिरिति । अतो विप्रल-
 म्भार्थं कथितं शिववाक्यं भवङ्गिर्न विश्वसनीयमिति भावः । ❀
 — (L. 34) ❀ C v : मुद्रिकादिविशेषेण, मुद्रिकाभरणादिभगवदा-
 भरणरूपेण विस्तृता । संभृता, सं, सम्यक्, वक्षसि श्रुता, लक्ष्मीरिति

पूर्वेणान्वयः । ❀ — (L. 44) ❀ C v : विकृता, विशिष्टीकृता ।
 तथा [अ]कृता, व्यर्थीकृता । ❀ — (L. 54) ❀ C v : अजरा-
 मरशुद्धात्मा, अजरामरे, नारायणे शुद्धः आत्मा चित्तं यस्य सः । ❀
 — Colophon. Adhy. name : असितजैगीषव्यसंवादः .

25

(L. 12) cf. 12. 82. 5^{ab}. ❀ C v ऐश्वर्यवादेन, ईश्वरोऽधि-

भगवानुवाच ।

अनायसं कथं विन्धां शस्त्रं मुनिवरोत्तम ।
येनैषामुद्धरे जिह्वां ब्रूहि तन्मे यथातथम् ।

नारद उवाच ।

गोहिरण्यं च वासांसि रत्नाद्यं यद्धनं बहु । [20]
आस्ये प्रक्षिप चैतेषां शस्त्रमेतदनायसम् ।
सुहृत्संबन्धिमित्राणां गुरुणां स्वजनस्य च ।
आख्यातं शस्त्रमेतद्धि तेन छिन्धि पुनः पुनः ।
तवैश्वर्यप्रदानानि श्लाघ्यमेषां वचांसि च ।
समर्थं त्वामभिज्ञाय प्रवदन्ति च ते नराः । [25]

भीष्म उवाच ।

ततः प्रहस्य भगवान्संपूज्य च महामुनिम् ।
तथाकारोन्महातेजा मुनिवाक्येन चोदितः ।
एवंप्रभावो ब्रह्मर्षिर्नारदो मुनिसत्तमः ।
पृष्टवानसि यन्मां त्वं तदुक्तं राजसत्तम ।
सर्वधर्महिते युक्ताः सत्यधर्मपरायणाः । [30]
लोकप्रियत्वं गच्छन्ति ज्ञानविज्ञानकोविदाः ।

Colophon.

26

After 12. 224. 10., Kumbh. ed. C_v ins.:

पृच्छतस्तव सत्पुत्र यथावत्कीर्तयाम्यहम् ।
शृणुष्ववावहितो भूत्वा यथावृत्तमिदं जगत् ।
कार्यादि कारणान्तं यत्कार्यान्तं कारणादिकम् ।
ज्ञानं तदुभयं वित्त्वा सत्यं च परमं शुभम् ।
ब्रह्मेति चामिबिख्यातं तद्वै पश्यन्ति सूरयः । [5]
ब्रह्म तेजोमयं भूतं भूतकारणमद्भुतम् ।
आसीदादौ ततस्त्वादुः प्राधान्यमिति तद्विदुः ।
त्रिगुणं तां महामायां वैष्णवीं प्रकृतिं विदुः ।
तदीदृशमनाद्यन्तमन्यक्तमजरं ध्रुवम् ।
अप्रतर्क्यमविज्ञेयं ब्रह्माग्रे विकृतं च तत् । [10]
तद्वै प्रधानमुद्दिष्टं त्रिसृक्षं त्रिगुणात्मकम् ।
सम्यग्योगगुणं स्वस्थं तदिच्छाक्षोमितं महत् ।
शक्तित्रयात्मिका तस्य प्रकृतिः कारणात्मिका ।

अस्वतन्त्रा च सततं विदविष्टानसंयुता ।
स्वभावाख्यं समापन्ना मोहविप्रधरिणी । [15]
त्रिविधस्यास्य जीवस्य भोगार्थं समुपागता ।
यथा संनिधिमात्रेण गन्धः क्षोभाय जायते ।
मनस्तद्वदशेषस्य परात्पर इति स्मृतः ।
सृष्ट्वा प्रविश्य तत्तस्मिन्क्षोभयामास विष्टितः ।
सात्त्विको राजसश्चैव तामसश्च त्रिधा महान् । [20]
प्रधानतत्त्वादुद्भूतो महत्त्वाच्च महान्स्मृतः ।
प्रधानतत्त्वमुद्भूतं महत्त्वं समावृणोत् ।
कालात्मनामिभूतं तत्कालोऽंशः परमात्मनः ।
पुरुषश्चाप्रमेयात्मा स एव इति गीयते ।
त्रिगुणोऽसौ महाज्ञातः प्रधान इति वै श्रुतिः । [25]
सात्त्विको राजसश्चैव तामसश्च त्रिधात्मकः ।
त्रिविधोऽयमहंकारो महत्त्वाद्वाजायत ।
तामसोऽसावहंकारो भूतादिरिति संज्ञितः ।
भूतानामादिभूतत्वाद्वाकाहिस्तामसः स्मृतः ।
भूतादिः स विकृर्वाणः शिष्टं तन्मात्रकं ततः । [30]
ससर्जं शब्दं तन्मात्रमाकाशं शब्दलक्षणम् ।
शब्दलक्षणमाकाशं शब्दतन्मात्रमावृणोत् ।
तेन संपीड्यमानस्तु स्पर्शमात्रं ससर्जं ह ।
शब्दमात्रं तदाकाशं स्पर्शमात्रं समावृणोत् ।
ससर्जं वायुस्तेनासौ पीड्यमान इति श्रुतिः । [35]
स्पर्शमात्रं तदा वायू रूपमात्रं समावृणोत् ।
तेन संपीड्यमानस्तु ससर्जागिमिति श्रुतिः ।
रूपमात्रं ततो वह्निं समुत्सृज्य समावृणोत् ।
तेन संपीड्यमानस्तु रसमात्रं ससर्जं ह ।
रूपमात्रगतं तेजो रसमात्रं समावृणोत् । [40]
तेन संपीड्यमानस्तु ससर्जाम्भ इति श्रुतिः ।
रसमात्रात्मकं भूयो रसं तन्मात्रमावृणोत् ।
तेन संपीड्यमानस्तु गन्धं तन्मात्रकं ततः ।
ससर्जं गन्धं तन्मात्रमावृणोत्करकं तथा ।
तेन संपीड्यमानस्तु काठिन्यं च ससर्जं ह । [45]
पृथिवी जायते तस्माद्गन्धतन्मात्रजातया ।
अभ्यस्य सर्वमेवेदमापस्तस्मिन्ने पुनः ।

पतिः, तस्य भावः ऐश्वर्यं, तस्य वादेन । ☞ — Colophon.
Adhy. name : कृष्णनारदसंवादः (cf. 12. 82).

26

(L. 4) ☞ C_v : वित्त्वा, विदित्वा । ☞ — (L. 10)
Kumbh. ed. वैकृतं; C_v (gloss : कार्याकारेण परिणतम्)

विकृतं (as above). — (L. 11) ☞ C_v : त्रिसृक्षं, श्री-
भूर्दुर्गात्मिका देव्यस्त्रिविधापुता महिमानिन्यो यस्य तत् त्रिसृक्षम् । ☞
— (L. 32) ☞ C_v : शब्द एव लक्षणं यस्य तदाकाशं स्वोपा-
दानीभूतशब्दतन्मात्रमावृणोत्, तेनाविनाभूतं स्थितमित्यर्थः । ☞
— (L. 44) ☞ C_v : करकं, जलमयोपलं — वर्षोपलस्तु करक

भूतानीमानि जातानि पृथिव्यादीनि वै श्रुतिः ।
 भूतानां मूर्तिरेवैषामन्नं चैषां मता बुधैः ।
 तस्मिन्नास्मिन्स्तु तन्मात्रा तन्मात्रा इति ते स्मृताः । [50]
 तैजसानीन्द्रियाण्याहुर्देवा वैकारिका दश ।
 एकादशं मनश्चात्र देवा वैकारिकाः स्मृताः ।
 एषामुद्धर्तकः कालो नानामेदवदास्थितः ।
 परमात्मा च भूतात्मा गुणमेदेन संस्थितः ।
 एक एव त्रिधा मित्रः करोति विविधाः क्रियाः । [55]
 ब्रह्मा सृजति भूतानि पाति नारायणोऽव्ययः ।
 रुद्रो हन्ति जगन्मूर्तिः काल एष क्रियाबुधः ।
 कालोऽपि तन्मयोऽचिन्त्यस्त्रिगुणात्मा सनातनः ।
 अव्यक्तोऽसावचिन्त्योऽसौ वर्तते मित्रलक्षणः ।
 कालात्मना त्विदं मित्रममिन्नं श्रूयते हि यत् । [60]

27

After 12. 241. 5^{ab}, Gs. 7 ins. :

जययुक्तो रथो दिव्यो ब्रह्मलोके महीयते ।
 अथ सत्वरमासाद्य रथमेवं युयुक्षतः ।
 अक्षरं गन्तुमनसो विधिं वक्ष्यामि शीघ्रगम् ।
 सप्तयोधायनं कृत्वा वान्यतः प्रतिपद्यते ।
 पृष्ठतः पार्श्वतश्चान्या यावन्त्यासाः प्रसारणात् । [5]
 क्रमशः पार्थिवं यच्च वायव्यं खं तथा पयः ।
 ज्योतिषो यत्तदैश्वर्यमहंकारस्य बुद्धितः ।
 अव्यक्तस्य यदैश्वर्यं क्रमशः प्रतिपद्यते ।
 व्यक्तमाश्रापि (sic) यस्यैत तथा युक्तेन योगतः ।
 तथास्यं भवयुक्तस्य विविमात्मनि पश्यतः । [10]
 निर्मथ्यमानं सूक्ष्मात्मा रूपाणीमानि दर्शयेत् ।
 शैशिरस्तु यथा धूमः सूक्ष्मं संश्रयते नमः ।
 तथा देहादिसुक्तस्य पूर्वरूपं तदप्युत ।
 अथ धूमस्य विरमे द्वितीयं रूपदर्शनम् ।
 जलरूपमिवाकाशं तत्रैवात्मनि पश्यति । [15]
 अपरं व्यतिक्रमेच्चापि वह्निरूपं प्रकाशते ।
 तस्मिन्नुपरते वास्य वायव्यं सूक्ष्ममप्यथ ।
 रूपं प्रकाशते तत्र पीतवर्णवदप्यजः ।
 तस्मिन्नुपरते रूपमाकाशस्य प्रकाशते ।
 ऊहा सर्वणरूपं तत्तस्य रूपं प्रकाशते । [20]

तस्मिन्नुपरते वास्य बुद्धिरूपं प्रकाशते ।
 १: सम्यगव्यक्ते ब्राह्मणस्य वै ।
 एतेष्वपीह जातेषु फलजातानि मे शृणु ।
 जातस्य पार्थिवैश्वर्यैः सृष्टिरेषा विधीयते ।
 प्रजापतिरिवाक्षोभ्यः शरीरात्सृजति प्रजाः । [25]
 वर्णतो गृह्यते वाप्सु नायं पिबति चाशयाः ।
 आचास्य (sic) तेजसा रूपं दह्यते शाम्यते तथा ।
 अङ्गुल्याङ्गुष्ठमात्रेण वस्तुपाटेनवत्तथा (sic) ।
 पृथिवीं कम्पयन्त्येते गुणापायादिति स्मृतः ।
 आकाशभूतश्राकशे स्वर्णस्वान्न च दृश्यते । [30]
 अहंकारस्य विजये पञ्च ते स्युर्वैशानुगाः ।
 षण्णामात्मनि बुद्धौ तु नितायं (sic) प्रभवत्युत ।
 निर्दोषप्रभवा ह्येषा कृत्स्ना समभिवर्तते ।
 तथैव व्यक्तमात्मानमव्यक्तं प्रतिपद्यते ।
 यतो निःसरते लोको भवति व्यक्तसंज्ञकः । [35]
 तत्रासन्नमयीं व्याख्यां शृणु त्वं विस्तरेण वै ।
 तथा व्यक्तमयीं चैव व्याख्यां पूर्व निबोध मे ।
 पञ्चविंशतितत्त्वानि तुल्यान्युभयतः समम् ।
 योगे सांख्येऽपि च तथा विशेषांस्तत्र मे शृणु ।
 प्रोक्तं तद्वर्थमित्येव जायते वर्तते च यत् । [40]
 जीवते त्रियते चैव चतुर्भिर्लक्षणैर्युतम् ।
 विपरीतमतो यत्तदव्यक्तं समुदाहृतम् ।
 पापात्मानौ च देवेषु सिद्धान्तेष्वप्युदाहृतौ ।
 चतुर्लक्षणजन्तुर्यश्चतुर्वर्गः प्रचक्षते ।
 *यक्तमव्यक्तं चैव तथा बुद्धिरयेतरत् । [45]
 सत्त्वं क्षेत्रज्ञ इत्येतद्व्ययमव्यक्तदर्शनम् ।
 द्वावात्मानौ च देवेषु विषयेषु च राजतः ।
 विषयान्प्रतिसंहारः सालोकं सिद्धिलक्षणम् ।
 निर्ममश्चानहंकारो निर्द्वन्द्वश्चिच्छिन्नसंशयः ।
 नैव कुड्यति न द्वेष्टि नात्मता भवतो गिरः । [50]
 आकुष्टस्ताडितश्चापि मैत्रं ध्यायति नाशुभम् ।
 वाङ्मनःकायदण्डानां त्रयाणां च निवर्तकम् ।
 समः सर्वेषु भूतेषु ब्रह्माणसतिवर्तते ।
 न चानिच्छन्त्यात्रामात्रव्यवस्थितः ।
 अलोलुपोऽप्यथो दान्तो नाकृतिर्न निराकृतिः । [55]
 नास्येन्द्रियमनःप्राणबुद्धयः सर्वसाक्षिणः ।

27

इत्यमरः (1. 11) ☞ — (L. 60) ☞ C^v : कालात्मना विष्णुना
 सह इदं मूर्तिचतुष्टयं भिन्नं, भिन्नकार्याय चतुर्था अवतीर्णम् । अभिन्नं,
 एकीभूय स्थितं मूलरूपम् । ☞

(L. 2) Gs युयुक्षतः. — (L. 4) Gr कृत्या (for कृत्वा).
 — (L. 29) Gs कम्पयन्ते. — (L. 37) Gs यथा (for तथा).

After 12. 274, N (Śi missing: Ks. s B1-s Da1.
a2 Dn2 n8 D1 G4. s M2-4 absent) Kumbh. ed. ins.:

जनमेजय उवाच ।

प्राचेतसस्य दक्षस्य कथं वैवस्वतेऽन्तरे ।

विनाशमगमद्ब्रह्मन्हयमेधः प्रजापतेः ।

देव्या मनुकृतं मत्वा क्रुद्धः सर्वात्मकः प्रभुः ।

प्रसादात्तस्य दक्षेण स यज्ञः संशितः कथम् ।

एतद्वेदितुमिच्छामि तन्मे ब्रूहि यथातथम् । [5]

वैशंपायन उवाच ।

पुरा हिमवतः पृष्ठे दक्षो वै यज्ञमाहरत् ।

* * This passage is substantially the same as Vāyupurāṇa I. 30. 79ff. and Brahmapurāṇa adhy. 38-40. The variants from the Purāṇas are listed in the critical notes that follow, which register the *pāṭhabhedas* from the N recension.

B P ऋषयः (for जनमेजय उवाच). — (L. 1) K1. 2. 4. 1 D4. 5. 7. 9 वै (D4 वे) वस्वतेऽन्तरे काले (K7 D4. 9 राजा; D4. 1 कस्माद् (for the prior half). K1. 2. 4 कस्य; K7 D4. 5. 7. 9 दक्षः (for कथं). K1. 2. 4. 1 D4. 5. 7. 9 प्राचेतसो (for वैवस्वते). K1. 4 नृप; K2 द्विज; K7 D4. 9 स्म ह; D5. 1 स्म हि (for स्तरे). — (L. 2) K1. 2 D5 कस्माद्; K4 कोशद्; K7 D4. 9 तस्य; V. P. सूत (for ब्रह्मन्). K1 हयमेधाः (for 'मेधः'). K1 प्रजापते; B4. 1. 9 Da3. a4 Dr स तस्य हि (B4 Dr वै); Dn4 Ds1 प्रजायते (for 'पते'). D5 हयमेधस्य तस्य हि (for the post. half). — After line 2, Kumbh. ed. ins.:

कथं स चाभवद्ब्रह्मन्हयमेधः प्रजापतेः ।

— (L. 3) K7 D9 मनुकृते; V. P. मृत्युं कृतं (for मनुकृतं). B. P. बुद्ध्वा (for मत्वा). B8 (marg. as above) V. P. क्रुद्धं सर्वात्मकं प्रभुं (for the post. half). — B P om. lines 4-7. — (L. 4) K1. 2. 4. 1 D4. 9 प्रसादमगमदक्षे (K4. 1 D4. 9 'तस्य'); B8 (marg. as above) V. P. कथं प्र (V. P. प्रा) सादयदक्षः (for the prior half). K1 2. 4 संहतः; K8 संनिभः; Da3. a4 संशितं; D5. 1 V. P. साशितः; D8 संशितः (for संशितः). — (L. 5) Ks. 7 Bo Dn1. n4 D8 Ds. 2. 3. 6 इच्छेयं; Da3 lacuna; V. P. इच्छामि (for इच्छामि). V. P. नो (for मे). — (L. 6) Da3 यज्ञे (for दक्षो). D8 दक्षम् (for यज्ञम्). K8 Dr V. P. आरभत् (for आह-

गङ्गाद्वारे शुभे देशे ऋषिसिद्धनिषेविते ।

गन्धर्वाप्सरसाकीर्णे नानाद्रुमलतावृते ।

ऋषिसंघैः परिवृतं दक्षं यज्ञमृतां वरम् ।

पृथिव्यामन्तरिक्षे च ये च स्वर्लोकावास्तिनः । [10]

सर्वे प्राञ्जलयो भूत्वा उपतस्थुः प्रजापतिम् ।

देवदानवगन्धर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ।

हाहा हूहृश्च गन्धर्वौ तुम्बुरुर्नारदस्तथा ।

विश्वावसुर्विश्वसेनो गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।

आदित्या वसवो रुद्राः साध्याः सह मरुद्गणैः । [15]

इन्द्रेण सहिताः सर्वे आगता यज्ञभागिनः ।

ऊष्मपाः सोमपाश्चैव धूमपा आज्यपास्तथा ।

ऋषयः पितरश्चैव आगता ब्रह्मणा सह ।

रत्). — (L. 7) Da1 reads शुभे twice. V1 संघ- (for 'सिद्ध'). — (L. 8) K4 गन्धर्वाप्सरसाकीर्णो; V. P. B. P. 'कीर्ण' (for the prior half). V1 लतान्विते; Da3. a4 'कुले; V. P. B. P. 'वृत्तं' (for 'वृते). — (L. 9) K2 ऋषिसंघैः; Da4 B. P. ऋषिसिद्धैः (for 'संघैः'). K1. 2. 4. 1 V1 D4. 9 परिवृते (K7 D4. 9 'तो) (for 'तं'). K7 D4. 9 दक्षो; Dn4 मोक्षं (for दक्षं). K4 Bo. 3 Da4 Dn1. n4 D8 Ds. 2. 3. 6 धर्ममृतां (for यज्ञं). K7 D4. 9 वरः; D8 lacuna (for वरम्). — (L. 10) K7 V1 Bo. 6-9 Da3 Ds1 V. P. अन्तरिक्षे (for अन्तरिक्षे). V. P. वा (for the first च). Da3 om. ये. K1 Da3 om. the second च. — (L. 11) K1. 2 चोपतस्थुः (for उपतस्थुः). — V. P. B. P. om. lines 12-14. — (L. 13) K1. 2 B8 (marg.) हाहा हूहृ च (for हाहा हूहृश्च). K8 गन्धर्वांस; D4 गन्धर्वस्व (for 'वौ'). K1 तुम्बुरं; K8 D4. 9 तुम्बुरः; Da4 'वरौ; Ds1 तुम्बुरुः (for तुम्बुरुः). K8 D9 तदा (for तथा). — D8 om. (hapl.) line 14. Dr om. (hapl.) lines 14-17. V1 reads line 14 on marg. — (L. 14) K2 [अ]प्सरसास्व (for 'रसस्व'). — D8 om. (hapl.) lines 15-17. — (L. 15) B. P. साध्याः सर्वे मरुद्गणाः (for the post. half). — (L. 16) V. P. जिष्णुना; B. P. विष्णुना (for इन्द्रेण). B8 (marg. as above) आहता (for आगता). — (L. 17) Ks. 7 Ds1 D8 ऊष्मपाः (Ds1 'याः) (for ऊष्मपाः). B. P. धूमपाश्च (for सोमपाश्च). V1 सर्वे (for चैव). Ds1 धूमपा (for धूमपा). K1 (both times) reads the post. half twice. V. P. आज्यपा धूमपास्तथा; B. P. आज्यपाः सोमपास्तथा (for the post. half). — (L. 18) V. P. अग्निनौ (for ऋषयः). K9. 4 आगता; D4. 9 अनादि- (for आगता). — For line 18, B. P. subst.:

अग्निनौ मरुतश्चैव नानादेवगणैः सह ।

एते चान्ये च बहवो भूतग्रामश्चतुर्विधः ।
जरायुजाण्डजाश्चैव स्वेदजोद्भिदजास्तथा । [20]
आहूता मन्त्रिताः सर्वे देवाश्च सह पत्निभिः ।
विराजन्ते विमानस्था दीप्यमाना इवामयः ।
तान्दृष्ट्वा मनुयुनाविष्टो दधीचिर्वाक्यमब्रवीत् ।
नायं यज्ञो न वा धर्मो यत्र रुद्रो न इज्यते ।
वधबन्धं प्रपन्ना वै किं नु कालस्य पर्ययः । [25]
किं नु मोहाच्च पश्यन्ति विनाशं पर्युपस्थितम् ।
उपस्थितं भयं घोरं न बुध्यन्ति महाध्वरे ।
इत्युक्त्वा स महायोगी पश्यति ध्यानचक्षुषा ।

स पश्यति महादेवं देवीं च वरदां शुभाम् ।
नारदं च महात्मानं दृष्ट्वा देव्याः समीपतः । [30]
संतोषं परमं लेभे इति निश्चित्य योगवित् ।
एकमब्राह्मणं ते सर्वे येनेशो न निमन्त्रितः ।
तस्मादश्वादपक्रम्य दधीचिर्वाक्यमब्रवीत् ।
अपूज्यपूजने चैव पूज्यानां चाप्यपूजने ।
त्रिपातकसमं पापं शश्वत्प्राप्नोति मानवः । [35]
अनृतं नोक्तपूर्वं मे न च वक्ष्ये कदाचन ।
देवतानामृषीणां च मध्ये सत्यं ब्रवीम्यहम् ।
आगतं पशुभर्तारं स्रष्टारं जगतः पतिम् ।

— V1 reads line 19 on marg. — (L. 19) D4 चान्ये (for चान्ये). K1. 2. 4 D3 Dn1. n4 D5 D2. 2. 8 V. P. भूतग्रामाश् (for 'ग्रामाश्'). K1. 2. 4 Dn1. n4 D5 D2. 8 चतुर्विधः; V. P. B. P. तथैव च (for चतुर्विधः). — (L. 20) Br. 8 स्वेदजा उद्भिजाश्; B5 (marg.) सहजोद्भिदजाश्; D5. 7 स्वेदजोद्भिज्जाश्; V. P. 'द्भिज्जाश् (for 'जोद्भिदजाश्'). Bo Dn1. n4 D5 D2. 2. 8. 8 सहसा स्वेदजोद्भिजैः; B. P. तथैव स्वेदजोद्भिदः (for the post. half). — (L. 21) V. P. मन्त्रतः (for मन्त्रिताः). B5 (marg. as above) चैव (for सर्वे). K2. 4 मन्त्रिभिः; D4. 9 पत्निभिः; Ca (gloss: पत्निभिरिति छान्दसं हस्तत्वम्) पत्निभिः (as above). — For line 21, B. P. subst.:

आगताः सत्रिणः सर्वे देवाः स्त्रीभिः सहर्षिभिः ।

— (L. 22) K1 D5 व्यराजतः; D5 विराजतः (for 'जन्ते'). D5 ब्रह्माः (for [अ]प्रयः). — (L. 23) V1 मनुयुराविष्टो; B5 (marg. as above) D5 V. P. मनुयुमा* (for मनुयुना*). K1. 2. 6. 7 B5 (marg.) D2. 2. 4 D3. 5. 7. 9 दधीचो (for दधीचिर्). D5 (before corr.) आब्रवीत्; D5 (by corr.) अब्रवीत् (as above). — V. P. B. P. om. (hapl.) lines 24–33. Before 24, B5. 9 B. P. ins. दधीच (B5 'चिर्' उवाच. — (L. 24) Br धर्मो (for यज्ञो). Br [अ]नंयो (for धर्मो). K1 यत्र रुद्रेण; K2 न च रुद्रो न; K1 D4. 9 रुद्रो यत्र न (for यत्र रुद्रो न). K2 चेज्यते; Br इज्यते; D4. 7 इज्यते (for इज्यते). — (L. 25) K1. 2. 4. 7 D4. 9 वधकत्वं; D4. 9 वधकत्वं; D5. 1 वधं वधं (for वधबन्धं). K1. 2. 4. 7 D4. 9 प्रपन्नो; D4. 9 प्रसन्ना (for प्रप*). K5. 1 B5 (marg.) D4. 9 D2. 4. 9 किं नु; V1 को नु (for किं नु). ☞ Ca: पर्ययः विपर्यासः । ☞ — (L. 26) K5. 1 D5 किं नु (for किं नु). K1 B5 पर्युपास्थितं; B5 (marg.) प्रत्युप* (for पर्युप*). — (L. 27) D5 om. उपस्थितं. D4. 9 Dn1 D2. 8 महा* (for भयं). K1. 2. 4 B5 (marg. as above)

पश्यति; K1 V1 D4 बुध्यते; D5. 1 बुध्यति; D5 (for बुध्यन्ति). D5 महाध्वरे (for महा*). — Before line 28, B5. 9 ins. वैशंपायन उवाच. — (L. 28) D4. 9 इत्युक्त्वा (for 'क्त्वा'). K1 महायोगी; D4 'योगी (for 'योगी). K1 Dn4 पश्यति; V1 B5 (marg.) पश्येति (for पश्यति). D5. 1 ज्ञानचक्षुषा (for ध्यानच*). — (L. 29) K1 corrupt; K2. 4 महायोगी (for 'देवं'). K1 D4. 9 शिवां; D5 शुभं (for शुभाम्). — (L. 30) K4 V1 Bo D2. 2. 4 Dn1. n4 D5 D2. 3. 6. 8 तस्या (for दृष्ट्वा). — (L. 31) B5 (marg.) तोषं तु (for संतोषं). D4. 9 लोके (for लेभे). — (L. 32) K1 D2. 2. 4 पदमंत्रास्तु (for एकमब्राह्मणं). K1. 2. 4 D1 वैरीशो; K1 ये सर्वे; Bo. 8 (marg.) येनासौ; D4 यतेशो (for येने*). — (L. 33) K2. 7 V1 D4. 5. 7. 9 अपाक्रम्य (for अपक्रम्य). K1. 2. 4. 6. 7 B5. 7. 9 D2. 2. 4 D4. 9 दधीचो (for दधीचिर्). — Before line 34, B5 ins. दधीच उवाच; B5 B. P. दधीचिर्*. D2 om. lines 34–35. — (L. 34) B5 (orig.) Dn1. n4 D5 D2. 6. 8 Kumbh. ed. 'पूजनाच्; D4 corrupt (for 'पूजने). D5. 1 पूजानां (for पूज्यानां). K2 पूजने; B5 (orig.) Dn1. n4 D5 D2. 6. 8 Kumbh. ed. [अ]पूजनाच्; B5 [अ]पूजयन् (for [अ]पूजने). — V. P. om. lines 35–39. — (L. 35) K4. 6 Bo. 8 Dn1. n4 D5 D2–9 Kumbh. ed. Cap Cpp नृपातकसमं. ☞ Ca. P ब्रह्मवधसुरारणस्तेशानां (Ca: मिलितानां त्रयाणां) पातकानां तुल्यम् । ☞ K1. 2 पूरुषः (for मानवः). — For line 35, B. P. subst.:

नरः पापमवाप्नोति महदै नात्र संशयः ।

— B. P. om. lines 36–39. — (L. 36) K4 चोक्तपूर्वं; D4. 9 कोष* (for नोक्त*). Dn4 वक्षे (for वक्ष्ये). — (L. 37) D5 om. सत्यं. — (L. 38) D2 स्वागत (for अ*). K1. 2 D4 पश्य; D5 पश्य* (for पशु*). D2. 4 जगतां; D1 च जगत्* (for जगतः). — (L. 39) K5 सर्वे तं (for सर्वेषां). K1. 2. 4. 7 B5 (marg.). 9 D2. 2. 4

अध्वरे ह्यप्रभोक्तारं सर्वेषां पश्यत प्रभुम् ।

दक्ष उवाच ।

सन्ति नो बहवो रुद्राः शूलहस्ताः कपर्दिनः । [40]

एकादशस्थानगता नाहं वेक्षि महेश्वरम् ।

दधीचिरुवाच ।

सर्वेषामेकमग्नोऽयं येनेशो न निमज्जितः ।

यथाहं शंकरादूर्ध्वं नान्यं पश्यामि दैवतम् ।

तथा दक्षस्य विपुलो यज्ञोऽयं न भविष्यति ।

दक्ष उवाच ।

एतन्मखेशाय सुवर्णपात्रे [45]

हविः समस्तं विधिमन्त्रपूतम् ।

पश्यतां (B₉ D₂₁ D₆ 'तः') (for पश्यत). — After line 39, D₈ D₈ ins. :

लोकाध्यक्षं सुराध्यक्षं देवदेवं वृषाकपिम् ।

सर्वेषामन्तर्कर्तारं तं देवं पश्यत प्रभुम् ।

संहतारं च देवानां निर्मातारं तथैव च ।

सर्वेषामग्नोक्तारं तं देवं पश्यत प्रभुम् ।

[D₈ om. (hapl.) lines 1-2.]

— K₂ om. lines 40-41. — (L. 40) K₇ D₉ वै; V. P. B. P. ने (for नो). V₁ reads from रुद्राः up to महेश्वरम् (in line 41) on marg. — (L. 41) K₁ (before corr.) एकादशस्थासगता; K₁ (by corr.) V₁ B₈. s (marg.), D₂₁. s V. P. 'दशवस्सगता (K₁ 'गतं'); K₇ D₄. s 'दशस्याः शतशो (D₄ 'शा') (for the prior half). V. P. B. P. नान्यं (for नाहं). B. P. विक्षो (for वेक्षि). B₇ महेश्वरः (for 'श्वरम्'). K₁. s दधीचः; D₈. s देव्युवाच (for दधीचिरु'). — (L. 42) K₄ V₁ B₈. s (marg. as above) D₂₁. s D₂₁. s D₂₁. s एव (for एक). B₇ 'मंत्राणां; D₄ 'मंत्रायं (for 'मन्त्रोऽयं'). V. P. सर्वे निमज्जिता देवा (for the prior half). V₁ D₂₁. s D₂₁. s D₂₁. s Kumbh. ed. येनासौ न; V. P. येन ईशो; B. P. ममेशो न (for येनेशो न). — (L. 43) B₈ (marg. also as above) तथाहं; D₂₁ यथा हि; D₈. s यस्याहं (for यथाहं). K₁ नाहं; K₂ नायं; B₈ (marg.) अन्यां; D₈. s नान्यां; D₈ lacuna (for नान्यं). D₈. s देवतां (for दैवतम्). — (L. 44) K₇ D₂₁ यथा; B₈ (marg. also as above) तदा (for तथा). B₈ यज्ञोऽयं (for विपुलो). K₂ यज्ञो नायं; B₈ विपुलो न (for यज्ञोऽयं न). D₉ (by corr.) रुद्र (for दक्ष). — B. P. om. lines 45-48. — (L. 45) K₁. s D₄. s मखेशस्य; V. P. मखे शूर (for

विष्णोर्नयाम्यप्रतिमस्य भागं

प्रभुर्विभुश्चाहवनीय एषः ।

देव्युवाच ।

किं नाम दानं नियमं तपो वा

कुर्यामहं येन पतिर्ममाद्य । [50]

लभेत भागं भगवानचिन्त्यो

भागस्य चार्धमथ वा तृतीयम् ।

वैशंपायन उवाच ।

एवं ब्रुवाणां भगवान्स्वपत्नीं

प्रहृष्टरूपः क्षुभितामुवाच ।

न वेत्ति मां देवि क्रुशोदराङ्गि [55]

मखेशाय). D₈ सुवर्णपात्र- (for 'पात्रे). — (L. 46) K₁. s समग्रं (for 'स्तं'). K₂ D₄. s 'पूर्वं (for 'पूतम्'). — (L. 47) D₄ om. from मस्य up to पति (in line 50). — Kumbh. ed. repeats line 48 after repetition of line 51. — (L. 48) K₈ हरिर्; B₈. s हविर्; V. P. प्रभोर् (for प्रभुर्). B₈ युजं; D₈. s विभुं; V. P. विभो (for विभुश्). K₁. s V. P. आहवनीय; K₇ D₉ यो ह'; B₈ D₈ वाह' (for चाह'). B₈ D₈. s शेषः; V. P. नित्यं (for एषः). D₂₁ देवा ऊचुः (for देव्युवाच). — (L. 49) K₇ D₉ जप्यं (for दानं). K₈ B₈-s D₂₁. s D₈. s नियतं (for 'मं'). — (L. 50) K₁ D₂ गतिं; K₂ गतिर् (for प'). K₁. s D₂ मया (for मम). — Kumbh. ed. reads line 51 twice. — (L. 51) Kumbh. ed. (second time) च तथैव सर्वं (for भगवानचिन्त्यो). — After the repetition of 51, Kumbh. ed. repeats line 48. — (L. 52) V. P. यज्ञस्य (for भागस्य). K₁ D₄. s वार्धम् (for चार्धम्). K₈ B₈. s D₂₁. s D₈. s ह्यथ वा (for अथ वा). B₈. s D₂₁. s D₈. s Kumbh. ed. ह्यथ तथा भागमथो तृतीयं; B. P. यज्ञस्य चैद्राचमरैर्विचित्रं ('भक्तं'). — MSS. om. the ref.; B. P. ब्रह्मोवाच (for वैशंपायन उवाच). — (L. 53) K₂. s V₁ B₈. s D₂₁. s D₈-s स पत्नीं; K₇ स्वपत्नी; V. P. अचिन्त्यः; B. P. विचित्र्य (for स्वपत्नीं). — (L. 54) D₂₁ प्रहृष्टरूपः; D₈ प्रहृष्टभूतः; D₇ 'भीतः; V. P. B. P. पत्नीं प्रहृष्टः (for प्रहृष्टरूपः). D₈ कुपिताम् (for क्षुभिताम्). — Before line 55, B. P. ins. महेश्वर उवाच. — (L. 55) K₁. s V₁ B₈. s D₂₁. s D₄. s मां (D₂₁ मा) यस्तु; K₈ मा यस्तु; B₈ (marg.) मां सु; D₈ यां यं तु; D₇ यां यस्तु; V. P. देवेशि (for मां देवि). K₁. s B₈. s B₇. s D₂₁. s D₄. s कुशोदराङ्गि (for क्रुशोदराङ्गि). — (L. 56) K₈ V₁ B₈-s D₂₁. s D₈. s त्वयि यन्; K₇ D₄. s त्वयि तन्; D₂₁. s D₈. s D₂. s वचनं (for

किं नाम युक्तं मयि यन्मखेशो ।
 अहं हि जानामि विशालनेत्रे
 ध्यानेन हीना न विदन्त्यसन्तः ।
 तवाद्य मोहेन च सेन्द्रदेवा
 लोकास्त्रयः सर्वत एव मूढाः । [60]
 मामध्वरे शंसितारः स्तुवन्ति
 रथन्तरं सामगाश्रोपगान्ति ।
 मां ब्राह्मणा ब्रह्मसूत्रे यजन्ते
 समाध्वर्यवः कल्पयन्ते च भागम् ।

देव्युवाच ।

सुप्राकृतोऽपि भगवन्सर्वः स्त्रीजनसंसदि । [65]
 स्तौति गर्वायते चापि स्वमात्मानं न संशयः ।

भगवानुवाच ।

नात्मानं स्तौमि देवेशि पश्य मे तनुमध्यमे ।
 यं स्रक्ष्यामि वरारोहे तवार्थे वरवर्णिनि ।
 वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्त्वा भगवान्पत्नीमुमां प्राणैरपि प्रियाम् ।
 सोऽसृजद्भगवान्वक्त्राद्भूतं धोरं प्रहर्षणम् । [70]

मयि यन्). Bs. ९ मखे मे; Ds. ९ मखेशं; V. P. B. P. तवेदं (for मखेशे). — K1. 2. 4. 6. 7 V1 Bc-9 Das. 24 Ds. 5. 7. 9 transp. lines 57-58 and 59-60. — (L. 57) K2 तु; Bo. 8 Das Dn1. n4 Ds Ds. 3 6-7. 9 Kumbh. ed. B. P. हि- (for हि). — (L. 58) K7 K2. 9 ज्ञानेन (for ध्यानेन). V. P. सर्व; B. P. सर्वे (for हीना). K2 न विदन्त्य; V1 न वदन्ति; Bs (marg.) विवदन्ति; V. P. हि वदन्ति; B. P. च विदन्ति (for न विदन्ति). K2 V. P. B. P. संतः; D4 सतः; Ds. 7 [अ] सत्त्वाः (for [अ] सन्तः). — (L. 59) V. P. न वाद्य (for तवाद्य). Bs कोपेन (for मोहेन). K1. 2 V1 Bc-9 Das. 24 Ds. 7 तु सेन्द्र; K7 Ds. 9 B. P. सहेंद्र; V. P. सहेंद्र (for च सेन्द्र). V. P. देवो (for देवा). — (L. 60) Dn4 लोकाः स्त्रयं (for लोकास्त्रयः). V. P. लोकत्रयं सर्वथा संप्रमूढं; B. P. लोकत्रयं सर्वमथो विनष्टं. — (L. 61) K1. 2. 4. 7 Ds. 9 महाध्वरे (D4 'र'); Bo Das Dn1 Ds1 मां (for माम्). B. P. मामध्वरेशं नितरां स्तुवन्ति. — (L. 62) K7 Bs (marg. as above) D4. 5. 9 V. P. रथं (Ds 'था') तरे (for रथन्तरं). K4 D4 सामग्य (for 'गाय'). K1. 2. 4 चोच्चरन्ति; Ks Br. 9 Ds चोपगार्यन्ति (for 'गान्ति'). V1 Bs (marg.) V. P. B. P. साम गार्यन्ति गेयं (B. P. मर्षां) (for सामगाश्रोपगान्ति). — (L. 63) K1 Bo. 7. 8 (marg.) मां ब्राह्मणा; K7 मा ब्रा'; Bs (marg. as above) गार्यन्ति मां (for मां ब्राह्मणा). Bo Dn1. n4 Ds Ds. 3. 6. 8 Kumbh. ed. ब्रह्मविदो; Br 'सूत्रेण; Bs (marg.) 'मयं; B. P. 'मंत्रैर् (for 'सूत्रे'). Ks. 7 Bc-9 Das Ds. 7 B. P. यजन्ति; D4. 9 'तो (for यजन्ते). — (L. 64) K1 अध्वर्यवः; K2 ह्यध्व'; V1 corrupt; Bs (marg. as above) चाध्वर्यवः; Ds. 9 महाध्वर्ये; V. P. माध्वर्यवः (for समाध्वर्यवः). Ks V1 Br Das भागान् (for भागम्). — (L. 65) D7 सुप्राकृतोऽपि; V. P. अप्राकृतोऽपि (for सुप्राकृतोऽपि). Bo. 7 Dn1. n4 Ds Ds. 3. 6. 8 Kumbh. ed. पुरुषः; Ds V. P. भगवान् (for 'वन्'). B. P. विकल्पसे प्राकृतवत् (for the prior half). K1. 2. 4 Bs (marg.) Ds1 B. P. V. P. सर्वस्त्री; Bs सर्व स्त्री; Dn4

सर्वत्र (for सर्वः स्त्री). — (L. 66) K1 स्तौमि; B. P. स्तौषि (for स्तौति). K1. 2 गर्वयते; Ks Br गर्भयते; K7 Ds. 9 वर्षं; Das सर्वां; V. P. गोपायते; B. P. गर्वायते (for 'यते'). Ks. 7 Ds1 Ds. 9 V. P. वापि (for चापि). — (L. 67) K1. 2 देवेश; K7 Bo. 6. 7. 9 Ds. 5. 9 देवेशे (for 'शि'). K1. 2. 4 मां; V. P. त्वं (for मे). K1 2. 4 वरवर्णिनि; Ds तत्सुमध्यमे; V. P. उपगच्छ च (for तनुमध्यमे). B. P. यथा त्वमनुगच्छसि (for the post. half). — (L. 68) Ks Bc-8 Das. 24 यत्स्रक्ष्यामि; K7 सिद्धं; Dn4 यं स्रक्ष्यामि; Ds1 Ds. 9 B. P. संस्रक्ष्या; Ds यं वक्ष्या (for यं स्र). V1 Bo. 8 Das. 24 B. P. भागार्थे; Br Dn1. n4 Ds Ds. 3. 8 Kumbh. ed. B. P. यागार्थे; Ds. 7 तवाग्रे; Ds योगार्थे; V. P. भागार्थे (for तवार्थे). K1. 2. 4 तनुमध्यमे (for वरवर्णिनि). — MSS. om. the ref.; B. P. ब्रह्मोवाच (for वैशंपायन उवाच). — (L. 69) Das उक्ता (for उक्त्वा). V. P. एवमुक्त्वा तु भगवान् (for the prior half). Ds सतां; V. P. पत्नीं (for उमां). K1 Ds प्रियं (for प्रियाम्). — (L. 70) K2 क्रुद्धो; K4 क्रुद्धाद्; V1 क्रोधाद् (for वक्त्राद्). K1 भूत (for भूतं). K2. 4. 7 Ds Ds-9 धोर (for धोरं). K1. 2 Ds Ds प्रद- र्शनं; V1 प्रहर्षितं; Bs (marg. as above) Ds. 7 प्रह- र्षणं (for प्रह'). B. P. V. P. भूतं क्रोधाभिसंनिभं (B. P. 'भवं') (for the post. half). — After line 70, Das. 24 read line 77 for the first time, repeating it in its proper place. K1. 2. 4 Ds. 7 read line 71 twice. — (L. 71) Bc-8 Ds Ds. 4 क्षिप (for [आ]- क्षिप). K1. 2. 4 Ds. 7 (all second time) आक्षिप त्वं मखं शीघ्रं; B. P. तनुवाच मखं गच्छ (for the prior half). K1 (both times). 2. 4 (both first time). 7 Ds. 7 (last two first time). 9 V. P. [ह]ति; B. P. त्वं (for [ह]ति). K1. 2. 4 (all first time). 7 Ds. 4 (both times). 7 (first time). 9 प्रजापतेः (K1. 4 'ते'); D7 (second time) महाबल (for महेश्वरः). — After line 71, K7 Ds. 9 V. P. read line 76; while B. P. ins, after line 71:

तमुवाचाक्षिप मखं दक्षस्येति महेश्वरः ।
तस्माद्वक्त्राद्विमुक्तेन सिंहैकैक लीलया ।
देव्या मन्युव्यपोहार्यं हतो दक्षस्य वै क्रतुः ।
मन्युना च महाभीमा महाकाली महेश्वरी ।
आत्मनः कर्मसाक्षित्वे तेन सार्धं सहानुगा । [75]
देवस्यानुमतं मत्वा प्रणम्य शिरसा ततः ।
आत्मनः सदृशः शौर्याद्वलरूपसमन्वितः ।
स एव भगवान्क्रोधः प्रतिरूपसमन्वितः ।

नाशयाशु क्रतुं तस्य दक्षस्य मदनुज्ञया ।

— (L. 72) K1. 2.4 यथा; V1 तथा; Bo. 8.9 Das Dn1. n4 Ds Ds. 8. 8, Kumbh. ed. V. P. ततो (for तस्माद्). K1. 2.4 बंधाद् (for वक्त्राद्). B. P. ततो रुद्रप्रयुक्तेन (for the prior half). K1. 2.4 V1 सिंहै-
नेव हि; V. P. 'नेवेह (for 'नैकेन). K1 Ds. 9 सिंहै-
नेव बलीयसा; B. P. सिंहैवेण लीलया (for the post.
half). — (L. 73) Ds. 8 देवा (for देव्या). Ds. 1
(marg. as above) मृत्युम् (Dr 'त्यु') (for मन्यु-). B8
(marg.) -व्यपेतार्थः; Ds अपोहार्यः; V. P. B. P. -कृतं
मत्वा (B. P. ज्ञात्वा) (for -व्यपोहार्यं). Ds1 Ds ततो;
D4 हता; Ds. 1 दत्तो (for हतो). D4 च; V. P. B. P.
स (for वै). — After line 73, K1 Ds. 5. 1, 9 ins.:

ततः क्रुद्धा उमादेवी गणास्तत्र ससर्ज ह ।

[Ds. 1 महादेवी (for उमा').]

— (L. 74) K1 Ds. 9 (before corr.) च महाभीमां; V1
Ds. 1 महता भीमा; Ds च मही भीमा (for च महा').
Ks. 4 मन्युना चोमया सृष्टा (for the prior half). K1
(before corr.) महाकालो; K1 Ds. 9 (before corr.)
'काली'; V. P. B. P. भद्रकाली (for महा'). K1 Ds
(before corr.) महेश्वरी; Ds1 Ds 'श्वरं (D4 'रः) (for
'श्वरी). — (L. 75) K1. 2. 4. 1 Ds. 9 कर्मसाक्षी तु (D4
तु) (for कर्मसाक्षित्वे). K1. 1 Ds तथा; K1 सार्धं; V1
Ds. 1 त्वया; D4 तव (for तेन). K1 सा तं; K1 तथा
(for सार्धं). K1. 2. 4. 1 Ds. 9 सहानुगा; Ks Bs Ds
'नुगा: (for 'नुगा). — K1. 2. 4 V1 B. P. om. (hapl.)
lines 76-77. K1 Ds. 9 V. P. read line 76 after 71.
— (L. 76) Ds. 1 आशु मत्तं (for अनुमतं). K1 Ds. 9 V. P.
श्रुत्वा (for मत्वा). V. P. वीरभद्रो महाबलः (for the post.
half). — K1 om. (hapl.) lines 77-78. B7. 3 Ds. 9
V. P. om. (hapl.) line 77. Ds om. (hapl.) lines
77-109. Ds. 1 transp. lines 77 and 78. Bs reads
line 77 on marg. Das. 24 read line 77 for the
first time after line 70. — (L. 77) Das (both
times) सदृशं; Ds. 8 सदृशः (for सदृशः). Ds. 1 शीर्वे

अनन्तबलवीर्यश्च अनन्तबलपौरुषः ।
वीरभद्र इति ख्यातो देव्या मन्युप्रमार्जकः । [80]
सोऽद्युजद्रोमकूपेभ्यो रौम्याब्राम गणेश्वरान् ।
रुद्रानुगा गणा रौद्रा रुद्रवीर्यपराक्रमाः ।
ते निपेतुस्ततस्तूर्णं दक्षयज्ञां इसया ।
भीमरूपा महाकायाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
ततः किलकिलाशब्दैराकाशं पूरयन्निव । [85]
तेन शब्देन महता व्रस्तास्तत्र दिवौकसः ।

(for शौर्याद्). Ks -वीर्यसमन्वितः (for -रूपसम'). — Bo
om. (hapl.) line 78. — (L. 78) B. P. एव (for
एव). Dn1 क्रोधं; V. P. क्रुद्धः (for क्रोधः). Ks पति-
(for प्रति-). Ds प्रतिरूपसमन्वितः (sic); V. P. B. P.
प्रेनावासकृतालयः (for the post. half). — V. P. B. P.
om line 79. — (L. 79) K1. 2. 4. 1 V1 Bs-9 Ds.
5. 7. 9 तु (for च). K1. 2. 4 चानन्त- (for अनन्त-).
— (L. 80) K1 Ds. 9 B. P. वीरभद्रति विख्यातो (for
the prior half). Ds देवा (for देव्या). K1 -प्रव-
र्तितः; Ks. 4 -प्रवर्तकः; K1 Ds. 9 -प्रमर्दकः (for -प्रमा-
र्जकः). — (L. 81) Bs (marg.) Ds. 1 रौद्रान्; Ds1
Ds. 9 रौम्यान्; B. P. आत्मना (for रौम्यान्). Das नाना-;
B. P. एव (for नाम). Bs गणेश्वरान्; Dn1 गणान्
(submetric); Ds1 गणेश्वरः (for 'श्वरान्). — (L.
82) Bo. 8 (marg.) Dn1. n4 Ds Ds. 8. 8 Kumbh.
ed. रुद्रतुल्या (for रुद्रानुगा). K1 गणा रौद्रा; V. P.
महावीर्या (for गणा रौद्रा). Ks रुद्रवीर्या; K1 Bs (marg.)
Ds. 9 तुल्यवीर्यः (for रुद्र'). Ds. 1 -पराक्रमः (for 'क्रमाः).
B. P. रुद्रानुगान्गणारौद्राभ्युदवीर्यपराक्रमान्. — After line
82, V1 Ds. 5. 1 V. P. B. P. ins.:

रुद्रस्यानुचरा रौद्राः सर्वे रुद्रपराक्रमाः ।

[V. P. B. P. सर्वे (for रौद्राः). V. P. रुद्रसमप्रमाः
(for 'पराक्रमाः).]

— (L. 83) Ks Bs. 1 Das. 24 निष्पेतुस्ते; Ds. 1 विनिष्पे-
(Dr 'निपे)तुस् (for ते निपे'). K1. 2. 4 तदा (for ततश्च).
K1. 2. 4. 1 V1 Das. 24 Ds. 5. 7. 9 V. P. B. P. om. from
दक्ष up to कायाः (in line 84). Ks -जिघांसया (for
'विहिं'). — (L. 84) Ds1 महाकार्याः (for 'कायाः).
— (L. 85) K1. 2. 4 V1 Bs. 8 Das. 24 Ds. 5. 7. 9 V. P.
किलकिलाशब्दो; B1 'शब्दम्; Ds1 किलकिलाशब्दैर् (for
किल'). Bo. 9 Ds Ds. 8. 8 Kumbh. ed. पूरयन्ति च (for
'यन्निव). — After line 85, B. P. ins.:

समभ्युदयमहाविप्राः सर्वरुद्रगणैः कृताः ।

— (L. 86) Bs वेन (for तेन). Ks Bs-9 Das. 24
Ds. 1 V. P. B. P. सर्वे (for तत्र). Ds1 व्रस्तास्तत्रदिवौ-

पर्वताश्च व्यशीर्यन्त चक्रम्ये च वसुंधरा ।
 मारुताश्चैव घूर्णन्ते चुक्षुमे वरुणालये ।
 अग्नयो नैव दीप्यन्ते नैव दीप्यति भास्करः ।
 ग्रहा नैव प्रकाशन्ते नक्षत्राणि न चन्द्रमाः । [90]
 ऋषयो न प्रकाशन्ते न देवा न च मानुषाः ।
 एवं तु तिमिरीभूते निर्दहन्त्यमानिताः ।
 प्रहन्त्यपरे घोरा यूषानुत्पाटयन्ति च ।
 प्रमर्दन्ति तथा चान्ये विमर्दन्ति तथा परे ।
 आधावन्ति प्रधावन्ति वायुवेगा मनोजवाः । [95]
 यज्ञपात्राणि दिव्यान्याभरणानि च ।

विशीर्यमाणा इक्ष्यन्ते तारा इव नभस्तलात् ।
 दिव्याभरणभक्ष्याणां राशयः पर्वतोपमाः ।
 क्षीरनद्योऽथ इक्ष्यन्ते घृतपायसकर्दमाः ।
 दक्षिमण्डोदका दिव्याः खण्डशर्करवालुकाः । [100]
 षड्रसा निवहन्त्येता गुडकुल्या मनोरमाः ।
 उच्चावचानि मांसानि भक्ष्याणि विविधानि च ।
 पानकानि च दिव्यानि लेह्यचोष्याणि यानि च ।
 भुञ्जते विविधैर्वर्कैर्विलुम्पन्त्याक्षिपन्ति च ।
 रुद्रकोपान्माहाकायाः कालाभिसदृशोपमाः । [105]
 क्षोभयन्सुरसैन्यानि भीषयन्तः समन्ततः ।

कस्तः (for the post. half). — (L. 87) K₁ पर्वताश्च-
 D₈ "जाश्च (for "ताश्च). D₈ विशीर्ये च (for व्यशीर्यन्त).
 D₄ चक्रम्ये; V. P. कंपते (for चक्रम्ये). — (L. 88)
 K₁ D₈ मरुता (D₈ "त"श्च (for मा"). K₁, 2.4 चापि (for
 चैव). K₁, 2.4 [अ]घूर्णन्ते (for घूर्णन्ते). V. P. मेरुश्च
 घूर्णन्ते विप्राश्च; B. P. मरुतश्च वदुः क्रूराश्च (for the prior
 half). V. P. चुक्षुमे (for चुक्षुमे). K₄ वरुणालये;
 V. P. "लयाः (for "लयः). — (L. 89) D₈, 7 B. P.
 वै न (for नैव). D₄ lacuna; D₈ (before corr.)
 दीप्यते (for दीप्यन्ते). K₁, 2.4 दीप्यन्ते नैव; D₄ नैव
 दीप्यति; D₈, 51 (before corr.) नैव दीप्यति; V. P. न च
 दीप्यति; B. P. न चादी" (for नैव दी"). — (L. 90)
 K₆, 7 B₈ (marg. as above) D₄, 9 च (for न). V. P.
 B. P. तारकाः (for चन्द्रमाः). — (L. 91) D₄ न प्रकाशन्तः;
 V. P. नाभ्यमर्षन्तः; B. P. न प्रभासन्ते (for न प्रकाशन्ते).
 K₄ मानुषः; K₆ V₁ B₆, 7.9 D₈, 7 मानवाः; K₇ B₈ D₄, 9
 V. P. B. P. दानवाः (for मानुषाः). — (L. 92) D₄
 नु; V. P. हि (for तु). K₃ तिमिरे भूते; D₄ V. P.
 "रीभूते (V. P. "तं" (for "भूते). Bo D₁, 1.4 D₈
 D₂, 3.6.8 Kumbh. ed. [अ]पमानिताः; V. P. विमानिताः;
 B. P. गणेश्वराः (for [अ]पमानिताः). — (L. 93) V. P.
 प्रमंजते (for प्रहरन्ति). B. P. प्रमंजत्यपरे यूषान् (for the
 prior half). B. P. घोरान् (for यूषान्). — (L. 94)
 K₆, D₄ प्रपतन्ते; B₈ प्रतपन्ति; B₇ D₄ प्रपतन्ते;
 B₆ D₈, 7 प्रपतन्ति; B. P. प्रमर्दन्ति (for प्रमर्दन्ति). V. P.
 विवृण्वन्ति; B. P. विवृण्वन्ति (for विमर्दन्ति). — (L. 95)
 B. P. त्वरितं वै प्रधावन्ति (for the prior half). K₇
 D₈ वेग- (for वेगा). — (L. 96) K₁, 2.4 अश्वानि;
 K₇ V₁ D₄, 9 चूर्णयन्; D₄ D₈ V. P. चूर्णते (for
 चूर्णन्ते). K₁, 2.6.7 Bo. 6.9 D₄ D₈, 5.1.9 द्रव्याणि (Bo. 6
 D₄, 5 "नि); K₄ दिव्याणि (for "नि). V. P. B. P.
 याग (B. P. यज्ञ)स्वायतनानि च (for the post. half).
 — (L. 97) K₁, 2.4 V. P. B. P. शीर्यमाणा (K₄ V. P.
 B. P. "णा)नि; K₆, 7 D₄ विशीर्ये (D₄ "र्ण)माना

(K₇ "नो); D₁, 1.4 D₈ विशीर्णा इव; D₇ विसृज्यमाणा
 (for विशीर्यमाणा). Bo. 8 (marg. as above) D₁, 1.4
 D₈ D₂, 3.6.8 Kumbh. ed. नभस्तले (for "स्तलात्").
 — (L. 98) K₂ -पाप- (for -पान-). K₁ -रक्ष्याणां;
 K₇ Bo. 8 D₄ D₁, 1.4 D₈, 6.8 V. P. -भक्ष्याणां
 (for -भक्ष्याणां). K₁, 2.4.7 V₁ D₄, 5.7.9 दृश्यं (K₇
 "इय)ते (for राशयः). K₁, 2.4 च तथोच्छ्रयाः; K₇ सर्व-
 तोश्रयाः; V₁ B₆ D₄, 5.7.9 पर्वतोच्छ्रयाः (for "तोपमाः).
 — (L. 99) V₁ प्रदृश्यन्ते; D₄ [s]प्यद्; D₈ व्यदृश्यन्तः;
 V. P. B. P. तथा चान्या (for स्य दृश्यन्ते). D₈ दधि-
 (for घृत). D₄ -कर्दमा. — D₈ reads line 100
 twice. — (L. 100) D₈ (both times), 7 क्षीर-; V. P.
 B. P. मधु- (for दधि). K₃ -मण्डोदका; K₇ -मांडो"
 (for -मण्डो"). K₁, 2.4 शर्कराखंड-; D₄ खंडकर्कर- (for
 "शर्कर-). — (L. 101) K₇ Bo. 8 (marg. as above), 9
 D₄, 9 V. P. B. P. षड्रसान्; D₄, 2.4 यज्ञ सा (for
 षड्रसा). B₈ (marg. as above) विवृण्वन्ति (for निवहन्ति).
 V. P. B. P. अन्या (for एता). K₁, 2 गुरुकुल्या; K₄
 गुडकुल्या; D₈ दधिकुल्या; D₆ कुरुकुल्या (for गुडकुल्या).
 — (L. 102) K₇ Bo D₄ D₈ भक्ष्याणि; D₈ लक्ष्याणि
 (for भ"). K₂ [अ]पि (for च). — D₄ om. (hapl.)
 lines 103-104. — (L. 103) V. P. B. P. यानि कानि
 (for पानकानि). K₇ दिव्यानि लेह्यचोष्यानि (for the prior
 half). K₇ चक्ष-; D₄ लेह्ये (for लेह्य-). K₁ -चूष्याणि;
 K₃ -भु-; K₄ -श्र-; K₇ -पेयानि (for -चोष्याणि). V. P.
 लेह्यं चोष्यं तथापरे (for the post. half). — (L. 104)
 K₃ D₄ भुञ्जते; D₁ भुञ्जन्ते; B. P. भुञ्जन्ति (for
 भुञ्जते). K₂ विवृण्वन्ति; D₄ "पन्ति; D₈, 7 विवृण्वन्ति;
 V. P. विवृण्वन्ति (for विवृण्वन्ति). D₁ [उ]क्षिपन्ति च;
 V. P. च सर्वशः; B. P. क्षिपन्ति च (for [आ]क्षिपन्ति च).
 — V. P. om. lines 105-106. — (L. 105) K₂ रुद्र-
 लोकान्; B₆, 9 D₄, 2.4 "काया (D₄ "कायान्); B. P.
 "कोपा; D₈, 7 रौद्रकायान् (for रुद्रकोपान्). V₁ B. P.
 महाकोपाः (for "कायाः). — (L. 106) K₁, 2.4 प्रक्षोभ्य;

क्रीडन्ति विहृताकारैश्चक्षिपुः सुरयोषितः ।

रुद्रक्रोधात्प्रयत्नेन सर्वदेवैः सुरक्षितम् ।

तं यज्ञमदहच्छीघ्रं भद्रकाली समन्ततः ।

चकार भैरवं नादं सर्वभूतभयंकरम् । [110]

छित्त्वा शिरो वै यज्ञस्य ननाद च मुमोद च ।

ततो ब्रह्मादयो देवा दक्षश्चैव प्रजापतिः ।

ऊचुः प्राज्ञलयः सर्वे कथ्यतां को भवानिति ।

वीरभद्र उवाच ।

नाहं रुद्रो न वा देवी नैव भोक्तुमिहागतः ।

देव्या मन्युकृतं मत्वा क्रुद्धः सर्वात्मकः प्रभुः । [115]

द्रष्टुं वा नैव विप्रेन्द्राश्चैव कौतूहलेन च ।

तव यज्ञविनाशार्थं संप्राप्तं विद्धि मामिह ।

वीरभद्र इति ख्यातो रुद्रकोपाद्विनिःसृतः ।

भद्रकालीति विज्ञेया देव्याः कोपाद्विनिःसृता ।

Kr D4.9 तेजयत् (D4.9 'न्' (for क्षोमयत्). K2 सर्व-; Das. a4 पर- (for सुर-). B3 (marg.) क्षोमयत्तश्च सैन्यानि; B. P. भक्षयंतोश्च शैलाभा (for the prior half). K1. 2. 4 भीषयंति (for 'यन्तः'). B. P. च सर्वतः (for समन्ततः). —Ds om. (hapl.) lines 107-109. —(L. 107) K1 2. 4. 1 D4.9 क्रीडन्ते (Kr 'डन्ते' (for क्रीडन्ति). K1. 2. 4 B3. 8 (marg.) विविधाकारैश्च; Bo Dn1. n4 Ds D2. 2. 6 Kumbh. ed. B. P. V. P. विविधाकाराश्च (for विहृताकारैश्च). K1. 2. 4. 1 V1 D4.9 व्या (V1 व्य) क्षिपन् (Kr 'त्'); B3 (marg.) चक्षिप्य (for चक्षिपुः). Dn4 'योषितं; D4 'ता' (for 'तः'). —After line 107, B. P. ins.:

एवं गणाश्च तैर्युक्तो वीरभद्रः प्रतापवान् ।

—(L. 108) K1. 2. 4. 1 Das. a4 D4.9 रुद्रकोपात्; V1 'क्रोधः; B3 (marg. as above) 'क्रोधः; Ds1 V. P. 'कोप- (for 'क्रोपात्). B3 (marg. as above) V. P. प्रयुक्त (V. P. 'का)स्तु; Ds1 [आ]त्मयत्नेन; D4. 1 त्वयं; D9 प्रयत्नेन (for 'नेन). B. P. रुद्रकोपप्रयुक्तश्च (for the prior half). Das. a4 सर्व (for सर्व-). B3 Ds1 Ds 'देवैः; Dn4 'देवः; D4 'देवे; D4. 1 'सैन्यैः (for 'देवैः). —(L. 109) B3 (marg. as above) Dn1. n4 Ds D2. 2. 6 Kumbh. ed. रुद्रकर्मा; D4. 1 रुद्रकाली; V. P. रुद्रकल्पाः; B. P. भद्रकाल्याः (for 'काली). V. P. B. P. समीपतः (for समन्ततः). —After line 109, Br reads line 115. —(L. 110) V. P. B. P. चक्रुरन्ये तथा नादान् (for the prior half). B3 (marg. as above) प्राणि- (for 'भूत-). V. P. B. P. भयंकरान् (for 'करम्). —(L. 111) K1 lacuna; Kr D4. 9 [S]थ; V. P. B. P. [S]न्ये (for 'वै). K1. 2 सा ननाद; K2 जुहाव च; Kr D4. 9 स च नादं (for ननाद च). Ds om. from मुमोद up to न वा (in line 114). K2 ननाद च; Kr D4. 9 मुमोच ह; Br Das. a4 'द ह (for 'द च). V. P. विनदंति भयंकराः; B. P. व्यनदंत भयंकरं (for the post. half). —(L. 112) B. P. शक्रादयो (for ब्रह्मा). D4 चापि (for चैव). —(L. 113) V. P. B. P. भूत्वा (for सर्वे). K1. 2 ब्रूहि नः; Kr D4. 9 ब्रूहि कि (for कथ्यतां). Kr D4. 9 कथ्यतां करवाणि ते; D1 को भवानिति आरते (for the post. half). —(L. 114)

D1 न हि; V. P. न च (for नाहं). V. P. B. P. देवो (for रुद्रो). D9 न वा देवा; V. P. न चादित्यो; B. P. न दैत्यो वा (for न वा देवी). D4. 1 नैनं; V. P. B. P. न च (for नैव). D4. 9 इहागताः; D1 'गतौ (for 'गतः). —B3 Das. a4 V. P. B. P. om. line 115; Br reads the same after line 109. —(L. 115) Ds1 देवा (for देव्या). D2 मन्युं (for मन्यु-). K1. 4 ज्ञात्वा; K2 कृत्वा (for मत्वा). Ds1 रुद्रः (for क्रुद्धः). K2 सर्वात्मकाः (for 'त्मकः). K2 om. प्रभुः. —(L. 116) B3 (marg. as above) च नैव (for वा नैव). K1. 2 Ds. 1 विप्रेन्द्रः; Kr Das. a4 D9 'द्रा (for 'द्रान्). V. P. B. P. नैव द्रष्टुं हि देवद्रान् (B. P. च देवद्रा) (for the prior half). D4 एव; V. P. B. P. न च (for नैव). K2 (by corr.). 4 V1 Bo. 3. 9 Dn1 D2. 2. 6. 8 Kumbh. ed. कौतूहलेन वा; Dn1 कौतूहलं तदा; V. P. B. P. कौतूहलान्वितः (B. P. 'ताः) (for 'लेन च). —(L. 117) V. P. B. P. दक्ष- (for तव). K1. 2. 4 -विनाशाय; Bo. 3 Dn1. n4 Ds D2. 2. 5-8 Kumbh. ed. -विनाशार्थं (for -विनाशार्थं). —K1 Ds1 om. सं- B. P. संप्राप्तोहं सुतोत्तमाः (for the post. half). —(L. 118) V. P. ख्यातं (for ख्यातो). B. P. वीरभद्रेति विख्यातो (for the prior half). K2 भद्रकोपाद् (for रुद्र). K1 विनिःसृतः; V. P. विनिर्गतं (for विनिःसृतः). —(L. 119) K1 भद्रकाले तु; V. P. B. P. 'काली च (for 'कालीति). Kr V1 Bo. 3 Das Dn1. n4 Ds D3-4. 5. 2. 9 Kumbh. ed. B. P. विख्याता (for विज्ञेया). Bo D4. 9 देव्या (for देव्याः). V. P. B. P. क्रोधाद् (for कोपाद्). K1. 2 Das विनिःसृता; Kr विनिःसृताः; V. P. B. P. विनिर्गता (for विनिःसृता). —(L. 120) Kr D4. 1 V. P. B. P. प्रेषितो (V. P. B. P. 'ता) (for 'तौ). B3 (marg.) उपागतौ; Bo इहातिकौ; D4. 1 V. P. इहागतः (V. P. 'ता); B. P. उपागता (for इहागतौ). —(L. 121) Bo. 3 (marg. as above) V. P. B. P. राजेन्द्र (for विप्रेन्द्र). V. P. देवं तं त्वम् (for देवदेवम्). —For line 121, K1. 2. 4. 1 V1 D4. 9 subst.:

गच्छ प्रपद्य देवेशं स ते दास्याति शंकरः ।

[V1 प्रपद्य (for 'व). K2 दास्याति; K3 शान्त्यति

प्रेषितौ देवदेवेन यज्ञान्तिकमिहागतौ ।
शरणं गच्छ विप्रेन्द्र देवदेवमुमापतिम् ।
वरं क्रोधोऽपि देवस्य वरदानं न चान्यतः ।
वैशंपायन उवाच ।

[120]

वीरभद्रवचः श्रुत्वा दक्षो धर्मभृतां वरः ।
तोषयामास स्तोत्रेण प्रणिपत्य महेश्वरम् ।
प्रपद्ये देवमीशानं शाश्वतं ध्रुवमन्ययम् ।
महादेवं महात्मानं विश्वस्य जगतः पतिम् ।
दक्षप्रजापतेर्यज्ञे द्रव्यैस्तु सुसमाहितैः ।
आहूता देवताः सर्वा ऋषयश्च तपोधनाः ।

[125]

(for दासति).]

— (L. 122) Dn¹ D₂ s कोयो (for क्रोयो). K₇ D₄ s देवेशः; V. P. रुद्रस्य (for देवस्य). B. P. om. from वर up to हृदयैः (in line 133). K₁ s¹ वरदाने (for 'दानं'). K₆ B₆ s¹ D₂ s¹ न दैवतैः; K₇ वा नान्यथा; D₄ s¹ च नान्यतः; D₂ न वा; V. P. न देवतः (for न चान्य). D₂ s¹ वरदानंदेवतैः (for the post. half). — (L. 123) MSS. (except B₂) om. the ref. D₄ s¹ यज्ञभृतां (for धर्म). — (L. 124) V. P. देवेशं (for स्तोत्रेण). K₁ s¹ स्तोत्रेण तोषयामास (by transp.). B₂ lacuna; D₂ (before corr.) प्रणिपद्य; V. P. शूलपाणि (for प्रणिपत्य). — Before line 125, K₁ s¹ V₁ B₂ D₂ s¹ D₄ s¹ ins. दक्षः. — V. P. om. lines 125-130. — (L. 125) D₂ प्रपद्य (for 'दे'). — (L. 126) V₁ महात्मानं महादेवं; B₂ damaged (for the prior half). — After line 126, D₂ s¹ ins. an addl. colophon; while K₇ D₄ s¹ read line 138 for the first time, repeating it in its proper place. Before line 127, B₂ s¹ ins. वैशंपायन उवाच. — (L. 127) K₆ B₂ D₂ s¹ D₄ s¹ s¹ दक्षः; B₂ दक्षश्च (hypermetric) (for दक्ष). K₆ s¹ B₂ D₂ s¹ D₄ s¹ D₂ s¹ s¹ प्रजापतिर (for 'पतेर'). K₁ s¹ यज्ञो; D₂ s¹ D₂ s¹ यज्ञैर (for यज्ञे). V₁ B₂ D₂ s¹ D₄ s¹ D₂ s¹ s¹ Kumbh. ed. तैः (for तु). K₄ त्वां (for तु). — (L. 128) V₁ D₄ सर्वे (for सर्वा). D₂ s¹ स- (for च). — (L. 129) B₂ देवे (for देवो). K₁ s¹ s¹ V₁ B₂ s¹ D₂ s¹ s¹ विश्वकर्मा (for 'कर्मा'). — (L. 130) K₁ s¹ V₁ B₂ s¹ D₂ s¹ ततः (for तत्र). K₁ s¹ महेशानी; K₆ V₁ B₂ s¹ D₂ s¹ s¹ उमादेवी (for महा). B₂ ततः क्रुद्धतमा देवी (for the prior half). K₄ D₂ s¹ व्यसर्जयेद (for 'यत्'). — (L. 131) K₆ s¹ D₂ s¹ प्रदीप्तः; D₂ s¹ प्रदीपे; V. P. प्रदुष्टे (for प्रदीप्ते). K₆ यज्ञवादे च; K₇ D₄ s¹ यज्ञप्रवरे; D₂ 'वाटेयु; V. P. 'वादे तु (for 'वादे तु). K₁ s¹ B₂ (marg. as above) D₂ s¹

देवो नाह्वयते तत्र विश्वकर्मा महेश्वरः ।
तत्र क्रुद्धा महादेवी गणांस्तत्र व्यसर्जयत् ।
प्रदीप्ते यज्ञवादे तु विदुतेषु द्विजातिषु ।
तारागणमनुप्रासे रौद्रे दीप्ते महात्मनि ।
शूलनिर्भिन्नहृदयैः कूजज्ञिः परिचारकैः ।
निखातोत्पाटिनैर्यूपैरपविद्धैरितस्ततः ।
उत्पतद्भिः पतद्भिश्च गुधैरामिषगृद्धिभिः ।
पक्षवातविनिधूतैः शिवाशतनिनादितैः ।
यक्षगन्धर्वसवैश्च पिशाचोरगराक्षसैः ।
प्राणापानौ संनिरुध्य वक्त्रस्थानेन यत्नतः ।

[135]

प्रदीपिते य (B₂ 'जापतेर्य') यज्ञवादे; K₄ 'पिते यज्ञवादे तु (hypermetric) (for the prior half). D₂ s¹ विदुतेषु (for विदु'). D₂ s¹ द्विजेषु च (for द्विजातिषु). — (L. 132) K₁ s¹ s¹ तारायोगम्; V₁ B₂ s¹ D₂ s¹ s¹ D₄ s¹ s¹ तारामृगम् (for 'गणम्'). V. P. तारामृगमये दीप्ते (for the prior half). K₁ रौद्र- (for रौद्रे). K₁ s¹ s¹ D₄ s¹ भीमे; B₂ (marg. as above) दीप्तः; V. P. भीम- (for दीप्ते). K₁ ममाशरे; K₂ s¹ D₄ s¹ महाशरे; K₄ महाहवे; V₁ B₂ (marg.) 'सुरे; B₂ तथात्मनि; B₂ शरासने; D₂ महामुने; V. P. 'नले (for 'त्मानि). — (L. 133) D₂ s¹ शूलनिर्भिन्नः; D₂ s¹ शूल' (for शूल'). K₁ s¹ V₁ B₂ s¹ (marg.) s¹ D₂ s¹ s¹ V. P. 'वदनैः (for 'हृदयैः). D₂ कूजज्ञिः; B. P. न वरः (for कूजज्ञिः). V₁ परिवारितैः; D₂ 'चारिकैः (for 'चारकैः). D₂ पट्टसायुः सल्लादिभिः (for the post. half). — Before 134, B. P. ins. ब्रह्मोवाच. D₂ om. line 134. — (L. 134) K₄ B₂ निखातोत्पाटितैर; D₂ s¹ 'तोत्पाटितैर; D₂ 'तोत्पादितैर (for 'तोत्पाटि'). B₂ शूर्पैर (for शूर्पैर). K₁ s¹ s¹ B₂ s¹ D₂ s¹ B. P. ततस्ततः; V₁ V. P. यतस्ततः (for इतस्ततः). — (135) D₂ कूजज्ञिः प्र- (for उत्पतद्भिः). K₁ B₂ s¹ s¹ D₂ s¹ s¹ गृद्धैर (for गृद्धैर). K₁ s¹ चामिष- (for आ). K₁ s¹ V. P. B. P. 'गृद्धभिः; K₆ 'गृद्धिभिः; D₂ s¹ (before corr. as above; by corr.) 'गृद्धिभिः (for 'गृद्धिभिः). — (L. 136) K₄ पक्षवातः; K₇ D₄ s¹ s¹ पक्षिणा (D₂ 'वा)तः; B₂ s¹ s¹ D₂ s¹ s¹ V. P. पक्षताप- (for पक्षवात-). K₁ शिवाशतः; K₂ शिवशतः; D₂ s¹ शिवाशतः; B. P. शिवाशत- (for 'शत-). K₁ 'विनाचितैः; K₂ D₂ B. P. 'विनादितैः (for 'निनादितैः). — K₁ s¹ s¹ D₄ s¹ V. P. B. P. om. line 137. — (L. 137) V₁ D₂ s¹ 'राक्षस- (for 'गन्धर्व-). K₆ 'सिद्धैर (for 'सवैर). V₁ 'किनरैः (for 'राक्षसैः). — K₇ D₄ s¹ read line 138 for the first time after 126. — (L. 138) B. P. समारुध्य (for संनि). K₁ s¹ s¹ (both times) B₂ s¹ D₄ s¹ (last two both times) वक्त्र- (K₂

विचार्य सर्वतो दृष्टिं बहुदृष्टिरभिप्रजित् ।
सहसा देवदेवेशो अमिकुण्डालसुस्थितः । [140]
विभ्रत्सूर्यसहस्रस्य तेजः संवर्तकोपमः ।
स्मितं कृत्वाब्रवीद्वाक्यं ब्रूहि किं करवाणि ते ।
श्राविते च मखाध्याये देवानां गुरुणा ततः ।
तमुवाचाञ्जलिं कृत्वा दक्षो देवं प्रजापतिः ।
भीतशङ्कितवित्रस्तः सबाष्पवदनेक्षणः । [145]
यदि प्रसन्नो भगवान्यदि चाहं तव प्रियः ।
यदि वाहमनुग्राह्यो यदि देवो वरो मम ।
यद्गन्धं भक्षितं पीतमशितं यच्च नाशितम् ।
चूर्णीकृतापविद्धं च यज्ञसंभारमीहितम् ।

दीर्घकालेन महता प्रयत्नेन च संचितम् । [150]
तन्न मिथ्या भवेन्मह्यं वरमेतमहं वृणे ।
तथास्त्वित्याह भगवान्भगनेत्रहरो हरः ।
धर्माध्यक्षो विरूपाक्षस्यक्षो देवः प्रजापतिः ।
जानुभ्यामवनीं गत्वा दक्षो लब्ध्वा भवाद्वरम् ।
नाश्रामष्टसहस्रेण स्तुतवान्वृषभध्वजम् । [155]
युधिष्ठिर उवाच ।
यैर्नामधेयैः स्तुतवान्दक्षो देवः प्रजापतिः ।
वक्तुमर्हसि मे तात श्रोतुं श्रद्धा ममानव ।
भीष्म उवाच ।
श्रूयतां देवदेवस्य नामान्यद्भुतकर्मणः ।

*जं; V1 B8 (marg as above) मन्तु-; D5.7 वञ्च- (for वक्त्र-). K6 स्थाने च; V1 स्थानानि (for -स्थानेन). B6 om. यत्नतः. V. P. ततः स्थानेन यत्नतः; B. P. चक्षुःस्थाने प्रयत्नतः (for the post. half). ❧ Ca: वक्त्रस्थानेन, वक्त्रास नापरनाम्ना पञ्चासनेन स्थितः । ❧ — (L. 139) K6 विदार्य; V1 वधाय; Ds1 निवार्य; B. P. विषार्य (for विचार्य). K1 पर्वतो (for सर्वतो). K1 दृष्टं (for दृष्टिं). D5.7 बद्ध- (for बहु-). Ds3 Dn4 Ds1 -दृष्टिम्; D6 इष्टिर् (for दृष्टिर्). — B. P. om. lines 140-141. — (L. 140) K1.2 त्वशि-; K4.7 B8 Dn1 D2.3.8.8 Kumbh. ed. ह्यशि-; Ds1 अशि (for अशि-). Ds1 विनिःस्तुतः; V. P. उपागतः (for समुत्थितः). — (L. 141) V. P. चंद्रसूर्य- (for विभ्रत्सूर्य-). K6 Ds.9 V. P. संवर्तकोपमं (for "कोपमः"). — (L. 142) D6 स्मृत्वा (for कृत्वा). — (L. 143) Ds1 आविते; D6.7 आश्रिते; V. P. श्रावितं (for "ते"). Ds1 om. च. V. P. समाख्याय; B. P. महाख्याने (for मखाध्याये). V. P. गुरुभिः; B. P. पितृभिः (for गुरुणा). K7 D9 तथा; V. P. B. P. सह (for ततः). — (L. 145) K2.7 V1 B6-9 Ds4 Ds.5.7.9 भीतः; K4 वीतः (for भीत-). B8 -संत्रस्तः; D6.7 -चित्तः सन्; B. P. -चित्तस्तु (for -वित्रस्तः). — Before line 146, B8 B. P. ins. दक्ष उवाच. — (L. 146) K1.2.4.6 V1 B6.6-9 Ds.9 V. P. B. P. वाहं (for चाहं). Dn1.4 Ds Kumbh. ed. भवत्प्रियः; D2 भवप्रियः; D4 तव प्रियाः (for तव प्रियः). — (L. 147) B7.9 Dn1.4 Ds B. P. चाहम्; Ds3.4 चायम् (for वाहम्). B6.8 (orig.) Dn1.4 Ds Ds.8.5-7 Kumbh. ed. वा वरदो; D8 वा वरदो (for देवो वरो). — (L. 148) K1 यदयं; D5.7 दयं च; V. P. यज्ञयं; B. P. यज्ञयं (for यज्ञयं). K7 Ds.9 असितं; V1 अनिशं; B. P. श्रासितं (for अशितं). K4 नापि ते; Ds1 Ds नाशिनं (for नाशितम्). — (L. 149) K1.2.4 चूर्णीकृतापविद्धं; Ds.9 चूर्णीकृताप-; V. P. चूर्णीकृतं चाप-; K6 Bs.1.9

Ds2.44 आहिनं; B6.8 (orig.) Dn1.4 Ds Ds.8.6.8 Kumbh. ed. B. P. V. P. ईदृशं (for ईहितम्). — (L. 150) K2 Dn1.4 Ds Ds.8.6.8 Kumbh. ed. सु-; B6 स; D5.7 [ए]व (for च). K1.2.4 संहितं; B6 सुचितं; Ds संचितं (for संचि-). — (L. 151) Ds4 Ds तत्र; B. P. न च (for तत्र). K2 Bs.9 देव (for मह्यं). D4 यनम् (for यन्म्). D5 V. P. वृणोम्यहं (for अहं वृणे). B. P. त्वत्प्रमादान्महेश्वर (for the post. half). — K2 om. line 152, Before line 152, B. P. ins. ब्रह्मोवाच. — (L. 152) D2 भगनेत्रं (for "नेत्र-"). Ds1 -इतो (for -हरो). — (L. 153) V. P. B. P. धर्माध्यक्षं महादेवं (for the prior half). Dn4 देवः; V. P. त्रयक्षं (for त्रयक्षो). Ds4 देवः; V. P. तं वै (for देवः). Dn4 त्रयक्षो देवं प्रजापतिः (hypermetric); B. P. त्रयक्षं च प्रजापतिः (for the post. half). — (L. 154) K4.7 B6-8 Ds2 Ds.5.7.9 अवनिं; Ds1 अवनिर् (for अवनीं). K6 रक्षां (for दक्षो). Ds om. भवाद्व. K1.2.4 B6.7 Ds.1.9 वरान्वरान्; V1 हरद्वरान्; B6 Ds3.4 Ds भवाद्वरान् (for "द्वरम्"). — (L. 155) K1.2.4 अयं; B. P. चाष्ट- (for अष्ट-). K6 -शतेनैव (for -सहस्रेण). — After line 155, B6-8 Dn4 B. P. ins. an addl. colophon. — After the colophon, B. P. ins.:

ब्रह्मोवाच ।

एवं दृष्ट्वा तदा दक्षः शंभोर्वीर्यं द्विजोत्तमाः ।

प्राजलिः प्रणतो भूत्वा संस्तोतुमुपचक्रमे ।

— V. P. B. P. om. lines 156-159. — (L. 156) K4 यन् (for यैर्). K6 यैर्नामधेयैस्तु भगवान् (for the prior half). Ds दत्तो (for दक्षो). K7 देवः; Ds.9 (before corr.) Kumbh. ed. देवं (for देवः). Ds.7 वृषध्वजं (for प्रजापतिः). — (L. 157) Ds4 सं**मानय

गूढव्रतस्य गुह्यानि प्रकाशानि च भारत ।

दक्ष उवाच ।

नमस्ते देवदेवेश देवारिबलसुदन ।

[160]

देवेन्द्रबलविष्टम्भ देवदानवपूजित ।

सहस्राक्ष विरूपाक्ष च्यक्ष यक्षाधिप प्रिय ।

सर्वतःपाणिपादान् सर्वतोक्षिशिरोमुख ।

सर्वतःश्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठसि ।

शङ्करं महाकर्णं कुम्भकर्णार्णवालय ।

[165]

(for श्रद्धा ममानव). — (L. 159) K₂. 4 प्रकटानि; B₃ (marg.) प्रशस्त्रानि (for प्रकाशानि). — V₁ B₀. 6. 8 Dn₁ D₃ D₂. 3. 6. 8 Kumbh. ed. om. the ref. — (L. 160) D₅ lacuna; D₇ भगवन् (for नमस्ते). D₅ भगवन्देव (for देवदेवेश). D₄. 1 बलसुदनः (for 'सुदन'). B. P. नमस्तेभ्यकसुदन (for the post. half). — (L. 161) D₅ om. बल. K₁. 2. 4. 7 B₃ D₄. 9 बलविष्टंभिनू; V. P. क्षमरश्रेष्ठ; B. P. त्वं बलश्रेष्ठ (for बलविष्टम्भ). K₁ B₀. 9 D₄. 6. 9 पूजितः (for पूजित). — (L. 162) D₃. 34 सहस्राक्षो (for 'स्राक्ष'). D₄. 1 विरूपाक्षस् (for 'पाक्ष'). K₁ (sup. lin. marg.) वृक्ष; D₅ यक्ष (for व्यक्ष). K₁. 2. 7 D₃ D₅ D₄. 5. 7. 9 यक्षाधिप (for यक्ष). K₁ D₄. 9 प्रियः; B₃ प्रियं (for प्रिय). — (L. 163) K₁ D₄. 9 पाणिपादान्ति; D₃. 34 पाणिपादान्ति; V. P. B. P. पाणिपादस्त्वं (for 'पादान्त'). K₄. 1 B₀ D₃. 34 D₂. 4. 6. 9 V. P. B. P. शिरोमुखः (K₄ D₂ 'खं') (for 'मुख'). — (L. 164) D₅. 7 सर्वत्र (for 'तः'). K₁ V₁ D₄. 9 V. P. B. P. श्रुतिमाल् (for 'मल'). V. P. सर्वान् (for सर्वम्). K₁ V₁ D₃. 34 D₄. 5. 7. 8 तिष्ठसि (for 'सि'). — K₁ om. lines 165-166. — (L. 165) K₄ शंखकशो; D₄. 1 B. P. शङ्कुकर्णो (for शङ्कुकर्ण). K₁ B. P. महाकर्णः (for 'कर्ण'). D₃ lacuna; D₄. 1 B. P. कुम्भकर्णो (for कुम्भकर्ण). K₁ D₄. 1 B. P. [अ]र्णवालयः. — (L. 166) D₃ राजेन्द्र- (for गजेन्द्र). B. P. गजेन्द्रकर्णो गोकर्णः (for the prior half). D₄ पारिकर्णः; D₅ पणिकर्णः; B. P. शतकर्णो (for पाणिकर्ण). — (L. 167) D₄ शतौदरः; B. P. शतौदरः (for 'दर'). D₄ शतावर्तः; B. P. शतावर्तः (for 'वर्त'). K₁ B. P. शतजिह्वा (B. P. 'हः') (for 'जिह्वा'). K₁ D₄. 9 शताननः; B₀. 3 (marg.) D₄ D₃. 2. 6. 8 Kumbh. ed. नमोस्तु ते; B. P. सनातनः (for शतानन). — After line 167, K₁. 2. 4. 7 V₁ D₄. 9 ins :

शतवीर्यं शतस्कंधं शतात्मकं नमोऽस्तु ते ।

[V₁ शतशीर्षं (for 'वीर्य'). K₂ शतस्कंधः; V₁ 'स्वर' (for 'स्कंध'). K₅ शतात्मनः; V₁ शतानन (for 'त्मक').]

— (L. 168) K₁ त्वं; D₂ D₂. 4. 1-9 Kumbh. ed.

गजेन्द्रकर्णं गोकर्णं पाणिकर्णं नमोऽस्तु ते ।

शतौदरं शतावर्तं शतजिह्वं शतानन ।

गायन्ति त्वां गायत्रिणो अर्चयन्त्यर्कमर्किणः ।

ब्रह्माणं त्वां शतक्रतुमूर्ध्वं खमिव मेनिरे ।

मूर्तौ हि ते महामूर्ते समुद्राम्बरसंनिभ ।

[170]

सर्वा वै देवता ह्यस्मिन्नावो गोष्ठ इवास्ते ।

भवच्छरीरे पश्यामि सोममग्निं जलेश्वरम् ।

आदित्यस्य वै विष्णुं ब्रह्माणं च बृहस्पतिम् ।

त्वा (for त्वां). K₁. 2. 4 D₅ गायत्रिणस्त्वा (K₄ D₅ 'स्वा') गायन्ति; B₃ lacuna (for the prior half). K₁. 2. 4 B₀ B. P. V. P. ह्यर्चयन्ति; K₅ B₀-9 D₄. 1 [s] स्यर्चयन्ति; D₃. 1 [s] स्यर्चयन्ति; D₄. 9 [s] स्यर्चयन्ति (D₅ 'यं') ति; D₅. 1 ह्यर्चयन्ति च (for अर्चयन्ति). K₄ D₂. 8 [अ]र्कमर्किणः; K₅. 1 V₁ B₀. 6. 1 8 (marg.) D₃. 34 D₅. 7 कपदिनः; D₄. 1 [अ]र्कमर्किणः; V. P. तथाचिनः (for [अ]र्कमर्किणः). D₄. 1 D₃. 1 Kumbh. ed. अर्चं (D₄ 'चं') त्यर्कमर्किणः (for the post. half). — V. P. om. line 169. — (L. 169) K₁ (before corr. as above; by corr.) D₃ D₂ ब्रह्माणस्; K₂. 4 V₁ D₄ ब्रह्माण (K₄ D₄ 'ण') च (for ब्रह्माणं). K₁. 2 B₃ (marg.) D₃ 34 D₂ D₄. 4. 8 9 Kumbh. ed. त्वा (for त्वां). K₁ B₀. 3 (marg.) D₃ 34 शतक्रतो (for 'क्रतुम्'). B₃ शतक्रतुं त्वां ब्रह्माणम् (for the prior half). K₂ D₂ D₄. 9 उद्दे (D₂ 'द्दे') शम्; B₀ [अ]प्यूर्ध्वं खम् (for ऊर्ध्वं खम्). D₅ एव (for इव). K₁ B₀ D₂ D₃ (inf. lin. marg. as above). 6. 9 येनि (D₅ 'नि' रे; D₄. 1 वायुना (for मेनिरे). — For line 169, B. P. subst. :

देवदानवगोप्ता च ब्रह्मा च त्वं शतक्रतुः ।

— (L. 170) K₄ D₂ मूर्तौ हि; K₁ D₄. 9 मूर्तिहि; V. P. मूर्तीश (for मूर्तौ हि). V. P. त्वं (for ते). B. P. मूर्तिमास्त्वं महामूर्तिः (for the prior half). K₁. 2. 4 D₄. 9 समुद्रां (K₄ 'द्रै') बुधरा इव; V. P. समुद्रांबुधराय च; B. P. समुद्रः सरसां ति (for the post. half). — (L. 171) B₃ (marg. as above) ह्यस्मां (for ह्यस्मिन्). V. P. सर्वा ह्यस्मिन्नेवतास्ते; B. P. त्वहि सर्वा देवता हि (for the prior half) K₁. 2. 4 गोष्ठे (for गावो). K₁. 2. 4 गान (K₂ 'वा; K₄ 'व') इवागतः (K₂ 'ताः'); K₅ B₀. 3. 9 D₃. 34 D₅. 1 गोष्ठेऽविवास्ते (for गोष्ठ इवा). — (L. 172) K₁ भवच्छरीरे; B. P. त्वत्तः शरीरे (for भवच्छ). V. P. शरीरं ते प्रपश्यामि (for the prior half). B₀ सोयम् (for सोमम्). B. P. अग्निः (for अग्नि). — (L. 173) K₅ B₀ D₃ 34 वा विष्णुं; V. P. B. P. विष्णुं च (for वै विष्णुं). K₁ ब्रह्माणदः; V. P. B. P. ब्रह्माण स- (for 'ण च'). B₁ प्रजापतिं; D₅ शतक्रतुं (for बृहस्पतिम्).

मगवान्कारणं कार्यं क्रिया करणमेव च ।
अस्तश्च सतश्चैव तथैव प्रभवान्पयौ । [175]
नमो भवाय शर्वाय रुद्राय वरदाय च ।
पशूनां पतये चैव नमोऽस्त्वन्धकघातिने ।
त्रिजटाय त्रिशोषाय त्रिशूलवरपाणिने ।
त्र्यम्बकाय त्रिनेत्राय त्रिपुरघ्नाय वै नमः ।
नमश्चण्डाय मुण्डाय अण्डायाण्डधराय च । [180]
दण्डिने समकर्णाय दण्डिसुण्डाय वै नमः ।
नमोर्ध्वदंष्ट्रकेशाय शुक्लायावतताय च ।

विलोहिताय धूम्राय नीलीवाय वै नमः ।
नमोऽस्त्वप्रतिरूपाय विरूपाय शिवाय च ।
सूर्याय सूर्यमालाय सूर्यध्वजपताकिने । [185]
नमः प्रमथनाथाय वृषस्कन्धाय धन्विने ।
शत्रुदमाय दण्डाय पर्णचीरपटाय च ।
नमो हिरण्यगर्भाय हिरण्यकवचाय च ।
हिरण्यकृतचूडाय हिरण्यपतये नमः ।
नमः स्तुताय स्तुत्याय स्तूयमानाय वै नमः । [190]
सर्वाय सर्वभक्षाय सर्वभूतान्तरात्मने ।

— (L. 174) K₁ D₉ साधनं; D₄ कर्णं (for का'). D₈₁ कार्यं; D_{5.1} सर्वं (for कार्यं). V. P. क्रिया कार्य कारणं च; B. P. क्रिया करणकार्यं च (for the prior half). V. P. B. P. कर्ता (for क्रिया). K_{5.1} B₈ D_{27.24} D_{4.9} B. P. कारणम् (for कर'). — (L. 175) K₁ समश्च (for सतश्च). V. P. B. P. असच्च सद-सच्चैव (for the prior half). K_{2.4} त्वय्येव; K₁ D_{4.9} त्वमेव (for तथैव). K_{5.1} V₁ B_{3.6-9} D₄₁ D₈ D_{8.6} प्रभवान्पयौ; D₈₁ 'व्यय'; V. P. 'व्ययं' (for 'व्ययौ'). — (L. 176) K_{5.1} B₉ सर्वाय; D₈ रुद्राय (for शर्वाय). V₁ नमो भगवते तुभ्यं; D₈₁ नमो भवापराशर्वाय (hyper-metric) (for the prior half). D₈ शर्वाय (for रुद्राय). — (L. 177) B_{9.1.3} (orig.) D₂₈ D_{81.24} D₈ D_{8.3} s-s Kumbh. ed. निलं; D₄ corrupt (for चैव). D₈₁ D_{4.1.9} V. P. नमस्तु (for नमोऽस्तु). D₂₄ 'यातिने' (for 'वातिने'). — (L. 178) K₁ त्रिशोषाय; K₂ त्रिशू-लाय; K₄ त्रिशोलाय (for त्रिशोषाय). K_{1.2.4.1} B₈ D₉ 'पाणये; K₅ V₁ B₈ (marg.) V. P. B. P. 'धारिणे' (for 'पाणिने'). — V₁ om. line 179. D₄ repeats lines 179-180, followed by the post. half of line 183, after line 183. — (L. 179) K₂ त्रिबकाय; D₈₁ D₈ जंघ' (for त्र्यम्ब'). — K_{1.2.4} om. (hapl.) lines 180-181. — (L. 180) D₈₁ D₈ Kumbh. ed. कुण्डाय (for मुण्डाय). B_{8.8} (marg.) मुण्डाय; B₈ (marg. as above) मुण्डाय (for अण्डाय). D₂₄ [आ]शुभराय; D₂₄ [आ]शुभ'; D₄ (both times).⁹ [अ]शुभ' (for [अ]ण्डभ'). V. P. B. P. प्रचंडाय (B. P. विश्वचंड-) धराय च (for the post. half). — D₈ om. (hapl.) lines 181-182. — (L. 181) K₁ D₄ डिडिमासक्त'; V₁ B. P. दंढिने सर्व- (B. P. शंकु); D₂₈ डिडिमसक्त'; V. P. दंढिमासक्त' (for इण्डिने सम). K₅ B₉ D₂₈ 'कोर्णाय' (for 'कर्णाय'). K₁ D_{4.8} डिडि; D₈₁ दिडि; D₈ दिडि- (for दण्डि-). B. P. 'दंडाय' (for 'मुण्डाय'). — B₉ reads line 182 twice. — (L. 182) K₁ तयोर्ध्वदंष्ट्र-; K₂ तयांष्ट्र-; K₅ B_{9.1} D₂₈.
24 D₁ नमो मशक-; B₈ नमोर्ध्वकेश-; D₈₁ V. P. 'ध्वदंष्ट्र-;

B. P. 'ध्वदंष्ट्र- (for 'ध्वदंष्ट्र-). K₅ B_{9-s} D_{28.24} D₁ 'दंष्ट्राय' (for 'केशाय'). B₉ (second time) नमो मकरदंष्ट्राय (for the prior half). K_{1.1} B_{7.8} D_{4.1} B. P. शुष्काय; K_{2.4} शुद्धाय; V. P. निष्काय (for शुद्धाय). K_{1.2.4} वितताय; K₁ D_{4.9} V. P. B. P. विकृताय; V₁ वरदाय; D₈₁ [अ]वनता'; D₁ च शुभाय (for [अ]वतताय). K₅ B_{9.9} (second time) D_{28.24} शुश्रूषावतता (K₅ 'ना'य च (for the post. half). — After line 182, V₁ ins.:

देवानां [च] पतये च व्यसृण्य कपर्दिने ।

— K₁ reads line 183 on marg. — (L. 183) K₅ विमोहिताय (for विलो'). B₈ (marg. as above) V. P. ते (for वै). — After line 183, D₄ repeats lines 179-180, followed by post. half of line 183, and ins.:

त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ।

उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । (R. 7. 59. 12). — (L. 184) D₂₄ D_{5.1} V. P. नमस्तु; D₉ नमोऽस्त- (for नमोऽस्तु). D₈₁ प्रतिरूपाय ('or [अ]प्रति'). D₂₈ om. विरूपाय. D₂₄ शिखाय (for शिवाय). V. P. शिवाय च नमोस्तु ते (for the post. half). — D₁ om. (hapl.) lines 185-186. — (L. 185) K_{2.4} सूर्यशालाय; B₈ (marg. as above) V. P. B. P. 'पतये' (for 'मालाय'). D₂₄ शुद्ध-; D₄ सूर्य- (for सूर्य-). — D₂ reads line 186 on marg. — (L. 186) K₂ D₂₄ प्रमथनाथाय (for प्रमथ'). B. P. वै नमः (for धन्विने). — V. P. B. P. om. (hapl.) line 187. — (L. 187) K₁ शत्रुदंष्ट्राय; K_{2.4} शत्रुदमाय; K₁ D_{4.9} संक्रंदनाय (for शत्रुदमाय). K₅ B_{9.1} D_{28.24} धूम्राय; B₈ (marg.) चंडाय (for दण्डाय). K_{1.2.4} V₁ B_{9.1.3} (marg.)⁹ D_{28.24} D_{4.5.1} पर्णं (D₂₄ D_{5.1} 'र्ण') धार-; D₉ पर्णवासु (for पर्णचीर-). K_{1.2.6} V₁ D_{28.24} D₄ 'पुटाय; K₅ 'युजाय; D_{5.1} 'कटाय; D₉ corrupt (for 'पटाय). — K₅ D₈₁ om. (hapl.) line 188. D₂₄ reads line 188 twice. — (L. 188) K_{1.2.4.1} V₁ D_{4.3} हिरण्यवर्णाय (for

नमो होत्रेऽथ मन्त्राय शुक्लध्वजपताकिने ।
 नमो नाभाय नाभ्याय नमः कटकटाय च ।
 नमोऽस्तु कृशनासाय कृशाङ्गाय कृशाय च ।
 संहृष्टाय विहृष्टाय नमः किलकिलाय च । [195]
 नमोऽस्तु शयमानाय शयितायोत्थिताय च ।
 स्थिताय धावमानाय मुण्डाय जटिलाय च ।
 नमो नर्तनशीलाय मुखवादित्रवादिने ।
 नाद्योपहारलुब्धाय गीतवादित्रशालिने ।

नमो ज्येष्ठाय श्रेष्ठाय बलप्रमथनाय च । [200]
 कालनाथाय कल्याय क्षयायोपक्षयाय च ।
 भीमदुन्दुभिहासाय भीमव्रतधराय च ।
 उग्राय च नमो नित्यं नमोऽस्तु दशबाहवे ।
 नमः कपालहस्ताय चित्तिमस्त्रप्रियाय च ।
 विभीषणाय भीष्माय भीमव्रतधराय च । [205]
 नमो विकृतवक्त्राय खड्गजिह्वाय दंष्ट्रिणे ।
 पक्वामांसलुब्धाय तुम्बीवीणाप्रियाय च ।

*नमोय). — After line 189, B. P. ins.:

शत्रुघाताय चण्डाय पर्णसंघशयाय च ।

— (L. 190) D₉ सुताय (for स्तु). K₄ स्तुत्वाय; B. P. स्तुतवे (for स्तुत्वाय). Da₄ स्तुत्यमानाय (for स्तूयमा). — (L. 191) B₈ (marg.) D_{4.9} शर्वाय; D₂ सर्वे (for सर्वाय). V. P. [अ]मक्ष- (for सर्व-). K₁ lacuna; K_{2.4} V. P. -मक्षाय (for -मक्षाय). K₁ om. सर्व. — After line 191, B₈ (marg.) reads line 193 for the first time, repeating it in its proper place. — (L. 192) K_{1.2} D_{4.9} हर्त्रे च; K₄ हर्त्रे च; K₆ V₁ B_{6.8} (marg.)₉ Das. a₄ D_{5.7} ह्व्याय; K₇ हर्त्रे च; B₇ V. P. होत्राय; B. P. होनाय (for होत्रेऽथ). K₁ 2.4.7 V₁ D_{4.9} होत्रे च; K₆ B_{6.8.9} Das. a₄ D_{5.7} होत्राय (for मन्त्राय). K₁ (before corr.) -पताकिनी; D₄ -पताकिना (for 'ने). — (L. 193) K₁ V₁ B₈ नम्याय; K_{2.4.6} B₉ V. P. नमाय; B₉ नम्याय; B₆ (both times) नमाय; Das. a₄ रमाय; D_{2.2.6.8} नामाय; D_{5.9} [s]नमाय; D_{5.7} [s]नताय; B. P. [s]नम्याय (for नामाय). K_{1.2.4.7} V₁ B₈ (marg.) नम्राय; K₆ नास्त्याय; B_{6.9} D_{2.8} V. P. B. P. ना (B₉ V. P. B. P. न)म्याय; Das. a₄ D_{5.7} रामाय; D_{4.9} नाम्राय (for नाम्याय). V. P. B. P. om. from the post. half up to the prior half of line 195. B₉ नमश्च कटकटाय च (for the post. half). — D₇ om. (hapl.) lines 194-195. — (L. 194) K_{1.4.6} कृशनाथा (K₆ 'ना)य; K_{2.7} D₉ [अ]कृशनामा (K₂ 'था)य; B_{6.7.9} Das. a₄ D_{2.2} D_{5.6} कृशनाशाय; B₆ (marg.) क्लेश-नाशाय; D_{2.1} वृषनासाय (for कृशना). Da₄ कृताय (for कृशाय). — K₂ om. (hapl.) lines 195-197. — (L. 195) K_{1.4} V₁ B₇ संक्र (K₁ 'रु)ष्टाय; K₇ B₉ Das. a₄ D_{4.5.9} स (B₉ सं; D₆ सु)कृष्णाय; B₆ सुरु-ष्णाय (for संहृष्टाय). K_{1.4} V₁ विकृष्टाय; K₇ B₉ Das. a₄ D_{4.5.9} विकृष्णाय; B₆ विरुष्णाय; D_{2.1.4} नमस्तुम्बं (for विहृष्टाय). D₄ reads नमः twice. K₁ B₈ (marg. as above) D_{2.1} D₉ किलकिलाय (for किल). — (L. 196) V. P. नमस्ते; B. P. नमस्त्वा (for नमोऽस्तु). K₄ वंघमानाय; Da₄ शयनाशाय; D_{2.2} (by corr.) D_{5.7}

शयमानाय (for शय). K₆ D_{5.7} शयि (D_{5.7} 'य)नाय; D₉ शमिनाय (for शयिताय). — (L. 197) K₇ D₉ सुताय; D₄ श्रिताय. V. P. चलमानाय (for धाव). V. P. सुद्राय; B. P. कुब्जाय (for मुण्डाय). D_{5.7} जटिलात्मने; V. P. B. P. कुटिलाय च (for जटिलाय च). — (L. 198) V₁ नर्तकशीलाय (for नर्तन). K₂ सुख- (for मुख-). V. P. -कारिणे (for -वादिने). — Da₄ transp lines 199 and 200. — (L. 199) K_{1.4} नाद्योपहार-; V₁ वाद्योप-; Da₄ नमोप-; D_{2.4} नद्योप-; D_{2.1} lacuna; B. P. बाधापहाय (for नाद्योपहार-). ☞ Cn: नद्यां भवानि नाद्यानि, कमलानि । ☞ D₂ om. from 7 up to हासाय (in line 202). K₁ -शालिनी; B₆ Da₄ -शीलिने; B. P. -कारिणे (for -शालिने). V. P. गीतवाद्यरताय च (for the post. half). — (L. 200) Das om. श्रेष्ठाय. K₁ -प्रथमनाय (for -प्रमथ-). — D_{2.1} om. line 201. B. P. om. (hapl.) lines 201-202. — (L. 201) K₆ B_{6.9} सुकालनाय; Das. a₄ D_{5.7} स्वकालनाय; V. P. कलनाय च (for कालनाथाय). B₉ Das. a₄ कल्याय; D_{2.1} V. P. कल्याय (for कल्याय). K_{1.2.7} D_{4.9} का (K₁ 2 क)लनाय क (K_{2.7} D_{4.9} 'नायैक-). लब्धाय (for the prior half). — After line 201, K₇ reads line 205. — (L. 202) K_{1.2.4.6.7} V₁ D_{4.9} दुन्दुभी (K₇ D_{4.9} 'भि)भीम-; B_{6.7.9} D_{5.7} दुन्दु-भेर्भीम-; B₆ (marg.) दुन्दुभीनाद- (for भीमदुन्दुभि-). K₆ -साहाय; B₆ (marg. as above) -भाषाय (for -हासाय). K_{1.2.4.7} V₁ B_{6.8} (last two marg.) D_{4.9} V. P. भीमसेनप्रियाय च (for the post. half). — D₇ om. (hapl.) lines 203-205. — (L. 203) K₇ उग्राय नमो नित्याय (for the prior half). V. P. नमस्ते; B. P. नमश्च (for नमोऽस्तु). — (L. 204) B₈ (marg.) कराल- (for कपाल-). K₇ B₉ Das. a₄ D_{2.1} D₉ V. P. चित्ता-; B. P. सित- (for चित्ति-). — K₇ reads line 205 after line 201. — (L. 205) K_{2.6.7} Da₄ D_{2.1} D_{2.8} V. P. विभीषणाय (for वि). Da₄ repeats भीष्माय. D₆ reads from भीष्माय up to धराय च on marg. B. P. भीमाय (for भीष्माय). V₁ V. P. B. P. भीष्म- (for भीम-). K₇ -वराय; B₈ (marg.)₉ -पराय (for -धराय). — K₁ om. (hapl.) lines 206-207,

नमो वृषाय वृष्याय गोवृषाय वृषाय च ।
कटकटाय चण्डाय नमः पचपचाय च ।
नमः सर्ववरिष्ठाय वराय वरदाय च । [210]
वरमाल्यगन्धवस्त्राय वरातिवरदे नमः ।
नमो रक्तविरक्ताय भावनायाक्षमालिने ।
संमित्राय विमित्राय छायायातपनाय च ।
अघोरघोररूपाय घोरघोरतराय च ।

नमः शिवाय शान्ताय नमः शान्ततमाय च । [215]
एकपादहुनेत्राय एकशीर्षे नमो नमः ।
नमः क्षुद्राय लुब्धाय संविभागप्रियाय च ।
पञ्चालाय सिताङ्गाय नमः शमशमाय च ।
नमश्चण्डिकघण्टाय घण्टायावष्टवण्टिने ।
सहस्रशतघण्टाय घण्टामालाप्रियाय च । [220]
प्राणघण्टाय गन्धाय नमः कलकलाय च ।

— (L. 206) B P. नाना- (for नमो). Da4 विव्रतवक्त्राय;
Dn1 n4 विश्वतव"; Ds V. P. विकृतवक्षाय (for 'वक्त्राय').
D4 om. (hapl.) from ख up to गोवृषाय (in line
208). K1 बहुजिह्वाय; Bs (marg.) V. P. B. P.
खड्गजिह्वा (Bs B. P. 'हो' म; D1 षड्जिह्वाय च (for खड्ग-
जिह्वाय). K2 4.1 दंष्ट्रिने. — (L. 207) K1 क्षयाय;
Ds 1 पक्कात्र-; Ds पक्षाय (for पक्काम-). B. P. पक्षमास-
लवार्धाय (for the prior half). K2 Dn1 Ds V. P. तुंब-;
Ks. 1 Bs Das Ds तुंबि. (for तुम्बी-). — B. P. cm.
(hapl.) lines 208-213. — (L. 208) K1 Das D2
वृषाय; K2 वृष्टाय; Ds वृष्याय (for वृ'). D2 om. गोवृ-
षाय. Ds. 1 नमोस्तु ते; Ds वृषाय च (for वृषा'). V. P.
वृष्णये वृषणाय च (for the post. half). — (L. 209)
K1.4 Dn1 n4 Ds D2.8 s Kumbh. ed. दंडाय (for
चण्डाय). Da4 पंचपचाय च; Ds1 पचाय च नमः; V. P.
सावयवाय च (for पचपचा'). — Ds3 om. line 210.
— (L. 210) D1 पर्व- (for सर्व-). V. P. नमस्ते वर-
कृष्णाय (for the prior half). K1.4 धनदाय (for वर-
दाय). K2 वरदाय वराय च (for the post. half).
— After line 210, Ds1 reads lines 214-215.
— K2.4 om. line 211. — (L. 211) Hypermetric.
K1 V1 Bs. 1 s Das a4 V. P. वरगंधमाल्य (K1 'ल' वस्त्राय;
Bs (marg. as above) वरगंधवस्त्रमाल्याय; D4 'माल्यवस्त्रा-
गंधाय; Ds. 1 'गंधमुमाल्याय (for the prior half). Ds. 1
वस्त्राय (for वराति-). V. P. चरये (for 'दे'). Bs (marg.
as above) नमश्चिरधराय च (for the post. half). — (L.
212) K1.2.4 [s] धिने (for रक्त-). V. P. शोभनाय
(for भाव'). D2 om. from लिने up to तमाय च (in
line 215). K1 Ds अक्षिमालिने. K2 भावनायक्षमालिने;
Ks भावनाक्षमा"; V1 Ds. 1 भावनाक्षाय शा (V1 मा) लिने
(for the post. half). — (L. 213) Ds संमित्राय- (for
'त्राय). Das repeats विमित्राय. K1 Ds. 1 छायायै;
Bs (marg.) होमाय (for छायाय). K1.2 तपनाय; K1
Das Ds. 1 पा (Ds. 1 प) तनाय (for [अ] तप'). Bs
(marg.) क्षमापातालपदाय च; Ds. 1 संक्षयाय क्षयाय च;
V. P. विविक्तविकटाय च (for the post. half). — Ds1
reads (hapl.) lines 214-215 after line 210. — (L.
214) Bs अमोच-; Ds1 Ds (marg.). 8 दुघोर- (for

अ'). K1.2 रूपतराय; V1 घोरनमाय; Bs घोरतराय;
Bs (marg. as above) Ds. 1 रूपतमाय (for 'घोरतराय').
— (L. 215) K1 शमशमाय; Ks V. P. शान्ततराय (for
शान्ततमाय). — K4 om. (hapl.) lines 216-218;
B. P. om. line 216. — (L. 216) K4 6 Bo. 1 s Ds2
Dn1.4 D2 8.8 एकशीर्षे; Das a4 Ds1 Ds Kumbh.
ed. 'शीर्षे' (for 'शीर्ष'). K1 2.7 Dn1 Ds. 4.5.7.8
Kumbh. ed. नमोस्तु ते (for नमो नमः). — (L. 217)
Bo Dn1 n4 Ds Ds. 6 Kumbh. ed. क्षुद्राय क्षुद्र-; B1
corrupt; D2.8 रुद्राय क्षुद्र-; V. P. नमो वृद्धाय (for
नमः क्षुद्राय). K1 क्षुब्धाय (for लु'). B. P. नमो वृद्धाय
क्षुद्राय (for the prior half). Ks संविभागप्रियाय नमः;
Bs lacuna (for the post. half). — (L. 218) Ds
(before corr.). 5.1 पांचालाय; B. P. पचनाय (for
पञ्चालाय). Bs (marg. as above) शिखंडाय; B1 Das.
a4 शितागाय; B. P. पतंगाय (for सिताङ्गाय). V. P.
पंचमालाशितागाय (for the prior half). K2 समवचाय;
K1 Ds. 9 शमदमाय; Bs Das. a4 Ds2 (before corr.)
Ds. 1 समसमाय; V. P. पाशुपताय (for शमशमाय).
B. P. नमः सांख्यपराय च (for the post. half). — K2
om. (hapl.) lines 219-220. — (L. 219) K1.4 नमस्ते
चंडघंटाय; V. P. B. P. नमश्चंडाय (B. P. 'श्चंडैक-'
घंटाय (for the prior half). Bs (marg. as above)
मुंडाय; V. P. घंटाय (for घण्टाय). Ks [अ]घाटघंटिने;
Bs (marg. as above) [अ] वट्टघट्टने; Ds. 6 (before
corr.) [अ] घंटिघंटिने; V. P. जग्धरंघिणि (for [अ] वट्टघण्टिने).
Da4 B. P. घंटाघंटाय (B. P. 'जलपाय) घंटिने (for
the post. half). — (L. 220) Dn1 n4 Ds2
D2 8.8 Kumbh. ed. सहस्रा (Dn1 Ds. 8 'स' ध्मात-;
Ds1 सहस्रधातव-; Ds. 1 सहस्रशब्द- (for 'शत-). K1
Ds. 8.8 घंट- (for घण्टा-). Ks माल- (for 'माला-').
— (L. 221) Bs (marg. as above) प्राण-; Ds1
corrupt (for प्राण-). V. P. B. P. दंडाय (for
घण्टाय). K1 2.4 शर्वाय; Bo. 8 (marg. as above)
Ds2 Ds बंधाय; Bs (marg.) घंटाय; V. P. लागाय;
B. P. नित्याय (for गन्धाय). K4 कालकलाय; Ks
Das. a4 किलकि'; Bs किलक'; V. P. हिलिहिलाय
(for कलक'). B. P. नमस्ते लोहिताय च (for the

हृंहंकारपराय हृंहंकारप्रियाय च ।

नमः शमशमे निलं गिरिवृक्षालयाय च ।

गर्भमांसशृगालाय तारकाय तराय च ।

नमो यज्ञाय यज्ञिने हुताय प्रहुताय च । [225]

यज्ञवाहाय दान्ताय तप्यायातपनाय च ।

नमस्तयाय तव्याय तदानां पतये नमः ।

अन्नदायान्नपतये नमस्त्वन्नपुने तथा ।

नमः सहस्रदीर्घाय सहस्रचरणाय च ।

सहस्रोद्यतशूलाय सहस्रनयनाय च । [230]

नमो बालार्कवर्णाय बालरूपधराय च ।

बालानुचरणोप्राय बालक्रीडनकाय च ।

नमो वृद्धाय लुब्धाय क्षुब्धाय क्षोभणाय च ।

तरङ्गाङ्कितकेशाय मुञ्जकेशाय वै नमः ।

नमः षड्गुणतुष्टाय त्रिकर्मनिरताय च । [235]

वर्णाश्रमाणां विधिवत्पृथक्कर्मनिवर्तिने ।

नमो धुप्याय घोषाय नमः कलकलाय च ।

श्वेतपिङ्गलनेत्राय कृष्णरक्तक्षणाय च ।

प्राणभन्नाय दण्डाय स्फोटनाय कुशाय च ।

post. half). — (L 222) K₁ हुतुंकाराय; K₂ हुहुंकाराय; K₃ हुहुंकाराय; K₄ V₁ Bo. s. s. s. Das. s. s. Dn₁ Ds₂ Ds-₁ V. P. B. P. हृंहं (D₅ हृहं) काराय; K₇ हुहुंकार- (submetric); B₇ हुहुंकार-; D₅ हुत्काराय (submetric); L₉ हुहुंका (for हृंहंकार-). B₅ देवाय; B. P. -रदाय (for -पराय). K₁ हुतुंकार-; K₂ D₅ हु- (K₂ हुं हुत्कार-; K₇ B₇ D₅ हुं B₇ हु-; D₅ हु हुत्कार-; Dn₁ हुहुंकार-; D₅ V. P. हुहुं-; D₅ हुहुत्कार- (for हृंहंकार-). B. P. भगाकारप्रियाय च (for the post. half). — Bo om (hapl.) lines 223-230. — (L. 223) K₁ s. s. शमशमे; K₅ V₁ B₅ s. Das. s. s. श (B₅ स) मदने; D₇ शमशानिने; B. P. [s]पारवने (for शमशमे). V. P. नमश्च शंभवे निलं (for the prior half). Das वृक्षाल-येपि च; D₅ वृक्षालयाय च; V. P. B. P. वृक्षकलाय (B. P. 'प्रियाय' च (for 'वृक्षालयाय' च). — K₅ om. (hapl.) lines 224-226; B. P. om. (hapl.) line 224. — (L 224) K₁ s. s. Dn₁ Ds₂ Ds. s. s. Kumbh. ed. -सृगालाय (for -शृगा). K₁ s. s. Ds₂ [इतराय; B₅ (marg. as above) प्रियाय; B₅ (marg.) वराय (for तराय). D₅ तथा यज्वतमाय च (for the post. half). — D₅ om. (hapl.) lines 225-226. — (L. 225) K₁ s. s. यजुने; Ds₂ (before corr.) जनिने (for यज्ञिने). V. P. B. P. नमो यज्ञाधिपतये (for the prior half). V. P. हुतायोपहुताय च; B. P. भूताय प्रस्तुताय च (for the post. half). — (L 226) Das reads the prior half twice. V. P. दानाय (for दान्ताय). Ds₁ तपाय (for तप्याय). K₁ s. B₅ s. s. Das D₅ V. P. तपनाय; D₅ [आ]तपराय (for [आ]तपनाय). B. P. तप्याय च भगाय च (for the post. half). — (L. 227) K₁ s. तुदा (K₂ 'व्या'य; D₅ तराय (for तदाय). Das. s. s. Dn₁ Ds. s. s. तथाय; Ds₁ तप्राय; V. P. भव्याय (for तव्याय). K₁ s. तव्यानां; V. P. तडितां; B. P. तटिनी- (for तदानां). — (L. 228) K₁ अन्नदात्रे (for अन्नदाय). K₁ s. अन्नदात्रेपु (K₂ 'ण' पतये (for the prior half). K₁ तैश्चमुजाय च; K₂ तैश्चमुजाय च; K₄ [s]स्त्वचमुजाय

च; K₅ V₁ B₅ s. Das. s. s. D₅ V. P. त्वचमुजाय च; D₅ स्त्वचमुजाय च; D₅ [s]स्त्वचमुजाय च; V. P. [s]-स्त्वचमुजाय च. — K₇ D₅ om. (hapl.) lines 229-230. — (L 230) K₂ s. सहस्रोद्यत-; B. P. सहस्रोद्यत- (for 'स्रोद्यत-). — (L 231) B₅ (marg. as above) -रूपाय (for -वर्णाय). V. P. नमोस्तु बालरूपाय (for the prior half). K₂ om. from बाल up to लुब्धाय (in line 233). Ds₁ बालरूप- (for बालरूप-). — (L. 232) Ds₁ D₅ बालानुचर-; V. P. बालानां चैव (for 'नुचर-). K₁ V. D₅ V. P. -गोत्रे च; K₅ D₅ V. P. -गोत्राय; Ds₁ corrupt; D₅ -गोत्रेव (for -गोत्राय). B. P. नमो बालार्क-रूपाय (for the prior half). K₅ D₅ बालक्रीड (D₅ बाल-क्रीडा)नकाय; B. P. कालक्रीडनकाय (for बाल-). — (L. 233) K₇ D₅ बालाय; V. P. B. P. वृद्धाय (for वृद्धाय). K₁ B₅ (marg.) बालाय; K₇ D₅ वृद्धाय; Dn₁ V. P. B. P. वृद्धाय; Ds₁ लुब्धाय (for लु-). Dn₁ क्षुब्धाय; D₅ V. P. वृद्धाय (for क्षुब्धाय). K₁ s. s. s. D₅ क्षो (K₄ क्षौ)भनाय; Ds₁ क्षोवना (for क्षोभ-णाय). V. P. क्षोभणायक्षयाय च; B. P. क्षोभणाय क्षयाय च (for the post. half). — (L. 234) D₅ तरंगान्तिक- (for 'गाङ्कित-). Ds₁ lacuna; D₅ मुञ्जकेशाय; B. P. मुञ्जके (for मुञ्जके). — (L 235) B₅ (marg.) -शी-लाय; V. P. B. P. -निष्ठाय (for -तुष्टाय). B₅ (marg.) D₅ विकर्म- (for त्रिकर्म-). — (L 236) K₁ s. V. P. B₅ (marg. as above) D₅ V. P. -प्रवर्तिने (K₁ 'ते'); K₄ -निवर्तिनी; Bo D₅ -निवर्तने; D₄ -निवर्तते (for -निवर्तिने). B. P. पृथग्धर्मप्रवर्तिने (for the post. half). — (L 237) K₁ घोषाय; K₂ V₁ D₅ V. P. घोषाय; K₅ प्रष्याय; Ds₁ D₅ वृष्टाय; B. P. श्रेष्ठाय (for वृष्टाय). K₁ s. V₁ D₅ V. P. घोष्याय; Dn₁ घोराय; B. P. ज्येष्ठाय (for घोषाय). K₁ कालकलाय; K₇ D₅ s. s. किलकिलाय; Das. s. s. D₇ किलकि (for कलक-). — B₇ om. (hapl.) line 238. — (L. 238) V₁ श्वेतपिङ्गल- (for श्वेतपिङ्गल-). B₅ श्वेत- (for कृष्ण-). B₅ (marg.) कृष्णरक्तक्षणाय च. — V. P. B. P. om.

धर्मार्थकाममोक्षाणां कथ्याय कथनाय च । [240]

सांख्याय सांख्यमुख्याय सांख्ययोगप्रवर्तिने ।

नमो रथ्यविरथ्याय चतुष्पथरथ्याय च ।

कृष्णाजिनोत्तरीयाय व्यालयज्ञोपवीतिने ।

ईशान वज्रसंघात हरिकेश नमोऽस्तु ते ।

ज्यम्बकाम्बिकनाथाय व्यक्ताव्यक्त नमोऽस्तु ते । [245]

काम कामद कामघ्न तृप्तातृप्तविचारिणे ।

सर्व सर्वद सर्वघ्न संख्याराग नमोऽस्तु ते ।

महाबल महाबाहो महासत्त्व महाद्युते ।

महामेघचयप्रख्य महाकाल नमोऽस्तु ते ।

स्थूलजीर्णाङ्गजटिले वल्कलाजिनधारिणे । [250]

दीप्तसूर्याग्निजटिले वल्कलाजिनवाससे ।

सहस्रसूर्यप्रतिम तपोनित्य नमोऽस्तु ते ।

उन्मादन शतावर्त गङ्गातोयाद्रिमूर्धज ।

चन्द्रावर्त युगावर्त मेघावर्त नमोऽस्तु ते ।

त्वमन्नमन्नभोक्ता च अन्नदोऽन्नमुनेव च । [255]

अन्नस्रष्टा च पक्ता च पक्कभुक्पवनोऽनलः ।

जरायुजाण्डजाश्चैव स्वेदजाश्च तथोद्भिजाः ।

(hapl.) line 239. — (L. 239) K1.2.4 प्राणदंडाय; B6.7.9 D3.9 नद्याय; B8 (marg.) लद्याय; Das.44 नद्याय (for नद्याय). K1.2.4 नद्याय; K6 B8 (marg. as above).7.8 (marg. as above) Das.44 चंडाय (for दण्डाय). K2.4 कृता (K4 पा)य; K7 कृष्याय (for कृषाय). — (L. 240) Dn1.n4 Ds2 Ds Kumbh. ed. B. P. धर्मकामार्थ; D1.8 धर्मकामार्थ (for धर्मार्थकाम). B. P. मोक्षाय (for 'णां'). K6 V1 B6.8.9 Das.44 D4.1 कथाय; V. P. B. P. क्रथाय (for कथ्याय). V. P. B. P. क्रथनाय (for कथ). Bo.1 Dn1.n4 Ds D2.3.3.3 Kumbh. ed. कथनीयकथाय च (for the post. half). — (L. 241) K7 मोक्षाय; B8 (marg. as above) योगाय (for मुख्याय). K1 Das. प्रवर्तिने; B8 (marg.) प्रियाय च (for प्रवर्तिने). V. P. B. P. योगाधिपतये नमः (for the post. half). — (L. 242) K1 Dn4 मनोरथ्य; Das नमो रथ्य; Das नमोरथ्य; D6 नमो रथ. K6 B8.8 (marg. as above).9 Ds.1 चतुष्पथनिकेताय; B. P. नमो रथ्याधिरथ्याय (for the prior half). K6 V1 B6.9 Das Ds1 D4.5.7.9 रताय; B. P. पथाय (for रथाय). — (L. 243) D4 वीतङ्केशाय वै नमः (for the post. half). — (L. 244) V. P. वज्रसंघाय; B. P. रुद्रसंघात (for वज्र). — K1.2.4 om. (hapl.) lines 245-247. K7 D4 read and D6 repeats line 245 after the first line of the addl. passage after line 255. — (L. 245) V1 Bo.8 Ds.1 अर्थवकाङ्कित; Das.44 अर्थविकाङ्कित; Ds1 (before corr.) अर्थवकाङ्कित (for अर्थवकाङ्कित). D6 अर्थवकाङ्कितनाय; V. P. अविवेकैकनाथाय; B. P. अर्थवकाङ्कितनाथाय (for the prior half). V1 व्यक्ताव्यक्ताय वै नमः (for the post. half). — (L. 246) D4 om. from काम up to संख्या (in line 247). Dn1 B. P. काल (for काम). K7 तुष्णातृष्ण; V1 Bo Das Ds Ds.8 तृप्तातृप्त; B8 (marg. as above) दृष्टादृष्ट; Ds तृप्तातृप्ति; D6 तुष्णातृष्ण (for तृप्तातृप्त). D4.1 विकारिणे. V. P. धृष्टोद्धृष्टनिषूदन; B. P. दृष्टोद्धृष्टनिषूदन (for the post. half). — (L. 247)

K7 D6 शर्व (for सर्व). K7 B8 (marg. as above).9 D6 V. P. सर्वज्ञ; Das.44 सर्वज्ञ (for सर्वज्ञ). B. P. सर्वगर्हित सर्वज्ञ (for the prior half). K7 D6 संख्यावर; B8 (marg.) राम; D4 चर; B. P. सद्योजान (for सध्याराग). — V1 Bo Dn1 om (hapl.) line 248 B. P. om. (hapl.) lines 248-252. — (L. 248) B8 (marg. as above) महासत्त्व महोरस्क (for महाबाहो महामत्त्व). — (L. 249) V. P. चरप्रख्य (for चय). — (L. 250) K1.2 Dn4 Ds.1 जटिल (as above); K6.7 D4.9 V. P. जटिले; Cn (gloss: जटिलवदाचरति जटिल तस्मै) ले (as above). K7 B8 (marg.) Das.44 D4.5.9 वाससे (for धारिणे). D7 वल्कलाजिनसुवाससे (for the post. half). — Das om. (hapl.) line 251. — (L. 251) D6 दीर्घ (for दीप्त). K1.2 B8 (marg. as above) सूर्याग (for सूर्याग्नि). K1.2.4 Dn4 D4.9 जटिल; K6 Bo Ds.1 Kumbh. ed. V. P. जटिले; V1 वाससे (for जटिले). B8 (marg. as above) V. P. धारिणे; Ds1 वाससे (for से). K1.2.4.7 D4.9 व्याघ्राजिनधराय च; V1 व्याघ्राजिनवाससे (submetric) (for the post. half). — (L. 253) D7 चन्द्रावर्त युगावर्त (for the prior half). Ds नाग (for गङ्गा). K1 तोयान्द्रिमूर्धज; K2 स्रमूर्धज (for 'द्रिमूर्धज'). — (L. 254) Kumbh. ed. चन्द्रवर्त (for चन्द्रावर्त). B. P. चन्द्रार्धसंयुगावर्त (for the prior half). — (L. 255) K7 D4.9 V. P. अन्नकर्ता; Dn1 Kumbh. ed. अन्ना भोक्ता (for अन्नभोक्ता). K2 त्वम् (for च). K6 त्वमनु मनुभोक्ता च (for the prior half). Ds (before corr. as above; by corr.) अन्नदात्र (for 'दोऽन्न'). V. P. अन्नदश्च त्वमेव हि (for the post. half). — After line 255, K7 D4.9 ins :

यज्ञवाताय दान्ताय तप्याय तपनाय च ।

महामायाय प्रख्याय महाकल्प नमोऽस्तु ते ।

[With line 1, of. line 226. — After line 1, K7 D4 read and D6 repeats line 245.]

— (L. 256) Ds [अ]वपक्ता (for च पक्ता). D6 अन्नं

त्वमेव देवदेवेश भूतग्रामश्चतुर्विधः ।
चराचरस्य स्रष्टा त्वं प्रतिहर्ता तथैव च ।
त्वामाहुर्ब्रह्मविदुषो ब्रह्म ब्रह्मविदां वर । [260]
मनसः परमा योनिः खं वायुर्ज्योतिषां निधिः ।
ऋक्सामानि तथोक्तारमाहुस्त्वां ब्रह्मवादिनः ।
हायिहायि हुवाहायि हाबुहायि तथासकृद् ।
गायन्ति त्वां सुरश्रेष्ठ सामगा ब्रह्मवादिनः ।
यजुर्मयो ऋक्षयश्च त्वामाहुतिमयस्तथा । [265]
पञ्चसे स्तुतिमिस्त्वं हि वेदोपनिषदां गणैः ।

तु स्रष्टा भोक्ता च (for the prior half). K₁ D₄ १ पक्त्-
(for पक्त्). K₁, 2, 4, 7 B₈ (marg.), १, ३ (marg.), १ Das
D₄ १, १ -मुक्ता (K₁ 'व')चोनलः; D₄ corrupt; D₇
'पक्तावो' (for 'मुक्तावनो'). V. P. पक्कुक्ताचे नमः (for the
post. half). — For lines 255-256, B. P. subst.:

नमोऽन्नदानकर्त्रे च अन्नदप्रभवे नमः ।

अन्नभोक्त्रे च गोत्रे च त्वमेव प्रलयानल ।

— (L. 257) V. P. जरायुर्जोडजश्चैव (for the prior
half). K₁ D₄ १ सं (K₁ स)स्वेदजम्; B₈ स्वेदजश्च
(for 'जाश्च'). K₁ B₈ D₄ १ अ; B₈ त)थोद्भिजः (for तथो-
द्भिजाः). K₁, 2, 4 स्वेदजाश्चो (K₁ 'श्चो')द्भिजाः K₂ 'व')स्तथा;
B₈ (marg. as above) स्वेदजा उद्भिजास्तथा; V. P. B. P.
स्वेदजोद्भिज एव च (for the post. half). — (L. 258)
K₄ तम् (for तम्). D₄, 4 स्तुग्राम- (for 'ग्रामश्').
K₂ चतुर्विदः (for चतुर्विधः). — (L. 259) V. P. ब्रह्मा
(for स्रष्टा). B₈ (marg. as above) पतिर् (for प्रति).
K₁, 1, १ B₈ D₄, 4 D₅, १ हुता; B₈ (marg.) भर्ता (for
हर्ता). K₁, 2, 4, १ D₄, १ V. P. त्वमेव च (for तथैव च).
— (L. 260) D₄, 4 V. P. त्वम् (for त्वाम्). V. P.
एव (for आहुर्). D₄ वेद- (for ब्रह्म). K₁, 2, 4 -वि-
दांसो; V. P. -विदुषाम् (for 'यो'). B. P. त्वमेव ब्रह्मा
विशेष (for the prior half). D₄ ब्रह्मो; V. P.
अपि (for ब्रह्म). K₁, 2, 4 V₁ B₈ गतिं; K₂ B₈, १, ३
(marg.) १ D₄, 4 D₅ D₂, ३, ३ वरं; K₁ D₄, १ गतिः;
D₇ V. P. वरः (for वर). B. P. अप्यु ब्रह्म वदन्ति ते
(for the post. half). — (L. 261) V. P. सत्त्वस्य;
B. P. सर्वस्य (for मनसः). V. P. अब्बायुर्; B. P.
सुधांशो (for खं वायुर्). K₁, 4 गतिः; K₁ D₄, १, १ पतिः
(for निधिः). — (L. 262) K₁, 2, 4 १ D₄, १ वृक्षो हंसो मधु-
ष्कार (for the prior half). K₁, १ त्वा; D₄ त्वं (for
त्वां). — D₄ om. (hapl.) lines 263-264. — (L.
263) K₁ D₈ हाविहायि; V₁ हायोहायि; D₈ हायं;
V. P. हाविहावी (for हायिहायि). K₁, 2 हुयो (K₂ 'हो')-
हायि; K₁ D₈ हुयोहायि; V₁ B₈ (marg.) हुवेहायि;

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा वर्णावराश्च ये ।
त्वमेव मेघसंधाश्च विद्युस्तन्निगर्जितः ।
संवत्सरस्त्वमृतवो मासो मासार्धमेव च ।
युगा निमेषाः काष्ठास्त्वं नक्षत्राणि ग्रहाः कलाः । [270]
वृक्षाणां ककुदोऽसि त्वं गिरीणां शिखराणि च ।
व्याघ्रो मृगाणां पततां ताक्ष्योऽनन्तश्च भोगिनाम् ।
क्षीरोदो ह्युदधीनां च यन्त्राणां धनुरेव च ।
वज्रः प्रहरणानां च व्रतानां सत्यमेव च ।
त्वमेव द्वेष इच्छा च रागो मोहः क्षमाक्षमे । [275]

B₈ हुवाहायि; B₇ हवाहायि; D₇ हुता; V. P. हवो-
हावी; B. P. हरे हायि (for हुवाहायि). K₁, 2, 4, 7 B₇-
D₄ D₈ हुंवाहायि; K₂ V₁ B₈ D₄ D₄ D₈ D₈
(before corr.), १ हुवाहायि; B₈ हुयो; D₄ हायि;
D₂, ३ हुवाहोयि (D₂ [by corr.] 'यि') (for हाबुहायि).
D₄ D₈ तथा (for [अ]नकृत्). D₄, १ वा (D₇ चा) हायि
तपसा सकृद्; V. P. हुवां वाचाहुतिः सदा; B. P. हुवाहा-
वेति वासकृद् (for the post. half). — (L. 264)
D₄, १ जपति (for गायन्ति). K₁ D₈ त्वा (for त्वां).
K₁, 2 D₄ D₅, १ सुरश्रेष्ठाः (for 'श्रेष्ठ'). — (L.
265) K₁, 2, 4, 7 D₄, १, १ यजुर्मय- (D₈ 'या') (for यजु-
र्मयो). K₂ ऋक्सामयश्च; D₄ D₄ D₈ वाक्षयश्च (for
ऋक्षयश्च). K₁ D₄ १ आहुतिशयश्च; B₈ आहुतिर्मयश्च (for
आहुतिम्). D₄, १ त्वामाहुर्नयस्तथा; V. P. B. P. सामाधर्व-
मय (B. P. 'युत')स्तथा (for the post. half). — (L.
266) K₁ B₈, १ D₄ D₇ पश्यते; D₄ पश्यते (for पश्यते).
B₈ D₄, 1, 4 D₈ D₂, ३, ३ Kumbh. ed. चैव (for त्वं
हि). V. P. B. P. पश्यते ब्रह्मविद्भिस्त्वं (for the prior
half). V. P. B. P. कल्पो- (for वेदोप-). — (L.
267) D₈ ब्राह्मण- (for ब्राह्मणाः). K₂ वरवराश्च; K₁
D₄, १ वर्णपराश्च; B. P. वर्णाश्रमाश्च (for 'वराश्च'). D₇
शूद्रा वर्णाश्रमावराः (for the post. half). — B₈ om.
line 268. — (L. 268) V. P. त्वाम् (for त्वम्).
K₂ B₈, १ D₄, 4 मेघवर्ण (B₈ D₄ 'र्ण')श्च; B₈ (orig.)
मेघसंधश्च; B₈ (marg.) मेघसंवेधो; D₄ 'संधाय; D₅, १
'वर्णाय; B. P. [अ]श्रमसंधाश्च (for मेघसं). V. P.
विश्वस्तन्नि- (for विद्युस्तं). K₁, 2 D₇ V. P. -गर्जितं;
D₄, १ -गर्जिताः; B. P. एव च (for -गर्जितः). — (L.
269) Kumbh. ed. त्वाम् (for त्वम्). K₁ अवतो;
D₄ ऋतयो (for 'वो'). V₁ वा (for च). — (L.
270) D₄ D₄ D₈ Kumbh. ed. युगं (for युगा).
B₈ (marg. as above) काष्ठाश्च (for काष्ठास्त्वं). V. P.
कलाकाष्ठानिमेषाश्च (for the prior half). D₄ om. from
नक्ष up to पततां (in line 272). D₇ ग्रहास्तथा; B. P.
युगाणि च (for ग्रहाः कलाः). — (L. 271) K₁, 2 B. P.

व्यवसायो धृतिर्लोभः कामक्रोधौ जयाजयौ ।
 त्वं गदी त्वं शरी चापी खट्वाङ्गी झञ्झरी तथा ।
 छेत्ता भेत्ता प्रहर्ता त्वं नेता मन्ता पिता मतः ।
 दशलक्षणसंयुक्तो धर्मोऽर्थः काम एव च ।
 गङ्गा समुद्राः सरितः पल्लवानि सरांसि च । [280]
 लता बल्यस्तृणौषध्यः पशवो मृगपक्षिणः ।
 द्रव्यकर्मगुणारम्भः कालपुष्पफलप्रदः ।
 आदिश्रान्तश्च देवानां गायत्र्योकार एव च ।

हरितो लोहितो नीलः कृष्णो रक्तस्थारुणः ।
 कद्रुश्च कपिलश्चैव कपोतो मेचकस्तथा । [285]
 अवर्णश्च सुवर्णश्च वर्णकारो ह्यनौपमः ।
 सुवर्णनामा च तथा सुवर्णप्रिय एव च ।
 त्वमिन्द्रश्च यमश्चैव वरुणो धनदोऽनलः ।
 उपप्लवश्चित्रभानुः स्वर्भानुर्भानुरेव च ।
 होत्रं होता च होम्यं च हुतं चैव तथा प्रभुः । [290]
 त्रिसौपर्णं तथा ब्रह्म यजुषां शतरुद्रियम् ।

वृषाणां (for वृक्षा). V. P. B. P. ककुर्दं त्वं हि (for 'दोसि
 त्वं). — (L. 272) K₁ व्याघ्राः; V. P. B. P. सिंहो (for
 व्याघ्रो). K₂ पतिताः; D₄ पततस्; D₅ पतनं; B. P.
 पतयस् (for पततां). K₂ V₁ B₀ 3 D₄ तक्षोः (K₁ 'क्षो')
 (for ताक्ष्यो). K₁ [S]नंताश् (for सन्तश्). B. P. तक्ष-
 कान्तभोगिनां (for the post. half). — (L. 273) K₁ 3
 [S]न्युदधीनां (for ह्युदधीनां). D₅ 1 शस्त्राणां (for यन्त्राणां).
 B. P. मंत्राणां प्रणवस्तथा (for the post. half). — (L.
 274) B₀ 3 D₅ 1 V. P. वज्रं (for वज्रः). — (L. 275)
 D₅ (before corr. as above) ईर्ष्या (for इच्छा). D₄ 3
 3 त्वमेवाहुर्वंशदकारो (sic); V. P. इच्छा द्वेषश्च रागश्च;
 B. P. त्वमेवेच्छा च द्वेषश्च (for the prior half). K₁
 राग- (for रागो). D₄ 9 क्षमाक्षमी; B. P. शमः क्षमा
 (for क्षमाक्षमे). V. P. मोहः क्षामो दमः शमः (for the
 post. half). — (L. 276) D₅ 1 लामः (for लोभः).
 K₁ कामः क्रोधो; V₁ कामक्रोध- (for 'क्रोधो'). — (L.
 277) K₁ (before corr.) D₄ 4 V. P. चापि; D₄ 4
 वापि (for चापी). D₄ 4 खट्वाङ्गी; D₅ 1 खट्वाङ्गां (for
 खट्वाङ्गी). K₁ corrupt; K₂ 4 D₄ 4 9 जञ्झरी; D₅ 1
 D₅ कर्करी; D₁ बुञ्जरी; B. P. मुञ्जरी (for झञ्झरी).
 K₁ 2.4.6 V₁ B₀ 1.8 (marg. as above). 9 D₄ 3 D₅ 1
 रथी (for तथा). — (L. 278) D₄ 4 छिन्ना (for छेत्ता).
 K₁ 2.4 च स्रष्टा (for प्रहर्ता). V₁ V. P. B. P. च
 (for त्वं). K₁ 2.4.6 D₄ 9 मितोम (K₁ 'मि')तः; B₀ 3
 D₄ 3 D₅ 1 पितामहः (D₄ 'ह'); B₀ पिता मम;
 B. P. [अ]सि नो मतः (for पिता मतः). V. P. त्वं नेता-
 प्यंतको मतः (for the post. half). — (L. 279) K₅ 1
 D₄ 3 D₅ 1 D₂ 6.7 धर्मार्थः (D₄ 'र्थ-') (for धर्मोऽर्थः).
 — (L. 280) D₅ 1 गंगाः; V. P. इन्द्रः; B. P. इन्द्रः
 (for गङ्गा). D₄ 4 यज्वलानि; D₅ 1 प्रज्व- (for पल्व).
 — (L. 281) V. P. बली- (for बल्ययस्). K₂ तृणो-
 षध्यः (for 'तृणो'). — (L. 282) B₀ 3 (marg. as
 above) D₅ 1 गुणारम्भाः (B₀ 'म-'); B₀ गुणारम्भः; D₄ 3
 D₅ 1 रंभाः; D₅ 1 D₂ 3.5.7.8 Kumbh. ed. सत्मा-
 रंभाः (D₅ D₄ 7.8 Kumbh. ed. 'म-') (for 'गुणा-
 रम्भः'). K₁ V₁ B₀ 1 D₅ 1 D₂ 3.5.8 Kumbh. ed.
 कालः; K₄ कामः (for काल-). K₄ फलप्रदः; B₀ D₄

D₄ 3 D₅ 6 'प्रदाः (for 'प्रदः). — (L. 283) K₁ 2.4
 अंतश् (for चान्तश्). K₁ 2.4 B₀ 8 (marg.) D₅ 1.4
 D₅ 1 D₂ 6.8.9 वेदानां; B₁ दैवानां; V. P. मध्यश्च (for
 देवानां). K₂ गायत्र्यांगारः; D₅ 'त्रोकार (for गायत्र्यो').
 — (L. 284) D₄ 4 हरीतो (for हरितो). V₁ B₀ 3 D₄ 3
 a₁ D₅ 1.4 D₅ 1 D₂ 5.7 Kumbh. ed. रोहितो (for लो').
 B. P. कृष्णो (for नीलः). D₁ कृष्ण- (for कृष्णो). K₁ 3
 [अ]सितः; K₄ मितः (for [अ]रणः). B. P. नीलः पीतस्तथा
 क्षणः (for the post. half). — (L. 285) K₁ कद्रुश्च;
 B₀ (marg.) 8 रद्रुश्च; D₅ 1 वभ्रुश्च (for कद्रुश्च). B. P.
 वभ्रुः (for चैव). K₁ 3 कापोतो (for क'). D₄ 3 a₁
 पिठकस्; B. P. मच्छ [त्य]कस् (for मेच'). — V. P.
 B. P. om. line 286. — (L. 286) V₁ D₄ 3 a₁ सुवर्णश्च
 (for अव'). K₁ सवर्णश्च; D₄ सुवर्ण (for 'र्णश्च'). B₀
 वर्णाकारो (for वर्ण'). K₁ 2.4 ह्यनौपमः; K₁ D₅ 1 a₁
 ह्यनो'; D₄ 3 ह्यनोमुखः; Kumbh. ed. अनौपमः (for
 ह्यनौपमः). — K₁ 2.4.7 D₄ 9 ins. after line 286 :
 B. P. V. P. after 285 :

सुवर्णरेता विख्यातः सुवर्णश्चाप्यतो मतः ।

[K₂ चापितो (for चाप्यतो).]

— B₀ 3 D₅ 1 read line 287 twice. — (L. 287) K₁
 D₄ 9 [अ]थ (for च). V₁ सुवर्णनेता विद्यातः; B₀ 3 (both
 first time). 9 D₅ 1 (last two first time) सुवर्ण-
 (D₁ 'र्ण')वर्णरेताश्च (for the prior half). B₀ (marg.
 first time) सुवर्ण- (for सुवर्ण-). B₀ 3 (both second
 time) सुवर्णश्चित्रकस्तथा; D₅ 1 (both first time) 'श्चित-
 पस्तथा; D₅ 1 (both second time) सुवर्ण (D₁ 'र्ण')-
 क्षमलो मतः (for the post. half). — (L. 288) D₄ 4
 त्वं; V. P. [S]थ (for च). K₄ [S]मलः; K₅ D₅
 D₂ 3.8 [S]मिलः (D₅ 'लः') (for सलः). — (L.
 289) V. P. B. P. उत्प्लवश्चित्रभानुश्च (for the prior
 half). — (L. 290) K₁ V₁ होत्रो (for होत्रं). D₅ होम्यं
 (for होता). K₁ D₄ 9 हव्यं च; V₁ B₁ D₄ 3 a₁ D₅ 1
 होम्यश्च; D₅ होता च; V. P. होमस्त्वं (for होम्यं च).
 B₀ 1.9 D₄ 3 a₁ D₅ 1 हुतश्च (for हुतं). V. P. हुतं च

पवित्रं च पवित्राणां मङ्गलानां च मङ्गलम् ।
गिरिको हिण्डुको वृक्षो जीवः पुद्गल एव च ।
प्राणः सत्त्वं रजश्चैव तमश्चाप्रमदस्तथा ।
प्राणोऽपानः समानश्च उदानो व्यान एव च । [295]
उन्मेषश्च निमेषश्च क्षुतं बुम्भितमेव च ।
लोहितान्तर्गता दृष्टिर्महावक्त्रो महोदरः ।

मङ्गलं प्रसुः (for the post. half). — (L. 291) Bt विसौवर्णः; Ds1 B. P. 'वर्णश्च'; V. P. सुवर्णं च (for विसौवर्ण). B. P. ब्रह्मन् (for ब्रह्म). K1. 2. 4. 7 D4. 9 शिक्षाहोवन्निनौपगौ (K1 'गौ'; K4 'गौ'); V1 Ds शिक्षाहोत्रं विसौवर्णः; D7 शिक्षाहोत्रं विसौवर्णौ (for the prior half). — (L. 292) V1 V. P. पवित्राणां पवित्रं च (for the prior half). — B. P. om. line 293. — (L. 293) D4. 7 गिरिको (for 'को'). K1. 2 V1 Bo. 8 (marg.). 7-8 Ds3 Ds2 D4. 4. 6. 9 हिण्डुको; K7 हिण्डुको; Ds4 दीडुको; D4. 7 हिण्डुको (for हिण्डुको). K7 D4. 9 [5] वृक्षो (for वृक्षो). V. P. गिरिस्तोकस्तथा वृक्षो (for the prior half). K4. 6. 7 Ds4 D4. 9 जीवः (for जीवः). K4 -पुद्गलः; V1 D4. 9 -पुंगवः; Ds4 पुद्गलः; Ds1 पुद्गलः; Ds2 पुद्गलः; D4. 7 पिङ्गलम्; V. P. पुंगल (for पुद्गल). — K7 reads lines 294-295 after line 293. — (L. 294) K7 D4. 9 transp. रजश्च and तमश्च. V. P. सत्त्वं त्वं च रजस्त्वं च; B. P. प्राणश्च त्वं रजश्च त्वं (for the prior half). K1 B3 च प्रमदश्च; B3 Ds3 D4. 7 चायुर्मदश्च; Ds4 चायुर्मदश्च; V. P. च प्रजनं (for चायुर्मदश्च). B. P. तमः सत्त्वयुतस्तथा (for the post. half). — Ds4 om. line 295. — (L. 295) Ds4 D4. 9 प्राणापानः (D4 'न-'); V1 B3 प्राणोपानः (B3 'नं') (for प्राणोऽपानः). K1 बुदानो; K7 उदानः (for 'नो'). Ds व्यानम् (for व्यान). V1 दानव्यानश्च वायवः (for the post. half). — D4 om. line 296. — (L. 296) Ds4 om. च. V. P. उन्मेषश्चैव निमेषश्च (for the prior half). Ks क्षतं (for क्षुतं). Ks जंभितम् (for बुम्भितम्). B. P. क्षुतं बुम्भितम् तथैव च (for the post. half). — (L. 297) K7 D4. 6. 9 लोहितान्तर्गता (D4 'ग') गता (for 'तर्गता'). K6 वृष्टिर् (for वृष्टिर्). V. P. लोहितान्तर्गता गदी दंष्ट्री; B. P. लोहितान्तर्गता दंष्ट्री च (for the prior half). K6 B3 D4. 7 महान्तो (for 'वक्त्रो'). K1 सहोदरः; Ks वृक्षो; V1 महोरगः (for 'दरः'). — (L. 298) K1. 2. 4 D4. 7 शुचिरोमा; Bo. 7 Ds शुचिरोमा; Ds1 Ds2 Ds Kumbh ed. शुची; Ds4 Ds1 Ds. 6. 8 शुचीरोमा (for शुचिरोमा). K7 हविःमधुरः; Ds हरश्मधुरः (for हरिः). Ks रुद्धः (for ऊर्ध्वः). Ds2 चलोचलः; Ds च चापलः; V. P. विलोचनः (for चलाचलः). — (L. 299) K1. 4 Ds4 Ds

शुचिरोमा हरिश्मधुरः केशश्चलाचलः ।
गीतवादित्रतत्त्वज्ञो गीतवादनकप्रियः ।
मत्स्यो जलचरो जाल्योऽकलः केलिकलः कलिः । [300]
अकालश्चातिकालश्च दुष्कालः काल एव च ।
मृत्युः क्षुरश्च कृत्यश्च पक्षोऽपक्षधर्मकरः ।
मेघकालो महादंष्ट्रः संवर्तकबलाहव

चतुर्गो; Ks -ऋतुर्गो; Ks. 7 V1 B3. 8 (marg.). 9 Ds4 D4. 5. 7 चतुर्गो; V. P. B. P. चतुर्गो (for 'तत्त्वज्ञो'). K1. 2. 4. 7 D4. 9 गिरि- (for गीत-). Ds4 वादनकः (for 'नक-'). — (L. 300) K1. 2 जालो (K1 'तो' जाल्यो; K7 B3. 7. 9 Ds3. 24 D4. 5. 7 B. P. जालो जलो; V. P. जलो जलो (for जलचरो). K1 lacuna; K7. 6. 7 V1 B3 Ds. 4. 9 V. P. जाल्यो; Ds3 जालो; Ds1 Ds. 7 जाल्यो; B. P. [5] जाल्यो (for जाल्यो). K1. 2. 6. 7 D4. 9 जलः; V1 Bo. 6-9 Ds3. 24 Ds4 Ds जलः; Ds. 7 जिली; V. P. जवः (for ङकलः). K1. 2. 5 Ds1 (before corr.) Ds कलिकलः; K7 कलिकलः; V1 Bo. 8 Ds3. 24 D7 किलिः किलिः; B3. 7 किलिकलः; B3 Ds किलकलः; Ds1 केलिः कलः; Ds (by corr.) केलिकलः; V. P. कालः कली (for केलिकलः). Ks Ds1 (before corr.) किलिः; V1 कविः; Ds3 lacuna; D7 किलिः; V. P. कलः (for कलिः). B. P. जलव्यालः कुदीवरः (for the post. half). — (L. 301) Ds3. 24 आ (Ds4 अ) काशश्च; Ds आकालश्च; V. P. B. P. विकालश्च (for अका'). K1. 2. 4 V1 B3. 7. 9 D4. 5. 7. 9 विकालश्च; Ds3. 24 विकालश्च; V. P. B. P. सुकालश्च (for [अ]तिका'). K4. 7 Ds1 Ds. 6. 9 दुष्कालः (for दुष्कालः). K1. 2. 4. 7 B3 (marg.) V1 D4. 9 B. P. कालनाशनः (V1 'कः; B3 [marg.] 'न') (for काल एव च). — (L. 302) Ds4 मृत्युः (for मृत्युः). K1 क्षुराश्च; Ks. 7 Bo. 6. 8 (marg.). 9 Ds3. 24 Ds-5. 7. 9 क्षुरश्च; B3 क्षुरश्च (for क्षुरश्च). B3 ह्यश्च; Ds1 कल्पश्च; Ds2 कल्पश्च (for कल्पश्च). V. P. B. P. (B. P. 'श्वैवा-') क्षयोतश्च (for the prior half) Ds. 7 यक्षो (for पक्षो). K1. 2. 4. 7 D4. 9 रक्षो (K7 D4. 9 यक्षो) यक्षधर्मकरः; V1 यक्षो यक्षधर्मः; Bo पक्षो यक्षः क्षयः; B3-9 Ds3. 24 क्षयो मायाकरः; B3 (marg.) Ds1 Ds य (Ds1 प) क्षो यक्षधर्मः; V. P. क्षमापायकरो हरः; B. P. क्षमा-मायाकरोत्तरः (for the post. half). — (L. 303) Ks Bo Ds Ds. 6 मेघनीलो; Bo. 6-8 Ds3. 24 'मालो; Ds. 5. 7 'मालो (for 'कालो). K1. 2. 4. 7 D4. 9 V. P. संवर्तकौतकश्चैव; V1 समुत्तकौतकश्चैव; B3 (marg.) सर्व-तौतकश्चैव; B. P. संवर्तो वर्तकश्चैव (for the prior half). B3 (marg.) सर्ववृत्तः (for संवर्तक-). V. P. B. P. बलाहकौ (for 'हक-). — (L. 304) K1. 7 Bo. 6-8 Ds1 Ds. 5-7 घटो; K2. 4 घटी; Ds4 घोटी; Ds

घण्टोऽघण्टो घटी घण्टी चरुचेली मिलीमिली ।
 ब्रह्माकायिकमयीनां दण्डी मुण्डबन्दिदण्डदृक् । [305]
 चतुर्युगश्रुतुर्वेदश्रातुर्होत्रप्रवर्तकः ।
 चातुराश्रम्यनेता च चातुर्वर्ण्यकरश्च यः ।
 सदा चाक्षप्रियो धूर्तों गणाध्यक्षो गणाधिपः ।
 रक्तमाल्याम्बरधरो गिरिशो गिरिकप्रियः ।
 शिल्पिकः शिल्पिनां श्रेष्ठः सर्वशिल्पप्रवर्तकः । [310]
 भगनेत्राङ्कुशश्चण्डः पूष्णो दन्तविनाशनः ।

स्वाहा स्वधा वषट्कारो नमस्कारो नमो नमः ।
 गूढव्रतो गुह्यतपास्तारकस्तारकमयः ।
 धाता विधाता संधाता विधाता धारणोऽधरः ।
 ब्रह्मा तपश्च सत्यं च ब्रह्मचर्यमथार्वजम् । [315]
 भूतात्मा भूतकृद्भूतो भूतमन्यभवोद्भवः ।
 भूर्भुवः स्वरितश्चैव ध्रुवो दान्तो महेश्वरः ।
 वीक्षितोऽवीक्षितः क्षान्तो दुर्दान्तोऽदन्तनाशनः ।
 चन्द्रावर्तो युगावर्तः संवर्तः संप्रवर्तकः ।

घाटो (for घण्टो). K1. 2. 4 घटी; D3 घटा (for घण्टो).
 K2 घटी (for घटी). K7 घाटी; D2 घटी (for घण्टो).
 V. P. वटो घटीको घंटीको; B. P. घंटाकी घंटीको घंटी (for
 the prior half). K1. 4 घंटीचिर; K2 चिरचौरी;
 K6 B. 7. 9 D3. 2. 4 Cnp रुद्रचौ (K6 'चौ'; D4 'चा')-
 ली; K7 चुचुचिली; V1 चरुचिरी; B0 'चेली'; B8
 चिरीचिली; B8 (marg.) चुरुचौली; D1. 1 D6 चरुचेली;
 D2 रुद्रचेली; D4. 9 चुचुचौली (D4 'चि'); D6 बुरु-
 चौरी; D7 रुद्रचौरी (for चरुचेली). K1. 2. 4 चिरीचिली
 (K2 'ली'; K4 'ली:'); K6 विलीमिली; K7 V1 B0.
 6. 7. 9 D3. 2. 4 D2 D6 Cnp चिली (D4 'चा')मिली; B8
 (marg.) विनिमिली; D1 मिलामिली; D5. 7 चिरिर्मि-
 (D7 'मि')ली; D6 विलीमिली (for मिलीमिली). V. P.
 B. P. चूडालो लबलो बली (B. P. लवणोदधिः) (for
 the post. half). — (L. 305) K6 ब्रह्मा- (for
 ब्रह्म-). K6 'कारिकम्' (for 'कायिकम्'). B8 (marg.)
 आदीनां; D6 अश्यानां (for अशीनां). K1. 2. 4. 7 V1
 B6-9 D3. 2. 4 D4. 5. 7. 9 ब्रह्मकाल (B6 'म')यमाश्रीनां;
 V. P. ब्रह्मकालोदधिवक्त्रश्च; B. P. ब्रह्मा कालादधिवक्त्रश्च
 (for the prior half). K6 दंडा (for दण्डी). V. P.
 मुंडी (for मुण्डस्). K1. 2. 7 D4. 9 त्रिदंडभृत्; D5. 7
 त्रिपुंड्रधृक् (for त्रिदण्ड'). — (L. 306) K7 चातुर्युगश्च;
 B6 चतुर्युग-; D2 चतुर्वेगश्च; D4 चातुर्वर्ग-; D5. 7 चतुर्युगं
 (for 'युगश्च'). D6 चातुर्होत्रे (for 'होत्र-'). V. P. B. P.
 चतुर्होत्रश्रुतुपयः (for the post. half). — (L. 307) D6
 चतुराश्रम्यनेता च; V. P. चतुराश्रम्यनेता च (for the prior
 half). D1. 2 (before corr.) D5. 7 चातुर्वर्ण-; D4
 चतुर्वर्ण- (for चातु'). D3 'कृतश्च' (for 'करश्च'). V. P.
 B. P. ह (for यः). — (L. 308) K1 V1 B6 D3. 2. 4
 रक्षप्रियो; K2. 4. 6 B6. 7. 8 (marg. as above) रक्ष (K4
 'क्षा')प्रियो; K7 D4. 9 दक्षप्रियो; B8 (marg. also) यक्ष-
 प्रियो; D5. 7 क्षरप्रियो (for चाक्षप्रियो). K6 B6. 9 D3.
 2. 4 D5. 7 मूर्तो (for धूर्तो). V. P. B. P. क्षराक्षरप्रि-
 (B. P. 'रः प्रि')यो धूर्तो (for the prior half). K2
 गणाध्यक्षो; V. P. गण्योग्य-; B. P. गणैर्गण्यो (for
 गणाध्यक्षो). K4 गणाधिप; B8 (marg.) गणप्रियः (for

गणाधिपः). — (L. 309) D4 'मालावर-' (for 'माल्याम्बर-').
 K1. 2 B8 (marg. as above). 7. 9 D3. 2. 4 D4. 9 गिरिको;
 V1 गिरीशो; D5. 7 गिरिको (for 'शो'). K7 D4. 5. 7. 9
 B. P. गिरिजाप्रियः. — (L. 310) K1 D6 शिल्पिकः;
 V. P. शिल्पिदा; B. P. शिल्पीशः (for शिल्पिकः). D4
 शिल्पिनां; D1 B. P. शिल्पिनी (B. P. 'नः') (for शि-
 ल्पिनां). D5 D4 B. P. सर्वशिल्पि- (for 'शिल्प-'). — (L.
 311) B. P. नेत्रांतकश्च (for 'कुशश्च'). V. P. चंद्रः (for
 चण्डः). K1 पूर्णो; K7 पूष्णो (for पूष्णो). K1. 2. 4
 B6. 7. 9 D4. 5. 7 'विनाशकः'; K6 'विनासकः' (for
 'शनः'). — V. P. om. 312. — (L. 312) V1 स्वधा
 स्वाहा (by transp.). D4 वषट्कारा (for 'ते'). B. P.
 नमोस्तु ते (for नमो नमः). — (L. 313) D4 गूढव्रता
 (for 'व्रतो'). K2 गूढतपाश्च (for 'गुह्य'). V. P. गुहा-
 वर्तश्च गूढश्च; B. P. गूढव्रतश्च गूढश्च (for the prior half).
 D4 lacuna; D1 तरकश्च (for तार'). D2 तारकायमः
 (for 'मयः'). V. P. गूढप्रतिनिवेदिता; B. P. गूढव्रत-
 निवेदिता (for the post. half). — After line 313,
 B. P. ins.:

तरणस्तारणश्चैव सर्वभूतेषु तारणः ।

— (L. 314) D4 स धाता; V. P. सत्त्वानां (for संधाता).
 K1. 2. 4. 6. 7 V1 B6. 8 (marg.) D3. 2. 4 D4. 5. 7. 9 V. P.
 निधाता; B8 (also marg.) प्रधाता (for वि'). K1. 2. 4. 7
 D4. 9 धरणीधरः; K6 धरणो (for धारणो'). — (L.
 315) K2 ब्रह्मा तपश्च; V. P. B. P. तपो ब्रह्म. D1. 2
 सत्यश्च (for सत्यं). K2 अथाखं; K6 अथाखी; B. P.
 तथाखं (for अथा'). — (L. 316) K6 भूतभृद् (for
 'कृद्'). D4 भुतो; D1 D6 (by corr.) भु (D6 भू)मो;
 D5. 7 भावो (for भूतो). D3. 2. 4 भूतमन्यो (for 'मन्य-').
 D4 'मवावो' (for 'मवो'). — (L. 317) D2 om.
 भूर्भुवः. K1. 2 स्वःकृतश्च; K6 सुरितश्च (for स्वरि'). V. P.
 तथोत्पत्तिर्; B. P. भूतो ह्यसिर् (for ध्रुवो दान्तो). — D3
 om. lines 318-319. B. P. om. line 318. — (L.
 318) K1. 2. 4. 7 B6 D4. 5. 7. 9 कांतो; K6 B0 D6 शान्तो
 (for क्षान्तो). V. P. ईशानोदीक्षणः शान्तो (for the prior
 half). D4. 9 दुर्दाता (for 'न्तो'). K1. 2. 4. 6. 7 D4. 9

कामो विन्दुरणुः स्थूलः कर्णिकारस्रजप्रियः । [320]

नन्दीमुखो भीममुखः सुमुखो दुर्मुखोऽसुखः ।

चतुर्मुखो बहुमुखो रणेष्वस्मिन्मुखस्तथा ।

हिरण्यगर्भः शकुनिर्महोरगपतिर्विराट् ।

अधर्महा महापार्थो दण्डधारो रणप्रियः ।

गोनदौ गोप्रतारश्च गोवृषेश्वरवाहनः । [325]

त्रैलोक्यगोप्ता गोविन्दो गोमार्गोऽमार्ग एव च ।

श्रेष्ठः स्थिरश्च स्थाणुश्च निष्कम्पः कम्प एव च ।

दुर्वारणो दुर्विषहो दुःसहो दुरतिक्रमः ।

दुर्धर्षो दुष्कम्पश्च दुर्विषो दुर्जयो जयः ।

शशः शशाङ्कः शमनः शीतोष्णक्षुजराधिपृक् । [330]

आधयो व्याधयश्चैव व्याधिहा व्याधिरेव च ।

मम यज्ञसृगव्याधो व्याधीनामागमो गमः ।

शिखण्डी पुण्डरीकाक्षः पुण्डरीकवनालयः ।

[s]दांतनाशनः; V. P. [s]दंतनाशनः (for s दान्तनाशनः). — (L. 319) K1. s चंद्रावर्तो; Dn1. n4 D2. 4. 8 Kumbh. ed. चंद्रावर्तः; V. P. B. P. ब्रह्मावर्तः (for चन्द्रावर्तो). K1. s युगावर्तः; V. P. B. P. सुरावर्तः (B. P. 'तः') (for युगावर्तः). K4 सवर्तः; K7 D4. 9 युगानां (for संवर्तः). V. P. B. P. कामावर्तं नमोस्तु ते (for the post. half). — (L. 320) D4 कामा (for कामो). K4 विदुर् (for विन्दुर्). K4 धरः; D2. 2. 2. 2 अणुः (for अणुः). D4 स्थूलाः (for स्थूलः). K1. 2 कामोचिदुर्धरः (K4 'दुर्दुर्' स्थूलः; V. P. B. P. कामविनिहतां च (B. P. 'विनिहतां' (for the prior half). K1 प्रजाप्रियः; K2. 6 D4 स्रजः (K4 'ज') प्रियः; D2. 1 स्रजप्रियः; V. P. रजःप्रियः (for स्रजप्रियः). D5. 1 कर्णिकारोऽयः (D7 'य') प्रियः (for the post. half). — B. P. reads lines 321-324 after line 326. — (L. 321) K1. 2. 4. 1 D2. 2. 4. 9 नांदी-मुखो; D2. 1 नदी; V. P. मुखचंदो (for नन्दीमुखो). K6 सोममुखः (for भीम). B. P. अखंडश्चंद्रासिमुखः (for the prior half). Dn1 प्रमुखो (for सु). D2. 2. 4. 1 दुर्मुखोऽसुखः; D2. 1 'सुमुखः (for 'सोऽसुखः). — (L. 322) K1. 2. 4. 1 B8 (marg. as above) D4. 9 B. P. [अ]भि-मुखश्च; D2 [अ]ष्टाभिः; V. P. ऋभिः (for [अ]भि). B. P. V. P. सदा (for तथा). — (L. 323) K7 D9 हिरण्यवर्गः (for 'गर्भः'). V. P. महोदधिः; B. P. धन-दोर्धः (for महोरग). — (L. 324) D4. 9 अधर्महा (D9 'दो') (for 'हा'). K1. 2. 4. 1 V1 D4 महापार्थो; B2. 1 'त्वार्थो; B9 'धीर्थो; D2. 1 'नर्थो; D9 मदापार्थो; B. P. महादक्षो; V. P. 'दंलो (for 'पार्थो). K4 दंडोधरः; Dn1. n4 D2. 1 D2. 8 Kumbh. ed. चंडधारो (for दण्ड). B. P. 1-9 D2. 2. 4. 8 गणप्रियः; Dn1. n4 Kumbh. ed. गणाधिपः (for रणप्रियः). — (L. 325) K1. 2. 4. 1 V1 D4. 5. 7. 9 गोनदौ; B8 (marg. as above) गोनदौ; D9 गोनदौ; V. P. गौतमो (for गोनदौ). K1 (by corr.) गोप्रतानश्च; K1. 2. 4 (before corr.) 'दानश्च; B8 (marg. as above) 'धानश्च; B8 (marg.) B. P. गोप्रचारश्च; D2. 1 गोप्रदाता (for गोप्रतारश्च). — (L. 326) K6 B2. 8 (marg. as above). 9 D2. 2. 4. 1 D2. 1 त्रैलोक्यनाथो; D6 'गोप्ता (for 'गोप्ता). K4 गोमार्गो; K6 गा; B8 (marg.) गोमार्गो; D2. 1 गोमार्गो; D9 गोमात्रो (for

'मार्गो'). V. P. मानदो मान एव च; B. P. गोप्ता गोगर्ग एव च (for the post. half). — After line 326, B. P. reads lines 321-324. — (L. 327) V. P. B. P. तिष्ठन् (for श्रेष्ठः). K6 D2. 1 स्थितश्च (for स्थिरश्च). B8 (marg. as above) निष्कम्पः (for स्थाणुश्च). K2 om. (hapl.) from निष्क up to मयश्च (in line 329). B8 (marg as above) कम्पकः (for निष्कम्पः). — (L. 328). B8 (marg. as above) दुःसाध्यो (for दुःसहो). B. P. निष्कम्पश्च सुनिश्चलः (for the post. half). — (L. 329) V. P. दुर्धरो (for दुर्धर्षो). D2. 4 दुष्प्रकम्पश्च (for दुष्प्रकम्पश्च). B. P. दुर्धरो दुर्धरो निलो (for the prior half). V. P. दुर्विदो; B. P. दुर्दो (for दुर्विषो). B. P. विजयो (for दुर्जयो). — (L. 330) D2 B. P. शशाङ्कः (for शशाङ्कः). B8 (marg.) शीतोष्णः; B. P. नयन- (for शमनः). K1. 2. 4. 1 D4. 9 शशाङ्कसमशीतोष्णः (for the prior half). D2. 2. 4. 1 D2. 8 शीतोष्णः (for 'ष्ण'). V1 'क्षुजराधिकः; Dn1 D2. 1 D2. 8 Kumbh. ed. 'राधिकृत् (for 'धिपृक्). K1. 2. 4. 1 B8 (marg.) D4. 5. 7. 9 क्षुत्तृष्णा (K7 D2. 1 'ष्णो) चा (K7 D2. 1 ह्य; B8 वि) जरामरः; V. P. शीतोष्णं दुर्धराथ रुद्र; B. P. शीतोष्णः क्षुत्तृष्णा जरा (for the post. half). — (L. 331) K7 D4. 9 व्याधिका; B8 (marg.) व्याधितो; D2. 2. 4. 1 D2. 8 lacuna (for व्याधिहा). B. P. व्यधिपश्च यः (for व्याधिरेव च). — (L. 332) K1. 2. 4. 6 B2. 8 Dn1 D4 समयक्षो (K4 'ज्ञा; B2. 8 Dn1 D4 'ज्ञ'; V. P. सक्षो यक्षो; B. P. सक्षो यज्ञ- (for मम यज्ञ). K4 सृगव्याध- (for सृगव्याधो). D2. 2. 4. 1 B. P. व्याधिनाश्च (for व्याधी). K1. 2. 4. 1 D4. 9 आकुरोगरः (D9 'तः); K4 आकुरोगमः; V1 आग-मोमलः; B9 आगमोपमः; V. P. B. P. आकुरोः (for आगमो गमः). — (L. 333) D9 शिखंडा (for शिखण्डी). K2 पुंडरीकाक्षः; B. P. पुंडरीकश्च (for 'काक्षः). B2. 8. 9 D2. 1 पौंडरीक (for पुण्ड). D2. 1 वनाश्रयः (for 'वनालयः). V. P. B. P. पुंडरीकावलोकनः (for the post. half). — (L. 334) K1 दंडदारश्च; V1 दंडपाणिश्च; D2. 4 'धार- (for 'धारश्च). V1 जोयदंडो; V. P. सदंडश्च (for त्रयम्बकश्च). B. P. दंडधृक्चक्रदंडश्च (for the prior half). K2 ह्युग्रदंडो (for उग्रदण्डो). D9 न नाशनः (for [s]ण्डना). K6 B2. 1. 9 D2. 2. 4. 1 उग्रदंडधरो-

दण्डधारण्यम्बकश्च उग्रदण्डोऽण्डनाशनः ।
 विषाग्निपाः सुरश्रेष्ठः सोमपास्त्वं मरुत्पतिः । [335]
 अमृतपास्त्वं जगन्नाथ देवदेव गणेश्वरः ।
 विषाग्निपा मृत्युपाश्च क्षीरपाः सोमपास्तथा ।
 मधुश्च्युतानामप्रपास्त्वमेव तुषिताज्यपाः ।
 हिरण्यरेताः पुरुषस्त्वमेव

त्वं स्त्री पुमांस्त्वं च नपुंसकं च । [340]
 बालो युवा स्थविरो जीर्णदंष्ट्रो
 नागेन्द्रशशुर्विश्वकर्ता वरेण्यः ।
 त्वं विश्वबाहुस्तेजस्वी विश्वतोमुख-
 श्रन्द्रादित्यौ हृदयं च पितामहः ।
 सरस्वती वाग्बलमुत्तमोऽनिलः [345]

समः; V1 दंडश्च विप्रनाशनः; V. P. दंडमुंडविभूषितः; B. P. रौद्रभागविनाशिनः (for the post. half). — D4 transp. lines 335 and 336. D4 reads lines 335-337 twice. D5 reads lines 335-336 twice. — (L. 335) K1 विषाग्रपः; K2 विषाग्रपः; K4 विषा अपः; K6 V1 B2 विषाग्रपाः; K7 B2 D4 (both times). 9 'ग्रपाः; Bo. 1. 8 Das Dn1 D2. 2. 5 विषाग्र (D2 'ग्र)पात्; Da1 विषाग्रया (sic); D7 'ग्रवात् (for 'शिपाः). Da1 सुरश्रेष्ठः; D6. 9 सुश्रेष्ठ (for 'श्रेष्ठः). V. P. B. P. विषपोमृतपश्चैव (for the prior half). K1. 2 शो (K2 सो)मपस्; Da3. 24 सोमपात् (for 'पास्). K1. 2. 4 मरुत्पते; K7 D4 (both times). 9 जगत्पते (for मरुत्पतिः). V. P. B. P. सुरापः क्षीरसोमपः (for the post. half). — After line 335, B. P. ins.:

मधुपश्चापपश्चैव सर्वपश्च बलाबलः ।
 वृषाङ्गाराम्भो वृषभस्तथा वृषभलोचनः ।
 वृषभश्चैव विख्यातो लोकानां लोकसंस्कृतः ।

— V. P. B. P. om. lines 336-343. — (L. 336) K7 B2 (marg. 23 above). 1. 9 Das. 24 D4 (both times). 9 अमृतपा; Dn1 D5 (both times). 1 अमृतस्; Dn1 अमृतयास् (for 'पास्). K7 Da1 Dn1 D2. 4. 5 (last two both times). 1. 9 जगन्नाथो (for 'न्नाथ). K1. 2. 4 जगन्नाथो-स्यमृतपो (for the prior half). K7 D4 (both times). 9 देवदेवो महेश्वरः (for the post. half). — (L. 337) K1. 4. 7 D4 (both times) विषाग्रपा; K2 'ग्रपा; K6 B2. 9 'ग्रपात्; V1 Bo. 1. 8 D2 D3. 5-7 'ग्रपा; Da3. 24 विषा*पात्; Dn1 'शिपात् (for 'शिपा). K6 B2 Da3. 24 मृत्युपात् (for 'पात्). K4 क्षीरपाः (for क्षीरपाः). V1 मृतपास्; D2. 9 सोमपस् (for 'सोम'). — (L. 338) K1. 2. 4 मधुश्च्यु (K2 'अ)तामग्रपाश्च; K7 मधुश्च्युतामग्रपास्त्वं; Da3. 24 मधुश्च्यु (Da4 'शु)तानामग्रपाश्च; Dn1 D2. 4 (both times). 6. 8. 9 मधुश्च्यु (D5 'शु)तानामग्र (D4 'ग्र)पास्त्वं (hypermetric) (for the prior half). Dn1 त्वमेक- (for त्वमेव). K1 तुषिताज्यपाः; V1 Dn1 Dn1 D2. 8 'वपाः; B7 'ता ह्यपाः; B2 (marg.) 'क्षयः; Dn1 'जपाः; Dn1 रुषिता ह्यपाः; D4 (both times) corrupt (for तुषिताज्यपाः). — (L. 339) K7 Dn1 हिरण्यरेता (for 'रेताः). V1 B2 (marg.)

Das. 24 D7 त्वमेव हि (for त्वमेव). Kumbh. ed. त्वं त्वमेव तुषिताज्यपाः. — (L. 340) K7 D4. 9 स्त्री त्वं (by transp.). K1. 2 पुमांश्चैव; V1 पुमांसश्च (for 'त्वं च). K1. 2. 4 नपुंसकश्च (for 'सकं च). B2 त्वं स्त्री पुमांस्त्वं त्वमेव नपुंसकं च; D6 स्त्रीपुमांसश्च त्वं च नपुंसकमेव च. — (L. 341) V1 युवाश्च (for युवा). D4 स्थविरो (for 'रो). K1. 2. 4 दीर्घदंष्ट्रो (for जीर्णदंष्ट्रो). — (L. 342) Before नागेन्द्र, K6 V1 Bo. 6-9 Das. 24 Dn1. n1 D5 D2. 3. 5-8 ins. त्वं. K1. 7 नगेन्द्रः; V1 Da1 नागा; Dn1 नागेन्द्रः; Dn2 D5. 7 lacuna (for नागेन्द्र). V1 Da1 Dn2 lacuna; Bo. 6. 7. 9 Dn1. n4 Dn1 D2. 3. 5-8 Kumbh. ed. शक्रस् (for शक्र). After शक्र, K1. 6 ins. त्वं; K2. 4 Bo. 6-9 Das Dn1. n4 Dn1 D2. 3. 5-7 Kumbh. ed. ins. त्वं विश्वकृ (D5 'जि)त्; K7 V1 Da1 D4. 9 ins. विश्वकृत् (V1 'कर्त्तु). Bo D5 D3. 6 om. विश्वकर्ता. After विश्वकर्ता, V1 Bo. 7 Dn1. n4 D5 D2. 3. 5-8 Kumbh. ed. ins. विश्वकृद्विश्वकर्ता. K2. 7 D6 वरेण्यः; B2 हिरण्यः; D5 lacuna (for वरेण्यः). — (L. 343) D5 om. त्वं. K1. 2. 6. 7 Bo 6-9 Das. 24 Dn1. n4 D5 D2-9 Kumbh. ed. विश्वबाहोर; V1 lacuna (for विश्वबाहु). After विश्वबाहु, K6 V1 Bo. 7 Dn1. n4 D5 D2-9 Kumbh. ed. ins. विश्वरूपः; B2 ins. रूपः; B2. 9 ins. अ (B2 व)रूपः; Da3. 24 ins. स्वरूप. — (L. 344) After चन्द्रादित्यौ, K1. 4. 6. 7 V1 Bo 6-9 Das. 24 Dn1. n4 D5 D2-9 Kumbh. ed. B. P. V. P. ins. चक्षुषी ते. K1 हृदये (for 'वं). Da3 वा (for च). K7 पितामह. — After line 344, K7 Dn2 D2. 9 ins.:

अशिकोपप्रसादीयो धर्मकामप्रसादकः ।

[Dn2 अग्निः क्षिप्र- (for अशिकोप-).]

while V. P. B. P. ins. after line 344:

अग्निरापस्तथा देवो धर्मकर्मप्रसाधितः ।

[B. P. अग्निष्टोमस्तथा देहो (for the prior half).]

— B. P. V. P. om. lines 345-346. — (L. 345) Before सरस्वती, K6 B2-9 Das. 24 Dn1. n4 D2. 3. 5-8 Kumbh. ed. ins. महोदधिः; V1 ins. अशिकोपः. K1 सरस्वतीर्. K1 उक्थो; K4 Dn1. n4 D5 D2. 3. 8 Kumbh. ed. अनलो; Bo D5. 7 तुमु (D7 'तु)लो; D5 अनिलो

अहोरात्रो निमेषोन्मेषकर्ता ।

न ब्रह्मा न च गोविन्दः पौराणा ऋषयो न ते ।

माहात्म्यं वेदितुं शक्ता याथातथ्येन ते शिव ।

या मूर्तयः सुसूक्ष्मास्ते न मह्यं यान्ति दर्शनम् ।

ब्राहि मां सततं रक्ष पिता पुत्रमिवौरसम् । [350]

रक्ष मां रक्षणीयोऽहं तवानघ नमोऽस्तु ते ।

भक्तानुकम्पी भगवान्भक्तश्चाहं सदा त्वयि ।

यः सहस्राप्यनेकानि पुंसामावृत्य दुर्दशः ।

तिष्ठत्येकः समुद्रान्ते स मे गोसास्तु लित्यशः ।

यं विनिद्रा जितश्वासाः सत्त्वस्थाः समदर्शिनः । [355]

ज्योतिः पश्यन्ति युजानास्तस्मै योगात्मने नमः ।

जटिले दृष्टिने लित्यं लम्बोदरशरीरिणे ।

कमण्डलुनिषङ्गाय तस्मै रुद्रात्मने नमः ।

यस्य केशेषु जीमूता नद्यः सर्वाङ्गसंधिषु ।

कुक्षौ समुद्राश्चत्वारस्तस्मै तोयात्मने नमः । [360]

संभक्ष्य सर्वभूतानि युगान्ते पशुपस्थिते ।

यः शेते जलमध्यस्थस्तं प्रपद्येऽम्बुशायिनम् ।

प्रविश्य वदनं राहोर्यः सोमं पिबते निशि ।

प्रसत्यर्चं च स्वर्भानुर्भूत्वा मां सोऽभिरक्षतु ।

ये चानुपतिता गर्भा यथाभागानुपास्ते । [365]

नमस्तेऽभ्यः स्वधा स्वाहा प्रामुचन्तु मुदन्तु ते ।

येऽङ्गुष्ठमात्राः पुरुषा देहस्थाः सर्वदेहिनाम् ।

(for उत्तमो). K₄ D₈ [s]नलः (for ऽनिलः). — D₈₁ D₄. 7 om. line 346. — (L. 346) K₄. 7 Bo. 7. 8 D₈₁. n₄ D₈₁ D₁-4. 6. 8. 9 अहोरात्रं; V₁ B₉ 'रात्र' (for 'रात्रो'). K₁. 2. 6. 7 D₄. 8 निमेषोन्मेष- (for निमेषो). K₈ Bo. 8 (marg. as above). 7. 8 (marg.). 9 D₈₁. as D₈₁ D₈ Kumbh. ed. 'कर्मा' D₈₁ -कर्मणा; D₈₁ D₃. 6. 8 -कर्म (for 'कर्ता'). — (L. 347) D₈ न च; D₈ lacuna (for न). K₂ ब्रह्म (for ब्रह्मा). K₁. 2. 4 पुराणा; B₉ D₈₁ पौराणान्; B. P. V. P. पुराण- (for पौराणा). K₇ D₈₁. as D₄. 9 B. P. न च; D₈ च ते (for न ते). — (L. 348) K₂ वेत्ति तं (for वेदितुं). K₂ शक्त्या; K₄ सक्ता (for शक्ता). K₁. 2 यथातथ्येन (for याथा'). K₇ मे (for ते). K₇ D₈₁ D₈ शिवः (for शिव). — (L. 349) K₇ B₉ सुश्र- क्ष्मास्ते (for सुश्र'). K₁. 2. 4 मम नायां (K₁ 'वं' ति; K₇ D₄. 9 या न यांनीह; V₁ न स वा यांति; B₉ (marg.) मुनयो यांति; D₈₁ न मह्यं यांति; D₄. 7 न समायांति; (for न मह्यं यान्ति). B. P. शिवा या मूर्तयः सूक्ष्मास्ते मह्यं यांतु दर्शनं. — (L. 350) K₂. 7 D₄. 9 B. P. V. P. तामिन् (for ब्राहि). K₇ D₄. 9 सहितो; B. P. सर्वतो (for सततं). K₈ V₁ B₉. 8. 9 D₈₁. as D₄. 7 देव; D₈₁ रक्षे (for रक्ष). D₈₁ इवौक्तं (for 'रत्नम्'). — (L. 351) D₈₁ रक्षसां (for रक्ष मां). D₄ reads from नमो up to दुर्दशः (in line 353) twice. — (L. 352) K₁ भक्ताकंपी च; K₂ 'नुकंपे (for 'नुकम्पी). K₂ च भवान् (for भग'). K₂ भक्ताश्च; D₄ (both times) भक्तं (for भक्तश्च). — (L. 353) K₁ पुंसामावश्य; K₂ पुर्मासाह्वय; V. P. पुंसा- माह्वय (for 'माह्वय'). K₁ दुर्दशः; K₂ दुर्दशः; K₈ B₉ (marg. as above) D₈₁. as दुष्टशः; B₇ D₇ दुष्टहः; D₄ (both times). 9 V. P. दुर्दशः; D₈ दुःसहः; B. P. दुर्दशां (for दुर्दशः). — (L. 354) K₁. 2 तिष्ठं (K₂ 'ह' ते कः. K₈ समो (for स मे). — Lines 355-356 = 12. 47. 35. — (L. 355) K₂ समदर्शनः; Bo. 8 (marg. as above) D₈₁. n₄

D₈₁ D₂-4. 6. 8 Kumbh. ed. संयतैर्द्रियाः; D₈₁ स यतै- द्रियाः (for समदर्शनः). — (L. 356) D₄ पश्यति (for पश्यन्ति). D₈ भगवते (for योगात्मने). — B. P. V. P. om. (hapl.) lines 357-360. — (L. 357) K₁. 2. 4. 7 D₄ 6. 9 जटिले (for 'ले'). K₁ लंबोदर- (for लम्बो- दर). — (L. 358) K₈ -निषङ्गाय (for -निषङ्गाय). K₂ Bo. 7. 8 (orig.) D₈₁. n₄ D₈ D₂. 3. 6. 8 Kumbh. ed. ब्रह्मात्मने; V₁ रुद्राय ते (for 'त्मने'). — Lines 359-360 = 12. 47. 41. — (L. 359) K₂ नद्याः (for नद्यः). — D₈₁. as om. line 361. — (L. 361) K₁. 4 संक्षोभयति; K₂ संक्षोभयति; K₈ B₉. 7. 8 (marg. as above) D₄. 7 संभ- क्षयति; K₇ B₉ (marg.) D₄. 9 संभक्षयित्वा (for संभक्ष्य सर्व-). K₁. 2. 4 B. P. V. P. समुपस्थिते; D₈₁ पशुपस्थिते (for पशुप- स्थिते). — (L. 362) K₁ D₈₁ -मध्यस्थं (for -मध्यस्थम्). K₁ प्रपश्ये (for प्रपद्ये). K₁. 4 [s]प्रशायिनं; K₈ [s]- नुशां; D₈₁ D₈₁ [s]प्रशायिनं; V. P. [s]न्तु शां (for ऽन्तु). — (L. 363) V. P. वदने (for वदनं). K₁ हारोर; K₈ वाहो (for राहोर). D₈₁ पिबतो; V. P. प्रसते (for पिबते). — (L. 364) K₁. 4 D₈₁. as D₄. 7 सोमा; K₂. 6 V₁ B₉. 7 D₈ [अ]सौ मा (for मां सो). K₇ D₄ भूत्वा सोमोभिरक्षतु; B. P. V. P. भूत्वा सोमा- क्षिरेव च (for the post. half). — After line 364, B. P. V. P. read lines 367-368. — (L. 365) V. P. चाम्पुत्यतिता (for चानुप'). K₁. 2 गर्भान्; B₉ भागा; V. P. गर्भाद् (for गर्भा). B. P. येनाप्युत्पादिता गर्भा (for the prior half). K₁. 2. 6 D₄. 9 यथाभागम् (for यथाभागान्). B. P. V. P. अधो (B. P. 'पो') भागगताश्च ये (for the post. half). — (L. 366) K₄ सुधा स्वाहा; K₈ स्वाहा स्वधा (by transp.). B. P. V. P. तेषां स्वाहा स्वधाश्चैव (for the prior half). D₈ प्रामुवंति; V. P. प्रामुवंतु (for प्रामु'). K₁ B₉. 7. 8 (marg.). 9 मुदं- तु; K₂ नदंतु; V₁ B₉ नमस्तु; B₉ ददंतु; D₈ मुदं तु; V. P. स्वदंतु (for मुदन्तु). K₁. 2. 4. 7 B₉. 7. 9 D₄. 5. 7. 9

रक्षन्तु ते हि मां नित्यं नित्यं चाप्याययन्तु च ।
 ये न रोदन्ति देहस्था देहिनो रोदयन्ति च ।
 हर्षयन्ति न हृष्यन्ति नमस्तेभ्योऽस्तु नित्यशः । [370]
 ये नदीषु समुद्रेषु पर्वतेषु गुहासु च ।
 वृक्षमूलेषु गोष्ठेषु कान्तारगहनेषु च ।
 चतुष्पथेषु रथ्यासु चत्वरेषु तटेषु च ।
 हस्त्यश्वरथशालासु जीर्णोद्यानालयेषु च ।
 ये च पञ्चसु भूतेषु दिशासु विदिशासु च । [375]
 चन्द्रार्कयोर्मध्यगता ये च चन्द्रार्करदिमेषु ।
 रसातलगता ये च ये च तस्मै परं गताः ।

नमस्तेभ्यो नमस्तेभ्यो नमस्तेभ्योऽस्तु नित्यशः ।
 येषां न विद्यते संख्या प्रमाणं रूपमेव च ।
 असंख्येयगुणा रक्षा नमस्तेभ्योऽस्तु नित्यशः । [380]
 सर्वभूतकरो यस्मात्सर्वभूतपतिर्हरः ।
 सर्वभूतान्तरात्मा च तेन त्वं न निमन्त्रितः ।
 त्वमेव हीज्यसे यस्माद्यज्ञैर्विविधदक्षिणैः ।
 त्वमेव कर्ता सर्वस्य तेन त्वं न निमन्त्रितः ।
 अथ वा मायया देव सूक्ष्मया तव मोहितः । [385]
 एतस्मात्कारणाद्वापि तेन त्वं न निमन्त्रितः ।
 प्रसीद मम भद्रं ते तव भावगतस्य मे ।

V. P. च; Dn1 Ds1 Ds मे (for ते). Da३ प्राप्नुवंति चतु-
 द्यः; B. P. आप्नुवंति स्वदन्ति च (for the post. half).
 — B. P. V. P. read lines 367-368 after line 364.
 — (L. 367) B. P. अंगुष्ठ- (for येऽङ्गुष्ठ-). Br सर्वदक्षिणां
 (for 'देहिनाम्'). — (L. 368) B. P. च (for हि).
 Da३ रक्षन्तु ते सहिभोमिष्यं (sic) (for the prior half).
 K1.२.५.१ Bo.१.८ (marg.).९ Da३.५.१.९ ते मां;
 K६ मां ते; V1 तेषाम् (for नित्यं). K1.२.५ V1 V. P.
 आप्याययन्तु; K६ Bo.१.८ (marg.).९ Da३ Da.१ अध्याप-
 यन्तु; Da३ ऋषाप; D६ चाप्याययन्तु (for 'ययन्तु'). Bo.८
 Dn1.५.४ Da.६ B. P. V. P. मां; Ds३ Da.८ ते (for च).
 Ds1 नित्यदाप्याययन्तु मे (for the post. half). — (L.
 369) K१ V1 Dn४ D६ च (for न). D६ (marg.)
 रुदन्ति; B. P. रोहन्ति (for रोदन्ति). B८ देहिनां; D६
 देहिनो; B. P. V. P. प्राणिनो (for 'देहि'). — (L.
 370) K1.२ हर्षयन्तो (for 'यन्ति'). K६ V1 B८.९ Da३
 च (for न). K६ दुष्यन्ति; K१ Da.९ कुप्यन्ति; B. P.
 कुप्यन्ति (for हृष्यन्ति). V1 [५]y; B८ (marg.) च;
 Ds1 D२.५.१ B. P. V. P. तु (for ऽस्तु). — (L.
 371) B. P. V. P. ये समुद्रे नदीदुर्गे (for the prior
 half). K१ Da.९ गुहासु च (for पर्वतेषु). K१ Da.९
 दरीषु; Dn४ ग्रहासु; Ds1 गुहासु (for 'सु'). — (L.
 372) Dn४ वृक्षमूले तु (for 'मूलेषु'). K१ Bo.६.१ Da३.
 ५.४ Dn1.५.४ Ds D२.८.६.८ Kumbh. ed. कांतरे (for 'र-').
 — (L. 373) K३ चतुरेषु (for चत्वं). B८ (marg. as
 above) [अ]वटेषु; Dn1 रथेषु; B. P. V. P. समासु
 (for तटेषु). — V. P. om. lines 374-375. V1 reads
 line 374 on marg. — (L. 374) K६ शालासु (for
 'शालासु'). — (L. 375) V1 Br Da३.५.४ Dn1.५.४ Ds
 D२.८.६.८ Kumbh. ed. B. P. V. P. येषु (for ये च).
 K1.२.५ सर्वेषु (for पञ्चसु). K१ Da.९ दिग्विदिक्षु तथैव च;
 D१ दिशासु विदिशासु च (for the post. half). — (L.
 376) B. P. चन्द्रार्कयोर् (for चन्द्रार्कयोर्). D४ मध्यागता
 (for मध्य). K1 चन्द्रार्क- (for चन्द्रार्क-). — Bo repeats

lines 377-378 after line 389. — (L. 377) Bo
 (second time) रसातलं. Da.९ ये तु (for first ये च).
 Da.९ तस्मात् (for the second ये च). K1.२.५ B८
 'B. P. V. P. तस्मात्परं; Da.९ परतरं; Ds.१ तेभ्यः परं
 (for तस्मै परं). K१ ये च तस्मात्परतरं गताः (hyper-
 metric) (for the post. half). — (L. 378) Bo
 (second time) व्यतिक्रामे (for the second नमस्तेभ्यो).
 B८ (marg.) Ds1 Ds.१ B. P. तेभ्यस्तु; D६ V. P.
 'श्च (for तेभ्योऽस्तु). B. P. सर्वशः (for नित्यशः). Bo
 (second time) देवदेवं महेश्वरं (for the post. half).
 — B. P. V. P. om. lines 379-381. V1 reads lines
 379-380 on marg. — (L. 379) K४ तेषां (for येषां).
 K३ संख्यै. B८ lacuna for the prior half. K1.२
 वा (for च). — (L. 380) K३ असंख्येह (for 'ख्येय-').
 K२.६ Da३ Da.१ ९ नणा (for 'गुणा'). Bo.८ (marg.)
 तेभ्यश्च; Ds1 D६ (by corr.).९ तेभ्यस्तु (for तेभ्योऽस्तु).
 — B८ om. line 381. — (L. 381) B. P. सर्वस्त्वं
 सर्वगो देवः (for the prior half). K६ भूतहरिर् (for
 'पतिर्'). Ds.१ हि सः; B. P. भवः (for हरः). — (L.
 382) Ds1 त्वं (for च). Ds.१ नाभिमन्त्रिनः (for न निमं).
 — K1.२.५ D६ om. (hapl.) lines 383-384. D१ om.
 (hapl.) 383-386. Ds reads lines 383-384 on marg.
 — (L. 383) K१ Da.९ B. P. V. P. चेज्यसे (for ही).
 B. P. देव (for यस्माद्). K१ Da.९ विपुल- (for
 विविध-). — Dn1 reads lines 385-386 on marg.
 — (L. 385) K१ D६ सूक्ष्मया; Da३ सु' (for सूक्ष्म-').
 B. P. V. P. मोहितः सूक्ष्मया तव (for the post. half).
 — (L. 386) K६ एतस्मात्; B. P. तस्मात् (for एतस्माद्).
 Da३ येन (for तेन). B. P. त्वं मया (for तेन त्वं).
 D६ om. त्वं न निमन्त्रितः. — (L. 387) K१ V1 B८.८
 (last two on marg.).९ Da३ भक्तस्य; B. P. V. P.
 देवेश (for भद्रं ते). K1 Da.१ भवद्भावगतस्य; K२.५
 भवद्भावगव'; V1 Br.९ भवद्भावग'; D६ भवद्भावगतसा (sic)
 (for तव भावगतस्य). K1.२.५.१ V1 B८.९ Da.९ च;

त्वयि मे हृदयं देव त्वयि बुद्धिर्मनस्त्वयि ।
 स्तुत्वैवं स महादेवं विरराम प्रजापतिः ।
 भगवानपि सुप्रीतः पुनर्दक्षमभाषत । [390]
 परितुष्टोऽस्मि ते दक्ष स्ववेनानेन सुव्रत ।
 बहुनात्र किमुक्तेन मत्समीपे भविष्यसि ।
 अश्वमेधसहस्रस्य वाजपेयशतस्य च ।
 प्रजापते मत्प्रसादात्फलभागी भविष्यसि ।
 अथैनमब्रवीद्वाक्यं त्रैलोक्याधिपतिर्भवः । [395]
 आश्वासनकरं वाक्यं वाक्यविद्वाक्यसंमितम् ।

Ds ते (for मे). B. P. V. P. त्वमेव शरणं मम (for the post. half). — V. P. om. line 388. — (L. 388) K₁ चैव (for देव). K₂ नमस्; K₅ V₁ Bo Das. 24 D₅-1 मतिस्. D₅ 1 सिता (for त्वयि). B. P. त्वं गनित्व प्रतिष्ठा च न चान्योत्पत्ति मे मतिः. — After line 388, K₁ 2. 4 ins.:

व्यतिक्रममिमं नाथ क्षन्तुमर्हसि शंकर ।

— Before line 389, B₅ s. 9 ins. भीष्म उवाच; B. P. ins. ब्रह्मोवाच. — (L. 389) Da₁ स्तुत्वैव; Dn₁ क्षुत्वैव (for स्तुत्वैवं). V₁ महामतिः (for प्रजापतिः). — After line 389, Bo repeats lines 377-378, while B₅ ins. after 389:

मनसः प्रणिधानेन ध्यात्वा हृदि जगत्पतिम् ॥

दक्षो नामभिरस्तौपीदेवदेवं महेश्वरम् ।

— (L. 390) D₅ D₅ प्रभाषत (for अभा^०). — Before line 391, B. P. ins. श्रीमगवानुवाच. — (L. 391) B₅ partly damaged. K₁ परितुष्टे (for 'तुष्टे'). K₁ 2 स्वव्रत. — (L. 392) B. P. V. P. तु (for अत्र). V. P. B. P. मत्समीपं (for 'पे'). K₁ भविष्यति; B. P. V. P. गमिष्यसि (for भवि^०). — B. P. reads lines 393-394 after line 400. — (L. 393) K₂ D₄ 9 वाजपेय- (for वाज^०). Br -शतानि (for -शतस्य). B. P. वै (for च). — (L. 394) K₂ D₅ 1 फलभागे (D₅ 1 'गा' (for 'भागी'). Da₁ भविष्यति. — Before line 395, B₅ s. 9 ins. भीष्म उवाच; B. P. ब्रह्मोवाच. — (L. 395) K₅ V₁ B₁-2 Das. 24 D₅ 1 अथ चैव; B. P. तथैवम् (for अथैनम्). K₅ अथ. Br. 3 Dn₁ n₄ D₅ D₂ s. 8 Kumbh. ed. लोकस्याधिपतिर्भवः. — (L. 396) B. P. V. P. कृत्वाश्वास- (for आश्वासन^०). B₅ देवो (for वाक्यं). B. P. V. P. वाक्यज्ञो (for 'विद्'). K₂ Dn₁ D₅ D₂ s. 1. 1. 8 -संनतं; K₄ D₅ -संसितं; B₅ -संगतं; B₅ (marg.) -संनिभं; B. P. -संहितं; V. P. आहतं (for -संमितम्). — Before line 397, B₅ ins. भगवानुवाच; B. P. श्रीशिव उवाच. — (L. 397) B₅ damaged. K₂

दक्ष दक्ष न कर्तव्यो मन्युर्विघ्नमिमं प्रति ।
 अहं यज्ञहरस्तुभ्यं दृष्टमेतत्पुरातनम् ।
 भूयश्च ते वरं दक्षि तं त्वं गृहीष्व सुव्रत ।
 प्रसन्नवदनो भूत्वा तदिदं कननाः शृणु । [400]
 वेदात्पडङ्गादुद्धृत्य सांख्ययोगाच्च युक्तिः ।
 तपः सुतसं विपुलं दुश्चरं देवदानवैः ।
 अपूर्वं सर्वतोभद्रं विश्वतोमुखमन्ययम् ।
 अब्दैर्दशाहसंयुक्तं गूढमग्राज्ञनिन्दितम् ।
 वर्णाश्रमकृतैर्धर्मैर्विपरीतं कचित्समम् । [405]

Da₁ मन्यु- (for मन्युर्). K₅ Da₁ D₄ 9 विघ्नमिदं (for विघ्नमिमं). B. P. दक्ष दुःखं न कर्तव्यं यज्ञविध्वंसनं प्रति. — (L. 398) Dn₁ अयं (for अहं). V₁ B. P. यज्ञहनस्; D₅ 1 'रहस्; V. P. यज्ञहा न (for 'हरस्). V. P. त्वन्यो (for तुभ्यं). K₁ 2 दिष्टम्; Da₁ दष्टम् (for दृ^०). K₁ 4 1 V₁ D₄ 9 पुरातने; B₅ (marg. as above) पुरा मया; B. P. पुरातनश्च (for पुरातनम्). V. P. दृश्यते तत्पुरा त्वया (for the post. half). — (L. 399) K₁ 2. 4 चाहं; B. P. V. P. च तम् (for च ते). Dn₁ दथा; B. P. V. P. इमं (for दक्षि). K₁ 2. 4. 1 V₁ D₅ D₄ 9 ख्यातं; K₅ B₅ 1 Das. 24 ख्यातिः; D₅ 2 तं तं; D₂ 6. 8 तत्त्वं; B. P. V. P. मनो (for तं त्वं). K₁ corrupt; K₁ D₅ गृहीष्व; Da₁ गृहीय (for 'ष्व). K₂ स्वव्रत; K₁ Da₁ सुव्रतं (Da₁ 'तः) (for सुव्रत). D₅ 1 ख्यातं हृदि शुभव्रत (for the post. half). — (L. 400) B. P. -सुमुखो (for -वदनो). D₄ 9 त्वमिहैक; B. P. V. P. त्वमे (B. P. मयै) कायः (for तदिहैक^०). — After line 400, B. P. reads lines 393-394. — (L. 401) B. P. V. P. वेदाश्च (for वेदात्). B. P. V. P. षडङ्गान् (for 'षडङ्गाद्'). B. P. बुध्यस्व (for उद्धृत्य). K₁ D₄ 9 सांख्ययोगे; Bo D₅ D₅ (by corr.) सांख्याद्योगाच्च; B. P. सांख्ययोगाश्च; V. P. सांख्यान्योगाश्च (for सांख्ययोगाच्च). K₅ D₅ (before corr.) युक्तिः; K₁ मक्तिः; B. P. V. P. कृत्स्नशः (for युक्तिः). — (L. 402) K₁ D₅ ततः; Dn₁ तपः (for तपः). B. P. V. P. तपश्च विपुलं तत्त्वा (for the prior half). — B. P. V. P. om. line 403. — (L. 403) B₅ s. 9 (marg.) D₁ अ (Bo आ) दिष्टं (for अपूर्वं). K₅ विश्वतोभद्रं; K₁ D₄ 9 सर्वतो रुद्रं. B₅ 1 D₅ 2 D₅-s. 1 Kumbh. ed. सर्वतोमुख (for विश्वतो^०). — (L. 404) B₅ partly damaged. K₁ 2 D₄ 9 V. P. अथैर् (for अब्दैर्). K₁ 2 D₅ D₄ 1 दशाधैर्; K₅ 1 B₅ 9 Das. 24 D₅ 2 D₅ s. 9 V. P. दशाधैः (K₁ 'धै'); V₁ Bo. 1 D₅ दशाहं (for 'ह'). B. P. अब्दैर्दशाभिर्युक्तं (for the prior half). V₁ नित्यम्; D₅ मूढ- (for गूढम्). Das B. P. [अ]ग्रह-; D₅ -ग्रहम् (for [अ]ग्रह^०). K₁ V. P. -निमित्तं; K₅ D₅ -नंदि; D₄ -नंदिनं; D₅ [अ]निदितं

गतान्तरैरध्यवसितमत्याश्रममिदं व्रतम् ।
मया पाशुपतं दक्ष योगमुपादितं पुरा ।
तस्य चीर्णस्य तत्सम्यक्फलं भवति पुष्कलम् ।
तच्चास्तु ते महाभाग त्यज्यतां मानसो ज्वरः ।
एवमुक्त्वा महादेवः सपत्नीको वृषध्वजः । [410]
अदर्शनमनुप्राप्तो दक्षस्यामितविक्रमः ।
दक्षप्रोक्तं स्तवमिमं कीर्तयेद्यः शृणोति वा ।
नाशुभं प्राप्नुयात्किंचिद्दीर्घमायुरवाप्नुयात् ।
यथा सर्वेषु देवेषु वरिष्ठो भगवान्निश्वः ।

तथा स्वो वरिष्ठोऽयं स्तवानां ब्रह्मसंमितः । [415]
यशोराज्यमुल्लेख्यैकामार्थं वनकाक्षिभिः ।
श्रोतव्यो भक्तिमास्थाय विद्याकामैश्च यत्नतः ।
न्याधितो दुःखितो दीनश्चोरग्रस्तो भयादितः ।
राजकार्याभियुक्तो वा मुच्यते सहतो भयात् ।
अनेनैव तु देहेन गणानां समतां व्रजेत् । [420]
तेजसा यशसा चैव युक्तो भवति निर्मलः ।
न राक्षसाः पिशाचा वा न भूता न विनायकाः ।
विघ्नं कुर्युर्गृहे तस्य यत्रायं पठ्यते स्तवः ।

(for 'निन्दितम्'). — (L. 405) B. P. विनीतं न कचित्समं
(for the post. half). — (L. 406) K₁ B₈ (marg.
as above). D₈ D₈ D₈ कृतार्तैर्; V. P. ध्रुवयैर्
(for गतान्तरैर्). D₈ १ अव्यवसितम् (for अध्यवसितम्). K₁
D₈ १ ग (D₈ १ श) तांतरव्यवस्थितम्; B₈ गतांतरव्यवसितं;
B. P. समागतं व्यवसितं (for the prior half). K₁
D₈ १ अत्याश्रयम्; V₁ B₈ (marg.) १ अन्याश्रमम्; B₁
अन्याश्रमम्; B₈ D₈ य (D₈ अ) याश्रमम् (for [अ] त्याश्रम्).
K₁ D₈ १ इमं; V₁ B₈ (marg.) पदं (for इदं). K₁
१. १. १ B₈ D₈ १. १ रसुतं; V₁ B₈ (marg.) D₈ १ कृतं
(for व्रतम्). B. P. V. P. पाशुपाशविमोक्षणं (for the
post half). — After line 406, B. P. ins :

सर्वेषामाश्रमाणां च मया पाशुपतं व्रतम् ।

— (L. 407) D₈ माया (for मया). D₈ पाशुपतिं (for
'पतं'). K₁ corrupt; K₂ दक्षो; D₈ १ दक्षं; D₈ १ दत्तं
(for दक्ष). B. P. V. P. उत्पादितं शुभं दक्ष (B. P. दक्ष
शुभं) (for the prior half). K₂ B₁ १ D₈ १ D₈
१. १. १ शुभम्; D₈ यागम् (for योगम्). B. P. V. P.
सर्वपापविमोक्षणं (B. P. 'चनं') (for the post. half).
— (L. 408) K₁ १. १. १ D₈ १ B. P. V. P. अस्य (for तस्य).
K₂ शीर्णस्य (for ची'). K₁ १. १. १ ते; K₂ १ V₁ B₈ १ D₈
१ D₈ १ D₈ १. १ B. P. यत् (for तत्). K₂ पश्यति (for
भवति). D₈ १ पुष्कलं (for पुष्कलम्). — (L. 409) K₁
D₈ १ तथास्तु; D₈ तवास्तु; V. P. तदस्तु (for तच्चास्तु).
D₈ १ मे; B. P. तु (for ते). K₂ १. १ D₈ १ D₈ १. १ लज्जतां
(for लज्जतां). B. P. V. P. मानसस्यज्जतां (by transp.).
— Before line 410, B₈ १ ins. भीष्म उवाच; B. P.
महोवाच. D₈ १. १. १ om. lines 410-412. — (L. 410)
D₈ १ उक्ता (for उक्त्वा). B. P. तु देवेशः (for महादेवः).
D₈ १ सुपत्नीकः (for सपत्नीको). B₈ D₈ १. १ D₈ १. १. १ Kumbh.
ed. V. P. B. P. सहानुगः (for वृषध्वजः).
— (L. 411) K₂ प्रदर्शनम् (for अदर्श'). D₈ १ विक्रमः;
D₈ B. P. तेजसः (for 'विक्रमः'). — (L. 412) D₈
प्रोक्तः (for 'प्रोक्त'). K₁ १ D₈ १ D₈ १ इदं; B. P.
V. P. चापि (for इमं). K₁ संकीर्तयेद् (hypermetric)

(for कीर्त'). — (L. 413) V. P. चायुर् (for आ').
— (L. 414) D₈ १ भूतेषु (for देवेषु). B. P. भग-
वान्भवः; V. P. योगवान्हरः (for भगवान्निश्वः). — (L.
415) B. P. दक्ष- (for ब्रह्म-). K₂ D₈ १ D₈ १
'संसितः (D₈ १ तां); B₈ (marg.) V. P. B. P. 'निर्मितः
(for 'संसितः). — (L. 416) B₈ D₈ १ यशोराज्यं; D₈ १
'राजः (for 'राज्य-). V. P. 'विद्यायुर्- (for 'कामार्थ-).
B₈ (marg. as above) 'धर्म- (for 'धन-). B. P.
यशःस्वर्गसुरैश्वर्यविद्यादिजयकाक्षिभिः. — (L. 417) B. P.
V. P. स्तोतव्यो (for श्रो'). K₁ १ तु (for च).
B₁ यत्नभिः (for यत्नतः). — (L. 418) D₈ १ हीना;
D₈ १ हीनश्च (for दीनश्च). K₁ १ V₁ B₈ D₈ १ D₈ १
चौरग्रस्तो; K₂ चौरैर्ग्रस्तो; K₁ चौरग्रस्तो; B₈ १ D₈ १
D₈ १ चौरैर्ग्रस्तो; V. P. चौरग्रस्तो (for चौरग्रस्तो). K₂
भवादितः (for भया'). B. P. नरो ग्रस्तो भवादितिभिः
(for the post. half). — (L. 419) D₈ १ 'युक्तो;
D₈ १ 'युक्तो (for 'युक्तो). D₈ १ राजकार्योभियुक्तो वा; B. P.
V. P. 'कार्योभियुक्तो वा. — (L. 420) V₁ B. P. अनेनैव
च; V. P. 'न चैव (for 'नैव तु). K₂ om. व तु.
B₈ (marg. as above) इयात् (for व्रजेत्). B. P. गणानां
च महेश्वरात्; V. P. गणानां स गणाधिपः (for the post.
half). — After line 420, B. P. ins. :

इह लोके सुखं प्राप्य गणराज्यपजायते ।

— B. P. V. P. om. line 421. — (L. 421) K₂ B₈
१. १ D₈ १ तपसा; D₈ १ ताप' ; D₈ १ तमसा (for यशसा).
D₈ reads यशसा twice. K₂ D₈ युक्तो (for युक्तो).
— (L. 422) V. P. न च यक्षाः (for न राक्षसाः). B₈
D₈ D₈ १ पिशाचाश्च; D₈ १ 'चास्य (for 'चा वा). B. P.
न यक्षा न पिशाचा वा (for the prior half). V. P.
B. P. नागा (for भूता). — (L. 423) V₁ V. P.
B. P. कुर्युर्विघ्नं (by transp.). K₁ १ तस्मिन्; B₈ १
(marg.) D₈ १ तत्र (for तस्य). K₁ १. १. १ V₁ B₈
D₈ १ तिष्ठति (for पठ्यते). B. P. V. P. यत्र संस्तुयते
भग्नः (for the post. half). — (L. 424) B. P.
V. P. वा इदं (for चैव वा). D₈ १ मङ्गला; V. P.

शृणुयाच्चैव या नारी तद्वक्ता ब्रह्मचारिणी ।
 पितृपक्षे मातृपक्षे पूज्या भवति देववत् । [425]
 शृणुयाद्यः स्वं कृत्स्नं कीर्तयेद्वा समाहितः ।
 तस्य सर्वाणि कर्माणि सिद्धिं गच्छन्त्यभीक्ष्णदाः ।
 मनसा चिन्तितं यच्च यच्च वाचानुकीर्तितम् ।
 सर्वं संपद्यते तस्य स्रवस्यास्थानुकीर्तनात् ।
 देवस्य च सगुहस्य देव्या नन्दीश्वरस्य च । [430]

बलिं सुविहितं कृत्वा दमेन नियमेन च ।
 ततस्तु युक्तो गृह्णीयाच्चाभ्यान्माशु यथाक्रमम् ।
 ईप्सितार्हलभते सोऽर्थान्कामान्भोगान्श्च मानवः ।
 मृतश्च स्वर्गमाप्नोति तिर्यक्षु च न जायते ।
 इत्याह भगवान्यासः पराशरसुतः प्रभुः । [435]

Colophon.

सुभक्त्या (for तद्वक्ता). K1.2.5 V1 B8 (marg. as above) व्रत- (for ब्रह्म-). Ds1 Ds.8 चादिनी (for चारिणी). B. P. भक्त्याथ भवमाविता (for the post. half). — (L. 425) B. P. भर्तु- (for मातृ-). V. P. पितृभिर्मर्तृपक्षाभ्यां (for the prior half). K6 पूजा (for पूज्या). K1 देवकं; B. P. चैव ह (for देववत्). — (L. 426) Ds.1 शृणुयाच्च (for 'याद्यः'). V1 नित्यं (for कृत्स्नं). B. P. V. P. शृणुयाद्वा इदं सर्वं (for the prior half). K1.2 श्रावयेद्; K1 Ds.9 कीर्तयन् (for 'येद्'). B. P. V. P. [अ]भ्यभीक्ष्णः (for समाहितः). — Ds om. lines 427-428. Ds4 reads line 427 twice. — (L. 427) K1.2.4.5 B8 कार्याणि (for कर्माणि). K1 सिद्धं (for सिद्धिं). Dn4 [अ]भीक्ष्णः; B. P. V. P. [अ]विघ्नतः (for [अ]भीक्ष्णः). — (L. 428) B8 Ds3.41 कीर्तितं; Dn1.14 वर्जितं (for चिन्तितं). K1 Ds कार्यं (for यच्च). Ds4 lacuna; Ds यत्र (for यच्च). B8 (orig.) [अ]नुकीर्तनं; B8 (marg.) प्रकीर्तयेत्; B. P. V. P. [अ]नुयादितं. — (L. 429) K1.2.4.7 Ds.9 [s]र्षयः; B8 (marg. as above) क्षिप्रं (for तस्य). K4 अनुकीर्तनं (for अनुकीर्तनात्). Ds4 Kumbh. ed. स्रवस्यानुकीर्तिनां (Kumbh. ed. 'र्तना') (for the post. half). — (L. 430) B7 om. स. K1.2.4 B8 Ds1 सगुहस्य; Dn1.14 Ds.1 Kumbh. ed. गुहस्यापि; Ds गुहस्य च (for सगुहस्य). K1 Ds.9 V. P. B. P. देवस्य स गुहस्याथ; B8 देवस्य च सगुहस्यात्र (for the prior half). K4 देवा (for देव्या). K1.2.4 वा वत्सरस्य (for नन्दीश्वर*). V. P. तु (for च). — (L. 431) K1.2 सुनियति (K2 'तं'); K6 Ds.9 सुविहितं; B. P. विभक्तः; V. P. विभक्तः (for सुविहितं). K1.2 दानेन (for दमेन). — (L. 432) Ds.7 च; B. P. प्रः; V. P. स (for तु). V. P. शुक्तो (for युक्तो). K1.2 आहर्; B8 (marg.) अथ (for आशु). — (L. 433) K1 ईप्सितं (for ईप्सितार्हं). K1.2.4.5.7 B8.8 (marg.).9 Ds3.41 Ds.5.1.9 इर्थान्; V1 कामान्; B. P. [s]त्यर्थान्; V. P. [s]त्यर्थं (for सौर्थान्). V1 अर्थान्भोगांश्च; B8 Dn1.14 Ds.8.9.8 भोगान्कामांश्च (by transp.); Ds.7 कामान्भोग्यं. K1 Ds.9 शाश्वतान्; V1 पुष्कलान् (for मानवः). — (L. 434) D4 मृताश्च (for मृतश्च). B8-9 Ds4 Ds.7 मृतः (Ds.7 शुभं) स्वर्गमाप्नोति

(for the prior half). K2 B8 Ds.1 transp. च and न. B. P. V. P. क्षीसहस्रपत्नी (B. P. 'समा') वृतः (for the post. half). — After line 434, B. P. ins.:

पठन्दक्षकृतं स्तोत्रं सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 मृतश्च गणसायुज्यं पूज्यमानः सुरासुरैः ।
 वृषेण विनियुक्तेन विमानेन विराजते ।
 आभूतसंज्ञवस्थायी रुद्रास्थानुचरो भवेत् ।

— (L. 435) Ds4 इत्यस्तु (for इत्याह). K1 मुनिः (for प्रभुः). — After line 435, K1.2.4 ins.:

इति सत्यं विजानीयान्मोक्षं स लभते विराट् ।
 यश्चासत्यं विजानीयात्ररक्तं स प्रपद्यते ।
 इत्याह भगवान्यासः पराशरसुतः प्रभुः ।
 त्रिः सत्याह सरस्वतीति वचनात्पुनः पुनः पुनः ।

[(L. 2) K4 संप्रपद्यते (for स प्रप*). — (L. 3) = line 435. — (L. 4) K4 om. one पुनः.]

On the other hand, B. P. ins. after line 435:

नैतद्देवयते कश्चित्तेच्छान्यं च कस्यचित् ।
 शुक्लेमं परमं गुह्यं वेदपि स्युः पापयोनयः ।
 वैश्याः क्षियश्च शूद्राश्च रुद्रलोकमवाप्नुयुः ।
 श्रावयेद्यश्च विप्रेभ्यः सदा पर्वसु पर्वसु ।
 रुद्रलोकमवाप्नोति द्विजो वै नात्र संशयः । [5]

Colophon. S1 missing: Ks.5 B1-5 Ds1.2 Dn1.14 D1 absent. — Sub-parvan: K1.2.4.5 V1 B8.6-9 Ds3.41 Dn1.14 Ds Ds.2-5.1-9 मोक्षधर्म. — Adhy. name: K1.2 दक्षप्रजापतिप्रोक्तः श्रीमहारुद्रसहस्रनामस्तवः (K2 'नामस्तवराजः') समाप्तः; K4 श्रीमहारुद्रसहस्रनामस्तवः; K6 V1 B8.6-9 Ds3.41 Ds1 Ds.2-5.1-9 दक्षप्रोक्तस्तवः समाप्तः; K1 दक्षप्रोक्तशिवस्तवः समाप्तः; Dn1 दक्षप्रोक्तशिवसहस्रनामस्तवः; Dn4 शिवसहस्रनामस्तवः समाप्तः; Ds2 दक्षप्रोक्तहरस्तवः समाप्तः; D2 दक्षप्रोक्तः स्तवः समाप्तः सहस्रनामः; D8 दक्षस्तवः. — Adhy. no. (figures, words or both): K6 9; B1 160; Dn1 110; Dn4 Ds2 109.

29 A

After 12. 308, Gr Ms Kumbh. ed. ins :

युधिष्ठिर उवाच ।

अव्यक्तव्यक्ततत्त्वानां निश्चयं भरतर्षभ ।

वक्तुमर्हसि कौरव्य देवस्याजस्य या कृतिः ।

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीमं संवादं गुरुशिष्ययोः ।

कपिलस्यासुरेश्वैव सर्वदुःखविमोक्षणम् ।

आसुरिरुवाच ।

अव्यक्तव्यक्ततत्त्वानां निश्चयं बुद्धिनिश्चयम् । [5]

भगवन्नमितप्रज्ञं वक्तुमर्हसि मेऽर्थतः ।

किं व्यक्तं किमव्यक्तं किं व्यक्ताव्यक्ततरम् । कति तत्त्वानि किमाद्यं मध्यमं च तत्त्वानां किमध्यात्ममधिभूतमधिदैवतं च । किं नु स्वर्गाप्ययं कति सर्गाः किं भूतं किं भविष्यं किं भव्यम् । किं ज्ञानं किं ज्ञेयं को ज्ञाता किं बुद्धं किमप्रतिबुद्धं किं [10] बुध्यमानम् ।

कति पर्वाणि कति स्रोतोऽसि कति कर्मयोनयः । किमेकत्वं किं नानात्वम् । किं सहवासविवासं किं विद्याविद्यम् । इति ।

Colophon.

29 A

(L. 3) Gr इतिहासं पुरातनं (for the post. half). — (L. 5) Gr बुद्धिनिश्चितं (for 'निश्चयम्'). — (L. 7) Gr व्यक्तादव्यक्ततरं (for व्यक्ताव्यक्तं). Kumbh. ed. किमिति (for कति). — (L. 8) Gr अधिभूतमधिदैवं च; Kumbh. ed. अधिभूतदैवतं च (for अधिभूतमधिदैवं). — (L. 9) Gr Kumbh. ed. मध्यं च (for मध्यम्). — (L. 10) Kumbh. ed. om. किं ज्ञेयं. Kumbh. ed. किमप्रबुद्धं (for किमप्रति). — (L. 13) Gr Kumbh. ed. सहवासं निवासं (for सहवासवि). Ms विद्याविद्या (for विद्याविद्यम्). — Colophon. Adhy. name: Ms कपिलासुरिसंवादः.

— (L. 16) Gr Kumbh. ed. मूर्तयस् (for स्मृतं). Gr व्यक्तं; Kumbh. ed. व्यक्तं (for अव्यक्तं). — (L. 17) Kumbh. ed. शतश्रानुग्राहत्वात् (for सतश्चाननुग्राह). — (L. 19) Kumbh. ed. व्यक्त उत्तमो (for अव्यक्तस्य तमो). Kumbh. ed. om. from परं up to अव्यक्त (in line 20). — (L. 20) Gr भयम् (for अभयम्). Gr

कपिल उवाच ।

यद्भवानाह किं व्यक्तं किमव्यक्तमित्यत्र ब्रूमः । अव्यक्तम् । अग्राह्यमन्तर्यमपरिमेयमव्यक्तम् । व्यक्तमुपलक्ष्यते । [15] यथर्तवोऽमूर्तयस्तेषु पुष्पफलैर्व्यक्तिरुपलक्ष्यते तद्वदव्यक्तं गुणैरुपलक्ष्यते प्रागागतं प्रत्यगागतमूर्ध्वमवस्तिर्यक्च । सतश्चाननुग्राहत्वात्साकृतिः ।

अव्यक्तस्य तमो रजः सत्त्वं तत्त्वानां तत्त्वं परं क्षेत्रम् । सलिलममृतमभयमव्यक्तमक्षरमजं जीवमित्येवमादीन्य- [20] व्यक्तनामानि भवन्ति । एवमाह ।

अव्यक्तं बीजधर्माणां मह्राग्राह्यमचेतनम् ।

तस्मादेकगुणो जज्ञे तद्व्यक्तं तत्त्वमीश्वरः ।

तदेतदव्यक्तम् । प्रसवधारणादानस्वभावमापो धारणे प्रजनने आदाने गुणानां प्रकृतिः सदा पराप्रमत्तं तदेकसिन्कार्य- [25] कारणे ।

यदप्युक्तं किं व्यक्तमित्यत्र ब्रूमः । व्यक्तं नामासुरे यत्पूर्वमव्यक्तादुत्पन्नमीश्वरमप्रतिबुद्धगुणस्थमेतत्पुरुषसन्नकं महदित्युक्तं बुद्धिरिति च धृतिरिति च । सत्ता स्मृतिर्मतिर्मैधा व्यवसायः समाधिः प्राप्तिरित्येवमादीनि व्यक्तपर्यायनामानि वदन्ति । [30] एवमाह ।

महतः सिद्धिरायत्ता संशयश्च महान्यतः ।

पुत्रसर्गस्य दीप्यर्थमौत्सुक्यं च परं तथा ।

अजं जीवदित्येवम्; Kumbh. ed. अजरमित्येवम् (for अजं जीवमित्येव). — (L. 22) Kumbh. ed. बीजधर्माणां (for 'धर्माणां'). — (L. 23) Gr यस्माद् (for तं). Gr एकगुणं (for 'गुणो'). — (L. 24) Kumbh. ed. प्रसवधारणादान- (for प्रसवधा). — (L. 25) Kumbh. ed. स पराप्रमत्तं (for सदा परा). Gr Kumbh. ed. एतस्मिन् (for एकं). — (L. 27) Ms om. यत्. Kumbh. ed. अव्यक्तम् (for व्यक्तम्). Kumbh. ed. तत्र (for अत्र). — (L. 28) Gr Kumbh. ed. उत्पन्नतत्त्वमीश्वरम् (for उत्पन्नमी). Kumbh. ed. -संज्ञिकं (for -संज्ञकं). Ms om. महदित्युक्तं. — (L. 29) Gr मतिरित्युक्तं (for बुद्धिरिति च धृतिरिति च). Kumbh. ed. om. धृतिरिति च. Gr Kumbh. ed. धृतिर् (for मतिर्). — (L. 30) Gr Kumbh. ed. समाधि- (for समाधिः). Kumbh. ed. -पर्याये (for -पर्याय-). — (L. 32) Kumbh. ed. मम व्यक्तादुपात्ता सिद्धिरागता (sic) (for the prior half). Kumbh. ed. संयमश्च (for संशयश्च). Gr Kumbh. ed. महद्यतः (for महान्यतः). — (L. 33) Kumbh. ed. परसर्गश्च (for पुत्रसर्गस्य). — (L. 34) Gr Kumbh. ed. तदेवो (Kumbh. ed.

तदेवोर्ध्वस्रोतोमिमुखत्वादप्रतिबुद्धत्वाच्चात्मनः प्रकरोत्यहंकार-
मव्यक्ताव्यक्ततरम् । [35]

यदप्युक्तं किं व्यक्ताव्यक्ततरमित्यत्र ब्रूमः । व्यक्ताव्यक्ततरं
नाम तृतीयं पुरुषसंज्ञकम् ।

तदेतयोर्भयोर्विरिञ्चिवैरिञ्चयोरेकैकश उत्पत्तिः । विरिञ्चोऽमि-
मालिन्यविवेक ईर्ष्या कामः क्रोधो लोभो द्वेषो मोहो ममकार-
श्चेत्येतान्यहंकारपर्यायानामानि भवन्ति । एवमाह । [40]

अहं कर्तेत्यहंकर्ता ससृजे विश्वमीश्वरः ।

तृतीयमेतं पुरुषमभिमानगुणं विदुः ।

अहंकाराद्युपपत्त्याद्यामास पञ्च महाभूतानि शब्दस्पर्शरूपरस-
गन्धलक्षणानि । तान्येव बुद्धन्त इति । एवमाह ।

भूतसर्गमहंकाराद्यो विद्वानवबुध्यते । [45]

सोऽभिमानमतिक्रम्य महान्तं प्रतिष्ठते ।

भूतेषु चाप्यहंकारो असरूपस्तथोच्यते ।

पुनर्विषयहेत्वर्थं स मनःसंज्ञकः स्मृतः ।

विस्तराद्वैखरं युगपदिन्द्रियैः सहोत्पादयति । श्रोत्रघ्राणचक्षु-
जिह्वात्वगित्येतानि शब्दस्पर्शरूपरसगन्धानवबुध्यन्त [50]
इति पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि वदन्ति । एवमाहुराचार्याः । वागधस्तौ
पादपायुरानन्दश्चेति पञ्च कर्मेन्द्रियाणि विशेषाः । आदित्योऽ-
श्विनौ नक्षत्राणीत्येतानीन्द्रियाणां पर्यायानामानि वदन्ति । एव-
माह ।

यदेवोर्ध्वस्रोतोमिमुखत्वाद् (for तदेवोर्ध्वस्रोतोमिमुखत्वाद्).
— (L. 35) Gr व्यक्ताव्यक्ततरं (for अव्यक्ताव्यक्ततरम्). — (L. 36)
Kumbh. ed. अव्यक्ततरम् (for व्यक्ताव्यक्ततरम्). — (L. 38)
Gr एकैकश; Kumbh. ed. एकैक (for एकैकश).
— (L. 39) Kumbh. ed. मदो द्वेषो (for द्वेषो मोहो).
— (L. 40) Gr Kumbh. ed. चैतानि (for चेष्टेतानि).
— (L. 42) Kumbh. ed. एतं (for एतं). — (L. 43)
Kumbh. ed. उन्मादयामास (for उत्पाद). — (L. 45)
Kumbh. ed. अनुबुध्यसे (for अवबुध्यते). — (L. 46)
Kumbh. ed. अभिमानम् (for सोऽभिमानम्). — (L. 47)
Gr Kumbh. ed. अहंकारम् (for अहंकारो). Gr असद्रूपम्;
Kumbh. ed. अश्वरू (for असरू). — (L. 49) Gr
Kumbh. ed. श्रोत्र घ्राणं (for श्रोत्रघ्राणम्). — (L. 52)
Kumbh. ed. [इन्द्रियाणि (for कर्मेन्द्रि). Kumbh. ed.
विशेषं (for "पाः). Kumbh. ed. [S]श्विनः; Gr [S]-
श्विनौ (for Sश्विनौ). — (L. 53) Gr भवन्ति (for वदन्ति).
— (L. 56) Kumbh. ed. राजां (for ज्ञात्वा). Kumbh.
ed. वेखर्यो (for वैखरो). — Colophon. Adhy. name :
Ms कपिलाक्षुरिंसावादः.

अहंकारात्तथा भूतान्युत्पाद्य महदात्मनोः । [55]

वैखरत्वं ततो ज्ञात्वा वैखरो विषयात्मकः ।

विकारस्थमहंकारमवबुध्यथा मानवः ।

महदैश्वर्यमाप्नोति यावदाचन्द्रतारकम् ।

Colophon.

कपिल उवाच ।

यदप्युक्तं कति तत्त्वानि भवन्तीति । तदेतानि मया पूर्वशः
पूर्वोक्तानि । एवमाह । [60]

तत्त्वान्येतान्यथोक्तानि यथावदोऽनुबुध्यते ।

न स पापेन लिप्येत निर्मुक्तः सर्वसंकराद् ।

यदप्युक्तं किमाद्यं मध्यमं च तत्त्वानामित्यत्र ब्रूमः । एतदाद्यं
मध्यमं चोक्तं बुद्ध्यादीनि त्रयोविंशतितत्त्वानि विशेषपर्यवसानानि
ज्ञातव्यानि भवन्तीत्येवमाह । केनेत्यत्रोच्यते । [65]

देवदत्तयज्ञदत्तब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्रचण्डालपुलकसादिरेतानि
ज्ञातव्यानि बुद्ध्यादीनि विशेषपर्यवसानानि मन्तव्यानि प्रत्येत-
व्यान्युक्तानि । एतदाद्यं मध्यमं च । एतस्मात्तत्त्वानामुत्पत्ति-
र्भवति अत्र प्रलीयन्ते । केचिदाहुराचार्याः । अहमित्येवमात्मकं
शरीरसंघातं त्रिषु लोकेषु व्यक्तम् । अव्यक्तसूक्ष्माधिष्ठितमे- [70]
तदेवदत्तसंज्ञकम् । देहिनां योगदर्शनम् । अबुद्धपुरुषदर्शनानां तु
पञ्चविंशतितत्त्वानां बुद्ध्यमानाप्रतिबुद्धयोर्व्यतिरिक्तमुपेक्षकं

Gr om. the ref. — (L. 59) Kumbh. ed. om.
इति. Gr Kumbh. ed. तत्त्वमेतानि (for तदेतानि). Gr
मयानुपूर्वशः; Kumbh. ed. यमानुपूर्वशः (for मया पूर्वशः).
— (L. 60) Kumbh. ed. प्रोक्तानि (for पूर्वोक्तानि).
(L. 61) Kumbh. ed. तत्त्वान्यथोक्तानि (sic) (for the prior
half). Kumbh. ed. तथाविधो (for यथावदो). Kumbh.
ed. निबुध्यते (for स्नुवु). — (L. 63) Kumbh. ed
इहाद्यं (for किमाद्यं). — (L. 65) Kumbh. ed. ज्ञातव्यानि
भवन्तीत्येव मायकेनेत्यत्रोच्यते (for the line). — (L. 66)
Kumbh. ed. तदेव तथथा दत्त- (for देवदत्तयज्ञदत्त-). — (L.
67) Kumbh. ed. प्रत्येतव्यान्युक्तानि (sic) (for "तव्यानु-
क्तानि). — (L. 69) Gr Kumbh. ed. एतदात्मकं (for
एवमात्मकं). — (L. 70) Gr सशरीरसंघातं; Kumbh. ed.
स शरीरसं (for शरीरसं). Kumbh. ed. om. सूक्ष्म.
— (L. 71) Kumbh. ed. om. देहिनां. Gr Kumbh. ed.
योगदशम- (for "दर्शनम्). Gr Kumbh. ed. om. अबुद्ध.
— (L. 72) Kumbh. ed. प्रतिबुध्यमानयोर् (for बुद्ध्यमा-
नाप्रतिबुद्धयोर्). Kumbh. ed. om. उपेक्षकं. — (L. 75)
Kumbh. ed. [S]व्यव्यक्तम् (by transp.). Gr Kumbh.

व्यग्रमित्याहुराचार्याः । एवं चाह ।

चतुर्विंशतितत्त्वज्ञस्त्वव्यक्ते प्रतिष्ठित ।

पञ्चविंशतितत्त्वज्ञोऽव्यक्तमप्यतिष्ठति । [75]

Colophon.

29 B

Gr Ms cont. :

कपिल उवाच ।

यदप्युक्तं किमध्यात्ममधिभूतमधिदैवतं चेत्तत्र ब्रूमः । अध्यात्ममधिभूतमधिदैवतं चासुरे वक्ष्यामः । पादावध्यात्मं गन्तव्यमधिभूतं विष्णुरधिदैवतम् । पायुरध्यात्मं विसर्गोऽधिभूतं मित्रोऽधिदैवतम् । आनन्दोऽध्यात्ममनुभवोऽधिभूतं प्रजापतिरधिदैवतम् । हस्तावध्यात्मं कर्तव्यमधिभूतमिन्द्रोऽधिदैवतम् । [5] वागाध्यात्मं वक्तव्यमधिभूतमग्निरधिदैवतम् । घ्राणोऽध्यात्मं घ्रेयमधिभूतं भूमिरधिदैवतम् । श्रोत्रमध्यात्मं श्रोतव्यमधिभूतमाकाशमधिदैवतम् । चक्षुरध्यात्मं द्रष्टव्यमधिभूतं सूर्योऽधिदैवतम् । जिह्वाध्यात्मं रसोऽधिभूतमापोऽधिदैवतम् । त्वगाध्यात्मं स्पृष्टव्यमधिभूतं वायुरधिदैवतम् । मनोऽध्यात्मं मन्तव्य- [10] मधिभूतं चन्द्रमा अधिदैवतम् । अहंकारोऽध्यात्ममभिमानोऽधिभूतं विरिञ्चोऽधिदैवतम् । बुद्धिरध्यात्मं बोद्धव्यमधिभूतं पुरुषोऽधिदैवतम् । एतावदध्यात्ममधिभूतमधिदैवतं च सर्वत्र प्रत्येतव्यानीत्याह ।

ब्राह्मणे नृपतौ कीटे श्रपाके शुनि हस्तिनि । [15]

पुत्तिकादंशमशके विहंगे च समं भवेत् ।

अव्यक्तपुरुषयोर्योगाद्बुद्धिरुपपद्यतेऽऽत्मनि ।

यया सर्वमिदं व्याप्तं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।

य एतन्नित्यं वेत्ति शुद्धं चान्यदुपेक्षकम् ।

विरजो वितमस्कं च निर्मलं शिवमव्ययम् । [20]

संदेहसंकरान्मुक्तो निरिन्द्रियमनीश्वरम् ।

ed. अधितिष्ठति (for अतिष्ठति'). — Colophon. *Adhy. name* : Ms कपिलासुरिसंवादः.

29 B

Gr om. the ref. — (L. 1) Gr इति अत्र (for चेत्तत्र). — (L. 3) Gr विसर्गम् (for विसर्गो). — (L. 6) Gr सूर्यो (for अग्निः). — (L. 10) Gr स्पृष्टम् (for स्पृष्टव्यम्). — (L. 14) Gr om. त्याह. — (L. 16) Gr पुत्तिका- (for पुत्तिका-). — (L. 25) Gr om. शत. — (L. 31) Gr प्रलीयते (for प्रलयमीहते). — (L.

निरङ्कुरमबीजं च शाश्वतं तदवाप्नुयात् ।

यदप्युक्तं किं नु सर्गाप्ययमिति अत्र ब्रूमः । तद्यथा जरायु-जाण्डजस्वेदजोद्भिजाश्चत्वारो भूतग्रामाः कालाग्निनाहंकृतेनानेकशतसहस्रांशुना दह्यमानाः पृथिवीमनुप्रलीयन्ते । तदा- [25] तगन्धा कूर्मघृष्टनिभा पृथिवी अप्सु प्रलीयते । तदुदकं सर्वमभवत् । अग्निरप्यादत्ते तोयम् । तदाग्निभूतमभवत् । अग्निमप्यादत्ते वायुः । स वायुरूध्वमधस्तिर्यक्च दोधवीति । तद्वायुभूतमभवत् । वायुमप्यादत्ते द्यौम । तदाकाशमेव निनादमभवत् । तदाकाशं मनसि प्रलीयते । मनोऽहंकारोऽहंकारो महति [30] महानव्यक्ते तदेतत्प्रलयमीहते । प्रलयान्तान्महाप्रलय इत्युच्यते । प्रणष्टसर्वस्वं तम एवाप्रतिमं भवति । अग्राह्यमच्छेद्यमभेद्यमप्रतर्क्यमनाद्यचिन्त्यमनालम्बमस्थानमव्ययमजं शाश्वतमिति । एवमाह ।

सर्गप्रलयमेतावत्तत्त्वतो योऽवबुध्यते । [35]

उत्तीर्य सोऽशिवाद् साच्छिवमानन्त्यमाप्नुयात् ।

इति ।

Colophon.

कपिल उवाच ।

यदप्युक्तमासुरे कति सर्गाणि प्राकृतवैकृतानि भवन्तीति । अत्र ब्रूमः । नव सर्गाणि प्राकृतवैकृतानि भवन्ति । अव्यक्तान्महदुपपद्यते । तं विद्यासर्गं वदन्ति । महत्तत्त्वाहंकार उत्पद्यते । [40] अहंकारात्पञ्चभूतसर्गः । भूतेभ्यो विकारः । यस्मात्कृत्स्नस्य जगतस्तेजस्तदेतत्प्रभाप्ययम् । एवमाह ।

उत्पत्तिं निधनं मध्यं भूतानामात्मनश्च यः ।

वेत्ति विद्यामविद्यां च स वाच्यो भगवानिति ।

यदप्युक्तं किं भूतं किं भव्यं किं भविष्यच्चेत्तत्र ब्रूमः । [45] भूतं भव्यं भविष्यं चासुरे त्रैलोक्यं कालः । स महात्मा संप्रत्यतीतानागतानामुत्पादकानामुत्पादकश्चानुग्राहकश्च तिरोभावकश्चेत्येवमाह ।

32) Ms प्रणष्ट- (for प्रणष्ट-). Gr -सर्वस्व- (for 'स्वं'). — (L. 33) Gr अनादिमचित्समनालम्बम् (for 'अचिन्त्यमनालम्बम्'). — (L. 36) Gr अश्रुते (for आमुयात्). — (L. 37) Gr om. इति. — Colophon. *Adhy. name* : Ms कपिलासुरिसंवादः.

Gr om. the ref. — (L. 42) Gr तम् (for तद्). Gr आहुः (for आह). — (L. 44) Gr विद्याविद्ये च यो वेत्ति (for the prior half). — (L. 46) Gr संप्रतीतानागतानाम् (for संप्रत्यतीताना). — (L. 47) Gr उत्पादकं

भूतभव्यभविष्याणां स्रष्टारं कालमीश्वरम् ।

योऽवबुध्यति तद्गामी स दुःखात्परिमुच्यते । [50]

कतरस्मादुःखात् । जन्मजरामरणज्ञानबधिरान्धकुब्जहीनाति-
रिक्ताङ्गवधन्धवैरूप्यचिन्ताव्याधिप्रभृतिभिरन्यैश्चानेकैरिति ।

Colophon.

कपिल उवाच ।

यदप्युक्तं किं ज्ञानमिति अत्र ब्रूमः । ज्ञानं नामासुरे प्रज्ञा ।
सा बुद्धिर्यया बोद्धव्यमनुबुध्यते । किं पुनस्तद्बोद्धव्यमित्यत्रोच्यते ।
बोद्धव्यं नाम द्विविधमिष्टानिष्टकृतम् । तद्यथा । इदं [55]
धर्म्यमिदमधर्म्यम् । इदं वाच्यमिदमवाच्यम् । इदं कार्यमिदम-
कार्यम् । इदं ग्राह्यमिदमग्राह्यम् । इदं गम्यमिदमगम्यम् । इदं
श्राव्यमिदमश्राव्यम् । इदं दृश्यमिदमदृश्यम् । इदं भक्ष्यमिदम-
भक्ष्यम् । इदं भोज्यमिदमभोज्यम् । इदं पेयमिदमपेयम् । इदं
लेह्यमिदमलेह्यम् । इदं चोष्यमिदमचोष्यम् । [60]

कृतश्चैतान्यवतिष्ठन्ते । क वा प्रलीयन्ते । कस्य वैतानि । कस्य
वा नैतानि । तत्रोच्यते । अव्यक्तादेतान्यवतिष्ठन्ते । अव्यक्तमेव
प्रलीयन्ते । अव्यक्तस्यैतानि नैतानि पुरुषस्येत्यत्राह । यद्यव्यक्ता-
देतान्यवतिष्ठन्तेऽव्यक्तमेवासिप्रलीयन्ते ।

केन खल्विदानीं कारणेनेष्टानिष्टकृतैर्द्वैतैरवबुध्यते [65]
क्षेत्रज्ञः । कस्मादभिमन्यते ममैतानि द्वंद्वानि । अहमेतेषां मत्तश्चै-
तान्यवतिष्ठन्ते मय्येवासिप्रलीयन्त इत्येवमाह ।

प्रवर्तमानान्प्रकृतेरिमानुणां-

स्तमोवृत्तोऽयं विपरीतदर्शनः ।

अहं करोमीत्यबुधोऽभिमन्यते [70]

तृणस्य कुब्जीकरणेऽप्यनीश्वरः ।

यदा त्वयमभिमन्यते । अव्यक्तादेतान्यवतिष्ठन्ते । अव्यक्त-

मेवासिप्रलीयन्ते । अव्यक्तस्यैतानि नैतानि ममेति । तदास्य
विज्ञानाभिसंबन्धाद्विवासो भवति । एवमाह ।

सेतुरिव भवेत्प्रकृतिर्जलमिव गुणा मत्स्यवत्क्षेत्री । [75]

तस्मिन्स्वभावलुलिते जले प्रवृत्ते चरति मत्स्यः ।

एवं स्वभावयोगात्सृजति गुणान्प्रकृतिरित्यभिमतम् । न सो-
ऽज्ञेषु प्रविचरति क्षेत्रज्ञो ज्ञः परः प्रकृतेरिति ।

यदप्युक्तं किं ज्ञेयमिति । अत्र ब्रूमः । ज्ञेयं नामासुरे पुरुषः
पञ्चविंशतितत्त्वानि भवन्ति एवमाह । [80]

अव्यक्तं बुद्ध्यहंकारौ महाभूतानि पञ्च च ।

विशेषान्पञ्च चैवाहुर्दशैकं च प्रकाशकान् ।

एकादशेन्द्रियाण्येव एतावज्ज्ञेयसंज्ञितम् ।

पञ्च पञ्च हि वर्गाणि विज्ञेयान्येव तत्त्वतः ।

पञ्चविंशतितत्त्वानि विद्वैतानि तत्त्वतः । [85]

विशुद्धः पुरुषश्चास्माद्गर्हीनो न शोचति ।

पञ्चविंशतितत्त्वज्ञो यत्र तत्राश्रमे रतः ।

त्रयस्त्रिंशद्वर्गान्यो वेद शुद्धात्मनि स लीयते ।

के ते त्रयस्त्रिंशद्वर्गा इत्यत्र ब्रूमः । सत्त्वं रजस्तम इति प्रथमः ।
उत्पादकोऽनुग्राह्यकस्तिरोभावक इति द्वितीयः । बुद्धोऽ- [90]
प्रतिबुद्धो बुध्यमान इति तृतीयः । एवमेते त्रयस्त्रिंशद्वर्गा भवन्ति ।
एवमाह ।

त्रयस्त्रिंशद्वर्गान्विज्ञाय याथातथ्येन मानवः ।

कर्मणा मनसा वाचा प्रविमुक्तो न शोचति ।

कार्यं कारणं कर्तृत्वमिति त्रिवर्गगुणाः । के गुणा गुण- [95]
मात्रा गुणलक्षणं गुणावयवम् । सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः । तत्र
तत्त्वदर्शनता भयनाशः स्वस्थभावता प्रसन्नोद्दिश्यता सुखस्वप्न-
प्रतिबोधनमिति सत्त्वमात्राः । रागिता मत्सरिता साहसिकता

(for 'दकम्'). — (L. 51) Gr हीनातिरिक्ताङ्गावयवबंध-
(for 'क्ताङ्गवधन्ध'). — Colophon. Adhy. name :
Ms कपिलासुरसिंवादः .

Gr om. the ref. — (L. 58) Gr om. इदं दृश्यमिद-
मदृश्यम्. Gr किं भक्ष्यं किमभक्ष्यं (for इदं भक्ष्यमिदमभक्ष्यम्).
— (L. 60) After अचोष्यम्, Gr ins. इदं. — (L.
62) Gr तत्र च्यवते (for तत्रोच्यते). — (L. 63) Gr
[अ] भिप्रलीयंते (for प्रलीयन्ते). Gr क्षेत्रज्ञस्य (for अव्य-
क्तस्य). Gr om. from तानि up to अभिप्रलीयन्ते (in
line 64). — (L. 65) Gr केनेदानीं (for केन खल्वि-
दानीं). — (L. 66) Gr ममैतानि (for ममैतानि).

— (L. 70) Gr [s] वमन्यते (for s भि'). — (L.
74) After विवासो, Gr ins. [s] ज्ञात्सृजति गुणान्. — (L.
75) Gr क्षेत्री (for क्षेत्रां). — (L. 77) Gr प्रकृति-
गुणान् (for सृजति गु'). Gr नासौ जेषु (for न सोऽज्ञेषु).
— (L. 81) Gr बुद्ध्यहंकारे (for बुद्ध्यहंकारौ). — (L.
82) Gr प्रयोषकान् (for प्रकाश'). — (L. 84) Gr एव-
मादधुः (for एव तत्त्वतः). — (L. 85) Gr पंचविंशति-
तत्त्वतः (for the post. half). — (L. 86) Ms यत्र यत्रा-
श्रमे (for यत्र तत्रा'). — (L. 90) Gr उत्पादको (for
'दको). — (L. 95) Gr वर्गगुणाः (for त्रिवर्ग'). — (L.
98) Gr प्रतिबोधनेति (for 'धनमिति). Ms साहसिता (for
साहसिकता). — (L. 99) Gr अलसता (for मूढता).

परितापितारिष्टस्वप्रतिबोधनतेति रजोमात्राः । मूढता निद्रा-
वेक्षिता धर्मेद्वेषिताकार्येष्वतिप्रमोदिता स्मृतिनाशश्चेति [100]
तमोमात्राः । गुणवृत्तमित्युपास्य सर्वभूतमध्यस्थस्तमसाभिभूतः
स्वपिति । सत्त्वविशुद्धोऽवबुध्यते । स्वप्नप्रतिबोधनान्तरं रज
इत्यवयवान् । य एवं विन्दते प्राज्ञः सर्वतो विमुच्यत इति ।

Colophon.

कपिल उवाच ।

यदप्युक्तं को ज्ञातेति अत्र ब्रूमः । ज्ञाता नामासुरे क्षेत्रज्ञो
द्रष्टा शुचिरुपेक्षको ज्ञानत्रिको बुध्यमानाप्रतिबुद्धयोः [105]
परः । तं विदित्वा निरवयवमनामयमस्मादुःखाद्विमुच्यत इत्येव-
माह ।

पञ्चविंशतितत्त्वाद्धि निष्कलं शुचिमव्रणम् ।

न शोचति नरो ज्ञात्वा सांख्यश्रुतिनिदर्शनात् ।

यदप्युक्तं किमप्रतिबुद्धं किं बुध्यमानं चेति । अत्र [110]
ब्रूमः । अप्रतिबुद्धं नामासुरे अव्यक्तम् । बुध्यमानं बुद्धिस्थम् ।
परमेताभ्यामन्यदुपेक्षकं शुचिर्ज्ञं व्यभ्रमित्येवमाह ।

बुध्यमानाप्रतिबुद्धाभ्यां बुद्धस्य च निरात्मनः ।

पारावर्यं विदित्वा तु ज्ञानसाफल्यमाप्नुयात् ।

ये त्वेवं नाम बुध्येरन्यथाशास्त्रनिदर्शनात् । [115]

त्रितयं तेजसाफल्यं शास्त्रस्याभवदासुरे ।

Colophon.

कपिल उवाच ।

यदप्युक्तं कति पर्वाणि भवन्तीति अत्रोच्यते । पञ्च पर्वाणि
तमो मोहो महामोहस्तामिस्रोऽन्धतामिस्र इति । तम इत्यज्ञान-

मेवाधिकुरुते । मोह इत्यालस्यमेवाधिकुरुते । महामोह इति
काममेवाधिकुरुते । कस्मात् । महतामप्यत्र देवदानव- [120]
महर्षीणां महान्मोहो भवतीति । तामिस्र इति क्रोधमेवाधि-
कुरुते । अन्धतामिस्र इति विषादमेवाधिकुरुते । विषादश्च मृत्युः ।
स चाप्रतिबुद्धस्य भवति । कस्मात् । यत्सत्त्वस्थोऽहमिति पश्य-
न्मोहात्स सत्त्वविनाशे नित्यस्य क्षेत्रज्ञस्य विनाशमनुपश्यति । यत्रै-
ककालमन्धतामिस्रं विषादमेवाहति । अहं मरिष्यामि [125]
अहममृतोऽनित्यत्वादज्ञानत्वाच्च । मरणजननत्वे स्वशरीरसंस्थिते
परशरीरसंज्ञिते चाभिष्वजते । अहं तव मम त्वं माता मम मातु-
रहं पुत्रो मम पितुरहमित्येवमादिषु स्नेहायतनेष्वभिष्वजते । सततं
दुःखानुबद्धतासु तासु योन्यवस्थास्वमिषिच्यमानो मम सुखं
मम दुःखमित्येवमादिभिः सर्वद्वैतैरभ्याहतोऽहंकारस्त्वष्टो [130]
मात्सर्यकामक्रोधलोभोहमानदर्पमदाविष्टस्तृष्णातेश्च । इन्द्रियानु-
कूलतोऽतिकृच्छ्रत्वाश्रित्यतमानसः शुभाशुभमेव कर्म कुर्वन्स्थावर-
निरयतिर्यग्योनिष्वेवोपपद्यते वर्षसहस्रकोटिशतान्यनन्तान्येकोऽन-
वबोधाय । एवं ब्रूह ।

पर्वाणि पर्वाणि घोरानि योऽविद्वान्नावबुध्यते । [135]

स बध्यते मृत्युपाशैर्हर्षशोकसमन्वितः ।

बुध्यमानो हृदीनात्मा विदितार्थस्तु तत्त्वतः ।

विमुच्यते मृत्युपाशैर्विद्यया गतनिश्चयः ।

इति ।

यदप्युक्तं कति स्रोतांसि भवन्तीति । अत्र ब्रूमः । [140]
पञ्च स्रोतांसि भवन्ति । मुख्यस्रोतस्तिर्यक्स्रोत उर्ध्वस्रोतोऽ-
र्वाक्स्रोतोऽनुग्रहस्रोतश्चेति ।

Colophon.

— (L. 100) Gr [अ] प्रमादता (for [अ] तिप्रमोदिता).
— (L. 101) Gr [अ] पास्य (for [उ] पास्य). — (L. 102)
Gr स्वपितृ- (for स्वपिति). Ms सुप्त- (for स्वप्न-).
— Colophon : Adhy. name : Ms कपिलासुरिसंवादः.

— (L. 105) Gr ज्ञानात्मको (for ज्ञानत्रिको). — (L. 106)
Gr परं (for परः). Gr om. (hapl.) ननामय-
— (L. 108) Gr तत्त्वाद्धि- (for तत्त्वाद्धि). — (L. 109) Gr न
शोचति वेदश्रुतिनिदर्शनात्. — (L. 112) Gr
शुद्धं (for शुचिं). — (L. 116) Gr शास्त्राभावादथासुरे
(for the post. half). — Colophon : Adhy. name :
Ms कपिलासुरिसंवादः.

— (L. 117) Gr om. पञ्च पर्वाणि. — (L. 124) Gr

यत्रैकाल्यम् (for यत्रैककालम्). — (L. 126) Gr मर्त्यो (for
अमृतो). Gr संज्ञिते (for संस्थिते). — (L. 127) Gr om.
(hapl.) परशरीरसंज्ञिते. — (L. 128) Gr पितुरित्येवमादिषु
(for पितुरहमित्येव). — (L. 129) Gr दुःखानुबद्धं (for
बद्धम्). Gr [अ] भिनिविष्यमाणो (for [अ] भिषिच्यमानो).
Gr मम सुखदुःखम् (for मम सुखं मम दुःखम्). — (L. 132)
Gr [s] कृत्वा (for स्तितकृच्छ्रत्वात्). Gr om. कुर्वन्.
— (L. 133) Gr [अ] वपद्यते (for [ए] वोपपद्यते). — (L.
134) Gr ब्रूहः (for ब्रूहः). — (L. 135) Gr अवपद्यते
(for नावबुध्यते). — (L. 136) Gr बध्यते मृत्युपाशैश्च
(for the prior half). — Colophon : Adhy. name :
Ms कपिलासुरिसंवादः.

कपिल उवाच ।

यदप्युक्तं कति कर्मयोगनयो भवन्तीति । अत्र ब्रूमः । पञ्च कर्म-
योगनयो भवन्ति धृतिः श्रद्धा सुखा विविदिषाविविदिषा चेति ।
तत्र धृतिर्नाम कर्मयोगिनि । धृतिं योऽनुरक्षति त्रिविधेन [145]
कर्मणा वाङ्मनःकायसमुत्थेनेति । एवमाह ।

वाचि कर्मणि संकल्पे प्रतिज्ञां योऽनुरक्षति ।

तन्निष्ठस्तपस्विज्ञश्च धृतेरेतत्स्वलक्षणम् ।

श्रद्धा नाम कर्मयोगिनि । श्रद्धां यस्त्वनुतिष्ठते सोऽनसूयादमा-
दिभिः विज्ञानसंयोगप्रह्लादचर्यगुरुकुलनिवासगृहस्थवान- [150]
प्रस्थदानाभ्ययनप्रतिप्रहमन्नादिभिर्नक्षत्रनियमैः श्रेयः प्राप्स्यामी-
त्येवमनुष्ठानं कुरुत इति । एवमाह ।

प्रह्लादचर्यान्तसूये च दानमभ्ययनं तपः ।

यजनं याजनं चैव श्रद्धाया लक्षणं स्मृतम् ।

सुखं नाम कर्मयोगिनि । यः सुखकामो भवति प्राय- [155]
श्चित्तपरः परेण यत्नेनानुतिष्ठति । तद्यथा सत्यं काममन्युविषय-
गोप्राह्लादकर्म । अनुलोमानामपि प्रोक्ता सावित्रीलन्याश्च विद्या
बह्व्यो प्रह्लादलोके प्रापयन्तीति । एवमाह ।

कर्मविद्यातपोभिस्तु यो यत्नमनुतिष्ठति ।

प्रायश्चित्तं तपश्चैव तत्सुखायास्तु लक्षणम् । [160]

विविदिषा नाम कर्मयोगिनि । सर्वं ज्ञातुकामता । आगमांश्च
कुरुते श्रुतिविशेषाकाङ्क्षा क संज्ञा क वासंशेति । एवमाह ।

सर्वमेतत्परिज्ञाय कर्म ह्यारभते तु यः ।

सैषा विविदिषा नाम कर्मयोगिनिरनुष्ठिता ।

अविविदिषा नाम कर्मयोगिनि । सर्वमेवाज्ञानुकामता [165]
सर्वकर्मभ्यो निवर्तनमिति । एवमाह ।

— (L. 145) Gr न रक्षति (for " सुर "). — (L. 146)
Gr बद्धनमस्तुत्थानेन (for " ननःकायसमुत्थेन "). — (L. 147)
Gr न रक्षति (for " सुर "). — (L. 148) Gr
धृतेरेतस्य (for " तत्स्व "). — (L. 149) Gr त्वधिनिष्ठेत्
(for " त्वनुतिष्ठेत् "). — (L. 150) Gr विज्ञेयानां संयोग-
(for " विज्ञानसंयोग "). Gr कुलवास- (for " कुलनि "). — (L. 155) Ms सुखा (for " सुख "). — (L. 158) Gr प्राप्नुवन्ति
(for " प्रापयन्ति "). — (L. 162) Gr विशेषांश्चित्तसंवात्स-
न्येति (for " विशेषाकाङ्क्षा क संज्ञा "). — (L. 163) Ms
कर्मभ्यो यो निवर्तते (for the post. half). — (L. 166)
Gr om. नदी. — (L. 168) Gr स्तुतिना (for " अनु ").
— (L. 170) Gr व्यक्तव्यक्तम् (for " व्यक्तं व्यक्तम् ").
— (L. 171) Gr एकत्वम् (for " तदेकत्वम् "). — (L.

सर्वमेतत्परिज्ञाय कर्मभ्यो यो निवर्तते ।

सैषाविविदिषा नाम कर्मयोगिनिरनुष्ठिता ।

यदप्युक्तं किमेकत्वं किं नानात्वमिति । अत्र ब्रूमः । एकत्वं
नामासुरे यदयं सत्त्वमभिषजते क्षेत्रज्ञः व्यक्तं चाव्यक्तं [170]
चाप्रतिबुद्धत्वात्तदेकत्वमपदिश्यते । नानात्वं नाम यदयं सत्त्वाद-
व्यक्ताच्च स्मृतः समावर्तयते । एतन्नानात्वमपदिश्यते प्रतिबुद्ध-
त्वात् । एवमेवां भौतिकादङ्कारिकमाहात्मिकाव्यक्त्यानां चतुर्णां
पुरुषाणां सत्त्वेनैकत्वं भवति नानात्वं चेति । एवमाह ।

नानात्वैकत्वमेतावद्यो न विन्द्यबुद्धिमान् । [175]

स बध्यते सर्ववधैरसंबन्धाद्विमुच्यते ।

यदप्युक्तं किं सहवासविवासमिति । अत्र ब्रूमः । सहवासं
नामासुरे यदयं सत्त्वमभिषजते क्षेत्रज्ञोऽव्यक्तं चाप्रतिबुद्धत्वा-
देतत्सहवासमित्यपदिश्यते । विवासं नाम यदयं सत्त्वादव्यक्ताच्च
वासं प्रतिसमावर्तयते प्रतिबुद्धत्वादेतद्विवासमपदिश्यते । [180]
एवमप्रतिबुद्धानां विषयाभिपक्षिणमेषां भौतिकाङ्कारिकमा-
हात्मिकाव्यक्तिकानां चतुर्णां पुरुषाणां सत्त्वेन सत्त्वविवास-
मन्यत्वात् । एवं चाह ।

विवासं सहवासं च यो विद्वान्नावबुध्यते ।

स बद्धः सत्त्वसंवासैः संसारान्न प्रमुच्यते । [185]
इति ।

Colophon.

कपिल उवाच ।

यदप्युक्तं किं विद्याविद्येति । अत्र ब्रूमः । अविद्या नामासुरे
भवत्येषा इष्टानिष्टान्यतिरिक्ता त्रयी पुनर्भाविनी । विद्या नामा-
सुरे भवतीष्टानिष्टान्यतिरिक्तान्वीक्षिक्यपुनर्भाविनी । सर्वभूता-
भयं करी सर्वलोकेष्वालोकनाय सर्वज्ञानावबोधनाभ्युद्यता [190]

172) Gr स्तुत्वा (for " स्मृतः "). Ms प्रकृतिबुद्धत्वाद् (for प्रति-
बुद्धं). — (L. 173) Gr आत्मिकाव्यक्त्यानां (for " व्यक्त्यानां ").
— (L. 177) Gr om. किं. — (L. 179) After सह-
वासम्, Ms om. इति. Ms व्यक्ताच्च (for " अव्यक्तं "). — (L. 181)
Gr एष स प्रतिबुद्धविषयस्त्वभि (for एवमप्रतिबुद्धानां विष-
याभिः). — (L. 182) Gr om. सत्त्वेन. — (L. 186)
Gr om. इति. — Colophon. Adhy. name: Ms
कपिलाधुरित्वादः.

— (L. 188) इष्टानिष्टान्यतिरिक्ता (for " निष्टान्यतिरिक्ता ").
— (L. 190) Gr सर्वभूतेष्वालोकनामय- (for " लोकेष्वालो-
कनाय "). Gr ज्ञानावबोधनाध्यात्मना (for " अभ्युद्यता ").
— (L. 191) Gr [आ]चार्याभिमन- (for " वैमर्षिमन्य ").

support of all Sanskritists, and of all who are interested in the furtherance of this supremely important work, which none could do better than he. . . . In every respect, therefore, this monumental work will reflect the utmost credit on its editor and his assistants, and on the great Indian people who may justly regard it as a matter of national pride. . . . When completed, this edition of the Mahābhārata will occupy a place in the history of Sanskrit scholarship with which only one other work—the lexicon of Boehtlingk and Roth—can hope to vie in magnitude and importance.” —Professor Dr. FRANKLIN EDGERTON (Yale University, New Haven).

His Excellency Sir ROGER LUMLEY, Late Governor of Bombay: “Since its foundation more than a quarter of a century ago, the Bhandarkar Oriental Research Institute has rendered great service to the cause of Oriental learning, and deeply enriched the tradition of Indian Scholarship. As President of the Institute, I am proud of the noteworthy contributions which have been made to the study of India’s literary heritage under its auspices. . . . I give my best wishes to the Institute for the future, and I shall look forward in particular to the day when its great work for the Mahābhārata has been successfully completed.”

His Excellency LORD WILLINGTON, Late Viceroy of India: “With the recollection of the close association which I had with the early fortunes of the Bhandarkar Institute in years gone by and of my personal friendship with that great scholar and gentleman Sir Ramkrishna Bhandarkar during the years I was Governor of Bombay, I am grateful for this opportunity of sending my warmest greetings to all those who have laboured so well to bring it to its present state of efficiency.

As its first president, I am proud to feel that it is fully justifying the hopes and aspirations of its founder, and is proving a worthy memorial to a great citizen, a great student of Oriental Research and above all to one who spent his life working for the educational advancement of his fellow countrymen.

I much hope before long to come and see for myself the practical evidence of its progress, and in the meantime wish the Bhandarkar Oriental Research Institute all possible success in the coming years”.

Sir JOHN FORSDYKE, K. C. B., Director and Principal Librarian, BRITISH MUSEUM, London: “The British Museum sends its warmest congratulations to the Bhandarkar Oriental Research Institute. The founding of the Institute was a landmark in the development of Oriental studies in India, and during these 25 years great enterprises have been planned and rapidly carried towards completion. First among these is the monumental edition of the Mahābhārata, without doubt the most important advance in Sanskrit scholarship in this period, and a model for the critical treatment for which the bulk of Sanskrit literature still waits.”

Resolutions of the Indian Section of the 17th International Congress of Orientalists at Oxford (1928): 1. “That this Congress is gratified to find that the preparation of a critical edition of the Mahābhārata, a work of such tremendous importance for the future of Sanskrit research, has been undertaken by the Bhandarkar Oriental Research Institute, and congratulates the Institute on the first fruits of its labours, the first fascicle of the critical edition, which was published in July 1927.”

2. “That in view of the eminently satisfactory manner in which the work is being done by the Institute, this Congress is of opinion that the MS. collations made and the funds collected for the critical edition of the epic planned by the Association of Academies be now utilized for purposes of the critical edition being prepared in India, without prejudice to the original project of the Association of Academies.”

3. “That this Congress therefore recommends that: (a) such collations of the Mahābhārata text as have already been prepared by the Association of Academies be placed, on loan, at the disposal of the Bhandarkar Oriental Research Institute, and (b) such funds as were collected by the Association of Academies for Mahābhārata work be now utilized for doing further collation from the Mahābhārata MSS. preserved in the European libraries, these collations being in due course likewise made available for the purposes of the work of the critical edition undertaken by the Bhandarkar Oriental Research Institute.”

It is in the spirit of this resolution that the Trustees of the Mahābhārata Fund in Great Britain have made from the Fund donations of £ 2,490.

Deferred Prices†

Non-members	Members
1	1
2	2
3	3
4	4
5	5
6	6
7	7
8	8
9	9
10	10
11	11
12	12
13	13
14	14
15	15
16	16
17	17
18	18
19	19
20	20
21	21
22	22
23	23
24	24
25	25
26	26
27	27
28	28
29	29
30	30
31	31
32	32
33	33
34	34
35	35
36	36
37	37
38	38
39	39
40	40
41	41
42	42
43	43
44	44
45	45
46	46
47	47
48	48
49	49
50	50
51	51
52	52
53	53
54	54
55	55
56	56
57	57
58	58
59	59
60	60
61	61
62	62
63	63
64	64
65	65
66	66
67	67
68	68
69	69
70	70
71	71
72	72
73	73
74	74
75	75
76	76
77	77
78	78
79	79
80	80
81	81
82	82
83	83
84	84
85	85
86	86
87	87
88	88
89	89
90	90
91	91
92	92
93	93
94	94
95	95
96	96
97	97
98	98
99	99
100	100

Vol. I-ĀDIPARVAN (1), Ed. V. S. Sukthankar; Fasc. 1-7; pp. cxviii + 996	36-8	33-0
Vol. II-SABHĀPARVAN (2), Ed. F. Edgerton; Fasc. 13-14; pp. lxxvii + 517	14-8	13-0
Vol. III and IV-ĀRANYAKAPARVAN (3), Ed. V. S. Sukthankar; Fasc. 11-12; pp. xlii + 1117	20-8	18-0
Vol. V-VIRĀṬAPARVAN (4), Ed. Raghu Vira; Fasc. 8; pp. lx + 362	13-0	12-0
Vol. VI-UDYOGAPARVAN (5), Ed. S. K. De; Fasc. 9-10; pp. liv + 739	22-0	20-0
Vol. VII-BHĪSMAPARVAN (6), Ed. S. K. Belvalkar; Fasc. 15-16; pp. cxcv + 802	20-8	18-0

Vol. I-KARṢAPARVAN (8), Ed. P. L. Vaidya; pt. 1, Fasc. 20 (out); 27	30-8	27-0
Vol. XIII-ŚĀNTIPARVAN (12), Ed. S. K. Belvalkar; Rājadharmā, Fasc. 18-19 out	42-0	37-8
Vol. XIV-ŚĀNTIPARVAN (12), Ed. S. K. Belvalkar; Āpaddharma, Fasc. 21 out	14-0	13-0
Vol. XV-ŚĀNTIPARVAN (12), Ed. S. K. Belvalkar; Mokṣadharmā, Fasc. 22-23 out	36-8	33-0
Vol. XVI-SĀNTIPARVAN (12), Ed. S. K. Belvalkar; ditto, Fasc. 24 (out); 26	10-0	45-0
Vol. XII-SAUPTIKAPARVAN (10), Ed. H. D. Velankar and		
STRĪPARVAN (11), Ed. V. G. Paranjpe; Fasc. 17	10-0	9-0
Vol. VIII and IX-DROṆAPARVAN (7), Ed. S. K. De; Fasc. 25 (out); 27-29	42-0	37-8
Vol. XI-ŚĀLYAPARVAN (9), Ed. R. N. Dandekar; Fasc. 28, 30	27-0	24-8
Vol. XVIII-ĀŚVAMEDHIKAPARVAN (14), Ed. R. D. Karmakar	25-0	22-8
Vol. XVII-ANUŚĀSANAPARVAN (13)	45-0	40-8
Vol. XIX-ĀŚRAMAVĀSAPARVAN (15), MAUSALAPARVAN (16),		
MAHĀPRASTHĀNIKAPARVAN (17), and SVARGAPARVAN (18)	16-0	14-8
Vol. XX and XXI-PRĀTĪKA INDEX	35-0	32-0
* * *		
§ Vol. XXII and XXIII-HARIVAMŚĀ	60-0	54-0
§ Vol. XXIV-EPILOGUE	50-0	45-0

† *Bound Volumes at Rs. 6 to 8 extra each.*

Kind of Binding	For Non-members		For Permanent Members	
	Advance Payment (i)	Deferred Payment (ii)	Advance Payment (iii)	Deferred Payment (iv)
Cloth	Rs. 525	Rs. 575	Rs. 475	Rs. 525
Paper	Rs. 450	Rs. 500	Rs. 400	Rs. 450

§ The two Harivamśa Volumes and the Volume of Epilogue fall outside the above set.

 This current price-list (Sept. 1953) cancels all previous lists.